De Gids. Jaargang 61

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1897

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001189701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

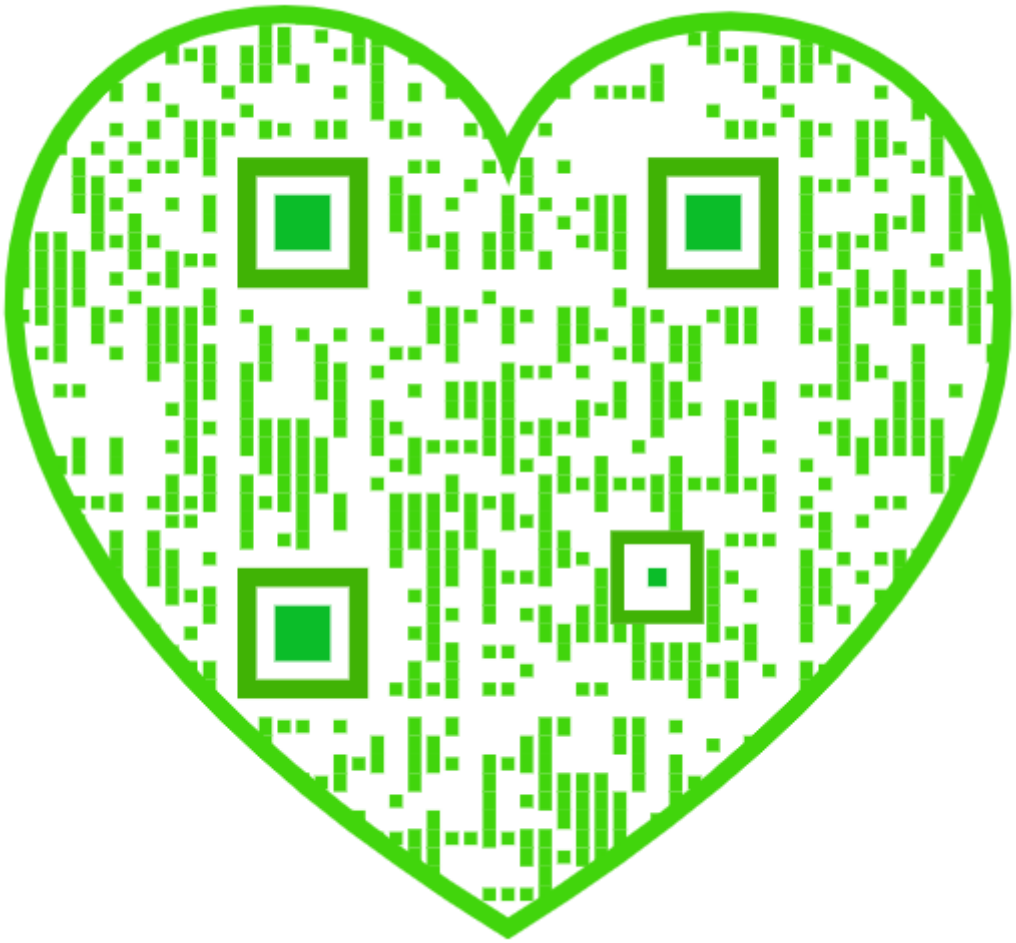

Prins Willem I in het jaar 1570.
Naar nieuwe bescheiden.

Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau. Supplément au Recueil de M. Groen van Prinsterer. - La correspondance du Prince Guillaume d'Orange avec Jacques de Wesenbeke, publiée par J.F. Van Someren, Bibliothecaire de l'Université d'Utrecht. Utrecht et Amsterdam 1896.

Ik heb het aan den heer Van Someren te danken, dat ik over dit onderwerp iets nieuws kan schrijven. Hij heeft bouwstof, die nog altijd ongebruikt in de bibliotheken berustte, voor den dag gehaald en uitgegeven, het aan een ieder die wil overlatende om ze aan de geschiedenis des Vaderlands dienstbaar te maken. Zelf heeft hij hiertoe geen poging gedaan. Hij wil zijn uitgaaf hebben aangezien als een toevoegsel op het beroemde boek van Groen van Prinsterer, maar heeft diens wijze van uitgeven niet nagevolgd. Geen algemeene inleiding, die den lezer inlicht omtrent de herkomst en den aard der nieuwe bescheiden en in staat stelt om al dadelijk hun beteekenis voor de historie van het tijdvak, waartoe zij behooren, te beoordeelen; geen doorloopende aanteekening, die elk stuk in het bijzonder in verband brengt met de reeds van vroeger bekende bescheiden, en aanwijst wat wij uit het thans eerst bekend gemaakte voor nieuws leeren: van dat alles, dat aan het werk van den heer Groen van Prinsterer zulk een uitnemende waarde bijzet, vinden wij in de uitgaaf van den heer Van Someren niets. Hij heeft blijkbaar opzettelijk dit genotrijke gedeelte zijner taak verzuimd en overgelaten aan wie den lust gevoelt om het in zijn plaats te aanvaarden, en voor zich zelven alleen het moeielijke en ondankbare werk gekozen om de afschriften, hem door anderen verschaft, met

de oorspronkelijke stukken te vergelijken en ze persklaar te maken en de drukproeven te verbeteren. Zeker geen zelfzuchtige verdeeling van den arbeid, en waarvoor de heer Van Someren aanspraak heeft op den dank van hem inzonderheid, die er partij van gaat trekken, en met de door hem bijeengezochte en aangedragen bouwstof gaat voortwerken aan den opbouw der wetenschap. Maar aan deze verdeeling van den arbeid zijn nadeelen verbonden, die geen dankbaarheid mag ontveinzen. Op het gehalte der ons belangloos verstrekte bouwstof heeft zij nadeeligen invloed uitgeoefend. Om zulk onleesbaar schrift, als waarin sommige der bescheiden gesteld zijn, met juistheid te ontcijferen dient men met den inhoud, met de zaken en de personen die er in besproken worden, zoo vertrouwd te zijn, dat men haast gissen kan wat er op de kwalijk leesbare plaatsen staan moet. Met andere woorden: om de teksten juist te lezen en uit te geven, moet men ook in staat zijn om hun inhoud nauwkeurig te verklaren. Dit noodzakelijke voorweten nu heeft de heer Van Someren, bij zijn voornemen om de verklaring aan anderen over te laten, zich niet eigen gemaakt; en het gevolg is, dat hij op menige plaats iets heeft laten drukken dat de zaakkundige lezer wel terstond voor verkeerd erkent, maar niet altijd, zonder het handschrift voor zich te hebben, verbeteren kan. Misschien zou de heer Van Someren beter hebben gedaan met het geheele werk aan een ander, die over meer tijd te beschikken had, over te laten - gesteld namelijk dat zoo iemand bereid stond om het van hem over te nemen. Maar hiervan is niets gebleken, en wij hebben integendeel reden om te gelooven, dat, zoo hij niet de welwillendheid had gehad om het voor hem dubbel moeielijke en verdrietige werk op zich te nemen, wij nog lang van de uitgaaf, die toch zooals zij ons wordt aangeboden zeer bruikbaar is, verstoken zouden zijn gebleven. Wij zíjn hem dus grootelijks verplicht voor de moeite, die hij zich ten dienste der wetenschap en ten believe harer beoefenaars wel heeft willen getroosten, en zouden onedelmoedig handelen als wij hem hard vielen, omdat het werk, door hem voor ons verricht, niet zonder gebreken blijkt te zijn.

Het korte tijdvak, waarover de nieuwe bescheiden loopen, eigenlijk slechts een enkel jaar, was een der minst bekende

uit het leven van den Prins van Oranje en uit den strijd voor de onafhankelijkheid, dien onder zijn aanvoering het Nederlandsche volk heeft gestreden. Onze oude geschiedschrijvers hebben er slechts weinig van weten te verhalen, en de verzamelingen van brieven, door Groen van Prinsterer en Gachard in het licht gezonden, zijn betrekkelijk arm in stukken van dat jaar. Tusschen Maart 1570 en Maart 1571 bevatten de Archives van Groen slechts acht brieven, en daaraan heeft Gachard in de Correspondance de Guillaume le Taciturne geen enkel kunnen toevoegen. De heer Van Someren brengt er honderd aan den dag, wel niet allen van of aan den Prins, maar toch allen in nauw verband tot zijn briefwisseling staande. Zij maken namelijk een deel uit van het overigens verloren archief van Jacob van Wesenbeke, die tot op de komst van Alva pensionaris van Antwerpen was geweest, en sedert zijn ballingschap den Prins van Oranje eerst als publicist en correspondent en later, gedurende het jaar dat ik noemde, als lid van zijn Raad gediend heeft. Dat deze overblijfsels uit zijn archief nog in Engeland te vinden waren, kon ons sedert lang bekend wezen. Zij berusten namelijk voor verreweg het grootste gedeelte in het Britsch Museum, en wel in de Cottonian library, waarvan in 1802 op last van het Parlement een uitvoerige Catalogus in het licht werd gegeven, die elk stuk afzonderlijk beschrijft. Maar, hoewel een exemplaar van dien catalogus in de Leidsche Universiteitsbibliotheek voorhanden was, moet ik erkennen eerst in 1859 van het bestaan dier verzameling kennis te hebben gegekregen, uit het voorbericht, waarmee de Belgische geschiedkundige Rahlenbeck ons zijn herdruk van twee der merkwaardigste geschriften van Wesenbeke aanbood.[1)] Naar hij mededeelde was Gachard van voornemen haar uit te geven in het laatste deel van zijn, zooeven door mij genoemde Correspondance de Guillaume le Taciturne, waarnaar wij om die reden met dubbel verlangen uitzagen. Doch toen dit eindelijk, in 1866, verscheen, zochten wij er te vergeefs naar Wesenbeke's briefwisseling in, en vonden in de voorrede zelfs niets van het voornemen, hem door Rahlenbeck toegedicht, of van de reden waarom hij dat zou hebben op-

1) Mémoires de Jacques de Wesenbeke par C. Rahlenbeck, Brux. 1859.

gegeven. Met waarschijnlijkheid echter kunnen wij vermoeden, dat, zoo hij waarlijk met zulk een plan had omgegaan, de oordeelkundige man bij nader inzien begrepen heeft, dat hij de verzameling, die in haar geheel niet in zijn bestek paste, niet schenden mocht door er alleen de brieven van en aan den Prins van Oranje uit te lichten, en zoodoende een volledige uitgaaf moeielijk, zooal niet onmogelijk, te maken. Heeft die beweegreden hem inderdaad weerhouden, dan ware het te wenschen geweest, dat Kervyn de Lettenhove even bedachtzaam gehandeld had. In zijn Documents inédits (1881) heeft deze echter gedaan wat Gachard vermeden had en van de honderd stukken der verzameling een dertigtal gedrukt. Eerst nu, nu wij alle te zamen voor ons hebben, ervaren wij ten volle, hoezeer hetgeen hij gaf geleden heeft door hetgeen hij wegliet, hoezeer het eene noodig is om het andere juist te verstaan. Gelukkig dat de heer Van Someren, die door onderzoekingen van bibliografischen aard ertoe gekomen was om in Wesenbeke en zijn briefwisseling een bijzonder belang te stellen, niet slechts het verkeerde van Kervyn's handelswijs heeft ingezien, maar zich ook heeft aangegord om diens fout te herstellen, en ons de geheele verzameling in handen te geven. De geheele verzameling, dat wil zeggen meer nog dan de Cottonian library bezit, want een klein gedeelte van het geheel was afgedwaald en in de Bodleian te Oxford beland. Door zijn goede zorg is het een thans bij het ander gevoegd en de eenheid weer hersteld, die denkelijk reeds voor ongeveer drie eeuwen verbroken was geworden.

Want dat er niet veel minder tijds dan drie eeuwen verloopen moet zijn sinds de beide Engelsche verzamelingen, waarin de brieven en bescheiden thans berusten, in het bezit ervan kwamen, blijkt ons zoodra wij ons herinneren wanneer de verzamelaars, Robert Cotton en Thomas Bodley, leefden en kwamen te sterven. Zij waren tijdgenooten en tegelijkertijd met het verzamelen van merkwaardige handschriften bezig: Cotton stierf in 1631, Bodley reeds in 1612. Daar nu de twee gedeelten van een en dezelfde verzameling wel omstreeks denzelfden tijd verkocht zullen zijn, moeten wij aannemen dat de verkoop van beide vóór 1612 zal hebben plaats gehad. Wesenbeke was al lang te voren, in 1575, overleden, in dienst

der Staten van Holland als een hunner Commissarissen in zake van krijgshandel. Zijn weduwe, die denkelijk in kommerlijke omstandigheden zal zijn achtergebleven, of anders haar erfgenamen, hebben, naar het schijnt, ook zijn schriftelijke nalatenschap, toen die geen andere dan historische waarde meer bezat, te gelde gemaakt. Dit is niet te verwonderen; maar hoe, mogen wij vragen, is zij juist aan die Engelsche verzamelaars verkocht? Eer ik mij, in antwoord op die vraag, een gissing veroorloof, wil ik een andere vraag opperen en trachten te beantwoorden. Heeft deze of gene onzer oude geschiedschrijvers de verzameling, voordat zij in de Engelsche boekerijen een plaats vond, misschien ook in handen gehad?

Ik vermoed van ja. Het komt mij voor dat Van Meteren blijk geeft van met Wesenbeke's briefwisseling van 1570 eenigermate bekend te zijn. Als hij tot de gebeurtenissen van dat jaar genaderd is, geeft hij eerst een breede lijst van personen, met wie de Prins in briefwisseling stond, en vervolgt dan aldus: ‘Meer bevinden wij Mr. Jacob van Wesenbeke... alle bewind in den dienst van den Prins van Oranje hadde, en correspondentie hield met hen die met bestellingen [van den Prins] ter zee voeren, en ook met anderen, vorderende... secrete contributiën ..., en ordonnerende alom ontvangers, ... Deze Wesenbeke practiseerde ook met den Grave Van den Bergh, den Heere van Lumey en anderen, namelijk met eenen Hendrik Wessels, die goed middel wist om Zutfen, Deventer en Kampen in te nemen, en hadde meer andere aanslagen voor, maar... enz.’[1)] Ik geloof dat wie de geschiedbronnen kent, waaruit Van Meteren kan geput hebben, mij zal toestemmen, dat hij uit geen van die alle een zoo juist en volledig overzicht van Wesenbeke's werkzaamheid bekomen kan hebben, hetwelk daarentegen uit de bescheiden, die de heer Van Someren thans voor het eerst in het licht zendt, juist zoo kan worden opgemaakt. Waaruit wij dan met waarschijnlijkheid mogen besluiten, dat hij die bescheiden waarlijk heeft gekend. En is dit zoo, wat is dan waarschijnlijker dan dat hij, die zijn hoofdverblijf in Engeland had en daar in 1612 overleed, de tusschenpersoon zal geweest zijn, door wiens toedoen de twee Engelsche verzamelaars elk aan een deel

1) Dit bericht komt nog niet voor in de eerste uitgaaf, van 1599, maar wel in de tweede, van 1608, fo. 65 recto, en in alle latere.

der begeerlijke handschriften gekomen zijn. Het is niet meer dan een gissing die ik hier waag, maar mij dunkt een niet onwaarschijnlijke.

Is Van Meteren, vragen wij verder, de eenige, van wien wij reden hebben te vermoeden dat hij onze stukken in handen heeft gehad? Zou Bor ze niet insgelijks gezien hebben? Bij het eerste oprijzen van die vraag, zijn wij geneigd haar toestemmend te beantwoorden. Want Bor geeft ons, ook juist waar hij over de gebeurtenissen van 1570 handelt, een lijst van schuilnamen van personen en plaatsen, van welke zich de Prins en zijn politieke aanhangers in hun briefwisseling bedienden; en die zelfde namen voor het grootste gedeelte komen, met de beteekenis die hij eraan hecht, ook in de brieven van Wesenbeke voor. Zal hij ze dan niet waarschijnlijk aan die zelfde brieven hebben ontleend? Ik geloof het niet, om goede redenen, die ik echter hier niet ontvouwen kan zonder te breed uit te weiden. Ik zal alleen mededeelen dat Bor, zoo ik mij niet bedrieg, den rijken brievenschat van een van Wesenbeke's vrienden, jonker Dirk Sonoy, ten gebruike heeft gehad,[1] waaronder een afschrift van de lijst der schuilnamen met hun verklaring wel niet zal hebben ontbroken. Wij weten thans uit des heeren Van Someren uitgaaf, dat Wesenbeke en Van Swieten die lijst te zamen hebben ontworpen.[2] Laat ik nu al dadelijk hier bijvoegen, dat wij uit die papieren van Sonoy, ons door Bor meegedeeld, instaat zijn om den inhoud van Wesenbeke's briefwisseling op gewichtige punten aan te vullen en op te helderen.

Maar genoeg over de nieuwe bescheiden en hun geschiedenis. Wij willen zonder langer voorafspraak overgaan tot ons onderwerp en trachten het nieuwe, dat zij bevatten, met het oude, dat ons van elders bekend was, te verbinden, en het geheel, dat zich hieruit laat samenstellen, in groote trekken te beschrijven.

In geen tijdvak van zijn moeite- en smartvol leven zal

1) Ik meen dat dit vermoeden, waartoe ik eerst onlangs gekomen ben, van gewicht is voor de waardeering van vele berichten, die alleen bij Bor te vinden zijn.
2) Supplément aux Archives, p. 29.

Prins Willem I zich zoo ellendig, zoo verlaten en vernederd hebben gevoeld, als in dat hetwelk met zijn terugkeer uit Frankrijk, in het najaar van 1569, begint en met de verrassing van Den Briel, in het voorjaar van 1572, eindigt. In den aanvang van zijn ballingschap, toen hij de opkomende reactie en het aanstaande bewind van den Hertog van Alva naar zijn Duitsche bezittingen ontweken was, was hij toch een groot heer gebleven, rijk van middelen en krediet, omstuwd door een talrijken en krijgshaftigen adel en gesteund door aanzienlijke en veelvermogende bloedverwanten en vrienden uit den Duitschen vorstenstand. Zoo had hij tegen Alva en de Spaansche overheersching den strijd, als gelijke tegen gelijke, kunnen aanvaarden, in de rechtmatige hoop, dat de verdrukte en misnoegde Nederlanders hem voor hun beschermer erkennen en, zoodra hij aan het hoofd van zijn machtig leger aan de grenzen verscheen, gemeene zaak met hem maken zouden. Om dat te kunnen beproeven, had hij alles op het spel gezet, zijn vermogen, zijn krediet, zijn naam en zijn eer. Wij weten hoe droevig hij in zijn verwachting te leur werd gesteld. Al zijn ondernemingen mislukten, de een na de ander. Noch in macht, noch in beleid bleek hij tegen zijn vijand opgewassen te zijn; en de Nederlanders, die zich zonder twijfel voor hem verklaard zouden hebben, zoodra hij de overhand had genomen, lieten zich onbetuigd en roerden zich niet, nu alles hem tegenliep en zij geen verlossing van hem te hopen, maar integendeel voor de wraak van zijn overwinnaar te vreezen hadden. Het jammerlijkst liep de inval in Brabant, onder zijn eigen krijgsbevel, af. Zonder dat het tot een geregelden veldslag kwam, drong hem Alva naar de Fransche grenzen heen en die grenzen over. Hij moest zijn leger, dat hij niet had weten te gebruiken, op enkele ruitercompagniën na, afdanken, en kon niet eens den oversten de verschuldigde soldijen betalen dan met beloften en verbintenissen, die hij vooruit wist dat hij, zonder onvoorziene omstandigheden, evenmin zou kunnen nakomen. Maar nog was alle hoop toen ter tijd niet verdwenen. De zaak der Geuzen was één met die der Hugenoten, en dezen vormden nog een macht in Frankrijk, waarmee de regeering zou moeten rekenen. Voor de Geuzen kon de Prins nog zijdelings strijden, als hij de Hugenoten hielp overwinnen; want werden zij in staat gesteld om aan de Fransche regeering de wet voor te schrijven,

dan zouden zij uit erkentelijkheid op hun beurt gebruik maken van de verworven macht om de verslagen Geuzen weer op de been te helpen. Maar ook die berekening faalde. Het leger van den Paltsgraaf van Tweebruggen, waarbij de Prins zich met zijn getrouwen aansloot, weerde zich kloek en trok, een overmachtigen vijand steeds behendig ontwijkende, Frankrijk dwars door, van de Duitsche grenzen tot in Poitou, en vereenigde zich daar met de hoofdmacht der Hugenoten, maar vermocht toch niet, in samenwerking met dezen, de overhand te nemen; integendeel, te zamen werden zij door de Koninklijken in het nauw gebracht en voorzagen dat zij te gronde zouden gaan, indien zij niet krachtiger van Duitschland uit door hun geloofsgenooten werden bijgesprongen. Om de onderhandelingen van den afgezant der Hugenootsche Grooten, le sieur d'Ossonville, aan de Duitsche hoven te steunen, liet de Prins zich bewegen heimelijk en zonder gevolg Frankrijk weer uit te sluipen en naar Dillenburg terug te keeren, enkele dagen voordat te Montcontour, den 3^{den} October, de bangste verwachting verwezenlijkt en het Hugenootsche leger deerlijk verslagen werd[1)].

Onder zulke omstandigheden was de taak, waarmee zich de Prins had laten belasten, een wanhopig bestaan. Bij lieden zonder geestdrift, zonder ondernemingsmoed, zooals de Duitsche vorsten van dien tijd, hulp te zoeken voor een zaak, die verloren schijnt, is het onmogelijke beproeven. Dat bleek dan ook aanstonds. De keurvorst van Saxen, die het voorbeeld had moeten geven, wilde den Prins niet eens te woord staan. Overal elders klopte hij te vergeefs aan; welwillend ingekleede verontschuldigingen was nog het beste wat hij ontving. Reeds in Januari van het volgend jaar achtte hij zich verplicht zijn Fransche vrienden te waarschuwen, dat van de Duitsche geloofsgenooten geen hulp te wachten was: d'Ossonville was reeds vóór hem tot hetzelfde besluit gekomen[2)].

Dat gevoel van machteloosheid om iets te doen voor hen, door wier neerlaag de ondergang der Nederlandsche zaak voldongen stond te worden, ging bij den Prins gepaard met

1) Over de redenen en de omstandigheden van dat vertrek uit het Hugenootsche kamp, zie hetgeen van 's Prinsen zijde wordt meegedeeld, bij Bor I, blz. 363.
2) Groen, Archives, Supplément p. 107* en III p. 342.

rampspoed, die hem persoonlijk betrof. Hij had zich te verbergen en te vluchten voor de militaire schuldeischers, die hem dringend en dreigend om kwijting van zijn schuld kwamen manen. Zij hadden recht om te vorderen dat hij zich, overeenkomstig zijn gegeven woord, op een door hen aan te wijzen plaats *in leisting* zou begeven, en blijven daar totdat hij hun voldaan had. In hechtenis als het ware gedurende zulk een gedwongen verblijf zou hij ten prooi staan aan de kwaadwilligheid en de aanslagen zijner vijanden en aan den rijksban, dien de Keizer, Spaanschgezind bij toeneming, wellicht over hem zou uitspreken. Uit den toon zijner brieven, omstreeks dezen tijd aan zijn broeder Johan en enkele andere welwillenden geschreven, kunnen wij afleiden, hoe vernederd en ellendig de door ons zoo hoog vereerde vorst zich gevoelde. Hij was de spot geworden zijner vijanden. In Nederland, schreef Alva aan zijn Koning, is niemand van beteekenis, die zich tegen mijn regeeriug durft verzetten, en daarbuiten niemand dan Oranje, ‘die werk genoeg zal hebben om aan de vervolgingen van zijn schuldeischers te ontkomen’[1].

En alsof die vernedering nog niet genoeg was, als echtgenoot werd hij bovendien in zijn eer getast: het is hier de plaats niet om over dat onderwerp uit te weiden. ‘Over het gedrag van Oranje's gemalin hebben wij smakelijk gelachen,’ schreef Hopperus uit Madrid aan zijn vriend Viglius te Brussel[2]. Te weten, dat er zoo over hem en zijn huiselijk leven door vriend en vijand geschreven en gesproken werd, heeft het hartzeer over zijn verwoest geluk ongetwijfeld verdubbeld.

Waar hij den blik heen wendde, overal stof tot nieuwe ergenis en nieuw verdriet. Wat was er, terwijl hij in Frankrijk den veldtocht meemaakte, ondertusschen van Nederland geworden? Wat was er thans nog voor het arme volk te doen? Als die gedachte, die vraag bij hem oprees, kon zij slechts bitterheid en wanhoop wekken. Het volk was niet te helpen, omdat het zich zelf niet helpen durfde noch wilde. Hij van zijn kant had gedaan wat hij vermocht, meer dan hij vermocht. Hij had voor 's lands vrijheid alles op het spel gezet en alles verloren - zonder vrucht: waarom?

1) Gachard, Corresp. de Ph. II, II p. 131.
2) Hopperi Epistolae ad Viglium, Traj. 1802, p. 259.

omdat het volk niet het minste gewaagd had om hem en zich zelf te doen winnen. Hij bezat te veel zelfbeheersching om zich nutteloos te beklagen en aan de schuldigen zijn tegenspoed te verwijten. Maar dat hij diep in het hart gegriefd was door de kortzichtige zelfzucht en de ondankbaarheid van hen, voor wie hij alles had opgeofferd en die in het beslissende oogenblik, uit vrees voor de wraak van hun en zijn vijand als die ten slotte toch overwon, zich van hem hadden afgekeerd, dat legt hij toch bij zeldzame gelegenheden aan den dag, wanneer het verwijt strekken kan tot aansporing om zich voortaan aan te grijpen en moediger te weren. Wij zijn zoo gewoon geraakt om de kloeke tijdgenooten van Willem I aan een ontaard nageslacht als beschamend voorbeeld voor te houden, dat het zijn eigenaardig nut kan hebben, ten einde ons tegen al te sterke overdrijving te vrijwaren, een enkele maal ook te hooren, wat van die tijdgenooten iemand, die hen in hun gebreken zoowel als in hun deugden had leeren kennen en hen, zooals hij ze kende, toch oprechtelijk liefhad, moest getuigen. In een Franschen brief van 12 Sept. 1570 laat de Prins zich aldus tegen Wesenbeke uit, met de bedoeling blijkbaar, dat deze aan degenen, met wie hij op dat oogenblik onderhandelde, zijn woorden zal overbrengen. ‘Ik kan niet verbergen,’ schrijft de Prins, ‘dat het mij grootelijks heeft mishaagd en geërgerd en bevreemd, dat de landen in het gemeen tot nu toe zoo weinig ijver en moed hebben betoond om het slavenjuk, dat hun wordt opgedrongen, af te weren, ter liefde van zich zelf en van hun kinderen na hen; en ik kan verzekeren, dat de voornaamsten van Duitschland zich evenzoo verbaasd hebben, en het aan verregaande achteloosheid en kleinmoedigheid toeschrijven, dat een natie, van ouds boven alle andere vermaard om haar lust voor de vrijheid, waarvoor zij bekend stond den laatsten droppel van haar bloed te willen plengen, thans zich zoo weinig gelijk blijft en de middelen van tegenweer ongebruikt laat, die zij slechts zou behoeven aan te grijpen’[1]. M u t a t o n o m i n e d e t e n a r r a t u r. Hier wordt datzelfde voorgeslacht, dat aan zijn nakomelingen zoo vaak als een voorbeeld ter navolging zou worden voorgehouden, door den

1) Supplément, p. 77. Vgl. ook hetgeen de Prins zegt op p. 9, 10, 68, en bij Bor, I blz. 318, in den commissiebrief voor Sonoy.

Prins van Oranje bestraft als van het voorbeeld zijner betere vaderen afvallig. Wie glimlacht niet als hij het opmerkt en zich afvraagt, of wij en onze tijdgenooten misschien ook zijn voorbestemd om met onze meerdere voortreflijkheid een later geslacht te beschamen - m o x d a t u r i p r o g e n i e m v i t i o s i o r e m. Moge ons nageslacht aan die Horatiaansche voorzegging zoo weinig beantwoorden, als het voorgeslacht uit den tijd van Prins Willen diens bestraffing op den duur verdiend heeft!

Slechts van één dier middelen van tegenweer, die naar het zeggen van den Prins voor de hand lagen, hadden zijn verdrukte en verdreven landgenooten zich tot nu toe bediend: van de kaapvaart namelijk. De Watergeuzen waren de eenigen die den krijg voortzetten, twee jaren te voren bij Heiligerlee aangevangen. Maar zij deden dit op een wijs, die noch hun, noch de natie, waartoe zij behoorden, noch den Prins, dien zij voorgaven te gehoorzamen, tot eer kon verstrekken. Wat Lodewijk van Nassau en Willem van Oranje bedoeld hadden, toen zij hunne eerste commissiebrieven in den zomer van 1568 uitgaven, het vormen van een zeemacht, die met het landleger tot het bevrijden van het vaderland zou samenwerken, was door de weldra gevolgde neerlagen te land en het ontbinden van het leger verijdeld, en sedert was de zeeoorlog, ook door het wegtrekken der vorsten naar Frankrijk, aan alle leiding ontsnapt en in een zeerooverij ontaard, die elk kapitein voor zich en tot zijn eigen voordeel dreef, zonder onderscheid te maken tusschen onzijdigen en vijanden. Toen de Prins uit Frankrijk terug was gekeerd, kwamen van alle kanten kreten van verontwaardiging en beklag tot hem, over het bandeloos gespuis dat onder zijn vlag de zee onveilig maakte en scheepvaart en handel deed stil staan. Aan dat misdrijf was de Admiraal, dien de Prins als zijn luitenant aan het hoofd der vloot had gesteld, medeplichtig; de heer van Dolhain had zich niet minder zelfzuchtig betoond dan de rest, en in plaats van voor den Prins en diens oorlogskas een deel van den buit af te zonderen en uit te keeren, al wat hij grijpen en vangen kon voor zich zelf behouden. Voor zijn meester had hij alleen de schande overgelaten van met zulke aanhangers zulk een krijg te voeren. Zelfs de Fransche vrienden van den Prins vermaanden hem er een eind aan te maken, en de

verleende commissiën te herroepen, om dan van nieuws af een scheepsmacht te scheppen, die slechts voor den vijand geducht zou zijn[1]. Een uitmuntende raad voorzeker, maar hoe, door welke middelen hem in praktijk te brengen? De Prins stond haast alleen; de dood had vreeslijk huisgehouden onder de verbondenen en vrienden, waarmee hij eens den strijd had aangevangen: Egmond, Hoorne, Hoogstraten, Montigny, Bergen waren allen dood; Megen en zooveel anderen waren tot den vijand overgeloopen. Van den lageren adel, die het Compromis had gesloten, was insgelijks de eene helft omgekomen en de andere afvallig geworden; de weinigen die nog leefden en welgezind waren gebleven verkeerden thans in ballingschap en in armoede, buiten staat om op hun eigen kosten den Prins te dienen, die ook te arm was om hen te onderhouden; enkelen van de besten dienden in Frankrijk onder aanvoering van Lodewijk van Nassau en waren daar niet te missen. Hoe zou dan de Prins, zonder bruikbare en betrouwbare officieren, den woesten Watergeuzen zijn gezag doen gevoelen en hen herscheppen in gehoorzame zeesoldaten, die slechts op's lands vijanden buit maakten en van dien buit het rechtmatig aandeel in de krijgskas van den Prins kwamen storten?

Zoo bedroevend en ontmoedigend was de stand van zaken toen Willem van Oranje uit Frankrijk te Dillenburg wederkeerde. Voor de bevrijding der Nederlanden scheen niets meer te doen te zijn, haast niets meer te hopen. Want wat te hopen van en voor een volk, dat, toen het er op aankwam, uit vrees had stil gezeten en toegezien hoe zijn bevrijder, zonder zelfs slag te kunnen leveren, tot aftrekken werd gedwongen. Of wat te verwachten van hen, die, bij uitzondering, de wapenen wel voerden, maar slechts op eigen gewin belust waren en om het vaderland niet gaven? Indien de Prins, na zulk een ervaring, den moed voor Nederland werkelijk had opgegeven, zich had bepaald tot het herstel zijner eigene zaken en getracht zich met de Spaansche regeering te verzoenen, wie zou hem van overdreven zelfzucht hebben kunnen beschuldigen? Het lag zoo voor de hand te meenen

1) Brief van den Kardinaal de Châtillon aan den Prins van Oranje, van 24 April 1570. Archives, III p. 373.

dat hij er toe besloten was, dat het gerucht ervan zich verbreidde en aan Granvelle te Rome ter ooren kwam, die zich haastte het aan den Koning te Madrid over te brieven, van wien hij onverwijld het geruststellend antwoord ontving, dat voor Oranje geen genade was weggelegd[1]. Maar de geruchten misten allen grond. Zoo min als de Koning tot vergeven geneigd was, was de Prins bereid om schuld te bekennen en genade te vragen. Aan den anderen kant bespeuren wij evenwel ook niet, dat hij in de eerste maanden na zijn terugkeer uit het Fransche leger iets voor Nederland ondernomen of zelfs maar beraamd heeft[2]. Hulp voor de Hugenoten, schikking met zijn schuldeischers, verzoening met zijn ontrouwe gemalin: ziedaar de onderwerpen in zijn toenmalige briefwisseling besproken, en de eenige, naar het schijnt, die ook in zijn hart omgingen.

Maar mocht de Prins het arme volk voor een oogenblik vergeten, hem vergeten kon dat volk thans minder dan ooit. Want sedert zijn aftocht naar Frankrijk was de verdrukking in Nederland nog verzwaard. De vonnissen van den Bloedraad bleven onverminderd aanhouden, en daarbij was sedert nog de eisch van overmatige en ongehoorde belastingen gekomen. Nederland werd gedwongen zelf de kosten te betalen van zijn onderwerping, en dat in een vorm van belasting, die zijn Staten voor goed van de aloude mederegeering zou ontzetten. Dat was een druk, die allen, zonder onderscheid van godsdienst, te lijden hadden, niet de ketters en de rebellen alleen, gelijk bij de geloofsvervolging het geval was geweest. Hij verwekte dan ook een veel algemeener af keer, een veel algemeener verzuchting. Het is, helaas, maar al te waar, hetgeen het bekende geuzenlied aan Alva in den mond legt: ''t Bederven huns lands hadden zij geen acht, Zoolang ik hen bij den vleeschpot liet blijven; Maar nu ik hun Mammon aanroer met kracht, Willen zij mij uit den lande verdrijven.'

1) Corresp. de Granvelle, IV, p. 26, 30. Vgl. Kervyn, Les Huguenots et les Gueux, II p. 200.
2) In een proclamatie van 9 Aug. 1570 voegt de Prins aan zijn landgenooten toe, dat de treurige ervaring, in 1568 door hem opgedaan, hem 'nyet alleen den middel, maar oock den moed ende oirzake heeft benomen' om nogmaals de wapenen voor hen op te vatten, 'ende (hem) ongetwijffelt een groot achterduncken maackt om (zich) weder bij zulcken gevaer te stellen.' Supplément, p. 68.

De hoofdreden van dit beschamende feit was, dat de menigte, die voor de nieuwe noch voor de oude kerkleer vurig partij trok, zoo kort na de beeldstormerij en de uitspattingen der geuzen tamelijk gelaten het straffen van ketters en muiters aanzag, maar groote en leede oogen opzette, toen aan den handel en de welvaart van hen, die onschuldig aan het vroegere misdrijf gebleven waren, roekeloos de hand werd geslagen. Hoe echter die hand, die onweerstaanbaar sterke hand van den geweldenaar af te weren? Zonder hulp van buiten was iedere poging hiertoe hopeloos. En wie buiten de grenzen was tot helpen gezind en instaat? Niemand dan de Prins van Oranje. Nauwlijks had zich dan ook de mare van zijn terugkomst te Dillenburg verbreid onder de uitgewekenen in Duitschland en de verdrukten binnen Nederland, of aller oogen richtten zich op hem, in de hoop dat hij, de herder, niet slapen zou, maar de arme verstrooide schapen zou blijven hoeden, gelijk het Wilhelmus-lied in zijn naam had beloofd, op het oogenblik toen hij de Fransche grenzen binnentrok. Wat reeds in den eersten brief, die uit het archief van Wesenbeke tot ons is gekomen, een der ballingen vraagt: ‘of er hoop is dat mijnheer de Prince weder in het veld komen zal?’,[1)] die vraag hield zeker veler gemoed, binnen- en buiten 's lands, in spanning. Hij was de eenig overgeblevene van die velen, die in 1566 als de beschermers van 's lands vrijheid waren opgetreden. En van die allen was hij toen reeds, inzonderheid voor de Hollanders en Zeeuwen, de hoofdpersoon bij uitnemendheid geweest, die hun het naast stond als hun stadliouder en op wiens volksgezindheid zij het vastst, vertrouwden. Hij had dat vertrouwen sedert niet beschaamd, maar in '68 voor hun verlossing gedaan al wat hij vermocht; en dat hij niet meer had uitgericht was niet zoo zeer de schuld van zijn beleid, als van de zelfzucht der hoogere standen, van den landadel en de stadsregenten, die gewacht hadden met partij te kiezen totdat de overwinning zich zou hebben verklaard. Dat erkenden thans velen hunner met schaamte, en sommigen waagden het heimelijk naar Dillenburg te gaan en den Prins te zeggen, wat het volk nog altijd van hem verwachtte. Van eenige dier bezoeken hooren

1) Supplément, p. 3.

wij toevallig iets in de bewaarde briefwisselingen. Wij mogen eruit afleiden, dat het thans niet de Prins was die beschermend de handen uitstrekte naar het volk, maar dat het volk het was dat de handen smeekend ophief naar den Prins.

Een dier bezoeken onderscheidt zich door zijn belangrijkheid van de overige, en heeft in de geschiedenis van den tijd een geheel eenige beteekenis. Ik bedoel het bezoek van den pensionaris van Leiden, Mr. Paulus Buys, waarvan de geschiedschrijver Bor, en niemand dan hij, de herinnering heeft bewaard.

Wanneer wij ons voor den geest roepen, welk een belangrijke rol Paulus Buys in de latere geschiedenis van het zich vrij vechtende Holland heeft vervuld, hoe hij, terstond nadat de Prins aan het eind van het jaar '72 de regeering van het gewest op zich had genomen, aangesteld werd tot Landsadvokaat en president van het college der Staten, Raad nevens Zijne Excellentie en diens plaatsvervanger bij tijdelijke afwezigheid: in één woord de eerste in rang en aanzien na den Prins,[1] dan begrijpen wij wat een ontmoeting van die twee personen op dit oogenblik, en een eerste overleg van hetgeen hun in 's lands belang te doen stond, te beduiden heeft. Doch volkomen duidelijk wordt het ons eerst, nu wij uit de bescheiden van Wesenbeke's archief te weten komen, wat uit dat overleg al dadelijk is voortgevloeid. Laat mij beginnen met mee te deelen wat Bor aangaande het bezoek, uit den mond van een van Buys' vertrouwde vrienden, Jacob Copier, heer van Kalslagen,[2] heeft opgeteekend.

Buys was nevens andere regenten vanwege de Staten van Holland naar Brussel afgevaardigd geworden, om Alva over de vordering van den Tienden penning te spreken, en liet, na zich van zijn taak gekweten te hebben, de overige huiswaarts keeren, alleen achterblijvende, onder voorgeven van particuliere zaken te

1) Over de lotgevallen van Paulus Buys heeft de heer W. van Everdingen in zijn Akad. proefschrift (Leiden 1895) eenige wetenswaardige bijzonderheden. uit verschillende archieven aan het licht gebracht. - Met reden vergeleek men aan de zijde van den vijand de positie, die Buys in Holland innam, bij die van een kanselier in andere Staten. Corresp. de Granvelle, V. p. 283.

2) Jacob Copier was een zwager van Adriaan van Swieten - van wien spoedig meer, - en even als deze in de nabijheid van Leiden woonachtig Na de bevrijding van Holland werd hij rekenmeester en woonde dus in Den Haag, waar hij Bor, die daar ook een poos verblijf hield, de belangrijke anecdote verhaald zal hebben, en dat reeds vóór 1584, in welk jaar hij stierf.

Antwerpen en elders in Brabant te doen te hebben. Maar terstond na hun vertrek reisde hij, nacht en dag door, naar den Prins van Oranje, confereerde met dezen één dag en ijlde toen weer naar Holland terug, waar hij slechts twee of drie dagen later dan de overige gecommitteerden aankwam, zonder dat iemand van dezen vermoedde, hoe gewichtige zaken hij intusschen behandeld had. Hij had namelijk den Prins niet slechts op de hoogte gebracht van hetgeen Alva vorderde en bedoelde, maar hem ook ingelicht omtrent 'de gezindheid van de Staten, de humeuren des volks en de gelegenheid van vele zaken des lands.' - Wij zijn met zulk een vage voorstelling van het verhandelde, als Bor in staat is te geven, geenszins voldaan; wij willen en kunnen ook gelukkig, de lijnen wat scherper teekenen. In de eerste plaats kunnen wij den juisten tijd van het bezoek bepalen, in plaats van de voor ons ongenoegzame aanduiding van Bor, die slechts 'toen ter tijd' zegt.[1)] De Resolutiën der Staten van Holland maken ons dit mogelijk. Wij leeren daaruit, dat de bedoelde commissie, waarvan Buys een der leden was, van den 13^{en} December 1569 tot den 2^{en} Januari daaraanvolgende te Brussel vertoefd heeft, en dat dus de ontmoeting met den Prins in de allereerste dagen van 1570 moet hebben plaats gehad. De Prins was toen niet te Dillenburg maar tijdelijk te Arnstadt, in de buurt van Gotha, en dus aanmerkelijk verder dan gewoonlijk van de Hollandsche grenzen verwijderd: dat Buys niettemin zich de lange reis getroostte, bewijst te meer voor het gewicht, dat hij aan een ontmoeting met den Prins hechtte. Inderdaad de zaak, die tusschen Alva en de Staten van Holland gaande was, en waarover hij met den Prins wilde overleggen, was van het hoogste belang. Laten wij haar ons in haar waren aard voor den geest roepen.

Aan het begin der nieuwere geschiedenis, toen de groote absolute monarchieën zich, op de puinhoopen der middeneeuwschen vorstendommen met meer beperkt regeeringsgezag, gingen vestigen, was de allesbeheerschende vraag deze: hoe de alleenheerscher aan de noodige geldmiddelen zou komen, onafhankelijk van de gedurige toestemming der volksvertegenwoordiging. De van ouds gebruikelijke, telkens te verzoeken, beden moesten

1) Bor, I, blz. 289.

vervangen worden door eens voor altijd toegestane belastingen. In Spanje was dat geschied en de a l c a v a l a , een soort van accijns, als blijvende belasting in zwang gekomen. Ook voor Nederland was een soortgelijke impost sedert jaren in overleg en besprek; reeds Karel V had met het plan daartoe omgegaan. Thans stond het op het program van hervormingen, waarmee Alva herwaarts was overgekomen, en hij had slechts op een gelegenheid gewacht om het te berde te brengen. Die gelegenheid deed zich voor na zijn schitterende overwinwinning in den veldtocht van 1568, die den oproerigen onderdanen alle uitzicht op verdrijving van zijn persoon en stelsel, voorgoed zoo hij hoopte, ontnomen had. Den 21sten Maart '69 had hij dan ook de Staten van de patrimoniale provinciën te Brussel bijeengeroepen, en behalve den honderdsten penning van het vermogen voor eens, voor zoo lang 's Konings regeering het zou behoeven (met andere woorden voor altijd), den twintigsten penning van de onroerende en den tienden van de roerende goederen en waren, wanneer zij verkocht werden, gevorderd. Met al den aandrang, dien zijn op dat oogenblik onweerstaanbare macht hem bijzette, perste hij de inwilliging af van zijn eisch; voorwaardelijk antwoord nam hij niet aan; alleen tusschen inwilligen en weigeren liet hij de keus. En, zooals hij voorzien had, tot weigeren had niemand den moed. Alle patrimoniale provinciën stemden haars ondanks toe. Eerst hadden in Holland de steden, behalve Dordrecht, bezwaar gemaakt en uitvluchten gezocht, maar zij waagden het niet hierbij te volharden: den 18^{en} Mei verleenden de Staten der provincie gezamenlijk hun toestemming. Zoo ging het overal; binnen weinige weken was in beginsel het stelsel van belasting aangenomen, dat de Koning van alle mederegeering zijner onderdanen ontslaan zou. Te recht beroemde zich Alva op het tot stand brengen van deze hervorming, die het karakter van een omwenteling droeg, en het absolute koningschap met één slag vestigde; hij hield niet op den koning gedurig te vermanen van onder geen voorwendsel zich het behaalde voordeel door zijn onderdanen ooit weer te laten ontfutselen; het was de grondslag waarop het nieuwe regeeringsstelsel verder opgetrokken zou moeten worden.[1)]

1) Ik heb over dit onderwerp niet lang geleden gehandeld in mijn opste. ‘De XVII provinciën’, in Nijhoff's Bijdragen, 3e reeks VIII, blz. 322 en vlgl

Maar hoe doeltreflend het beginsel was, het in praktijk te brengen in een land als Nederland, dat vooral van den handel leefde, viel uiterst bezwaarlijk. Nadat de Staten het hadden toegestemd, en nu zij aan de uitvoering gingen denken, daagden van alle kanten moeielijkheden op: aan remonstrantiën geen einde. En Alva van zijn zijde zag ook geen kans om de belasting zoo aanstonds in zwang te brengen, terwijl hij toch dringend behoefte had aan gereed geld voor de enorme oorlogskosten, die hij had gemaakt. Zoo kwam hij ertoe, zich, onder voorbehoud van 's Konings goedkeuring, bereid te verklaren om met een bede van twee millioen 's jaars, gedurende de eerstvolgende zes jaren, op de gebruikelijke wijze over de provinciën om te slaan en te heffen, genoegen te nemen, in plaats van den ingewilligden twintigsten en tienden penning. Dat nieuwe voorstel was een ware uitkomst inzonderheid voor Holland, dat meer dan eenig ander gewest van het heffen van den Tienden penning in zijn welvaart lijden zou. Want meer dan eenig ander leefde het van den handel, en meer dan eenig ander zag het zijn handel bij den dag toenemen; doch het wist tevens bij ervaring, dat voor drukkende belastingen de handel aanstonds wijkt naar elders, waar die druk niet bestaat. En nu waren het niet alle, maar alleen de patrimoniale provinciën, waarvan de Tiende penning werd gevorderd, dat wil zeggen in Noord-Nederland geen ander dan Holland en Zeeland: Overijsel met zijn IJselsteden en Gelderland met zijn Rijnsteden en Groningen en de Friesche havens zouden evenzeer ervan vrij blijven als Emden en Hamburg. Dat daarheen zich dan de scheepvaart en handel van uit Holland verplaatsen zouden, scheen met zekerheid te voorzien. Uit dien hoofde was een uitstel van zes jaren, zooals Alva thans aanbood, een ware uitredding uit den nood. Maar daarentegen vorderde de Hertog, als aandeel der provincie in de voorgeslagen bede van twee millioen, niet minder dan 270.000 ponden: een tot nu toe ongehoord hooge som, die verzwaring der belastingen noodzakelijk zou maken, meer dan de handel misschien zou kunnen dragen. Derhalve dankbaar het voorstel in het algemeen aannemende, beproefden de Staten af te dingen tot op een som van 100.000 ponden. Dat aanbod nu was het, dat in December Buys en zijn mede-afgevaardigden aan Alva hadden overgebracht. Maar Alva had het met een

barsch gelaat en korte woorden afgewezen: de volle som moest betaald, of anders werd dadelijk de Tiende penning ingevoerd.

Zoo was de stand van zaken, dien Buys begreep dat de Prins diende te weten. Ook hij behoorde tot de ijverloozen op het punt van den godsdienst; ter wille van de nieuwe kerkleer zou hij wel geen opstand tegen den landsheer hebben aangedurfd; maar het verderf van 's lands welvaart ging hem na aan het hart, en haar ten behoeve deinsde hij voor geen omwenteling zelts terug. In zoo verre is het niet tegen te spreken, wat de Spaansche landvoogden, die na Alva gevolgd zijn, gedurig in den mond hebben, dat niet de ijver voor het Protestantsche geloof maar de vrees voor het invoeren van den Tienden penning Nederland tot den afval van zijn koning heeft bewogen. Als één man kwam gansch Holland, zonder onderscheid van kerkelijke gezindheid, in verzet tegen den dwingeland, die hem thans ook zijn vleeschpot wilde ontrooven. Zooals de beeldstormerij met wat daaraan vast was het volk in twee partijen had verdeeld, zoo hereenigde allen voor een poos die noodlottige bedrijfsbelasting in afkeer van de Spaansche overheersching.[1)] Daar wilde Buys den Prins vooral op wijzen: dat de stemming van Nederland niet meer dezelfde was als tijdens zijn vorigen veldtocht. Uit de betrekkelijke onverschilligheid, waarmee toen zijn strijd tegen de geloofsvervolging was beschouwd en bejegend, mocht hij niet besluiten tot de ontvangst die hem wachtte als hij andermaal, thans voor de vrijheid des volks ook op stoffelijk gebied, in het veld zou komen.

Geen twijfel of om van die gedachte den Prins te doordringen heeft Buys op dat tijdstip de verre en voor hem gevaarlijke reis naar Arnstadt ondernomen. En wat de Prins hem geantwoord zal hebben, kunnen wij met dezelfde waarschijnlijkheid gissen, op grond van hetgeen wij Zijn Exc. in den loop van het jaar gedurig aan Wesenbeke hooren voorhouden. Tot hulp verleenen verklaarde hij zich ten volle bereid, mits men hem het geld daartoe noodig verschafte. Immers

1) Een man, zoo ijverig Katholiek als Jan Jeroensz. van Hoorn, beroemde zich later, dat hij zoo ‘vromelijck den Xen penninck had toegestaen, in sulcker voege dat hij in peryckel was van door Mr. Joost den Schout gelicht [opgepakt] te worden.’ Zie mijn uittreksel uit Dusseldorp's Annalen, blz. 434. Bekend is het, dat Amsterdam in dit opzicht meer nog dan de andere steden van Holland zich bij Alva gehaat maakte.

zijn eigen middelen waren in den vorigen veldtocht meer dan opgeteerd. Zou hij voor de tweede maal in het veld komen, dan moest hem door zijn aanhangers het noodige worden verleend om een leger te werven en maschvaardig te maken. Uit de bereidwilligheid, waarmee dit geschiedde, zou hem dan tevens de ijver blijken, die het volk thans voor de goede zaak bezielde. Met een afspraak van deze strekking is waarschijnlijk de samenspraak te Arnstadt besloten.

Zoo verwondert het ons ook niet, dat het eerst wat wij als een uitvloeisel uit het overleg met Buys mogen beschouwen, de aanstelling is door den Prins van een ontvanger-generaal, om de vrijwillige contributieën der welgezinden op te halen, met name jonker Dirk Sonoy. Deze was eigenlijk geen Nederlander; hij was van Calkar in het Guliksche geboortig, maar door zijn huwelijk met een Hollandsche dame en door zijn omgang met Hollandsche edellieden Nederlander van harte geworden; hij had jarenlang in Den Haag gewoond en daar met zijn vrienden het Compromis geteekend, en in 1568 deelgenomen aan den veldtocht tegen Alva, en zich nu, na zijn uitbanning, te Emmerik neergezet. Hij was een zwager van Gotfried van Haastrecht heer van Drunen, die vóór den opstand Drost van Oranje's heerlijkheid Breda was geweest en sedert in den dienst en in het gevolg van den Prins was gebleven. Dat mag de reden geweest zijn, waarom hem de Prins thans aanstelde tot het verzamelen van contributieën voor een nieuwen veldtocht. De commissiebrief, ons door Bor meegedeeld,[1)] is gedagteekend van 8 Februari, een maand ongeveer na de ontmoeting met Buys. Zijn inhoud is niet zonder belang. De Prins spreekt erin van ‘de zeer kleine hulp en bijstand,’ hem bij zijn vroegeren tocht bewezen, en van zijn voortdurende geneigdheid om desniettegenstaande zijn landgenooten ‘met Gods hulpe en gratie in hun religie en vrijheid te beschermen,’ mits hem nu ‘eenige schijnbaarlijke hulpe van penningen daartoe toegeschikt worde, om daarmee de zaken te vorderen,’ en tevens om te doen blijken ‘van de goede affectie der gemeente jegens het vaderland en zijn welvaart en den oprechten dienst van God.’ Daarom machtigt hij jonker Dirk Sonoy om zelf of door zijn substituten aan te

1) Bor, 1 blz. 312.

spreken ‘de gemeente, edelen, officieren, burgemeesters en allen, van wat staat of qualiteit zij zijn, in Holland, het Sticht en daaromtrent of elders gezeten,’ en van hen in ontvangst te nemen hetgeen zij zullen gelieven te contribueeren, onder toezegging dat hetgeen zij thans vrijwillig bijdragen hun naderhand, als de opstand gelukt zal zijn, in mindering der dan te heffen belastingen zal worden aangerekend. Opmerkelijk is het dat de vraag om geld in de eerste plaats aan die van Holland en Zeeland wordt gericht, en dat een gewezen Hagenaar met het ontvangen der bijdragen wordt belast. Dat dit in verband staat met hetgeen Buys van de stemming van Holland in het bijzonder was komen berichten, laat zich als van zelf vermoeden. Naar het schijnt heeft Sonoy zich niet in persoon naar Holland gewaagd,[1] maar daarheen als zijn substituten onaanzielijke lieden, predikanten inzonderheid, gezonden. Als wij Bor mogen gelooven, is de ontvangst betrekkelijk niet gering geweest, maar ook niet betrekkelijk groot; want, zegt hij, ‘het is bevonden, dat de lieden van kleine en middelbare middelen en rijkdommen zich goedgeefsch betoonden, maar dat onder de rijken velen waren die zich excuseerden en niet of zeer weinig missen konden en, nu het op geven aankwam, schielijk arm geworden waren’[2]. Zou dat een eigenaardigheid van dien tijd geweest zijn, of iets eigenaardigs aan ons volk? Zijn het ook tegenwoordig nog de lagere- en de middelstand die voor vaderlandslievende doeleinden het meest bijdragen, of is dat mettertijd veranderd? Hoe het zij, zooveel is zeker dat, als zij die kunnen niet willen, en zij die willen slechts weinig vermogen, de slotsom gering blijft. Het gansche jaar door heeft de Prins dan ook met geldgebrek te worstelen gehad, en is daardoor in het ten uitvoer brengen zijner welberaamde maatregelen op het jammerlijkst vertraagd.

Den commissiebrief voor Sonoy teekende de Prins nog te Arnstadt, waar hij ook Buys had ontvangen. In de volgende maand, nadat hij met zijn schuldeischers een schikking had getroffen, die hem weer vrijer beweging vergunde, keerde hij naar Dillenburg terug, en vond daar Wesenbeke op hem

1) Naar het zeggen van den Prins, Supplément p. 72, had Sonoy zelf verzocht dat zijn eigen werkzaamheid zich tot de ballingen in het land van Cleef mocht bepalen.
2) Bor, blz. 312.

wachtende, dien hij nu voor goed in zijn dienst nam. Ik heb het al gezegd, de gewezen pensionaris van Antwerpen had sedert zijn uitwijking als publicist en als correspondent reeds vele en goede diensten bewezen, maar nog buiten vaste betrekking. Eerst thans kreeg hij zijn aanstelling als een van 's Prinsen raden; de eerste brief, die in zijn archief bewaard bleef, uit Keulen van den 22^{en} Maart geteekend, bevat een gelukwensch van een vriend met deze bevordering. Zijn commissiebrief, zoo hij er een ontvangen heeft, is verloren geraakt, en wij leeren den hem toevertrouwden werkkring dus niet anders kennen dan uit hetgeen wij hem van nu af zien verrichten. Hij schijnt voornamelijk bestemd te zijn geweest voor het voeren van de briefwisseling met de vrienden in Holland, en het plegen van overleg met hen omtrent den voorgenomen opstand en de krijgstoerusting van den Prins om dien te ondersteunen.

Het eerste staatsstuk, dat hij voor zijn nieuwen meester opstelde, het eerste althans dat in zijn archief bewaard is gebleven, staat in nog veel nauwer verband tot het bezoek van Buys, dan wij het van de commissie van Sonoy opmerkten. Het is een manifest, den 22^{en} April door den Prins onderteekend, dat niet bestemd was om al aanstonds openlijk uitgevaardigd te worden, maar om onder de hand te worden getoond aan bekende welgezinden door drie commissarissen, daartoe door den Prins gemachtigd. De eerste dezer is Mr. Paulus Buys, pensionaris van Leiden; de tweede Mr. Nicolaas Camerlingh, hier eenvoudig advocaat geheeten, maar dien wij van elders kennen als een man van invloed te Delft, waar hij na de omwenteling in 1572 terstond in de vroedschap werd gesteld en eenige maanden later tot burgemeester bevorderd;[1)] de derde Adriaan van Swieten, een edelman, die in de buurt van Leiden aan den Rijn op zijn voorvaderlijk kasteel woonde, hoewel hij om zijn aandeel aan het Compromis door den Raad van Beroerten was uitgebannen, een vertrouwd vriend van Buys, die in 1572, eenige weken na de verrassing van Den Briel, den stoot heeft gegeven tot den algemeenen opstand in Holland, en later als gouverneur van Gouda en in andere posten nog gewichtige diensten heeft bewezen.

1) Zie Boitet's Beschr. v. Delft, blz. 83 en 131. Later werd Camerlingh Raadsheer in het Hof van Holland, zie Bor, I blz. 414.

Dat in dit stuk alleen Hollandsche Heeren als commissarissen worden genoemd, is reeds opmerkelijk, en wat die bijzonderheid te vermoeden geeft, dat het manifest bepaaldelijk voor de ingezetenen dier provincie bestemd is, blijkt ten klaarste uit het opschrift, dat aldus luidt: 'De Prince, Rijks Stadhouder-generaal Zijner Koninklijke Majesteit over Holland, Zeeland, Vriesland en Utrecht, allen en iegenlijken Staten, Heeren, Ridderen, Edelen, Schouten, Burgemeesteren, Schepenen, Rentmeesteren, Hoofdmannen van ambachten en goede ingezetenen derzelver landen van onzen gouvermenten' enz. Geen proclamatie derhalve aan alle getrouwe onderdanen van Zijn Majesteit in de Nederlanden, als de Prins in 1568 bij het openen van den veldtocht, in zijn qualiteit van Prins van Oranje, Graaf van Nassau, Heer van Breda enz., kortom als vorst en Nederlandsch groot heer, er een uitvaardigde, maar een vertrouwelijk manifest, door den gewezen stadhouder, die zich als nog steeds in functie beschouwt, aan de ingezetenen van zijn stadhouderschap gericht. De toon, waarin het stuk gesteld is, heeft ook weinig van een bevel, veel meer van een vermaning en een raadpleging. Het spreekt van de voortdurende mishandeling van het volk, van de zware en voor de welvaart verderfelijke belastingen, van de laakbare lijdelijkheid waarmee de onderzaten dit alles aanzien, van de geringe hulp die zij den Prins bij zijn bevrijdingstocht hebben bewezen. Het spreekt de hoop uit, dat thans een betere gezindheid zal heerschen, en belooft, in die onderstelling, nieuwe krachtige medewerking, voornamelijk - en hetgeen nu volgt verdient onze bijzondere aandacht - 'wanneer wij van ulieder gezindheid, standvastigheid en begeerte verwittigd en verzekerd zullen wezen, als ook onderricht van de manier en den weg waarop gij ons deze wilt betoonen'. Daarover moge ieder hunner met de door Zijn Exc. benoemde commissarissen of een van dezen gerustelijk overleggen, en door hun tusschenkomst hem doen weten 'hun[1)] meening, voorslag en middel om des te spoediger met meerder verzekerdheid ons daarnaar

1) Het handschrift is hier, op p. 13, eenigszins uitgesleten en de gaping wordt door den uitgever verkeerdelijk ingevuld. De Prins noodigt hen, tot wie hij het woord richt, niet uit om aan de commissarissen 'o[uze] meyninghe, voerslach ende middel te laten weten', maar integendeel om 'o[ns uw] meyninghe enz. te laten weten'. Dat spreekt, zon ik zeggen, vanzelf.

te richten.'[1] Het initiatief derhalve wordt aan de hoofden des volks overgelaten: zij overleggen met 's Prinsen gemachtigden en laten hem door dezen vernemen, wat zij verlangen en op welke wijze; dan zal hij zich daarnaar schikken, en dragen het zijne ertoe bij, mits hij er door de noodige contributieën in staat toe worde gesteld. Behoeft het dan nog wel opzettelijk betoogd, dat hier, in dit staatsstuk, de Prins zich voor het eerst voordoet in die verhouding tot de regenten en de Staten van Holland, waarin hij zich van 1572 af steeds heeft gedragen: als de Stadhouder namelijk door den Koning aangesteld en door den wil des volks in deze waardigheid gehandhaafd : een drager van het staatsgezag, maar tevens een uitvoerder van den volkswil.

Als een uitvloeisel dierzelfde politieke gezindheid hebben wij ook de toenadering, omstreeks dezen tijd, van den Prins te beschouwen tot de rechtzinnige Calvinisten, die in geestkracht en in aantal de meerderheid der ballingen in Duitschland uitmaakten. Vroeger had hij zich meer aan de Lutherschen en aan de 'rekkelijke' gereformeerden gehouden, die naderhand libertijnen geheeten werden. In het belang van een eendrachtige samenwerking tot het groote doel, dat allen beoogden, de verlossing van het land uit de vreemde overheersching, offerde hij thans zijn eigen voorkeur aan de overtuiging der meerderheid op en zag gaarne dat de mannen van zijn gezindheid in dezen zijn voorbeeld volgden. Op de Synode te Emden, in den herfst van dit jaar gehouden, werd de rechtzinnige geloofsbelijdenis ook door de predikanten der rekkelijke richting geteekend, en de Kerk gesticht, die zich twee jaren later in het vrijgevochten Holland als staatskerk kwam vestigen. Ik heb niet lang geleden dit onderwerp in een ander tijdschrift opzettelijk behandeld[2]; het zij mij vergund den belangstellenden lezer daarheen te verwijzen.

Wat het manifest mag hebben uitgewerkt, weten wij niet. Wij kennen de geschiedenis van dit tijdvak niet uit een aaneengeschakeld verhaal maar uit elkander opvolgende bescheiden, en zijn genoodzaakt de gapingen tusschenbeide met voorzichtige gissingen aan te vullen. Doen wij dit, dan komen wij tot het besluit, dat van de uitwerking zóó weinig bleek,

1) Supplément, p. 8.
2) Archief voor Nederl. Kerkgesch. V blz. 1.

dat de Prins een opzettelijk onderzoek op de plaats zelve noodig achtte. Althans in tijdsorde volgt op het manifest van 22 April, aan Buys en zijn twee medecommissarissen toegezonden, een afvaardiging naar hen in Holland van Wesenbeke in persoon. Op den eersten Juli voorzag hem de Prins van een commissie en een instructie, en daarmee toog hij nog denzelfden avond op reis.

De instructie doet ons den stand van zaken en het doel der zending zoo duidelijk verstaan, dat ik niet beter kan doen dan het korte en bondige stuk in zijn geheel, alleen in eenigszins gewijzigde bewoording, mede te deelen.

'Vooreerst zal hij (Wesenbeke) degenen, aan wie wij hem zenden, onze vriendschap aanzeggen en hen bedanken wegens hun betoonde gezindheid, waarvan wij in het vervolg nog meer verwachten.

Verder verzoeken, dat zij zich willen verklaren, hoe en in wat manieren en waar zij het toegezegde geld zullen kunnen verstrekken, hoeveel en wanneer.

Zoo ook, welke en hoevele van de plaatsen, hun bekend, bekomen zouden kunnen worden, in wat manieren, door wier toedoen en wanneer; ook hoe deze vervolgens behouden zouden mogen blijven; en of er hoop bestaat op nog meer andere, en welke dan.

En overigens met hen en andere lieden hierover handelen en beraadslagen, alsmede over hetgeen hem naar de omstandigheden en gelegenheden geraden zal dunken en de zaken vereischen zullen.'[1)]

Van zijn ontmoetingen en ervaringen op dezen tocht heeft Wesenbeke aanteekening gehouden in een ons zeer welkom dagregister, dat, hoe kort en zakelijk ook, ons toch een duidelijke voorstelling geeft van de stemming op dit oogenblik in Holland. Jammer maar dat het haastig op het papier geworpen schrift zoo moeielijk te ontcijferen en de uitgaaf daarom zoo hoogst gebrekkig is. Op tal van plaatsen bemerken wij dat onmogelijk geschreven kan staan wat wij gedrukt vinden, en op slechts enkele van deze kunnen wij uit het verband de juiste lezing met de noodige waarschijnlijkheid gissen. Voor het begrijpen van den hoofdinhoud levert dit echter gelukkig geen groot bezwaar op.

1) Supplément, p. 26.

Het eerste wat ons in het dagverhaal treft is de betrekkelijke veiligheid, waarin de reis van den balling, van de Duitsche grenzen tot Alfen, langs de rivieren, gedeeltelijk te voet of op een wagen, gedeeltelijk te scheep, wordt afgelegd, en het verblijf op het huis van Swieten, dat eenige dagen aanhoudt, plaats heeft. Nog meer moet het ons verbazen, dat de uitgebannen heer van Swieten op zijn kasteel onder den rook van Leiden vertoeft, en daar verdachte personen bij zich ontvangt zonder, zoover wij hooren, gemoeid te worden of gevaar te loopen. Dat toont ons hoe weinig van hetgeen zij bedoelde, de dwingelandij toch kon uitwerken, wegens gemis aan waakzame politie, en vooral wegens den afkeer die de bevolking van het vervolgen der ketters en geuzen had. Een tyran met slechts enkele trawanten, te midden van een volk dat zijn slachtoffers beklaagt en helpt verbergen en ontvluchten, dreigt doorgaans te vergeefs: van de honderden die hij veroordeelt kan hij aan enkelen slechts het vonnis ten uitvoer doen leggen. Zoo ging het Alva in Nederland, in Noord-Nederland vooral, waar hij bijna geen troepen in bezetting had en geen aanhangers onder de ingezetenen. Als gast van Van Swieten ontbiedt en ontvangt Wesenbeke tal van personen te zijnen huize, die allen min of meer verdacht bij de regeering geweest moeten zijn, en - geen haan, die er naar kraait.

Tot die bezoekers behoorde, spijtig genoeg, niet de hoofdpersoon. Al dadelijk vernam Wesenbeke dat Buys weer naar Brussel was, en weer om over den Tienden penning te handelen. Die zaak had, sedert wij er het laatst van hoorden, voortgang gemaakt. Wij vernamen toen, dat de Staten, in plaats der van hen als afkoopsom gevorderde 270.000 ℔, er 100.000 hadden geboden, en dat Alva dit bod had afgewezen en met het ten uitvoer leggen van den toegestanen Tienden penning had gedreigd. Voor die bedreiging hadden sedert de Staten gezwicht; zij hadden al meer en meer geboden en ten slotte, toen het niet anders kon, het volle bedrag toegezegd. Daarvan had Alva den 3^{en} Juni acte genomen, doch nu niet meer voor zes maar slechts voor twee jaren de overeenkomst willen aangaan, en dan nog wel onder uitdrukkelijk voorbehoud van later, desverkiezende, den Tienden penning, die eens voorgoed was ingewilligd, in praktijk te mogen brengen. Huns ondanks hadden de Staten hierin berust, en, om het vereischte bedrag

te heffen, de bestaande belastingen verhoogd en nieuwe verordend, waarvoor zij van de landsregeering octrooi behoefden, hetwelk Buys en de andere commissarissen te Brussel thans waren gaan verzoeken. Zijn afwezigheid duurde veel langer dan het verblijf van Wesenbeke op Swieten, langer zelfs dan deze te Emmerik op hem wachten kon. Den 12^{en} Juli werd eerst door Alva het verzocht octrooi verleend; en zoo dadelijk daarop konden de Commissarissen nog niet huiswaarts keeren; er viel nog meer aan het Hof te beredderen. Vreemd genoeg wordt verder van Buys gedurende dit jaar, in de briefwisseling van Wesenbeke, in zoover die tot ons gekomen is, in het geheel niet meer gehoord. Dat zijn goede verstandhouding met den Prins evenwel is blijven voortduren, blijkt uit het feit, waarop ik reeds wees, dat hij in 1572, zoodra de Prins in Holland optrad, tot diens voornaamsten Raad en tot Advocaat van het land werd aangesteld. Waarschijnlijk heeft Buys zich liever niet noodeloos betuigd, en de Prins ook begrepen, dat onverdacht zijn vertrouweling hem in het Staten-college van meer nut kon zijn, dan wanneer hij zich dieper in de samenspanning waagde en aan verdenking bloot stelde.

Daarentegen had Wesenbeke met Camerlingh - indien ik het wel heb[1)] - meer dan éene conferentie, en ontving van hem omtrent Delft zeer gunstig bericht. Zoo talrijk waren daar de welgezinden, dat zij gezamenlijk 3000 ℔ toezegden, te betalen zoodra de Prins in het veld verschenen zou zijn, maar ook niet vroeger: geen blijk voorwaar van volkomen vertrouwen in de beloften, die uit zijn naam gegeven werden. Niet minder bemoedigend werd door anderen de toestand te Leiden voorgesteld. Daar zou de bevrijding volstrekt geen bezwaar hebben, aangezien de vrienden er hun vergaderingen zoo goed als openlijk hielden en niets liever verlangden dan het juk af te werpen, en zelfs de voornaamsten van de burgerij welgezind waren. Hetzelfde werd van Rotterdam, Schiedam, Den Briel, Haarlem, Eukhuizen en andere steden meer getuigd; Gouda

1) In het gedrukte journaal, zie het Supplément p. 28, heet de persoon, die inlichtingen geeft omtrent den staat van zaken te Delft, C.E Ik vermoed dat gelezen moet worden C.G., Claes Camerlingh. Vgl. p. 13, waar ook de Prins Mr. Claes C. schrijft in plaats van het deftiger Mr. Nicolaas, dat elders voorkomt. Vgl. ook p. 60, waar gezegd wordt dat men van Delft zeker is in de eerste plaats door Camerlingh.

alleen maakte bezwaar om zich te verklaren voordat het van ondersteuning van buitenaf zeker was. Van de volksstemming in het algemeen kreeg Wesenbeke den besten indruk.

Daarmee vertrok hij na eenige dagen, en reisde, thans in gezelschap van Van Swieten, terug naar over de grenzen, eerst naar Huissen[1] en vervolgens naar Emmerik; op welke plaatsen zijn reisgenoot hem met een aantal vrienden in kennis bracht, zooals met zijn zwager, Jacob Copier van Kalslagen (denzelfden, die aan Bor van de reis van Buys naar den Prins verhaald heeft), een niet onbemiddeld en zeer offervaardig man[2], die tijdens Wesenbeke's verblijf te Emmerik hem ten gevalle naar Zevenbergen en Breda trok en met ruime aanbiedingen, vooral van Arent van Dorp (vermaard wegens zijn tijdig voorschot aan den Prins in het voorjaar van 1572) terugkeerde; verder met Hendrik Wessels, den schipper van Huissen op Deventer, die zich sterk maakte Zutfen zoowel als Deventer in handen van den Prins te spelen, en met een aantal gewezen regenten en invloedrijke burgers van Overijselsche en Geldersche zoowel als Hollandsche steden, die allen instonden voor hun burgerijen. Zoo men hen kon gelooven, was gansch Noord-Nederland rijp voor den opstand. De Prins had slechts in het veld te komen met een legermacht die vertrouwen kon inboezemen, en alle steden zouden zichzelf bevrijden en hun poorten voor hem openen.

Zooveel wij uit het journaal en uit den toon, waarin het geschreven is, kunnen afleiden, sloeg Wesenbeke aan al die betuigingen en verzekeringen onvoorwaardelijk geloof, en poogde hij, na zijn terugkomst te Dillenburg op het eind van Juli, den Prins insgelijks tot zijn gevoelen over te halen en tot onverwijld optreden te bewegen. Maar de Prins liet zich zoo gemakkelijk niet gezeggen. Tusschen het plan, dat hij van den aanvang af had ontworpen en waaraan hij nog steeds vasthield, en den voorslag, waarmee Wesenbeke uit Nederland

1) Huissen behoort thans tot ons Gelderland, maar omstreeks dien tijd tot het land van Cleef.
2) Hij wordt in het Journaal alleen met de initialen J.C. aangeduid, doch dat hij en niemand anders bedoeld wordt, kan o.a. blijken uit de bijzonderheid, dat J.C. voor de krijgskas de opbrengst beloofde van een leen, waarvoor hij den gevorderden eed niet had willen afleggen. Copier nu bezat waarlijk zoo'n leen, zooals wij zien kunnen op de lijst bij Yvoy van Mijdrecht, Verbond en Smeekschriften der Nederl. Edelen, blz. 66.

terugkeerde, bestond een wezenlijk verschil. Hij verlangde dat begonnen zou worden met het innen van voldoende contributiën om een krijgskas te vormen, waaruit hij een leger zou kunnen aanwerven en althans eenige maanden onderhouden. De vrienden in de Nederlandsche steden daarentegen wilden eerst dan contribueeren, wanneer zij hem aan het hoofd van een leger de grenzen zagen overschrijden. Alsof hij van zichzelf hiervoor nog geld en krediet bezat! Naar het ons voorkomt, woog bij Wesenbeke die tegenstelling van inzichten zoo zwaar niet. Hij wenschte dat de Prins alvast beloven zou te komen helpen, en hoopte dat met een stellige belofte zijnerzijds de steden tevreden zijn en den opstand beginnen zouden. Maar het beter verstand en het nauwer geweten van den Prins deden hem weigeren hulp te beloven, die hij, als het er op aankwam, waarschijnlijk niet instaat zou zijn te verleenen. Ook verklaarde hij zich ten stelligste tegen een onberaden opstand van niet versterkte steden, die weldra door den dwingeland hernomen en op het strengst gestraft stonden te worden. Door 's Prinsen gedurige bedenkingen van dien aard en tegenwerpingen en weigeringen heeft Wesenbeke het seizoen ongebruikt voorbij zien gaan, tot zijn grooten spijt en ergernis; en nu en dan veroorlooft hij zich des wegens dan ook bedekte verwijten aan den zijns inziens al te nauwgezetten en al te voorzichtigen vorst. Wat wij, door de latere ervaring geleerd, daarentegen den Prins veeleer verwijten zouden, is dat hij niet vast genoeg op zijn stuk is blijven staan, en te veel heeft toegegeven aan den drang, die op hem werd uitgeoefend. Doch hij had zich nu eens, ik heb het reeds doen opmerken, aan het initiatief der volkshoofden ondergeschikt, en in het algemeen zich bereid verklaard om wat zij beraamden te helpen uitvoeren. Dat woord deed hij ten einde toe gestand.

Op het tijdstip, waarop Wesenbeke tot hem wederkeerde, waren ook de omstandigheden, wij moeten het erkennen, bijzonder gunstig en bemoedigend. Den 16^{en} Juli was te Antwerpen met groote plechtigheid het lang beloofde, lang verwachte pardon van den Paus en den Koning voor de ketters en rebellen afgekondigd, en had den ballingen en bedreigden, zoo velen nog op een veiligen terugkeer in het Vaderland door 's Konings genade hadden gehoopt, voor goed die hoop ontnomen; want uitgesloten van de vergiffenis bleven

zoo goed als allen die zich waarlijk schuldig hadden gemaakt. Geen andere terugkeer bleef voor dezen te verwachten dan met de wapenen in de vuist, in het gevolg van den Prins van Oranje.

Buitendien in Frankrijk hadden in de laatste maanden de zaken een onverwachte wending genomen, die ook voor de protestanten en misnoegden van Nederland van het hoogste belang was. Na de neerlaag van Montcontour, die, toen zij plaats greep, verpletterend had geschenen, maar die de overwinnaars verzuimd hadden bijtijds volkomen te maken, hadden de Hugenoten zich weer gedeeltelijk opgericht en verder staande gehouden, zoodat de wufte regeering, aan volslagen onderwerping wanhopende, op een schikking met hen bedacht was. Hoewel binnen elkanders bereik, vermeden de vijandige legers in den laatsten tijd het leveren van een slag: aan beide zijden verlangde men naar een dragelijken vrede - die dan ook weldra, den 8^{en} Augustus, te Saint-Germain geteekend werd. Die naderende vrede was een bedreiging voor de Spaansche regeering der Nederlanden: terwijl hij nog in besprek was, vereenigden zich reeds de strijdlustigen van beide partijen in den wensch, om in een buitenlandschen oorlog tegen haar, den steeds dreigenden en steeds geduchten vijand, de nieuwe eendracht te bevestigen en voor het vaderland wenschelijke veroveringen te behalen.[1)] In den vrede werden ook de Prins van Oranje en zijn broeder Lodewijk van Nassau en meer andere Duitsche vorsten, als bondgenooten der Hugenoten, begrepen. De beurt was thans aan de Fransche protestanten om hun Nederlandsche vrienden te toonen, dat zij niet minder hulpvaardig waren dan deze zich hadden betoond. Hoe Alva zelf over den vrede dacht, gaf hij duidelijk genoeg te kennen door het verkoopen van het tractaat ervan en het nadrukken in Nederland te verbieden.[2)]

1) Acht dagen voor het sluiten van den vrede, den 31en Juli, schreef de Spaansche gezant te Parijs, don Frances de Alava, naar Brussel: On repète dans l'armée de Charles IX que, la France étant réconciliée et toutes les anciennes divisions étant oubliées, il fant rejeter la guerre au-dehors et venger les injures faites par Philippe II au roi de France et à sa couronue.... On a dit dans un banquet militaire: Bientôt nous ferons meilleure chère à Bruxelles, etc. Aldus bij Kervyn, Huguenots et Gueux, II p. 292.

2) ... lequel l'on a prohibé et deffendu d'estre exposé et mys en vente, ny d'en tenir par deçà. Depêche van den Franschen gezant te Brussel, Ferrals, van 31 Aug. bij Gachard, La Bibliothèque Nationale à Paris, II p. 494.

Een eerste gevolg van den achterdocht, dien hij met maar al te veel reden tegen zijn onrustigen nabuur bij toeneming koesterde, moest het legeren van zijn meeste krijgsvolk aan de zuidelijke grenzen wezen. En dat krijgsvolk was op het oogenblik al zeer onvoldoende voor het bezetten van zoovele provinciën. De buitengewone veroveringen in het jaar '68 hadden de financiën zoodanig uitgeput, dat, na het afwenden van het gevaar, onmiddellijk weer al het Duitsche en Waalsche krijgsvolk was afgedankt, dat maar eenigszins gemist kon worden. Thans waren er, buiten de inheemsche benden van ordonnantie, niet meer dan 7000 Spaansche soldaten en zes vaandels Duitschers, onder Eberstein, in het gansche land[1]. Behalve Utrecht, dat wegens zijn ligging en zijn kasteel als aangewezen was voor garnizoensplaats, en buitendien wegens zijn verzet tegen den Tienden penning met inlegering van troepen verdiende gestraft te worden, en Deventer, dat wegens den toegang naar en van Duitschland, dien het beheerschte, een punt van bijzonder strategisch belang was, twijfel ik of eenige Noord-Nederlandsche stad op dat oogenblik een noemenswaardige bezetting had.

Dit alles in aanmerking nemende, begrijpen wij licht, dat de Prins, na Wesenbeke's schoongekleurde berichten uit Nederland gehoord te hebben, niettegenstaande de gewichtige bezwaren, die bij hem bleven bestaan, zich aanvankelijk bereid betoonde om den voorgenomen opstand te begunstigen en te besturen. Van 9 en 10 Augustus dagteekenen de maatregelen, die hiertoe moesten dienen, en waarvan aan Wesenbeke in de eerste plaats de uitvoering werd opgedragen. Wat deze te doen zou hebben, werd hem in een breede instructie, van 9 Aug. gedagteekend, voorgeschreven.

Hij zal zich dichter bij de Nederlandsche grenzen, en wel te Wezel, vestigen en van daaruit de onderhandelingen met de Noord-Nederlandsche vrienden voortzetten en tot meerdere klaarheid brengen. Wat tot nog toe in het onbepaalde was gebleven, moet thans in de bijzonderheden worden vastgesteld. De Prins dient nauwkeurig te weten, welke steden zich in zijn handen zullen stellen, wanneer en op welke wijs, en

1) Zoo bericht Ferrals aan zijn regeering in Augustus, bij Gachard, Bibl. Nation II p. 494.

voor de nakoming dier toezeggingen moet hij voldoende zekerheid bekomen, ‘opdat (zegt de Prins) wij niet anderwerf ons te vergeefs stellen in den nood en den last, gelijk wij al eens [in 1568] gedaan hebben op vele schoone gelijke toezeggingen, toen ons evenzoo gedaan.’ Van bijzonder belang zal het zijn, als bij de steden, die zich reeds hebben aangeboden, nog Enkhuizen, Amsterdam en Dordrecht, de drie groote havensteden van Holland, zich voegen willen. Daartegenover mag Wesenbeke dan beloven, dat de Prins van zijn kant haar in zijn bescherming zal ontvangen, en onverwijld met volk van oorlog en met heirkracht tegen den gemeenen vijand in het veld zal komen. Niet dat hij de steden voor zich begeert: hij zal ze houden ‘ten waarachtigen en gedurigen dienste van den Koning’, ten einde ze te herstellen in de aloude ‘vrijheid harer constitutiën en toelating des goddelijken woords’, gelijk het bij advies der Staten-Generaal zal bevonden worden te behooren. Maar zij moeten wel weten, en het moet haar uit zijn naam op het nadrukkelijkst worden voorgehouden, ‘dat wij van ons zelven de macht niet hebben om anderwerf tot harer en des vaderlands verlossing eenige geweldige heirkracht te velde te brengen, tenzij dat zijlieden.... ons daarin met haar geld en macht bijstaan en te hulp komen.’ Allen, en een iegelijk in het bijzonder, moeten zich derhalve tot zekere maandelijksche contributie verbinden, voldoende voor de behoefte, en al dadelijk de eerste maand opbrengen en voorschieten om daarmee een bekwaam getal ruiters en knechten op de been te brengen en marschvaardig te houden. Die contributieën zullen niet slechts, gelijk vroeger beloofd was, in mindering van later te heffen belastingen gelden, maar terug worden betaald, na het verdrijven van den vijand, uit de kerkelijke goederen en uit die der kwaadwilligen.

Bovendien behoort tot stijving der krijgskas ondernomen te worden hetgeen al reeds door sommigen, als Sonoy, Van Drunen, Van Kalslagen en den gewezen burgemeester van Gorcum, Adriaan Dirkszoon van den Hoevel, was voorgeslagen, om namelijk de aanzienlijke geldverzendingen, die omstreeks dezen tijd, nu alom de honderste penning van het vermogen geïnd wordt, van de Hollandsche kantoren naar Antwerpen geschieden moeten, te onderscheppen en te bemachtigen,

en om in het algemeen het geld, voor den vijand bestemd, buit te maken. Daarop moest ook bij het in opstand komen der steden zorgvuldig worden gelet, dat de openbare kassen terstond in beslag genomen werden. Zoo mogelijk moest de opstand overal op een en denzelfden dag plaats hebben en de garnizoenen van kant worden gemaakt, eer zij zich vereenigden[1].

Ziedaar de hoofdinhoud der instructie, die Wesenbeke naar Wezel meekreeg, en die ons omtrent 's Prinsen uitzichten en plannen op dit oogenblik duidelijk genoeg inlicht. Hetzelfde ongeveer wordt herhaald in een proclamatie, die bij het aanvangen der onderneming verbreid zal worden, en alvast in het geheim van hand tot hand mag gaan. De Prins spreekt daarin niet tot de Hollanders alleen, als hun stadhouder, - het oorspronkelijk tot die provincie bepaalde plan was sedert Wesenbeke's bezoek aan het vaderland althans tot Overijssel en Gelderland uitgebreid - maar als beschermheer van gansch het land tot ‘alle goede ingezetenen der Nederlanden van wat qualiteit zij zijn’. Hij verklaart, dat hij, ziende in welke ondragelijke slavernij zij zijn vervallen, ‘niet langer kan onthouden of weigeren van op het bidden en aanzoeken, dat van alle kanten tot hem komt, zich gewillig en genegen te betoonen om ter aller verlossing lijf en goed en al wat hij vermag te wagen, ten einde hen de vrijheid hunner conscientiën en het woord Gods, met des lands privilegiën, te doen genieten en wedergeven.’ Maar hiertoe heeft hij geld van noode, en dat dienen zij hem te verschaffen, indien zij waarlijk begeeren wat zij van hem vragen[2].

In het bijzonder verdient het onze aandacht, dat de Prins bij

1) Supplément p. 62. - Uit hetgeen in art. 6 gezegd wordt over het onderscheppen der geldverzendingen, kan de zin in het algemeen worden opgemaakt van een plaats in het boven aangehaalde Journal van Wesenbeke, p. 33. Er is daar sprake van het plunderen van rijke papisten en raadsleden in Den Hâag, van het bemachtigen van de kas der Gravinne van Arenberg op Honselaarsdijk en van de aanzienlijke geldsommen, die eerstdaags uit Holland naar Antwerpen verzonden znllen worden: ‘de la paye de C.. .’, dat is van het betalen van den honderdsten pennink. Zoo moet ook verstaan worden, hetgeen weldra volgt: ‘est demandé autre c.a. (lees c.d.)’: Alva heeft een tweeden honderdsten pennink aan de Staten gevraagd. Elders, op p. 62, beteekent: Sur Jacob devoyt estre payé le centiesme etc.: op St. Jacob-dag, 25 Juli, behoorde de honderdste penning te worden voldaan. Voor ‘convinence’ t.z. pl, moet natuurlijk ‘connivence’ worden gelezen.

2) Supplément, p. 67.

deze gelegenheid zich wel bereid verklaart om de bescherming te aanvaarden van alle steden, die zich aan hem zullen overgeven, maar dat hij toch bovenal op de overgaaf der Hollandsche havensteden prijs toont te stellen. Wij zien hieruit, dat voor zijn geest zich allengs een scherper omlijnd plan begint te vormen uit den chaos van toezeggingen, die Wesenbeke hem had overgebracht. Meer en meer begint hij er op aan te dringen, dat de steden van den tweeden rang zich wel voorbereiden en gereedhouden maar wachten zullen met zich te verklaren, totdat de hoofdplaatsen, die het meest vermogen en het moeilijkst door den vijand te hernemen zullen zijn, zijn voorgegaan en hij zelf haar te hulp komt. Wat aan de landsteden te doen staat, is het contribueeren van geld, zooveel zij afzonderen kunnen, voor de krijgskas. Van de havensteden van Holland, en wel van Enkhuizen in de eerste plaats, moeten de opstand en de oorlog uitgaan.

Om die reden is het van overwegend belang te gelijker tijd èn zee- èn landmacht toe te rusten, ten einde met beide te zamen den vijand aan te grijpen. Van den 9^{en} Augustus, zooals ik zeide, dagteekent de instructie van Wesenbeke, die de ondernemingen te land betreft. Van den 10^{en} de bevelschriften, die de reorganisatie van het zeewezen bedoelen, en de strekking hebben om uit de losbandige hoop Watergeuzen een welgeordend zeeleger te vormen, dat in samenwerking met de aan te werven ruiters en voetknechten, den zetel van den oorlog in de havenplaatsen van Holland en der aangrenzende gewesten zal kunnen vestigen. De stukken, die op dat onderwerp betrekking hebben, komen niet thans voor het eerst te voorschijn uit het archief van Wesenbeke, die er slechts van ter zijde in betrokken werd; zij waren reeds drie eeuwen geleden door Bor, waarschijnlijk uit de papieren van Sonoy, bekend gemaakt[1)]. Nieuw voor ons is alleen de samenhang tusschen deze voorgenomen hervorming van het zeewezen en den beraamden opstand der Noord-Nederlandsche steden, welk verband wij eerst door de uitgaaf van den heer Van Someren leeren kennen en begrijpen. Van de bescheiden, door Bor gedrukt en sedert door alle geschied-

1) Bor, I blz. 323. Over het bedrijf der Watergeuzen vergelijke men vooral het opstel van prof. Blok, in de laatst verschenen aflevering van Nijhoff's Bijdragen.

schrijvers besproken, deel ik hier slechts zooveel mede, als tot recht verstand van het samengestelde gemeenschappelijke plan voor de land- en zeeondernemingen noodig is te weten.

De Prins begint met de commissiën, tot nu toe in zijn naam of in dien van zijn broeder Lodewijk door zijn vroegeren Admiraal, den heer van Dolhain, uitgegeven, te herroepen, en al de scheepskapiteinen, aan wie zij verstrekt zijn, uit zijn dienst te ontslaan, voor zoover zij geen nieuwe commissiebrieven van den nieuwbenoemden Admiraal zullen bekomen. Die nieuwe vlootvoogd is de heer De Lumbres, een beproefd vriend van Lodewijk van Nassau uit de dagen van het Compromis, en sedert door den Prins bij de veldtochten in Nederland en in Frankrijk en tot diplomatische onderhandeling gebruikt, en thans aan het hof van Engeland werkzaam. Aan hem, bijgestaan door 's Prinsen stalmeester Tseraarts en door zijn commissaris voor het zeewezen Mr. Johan Basius, wordt het aanwerven van een nieuwe scheepsmacht, gedeeltelijk uit het oude ontslagen personeel, toevertrouwd, met dien verstande, dat alle eigendunkelijke, baatzuchtige en weerbarstige kapiteinen geweerd worden en van het scheepsvolk alleen aangehouden die ter goeder naam en faam staan, geen vonnis tot hun laste hebben en zich niet onbruikbaar hebben betoond. De kaapvaart op neutralen en vrienden, die terecht zoo algemeene ergenis heeft gewekt, blijft voor het vervolg ten strengste verboden. Geen kapitein mag op eigen gelegenheid eigenmachtig uitloopen, maar een ieder moet zich beschouwen als deel uitmakende van een groot geheel en ondergeschikt aan de bevelen van den Admiraal. Aan dezen wordt nitsluitend ter taak gesteld ‘om van 's Prinsen wege, zoo te water als te land, door alle middelen die hij zal kunnen bedenken, den Hertog van Alva en zijn aanhangers te beoorlogen, overvallen en beschadigen.’ Van den te behalen buit moet een derde worden afgezonderd voor de kosten van den oorlog in het algemeen, en aan 's Prinsen commissaris Basius verantwoord en uitgekeerd; het overige worde verdeeld onder gezagvoerders en manschap naar vasten maatstaf.

Een uitmuntend bedoeld stelsel van voorschriften, voorwaar! Als het slechts ten uitvoer gelegd had kunnen worden. Maar wat baten voorschriften aan eigenzinnigen en onvolgzamen, indien de middelen ontbreken om hen tot gehoorzaamheid te

dwingen en anders hun misdrijf te straffen? Het ontbrak den Prins in dit tijdvak aan bekwame uitvoerders van zijn wil en beleid, aan tusschenpersonen van gezag en bekwaamheid, die de menigte zijner aanhangers in toom wisten te houden en te doen samenwerken tot het doel, dat slechts door nauwe aaneensluiting van allen en met vereende krachten onder zijn leiding te bereiken zou zijn. Noch de Lumbres, noch Wesenbeke waren berekend voor de taak, die hun de Prins, bij gebrek aan bekwamere, moest opdragen. De Lumbres schoot het verst te kort: hij boezemde aan de zeekapiteinen, die van den beginne af geen tucht hadden gekend en allengs tot zeeschuimers waren verwilderd, niet het minste ontzag in; hij schijnt dat ook zelf wel voorzien te hebben en zich niet eens naar Emden, waar zijn tegenwoordigheid het dringendst gevorderd werd, te hebben begeven; hij bleef te Londen, en ook daar zonder veel invloed op zijn ondergeschikten. Van de uitwerking der nieuwe voorschriften en maatregelen blijkt ons dan ook niets noemenswaardig. Onder De Lumbres als onder Dolhain blijven de genzen de schrik van vriend zoowel als van vijand, en de schande van de zaak, die zij heeten te dienen, en van den Prins, die hun hoofdman heet te zijn. Voor de uitvoering van zijn grootsche plannen kan de Prins geen oogenblik op hen staat maken.

Ook bij Wesenbeke vinden wij van overwicht op zijn handlangers of van een dwingend gezag geen spoor. Maar een tweede, even heilloos, gebrek was gelegen in zijn gering oordeel des onderscheids tusschen uitvoerlijke en onuitvoerlijke plannen. De vermaning van Sallustius, waaraan de Prins hem opzettelijk herinnert[1)], dat men bij alle ondernemingen eerst overdenken moet wat men voorheeft, en dan zorgvuldig de middelen voorbereiden om dat voornemen te volvoeren, om eerst daarna tot handelen over te gaan: die wijze spreuk was voor hem als niet geschreven. Hij liet zich door het schijnschoone der vele voorspiegelingen en beloften gemakkelijk begoochelen en geloofde gretig wat hij wenschte. Hij begon den toren te bouwen, voordat hij er aan dacht de kosten te berekenen. In plaats van zorgvuldig te doen wat de Prins bovenal verlangde, en zich van de betrouwbaarheid der gedane

1) Supplément, p. 116.

toezeggingen te vergewissen, de aanslagen tot enkele weinige, die goede kans van slagen aanboden, te beperken, de hoofdzaak voorop en de bijzaken op den achtergrond te stellen, haalde hij alles te gelijk overhoop, begaf zich in allerlei voorslagen terzelfder tijd en nam voor zeker aan wat hem met zelfvertrouwen verzekerd werd. Hij, voor wien wagen en winnen één scheen te zijn, kon de bezorgdheid, de bedachtzaamheid, de weinige voortvarendheid van zijn meester niet begrijpen, en was wel geneigd daaraan vooral het mislukken van de kwalijk beraamde en kwalijk voorbereide plannen te wijten. Wij daarentegen, die het gansche beloop en verloop der zaken in de gewisselde brieven mogen nagaan, bemerken de oorzaken van den lateren tegenspoed juist in die vage uitgestrektheid en gebrekkige voorbereiding van plannen, waaraan de Prins te vergeefs een vaste en degelijke gestalte had trachten te geven.

Het eerste voorteeken der teleurstelling, die onder zulke omstandigheden niet kon uitblijven, deed zich op, toen Wesenbeke omstreeks half Augustus te Wezel kwam, om daar met zijn meest vertrouwde vrienden uit Nederland, die hij had ontboden, volgens zijn instructie te raadplegen. Hij vond ze niet aanwezig; hoewel ze hem beloofd hadden te komen, waren zij weggebleven. In plaats dus van het noodige in weinig uren te overleggen en af te spreken, zag hij zich genoodzaakt aan ieder hunner te schrijven en werkeloos op hun antwoorden, die vooreerst wel niet zouden inkomen, te wachten. Hij stelde nu den Prins voor in dien tusschentijd een reis naar Emden te doen, in het belang der zeezaken en der financiën, en verwierf hierop diens goedkeuring.

Van zijn bedrijf en wedervaren te Emden berichten de papieren uit zijn archief niet veel bijzonders. Zij handelen bijna alle over het onderzoek, dat hij instelde naar het wangedrag van den gewezen admiraal Dolhain en naar de buitgelden, die deze voor den Prins ontvangen, maar niet overgemaakt of verantwoord had. Zaken voor ons van ondergeschikt belang. Maar van elders is het ons bekend, dat hij de toestanden te Emden verre van verbeterd vond[1]. Voor-

1) Over de Watergenzen in Oostfriesland en te Einden deelt Dr. A. Franz belangrijke bijzonderheden mede in zijn onlangs verschenen boek: Oostfriesland und die Niederlande zur Zeit der Regentschaft Alba's, 1567-1573, Emden 1895, waarheen ik voor breeder beschrijving verwijs.

heen was niet alleen de regeering der stad, maar ook de regeering van gansch Oostfriesland den ballingen uit Nederland en den Watergeuzen goedgunstig en hulpvaardig geweest. Maar dat was, althans wat de Watergeuzen betreft, meer en meer veranderd, onder de dubbele werking der verontwaardiging over den moedwil en het wangedrag van het roofzuchtig en teugelloos zeevolk, en der steeds toenemende Spaanschgezindheid bij de Duitsche rijksvorsten en in de eerste plaats bij den Keizer. Het huwelijk, dat Philips van Spanje juist in deze dagen met Anna, des Keizers oudste dochter, gesloten had, was daarvan een openbaar bewijs en tevens een medewerkende oorzaak. Zoover was het reeds gekomen, dat op den Rijksdag, die op dat oogenblik te Spiers werd gehouden, een aanklacht van Alva, namens de Bourgondische Kreits tegen de Oostfriesche regeering ingebracht, wegens haar heulen met de Nederlandsche rebellen en het zoodoende schenden van den rijksvrede, een niet ongunstig gehoor vond; zoodat de Graaf van Oostfriesland het noodig oordeelde ter zijner zelfverdediging in persoon op den Rijksdag te verschijnen. Onder zulke omstandigheden was de Gravin-moeder, die haar zoon gedurende zijn afwezen aan het hoofd der regeering verving, wel genoodzaakt alles te vermijden, wat nieuwe ergernis verwekken kon en naar begunstiging der Watergeuzen zweemde. Uit dit alles bleek het dagelijks duidelijker, dat Emden niet langer dienen kon als wapenplaats voor 's Prinsen zeemacht.

Dat maakte bijgevolg het bemachtigen van een Noord-Nederlandsche haven des te begeerlijker voor den Prins; en dat hij hiervan ook doordrongen was, leert een nieuwe instructie, die hij zorgde dat Wesenbeke bij zijn terugkomst van Emden te Wezel zou vinden. Dat stuk, van 26 September gedagteekend, houdt hoofdzakelijk het volgende in.

Overwegende, dat het van het uiterste belang is voor de overige ondernemingen en bepaaldelijk voor het behoud zijner scheepsmacht een verzekerde havenplaats te bezitten, waar de schepen te allen tijde veilig kunnen binnenloopen, hetzij om de gemaakte prijzen te verkoopen, hetzij om gevaren van wat aard te ontgaan, verlangt zijn Exc., dat Wesenbeke met de bekende vrienden zal overleggen, of er middel wezen zou om Enkhuizen, Medenblik, Hoorn en Rotterdam, Den Briel en

het eiland Voorne te verrassen, en dat hij van Jonker Sonoy zal vernemen, of deze zulk een aanleg op zich zou willen nemen; in welk geval hem terstond een commissiebrief toegezonden en het bevel verleend zal worden over de schepen, die zich thans op de Eems bevinden, terwijl dan mede aan den heer De Lumbres en aan Tseraerts geschreven zal worden om zich met hun schepen uit Engeland bij die op de Eems te komen voegen. Zijn Exc. zal dan ook aan den Drost van Emden (den welbekenden Unico Manninga) verzoeken, aan de heeren Sonoy en Van Druinen voor dezen aanslag dezelfde hulp te willen verleenen, als hij voorheen aan den heer van Dolhain had toegezegd en metterdaad betoond.[1)]

Zoo zien wij hier het veelomvattende, en daarom zoo weinig sluitende, plan van Wesenbeke en de zijnen tot een of twee goed samenhangende aanslagen ingekrompen. Amsterdam, - de aandachtige lezer zal het hebben opgemerkt, - wordt voorloopig ter zijde gesteld; het was gebleken dat die stad haar welgezinde burgers in te grooten getale had uitgebannen, dan dat men op haar verrassing zou mogen rekenen. Ook de Maassteden waren eigenlijk in het plan slechts opgenomen om den vijand met haar herovering op te houden, zoolang vereischt werd voor de versterking en bevestiging van Enkhuizen en het Noorderkwartier. De stemming in die stad en haar omtrek was sterk anti-spaansch; met een aantal ingezetenen stonden de ballingen in voortdurende gemeenschap. De kans op welslagen stond bij deze onderneming al bijzonder gunstig.[2)]

Maar plotseling kwamen nieuwe uitzichten en beloften, die onmogelijk in den wind geslagen konden worden, het eenvoudige plan weer verwikkelen. Door tusschenkomst van Albrecht van Huchtenbroek, een niet onaanzienlijk aanhanger van den Prins, wiens vader burgemeester der stad Utrecht was geweest, zochten invloederijke Stichtenaars, daaronder geestelijke heeren, met zijn Exc. in besprek te komen.

Wij hebben ons al herinnerd, dat die provincie, en haar hoofdstad in het bijzonder, zich Alva's gramschap op den hals hadden gehaald door haar toestemming in de voorgeslagen

1) Supplement, p. 80.
2) Over de verstandhouding met de welgezinden te Enkhuizen, evenals over alle zaken waarbij Sonoy een hoofdrol speelt, is Bor het best ingelicht. Men raadplege hem over de bijzonderheden, die ik voorbijga

belasting van den twintigsten en den tienden penning te weigeren, op grond dat zij niet tot de patrimoniale gewesten behoorden, maar evenals de overige van het noord-oosten des lands tot de nieuw-verworvene gerekend behoorden te worden. Voor en tegen dat bewijzen viel veel te zeggen[1]; door de Staten, met het lid der behendige geestelijkheid aan hun hoofd, kon de zaak hangende gehouden en op de lange baan geschoven worden. Om den knoop onverwijld door te haken daagde de ongeduldige Hertog de weerbarstigen voor zijn Raad van Beroerten en beschuldigde hen van in 1568 den ketterschen rebellen en beeldstormers niet naar behooren weerstaan, in tegendeel hen begunstigd te hebben. In dien Raad, wij weten het, velde hij alleen het vonnis, en het sprak dus van zelf hoe dit luiden zou. Het werd den 14^{en} Juli uitgesproken: de Staten werden erbij schuldig verklaard en de verschillende leden, die het college vormden, gestraft met verbeurte van al hun privilegiën; waaruit volgde dat de provincie op het stuk van belasting aan het welbehagen der regeering werd overgeleverd. Van dat vonnis stond zeker appèl open op den Koning, en van dat middel maakten dan ook de veroordeelden gebruik. Maar wat konden zij ervan hopen dan eenig uitstel van executie; en wat stond hun te doen indien de Koning het vonnis bevestigd zou hebben? Wie niet besloten was in dat geval het hoofd in den schoot te leggen en de roede in de hand van den dwingeland te kussen, kon alleen aan opstand denken en gewapend verzet, met hulp der ballingen natuurlijk onder aanvoering van den Prins van Oranje. Wie daartoe den moed hadden, dienden zich al bijtijds tot zijn Exc. te wenden; en uit een brief van 12 September[2] van den Prins aan Wesenbeke vernemen wij dan ook, dat het besprek toen reeds was aangevangen. Wie het waren die er zich toe hadden aangemeld, vernemen wij niet; dat er geestelijken onder waren is zeer waarschijnlijk, omdat het behoud der kerkelijke goederen en praebenden bovenal bedongen werd. De Prins, altoos bereid om aan de hoofdzaak de bijzaken op te offeren, maakt geen bezwaar om in zulk een beding toe te stemmen. Zoo mogelijk moet het behoud van

1) Ook over dit onderwerp zij het mij veroorloofd te verwijzen naar mijn reeds aangehaald opstel over de XVII provinciën, in Nyhoff's Bijdragen.
2) Supplément, p. 76.

slechts de helft der goederen worden toegezegd, maar des noods mag Wesenbeke de belofte tot het geheel uitbreiden. Immers het toetreden van de stad en de provincie tot de partij van den opstand zou van zulk een overwegend gewicht zijn, dat men het tot geen te duren prijs kan koopen. Niet slechts tot het toegeven aan dien eisch der Stichtsche onderhandelaars staat uit dien hoofde de Prins gereed; ook tot het wijzigen van zijn plan van aanval, zoodat het te hulp komen van Utrecht erin begrepen wordt, verklaart hij zich bereid. In denzelfden brief, dien ik aanhaalde, maakt hij Wesenbeke al opmerkzaam, dat, nu Utrecht zich welgezind toont, ook aan het vermeesteren van Deventer en Zutfen, al vroeger door Hendrik Wessels voorgeslagen, ernstig gedacht zal moeten worden, omdat Utrecht moeilijk te helpen zou zijn, indien men de IJselsteden niet in handen had. Zoozeer is hij met de opening, die hem vanwege de Stichtenaars gedaan wordt, ingenomen, dat hij schrijft: in langen tijd heeft zich niet zulk een gewenschte gelegenheid voorgedaan om het geheele land te bevrijden, mits de steden moed vatten en haar onverwijld aangrijpen, eer haar voornemen ruchtbaar wordt.[1)]

Weldra vernemen wij nu ook, dat Wessels in persoon naar Dillenburg gekomen is, om zijn plannen op Zutfen en Deventer uit te leggen en bij zijn Exc. aan te bevelen. Een derde IJselstad, Kampen, wordt er thans ook in betrokken. Immers gelijk de Prins met het Duitsche leger, dat hij denkt aan te werven, over Deventer en Zutfen de stad Utrecht moet bijspringen, kan hij over Kampen en de Zuiderzee aan Enkhuizen de hand reiken. En het valt Wessels even gemakkelijk voor alle drie de steden als voor een van alle in te staan: alle drie zal hij ze vóór den 21^{en} November in handen van den Prins leveren. De man schijnt de gaaf te hebben bezeten om vertrouwen in te boezemen; althans de Prins toont nergens in zijn brieven twijfel aan zijn verzekeringen.[2)]

Maar onderwijl vlotten de onderhandelingen met de Stichtsche vrienden niet zoo snel als wel te wenschen ware geweest. De heeren schijnen vooralsnog niet meer bedoeld te hebben dan

1) Supplément, p. 78. Van deze onderhandeling van Stichtenaren met den Prins was reeds Bor niet onkundig, zie zijn bericht, blz. 333.
2) Wel vond hij in het begin van October ‘de sake noch seer rouw.’ Supplément, p. 86.

zich van 's Prinsen hulpvaardigheid te vergewissen en de voorwaarden te vernemen, waarop hij hun zijn hulp, indien zij die later genoodzaakt waren te vragen, zou willen verleenen. Verder verlangden zij zich blijkbaar niet te compromitteeren. Zoolang de mogelijkheid nog bestond dat de Koning zich genadiger dan zijn landvoogd zou betoonen, was het hun bebelang, en hun toeleg waarschijnlijk ook, om de zaken sleepende te houden. Den 11^{en} October schrijft de Prins dat het noodig is Utrecht buiten rekening te laten, ‘hoewel het een van de voornaamste plaatsen is, waarmee men verder iets zou mogen uitrichten.’[1)]

Wegens deze teleurstelling, hoe spijtig zij ook was, gaf echter de Prins de nu eens voorgenomen uitbreiding van zijn eerste plan niet op. Want ook voor zijn hoofddoel, de bezetting van Enkhuizen en van de overige watersteden, gelijk men ze noemden, van het Noorderkwartier, was het bezit van Deventer en Kampen toch ook van groot gewicht. Van Kampen uit zou Enkhuizen het gemakkelijkst met troepen uit Duitschland voorzien en tegen een spoedige herovering gevrijwaard kunnen worden; en uit beide havenplaatsen te zamen liet zich door de schepen der geuzen de Zuiderzee beheerschen en Amsterdam, als het 's vijands zijde bleef houden, blokkeeren. De nadere instructie van 11 October, waarmee de Prins den heer van Druinen naar Wesenbeke en Sonoy en de overige vertrouwden te Wezel afvaardigde, schrijft om al die redenen in de eerste plaats voor, den aanslag te bepalen tot enkele hoofdsteden, en al de andere, al hebben zij ook reeds besloten zich in handen van den Prins over te leveren, voorloopig erbuiten te houden. Waar het op aankomt zijn de IJselsteden, en in Holland Enkhuizen en Hoorn in het noorden, en de Maassteden, Delft (dat door zijn haven daartoe behoorde), Rotterdam, Den Briel en Dordrecht. Bij dezen wordt thans ook voor het eerst Loevestein genoemd, om reden dat, nu op Utrecht niet te rekenen valt, de communicatie met Dordrecht en de andere steden aan de Maas te scheep zal moeten geschieden, waarbij het kasteel aan de samenvloeiing van Maas en Waal gelegen, een wenschelijk steunpunt zijn kan. Groote waarde hecht de Prins aan het

1) Supplément, p. 84.

bezit ervan echter niet. Met reden zou hij aan een der Rijnsteden, aan Wageningen of Wijk bij Duurstede, de voorkeur hebben gegeven.[1)]

Tot het beleiden van den aanslag op Enkhuizen heeft zich intusschen Sonoy, op het verlangen van den Prins, bereid verklaard. Na met den staat van zaken aldaar bekend te zijn geworden, is zijn Exc. thans van gevoelen, dat de plaats met zes of zeven schepen en vijf- of zeshonderd man wel te nemen zal zijn, en zou daarom wenschen dat al de overige schepen en soldaten, zoovele beschikbaar zijn, in de eerste plaats voor de onderneming aan de beneden-Maas bestemd werden, met dien verstande evenwel, dat als deze mislukt, de gansche macht op het Noorderkwartier gericht wordt. Het is echter zeer te hopen dat de onderneming gelukken moge, want dan zal het Noorden zich geheel vrij kunnen maken, zonder voor een spoedigen aanval van den vijand te vreezen, die dan aan de Maas vooreerst genoeg te doen zal vinden.

Een goed ineengezet en ineengrijpend plan, gelijk men ziet. Ware het met evenveel beleid en met kracht ten uitvoer gelegd en door het geluk begunstigd, dan had nu reeds kunnen gebeuren, wat twee jaren later werkelijk gebeurd is. De vijand zou zich zeker met de geringe krijgsmacht, die hij op dit oogenblik bezat, het eerst naar de IJsel hebben gekeerd, om den toegang van Duitschland zoo mogelijk weer te sluiten, en dus, zijns ondanks, aan Holland den tijd hebben moeten laten om den opstand over het geheele land uit te breiden, zich onder zijn Staten te vereenigen, en voor te bereiden te water en te land tot den strijd op leven en dood, die nu zoo min als in 1572 had kunnen uitblijven. In dit verband moet worden opgemerkt, dat dezelfde regelen van staatsbestuur, die Marnix uit 's Prinsen naam op de eerste Staten-vergadering te Dordrecht in 1572 kwam aanbevelen, nu reeds in de instructiën worden voorgeschreven aan de oversten, die met het bestuur der verschillende ondernemingen belast zijn.[2)]

1) Supplément, p. 106: Ne pourra icelluy en rien préjudicier au nostre [project] mais bien fort l'advancher Curieus dat de Prins aanvankelijk in den waan verkeerde, dat de Hermannus, die zich met den aanslag belasten wilde, de wijdvermaarde predikant Hermannus Moded was.

2) Een van deze, alle gelijkluidende, instructien werd op het lijk van De Rnyter gevonden en in Fransche vertaling aan Alva voorgelegd. Uit het staatsarchief te Brussel heeft prof. Acquoy die vertaling uitgegeven, achter zijn Herman de Ruyter. blz. 57 en volg Thans vinden wij den oorspronkelijken Hollandschen tekst, uit bet archief van Wesenbeke, in het Supplément, p. 143 en vlg

Maar aan de uitvoering van 's Prinsen plan heeft veel, wij mogen wel zeggen alles, ontbroken. In de eerste plaats goed beleid. Van het afgelegen Dillenburg uit kon de Prins onmogelijk zelf het bestuur voeren, en zijn waardigheid gedoogde niet dat hij zich aan het hoofd stelde van heimelijke aanslagen op deze of gene stad. Eerst wanneer de opstand als vanzelf hier en daar zou zijn uitgebroken, en de opstandelingen zijn bescherming inriepen, zou hij aan het hoofd van een geregelde krijgsmacht te voorschijn kunnen treden. Daarom had hij dan ook van den aanvang af, als eerste voorwaarde voor zijn deelneming aan hetgeen men voorhad, gevorderd, dat men hem, die bij de vorige gelegenheid al zijn geld en krediet gewaagd had en verloren, door milde giften instaat zou stellen om zich tot nogmaals hulp verleenen toe te rusten. Aan dien eisch was geenszins voldaan. De sommen, die de bestgezinden bijeenbrachten en hem overmaakten, bleken in geen verhouding te staan noch tot de grootsche beloften, waarmee men hem aanvankelijk had gevleid, noch tot de vereischten om zelfs maar een geringe legermacht op de been te brengen. Onophoudelijk beklaagt zich de Prins hierover; gedurig dringt hij aan op uitstel der onderneming, zoolang hij de middelen niet heeft om de hulp te verleenen, die men van hem verwacht; ten stelligste weigert hij voortdurend zich schriftelijk tot helpen te verplichten aan de steden, die slechts daarop zeggen te wachten om op te staan en zich aan hem over te geven. Het is waar wat Wesenbeke hem onder het oog brengt, dat hij door zijn uitstellen het gunstige seizoen ongebruikt laat verloopen, het geheimhouden der plannen bemoeilijkt en den gereedstaanden vrienden den moed beneemt. Maar aan wien van dit alles de schuld? Zeker niet aan hem, dien men geen woord houdt, dien men beleedigt door hem het geld te weigeren, dat men hem beloofd heeft en waarop hij heeft gerekend. De klachten van den Prins blijven meestal in het onbepaalde; bij uitzondering slechts vernemen wij de feiten, waarover hij zich te beklagen heeft. Maar aan die enkele voorbeelden hebben wij ruim genoeg. Oordeel zelf. In plaats van de 4000 gulden, die de Delftsche vrienden had-

den toegezegd, heeft Wesenbeke op zijn gedurig aanhouden en nu de zaken op het punt staan van ten uitvoer gelegd te worden, er 200 ontvangen; en de rijke Dortenaars hebben hem afgescheept met 30 of 40 gulden. Dat is waarlijk met mij spotten, zegt de Prins, als hij er Wesenbeke van spreekt.[1] Ja, nog erger: nu het er op aan zal komen, wenden zich allen, die beloofd hebben mee te doen, tot zijn Exc. om het daartoe noodige geld van hem te vragen. Hendrik Wessels bijv. verzoekt om 500 daalders voor zijn verrassing van Deventer, waartoe hij aanvankelijk beloofd had de middelen zelf te zullen verstrekken.[2] Indien de Prins na zulke ervaringen, die hem nu weer een herhaling voorspellen van hetgeen hij bij zijn veldtocht van '68 ondervonden heeft, zich terug had getrokken en zijn verdere medewerking ontzegd, wie zou hem van zelfzucht, van eigenzinnigheid hebben kunnen betichten? Maar met onuitputtelijk geduld en zonder op de nakoming der afgelegde beloften angstvallig te blijven staan, gaat hij voort met vermanen, met raadgeven, met ondersteunen. Aan het eind van een langen brief, van 5 Nov., waarin hij Wesenbeke de redenen heeft ontvouwd, die voor het uitstellen, zelfs voor het voorloopig afstellen der beraamde aanslagen zijns inziens pleiten, zegt hij toch: ‘Niettemin, indien gij, niettegenstaande al de redenen, door mij bijgebracht, en andere, die ook nog in aanmerking verdienen te komen, niet meent dat het geraden is de ondernemingen op te geven of uit te stellen, maar ze integendeel houdt voor zoo gemakkelijk en zeker uit te voeren, dat wij over alle bezwaren moeten heenstappen, zoo ben ik tevreden dat zij in Gods naam doorgaan, en moogt gij Hendrik Wessels berichten dat hij zijn aanslag kan uitvoeren; want het zou mij smarten als om mij zulk een werk bleef steken of dat het door langer uitstel ontdekt raakte.’[3] Van dit zoo schoorvoetend gegeven verlof maakte de goedgeloovige Wesenbeke dadelijk gebruik; hij overlegde met Wessels, en deze nam op zich nog vóór den 21^{en} der maand de verrassing van Deventer - let wel, van Deventer,

1) Supplément, p. 160: qui est en effect uue pure mocquerie.
2) Supplément, p. 101. Vgl. daarmede p. 29:... qui s'offroit non seulement de livrer la ville de Deventer, mais anssy de fournir à ses propres coustz la levée et entretenement des soldatz que pour l'asseurer seroyent nécessaires.
3) Supplément, p. 120.

een sterke stad, door vier vaandels Spanjaarden onder een bekwaam officier, Hernando Pacheco, bezet[1] - te beproeven. Enkele dagen vooraf zal Herman De Ruyter, een balling uit 's Hertogenbosch, die zich hiertoe heeft aangeboden, met een twintigtal gezellen het huis Loevestein overrompelen.

Van zijn kant spant de Prins thans alle krachten in om voor het verdedigen van de IJselsteden, indien het gelukken mag ze te bemachtigen, bijtijds een klein leger gereed en in de nabijheid te houden. Duizend ruiters heeft hij al op zijn kosten in wachtgeld genomen met eenig voetvolk erbij; en nu tracht hij nog 4000 meer te bespreken, niet slechts om van hun dienst, zoo noodig, zeker te zijn, maar ook om te voorkomen dat zij anders door Alva, als de opstand uitbarst, tegen hem worden aangeworven.[2] Dat volk toch vecht voor en tegen elke zaak, zonder onderscheid, om soldij en om buit. Ook voor gouverneurs der te veroveren steden zorgt hij nu reeds bij voorbaat. Zijn zwager, Graaf van den Bergh, belast zich op zijn verzoek met het commando in Zutfen en in het gansche Graafschap, en Merode, heer van Rummen (later in 1572 als gouverneur van Mechelen vermaard geworden) met dat in Deventer en Kampen.[3] Uit eigen beweging komen zich, nu het uitlekt dat er iets van gewicht op handen is, meer andere groote heeren aanbieden. Lumey dringt zich meer op dan hij zich aanbiedt, en maakt zich, met zijn gewone aanmatiging, gereed om aan de gebeurtenissen, die hij verwacht, aan het hoofd van een eigen krijgshoop juist zulk een deel te nemen als hem zal goeddunken.[4] Een ander groot heer van Gelderschen adel, die insgelijks mee wil doen en van wien de Prins maar half gediend schijnt te zijn, komt in de briefwisseling herhaaldelijk voor, doch slechts onder den schuilnaam van Adriaan Cornelissen; ik meen in hem jonker Dirk van Bronkhorst van Batenburg, heer van Nederwormter, te herkennen,[5]

1) Verhandelboek der stad Deventer, bij Van Vloten, Nederlands opstand, blz. 314.
2) Supplément, p. 117.
3) Supplément, p. 102 p. 178, passim. Zie ook Bijdr. en Meded. van het Histor. genootschap, XVII blz. 64.
4) Lumey heeft zich al in het begin van Augustus aangemeld: Supplément, p. 62. Over zijn eigendunklijkheid handelt in Dec. de Prins met Wesenbeke, ibid. p. 194.
5) Alleen op den heer Van Nederwormter toch, voor zoover ik kan nagaan, passen de verschillende beschrijvingen die van den persoon van Adriaan Cornelissen in de briefwisseling voorkomen. Alleen weet ik niet te zeggen, welke ‘estats et charges’ de Prins, p. 183, bedoelen kan, die hij meent dat de man, door zich voor den opstand te verklaren, zou kunnen verbeuren. Wat mij vooral aan hem doet denken, is hetgeen de Prins den 8en Dec. aan Wesenbeke schrijft, p. 484: Quant aux pieches d'artillerie, dont faictes mention, appartenants audit Adrien Cornelissen, il y a quelque temps que je suis en train pour en traicer aveq luy. Het bezit van geschut is dan iets zeer zeldzaams. En nu weten wij, dat de heer Nederwormter inderdaad eenige stukken rijk was, die hij - en ook dat past hier zeer goed bij - in 1572 in de handen der opstandelingen speelde. In zijn Nederlands opstand tegen Spanje, schrijft Van Vloten, uit een mij onbekende, denkelijk ongedrukte, bron, blz. 43, dat de Geuzen in Gelderland aanvankelijk gebrek aan geschut hadden, maar op 't kasteel te Breevoort, van hetwelk de met hen heulende Dirk van Bronkhorst en Batenburg pander was en dat hun door zijn slotvoogd den 23en Juni werd overgegeven, vijf of zes veldstukken meester werden. - De juistheid of onjuistheid van mijn vermoeden zou uitgemaakt kunnen worden, indien het gelukte den toenmaligen eigenaar te ontdekken van het huis Osserden nabij Wesel, want naar het zeggen van den Prins van Oranje p. 215, hoorde dat aan Adriaan Cornelissen toe. Ik heb echter te vergeefs getracht dit te weten te komen. - Bij het onderhandelen met Rummen en andere vrienden bediende zich de Prins van een Edelman, die in het Supplément den naam draagt van De Vivien. Dit is echtes een onjuiste lezing van den heer Van Someren, niettegenstaande de heer Kervyn terecht De Virien had laten drukken, zie Supplément p. 174, en dezelfde naam, goed gespeld, ook voorkomt in een brief van Prins Willem in de Bijdr. en Meded. van het Histor. Genootschap, XVII blz. 66. De Virien was van Oranje afkomstig, maar bleef in Nederland en werd er de stamvaner van een geslacht, dat meer dan één verdienstelijk officier bij de land- en de zeemacht aan het Vaderland geschonken heeft.

dezelfde die in 1572 met commissie van Graaf Van den Bergh als stadhouder van het opgestane Friesland optredende, meer tweedracht gesticht dan diensten bewezen heeft. Voor het verdedigen van hetgeen men bij overrompeling hoopt te vermeesteren worden dus bij tijds de noodige maatregelen genomen. En onverwijld, zoodra de eerste aanslag, die op Deventer, gelukt zal zijn, zal een ijlbode gereed staan om naar Emden aan Sonoy en zijn medegenooten het sein te gaan geven van onder zeil te gaan naar Enkhuizen en naar de Maas, en daar nieuwe steunpunten voor den opstand, die dan weldra algemeen zal worden, te zoeken.

Intusschen was het gunstige seizoen verloopen, en de winter aangevangen met een vreeslijk onheil. Op allerheiligendag stak een Noordwestelijke stormwind op, zoo hevig als maar zelden onze kusten heeft geteisterd, en dreef het water met zulk een aandrang tegen dijken en sluizen, dat deze in menigte bezweken en het lage land heinde en ver overstroomd werd. Daarop sloeg al spoedig het weder om en begon het sterk te

vriezen. Dat bemoeilijkte de uitvoering der plannen bovenmatig; uitstel werd noodzakelijk geacht, althans door hen, die, nu het er op aan zou komen, tegen hun waagstuk huiverig opzagen, door Hendrik Wessels inzonderheid, wien het eerste en zwaarste werk, gelijk wij weten, het verrassen van Deventer en het overrompelen van het Spaansche garnizoen, was opgedragen. In plaats van den 21sten November bepaalde hij thans den 13^{en} December als laatsten dag, waarop hij de onderneming wagen zou; en in vertrouwen op zijn woord zond Wesenbeke alvast, den 3^{en} December, uit Wezel bericht aan Sonoy, dat alles thans bij hem aan den Rijn en den IJsel voorbereid was en eerstdaags aan den gang zou gaan, en dat dePrins nu ook van hem, Sonoy, verlangde hoe eer hoe liever met de aanslagen op de Hollandsche havensteden voorttevaren.

Maar het leek er niet naar, dat men te Emden gereed zou zijn om een zoo zwaarwichtig werk eendrachtig bij de hand te nemen. De voorgenomen reorganisatie van de scheepsmacht was bij den aanvang blijven steken. Wat de nieuwe Admiraal in Engeland mag hebben uitgericht, te Emden was hij niet verschenen, en naar de bevelen van 's Prinsen politieken commissaris, Basius, hadden daar de weerbarstige genzenkapiteinen niet eens geluisterd. Zij wier commissiebrieven waren ingetrokken bleven, zonder zich daarover te bekommeren, eigenmachtig doen wat zij steeds gedaan hadden, terwijl de andere, die in dienst waren gehouden, niet verkozen mee te werken om de afgezette uit te stooten. Bartel Entes, om er één te noemen, was de type van den vrijbuiter, eigendunkelijk en bandeloos, maar in zijn bedrijf zoo bekwaam, dat 's Prinsen commissie-vaarders hem in hun midden niet missen wilden.[1)] Aan allen zonder onderscheid behaagde de onafhankelijkheid, het doen van wat zij wilden en het buitmaken voor eigen rekening, waaraan zij zich hadden gewend, te goed, dan dat zij de bevelen van den Prins, hun door mannen als Basius of Sonoy (die bovendien onderling oneenig waren) overgebracht, zouden hebben gehoorzaamd en de kaap-

1) Hef teekent den toestand wat de Prins den 24en November over hen laat schrijven, p. 186; Aengesien Bartel Entes hem soo qualyck schickt als sijne Exc. dagelycks verstaet, is sijne Exc. wel tevreden dat sij mettenselven handelen, sulx, als sij raedtsaem vinden tot meesten oirboir van de ghemeene ake ende dienst van sijne Exc.

vaart vaarwel gezegd voor een eendrachtige onderneming, die meer gevaar en minder voordeel beloofde. Toen zij in October het geluk hadden van eenige flinke schepen op de Eems te kapen, die voor een krijgsonderneming als die zij wisten dat op handen was, voortreffelijk konden dienen, verkozen zij toch ze door de eigenaars te laten vrijkoopen, ten spijt van den Prins van Oranje.[1)]

Maar ook al waren de geuzen gehoorzaam geweest en gewillig om de taak, hun door den Prins voorgeschreven, onder bevel van Sonoy te gaan uitvoeren: uitwendige en niet te voorziene omstandigheden zouden het hebben verhinderd. In de eerste plaats had de storm van 1 en 2 November een aantal van hun vaartuigen geteisterd, zoodat zij de masten hadden moeten kappen en de schepen aanéénsjorren om de kracht van den wind te weerstaan.[2)] En die beloopen schade had hen belet gevolg te geven aan de vermaning van Drost Manninga om zich van manschap en benoodigdheden te voorzien en zeilvaardig te maken vóór den aanstaanden terugkeer van Graaf Edsard van den Rijksdag te Spiers[3)]. Reeds omstreeks half November was de Graaf teruggekeerd en nam de regeering weer van zijn moeder over, vastbesloten om het verwijt niet meer te verdienen, dat hij van de Rijksvorsten had moeten hooren, dat hij met de rebellen uit Nederland en de zeeschuimers heulde. Want in zoover had Alva op den Rijksdag getriomfeerd, dat de Watergenzen, ook zij die onder commissie van den Prins van Oranje voeren, niet voor wettige krijgslieden waren erkend, die aanspraak hadden op de neutraliteit van het Duitsche Rijk, maar als zeeroovers, die buiten de grenzen gedreven behoorden te worden. Al dadelijk herhaalde dan ook de Graaf het verbod, bij zijn afwezen uitgevaardigd, van allen handel en verkeer met de geuzen; en toen een kleine vloot van hen, die Workum op de Friesche kust had uitgeplunderd, en nu met buit beladen en met eenige aanzienlijke gevangenen, den abt van Hemelum o.a., in hun

1) Supplément. p. 104. De heer van Someren, p. 103, meent ten onrechte, dat er van schepen van den Prins, die gerantsoeneerd zouden zijn, sprake is.
2) Bericht van Robles van 9 Nov., bij Van Vloten, blz. 166 aant. 1.
3) Over deze zaken de beste berichten al weder bij Bor. - Daarentegen over de houding der Oost-Friesche regeering tegen de Watergeuzen raadplege men bij voorkeur Dr. Franz.

macht, voor wie zij een hoog losgeld vorderden, nabij Norden op de kust verschenen, riep de Graaf zijn huislieden in de wapenen om hen te overweldigen of te verdrijven. Tegen die overmacht rekenden zich de geuzen niet bestand; wegzeilen konden zij niet, want zij zaten in het ijs beklemd; zoo vluchtten zij over het ijs naar de kust en maakten zich uit de voeten, hun vaartuigen en goed en gevangenen achterlatende, waarvan zich de Graaf met zijn volk daarop meester maakte. Te vergeefs eischte Sonoy, in naam van den Prins, de onder beslag gestelde schepen op; te vergeefs trachtten de overige kapiteinen, voordat zij op de Eems voor goed invroren, gezamenlijk de open zee te bereiken. Slechts aan enkelen gelukte het dadelijk uit te loopen, aan anderen eerst later. Even als van te voren ondernam weer elke kapitein voor zich wat hem goeddocht:[1] Bartel Entes bezette Ameland, Ruychaver liep het Vlie in, Brederode en Menninck ankerden onder Tessel en kaapten daar wat hun in handen viel, Sonoy bleef te Emden achter, mistroostig over het ongeval dat zijn zoo goed aangelegden en veel belovenden aanslag onuitvoerbaar maakte. Anders, hij had in Enkhuizen met een aantal burgers verstandhouding aangeknoopt en mocht zich vleien, dat, als hij met zijn schepen en krijgsvolk op de reede had kunnen verschijnen, zijn pogen van binnen de stad door de ingezetenen in het algemeen begunstigd zou zijn geworden.

Van al dien tegenspoed vernamen Wesenbeke en de Prins vooralsnog slechts een deel.[2] Wij herinneren ons dat nog in het begin van December Sonoy door hen was aangeschreven om spoed te maken. Zij hoopten nog altoos, de Prins echter niet zonder bangen twijfel aan de gegrondheid hunner hoop, dat, als de onderneming op de IJselsteden maar eens gelukt was, de aanslag op de Hollandsche havensteden wel volgen zou. In het ergste geval kon dan althans uit Kampen over de Zuiderzee een poging worden gewaagd om Enkhuizen en Hoorn te winnen.[3] Zoo naderde meer en meer de 13^{e} December, de uiterste

1) Opmerkelijk is de uitdrukking bij Bor I, blz. 330: enkele kapiteinen zijn eigendunkelijk uitgeloopen ‘seggende niemands bestellinge te achten, de hare was de beste.’ Zie verder zijn beschrijving van den toestand in het volgende jaar, blz. 334.
2) De Prins vernam het eerst den 20en November: Supplément, p. 207.
3) Supplément, p. 203.

termijn binnen welke Wessels had aangenomen zijn aanslag op Deventer te volvoeren. De Ruyter, die voor zou gaan, hield waarlijk zijn woord, en overrompelde den 9^{en} Loevestein. Den 12^{en} had Wesenbeke het heugelijke bericht hiervan ontvangen en zond het door naar den Prins, die het den 20^{en} ontving.[1)] De Prins, verheugd en thans vol goeden moed, vermaande nu ook met Dordrecht voort te maken, welke stad Jan Gijsbrechtsz. Coninck en andere ballingen en welgezinde ingezetenen dachten te verrassen van de rivierzijde, nog voordat Sonoy's schepen van uit de zee kwamen opdagen. Maar terwijl hij zoo schreef, was Loevestein alweer den dag te voren in 's vijands handen gevallen. Het is onnoodig de bijzonderheden van het nemen en verliezen van dit kasteel hier te herhalen; zij zijn vooral uit de monografie van professor Acquoy overbekend. Het zoo spoedig verloren gaan van hetgeen met zoo weinig moeite genomen was, was evenzeer aan het wanbeleid der onzen en aan het uitblijven der versterking in manschap en benoodigdheden, waarop De Ruyter rekende, als aan de voortvarendheid en kloekheid van de Gorcumsche regeering en van de Oversten der Spaansche bezetting van 's Hertogenbosch te wijten. Maar met dien afloop onbekend en nog altijd hopende op het spoedig winnen van Deventer, was intusschen de Prins van Dillenburg over Siegen en Freudenberg naar de Nederlandsche grenzen opreis gegaan. Uit een brief van zijn secretaris Bruyninck aan Wesenbeke, van den 24^{en} December, vernemen wij, in welk een gespannen verwachting de Prins aan den ochtend van dien dag naar eenig bericht uitzag.[2)] Nog vóór den nacht bereikte hem de depêche - en sloeg de hoop, die hij nog koesteren mocht, ter neer. Wessels had den aanslag, als onuitvoerbaar wegens den hoogen stand der rivieren en de onbegaanbaarheid der wegen, opgegeven, zonder eenige poging zelfs te wagen. Misschien dat hij later, (zoo schreef Wesenbeke) als de omstandigheden het toelieten, het plan nog weer zou kunnen opvatten.

Wij kunnen ons voorstellen met welken bitteren glimlach de Prins vooral die toegevoegde, voorwaardelijk-troostrijke belofte zal hebben gelezen. Hij wist wat die beteekende; hij

1) Supplément p. 207.
2) Supplément, p. 209.

doorzag wat er achter die voorgewende overstrooming en onbegaanbare wegen schuilde; maar geen oogenblik verloor hij zijn zelf beheersching. Hij zette zich aanstonds aan het beantwoorden van Wesenbeke's brief. Van dat antwoord, dat te lang is om hier in zijn geheel te worden ingelascht, mogen ons enkele gedeelten zijn stemming vertegenwoordigen. Ik zet die over in het Hollandsch en vat hen korter samen dan hij ze in het Fransch heeft geschreven.

'Na ettelijke dagen in groote spanning naar eenig bericht van u te hebben uitgezien, ontvang ik hedenavond uw beide brieven van den 17^{en} en den 18^{en}. En gij kunt begrijpen met welken spijt ik er uit vernomen heb, dat de onderneming op Deventer voor het oogenblik mislukt is, als gij bedenkt van hoeveel belang zij geweest zou zijn, zoo zij anders ware uitgevallen, voor den voortgang der gansche zaak. Evenwel nu het den goeden God niet behaagd heeft vooralsnog ons een anderen uitslag te geven, moeten wij er in berusten en het aan zijn goddelijke goedheid overgeven, in afwachting van den tijd, waarop het Hem behagen zal in genade op ons neer te zien. En wat betreft hetgeen gij schrijft, dat de zaak niet zóó verloren is of zij zal nog wel te hervatten zijn: mij komt het het veiligst voor haar vooreerst te laten rusten totdat wij ons, gelijk ik u vroeger geschreven heb, verzekerd zullen hebben van de gezindheid der burgerijen. Want anders laten zulke ondernemingen zich wel bespreken, maar loopen zij uit op teleurstelling, wanneer wij ze bij de hand nemen. Ik van mijn kant had steeds tot op den 25^{en} der maand mijn drieduizend ruiters, tot mijn zware kosten, maar met goede hope, aangehouden, die ik nu morgen, als hun tijd verstreken is, zal dienen af te danken, daar mij de middelen ontbreken om ze langer te betalen, en ik zal zelf veiligheidshalve heimelijk naar Dillenburg terugkeeren, de door mij gemaakte uitgaven weer bij de vroegere voegende'. En dan bij wijze van postscriptum nog het volgende:

'Ik ben over den treurigen uitslag nog niet zoo verdrietig om de schade, die de groote zaak er door lijdt, als wel om den slechten naam, dien wij er door zullen krijgen van dus lichtvaardig gewichtige ondernemingen aan te vangen, en ook omdat ik niet inzie, hoe de onzen zich uit Loevestein, en Ulft en Buren en welke plaatsen zij meer genomen mogen

hebben, terug zullen kunnen trekken, zonder gevaar te loopen en zonder de welgezinden van ons te vervreemden. En dit was ook de eenige reden, waarom ik u zoo vaak vermaand had niets te ondernemen op kleinere plaatsen, voordat wij ons van de grootere, zooals Deventer, eerst verzekerd hadden...'[1)]

Nog beter misschien dan uit dit min of meer officieel schrijven, leeren wij den Prins in zijn tegenspoed kennen en eerbiedigen uit een vertrouwelijken brief, dien hij eenige uren later, in den nacht, aan zijn broeder Johan schreef, en dien ik onverkort, maar uit het Fransch vertaald, laat volgen:

'Mijnheer en broeder. Dezen avond heb ik brieven van Wesenbeke ontvangen, waarin hij mij bericht, hoe de onderneming op Deventer niet eens in aangevangen, en wel om reden dat wegens den hoogen waterstand de soldaten in gezegde stad niet hebben kunnen binnenkomen; ik vrees dat gebrek aan moed hiervan grooter oorzaak is geweest dan iets anders. Zij vleien zich dat de aanslag alsnog zal kunnen geschieden, maar ik voor mij meen dat, indien zij het thans ondernamen, nu het plan ruchtbaar is geworden, zij geslagen zouden worden zonder iets uit te richten. Daar nu de zaken aldus gesteld zijn, ben ik besloten morgen van hier [van Siegen] te vertrekken en tot u te komen, hetgeen in het geheim zal moeten geschieden, naar mij dunkt; evenwel als gij van andere meening zijt, kunt gij mij dat onder weg laten weten en zal ik er mij naar gedragen. Gij kunt onderwijl ook nadenken over hetgeen wij aan de ritmeesters en andere welgezinden, die ons met een ruiterdienst hebben willen helpen, zeggen zullen; en daar ik dus morgen, zoo God wil, bij u hoop te zijn, zal ik u met geen langer schrijven ophouden.'[2)]

De Prins had juist gezien: het zoo kunstig samengestelde plan was voorgoed in duigen gevallen, en elk der deelen, waaruit het bestond, bleek op zich zelf, met de middelen die ten dienste stonden, vooralsnog onuitvoerbaar. Nutteloos had hij de kosten gemaakt om zich met een legertje gereed te houden; nutteloos hadden zooveel welgezinden, die met hem in de steden, waarop het gemunt was geweest, hadden

1) Supplément, p. 210.
2) Groen, Archives, III, p. 385.

saamgespannen zich aan de wraak van den dwingeland blootgesteld, en met reden toonde hij zich thans over hun lot bezorgd. Doch over het algemeen is dat toch beter afgeloopen dan het zich aanvankelijk liet aanzien. Vooreerst werd aan de Duitsche knechten, waarmee Van den Berg in het Graafschap was gevallen en het slot Ulft en zijn eigen stad's Heerenberg had bezet, ruim den tijd gelaten om in veiligheid af te trekken. Want uit voorzichtigheid wilde het Spaansche bestuur tegen hen de bezetting van het nabijgelegen maar zelf verdachte Deventer niet laten uitrukken, en ontbood daarvoor liever het garnizoen van Utrecht, hetgeen natuurlijk nog al tijdverlies meebracht.[1] Dat daarentegen de vrees voor De Ruyter en zijn manschap op Loevenstein niet voorbarig was, is bekend: aan allen kostte hun waagstuk het leven. Op Buren was gelukkig zoo min als op Deventer de aanslag doorgegaan. En in de steden liepen zij, die zich aan verdenking van met den Prins en de ballingen te heulen, hadden blootgesteld, bijna zonder uitzondering met den schrik vrij. Opmerkelijk is het, wat dienaangaande de geschiedschrijver Reyd getuigt, die toen als twintigjarig jongman in zijn vaderstad Deventer woonde. ‘Hoewel verscheidene personen (zegt hij), ja zelfs ook vele vrouwen, van den voorgenomen aanslag wisten, gelijk zij mij door een vrouw al van te voren ontdekt werd, zoo bleef hij nochtans tot het uiterste toe verwonderlijk geheim, hetwelk de eendrachtige haat tegen de Spaansche regeering veroorzaakte.’[2] Ik heb reeds vroeger, in een ander verband, op dien algemeenen afkeer gewezen, als de oorzaak der betrekkelijke machteloosheid van Alva's schrikbewind. Alleen daar, waar een Spaansche bezetting lag, zag zich het stadsbestuur wel genoodzaakt, teneinde niet zelf straf te beloopen, een onderzoek in te stellen en de schuldigen te vatten. Uit dien hoofde was Deventer de eenige stad, zoover wij weten, waar enkele slachtoffers vielen. Wessels had zich bijtijds uit de voeten gemaakt,[3] maar een medeplichtige van hem, schipper zoo-

1) Alva's brief aan den Koning van 22 Jan. 1571, bij Gachard p. 167.
2) Hist. d. Nederl. oorlogen,blz. 5. Veel van hetgeen hij verder van het mislukken van den aanslag verhaalt, blijkbaar naar de loopende geruchten, schijnt onjuist.
3) Wij vinden hem in 1572 als koopman terug. Zie Tadama, Gesch. van Zutfen, blz. 210 aant. 1.

als hij, Gijsbert Glashorst, raakte gevangen, werd gepijnigd, betichtte meer anderen en werd met dezen aan de Spanjaarden uitgeleverd en voor den Raad van Beroerten gesteld.[1] Iets later werd ook de hoofdaanlegger van den aanslag op Dordrecht, Jan Gijsbertsz Coninck, gevat en op vonnis van den Raad van Beroerten te Brussel verbrand, terwijl zijn vader en oom, die van de zaak geweten en haar niet aangebracht hadden, werden uitgebannen.[2] Maar van meerdere strafoefeningen of vervolgingen vernemen wij niet.

De Hertog van Alva hield zich ook, als telde hij het gebeurde volstrekt niet. Wij weten dat hij, in zijn Castiliaanschen overmoed, van den opstand zelfs van 1572 met geringschatting sprak, en ‘no es nada’, het is niets, als in den mond bestorven had. Zoo wijst hij ook thans het verzoek van den Drossaard van Gorcum om vermeerdering van manschap op het kasteel, na het gebeurde met Loevestein, af, met te zeggen: ‘het geroep over gevaar is grooter dan de wezenlijkheid.’ En aan den Koning schrijft hij, niet te gelooven, dat er reden bestaat zich te verontrusten en zijn voorgenomen vervanging door Medina Celi te verdagen.[3] Maar zoo wij den Franschen afgezant te Brussel, Ferrals, mogen gelooven, was men daar aan het hof zoo gerust niet, en hechtte integendeel aan het gebeurde wel degelijk gewicht. Dat de Graaf Van den Bergh, die zich tot nog toe stil had gehouden, zich thans niet ontzien had mee te doen, was een kwaad teeken en deed vermoeden, dat de Fransche Hugenoten, met name de prinsen van Navarre en Condé, er ook niet vreemd aan geweest zouden zijn. Ook op den Regeeringsraad van Cleef, die wegens den hoogen leeftijd van den Hertog en de prille jeugd van diens zoon alles daar te lande te zeggen had, was weinig te vertrouwen[4] Te vergeefs richtten dan ook tot dezen zoowel Alva als de stadhouder Van Meghen dringende en dreigende vertoogen en klachten over het toelaten van oproer-stokende bal-

1) Zie bij Van Vloten, blz. 314, het schrijven van de stadsregeering aan Alva, en de andere, door hem aangehaalde, berichten.
2) Marcus, Sententiën, blz. 244. De uitgebannen vader deed in 1572 aan den opstand weer wakker mede. Zie zijn brief van 15 Mei bij Tadama, Willem Graaf van den Bergh, blz. 92.
3) Gachard, p. 166.
4) Depêche van 30 Dec. bij Gachard, Bibl. Nation. II p. 504.

lingen, onder welke zij Sonoy en diens zwager den heer Van Druinen met name aanwezen;[1] na als voor bleef het land van Cleef het voornaamste toevluchtsoord der ballingen uit Nederland, waar zij hun aanslagen tegen de Spaansche regeering smeedden en hun terugkeer in het Vaderland met de wapenen in de vuist verbeidden.

Was dan voor dat groote doel, de bevrijding van het vaderland en de wederkomst der uitgebannen en uitgeweken burgers, al wat in 1570 voorgenomen en ondernomen was, niets geweest dan vergeefsche moeite, teleurstelling en ontmoediging? Zoo mag het bij een eerste oppervlakkige beschouwing schijnen, van naderbij en oplettend gezien blijkt de uitkomst een geheel andere geweest te zijn. Het jaar 1570, gelijk wij het thans, uit de nieuwe en oude bescheiden te zamen, hebben leeren begrijpen, is als een tijd van voorbereiding en proefneming aan te merken, wiens wezenlijke beteekenis eerst gekend wordt uit het verband, waarin het staat met de groote gebeurtenisssen van twee jaren later. Dat het toen, in 1572, de vreemde overheersching niet gelukt is in Holland en Zeeland den opstand te dempen, gelijk in de overige gewesten, is grootendeels toe te schrijven aan de volkomen eendracht tusschen het volk en den vorst, die zich aan zijn hoofd had gesteld. Die eendracht nu, dat weerkeerige kennen van elkanders gezindheid en dit vertrouwen op elkanders bedoeling, is in 1570 wel niet voor het eerst ontstaan; het bestond van voor den opstand, uit de dagen van 's Prinsen stadhoudersschap; maar het is toch in dat jaar veel inniger, veel vaster geworden. In 1570 heeft de Prins de rol op zich genomen van vertegenwoordiger der Hollandsche volksbelangen en volksbegeerten, die slechts beschermde en bevorderde, trouwens met volle instemming van zijn kant, wat het volk wilde en voorhad. Zoo is hij, om iets te noemen dat in dit opstel slechts terloops werd aangeroerd, den streng gereformeerden ballingen nader getreden en heeft door zijn voorbeeld en invloed de libertijnen bewogen om zich bij dezen aan te sluiten en met hen één kerk te vormen. Hij en Marnix, de vertegenwoordigers bij uitnemendheid dier beide richtingen, hebben de handen als symbolisch ineengeslagen. Beide partijen

1) Bor, blz. 332.

hebben geleerd voor één groot doel samen te spannen en zich onder één zelfden aanvoerder, in wiens goede trouw en wijs beleid zij hoe langer hoe vaster geloofden, te vereenigen. Aan den anderen kant heeft de Prins in dat jaar van beproeving het volk van Holland in zijn deugden en in zijn gebreken van naderbij leeren kennen, en zich naar die eigenaardigheden leeren schikken en gedragen. Hij heeft ook de verdiensten en gebreken der verschillende volkshoofden leeren kennen, zoodat hij ieder van hen later de taak kon toewijzen waarvoor zij meest geschikt waren gebleken. En die hoofden waren niet alleen met den Prins, maar ook met elkander onderling in nauwere aanraking gekomen, en hadden zich verbonden als tot een net, dat over het gansche land was uitgebreid en op een gegeven oogenblik het gansche volk in beroering en in beweging kon brengen. Het zijn dan ook grootendeels dezelfde personen, die in 1570 te vergeefs beproefden hetgeen zij in 1572 nog eens ondernomen hebben, maar met zoo geheel anderen uitslag. Dat zij toen in hun pogen geslaagd zijn, heeft zeker zijn hoofdoorzaak hierin, dat aan de eischen van geld en geregelde krijgsmacht, die de Prins steeds als onmisbaar voorop had gesteld, doch waaraan vroeger niet voldaan was geworden, nu waarlijk voldaan werd, en dat tevens aan den anderen kant de kans op welslagen, die de bedachtzame Hollander als onmisbare voorwaarde voor zijn opstaan tegen den geduchten dwingeland steeds had gevorderd, zich nu werkelijk aanbood. Maar dat van die gunstige omstandigheden, zoodra zij zich voordeden, vorst en volk zoo snel en zoo volkomen eendrachtig partij hebben getrokken, is toch hoofdzakelijk te danken aan het voorafgegane overleg van 1570. Immers ten gevolge daarvan wist ieder wat allen voorhadden, en hoe hij in het bijzonder zich daarbij te gedragen had. Geen andere plannen zijn dan ook in 1572 uitgevoerd, dan die sedert twee jaren gereed lagen.

Maar om dit in de bijzonderheden aan te toonen, daartoe is hier niet de plaats. Het blijve voorbehouden voor een latere studie over den veldtocht van 1572, die nu eerst volkomen juist begrepen en beoordeeld kan worden, nu wij met nauwkeurigheid kennen hetgeen in 1570 overlegd en ondervonden was.

R. FRUIN.

Nansen's Noordpool-expeditie.

Het is nu bijna drie en een half jaar geleden, dat Dr. Frithjof Nansen met de ‘Fram’ Christiania verliet om zijn zoo veelbesproken tocht naar de onbekende Noordpool-zeeën te beginnen.

In het April-nummer van *De Gids* van 1893 heb ik gepoogd, in weinige bladzijden een schets te geven van het toen door Nansen ontworpen plan en de mogelijkheid en het belang van dat plan in het licht te stellen.

Nansen heeft de velen, die geloofden in zijn doorzicht, moed, volharding en in zijn geluk niet beschaamd: den 24sten Juli 1893 van Christiania vertrokken, kwam hij met zijn Fram, haar voltallige bemanning, provisiën voor drie jaren en 600 ton kolen den 10en September 1896 aldaar terug en werd hij aldus na een afwezigheid van meer dan drie jaren aan zijn juichende landgenooten weergegeven.

De roemrijke tocht, die zooveel gemoederen met angst en spanning, bewondering en ongeloof heeft vervuld, die zooveel pennen in beweging heeft gebracht en ten slotte met nagenoeg volkomen succes is bekroond geworden, ligt nu achter ons, eenig in de ontdekkingsgeschiedenis der arctische gewesten.

Was het wonder, dat, toen, zooals trouwens vooraf te verwachten was, jaar na jaar verstreek, zonder dat men iets van de onverschrokken reizigers vernam, men begon met deels geheel ongegronde, deels op misverstand berustende geruchten te verspreiden en dat ten slotte de legende zich van Nansen's pooltocht meester maakte.

In het voorjaar van 1895 reeds kwamen in de dagbladen herhaaldelijk berichten voor van kleine luchtballons, die

in Noorwegen en Lapland zouden gezien zijn en die men voor boden van Nansen hield; de berichten meldden echter tevens, dat men er niet in slaagde ze op te vangen en er werd dan ook later niet meer van vernomen. In December van hetzelfde jaar heette het, dat Mevrouw Nansen per postduif bericht van den poolreiziger had ontvangen, doch onmiddellijk daarna werd deze stoute tijding ook weer tegengesproken en voor goed ongelooflijk gemaakt door de eenvoudige mededeeling van bevoegde zijde, dat Nansen geen postduiven bij zich had.

Van meer belang scheen een Reuter-telegram uit Petersburg van 13 Januari 1896, inhoudende, dat aldaar uit Siberië tijding was ontvangen, volgens welke het Nansen gelukt zou zijn de Noordpool te bereiken en daar nieuw land te ontdekken. Dit bericht vond, behalve naar het schijnt in Noorwegen zelf, onmiddellijk een uiterst gunstig onthaal, vooral toen het Petersburgsche telegram een paar dagen later gevolgd werd door een tweede uit Londen, meldende, dat de Engelsche viceconsul te Archangel aan het ministerie van Buitenlandsche Zaken bevestiging geseind had van Nansen's ontdekking en terugkeer. Reeds werd de veronderstelde ontdekking der Noordpool druk besproken, reeds wijdden sommige dagbladen er zelfs zeer voorbarige hoofdartikelen aan, toen door het uitblijven van alle verdere tijding het bericht aan waarschijnlijkheid verloor en eindelijk bleek van allen grond ontbloot te wezen.

Ondanks deze teleurstelling was er geen reden om zich alsnog over Nansen en de zijnen ongerust te maken; immers zij waren voor 5 à 6 jaren geproviandeerd en over 't geheel zóó uitgerust, dat zij, menschelijkerwijs gesproken, op alle komende gevaren en tegenspoeden waren voorbereid.

Zoo stonden de zaken, toen er den 14^{en} Augustus van dit jaar andermaal, en nu zóó, dat aanstonds alle twijfel was buitengesloten, bericht kwam, dat Nansen den vorigen dag met het Engelsche stoomschip Windward te Vardö in Noorwegen was teruggekeerd na een voorspoedige expeditie, welke tijding zes dagen later gevolgd werd door een tweede, niet minder blijde, dat ook de Fram met de overige expeditieleden behouden in de haven van Skjärvö was binnengeloopen.

Ja, wel voorspoedig mocht hij zijn expeditie noemen, want

niet alleen, dat Nansen, juist zooals hij gehoopt en verwacht had, van de Nieuw-Siberische eilanden uit op zeer hooge breedte in N. en NW. richting, dwars door het poolbekken was heengedreven[1)] maar tevens was gebleken, dat zijn Fram, het volgens zijn aanwijzingen gebouwde poolschip, volkomen aan de verwachtingen had beantwoord.

Wat Nansen en de zijnen in die drie jaren hebben gedaan en hebben ondervonden, wat zij al niet hebben doorgemaakt in die drie lange, eindelooze poolnachten, langzamerhand zijn wij het, in hoofdzaak althans, te weten gekomen en al ontbreken thans nog uitvoerige bijzonderheden, waarvan de mededeeling, evenals die der wetenschappelijke waarnemingen, zooals vanzelf spreekt, eerst na verloop van tijd kunnen verwacht worden, zoo staat reeds nu vast, dat het wetenschappelijk resultaat van Nansen's tocht niet gemakkelijk kan overschat worden.

Men kan niet ontkennen, dat beschrijvingen van poolreizen en overwinteringen in de poolgewesten allen in zekere mate op elkaar gelijken; òf de winter wordt doorgebracht in een huis op den vasten wal of op een schip, veilig en wel in een haven of onder de kust geankerd, en in dat geval verloopt hij kalm, rustig en meestal eentonig; òf het schip raakt bezet in het ijs en de bemanning brengt haar dagen door in voortdurenden onrust en moeielijkheid, in een onophoudelijk pogen om het gevaar, schip en proviand en daarmede de kans op levensbehoud te verliezen, af te weren. De geschiedenis van Nansen's overwintering echter wijkt door het geheel nieuwe en eigenaardige van het door hem ontworpen plan in menig opzicht van alle vroegere ondernemingen af, vooreerst reeds daardoor, dat, dank zij de inrichting van het schip, de veiligheid aan boord, ondanks de hevige ijspersingen, die verschrikkingen der poolzeeën, niets te wenschen overliet. ‘Een samenloop van de hachelijkste omstandigheden, die ik bedenken kon,’ zoo schrijft Nansen in het eerste van zijn hand verschenen reisverhaal in ‘Daily Chronicle’ ‘had niet meer van ons schip kunnen eischen en nu het deze beproevingen zoo glansrijk doorstaan had, achtte ik de Fram tot alles in staat.’ De verdere lotgevallen der Fram hebben

1) Zie De Gids April 1893 p. 75.

Nansen in dit opzicht geheel in 't gelijk gesteld. De insluiting in het ijs, anders een der meest gevreesde omstandigheden, was in dit geval opzettelijk, ja het welslagen van het geheele plan was er op gebaseerd, want volgens den onverschrokken reiziger zelf was de doelmatigste wijze om in de poolzeeën te reizen niet per schip of per slede maar als passagier van het ijs, en het is dan ook in hoofdzaak de drift met het ijs, die Nansen tot op een geographische breedte heeft gebracht, die tot nu toe door niemand werd bereikt.

Het schijnt mij belangrijk genoeg toe hier even terug te komen op een feit, dat jaren lang als een der hoofdbewijzen heeft gegolden voor het bestaan van die transarctische strooming, waarop Nansen zijn geheele plan had gebouwd, - daarom belangrijk, omdat niet onwaarschijnlijk dit feit zooal niet den allereersten stoot aan de onderneming gaf, dan toch zeker een grooten invloed heeft gehad op de overwegingen, die tenslotte tot de uitvoering van het plan hebben geleid. Ik bedoel de indertijd zoo druk besproken ontdekking van voorwerpen af komstig van het bij de Nieuw-Siberische eilanden gezonken Amerikaansche poolschip 'Jeanette,' op de zuidkust van Groenland[1]. Reeds vóór 1893 blijkt het geen geheim meer geweest te zijn, dat in Amerika sommigen de waarheid van dit verhaal sterk in twijfel trokken, hetgeen ook aan Nansen bekend was, maar eerst onlangs[2], heeft zekere W.H. Dall een wel niet volslagen afdoend, maar dan toch moeielijk te weerleggen bewijs geleverd, dat de echtheid der Jeanette-reliquieën met recht mag betwijfeld worden en, dat de geheele geschiedenis als een mystificatie moet worden beschouwd. Vooreerst is het bij eenig nadenken toch alvast niet goed aan te nemen, dat de bedoelde voorwerpen, waaronder liefst geschreven stukken, van 1881 tot 1884, d.i. drie jaren lang, op de oppervlakte van het ijs zouden gelegen hebben zonder daarbij vernietigd te worden, maar verder is het toch ook stellig meer dan verdacht, dat juist *toen* de bedoelde voorwerpen, waaronder ook een matrozenbroek, bij Julianehaab werden gevonden, toen zich aldaar de vier Amerikaansche schepen ophielden, die uit waren gezonden tot ontzet van de Greely-expeditie en de matroos Neros, die indertijd de

1) l.c. pag. 81.
2) National geogr. Mugazine 1896 p. 93,

Jeanette-expeditie had medegemaakt, tevens de eigenaar van genoemd kleedingstuk, zich aan boord van een dier schepen bevond. Leden der ontzet-expeditie, die hierover door den sedert gestorven Duitschen poolreiziger Dr. Emil Bessels werden ondervraagd, deelden dezen dan ook mede, dat men hier met een matrozengrap te doen had, waarschijnlijk uitgehaald door de bemanning van een der eerste schepen met de bedoeling die der achternakomende erin te laten loopen.

De beweringen van Dall bleven intusschen niet zonder tegenspraak. Het Aardr. Genootschap te San-Francisco benoemde zelfs een commissie om de echtheid der reliquieën te onderzoeken en in een geschrift (The Examination into the genuineness of the ‘Jeanette’ Relics, May 1896) zoekt deze nu die echtheid te bewijzen en, zooals zij zegt, de eer der Amerikaansche marine te redden. Hoe het zij, volkomen zekerheid zal in deze wel nooit worden verkregen; de namen der veronderstelde grappenmakers zijn niet bekend geworden en de voorwerpen in quaestie werden, jammer genoeg, vernietigd, zoodat ze nu niet meer als bewijsstukken zullen kunnen dienen. Van veel gewicht is trouwens de zaak nu niet meer, vooreerst omdat, gelijk wij ook vroeger zagen, Nansen talrijke andere bewijzen voor het bestaan van de bedoelde zeestrooming had, zoodat hij in zijn laatste mededeelingen de zaak der Jeanettereliquieën dan ook in 't geheel niet meer aanroert, maar verder vooral, omdat zijn expeditie nu toch tot het verleden behoort en zijn theorie vrijwel heeft bevestigd.

De laatste tijding van den reiziger, die ons in het jaar van zijn afreis nog bereikte, was van het Samojedendorp Chabarowa aan de Jugorstraat, die de Russische kust van het eiland Waaigat scheidt; de Fram was, na den 21en Juli Vardö verlaten te hebben, den 29^{en} dier maand aldaar aangekomen en Nansen's secretaris Christoffersen aanvaardde van daar de terugreis en nam de laatste brieven en groeten der vertrekkenden naar het vaderland mede.

Daarna vernam men in drie lange jaren niets, dan alleen het negatieve nieuws, dat Nansen den 25sten October nog niet aan de noordkust van Azië, bij de monding der Olenek was geland om, zooals afgesproken was, de voor hem in gereedheid gehouden trekhonden in ontvangst te nemen en uit deze omstandigheden leidde men af, gelijk later bleek

terecht, dat hij de zee ten noorden van Azië open had gevonden en van deze gunstige gelegenheid gebruik gemaakt had om zoo spoedig mogelijk een hooge breedte te verkrijgen.

Sedert den 14en Augustus, den dag, waarop ons de tijding van Nansen's behouden terugkeer bereikte, tot op heden, kwamen broksgewijze de berichten omtrent het verloop van zijn driejarigen zwerftocht tot ons en, met verwijzing voor allerlei bijzonderheden naar de in die dagen verschenen dagen weekbladen, vermelden wij daarvan als hoofdzaak hier het volgende.

Na den 29sten Juli 1893 te Chabarowa 34 Siberische trekhonden aan boord te hebben genomen, vertrok de Fram om door de Jugorstraat de beruchte Kara-zee, het terrein der overwintering van de Nederlandsche Noordpool-expeditie in 1882-83, binnen te stoomen, die tamelijk vrij van ijs was en zonder veel bezwaren gepasseerd werd, totdat het schip den 6^{en} Aug. in het oostelijk deel dier zee niet ver van het Samojeden-schiereiland Jalmal voor het eerst door het ijs werd gestuit. Dit oponthoud maakte de wetenschappelijke staf zich ten nutte door het doen van plaatsbepalingen, geologische en botanische onderzoekingen enz. Zes dagen later bleek de kans gunstig om de reis voort te zetten en richtte de Fram haar steven noordwaarts, daarna oostwaarts, langs de noordkust van Siberië.

In hoofdzaak in dit nog zeer onvolledig bekende vaarwater de route van de Vega in 1878 volgende[1)], bereikte men den 8en September Kaap Tscheljoeskin, de noordspits van het vaste land van Azië, aldus genaamd naar den Russischen zeevaarder Tscheljoeskin, die haar den 21sten Mei 1742 ontdekte. Daarna doorvoer men de Nordenskjöldzee, het gedeelte der N. IJszee tusschen het schiereiland Taimyr en de Lena-delta; de voorgenomen landing aan de hier uitmondende Olenek moest achterwege blijven daar de kust te moeielijk toegankelijk bleek en er met het oog op het reeds vergevorderde seizoen vooral geen tijd te verliezen was. Zoo zette Nansen dan onmiddellijk koers naar de Nieuw-Siberische eilanden en passeerde den 18^{en} Sept. het westelijkste daarvan, Bjelkow-eiland, waar hij op zwaar ondoordringbaar ijs stuitte;

1) Zie over de reis der Vega ‘De Gids’ van April 1880.

de Fram volgde den noordwestelijken rand van dit ‘pak’ en toen weldra ook noordwaarts haar de weg werd afgesneden, liet Nansen den 22sten Sept. op 78°50 N B en 133° 37 O.L. het schip door het ijs insluiten.

Hiermede eindigt het eerste deel der reis, tot zoover niet veel verschillend van de vroegere langs Azië's noordkust ondernomen tochten, en vangt het tweede deel aan, dat, waarin de reiziger, gevolg gevende aan zijn origineel en merkwaardig plan, met den transarctischen stroom medegevoerd, zijn tocht naar de onbekende poolzee begon.

De onvrijwillige koers, dien het schip van dit oogenblik af volgde, was zeer onregelmatig en afwisselend, en de drift zeer verschillend snel. Gelijk men ook reeds herhaaldelijk vroeger in de poolzee had opgemerkt, speelde vooral de wind hierbij een belangrijke rol: zuidelijke winden dreven de Fram met het haar omringende ijs in noordelijke richting, noordelijke winden brachten haar naar lagere breedten terug. Maar - en dit was het voornaamste - de hoofdkoers bleef noordwestelijk en al ging het soms bijna onmerkbaar en al verloor men telkens ook weer, langzaam maar zeker dreef het schip met zijn bemanning naar de hoogste tot nu toe door den mensch bereikte breedte. De ‘trek’ van het schip, zooals die later op de uitvoerige kaarten, die wij natuurlijk van Nansen te verwachten hebben, zal worden aangegeven, zal een zeer grillige lijn zijn met vele bochten en kronkels, die elkaar in talrijke punten snijden.

Reeds een week nadat het schip ‘bezet’ was, had men den 79^{en} breedtegraad gepasseerd, doch men bevond zich den 8^{en} November weer op 77°43'; van toen af begon de wind meer aanhoudend uit zuidelijke richting te waaien en gedurende den winter en het daaropvolgende voorjaar (1894) vorderde men tot 81°52'. Toen waren er ruim vier maanden, van Juni tot October, noodig om den 82^{en} breedtegraad te overschrijden, wat op 114°9' O.L. geschiedde. Met Kerstmis was weer een graad gewonnen en bevond men zich onder ongeveer 105° O.L. op den 83^{en} parallel, om eenige dagen later

t.o. 64

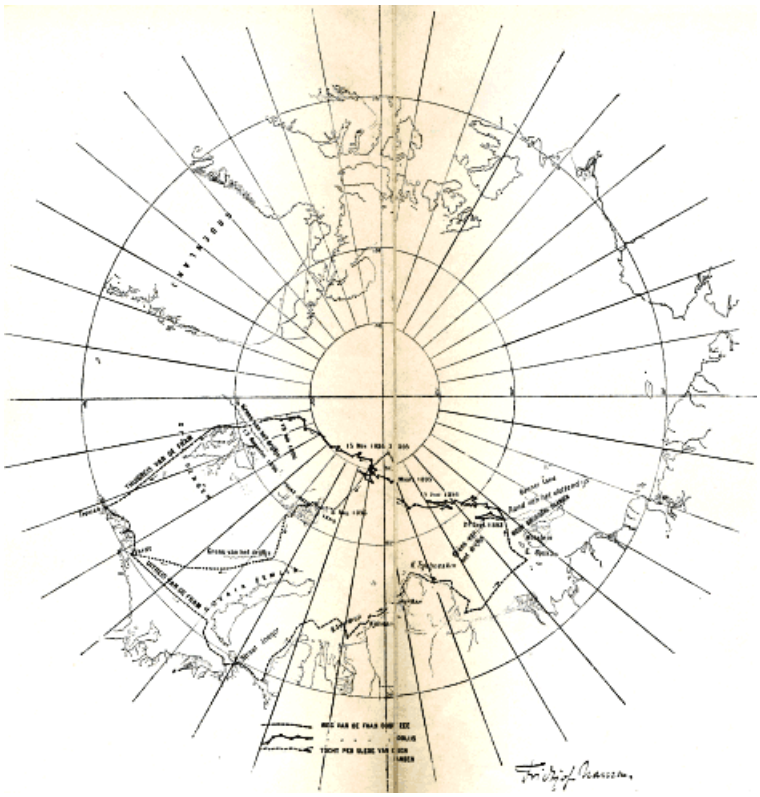

de tot op dat oogenblik hoogste behaalde breedte[1] 83°24' te bereiken.

En zoo dreef de Fram gedurende den poolnacht, den langsten, dien ooit door menschelijke wezens werd doorgebracht, langzaam naar de zee benoorden Frans-Jozefland en Spitsbergen. Nansen was van meening, dat zij, aldus voortgaande, weldra haar grootste poolhoogte zou hebben bereikt, en besloot daarom in het nu volgende voorjaar (1895) de meer noordelijk gelegen deelen der poolzee te gaan onderzoeken. Langen tijd van te voren werden allerlei toebereidselen voor dezen tocht gemaakt: sterke sleden werden vervaardigd en twee kajaks (eskimo-booten) gebouwd, die elk één man en vier maanden proviand konden dragen benevens een aantal honden. Toen de schemering eenigszins helder was geworden verliet Nansen, het commando van de Fram aan kapitein Sverdrup overlatende en slechts vergezeld van luitenant Johansen, den 26en Februari het schip. Onderweg bleek evenwel, dat de mannen hun krachten toch overschat hadden; de uitrusting was te zwaar en men vorderde te langzaam, zoodat zij na vier dagen besloten terug te keeren en met minder bagage de poging te herhalen. Den 3en Maart was men aan boord terug' juist dien dag kwam de zon voor 't eerst weêr op en was dus de poolnacht ten einde. De breedte, waarop zich de Fram bevond, was toen 84°4'. Den 14en Maart, nadat het schip weer 5' zuidwaarts was teruggedreven, verlieten Nansen en Johansen hun kameraden opnieuw en nu voorgoed, en hiermede trad de expeditie een nieuwe periode in; zij splitste zich in tweeën: de Fram vervolgde haar tocht met het drijfijs, Nansen en zijn begeleider trokken *over* het ijs - poolwaarts.

Gelijk ik reeds boven met een enkel woord aanstipte, had het schip gedurende de twee winters, die het nu in het ijs had doorgebracht, ofschoon het aan de allerhevigste ijspersinsingen was blootgesteld, zich uitstekend gehouden. Reeds in October 1893, kort nadat de Fram was ingesloten, begon het ijs te werken en was haar bemanning voor 't eerst getuige van die grootsche en geweldige uiting der natuurkrachten, waarvan men zich slechts een voorstelling kan maken wan-

1) Door Lockwood van de Amerikaansche Greely-expeditie, op de noordkast van Groenland, den 13en Mei 1882. De Gids l.e. p. 77.

neer men haar zelf heeft bijgewoond. Langzaam, angstig langzaam, maar gedreven door een allerontzettendste kracht schuiven reusachtige ijsschotsen langs en over elkander heen, piepend en knarsend en zuchtend, tot dat met donderend geraas de afgebroken brokken over elkander heen storten en zich muren opbouwen van een geweldige hoogte, die op hun beurt weer worden voortgeschoven en omvergeworpen, andere schotsen in hun val verpletterend, totdat ten slotte onafzienbare vlakten in een woeste massa van vormlooze ijsblokken zijn herschapen. Het is een zonderlinge, geheimzinnige, vreeselijke muziek, die in de overigens doodelijke stilte van den poolnacht op uren en uren afstands hoorbaar is.

De geweldige kracht, waarmede de ijsmassa's opdringen en elkander vermalen schijnt te spotten met elke poging van verzet, alles neerploffend, vernietigend en vernielend, dat niet voor haar wijkt, maar... de Fram week. De schotsen schuurden langs haar boord en toen den 4^{en} en 5^{en} Januari 1895 de persing op het hevigst was, toen het houtwerk kraakte en de bemanning zich op het ergste hield voorbereid, zich nog niet tenvolle bewust van de deugdelijkheid van het schip, brak de Fram uit haar dertig voet dikke ijsbedding los, werd langzaam in de hoogte gelicht en aldus aan den druk van het ijs onttrokken. Een later ingesteld nauwkeurig onderzoek leerde, dat het schip niet het minste letsel had bekomen en dat dus de eigenaardige constructie van het vaartuig volledig aan haar doel beantwoordde.

In den herfst en den winter waren de persingen het hevigst, met ebbe en vloed perste het ijs samen en dreef het weer uiteen en met springtij was de druk het sterkst.

Maar, keeren wij tot Nansen en Johansen terug. Aanvankelijk vorderden zij goed. Verder naar het noorden was het ijs ouder en daardoor ook meer begaanbaar, zoodat den 22^{en} Maart de reizigers zich reeds op 85°10' bevonden. Maar van toen afaan werd het ijs weer veel moeielijker en, wat vooral een groot bezwaar was, het begon sneller naar het zuiden te drijven. De honden waren door de slechtheid van het terrein van weinig nut en terwijl de mannen met ontzaglijke inspanning hun sleden en levensmiddelen voortsleepten, vorder-

den ze toch slechts zeer weinig. Het was dat groote onoverwinnelijke bezwaar, waarmede reeds vele reizigers, die zich met sleden over het poolijs bewogen, te kampen hadden; zoo Parry toen hij in 1827 benoorden Spitsbergen de pool trachtte te bereiken, zoo in 1883 de leden der Nederlandsche poolexpeditie, toen zij van uit het midden der Kara-zee naar de Siberische kust trekkende, na zich vijf dagen in zuidelijke richting *over* het ijs bewogen te hebben, *met* het ijs sneller in noordelijke richting waren voortgedreven.

Den 25^{en} Maart waren Nansen en zijn metgezel nog slechts tot 85°19', den 29 ^{en} tot 85°30', den 3 ^{en} April tot 85°59' gevorderd; het ijs werd voortdurend moeielijker en eindelijk van dien aard, dat Nansen den 7^{en} April tot den terugkeer besloot. Hij bevond zich toen op 86°14' N.B. en ongeveer 95° O.L., dus op nog slechts 3°46' van de pool, overeenkomende met een afstand van 421 KM of 75 uren gaans, weinig meer dan die van Amsterdam tot Parijs. Een verder voorttrekken stond nagenoeg gelijk met zijn leven opofferen; immers, berekent men uit den reeds door hen afgelegden afstand de snelheid per dag op ongeveer 10 KM, dan zouden er, wanneer zij met diezelfde snelheid voortgingen, toch nog ongeveer zes weken moeten verloopen vóór zij de pool bereikt hadden. Bovendien was het niet te zeggen hoeveel tijd zij noodig zouden hebben om naar Frans-Jozef land te komen en welke moeielijkheden hen op dien tocht nog zouden wachten; zoodat het met 't oog èn op den tijd èn op de nog beschikbare provisiën gebiedend noodzakelijk was terug te keeren.

Vooraf echter begaf Nansen, om het verder noordwaarts gelegen ijs te verkennen, zich alleen op sneeuwschaatsen nog 19 KM verderop en beklom daar een hoogen toros (stapel opgeperste ijsblokken). ‘Voor zoover het oog reikte,’ schrijft hij, ‘zag ik niets dan door elkaar geworpen ijsmassa's. Geen spoor van land was op dit punt te verkennen evenmin als wij er tot nu toe iets van ontdekt hadden. Het ijs scheen voor den wind af te drijven zonder daarin door vastland of eilanden verhinderd te worden en het komt mij niet zeer waarschijnlijk voor, dat er land ligt tusschen dit noordelijkste door mij bereikte punt en de Noordpool, al is het ook mogelijk, dat aan de andere zijde van de pool een deel van den Noord-Amerikaanschen archipel wordt gevonden.’

Den 8$_{en}$ April keerden de beide zwervelingen het noorden den rug toe en aanvaardden den terugtocht in de richting van Frans-Jozef land. Het was nu onafgebroken licht en om tijd te winnen maakten zij somtijds marschen van 36 uur aaneen met slechts korte rustpauzen, en daar zij gewoon waren de chronometers steeds vóór het gaan slapen op te winden, gebeurde het den 12^{en} April, dat deze na zulk een een langen dagmarsch stilstonden, waarvan het natuurlijk gevolg was, dat Nansen van dat tijdstip af aan niet geheel zeker van de geographische lengte was, ofschoon hij zich overtuigd hield nooit veel bezijden de waarheid te zijn.

Vier maanden duurde deze terugtocht, waarop het ijs weer allerlei moeielijkheden opleverde, vooral door de talrijke spleten, die dikwijls niet konden worden overgestoken en die de reizigers dus om moesten trekken, wat veel tijdverlies veroorzaakte. De provisiën begonnen zeer af te nemen, de rantsoenen moesten aanmerkelijk worden ingekrompen en weldra was er in 't geheel geen eten meer voor de honden, die nu een voor een moesten geslacht worden om de overigen te voeden. Terwijl men zoo langzaam zuidwaarts trok gingen de maanden April en Mei voorbij zonder dat land werd gezien, wat den reizigers ten zeerste verwonderde, daar op Payer's kaart van Frans-Jozef land op ongeveer 83° NB. Petermann'sland staat aangegeven en zij deze breedte reeds lang gepasseerd waren. Natuurlijk waren zij onbekend met de omstandigheid, dat tijdens hun afwezigzijn door de onderzoekingen der Jacksonexpeditie de gedeeltelijke onnauwkeurigheid van bedoelde kaart reeds was gebleken.

Den 4^{en} Juni waren zij op 82°18', den 15^{en} weer iets noordelijker afgedreven tot op 82°26' en zij moesten nu volgens hun berekening niet ver van Payer's noordelijkste punt, kaap Fligely[1)] zijn, waarvan evenwel niets te bespeuren was. Gelukkig kregen de reizigers om dezen tijd een zeer welkome aanvulling van hun proviand, doordat het hun gelukte een zeehoud en drie beren te schieten, waardoor menschen en nog overgebleven honden nu ruimen overvloed van versch vleesch hadden. Zoodoende waren zij nu instaat gesteld te wachten tot de sneeuw gesmolten was en het ijs

1) Zie het kaartje in De Gids 1893 p. 78.

begaanbaarder werd en toen zij, na aldus een maand te hebben uitgerust, hun reis voortzetten, kwam een hun onbekend land in 't zicht, dat Nansen naar een oud Noorsch sprookje Hirttenland noemde.

Toch duurde het nog twee weken voor zij dit land bereikten, en het was den 6^{en} Augustus 1895 toen zij eindelijk op een der vier met gletschers bedekte eilanden voet aan wal zetten na een zwerftocht over het ijs van bijna vijf maanden. Volgens Nansen's berekening waren zij op 81°38' N.B. en 63° O.L.; zoekt men dit punt op Payer's kaart van Frans-Jozefland, dan vindt men dit midden in een groote landmassa, die Payer Wilczekland noemde. Geen wonder, dat Nansen vergeefs trachtte zich te orienteeren en dat, vooral toen hij in de daaropvolgende dagen in het westen in 't geheel geen land kon ontdekken, hij begon te vermoeden, dat hij òf zich toch sterk in zijn lengtebepaling vergist had òf belangrijk was afgedreven en zich nu bevond op de onbekende westkust van Frans-Jozef land of wel bij het geheimzinnige, nog door niemand bereikte Gilles-land, dat tusschen Frans-Jozef land en Spitsbergen moet liggen. In elk geval meende Nansen door steeds maar zuid en zuidwest te houden ten slotte op Spitsbergen aan te komen, zoodat hij dan ook in die richting verder trachtte door te dringen; maar harde wind dreef het ijs telkens naar de kust terug en belette hem verder te komen. Tot twee malen toe werd hij aldus ingesloten, totdat hij den 26^{en} Augustus, overwegende, dat nu het seizoen te ver gevorderd was om den overtocht naar Spitsbergen nog te wagen, besloot op de plaats, waar zij zich toen bevonden, zijnde 81°13' NB. en 55°30' OL. den derden winter door te brengen. Hiermede trad Nansen's pooltocht dus een nieuwe phase, de overwintering op Frans-Jozef land, in.

Gedurende deze overwintering, die uit den aard der zaak meer avontuurlijk dan belangrijk was, hebben Nansen en Johansen een leven geleid, waarin voorzeker de uiterst grenzen van den eenvoud werden bereikt. Men weet niet wat meer te bewonderen de opgewektheid, waarmede zij de bijna niet denkbare ontberingen verdroegen of hun ijzeren gezondheid, die tegen zulk een leven bestand was. Maar - en dit legde een groot gewicht in de schaal - één ding ontbrak hun

niet; wild was er in overvloed en zij konden al dadelijk beginnen met zich van een ruimen wintervoorraad walrussenen berenvleesch te voorzien, wat dan trouwens met het vet van deze dieren hun eenige voedsel vormde. Zij bouwden van aarde, steenen en mos een lage, grootendeels in den grond gelegen hut, van 3 M lang en 2 M breed en zoo hoog, dat zij op sommige plaatsen er bijna rechtop konden staan; het dak maakten zij van walrushuiden, die ze met sneeuw bedekten. Drijf hout werd hier niet of weinig gevonden en zoo waren zij voor de bereiding van hun voedsel alsook voor de verwarming slechts aangewezen op het gebruik van walrustraan, die hun tevens voor verlichting diende. Met behulp hiervan slaagden zij er in de temperatuur der hut tot op het vriespunt ongeveer te doen stijgen, en aldus brachten zij in deze ruimte, hun tijd verdeelende tusschen slapen, te zamen in een uit berenhuiden vervaardigden slaapzak, en eten den vier maanden langen poolnacht door.

Zoo ging, zonder eenig ongeval, de winter voorbij; de zon kwam op, de trekvogels verschenen en met hen de lente, die de mannen slechts hadden afgewacht om den terugkeer naar de bewoonde wereld te aanvaarden. In het zuiden en zuidwesten wees een ‘waterhemel’ hun de richting aan, die ze hadden in te slaan om naar Spitsbergen over te steken. Na alles in gereedheid te hebben gebracht, verlieten zij den 19^{en} Mei hun winterverblijf en bereikten vier dagen later, onder 81°5' open water. Met afwisselenden voor- en tegenspoed, nu weer over het ijs, hun sleden van zeilen voorziende en als ijsschuitjes inrichtend, dan weer de kajaks samenbindende en er een mast met een zeil op plaatsende en zoo langs de kust door open water gaande, soms dagen lang door voorjaarsstormen opgehouden en tot werkeloosheid gedwongen, bereikten zij na een groote uitgestrektheid land gepasseerd te zijn, door een breed open kanaal, den 12^{en} Juni 1896 den zuidelijk rand van den archipel, waarin zij zich voortdurend bewogen hadden. Zich naar het zuidwestelijk deel ervan wendende, meende Nansen, gelijk later bleek terecht, de zuidkust van Frans-Jozef land te herkennen, zooals die door Leigh Smith, die in 1880 deze streken bezocht, in kaart was gebracht en kreeg daarbij tevens de overtuiging, dat, gelijk hij reeds vermoed had, Payer's kaart van Frans-Jozef land

zeer onjuist was en zijn Zichy-land o.a. zich in den archipel, waardoor Nansen zich een weg gebaand had, oploste.

Nansen bevond zich nu, zonder het te weten, in de onmiddellijke nabijheid van het station Elmwood bij kaap Flora, sedert twee jaren door de Engelsche poolexpeditie onder Jackson bezet, zoodat een ontmoeting met deze expeditie natuurlijk niet uit kon blijven. Deze ontmoeting vond dan ook werkelijk den volgenden dag plaats, toen Nansen, afgaande op hondengeblaf, dat van de kust tot hem was doorgedrongen, zich daarheen begaf en zich weldra tegenover Jackson bevond. Het was voor beide partijen, zooals vanzelf spreekt, een blij en onvergetelijk oogenblik. De lange ontberingen, door Nansen en Johansen doorstaan, waren nu voorbij en gastvrij werden zij door de Engelschen opgenomen. Het Engelsche stoomschip 'Windward' dat eenige dagen vroeger op Frans-Jozef land was aangekomen om de Jackson-expeditie, die nog voor de derde maal aldaar dacht te overwinteren, tijdingen, nieuwe levensmiddelen en aflossing van een deel van het personeel te brengen, nam Nansen den 7^{en} Augustus mede terug en zette hem, gelijk wij reeds zagen, den 13^{en} Augustus te Vardö aan wal.

Omtrent de verdere lotgevallen van de Fram die den 14^{en} Maart 1895 door Nansen verlaten werd, is bekend geworden, dat zij aanvankelijk in W. en N.W. richting verder dreef, zoodat den 26^{en} Juli 84°50' N.B. en 73° O.L. werd bereikt. Daarna dreef ze in O. en N.O. richting terug, tot dat in het najaar de drift andermaal noordelijk werd en haar den 16^{en} October onder 66° O.L. haar grootste poolhooget nl. 85° 57' deed bereiken, slechts 17 boogminuten (= ± 32 K.M.) minder dan die tot waar Nansen kwam, wiens veronderstelling, dat het schip reeds in het voorjaar van 1895 zijn hoogste breedte zou bereikt hebben, dus niet bewaarheid werd. Verder bracht de stroom de Fram naar de ruime zee tusschen Spitsbergen en Groenland en nadat, onder de beleidvolle aanvoering van kapitein Sverdrup, het schip zich over een afstand van 150 mijlen door het ijs had gewerkt en nog weer herhaaldelijk de verschrikkingen der ijspersingen had doorstaan, kwam het eindelijk den 14^{en} Augustus 1896 be-

houden op de W.kust van Spitsbergen aan, waar de bemanuing een ontmoeting had met de leden der bekende ballon-expeditie van Andrée, die daar toen juist met hun werkzaamheden begonnen waren.

Vandaar vertrok Sverdrup met de Fram naar Noorwegen en viel, als reeds gemeld, den 20^{en} Augustus in de kleine haven Skjärvö binnen, waarmede de gedenkwaardige tocht, die drie jaar en een maand had geduurd, een einde nam.

De Fram begaf zich den volgenden dag naar Tromsö, waarheen ook Nansen zich met het Engelsche plezierjacht ‘Otario’ liet brengen en daar had het wederzien plaats der tochtgenooten, die 17 maanden gescheiden waren geweest.

Na deze beknopte beschrijving der lotgevallen van de Fram en haar bemanning moge nog een enkel woord hier volgen over de wetenschappelijke resultaten van Nansen's expeditie, voor zoover die zich op 't oogenblik laten beoordeelen. Nansen zelf heeft dienaangaande tot nu toe niets gepubliceerd, doch Prof. Mohn, de bekende meteoroloog te Christiania, die zich met betrekking tot de wetenschappelijke uitrusting der Fram zoo verdienstelijk maakte en zich bij Nansen's terugkeer in het noorden van Noorwegen bevond om de zonsverduistering van 9 Augustus waar te nemen, heeft naar gegevens hem door den poolreiziger verschaft, het een en ander van diens resultaten in Noorweegsche en Duitsche tijdschriften en dagbladen medegedeeld. Het staat vast, dat een belangrijk deel van het Noordpool-vraagstuk door deze onderneming is opgelost. Wel bereikte Nansen de pool zelf niet doch, goed beschouwd, is dit geheel bijzaak en behoeft zijn succes niet te worden afgemeten naar de behaalde geographische breedte.

Wat nu vooreerst aangaat de transarctische drift, waarop Nansen zijn plan had gebouwd, zoo laat het zich uit de thans voorhanden gegevens nog niet opmaken of de door de Fram gevolgde N.W. en W. richting *uitsluitend* aan de heerschende winden is toe te schrijven dan wel of hier werkelijk sprake is van een zeestrooming, die den in geen geval te miskennen, grooten invloed van den wind op de ijsbeweging zóódanig wijzigt, dat deze *voornamelijk* in de genoemde richtingen geschiedt. Tot op

zekere hoogte is dit onverschillig daar de koers der Fram in hoofdzaak overeenstemde met die, welke Nansen vooraf had gemeend te moeten afleiden uit de verplaatsing van ijs, drijfhout e.a. voorwerpen van het oostelijk naar het westelijk halfrond. Wel was de drift niet geheel zooals Nansen zich had voorgesteld en dreef de Fram niet over de pool naar Groenland, doch oostelijk van de pool naar Spitsbergen; maar het is mogelijk, dat het schip in den oostelijken rand van het drijfijs is geraakt en dat het er middenin zou zijn gekomen, wanneer Nansen aan zijn oorspronkelijk plan gevolg had gegeven[1)] en zijn tocht van uit de Behringstraat was begonnen. Hoe betrekkelijk weinig trouwens Nansen's geprojecteerde en werkelijk doorloopen routen verschillen, moge blijken uit het bij dit opstel gevoegde kaartje, waarop zoowel de eene als de andere zijn aangegeven. Men verlieze hierbij evenwel niet uit 't oog, dat slechts in hoofdzaak de werkelijke trek der Fram is aangeduid voor zoover namelijk die, in afwachting van nadere gegevens, uit de weinige plaatsbepalingen kon worden afgeleid. In elk geval is door de onafgebroken drift der Fram van 1893-1896 aan de theorie van een onbewegelijk poolijs op de hoogste breedte voor goed alle grond ontnomen. Het belangrijkste resultaat, dat de expeditie gedurende deze drift verkreeg, is ontegenzeggelijk de ontdekking van een uitgestrekte, diepe zee met een relatief hoogen warmtegraad in de diepere lagen, terwijl men, afgaande op de vroegere waarnemingen door de Vegaen de Jeanette-expeditiën langs de kusten der Siberische IJszee en door de Engelsche en Amerikaansche pooltochten in de zee ten noorden van N.-Amerika, meende te moeten besluiten tot het bestaan van een ondiepe poolzee met lage temperaturen ook beneden de oppervlakte. De loodingen aan boord der Fram gedaan hebben aangetoond, dat ten N. en ten W. der Nieuw-Siberische eilanden, voorbij 79° NB., de zeebodem snel daalt, zoodat hier een diepzee-bassin aanwezig is, waarvan de diepte op sommige plaatsen tot 2000 vademen (= 3600 M.) bedraagt, en het dus in dit opzicht overeenstemt met het bekken, dat zich in den noordelijken oceaan tusschen Groenland, Spitsbergen en Noorwegen bevindt en, dat wij door de onderzoekingen der Noorweegsche noord-

1) De Gids, l.e. p. 86.

atlantische expeditie van 1876-'78 en die der Zweedsche Spitsbergen-expeditie in 1868 onder Nordenskjöld hebben leeren kennen. De loodingen uitgevoerd gedurende het laatste deel van den tocht der Fram, toen Nansen niet meer aan boord was, hebben aangetoond, dat de nu ontdekte circumpolaire diepzee een nergens afgebroken voortzetting is van dit zoo evengenoemde noord-atlantische bekken, waarin men o.a. zuidoostelijk van Jan-Mayen eiland een diepte van 2000, midden tusschen Groenland en Spitsbergen 2650, noordelijk van Spitsbergen 1370 vademen vond. Een dergelijke uitgestrekte diepzee, zooals ten noorden van Frans-Jozef land en Spitsbergen in verband met het zoo goed als ontbreken van dierlijk leven en den toestand van het ijs op deze zeer hooge breedte, wijst er op, dat zich ook aan de pool zelf een diepe zee bevindt, die het geheele jaar door met zwaar, onafgebroken in drift verkeerend pakijs is bedekt.

Vooral echter de warmteverdeeling in deze poolzee is hoogst merkwaardig. De bovenste waterlagen hadden overal tot op een diepte van ± 100 vaam een temperatuur onder 0° C. tot - 0.5^{o} toe, daarbeneden evenwel, tot op de grootste diepte, was deze hooger en steeg zelfs tot + 0.5^{o}; slechts ten N. van Spitsbergen daalde beneden de 500 vademen de warmtegraad van het water weer beneden 0°. Het is het waarschijnlijkst, dat de oorsprong van dit relatief warme water in de circumpolaire zee moet gezocht worden in het water van den golfstroom van den noord-atlantischen oceaan, dat, zooals door de reeds bovengenoemde noord-atlantische expeditie is aangetoond, westelijk van Spitsbergen over een laag ijskoud water heen noordwaarts stroomt naar de nu door de Fram ten N. van Spitsbergen ontdekte diepte en vandaar waarschijnlijk verder noord- en oostwaarts naar het poolbekken. De lage temperatuur en de geweldige ijsmassa's aan de oppervlakte worden behalve door de lengte van den winter ook door het lagere zoutgehalte veroorzaakt, daar de massa's zoetwater, die de Siberische en N.-Amerikaansche rivieren in het poolbekken uitstorten, het vriespunt van het zeewater natuurlijk aanmerkelijk doen rijzen, terwijl het golfstroomwater een hooger zoutgehalte heeft en bovendien door de gedeeltelijke af koeling soortelijk zwaarder wordt en dientengevolge naar den bodem zinkt. Het is nu juist een der merkwaardigste uitkomsten

van Nansen's expeditie, dat zij heeft aangetoond, dat dit zinkende water daarbij niet onder 0° wordt afgekoeld.

De talrijke zorgvuldige waarnemingen over ijsdrift, oppervlaktestroomen, temperatuur en zoutgehalte van het zeewater op verschillende diepten enz., die gedurende drie achtereenvolgende jaren aan boord van de Fram zijn gedaan, vormen een voortzetting van die, welke, gelijk wij reeds zagen, in de jaren 1876-'78 door de Noorweegsche expeditie werden uitgevoerd en zijn nu juist dáárom van zooveel gewicht omdat, zooals door nieuwere onderzoekingen is gebleken de weersgesteldheid van Noord-Europa, in de eerste plaats van Scandinavië, vooral beheerscht wordt door de temperaturen en stroomingen in de zeeën ten noorden van ons werelddeel. Het nu nieuw verzamelde materiaal zal dus ongetwijfeld bijdragen tot het verkrijgen van meerdere zekerheid bij de weervoorspellingen en zal zoodoende tevens van algemeen praktisch belang worden.

Ditzelfde geldt natuurlijk eveneens voor de zuiver weêrkundige waarnemingen. De Fram was drie jaren lang een meteorologisch station van den eersten rang, daar behalve de gewone, voor directe aflezing bestemde toestellen onafgebroken zelfregistreerende instrumenten voor luchtdruk en temperatuur in werking waren, die voortdurend met behulp van normaalinstrumenten werden gecontroleerd. Van hoeveel belang een dergelijk waarnemingsstation is, slechts 4° tot 5° van de pool verwijderd en gedurende zulk een aanzienlijk tijdsverloop in werking, behoeft wel niet nader te worden uiteengezet.

Uit de verkregen cijfers, die later natuurlijk in hun geheelen omvang zullen worden bekend gemaakt, blijkt o.a. reeds, dat de thermometer niet onder - 52° C. zonk. Met het oog op de aanzienlijke poolshoogte en in aanmerking nemende, dat in de Oost-Siberische provincie Jakoetsk 's winters de temperatuur tot- 60° à -70° daalt, dat de Ned. Noordpool-expeditie tijdens haar overwintering in de Kara-zee, dus op ongeveer 10° zuidelijker breedte, de minimum-temperatuur op - 47°5 bepaalde en men zelfs in Europa, nl. te Karasjok in Noorweegsch Finmarken, den thermometer tot -53° heeft zien zinken, moet men den door de Fram waargenomen laagsten thermometerstand als betrekkelijk hoog beschouwen en dit moet alvast worden toegeschreven aan den invloed van

den boven besproken hoogen warmtegraad van het zeewater.

Met betrekking tot het aardmagnetisme werden door luitenant Scott Hansen geregeld waarnemingen gedaan met instrumenten, die volgens aanwijzing van Prof. Neumayer, den directeur der ‘Seewarte’ in Hamburg, opzettelijk voor het gebruik op buitengewoon hooge breedte waren ingericht. De resultaten op de internationale poolstations in 1882-'83 verkregen, hebben aangetoond, dat onze kennis van het aardmagnetisme nog zeer onvoldoende is en dat er voor het vervaardigen van vertrouwbare kaarten der magnetische declinatie, van zoo onberekenbaar belang voor de scheepvaart, steeds nog behoefte bestaat aan gegevens uit de noord- en zuidpoolstrekend. De waarnemingen aan boord van de Fram gedaan zullen stellig deze leemte voor een deel aanvullen.

Wat de geographische resultaten der expeditie betreft, zoo komt, behalve de ontdekking van een eiland in het noordelijk deel der Kara-zee en verschillende eilanden langs de noordkust van Siberië, natuurlijk voornamelijk het feit in aanmerking, dat men na de reis met de Fram en Nansen's ongeevenaarden sledetocht voorgoed het denkbeeld moet laten varen, dat zich om de pool een met eilanden bedekte zee, een archipel zou bevinden, daar èn de aanzienlijke diepte èn de blijkbaar door niets in haar drift belemmerde ijsmassa's, althans voor het oostelijk halfrond, het bestaan daarvan onaannemelijk maken.

Dan nog zijn van Nansen belangrijke topographische bijdragen tot de kennis van Frans-Jozef land te verwachten en wij mogen aannemen, dat, vooral ook in verband met de uitvoerige onderzoekingen door de sedert 1894 aldaar vertoevende Jackson-expeditie verricht, wij ons binnen kort een vrij wel volledige voorstelling van dezen eerst voor ruim twintig jaren ontdekten archipel zullen kunnen maken.

Bij dit alles kunnen wij nog voegen, dat, zooals genoegzaam is gebleken, ook het probleem van een poolschip, dat voldoende weerstandsvermogen bezit om de geweldigste ijspersingen te verduren, is opgelost en dit zal met het oog op toekomstige pooltochten van onberekenbaar belang blijken te zijn.

Het door Nansen behaalde succes bracht zijn naam op

aller lippen; over de geheele beschaafde wereld houden allen, die belangstellen in wetenschappelijke onderzoekingen, het oog op hem gevestigd, in afwachting van wat hij nu zal gaan doen. Want, dat iemand van een dergelijk ongewoon krachtige natuur als Nansen nu op zijn lauweren zal gaan rusten is niet denkbaar. Meer nog dan vóór drie jaren door het ontwerpen van zijn plan heeft deze buitengewone man thans door de uitvoering ervan de volle en algemeene aandacht op het poolvraagstuk gevestigd. Want al mogen wij dit, wat althans het arctisch gebied aangaat, gelijk wij reeds opmerkten, voor een belangrijk deel als opgelost beschouwen, in het westelijk halfrond blijft de zee noordelijk van den N.-Amerikaanschen archipel toch nog altijd een volslagen onbekend terrein. Maar vooral, en van verschillende kanten doen zich stemmen in dien zin hooren, Nansen, die op dit oogenblik, wie zal het tegenspreken, aan de spits van het leger der poolreizigers is geplaatst, Nansen is de aangewezen persoon om nu ook het Zuidpool-onderzoek in vollen gang te brengen en de leiding der beweging, die zich sedert eenige jaren ten gunste van dat onderzoek openbaart, op zich te nemen.

DR. J. MAR. RUIJS.

Begrafenis.

I. Vooravond.

‘Pas op voor de meid’....
‘Jà-a-a, Geer!’
‘Mevrouw daar is 'n meneer.’
In d'r uitgekookte handen - heel voorzichtig bij 'n puntje - hield ze 't visitekaartje.
‘Hè-je dan niet gezegd....’
‘...Nee 't is góed ma,’ zei Ben en knipoogte: ‘c'est ce saligot.’
‘Wie-ie?’ vroeg oom David met z'n hand als 'n schulp om z'n oor.
‘Laat meneer in de zijkamer, Geer en steek 'n lichie op.’
‘Wie-ie is d'r?’ - hardpraatte oom David weer.
Eerst wachtte Ben tot de deur dicht was.
‘Hangjas!’
‘Wie-ie?’ - vroeg oom nòg eens, schreeuwrig, met 'n pluizig samenfronsen van de dikke wenkbrauwen.
‘Hàngjas.... Got, ik kan 't toch niet schrééuwe.... De man is hiernaast!’
‘Is dàt de bewuste?’, vroeg neef Aaron.
‘Ja... L.J.G. Hangjas Junior... Hoe zoo'n vent zich ànstelt!... Nee, blijf jij maar bij moeder, Aaron... 'k Zal 'm alleen wel te woord staan...’
‘Win je niet op, Ben,’ vermaande z'n vrouw, boven d'r natten zakdoek.

‘Nee, ach-got geen ruzie over zulleke dinge,’ zei moeder, huilerig.

‘Is 't niet beter,’ hardpraatte oom - ‘dat ìk met 'm spreek. Ik heb 'm gekend als jonge.... als zoo'n kleine jonge... Wàtte?... Wàtte?... Wàtte zeg je Toos?’

‘Nee, néé! Blijf asjeblief zitte... Late we ásjeblief geen onnoodige drukte make.... Goeie God me hoofd loopt tòch om.....’

‘...Watte zegt-ie, Jet?’

Jet, bleek, met rooie oogen, schreeuwde 't nóg eens in de behaarde ooren.

‘Ga je gang! Gá je gang,’ zei de doove, stijf-koppig -: ‘gà je gang... Bemoei je maar met gebruike, waarvan je niks weet - Och! och! - Jullie benne àllemaal gojiem[1)]!’

‘Begint de ruzie nou wéér!... La-me met rust met die vervloekte onzin!’

Nijdig flapte Ben de deur dicht, liep de zijkamer in, waarvan de deur op 'n kier stond. Bij de gesloten lessenaar, 'n ouwerwetsch bureau, zaten er twee. De een, kaalhoofdig, met wat viezig pruimhaar aan de slaapstreken, bladerde in een notitieboekje. Z'n fletse oogen knipoogden achter 'n gouwe bril. Van het viezig pruimhaar, liep een bedding afgeknipt grauw stoppelhaar om het geheele gezicht, langs de vale jukbeenderen, om 't spitse kinnetje. Z'n boord was vuil. 't Zwarte dasje wipte er overheen, wat-ie telkens met 'n groezelige hand in orde probeerde te brengen. De ander, dik, klein, had 'n zwarte hangbaard, bolle koonen, zwart-listige oogjes en 'n jas, waaraan twee knoopen bengelden. 'n Zenuwtrekking kriewelde om z'n neus. Z'n eene hand bibberde op de vette knie.

De kaalhoofdige lei 't notitieboekje op de tafel, 'n potlood er boven en stond op. De kleine vette bleef zitten.

‘Mijneer Hangjas?’

‘Om u te diene. Dit is mijneer Snoek.’

De kleine vette boog.

‘We hebbe vanmorge 'n bijzonder ràre boodschap gekrege... 'n Erreg rare boodschap... Zeker 'n vergissing van de bode, niewaar?’

1) Christenen.

‘Wat nóemt u een vergissing?’ zei Hangjas. Z'n hooge stem praatte tusschen keelschrapertjes achter elk woord. De kleine vette keek hem aan, zenuwtrekkend, streek z'n zwartbaard in 'n wolpunt.

‘Wát 'k 'n vergissing noem, mijneer... Dat noem 'k die hòndsche boodschap...’

‘Wát voor-'n boodschap?... Mijn is niks van 'n hóndsche boodschap bekend, mijneer.’

‘...U is toch de directeur?’

‘...Ja, de directeur ben ik.’

‘...Nóu?... D'r was vanmorge zekere Levi...’

‘...Lever... Isaac Lever... adsistent-sjamos’...[1)]

‘...De naam doet 'r niks toe... Die man kwam námens de directie - de directie ben u toch, niewaar? - Late we asjeblief spijkers met koppe slaan -, námens mijneer Hangjas, zegge, dat 'r eerst 'n vierhonderd gulden betaald moest worde... Wa's dat voor àfzetterij, meneer!’

‘...Ogh, watte groote woorde!... Waartoe diene zulleke groote woorde!... Ik hou niet van groote woorde... We zijne fatsoenlijke mense onder mekaar... Zulleke gróóte woorde zijn heelemaal niet van pàs....’

Kalmeerend duwde 't groezelhandje de opspringende rafeldas naar benee.

‘Wàs de boodschap van u, ja of néé?’

‘Jawel zéker, mijneer... Jawel zéker... Ik heb Lever gezonde, omdat we van morrege twee begraffenisse hadde... Anders was 'k zellef gekomme... Is Lever niet nètjes geweest met z'n boodschap?... Dan hep-u maar te klage.’

‘Ja, d'r ware twee begraffenisse... een bij de familie Marpurgo... een bij Braat...’, vulde de ander aan.

‘Als u denkt da-we zóo krankzinnig zijn om eerst vierhonderd gulden te betale... dan heb-u 't glád mis... Hoe reken u dat uit?... Hoe kom-u 'r in gòsnaam toe... om vierhonderd gulden te rekene... Da's blóédgeld.’

‘Ha'k toch wel gelijk toen 'k dacht, dat Lever de boodschap weer schlemieleg zou overbrenge... Wat 'n gammerkop!... Wat zè-je, Snoek?... Die mot dan maar geen

1) *Sjamos*: drager.

boodschappen meer doen... Da's al de tweede keer... Ziet-u nou is, mijneer Pruim...'

'Ik heet Schuit...'

'Heet-u Schúit?...'

'Ik ben schoonzoon van den overledene.'

'O... Bennu getrouwd met de éene dochter... O, jawel... Nou herinner ik 't me... Met juffrouw Cato, niewaar?'

'n Flets lachje rimpelde tusschen de grauwe baardstoppels.

'...Jawel, jawèl,' gemelijkte Ben.

'...Ziet u, mijneer Schuit - O, u bemoeit zich zeker met alles - die vierhonderd... wacht is effen... 't staat in me boekie.... wàar staat 't.... Nee, dàt is 't niet.... Pruim.... Pruim.... Wacht-is effen.... Mijkel Pruim... Daar hè-je 't.... Ja, dàt is 't.. . Die vierhonderd een en dertig gulden, vijf en veertig cent....'

'Wàtte... Zijn jullie kránkzinnig!... Denk je da-we met geld smijte!....'

'Maar megot is dat nou uitvalle, meneer Schuit.... Wij zijne toch maar beambte.... Wij hebben geen halleve cent voordeel an 'n begraffenis... Die vier honderd een en dertig gulden... vijf en veertig cent... da's niet eens voor de begraffenis .. Denk u da-wij de familie Pruim niet vertrouwe... Al was 't voor duizendè... voor duizendè, niewaar Snoek... Wìj komme eerst om 't geld als de begraffenis afgeloope is... Zoo zijne wij niet onder zùlleke omstandighede... We wete ommers in 't geheel nog niet hoeveel koesse d'r motte zijn... en of u koorde wil hebbe... en hoeveel adsistent-sjamoziem... Begrijp-u wel?....'

'Wat is 't dan! Wat is 't dán! De heele familie was woedend over zulke maniere!'

'De Gabroonem gewre[1)] zijne zoo niet... Als 't òns anging zoue we de familie Pruim heelemaal niet lastig valle... Wij begrijpe hoe onaangenaam 't is, niewaar Snoek? Maar meneer Pruim was tijdens z'n leve vierhonderd.... vierhonderd... waar is 't?. . Marpurgo... Braat... Pruim... Pruim... Pruim... Vierhonderd een en dertig gulde en

1) Begrafenis-genootschap.

vijf en veertig cente an de gemeente schuldig.... En eer dat angezuiverd is, magge wij niet begrave....'

'An wie?.... An de gemeente?.... Wàtte an de gemeente?...'

'Schjoelgeld.'[1)]

'Wàtte!... Schjoelgeld?'

'Van de Schjoele...'

'Ja van de Schjoele' - zenuwtrekte de ander.

'Was me schoonvader vierhonderd dertig gulden schuldig an de Schjoele? Hij is d'r nooit geweest! Wel allemachtig! Wie heeft dát uitgevonde?'

Bedaard duwde Hangjas z'n das naar benee, zette z'n bril recht, krabde zich in de stoppellaag en keek Snoek an, die an een van de bengelende knoopen draaide.

'Laat ik u is uitlegge,' begon Snoek, die met een dikke tong sprak -: 'dat de gemeente d'r géén reekning mee houdt, of iemand niet in de kerk komt.... Meneer Pruim, het z'n aanslagbiljet behóórlijk thuis gekregen... ellek jaar... éllek jaar... zoo goed as u... En nou begraafe we niet of d'r mot betaald worre...'

Woedend stoof Ben op.

'...Maar dat is dan toch ònbehoorlijk... Da's gewoonweg diefstal... U moest u schame meneer om zoo te handele, nou 't lijk boven aarde staat!.... Da's geen fatsoenlijke behandeling!... Da's schandelijk, schándelijk, schándelijk!... 'k Zal d'r 'n stuk over in de krante schrijve!... Zoo iets heb ik nog nooit gehoord!...'

Even was er stilte. Hangjas speelde met 't notitieboekje, keek schapig-nadenkend naar 'n poot van de lessenaar. Snoek liet z'n zwartbaard door z'n hand glibberen.

'...Als ik u 'n beleefde opmerking mag make...' - begon Hangjas, voorzichtig: 'dan is 't da-we zóo niet erreg opschiete... Wij doene onze plicht... Wij zijne beambte... Wij verdiene d'r geen cent an... De begraafplaats is van de gemeente... En de gemeente begraaft niet als d'r schuld is... En zoo is 't bij alle gemeentes... niewaar, Snoek?...'

'Ach, wèl zeker,' beweerde Snoek met z'n dikke tong: '...'t Is ommers geen mót om bij ons te komme... En

1) Schule = kerk.

as je frij ben tijdens je lefe... mot je bij je dood niet froom worre...'

''k Verzoek u er an te denke, dat-u in 'n sterfhuis is!'

'...Snoek bedóelt 't zóo niet, meneer... Maar recht is rècht, meneer Schuit... Recht is rècht... Als 't Schjoelgeld niet voldaan is, kan je niet trouwe... en geen barmitswe[1)] doen...'

'Nee je kunt niet trouwe... en geen barmitswe doen... Eerst betale...'

'Maar we wille toch voor 't graf betale èn voor de onkoste!'

'...Da's iets van later zorreg... Dat komt terecht... De familie Pruim is 'r goed voor... 'k Wou da'k van de familie Pruim duizendè kreeg... duizendè... De familie Pruim zal 'r niet mee wegloope... Maar de Schjoele geeft niet langer crediet... En anders zou de dooie op de christenbegraafplaats moete begrave worde...'

'Als 't an mij lag, mijneer, gebéurde dat ook! Maar de laatste wil van me schoonvader wille we eerbiedige...'

'Daar hebbe wil niet mee te make, mijneer Schuit... Wij zijne beambte... niks meer...'

'Wil u me schoonvader mórge begrave, já of néé.'

'.... Alles staat klaar, meneer.... alles is in orde.... D'r hoeft noch maar 'n boodschap an de stalhouder gezonde te worde.... De rest is bezorgd.... 't Graf is 'r.... De machtiging van de stad is 'r... Al de formaliteite zijne in order, niewaar, Snoek, maar de begraffenis springt af, als 't schjoelgeld niet betaald wordt.'

Opgewonden liep Ben heen en weer. Z'n grijze oogen keken van Hangjas naar Snoek.

't Mannetje met 't kale hoofd, krabde met z'n wijsvinger in de stoppelhaartjes onder z'n neus, schraapte z'n keel. Z'n zwarte dasje stond opgewipt over 't vuile boordje. Snoek draaide an de knoop van z'n jas.

'Geertje! Gee-ee-éér! -' riep Ben, gedempt, om den hoek van de deur.

'Ja meneer.'

'Laat me neef Aaron is hier komme.'

1) Belijdenis.

‘Enkel u neef?’

‘Ja, vlug.’

De stilte bleef in 't zijkamertje. Hangjas keek met 'n knippen van z'n kleine oogjes achter de brilleglazen, naar de poot van de lessenaar. Snoek, zenuwtrekkend, pluisde an z'n baard. In de andere kamer gonsde stemgemompel - 'n deur piepte -, 't stemmengeluid klonk éven harder en Aaron, ernstig, stroef, kwam in de zijkamer.

‘Heb je me late roepe?’

‘Weetje van wàt die vierhonderd dertig gulden zijn? Dat zul je nooit raaie!.... Van de Schjoele....’

‘Van wàt?....’

‘Schuldig gebleve Schjoelgeld.... Nou, wat zeg je dàar van?’

‘Wàt is schjoelgeld?’ - vroeg Aaron.

‘Wéét meneer niet wat schjoelgeld is?’

‘Kóm, dat zal meneer niet wète....’

‘Als 'k vráág is 't bewijs da 'k 't nièt weet,’ zei Aaron stroef.

‘Is meneer geen Jid?’ vroeg Snoek.

‘Ik vraag wát schjoelgeld is....’

‘Da's van de kerk, Aaron.... Da's aanslag....’

‘Wat hebbe wíj daar mee te make!’

‘Dat dacht 'k ook.... Maar de heere hebbe me zoo wijs gemaakt, da'k nou weet dat je oom niet begrave kan worde, voór die aanslag betaald is.’

‘Dus was 't geen vergissing van van morge?’

‘Nee.’

‘En hoe komme die lui d'r op om oom voor zoóveel an te slaan. Tante blijft toch haast onbemiddeld achter....’

‘Da's over 'n heele boel jare, meneer... Vroeger kwam u oom nog wel in de kerk.... voór-die trouwde.... Vroeger heeft-ie betaald.... 't Is van af.... van af.... laat 'k is kijke.... Waar is 't?.... Melkman.... Neè.... Polak.... Neè.... Marpurgo.... Pruim.... Pruim.... Pruim.... Waar staat 't?.... Van af drie en zeventig.... Van af drie en zeventig is niks betaald....’

‘Nou maar,’ redeneerde Aaron, kort en bondig: ‘daar komt niks van in. Wij wille de begrafenis goed betale.... maar van die àndere boel.... Geen cent!.... Niewaar, Ben, geen cent!’

‘Dat heb 'k óok gezegd. Maar d'r is niks an te doen.’

‘Wel àlle-jezis!’ - zei Aaron opspringend.

Hangjas keek Snoek aan en Snoek draaide an 'n knoop.

‘Vier honderd dertig gulden in 't water smijte!.... Vraag voor wat!.... Oom die z'n heele leven zoo liberaal is geweest.... zich nooit met die onzin bemoeid heeft!.... Wie geeft jullie 't recht om an te slaan!’

‘Wíj hebbe d'r niks mee te make meneer. Dàt geld is geen verdienste voor de gabroonem gewre.... Da's van de schjoel.... Dat he'k al an meneer gezegd!.... De kerkplaats is 'r twintig jaar voor opegebleve....’

‘Goed. Best. Aangenomen. Kom u daar is de volgende week over spreke.... De familie, de vriende, alles is angeschreve tegen morgemiddag één uur.... U zult toch wel begrijpe, dat we niet op 't laatste oogenblikkie....’

‘Als 't van òns afhing meneer... als 't van mìjn afhing, niewaar Snoek.... maar 't hangt niet van ons af.... Gisteravond kreeg ik de schuld op.... Van morrege tien uur is Isaak Lever bij u geweest....’

‘Da's 't mes op de keel zette, meneer!’

‘Ja 't is 'n gosschande!’

‘Late we nou kallem blijfe’ - beweerde Snoek: ‘wij zijne hier niet om u in de wiele te rijje.... Wij zijne beambte....’

‘Ja, dat zeg ik al hónderdmaal tegen de heere.’

‘Je ben krankzinnig, Ben, als je betaalt... 't Is gewoonweg ploertig om dat gesjagger an te hoore. als 'n lijk boven aarde staat.... Wat 'n schandaal!....’

‘Me neef heeft gelijk’, zei Ben, wèer driftig, opgehitst door de woede van Aaron: ‘de gemeente wil profiteere van de situatie. Ik betaal niet. Geen cent. Eérst fatsoenlijk begrave. Morgenavond, als u wil, kunt u bij mij thuis kome.... Zulle we er over práte.... En als de begrafenis morge níet doorgaat, zult u er plezier van hebbe’....

Snoek hoestte. Hangjas stak z'n notitieboekje in z'n zijzak, plette de dunne lippen saam, verschoof z'n gouwe bril en keek diepzinnig zwijgend naar de poot van de lessenaar.

‘U hebt met geen oplichters te doen’, zei Aaron, die heen en weer liep van de kast naar de deur: ‘wij late ons niet op die manier ringeloore.’

‘Wat 'n òngepermiteerd schandaal!’

‘Als oom Mijkel dat eens hoorde.... Niet zóóveel gaf-ie om de vorme.... Als-ie op de jodenbegraafplaats wil ligge - dan is 't omdat z'n vader 'r ligt en z'n moeder - en dat moete jullie respecteere....’

‘Ja, zóo iets schandelijks! vierhonderd dertig gulden!....’

‘En dàt vraagt niet eens of tante 't misse kan!....’

‘En oom, die zóoveel goeds heeft gedaan!’

‘Gaf-ie niet ellek jaar vijftien gulden an 't weeshuis.... Contribueerde die niet an de joodsche school?.... Droeg-ie niet bij an 't kraamvrouwenfonds?.... Geen cent betaal ik. Onder zùlke omstandighede spréék je niet over geld!’

‘Aanslag....aanslag! Wie geeft jullie gemeente 't recht om an te slaan?’

‘Vierhonderd dertig gulden....’

Schapig-wijs zat Hangjas te prakizeeren.

Snoek dee niks dan z'n neus vertrekken in z'n bolle gezicht. An de uitgerafelde draden schommelden de twee knoopen.

‘Hè-jij dan nog wat te zegge?’ - vroeg de dikke na 'n stilte.

‘Ikke-nee. Dan zulle we gaan, heere.’

‘Dus morgenmiddag één uur, niewaar en tien volgkoetse.’

‘Nee meneer. D'r kàn en d'r màg niet begrave worde voor 't geld 'r is!’

‘Dan begraaf je maar niet! Dan làte jullie 't maar!’

Maar Ben, die bedaarder was, begon te begrijpen dat 'r iets an 't geval gedaan moest worden. Bijtend op z'n snor, zat-ie in berekenend nadenken.

‘Viens un moment’ - zei hij opstaand. 't Was z'n ouwe gewoonte om Fransch te spreken, als er vreemden waren.

‘Pour quoi faire?’ - vroeg Aaron.

‘Tu verras.... Een oogenblik, heere.’

In de gang stond-ie te fluisteren met Aaron, die 't kränkzinnig vond - of 't geen schànde was - en of je ze niet in d'r nek zou nemen. - Waarop Ben antwoordde, dat die menschen gewone instrumenten waren. - Of Ben zóó gek was? - Hij zou 't nóoit doen.

In 't zijkamertje zaten Hangjas en Snoek.

‘Ogh!’ zei Hangjas met 'n keelschrapertje.

‘Ogh! ògh!’, schudde Snoek, z'n dikke tong klakkend.

Hangjas nam 'n leeren toetje uit z'n jaszak, rolde 'n pruimpje, stak 't in den mond.

‘Wat e geschte’, zei Snoek, strak naar de deur kijkend - : ‘ògh, wat è gesjogte boel.’

‘Die jongste is e mamser benenidde’[1].

‘Gooi die ànder ook niet weg - dik-lispelde Snoek:.... ik zeg je, 't is 'n frotter haurek’[2].

Hangjas frommelde de pruim tusschen z'n dunne lippen, duwde z'n dasje neer, keek naar de deurknop, knipperde met de oogen.

‘Dàt leeft’ - zei Snoek na 'n stilte, waarin flauw stemmengezoem buiten, - ‘dàt leeft as 'n geschmadde jid[3] - as-die de krenk het[4], denkt-ie eerst an z'n miese[5].... 't Is'n eweire[6] om met je kooschere hande zoo'n treifene jid an te rake - ògh wat e gotspe[7] van die eene - ògh! ògh!’

‘Ogge-nebbiesch[8], 'k heb toch ragmoones[9] met dat gajes’.[10]

‘Ragmoones.... Ràgmoones!... Die Schuit is betoeg[11] wat ik je zeg.... Die probeert 't koefnoen[12] te hebbe’...

't Pruimpje kwabbelde tusschen de dunne lippen. Een keer dacht-ie dat de deur openging, dee-die de nat-bruine prop gauw in z'n hand. Buiten hield iemand de deurknop vast.

‘Of ze nou lang of kort smoeze’, zei Snoek: ‘'n cent e makke[13] minder.’

De deurknop klotste tegen 't hout.

‘Ogh wat e gotspe’, bromde Hangjas.

Zulleke Jehoediem moeste zich late kaschere[14] - meende Snoek, zenuwtrekkend.

De hand liet de deurknop los.

‘Niks geen masseltof[15] bij zóón lawaaie’, - verzekerde Hangjas, z'n pruim weer versappend tusschen de bruine lippen.

‘Had-ie minder gasser[16] gevrete’, zei Snoek, bot-ernstig, opdraaiend de eene knoop dat-ie angenaaid leek.

‘.... Afzetterij? Ogh!.... Die neef is 'n màmser, 'n màmser....’

‘Wat maak jij je de sappel! Laat 'in zegge.... Laat 'm

1) Scheldwoord.
2) Scheldwoord.
3) Gedoopte jood.
4) Ziek is.
5) Dood.
6) 't Is zonde.
7) brutaliteit.
8) uitroep van meelij.
9) Meelijden.
10) Scheldwoord.
11) Rijk.
12) Voor niks.
13) Geen cent.
14) Onreine pannen worden ‘gekaschert.’
15) Geluk.
16) Varkensvleesch.

zègge... Hep jij met 'm te make?.... Hep ik met 'm te make?.... Laat 'm loope naar de aschmedij....'[1)]

'Als 't an mij lee, gaf 'k 't minder.... Cente laat-ie niet na....'

'Ogh! Ogh!.... 'n Gasser 'n hoor eraus....!'[2)]

''n Schandaal?... 'n Schandaal?... An Sjabbes risches[3)] doen, dàt noem 'k 'n schandaal!.... 'n Stuk in de krant schrijve!... Oj?... òj?... òj?... Je mot wat hoore.... Hèhèhè!.... Pas op....'

De deurknop piepte in de ijzeren voeg. Maar Ben en Aaron bleven buiten.

'... Wat e gesmoes...'

'Nannò.... Vierhonderd dertig gulden.... 'k Heb tòch ragmoones...'

'Ze snijje zich géén krieje' - giegelde Hangjas...'géén krieje.... en tòch 'n krieje!....'[4)]

De dikke buik van Snoek schobberde op en neer van 't lachen.

'....Geen krieje.... en tòch 'n krieje,' lachte die na.

'....Dát wóu Pruim olef-e-scholem[5)]', zei Hangjas weer, droog-komiek en krabde met z'n wijsvinger in 't grauwe stoppelveld. Buiten - vlak voor de deur - was 't stemmengeschuifel. Binnen, kijkend naar de bewegende deurknop - praatten de twee joodjes, giftig, afgevend op Schuit, die zoo driftig geweest was en op Aaron's trotsche, kort-en-bondige manier van doen. In het zijkamertje mufte een ghetto-lucht. Nu ze alleen waren, niet gedwongen om kruiperig-beleefd te zijn voor den geld-meerdere, voor den beschavings-meerdere, kwam de ingehouden woede los van conservatief vormenjodendom tegen christelijk-vernist-jodendom. In den grond van hun hart hadden ze een zeer groote minachting, hàatten ze zùlleke Jehoediem... zùlleke gasser-vreters..., voelden ze dat ze gedùld werden vandaag, geduld mòrrege... voor de lawaaie[6)].... dat overmorrege meneer Bernard Schuit op ze zou neerzien as-die ze in de jodenbuurt toevallig ontmoette... Zulleke Gojiem onder de Jehoediem....[7)]

1) Hel.
2) Trek 'n zwijn 'n haar uit
3) Zonde.
4) Gebruik bij sterfgeval om de kleeren stuk te snijden.
5) Zaliger nagedachtenis.
6) Begrafenis.
7) Christenen onder de Joden.

Met z'n drieën kwamen ze weer binnen. Oom David was er bij. Dat gaf zekere verzoening. Oom David kende Hangjas en Snoek, zag ze dikwijls in de Synagoog. Met 'n lach van vriendschappelijke welwillendheid om z'n dikke, zinnelijke lippen, gaf Oom 'n hand aan Hangjas en knikte Snoek toe.

Wèl meneer Hangjas . . . . Wat 'n droevige geschiedenis . . . . Wàtte zeg u d'r van . . . 'n Beetje hàrder alsjeblief . . . .

Hangjas, die nog niets zei en 'n beetje verlegen was met de natte pruim, die hij in de hand hield, condoleerde oom.

'. . . . Suikerziekte gehad.'

'. . . . Zoo, suikerziekte.'

'Wèl, wèl. . . . suikerziekte. . . . Daar is Pommademan ook an gestorreve . . . .'

'Wàtte? . . . .'

'. . . . Pommademan is d'r òok an gestorreve . . . .'

'Pommademan? . . . Is die dood? Is Pommademan dood? An wàtte is die gestorve?'

'An suikerziekte.'

'. . . . An suikerziekte . . . . Net as me broer . . . . Wel verschrikkelijk . . . .'

'. . . . Is mijneer Mijkel làng ziek geweest?'

'Wàtte?'

'. . . . Is u broer làng ziek geweest?'

'. . . . Ja dat zal wel. Ja dat zal wel', antwoordde oom David, knikkend alsof ze hem naar z'n gezondheid gevraagd hadden.

'Enne hoe maakt 't uw vrouw, meneer Hangjas?'

'Be-ést, mijneer.'

'Zoo-zoo - Zoo-zoo - àlles wel bij u thuis?'

'Dank u. Alles wel.'

'Heeft u zoontje z'n barmitswe al gedaan?'

'Joozep? . . . . Nee dat zal over 'n week zijn . . . . Als mijneer mij de eer wil andoen.'

'Zeker-zeker. Zoo-zoo... Ja dat heb je zoo niewaar... In 't eene huishoue vreugd... In 't andere leed... Me broer was nog geen vijftiger. Nòg geen vijftiger... Op Simches-taure[1)]

1) Vreugde der Wet.

was-ie gebore . . . . Wel 'n toeval, watte?. . . . Toen was ik twee jaar . . . . Jaja . . . . Jaja . . . . We worre allemaal 'n daggie ouwer . . . . Wat ik vrage wou . . . . Wat is dat met dat geld?'

Behendigjes viel de pruim in 'n zijzak van Hangjas. Met z'n nog-natte hand nam-ie 't notitieboekje weer op en praatte, halfschreeuwend in de behaarde ooren van oom David.

'Dát is van schjoelgeld!'

'Hoeveel?'

'Vierhonderd een en dertig gulden vijf en veertig cente.'

'Hàrder . . . . 'k Versta geen woord . . . .'

'Vierhonderd één en dertig gulden . . . en vijf en veertig centé . . . . van schjoelgeld . . . .'

'Van Schjoelgeld, ja, dat heb ik wel gehoord . . . . Zoo-zoo . . . . En watte is daarmee?'

Geduldig gaf Hangjas de uitlegging. Oom David luisterde met aandacht, de pluizige wenkbrauwen saamgeschroefd, knikkebollend alsof-ie 't vólkomen eens was.

'Wat hou u de boel nou òp, oom' zei dan Aaron in éens -: 'u weet toch alles van a tot z.'

'Nee dat weet ik niet.'

'Heb ik u niet in de keuken verteld . . . .'

'Ach van jóuw uitleg heb 'k nìks begrepe . . . . Meneer Hangjas heeft 't me duidelijk gemaakt . . . Zoo-zoo - Enne mot dat betaald worde? . . . .'

Hangjas en Snoek legden 't nòg eens uit.

Oom schudde begrijpend en toestemmend 't hoofd. Z'n grijsgrauw haar was in een stage trilling. Onrustig wiebelde het been van Ben, die tegen de lessenaar geleund stond. Aaron trommelde met de vingers tegen 't behang.

'Late we 't nu in gosnaam kort make, oom', zei Ben, ongeduldig.

'Ja-ja. Zeker-zeker', knikte oom, die voor 't zaakje breeduit ging zitten alsof-ie 'n post dadels of sinaasappelen an 't afsluiten was . . . . 'Dus 't mót betaald worde . . . . Da's rècht en billijk . . . . Dat zou Mijkel òok zegge . . . Dat zou Mijkel zèker zegge . . . . Alléén bij je dood de voordeele . . . . en bij je leven niks, dat gáát niet an . . . . Nèe . . . . Da's heel juist . . . . Daar valt niks tege in te brenge . . . .'

‘Maar Gót oom, gebruik nou toch je verstand!’

‘Watte zeg je, jonge?’

‘Dat-u je verstand mot gebruike! . . . . 't Is 'n sluipmoordenaarsmanier om zóó 't geld af te dwinge!’

‘Ja - nétjes is het niet, mijneer Hangjas . . . . U is 'n door en door net man . . . . Nèt is 't niet . . . Me zuster zit hiernaast te huile . . . . En d'r twee dochters . . . . En dan 'n úur geredeneer over geldzake . . . . Maar u doet 't ook niet voor u plezier, niewaar? . . . . Ik begrijp wel dat-u 't niet voor u plezier doet . . . . Weet u wát we moeste afspreke . . . . U moest me morrege de nota op me kantoor zende . . . . Dan zal 'k d'r is nakijke . . . . Dan hoeve we nou niet langer over geldzake te spreke . . . Niewaar? . . . Geldzake van avond . . . . in een sterf huis . . . . en me goeie Mijkel bòve . . . . me goeie broer . . . . met wie 'k gespeeld heb als kind . . . . Oe-oe-oe! . . . .’

Oom David snoot z'n neus, snikte éenmaal, schudde 't hoofd zeer-langzaam, snoot z'n neus nog éens met breed-uitgalmend getoeter.

‘Ik héb al gezegd’ . . . . begon Hangjas weer, duwend an z'n dasje en krakerig-schreeuwend bij ooms behaarde oor - en wèer deed-ie 't verhaal dat hij máar beambte was en dat-ie als directeur niet mocht begraven voor de schuld angezuiverd was. Snoek bemoeide zich er óok mee.

‘Kijk nou is hier’, zei-die met z'n dikke tong en trekkend met z'n neus bij elke twee-drie woorden: - ‘we hebbe nog pas zoo iets in de gemeente gehad . . . . en 'n gefal dat nòg anders was . . . Ken u Haas . . . Mozes Haas . . .? Die was al getrouwd op 't Stadhuis . . . . Heb-u daar niet van gehoord . . .?’

‘Wat vertelt-ie toch?’ - vroeg oom.

‘. . . . Die zou de volgende dag kerkelijk trouwe . . . 's Morgens ben 'k bij 'm voor schuld van hem én zijn vader - verstaat u wèl, van hem én van zijn vader - én van zijn vader, hoor u? - en die zei ook dattie 't niet had - en we hebbe 'm niét getrouwd . . . . Dat was voor zeven en zestig - neè, voor voor zeven en tachtig guldens . . . .’

‘Is 't af te make voor honderd gulden contant?’ - vroeg oom plòts, rustig, zeker in z'n koopmanschap.

‘Ik scháam me ooge uit me hoofd!’ schreeuwde Aaron heftig.

‘Ogh wat! . . . . Waar bemoei jij je mee, jònge . . . . Heb jij te betale? . . . . Meneer Hangjas en ik wete wàt handel is . . . . Wàtte? . . . . Las mar gèhn . . . . De jeugd, mijnheer Hangjas . . . . Is honderd gulden contant goed, en de rest na verificàtie?’

‘Nee, mijneer Pruim. Ik heb de vólle quitantie van de gemeente.’

‘Wàtte?’

‘Kijk u maar.’

‘Non ja . . . Wat zègt dat? Wat zegt dàt? 'n Quitantie zegt nìks . . . Zulle we honderd vijftig contant zegge?... Wie? . . . . Wie? . . . . Sind doch alle gesjochte . . . . Mach's e bische . . . . Wie? . . . . Was? . . . .’

‘'s Geht niegt . . . . Hab keen Wort da drúber zu sage . . . .’

‘Comme ils sont bêtes, nom-de-Dieu!’ - snauwde Ben kregel: ‘Is me dat úit met jullie gesjagger! . . . . Geef óp je quitantie!’

‘Bennie . . . wát begin je . . .’, schrikte oom, verbaasd.

‘'t Hangt me de keel uit, dat gekònkel!’ - vonkelde Ben. Dwars over de quitantie schreef-ie haastig 'n paar woorden.

‘Asjeblief.’

‘Betaalbaar bij? . . . Betaalbaar bij? . . . Bij wie?’ - vroeg Hangjas lezend.

‘Bij me kassier.’

‘In òrde meneer . . . . De handteekening van mijneer Schuit is zoo goed als bankpapier . . . En geloof u mijn... da'k niet . . . .’

‘Jawel-Jawel . . . .’

‘. . . . Late we dan op tweehonderd afmake,’ - kwam oom weer, die niet begrepen had.

‘'t Is betáál d!’

‘Wàtte?’

‘Méneer heeft betáál d!’

‘Betaald? Betaald? . . . Daar bemoei ik me mee... Bewounes senerabbe![1)] . . . .’

‘. . . . Dus om één uur de begraffenis?’

1) God betert.

‘. . . . Om een uur precies.’

‘. . . . En hoeveel koesse, mijneer?’

‘. . . . Tien . . .’

‘. . . . Elleke koes is zeven gulden.’

‘. . . . 'k Praat niet over geld’ . . . .

‘. . . . O goed . . . . o-goed mijneer . . . . En verlangt u koorde?’

‘Wat zijn koorde?’

‘Koorde op de koes . . . . koorde op de uniforme . . . . Weet-u niet?’

‘Goed, kóórde . . . . De boel moet'r netjes uitzien . . . . Alles éérste klasse . . . . versta u?’

‘'t Zal naar u genoege zijn . . . .’

Oom David met z'n ouwe huisjasje, kwam vlak bij Ben staan, vroeg mee:

‘Enne . . . . heeft mijneer Hangjas de lijst?’

‘Welleke lijst?’

‘Van de familie die meerijdt, bedoelt mijneer.’

‘De lijst? . . . Nee da's waar. Schrijf jij is op Aaron . . . Wacht, d'r ligt binne 'n lijst van kennisgevinge . . . . Haal j'm is?’

Aaron haalde de lijst. Hangjas vond 't beter om voor acht en dertig heeren twáalf rijtuigen te nemen - Twee reserve rijtuigen was nooit te veel - Dat was goed - Maar dan was'r weer 't bezwaar dat als hij, de directeur, meereed, er dertien rijtuigen achter den lijkwagen zouen rijjen . . . . Of 't dan niet beter was, dertien volgkoetsen te bestellen . . . . dan rejen er veertien . . . En al hechtte mijneer er niet aan - 't stònd als er véel rijtuigen achter 't lijk waren . . . 't Scheelde net zeven gulden. - Goed. Dertien rijtuigen. - En dat kwam ook heel mooi uit. Want op de lijst stonden de rabijn en de voorzanger niet - Die rejen natuurlijk mee van 't sterfhuis . . . De assistent-sjamoziem dat kostte zooveel niet - 'n Gulden voor ellek - Zoo. En nou 't regelen van de rijtuigen. Dan liep morgen alles van 'n leien dakje. Snoek met de bibberende beroerte-hand op de vette knie was met oom een gesprek begonnen. Oom met de handen in de zakken van z'n kapotte huisjasje - dat morgen zou dienen voor krieje snijjen - vertelde hoe de laatste dagen van Mijkel geweest waren en dan Snoek, sym-

pathiek-meewarig an 't kijken naar de scheurkalender op 't behang - Tetetetè, wel verschrikkelijk! - Krankzinnig. Of je bij suikerziekte krankzinnig wer? - Pommademan, die had ook wel geleje - maar die was den laatsten dag nog bij z'n verstand geweest - die had z'n vrouw en z'n kinderen nog herkend - niks hadde ze an 'm gemerkt, letterlijk nìks tot voor 'n maand - zoo gezond àt-ie en zooveel dronk-ie - Die at meer dan z'n vrouw en z'n kindere bij mekaar - Mijkel had òok schrikkelijk gegete, hoofdschudde oom David dan - die kon ongeloge 'n halleve rib an en 'n heele schaal aardappele - maar ze wiste 't dattie suikerziekte had - De neef, meneer Aaron Pruim, die daar stond, was student in de medicijne - die had toevallig de urine onderzocht, 'n jaar, ruim 'n jaar geleje, toen Mijkel is 'n paar dage niet-lekker was, 'n gewone verkoudheid - die had 'r suiker in gevonde - wel vijf-zes procent - Tetetetè - En toen hadde ze 't eerst niet geloofd - Maar Aaron had de urine an den huisdokter gegeve - en die had 't óok gezegd - en toen hadde ze niks an Mijkel gezegd en niks an z'n vrouw - maar Toos en Jet, de dochters, die hadde 't gewete . . . Tetetetè - Tetetetè - En dan vertelde Snoek weer van Pommademan en schreeuwde oom: wàtte, en keek Snoek met klein-zwarte oogjes van het kapotte jasje van oom naar de correcte jassen van de twee andere heeren en grolde de kwaadaardige minachting in 'm op voor die gasservreters, die óók jood ware, ook Jehoediem, die zich schaamden voor d'r gelóof. Ze hadde 't wel niet noodig om zich morrege 'n krieje te late snijje, maar an d'r risches-poonem zag je wel, dat ze 't evenmin zoue doen voor d'r eige vader. Hangjas zat voor de tafel en nummerde de heeren op 't lijstje.

Ben, naast 'm gebogen, wikte, overwoog, was 't 'r niet over eens of meneer Dikkels in het vierde of vijfde rijtuig moest. Z'n plaats was in 't vijfde, eigenlijk in 't zesde, maar 't was lastig met hèm en met Van Zuilen èn met Bacht. Dat ware christenen. Bacht was minder. Die was huisvriend. Die ging véél met joden om. Maar Dikkels, lid van de Kamer van Koophandel, zoo'n in-nette vent, die nooit anders dan op 't kantoor van schoonvader geweest was, om posten assurantie af te sluite en die meereed uit genegenheid voor Mijkel, die 'm zoo net behandeld had bij de brand van de graan-

pakhuizen - èn Van Zuilen, de overbuurman - díé twee waren lastig. Daar zat je mee in. De neven gingen vóor. Maar Dikkels, sámen met de huisvrienden, met Brammetje Soesman, Tobias Ledder en Daantje Kaas - de whistvrienden van Mijkel, die elleken Zaterdagavond met 'm gewhist hadden, tien jaar lang, dat gìng niet, dat gìng niet.

'Als 'k Dikkels bij jou in 't rijtuig zette mét Kaas en Van Zuilen? Hè? Wat?'

'Mij goed' - zei Aaron, onverschillig. Tegen de deur leunde-die, víés vindend de levendige aandacht van Ben, vies òok de intimiteit van oom David met 't vet-zwarte joodje. Moe van 't meewaken, moe van de oppassing van den krankzinnig-geworden ouwen man, an wie die zooveel, zoo álles te danken had, was die nou beu van 't gore begrafenis-gescharrel. - Wat deeë ze als plompe idioten. - Met d'r geredeneer over ziektes, waarvan ze niks wiste - ziektes waarvoor ze zoo báng ware. - Wat viel Ben 'm tegen, Ben met z'n angstige zorg voor ceremonieel, Ben met z'n inspanning om niemand te froiseere - alsof 't 'n bruiloftstafel was. - En dat vieze joodje met z'n ongeschoren, fletse gezicht. - En die ander met z'n loshangende knoopen en z'n bibberhandje. - Ware dàt schatkistbewaarders van joodsche traditie - waarvan-die uit z'n kindertijd iets onthoue had, toen z'n vader en moeder nog leefde - de joodsche traditie, waarvoor Oom David in vuur kon rake - de joodsche traditie waarvan-ie niks wist, die hij zoo onbelangrijk vond, tegenover zíjn eenvoudige fantasie van God?. . . . Wat 'n pèstluchtje was hier. Oom inschreeuwend tegen 't vet-zwarte joodje, 'm 'n snuifje presenteerend, - Ben an 't zagen over de volgkoetsen, in de war met 't christenkantoorpersoneel, dat-ie liever niet samenplaatste met 'n handelaar in augurkjes van de overzij, die zoo'n schrikkelijk joodsche spraak had. Weg schemerend met de gedachten naar boven in de sterf kamer met de brandende kaarsen, zag-ie 'n glim van de verwilderde oogen, verwilderd in dorst-waanzin en 't bloedrig lidteeken op 't eerwaardig hoofd, dat zich gekwetst had tegen 't ijzer van 't ledikant. En dat zag-ie alles strak, droogstrak, zonder vermogen om te huilen.

Terwijl was Ben gevorderd an rijtuig nommer tien. Hangjas stak telkens 't afgekauwd potlood in z'n mond, zocht

naar den naam, zette er het nummer achter. Hij schreef op 't tafelkleed. Als-ie hard-andrukte duwde 't stompe potlood 't papier stuk, likte-die er nog eens aan en schreef met een sopje van potlood en speeksel. Dan wou Oom de lijst óok eens zien. Ongeduldig, dat 't nòg langer duurde, stampvoette Ben, hield zich in voor de twee joodjes. En oom, áándachtig, opzoekend de eijfers met z'n wijsvinger, las de namen eén voor eén. Ja, zóo was 't wel goed. - Maar of 't niet beter was de christenheere bij elkaar te plaatse. - Wat Ben dee opstuive. - Zooveel moeite had-ie 'r nou mee gehad, dat-ie nìks meer veranderde. - Anders kon je wéér van voren af aan beginnen. - Je kon toch, in gosnaam, Dikkels, zoo'n in-nette vent, niet in 't zevende rijtuig stoppe. - En Bacht was wel 'n hèel fatsoenlijk man, maar met 'n lid van de Kamer van Koophandel in éen rijtuig, dat ging niet. - Niewaar? - Bacht met zóo'n prutszaakje samen met jè graanhandelaar, iemand die haast lid van den Raad was. - Nee - 't Was zoo best - Wat? - Wat zeg jij, Aaron? - Zeg jij non ook is wat. - Jij bemoeit je met niks. - Jij laat mij voor àlles opdraaie. - 'k Heb d'r zenuwhoofpijn van.

Oom David, aànhoudend, koppig, zich niet thuis voelend bij de familie van z'n broer, die niks van de gebruike wiste - die d'r allemaal zoo liberaal over dachte, vroeg dan plots an Hangjas en Snoek of 't ànging dat z'n schoonzuster en z'n nichies op 'n kanapee zoue zitte - als morrege de lawaaie was - of niet de heele stad d'r schande van zou spreke dat de vrouw en de kindere niet sjiwwe[1)] zatte. Maar Hangjas wijselijk-kijkend hield zich daarbuite. Dat moest mevrouw Pruim zèllef wete. . . . Hij bemoeide zich alleen met wat búíte gebeurde... Niewaar... De een die dacht zus en de ander zóo... 't Stond wel voorgeschreve... Maar tegenwoordig had je zoóveel vrije jode... nàh... en die moste d'r ook zijn... Kwamme ze in Brussel niet op Sjabbes met 'n sigaar in d'r mond naar de Schjoele rijje?... En had je in Berlijn geen muziek in de Schjoele?.... En ware d'r geen kerreke waar de manne en de vrouwe bij elkaar zatte?.... Als 't aan hèm lee.... an hèm....

....Maar mevrouw Pruim wíst wat 'r paste en mevrouw

1) Op den grond zitten bij sterfgeval.

Schuit die wist 'r óok alles van.. . en mijnheer Schuit had z'n barmitswe gedaan.... Maar hij bemoeide zich alléén met de begraffenis.... Was dat niet 't beste, mijneer Schuit?

Bij negenen stonden ze op. Ben liet ze uit, trok an 't deurkoord, liep mee naar benee. Oom David draaide 't licht in de zijkamer af, ging met Aaron naar de huiskamer terug, waar moeder van huilen-moe, met rooie oogen in 't bleeke gezicht, ingedut lag. Ze schrikte op van 't dichtslaan der deur beneden.

'Is 't zónder ruzie afgeloope, Aaron?'

'Ja, tante.'

'Got watte herrie, watte drukte,' zei Ben, die nog buiten adem was van 't trap-opwippen:... 'Wil u geloove, ma, dat 'k 'r hoofpijn van heb.'

'Waar zijn Toos en Jet?' - hardpraatte oom David.

'Achter.... De naaister is bij ze.'

'Wie-ie? Wie-ie?'

'De naaister' - herhaalde Ben.

'Wat mót de naaister? Waarvoor is 'n naaister noodig?' - vroeg hij weer, lastig, bemoeiziek.

'Voor de rouwkleere, natuurlijk! Got-oom, wat bè-je weer onbegrijpelijk. Maak 't ons toch niet zoo lastig onder de omstandighede....'

Met de handen in de zakken van 't kapotte jasje, liep oom heen en weer, brommend, snauwerig - uit-z'n-humeur, dat-ie nòoit zoo iets bijgewoond had - nòoit - zóo'n familie van allemaal-gojiem - d'r kón geen zegen op ruste.... geen mezoesos[1] an de poste - geen God en geen gebod - zùlleke jode ware de grootste rischesmakers[2] - geen sjiwwe zitte.... geen krieje-snijje.... en rouwkleere - met rouwjurke an, op de lawaaie - 'n schande voor God. Ben, hoofdpijnachtig, geprikkeld, vroeg of 't nou uit was, of de ruzie nòg eens moest beginne, dat ma gelijk had, gróot gelijk, dat je je moest voege naar de christenmaatschappij waarin je leefde....

'Hoùe jullie nou op' - bad moeder:.... 'jullie make me dóód....'

''k Zal nìks meer zegge' - hardpraatte oom David - 'an jullie is niks dan soore en wijtik[3] - Nou weèt je 't...'

1) wetsrollen.
2) aanstootgevers.
3) ongeluk en ellende.

II. Kinderen.

De gasvlammetjes in de gebloemde ballons kruifden zachte goudtintingen op 't koper van de lustres, op de schakels der kettingen. Door de reten der gordijnen schaduwde verdwaasd daglicht. In de voorkamer waren de mannen, mat-fluisterend, bij de dof bruine tafel, waarop glimmende hoeden stonden. Achter, in 't helle licht hokten de vrouwen bij de weduwe, In den grooten leunstoel lagen de kransen, die straks naar beneden zouden worden gedragen.

De rabijn, mager en scherp, praatte met Ben bij een glazen penantkast, van dof lichtend verguldsel. Hard stond z'n mager lichaam gehouwen in den glimmerschijn van blauwe pullen, eigele urnen en stoffige terra-cotta beeldjes. Oom Jemp, met z'n snoekenkopje en kauwend mondje, luisterde naar wat de Rebbe zei en knikte, knìkte.

In de zwoelwarmte lagen de rose-witte rozen, met nog dauwparelen op de blaadjes. De linten, zwart en wit plooiden er tusschen. Levi van oom David was in de achterkamer geslopen, bekeek de linten, met de brutale blooheid van 'n hoogere-burgerschool-jongen, probeerde te zien van wie de groote rozenkrans was. Maar Ben kreeg 'm in de gaten, gaf 'm 'n uitbrander. Terwijl gluurde 't jongste zoontje door 'n kier van de gordijnen. De groote omkringde oogen van 't uitgepieterd-bleeke jongske keken met opgetogenheid naar de rijtuigen.

‘Bram - kom is kijke....’

Bram, even bleek met branderige oogjes, schoof stilletjes weg uit den hoek waar-ie zich verveelde.

‘Kijk is Bram wàtte rijtuige.’

‘Niet zoo hoog optille.... Pas nou op, Max....’

‘Kijk is.... watte dikke koetsier.... wat-è dikkert.... die rolt 'r haast af.... poe-òè!....’

‘Jò.... pas toch op....’

‘Daar staat 'n smeris... wat è mense... wat è mense... ècht, hè.... ècht!’

‘Daar hebbie Mozes Krijn, oòk - zie je - nèe dáár -

bij die rooie vent - zie je nou niet, gammerkop.... Hè, wat bè jij 'u schlemiel....!'
‘Nou waàr dan?’
‘Dáar.... voorbij 't tweede, derde balletje van 't gordijn.... Zie je 'm....’
‘....Ja, da's Moos.... Za'k is tikke?....’
‘....Bé-je heelemaal.... Pas op, oome Jemp kijkt naar je.... zachies prate....’
‘Komt oome Mijkel in díé koes?....’
‘Wel nee.... Ka-je daar 'n lijk in stoppe?.... Nee die is goed....’
‘Waar dan in?’
‘Kijk dan door 't spionnetje.... Zie je die groote koes in 't zwart?.... Ga op je teene staan.... Zie je?’
‘....Mot die daar-in?.... Heèlemaal alleen?’
‘Natuurlijk.’
‘En dan?’
‘Dan wordt-ie begrave.’
‘Hoe gaat dat?’
‘Nou dat zal je strakkies toch zien.’
‘Wor ik later ook begrave?’
‘Natuurlijk.’
‘Waarom natuurlijk? Is de moeder van Levi oòk begrave.’
‘.... Wat è gammerkop!.... Natúúrlijk.’
Oom David was tweemaal getrouwd. Bram en Max waren van z'n tweede vrouw.
‘Worre àlle mense begrave?’
‘Allemaal as ze dood zijn.’
‘Wat ècht, hè... allemaal met zooveel koese, hè!... kijk is, nou motte de mense op zij... kijk die smeris is douwe...’
‘Moos mot ook achteruit.... Kijk. Kijk nou goed. Nou komt de lijkwagen voor.... Zie je....’
‘Waarom benne die paarde in 't zwart?’
‘Da's voor de vliege,’
‘Voor de vliege?.... Voor de vliege?.... En andere paarde dan?....’
‘Da-weet 'k niet....’
‘Mooi, hè?... Gaat tante Chris met oome Mijkel mee?...’
‘Wel nee... Die bidt voor 'm... en later in den hemel zien ze elkaar....’

‘Wat gaat-ie dan alleen doen in den hemel....’

‘Hé, jij vraag zoo'n boel.... Daar mot-ie weze voor onze lieve Heer....’

‘Rijdt die koes dan naar de Hemel?....?’

‘Nee, eerst naar 't kerkhof.’

‘En dan?’

‘Nou èn dan.... èn dan.... dan komt oome in de hemel, begrijp-ie dat dan niet ezel, - wat e gammerkop bè-jij.... dan komt-ie in den hemel, begrijp-ie niet - begrijp-ie nou niet - en daar ziet-ie de moeder van Levi - begrijp-ie niet?.... Daar zien ze elkaar allemaal....’

‘En wat doene ze in den hemel....’

‘Nou, lekker ete en drinke.... Kiks en Booles en matzegremzels en sjaalet en kervelsoep met balletjes... enne daar voere ze niks uit... as bidde... en prate met de engeltjes... en daar krijgt oom Mijkel vleugels... enne daar vliegt-ie rond.... begrijp-ie?’

De omkringde oogen van 't bleeke joden-jongske droomden in de daglicht-lijn van 't gordijn.

‘Wat zal Moos Krijn kijke, hè, as-die ons in 't rijtuig ziet stappe, hè?....’

‘Echt.... Wat ècht!.... Kijk die vent is - die laat z'n aardappele valle.... Poe-oe!.... Poe-oe!....’

‘Pas op, jò!’

Zacht mepte oom Jemp op de hand van Maxje, die 't gordijn vasthield.

‘Maggie niet doen.... af blijve, hoor.’

Even wachtten ze.

‘Kijkt-ie?’

‘Nee.... Làch dan ook niet.’

‘Ka-jij de koese telle?....’

‘Nou d'r benne d'r 'n hoop.... wat e koese.... wat e koese’....

‘Motte we lang rijje?’

‘Nou wel 'n hallef uur.... Pas op voor oom.’

Fluisterend smoezelden de twee bleeke joden-joggies, gluuprig kijkend door de gordijnreet, kinderlijk-blij met de volte buiten, met de file rijtuigen, die tot achter in de straat stond.

‘Waar is oome nou?’ vroeg Maxje weer, groot van oogen,

met een zachtjes-wellende angst voor de fluisterstilte achter, voor al 't zwart en de stemmigheid.

‘Bove....’

‘Bòve?.... Wat doet-ie daar?’

‘Nou.... wàchte....’

‘Waarom komt-ie dan niet hier?’

‘....Hij is ommers dood.... gàmmer....’

‘....O....Nou moste wij same in die koes magge rije, hè?.... Op de bok.. . En jij sture, hè?...’

‘Ik zou je danke... As die paarde op hol gaan...’

‘Ik zou wel dùrreve....’

‘Dat kè-je makkelik zegge, nou je hier ben....’

‘Wat è mense.... Daar komp meneer Kaas.... Zie je 'm?.... Kijk die smeris is douwe.... Waarom motte de gordijne nou dicht?.... Zeg?.... Hoor je niet, Bram?’

‘Daar hè-je weer 'n krans.... Kijk is.... Kijk is.’

‘....Waarom motte de gordijne nou dicht....’

‘Nou voor.... voor-e... voor-e... da-weet 'k niet...’

‘'k Heb van oome Jemp 'n kwartje gekrege....’

‘La's kijke.’

‘Nee niet ankomme - 'k mot 't zèllef vasthoue....’

‘'k Zal 't niet van je gappe.... 't Is geen kwartje.... 't Is 'n dubbeltje.... Wil je ruile met me messie?....’

‘Met je messie... Nèe, voor je messie doe 'k 't niet...’

‘Nou mét 'n postzegel van Brazilië 'r bij....’

‘As we thuis komme.... Eerst mot ik 't messie hebbe en de postzegel.... anders doe 'k 't niet....’

Zachies bleven ze fluisteren.

HERM. HEIJERMANS JR.

De Stembusstrijd en de liberale partij.

Den 5den September 1896 verklaarde de Minister Van Houten, de beraadslaging over de aanhangige kieswet in de Eerste Kamer besluitende: ‘deze dag beëindigt den kieswetstrijd, maar opent den stembusstrijd.’

En onmiddellijk gaf hij de leuze te kennen, waaronder hij dien strijd van liberale zijde wenschte te zien gestreden. Vereeniging van alle liberale elementen, ten einde clericalisme en protectionisme te keeren, luidde het door hem begeerde wachtwoord.

Sedert is de stembusstrijd begonnen.

De mobilisatie der troepen is overal in vollen gang. Allerwege wordt het ‘verzamelen’ geblazen.

Intusschen is des Ministers strijdleuze niet aanvaard door hen voor wie ze was bestemd. In hare vergadering van 14 November werd zij afgewezen door de Liberale Unie. De vooruitstrevende vrijzinnigen besloten den strijd aan te binden in het teeken der sociale politiek.

Is dan het oogenblik aangebroken, waarin het: ‘ik zal handhaven’ tegen clericalisme en protectionisme, als onnoodig en onnut, kan worden ter zijde gesteld? Wie, die niet blind is voor de teekenen des tijds, zal het willen beweren.

De geschiedenis der laatste jaren levert bewijzen te over, dat het clericalisme, in het bijzonder het ultramontanisme, steeds wassende is in invloed en in macht.

Uitbarstingen van clericalen overmoed, als waartoe de benoeming van den heer Bolland tot hoogleeraar te Leiden aanleiding gaf, toonen aan wat daar omgaat, zijn uitingen van onverdraagzaamheid zeker, maar van krachtgevoel ook.

En de stembusstrijd, pas in zijn eerste phase, laat geen twijfel meer over, dat in Juni de katholieke partij door het geheele land zal optreden één en ondeelbaar, dat onder bisschoppelijke leiding schouder aan schouder zullen staan de oude beproefde garde en de nieuwelingen onder de roomsche kiezers.

Tegenover het gevaar, dat van dien kant dreigt, pal te staan, is ongetwijfeld onafwijsbare plicht van alle andere partijen. Iedere aanval, van die zijde ondernomen op de vrijheden, die met zooveel moeite zijn veroverd en in de tweede helft dezer eeuw door de liberale partij zijn verdedigd en bevestigd, behoort eendrachtelijk te worden afgeslagen. Tegen clericale aanmatiging worde één front gemaakt.

De stemming over het voorstel van wet van den heer Gerritsen, tot wijziging der Provinciale wet en der Gemeentewet, in de zitting der Tweede Kamer van 10 Maart 1896, wettigt het vertrouwen, dat de verschillende fracties der linkerzijde, bij alle onderling verschil, te dezen hunne roeping ook in het vervolg zullen begrijpen.

In de tweede plaats wees de heer Van Houten op het protectionisme. Volkomen beämen wij, dat ook op afweer daarvan alle liberale en democratische partijen bedacht moeten wezen.

Het protectionisme is, wel beschouwd, een kapitalistische maatregel, die op velen een zware belasting legt ten bate van enkelen. Zijn doel is aan de in de beschermde takken van bedrijf gestoken kapitalen eene hoogere rente verzekeren, welke door de consumenten moet worden opgebracht. Met name zijn graanrechten een heffing in hoofdzaak van de kleine luyden ten behoeve van het grondbezit.

Het is een bedenkelijk verschijnsel, dat, tegenover den grooten ijver die door de voorstanders der protectie wordt ontwikkeld, de solidariteit welke op dit punt tusschen alle vrijzinnigen behoorde te bestaan, niet krachtiger wordt gevoeld. Het ware karakter der protectie wordt niet voldoende ingezien. Haar lokstem, verbetering in de economische toestanden belovende, is verleidelijk.

De plicht tot afweer, die ook hier op alle liberaal- en alle democratisch-gezinden rust, behoort hun nadrukkelijk te worden voorgehouden. Immers, het protectionisme mag zich in een zekere populariteit verheugen, de populariteit van iederen

maatregel, die het eigenbelang van velen in het gevlei komt. Als zoodanig eigent het zich bij uitstek tot verkiezingsmiddel en schijnt het door de clericale partijen naar waarde te worden geschat.

Het is te voorzien, dat het in de plattelandsdistricten, - en het platteland beheerscht vrijwel den toestand - als sleepboot zal worden gebruikt om menigen candidaat er door te halen, wiens kansen anders minder goed zouden staan. Als ieder veldwinnend denkbeeld trekt het politieke tafelschuimers aan, die vóór alles de oogen gericht houden op een zetel in de Tweede Kamer of achter de groene tafel, voor wie het protectionisme zelf slechts het middel is om het begeerde doel te bereiken.

Het standpunt van den heer Van Houten heeft dus onze volle sympathie. Met hem erkennen wij het goed recht van het anti-clericalisme en anti-protectionisme. Echter alleen in dien zin, dat daardoor wordt aangewezen wat behoort te zijn een algemeene liberale en democratische eigenschap.

Wil men echter verder gaan en de beide anti's verheffen tot leuze voor politieke partij-formatie, dan zien wij daarin, vooral in de tegenwoordige tijdsomstandigheden, een dier ‘bedenkelijke leuzen’, waartegen weleer in een bekend Gidsartikel van de hand van den betreurden Buys werd gewaarschuwd[1)].

Anti-clericaal en anti-protectionist. Op afweer en behoud gericht, geeft deze leuze geen richtsnoer voor politieke *actie*. En juist deze, een actieve politiek, een politiek van de daad, stuwende in eene bepaalde richting, oplossende de vraagstukken die daar op oplossing wachten, een sociale politiek in de eerste plaats, is eisch van het oogenblik.

Ongetwijfeld willen wij elke poging tot reactie tegen onze moderne instellingen afwijzen, maar, hoe schoon die taak ook moge wezen, eene politieke partij mag daarin niet opgaan. Thans minder dan ooit.

1) In de zitting van de Tweede Kamer van 1 December j.l. recuseerde de heer Van Houten de woorden anti-clericalisme en anti-protectie als verkiezingsleuzen van hem persoonlijk. ‘Wanneer’, verzekerde hij, ‘de tijd eens gekomen zal zijn om uiteen te zetten, wat ik voor een volgende Kamer-periode wensch, zal men bevinden, dat het zich niet oplost in anti-clericalisme en anti-protectionisme’, - maar tevens verklaarde hij voorstander te zijn van de ‘vereeniging van *alle* liberalen’.

Een nieuwe, laten wij aannemen een breede kring van kiezers wordt voor het eerst geroepen tot het staatsbestuur mede te werken, omdat zijne medewerking een onmisbare voorwaarde is voor een krachtige hervormingspolitiek. Wil de liberale partij daaraan de leiding blijven geven, dan behoort zij nog iets anders te wezen dan ‘der Geist der stets verneint.’

Indien toch in de kringen der nieuwe kiezers meermalen blijk is gegeven van weinig vertrouwen in de liberale partij, moet dit hoofdzakelijk worden geweten aan de afwerende houding van zoovelen, die zich liberalen noemen, tegenover de sociale vraagstukken van den dag.

Het verloren prestige der partij kan alleen worden herwonnen door de onomwonden en ondubbelzinnige belijdenis eener positieve politiek, eener politiek die weet wat zij wil.

Een programma is daartoe onmisbaar.

Een programma in tegenstelling van algemeene formules.

De Liberale Unie heeft dit ingezien, en zonder aarzelen aanvaard, wat een politieke noodzakelijkheid was voor de partij, en het evenzeer is voor ieder andere partij, die eenigen invloed wil oefenen.

Tegen het aannemen van een programma heeft men allerlei bezwaren doen klinken. Gelaakt heeft men het voornemen, de candidaten te binden aan een bepaalde geloofsbelijdenis; betoogd dat het opleggen van een credo, van formulieren van eenigheid geheel in strijd is met het liberaal beginsel, dat meebrengt niet te gelooven op gezag, zich niet te laten binden aan formules, niet meer te beloven dan men kan houden.

Aan al die verwijten ligt miskenning van de beteekenis van een programma ten grondslag.

Het doel van een programma is in geenen deele candidaten of kamerleden *te binden*. Alleen hij is gebonden, die zich belemmerd voelt in zijne vrije bewegingen, verhinderd voelt te handelen naar zijne overtuiging. Daarom voelen zich door een programma alleen zij gebonden die niet volkomen, slechts ten halve of voor een deel er mede instemmen. Dezen tot zich te trekken, in het programma als het ware te vangen, is allerminst de bedoeling.

Veeleer is het om hen te doen, die zich door het programma *niet* gebonden voelen en ook niet kunnen voelen, omdat zij er principiëel en oprecht mede instemmen.

Een programma is slechts een middel om geestverwanten te herkennen en te vereenigen, en als zoodanig onmisbaar voor de goede werking onzer constitutioneele instellingen.

Rechtstreeksche verkiezingen, medewerking van het volk aan het staatsbestuur veronderstellen niet een planloos stemmen, zonder overleg, ieder voor zich, op individualistische wijze, maar een bewuste samenwerking van gelijkgezinden, een geven van stuur en een aanduiden van richting, een gemeenschappelijk oordeel over de gemeene belangen. Zonder groepeering van geestverwanten is die samenwerking, dat oordeel niet te verkrijgen.

Wèl beschouwd heeft iedere beginselverklaring, iedere richtingsaanduiding, hoe vaag en algemeen ook, dezelfde strekking: vereeniging van gelijkgezinden, van geestverwanten.

De zonde van een programma, als de Liberale Unie heeft vastgesteld, is dan ook meer hierin gelegen, dat het zich niet bepaalt tot eene vage algemeene phrase, maar op zakelijke, concrete wijze, door het noemen van bepaalde maatregelen, de geestverwantschap en gelijkgezindheid zoo tracht te omlijnen, dat zij een duidelijk herkenbaar beeld vertoonen. Het verwijt van exclusivisme vindt daarin zijn grond.

Ongetwijfeld, hoe scherper het beeld wordt geteekend, hoe enger de kring wordt van hen, die daarin hunne richting en hunne gezindheid herkennen. Het komt dus ten slotte neer op de vraag, wat de voorkeur verdient: een groot gezelschap van oppervlakkige, of een betrekkelijk kleine kring van engere geestverwanten.

Het antwoord behoeft niet te worden gezocht. Een actieve politiek, eene hervormingspolitiek kan alleen uitgaan van hen, die het eens zijn over de maatregelen die moeten worden genomen, die gelijkelijk overtuigd zijn, dat het tot daden en tot welke daden het moet komen. Niets is voor haar noodlottiger dan het samengaan van dezen met geestverwanten in het afgetrokkene, die in concreto steeds overwegen, altijd bezwaren opwerpen, een vraagstuk nooit rijp achten voor oplossing en daardoor elk positief resultaat verijdelen.

Nog erger wordt het, wanneer zij, die als partijgenooten in het algemeen te boek staan, blijken elkanders besliste tegenstanders te zijn op het gebied der practische politiek, en over de belangrijkste vragen van regeeringsbeleid het diepstgaande meeningsverschil zich openbaart.

Het is de algemeene formule, die dan een band vormt, welke kunstmatig bijeenhoudt, wat niet bij elkaar behoort.

De juistheid dezer beschouwingen wordt gestaafd door de geschiedenis der liberale partij in de laatste vijf en twintig jaren. Meer en meer is gebleken, dat in de Tweede Kamer onder den naam ‘liberalen’ personen bijeenzaten, wier opvattingen over de taak van den staat en over de te volgen wetgevingspolitiek op de meest volstrekte wijze uiteenliepen.

Zij allen werden gekozen als liberalen, als zoodanig als geestverwanten, in 1891 als meegaande met de richting, in het toenmalige besluit der Liberale Unie aangewezen. Dat zij bij de stembus *in hoofdzaak* met dezelfde algemeene vrijzinnige formule instemden, belette echter niet dat zij in de Tweede Kamer over de meeste *hoofdzaken* verschillend dachten. De breedgeplooide mantel der niets preciseerende phrase bleek niet alleen waarlijk hervormingsgezinden, maar ook conservatieven en individualisten, in een woord alle anti-clericalen wonderwel te passen.

Het gevolg bleef niet uit. In naam trad een groote liberale partij op, inderdaad was zij inwendig verdeeld, onmachtig iets tot stand te brengen, onbekwaam de leiding te nemen. En toen eindelijk, als onmisbare voorwaarde voor blijvende verbetering, door een Ministerie, uit de partij voortgekomen, een democratisch kiesrecht werd voorgesteld, bleek zonneklaar, dat de eenheid der partij louter schijn was.

De Liberale Unie heeft terecht begrepen, dat algemeene formules hebben afgedaan, dat niet meer eene algemeene richting het vereenigingspunt kan wezen, maar de begeerte, het stellige voornemen: bepaalde maatregelen tot stand te brengen. Voor samenwerking op dezen grondslag is een programma, dat die maatregelen aangeeft, een eerste veresichte.

De klacht over exclusivisme is de klacht over de verloren gegane groote liberale partij; de klacht van hen die terugwenschen, wat feitelijk niet meer bestaat: ééne partij, waarin plaats is voor allen die gaarne liberalen heeten.

Dat streven moet worden afgewezen, omdat, ware het mogelijk opnieuw een partij te vormen op zoo lossen grondslag, ook opnieuw zou blijken hare machteloosheid op wetgevend gebied.

Opmerkelijk is het ook, dat zij die de Liberale Unie be-

tichten van exclusivisme, die haar programma afkeuren om den inhoud daarvan, of omdat zij programma's verkeerd achten, tot nog toe in gebreke zijn gebleven iets anders daartegen over te stellen[1]. Hunne critiek is zuiver negatief, tenzij men in de algemeene, soms fraai gestileerde ontboezemingen over de roeping der liberalen iets positiefs weet te ontdekken.

Meer dan ooit is het noodig zich te verstaan over concrete maatregelen. Immers, herhaaldelijk is er reeds op gewezen, dat onze wetgeving dringend herziening behoeft op ethische grondslagen en in socialen geest. Het lot der economisch zwakken behoort de staat zich rechtstreeks aan te trekken, wakend voor overheersching van den eenen mensch door den anderen, van de eene klasse door de andere. Waar de onbelemmerde werking der individueele krachten tot onbillijkheden en onderdrukking leiden, is het zijn plicht regelend en ordenend tusschen beide te treden.

Hoe wil men, waar dat de moeilijke en grootsche taak is die den wetgever wacht, dat de liberale partij het vertrouwen des volks zal winnen, indien zij niet anders heeft te zeggen dan algemeenheden? Meent men werkelijk, dat zij kan volstaan met te verwijzen naar haar verleden, in vele opzichten zoo weinig eervol en zoo duidelijk aantoonend, dat zij is te kort geschoten in haar taak als hervormingspartij?

Te kort geschoten, - grootendeels door de kwade gewoonte, mannen te kiezen van vertrouwen, mannen van wie men niet veel anders wist, dan dat zij o! zoo liberaal waren, maar wier eigenlijke gezindheid voor de kiezers verborgen bleef, omdat zij niet openlijk en duidelijk uitkwamen voor hunne zienswijze omtrent de meest aangelegen onderwerpen.

‘Waarheid, openhartigheid, loyauteit te bevorderen ook in de verhouding tusschen kiezers en candidaten,’ - de woorden werden door Mr. van Hamel gesproken in zijne voortreffelijke rede in de vergadering der Liberale Unie van 14 November, - dàt is het wat met een programma wordt beoogd.

De noodzakelijkheid daarvan dringt zich zoo op, na al de teleurstelling die algemeene verklaringen van instemming en

1) De inmiddels verschenen ‘liberale’ programma's doen dit evenmin. Grootendeels vindt men daarin in verwaterden vorm den inhoud van het veel gesmade Unie-programma terug.

vage aanduidingen van richting hebben gebaard, dat geen enkele partij zonder programma met hoop op eenig succes aan den verkiezingsstrijd zal kunnen deelnemen. Zelfs de katholieke partij, wier straffe organisatie een programma minder noodig maakt, heeft dit ingezien. De algemeene formules, wij herhalen het, hebben voorgoed afgedaan.

Derhalve: een duidelijk omlijnd programma. In de eerste plaats: om zich zelf rekenschap te geven van hetgeen men wil, als zedelijke band voor allen die zich rekenen tot de partij.

In de tweede plaats: om voor de kiezers onomwonden uit te spreken, wat men wenscht tot stand te brengen, en omtrent het karakter der partij geen twijfel te laten bestaan.

In de derde plaats: om misverstand bij de verkiezingen te voorkomen, om uit de verhouding tusschen kiezers en gekozenen zoo mogelijk alle dubbelzinnigheid, alle halfheid weg te nemen.

Heeft dit ten gevolge, dat velen die vroeger samengingen, thans van elkander gaan, dat de liberale partij haren uiterlijken schijn van eenheid verliest, welnu, ter wille van de waarheid, van de eerlijkheid, die ook in de politiek moeten worden hooggehouden, worde dit gevolg aanvaard.

De Liberale Unie heeft, naar ons voorkomt, juist ingezien, wat haar te doen stond, wat van haar in de gegeven omstandigheden moest worden verwacht. Haar hard te vallen, dat zij tracht te komen tot klaarheid in eigen boezem, is niet gerechtvaardigd. Nog minder haar tot een grief te maken, dat zij haar kracht zoekt in de overeenstemming harer leden omtrent bepaalde maatregelen van wetgevenden aard. Niemand wordt door haar tot ingaan gedwongen. Zij zal allerminst euvel duiden, dat wie zijne instemming niet kan geven, naast haar zijn eigen weg gaat. Feitelijk is toch van een samengaan van alle zoogenaamde liberalen al reeds lang geen sprake meer.

Indien het thans komt tot een openlijke scheiding tusschen conservatief- of oud-liberalen eenerzijds en democratisch- of vooruitstrevend-liberalen anderzijds, zal dat niet het werk wezen van de Liberale Unie, maar een natuurlijk gevolg van het gemis van geestverwantschap tusschen beide groepen, een gemis dat zich allengs duidelijker heeft geäccentueerd en dat niet meer kan of mag worden bemanteld.

Onjuist is de beschuldiging, dat het programma is gericht op uitstooting. Het is veeleer uitvloeisel van de innige overtuiging, dat de liberale partij krachtens haar eigen beginsel een sociale hervormingspartij behoort te zijn; dat ten opzichte van de sociale vraagstukken van den dag voor haar de tijd van overweging voorbij moet wezen, die van handelen daarentegen is aangebroken.

Voor allen die deze overtuiging oprecht deelen, kan het programma het vereenigingspunt wezen, omdat het, zonder in hinderlijke details te treden, zich ertoe bepaalt in breede trekken aan te geven, wat een liberale uitwerking der vereischte maatregelen vordert.

Een liberale, loyale, niet-benepen opvatting behoort ook bij de waardeering van het programma voor te zitten. Niet allen die hun oordeel uitspraken, gaven daarvan blijk. Is het juist, dat een goed verstaander slechts een half woord noodig heeft, even waar is het, dat voor een kwaad verstaander de duidelijkste woorden niet voldoende zijn.

Een merkwaardig voorbeeld levert de opmerking, gemaakt naar aanleiding van hetgeen omtrent de herziening der armenwet in het door het bestuur voorgestelde urgentie-programma werd gezegd: er werd gesproken van ‘eene herziening der armenwet, ter verzekering der samenwerking van alle armbesturen en tot erkenning van den plicht der overheid, zoowel om nood te lenigen als om voortwoekering van het pauperisme te keeren’. Een kwaad verstaander las in deze woorden de toekenning van een recht op geldelijken onderstand aan iederen bedelaar, dronkaard enz.!

Het nieuwe tijdvak in de parlementaire geschiedenis, dat met de verkiezingen in den aanstaanden zomer zal worden geopend, behoort voor alles te worden het tijdvak der sociale wetgeving. Op dat gebied is een beschamenden achterstand in te halen.

De Liberale Unie heeft dit gevoeld; haar verkiezingsprogramma laat daaromtrent geen twijfel.

Door de verschillende hervormingen, in dat programma genoemd, loopt de gulden draad der sociale rechtvaardigheid. Zij stempelen de partij, die voor haar in het krijt treedt, tot een sociale partij.

De overtuiging, dat deze hervormingen vóór alles behooren

tot stand te komen, heeft ook de houding der Unie tegenover het nog onopgeloste kiesrechtvraagstuk bepaald.

'Het nog onopgeloste kiesrechtvraagstuk': immers de tot stand gekomen kieswet kan kwalijk *eene oplossing* van dit vraagstuk heeten, althans geen liberale oplossing, getuigende van breede opvatting en democratischen zin. Zij geeft in geen geval de oplossing, waarvoor de Liberale Unie herhaaldelijk en met nadruk is opgekomen.

Vandaar de vraag, of niet ook herziening der kieswet bij de verkiezingen op den voorgrond behoort te worden gesteld.

Verschillende redenen hebben de Unie daarvan teruggehouden.

De overtuiging, dat een hernieuwde kiesrechtagitatie een vruchtbare hervormingspolitiek hinderend in den weg zou treden, zoo niet onmogelijk maken, oefende grooten invloed. De overweging, dat de werking der nieuwe wet behoort te worden afgewacht, omdat den overwinnaars bij de stembus van 1894 de gelegenheid behoort te worden gelaten, te toonen, wat hun stelsel in de praktijk vermag, en omdat de ervaring omtrent de uitkomsten der wet de feitelijke basis moet verschaffen voor verdere actie, deed zich daarnevens gelden. Ten slotte mocht niet worden voorbijgezien, dat de vraag, of Grondwetsherziening niet de noodzakelijke voorwaarde is voor eene definitieve oplossing van het kiesrechtvraagstuk, misschien eerlang aan de orde zal moeten worden gesteld.

Wie zich de oppositie in 1894 tegen het voorstel-Tak voor den geest roept, wie van oordeel is, dat in de uitdrukking 'mannelijke ingezetenen' in art. 86 der Grondwet een ongerechtvaardigd exclusivisme ligt opgesloten, zal allicht geneigd zijn den aandrang tot nadere regeling van het kiesrecht onder *deze* Grondwetsbepaling als vrij onnutte moeite te beschouwen.

De voorstanders eener democratische kiesrechtregeling, die alle burgers roept tot medewerking aan het Staatsbestuur, met uitsluiting alleen van hen wier ongeschiktheid blijkbaar is, hebben alle aanleiding op dit oogenblik, bij *deze* verkiezingen, onder handhaving van hun beginsel, eene afwachtende houding aan te nemen, gereed als zij zijn, actief op te treden, zoodra dit noodzakelijk zal blijken, en op de wijze die dan de doeltreffendste zal worden geacht.

Hiermede is geenszins gezegd, dat, wanneer in de nieuwe Kamer de vooruitstrevenden eene meerderheid mochten ver-

krijgen, het afkeuring zou verdienen, reeds vóór afloop van het komende vierjarig tijdperk een voorloopigen maatregel te treffen, waardoor de nieuwe kieswet van haar ergste gebreken zou worden gezuiverd. Een voorstel van dien aard zou natuurlijk op hartelijken steun van de meerderheid moeten kunnen rekenen. Maar het einddoel kan niet wezen wijziging hier en daar van *deze* kieswet. Eene nieuwe regeling op breederen grondslag blijft het desideratum, al ware het voorbarig daarvan den inzet te maken bij deze verkiezingen.

De programma's der Unie werden vastgesteld ‘om te strekken tot vereenigingspunt voor alle vooruitstrevende vrijzinnigen’. Zal dat doel worden bereikt?

In 't belang van het land, in 't belang der zaak is samenwerking van alle principieel gelijkgezinden ongetwijfeld niet minder gewenscht, als het uiteengaan van hen, wier meeningen omtrent het te volgen staatsbeleid, op hoofdpunten, uiteenloopen. Het eene is even noodig als het andere, zullen de gewenschte hervormingen tot stand komen.

Of zij, die te dezen invloed kunnen oefenen en leiding kunnen geven, over voldoende toewijding, voldoende ruimte van blik en voldoende zelf beheersching beschikken, om, met terzijdestelling van kleine grieven en quaesties van persoonlijken aard, op samenwerking en vereeniging van alle democratische niet-socialistische groepen aan te sturen, zal nog moeten blijken. Geheel gerust zijn wij daarop niet.

De groep der radicalen, althans het orgaan dier groep, heeft het steeds zoozeer goede politiek geacht en het consequent als zijn roeping beschouwd, op de liberale partij, ook op de vooruitstrevende liberalen en op de Liberale Unie af te geven, en deze te vervolgen met haat en spot, dat de vrees is gewettigd, dat aan die zijde allicht het streven, gezamenlijk iets groots tot stand te brengen, in de persoonlijke politiek zal ondergaan, tot schade van het gemeene welzijn en van de belangen van hen voor wie men heet op te komen[1)]. Want

1) Het inmiddels verschenen ontwerp van een verkiezingsprogramma van het bestuur van den Radicalen Bond vertoont zooveel overeenstemming, wat de belangrijkste punten betreft, met de beide programma's der Liberale Unie, dat de weg tot samenwerking van beide groepen, bij goeden wil van weerskanten, ons voorkomt wel te kunnen worden gevonden. Bedriegen wij ons niet, dan blijkt alleen met betrekking tot de ten opzichte van het kiesrechtvraagstuk te volgen tactiek van eenig zakelijk verschil.

dit is wel zeker, dat op eene actieve hervormingspolitiek niet veel kans bestaat, als niet allen, die deze politiek voorstaan, trouw bij elkander houden en gezamenlijk optreden tegen de conservatieven van allerlei gading, zij mogen dan clericalen of liberalen heeten.

Vooral op de kiesvereenigingen in de verschillende kiesdistricten rust de moeilijke taak, door verstandig beleid tot eenheid te brengen, althans tot eensgezind handelen, al wie zonder principiëel verschil zijn gescheiden, vaak door misverstand, gemis aan waardeering of persoonlijke antipathieën.

Moge de wensch vervuld worden, dat de aanstaande verkiezingen tusschen conservatief- of oud-liberalen eenerzijds en sociaal-democraten anderzijds slechts ééne hervormingspartij zullen zien optreden, ook al mogen van hen die dus vereenigd optrekken, sommigen bij voorkeur vrijzinnigen, anderen radicalen, dezen volkspartijders, genen democraten zich noemen. Niet die namen, wel hunne eensgezindheid kan het Vaderland heil brengen.

27 November 1896.

MOLENGRAAFF.

Verzen.

I. Zeer stille wateren.

Nu is mijn Leven als, in groene weiden,
Waar lichte lammren thijm en klaver grazen,
Een stil vlak water. Spelekoeltjes blazen
Op 't meerblauw, nauw van 't luchtblauw te onderscheiden.

Libellen fladdren, biezepluimen wuiven,
Een zwaluw raakt de ranke lischbloemlansen.
Zilveren wilgen weven schaduwkransen,
Berken doen bladersneeuw in 't water stuiven.

Als blanke scheepjes zeilen zwanen zoetjes,
Als witte zwanen spelevaren bootjes.
Blauwgrijze duiven baden rozepootjes
En blonde kindren, bloote lelievoetjes.

Zoo ligt mijn Leven en weerkaatst de weiden,
Met al mijn droomen, die daar spelen komen,
Lammren en vogels, bootjes die niet schromen,
Tevreden spiegel, trouw en kalm-bescheiden.

Doch onder 't puur-azuren water waken
De donkre geesten van mijn droef verleden
En heffen de armen, vurig als gebeden
Van wie voor zonde in 't vagevuur moet blaken.

Wee dan het spiegel-speelgoed van mijn Leven!
't Wordt plotsling ál onwillige offerande,
Of 't vagevuur zóo fel 't Verlêen niet brandde,
Als 't Heden werd ten afgrond ingedreven.

Verdwenen zijn de teedre Mei-landouwen,
In donker fronsen van de kolk, vervlogen
Zijn paerlen duive en blonde wolk, als logen
Waar Waarheid nadert, naakt, met haar getrouwen.

Verzwolgen zijn de staatsievolle zwanen,
De onnoozle kindren zacht met lachende oogen,
De dartle vracht der scheepjes, ingezogen
In 't grondloos rijk van smart te zwart voor tranen.

Dan ligt mijn Leven vredig als te voren,
Passief, in ootmoed, passieloos, en wiegelt
Het slapend lucht- en landschap, trouw weerspiegeld,
En wil niet weten wat daar weent, verloren.

Slaap, Leven, slaap, en laat uw droomen drijven
Op 't kristallijnen vlak van 't helder Heden,
Weerkaats uw klein kalm wereldje tevreden,
Vergeet en hoop, vraag niet of 't zoo zal blijven.

II. Tuinen.

O koele tuinen van mijn kindertijd,
Vol stille waatren en vol donkre boomen,
Zwaarmoedig ruischende in mijn reinheidsdroomen,
Wat strekt ge u ver, wat breidt ge uw schaduw wijd!

O 't vogelroepen in den zomerwind!
Hoe zoetjes zong, in 't zoevend groen der kruinen,
Haar vredelied de ziel van de oude tuinen,
Voor 't godezoekend, menschenvliedend kind!

O schommel hoog met breeden slingerval
Mij zalig zwiepend tusschen ritselblâren,
't Roosrood gezichtje omwaaid van 't blond der haren,
In jubelvreugd die 'k nooit vergeten zal!

Zacht wieglend boven 't spieglend watervlak,
Die brug geschakeld van metalen mazen,
Mijn hart gelijk: elk tochtje dat kwam blazen
Bewoog de brug, die veerde en werd niet wrak.

Die lila vijver in de schemering,
Waar dreef de sneeuw van lelieën en zwanen,
In 't groen gevat van ronde lindenlanen,
Als amathyst in esmeralden ring.

En 't rozenboschje ontvlamd in rozevuur,
Als 't braamstruweel, waar Mozes voelde omsloten
Zijn God, - ik, God zag bloeien zon-omvloten,
Den Al-God voelende in Gods Al-Natuur.

In d'ouden spiegel tuur ik, dat ik vind
Priëel en perk, en hoe de paden bruinen,
In slingerloop, door 't labyrinth der tuinen....
't Is àl zóo ver: ik kijk mij de oogen blind.

Tuinspiegel dof, gebarsten en verweerd,
Was 't u niet waard, onder het web der jaren,
Een klein heel beeld van 't Eden te bewaren
Waar ik voor eeuwig heimwee heb geleerd?

III. Wereldsmart.

O kracht der heldendagen
Van lang gelêen!
Voor heel de Wereld dragen
Haar smart - alleen.

Van wie door 't booze Leven
Geslagen zijn
Liet ik me als rozen geven
De zware pijn.

Doch toen ik ál dat lijden
Der Wereld droeg,
Was ik voor 't ál-bevrijden
Niet sterk genoeg.

En onder vreemde weeën,
In stroom van bloed,
Ligt weerloos wreed vertreeën
Mijn overmoed.

Nu wend ik wel naar 't Oosten
Mijn aangezicht,
Doch kan mij zelfs niet troosten
Nieuw dagelicht.

IV. Joyeuse entrée.

O toen Zij mijn leven binnentrad,
Met haar lelie in zeegnende handen,
Toen baanden haar voeten een lichtend pad
En toen rezen en weken de wanden.

O toen Zij zoo zacht in mijn kamer kwam,
Met haar lelie uit hemelsche landen,
Toen voelde ik een vreugd die mij d'adem nam
En ik stond met gehevene handen.

O toen Zij mijn leven binnentrad,
Sloeg mijn hart als een altaar aan 't branden
En mijn leven zoo klein werd een Heilige Stad
Voor de vromen uit lagere landen.

O geev' Zij die mijn woning binnenkwam,
Waar haar oogen den Booze uit verbanden,
Dat ik, rein als een lelie en zacht als een lam,
Haar nog zegen' met stervende handen!

V. Luchtballon.

Log schommelt, boven 't volk met open monden,
Bedwongen nog, de blonde luchtballon,
Die blij zal stijgen om in 't rijk der zon
Ons sterk onsterflijk streven te verkonden.

Maak los het touw dat hem weerhouden kon,
Laat hoog in 't blauw zich tot een wolkje ronden
't Beeld van onze' aardbol, als symbool gezonden
Van menschenwil, die aardzwaarte overwon.

Zoo, boven 't laag druk marktplein van dit leven,
Hangt zwaar mijn ziel en zwelt van vrijheidszucht
En scheurt het koord, dat haar niet op wil geven.

Bij de aarde en niet ván de aard zijn dringt tot vlucht.
Breek los haar banden, laat haar opwaarts zweven,
Wegwerpend ál haar ballast, onbeducht.

VI. Zinnen.

O Zinnen, wilde jagers, fel op buit,
Bewaakt nu elk de u toevertrouwde poort
Van 't blanke huis, dat mijmere ongestoord,
In de eigen kamer, de eedle koningsbruid!

Brengt niet de Jonkvrouw wat u zelv' bekoort:
Muziek en rozen, wijn en zomerfruit
En donzen koelte en vogelengefluit
En schoon gelaat en zangzoet liefdewoord.

Heerschzuchtig zijt ge, o knapen, en vergeet
Dat Zij wier zachtheid zwakheid lijkt, niet gij
De gouden kroon draagt en het purperkleed.

Gunt de edelvrouwe één stonde alleen en vrij,
Eer door de poorten storme weelde of leed,
En laat mijn Ziel haar droom van heerschappij.

VII. Aardeplichten.

Kleine Aardeplichten, babblend rond mijn dag,
Als woel'ge kindertjes rond moeders schoot,
Bezoedelt niet den mantel vlammendrood,
Die op mijn schoudren viel, toen 'k nederlag
In heil'ge extase om Gods profeet, zóo groot,
Toen ik hem opgevoerd ten hemel zag!
En stoort mij noodloos niet met woord of lach,
Als 'k u, één stonde, in tempelstilte ontvlood.

Ik draag volgaarne uw lieve lasten wel,
Doch 'k dien ook grooter Plicht, die streng zich wreekt
Zoo 'k hém verwaarloos om uw kinderspel.

Wacht dan bescheiden, waar hij 't zwijgen breekt
En klaagt niet plaagziek dat ik ú niet tel.
Weest stil, als kindren wanneer vader spreekt.

VIII. Lijden.

Rijt niet zóo ruw de veezlen van mijn zijn,
O wreede Wreker van mijn bleek geluk!
Kind van veel tranen was mijn vreugde, o pluk
Niet één voor één de teedre blaadjes fijn!

Ontwortel forsch mijn leven, met één ruk,
Maar terg mij niet met telkens feller pijn.
Drink niet mijn hartbloed traag als weeldewijn,
Scheur niet zóo scherp mijn trillend zielkleed stuk!

Wel wilde ik wachten, handenvouwend stil,
Den wijzen Maaier wandlende op zijn veld,
En buigen 't hoofd, als rijp graan, voor Gods wil.

Doch angst bevangt mij nu hij zóo zich meldt,
Geen maaier, maar een beul, waar 'k bang voor ril,
En eer God komt, lig ik door Smart geveld.

IX. Vrees.

Laat los de blauwe plooien van mijn kleed,
O handen grijpende in vertwijfeling!
Hoe zou 'k u redden, zoo ik mee verging
In 't zwart moeras van moedloosheid-in-leed?

Eens lokte ook mij een bleeke dwaallichtkring,
Gevloekte zielen woest en roekloos-wreed,
In deze poel, doch toen ik God beleed,
Stond rond het water, blank, een rotsenring.

En, drijvend blij op 't wijdgespreid gewaad,
Voelde ik mij dragen tot der Eeuwen Rots.
Aanroept ook Hem, die helpt als ál vergaat!

En wijt mijn weigren niet aan kouden trots,
Doch wel aan vreeze en ootmoed: dan, wie staat
Vall' niet opnieuw zóo diep uit de armen Gods.

X. Streven.

Armzalige enge wereld, waar ik streed
Om lucht en licht, gekerkerd in mijn dagen,
Op d'adem Gods door wolkenzee gedragen,
Ontvlucht mijn ziel u met een zegekreet.

Ik durf, alleen, het opperst waagstuk wagen.
Vermetel grijp ik Gods genadekleed.
En, schoon ik niets van dood of leven weet,
Hoog heft mij hoop: Elia's vlammenwagen.

Ik wil niet rusten eer ik wedervind
Mijn lelietuin van heil'ge kindervrede,
Die bloeit in 't blauw en balsemt in den wind.

O goede Hovenier, aanhoor mijn bede!
Leid bij de hand uw arm verloren kind:
Ik weet geen weg, ik beef bij elke schrede ...

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

William Morris.

Bericht.

Zijn leven is uiterlijk heel weinig bewogen. Hij wordt geboren in 1834. Gelijk Ruskin erft hij van zijn vader een goed vermogen. Zijn opvoeding en vorming zijn vollediger dan die van de meeste jongelui in Engeland. Zij wordt, gelijk die der besten, te Oxford voltooid. 't Is verkeerd, zich een Engelsche Universiteit als deze te denken gelijk een Hollandsche of Duitsche van dezen tijd, waar bepaalde *vak*-opleiding, in door de wet omschreven perken, overheerscht. Oxford University is in Engeland nog, wat de Parijsche in de middeleeuwen was: een middel tot menschvorming in wijden zin. Studenten komen er niet alleen om examen te doen. 't Is een ‘Ons Huis’ voor meer ontwikkelden, en de kunst heeft er haar plaats. Morris vindt er Burne-Jones, en komt er in aanraking met Ruskin en Rossetti. Hij schildert en doet bouwkundig teekenen en gaat bij een architect werken.

Zijn eerste gedicht verschijnt in 1858. ‘The defence of Guenevere’ heet het en de titel duidt het middeleeuwsch romantisch karakter aan. In 1861 is een clubje vrienden bijeen: Ford Maddox Brown, de zeer robuste en heftige schilder; Dante Gabriel Rossetti en Edward Burne-Jones; een architect: Philip Webb; een ingenieur en bouwopzichter: Peter Paul Marshall, en een Oxfordman, Charles Faulkner. Zij spreken over de oude tijden, toen de werkman een kunstenaar was. Het denkbeeld wordt geopperd om samen een maatschap te vormen, tot het ontwerpen en doen vervaardigen van decoratieve voorwerpen en toestellen. Wie het missen kan, legt een *fiver* op tafel. De grap wordt besloten door Morris, de eenige die over geld en tijd beschikken kan, tot beheerder te benoemen. Maar Morris leeft in het denkbeeld en maakt het tot ernst. Een circulaire wordt opgesteld, vermeldend, dat een groep kunstenaars zich tot een maatschap vereenigd heeft, om werk op een degelijk

artistieke en weinig kostbare wijze uit te voeren, en hun vrije uren te besteden aan het ontwerpen van teekeningen voor allerlei bedrijven. Een jaar later al houden zij eene tentoonstelling en verbazen de bezoekers door hun kerkramen van gebrand glas te toonen, een industrie toen zoo uitgestorven, dat men niet aan haar herleving gelooven kon en van bedriegerij sprak. Gestadig aan worden oude industrieën herboren en verjongd. Tegels, behangselpapier, chitzen, geweven en gedrukte stoffen, tapijten, worden onder handen genomen; en meest is het Morris die zelf de ontwerpen geeft. In de tapijtweverij ontdekt hij de oude steek en laat nu ook geweven behangsels met figuren maken, naar ontwerpen ditmaal van Burne-Jones. Straks volgen meubelen, en het laatst boekdrukken. En alles wordt met de hand gedaan - Ruskin's haat van het machinale is door Morris ingezogen. De firma, in 1872 op meer zakelijken voet gesteld, opent ook een winkel in Londen, waar behalve haar eigen fabrikaten, artistiek glas- en aardewerk van *Morgan* te koop is. Zij onderneemt inrichtingen van woningen en voert terug tot de forsche vormen van 't vroeg middeleeuwsche. Met anderen sticht Morris omstreeks '85 de *Arts-and-Crafts-Society* tot het bevorderen van dezelfde beweging, die zijn firma aangestuwd heeft en tot zijn dood blijft hij er voorzitter van. Haar twee- of driejaarlijksche tentoonstellingen - dit jaar de vijfde - met voordrachten over belangrijke onderwerpen van kunst-industrie, zijn velden van strijd. Het afwijkende in karakter en vorm der daar getoonde voorwerpen heeft tot lach en hoon geleid, zooals de eerste tentoonstelling van de schilderijen van Burne-Jones.

Als werkgever en werkman is Morris in de werklieden-beweging gekomen. Hij bekende zich tot een vrij-socialisme of communistischanarchisme. In de clubs der propagandisten zoowel als op straat werd zijn breede figuur in het blauw-wollige buis veel gezien, en zijn woord was een opwekking als dat van weinigen. In optochten trok hij mee en bij de betooging tegen het afsluiten van Trafalgar Square door den conservatieven minister Mathews - om de worsteling tusschen betoogers en militairen, in de ‘beweging’ als ‘Bloody Sunday’ berucht - stond hij vóóraan. Het weekblad ‘The Commonweal’, door nichtjes van Rossetti in de Parken gevent, werd grootelijks door hem geschreven en de tekorten door hem betaald.

En onder dat alles schreef hij. Na Guenevere dichtte hij van Jason - een romantische Sproke, in een atmosfeer van mysterie, van een Godgeboren Griekschen held. Onvermoeid vloeide regel in regel, verbeelding in verbeelding, dertien honderd verzen lang. Toen volgde de aaneenschakeling van oude sproken uit middeleeuwschen tijd in zijn *Earthly Paradise*. IJslandsche sagen bewerkte

hij tot zijn *Story of Sigurd the Volsung and the Fall of the Niblungs* en bracht Homerus' Odysseus en Virgilius' Aeneas in Engelsche verzen over. Nu geheel doordrongen van oude folklore zette zijn verbeelding zich zelf te werk en verhalen van wondere gebeurtenissen, ontmoetingen, strijd en liefde in ongekende landen, van ruige bergen en weelde-valleien, van lange tochten in gevaren volgden elkander, half proza, half vers, soms enkel proza. Een wereld van weelderiger verbeeldingsgroen, die met opzet geheel teruggeschoven bleef in oude, onzekere tijden door de vele oude wendingen van haar taalkleed: *The Story of the Glittering Plain, The Roots of the Mountains, A Tale of the House of the Wolfings, The Wood beyond the World, The Well at the Worlds End*. En van de toekomst dezer werkelijke wereld verhaalde hij in zijn *News from Nowhere*. De meeste van deze verhalen verschenen, sinds hij zijn eigen drukkerij hield, tegelijk in het karakter van al de daar gedrukte werken: op geschept papier, op de handpers gedrukt, in grijsblauw bordpapieren band en wit linnen rug - en bij gewone uitgevers voor het algemeen publiek.

Om ten leste van zijn arbeid als drukker te verhalen. Drieërlei soort van lettertype heeft hij zelf geteekend, en ze genoemd naar het boek waarvoor zij het eerst gebruikt werd. De *Golden-type* voor zijn herdruk van den *Golden legend*; een Romeinsch type, scherp van sneê, met fijne lijnen, die klaar in het papier drukken. Toen, naar den Gotieken vorm zich wendend: de *Troye-type*, zwaar en zwart, de bladzij vullend zonder wit gezet, gebruikt voor *The Recuyell of the Hystories of Troye*. Eindelijk, met voorbestemming voor de zware Chaucer-uitgaaf, nu dit jaar voltooid, zijn geheel Gotieke zwarte Chaucer-type, al in 1892 gebruikt voor *The Order of Chivalry*. - Vijftig werken in het geheel heeft hij op zijn handpers gedrukt, doen drukken liever: behalve de door hemzelf geschreven boeken, meest herdrukken van middeleeuwsche romancen, of ook religieuse geschriften. Werden zij geïllustreerd - het figuur-verbeelden deed Burne-Jones, een enkel maal ook Crane; de ornamentiek ontwierp hijzelf en sneed ze soms zelf in het hout. In de verdeeling zijner pagina's en in het aanbrengen van versierde hoofdletters volgde hij Caxton; op de titelbladen werd de titel meest heel zwaar op gefigureerden grond gedrukt, terwijl een randversiering, binnen rechte lijnen gansch de pagina opvullend, er omheen geslingerd lag. Het drukken, met door hemzelf gemaakten inkt, geschiedde op de handpers, die evenwel niet naar oud-model, doch hedendaagsch mechanisch werkte. - Langdurige arbeid, goed betaald, geschept papier, dit alles maakte zijn boeken duur, en niet eer vonden zij, in zeer beperkte oplaag, koopers, sedert bleek dat de weinige exemplaren, bij het toenemen der belangstelling in later

jaren, in prijswaarde stegen. Zóó werden vraag en oplaag grooter; namen van 250 tot 750 exemplaren toe.

Hoe veelvuldig de bemoeiïngen van Morris, hier opgenoemd, ook zijn, ze valden nog niet geheel zijn leven. Zooals Ruskin, trad ook hij direct als leeraar van de ambachtsklasse op en gaf aan een aantal werklieden raad en richting in kunstontwikkelen. En aldus de toekomst voorbereidend werkte hij tegelijk, als hoofd eener Vereeniging tot bewaring van oude gebouwen, voor het ongerept houden van de nalatenschap der voorzaten en van de voortbrengselen der meest publieke kunst: de architectuur.

Kenschets.

Als menschen van ons gaan, die we heel noodig hadden om ons heen, schijnt, nà dit heengaan, de leegte tastbaar. Hoe komt het dat zelfs nu, eenige weken nà zijn dood, de ruimte die Morris vulde, nog niet geledigd lijkt? Het antwoord klinkt als een paradox, maar de waarheid ervan staat er niet minder vast om. Morris' heengaan is nog niet tastbaar, om de sterkte van leven die in hem was. De werkingen van de stuwkracht in hem schijnen nog om ons heen te golven, al is de kracht zelf verdwenen.

Dat is wel de sterkste herinnering die hij achterlaat: hij heeft *geleefd*. Niet van éen kant, scherp, als tusschen engheid door, heeft zijn kracht zich geopenbaard. Er zijn velen, die opstuwen als met de ontploffing van kruit; anderen, die opjagen met het sterke drijven van den wind. In Morris gloeide het leven als in een zon, en naar alle kanten spreidde zich uit de energie die in hem opgehoopt lag.

‘Ik heb van mijn leven genoten, zooals weinigen 't doen.’ Deze verzekering werd gegeven in een van zijn laatste gesprekken met een vriend. Maar was niet heel zijn doen de getuigenis ervan? Rijkdom en blijheid, die uitvloeiden naar alle kanten; licht en warmte die uitstroomden met weligheid. In al zijn verzen: zon, en die lenige darteling van beelden en klanken, oorstreeling en rythmisch gevlei, dat niet wilde ophouden. In zijn ornamenten: gespeel van krullen, rankend uit elkaar, in elkaar, een lijnronding zonder einde. In zijn kleurcomposities: helder geklank en geschetter tegen elkaar, blauw,

groen en geel; hard, krachtig, onbevreesd. Laat ze blìj uitslaan en opwekken, in de felle zon zijn zij geboren, die kleuren. En in zijn menschverbeelding: d a d e n ; daden van menschekracht, daden van menschgeluk, daden van menscheweelde; moed, die niet versaagt; liefde, die wel hartstocht en zinneblijheid durft zijn; beweging die vrij en dus gracelijk gaat; leven in de vrijheid buiten, en genot van zonnepracht.

Een vol menschbestaan heeft hij geleefd. Zie hem aan, en achter hem ook sterke stuwkrachten van dezen tijd: Wagner, Ibsen, Nietzsche. Zijn zij niet ook teruggedoken, zooals hij, in de levenszee van forschen slag, die voor eeuwen golfde, en hebben niet ook zij het menschenleven van nu en later zich uitgebeeld als nog beheerscht door die *oude* kracht: Natuur, oningetoomd? Maar zij hebben met het leven gestreden; zij zijn ziek gemaakt door het leven, en in hun uitbarsten boven het leven hooren wij de gebroken snaar, de overprikkeling na eerst t'overwinnen pijn. Morris, alleen, heeft in ons midden gestaan als een Zoon van het Derde Rijk, het Rijk van de Zon. Zijn muziek klinkt over ons heen als die van Wagner, door Richter gezuiverd. De kracht en passie van Wagner, de uitbarstende levensstuw, de zinneliefde - als zij, door Richter héen, uit het orkest komen aanzwellen, is de òverprikkel verdwenen in de rijke volheid van een gezond menschewezen. De trillingen hebben vrij spel en stralen uit naar alle kanten heen, in een stroom van levenslust.

Morris heeft geen zorg gekend. Geen ontbering heeft zijn vroege jeugd verbitterd. Geen zielsstrijd heeft zijn kracht gebroken. Geen levensraadsel heeft zijn denken overprikkeld; geen eerzucht hem gekweld en dus ook geen miskenning hem op een zijpad gedreven. Een dynamieke kracht, een werker, een schepper. In Oxford als student heeft hij vrienden gevonden, die zijn liefde deelden. De weg stond voor hem open, en de bouwkunst lokte hem allereerst. De verbeelding die zij aanzet en beheerscht: visioenen van wijde ruimte, van Versiering, ondergeschikt aan doel en lijn. Liefde voor oude tijden die zij opwekt, van kunst en ambacht één; uit haar gesproten en door haar beheerscht. Er zijn er, wier ziel naar de middeleeuwen terugbegeert, wijl zij daar haar donkerte

vindt om haar fijnste vezelen in uit te spreiden. De middeleeuwen die Morris zocht, waren de dagen van de Gilden, toen bespiegeling was overwonnen door het Werk en wedergeboorte van den Natuurmensch in arbeid stond. Zooals met de zóogenoemde Prae-raphaelieten: allen wilden zij terug tot vóor de ziellooze schoonheidsviering van den vorm. Tot de waarheid en den hartstocht kwamen sommigen; tot het mysterie en de vormverwringing anderen. Zijn leven lang heeft Morris in een der laatsten zijn liefsten vriend en staâgsten helper gevonden; hijzelf, evenwel, was bij het L e v e n , in het Leven gebleven.

De bouwkunst bracht hem tot het ambacht, en het ambacht tot de werkelijkheid, die nu is, in dezen tijd. In zijn dicht en in zijn proza ging hij terug, tot de Grieken en Germanen toen zij mannen waren van gansche passies en groote daden - of vloog er overheen, in een droom van een verjongd geslacht. En in zijn arbeid kwam hij, noodzakelijk, tot hetzelfde: een terug tot het oude, en met een zwaai tot het komende. Zóo kreeg de werkelijkheid nooit vat op hem. Het leelijke van nú, dat hij gezien heeft meer dan velen, kraste niet in hem, het lijden, - van anderen - verweekte hem niet of ontzoog hem zijn kracht. Zijn socialisme was een vlucht, niet van een laffe, maar van een vogel. Zijn propaganda een scheppen en dus een ontkomen, als zijn kunst. Als hij zou zijn gaan denken over dit leven, gaan pijneu onder het lijden, zou hij in tweeën gebroken zijn als zooveel anderen. Zijn gezondheid, zijn levenskracht, zijn levenslust, - drie woorden voor één verschijnsel - hielp hem er overheen. Hij nam de lijders mèt zich, ging vooraan en dreef hen voor zich uit, de blijde toekomst in. Zóo heeft hij kunnen propagandeeren, volkstoespraken houden, vóoruitloopen met een vaandel, zich mengen onder de hoop, treden in de modder en - vuil noch klein worden. Hij vroeg niets, maar gaf altijd, uit zijn onuitputbaren schat van energie, die was Hoop en Vertrouwen en Moed.

Wat hebben ze van hem gedroomd en gedicht, Goethe al, en Wagner, Nietzsche, Ibsen: den Nieuwen Mensch van overgroote kracht. De zelfbespiegeling zou uit hem zijn; de zelf-

kwelling zou niet voor hem bestaan; het Geweten, een ongekende plagerij. Zichzelf; zichzelf bewust, versmelting van schoonheid en natuur; Godmensch en diermensch ineen. En hoe hebben zij, in hun worstelen om hem te genaken, hem verwrongen als de engel Jacob, aan den droomladdervoet. Een schim is hij voor ons gebleven; een verlangen en geen Lijf; een verpersoonlijking, maar geen Wezen. Zij hebben hem opgezet en uit elkaar gehaald en de stukken weer aaneen gelijmd. Enkel been en knokel is hij geworden; staal en steen; maar zijn deugden en ondeugden bewogen hem niet. En wij, die toezagen en verlangd hadden, schrikten terug.

En, midderwijl, hier had hij geleefd: de nieuwe mensch en zij wisten het niet. De blijde Heiden, voor wien het Hebreeuwsch Christendom had opgehouden een roode doek te zijn als voor Nietzsche, want hij had het overleefd. Voor wie het Geweten had opgehouden een plaag te zijn, en voor wie de ondeugden abstracties bleven zonder vangarmen. Want de Natuur leefde in hem, in al haar volheid, en waar de Natuur leeft, verdwijnt al het kwaadsappig gespin van menschenhersens, zooals paddestoelen en miasmen sterven in de Zon. Wie die aan de ziekte der eeuw kon denken, aan twijfel en onrust als hij naar Morris luisterde, met Morris leefde, Morris aan den arbeid zag : in daden omzettend wat anderen alleen geleeraard hadden. De heerlijkheid van den blijden dag was opgegaan over de aarde; zonnegoud vloeide tot in hoeken van duisternis; Weelde walmde, en Levensblijheid joelde uit, ontkiemend, scheppend, barend. - Wat zijn wij, domoors, aardwurmen, aan het krieuwelen en wroeten. In de aarde en er boven, aan het wroeten naar goud, in donkerte en ontbering. Is er geen goud in de zon, machtiger en krachtwekkender dan wat het erts bewaart? Is er geen goud in het koren, als het wiegewuift in den wind? Is er geen goud in den dampkring, prikkelend de fijnste zenuwen? Hoort ge niet de rythmiek van het leven, dat zijn dicht zingt in het lichtgetril? Is er geen zegezang in de dracht van uw spieren en in de kracht en macht van uw handgewerk? Is niet uw lijf zelf een rythmiek van vorm en lijn; en de kleeren, die het omhangen, kunnen zij niet een weelde spreken van kleur. Wie heeft u den leugen ingefluisterd, dat zwoegen en wroeten noodig zijn tot winnen van uw brood?

Hoe komt het dat deze droom van *News From Nowhere* een n i e u w visioen lijkt, en toch is het verlangen dat hem geschapen heeft zoo oud, en hijzelf evenzeer? Droomen en idyllen zijn tot nu schier altijd de ontmanning van het leven geweest: tinten verzacht, vormen afgerond, kracht verslapt. Het droomvisioen van Morris is een actie, een vrucht van energie; een openbaren, versterken, gezonden van Leven. Het aangescherpt en toegespitst *Vernuft* was de veer, die de mechanieke wereld van *Looking Backward* beweegt: het bestaande van nú verder ontwikkeld; de vindingrijkheid en de wetenschap vereenigd in een toepassing die meer gemak bij minder arbeid zou verschaffen. Groote steden, en veel electriciteit: de menschheid op haar ouden dag in een leunstoel gezet. Morris - niet als Tolstoi om ethische redenen - werpt al onzen 'vooruitgang' op de mestvaalt: Stoom en electriciteit, machine en handreiking die het leven vergemakken en verhaasten; groote steden, die het samenpersen; groot-industrie, die het topzwaar maakt; weelde, die het verweekt. - Zijn toekomstdroom gaat niet naar de veralgemeening en verscherping van al deze 'vruchten der beschaving.' Het leven eenvoudiger, directer, frisscher; in de steden de prikkelende buitenlucht; menschenwoningen niet opéengehoopt maar verspreid; menschbehoeften verminderd; menschekracht versterkt; menschbeweeg flinker, zonder al de krukken der valsche beschaving. Londen is weer opgebroken in al de onderdeelen, die aan elkaar gegroeid waren; de buurten staan elk voor zich en tusschen hen in ligt de straatweg en groen weiland. Gebouwen zijn nêergehaald en vervangen door woningen - het eenig middelpunt dat gebleven is, is het Britsch Museum, brandpunt van het beschavingsleven: kunst en wetenschap, van eeuwen hèr. En de menschen hebben opgehouden te zwoegen; zij zien niet langer zwart van groezigen arbeid noch rimpelig van zorgen, noch nijdig van onderlinge wangunst om voorspoed. Over elkander te heerschen is zoomin hun wensch als hun lust. Er is een gemak van goede manieren, een onderling verstaan, die het samenleven vergemakkelijken. Werken is genieten, en het voortbrengen van wat onontbeerlijk en mooi is. Het zaaien en het oogsten is de weelde van buiten-zijn, en ze te vieren met feesten, als vanouds, schijnt vanzelf geboren uiting van natuurlijk leven. Hoe komt het dat deze

idylle ons niet áandoet als de herdersromans en gedichten daar de 17e, de 18e eeuw zich in verlustigd hebben; dat de afwezigheid van donkerte in dit licht-tafereel ons niet kil maakt? Omdat er geen zoetigheid in is die ons weê zou kunnen doen worden. Lievigheid, teêrgevoeligheid, noch verwijfdheid zijn in deze verbeelding van den gouden tijd. 't Is geen ‘dierbaarheid’, geen ‘braaf hendrikheid’, geen moreele spierloosheid, die de verhouding dezer menschen onderling beheerscht. Zij zijn vereenvoudigd - - dat is àl. Zij weten weer te genieten van het leven als naiëven; zij hebben geen behoeften te bevredigen ten koste van anderen; hun neigingen en driften zijn niet meer overprikkeld en ze te leiden is niet ze te dooden. De gang dezer menschen is veerkrachtig en gespierd; zij hebben het vrije beweeg van hun leden herkregen en hun kracht is een kracht tot blijheid en tot schoonheid. Het tafereel is een visioen van een *man*, van lust en daad.

Gausch apart van versiering, bladverdeeling, lettersneê maken de boeken der *Kelmscott press* - zooals Morris zijn drukkerijtje noemde - een eigen indruk door de tint van den druk. Zijn inkt is niet flets; hij is *zwart*. Dit alweer is een uiting van de kracht, die wilde dat wat zich voôrdeed ook *zijn* zou. Maar zijn duw aan de meubelkunst gegeven teekent dezelfde kracht nog sterker. Hij was zoomin de eerste als de laatste om te leeraren en te belijden dat behandeling van materiaal moet steunen op begrip van zijn natuurlijke eigenschappen; dat verwringen, maskeeren, nabootsen ‘valsch en walsch’ is. Maar de rechtlijnigheid, de naaktheid, de strakheid der houten meubelen, die de eigenschappen zijn geworden der door hem geleide *Arts-and-Crafts*-richting, zijn sterker expressies dan van den drang naar aesthetische logica en waarheid. De potige strengheid, de harde onbuigzaamheid, de primitieve eenvoud van lijn, bouw en kleur waren de noodzakelijke uitdrukking van het karakter van den man, zooals - vlak er tegenover - de bevallige ronding, de zoete vormen, de teedere kleuren der Rococo de karakteristiek der 18e eeuw openbaarden. In de behangpatronen sprankte de kleur, zwierden de lijnen, groot forsch, welig - 't moest alles sterk zijn, eer dan harmonisch. Want zijn gulle levensgemakkelijkheid was nooit laf heid, en

zijn zoeken van schoonheid bleef ver van weelde en verfijning. Zijn *Neé*! klonk nooit zoo vlijmend als het uit Ruskin snerpen kon - hij was geen kritiek-mensch, geen ontleder, geen geeselaar, maar een vormer en schepper. Doch het was er te beslister om. Plooien en buigen lag niet in hem, voor wien moeilijkheden te overkomen een blijde taak was.

Wij zien hem dus nu zooals hij wás. Zelfzuchtigen als we zijn, willen we ook weten, wat hij gàf en ons nàliet. Het antwoord zou een teleurstelling kunnen lijken. Met de vijftig boeken, door hem op de Kelmscott press gedrukt, voor ons geplaatst, voelen we dat het goed is, dat niet méer deelen zullen volgen. De vindingrijkheid van Morris als ornamentist was niet ruim genoeg om groote verscheidenheid mogelijk te maken. Buiten cirkellijn en blad is hij nooit in zijn randversiering gekomen. Een enkel doorbladeren van Crane's ‘Fairie Queene’ toont niet alleen Crane's superioritet in vinden en verbeelden, 't doet de armoe van Morris' eigen werk in dezelfde lijn schier al te sprekend voelen. Ook komen er andere bedenkingen rijzen: de krachtverhouding, de vorm-eenheid van rand en middelvak zijn niet altijd zuiver gehouden; versierde hoofdletters, op twee pagina's opéengehoopt, doen soms het zetsel rammelen. Met het laatste gedrukte deel, den Chaucer in de *Chaucer-type*, met één exemplaar in de *Golden-type* en een derde in *Troye-type* zou, - voelen wij - onze collectie van Morris' typografie bijna volmaakt kunnen zijn. Want wat hij hierin volbracht heeft, is allereerst een aansporing. De uitgaven, op hand-papier, op handpers gedrukt, zijn te kostbaar; het uiterlijk der meesten meer aansporend tot bezien en bewonderen dan tot lezen - in ons dagelijks boekmaken kunnen wij langs denzelfden langzamen en archaischen weg nooit tot eenig resultaat komen. Maar wat Morris weer in ons gewekt heeft is het besef dat een boek, in zichzelf, een voorwerp van harmonie kan zijn; dat het eind der wijsheid noch der schoonheid ligt in wat jaren en jaren de kunst van den smoutzetter heette: het varieeren met het grootst getal lettersoorten. Een boek saam te stellen, kan, en moet, als elk ambacht, een werk van liefde wezen. Morris heeft het doen voelen - en niet een der boek-*bouwers* in Engeland en

Europa van dit laatste decennium der eeuw, die niet aan hém, direct of onbewust, te danken heeft.

Anders is het met zijn *Arts and Crafts*-beweging in de meubelkunst gegaan. De tentoonstelling dezer vereeniging, nu gehouden en geopend op den dag waarop hij stierf, leert in het kleiner geworden getal meubelen, en in het nog kleiner getal voorwerpen die van wezenlijk ‘kunnen’ spreken, dat de architecten en ontwerpers weten geen voeling te hebben met het koopend publiek. Er is maar één man, wiens werk de door Morris aangewezen richting voortzet: C.F. Voysey, zoon van een predikant, eenvoudig en streng in zijn persoon en scheppingen als architect en ontwerper. Dit gebrek aan resultaat is zoomin verwonderbaar als te betreuren. Morris - en Voysey - met hun zin voor strakken eenvoud, strengheid van lijn, gemis aan weelde-behoefte en verfijningszucht, kunnen niet de huis-inrichters wezen van meer dan enkelen. Het is al véél zoo men uit de burgerlijke stijlloosheid van vóor '60 geraakt is; zelfs de afdwalingen en overdrijvingen der aesthetische verfijningsbeweging van 1880 kenteekenen een vooruitgang van onderscheidingsvermogen. Maar om van de aesthetici tot Morris en Voysey te komen, is een enkel zuiveren van den smaak, een vooruitgang in onderscheiden, niet voldoende. Er moet een revolutie geboren worden in de karakters en levens-opvattingen; kloekheid, stoerheid, gezonde levenslust, harding van lijf en zinnen moeten verdrijven: weeldelust, moeheid, verfijndheid, slapheid, laf heid. - Morris te volgen, zonder zijn eigenschappen in zich te hebben, zou tot loutere vorm-na-aperij geleid hebben. Wij moeten nog wachten. Er zijn, hier in Engeland intusschen, andere krachten mede aan het werk, die in evenwijdige richting sturen. De soldaten- en avonturiersverzen van Rudyard Kipling kunnen niet in de hoofden van duizenden landgenooten dringen, of zij moeten er werken tegen òverbeschaving en verfijndheid. De decadence heeft haar afscheidsbrief in den zak.

Boek-maker, damastwever en fluweeldrukker; koperslager; handelaar in moderne kunstvoortbrengselen en meubileerder; dichter en prozaschrijver; anarchistisch-socialistisch agitator; volksspreker en redacteur van een eigen groep-orgaan - in

welk van deze hoedanigheden hij het meest volbracht, het meest gesticht, het beste nagelaten heeft, zou ik niet durven beslissen en niet willen onderzoeken. Hij was niet iemand om uit elkaar te halen en te ontleden. De herinnering die hij nalaat, is die van een Eenheid; van een veelzijdig zich geopenbaard hebbende Energie, die ons in elke uiting tot haar herkomst teruglokt. Dat een zoo sterke activiteit zelfs deze zoo sterke levenskracht betrekkelijk vroeg verteerd heeft, mag zich minder aan ons opdringen dan het besef, hoe sterk die kracht in hem geweest moet zijn, om zulk een handelleven zóó lang te kunnen instand houden. En als we, niet tevreden met hem gekend en hem in ons midden gehad te hebben, toch tenslotte de rekening van ons voordeel aan hem willen opgemaakt zien, dan kunnen we - al zal het ons weinig baten zoo we niet zelf iets van gelijke energie in ons weten - het tot de overtuiging brengen dat zelfs in deze ten eind ziekende eeuw het mogelijk is gezond te zijn, en gezondheid uit te stralen; te scheppen en te volbrengen in stee van te peinzen, twijfelmoê neer te liggen, verlangensziek te verkwijnen en ten leste weg te zinken in de benevelingen der mystiek.

Bromley, 8 Nov. '96.
L. SIMONS.

Het Hollandsch in Zuid-Afrika.

Het is bekend dat de taal die thans in Zuid-Afrika gesproken wordt afstamt van het Hollandsch der eerste kolonisten. Dr. W.J. Viljoen heeft in een dissertatie die kort geleden aan de universiteit te Straatsburg verdedigd is[1)], betoogd dat die taal in hoofdzaak een Noord-Hollandsch dialect moet geweest zijn. Hij maakt dit op uit de klanken, de woordenschat en de woordschikking van het tegenwoordige Afrikaansch. Een dergelijk gevoelen is reeds in 1882 uitgesproken door mijn geëerden leermeester, den heer C. Stoffel[2)]. Deskundigen zullen hebben uit te maken of Dr. Viljoen zijn stelling heeft bewezen; misschien moet zij in dien zin worden gewijzigd, dat men als grondslag van het Afrikaansch der XVII^{de} eeuw niet een dialect in den engeren zin van het woord dient aan te nemen, maar de platte spreektaal van een groote stad, de taal der kleine burgerij van Amsterdam, die uit ongelijksoortige elementen was samengesteld. Hoe dit ook moge zijn, de onderstelling van Dr. Viljoen verklaart ons nog niet de kenmerkende vereenvoudiging in verbuiging en vervoeging en tal van andere eigenaardigheden die het Hollandsch van Zuid-Afrika zoo scherp onderscheiden van alle Nederlandsche tongvallen. Het is inderdaad zonder voorbeeld, dat de taal eener kolonie in betrekkelijk zóó korten tijd in dié mate afwijkt van de taalvormen der moedertaal als dat het geval is geweest met het Afrikaansch. Eenige bekendheid met die taal mag ik bij mijn lezers onderstellen; niettemin wil ik hier eenige voorbeelden inlasschen van Afrikaansch proza en

1) Beiträge zur Geschichte der Cap-holländischen Sprache, Strassburg, 1896.
2) Volksalmanak der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 1882, blz. 6.

poëzie, die ter verduidelijking kunnen dienen van sommige bijzonderheden die ik in dit opstel zal behandelen. Uit ‘Di Geskiedenis van Jozef, ver Afrikaanse kinders en huissouwens in ons eie taal geskrijwe,’[1] citeer ik het gedeelte waarin beschreven wordt hoe Jozef zich aan zijn broers bekend maakt (blz. 22). ‘Toen Jozef hoor hoe Juda ver hom soebat om Benjamin tog maar te laat gaan, toen kan hij ni meer ni. Hij sê aan sijn knegs: “Gaat almaal weg uit di kamer.” En toen bars hij uit van di huil; ja, hij huil so hard, dat di mense dit buitenkant kan hoor. Hij sê: “Ek is Jozef; leef mij pa nog?” Nou kan mijn kinders nagaan hoe verstom of di broers was. Hulle kon geen woord praat ni. Josef sien toen dat hulle bang ver hom is om al die kwaad wat hulle ver hom gedaan het. Daarom sê hij: “Kom tog digter bij mij, ek is Josef, julle eie broer, wat julle na Egypte verkog het. Maar daarom hoef julie ni meer bang te wees ni. God het ver mij hier na toe laat kom om te sorg ver koring in di hongersnood. Julle moet almal bij mij kom woon; ons ou vader oek, en al julle kindertjies. Kijk tog reg ver mij an en julle sal sien dat ek Josef is. Gaat seg nou ver pa dat sijn Josef nog leef, en vertel hom hoe rijk dat ek is, so dat ek ver julle almal kan sorg so lank di hongersnood nog duur.” Toen val hij om Benjamin sijn nek en soen ver hom, en hulle huil al twe. Toen soen hij ook ver al syn broers. Toen sien hulle dat hij dit alles vergewe en vergete het hoe hulle hom behandel het. Nou was hulle nog meer jammer om al di kwaad wat hulle an hom gedaan het.’ Om een proeve te geven van de taal waarin wetenschappelijke onderwerpen zijn behandeld, volgt hier een aanhaling uit: ‘Afrikaans ons Volkstaal, 71 Theses of Stellinge, neergeleg en verklaar door S.J. du Toit’[2]. Ik schrijf de vijfde, zesde en zevende stelling over; de toelichting laat ik achterwege. ‘Di Taal self is di hoogste wetgeever. Dus kan jij gen Taalreels an 'n Taal voorskrijwe ni, jij moet dit an di Taal ontleen. Di Skrijftaal moet di Spreektaal volg, ni omgekeerd ni. - Di vaste wet deur alle tale in alle eeuwe gevolg is vereenvoudiging, deur wegwerping van hinderlike buigingsvorme en uitgange, waardeur di taal bruikbaarder word ver

1) Paarl, 1883.
2) Paarl, 1891.

gemaklike uitdrukking van gedagtes. Op di manier is di germaanse tale veul eenvoudiger as di oue Indo-germaanse taalstam waaruit hulle gespruit is; en is Hollans weer eenvoudiger as Duits, en Engels as Hollans, sodat Engels ampergen buigingsvorme o'ergehou het ni. - Di menigvuldigheid van buigingsvorme is dus geen bewijs van di voortreflikheid van 'n taal ni. Di Boesman- en Namakwataal bijv. het meer vorme ver di voornaamwoorde as enige Europése taal wat nog gepraat word (vollens Dr. Bleek).' Men kan bezwaar hebben tegen de middelste dezer drie stellingen, maar men zal, dunkt mij, moeten erkennen dat de schrijver zijn gedachten volkomen duidelijk heeft weten uit te drukken. Eindelijk druk ik nog een paar strophen af uit een der 'Vijftig uitgesogte-Afrikaanse gedigte, versameld deur F.W. Reitz'[1].

Ek is so blij, ek is so blij:
Mijn vrouwtjie het 'n seun gekrij,
Hij lijk precies nes ek;
Hij het mijn oge, mond en neus,
En is 'n dikke, vette reus,
Ek is so in mijn skik.

Mijn pa is blij, mijn ma is blij,
Mijn vrous familjie oek daarbij,
Hul krij nie klaar met kijk;
Van 's morrens vroe tot 's avons laat
Hoor ek maar hoe die mense praat,
Dat hij so na mij lijk.

Mij dunkt dat het lezen van deze stukken iedereen zal overtuigen dat hier geen sprake kan zijn van de spontane ontwikkeling van eenig Nederlandsch dialect. Men heeft daarom terecht gedacht aan den invloed van andere talen, in de eerste plaats aan dien van het Fransch; de Hugenoten, die na de herroeping van het edict van Nantes in zoo grooten getale naar Afrika zijn getrokken, zouden aan de taal der kolonisten zulk een eigenaardig, hyperanalytisch karakter hebben gegeven. Deze meening is, voor zoover mij bekend is, het eerst uitgesproken door den heer Stoffel in het interessante opstel dat ik reeds noemde. Volgens hem is 'de spreek-

1) Kaapstad, 1888.

taal der Kapenaars het natuurlijk uitvloeisel van de behoefte aan een gemakkelijk en handelbaar middel tot gedachtenwisseling tusschen Hollanders eenerzijds, en anderzijds Franschen, die door den drang der omstandigheden genoodzaakt werden hun moedertaal op te offeren.' Niet lang geleden heeft Prof. te Winkel een dergelijke zienswijze verdedigd en de argumenten door zijn voorganger aangevoerd met vele andere vermeerderd; hij heeft dat gedaan in een uitvoerige verhandeling, getiteld 'Het Nederlandsch in Noord-Amerika en Zuid-Afrika'[1], waarnaar ik een ieder verwijs die een duidelijk en onpartijdig overzicht wil lezen van de geschiedenis onzer taal in Afrika en van den taalstrijd die daar op dit oogenblik gevoerd wordt. De argumenten van de heeren Stoffel en te Winkel hebben mij geenszins overtuigd; ik geloof zelfs, dat tot in het begin van onze eeuw noch het Fransch, noch eenige andere Europeesche taal van grooten invloed is geweest op de ontwikkeling van het Afrikaansch. Ik zal hier de voornaamste argumenten van den heer te Winkel nagaan. 1°, *De geslachtsonderscheiding bij de naamwoorden ontbreekt ten eenenmale, alle zonder onderscheid nemen het lidwoord* DIE *voor zich* (Di man, di vrou, di kind). Maar het Fransch met zijn *le* en *la* onderscheidt juist zeer sterk de geslachten, gelijk menig Franschsprekend Nederlander tot zijn ongerief bemerkt. 2°. *Vele woorden die bij ons* EN *hebben, hebben in het Zuid-Afrikaansch* S *tot meervoudsuitgang* (Mans, broers enz). Aan het Fransch der Hugenoten kan men hier stellig niet denken, daar immers reeds in het begin der XVIIde eeuw de slot-s in het Fransch niet meer gehoord werd[2]. Men zeide *lion*(*s*), niet *lions*, tenzij voor een klinker. 3°. *Het uitsluitend gebruik van* WAT *als betrekkelijk voornaamwoord*. Doch 't Fransch kent niet alleen *que*, maar ook *qui*, om van *lequel* en *laquelle* niet te spreken. 4°. *De z aan 't begin van een woord wordt als s uitgesproken*. Dit doen de Franschen volstrekt niet, zij spreken van *zèle, zèbre, zéphire, zouave* enz.; evenmin mag men zeggen dat de Franschen de *v ongeveer als w* uitspreken. 5°. *De n van* RN *in doorn, koorn, toorn, uitgesproken doring, koring, toring, heeft den Franschen neus-*

1) Geplaatst in de 'Vragen van den Dag', 1896. Ik citeer naar een overdruk.
2) Zie Suchier in Gröber's Grundriss der romanischen Philologie, Strassburg, 1888, blz. 589.

klank aangenomen. Maar de Franschen spreken *rn* nooit op die wijze uit: zij zeggen *borne, corne, morne, maritorne* enz. 6°. *Aan den invloed van het Fransche* NE-PAS *is het te wijten, dat de dubbele ontkenning die ook in het Nederlandsch bekend is* (*ik en weet niet wat, nooit niet, niemand niet*) *tot op onzen tijd in Zuid-Afrika is gehandhaafd*. Ook dit betwijfel ik. Het syntactisch gebruik der dubbele ontkenning in het Afrikaansch is geheel anders dan in het Nederlandsch en in het Fransch; in die talen volgt het tweede deel der ontkenning bijna onmiddellijk op het eerste deel (*ik en weet niet wat, je n'ai pas*), maar in het Afrikaansch komt die tweede ontkenning te staan aan 't einde van den zin of van het zindeel. B.v.: ‘Laat ons maar ni voor die tijd bekommerd wees nie.’ Hetzelfde pleonasme hoort men buitendien ook bij andere woorden, b.v.: ‘Hottentot, hou jij uit 'n wit man syn sake uit’ of ‘Ek het al klaar al.’ Eindelijk wijst de heer te Winkel er nog op dat in de Oud-Hollandsche blijspelen de Luikerwalen een taal spreken die veel heeft van het Afrikaansch. Ik geloof echter dat de overeenkomst niet grooter is dan met het gebroken Hollandsch dat in het algemeen op het tooneel aan personen van vreemden landaard in den mond wordt gelegd; in allen gevalle ontbreekt in het Afrikaansch ten eenenmale het meest karakteristieke kenteeken van den op het tooneel geparodieerden Waal of Franschman: het uitspreken der *g* als *k*. Vetlasoupe in Langendijk's Don Quichot of de Bruiloft van Kamácho zegt: *kezoek, kemaak, kelijk* en nooit wordt iets dergelijks gehoord in Zuid-Afrika. Dit klassieke caracteristicum van den tooneel-Franschman is reeds door Multatuli in zijn Max Havelaar gehekeld.

Ik meen dat men reeds a priori kan vaststellen, dat het Fransch geen invloed op den bouw van het Afrikaansch kan gehad hebben. We weten toch dat in die taal maar heel weinig woorden voorkomen aan 't Fransch ontleend en niet in 't Nederlandsch bekend; eenige namen van vruchten, ziedaar ongeveer alles. Nu kan men zich niet voorstellen, dat een taal aan een andere taal een uitgang ontleent zonder vooraf vele woorden met zulk een suffix te hebben overgenomen. Hoe dikwijls moeten onze voorouders niet woorden als *barbier, palfrenier* gebruikt hebben voor een Hollandsch woord als *tuinier* of *hovenier* ontstond! Klanken hebben nog

veel minder dan suffixen een zelfstandig bestaan; het is dan ook niet denkbaar, dat uit een vreemde taal een klank wordt overgenomen, tenzij in een omgeving waar beide talen gelijkelijk gebruikt worden, zooals dat b.v. bij grensbewoners pleegt te geschieden. Het Fransch nu is nooit in Afrika door zulk een talrijke bevolking gesproken dat aan een dergelijken toestand van diglossie gedacht worden kan. De O.I. Compagnie wilde niet dat de Kaap een Fransche kolonie zou worden en daarom werden, volgens den heer Theal[1)], met dezelfde schepen die de Fransche refugiés overbrachten een grooter aantal Hollanders naar Zuid-Afrika gezonden, opdat zij met de reeds aanwezige kolonisten het vreemde element spoedig in zich zouden opnemen. Nooit bedroeg het aantal Franschen meer dan ⅛ der Europeesche bevolking. Reeds 35 jaar na aankomst der Hugenoten was het niet meer noodig dat in het Fransch werd gepreekt[2)].

Voor de taal van het land is de immigratie der refugiés van weinig belang geweest, doch op het karakter van de bevolking kan ze grooten invloed hebben gehad. Het is te begrijpen dat een Afrikaansch schrijver zegt dat de Hugenoten gezonden zijn, als di sout om di jonge koloni ver allerhande verderf te bewaar[3)], want de eerste kolonisten waren voor een groot deel soldaten en matrozen, die hun tijd hadden uitgediend en alle eigenschappen hadden van avonturiers. De 97 Fransche huisgezinnen daarentegen bestonden uit menschen die getoond hadden alles voor hun overtuiging over te hebben, - niet geld, maar vrijheid was hun begeeren. In onzen tijd vergelijkt men de dappere Afrikaansche boeren bij voorkeur bij de Germanen[4)]; ‘als men over hen spreekt,’ zegt Prof. Spruyt, ‘gaat men onwillekeurig Tacitus' Germania

1) Chronicles of Cape Commanders by George Mc. Call Theal, Capetown, 1882, bl. 127. In dit voortreffelijke boek vindt men een uitvoerige bibliographie van schrijvers over de geschiedenis en de gesteldheid van Zuid-Afrika.
2) Chronicles enz., 1. 1.
3) S.J. du Toit, Di Geskidenis van ons land in di taal van ons Volk, Paarl, 1895, blz. 49.
4) Natuurlijk in Germaansche landen. Vermoedelijk hebben nadat het afslaan van Dr. Jameson's inval bekend was geworden de Russen in de Transvalers de echte oud-slavische en de Chineezen de specifiek oud-chineesche deugden teruggevonden.

citeeren.' Ik heb bij mij zelven nooit die neiging bespeurd, en ik geloof niet dat de reden daarvan is dat ik zoo weinig onvoorwaardelijk geloof van hetgeen Tacitus ons van de Germanen vertelt; eerder zou ik de Boeren vergelijken bij de Waldenzen en bij de mannen die door de herroeping van het edict van Nantes uit hun vaderland werden verdreven. Moed en vastheid van beginselen zijn, niet minder dan karakterloosheid, internationale eigenschappen.

De Duitsche en de Engelsche taal hebben, behalve in onze eeuw, evenmin invloed van eenige beteekenis gehad op de vorming der Afrikaansche taal. De vraag blijft dus bestaan: hoe komt die taal aan dat hyperanalytisch karakter?

Een zeer aannemelijke verklaring schijnt te zijn dat de Hottentotten en de slaven, aan wie de kinderen der kolonisten werden toevertrouwd, de oorzaak zijn geweest der zoogenaamde verbastering. Toch zijn ook tegen deze verklaring bezwaren aan te voeren. De Hottentotten, die volgens Fritsch[1] een bijzonder talent hebben om vreemde talen te leeren, zoodat zij die vaak zonder eenig accent spreken, schijnen al heel vroeg de taal der Hollanders te hebben overgenomen; vijftig jaar na de vestiging der kolonie werd reeds in het binnenland, ver van alle Europeanen, een vreemdeling in het Hollandsch aangesproken[2]. Omgekeerd deden de Hollanders geen moeite om de taal te leeren der Hottentotten, die naar hun oor 'machtig hakkelden in de sprake en als de kalkoensche hanen spraken.'[3]

1) G. Fritsch, Die Eingeborenen Süd-Afrika's, Breslan, 1872, blz. 307.
2) Kolbe, Naauwkeurige Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop, 1727, I, blz. 416.
3) Nieuhoff, Gedenkwaardige Zee- en Landreizen door de voornaamste landschappen van Oost- en West-Indië, blz. 12. - Een gewezen Duitsch student, Wreede, maakte in 1663 een glossarium van Hollandsche en Hottentotsche woorden en zond dat aan de directenren der O.I. Compagnie. Zij beloofden dat het zou gedrukt worden, maar er schijnt niets van te zijn gekomen. Indien de onderstelling van den heer Theal juist is, dat een gedeelte van dit glossarium terecht is gekomen in een Hollandsch-Latijnsch-Hottentotsch vocabularium dat gevonden wordt in een levensbeschrijving van den historicus Ludolf, dan kan de wetenschap zich over het verlies van die woordenlijst gemakkelijk troosten, want Wreede schijnt ten minste van het Hollandsch al heel weinig begrepen te hebben; hij vertaalt *hartebeesten* door *dura animalia, jackhalzen* door *genus simiarum* enz. Zie Chronicles enz. p. 129, en Juncker, Vita Ludolfi (1710).

De toestand was dus geheel anders dan in Oost-Indië, waar de Europeaan tot zijn bediende Maleisch spreekt en blanke kinderen tegelijk Hollandsch en Maleisch leeren. In het jaar 1658 werden voor het eerst in grooten getale slaven aangevoerd; het waren negers uit Angola, aan de Westkust van Afrika. In 1676 werd hun aantal belangrijk vermeerderd door inboorlingen uit Madagascar en Ceylon. Deze slaven en slavinnen waren volgens Kolbe[1)], 'goede spraakmeesteressen om 't kind de moedertaal of ten minste de Portugeesche taal (die door gansch Oost-Indië gemeen is en als de hoofdtaal in deze landen aangemerkt wordt) als met de moedermelk te doen inzuigen', maar zij hebben ongetwijfeld het jonge geslacht ook veel van hun eigen 'ellendig en gebroken Duitsch' geleerd. Toch is het de vraag of niet reeds de oudere Kolonisten zeer gemeenzaam waren met een taal die niet ver afstond van het 'barmhertig Duitsch' hunner slaven. Het is in allen gevalle opmerkelijk dat reeds in het Dagverhaal van van Riebeek, den stichter der kolonie, een woord voorkomt als 'partij mense', en dat 50 jaar later, dus 25 jaar nadat de groote toevloed van slaven uit Madagascar en Ceylon was aangekomen, alle geslachtsonderscheiding verdwenen was, dat men *ons* in plaats van *wij* zeide, bij het werkwoord praesens en imperfectum waren samengesmolten en sommige werkwoorden reeds den infinitief-uitgang *en* verloren hadden[2)]. Een interessant stuk voor de geschiedenis der taal van Zuid-Afrika is een manifest opgesteld door den burger Pletsholt en in 1739 uitgevaardigd door den oproerling Estienne Barbier. Het is uitgegeven door den heer Theal in het eerste stuk der 'Belangrijke Historische Dokumenten'[3)]; wij lezen in dat manifest: *ons* voor *wij, geblijft, gestoolt* en *gesproockt* voor *gebleven, gestolen* en *gesproken*; verder: *wij ben totalieter geruineert, gij ben allegaers gewaarschouwen dat gijlieden niet en moet aan den gezaghebber... niet aanhangen moet*, en aan het slot: *laat dat brief hant tot hant gouw loop* en *dat brief na geloop te heb*

1) Kolbe II, blz. 317.
2) Zie de plaatsen waaruit deze stand van zaken blijkt, in de dissertatie van Dr. Viljoen (blz. 27) en buitendien Kolbe I, blz. 491, 502, 526, 527; II, blz. 11, 30, 66, 162.
3) Kaapstad, 1896. De naam van den opsteller van het manifest blijkt uit het ter zelfde plaatse afgedrukte vonnis der muiters.

enz. Indien al deze taalverbastering alleen het werk geweest is van de slavinnen die de kinderen opvoedden, dan heeft de Compagnie weinig succes gehad van haar maatregelen om die slavenbevolking ‘de Nederduytsche tale prompt te leeren spreken.’

Reeds in 1656 was door Pieter van der Stael voor de slaven een school geopend; wij weten door den heer Theal dat hij den ijver van zijn beste leerlingen beloonde door hun een glas brandewijn en wat tabak te geven[1]. Voorts is ons bekend uit de instructie van den gouverneur van Rheede[2], dat een kind, geboren uit een Hollandschen vader en een slavin, als het 25 jaar geworden was, ‘prompt Nederduytsch’ sprak, zijn belijdenis had gedaan en bewees in zijn onderhoud te kunnen voorzien, vrijgelaten kon worden. Op dezelfde voorwaarden kon aan een van buiten aangevoerden slaaf de vrijheid verleend worden als hij 30 jaren oud was, en aan een aan de Kaap geboren slaaf, wanneer hij den leeftijd van 40 jaren had bereikt. Kennis der Hollandsche taal kan dus als een krachtige premie gewerkt hebben.

Men moet, geloof ik, naast den invloed door de taal der slaven geoefend, nog een andere oorzaak voor de snelle vervorming van het Zuid-Afrikaansch aannemen. De kolonie der Hollanders in Zuid-Afrika had haar ontstaan te danken aan de behoefte aan een ververschingsstation voor de schepen der O.I. Compagnie. Hier wachtten de verschillende schepen die uit Batavia kwamen elkander op om gezamenlijk de huisreis te ondernemen; een reusachtige moestuin werd aangelegd om die retourvloot van groenten te kunnen voorzien; en insgelijks voor de bemanning van die huiswaartskeerende schepen werd een groot hospitaal gebouwd. Kolbe[3] deelt mede dat de schepen die uit Holland kwamen veel korter bleven dan die welke uit Batavia vertrokken waren, en tevens dat er voortdurend een groot aantal oud-gasten aan de Kaap waren, waarvan ook velen zich daar voor goed vestigden. Gelijk nu onder de zeevarende naties der Middellandsche zee zich een *lingua franca* gevormd heeft, een taal die in hoofdzaak Italiaansch is, maar waarin ook veel Grieksche en Spaansche

1) Chronicles enz., blz. 22.
2) Belangrijke Historische Dokumenten, 1ste stuk, blz. 26.
3) Kolbe II, blz. 262.

woorden voorkomen, zoo diende in den Indischen Archipel als taal voor het internationaal verkeer het z.g. Maleisch-Portugeesch, een taal die geheel anders klonk dan het Portugeesch van Lissabon en die sterk met Maleische en Hollandsche elementen vermengd was. Ongetwijfeld wordt deze taal bedoeld wanneer Kolbe[1] zegt, dat men aan de Kaap, waar zoo vele naties vertegenwoordigd zijn, het best terecht komt met 'de Portugeesche taal nevens de Maleische taal, als welke talen niet alleen hier maar bijna in gansch Oost-Indië, ten minste gelijk jegenswoordig de Fransche in Duitschland gesproken worden.' Hetzelfde deelt Valentijn ons mede, die in zijn Oud- en Nieuw Oost-Indiën[2] zegt: 'de Portugeesche en de Maleitse taal zijn de twee talen, waarmede men niet alleen op Batavia, maar zelfs door gansch Indiën tot in Persiën toe met allerlei volken terecht kan raken.' Het karakter van een dergelijke taal brengt mede dat de alliage van het amalgama waaruit zij bestaat naar de verschillende landen onderscheiden is. De Kerkeraad van Batavia getuigt in een brief aan de Synode van Noord-Holland[3], gedateerd 15 November 1697, dat 'het (te Batavia) niet selden is dat in een reden van 5 à 6 woorden Maleyts, Portugees en Duyts onder een gemengt wert', en hoeveel Hollandsche woorden in die platte spreektaal voorkwamen leert ons een boekje getiteld 'Nieuwe Woordenschat uit het Nederduitsch in 't gemeen Maleidsch en Portugeesch'[4], waarin als 'Portugeesch' de volgende woorden vermeld worden: *rokkie, rokkie di seida, kous, stropdassie, solder, koesier, vat, emmer, lesnaar, griffie, ley, slooysoe* (sluis) enz. Het Hollandsch van dit woordenboekje vertoont menige trek van gelijkenis met het Afrikaansch; men vindt er b.v. voor *keuken* en *flesch* de woorden *kombuis* en *bottel*. De matrozen en soldaten die uit Indië terugkeerden spraken natuurlijk dat Maleisch-Portugeesch, dat aan de Kaap nog wel meer Hollandsche woorden in zich zal hebben opgenomen dan elders, waar het Maleisch het Portugeesche element meer en meer terug drong. Ook weten wij dat het grootste deel der slavenbevolking die taal sprak[5]. Is het nu niet

1) Kolbe I, blz. 70.
2) Dordrecht-Amsterdam, 1724/26, IV. 1, blz. 367.
3) Afgedrukt bij Valentijn, Deure der Waarhijd, Dordrecht, 1698, blz. 16.
4) Batavia, 1780.
5) Kolbe II, blz. 435, 439.

zeer waarschijnlijk dat de invloed van zulk een middel van internationale verstandhouding op de taal der kolonisten, die schepen van allerlei vlag op hun reede zagen, van grooten invloed geweest zal zijn? En kan de snelle verandering van het Hollandsch niet gemakkelijker verklaard worden door den invloed van die haventaal, dan door aan te nemen dat zij uitging van de kindertaal, waarvan de afwijkingen toch altijd een correctief vinden in de taal hunner ouders? Mij dunkt, dat het Hollandsch eerst na geruimen tijd zou bezweken zijn voor die telkens herhaalde en telkens half overwonnen aanvallen van de brabbeltaal der door slavinnen opgevoede kinderen.

Maar het is beter door eenige voorbeelden dan door algemeene overwegingen de zaak te bepleiten. Het zoo sterk met Maleisch vermengde Portugeesch dat in Indië gesproken werd - en dat nog heden op een enkele plaats gehoord wordt - heeft Schuchardt bestudeerd in het negende stuk van zijn ‘Kreolische Studien’[1]. Hij deelt daarin eenige teksten mede en voorziet die van uitvoerige aanteekeningen; ook bevat de verhandeling een uitgebreide bibliographie van het onderwerp. Nu behoeft men maar vluchtig de studie van Schuchardt in te zien om getroffen te worden door allerlei woorden en eigenaardigheden die ons herinneren aan hetgeen Dr. Mansvelt in zijn Kaapsch-Hollandsch Idioticon[2] heeft opgeteekend. Zoo vindt men in Dr. Mansvelt's verzameling het in 't voorjaar van 1896 zoo vaak gehoorde woord *tronk* voor gevangenis, en de schrijver teekent daarbij aan: ‘misschien van 't Fransche *tronc* in den zin van bus, kist; gelijk men in 't Nederlandsch 't woord *doos* schertsend in dezelfde beteekenis gebruikt.’ Dit vermoeden kan niet juist zijn, niet alleen omdat *tronc* in het Fransch alleen gezegd wordt van de offerbus in een kerk, en de overgang in beteekenis dus moeielijk te begrijpen is, maar vooral omdat in het Fransch der Hugenoten de *c* aan het einde van een woord niet meer gehoord werd. Zoekt men nu in een Portugeesch lexicon het woord *tronco* op, dan vindt men niet alleen opgegeven de beteekenis *boomstam*, maar ook die van *blok, waarin de misdadigers gesloten worden*, en van *gevangenis*. Een Hollander, die er aan

1) Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wissensch. in Wien (philosoph.-hist. Classe) CXXII (1891), blz. 1 vlg.
2) Kaapstad, 1884.

denkt dat in zijn taal *stok* niet alleen strafwerktuig beteekent, maar ook de *gevangenis* waar het wordt toegepast (men vergelijke *stokbewaarder*), zal die overgang van beteekenis zeer begrijpelijk vinden en het zeer waarschijnlijk achten dat het Afrikaansche woord aan het Portugeesch is ontleend; langs welken weg dit is geschied blijkt uit een der teksten van Schuchardt[1], waar *trongkoe* voorkomt als synoniem van *boei* en beide woorden gevangenis beteekenen. Het is hier de plaats niet de talrijke aan het Maleisch-Portugeesch ontleende woorden van het Afrikaansch te bespreken - ik hoop daar elders op terug te komen - doch enkele wil ik toch noemen; de aard van die woorden toont voldoende aan, dat zij ontleend zijn aan de dagelijksche spreektaal. In de eerste plaats *paai* en *maai* (Port. *pae, mãe*), twee thans minder gebruikelijke woorden voor *vader* en *moeder*, waarvan het eerste ook in onze taal is opgenomen. De gewone woorden voor *ouders* zijn in Zuid-Afrika *pa* en *ma*; het is hoogst onwaarschijnlijk dat de boerenbevolking, die in alles de gewoonte der eenvoudige Hollandsche burgerij heeft behouden, deze termen zou hebben ontleend aan het Hollandsch, waarin eerst sedert 10, 20 jaren de kinderen van ambachtslieden van hun *pa* en *ma* spreken; ik geloof dat men ook hier aan invloed van Indië moet denken. Voorts noem ik *aja*, min (Port. *aia*), *baljaar*, ravotten (Port. *bailar*), *dispens*, provisiekast (Port. *dispensa*), *laai*, aard, gewoonte (Port. *laia*, soort), *trawalho*, moeielijkheid, zwaar werk (Port. *trabalho*), enz.[2] Misschien is van dezelfde afkomst het woord *waai* in *uit te waai hê* voor: iets uit te staan hebben (met iemand), *de klippers waai* voor: de steenen vliegen op, *klets, waait de zweep* enz[3]; in het Maleisch-Portugeesch toch spreekt men van *waay por terra, waay con scotje* voor: over land of met een schuitje gaan, en het schijnt wel dat dit *waai* gevormd is van het Portugeesche *vai* (hij gaat).

1) Schuchardt t.a. p. blz. 29.
2) Dr. Mansvelt, aan wiens Kaapsch- Hollandsch Idioticon ik deze woorden ontleen, verklaart *dispens* uit het Engelsche werkwoord *to dispense* en denkt bij *laai* in *dis sen oue laai* aan 't laden of laaien van een geweer. *Paai* wordt in de woordenboeken van Frank en Vercoullie afgeleid van een dialectisch *pade* uit lat. *pater*. Een nadere verdediging van mijne afwijkende meening kan ik hier niet geven.
3) Deze uitdrukkingen komen o.a. voor in 't gedicht *Jan Jurgens* door F.W. Reitz en in de(n) *Geldduiwel* door Ds. Lion Cachet.

Langs denzelfden weg zijn ook de meeste der zeer talrijke Maleische woorden die in het Afrikaansch gevonden worden ingevoerd, daar ze een integreerend deel van die slaven- en zeemanstaal uitmaakten. Reeds bij van Riebeek vindt men melding gemaakt van de *oorlams*, de oudgasten, een woord dat nog thans in het Afrikaansch door zijn accent (oorlám) en zijn beteekenis (slim) aan zijn afleiding uit het Maleisch herinnert; Kolbe kent het woord *bakkeleien* in samenstellingen; hij spreekt van *bakkeleiossen* voor *vechtossen*[1].

De invloed van het Maleisch-Portugeesch heeft zich echter veel verder uitgestrekt dan tot het vocabularium. De Afrikaner zegt: *ek is honger, ek is dors, ek is schaam, ek is jammer*, voor: ik ben hongerig, dorstig, beschaamd enz. Op dezelfde wijze worden in het Maleisch-Portugeesch nomina gebruikt als adjectieven en als substantieven. Schuchard[2] toont aan dat deze eigenaardigheid, die door hem uitvoerig verklaard, en ik mag wel zeggen verdedigd wordt, aan het Maleisch is ontleend. Insgelijks moet door het Maleisch-Portugeesch verklaard worden de Afrikaansche zegswijze: *ek het ver hom gezien* voor: ik heb hem gezien. De gewoonte om wat wij het directe voorwerp noemen door middel van een voorzetsel aan het werkwoord te verbinden is aan zeer vele talen gemeen. Schuchardt, die ook dit verschijnsel in den breede bespreekt, geeft allerlei voorbeelden.[3] Over 't algemeen doet de taal der Afrikaners dikwijls denken aan het in Indië door kleurlingen gesproken Hollandsch, zooals dat aan iederen Hollander uit in Indië spelende romans bekend is; zoo vindt men in het Afrikaansch dezelfde uitbreiding van beteekenis van het woord *lekker* en in sommige aanhalingen van Kolbe[4] treft men ook de eigenaardige inlassching van *ja* aan. Gelijksoortige oorzaken hebben in Indië en aan de Kaap overeenkomstige gevolgen gehad; maar 't geen in Indië door de macht van het Maleisch en het levendige verkeer met het moederland beperkt bleef tot individueele taalvervorming, werd algemeen in de Kaapkolonie, waar de taal der inboorlingen zeer weinig

1) Zie het Woordenboek der Nederlandsche Taal op *oorlam* en Kolbe II, blz. 38.
2) Schuchardt, t.a. p. blz. 203.
3) Schuchardt, t.a. p. blz. 226.
4) Kolbe I, blz. 491, 526; II, blz. 30, 66.

invloed had en de verhouding tot het moederland geheel anders was.

Het zal wel niet te bepalen zijn hoeveel der hierboven voor een klein deel besproken eigenaardigheden door het Maleisch-Portugeesch zijn overgebracht en hoevele verklaard moeten worden door de aanwezigheid van een Maleische kolonie aan de Kaap. Men mag echter veilig aannemen dat een groot contingent geleverd is door de taal der haven, waar Kolbe 'Hollanders, Hoogduitschers, Sweden, Denen, Polen, Portugeezen, Franschen, Italianen, Engelschen, Ongaren' en andere landslui aantrof en waar volgens denzelfden berichtgever, alle slaven Portugeesch (lees Maleisch-Portugeesch) spraken.[1)]

II.

Wij hebben gezien dat het Hollandsch aan de Kaap op weg was zich te vervormen tot een soort Creoolsch. Dat dit proces niet voltooid is, moet voornamelijk aan twee oorzaken worden toegeschreven. In de eerste plaats waren, nog geruimen tijd na het stichten der kolonie, bijna alle vrouwen uit het moederland geboortig, waardoor het zuiver Hollandsche element telkens werd versterkt[2)]; door deze immigratie laat zich ook verklaren, dat het groote aantal Duitschers en Noren dat zich aan de Kaap vestigde zoo weinig invloed heeft gehad op de geschiedenis der taal. Buitendien weten wij dat de bedoelingen van de O.I. Compagnie meêbrachten ook landwaarts-in volkplantingen te vestigen, en dat door het afstaan van land en het voorschieten van bedrijfskapitaal de landbouw zooveel mogelijk werd bevorderd. Die pogingen slaagden, zij 't ook niet dan na veel tegenspoed, en ruim 100 jaar na de stichting der kolonie kon Stavorinus[3)] getuigen, dat vele boeren zoo diep in het binnenland woonden dat

1) Kolbe I, blz. 70; II, blz. 150.
2) Ik ben deze bijzonderheid verschuldigd aan een mondelinge mededeeling van den heer Theal, die omtrent den staat der bevolking van de Kaapkolonie hoogst belangrijke gegevens heeft verzameld. Het was reeds bekend, dat door bemiddeling der O.I. Compagnie vele Amsterdamsche en Rotterdamsche weesmeisjes in de 17de eeuw naar Afrika vertrokken zijn, maar hoe groot het aantal der 'uitkomende' vrouwen is geweest zal eerst door de onderzoekingen van den heer Mc Theal aan het licht komen.
3) Stavorinus, Reize naar Batavia enz., Leiden, 1793, blz. 193.

zij een maand noodig hadden om met hun ossenwagens aan de Kaap te komen. Onder die conservatieve boerenbevolking, die zulk een geheel ander leven leidde dan de inwoners der Kaapstad[1)], was de Hollandsche taal veilig. Invloed van vreemde elementen bestond niet; andere boeken dan de Statenbijbel en enkele stichtelijke werken waren zeldzaam, en de taal die men las of in de kerk hoorde was dus stellig niet bevorderlijk aan de vervorming van het Afrikaansch. Eerst in onze eeuw heeft het Engelsch zijn machtigen invloed doen gelden, maar nog thans is het Hollandsch-Afrikaansch de taal ‘die gesproken en verstaan wordt van de Kaap tot ver in de binnenlanden van Afrika, zonder welke geen vreemdeling, hetzij Engelschman of Duitscher, die het land bereist, zich redden kan[2)].’

Intusschen is de invloed van het Engelsch zeer groot, niet alleen in de Kaapkolonie maar ook in de beide Republieken, Oranje-Vrijstaat en Transvaal. In de Kaapkolonie was 't Engelsch tot in 1882 de eenige taal die in het Parlement gehoord werd, en tot in 1892 de eenige die als examenvak aan de ‘Cape-University’ werd erkend. Sedert dien tijd heeft het Nederlandsch in de Kaapkolonie officieel ongeveer gelijke rechten als 't Engelsch gekregen, en we weten dat die taal in de Oranje-Vrijstaat en in de Transvaal de regeeringstaal is. Hoe belangrijk die overwinningen ook zijn, men kan, geloof ik, gemakkelijk hare waarde overschatten. Een regeeringsbesluit kan door een ander besluit ongedaan worden gemaakt, een wet door een wet worden opgeheven; wat na langen strijd is verkregen, kan in een oogenblik worden herroepen, - maar hoe zal men keeren den langzaam voortgaanden invloed van steeds vermeerderende handelsbetrekkingen met Engeland, het onmerkbaar invoeren van Engelsche woorden en wendin-

1) ‘Zij leiden allen een gemakkelijk leven. De mannen, die vrijburgers zijn, komen niet veel op straat, maar houden zich den meesten tijd ongekleed in huis, daar zij hunnen tijd met tabak rooken en op en neer drentelen verdrijven. Na den eeten neemen zij een middagslaapje volgens de Indische gewoonte; en 's avonds speelt men een kaartje. Zij zijn geen liefhebbers van lezen en weeten dus weinig wat in andere weerelddeelen omgaat....’ Stavorinus, t.a. p. blz. 140.

2) Dr. Brill, de Landstaal; afgedrukt in ‘Geskidenis van di Afrikaanse taalbeweging,’ Paarl, 1880, blz. 29. Het Afrikaansch breidt zich meer en meer uit naar het Noorden.

gen door de steeds talrijker wordende Engelsche bevolking, wier taalbagage geen douane kan afwijzen aan de grens? Wat vermogen honderd immigreerende Nederlanders, *die alle Engelsch spreken en verstaan*, tegen 't zooveel grootere aantal Britsche onderdanen, die geen andere taal kennen dan hun moedertaal? Zullen deze in de Republieken Nederlandsch gaan leeren om de kranten en officiëele stukken te lezen en buitendien Afrikaansch om met de burgers en met hun bedienden te kunnen spreken? Want op dit ééne komt alles neer: 't Afrikaansch heeft zich historisch ontwikkeld tot een zelfstandige taal; onze tegenwoordige spreektaal en a fortiori onze schrijftaal is voor den Afrikaner een vreemde taal geworden, die hij wel is waar gemakkelijker leert dan eenige andere, maar die nimmer voor hem de taal zal worden waarin hij zijn eigen zieleleven kan uitdrukken. Geweld kan door geweld worden gekeerd; de Engelsche Handelmaatschappijen zijn niet het gevaarlijkst voor de nationaliteit wanneer zij door vrijbuiters een rooftocht laten ondernemen, maar veel meer wanneer hun bedienden zich vestigen in het land als rustige burgers en in plaats van wagens met krijgsvoorraad de werken hunner onovertroffen dichters en romanschrijvers invoeren. Dan helpt moed noch waakzaamheid; op de edelaardige tusschenkomst van concurreerende mogendheden valt niet te rekenen; één ding alleen kan dan helpen: een eigen literatuur, en dié kan het Nederlandsch aan Zuid-Afrika niet geven. Ieder Nederlander weet genoeg van het Afrikaansch om in te zien dat de ingrijpende verschillen in klank en vormleer haar tot iets geheel anders gemaakt hebben dan ons Nederlandsch. Indien Zuid-Afrika aan ons land grensde, zoodat er een onophoudelijk heen- en weêrreizen van beide kanten mogelijk was, dan zou men kunnen gelooven dat onze spreektaal het Afrikaansch zou doen verdwijnen, gelijk zij thans afbreuk doet aan de dialecten in ons eigen land. Maar een reis van eenige weken scheidt ons, - weinig Afrikaners komen in ons land, - de middelen van gemeenschap, die bij ons de oorzaak zijn van het verval der dialecten, bestaan ginds niet, - en de Nederlanders die naar Afrika gaan, bereiden zich op den tocht voor door 't nemen van conversatieles in het Engelsch!

Hoe kan men hopen dat met zulke gebrekkige middelen

iets zoo moeielijks tot stand gebracht zal worden als het geleidelijk verdringen van een taal door een ander idioom. De wil van den mensch vermag in deze niet veel, ten minste waar 't iets meer geldt dan 't invoeren van nieuwe woorden. Een anekdote moge duidelijk maken wat ik bedoel. Sedert 1883 is te Parijs in sommige kringen in gebruik gekomen het woord *pschutt*, als synoniem of als superlatief van *chic*. Men zegt dat het nieuwe woord zijn ontstaan heeft te danken aan een grap van Bismarck. Deze zou aan een Russische dame, die in de Parijsche salons van dien tijd den toon gaf, gezegd hebben, dat haar Parijsche omgeving zóó ijdel en geneigd tot naäpen was, dat een uit de lucht gegrepen woord, b.v. pschutt, door haár gebruikt, dadelijk opgang zou maken. De proef werd genomen en slaagde volkomen. Men zegt thans *le monde pschutt, pschuttard, pschutteux* enz. Ik weet niet of dit verhaaltje op waarheid is gegrond, maar onmogelijk is een dergelijke gang van zaken niet. Het resultaat zou echter geheel anders geweest zijn, indien Bismarck den raad had gegeven om b.v. in plaats van *je* mange, *je* bois, *io* mange, *io* bois te zeggen. De Russin zou in de eerste plaats zelf de grootste moeite gehad hebben zich dit krompraten aan te leeren en, was zij daarin geslaagd, dan zou in het gunstigste geval een klein kringetje van bewonderaars haar nagevolgd hebben, maar van verbreiding zou wel geen sprake zijn geweest. De reden is duidelijk: in het eerste geval werd een nieuw woord en daarmede een nieuw begrip ingevoerd, in het tweede moest een bestaande vorm verdrongen worden zonder dat een nieuw begrip ontstond. Op dezelfde wijze zal de Nederlandsche Kolonie in de Zuid-Afrikaansche Republiek tal van nieuwe woorden invoeren, maar de bevolking er toe brengen om in plaats van *ons is* te zeggen *wij zijn*, dat zou alleen gelukken wanneer het aantal Nederlanders zoo ontzaglijk toenam dat er in de Republiek evenveel Nederlandsch als Afrikaansch gesproken werd, en dit laatste zal wel nimmer gebeuren zoolang uit ons land bijna uitsluitend mannen naar de Transvaal vertrekken.[1)] Nu laat ik nog geheel buiten reke-

1) Emigratie van knappe meisjes, uit den stand waarin men geen vreemde talen leert, acht ik, in navolging van onze vaderen, een beter middel van propaganda voor onze moedertaal dan het uitzenden van onderwijzers in het bezit van verschillende akten.

ning dat in het centraliseerende Frankrijk, waar de taal der salons sedert eeuwen invloed heeft gehad op de algemeene taal, heel veel mogelijk is dat onder de verspreid levende boerenbevolking van Afrika eenvoudig ondenkbaar is.[1] Men heeft ook gewezen op den invloed der taal van den Bijbel, van den kansel en van de huisgodsdienst; om niet al te uitvoerig te worden zal ik hier alleen de vraag tegenover stellen: zal die verheven taal, die door de Boeren als iets geheel aparts wordt beschouwd, thans terugkeer tot het Hollandsch mogelijk maken, nadat gebleken is dat zij, in gunstiger omstandigheden, de vervorming niet heeft kunnen tegenhouden?

Het is dus waarlijk geen wonder dat alle pogingen om 't Afrikaansch door ‘zuiver’ Nederlandsch, dat volstrekt niet zuiverder is dan 't Afrikaansch zelf, te vervangen tot heden schipbreuk hebben geleden. Dit werd in 1876 getuigd door den hoofdrechter J.H. de Villiers die er buitendien op wees dat een Engelschman geen Hoog-Hollandsch, maar wel Afrikaansch leert spreken, een getuigenis die versterkt wordt door de woorden van Prof. te Winkel: ‘Het kost aan den geboren Engelschman daar (n.l. in de Kaapkolonie) de grootste moeite zijn kinderen te verhinderen Zuid-Afrikaansch te leeren en te spreken en velen beproeven dat dan ook niet.’[2] De ongelukkige uitslag van al die pogingen ligt slechts voor een deel aan de wijze waarop ze zijn uitgevoerd. Men heeft n.l. niet alleen onze spreektaal, maar ook onze schrijftaal willen invoeren. De taalregels toch die de leden der in 1895 opgerichte vereeniging ‘de Zuid-Afrikaansche Volkstaal’ zich zelven voorschrijven[3], schijnen mij in lijnrechte tegenspraak met den naam van hun genootschap. Zij bedoelen het invoeren van sedert lange jaren verdwenen buigings- en vervoegingsvormen, den onvolmaakt verleden tijd, den infinitiefuitgang *en*, de werkwoordsvormen *heeft, hebben, loopt* enz. enz., het vermijden van echt Afrikaansche woorden als *bajing, tamaai* enz. en het gebruiken van *het, dit* en *dat* voor onzijdige zelfstandignaamwoorden, ja, zij willen zelfs in de schrijftaal ons ongelukkig *gij* en *ge* invoeren, waarvan het bezit voor ons door

1) Zie Geskidenis van di Afrikaanse Taalbeweging, blz. 78 vlg.
2) Zie te Winkel t.a.p. bl. 26.
3) Vermeld door den heer te Winkel t.a.p. blz. 71.

Dr. J.W. Muller terecht een ramp is genoemd. Overdrijf ik dan door te beweren, dat zulk een taal voor een Afrikaner een vreemde taal is, zoo goed als voor ons de taal van Coornhert of Spieghel en voor de Franschen de taal van Rabelais een vreemde taal is geworden? Niets kan ons dan ook minder verwonderen dan dat de meeste Afrikaners die Nederlandsch schrijven zich telkens vergissen. Een paar staaltjes mogen hier volgen; de sprekendste komen voor in gedichten. Men oordeele:

Mijn vaderland.

Geheiligd blijv' mij steeds uw grond
Waar ooit mijn voet mag dwaal,
En in welk oord ik ook verblijft,
Waar 't grillig lot mij henendrijft,
Mijn 's levens zonlicht daal.

Oudejaarsavondmijmering.

Vrinden, ziet, weer is een stapje
  Op den levensweg,
Naar het stille land der ruste
  Door ons afgeleg.
Weêr een jaar is heen gevlogen,
  Angstig als een droom,
Of een wagen wat voorbij rij,
  Voortgedrijf deur stoom.

Het is niet onnoodig te verklaren dat deze macaronische poëzie ernstig bedoeld is; ik zal den lezer niet vermoeien met andere specimina aan te halen, waarin evenzeer brokstukken uit Tollens en zijn tijdgenooten afwisselen met Afrikanismen.

In het proza vinden wij dezelfde onregelmatigheden. De dialoog in de novelles is nu eens zuiver Afrikaansch, dan weêr Nederlandsch, maar meestal geen van beide; in den regel wisselen de vormen van beide talen zonder eenige orde elkander af. B.v.: ‘kan jij mij niet een vooros leen?’ ‘Ja, neef Andries, jij kan een krijg (middelvorm tusschen Nederl. *krijgen* en Afrik. *krij*). Zeg maar *voor* zwager Willem (middelvorm tusschen *aan* en *ver*), dat hij jou die roode vooros van mij kan geven (Afrik. *kan gê*). Maar pas op, hij is een beetje banja wijs (= nukkig, valsch), en jij moet een goede

maat voor hem hebben (Afrik. *hê*).' In hetzelfde stuk lezen we eenige regels verder den volgenden deftigen zin: 'Het land hier bevalt mij goed en ik geloof dat ik hier vreedzamer zal wonen dan in Natal. De kaffers plagen ons hier niet, en geloof mij, oom Piet, gij zult in Natal moeielijkheden met Dingaan krijgen.' In beide gevallen zijn het Boeren, die met elkaar spreken. Anglicismen vindt men in die taal bij menigte, maar zij zijn te midden van zooveel Engelschen onvermijdelijk en zij behooren tot de taal van het land, - doch wat moet men denken van het veelvuldig gebruik van 'dezelve' en van een substantief 'meewaren' voor medelijden? Mij dunkt dat daaruit ten duidelijkste blijkt hoe 't Nederlandsch voor den schrijver een aangeleerde taal is. Nu weet ik wel dat door onderwijs en aanmoediging van allerlei aard, door het voorbeeld van Nederlanders in Afrika en door andere middelen die schrijftaal gezuiverd kan worden en dichter bij het geschreven Nederlandsch kan worden gebracht. Reeds thans zijn er Afrikaners die wetenschappelijke geschriften in zuiver Nederlandsch opstellen en het is niet ondenkbaar dat het aantal sterk zal toenemen van hen die in officieele stukken, handelsbrieven en dergelijken een zuiverder taal zullen leeren gebruiken dan thans het meerendeel hunner schrijvende landgenooten doet. In onze handelssteden zijn immers de mannen niet zeldzaam, die correct in verschillende talen correspondeeren; hoeveel gemakkelijker zal 't dan niet den Afrikaners vallen de oude taal van het Moederland te leeren schrijven! Dit alles heeft met literatuur niets te maken, doch het is volkomen bereikbaar. Maar wat ik niet voor mogelijk houd, wat naar mijne meening nog nooit is geschied en nimmer geschieden kan, dat is, dat een schrijftaal die van buiten is aangevoerd en door een kloof van twee eeuwen gescheiden is van de gesproken taal, ooit het voertuig kan worden van een nationale letterkunde, het eenige betrouwbare bolwerk tegen de veldwinnende macht van het Engelsch. Spreektaal en schrijftaal vallen bij geen enkel volk geheel samen, en ook waar de scheiding tusschen deze twee grooter is dan wij zouden wenschen kan er sprake zijn van een literatuur die voor het geheele volk is, maar ook zulk een meer conventioneele schrijftaal is toch altijd ontstaan nit een spreektaal, en de kunstenaar die zich van haar bedient

zal ons alleen treffen wanneer hij zich dat verband bewust blijft, want kunst is innigheid.

III.

Er is naar mijn vaste overtuiging maar één middel om zulk een nationale letterkunde in de toekomst mogelijk te maken: het schrijven der volkstaal. Ik behoef hier niet te herhalen hoe sedert 1861 met toenemend succes pogingen in die richting in 't werk zijn gesteld. Men kan dit lezen in de reeds genoemde dissertatie van Dr. Viljoen en nog uitvoeriger in de verhandeling van Prof. te Winkel, die tevens vele proeven van dat geschreven Zuid-Afrikaansch meedeelt. Meesterstukken zijn er in die taal nog niet geschreven, en ik geloof niet dat ook het scherpstziend oog reeds voorboden kan ontdekken van een Zuid-Afrikaanschen Dante of Shakespeare die in eens den geheelen taalstrijd zou beslechten. Toch is veel in die opkomende letterkunde zeer aantrekkelijk, al was 't alleen maar omdat men bij het lezen het weldadige gevoel heeft met iets echts, iets levends kennis te maken. Natuurlijk moet men zich losmaken van het denkbeeld dat welluidendheid en platheid in een taal iets anders zijn dan begrippen die ontstaan door vergelijking met hetgeen wij gewoon zijn te hooren en te zeggen. Men heeft den klank *ur* onwelluidend genoemd in woorden als *versturven* en *verkurven*; ze zijn dit ook voor onze ooren, omdat thans de beschaafde spreektaal *gestorven* en *verkorven* zegt, maar hoe weinig de onwelluidendheid in den klank zelf ligt blijkt uit *murmelen* en *vermurwen* waarin de gewoonte ons zelfs iets dichterlijks laat hooren. Dezelfde klanken die we in het plat-Leidsch afgrijselijk vinden klinken ons liefelijk en zoet in een gedicht van Heine of Byron, en nog nimmer heeft gemis aan buigingsuitgangen een lezer van Shakespeare gehinderd. Voor sterven *verrek* te zeggen is in Nederland stellig heel plat, maar in een land waar men dit woord algemeen gebruikt behoeft het volstrekt niet plat te klinken; in onze eigen spreektaal zijn verschillende woorden in gebruik die men zelfs in 't gemeenzame gesprek zou vermijden,[1)] indien de zeer voor de hand liggende

1) Aarzelen, foeteren (*foutre* zeggen), opbreken (voor berouwen), de keel uit hangen enz.

oorspronkelijke beteekenis ons bij het spreken voor den geest stond.

Een Nederlander die de vertaling van den Bijbel in 't Afrikaansch leest, zal in den beginne moeilijk zijn lachen kunnen bedwingen, maar wanneer men met die taal meer gemeenzaam is geworden, gaat de lachlust over; doch al was dit niet het geval dan zou het nog niets tegen het streven der vertalers zeggen. Het Afrikaansch wordt geschreven voor de Afrikaners en niet voor ons; een krachtig volk vraagt niet hoe men in 't buitenland over zijn taal oordeelt, en de Nederlanders die naar Afrika gaan omdat zij meenen daar een werkkring te zullen vinden, dienen zich te schikken naar de spreekwijze van hun nieuw vaderland.

Hoewel nu de heer te Winkel de waarde van de door hem aangehaalde Afrikaansche gedichten en prozastukken ten volle erkent, acht hij toch de zegepraal van de taal waarin zij zijn geschreven een onmogelijkheid. Ik lees in zijn verhandeling: ‘de Patriottenpartij moet haar lievelingsdenkbeeld prijsgeven en niet een taal willen invoeren, die in niets anders hare kracht kan zoeken, dan in de gemakzucht der minst ontwikkelden onder de boeren.’ Hoe kan men zoo iets zeggen van de waarachtige taal van een volk! Niet het Afrikaansch, maar het Nederlandsch tracht men ‘in te voeren’, en gehechtheid aan de landstaal, de begeerte om haar erkend te zien als regeeringstaal en de behoefte om in die taal ook schriftelijk uit te drukken wat in de natie omgaat vindt steun in hooger gevoelens dan in de, overigens zeer respectabele, neiging der onontwikkelden om geen onnoodige moeite te doen. De heer te Winkel heeft nog andere bezwaren. ‘Een spreektaal,’ zegt hij, ‘wordt eerst schrijftaal na een lange periode van verwarring; zij vormt zich geleidelijk en niemand is in staat kunstmatig een algemeene schrijftaal te maken.’ Maar dit laatste wil ‘di Genootskap van regte Afrikaners’ ook niet; zoo er sprake is van een wetgever, dan geldt dat alleen voor kwesties van spelling. Ook in dit opzicht kiezen de Patriotten den goeden weg met hun leus: ‘skrijf soos jy praat.’ Die leus mag men dan alleen, met den heer te Winkel, onzinnig noemen, wanneer men haar zoo opvat dat een zuiver phonetische spelling beoogd wordt. Iedereen weet dat zulk een spelling

een onmogelijkheid is; iets anders echter is het of men, in de gunstige omstandigheden verkeerende dat een taal zich begint te vormen als schrijftaal, niet zeer verstandig doet met een spelling te kiezen die er meer op uit is de gesproken taal weer te geven dan de herinnering te bewaren aan allerlei verdwenen vormen. Het is trouwens niet meer dan natuurlijk dat dit principe gevolgd wordt; ook de spelling van het Oud-Fransch en het Middel-Nederlandsch was immers veel meer phonetisch dan die der tegenwoordige talen. Verschil van spelling is er zeer zeker in Zuid-Afrika, maar groot verschil in taal tusschen de verschillende deelen van het uitgestrekte land valt niet waar te nemen. Dat getuigen kenners als dr. Brill, dr. Mansvelt, ds. du Toit en dr. Viljoen; terecht ziet de laatste de grootste hinderpaal bij 't streven naar eenheid van spelling in de omstandigheid dat de meeste schrijvers zich nog niet los kunnen maken van de Nederlandsche orthographie. De afwezigheid in Zuid-Afrika van groote dialectische verschillen (een toestand die historisch gemakkelijk te begrijpen is) is een groot voordeel bij het tot stand komen eener algemeene schrijftaal. In andere landen is zulk een taal eerst ontstaan nadat het idioom van een bepaald gewest in den strijd om het bestaan zich den voorrang had verworven; in Zuid-Afrika is zulk een strijd niet noodig en dit voordeel kan de periode van verwarring, die de heer te Winkel onvermijdelijk acht, belangrijk verkorten. Dat die schrijftaal niet dadelijk een vasten vorm zal krijgen, geloof ik ook. Ik voor mij acht dat nadeel gering, maar voor wie er anders over denken moet, dunkt mij, die overweging geen reden zijn om de zaak op te geven, maar veeleer om zoo spoedig mogelijk aan het werk te gaan.

Ook in Afrika heeft men de meening hooren uiten dat de spreektaal nog niet ‘rijp’ was om schrijftaal te worden. Die beeldspraak is gevaarlijk, omdat zij tot het gevoelen kan leiden, dat de begeerde schrijftaal een vrucht is die, buiten toedoen van menschen, door den tijd geschikt wordt voor het gebruik; 't is dan nog beter haar te vergelijken bij een werktuig, dat men langzamerhand leert hanteeren en dat door het gebruik scherper en handzamer wordt. Het is voor iemand die zich niet van die taal bedient moeilijk uit te maken welken graad van smedigheid de Afri-

kaansche schrijftaal thans heeft bereikt. Men heeft er in geschreven over geschiedenis en taalstudie en, door middel van het sedert 1876 verschijnende blad ‘di Afrikaanse Patriot’, over allerlei onderwerpen van actueel belang. Zoo heel arm en hulpeloos zullen dus de mannen die Afrikaansch schrijvers, zich wel niet gevoelen. Toch ontbreken er natuurlijk vele woorden voor begrippen die in de spreektaal der boeren niet uitgedrukt worden. In dat geval worden ze ontleend aan 't Nederlandsch, maar niet klakkeloos neemt men ze over; men neemt ze op in den vorm die overeenkomt met het Afrikaansche taaleigen. Zoo doet elk volk en het verrijkt daardoor onophoudelijk zijn woordenschat. Is het nu billijk die handelwijze aldus te karakteriseeren: ‘(de heer du Toit) bedriegt ons wanneer hij door Nederlandsche woorden op zijn Afrikaansch te verminken en ze opzettelijk anders te spellen dan wij gewoon zijn, ons wil diets maken, dat ze tot de spreektaal van Zuid-Afrika behooren.’ Onze voorouders hebben op dezelfde wijze Latijnsche, Fransche, Engelsche en Duitsche woorden ‘verminkt’ en wij gaan daar dagelijks mee voort; geen van die woorden behoort, wanneer zij opgenomen worden, tot de spreektaal van 't geheele volk. Zij doen ook geen afbreuk aan 't nationale karakter van de taal, juist omdat zij op die wijze ‘verminkt’ worden. Zelfs woorden aan 't Engelsch ontleend blijven dusdoende in 't Afrikaansch geen vreemdelingen; een Afrikaner die dubbele boterhammetjes *sennewitjies* en een buffet een *sijboort* noemt, spreekt zijn moedertaal, evengoed als wij wanneer wij van *taartjes* en van een *ledikant* (lit-de-camp) spreken, maar hij gebruikt een vreemde taal als hij zegt: *gij liept, gij wandeldet*. De Afrikanen doen dus zeer verstandig met van de Statenvertaling en van Nederlandsche schrijvers op die wijze woorden over te nemen. Er is dan ook geen enkele reden om Nederlandsche boeken in Afrika achter slot en grendel te houden. Is dit geschied, dan is het een fout geweest van een persoon; met het beginsel heeft het niets te maken. Hetzelfde geldt van enkele inconsequenties in 't gebruik der Afrikaansche schrijftaal; ze zijn eenvoudig bewijzen van menschelijke zwakheid. Er is een groot verschil tusschen het struikelen van een kind dat nog onvast ter been is, maar later in den wedloop wellicht de eerste zal zijn, en het ge-

strompel van den man die liever stelten dan zijn beenen gebruikt.

Ik ben onbevoegd en ongeneigd tot een oordeel over de partijschappen in Zuid-Afrika; de politiek heb ik dus in mijn beschouwingen geheel achterwege gelaten. De naaste aanleiding tot het hier behandelde was het verleden jaar uitgekomen maandschrift ‘Ons Tijdschrift’. Tot mijn vreugde zag ik, dat daarin, naast veel gemengd Hoog-Hollandsch, een plaats wordt ingeruimd aan de eigenlijke taal van het land. Van harte hoop ik dat die plaats hoe langer hoe grooter moge worden, opdat de weg worde gebaand tot het verkrijgen van een nationale literatuur. De Afrikaansche taal zal dan niet worden wat men thans van haar zou willen maken: een zustertaal van de onze; zij zal blijven wat zij is: een bloedverwante van den tweeden graad, - geen zuster, om mij bij dat beeld te bepalen, maar een nicht. Wij kunnen daar vrede mee hebben, want het kiezen is niet moeielijk tusschen een aardig, levend nichtje en een pop die de kleeren onzer zuster draagt.

D.C. HESSELING.

De Parijsche Universiteit.

Verrassend is voor velen buiten Frankrijk het bericht geweest, dat, den 19den November 1.1., in de groote Aula der Sorbonne, tegenover de wazige fresco's van Puvis de Chavannes, onder de schetterende tonen der Marseillaise en de schitterende welsprekendheid van drie of vier redevoeringen, in tegenwoordigheid van de gezanten der vreemde natiën en van den President der Republiek, die er, bij hooge uitzondering, zelf het woord heeft willen voeren, - de plechtige inwijding heeft plaats gehad van de 'Université de Paris'.

Men kon immers meenen dat die Parijsche Universiteit reeds heel lang bestond. Was zij niet ouder zelfs dan de Universiteit van Montpellier, die in 1890 haar vijfhonderdjarig bestaan herdacht heeft? Gold zij niet, met de Universiteit van Bologna, voor de oudste hoogeschool van Europa? Is zij niet het model geweest waarnaar, in de veertiende eeuw, Duitsche steden, als Praag, Weenen, Heidelberg Erfurt, hunne hoogescholen hebben gesticht en georganiseerd?

Voorzeker De 'Universitas parisiensis magistrorum et scholarium', voortgekomen uit het onderwijs van den beroemden Abélard, kan hare geschiedenis opvoeren tot de twaalfde eeuw. Zij was in de Middeleeuwen de onafhankelijke corporatie - want het woord 'Universitas' had destijds geen andere beteekenis - die de studie van godgeleerdheid en wijsbegeerte vertegenwoordigde. Oorspronkelijk was zij enkel ingedeeld in 'nationes', eene indeeling die samenhing met den verschillenden rechtstoestand der bewoners van verschillende landen die haar bezochten. Maar reeds in de dertiende eeuw, nadat andere wetenschappen, vooral de studie der Latijnsche taal en letteren, in den kring van de werkzaamheden der 'Universitas' waren opgenomen, werd die oude indeeling door een nieuwe, in 'Facultates,' vervangen; en juist deze gaf haar, in onderschei-

ding, bijvoorbeeld, van de even oude Universiteit te Bologna, het eigenaardig karakter dat de oudste Duitsche Universiteiten van haar hebben overgenomen.

Deze Parijsche Universiteit heeft voortbestaan tot aan de Fransche Revolutie. De Revolutie heeft haar, en tegelijk met haar, de tweeen-twintig universiteiten die in den loop der tijden in Frankrijk waren opgericht, voor goed opgeheven. Onverdiend was die opheffing niet. De Universiteiten waren niet enkel verdachte instellingen van het aucien régime; zij waren, in werkelijkheid, veeleer hinderpalen dan instrumenten van de hoogere wetenschappelijke ontwikkeling der natie geworden; de wijsbegeerte der achttiende eeuw had zich geheel en al buiten haar om, zelfs tegen haar in, ontwikkeld.

De mannen der Revolutie hadden, in hunne theoriën, breede idealen van hooger onderwijs gehuldigd; voor inrichtingen van encyclopaedische studie en streng wetenschappelijk onderzoek, met nieuwe namen, die van ‘Lycées’ en ‘Instituts’, gedoopt, werden uitgewerkte plannen gereed gemaakt, en zelfs werd het programma van Condorcet door de Nationale Conventie, in een harer vergaderingen, aangenomen. Maar door de behoeften der praktijk en de wisselingen der revolutionnaire politiek in een geheel andere richting gedreven, brachten zij het niet verder dan het stichten van bijzondere scholen van hooger onderwijs, zooals het ‘Muséum d'histoire naturelle’, de ‘École polytechnique’, de ‘École Normale supérieure’, de ‘Écoles de santé’. Het Consulaat ging voort op den ingeslagen weg en voegde andere ‘Écoles spéciales’, zooals de ‘École de droit’ en de ‘École de pharmacie’, aan de bestaande toe.

Het Keizerrijk bracht den ouden naam ‘Université’ weer in eere; maar ook niet meer dan den naam. Het stichtte de ‘Université de France’, met dien weidschen titel niets anders bedoelend dan het geheele gebied van het Staatsonderwijs, van de lagere school af tot aan de bijzondere takken van hooger onderwijs toe. De groote Imperator, door het geweldige visioen van absolute éénheid en absolute macht vervolgd, wilde het gansche denken en weten der natie regeeren en verzorgen in één groote geestesfabriek.

Tot 1850 is deze ‘Université de France’, als een afzonderlijke corporatie, van den Staat afhankelijk en door dezen bestuurd, met een ‘grand-maître’ aan haar hoofd en een eigen budget, in stand gebleven. Toen is zij door een wet afgeschaft; het openbaar onder-

wijs werd een tak van den staatsdienst, het budget der ‘Université’ werd een deel der staatsbegrooting, de ‘grandmaître’ werd ‘Ministre de l'Instruction publique’. In officiëele stukken werd niet meer over ‘Université de France’ gesproken. Maar haar geheele organisatie is gebleven; en evenzeer haar geest van centralisatie; te Parijs worden, in de bureaux van het Ministerie van Onderwijs, tot in bijzonderheden de programma's vastgesteld die, bij colleges zoowel als bij examens, in geheel Frankrijk moeten gevolgd worden. Het bleek zelfs niet mogelijk den naam uit het spraakgebruik te verbannen. Met ‘Université’ bedoelen de meeste Franschen nog altijd het staatsonderwijs in tegenstelling met de bijzondere scholen, vooral de hoogere en lagere scholen der Kerk. ‘Un universitaire’ is nog altijd iemand wiens letterkundige, wijsgeerige en wetenschappelijke opleiding altijd beheerscht is geweest door de methode die, als een kostbare traditie, in de staatsscholen werd toegepast en gehandhaafd. En een van de gewichtigste bedenkingen die tegen het jongste wetsontwerp op de Universiteiten zijn ingebracht, was deze, dat de naam ‘Université’, zoo deze aan de ‘corps des Facultés’ gegeven werd, misverstand zou kweeken en schade doen aan het prestige der ‘Université de France’. De Minister die het wetsonderwerp verdedigde - ofschoon hij op die bedenking kon antwoorden, en ook werkelijk geantwoord heeft, dat de ‘Université de France’ officiëel niet meer bestond, - heeft toch bij herhaling met nadruk doen uitkomen, dat hij ‘in gehechtheid aan de Université de France voor niemand wilde onderdoen.’

In Napoleon's groote ‘Université’ was ook een plaats ingeruimd aan wat men toen weer ‘Faculteiten’ begon te noemen. Maar deze waren: òf niet anders dan de oude ‘Écoles spéciales’, opleidingsscholen voor practische betrekkingen, zooals de ‘Faculté de Droit’ en de ‘Faculté de Médecine’; óf, zooals de ‘Faculté des Sciences’ en de ‘Faculté des Lettres’, - waarvan er vier-en-vijftig nieuwe in het leven werden geroepen, - eenvoudig examen-commissies, belast met het uitreiken der diploma's van ‘bachelier’ en ‘licencié’, en slechts voor een zeer gering deel geroepen om, door het houden van enkele publieke lessen, ook het hooger onderwijs te vertegenwoordigen. Hoezeer ook de Restauratie, de Julimonarchie en het Tweede Keizerrijk het aantal Faculteiten hebben vermenigvuldigd, ze zijn er niet in geslaagd haar wetenschappelijk karakter te verheffen en haar aanzien te verhoogen. Tot het versterken van hare

zelfstandigheid en haar innerlijk leven is onder die regeeringen zelfs geen poging gedaan. Wat geniale en onafhankelijke mannen, zooals in 't bijzonder Victor Cousin en Guizot, wenschten en verlangden, werd hoogstens in een of ander organisatieplan nedergelegd, maar niet, of alleen in gebrekkigen vorm, uitgevoerd. En toen de bekende Minister van Onderwijs van Napoleon III, Victor Duruy, den grondslag legde tot die merkwaardige ‘École pratique des Hautes Études’ die de zuurdeesem der jongste ontwikkeling van het hooger onderwijs in Frankrijk geworden is, toen had hij wel hoop ‘que cette semence jetée dans les murs de la vieille Sorbonne les ferait crever un jour’, maar de keuze van het beeld waarin hij zijn verwachting uitsprak, bewees genoeg dat hij voorshands aan eene wijziging der bestaande organisatie de hand niet durfde slaan.

Het is een der grootste verdiensten van de derde Republiek, een der meest gegronde aanspraken die zij op de dankbaarheid der natie kan doen gelden, dat zij de reorganisatie en den bloei van het hooger onderwijs in steeds klimmende mate heeft bevorderd. En te meer strekt dit werk haar tot eer omdat het ondernomen is bijna dadelijk na den oorlog van 1870, toen het scheen alsof wat er van Frankrijks rijkdom nog over was, bijna uitsluitend moest dienen tot vrijkooping van het door den vijand bezette grondgebied. Intusschen, juist aan dien oorlog heeft Frankrijk destijds den sterksten prikkel ontleend om het peil van zijn hooger onderwijs zoo snel mogelijk te verheffen. ‘Het zijn de Duitsche Universiteiten die ons hebben overwonnen,’ zei Ernest Renan, en bij velen, ook bij de regeerders der Republiek, heeft dit woord instemming gevonden.

De gestadige wisseling der ministeries heeft niet belet dat Frankrijk, in de laatste vijf-en-twintig jaren, voortreffelijke Ministers van Onderwijs heeft bezeten: Jules Ferry, Waddington, Wallon, Jules Simon, Berthelot, mogen in de allereerste plaats genoemd worden; maar ook de namen van Spuller, Faye, Fallières, Goblet, Bourgeois, Leygues, Poincaré, beteekenen iets voor de geschiedenis der hervorming die onlangs, bij de inwijding der Parijsche Universiteit, zoo luisterrijk haar triomf heeft mogen vieren. En zoo al sommige dier ministers in den aanvang minder warm waren voor de goede zaak, dan gelukte het spoedig aan het hoofd der Afdeeling, den zoogenaamden ‘Directeur de l'Enseignement supérieur,’ aan mannen als Albert Dumont en Louis Liard, om hun iets mee te deelen van

de geestdrift waardoor zij zelve voor de groote taak bezield waren.

Men begon met de Faculteiten, vooral die van Letteren en Natuurwetenschappen, tot degelijke centra van studie en hooger onderwijs te maken. Door het organiseeren van zoogenaamde ‘cours fermés’ naast de bestaande publieke lessen, door de verheffing van het peil der examens en het specialiseeren der letterkundige graden is het gelukt de Faculteiten met ernstig studeerende kweekelingen te bevolken.[1)]

Vervolgens werd een groote stap in de goede richting gedaan toen, door de decreten van 25 Juli en 28 December 1885, aan elk der Faculteiten rechtspersoonlijkheid werd verleend, zoodat zij giften en legaten rechtstreeks ontvangen konden, en de verschillende Faculteiten die in eenzelfde stad gevestigd waren tot een ‘corps des Facultés’ werden vereenigd, met, aan hun hoofd, een ‘conseil général des Facultés,’ een kleine Academische Senaat.

Aan de stedelijke en gewestelijke besturen werd toegestaan bijzondere leerstoelen te stichten en te bezoldigen - behoudens het recht der Regeering om den titularis van zulk een leerstoel te benoemen of zijne benoeming goed te keuren - ten behoeve van een of ander leervak dat voor de stad of het gewest bijzondere beteekenis had.[2)] Op allerlei wijze, bovenal door het stichten van nieuwe Faculteitsgebouwen, laboratoria, bibliotheken, archeologische verzamelingen, werd de bloei van enkele ‘corps des Facultés’ meer bijzonder bevorderd.

De luister waarmede Montpellier, in 1890, de stichting zijner oude Universiteit herdacht, de opgewondenheid waarmede Lyon, in 1894, een ‘Congrès universitaire’ in een zijner nieuwe ‘Palais des Facultés’ samenriep, de trots waarmede de Faculteiten van Lille,

1) Het aantal studenten is, in tien jaren tijds, tusschen 1885 en 1895, van 16579 geklommen tot 25887. Te Parijs bedroeg de vermeerdering slechts 37 procent, maar te Montpellier, Lyon, Lille, meer dan 100 procent.

2) Het is bekend dat de Parijsche gemeenteraad aan de Letterkundige Faculteit te Parijs een leerstoel gesticht heeft voor de Geschiedenis der Fransche Revolutie en aan de Faculteit der Natuurwetenschappen een leerstoel voor Biologie. Aan eerstgenoemde is door den graaf de Chambrun een gift verstrekt voor een leerstoel van geschiedenis der economische stelsels. Ouder de bijzondere provinciale leerstoelen en laboratoria noem ik er enkele: te Bordeaux, een laboratorium voor scheikunde toegepast op wijncultuur en een leerstoel voor de geschiedenis der zuid-westelijke provinciën; te Lyon, een chemisch laboratorium voor zijdecultuur en ververij; te Nancy, een leerstoel voor de geschiedenis der oostelijke provineiën en een laboratorium voor bierbrouwerij; te Lille, leerstoelen voor industriëele chemie en industriëele physica, voor Picardische en Waalsche dialeeten en voor Russisch (deze laatste met het oog op den handel van Duinkerken); te Caen, een laboratorium voor maritieme zoölogie en een leerstoel voor Normandische kunst en letteren; te Besançon, een leerstoel voor chronometrische wetenschap; te Aix, voor Provençaalsche letterkunde, te Toulouse, voor geschiedenis der zuidelijke provincien en voor Spaansche taal- en letterkunde; te Rennes, voor Keltisch; te Grenoble, voor Italiaansch.

in 1895, de talrijke vertegenwoordigers van buitenlandsche Universiteiten rondleidden door hare ‘Cité universitaire,’ - ze waren de rechtmatige uitdrukking van een verhoogd zelfgevoel, een schitterend getuigenis voor den ernst, den ijver, de vrijgevigheid waarmee de mannen der derde Republiek aan de verheffing van het hooger onderwijs in Frankrijk hebben gewerkt.

Toch scheen er nog iets te ontbreken; weinig, in schijn; maar, inderdaad, van niet geringe beteekenis. De ‘Corps des Facultés’ moesten herdoopt worden; de oude naam ‘Université,’ maar thans gebezigd in den modernen zin dien de ontwikkeling der studies en de concentratie van het hooger onderwijs in alle landen van Europa aan dien naam gegeven hebben, moest hun officiëele titel worden. Reeds sierden vele hoogescholen zich bij plechtige gelegenheden met dien naam, en zelfs de Minister van onderwijs heeft de ‘corps der Facultés’ van Montpellier, Lyon en Lille, in zijn feestelijke toespraken niet anders betiteld. Maar in officiëele stukken mocht hij niet geschreven worden.

De Regeering was bereid aan dit billijk verlangen der vertegenwoordigers van het hooger onderwijs te voldoen. Die naamsverandering was de logische consequentie, de ‘conséeration définitive’ van het belangrijke werk dat zij sinds 1870 met zooveel liefde en zooveel succès had ondernomen. Alleen kon de vraag rijzen of wel alle vijftien hoogescholen, ook zij die slechts drie Faculteiten bezaten, zooals Grenoble, of slechts twee, zooals Rennes, Angers, Besançon, op dien herdoop aanspraak mochten maken. Het ideaal van hen die het vraagstuk het best hadden bestudeerd en tot de ontwikkeling van het hooger onderwijs het meest hadden bijgedragen, was: beperking van het aantal eigenlijke ‘Universiteiten,’ met behoud, evenwel, van alle bestaande ‘corps de Facultés.’ Alleen aan

die groepen van Faculteiten die uit een volledig stel van vier[1] bestonden en wier geographische ligging ze bijzonder geschikt maakte voor gewestelijke centra van hooger onderwijs, - men noemde er zes: Parijs, Nancy, Lyon, Montpellier, Bordeaux, Lille, - behoorde de naam 'Université,' en, met dien naam, grooter onafhankelijkheid en grooter invloed, gegeven te worden.

Een wetsvoordracht in dien geest ontworpen door den Minister Bourgeois en in 1892 door de 'Chambre des Députés' aangenomen, werd door den Senaat verworpen. De plaatselijke belangen der kleinere steden, de rivaliteit van enkele Faculteiten, die der naburige zuster hare verheffing tot hooger waardigheid niet gunden, vonden in het Hoogerhuis hunne woordvoerders en hunne verdedigers.

Het scheen nu dat de quaestie der Universiteiten voorloopig van de baan zon blijven. Men voorzag een nieuw échec, zoo een gelijkluidend wetsvoorstel werd ingediend. Toen heeft de Regeering van den nood een deugd gemaakt en voor *alle* groepen van Faculteiten, ook voor de kleinste, het voorrecht gevraagd voortaan den naam van 'Universiteit' te mogen dragen. Dit was eigenlijk volstrekt niet wat aan de Afdeeling 'Hooger Onderwijs' van het Ministère de l'Instruction publique gewenscht werd. De Directeur dier Afdeeling, de heer Louis Liard, heeft zelfs, zes jaren geleden, in zijn mooi boekje *Universités et Facultés*[2], zich over die quaestie kras genoeg uitgesproken: 'liever het statu quo gehandhaafd dan zulk een maatregel, die een stap terag zon zijn naar een vroegere periode, toen het aantal Faculteiten noodeloos werd uitgebreid.' Maar men wilde nu eenmaal de groote 'corps des Facultés' helpen en hun

1) Namelijk de Facultés *de droit, de médecine, des sciences* en *des lettres*. Faculteiten van protestantsche theologie bestaan alleen te Parijs (waarheen, na den oorlog, de oude Faculteit van Straatsburg is overgebracht) en te Montanban. De laatste staat op zichzelf: te Montanban zijn geen andere vakken van hooger onderwijs vertegenwoordigd. Die van Parijs behoorde tot het 'corps des Facultés' en behoort dus tegenwoordig tot de 'Université de Paris.' De oude Faculteiten voor katholieke theologie zijn sinds 1885, met toestemming der kerk, opgeheven. Aan de 'École pratique des Hautes Études' is, tien jaren geleden, eene 'Section der sciences religienses' opgericht, die, evenmin als deze school zelve, tot de Universiteit behoort, doch die eenige overeenkomst vertoont met onze Nederlandsche theologische Faculteiten; het onkerkelijk karakter dier school kan o.a. hieruit blijken dat zij drie Israëlieten onder hare hoogleeraren telt.

2) Paris, Armand Colin, s.d.; de voorrede is gedagteekend 31 Mei 1890.

billijken eisch bevredigen. Waarschijnlijk verwacht de regeering - en aan een financieëlen maatregel, dien ik zoo straks zal vermelden, is ongetwijfeld deze bijbedoeling niet vreemd gebleven, - dat een nieuwe rivaliteit zich tusschen de nieuwe Universiteiten zal openbaren, dat de kleine in den strijd om het bestaan zullen ondergaan, hunne tradities en hun werk overdragend aan de zuster die daartoe het meest is aangewezen.[1)]

In dien nieuwen vorm is de wetsvoordracht van zijn voorganger door den Minister Alfred Rambaud ingediend en verdedigd, en nadat de Kamer van Afgevaardigden haar met algemeene stemmen had aangenomen, ook door de meerderheid van den Senaat, na eene discussie van twee dagen, den 7en Juli 11. bekrachtigd. Van de 252 uitgebrachte stemmen verklaarden zich slechts 29, meestal leden der clericale rechterzijde, tegen het voorstel der Regeering.

De redevoering bij die gelegenheid door den Minister Rambaud uitgesproken[2)], geeft een helder en volledig overzicht van de groote quaestie en van haar lange geschiedenis. Het eigenaardig karakter der Fransche Universiteiten, die veel nauwer dan de Duitsche met den Staat verbonden zijn, omdat de wetenschappelijke graden, van wege den Staat door de Faculteiten verleend, tot allerlei staatsbetrekkingen toegang verleenen, - wordt er duidelijk in beschreven. De groote gebreken die de vroegere Faculteiten aankleefden worden er nog eens bloot gelegd, en het universeel, encyclopaedisch karakter dat zij, door hunne vereeniging tot eene Universiteit, in steeds hoogeren graad zullen bezitten, met voorliefde geteekend. De heer Rambaud, dit ideaal schetsend van wetenschappelijke specialiseering op een breeden grondslag, herinnerde daarbij aan het kernachtige woord van Victor Duruy: ‘Être universel nu profit d'une spéeialité.’

Intusschen, de Minister roemde meer het hervormingswerk der vijftien laatste jaren en het schitterend succès waarmee dit werk

1) Reeds hebben de Ministers Spuller en Berthelot indertijd een soortgelijken maatregel genomen, toen zij de Faculteiten van Rechtsgeleerdheid en Letteren die te Douai gevestigd waren, hebben overgebracht naar Lille, waar de Nutuurwetenschappen en de Geneeskunde vertegenwoordigd waren. Deze flinke maatregel heeft thans Lille in het bezit gesteld van eene uitgebreide, dicht bevolkte, vorstelijk ingerichte en bloeiende Universiteit.

2) Men vindt haar o.a. in extenso in de *Revue internationale de l'Enseignement* van 15 Augustus 1896.

voorloopig bekroond is geworden, dan dat hij het groote belang der naamsverandering zelve bepleitte. De nieuwe naam zal alleen duidelijker en met meer nadruk aan landgenoot en vreemdeling verkondigen wat het hooger onderwijs in Frankrijk in den laatsten tijd geworden is, wat het tegenwoordig beteekent. Aan de meest belangrijke ‘corps de Facultés’, en aan de steden waar deze gevestigd zijn, komt hij rechtmatig toe, als eene belooning voor de inspanning en de opofferingen[1)] die zij zich in de laatste jaren getroost hebben om zich tot de hoogte van goed bezette en voortreffelijk uitgeruste inrichtingen van hooger onderwijs op te werken. Hij zal een nieuwe prikkel zijn voor de Universiteiten om met elkaar en met de hoogescholen van het buitenland te wedijveren. Hij vertegenwoordigt een oude glorie van Frankrijk en voorspelt een nieuwen luister.

Slechts op één punt heeft de wet van den Minister Rambaud de bestaande organisatie der Fransche Universiteiten werkelijk verander. Maar de Regeering hechtte aan die verandering zooveel waarde, dat de ‘Directeur de l'Enseignement supérieur’, de heer Liard, als bijzonder Regeeringscommissaris optrad om dit gedeelte van het wetsvoorstel toe te lichten.

Artikel 4 der nieuwe wet bepaalt dat in het vervolg, te beginnen met 1 Januari 1898, de Universiteiten zelve, en niet meer de schatkist, in het bezit zullen komen van een deel der gelden die de studenten voor hune studies betalen. De Staat zal voortaan alleen die gelden blijven ontvangen welke voor de examens, d.i. voor het verkrijgen der graden welke de Universiteit namens den Staat verleent, verschuldigd zijn. Maar al de bijdragen der studenten die het universiteitsleven betreffen, zooals de gelden bij de inschrijving te betalen (de zoogenaamde ‘droits d'inscription’, want eigenlijke collegegelden worden in Frankrijk niet geheven), de sommen gevorderd voor het werken op de laboratoria en het gebruikmaken van de Universiteitsbibliotheek (de ‘droits de bibliothèque’ bedragen tien francs voor elken student), - deze vloeien rechtstreeks in de kas der Universiteiten en moeten dienen om haar geldelijke hulpbronnen te vermeerderen.

Zoo zal elke Universiteit, behalve haar aandeel aan het budget

1) Ik herinner er hier aan dat voor het bouwen en inrichten der nieuwe laboratoria te Lille anderhalf millioen francs noodig geweest zijn, en dat de Staat slechts de eene, de stad Lille de andere helft dier uitgaven heeft gedragen.

van den Staat, een eigen kas hebben, wier toestand voor een deel zal afhangen van den bloei van haar onderwijs, van het aantal studenten die haar bezoeken. Over die kas, die door de gemeent waarin zij gevestigd is, door de betrokken departementen, doo particuliere bijdragen en legaten voortdurend gesteund wordt[1)], kan de Universiteit naar welgevallen ten behoeve der hulpmiddelen van haar onderwijs beschikken. De zelfstandigheid der Universiteiten, hun onafhankelijkheid tegenover het Staatsbudget, wordt door deze financiëele autonomie in niet geringe mate bevorderd. En tevens opent deze bepaling den weg voor de concurrentie waarvan hierboven sprake was, en die mettertijd ongetwijfeld tot het verdwijnen van eenige overbodige, onvoldoend ingerichte universiteiten leiden zal.

Alles te zamen genomen, is door de nieuwe wet op de Universiteiten het hooger onderwijs in Frankrijk werkelijk in beteren toestand geraakt. Het aanzien van dit onderwijs is verhoogd, zijn onafhankelijkheid is beter verzekerd, voor zijne gestadige ontwikkeling zijn hechter waarborgen verkregen en nieuwe prikkels aan de hand gedaan.

Te Parijs heeft de plechtige samenvoeging der verschillende Faculteiten tot één lichaam, dat weer den ouden, roemrijken naam van ‘Université de Paris’ dragen mag, nog meer beteekenis dan in de provinciesteden; en het is niet onnatuurlijk dat het Hoofd van den Staat in eigen persoon het feest der luisterrijke inwijding in de Aula der Sorbonne heeft willen bijwonen.

Immers, nu te Parijs niet langer verschillende Faculteiten zijn, maar één groote Universiteit, is er kans dat op den duur eenige der ‘Écoles spéciales’ die aldaar nog naast de Faculteiten, gedeeltelijk boven deze, bestaan, en die geruimen tijd de ontwikkeling der Natuurkundige en Letterkundige Faculteit hebben belemmerd, op den duur in die groote éénheid zullen worden opgenomen en haar innerlijke kracht zullen versterken.

Ik heb hierbij niet het oog op het beroemde Collège de France, dat een geheel afzonderlijke geschiedenis heeft en een geheel bij-

1) Aan de Universiteiten in haar geheel is, evenals reeds vroeger aan de Faenlteiten, bij de nieuwe wet rechtspersoonlijkheid toegekend. Zij zijn dus z e l v e wat in Nederland de ‘Universiteitsfondsen’ zijn. Dat particuliere bijdragen van beteekenis haar somtijds ten deel vallen, bewijst het legaat van anderhalf millioen, voor een paar jaar aan die van Montpellier vermaakt.

zonder karakter draagt.[1] Ook hebben sommige dier scholen, zooals, bijvoorbeeld, de ‘École des langues orientales vivantes’, een te praktische strekking om niet op een afzonderlijke plaats aanspraak te blijven maken. Maar onder de scholen die door de Nationale Conventie of het Consulaat gesticht zijn, zooals de ‘École Normale Supérieure’, de ‘École des Chartes’, de ‘École Centrale’, de École des Mines, de ‘École polytechnique’, zijn er wellicht enkele voor wie deze inlijving, met het oog op de ontwikkeling harer kweekelingen, eer een voordeel dan een nadeel zou wezen. En waarom zou de zoo terecht gevierde ‘École pratique des Hautes Études,’ met hare vijf ‘Sections’, voor Mathematische, voor Natuurkundige,[2] voor Philologisch-historische, voor Religieuse wetenschappen, niet zelve eene sectie, de allerhoogste, worden van de herboren Universiteit?

Dergelijke verwachtingen zijn bij het inwijdingsfeest niet uitgesproken; toch zou het mij niet verwonderen zoo ze door de mannen die dit feest hebben voorbereid, werden gekoesterd, en zoo ze bij velen van hen die het feest hebben bijgewoond, waren gewekt, wel niet door de letter der uitgesproken redevoeringen, maar zeker door den geest die ze bezielde.

A.G. VAN HAMEL.

1) Het werd, zooals men weet, door François I gesticht als een kweekplaats voor vrije wetenschap tegenover de door-en-door scholastieke universiteit van die dagen. Het is tegenwoordig eene schitterende verzameling van zelfstandige leerstoelen, ten behoeve van bijzondere vakken van hooge wetenschappelijke studie opgericht. In den laatsten tijd zijn herhaaldelijk nieuwe leerstoelen gesticht, of is, na den dood van een titularis, het karakter van een bestaanden leerstoel gewijzigd, in verband met de ontwikkeling der betrokken takken van wetenschap. Aan het hoofd van het Collège de France staat een der hoogleeraren, door zijne collega's daartoe aangewzen, met den titel van Administrateur. De tegenwoordige Administrateur is Gaston Paris.

2) De natuurkundige vakken zijn over twee secties verdeeld: eene ‘Chimie et et physique’, eene ‘Sciences naturelles.’

Letterkundige kroniek.

Die versunkene Glocke: ein deutsches Marchendrama von Gerhart Hauptmann. Berlin, S. Fischer, 1897.

De schrijver van *Die Weber* en van *Einsame Menschen*, die op weg was zich een eerste plaats te veroveren onder de Duitsche kunstenaars van het woord van den nieuweren tijd - profeteerde L. Simons niet: de toekomst der echte Duitsche *kunst*, dat is h i j ![1)] - moest ruim een jaar geleden zijn drama *Florian Geyer* een jammerlijk fiasco zien maken. Het werk, waaraan hij gearbeid had met grooten scheppingsdrang, waarvan hij verwachtte dat het luide klinken zon overal waar echte kunst in eere is, viel en dreigde in zijn val zijn maker mee te sleepen.

Wat er moet omgaan in een kunstenaar, die zoo de vrucht van langen, ernstigen arbeid met één slag vernietigd ziet, Meister Heinrich, de klokkengieter uit het 'Deutsche Märchendrama' *Die versunkene Glocke*, zal het u zeggen.

De gissing ligt voor de hand, dat de ervaring door Hauptmann met *Florian Geyer* opgedaan, hem de stof heeft geleverd, waarvan hij zijn dramatisch sprookje geweven heeft:

> Was unsterblich im Gesang soll leben
> Muss im Leben antergehn, -

maar men behoeft niet te denken aan den strijd en het leed juist van den kunstenaar Gerhart Hauptmann, om den diepen zin van dit werk te voelen.

Hier volge een beknopt overzicht ervan.

1) *De Gids*, December 1892.

Heinrich de klokkengieter, door zijn vrouw geroemd als

> ein Mensch
> begnadet, überschüttet mit Geschenken
> des Himmels, hoch gepriesen, allgelieht,
> ein Meister seiner Kunst,

de man, wiens faam door honderd klokken van honderd torens gezongen wordt, heeft de laatstgeboren vrucht van zijn kunst, de beste klok, die hij ooit gemaakt heeft en maken kon, toen zij bergopwaarts gesleept werd om in den kerktoren, daar boven op den top, te worden gehangen, in den 'Bergsee' zien vallen en hij zelf is met zijn kunstwerk mede in den afgrond gestort. Met moeite heeft hij, om hulp roepend, zich voortgesleept tot op een open plek in het dicht begroeide woud, hoog op de bergen, waar de conventioneele tooverkol uit de Duitsche sprookjes, 'die alte Wittichen', huist met haar kleindochter Rautendelein.

Op die plek hebben wij, kort te voren, Rautendelein, 'ein elbisches Wesen', zooals de dichter haar aanduidt, half kind, half maagd, op den rand van de waterput gezeten, zich het dik roodgouden haar zien kammen, onder het zingen van haar lied:

> Weiss nicht, woher ich kommen bin;
> weiss nicht, wohin ich geh:
> ob ich ein Waldvöglein bin
> oder eine Fee.
> Die Blumen, die da quillen,
> den Wald mit Ruch crfüllen,
> hat einer je vernommen,
> woher die sind kommen?
> Aber manchmal fühl ich ein Brennen:
> möchte so gerne Vater und Matter kennen.
> Kaan es nicht sein,
> füg ich mich drein.
> Bin doch ein schönes, goldhaariges Waldfräulein.

Wij hebben haar daarna in druk gesprek gehoord met haar eigen beeld, de 'liebe Brunnenmaid,' die haar in het water tegenlacht; dan, om den tijd te korten, Nickelmann, den watergeest, hooren oproepen, en een oogenblik later, Waldschrat, 'ein bocksbeiniger, ziegenbärtiger, gehörnter Waldgeist', te voorschijn zien springen en zich in het gesprek mengen. Waldschrat, die aan niets zulk een hekel heeft

als wenn sie Kapellen und Kirchen baun;
und das verfluchte Glockengebimmel!

heeft een goeden dag gehad: hij heeft den acht kleppers, die snuivend en met bevende knieën bezig waren een klok den berg op te sleepen, de verdere moeite van het klimmmen bespaard:

Ich griff in's Rad; die Speiche brach,
die Glocke wankte, rutschte nach,
noch einen Riss, noch einen Stoss,
bis sie kopfüber zur Tiefe schoss,
  Hoi! wie sie sprang
  und im Springen klang!
von Fels zu Fels ein eiserner Ball,
mit Klang und Hall und Wiederhall!
Tief unten empfing sie aufspritzende Flut:
drin mag sie bleiben! dort ruht sie gut.

Wanneer Heinrich strompelend nadert, verdwijnen Waldschrat in het bosch en Nickelmann in de put. Hij blijft met Rautendelein alleen en het is hem, die reeds niet meer van de wereld scheen te zijn, of hij in haren ‘Rätselblick’ een nieuwe wereld ziet die hem opnieuw tot zich lokt. En als hij de oogen rondom zich slaat en de dennen hun donkere bladen geheimzinnig ziet bewegen en hun kruinen statig ziet buigen, dan voelt hij het:

  Das Märchen! ja, das Märchen
Weht durch den Wald. Es raunt, es flüstert heimlich.
Es raschelt, hebt ein Blättlein, singt durch's Waldgras,
und sieh: in ziehend neblichtein Gewund,
weiss hergedehnt es naht - es streckt den Arm,
mit weissem Finger deutet es auf mich -
kommt näher, - rührt mich an... mein Ohr... die Zunge...
die Augen - nun ist's fort - and du bist da.
Du bist dus Märchen! Märchen küsse mich!

In deze sprookjeswereld op de bergen dringen zich weer de menschen van de benedenwereld. De ‘Pfarrer’, de schoolmeester en de barbier hebben meester Heinrich om hulp hooren roepen, en al verzekert de schoolmeester ook, dat men wel van een berg in een dal kan vallen maar niet omgekeerd, de anderen hebben duidelijk Heinrich's stem gehoord. Eindelijk vinden zij hem, in

onmacht liggende voor het huis van ‘die alte Wittichen.’ De barbier en de schoolmeester nemen hem op en brengen hem weg.

Maar Rautendelein kan zich over Heinrich's heengaan niet troosten. Sedert haar samentreffen met dit wezen uit het menschenland gaat er iets in haar om, waarvan zij zich geen rekenschap weet te geven. Wat is die kleine, heldere, warme druppel, dien zij uit haar oog heeft opgevangen? Nickelmann - die zijn schrijvers schijnt te kennen! - antwoordt:

> *Ein schöner Diamant*!
> Blickt man hinein, so funkelt alle Pein
> und alles Glück der Welt aus diesem Stein.
> Man nennt ihn Träne.

Zoo weet Rautendelein dan van nu af aan wat tranen zijn. En de oogen vol tranen turend in de verte, wordt het haar in h a a r wereld te eng. Zij wil weg naar het land van de menschen. Te vergeefs waarschuwt haar Nickelmann:

> Der Mensch, das ist ein Ding
> halb nuser Bruder und aus uns geboren,
> uns feind und fremd zur Hälfte....
> Weh' jedem, der aus freier Bergeswelt
> sich dem verfluchten Volke zugesellt....
> .... Lass ab, dräng nicht in ihre Reihn!
> Du legst um deinen Hals 'nen Mühlenstein.
> Sie schummern dich in grane Nebelnacht,
> Du lerust zu weinen, wo du hier gelacht.

Maar Rautendelein laat zich niet afschrikken, en den watergeest een beeld uit zijn element voorhoudend:

> ... schan dir deine Springebüchlein an:
> da ist kein Wässerlein so dünn und klein,
> es will und muss ins Menschenland hinein.

En zij zal doen als de beekjes en de stroomen en gaan waar het haar lust, hierheen en daarheen, en ten slotte - in 't menschenland.

Daar zal zij Heinrich den klokkengieter terug vinden.

Magda, Heinrichs vrouw, die hem na het, zoo zij hoopte, goed volbrachte werk met bloemen opwachtte, heeft den ongelukkige

halfdood de woning zien binnendragen. Tot zichzelven gekomen, tracht Heinrich haar te verklaren, waarom de klok moest vallen in de diepte en waarom ook hij thans sterven moet. Die klok was niet gemaakt voor de hoogte, niet om de echo van de bergtoppen te wekken: zij klonk wel in het dal, maar niet op de bergen. Hem trekt het dal niet langer aan; sedert hij de hoogte gezien heeft, wil alles wat in hem is ‘bergwärts steigen, und Werke wirken aus der Kraft der Höhen.’ En daar hij dat niet kan, wil hij liever sterven.

Om te leven, zou hij weer jong moeten worden, na een nieuwen bloeitijd nieuwe vruchten moeten voortbrengen; zou hij, met merg in de beenderen en staal in de zenuwen, moeten voelen

> zu neuem, unerbörten Wurf und Werk
> die tulle Siegerslust....

Daar staat Rautendelein voor hem, maar gekleed als een kind van het land, dat, schuchter en verlegen, bessen te koop biedt. Zoodra zij echter alleen is met den man, die daar weder onmachtig met gesloten oogen nederligt, verandert zij van wezen, maakt zich druk, mengt in de soep die op het vuur hangt versterkende kruiden:

> Wer es trinkt, der trinkt sich Mark.

En als hij weer tot bezinnig is gekomen, spreekt zij hem van hare bergen, waar hij haar moge volgen en waar zij hem zal dienen op zijn wenken. Met ‘ceremoniën’ maakt zij hem in slaap, maar om hem straks te wekken tot een nieuw leven. Heinrich voelt, bij zijn ontwaken, een nieuwe kracht, een nieuwen scheppingsdrang door zijn leden woelen, en hij wil

> noch einmal seinen Schritt ins Leben wenden,
> noch einmal wünschen, streben, hoffen, wagen -
> und schaffen, schaffen.

Wanneer Magda hem zoo vindt, jubelt zij van vreugde over haar tot het leven weergekeerden man, - maar zij weet niet dat dit leven voortaan aan een andere dan zij gewijd zal zijn.

Nu vangt (met het 3e bedrijf) Heinrich's werk aan op de bergen, zeer tegen den zin van Waldschrat, Nickelmann en consorten, die het niet kunnen dulden dat een van dat verwenschte menschengeslacht zich in hun rijk heeft ingedrongen, daar graaft, metaal

smelt, smeedt en bovendien de gunsten geniet van Rautendelein, de mooie elf, die hèn versmaadt, en voor hèm bergkristal, barnsteen, goudstof en diamant verzamelt. Zeer tegen den zin ook van den Pfarrer, die niet opziet tegen den zwaren klim om Heinrich op te zoeken en als een goede herder te trachten het verloren lam terug te brengen bij de kudde. Want niet alleen dat Heinrich aan zijn vrouw en zijn kinderen ontrukt is, - 'Du freches Ding!' zoo verwijt de Pfarrer Rautendelein, 'du nahmst der ganzen Menschheit diesen Mann!'

Daar nadert Heinrich zelf, lenig en sterk, stralend van geluk, trotsch op het werk dat thans onder zijn handen zijn voltooiing nadert:

> Es ist ein Werk, wie ich noch keines dachte:
> ein Gloekenspiel ans edelstem Metall,
> das aus sich selber, klingend, sich bewegt.
> Wenn ich die Hand, wie eine Muschel, lege
> so mir ans Ohr und lausche, hör ich's tönen...
> Seht: was ich jetzt als ein Geschenk empfing -
> voll namenloser Marter sucht' ich es,
> als ihr mich, einen 'Meister,' glücklich prieset.
> Ein Meister war ich nicht, noch war ich glücklich!
> Nun bin ich beides: glücklich und ein Meister!

De Pfarrer, die het vreemd vindt dat iemand zichzelf een 'meester' noemt, vraagt voor welke kerk de klok moet dienen en wie het werk hem opdroeg. Voor welke kerk? Voor geene. Wie hem de opdracht gaf?

> Der jener Tanne drüben anbefahl,
> sich hart am Abgrund herrlich aufzurichten!...

Het kerkje, dat zij daar ginds gebouwd hebben, is half vervallen, half verbrand, hij zal hier in de hoogte een nieuwen grondslag leggen van een nieuwen tempel. 'Wie hem dan dat werk betalen zal,' luidt wederom de vraag.

> Wer mir mein Werk bezahlt? O Pfarrer, Pfarrer!
> Wollt ihr das Glück beglückt? das Lohn belohnt?
> Nennt immerhin mein Werk, wenn ich es nannte:
> ein Glockenspiel! Dann aber ist es eines,
> wie keines Münsters Glockenstube je
> es noch umschloss, von einer Kraft des Schalles,
> an Urgewalt dem Frühlingsdonner gleich,
> der brünstig brüllend ob den Triften schüttert;

und so: mit wetternder Posaunen Laut
mach' es verstummen aller Kirchen Glocken
und künde, sich in Jauchzen überschlagend,
die Neugeburt des Lichtes in die Welt.

Dan, in steeds klimmende geestdrift, roept hij de ‘Urmutter Sonne’ aan, op wier feest zijn klok zal luiden om een lied te zingen,

ein Heimatlied, eiu Kinderliebeslied,
aus Mürcheubrunnentiefen aufgeschöpft...
Und wie es anhebt, heimlich, zehrend-bang,
bald Nachtigallonschmerz, bald Taubenlachen -
da bricht das Eis in jeder Menschenbrust,
und Hass und Groll und Wut und Qual und Pein
zerschmilzt in heissen, heissen, heissen Tränen.

Te vergeefs tracht de Pfarrer, die beweert, ‘von überstiegnen Dingen’ niets te weten, hem uit zijn grootheidsdroom te doen ontwaken en hem af te brengen van het ‘heidensch’ werk dat hij heeft ondernomen, dezen tempel van Beelzebub, Baal en Moloch, dien hij zich voorneemt te bouwen. Te vergeefs spreekt hij hem van zijn vrouw, die reikhalzend naar hem uitziet, van zijn kinderen die ‘nur immer ihrer Mutter Tränen trinken.’

Hij kan die tranen niet drogen, hoe gaarne hij het zou willen; hij kan hun ledigen beker niet vullen met zijn wijn, die hun als alsem zou smaken. H a a r behoort hij thans, die, toen hij zijn dood nabij was, hem opuam en genas, en geen bedreigingen of schrikbeelden, hem door den Pfarrer voorgehouden, kunnen hem het nieuwe leven, dat hij aan haar dankt, vaarwel doen zeggen.

Wollt' ich mir, Pfarrer, Schreekgespenste malen,
mir sollt' es trefllicher als cuch gelingen.
Was ihr da faselt, das wird uie geschehn.
Gen euren Pfeil bin ich vollauf bewährt.
So wenig schürft er mir auch nur die Haut
als jene Glocke, wisst ihr, jene alte,
die abgrunddurst'ge, die hinunterfiel
und unten liegt im See, je wieder klingt!

Waarop de Pfarrer antwoordt: ‘Sie klingt cuch wieder, Meister! Denkt an mich!’.

Heinrich zet (4e bedrijf) zijn werk in de smidse en de glassmelterij voort; zes dwergen zijn hem daarbij behulpzaam. Maar de opgewektheid van vroeger, de ontembare scheppingsdrang zijn verdwenen, en als hij, na zwaren arbeid, zich te slapen heeft gelegd, kwellen hem bange droomen; de booze geesten van water en woud vervolgen hem en in doodsangst schrikt hij wakker. Aan Rautendelein, die op zijn roepen komt om hem te troosten en te sterken, hem, haar Balder, haar zonneheld, klaagt hij hoe moeilijk het hem valt om, te midden van al het kleine, van den 'Tagelöhners Werkelkram', die van zijn werk onafscheidelijk schijnt, het heldere beeld vast te houden, dat in zijn ziel leefde: het is of er iets knaagt aan het fundament van zijn werk.

Daar hooren zij dreigende menschenstemmen uit de diepte. Rautendelein roept Nickelmann te hulp; hij moge dat menschenvolk met zijn waterstroomen in den afgrond jagen. Maar Nickelmann heeft geen lust Heinrich te verdedigen, zegt hij:

> mir ist's ein unbequemes Meisterlein:
> will über Gott und Menschen Herrscher sein.

Heinrich echter heeft met reuzenkracht den aanval afgeweerd. En als hij terugkeert, gestaald door de overwinning, reikt Rautendelein hem een dronk, die hem opnieuw aan haar verbinden moge. Uit alle spleten en holen roept zij nu haar klein volkje van aarden luchtgeesten bij elkaar, om met hunne muziek het overwinningsfeest te vieren. Zij zelf zal, met haar roodgouden lokken als een Spang gekroond, er den elfen-rondedans bij dansen . . .

Maar wat is het, dat te midden van de feestmuziek Heinrich in de ooren klinkt? Het schijnt een klaaggeluid, een lang begraven toon. Hij wil er niet naar luisteren. Rautendelein dicht aan zich vastklemmend, treedt hij naar den uitgang van de smelterij en, op de streek wijzend, die zich daar aan hunne voeten uitstrekt:

> Sieh: tief und ungehener dehnt der Raum
> und kühl zur Tiefe sich, wo Menschen wohnen.
> Ich bin cin Mensch. Kannst du dies fassen, Kind:
> fremd und daheim dort unten - so hier oben
> fremd und daheim. . . .

In het stille maanlicht, waarin het landschap ligt, ziet Heinrich

twee kleine, witte gestalten, met moeite, langzaam naar boven klimmen. Het zijn twee kinderen in hun hemdjes en op bloote voeten, die een zwaren kruik dragen; zijn kinderen zijn het, en de kruik is gevuld met de tranen van Magda, hun moeder, Heinrich's vrouw, die bij de waterrozen rust....

Daar klinkt een zware klokkenklank uit de diepte. Op het hooren van dat geluid keert Heinrich, buiten zichzelven, zich tot Rautendelein, scheldt haar, weert haar van zich af en haar, zichzelven en zijn werk vervloekend, tuimelt hij, onder een ‘Gott, erbarm' dich meiner!’, naar buiten.

In het menschenland, waarheen hij gevlucht is, wil men echter den heidenschen tempelbouwer niet dulden. Weggejaagd wordt hij, weer naar de hoogte, naar zijn bergwoud, waar hij als een gebroken man bij de ‘alte Wittichen’ aankomt om zijn werk, half kerk, half koningsslot (zooals de oude Wittichen het beschrijft), ìn vlammen te zien opgaan. Een vondeling noemt Heinrich zich:

> Ich bin der Sonne ausgesetztes Kind,
> das heim verlangt; und hülflos ganz und gar,
> ein Häuflein Jammer, grein ich nach der Mutter,
> die ihren golduen Arm schnsüchtig streckt
> und nie mich doch erlangt...

Hij smacht er naar Rautendelein weer te zien, en de oude belooft hem dat zijn wensch vervuld zal worden. Maar daartoe moet hij drie glazen, die zij voor hem plaatst, leeg drinken. Drinkt hij het eerste glas, dan zal de oude kracht in hem wederkeeren; bij het tweede zal hij, voor het laatst, háar terugzien die eens alles voor hem was. Wie echter de beide glazen uitgedronken heeft, moet ook het laatste ledigen.

En het geschiedt zooals de oude gezegd heeft. Nadat Heinrich het tweede glas geledigd heeft, stijgt Rautendelein, thans de gezellin van den watergeest Nickelmann, uit de waterput te voorschijn. Zij kent Heinrich niet meer. Eerst als hij, Magda aanroepend, vraagt dat deze hem den laatsten beker moge reiken, treedt Rautendelein dicht aan zijn zijde: ‘Zij zal doen wat hij vraagt; de dooden mogen blijven rusten.’ En dan een korte herinnering aan hun vroeger geluk, een afscheidsgroet.

Heinrich.
Führ mich hinunter still:
jetzt kommt die Nacht, die alles flichen will.

Rautendelein,
zu ihm hinfliegend, seine Kniee umschlingend, mit Jauchzen:
Die Soune kommt!

Heinrich
Die Sonne!

Rantendelein,
halb schluchzend, halb jauchzend.
Heinrich!!!

Heinrich
Dank.

Rautendelein
umarmt Heinrich und drückt ihre Lippen auf die seinen - darnach den Sterbenden sanft niederlegend:
Heiurich!

Heiurich.
Hoch oben: Sonnenglockenklang!
Die Soune... Soune kommt! - Die Nacht ist lang.
Morgenröte.

Heinrich, de klokkengieter, wien het eenvoudige werk van zijn handen, dat voor de menschen hier beneden dienen moet (‘im Tale klingt’), niet bevredigt - zijn leven herinnert in meer dan éen opzicht aan dat van Ibsen's Baumeister Solness - is er dus niet in geslaagd zijn hoog ideaal te verwezenlijken: het ‘unerhörte’ meesterstuk te scheppen, dat hoog op de bergen, in de vrije lucht, nabij de zon, zijn spits zou verheffen. Naar dat onbereikbare strevende, heeft hij vrouw en kinderen verlaten en een in zijn oog hooger wezen aangehangen, dat hij ‘die Schwinge seiner Seele’ noemt, maar dat hem toch niet brengen kan waar hij wenscht. Terwijl h ij het menschelijke van zich af tracht te stooten, den Pfarrer ergert door zijn zonaanbidding, haakt z i j naar het menschenland, wordt zij allengs meer menschelijk, leert tranen kennen, en naarmate zij het menschelijke nadert, wordt haar macht om Heinrich tot hulp te zijn geringer. Zoo is geen van beiden een h e e l e , maar voelen zij zich ‘fremd und daheim dort unten, so hier oben fremd und daheim.’

Heinrich moge nog zoo innig zich aan Rautendelein hechten, op het hoogst van zijn geluk klinkt, als de stem van zijn geweten,

de klaagtoon der gezonken klok van beneden, en komen zijn kinderen aandragen met het kruikje, van Magda's tranen vol.

Zonder bereikt te hebben, noch in zijn kunst, noch in zijn liefdeleven, dat bovenmenschelijke waarnaar hij streefde, het ‘über Gott und Menschen Herrscher sein,’ dat Nickelmann hem verwijt, sterft de klokkengieter. En hij sterft in de armen van Rautendelein. ‘Die Wirklichkeit stirbt am Märchen und im Märchen.’[1)]

Het is te verwachten dat dit lot den dichter van *Die versunkene Glocke* niet treffen zal. Hem is de vereeniging van het menschelijke en het bovenmenschelijke, van werkelijkheid en phantasie goed gelukt, en zijn van poëzie doortrokken Märchen bevestigt zijn naam als fijnvoelend scheppend kunstenaar.

1) Paul Schlenter. Neue Dentsche Rundschan. Dezember 1896.

Muzikaal overzicht.

Het aantal uitgaven van Nederlandsche volksliederen is onlangs weder met één vermeerderd.

Ter uitvoering van een besluit, genomen in hare algemeene vergadering van 1892, heeft de Maatschappij tot Nut van 't algemeen een bundel van die liederen in het licht gegeven.

De samenstelling daarvan geschiedde, op uitnoodiging van het Hoofdbestuur, door de heeren Daniël de Lange, Jhr. Mr. J.C.M. van Riemsdijk en Dr. G. Kalff. Hun werden voor de uitgave van het boek toegevoegd de heeren A.C. Wertheim en Mr. J.A. Levy, hoofdbestuurders van het Nut.

Van welke gedachte de genoemde maatschappij bij dit plan uitging, blijkt ons uit de mededeeling van het Hoofdbestuur, die als voorbericht in den liederenbundel is opgenomen. Overtuigd als zij is, dat elke poging om het bewustzijn van volkseenheid te verlevendigen vooral is toe te juichen in onzen tijd, waarin het volksleven zich schijnt te verbrokkelen en in de noodzakelijke verscheidenheid van kringen in onze samenleving velen vergeten, dat wij allen kinderen zijn van één huis, zonen en dochters van hetzelfde vaderland, en dat één zelfde verleden het gansche volk draagt, acht zij het een goed streven, ook de liederen des volks te verzamelen, d.i. bijeen te brengen de historische, hetzij algemeene, hetzij plaatselijke zangen, die als uit het hart des volks zijn opgerezen en waarin het *Nederlandsche* volk, gelijk het in dezen tijd gevoelt, denkt en oordeelt, zich in verbinding stelt met het zelfde Nederlandsche volk, gelijk het gevoelde, dacht en oordeelde in vroegere dagen.

Dat een uitgave als deze, waarbij een bloemlezing van eenstemmige volksliederen uit verschillende tijden voor een matigen prijs (één gulden) verkrijgbaar wordt gesteld, een stap is in de goede

richting, valt niet te ontkennen; maar er behoort nog meer bij. Dit wordt ook in het aangehaalde voorbericht erkend. ‘Wie tot verbetering van den zedelijken en maatschappelijken toestand des volks wil medewerken, invloed wil oefenen op de volksopvoeding, de volksbegrippen wil veredelen - heet het daar -, zorge, dat het volk (en daartoe behooren wij allen) deze liederen zinge. Van de huiskamer en de school uit, kome het lied in de vergaderzaal en op de straat - dan gaat het als een goede genius rond, opwekkend, veredelend, de harten verbindend, de kinderen van hetzelfde huis vereenigend.’

Juist; dáárop komt het aan. Het uitgeven van liederen beteekent *an und für sich* betrekkelijk niet veel. Dit is al zoo dikwerf geschied en daarop is al zoo menige verwachting gebouwd, die niet verwezenlijkt werd, dat men zich daarvan alleen niet veel illusie behoeft te maken. Wanneer zulk een verzameling liederen iets zal uitrichten tot verheffing van den volkszang, dan moet zij niet in sommige maar in *alle* kringen der maatschappij doordringen, en vooral daar, waar men het meest den invloed van slecht gezang (tekst en muziek) te vreezen heeft. Aan ijverige en loffelijke pogingen in deze richting heeft het bij ons waarlijk niet ontbroken. Reeds meer dan een halve eeuw is men er mede bezig. Volkszangscholen zijn opgericht, het zangonderwijs op de scholen is gaandeweg verbeterd, vereenigingen hebben zich gevormd, die aan jongelieden, welke de school verlaten, gelegenheid geven om zich nog een tijd lang verder in den zang te oefenen, maar de vraag is, of de goede indrukken, die kinderen en aankomende jongelingen en jongedochters van dat onderwijs ontvingen, zoowel wat den tekst als de muziek der liederen betreft, zoo machtig zijn, dat deze bij hen niet worden uitgewischt, wanneer zij later, aan de orde en tucht der school ontwend, in geheel andere omgevingen geraken en daar in aanraking komen met de straatliederen, die door draaiorgels en liedjeszangers onder het volk worden gebracht. Ik geloof niet, dat het antwoord op die vraag heel gunstig kan zijn en meen niet te veel te zeggen, wanneer ik beweer, dat draaiorgels en liedjeszangers - vooral laatstgenoemden - de grootste hinderpalen zijn op den weg van hen, die zich aan de verbetering van den volkszang wijden, en dat zoolang men geen macht kan uitoefenen over deze factoren van slecht volksgezang, de pogingen tot verbetering en verheffing van dien zang altijd min of meer problematisch zullen blijken te zijn.

Gaan wij nu den inhoud van dezen liederenbundel der Maatschappij tot nut van 't algemeen na, dan vinden wij daarin, althans voor hen, die eenigszins met vroegere uitgaven van dezen aard bekend zijn, weinig nieuws. Hoe dat komt, zegt de Commissie van samenstelling in hare voorrede. Een oproep, door het Hoofdbestuur der maatschappij in de meeste couranten van ons land geplaatst, waarin verzocht werd minder bekende fraaie nationale liederen, die nog heden gezongen worden, aan den Secretaris der commissie toe te zenden, leverde niet veel op. Daardoor heeft de commissie zich voornamelijk moeten bepalen tot het samenstellen van een bloemlezing van reeds gedrukte oude en nieuwe liederen, die wegens hun tekst en melodie geacht konden worden, een plaats in een volksliederenboek te verdienen.

Onder die 134 liederen vindt men van allerlei: in de ecrste plaats *Vaderlandsche* liederen, en wel hedendaagsche en liederen uit het verledene (*Geschiedzangen* worden deze hier genoemd). Bij deze liederen moet men wel onderscheiden tusschen de echte volksliederen en de liederen voor het volk. Een echt volkslied noemen wij een lied, waarvan vorm en gedachte uit het volk (de natie) zelf zijn voortgekomen, en dat niets anders uitspreekt dan wat het volk zelf gevoelt, begrijpt en zich gedrongen voelt uit te spreken. Wanneer bij een volk door de een of andere oorzaak allen in een en dezelfde steunning zijn gebracht en zich dan iemand gedrongen gevoelt in gezang uit te spreken wat allen bezielt, dan is deze de *mond des volks*; hij uit slechts wat allen beleefd en ondervonden hebben, hij volgt de feiten eenvoudig en getrouw en werkt op geenerlei effect, daar hij zeker is van de belangstelling en sympathie zijner toehoorders.

Zulke nationale zangen heeft ook het Nederlandsche volk gehad in het roemrijke tijdperk, waarin het zich vrij vocht van de Spaansche overheersching. Verscheidene van die liederen zijn voor het nageslacht bewaard gebleven doch langen tijd waren het bijna uitsluitend de teksten dier volksliederen, welke in andere kringen dan die van geleerden en oudheidkundigen bekend waren. Aan het publiceeren van de wijzen, waarop die liederen gezongen werden, scheen men zoo goed als niet te denken; slechts nu en dan werd een enkele volkswijs meer algemeen bekend. Nu vijf en twintig jaar geleden begon de Vereeniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis, die reeds werken van de Nederlandsche contrapun-

tisten uit het roemrijke tijdperk onzer muziekgeschiedenis had uitgegeven, pogingen te doen om ook het oud-Nederlandsche volksgezang in ruimer kring bekend te maken. Binnen een kort tijdsverloop verschenen de uitgaven van ‘oud-Nederlandsche liederen, ontleend aan den “Nederlandschen Gedenck-clanck” van Adrianus Valerius’, en ‘Twaalf Geuzeliedjes’, beide bewerkt door Dr. A.D. Loman. Verscheidene van die liederen zijn in het thans uitgegeven volksliederenboek der Maatschappij tot nut van 't algemeen overgenomen. Daaronder zijn er, die op zeer bekende historische feiten uit het bedoelde tijdperk van ons volksbestaan betrekking hebben, o.a. het spotlied op graaf Maximiljanus de Bossu uit het jaar 1573, toen deze met zijn schip ‘de Inquisicy’ op de Zuiderzee gevangen werd genomen en naar Hoorn gevoerd, een schimpdicht op Duc Dalf bij zijn vertrek naar Spanje, een lied op de heldenfeiten van prins Maurits bij het verdrijven der Spanjaarden uit den Bommelerwaard enz. Andere zijn van meer algemeene strekking; het zijn liederen tot opwekking van vaderlandsliefde en van moed en kracht in het verzet tegen den Spaanschen dwingeland, lof- en dankliederen aan het Opperwezen voor verkregen uitkomst enz.

Van al deze oud-vaderlandsche liederen, echte *volksliederen*, is het ‘Wilhelmus van Nassouwe’ het eenige wat nog eenigermate populair is gebleven, al heeft het volk er tot nu vijf en twintig jaar geleden niets anders van gekend dan den eersten regel van den tekst en den trivialen deun, dien men bij elke gelegenheid, waar uitingen van nationaal gevoel of van nationale geestdrift aan de orde waren, door militaire of andere orkesten kon hooren uitvoeren, en waarvan de eerste helft een verbastering is van de oorspronkelijke melodie en de tweede helft een onbekenden oorsprong heeft. Eerst met de verschijning van de verzameling liederen uit den Gedenckclanck van Valerius werd het oorspronkelijke lied in eere hersteld en eerst sedert een paar jaren begint men hier te lande ook in ruimeren kring iets voor deze oude zangwijze te gevoelen.

Niet lang geleden heeft men beweerd, dat wij in den Gedenckclanck van Valerius, in het jaar 1626 uitgegeven, een veelszins verbasterde lezing der Wilhelmus-melodie bezitten, en trachten te betoogen, dat een daarbij aangegeven melodie, als de oudere en betere, aanspraak maakt om die van Valerius te vervangen. De bewerker der verzameling liederen uit den Gedenckclanck heeft

dit niet onbeantwoord gelaten en in een opstel ‘De melodie van het Wilhelmus’, voorkomende in het 5de deel (1ste stuk) van het Tijdschrift der vereeniging voor Noord Nederlands Muziekgeschiedenis, het goed recht van de Valerius-melodie tegenover die andere verdedigd. ‘Met deze apologie - zegt de schrijver aan het slot zijner wederlegging - bedoelen wij geenszins, van deze zangwijs (die van Valerius) te beweren, dat zij de eenige, volstrekt echte Wilhelmusmelodie zou zijn. Toen Valerius zijn Gedenckclanck uitgaf, bestonden er reeds meerdere zeer uiteenloopende lezingen der Wilhelmusmelodie. Trouwens a priori is het haast ondenkbaar, dat hier te lande de oorspronkelijke wijs van het Wilhelmus onveranderd zal zijn gebleven. Wie maar eenigszins vertrouwd is met de geschiedenis van het lied in de oudheid, weet, dat er nauwelijks iets minder constant en onbewegelijk zich laat denken, dan de vorm eener zangwijs in den mond des volks.

En toch daarom is het ons ten slotte te doen. Niet om te weten, wat deze of gene musicijn in zijn luitbewerking of in zijn meerstemmige zetting van de in zijn tijd gebruikte melodieën gemaakt heeft, maar wel om ons bekend te maken met de wijze waarop die melodieën door het volk gezongen werden. En voor dit doel is juist een zegsman als Valerius ons van de grootste waarde; niet alleen omdat hij Nederlander was, maar ook omdat hij er naar streefde zijne lezers bekend te maken met hetgeen er in de Geuzenkringen kenmerkends voorviel en was geschied. Zoolang wij geen oudere bronnen van betrouwbaar karakter bezitten, moeten wij ons aan zijne mededeelingen houden.’ -

En waarom zouden wij dit ook niet doen! De melodie van het Wilhelmus, gelijk wij die thans kennen, is vrij van trivialiteit, eenvoudig en verheffend, en uit het tweede gedeelte, niet het minst door zijn eigenaardig metrum, spreken een fierheid, kracht en vastberadenheid, welke aan die onzer voorvaderen in de dagen van strijd herinneren. Het spreekt van zelf, dat de oorspronkelijke tekst van dit volkslied (toegeschreven aan Marnix van St. Aldegonde) voor ons niet meer bruikbaar is. Om zich daarvan te overtuigen, behoeft men slechts het eerste vers van het oude Wilhelmuslied in te zien, dat als eerste nummer in het liederenboek van het Nut voorkomt. Dit gedicht heeft nog alleen historische beteekenis. Wil men het lied aanheffen, dan zinge men het op de woorden van Nicolaas Beets, zooals geschied is bij gelegenheid der eerste

steen-legging van het nieuwe Universiteitsgebouw te Utrecht. Daar heet het:

Wilhelmus van Nassouwe,
Heldhaftig, goed en groot,
Het Vaderland getrouwe
Gebleven tot den dood!
Zoo dikwijls wij ons scharen
Om een van Uw Geslacht,
Wordt ook met stem en snaren
Uw lied en deugd herdacht.

Wilhelma van Nassouwe,
Aanvallig koningskind!
U blijft het volk getrouwe,
Het volk dat U bemint;
Zijn bidden en bedenken,
Zijn hart is U verpand,
Wie U een haar zou krenken,
Geen zoon van Nederland.

Lofwaardste der Vorstinnen,
Die voor Uw Kind regeert,
Die we als dat kind beminnen,
Wie al wat braaf is eert!
Uw zorgen en Uw waken
Voor de eer van Land en Kroon,
Blijve ons gelukkig maken
En vinde in God zijn loon!

Zoo gezongen is het een lied, dat in onze dagen past. In dezen vorm komt het als tweede nummer in het genoemde liederenboek voor. De muzikale bewerking is van Richard Hol, die daarbij de maatindeeling der uitgave van Valerius (4/4, ¾, 8/4) behouden heeft. Waarom dit ook niet geschied is in n°.1 van den bundel en de muzikale samenstellers daarvan gemeend hebben, in stede van de drie kwarts-maat triolen te moeten bezigen, is mij niet duidelijk. Juist in die drie kwarts-maat ligt het kernachtige van het lied, en wanneer zij door een minder vasten rhythmus als dien van triolen wordt vervangen, verliest het lied grootendeels zijn karakter. Bovendien is het te verwachten, dat het aanwenden van *alla breve*-maat en triolen, in verband met de omstandig-

heid dat de bewerkers, ter aanduiding van het tempo, waarin het lied behoort gezongen te worden, het woord ‘opgewekt’ gebezigd hebben, aanleiding zal geven, dat het Wilhelmus in het algemeen sneller zal gezongen worden dan met den aard van het lied strookt. Natuurlijk moet het lied opgewekt en niet saai voorgedragen worden, maar overigens toch met zekere plechtigheid; dat brengt niet alleen de melodie maar ook de tekst mede.

Behalve de volksliederen in den strengen zin van het woord, bevat de bundel ook nog die liederen, welke in populairen vorm zijn gedicht en op muziek gezet: de ‘liederen in volkstoon’, zooals men ze wel pleegt te noemen. Dat deze liederen in veel grooter aantal voorhanden zijn, is niet te verwonderen. Sedert de kunstzang het uit het volk zelf voortgesproten lied de baas werd, ontstaan echte volksliederen nog slechts in buitengewone tijden en bij buitengewone gebeurtenissen, maar bovendien gaat er in den loop der tijden veel van deze liederen verloren, terwijl daarentegen op het gebied van het kunstlied de productie steeds toeneemt. Zoo bevat, uit den aard der zaak, de hierbedoelde bundel dan ook veel meer *zangen voor hel volk* dan eigenlijke *volksliederen*. Daaronder zijn vaderlandsche, geschiedkundige, geestelijke en verhalende liederen, minneliederen, drinkliederen, studentenliederen, soldaten- en matrozenliedjes, kinderliedjes en liederen van gemengden inhoud. De meest populaire daarvan zijn wel die op tekst van Dr. J.P. Heye en muziek van Dr. J.J. Viotta. Het triomfantelijk lied van de Zilvervloot met zijn flink refrein ‘Piet Hein, zijn naam is klein’, ‘De kabels los, de zeilen op’ en ‘Naar zee’ o.a. zijn liederen, welke ook buiten de school nog menigmaal uit den mond des volks gehoord worden. Zij voldoen dan ook in hooge mate aan de eischen, die men aan een volkslied moet stellen; de volkstoon is hier bijzonder goed getroffen.

Den toon te treffen is in het algemeen al even weinig ieders *fort* als maat te houden. Op muziekgebied weten ook zangers en instrumentalisten daarvan mee te praten. Maar ook samenstellers van concertprogramma's schijnen er veel mede te sukkelen, althans te oordeelen naar de wonderlijke combinatiën, die men op die programma's dikwijls aantreft. Bij een vorige gelegenheid heb ik er hier ter plaatse reeds op gewezen, dat de Franschen het op dit punt nogal bont maken, maar ook bij andere natiën laat het vaak

te wenschen over. Het moet intusschen erkend worden, dat er soms gevallen kunnen voorkomen, waarin men niet bij machte is, de gewenschte eenheid te bewaren.

Moeilijkheden van dien aard zullen zeker wel niet bestaan hebben voor hen, die het programma opstelden voor de muziekuitvoering, welke in het laatst van het nu afgeloopen jaar in de havenplaats Kiel gegeven werd bij gelegenheid der onthulling van het monument voor den componist Carl Loewe. Hier had men het voordeel van zich op een beperkt terrein te kunnen bewegen en daardoor daarbij gemakkelijker naar eenheid te kunnen streven, want hier gold het, uitsluitend werken van één componist uit te voeren. En daarbij kwam nog, dat ofschoon Loewe een groot aantal kleine liederen en ook opera's, oratoria en instrumentale composities geschreven heeft, deze voor onzen tijd van geen belang meer zijn. Wat men in Loewe nog bewondert, is zijn meesterschap in de compositie van balladen voor zang en klavier.

Het is met Loewe gegaan als met menigeen van zijne beroemde voorgangers op het gebied der muzikale compositie. Tot ongeveer het jaar 1848 (hij werd den 30sten November 1796 geboren) vond hij bij zijne landgenooten groote waardeering, doch daarna geraakte hij meer en meer in vergetelheid en van zijn dood (20 April 1869) werd in de muzikale wereld bijna geen notitie genomen. Als componist scheen hij voor het publiek al lang gestorven te zijn. Voor een goed deel is dit toe te schrijven aan de omstandigheid, dat Loewe tot de oude romantische school behoorde, waarvan Weber, Spohr en Marschner de voornaamste vertegenwoordigers waren. Een veertigtal jaren geleden werd over deze corypheeën der toonkunst in de muzikale kringen van Duitschland met zekere geringschatting geoordeeld, en het is dus niet te verwonderen, dat iemand als Loewe, die in de voetstappen van die meesters trad, dat zelfde lot onderging. Vooral echter waren het de liederen van Schumann, die de belangstelling voor Loewe gaandeweg deden afnemen. Zij verdrongen hem juist in die muzikale kringen, waarvoor zijne balladen bestemd waren. Deze balladen zijn kamermuziek en behooren thuis in meer intimen kring, niet bij het groote concertpubliek. Juist die kleine gezelschappen echter waren het, die hoe langer hoe meer uitsluitend den liederenzang begonnen te beoefenen; de kleine, intime vorm van het lied bekoorde hen meer dan de breed uitgesponnen vorm

der ballade. En als derde oorzaak kwam daar nu nog bij, dat de liederenzang meer en meer het domein werd der vrouwenwereld en voor de voordracht van Loewe's balladen, op wellicht een enkele uitzondering na, juist een mannelijke zanger vereischt wordt.

Er waren or, die het niet lijdelijk konden aanzien, dat de meesterwerken van een componist als Loewe zoo in vergetelheid geraakten, en het gevolg daarvan was, dat in 1882 in Berlijn een Loewe-vereeniging werd opgericht, waarvan het doel was, den meester der ballade in eere te herstellen. Het krachtige initiatief, dat van deze vereeniging is uitgegaan, is niet zonder uitwerking gebleven; in de laatste twaalf jaren heeft de propaganda voor Loewe's balladen, zoowel in Duitschland als daarbuiten, groote vorderingen gemaakt. In Duitschland hebben zich vooral de baritons Paul Bulss en Eugen Gura in dit opzicht groote verdiensten verworven door hunne veelvuldige voordrachten van Loewe's balladen. In ons land was het Messchaert die de bezoekers der soirées voor kamermuziek met deze werken bekend maakte en door zijne artistieke voordracht van balladen als *Archibald Douglas, Die Uhr*, e.a. de beteekenis van Loewe als componist in dit genre wist te doen uitkomen.

Maar men deed nog meer. Toen op 20 April 1894 in Kiel een muziek-uitvoering [werd gegeven ter herinnering aan den dag, waarop vijfentwintig jaar geleden de componist Loewe aldaar gestorven was, werd het plan gevormd voor de oprichting van een gedenkteeken. Het Comité, dat zich met de voorbereiding daarvan belastte, vond veel steun en sympathie. Belangrijke geldelijke bijdragen vloeiden toe, waaronder in de eerste plaats een van prins Heinrich, den broeder van den Duitschen keizer. Vooral de zangers Gura te München, Georg Henschel in Londen en professor Albert Bach in Edinburgh, brachten door de concerten, die zij voor dat doel gaven, veel bij voor de vorming van het kapitaal, dat voor de uitvoering van het plan noodig was.

Over het ontwerpen van het gedenkteeken werd onderhandeld met den beroemden beeldhouwer Fr. Schaper, die tegen een der vereerders van den componist eens gezegd had: ‘Ihren Loewe mache ich’ en die zich onmiddellijk bereid verklaarde het werk uit te voeren zonder daarvoor eenig honorarium te willen ontvangen.

Dat gedenkteeken nu werd den 30sten November 1896, den dag waarop Loewe honderd jaar geleden werd geboren, op plechtige

wijze te Kiel onthuld, nadat 's avonds te voren een concert-uit-voering had plaats gehad, waarop uitsluitend composities van den gevierden meester, meerendeels balladen, ten gehoore waren gebracht. Geplaatst op een schaduwrijke plek, in de onmiddellijke nabijheid der haven, waar Loewe in de laatste jaren van zijn leven bij voorkeur van zijne wandelingen placht uit te rusten en naar het gezang der vogels en het ruischen der zee te luisteren, geeft het monument de in groote afmetingen en uit brons vervaardigde buste van den componist te aanschouwen. Aan de voorzijde van het voetstuk staat in gulden letteren het opschrift: ‘Carl Loewe, geboren in Lobejün am 30 Nov. 1796, gestorben in Kiel am 20 April 1869’ en daaronder: ‘Dem Meister des deutschen Balladengesangs von Verehrern seiner Tonschöpfungen an seinem 100 Geburtstage errichtet.’ Aan de achterzijde leest men de volgende in de ballade *Archibald Douglas* voorkomende woorden : ‘Mir ist, als ob ein Rauschen im Wald von alten Zeiten spricht.’

Met recht mocht men hier spreken van een meester van den Duitschen balladenzang, want dat is Loewe inderdaad. Vóór hem bestonden er wel gecomponeerde balladen maar geen balladecompositiën. Toen in de tweede helft der 18de eeuw de ballade, als dichtvorm, door Percy in Engeland en door Bürger in Duitschland een groote beteekenis had verkregen, gevoelden ook enkele componisten er zich door aangetrokken en beproefden hunne krachten aan deze dichtsoort. Zij wisten er echter niet veel van te maken en pasten er de zelfde wijze van behandeling op toe als bij het lied, d.w.z. één melodie voor elk couplet. Zoo waren er composities van Bürger's *Lenore*, waarbij al de twee en dertig coupletten op de zelfde melodie gezongen werden, en ging men in enkele zeldzame gevallen een stap verder, dan verdeelde men de dikwerf groote menigte van coupletten over slechts weinige verschillende melodieën.

Toch waren er enkele componisten, die begrepen, dat het niet onmogelijk zou zijn den muzikalen vorm te vervangen door een die meer in overeenstemming was met de levendige afwisseling en de verscheidenheid van stemmingen en voorvallen, die men in een ballade aantreft. Johann André uit Offenbach deed de eerste poging daartoe. Hij componeerde Bürger's *Lenore* voor zang en klavier in dier voege, dat in den regel aan elk vers zijn eigen melodie werd gegeven doch daar, waar in het gedicht de zelfde stemmingen of

voorvallen voorkwamen, daardoor ook steeds de zelfde melodie werd gebezigd.

André en andere componisten van dien tijd stelden zich bij het componeeren van balladen op het standpunt van het toenmalige Duitsche zangspel (operette), waarvan de coupletliederen de kern vormden. Maar ook het toen zeer in de mode zijnde *Melodrama* had invloed op de balladecompositie. Dit genre van dramatischmuzikale kunst, waarbij de gereciteerde dialoog dikwerf door instrumentale muziek begeleid wordt (een voorbeeld daarvan uit lateren tijd is de kerkerscène in Beethoven's Fidelio), was in de laatste helft der vorige eeuw zeer populair en zelfs bij Mozart aanvankelijk zeer gezien. In een brief uit Mannheim van 12 November 1778 deelt hij aan zijn vader den indruk mede, dien hij van twee zulke melodrama's ontvangen heeft, en zegt: ‘Was ich gesehen, war *Medea* von Benda. Er hat noch eine gemacht, *Ariadne auf Naxos*, beide wahrhaftig vortrefflich. Sie wissen, dass Benda unter den lutherischen Capellmeistern immer mein Liebling war. Ich liebe diese zwei Werke so, dass ich sie bei mir führe .... Wissen Sie, was meine Meinung wäre? Man solle die meisten Recitative auf solche Art in der Oper tractiren und nur bisweilen, wenn die Worte gut in der Musik auszudrücken sind, das Recitativ singen.’ - Trots deze bewondering van het melodrama, is Mozart echter spoedig van zijne meening teruggekomen.

De beteekenis van deze melodramatische verschijningen in dien tijd moet men in het oog houden bij de beoordeeling van een werk als de compositie van Bürger's *Lenore* door Friedrich Ludwig Aemilius Kuntzen. Dit werk, dat in 1788 werd uitgegeven onder den titel ‘Lenore. Ein musikalisches Gemählde,’ onderscheidt zich van de balladen van André daarin, dat alleen de woorden van de personen, die de dichter sprekend laat optreden, gezongen worden, doch door een en de zelfde stem, die evenwel een grooten omvang moet hebben. De verhalende gedeelten worden gesproken, nu eens met en dan weder zonder klavierbegeleiding.

Na de genoemde (componisten kwam Johann Rudolf Zumsteeg (1760-1802). Hadden zijne voorgangers zich bij het componeeren van balladen gebaseerd op het Duitsche zangspel en het melodrama, zoo nam hij zijne toevlucht tot de *Opera* en ontleende daaraan voor zijne balladen het *recitatief*. Hij zag echter voorbij, dat deze soort van zang slecht past bij een episch gedicht als de ballade. Wordt

namelijk in de ballade het recitatief aan de verhalende gedeelten gegeven, terwijl de sprekend optredende personen in lied- of ariavorm zingen, dan treden deze te sterk op den voorgrond, en wat voor de ballade het gewichtigste is, het episch element namelijk, verliest zijne beteekenis. Wordt daarentegen het recitatief gebezigd wanneer de personen zelf spreken, dan kunnen de gewaarwordingen, waarvan die personen vervuld zijn, lang zoo goed niet uitgedrukt worden. Zumsteeg heeft noch het een noch het ander uitsluitend gedaan maar telkens tusschen die beide wijzen, om van het recitatief gebruik te maken, gekozen. Van een vast beginsel hierin is bij hem niets te erkennen; hij handelt, naar het schijnt, zooals het hem invalt.

Het oordeel over Zumsteeg's balladen kan zich in het kort hierin samenvatten: er is over het algemeen weinig eenheid in; hij gebruikt allerlei vormen: recitatieven, liederen in coupletvorm, op aria's gelijkende stukken enz., maar daarentegen munt hij uit in het schilderen van toestanden en weet hij de grens tusschen het zuiver karakteristieke en het streng dramatische over het algemeen zeer wel in acht te nemen.

Gaan wij nu de componisten van mindere beteekenis, die in de voetstappen van Zumsteeg traden, met stilzwijgen voorbij, dan ontmoeten wij op het gebied dor ballade onder de toonkunstenaars van naam verder in de eerste plaats Franz Schubert. Ook deze heeft balladen geschreven, en wel aanvankelijk in Zumsteeg's geest. Van diens compositiën ontving Schubert in zijne jongelingsjaren een diepen indruk. In dien tijd (1813-1816) heeft hij bijna al zijne balladen gecomponeerd; negen stuks alleen in het jaar 1815. Deze muziekstukken getuigen, dat er in dit opzicht groot verband tusschen hem en zijn voorganger bestaat; vooral is de gelijkenis tusschen beider composities van Schiller's ballade ‘Ritter Toggenburg’ opmerkelijk. Het onderscheid tusschen Zumsteeg en Schubert is echter, dat bij eerstgenoemde, niettegenstaande de niet zelden voorkomende recitatieven, over het algemeen toch altijd het coupletsgewijze componeeren in het oog gehouden wordt, doch dat bij Schubert daarvan geen sprake is en deze het samenstel van versregels en coupletten behandelt alsof het proza ware.

Toen Schubert als kunstenaar tot de jaren van rijpheid was gekomen, heeft hij ook nog balladen gecomponeerd, maar van den stijl van Zumsteeg is daarin zoo goed als niets te bespeuren. Waar

zij nog in iets aan dien stijl herinneren, staan zij even hoog boven de producten van Zumsteeg als Schubert boven zijn voorganger stond.

In de laatste jaren van Schubert's kortstondig leven trad Carl Loewe met zijn eerste balladen op. Zijn eerste drie balladen verschenen in 1824. Het waren *Edward, Erlkönig* en *Der Wirthin Töchterlein*. Nog in het zelfde jaar volgde een tweede verzameling en daarna ging er tot aan 1828 geen jaar voorbij, waarin niet een of meer verzamelingen gepubliceerd werden. Dan treedt er, tot aan het jaar 1832, een pauze in, maar wat hij reeds in dit genre gecomponeerd had was voldoende om aan te toonen, hoe hij zijne taak opvatte, en evenzoo om hem als componist een goeden naam bij zijne tijdgenooten te verschaffen.

Het nieuwe van den vorm, door Loewe voor zijne balladen gekozen, bestaat in de wijze waarop hij de strophen van het gedicht mnzikaal bewerkt. Zij schijnt zoo eenvoudig, en zoo voor het grijpen te liggen, dat men zich verwonderen moet, dat men er vóór hem geen gebruik van gemaakt heeft. Daartoe behoort echter een dieper doordringen in het wezen der volkspoëzie en der ballade dan aan Zumsteeg, en zelfs aan Schubert eigen was. Loewe had een wetenschappelijke opleiding genoten en zich door zijne studiën een ruimer gezichtskring geopend dan de meesten van den toonkunstenaarsstand uit dien tijd. Hij stond eigenlijk in zekeren zin buiten dien stand, evenals zijn leermeester Weber, aan wiens invloed hij het begrip van het karakter van het Duitsche volksgezang verschuldigd was.

Dit volksgezang berust op den coupletvorm. Dat wisten sommigen van Loewe's voorgangers ook wel (André en Reichardt bijv.) en trachtten daarnaar te handelen, maar, zooals wij zagen, bepaalden zij zich tot één melodie voor alle coupletten of zij maakten, gelijk André in zijn *Lenore*, bijna voor elke strophe een afzonderlijke melodie. Zij deden dus eenerzijds te veel, anderzijds te weinig. Anderen daarentegen, zooals Zumsteeg, gingen veel verder en componeerden de ballade, alsof zij met een opera te doen hadden.

In geen van die richtingen bewoog zich Loewe. Van een recitatief, dat den coupletvorm breekt, is bij hem, behoudens enkele korte phrasen, geen sprake meer. Over het algemeen gebruikt hij slechts strophische melodieën. Bij kortere balladen de melodie van één strophe voor alle; bij langere verdeelt hij het gedicht als het

ware in bedrijven, door namelijk de hoofdgroepen van het verhaal van elkander af te zonderen en zooveel mogelijk voor elke groep van coupletten een eigen melodie te vormen. Hiermede alleen zou hij wel is waar nog niet veel verder zijn dan zijne voorgangers, doch daarbij komt nu nog (en dat is het nieuwe bij hem), dat hij de melodie, of de melodieën, die hij voor de strophen van het gedicht gebruikt, telkens weet te wijzigen naar gelang van de afwisseling, die de inhoud van het gedicht ondergaat, zonder toch daarbij het grondkarakter van die melodie te veranderen. Dikwerf heeft hij slechts kleine omzettingen noodig om aan de melodie de bijzondere kleur te geven, die een couplet in tegenstelling van het daaraan voorafgaande vordert. Ook door wijziging van de melodie van Dur in Moll, of omgekeerd, bereikt hij dit. Zoo heeft Rückert's legende *Der Weickdorn* bij Loewe door alle acht coupletten heen maar één grondmelodie, maar deze ondergaat telkens nieuwe metamorphosen. Bij al zijne veranderingen echter zorgt de componist er voor, dat de oorspronkelijke melodie nimmer verloren gaat.

Een der groote verdiensten van Loewe was, dat hij zich geheel en al wist in te werken in den geest van het gedicht, waarvan hij de muzikale compositie ondernam. En uit die innige samensmelting van dichter en componist volgt, dat daar, waar de componist balladen op muziek zette, die rijk aan afwisseling zijn, van zelf ook een groote verscheidenheid in de muziek is waar te nemen.

Wat nu den vorm zijner balladen betreft, deze hangt hoofdzakelijk af van den inhoud van het gedicht. Bij eenvoudige teksten nadert die vorm het in coupletten verdeelde volkslied, zooals in *Der Wirthin Töchterlein, Prinz Eugen* en *Die Uhr*. Waar echter de tekst daartoe gelegenheid biedt (zooals in *Archibald Douglas*), ontstaan er bij Loewe werken van meer verheven conceptie. Tot aria's en dergelijke operavormen neemt hij echter nimmer zijne toevlucht.

Tot de karaktertrekken van Loewe's melodie en harmonie overgaande, moeten wij in de eerste plaats op de eenvoudigheid der melodie wijzen, eene eenvoudigheid die wel eens in trivialiteit ontaardt. Daarbij verlangt de componist van den zanger soms niet alleen een aanzienlijken toonomvang maar ook tamelijk veel keelvaardigheid, daar een aantal zijner balladen moeilijken coloratuur-

zang bevatten. De harmonie, die hij bezigt, is voor ons modern oor wel niet van groote beteekenis maar meestal toch afwisselend genoeg om te voorkomen, dat bij den hoorder verveling gewekt wordt. Voegen wij hier nu nog bij, dat Loewe's klavierbegeleidingen dikwijls meesterstukken van muzikale illustratie zijn, dan hebben wij in het kort alles gezegd, wat strekken kan om zijne beteekenis als componist van balladen in het licht te stellen.

Voor die compositiën heeft Loewe voornamelijk gedichten van Goethe en Uhland gebruikt. Van Goethe o.a. *Erlkönig, Der Fischer, Der Sänger, Der Gott und die Bajadere*; van Uhland: *Des Goldschmieds Töchterlein, Der Wirthin Töchterlein, Graf Eberstein* enz. Maar ook Herder en zijne verzameling liederen van vreemde volken (‘Stimmen der Völker’) is niet vergeten. Dit getuigen balladen als *Edward, Herr Oluf* en *Elvershöh*. Eveneens komen onder de balladen, die Loewe gecomponeerd heeft, gedichten van Freiligrath voor (o.a. *Der Blumen Rache* en *Prinz Eugen*).

De balladen van Loewe, welke in onzen tijd het meest gezongen worden, zijn *Archibald Douglas, Elvershöh, Edward, Heinrich der Vogler, Harald*, en nog enkele andere. Daaruit volgt intusschen niet, dat er onder de overige geen van beteekenis zijn, maar de zanger bepaalt zich natuurlijk het liefst tot die werken, waarmede hij het meest effect meent te kunnen maken. In dat opzicht is Archibald Douglas zeker wel een van de dankbaarste balladen. Aan keuze ontbreekt het overigens niet. Loewe heeft heel zijn leven lang balladen geschreven; de laatste zijn een jaar vóór zijn dood uitgegeven. De meeste dezer werken ontstonden in de periode 1818-1840, maar ook daarna heeft hij, ofschoon met langere tusschenpoozen, nog verscheidene composities in dit genre geleverd. Was hij ook soms een tijd lang op ander gebied der muzikale compositie werkzaam, zoo keerde hij toch telkens tot zijn lievelingsarbeid terug.

De balladecompositie is met Loewe niet uitgestorven. Mendelssohn, Schumann en andere componisten hebben haar voortgezet, en nog in onze dagen verschijnen er nu en dan muzikale producten van dezen aard. Het zou te ver voeren, hier nog uiteen te zetten, in welke verhouding deze toonscheppingen tot die van Loewe staan; alleen wensch ik ten slotte nog op te merken, dat Loewe ook compositiën geschreven heeft, die half ballade half oratorium zijn, en die, ofschoon zijn tijd niet overleefd hebbende,

den weg baanden voor een genre, waaraan wij werken van zeer groote verdiensten te danken hebben. Onder deze werken nemen *Das Paradies und die Peri* en *Der Rose Pilgerfahrt* van Schumann en *Comala, Erlkönigs Tochter* en *Die Krenzfahrer* van Niels Gade een eerste plaats in.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch Overzicht.

25 December.

Kerstoverpeinzing.

De jaarkar sjokt naar het eind door Yankeemodder en Cubaansch bloed, bij het uitgaand schijnsel van een Venezuela-geschillantarenkaarsje en bij een gloed van Russisch-Chineesche fantasmagorie aan de wolkenlucht; de wagenkast kraakt als een parlementaire rede; de wielen kreunen als gewonde Armeniërs; en op den bok stuurt de stomme zwarte koetsier de magere moede rossen zachtjes aan naar honk. Donker, donker...

Dit als een soort allegorisch prentje, opgedragen aan de behandeling van een Keizerlijk Duitsch teekenpotlood. Een somber visioen te midden der gezelligheid van een helderen Kerstavond doorgebracht in overpeinzing bij het haardvuur.

Mijn gedachten maken de gezelligheid uit. Zij spreken ernstig alsof ze onder het floers lagen van de droefgeestige voorstelling:

- Eén ding verwondert ons. Dat de wereld durft voortgaan het Kerstfeest te vieren. ‘In de menschen een welbehagen!’ Hoe kunnen ze zich verbeelden dat er engelen van boven af met welgevallen op hun gedoe neerzien! Het mocht wat! De eeuw die naar zijn voltooiing neigt wordt zwarter en zwarter. Zie dezen jaarkring. Hij begint met Alfred Beit die voor zijn mijnspeculaties een rooftocht noodig heeft, en hij eindigt onder het teeken van von Tausch, den aartsbedrieger, die de politiek van een groot rijk aan kleine valsche draadjes doet spartelen. Denkt ge dat er iemand plezier kan hebben in het wurmen van dat booze gebroed

vol geniepigheid en achterklap en list en hardheid en onbeschaamdheid...?

Mijn gedachten zouden de zondenlijst der menschheid van A tot Z hebben afgelezen, wanneer ik hun niet in de rede gevallen was:

- Maar er zijn toch, Goddank, nog andere wezens op deze bonte aarde....

- Zeker, beten de gedachten nijdig mijn redeneering af. Alsof we een stap verder kwamen door de tegenstelling van de lammeren tegenover de bokken! Dat is de ouderwetsche rhetorica, en als we daar zelf in vervallen zijn, phoe! we blazen haar weg. Laat ons het ding bij zijn naam noemen, laat ons het bloote feit bekijken.

Om welke spil is de heele beweging van de wereld op dit oogenblik? Waarom zijn de Engelschen nog een wereldmacht? Omdat ze kapitaal hebben. - Waarom houdt met al haar onverstand en haar beginselloosheid de conservatieve partij in Engeland het overwicht? Omdat ze de lievigheidjes en grootschigheidjes van gefortuneerde menschen kan uitspelen tegenover het arme, stijve onfatsoen. - Waarom behoeft een man als Cecil Rhodes niet voor een kleintje vervaard te zijn? Omdat hij niet op de kleintjes te letten heeft.

En ga nu eens de avonturen van onze laatste wereldgeschiedenis na. Overal stuit ge als laatste, onherleidbare kern van de gebeurtenissen op het vaste geraamte van het vermogen, van het geld. Waar zou Turkije zijn, wanneer het geen machtige schuldeischers had? Hoelang zou het verbond tusschen Rusland en Frankrijk standhouden, wanneer er niet de band was van het Fransche kleine kapitaal dat in Russische fondsen belegd werd en het Fransche grootkapitaal dat in Russische ondernemingen is gestoken? Wie was ook weer de oolijke politicus die het Cartesiaansche C o g i t o e r g o s u m op Elzas-Lotharingen toepaste, toen het zijn eerste leening sloot en uitriep: Nu kunnen we gerust zeggen dat het Rijksland bestaat, want het heeft een schuld. Een schuld, dat is een schuldeischer, en de schuldeischer is de kapitalist, de onaantastbare, de machtige, de eenige bestaande.

De menschen zien nooit onder de verwarring van het gemengde nieuws dat men *histoire contemporaine* noemt, de waarheid van de ware geschiedenis, Heeft er wel iemand het kritieke tijdstip van dit jaar opgemerkt, het punt, toen het gold: er op of er onder?

Want er is een oogenblik geweest, dat het den machthebbers dezer aarde angstig om het hart werd, als het scheen dat anarchie in de Vereenigde Staten zou zegevieren en een economische omwenteling het kapitaal bedreigde. Toen kwam het bericht: *Cornelis van der Bildt heeft een aanval van beroerte gehad*. En daarop zei de Telegraaf: *Het gaat beter met van der Bildt*. Maar dan weer: *Hij is opnieuw ingestort*. En dan: *De geruchten waren overdreven, het gaat goed*. In die vier telegrammen pakt zich de geschiedenis van ons jaar samen: de attaque van Cornelis van der Bildt en hoe hij er weer boven op kwam.

De rest is wat rumoer en smerigheid.

En waarlijk, denkt ge dat er eenig ‘welbehagen’ in die geschiedenis van den [grooten van [der Bildt en van de kleine van der Bildtjes voor geesten of engelen is? Het is wat veel gevergd van ons geloof.

Zoo spreken mijn gedachten, en kijken mij strak aan.

En ik ga aan andere dingen denken, omdat ik niet goed tegen mijn gedachten op kan en een vroolijken Kerstavond wil hebben.

Wat iemand nu onlangs gezegd heeft, schiet me in den zin, het woord van een natuuronderzoeker. Een woord ter loops, maar met een perspectief op het oneindige. Merk eens op, zei hij, welke phasen de studie van het dierlijk leven is doorgegaan. Eerst is het een beschrijving van de bestaande vormen; fossiele dieren waren toen alleen een curiositeit in cabinetten bewaard. Onze eeuw heeft door Darwin en zijn voorgangers de nog levende dierenwereld vastgeknoopt aan de ondergegane vormen, en daardoor het inzicht gekregen in de ontwikkeling van het leven op deze aarde. Maar nu komt de tijd dat wij ons standpunt geheel moeten verplaatsen en de fossiele wereld als verweg het belangrijkste gaan beschouwen. Het leven, dat is niet maar de toevallige verschijning van het oogenblik van nu, maar de onmetelijke massa van voorafgegane verschijnsels. Wij zijn rijper geworden, veel meer dan wij ooit hadden kunnen denken, en onze rijkdom is onuitputtelijk.

Gaat het met de geschiedenis van de menschheid, zoo vraag ik, niet denzelfden weg op?

Onze eeuw heeft het omheiningje van een armoedige drie- of hoogstens drie en een half duizend jaar, waarin de wereldhistorie als op een kinderspeelplaats rondbuitelde, omvergehaald en verbroken, en wij beginnen te beseffen dat de wereld, ook de geestelijke

wereld, een verleden heeft gehad, rijk, verscheiden, oneindig bijna voor onzen blik.

Maar een verleden, wat wil dat zeggen?

Draai het hoofd om, en schep uit het begrip van het verleden het besef van de toekomst.

Wij zijn zooveel rijker geworden in kennis, wij mogen het ook wezen in verwachting.

Zie eens wat een klein deel van de aarde nog pas in werkelijk bezit genomen is door de menschheid. Het grooter deel wordt nog maar bezet door logeergasten, en eigenlijk zijn wij nergens nog recht thuis. Wij beginnen pas hier en daar ons een weinig thuis te voelen en gaan denken hoe wij onze meubels zullen plaatsen. Het kapitaal is het instrument waarmee we thans de wereld aan ons onderwerpen; de oorlogswapens brengen ons niet ver genoeg meer. Zij zullen misschien binnen niet al te langen tijd, eenige eeuwen nog, geheel hebben afgedaan. En denkelijk zal ook het kapitaal wel vervangen worden door een meer geestelijk middel van inbezitneming.

Dan, wanneer de wereld geordend is, zullen de menschen niet meer begrijpen hoe wij er toe kwamen geschiedenis te noemen, wat thans nog voor ons de historie is: een wilde massa van ongelijksoortige feiten. Evenmin als wij ons in de gedachte kunnen verplaatsen van voorouders die iederen dag een nieuwe zon meenden te zien opgaan en die iedere maand de geschiedenis van een nieuwe maan in het luchtruim vertoond zagen. Maar het jaar zal eenmaal het vast wederkeerende worden, en ieder jaar zal hetzelfde jaar zijn, en de geschiedenis de geschiedenis van den menschengeest.

Zooals ons in een gelijkenis het telkens terugkomende heilige feest der geboorte van het kind, voorspellend, zegt. Een uitdrukking der vastheid van onze verwachting op de toekomst wanneer de menschheid met de ruimte den tijd zal overwonnen hebben en het leven van ieder een algemeen, een hoog, een typisch leven wezen zal.

Om het woord waar te maken van het ‘welbehagen’.

En zoo tracht ik, op den gezelligen Kerstavond, mijn ernstige gedachten te verschalken.

B*

Bibliographie.

Jeanne Collette door W.A. Paap. Amsterdam W. Versluys 1896.

Op den omslag van den eersten jaargang van *De Nieuwe Gids* stond Willem Paap vermeld als lid der redactie. Met den tweeden jaargang verdween zijn naam van het titelblad, en sedert hoorde de letterkundige wereld niets meer van hem. Nu hij, na ruim tien jaar afwezigheid, weer te voorschijn treedt, is 't of hij terugkeert uit een andere wereld. En deze *revenant*, zooals de sprekende Fransche uitdrukking luidt, lijkt ons inderdaad niet meer van onzen tijd. De mede-baanbreker, de letterkundige revolutionnair van 1885, komt ons hier een langademigen, onderwetschen roman van 574 bladzijden aanbieden, in een band zoo aanstellerig, als had zijn held, de joodsche bankier Collette, hem zelf uitgekozen. De roman die, bij de vermelding van hebbelijkheden en onhebbelijkheden van zijn personages, iets als een pretentie vertoont van op bekende tijdgenooten te doelen, zich het air geeft van een vlijmende satire te zijn op verschillende maatschappelijke toestanden en speciaal op de Joodsche geldvorsten van onze dagen, is inderdaad in opzet en uitwerking zoo oppervlakkig, zoo laag bij den grond dat de indruk niet bijster groot kan wezen. Voor in grove trekken op het papier geworpen *charges*, zooals er enkele goed gelukte in het boek voorkomen (wij denken aan de bestuursvergadering van Burgerkring ten huize van Mr. Retz, aan den toost van Professor Haman), moge de schijver talent hebben, voor een karikatuurteekening, wil men een satire, in twee deelen, ontbreekt het hem aan adem en aan stijl, - dit laatste in den ruimsten zin verstaan.

Frans Coenen Jr. Een zwakke. 's-Gravenhage, Loman en Funke. 1896.

Frans Coenen Jr. heeft wèl stijl, en wel waarschijnlijk ook daarom, omdat hij een schrijver is van nauwe conscientie, die de dingen zegt en voorstelt juist zooals hij ze ziet en voelt. De auteur van *Een zwakke* is de novellist van de grauwe en grijze luchten die loodzwaar hangen op de huizen en op de menschen, van de benauwd burgerlijke sleurlevens, waar de kleine zielen nog kleiner worden, en, kregelig en kribbig, om de minste aanleiding tegen elkander botsen, van de zwaarmoedigen en de zwakken van wil, die het leven een last vinden, een loggen, zielloozen last, waaronder zij gebogen gaan en die zij van zich af zouden willen werpen, wanneer zij er maar de kracht toe hadden.

Hij legt er geen poëzie in, hij tracht niet door schelle kleuren te treffen, maar hij weet voor de som-

bere stemming die hij wil weergeven, in het landschap, in de kamers, in de menschen, steeds zoo het juiste woord en het juiste beeld te vinden, dat alles, tot het eentonigst onbelangrijke, belangrijk voor ons wordt.

Eén verwijt kan men hem doen: dat hij in de schildering van het troosteloos en wezenloos burgerlijk leven zijner personen een zeker raffinement legt en van geen uitscheiden weet. In dit boek had het met den dood van Johan uit kunnen zijn, met, even, eene aanwijzing dat, ook na dien dood, in het dorre, kleine leven het gekibbel over nesterijen zijn gang blijft gaan. Coenen echter heeft het noodig geacht aan het slot een geheel hoofdstuk te vullen met het tooneel van een hoogloopende kijfpartij tusschen moeder, dochter en meid over een stuk gehakt. Dat is te veel, en dit overtollige schaadt.

Sonnetten.

Brood en rozen.

I.

'k Was uit mijn marmeren paleis getogen,
Stil, in 't geheim, alleen, bij avondrood,
Mijn blanken mantel vol verborgen brood,.
Voor wie mij wachtten, bleek met brandende oogen,

Mijn uitgevaste Illusieën. - Zacht floot,
Boven mijn hoofd, zijn hoonlied: - ‘Ziel is logen!’
Een vogel zwart, doch één, vol mededoogen
En sneeuwwit, zong: - ‘Roep moed! bloei zoet!’ en vlood.

Doch diep in 't woud, kwam ik mijn heerscher tegen,
Die wederkwam van jacht op weerloos wild.
- ‘Hoe dwaalt zoo laat gij langs verborgen wegen?

Wat bergt uw kleed, dat gij verbleekt en trilt?’
Toen, uit mijn mantel, stroomde een rozenregen.
Hij liet mij gaan: álle argwaan was gestild.

II.

Instêe van brood, kom ik u rozen brengen,
O lieve Droomen, die mij valt te voet,
Me uw leege handen strekkend tegemoet.
Dit hemelteeken zal uw zijn verlengen.

Gezegend gij wie God met rozen voedt,
Bepaerld van tranendauw dien englen plengen,
Als smart en zonde een angstvol hart beëngen,
En vlammenrood van stralend englenbloed!

O wreed verstootnen van mijn koning Leven,
Ik trad tot u met reinblank liefdebrood,
In deemoed stil, zoo luttel mocht ik geven.

O bleeke Droomen in mysterie-nood!
Zamelt nu staamlend, in extase-beven,
De hemelrozen, reegnende uit mijn schoot.

Sneeuwlucht.

De lucht is bleek van sneeuw die niet wil dalen,
Tragisch gelaat, vol tranen die niet stroomen.
O bleeke hemel! geef me uw blanke droomen,
Strooi ze in mijn tuin als lelieën-van-dalen!

Wil met uw vlokken, sneeuw, verreinen komen
Een grond van zonde zwart en week van kwalen,
Als moeders doen met liedren en verhalen
Voor koorts'ge kindren, die visioenen schromen.

Ik wil niet zingen in dit schimmenleven,
Ik kán niet zingen in deez' kerkhofkelder,
Ik mág niet zingen eer 'k weer licht zie beven.

O sneeuw! ik smeek u, maak de wereld helder.
Aard, hemel, lied, gij kunt mij ál hergeven,
Tot smelt uw blank voor d' eersten lentemelder.

Marmerengel.

Ombloeid van rozen en van rouwviolen,
Droomt, boven 't graf, een blanke marmerengel.
Vèr smelt tot paerlkleur purp'r-en-blauwgemengel
En teedre wolkjes ziet m' als duiven dolen.

Dan, als een bloem te dauwzwaar voor haar stengel,
Buigt de engel 't aanschijn naar de in 't graf verholen
Ontwaakte doode. En smartklank van violen
Paart passieklacht aan reinvroom klokgebengel.

O troostende engel, uit uw rijk verstooten,
Versteend tot marmer en gedoemd tot waken
Over een menschgraf, ver van Gods genooten!

O doode! o engel! kunt ge elkaar genaken?
O boek met zeven zegelen gesloten!
Wie van u twee zal Gods genade raken?

Lazarus.

I.

Ik voel me als hij die daalde in 't rijk der dooden
   En lag drie dagen in mysterienacht.
   Marthe en Maria weenden: Levenskracht
En Hemelliefde, om zustervreugde ontvloden.

Doch Christus kwam, die met zijn godemacht
   Wekte uit zijn graf den bleeke', in roerloos-looden
   Doodslaap gevangen Lázarus, ontboden
Uit donker droomland om een maagdenklacht.

Verstomd door 't wonder, stond Maria bevend,
   In teedre extase en weende en vond geen woord.
Doch Marthe omarmde Lázarus herlevend,

En juichte luid: - ‘'k Geloof, nu 'k werd verhoord!
   Ik kus uw kleed, o Meester levengevend!
Uw godstriomf verkond ik alleroord.’

II.

Doch bleek van 't graf, één vinger op de lippen,
Stond de verrezene in zijn doodekleed.
Hij kón niet danken voor wat Jezus deed;
Droef boog hij 't hoofd, maar liet geen zucht ontglippen.

- ‘Gedoemd tot dragen vracht van levensleed,
Na zúlk een droom, waar 'k mocht de sluierslippen
Van 't groot Mysterie, têer, met vingertippen
Gewijd door eerbied raken... o 't is wreed.

Eenzaam en zwijgend, zal ik 't weergeschonken
Aanzijn op aarde lijden, wijl mijn Vorst
Den beker breekt dien 'k niet heb leeggedronken.

Opende ik ooit mijn lippen, uit mijn borst
Laaide een verterende fontein van vonken.
Welke aardewaatren lesschen hemeldorst?’

Kruislijden.

I.

Ik torsch bergóp het kruis dat mij zal dragen.
'k Wil Christus volgen tot mij 't hart zal breken.
'k Wil held en god zijn en de wereld wreken,
Die weerloos viel in donkre zondelagen.

O bleeke stoet voor wie mijn tranen leken,
Aanzie mijn liefde aan 't kruis voor u geslagen!
Zwaar wegen de uren van drie stervensdagen.
Warm welt mijn bloed en stroomt in purperbeken.

Doch 'k voel mijn ziel van offerweelde blaken,
Als englen hoor 'k mijn reddingsdroomen juichen.
'k Zal zonder vrees mijn opperste' adem slaken.

O 'k zie de menschen vroom al 't aanschijn buigen
Over mijn voeten, hoop van schoon ontwaken,
Verwonderd, uit mijn roode wonden zuigen.

II.

Wee! wie mij 't liefst is mag ik niet bevrijden.
Hij weent mijn tranen en hij bloedt mijn wonden.
Mijn arme trots, zich wanend Godgezonden,
Knielt droef in 't stof, nu lijden leidt tot lijden.

Niet duizlen deed gejuich van duizend monden
Mijn buigend hoofd, mag hij zich niet verblijden.
Geen grooter glorie kan mijn ziel benijden
Dan 't heil van hem wien ze eeuwig is verbonden.

Dát is mijn kruis, te zwaar bergóp te dragen,
En de edik én de hoonkreet van mijn droomen
En door mijn vleesch de nagelen geslagen.

Wanneer van dít kruis word ik afgenomen?
Zoo lang duurt de angst van ál die stervensdagen.
Vader, laat de engel Azraël nu komen!

Vóor Christus' troon.

- O weenende engel, knielend voor mijn troon,
  Hoe werd ge op aarde een zondig mensch gelijk!
  Uw bloedbezoedeld kleed in reinheids rijk
Bevlekt Gods glorie als gevloekten-hoon.

Uw vleuglen slepen, zwaar van aardeslijk,
  Verwelkt als bloemen, sterft uw sterrenkroon.
  Brengt mij aldus mijn bode 't offerloon
Van mijn verloste kindren vreugderijk?

O daalde Ik dáarvoor uit mijn hemelpracht,
  Verkondend met mijn wondren dat de Dood
Was overwonnen door mijn liefdekracht?

O leed Ik dáarvoor 't smaadlijk kruis en 't snood
  Verraad van Judas? Was niet ál volbracht,
Toen, als een duif, mijn ziel naar Vader vlood?

Kerstbede.

O teedre Heiland, die voor ons kwam sterven,
Vergeef den trots van uw deemoedigst kind!
Als in een kerker warme lentewind,
Waait voorgevoel van 't Rijk dat we eens beërven,

Zacht streelend door dit leven soms, maar 't vindt
Geen windharp en geen vogels; - zwijgend zwerven
Tyranneslaven, bleek van blijheidderven.
En eer 'k bevrijd ben, weent mijn blik zich blind.

Hoe zal ik dán uw heerlijkheid aanschouwen?
Hoe zal ik dán U loven zonder wrok?
Mijn mond zal juublen, doch mijn hart zal rouwen.

Stijgt dan geen kreet die weer naar de aarde U lokk'?
Beschaam niet zóo mijn kinderlijk vertrouwen.
Kondig uw komst, zij 't met een wereldschok!

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

De Oedipus Der Fransche Klassieken.

I.

Zijn het de Utrechtsche studenten van vóór vijf jaren geweest? of was het Mounet-Sully, de geniale romanticus der tooneelspeelkunst, de aangrijpende vertolker van tragische rollen, wiens naam voor goed verbonden blijft aan de herinnering dier geheel éénige opvoering van *OEdipe-Roi* op het oude romeinsche theater van Orange, in Augustus 1888? of is het alleen Louis Bouwmeester, wiens verrassende creatie het ideale treurspel van den ouden Sophokles zelfs op de planken van het Leidsche plein herleven doet, - die ons, intermitteerend sints 1891, en thans, sints een week of zes, met vernieuwden drang, emoties van angst en medelijden doet zoeken in het aanschouwen der vreeselijke geschiedenis van OEdipus en Iokaste?

Zeker is de belangstelling in die wonderlijk droevige stof en haar overweldigende dramatiseering door een goed verzorgde studentenvertooning bij velen het allereerst gewekt geworden. Van de Universiteit is ook ditmaal - evenals in de zestiende eeuw, toen de modern-klassieke tragedie te Parijs op een studententooneel geboren werd, - de eerste impuls gekomen. In Frankrijk, waar de tradities van het klassieke treurspel den toegang van Sophokles tot het tooneel der Comédie-Française bijzonder gemakkelijk maakten, is het de buitengewone kunstzin van den toenmaligen Administrateur, Emile Perrin, geweest, en niet minder de wensch van Mounet-Sully, jarenlang door hem gekoesterd, om de meest tragische van alle tooneelfiguren te mogen uitbeelden, - die, sints vijftien jaren reeds, het oude verhaal van den

edelen koning OEdipus, van zijn weerzinwekkende daden en zijn jammerlijke vernedering, in de Parijsche tooneelwereld bijna populair hebben gemaakt[1]. En zeker is het verlangen van sommige nederlandsche tooneelvrienden, om Bouwmeester eens op een werk van oude en hooge kunst zijn krachten te zien beproeven, de naaste aanleiding geweest tot het organiseeren van die hollandsche OEdipus-vertooning die tegenwoordig ‘een uitgelezen’ publiek naar den schouwburg doet opgaan en die de vaderlandsche pers in meer dan gewone beroering brengt.

Maar op iets anders, iets meer, iets diepers, mag toch ook, ter verklaring dier opmerkelijke OEdipus-sympathiën, gewezen worden.

Vooreerst is er, in den laatsten tijd, in onze dramatische neigingen een eigenaardige verandering gekomen. Wij zoeken het spannende, dat nog altijd de groote aantrekkelijkheid uitmaakt van elke dramatische vertooning, niet langer bij voorkeur in de verrassende outwikkeling van ingewikkelde toestanden, in de ontwarring van elkaar verwarrende gebeurtenissen. Wij hebben meer zin gekregen voor buitengewoon treffende ‘états d'âme’, voor spannende en snel verloopende zieledrama's, voor het ingewikkelde van verhoudingen die uit een geestelijk niet-verstaan of misverstaan geboren zijn, en wier conflict, plotseling openbaar geworden, een tragischen toestand in het leven roept.

Aan dien gewijzigden smaak, nu, beantwoordt een treurspel als *Koning OEdipus*, welks snelle gang door de intermezso's der koren nauw merkbaar vertraagd wordt, in geheel bijzondere mate. Immers, in dit treurspel gebeurt niets dat in het uitwendige leven van Thebe en zijn koningsfamilie eenige verandering komt brengen. Zelfs van de afgrijselijke

1) De uitnemende poëtische vertaling van Jules Laeroix mag ook gerekend worden onder de ‘éléments de succès’ der vertooning. Maar toch is het opmerkelijk dat eene eerste opvoering van dit werk, in 1858, vrij wel mislukte. Er was destijds nog geen pabliek om het te waardeeren, er waren geen tooneelspelers om het waardig te vertolken, terwijl deeoratief en tooneelschikking, ofschoon met zorg behandeld en uit een archaeologisch oogpunt niet kwaad, het schilderachtige en het harmonische misten dat, sints de reprise, in Augustus 1881, een zoo verrukkelijk kader vormt voor het antieke trenrspel.

pest vernemen wij alleen dat de stad er door wordt geteisterd; van die plaag gevoelen wij alleen het dof drukkende in de houding der smeekelingen die vóór het paleis des konings zijn bijeengekomen, in het weemoedig gewuif der olijftakken, in het angstig opzien der schare naar den eenigen redder op wien haar hoop gevestigd blijft. Maar zoodra OEdipus zelf is verschenen, zoodra Kreon, uit Delphi teruggekeerd, het woord van den god heeft bekend gemaakt en de vloek over Laïos' moordenaar uit den mond des konings heeft geklonken, zijn we onverschillig geworden voor het lijden van Thebe en letten we enkel en alleen op den rampzaligen vorst, die, zonder het te weten, zichzelven vervloekt heeft. Ook in zijn leven gebeuren, tot aan het oogenblik der tragische ontknooping, geen nieuwe dingen die onze aandacht boeien. Uiterlijk blijft dit leven hetzelfde. Het vreeselijk drama dat vóór onze oogen wordt afgespeeld, is enkel het drama van zijn ziel. Het eerste opkomen van een pijnlijk vermoeden, en dan, onder den drang dier pijn, het uitvorschen der waarheid, met zijn angst, zijn opflikkering van ijdele hoop, zijn wreede ontsluiering van het afschuwelijk geheim - ziedaar, uitsluitend, het onderwerp van dit treurspel. Alles wat gebeuren moest, al het ontzettende, het ongehoorde, het onafwendbare, het onherroepelijke, - het is reeds gebeurd, lang, heel lang geleden. Alleen, de koning weet het niet. Onbewust van de schuld die op hem drukt, leeft hij, de gevluchte koningszoon van Korinthe, op den troon van Thebe, in stralenden roem en ongestoord geluk. Maar hij zal het weten. Langzaam eerst, dan sneller en sneller, nadert, met zekeren tred, het oogenblik der onthulling. Wij vernemen, in den loodzwaren dampkring der beproevingen van Thebe, het eerste dondergerommel uit de verte: een woord van Apollo, door Kreon uit Delphi medegebracht. Wij zien het onweer naderkomen. Wij hooren de slagen rollen en dreunen - eerst hoog in de lucht, in de forsche taal van den geprikkelden waarzegger Tiresias, dan, dichter bij de aarde, in het zoo goed bedoelde, maar onvoorzichtige, woord van Iokaste, in de schijnbaar geruststellende tijding door den bode uit Korinthe gebracht, in de aan den grijzen schaapherder afgeperste bekentenis, - totdat eindelijk de felle bliksemstraal het bewustzijn van den ongelukkigen koning plotseling ver-

heldert en hem, op hetzelfde oogenblik, met verpletterenden slag in de diepste diepten van schande en smart nederstort. En als hij, de onschuldig verslagene, de wreede straf aan zich zelf heeft voltrokken, dan zijn het minder nog de bloedige verduistering der oogen en de vrijwillige ballingschap die ons medelijden wekken, maar meer het pijnlijk zielelijden, de inwendige foltering, de donkere vereenzaming, waarvan blindheid en verbanning de treffende symbolen zijn.

Zoo is er in dit oude drama iets modern psychologisch, bijzonder geschikt om het tegenwoordig geslacht te boeien.

Maar bovendien, - bovenal, ware wellicht beter gezegd, - is er in onze stemming tegenover de raadselen van het leven, in de aandoeningen die de lotswisseling der menschen bij ons wekt, in den laatsten tijd eene verandering gekomen die ons nader brengt tot het gevoel van pijnlijke berusting waarmeê de ouden luisterden naar het raadselachtig dreigend orakel der goden of naar de waarschuwende stem van den wichelaar. Ons gemoed is toegankelijker geworden voor den geheimzinnigen angst waarmee de Noodlot-tragedie den toeschouwer vervullen moet. In het gewone leven moge die stemming ons weinig kwellen, daar moge zij wijken voor het gevoel van macht tegenover zooveel dreigende maar niet onoverwinnelijke gevaren, - in uren van nadenken en levensbespiegeling kan zij zelfs de krachtigste naturen somtijds omwikkelen als een verkillende schaduw, ze beklemmen als een benauwende droom. En sints drama's als die van Ibsen en Hauptmann, ook enkele Fransche, als die van Hervieu en de Curel, ons, juist op het tooneel, bij herhaling in aanraking hebben gebracht met het raadselachtig en drukkend verschijnsel der herediteit en door de nachtmerrie van onweerstaanbare neigingen, ongeneeselijke disharmoniën, onvermijdelijke lotgevallen, ons meer dan eens hebben beangstigd, - sints Maeterlinck's romantische of symbolistische drama's ons herhaaldelijk hebben doen huiveren onder den ‘frisson d'épouvante’ die van zijn zinrijke vertooningen en zijn wazige tooneelfiguren uitgaat, - zijn wij meer dan vroeger gestemd geraakt, om, bij het aanschouwen van eene tooneeluitvoering, door het pijnlijk geheimzinnige in de levens der menschen, door het noodlottige en onafwendbare in de rampen die hen treffen, onze ziel te laten beroeren.

En welke stof is meer geschikt om, in die stemming, als dramatische vertooning ons te behagen, dan de tragedie van koning OEdipus, ‘den misleide bij uitnemendheid’, zooals Pierson hem genoemd heeft?

Hij is niet maar een gewone speelbal van geheimzinnige machten, een dien slagen treffen van wier dreigen hij onkundig was gebleven. Neen, hij is gevallen in weerwil van zijn strijd tegen het Noodlot. Twee malen heeft een orakel den vreeselijken vloek over zijn hoofd uitgesproken. Twee malen hebben verstand en wilskracht, ten koste zelfs van het teederste gevoel van liefde, hem aan zijn noodlot pogen te ontrukken: eerst, toen hij pas geboren was, hebben zijne ouders, hun hart geweld aandoende, hem overgegeven ten doode; later heeft hijzelf, het vriendelijk vaderhuis van den korinthischen Polybos ontvluchtend, aan het dreigend noodlot pogen te ontkomen. IJdele voorzorg! Er was geen ontkomen aan. De gewaarschuwde is door die waarschuwingen zelve misleid geworden. De zoo natuurlijke deernis van een slaaf, die zijn leven sparen wilde, heeft hem op een dwaalspoor gebracht omtrent zijn afkomst, en later heeft zijn eigen vrees voor de vervulling der profetie hem den noodlottigen weg doen inslaan die op hare vervulling moest uitloopen.

Aangrijpender beeld van des menschen machteloosheid tegenover het mysterie van lot en leven is zeker zelden geteekend geworden. En zoo het grieksche Noodlot-treurspel, in zijn primitieve gestalte, niet gansch en al de bedenkingen van onzen geest en het verzet van ons gemoed vermag te overwinnen, - er is toch tusschen de idee die haar beheerscht en onze artistiek-wijsgeerige levensbespiegeling - althans in oogenblikken van bijzondere stemming - eene harmonie tot stand gekomen die, een vijftien jaar geleden, bij slechts enkelen in die mate aanwezig was. Tusschen Sophokles en den modernen schouwburgbezoeker hebben Ibsen en Maeterlinck de klove nagenoeg gedempt.

De hier uitgesproken gedachte zou ik nader willen toelichten door te wijzen op de dramatische behandeling van diezelfde stof, de legende van OEdipus, in andere tijden, onder andere omstandigheden, in een andere omgeving. Misschien deel ik, door die herinnering aan twee momenten uit de let-

terkundige geschiedenis van Frankrijk, tevens aan mijne lezers iets mede dat ook op zich zelf hunne belangstelling niet onwaard is.

II.

'Geef mij een onderwerp waaraan ik mijn oude krachten nog eens kan beproeven', had Pierre Corneille, in opgewonden verzen, aan Fouquet geschreven, toen hij, zes jaren na den val van zijn ongelukkigen *Pertharite*, opgewekt door het gunstbetoon van den machtigen 'surintendant des finances', den ouden drang naar het tooneel weer in zijn hart voelde ontwaken. 'Ik ben weer jong geworden', had hij er overmoedig aan toegevoegd,

> 'Je sens le même feu, je sens la même audace,
> Qui fit plaindre le Cid, qui fit combattre Horace,
> Et je me trouve encor la main qui crayonna
> L'âme du grand Pompée et l'esprit de Cinna.'

Fouquet had hem drie onderwerpen opgegeven; een daarvan was OEdipus; en OEdipus had de twee-en-vijftigjarige dichter gekozen.

Het jaar 1658 liep ten einde en Corneille wilde met zijn stuk gereed zijn vóór het carnaval; want, hij wist het, in díen tijd ging het Parijsche publiek het drukst naar den schouwburg, zelfs om tragedies te hooren. Hij werkte hard; binnen twee maanden was het stuk in elkaar gezet en waren de verzen gesmeed; den 24^{en} Januari 1659 konden de tooneelspelers van het Hôtel de Bourgogne de vijf bedrijven van zijn *OEdipe* opvoeren.

Het stuk had een buitengewoon succes; heel Parijs stroomde er heen; iedereen werd er door geroerd; de gansche kritiek noemde het 'inimitable' en roemde de 'prachtige verzen!' Corneille had zijn ouden roem teruggekregen. De koning en de heele koninklijke familie moesten het stuk zien, en de dichter ontving weldra, in klinkende munt, het onweersprekelijk bewijs van de hooge goedkeuring van zijn meester. Verscheiden maanden achtereen werd Corneille's *OEdipe* ver-

toond, en meer dan zestig jaren lang bleef het een repertoirestuk van de Parijsche tooneelisten[1].

En toch .... wat was er, onder de handen van Frankrijk's grooten treurspeldichter, van ‘der treurspelen treurspel’ geworden?

Corneille schijnt er een oogenblik aan gedacht te hebben om het werk van Sophokles te vertalen of, zoo dit niet ging, althans den *OEdipus* van den Latijnschen Seneca op den voet te volgen. Met zulk een arbeid was hij zeker van aan de geletterden onder zijne tijdgenooten te behagen; want deze spraken immers gedurig over *OEdipus* als over het meesterstuk der oudheid. Bovendien scheen hem dit de beste manier om vóór het carnaval klaar te komen; hij had het oude voetspoor maar te volgen; de weg zou spoedig zijn afgelegd. Maar toen hij zijn Sophokles en zijn Seneca nog eens had overgelezen, deinsde hij toch voor zulk een rechtstreeksche navolging terug. Wat zouden de fijne dames, wier ‘délicatesse’ hij zoo gaarne ontzien wilde, wel zeggen, wanneer hij den koning van Thebe met uitgestoken oogen en bebloed gelaat op het tooneel liet verschijnen? Of zelfs, zoo hij die verminking van den ongelukkige al te realistisch in bijzonderheden liet beschrijven? En als de dames flauw vielen of een vies gezicht zetten, dan zouden de markiezen die haar vergezelden den dichter een standje gaan maken, misschien wel - velen hadden immers hun vaste zitplaats op de ‘banquettes’ van het tooneel! - den blinden OEdipus met geweld achter de coulissen drijven.

Bovendien, buiten de rol van Iokaste was er geen enkele vrouwenrol in het stuk, en de ‘jeune première’ had er niets in te doen. Een stuk zonder liefde? Dat was niet mogelijk. Had hij, Corneille, niet lang genoeg voor het tooneel gewerkt om te weten dat, al kan de liefde maar zelden het hoofdmotief van een treurspel zijn[2], zij toch behoort tot die ‘agréments indispensables’ die bij een opvoering het allermeest behagen?

1) Ook in het Nederlandsch is het bewerkt geworden, maar later, in de achttiende eeuw, en wel door B. Huydecoper, die Corneille's tragedie, met name het ‘bijverdichtsel’ van Theseus en Dirce verdedigde tegen de kritiek van Voltaire.

2) Bij Racine, men weet het, is zij dit geworden.

En dan, al die orakels en voorspellingen waarmee men, bij Sophokles, maar in de war komt, en die het erg vreemd doen voorkomen dat OEdipus, zoo herhaaldelijk gewaarschuwd en ingelicht, het geheim van zijn geboorte niet eerder raadt! Één flinke orakelspreuk, echt raadselachtig, zoodat ze tot verschillende verklaringen aanleiding kon geven, - en dan liefst rechtstreeks afkomstig van den gestorven Laïos, wiens schim (dit had immers reeds Seneca gedaan) door Tiresias zou kunnen worden opgeroepen, - was veel beter. Natuurlijk moest die doodenbezwering niet vertoond, maar verteld worden. Want Tiresias kon gevoeglijk achter de schermen blijven; het kijftooneel tusschen den koning en den wichelaar moest, om allerlei redenen, liever vermeden worden.

Zonder veel moeite schijnt Corneille de onmisbare liefdeshistorie gevonden te hebben. Iokaste, zoo stelt hij het voor, heeft uit haar eerste huwelijk nog een voordochter overgehouden, een eigen zuster dus van OEdipus, Dircé geheeten. Deze is in stilte verloofd met Theseus, den beroemden koning van Athene, en Theseus heeft zich door de pest niet laten weerhouden om naar Thebe te gaan en aan koning OEdipus om de hand zijner stiefdochter te gaan vragen. De verhouding tusschen OEdipus en Dircé, die eigenlijk na Laïos' dood koningin had moeten worden, is nooit van de aangenaamste geweest; en daar Iokaste bovendien Dircé's hand aan haar neef Haemon heeft toegezegd, kan OEdipus, die voor een zoo machtigen schoonzoon beducht is, den Atheenschen pretendent gerust weigeren. Maar de jongelui houden nu eenmaal van elkaar, en de groote vraag der OEdipus-tragedie wordt deze: of Dircé en Theseus elkaar zullen krijgen.

Die liefdesgeschiedenis zoo ingewikkeld mogelijk te maken en haar behendig saam te vlechten met de OEdipus-legende, werd nu het groote probleem van den dichter. Weldra had hij er d i t op gevonden. De schim van Laïos verklaart, dat de pest eerst dan zal ophouden wanneer zijn eigen bloed wordt vergoten. Daar Dircé Laïos' eigen dochter is, ligt het voor de hand in haar het verlangde offer te zien, en de jonge prinses is te eerder bereid zich te laten dooden nu zij immers, in haar liefde gedwarsboomd, toch met den man niet trouwen mag dien ze wenscht te bezitten. Doch daar verspreidt zich het gerucht, dat de zoon van Laïos en Iokaste, dien zij last

hadden gegeven kort na zijn geboorte te dooden, aan dien dood is ontsnapt. Het orakel van Laïos' schim kan dus ook dezen bedoeld hebben. Maar wie is die zoon? en waar hem te zoeken? Zou het misschien Theseus kunnen zijn? De jonge koning zelf meent in ernst dat niemand anders dan hij de gespaarde vondeling is. Hij heeft dit verrassend nieuws zoo juist vernomen uit den mond van een zijner hovelingen, die echter, ongelukkig, kort na die onthulling, aan de pest gestorven is. Iokaste kan het niet goed gelooven; want die zoon moest immers zijn vader dooden, en Theseus verklaart haar op zijn eerewoord, dat hij nooit in 't landschap Phocis gereisd heeft, waar Laïos vermoord is geworden. Maar.... indien Theseus toch werkelijk de zoon van Laïos en Iokaste mocht wezen, dan is Dircé zijn zuster, dan is hij op die zuster verliefd geworden en heeft hij met haar willen trouwen. Zou die neiging misschien het geheim zijn van de bloedschande waarmee een oud orakel dien zoon bedreigd heeft, toen het voorspelde dat hij met zijn moeder zou trouwen? Een zuster is wel geen moeder, maar een orakelspreuk behoeft ook niet letterlijk te worden opgevat, en deze kan eenvoudig in het algemeen bloedschande bedoeld hebben. In allen gevalle is er wel eenige grond om Theseus te verdenken, en voor dezen reden genoeg om zich, heel edelmoedig, in plaats van Dircé als offerdier beschikbaar te stellen. Hij doet dit te liever, omdat hij toch niet heeft opgehouden haar met al den gloed van een minnaar lief te hebben en te begeeren. Dit is wel heel onnatuurlijk nu hij in haar zijn zuster ziet; maar zoo'n onnatuurlijk gevoel is immers juist iets voor den gevloekten zoon van Laïos!

Deze veronderstelde relatie kwam Corneille des te beter te pas omdat zij zeer geschikt aanleiding gaf tot een nieuw dramatisch incident. Want, zoodra het is uitgekomen dat niemand anders dan koning OEdipus zelf de moordenaar is van Laïos, - zonder dat men voorloopig nog weet dat hij tevens de zoon is van den vermoorde, - ligt het natuurlijk op den weg van Theseus, die zichzelf voor den zoon van Laïos houdt, diens dood te wreken en met den koning te duelleeren.

Wanneer Corneille nu maar zorgde dat dit duel niet op staanden voet plaats had, maar tot den volgenden dag werd uitgesteld, dan bleef hem tijd genoeg over om de volle waar-

heid aan het licht te doen komen, om in OEdipus een vadermoordenaar te doen herkennen, het duel overbodig te maken en het stuk te laten afloopen zooals het afloopt bij Sophokles.

Toen Corneille dit alles zoo had bedacht en in elkaar gezet, was hij zeer tevreden over zijn werk. Maar hij had bovendien nog iets heel nieuws en vernuftigs gevonden. Wanneer OEdipus verneemt dat Laïos door roovers is vermoord geworden, en hij zich daarbij herinnert dat hij zelf, omstreeks denzelfden tijd, op dezelfde plaats, drie mannen heeft doodgeslagen, - dan verbeeldt hij zich dat het de roovers zijn geweest die hij heeft neergeveld, en dat hij dus, wel verre van den koning gedood te hebben, diens dood op zijn moordenaars heeft gewroken. Door die illusie kon, meende Corneille, de ontmoeting met Phorbas[1)] nog veel mooier worden dan bij Seneca of bij Sophokles. Want OEdipus zou natuurlijk woedend tegen Phorbas optreden, dien hij heel goed herkent, en in wien hij een der ontsnapte moordenaars van Laïos meent te zien, terwijl, aan het slot van die ontmoeting, Phorbas met het volste recht hemzelf als den eenigen moordenaar kon aanwijzen.

Waarlijk, aan dergelijke vernuftige combinaties hadden de ouden niet gedacht! Op die manier was het drama pas een goed ingewikkeld intrigestuk geworden! En als Corneille hierbij nu nog bedacht, dat hij zulk een stuk had opgezet en uitgewerkt in twee maanden tijds, kon hij dan niet uit volle overtuiging de vrienden gelijk geven die hem hadden verzekerd, dat in geen enkel zijner vroegere stukken zooveel ‘kunst’ gevonden werd als in deze tragedie?

Was Corneille vóór de opvoering over zichzelf tevreden, hij bleef het ook na de vertooning.

Nu ja, er waren enkele bedenkingen bij de toeschouwers gerezen, en zoo heel onnatuurlijk waren die bedenkingen, meende hij, ook niet. Maar toch, een enkel woord van ophel-

1) Phorbas is bij Corneille, die daarin Seneca volgt, de eigennaam van den eenig overgebleven getuige van Laïos' dood. In Vondel's bewerking van *Koning OEdipus*, eene vertaling van Sophokles' tragedie, is Phorbas de naam van den bode uit Korinthe. Voltaire (zie beneden) neemt van Corneille den naam Phorbas over, doch maakt dezen gewezen slaaf tot een staatsdienaar die, na Laïos' dood, bij Iokaste in ongenade is gevallen en naar een of ander kasteel is verbannen.

dering was voldoende om ze op zijde te schuiven.[1] Zoo had de dichter, vond men, in het derde bedrijf, de jonge prinses Dircé wel wat heel oneerbiedig tot haar moeder Iokaste laten spreken. Maar, vooreerst, een tooneelheldin behoefde niet volmaakt te zijn, en bovendien, de prinses had later immers berouw gevoeld over haar driftigen uitval. Ook was den dichter verweten geworden dat hij, aan het slot, - wanneer de pest plotseling ophoudt zoodra een paar bloeddruppels uit de oogen van OEdipus den grond hebben geraakt, en drie zieke paleisdienaars op eens genezen worden, - het verhaal van dit wonder door twee boden in plaats van door één had laten overbrengen. Maar had men dan niet opgemerkt dat de een uit de stad kwam en de ander uit het paleis? 't Was juist omdat het wonder op hetzelfde oogenblik op twee verschillende plaatsen geschied was, dat één man niet alles tegelijk kon gezien hebben!

Dan was er eerder nog reden geweest om de houding van prinses Dircé te laken, die, wanneer men haar komt vertellen dat hare moeder zich zelve heeft doodgestoken[2], niet aanstonds naar huis vliegt, maar eerst lange verhalen aanhoort. Doch wie zich hieraan had geërgerd, die mocht bedenken, dat goed geaarde dochters wel haastig naar huis loopen als zij hooren dat haar moeder ziek is, maar, uit een aangeboren afkeer van lijken, niet zooveel haast maken wanneer ze vernemen dat de moeder reeds dood is en er toch niets meer te helpen valt. En bovendien, zoo Dircé was weggeloopen, dan was haar beminde, Theseus, haar natuurlijk nagesneld. En dan was er niemand op het tooneel gebleven om het verhaal van OEdipus' wreede zelfverminking aan te hooren!

Allerwonderlijkste kritiek, en nog vreemder zelfverdediging van den dichter! Men weet niet waarover men zich meer verbazen zal, over de onbeduidendheid der gemaakte bedenkingen of over de goedige naïevieteit waarmee Corneille ze poogt af te weren. Alsof de ‘kunst’ waarop hij zich hier beroemt, - die immers niets meer is dan een zekere handigheid in het uitdenken van verrassende combinaties, -

1) Corneille vermeldt en beantwoordt die bedenkingen in zijn *Au lecteur* en zijn *Examen*.
2) Bij Corneille, evenals bij Voltaire, verhangt Iokaste zich niet, maar doorsteekt zich; deze wijziging hadden de fransche dichters van Seneca overgenomen.

iets te maken heeft met die hooge kunst die de legende van OEdipus omwerkt tot een wezenlijk treurspel?

En dan, de détails der bewerking! Ook over deze was de dichter niet minder voldaan dan de bezoekers van het Hôtel de Bourgogne.

Nu ja, men had even gelachen, - en bij elke voorstelling was die lach herhaald geworden, - toen Iokaste, gereed om Phorbas, den eenig overgebleven getuige van Laïos' dood, op te zoeken, haar slaven had toegeroepen:

> Qu'on me prépare un char pour aller chez Phorbas!

alsof iemand had kunnen denken dat de koningin dien tocht te voet zou ondernemen! Maar overigens, - hoe algemeen had men de verzen bewonderd! Het geweldig applaus der toehoorders had Loret het recht gegeven om, den volgenden dag, in zijn *Muse historique* te verklaren:

> Jamais pièce de cette sorte
> N'eut d'élocution si forte;
> Jamais, dit-on, dans l'univers,
> On n'entendit de si beaux vers.

De familiare toon van sommige versregels had geen enkelen toehoorder gehinderd, en niemand had het in deze tragedie belachelijk gevonden dat OEdipus, - wanneer hij de hand van Dircé aan Theseus weigert, omdat zij door Iocaste aan Haemon beloofd is, en hem voorstelt liever met Antigone of Ismene te trouwen, - als een tevreden huisvader heel gemoedelijk zegt:

> Ma parole est donnée et jè n'y puis plus rien;
> Mais je crois qu'après tout ses soeurs la valent bien,

of wanneer Iokaste, op de mededeeling van Theseus dat hij gelooft haar zoon te zijn, leukweg antwoordt:

> J'ai peine à voir un fils où j'ai cru voir un gendre.[1)]

1) Het is curieus zooveel huiselijke versregels als er in Corneille's *OEdipe* voorkomen. Hij blijft toch altijd de dichter dor tragi-comédie. *Nicomède* bevat ook tal van regels die aan het blijspel herinneren. Maar daar zijn ze in den toon. Hier, in *OEdipe*, detoneeren ze geweldig.

Enkele vrienden van eenvoud en waardigheid in beeld en uitdrukking hadden er op gewezen dat de helden en heldinnen van dit treurspel soms niet anders spraken dan de Précieuses, die Molière in datzelfde jaar 1659 zoo geestig zou hekelen. Uitdrukkingen als ‘chérir une ombre avec fureur,’ ‘le partisan des désirs’, voor ‘l'amour’, ‘coûter un égarement’, voor étonner, schenen uitgevonden, meenden ze, in het Hôtel de Rambouillet.[1] Maar niemand had zich geërgerd aan de laffe, bijna ongepaste verklaring waarmee, in het allereerste tooneel van het stuk, Theseus optreedt:

> Quelque ravage affreux qu'étale ici la peste,
> L'absence aux vrais amants est encor plus funeste.

En het publiek had waarlijk gemeend den jongen dichter van *Le Cid* nog eens weer te hooren in een dialoog tusschen OEdipus en Iocaste[2], met verzen als deze:

> ***Jocaste.***
> Je vois en un mari l'assassin d'un époux,
>
> La veuve de Laïus est toujours votre femme,
> Et n'oppose que trop, pour vous justifier,
> A la moitié du mort celle du meurtrier.
>
> Mais helas! mon devoir aux deux partis s'attache;
> Nul espoir d'aucun d'eux, nul effort ne m'arrache,
> Et je trouve toujours dans mon esprit confus
> Et tout ce que je suis et tout ce que je fus.
> Je vous dois de l'amour, je vous dois de la haine:
> L'un et l'autre me plaît, l'un et l'autre me gêne;
> Et mon coeur, qui doit tout et ne voit rien permis,
> Souffre tout à la fois deux tyrans ennemis.
>
> Mais finissons de grâce un discours qui me tue:
> L'assassin de Laïus doit me blesser la vue;
> Et malgré ce courroux par sa mort allumé,
> Je sens qu' OEdipe enfin sera tonjours aimé.

1) Hoe gaarne de Précieuses, ter rechtvaardiging van haar spraakgebruik, zich op *Le criminel innocent* van Cléocrite l'aîné, d.i. op Corneille's *OEdipe*, beriepen, blijkt uit het artikel *Emilie* in Somaise's *Grand dictionnaire des précieuses*, aangehaald in Marty-Laveaux' uitgave van Corneille's werken, VI blz. 111 vlg.
2) Acte IV, scène 5.

***OEdipe*.**
Que fera cet amour?
Jocaste. Ce qu'il doit à la haine.

***OEdipe*.**
Qu'osera ce devoir?
Jocaste. Croître toujours ma peine.

Zou Corneille waarlijk zelf gemeend hebben dat dit stuk vol gezochte tegenstellingen, met zijn koude rhetorica, een waardig pendant mocht heeten van het heerlijk duo tusschen Rodrigue en Chimène, waarvan het blijkbaar een navolging is, en waarvan wij het liever een parodie zouden noemen?

Maar hij was nu eenmaal hoogelijk met zijn werk ingenomen. Ongetwijfeld heeft hij met zelfvoldoening de verzen herlezen die hij OEdipus in den mond legt wanneer deze gereed staat zich de oogen uit te steken, - verzen waarin niets ons tegenklinkt van de radelooze vertwijfeling, het angstig schuldgevoel, de pijnlijke berusting, het zedelijk raffinement waardoor de held van Sophokles ons zoo hevig ontroert, - verzen waarin we niets anders hooren dan dolle spijt, machtelooze woede, uittartende godenverachting, en die zelfs belachelijk klinken door dat precieuse spelen met het woordje 'le ciel':

Ne voyons plus le ciel après sa cruauté:
Pour nous venger de lui dédaignons sa clarté;
Refusons-lui nos yeux, et gardons quelque vie
Qui montre encore à tous quelle est sa tyrannie.

Neen, waarlijk, Corneille was de man niet om een *OEdipus* te dichten. Zijne omgeving was geen publiek om door het tragisch lot van den zoon van Laïos, in spannenden eenvoud voorgesteld, zich te laten ontroeren.[1)]

Deze Cartesiaan en habitué van het Hôtel de Rambouillet kon wel, in gespierde, zij het ook al te 'précieuse' verzen, geweldige conflicten uitbeelden tusschen wil en hartstocht, tusschen plicht en neiging. Hij kon wel krachtige, boven-

1) Natuurlijk worden deze woorden, gelijk trouwens reeds bij Sophokles, niet rechtstreeks gehoord, maar door een dienaar overgebracht. In dit slot sluit Corneille zich in menig opzicht bij Seneca aan. Alleen had de Franschman te veel goeden smaak om niet, zooals de Latijnsche dichter gedaan had, OEdipus en Iokaste samen nog een gesprek te laten houden nadat de vreeselijke verhouding waarin zij geleefd hebben aan beide openbaar is geworden.

menschelijke heldenfiguren ten tooneele voeren die het niet opgeven in den strijd voor eer, vaderland, vrijheid of geloof: een Rodrigue, die de liefde voor Chimène vergeet om de eer van zijn huis te wreken, een Horace, die zijn zuster doorsteekt omdat zij haren minnaar hooger stelt dan Rome, een Polyeucte, die zelfs de trouwe liefde eener Pauline opoffert aan zijn dwepende godsvrucht. Vrouwengestalten kon hij scheppen, betooverend als Chimène, geweldig als Camille, onverbiddelijk als Emilie, onverzettelijk in haar strenge deugd als Pauline. Hij kon ook nog wel, oud geworden, met het ‘ornament van een liefdesavontuur’ zijn kunstig gebouwde treurspelen hier en daar opsieren.

Maar een OEdipus, hoog en edel, door de goden misleid, door het Noodlot verpletterd, een Iokaste, gevoelvol, zacht, vriendelijk troostend, glimlachend over wichelkunst en priestertaal, en op eens, met een kreet van woest schaamtegevoel zich den dood in de armen werpend, - deze te schetsen in hun korten, bangen, afschuwelijken strijd, in hun rampzaligen ondergang, - dat was geen werk voor dezen dichter.

En wat het Parijsche publiek dier dagen in Corneille's tragedies bewonderde: scherp geteekende conflicten, forsch zich werende helden en smachtende minnaars, flink uitgehouwen of puntig gespitste versregels, kunstige tegenstellingen, hier en daar een mooie ‘maxime’ of een paar familiare zinnen, afgewisseld met pompeuse declamatie, - dat kon in de tragedie van OEdipus alleen dan gevonden worden wanneer zij eerst door den twee-en-vijftigjarigen Corneille, in twee maanden tijds, bedorven was.

Fouquet had slecht gezien toen hij dezen dichter plaatste tegenover die stof; en toen de ‘surintendant des finances’, twee jaren later, in ongenade viel, zal hij het oude treurspel beter hebben begrepen dan toen hij Corneille's *OEdipe* zag opvoeren in het Hôtel de Bourgogne[1)].

1) Zeker zou Racine, de fijne hellenist, de psychologische tragicus, de gevoelige dichter van zieledrama's, zoo hij, een plan volvoerend dut een oogenblik bij hem bestaan heeft, van Sophokles' tragedie een getrouwe fransche bewerking had geleverd, iets geheel anders hebben voortgebracht. Jammer dat hij er zich toe bepaald heeft om, in een vriendenkring, een stuk van dien arbeid, half improviseerend, voor te dragen. Men zie daarover G. Larroumet *Etudes d'histoire et de critique dramatiques*. Paris 1892, blz. 2, 40.

III.

Toch is dit werk populair gebleven op het Parijsche tooneel tot in de eerste jaren der achttiende eeuw. In 1718 heeft het zijn plaats moeten afstaan aan het werk van een ander. En die andere was niet een reeds bejaarde dichter die een geleden échee had goed te maken, maar een debutant, de vier-en-twintigjarige Arouet, weldra Monsieur de Voltaire[1)].

Den 18^{en} November werd de nieuwe tragedie vertoond, en het publiek - de geletterden evenzeer als de voorname lui - begroetten den ‘coup d'essai’ als een ‘coup de maître.’ Voltaire's *OEdipe* heeft den jongen dichter in één dag beroemd gemaakt.

Had Corneille slechts twee maanden aan zijn *OEdipe* gewerkt, het stuk van Voltaire was lang in de maak geweest. Te midden van het vroolijke, het dolle leven waarvan de befaamde ‘Société du Temple’ den geestigen knaap deelgenoot had gemaakt, was het opgezet; tusschen allerlei luchtigen arbeid door - minneversjes, drinkliedjes, hekeldichten - was het tot stand gekomen; in de Bastille, waarin hij een goede zes maanden lang opgesloten bleef, was het nog eens nagezien en was de opvoering voorbereid.

Het denkbeeld om een klassieke tragedie te schrijven en zich maar aanstonds aan het meesterstuk der grieksche tooneelletterkunde te wagen, was oorspronkelijk niet veel anders geweest dan de inval van een jong student, die zijn klassieken kent en iets aandurft. Misschien was het ook, grootendeels, eenvoudig zijn memorie die hem geen rust liet. Die memorie zat vol met versregels van Corneille en Racine; ze dicteerde hem, zonder dat hij wist dat het zuiver dicteeren was, een

1) Corneille en Voltaire zijn niet de eenigen die de stof van *OEdipus* voor het Fransche tooneel bewerkt hebben. Reeds in 1605 was dit geschied door Jean Prevost, in 1614 door Nicolas de Sainte-Marthe. Na Voltaire, in 1726, schreef La Motte een *OEdipe*, eerst in verzen, daarna in proza. Tourville gaf achtereenvolgens vier OEdipus-drama's: *OEdipe et toute sa famille, OEdipe ou les trois fils de Jocaste, OEdipe et Polybe, OEdipe ou l'ombre de Laïus*; hij beloofde er nog drie andere, die nooit geschreven zijn. In 1764 verklaarde Voltaire dat zijn *OEdipe* de eenige was die nog vertoond werd.

overvloed van tragische alexandrijnen[1]. Bovendien drong zijn critische geest hem tot zulk een arbeid. De lezing van den *OEdipus* van Sophokles en dien van Corneille had hem wel met bewondering vervuld, maar hem tevens door tal van aanmerkingen en bedenkingen geprikkeld. Hij wilde niet enkel navolgen, hij wilde ook verbeteren. Het hinderde hem dat Corneille's *OEdipe* nog altijd gespeeld werd. Dat stuk was hem lang niet mooi, niet eenvoudig, niet klassiek genoeg, en daarbij tevens wel wat ouderwetsch. Het moest door een anderen *OEdipus* vervangen worden.

Voltaire wilde zich dichter aansluiten bij Sophokles. Inderdaad heeft hij in sommige tooneelen, bijvoorbeeld in dat der ‘double confidence’, tusschen OEdipus en Iokaste, een niet onwaardig pendant van het oorspronkelijke geleverd[2]. Zijn verdienste is in dit opzicht te grooter, omdat dit laatste tooneel door de acteurs die het spelen moesten allerbespottelijkst, ‘tout-à-fait insipide’, gevonden was en zij eerst bepaald geweigerd hadden het te vertoonen[3]. Maar, hij mocht dan tegenover deze ‘petits-maîtres et grands-seigneurs’ van het tooneel zijn grieksch model hardnekkig verdedigd hebben, Sophokles was hem toch eigenlijk veel te simpel en te dor.

1) In een *Lettre à M. de Voltaire sur la nouvelle tragédie d'OEdipe*, in 1719 verschenen, werden een honderdtal verzen aangehaald, die de dichter letterlijk van andere dicthers had overgenomen. Voltaire schrikte van zijn eigen memorie en veranderde die versregels. Het schijnt echter dat er nog wel een honderd meer zijn aan te wijzen, uitsluitend aan Corneille en Racine ontleend. Men zie hierover Henri Lion, *Les tragédies et les théories dramatiques de Voltaire*. Paris 1896, blz. 20.
2) Vierde bedrijf, ecrste tooneel. Voltaire, al is hij veel uitvoeriger in zijn beschrijvingen, volgt hier Sophokles vrijwel op den voet. Maar hij laat Iokaste, als zij de onde geschiedenis van het allereerste orakel ophaalt, niet alleen de bedreiging vermelden dat Laïos door zijn zoon zou vermoord worden, maar ook, onkiesch genoeg (bij Sophoeles komt dit, zooals men weet, niet voor; deze laatste voorspelling is alleen aan OEdipus gedaan), die andere bedreiging omtrent haar eigen huwelijk. Dwaas romantisch is, in het verhaal dat OEdipus hier doet van zijne ontmoeting, bij den driesprong, met den hem onbekenden Laïos, de bijzonderheid, dat de oude man met stervenden blik hem aandachtig heeft aangekeken, de armen naar hem heeft uitgestrekt en een paar tranen heeft gestort, terwijl hij, de moordenaar, op dat oogenblik ook iets bijzonders gevoeld heeft. Het was, bij beide, de fameuse ‘stem van het bloed’ die sprak
3) Dit wordt door hem medegedeeld in zijn *Lettre au Père Porcée jésuite*, die in 1730 een exemplaar van de nieuwe uitgave van zijn *OEdipe* begeleidde, en die later, toen hij in de nalatenschap van den pater is teraggevonden, met de andere brieven (zie beneden) is uitgegeven.

Wij behoeven wel niet letterlijk op te vatten al wat Voltaire, door de aanmerkingen van sommige benijders geprikkeld en in zijn ijdelheid gekwetst, in den derde zijner brieven over *OEdipus*[1], aan Sophokles verwijt. Voor zijn eer is het maar beter hem die insolente, kwâjongensachtige kritiek niet al te zeer aan te rekenen. Later heeft hij zich wel eens kalmer over Sophokles uitgelaten. Maar, al laten wij den onhebbelijken vorm van den brief ook buiten rekening, dan blijven toch twee bedenkingen over, die Voltaire aanleiding hebben gegeven om, in zijne bewerking van de OEdipus-legende, Sophokles ‘te verbeteren’, en die het standpunt aangeven waarop een jonge Franschman van zijn geestesrichting zich in die dagen als vanzelf moest plaatsen.

Vooreerst moest hij Sophokles noodzakelijk ‘aanvullen.’ Want hoe zou iemand vijf bedrijven vol kunnen maken zoo hij niet meer wilde geven dan de grieksche tragicus gegeven had? Er was bij dezen ternauwernood genoeg te vinden voor twee bedrijven[2]. Ten andere, kwam het gezond verstand van den toekomstigen wijsgeer in verzet tegen de vele ‘onwaarschijnheden’ waarop hij, bij het herlezen van Sophokles' werk, herhaaldelijk gestuit was. Hij vindt diens OEdipus ontzettend dom van begrip: hoe duidelijk Tiresias hem ook als den schuldige moge aanwijzen, hoeveel overeenkomst er ook moge bestaan tusschen de orakelspreuken waarvan Iokaste hem vertelt[3] en die welke hij zelf vroeger te Delphi heeft vernomen, hij brengt het nog maar niet verder dan een vaag vermoeden, en er is heel wat meer noodig voordat hij eindelijk inziet wat een dommer mensch al lang zou begrepen hebben. En dat voor iemand die het raadsel van de Sphinx dadelijk had opgelost! ‘Cet OEdipe qui explique si bien les énigmes n'entend pas les choses les plus claires.’

1) In 1719 gaf Voltaire, als inleiding tot de uitgave van zijn treurspel, zeven *Lettres à M. de Genonville, contenant la critque de l'OEdipe de Sophocle, de celui de Corneille, et de celui de l'Auteur*. Zijn zelfkritiek is bovenal vermakelijk waar hij de liefdesgeschiedenis van Philoctète en Jocaste verdedigt en o.a. betoogt dat Jocaste niet ouder behoeft te zijn dan vijf-en-dertig jaar. ‘Les femmes seraient bien malheureuses,’ voegt hij aan die uitdrukking toe, ‘si l'on n'inspirait plus de sentimens à eet âge.’
2) Het is opmerkelijk dat het drama van OEdipus zooals Sophokles het behandelt, bij Voltaire, evenals bij Corneille, pas in het vierde tooneel van het derde bedrijf begint.
3) Vgl. Noot 2 van blz. 233 en de daar vermelde vergissing van Voltaire.

Voltaire gevoelt niet, dat dit herhaalde mistasten van OEdipus, bij zijn ernstige poging om het mysterie uit te vorschen, dit voortdurend inslaan van verkeerde wegen, juist de geschiedenis der onthulling zoo tragisch maakt. Hij vergeet ook, dat die zelfmisleiding in den trots en in het prikkelbare temperament van den koning voor een deel hare verklaring vindt. Maar hij wil nu eenmaal eene 'tragédie vraisemblable' en een verstandigen OEdipus.

Het is dus ook heel logisch en konsekwent, dat, bij hem, niet Iokaste, maar OEdipus het eerst tot de ontdekking der vreeselijke waarheid komt, en dat het de koning is die, wanhopig op het tooneel vliegend, zijn vrouw, die hem nog als haar 'trop cruel époux' tegemoet treedt, toeroept:

> Malheureuse! arrêtez, quel nom prononcez-vous?
> Moi votre époux! quittez ce titre abominable
> Qui nous rend l'un à l'autre un objet exécrable.
>
> ***Jooaste***:
> Qu'entends-je?
>
> ***OEdipe***:
> C'en'est fait, nos destins sont remplis.
> Laïus était mon père, et je suis votre fils.

Nu, aan duidelijkheid laat deze verklaring niets te wenschen over. Maar dat Voltaire dien uitroep 'Malheureuse!' zijn OEdipus in den mond legt, bewijst genoeg dat hij niets begrepen had van de woorden waarmede, bij Sophokles, Iokaste, nog voordat haar man alles doorzien heeft, en terwijl ze hem smeekt niet verder te vorschen, het tooneel verlaat, uitroepend:

> Wee! ongelukkige!.... 't is 't laatste woord
> dat ik u toespreek.... nooit een ander weer!

Diezelfde logica eischte nu ook dat OEdipus zich de oogen zou uitsteken voordat Iokaste zichzelve den dood gaf. Bij Voltaire doorsteekt de koningin zich op het tooneel, en zij geeft zichzelve daarbij een getuigschrift af van goed gedrag en zuiver gevoel.

> J'ai vécu vertueuse et je meurs sans remords.

De zelfverminking van den koning wordt haar en den Thebanen medegedeeld door 'den hoogepriester[1)], die onder

1) In het geheele stuk vervangt deze den wichelaar Tiresias.

anderen vertelt, dat de koning zich de oogen heeft uitgestoken met hetzelfde zwaard waarmede hij vroeger Laïos vermoord had!

> Je l'ai vu dans ses yeux enfoncer son épée
> Qui du sang de son père avait été trempée.

Hoe is het mogelijk dat Voltaire het belachelijke van die verzen niet gevoeld heeft? Men ziet den ongelukkigen OEdipus naar het wapenrek gaan, waar al de dolken en zwaarden bijeenhangen die hij in zijn leven al zoo wat gebruikt heeft, en met zorg zoeken naar den degen waarmêe hij zich herinnert, jaren geleden, een onbekenden reiziger op den driesprong in Phocis te hebben afgemaakt.

Dat komt er van als men Sophokles ‘verbeteren’ wil.

Maar had Voltaire het grieksche treurspel eigenlijk wel begrepen? Wist hij wel wat het ware onderwerp dier tragedie is? Herhaaldelijk noemt hij als zoodanig: het wreken van Laïos' dood, en hij verwijt Sophokles dat, wanneer de schaapherder, de eenige getuige van dien moord, vóór OEdipus staat, hij dezen van alles laat vragen, behalve wat hij van dien moord weet te vertellen. ‘Sophocle oublie (sic!) que la vengeance de la mort de Laïus est le sujet de la pièce’. Alsof het aangrijpende van dit tooneel met den schaapherder en het treffende van OEdipus' houding niet juist hierin gelegen zijn dat de nieuwe, de vreeselijkste angst, het raadsel van zijn geboorte, die oude vraag, die, helaas! reeds geen vraag meer voor hem is, uit de gedachte van den koning heeft verdrongen?

Men moet Voltaire trouwens de eer geven - zoo het een eer is, - dat, nu hij zich eenmaal in den aard van het onderwerp der tragedie vergist had, hij dat onderwerp als een handig, bijna als een modern, dramaturg heeft aangevat. Neemt men eenmaal aan dat de ‘donnée’ van het stuk besloten is in de vraag door het orakel van Delphi opgeworpen: ‘Wie is de moordenaar van Laïos?’ dan ligt het natuurlijk voor de hand het ‘cherchez l'assassin!’ als het hoofdmotief der handeling aan te wijzen. En was het dan niet vernuftig bedacht om de Thebaansche politie eerst op een dwaalspoor te brengen en op den voornamen vreemdeling die juist in die dagen Thebe komt bezoeken - niemand minder dan de beroemde Philoktetes! - de verdenking te laten vallen?

Wanneer de dichter het nu zoo kon schikken dat die Philoktetes, de groote vriend van Hercules, diep bedroefd over den dood van den halfgod, tevens een oude vlam was van Iokaste en naar Thebe was gekomen om in de opflikkering dier vroegere liefde zijn verdriet te vergeten, - dan had Voltaire immers, evenals Corneille, de onmisbare liefdeshistorie gevonden en deze, veel handiger dan zijn voorganger, met de hoofdintrige van het stuk saamgeweven?

Over die liefdesgeschiedenis tusschen Philoctète en Jocaste is heel wat te doen geweest. Ze vult nagenoeg de eerste bedrijven der tragedie, en inzoover heeft de dichter haar niet goed kunnen missen. Maar ze schijnt toch een goed deel van het publiek maar half behaagd te hebben. Voltaire had opgemerkt, dat de menschen met meer aandacht geluisterd hadden naar de tooneelen waarin hij Sophokles had nagevolgd dan naar de liefdesverklaringen van Philoktetes en de kalmeerende taal der deugdzame Iokaste. Toen heeft hij het doen voorkomen, alsof er in zijn oorspronkelijk stuk geen spoor was geweest van die zonderlinge verhouding, alsof de acteurs hem die liefdeshistorie hadden opgedrongen, bepaald weigerend zijn stuk te spelen als er geen verliefde rollen in voorkwamen. Vooral de actrices hadden hem uitgelachen. ‘Zoo, geeft u ons een nieuwe *OEdipus*?’ had een der dames gezegd. ‘U weet, ik speel in dit stuk de amoureuse’. Een paar vreemdelingen die er bij stonden hadden hartelijk gelachen om die dwaze combinatie van *OEdipus* en verliefdheid. Maar de dichter had zich laten overhalen. ‘Je gâtai ma pièce pour leur plaire, en affadissant par des sentimens de tendresse un sujet qui le comporte si peu.’

Deze voorstelling gaf Voltaire van de zaak twaalf jaren na de eerste opvoering[1]. Maar wie tusschen de regels weet te lezen, bemerkt heel goed dat, toen hij zijn stuk aan het Hôtel de Bourgogne aanbood, de liefdesgeschiedenis er al in stond;[2] en in den brief van 1719, die de kritiek van den dichter op zijn eigen stuk bevat, komt hij er rond voor uit dat hij de episode noodig had gehad om de drie eerste be-

1) Hij vertelt dit incident het eerst in zijn *Lettre an père Porée*, en vier-en-dertig jaren later, in 1764, nog eens in zijn *Commentaires* op Corneille's treurspelen, *Remarques sur OEdipe*.
2) Men zie hierover ook de opmerkingen van Henri Lion *op. cit.* blz. 12 vlg.

drijven behoorlijk te vullen; daar zegt hij duidelijk, zonder zich te verontschuldigen: ‘Il faut toujours donner des passions aux principaux personnages. Eh! quel rôle insipide aurait joué Jocaste, si elle n'avait en du moins le souvenir d'un amour légitime?’

Maar al moge dan in 1718 die liefdesepisode een twijfelachtig ‘élément de succès’ van Voltaire's *OEdipe* geweest zijn, er kwamen twee andere elementen in voor die tot het buitengewoon succes van zijn werk niet weinig hebben bijgedragen en waarin vele zijner toehoorders de groote bekoring van dat werk hebben gevonden. Het zijn de politieke en wijsgeerige tirades die de dichter zijn personen in den mond heeft gelegd, de openhartige uitvallen tegen de priesters en de meer of min bedekte kritiek op het koningschap. Uitroepen als deze van Philoctète:

> Qu'eussé-je été sans lui? rien que le fils d'un roi.

werden met daverend gejuich begroet; en niet minder deze bespiegeling van denzelfde:

> Un roi pour ses sujets est un Dieu qu'on révère,
> Pour Hercule et pour moi c'est un homme ordinaire.

Bekend zijn de zuiver achttiende-eeuwsche versregels van Voltaire's Jocaste:

> Les prêtres ne sont pas ce qu'un vain peuple pense.
> Notre crédulité fait toute leur science.

Het is waar, voor deze opvatting van Iokaste's karakter kon Voltaire zich beroepen op Sophokles, die immers ook de koningin van Thebe tot haren man laat zeggen:

> Leer gij van mij dat alle wichelkunst
> der menschen ijdel, niets dan onzin is!

haar zelfs laat uitroepen:

> Waarom gevreesd? In 't leven van een mensch
> is nergens van Voorzienigheid een spoor!

Maar welk een anderen zin, welk een anderen klank hebben, in de grieksche tragedie, die woorden, die bij Iokaste de conclusie zijn van haar eigen pijnlijke ervaring en die zij alleen uitspreekt om den angstig geworden koning gerust te stellen, dan het anti-clericale dogmatisme van Voltaire's Jocaste, die geen gelegenheid laat voorbijgaan om de priesters een duw te geven, en wier laatste woord, als zij zich zelve heeft doorstoken, - tevens de allerlaatste versregel, en in zekeren zin, de conclusie van het stuk - deze snorkende frase is:

> J'ai fait rougir les dieux qui m'ont forcée au crime.

En hoe kwamen de onmisbare ‘confidents’ Voltaire te pas, nu hij ook deze kon laten oreeren tegen onnutte koningen en bedriegende priesters en hen, - nog wel ten aanhoore van OEdipus zelven! - deze zuiver rationalistische verklaring laten afleggen:

> Ne nous fions qu' à nous, voyons tout par nos yeux,
> Ce sont là nos trépieds, nos oracles, nos dieux!

Men zou waarlijk somtijds in verzoeking komen te meenen dat de vier-en-twintigjarige Arouet met zijn *OEdipe* niet veel anders heeft bedoeld dan wat Voltaire, vier-en-twintig jaren later, met zijn *Mahomet* gewild heeft: protesteeren tegen priesterbedrog, bijgeloof en overdreven devotie.

Het is waar, in 1718 is het nog niet een vaste overtuiging, is het meer nog zijn temperament, de wildheid en de overmoed der jonge jaren, die hem in die richting drijft. Maar toch staat hij in deze eerste tragedie reeds vóór ons als de vertegenwoordiger van den franschen geest der achttiende eeuw. Aan den eenen kant spreekt uit zijn poging om bovenal de ‘onwaarschijnlijkheden’[1] weg te nemen waarom Sophokles zich veel te weinig had bekommerd, het beroemde ‘gezond verstand’, waarvan hij immers, in de fransche letterkunde, de geniale woordvoerder geworden is. Aan den anderen kant speuren wij in de politieke en wijsgeerige ‘maximes’

1) Die onwaarschijnlijkheden zijn, in onze dagen, nog eens breed uitgemeten en in geestige taal besproken geworden door Jules Lemaitre, in de 3e Serie zijner *Impressions de théâtre*. Uitvoerig en afdoende is de talentvolle criticus beantwoord door Larroumet *op. cit.* blz. 9 vlg.

zijner helden het eerste ontwaken, het dartel rondspringen van den jongen geest der Revolutie. En het enthousiasme waarmede het stuk, in dit rationalistisch kleed gestoken, ontvangen is, geeft een duidelijk beeld van den ‘état d'âme’ zijner tijdgenooten, van de voorwaarde waarop in den aanvang der achttiende eeuw eene vertooning van *OEdipus* mogelijk was.

Groot is de afstand die Corneille en Voltaire van Sophokles scheidt, diep de klove die gaapt tusschen de rationalistische, hier en daar zelfs conventioneele, kunst der eersten en het religieus-poëtisch genie dat, in den bloeitijd van Griekenlands letterkunde, de oude OEdipus-legende heeft omgewerkt tot een drama.

Toch waren Corneille en Voltaire treurspeldichters. Toch was er in die oude tragedie, die zij niet gansch vermochten te begrijpen, iets dat hen onweerstaanbaar boeide. Het tragische in het werk van Sophokles is hun niet geheel en al verborgen gebleven; ze hebben die macht gevoeld, maar ze waren niet in staat haar volkomen zuiver en onbelemmerd op zich te laten werken.

De geestelijke atmosfeer is voor zulk een genot gunstiger geworden. Tusschen onze stemming en den geest die uitgaat van de grieksche tragedie, is meer harmonie gekomen. Naarmate de rede haar gebied heeft mogen vergrooten, heeft zij ook geleerd de grenzen van dat gebied niet te overschrijden en is voor haar de verzoeking geringer geworden om te verstoren wat ongestoord en vrij het menschengemoed wil treffen.

Zoo wordt ‘der treurspelen treurspel,’ uit het oogpunt der letterkundige historie bezien, een afspiegeling van de geschiedenis der geesten. Zoo bevat de antieke tragedie van *Koning OEdipus*, - wanneer we zien hoe latere dichters haar hebben omgewerkt, wanneer we letten op den indruk door hare opvoering in verschillende tijden gewekt, - eene openbaring van die voortdurende wisseling van der menschen wijsgeerig denken en artistiek gevoelen die, niet minder dan hun uiterlijk levenslot, een der mysteriën is waarover hooger machten beschikken.

A.G. VAN HAMEL.

Werk en brood.

> To the true lover of liberty Holland is the Holy Land of Europe and should be held sacred.
> James E. Thorold Rogers.

Ik verzoek den lezer van dit stukje wel te bedenken dat men niet behoeft te zijn een specialiteit, een man van 't vak, om het recht te hebben de hier volgende dingen te zeggen.

Ik behoor niet tot een partij, ik spreek als Nederlandsch burger. Ik beklaag me omdat ik in onrecht leef, en met klaarheid meen te zien, waar hulp onmiddellijk vereischt en mogelijk is. Ik heb recht daartoe, evengoed als ieder ander burger, wien dezelfde dingen tot stagen grief en ergernis zijn.

Ik weet dat ik bekende dingen zeg en weinig oorspronkelijks. Maar dat bekende moet toch herhaald worden, zoolang het niet genoeg geweten wordt, en het Onrecht voortduurt. Verwacht ik te veel, als ik meen dat, juist in den kring der Gids-lezers, enkele mijner woorden eenmaal, in verloop van tijd, tot vruchtbaarheid en werkdadigheid kunnen geraken?

Ik houd het er voor dat vele, en niet de onverstandigsten, van mijn landgenooten meenen met het socialisme voorloopig afgerekend te hebben.

De toestanden zijn niet zooals 't hoort. Dat is toegegeven. Maar, men redeneert aldus:

ten eerste hebben de revolutionnaire sociaal-democraten het vrijwel afgelegd. Zij toonden zich een bende zonder zelfbeheersching, zonder waardigheid, zonder matiging, zonder beschaving.

Naar redelijke taal luisterden zij niet. Ze toonden ondeugden, zwakheden, grofheden, ploertigheden die het zegevieren

van hun zaak zouden doen uitloopen op een persoonlijke tirannie, vreeselijker dan die van vorstelijke autocraten, die ten minste meest allen menschen zijn van goede opvoeding. Men mag dit alles aan de slechte toestanden wijten die zelf beheersching, wellevendheid en goeden smaak alleen doen ontstaan waar een zekere weelde en materieele onbekommerdheid heerscht, en niet aan de personen, - evenwel is het een reden de theorie van dergelijke personen te wantrouwen, en het bestuur van menschen, wien het aan zelf bestuur en matiging ontbreekt, als een groot onheil te vreezen;

ten tweede zijn orde en wet, al zijn ze onvolkomen en onrechtvaardig, dingen die geëerbiedigd moeten worden. Onderwerping aan een slechte wet is edele zelfverloochening die elk mensch zich moet opleggen, en uiting van echte gemeenschapszin. De wet is het ding dat de maatschappelijke orde vertegenwoordigt Die orde is het hoogste bezit eener samenleving. De goede burger onderwerpt zich dus aan de wet, al geeft hij duidelijk te kennen dat hij haar voor gebrekkig houdt, en al spant hij alle krachten in om haar te veranderen. Daarmee toont hij het verband tusschen zich en zijne medeburgers niet te willen verbreken, maar wel verbeteren en versterken. Het eerbiedigen en wijden van een abstractie, die, hoewel nog steeds gebrekkig, zoo goed als tot dusverre mogelijk bleek, broederliefde en gemeenschapszin vertegenwoordigt, is het kenmerk van hooge cultuur. Daarom toonen revolutionnairen en anarchisten achterlijk te zijn in datgene juist waarin zij zich vooruit wanen, en wel omdat het hun aan zelf beperking, geduld en zelfverloochening - kenteekenen van edel gemoed en hoogere beschaving - ontbreekt;

ten derde ziet men tal van kleine socialistische proefnemingen mislukken. En wel vooral door onderlinge twisten, kleingeestigheden en zwakheden der deelnemers, die toonen den waren gemeenschapszin niet te bezitten, en eigen baat en eigen voldoening hooger te stellen, al zijn ze 't zich niet of nauwelijks bewust, dan 't wèl der gemeenschap. Daaruit maakt men gereedelijk op dat de menschen zooals men 't uitdrukt, ‘nog niet rijp’ zijn voor de socialistische utopieën. Dat er eerst meer aan cultuur en zedelijke verbetering moet gewerkt worden. Terecht zegt Marcus Aurelius: ‘Wie kan het gemoed der menschen veranderen? - En zonder verandering van

gezindheid, wat kan men anders maken dan slaven of huichelaars;

ten vierde zijn de theoriën der revolutionnairen overgenomen door de parlementaire socialisten, de Fabians, de dralers. Deze gaan den wettigen weg. Deze luisteren naar de wetten der historie. Wie de wereldgeschiedenis kent, weet dat de toestanden van westelijk Europa en Noord-Amerika letterlijk idyllisch zijn in vergelijking met wat geweest is. Dat er nooit iets bestaan heeft in de wereld wat in de verste verte geleek naar de welvaart, de orde en rechtsveiligheid waarin wij leven. Dat dit alles verkregen is in den tijd van nauwelijks honderd jaren. Dat dit een ongehoord snelle verandering is, zonder voorbeeld in de historie. Dat het dus bespottelijk ongeduldig is de gouden eeuw maar op staanden voet te willen doen aanvangen.

En de Fabians dralen, maar zitten niet stil. De parlementen vergaderen en redeneeren. Voorzichtige verbeteringen worden beproefd, als er iets uitvoerbaar en houdbaar blijkt van de sociale theoriën, zal dit er op den duur wel komen. Wij zijn allen graag geneigd tot verbetering, maar alsjeblieft geen revoluties, geen forceeren van den natuurlijken gang, geen overhaasting. Bedaard aan. De jeugd groeit op in nieuwe denkbeelden. Als onze kleinkinderen ministers zijn, dan.... wie weet....

Eindelijk; de zaak is niet eenvoudig. Groote woorden zijn goedkoop, maar het fijne van de kwestie is ingewikkeld. De maatschappij is een organisch geheel, en alle organische processen zijn uiterst samengesteld. Lees maar eens een boek over staathuishoudkunde, over muntwezen, over grond-rente, over handelswaarde, - dat is alles geen werk voor iedereen. Dat behoort bij vakmannen te blijven. Leeken hebben er zich buiten te houden, af te wachten, en de bestaande orde te eerbiedigen en te handhaven, tot ze gewijzigd wordt.'[1)]

Zoo denk ik mij, dat een groot deel, en wel het beste deel, mijner landgenooten redeneert.

Het is goed, het is goed. Maar ik wil aan een ding herinneren: het is ook gemakkelijk, het geeft berusting en tevredenheid, *die heelemaal niet te pas komt in onzen toestand*.

1) M.A. IX. 29.

Niemand onzer mag erin berusten en niemand onzer mag er vrede mee hebben. Deskundige noch leek, man noch vrouw noch kind. Want allen, allen leven in onrecht. *En wij weten het*.

Laten wij het maar herhalen, 'in plain Saxon' zooals Ruskin zei, in rond Hollandsch, stelen doen we allen, we zijn dief of diefjesmaat.

Geduld is voortreffelijk, en zelfbedwang, en eerbied voor de wet, alles kostelijk, maar ik bid u, gij geduldigen en voorzichtigen, vergeet het geen dag en geen uur, gij leeft van onrecht, van diefstal en roof, gij brave landgenooten en uw onschuldige kinderen allemaal. Gij zoudt u schamen voor uw medemenschen, als uw zoon wissels had vervalscht of uw dochter kanten had gestolen. Maar heel welgemoed zijt gij en zoon en dochter leven toch van diefstal en roof. Niet maar zoo bij wijze van spreken, maar heusch, echt - lage, gemeene diefstal aan den arme gepleegd.

Want er is dit groote, onweersproken, nooit te weerleggen feit, dat niet alleen de vakgeleerden, maar iedere leek, ieder kind zien en begrijpen kan: Van elke tien menschen werken er negen hard om den tienden te onderhouden. Gij en ik, beschaafden, wel-opgevoeden, wij hooren tot die enkelen die het grootste deel krijgen van alle aardsche goed en er het minst voor doen.

En evenzeer blijft gelden wat ik in 1891 zeide[1)]: de aarde heeft overvloed voor ons allen, en beloont allen arbeid. Er wordt harder gewerkt dan noodig is om allen in overvloed te doen leven, en toch leven de meesten, en wel zij die 't hardste werken, in kommer en gebrek.

Is het niet waar? Moet men een geleerde zijn om het te zien? Men moet wel zeer geleerd zijn om het te beredeneeren dat het alles zoo in den haak is en niet te veranderen.

Deze brutale feiten staren u in het gezicht, aan de hoeken van alle straten, en op alle velden en akkers. Denkt er toch om dat ge niet even brutaal terugstaart, en ze niet lichter telt, niets lichter, dan als uw zoon in de gevangenis moest, of uw dochter den slechten weg opging.

Onthoudt goed, de verhouding is ongeveer als volgt:

Wij zijn met ons negenen, aan materiëel goed brengen wij

1) Studies 2e reeks pg. 83.

niets voort. Drie-en-zestig menschen werken hard voor ons, en verschaffen ons brood. Zeven en twintig brooden verschaffen zij ons, en daarvan nemen wij, die niets voortbrachten er ZEVENTIEN, *en wij laten er tien voor de drie-en-zestig werkers*.[1)]

Wat dunkt u van deze verdeeling? Van deze rechtvaardigheid? Van deze maatschappelijke orde? Van de wetten die zooiets gedoogen? En van de verfoeielijke drogredenaties die dit voor een heilige en onveranderlijke instelling verklaren?

En schaamt gij u nu niet voor de gedachte, bij zulk een schrikwekkend eenvoudig en onloochenbaar feit, dat de menschen 'niet rijp' zouden zijn voor iets beters?

Moet iemand 'rijp' zijn om te krijgen wat hem toekomt? Kan iemand 'onrijp' genoeg zijn om niet de vrucht te mogen oogsten van zijn eigen zwaren arbeid? En zijn wij 'rijpen' door onze rijpheid gerechtigd tot zoo geweldig onrecht?

Laat toch niet uw rechtsgevoel verdooven door deskundigen die om de boomen het bosch niet meer zien. Zij mogen boeken en tijdschriften vullen met ingewikkelde verklaringen over het verloop en den samenhang der maatschappelijke toestanden. Houdt vast aan de eenvoudige feiten, de eenvoudige cijfers. Niemand kan ze weg praten en wie ze bemantelt liegt.

Het is weer de groote onnoozelheid der revolutionnairen dat zij ons allen voor moedwillige bloedhonden, vampyrs en bedriegers scholden. Dat is immers te gek. Hoeveel goeden, wijzen en edelen zijn er onder ons. Al die domme laster komt op de hoofden der lasteraars neer. Men weigert ze te gelooven, al zeggen ze waarheden.

Er zijn zoo weinig moedwillige bedriegers. Maar nog veel geringer is het getal dergenen, die niet onbewust bedriegen. Geen man zoo braaf, zoo wijs, zoo beschaafd of hij is instaat, zonder het zelf goed bewust te zijn, zijn innige overtuigingen te vervalschen onder invloed van angsten of begeerten. Laat dat verklaren hoe zooveel wijze, diepdenkende mannen hebben weg willen redeneeren wat ieder mensch dagelijks voor oogen ziet.

Zij geven zich een schijn van groote wijsheid, van bezadigdheid en voorzichtigheid. Ze spreken niet voor zich zelf, ze

1) Zie de Fabian Tracts, en de geschriften van Blatchford, Fletchley, Mills e.a. Deze verhouding geldt voor Eugeland, en zal in Holland weinig beter zijn.

zijn niet bezorgd voor hun eigen goed, ze zoeken eerlijk naar recht en orde. Zij zijn te goeder trouw en verdienen dat men dit erkent. Ze zien gevaar in veranderingen, ze zien de vrijheid, de welvaart der maatschappij bedreigd. Hooren wij het niet dagelijks, bij elke voorgestelde verbetering?

Maar denkt nu eens na, is er wel onzinniger toestand denkbaar dan die thans bestaat? Millioenen lijden gebrek en er is overproductie. Duizende gezinnen hebben geen voldoende voedsel, geen woning, geen kleeding, en zwoegen zich dood - en men klaagt, men *klaagt* - let wel - dat er te veel wordt voortgebracht. Ziet de dingen eenvondig aan, zooals ieder ze zien kan, en vraagt u af of het niet op een dolhuis lijkt.

Men vreest dat er niet genoeg gewerkt zal worden bij verandering van den toestand, en duizenden loopen rond en *kunnen* niet werken, omdat hun geen werk gegund wordt. En er zijn ook duizenden die 12, 14, 16, soms 18 uren werken van de 24, *en dat zijn de armsten*.

Is dat recht en orde? Ik vraag u, welke verandering zou *geen* verbetering zijn? Wat kan dwazer, onredelijker, onhoudbaarder zijn dan dit? Wat gevaar voorziet men, dat erger is dan dit?

Een mensch heeft weinig noodig om te bestaan. Brood, melk, olie, linnen, wol, zout, honig, brandstof, een huis, en nog wat makkelijk verkrijgbare dingen. *Als ieder van dit alles volop kon krijgen als hij er voor werken wou, had niemand recht tot klagen*. Er wordt veel meer werk gedaan in de wereld dan noodig is om ieder van dit alles volop te geven, ja nog een schat van mooie en aangename dingen bovendien. Maar millioenen hebben zelfs aan dat te kort, en moeten leven van aardappelen en water, en hebben geen voldoende woning, geen brandstof en geen dekking.

En onderwijl, let goed op, onderwijl zwoegen die armen twaalf of veertien uur van de vierentwintig om stalen pennen zoo goedkoop mogelijk te maken, of lucifers, of paraplu's of poederchocola of garenklosjes, of andere min of meer overbodige zaken of prullen.

En ze hebben geen brood, en geen wol, en geen linnen, en geen brandstof, en geen rust.

Is het gekkenwerk of niet?

En dan nog dit feit: de menschenmassa neemt toe, de armen nemen toe, *en de landbouw kwijnt*. Dat wil zeggen dat men de eenige bron waaruit die groeiende massa gevoed kan worden, laat opdrogen.

In Nederland is de bevolking verdubbeld, in deze eeuw, maar de landbouw in betrekking achteruitgegaan. Er is geen sprake meer van dat wij onszelven onderhouden. En met Engeland en andere staten is het nog erger. Europa leeft van Azië en Amerika. Om het brood goedkoop te krijgen haalt men het ver weg, van landen waar het met minder moeite gewonnen wordt, waar de grond met meer vernuft bewerkt wordt, of waar de arbeider nog slechter betaald wordt.

Want, zoo schijnt men te redeneeren, het maken van sigaren, jenever, chocola, stalen pennen, behangseltjes en meubeltjes, dat levert meer op dan 't maken van brood. Uit roekeloosheid, uit een persoonlijk jagen naar voordeel, maakt ons volk in massa, en heel Europa, zich af hankelijk van Amerika, of wat nog erger is, van Azië. En de grond waarvan men leven moet, ligt meer en meer verwaarloosd.

Is een maatschappelijke toestand, die hiertoe heeft geleid, langs welke wegen dan ook, een systeem van verstandelijke orde, zooals volken dat behoorden te hebben? Zijn regeeringen die dit dulden, regeeringen van wijsheid en voorzichtigheid? Doet iemand onvoorzichtiger en roekeloozer dan een steeds vermeerderend volk, dat den bodem, waarvan het leven moet, niet met alle macht ontgint en bearbeidt, maar dien integendeel verwaarloost, en de toekomst op anderen laat aankomen?

Weet men niet meer hoe het den Romeinen ging toen de akkerbouw verwaarloosd werd, toen de wet tegen groot grondbezit werd overtreden, toen de stad leefde van enkel roof en plundering?[1)] Een goeden tijd mogen zij er van gehad hebben, zoolang er te plunderen viel, maar toen?... En voor ons valt er niets te plunderen, en de gebeurtenissen gaan veel sneller. De crisissen volgen elkaar op, in handel en nijverheid en landbouw, elke volgende grooter dan de vorige. Bij elke werkstaking neemt het industrieele overwicht van Azië toe.[2)]. Tegen de taaie, sobere Mongolen kan het blanke ras niet

1) Zie Michelet, Hist. Rom. III 14, 7c ed.
2) Zie ‘Le péril prochain’ van d'Escourcelles de Constant, Revue des deux mondes, Mars 1896.

opwerken. De loonen in Japan zijn drie of vier stuivers per dag. Wat als China begint? En wat als er een groote zeeoorlog uitbreekt, en de graanvloten niet meer veilig zijn?

En de wereld wordt overstroomd met waardelooze en leelijke lorren, aschbakjes en waaiertjes en spiegeltjes, *alleen gemaakt en alleen gekocht omdat ze goedkoop zijn*. En daarvoor zwoegen duizenden om een hongerloon, terwijl de wereld elken dag meer behoefte krijgt aan brood, en noodige, eenvoudige, zuivere dingen. En alles wordt vervalscht, om het maar goedkoop te maken, meel, boter, alle de noodigste producten worden verknoeid en bedorven, alles wat met veel geringer moeite volop en zuiver kon verschaft worden.

Wat zegenrijk systeem, als het een systeem mocht heeten! Wat heerlijke beginselen, die dit teweeg brengen! Maar dit is 't mooie van den tegenwoordigen toestand dat men vreest wat werkelijk een systeem of verstandelijk beginsel zou zijn. Men wil de orde niet zelf instellen, maar hoopt dat de heerschende wanorde ook zonder menschelijk overleg tot orde groeien zal.

Nooit kan ik nog zonder verwondering overwegen, hoe de menschen voor reusachtige, onwrikbare waarheden kunnen staan en ze ronduit negeeren.

Wat zal men hiervan nu weer zeggen. Dat ik lieg? Dat ik overdrijf? Dat ik scheef voorstel? Dat ik dweep?

Men zal zeggen, dat men al die dingen al tot vervelens toe gehoord heeft. Juist. Maar zijn ze daarom niet waar? *En wordt er dan naar gehandeld*?

Houdt ze dan toch in uw gedachten en handelt, gij die te handelen hebt. En voelt uw vreeselijke verantwoording, gij die regeert.

Als dan al dat onrecht, al dat noodelooze, wreede, leelijke lijden u niet roert, denkt dan aan uw kinderen en kleinkinderen, ja denkt ook aan uzelf, aan uw eigen dierbare veiligheid.

Want niemand, niemand van ous of hij hangt af van de aarde en die haar bewerken. En wie de aarde laat braak liggen en de werkers laat verkommeren, is als een man die 's winters de balken en planken van zijn huis verstookt.

Er is overal actie en bloei en welvaart en vooruitgang. Maar ieder moet zien dat de machine kapot is en niet meer mee kan. Wij gaan nog vooruit, harder dan ooit te voren.

Maar alleen omdat we de lamme machine forceeren, al maar meer opstoken, bij elken keer dat er iets hapert. En dan is men tegen veranderingen *uit voorzichtigheid*!!

Ieder spreekt van de ‘sociale nooden’, en ziet uit naar het middel dat ze verhelpen zal. Naar de bevoegden en de deskundigen ziet men, angstig maar vertrouwend zooals de moeder van een ziek kind naar den docter. Ze zal zich onderwerpen, ze zal zijn meerdere wijsheid blind vertrouwen.

Dit is een mooie eigenschap, waarin wij Hollanders uitmunten, dat strikte eerbiedigen van meerder kunde en wettelijke bevoegdheid.

Maar er is een grens. En groote geleerdheid voert wel eens tot razernij. Wat zoudt gij doen, Hollandsche vaders en moeders, als uw kind ijlde in hooge koorts, dagelijks zwakker en magerder werd voor uw oogen, alle eten weigerde - en de docter stond erbij en betoogde u in lange redenaties dat dit nu juist de gezonde en normale ontwikkeling van een kind was? Zoudt gij het noodig vinden al die wetenschappelijke betoogen stuk voor stuk te weerleggen, of zoudt gij wellicht berusten in deze meerdere wijsheid die gij toch niet kunt volgen of beoordeelen?

Zoo gedwee zijt ge niet, is 't wel? Ik weet het bij ervaring. Gij wilt in elk geval iets hooren wat strookt met wat gij zien kunt, en met uw eenvoudigste, meest elementaire begrippen.

Denkt dan over de weinige, sobere feiten die ik even kortelijk heb opgesomd. En bedenkt dan dat het bestuur van uw land menigmaal berust heeft in handen van geleerden, die volhielden dat zulke feiten behooren bij een gezonde en normale ontwikkeling der samenleving, en dat krachtig ingrijpen onvoorzichtig en onnoodig is.

Hoever mag onze kritiek van de daden der regeering dan gaan? En wat mogen wij allen, leeken of deskundigen, mannen of vrouwen, ingezetenen van Nederland, rechtens vergen dat de regeering voor ons doet?

Een onredelijken eisch acht ik het niet, te vergen dat een landsbestuur de bewoners van het land in staat stelle op rechtvaardige wijze hun brood te verdienen.

De gelegenheid tot deze allereenvoudigste en natuurlijkste functie bestaat thans nog niet.

Eerlijk gewonnen brood is in onze welbestuurde en ordelijke landen niet te krijgen. Want zij die het eerlijk verdienen moeten het afstaan en leven in gebrek, en zij die het hebben, hebben het niet eerlijk verdiend. Er is waarachtig geen ontkennen of ontkomen aan.

Ik weet wel, velen onzer zijn ijverig werkzaam, en doen hun best zoo nuttig en productief mogelijk te zijn, naar hunnen aanleg. Sommigen die geen brood voortbrengen, brengen hooger en edeler dingen voort. Zij hebben groote beteekenis in de samenleving, en verdienen zonder twijfel gevoed te worden en wel verzorgd.

Maar met dat al krijgen zij het brood evenmin eerlijk. Het is niet de dankbaarheid van een hen eerend volk dat hen ontheft van de algemeene plicht om voor 't eigen levensonderhoud te zorgen. Het is bij geluk of bij ongeluk, door een samenstel van onrechtvaardigheden, door effecten en coupons, of door de gunst van anderen die niets doen, dat ze leven.

De hard-werkende koopman of industriëel verbeeldt zich dat hij voor zijn brood werkt. Wat een onzinnige illusie !

Hij werkt voor 't goedkooper worden van tabak, voor 't meerder en dus roekeloozer verbruik van spelden of manufacturen. Voor des koopmans brood werkt een dood-arme daglooner hier of daar, in Amerika, Rusland of Indië. En die stumper werkt niet alleen voor het brood van den rijken koopman of industrieel, maar nog voor zijn eigen schamel broodje tegelijk.

Weten we dan niet meer wat wij zeggen, en leeft de mensch niet meer van brood?

Voelt gij dezen last niet, tevredenen en voorzichtigen, die bang zijt voor gevaarlijke nieuwigheden, en voor den vreeselijken toekomststaat waarin ieder van staatswege een staats-broodje thuis zal worden gestuurd?

Ik leef in een ordelijke samenleving, en ik verlang mijn eersten, eenvoudigsten plicht te doen: te zorgen voor mijn brood. En zie, ik kan niet. Ik moet gaan knoeien, en baantjes zoeken, en meedoen aan praktijken, wier onrecht mij dagelijks een ergernis is. Wie, dit alles wetende, kan zonder schrik en weerzin de vraag overwegen: wat zijn kin-

deren moeten worden? Mag ik dan van het landsbestuur niet eischen, dat het dit land beter bestuurt?

Maar dezen eisch zal men buitensporig vinden. Wat! In een land waar zooveel duizenden welgesteld zijn, en zich opgewerkt hebben van niets, staat daar voor u ook de weg niet open? Een schrander en vlijtig mensch komt overal vooruit. En die gemoedsbezwaren zijn bespottelijk. Elkaar vliegen afvangen is het levensprincipe der natuur. De een zijn brood is den ander zijn dood. Schik u daarin, wees slim en doe mee, en je zult brood hebben, en boter er op.

Goed, dan zal ik een andere snaar aanroeren, gij slimmen en voorzichtigen.

Het landsbestuur moet zorgen voor onze veiligheid. Daarvan zijt gij allen wel overtuigd. Er moet politie zijn, en justitie, en een weerbaar leger, en dijken.

Maar wie kan zich veilig voelen in een land dat zijn eigen rijkdom uitput, en dat geen voedsel meer oplevert voor zijn bewoners?

En wie kan zich veilig voelen in een samenleving, wier materieel bestaan afhangt van een overgroote meerderheid grove onbeschaafde werkers die te kort komen, wien het allernoodigste wordt onthouden, wien zelfs de gelegenheid tot werken wordt ontnomen, en die toch allen wezens zijn van gelijken oorspronkelijken aanleg, *dus van gelijke macht* als wij, die op hen teren?

Bang zijt gij, niet waar? voor die socialisten, die werkloozen, die werkstakers. Die grove, havelooze figuren maken u benauwd, en gij roept om veiligheid, om politie. Daar moet de staat wèl voor zorgen.

Gij zijt bevreesd uw fraaie huizen en gemakkelijk leven, en uw comfort te verliezen, en ge zijt bang voor dat ruwe deel der samenleving waarvan gij afhangt.

Maar zou het niet slimmer zijn, eenvoudig bezorgd te zijn om uw dagelijksch brood, en te zorgen dat dát behoorlijk voorhanden bleef?

Roep dan dáárom bij uw regeering. Dat zij zorge dat er gewerkt worde en dat er brood worde gemaakt.

Een regeering, die niet met alle krachten zorgt voor de veiligheid van de inwoners van het land, verzaakt haar plicht.

De veiligheid van elk volk berust op de productie der allereerste levensbehoeften.

Het is de eerste en hoogste plicht van de regeering te zorgen dat deze productie voldoende en ook voor de naaste toekomst verzekerd is.

Welk een samenleving, waarin men zulke waarheden met nadruk moet herhalen, met de kans ergernis en weerspraak te wekken, als door een brutale ketterij. Waarin er iets als moed en vrij-geestigheid noodig is om zooiets te zeggen. Waarin de glans van nieuwheid en ge-avanceerdheid op zulke enorm gewone en oude beweringen ligt.

Nu ja, men meent dit alles wel te weten. Het zijn immers al afgezaagde socialistische praatjes. Maar het ‘hoe,’ dat is zoo eenvoudig niet. Als dit uitvoerbaar ware, dan hadden immers die eminente staathuishoudkundigen die wij bezitten het al lang gedaan?

Hoor goed, wat gij hier zegt. Er wordt geklaagd over een steeds toenemend aantal werkloozen en de productie der eerste levensbehoeften gaat achteruit.

Er is dus, ondanks de eminentie onzer groote oeconomen, geen middel te bedenken om die arme menschen zonder werk brood te laten maken.

Wij hebben op 't oogenblik een lief meisje van 16 jaren als koningin.[1)] Hoe zal men het aanleggen om dit naar het schijnt schrandere en origineele kind hiervan te overtuigen?

Geen werk, geen brood, het land vol woeste gronden en vol akkers die slecht bebouwd worden - en toch weten wijzen en geleerden voor die armen geen raad.

Zou men niet wenschen dat zij voor een keer haar goede opvoeding verloochent, en die geleerden uitlacht?

Maar ze zijn zoo dom niet, ze zijn maar bang. Die landbebouwing van rijkswege! Dat is het hellend vlak, dat sult ons eer we 't weten in den toekomststaat van Bellamy. Dat is socialisme.

Is dit niet kinderachtig. Lijkt het niet op een kind dat geen koek lust uit een trommel met een verkeerd etiket er op, dat niet wil drinken uit een ander kroesje dan het gewend is?

Omdat eenmaal losgelaten mensch-beesten, toen alle orde

1) Ik schreef dit stuk in Mei 1896.

brak, in den tijd van fransche revolutie en commune, orgieën van bloed en vuur hebben aangericht, en omdat onbeduidende schrijvers die niets hadden dan wat moed en gezond verstand, saaie en bespottelijke toekomst-fantasiën hebben geknutseld - daarom weifelt nu een man van kennis en beschaving te doen wat rechtvaardig, verstandig, voorzichtig, onmiddellijk noodwendig, en betrekkelijk hoogst eenvoudig is!

'Maar' zegt men 'zijt gij dan een oeconoom van professie, een staathuishoudkundige van 't vak? Hebt gij wel eens over de practische bezwaren en gevolgen nagedacht.'

Neen, ik ben geen staathuishoudkundige. En daar mag ik blij om zijn, want wie zou zich niet een beetje schamen voor zóó'n huishouden. Pa en ma leven er goed van, zwieren en brassen, zeven verhongerde, verwaarloosde, uitgeteerde, verwilderde kinderen werken dag en nacht om mooie toiletjes voor mama te knippen en lekkere dineetjes voor papa te koken of loopen zonder arbeid leeg en zinken in alle kwaad. Aan zorg voor de toekomst, voor het dagelijksch brood wordt niet gedacht. Een lief huishouden, dat wel de grootheid der huishoudkundigen schitterend doet uitkomen!

Twee derden van den arbeid wordt besteed aan noodelooze, overbodige en vooral leelijke en goedkoope zaken, even gauw verkwist als gemaakt. En van wat er noodigs gemaakt wordt gaan twee derden weg aan een kleine minderheid die er niets voor deed. Dat noemen ze *oeconomie*!

Denk, een oeconomie, waarin arbeidzaamheid en soberheid gestraft wordt met lager loon en harder werk. Dit teekent den toestand van wanorde wel op de vreeselijkste wijze. Zij die zich geheel van drank onthouden, zijn er volgens Londensche statistieken het slechtst aan toe. Want door hun grooter weerstands- en arbeidsvermogen kunnen ze scherper concurreeren en werken daarom langer tegen lager loon. Ze verlagen den loonstandaard en vergrooten de misère.

Over de praktische bezwaren en de mogelijke gevolgen behoeft men niet lang te peinzen om te weten dat zich moeielijkheden zullen voordoen.

Maar als er een stinksloot voor mijn deur is, die mijn omgeving verpest en de gezondheid bedreigt, mag ik dan

niet klagen en het bestuur om verbetering vragen eer ik een oplossing geven kan van alle technische moeielijkheden die zich bij de verbetering zullen voordoen?

Maar wel kan ik aangeven welke beginselen moeten gevolgd worden, als verbetering duurzaam zal zijn.

Men moet niet streven naar oogenblikkelijke, tijdelijke verlichting maar naar diepgaande verbetering, die op zuiver inzicht in het wezen der wanorde berust. Men zal dan in het eerst misschien meer moeielijkheden ondervinden, maar op den duur, met volharding, ook beter slagen. Men kan dan niet fout gaan, al schijnen de bezwaren in 't eerst des te grooter.

Het ligt voor de hand aan de hongerigen brood te geven, en aan de werkloozen een of ander werk. Maar hulp zonder overleg is schijnbaar, palliatief, en verergert de kwaal.

Zoo is domme weldadigheid.

Het Romeinsche volk leed geen gebrek, want de Keizers deelden overvloed van graan uit. Maar dit was een van de werkdadigste middelen tot Rome's ondergang. Het was geroofd goed, de landbouw verviel, het volk ontaardde, werd lui en gedemoraliseerd.

Er is domme werkverschaffing. Napoleon liet de werkloozen slooten graven en weer dicht gooien. Deze soort werkverschaffing, zonder acht geven op den aard van 't werk, is nog in zwang. Nooit heeft ze op den duur gebaat.

Kan een eenvoudig mensch niet voelen dat ze niet baten *kon*?

In de systemen van Saint-Simon, Louis Blanc en van vele anderen die pogingen tot verbetering ontwierpen, scholen meestal deze of soortgelijke fouten. Nooit hield men zich strikt aan dit meest elementaire, eenvoudige, zuivere, gezonde beginsel: ‘dat elk mensch vrijheid moet gegeven worden om de eenvoudigste zaken tot eigen levens-onderhoud zelf te produceeren.’

Men miste het doel hetzij door een gejaagd verlangen om te snel te helpen, hetzij door een angstvallige vrees voor groot geldelijk verlies, hetzij door een neiging om alles ineens te veranderen naar een al te uitgewerkt schema.

Wat gedaan moet worden, moet volgen uit den nood, en rechtaf gaan, geleid door de zuiverste begrippen, zonder bekommering om kleinere belangen of om gebeurlijkheden in een verre toekomst die niemand kan pogen te berekenen.

Het moet niet zijn een hulpmiddeltje, maar een noodwendigheid, geleidelijk en onmiddellijk voortkomende uit duidelijke behoeften.

Deze noodwendigheid en deze behoeften zijn nu gegeven en voor elkeen duidelijk. Er moet werk zijn en er moet brood zijn en eerste levensbenoodigdheden.

Het is dus de dringende, duidelijke en onontkoombare plicht der regeering te zorgen dat wie werk zoekt het land kan bebouwen.

Hiermede doet zij niets meer dan waken voor de persoonlijke vrijheid en voor de veiligheid van het rijk.

Niets van toekomst-staten, of stelsels, of ‘ismen’. Wat een verre toekomst zal brengen, kunnen wij toch niet voorzien. Wij hebben te zorgen voor recht en orde, voor vrijheid en veiligheid van heden en morgen.

Dit mogen wij *eischen* van een regeering die met onzen wil regeert en over onze middelen beschikt.

Om dit te mogen eischen behoeven wij niet tevens aan te geven hoe de regeering dit ten uitvoer leggen zal. Dat het uitvoerbaar is, kan onmogelijk betwijfeld worden.

Het Rijk heeft bedelaarskolonies gesticht die zeer weinig produceeren en waar toch 3 of 4000 personen worden onderhouden voor 3 à 4 tonnen gouds jaarlijks.

Een particuliere Maatschappij van Weldadigheid heeft een landbouwkolonie gesticht, die hoewel ze financiëel slecht staat, uitstekende resultaten geeft als inrichting van opvoeding en beschaving.

Eindelijk onderhoudt het Rijk een staand leger van 20 à 30,000 personen, die niets voortbrengen. Millioenen worden hieraan besteed en niets bereikt dan een twijfelachtige weerbaarheid.

Het stichten en onderhouden van *Rijks-hoeven* waar ieder die werken wil zijn dagelijksch brood verdienen kan, is dus eenvoudig een kwestie van goeden wil, overleg en wat geldelijke offers, in den aanvang.

Terwijl de maatregel, wanneer ze met oordeel en beleid wordt begonnen en met energie en moed en volharding voortgezet, de zegenrijkste zou zijn die ooit door een regeering voor de natie is genomen.

Het denkbeeld is al sinds lang aan de hand gedaan. Dat het verwezenlijkt worden zal, acht ik buiten twijfel. Maar

kleine onhandigheden in den aanvang kunnen de verwezenlijking langen tijd vertragen, en veel ellende noodeloos rekken.

Men moet niet als punt van uitgang nemen een stichting die in kwaden reuk staat.[1)]

Men moet niets maken wat gelijkt op een kolonie. Geen veredeld Ommerschans, geen uitgebreid Frederiksoord. Voor het volk kleeft aan beiden een smet. Het wil geen kolonies, zelfs niet van weldadigheid. Ook in Frederiksoord is een neiging om terug te keeren tot de eigenlijke maatschappij. Kolonies, stichtingen, dat smaakt alles te veel naar gekkenhuis, cellulair of werk- en armenhuis. En men weet hoe uiterst gevoelig het volk voor zulke onderscheidingen is. Men moet die vooroordeelen eerbiedigen en ontwijken.[2)]

Men moet duidelijk den indruk geven, van wat ook de rechtvaardige en ware toedracht is, n.l. dat het Rijk den arbeid *behoeft*.

Dat dus de werker die zich bij een Rijks-hoeve aanmeldt *welkom* is en *noodig*, en niet komt om een aalmoes of om beweldadigd te worden.

Er is maar een klein weinigje tact en menschenkennis noodig om den naam Rijks-landbouwer voor het volk even weinig vernederend te maken, als b.v. Rijks-ambtenaar. Daar ligt niets stuitends in. Maar kolonist zou een werkman niet willen heeten. Dit zijn gewichtige kleinigheden.

Toch is het goed dat men iets wat reeds bestaat tot punt van uitgang neemt. Hoe minder opzettelijk, of liever opgezet en bedacht, een maatregel bestaat, des te eerder komt zij in de zeden, en wordt zij populair.

Tot punt van uitgang kan men nemen b.v. de landbouwscholen of de landbouw-proefstations. Men kan die vermeerderen in aantal, uitbreiden, wijzigen en er hoeven bij bouwen. Men neme de proeven op steeds grooter en grooter schaal,

1) Zooals voorgeslagen werd door Herbert W. Mills, in zijn boekje ‘Poverty and the State.’

2) Als een bewijs hoe sterk vooroordeelen werken noem ik het feit, dat ondanks het groote gebrek dat in de groote steden en in sommige provineiën geleden wordt, ook door gezonde, arbeidskrachtige mannen, toch het aantal vrijwilligers in ons leger zoo klein is. Ieder gezond man weet, dat hij levenslang uitstekend voedsel en kleeding kan krijgen van Staatswege, en toch zijn er bij elke compagnie van ons leger in plaats van de 35 die kunnen toegelaten worden maar gemiddeld 5 of 6 vrijwilligers, Het vrijwilliger-schap staat in kwaden reuk.

en streve daarbij naar het doel, alle arbeiders en beambten te voeden en te onderhouden van wat door de hoeven zelf wordt geproduceerd.

De weg kan zich hierbij vanzelf wijzen. Alles kan zonder ophef, zonder veel vertoon, zonder plotselinge invoering van onhoudbare nieuwigheden tot stand komen.

Dit hangt slechts hiervan af, of de regeering *haar plicht durft doen*, en *niet terugschrikt voor geldelijke offers in den aanvang*.

Want dit moet op den voorgrond staan en van den aanvang af goed ingezien worden.

de Rijks-hoeven kunnen niet rendeeren en m o g e n *niet rendeeren*.

De hoofdprincipen der instellingen moeten zijn:

1. dat er niets wordt geproduceerd dan wat tot gebruik kan dienen voor beambten en arbeiders;
2. dat er niets mag worden verkocht eer de voortbrengers zelf overvloed hebben van het geproduceerde.

Immers dit is een oeconomische noodzakelijkheid. De Rijkshoeven moeten een tegenwicht vormen tegen de heerschende wanorde, die op blinde zucht naar persoonlijk voordeel berust, en millioenen gebrek doet lijden te midden van overvloed. Zij moeten zich geheel aan de concurrentie onttrekken en alleen bedoelen brood te geven voor werk. Zij kunnen en mogen dus nooit winstgevende ondernemingen zijn. Want als zij winstgevend konden zijn, *dan waren dergelijke in de tegenwoordige maatschappij al lang ontstaan, door particulier initiatief*.

Hieruit volgt tevens waarom het de plicht van het *Rijk* is voor deze hoeven te zorgen. Alleen de gemeenschap kan het verlies dragen dat noodwendig verbonden is aan een onderneming zonder mededinging.

Hierbij moet in 't oog gehouden worden dat er sprake is van een verlies aan geld, maar dat daar tegenover staat een onberekenbare winst aan nationale welvaart.

Wij weten tegenwoordig immers allen wel, dat de nationale welvaart niet bestaat in geld of opgehoopte schatten, maar in de arbeidzaamheid van de leden eener natie.[1)]

1) Stuart Mill en anderen.

Geen particulier, geen vennootschap of maatschappij kan met kans op succes een onderneming beginnen die verlies van geld en winst van welvaart tot principe heeft.

Dat kan alleen het Rijk, de natie met belasting betalende leden.

Alle particuliere pogingen van dezen aard kunnen nooit iets anders zijn dan edele voorbeelden van zelfopoffering. Blijvende waarde en levenskracht hebben ze niet.

Het Leger des Heils en de Maatschappij van Weldadigheid geven goede voorbeelden. Maar behalve dat hier de vernederende naam ‘Weldadigheid’ rust op een instelling die niets meer geeft dan wat elk in recht en vrijheid toekomt, loon naar werk, - wordt bovendien het succes van zulk een instelling beoordeeld naar zijn finantieelen toestand. Men hoort zeggen: ‘Frederiksoord gaat slecht, het houdt geen stand’ alleen omdat het geen winsten afwerpt en steeds ondersteuning behoeft, en daarmee acht menigeen tevens het schoone beginsel der zaak veroordeeld. Alsof Frederiksoord een soort speculatie ware die aandeelhouders rijk moest maken. Dit rijkmaken van aandeelhouders is tegenwoordig de eenige maatstaf waarnaar men afmeet of een zaak goed of slecht is.

Maar zegt men ooit: ‘het lager onderwijs staat slecht, het houdt geen stand’ omdat het Rijk er jaarlijks veel aan ten koste legt? En voelt iemand die zijn kind op de lagere school stuurt zich vernederd als door beweldadiging?

Nu evenmin moeten de Rijkshoeven finantieele ondernemingen van weldadigheid zijn. Het zijn maatregelen van recht, orde en veiligheid.

Een particuliere onderneming (als de Maatschappij de Veluwe) zal altijd deze twee gebreken vertoonen die er alle blijvende waarde aan ontnemen.

Zij zal ten eerste: moeten transigeeren, en een beetje moeten meedoen aan de concurrentie (zooals bij de Maatschappij de Veluwe door de fabricage van verf) ten einde te kunnen bestaan. Daardoor loopt zij voortdurend gevaar te mislukken, evenals elke industrieele onderneming. En haar mislukking doet schade aan de zaak waarvan ze voorbeeld en begin wou zijn.

Ten tweede zal ze een staatje in den staat willen vormen. Dit geeft iets kunstmatigs, iets geforceerds, dat alleen kan volgehouden worden door een groote moreele kracht van elk

der leden, - en bovendien in strijd is met het rechte gemeenschapsgevoel, dat niet wil de verbetering in kleinen kring, maar voor allen.

Inrichtingen als die aan de Delftsche gist en spiritusfabriek komen hierbij in 't geheel niet in aanmerking. Dit is niet anders dan een philantropische luxe, die een zeer florissante zaak zich veroorloven kan, en niet meer dan een staaltje van den plicht eener maatschappij die zulke winsten maakt. Zoodra vreemde mededinging der onderneming te machtig wordt, is het ook in eens met al dit moois gedaan.

Maar een Rijk, een volk, dat zorg draagt te kunnen bestaan van den bodem waarop het woont, behoeft geen mededinging te vreezen, en is wanneer het tevens weerbaar is, vrij, veilig en onaf hankelijk.

Dit is het beginsel van alle orde en van alle maatschappelijk evenwicht, dat de afhankelijkheid van elk der samenstellende individuen zoo gering mogelijk is. Dit vormt de grootst mogelijke vrijheid. En dit geldt voor de menschen, als ook voor de staten onderling.

Wanneer men den rijkslandbouw laat beginnen bij de reeds bestaande proef-stations, zal men vanzelf een principe volgen, dat tot nu toe in alle landbouw-kolonies opzettelijk vermeden werd, en dat toch het eenige houdbare en gezonde principe is.

Namelijk dat men zal gebruik blijven maken van het allernieuwste en allervernuftigste wat tot vruchtbaarmaken van den bodem is uitgedacht. De beste landbouw-machines, de sorteering der zaden, de intensieve cultuur, en alle verbeteringen moeten zonder schroom, zonder angstvalligheid en zonder vrees voor geldelijke offers zoo volledig mogelijk worden toegepast. Dit is het eenige gezonde beginsel. Men moet van den bodem winnen wat ervan te winnen is, en allen arbeid sparen. Want arbeid is een kostbaar ding, dat nooit verkwist mag worden.

Verkwisting van arbeid, onder voorwendsel van werk-verschaffing, is even dwaas, als verkwisting van geld en goed, onder voorwendsel van ‘geld onder de menschen te brengen’.

In alle werk- of landbouwkolonies, ook in Veenhuizen en Frederiksoord, heerscht deze verkwisting op groote schaal. Men heeft daar namelijk twee spookbeelden in 't hoofd: vrees voor

werkeloosheid, en vrees voor overproductie, die door concurrentie de nationale industrie en landbouw zou schaden.

Maar deze schrikbeelden zijn alleen gevolgen van den diepen indruk dien de heerschende wanorde gemaakt heeft. Alleen omdat men niet begrijpt wat natuurlijke arbeid voor eigen levensonderhoud is, omdat men geen idee heeft van voortbrenging zonder mededinging, daarom vreest men ze.

Als men maar rechtaf *durfde* handelen naar zuiver inzicht en verstand, zou men inzien, hoe ijdel die vrees is.

Het kan niemand schaden, in een welgeordenden staat, als hij den arbeid voor enkel levensonderhoud verkort, door vernuft en overleg. Hij wint er tijd mee voor hooger ontwikkeling, voor het fraai en harmonisch inrichten van zijn leven, voor het versieren van kleeding en woning, voor studie en overdenking.

De grofheid van den daglooner, boerschheid van den boer ontstaat alleen omdat hij niets anders doet dan arbeiden voor brood of voor geld-gewin. Omdat hij geen tijd heeft voor hooger cultuur, voor de ontwikkeling van zijn smaak, voor het vormen eener samenleving.

Zie het eens moedig onder de oogen, wat gij zoo angstig vreest. Wat zullen de gevolgen zijn als de Rijkshoeven zulk een overvloed gaan voortbrengen dat men er geen raad mede weet?

Vooreerst zullen dan de kosten van onderhoud belangrijk verminderen. Ja, het is niet onmogelijk dat er, tegen wil en dank, winsten gemaakt moeten worden. Omdat men er geen groote voordeelen in ziet, bleef onze landcultuur tamelijk ten achteren. Gaat men er nu moeite voor doen, heeft men er veel geld en studie voor over, dan is het wonder niet ondenkbaar, dat men, uitgaande van het principe niet te willen concurreeren, toch, van zelve, beter en goedkooper producten levert dan in het systeem van mededinging. Veel zal hierbij afhangen van de terreinen die men kiest. De bestaande kolonies, om den nationalen landbouw niet te bedreigen, kozen woeste en onvruchtbare gronden. Dit verklaart hunne groote kosten van onderhoud. Maar ik zie niet in dat dit noodig is. Het berust eveneens op een verkeerd, onzuiver principe. Waarom zou men zoo dwaas zijn veel moeite te besteden aan onvruchtbaren grond, eer men weet of de bestaande akkers van goeden grond, indien ze met zorg en vernuft worden bewerkt ons volk niet kunnen onderhouden?

Er is reden om te gelooven dat zij meer dan genoeg kunnen voortbrengen om ons allen te voeden en te kleeden. En dan is het zwoegen op woesten en onvruchtbaren grond eenvoudig *verkwisting van arbeid*. Tenzij men wil arbeiden voor een zeer verre toekomst, waarin de bevolking ontzachlijk zou zijn toegenomen. Maar dit zou eerst mogen geschieden, wanneer er orde en overvloed heerschte, en men de handen vrij had voor zulk een ver-vooruitzienden maatregel.

De Staat dus, recht afgaande op zijn doel, recht, orde, vrijheid en veiligheid der inwoners, behoort niet enkel woeste, maar vooral vruchtbare terreinen te doen bebouwen, verschillend van gesteldheid, al naar de producten die noodig blijken te zijn.

Een ander gevolg van den overvloed der Rijkshoeven kan zijn dat er een overgroote stroom arbeiders zich aanmeldt. Maar is dit iets wat men vreezen moet? Integendeel, het zou het allerbeste resultaat zijn, wat men zich denken kan. Het zou bewijzen dat men doel getroffen had, en dat ons volk de zaak erkende en aanvaardde.

Deze toeloop zal groote moeite en onkosten veroorzaken. Onder de nieuwelingen zullen veel stedelingen en fabrieksarbeiders zijn, ongeschikt voor den veld-arbeid. Men zal ze moeten onderrichten, ontwikkelen en opvoeden. Men zal misschien niet slagen dan in een tweede geslacht. Maar is dit alles niet juist wat men moet beoogen? En zouden deze moeite en kosten niet welbesteed zijn? Niet beter besteed dan aan politie, rechtsspraak, armbedeeling, werkhuizen, gevangenissen? En wel mag men vertrouwen dat voor elke cent aan Rijkshoeven besteed stuivers of guldens aan die andere zaken zullen uitgewonnen worden.

En die toeloop zou dwingen tot uitbreiding. Het Rijk mag niet, zooals Frederiksoord, alleen enkele bevoorrechten aannemen, maar moet, wanneer aldus duidelijk blijkt dat de goede weg ingeslagen werd, ruimte maken voor elk zich goed gedragend en arbeidskrachtig man of vrouw.

En dit alles kan geleidelijk, zonder sprongen, zonder forceeren. Men behoeft niets nieuws ‘in te stellen.’ Men geeft den arbeiders een matig loon, al naar hun werkzaamheid, benevens voedsel en woning. Men laat hen zooveel mogelijk

vrij, in hun wijze van wonen, ook in de keuze der producten die tot hun beschikking gesteld kunnen worden.[1)] Men dwingt tot niets, maar laat zich leiden door noodzaak en behoeften, die gaandeweg aan 't licht komen. Men begint klein, hier en daar, in verschillende provinciën en op verschillende gronden. En dan geleid door een zuiver inzicht, volgt men den natuurlijken groei der zaak, niet te veel vooruitbepalend. Dan alleen kan er iets duurzaams ontstaan.

En hoe zal men aan dat geld komen, om een begin te maken?

Ik weet het niet, maar als er morgen weer een nieuw geweer wordt uitgevonden, komen de noodige millioenen er ook. Zullen wij dan onze regeeringsleden beleedigen door ook hierin niet op hun vindingrijkheid te vertrouwen?

Wij betalen - als wij eerlijk zijn - misschien 10 % van ons inkomen aan allerlei belastingen. Maar zou een eerlijk mensch niet graag de helft betalen, als hij dan ook maar zeker was, dat de andere helft hem rechtmatig toekwam? Hoe denkt gij hierover, mijn rechtvaardige, menschlievende, rechtschapen, edelmoedige landgenooten?

En al begon men maar met een enkel millioen, - wat een krachtig begin zou men al niet kunnen maken. Denk, twee particulieren, de heeren Janssen en van Zinderen Bakker beginnen met ƒ 45,000, en op woeste gronden, en met al de genoemde bezwaren die van elk particulier streven in deze richting onafscheidelijk zijn. Is zulk een offer niet beschamend? Wat moet het Rijk dan wel doen, *dat niets verliezen kan*, maar alleen welvaart winnen, terwijl de particulier bijna zeker is zijn vermogen er bij in te schieten en alleen een voorbeeld kan geven met twijfelachtig effect.[2)]

1) Het uitdeelen van vaste rantsoenen en het verplicht maken van gemeenschappelijke maaltijden schijnt mij geen wijs beginsel. Men late dit alles facultatief, maar uitlokkend door merkbare voordeelen, als goedkoopte en beter bereiding. De eigen producten moeten gewoon gekocht worden van het loon, maar tegen prijzen die uitsluitend voor alle employés gereduceerd worden tot een minimum, bepaald door de opbrengst. Zulk een wijze van verkoop bestaat reeds bij de coöperatieve winkelvereenigingen, maar hier zal bovendien de prijs bepaald worden door de arbeidzaamheid der koopers. Men kan beginnen alle hoeven afzonderlijk te houden, elk met een eigen winkel, en later als het mogelijk blijkt, de coöperatie uitstrekken over allen.

2) Geld is voor den particulier de directe maatstaf van welvaart. Voor het Rijk is het alleen een ingredient waarvan een te groote hoeveelheid even schadelijk is als een te kleine, zooals in Amerika is gebleken.
Aan geldbezit en geldverlies hangt het wel of wee van den particulier, maar niet van een Rijk. Heeft het betalen van 5 milliarden van Frankrijk een arm en van Duitschland een rijk land gemaakt? En wat zou het Rijk dan kunnen verliezen als het eenige millioenen besteedde *binnen het eigen gebied, voor zijn eigen bewoners*?

Maar nu volgt het hoofdbezwaar, het schrikbeeld, de boeman waarmede men u bang zal maken, de mantel waarmee men het verontruste eigenbelang zal bedekken, het doodkleed waarin men de ontwerpen tot keering van het dreigend gevaar zal willen begraven.

De markt zal worden overvoerd, de prijzen gedrukt, de boer zal worden onderkropen, de particuliere landbouw zal worden bedreigd door een overmachtige concurrentie.

Het is alles ijdele en kleine vrees. Er kan geen blijvend kwaad voortvloeien uit een waarlijk rechtvaardigen maatregel. Er kan niets benadeeld worden tenzij onrechtmatige winzucht, zelfzucht, slechte weelde en bedrog.

Men overwege ernstig en ruim en onverschrokken. Het Rijk zal nimmer willen mededingen met de boeren. Het zal de producten der Rijkshoeven niet goedkooper stellen om er meer van af te zetten, het zal niet vervalschen, het zal zijn procédés niet geheimhouden. Het zal iedereen vrijelijk vergunnen den weg te gaan dien het zelf ging.

Het zal, in één woord, het voorbeeld geven van *waarachtige beschaving*.

De Rijkshoeven zullen in de positie zijn van wellevende, goedgemanierde, onzelfzuchtige menschen te midden van ongemanierde barbaren die gewoon zijn elkander te bedriegen, te onderkruipen en het brood uit de handen weg te kapen.

Een waarlijk beschaafd mensch zoekt niet meer blindweg eigen voordeel. Hij respecteert zorgvuldig bij elk zijner handelingen het belang zijner medemenschen. Hij biedt aan, eer hij zelf neemt. Hij toont geen vrees te kort te komen, noch grove gretigheid. Hij onderstelt edelmoedigheid ook waar die niet is, en beklaagt zich niet, en corrigeert niet tenzij door het stille voorbeeld zijner eigen edelmoedigheid.

Zou men u nu willen opdringen dat de beschaving die in

de samenleving der hoogere klassen reeds lang algemeen en vanzelf sprekend is, zich nooit over het doen en laten der groote maatschappij zou kunnen uitstrekken? Welk een bekrompen, kleinmoedig inzicht zou dit zijn in het wezen der menschen en der samenleving! Welk een dom en blind miskennen van den gang der dingen, welk een vergeten der menschelijke geschiedenis!

'Maar,' zegt gij, 'als het Rijk de producten op hooger prijzen houdt zal het geen markt vinden, geen koopers voor den overvloed.' Geen markt voor onmisbare en zuivere dingen, voor zuiver brood en wol en vlas en zuivel? Maar dan is er het leger, en de gevangenen, en de hospitalen, en alle Rijks-stichtingen, de ouden en armen en zieken. Het Rijk wil niets verdienen en heeft dan dien overvloed voor niet.[1)]

'Maar dit zou tallooze handelaars en leveranciers benadeelen.'

De arbeid dier menschen is nuttig en noodig, of ze is het niet. Is ze het wel, dan zal het Rijk dien arbeid gebruiken en de personen doen deelen in den overvloed. Is ze het niet, dan moet ze door beter arbeid vervangen worden.

'Men zal klachten krijgen, en verzet en tegenwerking.'

Wel natuurlijk. Heeft een beschaafd mensch het aangenaam in een onbeschaafden troep? Maar daarom juist moet het Rijk, dat machtig is, en onaantastbaar, doen, wat voor den particulier een hard offer en een zelfmoord zou zijn.

En gesteld dat het Rijk wel een markt vond voor zijn producten, door de meerder zuiverheid en beter kwaliteit - dat het dus, tegen wil en dank, door verstandige en eerlijke procédés den bestaanden landbouw ondermijnde, zou het daarmee den boer, den eerlijken werker benadeelen?

Neen, want er zijn geen vrije boeren. Het zijn ondergeschikten, feitelijk onvrijen, afhankelijk van de pachters en groot-grondbezitters. Niets zou hun beletten op de Rijkslanderijen te gaan werken, wanneer het bleek dat daar overvloed was en loon naar werk eerlijk werd verstrekt.

En het vrije land-bezit zou niet worden geschaad, want

1) Men weet dat sommige producten der bedelaarskolonies (koffie-zakken) voor de Gouvernements koffie-cultuur worden gebruikt.

ieder zou kunnen zien hoe men in overvloed kan leven van eigen grond, door vernuftige bearbeiding. Het kleine grondbezit met eigen bewerking zou niet alleen gespaard blijven, maar aangemoedigd. Alleen dit beginsel zou van zelve worden doorgedreven dat men desnoods moet kunnen toekomen van wat eigen grond oplevert. En heilzamer beginsel voor een natie is er niet.

Men bedenke wel dat hierbij een buitengewoon, alle verwachting overtreffend succes wordt ondersteld, waarbij de hoeven zich ontzachlijk uitbreiden, voortdurend nieuwe terreinen worden bijgekocht, onder noodzaak door den toevloed van arbeidskrachten.

Alleen in dat geval, wanneer dus tevens het noodwendige en heilzame van den maatregel voor elkeen onbetwistbaar duidelijk zou zijn, dan is er *kans* dat sommige personen, niet de boeren, niet de eigenlijke landbouwers, maar zij die leven van pachten en groot-grondbezit, of door het onnoodige werk van tusschenpersoon bij groote leverantiën, hun inkomen gaandeweg zien verminderen.

En is dit, mijn eerlijke landgenooten, een groot en dreigend onheil? Durft gij *die* benadeelden waarachtig recht van klagen toekennen? Durft gij alleen uit vrees voor schade, *die* personen aangedaan, zoo dringend noodige maatregelen voor ons aller recht en veiligheid tegenhouden? Is dat de ‘welvaart der natie’ die heet bedreigd te worden?

Gij vreest het algemeen stemrecht, omdat het onbeschaafden in de lands-regeering brengen zou.

Maar hoe kenmerkt de beschaafde zich anders dan door rechtvaardigheid, edelmoedigheid en verloochening van eigen belang ter wille van recht?

Toont het dan toch, wat gij zoo vurig bepleit, dat groote voordeel voor de natie, dat het thans werkelijk beschaafden zijn die afgevaardigden zenden ter vertegenwoordiging.

En vreest gij dat het mooie, het edele van 't leven, de beste levensstaat, in materieelen zin, zal weggaan met de groote weelde? Dat er geen schittering van kunst, geen levenspracht, geen fijn en hoog genot denkbaar zal zijn zonder opeenhooping van schatten in handen van enkelen?

Ik heb ook zoo gedacht, want ik heb bemerkt hoe kostbaar het is, in onze maatschappij het leven zuiver, edel en harmonisch te maken. Zich te omringen van mooie dingen, zich te voeden met zuiver voedsel, zich te huisvesten en te kleeden naar beginselen van reinheid, orde en smaak. Zonder geld, zelfs veel geld, leven we leelijker dan beesten. - En met veel geld doen de meesten het nog. Want poenen zijn leelijker dan beesten.

Maar hoe ouder ik word des te duidelijker zie ik dat die kostbaarheid van een harmonisch leven onnoodig is. De hoogste veredeling is in soberheid. De hoogste distinctie is verfijnde eenvoud. Wij leven duur en leelijk, waar wij, met beter orde, goedkoop en fraai konden leven.

Wat wij voor weelde aanzien, is meestal barbaarschheid. Het lekker en overvloedig eten en drinken is door en door barbaarsch. Zeer beschaafde menschen eten weinig en eenvoudig, maar zuivere en welbereide dingen, die alleen duur zijn door de wanorde onzer maatschappij, waarin alles wordt vervalscht en bedorven. De salon-pronk der rijken, is meestal van een afzichtelijke barbaarschheid. Het sobere japansche woonvertrek, waar matten liggen en niet meer dan een of twee uiterst sierlijke zaken te zien zijn, overtreft in distinctie elk Europeesch huis. De rijke vrouwen die zich werkelijk fraai kleeden, zijn te tellen. De meeste dragen wat duur is en in 't oog valt. Goede smaak kon het ook zonder kostbaarheid stellen.

Wij begrijpen beschaving nog altijd niet veel beter dan een neger-koning, die meent het van erg veel eten en erg veel bonte kleuren te moeten hebben.

En over ons bouwen behoef ik niet te spreken. Wat maken wij in dat opzicht dat het werk onzer voorvaderen overtreft? En als wij daarin ooit vooruit zullen gaan, zal het zijn door samenwerking, niet door de weelde van enkelen.

Men moet niet zeggen dat ik in dit geschrift alweder met een nieuw systeem voor den dag kom tot verbetering der maatschappij. Dit zou een oneerlijke voorstelling zijn. Ik geef geen systeem, en zeg niets nieuws. Ik wil uw gewetens wakker houden en eraan herinneren dat het tijd wordt voor orde en veiligheid te zorgen. Dat er een begin moet gemaakt worden, zonder vrees, zonder benepenheid. De technische bezwaren en bizonderheden van den te nemen maatregel kan

ik niet allen voorzien, en dat is mijn zaak niet. Ik zeg alleen, *het moet*, en het moet in die richting en volgens die beginselen. Er zijn maatregelen voorgesteld door St. Simon, door Carlyle, door Fourier, door Robert Owen, door Louis Blanc, door Mills, door Charles Booth - men heeft ze allen gekritiseerd en voor onuitvoerbaar verklaard, - maar geen der geopperde bezwaren heeft de beginselen, die ik hier volhoud en die zij allen min of meer zuiver bevatten, ongeldig gemaakt. Er moet gehandeld worden, honderd mislukkingen zijn beter dan niets-doen, en geen schatten zijn verspild, die besteed worden aan pogingen tot herstel van onrecht.

Graham[1)] in zijn bestrijding van den door Mills voorgestelden maatregel eindigt met te zeggen dat het een kostbare proef zou zijn met een twijfelachtig succes. Ik heb gezegd wat ik onzuiver en onverstandig vond in de voorstellen van Mills. Maar het is benepen en getuigend van gebrekkig inzicht een voorstel af te keuren omdat het kostbaar zou zijn. Een natie verliest geen geld, dat zij aan eigen welvaart en veiligheid besteedt, al is het met proefnemingen. En er *moet* geld verloren worden, in ondernemingen als deze, op oeconomisch noodwendige gronden. Alleen het Rijk moet en kan dat verlies dragen, de particulier niet.

Graham zegt dat als deze inrichtingen - hetzij dan kolonies of Rijkshoeven - zooveel geld kosten, dat dan ook de arbeider zich niet onafhankelijk maar een beweldadigde zal blijven voelen[2)]. Dit is een curieus staaltje van dwaze argumentatie. Voelt dan een generaal, een professor, een predikant, een minister - al die personen die schatten aan het land kosten, voelen die zich vernederd als door beweldadiging? Worden dan de Rijks-universiteiten gewoonlijk als instellingen van liefdadigheid beschouwd? En het leger? En post- en telegraafdienst?

Zoo blijkt hoe zelfs een professor in de oeconomie van zeer geavanceerde, zelfs socialistische neigingen, zooals Graham, zich niet los kan maken van een dwaas vooroordeel. Namelijk dit: dat nuttige arbeid, de allernuttigste, die ons brood geeft, eigenlijk geen recht van bestaan heeft, wanneer zij niet kan

1) William Graham. Socialism new and old. pag. 353.
2) The self-respecting un-employed would not feel independent of public help. In den strikten, lageren zin van nuttig = dienstig tot materieel welzijn.

en niet wil concurreeren. Voor zulk een arbeid van Rijkswege geld uit te geven acht hij niet een noodzaak en een plicht, maar een liefdadigheid die den beloonde vernedert. En dit komt alleen omdat Mills is uitgegaan van bedelaarskolonies en werkhuizen, en niet, zooals ik opperde, van inrichtingen wier openbaar nut is erkend.

En gesteld nu dat de maatregel geen succes heeft. Dat de Rijkshoeven wel blijven bestaan, omdat de regeering hen ondersteunt en bekostigt, maar niet toenemen en zich niet uitbreiden. Dat de werkloozen er niet van gediend blieven, zich niet aanmelden of spoedig weer weggaan, omdat zij vinden dat landbouw hun zaak niet is, of omdat het eenvoudige leven zonder veel prikkel, zonder vooruitzicht op rijk worden of goede zaken maken, hun niet bevalt.

Hebt gij dan niet, mijn vreesachtige en voorzichtige landslieden, voor een weinigje meer belasting, u het krachtigste wapen verschaft tegen dat soort oproermakers dat gij zoozeer vreest? Denkt eens wat het u verlichting geven zal, met een goed geweten, met een waarlijk goed geweten, en zonder innerlijke schaamte, tot den werkelooze aan uw deur te zeggen: ‘Er wordt gelegenheid gegeven tot arbeid, nuttigen, goed betaalden arbeid, aan elk die werken wil en kan. Daar kun je een leven leiden, zooals elk het zich wenschen moest. Je vindt er werk, en voedsel en woning en kleeding en onderricht voor jou en je kinderen, en zorg voor zieken en gebrekkigen. Je kunt er leven van je werk, en den staat diensten bewijzen. Wie meer verlangt en hiermede geen genoegen neemt is een dwaas en verdient geen andere hulp.’

Welk een gemoedsrust, na zulk een repliek. Dat is wat anders dan het nare: ‘Ik kan toch niet voor elken leeglooper zorgen.’ of ‘Het zal wel eigen schuld zijn. Je bent zeker niet zuinig geweest, of je hebt gedronken.’ of lamme troostredenen voor uzelf: ‘Je kunt dat volk nooit vertrouwen. Flinke lui vinden wel werk. Hij heeft er zeker niet hard naar gezocht.’ Om nog te zwijgen van leelijker insinuaties en lasteringen, dikwijls voortkomend uit de bitterheid van een onrustig geweten.

Is dit niet eenige guldens meer aan belasting waard?

Heel veel guldens van uw aandeel in het Rijks-inkomen worden letterlijk weggegooid aan forten en oorlogschepen die binnen weinige jaren waardeloos zijn. Dat is pure verkwisting.

En toch zult gij er u terecht niet over beklagen. Ja gij moogt alleen ontevreden zijn dat er nog niet meer aan besteed wordt, zoodat wij tenminste voor ons geld een weerbaarheid verkrijgen, zooals die in de huidige verhouding der volken noodwendig is. Zoudt gij dan mopperen over uitgaven die ontwijfelbaar en onmiddellijk de welvaart der natie moeten verhoogen?

Ik heb de lofspraak op Holland door een Engelsch geleerde boven dit geschrift als motto gezet, om uw nationalen trots te te prikkelen. Niet omdat ik nationalen trots tot onze hoogste gevoelens reken, want er is altijd iets beperkends in, en we zien in de Engelschen zelf hoe hij kan opzetten tot kwaad en verblinden voor bedreven onrecht. Maar nationale trots, begrepen als een zuiver eergevoel, is een machtig schild voor onze edelste deugden. En ik heb dit gevoel in u willen prikkelen omdat gij sterker zult zijn in zelfvertrouwen en ook nu zult denken: ja, Holland vooráán! wij zullen onzen ouden aard niet verloochenen en onze oude liefde voor vrijheid en recht niet verliezen. Want díe is het, die ons zoo geëerd gemaakt heeft bij onze hoogmoedigste tegenstanders.

FREDERIK VAN EEDEN.

De onderzoekingen van dr. Edouard Toulouse over Emile Zola.

Enquête médico-psychologique sur les rapports de la supériorité intellectuelle avec la névropathie. I. Introduction générale. Emile Zola, par Edouard Toulouse. Paris 1896.

Er bestaan een aantal vraagstukken, wier beantwoording denkers van alle eeuwen heeft bezig gehouden. Wel is waar trekken zij nu eens in mindere dan eens in meerdere mate de aandacht tot zich, maar, al schijnen zij soms geheel vergeten te worden, toch duiken zij telkens weder op aan den wetenschappelijken horizon.

Gewoonlijk is de wederverschijning van zulke vraagstukken onder de vragen van den dag, een bewijs van den vooruitgang, welke op sommige meer of minder nabijgelegen afdeelingen van het algemeene wetenschappelijk arbeidsveld, heeft plaats gegrepen. Nauwelijks worden toch op eenig gebied gezichtspunten geopend, nieuw genoeg om met voordeel te kunnen worden ingenomen voor het bezien van het tijdelijk slapende vraagstuk, of velen maken zich op en pogen het een stap nader tot zijn oplossing te brengen.

Het is dientengevolge geen toeval te noemen, als er in de laatste tien jaren een uiterst levendige beweging waar te nemen is rondom het zeer onde vraagstuk naar den aard, den oorsprong en de beteekenis van den genialen mensch.

Het schijnt haast alsof men na lang stilzwijgen daarover, de schade wil inhalen. Allerlei meeningen hoort men uitspreken, allerlei gissingen wagen.

Men is genie door geboorte, krachtens een gelukkigen

aanleg, een monstrum per excessum, een bij de gratie Gods uitverkorene, zoo hoort men aan de eene zijde verzekeren.

Ginds daarentegen, acht men een paar eigenschappen, als geduld, volharding en ijver, die niet eenmaal noodzakelijk aangeboren, misschien zelfs wel verkregen kunnen zijn, voldoende, om uit den middenmensch geniën te scheppen.

Elders verzekert men dat een genie een zieke is, die aan een in de jeugd verkregen ziekte, een tekort aan zenuwweefsel dankt. Dientengevolge mag hij eenige eigenschappen verloren hebben, maar hij bezit tevens het vermogen, tot overmatige, zij het ook eenzijdige, ontwikkeling van andere, die hem in staat stellen om anders, onbevangener veelal, waartenemen en te denken dan gewone menschen.

Een ander spreekt van een bloot spel van het toeval, dat sommigen een lauwerkrans om de slapen drukt en tot geniën stempelt, terwijl anderen, meer of evenzeer begaafd maar minder gelukkig, uitgelachen en vergeten worden. Weder anderen denken aan een genie, als aan een kasplant, getrokken door de warmte van een zeer harde levensschool, die hem oefende en energie gaf, op den, voor een nieuwe en noodige gedachte, rijpen bodem der omgeving, waarin hij verkeert.

Het kan, ik herhaal het, geen toeval zijn, dat in den laatsten tijd dergelijke meeningen met al de warmte, die discussiën over niet te bewijzen meeningen kenmerkt, worden verdedigd.

Het is een voor de hand liggende gevolgtrekking, dat het de vordering der biologische wetenschappen is, welke deze discussie weder op de agenda heeft gebracht. Onze denkbeelden over erfelijkheid hebben ingrijpende veranderingen ondergaan. Veel meer dan vroeger, heeft men den invloed van oogenschijnlijk kleine omstandigheden op de ontwikkelingsgeschiedenis der individuën leeren kennen. De nieuwere geneeskundige wetenschap is sedert korten tijd met klem den nadruk gaan leggen op de volledige en nauwkeurige persoonsbeschrijving in haar ziektegeschiedenissen en heeft die met behulp eener exacte methodiek mogelijk gemaakt.

Geen wonder dus dat de hernieuwde bespreking van dit onderwerp, waaraan anthropologen, neurologen, philosophen van den eersten rang hebben deelgenomen, noodzakelijk was geworden.

Heeft die bespreking tot een afdoend resultaat gevoerd? Is er eenige onbetwiste oplossing gekomen? Minder dan ooit. Maar toch heeft de gevoerde discussie een zeer belangrijke vrucht afgeworpen. Zij heeft het inzicht gebracht, dat de bewerking van zulke reeds sedert eeuwen opgeworpen vragen, niet mogelijk kon zijn, met de hulpmiddelen, welke thans ten dienste stonden.

Eerst wanneer de kennis van beroemde mannen een aanvulling zal hebben verkregen, in één, scherp bepaalde richting, zal men mogen gaan spreken van een definitie en daarmeê van een verdere studie van den genialen mensch.

Want men miste, en daarvan heeft men zich rekenschap gegeven, een feitelijken grondslag voor discussie, zoolang men niet van een genoegzaam groot aantaal beroemde mannen de persoonlijke eigenschappen kende.

Tot nu toe putte men deze kennis, voor een deel uit min of meer volledige brokstukken van levensbeschrijvingen, soms loopend over grootere, anders over kleinere levensperioden van beroemde mannen, uit een aantal anecdotes van hun jeugd en later leven, uit autobiographien en andere nagelaten werken, voor een deel uit reeksen van sterk sprekende voorbeelden, die de erfelijke verwantschap tusschen beroemde mannen onderling en tusschen hen met krankzinnigen en misdadigers vaststelden.

Dat alles is ook werkelijk van groote waarde, maar voldoende is het niet. Biographien, anecdotes en autobiographien laten aan willekeur en fantaizie der samenstellers te zeer vrij spel, om de daarin vermelde feiten zoo betrouwbaar te doen zijn als exacte studie het eischt.

Noch de nagelaten werken, noch de vingerwijzing naar de rol, die de aanleg bij hun wording speelt, - want daarop wijst hun hereditaire betrekking tot anderen, - schenken ons de kennis der persoonlijke eigenschappen van beroemde mannen. Toch is zonder die kennis, niet wel van een studie van den genialen mensch te spreken.

Immers juist wat men bezat, had een zeer groote verscheidenheid onder de te bestudeeren beroemdheden doen vermoeden. Ieder begrijpt, dat personen als Goethe, Newton, Napoleon, Rembrandt, zoo uitermate verschillende wezens zijn, dat hun onderlinge vergelijking eerst, ondanks hun verschillen, mogelijk zal kunnen blijken.

Om dit echter te kunnen doen, behoeft men nauwkeurige en volledige persoonsbeschrijvingen op verschillende tijdperken van hun leven. Die persoonsbeschrijvingen zullen moeten worden opgemaakt met dezelfde strenge methodiek, die de hedendaagsche geneeskundige eischt voor een betrouwbare ziektegeschiedenis. Zij zullen moeten worden vergeleken met die van anderen, niet of minder beroemde personen, zoowel als onderling, maar bovenal is het noodig, dat de subjectiviteit van den beschrijver zoo weinig mogelijk een rol speelt.

Nu doet zich echter de moeielijkheid voor, dat een persoonsbeschrijving, zal zij worden verricht met de nauwkeurigheid heden ten dage mogelijk en geëischt, een taak is, die verre staat boven de krachten van één mensch.

Van het te beschrijven individu toch kan niets onbelangrijk heeten. Te eeniger tijd kan op de schijnbaar meest onbeteekenende kleinigheid juist de nadruk komen te liggen.

De kleur van het haar kan even gewichtig worden, als de vorm van het oor, als de scherpte van reuk of gezicht, als de snelheid van het denken of de maat van beweeglijkheid der vingers, als de helderheid en getrouwheid van het geheugen of de gevoeligheid der ingewanden.

Zulk een volledig onderzoek is dus tijdroovend en moeilijk.

Zal het mogelijk zijn, dan eischt het samenwerking van velen. In de eerste plaats eischt het, dat de beroemde persoon, die beschreven zal worden, zich ter beschikking stelt van meer dan één onderzoeker, en zich onderwerpt aan de vervelende methoden van onderzoek, die zij op hem toepassen. In de tweede plaats eischt het, dat verschillende onderzoekers onder één leiding zich vereenigen tot dit doel, zich verstaan over de methodiek. In de derde plaats eischt het volledige publiciteit van het verrichte onderzoek, wat het ook moge afwerpen aan feiten, met goedvinden van den onderzochte.

Het is aan het initiatief en het organiseerend talent van Dr. Toulouse, een fransch psychiater, gelukt, om de waarlijk groote moeilijkheden aan zulk een onderzoek verbonden te overwinnen.

Geneesheer aan het krankzinnigengestight Saint-Anne, gunstig bekend als assistent van Prof. Magnan, is Dr. Toulouse in staat geweest om Emile Zola, Alphonse Daudet, Puvis de Chavannes, Dalou, Rodin, Saint-Saens, Berthelot en

Jules Lemaitre over te halen, om zich voor dit onderzoek beschikbaar te stellen en de publicatie der resultaten toe te staan. Voorts heeft hij de beste binnen- en buitenlandsche geneesheeren weten te vereenigen, om dit onderzoek te verrichten. Bertillon en Manouvrier staan voor de anthropologische onderzoekingen in engeren zin in, Galton onderzoekt de vingerindrukken, Bloch de tastzin, Robin de stofwisseling, Huchard het hart, Passy den reuk etc. etc.

De eerste vrucht van zulk een onderzoek, thans door Dr. Toulouse gepubliceerd, is de levens- en persoonsbeschrijving van Emile Zola.

Nauwkeurig verzameld, aan de hand van methoden, waarvan de grenzen, binnen welke zij fouten toelaten, bekend zijn, is het niet te verwonderen dat (afgezien van een discussie over de methodiek zelf) ongeveer 200 bladzijden uitsluitend feiten bevatten, die bij Zola waargenomen werden.

Voor een groot deel uitgedrukt in maat en getal, voor een ander deel door photographie en met behulp der grafische methode voor alle tijden blijvend gefixeerd, kan er bij zulke feiten van willekeur of fantaisie veel minder sprake zijn dan voorheen. Als er een dergelijke combinatie van de beste kenners van de anatomie te vinden is, om na den dood Zola's centrale zenuwstelsel en zijn lichaam nauwkeurig te beschrijven, dan zal er voor de eerste maal, een volledige beschrijving van een beroemd man gegeven zijn.

Wat dat zeggen wil is klaar.

Ieder die voortaan zal werken over genieën, zal rekening hebben te houden met de feiten in zulke geschiedenissen vermeld.

Waren er van vroegere beroemde mannen dergelijke beschrijvingen als van Zola bekend, dan zou het de moeite loonen, om in de anatomische kabinetten, waar de hersenen van enkelen hunner bewaard zijn, een regelmatig onderzoek daarvan met de hulpmiddelen van onzen tijd in te stellen.

Nu is een verzameling van dergelijke hersenen meer een rariteit, waarmede men de nieuwsgierigheid bevredigt, zonder meer.

Met behoorlijke persoonsbeschrijvingen van een aantal andere beroemde mannen tot uitgangspunt, kan echter later een onderzoek van de hersenen van menschen, als Gausz, Gambetta en anderen, welke, naar ik meen, nog bestaan, waarde krijgen.

Maar ter zake nu.

Tot zoover het onderzoek van Dr. Toulouse en de zijnen Laat het een conclusie toe of Zola een zenuwzieke is, of een bizonder aangelegde, of een door gelukkige omstandigheden gewordene? Geenszins; wijselijk onthoudt de schrijver er zich van om een oordeel uit te spreken. Als er eenmaal meerdere dergelijke geschiedenissen bestaan, met aanvulling der reeds nu bemerkbare leemten, dan kan men gaan vergelijken. Maar het ijs is gebroken. Voor de eerste maal bestaat er van een beroemd man een persoonsbeschrijving aan de hand eener methodiek, die te verifieeren is bij anderen.

Dit te hebben mogelijk gemaakt is een zeer groote verdienste en terecht vindt Dr. Toulouse overal groote waardeering van zijn werk.

C. WINKLER.

Wie is dan Zola?

Zola is een man van zeer gekruist ras. Zijn grootvader was een Dalmatiër, zijn grootmoeder een Griekin. Zijn vader in 1796 geboren, huwde een française.

In Zola is dus de mogelijkheid tot vereeniging der eigenschappen aanwezig van vele en ver uiteenstaande rassen. Nerveuzen aanleg bestaat bij Zola. Zijn vader, eerst militair, later ingenieur, zwierf in Duitschland en Holland, bezat een avontuurlijken geest, maar bracht op 't einde van zijn leven wezenlijke dingen, bijv. het kanaal te Aix, tot stand. Zola's moeder, veel jonger dan zijn vader, die haar, zelf 44, op 21 jarigen leeftijd huwde, leed aan zenuwtoevallen, stierf evenals haar moeder aan hartziekte.

Emile werd in 1840 geboren. Hij ontwikkelde zich gewoon tot aan zijn 5de of 6de jaar. Toen kreeg hij een ziekte, die men hersenkoorts noemde. Portretten na die ziekte genomen verraden reeds op 6 jarigen leeftijd de aanwezigheid van een te nauwe linker oogspleet. Deze berust op een kramp der kringspier van de oogen, is niet altijd even sterk en bestaat nog.

Van Zola's opvoeding is niet veel werk gemaakt. Hij kon zeven jaar oud zijnde, nog niet lezen. Op kostschool van het zevende tot twaalfde jaar leerde hij ongeveer niets. Zeer achterlijk kwam hij op de school te Aix. Reeds toen was zijn zorg voor orde en regelmaat in zijn werk kenmerkend. Hoewel lui, en niet gezind om meer te doen dan strikt noodzakelijk was, was zijn gewoonte om altijd eerst zijn werk af te maken op ordelijke, regelmatige, alles rangschikkende wijze. Lang achtereen werkte hij nooit. Hij doet het nog niet. In 1858 von Aix naar Parijs verhuisd, komt hij in de ‘seconde’ van St. Louis. Hij legt examen af, het ‘Baccalaureat ès sciences’, maar wordt twee malen afgewezen. Toen stond Zola zonder hulpmiddelen op straat. Hij wijt aan de toen doorstane ellende, de zenuwstoornissen, die steeds zijn deel zijn gebleven. Twintig jaren oud, zonder iets, leefde hij weken lang ven brood, koffie en kaas. Dikwijls bezat hij geen kleeren, hij bleef dan thuis en te bed, als die, welke hij had, werden schoongemaakt. Hij noemde dat schilderachtig ‘faire l'Arabe’.

Van dien tijd af, dateeren klachten over hartkloppingen,

benauwdheden, blaaskrampen, gewrichtspijnen enz. Zij nopen hem later om het rooken geheel te laten. Bovendien ontwikkelt zich spoedig een neiging tot vetzucht, zoodat hij in 1887, 1 M 14. buikomvang heeft. Een regelmatige, steeds volgehouden diaetkuur maakt hem mager. Er zijn er die beweren, dat de magere Zola slechter schrijft dan de dikke. Tijdens zijn kuur schreef hij *la Terre* en *le Rêve*; mager schreef hij *la Bête humaine, l'Argent, la Débacle, Le docteur Pascal, Lourdes* en *Rome*. Alle andere boeken schreef hij, toen hij nog dik was.

Zijn litteraire productie begint op 24-jarigen leeftijd, toen Zola om den broode schrijven moest, met de ‘Contes à Ninon.’

De beschrijving van Zola op 56-jarigen leeftijd is tweeërlei. Zijn physische verschijning wordt even uitvoerig, als zijn psychisch optreden geschetst. Zola's persoonsbeschrijving begint, gelijk heden ten dage begrijpelijk is, met het anthropometrisch signalement door Bertillon ontworpen, dan volgt met behulp van photographiën de studie van zijn handen en voeten, benevens een fac-simile van de vingerafdrukken.

Zola's hersenen zouden, voor zoover dit uit een signalement te beoordeelen is, meer bedragen dan het gemiddelde der Fransche hersenen. Opmerkelijk is voorts de buitengewone spreiwijdte van zijn vingerbewegingen, en Galton bezit in zijn belangrijke verzameling van afdrukken, geen voorbeeld van den afdruk, welke Zola van een zijner vingers heeft gefixeerd.

De circulatie- en respiratie-organen, nauwkeurig door Dr. Huchard beschreven, en door grafische voorstellingen toegelicht, zijn niet de oorzaak van de aanvallen van hartkloppingen, benauwdheden en borstpijnen, die Zola plagen. De digestieorganen en de producten der stofwisseling - de urine bijv. - uitvoerig qualitatief en quantitatief door Dr. Robin onderzocht, bieden evenmin een verklaring voor de nerveuse blaaskrampen, waaraan Zola leed.

De motorische afdeeling van het perifere zenuwstelsel is niet goed in orde. Vooreerst beeft Zola, en dan leert de studie van zijn spierkracht, dat hij wel tot plotselingen, grooten arbeid in staat is, maar deze handhaaft zich slechts korten tijd, en is zeer spoedig uitgeput. Dr. Toulouse vergelijkt die eigenschappen van Zola's spierkracht met die van een renpaard.

De tastzin door Dr. Bloch met tastharen bepaald, is buitengemeen scherp. Evenzoo het vermogen om warmte en koude waar te nemen. Het pijngevoel is overmatig scherp ontwikkeld. Geringe pijnlijke indrukken roepen uitgebreide en onevenredig groote reflectorische afweer-bewegingen te voorschijn, die een abnormalen indruk maken. In 't algemeen zijn de reflex-bewegingen heftig.

Met de hoogere zintuigen is het niet zoo goed gesteld. Zola is sterk bijziend. Het afgebeelde gezichtsveld is in vrij sterke mate vernauwd. Hij hoort niet goed, in verband met een lichte ooraandoening. Zelfs de reukgewaarwording is, ondanks de groote rol, die geuren in zijn boeken spelen, niet zoo scherp, als dit gemiddeld behoort te zijn.

De toevoer der gewaarwordingen is het dus niet waardoor Zola in het voordeel komt. Gezicht, gehoor en reuk zijn niet zoo scherp, als zij behooren te zijn. Evenmin door den onregelmatigen afloop der eenvoudige reflex-bewegingen.

Daartegen wegen echter een aantal eigenschappen van het hoogere zenuwstelsel wel op.

De ruimte-bepaling is bij Zola buitengemeen scherp. Met gesloten oogen bemerkt hij duidelijk het verschil van twee vierkantjes, die slechts 0.048 M. en 0.050 M. aan elke zijde lang zijn, als hij hen betast.

Wanneer hij, op het gezicht af, een lijn van 0.10 M. in zeven gelijke deelen tracht te verdeelen, dan is de uitkomst: 1^{e}. 0.0125 M., 2^{e}. 0.0150 M., 3^{e}. 0.0135 M., 4^{e}. 0.0155 M., 5^{e}. 0.0145 M., 6^{e}. 0.0140 M., 7^{e}. 0.0150 M., terwijl de uitkomst 0.0143 M. moest wezen. Talrijke varianten van soortgelijke proeven brengen hetzelfde resultaat.

Zola is niet muzikaal. Ondanks zijn minder scherpe reukgewaarwording is echter zijn geheugen daarvoor, de reukvoorstelling, zeer nauwkeurig, en het reukgeheugen maakt een uitzondering op het geheugen van Zola, zooals wij het straks zullen leeren kennen. Zola bewaart een geur zoo lang en zoo juist, dat hij geurschikkingen kan maken, die voor een ander mensch onmogelijk zouden zijn

Ook de tijdschatting van Zola is zeer juist. Hij schatte den tijd, dien een zandlooper (van 1′40″) noodig heeft om leeg te loopen, reeds de eerste maal dat hij het beproefde op 1′30″ zonder er bij te tellen. De duur van indrukken op verschil-

lende zintuigen na elkander inwerkend, worden zeer juist met elkander vergeleken, het minst goed wordt de duur van gehoorsindrukken bepaald.

Minder juist is de gewilde spierbeweging. Zola is onhandig, om redenen in de lagere afdeelingen van zijn zenuwstelsel te zoeken. Als hij de punt van het potlood niet ziet, kan hij evenwijdige en aequidistante lijnen, noch in verticale, noch in horizontale richting, ook maar eenigermate juist trekken.

Zola's spreektaal is zeer eigenaardig. Hij zegt proefletters innerlijk op, wil hij ze onthouden, innerlijk ziet hij ze, al is hij ook schrijver, slechts bij uitzondering. Hij beoordeelt de harmonie van zijn zinsneden door ze innerlijk te hooren niet door ze innerlijk te lezen. Toch begrijpt hij ze daardoor niet het best. Om te begrijpen moet hij zien, lezen. Een rede kan hij bepaald niet volgen, in verband met zijn buitengewoon slecht geheugen voor gehoorde woorden. Noch minder kan hij zelf een rede houden. Dat belet hem, behalve zijn slecht woordgeheugen, echter ook zijn groote en onregelmatige emotiviteit, gelijk sprekende voorbeelden bewijzen. Dit alles en evenzeer de studie van zijn handschrift zoowel als de wijze waarop hij schrijft, laten inderdaad het besluit toe, dat Zola het gezichtsbeeld (schriftbeeld) van het woord gebruikt om te begrijpen, het innerlijk gesproken woord om te onthouden, en het geschreven woord om zijn gedachten te ontwikkelen (hij denkt schrijvende). Het gehoorde woord speelt een kleine rol.

Zola's geheugen is zeer merkwaardig. Als hij aan iets de aandacht niet schenkt, is hij het zeer spoedig vergeten. Maar zelfs het aandachtig beschouwde, wordt wel snel opgenomen en juist herinnerd, maar evenzeer spoedig vergeten. Een eigenschap echter bezit het, die voortreffelijk mag heeten. Een korte noot, een kattebelletje wekt onmiddellijk de herinnering aan het geheel met zeer groote getrouwheid. Daarvan maakt Zola voor zijn arbeid ruim gebruik. Kasten vol, goed gesorteerde noten, heeft hij dan ook steeds ter beschikking.

Deze eigenschappen van Zola's geheugen worden direct gedemonstreerd.

Het geheugen voor voorwerpen op de volgende wijze: Zeven voorwerpen mag Zola 10 seconden bekijken en dan, als hij ze nog weet, opnoemen. Dit wordt met nieuwe voorwerpen zevenmaal na elkander herhaald. Na afloop mag hij dan nog

eens alles opnoemen, wat hij van de 49 voorwerpen onthouden heeft.

Hij heeft na elke serie daarvan nu eens 6, dan eens 5, dan weer 4, gemiddeld 75 pCt, dus 5.4 per serie onthouden. Maar bij het einde heeft hij van de 49 voorwerpen, er maat 46 pCt. meer over. Het verschil van 75 pCt. op 46 pCt. wijst er op, dat hij wel spoedig leert, maar ook heel spoedig vergeet.

Deze eigenschap van zijn geheugen komt bijna overal voor den dag. Vorm- en ruimtebeelden door het gezicht opgenomen kan hij geheel niet onthouden. Ten deele mag zijn gebrek aan mathematische ontwikkeling er schuld aan zijn. Slechts voor reukindrukken maakt het een uitzondering.

Daarentegen is het vergeten van gehoorde woorden verbazend snel; als het op dezelfde wijze als het voorwerpsgeheugen bepaald wordt, vergeet Zola van 77 pCt. (dus 5.6 na elke serie), tot 34 pCt. van de 49 hem voorgesproken woorden.

Ook bij de reproductie van zinnen komt diezelfde eigenschap voor den dag. Een zin met 75 woorden wordt hem met een snelheid van 2 lettergrepen per secunde voorgelezen. Zola onthoudt van de eerste 25 woorden er 20, van de tweede 25 er 18, van de derde 25 er nog maar 7. Weer snel maximaal stijgen, korten duur, snel uitputten, en spoedig ook geheel vergeten zijn. Zoo is bijv. Zola niet in staat, eigen werk, dat hem wordt voorgelezen, te herkennen. Wat Zola te kort komt door het spoedig verlies van zijn geheugen, maakt hij goed door de snelle maximale spanning van zijn aandacht en het daarmee samenhangend vermogen, om zeer veel en zeer precies in korten tijd waar te nemen. De gemakkelijkheid, waarmeê zijn geheugen wordt opgefrischt en de regelmatige orde in zijn werk, steunen dan de zeer preciese reproductie, welke plaats vindt.

De scherpe aandacht en de snelle opvoeding van Zola blijken uit de overigens onvoldoende genomen proeven over zijn reactie-tijd en kiestijd. Voor het eerst van zijn leven tot zulke bepalingen gebracht, zijn de drie onderzochte seriën bruikbaar, en de zoogenaamde kiestijd is reeds na enkele waarnemingen in reactie-tijd overgegaan.

Zola's manier van associatieeren moet blijken uit hetgeen een reeks van 155 vrije associaties leert. Hem wordt een woord toegeroepen, of wel men laat het hem zien. Zola noemt het eerste

wat hem dan invalt. Het blijkt, dat dit bijna altijd (91) gezichtsbeelden zijn, slechts enkele (15) gehoorsbeelden (klanken), de rest zijn gedachten (43) of gevoelens. Zola is dus gezichtsmensch, de begrippen worden bij hem hoofdzakelijk door gezichtsbeelden beheerscht. Hier komt weer hetzelfde verschijnsel voor den dag, dat de oorzaak is, waarom Zola geen rede kan volgen. Overigens wijzen een reeks waarnemingen er op, dat ook de innerlijk gesproken (niet de gehoorde) woorden bij Zola een groote rol voor het denken spelen.

Zola's gedachten zijn regelmatig, hoewel enkele stellig ziekelijke, ware dwanggedachten bestaan. Een lichte twijfelzucht is aanwezig. Daarmeê samenhangend wellicht, is zijn suggestibiliteit gelijk nul te noemen. Zijn oordeel is geheel niet te influenceeren door anderen. Zola leest niet en kent bijna geen andere schrijvers. Sprekende voorbeelden bewijzen het.

Zijn verbeeldingskracht is groot. Zijn wil krachtig. Moeilijkheden schrikken hem niet af. Hij komt telkens korten tijd, maar steeds regelmatig op de moeilijkheid terug, overwint door ijzeren methode en groote orde. Zijn werk is voorbeeld van kalme regelmaat; hij laat zich door niets afleiden. Niets influenceert hem, alleen bij onweer, waar hij bang voor is, kan hij niet werken. Overigens werkt hij iederen morgen drie uur en nooit langer. Dan is hij moede.

Tot zoover het onderzoek van Dr. Toulouse en de zijnen Laat het een conclusie toe of Zola een zenuwzieke is, of een bizonder aangelegde, of een door gelukkige omstandigheden gewordene? Geenszins; wijselijk onthoudt de schrijver er zich van om een oordeel uit te spreken. Als er eenmaal meerdere dergelijke geschiedenissen bestaan, met aanvulling der reeds nu bemerkbare leemten, dan kan men gaan vergelijken. Maar het ijs is gebroken. Voor de eerste maal bestaat er van een beroemd man een persoonsbeschrijving aan de hand eener methodiek, die te verifieeren is bij anderen.

Dit te hebben mogelijk gemaakt is een zeer groote verdienste en terecht vindt Dr. Toulouse overal groote waardeering van zijn werk.

C. WINKLER.

Sociale economie.

De Ontwikkeling der Staathuishoudkunde tot Sociale Economie. Rede uitgesproken bij den aanvang van het hoogleeraarsambt in de Staathuishoudkunde en de Statistiek aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, op den 23sten November 1896, door Mr. M.W.F. Treub. Amsterdam, Scheltema & Holkema.

Van een oud vraagstuk wordt in deze redevoering eene oplossing aangeprezen, tegen welke, hoe noode ook, een woord van ernstig protest plicht is. Het geldt de vraag of het mogelijk is eene wetenschap op te bouwen, welke rechtstreeks een wetboek is voor de praktijk der Staatkunde. In de eerste helft dezer eeuw hebben schrijvers, die op economisch gebied niet den allereersten rang innemen, gehandeld alsof zij deze vraag, indien zij haar met zoovele woorden hadden gesteld, bevestigend zouden hebben beantwoord. De Economie werd in hun geschriften opgevat als ware haar doel een praktische handleiding te zijn voor staatsman en wetgever. Men behoefde als lid van den Gemeenteraad of als lid der Staten-Generaal het geval maar op te slaan in het leerboek of in het dictaat, en men vond de uitspraak der Wetenschap. Zij leerde of eene inkomstenbelasting geoorloofd is, of een accijns is aftekeuren, hoe eene Universiteit moet zijn ingericht, of de Staat zich met fabriekswezen mag bemoeien, hoe koloniën moeten worden beheerd, of er moet zijn vrij Bankstelsel dan wel een Staatsbank, enz., enz.

In dien geest schreef Jean Baptiste Say zijn *Cours complet d' Economie politique pratique*. In dien geest schreef Frédéric

Bastiat zijne polemische geschriften. In dien geest schreef Prof. Vissering, - hoewel veel te wetenschappelijk man om niet telkens terugtedeinzen voor de consequentiën eener dergelijke methode, - het Handboek voor Praktische Staathuishoudkunde.

Maar deze praktische staathuishoudkunde kwam bij de mannen der praktijk in discrediet.

Zeer terecht.

De maatschappelijke vraagstukken zijn te samengesteld dan dat eene wetenschap van voren af, zonder in den bijzonderen aard van ieder bijzonder geval te zijn doorgedrongen, een voorschrift zou kunnen geven aan hetwelk men zich te houden heeft als gold het eene wetenschappelijke wet. In Nederland werd dit het eerst opgemerkt door Prof. Opzoomer in 1851, die in zijn *Weg der Wetenschap* (bl. 159) den economisten verweet uit hunne beperkte wetenschap zich een oordeel aan te matigen over het geheele gebied der Staatkunde. Daarna schreef Mr. S. van Houten zijn uitnemend Gidsartikel van Aug. 1866 over de Staathuishoudkunde als Wetenschap en Kunst. En sedert dien tijd heeft menig optredend hoogleeraar aan onze Universiteiten bij zijn intreêrede aangetoond, dat een werkelijke wetenschap in deze richting niet moet worden gezocht. Op die wijze zou de wetenschap wel hoogst aanmatigend, doch weinig vruchtbaar te werk gaan. Zij beperke haar taak. Zij trachte te verklaren, inzicht te geven in het samenstel der dingen, niet voor te schrijven, niet te bevelen. Zoo sprak ikzelf in mijne inaugureele Redevoering te Utrecht (23 Maart 1878) over het Katheder-socialisme. Het goed recht, ja de onmisbaarheid eener streng wetenschappelijke methode in de Economie bepleitende, wees ik aan dat men slechts door haar komt tot die theoretische kennis, welke in verband met andere takken van wetenschap, de grondslag kan zijn van verstandige daden. In het maandschrift de Gids, - welks jaargangen zoo menig voortreffelijk artikel uit de sociologische wetenschappen bevatten, - schreef kort daarna, in Augustus 1878, Mr. N.G. Pierson een keurig betoog, in hetwelk hij de fouten der katheder-socialisten nader aanwees. Later spraken in denzelfden geest te Leiden Mr. Greven[1] en

1) Mr. H.B. Greven: Oude en nieuwe Economie, een poging tot verzoening, Leiden 4 Febr. 1880.

te Groningen Mr. Reiger.[1)] Doch thans komt Mr. Treub, zich niet bekommerende om de argumenten zijner voorgangers, opnieuw aan de Economie de taak stellen, welke onuitvoerbaar is gebleken. Men geve aan de Staathuishoudkunde een anderen naam: *sociale economie*, deze Sociale Economie stelle zich de taak rechtstreeks 'regelen te zoeken voor menschelijke handelen', en lette vooral op het Recht, want de Sociale Economie moet regelen zoeken, welke aan alle leden der maatschappij passen, waarbij allen bestaan kunnen, en dit is juist het kenmerk van Gerechtigheid; zij erkenne Economie, Moraal en Recht als hare 'drie takken', - ziedaar den hoofdinhoud van zijne te Amsterdam op 23 Nov. 1896 gehouden Redevoering (bl. 20, 40, 41, 29).

Deze eisch om door eene wetenschap regelen te doen stellen voor den wetgever, in nog veel hooger mate dan de Praktische Staathuishoudkunde, in haar geheel overzien, ooit gedaan heeft, wordt door den redenaar 'het nieuwe uitgangspunt' genoemd, en met geen geringen ophef wordt door hem beweerd dat men hierin kan zien 'wat de Staathuishoudkunde in haar tegenwoordigen stand leert en is' (bl. 25), - hoewel hij tevens moet erkennen dat dit alles veeleer een richting dan een afgerond geheel aanwijst (bl. 36) en dat er nog geen sprake is van een ineensluitend stelsel (bl. 32). Ik ben het laatste geheel met hem eens, en zou de nieuwe wetenschap, - zoo zij inderdaad bestond, - nog liever een vreemdsoortig mengelmoes noemen. In het buitenland hebben dan ook de beste schrijvers tot dus ver zich wel er voor gewacht zulk een mengelmoes aan hun lezers aan te bieden. Waarschijnlijk weten zij maar al te goed wat de uitkomst eener dergelijke methode van menging zou zijn: bij een reeks onsamenhangende onderwerpen zou aan beschouwingen over het Recht en aan hoogst subjectieve opvattingen van Moraal het leeuwendeel worden toegekend en zouden de eigenlijke economische waarheden enkel broksgewijs, zonder onderling verband, vluchtig worden te pas gebracht. De algemeene ontwikkelingsgang der wetenschappen wijst veeleer op steeds voortgaande splitsing dan op ineensmelting.

Van de velerlei vormen, in welke de redenaar 'achterlijk-

1) Mr. W. Reiger, de Economie en de feiten, Groningen 14 Sept. 1891.

heid' heeft verweten aan hen, die anders denken dan hij, wensch ik geen voorbeelden te geven. Van meer belang acht ik het te constateeren dat zijn standpunt in werkelijkheid zeer oud en door betere methode vervangen is, en vervolgens dat de beste schrijvers der Staathuishoudkunde, wanneer zij in hun werken af en toe het gebied van praktische vragen gingen betreden, ondubbelzinnig het bedoelde verband hebben erkend. Men raadplege b.v. de voorrede van Stuart Mill's *Principles of Political Economy* uit den jare 1848. Kort en klaar wordt door Mill het doel van zijn boek, dat het hoofdwerk der Staathuishoudkunde van het midden der 19e eeuw geworden is, medegedeeld. Mill wenscht in de theorie der wetenschap de uitkomsten op te nemen van de discussiën der laatstverloopen jaren over nieuwe onderwerpen, en ten tweede een werk te leveren, hetwelk in doel en algemeene opvatting gelijk is aan dat van Adam Smith, maar in overeenstemming met de uitgebreider kennis en de betere denkbeelden der tegenwoordige eeuw. Want hij prijst het als de meest karakteristieke eigenschap van het werk van Adam Smith, dat deze nooit de waarheid heeft uit het oog verloren, dat voor praktische doeleinden de Staathuishoudkunde onafscheidelijk samengeweven is met vele andere takken van sociale wijsbegeerte, en dat, behalve bij onderwerpen van enkel ondergeschikten aard, er misschien geen praktische kwesties zijn, zelfs onder die welke het karakter van zuiver economische kwesties het meest naderen, welke gedoogen uitsluitend op economische premissen te worden beslist. De Staathuishoudkunde echter zal, wel verre van als bijzaak stuksgewijs te worden te pas gebracht, in Mill's werk als wetenschap tot haar recht komen. Mill schrijft, wel méer te willen leveren dan enkel eene ontvouwing der economische leerstukken op zich zelve, doch hij wenscht ook dat deze ontvouwing in zijn boek te vinden zij. Met deze verklaring besluit hij zijne voorrede.

Hier is van een zoogenaamd 'ontwikkelen' der Staathuishoudkunde tot een nieuwe wetenschap, welke heet te bestaan uit de samengevoegde takken van sociale wijsbegeerte, geen sprake. Neen, de Staathuishoudkunde behoudt hare zelfstandigheid, verrijkt haar inhoud, vormt de wetenschappelijke kern van het geheel. Dat schijnt mij betere methode dan de thans te Amsterdam aanbevolene.

Welk waarlijk nieuws steekt er dan in het thans zoo luid aangeprezen verband met Moraal en Recht? Zouden nog niet meer elementen te noemen zijn van de vragen, welke de praktijk des levens ons voorlegt? Mij dunkt, ook vragen van *industrieele techniek* en van *commercieelen aard* kunnen er bij te pas komen. Wanneer men bv. te Amsterdam, gedurende den loop der concessie voor de gasfabrieken, de concessie door naasting wil doen eindigen, is de vraag geoorloofd of de Gemeente over genoeg technische kennis van het gasbedrijf beschikt en of zij het koopmansbedrijf goed genoeg kan doen uitoefenen om, in verband met de kosten der naasting, aan de burgerij op betere voorwaarden gas te leveren dan de aanwezige concessionnaris? Deze vraag laat zich niet beslissen door eenige Wetenschap, met welken naam zij zich ook tooie. De Amsterdamsche raadsleden, te verstandig om op dit punt geloof te hechten aan eene theorie, wenschten een grondig onderzoek van feiten.

Ik vermeld dit geval, omdat Mr. Treub zelf op het eind zijner rede erop zinspeelde, toen hij daar een drietal voorbeelden noemde van het verschil in uitkomsten, tot welke zijn nieuwe opvatting in tegenstelling met die der oudere Staathuishoudkunde voeren zou, en daarbij een beroep deed op de verhouding van openbare lichamen tot sommige industrieën.

Van deze voorbeelden rusten de twee eerste (omtrent Malthus en Ricardo) op misverstand. En overigens, geen minder smakelijke vrucht zijner zoogenaamd nieuwe opvatting kon Mr. Treub geven dan zijne leer over de verhouding van gemeentebesturen tot concessionnarissen.

Deze drie voorbeelden zijn waard dat men er bij stilsta. Ziehier nu de Sociale Economie aan het werk. Uit de vruchten kent men den boom.

In de eerste plaats die omtrent Malthus en Ricardo.

Omtrent Malthus lezen wij[1)]: ‘Zij (de sociale economie) kan geen universeele beteekenis toekennen aan de bevolkingsleer van Malthus, waar zij ziet dat niettegenstaande vooruitgang in welvaart de relatieve nataliteit, het aantal geboorten uit eenzelfde aantal personen, teruggaande is, niet alleen in

1) Redevoering, bl. 38.

Frankrijk, maar evenzeer in Duitschland, Engeland, België en Nederland.'

Heeft dan Malthus beweerd, dat bij vooruitgang in welvaart de relatieve nataliteit moest toenemen? Hij heeft opgemerkt, dat het tegendeel zeer wel mogelijk is. Malthus acht het verblijdend, indien een vermeerdering der welvaart niet door een evenredige toeneming der bevolking wordt geneutraliseerd.

Omtrent Ricardo lezen wij[1]: 'Zoo kan de sociale economie evenmin aan de grondrente-theorie van Ricardo absolute waarde toekennen, maar is zij - waar zij zijne wet in de maatschappij in werking ziet en dit is in het bijzonder het geval bij bouwterreinen in en om de groote centra van bevolking, - van oordeel, dat de volkswelvaart niet kan worden gebaat door lijdelijk toezien van het recht, lijdelijk toezien van den Staat wanneer enkelen zonder eenigen arbeid, zonder eenige verdienste zich verrijken tenkoste der gemeenschap, en eischt zij dat daarom het Recht een regel zoeke om de waardevermeerdering der bouwterreinen in, om en bij zich uitbreidende steden te doen toekomen aan de Gemeente, als de plaatselijke gemeenschap, welke door hare uitzetting van die waardevermeerdering de eenige oorzaak is.'

Mijn antwoord is, dat derhalve de Sociale Economie, wel verre van de grondrente-theorie van Ricardo te ontkennen, juist wijl zij diens wet *in werking ziet*, pleit voor eene uitbreiding van het onteigeningsrecht der Gemeenten. Van ieder betoog voor dat onteigeningsrecht is de grondrente-theorie de economische basis. De voorstanders van een absoluut privaat grondeigendomsrecht hebben dan ook steeds hun best gedaan om Ricardo's theorie wegteredeneeren. Mr. Treub doet het tegendeel: om uitgebreider onteigeningsrecht te motiveeren valt hij de waarde der economische theorie aan. Wat hij echter op haar heeft aan te merken, blijft duister.

Blijkt niet uit deze twee voorbeelden in welke mate de zuivere economische redeneering verwaarloosd wordt, indien de economist minder aan zijne wetenschap, dan aan reorganisatieplannen der maatschappij zijn aandacht wijdt?

En thans het derde voorbeeld, het ergste van de drie: om toetelichten in welk opzicht de Sociale Economie de

1) Redevoering. bl. 39.

te absolute resultaten verwerpt van de oudere Staathuishoudkunde, beriep de spreker zich op de gemeentelijke exploitatie van industrieën, welke een monopolistisch karakter dragen.

De oude Economie zou hebben miskend, dat zulke industrieën niet behoeven te worden overgelaten aan het particulier initiatief.

Ziedaar de eerste stelling. Zijdelings gaf Mr. Treub haar te verstaan. In 't voorbijgaan gevraagd, - is zij waar? Ik beroep mij weder op Stuart Mill, den schrijver na J.B. Say, aan wie beide Mr. Treub eene groote zelfgenoegzaamheid verwijt 'in het tijdperk der onbetwiste alleenheerschappij der liberale Economie'. Stuart Mill heeft voor dergelijke industrieën, zeer bepaald voor gas- en waterleidingen, kanalen en spoorwegen, het stelsel bepleit van eigen exploitatie door het openbaar gezag òf van concessie onder bezwarende voorwaarden[1]. Welke economist eigenlijk heeft het tegendeel volgehouden? Zou het soms Mr. N.G. Pierson zijn, die volgens Mr. Treub 'in zijn denken is blijven steken in het natuurrecht der 18de eeuw'? Op bl. 299 (Ie deel, 1e uitgaaf) van Piersons leerboek der Staathuishoudkunde leest men omtrent den aanleg van spoorwegen: 'Het is dus zeer noodig dat de Staat, wat de regeling der vrachten betreft, zich rechten voorbehoudt om te verhoeden dat zij uitsluitend overeenkomstig de belangen der aandeelhouders geschiedt. In streken, waar geen concurrentie is van waterwegen, kan het zelfs voor den Staat plichtmatig zijn den bouw en de exploitatie der spoorwegen in het geheel niet aan particulieren over te laten.'

Gaan wij verder. De nieuwe Sociale Economie dan op het einde der 19e eeuw zou, in tegenstelling met die oude, verkondigen:[2] 'dat de plaatselijke of Staatsgemeenschap zelve die industrieën ter hand moet nemen, welke door de omstandigheden een monopolistisch karakter dragen, omdat indien de gemeenschap dit verzuimt de particuliere industrieel, van individueel standpunt terecht, zijn positie als monopolist niet gebruikt om voor en boven alles het gemeenschap-

1) J.S. Mill, Principles of Political Economy, Boek V, hoofdst. XI, § 11.
2) Redevoering, bl. 40.

pelijk belang te dienen, maar om voordeel te trekken voor zich zelven.'[1)]

Indien de Sociale Economie dit werkelijk verkondigde, zou zij eene grove fout begaan. Want zij zou miskennen, dat er nog iets anders mogelijk is dan het 'zelve ter hand nemen', namelijk het verleenen eener concessie onder bezwarende voorwaarden. Men denke aan het octrooi der Nederlandsche Bank, de concessie aan de Maatschappij tot Exploitatie der Staatsspoorwegen, de gasconcessie te Amsterdam. Onmiddellijk dan ook, - want de waarheid is al te machtig, - trachtte de spreker zijne fout te herstellen door eene nieuwe uitspraak, ditmaal over concessies, een uitspraak echter, door welke de Sociale Economie weinig in onze achting stijgt. Men oordeele: 'Daarom acht zij het in particuliere exploitatie geven van monopoliën, welke de gemeenschap zelve kan exploiteeren, alleen dan in het belang van deze wanneer na nauwgezet onderzoek is gebleken dat de belangen van den particulieren exploitant en die van de gemeenschap, welke de exploitatie overliet, in alle opzichten parallel loopen. Men kan zich in abstracto het geval denken dat deze voorwaarde aanwezig is; op de vraag of het zich in de praktijk licht zal voordoen, kan ik hier niet ingaan.'

Met raadselen in abstracto wensch ik mij niet op te houden, zou ik mijnerzijds antwoorden. Voorloopig ken ik van dergelijke parallel loopende belangen in het werkelijk leven geen voorbeeld. Althans ik weet, dat die belangen niet parallel loopen bij alle voorbeelden van concessies, welke ik noemen kan; ik zou deze dus, krachtens bovengemelde uitspraak, moeten afkeuren. Ziehier alzoo in naam eener nieuwe Wetenschap de concessies der Nederlandsche Bank, der Staatsspoorwegen, der gasfabricage, der tramlijnen vrijmoedig veroordeeld met één slag.

Waarschijnlijk zullen de openbare besturen in Nederland, welke deze concessiën hebben verleend, dien slag niet als doodelijk beschouwen. Zij weten te goed dat er bij de keuze tusschen

1) Hoe weet Mr. Treub dat particuliere industrieelen voordeel plegen te zoeken voor zich zelve? Tot tweemaal toe maakt hij er Mr. N.G. Pierson een grief van, dat deze is durven uitgaan van 'het wezen van den mensch gelijk wij dat overal leerden kennen'. Ging de spreker zelf niet uit van zekere opvatting omtrent het wezen van particuliere industrieelen?

concessie of eigen exploitatie nog naar iets anders te vragen valt dan naar het hersenschimmig parallelisme van belangen. In het *Algemeen Handelsblad* van 29 Nov. jl. welks Redactie de redevoering van Mr. Treub vrij uitvoerig in verband met Mr. Piersons geschriften bestreed, werd reeds opgemerkt, dat in elk bijzonder geval ook dient gevraagd ‘of particulier beheer niet beter waarborgen oplevert voor voordeelige en doeltreffende exploitatie dan de van de gemeenschap uitgaande administratie? .... of niet aan de exploitatie eener bijzondere industrie risico's verbonden zijn, die bezwaarlijk overeen te brengen zijn met de eischen van staats- of gemeentelijke financiën?... of er niet beter middelen zijn dan eigen exploitatie om van monopolistische industrieën aan de gemeenschap de voordeelen te verzekeren welk haar toekomen?’

Mij schijnt de Sociale Economie veeleer een praktijk dan een wetenschap. Zij huldigt dezelfde richting als de vroegere Praktische Staathuishoudkunde, doch zij overdrijft de fouten van deze. Het is om het even of die richting onder den ouden naam zich in dienst stelde van een oppervlakkig Conservatisme, gelijk in sommige geschriften van Frédéric Bastiat, dan wel of zij onder een nieuwen naam zich met onstuimigheid tot pleitbezorgster van hervormingen opwerpt. In beide gevallen begaat zij dezelfde fout. Zij maakt de collegekamer tot een gehoorzaal over Staatkunde en de katheder tot een platform van agitatie. Verre van mij om het euvel te duiden aan schrijvers, gelijk Adam Smith en Stuart Mill en N.G. Pierson, dat zij in hun omvangrijke werken zich menigmaal aan de behandeling ook van praktische vragen hebben gewaagd: doch de bladzijden, in welke zij dit doen, dragen dan het karakter van uitweidingen, toevoegsels aan het algemeen betoog, invoegingen in het algemeene kader. Hun werken worden daardoor bijdragen tot de geschiedenis der beschaving in den tijd waarin deze het licht zien, en verkrijgen, elk in zijn tijd, er zeker actueel karakter door, dat de belangstelling prikkelt en de aandacht der lezers spant. Het wetenschappelijk onderzoek blijft bij hen de hoofdzaak. Hierheen keeren zij altijd terug. Bij deze uitweidingen op het gebied der Staatspraktijk blijven zij zich steeds van den samengestelden aard hunner vraagstukken bewust. Dat bewustzijn noopt hen

tot een omzichtige formuleering van alles wat naar eene algemeene conclusie zweemt. De Sociale Economie daarentegen, werpt in haar snellen loop naar de ‘vruchten’, welke zij wil grijpen en aanbieden, de Wetenschap liefst als hinderlijk gewicht ter zijde. Zij erkent wel in theorie dat de door haar te vinden ‘regelen voor menschelijk handelen’ relativiteit moeten bezitten,[1)] maar zoodra zij zich aan den arbeid zet voelt zij zich gedwongen absolute, algemeene regelen te stellen op straffe van een bloot beschrijvend karakter te dragen. Haar staatkunde geeft zij voor Wetenschap uit, en het geordend geheel van kennis, dat wetenschap is, verwaarloost zij. Van daar apodictische regels van staatsbeleid, welke bij de aanraking met de praktijk in duigen vallen. De oude dwaling, dat eene Wetenschap rechtstreeksche voorschriften van Staatsbeleid kan inhouden, zal altijd populair zijn, want een zoogenaamd *practische* wetenschap trekt de menigte aan; dit is echter geen populariteit in den goeden zin des woords, Wat het nut der economische Wetenschap is, meen ik reeds vroeger in mijn boek over het Hedendaagsche Socialisme (bl. 321) te hebben aangeduid: zij geeft niet alleen inzicht in het verband tusschen oorzaken en gevolgen, ook geeft zij kennis van feiten en oefent den geest in het waardeeren van feiten en in het overzien der verhoudingen. Zij leert bestand te zijn tegen de voorbijgaande indrukken van den dag. Hare taak is bescheiden. Daardoor wint zij in diepte.

J. D'AULNIS DE BOUROUILL.

1) Redevoering, bl. 19, 20, 21.

De teruggang der staathuishoudkunde.

De Ontwikkeling der Staathuishoudkunde tot Sociale Economie. Rede uitgesproken .... door Mr. M.W.F. Treub. Amsterdam, Scheltema & Holkema's Boekbandel, 1896.

I.

Indien een inaugureele oratie moest worden beschouwd als een eerste les van den nieuwen hoogleeraar, en dus eenigermate tot maatstaf kon dienen van het gehalte der toekomstige colleges, dan zouden wij de studenten van Treub slechts kunnen beklagen. Voor de nog nauwelijks gesloten hersenkasjes een onmenschelijke beproeving! Ronduit gezegd, een verbijsterend geheel van frazen, die den schrijver van deze aankondiging meer dan eenmaal de pen mismoedig deden neerleggen, niet wetende waar hij zijn verslag van de rede, laat staan een beoordeeling van de rede, zou moeten beginnen.

Gelukkig, echter, is een inaugureele oratie slechts een gedwongen fraaiïgheid, die vooral in dit geval dermate gedwongen was dat zij in het geheel niet fraai meer bleef.

Neen, zegt de Heer Treub in het begin van zijn toespraak, - ‘voor hem die tegen het einde der 19de eeuw geroepen wordt de staathuishoudkunde aan eene universiteit te onderwijzen, is de inaugureele oratie *meer* dan een gedwongen fraaiïgheid. Zij is voor hem de ongezochte gelegenheid, het standpunt aan te geven, dat hij bij de beoefening van, en het onderwijs in zijn studievak denkt in te nemen; iets wat in de overgangs-periode, waarin de staathuishoudkunde verkeert, geen weelde mag heeten.’

Mij komt het voor, om mijne meening over het stuk werk door Treub in zijne rede geleverd, kort samen te vatten, dat het tijdperk van overgang waarvan hier sprake is, moet heeten een tijdperk van ondergang; en dat de spreker, hoewel feitelijk geroepen het vak te doceeren, tot dezen arbeid allerminst was uitverkoren. Iemand, die van een filosoof zooveel heeft als de bekende schotel van dien naam; tot hoogleeaaar aangesteld in een wetenschap die geen wetenschap meer is; en verplicht het kort begrip, de wijsgeerige quintessens van de kategorieën van studie en onderwijs, meê te deelen bij een plechtige gelegenheid - kan hij billijkerwijze beoordeeld worden naar het figuur door hem bij die gelegenheid gemaakt?

Het is overigens niet moeielijk te zeggen, zoo met het bovenstaande Treub's zwakke zijde is aangeduid, op welke wijze zijn beter-ik zal spreken - en doceeren.

Van hem hebben zijne leerlingen te verwachten overvloed van heldere en bondige feitelijke mededeelingen. Alle bebespiegeling, welke hij hun te geven had, onderstellen we, heeft hij in de Aula over hen uitgeschud; en men zegt dat toen de jonge professor het laatste blaadje van zijn oratie had afgelezen en den katheder verliet, hij vernomen werd vastberaden, schoon met gedempte stem tot zich zelven te zeggen: - ziedaar, godhelpme, voor tien jaar theorie....

Feitelijke mededeelingen, echter, zijn nog geen wetenschap. Hoe in verschillende landen de arbeidswetgeving is ingericht, hoe de handelswetgeving, hoe de belastingen, de omvang hier en daar, en de resultaten van Staats- en gemeentebemoeiïng, - het zal waarlijk niet liggen aan den hoogleeraar als de studenten de akademie verlaten zonder van deze en dergelijke zaken op de hoogte te zijn. Maar, indien zij er hij weten, *waarom* Stad en Staat nu wel en vroeger niet aan eigen exploitatie deden; het motief dat eertijds vele Staten tot vrijen handel leidde en er vervolgens nog meer Staten van terugbracht; wat aan de eene zijde van arbeidswetgeving werd verlangd, wat aan de andere met arbeidswetgeving werd bedoeld, - zij zullen het buiten de college-uren hebben opgepikt. Tenzij, wat ik niemand hunner toewensch, zij het gehoorde op 23 November 1896 ernstig nemen, en de uitmuntende praktische lessen van hunnen meester voor zich zelf en anderen bederven door zijne verwarde en verwarrende theorie.

Met te grooter vrijmoedigheid kan men spreken over Treubs onwetenschappelijken zin, naarmate men dieper overtuigd is en de gelegenheid heeft deze overtuiging in de werkelijkheid te kontroleeren, dat het geen toevallig, bloot persoonlijk gebrek is. Heeft men van een zijner radikale broederen ooit een presentabele bladzijde gelezen, ik zeg niet over de eischen of over de toepassing, maar over het wezen van het radikalisme? Mr. Treub, misschien, maakt van de verzachtende omstandigheid, gelegen in de algemeenheid van het euvel, een bijna onbescheiden gebruik; en ik zou niet durven beweren dat het in alle geavanceerde hoofden zoo rammelde. Hij - en men doet hem geen onrecht juist dit voorbeeld te nemen - spot met het zoeken van den Heer Pierson naar een uitgangspunt in ‘de natuur van den mensch’. De redakteur van het dagblad *De Amsterdammer*, zoo niet de vader, is toch de peetoom van het radikalisme in Nederland - hetzij zonder nevenbedoeling gezegd. Welnu, weet de Heer Treub niet, dat in een uitvoerige en de meest principieele verhandeling over de partij, geschreven in den zomer van 1892, eer nog een wolkje aan de lucht was, bedoelde redakteur de richting aanwees van het radikale streven, eveneens beginnende in de natuur van den mensch?

Kortom - het behoort tot den aard van het radikalisme niet naar zijn woorden, maar naar zijn daden beoordeeld te willen zijn. Gelukkiger dan vele andere fraktiën of individueën, kan het er zich op beroemen beter te doen dan te praten. Ongelukkig echter, dat het doen van een professor juist uit praten bestaat. Doch ik zeide reeds te vertrouwen dat ook in deze de Heer Treub, naar den eisch van het radikalisme, de praktijk boven de theorie zal blijven stellen.

De recensent, echter, blijft zitten met de wonderlijke brochure; en moet maar zien hoe hij uit dit proza de bewijzen kan opdiepen van zijn stelling dat het in de wereld al zeer vreemd zou zijn toegegaan, indien de rede anders ware uitgevallen; want het is niet de schuld van Treub dat de filosofie van zijne geavanceerdheid onzin is.

II.

De zijne, zegt de schrijver, is met de orthodoxe school van oordeel, ‘dat aan het particuliere initiatief gelegenheid moet

worden gelaten zich te uiten en te ontwikkelen ook op industrieel gebied, maar naar hare meening moet de plaatselijke of de Staatsgemeenschap zelve die industriën ter hand nemen, welke door de omstandigheden een monopolistisch karakter dragen, omdat indien de gemeenschap dit verzuimt, de particuliere industrieel, van zijn individueel standpunt te recht, zijne positie als monopolist niet gebruikt om voor en boven alles het gemeenschappelijk belang te dienen, maar om voordeel te behalen voor zichzelven.'

Na al wat de Heer Treub als wethouder van de voorstanders der partikuliere exploitatie te lijden heeft gehad, schijnt het een bovenmenschelijke edelmoedigheid hen te bejegenen met de betrekkelijk hoogachting, ondersteld in het gebruik van de woorden 'school' en 'orthodox'.

De ervaring, die strenge leermeesteres, heeft Mr. Treub op dit punt niet wijzer gemaakt. Als iemand, zou men zeggen, een onherstelbaren knak in zijn ideologische wereldbeschouwing moet hebben gekregen, dan is het de wethouder voor Publieke Werken geweest. Tegen hem is te keer gegaan in en buiten den gemeenteraad door de woordvoerders van de Amsterdamsche geldmarkt op een wijze, die waarlijk zou doen vergeten dat *hij* het was die het Gezag representeerde; die duidelijk maakt dat de eerbied door de toongevers van de bourgeoisie onder alle omstandigheden voor het Gezag gepredikt, ophoudt een dwingende deugd te wezen zoodra regeeringsdaden te vreezen zijn welke niet meer of niet meer uitsluitend aan de bourgeoisie tengoede komen. Tegen hem is een kampagne gevoerd die aan een andere kampagne herinnert, gericht tegen een ander gemeentebestuur van dezelfde stad. Aan de bestrijding, namelijk, door de nog niet als partij georganiseerde, buiten den kring van den Heer J. de Koo nauwelijks bestaande Amsterdamsche radikalen, van den burgemeester Van Tienhoven en zijn te volgzame meerderheid. *Deze* oppositie echter, zooals in den regel de oppositie die het belang van de meerderheid voorstaat tegen hebzuchtige kôteriegeest, ging recht door zee, noemde het ergste bij den naam en - wendde niet voor de verdediging te wezen van een ekonomische fiktie.

Allengs groeide het getal vertegenwoordigers van middenstand en kleinen man in den Amsterdamschen Raad. De

Heer van Tienhoven, willig werktuig in de handen van de geldaristokratie in de hoofdstad, die aan monopolisten schier alles had helpen wegschenken wat monopolisten in een tijdperk van uitbreiding eener groote stad kunnen begeeren, en de belastingen ongehoord verzwarende, wederom volgens een stelsel waarbij gegeven werd aan wie bezat; de Heer van Tienhoven eindigde met de oogen van de kiesgerechtigde menigte te openen, haar onheilspellende blik verdreef hem uit den stoel met de drie kruisen, en de burgerij gaf hem een vierde zuchtend na.

De Heer Treub herinnert zich dit alles zoo goed als ik. Hij herinnert zich de kombinatie van Kerkelijken en Radikalen, die de aaneensluiting was van de groepen der middelklasse - in de ideologische taal, geheeten ter eene zijde ‘moreele politiek’, ter andere ‘monsterverbond’. Hij weet dat de anti-monopolistische helft nooit geheel vertrouwbaar was. In den gemeenteraad min of meer regeeringspartij geworden, kwam zij tot heden nog niet recht op dreef. De organen van de geldpers; het *Handelsblad* voorop, vervolgden haar met griezelige becijferingen. Te regeeren met een meerderheid van afgevaardigden eener klasse, die haar portie van het ongeluk der wankelende en verbrokkelende kapitalistische instellingen ruimschoots ontvangt, maar niet zooveel en op de wijze om van haar een revolutionnaire klasse te maken - haar leed is niet instrument van winst te zijn, maar beperking van gelegenheid om instrumenten van winst te exploiteeren - is geen aangename taak. Zij heeft afvallige en verraderlijke buien. Zij mist de vastberadenheid, het heldere inzicht, het zelfbewuste van de arbeiderspartij; en wat zij mist kan zij haren representanten niet mêedeelen. Wie op haar portemonnaie weet te werken, laat naar zijne pijpen haar dansen. Geen wonder dat de koterie van het *Handelsblad* haar en den raadsleden uit haar midden, somtijds een doodschrik op het lijf kon jagen. Het rekenvoorstel, overigens, dat alles beslist, is eenvoudig genoeg. Om openbare werken aanteleggen en te exploiteeren is geld noodig. De winsten die met dit geld in die werken zijn te maken, kunnen op overvloed van gegevens vrij nauwkeurig worden berekend. Het enkele feit dat maatschappijen de eene koncessie na de andere doen om wederkeerig de koncessie van de gemeente te krijgen, zegt alles. En daarbij

komt dat de gemeente die het geld moet leenen, belangrijk lageren prijs betaalt voor het benoodigde kapitaal dan de best aangeschreven partikuliere lichamen....

Uit zijne laatste raadszitting heeft de Heer Treub het souvenir medegenomen dat onze middenstand, voor zoover bij deze aangelegenheden betrokken, geen goed gedaan wil wezen. De ergste misbruiken van de periode-Van Tienhoven hersteld, hebben eenige flinke zetten voor het oogenblik de energie van de vergadering uitgeput. In zijn oratie zeide de spreker van meer dan ééne zijde vernomen te hebben, dat men hem tot professor had benoemd om hem op een fatsoenlijke manier als wethouder te loozen. Welnu, ik kan den Heer Treub verzekeren dat, wat hem waarschijnlijk slechts toegefluisterd is, achter zijn rug luide werd gezegd. De bittere woorden aan hun adres - gesteld in een bij uitzondering fijne en heldere periode - verdienen deze raadsleden ten volle.

De kampagne tegen Treub is geëindigd op een manier volkomen stemmende met de waardigheid van de wereld waarin zij speelde. Men heeft aan een jongen, eerzuchtigen en onbemiddelden[1] man het aas voorgehouden van een beter gehonoreerde en vastere betrekking, hij heeft gebeten - en het eenige berispelijke in dit geval zou zijn de onbeschaamdheid van een baantjesjagend gezelschap hem hiervan een verwijt te maken. Had Treub in den gemeenteraad van Amsterdam of in het Dagelijksch Bestuur de arbeiderspartij vertegenwoordigd, het bod van een zoodanige promotie op dat oogenblik tot hem gekomen, zou hem het aankijken niet waard zijn geweest. Dat hij, in de gegeven omstandigheden, zijn positie aan het stadhuis niet waard achtte de andere afteslaan, wie die het durft te misprijzen? In welke van de hem toegankelijke kringen is het geweest, dat Mr. Treub zelfverloochening en getrouwheid aan de publieke zaak heeft moeten leeren? Welke andere idealen hebben er koers dan opzijn-zaken-passen en carrière-maken? Het is waar dat een verklaring als door den Heer Treub afgelegd, van in de

(1) Zie Mr. Treub's schrijven aan den Heer Burgemeester, in de couranten opgenomen.

eerstvolgende jaren geen Kamerkandidatuur te zullen aannemen, eveneens geheel in deze wereld thuis behoort en ondenkbaar zou zijn in die van het proletariaat. In de regeerende klasse, evenwel, is het Kamerlidmaatschap een betrekking als een andere; het is betrekkelijk onverschillig wie haar vervult, de stilzwijgende maar onverbrekelijke voorwaarde is, dat men zijn mandaat uitoefent als representant van den stand die de zetels te begeven heeft. Hoe aardig somtijds de post van volksvertegenwoordiger moge schijnen, hoe waardig zij veelal wordt vervuld; van het standpunt der bourgeoisie blijft het een ambt dat men, al naar partikuliere omstandigheden, even gaarne zelf bekleedt als door anderen ziet bekleeden. Het krachtigste motief is in het beste geval een persoonlijke illusie. Maar wie namens een maatschappelijke klasse aan welke recht en brood mankeert, in de publieke en hoogste raadzaal des lands niet alleen voor haar onmiddellijke bevrediging brood en recht komt vragen, doch ook de drager is van haar verderstrekkenden eisch tot omstooting van het stelsel dat haar uithongert en verdrukt, - hem drijft naar het parlement de wanhopige overtuiging, de revolutionnaire geestdrift van het volk dat hem stemt. Hij komt en werkt in het wetgevende lichaam niet als een van velen, niet als een van wien slechts eerlijkheid en goede wil en praktische kennis wordt verlangd; en ook niet als iemand die om private redenen zich aangetrokken gevoelde tot het beroep, terwijl een weinig handigheid zijnerzijds en de protektie zijner vrienden hem hielpen op den stoel. Maar hij zal, bij de kracht en de bekwaamheid hem persoonlijk eigen, niets zijn, als hij niet iets van de geestdrift en de overtuiging gevoelt en weet te bewaren. Dan ook zal hij gesterkt worden door het besef dat reeds zijn verkiezing een zegepraal was op zelfzucht en vooroordeel. Dat hij daar staat als de pleitbezorger van de allergeringsten. Dat hij helpt voorbereiden de vrijmaking van zijne klasse niet slechts, maar door hare verheffing tot meesteres van de maatschappij, de vrijmaking van de menschheid.... En, wijl dit de gezindheid is waarmeê de socialisten Kamerzetels begeeren en vervullen, kan onzerzijds het oordeel over de burgerlijke opvatting verschoonend zijn. Niemand, overigens, die zich op betere gronden kan verontschuldigen voor zich geen hoogere te

hebben gehuldigd, dan juist de Heer Treub. Zijn welsprekendst moment in de Amsterdamsche raadzaal was zijn zwijgend afscheid. Hij heeft het voorbeeld gegeven van een doortastend optreden in den geest van het programma dat hij was toegedaan en waarop hij was gekozen. Had hij tot de arbeiderspartij behoord, alles zou zijn vergeven en vergeten, allen zouden hem hebben gesteund. Hoe diep het burgerlijke radikalisme ging, heeft Treub op een haar kunnen meten. En dat, toen de aanbieding van het professoraat zich voordeed, de Heer Treub zonder groot hartzeer kon beloven zoo spoedig niet weer een post te zullen ambieeren in stads- of staatsbestuur, zich afvragende of hij zijn vijanden dan wel zijn vrienden het meest te vergeven had, - is niet anders dan volkomen begrijpelijk. Een hooger idealisme dan het overleg toen gepleegd en het besluit toen genomen, kan de beschaafde maatschappij niet voortbrengen, noch op prijs stellen.

Of wat moet men zeggen van het gehalte der publieke moraal van een gezelschap, dat, om zich te ontslaan van een te geavanceerd magistraatspersoon, en hem voorshands onschadelijk te maken, hem onderbrengt in een hoogleeraarschap? Het feit is een nieuwe bijdrage tot de kennis van de zeden der regeerende klasse. Vroeger, ten minste, dacht men er anders over. Oudere radikalen hebben te vergeefs hunne ketterijen trachten te doceeren aan een universiteit. Noch van Kerdijk, noch van Goeman Borgesius, noch van Van Houten, was men aan de akademies gediend. Dit mag men bekrompen noemen, maar het toont achtenswaardige bezorgdheid voor de belangen van wetenschap en onderwijs. Daarentegen onderstelt het een zeker billijkheidsgevoel, aan vertegenwoordigers van min of meer uiterste denkbeelden een plaats te ruimen in de Kamer. Onderwijs en wetenschap, echter, nu de burgerij het gevaar van uiterste denkbeelden en maatregelen voelt naderen, - wie bekommert zich veel om het ideëele goed als het materieele wordt bedreigd? Neen men kan er zeker van zijn, toen de benoeming van Treub bekend werd, slaakte heel het konservatieve Nederland een zucht van tevredenheid:.... *Enfin seuls*!

III.

Dit stukje geschiedenis is hier opgehaald met grootere uitvoerigheid dan wellicht met de proportiën van het artikel vereenigbaar schijnt, omdat de voorstellingswijze de noodzakelijke toelichting bevat van de denkmethode die ik stel tegenover de ideologische van professor Treub. Deze geschiedenis dan, waarvan hij zelf een der voornaamste personen is, heeft hem *niet* geleerd dat zijne bestrijders, de voorstanders van het partikulier initiatief, de woordvoerders waren van het geldbezit, dat natuurlijk het veld zijner winstgevende operatiën niet dan onder hevig verzet door de gemeente beperkt ziet. Nu houd ik natuurlijk den Heer Treub niet voor zoo onnoozel, dat hij, eenige artikeltjes in het *Handelsblad* lezende of de vrienden van de monopolisten beantwoordende, niet zou weten uit welken hoek de wind van verwijten waaide. Zelfs spreekt hij in de boven geciteerde passage van zijne richting als te verdedigen ‘het gemeenschappelijk belang’ tegen dat van de partikuliere industrie. Maar ik bedoel dat hij, die toch als het ware met zijn neus herhaaldelijk gedrukt is op deze werkelijkheid, van dit bijzondere tot het algemeene niet is opgeklommen. De grondleggende waarheid, zonder welke alle sociologische en ekonomische generalisatie van te voren veroordeeld is verwarrende fraseologie te zijn, - nl. *dat alle staathuishoudkundige systemen de ideëele verschijningsvormen zijn van maatschappelijke belangen*, - de wethouder Treub moge er naar hebben gehandeld, de hoogleeraar Treub heeft haar niet in zich opgenomen. Niets kan het ontbreken van dit inzicht vergoeden. Wie zonder deze albeheerschende waarheid een onderzoek begint, nog wel naar den samenhang van verschillende systemen, naar hunne vergelijkende waarde, onderneemt een hopeloozen arbeid. De Heer Treub, evenals de groote menigte der burgerlijke geleerden en publicisten van *alle* schakeeringen, meent dat de wetenschap de maatschappij heeft gemaakt en niet de maatschappij de wetenschap. Er zijn, het spreekt van zelf, eenige uitzonderingen en de persoonlijke scherpzinnigheid, zoowel bij Treub als bij anderen, breekt soms door het klassevooroordeel heen. Maar in het algemeen

is in deze wereldbeschouwing *de idee* altijd de drijvende faktor, de eerste oorzaak. Radikalen, vrijdenkers, anarchisten, liberalen en konservatieven, alle varieteiten van het ras der bourgeoisie hebben gemeen de principieele misvatting van het wezen der menschelijke maatschappij, van hare geschiedenis en samenstelling. Schrijven zij de historie van de samenleving, dan beoordeelen zij, naar hun eigen denkbeeld van nuttig en goed, de denkbeelden welke zij zeggen dat voor en na de wisselende grondslagen van de samenlevingsvormen zijn geweest. Hoe die denkbeelden wederom ontstonden blijft meestal in het duister, tenzij men meene dat het schermen met woorden als reaktie, wisselwerking, intellektueelen vooruitgang, toenemende beschaving, eenig licht brengen. En nu verlang ik van den Heer Treub, die altijd zooveel andere dingen aan zijn hoofd heeft gehad, niet eens dat hij zich aan de bepeinzing van deze waarheid in haar algemeensten vorm zou hebben overgegeven. Wellicht heeft de kwestie of de idée dan wel het ding als oorzaak moet worden aangemerkt, in zijne oogen evenveel waarde als de vraag, of de kip er eerder was dan het ei. Maar ik mis in zijne rede, en als dit gemis doet zich bij hem het aankleven van de burgerlijke filisofie gevoelen, ik mis het besef van de waarheid, die uit de genoemde algemeene is afgeleid: n.l. dat *de geschiedenis van de staathuishoudkundige systemen de ideële verschijningsvorm is van de economische ontwikkeling der maatschappelijke klassen*. En eindelijk is noodig, om een op de werkelijkheid gelijkend relaas te kunnen geven van de historie, die Mr. Treub in zijne brochure aanroert, dat een derde stelling tot u is doorgedrongen en gij wederkeerig in haar: n.l. dat *de ontwikkeling der maatschappelijke klassen beheerscht wordt door de opeenvolgende produktiewijzen, die* (sedert de verwording van het primitieve kommunisme) *steeds de maatschappijen hebben verdeeld in een klasse van vrije bezitters der produktiemiddelen en een klasse van onvrije nietbezitters*.

Had nu Mr. Treub, eer hij zich neerzette tot het schrijven van zijn historisch overzicht, deze wetenschappelijke grondslagen van de eenige richting in de ekonomie, die met recht zich een historische school mag noemen, overdacht en verwerkt, dan zou zijn rede ongetwijfeld deze hoofdpunten hebben

aangeduid als de kenmerken van de elkaar vervangende stelsels. Liberale ekonomie: leer van de reeds in de zeventiende, maar algemeener in de achttiende eeuw rijk geworden bourgeoisie van handel en nijverheid, al meer naar vrijheid om zich te verrijken hakende, naarmate de reeds aanwezige rijkdommen de zucht naar grootere aanwakkerden en de gelegenheid tot verrijking uitbreidden. Bloei van de liberale ekonomie, zoolang de klasse, welker belang zij formuleerde, tevens in zooverre het algemeen belang vertegenwoordigde als de groote massa meer gebaat was bij de ontwikkeling van de burgerlijke instellingen, dan bij de handhaving van de nog slechts als hinderpalen werkzame restes van feodaliteit. Teruggang van de liberale ekonomie zoodra de burgerij, zelve heerschende klasse geworden, de meeste behaalde politieke rechten voor zich behield, en het tot steeds dieper pauperisme afzakkende proletariaat aan een onbeperkte uitbuiting prijsgaf. Het zichtbaar worden van den teruggang in de poging om de booze gevolgen van het kapitalisme voor de niet-bezitters òf te verbloemen, òf te verklaren tot onvermijdelijke bijkomstigheden van *iedere* maatschappelijke inrichting (aard van den mensch, verordening Gods, natuurwetten enz.); of eindelijk hen te schikken bij de duistere problemen, moeilijk oplosbaar, en zich met alle kracht werpende op lapmiddelen van liefdadigheid, landverhuizing, werkverschaffing enz. - Opkomst van het socialisme, als de leer van het proletariaat. Het proletariaat in zijn moderne gedaante voortbrengsel van het kapitalisme. Het socialisme dan ook zoo goed als onmiddelijk naast de liberale ekonomie ontstaan, aanvankelijk als onderwerp van komplotten, of utopistische proefneming, vervolgens ontwikkeld tot politiek en ekonomisch programma van de arbeidersklasse, beoogende hare verdediging tegen de afpersing van de klasse der kapitalisten en voorts de voltooiïng van de onteigening en de concentratie der produktiemiddelen, reeds in de tegenwoordige periode van het groot-kapitalisme tot een aanzienlijke en voor talloos velen onheilvolle hoogte gebracht - onheilvol wijl zij niet is kompleet, en de ontzaggelijke kracht van het produktieve vermogen nog niet aangewend wordt ten bate van allen.

Ten slotte de moderne of radikale ekonomie. Leer van de fraktieën der regeerende klasse die tot het inzicht is gekomen,

dat blind verzet tegen het socialistisch proletariaat de minst aanbevelenswaardige van alle houdingen zou zijn. Theoretisch toevluchtsoord van reeds meer dan één geslacht van jongere ekonomisten, die een carrière zoeken in de oppositie, deels ter goeder trouw, door de ontoereikendheid van de klassieke ekonomie in de tegenwoordige omstandigheden gedreven tot het utopistisch trachten naar een gezuiverd kapitalisme; en eindelijk het vereenigingspunt van alle leden der bourgoisie, wier gevoel in opstand komt tegen de euvelen door het klasse-régime geschapen en wier verstand de begrensdheid van het klasse-inzicht niet overtreft.

De lezer, echter, bemerkt, dat ik iets ongerijmds verlang. Noch de Heer Treub, noch iemand ter wereld, kan worden verwacht deze karakteristiek van zich zelven te geven, al zouden zeker alle lezers hem een plaats aanwijzen in de voor hem gunstigste rubriek. Doch deze onderstelde ongerijmdheid is slechts één aspekt van het feit, dat het burgerlijk radikalisme zijn eigen wezen niet doorgronden kan. Want dan zou het moeten zijn gekomen in het bereik van de samenlevingsleer die ik noemde. Maar dan zou het geen burgerlijke partij meer zijn, want volgens haar eigen inhoud is die leer als een hemellicht, alleen zichtbaar voor de bewoners van het proletarisch halfrond dezer aarde. -

IV.

De leer der sociale ekonomie, die de algemeene wijsgeerige en bijzondere ekonomische waarheid hier aangeduid, niet tot de hare maakt, noch maken kan, is zoo weinig in staat het verleden te verklaren als de toekomst te ontwerpen. Waagt zij zich aan het een en het ander, dan komt iets als de vóor mij liggende brochure voor den dag, waaruit ik althans een paar plaatsen nader wensch te bespreken.

De eene zal zijn Treub's oordeel over de ‘orthodoxe school’, de andere, zijne opmerkingen over het socialisme.

De karakteristiek van bedoelde richting, in de eerste plaats, komt mij voor in hoofdzaak mislukt te zijn. Wij lezen eenige citaten betreffende het onbegrensde vertrouwen door de grondleggers, van wat men met meer recht de klassieke ekonomie zou kunuen noemen, in hunne leer gesteld. Ongetwijfeld is

dit vertrouwen mettertijd beschaamd geworden, maar vruchteloos zoeken wij in de oratie naar een enkel woord van opheldering betreffende de mogelijkheid van een zoo omvangrijke vergissing. Het is geheel in den ideologischen trant geredeneerd, - zoo dachten die lieden eenmaal, en de verklaring houdt op nog eer zij recht is begonnen. Het eenvoudige, maar veelbeteekenende geval, dat de klassieke ekonomisten de onveranderlijkheid der *kapitalistische produktiewijze*, door hen aangezien voor de natuurlijke en beste maatschappelijke inrichting van beschaafde menschen, door hen niet onderscheiden als een systeem van andere systemen, maar beschouwd als de langzaam bereikte, reeds bij de wilden in oervorm aanwezige bekroning van een eeuwenoude ontwikkeling, aangenomen als een onomstootelijke, voor geen diskussie vatbare waarheid, heeft den schrijver niet getroffen. Natuurlijk - want, ondanks al den lof voor de historische school - het feit van veranderende produktiewijzen past in geen der burgerlijke theoriëen, in de sociale evenmin als in de orthodoxe ekonomie.

Dit gewichtigste verwaarloosd, valt de kritiek natuurlijk verkeerd uit. De zwarigheid was niet, dat men aan de regelen der staathuishoudkunde een dwingende macht wilde toegekend zien, maar dat men de produktiewijze eeuwig verklaarde. Deze regelen waren niets anders dan de eischen van de produktiewijze. Het was zeer zeker een onjuiste verwachting, dat men in alle toekomst naar deze regelen zich zou gedragen of niet zonder schade van hen kunnen afwijken. Maar ook de sociale ekonomie zal, al is zij een weinig of zelfs veel voorzichtiger in hare bewoordingen, niet aan deze fout ontkomen. Wij zien het reeds in de afkeuring van het socialisme. Een onbeperkt partikulier initiatief *is* een eisch van het beginnend kapitalisme. Wij, lateren, zien het meer en meer plaats maken voor samenwerking in allerlei vorm. De radikale ekonomisten die nu, juist als de liberale vroeger, van de voorbijgaande eischen des tijds eeuwige regelen maken, dekreteeren de onmogelijkheid van de totale afschaffing van het partikulier initiatief. Had Mr. Treub begrepen, dat de afwezigheid van het besef van een opkomende en weer ondergaande produktiewijze de oorzaak was van het onhoudbaar gebleken absolutisme van de liberale geleerden, dan zou hij

niet in de overeenkomstige fout zijn gevallen. Maar ik zeide reeds dat aan het radikalisme dit besef even vreemd is als aan de liberale school.

En hoe strompelt, na dezen ongelukkigen aanhef, die hem het goede spoor onmiddellijk deed verliezen, onze schrijver nu verder? - Hij ziet voorbij dat althans hierin de oude auteurs volkomen gelijk hadden, dat hunne ekonomische wetten of eischen van de kapitalistische voortbrenging, *de* waarheid behelsden zoolang deze vooortbrenging heerschte. ‘Men had mede te roepen in het koor: Smith is groot en de staathuishoudkundigen zijn zijne profeten,’ zegt Treub van de liberale schrijvers. Welnu, dat is nog even waar als vroeger, en het pleit tegen de sociale ekonomie, dat zij de grootheid van hare voorgangers niet meer weet te waardeeren. Adam Smith *is* groot als de uitvorscher en kenner van de geheimen van het kapitalisme, en zal als zoodanig zijn reputatie nimmer verliezen. Er bestond voor Smith in Nederland en vooral in Engeland een rijke litteratuur over het kapitalisme, zooals het zich in die landen al vroeg had ontwikkeld; en het mag twijfelachtig worden genoemd of Smith eene nieuwe principiëele ontdekking heeft gedaan, eene enkele belangrijke waarheid aan het licht gebracht, die niet reeds eenigermate aan zijne voorgangers bekend is geweest. En zoo is men, meen ik, dicht bij de waarheid wanneer men zegt dat de klassieke ekonomie bij Adam Smith niet begint, maar eindigt.

Zegt derhalve Vissering met zijne door Treub aangehaalde woorden, dat ‘de maatschappelijke betrekkingen opgegroeid - dikwijls ontstaan - (zijn) onder den invloed van verkeerde staathuishoudkundige stelsels’; en dat het ‘nu noodig is ze tot een natuurlijken toestand terug te brengen,’ dan zoeke men de fout niet in eenige ‘zelfgenoegzaamheid aan de geheele ekonomische school der natuurlijke vrijheid, welke Adam Smith en als haar grondlegger erkende, eigen.’ Want, ofschoon wij ook bij Vissering de zonderlinge, ideologische voorstelling vinden dat de maatschappij door de staathuishoudkunde is ingericht, en niet omgekeerd, men mag hem en hun niet verwijten dat zij hoog ingenomen waren met de kennis van de ekonomische eischen van het kapitalisme, zooals zij hen in dit systeem hadden geformuleerd. De tekortkoming lag enkel

hierin dat zij het kapitalisme ten onrechte voor een onveranderlijken natuurvorm der beschaafde maatschappij hielden, maar het was een minder grove vergissing dan die van de sociale ekonomie, welke op hare beurt uitgaat van de onveranderlijkheid van het gelouterde of verbeterde kapitalisme, zooals het nergens in de werkelijkheid bestaat, maar alleen in de hoofden speelt van zijn geavanceerden aanhang.

Neen, 'het gebouw dat zoo hecht en heerlijk opgetimmerd scheen' is wel degelijk tegen 'de mokerslagen' der kritiek bestand gebleken. De Heer Treub schrijft: 'der socialisten.' Dit is een met het overige samenhangend abuis. Het geheel van de liberale ekonomie, als studie van de ontwikkelings-voorwaarden der kapitalistische produktiewijze, beschouwen de socialisten als in hare hoofddeelen onaantastbaar. Ware deze produktiewijze bestemd eeuwig in werking te blijven, dan zouden wij van het gebouw niet gaarne een steentje missen. Marx heeft ons getoond dat het kapitalisme een voorbijgaande faze is en dat de kapitalistische ekonomisten dit evenmin begrijpen wilden als begrijpen konden. Dit demonstreerde hij nader aan de kritiek van de waardetheorie, waaruit hij de kennis van *de waar* afleidde, den vorm die thans alle arbeidsprodukten bezitten. Maar Marx heeft er wel op gepast de 'zelfgenoegzaamheid' van Smith c.s. te kapittelen in den zin van het burgerlijk radikalisme. Hij wist zeer goed dat kapitalistische ekonomie behoort bij kapitalistische voortbrenging; en niet voor *zijne* rekening komt de dwaasheid van een kapitalistische maatschappij te willen behouden en de kapitalistische theorie te verwerpen.

Daarom heeft men het recht te spreken van een door de 'sociale ekonomie' vertegenwoordigden achteruitgang, wijl de oude staathuishoudkundigen opkwamen voor een stelsel, dat den vooruitgang representeerde. Hunne studie van de behoeften der nieuwe produktie was een doorloopende kritiek van de theorie die het handhaven der oude vormen, even zoovele beletselen, voorstond. Het was dus geheel natuurlijk dat althans de meer idealistisch geneigde onderzoekers zich niet bekommerden om de vergankelijkheid van een stelsel, waarvan zij eerst de volle ontwikkeling hadden te bevorderen. Er was, in hun tijd, geen revolutionnaire klasse buiten de hare. Zij hadden slechts een reaktie te bestrijden. Een sterk

geloof aan de voortreffelijkheid van het kapitalisme, aan hun eigen taak als de bevestiging van een systeem dat voortaan het geluk van de menschheid verzekeren zou, was zelfs onmisbaar voor de zegepraal van de revolutie. Terwijl omgekeerd, geen vertoon van nieuwerwetschheid en radikalisme ongedaan kan maken dat de sociale ekonomie, die op hare beurt 'gebouwen' wil stichten op een veel minder vasten bodem dan eertijds de bourgeoisie onder hare voeten had, de strijdbare reaktie tegen de partij is van het proletariaat. Ik weet dat de invloed van die partij en het persoonlijk streven van vele radikalen, een voldoenden waarborg van arbeidersvriendschap opleveren; maar dit neemt niet weg dat de theorie hoofdzakelijk reaktionnair is en het behoud van anti-proletarische instellingen ten doel heeft. En dit is waarom zij, bij de 'orthodoxe school', historisch gesproken, een teruggang is. Beeldspraak voor beeldspraak. Vinden, volgens Treub, in de 'ruïnen' van den ouden 'burcht' nog slechts 'uilen en vleermuizen' herberg, in de duistere luchtkasteelen van de 'socialen', meenen wij, zullen nimmer bewoners worden getroffen dan die fladderen en scheelzien. 'Sic transit gloria mundi', zegt Treub. Maar daarvoor moet men het toch eerst tot gloria hebben gebracht, en dit is, vrees ik, meer dan de 'school' van Treub ooit zal behalen.

De ruimte in dit tijdschrift ter mijner beschikking gesteld, is hiermede gevuld. Ik heb de voorkeur gegeven aan het schetsen van mijne algemeene grieven tegen de denkwijze en ekonomische inzichten in deze brochure ontvouwd, boven de kritiek van onderdeelen, die zonder de generale aanduiding van mijn standpunt wellicht onbegrijpelijk en zeker zonder eenige waarde zou zijn gebleven.

Wenscht, echter, professor Treub op details nader bescheid, dan zal het aan mij niet liggen indien hij onbevredigd mocht blijven. -

F. VAN DER GOES.

Tot tegenweer.

Gaarne maak ik gebruik van de gelegenheid, mij welwillend door de redactie aangeboden, om eenige kantteekeningen te maken op de beide voorafgaande stukken, waarin, van zóó verschillende windstreken uit, wordt aangestormd tegen den inhoud van de redevoering, welke door mij bij de aanvaarding mijner tegenwoordige betrekking werd gehouden.

De heer Van der Goes die zich een parlementair-socialistisch Olympje getimmerd heeft, waarop hij in eigen verbeelding als een Jupitertje troont en van waaruit hij naar links en rechts bliksempjes afschiet en dondertjes doet rollen, die - gelukkig voor de velen die hij treft - meer lachwekkend kriebelen dan kwetsen, laat thans een onweersbui op mij los van niet minder dan vier op mijn geestelijk leven gemunte bliksemslagen met volle muziek van gerommel en geknetter.

Zijn eerste slag dient klaarblijkelijk ter opluchting van zijn impressionabel godengemoed en komt vrij vertaald neer op de aan verstaanbaarheid niets te wenschen overlatende toevoeging: ‘Voor de praktijk en voor de mededeeling van practische zaken ben je (i.e. de ondergeteekende) gaar genoeg, maar voor de theorie, voor de wetenschap ben je te stom.’ Nu, tusschen oude bekenden, als Van der Goes en ik zijn, mag dat wel. Les bons comptes font les bons amis.

Bij zijn slot-bliksempje was mijn waarde vriend zijn beginbliksempje echter al vergeten; want als laatste nagalm van zijn laatsten donderslag verneem ik tot mijne verwondering de uitdaging tot een theoretisch, wetenschappelijk debat, waarin ik - gegeven mijn onwetenschappelijken zin - van elk verweermiddel zou zijn verstoken. Dat is niet netjes,

waarde heer. Zelfs een socialistisch godje (ik wou voor je dat ik kon schrijven een socialisten-godje) daagt iemand die niet schermen kan, niet op den degen uit.

Maar er is nog een tweede reden waarom ik de uitdaging niet aanneem. Ik werp den zin voor theorie en wetenschap van Van der Goes niet zoo ver weg, als hij den mijnen, ook al kan ik bij zijne vele en velerlei beweringen niet altijd elken twijfel aan zijne toerekenbaarheid in mijn binnenste terugdringen. Maar wat mij weerhoudt van het aannemen zijner uitdaging is een gebrek dat hij met de meeste autodidacten gemeen heeft, namelijk dat hij allerlei alledaagsche waarheden als spiksplinter nieuwe, in zijn eigen brein ontloken denkbeelden opdischt. Een debat met zulk een tegenstander is eindeloos en zelfs voor den meest hardnekkigen lezer ongenietbaar. Ik zou dat gebrek hier niet aanroeren, indien het niet strekte tot verklaring van slag III en IV van zijn donderbui.

Onder III schuift hij mij, ‘de groote menigte der burgerlijke geleerden en publicisten van *alle* schakeeringen’, de absurde meening in de schoenen ‘dat de wetenschap de maatschappij heeft gemaakt’, - om eene verheerlijking van de materialistische opvatting van het verloop der maatschappelijke dingen daaraan vast te knoopen. Onder IV word ik op mijn plaats gezet, omdat ik aan Smith en zijn school onrecht deed door te miskennen, dat hun leer in overeenstemming was met de productiewijze van het tijdperk waarin zij ontstond en waarvoor zij had te gelden. ‘De tekortkoming lag enkel hierin dat zij het kapitalisme voor een onveranderlijken natuurvorm der beschaafde maatschappij hielden.’

Nu is het hier zeker de plaats niet om in een uitvoerig debat te treden over het materialisme en de materialistische opvatting der maatschappelijke gebeurtenissen. Ik moet volstaan met de verklaring dat het waarlijk niet nieuwe pleidooi van den heer Van der Goes mij niet heeft overtuigd. De materialistische opvatting is naar mijne meening, eene meening die door velen wordt gedeeld en herhaaldelijk reeds werd uitgesproken, even eenzijdig en daardoor even misleidend als de ‘ideologische,’ welke de heer Van der Goes mij, zonder mijn permissie, opdringt. De meeningen en overtuigingen over maatschappelijke aangelegenheden komen in het menschelijk

brein niet op zonder oorzakelijk verband ook met den toestand der maatschappij waarin de menschen leven, zij worden daar niet geboren als Minerva uit het hoofd van Jupiter, maar omgekeerd is het niet minder waar, dat de maatschappelijke toestanden en verhoudingen mede onder den invloed staan van de daarover in de volken levende meeningen en overtuigingen.

De materialistische opvatting, dat de maatschappelijke toestanden en de economische denkbeelden als oorzaak en gevolg tot elkaar staan, of gelijk Van der Goes het uitdrukt, ‘dat alle staathuishondkundige systemen de ideëele verschijningsvormen zijn van maatschappelijke belangen’ is eenzijdig en derhalve verkeerd. Er bestaat tusschen beide - ik durf het haast niet neerschrijven na de schrobbeering die ik over het woord opliep - eene wisselwerking. Aan de ethische en rechtsovertuigingen invloed te ontzeggen op de wording en de verandering van maatschappelijke toestanden kan alleen hij, die door het standpunt dat hij zich heeft gekozen, zich de mogelijkheid heeft benomen om onbelemmerd rond te zien. Al komt aan ‘de idee’ slechts de tweede plaats toe, al is zij niet de eerste oorzaak, dit neemt haar invloed op de structuur van het maatschappelijk organisme niet weg. Wat er eerst was, het ding of de idee, is een vraagstuk dat thuis hoort in de philosophie, niet in de staathuishoudkunde en zelfs niet in het ruimere gebied der sociologie. Wij staathuishoudkundigen kunnen, indien wij niet in *would-be* geleerd gebazel willen verdwalen, daarachter met gerust geweten een ? laten staan.

Ter geruststelling kan ik den heer Van der Goes bovendien verzekeren, dat er ook wel ‘burgerlijke’ staathuishoudkundigen zijn die begrijpen dat er verband bestaat tusschen de verschillende productie-wijzen en de vorming van maatschappelijke klassen. Ik verwijs hem over dit onderwerp in het bijzonder naar Karl Büchers werkje ‘*Die Entstehung der Volkswirthschaft*’ en Gustav Schmoller's artikel over ‘*das Wesen der Arbeitsteilung und der socialen Klassenbildung*’ in den jaargang 1890 van het door dezen geredigeerde *Jährbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*.

Op het zonderlinge verwijt, dat ik zou hebben vergeten dat de klassieke staathuishoudkunde, zooals Van der Goes haar

liefst noemt, bij haar opkomst en in haar bloeitijd haar raison d'être vond in en gerechtvaardigd werd door het ontwikkelingsstadium waarin de maatschappij zich toen bevond, en dat ik hare tekortkoming niet zocht, daar waar zij is gelegen, namelijk in haar meening, dat het kapitalisme een onveranderlijke natuurvorm zou zijn der beschaafde maatschappij, - op dat zonderlinge verwijt antwoord ik het best en het kortst door een tweetal citaten:

Telkens in mijne rede wees ik op de ‘tekortkoming’ van de klassieke school, dat zij aan hare leerstellingen een te absoluut en te universeel karakter toekende. Op bl. 14 bijv. staat te lezen: ‘Voor ons... is het verschil in uitgangspunt (tusschen het stelsel van Smith en dat van Quesnay) van minder belang dan de tusschen beide stelsels bestaande overeenstemming, welke gelegen is eensdeels in *het absolute van beider karakter, hun zijn van alle tijden en alle landen*, anderdeels enz.’ En waar of wanneer ook de orthodox-liberale staathuishoudkunde door mij werd bestreden, heb ik nooit verzuimd te wijzen op de waarde welke zij bij haar opkomst en in haar bloeitijd had.

Zoo schreef ik op bl. 21 mijner rede: ‘De orthodoxe staathuishoudkunde heeft haar tijd en in haar tijd hare groote verdiensten gehad. Dat zij niet past op toestanden, welke hare grondleggers noch uit ervaring kenden, noch als gevolgen van hare toepassing voorzagen, zal hij die voelt voor historisch onderzoek en historische waardeering, haar zeker niet tot een grief rekenen.’

Voor den heer Van der Goes, die in de staathuishoudkundige systemen niet anders ziet dan het idieele product van maatschappelijke belangen is hetgeen ik in de aangehaalde zinsnede zeg natuurlijk aan den eenen kant te veel, aan den anderen kant niet genoeg. Te veel omdat men aan een ‘staathuishoudkundig systeem’ als noodzakelijke afscheiding van bepaalde maatschappelijke toestanden en belangen zoo min verdienste kan toekennen als men het aan het kind als een verdienste kan toerekenen dat het te bestemder tijd gebaard wordt. Niet genoeg omdat de klassieke liberale staathuishoudkunde als bloot product van bestaande toestanden bij latere toestanden niet passen kón.

Dit verschil in appreciatie is evenwel niets dan een voorbeeld van ons verschil in inzicht omtrent de materialis-

tische en de ‘ideologische’ opvatting der maatschappelijke gebeurtenissen. Ik kan daartoe dus, na hetgeen ik er reeds over zeide, verder het zwijgen doen. Wel meen ik door het laatste citaat mij voldoende te hebben gezuiverd van de blaam, geen eerbied te hebben voor hetgeen vroegere staathuishoudkundigen voor de economische wetenschap deden.

Te meer reden had ik mij tegen dit ongegronde verwijt te verweren, omdat het hoewel met wat andere woorden ook wordt uitgesproken door mijn anderen bestrijder, den heer d'Aulnis. Alvorens tot diens beschouwingen over te gaan, wil ik alleen nog opmerken dat men uit mijn stilzwijgen over het zonderlinge mengelmoes van feitelijke mededeelingen en meer of minder phantastische onderstellingen, dat de heer Van der Goes ‘een stukje geschiedenis’ gelieft te noemen, wel geen bewijs van instemming zal lezen. Ook in het debat zijn zekere grenzen. Ik zal niet zoo onbillijk zijn om het ‘stukje geschiedenis’ met zijne kinderlijk naieve zelfverheffing en zijne niet wel te kwalificeeren beoordeeling van de motieven van allen die het socialistisch geloof nog niet zijn deelachtig geworden, op rekening der materialistische historie-opvatting des heeren Van der Goes te schrijven. Wie zijne denkbeelden niet meer bezit, maar daardoor bezeten wordt, als de heer Van der Goes door het socialisme, dien kan en moet veel vergeven worden.

Mijn andere bestrijder is van een heel ander maaksel; met den heer Van der Goes heeft hij nauwelijks iets gemeen dan dat ook hij graag voor godje speelt. Hij echter laat zijn pen niet gaan, wanneer er een goede zet wil uitschieten, bokkesprongen maakt hij niet; zijn pas is afgemeten; hij wordt niet driftig, maar ‘een woord van ernstig protest’ dat hem ‘plicht’ is, spreekt hij met gepaste gestrengheid in naam der Wetenschap (haast met twee kapitale W's) uit; hij waarschuwt tegen eene schijn-wetenschap ‘die de menigte aantrekt.’

Behalve een hoofdbezwaar, waarop ik straks kom, heeft de heer d'Aulnis, mijn collega uit Utrecht, verschillende bijkomende bedenkingen tegen hetgeen ik bij de aanvaarding van het professoraat in de staathuishoudkunde aan de Amsterdamsche universiteit zeide.

In de eerste plaats treft mij het verwijt dat ik onrechtvaardig ben niet slechts tegenover Pierson - cela va sans dire - maar ook tegenover Malthus, Ricardo en Mill.

Reeds de bloot ter illustratie door mij gebruikte opmerking dat aan de leer van Malthus geen universeele beteekenis is toe te kennen, waar men ziet dat niettegenstaande vooruitgang in welvaart de relatieve nataliteit, het aantal geboorten uit eenzelfde aantal personen in vele europeesche landen teruggaand is - doet hem de wenkbrauwen fronsen.

'Heeft dan Malthus beweerd, dat bij vooruitgang in welvaart de relatieve nataliteit moest toenemen? Hij heeft opgemerkt, dat het tegendeel zeer wel mogelijk is.'

Men moest den heer d'Aulnis niet behoeven te zeggen dat de quintessens van de leer van Malthus is, dat de toenemende verarming der bevolking slechts is tegen te gaan door preventieve of door repressieve middelen tegen toeneming van bevolking en dat het eenige preventieve middel volgens hem kon bestaan in *moral restraint*, sexueele zelfbeheersching, welk middel echter niet voldoende zou zijn om zonder repressieve middelen, zonder honger en ellende en de daaruit voortspruitende groote sterfte te beletten, dat de menschheid zich zou vermenigvuldigen buiten de grenzen harer materieele bestaansvoorwaarden. Wat Malthus hierin betreurenswaardig of verblijdend achtte, doet aan de meerdere of mindere juistheid van zijn leer niets af.

Ter staving van hetgeen ik hier zeg over den inhoud der leer van Malthus kan ik mij beroepen op eene autoriteit die door den heer d'Aulnis wel niet zal worden gewraakt. In zijn *Leerboek der Staathuishoudkunde*, deel II, bl. 117, zegt de heer Pierson over den inhoud van die leer: 'Moral restraint, zelfbeheersching op sexueel gebied, ziedaar het eenige voorbehoedmiddel tegen verarming der menschheid, *en daar dit middel weinig wordt te baat genomen*, het minst onder de arbeiders-klasse, *heeft de ellende*, die men alom waarneemt, (volgens Malthus) *geene andere verklaring meer noodig*.' En op bl. 118/20: 'de leer van Malthus... heeft dit tot inhoud: *indien de bevolking zoo snel aangroeide als geschieden zou, wanneer bij te sterken aanwas de sterfte niet toenam, zou het gemiddeld inkomen van elk individu al kleiner en kleiner worden*.'

Nog zonderlinger is de kastijding welke de heer d'Aulnis

mij toedient, naar aanleiding van hetgeen ik zeide over de bekende grondrente-theorie van Ricardo. Kort weergegeven komt hetgeen ik terloops daarover opmerkte, hierop neer. Die theorie geeft eene voldoende verklaring van de stijgende grondrente in en om groote steden; op de grondrente - de pachtwaarde van landerijen werken zóó verschillende oorzaken, - daar moet voor de theorie zóóveel als gelijkblijvend worden aangenomen wat in werkelijkheid niet gelijk blijft (concurrentie van buiten, stand der landbouwwetenschap, wijze en soort van cultuur enz.), dat zij ter verklaring van hetgeen in werkelijkheid gebeurt, weinig verder brengt. Waar wij de theorie zuiver of althans tamelijk zuiver in werking zien, daar worden de eigenaars - zooals zij ons leert - slapende rijk, daar bestaat derhalve voor den Staat aanleiding om maatregelen te treffen, opdat het door den eigenaar niet verdiende voordeel aan de gemeenschap kome.

En wat voegt de heer d'Aulnis mij naar aanleiding hiervan nu toe? Hij stelt het voor, alsof ik Ricardo's theorie aanviel juist ter zake van die gronden, de bouwgronden in en om zich uitbreidende steden, ten aanzien waarvan ik mij op haar beriep. Het moet toch ook tot den heer d'Aulnis kunnen doordringen, dat men eene theorie *in haar algemeenheid* van weinig waarde kan achten, en toch hare beteekenis kan erkennen en hare verklaring kan aanvaarden voor één of enkele categoriën der gevallen, waarvoor zij werd gesteld.

Aan Stuart Mill heb ik nog meer misdreven. Ik heb hem - altijd volgens den heer d'Aulnis - gerangschikt onder zelfgenoegzame individualistische economisten. Zou het - mag ik vragen - geen aanbeveling verdienen als wij, hoe ver wij ook van gevoelen mogen verschillen, elkaar niet van al te groote onkunde verdachten? Ik zou het een student op een candidaats-examen in de rechtswetenschap tot een ernstigen grief rekenen als hij van Mill en zijn werken een zóó zonderlinge voorstelling had, als de heer d'Aulnis bij mij veronderstelt. Het is - ik zou haast zeggen aan ieder beschaafd mensch - bekend, dat Mill socialistische neigingen heeft gehad, die ook blijkens zijne autobiographie in zijn latere leven sterk zijn toegenomen. Wat de heer d'Aulnis zegt over Mill's gevoelen omtrent staatsexploitatie van spoorwegen enz. is heusch geen nieuwtje; hij had er wel kunnen

bijvoegen, dat Mill zelfs zoo ver is gegaan van in het belang der volkswelvaart bijv. ook beperking van het erfrecht in de rechte lijn tot een bij de wet te bepalen maximum te bepleiten. Juist het feit, dat een zoo zelfstandig denker als Mill zijne waarde-theorie, welke geheel binnen het kader der orthodoxe individualistische staathuishoudkunde ligt, zóó compleet en zóó onverbeterlijk kon achten als hij deed, is een buitengemeen teekenend staaltje van onbeperkt geloof in de leerstellingen der klassieke school en alleen als zoodanig werd er door mij gebruik van gemaakt.

Wat de heer d'Aulnis mij verwijt naar aanleiding van mijn oordeel over Pierson's Leerboek der Staathuishoudkunde, laat ik voor het oogenblik rusten; ik kom daarop zoo aanstonds terug, ook in verband met het dezer dagen verschenen stuk van den heer G.M. Boissevain in ‘de Economist’

Vóór ik tot de hoofdzaak van het ‘ernstige protest’ des heeren d'Aulnis overga, moet ik nog een oogenblik stilstaan bij hetgeen hij schrijft over concessie of exploitatie door de overheid van gasfabrieken, waterleidingen enz. Wat de heer d'Aulnis omtrent de Amsterdamsche gasconcessie zegt, ga ik met stilzwijgen voorbij, 1°. omdat thans de tijd nog niet gekomen is om het debat over die kwestie te heropenen en 2°. omdat de heer d'Aulnis in elk geval van deze aangelegenheid te weinig heeft kunnen kennis nemen, dan dat een vruchtbaar debat daarover met hem mogelijk zijn zou. Niemand heeft aan de Amsterdamsche raadsleden gevraagd op grond eener theorie over te gaan tot naasting der gasfabrieken; de heer d'Aulnis leze er de stukken maar eens op na. De kwestie der Amsterdamsche gasfabrieken, welke de heer d'Aulnis er met de haren bij sleept, is trouwens ter illustratie van de keuze tusschen concessie of eigen exploitatie zoo ongeschikt mogelijk. Want het loopt daarbij over geheel iets anders, namelijk of de prijs die men bij naasting der gasfabrieken betalen moet om te ontkomen aan de schadelijke gevolgen van verschillende algemeen als nadeelig voor de gemeente erkende bepalingen van de in 1883 verleende gasconcessie, - betalen moet m.a.w. als boete voor de fout bij het *verleenen* der bestaande concessie gemaakt, al dan niet te hoog is te achten.

Ook wat de heer d'Aulnis zegt over concessies of exploitatie van overheidswege in het algemeen laat ik rusten. Zijne

onderstelling dat ik, sprekende over overheidsexploitatie van monopolistische bedrijven, eerst zou hebben vergeten, dat er ook nog concessionarissen in de wereld zijn, is - ik verzeker het hem in gemoede - onjuist. Ik heb in mijn wethouderlijk leven te veel geconcessionarist, om het bestaan van deze ondernemers ook maar een oogenblik te kunnen vergeten. Wie van concessies wat meer weet dan er in boekjes van te lezen staat, wie in het bijzonder eenige jaren van nabij gezien heeft, wat het zeggen wil om tegen te gaan dat minder duidelijke bepalingen der eenmaal gegeven concessie - en welke concessie heeft zulke minder duidelijke bepalingen niet? - door den concessionaris in het nadeel der gemeenschap uitgelegd worden, welk een moeite het in het algemeen kost om bij de uitvoering der concessie het gemeenschapsbelang behoorlijk te doen behartigen waar dit met het financieele belang van den conessionaris niet strookt, zal het beroep op het redmiddel der ‘concessie op bezwarende voorwaarden’ wel minder krachtig vinden dan de heer d'Aulnis klaarblijkelijk doet.

Ik mag echter niet nalaten de aandacht te vestigen op de verklaring van den heer d'Aulnis, dat hem ‘in het werkelijk leven geen voorbeeld’ bekend is van geheel ‘parallel loopende belangen’ tusschen concessionaris en concessie verleenende gemeenschap. Al verwondert mij die erkentenis allerminst, het kan geen kwaad dat van die zijde de strijd van belang tusschen concessiegever en concessionaris, van het oogenblik af dat de concessie verleend is, openlijk wordt uitgesproken.

Over de kostelijke noot, die de heer d'Aulnis aan zijne concessie-zinsneden toevoegt, slechts een paar woorden. Daarin stelt mijn geachte collega mij de netelige vraag, hoe ik weet dat ‘particuliere industrieelen voordeel plegen te zoeken voor zich zelve?’ Wel, dat weet ik hieruit, omdat ondernemingen die geen voordeel zoeken voor zich zelve, geen industrieele ondernemingen zijn maar liefdadigheids-instellingen. ‘Met het wezen van den mensch’, dat de heer d'Aulnis hier zonderling genoeg ter sprake brengt, heeft dit niets te maken. Er zijn wel ondernemingen die geen voordeel zoeken voor zich zelve, maar zulke ondernemingen rangschikt men niet onder de industrieele ondernemingen, niet onder de bedrijven in den technischen zin van het woord. Als de heer d'Aulnis mij niet mocht gelooven, raad ik hem den titel van het burgerlijk

wetboek over maat- of vennootschappen - concessionarissen zijn in den regel, om niet te zeggen altijd, vennootschappen - er maar eens op na te lezen.

En nu het hoofdbezwaar.

De sociale economie, welke door mij wordt voorgestaan, is - volgens den heer d'Aulnis - ‘veeleer een praktijk dan eene wetenschap. Zij huldigt dezelfde richting als de vroegere Praktische Staathuishoudkunde, doch zij overdrijft de fouten van deze.’ Wat hij hiermede bedoelt, is duidelijk uit één der eerste zindneden van zijn critiek. ‘Het geldt de vraag of het mogelijk is eene wetenschap op te bouwen, welke rechtstreeks een wetboek is voor de praktijk der staatkunde.’

Wat ik zou willen, is dan de wetenschap der staathuishoudkunde tot zulk een wetboek voor de praktijk der staatkunde te maken, en de kritiek des heeren d'Aulnis is er in hoofdzaak op gericht de verkeerdheid van zulk een streven duidelijk te maken.

Ware het mij nu alleen om Rechthaberei te doen, dan zou ik ten aanzien van dit hoofdbezwaar van mijn tegenstannder uit de bisschopsstad kunnen volstaan met het antwoord: toon mij eerst aan, waar ik in de rede welke gij critiseert, van die opvatting heb blijk gegeven; eerst wanneer gij daarin zijt geslaagd - en gij kunt daarin niet slagen - zal voor mij de tijd zijn gekomen tot repliek. Maar ik gebruik de mij hier geboden gelegenheid liever tot het geven van ophelderingen, waar die blijkens de tot mij komende critiek gewenscht zijn, ook al heeft die critiek zelve geen grond.

De heer d'Aulnis kan gerust zijn. De staathuishoudkunde te maken tot een wetboek voor de praktijk der staatkunde of eene herleving van de oude en verouderde practische staathuishoudkunde ligt noch in mijne bedoeling noch in die van andere beoefenaren der sociale economie. Deze heeft geen regelen te stellen voor hetgeen de staatsman in bepaalde gevallen heeft te doen, maar zij heeft mede te werken tot de algemeene vorming ook van den aanstaanden staatsman door hem te leeren, dat bij het overwegen van maatregelen van staatsmanskunst, voor zoover zij beoogen invloed te oefenen op de materieele volkswelvaart, te rade moet worden gegaan met het licht dat de staathuishoudkunde over de van den overwogen maatregel te verwachten gevolgen kan ver-

spreiden. Dat dit geheel iets anders is dan een wetboek voor de praktijk der staatkunde te willen samenstellen, waarin de staatsman slechts het op zijn geval betrekking hebbende artikel had op te slaan, om te weten te komen wat hem te doen staat, is zóó zonneklaar, dat alleen zij het verschil tusschen het een en het ander niet begrijpen, die het niet begrijpen willen. Oost-indisch dooven tot hooren te brengen, is een onbegonnen werk.

Ik verschil echter in zoover van den heer d'Aulnis, dat hij de taak van de wetenschap der staathuishoudkunde m.i. te beperkt omschrijft, waar hij zegt: ‘zij trachte te verklaren, inzicht te geven in het samenstel der dingen, niet voor te schrijven, niet te bevelen.’ Dat de wetenschap der staathuishoudkunde in de eerste plaats heeft te verklaren, inzicht heeft te geven in het samenstel der dingen welke op haar terrein gebeuren of gebeurd zijn, daarover zijn wij het allen eens, en ik meen dat de historisch-evolutionistische school, waaronder ik mij rangschik, haar taak ten dezen aanzien zeker niet lichtvaardiger opvat dan de orthodox-liberale school deed.

Te beperkt is zijne omschrijving van de taak der staathuishoudkunde, waar hij haar het karakter van voorschrijvende wetenschap geheel ontzegt. Zeker, de staathuishoudkunde mag en kan zich niet verbeelden te kunnen voorschrijven, welke maatregelen in de praktijk der staatkunde in ieder voorkomend geval zijn te nemen. Dit spreekt zoo van zelf, dat het waarlijk de moeite niet loont, er veel woorden over te verspillen. Maar de staathuishoudkunde is wel een voorschrijvende wetenschap in dezen zin: dat zij van de praktijk der staatkunde verlangt, dat bij het overwegen van hetgeen de wetgever ter bevordering der materieele volkswelvaart heeft te doen of na te laten, de resultaten van haar wetenschappelijk onderzoek niet als waardeloos voor de praktijk ter zijde gesteld, maar integendeel tot richtsnoer genomen zullen worden. En deze taak als voorschrijvende wetenschap zal de staathuishoudkunde beter kunnen vervullen, naarmate zij hare leerstellingen minder meent te kunnen putten uit de abstracte logica en meer doet steunen op nauwkeurig onderzoek der maatschappelijke toestanden in het verleden en in het heden. Naarmate zij in de kennis der economische werkelijkheid in een bepaalde maatschappij dieper doordringt, zal hetgeen zij

leert ook veiliger tot leiddraad genomen kunnen worden bij het bepalen der richting waarin de vooruitgang van die maatschappij in de toekomst moet worden gezocht.

Ik mag niet nalaten den heer d'Aulnis, die mij op dit punt heenwijst naar Pierson van 1878, een paar zinsneden uit Pierson van 1896 in herinnering te brengen. ‘Geen schrijver heeft de economische werking van muntstelsels, stelsels van grondbezit, van handelspolitiek verklaard, zonder de uitkomsten zijner verklaring in zekere regels te belichamen. En waarom zou men dit nalaten, daar deze regels nooit iets meer zijn of kunnen zijn dan de samenvatting der verkregen uitkomsten? De hoofddwaling van hen, wier meening wij bestrijden, is dat zij dit laatste vergeten hebben. De staathuishoudkunde zou ons leeren wat *is*, de economische politiek, wat *geschieden moet*. Wat geschieden moet? Mag ooit de economist zich vermeten den wetgever voor te schrijven, wat hij moet doen? Het is duidelijk, dat die zoogenaamde voorschriften nooit verder kunnen reiken dan tot het volgende: gegeven, dat de staat de stoffelijke belangen tot richtsnoer wil nemen, moet hij zich alzóó gedragen. Maar zulk een uitspraak is slechts te motiveeren door een algemeene economische wet in herinnering te brengen en in het licht te stellen, hoe zulk een wet in een bepaald geval werkt... Zijn deze beschouwingen juist, dan is de gangbare voorstelling, die de taak der economische wetenschap doet bestaan in het aangeven der regels, welke de menschheid in het belang harer stoffelijke welvaart moet naleven... niet dermate van de waarheid verwijderd als soms wordt beweerd. Licht te doen opgaan over practische onderwerpen, betrekking hebbende op de stoffelijke welvaart, is inderdaad het einddoel, waarmede de staathuishoudkunde wordt beoefend, en het heeft aan hare ontwikkeling nooit schade toegebracht, veeleer prikkel en voedsel gegeven, wanneer op dat einddoel werd gelet.’ (*Leerboek* 2e dr. I, bl. 7/8.)

De heer d'Aulnis zal na de herlezing dezer regelen wel erkennen, dat hij zich op dit punt ten onrechte op Pierson tegenover mij beriep. Pierson is het niet alleen ten aanzien van de verwerping der staathuishoudkunde als voorschrijvende wetenschap met den heer d'Aulnis geheel oneens; hij gaat - hoewel ik hier in hoofdzaak met hem medega - ook mij te ver, want met zijn betoog worden de ‘pocket formu-

las', de pasklare recepten der oudere school - die ik zeker niet minder ver wegwerp dan de heer d'Aulnis - weer binnen gesmokkeld. Doch *dit* verschil tusschen Pierson en mij ligt niet in een afwijkend gevoelen over de taak der staathuishoudkunde als voorschrijvende wetenschap, maar in ons verschil in appreciatie van wat hij noemt 'algemeene economische wetten' en wat voor mij hoogstens zijn regelen die niet algemeen zijn, noch het karakter van wetten, van natuurwetten hebben.

Vóór ik hiervan afstap, wil ik ter verduidelijking van mijn standpund ten aanzien van deze kwestie nog een paar zinsneden aanhalen uit het opstel over 'De Staat en het eigendomsrecht' dat ik in het vorige voorjaar in de 'Vragen des Tijds' plaatste: 'Geeft de historisch-evolutionistische beschouwing der maatschappij - zoo vroeg ik daar - den staatslieden, die toch een leidend beginsel niet kunnen missen, tenware zij het schip van staat zouden willen sturen zonder kompas, een leidend beginsel niet in handen? Zij doet dit wel, al ontslaat het beginsel dat zij stelt niet van de zorgvuldige beoordeeling van elke concreete vraag op staatsrechtelijk gebied. In dit opzicht staat zij bij de meer absolute theoriën, die schijnbaar voor elk voorkomend geval het recept in gereedheid hebben, trouwens niet achter. In de staatsmanskunst komt men er met algemeene stellingen niet alleen, hoe die stellingen ook luiden mogen.' En nadat ik in dat opstel uit het daar geleverde betoog de volgende conclusie had getrokken: 'De Staat heeft te streven naar gelijkheid in de ontwikkelingsvoorwaarden zijner leden; moet hij bij dit streven individueele rechten aantasten, dan is hij daartoe ten volle gerechtigd, omdat die rechten doordien zij aan de gelijkmaking der ontwikkelingsvoorwaarden in den weg staan, niet meer dan individueele voorrechten blijken te wezen, die voor het hoogere belang, het hoogere recht der gemeenschap hebben te wijken;' voegde ik daaraan de volgende opmerking toe: 'Om misverstand te voorkomen, wordt er hier nogmaals op gewezen, dat bij het in toepassing brengen van het gestelde beginsel met historisch geworden toestanden dient rekening gehouden te worden. Werd dit verzuimd, vergat het staatsbestuur bij het beoordeelen van een te nemen maatregel dat het gestelde beginsel wel richt-

snoer van zijn handelen behoort te wezen, maar niet ontslaat van het wikken en wegen, welke in de lijn van het gestelde beginsel liggende maatregelen wel en welke niet passen voor de bestaande maatschappelijke toestanden; voor welke hervormingen m.a.w. het volk wel, voor welke het niet rijp is; - dan zou het wel is waar aan de verwezenlijking van het beginsel der gelijkheid van individueele ontwikkelingsvoorwaarden naderbij zijn gekomen, maar het zou door, bij den bereikten graad van maatschappelijke ontwikkeling met passende grenzen aan den eigendom of aan de persoonlijke vrijheid te stellen, de mogelijkheid van beheersching der stoffelijke wereld binnen engere grenzen beperken, dan waarin zij door dien graad van maatschappelijke ontwikkeling was besloten; m.a.w. het zou, den maatschappelijke vooruitgang willende bevorderen, dezen tegenhouden.'

Hiermede kan ik ten aanzien van dit belangrijke punt volstaan. Wat men ook tegen mijne opvatting der staathuishoudkunde moge aanvoeren, ik vertrouw mij voor het vervolg te hebben gevrijwaard tegen het verwijt, als zou ik de staathuishoudkunde willen maken tot een stel recepten voor de praktijk der staatkunde. Al wat de heer d'Aulnis tegen zulk een streven aanvoert, gaat derhalve langs mij heen.

Hij begaat bovendien de zonderlinge fout van het willen maken der staathuishoudkunde tot een receptenboek voor den staatsman af te leiden uit het zoeken van verband tusschen staathuishoudkunde, moraal en recht. 'In het buitenland hebben de beste schrijvers zich wel er voor gewacht zulk een mengelmoes aan hun lezers aan te bieden. Waarschijnlijk weten zij maar al te goed wat de uitkomst eener dergelijke methode van vermenging zou zijn: bij een reeks onsamenhangende onderwerpen zou aan beschouwingen over het Recht en aan hoogst subjectieve opvattingen van moraal het leeuwendeel worden toegekend en zouden *de eigenlijke economische waarheden* (ik cursiveer) enkel broksgewijs, zonder onderling verband, vluchtig worden te pas gebracht.'

Ik weet niet op wie de heer d'Aulnis met dit en dergelijke zinnetjes, waarvan zijn stuk wemelt, indruk wil maken, daar de onderstelling dat zij op de 'menigte' berekend zouden zijn, van den aanvang af is buitengesloten; en ik begrijp al evenmin hoe het er in de bibliotheek van mijn

Utrechtschen collega uitziet, want ik kan bijna geen werk uit den nieuweren tijd over staathuishoudkunde, in het bijzonder geldt dit van duitsche werken, opslaan, zonder op het verband, waarop ook door mij gewezen werd, opmerkzaam te worden gemaakt. Ik zal de lezers niet vermoeien met opsomming van een aantal werken en verhandelingen. Genoeg dat 1°. Ad. Wagner een groot gedeelte van het eerste deel zijner '*Grundlegung der Politischen Oekonomie*' wijdt aan eene analyse der motieven in het economisch handelen en deze daarbij verdeelt in egoistische en onegoistische motieven. Het onegoistische, dat hij even goed binnen den kring zijner 'Grundlegung' trekt als de egoistische motieven, omschrijft hij als 'Trieb des inneren Gebots zum sittlichen Handeln, Drang des Pflichtgefühls und Furcht vor dem eigenen inneren Tadel (vor Gewissensbissen), en dat 2° deze zelfde schrijver het geheele tweede stuk van zijn groot werk, welk stuk bijna 600 bladzijden beslaat, wijdt aan de behandeling van Volkswirthschaft und Recht, besonders Vermögensrecht.'

Nu wil ik mijn Utrechtschen collega gaarne zijne meening gunnen dat Wagner, wiens werk vrij algemeen gerangschikt wordt onder het hoogste wat Duitschland in den nieuweren tijd op staathuishoudkundig gebied heeft voortgebracht, daarin niets aanbood dan een mengelmoes van onsamenhangende onderwerpen, waarbij 'de eigenlijke economische waarheden' (zou de heer d'Aulnis mij misschien willen zeggen, waar die te krijgen zijn?) slechts vluchtig worden te pas gebracht; ik betwijfel eenigszins of die meening door velen zal worden gedeeld.

Neen, zegt de heer d'Aulnis, de ware wijze van behandeling der staathuishoudkunde is die van Pierson. 'Verre van mij om het euvel te duiden aan schrijvers, gelijk Adam Smith en Stuart Mill en N.G. Pierson, dat zij in hunne omvangrijke werken zich menigmaal aan de behandeling ook van praktische vragen hebben gewaagd: doch de bladzijden, in welke zij dit doen, dragen dan het karakter van uitweidingen, toevoegsels aan het algemeen betoog, invoegingen in het algemeene kader.'

De heer d'Aulnis wijst hier, zonder het te willen, op een karaktertrek van het werk van Mill, die min of meer ook is weer te vinden in dat van Pierson. Mill heeft in zijn econo-

misch werk, waaraan wel niemand groote waarde ontzeggen zal, zich in het algemeen gehouden aan de methode en de beginselen van de klassieke liberale school; zijne socialistische gezindheden hebben niet gevoerd tot een in beginsel en aanleg van de individualistische leer afwijkend boek, en hierdoor krijgen verschillende hoofdstukken, waaruit die socialistische gezindheid spreekt, het karakter van uitweidingen, toevoegingen die eigenlijk buiten het wetenschappelijk onderzoek om gaan. In veel mindere mate - want de heer Pierson heeft geene socialistische neigingen - is dit het geval met het werk van dezen; maar toch eenigermate geldt hiervan hetzelfde. Ook hij gevoelt zich door het strenge individualisme niet meer geheel bevredigd, zonder zich in de behandeling van zijn stof daarvan te kunnen losmaken. Daardoor heeft zijn werk iets onsamenhangends, iets niet uit één stuk gekregen en daardoor wordt het aan den heer G.M. Boissevain (zie diens stuk in De Economist van Januari 1897 over mijne inaugureele oratie) gemakkelijk gemaakt, plaatsen uit de geschriften van Pierson aan te voeren, die schijnen te bewijzen, dat ik in mijne karakteristiek van de hoofdtrekken van diens wetenschappelijke staathuishoudkunde ‘mank ga aan grove onjuistheid.’ Die plaatsen bewijzen niets tegen het onomstootelijke feit dat Pierson's werk - behoudens verschillende buiten de eigenlijke wetenschappelijke kern staande uitweidingen en toevoegingen - behoort tot de oude liberale school. Wanneer de verbolgenheid over het feit, dat een jongere beoefenaar der staathuishoudkunde onomwonden zijn inzicht over het eenzijdige en verouderde van Pierson's wetenschappelijk standpunt durft zeggen, zal zijn bedaard, zal misschien zelfs de heer Boissevain er nog wel toe komen eenige waarde toe te kennen aan eene in het belang van vrij wetenschappelijk economisch onderzoek hier te lande hoog noodige critiek, welke hem nu nog vervult met den afschuw en den weerzin, dien een geloovige gevoelt voor heiligschennis.

De heer Boissevain doet echter meer, dan mij van ‘grove onjuistheid’ betichten. Hij tracht aan te toonen, dat mijn standpunt in vergelijking met dat van Pierson het oudere en verouderde is. Wat zal hij zich bij die vondst in de handen gewreven hebben van pleizier! Hij gaat te werk

volgens eene altijd zwakke en zelden tot goede resultaten leidende methode, namelijk een beroep op autoriteiten. In de eerste plaats komt Prof. Nicholson in het vuur. Volgens dezen begint de staathuishoudkunde na een tijdperk van lichte aberratie weer terug te keeren tot het oude, klassieke standpunt. Het is best mogelijk dat Nicholson dat heeft beweerd, maar zijn uitspraak beteekent daarom al heel weinig, omdat hij zelf wel een der meest overtuigde aanhangers is der orthodoxe school onder de thans levende staathuishoudkundigen. In zijne voor enkele jaren verschenen brochure over '*Historical Progress and Ideal Socialism*' gaf hij o.a. als zijn gevoelen te kennen dat 'de geheele loop der geschiedenis bewijst dat de thans erkende functies van den Staat meer dan voldoende zijn voor de beperkte krachten der regeeringen.' Ik betwijfel of het standpunt van Nicholson zelfs aan de heeren Boissevain en Pierson niet vrij wat graden te ouderwetsch zou zijn; maar dan is het beter zulk een autoriteit maar stilletjes thuis te laten. Ook Nicholson gelooft natuurlijk licht, wat hij zoo vurig zou wenschen.

In de tweede plaats brengt de heer Boissevain den bekenden engelschen economist Marshall en - ik kon mijn oogen nauwelijks gelooven - ook den niet minder bekenden berlijnschen hoogleeraar Wagner tegen mij in het strijdperk. Nu zou het mij - dat weet de heer Boissevain even goed als ik - uiterst gemakkelijk vallen om autoriteiten tegen autoriteiten te stellen; maar ik zal mij daarvan onthouden.

Ik raad den lezers van 'de Gids', welke de kwestie daartoe voldoende interesseert, eenvoudig aan om de twee bladzijden die de heer Boissevain uit het werk van Marshall in de Economist overneemt, met aandacht te lezen, zonder zich te laten influenceeren door de commentaar, welke de heer Boissevain daaraan toevoegt, en zich daarna af te vragen welk bewijs daaruit is te putten voor of tegen het standpunt dat door Pierson of door mij wordt ingenomen.

Maar opkomen moet ik tegen de voorstelling als zou Pierson's standpunt steun vinden bij Wagner. Door zulk een voorstelling - al geschiedt zij geheel te goeder trouw - wordt het lezend publiek, dat der zake niet voldoende kundig is om zich een zelfstandig oordeel te kunnen vormen, door gescherm met groote namen op een dwaalspoor geleid.

Niet om den heer Boissevain na te volgen in zijn weinig aanbevelingswaardig bedrijf om te bombardeeren met namen (ook Charles Gide, een der meest vooruitstrevenden en van het individualistisch standpunt meest afwijkenden onder de fransche economisten wordt mij naar het hoofd gegooid), maar alleen ter staving van de ernstige grief die ik naar aanleiding van de autoriteiten met wie hij kaatst, tegen zijn artikel in de Economist heb, geef ik ten slotte de volgende aanhaling uit Wagner's *Grundlegung*, 3e druk, I, blz. 22-23: ‘Alles samenvattend kom ik tot deze slotsom: het punt, waarom zich in de staathuishoudkunde als eene ware sociale economie, en in het bijzonder in de grondslagen daarvan, alles draait, is de oude vraag van de verhouding van den individu tot de gemeenschap, van de combinatie van het individueele- en het sociale beginsel in de maatschappelijke en economische rechtsorde en organisatie..... Het socialisme overdrijft het ééne, het economische individualisme het andere beginsel. *De onbevooroordeelde wetenschap en de rationeele economische praktijk en politiek hebben beide eenzijdigheden te vermijden, maar te gelijk te erkennen dat het sociale beginsel het overheerschende is en behoort te wezen*.’

Staat Pierson werkelijk aan Wagner's zijde, dan hebben wij weldra een allernieuwsten, van top tot teen omgewerkten druk van zijn Leerboek der Staathuishoudkunde te verwachten.

Gaarne zal ik den eenmaal aangevangen strijd over de grondslagen der staathuishoudkunde en het standpunt dat men daarin heeft in te nemen, ook met den heer Boissevain voortzetten, maar ik moet hem dan vriendelijk verzoeken:

1e. dat hij voortaan een ondergeschikte bijzaak, de vraag of de heer Pierson in zijn Leerboek al dan niet is medegegaan met de evolutie, welke in de wetenschap der staathuishoudkunde is waar te nemen, niet tot hoofdzaak make, en 2e. dat hij in het vervolg den strijd voere met *argumenten* en niet met van rechts en links bijeengescharrelde *namen*.

M.W.F. TREUB.

Assyrisch.

‘Daarom noemde men haren naam Babel, want aldaar verwarde Jahwe de spraak der gansche aarde.’

Deze woorden besluiten in Genesis het bekende verhaal van den torenbouw, van de menschen die één van taal uit tichels en asfalt een stad en toren bouwden in de vlakte van Sinear en daardoor de ontevredenheid opwekten der godheid, die nederdaalde en verwarring bracht in hun spraak.

Geen wonder dat een dergelijke legende ontstond en door de Joden gebruikt is om de veelheid der talen en volken te verklaren, want Babylonië bezat voor eeuwen een zeer gemengde bevolking, die wel aanleiding tot zulk een voorstelling kon geven. De Babyloniër van semietischen stam sprak anders dan de Arameër bij de kust van den Perzischen golf en hun beiden klonk de vreemde taal der Chaldeën wonderlijk in de ooren, niet minder vreemd dan de taal van den Kassiet, die eenmaal over hen heerschte of van den naburigen Elamiet, die beurtelings bondgenoot en vijand was. Toen in Cyrus' dagen het Perzisch zich nog bij deze rijke verscheidenheid voegde, had de joodsche balling ruimschoots gelegenheid te meenen dat de plaats gevonden was, van waar de geheele menschheid zich eens over de aarde had verspreid.

De laatste tientallen van jaren hebben ons beter bekend gemaakt met dit oude centrum van beschaving, waarvan wij vroeger niets konden weten dan wat de grieksche schrijvers en het Oude Testament ons mededeelden. Sinds 1850 hebben opgravingen in het gebied van het oude assyrisch-babylonische rijk een menigte documenten aan het licht gebracht in zoo-

genaamd spijkerschrift geschreven en hierdoor zijn wij in staat de geschiedenis van dit rijk uit de oorkonden der Assyriërs zelve te bestudeeren. De volgende mededeelingen over den aard en de resultaten dezer studiën mogen dit vak van wetenschap aan de aandacht onzer landgenooten aanbevelen.

I.

Reeds sinds de 17de eeuw kende men opschriften in spijkerschrift die te Persepolis waren gevonden en in het begin dezer eeuw slaagde de Duitscher Grotefend er in enkele koningsnamen te ontcijferen. Hierop voortbouwend, gelukte het na jaren deze teksten geheel te verklaren. Zij zijn geschreven in perzische taal met een alfabeth van 40 teekens, die gevormd worden door combinatiën van wigvormige strepen.

Toen men zoover was wist Henry Rawlinson een opschrift te copiëeren dat reeds lang de aandacht had getrokken. Ver boven den beganen grond ziet men in Medië op de hooge rotsen van Bihistoen een reusachtige inscriptie gegrift en reliëfs met groote figuren van een koning met zijne gevangenen. In 1835-37 vervaardigde hij hiervan met groote volharding papierafdrukken, een moeielijk werk in deze eenzame streek. Het bleek dat men te doen had met een opschrift in drie schriftsoorten gesteld. Een daarvan was bekend, het was het perzisch spijkerschrift waarvan wij zooeven spraken. Een der beide andere soorten moest wel Babylonisch zijn, want op monumenten die de fransche consul *Botta* kort daarop uit Babylonië naar het Louvre kon zenden, vond men gelijksoortige teekens. Zoo werd de Bihistoenrots voor het Assyrisch-Babylonisch wat de steen van Rosette voor 't Egyptisch was.

Het was er verre van dat men nu op eenmaal al de geheimen van de nieuw ontdekte taal ontsluierd zag. Men verwachtte een taal te vinden die op alfabetische wijze werd geschreven en stuitte hierdoor telkens op bezwaren. Men kwam eerst op den goeden weg toen men begreep dat de teekens niet één letter aanduiden, doch een geheele lettergreep weergeven.

Lijsten van teekens, die onder de documenten werden gevonden, boden grooten steun. Men zag nu dat men met een

semietische taal te doen had en uit de verwante talen kon men dikwijls opmaken welke beteekenis een zeker woord ongeveer moest hebben. De schaduwzijde van deze ontdekking was dat zich van vele onderzoekers een geestdrift meester maakte, die niet altijd bevorderlijk was aan de juistheid en bezadigdheid der gevolgtrekkingen. Op historisch gebied meende men groote onthullingen over de israelietische geschiedenis te zullen ontvangen, op taalkundig gebied geloofde men het 'sanskriet der semietische talen' ontdekt te hebben.[1)] Gedurende jaren heeft dit enthousiasme nadeelig gewerkt op den gang der studiën. Thans echter ziet men in, dat alleen systematisch werken ons verder kan brengen en, al zijn de fantazieën nog niet geheel verdwenen, het meerendeel der gepubliceerde onderzoekingen is toch naar wetenschappelijke methode bewerkt.

De opgravingen, die een schat van documenten naar Europa voerden, zijn door Engelschen en Franschen verricht. Het is een kostbaar en moeielijk werk. In de licht golvende landen van Tigris en Eufraat verheffen zich tal van heuvels waarin men hier en daar nog de sporen van oude muren kan zien. Door de goede zorgen der Turksche regeering zijn deze streken geheel verwaarloosd en de bevolking is den zoekenden 'ongeloovige' niet altijd vriendelijk gezind. In de ruïnenheuvels moeten mijnen worden gegraven, een werk dat veel arbeidskrachten vordert en niet altijd resultaten oplevert. De beelden en reliefs hebben afmetingen die het vervoer daarvan zeer bezwaarlijk maken, vooral met de geringe hulpmidelen die ten dienste staan. In 1858 b.v. zijn alle vondsten der fransche expeditie in de diepten van den Tigris verdwenen. Het schip dat ze zou overvoeren was slecht gestouwd en sloeg om.

Een van de belangrijkste vondsten was die van Hormuzd Rassam, die in 1854 in de ruïnenheuvel van Kojoendsjik, de plaats waar eens Ninive stond, de resten vond van de groote bibliotheek van Assurbanipal (Sardanapalus). Veel

1) De Eerw. Heer G. Dols publiceerde enkele jaren geleden 'De schriftuur bewezen uit de huidige archaeologië van Assyrië, Egypte en Palestina.' De eerwaarde schrijver deelt ons mede dat de Assyriërs Sanskriet spraken en dat huune documenten in Sanskriet waren geschreven. (l.c. blz. 16 etc.) Wij zijn geenszins geneigd hierin met den welwillenden beoordeelaar in *de Katholiek* (1892. blz. 262) een telkens wederkeerende schrijffout te zien, die door verkeerd begrip van een uitdrukking als bovengenoemde is ontstaan. Wie zijn katholieke landgenooten wil voorlichten in den geloove dient eerst grondiger te studeeren.

zuidelijker in Babylonië heeft de Sarzec in '87 zeer belangrijke documenten van hoogen ouderdom gevonden en thans hooren wij groote geruchten van de resultaten die Amerikaansche expeditiën in deze zelfde streken hebben. Jammer dat zij al hunne vondsten ver van ons voeren naar Philadelphia.

Het ligt niet in mijn plan hier over de verschillende onderzoekingstochten meer uitvoerig te spreken. Er zijn nog tal van plaatsen waar opgravingen zeker goede resultaten zouden hebben. Wel drijven de bewoners der streek een levendige handel in oudheden die zij hier en daar vinden, doch alleen de moeilijke en kostbare regelmatige opgravingen kunnen den vollen rijkdom van documenten, die ongetwijfeld nog in de ruïnenheuvels rust, aan het licht brengen.

Doch onze Musea zijn nu reeds voorzien van veel meer studie-materiaal dan men nog heeft kunnen verwerken. Londen neemt de eerste plaats in, dan volgen Parijs en Berlijn, Constantinopel bezit ook eene verzameling evenals Bulaq bij Caïro. Naar het zich laat aanzien zal Philadelphia binnen kort van zeer veel beteekenis worden. In andere plaatsen zijn kleinere collecties verspreid. Nederland is hierbij van weinig beduidenis. Het voornaamste wat wij hebben bestaat in een fraaie verzameling zegelcylinders die in den Haag bewaard wordt (Munt en Penningkabinet). Leiden bezit niets dat noemenswaard is.

Toen de groote stroom van documenten na '50 begon, was men nog niet ver genoeg in het ontcijferen om terstond een zekere indeeling aan te brengen. Leemtabletten en fragmenten daarvan kwamen bij duizendtallen, men werd overstelpt. Zoo komt het dat de resten van Assurbanipals bibliotheek na meer dan 40 jaren nog niet gecatalogiseerd zijn. Dit werk eischt geleerden die aan wetenschappelijke methode verschillende eigenaardigheden paren als scherp gezicht, engelengeduld, groote nauwkeurigheid en vooral (een eigenschap die bij veel Assyriologen niet te vinden was) vrijheid van zucht naar effect. Een groot deel der K (ojoendsjik) collectie is door Dr. C. Bezold op voortreffelijke wijze gecatalogiseerd, doch sinds hij Londen verliet om te Heidelberg een professoraat te bekleeden, vordert het werk slechts langzaam; en wanneer de K-collectie gereed is, wachten daar de verzamelingen Spartoli, Smith, Rassam, Budge en tal van kleinere

aankoopen. Er is nog werk voor geslachten te Londen alleen.

Dat men slechts langzaam vordert, zal duidelijk worden wanneer wij een blik slaan op den aard der documenten, taal en schrift.

II.

De documenten zijn, op enkele onbeteekenende uitzonderingen na, alle van steen of leem. Op het steen werden de schriftteekens gebeiteld, in het leem werden zij ingedrukt met een schrijfstift terwijl het nog week was. Daarna werd het in de zon gedroogd of in den oven gehard. De teekens bestaan uit samenstellingen van wigvormige strepen in liggenden, staanden en schuinen stand, soms zijn zij eenvoudig, doch meestal doen zij, wat gecompliceerdheid betreft, aan de Chineesche denken. Het in het leem gedrukte schrift laat zeer dikwijls veel aan duidelijkheid te wenschen over. Om ruimte te winnen, schreef men zeer dicht in elkaar, zoo dicht dat de afschriften die wij namen, al spoedig de dubbele grootte van het origineel hebben. Hierdoor vulde het leem, dat een uitweg zoekt wanneer de stift werd ingedrukt, den nog verschen voorafgaanden indruk, zoodat wij dikwijls van een teeken dat b.v. uit 7 strepen moet bestaan slechts 3 kunnen onderscheiden. Ook schreef men niet altijd met veel zorg. Bij contracten, brieven, rapporten enz. vereenvoudigde de schrijver een teeken zooveel mogelijk. Gedurende jaren was b.v. de zin van enkele teekens op astronomische tabletten uit de Arsacidentijd een raadsel, tot Strassmaier uitvond dat men met teekens te doen had, waarvan de laatste helft gemakshalve was weggelaten. Het lezen der teekens is dus niet gemakkelijk en het gevaar voor verkeerd lezen is zeer groot.

Doch het grootste kruis is de broosheid van de grondstof. Er zijn ongeschonden of weinig beschadigde tabletten tot ons gekomen, doch hun getal is klein. Bij duizenden en duizenden tellen wij echter de fragmenten, dikwerf van enkele centimeters omvang, en deze zijn het die engelengeduld en nauwkeurigheid vragen. Wanneer zij, naar het weinige dat men er uit kan opmaken, voorloopig zijn geordend, moeten zij aan andere fragmenten worden gepast. Soms heeft men geluk en maakt men een goeden ‘join’ (zooals de vakterm luidt) maar men kan ook weken fragmenten copiëeren zonder

een bijbehoorend stuk te vinden. Ik copieerde een tabletje van nog geen 2 decim. lengte dat uit 11 stukken was samengesteld.

De tabletten lagen eeuwen onder aarde begraven, het regenwater zakte in de puinheuvels en de schriftindrukken werden gevuld met leem van dezelfde kleur als de tablet. Men is er niet altijd in geslaagd dit stof door voorzichtige reiniging goed te verwijderen en de ondervinding heeft mij geleerd, dat er menige tablet in het Britsch Museum is, die beter leesbaar kon worden.

De teekens, die alle gelijksoortig uiterlijk hebben, worden naar hun beteekenis door ons onderscheiden in ‘voorwerpteekens of ideogrammen’ die op zichzelf of in bepaalde verbinding met andere teekens een voorwerp of handeling aanduiden, in ‘klankteekens of phonogrammen’ die op zichzelf geen beteekenis hebben, en 't best worden vergeleken bij de lettergrepen waarin wij onze woorden kunnen afdeelen, en in determinatief-teekens die ons waarschuwen dat er op komst is een eigennaam of een vorst, een voorwerp van hout, steen, een vogel, een beambte enz.

Meestal behoort één teeken tot meer dan een dezer klassen. Een voorwerpteeken wordt ook als klankteeken gebruikt, een determinatief-teeken eveneens en omgekeerd. Het verband moet hier telkens uitmaken hoe het teeken is op te vatten.

Dit is zeer natuurlijk, want oorspronkelijk heeft het geheeleschriftstelsel zeker alleen uit ‘voorwerpteekens’ bestaan. Het was eens een beeldenschrift en door op hunne wijze de voorwerpen waarover men handelde, en de handelingen die men wilde aanduiden af te beelden brachten zij hunne gedachten op schrift. Dit oude beeldenschrift is voor ons niet zeer doorzichtig daar de rechte lijnen waaruit onze teekens zijn samengesteld, ook zelfs in zeer oude opschriften zeer weinig geschikt blijken tot af beelden van voorwerpen. Wij hebben de bewijzen dat in den alleroudsten tijd kromme lijnen gebruikt werden. De latere assyrische geleerden hebben hiervan nog geweten, want ons is een klein fragment bewaard waarop zij naast de afbeelding der voorwerpen in kromme lijnen, de teekens hebben geschreven die uit deze afbeeldingen zijn voortgekomen, en zeer onlangs zijn twee kleine opschriften gepubliceerd (die lang onder het vermoeden van valschheid

lagen) waarin nog teekens met kromme lijnen voorkomen.

Onze oudste opschriften van beteekenis hebben echter reeds den lineairvorm. Hierin gelijkt werkelijk het teeken voor voet op de ruwe afbeelding van een voet, dat voor huis op een primitief huis, dat voor rund op een kinderlijke teekening van een ossenkop, maar bij de groote meerderheid zal zelfs sterke fantazie bezwaarlijk de voorwerpen die zij aanduiden herkennen, wat natuurlijk niet verhindert dat sommige Assyriologen de grootste gelijkenis hebben bespeurd.

Deze oude en duistere lijnteekeningen werden later op andere wijze geschreven. Oorspronkelijk trok men de lijnen in het leem, later drukte men ze er in met een stift. Hierdoor wijzigde zich het uiterlijk der teekens.

In Assyrië kreeg het schrift nu een eenigszins anderen vorm dan in Babylonië. De assyrische vorm is doorgaans de eenvoudigste, de babylonische staat meestal het oorspronkelijke nader. Er is genoeg verschil tusschen deze vormen om een afzonderlijke bestudeering noodig te maken. In 't geheel kunnen wij vijf schriftsoorten onderscheiden: het lineair, oud-assyrisch en oud-babylonisch, cursief assyrisch en cursief babylonisch. Een eenigszins volledige teekenlijst geeft ongeveer 600 teekens, de meest gebruikelijke zijn een 300 tal, altijd zonder de talrijke varieerende schrijfwijzen van één teeken mede te rekenen.

Wanneer het oude beeldenschrift werd gelezen las men de afbeeldingen der voorwerpen natuurlijk naar den naam die zij droegen. De boog heette ‘pan’ en wanneer het teeken voor ‘boog’ geschreven stond werd ‘pan’ uitgesproken. Zoodra men meer begon te schrijven kreeg men te doen met begrippen die zich voor directe afbeelding moeilijk leenden; men wilde b.v. uitdrukken het begrip ‘voor, in tegenwoordigheid van’ dat in de spreektaal door ‘lapan’ werd uitgedrukt, doch slaagde er niet in dit te teekenen. Nu redde men zich door te schrijven het teeken voor ontkenning (la) en het teeken voor boog (pan.) Op deze wijze kwamen nevens de ‘voorwerpteekens’ de ‘klankteekens’ in gebruik en het is duidelijk dat de klankteekens slechts voorwerpteekens zijn, die alleen om hun klank en niet om hun beteekenis op een bepaalde plaats worden gebezigd. Zoo komt het dat dezelfde teekens èn tot de klasse der voorwerpteekens moeten worden

gerekend èn tot die der klankteekens. Op deze wijze is het aantal beteekenissen en waarden van één teeken dikwijls zeer uitgebreid geworden.

Deze laatste opmerking brengt ons vanzelf tot een der groote kwesties op assyriologisch gebied. De Assyriërs en Babyloniërs waren Semieten. De reliefs uit hunne paleizen geven ons figuren te zien met echt semietische gelaatstrekken, de taal waarin de groote historische opschriften geschreven is, is na verwant aan andere semietische talen en draagt al de kenmerken van een semietische taal. Bij de straks vermelde afleiding der klankteekens uit de voorwerpteekens is het dus duidelijk dat de klanken die door de klankteekens worden uitgedrukt, die tevens namen van voorwerpen zijn, moeten overeenstemmen met de namen die deze voorwerpen in de semietische taal dragen, wanneer wij zullen aannemen dat het beeldenschrift door Semieten is uitgevonden. Doch dit is niet zoo. Boog heet in het assyrisch ‘qasjtoe’ en niet ‘pan’; van het teeken voor visch is de klankwaarde ‘cha’, doch de Assyriërs noemden den visch ‘noenoe.’ Hoorn noemden zij qarnoe, doch de klankwaarde van het teeken is ‘si’, zoo is het met deur (daltoe en ik), mensch (nisjoe en oen), zijde (ittoe en zak) en ontelbare andere woorden.

Dit alleen zou ons reeds tot het besluit moeten voeren dat de semietische Assyriërs niet de uitvinders van het schrift geweest zijn. Inderdaad bewijzen de opschriften dat aan een ander volk van niet-semietischen stam deze eer toekomt. Wij hebben b.v. een lijst met verklaring der teekens. Er zijn drie kolommen; in de middenste staan de teekens, in de kolom ter rechterzijde staat in klankteekens de uitspraak of uitspraken van het teeken en deze uitspraak vormt steeds een semietisch woord; doch in de kolom ter linkerzijde staat eveneens in klankteekens een andere uitspraak van hetzelfde teeken en deze uitspraak vormt *geen* semietisch woord. Op deze laatste uitspraak nu gaat de klankwaarde van het teeken terug en het is dus duidelijk dat het volk dat deze woorden gebruikte het schrift heeft uitgevonden. Nu zijn wij verder in het bezit van opschriften in twee talen. De oudste teksten van dezen aard zijn historische opschriften van den babylonischen koning Chammoerabi; gansche reeksen van tabletten uit de groote bibliotheek van Assurbanipal geven teksten die slechts om den

anderen regel semietisch-assyrisch bevatten, als vertaling van den bovenstaanden regel. De taal nu die wij in deze opschriften aantreffen stemt overeen met de woorden uit de pas vermelde teekenlijst. De menschen die deze taal gesproken hebben en dus uitvinders van het schrift waren, leefden in Zuid-Babylonië en worden door ons gewoonlijk Sumeriërs genoemd. Afdoend bewijs voor de juistheid van deze benaming ontbreekt, doch zij is met hooge waarschijnlijkheid juist. Chammoerabi, die in 2 talen schreef, noemt zich beheerscher van Sumer en Akkad. Akkad kennen wij als het noordelijk gedeelte van Babylonië met semietische bevolking. Wij veronderstellen dus dat de niet-semietische taal die van Sumer was. Een klein fragment bewijst dat er zulk een taal is geweest.

Er zijn Assyriologen die staande houden dat deze Sumeriërs een fictie zijn en dat het schrift wel door Semieten is gemaakt. Halevy te Parijs komt sinds jaren voor de eer van zijn stam op. Hij en de zijnen zien in die andere taal, die zij niet kunnen loochenen, een oud priesterschrift, een geheimschrift. Nu is het zeker allervreemdst dat de priesters tabletten hebben geschreven die regel om regel dit oude geheim schrift geven en de assyrische vertaling er van, die openbaar maakt wat geheim moest blijven. Nog vreemder is het dat deze priesters, die dan Semieten waren en Semietisch spraken, aan dit geheim*schrift* alleen niet genoeg hebben gehad, doch dit schrift uitspraken op een wijze die met het Semietisch niets gemeen had. Het teeken voor god sprak ieder Semiet uit als ‘iloe’, doch de priesters spraken tegen elkaar van ‘dingir’, zoon (semiet. aploe) noemden zij doemoe, water (sem. moe) heetten zij a, mensch (sem. nisjoe) oekoe, broeder (sem. achoe) sjisj enz. Het zal voor hen toch wel voldoende geweest zijn te weten welke de zin was van een teeken van het geheimschrift; wat behoefden zij een gekunstelde taal nevens deze teekens te fabriceeren?

Zijn de uiterlijke waarschijnlijkheidsgronden voor Halevy's stelling dus reeds zwak, de inwendige bewijzen zijn op afdoende wijze tegen haar. Wij kunnen namelijk in dit Sumerisch ontwikkeling constateeren. Wij zien er consonanten in andere consonanten overgaan. Het woord ‘dingir’ (god) bv. wordt in andere teksten tot dimmer, galloe (mensch) wordt moeloe, sigar (afsluiting) wordt simar. Dit wijst duidelijk op een

taal, die ontwikkelt. Wij vinden rijke verscheidenheid van werkwoordsvormen, possessief-suffixen, postposities, wij zien consonanten assimileeren, vocalen veranderen, en moeten dus wel aannemen dat wij hier een taal voor ons hebben.

Dat Halevy c.s. niet zwichten voor de evidentie dezer feiten is voornamelijk toe te schrijven aan de onzuiverheid van dit Sumerisch. Het is niet te ontkennen dat in sumerische teksten woorden voorkomen die een semietisch karakter dragen. Soms heeft een voorwerpteeken twee beteekenissen die alleen verklaard kunnen worden door den gelijken klank die de woorden in het semietisch hebben. Zulke verschijnselen bewijzen echter alleen, dat de taal der Semieten evengoed invloed heeft geoefend op die der Sumeriers als deze laatste op het Semietisch. Gesteld eens dat alle klassiek Latijn verloren ware gegaan en wij alleen het monnikenlatijn kenden, dan zouden wij toch grootelijks mistasten zoo wij uit de germanismen die daarin voorkomen besloten dat het Latijn een door Germanen uitgedacht geheimschrift was. Het geval loopt met het onze volkomen parallel. De Semieten hebben het schrift overgenomen en het systeem is door hen verder ontwikkeld, nevens de bestaande waarden der klankteekens kwamen waarden op die op de semietische namen der afgebeelde voorwerpen teruggingen. De priesters maakten op hunne manier sumerische teksten, zooals wij een duitsch zouden kunnen schrijven dat zijn hollandsche afkomst duidelijk liet doorschemeren. Bij elke gemengde bevolking kunnen wij feiten van gelijken aard vaststellen, denken wij slechts aan het Engelsch.

Men heeft beweerd dat deze Sumeriërs van oeral-altaïschen oorsprong zouden zijn, doch de kennis van den bouw der sumerische taal is nog niet ver genoeg gevorderd om hier beslissing mogelijk te maken. De waarschijnlijkheid voor deze stelling is niet groot, daar de punten van overeenkomst gering en onzeker en de verschillen zeer groot zijn. Zeker is dat de sumerische taal rijker aan vormen was dan de assyrische en juist deze rijkdom van vormen maakt den bouw duister, daar het keurslijf der assyrische vertalingen ons geen blik doet slaan in de fijnere onderscheidingen.

Deze sumerische kwestie heeft door heftige wijze van strijden, ook op congressen, buitenaf sterk de aandacht getrokken, daarom heb ik er eenigszins uitvoerig over gesproken.

In de oudste tijden waarvan wij weten (± 4000 v. Chr.) bestonden in Babylonië tal van kleinstaten. De opschriften dezer heerschers zijn in het Sumerisch geschreven. De oudste semietische teksten met klankteekens zijn van Chammoerabi (± 2200) die aan Babel de hegemonie over deze staten verzekerde. Sinds dien tijd zijn de historische opschriften semietisch. Wel laat een enkel koning op antieke wijze een opschrift in twee talen griffen, doch dit is nabootsing van oude zeden. Ten tijde van Nebukadresar dweepte men met al wat oud was en gebruikte men wel niet de sumerische taal maar toch de oude schriftvormen.

Cyrus bracht het Babylonische rijk ten val, doch het spijkerschrift overleefde dien val. De Achaemeniden lieten ter hunner eer opschriften in dit schrift vervaardigen. Darius bv. verheerlijkte zich op den rotswand van Bihistoen. Het jongste tabletje dateert zelfs uit 35 v. Chr. Met tal van anderen van dezelfde soort bevat het astronomische waarnemingen van de sterrewacht te Antiochië. Daar leefde het natuurlijk slechts als schrift der geleerden. Nog in ± 270 v. Chr. liet de Seleucide Antiochus I Soter een opschrift in den ouden stijl en in antiek schrift schrijven als gedenkstuk van zijn tempelherstellingen te Babel en in het nabijgelegen Borsippa.

Naburige volken namen het schrift over en pasten het toe op hun eigen taal. Wij zagen reeds dat de Perzen er een soort alfabet van maakten, ook de Elamieten schreven met deze teekens. Een der drie schriftsoorten op den rots van Bihistoen geeft ons een taal die, naar de stad Susa in Elam, gewoonlijk nieuw-susisch wordt genoemd. De bewoners van de Armenische bergen bij het meer Wan, de Kappadociërs, de vorsten van Mitanné hebben zich van deze teekens bediend.

De assyrisch-babylonische beschaving heeft zijn invloed doen gevoelen van het Elamietisch gebergte tot in Klein-Azië en het Sinaïtisch schiereiland. Reeds in de 15de eeuw v. Chr. was de officieele taal waarin de gouverneurs van den Egyptischen koning in Syrië verslag deden aan hunnen vorst Babylonisch en niet Egyptisch, zooals men toch zoude verwachten. De invloed van Babel dateert hier dus reeds- van oude tijden. Volgens de assyrische traditie deed de oude vorst Sargani drie tochten naar het Westland (± 3750 v. Chr. Westland is de naam voor Syrië, Phenicië en

Palestina). Dat deze streken sinds menschenheugenis onder invloed der babylonische beschaving hebben gestaan is wel eens te veel vergeten door hen, die zich bezighielden met de geschiedenis van het oude Israël. Zelfs Wellhausen heeft hier in zijn jongste, veelgezochte ‘Israelitische und Jüdische Geschichte’ niet voldoende rekening mede gehouden.

III.

Wanneer wij aannemen dat onze oudste bronnen uit ± 4000 v. Chr. dateeren, kan dat evengoed enkele honderden jaren te hoog als te laag zijn. Wij kennen verschillende heerschers over de talrijke kleinstaten, die elkander oudtijds in Zuid-Babylonië beoorloogden; doch wij kunnen slechts gissingen maken over den tijd waarin zij regeerden, daar hunne opschriften doorgaans zeer kort zijn en schaarsch aan historische bijzonderheden. Daar lagen de rijkjes van Oer, vanwaar Abraham volgens de overlevering naar Kanaan toog, Eridoe, beroemd door de bezweringen zijner priesters, Larsa, Oeroek, Lagasj (uit welks ruïnenheuvels de fransche consul de Sarzec belangrijke oude documenten opdelft), Isin, Nipoer (waar de Amerikanen groote resultaten verkrijgen bij hun opgravingen) Babel ligt reeds noordelijker, nog meer naar het Noorden was de stad Koetoe van beteekenis en bovenal de oude stad Agade, waar Sargani heerschte.

Wij kunnen ons niet verdiepen in de vragen naar de opeenvolging der dynastiën dezer rijkjes en hunne onderlinge verhouding. Dit is niet raadzaam wijl de nieuwe Amerikaansche ontdekkingen de voorstelling die wij ons nu daarvan maken belangrijk kunnen wijzigen wanneer althans de loopende geruchten waarheid bevatten. Alleen zij hier vermeld dat de oude semietische heerscher Sargani van Agade volgens de traditie ± 3800 v. Chr. regeerde. Deze traditie steunt op een mededeeling van den laatsten babylonischen koning Naboena'id, die verhaalt dat hij bij den herbouw van den zonnetempel te Sipar diep in den grond de stichtingsoorkonde vond van Naram-Sin (Sargani's zoon) die daar gedurende 3200 jaar gelegen had. De heerschers van Oer waren vorsten van groote beteekenis. Onder de bestuurders van Lagasj moet Goedea vermeld worden wijl eenige belangrijke en meer uit-

voerige opschriften van hem een eerste plaats onder de documenten van dit tijdvak innemen. Wie het Louvre bezocht heeft, zal zich zijn standbeelden herinneren. De naburige Elamieten wisten vasten voet in deze streken te verkrijgen en heerschten uit Larsa over de naburige staten tot Chammoerabi van Babel ± 2250 aan deze stad te suprematie wist te verschaffen. Sinds dien tijd was Babel de zetel van de heerschers des lands. De Semieten konden zich evenwel op dien troon niet handhaven. Een krachtig bergvolk, dat niet veraf in de Elamietische bergen woonden, de Kassieten, veroverden de stad en beklommen den troon. Gedurende 576 jaren heerschten 36 Kassietische vorsten. Tot de jongere Kass. heerschers behoort Boernaboerias, die ten tijde van den Egypt. Amenophes III regeerde, en wiens correspondentie met den Egypt. heerscher nog tot ons is gekomen door het vinden van een deel van het Egypt. archief in de ruïnen van El-Amarna. Gedurende de heerschappij van deze dynastie kwam in Mesopotamië (het noordelijk gedeelte van het tusschen Eufraat en Tigris gelegen land) het assyrische rijk tot steeds grooter macht. De bewoners, die oorspronkelijk waarschijnlijk een kolonie der Babyloniërs zijn, hadden zich tot dusverre niet vijandig betoond jegens het Zuiden, doch toen onder de Amenophessen de macht die Egype over een groot deel van West-Azië uitoefende, verslapte, vielen de assyrische heerschers meermalen de kassietische vorsten van Babel aan en namen voortdurend in invloed toe. Babel bleef steeds zijn eigen vorsten behouden, een enkele maal zat een assyrisch heerscher op den troon doch slechts voor kort. Toen in het laatst der 6de eeuw v. Chr. het assyrische rijk door de inneming van Ninive viel kwam Babel tot nieuwen glans onder Nebukadresar II. Zeer spoedig echter moest de zwakke Naboena'id zich de macht uit handen zien nemen door Cyrus.

Wie meer van de geschiedenis der beide rijken wenscht te weten, doet best de Babylonisch-Assyrische Geschichte van Prof. C.P. Tiele te raadplegen, of (zoo hij een populair geschrift wenscht) de kleine Geschichte von Fried. Delitzsch. Tot recht begrip van het geheel trok ik hier slechts enkele lijnen.

IV.

De literatuur in spijkerschrift omvat zooals wij zagen een tijdperk van bijna 4000 jaren. Na den val van de beide rijken is de assyr.-bab. taal uitgestorven en opgegaan in het nauw verwante Arameesch, dat sinds de 8ste eeuw v. Chr. telkens grooter gebied heeft weten te veroveren.

In deze assyrische literatuur zijn teksten van den meest uiteenloopenden aard tot ons gekomen. De groote historische opschriften, die eens de paleizen der koningen sierden en hen voorstellen als altijd zegevierende heerschers, trokken 't eerst de aandacht der geleerden tot zich. Voor onze kennis van het volk en het leven dier dagen zijn echter de grauwe leemtabletten van veel meer gewicht. Zij stellen ons meer dan de monumentale opschriften in staat een blik te slaan in de godsdienstige voorstellingen, in hun wetenschap, handelsleven, rechtsbegrippen enz.

Het is voor onze juiste kennis een nadeel dat de meeste dezer tabletten niet gedateerd zijn. Dikwerf dragen zij een onderschrift dat ons meestal alleen mededeelt dat wij een exemplaar uit Assurbanipals bibliotheek voor ons hebben, doch hoe oud de origineelen zijn waarnaar deze copieën werden genomen, vernemen wij niet.

Zoo zijn er zeer enkele wetten tot ons gekomen, de zoogenaamde sumerische familiewetten. Zij zijn met assyrische vertaling voorzien. Hun juisten ouderdom kennen wij niet, wel weten wij dat zij ten tijde der eerste babylonische dynastie (± 2300 v. Chr.) werden toegepast. Zij luiden:

Wanneer een zoon tot zijn vader zegt: ‘Gij zijt mijn vader niet,’ dan teekent men hem, bindt hem en verkoopt hem als slaaf.

Wanneer een zoon tot zijn moeder zegt: ‘Gij zijt mijn moeder niet,’ dan teekent men zijn voorhoofd, ontzegt hem de stad en jaagt hem uit huis.

Wanneer een vader tot zijn zoon zegt: ‘Gij zijt mijn zoon niet,’ dan moet de zoon huis en hof verlaten.

Wanneer een moeder tot haar zoon zegt: ‘Gij zijt mijn zoon niet,’ dan moet hij het huis en huisraad verlaten.

Wanneer een vrouw tot haar man zegt: ‘Gij zijt mijn man niet,’ dan werpt men haar in het water.

Wanneer een man tot zijn vrouw zegt: ‘Gij zijt mijn vrouw niet,’ dan betaalt hij een halve mine zilver.

Wanneer iemand een dienaar gehuurd heeft en deze sterft, krijgt een ongeluk, ontvlucht of kan door ziekte niet werken, dan moet hij (de huurder) als daghuur 10 maatjes koren betalen.

Beleediging van de moeder werd dus minder zwaar gestraft dan van den vader. De vrouw was geheel ondergeschikt aan den man, doch hij zou haar zeker niet lichtvaardig wegzenden, want een halve mine zilver was in den ouden tijd een belangrijke som. Het was hem ook geraden goed te zorgen voor de slaven die hij huurde, want voor iederen dag, die de verhuurder hem na afloop van den huurtijd ontberen moest, had hij een hoeveelheid koren te betalen. Het aannemen van kinderen was lang niet zeldzaam, op hen waren deze wetten eveneens van toepassing.

Een vrij uitgebreide literatuur wordt gevormd door de ‘contracten.’ Zij hebben als oorkonden het voordeel, dat zij steeds een datum dragen. De oudste contracten leveren bovendien nog historische gegevens. In Assyrië werd ieder jaar genaamd naar een der hooge beambten, een soort archon eponymos dus, die den titel ‘limoe’ droeg. Het datum wordt daar aangegeven: ‘toen N.N. limoe was.’ In de jongere babylonische contracten worden de regeeringsjaren van den vorst geteld. In de oude contracten echter wordt een of andere bijzonderheid als nadere bepaling gebruikt: ‘in het jaar, waarin Oemliasj door overstrooming werd vernield’; ‘in het jaar van de inneming van Isin’, ‘in het jaar waarin N.N. een kanaal groef’ (een werk van publiek belang in een gebied dat regelmatig aan overstrooming was blootgesteld).

Wanneer wij deze contracten raadplegen zien wij dat het den Babyloniërs ging als ons ten opzichte van ‘den goeden ouden tijd.’ Of zij daarop lofredenen hebben gehouden weet ik niet, doch dat zij het hadden kunnen doen is zeker. Vergelijking van contracten uit de tijden der eerste babyl. dynastie (± 2300 v. Chr.) met de dagen van Nebukadresar II leert dat het geld sterk in waarde is verminderd. 60 tot 120 sikkelen zilver (1 à 2 Minen) moest men toen voor een slaaf betalen, terwijl oudtijds de gemiddelde prijs 10 tot 20 sik-

kelen was. Vroeger huurde men een huts voor 1 sikkel[1)] per jaar of als men veel betaalde voor 2 sikkelen. Later gaf men voor een goed huis 24 sikkelen en minder dan 1 sikkel 's maands kon men al niet gaan of men moest doen als iemand uit Darius' tijd, die slechts 5½ sikkel voor het geheele jaar betaalde, doch tevens voor herstel van het oude huis zou zorg dragen. Hierbij dient te worden bedacht dat de huizen in het nieuw-babyl. rijk wel iets fraaier en beter zullen zijn geweest dan de vroegere. Het bleef steeds gebruik dat de huurder voor het onderhoud zorgde. Bij het aangaan van de huur moest een klein bedrag als zekerheid worden gestort. ‘Zoolang het geld voor de woning nog niet betaald is, mag men geen nagel in den wand slaan en geen balk oprichten, zoolang men in het huis woont moet men de balken en muren onderhouden.’ Zoo luidde het gewoonte-recht.

Het was oudtijds al veel wanneer men 4 slaven had, meestal bezat een familie er slechts een of twee. In het derde jaar van Cyrus echter geeft Itti-Mardoek-balatoe (bij M. is leven) zijn dochter een bruidschat van 10 Mines en 5 slaven. Nu was I-M-b. een aanzienlijk man, een rijk bankier, die zich wel wat kon veroorloven. Hier schijnt hij toch wel wat te veel beloofd te hebben, want negen jaar later heeft de schoonzoon nog niets ontvangen, wat hem echter niet verhinderde toen een andere dochter van denzelfden man te huwen. Wij zien er uit dat het getal slaven belangrijk was toegenomen.

Was het gering aantal slaven oorzaak dat er handen te kort schoten, dan kon men arbeiders huren. Voor zes of tien sikkelen 's jaars lieten zij zich vinden. Bovendien had men de lieden te verzorgen, te kleeden en te voeden. Huurde men voor korter tijd, b.v. voor den oogsttijd alleen, dan betaalde men minder. Dikwijls werd het loon in koren uitbetaald. Onder Naboena'id evenwel ontving een smid voor een goede drie maanden dienst reeds 10 sikkelen.

De rentevoet bleef vrijwel dezelfde. Men gaf in Babylonië gewoonlijk 20 pCt. 's jaars van geld. In Assyrië echter was 25 pCt. het gewone bedrag. In het nieuw-babyl. rijk werd de geldhandel door privaat-personen gedreven. Oudtijds waren het vooral de tempelbeambten die er zich mede bezig

1) Hier is steeds een sikkel zilver gemeend. Meer dan 1½ gulden is deze zeker niet waard geweeest.

hielden. Zij leenden uit den tempelschat. Ook priesteressen deden zaken. Een enkele maal treffen wij daaronder zelfs prinsessen aan. Zoo leende de koningsdochter Iltani, op 't einde der eerste bab. dynastie, als priesteres 300 maat koren uit den tempelschat van den zonnegod (Sjamasj). De rentevoet is in dit verdrag niet opgegeven. De man, die het leende kreeg het waarschijnlijk om niet. Dit was te voordeeliger voor hem daar de gebruikelijke rente bij koorn ongeveer 33 pCt. bedroeg. Wie 300 maat leende op het jaar moest 400 terugbetalen.

Gaf men zijn geld bij een bankier te bewaren dan behoefde men daarvoor niet te betalen, doch men trok geen rente.

In de oude contracten is van een bruidschat, zooals die later gebruikelijk was, geen sprake. De man betaalt een zekere som aan den vader der bruid als koopsom. Soms bedroeg deze som 10 sikkelen, een ander maal is het slechts een enkele, naar gelang van den stand der betrokken personen. Deze gift, terchatoe genoemd, werd op plechtige wijze aan de ouders overhandigd. Van haar zijde bracht de vrouw eenig huisraad mede, naar het schijnt.

Een enkel verdrag moge als voorbeeld dienen:

Rimoem, zoon van Sjamchatoe, heeft Basjtoe, dochter van Belisoenoe, dochter van Oezibitoe, tot vrouw genomen.

? sikkel zilver is hare terchatoe. Sinds deze betaald is, is zij voldaan. Wanneer Basjtoe tot Rimoem haar echtgenoot zegt: Gij zijt mijn man niet, zal men haar dooden en in het water werpen. Wanneer R. tot B. zijne echtgenoote zegt: Gij zijt mijne vrouw niet, zal hij als scheidingsgeld 10 sikkelen betalen. Zij zwoeren bij de goden Sjamasj en Mardoek den koning Samsoeiloena en de stad Sipar. In tegenwoordigheid van (volgen de namen der getuigen. Datum afgebroken).

Wij zien dat de bovenvermelde wetten niet absoluut bindend waren, want de scheidingssom wordt slecht op ⅓ van de wettelijke bepaald (½ Mine = 30 sikkel). Elders verhoogt de bruidegom het bedrag tot 1 Mine. De man die dit deed was gehuwd met twee zusters en wel op voorwaarde dat hij de vrouw, die tot hem zeide: gij zijt mijn man niet, zou teekenen en als slavin verkoopen. Zeiden zij echter beiden tegelijk tot hem: Gij zijt onze man niet, dan zou hij ze dooden en in het water werpen. Dit laatste schijnt een straf te zijn ge-

weest die de babylonische mannen hunne vrouwen met groote voorliefde voor oogen hebben gehouden.

Dat de medegedeelde wetten niet strikt werden toegepast, blijkt ook uit de oude contracten die over het adopteeren van kinderen handelen. Doorgaans staat daar ook op het verloochenen van de moeder de straf als slaaf verkocht te worden en niet alleen de verbanning uit stad en huis. Aangenomen kinderen stonden met eigen kinderen geheel op gelijken voet, ook ten aanzien van de erfenis.

Stierf de man dan kwam alles aan de vrouw, doch de kinderen konden hun vadersdeel vragen. Alle kinderen hadden gelijke aanspraken, alleen de eerstgeborene schijnt iets meer te hebben gekregen.

Zoo geeft, in het jaar toen Chammoerabi den tempel van Isjtar en Nana vernieuwde, een moeder aan drie zonen een bedrag als uitkeering en verklaart dat deze nu geen aanspraak meer hebben op iets wat zij en haar beide nog overige zonen en dochters bezitten of zullen bezitten.

Dergelijke verdragen werden opgemaakt in tegenwoordigheid der priesters, de eenigen die schrijven konden, de getuigen drukten hun zegel in het nog weeke leem. De Babyloniërs gingen gaarne zeker. Het materiaal waarop geschreven werd was broos en gemakkelijk te beschadigen, daarom legde men het eigenlijke contract, dat zeer gering van omvang was, in een vierkant omhulsel van leem. Hierop schreef men dan nog eens den hoofdinhoud van het stuk. Was een zaak ten einde gebracht dan werd de tablet vernietigd.

Men betaalde met geld (kaspoe kaniktoe, gemunt zilver) of koren. Er was ook ongemunt zilver in omloop dat in ringvorm gegoten. was. Zelfs in de jonge contracten is nog sprake van dit kaspoe oenqoe (zilver in ringvorm). Ruil kwam in den ouden tijd nog dikwijls voor, geld werd dan gebruikt om het ontbrekende aan te vullen. Er was toen ook reeds gelegenheid om zijn geld in een bierhuis (bit sjikari) te verteren. Een fragment dat ons verschillende wijze raadgevingen bewaard heeft, ziet in het bezoek van deze inrichtingen niet veel heil en zegt: ‘Heer, treed in het bierhuis niet binnen.’ Van de inrichting dezer huizen weten wij niets, evenmin als wij bekend zijn met die der oud-babylonische huizen in 't algemeen. Nu en dan wordt bij verkoop van een huis als

bijzonderheid vermeld dat het een uitgang heeft aan de straat, zoodat het gewoonte schijnt te zijn geweest het huis aan een der zijden of aan den achterkant binnen te gaan.

Bezat men land zoo werd dit door een grenssteen van naburig gebied gescheiden, en (nauwgezet als de Babyloniers waren) op dezen steen stond de oppervlakte van het land en de ligging nauwkeurig vermeld. Groot was de vloek waarmede de eigenaar ieder verwenschte, die dezen steen zou wegnemen of hem in zijn bezit benadeelen: Wie in de toekomst dezen steen zal willen vernietigen, zij hij koning of prins of gouverneur of beambte of opziener, wie een dwaas of misdadige zendt, die de groote goden niet vreest en dezen steen op een andere plaats zet, in het water werpt, begraaft, stukslaat of ergens plaatst waar men hem niet zien kan, hem mogen alle goden die op dezen steen vermeld zijn voleken met onverbreekbaren vloek. Anoe Bel en Ea de groote goden mogen hem ten gronde richten en zijne nakomelingschap uitroeien. Mardoek moge hem den onverbreekbaren band van de waterzucht doen dragen. Naboe moge de grenzen van zijn gebied en zijn grenssteen veranderen. Ramman moge zijne kanalen met slijk vullen en zijn veld met doornstruiken, zijn voeten mogen het voedzame kruid vertreden. Sin moge hem met huidziekte bekleeden. Sjamasj moge zijn aangezicht slaan en zijn dag in duisternis veranderen. Adar moge hem berooven van een zoon, die water voor hem sprengt. Alle goden mogen hem met onverbreekbaren vloek vloeken, zijn naam uit den mond der menschen doen verdwijnen, zijne toekomst afsnijden.

Deze vloek is geen vaste formule, doch wisselt naar omstandigheden. De zoon, die water voor den vader sprengt, bewijst dat het gewoonte was de graven te bevochtigen. Nog in de arabische poëzie wordt het ‘vochtige graf’ bezongen als rustplaats van een niet vergeten doode.

De Babyloniërs waren donker van kleur. Een gewone titel der vorsten is ‘beheerscher van allen, die donkere gelaatskleur hebben’ (nisji tsalmat kakkadi, letterl. menschen donker van hoofd). Hieraan is het zeker toe te schrijven dat blanke slaven oudtijds gezocht waren. Zij kwamen meest uit het oostelijk gebergte, uit de streken van het tegenwoordig Holwan, waar toen het land Goetioen lag. Of het lot dezer slaven hard

was kunnen wij niet nagaan. De slavin was doorgaans eene der vrouwen van den heer, die voor de opvoeding der kinderen moest zorgen, doch van de rechten die de slaaf in de vroegere tijden had weten wij weinig. Hij kon zich loskoopen, doch een contract dat daarvan een voorbeeld geeft is nog niet gevonden. Bij verkoop worden zij als stukken koopwaar geteld. Toen in later tijden door de uitgestrekte veroveringen en de verplaatsingen der overwonnen bewoners het aantal slaven aanmerkelijk was gestegen, namen zeer vele van hen een geheel andere plaats in.

Ten tijde van Nebukadresar waren zij dikwijls meer cliënten dan slaven. Zij betaalden jaarlijks een zeker hoofdgeld aan hunnen patroon, doch konden op eigen hand zaken drijven of met anderen een compagnieschap aangaan. Waren zij ervaren handwerkers dan zond een heer dikwijls zijne slaven bij hen in de leer. Zoo kreeg een slaaf van Kambyzes iemand bij zich, wien hij in 4 jaren het metselaars-vak zou leeren. De heer zou den leerling kleeden, doch zoo hij na vier jaren het vak nog niet bleek te verstaan, zou de leermeester ⅓ Mine betalen. Een ander moest iemand in 5 jaren leeren weven. Deze leerling beviel hem zeker want toen de tijd om was hield hij hem nog bij zich, doch betaalde daarvoor aan den heer schadeloosstelling. Zoo leerde men smeden, steenhouwen en dergelijke vakken.

Wij gaan van de werkelijkheid naar het rijk van het bijgeloof wanneer wij de contracten verlaten en rondzien in de teksten die over voorteekenen handelen. Zij zijn in grooten getale tot ons gekomen, doch het gebied is nog weinig bewerkt en alleen systematisch onderzoek kan hier het vele moeilijke ophelderen. Men zag in allerlei voorvallen een teeken en maakte lijsten, die terstond inlichting konden geven. Misgeboorten, uitslag aan huizen, een vreemde hond, die plotseling bij iemand in den grond begon te krabben, mot die in een kleed was, de kleur der hoofdharen, alles beduidde iets en meestal komt het er op neer dat er iemand sterft, dat er oorlog komt, het huis instort of iets dergelijks. De gevolgen bewegen zich steeds binnen denzelfden kring. Droomen waren ook van groot gewicht en er zijn zonderlinge droomen bij. Droomt men dat iemand een dadel op zijn hoofd heeft, dat hij er twee op heeft of drie, dat men strijd heeft met zijn

grootvader, zijn schoonvader, zijn vader enz. zoo heeft dit steeds gevolgen. Welke dat in het onderhavige geval zouden zijn weten wij niet, want de tekst is beschadigd.

Astrologen als de Babyloniërs waren verzuimden ze natuurlijk niet op den stand der hemellichamen te letten. ‘Wanneer de maan op den 14^{den} of 15^{den} van de maand Tammoez niet tegelijkertijd met de zon gezien wordt, moet de koning in zijn paleis blijven. Wanneer op den 16^{den} maan en zon tegelijk gezien worden, moet de koning tot het einde van de maand in zijn paleis blijven. Wanneer de maan in haar gebied[1)] staat en de zon staat in het gebied van de maan, dan spreekt men in het geheele land rechtvaardiglijk. Wanneer de maan in haar gebied staat en de ster Nibjanoe staat ook daarin dan is sterfte onder het vee het geheele land door, de dadelplantingen gedijen niet, de heerschappij over het Westland wordt ingekort.’ Verduisteringen en onweders hadden verschillende gevolgen naar gelang van de maanden waarin zij voorkwamen. Nu eens is het 't koren dat er van te lijden heeft, dan zijn het de dadels of de olie, of zij veroorzaken ziekte, hoog water en overstrooming. Heeft er in de maand Kislew een verduistering plaats dan is er sterfte onder de honden, terwijl de god Nergal (d.w.z. de leeuw) de menschen opeet.

Beweegredenen van dezen aard brachten de Babyloniërs er toe de verschijnselen aan den hemel nauwkeurig waar te nemen. Men ging na welke goden zich vertoonden in de banen van de groote goden Anoe en Bel, hoe Venus stond of de andere planeten. Op welke wijze de astrologen hunne conclusies trokken hebben de opschriften ons nog niet geleerd. Getallen speelden er zeker een rol bij, want de verschillende goden hadden ieder hun eigen getal en de teekens waarmede zekere booze geesten worden aangeduid, zijn samengesteld met het teeken voor een breuk. Deze wijze van berekenen heeft lang bestaan, want nog Horatius spreekt in zijn Oden van ‘de Babylonische getallen.’

Van het zichtbaar worden der nieuwe maan werd steeds repport uitgebracht.

‘Aan den koning mijn heer van Isjtartaddinpal (I. schenkt een zoon) den oppermagiër van Arbela. Vrede zij den koning

1) Evenals wij van maanhuizen spreken en de Duitschers aan de maan een ‘Hof’ geven kenden de Assyriërs aan haar een tarbatsoe, een ‘erf’ toe.

mijn heer. Naboe, Mardoek en Isjtar van Arbela mogen hem zegenen. Op den 29sten hebben wij de wacht waargenomen. Het waarnemingsgebied was verduisterd. Wij zagen de maan niet. I Sjebat, Limoe Bel-sjadoea (B. in mijn rots).' (756 v. Chr.)

'Wij hebben de wacht waargenomen op den 29sten. Wij zagen de maan. Mardoek en Isjtar mogen mijn heer den koning zegenen. Van Naboea uit de stad Assur.'

De Babyloniërs waren er vast van overtuigd dat ziekten ontstonden door demonen die er zich opzettelijk mede bezig hielden de woningen der menschen binnen te sluipen, om hen met hunne krankheden te kwellen. Zij schijnen het in de geneeskunde dan ook niet ver gebracht te hebben. Heksen en bezweerders stonden met deze geestenwereld in verband en wetend of onwetend konde men den toorn van een godheid opwekken, die dan de straf niet achterwege liet. Men was er bij de behandeling van een zieke op bedacht de ongenoode gasten op dezelfde wijze weder te verwijderen als zij gekomen waren en een groot geneesheer was tevens een groot bezweerder. De zoogenaamde medische tabletten (die nog op systematische uitgave wachten, een werk van jaren) zijn rijkelijk voorzien van bezweringsformulen die men een bepaald aantal malen moet uitspreken. Omtrent den aard der geneesmiddelen die gebruikt werden, zijn wij dikwijls in het onzekere, daar wij niet weten welke planten met de schriftteekens bedoeld zijn. De oude Semieten waren steeds groote vrienden van symbolische handelingen en bij een babylonische genezing konden heel wat vreemde dingen te pas komen. Een ui, een dadel, een tak met bloesems, een vacht, draden en een kolenbekken zijn gewone benoodigdheden.

Gelijk deze ui wordt afgeschild en in het vuur geworpen en daar geheel verteert, niet meer in een vore geplant wordt, bij geen water of kanaal meer wordt geplaatst, zijn wortelen de aarde niet meer raken, zijn vrucht (letterl. stengel) niet meer opschiet, de zon niet meer ziet, op de tafel van god noch koning zal komen, zoo moge deze vloek en kwaal, deze ziekte die in mijn lichaam, in mijn vleesch en in mijn leden is worden afgeschild. Het vuur moge haar verteren; de volek moge wijken, ik moge het licht zien. Gelijk deze wol gescheurd en in het vuur geworpen wordt en daar verteert,

geen wever daaruit een gewaad meer zal weven, geen kleed voor god noch koning daaruit meer wordt, zoo moge enz.

Met de andere voorwerpen werd op dezelfde wijze gehandeld, alleen de draden maken een uitzondering, zooals blijkt uit het volgende:

'Van witte wol en zwarte wol weeft zij (waarschijnlijk eene der aan Isjtar geheiligde vrouwen) een dubbel snoer, een verheven koord, een machtig koord, een bont koord, een koord dat den vloek verbreekt, tegen booze vloek-gedachten van menschen, tegen de vervloeking van goden, een koord dat den vloek verbreekt. Men bindt van dezen mensch het hoofd, de handen en de voeten. De groote god Mardoek maakt het los met zijn heilige handen.

Het snoer van den vloek moge hij brengen naar eene reine plaats, de booze vloek moge wijken. Deze mensch moge glanzen en rein zijn. Hij moge vertrouwd zijn aan de genadige handen van zijn god.'

Het losmaken van den knoop werd door den priester of bezweerder op geheimzinnige wijze verricht. Nog in het late boek Daniël (2de eeuw v. Chr.) lezen wij 5 : 12 dat Daniël wetenschap en verstand had om droomen uit te leggen, raadsels te raden en knoopen los te maken.

Men omringde ook wel den zieke met een wacht van godenbeelden om allen schadelijken invloed verre te houden. Men plaatste ze bij den haard, waarschijnlijk om de opening waardoor de rook ging te verdedigen. Aan het hoofdeinde van des zieken bed stonden er twee, twee aan het voeteneinde, aan den nok van het huis hield een ander de wacht en de deur werd door een cordon verdedigd 'om al wat boos is verre te houden, om al wat kwaad is te verdrijven.' 'Wanneer het vee des morgens uitgaat en des avonds terugkeert spreek dan (over deze beelden) de bezwering: Gij zijt de heilige zonen van de zee, de zonen van god Ea, eet wat goed is, drink wat zoet is. Iets wat boos is moge uwe wacht niet naderen.'

Een ander niet minder werkzaam middel bestond in het vervaardigen van kleine figuren uit was of meel gekneed. Wilde men iemand beheksen dan had men door zulk een beeld invloed op hem zelf. Men kon dit beeld in het water werpen, begraven, in een doodkist leggen, op straat laten vertrappen en wat niet al. De behekste antwoordde dan door

een beeld van de vermoedelijke oorzaak zijner rampen met vuur te verbranden. Zeer dikwijls handelde men zoo met afbeeldingen van de booze geesten zelf.

De oorzaak van een vloek kon zeer verschillend zijn en het is interessant te zien dat ook vergrijpen tegen recht en zeden geacht werden een vloek over iemand te brengen. Een tablet somt een geheele reeks van mogelijkheden op: Heeft hij twist gezaaid tusschen familieleden, een gevangene niet bevrijd of iemand laten vatten, heeft hij oneerlijk gesproken, een valsche weegschaal gebruikt, valsch geld uitgegeven, de grenspalen verzet, zijns naasten huis betreden, zijns naasten bloed vergoten, zijn naasten kleed geroofd, sprak hij recht met den mond doch valsch in zijn hart, ontrukte hij iemand aan zijne familie, heeft hij misdadig gedaan, geroofd of laten rooven, zijn hand uitgestrekt naar het kwaad, heeft hij onbetamelijke dingen geleerd en wat niet behoort onderwezen, heeft hij de grenzen des rechts overschreden, zich ingelaten met hekserij, een offer achtergehouden, een gelofte niet nagekomen, zijne stad in opspraak gebracht, gezeten op de stoel van een gevloekte, gedronken uit den beker van een gevloekte, een stroom verontreinigd, zich als rechter laten omkoopen enz.?

Wij zien hieruit dat het geheele leven door dit geloof aan de macht van vloek en bezwering was doordrongen en dat men het ook wist te verbinden met gedachten omtrent recht en zedelijkheid, die bij de oud-testamentische niet achterstaan. In de zooeven aangehaalde lijst worden wij meermalen aan de tien geboden herinnerd. Gij zult den naam van uwen god niet ijdel gebruiken, heet het daar, hier wordt gevraagd: ‘heeft hij een god beleedigd, een godin veracht, zonde gepleegd jegens zijn schutsgod, misdaad jegens zijn schutsgodin?’ Eer vader en moeder, leeren de tien geboden. ‘Heeft hij vader of moeder veracht, een oudere zuster beleedigd?’ vraagt onze tablet. Gij zult niet doodslaan, geen overspel doen, niet stelen, niet valsch getuigen, uws naasten huis, vrouw, akker of dienstknecht niet begeeren, zegt Exodus. ‘Heeft hij zijns naasten bloed vergoten, zijn vrouw genaderd, de grenspaal van zijn akker verzet, geroofd of laten rooven, zich laten omkoopen bij het recht, is hij zijns naasten huis binnengedrongen, heeft hij een man aan zijne familie ontrukt?’ vragen de Babyloniërs.

De geneesmiddelen die men gebruikte trachtte men sterker te maken door er een bezwering over uit te spreken. Van dit gebruik en van het geloof aan de macht van een vloek en van spreuken in 't algemeen treffen wij nog heden ten dage talrijke parallellen aan bij den Bedoewien. Cederhout was als artsenij zeer in trek. Zulke middelen moesten op een bepaalden dag van een zekere maand geplukt worden; melk van een geit die behoorde aan den tempel van Tammoez, kruiden uit het gebergte, allerlei steenen bewezen goede diensten. Op een van de Londensche tabletten vond ik een zeer oud recept tegen oorziekte en kiespijn. Het maakte een groot verschil of men de kwaal aan den rechter of den linkerkant had. Was het aan de rechterzijde dan moest het geneeskrachtige kruid op den 9^{den} of 19^{den} Ab (Augustus) geplukt worden, voor de linkerzijde was het datum 15 Eloel (Sept.). Men moest ‘goede olie’ in het oor doen en het hoofd inwrijven met een ander soort olie. Bij kiespijn vulde men beide ooren met zeker kruid en brak een stuk van een rietplant voor zijn mond stuk. Deze voorschriften waren zeer oud en zijn (zooals de tablet zegt) recepten van wijze mannen, die voor den zontvloed leefden (sja lam aboebi). Zeer belangwekkend is tevens dat er aan wordt toegevoegd: ‘de “wetende” mag het aan een “wetende” toonen, maar aan een “onwetende” mag hij het niet toonen.’ Dit soort wetenschap was dus een geheimleer alleen voor ingewijden bestemd. Ook de astronomische kennis mocht geen gemeengoed worden, want onder een sterrenlijst lezen wij eveneens het eerste gedeelte van deze vermaning, dat natuurlijk het tweede stilzwijgend in zich sluit.

Zooeven wees ik op enkele beschouwingen die aan het Oude Testament deden denken. Dergelijke parallellen vinden wij ook in de zoogenaamde boetpsalmen, die van ontwikkeld godsdienstig gevoel spreken. Een enkel voorbeeld moge als bewijs dienen:

Dat de toorn van mijn heer gestild moge worden, de god die tegen mij toornt moge aflaten.... (tekst beschadigd).... het leed van mijn god is mijn spijs en ik weet niet waarom, de ramp van mijn godin vertreedt mij en ik weet niet waarom. Heer, mijn verkeerdheden zijn vele, groot zijn mijn misdaden, godin, mijn verkeerdheden zijn vele, groot zijn mijn misdaden. De god heeft op mij gezien in den toorn zijns harten, de

godin heeft tegen mij getoornd en mij leed gezonden. Ik zoek naar steun, doch niemand vat mijne hand, ik ween en niemand plaatst zich aan mijne zijde, luid roep ik en niemand hoort mij, bekommerd buig ik mij neder en zie niet op. Ik wend mij tot mijn barmhartigen god en zucht, ik kus de voeten mijner godin. Heer, zie mij aan, verhoor mijn zuchten, godin zie mij aan, verhoor mijn zuchten. Wanneer? mijn god, wanneer? mijn godin, zal uw toorn gestild worden. De menschheid is verkeerd en weet niets. Zoovelen daar zijn, die met een naam genoemd worden, wat zou een hunner weten? 't Zij dat zij boos handelen of goed, zij weten niets. Heer, doe uw knecht geen onheil aan, vat zijn hand nu hij in hooggaande wateren is geworpen, verander de zonde die ik begaan heb ten goede, het kwaad dat ik gedaan heb moge de wind wegvoeren. Verscheur mijne euveldaden als een kleed. Mijn god, mijn godin, mijn zonden zijn zevenmaal zeven. Vergeef ze, in ootmoed buig ik mij voor u. Uw hart moge vroolijk zijn als van een moeder, die gebaard heeft, als van een vader die een kind heeft ontvangen.

V.

Ik geloof dat deze losse mededeelingen de overtuiging zullen wekken dat de studie van het Assyrisch ons veel belangwekkends omtrent de oudste beschaving in het Oosten kan leeren. In ruimer kringen verdient zij ook de aandacht om hetgeen wij daaruit leeren ten aanzien van het oude Israël. Op de gegevens der Amarna-brieven heeft Prof. C.P. Tiele enkele jaren geleden ten onzent reeds de aandacht gevestigd in een Rectorale rede. Het zijn brieven in babylonische taal en spijkerschrift, die tot het archief van de egyptische koningin Amenophes III en IV behoorden. Zij leeren ons den toestand van Palestina kennen in de 15de eeuw v. Chr. kort voor den intocht der israëlietische stammen. Egypte had deze streken aan zich onderworpen, doch de stadhouders kunnen de steden nauwelijks meer verdedigen tegen de overal opdringende nomaden. Wanneer wij hunne aanvragen om hulp lezen denken wij onwillekeurig aan onze koloniale toestanden met hun weinig talrijke troepenmacht. ‘Wanneer mijn heer de koning nu niet spoedig 20 soldaten zendt, zal ik de stad

moeten overgeven' schrijft een der gouverneurs; een vraagt zelfs om vijf man tegelijk. Het zal hier toen reeds gegaan zijn als in Mohammeds tijd onder de arabische stammen, die, volgens de geschiedschrijvers, geweldige veldslagen aan elkaar leverden, waarbij dan twee of drie dooden vielen. Wij begrijpen hoe de Israëlieten onder zulke omstandigheden vasten voet in Kanaän hebben kunnen krijgen. Er zijn Assyriologen die beweren dat zij zelfs met name in deze rapporten worden genoemd en geheel onwaarschijnlijk is deze meening niet; als zeker durf ik het echter den lezer niet voorstellen.

In de veroveringsgeschiedenissen der groote assyrische koningen is meermalen van Israël en Juda sprake. De zwarte obelisk van Salmanasser II (800-825 v. Chr.) leert ons dat Jehu, de zoon van Omri, schatting aan Assyrië heeft opgebracht, een bijzonderheid die ons door het O.T. niet wordt medegedeeld; het joodsche type van hen die de schatting aan 's konings voeten neerleggen is op het relief duidelijk te herkennen (Britsch Museum). Rammannirâri III (812-783) deelt mede dat hij heerschte over 't land van Omri, Tiglat Pileser (754-727) spreekt van Azarja en de schatting van Menahem van Samaria. Sargon (722-705) verhaalt dat hij in het uitgestrekt Omri-land (Israël) arabische stammen liet wonen, waaronder de Tamoed genoemd worden, waarvan de latere arabische geschiedschrijvers zooveel fabelen. Sanherib (704-681) spreekt van zijne belegering van Jeruzalem, waarin hij Hizkia insloot 'als een vogel in zijn kooi', doch verzwijgt dat hij de stad niet heeft kunnen innemen. Esarhaddon (681-668) zegt dat hij Mannasse, koning van Juda, bouwbehoeften liet leveren. Men heeft beweerd dat de Cyrus-cylinder spreekt van den terugkeer der Joden uit de ballingschap, doch dit is deels bodemlooze fantazie, deels gebrekkige tekst-interpretatie. Er is met geen enkel woord sprake van. Een gewichtig punt voor de israëlietische geschiedenis is de assyrische chronologie, die voor deze tijden vaststaat en door astronomische berekeningen gesteund wordt. Dit is van belang daar de tijdrekening der israëlietische geschiedboeken met zichzelve in tegenspraak is.

Wij bezitten lijsten van de beambten die hun naam aan het jaar gaven, die van 893 tot 666 loopen. Een enkel exemplaar geeft nevens de namen een korte aanteekening en

hieronder wordt een zonsverduistering gemeld, die naar astronomische berekening 15 Juni 763 inderdaad heeft plaats gehad. Dit geeft ons een vast punt tot opbouwen en een van de gevolgtrekkingen is dat de inname van Samaria in 722 heeft plaats gehad en niet in 719 zooals men vroeger meende.

Van niet minder gewicht dan deze historische gegevens is de opmerking dat de politiek der palestijnsche klein-staten in nauw verband staat met de inwendige geschiedenis van Assyrië. Is de aandacht van den machtigen heerscher door oproer of verzet naar het Oosten of Zuiden gericht, dan waagt Damascus het den israëlietischen buur een houw toe te brengen en Israël en Juda doen het hunne om hun macht uit te breiden en de Syriërs te weren. Zoodra de groote man zijn aandacht weer meer aan het Westen wijdt houdt het geschil op en zetten beide zich schrap tegen den veroveraar en zij waren energiek genoeg om dit niet altijd zonder goed gevolg te doen. Met dit verband wordt door de beoefenaars der Israël. geschiedenis doorgaans geen rekening gehouden.

Ook de mythologie der Assyriërs is voor de oud-testamentische wetenschap van hoog gewicht. Zij bezaten een heldendicht in twaalf zangen. Een dezer zangers verhaalt de geschiedenis van den Zontvloed, die door vertoornde goden over een zuid-babylonische stad gebracht werd. Door een droom gewaarschuwd timmert de babylonische Noach een schip en drijft daarin met de zijnen tot een hooge berg het vaartuig houdt. Hij laat een duif uit, doch zij keert terug, ook de zwaluw kan nog geen rustplaats vinden, de raaf echter die daarna werd uitgezonden, kwam niet weder. Nu verlaat hij het schip en alles wat hij daarin medenam doet hij uitgaan, de leden zijner familie, vee en veldgedierte, handwerkslieden, goud en zilver. Hij offert een offer vol lieflijken reuk, die de goden aantrekt. Zij worden verzoend en nemen den geredde en zijne vrouw onder de goden op. Wij zien gereedelijk in dat een dergelijke legende kon ontstaan in het babylonisch kustland dat aan de overstroomingen van Eufraat en Tigris en het opdringen van het zeewater is blootgesteld. In het bergland zonder stroomen van beteekenis is zulk een verhaal volkomen onbegrijpelijk en er is dan ook geen twijfel aan dat het bijbelsche zontvloedverhaal op deze legende teruggaat.

Het zou ons te ver voeren meer uitvoerig te spreken over

den invloed die de babylonische mythologie op de oud-testamentische voorstellingen heeft uitgeoefend. Men heeft op dit gebied voor jaren allerlei dingen ontdekt, die onjuist bleken te zijn. De Engelschen, die steeds met zulk een grenzenlooze voorliefde bezield zijn voor bevestigingen van ‘the holy Bible’ hebben zich hierdoor laten medesleepen, want noch van den toren van Babel, noch van den val des menschen of de slang in het Paradijs en wat men al niet meer had gevonden, is in de bedoelde teksten met een enkel woord sprake.

Bij kalm voortgezet onderzoek echter kan de Assyriologie aan de oud-testamentische wetenschap nog menigen dienst bewijzen.

Dr. B.D. EERDMANS.

Jean-Etienne Liotard.
1702-1789.

Jean-Etienne Liotard. Etude biographique et iconographique par le Professeur Ed. Humbert et M. Alphonse Révilliod à Genève et le Professeur J.W.R. Tilanus à Amsterdam. Amsterdam, Van Gogh. 1897.

De gedocumenteerde beschrijving der werken van den pastellist Liotard, - dezer dagen bij de firma van Gogh te Amsterdam verschenen - werd begonnen door prof. Humbert te Génève met behulp van de documenten van den oud-hoogleeraar J.W.R. Tilanus te Amsterdam, die, door aanhuwelijking geparenteerd aan Liotard, in het bezit van een belangrijke collectie portretten, teekeningen en brieven, reeds begonnen was aanteekeningen te maken voor en soortgelijk werk over den Zwitserschen schilder.

Na den dood van prof. Humbert werd het werk voltooid door den heer Alphonse Revilliod te Génève en door den heer Tilanus te Amsterdam.

Behalve deze zorgvuldig samengestelde studie, behalve de vele en goede reproducties van portretten, miniaturen, genre schilderijen, gravures en enkele landschappen, geeft dit boek ons een aardig overzicht van het leven van den portretschilder in die dagen, van de vorstelijke personen en de beroemdheden met welke hij in aanraking kwam.

Van de eene stad naar de andere, van het eene hof naar het andere, was zijn leven één reizen en trekken. In 1725 naar Parijs, later naar Napels, Rome, Hongarije, Constantinopel, Weenen, Parijs weer, Lyon, Amsterdam, Genève - en zoo door heel zijn leven, werkend aan de hoven, aan de legaties, schilderend portretten overal, bestellingen ontvangend voor miniaturen, émails, voor por-

tretten op glas, - was hij gezocht om ‘de oprechtheid van zijn penseel’, om de goede gelijkenis en den eenvoud van zijn karakter.

Zeer teekenend voor den tijd is, dat hij genoemd werd: *L'enlaidisseur* of *le peintre de la vérité;* en het is gezegd, dat jonge mondaine vrouwen zijn oprechtheid vreesden.

En het is waar, de reproducties doorbladerend ziet men, hoe hij, zijn modellen getrouw volgend, iets had weten te bemeesteren van die rechtschapen eigenschappen, welke o.a. van der Helst kenmerken. De levendige uitdrukking, het relief, de vastheid, de gereserveerde teekening, de fond van zijn portretten, daarin voelt men de bewondering voor dien weinig gecompliceerden, maar krachtigen Hollander, wiens Doelenstukken hij bovenaan stelde.

Hoe Liotard aan de verschillende hoven geëerd werd, blijkt o.a. uit een aanteekening over het vertrek van den schilder en zijn zoon uit Weenen, die ik hier overschrijf:

‘*Ce départ eut lieu le* 5 *Juin* (1778) *après une audience d'adieu à Schönbrunn, où l'impératrice leur offrit en présent une bague d'une belle topaze et cent ducats pour le fils, une garniture de boucles d'oreilles et un collier pour la fille Marie Thérese, une boite en or et un déjeuner précieux de porcelaine de Saxe* - ik geloof nog in het bezit van mevrouw Tilanus-Liotard - *pour Madame Liotard, et enfin pour le peintre une boite en or, une bague et* 500 *ducats*.’

Wat zijn wij in onze dagen daarbij vergeleken ‘mater-of-fact’ geworden! Het geld in onzen tijd voor portretten of schilderijen betaald, moge hooger zijn somwijlen, welk een charme daarentegen om aan een schilder, van wiens kunst men houdt, zulke souvenirs aan te bieden.

Maar behalve dat Liotard ook nog gravures en enkele etsen maakte, op glas schilderde, émails maakte en miniaturen, schreef hij nog een uitgebreid *Traité des principes et des règles de la peinture*. Deze verhandeling is in dit werk in haar geheel gedrukt. En dit is niet onaardig om in te bladeren. De voorschriften zijn eenvoudig en practisch en natuurlijk conventioneel omdat hij geen andere wijze van zien en schilderen erkent dan die waar men de verfbehandeling niet kan zien. Rafaël, Correggio, van Huysum, van der Werff, Gerard Dou zijn zijn liefste voorbeelden. Zij die niet zuiver en egaal schilderen, van wie men de ‘touche’ de verfbehandeling kan zien zooals bij Rembrandt, worden als afschrikwekkend voorbeeld gesteld. Hierin is hij het geheel eens

met Gerard de Lairesse, maar daarentegen heeft hij een juist gevoel van het natuurlijke, het eenvoudige, het altijd en altijd de natuur te volgen zoo getrouw mogelijk.

In al die verhandelingen over de kleur, over het oordeel, de vinding, de compositie, over het licht en zoo door, tot twintig toe, geeft hij behalve de appreciatie van de Hollandsche schilders nog een aardige studie over de schilderkunst van Jan van Huysum wiens factuur en kleur hij bewondert boven alles.

Deze met overtuiging geschreven verhandeling, beredeneerd met talrijke voorbeelden en anecdotes, is ook nog leerrijk uit een ander oogpunt. Zij zegt ons van de eeuwige evolutie van den smaak, van onze appreciaties, van onze bewondering. Op de laatste bladzijden zijn enkele brieven van den schilder bijgevoegd. Het dunkt ons jammer dat er niet meer bijgevoegd zijn.

Het werk is met zeer veel zorg saamgesteld. De levensbeschrijving aangenaam om te lezen; ook de reproducties geven het werk van Liotard goed weer.

G.

De spellings-kwestie met het oog op Zuid-Afrika.

Het zou verkeerd zijn te meenen dat de menschen in Zuid-Afrika zich bijna uitsluitend bezighouden met hooge politiek, oorlog en goud- of diamantgraven. Zooals meermalen gebeurd is in tijden van diepgaande maatschappelijke aandoeningen, werden de zenuwen van het volk tengevolge van gespannen waakzaamheid veelzijdig gescherpt, en openbaart zich nu op de bergtoppen der Afrikaansche samenleving meer energie, meer bezorgdheid voor toekomstige toestanden, dan mogelijk het geval zou wezen in dagen van verslappende materieele welvaart en daaruit voortspruitende vage lusteloosheid tegenover strijd en inspanning.

De Hollandsche taal in Zuid-Afrika is niet vreemd gebleven - en kon ook onmogelijk vreemd blijven - aan de krachtige herleving der Afrikaner-beweging die dit gansche werelddeel doortrild heeft sedert de bekende gebeurtenissen van Januari '96. Men heeft op eens weer gevoeld dat de taal waarin Kommandant Cronjé te Doornkop de Engelsche vrijbuiters sommeerde zich over te geven, een taal was die in dit werelddeel recht had van bestaan niet alleen, maar die een sieraad was voor dengene die haar zijn ‘moedertaal’ mocht noemen.

De onlangs door een breed verspreide en overal doordringende emotie opgefrischte liefde voor de eigen nationaliteit heeft zich ook geopenbaard in verhoogde waardeering der Hollandsche taal. Toen kort geleden in de Transvaalsche Volksraad een gewijzigde onderwijs-wet werd gelezen, werd telkens door de vergaderde afgevaardigden geapplaudisseerd wanneer een zinsnede weerklonk waarin het onbetwistbaar gezag der landstaal duidelijk geformuleerd was. Gedurende de recente Vrijstaatsche Volksraads-zitting is ook menigmaal de taal ter sprake gekomen en met ongewonen eerbied bejegend

In de Kaapkolonie heeft Prof. de Vos, docent in de theologie te Stellenbosch, in een reeks van sensatie-wekkende kourant-artikelen een welsprekend pleidooi gehouden voor de handhaving en betere erkenning der rechten van de landstaal in de Kolonie. Nog dezer dagen heeft een vergadering van jonge Afrikaners te Graaff Reinet, Kaapkolonie, een besluit genomen om den plaatselijken Kerkeraad te verzoeken voortaan de Engelsche diensten in de Hollandsche kerk te doen staken. Om kort te zijn, overal in Zuid-Afrika schijnt men bezig om stoom-op te krijgen ten einde de sterke voorwaartsche beweging te voeden en aan den gang te houden.

Deze blijken van nieuw leven zijn treffend en verdienen de aandacht van Hollandsch Europa. Het Groote Komplot tegen de Z.-A. Republiek heeft op de landstaal in geheel Z.-Afrika een niet te loochenen invloed gehad; deze heeft versterkende sappen ontleend aan de spontane wedergeboorte van den nationalen geest in de Boeren-Staten. Is de dag van Jameson's inval - gelijk Dr. Jorissen in een bekend gebleven uitlating zeide - de geboortedag der Afrikaner-natie, die inval heeft tevens de manbaarheid der Hollandsche taal in dit werelddeel aanmerkelijk verhaast.

* * *

Deze inleiding diene tot verklaring, of verontschuldiging, van de omstandigheid dat Zuid-Afrika, behalve zooveel andere kwesties, ook een spellings-kwestie rijk is gewordeu. Velen hebben sterker dan tevoren de behoefte gevoeld om zich ernstig te gaan bemoeien met de schrijfwijze der Hollandsche taal; men heeft de stoute schoenen durven aantrekken en zich begeven op het gebied waar tot dusver alleen hoogepriesters der taalwetenschap zich schenen thuis te voelen. Men is begonnen in Zuid-Afrika op eigen gelegenheid over de spelling der Hollandsche taal te gaan nadenken en discussieeren, en heeft zich daarbij losgemaakt van de klemmende hand waaraan men tot dusver geloopen had, de hand namelijk van de officieele en ietwat autoritaire Nederlandsche spellings-deskundigen. Met de militante driestheid eigen aan hen die meer in de toekomst leven dan in het verledene, heeft men de interessante hulpbronnen welke de Gothische en andere doode talen voor een behoorlijk begrip der huidige Nederlandsche schrijftaal gezegd worden aan te bieden, ter zijde gesteld in den onophoudelijken

strijd met de Engelsche taal, evenals een vechtersbaas zijn overtollige jas weglegt om zich beter te kunnen verdedigen; men heeft enkel rekening pogen te houden met de vereischten eener praktisch bruikbare spelling, eener spelling geschikt voor lieden van meer weerstandsvermogen en taaiheid dan schoolsche opvoeding en grammatikale discipline. Met dat al hebben de personen die zich voor deze zaak gespannen hebben, getracht zich zooveel mogelijk aan te sluiten bij de in Nederland bestaande beweging tot spellings-vereenvoudiging, welker program hun tot richtsnoer heeft gestrekt. Hoe dit geschied is en tot hoever men nu in dit werelddeel gekomen is, zal in de volgende bladzijden worden meegedeeld.

* * *

In October 1895 bracht de zooevengenoemde Prof. de Vos een bezoek aan Pretoria en, gesteund door zijn hoedanigheid van voorzitter van den Kaapkolonischen Taalbond en zijn faam van oprechten strijder voor de belangen zijner taal, bewerkte hij een ontmoeting van diverse personen van min of meer gezaghebbende maatschappelijke of wetenschappelijke stelling, welke eerste ontmoeting ten huize van den schrijver van dit opstel plaats vond. Daar waren verder aanwezig de heeren van Boeschoten, Onder-staatssecretaris der Z.-A.-R., J.S. Smit, Regeerings-commissaris van Spoorwegen (broeder van wijlen Generaal Smit), Dr. Mansvelt, Super-intendent van Onderwijs, Rechter Dr. Ameshoff, domini Postma en Bosman, predikanten, Dr. Reyninck, Rector van het plaatselijk Gymnasium, en J.F. Celliers, Staats-bibliothecaris. Het kostte niet veel overredingskracht aan Prof. de Vos om het denkbeeld ingang te doen vinden dat de diverse Zuid-Afrikaansche kringen waar de neiging om het spellings-vraagstuk onder handen te nemen reeds dadelijk te constateeren was geweest, tot gezamelijken arbeid behoorden genoopt te worden. Het feit dat het te Pretoria verschijnende dagblad *De Volksstem* reeds sedert een jaar, ofschoon onder heel wat heftige tegenkanting, bezig was geweest geleidelijk het in Nederland voorgestelde hervormingsprogramma van Dr. Kollewijn toe te passen en te populariseeren, had - vooral onder de Afrikaners - veel belangstelling en sympathie verwekt en voor Prof. de Vos den weg niet weinig vergemakkelijkt. Het gevolg van de vergadering was dat zich onmiddellijk een commissie constitueerde

waarin, behalve de reeds genoemde personen, nog de heeren Dr. Breijer en N. Hofmeyr, leeraren van het Gymnasium, van Alphen, Postmeester-generaal, en enkele anderen aansloten.

De voornaamste organen der Hollandsche pers van Zuid-Afrika juichten dezen eersten stap in de gewenschte richting van harte toe; *Ons land* te Kaapstad, *De Express* te Bloemfontein, *De Vereeniging*, een Transvaalsch kerkelijk blad, jazelfs *De Patriot*, die er een eigen phonetische spelling op na houdt, gaven uiting aan hun ingenomenheid. Terwijl het Nederlandsche element in Zuid-Afrika, vooral te Pretoria, in den aanvang lauw was jegens de pogingen tot doorvoering eener vereenvoudigde Hollandsche schrijftaal, greep het beschaafde Afrikaner element de zaak met lust en graagte aan; want dit element was het meest begeerig naar de in het vooruitzicht gestelde hervorming. Zelfs uit Nederland kwamen stemmen tot aanmoediging, o.a. van den heer Marcellus Emants, wiens steun niet weing bijdroeg om de oppositie van de schuchtere plaatselijke Nederlanders te verzwakken.

Kort na het ontstaan der Transvaalsche commissie ontstond een dergelijke voor den Vrijstaat, waar de heer Steijn, toenmaals Rechter, thans President dier Republiek, zich voor de beweging interesseerde; ook voor de Kaapkolonie vormde zich een commissie onder voorzitterschap van Prof. de Vos, waarin o.a. de bekende politicus Jan Hendrik Hofmeyr, alsmede verscheiden Hollandsche docenten en predikanten en andere belangstellenden zitting namen. Dr. Viljoen, litt. cand. der Amsterdamsche universiteit, was de secretaris van deze groep.

Elk dezer commissies begon zelfstandig, door middel van der zake kundige sub-commissies, te arbeiden, met Dr. Kollewjin's schema als basis; Pretoria en Kaapstad betoonden zich allengs het meest conservatief, Bloemfontein helde het meest over tot het doen van concessies aan het speciaal Zuid-Afrikaansche dialect dat geen of bijna geen onzijdig geslacht kent, de werkwoorden liefst zwak verbuigt en zijn eigen voornaamwoorden heeft.

Het ligt niet in mijn plan om hier in technische bijzonderheden te treden; alleen wensch ik den mogelijken indruk bij den welwillenden Gids-lezer weg te nemen als zouden de diverse commissies haar taak lichtvaardig en met den franschen slag hebben vervuld. De onderling gevoerde correspondentie en de zorgvuldige verslagen der commissoriale groepen geven blijk van ernstigen en zorgvul-

digen arbeid, waarbij het mogelijk gemis bij de meesten aan zelfs maar oppervlakkige kennis van Gothische of oud-Germaansche dialecten wordt opgewogen door heel wat gezond verstand en nog meer gehechtheid aan de moedertaal. Bovendien, de getrouwe en vaak ten koste van opofferingen geschonken medewerking der, in menig geval reeds met ambtelijke bezigheden overladen commissieleden, moge een zwaarwichtige aanbeveling zijn bij het Nederlandsche publiek om het resultaat dier Zuid-Afrikaansche werkzaamheden niet gering te achten, maar met oplettendheid te aanvaarden.

Thans zijn die werkzaamheden zóó ver gevorderd dat een algemeen eenstemmig voorstel van spellings-vereenvoudiging bereikbaar is geworden. Een paar weken vóór de eventueele verschijning van dit opstel in *De Gids* zal te Kaapstad en te Stellenbosch een Congres hebben plaats gehad van afgevaardigden der Kaapkolonie, Transvaal en van den Vrijstaat; ook de hollandsch-sprekende bevolking van Natal werd in de gelegenheid gesteld om zich te doen vertegenwoordigen. De op dit Congres te nemen besluiten zijn de vrucht van een ernstig onderzoek door menschen, zoo al niet allen van omvangrijke en indrukwekkende taalgeleerdheid, dan toch van de beste bedoelingen jegens de handhaving der Hollandsche taal in Zuid-Afrika; die menschen zijn tevens geen maatschappelijke *nobodies*, en velen hunner bekleeden hooge staats-ambten en bezitten grooten invloed. Waar zij dus over hun taal, de taal welke zij gemeen hebben met hollandsch-sprekend Europa, eenige meeningen uiten, eenige begeerten te kennen geven, eenige wenken aanbieden, daar zou het niet verstandig wezen voor de mede-bezitters dier taal in Europa om zich doof te houden voor of traag te zijn in het aannemen dier wenken, begeerten en meeningen.

Op één ding in de onderhavige kwestie wil ik met nadruk wijzen. Zuid-Afrika namelijk stelt aan het hollandsch-schrijvend Europa geen ultimatum, geen eischen welker niet-inwilliging gevolgd zal worden door het inslaan eener eigen richting op letterkundig gebied. Integendeel, men hoopt zoolang mogelijk een onderdeel uit te maken van de hollandsch sprekende en schrijvende menschheid, ook al heeft men zijn eigen staatkundige ontwikkeling, zijn eigen geschiedenis, zijn eigen nationale sympathiën en aspiratiën. Het voorbeeld der Engelsche taal welke wordt gebruikt en geschreven door volken van diverse klimaten, rassen en regeeringen, maar welke met dat al het gewelf is waarop een geestelijk Impe-

rium van weergalooze machtigheid rust, zweefde steeds den voorstanders der Zuid-Afrikaansche taal-vereenvoudiging voor oogen; de meesten dier voorstanders hebben daarom aan hun streven een ontbindende voorwaarde vastgeknoopt, de voorwaarde namelijk dat, indien Nederland weigert mee te doen, weigert gehoor te geven aan Zuid-Afrika's wenschen in zake de schrijftaal, men dient te berusten bij die weigering en de last der thans gezaghebbende spelling verder behoort te torsen, op gevaar af, misschien, dat daardoor aan den groei der Hollandsche taal in dit werelddeel groot nadeel zal worden berokkend. Het bovengenoemd Congres zal, nadat men een pan-Zuid-Afrikaansch program zal hebben opgesteld, mogelijk, ja zelfs waarschijnlijk, zich daarmee wenden tot het hollandsch-sprekend publiek in Europa, wellicht zelfs tot de betrokken Regeeringen, niet met dreigend gebaar of met dwingend bevel, doch met de bede om zich te verplaatsen in Zuid-Afrika's toestanden en de kwestie der vereenvoudigde schrijfwijze niet te bezien uit een eng, lokaal Nederlandsch standpunt, maar met een breeden blik welke een ruimer horizont bevatten kan, in welke ook plaats zal wezen voor de exotische hollandsch-schrijvende wereld.

Het is nu eenmaal een paedagogisch axioma dat in Zuid-Afrika, waar een vinnige strijd woedt tusschen de Hollandsche en Engelsche talen, laatstgenoemde door haar rudimentaire grammatica - haast zeide ik, door haar totale afwezigheid van grammatica - een voorsprong heeft op haar mededingster; en daar, in dit werelddeel gelijk overal elders, de schooljeugd een tamelijken afkeer openbaart van grammatica en aanverwante wetenschappen, daar bovendien in menig geval ook de voorhanden onderwijzers dien afkeer deelen en helaas maar weinig eer stellen in een volkomen meesterschap der talrijke regelen welke de Hollandsche schrijftaal maken tot een verschijnsel dat zelfs voor intelligente Nederlanders nooit kompleet opgehelderd pleegt te worden, zoo staan gewoonlijk de Afrikaansche deskundigen niet verbaasd wanneer zij moeten constateeren dat de doorsnede-leerling, ook die van hollandsch-sprekende ouders stamt, na zijn meestal erg korten schooltijd dragelijker engelsch dan hollandsch schrijft. En omdat de spelling der Hollandsche taal vol klemmen en voetangels is, in tegenstelling met de Engelsche, welke, met al haar schijn van gecompliceerdheid, niet moeilijk is om spoedig te worden aangeleerd, komt zelfs de beschaafde Afrikaner op lateren leeftijd er gemakkelijk toe om zich liever in zijn correspondentie

van de Engelsche dan van de andere taal te bedienen. Dit gevoelen de Afrikaners zóó goed dat zij, veel meer dan de hier gevestigde Nederlanders, met beide handen de beweging ten voordeele der spellings-vereenvoudiging aangrepen, in de hoop dat door hun medewerking te eerder het hart der Nederlandsche taal-autoriteiten zou worden vermurwd en tot toegefelijkheid gestemd.

* * *

De huidige toestand is dus als volgt: de hollandsch-schrijvende menschheid in Zuid-Afrika, vertegenwoordigd door personen van erkend paedagogisch en staatkundig gezag, verlangt ten sterkste naar de wegneming van zoodanige moeilijkheden in de spelling als kan bijdragen om den bestaanden en steeds in vinnigheid toenemenden strijd tusschen de Hollandsche en Engelsche talen te doen uitloopen op een voor eerstgenoemde bevredigenden en eervollen uitslag. Maar ofschoon men de dringende behoefte tot vereenvoudiging inziet en deze op eigen gelegenheid zou kunnen doordrijven en verwezenlijken, zoo wil men Nederland's verledene, hedendaagsche en toekomstige letterkunde niet loslaten en de eigen ontwakende litterarische ontwikkeling niet vervreemden van die van Hollandsch Europa; men wil trachten gedaan te krijgen dat Hollandsch Europa en Hollandsch Afrika eerlang een even homogeen taal-organisme zullen bezitten als nu Engelsch Europa, Engelsch Amerika en Engelsch Australie of als Spaansch Europa en Spaansch Amerika. Om dit doel beter te kunnen bereiken, stelt thans Zuid-Afrika - na rijp beraad en met onderling verkregen goedvinden - aan Nederland, de bakermat der gemeenschappelijke taal, voor om zekere regelen aangaande dubbele en enkele *e*'s en *o*'s, aangaande mannelijke verbuigingsuitgangen, aangaande gecompliceerde medeklinkers, en wat al niet meer - ik heb mij voorgenomen om niet in technische bizonderheden te treden - te herzien op zóódanige wijze dat de ‘klemmen en voetangels’ in wier hatelijk terrorisme slechts zeer weinigen behagen scheppen, zullen verdwijnen, althans tot een minimum teruggebracht worden. De motieven die de voorstellers bewogen hebben tot hun optreden, zijn niet zoozeer quasiwetenschappelijke als wel economisch-politieke; immers de meesten zijn overtuigd dat, wanneer de Hollandsche schrijftaal in Zuid-Afrika blijft zooals ze is en niet vereenvoudigd wordt - de wijze

waarop is hier niet de hoofdzaak - de groei dier taal in dit werelddeel ernstig belemmerd zal blijven.

Hoe de eventueele wenken van Zuid-Afrika in het hollandschsprekend Europa zullen ontvangen worden, weet ik niet. Wel is het bemoedigend dat Professor Cosijn die, in een vrij recent Gidsartikel, zich erg sceptisch uitliet over de Kollewijn-beweging, later erkende dat de analoge Zuid-Afrikaansche beweging ‘een zwaarwegend argument was ten faveure der spellings-vereenvoudiging.’

Maar ook anderen dan taalkundigen in Europa behooren belang te stellen en een stem te hebben in de besliste pogingen om meer levensvatbaarheid te geven aan de Hollandsche taal buiten Nederland en Vlaanderen. Zuid-Afrika, ofschoon heden van niet buitengewone litterarische importantie, bergt nog heel wat verrassingen in zijn schoot; de pols van de hollandsch-sprekende bevolking klopt er ten huidigen dage snel, van Tafelberg tot de Limpopo. Het kan voor Nederlandsche schrijvers, dichters, journalisten, uitgevers, hoogleeraars, zetters, telegrafisten, geneesheeren, juristen, predikanten, kooplieden en fabrikanten toch niet onverschillig wezen of een groot werelddeel in de toekomst hun geschriften zal lezen, hun boeken en fabrikaten zal koopen, hun adviezen zal inwinnen, hun diensten zal in beslag nemen.

De vraag of Zuid-Afrika hollandsch-sprekend zal blijven, is er niet een van enkel sentiment, van anecdotische historie, evenals de herinnering aan de *knickerbockers* van New-York, die jaarlijks op een keurig diner hun Nederlandsche afkomst adverteeren; het is een zaak van kontant geld, voor Nederland zoowel als voor Zuid-Afrika.

En sinds Zuid-Afrika moe wordt van de dubbele en enkele *e*'s en *o*'s en van de ‘militaire *n*’ - gelijk Prof. Cosijn die verbuigings-uitgang met zeker welbehagen genoemd heeft - kan het koppig behoud dier ornamentale versiersels der Hollandsche schrijftaal aan de Nederlandsche natie te staan komen op een aanzienlijke gederfde winst, op een *damnum emergens*, welks omvang in enorme verhoudingen kan worden uitgemeten. Van dit standpunt beschouwd blijft de spellings-kwestie niet meer een twistappel voor kamergeleerden, maar wordt het tevens een commercieel incident, een economisch vraagstuk.

Het Nederlandsche publiek heeft gedurende de 19e eeuw reeds verscheidene spellings-veranderingen meegemaakt zonder dat deze

de op het geschreven woord gebaseerde kunsten, wetenschappen en industriën onherstelbaar geschokt hebben. De thans door Zuid-Afrika gevraagde en trouwens reeds in het hollandsch-sprekend Europa ruimschoots aangehangen spellings-vereenvoudiging kan dus waarlijk geen onoverkomelijke bezwaren opleveren en heeft nog deze extra-aanbeveling, dat elkeen die er aan meehelpt, de voldoening kan hebben van bij te dragen tot de meerdere consolidatie van het hollandsch-sprekend element in een groot werelddeel met een roemvol verleden, een moeilijk heden en een schitterende toekomst.

Laat men dus in het hollandsch-sprekend Europa niet tegen een beetje discomfort opzien en ook ten opzichte van zijn schrijftaal wat opoffering van aangeleerde schrijfgewoonte overhebben voor Zuid-Afrika, dat reeds zoo menigmaal van de verre taalverwanten blijken van sympathie mocht ontvangen. Er zijn onlangs duizenden guldens gestort in een Transvaalsch Taalfonds, hetgeen hier te lande hoog gewaardeerd is geworden; maar geen geschenk belooft, zoowel voor de gevers als voor de begiftigden, schooner vruchten dan het geschenk eener vereenvoudigde spelling, welke de Hollandsche taal zal helpen perpetueeren in alle hollandschsprekende landen der aarde.

Pretoria, 19 December 1896.

Dr. F.V. ENGELENBURG.

Letterkundige kroniek.

Brieven van Multatuli (10de deel). Laatste periode. Amsterdam, W. Versluijs, 1896.

‘Het is voorzeker belangwekkend en gerechtvaardigd, achter het kunstwerk, van dichtbij, den mensch te zien die het ontwierp. De critiek heeft recht op doorluchtige intimiteiten, maar zij moet toonen ze waard te zijn. De dood is onbescheiden, maar de sluier dien hij opheft wil voorzichtig en met eerbied behandeld worden.’

Zoo begint Henri de Régnier zijn *Notes sur Hugo* in de *Revue de Paris* van 1 Januari. En dan wijst hij er op hoe sommigen dit ten opzichte van Victor Hugo uit het oog hebben verloren. ‘Wij hebben Biré met kleingeestige hardnekkigheid het groote leven van den dichter met een vergrootglas zien onderzoeken, om er tegenstrijdigheden, fouten, nietigheden in te ontdekken. Hij bespionneert het genie, weegt den mensch met een apothekersbalansje, vit op zijn vriendschap, verdenkt zijn haat en zoekt voor een en ander naar geheime, leelijke en zelfzuchtige gronden.’

Gelukkig zijn er ook, die met andere bedoelingen zich over groote dooden buigen. ‘De sympathie van wie bewonderen wekt rondom een groot man een nieuwsgierige belangstelling, waaraan hij bezwaarlijk ontkomen kan. Een ieder wil op zijne beurt een deel hebben van 's mans intimiteit’.... Langzamerhand maken de anecdoten, de praatjes, de legenden plaats voor documenten, en treedt de waarheid duidelijker te voorschijn. Tot die documenten behooren in de eerste en voornaamste plaats de brieven. ‘Zij zijn’ - zegt de Régnier - ‘versteend en onherstelbaar Verleden en hun overleven verbaast en logenstraft de vergetelheid, waartoe zij door

hun broosheid gedoemd schenen.' En verder: 'Daar men tot anderen gewoonlijk over weinig anders dan over zichzelf spreekt, hetzij dan rechtstreeks of zijdelings, bestaat er alle kans om in de brieven, welke tot die anderen gericht worden, iemands aard of karakter terug te vinden.... La lettre est de la parole à distance; elle en garde le charme et l'imprudence. et si nous y goûtons l'un, nous y profitons de l'autre.... Trouwens, den waarborg voor de oprechtheid van een briefwisseling vindt men in de natuurlijke wijze waarop zij tot stand komt. De meest verschillende indrukken motiveeren haar, en het is bezwaarlijk te veronderstellen dat iemand er zich op zou gaan toeleggen om de verschillende stukjes van dit mozaïek met zijne onwillekeurige arabesken met voorbedachten rade in één bepaalden zin te vervalschen, om er één effen geheel van te maken. Dit zou een bovenmenschelijke berekening worden en zulk een bedrog zou een voorzorg en een huichelarij van zeer langen adem noodzakelijk maken; de briefschrijver, al was hij ook nog zoo op zijn hoede, zou er zich geen rekenschap van kunnen geven hoe ten slotte het geheele weefsel er precies zou uitzien....'

Als inleiding tot eene aankondiging van het laatste deel van Multatuli's Brieven komen deze opmerkingen van de Régnier mij goed te stade. Er zijn er nog altijd die bij de anecdoten, de meer of minder controleerbare praatjes die over Eduard Douwes Dekker in omloop raakten, zijn blijven staan; maar wien het om waarheid te doen was, heeft uit de lezing der reeds vroeger verschenen negen deelen Brieven zijne kennis van 's mans karakter verrijkt, zijne voorstellingen en opvattingen gewijzigd of bevestigd gezien. Voor wie de *Ideën* gelezen en herlezen heeft, zal er eer van bevestiging dan van wijziging zijner opvattingen en voorstellingen sprake zijn. Want schreef Multatuli zijn *Ideën* meestal onder den indruk van het oogenblik, zonder vooraf beraamd plan, door-argumenteerend op een eens opgevat denkbeeld, gedreven door sympathieën of antipathieën, geest en gemoed uitstortend met een mildheid, bij verspilzucht af, in zijn brieven gaat het niet anders toe.

In die Brieven vindt men den ganschen Multatuli, zooals hij was, met al zijn deugden en gebreken: een veelkleurig mozaiek, dat hij niet beproefde met listige en kunstige berekening tot een werk van één kleur en uit één stuk te maken. Hij gaf zich zooals hij was tegenover elk en een ieder, op het gevaar af van zijn correspondenten te ontstemmen en zich voor goed tot vijanden te maken.

En dat correspondentental was legio. Van Rammelslag en consorten, van hen, die, zooals hij in een brief aan zijn uitgever Waltman schrijft, ‘meenen m'n kameraad te zijn, omdat zij dit of dat niet gelooven, wat zoo'n groote kunst niet is’, of ‘omdat ze ontevreden zijn en meenen wat te klagen te hebben’, kon hij zich nog afmaken door hen zonder antwoord te laten, maar de anderen, de schrijvers van voddige tooneelstukken, waarover zijn oordeel gevraagd wordt, en verder zoovelen die hem voor een soort biechtvader aanzagen, wat hij ‘vereerend, maar lastig’ vindt, zooals hij aan Dr. P.A. Tiele schrijft, diende hij wel te antwoorden. En dan kwamen de velen, met wie het hem een lust was te correspondeeren: zij die het goed met hem meenden, hem oprecht vereerden, de mannen van wetenschap, die gaarne met hem over gewichtige quaesties van gedachten wisselden en het niet beneden zich rekenden om ook naar de opmerkingen van een autodidact als hij te luisteren. Want hij mocht dan al mededeeling ontvangen ‘omtrent de verregaande minachting waarmee de geleerde wereld op (hem) neerziet’ en op grond daarvan aan zijn vriend Tiele verzoeken, om zijn brieven toch nooit aan 'n geleerde te laten zien, het is, om van andere personen aan wie brieven in deze en vorige bundels voorkomen te zwijgen, een feit, dat dezelfde Dr. P.A. Tiele, destijds bibliothecaris te Utrecht, druk en ernstig met hem correspondeerde - negen, meerendeels zeer belangrijke en uitvoerige brieven, door Multatuli tusschen '75 en '77 aan Tiele geschreven, zijn in dezen laatsten bundel afgedrukt - en een ander, niet minder merkwaardig feit is het, dat iemand als Dr. D.J. Korteweg, thans hoogleeraar in de wiskunde aan de Amsterdamsche Universiteit, mede tot zijn correspondenten behoorde en hem als mathematicus zoozeer *au sérieux* nam dat hij van de *Millioenen-Studiën* getuigen dorst: ‘Over het geheel genomen houd ik uwe beschouwingen voor volmaakt logisch.’

Zulke ervaringen moeten den moeden strijder voor veel leed schadeloos hebben gesteld, en hem menig gelukkig oogenblik hebben bezorgd. Maar toch hoort men nog telkens in deze Brieven uit de laatste periode (1873-1887) de verzuchting over veel teleurgestelde verwachtingen, over de miskenning waaraan hij heeft blootgestaan en het vruchtelooze van zijne pogingen om iets tot stand te brengen.

‘Ja, ik ben bitter’ - luidt het in een brief aan Dr. de Haas te

Rotterdam. ‘En dan bij dat alles 't besef, dat ik zoo gaarne een en ander gedaan had ter verbetering, zonder 't minste succes! Alle klieken, hoe vijandig ook, schijnen elkander het woord gegeven te hebben, mij te ignoreeren.’ Aan Baron A.D. van Verschuer schrijft hij in October '81: ‘Ik ben moe van teleurstelling. Op geen enkel gebied schijn ik, ook bij benadering slechts, mijn doel te mogen bereiken.... Als 't leven een schaakpartij was, zou 'k zeggen: “ik geef de partij op!” Het eentonig getob verveelt me.’ En over Ibsen sprekende, in een brief aan J.M. Haspels van Februari '84: ‘Hij schijnt nog te meenen, dat het tentoonstellen van de maatschappij iets baat. Och, dat meende ik vroeger ook! Over 20 jaren zal Ibsen de machteloosheid zijner pogingen inzien, terzij hij 't geluk hebbe vervolgd te worden. Dit houdt staande, daar 't ten minste eenig blijk geeft, dat de mannen en place notitie van je nemen. In Holland is dit het geval niet. Alles smoort in modder.’

De lezers van de *Ideën* en van de vorige brieven weten, dat klachten over het geignoreerd, het doodgezwegen worden zich telkens en telkens in Multatuli's werk herhalen. Dat hij desniettemin is voortgegaan met werken verklaart hij zelf, niet uit dien drang die den waren kunstenaar noopt iets te scheppen, ook al zou niemand naar zijn kunstwerk omzien, te getuigen van hetgeen er in hem omgaat, ook al is maar een kleine schaar bereid naar hem te luisteren: mag men Multatuli gelooven, dan werkt hij alleen uit nood. ‘Door nood gedrongen,’ schrijft hij in '76 aan Dr. Tiele, ‘(want de schrijverij voor publiek verveelt me) heb ik me weer aan 't leveren van kopie gezet en eerstdaags zal er eens weer een afl. Ideën voor den dag komen.’ In dienzelfden brief en in een van een paar jaar vroeger aan den heer Bientjes geeft hij een karakteriseering van zijn wijs van werken. Aan laatstgenoemde, die hem als medewerker van een nieuw weekblad schijnt te hebben willen enroleeren, schrijft hij: ‘Ik ben te - hoe drommel noemt men 't - te “journalier”, te afhankelijk van allerlei “trainbuben” in en buiten mij. M'n onafhankelijkheid is geen karakterweelde, maar gebrek aan talent, aan gelijkmatig werkende kracht. Dat komt er nu (iets) minder op aan, als ik op m'n eigen houtje werk. Maar in compagnieschap iets moetende voortbrengen, zou ik in oogenblikken (maanden soms!) van malaise de firma benadeelen door m'n onmacht.’ En aan Tiele, zich verontschuldigende dat hij diens

brief zoo lang onbeantwoord liet: ‘Ik ben .... niet, of àl aan 't werk. Zoo neen, dan blijf ik uit de buurt van pen en inkt. Zoo ja, dan vrees ik m'n draad te verliezen (wat toch wel eens gebeurt) en m'n vaart er bij. “Vaart” is wat blufferig gezegd, want ik geloof niet dat ooit een auteur zoo langzaam en stuntelig werkte als ik. Ongenialiger kàn 't niet! M'n beste eigenschap is dan ook geduld, misschien is 't de voornaamste, en wie weet, de eenige. Maar noodig is ze, want de keeren dat ik 't eenvoudigst brokje schrifts overwerk, zijn ontelbaar. Nu, dat is 'n reden te meer om bang te zijn voor 't verliezen van wat bij 'n ander “vaart” heeten zou.’

En diezelfde man, wien het schrijven zooveel inspanning kost, is, zoodra men hem eenige vriendelijkheid bewijst, zoodra men hem eene vraag voorlegt die hem interesseert, of wanneer hij bemerkt te doen te hebben met iemand die hem welgezind is, bereid in particuliere brieven vellen vol te schrijven, waarin hij òf zich laat gaan ‘au courant de la plume’, òf een onderwerp behandelt en uitpluist, als waren zijn voorraad kennis - over welks geringheid hij zich toch meer dan eens beklaagt - en zijn geest onuitputtelijk, en als was zijn kopij geen geld waard.

Al aanstonds, in den aanvang van dezen rijken, laatsten bundel Brieven, vinden wij, in een langen brief aan den Voorzitter van het democratisch Congres te Antwerpen, die hem in 1873 tot de te houden bijeenkomst had uitgenoodigd, Multatuli met zijn hoog gevoel van eigenwaarde, zijn besef van tot voorganger geroepen te zijn, den man die ‘geene andere betrekking kan aannemen dan die van dictator’ en den democraten meent te mogen verwijten, dat zij door gebrek aan tucht in de kaart van den vijand, van zijn vijanden, spelen.

Eenzelfde klacht en een gelijk verwijt treft men elf jaar later aan in een brief van 6 Januari 1884 aan Dr. H.C. Muller, waarin hij schrijft: ‘Mijn positie als voorganger is onhoudbaar. Erger nog: 't is geen positie. “Voorgaan” veronderstelt “volgen” en volgers heb ik niet.... De “vrijdenkers” vatten hun roeping op alsof discipline onteerend ware. In dit opzicht laat hun “denken” veel te wenschen over aan “vrijheid”. Vrije gedachten leiden tot de slotsom dat tucht 'n eerste voorwaarde is tot geslotenheid en dat men slechts door aaneensluiting overwinnen of zelfs iets bereiken kan....’

Dan volgt op den brief aan de Antwerpsche democraten een lange reeks van brieven aan vrienden van diverse plumage. Brieven, waarin hij o.a. in uitvoerige beschouwingen en brutaal gewaagde gissingen op het gebied van woordafleiding zijn groote liefde toont voor taalstudie, die hij als bijdrage tot ontwikkeling van het denkvermogen aanprijst. Brieven, waarin hij vrij apodictisch, en meestal zich grondende op één enkel werk - Goethe veroordeelende om zijn *Werther*, zooals hij het Bilderdijk om zijn *Floris V* gedaan had - over universeel erkende dichters als Goethe, Racine, Molière den staf breekt. Brieven met een scherp geformuleerd oordeel over onderwerpen van algemeen belang; over het socialisme, zooals hij dat verstaat en verfoeit, over vrijheid van onderwijs, die hij aanpreekt, over ‘letterkunderij’, waar hij niets van weten wil, over het Hollandsch schouwburgpubliek, dat hij lastig en kleingeestig vindt tegenover oorspronkelijke schrijvers, over het Hollandsche drama, dat tengevolge van het aan den man brengen van ‘nagevolgde vreemdigheid’ en het inburgeren van ‘buitenlandsche conventiën’ maar niet tot een eigen leven schijnt te kunnen komen, - een en ander meestal zich aansluitende aan, herhalende, soms breeder ontwikkelend wat reeds in de *Ideën* of elders wordt aangetroffen.

Telkens ontmoet men in deze brieven, naast soms ongemotiveerde scherpe en hatelijke uitvallen tegen personen (zooals die tegen Huet, die zijn biographie in Ten Brink's ‘Hedendaagsche Letterkundigen’ schreef), Multatuli's kinderlijke gevoeligheid voor hartelijkheid en trouwe vriendschap, zijn kinderlijke blijdschap met de eenvoudigste dingen, en zijn onbevangen, prettige manier om de gewone kleine voorvallen uit zijn omgeving, - zooals het leeren en de amusementen van zijn pleegkind Wouter - te vertellen. En te denken dat de man, die zich zoo in zijn brieven liet gaan, die zoo mild was in het weergeven van wat er in hem omging, nog op het eind van zijn leven kopy schuldig was aan de Maatschappij ‘Elsevier’ en onder dien schuld gebukt ging, terwijl hij enkel met de brieven, die hier verzameld zijn, deelen vol *Ideën* zou hebben kunnen vullen.

Geoorloofd is eenige ergernis, wanneer men iemand van zoo fijnen geest, o.a. in de brieven aan J.M. Haspels, zekere goedkoope aardigheden over geloof en godsdienst hoort debiteeren, waardoor hij zich Rammelslag en consorten tot vrienden moest maken; maar, wanneer sommigen geneigd zijn Multatuli van oppervlakkigheid en

dilettantisme aan te klagen, dan mag toch daartegenover beweerd worden dat er diepzinnigen en geleerden van professie zijn, die er minder oorspronkelijke denkbeelden op hebben nagehouden en minder tot eigen nadenken hebben opgewekt dan deze, zoo geheeten, oppervlakkige dilettant.

Tegen het eind van dezen laatsten bundel komt in een brief aan een jong meisje uit Middelburg, eene van de velen die Multatuli tot haar biechtvader hadden gekozen, een tirade voor die, ware zij aan de uitgeefster van de Brieven vroeger bekend geweest, haar wellicht in grooten tweestrijd zou hebben gebracht en haar voor de vraag zou hebben gesteld of zij niet door het uitgeven van zijn correspondentie handelde tegen den wil van den man, wiens nagedachtenis zij juist door deze uitgaaf meende te eeren. In dien brief, gedagteekend 10 December 1886 en dus geschreven weinige maanden voor zijn dood, schrijft Multatuli: ‘(Er zijn) nog andere oorzaken die de gedachtenwisseling in brieven belemmeren. Men weet nooit waar schrijverij belandt. Ik heb daarvan treurige ondervinding. Nog dezer dagen heb ik iemand moeten berispen omdat hij 'n passage uit 'n brief van mij in de Courant liet zetten. Hij meende dat dit mocht, “omdat ik zoo eerlijk was.” D.w.z. omdat ik die regels eenmaal geschreven had in een brief kon ik er ook niet tegen hebben dat ze gedrukt werden! Een vreemde redeneering! Van 'n oneerlijk mensch had hij 't dus niet mogen doen? Hoe dom, niet intezien dat uiting zoo dikwijls de kleur der stemming aanneemt jegens de persoon tot wie ze gericht is, [te meenen] dat het er niet op aan zou komen die stemming bloot te stellen voor 'n grof publiek.’

Als verbod aan zijne weduwe om zijne correspondentie uit te geven, kwam deze uiting te laat, als waarschuwing voor ons die de brieven thans in handen hebben en gereed staan ons door de lezing ervan in ons oordeel over den persoon van Multatuli te laten leiden, komt zij nog juist bijtijds.

Het gevaar, waarop Multatuli in het bovenaangehaalde doelt, bestaat inderdaad. Bij de bespreking van het negende deel dezer Brieven[1)] wees ik er reeds op, dat, door sommige uitingen en bekentenissen op zekere wijze te groepeeren, door er een zeker licht

1) Letterkundige Kroniek, *Gids* van Juli 1895.

op te laten vallen, zoodat bepaalde zaken een buitengewoon relief krijgen en andere onzichtbaar blijven, een handig scribent, met de Brieven tot grondslag, een beeld van Multatuli zal kunnen ontwerpen dat hem òf als een huichelaar, òf als een man zonder hart, òf als een combinatie van beide, ten toon stelt. De waarschuwing van de Régnier: de critiek behoort te toonen de intiemere kennismaking met illustre mannen waard te zijn; de sluier, door den dood opgeheven, wil met eerbied behandeld worden, blijkt inderdaad niet overbodig[1)],

Brieven als deze echter zijn en blijven geschreven voor de vrienden, dat wil zeggen: niet voor de blinde vereerders, die bij 's Meesters woorden zweren, maar voor hen die, zonder blind te zijn voor zijn gebreken, zich tot Multatuli aangetrokken voelen, en wie niets wat hem aangaat onverschillig laat. Dezen zijn mevrouw Douwes Dekker dankbaar voor de wijze waarop zij, steeds zichzelve zooveel mogelijk op den achtergrond houdend en alleen het noodige tot toelichting mededeelend, deze kostbare nalatenschap van den man, wiens laatste levensjaren zij hielp verlichten, heeft gebracht onder het bereik van velen.

1) De heer André Jolles, die, als opvolger van Herman Heyermans Jr., in ontboezemingen over tooneel, letterkunde, beeldende kunst, soms zelfs over muziek, sedert eenige maanden over de kolommen van *De Telegraaf* zijn regen en zijn zonneschijn uitstort, noemt, in de courant van 29 Dec. jl., Multatuli's Brieven, ‘een woestijn van wanbegrip, valsch vernuft, pedantisme, domheid, aanstellerij, zelfvergoding, enz. (dit *enz.* is van den critiens) met kleine oasen van geest, hartelijkheid, sentiment, helder inzicht’ (zonder *enz.*), en weet aan ‘de wonderlijke figuur’ (bedoeld wordt de schrijver van *Max Havelaar*, van *Millioenen-Studiën*, van de *Ideën*, met uw verlof!) ‘niets beters dan een spoedige vergetenheid’ toe te wenschen. Men moet maar durven! Maar is er aan *De Telegraaf* niemand die de macht bezit om aan zooveel laatdunkende verwatenheid het zwijgen op te leggen?

Muzikaal overzicht.

Wanneer men nagaat, wat het laatstverloopen halfjaar op dramatisch-muzikaal gebied al zoo heeft opgeleverd, zal men bespeuren, dat het zich in het bijzonder heeft gekenmerkt door een soort van wedijver tusschen verschillende theater-directiën om Mozart's *Don Juan* na lange rust weder ten tooneele te brengen.

In drie hoofdsteden van Europa althans heeft de Steenen Gast zich na lange afwezigheid weder eens vertoond. In München deed hij zijn entrée in het Residenz-theater en in een betere omgeving dan waaraan hij sedert Mozart's dood gewend was; in Parijs trad hij tegelijkertijd in de Groote Opera en in de Opéra-comique op, en in Amsterdam zag men hem kort na elkander bij twee verschillende opera-ondernemingen verschijnen. Hier echter maakte hij een slechten indruk, daar hij de ondeugendheid had om de eerste maal niet alleen Don Juan maar tevens de geheele opera-onderneming van het tooneel te doen verdwijnen.

Vraagt men nu, of al die ijver (namelijk van de theaterdirecteuren, niet van den Steenen Gast) bij machte is geweest om het door de theater-industrie zoo lang verknoeide werk van den onsterfelijken meester zoo te geven, dat er van een wezenlijke *restitutio in integrum* sprake kan zijn, dan kan het antwoord daarop niet onvoorwaardelijk bevestigend luiden. De voorstellingen in München kwamen dat doel het meest nabij. Met prijzenswaardige zorg heeft de directie der Koninklijke theaters aldaar den vorm, waarin die opera een eeuw lang is opgevoerd, tot de juiste grenzen teruggebracht, door het werk in een klein theater op te voeren en het te ontdoen van al het groote opera-achtige, dat er in den loop der tijden aan gegeven was; zij heeft, wat de muziek en de *mise en scène* betreft, getrouw gevolgd, wat haar uit de authentieke partituur en een nog

voorhanden exemplaar van het oorspronkelijke libretto over de eerste uitvoering van het werk bekend was; en eindelijk heeft zij door een bijzondere inrichting van het tooneel (een draaibaren bodem) weten te verkrijgen, dat de veelvuldige veranderingen van decoratief in een en hetzelfde bedrijf bij open doek konden geschieden, zonder den gang der handeling te verstoren, waardoor de opera in 5 bedrijven tot een in 2 bedrijven kon worden gemaakt en derhalve in overeenstemming gebracht met de oorspronkelijke indeeling. En toch, niettegenstaande dat alles, kan men niet zeggen, dat de *Don Juan*, zooals Mozart die gedacht en geschreven heeft en zooals zij in 1787 in Praag werd opgevoerd, herleefd is. Daarvoor stonden der directie twee hinderpalen in den weg: de taal en de zangers. De Germaansche taal past niet bij die op Italiaanschen tekst geschreven muziek, en zangers, die Mozart's muziek goed weten voor te dragen, zijn tegenwoordig een groote zeldzaamheid.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat het voorbeeld van München de Parijsche theaterdirecteuren heeft opgewekt, om ook hunnerzijds Mozart's opera, die men sedert 1887 in Frankrijk's hoofdstad niet gehoord had, weder op het repertoire te brengen. Zelfs schijnt de heer Carvalho, directeur der Opéra-comique, het voornemen gehad te hebben om naar München te reizen en daar den boel af te kijken, en al is nu ook dat plan niet ten uitvoer gebracht, zoo blijkt toch het voorbeeld van München op de voorstellingen in de Opéra-comique invloed gehad te hebben, daar het werk hier in veel beteren vorm is opgevoerd dan in de Groote Opera en het publiek er zich een beter denkbeeld van Mozart's schepping heeft kunnen maken dan door de wijze, waarop zij in laatstgenoemd muziek-paleis werd uitgevoerd.

Mozart was reeds veertien jaar dood, toen de Parijzenaars voor de eerste maal met zijn *Don Juan* kennis maakten, of liever met de muziek daarvan, want wat men voor de opera zelf liet doorgaan, leek er in de verste verte niet op. De 17^{den} September van het jaar 1805 werd onder dien naam in de Groote Opera een caricatuur van het werk opgevoerd volgens een bewerking van Chrétien Kalkbrenner, vader van den in zijn tijd zeer gevierden pianist van dien naam. Om een staaltje te geven van des heeren Kalkbrenners intelligentie en eerbied voor de oorspronkelijke partituur, zij vermeld, dat de partij van Donna Anna zeer ingekort

werd, daarentegen aan die van Donna Elvira verscheidene aria's werden toegevoegd, en dat het bekende trio der gemaskerden (Donna Anna, Donna Elvira en Don Ottavio) hier door twee tenoren en een bas gezongen werd, die gerechtsdienaars voorstelden. Het publiek scheen het echter heel mooi te vinden, want niettegenstaande de talrijke oneerbiedigheden, waaraan de bewerker zich jegens het meesterwerk had schuldig gemaakt, werd het in het verloop van eenige jaren op die wijze toch nog dertigmaal gegeven.

Het publiek bekommerde zich trouwens weinig om een dergelijkə mishandeling van een meesterstuk; het was er al aan gewend. Men had er reeds een voorproefje van gehad in een bewerking van Mozart's *Zauberflöte*, den 23sten Augustus 1801 op de zelfde plaats opgevoerd onder den titel van *Les Mystères d' Isis*. Dit fraais was van de heeren Morel en Lachnith. Eerstgenoemde had een onbegrijpelijk libretto samengeflanst en toen de hulp van een Duitsch musicus ingeroepen om Mozart's muziek daarvoor te bewerken. Deze deed dit zooals hem goed dunkte. Hij liet er stukken uit, bracht er gedeelten uit *Titus, Don Giovanni* en *Le Nozze di Figaro* in, en vond het zelfs niet ongepast, er brokstukken uit symphonieën van Haydn in te voegen. De musici noemden dezen muzikalen nonsens *Les misères d' Isis* en den bewerker daarvan *le dérangeur*, maar het scheen dermate in den smaak van het publiek te vallen, dat het, na in 1813 en 1816 in eenigszins gewijzigden vorm weder op het repertoire te zijn gebracht, twee jaar later zijn honderdste opvoering beleefde.

Men denke nu niet, dat Mozart onder de beroemde Duitsche componisten de eenige was, aan wien dat lot te beurt viel. Neen, ook Weber moest er aan gelooven. Castil Blaze, in de eerste helft dezer eeuw muzikale recensent van het *Journal des Débats*, librettist en, op zijn manier, ook componist, die zich geroepen gevoelde om door vertalingen en bewerkingen van de meesterstukken op dramatisch-muzikaal gebied die werken bij zijne landgenooten bekend te maken, en die verontwaardigd was over de wandaden van kunstbedervers als Morel, Lachnith en Kalkbrenner en de *Mystères d' Isis* bestempelde met den naam yan ‘misérable pastiche, fait avec des fragments de la Flûte enchantée et des autres partitions de Mozart,’ ontzag zich niet, op zijn beurt de schendende hand te leggen aan werken als *Der Freischütz* en *Euryanthe*, en die zoodanige wijzigingen

te doen ondergaan, als hij meende dat noodig waren om die werken door zijne landgenooten te doen waardeeren.

Den 7den December van het jaar 1824 werd eerstgenoemd werk onder den titel van *Robin des bois* in het 'Théâtre de l' Odéon' opgevoerd en later, in 1831, volgde in de Groote Opera de *Euryanthe*, waarin Castil Blaze muziek uit *Oberon* had ingelascht en Mme Damoreau, die de titelrol vervulde, nog bovendien een aria van Meyerbeer invoegde.

En die arme Weber moest op den koop toe nog dankbaar wezen ook. Toen hij zag, wat Castil Blaze van zijn *Freischütz* gemaakt had, beklaagde hij zich daarover in een brief, dien hij vóór zijn vertrek uit Parijs publiceerde. Castil Blaze had de onbeschaamdheid, daarop te antwoorden, dat juist de wijzigingen, waarover de Duitsche componist zich beklaagde, - en die alleen - het succes van het werk verzekerd hadden, en dat de heer Weber wel erg ondankbaar moest wezen om verwijten te richten tot den man, die zijn werk in Frankrijk populair had gemaakt. Alsof Weber met zulk een wijze van populariseeren gediend kon zijn! Berlioz, die het feit in zijne *Mémoires* mededeelt, roept dan ook verontwaardigd uit: 'O misérable! .... Et l'on donne cinquante coups de fouet à un pauvre matelot pour la moindre insubordination!...'

Maar keeren wij tot *Don Juan* terug. In 1821 verscheen deze opera in een bewerking van Castil Blaze onder den titel van: 'Don Juan, ou le Festin de Pierre, opéra en quatre actes, d'après Molière et le drame allemand, paroles ajustées sur la musique de Mozart par M. Castil Blaze,' en zoo werd zij in 1827 in het Odéon-theater opgevoerd. In 1834 verscheen zij in de Groote Opera als opera in 5 bedrijven met tekst van Castil Blaze, Henri Blaze en Emile Deschamps. De hoofdvertolkers waren toen Nourrit (Don Juan), Levasseur (Leporello), Dérivis (Commandeur), Dorus Gras (Elvira), Lafont (Ottavio). In dien vorm werd het werk jaren lang door de Franschen opgevoerd, in het jaar 1869 o.a. met Faure in de titelrol. Den 4den November van het jaar 1872 had de honderdste voorstelling daarvan plaats.

Beter dan van hunne eigen landgenooten hoorden de Parijzenaars Mozart's meesterstuk van de Italianen. Door de revolutie verdreven, kwamen deze in 1801 terug en stichtten een theater, dat aanvankelijk uitsluitend gewijd was aan de opvoering der werken van Cimarosa, Paisiello en Guglielmi doch weldra ook aan die van

andere meesters en daaronder die van Mozart. In 1811, toen Spontini mede-directeur van dat theater was, werd *Don Giovanni* daar voor het eerst ten gehoore gebracht, waarbij de beroemde tenor Garcia de titelrol vervulde. Nog lang bleef deze partij in handen van den tenor, totdat in 1825, toen Garcia afscheid nam van het Parijsche publiek, daarmede voor goed gebroken werd en zij voortaan, zooals het ook behoort, aan den baryton werd toebedeeld. In den eersten tijd kwam dit werk evenwel niet dikwerf op het repertoire voor. De Rossini-zon straalde in vollen glans en stelde alles, zelfs een Mozart, in de schaduw. Toen echter de Rossinivereering aan het afnemen was, traden Mozart's scheppingen weder meer op den voorgrond. Ongelukkigerwijze echter waren er toen van al de voorname Italiaansche zangers, die bij de steeds toenemende vergoding van Rossini, of vroeger nog, naar Frankrijk's hoofdstad waren toegestroomd, nog wel eenige overgebleven, doch onder dezen waren er nog maar weinige, die, behalve als zanger, ook als tooneelspeler uitmuntten. Artisten als Grisi en Lablache stonden in beide opzichten even hoog, doch daarnaast had men zangers en zangeressen, die, ofschoon begaafd met schoone stemmen en bedreven in de zangkunst, niet in staat waren, een werk als Mozart's Don Juan tot zijn recht te laten komen.

Richard Wagner woonde eens zulk een Italiaansche voorstelling van den Don Juan bij, toen hij in de jaren 1839-1842 in Parijs woonde, en heeft den indruk beschreven, dien zij op hem maakte. Te vergeefs had hij zich afgevraagd, wat de reden mocht zijn, dat deze opera, die destijds te Parijs ook in het Fransch gezongen maar voor leege zalen gespeeld werd, een zeer talrijke schare naar het *Théâtre des Italiens* gelokt had; te minder kon hij die reden gissen, daar het publiek, niettegenstaande het voortreffelijke spel van Grisi (Donna Anna) en Lablache (Leporello), den geheelen avond zeer koel bleef. Doch het raadsel zou opgelost worden. Daar trad de beroemde tenor Rubini als Don Ottavio op, ging vlak voor het voetlicht staan, als had hij het publiek iets mede te deelen, en begon, zóó zacht fluisterend dat men hem nauwelijks kon yerstaan, de bekende aria: *il mio tesoro intanto*. Doodsche stilte heerschte in de zaal; het was duidelijk dat men ergens op wachtte. En jawel! toen Rubini aan die passage gekomen was, waar de zanger eenige maten lang de noot *F* moet aanhouden, terwijl het

orkest de melodie voortzet, zette hij plotseling zijne stem uit, nam de *A* van de eerste violen over, sloeg een prachtigen triller en kwam met een loopje weder in het thema terecht, waarna hij de aria voleindigde op dezelfde wijze als hij begonnen was: nauwelijks hoorbaar fluisterend. En toen het applaus!! Dàt nu was het geheim, waarom Mozart's *Don Juan* een zoo talrijk publiek naar den schouwburg gelokt had: Rubini voerde dien avond zijn triller van *A* op *Bes* uit! En ter wille van het onbeschrijfelijk genot om dat te hooren, had de Parijsche *beau monde* zich de verveling getroost, de voorstelling van *Don Juan* bij te wonen, een werk waarin de Italiaansche zangers lang zooveel gelegenheid niet hadden met hunne roulades, rossignolades en rossiniades te schitteren.

Maar wat men op die Italiaansche voorstellingen en die, welke later in Parijs werden gegeven, ook aan te merken moge hebben gehad, zij hadden toch altijd dit voor boven de Don Juan-voorstellingen op het Fransche theater, dat zij het wezen der opera onaangetast lieten, en wat niet minder van gewicht is, dat zij het werk in de oorspronkelijke taal te hooren gaven.

Zoo ging de opera *Don Juan* in Parijs jaren achtereen en met lange of kortere tusschenpoozen over het Italiaansche en het Fransche tooneel, nu eens met goede dan weder met mindere vertolkers. Toen zij nu onlangs weder op het repertoire der Groote Opera werd gebracht, was het negen jaar geleden, dat men haar het laatst gehoord had. Het was in 1887, ter gelegenheid van den hondersten gedenkdag der eerste opvoering van het werk in Praag. Veel opgang maakte het werk toen niet; het werd gedurende den geheelen winter slechts tienmaal opgevoerd, ofschoon de rolbezetting gedeeltelijk zeer goed moet geweest zijn. Thans heeft de directie er meer voldoening van gehad, hetgeen wellicht daaraan is toe te schrijven, dat het een wedstrijd gold met de Opéra comique, die ook van hare zijde het werk opnieuw in scène gezet had, zoodat het publiek naar beide instellingen stroomde, om vergelijkingen te kunnen maken.

Nu, voor hen, die de opvoering van een meesterstuk uit het oogpunt van kunst en niet als een publieke vermakelijkheid beschouwen, moet het niet twijfelachtig geweest zijn, aan welke van die Don Juan-voorstellingen de voorkeur behoort gegeven te worden. Moge ook het zangerspersoneel in beide theaters tamelijk tegen elkander opgewogen hebben, de wijze van opvoering in de Opéra

comique stond ver boven die in de Groote Opera. In laatstgenoemd theater heeft men zich gehouden aan de bewerking van vroeger en de opera in 5 bedrijven gegeven, met invoeging van een groot ballet in de finale der 2de acte, waarvan de muziek was samengesteld uit het scherzo der G moll-symphonie, de variatiën op den Turkschen marsch uit de A dur-sonate en het Menuet van een van 's meesters kwartetten. Ook in de laatste finale gaat het volkomen ‘Ballet-mässig’ toe. Daar wordt Don Juan bij zijn avondmaal door een zwerm van kortgerokte danseressen omgeven, alsof hij een Robert le Diable ware.

In de Opéra comique heeft men meer eerbied voor het werk getoond en getracht daaraan den vorm te geven, dien het tijdens het leven van den componist gehad heeft. Klaarblijkelijk hebben, zooals ik reeds in den aanvang zeide, de opvoeringen te München hier eenigermate tot voorbeeld gestrekt, maar geheel getrouw heeft men zich daaraan toch niet gehouden. Het werk wordt er gegeven in twee bedrijven, met een zoo snel mogelijke verwisseling van decoratief. De secco-recitatieven worden er niet, zooals in de Groote Opera, door het strijkkwartet maar door een spinet begeleid, dat door de firma Pleyel en Wolff naar oude modellen expresselijk daarvoor gefabriceerd is. Daarentegen is, wat de muziek betreft, niet alles hersteld, wat in den loop der tijden uit het werk is komen te vervallen, en blijft de vertaling, die zoowat gelijken tred houdt met die van Castil Blaze en Deschamps, een hinderpaal om de opvoering volkomen genietbaar te maken.

Werd in Frankrijk Mozart's *Don Juan* al in het begin dezer eeuw opgevoerd, in Nederland was men er nog vroeger bij, en reeds in 1794, dus drie jaar na 's meesters dood, werd aan de Amsterdammers de gelegenheid geschonken om met dit kunstwerk kennis te maken, althans met de muziek, want als drama was het oorspronkelijke toen reeds gedeeltelijk van gedaante veranderd. Eenige jaren geleden heeft Dr. H.C. Rogge in het Tijdschrift der vereeniging voor Noord-Nederlands muziekgeschiedenis (1887, Deel II, 4de stuk) interessante feiten omtrent de opvoeringen van die opera hier te lande medegedeeld. Er blijkt uit, dat niet alleen Nederland niet achterlijk is geweest in het opvoeren van dit werk van den grooten meester, maar dat aan dit land zeker ook de prioriteit der opvoering buiten Duitschland toekomt. In het tijdperk 1803-1809 werd de *Don Juan* er in vier talen (Hoogduitsch, Fransch, Italiaansch

en Nederlandsch) ten tooneele gebracht en zelfs werd het door meer dan één gezelschap gelijktijdig in studie genomen.

Toen het voor de eerste maal werd gegeven, was Mozart in ons land al lang geen onbekende meer. Op achtjarigen leeftijd had hij er met zijn vader en zijn zuster Marianne een bezoek gebracht en de muziekliefhebbers door zijn klavierspel en zijne composities verrukt, en van zijne dramatische scheppingen kende men reeds *Die Entführung aus dem Serail*. Het Hoogduitsche gezelschap onder directie van Hunnius was het eerste, dat ook de opera *Don Juan* opvoerde, en wel te Amsterdam in het voorjaar van 1794. Lange jaren bleven de Duitsche opera-uitvoeringen, op nu en dan een kleine uitzondering na, tot hetzelfde tooneel beperkt, namelijk dat van den Hoogduitschen Schouwburg in de Amstelstraat, later het ‘Grand Théâtre’ van Lier, maar toen er een opera-gezelschap onder directie van J. Eduard de Vries kwam, hadden zij ook plaats in den Stadsschouwburg en werd ook daar de *Don Juan* in het Duitsch vertoond.

Tusschen de jaren 1854 en 1859 werd het werk er tienmaal gegeven. Enkelen van de beroemde zangers, die er in optraden, zooals Marie von Marra, Caroline Lehmann, Dalle Aste, Carl Formes, zullen velen zich zeker nog wel herinneren.

Met J. Eduard de Vries, wien in 1859 het schouwburgbeheer werd ontnomen, verdween de opera *Don Juan* uit den Stadsschouwburg, doch niet voor goed uit Amststerdam. Door de Rotterdamsche opera-gezelschappen, die van toen af aldaar zijn opgetreden, is zij nog verscheidene malen opgevoerd, nu eens met goede dan weder met minder goede krachten doch voortdurend in de uit Duitschland afkomstige misvormde gedaante, waaraan men nu eenmaal gebonden scheen te zijn.

In het Fransch is de opera *Don Juan* te Amsterdam opgevoerd in het ‘Théâtre Français’ op de Erwtenmarkt, en wel zesmaal in 1803, eenmaal in 1804, viermaal in 1818, tweemaal in 1823 en eenmaal in 1824. In welken vorm zij daar werd gegeven, is niet met zekerheid te zeggen. Vermoedelijk was bij de eerste voorstellingen de behandeling van muziek en tekst een navolging van de Hoogduitsche, die te Amsterdam toen gebruikelijk was. Kalkbrenner's bewerking kan het niet geweest zijn, daar deze eerst van 1805 dagteekent. In de jaren 1823 en 1824 werd het stuk bij de aankondigingen vermeld als: ‘Don Juan ou le Festin de Pierre,

opéra en 4 actes d'après Molière et le drame allemand, paroles ajusteés sur la musique de Mozart par un amateur.' Waarschijnlijk is het dezelfde bewerking geweest als die van Castil Blaze. Na 1825 is, voor zoover bekend, de *Don Juan* te Amsterdam niet meer in het Fransch gegeven.

Ook van de Italianen heeft men Mozart's meesterstuk in Amsterdam gehoord, maar slechts enkele malen en dan nog met zeer lange tusschenpoozen. Het gezelschap, dat van 1808 tot het einde van 1809 onder de hooge bescherming van den Koning van Holland in den Hoogduitschen schouwburg in de Amstelstraat zeer geroemde uitvoeringen gaf, had ook *Don Giovanni* op zijn repertoire. Gedurende dat tijdperk werd die opera zesmaal gegeven. Dan verloopen er 34 jaren, voordat men het werk weder in de oorspronkelijke taal te hooren krijgt. Een gezelschap, dat van 1842 tot 1843 in den genoemden schouwburg optrad, bracht de opera tweemaal ten gehoore met de beroemde zangeres Damoreau Cinti in de rol van Zerline. Later zijn er nog verscheiden voorname Italiaansche zangers in de hoofdstad des Rijks opgetreden en werd een enkele maal nog wel eens een fragment uit die opera op het tooneel vertoond, maar tot een opvoering van het geheel kwam het niet meer.

En nu de opvoeringen in de Nederlandsche taal.

Lang voordat er geregelde Hoogduitsche en Fransche opera-voorstellingen plaats hadden, behoorde het zangspel reeds tot het repertoire van den Stadsschouwburg te Amsterdam. Zoowel oorspronkelijke als vertaalde libretti kreeg men daarbij te hooren, en naijverig als de directie was op den bijval, dien de nieuwe opera's bij de Hoogduitsche en Fransche gezelschappen hadden, liet zij die stukken vertalen om ze op haar tooneel eveneens te kunnen geven. Daaronder was ook Mozart's *Don Juan*. Deze opera werd er voor het eerst opgevoerd op 26 Maart 1804, in een vertaling van den dichter Ogelwight. 'Don Juan of de steenen gast, zangspel naar het Hoogduitsch vrij gevolgd door Hendrik Ogelwight,' zoo luidde de titel van deze bewerking voor het Nederlandsch tooneel. Een tijdgenoot noemde het 'een vertaling die veel beloofde maar in de uitvoering gantsch niet aan de verwachting beantwoordde.' Men ging dan ook de opvoering van den *Don Juan* in den Stadsschouwburg hooren 'om de schoone muziek, niet om de bewerking'. Het tekstboekje van Ogelwight vermeldt niet, wie de partijen zongen,

maar het is gemakkelijk te gissen, daar het personeel voor de zangspelen in de jaren 1802 tot 1806 bekend is. Onder die zangers, tevens tooneelspelers, vindt men welbekende namen, als die van Neyts, Majofski, Buron, Rombach e.a. De uitvoering van *Don Juan* werd in datzelfde jaar 1804 driemaal en in het volgende jaar viermaal herhaald. Dan verloopen er jaren, voordat dit zangspel weder op het repertoire voorkomt. In Mei van het jaar 1835 werd het voor het laatst in het Nederlandsch opgevoerd, en wel vijfmaal achtereen. De hoofdrol werd toen vervuld door S. Feitlinger, kamerzanger van den Prins van Oranje; den Leporello zong Majofski, den Gouverneur Schoonhoven, Don Ottavio Voet, Masetto Neytz, Donna Anna Mw. Stoetz, Donna Elvira Mw. Naret Koning en Zerline Mw. Engelman.

Met het zangspel verdween echter *Don Juan* zelf niet aanstonds van het Nederlandsche tooneel. Men maakte hem tot middelpunt van een ballet, gemonteerd door A.P. Voitus van Hamme en met een arrangement van Mozart's muziek door L.A. Kleine. In het speelseizoen 1847/48 werden zestien voorstellingen van dit ballet gegeven; in 1850/51 twaalf en in 1853/54 weder twaalf.

Eerst na verloop van 61 jaren heeft men de *opera Don Juan* weder in het Nederlandsch te hooren gekregen, althans gedeeltelijk. Gebruik makende van de omstandigheid, dat de beroemde zanger Francesco d'Andrade in Amsterdam gastvoorstellingen kwam geven, heeft de Nederlandsche Opera het ondernomen, het werk op te voeren, en wel op dezelfde plaats, waar het vroeger als ballet gegeven werd.

Is door deze daad nu vergoed, wat er vroeger ook hier te lande jegens dat kunstwerk misdreven is, en kan men op goeden grond zeggen, het nu eens werkelijk gehoord te hebben zooals het is? Voor wie begrip hebben van dramatische kunst en onbevangen oordeelen, kan het antwoord op die vragen niet anders dan ontkennend luiden.

Ja, wat den vorm betreft, waarin het werk is opgevoerd, heeft men zich gehouden aan München. De gesproken dialoog is vervangen door de secco-recitatieven, die Mozart geschreven heeft, en deze zijn, in plaats van door het strijkkwartet, op het klavier begeleid. Ook heeft men de muziek intact gelaten en er niets aan toegevoegd. Dat alles is zeker een verbetering, maar wat baat de goede indruk, dien men daarvan ontvangt, wanneer men daarbij

zoo iets leelijks te hooren krijgt als een muziekdrama in twee talen? Het schijnt nog niet genoeg te wezen, dat men zulk een werk opvoert in een andere taal dan waarin het gecomponeerd is, neen men moet er de oorspronkelijke taal ook nog onmiddellijk naast stellen, om nog duidelijker te laten uitkomen, dat de eerstbedoelde niet bij de muziek past! Kan het dwazer?

Reeds een vertaling is een beletsel om een meesterstuk als Mozart's *Don Juan* volkomen te kunnen genieten, ten minste voor hen, die in dat werk, of in welk ander kunstwerk van beteekenis ook, nog iets anders vinden dan een aaneenschakeling van fraaie melodieën. Dit is geen opvatting van vandaag of gisteren; zij dateert ook niet eerst van het oogenblik, toen Richard Wagner in zijne theoretische geschriften het innige verband tusschen woord en toon uiteenzette, en, wat hij daar leerde, op zoo schoone wijze in zijne werken in praktijk bracht. Neen, ten allen tijde is zij gehuldigd door hen, die een waar begrip en gevoel hadden van het wezen der dramatische kunst, en voor dezulken zijn opvoeringen van meesterwerken in een andere taal dan waarin zij geschreven zijn, steeds een steen des aanstoots geweest.

Een bewijs daarvan vond ik nog dezer dagen in een der jaargangen van de *Revue et Gazette musicale*, een blad dat reeds lang geleden heeft opgehouden te bestaan, doch een van de beste bladen geweest is, welke ooit op dit gebied verschenen. In den jaargang 1843 trof ik een artikel aan over het vertalen van Italiaansche opera's in het Fransch, dat van een juist inzicht van den schrijver in het wezen der dramatisch-muzikale kunst getuigt en ook thans nog (jammer genoeg) zijne actualiteit niet verloren heeft. De schrijver gaat uit van deze stellingen: ‘Pour tout homme doué d'intelligence et de sensibilité musicale, un opéra ne se traduit pas’ en: ‘La musique composée suivant le génie d'une langue ne s'adapte pas à une autre’. En dan zegt hij verder - zoo volkomen toepasselijk op hetgeen wij thans met Mozart's Don Juan beleven - ‘Dans le genre bouffe surtout, c'est à dire dans celui qui se rapproche le plus de la conversation ordinaire, la nationalité de chaque idiome se prononce avec une énergie qui ne permet pas de remplacer arbitrairement l'un par l'autre. Un Italien ne cause pas comme un Français. Prenez la même phrase, donnez-la leur à chacun dans leur langue naturelle et notez les intonations dont ils se serviront tous les deux pour dire la même chose, et vous arriverez

à des résultats essentiellement divers. C'est précisément là ce que font tous les bons compositeurs en écrivant leur musique, d'où il résulte que leur musique reste à jamais inséparable des paroles sur lesquelles ils l'ont écrite.... Comment refaire impunément, comment reprendre en sous-oeuvre, sans l'ébranler de fond en comble, un libretto, dont la musique est faite et arrêtée? Il n'est pas déjà si aisé d'écrire un bon libretto quand on a ses coudées franches; lorsqu'on est emprisonné dans les quatre murs d'une partition, l'entreprise devient bien plus périlleuse. Si l'oeuvre du poète subit des changements, il faut que le musicien retouche aussi la sienne.'

Zoo sprak men meer dan vijftig jaar geleden over het vertalen van opera's. En wanneer men dan bedenkt, dat het daarbij gold Fransche vertalingen van werken als Cimarosa's *Matrimonio segreto* en Rossini's *Barbiere*, hoeveel meer gewicht moeten die opmerkingen dan niet hebben, wanneer het een werk als Mozart's *Don Juan* betreft, waar tusschen woord en muziek de meest volkomen overeenstemming heerscht en men elke komma van het gesprokene, elke verheffing of daling in de rede in de cantilene hoort. Bovendien: waar de schrijver spreekt van het verschil in conversatietoon tusschen een *Franschman* en een Italiaan, hebben wij een *Hollander* tegenover den Italiaan te stellen, en wanneer wij dan nagaan, hoe ver de spreekwijze van een Hollander al van die van een Franschman verschilt, hebben wij een maatstaf om te beoordeelen, wat er bijv. van een dialoog tusschen Don Juan en Leporello wordt in een Nederlandsche vertaling, die men met de muziek overeen moet brengen.

Of de vervaardiger van den Nederlandschen tekst, die bij de opvoeringen van *Don Juan* in de Nederlandsche Opera gebruikt is, het gewicht van dit bezwaar gevoeld heeft, weet ik niet. Zijne vertaling is noch slechter noch beter dan die, welke voor de voorstellingen in München gediend heeft, maar, evenals deze, vertoont zij op menige plaats het bewijs, hoe men soms moet scharrelen om de nieuwe woorden onder de muziek te wringen. Wil men een paar voorbeelden, dan wijs ik o.a. op de plaats in het eerste bedrijf, waar de Kommandeur optreedt en tot Don Juan zegt: 'Laat haar, verleider! 't staal moet beslissen'. In de plaats van de laatste vier woorden, heet het in het Italiaansch: 'Battiti meco', hetgeen eenvoudig wil zeggen: 'Vecht met mij'. Maar omdat deze zin maar drie lettergrepen bevat, moet men er wat anders op vinden

en geeft men den ouden heer hoogdravende taal in den mond, en dat nog wel op een oogenblik dat hij vol woede is tegen den belager van de eer zijner dochter. Dezelfde moeielijkheid geeft aanleiding, dat bij Don Juan's antwoord: ‘Ga, 'k wil den degen met u niet kruisen’, in de muziek de klemtoon verkeerdelijk op het woord *degen* geplaatst wordt. Als Mozart deze Hollandsche vertaling vóór zich gehad had, zou hij het accent op *U* gelegd hebben. Don Juan acht het zijner niet waardig, met zulk een ouden man te vechten. Dat is de beteekenis van het Italiaansche ‘Va, non mi *degno* di pugnar teco’. Nu vraagt men onwillekeurig: als Don Juan den *degen* niet wil kruisen, wat wil hij dan kruisen?

En dan verder het wederantwoord van den Kommandeur: ‘Gij zoekt een uitvlucht, *des lafaards schild*!’ Alweder maakt men hier den grijsaard tot een praatjesmaker. In den oorspronkelijken tekst geschiedt alles vragenderwijs en zegt de Kommandeur eenvoudig: Zoek je een uitvlucht om mij te ontkomen?

Op bladzijde 5 van het tekstboek is het nog erger; daar wordt, om de woorden op de muziek te doen passen, zelfs de zin van den oorspronkelijken tekst veranderd. Aan het slot van de korte samenspraak tusschen Don Juan en Leporello, die onmiddellijk op den dood van den Kommandeur volgt, zegt Don Juan in het Italiaansch dreigend tot zijn knecht: ‘Kom mede, zoo je niet nog wat wilt hebben’ (slaag namelijk), en daarop antwoordt Leporello: ‘Ik wil niets, waarde heer.’ In het Hollandsch is daarvan nu gemaakt: ‘Kom mede, of misschien hebt ge iets anders te doen?’ hetgeen een geheel andere beteekenis heeft, daargelaten nog dat het daaropvolgende antwoord van Leporello: ‘Ik wil niets’ dan al heel wonderlijk is. Tot al zulke ongerijmdheden komt men, wanneer men met alle geweld een taal wil aanpassen aan een muziek, die er niet voor geschreven is.

Overigens kan ik niet zeggen, dat het Nederlandsche libretto over het algemeen door fraaiheid uitmunt. Misschien moet ook dit op rekening geschreven worden van het moeielijke om de woorden met de muziek in overeenstemming te brengen, maar dan is dit een wapen te meer in de hand van hen, die het vertalen van opera's, als een met ware kunst onvereenigbaar iets, afkeuren. Wanneer men bijv. de volgende regels leest:

Toen gij ter sluiks mijn hnis binnen zijt geslopen,
door valsche woorden, met dure eeden,
vleierij er in *slaagdet* 't arme hart te verleiden,
en mij dwong u te minnen, *noemdet* gij mij uw verloofde
en daarna schondt gij alle rechten
van hemel en aarde, door uw vreeselijke misdaad!
Toen waart ge op eens nit Burgo's (?) wal verdwenen!
Gij verliet mij, *ontvluchlet*, liet mij ten prooi enz.

dan kan men zich toch moeilijk voorstellen, dat dit bij de voordracht fraai zal klinken. Dat de arme Elvira deze woorden niet op een aria-melodie maar als recitatief zingt, maakt de zaak niet beter. Bij een aria zou men wellicht het onfraaie en gebrekkige daarvan nog kunnen verbergen door het wegmoffelen van de meest hinderlijke woorden, maar bij het recitatief, waar het vóór alles op duidelijke uitspraak aankomt, kan men dat hulpmiddeltje niet aanwenden.

Even weinig fraai zijn uitdrukkingen als ‘Laat zich muziek doen hooren en rangschikt gij de paren’ voor: ‘Ricominciate il suono, Tu accoppia i ballerini’, of: ‘Welbekend is dit stuk mij gebleken’ voor: ‘Questa poi la conosco pur troppo’, hetgeen zeggen wil: ‘Ook dat (namelijk het muziekstuk, dat gespeeld wordt) ken ik maar al te goed.’ Maar een vertaling als laatstgemelde zin bijv. zou op de muziek niet passen, en daarom moet men trachten er iets anders van te maken. Het hangt van meten en passen aan elkander.

En hoeveel gaat er niet van de welluidendheid verloren! Nemen wij als voorbeeld de bekoorlijke aria, waarin Zerline Masetto zoekt te troosten over de slagen, die hij van Don Juan ontvangen heeft, en waarvan de aanhef luidt:

Vedrai carino,
Se sei buonino,
Che bel rimedio
Ti voglio dar.

Welk een verschil tusschen dit en het Hollandsche:

Wilt ge U gedragen
naar mijn behagen,
dan zal ik slagen,
'k help U terstond.

dat bovendien den oorspronkelijken tekst niet eens goed weergeeft!

Wat mij bij het doorlezen van het tekstboek ook is opgevallen, is de inconsequente wijze, waarop men met het gebruik van vreemde woorden is omgesprongen. Zoo laat men bijv. den Kommandeur bij zijne verschijning aan Don Juan in het laatste bedrijf zijn moordenaar aanspreken met *Don Giovanni*, hetgeen geheel conform is met den oorspronkelijken tekst en met de treffende muziek, die Mozart daarbij geschreven heeft, maar waarom nu overal elders, waar de held van het stuk bij zijn naam genoemd wordt, dien Italiaanschen naam niet behouden en daarentegen den Spaanschen naam *Don Juan* gebezigd? Een noodzakelijke reden voor deze inconsequentie bestaat er niet. Bovendien is, blijkens de vermelding op den omslag van het tekstboek, de vertaling volgens den tekst van da Ponte, en in diens libretto komt de naam Don Juan in het geheel niet voor. Mij dunkt, dat men òf de opera *Don Giovanni* had moeten noemen en dien naam overal bezigen, òf voor de bedoelde uitdrukking in de slotscène iets anders had moeten verzinnen. Het klinkt nu wel wat vreemd, iemand het geheele stuk door Don Juan te hooren noemen en hem dan aan het slot opeens met een anderen naam te hooren aanspreken.

Er is echter nog meer vreemds bij deze ‘vertaling uit het Italiaansch’ (gelijk het tekstboek aanduidt), namelijk het gebruiken van de Spaansche titels *se˜nora* en *se˜norita* in plaats van het Italiaansche *signora* en *signorina*. De muziek kan bij die keuze den doorslag niet gegeven hebben, want in beide talen bevatten die woorden evenveel lettergrepen. In enkele gevallen heeft men zelfs zoowel het Spaansch als het Italiaansch opgeofferd en de voorkeur gegeven aan het Hollandsche *Mevrouwtje*, wat ook alweer niet begrijpelijk is, daar men bij deze vertaling van *senorita* of *signorina* of *Madamina* één lettergreep te kort kwam, en Leporello derhalve genoodzaakt werd, in de aria, waarin hij aan Donna Elvira een boekje opendoet omtrent Don Juan's liefdesavonturen, de donna aan te spreken met *Ja, Mevrouwtje*. Men zou hier, dunkt mij, even goed het Italiaansche diminutief gebezigd kunnen hebben.

Ja, het vertalen van een tekst, waarbij men rekening moet houden met de muziek, die er voor geschreven is, blijft een lastig werk, en het ongelukkigste is, dat hoeveel zorg er ook aan besteed wordt, men het in het gunstigste geval nooit verder brengt dan tot een flauwe nabootsing van het origineel. Zoowel in München als in Amsterdam

is de vertaling een voornaam beletsel geweest voor een in alle opzichten waardige uitvoering van Mozart's meesterstuk, maar in Amsterdam heeft dat beletsel dubbel gewicht gehad, doordat men zoo ver gegaan is van het origineel en de vertaling op het zelfde tooneel onmiddellijk naast elkander te stellen, als wilde men het publiek het onderscheid tusschen die beiden nu eens goed laten gevoelen.

Men heeft hiermede alleen bereikt, dat die afwisseling van taal, vooral bij den dialoog, den lachlust van velen uit het publiek opwekt (wat eenige hoop geeft voor de toekomst) en dat zij aanleiding geeft tot allerlei onzinnigheden, die door uitmuntend spel en zang van een d'Andrade niet goedgemaakt kunnen worden. Wanneer bijv. (zooals de vertaling luidt) in de eerste samenspraak tusschen Don Juan en Leporello eerstgenoemde fluisterend roept: ‘Leporello, nog hier?’ en Leporello dan antwoordt: ‘Ja zeker’, dan klopt dat op elkander. Maar wanneer de Italiaansche Don Juan, den oorspronkelijken tekst getrouw volgende, vraagt: ‘Leporello, ove sei?’ (waar ben je?) en de Hollandsche Leporello daarop ten antwoord geeft: ‘Ja zeker’, dan is dat klinkklare onzin. Maar... men is nu eenmaal in een opera en ‘ce qui est trop sot pour être dit, on le chante!’

Het is jammer, dat ook een kunstenaar als d'Andrade zich niet ontziet, in die richting mede te werken en daardoor iets ontneemt aan den indruk, dien zijn spel en zang maken. Als hij na het groote applaus, dat op zijne voordracht van de zoogenaamde Champagne-aria en de Serenade volgt, die beide stukken in het Hollandsch herhaalt, dan mag men dat een ‘aardigheid’ noemen, maar dan is dat er toch zeker een, die in een kluchtspel of in een circus thuis behoort maar niet in een werk als Mozart's Don Juan. Wordt de heer d'Andrade daartoe gedreven door hetgeen hij zoo om zich heen ziet gebeuren, en denkt hij daarbij aan het spreekwoord ‘Met de wolven moet men huilen?’ Wie zal het zeggen? Als hij groote verwachtingen van zijn idee gekoesterd heeft, zijn die niet beschaamd geworden. Een daverend applaudissement volgt telkens op die aardigheid. ‘Natuurlijk’ zeide een dagblad-recensent. Ik vind het al heel treurig, dat zoo iets *natuurlijk* kan genoemd worden.

Wanneer wij zien, hoe er ook thans nog met een meesterstuk als Mozart's *Don Juan* wordt omgesprongen, dan moeten wij het

des te meer betreuren, dat in Italië de zang zoozeer in verval is geraakt dat er, op enkele zeldzame uitzonderingen na, geen zangkrachten meer te vinden zijn, waaruit men gezelschappen zou kunnen samenstellen, die in staat zijn het werk volkomen te doen herleven. München heeft een eersten en gewichtigen stap gedaan tot herstel van een meesterstuk, dat in den loop der tijden geheel verknoeid was, maar het kon niet alles doen; de taal en het gemis aan geschikte zangkrachten waren daartoe een beletsel. Laat ons hopen, dat er te eeniger tijd iemand opstaat - waar dan ook -, door wiens krachtig initiatief de echte Italiaansche zang herleeft en daardoor aangevuld wordt wat er thans nog ontbreekt aan de loffelijke pogingen om Mozart's *Don Giovanni* en *Le Nozze di Figaro* in eere te herstellen. Dan zal tevens het materiaal verkregen zijn, om naast deze meesterwerken ook tevens de beste opera's van het oude Italiaansche repertoire, zooals die van Cimarosa, Paisiello, Rossini e.a. in hunne oorspronkelijke gedaante op te voeren, en deze van geest tintelende werken zullen een welkome schadeloosstelling opleveren voor den zwaren maar flauwen kost, dien de operacomponisten van den nieuweren tijd ons voorzetten. Wie daartoe het initiatief neemt, zal voorzeker aanspraak kunnen maken op de erkentelijkheid van de geheele muzikale wereld.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 Januari.

Nieuwjaarsrekening.

Wat zal het nieuwe jaar ons voor nieuws brengen?

Met den besten wil der wereld kan ik geen ander nieuws speuren dan dat dit komende jaar geroepen is om de rekeningen van zijn voorganger af te betalen.

Zien we terug op den afgeloopen jaarkring, dan ontdekken we daar misschien wel niet veel groots, maar toch een aantal belangrijke dingen.

Wat 'n spanning verleden Januari, toen Jameson's inval bekend werd! Hoe zou Engeland zich houden! Het had nog zijn krakeel over Venezuela met de Vereenigde Staten te vereffenen, het kreeg een twist met den Duitschen keizer en Duitschland daarbij, en de mogelijkheid bestond dat het met Rusland zou moeten aanbinden over Turksche zaken of over de dingen die op de grenzen van China konden voorvallen.

Daartegenover, de bevestiging der Russische oppermacht in de Europeesche en Aziatische aangelegenheden; de czaren-kroning te Moskou, het bezoek aan de bevriende vorstenhoven en in Parijs, - die beiden, een luisterrijk décor voor een beteekenisvol historiespel.

De Armenische beweging, de Armenische bloedbaden in Turkije, de opstand van Creta. Het leek wel als scheelde het maar een zuchtjen of al de elementen van het rijk kwamen tegen elkander los in een ondersteboven keerend en alles vernietigend conflict. Maar dat asempjen woei den tegenovergestelden kant uit, en bracht heel mysterieus en heel plotseling een schijn van rust.

Iets dergelijks geschiedde in Frankrijk. Daar was het de aankondiging van het keizerbezoek of de aanstaande verschijning van een Russischen minister die de partijen verhinderde naar hartelust tegen elkander in te gaan en die het ministerieele leven van het kabinet Méline verlengde. Sterker wordt een regeering er niet door, wanneer ze op die wijs gestut moet worden.

Eindelijk, de presidents-verkiezing in de Vereenigde Staten van Amerika, die onverwachts toonde wat al krachten van verschillenden aard, en wat geweldige krachten er bezig zijn om den orde-

lijken, historisch geworden toestand te ondermijnen en omver te werpen.

Het zijn alles belangrijke gebeurtenissen en verschijnselen, en die aan het jaar 1896 zijn beteekenis en zijn karakter geven; maar zij missen den stempel van het groote, omdat er niets krachtig-persoonlijks in de feiten lag, omdat ze op avontuur voorvielen.

De eenige die wat deed, en die zijn wil, goed of slecht, trachtte door te zetten, Dr. Jameson, eindigde als een ridder van de bedroefde figuur in de overtuiging dat hij zijn zaak door ontijdig handelen bedorven had; de eenige die bestemd scheen om wat te doen, vorst Lobanoff, - pht, eensklaps was hij er niet meer, hij lag om als een kaartenblad dat men geprobeerd heeft te balanceeren.

Bryan heeft een oogenblik een stralenkrans om zijn hoofd gehad; maar - zoo vertellen ons geloofwaardige ooggetuigen - het was 't effect van een lichtreflector die hem op zijn reizen vergezelde en die telkens werd gesteld als hij opstond om in de meetingzaal te spreken. Die aureool is met den anderen verkiezingsrommel opgeborgen, en de man moet het in zijn gewone leven zonder leeren doen.

Cecil Rhodes? Na het blufje van de campagne tegen de Matabeles en van de ontvangst in de Kaapkolonie, moet hij nog eerst hier, in Europa, toonen of hij een man is die den menschen in 't gezicht kan zien. Op een ijzigen duisteren Januarimorgen is hij onlangs in Londen aangekomen; half verstijfd van kou kwam hij de loopplank af van de boot die aan een van de dokken was binnengeloopen, en bij de laatste stappen op de plank gleed hij uit en kwam op den grond te zitten. Dat was zijn eerste aanraking met den Europeeschen bodem na het reclame-succes in Afrika. Geen goed voorteeken!

En Chamberlain? Hij heeft Cecil Rhodes waarmee hij moet opschieten, en dat is voorshands genoeg voor zijn krachten.

Nergens heeft het jaar 1896 een persoonlijkheid aan 't licht gebracht die de dingen kon aanvatten in de geheime voegen waar ze luisteren naar het woord van den machtige.

En toch is er een zekere gang in de zaken te bespeuren geweest.

De reden daarvan is blijkbaar dat het voornamelijk Engeland en Rusland waren op wier belangen het aankwam. Want die rijken zijn beide wereldmogendheden wier lot door elkanders groei bepaald wordt, en hun strijd en wedijver geven de richting aan de gebeurtenissen.

Op Europeesch gebied grenst hun macht en hun invloed aan elkander in Turkije, en daar heeft het einde van het jaar 1896 een zekere beslissing gebracht, toen Engeland af moest zien van

een zelfstandig optreden en als voorwaarde voor een samengaan der Europeesche mogendheden moest toestaan dat Rusland in geval van dwangmaatregelen tegen Turkije de streek om Constantinopel zou bezetten.

Van datzelfde overwicht waarop het in Turkije rekenen kan als daar de Osmaansche dynastie niet meer bij machte blijkt de regeering te handhaven, heeft Rusland zich thans ook in het Chineesche rijk verzekerd door zijn spoorwegovereenkomst die de Siberische lijnen een uitweg doet vinden in Manchoerije.

Voor anderhalf of twee jaar scheen er nog kans te wezen dat Engeland en Rusland in Noord-Oost-Azië aan elkander de hand zouden reiken en dat ze als gelijke machten te zamen het lot van Japan en China zouden regelen. Nu komt Engeland achteraan, en het moet zich troosten met het denkbeeld dat een verlevendiging van het verkeer in Noord-China niet zonder invloed op den Engelschen handel blijven zal.

Maar waar het in Azië, - want Turkije is ook Azië, - telkens teleurstellingen ondervindt, daar hangt Engeland des te sterker met zijn gedachten en met zijn eerzucht aan Afrika; en denkelijk is het opgeven van zijn plannen met Turkije en China de prijs dien het Engelsche volk betaald heeft voor het behoud van zijn macht in Egypte, een concessie waartoe Rusland des te eerder kon overgaan omdat het niet in zijn belang is een reden van twist tusschen Frankrijk en Engeland weg te nemen.

In Egypte heeft de Engelsche officieele wereld door den krijgstocht tegen Dongola haar prestige opgehouden, - hoe jammerlijk heeft Italië het terzelfder tijd in die buurt moeten afleggen omdat zijn middelen waren uitgeput; maar tegelijkertijd heeft het van regeeringswege en door maatschappijen en door particuliere personen zijn naam in het Zuiden en Westen van Afrika trachten te handhaven.

Aan de bevestiging van zijn ‘paramount power’ in het zwarte werelddeel is op het oogenblik voor Engeland alles gelegen.

En hier komt zijn Nieuwjaarsrekening voor de feiten van het afgeloopen jaar. Zal Engeland die rekening, - een moreele, - glad kunnen afdoen en daarbij niet verlamd worden in zijn kracht van expansie? Een moeilijk oogenblik voor een volk waarin het geroepen wordt om recht met macht te doen samengaan dat ze, borst gelijk met borst, ten triomf vooruit marcheeren!

Ja, nu komt het onderzoek naar de handelingen van de ‘Chartered Company’, en naar de regeeringsbemoeiingen; weldra komt de tijd waarop allerlei besluiten zullen worden genomen ten opzichte der politiek, in Egypte en in West-Afrika te volgen.

Veel invloed zal ongetwijfeld op den gang van zaken uitgeoefend

worden door de ontwikkeling der gebeurteuissen in Turkije. Dat is ook al weer een Nienwjaarsrekening die aan Europa wordt gepresenteerd tegelijk voor de zonden en voor de wenschen van het vorig jaar.

Zal het concert der mogendheden stand houden, zal de mogelijkheid blijken van een Europeesch protecteraat over Turkije, waarbij aan Rusland de voorrang wordt gelaten, of zal er, door eenig toeval, oneenigheid uitbreken en zal Engelands onhandigeonmacht bij die gelegenheid aan den dag komen?

En nog een wichtige Nieuwjaarsrekening mogen we niet uit het oog verliezen, al schijnt haar afbetaling Europa niet direct teinteresseeren.

Ik bedoel de verantwoordelijkheid, die de republikeinsche partij in de Vereenigde Staten op zich heeft genomen, nu ze moet toonen dat de instellingen der groote Transatlantische Republiek nog kracht genoeg hebben om de hinderpalen uit den weg te ruimen die den stoffelijken en zedelijken voorspoed van het land beperken en benauwen.

Worden de noodzakelijke financieele en economische hervormingen bemoeilijkt, dan komen over twee, drie jaar de Bryans en consorten weder opdagen, bestralenkransd door een versterkt electrisch reflectorlicht. En Europa zou van de anarchie daarginds den weeromstuit gevoelen.

Op 't oogenblik heeft Engeland zijn opwelling van boosheid over Yankee-inmenging in de Venezuela-grenstwist willen vergoelijken door een tractaat goed te keuren, waarbij de twisten met de Vereenigde-Staten aan de uitspraak van een scheidsgerecht worden onderworpen. Het is een poging om oude schulden af te doen en om tot een begin te komen van vereeniging van den geheelen Angelsaksischen stam.

Dat samenwerken van Europa en Amerika, het jaar 1897 zal het bevorderen of - zal het niet bevorderen, al naar gelang het besef heeft van de verplichtingen die zijn voorganger op zich heeft genomen.

Cuba kan die eendracht verstoren, - Cuba, dat wil zeggen, het toeval.

Voor 1897 voorzie ik alleen de heerschappij van het toeval en van de natuurlijke kracht die eenmaal in de dingen en hun omstandigheden ligt. Van menschenverstand of menschenboosheid voorspel ik niet veel uitwerking.

Waar zou het verstand en de persoonlijke wil vandaan moeten komen? Van Lord Salisbury of van Balfour? Van den czar, die aan ondraaglijke hoofdpijnen lijdt? Of van Mac Kinley, van wien niemand precies weet of hij zelf wel een hoofd heeft?

Bibliographie.

Schetsen van Samuel Falkland. Amsterdam, H.J.W. Becht. 1897.

‘Die eeuwige Pers!’ Welk staatsman was het ook weer, die deze half-verwenschende verzuchting slaakte? Wie het geweest moge zijn, men is geneigd zijn woord te herhalen, wanneer men ziet hoe het monster, happend als de reuzenschaar in de fabriek, onverzadelijk kopy verslindend, steeds weer zoekend naar nieuwen buit, zoo menig jong en frisch talent heeft versleten vóor het geven kon wat het beloofde. Die eeuwige Pers! Dwingt ze niet Samuel Falkland om elken Zaterdagavond een zeker aantal feuilletonkolommen te vullen met ‘Amsterdamsche Schetsen’? Of hij er stof en stemming voor heeft of niet, stemming maar geen stof, stof maar geen stemming - de ‘Schets’ moet er zijn. Dat er op die wijs, dingetjes ontstaan die geen langer leven dan een dagbladleven waard zijn, is zeker minder te verwonderen dan dat er onder de *Schetsen* van Falkland nog zoo vele voorkomen, die, nu zij van het feuilleton naar het boek verhuisden, het zoo goed ‘doen’, dat wij ze niet gaarne den weg van alle krant zouden hebben zien opgaan. Intusschen is het misschien wel voor een deel dat onheilige moeten waardoor des schrijvers opmerkingsgeest nog is gescherpt en dat hem, wanneer het onderwerp voor de Zaterdagsche schets er wezen moest, in het turen naar overburen in de eentonige straat (‘Van een juffrouw’), bij een schamele verhuizing (‘Leeg verhaaltje’), bij de bevalling van ‘Poes’, in de eerste verschijning van den Jood met hyacinthen (‘Bloemen’) dingen heeft doen ontdekken, die hem anders wellicht ontgaan zouden zijn. Maar niet enkel door zijn oogen, ook door zijn phantasie zijn er schetsen in Falkland's pen gekomen, en daaraan hebben wij stukjes als het in zijn humor zoo aandoenlijke ‘Bartje’, ‘Poppenwinkel’, ‘Avondverhaaltje’, het macabre Maupassantsche ‘Fondant’ te danken.

Er zijn er die het betreuren, dat de voorraad humor en fijne observatie door deze stukjes verspreid niet aan een breeder uitgesponnen en dieper opgevat werk is ten goede gekomen. Ons lijkt het dankbaarder en voorzichtiger te genieten van hetgeen Falkland getoond heeft te kunnen geven in een genre, waarin hij in ons land door niemand wordt overtroffen.

Jonker van Duinenstein. Roman van J. Huf van Buren. 2 dln. Amsterdam, Uitgevers-maatschappij ‘Elsevier’. 1897.

Zooals men van Haagsche en Amsterdamsche romans spreekt, zou men *Jonker van Duinenstein* een Tielerwaardschen roman kunnen noemen. De heer Huf van Buren,

de schrijver van een achtenswaardige reeks historische romans, die van Gelderland en zijn geschiedenis veel werk heeft gemaakt, plaatst zijn vertelling in de dagen van gisting kort vóór '48 en geeft aan de avonturen van zijn groote landheeren en welgestelde boeren een politieken achtergrond, waarop in het bijzonder de figuur van Edmond Willem van Dam van Isselt, onder den naam van Van Tol van Gerpestein, gemakkelijk herkenbaar is.

Een roman mag het boek ter nauwernood heeten. Aan het eind van het le deel is men maar weinig verder dan aan het begin; alleen heeft de lezer een zeker aantal jachtpartijen bijgewoond, die van de wildrijkheid van de Tielerwaard, gevolgd door even zooveel eet- en drinkpartijen, die van de ‘verdraagzaamheid’ der magen en hoofden van de Geldersche heeren en heereboeren van vóór vijftig jaareen indrukwekkend getuigenis afleggen. En aan het slot van den geheelen roman is het aantal geledigde flesschen wel weer met een respectabel aantal vermeerderd, maar zonder dat in de lotgevallen der verschillende personages groote veranderingen hebben plaats gehad. Al de opgewektheid, de praatlustigheid, men zou kunnen zeggen: al de stoelvastheid van den schrijver, die de verschillende lotgevallen van zijn personages handig combineert, zijn koudegrondspolitici redeneeren laat als Pruttelman-Brommeijer en steeds nieuwe, meerendeels kluchtige incidenten verzint om de historie toch maar aan den gang te houden, kunnen niet verhinderen dat de belangstelling en het geduld van den lezer reeds lang vóór het laatste hoofdstuk zijn uitgeput.

Mevrouw Bilderdijk-Woesthoven en haar slachtoffer.

Het slachtoffer van Mevrouw Bilderdijk-Woesthoven, over wien ik iets heb mee te deelen, is Mr. Jan Willem Kumpel, zich ook wel noemende en schrijvende Campbell. Zijn verdiensten zijn niet van dien aard dat ik er de lezers van dit Tijdschrift mee bezig zou willen houden; het is alleen het lijden, hem door een zoo vermaarde vrouw als Bilderdijk's Odilde aangedaan, dat hem te recht aan de vergetelheid ontrukt.

Hij was een tijdgenoot en aanvankelijk een vriend en eenigermate een mededinger in de kunst van verzenmaken van Bilderdijk. Evenals deze Amsterdammer van geboorte en zoon (hij de eenige zoon) van welgestelde burgerlieden, studeerde hij te Leiden in de rechten terzelfder tijd met dezen, maar veel langer, beoefende met hem de dichtkunst en ijverde met hem voorde toen bedreigde belangen en rechten van den Oranjevorst. Toen Bilderdijk promoveerde schreef Kumpel een gedicht bij zijn dissertatie, en toen Kumpel promoveerde deed dit, in plaats van Bilderdijk, diens vader. Bij gelegenheid van het huwelijk, dat Bilderdijk, nadat hij zich als advokaat te 's Gravenhage gevestigd had, den 21sten Juni 1785 met de schoone en aanvallige juffrouw Catharina Rebecca Woesthoven sloot, begroette Kumpel het echtpaar in een niet onverdienstelijk en afzonderlijk uitgegeven gedicht. Bewijzen genoeg, dat de jongelieden toen ter tijd nog warme vrienden waren en dat, na het huwelijk, Mr. Kumpel niet slechts met den heer, maar ook met de vrouw des huizes verkeerd zal hebben, en nu en dan in het jonge gezin een welkome gast zal geweest zijn. Maar veel langer heeft dan toch ook de

intimiteit niet geduurd. Meer en meer verliep de vriendschap tusschen beide poëten en sloeg zelfs mettertijd in afkeer en vijandigheid over. Ook werd hun maatschappelijke positie, die bij de promotie gelijksoortig was, weldra verschillend. Al had Bilderdijk de gaaf niet om van zijn buitengewone talenten de voordeeligste partij te trekken, hij vestigde toch zijn naam van rechtsgeleerde en pleitbezorger zoowel als dien van dichter, en wist zich hoe langer hoe meer als een buitengewoon, als een waarlijk groot man te doen erkennen. Kumpel daarentegen bracht het goed, dat zijn ouders hem schonken of nalieten, in min gezelschap door, bedreef in den politieken partijstrijd onhandigheden en dwaasheden, verwaarloosde de praktijk, vestigde zich nergens maar dwaalde van de eene stad en de eene betrekking naar de andere, en verbeurde allengs de achting van het groote publiek en van zijn oude vrienden, van Bilderdijk in het bijzonder. In Oct. 1790 schreef deze aan een gemeenschappelijken vriend: 'Zoo Kumpel waarlijk in desperate situatie is, kan het niemand bevreemden van die hem kennen.' Nadat in 1795 de patriotten over hun tegenpartij getriomfeerd hadden en Bilderdijk o.a. voor hen het veld had geruimd, raakte Kumpel, die voorloopig in het land bleef, al dieper en dieper in verval en onder de schulden. Aan de beweging, de geringe en doellooze beweging, die onder de prinsgezinden in 1799 de landing der Engelschen in Noord-Holland wekte, nam hij nog deel en volgde, toen de poging om Nederland voor zijn gewezen stadhouder te heroveren mislukt was, de aftrekkende troepen naar Engeland, waar hij zijn plompen Duitschen naam van Kumpel in den meer behaaglijken Schotschen van Campbell overzette, maar overigens niets tot zijn eer of tot zijn voordeel uitrichtte. Na den vrede van Amiens in het vaderland teruggekeerd, deed hij hier evenmin iets dat hem een vaste betrekking bezorgen of den goeden naam, dien hij eens gevoerd had, verlevendigen kon; hij verdween uit het oog zijner tijdgenooten, en het nageslacht bekommerde zich niet om hem.

Omstreeks 1854 echter ontdekte een of ander liefhebber van oude boekjes een bundel van gelegenheidsverzen onder den titel: *Iets uit de Amsterdamsche Gijzeling, bevattende eene verzameling van dichtstukken, op den tegenwoordigen tijd betrekking hebbende, door Mr. J.W. Campbell, gen^{d}. Kumpel, te Amsterdam* 1814.

Hij nam daaruit aanleiding om in den N a v o r s c h e r te vragen, of de auteur van dien bundel de welbekende Mr. Kumpel uit den Patriottentijd kon zijn, en zoo ja, hoe die dan in de gijzeling was geraakt, en in het algemeen wat er van zijn latere lotgevallen bekend was.

Ik, die mij op dien tijd juist bezig hield met het bestudeeren van de geschiedenis van den Patriottentijd, kende Kumpel wel als een ijveraar voor de Oranjepartij die ook verzen maakte, doch stelde in hem en zijn latere lotgevallen al bitter weinig belang, en ging dus de vraag in den N a v o r s c h e r onoplettend voorbij. Maar des te meer trof mij het antwoord, dat weldra op de vraag inkwam. Bij eenig rondhooren vernam ik, dat de inzender, die zich C. & A. geteekend had (verkorting van des schrijvers lijfspreuk *Candore et Ardore*) Mr. W.J.C. van Hasselt was, toen ter tijd Raadsheer in het Gerechtshof van Noord-Holland, vroeger Rechter te Amsterdam, en nog vroeger, van 1820 tot '32, aldaar practiseerend advokaat: juist dus de man om goed te weten wat hij in zijn antwoord verhaalde. Het artikeltje luidde hoofdzakelijk als volgt:

'*Mr. J.W. Campbell, genaamd Kumpel*. - Het was, zoo ik mij niet vergis, in 1824 of '25 dat een Regent van het Werkhuis te Amsterdam mij, destijds advokaat, verzocht om voor een armen, zich sedert jaren in de gijzeling bevindenden man, die meer dan 70 jaren oud was, een request te stellen tot ontslag. Ik voldeed hieraan gereedelijk; niets gemakkelijker: art. 800 5°. van de *Code de Procédure Civile* gaf de gronden van het verzoek gereedelijk aan de hand.[1)] Het was J.W. Campbell gezegd Kumpel. Bij die gelegenheid werd mij verhaald - ik geef het terug als een *on dit* - dat Campbell in vroegeren tijd in nauwe en vertrouwelijke verstandhouding had gestaan met zekere zeer bekende vermogende dame, die nog na

1) Het aangehaalde artikel luidt: Le débiteur légalement incarceré obtiendra son élargissement. 1°.... 5°. si le débiteur a commencé sa soixante-dixième année. Maar, zoo als wij later zullen zien, Kumpel was toen niet 70, maar 64 jaar oud, en dus vergist Mr. Van Hasselt zich in de motieven van zijn verzoekschrift. Ook had de gegijzelde niet 30 of 40 maar 12 of 13 jaar gezeten. Opmerking verdient hier ook, dat in de Code de Procédure de bepaling gemist wordt, die in ons Wetboek van Burgerl. Regtsvordering, art. 591 voorkomt, volgens welke niemand ter zake van dezelfde schuld langer dan vijf jaren in gijzeling kan worden gehouden.

1824 heeft geleefd; dat hij het ongeluk - de onvoorzichtigheid, de zwakheid, of hoe gij het noemen wilt - had gehad haar ontrouw te worden, hetgeen haar wraak zoodanig had gaande gemaakt dat zij zijne schulden, die hij talloos had, daar hij los en lichtzinnig en zonder eenige ressources was, opkocht, aan haar deed cederen, vonnis tegen hem bekwam, hem in de gijzeling wierp, gedurende 30 à 40 jaren zijn kostgeld aldaar geregeld betaalde en hem alzoo gedurende al die jaren voor zijn ontrouw liet boeten.'[1)]

Dit verhaal trof en verbaasde mij buitengemeen. Niet zoo zeer omdat het Kumpel betrof, maar om het geval op zich zelf. Kon het waar zijn? Kon zoo iets zijn gebeurd nog in de dagen van Koning Willem I? Machtigde waarlijk toen ter tijd de wet aldus te handelen met een armen schuldenaar, als hier van die bekende en vermogende dame verhaald werd? De lezer ziet, dat ik in die dagen al zeer weinig van het vigeerende recht, met name het recht van gijzeling, afwist.

Maar wel kende ik reeds de oude handvesten en keuren uit onze Middeneeuwen, en wist dat die ongeveer gelijke macht over den schuldenaar aan den schuldeischer toekenden. In de Haarlemsche en in de Delftsche handvesten van 1246, die in zooveel andere steden op dit punt zijn nagevolgd, staat voorgeschreven: Een poorter die zijn schuld niet betalen kan, wanneer hij voor den rechter wordt aangeklaagd, dien zal de rechter bevelen dat de stadsbode twee weken in hechtenis houdt. En als die twee weken om zijn gekomen, zoo zal hem de rechter overgeven dengene aan wien hij de schuld schuldig is, onder beding dat deze hem voeden zal en niet mishandelen aan den lijve, en dat tot tijd en wijle dat hij zijn schuld betaald of met den schuldeischer een schikking getroffen zal hebben. Dat was het recht van dien tijd, van de 'duistere' middeneeuwen. Maar was het aldus blijven voortbestaan gedurende al de latere eeuwen van verlichting? Had de wraakgierige rijke dame, van wie Van Hasselt gewaagde, in de wet van het Koninkrijk der Nederlanden, bij den aanvang der eeuw waarin wij nog leven, het middel gevonden om iemand dien zij haatte, maar die bij haar niet in de schuld stond, wegens de schulden aan anderen verschuldigd,

1) Navorscher, IV, blz. 368.

van zijn vrijheid te berooven en in het stadswerkhuis tot op zijn zeventigste jaar te doen opsluiten? Dat kon ik haast niet gelooven - totdat ik het buiten twijfel bewaarheid vond. Inderdaad, het middeneeuwsche schuldrecht duurde onder de Republiek in al zijn hardheid voort, alleen in zoo ver gewijzigd, dat de schuldeischer van de moeite en zorg, die het bewaken van den schuldenaar meebracht, ontslagen was geworden en thans volstaan kon met het betalen van een gering kostgeld aan de gemeente, die dan den ongelukkige in haar gijzelkamer opsloot en voor den schuldeischer of zijn rechtverkrijgende bewaarde, zoolang het dezen goed docht.

De indruk, dien dit feit op mij gemaakt had, verflauwde natuurlijk mettertijd, maar was nog niet geheel uitgewischt, toen plotseling een ontdekking hem in volle kracht weer verlevendigde. Ik kwam namelijk te weten, wie de vermogende dame was, die Van Hasselt niet had willen noemen. Het was Mevrouw Bilderdijk-Woesthoven, de door haar echtgenoot in de wittebroodsweken verheerlijkte en vermaard geworden Odilde. Toevallig was deze, die voorheen voor ons een bloote naam, n o m i n i s u m b r a , geweest was, waarvan wij ons geen persoonsverbeelding konden vormen, kort geleden uit het duister te voorschijn geleid door Van Vloten, die de overgebleven briefwisseling tusschen haar en haar beroemden echtgenoot in 1873 had uitgegeven.[1)] Daaruit was ten duidelijkste gebleken, hetgeen Da Costa in zijn beoordeeling van B i l d e r d i j k a l s m e n s c h e n d i c h t e r zoo veel mogelijk in het duister had gehouden, dat Bilderdijk zich jegens haar meer dan onbetamelijk had gedragen; dat hij haar tijdens zij samenwoonden letterlijk mishandeld en geslagen, en na zijn uitwijking bedrogen en met zoete woorden gepaaid had, terwijl hij de huwelijkstrouw schond en met een andere leefde, zoodat haar proces tegen hem om echtscheiding te verwerven maar al te zeer gerechtvaardigd was. In zoo ver waren alle lezers der brieven van één gevoelen: de feiten spraken te stellig voor zich om verschillende uitleggingen toe te laten. Maar ten opzichte der verongelijkte vrouw was dit geenszins het geval. In hoe ver had zij aan de tweedracht schuld; in hoe ver had zij aanleiding gegeven tot het gedrag

1) Mr. W. Bilderdijk's eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met Vrouw en Dochter.

van haar man, dat, het werd toegegeven, in geen geval te billijken was? Van Vloten was in zijn uitgaaf als haar verdediger opgetreden: hij liet al het licht vallen op den man en zijn ongelijk, en hield de vrouw, de goede vrouw zooals hij haar noemde, in de schaduw en in de lijdelijke rol eener verdrukte. Zonder opzet natuurlijk, alleen uit vooringenomenheid tegen den door Da Costa en anderen al te zeer bewierookten en geprezen man, die in de door hem uitgegeven briefwisseling ook waarlijk een allertreurigste figuur maakt. Zijn voorstelling, met warmte aanbevolen, vond bij het gros der lezers gereeden ingang, en een koor van kreten van verontwaardiging over den snooden huichelaar rees van alle kanten op. Maar daardoor liet het schrandere oordeel van Busken Huet zich niet misleiden en meesleepen. Hij liet Odilde niet langer in het half-donker van den achtergrond wegschuilen; hij voerde haar naar den voorgrond en in het schelle alles ontdekkende licht naast haar echtgenoot, ontsluierde haar wezenstrekken en toonde aan, dat die verre van lieftallig waren en geenszins beantwoordden aan het karakter eener weerlooze martelares. In het fijn geteekende beeld, dat hij van haar ontwierp, bewees hij opnieuw zijn meesterschap van waarneming en kritiek. Ik beveel zijn opstel[1)] aan een ieder ter bestudeering aan, die leeren wil hoe men tusschen de regels kan en moet lezen; hoe men uit hetgeen slechts doorschemert, maar zoodoende zijn bestaan toch genoegzaam verraadt, kan bespeuren wat ontsnapt aan het oog van een oppervlakkig en vluchtig beschouwer, en dezen tot een eenzijdig en daarom verkeerd oordeel verleidt. De uitkomst, waartoe Huet's kritische beschouwing noodzakelijk voerde, was dat Odilde, ‘wier dichterlijken naam men niet kan uitspreken zonder door den smeltenden uitgang aan iets teders eu smachtends te worden herinnerd,’ inderdaad zich onderscheidde ‘door een heerschzuchtigen onvrouwelijken aard.’ ‘Schoone gelaatstrekken (zoo beschrijft hij haar), sprekende oogen, frissche lippen, een fraai gevormde leest, maar, onder dat innemend uiterlijk een hard gemoed, een grove geest en een luide stem.’ En profetisch voegt hij hieraan toe: ‘Bij elke nadere kennismaking wekt de Odilde der werkelijkheid krachtiger

1) Literarische Fantasiën en Kritiken, IV, blz. 150.

onzen tegenzin, zonder in andere en betere oogenblikken, gelijk met haar echtgenoot het geval is, ons tot bewondering te vervoeren.'

Ik noemde Huet's voorspelling, van hetgeen elke nadere kennismaking bij ons wekken zal, een profetisch woord. Immers zij wordt, wat het kenmerk is tusschen ware en valsche profetiën, door de uitkomst ten volle bewaarheid. De nadere kennismaking met Bilderdijk's gesepareerde echtgenoot, in haar behandeling van den armen Kumpel, - iets, waarvan Huet niet af wist toen hij schreef - heeft ons het overtuigend bewijs geleverd, dat hij haar naar waarheid en volstrekt niet te hard had beoordeeld.

Zoodra ik in Van Hasselt's vermogende dame de Odilde der werkelijkheid erkend had, wilde ik van haar verhouding tot Kumpel en van de beweegreden van haar gedrag jegens hem meer weten. Ik zocht naar zijn *Iets uit de gijzeling*, dat tot de vraag in den N a v o r s c h e r en het antwoord van Mr. Van Hasselt geleid had, en naar mogelijk meer andere geschriften van zijn hand; bij welke nasporingen de heer J.G. Frederiks, sedert overleden, met zijn gewone dienstvaardigheid en met zijn gave van opsnuffelen mij behulpzaam was. Hij had zelfs de goedheid, nadat ik in de bibliotheken gevonden had wat ik zocht, in het archief van het Amsterdamsche Werkhuis het onderzoek voort te zetten, en mij daaruit merkwaardige aanteekeningen mee te deelen. Ik vatte toen reeds (het is zes jaren geleden) het voornemen op om de ware toedracht der zaak in wijder kring bekend te maken, ten bewijze zoowel van de juistheid van Huet's karakterschets, als van het misbruik in het algemeen dat uit het schuldrecht, gelijk het toen bestond en, hoewel veel verzacht, nog steeds bestaat, door een hardvochtig en wraakgierig persoon gemaakt kon worden. Maar bij het overzien der reeds verzamelde gegevens kon ik mij niet ontveinzen dat mij nog veel van het noodige ontbrak, hetwelk misschien in het familie-archief, waaruit de door Van Vloten gedrukte briefwisseling was voortgekomen, verholen kon liggen. Ik stelde dus mijn beschrijving voorloopig uit, in de hoop van later gelegenheid te zullen vinden om ook in dat archief het onderzoek te vervolgen.

Voor dit nalaten van hetgeen nog niet genoegzaam was

voorbereid werd ik dezer dagen op het aangenaamst beloond, door het verschijnen eener verhandeling over hetzelfde onderwerp in het Amsterdamsch Jaarboekje van 1897, van den heer J.F.M. Sterck, dien het onlangs gegeven was te doen wat ik nog steeds verzuimd had te beproeven. Hem was de toegang verleend tot de familiepapieren, waarin ik vermoedde dat nog wel iets wetenswaardigs betreffende Kumpel's gijzeling zou schuilen, en hij had er waarlijk zooveel nieuws in gevonden, dat hij aan het geval een opstel besloot te wijden, met het doel voornamelijk om aan te toonen, hoe eenzijdig, en jegens Bilderdijk onbillijk, het oordeel, door Van Vloten over de echtelingen geveld, in waarheid was. Voor mij inzonderheid is zijn bijdrage belangrijk, want wat hij mededeelt is juist hetgeen mij ontbrak; daarentegen heeft hem ontbroken veel van hetgeen ik bijeen had gegaard. Ik vlei mij dat door het samenstellen van het een en het ander, thans een tamelijk volledig verhaal van hetgeen gebeurd is, gegeven kan worden, en ik waag het daarom eindelijk het plan te volvoeren, waarmee ik jaren geleden had omgegaan.

Odilde, dat blijkt overvloedig uit haar brieven, had bij andere gebreken ook dat van geldzuchtig te zijn. Zoodra haar echtgenoot voor zijn politieke vijanden - en bovendien voor zijn schuldeischers, en voor het ongemakkelijk humeur van zijn vrouw, naar Huet niet zonder reden vermoedt, - het land geruimd en haar, belast met de zorg voor haar levensonderhoud en dat van haar gezin, achtergelaten had, werden de middelen om aan geld te komen maar al te veel voor haar de hoofdzaak. Haar brieven aan den balling loopen over van verwijten wegens zijn vroeger geldverspillen en schuldenmaken, wegens het gebrek, waarin hij haar en de kinderen heeft laten zitten, en verder van beschuldigingen tegen zijn vader en overige bloedverwanten, die haar het noodige en verschuldigde onthouden. Als wij die brieven zonder achterdenken, den een na den ander, lezen, moeten wij wel tot de slotsom komen, dat zij de einden onmogelijk aan elkaar kon knoopen en, hoe karig zij het ook aanlegde en welk gebrek zij zich ook getroostte, toch gestadig terugging en in aangroeiende schuld verviel. Maar eens, na de ontvangst van een brief, waarin de zwerveling van zijn geldgebrek en ontberingen een

roerend tafereel ontvouwde, verraadt zij zich zelf door een vlaag van medelijden vervoerd, en antwoordt hem in overhaasting aldus: ‘Ik ben zeer ontroerd over uw brief. Schrijf mij hoe ik u geld kan doen toekomen;... wat ik in stilte heb overgegaard is tot uw dienst; maar laat het, dat ik u geld presenteer, nimmer aan onze familie blijken, want zij zouden denken dat zij mij (in plaats van te weinig) te veel gezonden hadden ..., en dan zou het nog minder worden... Ik heb wat over, maar houd mij opzettelijk zoo arm bij hen; enz.’ Het pleit ontegenzeggelijk voor haar, dat haar overleg althans ditmaal door haar goedhartigheid overrompeld werd. Maar eer zij haar brief heeft afgeschreven, neemt toch het overleg alweer de overhand. ‘Met dat al,’ klaagt zij, ‘zal hetgeen ik nog zou geërfd hebben, opraken, en maak gij toch zelf dat gij tot eten koomt.’[1)] Deze enkele brief zal voldoende zijn om haar in haar hebzucht te teekenen. Anders aan meer proeven ware geen gebrek.

In later tijd, na de echtscheiding, die zij, ik herhaal het, met volle recht vroeg en ook den 25en Februari 1802 van den rechter verkreeg, werden haar toch waarlijk bekrompen geldmiddelen door erfenis en door milddadigheid van een schatrijken, hoogbejaarden en kinderloozen neef, zekeren Christiaan Woesthoven, dien zij te Amsterdam aantrof en voor zich wist in te nemen, aanmerkelijk verruimd, zoo zelfs, dat haar schoonbroeder, Isaäc Bilderdijk, reeds in een brief van October 1804 aan haar gewezen echtgenoot melden kan, ‘dat zij thans in de *opulentie* is.’ En ten overvloede toont zij dat zelf door haar wijze van leven, en bepaaldelijk door haar handelwijs met Kumpel.

Dat zij dien man van ouds kende, misschien reeds van vóor haar huwelijk maar zeker sedert zij met Bilderdijk in het huwelijk was getreden, heb ik boven reeds gezegd, en tevens, dat de vriendschap al spoedig bekoeld was en de vrienden van elkander vervreemd waren. Eerst sedert Bilderdijk was uitgeweken schijnt de omgang tusschen haar en Kumpel hervat; zij schreef over hem, en wat- hij zoo al rondstrooide, aan haar man en ergerde dezen hiermee niet weinig. ‘Vindt Gij 't goed,’ zoo schreef hij haar terug, ‘dan kunt Ge uit mijn

1) Bilderdijk's eerste huwelijk, blz. 256.

naam verzekeren, dat ik dien knaap nog even zoo beschouw als ik in de laatste tien of twaalf jaren gedaan heb, en dat ik een eerlijk man onteerd zou achten, die, hem kennende gelijk ik hem ken, hem een eenig woord toesprak, ja den beul zelven als beul daarmee vernederd zou achten.' Om achter dien uitval niet meer te zoeken dan er waarlijk achter steekt, moet men echter weten, dat Bilderdijk later, na zijn terugkeer in het vaderland, Kumpel niettemin te woord gestaan en op medelijdenden toon aan hem geschreven heeft. Zoo heel erg was het dus niet gemeend: het was een snel voorbijgaande grimmigheid, gelijk wij die van hem gewoon zijn.

Zij verhinderde dan ook geenszins dat Mevrouw Bilderdijk, nadat zij wettelijk van haar man gescheiden en tot opulentie gekomen was, denzelfden Kumpel, die zich intusschen even als zij te Amsterdam had neergezet, bij zich aan huis ontving en met hem als vriendin verkeerde, Wat haar waarschijnlijk in hem aantrok, was zijn dichterlijke gave. Zij had van haar jeugd af met de poëzie gedweept en gecoquetteerd. Dat was het ook wat haar in de armen van Bilderdijk had gedreven: zij vereerde dezen als het puik der dichteren en als een wonder van geleerdheid[1)], en begeerde hem uit dien hoofde boven alle anderen tot haar echtgenoot; en in zoo ver althans heeft zij met haar huwelijksverbintenis haar doe ook bereikt, dat zij in de letterkundige wereld werd opgenomen en onder den naam van Odilde, met den krachtigen steun van haar man, eenigermate als dichteresse optreden kon en gevierd werd. Dat voorrecht, door haar steeds op hoogen prijs gesteld, had zij nu, eerst door zijn uitlandigheid en vervolgens door de echtscheiding, verloren. Aan zich zelf overgelaten voelde zij zich buiten staat om iets te dichten dat haar verworven roem kon staande houden - zooveel zelfkennis bezat zij wel - en nu zij weer een *aisance* had en tijd voor letteroefeningen, zag zij uit naar iemand, die in dit opzicht de plaats van Bilderdijk bij haar zou kunnen vervullen. Niemand scheen haar hiertoe zoo geschikt als de oude vriend van haar man en mededinger naar zijn dichterskroon, die zichzelven voor slechts weinig minder dan Bilderdijk

1) Nadat haar liefde voor hem lang was verdwenen, in September 1797, schreef zij hem nog: 'gij, die een groot, en mogelijk de verstandigste [versta, de geleerdste] man der aarde zijt.' blz. 290.

hield en door haar misschien ook niet veel lager werd gesteld, en die tevens in zoo kommerlijke omstandigheden verkeerde, dat hij haar volgaarne als letterkundig medearbeider ten dienst zou staan, op welke voorwaarden zij maar goed vond te bedingen. De heer Sterck heeft in haar papieren die voorwaarden vermeld gevonden. Zij zijn curieus genoeg. Hij, Kumpel, moest haar beloven, en beloofde haar ook, geen andere verbintenissen met wie ook aan te gaan; van tijd tot tijd voor haar en onder haar naam verzen te dichten, alsmede haar brieven te stellen, en in het algemeen te allen tijde voor haar gereed te staan, en tot haar te komen als zij hem ontbood, om haar te helpen in al wat tot het vak der letteren behoort. Zij van haar kant zou hem daarvoor onderhouden, en, had zij het geluk, waarop zij niet zonder grond hoopte, van de rijke nalatenschap van neef Woesthoven te erven, dan zou zij zijn schulden, ten bedrage van ongeveer 6000 gl., betalen en hem daarenboven een kapitaal van 20.000 gl. schenken, en buitendien tegen een jaargeld van 2000 gl. met de administratie van haar goederen belasten. Zooveel beloofde zij hem - of waande hij althans dat zij hem beloofde: denkelijk heeft hij aan hetgeen zij hem als gebeurlijk voorspiegelde, meer wezenlijkheid gegeven dan zij zelve bedoeld had.

Voor den lichtzinnigen zwerveling, en hongerlijder nu en dan, scheen zulk een betrekking een ware uitkomst uit den nood. Maar, het karakter van zijn Maecenate in aanmerking genomen, liet het zich toch wel voorzien, dat van haar afhankelijk te wezen nog het hoogste goed niet zijn kon. Treffend juist drukt hij het ergens uit, dat hij de ‘slaaf van haar weldaden’ werd. Ook schijnt zij zich guller in het beloven dan in het geven betoond te hebben: zij hield hem uit de hand, en zorgde wel dat hij gevoelde uit haar hand gehouden te worden. Aan den anderen kant blijkt ons ook niets van de literarische diensten, waartoe hij zich aan haar verplicht had. Die waren denkelijk niet meer waard dan hetgeen zij er hem voor gaf.

Intusschen kwam de rijke neef te sterven, den 21en Juni 1807, ruim 81 jaar oud, en werd de hoop, waarmee zij zich gevleid had, vervuld: zij was tot zijn universeele erfgename en tevens tot executrice in zijn boedel benoemd[1]; van toen

1) Zie J.G. Frederiks, Woesthoven, in den Nederl. Speetator, 1888, No. 38.

af was zij waarlijk wat Van Hasselt haar noemt, een vermogende dame. Maar hoe was zij dat geworden? Teleurgestelde mede-bloedverwanten van den overledene - Kumpel noemt in het bijzonder zekeren heer Jakobus Hancock - beweerden: door kwade praktijken. Er had een ander testament bestaan, waarin weduwen en weeshuizen begiftigd werden, dat eerst onlangs herroepen en door het laatste, ten uitsluitenden voordeele van Mevrouw Woesthoven, vervangen was, op een tijd, toen de grijsaard versuft en kindsch geworden, ja zelfs geégareerd was en tot testeeren volstrekt onbevoegd. Of er van dit gerucht iets aan was en hoeveel dan, wie zal het zeggen? Zeker is het, dat zij de nalatenschap behouden heeft, alhoewel het testament niet onaangevochten schijnt gebleven te zijn. Dit bewijst althans dat zij de wet, zoo niet het recht, voor zich heeft gehad.

En wat nu met haar lijfpoëet? Zou die thans het aandeel in den buit bekomen, waarmee zij hem, of hij althans zichzelf gevleid had: de 6000 gl. voor zijn schuldeischers en de 20.000 gl. bovendien? Het een zoomin als het ander. Zoo zij ooit voornemens was geweest hem zoo mild te bedenken, dan brachten andere tijden andere gedachten mede; zij hield hem, gelijk hij was, als een slaaf van haar weldaden en reikte hem die hij kleine portiën toe. Hij had omstreeks dezen tijd de stad metterwoon verlaten en zich te Amstelveen teruggetrokken. Misschien dat die verwijdering in verband stond met een schuldvordering te zijnen laste wegens onbetaalde kamerhuur, waarvoor hem zijn beschermster het geld niet verkoos te geven, en voor welke de echtgenoot van zijn schuldeischeres, zekere J.J. Tijssens, thans apprehensie op hem gevraagd en van de Schepenbank verkregen had, zoodat hij elk oogenblik gevaar liep van opgepakt en in de gijzeling gebracht te worden. Maar hij werd daarbuiten ziek, ernstig ziek, en behoefde een oppassing en verzorging, die hij daar, naar het schijnt, niet bekwam. Zijn beschermvrouw vond daarom beter, dat hij in de stad en onder haar opzicht terugkeerde. Maar ik wil hem zijn wedervaren zelf laten verhalen, gelijk hij het, een maand na zijn arrest, in een brief aan de regenten van het Werkhuis, deed.

‘Sedert den 14en Maart (1808) en vroeger al (zoo schrijft hij) was ik overvallen door eene van die krankheden, die meest in alle subjecten doodelijk zijn, wonende te Amstelveen.

Jan Jacob Tijssens had alhier apprehensie op mijn persoon. In die omstandigheden werd ik op last van Mevrouw Woesthoven, gedivortieerde huisvrouw van den Heer en Mr. Bilderdijk, door een voormaals bij haar gediend hebbende vrouw gehaald en naar Amsterdam gebracht, en kwam logeeren bij een kok, genaamd Willekens. Vernemende van den kundigen arts Onulmans, dat ik in weinig dagen niet meer vervoerbaar zou zijn en dat mijne krankheid doodelijk was, of, zoo al herstelbaar, de tijd lang en de kosten onberekenbaar zouden zijn, besloot ik mij naar het gasthuis dezer stad te laten brengen. Doch Mevr. Woesthoven beval dat alles aan mij rijkelijk gefourneerd moest worden, dat ik wel opgepast worden moest en blijven waar ik was, zonder naar elders vervoerd te worden.'[1)]

Zoo geschiedde dan ook: hij kreeg in zijn nieuwe woning al wat hij behoefde en zijn weldoenster betaalde er voor, hoewel niet grif, naar het schijnt. Ook wordt verhaald (in de papieren, die de heer Sterck gezien heeft) dat zij dacht hem spoedig te zullen verliezen, en reeds bepaald had dat hij dan in de Engelsche kerk op het Begijnhof begraven en met een grafschrift van haar eigen dichterlijke vinding vereerd zou worden. In het vooruitzicht op zijn overlijden liet zij zich al bij voorraad zijn papieren, in een lessenaar ten huize van den kok berustende, ter hand stellen.

En nu gebeurde er plotseling iets vreemds en onbegrijpelijks. De belangstellende en weldadige vriendin van den zieke veranderde in een wraakzuchtige en onverbiddelijke vijandin. Er moet iets zeer bijzonders zijn voorgevallen, dat wij niet te weten komen, hetwelk dien ommekeer zoo opeens te weeg heeft gebracht. Een toenmalige daad van den zieke, den bedlegerige, kan het kwalijk geweest zijn. Het vermoeden ligt voor de hand, dat het lezen zijner papieren de noodlottige aanleiding heeft gegeven.

Welk snood bedrijf kunnen die papieren dan aan het licht hebben gebracht? Wij herinneren ons wat Mr. Van Hasselt omstreeks 1824 of '25 had hooren verhalen van ontrouw, door den gegijzelde aan de dame gepleegd, die hem sedert uit

1) De brief berust in het archief van het Werkhuis en werd mij in uittreksel medegedeeld door den heer Frederiks.

minnenijd vervolgd zou hebben. Bestaat er grond om aan te nemen dat dit verhaal waarheid sprak? Eenige grond zeker: de heftige uitval van Bilderdijk tegen Kumpel, toen hij vernomen had dat er tusschen dezen en zijn achtergelaten vrouw eenig verkeer ontstaan was, wekt lichtelijk achterdocht. De heer Sterck, hiervan sprekende, oppert dan ook de vraag: ‘Had Mr. Willem misschien reden om zijn vrouw een afschrik voor Kumpel in te boezemen, terwijl zij, geheel aan zichzelf overgelaten, was achtergebleven?’ Maar die grond, een los daarheen geworpen woord van afkeer, komt mij toch al te zwak voor om er op voort te bouwen. En de verdenking op zich zelf is in strijd met wat wij van het temperament en het gestadig gedrag van Mevrouw Bilderdijk met volkomen zekerheid weten. Zij was volstrekt niet zinnelijk van aard. Het was integendeel een der voornaamste grieven, die haar echtgenoot tegen haar uitsprak, dat zij voor zijn vurige liefde koel bleef en haar huwelijksplichten slechts noode betrachtte. Zij, en Kumpel nog meer, was ook reeds op een leeftijd, die zulk een verhouding, als bij hen verondersteld wordt, minder waarschijnlijk maakt. Doch dit zijn bijzaken; de hoofdzaak, die mij naar andere beweegredenen doet omzien, is, dat Kumpel in zijn vertoogen, in zijn verwijten, nooit op minnenijd als drijfveer van haar vervolging uit de verte zelfs zinspeelt. Uit een brief van hem aan haar geschreven met het doel om haar te vermurwen, en voor niemand anders oog bestemd, haalt de heer Sterck deze toespraak aan: ‘Gij, Mevrouw, hebt mij in gelukkiger dagen gekend.’ Blijkbaar weet de arme man zich op geen vertrouwelijker betrekking met haar, die hem thans vervolgt, te beroepen. Ik zou dus gelooven, dat hetgeen Van Hasselt had hooren zeggen niet meer is geweest dan waarvoor hij het ook uitgeeft, een los gerucht.

In al zijn geschriften, voor zoover ik ze ken, gedrukte en ongedrukte, spreekt daarentegen Kumpel steeds van de roofzucht van zijn vervolgster, van het testament, waardoor zij rijk is geworden, en van de kwade praktijken, waardoor zij dat testament heeft uitgewerkt, als de reden van haar haat tegen hem, die geweigerd zou hebben haar daarbij behulpzaam te wezen. Ik acht het om die reden veel waarschijnlijker, dat zijn papieren, die Mevrouw Woesthoven onder de oogen kreeg, haar ontdekt hebben, hoe hij, uit spijt wellicht over zijn

teleurgestelde verwachting om een deel der erfenis voor zich te bekomen, heulde met haar vijanden, die zich gereed maakten om het testament aan te vallen, en hun verried hetgeen hij van haar gedragingen in dit geval gezien en gehoord had. Ook deze veronderstelling, als zij waar is, zou de verontwaardiging en de wraakzucht voldoende verklaren, waarvan Kumpel jarenlang het deerniswaardige voorwerp geweest is.

Maar ik hervat mijn verhaal. Tegen aller verwachting kwam Kumpel de gevaarlijke ziekte te boven en herstelde langzamerhand. Het werd nu raadzaam geacht, en Mevrouw Woesthoven toonde zich ook van dat gevoelen te zijn, dat hij naar een goedkooper woning verhuisde: daartoe werden de noodige maatregelen genomen, en op zekeren avond.... maar laat ik nogmaals aan Kumpel zelven het woord geven. In een brochure, die hij in 1826 onder den titel van *Proces-Verbaal* uitgaf, verhaalt hij als volgt:

'In den jare 1808 van eene krankheid half en half hersteld, waarin mij elk verloren had geacht, werd ik onder voorwendsel van mij naar het logement "Den Burg" in de Dijkstraat te geleiden, daar men zeide dat Mevrouw Woesthoven een kamer voor mij gehuurd had, door den kok bij wien ik gewoond had, J.H. Wilkens, aan een paar dienaars overgeleverd en des nachts te elf uur naar de gijzeling gebracht'...

Of hij toen reeds dadelijk begrepen heeft, dat die Tijssens, in wiens naam de apprehensie geschiedde, en Wilkens, die hem in handen der dienders speelde, slechts werktuigen waren van de rijke en daarom machtige vrouw, die hij zich tot vijand had gemaakt, weten wij niet; wèl dat hij het al zeer spoedig is gaan inzien.

Naar zijn eigen zeggen had de arrestatie plaats half Juni. Terstond daarop, den 16en der maand, verscheen in de Amsterdamsche en in de Leidsche Courant een advertentie, ter waarschuwing tegen Kumpel, 'die zich niet ontzag tegen fatsoenlijke lieden fameuse libellen te spargieren.'[1)] Door wie die advertentie geplaatst was, behoefde Kumpel, en behoeven wij niet te vragen, en wij vernemen thans meteen,

1) Volgens bericht bij den heer Sterck. Ik zocht in de Leidsche Courant naar zulk een advertentie tevergeefs.

welke reden voor de gijzeling althans werd opgegeven. Onder zijn papieren zal Mevrouw Woesthoven denkelijk zulk een libel, als waarvan hier sprake is, en dat volstrekt niet gedrukt behoeft geweest te zijn om dien naam te verdienen, hebben gevonden, waarin de feiten, die hij haar in zijn later uitgegeven boekjes te laste pleegt te leggen, al vermeld stonden. Behalve dat zij een testament in haar uitsluitend voordeel van een versuften ouden neef had afgetroggeld, beschuldigde hij haar nog van reeds bij het leven van dien man zich door een fictieven koop en verkoop een aanzienlijk kapitaal in Engelsche fondsen te hebben toegeëigend, ten einde op die wijs den Staat van het verschuldigde collateraal verstoken te houden.[1)] Mij dunkt dat mijn veronderstelling, volgens welke geen minnenijd in het spel was, door deze advertentie wordt bevestigd. Zij wordt het nog meer door een brief, dien de heer Sterck in het familie-archief heeft aangetroffen, een onderschepten brief waarschijulijk, door de gewezen dienstbode van Mevrouw, die tusschen haar en Kumpel vroeger als tusschenpersoon was gebruikt, doch thans, even als hij, in haar ongenade gevallen was, aan den gegijzelde gericht. Zij heeft, zoo schrijft hem die vrouw, met groote blijdschap gehoord ‘dat hij begonnen is voor de rechtvaardige zaak uit te komen.’ Zij zal hem daarbij behulpzaam zijn en anderen met haar: zij heeft reeds gesproken ‘met de stijfster, juffrouw Slootman en Mietje Roos en Betje de meid, die daar woonde toen de oude heer gestorven is.’ Uit de betrekkingen, door die vrouwen bij den erflater bekleed, die Kumpel bij den strijd, dien hij voor de rechtvaardige zaak gaat voeren, zullen bijstaan, valt, dunkt mij, met groote waarschijnlijkheid af te leiden, van wat aard die zaak geweest is.

Bedriegen wij ons in deze gevolgtrekking niet, dan

1) In het Proces-Verbaal van 1826 beweert Kumpel: ‘Reeds vroeger had die Dame door de valsche transactie van een simulaten koop en verkoop zich weten eigenaresse te maken van een fonds van 50,000 Pond st. [!] in geconsolideerde 3 pCts. annuiteiten... Ik achtte zulke handelingen altemaal als roof en heb er nooit deel in willen nemen, maar was bij de ontdekking ook niet verpligt die bekend te maken; en, zoo de vrees voor deze ontdekking nu haar niet tot mijne bloedige vervolgster maakte, zoo zweeg ik nog. Maar als een vermogend mensch alleen van 50,000 Pond st. de 10 pCt. voor het collateraal aan den lande te niet kan doen, hoe vele bloedige zweetdroppels moeten van den armen dan niet op de aarde vallen!’

stelt de aard van Kumpel's trouweloosheid, waarover Mevrouw Woesthoven van haar kant zich op hem gaat wreken, haar karakter naar mijn oordeel in nog veel ongunstiger licht dan wanneer het de ontrouw van een minnaar ware geweest, die haar gedreven had. Dat een Phèdre wegens haar versmade liefde oogenblikkelijke en bloedige wraak wil nemen, wij begrijpen het en kunnen het haast verschoonen: zij kan de schuld werpen op een ziedenden hartstocht: *c'est Vénus, tout entière à sa proie attachée*. Maar dat eene door ondankbaarheid en kwaadsprekendheid, zeg zelfs door laster, beleedigde vrouw koelbloedig den beleediger in de diepste ellende stoot, en daarin onverbiddelijk dertien jaren lang doet smachten, dat verraadt een zoo gruwzamen en haatdragenden aard als gelukkig zeldzaam in een menschelijk hart huist. Bilderdijk noemde haar eens een monster[1)]: is die naam voor iemand, als zij zich in dit geval betoont, zoo geheel ongepast?

De dien ders, die hem naar het Werkhuis aan de Muidergracht (het tegenwoordige Armhuis) voerden, waarheen uit het voor Koning Louis tot een paleis hervormde Stadhuis de gijzelkamer onlangs was overgebracht[2)], voorspelden hem, naar zijn eigen verhaal, dat hij er wel nooit meer uit zou komen; en elders voegt hij hieraan toe, dat de cipier, die hem ontving en hem zijn ‘hondenleger’ aanwees, hem toesnauwde ‘dat dit zijn lot zou zijn, totdat hij in een limoenkist (als doodkist) werd uitgedragen’. Had hij dit als een wreede spotternij op te vatten, of als een welgemeende voorspelling van lieden, die wisten met wie hij eigenlijk te doen had?

Zoo het alleen Tijssens geweest was, voor wiens schuldvordering hij g egijzeld werd, hij had op een spoedig ontslag mogen hopen, hetzij dat hij het geringe bedrag van zijn schuld bijeenbedelde van oude vrienden, hetzij de man, ziende dat er niets van hem te halen was, niet langer zijn kostgeld betalen en goed geld naar kwaad geld verkoos te gooien. Ook was het niet de eerste maal dat hij onder zulke omstandigheden in gijzeling kwam: in Engeland en in Nederland had hij al vroeger gezeten, en telkens voor een korte poos. Maar was het thans een rijke vijand, die hem vervolgde, niet om aan

1) Zie Van Vloten in den Navorscher, XVIII blz. 22.
2) Over de aloude gijzelkamer in het Stadhuis zie Wagenaar, VII blz. 32.

het geld te komen, maar om zich op hem te wreken, dan was waarlijk het einde niet te voorzien. Want hij had schuld aan meer anderen, en, waren die al niet van zins hem voor eigen rekening te gijzelen, zij zouden gaarne hun vorderingen, met het recht om er voor te gijzelen, overdoen aan den rijkaard, die ze hun wilde af koopen. En deze, daarmee gewapend, kon dan, eer nog de gijzeling voor de schuldvordering van Tijssens, uit welken hoofde ook, ten einde liep, hem, zooals de term luidde, in het arrest recommandeeren wegens de schuldvordering van een tweede, en eer die op haar beurt uitgediend zou hebben, van een derde en van een vierde, zoolang de voorraad strekte. Wisten of vermoedden de dienders en de cipier, dat er achter den onbemiddelden Tijssens waarlijk zulk een machtige vijand schuilde, dan hadden zij maar al te goeden grond voor hun schrikaanjagende voorzegging.

Hoe dit zij: wat ik daar als mogelijk beschreef, heeft zich werkelijk zoo toegedragen. Naar het schijnt is Tijssens al spoedig gestorven; maar in zijn plaats trad toen terstond een logementhouder, zekere Roode, te voorschijn en recommandeerde den gegijzelde verder in het arrest. Wat er voor af achter de schermen was geschied om dit voor te bereiden, kwam Kumpel later ter ooren, en verhaalt hij ons in zijn *Proces-Verbaal* aldus:

‘Zekere Mietje Roos, een mensch van jaren, die lang bij den heer Christiaan Woesthoven had gediend, heeft mij verhaald, dat zekere Simon Ham even nadat ik in gijzeling was gebracht aan het 's Gravendeelsche Veerhuis is gekomen en aan den kastelein C.C. Roode (wiens weduwe nog leeft en in hetzelfde huis woont) gevraagd heeft, of hij geld van mij te vorderen had en hoeveel, en of hij betaling wenschte. Dat Roode, hem de som opgevende, zeide: dat hij er gaarne betaling van zou zien. Waarop Ham zeide: wel daar is kans toe, als gij hem in de gijzeling recommandeert. Dat Roode weigerde te doen. Waarop Ham hem voorstelde, hem de som te doen geworden, zoo hij zijn rekening slechts gaf, dat hij hem dan ook het geld voor de kostpenningen vóór den vervaltijd maandelijks, voor eenige maanden lang, in zijn huis zou bezorgen; dat er geen kwaad tegen mij bedoeld werd, maar dat een dame, te weten Mevrouw Woesthoven, die

(rekening) zien wilde. En Ham bood zich aan, om de rekening zelf voor Roode uit zijn boek te willen trekken, gelijk geschiedde.'

Op die nieuwe schuldvordering nu is (door den zaakwaarnemer van Mevrouw Woesthoven waarschijnlijk) 'ter requisitie en ten faveure van Roode' vonnis tot voortdurend arrest bekomen. Maar, als wij Kumpel mogen gelooven[1)], heeft die schuldeischer later, in September 1809, voor de Rechtbank verklaard, dat hij hem nimmer op het boek der gijzeling had ingeschreven, en dat de procuratie, waarop in zijn naam voortdurend arrest was verzocht, ook niet door hem was geteekend. Wij kunnen de waarheid hiervan in het midden laten. De hoofdzaak is dat ook Roode weldra weer verdwijnt en plaats maakt voor J.H. Wilkens, den kok, bij wien de gegijzelde laatstelijk had gewoond. Deze blijft van nu af de gijzeling voor zijn rekening verzoeken en het kostgeld betalen. Wie hem tot die betalingen in staat stelde, was een publiek geheim, gemakkelijk te raden.

Hoe afschuwelijk het verblijf in zulk een gijzelkamer voor een man van den stand en van het verleden van Kumpel wezen moest, kan een lezer der romans van Fielding en van andere Engelsche auteurs zich voorstellen. En Kumpel, die helaas in dezen met kennis van zaken kon spreken, betuigt dat hij het voorheen in een Engelsch gijzelhuis veel beter gehad had dan thans in het Amsterdamsche. Ook miste hij aanvankelijk de berusting, waarmee zijn minder verwende lotgenooten zich in het onveranderlijke wisten te schikken. Een maand ongeveer, nadat hij was ingebracht, gaf hij lucht aan zijn verbolgenheid en zond een klaag- of liever een aanklachtsbrief in triplo aan de Regenten van het Werkhuis, aan den Burgemeester, en aan den Hoofdofficier der stad. Bij wijze van inleiding betuigt hij in dat stuk, zich geenszins te schamen over zijn ongeluk. Neen 'laten die zich schamen,' zegt hij 'die in hun spiegel niets zien dan het beeld van onderdrukking en geweld, van roof en onbarmhartigheid.' Wier spiegelbeeld hij met deze trekken teekenen wil, behoeft wel niet gezegd: het was zeker Tijssens niet, dien hij dus van roofzucht zoowel als van onbarmhartigheid beschuldigde.

1) In zijn Proces-Verbaal, blz. 4.

Doch niet over zijn arrest wil hij klagen, maar over de behandeling die hem in de gijzelkamer wordt aangedaan, over ‘den bulzak’ en ‘het hondenstroo’, waarop hij liggen, en de ‘schandelijk toegediende spijzen, waarmee hij zich voeden moet’. Zijn vrienden mogen hem zeker komen bezoeken, als zij er voor betalen willen, en hem dan zien zitten achter de latten, gelijk de tower-leeuwen (te Londen), mits zij zich bovendien nog bloot willen stellen aan een visitatie, die voor vrouwen althans beschamend is. En zoo raast en jammert de ongelukkige voort, die, als hij een oogenblik doordacht, wel begrijpen zou, dat zulk klagen, in plaats van hem te baten, hem slechts ten kwade geduid zal worden.

Den 21^{en} Juli werd deze brief in de vergadering der Regenten gelezen en besproken. In wat geest besproken, kunnen wij al terstond afleiden uit het eindbesluit, om ‘bij de eerste gelegenheid dien Kumpel te ontbieden en hem over zijn gedrag te onderhouden.’ Maar Burgemeester en Hoofdofficier hebben reeds, naar aanleiding van den brief aan hun adres, om nader bericht verzocht: de heer Sinderam, een der Regenten, neemt op zich, hun dat schriftelijk te geven. Zijn antwoord, waarvan de minute in het archief van het Werkhuis berust, houdt hoofdzakelijk in: dat zeker de localiteit van de nieuwe gijzelkamer te wenschen overlaat, hoewel zij beter is dan die der vorige; dat het eten en drinken goed is (er werd door den gijzelaar 13 stuivers daags voor vergoed, hetwelk iets later, met 1813 te beginnen tot 15 stuivers verhoogd werd); maar dat de gegijzelden altijd ontevreden zijn en als logeergasten behandeld willen worden; dat er noodzakelijk toezicht gehouden moet worden op de bezoekers, opdat die geen ongeoorloofde dingen inbrengen of de gegijzelden helpen ontvluchten. Het best zal het om al die redenen zijn, ‘de rhapsodie aan Kumpel terug te geven, zonder dispositie of renvooi aan de regenten.’

Of de Hoofdofficier zich naar dit advies, dat hem verdere moeite besparen zou, gedragen heeft, blijkt niet, maar het komt mij althans waarschijnlijk voor, dat de regenten aan hun voornemen gevolg gegeven en den lastigen gast over zijn onbehoorlijk gedrag behoorlijk onderhouden zullen hebben. Dat was niet geschikt om den gevangene te bemoedigen. Doch eer nog het jaar ten einde liep, drong een straal van

hoop in zijn kerker binnen. Op aanschrijven van het Gerechtshof lieten Schepenen door een paar Commissarissen een opzettelijk onderzoek instellen naar den toestand der gegijzelden. Als slotsom van dat onderzoek ‘zoowel bij degenen welke om schuld gearresteerd of gegijzeld zijn, als bij hunne respectieve crediteuren, voor zoo ver dezelve alhier woonachtig zijn en hebben kunnen worden gehoord’, rapporteeren die heeren, dat er drie klassen van gegijzelden te onderscheiden zijn: ‘vooreerst dezulke welke wegens geringe oorzaken zijn gevangen en dus zonder zwarigheid in vrijheid kunnen worden gesteld, behoudens nochtans een redelijke schikking met hunne crediteuren, dewelke ook daartoe niet ongenegen schijnen te zijn’; ten tweede gearresteerden voor schuld die onderstand verdienen, als meer ongelukkig dan schuldig; en ten derde gevangenen die tot geen van deze twee klassen behooren en op loslating geen aanspraak kunnen maken. Kumpel nu wordt onder de lieden van de eerste soort gerekend, die om terstond losgelaten te worden slechts een schikking met hun crediteuren hebben aan te gaan, waartoe dezen van hun kant genegen schijnen[1)]. Dat in Kumpel's geval die welwillendheid van crediteuren een bloote schijn was, en dat Commissarissen òf zich bedrogen hebben òf bedrogen zijn geworden, behoef ik nauwlijks te zeggen: geen schikking met hen kwam tot stand; Kumpel bleef in hechtenis, en voortdurend zorgde zijn schuldeischer dat, aan het eind van iedere maand, voor de volgende het kostgeld vooruit werd betaald.

Kumpel wordt ons beschreven als een energiek man: Bilderdijk roemt hem ergens om zijn moed. In het gijzelhuis kwam hem echter die eigenschap geenszins ten goede. Zij maakte hem maar ongedwee, weerbarstig tegen de oppassers en tegen de regenten, en bijgevolg straf baar. In de ongeregeldheden, die in Maart 1810 in de gijzeling voorvielen en waarvoor aan meer dan een straf werd uitgedeeld, was ook betrokken ‘zekere Cambel of Kumpel, welke zijn medegegijzelden door instructiën van allerlei aard meer opzet dan tot kalmte aanspoort’, en daarom ‘zeer ernstig gecorrigeerd’ zal worden. Zoo lezen wij in de Notulen der Regenten. Wat in de taal van het Werkhuis die term, ‘gecorrigeerd worden’, beteekent,

1) Notulen van de Schepenbank, 1804-1844, in het Archief van de Rechtbank van Amsterdam, mij medegedeeld door den heer Frederiks.

wist ik zelf niet, maar de heer Frederiks, die veel in de registers van het Huis gelezen had en dus als deskundige spreken kon, verzekerde mij, dat daaronder verstaan moest worden ‘gecorrigeerd aan den lijve, afgeranseld’. Ik vrees dat dit wel zoo zijn zal, en dat wij ons den gewezen advokaat, een man wel is waar van een onbetamelijk gedrag, doch van wien wij niets weten wat op misdrijf gelijkt, hebben voor te stellen als op die wijs voor zijn verkeerden invloed op zijn lotgenooten zeer ernstig gestraft. Als dit zoo is, heeft echter ook die correctie hem de vereischte berusting niet ingeboezemd. Eenige maanden later, na de inlijving van Nederland bij het Fransche Keizerrijk, den 27^{en} September, komt bij regenten een brief ter tafel, door hem aan den Prins (van Plaisance) Algemeen Stadhouder geschreven, waarover deze bericht en advies verlangt. De brief behelst alweer ‘klachten in het gemeen over het bestuur der gijzeling, en in het bijzonder verregaande injuriën en beschuldigingen tegen den heer Sinderam’. Die klachten zijn, dat spreekt van zelf, lasterlijk, even als de vorige: Kumpel, wordt opgemerkt, is altijd weerbarstig, en daarbij morsig in hooge mate. Hij verlangt bij den Franschen Prins te worden toegelaten, ‘om zich in zijn tegenwoordigen schamelen en miserablen toestand te vertoonen,’ ten einde door zijn ‘schojerachtige positie’ de directie der Regenten verdacht te maken. Dat zulk een snood doel niet bereikt zal zijn geworden, daarvoor, mogen wij vertrouwen, zullen de Regenten wel hebben gewaakt; in het register van hun notulen staat echter niets hiervan aangeteekend. Voortaan komt ook zijn naam in het register niet meer voor; de gegijzelde geeft dus geen aanleiding meer tot bijzondere klachten. Evenals de leeuwen van den Tower, waarmee hij zich vroeger vergeleek, werd hij achter de tralies allengs getemd en tot zwijgende onderwerping gebracht.

Intusschen had Mevrouw Woesthoven, voorheen Bilderdijk, in September 1809 een tweede huwelijk gesloten met een kavallerie-officier, genaamd Van Westreenen, van wien zij drie jaren later weer verkoos te scheiden, zonder rechterlijke uitspraak, om voortaan op zich zelf te leven in het huis aan de Binnen-Amstel, dat zij van haar rijken neef had geërfd. Omstreeks dezen tijd heeft haar de jeugdige Da Costa althans van aanzien gekend, toen hij met haar eenigen zoon op het

gymnasium ging. Vele jaren later, bij het schrijven van zijn *Bilderdijk als mensch en dichter*, stond hem haar gelaat en gestalte nog levendig voor den geest, ‘waarin (zegt hij) de kenteekenen van indrukmakende, meer dan innemende schoonheid nog zoo goed te erkennen waren.’[1] Een uiterlijk dus dat aan het karakter, waarin zij zich in haar gedrag jegens Kumpel aan ons vertoont, niet kwalijk past.

Zoolang de Keizerlijke heerschappij over Nederland duurde, leefde Kumpel voort onder de heerschappij van den cipier. Maar het uur der bevrijding sloeg voor het Vaderland, en nu herleefde voor den armen gevangene de hoop insgelijks. Hij was altijd een warm Oranjeman geweest, ook in de dagen van Oranje's tegenspoed; zou thans, nu diens voorspoed terugkeerde, hij niet mede hierin deelen? Geen twijfel of hij heeft zich al spoedig tot den Souvereinen Vorst gewend en in diens gunstig aandenken aanbevolen, al hooren wij eerst later dat hij het den Koning met zijn verzoekschriften om eenig pensioen lastig maakte.[2] En bij een onderhandsch request liet hij het niet blijven; openlijk gaf hij in 1814 zijn *Iets uit de Amsterdamsche gijzeling* uit, waarvan ik vroeger reeds sprak: een verzameling van dichtstukken, bij de herstelling van het onafhankelijke Vaderland hem als uit het hart gevloeid. In de proza-voorrede haalt hij allerlei op uit zijn verleden, om te doen zien, hoe hij steeds voor den Prins geijverd en smaad en vervolging geleden heeft. Maar ook in den lof van Bilderdijk, den onvergelijkelijken dichter, den grooten man, vindt hij het geraden hij deze gelegenheid breed uit te weiden, en hij belast zich zelfs met de taak om den laster te weerleggen van hen, die uit de vermaarde *Ode aan Napoleon* trachten te betoogen, dat de eens zoo hartelijk prinsgezinde dichter later zijn huik naar den wind had verhangen en tot den zegevierenden vijand, als zooveel anderen, was overgeloopen. ‘Uit een eenig voortbrengsel van het verstand (zegt Kumpel), en vooral als het een stuk is waarin een hooge Pindarische vlucht heerscht, kan men het hart eens dichters omtrent het voorwerp van zijn lied niet beoordeelen, want hij heeft in zijn hart een volkomen Ideaal, en zijn Held is naar dat Ideaal herschapen.’ In zijn hart is Bilderdijk onveranderd een Oranjeman gebleven,

1) Bilderdijk, blz. 49.
2) Zie J.G. Frederiks, Jan Willem Kumpel, in het Amsterd. Jaarb. van 1890.

evenzeer als hij, Kumpel, zelf. Wel is er tusschen hen beiden verschil ontstaan. Maar ‘wat verderfelijke gevolgen die vijandschap ook moge gehad hebben of nog hebben, nooit zal hij een voor Bilderdijk voordeelige waarheid omtrent zijn persoon onder het stof der vergetelheid begraven.’ Vooral niet, mogen wij er bijvoegen, nu Bilderdijk in staat schijnt te zijn om hem in zijn nood een reddende hand toe te reiken. Reeds had hij eenige maanden te voren zich schriftelijk tot zijn voormaligen vriend gewend en hem een memorie toegezonden, waarin hij zich als het slachtoffer der thans ook door Bilderdijk verafschuwde Odilde voorstelde. Wij kennen dat stuk alleen uit het antwoord, van 22 April 1814[1)], dat Bilderdijk er op gaf. ‘Omdat ik u daarmee nuttig waande te kunnen zijn (zoo schrijft hij hem terug) heb ik eenige vellen van uw memorie gelezen, tegen mijn aangenomen grondregel om nooit iets van die vrouw te willen weten, maar inderdaad ik kan niet zien waartoe het dient.’[2)] Naar andere omstandigheden van het arrest vraagt hij daarentegen, doch laat meteen door-

1) In uittreksel meegedeeld door den heer Sterek.
2) Weinige maanden te voren toont zich Bilderdijk met het lot van Kumpel eenigermate, doch zeer gebrekkig bekend. In antwoord op een vraag van H.W. Tydeman geeft hij dezen in een brief van 30 Juni 1813 het volgende naricht: ‘Ik heb den Leidschen student (naderhand advokaat) Kumpel zeer veel en van zeer nabij gekend. Bij mijn terugkomst in 1806 kwam hij [terwijl hij in dienst stond van Mevrouw Woesthoven] mij zien en een vers *op de algemeene vrede* voorlezen, dat uitgegeven zou worden zoodra als zij gesloten werd, en daar vrij wat schoons in was. De advokaat Van der Linden zei mij voor nu verscheide jaren, dat hij door een rijken kwast (zekeren Thijssen), van wien hij 80 gl. geleend had, in de gijzeling gezet, en daar voor de verteringen (en daarin gemaakte schulden aan koks, traiteurs etc.) sedert, na de dood van dien man, die kort daarna voorviel, gebleven was. Meer weet ik thans niet van hem’. Briefwisseling tusschen B. en de professoren Tydeman, I blz. 401. - Uit de memorie zou hij weldra anders vernemen. Maar zijn tegenzin om van zijn gewezen vrouw te hooren deed hem, gelijk wij vernamen, slechts een gedeelte van dat stuk lezen en hield hem zeker van nader onderzoek terug. Naar het schijnt had Kumpel hem ook geschreven, dat hij vroeger, toen hij bij Mevrouw Woesthoven nog in gratie was, getracht had haar tot hulpbetoon aan haar gesepareerden man te bewegen. Daarop antwoordt hij nu: ‘Ik heb geen rancune tegen n, maar erken echter dat ik geweldig geïndigneert ben geworden door een poging, die gij vermeldt, om mij een present van die vrouw te doen geworden’. Dit staat natuurlijk in verband met hetgeen men verhaalt van geschenken in geld, door Mevr. Woesthoven in later jaren aan haar gewezen man naamloos toegezonden. (Zie Kollewijn, Bilderdijk, I blz. 296.) Uit hetgeen hier Bilderdijk aan Kumpel antwoordt, zouden wij eerder opmaken, dat de poging van dezen een vergeefsche was geweest.

schemeren dat van hem niet meer dan woorden van deernis te wachten zijn. ‘Ik wilde u geen bloote woorden zenden,’ zegt hij, zeker tot verontschuldiging van een te lang gerekt stilzwijgen, ‘waar geen troost of hulp in steekt, en het grieft mijn hart dat ik nu, tot schrijven geperst, toch niet anders kan. Ik heb getracht iemand die u van vroeger kent in uw lot te interesseeren, en hoop dit uit te werken.’ IJdele hoop, zoo zij waarlijk gekoesterd werd. Noch de geschreven memorie noch de gedrukte gedichten en zelfverdediging hebben iets gebaat. Noch Bilderdijk noch eenig ander vriend van vroeger dagen heeft aan den Soevereinen Vorst den trouwen aanhanger van zijn Huis aanbevolen, althans niet met gewenscht gevolg. Neerlands herstelling en Oranje's verheffing bleven zonder invloed op het lot van den gegijzelde. Al had de dwinglandij van Napoleon opgehouden, de dwinglandij van Odilde duurde onverminderd voort.

In zijn pamflet had de arme verdrukte geschreven: ‘ik heb in de gijzeling eindeloos veel geleden en lijd nog ondragelijk, maar verlies den moed niet’. Dien moed heeft hij behouden, ook nadat hij alle hoop op uitredding al lang had moeten vaarwel zeggen. Nu de Prins en de prinsgezinden zich steeds onbetuigd lieten, viel er aan het voor hem af betalen van zijn schuld, met zooveel jaren kostgeld vermeerderd, onmogelijk meer te denken, evenmin als aan het ooit vermurwen van het hart zijner meedoogenlooze vijandin. Maar voortgaan met haar te bestoken en te bestrijden kon hij toch, en daartoe bleef de moed bij hem levendig. Wel roept hij klagende uit: ‘met mijn gebrek worstel ik tegen eens anders overvloed’, maar die bedenking is niet in staat om hem den strijd, den wanhopigen strijd te doen opgeven. Nog in 1817 of '18 zien wij hem doende om haar wegens het testament, waarop haar rijkdom en macht voornamelijk berustten, in een proces te wikkelen. In een brief van 2 Maart 1818, door den heer Sterck onder haar papieren aangetroffen, waarschuwt haar een oud vriend, Turnbull de Micker, dat zij door de Weeskamer der stad met een proces bedreigd wordt, ‘ten aanzien eener gesustineerde nulliteit van testamenten, door wijlen haar oom [lees: neef] gepasseerd’, en dat het Kumpel is die daartoe de bouwstoffen heeft geleverd, door verklaringen bij te brengen, door hem en door Chrisje Kühn [de ons reeds bekende gewe-

zen dienstmaagd van Mevrouw Woesthoven] en anderen gegegeven, volgens welke de erflater bij het passeeren van het laatste testament ‘geëgareerd, ja gansch kindsch en zinneloos zou geweest zijn’. Of zich Mevrouw over die bedreiging na zooveel jaren van rustig bezit nog verontrust zal hebben, is te betwijfelen. Maar dat Kumpel er opnieuw mee te berde kwam, getuigt evenzeer voor zijn moed als voor zijn illusie. Hij begreep blijkbaar niet, dat hij te verachtelijk was geworden om voor iemand meer te vreezen te zijn. Wanneer hij in zijn pamfletten schrijft, dat zoowel de vrees voor het ontdekken van haar intrigues als haar natuurlijke boosaardigheid zijn vervolgster tegen hem opzet, en dat zij bedoelt ‘zijn dood te verhaasten door hem tot wanhoop te drijven’, bedriegt hij zich stellig. Zij bedoelt eenvoudig hem voor zijn trouweloosheid - daar hij met haar tegenpartij heulde, terwijl hij haar brood at - zoolang het haar goed dunkt te laten boeten.

Eindelijk echter brak de tijd aan, dat voor haar slachtoffer de vrije kost en huisvestiging in de gijzeling gewenschter werd dan de vrijheid onder verplichting van zelf voor woning en dagelijksch brood te zorgen. En nu wilde het ongeluk, dat juist toen bij een der regenten, Mr. Hugo de Wildt, twijfel oprees aan de wettigheid van het vonnis, volgens welk de thans oude man zooveel jaren gegijzeld had gezeten. Hij stelde een verder onderzoek in, en kwam tot de overtuiging dat er waarlijk iets, wij weten niet wat, aan het vonnis haperde, en men verplicht zou zijn den gevangene in vrijheid te stellen, zoodra hij het verzocht. Onder de hand liet hij hiervan Kumpel verwittigen, en, zooals wij uit den *Navorscher* weten, door den jeugdigen advokaat Van Hasselt een request van ontslag voor hem opstellen. Maar niet zonder reden begreep de vier-en-zestigjarige, dat thans de vrijheid voor hem nog minder wenschelijk was dan de hechtenis, en hij weigerde het request in te dienen en liet zich gevangen houden nog zestien maanden lang. Dat kon evenwel niet altijd zoo blijven. Toen hij er maar steeds niet om vroeg, werd ten laatste, op Donderdag voor Paschen van het jaar 1821, het ontslag ongevraagd verleend, om reden, zegt de ontslagene zelf, ‘dat men mij niet langer in gijzeling durfde houden’; en hij beschrijft zijn invrijheidstelling in deze aandoenlijke woorden: ‘zoo werd ik op een leeftijd van 64 jaren op straat gezet, geld-,

brood- en kleederloos’; hij had er bij kunnen voegen: en buiten staat om in mijn eigen onderhoud te voorzien.

Inderdaad het kon niet wreeder: als Odilde het had mogen beschikken, had zij het niet gruwzamer kunnen aanleggen. Na hem de vrijheid onthouden te hebben, zoolang die eenige waarde voor hem had, drong men haar thans aan hem op, nu zij in plaats van een voorrecht een zware en bijna ondragelijke last was geworden.

Vijf jaren lang heeft de ongelukkige dien last der vrijheid nog getorscht, en gezwoegd om op de straten van Amsterdam zijn karig brood te verdienen. Van zijn bestaan gedurende dien tijd geeft Van Hasselt in korte woorden een deerniswekkende beschrijving. ‘Kumpel, uit de gijzeling ontslagen (zegt hij) was doodarm. Naar mij werd verhaald liep hij 's avonds met peperment bij den weg. Misschien herinnert zich deze of gene nog wel voor eenige jaren langs Amstel's straten menigen avond te hebben gehoord het geroep van *peperement*! De pakjes met die koopmanschap bevatten daarenboven gewoonlijk een vierregelig gedrukt versje, waaronder de naam van Campbell of Kumpel’. In die dagen van kommerlijke vrijheid heeft hij nog een pamflet, reeds meermalen door mij aangehaald, laten drukken en verkocht voor eigen rekening, onder den titel: *Proces-Verbaal, ter requisitie van de Politie overgeleverd aan den Onder-directeur W. Holtrop door en van wege Mr. J.W. Campbell genaamd Kumpel; gedrukt voor rekening van den Auteur*. (*de prijs is 25 cents*). Aanleiding tot het schrijven van dat stuk was een verschil met zijn huisbaas over de huur, voor ons van volstrekt geen belang; maar het bevat omtrent zijn gijzeling allerlei wetenswaardigheden, die ik er in mijn verhaal aan heb ontleend. Nog altijd balt de arme man de machtelooze vuist tegen zijn overmachtige vijandin. ‘Het wordt eindelijk tijd (roept hij uit, van smart verdwaasd) om alles te wagen. Wat voordeel heb ik er aan om langer den zachtzinnige te spelen, of wat heb ik van de ergste vervolging meer te vreezen dan wat ik lijd. Zij, die mij zoolang vervolgd heeft en ziet dat het nu onmogelijk is mij langer van het genot der vrije drukpers te versteken, wordt bevreesd dat mijn naam weder in het licht komen zal, en dat daardoor verscheidene van haar wandaden zullen worden ontdekt’. - Als zijn vervolgster nog kennis van dit libel heeft genomen, zal

zij om zooveel machtelooze woede zeker wel geglimlacht hebben. Reden voor vrees had zij althans niet meer: een testament, dat zoolang als wettig erkend en nagekomen was, liep immers geen gevaar meer van de losse beweringen van zulk een schooier.

Hij had intusschen van zijn vrijheid meer dan genoeg gekregen; hij wenschte thans naar de rust der gijzeling terug, en, daar deze niet terug te bekomen was, verzocht hij eenvoudig onder hetzelfde dak in het Werkhuis te worden opgenomen.[1)] Hij liep al naar de zeventig. 'Waarom (vraagt hij in zijn laatste pamflet) zou ik mij schamen, dat ik thans, welhaast mijn zeventigste jaar intredende, een veilig verblijf in het Werkhuis heb gezocht?' Maar van het onbezorgde leven, dat hij er in vond, heeft hij niet lang mogen genieten; binnen het eerste jaar is hij er reeds gestorven. Op den 5^{en} November 1826 staat in het doodenregister van het Huis het overlijden aangeteekend van Mr. Jan Willem Kumpel, 'van beroep advokaat'.

Anderhalf jaar overleefde hem nog Mevrouw Van Westreenen-Woesthoven. Op het punt van naar Sassenheim te verhuizen, waarheen haar kostbare inboedel reeds was overgebracht, kwam zij onverwachts den 1^{en} Mei 1828 te Amsterdam te sterven[2)]. De man, van wien zij zich gescheiden had, Van Westreenen, kwam, volgens tijdig door hem bedongen overeenkomst, in het vruchtgebruik van haar nalatenschap.

Het gebeurde tusschen Mevrouw Woesthoven en Mr. Kumpel kwam mij voor een zoo breed verslag, als ik er van gegeven heb, wel te verdienen. Vooreerst scheen het mij niet onnuttig in een sterk sprekend voorbeeld duidelijk aan te wijzen, welk een misbruik er van het oude gijzelrecht kon gemaakt worden en ook wel gemaakt werd, niet slechts om van het medelijden van soms zelf behoeftige bloedverwanten

1) Volgens de ordonnantie van 5 November 1782, waarbij het toen pas voltooide Werkhuis werd opengesteld, was het ook bestemd 'en wel bepaaldelijk, tot huisvesting van hen, die zich vrijwillig daarin zouden willen begeven om voor een tijd op een behoorlijke wijze den kost te verdienen, liever dan uit gebrek aan werk tot buitensporigheden over te slaan.' Witkamp, Amsterdam in schetsen, II blz. 188.

2) Dr. Wap, Bilderdijk, blz. 25. Wap schijnt den verkoopeatalogus van haar inboedel zelf gezien te hebben en spreekt 'van een menigte paarlen, juweelen, gond, en 3500 lood aan zilver.'

van den gegijzelde de voldoening zijner schulden af te persen, - evenals men in vroegere eeuwen het zoengeld, dat de doodslager niet zelf betalen kon, afvorderde van zijn onschuldige magen - maar ook om iemand jaren en jaren lang gevangen te houden, wegens grieven die met het maken van schulden niets gemeen hadden. Maar ten anderen achtte ik het ook voor een billijke beoordeeling van Bilderdijk en tot verklaring van het nurksche en nijdige humeur, dat hem in zijn later leven eigen was, betamelijk, aan te toonen, dat gedurende zijn eerste oneenige huwelijk wel niet, zooals Van Vloten en anderen hebben beweerd, al het ongelijk uitsluitend aan hem gelegen zal hebben, maar dat hij, tot zijn ongeluk aan een vrouw van een even hardvochtig als haatdragend karakter verbonden, maar alteveel aanleiding moet gehad hebben om den aanleg tot melancholie en menschenhaat, dien hij met zich ter wereld had gebracht, door dagelijksche ergernis te ontwikkelen en te volmaken. Ware zijn eerste echtgenoote in liefderijkheid en zachtmoedigheid aan de tweede gelijk geweest, wellicht had zijn karakter die sombere en gemelijke plooien niet aangenomen, die later de zachte hand der tweede niet meer vermocht glad te strijken.

R. FRUIN.

De Nederlandsche oorlogsbegrooting, voorheen, thans en in de toekomst.

Vermindering, aanzienlijke vermindering der uitgaven voor militaire doeleinden is de wensch van zeer velen, niet alleen in Nederland; doch het is gemakkelijker dien wensch uit te spreken dan er aan te voldoen. Het vraagstuk van de regeling der levende en der doode strijdkrachten van den Staat, is een vraagstuk dat in hooge mate wordt beheerscht door de geldelijke gevolgen, vooral nu in de toekomst aan de schatkist voor sociale doeleinden steeds meer en steeds hoogere eischen zullen worden gesteld.

Wil men tot een besluit komen of het werkelijk mogelijk is de oorlogsuitgaven te verminderen, dan dient een onderzoek vooraf te gaan naar de oorzaken van het geleidelijk toenemen dier uitgaven. Een vergelijking van de oorlogsbegrootingen voorheen en thans zal de redenen moeten doen kennen van de uitzetting dier uitgaven. Kent men die redenen, dan kan tevens met meer of minder zekerheid een besluit worden getrokken omtrent een al dan niet mogelijke vermindering in de toekomst. Bij die vergelijking met een vroegere oorlogsbegrooting, moet men niet te ver teruggaan om niet een te groot verschil in de nevenomstandigheden te verkrijgen; als van zelf komt men er toe niet terug te gaan tot vóór den oorlog van 1870, en zoo is dan hier de oorlogsbegrooting voor 1872, dat is die van een kwarteeuw geleden, ter vergelijking genomen met die voor 1897.

Het eindcijfer voor 1872 bedroeg ƒ 15.695.000, dat voor 1897 bedraagt ƒ 23.728.839. Ter juister vergelijking moet het eindcijfer voor 1872 verminderd worden met de uitga-

ven veroorzaakt door het schrikkeljaar ter somma van ƒ 18.133; daarentegen vermeerderd met de volgende sommen. De betrekking van secretaris-generaal werd in 1872 door den hoofdintendant vervuld, de Prins van Oranje was inspecteur der cavalerie, hierdoor werd samen ƒ 11.500 bespaard, wegens incompleet aan officieren ƒ 28.800 en wegens incompleet aan officieren van gezondheid ƒ 7200. Evenzoo moet de begrooting van 1872 nog worden vermeerderd met ƒ 33.000, de bijdragen van de ouders voor de cadetten van het leger hier te lande, die toenmaals van de begrooting werden afgetrokken, doch thans in de ‘Wet op de middelen’ worden verantwoord. Zoodoende zoude de begrooting voor 1872 het eindcijfer krijgen van ƒ 15.721.367, doch het eindcijfer voor 1897 moet dan eveneens worden vermeerderd met de ƒ 2400, afgetrokken voor incompleet aan officieren van gezondheid en wordt alsdan ƒ 23.731.239, dus ruim acht millioen meer dan dat voor 1872.

Een vergelijking der beide begrootingen meer in bijzonderheden kan niet maar zoo voetstoots geschieden, omdat de inrichting ervan zeer verschillend is; als voorbereidende arbeid moet dus eerst de begrooting voor 1872 in den vorm van die voor 1897 worden overgebracht, waarbij dan tevens duidelijk in het oog moet vallen, welke nieuwe eischen in den loop dier vijf-en-twintig jaren te voorschijn zijn getreden; eischen, welke nu nagenoeg door een ieder als onafwijsbaar worden beschouwd, doch waaraan men in 1872 eenvoudig nog niet dacht of zelfs niet kon denken.

Achtereenvolgens zullen hier de ramingen voor beide jaren, gesplitst volgens hoofdonderwerpen van uitgaaf, worden beschouwd en met elkander vergeleken.

Telt men de tractementen en residentietoelagen der officieren werkzaam aan het Departement van Oorlog bij de andere uitgaven voor dat Departement op, dan komt men voor 1872 tot het cijfer van ƒ 142.500, voor 1897 tot ƒ 215.200, dat is ruim de helft meer, en dat na al de pogingen tot decentralisatie in de laatste kwarteeuw beproefd en ten deele volvoerd.

Behalve den secretaris-generaal waren er in 1872: 15 burgerambtenaren en 24 schrijvers, in 1897 zijn er 44 burgerambtenaren en 22 klerken aan het Departement werkzaam; het aantal hoofdofficieren is gelijk gebleven, namelijk 4; het aantal

subalterne officieren is van 23 op 20 verminderd, het aantal bedienden is van 16 op 18 gekomen. Hoe groot het aantal is der tijdelijk aan het Departement gedetacheerde officieren, onderofficieren en mindere militairen, is uit de begrooting niet na te gaan, aan toelagen wordt voor hen voor 1897 een som van ƒ 2550 gevraagd tegen ƒ 2745 in 1872. De groote vermeerdering van personeel is dus in de burgerambtenaren gelegen; de vermeerdering der uitgaven is dan ook hoofdzakelijk daarin te zoeken. Vergelijkt men echter de onderwerpen welke aan de verschillende afdeelingen of bureelen van het Departement van Oorlog in 1872 werden en in 1897 zijn opgedragen, volgens de opgaven dienaangaande in de overeenkomstige ‘Staatsalmanakken voor het Koninkrijk der Nederlanden’ gedaan, dan wordt de aanzienlijke vermeerdering van personeel in die 25 jaren verklaarbaar.

In 1872 dacht men nog niet of zeer weinig, aan de voorbereiding van maatregelen voor den oorlogstoestand, aan groote manoeuvres, aan strategischen veiligheidsdienst, aan kadermanoeuvres, aan fortoefeningen, aan instructiën voor bevelhebbers van troepen, liniën enz, aan den postduivendienst, aan den militairen wielrijdersdienst, aan een remontedepôt, aan algemeene verstrekking van paarden aan officieren, aan de bevordering der inlandsche paardenfokkerij, aan een permanente militaire spoorwegcommissie, aan regeling van het spoorwegvervoer bij mobilisatie en concentratie van het leger, aan reserveofficieren van gezondheid, aan reservekader, enz. Het militair onderwijs was op veel bescheidener leest geschoeid; men had geen rijksvoeding met al den administratieven aankleve van dien, geen centrale magazijnen van kleeding, enz.

Het aantal artikelen der oorlogsbegrooting voor 1872 bedroeg 56, dat van die voor 1897 bedraagt 105; die splitsing der artikelen, waarop de volksvertegenwoordiging steeds aandrong, heeft uit den aard der zaak een hoogere totale raming tengevolge, doch sleept ook meer administratieven omhaal mede even als meerdere contrôle van de zijde der Rekenkamer.

Zoo is nu weder bij de begrooting voor de Algemeene Rekenkamer voor 1897 eene som van ƒ 1500 meer aangevraagd in verband met eene uitbreiding van het bureau ‘Oorlog’, noodzakelijk door de invoering van het stelsel van voeding voor Rijksrekening bij de korpsen van het leger, en

van het direct beheer der militaire bakkerijen; terwijl vermoedelijk het bureau ‘Oorlog’ nog meer omvang zal krijgen door de invoering eener wettelijke regeling, welke de aanmaak en het onderhoud van kleeding en nitrusting van onderofficieren en soldaten ten laste der Staatsbegrooting brengt. Dezelfde oorzaken vermeerderen klaarblijkelijk evenzeer de werkzaamheden aan het Departement van Oorlog; daar behelpt men zich voorloopig door detacheering van drie onderofficieren, waaraan voor toelagen ƒ 550 meer wordt gevraagd dan voor 1896 was toegestaan.

Gaat men voort op den weg van uitbreiding der contrôle, gepaard aan meerdere splitsing der artikelen van de begrooting, dan zullen er voortdurend meer arbeidskrachten noodig zijn, zoowel bij het controleerende als vooral ook bij het gecontroleerde lichaam; terwijl het aantal zaken, waarmede het Departement van Oorlog bemoeienis heeft, zeer zeker in de toekomst nog grooter zal worden. Men denke bijv. slechts aan de reserve-officieren pas bij Koninklijk besluit ingesteld, doch waarvan de wettelijke positie nog slechts in ontwerp de wetgevende macht heeft bereikt.

Alvorens de kosten van het personeel van het leger voorheen en thans te bespreken, dient eerst nagegaan te worden waaruit ons leger in 1872 bestond, en in 1897 bestaan zal. In 1872 miste men de indeeling van de veldtroepen of het veldleger in divisiën zooals thans het geval is, daarentegen waren er toen vier militaire afdeelingen tegen thans drie, elk met een generaalmajoor aan 't hoofd.

De infanterie bestond in 1872 even als thans uit negen regimenten, een instructiebataljon van 4 compagnieën, en een depot van discipline, in 1872 met twee, thans met één compagnie. Daarentegen zijn er thans drie compagnieën hospitaalsoldaten, tegen twee in 1872. Schijnbaar dus weinig verschil, doch in werkelijkheid het groote verschil dat de 5 bataljons waaruit ee n regiment infanterie is samengesteld, in 1872 elk 5 compagniëen telden (behalve het depôt van het regiment grenadiers en jagers dat slechts 2 compagnieën sterk was), thans slechts 4 compagnieën. In 't geheel zijn er dus thans 42 compagnieën infanterie minder, dat is 10½ bataljon ongeveer van de tegenwoordige samenstelling, echter niet van de

tegenwoordige sterkte, deze is per regiment, per bataljon en per compagnie thans iets grooter. Hadden we nu echter die 42 compagniëen infanterie van 1872 terug, dan zoude met de twee lichtingen miliciens meer, welke thans beschikbaar zijn, ook de beschikking zijn verkregen over 42 reeds in vredestijd bestaande compagnieën infanterie meer, in plaats van de nu, eerst in oorlogstijd, te formeeren 9 reservebataljons en depôts.

De cavalerie bestond in 1872 uit 16 veldescadrons, 4 reserveescadrons en 4 depôts, verdeeld over 4 regimenten; thans bestaat zij uit 15 veldescadrons, 1 ordonnance-escadron en 3 depôts, verdeeld over 3 regimenten. Het aantal troepenpaarden is organiek hetzelfde gebleven, namelijk 2358, doch de indeeling is o.a. uit een zuinigheidsoogpunt beter geworden.

De bereden artillerie bestond in 1872 uit 14 veld- en 4 rijdende batterijen, elk van 6 vuurmonden, samen 108; thans 18 veld- en 2 rijdende batterijen eveneens van 6 vuurmonden elk, samen 120 vuurmonden; daarbij kwamen in 1872: 3 compagnieën transporttrein en 1 depôt van het eenige regiment veldartillerie waartoe de 14 batterijen waren vereenigd. Thans komen er nog bij 3 treinafdeelingen, 1 instructiebatterij en 3 depôts van de drie regimenten veldartillerie. De organisatie van 1872 was uit den aard der zaak goedkooper, doch telde 2 batterijen of 12 stukken, en organiek in vredestijd 178 paarden minder.

Het aantal compagnieën vestingartillerie is evenals in 1872: 40 gebleven, doch nu verdeeld in 4, toen in 3 regimenten; thans is er echter nog een korps pantserfortartillerie van 4 compagnieën, en telt het korps torpedisten 2 in plaats van 1 compagnie zooals in 1872. Het korps pontonniers van 2 compagnieën en de instructiecompagnie zijn aan de jaren 1872 en 1897 gemeen.

In 't algemeen is de artillerie dus sinds 1872 niet onbe langrijk uitgebreid.

De grootste vermeerdering onderging betrekkelijk het bataljon mineurs en sappeurs, toenmaals van 5 compagnieën, doch nu onder den naam van korps genietroepen 10 compagnieën sterk.

De organieke getalsterkte van het leger was op 1 Juli 1871 en 1 Juli 1896 respectievelijk 61537 en 64585 personen; met een tekort in 1871 van 1807 en een teveel in 1897

van 11942 personen. De hoofdoorzaak van dit overcompleet is gelegen in de twee lichtingen miliciens, welke er thans meer zijn dan in 1872. Onder de wapenen bevonden zich op genoemde data respectievelijk 25489 en 28887 personen; hieronder in 1871: 1834 officieren, 2495 onderofficieren en 2456 korporaals, in 1896: 1920 officieren, 3547 onderofficieren en 2349 korporaals. Het slechts weinig sterkere leger van 1896 is dus van vrij wat meer kader voorzien dan dat van 1871, hetgeen - de grootere kosten buiten rekening gelaten - een voordeel van militairen aard is. Het aantal vrijwillig dienende soldaten is echter sterk verminderd en gedaald van 5946 in 1871 op 3944 in 1896.

Onze troepenmacht is dus thans slechts weinig grooter, maar veel sterker geëncadreerd dan in 1872 en dit is nu een der oorzaken van het hooger begrootingscijfer.

De tractementen, toelagen en schadeloosstellingen voor de officieren van den grooten-, den generalen-, den provincialen-, den plaatselijken staf, en der intendance zijn voor 1897 geraamd op ƒ 247.800, voor 1872 op ƒ 217.650; voor de officieren bij de verschillende wapens voor 1897 op ƒ 3.224.465 en voor 1872 op ƒ 2.371.050; dat is dus voor al die officieren samen voor 1897: ƒ 883.365 meer dan voor 1872. Van waar dat groote verschil? In de eerste, doch niet in de voornaamste plaats in het aantal officieren waarvoor die gelden worden of werden aangevraagd. In 1872 toch was de sterkte der officieren van de staven en de intendance 94, nu 90; van de officieren der wapens in 1872: 1638, nu 1724; de officieren bij de inrichtingen van militair onderwijs, bij den geneeskundigen dienst en bij de centrale magazijnen zijn hier niet bij gerekend. Het aantal officieren der infanterie is, niettegenstaande de vermindering sinds 1872 met 42 compagnieën, toch nog met 53 toegenomen, in hoofdzaak doordat in 1872 de meeste compagnieën 2 luitenants hadden, en slechts een gedeelte er 3 bezat, terwijl tegenwoordig bij alle compagnieën 3 luitenants zijn ingedeeld. Het aantal officieren der artillerie is door de uitbreiding van dat wapen met 66 vermeerderd; bij de genie is een vermeerdering van 4 officieren, waartegenover staat een vermindering met 17 officieren der cavalerie.

De totale vermeerdering dus van de officieren dienende bij

de staven, de intendance en de verschillende wapens bedraagt 79 en verklaart dus geenszins het groote verschil van ƒ 883.365 waarmee het hen betreffende deel der begrooting is vermeerderd. Dat groote verschil is voor het grootste gedeelte gelegen in de traktementsverhoogingen na 1872 en in de toekenning van verschillende schadeloosstellingen, welke men in 1872 of niet of in veel minder mate genoot.

De normale traktementen van de officieren der infanterie - om ons tot het hoofdwapen te bepalen - bedroegen (bedragen) in 1872 (1897) voor een kolonel ƒ 4000 (ƒ 4500), een luitenant-kolonel ƒ 3000 (ƒ 3400), een majoor ƒ2600 (ƒ 3000) een kapitein van de 1ste, 2de of 3de klasse ƒ 1800, ƒ 1600, ƒ 1400 (ƒ 2000), een 1ste luitenant ƒ 1000 (ƒ 1200), een 2de luitenant ƒ 900 (ƒ 1000). Ook bij de andere wapens zijn voor de subalterne officieren de tractementen sints 1872 verhoogd. Voor de officieren der verschillende staven, dienstvakken en wapens wordt op de begrooting voor 1897 gevraagd aan bijzondere schadeloosstellingen ƒ 339.795 en voor 1872: ƒ 81.200. Hiervan zijn in 1897: residentietoelagen ƒ 61.250 (in 1872: ƒ 38.750), toelagen voor verblijf in Amsterdam en Rotterdam ƒ 29.600 (in 1872 ƒ 3900), extratoelagen voor bijzondere diensten, voornamelijk bij het militaironderwijs ƒ 73.315 (in 1872: ƒ 37.650), verhooging wegens langdurigen dienst in den kapiteins- en luitenantsrang ƒ 87.175 (in 1872 ƒ 900), en wijders voor zaken waarvoor men in 1872 - juist niet zeer billijk - geen vergoeding kreeg: ƒ 5780 voor uniformverandering, ƒ 18,800 voor het de eerste maal aanschaffen van dienstpaarden, ƒ 17.550 voor verhuiskosten, ƒ 46.325 als bijslag op het traktement bij aankomst in een nieuwe standplaats en wegens tijdelijk verblijf in eene plaats.

De kosten voor het onderhoud van het kader en van de manschappen van het leger waren, niettegenstaande het schrikkeljaar, voor 1872 veel minder geraamd dan voor 1897 het geval is. Wanneer men onder dat onderhoud verstaat: de soldijen, de kleeding, de voeding, het drinkwater, de bewassching en de brand- en lichtstoffen, dan is de raming voor 1872 voor de verschillende korpsen van het leger - de inrichtingen van militair onderwijs en de maréchaussée dus niet medegerekend - ƒ 4.061.032 tegen ƒ 5.689.739 voor 1897.

Een zeer belangrijk verschil voorwaar, niet alleen te verklaren door het verschil in sterkte onder de wapenen in die beide jaren.

De gemiddelde dagelijksche sterkte is af te leiden door het aantal uit te geven rations brood, dat voor 1872 en 1897 is geraamd op 8.264.688 en 8.745.230, te deelen door het aantal dagen van het jaar: 366 en 365; men vindt dan eene gemiddelde dagelijksche sterkte van 23565 en 23959, dus het betrekkelijk kleine verschil van 394 personen. Onder die sterkte zijn echter thans 3547, en vijf en twintig jaar geleden 2495 onderofficieren, dat is nu 1052 of ruim 42 % onderofficieren meer en die worden vrij hoog betaald. Ook kende men in 1872 geen reservekader waarvoor thans voor soldij, kleeding en voeding ƒ 42.947, en in het geheel ƒ 47.137, wordt geraamd.

In 1872 dronk men overal nog uit welput of regenbak, tegenwoordig wordt op zeer vele plaatsen water uit een waterleiding verstrekt, hetwelk nu reeds een uitgave van ƒ 37.000 's jaars veroorzaakt, welke met het toenemen der drinkwaterleidingen uit den aard der zaak nog zal stijgen. Ook werd in 1872 aan verwarming en verlichting van wacht- en meer in 't bijzonder van kazernelokalen niet veel gedaan, er was ƒ 37.030 voor uitgetrokken, thans ƒ 110.680; eene uitgave die toch niet tot de weeldeuitgaven mag worden gerekend.

Ook worden thans onder de uitgaven opgenomen verschillende betrekkelijk kleine sommen voor doeleinden waaraan men in 1872 niet dacht en die samen toch weer een niet onbeteekenend bedrag vormen. Zoo o.a. wordt er ƒ 2250 aan militaire wielrijders betaald, een som welke met het verdwijnen dier categorie van vrijwilligers ook weer verdwijnt, doch vervangen wordt door de uitgave voor rijwielen, waarvoor in 1897 de som van ƒ 12.000 is geraamd. Voor vergoeding aan opzichters bij de vesting-telegraafdienst en aan buitengewone opzichters van fortificatiën (beide in den vredestoestand burgerpersonen) komt ƒ 8000 op de begrooting voor, eene som welke in den vervolge nog vermeerderd zal worden door de vergoeding aan reserve-telegrafisten, een post nu nog voor memorie op de begrooting uitgetrokken.

Daarentegen kostte het ration brood in 1872: 7½ cents, thans 5 cents, waardoor in 1872 een meerdere uitgave van ƒ 215.385 werd veroorzaakt, een uitgave grooter dan die

thans voor reservekader, drinkwater, betere verlichting en verwarming en de genoemde kleinere uitgaven wordt vereischt.

Het zeer groote verschil van ƒ 1.628.707 voor soldij enz. tusschen 1872 en thans is, behalve in de iets grootere totale sterkte en in de groote toename van onderofficieren, te wijten aan de aanzienlijke vermeerdering der dagelijksche soldijen. In 1872 werden uit de soldijen de kosten der voeding, behalve het brood, bestreden; thans moet de soldij voor hen, die zooals de onderofficieren geen rijksvoeding hebben, vermeerderd worden met 25 cents daags als schadeloosstelling wegens gemis aan voeding, en van hen die van rijkswege worden gevoed met 24 cents daags, zijnde de gemiddelde prijs dier voeding. Ten voordeele van het jaar 1897 komen behalve den zeer lagen broodprijs, ook de zeer lage prijzen der eerste levensbehoeften. Ware zulks niet het geval, de begrooting voor 1897 zoude nog hooger zijn; elk verschil van 1 cent per man en per dag op de voeding of op het brood, doet toch de begrooting met ongeveer ƒ 88.000 rijzen.

Bepaalt men zich, evenals zulks bij de officieren is geschied, tot het hoofdwapen, de infanterie, dan zijn de dagelijksche normale soldijen in 1872 en in 1897: voor een adjudant-onderofficier ƒ 1.15 en ƒ 2.02, voor een sergeant-majoor ƒ 1.00 en ƒ 1.47, voor een sergeant ƒ 0.67^5 en ƒ 0.82, voor een korporaal ƒ 0.37^5 en ƒ 0.45, voor een soldaat ƒ 0.28 en ƒ 0.34. Hierbij komt nu de verhoogde soldij, welke voor korporaals en soldaten gebleven is zooals die in 1872 was, namelijk 2½ en 5 cents daags na 6- en 12jarigen diensttijd; doch voor onderofficieren veel hooger is geworden. In 1872 kreeg een onderofficier na 6- en 12jarigen dienst als zoodanig 5 en 10 cents verhoogde soldij; thans krijgt een sergeant-majoor na drie jaar dienst als zoodanig 30 cents, de sergeanten na 3 en 6 jaar dienst als onderofficier 10 en 40 cents daags verhooging. Bovendien krijgt per compagnie één der sergeanten (sergeant-majoor-titulair) die in oorlogstijd bestemd is om zoo noodig officiersdienst te doen, nog 25 cents toelage per dag; na 6 jaar dienst als onderofficier, geniet hij dus ƒ 1.47 soldij per dag. Alles zonder de dagelijksche toelage voor kleeding, het ration brood en c.q. de vrije woning.

De verhooging der soldijen wegens diensttijd voor onderofficieren, korporaals en soldaten werd in 1872 geraamd

voor al de korpsen samen of ƒ 57.433, voor 1897 op ƒ 315.222 waaronder die voor de bovengemelde sergeantenmajoor-titulair. De verhoogde soldij voor scherpschutters is nog evenals in 1872: 5 cents per dag, doch het aantal scherpschutters bij de infanterie is sints dien tijd aanzienlijk toegenomen, waarbij de scherpschutters der cavalerie komen, die er in 1872 niet waren; de uitgaven daarvoor zijn dan ook gestegen van ƒ 18.666 tot ƒ 35.733.

Hoewel er op de begrooting voor 1897 een som van ƒ 20.650 voor premiën aan milicien-sergeanten en aan milicien-korporaals bij aanstelling in die graden voorkomt, iets waaraan men in 1872 niet deed, toch is het totaal der werfkosten voor 1872 grooter dan voor 1897 en wel ƒ 82.235 tegen ƒ 76.930; eigenlijk uit een zuiver militair oogpunt een bedroevend verschijnsel, omdat daarmede gepaard is gegaan de voortdurende vermindering van het getal vrijwillig dienende soldaten, voornamelijk bij de infanterie.

Behalve het grooter aantal onderofficieren en de meerdere soldij in 1897, vergeleken bij 1872, is er nog een factor juist in die onderofficieren gelegen, waardoor de uitgaven aanzienlijk zijn gestegen en nog steeds stijgen. Toen namelijk het gebrek aan kader na 1872 op onrustbarende wijze meer en meer toenam, werden er twee middelen gebezigd om daarin te voorzien, en wel behalve de veel hoogere soldijen ook de ruimere vergunning om te huwen. Beide middelen samen hebben aan den kadernood werkelijk een einde gemaakt, doch hebben de uitgaven aanmerkelijk vermeerderd en een categorie van, eigenlijk te oude, gehuwde onderofficieren doen ontstaan, die niet gemakkelijk is weg te krijgen.

De vergunning tot huwen sleept de vrije woning voor den gehuwde en zijn gezin na zich, en daar het tevens meer en meer het streven werd om uit een krijgstuchtelijk oogpunt zoo min mogelijk de gezinnen der gehuwden binnen de kazerne te houden, waarin trouwens de ruimte veelal ontbrak, zoo moesten er òf tal van woningen worden gehuurd, òf wel woningen voor gehuwden worden gebouwd. Dit laatste middel is in de laatste jaren op ruime schaal toegepast en toch komt er op de begrooting voor 1897 nog een som voor van ƒ 190.435 voor huur van woningen voor gehuwden tegen ƒ 9000 op de begrooting voor 1872. Hierbij voegen zich,

nadat de uitgaven voor den bouw zijn bestreden, de onderhoudskosten welke telken jare terugkeeren.

In de begrooting voor 1897 is het onderhoud en de vernieuwingen van kazernegebouwen, loodsen, vestingwerken en dergelijke niet afzonderlijk opgegeven, doch uit de détails van die begrooting en van die voor 1872 kan wel worden afgeleid dat de raming voor het onderhoud aan de vestingwerken voor 1872 betrekkelijk hooger was dan voor 1897, die voor het onderhoud van gebouwen betrekkelijk kleiner. Voor het onderhoud van kazernen, enz. en vestingwerken samen, wordt voor 1897 geraamd ƒ 782.625,[1)] waaronder ƒ 150.000 voor het bouwen eener kazerne te Breda; voor 1872 werd geraamd ƒ 547.200. Voor 1897 - de kazernebouw te Breda buiten rekening gelaten - dus ƒ 85.425 meer dan voor 1872 en wel door het veel grooter aantal kazernegebouwen, woningen voor gehuwden enz.

Op het punt van kazernebouw zijn de eischen de laatste vijf en twintig jaar eveneens vrij wat hooger geworden, niet het minst ook door toedoen van de volksvertegenwoordiging, die op het gebied van de huisvesting, de voeding, de kleeding, enz. van den soldaat steeds op verbetering aandrong. Meermalen bijv. werd in beide Kamers der Staten-Generaal het materieele leven van den soldaat op minder peil geacht te staan dan dat der gevangenen. Die verbetering is dan ook in allerlei richting gekomen en steeds wordt daarmede voortgegaan; doch dat alles heeft veel geld gekost, kost nog voortdurend veel geld, en heeft zeker nog niet het eindpunt bereikt.

Verschillende andere uitgaven met de levende strijdkrachten in verband staande, zijn sints 1872 toegenomen en dragen bij tot het zooveel hoogere eindcijfer van thans. Een gunstige, zij het dan ook geringe, uitzondering maken daarop de bureaukosten, welke in die 25 jaar van ƒ 116.200 op ƒ 112.030 zijn teruggebracht, waar tegenover staat de meerdere huur voor bureellokalen thans, in vergelijking van voorheen.

Ook zoude men kunnen meenen dat de aanschaffing, voeding en verzorging van paarden, niettegenstaande het vrij

1) De zoogenaamde buitengewone uitgaven, welke zeer gewoon zijn, hieronder begrepen.

kostbare remontedepot te Milligen thans voor minder geld wordt verkregen dan in 1872; de totale som bedraagt toch voor 1872: ƒ 1.532.941 en voor 1897: ƒ 1.431.318. Onderzoekt men echter de zaak in bijzonderheden, dan blijkt dat voor 1872 de aanschaffing van 590 paarden werd noodig geacht tegen gemiddeld ƒ 471.70 per stuk, terwijl voor 1897 noodig zullen zijn 401 paarden tegen gemiddeld ƒ 570 per stuk; in het eerste geval een totale som van ƒ 278.303, in het tweede geval - de reiskosten van de remonte-commissie medegerekend - van ƒ 236.590 bedragende.

De fourageprijzen waren in 1872 gemiddeld 72½, in 1897: 56 cent per ration, met een sterkte aan paarden in het eerste jaar van 4483, in het tweede jaar van 5297. Door dat veel duurder ration werd, niettegenstaande het minder aantal paarden, voor 1872 geraamd: ƒ 1.217.627 tegen ƒ 1.056.128 voor 1897. Voegt men hier nu bij dat de verzorging der paarden wat de eischen aangaat, gelijken tred schijnt te houden met die der menschen en men het in 1872 voor ƒ 37.021 deed tegen ƒ 93.600 geraamd voor 1897. terwijl buitendien op de begrooting voor 1897 nog een som van ƒ 25.000 voorkomt voor den aankoop van fokhengsten, dan komt men tot het besluit dat, slechts door de zooveel lagere fourageprijzen en de aanschaffing van een vrij wat kleiner aantal paarden, de totale som voor 1897 blijft beneden die voor 1872. Alleen al door het stijgen van den gemiddelden fourageprijs tot dien voor 1872, zou de begrooting voor 1897 met meer dan ƒ 300.000 stijgen en dus het voordeelig verschil voor het onderwerp paarden, dat nu ƒ 120.623 bedraagt, in een nadeelig verschil overgaan.

Alle verdere uitgaven in meer of minder ver verwijderd verband staande met de levende strijdkrachten zijn op de begrooting voor 1897 vrij wat hooger dan op de begrooting voor 1872. Wegens het onderhoud van wapens, ledergoed en paardentuig en van het artilleriematerieel bij de korpsen, benevens de vernieuwing van een en ander, wordt voor 1897 een som van ƒ 239.500 aangevraagd tegen ƒ 94.586 in 1872. Dit belangrijk verschil vindt zijn oozraak voornamelijk in de meerdere oefeningen, welke veel slijtage ten gevolge hebben, in de veel samengestelder modellen van een en ander, waardoor reparatie, vernieuwing en onderhoud veel meer kosten

dan vroeger, terwijl ook met het onbillijke stelsel is gebroken om den soldaat de poets- en smeermiddelen grootendeels van zijn karig zakgeld te doen bekostigen.

Voor het aanschaffen, herstellen, onderhouden en wasschen van nachtlegergoederen werd in 1872 een som van ƒ 133.417 tegen ƒ 176.700 voor 1897 aangevraagd. Tot die vermeerdering van uitgaven hebben zeker ook de vele, meer dan vroeger, noodige tweemans-nachtlegers voor gehuwden bijgedragen.

Voor het kampeeren van troepen, veldoefeningen op groote schaal, kader-, cavalerie- en fortmanoeuvres, enz., voor de practische oefeningen der artillerie en genie, benevens de zoogenaamde kantonnementskosten voor huisvesting en voeding van militairen bij ingezetenen, is voor 1897 geraamd ƒ 199.500, voor 1872 was het ƒ 126.950. Aan veldoefeningen op groote schaal, kader-, cavalerie- en fortmanoeuvres deed men in 1872 nog niet, daarentegen werd er alleen voor het kampeeren, in hoofdzaak te Milligen, een som van ƒ 104.000 noodig geacht.

Doordat er tegenwoordig veel meer gereisd wordt, ook al wegens de veelvuldige inspectiën der verschillende autoriteiten en het deelnemen van officieren aan allerlei oefeningen buiten hun garnizoen, is de som voor het verplaatsen van personen en goederen van ƒ 144.175 voor 1872 tot ƒ 287.950 voor 1897, dat is bijna het dubbele, gestegen. Alleen al de reisen verblijfkosten, in hoofdzaak van officieren, zijn van ƒ 36.100 gestegen tot ƒ 85.000.

Let men op de voor oefeningen en onderwijs bij de korpsen bestemde sommen van ƒ 26.250 en ƒ 114.060 voor 1872 en voor 1897, dan is het duidelijk dat ten dien opzichte in de laatste vijf en twintig jaar veel verbeterd moet zijn, doch ten koste van een viermaal grootere geldsom.

Hetzelfde geldt de voor 1872 en 1897 uitgetrokken gelden ten bedrage van ƒ 132.341 en ƒ 368.455 voor studie en onderwijs. Gaat men dit in bijzonderheden na, dan ziet men dat thans de Hoogere Krijgsschool te 's-Gravenhage gevestigd, na aftrek der bijdrage uit de Indische begrooting: ƒ 25.281 kost. De op veel bescheidener voet ingerichte, doch ook voor een veel beperkter doel bestemde stafschool te Breda kostte in 1872: ƒ 10.200. De Koninklijke Militaire Academie te Breda en de Cadetten-school te Alkmaar zijn te samen, na aftrek der bijdragen uit de Indische begrooting en van die der

ouders der cadetten, geraamd voor 1897 op ƒ 210.991. Een cadettenschool bestond er in 1872 niet, de Koninklijke Militaire Academie met een veel kleiner aantal cadetten, kostte toen met overeenkomstige aftrekking ƒ 79.317. Twee inrichtingen kosten vanzelf altijd meer dan ééne, al tellen ze ook totaal evenveel studiejaren; de uitbreiding van het aantal studiejaren, op Cadettenschool en Militaire Academie samen, van vier tot vijf, draagt echter zeer zeker tot de meerdere kosten bij, naar veler meening zonder evenredig nut.

De hoofdcursus te Kampen is voor 1897, na aftrek der bijdrage uit de Indische begrooting, geraamd op ƒ 46,580. In 1872 was die zaak op veel eenvoudiger voet ingericht en telden de leerlingen niet als thans boven de formatie bij hun wapen. Bij twee regimenten infanterie was een hoofdcursus, elk met een viertal luitenants als onderwijzers; die luitenants telden boven de formatie, hun tractementen ter somma van ƒ 8000 waren de eenige uitgaven, behalve de geringe kosten voor verlichting en verwarming van de kazernelokalen, waar les werd gegeven en een kleine toelage voor die luitenants, welke kosten uit den post oefeningen en onderwijs bij de korpsen werd bestreden. Daarentegen bestond toen de militaire school ter opleiding van officieren voor het Nederlandsch-Indische leger te Meester-Cornelis nog, ter kwader ure eenige jaren geleden opgeheven.

Ook de normaal-schietschool kostte in 1872 niet de helft van de geraamde som voor 1897; ƒ 11.024 toen, tegen ƒ 29.033 thans, na aftrek der bijdrage uit de Indische geldmiddelen enz. De inrichting in 1872 was veel eenvoudiger en er was geen gymnastiekschool aan verbonden, zooals thans.

De vermeerderde uitgaven voor den geneeskundigen dienst, voor 1897 geraamd op ƒ 840.862 tegen ƒ 568.747 voor 1872, vinden voornamelijk hun oorzaak in de hoogere uitgaven voor het personeel, niettegenstaande het aantal officieren van gezondheid, paardenartsen, apothekers en officieren-directeuren van militaire hospitalen organiek is teruggebracht van 187 op 171, en het aantal in beide jaren aanwezig nagenoeg hetzelfde zal zijn.

Doch door den nood gedwongen zijn de tractementen der officieren van gezondheid zeer veel hooger gesteld dan voorheen en zijn voor 1897 voor 109 officieren van gezondheid

geraamd ƒ 270.500, terwijl zulks in 1872 voor 132 officieren van gezondheid slechts ƒ 192.000 bedroeg. Hierbij voegen zich, al is het ook in mindere mate, de vermeerdering der tractementen van de paardenartsen en de apothekers, en de vrij wat hoogere tractementen en daggelden der administrateurs en geëmploieerden aan de militaire hospitalen, die van ƒ 66.770 in 1872 tot ƒ 138.700 voor 1897 zijn opgeloopen. Ook de verplegingskosten zijn sints 1872 van 45 cents op 52 cents daags gestegen. Betere verpleging, betere inrichting van velerlei, doch ook veel hooger kosten dan een kwart eeuw geleden.

De kosten van de drie thans bestaande centrale magazijnen van kleeding en uitrusting, benevens de vernieuwing en het onderhoud van kampementsgoederen en voorwerpen van velduitrusting zijn voor 1897 geraamd op ƒ 173.600, benevens nog ƒ 22.455 voor de garnizoensmagazijnen van kleeding. Voor het eenige centrale magazijn in 1872 werd geraamd ƒ 60.000; de onkosten der vroegere korpsmagazijnen werden gevonden uit de administratiekosten der korpsen, daarbij kwamen echter de tractementen van 19 officieren-administrateurs van kleeding en wapening bij de korpsen ad ƒ 28000 samen. Alles is nu veel beter geregeld en ingericht dan voorheen, de voorraad van een en ander is belangrijk grooter, doch de onkosten zijn buitengewoon gestegen.

De artillerieinrichtingen eischen voor 1897 de som van ƒ 605.875 aan toelagen voor officieren, jaarwedden, daggelden en werkloonen voor het personeel, voor 1872: ƒ 283.000. Voor een klein deel is die groote vermeerdering veroorzaakt door de hoogere jaarwedden, doch het groote verschil komt door de veel hoogere daggelden en werkloonen vergeleken bij vroeger, even als in de burgermaatschappij het geval is. Voor aanmaak en aanschaffing van geschut, draagbare wapens, buskruit, enz. vroeg men voor 1872: ƒ 624.600, thans ƒ 767.700. Even als nu was ook in 1872 de aanschaffing van nieuwe draagbare vuurwapenen aan de orde, thans vraagt men daarvoor ƒ 1.758.170, toen ƒ 1.097.706; hierbij komt voor 1897 nog ƒ 300.000 voor de voortzetting van den bouw der artillerieinrichtingen aan de Hembrug bij Zaandam.

De onkosten van de topographische inrichting en van de militaire verkenningen zijn van ƒ 21.400 voor 1872, gestegen

tot ƒ 64.750 voor 1897, na aftrek der bijdragen van Nederlandsch-Indië, enz. Niet slechts het meerdere geleverde werk in verschillende richting, tevens in ruimeren kring verspreid dan voorheen, doch ook de verhooging der tractementen en der tot voor weinige jaren zeer karige dagloonen zijn oorzaak van deze verhooging.

De afdeeling ‘Verschillende uitgaven’ is ook al vermeerderd van ƒ 52.700 tot ƒ 86.800; o.a. behoort daar thans toe een subsidie van ƒ 25.000 aan de vereeniging ‘Trouw aan Koning en Vaderland’ te Utrecht tot ondersteuning van oud-strijders.

De uitgaven voor de maréchaussée, welke volgens velen niet op de oorlogsbegrooting behooren, doch niettemin het eindcijfer er van in toenemende mate drukken, zijn sints 1892 met 187 percent verhoogd, en gestegen van ƒ247.131 tot ƒs710.479.

De aanzienlijke verbetering der pensioenen, vooral van de kapiteins, gepaard aan de hoogere toelage van ƒ 75 's jaars voor Indische dienstjaren (vroeger ƒ25), is o.a. oorzaak dat de afdeeling nonactiviteitstractementen, pensioenen, gagementen, onderstanden, lijfrenten enz. in de 25 jaar verloopen tusschen 1872 en 1897 gestegen is van ƒ 1.510.530 tot ƒ 2.442.705. De gevolgen van de wet van 18 Juli 1890, waarbij pensioen wordt toegekend aan mindere geëmploieerden, werklieden en bedienden op daggeld werkzaam bij inrichtingen van 's Rijks-landmacht, doen zich op de begrooting van 1897 gevoelen met de som van ƒ24.358, een som die nog vele jaren steeds grooter zal worden.

De zoogenaamde vestingwet dateert van 1874, de begrooting van uitgaven voor ons vestingstelsel is voor 1897: ƒ 1.050.000. Op de begrooting voor 1872 kwam de som van ƒ 279.000 voor tot voortzetting van de verbetering der middelen tot het stellen van de inundatiën der Nieuwe Hollandsche Waterlinie met den aankleve van dien. Onder dien ‘aankleve’ waren begrepen verbeteringen van het fort Honswijk en bijgelegen werken en van het fort Jutfaas.

De vergelijking van de beide begrootingen van 1872 en 1897 wijst nagenoeg overal op grooter, ja dikwerf aanzienlijk grooter uitgaven; het tegenwoordige kost veel meer dan het

vroegere, hoe kan en moet dat wel in de toekomst worden?

Alvorens te trachten eenig antwoord op die vraag te geven, is het niet ondienstig onze oorlogsuitgaven te vergelijken met die in België, een land niet veel grooter dan het onze, al is het ook sterker bevolkt en dat zich dus, ook doordat het onze onmiddellijke buur is, als vanzelf tot zulk een vergelijking aanbiedt. Daartoe zullen hier naast elkander worden gesteld eenige cijfers van de oorlogsbegrootingen voor 1897 in België en in Nederland, tevens die van de sterkte der strijdkrachten en de grootte der bevolking in beide landen. Daarbij zal voor een gemakkelijk overzicht van de beteekenis der getallen, tevens worden opgegeven hoe de cijfers bij ons zijn percentsgewijze tot de overeenkomstige voor België, en daarbij het verhoudingsgetal voor dit laatste land steeds op 100 worden gesteld.

De bevolking op 31 December 1894 telde in België 6.341.958 zielen, in Nederland 4.795.646; dat is in verhouding van 100: 76.6.

De oorlogsterkte zonder de burgerwacht is in België door zijn grooter militiecontingent en door zijn 13-jarigen diensttijd grooter dan in Nederland met zijn 7 lichtingen miliciens, zonder de schutterij. Die sterkte is 128.839 hoofden tegen 76.527 hier te lande, dat is als 100: 59.4 bijna.

De vredessterkte, dat is het aantal personen gemiddeld onder de wapenen in den loop van het jaar, is wat de onderofficieren en minderen betreft, het gemakkelijkst af te leiden door het in de begrootingen opgegeven aantal rations brood te deelen door 365, het aantal dagen van het jaar. Men kan dat doen òf door het aantal rations te nemen zonder aftrek van wat geraamd is niet noodig te zullen zijn wegens incompleet, kleine en groote verloven, dagen op marsch en in het hospitaal, òf met dien aftrek. In het eerste geval krijgt men een vredessterkte, beneden den rang van officier, in België en in Nederland van 44597 en 27227 hoofden, dat is als 100: 61.5 ruim; in het tweede geval worden die getallen 38802 en 23959, dat is als 100: 61.6 bijna. Niet slechts het grootere militiecontingent, doch ook het veel langere eerste verblijf onder de wapenen in België dan in Nederland, dragen tot die grootere vredessterkte bij.

Het aantal officieren (zonder gendarmerie of maréchaussée)

is in vredestijd in België 3381, in Nederland 2035; dat is als 100: 60 ruim.

De uitgaven voor de landmacht zijn in België op het ‘budget du ministère de la guerre’ 47.912.000 francs, waarbij moeten worden gevoegd 4.665.000 francs voor pensioenen en 3.200.000 francs voor ondersteuning der ouders of verwanten van min- of onvermogende miliciens; beide posten voorkomende op het ‘budget de la dette publique;’ samen dus 55.777.000 francs of ƒ 26.494.075.[1)] De oorlogsbegrooting in Nederland is, als men er de uitgaven voor de maréchaussée ad ƒ 710.479 aftrekt (de uitgaven voor de Belgische gendarmerie ad 4.647.000 francs vormen een afzonderlijk ‘budget du gendarmerie’), groot ƒ 23.018.360. Beide oorlogsbegrootingen staan tot elkander als 100: 86.9 bijna.

In verhouding tot het zielental is dus zoowel de oorlogsals de vredessterkte in België grooter dan hier te lande, de oorlogsuitgaven daarentegen grooter hier te lande dan in België.

Op de Nederlandsche oorlogsbegrooting komen echter als buitengewone uitgaven voor: ƒ 2.058.170 voor de aanschaffing van draagbare vuurwapenen met toebehooren en ƒ 1.050.000 voor de voltooiing van het vestingstelsel. Trekt men die buitengewone uitgaven van het bovenvermelde cijfer van ƒ 23.018.360 af, dan houdt men voor de gewone uitgaven ƒ 19.910.190 over en wordt de verhouding als 100: 71.4 bijna, dat is kleiner dan die van het cijfer der bevolkingen.

Trekt men verder van beide begrootingen af de uitgaven voor de eigenlijke pensioenen 4.665.000 francs = ƒ 2.215.875 en ƒ 2.282.000 (verhouding 100: 103 ruim); evenzoo de uitgaven voor het materieel der artillerie dat is: 1.711.875 francs = ƒ 813.141 en ƒ 1.476.075 (verhouding 100: 181.5), benevens de uitgaven voor den dienst der genie en der kazerneering, de buitengewone uitgaven hieronder begrepen, dat is 2.124.225 francs = ƒ 1.009.007 en ƒ 1.049.240 (verhouding 100: 104), eindelijk 371.800 francs = ƒ 176.605 en ƒ 160.705 (verhouding 100: 91 bijna) voor nonactiviteitstractementen, wachtgelden, tijdelijke pensioenen en onderstanden, en ten slotte nog van de raming der Belgische uitgaven de reeds genoemde som van 3.200.000 francs voor onderstand aan de

1) De franc hier en in 't vervolg tegen 47.5 cents gerekend.

betrekkingen der miliciens, dan krijgt men voor België 43.704.300 francs = ƒ 20.759.452 en voor Nederland ƒ 14.942.170, dat is in verhouding van 100: 72 bijna. Deze eigenlijke onkosten voor de levende strijdkrachten, wat betreft: beheer, administratie, tractementen, soldijen, kleeding, voeding, ligging, bewassching, oefeningen, onderwijs, reiskosten, remonte, onderhoud en voeding paarden, onderhoud en vernieuwing ledergoed en paardentuig, enz., zijn dus in Nederland vrij wat grooter dan in België, zoowel in verhouding tot de vredesals tot de oorlogssterkte, doch eenigszins kleiner in verhouding tot het zielental. De militaire huishouding is dus hier te lande in vergelijking van de sterkte der levende strijdkrachten, duurder dan in België, ten deele een noodzakelijk gevolg van onze vele indirecte legeruitgaven voor Nederlandsch-Indië, waarvoor ons leger een soort van algemeen depot is, zoowel voor het kader als voor de minderen.

De zeer eenvoudig ingerichte, slechts in 36 artikelen gesplitste Belgische oorlogsbegrooting met voldoende toelichtingen, alles samen groot 61 bladzijden, tegen 317 bladzijden voor hetzelfde doel hier te lande (verhouding 100: 520), is als 't ware een beeld van de in vele opzichten eenvoudiger en aan geringer materieele eischen voldoende inrichting van het krijgswezen aldaar, in vergelijking met die in ons vaderland.

De tractementen der Belgische officieren zijn in het algemeen ongeveer even hoog als bij ons, slechts die der luitenant-generaals en generaal-majoors zijn hooger en wel: ƒ 8787 en ƒ 6032 tegen ƒ 6500 en ƒ 5500 hier te lande; daarenboven is voor sommige generaals en hoofdofficieren te samen een som van 15000 francs voor representatiekosten uitgetrokken. De verhooging voor langdurigen diensttijd in den luitenantsrang is in België de helft minder dan hier te lande, die in den kapiteinsrang even hoog; de raming voor beide verhoogingen is ƒ 47.672 tegen ƒ 87.175 bij ons.

De reis-, verblijf- en verhuiskosten voor officieren zijn in België belangrijk hooger dan hier te lande, daarentegen kent men daar te lande geen bijslag op het tractement bij aankomst in een nieuwe standplaats, geen schadevergoeding voor uniformverandering, geen residentie- of hoofdstadstoelagen, samen op ons budget ad ƒ 115.430 voorkomende. Onze kampen manoeuvretoelagen zijn ook vrij wat hooger dan in België,

waar de officier die in het kamp van Beverloo is gelegerd, manoeuvres bijwoont of met den troep marcheert, slechts 40 centimes daags krijgt ter vervanging der zoogenaamde campagnevivres. Alles samengenomen behoeft de Nederlandsche officier in geldelijk opzicht nog niet te wenschen om met zijn Belgischen collega te ruilen.

Wat de onderofficieren en minderen betreft, zoo heeft de Nederlandsche militair beneden den rang van officier, het beter dan zijns gelijken in graad in België. Wil men de dagelijksche soldijen vergelijken, dan moet men die der Belgen vermeerderen met 31 centimes als waarde van het aan allen te verstrekken ration vleesch, en het dagelijksch zakgeld der Nederlanders met 25 cents voor voeding en bovendien met de dagelijksche toelage voor kleeding, welke in België niet wordt genoten. Ook de toelage wegens een bepaaldendiensttijd zijn hier te lande voor de onderofficieren vrij wat hooger dan in België.

Voor de infanterie zijn de dagelijksche inkomsten van den soldaat en den korporaal vrij wel gelijk in België en bij ons; hier te lande wordt echter bij dat wapen nog ƒ 33.397 aan scherpschutters-toelagen betaald, die men bij onzen zuidelijken nabuur niet kent. De dagelijksche soldijen der onderofficieren van de infanterie zijn, berekend zooals boven is aangegeven, en naar gelang van den diensttijd in België en Nederland:

voor een adjudant-onderofficier ƒ1.69 - ƒ 1.83 en ƒ 2.35,
voor een sergeant-majoor ƒ 1.26 - ƒ 1.40 en ƒ 1.60 of ƒ 1.90,
voor een 1sten serg. (serg. d.d. officier te velde) ƒ 1.09 - ƒ 1.23 en ƒ 1.20 - ƒ 1.60.
voor een sergeant of fourier ƒ 1.01 - ƒ 1.16 en ƒ 0.95 - ƒ 1.35.

Ook bij de andere wapens worden de Nederlandsche onderofficieren beter betaald dan de Belgische, terwijl de eersten door het groote aantal gehuwden vrij wat meer aan huishuur kosten dan de tweeden.

Het aantal onderofficieren is in België 4381 tegen 3547 in Nederland, dat is in verhouding van 100: 81 bijna, zonder de milicien-sergeanten hier te lande mede te rekenen. Bij de betere betaling voegt zich dus voor ons land een betrekkelijk veel grooter aantal onderofficieren om de uitgave voor die categorie van militairen hoog te doen stijgen.

Aan eerste uitrusting voor de kleeding staat tegenover

een uitgave in België van ƒ 262.704 een som van ƒ 274.900 bij ons, dat is in verhouding als 100: 105.2.

Aan verwarming en verlichting van kazernen, wachten, enz. ƒ 61.750 tegenover ƒ 110.680, dat is als 100: 179.2; dus hier te lande al weder veel hooger uitgave. Dit is in mindere mate, doch betrekkelijk toch ook het geval voor de bureau-, administratie- en onderwijskosten bij de verschillende wapens, waarvoor in België ƒ 298,495, hier ƒ 226,090 wordt geraamd, dat is in verhouding van 100: 75.8.

De reis-, verblijf-, transport-, kantonnements- en manoeuvreskosten, die in België samen ƒ 734,094, bij ons ƒ 505,786 bedragen, verhouden zich dus als 100 : 68.9 bijna.

De uitgaven voor den geneeskundigen dienst zijn in België slechts zeer weinig hooger dan bij ons ƒ 846,341 tegen ƒ 840,862. Voor de Belgische école militaire en voor de école de guerre wordt samen ƒ 103,622 geraamd, echter zonder de tractementen en soldijen voor het militaire personeel, welke bij de korpsen zijn uitgetrokken, terwijl uit de begrooting niet is na te gaan, hoeveel die samen bedragen. Daardoor wordt de vergelijking met de uitgaven in Nederland voor hetzelfde doel, d.i. voor de cadettenschool, de koninklijke militaire academie en de hoogere krijgsschool, samen ad ƒ 310,842 zeer moeilijk, waar die tractementen en soldijen wel tot de kosten der inrichtingen behooren. De totale kosten zijn in Nederland echter zeker niet alleen in betrekkelijken, doch ook in volstrekten zin hooger dan in België.

De uitgaven voor de paarden zijn hier te lande in verhouding tot het geheel der oorlogsuitgaven kleiner dan in België; doch de vredesformatie is daar 1721 officiers- en 7319 troepenpaarden, samen 9040 stuks, hier te lande 1377 en 4021, samen 5398 stuks, dat is als 100 : 59,7 ruim, dus voor ons land iets kleiner in verhouding tot de geheele legersterkte. De remontekosten ad ƒ 474,026 en ƒ 262,590 verhouden zich als 100 : 55.4, de onkosten voor fourage ad ƒ 1,994,429 en ƒ 1,075,131 als 100: 53.9.

Uit al het voorgaande blijkt genoegzaam dat onze militaire huishouding in velerlei opzichten minder eenvoudig en daardoor duurder is ingericht dan in België, doch tevens dat een teruggang tot dit meer eenvoudige werkelijk een teruggang in materieel welzijn, in geringe mate voor het officierskorps,

doch in vrij groote mate voor de onderofficieren en minderen zoude zijn en dat daaraan geen denken is. Wilde men een aan het zielental evenredige legersterkte, zoowel in vredes als in oorlogstijd hier te lande hebben zooals in België, onze oorlogsbegrooting zoude nog veel hooger worden en dat dient zeker te worden vermeden.

Keeren wij nu tot de vraag terug: hoe kan en moet het bij ons in de toekomst worden? een vraag, gemakkelijker te stellen, dan te beantwoorden. Met zekerheid is slechts te zeggen dat een organisatie der levende strijdkrachten, welke zoude berusten op een sterker jaarlijksch militie-contingent, gepaard aan een langduriger eerste oefeningstijd, onvermijdelijk tot meerdere uitgaven moet leiden; ja zelfs dat als men de zaken eenvoudig gaande houdt, zooals ze nu zijn, de uitgaven voor de levende strijdkrachten noodwendig langzamerhand zullen toenemen, omdat steeds meer en meer eischen van allerlei aard te voorschijn treden, die men wel eenigen tijd, doch niet op den duur kan tegenhouden.

Reeds werd gewezen op de toenemende uitgaven voor het reservekader, op de toekomstige uitgaven voor de instelling der reserveofficieren, terwijl het geven van eenige schadeloosstelling aan de verwanten der on- en minvermogende miliciens in de lucht hangt. In België werd daarvoor in de laatste jaren 3.200.000 francs geraamd, doch iets meer uitgegeven; de maandelijksche schadeloosstelling, tot nu toe tot een bedrag van 10 francs, is met ingang van 1 October 1896 op 30 francs gebracht, dus voor de toekomst verdrievoudigd. Voor de schatkist dus een zeer gevaarlijke weg, dien men beter doet òf niet, òf in elk geval met de uiterste omzichtigheid te betreden.

Zoolang de zaken blijven zoo als ze nu zijn, is er zonder nadeel voor de militaire waarde van ons toch al niet groot leger, niet veel op de oorlogsbegrooting, vooral wat betreft de levende strijdkrachten, te bezuinigen. Onze officieren, onderofficieren en minderen hebben het zeer zeker beter dan vijf en twintig jaar geleden, ook als zij gepensionneerd zijn; doch vijf en twintig jaar geleden had vooral de soldaat het erg min. Men zal toch niet willen terugkeeren tot de vijf

cent daags zakgeld voor den vrijwilliger en den milicien der infanterie, waarvan nog buitendien allerlei poetsgerij tot onderhoud van kleeding, wapening en uitrusting moest worden gekocht.

Wellicht is het zakgeld der huzaren en der soldaten bij de speciale wapens en diensten wat ruim[1)] en voor vermindering vatbaar; wellicht kan de vergunning aan de onderofficieren om te huwen wat worden ingekrompen, en dat zoude zeker wel eenige besparing geven. Doch men loopt dan gevaar het aantal vrijwilligers bij de cavallerie en bij de speciale wapens en diensten, welke toch al minder in getal zijn dan daarbij wenschelijk is, nog meer te zien verminderen; terwijl ook de lust om onderofficier te worden, wel eens zoude kunnen blijken minder groot te worden. Beide maatregelen verdienen echter ernstige overweging.

Het materieele leven van den soldaat in 't algemeen is in velerlei opzichten beter dan vijf en twintig jaar geleden: ruimer logies, beter toebereid eten, tevens smakelijker opgedischt, lokalen tot uitspanning (cantines), reinigingslokalen en zelfs hier en daar badinrichtingen, beide laatsten ter vervanging van de pomp op de binnenplaats, 's winters veelal bevroren, betere verpleging der zieke militairen, enz. Wie zal ten dien opzichte willen of durven terugkeeren tot vroegere toestanden? Is het integendeel niet te vreezen, dat de eischen, - niet het minst ook door den aandrang der Volksvertegenwoordiging - zullen toenemen? Men denke bijv. aan het feit, dat de slaapzaal der soldaten tevens zijn eetzaal, zijn theoriezaal en wat haast nog erger is, tevens zijn poetszaal is.

Op de tractementen der officieren valt toch waarlijk ook niet te bezuinigen; in de hoogere rangen zijn ze slechts wat de infanterie betreft hooger dan vijf en twintig jaar geleden. In de lagere rangen zijn ze alleen dan voldoende te achten als men die rangen nog slechts kort bekleedt, doch een luitenant, van de infanterie bijv., ongeveer 40 jaar oud met bijna 18 officiersdienst, gehuwd en vader, met 1400 gulden tractement - en zoo zijn er velen - is toch zeker niet in een benijdenswaardigen toestand. Het is waar, hij heeft de kans

1) Het hoogst voor de pantserfortartillerie en de torpedisten ad 29 en 24 cents per dag, naar gelang het soldaten 1ste klasse of van de 2de klasse en miliciens zijn.

binnen een paar jaar kapitein te worden op ƒ 2000 tractement bruto, en dien wat beteren toestand in te gaan met een dure verhuizing.

Aan een, zeer zeker billijke gelijkstelling van de tractementen der niet bereden subalterne officieren van de verschillende wapens - voor de hoofdofficieren is zulks reeds het geval - is wegens de vermeerdering der uitgaven vooreerst niet te denken. Wel zoude men door een beter en billijker regeling der verschillende toelagen, met name van de in vergelijking van andere duurdere garnizoenen te hooge residentietoelagen, de opklimming der tractementen in de lagere rangen kunnen verbeteren; doch dan komt het groote bezwaar van den vrij wat meer kostenden overgangstoestand, omdat men niet zonder hooge noodzakelijkheid de toelage mag verminderen van hen, welke op die inkomst met eenig recht en vertrouwen rekenden.

Op de pensioenen te bezuinigen door minder te pensionneeren gaat niet aan, niet slechts doordat de oudere officier dikwerf niet meer aan de physieke eischen, zelfs in vredestijd, aan zijn betrekking verbonden, kan voldoen; doch vooral ook omdat anders de kapiteins, de aanvoerders der tactische eenheden, - vooral die der infanterie, welke alles te voet moeten afdoen - veel te oud worden om in oorlogstijd, ja, ook in vredestijd bij langdurige oefeningen mee te kunnen komen. Veeleer is nog gedurende vele jaren een stijging der pensioenen te wachten, zoowel omdat de oudere gepensionneerden, welke door den door van de lijst wegvallen, een lager pensioen genoten dan thans het geval is, doch ook omdat de vermeerdering van ƒ 75 voor elk dienstjaar in de Koloniën meer en meer van toepassing zal worden op vele officieren van het Nederlandsche leger.[1)]

De geneeskundige dienst kost veel meer dan vroeger - ten deele ook door het zoo groot aantal gehuwde onderofficieren met hunne gezinnen - doch men zoude de verpleging van den zieken soldaat toch niet minder goed willen maken; terwijl het aantal officieren van gezondheid immers kleiner is dan 25 jaar geleden, en aan tractementsvermindering voor hen toch wel niet te denken valt.

1) Zonde het niet billijk zijn dat die Indische verhoogingen der Nederlandsche pensioenen, ook ten laste der Indische begrooting kwamen?

Wellicht ware op het militair ouderwijs wat te bezuinigen door den toegang tot de Academie te Breda, voor hen welke het einddiploma der Hoogere Burgerschool met 5-jarigen cursus hebben verkregen, te regelen zooals zulks met goed gevolg tot voor korten tijd voor de opleidingsscholen tot officier voor de infanterie te Haarlem en voor de artillerie te Delft plaats had, gepaard met eene vermindering van het aantal cadetten te Alkmaar. Bracht men daarenboven den, voor de infanterie en cavalerie en voor den gewonen troepenofficier der artillerie, gansch onnoodigen, ja zelfs nadeeligen, driejarigen cursus te Breda tot een tweejarigen terug, dan ware zeker in dien tak van dienst wel eenige besparing te verkrijgen, want de hoogere technische vorming noodig voor een klein aantal artillerie- en verder voor de genieofficieren, kan zonder groote kosten aan de Polytechnische school te Delft plaats hebben.

Voor een en ander is echter wijziging van de wet van 1890 noodig; alsdan zoude tevens overwogen kunnen worden of de betrekking van inspecteur van het militair onderwijs, die in oorlogstijd toch vervalt, zuinigheidshalve niet aan een der opperofficieren van het leger, bijv. aan den chef van den generalen staf is op te dragen.

Oefeningen en onderwijs bij de korpsen kosten wel is waar meer dan vroeger, doeh vermindering in een en ander is uit den aard der zaak niet raadzaam; men trachte echter in elk geval de vermeerdering dier uitgaven te stuiten.

Zij die voor de Nederlandsche toestanden het telken jare houden van groote manoeuvres op onze heidevelden en in onze grensstreken, en nog meer de strategische veiligheidsdienst door onze cavalerie met rijdende artillerie, vrijwel onnoodig achten, zouden bedrogen uitkomen, indien zij meenden daardoor een belangrijke bezuiniging op het budget van oorlog te verkrijgen. Want mogen de groote manoeuvres minder noodig worden gevonden, zeer noodig is het, juist voor Nederlandsche toestanden, dat zooveel mogelijk elk jaar alle regimentscommandanten der infanterie in de gelegenheid worden gesteld hun regiment in zijn geheel te oefenen, ook met toevoeging van eenige cavallerie en veldartillerie. De oefeningen dier negen regimenten, zelfs al kunnen sommigen ervan de oefeningen dicht bij hun garnizoenplaats houden, zullen vermoedelijk niet veel minder geld kosten dan thans voor

de oefeningen op groote schaal worden uitgegeven, doch naar veler - echter lang niet naar aller meening - zal het geld dan beter zijn besteed.

Bij de thans bestaande sterkte der cavalerie en bereden artillerie is de jaarlijksche aankoop van paarden, de zoogenaamde remonte, niet kleiner te maken zonder spoedigen achteruitgang, welke dan later weer met groote kosten moet worden hersteld. En eenmaal de sterkte aan paarden gegeven, is op de voeding en het onderhoud niet te bezuinigen dan ten nadeele van het levende kapitaal, door die paarden gevormd. Het is waar, de remonteering langs den weg van het remontedepot is niet goedkoop, wegens den tijd dien het aangekochte jonge paard aldaar moet vertoeven eer het in africhting kan komen, en het oordeel van onpartijdige deskundigen ware te vragen of aankoop van minder jonge paarden, welke dadelijk in dressuur kunnen komen, niet even goede en minder dure uitkomsten zoude geven. Doch ook hiermede is niet veel te winnen.

Alle verdere uitbreiding van dienstpaarden voor officieren - waarvoor nu en dan nog al eens stemmen opgaan - moet, wil men zuinig zijn, worden tegengehouden; ja zelfs zoude men in overweging kunnen nemen sommige officieren van twee op één dienstpaard terug te brengen. Doch ook hiermede is niet veel te winnen.

Is er dan belangrijk te bezuinigen op de artillerieinrichtingen met het materieel der artillerie, de draagbare wapenen daaronder begrepen? Wellicht wel wat, als men er zich ernstig op wil toeleggen, doch belangrijk zeker niet, waarbij echter niet te ontkennen valt dat een Rijksfabriek in den regel duurder werkt dan een particuliere. Zulks een Rijksfabriek, vooral voor munitiën van allerlei aard en ook voor herstellingen aan het materieel, is in oorlogstijd niet te missen en moet er dus in vredestijd ook zijn. Niettemin dient voortdurend ernstig te worden nagegaan, en deze weg wordt dan ook werkelijk wel bewandeld, welk materieel zonder nadeel voor de uit een militair oogpunt daaraan te stellen eischen goedkooper door de particuliere industrie kan worden geleverd.

Onder de buitengewone uitgaven voor dit onderwerp wordt voor 1897 aan nieuwe draagbare vuurwapenen, enz. een som

van ƒ 2.058.170 gevraagd. De daarin begrepen ƒ 300.000 voor de voortzetting van den bouw van artillerieinrichtingen aan de Hembrug bij Zaandam is uit den aard der zaak een tijdelijke uitgaaf, doch de ƒ 396.920 voor scherpe en losse patronen is feitelijk geen buitengewone uitgaaf, doch een gewone, jaarlijks terugkomende. Wat de aanschaffing der geweren zelf betreft, welke voor ƒ 1.116.250 in bovenstaande som van ruim twee millioen is begrepen, zoo houdt die aanschaffing klaarblijkelijk na eenige jaren op, doch - en dit is uit een tactisch en een moreel oogpunt niet anders mogelijk - niet voordat de legerreserve, welken naam die ook moge dragen, ook van die nieuwe geweren is voorzien.

Is zulks geschied, dan dringt zich zeker zeer sterk de eisch op den voorgrond - een eisch die er feitelijk nu al is - om ook wat het veldgeschut betreft met den tijd mede te gaan en het waarlijk niet goedkoope snelvuurgeschut voor de bereden artillerie aan te schaffen; ook al een eisch van tactischen en moreelen aard, welke niet is te ontgaan en die men daarom beter doet nu al onder de oogen te zien. Dit gebeurt echter volstrekt niet voor 1897, want de ƒ 16.000 voor den aankoop van geschut op de begrooting is wel bestemd voor snelvuurgeschut, doch voor de linieën en stellingen, niet voor de veld- of rijdende artillerie. Als wij door de aanschaffing der nieuwe geweren heen zijn, is dus wellicht wel eenige vermindering van het begrootingscijfer te wachten, doch hoogstens voor een deel der bovengenoemde twee millioen.

Aan materieel der genie en kazerneering, dat is voor het geheele onderhoud en de vernieuwing van alle militaire gebouwen, vestingwerken, oefeningterreinen, inundatiemiddelen enz. is voor 1897: ƒ 617.625 geraamd, behalve ƒ 150.000 voor een kazerne te Breda en ƒ 15.000 voor uitbreiding der stalling te Roermond. Wil men de zaken eenigszins in goeden toestand houden, dan is zeker voor dit onderwerp op niet veel minder uitgaven in de toekomst te rekenen; de aanvragen tot herstel, vernieuwing enz. uit de verschillende garnizoenen en geniecommandementen inkomende, overtreffen toch verre hetgeen op de begrooting wordt aangevraagd. Dit wordt tot het bepaald noodige beperkt, en nu moge dat *noodige* een vijf en twintig jaar geleden wel dikwerf slechts wenschelijk zijn genoemd; de hoogere eischen thans aan het

materieele welzijn van den soldaat gesteld, maken het vroeger slechts wenschelijke nu tot een bepaalde behoefte. Zonder den vasten wil om niet meer uit te geven dan thans, zoude deze afdeeling der begrooting groot gevaar loopen gedurig tot een hooger cijfer te klimmen.

Slechts door eenigermate de vergunning tot huwen voor de onderofficieren te beperken zal het mogelijk zijn de steeds stijgende uitgaven voor de huur van gebouwen enz. te beperken, een uitgaaf die aldoor aangroeit en niet is begrepen onder de bovengenoemde som voor den dienst der genie en der kazerneering. Het allengs afschaffen der ruim 280 gehuwde waschbazen bij de compagnieën, escadrons enz., waarvan wel eens sprake is, zal het aantal gehuurde woningen voor gehuwden ook kunnen verminderen, en vermoedelijk buitendien nog voordeelig zijn ten opzichte van het waschloon.

Tot den dienst der genie behoort ook de voltooiing van het vestingstelsel, waarvoor in 1897 ƒ 1.050.000 wordt geraamd en waarvoor nog zeer vele millioenen noodig zullen zijn, indicn de stelling van Amsterdam volgens de eischen van den nieuweren fortenbouw zal worden ingericht. Doch als er bezuinigd moet worden dan het liefst op de doode weermiddelen, en dan vergenoege men zich om de Nieuwe Hollandsche Waterlinie eenvoudig te onderhouden om haar voor verval te behoeden en geve men aan de Amsterdamsche stelling vooreerst geen permanent, doch een tijdelijk karakter, zoodat daarvoor dan ongeveer evenveel tonnen zullen noodig zijn als anders millioenen. Slechts voor het fort Velsen, dat met het fort IJmuiden het Noordzeekanaal, de sleutel tot de Amsterdamsche stelling beheerscht, worde een uitzondering gemaakt en richte men dat ééne fort in zooals de nieuwere fortenbouw eischt. Doordat echter de Volksvertegenwoordiging voor 1897 de noodige gelden heeft toegestaan als eerste termijn voor den bouw van bomvrije gebouwen in een vijftal aardewerken van het westelijk front der Amsterdamsche stelling, zal men in volgende jaren gebonden zijn de voltooiingstermijnen voor die werken toe te staan, en zal het ook moeilijk te vermijden zijn, voor de overige tusschengelegen werken van dat westelijk front, gelden voor dat zelfde doel te bestemmen.

Al het voorgaande samenvattende, kan geen ander besluit worden getrokken, dan dat, behalve wellicht mettertijd op de doode weermiddelen, al zeer weinig bezuinigd zal kunnen worden, ja dat ten opzichte der levende strijdkrachten eerder vermeerdering van uitgaven is te verwachten, zelfs indien men de zaken eenvoudig gaande houdt, zooals ze nu zijn en alle vermeerdering van leger of legerreserve laat varen. Doet men dit niet, dan is groote vermeerdering der uitgaven in 't verschiet en hoe zal dat betaald worden? Toch kan onze verdediging niet maar steeds blijven steunen op een betrekkelijk niet groot leger en een onbruikbare schutterij.

Men dient dus een anderen weg in te slaan, een weg dien men al lang kent, doch dien men schijnt niet te willen bewandelen, terwijl zelfs verschillende pogingen om dien weg al vast te effenen van verschillende zijden tegenwerking ondervonden. Dat die weg niet nieuw is, kan o.a. blijken uit het Eindverslag der Commissie van Rapporteurs uit de Tweede Kamer, gedagteekend 6 December 1858, over de oorlogsbegrooting voor het jaar 1859, dus nu 38 jaar geleden.

In dat Verslag komt o.a. voor dat in een der afdeelingen de meerderheid slechts dan bereid was de begrooting (groot ƒ 11.400.000) aan te nemen als: ‘de Regeering het bepaalde vooruitzigt opende op een zoodanige legerorganisatie, waarbij alle onnoodige weelde wierd vermeden, een behoorlijk verband zou worden gebracht tusschen het leger hier te lande en in Oost-Indië, en alles gegrond zou zijn op een zoodanige gewijzigde organisatie der militie en schutterij, dat de verdediging kan gezegd worden op een volkswapening te berusten.’

Vooral op dat laatste komt het aan: gebruik maken van alle krachten in de weerbare bevolking voorhanden en die niet verwerpen omdat uit een zuiver militair oogpunt een leger met langdurigen dienst- en oefeningstijd verkieslijk schijnt. Daarom een klein leger, als 't moet desnoods kleiner, in elk geval niet grooter dan 't tegenwoordige, en verder een zoo goed mogelijk geoefende en georganiseerde legerreserve, bestaande uit hen welke niet of niet meer tot het leger behooren.

Hoofddoel onzer weermacht, naast de bestemming om een

bron te zijn voor onze strijdkrachten in de Koloniën, moet zijn: verdediging van den vaderlandschen bodem met alle beschikbare krachten, hieronder is dan als vanzelf handhaving onzer onzijdigheid begrepen.

Doch dan ook het eigenlijke leger, dat om vele redenen en niet het minst met het oog op onze Koloniën nimmer in een volkswapening kan opgaan, georganiseerd op den meest eenvoudigen voet, slechts met het genoemde hoofddoel voor oogen. Op de inrichting van dat leger *moet* worden bezuinigd, wil men de gelden beschikbaar krijgen voor de legerreserve, die dan toch geoefend, gekleed, van goede wapens voorzien en, al is het dan ook op bescheiden voet, betaald moet worden.

Ook moet men voor dat leger gebruik maken van de in het volk aanwezige, voor den krijg geschikte of gemakkelijk geschikt te maken elementen. Wil men op dat leger bezuinigen, men zie de kaderkwestie onder de oogen, in verband met het militie- en reservekader en de toekomstige reserveofficieren. Blijkt het dat die instellingen een goede toekomst hebben en veel personeel leveren, - want dat is noodig, doch kan alleen verkregen worden bij invoering van den algemeenen dienstplicht - welnu alsdan het zoo dure beroepskader verminderd.

Bij elk bataljon infanterie zijn tegenwoordig 2 adjudant-onderofficieren, welke alleen aan soldij, kleeding, toelage en brood elk ƒ 2.40 per dag, dat is ƒ 876 per jaar kosten en met het genot van vrije woning tegen ƒ 124 per jaar - dat toch zeker niet te hoog is gerekend - ƒ 1000. Voor de 45 bataljons infanterie dus ƒ 45000 minder, als men één dier adjudant-onderofficieren per bataljon afschaft.

Nu er bij elke compagnie infanterie een sergeant (sergeant-majoor-titulair) is, bestemd om te velde officiersdienst te doen, en nu blijkt dat die instelling goede vruchten geeft, kan men - als er tevens in de toekomst een behoorlijk aantal reserveofficieren beschikbaar komt - veilig het aantal luitenants per compagnie infanterie, en wellicht ook wel per compagnie vestingartillerie, van drie tot twee terugbrengen. Behalve dat daardoor de verhouding der luitenants tot de kapiteins veel gunstiger wordt, zoo zouden er alsdan bij de infanterie 180, bij de vestingartillerie 40 luitenants minder noodig zijn, dat is tegen een gemiddeld tractement van ƒ 1100 en ƒ 1200 's jaars alleen

aan tractementen een bezuiniging van ƒ 198.000 en ƒ 48.000.

Groeit het militie- en reservekader steeds aan, hetgeen al weder slechts bij algemeenen dienstplicht is te verwachten, dan is ook de tijd gekomen om het groote aantal beroeps-onderofficieren per compagnie, in hoofdzaak bij de infanterie en de vestingartillerie, te verminderen, hetgeen weder aanmerkelijke besparing - ook later in de pensioenen - kan geven. Twee gehuwde sergeanten minder en twee milicien-sergeanten bijvoorbeeld per compagnie infanterie of vestingartillerie meer, spaart, al blijven ook de milicien-sergeanten het geheele jaar onder de wapenen, toch nog ongeveer één ton gouds uit.

Zoo moeten ook de wielrijders voor den ordonnance-dienst genomen worden evenals vroeger uit de burgermaatschappij, zij voldeden goed; men mag daarvoor aan den eigenlijken soldatendienst geen kader en manschappen - dikwerf de meest ontwikkelden - onttrekken en daarenboven voor rekening van den Staat vele rijwielen koopen, welke behalve de vrij aanzienlijke aankoopsom op den duur ook vrij wat aan onderhoud en vernieuwing zullen kosten.

Het zoude echter een ernstig onderzoek verdienen of men, vooral hier te lande waar zulk een aantal goede wegen zijn, niet een korps bereden infanterie op rijwielen zoude oprichten ter vervanging van een deel der dure cavalerie. Een regiment cavalerie kost volgens de begrooting voor 1897 zonder het onderhoud van kazernen en stallen, doch met de remonte ongeveer ƒ 663.000, waaronder alleen aan fourage, verzorging van paarden, onderhoud van paardetuig en remonte ƒ 265.185. Deze laatste uitgave zoude geheel vervallen indien men één der regimenten cavalerie verving door een even sterk korps bereden infanterie op rijwielen, dat evenhoog betaald en van een evenzoo sterk kader voorzien was als een regiment huzaren, hetgeen wel niet noodig zal zijn.

Zoodra de meening meer algemeen zal worden dat de oefeningen in de wintermaanden niet veel geven[1)], dan kan

1) Er is te dien opzichte vooruitgang te bespeuren; zie o.a. het opstel van den eersten luitenant von Schmid in het Decembernummer van de Vragen des Tijds 1896 en het verslag van de lezing van den gepensioneerden kolonel Boogaard den 27sten November 1894 in de Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap gehouden.

men, zooals reeds ten deele enkele jaren geleden plaats had, des winters gerust gemiddeld een 4000 à 5000 man minder onder de wapenen houden, hetgeen voor 4 maanden ƒ 272.000 à ƒ 340.000 uitspaart.

Wordt bezuiniging dringend noodzakelijk en vreest men niet met roemrijke traditiën te bereken, dan zoude men door afschaffing van het korps rijdende artillerie ƒ 255.444 's jaars uitwinnen. Als men dan tevens zonder de vredesformatie der batterijen veldartillerie te veranderen, die 18 batterijen van 6 op 8 vuurmonden elk bracht, dan kreeg men zoodoende, het verlies van 12 vuurmonden der rijdende artillerie in rekening gebracht, een aanwinst van 24 veldvuurmonden. Bij de verdediging van onze terreinen zal het zoo menigmaal voorkomen dat men de batterijen moet splitsen en één of meer sectiën (2 vuurmonden) moet detacheeren, dat voor de landsverdediging de samenstelling uit 8 in plaats van uit 6 vuurmonden niet alleen uit een oeconomisch oogpunt voordeelig, doch ook uit een tactisch oogpunt niet zoo geheel verwerpelijk is.

Onze verschillende treinen met hunne tallooze voertuigen, ingericht op tochten naar verre landen, zijn zeker, ook als men bedenkt hoeveel goede land- en waterwegen wij bezitten, wel voor vermindering vatbaar; dit geldt echter meer de oorlogsorganisatie dan de zeer matige vredesformatie dier treinen. Men zal dus in vredestijd slechts door minder aanmaak, vernieuwing en onderhoud van die groote menigte voertuigen en bijbehoorende tuigen eenige besparing verkrijgen.

Al deze bezuinigingen, en vermoedelijk nog wel eenige andere, zijn echter alleen te verkrijgen bij invoering van den algemeenen dienstplicht, dat is dus niet vóórdat ons leger gesteund wordt door een legerreserve, gegrond op de volksweerbaarheid. Persoonlijke dienstplicht ingevoerd bij den tegenwoordigen toestand baat nagenoeg niets[1)].

De invoering van den algemeenen dienstplicht, hetzij ieder zooveel doenlijk eenigen tijd in het leger dient, alvorens tot de legerreserve over te gaan, hetzij dat leger en legerre-

1) Zie hieromtrent het opstel: ‘Het militaire droombeeld’ in het October-nummer van de Vragen des Tijds van 1896.

serve naast elkander staan en men bij een van beiden wordt ingedeeld, is een eisch van de toekomst. Zonder dien algemeenen dienstplicht toch, aanhoudende vermeerdering der oorlogsuitgaven, met dien algemeenen dienstplicht, zooal niet vermindering, dan toch geen vermeerdering der oorlogsbegrooting. Hoogstwaarschijnlijk zal toch datgene wat men op de tegenwoordige legerinrichting zal kunnen besparen, noodig blijken te zijn voor de legerreserve, die we nu feitelijk slechts in naam bezitten.

Algemeene dienstplicht is een ideaal, doch geen droombeeld; het ideaal geheel te verwezenlijken is niet wel mogelijk, maar het zoo dicht mogelijk te naderen is zeer doenlijk. Invoering van den algemeenen dienstplicht, gepaard aan de zeer ingrijpende hierboven geschetste bezuinigingsmaatregelen, zal niet gemakkelijk gaan. De drang daartoe moet allengs in het Nederlandsche volk levendig worden, en zoo sterk aangroeien dat de geheele Regeering - niet de Minister van Oorlog alleen - alle krachten inspant om tot de oplossing van dat vraagstuk te geraken.

Onder die omstandigheden, doch ook dan alleen, wordt voor die ingrijpende hervorming onzer levende strijdkrachten tevens de onmisbare steun gevonden in de Volksvertegenwoordiging, welke hoe langer zoo meer door deelneming van steeds meer staatsburgers aan het politieke leven, een trouwe afspiegeling van het geheele volk zal zijn geworden.

Zoolang de wensch tot algeheele hervorming onzer strijdkrachten van alle zijden kenbaar gemaakt, niet als het ware tot die hervorming dwingt en deze beslist onvermijdelijk maakt voor elke Regeering, voor elke Volksvertegenwoordiging, hoe ook samengesteld, zoolang zal elk pogen om door indiening van wetten dat doel te bereiken, ijdel blijken te zijn. Daarenboven moeten dergelijke wetten, indien zij niet onder de boven geschetste gunstige omstandigheden worden ontworpen, wel gebrekkig blijven, daar zonder zeer krachtige steun van velerlei zijden, de traditiën, de samenhang met het verledene, de persoonlijke belangen van allerlei aard, het zelfs feitelijk onmogelijk maken een werkelijk ingrijpende hervorming, in wetten belichaamd, de Volksvertegenwoordiging te doen bereiken.

De vrees is zeker niet ongegrond, dat de tijd voor zulk

een ingrijpende hervorming nog volstrekt niet is aangegebroken, dat die dagen nog in een vrij ver verschiet liggen. Doch middellerwijl is het de plicht van elke Regeering, om daar, waar ze niet met hoop op goeden uitslag al dadelijk geheel hervormen kan, door de ontwikkeling der volksweerbaarheid op allerlei wijzen en met allerlei middelen den weg te effenen, welke na korter of langer tijd onvermijdelijk zal moeten worden ingeslagen bij de regeling onzer levende strijdkrachten: den weg van den algemeenen dienstplicht.

A.L.W. SEYFFARDT.

Een vrouwenleven.

Gabriele Reuter, Aus guter Familie. Berlin S. Fischer. 1896.

Het boek, welks titel hierboven staat, verdient, dunkt mij, uit den steeds wassenden voorraad van conventioneele romanliteratuur, waardoor de Duitsche boekenmarkt overvoerd wordt, bijzondere opmerkzaamheid.

Juist omdat het dat conventioneele merk mist en daarentegen het cachet draagt van werkelijk gevoeld, doorleefd te zijn.

Gabriële Reuter ken ik niet. Er staat van haar nog een roman: '*Kolonistenvolk*' vermeld, en twee novellen in één band onder den titel '*Episode Ropkins*', evenals '*Aus guter Familie*' bij S. Fischer te Berlijn uitgegeven, terwijl na laatstgenoemden roman, naar ik meen gezien te hebben, reeds weder een nieuwe van dezelfde schrijfster verscheen. Doch dit is alles wat mij van Gabriële Reuter bekend is.

Wie zij echter moge zijn - zij heeft, toen zij dit boek schreef, iets te zeggen gehad en den onweerstaanbaren drang gevoeld, het uit te zeggen geheel en al. Er mag in voorkomen wat zij persoonlijk doorleefd heeft - het overige heeft zij door sympathiek medevoelen tot iets eigens gemaakt; zóó werkelijk, zóó levendig, zóó gevoeld als iets wat haar persoonlijk aanging, dat het den indruk maakt alsof zij met de '*Leidensgeschichte eines Mädchens*', zooals de tweede titel van haar roman luidt, haar eigen lijdensgeschiedenis schreef. Met Agathe Heidling, wier lijdensgeschiedenis zij verhaalt, heeft zij zich gansch en al vereenzelvigd.

't Is haar echter niet enkel om Agathe Heidling's persoon te doen, of om de teekening van een lijden, waarvan haar

heldin door een in zekeren zin toevalligen samenloop van omstandigheden het slachtoffer is. Agathe Heidling vertegenwoordigt een geheele klasse van vrouwen, van vrouwen uit den beschaafden stand; althans een groot aantal van haar. Voor de uiting harer intellectueele begaafdheden zien zij zich den weg versperd door allerlei maatschappelijke conventies. Voor aspiraties, die ver uitgaan boven de bekrompenheid en den burgerlijken zin harer omgeving, vinden zij geen uitweg. Haar opvoeding doet de kracht haar missen om die versperringen op te ruimen of zich een weg te breken er door heen. Onderwijl lijden zij en worden zij lichamelijk gesloopt onder al de ziekelijke aandoeningen, die men onder den naam van hysterie pleegt saam te vatten. En terwijl de althans tijdelijke bevrediging, die haar het echtelijk verkeer en de voldoening aan het moederlijk instinct zou kunnen geven, haar ontzegd blijft, gaat haar rijk aangelegd leven te gronde.

Ziehier het einde van Agathe Heidling, nadat zij een tijdlang in een ‘Nervenanstalt’ heeft doorgebracht:

Met baden en slaapmiddelen, met electriciteit en massage, hypnose en suggestie bracht men Agathe in den loop van twee jaren in een toestand, waarin zij uit de afgeslotenheid van onderscheiden sanatoriën weder onder menschen kon verkeeren, zonder al te zeer aan liefdelooze opmerkingen bloot te staan.

Zij woont bij haar vader in en heeft zooveel te doen om de voorschriften, die de doctoren haar meegaven, trouw op te volgen, dat haar dagen en gedachten er vrijwel door gevuld worden. Regelmatig ziet men haar om drie uur met haar vader uit wandelen gaan, eenvoudig en goed gekleed. Op een afstand kan men haar nog altijd voor een jong meisje houden. De doctoren hebben den ‘Regierungsrath’ gezegd, dat zijne dochter wat geestelijke afleiding noodig heeft; daarom vertelt hij haar wat hij 's morgens in de kranten heeft gelezen. Na de koffie gaat papa naar 't leesmuseum, 's avonds speelt hij whist met een paar oude heeren, en Agathe legt patience.

Zoo leven ze stil naast elkaar voort - vol attenties voor elkander en innerlijk elkaar vreemd.

Agathe's geheugen heeft geleden - in haar verleden zijn

gedeelten, die zij zich niet meer kan herinneren. Een gesprek van langen adem te volgen is haar niet mogelijk. Zij heeft een verzameling haakpatronen aangelegd, en is blij als zij die met een kan vermeerderen. Over de toekomst bekommert zij zich niet meer. Zij begrijpt ook niet dat zij zich vroeger door zooveel kon laten opwinden - thans laat alles, wat niet haar gezondheid betreft, haar volslagen koud. Dikwijls zucht zij en is zij treurig gestemd - vooral als de zon helder schijnt en de bloemen bloeien, als ze muziek hoort of kinderen ziet spelen. Maar ze zou moeilijk kunnen zeggen, waarom . . . .

Walter en Eugenie (Agathe's broer en zijn vrouw) doen hun best, voor haar een plaatsje te bespreken in het nieuw opgerichte ‘Frauenheim’ (een toevluchtsoord voor bedaagde juffers). Want als papa eens wordt opgeroepen.... het gaat immers niet, haar in huis te nemen, bij de kinderen - een meisje dat in een inrichting voor zenuwzieken verblijf hield....

‘En Agathe heeft misschien nog een lang leven vóór zich - ze is nog geen veertig jaar oud.’

Hiermede eindigt het boek. Een droevig slot. Natuurlijk moet men heel het jammervol proces, dat er toe leidt, gevolgd hebben, om te gevoelen hoe droevig het is. Doch wie ook de laatste pagina, zooals wij haar daar afdrukken, maar leest, en daarbij zich voor den geest roept hoevele vrouwenlevens op dergelijke wijze te gronde gaan, moet er een droeven indruk van ontvangen.

Daar is in den toon waarop Gabrièle Reuter Agathe's ondergang beschrijft iets wat den lezer met vlijmende pijn snijdt door de ziel. Juist in de soberheid der laatste bladzijde, in de wijze waarop de schrijfster den lezer dwingt zich in de troosteloosheid van Agathe's verder leven - ze is nog geen veertig jaar oud! - in te denken, is iets wat bijzonder roert. Er ligt iets van ingehouden sarcasme in, de bitterheid van een revolteerenden geest. Door heel het boek klinkt zulk een toon van heftig verzet. Juist die stempel van subjectiviteit, het persoonlijke dat er uit spreekt, niet in min of meer hartstochtelijke exclamaties, maar in de wijze van voorstellen en verhalen, houdt den lezer geboeid en sleept hem mede. Er is toorn in tegen een onwaarachtigen godsdienst,

die den logen stempelt tot een hoogen plicht; tegen een conventioneele zedelijkheid, die wat natuurlijk is tot zonde maakt en aan wat onrein is vrij spel laat, ja, het voedt metterdaad; tegen huichelachtige maatschappelijke vormen, huichelachtig, omdat ze, instee van uitdrukking te geven aan wat in de menschen werkelijk leeft, het omhullen en bedekken, en er op uit zijn, het te loochenen. Toorn tegen heel Agathe's burgerlijke omgeving, opgebouwd uit enghartigheid en bekrompenheid, waardoor wat er van hoogere aspiraties in haar leeft, wat in haar naar zuiverder lucht en breeder gezichtskring, naar vrije ontplooiing harer persoonlijkheid smacht, wordt tegengehouden, wordt teruggedrongen en opgesloten, en - gesmoord.

Reeds zeide ik dat Gabrièle Reuter zich in haar boek niet aan hartstochtelijke exclamaties bezondigt, maar dat in haar wijze van voorstellen en verhalen zelf haar persoonlijkheid aan den dag treedt. Daarmede gaat scherpe kritiek op het bestaande gepaard; vlijmend scherpe kritiek. En ook deze oefent zij uit, eenvoudig door de teekening van personen uit Agathe's omgeving en van de omstandigheden, de maatschappelijke toestanden, waaronder zij leeft en opgroeit. Met fijnen spot weet zij meermalen te hekelen; met weinig woorden en maar enkele sprekende trekken weet zij vroom doende domheid en botheid, ambtelijke opgeblazenheid en vormelijkheid, zelfzuchtige en stompzinnige ouderliefde, de holheid en leegte der conventioneele omgeving ten toon te stellen; zonder dat zij tot groteske overdrijving haar toevlucht behoeft te nemen en zonder de grens te overschrijden, die tusschen de type en de caricatuur ligt.

Onder dit alles teekent zij het verloop van Agathe Heidling's leven. De dochter van den ‘Regierungsrath’ Heidling is niet een romanheldin in den gewonen zin des woords. In geen enkel opzicht bezit zij een heroieke natuur. Ze heeft een goed uiterlijk, gezond verstand, een gevoelig gemoed en - een krachtigen waarheidszin. 't Is deze laatste, die in botsing komt met de wereld, waarin zij leeft. Want deze dwingt haar zich anders voor te doen dan zij in werkelijkheid is. Met al de meegaandheid en onderworpenheid, die men haar van der jeugd aan als het echt-vrouwelijke voorhoudt, als alleen maat- en wetgevend in alle dingen, onderwerpt zij zich

aan de buitenwereld, die haar beheerscht, doch niet zonder dat zij zich van een wereld in haar binnenste bewust is, die haar voortdurend in conflict met die andere tracht te brengen en tot opstand haar aanzet. Uit die andere wereld, haar buitenwereld, komen gestadig stemmen, die haar verwijten dat dit zonde is, en op het eigen oogenblik dat zij geneigd is door die stemmen zich te laten gezeggen, kwelt haar de vraag, waarom het nu eigenlijk zonde is; en terwijl zij den schijn aanneemt van er zich door te laten gezeggen, is zij er zich bewust van, dat die wereld *in* haar dezelfde blijft, dezelfde eischen stelt, voor haar rechten opkomt en zich niet laat terugdringen. Die strijd is de marteling van haar leven. Hij voert haar in een staat van onwaarachtigheid, waaruit zij geen uitweg vindt. Helder glanst het water aan de oppervlakte en vroolijk glitsen erover de kleine gouden zonnesterretjes; daaronder de vuile rottende rest van de plantengroei van vorige jaren. Hierin ziet zij het beeld van haar eigen bestaan.

Daar zijn vrouwen die dien strijd niet kennen. Eugenie, haar schoonzuster, kent hem niet. Wat voor Agathe een verstikkend masker is, dat haar belet adem te halen, is voor Eugenie een welkom mom, waarachter zij op haar manier het leven geniet. Daar zijn vrouwen, die hem wel kennen, maar voor wie wat het leven haar schenkt ter voldoening harer behoeften van hoofd en hart, tot op zekere hoogte althans, de scherpte en het afmattende eraan ontneemt. Dit is Agathe ontzegd.

Zij heeft hare meisjesdroomen, schept zich illusies, maakt zich idealen - zij doet een beetje mal, als ze met Byron dweept; ze waagt het nu en dan een verlangenden blik te werpen in de groote wereld, waarin haar jonge neef Martin met zijn socialistische neigingen zich beweegt; in die groote, woelige wereld, waarin zooveel te werken, zooveel te doorleven is; voor haar zoo aantrekkelijk, doch - en 't wil haar maar niet duidelijk worden, waarom - een verboden wereld voor haar. Bovenal echter is zij vrouw, met het instinct van het moederschap, niet zonder de ontroeringen van een aanvankelijk gezond en normaal, doch allengs ziekelijk sensualisme, *hangend und bangend*, uitziend naar den geliefde, die te eeniger tijd zal opdagen .....

In verband met dit laatste vooral teekent de schrijfster

Agathe Heidling met een treffende oprechtheid. Haar boek is met groote openhartigheid geschreven. Als feiten, die mede de richting van een vrouwenleven bepalen, vermeldt zij aandoeningen, verlangens, gewaarwordingen, uit sexueele behoeften geboren, wier aanwezigheid in den man zonder eenige achterhoudendheid wordt verondersteld en erkend, en natuurlijk gevonden; bij de beoordeeling van zijn levensvoering pleegt te worden in aanmerking genomen; maar in de vrouw òf wordt voorbijgezien òf onbestaanbaar geacht met het begrip, dat men aan vrouwelijke kuischheid hecht. Met groote kieschheid, maar toch onverholen en verstaanbaar, laat de schrijfster recht weervaren aan sensaties en emoties, die in het leven der vrouw evenzeer een plaats innemen als in dat van den man. Pleegt men ze meestal met idealistische sluiers te omhullen, zij verscheurt het weefsel en laat ze zien, zooals ze met physiologische noodwendigheid optreden en mede op het vrouwelijk zieleleven haar invloed uitoefenen. Zonder vertoon van geleerdheid; zooals wij schreven: als feiten; als feiten, die in het leven der vrouw evenzeer zich laten gelden als in dat van den man. Met de kieschheid die hier voegt, en met soberheid niet minder. Toch laat zij duidelijk gevoelen dat, terwijl aan de aankomende en rijpende jonkvrouw de bevrediging van den zinnelijken lust is ontzegd, die de bekende ‘dubbele moraal’ den man pleegt te veroorloven, haar zoo vaak, bij de leegte van haar bestaan, bij de eischen der sociale moraal, die veeltijds aan een wanbegrepen fatsoenlijkheid en averechtsch gevoel van betamelijkheid haar inhoud ontleent, datgene ontbreekt, wat een tegenwicht kon bieden aan het dwingend geweld van den lust.

Dit geeft aan het boek niet de aantrekkelijkheid, die scabreuze lectuur voor lezers van zeker allooi bezit. Op geen enkele bladzijde is de schrijfster er op uit, de prikkeling te wekken, die bedoelde lezers zoeken. Elders ligt de bedoeling van haar, naar ik meen, door en door oprecht en ernstig boek. En die weet zij op ontroerende wijze te bereiken. Men komt onder den indruk van haar ongewild en daardoor machtig realisme. Dit vrouwenleven is een lijden. Een, dat wordt verhoogd door een physieken aanleg, die langs hereditairen weg is verkregen.

Agatha's moeder behoort in één opzicht althans tot de

vrouwen, zooals Eduard von Hartmann ze wenscht; tot de *uitgeputte* vrouwen. In zijn: *die Jungfernfrage* heeft hij de wegneming der wanverhouding tusschen het aantal mannen en vrouwen in onze maatschappij in uitzicht gesteld, als de meisjes maar zoo vroeg mogelijk trouwen en zooveel mogelijk kinderen krijgen; dan zal haar gemiddelde levensduur verminderen en weer gelijk komen met dien der mannen, wier levenswijze op dit oogenblik meer levensgevaar oplevert, dan waaraan het leven der vrouwen is blootgesteld.

Vrouwen als Agathe's moeder geven von Hartmann een kans, dat zijn verwachting zal in vervulling treden.

Zij sterft op betrekkelijk jongen leeftijd na een leven van sloven en sukkelen; een lijden dat zij met de hoog-geroemde vrouwelijke lijdzaamheid aanvaardt, niet zonder dat zij er een weinig trotsch op is - een trots dien zij echter niet dan met de hoog-geroemde vrouwelijke bescheidenheid toont - dat zij aldus ‘die Dornenkrone des Weibes’ draagt. Haar heer gemaal stelt in die lijdzaamheid en die bescheidenheid het sieraad bij uitnemendheid der vrouw. Dat de vrouw in 't algemeen, zijn echtgenoot en de moeder zijner kinderen in 't bijzonder, ‘stille’ zij, stelt hij bijzonder op prijs, op grond der eischen eener hoog-zedelijke wereldorde; hem worden dan meteen *scènes* bespaard, waaraan hij een hekel heeft, omdat zij hem in zijn eigenaardige olympische rust storen.

Onder dien drang sukkelt Agathe's moeder haar leven door. Haar hoogste eerzucht is te zijn zooals haar man haar gaarne heeft. Heeft zij ook den tijd gekend, vraagt zij een enkele maal zichzelf af, dat zij zoo schrikkelijk levendig en geexalteerd was, als zij tot haar verbazing zoo dikwijls haar kind ziet? Langzamerhand is zij onverschillig geworden voor alles wat buiten den kring van haar gezin en haar huishouding ligt. Ze is moede, moede in het hoofd: - ‘die vielen Wochenbetten und der Tod van kleinen Kindern, das macht den Kopf einer Frau recht müde.’ Doch op deze wijze kwijt men zich van zijn levensroeping. Zou het Agathe te eeniger tijd niet op een dwaalspoor kunnen voeren, dat haar gedachten zich niet kunnen bepalen bij wat immers onmiddellijk voor den voet ligt en haar hand is te doen gegeven, dat ze, in stee daarvan, rondzwerven, her- en derwaarts, met de onrust van den vogel, dien men zijn broedsel roofde?

Mevrouw Heidling begrijpt haar kind bij het opwassen niet. In elk geval: zij kan haar niet bijhouden. Zij blijft haar leven lang *een goede moeder van kleine kinderen*. Weldra ontgroeien ze haar. Doch ook dat draagt ze als een beschikking Gods. Of ze er volkomen vrede mee heeft? ‘Man soll ja nicht murren, aber es ist doch recht wunderlich vom lieben Gott eingerichtet, dasz die Mutter, die die Kinder geboren hat, nachher keine Kraft mehr übrig behält, sie auch zu erziehen. Agathe greift mich furchtbar an,’ hoort men haar klagen, maar met haar klacht trekt ze zich terug in de lijdzaamheid en bescheidenheid, die haar als vrouw voegen.

Zoo blijft Agathe in al wat haar innerlijk beweegt voor haar moeder een vreemde. In de teederste en meest kiesche aangelegenheden, bij alles wat het ontwakend sexueele leven beroert, vindt zij noch een vraagbaak noch een toevlucht bij haar moeder. Dat heeft de natuur zeker anders bedoeld, doch zij leeft in de onnatuur. Ook al ware haar moeder bij machte geweest haar leidsvrouw te zijn en voor haar licht te ontsteken in het verwarrend duister van haar sensitief leven, vol raadselen en geheimen, dan nog zou de conventioneele betamelijkheid en het kunstmatig fatsoen haar zelve hebben geboden, al wat op dat leven betrekking heeft geheim te houden, en haar moeder zou zich gehouden hebben als bestond het niet. De verkrachte natuur echter wreekt zich en de vertrapte waarheidszin evenzeer.

De ‘Regierungsrath’ Heidling is er niet de man naar om in zijn dochter de rijpende persoonlijkheid te vermoeden, laat staan te eerbiedigen. De Vrouw stelt hij hoog, en menigmaal laat hij zich over haar roeping uit op de hem eigen gewichtige en sententieuse manier.

Bijv.: Das Weib, die Mutter künftiger Geschlechter, die Gründerin der Familie, ist ein wichtiges Glied der Geselschaft, wenn sie sich ihrer Stellung als unscheinbarer, verborgener Wurzel recht bewuszt ist... ‘Die Wurzel’ - toen hij op zekeren keer dit beeld had gevonden stond hij er met welgevallen bij stil - ‘Die Wurzel, die stumme, geduldige, unbewegliche, welche kein eigenes Leben zu haben scheint, und doch den Baum der Menschheit trägt....’

Ja wel; maar 't komt niet in hem op, dat de zelfverloochenende rol, die hij der Vrouw toebedeelt eerst dan zede-

lijke beteekenis kan hebben, als voor haar persoonlijkheid, voor den mensch in haar de weg tot ontwikkeling wordt geopend.

‘Für den Deutschen Mann die Pflicht, für die Deutsche Frau der Glaube und die Treue.’

Wij kennen ook buiten Duitschland de quasi-vereering der Vrouw, die onder den schijn van haar op het haar aangewezen terrein een eereplaats te reserveeren, haar als de mindere naar 's levens achtergrond verbant. ‘Der Glaube und die Treue’ zullen haar moeten instaat stellen lasten te torsen, door de heeren der schepping haar op de schouderen gelegd, die ze zelven ‘met hunnen vinger niet verroeren.’

De maatschappelijke zelfgenoegzaamheid van een ‘Regierungsrath’ Heidling gaat in treffend bondgenootschap met de bekrompen godsdienstigheid van een ‘Pastor’ Kandler, om aan het zeventienjarig meisje Herwegh's Gedichten te ontnemen en dezen voor ‘Fromme Minne’ te ruilen. Als het aankomend meisje een volwassen vrouw is, zal zij, wijl zij ongehuwd blijft, nog altijd als een ‘jong meisje’ behandeld en half als een kind worden aangezien. Zij haakt naar kennis en naar uitbreiding van haar gezichtskring; toevallig komt haar Häckel's ‘Natürliche Schöpfung’ in handen; het belooft haar een wereld te openen. Dan zal men haar in plaats van de als kerstgeschenk gewenschte studieboeken ‘Die Flora von Mittel-Deutschland, zum Gebrauch für unsere Töchter’ vereeren - ‘daneben eine geschnitzte Blumenpresse’.

‘Siehst Du, liebes Kind, hier habe ich ein sehr hübsches Werk gefunden, das besser für Dich paszt, als die Bücher die Du da aufgeschrieben hast. Ich blätterte in den Sachen - sie wollten mir gar nicht für mein Töchterchen gefallen. Hier findest Du eine Anweisung, wie man Blumen trocknet - daraus fabriziert Ihr ja jetzt allerliebste Lichtschirme! Das wird Dir auch Spasz machen.’

Moest zij dan altijd ‘das junge Mädchen’ blijven? Altijd, tot aan haar dood? Zag dan niemand in, hoe wreed het was, een bloem, die zich wil ontplooien, met een zijden band te omsnoeren, ten einde haar met geweld een knop te doen blijven? Begreep men dan niet dat de kelk bij zulk een behandeling van binnen moest verrotten?

‘Les formes établies’ - zoo heeft Renan eens geschreven - ‘sont le soutien intérieur de ce grand corset d'osier, qui maintient le colosse de la pauvre humanité.’

Het is de waarheid, waarop het conservatisme van alle tijden zich heeft kunnen beroepen, al heeft het niet kunnen beletten dat de levens-ontwikkeling temet door de ‘formes établies’ henenbreekt. Met de noodlottige gevolgen, die het verbreken van haar keurslijf met zich sleept, betaalt de arme menschheid den prijs, waarop de levensontplooiing haar komt te staan.

De waarheid in Renan's woord geldt ook van den enkelen mensch. De maatschappelijke vormen, van wat aard ze mogen zijn, houden de meeste menschen, den mensch zooals hij in doorsnee is, overeind.

Agathe weet allengs ‘die Technik ihres Berufes als junge Dame’ meester te worden. ‘Dame bleiben’ wordt haar als wachtwoord toegeroepen. ‘Rücksicht zu nehmen auf Papa's Stellung’ is niet minder klemmende levenseisch voor haar. De *gewoonten* van haar omgeving en van haar eigen leven zijn haar ten schild.

Doch innerlijk is zij een andere dan zij lijkt. Inderdaad vertoont de met de zijden koord omsnoerde bloemknop het innerlijk bederf. Zij is er zich van bewust, met walging van zichzelve. Doch te gelijkertijd kwelt haar de gedachte, dat wat in haar tot bederf dreigt over te gaan aanvankelijk niet anders is dan Natuur en Waarheid, de natuur en de waarheid harer persoonlijkheid, die men, in een keurslijf besloten, verhinderd heeft zich te laten gelden en tot haar recht te komen, en wier onwikkeling men heeft gesmoord.

Psychiaters mogen beoordeelen of het jammerlijk sloopingsproces, dat dientengevolge aan Agathe naar ziel en lichaam wordt voltrokken, door Gabrièle Reuter overeenkomstig de werkelijkheid is geteekend. Dien indruk maakt het in 't algemeen op hen, die van nabij of op een afstand dergelijke verwoesting van een vrouwenleven gadesloegen.

De tijd breekt voor Agathe aan dat zij den ondervonden drang wil van zich werpen. Doch dan is het te laat. Noch naar het lichaam, noch naar den geest is zij bestand tegen den strijd, die op den weg harer emancipatie haar wacht. Ze barst in overspanning los en - zakt ineen, en een ‘Nerven-

anstalt' neemt haar op. Zoo komt het einde dat ik in den aanvang dezer bladzijden mededeelde.

In zijn geschrift over de Duitsche Vrouwenbeweging[1] geeft Gustav Cohn een overzicht van de rede door Elisabeth Gnauck-Kühne op het Evangelisch-sociale congres te Erfurt in 1895 uitgesproken[2]. De Göttinger hoogleeraar gewaagt daarbij van den diepen indruk, dien zij maakte, en de geestdriftige toejuiching, die zij vond in dien vrij conservatieven kring. Eigenlijk nieuws bevatte die rede niet, werd van een andere zijde opgemerkt; maar dat eene vrouw daar sprak, met zooveel smaak, met fijnheid en keurigheid van taal en voorstelling, en daarbij zooveel zaakkennis, scherpzinnigheid en geestdrift toonde, verschafte eensklaps overtuigingskracht aan reeds meermalen vermelde feiten en reeds dikwijls uitgesproken beschouwingen. Het schijnt dat met name in Duitschland het woord van Frau Gnauck de 'vrouwenbeweging' is ten goede gekomen.

Daartoe kan, dunkt mij, ook een boek als van Gabrièle Reuter bijdragen.

Bekend is dat de 'vrouwenbeweging' zoowel daar als elders, en ook ten onzent, velerlei omvat. Zij bepleit o.a. de rechten der vrouw in het huwelijk, opdat haar daar de zelfstandigheid gevrijwaard worde, waarop zij als persoon aanspraak heeft; zij streeft tevens naar de economische zelfstandigheid der vrouw, opdat ook in de maatschappij, buiten het huwelijk, haar persoonlijkheid tot haar recht kome. In 't algemeen echter is het om de vrijmaking en de handhaving harer *persoonlijkheid* te doen. Eerst als deze in haar volstrekt recht van bestaan erkend en geëerbiedigd wordt, komt de vraag aan de orde en zal zij een antwoord kunnen vinden, in hoeverre de vrouw, overeenkomstig de haar eigen natuur, een andere plaats en een anderen werkkring zal vinden

1) *Die deutsche Frauenbewegung.* Eine Betrachtung über deren Entwiekelung und Ziele, von GUSTAV COHN; Berlin, Verlag van Gebrüder Paetel, 1896. Een breeder uitwerking van een artikel dat in de *Deutsche Rundschau* werd opgenomen.

2) *Bericht über die Verhandlungen des sechsten Evangelisch-socialen Congresses vom* 5 *und* 6 *Juni* 1895. Berlin 1895. De rede van Mevr. Gnauck werd ook afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *Die Sociale Lage der Frau.*

dan de man. Niet het egoisme van den laatste heeft daarin uitspraak te doen. Open der vrouw de volle vrijheid tot ontwikkeling harer persoonlijkheid, en deze zal, zij 't dan ook met vallen en opstaan, haar weg vinden en de grenzen tevens waarbinnen zij tot volle ontplooiing zal komen. Men mag hopen dat ‘das Ewig-weibliche’ niet zal ondergaan. Op andere wijze misschien en in anderen vorm zal het van kracht blijven, dan de man het heeft lief gekregen onder den invloed eener cultuur, die de vrouw, als het voorwerp van zijn sensueel-sexueel verlangen, hoog moge verheerlijkt hebben, maar er hem toch aan gewoon heeft gemaakt haar in de praktijk van wetten en zeden aan te zien en te behandelen niet als een *andere* maar als de *mindere*. 't Is tegen deze beschouwingswijze, tegen maatschappelijke instellingen, die haar huldigen, tegen de zedelijke, de kerkelijkgodsdienstige traditiën die haar voeden, tegen een geheel samenstel van zeden en gewoonten, die haar in stand houden, dat de ‘vrouwenbeweging’ over heel de linie is gericht; en dat harer de toekomst is kan niet betwijfeld worden door hem, die gelooft in den voortschrijdenden triumf van waarheid en recht.

Gabriële Reuter treedt in haar boek nergens rechtstreeks op als kampioen voor de rechten der vrouw. Zij heeft alleen op aanschouwelijke en ontroerende wijze geteekend, welke verwoestingen in een vrouwenleven worden aangericht, waar het bewustzijn van waarheid en recht, eenmaal ontwaakt, een vruchteloozen strijd voert tegen conventie en traditie, die de waarheid miskennen en het recht tekort doen. Men kan zeggen dat zij duitsche toestanden teekent; dat we hier te lande al wat verder zijn; doch ook ten onzent voert nog in alle maatschappelijke kringen genoeg vooroordeel, wanbeschouwing en misverstand heerschappij om op haar boek, behalve om zijn literaire beteekenis, in verband met de ‘vrouwenbeweging’ de bijzondere aandacht te vestigen.

J. VAN LOENEN MARTINET.

De oorzaken der bijziendheid.

De bijziendheid is eene ziekte, die wat de groote meerderheid der gevallen betreft, in de schooljaren ontstaat tengevolge van het werk dat aan de onvolwassen oogen in de school wordt opgelegd. Zij is een ziekte, die het oog minder waardig maakt en aan gevaarlijke complicaties bloot stelt, een ziekte bovendien waarvan het menigvuldig voorkomen door wijzigingen in onze scholen en in hun leergang kan worden verminderd. Het is wenschelijk datgene, wat omtrent de oorzaken dezer ziekte voldoende vast staat, ook buiten den kring der geneeskundigen en hygienisten te bespreken. Zelfs wanneer het blijken mocht dat men zich van de praktische waarde der wetenschappelijke onderzoekingen naar de oorzaken der bijziendheid te veel heeft voorgesteld en de kans om bijziend te worden te beschouwen heeft als een onafscheidelijk nadeel verbonden aan de voorbereiding tot aanzienlijke betrekkingen in staat of maatschappij, ook dan nog zou de plicht om die kans nauwkeurig te bepalen blijven bestaan. Er wordt wel eens te weinig aandacht gegeven aan het feit, dat zij, die naar een hoogere plaats streven, zich daarom belangrijke opofferingen getroosten. Hier is een dier opofferingen, die met groote scherpte te bepalen is.

Wanneer een jong, normaal oog, hetzij naar afgelegen, hetzij naar dichtbij - op werk-afstand - gelegen voorwerpen den blik richt, dan wordt op zijn netvlies een zeer klein, maar scherp belijnd beeld van die voorwerpen ontworpen. Oogen daarentegen die door verduistering of onregelmatigen vorm der in normalen toestand doorschijnende deelen slecht zijn, zien noch veraf, noch dichtbij scherp. De bijziende oogen staan

tusschen deze uitersten. Zij geven van verafgelegen voorwerpen nevelachtige indrukken, maar vermogen in gunstige gevallen op korten afstand evenveel als normale.

Het gebrek dezer oogen, naar hetgeen ze *wel* kunnen, bijziendheid genoemd, boezemt ons vooreerst wetenschappelijke belangstelling in. Wij wenschen te weten hoe het komt dat sommige oogen, die dichtbij voldoende scherp zien, bij het zien op afstand zoover bij normale achterstaan. Het antwoord op deze vraag luidt: omdat het bijziend oog te lang is. Deze verklaring der bijziendheid is in vorige eeuwen reeds vooruitgezien. Zeer stellig heeft Boerhave ze uitgesproken: ‘Nimia oculi longitudo facit myopiam’. De Weener oogheelkundige Arlt heeft ze het eerst, in 1854, door anatomisch onderzoek bewezen. In een oog dat te lang is vereenigen zich de lichtstralen, welke door de gekromde oppervlakken van het oog gebroken zijn, reeds vóór het netvlies tot een scherp beeld. Het netvlies zelf ontvangt ze eerst in een later deel van haar loop, wanneer de lichtstralen, die van nabij elkander gelegen punten uitgingen, zich weer hebben vermengd en alzoo de contouren zijn uitgewischt. Dit geldt alleen voor de ver van het oog gelegen lichtbronnen. Voorwerpen, die kort voor het oog gelegen zijn kunnen nog scherp worden afgebeeld en daardoor ook scherp worden gezien.

Van waar die bijziendheid? Waarom worden sommige oogen te lang? Zoolang men de bijziendheid voor een aangeboren gebrek hield, verdiepte men zich niet in deze vraag. Men toog eerst aan het werk toen gebleken was dat pasgeborenen *niet* bijziende zijn. Dit is een ontdekking, die aan den oogspiegel te danken is. De oogheelkundigen hebben van het instrument, dat Helmholtz hun in de hand gegeven heeft, gebruik gemaakt om de oogen van een groot aantal zuigelingen te onderzoeken en hebben vastgesteld dat, tenzij bij zeldzame uitzondering, niemand bijziende geboren wordt. De bijziendheid is dus een verworven gebrek. Op welken leeftijd ontstaat dat gebrek, vroeg men verder. Dat moest het onderzoek van schoolkinderen uitmaken. Het is billijk hier den naam te noemen van den man, die het eerst op groote schaal oogheelkundige schoolonderzoekingen heeft verricht en die het voorbeeld gegeven heeft, dat over de geheele wereld is nagevolgd, zoodat wij thans gegevens van meer dan 400,000 oogen

van schoolkinderen kunnen verzamelen. Herman Cohn te Breslau gaf in 1867 een boekje uit, bevattende het resultaat van het onderzoek van 10060 schoolkinderen. De door hem verkregen cijfers werden binnen zekere grenzen overal bevestigd en wij zouden dus kunnen volstaan met als voorbeeld de statistieken van Cohn aan te halen.

Zij toonen aan dat van de kinderen, die pas ter schole komen, slechts enkele per honderd bijziend zijn, dat het getal bijzienden nu van klasse tot klasse toeneemt, reeds op de lagere school, maar het sterkst op de Realschulen en de gymnasia, wier hoogste klassen een buitensporig getal bijzienden bevatten.

Ziehier Cohn's cijfers:

Klassen		III		II		I
5 dorpsscholen		1.4%		1.5%		2.6%
Klassen		IV	III		II	I
20 lagere scholen		2.9%	4.1%		9.8%	9.8%
Klassen	VI	V	IV	III	II	I
2 'Realschulen'	9%	16.7%	19.2%	25.1%	26.4%	44%
2 Gymnasia	12.5%	18.2%	23.7%	31%	41.3%	55.8%

In 1894 kon Cohn in een overzicht der in Duitschland verrichte onderzoekingen het volgende overzicht geven van den toestand der oogen van de scholieren op 24 gymnasia en Realschulen:

Aantal onderzochte scholieren 9344.

Klassen	VI	V	IV	III	II	I	
	22%	27%	36%	46%	55%	58%	bijzienden.

Voor het beoordeelen van den toestand in Nederland hebben wij de statistieken der Leidsche schooljeugd van Dr. W. de Jong. Deze heeft de gegevens omtrent de oogen der 3930 kinderen, welke hij onderzocht, gerangschikt naar den leeftijd der kinderen:

Leeftijd	6	7	8	9	10	11 jaar
Aantal bijzienden:	4½ %	4 %	4 %	8 %	9 %	9½ %
Leeftijd	12	13	14	15	16	17 jaar
Aantal bijzienden:	12 %	16 %	22 %	12 %	19 %	25½ %

Voor de hoogste klasse vinden wij dus niet zooals Cohn de helft, maar een vierde gedeelte der leerlingen bijziend.

Blijkt daaruit dat de toestand te Leiden beter is dan te Breslau, of dat in Nederland in het algemeen de bijziendheid minder menigvuldig voorkomt? Wij hebben niet noodig een vergelijking te maken en kunnen verdere schoolonderzoekingen in Nederland afwachten. Thans hebben wij buiten de waarnemingen van Dr. de Jong alleen nog te beschikken over de uitkomsten van het onderzoek van de oogen der Nederlandsche studenten, waaromtrent in een tweetal dissertaties verslag is gedaan. Dr. Q.C. Collard vond onder de Utrechtsche studenten in 1882 27% bijzienden, Dr. H. van Anrooy in 1884 onder de Leidsche 33% op één of twee oogen myoop, zoodat, alles bij elkaar, wel hooge, maar toch bij vergelijking veel gunstiger cijfers werden gevonden dan in Duitschland.

Zowel de statistiek van Cohn, als die van De Jong, bewijzen ten duidelijkste, dat met het klimmen van den leeftijd der schoolkinderen, het aantal bijzienden onder hen zeer belangrijk toeneemt.

Door onderzoekingen als de medegedeelden wordt echter niet bewezen dat de school de oorzaak der toenemende bijziendheid is. Moet wellicht de voortgaande ontwikkeling, de groei van het kind worden beschuldigd? Zouden al die kinderen ook bijziend geworden zijn, indien ze niet ter schole waren gezonden? Op deze vraag geeft een uitvoerig onderzoek van den Deenschen oogheelkundige Tscherning antwoord. Deze bepaalde bij een groep van 7523 lotelingen met den oogspiegel den brekingstoestand der oogen en noteerde tevens van elken loteling het beroep. Dit laatste is een bruikbare maatstaf voor de uitgebreidheid van het onderwijs dat de loteling genoten heeft en zoo geven de cijfers, die de betrekking van bijziendheid en beroep aanduiden, tevens een kijk op den invloed van het leeren op het ontstaan van bijziendheid. Het bleek nu dat personen wier beroep een langdurige studie veronderstelt, een veel grootere kans hebben om bijziend te worden dan degenen, die slechts elementair schoolonderricht hebben gehad, wellicht geen school hebben bezocht. Er is een regelmatige, geleidelijke stijging waar te nemen van het betrekkelijk aantal bijzienden als men de onderzochte personen naar de beroepen rangschikt, van de ongeletterden af, tot de aan de universiteit opgeleiden toe, opklimmende

naarmate van de uitgebreidheid der voor de goede uitoefening der beroepen vereischte schoolopleiding.

Ten einde onpartijdig te blijven stelde Tscherning, vóór hij zijn onderzoek begon, zijn schaal van beroepen vast en voegde ze in zes klassen te samen. De eerste klasse bestaat uit universiteits-studenten, pharmaceuten en polytechnici, leeraars en veeartsen; de tweede uit klerken en boekhouders; de derde o.a. uit architecten, beeldhouwers en muzikanten; de vierde uit goudsmeden, instrumentmakers, horlogemakers en anderen, alzoo de handwerkslieden die fijn werk verrichten; de vijfde klasse bevat handwerkslieden met grover werk; de zesde dienstboden, visschers, boeren en gebrekkigen, die geen beroep uitoefenen, zooals idioten en doofstommen.

Zijn myopen waren nu als volgt over deze groepen verdeeld:

		Totaal	**Bijzienden**	**Procent**
Klasse	I	491	159	32.38
	II	1009	159	15.76
	III	270	36	13.33
	IV	566	66	11.66
	V	2861	150	5.24
	VI	2326	57	2.45
	Totaal	7523	627	8.33

Deze tabel bevat in enkele regels het resultaat van enorm veel werk en van goed werk, stellig het beste wat op dit gebied geleverd is. Al de tallooze scholen-onderzoekingen konden niet bewijzen dat het onderwijs de oorzaak van het met het cijfer der klasse toenemend aantal bijzienden is, daar de vergelijking met kinderen, die niet schoolgaan, ontbreekt. Langs een omweg heeft Tscherning ons in staat gesteld de vergelijking te maken. Ongedwongen lezen wij uit zijn cijfers dat hoe uitgebreider de opleiding eener groep is geweest, des te grooter het aantal onder hen gevonden myopen is.

Combineeren wij deze gegevens met langs anderen weg verkregene, dan kunnen wij een bevredigende voorstelling verkrijgen van de omstandigheden, waaronder bijziendheid ontstaat. Twee van die andere gegevens hebben wij reeds genoemd: de statistieken betreffende de oogen der zuigelingen en de school-statistieken. Daarbij zijn nog te voegen: het

feit dat volwassenen niet bijziend *worden*, tenzij met een enkele licht te verklaren uitzondering, die hier wordt voorbijgegaan, en de voor de hand liggende gevolgtrekking dat de inspanning der oogen, welke door Tscherning's statistiek wordt beschuldigd van bijziendheid te verwekken, is inspanning voor werk op korten afstand.

Immers de personen der zesde klasse gebruiken hun oogen evengoed den ganschen dag als hun tijdgenooten, maar zij vestigen hun aandacht meer op veraf gelegen voorwerpen. Blijkbaar eischt zoodanig oogenwerk minder van het gezichtsorgaan dan het turen op de letters en cijfers der school- of kantoorboeken, op de voorwerpen welke door handwerkslieden worden bewerkt.

Uit alle gegevens te samen mag de gevolgtrekking worden gemaakt dat onvolwassen oogen door de inspanning voor werk op korten afstand gevaar loopen bijziend te worden, des te meer naarmate die inspanning gedurende langeren tijd wordt volgehouden. De gewone lagere school, de opleiding voor een handwerk hebben onmiskenbaren invloed, maar het meeste kwaad doen de gymnasia en hoogere burgerscholen.

Alvorens verder te gaan nog twee opmerkingen: Waar komen de enkele procenten myopie vandaan, die worden aangetroffen bij de kinderen in de laagste klasse der lagere scholen, de enkele procenten myopie die in de zesde klasse van Tscherning worden waargenomen? Tscherning antwoordt dat deze *geen* schoolmyopen zijn. Gaat men de gevallen één voor één na, dan komt aan het licht, dat het hier de zwaarste gevallen van myopie betreft en dat deze zware gevallen in alle klassen in dezelfde procentsgewijze verhouding worden aangetroffen. Onze statistiek bevat dus twee soorten van myopie, de zware myopie, die van de school onafhankelijk is, die ook ongeletterden treft en de lichtere myopie, die den naam van school-myopie mag dragen.

In de tweede plaats een woord over den invloed der erfelijkheid. Iedereen, die in het onderwerp belangstelt, weet dat myopen dikwijls kinderen van myopen zijn. Blijkt dit ook wanneer geval voor geval wordt nagegaan en geldt dit voor de schoolmyopen evenzeer als voor de zwaar bijzienden die hun bijziendheid niet aan de school te wijten hebben? Op deze vraag kan nog geen bevredigend antwoord worden ge-

geven. Wel hebben degenen die in scholen onderzochten hun aandacht aan dit punt gewijd en nagevraagd of de myopen, welke zij ontmoetten, kinderen van myopen waren, maar de gegevens welke zij verkregen waren onzeker.

Wij zijn niet verder dan de impressie dat ook lichtere gevallen van myopie bijzonder veel voorkomen in de gezinnen van myopen en als deze indruk zich bevestigt, moet daaruit de gevolgtrekking worden gemaakt dat er een zekere aanleg voor bijziendheid bestaat en dat daardoor voor een deel wordt bepaald welke der schoolkinderen het slachtoffer van overmatig oogenwerk kunnen worden.

Nu wij toch op zoo losse gronden over dispositie aan het spreken zijn, kunnen wij nog wijzen op eenige andere factoren, die waarschijnlijk op het uitkiezen der myopen van invloed zijn. Immers niet de geheele klasse die een zeker arbeidsrégime volgt, wordt bijziende. Het meerendeel blijft vrij. Willen wij, zonder over afdoende feiten te beschikken, een toelichting wagen van de grondslagen die bepalen welke leerlingen bijziende zullen worden, dan kunnen wij in de eerste plaats de erfelijk door geslachts-myopie gedisponeerden aanwijzen. In de tweede plaats degenen, aan wie de natuur in het algemeen minder weerstandbiedende weefsels heeft toebedeeld. In de derde plaats de vlijtigen, die nauwgezetter dan de onderwijzer bedoeld heeft, hun taak volbrengen, en eindelijk degenen, die huiswerk bij slecht kunst- of daglicht en misschien met grooter inspanning moeten maken dan de gelukkiger bedeelden.

Wij komen nu tot de vraag of de schoolbijziendheid te vermijden is. Wanneer het blijken mocht dat de opleiding tot meer belangrijke ambten niet kan geschieden zonder dat een deel der studeerenden bijziende wordt, dan is de hygiënist een groot deel van zijn recht kwijt.

Hij mag dan van zekere beschouwingen uit toch aanbevelen om ruime scholen te bouwen met goed licht en de kinderen niet met werk te overladen, maar zijn voorschrift mist overtuigende kracht, tenzij hij beloven kan dat het aantal bijzienden verminderen zal, wanneer aan zijn verlangen wordt gevolg gegeven.

Ruim zit hij niet in zijn bewijsmateriaal. Het gaat nu ieenmaal zoo met de regels der gezondheidsleer. Wie ze opvolgt,

is niet zeker gezond te blijven, wie ze verwaarloost, is niet zeker ziek te worden. Daarom zijn de wetten die de gezondheid beheerschen zoo moeilijk op te sporen en vinden zij zoo zelden willige ooren.

Eene belangrijke en zeer overtuigende reeks van waarnemingen is er die kan worden aangevoerd voor de stelling dat de school-bijziendheid ten deele te voorkomen is.

Daarvoor zijn lang voortgezette, en onder zeer gunstige omstandigheden ondernomen onderzoekingen noodig.

Deze gunstige omstandigheden trof de hoogleeraar Von Hippel in het gymnasium te Giessen aan. In 1879 werd deze school in een nieuw gebouw gehuisvest, zoodat de leerlingen in ruime, goedverlichte lokalen werken. Twee jaren later, in 1881, werd een nauwkeurig onderzoek der oogen van alle leerlingen verricht en dit onderzoek van jaar tot jaar herhaald tot 1889 toe. In laatstgenoemd jaar kwamen in de hoogste klasse voor het eerst leerlingen aan, die hun ganschen schooltijd in het nieuwe gebouw hadden doorgebracht. In de voorafgaande jaren hadden de leerlingen der hoogere klassen nog gedurende een deel hunner schooljaren het oude, slechte gebouw gekend. Eventueele aan de verhuizing toe te schrijven verbeteringen in den toestand van de oogen der scholieren zouden zich dus van jaar tot jaar duidelijker moeten uitspreken en zich eerst in het laatste onderzoekingsjaar in hun volle kracht vertoonen. Nu zijn er inderdaad belangrijke verbeteringen waargenomen, maar Von Hippel schrijft deze, na eene zorgvuldige analyse zijner waarnemingen, aan een andere oorzaak toe, welke eerst in 1883 begon te werken. In dit jaar werd namelijk, waarschijnlijk onder den invloed van Von Hippel's aanvankelijke uitkomsten, eene nieuwe regeling in het onderwijs ingevoerd, geheel afwijkende van de op de Duitsche gymnasia heerschende gewoonten en er op berekend met behoud van de eischen der ‘Lehrverfassung’ zooveel mogelijk overlading der leerlingen tegen te gaan.

De directeur der school, Dr. H. Schiller, heeft van die wijzigingen in het leerplan nauwkeurig rekenschap gegeven.[1)] Het huiswerk is zooveel mogelijk beperkt. Ook op de school

1) Die einheitliche Gestaltung und Vereinfachung des Gymnasialunterrichts unter Voraussetzung der bestehenden Lehrverfassung. Halle a.S. 1890.

is het schriftelijk werk belangrijk ingekrompen. De lessen beginnen 's morgens te 7 uur en de lesuren in den namiddag zijn vervallen. Zooveel mogelijk worden aan eenzelfden leeraar verschillende vakken opgedragen, zoodat de vakleeraren, die er vooral op uit zijn in hun eigen vak de jongelui zoo ver mogelijk te brengen, klasseleeraars geworden zijn, die het evenwicht tusschen de vakken weten te bewaren, die zorg kunnen dragen dat er aaneensluiting van het onderwijs in verschillende vakken bestaat en die bovendien goed bekend blijven met den geheelen arbeid die van de kinderen gevorderd wordt.

Voor de laagste klassen is dit gemakkelijk genoeg. Maar ook in de hoogere klassen is deze radicale hervorming te Giessen ingevoerd. Nog in de hoogste klasse, Ober-Prima, zijn Grieksch, geschiedenis en Duitsch in eene hand; in op één na de hoogste, Unter-Prima, Latijn en Grieksch, in Ober-Secunda, Latijn, Grieksch, Duitsch, geschiedenis en aardrijkskunde. In de laatste klassen berust het geheele onderwijs bij slechts twee leeraren. Ook deze hervorming moest haar invloed eerst geleidelijk doen gevoelen.

Laat ons nu de uitkomsten van Von Hippel's onderzoek nagaan.

De volgende tabel geeft gelegenheid de belangrijkste met een oogopslag te overzien:

Aantal bijzienden in elke klasse in het eerste en laatste jaar van het onderzoek:

Klasse	**1881**	**1889**	
VI	0	1,3 %	bijzienden
V	12,5	9,1	
IV	15,5	9,5	
IIIa	19,	16,7	
IIIb	36,4	21,7	
IIa	57,6	36,	
IIb	36,7	21,4	
Ia	54,1	39,3	
Ib	78,6	28,5	

Aantal bijzienden in de hoogste klassen in elk jaar van het onderzoek:

	Ia	Ib	IIIb, IIa, IIb, Ia en Ib			
1881	78,6 %	54,1 %	50 %	gemiddeld van	200	leerlingen
82	46,	53,5	38		234	
83	59,	66,7	40,3		268	
1884	73,3	32,1	38,4		268	
85	45,7	34,1	33,2		274	
86	50,	42,3	33,5		274	
87	37,	30,8	27,3		234	
88	36,	38,2	31,9		210	
89	28,5	28,5	28,3		208	

Zoowel in het eerste als in het laatste jaar van het onderzoek vinden wij in de hoogere klassen veel meer myopen dan in de lagere. Maar in elke klasse werden bij het onderzoek van 1889 veel minder bijzienden aangetroffen dan in 1881.

Bij het nagaan der procentscijfers van jaar tot jaar ziet men in de tweede helft der onderzoekingsperiode een daling plaats grijpen. Het keerpunt is in 1885, twee jaar na de wijziging in de inrichting van het onderwijs en zes jaar na den uittocht uit het oude gymnasium-gebouw, zoodat er voldoende grond is om met Von Hippel den geconstateerden vooruitgang aan den eerstgenoemden factor toe te schrijven. Daarom is het te betreuren dat het onderzoek niet twee jaar langer is volgehouden. Dan zouden de leerlingen der laatst onderzochte hoogste klasse den geheelen schooltijd van het mildere nieuwe leerplan hebben genoten, terwijl nu de oudste leerlingen van 1889 alleen het voorrecht hadden den ganschen schooltijd in het nieuwe schoolgebouw door te brengen.

Het spreekt vanzelf dat men gaarne van andere zijde de resultaten dezer onderzoekingen bevestigd zou zien en dat, wanneer bij ons te lande ergens op een middelbare school of gymnasium een dergelijke ingrijpende reorganisatie mocht worden ingevoerd als te Giessen, een onderzoek van de oogen der leerlingen eenige jaren voor en na de verandering van het grootste belang zou zijn. De oogarts, wien de gelegenheid werd geboden dit onderzoek te verrichten zou stellig den zwaren arbeid met de grootste opgewektheid aanvaarden.

Degenen wier belangstelling eenmaal voor dit onderzoek is gewekt zullen willen weten of er iets bekend is van de wijze, waarop de arbeid op korten afstand de oogen der jongelieden bijziende, alzoo te lang, maakt. Een uiteenzetting van den stand van dit vraagstuk vereischt evenwel een uitvoerige anatomische en physiologische inleiding, die het evenwicht van dit opstel verstoren zou. Een zwartgallige zou, wellicht met eenig recht, kunnen beweren dat de verklaring zoo lang zou moeten worden, omdat zij onvoldoende is. Inderdaad zijn de oogheelkundigen niet tot eene bevredigende, op waarnemingen gegronde, verklaring gekomen. Het ontleedkundige onderzoek der bijziende oogen kan hieromtrent geen zekerheid geven en proefnemingen op dieren kunnen hier niet, zooals op menig ander gebied der ziektekunde, bijdragen om de plausibele onderstellingen die gemaakt zijn te toetsen.

Meer en meer heeft zich de meening gevestigd dat de drukking der spieren welke de oogbollen bewegen en in de oogkassen bevestigen, eene nadeelige werking op het jonge groeiende oog kan uitoefenen. Deze spieren zijn zes in getal. Ter eene zijde zijn zij aan de beenige oogkas, ter andere zijde aan den oogbol bevestigd. Wanneer een der spieren zich samentrekt, beweegt zij het oog in hare richting en dit laatste kan dan door de aan de andere zijde van het oog bevestigde spier weer in den oorspronkelijken stand worden teruggebracht en ook door een sterkere samentrekking in tegenovergestelde richting worden bewogen.

Wij hebben echter niet alleen noodig de oogen te bewegen, wij moeten ze ook kunnen vast zetten, zoodat het oog onbewegelijk staart op het punt waarheen de blik gericht wordt.

Voor die bevestiging moeten de paren van elkander tegenwerkende spieren tegelijk worden ingespannen. De spanningen van weerszijden heffen elkander op. De wijze echter waarop de spieren aan den oogbol bevestigd zijn, brengt mede dat de zich verkortende spieren gedurende de fixatie het oog over het grootste gedeelte van zijn omvang drukken, doch alleen niet in het gedeelte, waarvan de ervaring leert dat het, wanneer bijziendheid bestaat, is uitgerekt.

De onderstelling ligt dus voor de hand dat de bevestiging

der oogen, welke voor het zien op korten afstand noodig is op het groeiende oog een drukking uitoefent, die grooter is dan het verdragen kan, zoodat het op de zwakste plaats door den samengedrukten ooginhoud wordt uitgerekt.

Voor sommigen zal deze verklaring begrijpelijk zijn, nl. voor diegenen die door eigen aanschouwing en studie een voorstelling hebben van den bouw van het normale oog en zijn spieren. Voor wie dat niet heeft zou ook een lange uiteenzetting niet volstaan. Tot hen zal wellicht spreken de vergelijking van het uitgerekte bijziende oog met de bakkersbeenen en de verkrommingen van de ruggegraat, die eveneens ontstaan als het lichaam van den onvolwassene te zware lasten te dragen heeft.

Ik heb in het voorafgaande eerst aangetoond dat onze voorbereidende scholen een groot aantal bijzienden herbergen.

In de tweede plaats dat die bijziendheid een gevolg is van het onderwijs. In de derde plaats dat zij door verbeteringen in het leerplan ten deele te voorkomen is.

Ik ben nu genoodzaakt een deel van mijn werk te vernietigen, wanneer ik de vraag ga bespreken, of de bijziendheid inderdaad een groot gevaar is.

Kan het kwaad dat onze jongens bijziende zijn? Welke nadeelen ondervinden zij door die afwijking van het normale?

Het is niet te ontkennen dat zij in de verte slechter zien, maar is dat een nadeel? De bijziende ziet in de verte geen scherpe grenzen, met uitzondering misschien van het geval dat tusschen twee aangrenzende deelen van het landschap of van het stadsgezicht een zeer groot verschil van verlichting bestaat. Evenwel ziet hij kleuren en tinten, die over eene voldoend groote oppervlakte zijn verbreid, niet alleen even goed als een persoon met normale oogen, hij zal ze zelfs gemakkelijker dan de normale persoon waarnemen omdat zijn aandacht niet door de vormen wordt afgeleid. Waar de normale persoon de blaadjes van de boomen elk afzonderlijk herkent en tusschen de bladergroepen de blauwe lucht en de witte wolken waarneemt, of op de boomstammen en het grastapijt in de door een zonnestraal helder verlichte gedeelten de bijzonderheden nog nauwkeuriger dan elders kan herkennen, loopt hij gevaar, dat hem het bekoorlijk geheel van tin-

ten en kleuren ontgaat. Hij zal het ongetwijfeld eerst na veel langer oefening, en wellicht nooit zoo volkomen kunnen waardeeren als de bijziende. Nu eensdeels slechts in zeer weinige beroepen scherp zien in de verte noodzakelijk is, anderdeels door onze kunstenaars het tinten- en kleurenbeeld voortdurend meer wordt geapprecieerd, mogen wij al minder den bijziende beklagen, omdat hij in de verte niet scherp ziet. Op korter afstand ziet hij zooveel te beter, tenzij de afwijking zoo groot wordt, dat hij ook voor den werkafstand een bril noodig heeft.

Wanneer de gebreken van het bijziende oog door een bril geheel waren op te heffen dan zouden de nadeelen der bijziendheid gereduceerd worden tot de lasten en de kosten die aan het aanschaffen en in goeden staat houden van een bril verbonden zijn.

Zoo volkomen afdoende is de behandeling met brillen echter niet. Het sterke glas waardoor de bijziende optisch normaal zou worden, zou hem in den regel te vermoeiend zijn. Het gebrek wordt dus door den voorgschreven bril niet geheel opgeheven. In de tweede plaats blijft zelfs met het volkomen corrigeerende glas de gezichtsscherpte in den regel beneden de normale.

Doch er is meer. Sommige bijzienden kunnen het werk niet lang volhouden, zij worden spoedig vermoeid en kunnen op school, op het kantoor en in de werkplaats niet op tegen de gelukkiger tijdgenooten wier oogen aan de bijziendheid ontkomen zijn. Op hoogeren leeftijd komen de bijzienden in nog grootere moeielijkheden; een deel van hen wordt blind of wel zóó dat door loslating van het netvlies het gezichtsveld geheel verloren gaat of wel minder erg, maar toch nog erg genoeg zóó dat door aandoeningen in het centrale deel van het netvlies scherpzien onmogelijk wordt en dus alle arbeid behalve het eentonige blindenwerk moet worden opgegeven.

Dezen zondenlijst der bijziendheid ziet er leelijk genoeg uit, maar gelukkig stelt zij de zaak veel te ongunstig voor. Immers de ernstigste der gevaren bedreigen alleen de zware gevallen van myopie, waarvan gebleken is dat zij niet door de school ontstaan, en die betrekkelijk zeldzaam zijn. En inderdaad de vele lichtbijzienden die de groote meerderheid vormen en die in de school bijziend werden, hebben van al die kwalen en hindernissen weinig te duchten.

Donders heeft lang geleden de door de hygiënisten gaarne

aangehaalde uitspraak gegeven: ‘Ik aarzel niet, het uit te spreken: een bijziend oog is geen gezond oog.’

Later evenwel is hij daarvan teruggekomen en heeft hij zelfs de voordeelen, die een geringe graad van bijziendheid met zich brengt, in het licht gesteld.

Onder de oogheelkundigen bestaat in deze geen eenstemmigheid. De meesten komen, geloof ik, tot de gevolgtrekking dat de school-bijziendheid ook wel eens hooger graden kan bereiken, en dan lastige en gevaarlijke complicaties met zich sleept, maar zij geven toe, dat deze gevallen zeldzaam zijn.

Is na deze uitspraak nu toch het goed recht der hygiënisten om op verbeteringen in de school aan te dringen verloren gegaan? Geenszins. Men heeft alleen de beteekenis der oogheelkundige schoolonderzoekingen anders op te vatten, dan diegenen hebben gedaan, die in de bijziendheid zelf het kwaad zagen. Het kwaad schuilt in de overlading der leerlingen met oog- en hersenwerk. Niet alleen zij die bijziende worden hebben te veel van hun oogen gevergd. Ook diegenen wier oog niet misvormd werd, hebben meer gewerkt dan dienstig is. Niet alleen de oogen zijn overladen door het werk maar ook de hersenen, die de indrukken van het oog hebben moeten verwerken. Men spreekt veel van overlading in de school, doch men mist daarbij een vasten grondslag. Ik zou de bijziendheid als de aanwijzer der overlading willen beschouwen, de misvorming van de oogen der leerlingen als het positief bewijs dat er te veel van hen is gevergd. Ik zou de werkzaamheid van de maatregelen, welke tegen overlading worden aanbevolen, willen toetsen aan de vraag, of zij instaat zijn geweest het procent der bijzienden te verminderen. Ik zou den eisch willen stellen dat de school hare discipelen met gave zintuigen aan de maatschappij aflevert en eerst dan vertrouwen dat de geest ongedeerd gebleven is.

Het groote voordeel der verbeteringen, welke in het gymnasium te Giessen werden aangebracht, als naar mijn voorstelling slechts voor een klein deel gelegen in de vermindering van het aantal bijzienden. Omgekeerd moet de vermindering van het aantal bijziende leerlingen als een bewijs worden beschouwd dat de maatregelen tegen overlading op doelmatige wijze hebben gewerkt.

Die maatregelen zullen voornamelijk het leerplan moeten betreffen. Wij zijn nu reeds zoover dat door de jongelui wordt gewerkt in ruime, goed verlichte schoollokalen, met gebruik van goed gedrukte schoolboeken, lexica en atlassen, aan doelmatige schoolbanken, die een goede houding verzekeren. Wij zijn dankbaar voor de op deze punten aangebrachte verbeteringen en verwachten dat ook het rechte schrift, dat de leerlingen in staat stelt beide oogen even ver van het schrijfboek te houden, een aanwinst zal blijken te zijn. Maar er valt veel meer te doen. Er wordt nu huiswerk gemaakt, waarbij de nadeelen van slecht licht en slechte houding, die men op de school ontgaat, niet vermeden worden. Dat huiswerk voegt een aantal uren aan het schoolwerk toe, zoodat maar weinig vrije tijd overblijft, en zes werkdagen lang de jeugdige hersenen worden bezig gehouden, zonder ontspanning en zonder tijd om het geleerde te rangschikken en te verwerken. Het kwaad is ongemerkt ontstaan. Het aantal leervakken is altijd door uitgebreid en elk vak is altijd door omvangrijker geworden. Beperkende maatregelen, die met de draagkracht der jongelieden rekening hielden, zijn niet genomen. Er is zelfs geen tijd overgebleven om de jongelieden te leeren spreken en schrijven. Het aantal leeraren is toegenomen en daarmede de kans op eenheid verminderd en het overzicht van de totale hoeveelheid werk, die gevorderd wordt, verloren gegaan. Er wordt met den individueelen aanleg geen rekening gehouden. Iedere leerling krijgt in alle vakken de volle laag. En zóó worden niet alleen de oogen, maar wordt ook de geest bijziende. Het ergste is dat het opgroeiende geslacht gaat meenen dat men geen beschaafde kan zijn, als men niet al die klokjes heeft hooren luiden en daarom van de zóó opgeleiden niet licht vereenvoudiging te verwachten is.

Het is billijk te erkennen dat, te oordeelen naar de voorhanden statistieken van Nederlandsche scholieren, de bijziendheid bij ons een veel geringer cijfer bereikt dan in Duitschland en zelfs te Giessen eerst na ingrijpende hervormingen ongeveer tot het procentgetal daalde, dat wij voorshands voor Nederland moeten in rekening brengen. Wanneer verdere school-onderzoekingen blijven toelaten een bebetrekkelijk gunstig oordeel over de Nederlandsche toestanden te vellen, dan mogen wij ons door de hooge cijfers der

Duitsche schoolstatistieken laten waarschuwen voor het gevaar, dat ons voorbereidend hooger onderwijs loopt.

Het streven der gezondheidsleer is te komen tot eenvoudige, scherp geformuleerde voorschriften, die op nauwkeurige wetenschappelijke gegevens zijn gegrondvest en die daarom met volle recht kunnen worden opgelegd. Zelden zal echter de wetenschappelijke grondslag degelijk genoeg zijn om een zoo krachtig optreden toe te staan. In vele gevallen zal de beoefenaar der gezondheidsleer wijs doen zich te bepalen tot de beschrijving van het kwaad, dat moet worden bestreden, met weinig commentaar mededeeling te doen van datgene, wat reeds omtrent het bestudeerde euvel bekend geworden is. Degenen, die te handelen en te besturen hebben in de spheer, waar het kwaad woekert, zullen met die beschrijving allicht hun voordeel kunnen doen en op het denkbeeld kunnen komen van eenvoudige voorschriften, die theoretici niet zouden zijn ingevallen, van maatregelen, die weinig ingrijpen in den gang van zaken en die toch, in hun uitwerking getoetst, van overwegenden invloed blijken te zijn. Zoo zal misschien een korte uiteenzetting van de leer der schoolbijziendheid op zichzelf nut kunnen stichten. De autoriteiten der schoolwereld alleen zullen kunnen uitmaken of het door den directeur en de leeraren van het Giessener gymnasium ingevoerde leerplan, waarop in het bovenstaande werd gewezen, meer algemeene navolging verdient en nog meer vereenvoudiging toelaat. Aan hen de beslissing in hoeverre het aantal schooluren, het huiswerk, het aantal leervakken en de uitgebreidheid der stof kunnen worden ingekrompen, in hoeverre het stelsel der vakleeraars kan worden verlaten. Aan hen de eer, wanneer een onder nieuwe bepalingen opgroeiend geslacht mannen oplevert, die scherp zien in de verte.

M. STRAUB.

Zola's ‘Rome’.

O Rome! my country, city of the Soul!
BYRON.
Tu regere imperio populos, Romane, memento!
VIRGILIUS.

I.

Toen de jonge Fransche abbé Pierre Froment vol geestdrift zijn boek: ‘la Rome nouvelle’ schreef, was hij vervuld van een dergelijke pieteit jegens de eeuwige stad als aan Byron, negentig jaar geleden, bovenstaanden dichtregel inspireerde. Ook hem was Rome, doch in anderen zin, de stad der ziel. Nog in den aanvang van zijn geestelijke loopbaan had hij, toen nog vol illuzien, Lourdes bezocht. Daar had hij zich ziek geërgerd aan hetgeen hem boerenbedrog toescheen, bovenal georganiseerd met het oog op geldelijke spoliatie van de armen en eenvoudigen. Het moderne wonder, geëxploiteerd door priesters, die hij met den besten wil maar niet kon houden voor even goedgeloovig als de menigte, had hem gewalgd, zijn kerkgeloof geschokt; de gansche leer van het Katholicisme, meende hij te begrijpen, berustte immers op een dergelijke mystificatie, alleen grootscher, en volledіger georganiseerd.

Toch trad hij niet in de voetstappen van Luther of andere kerkhervormers, die zich afgescheiden hadden. Want schoon hij het geloof had verloren, de liefde had hij behouden.

Naar Parijs teruggekeerd, bleef hij zijn ambtsbezigheden waarnemen teneinde zijn zielsbehoefte tot wèldoen te kunnen vervullen. Hij was namelijk een geboren filantroop. De ellende

van het volk verscheurde zijn gemoed. In de afgelegenste achterbuurten van de hoofdstad drong hij door, om waar hij kon te helpen. Vondelingen bracht hij op, dronkaards en prostituées trachtte hij - meestal vruchteloos - te bekeeren. Overal trof hem hetzelfde refrein: de man ontzenuwd door werkgebrek of werkstakingen, aan den drank; de vrouw uit armoede geprostitueerd; de kinderen verwaarloosd, samen vervuilende in walgelijke krotten. Al gevoelde hij maar al te zeer, dat zijn streven en dat van andere menschenvrienden slechts een droppel leniging kon aanbrengen in die zee van ellende, toch ging hij daarmee voort, gesteund ook door sommige bemoedigende voorbeelden. Die vond hij onder anderen in den ouden abbé Rose, met wien hij samenwerkte, stichter van een vondelingenhuis, eenvoudig geloovige; in den kardinaal Bergerot, vrijzinnig prelaat, die door Leo XIII, niettegenstaande zijn eenigszins gallikaansche richting, om zijn eminent christelijke verdiensten tot die waardigheid was verheven, zeer tegen den zin der ultramontanen; in den Vicomte de la Choue, voorvechter - in en buiten de Kamer - van een Katholiek socialisme, berustende op obligate werkvereenigingen, de denkbeelden van Saint-Simon en Louis Blanc onder Katholieke vlag verwezenlijkende. Gaandeweg was Froment het Katholicisme uitsluitend gaan beschouwen als middel tot bereiking van filantropische doeleinden, als de eenige macht, die in onzen zelfzuchtigen tijd aan die van het kapitaal - belichaming dier zelfzucht - kan worden tegenovergesteld, en daarom, al hapert er veel aan hare innerlijke gezondheid, zoo lang mogelijk moet worden in 't leven gehouden. Aan die macht, de eenige, die in de gedesorganiseerde samenleving van het moderne Frankrijk eigenlijk nog overeind stond, klampte hij zich krampachtig vast. Maar zij moest zich inwendig hervormen, terugkeeren tot de primitieve gemeente met haar eenvoud, zelfverzaking, verachting van de wereld en haar grootheid. Zag Froment niet in, dat de Katholieke kerk, met haar heerschzucht en megalomanie, juist het tegenbeeld is van die half-mythische christelijke oergemeente? Misschien wel, maar hij achtte haar niet onverbeterlijk. De dageraad van een kerkhervorming in de kerk zelve begon aan te breken. De tegenwoordige Paus - meende hij te begrijpen - was de eerste hervormer. Hij had hart voor den arme, zooals uit zijn encyclieken bleek,

waarin hij het socialisme de vaderhand had toegestoken, hij had de republiek in Frankrijk erkend en gesteund, een verzoenende politiek gevolgd tegenover de Protestantsche vorsten en kerken, de Grieksche Kerk ontzien, - kortom, zoo dacht Froment, naar echt-christelijke broederschap tusschen kerk en wereld, vorsten en volken gestreefd. Wijze diplomatie, die rekening houdt met den geest des tijds, zonder daarvan zelf vervuld te zijn, politiek Jezuitisme in één woord, had Froment daarin niet gezien. Neen, onder leiding van Leo XIII, den asceet, den menschenvriend, den verlichten opvolger van een verblind voorganger, begon de Katholieke christengemeente aanstalten te maken om tot hare primitieve zuiverheid terug te keeren.

Om al die redenen ging Froment, schoon sinds Lourdes vrijdenker geworden, voort de mis te bedienen en in zijn eenvoud, zonder ophef, uit puren drang des harten wèl te doen. Hij dacht veel na, maar verdreef kwellende gedachten, twijfelingen door arbeiden. Toch kwamen er soms oogenblikken waarin hij wanhoopte, zooals toen in een der achterbuurten, die hij bezocht, eene moeder hare kinderen en daarna zichzelve den dood gaf uit broodgebrek.

Froment vond onverwachts die zes lijken, slachtoffers van de ongerechtigheid der wereld, het jongste kind, een zuigeling nog aan de doorboorde moederborst. Dat trof hem als een dolksteek. Dat schreide ten hemel! Hoe? in die rijke wereldstad, waar zoovelen niet weten wat met hun overvloed te doen, waar zooveel in schandelijken overdaad wordt verkwist, van honger sterven? Een oogenblik voelt hij den aandrang tot verwoesting van die gansche zedelijk vooze, klein-zelfzuchtige maatschappij, welke ook de anarchisten bezielt; hij begrijpt nu die mannen van het geweld, niet gediend van eene filantropie, die hen vernedert in eigen oogen. Kan er een God zijn, die zulke gruwelen gedoogt? Bij den ouden abbé Rose stort hij opnieuw zijn onstuimige gemoedsaandoeningen uit, als deze hem luide hoort snikken en vaderlijk komt beknorren over het onmatige van zijn droefheid. Het antwoord van den grijsaard is eenvoudig. ‘Désesperer, grand Dieu! quand l'Evangile était là! Est-ce que la divine maxime: aimez-vous les uns les autres, ne suffisait pas au salut du monde?’

Deze eenvoudige naief-vertrouwende taal maakt op Pierre opnieuw den ouden bemoedigenden indruk. Van zijne moeder heeft hij een groote teerhartigheid geerfd, hoofdtrek van zijn karakter, die slechts zelden door de nuchtere scherpzinnigheid, zijn vaderlijk erfdeel, overstemd wordt. Ook nu behoudt de eerste weer de overhand.

Bij nader inzien deinst hij terug voor het anarchisme met zijn moordtooneelen, en werpt zich weder in de armen van de Moederkerk. Maar deze moet dan ook - dit gevoelt hij àl duidelijker - dien eerenaam leeren verdienen.

Rome zij in werkelijkheid de Moeder der volkeren, van *het volk* bovenal. Den overtolligen, hinderlijken ballast van hiërarchie, van wereldlijk gezag werpe het Pausdom overboord en stelle zich tevreden met de grootste geestelijke macht, die de geschiedenis ooit gekend heeft. Rome zij de focus, vanwaar het licht der liefde zijn stralen over het zoekende afgematte menschdom uitzende! De Paus zij in waarheid de Stedehouder van Christus op aarde!

Als hij deze denkbeelden in zijn boek ‘la Rome nouvelle’ uitwerkt, meent hij niet anders dan de tolk te zijn van de onuitgesproken gedachten van den Paus. Na voltooiing onderwerpt hij zijn arbeid aan het oordeel van den kardinaal Bergerot, die hem een volkomen approbatie geeft in den vorm van een hartelijk instemmend schrijven, dat Pierre aan het hoofd van zijn boek publiceert. Tot zoolang gaat alles goed. Maar niet lang na de verschijning van zijn werk, dat opgang begint te maken, klinkt Pierre als een donderslag uit onbewolkte lucht het bericht, dat zijn boek aan de congregatie van den Index is gedenonceerd.

Nu spoedig naar Rome om zich te verantwoorden! Er moet een misverstand in 't spel zijn; de denkbeelden van den Paus zelven, zoo onmiskenbaar immers uit al zijne regeeringsdaden blijkende, al werden ze ook niet op die wijze door hem uitgesproken, zouden op den Index van verboden boeken worden geplaatst! Hij zal zich rechtstreeks tot den Paus wenden, zich op diens vaderhart beroepen; er moet een misverstand in het spel zijn, dat gemakkelijk door een mondeling onderhoud kan worden opgehelderd.

Pierre brengt zich hierbij niet te binnen, dat hij in den aanvang van zijn werk de wonderen van Lourdes bestreden,

dat hij het denkbeeld van den Kerkelijken Staat verworpen, dat hij tweemaal zelfs de uitdrukking ‘religion nouvelle’ gebezigd heeft en dat elk van die uitlatingen op zichzelve reeds ketterij was, voldoende om zijn boek te veroordeelen.

Vol vertrouwen op zijn goed recht aanvaardt hij de reis, neemt slechts een klein valiesje mee; in een paar weken uiterlijk, stelt hij zich voor, zal hij de zaak in het reine brengen. Door bemiddeling van zijn vriend den Vicomte de la Choue, zal hij voor dien korten tijd gastvrijheid genieten ten huize van den kardinaal Boccanera, kamerling van Zijne Heiligheid, een der hoogste dignitarissen van de kerk.

Dat Rome hem zou teleurstellen en ontgoochelen als Lourdes gedaan had, zou ieder, die zijn karakter kende, hem hebben kunnen voorspellen. Want hij behoorde tot die onverbeterlijke dwepers, wier geestdrift, hoezeer ook ‘souffleté par la réalité des choses’, met inwendige noodzakelijkheid steeds weer opleeft, die niet kunnen nalaten de buitenwereld met den gloed hunner idealen te kleuren, zoolang die hun door onmiddellijke aanraking niet het vermogen daartoe benomen heeft. Maar het ontgoochelingsproces, dat Zola zijn held laat ondergaan, is niet het alledaagsche en ontwikkelt zich eerst geleidelijk, niet dadelijk na aankomst te Rome.

Integendeel, als hij uit den trein gestapt, zich in den loop van den morgen naar het terras bij San Pietro in Montorio heeft laten brengen, vanwaar men het beroemde uitzicht heeft over de Eeuwige Stad, verschijnt deze hem als een openbaring:

Et Pierre déjà, regardait de toute sa vue, de toute son âme, debout contre le parapet, dans son étroite soutane noire, les mains nues et serrées nerveusement, brûlantes de sa fièvre.

‘Rome, Rome, la Ville des Césars, la Ville des Papes, la Ville éternelle, qui deux fois a conquis le monde, la Ville prédestinée du rève ardent qu'il faisait depuis des mois, elle était là, enfin il la voyait! Des orages, les jours précedents, avaient abattu les grandes chaleurs d'août. Cette admirable matinée de septembre fraîchissait dans le bleu léger du ciel, sans tache, infini. Et c'était une Rome noyée de douceur, une Rome du songe, qui semblait s'évaporer au clair du soleil matinal. Une fine brume bleuâtre flottait sur les toits des bas quartiers, mais à peine sensible, d'une délicatesse de

gaze, tandis que la campagne immense, les monts lointains se perdaient dans du rose pale. Il ne distingua rien d'abord, il ne se voulait arrêter à aucun détail, il se donnait à Rome entière, au colosse vivant, couché là devant lui, sur ce sol fait de la poussière des générations. Chaque siècle en avait renouvelé la gloire comme sous la séve d'une immortelle jeunesse. Et ce qui le saisissait, ce qui faisait battre son coeur plus fort, c'était qu'il trouvait Rome telle qu'il la désirait, matinale et rajeunie d'une gaieté envolée, immatérielle presque, toute souriante de l'espoir d'une vie nouvelle à cette aube si pure d'un beau jour.'

Van dat heerlijk vergezicht kan Pierre maar niet scheiden. De andere reizigers, dikke Duitschers, hoekige Engelschen, die op het terras de reglementaire vijf minuten doorbrengen omdat de reisboeken dat aanbevelen, hij let er niet op. Eerst na een half uur mijmerens - waarin zijne gansche levensgeschiedenis zijn geest voorbijtrekt - komt hij zijn intusschen ingedommelden koetsier wekken om hem naaar het paleis Boccanera te brengen.

Het blijkt een groot somber gebouw, in een half uitgestorven straat, waar sedert eeuwen de polsslag des stadslevens heeft opgehouden te kloppen. Als Pierre er binnentreedt komt het hem aanvankelijk geheel verlaten voor: hij moet in het inwendige der woning binnendringen om na lang zoeken iemand te vinden die hem te woord staat. Het is eene landgenoote, Victorine Bosquet, wier goedhartig gebabbel niet in staat is den killen indruk van het geheel - dat schijnbaar uitgestorven paleis, dat met gras begroeid binnenplein, die doodsche stilte, die afwezigheid van alle leven, bij hem te verdrijven. Hij wordt naar een eenzaam vertrek gebracht op de derde verdieping, krijgt van de familie Boccanera voorshands niemand te zien, begint de reactie te ondervinden van de opwinding der laatste dagen. Een zekere vage moedeloosheid, een ontastbaar voorgevoel van ontgoocheling komt over hem. Vooralsnog valt er in de brandende hitte niets beter te doen dan een siesta te houden, zegt hem Victorine, oude bediende van de familie. 's Avonds zal Donna Serafina, de zuster van den kardinaal, hem wel in haar salon ontvangen, want dan is er receptie.

Half onwillig volgt Pierre dezen goeden raad, zinkt uitge-

put neer en ontwaakt eerst laat in den namiddag uit een zwaren slaap.

's Avonds maakt hij in den salon van Donna Serafina zijn opwachting bij de gastvrouw. De ontvangst is niet aanmoedigend: zij begroet hem met kille statigheid: die jonge Fransche abbé, zonder rang, zonder andere aanbeveling dan die van den ver aan de familie geparenteerden, fantastischen, door den kardinaal niet hoog gewaardeerden Vicomte de la Choue, is kennelijk beneden de aandacht van eene Boccanera.

Inderdaad is Pierre in het paleis weinig op zijn plaats. De familie is een der oudste, hoogmoedigste, rechtzinnigste en armste van den Romeinschen adel. Twee pausen heeft zij aan Rome geleverd, gezwegen van een legio groot-dignitarissen, alle bezield met denzelfden hartstochtelijken, conservatieven aristocratischen geest. De kardinaal, te wiens huize Pierre logeert, is een zuiver, doch edel type van zijn geslacht. Na een onrustige jeugd is hij in de Kerk getreden en heeft, zooals voor een Boccanera vanzelf sprak, successievelijk alle rangen der hiërarchie doorloopen totdat hij nu de op één na hoogste heeft bereikt. Hij is een prelaat, wiens devies luidt: ‘Sit ut est, aut non sit’, het hoofd van de onverzoenlijke ultramontaansche partij en als zoodanig van de oppositie tegen de gevende en nemende, werelds-politieke staatkunde van Leo XIII.

Hij staat tot den Paus ongeveer in dezelfde verhouding als waarin deze, toen hij nog kardinaal-kamerling Joachim Pecci was, tot Pius IX stond, zwijgende oppositie voerende tegen het ultramontanisme van den Paus. Zal ook Boccanera zijn oppositie bekronen door, na in zijn hoedanigheid van kamerling den dood van den Paus te hebben geconstateerd, diens vacanten zetel te beklimmen? Ziedaar een der vragen, die, bij den hoogen ouderdom van den Paus en diens zwakke gezondheid, de kerkelijke groote wereld, den ‘monde noir’ te Rome bezighouden, als Froment, van al die wereldsche intriges onkundig, in het hartje van die wereld terechtkomt. De eenige ernstige mededinger naar den pauselijken zetel is de kardinaal Sanguinetti, tegenbeeld van Boccanera: intrigant, wereldsch, gedurig van front veranderend, nu gebrouilleerd, straks weer intiem met den Heiligen Stoel.

De figuur von kardinaal Boccanera, een statig ongebogen

karaktervol grijsaard van zeventig jaren, is misschien de schoonst geteekende in Zola's werk.

Sedert lang is zijn familie steeds armer geworden, en nu dreigt ze daarenboven uit te sterven. Zijne zuster is ongehuwd: zijne nicht Benedetta, eenige vertegenwoordigster van een der zijtakken, is gehuwd met graaf Prada, speculant, nieuw-Italiaan, zoon van een der beroemdste helden van den bevrijdingsoorlog, Orlando Prada.

Door bemiddeling van een Jezuietisch biechtvader is dit huwelijk - in 't oog der wereld een huwelijk tusschen den Paus en den Koning, de Kerk en den Staat - tegen den zin van den kardinaal tot stand gekomen.

Maar het stond geschreven, dat het een symbolisch huwelijk blijven en evenmin als de verzoening van Paus en Koning tot vruchtdragende verwezenlijking zou geraken. Na den eersten huwelijksnacht is Benedetta, wier hart was verpand aan haar natenoemen neef prins Dario, en die haar maagdelijkheid tegen den ruwen aanval, daarop door haar echtgenoot gedaan, met goed gevolg had verdedigd, het echtelijk huis ontvlucht en heeft weder bescherming en toevlucht gezocht bij haar oom den kardinaal wiens oogappel zij is. Sedert is er een proces tot echtscheiding aanhangig, dat de schuld van het gebeurde op den man tracht te werpen en waarvan de uitslag ten hoogste onzeker is. De kans blijft gering dat Benedetta de echtscheiding verkrijgen en met haar geliefden Dario huwen zal, en, gebeurt dat niet, dan sterven de Boccanera's onherroepelijk uit. Dario toch wil niemand dan Benedetta huwen, zij niemand dan hem. Ze zijn samen opgevoed en sedert onafscheidelijk. Dario moge hier en daar verstrooiing zoeken, tot vrouw verlangt hij Benedetta alleen.

De familie heeft het steeds versmaad om, zooals vele andere van den verarmden ouden Romeinschen adel, haar fortuin te herstellen met plebejisch geld, door mésalliances met Italiaansche of Amerikaansche burger-millionairs. Thans is ze geheel verarmd door de kosten van het proces, die hoog loopen. De huishouding van den kardinaal is daarom zoo zuinig mogelijk ingericht en van den stoet van dienaren, die zijne voorvaderen omgaven, heeft hij slechts een paar oude getrouwen over; zijn paleis dreigt in puin te vallen; de dagelijksche uitgaven beperken zich tot het strikt noodige; zijn neef prins

Dario woont bij hem in, ter bezuiniging alweer, de landerijen, die de familie in den omtrek van Rome bezit, komen langzamerhand alle onder den hamer - kortom, de finantieele ondergang is nabij.

Toch blijft de kardinaal het hoofd fier opheffen en wijkt geen duimbreed voor den geest der eeuw, die zich zoo nadrukkelijk tegen hem verklaart. Het salon van Donna Serafina wordt door weinigen bezocht, maar die weinigen zijn de fine fleur van den ‘monde noir’. Froment ontmoet op dien eersten avond niemand minder dan kardinaal Sarno, hoofd van de Propaganda, dan monsignor Nani, assessor van het Heilig Officium (der Inquisitie). De salon is een focus van ultramontisme. Wat Pierre troost is de ontmoeting met Benedetta. De nicht van den kardinaal heeft zijn boek gelezen, zich voor zijn denkbeelden - voor zoover zij ze begreep, want haar opvoeding is wat eenzijdig geweest - geïnteresseerd; 't is door haar bemiddeling, dat hij ten paleize is uitgenoodigd, en er ook door den kardinaal wordt geduld. Zij is onberispelijk schoon: groote zwarte onpeilbare oogen, trekken van een kinderlijke Madonna; een eenvoudige ziel met maar één hartstocht. Froment kan zijn oogen bijna niet gelooven. Is dat de heldin van het schandaalproces waar heel Rome vol van is? De onverzettelijkheid van het karakter is bij Benedetta door maagdelijke zachtheid en kinderlijken eenvoud omsluierd. Eerst later, als hij haar ziet sterven in Dario's armen, leert hij de diepte van hartstocht kennen, die achter dat bekoorlijk omhulsel verborgen ligt. Thans wordt hij door de feeërieke verschijning en door hare belangstelling in zijn werk geheel verteederd. Hij vergeet in welke omgeving hij verkeert, zet, op haar vragen, nog eens zijne lievelingsdenkbeelden uiteen, begint zich op te winden, in het idee dat hij tot eene sympathieke hoorderes spreekt, die misschien bereid is om zijne leerlinge te worden, in elk geval hem tracht te begrijpen. Maar als hij zich een poos heeft overgegeven aan die begoocheling en het hart op de lippen gedragen, brengen de verwonderde blikken der onverschillige omgeving hem weer tet de werkelijkheid terug.

II.

Op deze wijze doorleeft Froment zijn eersten dag in Rome;

zijn ervaring op dien dag is reeds eene voorafschaduwing van hetgeen hem in de drie maanden van zijn verblijf steeds duidelijker zal worden - dat hij met zijne denkbeelden niet past voor Rome, Rome niet voor hem.

Stap voor stap met hem mede te gaan op zijn omzwervingen is het doel van dit opstel niet; daartoe leze men het boek zelf, dat die moeite - moeite is het in zekeren zin - volkomen loont; want in het bestek van één roman heeft tot nog toe Zola nog zelden zooveel schoons, zooveel dichterlijks bijeengevat. Nieuw bewijs voor de stelling dat hoe ouder het onderwerp en hoe algemeener bekend de gegevens waarmede een kunstenaar werkt, te grooter bewondering het verdient wanneer hij van die veelgebruikte materialen een nieuw en schoon gebouw weet op te trekken.

Ter volledigheid worde dus slechts de korte inhoud aangestipt van Pierre's verdere wederwaardigheden in Rome: hoe hij reeds dadelijk bij het gehoor, dat de kardinaal Boccanera hem den volgenden morgen verleent, in dezen een verklaard tegenstander, ja verachter van zijne denkbeelden vindt, die hem aanraadt terstond op zijn dwaalweg terug te keeren door zijn boek, nog vóór de onafwendbare plaatsing op den Index, in te trekken, doch hem verzekert zich onzijdig te zullen houden in de procedure, ter wille van Benedetta; hoe Pierre vervolgens onder den invloed geraakt van monsignor Nani, den fijnen menschenkenner en diplomaat, die Pierre's karakter doorgrondt en zijne onverzoenlijke vijandschap verbergt achter een masker van vaderlijke welwillendheid, en Pierre van zijn geestdrift voor het Pausdom terugbrengt, door hem achtereenvolgens de wereldsche berekening en kerkelijke heerschzucht van die instelling, geheel ontgroeid aan haar christelijken oorsprong en in lijnrechten strijd met Pierre's ideaal, bij tal van plechtigheden te doen gevoelen; hoe onder die leiding, welker oogmerk Pierre eerst niet doorziet, hem de schellen langzamerhand van de oogen vallen en Rome zich aan hem ontsluiert als de zetel van onuitroeibare heerschzucht en ‘besoin de faire grand’; hoe hij, schoon afgemat door deze meesterlijke taktiek, toch nog wil vasthouden aan zijne denkbeelden, zelfs als hij verneemt dat de Congegratie van den Index zijn boek heeft veroordeeld, en hoezeer hij overal het hoofd heeft gestooten; nog steeds wanende dat zijn werk de

onuitgesproken gedachte van den Paus bevat, - totdat hij, eindelijk, door bemiddeling alweer van monsignor Nani, ter elfder ure bij den Heiligen Vader in audiëntie toegelaten, door dezen in hoogsteigen persoon van dien waan wordt genezen, waarop hij, thans begrijpende, dat ook deze zijn tegenstander is en zijn moet, en dat zijn boek geen voeling heeft gehouden met de werkelijkheid - het intrekt met de sacramenteele formule: Saint-Père, je me soumets et je réprouve mon livre.

III.

Gewaagd is de gissing niet, dat veel wat Zola ons als de indrukken en teleurstellingen van zijn hoofdpersoon beschrijft, bij hemzelven is omgegaan tijdens het bezoek aan Rome, dat aan het schrijven van zijn boek voorafging. Ook Zola - gevoelen wij - is door Rome teleurgesteld, voor zoover hij, geboren Katholiek, niet had kunnen nalaten bij voorbaat zich in haar de Alma Mater, de voedster van het hooger leven der natien, voor te stellen. Hij heeft er Christendom gezocht en - Heidendom gevonden. Mocht men uit kleine oorzaken groote gevolgen afleiden, dan zou de weigering van den Paus om hem, Zola, in audiëntie te ontvangen, dat alles misschien ophelderen. Maar, zonder zoover te gaan, kan men aan die weigering, symbolisch opgevat, toch eene beteekenis hechten, die verder gaat dan de krenking der ijdelheid van een groot schrijver.

Hoe men ook over Zola's werken denke, elk onbevangen lezer zal moeten erkennen, dat er een machtige filanthropische ader doorloopt, die ook nu weder, in de denkbeelden van Pierre Froment, met kracht op den voorgrond dringt.

Ook Zola voelt mededoogen met de lijdende menschheid; de schrijver van l'Assommoir, van Germinal, is niet onverschillig voor het treurig lot der vele ellendigen, dat hij zoo aangrijpend schildert. 't Is waar, dat hij geen panacée tegen dat lijden aan de hand doet, dat hij slechts voelbaar maken kan wat zoovele weldenkenden gevoelen: recht kome voor den vierden stand.

Wordt nu dit streven - want men zou blind moeten zijn om het voorbij te zien, - dit streven naar Recht, op het

Vatikaan miskend, omdat de schrijver geen godsdienstig credo opstelt of beaamt? Men moet het aannemen, want dat zijn werken wegens onzedelijkheid op den Index zouden staan, kan slechts hij gelooven die ze niet gelezen heeft. Hoe 't zij, het ongeloovig naturalisme en socialisme van Zola maakt hem te Rome ‘hofunfähig’. ‘Non possumus’ zegt de Paus, en moet dit wel zeggen op straffe van den bodem van het Pausdom eigenhandig te ondergraven.

Goede werken zonder geloof zijn ijdel. Daarenboven - had niet Zola in ‘Lourdes’ de kerkleer rechtstreeks aangevallen?

Ook Pierre Froment had in zijn boek de Lourdes'sche wonderen tentoongesteld, en dat was de hoofdreden waarom het door drie Fransche bisschoppen aan den Index was gedenonceerd.

In Rome verbaast men zich algemeen over de naieveteit waarmede Pierre zijn boek nog tracht te redden. Nu de procedure bij de congregatie van den Index eenmaal aanhangig is, spreekt het immers vanzelf, dat er veroordeeling moet volgen.

‘Maar waarom dan juist *mijn* boek vervolgd, dat dan toch in ieder geval met de beste intentie geschreven is, en niet de vele duizende andere, die de zedelijkheid ondermijnen of het geloof rechtstreeks aantasten?’ 't Antwoord op deze vraag wordt Pierre gegeven, als hij de plechtigheid bijwoont van de ontvangst door den Paus van den Pieterspenning, hem aangeboden door eenige duizenden pelgrims in een der bovenzalen van St. Pieter. 't Is alweer Monsignor Nani, die hem een toegangskaartje verschaft tot die, zooals hij Pierre verzekert, zoo stichtelijke plechtigheid. De Paus, gezeten op zijn troon, ontvangt de vrome afgevaardigden van alle natiën, die hunne geldelijke bijdragen aan zijne voeten komen neerleggen in den meest letterlijken zin. Er stroomen millioenen, er heerscht een algemeene offerzucht, die na de hartelijke allocutie van den Paus tot ware opgewondenheid klimt. Vrouwen ontdoen zich van hare gevulde portemonaies, van hare kostbaarheden; na de zegening stijgt de opwinding schier tot waanzin; na het vertrek van den Paus wordt de stoel, dien hij heeft ingenomen, gekust; godsdienstige extaze vervult de meesten. Wat Pierre betreft, dit schouwspel heeft, zooals Nani voorzien had, op hem juist de tegengestelde uitwerking.

Bij hem begint de vraag te rijzen: Zou ook hier het geld de nervus rerum zijn? Lourdes alleen, verneemt hij, draagt

jaarlijks twee ton bij tot den Pieterspenning. Daarom zijn de vaders van Lourdes, op wier instigatie hij vervolgd wordt, te Rome almachtig. De Paus hecht veel aan een goed gevulde schatkist, niet uit gierigheid - zooals de booze wereld vertelt - maar omdat hij er anders niet komt. De jaarlijksche begrooting van uitgaven bedraagt ongeveer 7 millioen, de vaste inkomsten maar twee; rest dus vijf millioen, uit den Pieterspenning te vinden. Hoe zou men dan afstand kunnen doen van de wonderen van Lourdes? De Paus zelf helpt Pierre daaromtrent uit den droom, als hij hem op de audiëntie stellig verzekert: ‘De Wetenschap, mijn zoon, behoort de dienares te zijn van het geloof: de wonderen van Lourdes zijn wetenschappelijk bewezen.’ De stellige toon dezer verzekering brengt den genadeslag toe aan Pierre's illusiën van inwendige kerkhervorming. Heerschappij over de zielen der menschen zoekt deze opvolger van Gregorius en Sixtus, heerschappij bovenal, dat is zijn eindindruk. De geest van den Imperator Augustus (was ook deze niet Pontifex Maximus?) waart nog rond in het Vatikaan. Met dezelfde verachting, waarmede de Romeinsche Keizers en Senatoren neerzagen op de eerste christenpredikers, zien nog thans de Romeinsche prelaten neer op eenvoudige recht- en waarheidzoekers als hij, Froment.

Door hare geschiedenis is Rome gedoemd om eerst en bovenal grootheid, daarna, als 't mogelijk is, het goede na te jagen. De bestgezinde Paus kan het gewicht der eeuwen niet afschudden, zich niet losmaken van de traditie. Van het historisch geworden dogma, van de hiërarchie, van de pretentie op onfeilbaarheid en algemeen gezag kan hij geen tittel of jota prijsgeven, op gevaar van zelfmoord te plegen. Pierre's boek is een vergissing geweest, de edelmoedige dwaling van een dweper, onbekend met de drijfveeren der werkelijkheid.

IV.

Maar het Vatikaan is geheel Rome niet. Wel had Pierre bij het schrijven van zijn werk slechts aan de kerkelijke wereldstad gedacht, maar na zijn driemaandelijksch verblijf zou hij leeren beseffen, dat Rome ook de hoofdstad is van

het koninkrijk Italië. Reeds den morgen van zijn aankomst passeert hij het Quirinaal (het koninklijk paleis) dat zware kazerneachtige gebouw keurt hij dan nauwelijks een blik waardig. Dat Rome verdeeld is in twee vijandige, op voet van gewapenden vrede naast elkaar levende legerkampen, hij weet het wel, maar bekommert er zich niet om, vervuld van de illuzie dat de casus belli, de Kerkelijke Staat, eigenlijk dood en begraven is en niemand dien in ernst terugwenscht. Koning Umberto moge het hoogste politiek gezag uitoefenen, niet daarom, meent hij, is het den Paus te doen en hij maakt zich, als velen, diets dat deze slechts pro forma protesteert door zich in het Vatikaan op te sluiten.

In zijn verwaarloozing van het jonge koninkrijk vergist hij zich echter, de ontmoeting met den ouden Orlando Prada leert hem dat velen daarop de toekomst bouwen. Orlando is de personificatie van wat Zola den ‘monde blane’ noemt, tegenover den kardinaal Boccaniro, die den ‘monde noir’ vertegenwoordigt.

Orlando, een kranige grijsaard, insgelijks van zeventig jaren, wien de nog volle lokken om het zielvol voorhoofd zwieren als de manen om een leeuwenkop, door een beroerte aan de beenen verlamd maar nog vol inwendig vuur, overziet van uit het naakte bovenkamertje, dat hij in het weelderig paleis van zijn zoon bewoont, zijn geliefd Rome met blikken vol weemoed, doch tevens vol hoop. Wat is er geworden van de edelmoedige idealen van zijn jeugd? Toen Italië nog slavin was van Oostenrijk, behoorde hij tot de volgelingen van Mazzini, die haar bevrijding droomden in den vorm van een republiek, die de gronddenkbeelden der eerste Fransche revolutie, vrijheid, gelijkheid en broederschap, in 1848 zou verwezenlijken. Na aan tal van samenzweringen, avontuurlijke expedities, volksbewegingen, die alle aanvankelijk mislukten, te hebben deelgenomen, na in Amerika de ballingschap te hebben doorstaan, die den vurigen patriot de zwaarste beproeving was, had zijn vaderland eindelijk, ook met zijn hulp, doch langs anderen weg dan zijn jeugd gehoopt had, de vrijheid verkregen onder de auspiciën van eene monarchie.

Zoo lang er voor de vrijheid en eenheid van Italië nog te strijden viel, had hij zich bij Garibaldi, en ook bij Victor Immanuel aangesloten, maar zich teruggetrokken toen de

overwinning behaald en het jonge Italië geconsolideerd was, aan anderen - helaas! ook zijn zoon behoorde daartoe - overlatende om den buit te verdeelen. Vooral sedert den dood van Victor Immanuel was de politiek van zijn vaderland een zijns inziens verkeerden weg opgegaan. In stede van het door de geschiedenis, de stam- en de taalverwantschap aangewezen bondgenootschap met Frankrijk had men dat met Duitschland en Oostenrijk gezocht en verkregen - om toch vooral groote mogendheid, niet vazalstaat te schijnen. Die alliantie had het budget van oorlog zoodanig opgedreven, dat een staatsbankroet voor de deur stond. Tegelijkertijd had men, uit vergefelijken nationalen trots, Rome met één slag willen omscheppen in een moderne wereldstad van de eerste grootte, die minstens een millioen zielen moest tellen, zooals zij die in de groote dagen van het keizerrijk had geteld. - Neen, die grootheid moest thans nog worden overtroffen, en met koortsachtigen ijver toog men aan het bouwen, omringde de oude enceinte der stad met een krans van nieuwe reuzengebouwen, berekend op de huisvesting van het half millioen menschen, dat zich, naar men vast vertrouwde, ongetwijfeld in de metropolis zou komen nederzetten, evenals dat in Berlijn gebeurd was sinds de hegemonie van Pruisen in Duitschland.

Het oude denkbeeld om van Rome ook een havenstad te maken herleefde opnieuw. Bij voorbaat werden reusachtige kaden aangelegd voor de schepen, die er nog niet kwamen, maar op den duur, dacht men, moesten komen. Alle regeeringsbureaux, vooral het departement van financiën, werden in gebouwen van kolossale evenredigheden gehuisvest. De speculatie maakte zich natuurlijk van al die uitgebreide ondernemingen meester; de grondbezitters in Rome verkochten hunne terreinen voor fabelachtige prijzen, om ze soms nog duurder weer terug te koopen, aangetast door de speelkoorts; fortuinen werden in weinige dagen gemaakt en verloren; het eind van de zaak was een groote Krach. Het half millioen nieuwe ingezetenen, waarop men zoo vast gerekend had, bleef uit, het ongezonde klimaat, de slechte ligging uit handelsoogpunt, de afwezigheid van soliede bronnen van welvaart, de concurrentie van Napels, Milaan, Florence uit commerciëel en industriëel oogpunt, dat alles belette Rome de vlucht te nemen die men haar had

toegedacht. De nieuwe reuzenstad, die de oude bijkans begon te omringen, bleef grootendeels onbewoond, de daar opgerichte paleizen onverkoopbaar, zelfs onverhuurbaar; het bouwen werd uit geldgebrek gestaakt sinds het vreemde - vooral Fransche - kapitaal zich terugtrok; kortom het nieuwe Rome der megalomanie en der speculatie bleek een misgeboorte waarmede een milliard was te loor gegaan.

Onder de speculanten, de spelers, die als een sprinkhaanzwerm op Rome waren neergestreken om alles kaal te eten, nam Orlando's zoon, de jonge graaf Prada, een in 't oog loopende plaats in. De energie, de overtollige levenskracht die zich bij den vader als patriotisme, als onvermoeid streven naar het vrijheidsideaal had geuit, was in den zoon gedegenereerd tot onverzadelijke speelzucht en genotzucht. Na in de nieuwe bouwspeculatien rijk te zijn geworden, wist hij zich op 't juiste oogenblik daaruit terug te trekken, en bewoonde sedert een prachtig paleis, waar zijn vader, die zonder 't zich geheel te durven bekennen, gevoelde, dat die rijkdom maar half-eerlijk verworven was, zich in een schraal gemeubeld bovenkamertje terugtrok. Daar vindt Pierre den grooten Patriot. Geheel Rome ziet hij uit het venster voor zich uitgestrekt: ook de nieuwe wijken, een doodenstad, die nog nooit geleefd heeft, schemeren als een dreigend grijze massa op den achtergrond. Maar Orlando laat zich niet ontmoedigen door dien luguberen horizont. Rome - niet het christelijke of pauselijke van Pierre's illuziën, maar de hoofdstad van zijn geliefd vaderland - heeft in zijn oog nog een groote toekomst. Heeft zich de tegenwoordige generatie overijld, de toekomstige generatiën zullen de gapingen bijwerken. De Romeinsche adel ligt op sterven, een gezeten en degelijke burgerij moet zich nog vormen, het volk staat op lagen ontwikkelingstrap - alles waar, maar het onderwijs, de verlichting, die de vrijheid van denken aanbrengt, zal de Italiaansche natie op de hoogte van haar tijd brengen, nadat Rome ook intellectueel de hoofdstad des rijks geworden is. En met vertrouwen ziet hij voor de eeuwige stad een nieuwe periode van bloei tegemoet, op verlichting en ontwikkeling gebaseerd.

Zoo staan daar - tot beschaming eener kleinzielige en genotzuchtige jeugd - die beide zeventigjarige idealisten, kar-

dinaal Boccanera en Orlando Prada als de banierdragers van het Rome der Kerk en het Rome van den Staat uitdagend tegenover elkander, beiden den stroom van den tijdgeest trotseerend, zich vasthoudend aan het geloof van hun jeugd. Ligt het aan 't tragische van eene verloren zaak, dat de eerste van deze twee heldenfiguren den lezer meer imposant voorkomt?

Aan al de illuziën, al de aardsche verwachtingen van kardinaal Boccanera wordt op één noodlottigen dag de bodem ingeslagen, juist als ze op het punt staan te worden verwezenlijkt. Na de eindelijk uitgesproken echtscheiding tusschen Prada en Benedetta zal deze haar zielewensch vervuld zien en is zij reeds met prins Dario verloofd. Maar het noodlot komt tusschen beide. Dario eet van de vergiftigde vijgen, door Santobono - half op suggestie van kardinaal Sanguinetti - voor den kardinaal Boccanera bestemd. De bladzijden, waarin de schier onmiddellijke dood van Dario en van Benedetta, die in zijn armen sterft, het zielelijden van den grijsaard die met hen zijn geslacht en tevens zijn eenige aardsche liefde ziet ten gronde gaan, zijn smeeken in de afzondering van zijn bidvertrek om een wonder; een wonder, dat het goddelijk mededoogen voor hem, den steunpilaar van het geloof, wellicht zal bewerken - zijn berusting als dat wonder, bijna met vertrouwen verwacht, niettemin uitblijft, zijn zelfverloochening als hij ter wille van de eer der Kerk Santobono's misdaad, waarin hij de instigatie van Sanguinetti gevoelt, weigert te noemen zelfs aan den dokter, en dezen te verstaan geeft, dat hij dat geheim voor altijd wil verzwegen hebben, de zelf beheersching waarmee hij de onoprechte condoleantie van Sanguinetti weet te ontvangen zonder uit te barsten, - de bladzijden waarin deze tragedie, episodisch ingevlochten in den roman, wordt geschilderd, behooren tot het schoonste wat Zola ooit heeft geschreven.

V.

Tusschen de Ultramontanen en de Vrijmetselaars staan, in Zola's roman, de Jezuieten.

In zijn Monsignor Nani herleeft, schoon in minder afstootende gedaante de Rodin van Eugène Sue. Dom Vigilio, secretaris van den kardinaal Boccanera, wordt aangetast door een

soort van vervolgingswaanzin wanneer hij aan de Societas Jesu denkt. Volgens hem is die Vereeniging nog altijd even machtig, even gevaarlijk als ze wordt beschreven in den Juif errant. In de onberadenheid zijner jeugd had hij - destijds hoopvol geleerde, van den minderen adel, op wien groote verwachtingen werden gebouwd - zich ongunstig over de Societas uitgelaten. Sedert - vertelt hij aan Froment - is hem alles tegengeloopen, betrekkingen waarop hij aanspraak had, zijn hem geweigerd, zijn carrière is gebroken. Zelfs de sluipkoortsen die zijn uitgemergeld lichaam verwoesten, heeft hij volgens zijn overtuiging indirect aan de Jezuieten te wijten. Zelfs nu hij bij kardinaal Boccanera, die hem apprecieert en beschermt, een nederige wijkplaats heeft gevonden, gevoelt hij zich nog niet veilig voor hunne machinatien. Zijn collega Paparelli, geheimschrijver van den kardinaal, is zijn nachtmerrie, bespiedt, vervolgt, benauwt hem. Als hij Pierre onder vier oogen, na de deuren goed gesloten en overal geluisterd te hebben, rillende van koorts, van angst en van woede, deze in zijn oog zoo vreeselijke geheimen openbaart, houdt Pierre hem aanvankelijk voor monomaan. Hoe? Paparelli zou expresselijk bij kardinaal Boccanera geplaatst zijn om dezen ongemerkt te bespieden, te beheerschen, hem tot uitersten te drijven, die zijne latere candidatuur voor den Heiligen Stoel in den weg moeten staan? Alle Romeinsche prelaten van eenigen invloed zouden Jezuieten zijn, de Paus zelf van hun geest zijn vervuld? Pierre kan het niet gelooven. Doch later, als hij Dario ziet wegkrimpen onder het gif, zooals hij weet afkomstig uit den koker van Sanguinetti, terwijl hij nog kort te voren om al die vergiftigingsverhalen had gelachen als om bakersprookjes; als hij nog later de taktiek begint te begrijpen, die Nani gevolgd heeft om hemzelven door hemzelven te bestrijden, begint hij zich af te vragen of er ook iets waars kan gelegen hebben op den bodem van Vigilio's koortsfantaziën. De geest van het Jezuitisme, begint hij te oordeelen, is in Rome nog evenmin gestorven als die van het Keizerrijk. De verschillende prelaten en dignitarissen die Dom Virgilio hem als Jezuieten beschrijft, mogen al dan niet formeel tot de Societas behooren, hun taktiek is dezelfde, welke de Jezuieten steeds door hunne vijanden is aangewreven. Monsignor Nani spreekt het in zijn afscheidsonderhoud met Pierre zelfs onverholen uit: bestreden

heeft hij zijn denkbeelden - en ze uitgeroeid, naar hij meent - niet van aangezicht tot aangezicht, maar van terzijde, door zijn inwendigen gloed te doen verkillen door eene koude werkelijkheid. Van den aanvang af heeft hij het - uit diplomatisch oogpunt - afgekeurd, dat men Pierre's boek op den Index zou plaatsen; 't was immers een reclame te meer, terwijl het toch al te veel de aandacht trok. ‘Pas lutter de face avec l'enthousiasme’, maar die geestdrift zelve trachten uit te dooven door afmatting en ontgoocheling, ziedaar Nani's procédé, en zijn bezwaren tegen de vervolging van Pierre's boek zijn zakelijk dezelfde, die Rodin inbrengt tegen de gewelddadige, schier openlijke taktiek van zijn voorganger d'Aigrigny. Niet het doel is verkeerd, maar de middelen zijn onhandig. Nani heeft, naar hij meent, Pierre met meer doorzicht aangepakt en - overwonnen.

Zoodanig is het standpunt van een der machtigste dignitarissen der Kerk, die gegronde hoop heeft eenmaal den Heiligen Stoel te zullen beklimmen. Met zijn geloof - ook met de Kerk - vooral met *zijn* carrière in de Kerk - meent hij het eerlijk - maar overigens?

Kardinaal Boccanera is der geheele Jezuietenpartij een doorn in 't oog; zij vreest niets meer dan dat hij Paus worden zal. Maar door den dood van Dario en Benedetta, met de nagenoeg publieke tentoonstelling van die beide jonge ineengestrengelde lichamen, is zijn candidatuur voor goed onmogelijk geworden. Ook die aardsche verwachting beneemt hij zich met dezelfde grootheid van ziel waarmee hij van alle persoonlijke wraak, ter eere van de Kerk, had afgezien. Maar geheel zwijgen kan hij toch niet; het wordt hem te machtig, en na Sanguinetti's condoleantiebezoek moet hij aan zijn zoolang opgekropte verontwaardiging lucht geven. Ook zijn boezemvriend is, jaren geleden, in zijn armen gestorven, getroffen door een vergiftigden pijl uit denzelfden koker. 't Is alles op hem gemunt, dat voelt hij, niet om zijn persoon, maar om zijn beginsel. Als wij dan vallen moeten - zoo barst hij los - laat ons dan tenminste vallen met eere, het vaandel des geloofs hoog opgeheven. De almacht van God volgt vaak onnaspeurlijke wegen: moet het Katholicisme - volgens Zijn raadsbesluit - tijdelijk uit de geschiedenis verdwijnen, menschenkrachten zullen dat niet beletten. Maar het geloof is

onsterfelijk en zal te zijner tijd wederkeeren en overwinnen. ‘Maar wat heeft die man - hiermee bedoelt hij den Paus - gedaan, instede van zijn plicht? Uit enkele eerzucht heeft hij de vesting, die hij te verdedigen had, ondermijnd door zijn koketteeren met alle andere mogendheden der wereld. Met den vorm heeft hij den inhoud prijsgegeven, en het resultaat van zijn karakterloos geschipper is: dat de zaak van de godsdienst thans hopeloozer staat dan ooit.’

Geen wonder dat de politieke partij, waarvan de Paus het hoofd is, Boccanera verfoeit. Sanguinetti noemt hem in het gesprek met Santobono, dat door Pierre zijns ondanks half wordt afgeluisterd, zelfs den antichrist; Boccanera, die een ongeschonden Katholicisme verlangt, stemt dan ook volstrekt niet in met de juichkreten, door vele katholieke schrijvers in den laatsten tijd over de uitbreiding des geloofs aangeheven. Hij zoekt het niet in het aantal der geloovigen, maar in de oprechtheid van het geloof. Daarom ziet hij de toekomst der Kerk, door hare hoofden op een verkeerd pad gebracht, zoo donker in. Ook de schrijver zelf denkt er zoo over. Hij vereenzelvigt de toekomst van Rome met die van het Katholicisme. Zonder Rome toch, volgens hem, geen Roomsch-katholicisme. En met de eeuwige stad is het - naar Zola's meening, zooals we die in Pierre's afscheidsbespiegelingen vinden uitgedrukt - gedaan, uit kerkelijk zoowel als uit politiek oogpunt.

In deze periode der wereldgeschiedenis acht hij haar rol afgespeeld. Het zwaartepunt der beschaving heeft zich - voor zoover ons de geschiedenis der drieduizend laatste jaren bekend is - langzaam maar zeker verplaatst van het Oosten naar het Westen. Van Indië liep over Babylon en Ninive, Susa en Persepolis, Memphis en Thebe, Tyrus en Sidon, Athene en Sparta, naar Rome de stroom der wereldgeschiedenis, macht en beschaving met zich voerende, dood en verwoesting achter zich latende. Tweemalen, met een tusschenruimte van omstreeks duizend jaren, is die stroom door Rome afgedamd en aan haar grootheid en macht dienstbaar gemaakt, maar steeds drongen zijn golven als van ouds Westwaarts voort. Na Rome bereikten zij Parijs en Londen; daar concentreert zich thans de hoogste beschaving der menschheid, die echter reeds aanstalten maakt om ook die middelpunten te verlaten en aan

de Westzijde van den Atlantischen Oceaan in de nieuwe wereld een andere ontwikkelingsfaze in te treden.

Men ziet dat, volgens Zola, ook Orlando Prada zich illuziën maakt omtrent Rome's toekomst als hoofdstad van Italië. De Italianen zijn immers zijns inziens geen jonge natie, maar een heel oude, in die periode van veroudering, die bij het individu soms gepaard gaat met een bedriegelijke, schijnbare verjeugdiging, welke den naderenden dood aankondigt. 't Is ten bewijze van die zwaarmoedige stelling, denk ik, dat Zola Pierre op zijn omzwervingen door de stad ook in aanraking brengt met een metselaarsgezin dat, ongevraagd ongeweigerd, zijn intrek heeft genomen in een der leegstaande, onafgewerkte paleizen van de nieuwe wijk. Sedert er niet meer aan gebouwd wordt, hebben de manspersonen van het gezin geen werk meer; gespaard hebben ze niet in den goeden tijd, toen de bouwwoede hun meer dan het dubbele dagloon deed verdienen, - maar geen nood, het leven in dat zachte klimaat is zoo goedkoop! Zoolang de werkloosheid der mannen duurt, leven zij van de hand op den tand; de vrouwen brengen nu en dan wat in; 't heele gezin leeft van eenige centen per dag. De drie mannen, vader zoon en oom, troosten zich gemakkelijk met den toestand door een zeer gerekte siesta; de eerste is ontevreden over den gang van zaken sedert Rome niet meer aan den Paus behoort, wenscht den goeden ouden tijd terug toen alles zoo vanzelf ging, maar zonder te willen meedoen aan dadelijkheden om den Kerkelijken Staat te rehabiliteeren; zijn broeder is patriot, Garibaldiaan, voelt ook zekere sympathie voor het socialisme, maar zonder zich werkdadig daarbij aan te sluiten, de zoon resumeert zijn politieke denkbeelden door eenvoudig te verklaren: Son Romano di Roma (ik ben een Romein van Rome) rekent zich daarmede verantwoord om te luieren als hem dat in den zin komt, waardig afstammeling van het leegloopend gepeupel dat in den keizertijd om ‘panem et circenses’ schreeuwde.

Oostersche gemakzucht en trots, die zich in alles schikt, mits de dag van heden maar verzekerd zij, en alle gedachten aan lotsverbetering verjaagt door zich aan de behagelijke rust van het zonnig oogenblik over te geven! Pierre Froment, steeds vervuld van zijn sociale hervormingsplannen, gevoelt dat er met dit soort van volk in die richting niets is aan

te vangen. Het zijn groote kinderen: de een verwacht zijn heil van den Paus, de tweede van den Koning, de derde van zijn Romeinsch burgerschap, geen van allen van zichzelven. Wat de vrouwen betreft, denkbeelden hebben zij in 't geheel niet, gaan geheel op in liefde, de moeder voor haar kinderen, de dochter voor den schoonen Prins Dario.

VI.

Alzoo heeft Rome, volgens Zola, noch van de Kerk noch van den Staat een toekomst te verwachten, die maar in de verte de glorie van het verleden zal evenaren. Hoe langer hoe meer wordt de eeuwige stad een museum in de open lucht, aantrekkelijk bovenal voor den kunst- en historiekenner, zonder werkelijk belang voor de politiek van onzen tijd. Hoofdzaak in een werk als 't zijne moet dan ook in zekeren zin zijn de beschrijving van de gebouwen en monumenten, de standbeelden en schilderijen.

Met den hartstocht der volledigheid, die hem altijd bezielt, voert hij dan ook, niet steeds gedachtig aan den gulden spreuk: ‘le secret d'ennuyer est celui de tout dire,’ den lezer, aan de hand van Pierre, in die doode wereld rond, haar beschrijvende en weer beschrijvende, alsof het zijn dure plicht ware niets voorbij te gaan.

Froment bezoekt daags na zijn aankomst den Palatinus, en wordt daar rondgeleid door een officieelen wegwijzer, die den zenuwachtigen abbé met zijn eindelooze uitleggingen uren lang vervolgt totdat hij schier om genade smeekt. Die cicerone ‘ne doute de rien’, het hol waar Romulus en Remus door de wolvin werden gezoogd, weet hij aan te wijzen met dezelfde zekerheid als het paleis van Tiberius. Van deze vermeende wetenschap wordt den onwilligen hoorder niets gespaard. Doch hoe juister dit type van den door overmaat van dienstijver afmattenden cicerone is geteekend, hoe meer het ons verbaast dat Zola zich niet bewust is van eenige verwantschap van die vermoeiende volledigheid met de zijne.

Hoe 't zij, onder die misschien te talrijke beschrijvingen zijn de meeste zeer fraai op zichzelve. Vooral St. Pieter heeft Zola dichterlijke bladzijden geïnspireerd.

Als Pierre de zon ziet ondergaan achter den reuzenkoepel,

blauwachtig grijs op vurigen achtergrond, als hij van Frascati uit hem over de Campagna ziet tronen in smettelooze blankheid, als hij van het terras van San Pietro in Montorio hem door het nevelwaas van den morgen ziet oprijzen als een openbaring van heerlijkheid - telkens drukt zich dat statig beeld diep in de verbeelding af. Het inwendige evenwel van de basiliek blijft Pierre koud laten; te veel licht, te veel kleurenpracht, geen mystiek halfdonker zooals dat in de gothische kerken met hun geschilderde ramen en verheven bouworde gevonden wordt. In dat gigantisch gebouw zoekt de vermoeide denker tevergeefs naar een rustig plekje van ontwijk, om tot zichzelven in te keeren. Kortom, St. Pieter is geen Kerk, waar gebeden, maar een Tempel, waar geofferd wordt. Als Pierre de groote mis bijwoont (hem alweder door Monsignor Nani aanbevolen) door den Paus in persoon bediend, waar deze met zijn geheelen staf van Zwitsers, eerewachten, kamerheeren, kardinalen als de hoofdacteur van dat godsdienstig drama optreedt, beseft hij eerst waartoe een gebouw als de St. Pieter eigenlijk bestemd is. Op de galerijen naast en tegenover hem zitten diplomaten in groot gala, dames met tooneelkijkers gewapend, geheel de fine fleur van het fashionabele kosmopolitische Rome, volkomen in de stemming van theaterbezoekers.

Na afloop van de Mis en het gezang wordt er - een gruwel in Pierre's oogen - geapplaudisseerd en het handgeklap wordt zelfs onderbroken, later overstemd door een algemeen geestdriftig geroep: evviva papa re! (leve de Paus-Koning!) Dit doet onzen held zoo onaangenaam aan dat hij op de loggia, in de open lucht, de vlucht neemt, maar ook daar nog vervolgt hem die kreet, en beseft hij, dat men Rome moet gezien hebben om het Pausdom te begrijpen.

Het kolossale, op het effekt berekende van den St. Pieter treft hem ook bij de meeste andere monumenten: die der Via appia, het Coliseum, de baden van Caracalla, de nieuwe wijken. Overal hetzelfde streven om te bouwen voor de eeuwigheid.

Het Vatikaan imponeert hem, als gebouw, van buiten gezien volstrekt niet. Des te dieper wordt hij getroffen door de ontelbare kunstschatten in de musea van het paleis. Bovenal de Sixtijnsche kapel en daarin het reuzenwerk van Michel

Angelo, blijft hem onvergetelijk. 't Komt mij voor, dat de bewondering van Pierre over de scheppingskracht van Buonarotti moet verstaan worden in dien zin, dat hij hier als drager van Zola's persoonlijke vooringenomenheid optreedt. Met den stouten ontwerper en schilder van de Scheppingsgeschiedenis en het Laatste Oordeel, den zelfbewusten *durver* op plastisch gebied, het ‘monstre créateur’ gevoelt de schrijver immers kennelijk een bizondere affiniteit. Ook hijzelf - dit schemert door - wil gaarne worden beschouwd als zulk een ‘monstre créateur’ op letterkundig terrein, die met evenredige scheppingskracht en onafhankelijkheid het gewaagdste aandurft met de pen, zooals Michel Angelo dat heeft aangedurfd met het penseel, die, waar andere enkele figuren behandelen, geheel eene wereldgeschiedenis op het doek brengt.

VII.

De parallel met Michel Angelo, door Zola zelven bewust of onbewust aan de hand gedaan, levert inderdaad een juist gezichtspunt tot het overzien en waardeeren ook van zijn laatste werkstuk. Reeds in 1870 gewaagde Busken Huet van Zola's ‘woeste kracht’, in 1877 van zijn ‘kolossaal talent’.

In 1886 trad onze groote criticus in een nadere beschouwing van Zola's kunstprocédé door het in genetisch verband te brengen met de naturalistische schilder-en beeldhouwkunst, die er aan voorafgingen. Naar aanleiding van l'OEuvre schreef hij toen: ‘dat zijn eigen litterarische arbeid altijd in de eerste plaats op ons den indruk maakt een in de letteren overgebracht, niet-litterarisch kunstprocédé te zijn.

Emile Zola's studeerkamer is geen studeerkamer, zij is een atelier, waar geposeerd wordt voor het naakt model. Zijn inktkoker is een palet, zijn landschappen en zijne stadsgezichten zijn bladen uit het album van een schilder. Zijn litterarische theorie is de theorie van iemand, die voor de letteren geen afzonderlijke roeping erkent. Zijn taal ontleent hare beste eigenschappen aan krachten, welke buiten het taalgebied liggen. Zijne geschreven woorden zijn het eene oogenblik geluiden, het andere oogenblik een reuk of een smaak. Nu zijn het lichteffecten, dan schaduwen, dan kleuren, dan een wasem of een damp. De schrijver spreekt ook

wel tot onzen geest of ons gemoed, maar vóór alles tot onze zintuigen.'[1)]

Aan dit schilderprocédé is de schrijver ook in Rome getrouw gebleven. Het kwam hem bij een werk als dit, waar *de stad* in zekeren zin zijn thema was, bizonder goed te stade. Ook aan zijn voorliefde voor het kolossale heeft hij naar hartelust den teugel kunnen vieren. Als een reusachtig panorama breidt zich, bij de lezing van den romen, de eeuwige stad voor de verbeelding uit, gestoffeerd met al de figuren die op zulk een achtergrond een goede vertooning konden maken. De Paus, de Koning, de Kardinalen, de Ministers, de Adel, het Volk, allen krijgen hun beurt. De juiste omtrek, de breede penseelstreek worden bij geen dier figuren gemist; de onpartijdigheid van's kunstenaars behandelingswijze komt hun allen ten goede. Zoo vindt men, in dat panorama, episodisch, hier een stilleven, daar een historiestuk, ginds een landschap schetsmatig maar met vaste hand en zonder aarzeling aangebracht, en toch blijft het een groot geheel.

Verliest dit panorama wellicht in diepte wat het in breedte wint?

Een vraag die beantwoord moet worden in verband met de algemeene beteekenis, die men aan Zola's letterkundigen arbeid toekent.

Mijns inziens moet dit laatste werk - evenals de meeste voorafgaande - beschouwd en beoordeeld worden als een soort van modern epos, met tragischen inhoud. Tot het oude epos nadert zijn boek, in zooverre zijn stof een dergelijken omvang heeft, het lot van vorsten en volken, met een geheel tijdperk der geschiedenis tot achtergrond.

Het individueele, dat in bijna alle andere moderne romans hoofdzaak is, wordt bij Zola bijzaak. Niet karakters schildert hij zoozeer, maar typen, niet individuen, maar rassen, niet het huisgezin, maar de maatschappij. Gaat dus, onder zijn behandelingwijze, die ook in enkele details aan het klassieke epos herinnert (men denke aan de vaste en staande epitheta of de herhalingen die bij Zola de epitheta van Homerus vervangen), het karakter in het type, het individu in het ras nagenoeg onder, men bedenke, dat zijn zedenroman door breedte van

1) Litt Fantaziën. Dl. XXIII, blz. 174.

opvatting vergoedt wat de zielkundige roman door fijnheid van ontleding daarop vóór heeft, en dat men aan een panorama andere eischen stelt dan aan eene schilderij. Daarenboven, bestaat er niet een wijsgeerige kunsttheorie die het schoone juist zoekt in het typische, die het individu slechts als drager van de idee zijner soort in het heiligdom der kunst toelaat?

Ook tegen Zola's opvatting van het tragische kan bezwaar gemaakt worden. Geen bloempje ontluikt er in zijn werken of het is voorbestemd - dit weet de der zake kundige lezer bij voorbaat - vóór den tijd te worden geplukt, geknakt of vertreden. Volgens sommigen verdient zoodanig ongelukkig lot eerst dan tragisch te heeten, en als zoodanig in aanmerking te komen voor poëtische behandeling, als het meer voorkomt uit een inwendige, minder uit een uitwendige noodzaak. Pierre's ontgoocheling door Rome hangt samen met zijn karakter, had door een deskundige kunnen worden voorzien, is een waardig onderwerp voor den naturalistischen romanschrijver. Maar de dood van Dario en Benedetta, hoe aangrijpcnd ook beschreven, was te wijten aan een domme vergissing. Dario moge gevaarlijke minnarijen aanknoopen, het staat geschreven dat hij niet daarvoor zal worden gestraft, maar in het leven zal blijven totdat de wraakzucht die zijn oom vervolgt, in den onschuldigen neef haar slachtoffer zal vinden. Het is, ouderwets gesproken, zuiver toeval, dat het vergif hem treft; het noodlot der antieke tragedie kon niet meer in den blinde toeslaan. Bij een dergelijke tragedie gevoelt men het tegenovergestelde van bevrediging; de Deus ex machina, die thans optreedt slechts om te doen lijden quand-même, schijnt ons afkomstig uit eene eenzijdige pessimistische levensopvatting.

Waar men alzoo den schrijver moet toegeven, dat in de werkelijkheid blind toeval veeltijds het tragische van veler levenslot bepaalt, kan men toch protest aanteekenen tegen het overbrengen van dit fatalistische in de kunst. Ons aesthetisch gevoel kan - in de kunst - een meer rechtstreeks causaal verband verlangen te zien tusschen schuld en straf, zonde en ellende.

Doch wat spreek ik van aesthetische eischen? De kunsttheorie van Zola luidt nu eenmaal: Al wat beleefd kan worden, kan ook beschreven worden. En met eerbiedwaardige consequentie vervolgt hij ook in ‘Rome’ zijn weg.

Zegevierend slaat zijn theorie den tegenstander alle wapens achtereenvolgens uit de hand. ‘Geeft mijn werk u te veel indrukken opeens, elkaar verdringende, doorkruisende, neutraliseerende? Welnu, het werkelijk leven doet dat elken dag, zonder ophouden. Wordt in mijn boek geregeld de onschuld gestraft, de schuld beloond? Welnu, de wereld gaf het voorbeeld daartoe. Hinderen u soms de beschrijvingen van vieze buurten, walgelijke geuren, vervuilde menschelijke wezens? Gaat naar de achterbuurten en wordt wijs.’

Gelukkig, dat over deze mijns inziens onjuiste kunsttheorie de natuurlijke kunstaandrang van den schrijver zoo vaak zegeviert. Daaraan danken wij het vele schoone dat in ‘Rome’ het leelijke geheel op den achtergrond dringt en overschaduwt.

MR. W. PH. SCHEUER.

Amieke.

Voor het raam, bewegend het hoofd mèt de geluiden, den mond stroef-dicht, de handen slap-weggezakt, beluisterde ze zijn bewegingen met heel haar lichaam, nu de groote doode oogen geen ander nut hadden dan loom rusten in vochtig-warme kassen.

Wat déèd hij nu? Voor den spiegel. Ja, voor den spiegel stond-ie. Ze hoorde den borstel zachtschuddinkjes wrijven over 't haar en de kam klakkelen op den schoorsteenmantel. Nou zag z'n hoofd er zóó uit - ze zàg 't volkomen, zàg elk beweginkje van z'n handen met de matglanzigheid van den trouwring op 't witte vleesch - zóó: gladdig van saamgestreken zwart haar met een helder-witte scheiding, rechts, en zwarte nette haarstreepingen langs de ooren, bij de slapen. Nou was 't klaar, hoorde ze niet meer 't gewrijf van den borstel, moest-ie bezig zijn aan 't bijkammen van 't zwarte puntbaardje, móést-ie, móést-ie: z'n kleeren ritsden in beweging, z'n adem ging dieper; soms haakten de kampunten in 't haargewar. Nou bleef de kam weer even klakkelen op den schoorsteenmantel. 't Was 'n gebogen kam, die niet dadelijk stil lei. Wat deed-ie nou? Wat deed-ie? Voor den spiegel stond-ie nog, àdemend. Zeker z'n snor, z'n net-zwarte snor. Heet gloeide 't in haar op, heet van huilerige spijtigheid.

‘Wat maak je je mooi! Voor wie maak je je zoo mooi?’ -, schamperde ze.

‘Me moòi make? Got, daar dènk 'k niet aan...’

‘Waarom sta je dan zoo lang voor den spiegel!’

‘Lang? Làng?’ -, begon hij ongeduldig.

Maar ze zat zoo droevig-hulpeloos in het witte licht van den sneeuwdag, dat-ie ineens, zonder overgang in den ouwen toon van vrindelijk meelijden sprak:

‘Sta ik làng? Hoe kòm j'r op? Nee, hoe kòm j'r op? Gewoon me wat opgeknapt.’

Hurkend in den stoel, achterover, d'r oogen sluitend, 'm niet geloovend, beluisterde ze wat-ie nòg deed. De kleerborstel schuierde over het goed. Niks vergat-ie. Alles dee-die van èlken dag, precies, zeker, accuraat. Nou liep-ie naar de bel. In de keuken beneden tikkelde de schel met heesch gerinkel.

‘Ben je niet goed, Amieke?’

‘O, jawel. Jawel.’

‘Je ben zoo stug, kind....’

‘Zul je je verbeelde.’

‘Ik blijf maar 'n half uurtje weg.’

‘Nièt zoene - pas op de meid.’

Met de blinde oogen keek ze naar de deurknop, boog 't hoofd wat, luisterend, luisterend, alle ritselingen, elke kraking, elken voetstap omzettend tot een scherp belijnd verbeeldingsbeeld.

‘Heb u gebeld, mevrouw?’

‘Nee Anne, ìk. Me bottines.’

‘Hè'k nèt meegebracht meneer.’

De voetstappen donsden op elkaar toe over het tapijt. De bottines plakten even samen, leeren-geluidje.

‘Mooi. En me overschoene?’

‘Staan benede - heb 'k afgewassche.’

‘Mooi zoo.’

‘Weet u dat 'r slik zit an uw broek?’

‘Slik an me broek? Nee.’

‘An die eene pijp. Blijf u maar staan.’

Stijfselkleeren kraakten. 'n Nagel krabde over goed, de borstel rukte met zuigende schokjes heen en weer.

‘Dat hè'k heelemaal niet gezien.’

‘Zit ook heelemaal’ - de stem klonk benauwd uit een gebogen hals -: ‘heele-emaal van ondere-'n heele-rand.’

‘Niet zoo trekke Anne! Anders rol 'k nog om! Hahaha! Wat heeft die meid 'n spiere, Amieke! Hahaha!’

‘Da's nou iets van meneer! Hè!... Hèhèhèèèè!’

‘Over 'n half uur ben 'k terug, Anne - Zul je 'n oogie op me vrouw houe?’

‘Zal 'k hier de aarpels komme schille, mevrouw?’

‘Nee Anne - 'k Kan je wel schelle als 'k je noodig heb.’

‘Nee. Nee. Doe dat nou liever niet. Als je struikelt is 't te laat.’

‘Ik zal niet struikele. Ga maar gerust naar de keuken, Anne.’

‘Best mevrouw.’

De deur klopte tegen de houten post, knipte in 't slot. Hij trok z'n bottines aan, telkens met een inpersing van adem, met een gezuig van den voet tegen 't leer, met een plomp als de bottine aanschoot.

Zij, stil, nerveus z a g hem bij de ronde tafel, lachend, neerkijkend op de meid, op den vrouwenvorm van helder-paars en stijfselwit - èn 't lachen - èn 't vroolijk-luchtige hahalachen - Niet zoo trekke, Anne - Wat heeft die meid 'n spiere - Niet zoo trekke - èn 't weerom lachen van de meid, de gebukte meid in 't paars en wit, bij den zwarten broekspijp - èn 't rulle gaan van den kleerborstel - hahahahèhèhè -

Nou trok-ie z'n jas an, stond wèer voor den spiegel, wriemelend an de knoopen. Wat noù? Z'n hooge hoed en z'n handschoenen. Knip-knip van de koperen knoopen.

‘Dag vrouwtje.’

‘Dàg’....

‘Wat ben je onvriendelijk. 'k Ben waaràchtig in 'n half uur terug.... Dag hartje.’

‘Dag Bob.’

‘Wil je liever hebbe da'k nièt ga?’

‘Je heb toch gezegd dat 't nóódig is.’

‘Dat ìs 't ook. Dat weèt je zelf. Maar als ik je 'r zóo 'n displeizier mee doe’....

‘Daar stoor je je wat an!’

‘Nou - nou - nou! Niet zoo kribbig zijn.’

‘Waarom heb je je zoo opgedirkt?’

‘Ik? Ik? - Och wat 'n eeùwige gekheid! Wor je dan nooit wijzer?.... Verander je nooit!’

‘....Ik weet niet... Ik weet niet... Ik weet niks... Ik zie niks.... Ik moet alles late gebeùre.... Ik ben 'n last voor je, 'n last, anders niks!’

‘Zeg nou is eerlijk - bèn ik niet goed voor je?’

‘Je ben goed.... Je ben goed.... Maar wat ben ik voor jou?.... Ik sta je in de weg.... Je moet me wel dulde.... Ach lieve God, lieve God!’....

Tranen liepen uit d'r blinde oogen. Groot van meelijden, zag hij haar zitten in den leunstoel, 't bleek-betrokken gezicht onder 't blonde haar, 't jònge gezicht, 't héél-jonge gezicht.

‘Dan blijf 'k thuis.’

‘Nee 'k wìl dat je gaat. Anders verwijt je me later.’

‘Welnee.’

‘Je gaat. Je gáát!.... Maar.... Máar.... Bob, engel, liève Bob, zul je niet naar andere vrouwe kijke?’

‘Ah! Bravo!’....

‘Zeg 't me. Tòe, zeg 't me.’

‘Domme meid, blìjf je nou àltijd jaloersch. Hoe kùn je dàaraan denke! Hoe kùn je! En dat noù, noù.... Heb je dan niks geleerd in je ziekte?’....

‘Beloof 't me nou maar - toè - beloof 't,’ zei ze triestig-lachend: ‘'t is toch maar gekheid, da'k 't je vraag .... toè.... toè.’

‘Ik zal naar niemand kijke. Alleen naar de punte van me laarze. Alleen naar de keie, hè? Alleen naar de sneeuw, hè? Hàhaha! Malle, màlle meid.’

‘En hoù je nog altijd van me?’

‘Altijd.’

‘Éven veel?’

‘Duizendmaal meer.’

‘Op je eerewoord?’

‘Op me eerewoord.’

‘Zeg dan: zoo waar help me God-allemachtig’....

‘Maar m'n hemel Amieke - wat 'n krankzinnige invalle, wat kràNkzinnig!’

‘Toe nou lief-ie, zèg 't. Zèg 't. Hè toe, zèg 't. Je maakt 'r me zoo gelukkig mee - Ach toe. Toe!’

‘Wat wil je dan da'k zeg?’

‘Je moet 't me nàzegge, precies nàzegge: Ik hou van me vrouw’

‘Ik hou van me vrouw’....

‘....Amieke’

‘....Hou van me vrouw Amieke’....

‘....Zoo waar help me God....’
‘....help me God’....
‘....De opperheer’....
‘....De opperheer.... Nog niet genoeg?’
‘....Zoo waar help me God, de almachtige Héér....’
‘....Zoo waar help me God, de almachtige Heer da'k zielsveel van d'r hou, innig veel, dol veel, àlles, àlles....’
‘En ga je bij nièmand anders op visite?’
‘Kan je begrijpe! voor geen goud!’
‘En zul je alleen an mij denke... an geen andere vrouw?’
‘Enkel an jou, lieve snoet, lieve goeie meid... Niet uit de kamer gaan, hoor!... 'k Zal Anne opzende, hè?’
‘Nee. Nee-ee. Kom maar gauw terug’.
‘Dag. Da-a-ag’.
‘Da-a-ag’.
De deur ging open en dicht. Ingespannen van luistering, hoorde ze hem loopen naar de trap en 'n lucifer afstrijken. Dan de trap af, tree voor tree en praten met Anne. Wàt praatten ze? Wàt? Met de handen in voeling vooruit tastte ze naar de ronde tafel, er langs, naar den anderen leunstoel, maar beneden sloeg de huisdeur dicht, opdreunend door 't huis.

Weèr voor het raam, in het witte licht van den sneeuwdag, zat ze teruggebogen in den stoel. De blinde oogen keken star-open naar den grooten tuin, die in sneeuwbeddingen lag, sneeuw over de perken - met koud *evergreen* er tusschen -, sneeuw over de groote gele *volière*, sneeuw over de kippenren, sneeuw over het tuinhuis achterin. De stokken der rozeboompjes spaakten omhoog met roode puntingen. De groote appelboom stond traag in zijn naaktheid van zwart, loom onder plakkende sneeuwreepen. Zoo ze nu zat leek ze een huiselijke jonge vrouw, kijkend naar de dingen van wit buiten, naar de duiven achter het traliewerk, naar de zachte sneeuw-monotonie. Maar in haar hoofd ging hij door de straten, slank in zijn lange jas, het zwarte puntbaardje over de fluweelen kraag, den hoogen hoed op 't zwartglimmend haar. Hij moest op de Heerengracht zijn. Ja, hij moest. Dat zei-die. Dat kon-ie wel zeggen. Alles kon-ie zeggen. En zij had stil te blijven in den stoel, voor het raam, en af te wachten tot ze hem wèer zag door zijn

geluid. Als-ie nou tòch naar... Nee. Liegen dee-ie niet. Lie-gèn. Nee. Waarom zou-die beliegen 'n vrouw in 't donker? Was het niet tè gemeen om te liegen over dingen die in licht stonden? En waarom nóu nog jaloersch? Nou nòg! God had haar gestraft, gestràft. Zoo schrikkelijk, afschuwelijk gestraft, geslagen van al 't mooie buiten naar den eeuwigen rouw. Toèn was ze krankzinnig geweest, gèk. O ja, volkomen waanzinnig, niet meer dènkend door jaloezie -. Die eene middag met die brief, met die brief an Mevrouw Paap, toen ze niet wóu dat-ie 'm postte, toen de heele dag in ruzietjes verdrensde, toen ze gelegen had op d'r bed en - en zich dood gewenscht had, dóód om zoo'n kleinigheid, waarin hij niet wou toegeven. - O lieve, lieve God wat was ze toen kinderachtig-slecht door jaloezie geweest... En zoo telkens... zoo tèlkens... zonder ophouden.... haast elk uur wat... altijd die angst, die vréése lijke angst, dat nooit rustend wantrouwen. Want tóén - tóén met die hond! Got ja! Die hond waarvan-ie zoo veel hield en waarmee zij hem sarde. Had ze niet gewild dat-ie die hond wegdee. Had ze niet gehuild, gehuild, omdat-ie niet wou en had ze 't beest niet uitgescholden als hij 'r niet was. En die avond in de opera, met die zwarte Française aan de overzij. Hij had de Française aangekeken. Jawel. Als hij dacht dat zìj naar 't tooneel keek en de ruzie toen, eerst in 't rijtuig, toen thuis en in bed, toen ze zich omgedraaid had en 'm niet goeien nacht had gezoend. En d'r woede als-ie zich èlken dag liet scheren, vóor-ie zijn baardje droeg. Wat was 't 'n goddelijke tijd geweest toen-ie z'n baard liet staan, toen-ie 'r zoo lèkker-smerig uitzag, toen de andere vrouwen 'm oud begonnen te vinden, niet meer spraken van de ‘mooie Waanders’. Wat 'n heerlijke tijd. - Maar d'r was méer herrie geweest. Veel meer. Herrie elken dag. O, die middag toen 'r 'n briefje gekomen was, 'n briefje met 'n vrouwehand en ze 't opengemaakt had. Ja, toèn was-ie woest geweest, got, wat woest, wat ruw. De dekschaal van 't goeie servies had-ie met z'n mes stukgeslagen. Ja, en toen was-ie weggeloopen, woe-dènd. Wat 'n avond toen. 'n Halve nacht op de canapee an 't huilen en kijken naar de klok en vóór uit 't raam gaan liggen om 'm te zien aankomen en d'r angst, d'r angst, dat-ie zich verdronken had. Mal bak-

vischje dat ze toen was. Mannen verdrònken zich niet, bèdrònken zich als ze verdriet hadden. O ja. Wel ellendig om je man te zoenen op 'n mond die naar cognac ruikt. Maar 't was alles haar schuld geweest, haar krankzinnige schuld. Bijvoorbeeld toen ook, toen Jet met d'r man waren komen dineeren. En Bob zoo lief dee. Zoo misselijk lief. En naar boven liep in 'n draf om de nieuw-gekochte vaasjes te laten zien en allemaal zulke attenties had, zulke overdreven attenties en 'n philipinne anging. Hij en Jet 'n philipinne. En toen zij an 't boudeeren toen Jet en d'r man weg waren, 'm geen antwoord geven en 'm uitschelden. Waarom was-ie toen zoo woedend geworden? Om wàt weer? Ze had gezegd. Wat ook weer? Jakkes, wat naar en laf waren die herinneringen. Was 't wonder als je 'n man van je vervreemdde door 'm an te hangen als 'n klit, door 'm geen seconde vrijheid te laten, door 'm vast te houen als 'n pop an 'n touwtje? Maar wat kòn ze 'r an doen? Ze hield krankzinnig-veel van 'm en nou ze blind geworden was, nou ze hem nog alleen maar zag - ja, zóó zag ze 'm nou eigenlijk - als 'n doode, als 'n doode, waarvan je 't lieve onthouen heb, als 'n doode, waarvan 't beeld verkleind, lichtelijk vervaagd is, - hield ze nog duizendmaal meer van hem, léefde ze als-ie bij haar zat, over haar zat, in de kamer was, altijd om en bìj haar. Nou hield ze van 'm met haar heele lichaam, fleurde ze op in 't geluid van z'n stem. Als-ie in de kamer was en zòng werd alles licht, vreugdelijk rose in den nacht van haar hoofd. Als-ie haar hand vasthield dacht ze an niets dan de voeling van z'n huid die ze wit wist, precies, met de lange violette nagels, zag ze de blanke maantjes en den trouwring. Als-ie haar zoende gaf z'n snor haar 'n gelukkig prikkelende sensatie, hoorde ze z'n adem snuiven, z'n adem die ze zou herkènd hebben. Als-ie over haar zat, was de kamer vol, vol van kalm gelukkig evenwicht, schikte ze de meubels om hem heen, de meubels met de doffe rustige glimmingen, de tafel met het pluche kleed, den schoorsteenmantel met de pendule en de vazen. Maar 's nàchts. O, den nacht had de lieve God gegeven voor blinden die van een ziende hielden. Dan zagen ze geen van beiden. Dan was zijn getast als het hare, zag hij haar niet, zag zij hem niet, groeiden toch hun twee levens zoo hélder-ziend samen, drong

zij zich tegen hem aan, werd hij een ander mensch, werd zìj kinderachtig-vroolijk, spòtte met haar eigen ongeluk, vroeg hel-lacherig of-ie haar oógen zag, zei hij néé en drukte ze hem tegen zich an, haast huilend van pleizier, in haar armen, betastte zijn gezicht of z'n neus nog zoo was, of z'n oogen nog zoo waren, of z'n mond nog zoo was, of z'n haren nog zoo ingeplant stonden om de jukbeenderen. Dan gingen hun stemmen in hetzelfde donker als zwarte bloemen, wier stengels in éenzelfde angst-huivering voor de zwarte diepte rondom in teer begrijpen tot elkander schoven. Eens toen ze niet goed was, had hij het licht aangestoken. Dat had haar zieker gemaakt, angstiger, wat hij gek vond, waarom hij gelachen had. Ja, hij hàd gelachen. Hij was wel veranderd. Nee, hij was niet veranderd. Hij was dezelfde gebleven. Zij had geleerd de dingen beter te zien in dien altijd durenden, altijd levenden nacht. En bij tijden drukte haar zijn medelijden, zijn vrindelijk geduldig medelijden, zijn stem die klanken had als van praten tot een zieke.

Waar bléef ie nou? 't Half uur was om. De klok hàd half geslagen. Wel vijfhonderd tellen geleden. Wat was het hier akelig, ellendig bij dat raam in die groote, vierkante, holle, zwarte kamer. Zeker opgehouen. Vrinden tegengekomen. Vrin-den. Vrinden. Of was-ie toch bij Jet aangegaan. O.O. Andere vrouwen die hem konden zien, zien, zien den glans in zijn oogen, zien het wit in zijn oogen, zien het vocht in zijn oogen, zien de wimpers er om. Nee, bij Jet was-ie niet aangegaan. Hij had 'r beloofd 't niet te doen. Zoo dadelijk zou-ie wel komen, zou ze de sleutel beneden in 't slot hooren en z'n vragen an de meid: Niks geweest? An de meid. An Anne. Anne, Anne, Anne: wat klonk dat jòng. Anne, die z'n broek geborsteld had - ‘Niet zoo trekke, Anne - Wat heeft die meid 'n spiere . . . . Hahaha! . . . . Hèhèhèhèèèèè!’ - Anne die naar 'm op had gekeken hèl-lachend in d'r paarse japonnetje, Anne die 'm zàg, telkens, Anne die alles dee, 't eten kookte, 't huis schoonhield, 't linnengoed uitlei -, die gisteren 'n beschuittaart gebakken had, 'n angebrande taart, die hij zoo lekker vond, zoo héérelijk, zóó: wat-had-ie-ook-weer-gezegd, dat 'r gehinderd had. Anne dee àlles. Die

was nou huisvrouw. Als zìj doodging zou hij met Anne trouwen, Anne die zoo precies z'n gewoonten wist, die 't huis kende, die wist hoe-die z'n overhemden graag wou, hoe-die z'n thee dronk, Anne die zulleke lekkere beschuittaart kon bakke, Anne die hèm hielp om haar op te passen, op te passen als 'n zieke met wie je zachies, heel-vrindelijk, meelijdend praat. Hóé had hij de meid angekeken toen ze geknield lag? Hoe? Als-ie 'r nou is knipoogies gegeven had?.... Of in d'r koon geknepen?.... Jakkes, wat 'n vieze gedachten. Wat vies. Wat in-vies. Maar je kon niks weten. Niks. Je moest alles belúísteren. Wist ze wel eens hoe Anne 'r uitzag. Ze had 'n jong geluid, 'n jonge stem. Maar hoe wàs ze. Was ze mooi of leelijk? Ze was gekomen toen zij ziek lag en lusteloos en onverschillig voor alles wat leven heette. Zong ze nou niet in de keuken? Ja, ze zong. Gedempt klonk de stem achter de gesloten deuren. D'r is opbellen. Nee, geen jaloezie. Op 'n meid wer je niet jaloersch. Wat 'n vernedering als je op je méíd jaloersch wer. Op 'n méíd die je zóoveel in de week betaalde. Nee, hoor. Nee, hoor. Verbeel je, dàt ook nog. Mevrouw op de meid. Hè-hè! - Op de meid. Op 'n dienstmeid.

Met de handen gevouwen, stil in den wittigen schijn van den sneeuwdag, lijnden haar oogen door 't raam naar de besneeuwde *volière*. Musschen tjirpten in de sneeuw. Wat bleef-ie làng weg, ontzettend lang weg, wel 'n kwartier over den afgesproken tijd. - Zeker stond ze op, leunend op de vensterbank, stak over naar de ronde tafel, er langs, voorbij den anderen armstoel en drukte op de knop van 't schelletje. Beneden ging een deur open. De meid sprong de trap op bij twee treden tegelijk, klopte aan.

‘Heb-u gescheld?’

‘Ja, Anne. Hoe ver sta je met 't eten?’

‘De aarpels staan op’.

‘En je spinazie?’

‘De schildwachies[1)] zijn klaar en de eiere doe 'k strakkies in 't aarpelwater’.

‘En heb je an 'n beetje notemuscaat gedacht?’

‘Notemuscaat en boter... Doe u sago in de abrikoze?’

1) Stukjes gebraden brood.

‘Nou, 'n tikkie, 'n heel klein tikkie.’

‘Dat dacht 'k ook... Wil u 'n koppie bouillon?’

‘Nee. Vandaag niet. Verlegt zoo je eetlust....’

‘Meneer is vandaag laàt, hè, mevrouw?’

‘Ja - meneer is laat - 'k Zou maar vast tafel dekke, Anne.’

‘Goed, mevrouw.’

De blinde keek de kamer in, de meid vol-open na.

‘Zag meneer d'r netjes uit, toen-die wegging?’

‘Nou. Nét zoo precies as altijd.’

‘Zag-die 'r niet moe uit?’

‘Ohee nee.’

‘Vroeger was meneer knap, erreg knap, - maar in de laatste tijd is-ie oud geworde, erreg oud - je begrijp wel van al die omstandighede bij ons, niewaar?’

‘Nou, maak u maar niet ongerust. Meneer ziet 'r nog nìks oud uit - hoe kom u op de inbeelding - je zou 'm nog geen dertig geve....’

‘Nog geen dertig?.... Meneer is wel àchtendertig....’

‘Nou en ù ziet 'r nog geen vijf en twintig uit.’

‘Zie 'k 'r nog zóó jong uit?’

‘O-gut!

Je brengt toch alle brieve hier, die komme, Anne?’

‘Alle brieve? D'r komme geen brieve....’

‘Ik wacht al 'n week op 'n brief van me broer in Indië.... al 'n heele week.... Ziet meneer 'r heusch niet vermoeid uit?.... Je begrijp, je begrijp, niewaar kind, dat ik 'm niks durf vrage hè?.... Ik dacht zoo....’

‘Nee hoor. Meneer ziet 'r uit om door 'n ringetje te hale.’

‘....Wat voor 'n japon had mevrouw Peers laatst an -, me vriendin Jet....’

‘Erreg sjiek.... grijs met bloemetjes....’

‘Wat zei ze toch in de gang tege je.’

‘In de gang?.... In de gang?.... O, ze gaf me 'n fooi.... Meneer heeft 't laatst vergete, weet-u-wel?’....

Spelend met een haakpen zat de blinde een oogenblik stil, glimlachte toen.

‘Je ben 'n handige meid, Anne.... Hoe heb je gister die griespudding toch zoo goed gekrege?’

‘Met beschuit 'r om heen. Heb u dat vroeger nooit gedaan?’

‘Nee, nooit.’

‘Met geraspte beschuit, begrijp u? En dan in de oven.’

De vorken en lepels rinkelden in de hand van de meid.

‘Hoe oud ben je toch, Anne?’

‘In Maart wor 'k twintig.’

‘Ben je nog zoo jong, kind?’

‘Jong?.... Jong?.... 'k Diende al toen 'k veertien was.’

‘Als je maar niet zoo gauw gaat trouwe als me vorige meid.... Jij ken 't huishoue nou zoo goed....’

‘Trouwe?.... Nee, hoor.... Daar mot 'k nog niks van hebbe, hèhèhèèèè!.... Nee mevrouw! Me zuster is met 'n burgerjongen getrouwd..... die ken d'r plezier bèst an met vijf kindere’....

De meid scharrelde in de kast, aan de glazen, praatte luchtigjes door.

‘.... Vijf kindere.... Engele.... Maar elke winter de man zonder werk.’

‘Elke winter?’

‘Elke winter vast.... 's Zomers spare ze op.... Nou ja..... spaar maar.... telkes is 'r wat anders noodig.... Nee.... God zal me d'r voor beware.... Dàt was 'n knappe meid me zuster.... Diè had u moete zien....’

‘Hoe ziet ze d'r uit?’

‘Ja noù.... van noù spreek ik niet.... nou is ze afgevalle.... maar vóor d'r trouwe.... véél blonder dan ik en 'n stuk grooter.’

‘'k Wou da'k je is kon zién, kind’....

‘Hè, ja mevrouw.... as dàt is kon....’

‘Hoe draag je je haar?’

‘Opgenome.’

‘Hoe opgenome?’

‘Nou, met 'n wrong.’

‘En van vore?’

‘Van vore? Nou naar achter gekamd natuurlijk.’

‘Néé - nou weet 'k 't nòg niet. Kom is hier. Laa'k is voele.’

Lachend, in 't wittige raamlicht, knielde de meid voor de blinde. De bleeke, dunne werk-looze vingers gingen in

ziende voeling om het haar, om den blonden wrong, betastend de gladde haarspeldruggen, aanschuifelend naar voren. En dan met een zacht gelach in de stem:

‘Nou zal 'k toch ook is zien, Anne, hoe je gezicht 'r uit ziet. Vréémd niet, dat je zoo elke dag met elkaar praat en niet weet.... niet weet.... niewaar.....’

Over het jonge gezicht van de meid gleden zacht-streelend de vingers, over de gesloten oogen, over de, in glimlach bollende, jonge koonen, over den kleinen, egalen neus, over de roode, saamgehouden lippen, over de molling van frisch, warm vleesch van kin en weêr terug naar de kleine ooren.

‘.... Nou weet ik wel zoowat hoe je 'r uitziet..... Nou zie ik je wel.....’

‘Hoe vin u me dan?’

‘Mooi..... Moòi..... Jij zal wel gauw 'n vrijer hebbe’.....

Anne dekte babbelend af, ging terug naar de keuken, trap afspringend, twee, drie treden gelijk.

Voor het raam, met de oogen in staring naar de sneeuwbeddingen, naar de groote besneeuwde *volière*, naar de kippenren onder sneeuwdak -, bleef de blinde, met het beeld van de meid opstroomend uit de vingertoppen naar de wijde ruimte van zwart in haar hoofd.

HERM. HEIJERMANS JR.

Brieven van Thorbecke.

Verscholen in een voor 33 jaar te Breslau verschenen bundel, zal de brief[1)], dien wij, met eenige toelichting, hier laten volgen, zeker niet algemeen bekend zijn. Ten slotte volgen twee brieven, die nog niet openbaar werden gemaakt en eveneens, naar wij vermoeden, op veler belangstelling zullen mogen rekenen.

Berlijn, 27 Jan. 1822.

‘Ik zou u, zeer vereerden doctor, misschien niet moeten schrijven. Toch doe ik het. Waarom? Ik kan het niet bepaald zeggen, wèl weet ik, dat er iets is, hetwelk mij steeds naar u toe drijft. Waarom ik in mijne tegenwoordige omgeving zoo luttel rust en bevrediging vind? De oorzaak hiervan ligt misschien dieper en verder, dan ik het mij vaak helder voorstel of ook durf voorstellen. Dat de menschen het beste des levens niet tot openbaring brengen, neem ik dikwerf met stillen weemoed waar, met eene ironie, die door sommigen hard, overmoedig, vernietigend wordt gescholden. Het ontgaat hun daarbij, dat juist de innigste weemoed er aan ten grondslag ligt en dat ik met gelijke ironie ook mijzelf straf en den schijn en het bijkomstige in eigen binnenste tuchtig. Want dit is wel het meest te bejammeren in ons lot, dat wij zoo diep steken in het vergankelijke,

1) Briefe an Ludwig Tieck, ausgewählt und herausgegeben von Karl von Holtei - 4 Bde - Breslau 1864.

dat alleen uit deze zwakheid de blijvende kracht zich ontwikkelen kan. Het Ware treedt niet voor ons op in zijne oorspronkelijke gedaante, gelijk het één is met zich zelf, doch eerst in zijne tegenstelling met het tijdelijke en vergankelijke, verschijnt ons het Eeuwige. Wij bezitten het Hoogste niet “an und für sich,” maar in zijne openbaring, verdeeld en verbrokkeld. Alleen van dengene, die een bewustzijn in zich omdraagt, hetwelk zich nooit geheel zou verliezen in ieder afzonderlijk der tegenstellingen, maar altoos, voortdurend in betrekking blijft tot het Eene en Ware, eerst van den zoodanige zou men mogen zeggen, dat hij staat in het middelpunt der wereld en van het leven - en beide in hunne volheid geniet: want hij zou medeleven de lotgevallen en in zekeren zin de geschiedenis van het wezen der dingen. Maar ik besef, dat dit het standpunt is der philosophie en, op andere wijze, dat der kunst, voor den eenling misschien nooit of slechts bij momenten te bereiken. En voor die momenten moet geheel ons leven de voorbereiding zijn; daartoe moet het ons toerusten? Als men nu ervaart, hoe dat leven door de meesten wordt opgevat, hoe wij zelf het opvatten en behandelen, van waar zal men dan de achting voor de menschen, de achting voor zichzelf erlangen? En nog zou de mensch gelukkig zijn te achten, indien hij maar niet in staat ware, het eene van het andere los te maken: maar ook dit vermag hij en daarmede geeft hij zich over aan de schrikkelijkste vernietiging, doordat hij ook datgene prijs geeft, wat alleen hem nog zou kunnen behouden.

Onlangs las ik Kleist's Kätchen von Heilbronn en zijn Prins von Homburg. De Berlijners zijn tegen beiden, met name tegen het laatstgenoemde werk ingenomen en toch schijnt mij in dit stuk eene der hoogste problemen der kunst te zijn opgelost. Hoe de tegenstellingen, waartusschen ons bestaan zich beweegt, elkander slechts in het diepste, onmiddellijke leven van het bewustzijn tot ware en wezenlijke eenheid aanvullen en hoe wij het Ware en Heiligste slechts in dit onmiddellijke leven bezitten, heeft de dichter van een geheel eigenaardig standpunt aanschouwd. Het bewustzijn, losgemaakt van

de betrekkingen der innerlijke en uitwendige wereld en tot zich zelf ingekeerd, wordt noodzakelijk tot eene bloot dierlijke gehechtheid aan het aardsche, tijdelijke leven, en maakt dit tot een hol vat, een ledigen vorm, waarin niets doorleefd, maar alles, gelijk het valt, wordt ingeschoven en weer uitgeworpen. Het Tragische ligt ook zeker wel allerminst hierin, dat de eenling, zij hij ook een hoog en voortreffelijk mensch, te gronde gaat - maar veelmeer in de smartelijk weemoedige en diep ontroerende waarneming, dat wij de tegenwoordigheid des goddelijken levens verliezen, waarin alleen de tegenstellingen zich kunnen verbinden en verzoenen. Ook het berustinggevende, dat in al het echt tragische ligt, heeft Kleist, dunkt mij, op voortreffelijke wijze tot zijn recht gebracht. Kätchen von Heilbronn heeft mij niet minder sterk aangegrepen. Onzen dames van tegenwoordig, die beminnen volgens de etiquette, behoeft men met zulk eene alomvattende liefde niet aan te komen. In dit kunstwerk schijnt mij de hoogste waarde der vrouwelijke natuur te zijn uitgedrukt en het ware karakter der liefde van eene bepaalde zijde even oorspronkelijk als rein en diep opgevat. In Kätchen vertoont zich ons de meest volkomen eenheid en verbinding van noodzakelijkheid en vrijheid in de liefde, waarvoor alleen in het hemelsche gemoed eener edele vrouw plaats kan zijn. De man, door talrijker en veelvuldiger krachten bewogen en zelfstandig werkzaam, een bijzonder leven om zich zelf leidend, gaat slechts van tijd tot tijd volkomen op in deze goddelijke eenheid des bestaans. Altoos blijft bij hem nog een rest van willekeur over, die ook als zijn wezen met zijne vele en menigvuldige betrekkingen en tegenstellingen in de liefde is opgegaan, straks weer te voorschijn treedt, als ware de gedaantewisseling slechts eene voorbijgaande geweest.

Het eeuwige begrip der liefde, dat den man het hoogste bewustzijn is, komt bij hem maar gedeeltelijk tot uiting en vervult hem tot in het diepste van zijn wezen slechts enkele momenten, die dan ook niet meer het tijdelijke, doch het eeuwige toebehooren. Der vrouwen is een onbewuster, maar ook bestendiger leven in de liefde beschoren.’

Nu volgt eene periode, welke wij ter kenschetsing van Thorbecke's behandeling der Duitsche taal en van zijn ‘schwärmerische’ stemming, in het oorspronkelijke overnemen:
‘Aus ihrer Brust wird, mit dem allmächtigen Eintreten der Göttin, Alles übrige hinweggewischt, um erst nachher in erhöhterer Bedeutung und selbstständigem Abschluss mit sich selbst wieder aufgenommen zu werden. Aber freilich kommt die Liebe, so betrachtet, nur vor, wie sie in ihren Elementen auseinander gezogen erscheint. Wie sie aber nach ihrer eigentlichen, völlig in sich vollendeten Bedeutung und Gestalt, in einer so wunderbaren und volkommnen Einheit beider bestehe, dass man sich selbst nur in der Anderen oder vielmehr in jenem dritten Wesen erlebt, worin das eigenthümliche Wesen beider, sich nicht mehr begränzend oder beschränkend, nach seinem wahren, ich möchte sagen, Kätchen en den graaf von Strahl uitgezonderd, zoekt het tooneelstuk verder zijne bewegelijkheid meer in het verloop der uiterlijke handeling, dan in een in zich zelf afgerond en individueel leven der personen. En hoewel ik hier de tegenstellgöttlichen Leben ineinandergreifend enthalten ist, und wie jetzt erst das zuvor auseinander gefaltete und getrennte sich in der seligsten Erfüllung des gegenseitigen aufeinander bezogenen Strebens mit sich selbst vereinigt, geht nicht minder herrlich aus der Dichtung hervor. Darum möchte ich auch die Vision[1)], welche den Blick über alles Menschliche und Zufällige erhebt, und den unmittelbar göttlichen Ursprung einer solchen Liebe beständig im Hintergrunde gegenwärtig erhält, im Ganzen nicht tadeln.’

Dan vervolgt de schrijver:
‘ing, die beoogd werd, niet misken, men had in billijkheid mogen vergen, dat ook hier het in- en uitwendige meer tot eene levensvolle eenheid waren samengesmolten.

Verschoon het, hoog vereerde doctor, dat ik mij zoo liet gaan, als gewikkeld in een gesprek met u, onbe-

1) Th. doelt hier op de omstandigheid, dat Kätchen voor het eerst in den *droom* den beminden man, door een engel tot haar geleid, aanschouwd heeft en dat de graaf von Strahl, denzelfden kerstnacht, ook in den droom tot Kätchen gebracht werd.

wimpeld en als onwillekeurig mijne diepste meening uitende. Als ik mij verbeeld met u te spreken (en tot wien anders zou ik het zóó kunnen doen?) geraak ik in een soort van roes, die mij de zelfbeperking verliezen en veel meer zeggen doet, dan ik voornemens was te zeggen. Gij wilt dit met uwe gewone toegevendheid wel verontschuldigen. Hier heb ik niemand, met wien ik met vrucht van gedachten kan wisselen. Den meesten kan het niet schelen of zij zich zelf begrijpen, als zij zich zelf maar hooren spreken en zich verbeelden kunnen, dat anderen naar hen luisteren. Er valt hier veel voortreffelijks te hooren, vooral muziek, die mij het schoonste en rijkste genot bereidt. Jammer, dat ook het voortreffelijkste door de luidruchtige deelneming der Berlijners tot iets alledaagsch vernederd wordt. De vorige week hoorde ik het Requiem van Mozart, Iphigenie auf Tauris en Die Jahreszeiten. Trouwens, eene opera van zeer bijzondere beteekenis of een buitengewoon concert verzuim ik niet licht. Andere genoegens trekken mij niet aan en in den schouwburg heb ik nog geen voet gezet, iets dat wel niemand meer zal verbazen dan uwe Agnes. De reden ligt gedeeltelijk in de uitgezocht slechte keuze der stukken, en voor een ander deel ben ik eigenzinnig genoeg, er geen getuige van te willen zijn, dat mij dierbare kunstwerken worden verknoeid.
Mijn brief is onmatig lang geworden. Ten besluite heb ik U en de dames de hartelijke groeten over te brengen van “der Frau Professorin Solger”. Zij verwacht spoedig een brief van de dames. Gelief mij bij de gravin en mevrouw Tieck “bestens zu empfehlen” en Dorothea en Agnes vriendelijkst te groeten. Met hartelijke vereering en liefde

UW
J.R. THORBECKE.

Ik verlang vurig naar Solgers nagelaten werken, met de uitgave waarvan Krause en v. Raumer onvergeeflijk schijnen te talmen.’

De uitgever van de ‘Briefe an Ludwig Tieck’, Karl von Holtei, laat den brief van Thorbecke voorafgaan door een kort bericht omtrent den schrijver, waaruit o.a. blijkt, dat Tieck van Thorbecke vijf epistels heeft bewaard. De hier voren gegeven brief, werd de opneming in den bundel waard gekeurd, vooral omdat hij ‘uns durch die darin entwickelten ästhetischen Ansichten am nächsten berührt’. De vijfde brief - lezen wij verder - geschreven uit Leiden 1834, is weliswaar de belangwekkendste, maar vertrouwelijke mededeelingen daarin vervat, maakten hem voor publiceering ongeschikt. - *Voorloopig* ongeschikt, zouden wij willen schrijven. Men weet, hoe Thorbecke zelf dacht over den, vooral bij Nederlanders, te ver gaanden schroom in het openbaarmaken van persoonlijke gedenkschriften. Hij houdt ons het goede voorbeeld van de Franschen voor oogen. ‘Is het bescheidenheid? Is het een Nederlandsch ontzag voor publiciteit?’ vraagt hij. ‘Zooveel is zeker, dat wij doorgaans dicht houden, en niet dan hier of daar met uiterste omzichtigheid open doen. Wij verbergen niet enkel voor den tijdgenoot, maar ook voor de nakomelingschap. Wij duchten het licht; het zou iemand kunnen krenken’.[1)] Wij weten niet of in tijds gezorgd is, Thorbecke's brieven zooveel doenlijk voor vernietiging door derden, die er de beteekenis voor de nakomelingschap niet van konden beseffen, te behoeden. Het oogenblik zal thans, nadat pas 25 jaren over zijn dood zijn heengegaan, misschien nog niet gekomen zijn, om al wat hij geschreven heeft, openbaar te maken. Hield hij afschrift van zijne brieven? Zijn die, welke door mannen van beteekenis aan hem gericht zijn, bewaard gebleven? Niet, dat wij dáárom de hoop voeden, eenmaal aangaande Thorbecke een rijkeren schat van gedenkschriften te bezitten, dan het in zichzelf wel belangwekkend, maar toch weinig omvangrijk materiaal, hetwelk ons thans nog ten dienste staat; niet, dat wij in deze een verlangen kenbaar maken, omdat er in zijn leven donkere partijen zouden zijn, die wij om der wille zijner nagedachtenis, in het volle licht gesteld wenschen te zien - neen, dat Thorbecke, niet alleen als staatsman, maar als mensch in de volle

1) Historische Schetsen.

beteekenis des woords, tot de uitverkorenen heeft behoord, is boven bedenking verheven.

Hier en daar kan het beeld, dat elk rechtgeaard Nederlander van Thorbecke in het harte draagt, door de uitgifte van zijne persoonlijke gedenkschriften (brieven) aangevuld, verlevendigd worden, - gelijk volgens onze meening ook de hier medegedeelde brief aan Tieck doet - maar aan de dominante trekken van dat beeld, zal wel nimmer iets toegevoegd of afgedaan behoeven te worden. Zij geven den man uit *één stuk*, die, al zal hij niet ontkomen zijn aan den strijd der tegenstellingen in 's menschen binnenste - gelijk hij dit trouwens in zijn schrijven, boven, zelf erkent - uit dien strijd steeds krachtiger is te voorschijn getreden. En in tegenstelling met de bekende Fransche spreuk, gelooven wij van Thorbecke te mogen verzekeren, dat hij nimmer een regel schrift uit handen heeft gegeven, waarover hij zich zon hebben te schamen.

Niet om zijne nagedachtenis te zuiveren, maar ter verrijking van ons oordeel zouden wij in het leven van Thorbecke dieper willen doordringen.

* * *

Aangaande Ludwig Tieck, tot wien de brief gericht is, zullen wij den lezer nauwlijks behoeven in te lichten. Genoeg zij het, in herinnering te brengen, dat Tieck, een der werkzaamste en dichtrijkste vernuften der romantische school, in het jaar dat Thorbecke met hem kennis maakte, een man van wijd en zijd verbreide vermaardheid was. Geboren in 1773 te Berlijn, vinden wij hem in 1822 te Dresden, waar hij o.a. met de opperste leiding van den schouwburg belast was.

Heine schrijft van hem: ‘Er welcher in seinen früheren Schriften die Hofräthe als Typus der Lächerlichheit beständig persiflirt hatte, wurde jetzt selber Königlich-sächsischer Hofrath. Der liebe Gott ist doch immer noch ein grösserer Ironiker als Herr Tieck.’ De vier bundels ‘ausgewählte Briefe’, waarin wij het schrijven van Thorbecke vonden, getuigen van Tieck's uitgebreide relaties. Geen schrijver, dichter of man der wetenschap van eenige beteekenis uit de eerste helft dezer eeuw in Duitschland, die niet met hem in

correspondentie was; geen man van naam uit den vreemde, die naar Duitschland toog, of hij had eene aanbeveling in den zak aan Tieck. Thorbecke, die, in 1820 te Leiden gepromoveerd, spoedig daarna op voorspraak van Johan Melchior Kemper en op voordracht van Falck, van regeeringswege een jaargeld van ƒ 1200 verkreeg tot het doen eener wetenschappelijke reis naar de voornaamste Duitsche hoogescholen en bibliotheken, moet reeds spoedig met Tieck in kennis zijn gekomen. En dat deze kennismaking van meer dan bloot vormelijken aard was, blijkt uit Thorbecke's brief van 27 Jan. 1822. Hij is met de heele familie intiem bekend - en noemt de dochters van Tieck bij hare voornamen. Verder vinden wij door Thorbecke in zijn schrijven gewag gemaakt van ‘Frau Professorin Solger’ en het schijnt, dat hij gedurende zijn verblijf te Berlijn, met deze dame zeer vriendschappelijk verkeerde. Den naam Solger ontmoetende, kwam ons Thorbecke's klacht, in den aanhef van zijn brief aan Tieck, over de weinige bevrediging, die hij in zijn Berlijnsche omgeving vindt, aanvankelijk wel wat verwonderlijk voor. Thorbecke is immers gehuwd geweest met Adelheid Solger en deze moet hij toch te Berlijn hebben leeren kennen? Uit de rede van Mr. G.M. van der Linden, ter gelegenheid van de onthulling van Thorbecke's standbeeld in 1876 te Amsterdam gehouden, weten wij echter, dat Thorbecke eerst op 38-jarigen leeftijd huwde. ‘In Juni 1836 ging hij naar Berlijn en kwam op het einde der vacantie terug met eene jonge vrouw. Wij menschen,’ vervolgt Van der Linden, ‘hoe ruim van blik wij zijn, hoe hoog en los van alle banden wij ons denken stellen, wij zijn de een meer, de ander minder, toch allen tot eenige idolatrie geneigd. Thorbecke ontging dat lot niet. Adelheid Solger was zijn idool.’ In 1822 moet Adelheid dus nog een kind zijn geweest. Altoos wanneer wij mogen aannemen, dat Adelheid eene dochter was der ‘Frau Professorin’, wat wel niet aan twijfel onderhevig is. Olivier immers, in zijne onschatbare *Herinneringen*, deelt mede dat Th. tot levensgezellin koos de jongste dechter van een zijner vroegere leermeesters, een duitsch professor. Dat Solger, de vader, een der vroegere leermeesters van Thorbecke is geweest, kunnen wij evenwel moeilijk aannemen. Waar en wanneer zou hij Solger's onder-

wijs hebben genoten? Karl Wilhelm Ferdinand Solger, een boezemvriend van Tieck, overleed als professor aan de universiteit te Berlijn in 1819 en Thorbecke kwam er pas een paar jaar nadien. Wat Adelheid Solger voor Thorbecke is geweest, Olivier heeft het in de reeds vermelde ‘Herinneringen’ op treffende wijze geschetst. Toen zij hem in 1870 ontviel ‘was de zon van het leven voor hem ondergegaan.’ Hij kwam den slag niet te boven.

In twee brieven van anderen, in Tieck's bundel, wordt van Thorbecke gewag gemaakt. En het is weldadig te bemerken, hoe altoos zijn naam met onderscheiding wordt genoemd. Meldde August von Platen, in zijn dagboek dato 14 Aug. 1821: ‘Thorbecke ist sehr gelehrt, sehr geistreich; - von grosser Gediegenheit und Grundlichkeit der Bildung; - klar in sich, und immer in klaren Verhältnisse mit Andern, gemuthvoll, theilnemend, sehr gefällig,’ Karel Ottfried Müller, geniaal geleerde, bekend door zijne studiën over Grieksche kunst, schrijft 31 Maart 1824 uit GÖttingen aan Tieck: ‘andre Neuigkeiten von unserm Göttinger Leben erhalten Sie unendlich besser durch unsern besonnenen und ruhigen Thorbecke’ - en Karl Christ. Friedr. Krause, dd. 24 Sept. 1823, aan denzelfden: ‘Einige Stunden nach unserer Ankunft in Göttingen, trat unerwartet unser gemeinsamer Freund Dr. Thorbecke bei mir ein. Wir freuten uns Beide des Wiedersehens; er hat sich mir seitdem als Freund erwiesen, und ich habe ihn noch mehr lieb, als sonst; wir sehen uns jeden Abend abwechselnd bei ihm oder bei mir.’ Vooral de vriendschap, die Thorbecke met Krause verbond, werpt een schoon licht op zijn karakter, op zijne zelfstandigheid, op zijne echte vrijzinnigheid, verheven boven maatschappelijk vooroordeel, boven de vrees voor ‘wat de wereld er van zeggen zal’. Geboren 1781 te Eisenberg, overleden 1832 te München, is Krause een dier voorbeelden, hoe een man van buitengewone geleerdheid, van streng zedelijke begrippen en vlekkeloozen levenswandel, zijn gansche leven kan hebben te worstelen met tegenstroom en nooit de veilige haven bereikt van eene zijner waardige maatschappelijke positie. Om zijne wetenschappelijke beteekenis zeer zeker boven vele anderen in aanmerking komende voor een professoraat aan een der hoogescholen, mocht hij het niet verder brengen dan tot

privaatdocent, welke betrekking hij in 1831 ook nog moest opgeven, omdat hij verdacht van revolutionaire neigingen, door de ‘Universitätsgerichts-Deputation’ de stad werd uitgebannen. Een revolutionair nu was Krause niet. Maar hij was idealist in de uiterste consequentie en geheel zijn leven is gericht geweest op de verwezenlijking van het Godsrijk op aarde. Verklaarde Lessing: ‘Ich muss einmal *in* der Welt leben; so will ich auch *mit* ihr leben’, Krause sprak: ‘ich kenne die Welt, wie sie sein sollte, und es lohnt sich in der That wenig der Mühe, sie zu finden, wie sie ist’. Hij noemde zijn wijsgeerig stelsel: *Panentheismus* en wilde eene betere wereld voorbereiden door de stichting van een alle volken omvattenden *Menschheitbund*. Dat iemand, die zijne idealistische levensopvatting niet beleed alleen met den mond, maar naar die opvatting zich regelde in zijne betrekkingen tot de menschen, gedurig in botsing kwam met de wereldsche machten, kan geen verwondering baren. Maar al weet Krause, de vader van een talrijk gezin, niet altoos de klacht te onderdrukken over het kommervol bestaan dat hij lijdt, voor wat hem zelf betreft, versaagt hij niet: ‘Ich habe’ - schrijft hij - ‘mich kümmerlich und kummervoll durcharbeiten müssen; aber das, wozu ich durchgedrungen bin, ist auch höher als alle Schätze und äusserlichen Aemter der Erde. Ich bin mit Gottes Wegen völlig zufrieden’. De kunst was Krause een onmisbaar element en dat hij haar met grooten ernst beoefende, blijkt uit zijn ‘Abriss der Aesthetik oder der Philosphie des Schönen und der schönen Kunst’ en uit zijn werk over de ‘Theorie der Musik, nach den Grundsätzen der Wesenlehre’. Wat zullen - lezen wij in een aan Krause, door A. Procksch in 1880 gewijd werkje - wat zullen de professoren en ‘Hofräthe’ op hunne neuzen hebben gekeken, toen in 1823 de door gansch Europa gevierde zangeres Catalani te Göttingen verscheen, niet om de beroemde vertegenwoordigers der Universiteit en andere voorname autoriteiten iets voor te zingen, maar louter om met den, door ieder gemeden, armen privaatdocent Krause, eenige uren te musiceeren!

Wij stonden eenige oogenblikken stil bij dezen miskenden, hoogbegaafden man, omdat het feit, dat de jonge Hollansche doctor in de letteren, juist tot hèm zich zoo sterk voelde aangetrokken, een zoo heerlijke getuigenis geeft van Thorbec-

ke's edel hart en van zijn boven het vooroordeel der wereld verheven karakter. In verband met hetgeen Procksch aanstipt omtrent de houding der voor Krause's meerderheid beduchte voornaamheden in Göttingen, schrijft hij: ‘Aber einer war doch da, der ihn (als er im August 1823 mit Frau und zwölf Kinder - zwei waren gestorben - nach Göttingen übersiedelte) mit offenen Armen empfing und ihm in jeder Weise behilflich war, das war Dr. Thorbecke, später in Europa ehrenvoll bekannt als hervorragender Staatsmann und Minister Hollands; er wusste was Göttingen an Krause gewann!’

Thorbecke, zelf een voorbeeld van noeste werkzaamheid, strenge, sobere zeden en bewustheid van eigen kracht, vond in Krause een mensch, bij wien die eigenschappen in buitengewone mate waren ontwikkeld. Geen wonder, dat zijn hart zich voor hem opende. Dat Thorbecke zich tot de philosophie van Krause aanvankelijk heeft aangetrokken gevoeld en als professor zijn leerlingen op hare beteekenis indachtig maakte, kan blijken uit hetgeen G. von Antal in zijne studie ‘Die Holländische Philosophie in neunzehnten Jahrhundert’, omtrent de wijsgeerige vorming van Opzoomer meedeelt: ‘Am Anfang seiner Lauf bahn war er ein entschiedener Anhänger Krause's. Durch sein Lehrer, Thorbecke, lernte er ihn kennen’.

Wij mogen ons gelukkig prijzen, dat Thorbecke, in zijn verdere loopbaan, meer dan Krause, rekening heeft gehouden met de werkelijkheid des levens en uit zijn idealisme de kracht wist te putten om ten bate van land en volk op practisch terrein dingen tot stand te brengen, die zeker rijker vrucht nog gedragen zouden hebben voor de toekomst, als hij ware gevolgd door mannen, bij machte om zijn werk voort te zetten in zijnen geest; ook waar die voortzetting, met het oog op veranderde behoeften en gewijzigde omstandigheden, tot hervorming had behooren te leiden. In de voorrede der ‘Parlementaire Redevoeringen’, beantwoordt Thorbecke de vraag of hij steeds dezelfde beginselen heeft gehuldigd, aldus: ‘Ik wil niet stil hebben gestaan; ik hoop veeleer dat men ontwikkeling waarneme, maar gestadigheid van ontwikkeling.’ Aan die *gestadigheid* van ontwikkeling heeft het ten onzent op regeeringsgebied maar al te zeer ontbroken.

* * *

Het mag, naar wij meenen, worden aangenomen, dat men over Thorbecke's karakter, over hetgeen hij was als mensch, thans wel anders en beter oordeelt, dan tijdens zijn leven. Hij was een gesloten man, steeds meester over zichzelf, kort en bondig in woord en geschrift, van een ernst, die ontzag wekte en op een afstand hield, een man, die zich niet liet gaan, strak van uiterlijk, stug en stroef. Zij, die hem niet van nabij kenden, de buitenstaanden, hielden hem voor ongevoelig, voor een man zonder zenuwen, zonder hart. En al schetsten zijne vrienden, Olivier, Van der Linden, in hunne aan Thorbecke's nagedachtenis gewijde kleine geschriften, den man van ‘perkament’, als een ‘zeer lief hebbend echtgenoot, een zeer toegevend vader, die gaarne met zijne vrouw en kinderen lachte en schertste, een gullen gastheer, opgeruimd en spraakzaam, een man met fantasie, een enthousiast, een warm bewonderaar van het schoon in de natuur en in de kunst, een kenner op het gebied zoowel der beeldende kunst als der muziek’ - het beeld van den man, gelijk hij in het parlement en als minister, gelijk hij zich in het openbaar voordeed, had zijne scherpe trekken te diep gegrift in der menschen herinnering, dan dat de Thorbecke der legende daaruit spoedig kon verdwijnen om plaats te maken voor den Thorbecke der werkelijkheid.

Het zoo bot geïnterpreteerde: ‘Kunst is geen regeeringszaak,’ is zelfs een smaadwoord geworden, waarmede de schim van Thorbecke nog heden ten dage wordt achtervolgd!

Het is bijna onverklaarbaar, hoe men omtrent Thorbecke's echten kunstzin tot een zóó onzinnige vergissing heeft kunnen vervallen. Men wijze ons in de *Parlementaire Redevoeringen*, voorzoover zij met een onderwerp van kunst in betrekking staan, ééne zinsnede aan, die niet altoos van Thorbecke's liefde, die niet meestal getuigt van zijn juist inzicht in aard en wezen van de kunst! Misschien zetelde nooit een minister op het binnenhof, die beter wist wat de kunst toekomt, die over kunst verstandiger dingen heeft gezegd. Terecht mocht Thorbecke, toen Groen in de kamerzitting van 20 Nov. 1862 hem eene soort van bezuinigingspolitiek ten aanzien van Kunst en Wetenschap toedichtte, met verwondering vragen: ‘Is dit allerzonderlingst verwijt gericht tot mij en wel juist door dezen spreker? Ik begrijp,

dat zulk een verwijt zou kunnnen komen van hen die kunst en wetenschap wellicht alleen uit de verte zien en mij hoegenaamd niet kennen. Het is een verwijt, zachtjes gedaan; de geachte spreker weet niet of hij het mij moet wijten, dan wel of het eene pressie van mijne partij is, maar het schijnt toch, dat ik aan de pressie van mijne partij heb gehoorzaamd: het is de groote spaarzaamheid, een soort van bezuinigingspolitiek, ten aanzien van kunst en wetenschap; een verwijt, gericht aan iemand, die het grootste en gelukkigste deel van zijn leven aan die schoone studiën gewijd heeft.' En in de vergadering van 25 November lichtte hij aldus het standpunt toe der regeering tegenover de aanprijzing, door eenige kamerleden, van kunstbescherming: Het blijkt opnieuw welk een krachtig middel van populariteit in die zoogenaamde bescherming van wetenschap en kunst te vinden is. *Zoogenaamde* bescherming van kunst en wetenschap; ik noem *zoogenaamde* bescherming, wanneer het niet zoozeer de wetenschap, de kunst, als de kunstenaars en de mannen van de wetenschap geldt. De mannen van de wetenschap en de mannen van de kunst zijn een publiek, dat zich doet hooren, een vermogend orgaan, dat op hare zijde te hebben ook voor eene Regeering niet te minachten is. Maar of men door dergelijk populariteitsbejag de zaak bevordere, is eene vraag van gansch ander onderzoek.

Niemand verwacht van mij, dat ik niet zou wenschen wetenschap en kunst te bevorderen, dat wil zeggen, voor zoover het van Regeeringswege geschieden kan, de middelen te verstrekken of te vermenigvuldigen, die tot bevordering van kunst en wetenschap kunnen leiden. Maar welke zijn die middelen? Hierover nu - de phrase 'bescherming van kunst en wetenschap' daargelaten - bestaat een verschil, dat niet zoo gemakkelijk op te lossen is.

De heer Wintgens haalt het voorbeeld aan van andere landen. 'Overal worden hooge sommen ten behoeve van kunst en wetenschap besteed.' Moeten wij op de geldsommen of op de uitkomsten letten? En is zeer veel van hetgeen nu en in vroeger tijd door hoven en regeeringen voor wetenschappen en kunst gedaan werd, iets anders geweest en bij de uitkomst gebleken iets anders te zijn dan *ostentatie*? De geachte generaal, afgevaardigde uit Haarlem, heeft zeer

terecht den bloeitijd van onze schilderkunst, de 17e éeuw in herinnering gebracht. Wat deed toen onze Staat voor de schilderkunst?

De geachte spreker uit Delft vraagt: hoe vele talenten hebben daaraan hunne ontwikkeling te danken gehad, dat zij van den beginne af, bij hun eerste ontkiemen, aanmoediging en bescherming vonden? Ik stel er deze vraag tegenover en de geachte spreker geve mij nu of later antwoord uit de geschiedenis: hoe vele talenten hebben daaraan hunne ontwikkeling te danken gehad, dat zij zich zelven moesten helpen? Wat is het gevolg, wanneer eene Regeering zich, als willende kunst aanmoedigen - hoe zal ik het uitdrukken - annonceert? Zij zal speculatiegeest opwekken. Het zal eene carrière worden kunstenaar te zijn. Iemand, die geen talent heeft, zal rekenen dat hij het bij zulk eene regeering wel beproeven kan, of hij niet een talent zal kunnen worden. Dergelijke proeven van kweeking hebben wij hier meer genomen; dat de resultaten bijzonder gunstig zijn geweest, is niet gebleken.

Sommige middelen zijn aangestipt, die ook mij goed toeschijnen. Jeugdige talenten, die zich als zoodanig reeds geopenbaard hebben, te laten reizen.... Dat geschiedt ook. Het zal voor zoo ver van mij afhangt, verder geschieden. Het is, zoo persoonlijke gunst buitengesloten blijft een goed middel.... Nog een middel, aan de hand gegeven door den geachten afgevaardigde uit Haarlem: ‘eene zekere som op de begrooting, waaruit schilderijen van levende meesters worden gekocht.’ Zoodanige som is op de begrooting. Moet die som worden verhoogd? Het middel kan, *streng* en *juist* toegepast, geloof ik, een goed middel zijn; maar alles zal af hangen van de wijze waarop het gebruikt wordt....

Indien men eene aanmerking wilde maken op deze uiteenzetting van beginselen, ten aanzien der kunstbemoeiing eener regeering, zij zou zeker niet zijn, dat Th. haar te beperkt, wèl dat hij haar nog te omvangrijk voorstelt. Hij zelf schijnt dat ook te gevoelen. Hoe voorzichtig drukt hij zich uit, waar hij spreekt van de gewoonte om van rijkswege schilderijen aan te koopen van levende meesters. ‘Het middel kan, *streng* en *juist* toegepast, geloof ik, een goed middel zijn....!’ Nu, doorgaans leidt het tot niets! Men ga maar eens naar Mün-

chen om in de nieuwe Pinacotheek te ervaren, tot welke jammerlijke uitkomsten dat aankoopen door eene regeering, van moderne schilderijen leidt. De verzameling is het gebouw niet waard. De zaak is, dat het middel niet *streng* en *juist* kàn worden toegepast, om ik weet niet hoeveel redenen niet!

Wij mogen niet voortgaan met citeeren uit de *Parlementaire Redevoeringen*. Wat Thorbecke voor 25 jaar verkondigde ten aanzien van de roeping van den Staat als bevorderaar der kunst, geeft blijk van grooten eerbied voor de kunst, van een juist besef der gevaren, ook voor de ontwikkeling der kunst zelve, eener regeeringszorg, die ten slotte altoos neerkomt op bescherming der... *kunstenaars*! En dat zijne liefde voor de kunst, waarop Thorbecke zich tegenover Groen beroept, niet maar voorgewend werd, omdat zij wel goed staat ook aan een Minister, maar dat die liefde van jongsaf, diep in zijn gemoed wortelde, blijkt overtuigend uit den brief aan Tieck, die ons aanleiding gaf tot het schrijven van dit opstel. Met welk een ernst vat hij de kunst op, hoe diep is hij doorgedrongen in het werk des dichters! Zijn kunstzin, zijn kunstbegrip is niet iets bijkomstigs, beide zijn als samengeweven met zijne levensopvatting, zij maken er een integreerend deel van uit.

Het schrijven aan Tieck zal eene verrassing zijn voor hen, die in Thorbecke plegen te zien een man, onvatbaar voor teedere aandoeningen, ontoegankelijk voor teedere indrukken, een *Philister*, een nuchter verstandsmensch. Toch is er niets in den brief, dat in strijd zou zijn met de levensopvatting, met het gemoedsleven van den lateren Thorbecke. Wel bezat die latere Thorbecke een zeldzame mate van zelfbeheersching en was hij er wars van, met zijn gevoel te koop te loopen. Geroepen om anderen te regeeren, had hij eerst geleerd zich zelf te regeeren. Wel is waar zou men in den vorm niet den soberen, den gespierden Nederlandschen schrijver herkennen, dien wij in Thorbecke zoo hoog waardeeren, niet de beslistheid, die steeds het juiste woord vat en het in het zinsverband als met wiggen vastdrijft, niet den Nederlandschen schrijver, die een brief aan Groen[1)] begint met de woorden: ‘Terwijl ik de pen aanzet’, in dat ‘aanzetten’ een karak-

1) Brieven van Thorbecke, blz. 11.

teristiek van zijn geaccentueerd proza gevende. De brief aan Tieck is eenvoudig echt Duitsch, van een Duitsch, niet vrij van de phraseologie der Duitsche philosophen uit de school van Schelling. Wie meer Duitsche geschriften van Thorbecke kent, bijv. zijne beschouwing: ‘Ueber das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte’[1)], zal over den zeker niet gemakkelijk te volgen gedachtengang van zijn brief aan Tieck, nauwlijks durven klagen. Kortom, ook hierin was Thorbecke een compleet man, dat hij, Duitsch schrijvende, den ‘gelahrtesten Professor’ naar de kroon stak. Hij deed niets ten halve.

Dat Thorbecke aangegrepen werd door Kleist's Prins von Homburg en de stoutheid bewonderde, waarmede in den hoofdpersoon de zelfbewuste grootheid van den held, naast de kleinheid van den in het vergankelijke stekenden mensch is uitgebeeld, doet in hem een kunstbeoordeelaar waardeeren van zelfstandigheid en helder inzicht. De scène, waar, in den prins von Homburg, gelijk Thorbecke het uitdrukt: ‘das Bewusstsein von den Beziehungen der inneren wie der ausseren Welt abgelöst, und auf sich selbst zurückgewandt, nothwendig zu einer bloss animalischen Anhänglichkeit an das irdische Leben wird’ en de held, als een laffe ziel, het beste in zich ten offer brengen wil, mits hij maar mag blijven leven, heeft velen aanstoot gegeven en langen tijd schrapte men bij de opvoering van het drama deze episode. In het militaire Duitschland achtte men eene dergelijke menschelijke zwakheid in een generaal ondenkbaar. Men begreep of wilde niet de waarheid der tegenstelling begrijpen, noch de onmisbaarheid van dit tijdelijk ineenzinken van den held, onmisbaar, ten eerste om het menschelijke in hem tot openbaring te brengen, ten tweede om hem uit de zwakheid van het zelfvergeten weer te kunnen opheffen tot de bewustheid van het hoogere.

En dat Kätchen von Heilbronn, in hare onwankelbare, voor geene beproeving terugdeinzende liefde, eene schepping naar zijn hart moest zijn, zal niemand verwonderen. Zoo bij iemand vastheid van overtuiging zich paarde aan kracht van uitvoering, dan zeker bij Thorbecke. Kenteekenend is ook zijn

1) Göttingen, 1824.

gevoel voor het mystieke in Kleist's romantisch tooneelspel. Kätchen handelt onder den invloed van een haar in den droom geopenbaarden hoogeren wil. ‘Die Vision,’ schrijft Thorbecke, ‘welche den Blick über alles Menschliche und Zufällige erhebt, und den unmittelbar göttlichen Ursprung einer solchen Liebe beständig in Hintergrunde gegenwärtig erhält, möchte ich nicht tadeln.’

Thorbecke is ook in deze zich zelf gelijk gebleven. ‘De preekstoel trok hem niet aan; maar wanneer een diepe eerbied voor het onstoffelijke en geestelijke den godsdienstigen en vromén man maken, dan was hij het zeker’ - schrijft Olivier. En in een brief - Leiden 19 Oct. 1832 - verklaarde hij zich volkomen eensgezind met de door Groen gemaakte bedenkingen tegen de dissertatie van den heer Veder[1]. *Nihil est in intellectu, quod non antea fuerit in sensu*, was al eertijds en is - meent Th. - ‘nog de bron van ontelbare dwalingen. Men is ook, geloof ik, de waarheid nader, wanneer men de stelling omkeert.’

Wie omtrent Thorbecke's religieuse denkwijze, op meer overtuigende wijze nog wenscht te worden ingelicht, sla maar weder de *Parlementaire redevoeringen* op, waarin de staatsman, ook als mensch, ‘het beste des levens’ tot openbaring heeft gebracht, of wel, hij neme den brief ter hand, aan Groen, Leiden 25 Oct. 1831[2], die als eene belijdenis is zijner innige betrekking tot den God, die ook voor hem zich heeft geopenbaard in alle dingen. ‘Het komt mij voor’ - schrijft hij o.a. - ‘dat de onderscheidene kringen van menschelijke kennis en bedrijf alleen door de ééne goddelijke waarheid worden ingesloten. Doch ieder van die kringen heeft zijne bijzondere wetten, die onze werkzaamheid binnen denzelven regelen, en die niet dan door eene lange opklimming van tusschenleden zamenhangen met den hoogsten wil. Dien hoogsten wil, naar deszelfs stellige openbaring, regtstreeks te maken tot het constitutief en organiserend beginsel van den Staat, schijnt mij derhalve een salto mortale, daar ik voor terugwijk.’ In dit ‘terugwijken’ lag de kiem van het veeljarig en principieel antagonisme tusschen beide staatslieden.

1) Brieven van Thorbecke, blz. 77.
2) Brieven van Thorbecke, blz. 63.

Tot zoover was dit opstel voor den druk gereed, toen wij, dank zij de welwillendheid van Mr. W. Thorbecke te 's-Gravenhage, de beschikking kregen over twee brieven, die den indruk, welken wij uit het schrijven aan Tieck, van den jongen Thorbecke ontvingen, bevestigen en ons dieper nog doen doordringen in zijn gemoedsleven. De eene brief, gedateerd 22 Nov. 1835 uit Leiden, is gericht aan mevrouw de wed. Solger te Berlijn, een brief ter herdenking van den geboortedag van haren, den 28 November 1819, overleden echtgenoot. Men herinnert zich, dat Th. in 1836 met de 19-jarige dochter van mevrouw Solger huwde. Th. schrijft:
‘Liebste Freundin, ich muss doch, wenn gleich nur mit zwei Worten, herzlich grüssen und glückwünschen zu Solger's Geburtstag. Ein so schönes erquickliches Leben ward uns allen geboren an diesem Tage, dass wir Gott dafür nicht genug danken können. Lebendigstes Band zwischen Himmel und Erde, dass wir hier Solger's Eintritt, in unserer Wohnung feiern, nachdem er hinaus gegangen um freier zu athmen in einer Welt, welche unseren Bezirk nicht aus- sondern auf das innigste einschliesst. Der Kreis der Liebe hat sich erweitert, ohne dass der Mittelpunkt verschoben wäre; dasselbe Element, worin Sie leben, ist auch das seinige. Wenn sein Herz darin unbeschränkter waltet, wenn es über die Grenze, welche uns umgiebt, hinweg schaut, wenn er hier ist wie dort, freier mit Ihnen, als Sie mit ihm, dafür mehrt er in Ihnen auch die ewige Freude, worauf sich alle Wehmuth bezieht’.....

De tweede brief is ‘An Herrn Prof. Ritgen in Giessen’ en gedateerd 1 Dec. 1821. Waarschijnlijk wordt hier bedoeld F.A.M.F. von Ritgen (1787-1867), beroemd gynaecoloog te Giessen, die aldaar in 1824 het eere-doctoraat in de philosophie verwierf en in 1840 in den adelstand werd verheven. De brief luidt:
Sie kennen mich nicht, verehrter Freund, und beurtheilen mein Denken und Streben so durchaus falsch, dass ich jetzt fast verzweifeln muss, Ihnen mein Wesen

schriftlich verständlich zu machen. Wie Sie auf die unseelige Vermuthung gerathen konnten, ich kränkle an einem *sogenannten* Nichtsthun des Erkennens, gestehe ich nicht zu begreifen. Zu einer solchen Beschuldigung, womit Sie mich auf's tiefste kränkten, kann ich Sie nie berechtigt haben, sondern dieses Recht haben Sie sich selbst genommen. Ich bin mir zu fest und zu klar bewusst, dass nichts in der Welt, meiner Natur mehr entgegen ist, als was Sie wahrscheinlich mit diesen Worten die eigentlich genommen sich selbst aufheben, bezeichnen wollten. Ich dachte bei Ihren Briefe an das nubam pro Junone accipere, denn auf ein solches Schattenbild was Ihnen, ich weiss nicht woher, vorgegaukelt wurde, mögen Ihre Aeusserungen sich beziehn. Was meinen Sie mit dem Handeln, welches das Denken ablösen soll? Erkennen und Handeln ist nur auf der Oberfläche verschieden, aber wahrhaft Eins, Eins in dem Sinne der alten griechischen Weisen, die das Leben in seiner inneren wesentlichen Bedeutung ergriffen, und im Handeln erschöpften. Was denken Sie sich unter Arbeit und Tagewerk, wozu Sie mich anführen wollen? Sie leben wohl der Ueberzeugung, dass ich müssig dasitze, die Hände in den Schooss, glaübig wartend bis ein Strahl von oben heruntergefahren kommt, mein Gehirn zu erleuchten? Sie wissen nicht wie sehr Sie mich verkennen. Niemand ist tiefer als ich von der Wahrheit durchdrungen, dass die Götter nur für thätiges Arbeiten alles feil haben. Oder scheint Ihnen ein redliches Forschen, ein unermüdetes Aneignen der Leistungen von Wissenschaft und Kunst, ein Eindringen in dem eignen Inneren sowohl, als in allen Beziehungen des grossen Gesammtlebens von Menschheit und Natur, mit allen Aufwand von Kraft, kein Arbeiten zu sein? Bei Ihnen knüpft sich die wirkliche Thätigheit an ein Amt in der menschlichen Geselschaft, welches ich, wiewohl es bald genug mich in Anspruch nehmen wird, für jetzt noch nicht bekleide: aber ich kann mir doch unmöglich vorstellen, dass Sie alles Thun des Menschen auf diese Sphäre sollten beschränken wollen, wodurch alles, was darüber hinaus läge, ein müssiges Denken würde? Sie fordern Allseitig-

keit, wovon jetzt ein jeder spricht, und setzen Einseitigkeit der Erniedrigung zum Thiere gleich. Ich verstehe Sie nicht. Ohne tüchtige gründliche Einseitigkeit keine Vielseitigkeit; man musste denn darauf ausgehn, sich recht behaglich in eine seichte Oberflächlichkeit zu baden. In dem praktischen, was Sie in Schutz nehmen, höre ich das Stichwort der Zeit. Wie könnte ich mir selbst so ungetreu werden, das *ächt* praktische nicht in seinem vollen Werth zu würdigen, da ich mich bemühe, das Wesen in die Wirklichkeit der Erscheinung zu erkennen, nichts wissend von einer Trennung zweier Welten, die ursprünglich und ewig eins sind, die Gott zusammengefügt hat, und der Mensch nicht scheiden soll. Sie fürchten, ich wünsche *jetzt schon* in den allgemeinen Grundton zu zerfliessen, wovon Jean Paul spricht. Nun und nimmermehr. Ich kann das Gefühl nicht in mir aufnehmen, ohne mich selbst zu vernichten. Es geht Ihrem Liebling hier, wie oft, er spricht von einem Schalle, wovon er den Grundton nie vernommen. Glücklicherweise enthalten seine Worte keine Gedanken: wenn sie aber einen enthielten, so müsste dem philosophischen Denker davor grauen. Zu verwundern aber ist es, dass der Author nicht schon in den Thränenfluthen seiner Gefühle längst ertrunken und zerronnen ist, sondern immer noch, soviel ich weiss, als ein selbständiges Wesen in Bayreuth herumspatziert.

Dass Sie aber, mit Beziehung auf ihr schönes und sehr wahres Bild, voraussetzen, ich sähe in meiner Wohnung den dritten Freund des Genusses selten oder nie, darin muss ich Ihnen, bis auf einen gewissen Punct, volkommen Recht geben. Was man in der Regel Zerstreuung, Unterhaltung u.s.w. nennt, ist mir, glaube ich, durchaus unbekannt. Schon von meiner frühester Jugend an habe ich, oft zu meinem Verdrusse, wahrnehmen müssen, dass ich mich in einer Freude oder Erheiterung des gewöhnlichen Lebens nie so ganz versenken konnte, wie ich dieses an den Meisten bemerke. Dagegen gehe ich in den Genüssen, in denen das Leben seine höhere Bedeutung ausspricht, der Kunst, vorzüglich der Musik, und der Freundschaft, völlig unter. Und in dieser Beziehung

konnte man allerdings meine Existenz genussreicher nennen, als die von vielen. Uebrigens bin ich vorzüglich jetzt in einer so gesunden heitern Stimmung, wie jemahls, und habe mit meinem Inneren Frieden geschlossen; wiewohl es sich erst nachher zeigen kann, ob dieser Bund mehr wie ein Waffenstillstand war. Ich lebe ungetheilt der Wissenschaft, und habe begonnen an philosophische Gespräche zu schreiben, worin ich mich selbst zum zweiten Mal erlebe, und mich vorbereiten wollte zu einer ruhigen mannlichen Ueberzeugung. Ausserdem dachte ich nach der Rückkehr in meinem Vaterlande, wo man mir die Professur in Leyden anzutragen willens ist, durch diese Schrift die Gemühter zu dem weiter folgenden zu stimmen, und hauptsächlich die Kluft auszufüllen, welcher Holland von Deutschland in Hinsicht philosophischer Bestrebungen, namentlich in historischer Beziehung, trennt. Den Plan trug ich schon lange mit mir herum, und werde sehn, wie er sich in der Ausführung zu meiner eigenen Befriedigung bewährt.
Die Begeisterung, womit Sie zum Schlusse von der Liebe sprechen, und die Ihnen die Sache selbst und Ihre Freundschaft zu mir eingab, hat auch mich begeistert. In Dresden schien es mir, alsob sie auf mich einbrechen wolle, und ich ward schon durch den blossen Gedanken von einem Rausch und einer Trunkenheit ergriffen, die mir alle Freiheit und Selbstbeherrschung raubte. Ich riss mich aber gewaltsam von dem Orte los, und seit der Zeit hat sich das Gewitter, so kommt es mir wenigstens vor, verzogen. Ein so vollendetes himmliches Wesen, als das, worauf ich mich beziehe, tritt mir nie wieder auf meinem Wege entgegen, und ich behaupte gradezu, das sich überall keine zweite findet, die ihr nur von Weitem den Rang streitig machen könne. Um von ihr zu reden, müsste man über eine neue Sprache gebieten können, denn auch der am meisten in Proza erstarrte Mann müsste an ihr zum Dichter werden. Inzwischen ist es lächerlich, Ihnen diese Declamationen ueber eine Unbekannte vorzutragen, worin Sie obendrein dann noch glauben würden ich hätte mich verliebt. Lieber bedenken Sie, dass ich 23 Jahre zähle, und also

noch Zeit genug zur Ehe habe. Ohnehin wissen Sie es nicht, dass meine innige Sehnsucht nach der Liebe eher gezügelt als aufgeregt werden müsste. Denn nichts quält und drängt mich so gewaltsam, als dass ich mich selbst nur halb verstehe, weil ich eigentlich nur ein halbes Wesen bin. Aber was ist zu machen? mit einem Vorsatz des sich Verliebens ist es nun einmal nichts, und wer die andere leere Hälfte meiner Existenz ausfüllen wird, kann ich nicht bestimmen, bis eine höhere Liebe sie schon wirklich ausgefüllt hat.
Und nun leben Sie wohl, und verkennen Sie mich nicht wieder. Meine herzliche Empfehlungen und Grüsse an den Ihrigen. Die beste nehmen Sie für sich, und gedenken Sie meiner ebenso mit Zuneigung, wie ich Ihrer mit Verehrung.

IHR FREUND.

Wij hebben aan dit schrijven niet veel toe te voegen. Het moge ons evenwel vergund zijn, er aan te herinneren, dat de door Thorbecke uitgesproken verwachting, als zou men hem na zijn terugkeer in het vaderland het professoraat in de philosophie te Leiden aanbieden, niet zoo spoedig is vervuld geworden. Dr. Byvanck deelt in *De Gids* van Juni 1893, blz. 440, mede, dat men ‘in 1822 in welingelichte kringen vertelde, dat Thorbecke een professoraat ontgaan was, o.a. omdat hij in een brief gesproken had van den *goddelijken* Schelling’ en voegt er bij, dat dit feit door de Bosch Kemper in zijn ‘Nederland na 1830’ wordt tegengesproken. Byvanck, die den door ons overgenomen brief aan Tieck blijkt te kennen, vestigt er verder de aandacht op, dat in de jaren 1815-20, de Hollandsche geleerdenwereld zich sloot voor de Duitsche romantische philosophie. Hetgeen Th. aan Ritger schrijft van zijn streven om ‘die Kluft auszufüllen, welcher Holland von Deutschland in hinsicht philosophischer Bestrebungen trennt’, zou wel aanleiding geven tot het vermoeden, dat men in 1822, in sommige kringen, niet zoo slecht ingelicht is geweest. Dat men ten onzent niet algemeen gesticht was over de Duitsch-wijsgeerige sympathieën van den jongen Thorbecke, mag men trouwens ook opmaken uit een brief, door K. Hermes, die in ons land als huisonderwijzer vertoefde, 17 Augustus 1824, uit den Haag

aan Krause gericht: ‘Bei dem Gouverneur von Südholland, van der Duyn van Maasdam, wurde Ihres Freundes Thorbecke gedacht, über dessen Auswanderung man ebenso unzufrieden war, als über meine Einwanderung. Das letzte wird Ihnen hinlänglich begreiflich sein, wenn sie hören: dass ich das Unglück hatte, für ein Philosophen oder Kantianer gehalten zu werden, und als ich dies (mein Kantnerthum) leugnete, *gar für einen Naturphilosophen; denn ein Atheist war ich einmal*, eines von beiden musste ich als Deutscher sein’[1)].

Eene tweede aanteekening, die wij wenschen te maken, betreft Thorbecke's bekentenis, hoe hij door zijne liefde voor een ‘Vollendetes himmlisches Wesen, von einem Rausch und einer Trunkenheit ergriffen ward, die (ihm) alle Freiheit und Selbstbeherrschung raubte’. De schoone, die den 23-jarigen man in zoo laaien gloed zette, wordt niet nader aangeduid. Dat het onweer zóó spoedig is afgedreven, als hij zelf hoopte, mag men betwijfelen. Wel heeft hij zich ‘gewaltsam von dem Orte losgerissen,’ maar uit den aanhef van den brief aan Tieck blijkt, dat hij te Berlijn niet zoo dadelijk zijne gemoedsrust terug vond. En, mij dunkt, wij zien het nog weerlichten in de extase, waarmede Thorbecke het ‘eeuwige begrip’ der liefde teekent, gelijk het is verpersoonlijkt in Kleist's Kätchen von Heilbronn!

Wat somige vragen betreft, door ons op blz. 532 gesteld, Mr. W. Thorbecke had de vriendelijkheid ons mede te deelen, dat hij een schat van brieven van zijn vader bezit, die evenwel slechts gedurende eenige jaren geregeld copie hield van hetgeen hij schreef.

H.L. BERCKENHOFF.

1) Karl Ch. Fr. Krause von A. Procksch S. 79.

Voor Potgieter.

Aanleiding tot studie van Literatuur. I. Potgieter's Poëzie toegelicht door C.H. den Hertog. (Amsterdam, 1896. W. Versluys.)

Wie eenigszins bekend is met de hooge eischen, welke aan de onderwijzers der lagere scholen gesteld worden en met de wijze waarop zij zich veelal moeten voorbereiden tot hunne zware taak, die zal zich verheugen dat hier een nuttig werk zoo goed volbracht is.

Men klaagt soms luid over het Lager Onderwijs en de lagere onderwijzers. Het Lager Onderwijs - zegt men - houdt zich vaak bezig met nietigheden, verknoeit kostbaren tijd, richt de kinderen af voor toelatingsexamens van Hoogere Burgerscholen en Gymnasia, in plaats van ze te ontwikkelen; de commissiën voor de examens van hulponderwijzer en hoofdonderwijzer plegen in een permanente verbazing te verkeeren over het gemis aan kennis en ontwikkeling der candidaten die voor hen verschijnen; ouders hebben weer andere klachten, soms van de wonderbaarlijkste[1)].

Ik zal niet beweren dat al die klachten ongegrond zijn, doch de klagers mogen eens bedenken waar de oorzaken dezer verschijnselen liggen. Bedenken dat het niet gemakkelijk is na een zware dagtaak 's avonds de noodige frischheid van geest te behouden om zich voor te bereiden tot een examen in Fransch, Duitsch, Engelsch of het examen van hoofdonder

1) Een dier klachten is wel geschikt om eene voorstelling te geven van de tragi-komische veeleischendheid van sommige ouders. Een onderwijzer aan eene school L.O. (4de klasse), te Amsterdam, kreeg 's morgens van een kindermeisje namens Mevrouw de boodschap: ‘hoe of dat toch zat met de voetjes van Kareltje; het kind was nu al veertien dagen op school en hij zette de voetjes nòg naar binnen!’

wijzer; dat het de onderwijzers, indien zij dorsten naar het levend water der wetenschap, vaak vergaat als Tantalus: het water ontwijkt hunne lippen en de appels ontglijden hun grijpende hand; dat hun de gelegenheid om geest en gemoed te beschaven slechts zelden geboden wordt door ouders, die hun toch vaak zooveel verplicht zijn voor het aandeel dat zij nemen in de opvoeding der kinderen.

Ook die mannen die in de eerste plaats geroepen zijn, anderen tot onderwijzers te vormen: de leeraren aan kweekscholen en cursussen, hebben - voorzoover eene academische opleiding niet hun deel is geweest - meerendeels een zware taak. ‘Wij tasten rond in 't ongewis’, zeide mij eens een hoofdonderwijzer, leeraar aan een kweekschool, een schrander man van rijpe ervaring. Al wil ik gaarne gelooven dat er aan de kweekscholen voor onderwijzers voortreffelijke leeraren werkzaam zijn, ik meen toch dat er wel waarheid *moet* zijn in die verzuchting.

Het boek van den heer Den Hertog zal ongetwijfeld kunnen medewerken tot vermindering dier ‘ongewisheid’, waarin zoo menig studeerend onderwijzer zich bevindt en ik maak daarom gaarne gebruik van de mij geboden gelegenheid om op dit boek de aandacht te vestigen van allen die wenschen Potgieter's werk te leeren kennen en genieten, zooals het verdient gekend en genoten te worden. Dit werk, ‘meer lessen dan studiën’ bevattend, richt zich, zooals de schrijver in zijn Voorbericht zegt, ‘in de eerste plaats tot de onderwijzers, in wier voorbereiding letterkundige studie, bedoeld als gevoelsopvoeding, een onmisbaar, schoon nog altijd te weinig verzorgd element uitmaakt, en verder tot allen die in “de vreugde van het lezen” gelooven en voor literair genot wat inspanning over hebben.’ Uit eene korte Inleiding vernemen wij, hoe de schrijver zijn taak heeft opgevat, waarin het nut eener paraphrase gelegen is en waarom juist deze gedichten van Potgieter gekozen zijn. Dan volgen paraphrases van eenige der voornaamste Z a n g e n d e s T i j d s (o.a. *Aan New-York, Zandvoortsche Wedrennen, Eene halve-eeuws wake, Isaac da Costa, Aan Twenthe, Bronbeek*) met Aanteekeningen van historischen of literairen aard. In het tweede deeltje vinden wij na een Inleiding een paar bekende gedichten uit de afdeeling G e m o e d s g e t u i g e n i s s e n (*De Jonge*

Priester en *De Zangeres* en een groot deel van *De Nalatenschap van den Landjonker*) op dezelfde wijze behandeld. In een A a n h a n g s e l zijn opgenomen o.a. 'Iets over Potgieter's Versbouw', de oudste redactie van *de Jonge Priester* en *De Zangeres* en een 'Overzicht der niet toegelichte verzen' (I. gedichten).

Over het algemeen heeft de samensteller dezer twee deeltjes zijn werk met zorg volbracht. Het gold hier niet Potgieter's verzen weer te geven in proza van gelijke waarde; met zulke 'poèmes en prose' zouden zij voor wie het boek in de eerste plaats bestemd is slecht gediend zijn; veel meer nut kan zeker een eenvoudige heldere paraphrase hebben, die dienen moet ter verklaring. In de gedichten die ik heb vergeleken met de hier gegeven paraphrase, vond ik doorgaans Potgieter's bedoeling juist gevat en goed weergegeven. Ook de aanteekeningen zullen zeker menigen onderwijzer van veel nut kunnen zijn.

Een paar opmerkingen, door mij onder het lezen gemaakt, mogen den heer Den Hertog toonen, dat ik aan zijn werk de aandacht heb geschonken die het verdient. Op bl. 42 van deel I wordt het tooneel eene leerschool van 'waarheid en goedheid' genoemd; inderdaad spreekt Potgieter van waarheid en *schoonheid*.... geen gering verschil waar men over het tooneel spreekt! In de paraphrase op *Isaac da Costa* (I, 66, regel 8 v.b.) had de samensteller er in zijne aanteekeningen op kunnen wijzen dat Potgieter hier een vers van Da Costa (uit den Voorzang der Vijf-en-twintig jaren) tusschen zijne eigene verzen heeft gevlochten. Potgieter schreef: '..voor 't volk eens uw' vaad'ren zoo goed'; Da Costa: 'het land eens dien vaad'ren zoo gul en zoo goed'[1)].

Hier en daar heeft de samensteller 'bescheiden tegenwerpingen' gemaakt 'bij sommige voorstellingen van den dichter'. De samensteller besefte zeer wel, en heeft elders in zijn werk ook met nadruk gezegd, dat eene historische

1) Acht de heer D.H. '*laat blijven* dien hitteren lof' (I, 40) zuiver Nederlandsch? En is datzelfde Duitsche luchtje niet te bespeuren ook aan eene uitdrukking als deze: '*Stoornis* en *Veldbloemen* die zoo *eenvoudig gehouden* zijn dat' enz.? (II, 39). Het Bois de Boulogne wordt 'een *schuilhoek van zelfmoordenaars*' genoemd. Een schuilhoek waaruit zij van tijd tot tijd te voorschijn komen? want *dat* ligt toch in het woord (I, 154). Hoemoet men zich een *stoet van beelden* voorstellen? (zie II, 13.)

of literaire onjuistheid niets tot de waarde van een gedicht afdoet. Echter heeft hij ze aangewezen; naar ik geloof, terecht; het is beter zulke dingen zelf te zeggen dan ze te laten opmerken door anderen op wie ze dàn allicht dieper indruk zullen maken dan wenschelijk is. Op een enkele plaats ware de tegenwerping m.i. beter achterwege gebleven en vervangen door eene verklaring. Potgieter heeft zich in zijn gedicht *Aan New-York* (1841) geërgerd over de wijze waarop vooral Washington Irving in zijne *History of New-York* en zijn *Sketchbook* de Hollandsche kolonisten heeft voorgesteld die Nieuw-Amsterdam gesticht hebben. Waar nu de heer Den Hertog gaat betoogen dat Potgieter's ergernis ongegrond moet worden genoemd, vergeet hij m.i. dat het bedoelde gedicht reeds meer dan een halve eeuw oud is. Het jonge Holland dat omstreeks 1840 bezig was een beteren tijd voor te bereiden, zag in zijne door romantiek aangezette en gekleurde vaderlandsliefde van ons volksbestaan in de 17de eeuw slechts de schittertoppen en hooge glansvlakten; voor veel duisters in de dalen had het geen oog. Men wilde geen kwaad hooren van de 17de eeuw. Dat Potgieter hier - anders dan gewoonlijk - meer sentimentaliteit dan kracht toont, is een verschijnsel dat zijne verklaring vindt in den geest dier tijden en dat in de toenmalige literatuur waarlijk niet het eenige van dien aard is. Indien de heer Den Hertog deze of eene dergelijke voorstelling onder de aandacht zijner lezers had gebracht, dan zouden zij in Potgieter's uiting toch een anderen klank hooren dan dien van ‘ongegronde ergernis’.

Al meen ik dat ieder die belang stelt in het onderwijs, reden heeft zich te verheugen over het verschijnen van dit werk, ik wil niet verzwijgen dat er onder het lezen dezer *Aanleiding tot studie van literatuur* wel eens twijfelingen bij mij gerezen zijn. Tegenover den heer Den Hertog die het Lager Onderwijs beter kent dan ik, die beter kan beoordeelen wat hier in de eerste plaats noodig is, past het mij op mijne beurt slechts ‘bescheiden tegenwerpingen’ te maken. Misschien kan hij er eenig voordeel uit trekken bij de bewerking der deeltjes over Da Costa, De Génestet en Beets die nog zullen volgen.

Vreest gij niet, zou ik willen vragen, dat zulk eene volledige paraphrase een geestverslappenden invloed zal oefenen? Zullen onderwijzers en andere lezers door uw boek niet afkeerig worden van *zelf* denken en voelen, van spannend zoeken en genotvol vinden? Zullen zij niet verleid worden bij elke moeilijkheid Potgieter's verzen neer te leggen en naar uwe paraphrase te grijpen? Of is uw boek misschien bedoeld slechts als eene zoogenaamde ‘partie du maître’? Eenige opmerkingen over Potgieter's versbouw hebben haar plaats gevonden in het Aanhangsel. Wij lezen daar dat ‘het alleen bestemd is voor wie er behagen in heeft ook de techniek van een dichter als Potgieter in bijzonderheden na te gaan.’ Doch acht gij dat deel van des dichters kunst niet gewichtig? Heeft de bespreking van des dichters techniek niet evenveel recht op eene plaats in den tekst van uw boek als de aanteekeningen over literaire en historische bijzonderheden?

In de Inleiding wordt een Gids-artikel van Prof. van Hamel over *Dramatische Dictie* met instemming en waardeering vermeld; hier en daar zijn dan ook aanwijzingen omtrent de voordracht van Potgieter's verzen gegeven (I, 71, 123, 145; II, 126, 140). Zouden zulke aanwijzingen vooral de onderwijzers niet naar meer smaken? Zou de samensteller van dit boek in volgende dergelijke deeltjes niet een invloed ten goede kunnen oefenen op de te onzent zoo verwaarloosde en vaak nog geminachte leeskunst? Ik besef wel, dat ik hier niet weinig vraag, want bij onze geringe kennis van de verhouding tusschen klank en inhoud van verzen, tusschen het zinnelijk en het geestelijk deel der poëzie, is het in sommige gevallen moeilijk aanwijzingen te doen omtrent de voordracht, en bovendien is het ook op zich zelf moeilijk eene omschrijving te geven van de wijze waarop een vers of een couplet of eene periode dient te worden voorgedragen.

Op eene enkele plaats kan ik het niet eens zijn met de wijze waarop de schrijver zijne meening omtrent de voordracht van een couplet motiveert. Op blz. 155 van het Eerste deel is het volgende couplet uit *Eene Revue in het Bois de Boulogne* afgedrukt:

> Er *v*olgt een *v*lugge dr*a*f; de bonte *v*aantjes w*a*pp'ren,
> En, als die seinen *z*elf vol *z*wiers,

Verschijnen, l*a*ngs *d*ie *d*reef, de *sl*a*n*ke en *s*ch*a*lke *da*pp'ren,
De *da*rt'le, *da*nsende l*a*nsiers.[1]

Daaronder staat deze aanwijzing omtrent de voordracht: ‘Bij het zeggen dezer verzen moet goed uitkomen, hoe mooi P. hier den cadans der beweging van de voorbijtrekkende cavalerie uitdrukt.’ Wil de heer Den Hertog hier zeggen, dat Potgieter er zoo goed in geslaagd is het paardengetrappel en het rhythmisch op-en-neer van de rijdende huzaren in zijne verzen te brengen? Maar - de gansche *Revue* is in deze zelfde afwisselende jamben -gedicht? Hooren wij dan het gansche stuk door dien ‘Husarenritt’? Wij hebben hier toch niet een geval als in Victor Hugo's *Pas d'armes du roi Jean*:

Çà, qu'on selle
Ecuyer,
Mon fidèle
Destrier
Mon coeur ploie
Sous la joie
Quand je broie
L'étrier.

De klankschildering van Potgieter's verzen ligt derhalve m.i. niet zoozeer in hun eigenaardige maat of hun bijzonder rhythme als wel in de vereenigde werking van de alliteratie en van den telkens herhaalden doffen *a*-klank die, in verband met bewegingswoorden als *draf, wappren, dartel, dansend* ons het beeld der voorbijdravende lansiers duidelijker voor den geest brengen.

Doch wat hiervan zij, zeker zou de taak van den samensteller verzwaard worden door het opnemen van meer aanwijzingen aangaande de voordracht. Of zijn werk er niet door zou winnen? Poëzie en muziek staan niet gelijk, neen zeker, al hebben zij veel gemeen en al vraagt Verlaine in zijn *Art Poétique* terecht vóór alles om versmuziek. Maar in zoover staan beide gelijk dat ook een schoon gedicht eerst dan volkomen iemands eigendom geworden is, indien hij de verzen op eene hunner waardige wijze heeft hooren voordragen of, nog beter, zelf heeft voorgedragen.

G. KALFF.

1 De cursiveering en de vette letters zijn van mij.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: John Gabriel Borkman, tooneelspel in 4 bedrijven van Henrik Ibsen. Vertaling van J.H. Rössing.

John Gabriel Borkman is de incarnatie van de zucht naar macht. Hij heeft millioenen willen bezitten niet om het genot van rijk te zijn, maar om daardoor macht te kunnen uitoefenen, om de wereld aan zijn voeten te zien en zichzelf heerschende over die wereld. Gelijk hij, als mijnwerkerszoon, eens het erts dat gekluisterd lag in de mijn, uit zijn donker verblijf aan het licht heeft zien brengen, zoo wilde hij de millioenen die in den grond, in de bergen, in de bosschen en in de zee verborgen lagen, bevrijden, de sluimerende geesten van het goud wekken, om ze aan zich dienstbaar te maken, daardoor aan vele duizenden geluk te verschaffen en ten slotte over die duizenden te heerschen. Om dat doel te bereiken is hem elk middel goed; om dat doel vergeet hij alles; daaraan offert hij alles en allen op.

Ella Rentheim, zijn jonge liefde, die met hem gedweept heeft toen hij haar zijn grootsche plannen ontvouwde en haar een blik gunde in zijn droomenland, Ella, die hij liefhad omdat ze hem terzijde stond in zijn werk en hem begreep, laat hij in den steek om een andere, haar tweelingzuster Gunhild, te trouwen, zoodra hij bemerkt dat de man, zonder wiens bijstand hij de hoogte welke hij ambiëert - het directeurschap van de Bank - niet kan bereiken, zijn mededinger is naar Ella's hand. Wordt daardoor ook het geluk van een jonge vrouw voor altijd verwoest, die prijs is hem niet te hoog voor zijn zegepraal. Toch blijkt Borkman bij dien handel niet alle kansen berekend te hebben. Wanneer Ella, ondanks alles trouw aan hare liefde voor hem, de aan-

zoeken van den ander telkens en telkens weer afslaat, gaat diezelfde man, aan wien Borkman zijn plaats te danken heeft, in hem, dien hij verdenkt van in Ella's herhaalde weigering de hand te hebben, een vijand zien, dien hij, wanneer de gelegenheid zich aanbiedt, niet zal sparen.

En die gelegenheid biedt zich aan. Borkmans plannen eischen geld, veel en altijd meer geld. In de Bank liggen, als deposito's, de millioenen die hij voor het stichten van het rijk, waarin hij heerschen wil, noodig heeft. Zij zijn daar, in het vertrouwen dat zij er veiliger liggen dan ergens elders, gedeponeerd door honderden stad- en landgenooten, door Borkmans vrienden en bloedverwanten. Maar die millioenen liggen daar nutteloos, terwijl hij ze gebruiken kan en gebruiken *moet* - tijdelijk slechts, want hij zal ze, wanneer eens zijn werk is tot stand gebracht, weer, zonder dat er een penning aan ontbreekt, terugbrengen waar zij gelegen hebben! - voor de grootsche stichtingen, waarvan hij de plannen heeft ontworpen en die zegen zullen brengen aan de menschheid: voor zijn mijnen, zijn watervallen, zijn handelswegen en zijn scheepvaartverbindingen over de geheele wereld. Riepen zij niet om hem, die millioenen; staken zij niet de armen naar hem uit, opdat hij ze mocht bevrijden, en was het niet zijn plicht, gegeven het doel dat hij voor oogen had, te doen wat hij deed? Geheel zonder gevaar was dat alles niet, dat gevoelde hij zelf wel. Het was hem vaak, wanneer hij in stilte broedde op het grootsche werk dat hij voorhad, als vulde hij een reuzenballon en als stond hij op het punt op te varen in het luchtruim boven een onzekere wereldzee. Op zoo'n luchtvaart neemt men niet gaarne het kostbaarste wat men bezit aan boord mede. En dat mag, volgens Borkman, wel de reden geweest zijn waarom, toen hij de hand uitstak naar de hem toevertrouwde millioenen, het depositum van Ella Rentheim onaangeroerd bleef.

De luchtvaart bleek inderdaad gevaarlijk. Want - wij vernemen het uit zijn eigen mond - toen het doel bijna bereikt was, toen het slechts een haar scheelde of al de reusachtige maatschappijen op aandeelen waren gevestigd, weinige dagen slechts vóór den tijd waarop al de waarden, waarvan hij met stoute hand gebruik gemaakt had, weder op hun oude plaats teruggebracht zouden zijn zonder dat iemand er iets bij te kort kwam, viel het verraad hem in den rug. En die slag werd hem toegebracht

door dienzelfden vriend aan wien hij, tot loon voor de hem geboden hulp, Ella had willen afstaan, door den man dien hij mondeling en in confidentiëele brieven op de hoogte van al zijn plannen gebracht had, en die hem dan nu ook met de onwederlegbaarste bewijzen van zijn schuld aan de justitie kon overleveren.

Na een lange preventieve hechtenis, gevolgd door een gevangenisstraf van vijf jaar, is Borkman, geheel geruïneerd, teruggekeerd in het huis, het eigendom van Ella Rentheim en door haar aan de Borkman's, die ook door haar onderhouden worden, ter bewoning afgestaan. Daar wonen Borkman en Gunhild nu reeds acht jaar, hij boven, zij beneden, zonder dat in heel dien langen tijd een woord tusschen de echtgenooten gewisseld is.

Ella Rentheim, die van haren kant in diezelfde acht jaar geen voet in deze woning heeft gezet, en noch met haar tweelingzuster, noch met haren vroegeren verloofde in aanraking is gekomen, vertoont er zich nu - als het drama aanvangt - met het oogmerk om een toenadering tusschen beiden tot stand te brengen. Maar tusschen deze echtgenooten, die nooit in liefde en in wederzijdsch vertrouwen elkander genaderd zijn, is geen verzoening mogelijk.

Wanneer het tot een opheldering komt, dan blijkt het dat Gunhild enkel droomt van een herstel van den naam, dien zij door haar verbintenis met Borkman verplicht is te blijven dragen, en dat zij die ‘missie’ heeft toegedacht aan haren zoon Erhart, van wien zij verwacht dat hij - zooals zij het uitdrukt - zoo hoog zal stijgen en zoo ver zijn licht zal laten schijnen dat niemand meer de schaduw zal kunnen zien, die zijn vader op haar geworpen heeft. En dan blijkt het tevens dat Borkman van zijne zijde van niets anders droomt dan om weder van voren aan te beginnen, en dat hij zich niets anders verwijt dan dit ééne: niet reeds acht jaar vroeger weer aan het werk te zijn getogen. In de vijf eindelooze jaren die hij in de cel, en in de acht jaren die hij, in de groote zaal op en neer gaand ‘als een zieke wolf in zijn kooi’, in zijn woning heeft doorgebracht, heeft hij zijn tijd besteed met telkens en telkens van voren af aan het gansche rechtsgeding weer te doorloopen, als zijn eigen aanklager, zijn eigen verdediger en zijn eigen rechter. Hij heeft, zoo beweert hij, de zaak van voren en van achteren bekeken, zoo onmeedoogend mogelijk, zonder iets te verzachten of zich zelf te sparen. En de slotsom, waartoe hij telkens weer komt, is: de eenige tegen wien hij zich vergrepen heeft,

is hijzelf. Want nu heeft hij, in plaats van terstond na zijn invrijheidstelling van onderop weer te beginnen en zich van meet af aan naar de hoogte te werken, hooger dan ooit te voren, acht kostelijke jaren van zijn leven verspild. Dat hij zich aan anderen zou vergrepen hebben, anderen in het ongeluk zou hebben gestort, komt ter nauwernood bij hem op. En indien al voor een oogenblik iets daarvan tot hem doordringt, dan komt hem dat toch nietig en onbeduidend voor, vergeleken bij de groote ramp die hèm getroffen heeft, toen zijn grootsch plan schipbreuk leed. Wanneer dan ook Ella Rentheim hem den moord verwijt dien hij op haar liefdeleven gepleegd heeft, toen hij haar, die hem het liefst op de wereld was, verkocht om zelf tot den machtszetel te geraken, dan vindt hij dat weer een van die overdreven hartstochtelijke voorstellingen, zoo echt iets voor een vrouw, die enkel oog pleegt te hebben voor haar eigen hartsaangelegenheden.

Hij gelooft, na al het gebeurde, nog altijd dat de mannen van zaken eens zullen inzien dat zij niet buiten hem kunnen. En wanneer zij dan tot hem komen, kruipend en buigend tot den grond, en hem smeeken dat hij de teugels toch maar weer in handen moge nemen van de nieuwe Bank die zij gesticht hebben, maar niet meester hebben kunnen worden, dan zal het gansche land weten, welke voorwaarden John Gabriel Borkman stelt !

En nu ziet deze man, wiens blik enkel op het eigen werk gericht is, dat hèm in de hoogte zal heffen en hèm macht en heerlijkheid verschaffen moet, zij het ook ten koste van het geluk van vele anderen, zich omringd door menschen die allen, op ééne na, van hun standpunt de dingen evenzoo beschouwen, slechts op eigen geluk bedacht zijn en zich alleen aan anderen gelegen laten liggen zoolang dezen hun van dienst kunnen zijn. Door zijn vriend wordt hij verraden en aan de justitie overgeleverd, zoodra deze er zelf geen voordeel meer in ziet om hem te steunen en in de hoogte te helpen. Zijn vrouw Gunhild laat hem aan zijn ellendig lot over van het oogenblik af, dat hij haar niet meer het geluk kan verschaffen in den vorm dien zij het begeerlijkst vindt. Zijn zoon Erhart, die sedert Borkmans terugkeer uit de gevangenis nooit naar hem heeft omgezien, is alleen op eigen genoegen bedacht en heeft op het dringend verzoek van zijn vader om met hem te gaan en hem te helpen door werken een nieuw leven te beginnen, geen ander antwoord dan dat hij jong is, jong, het geluk genieten wil en leven, leven,

leven! En ook de eenige vriend, die Borkman nog nu en dan in zijn eenzaamheid komt opzoeken, Wilhelm Foldal, de oude arme kantoorklerk, die jaren lang met dichterlijke aspiraties en een treurspel in portefeuille rondloopt, verlaat hem, zoodra het hem duidelijk wordt dat Borkman zijn dichterlijk talent in twijfel trekt. ‘Zoolang jij in mij geloofde, geloofde ik in jou, zegt Foldal. Van nu af aan ben je zoo goed als een vreemde voor me.’

Alleen de vrouw tegenover wie Borkman zich het meest te verwijten heeft en die zoo diep de beleediging gevoeld heeft welke hij haar heeft aangedaan door het leven der liefde in haar te dooden, alleen Ella Rentheim is nog altijd bereid hem ter zijde te staan, en wanneer hij, ten einde raad, het huis verlaat, waarin hij acht jaar lang als een vrijwillig gevangene heeft gesleten, en naar buiten wil in de vochtige koude winternacht, dan is zij het die hem op dien tocht vergezelt. Maar dan ook is het einde van John Gabriel Borkman nabij.

Wadend door de sneeuw, voert Borkman Ella Rentheim naar een hoog gelegen open plek in het bosch, naar de bank waarop zij, in hun gelukkige dagen, dikwijls zaten, turend in het land van hun droomen. Nog eens voor het laatst ziet Borkman daar, in den droom, alles wat hij heeft willen tot stand brengen: de stoomschepen die handelsverbindingen aanknoopen over de geheele aarde, de fabrieken die dag en nacht in gang zijn, zijn groot onmetelijk, eindeloos rijk. En nog eens spreekt hij het fluisterend uit hoe lief hij ze heeft die schatten, die daar in de diepte en de duisternis liggen, en die hem macht en heerlijkheid hadden kunnen schenken... maar op dat oogenblik grijpt hem de ijzige hand van den dood en sterft hij in de armen van haar wier liefde, door hem versmaad en vertreden, hem bijbleef tot het uiterste oogenblik.

Tot het laatste toe is John Gabriel Borkman zichzelf gebleven. Reeds in het eerste bedrijf, wanneer zijn vrouw Gunhild in het gesprek met haar tweelingzuster het verleden ophaalt, en later in de drie volgende bedrijven, waar Borkman zelf achtereenvolgens voor Foldal, Ella en Gunhild zijne handelingen breed uiteenzet en met overtuiging verdedigt, leeren wij in hem den man kennen die niets vergeten en niets geleerd heeft, den onbuigzame, wien geen gewetenswroeging hindert en die tot zijn laatsten ademtocht door een onbevredigde zucht naar de macht wordt gekweld. In elk nieuw tooneel

wordt een trek gevoegd bij de vorige, wordt een zijde van 's mans karakter nog wat scherper geaccentueerd, wordt herhaald of duidelijker, met meer bijzonderheden, gezegd wat ons reeds van vroeger bekend was, - zoodat aan het slot Borkmans beeld ten voeten uit voor ons staat zonder dat iets onopgehelderd is gelaten.

'Zijt gij vóór het vrije huwelijk?' vroeg Robert Sherard in een van de fragmentarische gesprekken, die het hem gelukte gedurende een lang verblijf in Christiania met den weinig spraakzamen en weinig meegaanden Ibsen te voeren. En het antwoord luidde: 'Ik ben vóór niets. Ik doe geen geneesmiddelen aan de hand. Mijn stukken hebben niet de pretentie iets te bewijzen, noch aan te geven hoe men de menschheid verbeteren moet. Men heeft steeds den mond vol van mijn leer: ik heb geen leer. Ik ben geen leeraar, maar een schilder. Ik schilder het leven zooals ik het zie'... En Georg Brandes in zijn opstel *Henrik Ibsen en France*[1] vult deze mededeeling aan door de verzekering, dat de personages die men buiten Noorwegen zoo vreemd gevonden heeft: Nora, Mevrouw Alving uit *Spoken*, Hilde uit *Bouwmeester Solness*, bij hun eerste verschijning in het Noorden het publiek juist getroffen hebben door hun zeer karakteristieke, haast typische waarheid. Vrouwen als Rebecca uit *Rosmersholm* en Ellida uit *De Vrouw van de Zee* mogen zeldzamer zijn, toch noemt Brandes beiden niet alleen mogelijk, maar zoo levend van teekening dat men er niet aan twijfelen kan of zij hebben bestaan.

Zulke uitspraken mogen ons wel tot voorzichtigheid manen in ons oordeel over de personen in Ibsens drama's, die ons als dwepers en visionairen, of als geëmancipeerde, haast bandelooze vrouwen, onnatuurlijk, onmenschelijk, ter nauwernood toerekenbaar toeschijnen. Zij mogen ons weerhouden van, gelijk Van der Goes doet in het weekblad 'De Nederlander' van 20 Februari, Ibsen 'een schadelijke liefde voor het bizarre' te verwijten of te beweren dat zijn personen leven in een droomwereld van *zijn* vinding en voortkomen, niet uit de moderne maatschappij maar 'uit de broeikas van *zijn* hersenen.'

Diezelfde voorzichtigheid is zeker aan te bevelen, waar men zich over den literairen vorm van Ibsens drama zou willen uitlaten. Op

1) *Cosmopolis*. January 1897.

dit punt geeft Brandes behartigenswaardige wenken. Men heeft Ibsens taal boekentaal genoemd, en wanneer men sommige Duitsche vertalingen en de daarnaar gemaakte Nederlandsche te zien en te hooren krijgt, dan schijnt er wel grond te bestaan voor een dergelijke uitspraak. De vertaling van *John Gabriel Borkman* door den heer Rössing - dien ik enkel hoorde, niet las - geeft in dat opzicht, naar mij voorkomt, vrij wat vat op zich. Maar nu weet Brandes ons te vertellen dat, wat men in het Noorden ook op Ibsens drama's hebbe aan te merken, er één ding is waarover geen verschil van gevoelen bestaat, namelijk de levendigheid, de natuurlijkheid en de waarheid van zijn stijl, en mag men denzelfden Brandes gelooven, dan heeft Ibsen meer dan eenig ander zich over zijn vertalers te beklagen.

Zoo staan dus in de drama's van Ibsen sommige hoofdpersonen te ver buiten het veld onzer waarneming en zelfs buiten dat van onze voorstelling, dan dat wij niet dikwijls gevaar zouden loopen over hunne handelingen een onbillijk oordeel te vellen, en gaat er bovendien in de vertaling meer dan wenschelijk is verloren van de schoonheid van het woord en van den taalvorm, waarvan de dichter zich voor zijn schildering bedient.

Blijft: de vorm, de bouw van het stuk als drama.

Vele van Ibsens drama's zijn zoogenaamde analytische drama's, waarbij het belangrijkste in de lange, vaak verwikkelde voorgeschiedenis ligt en de handeling naar het einde loopt eer het scherm opgaat. Bijvoorbeeld in *Spoken*: de stille liefde van Helene Alving voor Pastor Manders, haar huwelijk met luitenant Alving, haar vlucht uit de echtelijke woning teneinde aan de bejegening van haren man te ontkomen en bij Manders bescherming te zoeken, haar tijdelijke verzoening met Alving bij de geboorte van Oswald, de ontdekking waartoe zij komt van Alvings verhouding tot haar dienstbode en de noodzakelijkheid waarin zij daardoor gebracht wordt om Oswald buitenshuis te zenden, - al deze gebeurtenissen, die tot de essentie van het drama behooren, maken de voorgeschiedenis ervan uit. Bij *Rosmersholm* is het niet anders en *Bouwmeester Solness* heeft eveneens een lange en niet minder ingewikkelde voorgeschiedenis.

Het gevolg van een dergelijke behandeling van de dramatische stof is, dat nagenoeg al de handeling in den vorm van dialoog of vertelling behoort te worden omgezet. Op zichzelf behoeft dit

geen nadeel te zijn. De wijze waarop de voorgeschiedenis met het drama wordt samengeweven, kan zoo verrassend wezen en tot zulke spannende toestanden aanleiding geven, hetgeen voorafging kan in zijn gevolgen van zoo aangrijpend tragischen aard zijn, dat een analytisch drama niet *per se* in dramatische levenskracht voor een synthetisch drama behoeft onder te doen. Geen treffender bewijs hiervan dan Sophocles' *Koning Oedipus*, waarvan de eigenlijke geschiedenis buiten de tragedie ligt, welke wij voor onze oogen zien vertoonen, en die toch tot het spannendste en schokkendste behoort van alles wat de dramatische letterkunde heeft voortgebracht.

Maar nu wil het ongeluk, dat Ibsen in zijn laatste analytisch drama *John Gabriel Borkman* wel de geheele voorgeschiedenis in al hare bijzonderheden laat vertellen en nog eens vertellen, zoo dat al de motieven van Borkmans daad, al de gevolgen van zijn handelingen in het helderste licht voor ons staan en het geheel als een ernstige, belangwekkende karakter-studie onze aandacht trekt, maar dat hij het niet zóó heeft weten aan te leggen dat het drama, als drama, ons geboeid houdt, meesleept of machtig aangrijpt. Ten einde zulk een dramatische werking te verkrijgen, had de schrijver het verleden van Borkman, de machten met wie hij de worsteling beproefde, de personen, die een rol in zijn leven vervulden, nogmaals met hem in botsing moeten brengen. Het gansche rechtsgeding, dat Borkman beweert in zijn eenzaamheid, voor zich alleen, doorloopen te hebben, had weer voor ons moeten herleven in de meest aangrijpende phasen van zijn strijd. Zoo zou er voortschrijding hebben plaats gehad, zoo niet in de uiterlijke handeling, althans in de zielehandeling. Nu is daarvan in dit drama geen spoor te vinden. Recrimineeren is geen strijden, en het geheele stuk is weinig anders dan één lange recriminatie, maar eene, die de zaken voor elk van de belanghebbenden, en dus ook voor de toeschouwers, laat in den toestand en in het licht, waarin zij van den beginne af stonden.

Het eenige tooneel, waarin door de herleving van het verleden een dramatisch effect wordt teweeggebracht, het eenige dan ook dat aangrijpt, is in het tweede bedrijf de ontmoeting tusschen Ella en Borkman. Die twee hadden elkander iets te zeggen, de schrijver brengt ze op het juiste oogenblik te samen, en laat hen zeggen wat zij zeggen moesten, - maar ook dit dramatisch oogenblik heeft geen gevolg en brengt de handeling niet verder.

Ik heb in mijn overzicht van den inhoud van *John Gabriel Borkman* niet gesproken over den strijd om Erhart, tusschen zijn moeder en zijn tante gevoerd, al neemt die strijd ook heel wat plaats van het stuk in beslag. Bij de lezing vervelend en weinig belangwekkend, als de machtelooze strijd om de macht over een machtelooze, wordt het bij de vertooning een onverkwikkelijk en smakeloos geplukhaar, dat naar het belachelijke loopt en het bereikt ook.

'Het Nederlandsch Tooneel', dat blijkbaar van den indruk van dit drama zich veel had voorgesteld - hoe kon het anders zich de weelde van een mooi Noorsch sneeuwlandschap door Breitner en Bauer veroorloven? - zou een bewijs van goeden smaak en van dramatischen *flair* gegeven hebben door dit stuk niet te vertoonen.

Of heeft de Koninklijke Vereeniging gemeend dat de wijze van vertooning door haar personeel het stuk zou redden? Die vertooning had allures van stijl, - van Ibsenschen stijl, wel te verstaan. 'Et surtout n'oublions pas que nous *sons* à cheval!' - iets in den trant van dat parool der voeteerende cavaleristen in *Le petit Faust* moet mevrouw Pauwels haar kunstzuster Holtrop hebben toegevoegd, toen zij gereed stonden haar lange samenspraak van het eerste bedrijf te beginnen. Of is het misschien de regisseur geweest, of het lid van den Raad van Beheer 'meer bijzonder belast met....', die den artisten op het hart heeft gedrukt om toch vooral Ibsensch te spreken en te spelen? Ibsensch - dat wil zeggen: gewichtig, plechtig, met iets orakelachtigs in stem en houding, en vooral zóó, dat ieder achter alles een bijzondere bedoeling kan zoeken. Het is immers bekend dat bij Ibsen achter iedere uitdrukking, achter ieder woord, al ziet het er nog zoo onschuldig uit, een symbool op de loer ligt of liggen kan? Oppassen is dus de boodschap. Liever een symbolische beteekenis gezocht waar er geen ligt, dan er een overgeslagen. 'Et surtout n'oublions pas....'

Wie den raad, zoo of anders geformuleerd, gegeven moge hebben, - hij werd trouw opgevolgd. Het lood zat ditmaal niet enkel op de tong en tusschen de kaken van de vertooners, maar met lood in de beenen, armen en handen bewogen zij zich, met pauzen van heele maten tusschen woord en wederwoord. Bij Borkman zelf, bij den man die jaren achtereen, aan zich zelf en zijn gedachten overgeleverd, in haast volstrekte afzondering heeft door-

gebracht, valt het zware, langzame spreken, waarbij de woorden met moeite worden uitgestooten, te verdedigen. In het tweede bedrijf, het eenige waarin hij de volle gelegenheid heeft uit te komen, gelukte het Bouwmeester, ook door het melodramatische waarmede hij den zelfzuchtigen poseur speelde, het noodige karakter aan den hoofdpersoon te geven. Wat intusschen niet weg kon nemen dat de geheele vertooning door het zware spel, het rekken en temen en klagen het geduld en de lijdzaamheid der toehoorders op een harde proef stelde.

Ibsen had zoo iets niet kunnen voorzien. Maar voor mij maakte het de taaiheid van zijn jongste tooneelspel tot onverteerbaarheid.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Bij de muziekuitvoeringen, die in het loopende concert-seizoen reeds in ons land gegeven zijn, heeft de wind sterk uit het Noorden gewaaid.

Van de Hoofdstad althans kan dit gezegd worden. Daar toch zijn binnen een kort tijdsbestek herhaaldelijk werken van de Russische componisten Tschaïkowsky en Glazounow en van den Noor Edvard Grieg uitgevoerd. Zelfs is men in zijn sympathie voor het Noorden zoo ver gegaan, van op één avond niets anders dan symphonieën van de genoemde componisten uit het Czarenrijk op het programma te plaatsen, een ongekend iets in de annalen onzer toonkunst.

Wat Grieg betreft, heeft het concert-publiek ditmaal het voorrecht gehad, dezen componist niet alleen te hooren maar ook te zien. In levenden lijve is hij op het orkestpodium verschenen en heeft in de hoedanigheden van componist, orkestdirecteur en pianist de hulde van een buitengewoon talrijke en zeer geestdriftige schaar van toehoorders mogen ontvangen.

Drie jaar geleden had men reeds dit voorrecht kunnen smaken, wanneer toen niet bijzondere omstandigheden den kunstenaar belet hadden, aan de uitnoodiging van vrienden en vereerders om hierheen te komen, gevolg te geven. Uitstel was hier echter geen afstel, en dat de jaren, die sedert verloopen zijn, de geestdrift voor Grieg en zijne werken niet bekoeld hebben maar zelfs tot een ongekende hoogte hebben doen stijgen, blijkt uit de buitengewone ovatiën, die hem thans gebracht zijn, en die wij gaarne laten gelden, wanneer zij moeten worden opgevat, niet als maatstaf der beteekenis, die Grieg op muzikaal gebied heeft maar als huldebetoon

en betuiging van sympathie jegens een der verdienstelijksten onder de hedendaagsche componisten uit het Noorden.

Het is betrekkelijk nog niet zoo lang geleden, dat de muziek van componisten uit Scandinavië de aandacht van het buitenland begon te trekken. Dit dateert eigenlijk eerst van den tijd van den Deenschen toondichter Niels Gade. Reeds kort na het ontstaan van zijne eerste werken mocht deze componist ook buiten zijn vaderland waardeering ondervinden, en dit had hij te danken aan Mendelssohn. In het jaar 1841 namelijk (hij was toen pas 24 jaar oud) had hij bij een door de Muziekvereeniging te Kopenhagen uitgeschreven prijsvraag voor compositie, waarbij Ludwig Spohr en Friedrich Schneider beoordeelaars waren, den prijs verworven met een ouverture *Nachklänge von Ossian* en kort daarna bracht Mendelssohn dit werk op een der Gewandhaus-concerten in Leipzig ten gehoore.

Maakte de jeugdige componist reeds hierdoor naam in Duitschland, nog meer bekend werd hij daar, en ook in andere landen, door zijn C moll-symphonie, zijn ballade *Comala* voor soli, koor en orkest en een ouverture *Im Hochland*, en de verspreiding van die werken werd niet weinig begunstigd door de omstandigheid, dat hem in 1844, gedurende Mendelssohn's verblijf in Berlijn en Frankfort a/M. de leiding der Gewandhaus-concerten werd toevertrouwd, die hij na 's meesters dood (November 1847) voor korten tijd opnieuw op zich nam tot aan het moment, waarop hij voor goed naar zijn vaderland terugkeerde, hetgeen in het voorjaar van 1848 geschiedde.

Even populair als de genoemde door de Ossian-poëzie geïnspireerde compositiën, waren later zijn B dur-symphonie, zijn ballade *Erlkönigs Tochter* (voor soli, koor en orkest), zijn *Frühlingsphantasie* en zijn bekoorlijke *Frühlingsbotschaft*, al welke werken, evenals de eerstgenoemde vier, ook hier te lande herhaaldelijk ten gehoore zijn gebracht, doch in den laatsten tijd uit de mode schijnen geraakt te zijn, want nog maar zeer zelden hoort men er iets van uitvoeren.

Toen Gade in het buitenland aldus de eer van zijn land op het gebied der kunst ophield, had de Scandinavische toonkunst reeds een lange periode van ontwikkeling achter zich, een ontwikkeling die vrijwel overeenkomt met die van de toonkunst in Rusland. Ook daar, evenals in het Russische rijk, ging de beoefening der muziek aanvankelijk alleen van het Hof uit. Reeds in de 17de eeuw had de muziek een groot aandeel in de feesten, die aan de Hoven te Kopenhagen en Stockholm gegeven werden en vooral onder de

regeeringen van Christiaan IV van Denemarken en Christina van Zweden zeer schitterend waren. Weldra volgde de adel het voorbeeld der vorsten en daarna drong de beoefening der muziek ook tot de beschaafden onder den middenstand door.

Levendiger en algemeener werd de zin voor muziek vooral door de stichting van muziekgezelschappen, waarvan reeds in het midden der 18de eeuw sporen te vinden zijn in Kopenhagen en Stockholm. In Christiania ontwaakte eerst later (in de eerste helft der 19de eeuw) een krachtig muzikaal leven, maar eenmaal begonnen, ontwikkelde het zich ook daar zeer sterk en snel.

De oudste van die muziekvereenigingen was die van 1744 te Kopenhagen, waaromheen zich twintig jaar lang, tijdens de regeering van den piëtistischen koning Christiaan VI, die geen theatrale amusementen duldde, het geheele muzikale leven groepeerde. Deze vereeniging was tegelijk concert-instituut en school voor Deensche musici en dilettanten. Later werden er nog verschillende vereenigingen gesticht, o.a. een in 1836, waarvan Niels Gade muziekdirecteur is geweest, en verder een Caeciliavereeniging in 1851 en een concertvereeniging in 1874.

Een Conservatorium verkreeg Kopenhagen tengevolge van een legaat van een ingezetene. Die instelling werd in 1865 geopend en kwam onder leiding van Niels Gade. Hans von Bülow, die in 1882 een kunstreis door Scandinavië maakte, roemt in een zijner brieven de degelijkheid van dit instituut, waar toenmaals, behalve Gade, ook diens eerste schoonvader J.P.E. Hartmann (thans nog de Nestor der Deensche componisten) en zijn zoon, Prof. Emil Hartmann, alsmede de pianist August Winding onderwijs gaven.

Een inrichting van dezen aard werd in Stockholm reeds in 1777 gesticht, namelijk een Koninklijke Muziekacademie, die nog bestaat. Ook daar, en evenzoo in Christiania, hebben zich in den loop der tijden verschillende vereenigingen gevormd, die òf later ontbonden werden òf nog bestaan maar alle hebben bijgedragen om den zin voor muziek aan te kweeken en te bevorderen. Een muziekvereeniging, die in 1871 in Christiania werd opgericht, heeft in November van het vorige jaar haar vijf en twintig-jarig bestaan gevierd met het geven van drie feestconcerten, waarvan het eerste gedirigeerd is door Grieg en de beide andere onder leiding van de Noorsche componisten Svendsen en Selmer plaats hadden.

Voor de bevordering en ontwikkeling der toonkunst in de drie

Scandinavische rijken heeft het ook aan componisten niet ontbroken. In den aanvang waren dit, evenals in Rusland, grootendeels vreemdelingen (voornamelijk Italianen), maar toen eenmaal de zin voor nationale kunst ontwaakte - hetgeen in de 18de eeuw geschiedde -, traden de geboren Scandinaviërs als componisten meer op den voorgrond en overvleugelden weldra hunne mededingers onder de vreemdelingen. Evenwel zijn slechts enkele dier nationale componisten en hunne werken ook buiten de grenzen van hun vaderland bekend geworden (van muziek-*geschiedenis* spreek ik hier niet), en onder dezen zijn Niels Gade en Edvard Grieg eigenlijk de eenige, wier succes geacht kan worden aldaar eenigszins dat der Duitsche meesters nabij te komen.

Wat beider muziek betreft, zoo is die, strikt genomen, *Duitsch*, Evenals er nauwe verwantschap bestaat tusschen de Noorsche en de Germaansche taal, evenzoo behooren de Scandinaviërs ook tot de *Germaansche* muziek-volksstammen en die stamverwantschap verloochent zich ook bij Gade en Grieg niet, maar de compositiën van laatstgenoemde hebben over het algemeen een min of meer nationale tint, doordat de componist het karakter zijner motieven, zoowel in de melodie als in rhythmus en harmonie, veelal in overeenstemming zoekt te brengen met dat van het Noorsche volkslied. Wel laat ook Gade ons in zijne werken nu en dan klanken hooren, die getuigen, dat hij bij het componeeren onder den indruk was van de volks zang- en danswijzen van zijn vaderland, en voornamelijk is dit het geval waar hij een onderwerp, dat met zijn land in verband staat, voor muzikale bewerking kiest, zooals bijv. in de ouvertures *Nachklänge von Ossian* en *Im Hochland* - maar zijne wijzen zijn niet op het volkslied gebaseerd, gelijk bij Grieg; hij wendt, om het zoo eens uit te drukken, die nationale klanken meer onbewust aan.

Een ander punt van verschil tusschen Gade en Grieg is, dat eerstgenoemde, ofschoon hij nu juist niet onder de dramatische componisten kan gerekend worden, het toch ver van zijn jongeren kunstbroeder wint in de uitdrukking van het dramatische en demonische. Geen beter voorbeeld van de kracht, die Gade daarin somwijlen ontwikkelt, zou ik weten te vinden dan de reeds genoemde ballade *Erlkönigs Tochter*, een der beste toonscheppingen van den Deenschen componist.

In dit werk van betrekkelijk kleinen omvang openbaart Gade groote muzikale eigenschappen: bekoorlijkheid van melodie, meester-

lijke instrumentatie en dramatische kracht. Vooral in het tweede gedeelte van dit stuk, dat de Duitsche sage van Heer Olof en de Elfen behandelt, is de situatie met meesterhand weergegeven. Heer Olof, die eens bij een rit door het woud een nachtelijke bijeenkomst der Elfen heeft bespied, kan de herinnering daaraan maar niet van zich afschudden, en zoo drijft hem zijn verlangen ook in den avond vóór zijn bruiloftsdag naar de *Erlenhöhe*, de plaats waar die geheimzinnige wezens samenkomen. Hij beveelt zijn beste paard op te toomen, daar hij een gast wil halen, dien hij gaarne op zijn bruiloft wenschte, en snelt heen, niet luisterende naar de waarschuwende stem zijner moeder.

Heer Olof rijdt door het eenzame woud, dat hier en daar door het schijnsel der maan verlicht wordt. Slechts het gezang van een enkelen vogel verbreekt de nachtelijke stilte. Daar ziet hij plotseling een en dan meerdere vrouwelijke gedaanten zich tusschen de boomen bewegen. Hij hoort geestenstemmen; het is alsof de lucht om hem heen tot hem spreekt, en door het geheimzinnige van zijn omgeving geraakt hij in een lichte sluimering. Op treffende wijze illustreeren de tonen van het orkest de indrukken, die de eenzame rijder hier ontvangt. Eensklaps wordt deze gewekt door het gezang der Elfen; hij ziet hen in reien dansen en te midden daarvan de dochter van den Elfenkoning, die hem tot zich wenkt en hem uitnoodigt zich bij de reien te voegen en met haar te dansen. Tot belooning zal zij hem een zijden hemd en een zilveren pantser schenken. - Neen, zegt heer Olof, dat mag ik niet, zoo gaarne ik het ook doen zou, want morgen vroeg is mijn bruiloft. - Wanneer ge dan niet met mij dansen wilt, roept de Elfenkoningin uit, zullen ziekte en dood U treffen. Zij raakt hem aan en Olof voelt zich getroffen.

En dan begint een wilde jacht. De jongeling verwacht alleen redding van de snelheid van zijn ros en spoort dit met alle macht aan: ‘Entflieh' mein Rappe, das Leben mir rett', sonst wird das Grab mein Hochzeitsbett.’ Maar de Elfen en hare koningin achtervolgen hem tot aan den zoom van het woud: ‘Reit' heim zum Liebchen in Scharlachroth; Herr Oluf, frühmorgen bist du todt!’ - Het is opmerkelijk, welke dramatische kracht in deze korte episode besloten ligt. Men ziet den jongeling in doodsangst zijn ros tot spoed aanzetten en door het woud snellen, nagejaagd door de geheimzinuige wezens, die hem als furiën achtervolgen. Zangstemmen en orkest vereenigen zich hier tot het vormen van een zoo schoon

dramatisch geheel, als men in werken van dezen aard, zoowel oudere als nieuwere, maar zelden aantreft.

Van een dergelijke dramatische kracht zal men in de werken van Grieg geen spoor vinden. Het talent van dezen componist ligt dan ook in een andere richting, het leent zich meer voor de uitdrukking van liefelijkheid en zoetvloeiendheid dan voor die van kracht en verhevenheid. Voor sommige onderwerpen is de toon zijner lier te zwak; wie bijv. Ibsen's somber, wild gedicht *Peer Gynt* kent, zou daarbij een andere muziek verwachten dan die, welke Grieg daarbij geschreven heeft.

Om Grieg te waardeeren, moet men hem leeren kennen uit zijne werken voor *kamermuziek* (dit woord hier in den ruimsten zin genomen), en dan zal men ontwaren, dat hij op dit gebied veel schoons geproduceerd heeft. Daar zijn o.a. zijne talrijke liederen, zijne sonaten, suiten en andere stukken voor piano (twee- en vierhandig), zijne sonaten voor piano en viool en piano en violoncel, zijne 'Altnorwegische Romanze mit Variationen' (op 51) voor 2 piano's, zijne Noorsche volksliederen voor baryton-solo en klein mannenkoor, en meer andere van die kabinetstukken, die getuigenis afleggen van de oorspronkelijkheid en degelijkheid van Grieg's Muze.

Ook aan het componeeren van een strijkkwartet heeft hij zijne krachten beproefd, en geen wonder, want ten allen tijde hebben zij, die zich met de compositie van kamermuziek bezig hielden, zich ook tot de kwartetmuziek aangetrokken gevoeld als een vorm, die bijzonder geschikt is voor de uiting van de meest intieme gedachten. Ware de aanwezigheid van het Boheemsche strijkkwartet, dat in de vorige maand ten tweedemale ons land bezocht, met de concerten van Grieg samengevallen, wellicht zouden dan ook de bezoekers van die concerten met het kwartet van den Noorschen meester kennis hebben kunnen maken, want dat de Bohemers dit werk op hun repertoire hebben, blijkt uit de omstandigheid, dat zij het kort te voren op een Matinée en later nog eens op een avondconcert te Amsterdam hebben uitgevoerd.

Van welke componisten deze meesters in het kwartetspel ook werken uitvoeren, altijd wordt men bekoord door de voortreffelijke wijze, waarop zij hunne taak opvatten. Bij geen compositie echter komt men zoo onder den indruk van hun spel als bij de uitvoering van een kwartet van Beethoven, en dat heeft een natuurlijke oor-

zaak, want hier gaat een sublieme voordracht gepaard met een verhevenheid van inhoud, die op dit gebied haar gelijke niet heeft. Een van 's meesters kwartetten, op. 59, of van de later geschrevene door zulke spelers te hooren uitvoeren, behoort dan ook tot de genotrijkste oogenblikken, die men in muzikaal opzicht doorleven kan.

Voor Beethoven had het kwartet een andere beteekenis dan voor zijne voorgangers Haydn en Mozart, van wie hij den vorm had overgenomen. Was die voor de eerstgenoemden, en vooral voor Haydn, meer een tonenspel (doch altijd in degelijken zin), voor Beethoven was het de vorm, waarin hij - althans wat zijne latere scheppingen betreft - zijn geheimste gedachten, het diepste van zijn gemoed uitstortte, en waarin het ernstig en in zich gekeerd karakter van den meester meer dan in zijn groote orkestwerken geopenbaard wordt. Wie door het Boheemsche strijkkwartet bijv. het Adagio uit het E moll-kwartet (op 59) heeft hooren voordragen, en dit verheven stuk, zoo voorgedragen, in zich heeft weten op te nemen, zal daarvan overtuigd zijn.

Van de componisten uit vroeger tijd had het voortreffelijke viertal ook Schubert op zijn programma. De werken, die deze liederencomponist op het gebied der kwartetmuziek geschreven heeft, zijn van anderen aard dan die van zijn beroemden tijd- en stadgenoot. Hun kleven dezelfde eigenschappen aan, die men in Schubert's orkestwerken vindt; men ontdekt er altijd min of meer den liederencomponist in. Zij zijn vol van bekoorlijke melodieën maar het ontbreekt aan concentratie van al dat melodische materiaal en aan den gedrongen vorm, die de kenmerkende eigenschap is van de kwartetmuziek van Beethoven. Dit neemt niet weg, dat ook Schubert voortreffelijke werken in dit genre geschreven heeft. Daarvan moeten inzonderheid genoemd worden de kwartetten in D moll en G dur, die hij in zijn laatste levensjaren componeerde en waarvan het eerstgenoemde de bekende variatiën op het lied *Der Tod und das Mädchen* bevat. Het D moll-kwartet hadden de Bohemers op hun programma, en zoowel dit als het G dur-kwartet is uitgevoerd op de feestconcerten, die onlangs te Weenen hebben plaats gehad bij gelegenheid der herdenking van den dag, waarop, nu honderd jaar geleden, de beroemde liederencomponist geboren werd (31 Januari 1797).

Dat die gedenkdag, behalve door de Schubert-tentoonstelling, die al geruimen tijd van te voren is voorbereid en besproken en

alles te zien geeft wat maar eenigszins op den componist en zijn tijd betrekking heeft, ook door bijzondere uitvoeringen van zijne werken zou gevierd worden, was te voorzien, maar volgens de verschillende berichten, die daarvan gegeven zijn, schijnen die uitvoeringen niet erg aan de verwachting beantwoord te hebben.

Het is merkwaardig, hoe weinig slag men er in den regel van heeft, dergelijke muzikale feestvieringen te organiseeren. De voornaamste reden ligt wel daarin, dat er bij zulke gelegenheden te veel machten zijn, die, in plaats van met elkander samen te werken, juist tegen elkander in werken. In stede van de krachten te centraliseeren en zoodoende iets buitengewoons tot stand te brengen, wil iedereen zijn eigen weg gaan en op zijn eigen manier feestvieren, en de slotsom is, dat men het niet verder brengt dan tot zeer gewone dingen.

Zoo schijnt het ook bij de feestviering in Weenen te zijn gegaan. In een stad als deze, waar, evenals in Berlijn, zoo bijzonder veel gelegenheden zijn om muziek te hooren, is zulk een centralisatie bij dergelijke festiviteiten stellig niet gemakkelijk, maar daartoe behoort in de eerste plaats een autoriteit, die macht en gewicht genoeg heeft om voor dit bijzonder geval alle particuliere belangen aan zich te onderwerpen en die te doen opgaan in het eene algemeen belang: een waardige en buitengewone feestviering ter eere van een van 's lands beroemdste zonen.

Nu is wel, blijkens het algemeene programma, de feestviering van de stad Weenen uitgegaan (van ‘de Commune Weenen’ heet het op de aankondigingsbiljetten), maar die heeft het aan de verschillende vereenigingen en corporatiën overgelaten, hare feestconcerten en feestvoorstellingen zoo in te richten, als zij zelf het beste vonden; vandaar dat men bij die concerten, die op verschillende dagen werden gegeven, dikwerf in herhalingen verviel.

De Hofopera opende de rei der eigenlijke feestvieringen met een voorstelling op 30 Januari en daarop volgde op den 31sten (den gedenkdag) een kerkelijke plechtigheid (uitvoering van Schubert's Mis in F dur), een hulde van den Neder-Oostenrijkschen Zangersbond aan het Schubert-monument in het Stadspark en een door dien zelfden bond gegeven Volksconcert, waarbij mannenkoren van Schubert ten gehoore werden gebracht.

Vreemd mag het heeten, dat men de kerkelijke plechtigheid niet tot aanvangspunt der feestelijkheden heeft genomen maar die heeft

laten voorafgaan door een voorstelling in den Hofschouwburg, en wat nu meer in het bijzonder die voorstelling betreft, zoo is het ook niet goed te begrijpen, waarom daarbij de keuze uitsluitend gevallen is op twee zangspelen (operetten) van Schubert en niet ook op zijne opera's, waarvan hij er toch drie voltooid heeft nagelaten. Door van elke soort één stuk te kiezen, had men een volledig overzicht kunnen geven van de beteekenis, die Schubert op dramatisch gebied heeft.

Thans heeft men zich bepaald tot de operetten *Der vierjährige Posten* en *Der häusliche Krieg (Die Verschworenen)*. Eerstgenoemd zangspel (tekst van den dichter Theodor Körner) heeft het volgende tot onderwerp: Duval is als vijand met zijn regiment in een Duitsch dorp aan de grenzen gekomen en is op een nabij gelegen heuvel op post gezet. Toen het regiment echter verder trok, heeft men vergeten hem af te lossen. Moede van het lange op post staan daalt hij 's avonds den heuvel af en begeeft zich naar het dorp, waar hij verneemt dat zijne kameraden reeds vertrokken zijn. Hij besluit in het dorp te blijven, geraakt in kennis met de dochter van den dorpsrechter en trouwt met haar. Het toeval wil nu, dat hetzelfde regiment na vier jaren weder door het dorp marcheert - en daarmede begint het stuk. Duval, vreezende, dat hij als deserteur voor een krijgsraad gesteld zal worden, verzint de volgende list: Hij plaatst zich in uniform weder op schildwacht op dezelfde plek waarvan men hem niet afgelost heeft, en daar de Kommandant, die hem herkent, de soldaten beveelt hem als deserteur gevangen te nemen, dreigt Duval, zich op het recht van schildwacht beroepende, ieder, die hem te na komt, te zullen doodschieten. Gedurende de woordenwisseling met den Kommandant en de soldaten verschijnt nu ook de Generaal, die, met de zaak in kennis gesteld, den vierjarigen schildwacht pardon schenkt en hem een eervol ontslag uit den dienst bezorgt.

Voor dit stuk, dat deels in proza, deels in verzen geschreven is, heeft Schubert, behalve een ouverture, acht muziekstukken gecomponeerd, namelijk een koor der landlieden met solo-terzet, een duet, een terzet, een kort recitatief, een groote aria, een marsch met soldatenkoor, een ensemble en een slotkoor met solo-kwartet. De gesproken dialoog speelt er een groote rol in; voor de opvoering, die onlangs te Weenen plaats had, heeft men er verbindende recitatieven bij gemaakt.

Aan die opvoering moet weinig zorg besteed zijn. Beter gelukte het tweede werk, *Der häusliche Krieg*, ook operette genoemd maar in zijn bouw meer tot de Opera overhellende. Het is, evenals het vorige, een stuk in één bedrijf, doch behandelt een meer romantisch onderwerp. Hier spelen ook de koren een overwegende rol. Het muzikale gedeelte van dit werk werd voor het eerst uitgevoerd den eersten Maart van het jaar 1861 te Weenen op een concert van een muziekvereeniging onder leiding van den Hof kapelmeester Johann Herbeck. Op het theater werd het stuk het eerst gegeven te Frankfort a/M. in Augustus 1861 en vond daar zeer veel bijval. Twee maanden later volgde het Hofoperatheater te Weenen en ook daar werd deze operette zeer gunstig ontvangen.

Tot de uitvoeringen, welke bij de viering van Schubert's geboortedag van de stad Weenen uitgingen, behoorden verder vier Feestconcerten op 31 Januari en 2, 4 en 7 Februari. Aan het eerste namen deel de *Gesellschaft der Musikfreunde*, de *Wiener Männergesang-verein* en het Hofoperaorkest. Het programma bevatte orkestwerken onder leiding van Hofkapelmeester Hans Richter, vier- vijf- en achtstemmige mannenkoren, Ständchen voor Alt-solo en vrouwenkoor en *Gott in der Natur*, gemengd koor met orkestbegeleiding, alles van Schubert.

Het tweede concert werd gegeven door de mannenzangvereeniging *Schubertbund* onder leiding van haren directeur Adolf Kirchl. Onder de solisten, die er in optraden, bevond zich ook een achternicht van den beroemden liederencomponist, Juffr. Geisler - Schurbert, pianiste uit Londen, wier medewerking de verschillende vereenigingen elkander erg moeten betwist hebben en met wie, als verwante van den grooten componist, op de aanplakbiljetten en programma's zeer gepronkt werd doch die ten slotte bleek met Schubert's Muze volstrekt niet verwant te zijn, daar zij niets anders ten gehoore wist te brengen dan een zeer lange sonate van den meester, die zij kleurloos en met muziek vóór zich speelde.

Het derde feestconcert was gewijd aan de kamermuziek. Het kwartet Hellmesberger speelde het D moll-kwartet en het kwartetgezelschap, waarvan de violist Arnold Rosé aan het hoofd staat, droeg het G dur-kwartet voor, en daartusschen zong Gustav Walter, die als Schubert-zanger in Weenen zeer gezien is, verschillende liederen van den meester.

Met een vierde concert, onder leiding van Hans Richter en

met medewerking van dezelfde vereenigingen, die aan het 2de concert hadden deelgenomen, werden deze van de Stedelijke overheid uitgaande feestvieringen besloten. Maar daarmede is nog niet alles van de festiviteiten gezegd. Vooreerst hebben we nog de inleidende feestvieringen, de *Vorfeier*, zooals men die in Duitschland noemt. Het was als het ware een wedstrijd, wie er het eerst bij zou wezen. De *Schubertbund* begon, en in zekeren zin had deze vereeniging daarop wel eenig recht, want niet alleen draagt zij den naam van den onsterfelijken meester maar zij heeft zich ook het allereerst tot taak gesteld de zorgvuldige beoefening van Schubert's koorwerken en heeft in de uitvoering van die-compositiën een groot meesterschap bereikt.

Deze bond is ontstaan uit een vereeniging van onderwijzers, *Die Volksschule* genaamd, welke, volgens een der artikelen van hare statuten, zich ook ten doel stelde de beoefening en veredeling van het kerk- en volksgezang. Als uitvloeisel van die bepaling werd in het jaar 1863 een zangerskoor opgericht, dat uitsluitend uit onderwijzers bestond en, gedachtig aan de omstandigheid, dat Franz Schubert tot een onderwijzersfamilie behoorde (zijn vader en zijne broeders waren onderwijzers) en zelf ook eenigen tijd het leeraarsambt bekleed had, den naam Schubert op zijn banier schreef.

Voor het eerst trad deze vereeniging den 2den Februari 1864 openlijk op met een uitvoering van Schubert's *Deutsche Messe* in de Augustijner kerk. Als liedertafel gaf zij veertien dagen later haar eerste concert, waarbij de aanvoerder reeds 182 manschappen in het vuur kon brengen. Nimmer ontbrak bij de uitvoeringen der vereeniging een compositie van Schubert en met het aantal der uitvoeringen klom ook de degelijkheid in de voordracht.

In het vereenigingsjaar 1870/71 kwam er een wezenlijke verandering in de verhoudingen van den bond. De statuten der *Volksschule*, waarmede de *Schubertbund* één was, waren voor de vereeniging een beletsel om zich verder te ontwikkelen, aangezien het, tengevolge van die bepalingen, voor hen, die geen onderwijzer waren, zeer moeielijk was, lid van den bond te worden, en deze, wilde hij de eervolle plaats, die hij zich onder de grootste concertvereenigingen veroverd had, handhaven, ook degelijke muzikale krachten buiten den onderwijzersstand noodig had. De onderwijzersvereeniging *Schubertbund* constitueerde zich daarom als zelfstandige vereeniging en scheidde zich in zooverre van de *Volks-*

schule af. Zoo kon zij vrijer hare wieken uitslaan en in meer algemeenen zin aan het muziekleven in Weenen deelnemen. O.a. werkte zij mede bij het Beethovenfeest (1870) en bij het Grillparzerfeest (1871). Ook buitenslands werd zij bekend. Had zij reeds vroeger rondreizen in Oostenrijk gemaakt, in het jaar 1884 ging zij ook naar Duitschland en trad daar in verschillende steden op, een reis die zij later (in 1891) herhaalde.

Maar welke lauweren deze zangersbond (die tegenwoordig 325 werkende leden telt) ook op het gebied van den mannenzang in het algemeen mocht behalen, steeds bleef hij getrouw den naam in het oog houden, die op zijn vaan geschreven staat, en door de zorgvuldige en voortdurende beoefening van Schubert's koren heeft de vereeniging het daarin tot een groote hoogte gebracht. Zij was dus alleszins gerechtigd, de feesten ter eere van den meester in te leiden, en dat deed zij door een bijeenkomst op den 29sten Januari, waarbij een openingsrede van den voorzitter, een feestrede van den Schubert-biograaf Arnold Niggli uit Aarau (Zwitserland) en een paar mannenkoren van Schubert het programma uitmaakten.

Op den Schubertbond volgden de Philharmonische vereeniging en de kwartetvereeniging van Arnold Rosé c.s en toen kwam de eigenlijke feestweek, waarvan het programma reeds in het kort is medegedeeld. Maar de daarbij bedoelde van stadswege gegeven feestelijkheden waren niet de eenige; ook tal van andere vereenigingen hadden voor deze gelegenheid plannen voor uitvoeringen ontworpen, en daaronder bekleedden de mannenzangvereenigingen, die in Weenen als paddenstoelen uit den grond schijnen op te komen, een voorname plaats.

Zoo kreeg men eigenlijk te veel, en met recht kon een verslaggever klagen over een ‘parade van muziekvereenigingen, zangvereenigingen en kwartetvereenigingen en een onoordeelkundig samenvoegen van allerlei beproefde en onbeproefde krachten.’ Opmerkelijk is daarbij nog, dat men uit den rijken schat van toonscheppingen, die Schubert heeft nagelaten, uitsluitend de meest bekende gekozen heeft. Bij dezen buitengewonen gedenkdag ware het, dunkt mij, juist het moment geweest om ook eens de beste onder de minder bekende werken van Schubert voor den dag te halen en ten gehoore te brengen, en een of twee uitvoeringen (daaronder niet gerekend de opera-voorstelling) met de beste krachten, die er te vinden waren, en waarbij een met zorg en kennis samengesteld

programma een juist overzicht geeft van Schubert's ontwikkeling en beteekenis als componist, zouden hier beter op hare plaats geweest zijn dan een mengelmoes van concerten, waarbij alles door elkander wordt opgedischt en uitsluitend het bekende ten gehoore wordt gebracht.

Het is zeker heel zonderling, een verslaggever als de bovenbedoelde te hooren zeggen, dat al die muziekuitvoeringen niet veel te beteekenen hebben en de Schubert-vereerder meer voldoening zal vinden in een bezoek aan de Schubert-tentoonstelling, die eigenlijk de *clou* van de geheele feestviering is. Daar zou dus uit blijken, dat de muziek hier meer als bijzaak beschouwd is. En dat bij een feestviering, die aan een toonkunstenaar gewijd is!

Die tentoonstelling moet anders met veel zorg, tact en kennis van zaken ingericht zijn. Men heeft er alles bijeengebracht, wat aan den meester, aan de menschen, met wie hij heeft omgegaan, en aan de plaatsen, waar hij gewoond en die hij bezocht heeft, herinnert, en daarbij is zooveel mogelijk naar volledigheid gestreefd.

Het eerste nummer der tentoonstelling is een schilderij, die, volgens opdracht van het Stedelijk bestuur, voor deze gelegenheid vervaardigd is door den kunstschilder Julius Schmidt en een afbeelding te zien geeft van Schubert te midden van een kring van vrienden en vereerders. Evenals een teekening van vroeger tijd van den bekenden Moriz von Schwind, een van Schubert's vrienden, stelt zij een Schubert-avond voor. De meester zit voor het klavier, omringd door een schaar van toehoorders van beiderlei kunne, die aandachtig luisteren naar de tonen, die de meester aan het instrument ontlokt. Onder de aanwezigen vindt men de portretten van vrijheer Josef von Spaun, van jongsaf een der trouwste en meest onbaatzuchtige vrienden van Schubert; van den opera-zanger Johann Michaël Vogl, in zijn tijd een uitstekend vertolker van Schubert's liederen en die veel heeft bijgedragen tot de verbreiding van diens roem; van de dichters Grillparzer en Bauernfeld, de kunstschilders Kupelwieser en Moriz von Schwind, den violist Schuppanzigh, bekend als aanvoerder van het kwartetgezelschap, dat het eerst Beethoven's kwartetten voordroeg, en van meer anderen.

Voorts treft men op die tentoonstelling talrijke portretten van den meester aan en verder die van familieleden en van verschillende personen van allen rang en stand, met wie hij maar eenigszins in aanraking is geweest. Vervolgens schilderijen, teeke-

ningen en schetsen van de hand van Von Schwind, Kupelwieser en andere tijdgenooten van Schubert, waarin deze het middenpunt vormt van de gezellige bijeenkomsten, uitstapjes op het land enz., die den naam van *Schubertiaden* droegen en waarbij Schubert, die anders in het gewone leven ernstig en teruggetrokken van aard was, uitgelaten vrolijk kon zijn en de dolste streken uithaalde. Bij die gelegenheden werd er muziek gemaakt, gedanst, voorgelezen en gedeclameerd, maar voornamelijk werden er composities van Schubert voorgedragen, inzonderheid de nieuwste liederen. En die bijeenkomsten bepaalden zich niet alleen tot Weenen maar hadden ook elders plaats, zooals in Linz, in St. Pölten en in Atzenbrugg, waar een der familieleden van zijn vriend, den dichter Franz Schober, een landgoed bezat. Jaarlijks werd hier een driedaagsch landelijk feest gegeven, waartoe een aantal personen werden uitgenoodigd, onder wie zich ook Schubert en verscheidene zijner vrienden bevonden. Er bestaat een teekening uit het jaar 1821, die zulk een buitenpartij voorstelt; zij komt ook voor op den catalogus van de hier besproken tentoonstelling.

Maar niet alleen tot Schubert en zijn omgeving heeft men zich bepaald; men heeft ook in beeld en chronologische volgorde een overzicht gegeven van hetgeen met hem als liederencomponist in verband staat. Zoo vindt men op de tentoonstelling ook de portretten van zijne voorgangers in de compositie van het lied: Zumsteeg, Reichardt, Adam Hiller, Schulze, Naumann en André. Ook de portretten van de dichters Franz Schober en Johann Mayrhofer, van wie hij verscheidene liederen op muziek gezet heeft, komen in de verzameling voor, en daar zij tevens vrienden van den meester waren, bevinden hunne afbeeldsels zich op de plaats, waar ook die van zijn overige vrienden zijn tentoongesteld.

Zoo is alles, wat op Schubert en zijne verhoudingen tot zijn tijd betrekking heeft, in deze tentoonstelling opgenomen en met kundige hand gerangschikt, en op zichzelf beschouwd is dit gedeelte der feestviering in Weenen zeker niet van belang ontbloot. Toch mag bij de herdenking van een beroemd toonkunstenaar het zwaartepunt niet in zulk een tentoonstelling liggen maar moet hij in de eerste plaats gehuldigd worden op het gebied, waarop hij zijn groote daden verricht heeft. Het schijnt echter, dat wanneer men tegenwoordig beroemde toonkunstenaars wil herdenken, steeds het allereerst aan zulk een onderneming gedacht wordt, want nu weder

wordt melding gemaakt van een Donizetti-tentoonstelling, die in Augustus en September e.k. in Bergamo, de geboorteplaats van dien componist, zal gehouden worden naar aanleiding van den honderdsten gedenkdag zijner geboorte. Waarom nu weder een tentoonstelling? Men zou, dunkt mij, beter doen, deze gelegenheid nu eens aan te grijpen om in het belang der kunst een instelling in het leven te roepen, die zich de beoefening van den ouden Italiaanschen zang ten doel stelt en de kunstenaars vormt, die in staat zijn de meesterstukken van het oude Italiaansche opera-repertoire op te voeren en de muzikale wereld weder te doen genieten van een kunst, die men thans, bij gebrek aan geschikte zangers, nimmer te hooren krijgt. Niet dat Donizetti's werken tot dat oude repertoire behooren; integendeel, met hem en Verdi is de omwenteling in den Italiaanschen zang begonnen. Maar er zijn toch onder zijne werken, namelijk onder die, welke tot het genre der ‘opéra comique’ behooren, enkele, die eenigszins aan de oude Italiaansche kunst doen denken, en opera's als *L'elisire d'amore* en *Don Pasquale* herinneren aan de dagen, toen nog beroemde Italiaansche zangers van den ouden stempel optraden en de muziekliefhebbers door hun zang en spel in opgetogenheid brachten. Indien er pogingen werden gedaan in de door mij bedoelde richting en die bemoeiingen daartoe mochten leiden, dat die dagen terugkeerden, zou de kunst vrij wat meer gebaat worden dan door een Donizetti-tentoonstelling, met welke goede bedoeling die ook worde ondernomen.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Cretische Krijgsdans.

25 Februari.

.... Mijn vriend de diplomaat zette groote oogen op; hij nam zijn gewichtigste houding aan, en demonstreerde met zijn beide handen.

- Gij beseft in de verste verte niet den ernst der omstandigheden, zeide hij. Heeft Griekenland ook maar eenig succes bij zijn onbesuisde tusschenbeidekomen op Creta, dan raken de andere kleine volken van het Balkanschiereiland los, en willen, ieder wat hem het best lijkt, naar zich toe halen. Zoo raken de poppen aan den dans.

Hij keek bedenkelijk alsof hij zelf geroepen was, om Serviërs, Boelgaren, Montenegrijnen, Albaneezen uit elkander, en in hun hokjes te houden.

- Maar wat bedoelt Griekenland? vroeg ik bij het hooren van zijn krantenphrases.

- Griekenland!... Griekenland wil leven, zeide hij plotseling op den natuurlijken toon van iemand die een ontdekking maakt. En het is een dekselsche zaak dat die kleine dingen ook al de pretentie hebben om hun eigen leven te leven. Eigenlijk is Griekenland van al de mogendheden die daar op 't oogenblik door hun bezittingen, hun schepen of hun manschappen in de Aegeïsche zee vertegenwoordigd zijn, verweg het interessantste. Weet ge wel dat er voor Griekenland aardig wat te zeggen valt!

Het betaalt zijn schulden niet, en dat's heel leelijk en heel onfatsoenlijk. Maar het land verkeert ook nog pas in zijn studentenjaren. Hoe kort is het nog maar geleden dat het zijn onafhankelijkheid verkregen heeft! 'n Zestig, zeventig jaar. En in wat 'n kinderpakje heeft het in 't eerst moeten rondloopen. Dat gansche zelfstandige

Grieksche leven hadden de groote mogendheden willen beperken tot het uiterste uithoekje van het schiereiland met wat eilanden daaromheen. Toen heeft het volk jongenskleeren aangekregen: in 1863 droeg Engeland de Ionische eilanden aan het Grieksche rijk over; zeventien of achttien jaar later werd het tegenwoordige gebied in Epirus en Thessalië er aan toegevoegd.

Is dat voldoende?

Europa meende zeker dat het land nu ruim genoeg was om allen te bevatten. Wie van de Grieken in Klein Azië of in Macedonië of elders niet tevreden was onder de Turksche heerschappij kon zich in het Helleensche Koninkrijk neerzetten. Maar zoo laat een volk zich niet reglementeeren. De Grieken zijn van ouds een volk dat zich uitbreidt en zich indringt, zij gevoelen zich de dragers van een oude beschaving tegenover barbaren, en al is het eenige restje van die beschaving, dikwijls, maar een verbasterd geloof en een verbasterde taal, zoo schuilt er in die elementen toch echte kracht en groeikracht. Zij willen verder, en zijn zij thans nog studenten, zij studeeren toch ook heusch, zij verzamelen de gegevens voor hnn toekomst, zij laten niet los van hun droomen en springen in de bres waar hun een uitzicht openstaat op verwezenlijking van hun plannen.

Hun schulden zullen ze dan wel betalen wanneer Constantinopel eenmaal weer de hoofdstad is geworden van een nieuw Grieksch Rijk dat alle kusten van de Aegeïsche zee beheerscht.

Waarom zou Griekenland zijn wedergeboorte moeten missen, terwijl Italië toch herleefd is uit zijn verdeeldheid en zijn verdrukking?

Zegt men dat in Italië een veel solieder grondslag bestond voor een eenheidsstaat, dan moet men toch ook ten voordeele van de Grieken het een en ander bijbrengen, juist waar zij te kampen hebben met de herinneringen aan eeuwenlang gedragen ellende en vernedering. Zij zijn hun middeneeuwen nog niet te boven, 't is waar, maar welke vorderingen hebben zij in de laatste tien jaren niet gemaakt, welke volharding hebben zij niet getoond in het verbreiden van een letterkundige taal die de band zal wezen tusschen alle Grieken, en hoe flink hebben zij zich gehouden in die enkele dagen dat zij nu op Creta zijn. Zij hebben een vloot; en al liet Europa hen eens alleen tegenover de Turken, met die schepen zouden zij een revanche kunnen nemen wanneer het Turksche leger, zooals ongetwijfeld het geval zou wezen, hun te land de nederlaag deed lijden. De oude tijden van de Perzische oorlogen zouden weder nieuw worden. Wat kan Griekenland meer verlangen? En kon het Grieksche volk, wanneer het de behoefte voelde als volk heusch te leven, wel anders handelen dan het op Creta gedaan heeft

toen het de mogendheden hun wijze hoofden bij elkaar zag steken, om Turkije te hervormen, te hervormen, te hervormen? ‘Wij zijn er ook nog, en *wij*, in de eerste plaats, hebben met het Griekenland buiten de grenzen van het kleine Griekenland te maken.’

Griekenland kon niet anders zeggen en doen, wanneer het zijn aanspraken op een toekomst - en een volk moet om te leven iets vóor zich hebben - niet op wilde geven.

Ik kan dus met de daad van het Grieksche volk meegaan, uit een artistiek meegevoel, om 't zoo te noemen, zonder een oogenblik te vergeten welke ernstige gevolgen die handelwijze kan hebben...

En hier kwam weer het bedenkelijke gezicht van den diplomaat te voorschijn.

- Niet dat ik zoo bang ben voor een beweging onder de Balkanvolken. Zoolang Rusland en Oostenrijk eensgezind zijn zullen de Serviërs en de Boelgaren niet veel van zich laten hooren, of ze moesten een wenk krijgen uit St. Petersburg of Weenen. Maar er is een ander gevaar. Houdt Griekenland vol en moet het gedwongen worden, dan komen de regeeringen van het Westen van Europa, ik bedoel van Frankrijk en Engeland, in conflict met de publieke opinie van hun landen.

Die strijd kan voorbijgaand wezen, maar hij kan ook aanhouden, hij kan de regeering verzwakken en ondermijnen of een ministerie doen vallen. Vergeet daarbij niet dat het de groote financiers zijn die de Turksche macht in Europa willen ophouden en dat de sympathie voor Griekenland versterkt kan worden door den steun van al wat zich tegen de groote kapitalisten kant. Wel houdt Duitschland zich nog stil en heeft de keizer zelfs de geheele onderwerping van Griekenland aan den wensch der groote mogendheden als een eisch gesteld. Maar dit voortdurend persoonlijk optreden van den keizer, die als een sergeant de onfatsoenlijke bewegelijke Grieken wil drillen, heeft zijn gevaarlijken kant. Een keizerwoord is te luid in de diplomatieke wereld. Er zijn posities die men moet kunnen opgeven, des noods, en waaruit een vorst niet terug kan. Dan zal er een plotselinge omkeer in de publieke opinie plaats grijpen, en de tijden keeren terug van den eersten Griekschen vrijheidsoorlog, toen de regeeringen reactionair en de onderdanen liberaal gezind waren en er telkens revoluties dreigden en uitbraken.

Want ten wiens behoeve wordt de toestand in het Oosten voortdurend slepend gehouden?

Natuurlijk ten voordeele van Rusland dat alleen thans nog niet zijn macht geheel kan doen gelden over de Osmaansche monarchie omdat het nog te veel beziggehouden wordt in het Oosten van Azië. Met ieder jaar dat Rusland wacht groeit de portie aan die

het van Turksch gebied kan vermeesteren. Nu zou het 't overige Europa nog niet aankunnen; over vijf en twintig jaar stelt het aan Europa de wet.

En 't is een uiterst curieuse zaak dat het nerveuse volkje van de Grieken, het eenige onder de volken van Europa is met politiek instinct begaafd, om dien gang der dingen te bespeuren en te gevoelen: nù of onze kans is verkeken.

Zal hun krijgsdans op Creta maar een vertooning blijven of een voorspel zijn?

Ik spreek nu eenvoudig als een nieuwsgierige, zei de diplomaat, vertel het niet verder.

B*.

Metamorfoze.

Eerste Boek: Het boek van Torquato Tasso.
Tweede Boek: Het boek van Mathilde.
Derde Boek: Het boek van Nirwana.
Vierde Boek: Het boek van Anarchisme.
Vijfde Boek: Het boek van Metamorfoze.

METAMORFOZE.

-... Je verbergt je achter je woorden: je wikkelt je in je stijl als in een mantel.
- Neen. Ik leef een metamorfoze. Meer niet. Ik geef mezelf zóo weinig, als ik waarlijk ben, in mijn boeken, dat mijn lezers er nooit Hugo Aylva in zullen zien. Ze zien nooit meer dan een zielgenoot. En al zoû ik nu eens schrijven een boek, waarvan de held een modern auteur was: al zoû ik dien held laten schrijven werken, die verwant aan de mijne waren, de held zoû niet ik zijn, zijn kunst niet de mijne: en de roman zoû een roman blijven, niets dan een roman, en zich nooit realizeeren tot autobiografie...

V. *Het Boek van Metamorfoze I*.

I.
Het boek van Torquato Tasso.

I.

Het leven, zooals Hugo Aylva het zag, en de wereld, zoo ver hij ze zien kon, ze bloeiden jong in hem op, in zijn eigen jeugd, in al het jonge Aprilgeblader van het vroege voorjaar in de wemelgroene Boschjes. Terwijl hij wandelde, was dat als een wijde droom om zijne jeugd heen: de beko-

ring van alle de heele kleine frissche groene loovertjes, die als zichtbaar ontloken tegen een ongewone ijlheid aan van doorzichtige lentelucht. Ze wemelden weg in de kleine kronkelverschietjes der paden, en de vogels begonnen, nog zomerschuw, te tjilpen met zachte geluidjes...

Hij zocht de eenzame wegen en, in het geheimenis van het nieuwe voorjaar, voelde hij, zoo vreemd, in plaats van twintig, zich zestien, een jongen nog. Zijn doellooze pas werd vlugger en hij zette zijn hoed achterover en de gewone somberheid in zijne oogen verglom in den jongen zonneschijn, en hij glimlachte zonder te weten. Het was of de jeugd van de lente zich spiegelde in zijne ziel weêr, in zijne jongensziel, die hij zóo licht in zich voelde, als was het hare vrije wil, dat ze was in hèm, als een glans, dien hij meêdroeg en die niet woog.

De dag was mooi; zoo frisch en wemelgroen waren de Boschjes - en, náuwlijks zag hij de enkele menschen, die gingen: een wandelaar... een dame met hellen parasol... een Scheveninger; nauwlijks zag hij ze, - en zóo licht was zijn ziel, en hij dacht... hij dacht nog op het rythme van zijn pas geschreven verzen en voelde ze zingen tusschen de blâren, met het vogelgetjilp er tusschen.

In zijn wandelpas kwam als de cadens der terzinen; hij voelde de rijke monotonie der jamben; en terwijl hij zijn laatste terzet in gedachte herhaalde, voegden van zelve de volgende, nieuw nu geboren wordende, regels er zich aan toe, als een flonkerende beek, die van zelve verder vloeit, in de lente.

In zijne gedachte sloeg het rijmwoord klankvol weêr op het slot van den voorlaatsten regel, en het vers deinde op en neêr, op en neêr, zachtjes aan hooger, of het zwol op een adem, die het uitblies naar de kleine verre wolkjes toe... Toen was het in eens of het stilhield, daar, in het ijle van blauw; en of het nooit verder zoû gaan; want het vers, dat komen moest, kwam niet; het derde rijmwoord bleef uit, en het verschiet der verzen, hun toekomst, was zóo geheel donker als een nacht, één stipje pikdonkere nacht in het lichte en luchte van hemzelven...

Aylva zag om zich heen; het was alles zoo mooi en zoo jong; hij zoû nu niet langer denken aan de toekomst van zijn vers, aan zijn derde rijmwoord. En zonder te weten

weêr lachte zijn mond; hij verhaastte zijn pas, expres om kwijt te raken den zang der terzinen, die, als een obsessie, dreunde door geheel zijn jonge lichaam, door zijn gebaren van slingerende armen en het zwaaien van zijn stok. Hij trad uit zijn droom en nu was het hem zoo lief en natuurlijk, dat het weêr zoo mooi was, zoo lief mooi, en dat hij daar liep en dat daar de duinen waren en dáar de zee...

Een teêr gevoel van liefde voor zijn land, van liefde voor zijn taal, werd als een sluimerend kind glimlachend in hem wakker: zijn land, dat hij niet verder zien kon dan die duinen en die zee; zijn taal die hij maar hoorde in het verre aangeruisch van golven, in het daverend zingen in hemzelven.

Zijn jeugd was voor hem als een lang en blond verschiet, waar ver-in hoog-groote voornemens zichtbaar stonden als torens, die hij moest bereiken; kasteelen, die hij in zoû trekken; tooverpaleizen in fabeltuinen, dat alles lichttrillend vizioen in taal, aanklinkend en opschemerend in het perspectief van zijn jonge jaren, die nog komen zouden, langzaam aan...

Aylva had geen verre wandeling in zin gehad, alleen een even wegrennen in buitenlucht na twee uur zitten aan zijn tafel. En zoo, in eens, òp die duinen, voor zich de zee, verlangde hij ze terug te zien, zijn verzen pas geschreven, te zien zichtbaar met de violette inkt op de ontvankelijke blankheid van papier. Hij ging naar huis. Een tien minuten loopen, vlug loopen, buiten adem rennen, door de jonge lente heen, waarin de loovers wemelden, de vogels tjilpten, in het kristalleklare zonnelicht. Om hem werden de Boschjes meer werkelijkheid, stonden nu reëel de villa's op; de villa's van het Stolkpark... De wandelaars gingen er als menschen, en zagen hem aan, misschien omdat hij lachte zonder te weten; bij de Waterpartij ontmoette hij twee dames, die hij groette: mevrouw Van Neerbrugge, vriendin van zijn moeder - en haar dochtertje Emilie...

Daar, eindelijk, was de kleine villa, waar hij woonde met zijn moeder: een heel klein huisje aan den weg, met ijzeren hek, waarom een klimroos, ijl van blaadjes nog, begon te ranken; in de open voor-verandah rieten stoelen, en langs de trappen enkele Japansche blauwig-groene porceleinen potten, staande op hun voetstukken à jour, met al bloeiende azalea's, roze, witte, roode... En tusschen de nieuwe bloemen, onaan-

raakbaar teêr, pas een paar dagen geleden om de vreugde van het voorjaar daar gezet, zat mevrouw Aylva, die tot hem knikte, toen hij opengooide het hek, knarsende van roest der hengsels....

- Waar ben je zoo in eens naar toe geweest....?
- Gewandeld!

Hij riep het haar toe en zwaaide met de hand een groet, lief en familiaar, en achter het huisje om, liep hij naar zijn kamer, waarvan de deuren openstonden. In een warme verwachting sloeg hij zijn portefeuille open, nam de bladen er uit, las staande.... Een paar regels vloeiden, rijk met donkere woorden, als een opglinsterend water - in een nacht, - dat luide kabbelt. Daarna werd het lichter, niet zoo fluweelzwart en kristallig zilver meer, maar groen als vlak geslepene smaragden.... Maar zoo, zoo was het toch niet goed?! Die laatste regel daar klonk om de pracht van dat smaragd alleen, klonk om de rijkheid van het slot-accent van vreemde rijmwoord, met somptueuze zekerheid sluitend als juweelen slot. Maar 't mocht zoo niet. De teedere gedachte was er onder weggezonken, weggevlucht, gefladderd. Geïncrusteerd met gemmen, lag het vers nu dood, versteend tot dood juweel. Hij voelde het. Het zette zich en nam een pen. Hij dacht aan Leonore, aan Leonore d'Este, aan hare ziele van prinses uit rijk Italië van Renaissance. Hij wilde hare ziel alleen, zonder de gemmen. Maar, als fatale steenen, waren niet de gemmen weg te werken, juweelen doodsbeklemming om het vers... Het vers bleef dood. O, waarom had hij dat dan niet dadelijk zoo gezien! Zoo zalig was hij eerst geweest; zich moêgewerkt, weggeloopen in de lente, dolblij en jong. En nu, nu lag zijn vers daar dood, als in een wade van brokaat, dat stil nog flonkerde; gebalsemd in een geur van taal, die het verstikt had als met te sterke aromaten. Dood lag het, dood! En Leonore, Leonore d'Este, de teêre schijnziel, transparante vrouw, schim van prinses... verder, verder van hem ging ze staan, niet meer te bereiken met zijn woorden, waarmeê hij haar alleen omvatten kon, alleen toch maar met woorden...

Droeve treurigheid kwam in zijne oogen; bittere trek om zijn mond. Hij legde neêr de witte bladen met violette woorden, hij sloot zijn portefeuille, en heel stil, angstig, ging hij zitten op een stoel, bij de open deur... Búiten, was het de

lente, jong en transparant, zooals ze enkele dagen zijn kan, in Holland. De kastanjes hadden al groene vlaggetjes, maar nog niet uitgespreid; de latere nog maar groote gouden knoppen.... Kristallen zonneschijn vloot zoel aan uit de blauwe, wolkjeswitte lucht. Uit d' anderen tuin, om de andere villa klonken stemmen, gelach. Op den weg ging een rijtuig ratelend voorbij op pas geleide knarsend voorjaars-grint, en op het achterpad, achter den tuin, zag hij de silhouetten van twee fietsers, scheren langs het hek. Maar angstig bleef hij zitten, heel stil, en tuurde. Weemoed was nog niet zijn angst; eer bitterheid, maar vrees vooral: en vage twijfel...

II.

Stappen over het grint....

Een schaduw voor hem, tusschen zijn peinzen en den tuin...

- Dag...! Wat heb je nu weêr uitgevoerd? Wat zit je nu weêr te suffen?

Dat was Herman Scheffer, die kwam altijd om vier uur, half vijf. In één enkel oogenblik vulde hij de kamer met heel veel drukte van gebaren, gooide zijn hoed neêr, zette zijn stok, die kletterend gleed, smeet een paar boeken op tafel.

- Ik heb Zola meêgebracht!

Hij wees op de gele deeltjes. Aylva strekte zijn hand uit.

- Wat?

- ‘La Fortune des Rougon’; ‘La Curée.’ De eersten van den ‘Rougon-Macquart’... Beginnen met de eersten!

Samen zouden zij lezen den cyclus van Zola. Een paar jaar geleden nog op de Hooge-Burgerschool en toen al vrienden samen, hadden zij alleen maar gesnuffeld in ‘Nana,’ voor de vuiligheid, zooals zij, vroeger nog, vuile woorden zochten in hun dictionnaires. Het was toen in die jaren, dat men van Zola niets wist dan dat hij ‘vuil’ was, en geschreven had ‘Nana’ en dan nog enkele andere ‘vuile’ boeken, in die zelfde manier. Dat was zoo de vage legende, die bleef. Maar nu wisten zij beter...

- Wanneer lezen? vroeg Herman Scheffer. Nu? Of ben je niet in een stemming: dan niet... Heb je het land?

- Een beetje: over ‘Torquato.’

- Ben je niet tevreden? Ik vond het verleden heel mooi: zoo rijk en zoo vol.

- Ach, rijk...

- Je moet denken uit de Renaissance: rijk mag het zijn...

- Maar, niet zoo: zoo wil ik het niet...

- Lees eens voor...

- Neen!

- Toe kom!

- Neen, neen, het is zóo slecht...!

Hij sloeg met zijn vuist gebald op de portefeuille, woedend op ‘Torquato Tasso.’

Maar Herman Scheffer wilde hooren. Aylva las. Om zijn eigen twijfel dreunden eentonig en mat de terzinen, te angstvallig vol zuiver gebouwd, dreunden ze voort met een monotonie der drie rijmwoorden, die bijna vervelend terugkwamen, gemaakt, gewild terwijl buiten in den tuin de lente zoo eenvoudig was.

- Heel mooi! zei Herman Scheffer, toen het uit was.

Hij vond dat niet geheel en al, maar toch nog wel genoeg om het zoo even te zeggen.

- Neen! hield Aylva vol. Slecht is het: daar...!

Hij verscheurde de bladen, de drie laatsten.

- Kerel!

- Jasses neen: het is zóo slecht...! Weet je - en hij riep met een plotseling blijde stem:

- Ik doe het heel anders! De eerste zang: die is nu ook verschenen in ‘De Gids’; die blijft zoo; die is goed; maar hier deze tweede, die moet in blankvers, en de derde: de derde in ottave-rime!

Hij had het gevonden.

- Het heele ding in terzinen is slecht! De derde in ottave-rime, dan de vierde weêr in blankvers, en de laatste: ‘San Onofrio’ in terzinen, met een ènkel sonnet gesloten, zooals de eerste zang ook begint met een sonnet... Zoo zal je zien, dat het goed wordt!

Hij was blij opgestaan, met groote geestdrift, met groote jeugd. Vóor hem, als etherisch luchtpaleis met muziekklinkende kolommen van rythme lichttrilde de ideale bouw van zijn dicht, en Leonore d'Este glansde zoo na, als kon hij haar raken...

- Mooi zoo! riep Herman Scheffer; hij had zoo van die korte uitroepen, kort en brusk, vol vive overtuiging, zooals hij heelemaal was: een groote stevige jongen, kort en brusk

en vif, met veel plotseling enthouziasme en drukke impulsie.

- En lees nu nog eens je ‘Aminta’ voor! riep hij met een blijden zwaai van zijn hand.

Dat was de eerste zang van ‘Tasso’, verschenen in ‘De Gids’. En Aylva was van deze terzinen wel heel zeker, want nu hij ze las, klonken ze op, glasteeder en volmaakt, zooals van snaren van violen: Aminta...

Buiten, in den tuin, ging de dag, de vroege lente slapen als een moê gespeeld kind.

En een belletje klonk, huiselijk signaal. Aylva las juist de laatste verzen.

- Uit! riep hij moê, blij. Ja, de ‘Aminta’ is heusch nog zoo kwaad niet...! Blijf je eten? Ze hebben geluid: dan lezen we van avond Zola? Ik moet Torquato een tijdje vergeten!

Dien avond na den eten begonnen zij Zola.

De poorten van een nieuwe kunst gingen wijd voor hen open. Om beurten, in de kleine kamer, gauw benauwd van gas, lazen zij met wijding en heel plechtig, met enthouziasme, en de dankbaarheid van hunne jeugd. Zij zouden dikwijls later denken aan dien avond van revelatie, toen de nieuwe vizies voor hen openweken... Zij lazen in een koorts, met brandende slapen, met gloeiende oogen. God, wat was dat mooi, en goed, en waar! Om ook eens zoo te doen, om ook nog eens zoo alvolmaakte kunst te geven!

Zij dweepten, en een jonge jalouzie was onbetoombaar in hen. Zij redeneerden druk, zij vertelden elkaâr hunne plannen: Aylva zoû maken een serie van historische gedichten; Scheffer een cyclus van sociologische romans... In hun jonge eerzucht benauwden hen de muren van het kleine kamertje.

Aylva opende de deuren: iets van den avond vloot naar binnen; iets van hun interieur, in licht van gas, dreef naar buiten, met schijn over den tuin. Het buitengeluid - het ver-affe getingel van trams - kwam oneigenlijk tot hen toe.

Zij ademden diep op... Zij gevoelden hunne jeugd stroomen door hun aderen: hun leven was lang en licht vóor hen; hunne illuzies waren als lichttrillende kasteelen in verte, wegnevelend in àl te hellen glans. Toen zij - moê van hunne stemmen, in hunne kelen droog - eensklaps, verschrikt om zichzelven, zwegen, zagen zij elkaâr met glinsteroogen aan...

De nacht was héel stil. Het was zeker heel laat. De trams

tjingelden niet meer. In de kleine villa was alles rustig, als in slaap, en gesloten.

Herman Scheffer ging op de teenen het grint over, het hek uit. Aylva sloot de deuren van zijn kamer. Met een kaars sloop hij naar boven, zacht, om zijn moeder niet wakker te maken. De trap, die kraakte, deed hem trillen in zijn overspannen zenuwen...

- Hugo!

Een zachte oude stem riep.

- Ja, mama...

Zij sliep dus nog niet. Hij opende een deur en diep in de kamer, uit een donker alkoof, vroeg de stem:

- Hugo... heb je goed gesloten, mijn jongen?
- Ja, mama.
- Heusch, niet waar?
- Ja, ja, u kan er op aan.
- Geef me een zoen...

Hij zette zijn kaars, naderde het ledekant, boog zich over het vaag witte gezicht op het witte kussen.

- Zal je nu rustig gaan slapen?
- Ja.
- Niet meer lezen?
- Neen, neen.

Hij kuste haar met teederheid, maar zij hield nog zijn hand vast en voelde met de andere aan zijn wangen:

- Je bent nog zoo warm....
- Neen, heusch niet...

Toen liet zij hem maar gaan, met nog een zoen, maar in twijfel of hij wel zoû gaan slapen, of hij nu wel slapen zoû... En toen hij weg was, bleef zij wakker, hooren naar de stilte van het huis, in twijfel...

Hij, Hugo Aylva, lag onbewegelijk, de oogen open, en vóor hem, terwijl de stem van Scheffer aan zijn ooren ruischte, glimlachte Leonore d'Este...

III.

Al dikwijls was Hugo Aylva een dagboek begonnen. Maar hij had het telkens weêr verscheurd. Hij vond niet belangrijk genoeg, wat hij schreef, en eene schuchterheid weêrhield hem

telkens te schrijven wat belangrijk was. Noch de feiten in zijn leven, noch zijn jonge overpeinzingen dachten hem belangrijk om in zichtbaar woord gesteld te worden. En het speet hem, dat hij nooit tot dat zichtbare komen kon: uit een gevoel van orde om netjes toch te boeken wat hem betrof, en het vóor zich te zien, als het een tijd geleden was. Die orde was hem vreemde behoefte, zoowel in zijn kamer als in zijn denken, als in zijn leven: de kleine en groote dingen ervan. Het was een practische leukheid aan de weêrzijde van zijn gemoed als artist, weêrzijde van zeer gewoon mensch: die zich niet hooger stelde boven de velen. Die gewoonmenschelijkheid was groot in hem en toch, wie den eersten zang van zijn 'Torquato Tasso' las en verder niets van Aylva wist, zoû het niet zeggen. Die eerste zang - Tasso in zijn eerste jeugd, zijn eerste gouden geluk, schrijvende het herdersspel, dat Ferrara's aandacht op hem zoû vestigen; met een gefantazeerde aanleiding: verbeelde eerste-liefde van den dichter: landmeisje, dat het origineel van Aminta zoû zijn - die eerste zang was zóó weinig gewoon-menschelijk, zoo hoog koud voornaam van gevoel, zoo bijna gemaniëreerd fijn bewerkt van uiting, zoo ingewikkeld van rythme in terzinen-motief, dat het een dichtkunst scheen voor een elite van maar enkele artistieke fijnlezers... Geen poëzie voor het publiek, dat had men gezegd; en dat wilde Aylva ook niet; maar toch, dit wilde hij ook niet. Kwam in de 'Aminta' de voorname koudheid van gevoel om zijne practische leukheid van orde, die nooit één hartstochtelijk toeval gedoogde? En waarom ging zijn natuur, zijn beminnelijk-gewone menschelijkheid zoo schuil onder al zijn goudsmeêwerk van taal...?

Hij voelde het vaag; hij kon het zich niet verklaren. Hij was twintig jaar; hij schreef met ernst en met liefde, zóoveel ernst, zóoveel liefde, dat vóor hem de kinderen van zijn lied - Tasso en Aminta - leefden op den luchten adem van terzinen, hij ze gaan zag, gedragen op de voeten van het rythme, bij elk akkoord van rijmwoord elkaâr beminnend met een hoog groot gevoel van waarheid: hij, een dichter uit ver geleden Renaissance; zij, een vage herderin... Hij, Aylva, hij was twintig jaar, en dat zijne verzen niet schenen wat zij waren voor hem, dat zij niet gaven, wat zij, ongeschreven, zoo vol bevatteden voor hem, hij voelde het maar vaag;

verklaren kon hij het zich niet. Hij leed er onder zeer veel, en dat de menschen hem bewonderden, al noemden zij ‘Aminta’ ook hoog, koud en voornaam, het troostte hem maar weinig. Want eerzucht was zoo klein in hem, dat zij nooit troosten zoû voor werkelijk leed, en dit, dit leed - dat hèm zijn verzen niet voldeden - was werkelijk in zijn ziel. En dat zijn eerzucht nooit zijn troost zoû zijn, had hij gevoeld, toen Herman Scheffer hem gebracht had de eerste recensie van ‘Aminta,’ Vlugmaar van Vosmaer, die het niet te veel lof had gedacht zijn vers te vergelijken bij Hooft, te zeggen, dat door ‘Aminta’ voer een adem van Italië...

Hij had gestaard op het artikel, dat niets bedoelde dan lof, en vreugde om een nieuwen dichter, een edel dicht. Hij had er op gestaard, omdat hij lang verlangd had naar zoo iets: lof van hoogen kunstkenner. En toen hij gestaard had en gelezen en overgelezen, was dofheid in zijn ziel gezakt - misschien om eigen onvoldaanheid, altijd desilluzie over wat verkregen is, en hij had gedacht, heel stil en treurig-moedeloos:

- Is lof... niet meer dan dit...?

In het diepst van zichzelven bleef hij er koud om.

En die koude maakte hem moedeloos, al kon hij nog niet weten, dat koude veel zijn groote kracht moest zijn...

Dikwijls, in zijne behoefte aan levensorde, was hij dan weêr begonnen aan het eerste nieuwe blad van een nieuw dagboek, als om zijn vage spleen op te ruimen met het te boek stellen ervan; een spleen, die als een modder lag onder in zijn ziel; daarboven klaar water, klare lucht. Zachte melancholie om zijn izolement - alleen-zijn in zichzelven en het leven. Als kind, in Indië, had hij zich alleen gevoeld, jongste van oudere broêrs, zusters, nu verspreid en gestorven; zijn vader, rezident, verloren in drukte van ambtsbeslommering; zijne moeder met liefde ziende op hem neêr, maar, in haar eenvoud, niet bevroedend, dat in Hugo school een leven vreemd, en weinig kinderlijk gewoon, de dingen schouwend in een magisch licht van werkende verbeelding. Omdat het kind geen weêrklank had gevonden om zich heen, was het zoo zachtjes aan geworden stil, gekeerd in zichzelven, meer levende in zijne fantazie dan in de rulle waarheid, een weinig angstig voor die waarheid, die hard aanvoelde en grof sprak in tropische zon om zijn ziel, waarin

de zachte tinten waren van een droom, met sterk verlangen naar groote sympathie. Zijn kinderjaren waren niet geweest zonder liefde, maar eenzaam, en zij hadden hem gegeven de melancholie, die eenzamen kinderen altijd bijblijft, altijd later.... De groote sympathie was niet gekomen....

En al waren zijne kinderjaren glad geweest als effen paden, zij lieten toch altijd de herinnering in hem achter aan een weemoed, dien hij niet duidelijk wist waarom: een weemoed, in de zon....

IV.

Die jaren waren vaag....

Hij had maar enkele souvenirs. Dat hij eens had gekibbeld met een ouderen broêr, dat hij heel hard was gaan huilen, en toen zijn oudste zuster hem genomen had op de knie, met de zachte woorden, waarmeê men een kind troost, en hem had laten zien platen in een Bijbel van Doré. En hij had verwonderd naar haar opgekeken, omdat zij zoo lief was....

Dat eens een oom, die paard reed, in een koffietuin op de bergen, - met verschieten van blauw achter groene kampongs, - hem genomen had vóor op het paard en hem had laten rijden, vroolijk doende en jolig om het kind te amuzeeren.

Dat eens zijn moeder, wie hij het vroeg, geen tijd had gehad hem iets voor te lezen en te zeggen wat het plaatje er boven beduidde. Nu had hij zeer, met groote liefde, zijn moeder lief, nu zij samen woonden alleen. Die liefde was niet dadelijk geweest, was langzaam-aan gekomen, toen hij ouder werd en haar begreep, hoe goed zij was - niets dan een moeder voor hare kinderen, - een tijgerin voor hare welpen, zooals zij wel eens zelve zeide, uit gekheid. Toen hij die liefde - eeredienst, die altijd blijven zoû - het eerst zoo heel diep had gevoeld, toen was hij weêr begonnen aan een dagboek: het duurde een paar maanden, toen werd het weêr verscheurd.

En van zijn eersten schooltijd - in Holland nog - was ook dit herinnering: zijn wanhoop om den eersten middag, dat hij blijven zoû, en op het bord een eindelooze som, immens groot, vermenigvuldiging, die wit beschreef met groote cijfers het heele bord, en die nooit uitkwam en die hem zweeten had gedaan en hijgen, den dag héel warm buiten....

En de eerste vriendschap, in Indië: een jongen naast hem, een jongen blond en aardig, met blonde krullen, een bedorven kind, aan wien hij mooie knikkers gaf en lange griffels; die eens was heel lang ziek geweest, bijna gestorven, en toen op school terugkwam, lang, bleek en heelemaal veranderd en lang niet aardig meer....

En ook een groote boom in den tuin van het school, met ontzettende vlammende roode bloemen, een zoogenaamde ‘flamboyant’, en waarin hij klom en zat tusschen de knoesten van de takken, als een bloemenkoning in een sprookje.

Vaag dwarrelden die herinneringen nog in hem rond, van de meesters, die hij mocht, en de meesters, aan wie hij het land had; van de opstellen, die hij gaarne maakte; de algebra, die hij niet begreep; van het lange vrije spelen in den grooten tuin, met het baarspel: twee partijen, en die van elkaâr een vlag moesten veroveren met telkens hard heen en weêr loopen, van en naar hun lijn terug. Die Indische schooltijd met die lange speeluren, die heerlijk waren als buitenpartijen, ze waren het liefste herdenken uit zijn kindertijd: eene vroolijkheid in de melancholie ervan. Omdat hij een Hollandsch kind was, geboren in Holland, hadden zijne Indische jaren altijd iets exotisch' voor hem behouden, iets niet eigenlijks, als was hij maar op reis geweest; zoo aardig, om dat blonde vriendje, dien vlammenden boom met roode bloesems, die ongelooflijk lange speeluren, dat opwindende baarspel: reusachtig schaak in open lucht. En de Chinees, die stilletjes bij de heg van den tuin witte ronde koekjes verkocht, op krediet van een kwartje, koekjes, wit van klapper als sneeuw, en, beet je er in, druipend van Javaansche suiker....

Aylva was gebleven altijd een Hollandsch kind, dat onder de bekoring van zoo een Indisch kinderleven was, als onder iets, dat niet zoû blijven, dat spoedig zoû voorbijgaan, omdat het veel te aardig was om lang te duren.

Toch had hij weemoed soms gevoeld naar Holland, naar ijs en sneeuw, naar sombere luchten zelfs, maar die weemoed had maar aangezweemd zijn kinderverlangen als hij hoofdpijn had gehad, van de warmte. En toen hij, na den dood zijns vaders, met zijne moeder, twee broêrs en een zuster, - de anderen verspreid, getrouwd, gestorven - terug was ge-

keerd naar Holland, naar den Haag, toen voelde hij, dat hij nooit genoeg gewaardeerd had de aardige Indische jaren: het blonde vriendje, den rooden boom, het vroolijk baarspel. Wat was het klein, het huisje van mama; geen eigen-rijtuig meer, geen bendie met den kleinen vos, dien hijzelve mende naar school; twee meiden maar in plaats van tal van baboes en ‘jongens’; een hokje van vierkanten tuin, bespottelijk om er in te planten, en de school, de Hooge-Burger- - in Indië heette het ‘Gymnazium’ en zij droegen blauwe uniform en gouden pet! - benauwd, soms te koud, soms te warm; de jongens niets aardig, een beetje hummig, ongewasschen, burgerlijk, en die niets wisten ‘van het leven,’ zooals de jongens in Indië. Die daar, dat waren heertjes, ze rookten strootjes en soms fijne sigaren; ze waren verliefd, met heele intrigues, op meisjes, en waren ze vijftien, zestien, dan waren ze mannen; dan wisten ze en deden ze van alles! En dezen: ze kwamen saai naar school, ze gingen saai naar huis, hun handen in de zakken van hun schamele overjasjes: er was niets aardigs aan.

Hij miste veel, dien eersten tijd. Hij miste hun groot marmeren Indisch bad en hij was eens - een jongen al van veertien - komen huilen bij zijn moeder, omdat hij heusch zich niet kon wasschen aan zoo een Hollandsch waschstel! Hij miste zijn groote kamer, die heerlijk uitzag op de witte kemoenings, de roode kembang-spatoe's van den zijtuin van het rezidentie-huis en in zijn nieuw kamertje had hij geen plaats voor zijn prullen en snuisterijen. Hij miste de dagelijksche buitenpartij: het lange uur van ontspanning, en op de school, benauwd en heet gestookt, werd hij zoo suf, dat hij niet leeren kon. Iets sluimerde in hem in, verdoofde in hem; er kwam in hem iets bitters; iets dat neêrzag met minachting op alles wat van Holland was, omdat het was zoo klein, zoo burgerlijk. Hij had soms, wat hij vroeger nooit had, harde woorden tegen zijn moeder, standjes met zijn broêr; met zijn zuster sprak hij eens niet een heele maand lang. Hij was eerst, vóor Indië, een heel stil kind geweest, verwonderd blij om beetje sympathie, als dat hem naderde; toen, *in* Indië, blij, jong, vroegrijp en gauw bedorven door ruimte, zon en weelde; en nu, nu werd hij, in de engte van het weêr Hollandsche leven, in de kleine ka-

mers, weêr stil, verloren in zichzelven, en daarbij bitter en geërgerd. Het was zoo duf, zoo saai, zoo grauw! Hij sloot geen vriendschap, en al zijn luchtige Indische schoolvriendschapjes nu, hij miste ze en betreurde ze al met dien weemoed, waarmeê hij later altijd betreuren zoû:

dat wat hij had gehad en nooit genoeg had gewaardeerd.

V.

Toen voelde hij al, hoe gauw het leven gaat voorbij.... Wat waren ze aardig geweest, de Indische jongens met hun uniform en gouden pet, hun strootjes en hun mond vol wijze woorden ‘over de vrouwen.’

Neen, hij sloot geen vriendschap. Hij ging alleen naar school, alleen naar huis. Soms liep een jongen meê, maar hij moedigde hem niet aan en hij dacht dan:

- Nu, dat zal wel niet lang duren, die ‘vriendschap’...

Ook toen Herman Scheffer had gevraagd:

- Hoe ga je?
- Over het Voorhout....
- Nou, dan loop ik met je meê!

had Aylva gedacht:

- Dat zal wel niet lang duren, die ‘vriendschap’....

En hij was koeltjes tegen Scheffer. Toch, Scheffer had iets flink gezelligs, iets heel anders dan hij: bleek, blond, niet sterk, een beetje laatdunkend, kwalijknemend of hij altijd werd te kort gedaan, met koele, donkere oogen, en weinig woorden. Scheffer was luidruchtig, breed en joviaal. Maar Scheffer was niet burgerlijk en liep niet, als een klerk, in zoo een schamel jasje, met een te korten broek en roode winterhanden. Scheffer was aardig, brutaal, met brutale schouders en brutale oogen, die overal keken heen. Hij hield wel van Scheffer, maar wantrouwde toch hun vriendschap. Want dit kwam ook reeds in hem, zoo goed als: *het betreuren wat hij had gehad: het afrekenen met wat niet kan of is geweest;* en met Scheffer rekende hij al af, vóór nog hun vriendschap uit was.

Niet omdat hij koel was; omdat hij nog niet kòn gelooven aan de eerste ‘Hollandsche’ vriendschap, die hem naderde....

Zij woonden dicht bij elkander, Aylva toen in de Anna-Paulowna-straat en Scheffer in de Laan-van-Meerdervoort; en

zij namen de gewoonte aan samen te loopen van en naar school. Soms dacht Aylva aan wat Scheffer in hem vond, om zich tot hem te voelen aangetrokken: hij had dit gaarne geweten. Er was in hem die ijdelheid: precies te willen weten waarom iemand van hem hield. Hij voelde zich nog koel ten opzichte van Scheffer, uit wantrouwen om de duur van wandel-vriendschap; uit vrees zich te moeten hechten, om niets. Maar eens was Scheffer drie dagen weg gebleven, en niet geweest op school. Het had Aylva verwonderd waar Scheffer bleef, maar hij was hem niet gaan zien. Toen hij Scheffer terug zag, werd die boos.

- Hadt je niet naar me kunnen vragen?
- Wat was er dan?
- Wel, ik was ziek, ik lag in bed. Ik moet zeggen: 't is aardig van je!

En dat Scheffer boos werd, deed Aylva inzien, dat hunne vriendschap toch heusch wel vriendschap kon zijn. Het streelde hem, dat Scheffer boos was. En sedert voelde hij meer voor Scheffer en het werd sympathie tusschen hen, van twee kanten. Zij kwamen iederen avond bij elkaâr, werkten samen, lazen samen, aan één tafel. Ook Scheffer vond de meeste jongens flauwe kinderen en Hugo vertelde dan van Indië. Zij spraken beiden over hun toekomst, zij wilden beiden boeken schrijven, later. Zij filozofeerden druk over God en het Hiernamaals. Scheffer was zeer pozitief en atheïst en dweepte met Multatuli. Aylva was zeer metafyzisch en hield niets van Multatuli; hij had iets zachts en rustigs, bang voor revolutie, groote woorden, zwaaiende gebaren. Zoo was Scheffer: revolutionair, groot en zwaaiend, maar in Scheffer vond Aylva dat goed en harmonisch.

Zij bleven nog een jaar samen op school; toen deed Scheffer eind-examen, Aylva niet. Hij wilde vrij studeeren voor zich, in litteratuur-historie, in kunsthistorie, geschiedenis. Zijn voogd, broêr van zijn vader, rezident ook in Indië, vond het niet goed en wilde, practisch-weg, hem liever Indisch-ambtenaar zien worden, maar hij drong er niet op aan, uit onverschilligheid. De beide broêrs van Aylva waren weg, een naar de Transvaal, een naar Amerika, beiden met het vaste plan om geld te maken. Zijne zuster was getrouwd, te Batavia. Alleen bleef hij met zijne moeder en

het huis werd hun nog te groot; mevrouw Aylva nam een kleine villa, optrekje, achter-af gelegen, in de Boschjes, een buitenkansje - en zij hield nu maar één meid. Maar Aylva miste minder zijne Indische luxe; hij leefde nu tevreden tusschen zijne platen en boeken, stil in zichzelven wat werkende, zonder veel methode. Hij nam wel privaatles in litteratuur-historie en geschiedenis, maar zijn geest was om te dwalen en wat hij studeerde was minder zich diep inwerken, dan wel plukken hier en daar, van wat hem toelachte. Hij had een vlug ontvankelijk begrip, maar een begrip van dichter en dillettant-in-het-leven, en niet de acute hersenen van studie-mensch. Scheffer veel meer; die wijdde zich een jaar lang nauwgezet aan Herbert Spencer, met veel methode. Hugo, in dat jaar, droomde in zijn tuinkamer, en las er minstens zeven boeken tegelijk, die open lagen op een kleine tafel bij een leunstoel aan de tuindeur. Een deel van Göthe - om toch iets te weten van Göthe. Maar Göthe - misschien om het Duitsch, dat hem zwaar was, of om den druk van het boek - voldeed hem niet. Byron meer: hij dweepte met ‘Don Juan.’ Dan een boek over de Renaissance, een werk over Grieksche sculptuur, een modernen roman, den laatsten bundel verzen. En alles door elkaâr, het eene dwars door het andere heen. En lezende, en droomende, en zalig plukkende zijn gedachten, die opschoten als ordelooze bloemen tusschen het zacht vervloeien van zijn dagen in, maakte hij zijn plannen, zag hij worden zijn liefdedroom van kunst. Als de ijle gestalte, bleek en doorschijnend, van een kind met groote oogen louter geest, zag hij zijn droom voor zich. En hij dacht aan zijn versjes, van jongen, gemaakt in Indië, voor de meisjes met wie hij danste op kinderpartijen; hij dacht aan zijn opstellen van school, die altijd waren goed geweest. Tusschen zijn lectuur en tusschen zijn gedroom, begon het zacht aan te zingen. Hij zat soms uren voor een wit papier, en enkele regels schreef hij neêr, met vaag gevoel van zangerigheid in droomende hersens: buiten, in den tuin, de groenende zomer, of de tooverblankheid van een bosch van sneeuw en rijp. Hoopen verzen schreef hij en verscheurde ze weêr. Vondel hield hem hoog geboeid om zijn machtigen stroom van zangtaal: hij las àlle zijne spelen en begreep niet, dat Scheffer ze vervelend vond

Maar Hooft was hem nog menschelijker, meer sympathiek aan hemzelven: nieuw en fijn en elegant. Potgieters ‘Florence’ was jaren voor hem het schoonste, wat er in Hollandsch kon geschreven worden.

Intusschen maakt hij maar weinig af, nauwlijks een enkel dichtje, las het Scheffer voor, verscheurde het weêr. Toen boeiden hem Gautier, Leconte de Lisle, Hamerling vooral. ‘Ahasver in Rom’ deed hem een episch gedicht ontwerpen over een onbekenden Assyrischen vorst: ‘Parsondes’. Maar het plan was te grootsch: hij moest het van zich afzetten. Hij zond nu wel een paar verzen aan den ‘Amsterdammer’. Er was iets heel frisch' in, maar toch ook iets niet doorvoelds: een eeredienst aan den vorm. Maar, dacht hij, waarom niet den vorm cizeleeren? Wat kan ik diep voelen? Mijn leven is zoo zacht en kalm, met mijn moeder, met mijn boeken, in mijn stille kamertje! Hoe kan ik nu van hartstocht schrijven?

En hij was te waar te veinzen wat hem onbekend was, en hij cizeleerde zijn vorm, verliefd op mooie woorden, rijkdom van klank, melodie van vers, om de loutere schoonheid van ze, de zinnelijke schoonheid: zooals hij hield van een mooie vaas of een juweel. Maar hij wilde groot doen, en Torquato Tasso doemde bij hem op. Hij dweepte met Tasso, dien hij las in het Italiaansch: hij voelde diepe sympathie, vreemde verwantschap tusschen Tasso en zichzelven....

Was er voorbestaan? Had hij niet Tasso kunnen zijn? En als hij las van Ferrara, Alfonso II, den dichter aan het hof, zijn liefde voor Leonore, zijn smartelijk dwalen door Italië, verguisd, niet gewaardeerd, opgesloten als gek in een cel, jaren lang; eindelijk bevrijd, gekroond op het Kapitool en stervende op San Onofrio - dan voelde hij geheel zijn droomersziel bewegen als met een medelijden voor Tasso en zichzelven, alsof zij beiden één waren geweest, één ziel, die zich herscheppen kon in later leven: metamorfoze na metamorfoze.

En hij schreef ‘Aminta’ bang voor zichzelven, bang te laten blijken wat hij dacht, wat hij droomde, in de eenzaamheid van zijn kamertje.... Was het abnormaal in hem, verdooling van zijn geest? Had hij niet als kind vaak gevoeld, dat hij gek kon worden, dat hij wellicht al gek was, omdat hij, toen, ook al dacht zoo vreemd, of hij wel eens kon zijn ‘een ander’?

Maar in ‘Aminta’, in de pracht van zijn jonge, nieuwe taal, klonk het abnormale niet door en bleef het schuil achter eene koudheid: orde, die iets in het gedicht bevroren hield. Tasso was er in conventioneel poëet; Aminta, herderin, zooals zij zijn in vroegere herderromans, in Scudery en Calprenède. En toch, was de ‘Aminta’ frisch, nieuw, een glanzende belofte. Ze trok de aandacht, in ‘De Gids’, om het geheel onverwachte, de jeugd van den schrijver, die zijne zangen aankondigde:

‘Leonore d'Este,’ ‘Jeruzalem Verlost’, en ‘San Onofrio....’

Voor hij het zich bewust was, en voor hij het verlangde, had Aylva zich iets van een naam gemaakt....

En het verraste hem, als maakte niet hij, maar een ander dien naam....

VI.

Zij lazen nu samen Zola, in hun kamers, in de Boschjes, in de duinen. Zola was hun de immense openbaring, van groot en gezond levensinzicht, van het leven te móeten zien, zooals het was. Er tusschen door lazen zij Balzac, Flaubert, Goncourt, de jongere Fransche naturalisten. Scheffer, die geregeld artikelen schreef voor couranten, tijdschriften, vertaalde fragmenten uit Zola, schreef geduchte artikels, die opzien baarden; zijn naam kreeg een klank van woest omversmijter. Het was even vóor het doen van ‘De Nieuwe Gids’ en toen deze zich in zijn vitale brutaliteit openbaarde, sloot Scheffer zich volgaarne aan. Hij had een minachtenden grinnik voor geheel de bestaande litteratuur en in zijn artikelen wist hij een virtuoziteit van schelden te ontwikkelen, die Aylva verbaasde. Aylva was het niet sympathiek, dat ranselen om zich heen op oudere schrijvers, die volgens de conventioneele formule hadden geärbeid. En hij verdedigde ze, met een groote zachtheid, in zijne gesprekken met Scheffer: zij hadden toch gearbeid, die ouden; zij hadden gedacht dat zij de waarheid hadden gevonden, even goed als zij, de jongeren, dat nu dachten; en na hen, de jongeren, zouden de jongsten komen en dan de állerjongsten, die ook zoo zouden om zich heenslaan, en wie aan het slot zoû hebben gelijk? Neen, het was niet humaan zoo te zijn, en niet menschkundig en kinderachtig,

kinderlijk en flauw. O ja, het was iets nieuws, dat schelden: nóoit nog, in geene letterkunde, was zoo gescholden geworden, met zoo een genot, te schelden en te hakken om zich heen; maar het was hèm niet sympathiek. Hij vond het slechte manieren hebben en kinderlijk verwaand zijn, zoo naïf eigendunkelijk, zoo schooljongensachtig pedant, dat hij er de schouders om optrok. De Julia-geschiedenis vond Scheffer heel goed, héél goed: Aylva dacht het een flauwe grap, goedkoop en niet eens nieuw: Scheffer had er dagen den mond van vol en Aylva wist niet wat er op te zeggen: de mystificatie had geen indruk op hem gemaakt, en hij meende, dat men te veel moeite nam om uittemaken, dat de daagsche kritiek ontoerekenbaar was....

Hij was in deze dagen heel eenzaam, uit een neiging om alleen te zijn, te lezen te droomen, te schrijven aan zijn ‘Tasso’: zijn wordend dicht, dat hem zoo lief was, om wat het stil geheimzinnig beduidde in zijn ziel. Zelfs Scheffer vermoeide hem nu en dan: het liefst was hij alleen: een kluizenaar in zijn kleine kamer. En ‘Tasso's’ pastorale verzen waren in wiegelend contrast met de reëel-levende werken van naturalisme, die hij las; zijn werk en zijn lectuur hielden zijn ziel, die tot dwepen te veel geneigd was, in evenwicht. Een afkeer van met menschen zijn kwam in hem, tot verdriet van zijn moeder, die hem dwong de familie op te zoeken, des avonds; of hare kennissen. Aan tafel, als zij beiden aten, alleen, in de intimiteit van hun ontbijt of diner, verweet zij hem met hare zachte, een beetje tobberige stem van oude vrouw, die veel geleden heeft: waarom hij uren zat alleen, en altijd las, en altijd schreef en of hij niet dacht, dat het voor zijn gezondheid slecht was en slecht voor zijn geest. En hij verdedigde zich en zei, dat hij toch wandelde, geregeld, iederen dag langs het strand van Scheveningen, heel ver. En na den eten, om haar lief te zijn, vroeg hij haar om met hem te wandelen, in de Boschjes. Zij nam zijn arm en zij liepen samen, in den schemer van de paden, die liefjes doelloos kronkelden. Heel langzaam liepen zij, omdat zij was zwaarlijvig en niet gemakkelijk liep. En zij voelden beiden hoeveel zij waren voor elkaâr, hoe innig hunne levens samen waren. Dat was een lief gevoel, omdat zij ook zooveel verschilden: verschil, dat zacht vereffend, telkens weêr, moest worden. Zij

was een vrouw van hoogsten eenvoud; een eenvoud, die aanbiddelijk was. Zij was te zeggen in één woord: een moeder voor haar kinderen. En zij was niets dan dat: een moeder. Haar ziel geheel ging uit naar die haar kinderen waren. Behoefte voor zichzelve had zij niet: zij miste al haar vroegere weelde, alleen om hare kinderen, alleen om Hugo nu, niet om zichzelve. Zij was tevreden in hun kleine huisje, met haar bloemen. Zij las niet: haar rechte geest, eenvoudig, zeer logisch en verstandig, begreep geen fantazie: boeken waren logen. Zij begreep niet de bekoring van schitterende logen en zij begreep niet, dat boeken ook wáar kunnen zijn. En misschien was dit het innig-liefste van haar moederziel: zij las, wat Hugo schreef, met groote aandacht, die begrijpen wilde. Zij las geen romannetjes en wel de ‘Aminta’. Zij tuurde op het goudsmeêwerk der terzinen, omdat het was van Hugo. En dan, dan zei ze zoo oprecht, met zachte stem om hem niet boos te maken:

- Mijn beste jongen: ik begrijp het niet: daarom kan ik het ook niet mooi vinden, niet waar?

Maar nóoit duldde zij, dat een ander zoo iets zoû zeggen, en als, in een tijdschrift, een enkel woord van recensie verscheen, dat niet geheel goedgunstig was, vergaf zij het den schrijver nooit. Dan moest Hugo haar van dien man vertellen, wie hij was, wat hijzelf schreef, of hijzelf wel ooit iets moois had geschreven, waarom hij de ‘Aminta’ niet mooi vond... Hugo lachte dan en meestal moest hij bekennen, dat hij niets van den kerel afwist.

- Je weet ook nooit iets! zei mevrouw Aylva boos, omdat hij was zoo overschillig.

Maar ook als iemand schreef over haar Hugo, dat hij zoo knap was, zoo jong nog en al zoo schitterend dichter, als hij aanhaalde flonkerregelen uit de ‘Aminta’ om den menschen te toonen hoe mooi dat was, met streelende woorden van lof, dan voelde zij teederheid in zich voor dien onbekenden journalist, die het zoo goed wist, en zoo goed kon schrijven, veel beter dan die andere. Hij, hij zeide de waarheid; de andere niet... En toen Hugo haar eens vertelde wie Vosmaer was en haar lezen liet de vlugmaar over de ‘Aminta’, toen las mevrouw Aylva dien den heelen avond, las ze en herlas ze weêr, met tranen in haar oogen, met trots in haar overvolle

hart en terwijl de tranen vielen op de woorden van lof, fluisterde ze in zichzelve, dankbaar:

- Mijn jongen, mijn lieve jongen, mijn lieve, knappe jongen....

Zij sliep zoo een nacht niet: het zong in hare ziel....

VII.

‘Leonore d'Este’ was voltooid, verschenen in ‘De Gids’, en de derde en vierde zangen: ‘Jeruzalem-Verlost’ wogen zwaar Aylva op het hart. Ze zouden de voornaamste epizoden zijn: de dichter, die zijn epos schreef, niet gewaardeerd, voor gek verklaard; de crizis van zijn leven.... Aylva begon, in ottave-rime, vier-, vijfmaal, zonderdat hij den zang voelde komen. Het nieuwe rythme, dat hij voor de eerste maal behandelde, de geserreerde stanza's, schenen onoverkomelijk moeilijk. Het was als zocht hij op een muziekinstrument, dat hij niet kende. Telkens verscheurde hij weêr het begin, dat als valsch klonk en niet harmonisch sloot aan de blankverzen van ‘Leonore d'Este’. Over ‘Leonore’ was bij heel tevreden, meer nog dan over ‘Aminta’: ‘Leonore’ was minder pastoraal gemaakt, en er klonk in een motief van ware liefde, een ondertoon van hartstocht: Aylva zèlve was verliefd op Leonore.

Nu was het de volle zomer, Augustus, en de zou stoofde in de groene massa's van de Boschjes: het tuintje was zwoel van den middag; de stamrozen wierookten: kronen van bekertjes geur, geënt boven haar dorre stammen.

Aylva's deur stond wijd open en hij zat voor zijne verzen, met een matte pen. Uit de keuken klonk een eentonig deuntje, gedempt, van de meid. Tusschen het groen schemerde, op kleinen afstand, iets van andere villa's. Over den weg, voor, ratelden rijtuigen, klaterend door de zwoelte van den zomer heen. Stemmen gingen voorbij....

En Aylva's pen schrapte over het papier, lijnen dwars...

Een weemoed klom in hem op. Hij zoû ‘Jeruzalem-Verlost’ maar niet schrijven. Hij zoû nooit iets kunnen doen. Hij had geen talent. Zijne verzen waren waardeloos, ‘Aminta’ was niets: zoo dood, zoo dor. ‘Leonore d'Este’ was beter, maar het blankvers voldeed hem niet: het was slordig be-

handeld hier en daar, als proza: waar hij zich had laten meêsleepen....

Het voelde zwaar in zijn hoofd. Hij had gaarne willen gaan wandelen, met Scheffer, maar Scheffer zoû niet komen: hij was uit de stad. En Aylva's eenzaamheid woog op zijn hart, omdat hij treurig was. Naar de verandah, naar zijn moeder, wilde hij niet: ze zoû dadelijk zien, dat hij mistroostig was en dit deed haar zoo leed: ze was zoo ongelukkig onder zulke buien van hem....

Hij zat te kijken in den tuin....

Er knerpte iets van stappen op zij van het huis.

In de verandah waren menschen: o, hij kon geen menschen zien, nu....

Hij sloot de deur half, op breeden kier. De stappen knerpten dralende, hier en daar...

Toen begreep hij, wie het was: Emilie, die rozen plukte; terwijl haar moeder bij zijn moeder zat, in de verandah....

Ja, Emilie. Met een schaar sneed zij de rozen af, zorgvuldig om de knoppen. Zij was nu genaderd tot het middenperk; een lang, opgeschoten meisje van vijftien, wat bleek, gracieus en fier, in een wit japonnetje, een grooten strooien hoed met witten strik. Terwijl zij plukte, hoorde hij iets zeggen, en lachen tegen de meid, in de keuken....

En toen:

- Is meneer Hugo niet thuis?
- Jawel, freule....
- En zijn deur is dicht...?

De meid zeide iets: Hugo hoorde niet wat. Maar Emilie kwam naar zijn kamer toe; hij zag het door het gordijntje...

En in eens nam hij zijn pen op en steunde zijn hoofd, als was hij druk verdiept in schrijven, toen Emilie vroeg aan de deur:

- Hugo...?
- Ja? Ben jij het...?
- Ja... Dag Hugo! Waarom zit je zoo met een dichte deur? Stoor ik je...?
- Neen, neen, kom binnen...

Zij opende de deur, en kwam.

- Stoor ik je niet?
- Neen... Ik had de deur dicht gedaan, om Klaartje, die zingt zoo...

- En laat je haar maar zingen, als je schrijft...?

- Wel ja, ze mag wel vroolijk zijn...

Ze lachte.

- Je bent toch heusch nog wel een goede jongen... Kijk eens, mijn rozen; vindt je die gele niet mooi...? Ik moet ze voor je mama doen in de roze vaas. Ga je meê...?

Hij begreep, dat zij gezonden was door zijn moeder, die zeker vond, dat hij te lang al had gezeten, zoo stilletjes, in zijn kamer. Maar hij wilde niet ongeduldig zijn en hij stond op en ging met haar den tuin in.

- Nog een paar mooie knoppen, sprak ze. En dan wat chevelure-de-Venus... niet meer, vindt je wel, voor de roze vaas?

- Neen, niet meer...

Hij was het met haar eens.

- Zeg, Hugo - zij keek heel diep in een roos -:

- Mag ik ‘Aminta’ lezen? Mama zegt van niet...

- Als je mama dat zegt...

- Maar wat zeg jij: kan ik ‘Aminta’ al begrijpen?

- Dat denk ik wel.

- Is het dan slecht, als ik ‘Aminta’ nu al lees?

- Wel neen...

- Dan zal ik het maar doen... En dat artikel van Vosmaer: toe, zeg, geef je me dat eens?

Zij vleide het lieftallig, met verlegen stem, omdat zij nog een kind was en Hugo al een man, over wien geschreven werd, in den ‘Spectator.’

- Ik zal het voor je halen, sprak hij.

Hij haalde het artikel, in zijn kamer.

- Dank je, sprak zij; zij vouwde het voorzichtig, stak het in haar ceintuur. Zij deed dat alles heel gracieus, zoo met haar rozen in haar hand, als een klein dametje in korte rokken. Het trof hem hoe zij iets had fier en waardig, voor een kind, met ernstige oogen, grijs; en ernstig geknepen mondje.

Zij liepen samen op...

- Zeg Hugo, lachte zij, met beetje meer vrijmoedigheid; zal je nu eens doen wat ik vraag?

- Wat dan?

- Toe: nooit iets schrijven, dat ik niet lezen mag?

- Dat kan ik niet beloven, hoor...

En hij ook lachte, en zij lachten samen. Ach, zij begreep wel, dat dit niet kon: zij vroeg het maar uit gekheid.

Maar, in de verandah, waar de beide dames zaten, mevrouw Aylva en mevrouw Van Neerbrugge en waar Emilie de rozen in de vaas zoû doen, daar riep ze toch:

- Maar ‘Aminta’ mag ik lezen, mama: Hugo zegt, dat het mag...

Haar stem was een zachte teederheid van sympathie in het groene licht, dat schoot naar binnen, door het loover neêrgezeefd. Tusschen de Japansche bloempotten op porceleinen standaarden, zaten de beide dames te praten, te beweren, en Emilie schikte de rozen...

Terwijl zij schikte, in het groene licht, scheen zijn ‘Jeruzalem-Verlost’ aan Hugo niet zoo moeilijk toe...

Als hij maar eerst die eerste stanza's goed gemaakt had, dien avond...

De rijmen klonken in zijn hoofd...

VIII.

Maar toen de beide zangen van ‘Jeruzalem-Verlost’ geschreven waren, bleef Aylva heel lang wezenloos, vóor hij begon aan ‘San-Onofrio,’ den slotzang. Hij schreef intusschen andere gedichten, kleine epische verhalen in blankvers of terzinen, sonnetten, liederen in complex van rythmen, omdat het rythme geen beklemming moest zijn, geen band; maar alleen de muziek, die begeleidde: vleugels aan het woord.

Hij gaf zijn eersten bundel uit, vóor ‘Tasso’ af was: een uitgever had hij gemakkelijk gevonden, zelfs tot zijn verwondering, als hij zich herinnerde verhalen over jonge Fransche dichters, die overal, hun bundel in den zak, aanklopten te vergeefs. De bundel had een lief succes, meer niet: dat was alleen nog maar bloemlezing uit jongensverzen, die Aylva zelven nauwlijks voldeed. En toen de bundel verschenen was, had hij berouw ervan, en vond er weinig aan, en klaagde nood aan Scheffer. Men wist toch nooit hoe men oordeelen zoû na enkele maanden over wat men had geschreven met zooveel liefde. Het troostte hem niet, dat Scheffer iets zei

van juist die onvoldaanheid was het ware van artist-zijn... Trouwens, Scheffer zei dat zoo-maar: hij, druk nu met kritische artikelen, waartusschen hij maar enkele naturalistische schetsen schreef, zag op de verzen van Aylva wat minzaam uit de hoogte goedkeurend neêr: heel aardig, hoor, heel aardig; ‘Aminta’ toch was nog het beste, beter dan die volgende zangen.

En het ergerde Aylva, dat Scheffer dit herhaalde en altijd vasthield bij de ‘Aminta’ en dat ook in kritieken men altijd van hem zei: de dichter van ‘Aminta,’ die nog zooveel beloofde. Het werd hem eene obsessie, dat hij zooveel beloofde. En vol van een weemoed over zijn kunst, vol bitterheid over onmacht, die hij als kankeren voelde in zijn ziel, begon hij ‘San Onofrio’ en schreef den zang in enkele dagen af. En toen hij ‘San Onofrio’ met aandacht overlas, was hij tevreden: zijn eigen weemoed, zijn eigen bitterheid, spiegelden weêr in zijne verzen, in Tasso's klacht; het was als was hij Tasso, herschapen door vreemde macht, door vreemde zielesympathie... Het was als was hij Tasso... En nu, nu behaagde hem ook zijn heele dicht, heel zijn ‘Torquato Tasso,’ dat hij nu voor het eerst zoo noemen kon, fier bij den naam, die vol klonk van muziek, mysterie: ‘Torquato Tasso!’ Hij schreef dien naam herhaalde malen neêr, onder de kladden van zijn verzen, en het was of de naam kreeg bizonderen klank, een toon van zijn eigen ziel, die hem lichtjes verbaasde, verbaasde ook als hij ergens geschreven vond iets over Tasso, dat niet betrekking had op zijn eigen gedicht. Hoe vreemd, dacht hij dan: daar stond gedrukt: Torquato Tasso: de naam van zijn held, de held van zijn ziel, deel zelve van zijn leven. Hoe vreemd, dat men vóór hem gedrukt had ergens in een boek dien naam: Torquato Tasso!! Die naam toch was van hem, die naam was hèm. Het beleedigde hem bijna als letterroof, als zieleroof, men stal er meê iets vàn hèm! En in zijn vreemden trots had hij voldoening ook, de flonkerende voldoening van te hebben volmaakt iets schoons: die troostende voldoening - blijde glans - over zijn werk, dat trilde van zijn laatsten toets, dat nog leefde met iets van hèm. En toen hij voor zich zijn ‘Torquato’ zag als boek in witte perkament met gouden letter, de verzen stil op het roomachtig blanke dik papier met fijne

type, de sierlijke hoofden, de arabesken van sluitstuk, toen was zijn boek hem lief, toen was hij dankbaar om zijn boek, stil rustig trotsch in zich. En het was hem naïf of hij nu iets gedaan had voor zijn leven. Zijn eigen naam kreeg voor hem meer sonoren klank. En geheel eigen had hij zich gemaakt aan ‘Torquato Tasso’ of hij zijn eigen beeld zag magisch spiegelen terug in verre Renaissance, aan het hof van Ferrara, in den liefdeglans van Leonore, in den lauwerglans van zijne kroning op het Kapitool, in den kloosterweemoed van zijn cel op San Onofrio, en zijn peinzen onder den reuzeneik, met Rome aan zijn voeten.

Groote plannen schitterden voor hem op. Hij zoû niet Tasso blijven nu hij Tasso was geweest. In andere herschepping zoû hij komen. En wat hij eens, als kind, in zich krankzinnigheid gedacht had: de behoefte te zijn telkens een ander dan die hij was, werd in hem als een kunst-emotie; behoefte van artist, zijn ziel te laten wezen, àlle ziel, die mogelijk was, die was geweest, in de magie van het verleden, de illuzie van de toekomst. Als hij als kind gedacht had: ik ben een prins; ik ben een arme jongen, die sprokkelt hout in donker bosch; ik ben een elf, die woont in rood bloesemenden boom - dan had hij dikwijls nagedacht, hoe vreemd dat van hem was, en dàn had hij geweend, gesnikt, omdat hij was zoo vreemd, en vreesde voor een vaag gesluierd spook, dat nader aansloop en krankzinnigheid zoû heeten. Maar nu, nu was hij niet meer bang en al dat vreemde werd schoonheid van sensatie, intense vereenzelviging met studie en met kunst: het spook had afgeworpen zijn vale doek, en stond er vóor hem stralend en lachend, als ijle gestalte, bleek en doorschijnend, van een kind met groote oogen louter geest. Zoo was het niets dan schoonheid meer, dat hij Torquato Tasso was geweest in zijn gedicht. Want dieper wilde hij niet doordringen in zijn hersenschim, en wat hij dacht van voorbestaan was alles vaag in hem: het kon zoo zijn, maar men wist niets, en alles toch was mogelijk...

Groote plannen schitterden voor hem op. Hij was zóó zeer verdiept in studie nu van Renaissance en Humanisme, en maanden lang las hij niets dan hierover, las Burckhardt, Geiger, Voigt. Petrarca werd een levend mensch voor hem, zóó men-

schelijk, zóó modern, zóó prachtig mooi, waar, reëel, dat het was of de eeuwen naderden, de veertiende naderschoof, in den magischen spiegel van het verleden, of Petrarca vóór hem stond - of hij Petrarca was. Ook zóó had hij gedaan, ook zoo zoû hij, Aylva, doen in die omstandigheden. Hij kreeg Petrarca lief, als vriend, als broeder, zielgenoot en dubbelganger. Petrarca's brieven en journalen, Latijnsche gedichten, - de Africa - sonnetten en canzonen, hij maakte zich ze eigen en vóór hem opschitterde het plan: een groote roman, historisch zoogenaamd, maar heel modern van opvatting, geschreven volgens de moderne formule, documenten van waarheid; geschreven met de nieuwe, tot leven toe bezielende inblazing van psychische suggestie: Petrarca als kind, als jonge dichter, student te Avignon en te Bologna, ontwikkelend tot man, veelvoudig mensch, veelvoudig Humanist, waar en onwaar voor vrienden en zichzelven, en heel zijn zielestrijd en heel zijn zielezijn. Dat straalde voor hem uit, dat alles, als lange stralen, die hij grijpen wilde, als glans, dien hij omhelzen zoû. Hij sprak er Scheffer over, hoog opgewonden, en met dolle oogen. En Scheffer, hoe geheel ook nu verdiept in bijtende kritiek, in kleine tril-levende schetsen van dadelijke moderniteit, - zoo wat hij zag om zich heen van menschen en van dingen - knikte goedkeurend met het hoofd, verblind: heel mooi, heel mooi ...! Aylva, vóór hem, bouwde Petrarca op, ongeduldig om Scheffer te laten zien den idealen bouw van zijn boek, als een paleis met zuilehallen, immense zalen, intime stille binnenhoekjes. Hij las hem voor uit Voigt en Geiger, en was dan Scheffer weg, dan trilden nog Aylva's kamer en zijn brein als uren na, vol van Petrarca, en òm hem was Italië en Avignon, de veertiende eeuw. Den nieuwen roman van Zola had hij geen tijd te lezen, en bleef onopengesneden, ongerept liggen op zijn tafel, onder de dikke deelen van Voigt, die vol van blaadjes lagen, aanteekeningen. Intusschen schreef hij, - om zich te wennen aan zijn nieuwen toon, te vinden zijn nieuwe muziek van proza, dat hoog moest zijn, maar heel natuurlijk, gewoon - menschelijk van accent, - fragmenten van den aanvang. Ze voldeden hem niet, en wàt hem ongeduldig maakte, was, dat hij beginnen moest met heel Petrarca's jeugd, terwijl hij hem het schoonst en menschelijkst - zichzelven -

als Humanist zag, zoo vlak vóór zich als aan te raken.... En hij moest zich bezitten, niet te beginnen aan het Tweede Boek, maar, als goed werker, aan zijn Proloog te zwoegen, terwijl hij altijd, als een glans, vóór zich, dat Tweede Boek zag wemelen....

Een enkelen dag daartusschen was hij moê, moê van Petrarca. Dan schreef hij verzen, zacht droefgeestig, of niets, en dwaalde alleen heel lang, heel ver, langs het strand van de zee. En de zee, vloeibaar grijs zilver, ruischte aan als het leven; de einder, streep van mysterie, was als de toekomst, die op zoû doemen; de woelige drijvende wolken, met het zilveren licht, dat daar tusschen school, waren de droomen, de zijne, die hoog dreven, boven het schuimen der wereld.... Hij liep zich moê, en de wind koelde zijn hoofd. Was hij weêr thuis - na het stille diner met zijn moeder, liefjes gezellig - dan gooide hij zich op zijn rustbank; hij sliep. En als hij wakker werd, stond, scherper van lijn, glanzender dan ooit, Petrarca voor hem uit.....

IX.

Na Aylva's eersten kleinen bundel was ‘Torquato Tasso’ een succes, maar een succes, dat scheen alleen om de ‘Aminta’. Het was of de andere zangen er niet waren, als was er maar die eerste. Toen verschenen enkele vollediger recensies, die spraken ook van ‘Leonore d'Este’, ‘Jeruzalem-Verlost’, van ‘San Onofrio’, met nauwgezetter analyze. Maar toch geen enkele voldeed Aylva. Niet dat hij wilde alleen betuiging maar, dat het zoo mooi was, zijn ‘Torquato Tasso’, maar wát hij wilde, was, dat wie over hem schreef, hem minstens las één oogenblik met ernst.

Kleine aankondiginkjes in couranten, oppervlakkig, vlug geschreven, en zonder overtuiging, hinderden hem, of zij goedof afkeurden, omdat hij niet vergaf aan journalisten, die berichtjes vlug even schreven, hunne vlugheid over verzen, die hèm deel waren van zijn leven. En de enkele vollediger recensies voldeden hem ook niet, al prezen zij, de meeste. Hij vond ze oppervlakkig, waanwijs, wijs over zijn terzinen, die hij niet bouwen mocht zóó, maar zus, die hij niet staand mocht eindigen maar slepend; ook over zijn ottave-rime: dat

had geschakeld moeten worden zóó, en niet als hij gedaan had. En dan hun vitterijen, vluchtige haarkloverijen over een beeld, een woord, een rijm. Bijna geen enkel recensent had één oogenblik van puren ernst, waarheid, en waar zij eenig enthouziasme voelden, schenen zij dat dadelijk te willen temperen met allerlei bedenking. En dat zijn boek was een succes, zijn naam een klank van faam werd, verbaasde hem zóózeer, omdat na Vosmaers Vlugmaar niet één kritiek verscheen, die, met gezag, wat ook verklaarde. Alleen het vage van berichtjes hier en daar, waarover hij met Scheffer de schouders optrok....

Toen, na maanden, in 'De Nieuwe Gids', verscheen een lang artikel, zeer afbrekend. 'Tasso' was niets, niet gevoeld, niet geleefd, gemaakt, de verzen waren klink-klank, koeke-bakkerswerk. Dat alles werd gezegd met groote virtuoziteit van invectieve, zooals nog nooit gehoord was van te voren. Aylva werd er om alleen aan de oppervlakte van zijne ijdelheid lichtjes geschramd en dieper ging de wonde niet. Want al het jonge doen in Amsterdam, hoe ook belofte-vol, brutaal, zonder manieren, was hem niet sympathiek om hun geschreeuw, gescheld, hun jongensgezwaai met groote gebaren, hun uitgebazuin van eigen talent, hun clubgeest van elkaâr-bewondering, en zelf-aanbidding in naïveteit. En toch de 'Aminta' wèl hadden zij eerst genoemd met enkel woord van lof. Misschien waren zij boos, omdat Aylva zich niet bij hen aansloot als jonge kracht aan jonge krachten, maar, onnadenkend, bleef hij alleen, in zijn geïzoleerdheid, die hem lief was, zooals hem lief was alle eenzaamheid. Misschien, zoo hij hen had gezien in hun intimiteit, had hij wel sympathie gevoeld trots al hun blague, maar het was al te weinig in hem zich aan te sluiten ter wille van gemeenschapswerk, samen-doen om kracht te zijn: hij was altijd, van kind af aan, geweest alleen, en eenzaam in zijn eigen ziel, zoo door omstandigheid als neiging.

Dat nu 'De Nieuwe Gids' hem afbrak, was geen verrassing voor hem: hij wist wel, dat dat zoo zoû zijn. Maar wat hem pijnlijk trof, was dit: dat Scheffer had gezegd met bedenkelijk brusken hoofdknik: ze hebben gelijk, hoor jongen, ze hebben wel gelijk: de 'Aminta', ja, die is nog altijd goed, de rest, ronduit gezegd, is niets..... Had Scheffer dat dan, eensklaps,

uitgevonden? Of was langzamerhand zijn oordeel zoo gewijzigd? Of nam hij, gesuggereerd, onbewust het oordeel over van ‘De Nieuwe Gids’? Maar Scheffer toch was ook zichzelven, heel sterk in zichzelven, en schreef hij in ‘De Nieuwe Gids’, hij was niet in hun club. Hoe draaide dus zijn oordeel zoo?

En leed deed het Aylva, maar minder, omdat Scheffer hem nu afviel, dan wel omdat hij eensklaps helder inzag: *de nietigheid van geoordeeld te worden door monden van menschen*. Ze prezen gisteren; vandaag keurden zij af; gisteren vond Scheffer de ‘Leonore’ nog zoo mooi; vandaag was zelfs ‘San Onofrio’ heel slecht. En hij, Aylva had toch gewerkt, gewrocht uit zijn ziel, zoo goed hij kon, en zonder bijgedachte van roem of geld: wat gaf hem een gunstig couranten-artikel, wàt luttel honorarium? En waarom anders zoû hij ‘Torquato Tasso’ geschreven hebben, dan omdat hij niet anders had kunnen doen?

Was zijn talent dan niet zóó sprekend, dat het zich met gezag opdrong? Of zoû het oordeel van de menschen óók ijdel zijn zelfs en wisselvallig voor het kláarst zich openbarende genie? Wanneer was de twijfel dan *niet* mogelijk?

Een groote bitterheid kwam toen in hem, om het relatieve in alles van het leven; een bitterheid, omdat de kunst niet absoluut kon zijn. Wat men dus dacht en werkte, ijdel kon het alles blijken, en nooit was men van het minste zeker. Allen, die gewerkt hadden om uit hun ziel te geven, het schoonste wat zij voelden, met volle handen het te geven aan ondankbare menschen, stuursche menigte, zij allen hadden misschien nooit goed gedaan, geen enkel oogenblik, en na eeuwen zoû het in koud licht blijken, dat àl hun kunst geen waarde had, en nooit gehad had. En wié dan wist het; bij wie, bij welke macht, berustte dan, verzegeld, het zielsmysterie van de schoonheid? Was schoonheid dan een raadsel, gevraagd aan sfinxen, die maar zwegen, eeuwen lang? Zoo het gevoel van hem, die schoonheid dacht te maken, kon falen gelijk aan alle menschelijkheid, die faalde; wie voelde dan en faalde niet?

Het was hem innig troosteloos, dit peinzen, en toen hij het in woord gebracht had, toen was het een gedicht, dat altijd blijven zoû onder zijn schoonste....

En zoo was er - niettegenstaande, trots alles, ‘Torquato

Tasso' hem vestigde zijn naam, en aan dien naam een jong gezag gaf, - veel bitterheid, veel troosteloosheid in zijn ziel, om kunst. Hij kwam er toe niet veel te werken meer, uit twijfel. Voor zijn oogen, reusachtig, wemelde één vraagteeken. En het was niet om zijn kunst alleen, het was ook om zijn vriendschap. Hij had zich nu ten slotte aan Scheffer toch gehecht, en nu, nu voelde hij in Scheffer iets van verkoeling. Scheffer kwam niet meer iederen dag, zij lazen niet meer iederen avond; Scheffer had andere vrienden; Scheffer had veel avontuur, waarin hij niet deelde.... Waren zij samen, dan voelden zij dikwijls, dat zij elkaâr niets te zeggen hadden. Aylva keurde af Scheffers nieuwste manier van schrijven: in zijne naturalistische schetsen vond hij veel goeden wil, maar weinig macht, en kleinheid van doen en inzicht. In zijn kritieken had Scheffer te slaafs maar gevolgd Zola. En Aylva ried in Scheffer ook afkeuring van zijn, Aylva's, werk, zijn laatste kleinere verzen. Ook vroeg Scheffer nauwlijks naar 'Petrarca'. En in die troosteloosheid en bitterheid, voelde Aylva zich geen kracht aan 'Petrarca' te beginnen. De glinsterende idee van modern-historischen roman ging verder van hem staan en werd als onbereikbaar.

X.

Hij werkte niet gedurende weken, maanden. Hij las alleen veel als hij gewoon was, alles dwars door elkaâr heen. Hij maakte zijne eenzame wandelingen langs het strand, heel ver, als zoû hij nooit terugkeeren. En dan sloot hij zich op in zijne eenzaamheid, in zijn eenzaam kamertje, tot verdriet van mevrouw Aylva. Als zij er naar vroeg wat hij had, waaronder hij leed, meende hij, dat hij haar nooit zoû kunnen zeggen, zóó dat zij het begrijpen zoû. Hij had toch succes... Zijn leed was te vaag en te subtiel, dan dat zij, in haar eenvoud, het begrijpen zoû en met hem meê zoû lijden. Hij wist van te voren wat zij zeggen zoû, hoe zij hem zoû troosten. Zij begreep hem dan ook niet; meende, dat hij zich verveelde bij haar, oude vrouw; spoorde hem aan eens een voetreisje te maken, met een paar kennissen, die gingen; vroeg of hij liever op kamers wilde wonen, om vrijer te zijn als jongmensch. Hij schudde op alles het hoofd van neen, betuigde,

dat hij niets had en dat hij tevreden was bij haar, zijn moeder. En hoewel hij stil was, bleef hij lief voor haar, in al zijne kleine attenties voor haar ouderdom, in hun korte avondwandelingetjes door de Boschjes, heel langzaam aan, zij aan zijn arm, met moeielijken, langzamen pas. Met haar vriendin, mevrouw Van Neerbrugge, sprak zij over hem: hoe vreemd hij werd, hoewel hij toch zoo een voldoening had van zijn werk, en hoe zij niet geloofde, dat voortdurend alleen zijn goed voor hem was. Hij had in niets geen pleizier, waarin jongelui van zijn leeftijd pleizier hebben: hij zat maar stil in zijn kamertje. Mevrouw Van Neerbrugge legde haar uit: ‘artisten,’ dat waren zoo geheel andere menschen.... Maar mevrouw Aylva schudde haar hoofd; zij was bang voor dat woord: ‘artist,’ dat ze nu maar gebruikten ook voor schrijvers: in haar tijd was ‘artist’ een schilder of een musicus met lange haren. Iemand, die verzen schreef, als Hugo, was geen ‘artist,’ maar een ‘dichter’... De dames verdiepten zich druk in de kwestie, en beraadslaagden hoe zij Hugo zouden bewegen, een ander leven te leiden. En mevrouw Van Neerbrugge, uit medelijden voor mevrouw Aylva, sprak er over met Emilie - omdat zij al zoo verstandig was - en wat zij samen zouden doen. Maar Emilie, hoe verstandig ook, was het niet eens met de beide mama's uit een onwankelbaar vertrouwen op Hugo: Hugo was nu eenmaal anders dan andere jongens; Hugo wàs artist, Hugo zoû beroemd worden: zij moesten Hugo maar laten doen zooals hij meende, dat goed was: hij zoû het wel weten....

Want het was in Emilie een aardige trots, dat iemand, dien zij zoo goed kende, als zij Hugo deed, schreef en artist was en dat zijn naam genoemd werd. Een schrijver was nog niet zoo lang geleden voor haar een onzichtbaar, geheimzinnig persoon geweest; men zag wel boeken, maar men zag nooit schrijvers. En nu, dat zij iemand, die boeken schreef, - en wel bundels met verzen, - kende van kind af en noemde bij den naam, en met hem liep en lachte en at en praatte, nu was dat een heele trots in haar, en zij begreep niet, dat hare moeder er zóó weinig om gaf, als ware het iets heel gewoons....

Aylva zelve merkte weinig van die samenzwering. Hij kwam langzaam aan in eene stemming van doffe melan-

cholie, de melancholie van zijne twintig jaren: nog niet veel om hemzelven, maar om de groote dingen van het leven, die maar vaag voor hem bleven: melancholie, omdat niets absoluut was; omdat niets in het leven zich met gezag openbaarde; omdat alles dreef in een waas, dat men niet wist: kunst, en God, en vriendschap, en liefde en het heele leven zelve.... Wat zoû hij met zijn leven doen, als alles dan zoo vaag was! Hij zoû er gaarne iets moois van maken, maar hoe? Het was alles zoo weinig reëel, omdat niets absoluut was. Alles was te beredeneeren en niemand was het met een ander eens; en men kon niets in het leven noemen, dat scherp van lijnen uitstond, als een marmeren beeld. Waar zoû hij de waarheid vinden voor zijn leven? Had Scheffer voor het zijne de waarheid gevonden? O neen, hij dacht van niet.... Maar zijne moeder? Ja, die wel, in haar a b s o l u t e liefde voor haar kinderen, om niets te zijn dan moeder.... Zóó was het mooi, absoluut, goed, in eenvoud van ziel en hart. Maar wat was er voor hèm weggelegd? Verzen schrijven? Nooit iets anders dan verzen schrijven tot zijn dood toe? En dan nog verzen, die hem maar half voldeden?

Toen meende hij, dat hij geen waar dichter was, omdat hij zóó dacht. En toch, in zijne eenzaamheden, bleef het zingen in zijn brein, belichaamde zich zijn twijfel in vreemde gedichten, op vreemde rythme, en waarvan de idee in een nevel dreef. Hij gaf ze niet uit, hoewel Scheffer hem vertelde: ze waren het mooiste, dat hij geschreven had: zoo modern.... Dus dàt moest je zijn, dacht hij dan, als Scheffer weg was, ironisch: ‘modern.’ Het geheim van de absolute kunst was: te zijn ‘modern!’ En hij haalde zijn schouders op, hij vond er niets bizonders aan modern te zijn: een zuigeling was al weêr ‘moderner’ dan wie ook: dat was niet bij te houden! Neen, het beste was, het te laten zingen in zijn brein, zonder te schrijven; dan was het lief en mooi en zacht weemoedig. Toch, in eens, als dwong hij zich, begon hij weêr te dichten aan zijn Assyrisch episch gedicht, ‘Parsondes,’ waarvan hij nog fragmenten in zijn portefeuille vond. Het was uit spijt om ‘Petrarca,’ dat hij aan ‘Parsondes’ schreef. Want hij had ‘Parsondes’ niet lief, en hij voelde zich niet Parsondes, zooals hij zich Petrarca voelde. Toch schreef hij aan het gedicht, in blankverzen. Hij schreef er aan met een gloeienden kop

en in enkele dagen was het voltooid. En toen hij het overlas, wist hij niet wat hij er van denken zoû. Er was een schelle gloed in als van Bengaalsch licht. Er waren in het hoog tragische verhaal hier en daar opera-effecten, die hij niet gewild had. Maar ook was er een opgegierde hartstocht in, die hemzelven zijn adem stokken deed in de keel. Dàt, dat was mooi, dat was goed. Maar niet die gloed en die effecten. En niet het vers, waarin hij den zang miste, en dat als afgemeten proza liep, op korten trippelpas. Het geheel voldeed hem niet. Toch gaf hij het uit: maar hij zond het niet aan ‘De Gids.’ Het verscheen in een nieuw tijdschrift, dat maar kort duurde, en waarvan de redactie hem om eene bijdrage gevraagd had. Toen hij het gedrukt zag, vond hij het weêr beter. Maar om ‘Parsondes’ toch werd zijn spleen grooter, zijn melancholie om kunst: om zijn leven, dat hij niet zag worden....

Scheffer zei hem ronduit, dat ‘Parsondes’ slecht was, een onding. ‘De Nieuwe Gids’ schold er op. Maar in vele bladen verschenen, toen het gedicht uitkwam als boek, kleine aankondigingen vol lof.

En toen Aylva, na het maanden stil te hebben laten liggen, het weêr eens opnam, in zijn bevalligen vorm van St. Nicolaas-prezentje, licht grijs en zilver, en er in bladerde, schokte het hem tot diep in zijn ziel. Hij zag nu eerst, dat het waarlijk slecht was: een onding. Zijne eerste gedachte was het weg te slingeren in een hoek, maar hij deed het niet, omdat hij netjes was, en het boek zoû afstompen aan de punten. Zijn hart vol treurigheid, als was het vol tranen, zette hij het in zijn kast, naast zijn twee andere bundels. Weemoedig keek hij naar de drie smalle bandjes. Was zijn leven daarom, om van die boekjes te maken? Neen, hij moest zijn leven veranderen. Hij was twintig jaar, vóór hem lachte het leven, jong en goud, en hij zoû het niet verkniezen in dit kamertje, over terzinen en blankverzen. Iets scheurde pijnlijk in hem, maar hij bekende het zich: hij was geen dichter. Hij had zich vergist, en de menschen met hem: het publiek en de kritiek...

En het verwonderde hem, dat hij niet wanhopiger was, om zijne illuzie, die stortte in een. Na een paar dagen sprak hij er kalm over met zijn moeder, een beetje lachend, dat hij niet meer zoû schrijven, nooit meer. En hij zat bij zijn moeder

neêr, die heel verbaasd was maar vaag verheugd, diep in zichzelve, omdat Hugo zoo gewoon-mensch was geworden; en hij zei hoe treurig het nu was, dat hij niet naar den raad van zijn oom geluisterd had, en maar Indisch-ambtenaar was geworden; nu was het te laat. Wat zoû hij nu doen? Hij moest toch iets zijn. En boeken wilde hij niet meer zien. Naar Indië, in het landelijke, dacht hem, en vaag zag hij zich paardrijden door koffie-tuinen en kina-aanplanten. Maar mevrouw Aylva schreide nu: ach neen, hij moest maar bij haar blijven, haar laatste: alle de anderen waren al weg, verspreid, getrouwd, gestorven: hij... met hem had zij het altijd zoo goed kunnen vinden, haar beste jongen, een beetje haar lieveling: ach neen, hij moest maar blijven. Ten minste in Holland. Hij mocht reizen, dat wel: hij was altijd zoo zuinig geweest, zonder behoeften - alleen veel boeken: een groote jaarlijksche boekenrekening, maar anders nooit iets: zij zoû wel zien, dat er dit jaar wat voor hem overschoot, om een paar maanden te reizen: zij zoû het wel berekenen. Als hij maar bleef: niet naar Indië.... En dan zouden zij later wel om een betrekking denken: burgemeester, bijvoorbeeld. En zij zag zich al in een mooi dorp, een lieve villa, wonen bij haar Hugo, die burgemeester was, en getrouwd; om haar heen aardige kleinkinderen....

Hij beloofde het haar: hij zoû niet naar Indië gaan. En toen zij hem zijn sommetje had uitgerekend, ging hij reizen, naar Zweden en Noorwegen. Hij verlangde naar veel natuur, naar water en woud, naar wijde wegen, die eindeloos voortslingerden: niet naar musea en allerlei dingen zien. Toen hij weg was, troostten haar om zijne afwezigheid - zij mistte hem zeer - mevrouw Van Neerbrugge en Emilie. Maar hij kwam gauwer terug, dan zij dachten. Alleen reizen verveelde hem. De eenzaamheid was hem lief geweest in zijn kamertje, tusschen zijn boeken en platen en verzen: in de dalen en fjorden van Noorwegen had hij zich gevoeld als een verlaten kind en zich afgevraagd, waarom hij daar zoo vreemd liep, of voer, of reed, heel alleen....

Toen hij terug was, ruimde hij zijn kamer geheel op, liet ze anders behangen, er een soort kleine serre aan bijbouwen. En hij richtte ze heelemaal anders in. Niet altijd overal boeken en papieren. Draperieën van oude Indische stoffen, die

mevrouw Aylva nog altijd bewaard had, en die een vreemden geur hadden behouden: een zachte muffigheid van ouden wierook en Javaansche kruiden. Wapens uit de collectie van zijn vader. Onder de trofee een divan, overdekt met een breede goudgewerkte stof, die zijne moeder indertijd ten geschenke had gekregen van den kroonprins van Siam. Zij, ze stond hem al haar schatten af. Ze had schik in hem. Ze kende hem zoo niet. Hij was als heel anders geworden, als herschapen. Zij had hem zeer lief: hij was altijd zoo aardig voor haar. Met een verheugde verbazing zag zij hem zijn nieuwe serre behangen. Emilie ook, verrast, opgetogen, moest helpen.

En toen hij klaar was, en alles had opgeruimd, in zijn nieuwe kamer, vlijde hij zich lang, gemakkelijk, uit, op den divan, op de stof van den kroonprins van Siam. Zijn kamer was geruimd; zijn portefeuille, zijn buvard ook; zijn brieven had hij nagezien en de meeste verscheurd. En ook in zijn hersens was het zoo: opgeruimd, zijn gedachten, zijne opinies, zijn verlangens. En, als wachtende af het leven, dat nu komen zoû, staarde hij langzaam rond, de muren van zijn kamer langs, die om hem heen stond, als een nieuw décor. Zijn oog bleef hangen aan de drie deeltjes in zijn boekenkast: zijn verzen. Maar hij wendde zijn blik snel, geërgerd, af, en de kussens schikkende onder zijn hoofd, vlijde hij zich gemakkelijker uit, droomende aan niets, denkende aan niets, afwachtende wat komen zoû; openbaring van zijn levensdoel, dat openstralen ging in geheimzinnig licht.....

Den Haag, April-Mei '96.

II.
Het boek van Mathilde.

I.

En de jaren, die volgden, was er, stil geheimzinnig, achter de een beetje laatdunkende koelheid van Hugo Aylva's donkere oogen, een spiedend verlangen, dat naar zijn levens-

doel uitzag, maar zich nooit verried aan de menschen. Hij had zijne jongensachtigheid verloren, zijne bijna verlegenheid, hoewel hij nooit voldoende zelfgenoegzaamheid verkrijgen zoû om er zelfverdediging in te vinden tegen de wereld. Alleen in zijn koelen blik was dat: zelfverdediging, als de menschen te dicht naderden, wat pijnlijk was in zijn ziel. Maar uiterlijk scheen hij voor die wereld, voor die menschen: een correct jong mensch, wien men geen bizondere ondeugden kon ten laste leggen; die als een lieve zoon woonde met zijn moeder in een harmonie van huiselijkheid, zoo weinig gewoon, dat ze prijzenswaardig werd: een jong mensch, die enkele vrienden had, van wie geen enkele laakbaar was voor de maatschappij; een jong mensch, die vroeger verzen had geschreven, en nu aan couranten in Indië geregeld causerieën zond - over reizen, over boeken, over alles - en er genoeg geld meê verdiende om de wereld niet te laten zeggen, dat hij niets deed; een jong mensch, die bij enkele families in Den Haag zijn visites maakte, en hun gezelschap bezocht: hun dinertjes en avondpartijen. Hij had de kleine reputatietjes, die in de nette maatschappij waarde hebben: van aangenaam causeur, goed danseur, van zeer beleefd, goed gekleed te zijn; daarbij ontwikkeld, verstandig, ordelijk, geestig.

In zich voelde hij geen heftige ontevredenheid met zijn leven. Hij was genoeg gewoon-menschelijk; - hij was altijd zoo geweest - om, hij ook, eenige waarde te hechten aan wat de menschen in hem prezen. Dat hij wachtte op iets, wat nog uit bleef, maakte hem niet heftig ontevreden. Maar toch was er in hem die zelfde melancholie, die altijd, van kind af aan, in hem geweest was: de melancholie, die is gekomen in eenzame kinderen, en hun bijblijft hun leven lang. Hij had soms behoefte niemand te zien. Had hij dan zijn artikel voor Indië af, dan bleef hij in zijn kamer liggen op zijn divan, turen op een punt, denkende aan vroeger.... Hij zag zich vol enthouziasme werken aan ‘Torquato Tasso’, studeeren in het Humanisme, vóór zich de glanzende menschen-figuur van Petrarca. Dat was vijf jaar geleden.... Dat was nu alles heel anders. In zijn kamer was niet meer de rommel van studie. Het was er netjes en elegant, als in de kamer van een jongmensch-van-de-wereld, die niet veel uitvoert. Scheffer kwam niet meer, als vroeger, iederen dag

druk praten, lezen, daarna wandelen en filozofeeren in de duinen. Scheffer was journalist in Londen, en hij schreef maar een enkele maal een brief. Het is waar, Dolf Den Bergh kwam nu dikwijls en bijna iederen dag. Aylva had veel vrienden, zelfs meer dan vroeger en verschillende types, maar hij miste Scheffer, om zijn bruske drukte, zijn vive overtuiging, die hem zoo dikwijls had opgewekt. En dan rekende hij af - als vroeger met ‘Petrarca’ - met Scheffer, zooals zijne gewoonte was, en zette als een streep onder hem, sloot voor de zooveelste maal dat boek van zijn leven. Maar wat nu, wat zoû er volgen? En hij bleef liggen, en staarde. Ieder oogenblik, dat komen zoû, was het onverwachte, het groote onverwachte, kon het ten minste zijn.

De dagen sponnen zacht gelijkmatig af. Er waren iederen dag, zoo ongeveer, de zelfde dingen, de zelfde menschen, de zelfde gedachten. Het leven was niet wreed, maar het was dof. Het liep weg, zonderdat Aylva wist waarheen en waarom. Het was jammer van de dagen. Ze kwamen nooit weêrom, de dagen, die waren weggeloopen, op de punten van hun stille voeten. Dat maakte hem bang; het scheen hem toe, dat hij veel verloor met iederen dag, die weg was.

Dan kwam er eene zenuwachtigheid in hem, als had hij veel te doen, dat hij niet deed. Het was een lichte nevroze, die hem 's ochtends denken deed: wat heb ik nu van daag te doen? Dat was nooit veel: zijn wekelijksch artikel, een paar brieven schrijven, een enkele boodschap voor zijn moeder hij den notaris, bij den bankier; soms een visite, 's avonds een diner.... Den volgenden morgen na zoo een dag dacht hij dan weêr: heb ik nu niet veel te doen? Wàt heb ik toch te doen....? De dag van gisteren was alweêr weggeloopen, en kwam niet meer terug. Het zoû te laat worden. Te laat? Waarvoor....? Dan wilde hij niet meer droomen over niets, maar nam uit zijn kast een paar boeken, om wat te studeeren: historie of kunst. Maar hij voelde er niet meer de acute nieuwsgierigheid naar van vroeger. Waarom? dacht hij.... En hij zette de boeken weêr weg, vol treurigheid, omdat hij zoo geworden was. Onbeduidender dan vroeger.... Zoû het zoo moeten voortgaan: zoû alle moois in hem moeten verwelken, omdat zijn ziel een dorre grond bleek...? Zulke dagen was hij stil en somber, en

mevrouw Aylva zag het en zocht er naar de reden van. De redenen waren nooit in veel woorden te zeggen, en de somberheid ging voorbij, en Aylva werd dan weêr gewoon, correct, zooals de menschen hem zagen....

Toen, na het snuffelen in wat oude familie-papieren, kreeg hij pleizier in genealogie, in heraldiek. Zijne familie was eene oude familie; ze was van Engelsche afkomst en stamde af van een Earl of Aylv; voorouders, om politieke redenen tijdens Cromwell gevlucht, waren geweken naar Friesland; hadden er zich genaturalizeerd; de naam was geworden Aylva, de titel te loor gegaan. Hij vond ervan belangwekkende tradities in oude stoffige boeken, die nu weêr schijn van studie gaven aan zijn kamer, verspreid als ze lagen over den divan, een laag tafeltje en den grond. En hij vond op zolder een incomplete kaart van zijn stamboom, die hij zoû completeeren; hij toonde er de vergane stukken van aan mevrouw Van Neerbrugge en Emilie, - nu een meisje van twintig - en de dames stelden groot belang. Aylva was eensklaps vol ijver. Hij ging naar de Bibliotheek om onbekende werken over de Engelsche geschiedenis; naar archieven; hij ging voor een week naar Leeuwarden om inlichtingen; hij vroeg er aan den Raad van Adel. Indertijd, onder Willem I, had zijn grootvader het jonkheerpredicaat geweigerd, uit trots om zijn ouden naam, zijn verloren graventitel. Aylva nu zoû de oude genealogische kaart laten overteekenen, er de aanteekeningen van uitbreiden naar zijn eigen vondsten; ze in gemakkelijk te overziene platen vereenigen in een mooi album. Hij verbeterde ingeslopen onnauwkeurigheden in het wapen: de gouden adelaar op veld van lazuur, opstrevend naar firmament van zeven gouden sterren, het helmstuk nog altijd door de gravenkroon omprangd. En zijn trots was de keten, die hing om het helmstuk, en op een medaillon droeg twee saamgestrengelde letters: A en Z, de initialen van Azincourt, waar een zijner voorouders gevochten had in het gevolg van Henry V. Langen tijd verdiepte hij zich met lust in deze studie. Hij vond het aardig te ontdekken dat de Aylva's indertijd verwant waren aan groote Engelsche huizen; de Bohuns, de Bourchiers, zelfs aan Plantagenet, en dat zijn eigen voornaam Hugo, Hugh, de naam was geweest van velen hunner; Hugh,

Earl of Aylv. Emilie ook was er opgewonden om. Zij kwam bijna dagelijks mevrouw Aylva opzoeken, altijd zeer intiem met Hugo, om de vriendschap hunner beide moeders. Zij vroeg hem of hij niet zijn titel terug kon vragen. Maar hij lachte en zeide, dat de noodige papieren ontbraken, dat het met die papieren toch nog uiterst bezwaarlijk zoû gaan, en dat het in alle geval te veel geld zoû kosten. Hij was even trotsch op zijn naam, al droegen zij geen titel meer.... En in zijne studies over zijne familie, vereenzelvigde hij zich zóo met zijne voorvaders, dat het hem werd, als leefde hij soms hun leven terug, zooals hij geleefd had het leven van Tasso, van Petrarca vooral, als gebaarde hij hunne daden, in den magischen spiegel van het verleden. Vreemd was het hem dan hierover na te denken, en omdat hij zijne metamorfoze niet tot kunst omwerkte, werd ze hem weêr abnormaliteit, zooals hem geweest was in zijne kinderjaren, toen hij gedacht had: ik ben een prinsje, of een bedelaar, of een bloemenelf.... Hij werd dan bang voor dat vreemde in zich, dat naderen van krankzinnigheid. Des nachts, stil, in zijn bed, moest hij er over denken, en dacht aan Tasso, en dat hij ‘Torquato Tasso’ had geschreven, en, het gedicht geschreven, zijne metamorfoze had uitgeleefd, en andere was begonnen. Dan dacht hij aan zijn ziel, en dat hij altijd dus bestaan moest hebben, eeuwig altijd in het verleden, dat hij altijd bestaan zoû, en dat hij sympathie voelde met andere verwante zielen, zóó verwant, dat zij bijna, misschien wel geheel en al! - zijn eigen waren. Eene ziel, die zich verdeelde....? Hij wist het niet. Hij dacht dan aan herediteit, en of hij zich daarom voelde Hugh, Earl of Aylv, die gevochten had aan de zijde van Henry V.... En na zulke gedachten was het hem - omdat zijne gedachte geen kunst werd - eene verlossing zich te storten in het gewone leven, zijne gewoon-menschelijkheid terug te vinden in kleine alledaagschheden: in zijn kennissen in de Witte Societeit, zijne visites, zijn uitgaan 's avonds. Een paar dagen liet hij zijne heraldische studiën liggen.... En in zijn ziel verbleekte dan het geharnaste spook van Hugh, Earl of Aylv, en hij vond zich terug. Maar dan ook beving hem een heimwee naar kunst, naar schoonheid-maken; heimwee, dat hem van machteloosheid weenen deed in spleen en eenzaamheid.... O, te schrij-

ven, te schrijven: het woord te beelden, te bootsen tot kunst, tot schoonheid; te scheppen, in het woord, zijn ziel weêr en zijn leven....! Wat was hij vreemd! Was hij alleen zoo? Zoû er wel één ander gelijk aan hem zijn, in de stilte der zich altijd stilhoudende, schuilhoudende ziel? Zoû het krankzinnigheid zijn, of was het alleen emotie van artist, veelvuldige sensatie van zijn dichterziel, of zijne sensaties ontloken, als vele bloemen aan één plant..... Of wàt wàs het....?

Het gewone leven genas hem niet geheel en al, die dagen. Onder zijn glimlach, zijn praten over dingen van gewoonheid, school het Heimwee, en het gaf aan zijn ziel de bitterheid van liefde onbeantwoord, geliefde ver, omdat de kunst zoo ver bleef....

En dan dacht hij wanhopig of hij zoo machteloos zoû zijn, altijd? Altijd?

II.

Aylva, in deze dagen, zag veel Dolf Den Bergh. Hij had hem toevallig leeren kennen op de Witte. Den Bergh was klerk aan het ministerie van Binnenlandsche Zaken, en hij schreef voor het tooneel. Hij had iets over zich, dat Aylva denken liet aan iemand uit een Russischen roman, van Gontscharow of Dostoiewsky. Hij had iets peinzends en dociels, iets onderworpens aan het leven, iets innemends van zachte peinzende manieren, en van altijd klaar-zijn om voor een ander iets te doen. Hij had iets ziekelijks in zijn gezicht, iets gebogens in zijne gestalte, iets van een ouden man, iets ouwelijks in zijn kleêren, die niet altijd goed zaten of frisch waren. Hij was niet altijd geschoren en droeg zijn haren te lang in den nek. Hij had iets zeer beleefds en bereidwilligs, iets om er misbruik van te maken. De meeste menschen hielden van hem en vonden hem een bizonder goed mensch.

Hij deed nauwgezet zijn werk aan het ministerie. Hij deed daarbij vele administratie-zaken voor zijne familie, getrouwde en ongetrouwde zusters. Hij had het altijd druk met het een en ander te doen, voor een ander. Des avonds schreef hij. Hij had jaren gewerkt aan een modern tooneelspel:

‘Intieme Kennissen.’ Er was iets onbeslists in hem omtrent zijn kunst, dat hem telkens raad deed vragen. Zoo had hij vele scènes in ‘Intieme Kennissen’ overgewerkt en overgewerkt, naar verschillende raadgevingen, waarmeê men hem overstelpt had. Zes jaren lang had hij aan zijn drama gearbeid. Toen het, ten laatste, na vier terugzendingen, na herhaalde retouches, was aangenomen aan het Nederlandsch Tooneel, behaalde het een voldoende succes. Maar het bleef niet lang op het repertoire. En Den Bergh, na de voorstellingen, werkte het nog eens om, altijd onzeker van zichzelven.

Aylva had gaarne zijne kennis gemaakt. Den Bergh, alleen, 's avonds, onder een glas wijn, had iets gezelligs om lang te blijven praten over litteratuur, te filozofeeren over leven en kunst. Toen zij elkaâr zoo een jaar gezien hadden, waren zij vrienden. Den Bergh, expansief, gemoedelijk, vertelde veel van zijn jeugd: gelukkige kinderjaren op groot buiten, daarna de catastrofe van zijn familie: alle geld verloren, zure armoede, bitterheid, zijn vader zich gedood met een pistoolschot, zijn moeder gestorven van verdriet. Twee van zijn broêrs waren weg, ver in de wereld, men hoorde nooit veel van hen, verongelukt ergens in Amerika, Australië. Hij, hij had van zijn leven weten te maken, wat hij er van maken kon, in harmonie met zijne kalme eischen, wat ouwelijk en bourgeois. Hij had niet de bohême in zich van artist: hij was tevreden met zijn betrekkinkje, omdat ze hem 's avonds tijd liet tot schrijven, en hij wilde zoo, rustig, zitten in zijn kamer, boven een koekebakkerswinkel: de juffrouw kookte hem zijn eten. Dat was alles heel bezadigd in hem en onderworpen aan het kleine leven. Maar dieper in hem borrelde de ontevredenheid, dieper in ziekte de nevroze van een stille bitterheid, omdat het kleine leven niet de moeite waard was. Onder al zijne vriendelijke beleefdheid, bereidwilligheid, school een duivel van levenshaat. Dat openbaarde zich weinig: misschien alleen in een heel diepen zucht, in lang staren, als hij 's avonds lang zat te praten, met Aylva. Maar de duivel school weg: Aylva zag hem niet.

Hun vriendschap werd een hechte band, misschien omdat zij veel verschilden. In hunne vriendschap was Den Bergh, hij, die veel waardeerde, prees, bewonderde, en was Aylva,

hij, die bleef passief. En toen hij nadacht over vriendschap voelde hij, dat hij wellicht nooit koesteren kon de ware vriendschap; de actieve, die geeft. Het was na zijne eerste kinderdesilluzie - het blonde jongetje, dat ziek was geworden en toen niet meer aardig was - het was daarna altijd zoo geweest. Met Scheffer had het misschien gewiegeld in evenwicht. Maar met Den Bergh voelde hij zeer duidelijk - zóó duidelijk, dat het wroeging werd - hoe Den Bergh heel veel gaf, en hij, Aylva, niet terug gaf. Zeker, het was bij hem sympathie, harmonie van geest en van verstand, pleizier om veel te praten met elkaâr, des avonds onder een glas wijn. Meer niet.

Toen Aylva Den Bergh langer kende, trof hem eene manie in hem. Den Bergh was altijd verliefd met naïve zelfgenoegzaamheid. En Den Bergh had voor de vrouwen juist niet de aantrekkelijkheid van flink-mooi, niet in lichaam, niet in karakter. Ze hielden toch van hem, omdat hij vriendelijk was, beleefd en bereidwillig. Maar zoo tam scheen Den Bergh zich niet te zien. Aylva vroeg het dikwijls aan velen: vergis ik me, of heeft hij iets, voor vrouwen? Ze lachten dan goedmoedig: zoo een goeie jongen, bepaald zoo sympathiek, maar een zoen, neen, dat zouden zij nooit willen geven.... Dat was zoo algemeen het oordeel. Aylva zag, dat hij zich niet vergist had. En toch, Den Bergh kon het zeggen met zelfgenoegzaamheid: zie je, van zeven - en hij telde ze ernstig op zijn vingers - van zeven weet ik zeker, dat ze van me hielden, van me hiélden....

Aylva lachte niet. Er was in hem die zachtheid om nooit pijn te willen doen. En hij vroeg Den Bergh rustig enkele détails, terwijl Den Bergh ernstig, langzaam, bevestigend schudde het hoofd: van zeven, van zeven was hij zeker....

III.

Iederen Zaterdag, des middags om vier uur, ging Aylva naar mevrouw Van Neerbrugge, de vriendin van zijn moeder, op de Laan Copes. Maar mevrouw zag hij dan weinig, wel Emilie; die schonk dan thee en die ontving, jonge meisjes, enkele jongelui. Zij had dat zoo, Amerikaansch een beetje ingesteld, en van haar vond men dat goed. Zij was

nu een meisje van twintig, lang, rank en trotsch, en in contrast met de tengerheid van hare lijnen, was het vive van hare impulsies, onverwacht. Dan lachten hare oogen, grijs, met heel groote zwarte pupil, dan lachte haar mond en hare tanden schitterden als vonkjes ivoor. En wat in haar aantrekkelijk was voor Aylva, was, dat hij, waarom wist hij niet, een mysterie in haar vermoedde, een mysterie van vrouweziel, dat ongetwijfeld belangwekkend moest zijn....

Hij herinnerde zich nu, dat hij ging langs den Scheveningschen Hoogen Weg, wintergrijs en mistig - hoe zij altijd in zijn leven geweest was. Hij herinnerde zich haar uit Indië, toen zij, een klein meisje, al dat zelfde trotsche mondje had gehad van nu, die zelfde maniertjes van prinsesje, een fijn blond kindje, met het fijn blonde van Indische kinderen, van geheel Hollandsche ouders, alsof het Hollandsche bloed in de tropische zon fijner wordt en dunner....

Hij herinnerde zich met haar gespeeld te hebben op de groote erven van hunne huizen in de binnenlanden; op twee kleine paardjes met haar te hebben paard gereden in de bergen, orchideeën met haar gezocht te hebben; hij, een jongen van twaalf, zij, een meisje van zeven. Later was mevrouw Van Neerbrugge, als weduwe, ook in Holland gekomen, in Den Haag, en zij hadden elkaâr weêr gezien; hij een jongen van vijftien, zij een meisje van tien. Hunne moeders zagen elkaâr iederen dag, spraken van vroeger, den gelukkigen tijd in Indië, betreurden het Indische leven. Zij waren beiden rezidentsvrouwen geweest, zij hadden beiden gekend en genoten het grootsche en ruime, en bijna prinselijke van hare pozitie. Nu, in Holland, was dat zoo anders, voor beiden, kleiner, bekrompener, burgerlijker, en zij zagen elkaâr bijna iederen dag, in groote intimiteit; ook Hugo en Emilie zagen elkaâr telkens. Hij was zoo gewend aan haar als kind, dat hij verbaasd was den dag, toen zij, van kostschool terug, vrouw was. Altijd de zelfde, altijd Emilie, trotsch, een prinsesje, maar vrouw, geheel vrouw. In hunne spelen had hij haar altijd beschouwd een beetje als de meerdere, al was zij jonger, omdat zij altijd gehad had iets van een klein dametje, en nu, dat zij vrouw was, geheel vrouw, zag hij ook een beetje tegen haar op. Zij had een lieve beslistheid, een rustige, voorname zekerheid en hare trotschheid was zoo in harmonie met geheel haarzelve, met

de lijnen van haar lichaam en den klank van haar stem, dat ze nooit antipathiek, eigendunkelijk werd. Dat werd voor hem in haar een bizondere bekoring, maar was zoo gewoon-weg, van kind af aan geweest, dat hij er niet over nadacht, en, in zijn ziel, dat gevoel geen liefde zag.

Hij hield van die Zaterdagmiddagen in Emilie's boudoir. Meestal kwam hij wat vroeger dan de anderen: meestal had hij haar iets te vragen, als menschen, die elkaâr veel zien, veel samen leven, en gelijke belangen hebben. Toen hij nu bij haar binnentrad, was zij ook alleen. Hare kamer had iets sereens, en toch iets zeer bevalligs en jongs, met de meubeltjes van wit lak, de blauw-grijze zijden gordijnen en stoeltjes. Zij had zelve op deuren en wanden geschilderd, op een grijs fond, groote witte lelies en narcissen, en ook, op een spiegel, waterlelies en anemonen. De bibelots, hier en daar, waren allen kleine dingen van kleur en lijn. En het was als een verblijf voor eene fantazie, heel rein en kalm, die van sprookjes hield, sereene sprookjes, transparante sprookjes, tusschen die groote roerlooze bloemen, op de wand en op een spiegel, terwijl de winter buiten mistte... En zelfs de cotillon-versieringen, sterre-achtige bloemen aan lange steelen, en zilveren starren, die in een hoek een trofee van herinnering aan bals maakten - verloren hare gewoonheid, en kregen iets van een sprookje...

Zij was nog alleen, toen hij binnenkwam. Dat was heel natuurlijk, dat hij zoo kwam, zoo eenvoudig weg, omdat zij elkaâr zoo lang kenden, van kind af; omdat hunne moeders vriendinnen waren.

- Ik ben blij, dat je daar bent, sprak ze dadelijk; ik wachtte op je; ik heb je te spreken.

Zij was wat zenuwachtig, zoo als zij niet gewoon was: kalm, trotsch.

- Wat is er? vroeg hij.

Geroerd, in de war, deed zij hem zitten. En zonder veel inleiding, vertelde zij hem, hoe zij vreesde, dat Den Bergh haar zoû vragen, ten huwelijk vragen. Het zoû haar vreeslijk leed doen, als hij het deed. Zij vond hem een goede sympathieke jongen, met wien zij gaarne sprak, dien haar moeder gaarne in huis zag. Meer niet. En zij begreep niet, waarom hij tegenwoordig zoo een bizonderen toon tegen haar aannam,

haar zoo aanzag, altijd intiem met haar wilde fluisteren in een hoekje. Zij begreep het niet, zij had er nooit de minste aanleiding toe gegeven. Niet waar, Hugo wist het: zij was niet coquet? Niet waar, zij was het niet? Hij moest het uitdrukkelijk beamen: dat zij niet coquet was. Toen hij het verzekerd had, was het haar eene verlichting. En, kalmer, begon zij te analyzeeren. Hoe was het nu toch ook mogelijk, die Den Bergh! Hij deed waarlijk den laatsten tijd, of hij vermoedde, dat zij van hem hield! En hoe had hij zóo iets vreemds kunnen denken?

Aylva was verrast. Toch zeide hij:

- Trek het je niet aan, Emilie. Het is een manie van Dolf. Hij is een beste jongen, maar het is een manie van hem te denken, dat iedere vrouw, ieder jong meisje op hem verliefd is.

- Een manie?

- Ja, een manie. Het is heel treurig, maar het is niet anders. Niet waar, alle menschen hebben hun pointe-de-folie: die van Dolf is te meenen, dat hij onweêrstaanbaar is.

- Foei: je lacht hem uit....!

- Neen, in vollen ernst, ik lach er nièt om. Het doet me verdriet, het doet me groot leed. Dolf zal nooit gelukkig worden.

- Maar ik, wat moet ik doen? vroeg zij radeloos. Het is toch vreeslijk voor een meisje, als zij zich bewust is, niets verkeerds gezegd of gedaan te hebben... Wat moet ik doen?..

Zij zag hem aan. Hij haar. Zij hoopte, dat hij haar zoû voorstellen met Dolf te spreken. En toen hij zwijgen bleef, zeide zij zelve, als in een angst om het naderend gevaar te voorkomen:

- Hugo... wil jij het hem niet zeggen?

- Wat, Emilie?

- Mijn God, Hugo.... dat hij zich vergist! Dat hij zich vergist! Dat ik niet van hem hoû: niet zoo....!!

Zij vouwde hare handen, smeekende. In haar sereene ziel was de ontroering van leed te moeten doen aan een mensch, die haar vriendschappelijk was. Zij bedacht hoe Den Bergh zooveel mogelijk dat leed te besparen; en zij vond niets. En dat hij - misschien wel morgen, overmorgen - tot haar zoû kunnen komen, om haar te vragen in verblindheid, en dat

zij niet anders zoû kunnen zeggen dan: neen, neen, in éene angstige afwering, zonder twijfel, omdat zij te goed van zichzelve zeker was: dat was haar een groot leed. Hare ziel had die eigenschap van zeer te kunnen lijden voor een ander; in hare sprookjesziel bloeide een bloem: het medelijden: zij was het zich weinig bewust: haar angst was intuïtie.

Het zoû wel moeilijk zijn en hard, meende Aylva, hard voor Den Bergh, moeilijk voor hèm: het hem zoo te zeggen. Maar hij zoû het doen, zeker: Dolf was te belachelijk. En hij kon dat niet weigeren aan Emilie. Nu reeds bereidde hij zijn zinnen voor....

Zij bleven niet lang alleen. Er kwamen visites, die elkaâr vlug opvolgden en niet lang bleven. Mevrouw Van Neerbrugge vertoonde zich even, voor het decorum. De conversatie was telkens onderbroken, van den hak op den tak.

Toen Dolf Den Bergh kwam, was Emilie zeer gewoon. Zij gaf hem, gewoon, een hand, stelde hem aan twee meisjes voor, die pas uit Indië waren gekomen. Zij zorgde voor een algemeen gesprek. Hij, zat stil, afgetrokken, roerloos, peinzend. Het was treurig hem aan te zien. Ieder zag hem aan, dat hij onder iets gebukt ging. Maar Emilie scheen niets te begrijpen, al sloeg Den Bergh nu en dan zijne peinsblikken naar haar op, bijna verwijtend. Zij praatte heel druk, en met trots legde zij aan de Indische meisjes uit, wie Aylva wel was, en dat zij hem kende, van land af. Zij deed dat half schertsend; sprak half spottend over zijn beroemdheid: de beroemdheid van zijn jeugd: nu was hij te oud, nu schreef hij niet meer, en hij liet de litteratuur over aan het jongste geslacht. Zij had, terwijl zij sprak, iets zeer vifs en impulsiefs, en hare intelligentie gaf haar een glans; haar natuurlijke trots was treffend van sereene harmonie, en men zag haar dadelijk als een bizonder meisje, toch zeer jong, en zeer frisch, niettegenstaande haar beetje meerderheid en de ironie van haar scherts.

- En schrijft u nu nooit meer verzen, meneer Aylva? vroeg een der meisjes.

Hij, in den toon van Emilie, schertste meê: neen nooit meer.... Hij was te oud.... Het jongste geslacht.... En om zijn scherts was het stille heimwee van zijn ziel onzichtbaar. Maar Emilie, misschien onbewust, scheen iets te

voelen als zoû zij hem pijn kunnen gedaan hebben met hare ironie, en, in eens anders - ernstig - sprak zij:

- Neen, verzen, verzen misschien niet meer, Hugo: ik geloof bijna ook, dat je geen verzen meer moet schrijven. Ik weet dat zoo niet waarom: ik raad het maar.... Maar, zie je, dat je heelemaal geen letter meer op het papier zet, dat is zeer zeker niet goed.... Niet waar, Den Bergh?

- Neen zeker niet, antwoordde Den Bergh, blij, dat zij hem aansprak, al was het ook over Aylva. En hij zei het met overtuiging en voegde erbij:

- Aylva meent, dat hij zich heel goed kent, en hij kent zich heelemaal niet. Hij denkt, dat hij alles gedaan heeft, wat hij ooit zoû kunnen doen in zijn leven, en hij sluit zijn leven en zet er een streep onder.... Het zijn zijn eigen woorden...

Er was even een stilte. Er kwamen geen visites meer, en er was een rust in de kamer, waar het begon te schemeren. Een lichte grijze tint dreef door het vertrek, en de witte groote sprookjesbloemen, roerloos, waren half uitgewischt, schemerden schimblank uit schaduw op. Buiten stonden de dorre boomen van de Laan Copes melancholiek uit tegen een zware sneeuwlucht, loodgrijs. Een veiligheid was binnen; het vuur glom; de twee vriendinnetjes van Emilie spraken niet, wachtten af welke woorden er zouden komen tusschen die twee schrijvers. Emilie dacht na.... En Aylva had bizondere sensatie. Dit oogenblik was een moment in zijn leven, dat hij zich altijd zoû heugen: een seconde van gewicht. Waarom...? Hij wist het niet. Want Emilie zeide alleen, heel zacht en langzaam, als had zij nagedacht:

- Foei Hugo... een streep onder je leven, waarom?

- Ik kan altijd weêr opnieuw beginnen, antwoordde hij.

- Begin dan ook op nieuw, moedigde zij hem aan. Waarom zoû je nooit meer iets kunnen doen, nooit meer kunnen schrijven? Waarom zoû je niet kunnen schrijven ons leven, ons gewone leven van jonge menschen; dat wat je om je heen ziet, wat je iederen dag zelf leeft. Zoû het niet belangrijk genoeg zijn? Zijn wij te onbeduidend?

- O neen, zeker niet...

- Nu, waarom dan niet?

- Wat?

- Een roman van ons leven, ons gewone leven. Een roman, waarin we ons allen terugvinden.

- Ik hoû niet van portretten in boeken... En dan, ik ben niet ‘modern’...

- Maar het behoeven geen portretten te zijn... En doe het niet ‘modern’: doe het... zooals jij het doet: dan is het goed...

- O neen, Emilie...

- Waarom niet?

- Neen, neen, ik kan niets. Ik wil niet mijn heele leven boeken schrijven. Waarom zoû ik?

- Je houdt toch van je kunst.

- Ik heb geen kunst meer...

- Je hebt ze dadelijk, als je maar wil.

- Misschien: maar ik wil niet... Stel je voor, een roman!! Een dik boek vol! Ik zoû er veel te lui voor zijn. Het perspectief ervan obsedeert me al van te voren. Neen, Emilie: ik ben geen ‘artist’, ik ben maar een heel gewone burgerjongen!

- Maar je voorouders hebben bij Azincourt gevochten, plaagde Den Bergh.

Zij lachten allen: Aylva ook, zonder boosheid, blij dat Den Bergh niet meer zoo melancholiek, zat, geïnteresseerd als hij was door Emilie's woorden. Maar, al lachte hij, Aylva voelde toch het Heimwee klimmen op zijn hart. Hij wilde er niet aan toegeven. Hij schudde het van zich af in den toenemenden schemer van de kamer, waar het vuur glom als één kool, waar de bloemen aan de wanden verbleekten of zij stierven, terwijl het buiten begon te sneeuwen met heel trage vlokken. Wat was er toch altijd van een sprookje in Emilie's kamer, een mooi zacht treurig sprookje? Een roman? Neen, nooit een roman... Afgerekend, opgeruimd zijn kunst, na eerste desilluzie, die alle hoop hem had ontnomen, en het Heimwee zoû verbleeken met de jaren, zooals die bloemen nu verbleekten in de schaduw. Hij was een ‘bourgois,’ geen ‘artist’...

- Dus heusch niet meer? Nooit meer? vroeg Emilie zacht.

Hij schudde, half schertsend, doende haar na, het hoofd, en hij zeide:

- Neen, heusch niet meer: nooit meer...

Zij zuchtte onhoorbaar... Want het gesprek galmde tegelijk op: de meisjes riepen hoe jammer het zoû zijn, en hoe goed Emilie raad kon geven, en Den Bergh ook was vroolijk; zij waren allen vroolijk, zooals menschen, die iets treurigs bedekken willen. Toen stonden zij op en namen afscheid. Het duurde lang, staande, met veel gekheid tegen elkaâr...

Toen zij weg waren, bleef Emilie een oogenblik alleen. Zij ruimde niet, als zij gewoon was, dadelijk hare kamer, hare kopjes. Zij bleef staan voor het raam en zag naar de trage vlokken.

Sneeuw, dat was einde, dat was slaap, dat was wit begraven, wat dood was...

Dood: wàs het dood?

Zoû het waarlijk dan dood zijn?

Zij kòn het niet gelooven.

Maar toen zij zich omkeerde, schrikte zij van de kamer, die geheel donker was, - donker als een doode kamer - met alleen de glim van het stervende vuur in den haard.

Bijgeloovig, bevende, ontstak zij het licht...

Neen, dat wàs niet dood: het sluimerde alleen...

Er was geen dood, er was alleen maar slaap...

Verrast over zichzelve, voelde zij in haar oogen vocht, en zij wischte zich tranen af...

Toen zij daarop bij mevrouw Van Neerbrugge in den salon kwam, kort voor het diner, was zij even sereen als altijd...

Omdat zij, trots alles, hoopte...

Tusschen de sprookjesbloemen van haar ziel bloeide vooral de Hoop, de onverwelkbare Hoop op het leven...

IV.

Aylva, dien avond, moest naar een diner, en hij had Dolf Den Bergh verzocht 's avonds om half elf thuis te zijn, omdat hij hem noodzakelijk spreken moest. Den Bergh was meestal 's avonds thuis, om te schrijven. Hij had na ‘Intieme Kennissen’ een paar kleinere spelen geschreven in één bedrijf, die gespeeld waren geworden aan het Nederlandsch Tooneel en door dilettanten. Hij was de ‘veelbelovende’ dramatist van het oogenblik. En de belofte van ‘veel’ drukte hem zwaar neêr, alsof de heele tooneelwereld, - heel

Holland, dat naar den schouwburg ging, - uitzag naar hem, waar zijne vele meesterstukken bleven: de meesterstukken, die het nationale tooneel zouden opbeuren uit zijne apathie. Veel dwarrelde door zijn hoofd, maar niets nam de groote magistrale ommelijn aan, die in zijn willen en denken het groote kunstwerk zoû aankondigen en schetsen. Hij wist niet wat hij wilde. En hij vreesde, dat, als hij wat wilde, hij niet 'modern' zoû zijn. Hij was eerst onder invloed geweest van Augier, van Dumas, meenende, dat *hij* nooit iets schrijven zoû, dat hùn modern tooneelspel zoû overtreffen. Toen verpletterde Ibsen hem onder zijn navrant meesterschap, en iets volmaakters dan 'Spoken' meende hij niet, dat zoû geschreven worden, in tijden niet. Nu was hij zeer onder den invloed van Maeterlinck, en de symbolisten van het Theâtre Libre en l'OEuvre. Tastende in het vage, las hij 'Intieme Kennissen' over. Er waren goede stukken in, maar het was niet dàt... Het groote motief, de groote levensimpressie, geserreerd in zijn tooneelkader van enkele uren, en, dat in een meesterlijke optiek, zoû weêrgeven de subtielste sensatie van den laatst mogelijken mensch, op het laatst mogelijke uur, dat van gisteren avond, van heden morgen... Het leven spoedde voort: was het laatst mogelijke wel het essentieelste? Was het wel ooit te grijpen, en zoû het, gegrepen, wel het goed-ware blijken?

Intusschen vulde hij des avonds zijne werkeloosheid met een drama in verzen, historisch, te pompeus van motief voor zijn burgereenvoud: 'Maria Lescinszca.' Droge bloemelooze verzen, niet levende onder de geöutreerde moderniteit der personages, die ze ademden. Het beviel hem niet, maar hij schreef er aan voort, soms vervallende in een toon van 'Hamlet' of 'King Lear,' en soms in een stemgeluid van Ibsen of een murmelen van Maeterlinck. Hij was druk bezig, toen, bij elven, Aylva binnenkwam, en Den Bergh knipte met de oogen, opschrikkend, vol van zijn werk, en vergeten, dat zijn vriend zoû komen, die hem licht verbaasde, glimlachend correct in zijn rok met bloem, heel wit en heel zwart in vol licht, terwijl hij, de handen in zijn haar, een ouden chamber-cloack om, voor zijn schrijftafel zat. Hij verstond niet dadelijk wat Aylva zei, en meende, dat hij vroeg: ben je aan het werk? en daarom antwoordde hij vaag:

- Aan ‘Maria Lescinszca’...

Avlva glimlachte: hij had klaarblijkelijk de vraag niet gedaan, die Den Bergh had meenen te hooren. Met een luchtige opgeruimdheid ging hij zitten, terwijl Den Bergh zich traag zette, en Aylva denken liet, in zijn chamber-cloak aan een held van Gontscharow of Dostoiewsky. Hij kon het niet inhouden, dezen keer, en hij zeide:

- Wat ben je toch Russisch, kerel, Slavisch: Oblomow...
- Waarom Oblomow; ik ben niet lui, ik heb den heelen avond gewerkt...
- Ja, maar je kostuum lijkt sprekend op de ‘chalat’ van Oblomow...
- Omdat jij nu zoo een prachtige bloem hebt...

Zij maakten gekheid, goede vrienden samen, trots hun groot verschil, hunne verschillende zielen, hunne verschillende levens. Aylva zei, dat hij zich goed geamuzeerd had: wel een officieel diner, met ‘autoriteiten,’ maar hij in een hoekje met jongelui: twee meisjes, mooie meisjes, en één jongmensch: de bloemetjes van het deftige diner, de kinderkamer, de jeugd: ze hadden gelachen en geflirt en de ‘autoriteiten,’ als ze niets te zeggen hadden gehad, hadden goedkeurend minzaam naar ze geknikt, naar de jeugd, de gelukkige jaren... Een fijn diner, een amuzant diner, trots de oude pruiken en de grijze dames verderop. En in zijn opgeruimdheid berispte hij Den Bergh.

- Waarom ga je nooit uit, Dolf? Je ziet zoo geen menschen, je leert zoo geen menschen kennen, tusschen je bureau en de Witte, en je kamer. Het wordt een cirkeltje. Ik, ik ken allerlei menschen: types, en het is zoo amuzant ze te bestudeeren. Want ik kom nu bij ‘officieele’ menschen aan huis, en bij menschen, die alleen voor de pret leven, en menschen, die nooit pret hebben en doen alsof: van alles, zie je, van alles...

Hij schetste ze verder af, met een oppervlakkige beweging van zijn hand, en nam daarna het grogje aan, dat Den Bergh, omslachtig, had klaargemaakt. En hij vroeg naar Den Berghs werk, of ‘Maria Lescinszca’ vorderde, of hij tevreden was. Hij verklaarde, waarom hij hier zoo nadrukkelijk naar vroeg: Den Bergh was al eenigen tijd zoo afgetrokken, zoo niet bij zijn werk; dat was Aylva zoo niet van hem gewoon. Wat was er, was er iets? En hij poogde Den Bergh tot vertrou-

welijkheid uit te lokken. Maar een licht wantrouwen klom in Den Bergh op. Schuin zag hij naar Aylva, in zichzelven overwegende, waarom deze zoo uitvroeg. In geen enkele confidentie had Den Bergh den naam genoemd van Emilie Van Neerbrugge. Ook nu kon die naam niet over zijn lippen komen, als weêrhouden door geheimzinnigs, sterker dan hemzelven. En hij sprak over zijn drama: 'Maria Lescinszca'; ja, het vorderde, het vorderde... Hij maakte zich juist gereed Aylva te vragen of hij hem de laatste nieuwe scène zoû voorlezen, toen Aylva zei:

- Maar als jij me niets te vertellen hebt, ik heb je wel wat te vertellen: een idee...

Hij had, toen hij dit zeide, een glans in zijn oogen, een levendiger lijn in de gewone moêheid van zijn gebaren. Het trof Den Bergh en vermeerderde zijn wantrouwen. Maar Aylva ging voort, bijna verlegen, als schaamde hij zich:

- Ik denk, dat ik weêr aan het werk ga...

Den Bergh glansde op, oprecht blij, een groote vreugde van vriendschap in zijn hart.

- Hoe dat? Waaraan?
- Een roman...
- 'Petrarca?'
- Neen, geheel modern: ons daagsche leven hier. Het is zoo in eens bij me opgekomen, aan het diner, van middag... Er was een meisje, dat me interesseerde. Misschien zag ik haar anders, dan ze is... Maar zooals ik haar zag, was het heel mooi. Ze was net 'Mathilde.' Herinner je je 'Mathilde'? Dat fragment, dat ik je eens voorgelezen heb? Ik heb dat altijd bewaard: het was heel goed. Daar begin ik meê... Mathilde wordt mijn hoofdfiguur, mijn heldin, en ik zet haar als een heel afstekende silhouet tegen een omgeving van gewone menschen: een lichten vroolijken achtergrond...

In eens viel hij zich in de rede, geërgerd door Den Berghs opgetogen blikken.

- Maar je hoeft niet zoo verheerlijkt te kijken, hoor. Geen 'artistieke' roman. Ik ben geen artist. Ik wil een lollig boek schrijven. Voor het publiek, voor het groote publiek. Veel menschen er in, veel scènes, die elkaâr slag op slag volgen, als in het gewone leven. En heel gewoon,

heel gewoon. Niet naturalistisch, en niet symboliek, en zelfs niet ‘artistiek’ en niet modern, maar eenvoudig: lollig. Om mij te amuzeeren en mijn lezers te amuzeeren. Ik heb er niet de minste hooge kunstbedoeling meê. Dàt kan ik toch niet...

Maar Den Bergh bleef hem opgetogen aanzien.

- Nu, het zal wel goed worden... sprak hij zacht, overtuigd. Het doet me innig pleizier, kerel.

Hij stak, in een stille vriendschaps-extaze, zijn hand uit, in bewondering, dat Aylva, dat zoo in eens gevonden had, aan een diner, al blageerde hij er ook zelve om. Aylva drukte zijn hand, maar vond die manifestatie onnoodig. En in zijn opgeruimdheid mengde zich een bitterheid, een ergernis. Een bitterheid, omdat hij zoo sprak: een lollig boek; terwijl het Heimwee zoo smachtte in hem; een ergernis, dat Den Bergh hem bewonderde, om niets. Hij wilde niet bewonderd worden; er was niets in hem te bewonderen; hij was geen ‘artist’ En dan ergerde hem zijne eigen lichte verlegenheid, zijne valsche schaamte omdat hij weêr zoû gaan schrijven, nadat hij nog dien middag verklaard had: nooit meer, nooit meer.... Men wist toch nooit wat men doen zoû, van uur op uur. Zelfs de dadelijkste toekomst was groot geheimenis. O, het maakte hem zenuwachtig, dat Den Bergh hem zoo blij bleef aanzien, staande, in zijn onmogelijken chamber-cloak. Hoe kòn Den Bergh zich toch zoo toetakelen; hij had iets van een Russischen moujiek....

- In Godsnaam, Dolf, bekom van de schrik, sprak hij eindelijk, kort, boos; anders gaat ‘Mathilde’ weêr in de doos.

- En weet je al in bizónderheden hoe je je boek zal doen? vroeg Den Bergh, zonder iets kwalijk te nemen.

- Wel neen, natuurlijk niet; ik weet nog niets, niets....

Hij kon niet verder over ‘Mathilde’ spreken. Zijne opgeruimdheid, in eens, was weg: een wrevel was in hem, wrevel, dien hij onedel in zich zag, in het kleine, lichtgeraakte, nijdige van zijn ziel, dat soms om de minste aanleiding borrelde naar boven: nijdigheid van zenuwen, die hem bijna slecht maakte, slecht tegenover zich en anderen. Als Den Bergh een ander kostuum had aangehad, of hem niet zoo had aangestaard, met zijn te trouwe oogen, of den grog wat minder

omslachtig had klaargemaakt, was hij misschien niet wrevelig geworden. Nu, waarom het dan ook was, wàs hij wrevelig, en zijn eigen idee van ‘Mathilde’ ergerde hem. Hij zocht naar een ander onderwerp van gesprek, hij herinnerde zich wat hij beloofd had aan Emilie; en hij was bijna blij Den Bergh iets onaangenaams te kunnen zeggen.

- Het is waar ook, ik had je willen spreken.

- Over ‘Mathilde’? vroeg Den Bergh, nog altijd stil opgetogen, zonder verder iets in Aylva te merken.

- Neen, sprak Aylva heel kort. Over Emilie.

Zijn stem klonk hard, ruw. Hij zag Den Berg schrikken, licht sidderen: hij zag een trilling aan zijn mondhoeken.

- Over freule Van Neerbrugge, meen ik, hernam hij losweg, om Den Bergh te laten voelen, dat hij, Den Bergh, Emilie nièt bij den naam noemde.

Maar eensklaps, heel duidelijk, zag hij een groote smart in Den Bergh: een vreemde, stille, groot-oogige smart, smart van vrees en afwachting. Ze was zóó duidelijk zichtbaar, dat Aylva ervan ontstelde en oogenblikkelijk zijn wrevel voelde zakken. Hij was van een bijna ziekelijke teêrgevoeligheid; eene teêrgevoeligheid, die hem fyzieke pijn gaf, als hij een beest zag lijden; die hem uit een tram deed gaan, als hij het paard ervan moê en mager zag; die hem een insect deed dooden, als hij het zag zonder een poot of vleugel; die hem geen bloem kon doen weggooien op den grond, waar ze vertrapt zoû worden. Armoede, ziekte, een bedelaar, het aanzien van een wond, dat alles deed hem fyziek pijn. Anderer tranen deden hem weenen. Een smart in een mensch te zien, maakte hem allerongelukkigst. Dat Den Bergh zoo leed, vervulde hem met een wanhoop om de wereld, omdat er zooveel verdriet was. Hij wist niet hoe verder te zeggen. Maar hij kon niet meer zwijgen: Den Bergh wachtte.

- Wat dan? vroeg Den Bergh. Wat over Emilie....?

Hij herhaalde naïf den naam, langzaam, als liefkoosde de klank zijne lippen, zonder zelfs te merken, dat Aylva opzettelijk was voortgegaan: freule Van Neerbrugge.

- Ik sprak met haar van middag, begon Aylva moeilijk; vóór er nog iemand was. Ze vertelde me, dat ze had opgemerkt, had meenen op te merken....

Hij kon niet verder. Een medelijden verhinderde hem

wreed te zijn, hij, die niet wreed was tegen een insect of een bloem.

Den Berghs oogen bleven hem groot aanzien, verwachtende het orakel, dat hij zeggen zoû, woord van leven of dood. En zonder het te willen was Aylva's stem zacht geworden, gevoelig, week, zoo dat zijne laatste woorden, die hij niet voltooide, anders klonken dan hunne bedoeling was, en Den Bergh eene vreugde schenen te beloven, te groot om te zeggen. Zóó hoorde Den Bergh het. Hij stond nog, altijd wachtende, kijkende met groote oogen. Hij was genaderd, hij legde een hand op Aylva's schouder. En hij vroeg:

- Kerel.... denk je.... dat ik kan hopen?

Neen, Aylva moest het zeggen. Dit was nog wreeder. Maar waarom was Den Bergh dan ook zoo belachelijk! Verbeeld je, hij, hij voor Emilie, zoo mooi, zoo hoog, zoo voornaam: zag hij het dan niet in, dat het belachelijk wàs??

Hij stond op.

- Beste jongen, sprak hij zacht; neen, juist niet. Je moet niets hopen, dat zoû verkeerd zijn. Je moet alles van je af zien te zetten. Emilie houdt niet van je, niet om je vrouw te worden....

- Hoe weet je dat....?

- Ze heeft het me zelf verteld van middag.

- Van middag....?

- Ja, vóór er nog iemand was.... En ze had opgemerkt, dat je illuzies koesterde, die nooit konden verwezenlijkt worden, en ze heeft me verzocht je de waarheid te zeggen, hoe wreed die dan ook is.

- Heeft zij je dat verzocht?

- Ja....

- En ze houdt van jou? Jij houdt van haar?

- Neen, Dolf. We voelen groote vriendschap voor elkaâr. We kennen elkaâr van onze kinderjaren af, maar zóó houden we niet van elkaâr.....

- Dat zeg je niet terwille van mij, maar dat is de waarheid?

- De waarheid.

- Goed, ik geloof je. Maar dan geloof ik ook niet, dat Emilie niet van mij houdt. Als ze van jou hield, was het wat anders. Voor jou zoû ik me terugtrekken. Als ze niet van je houdt, dan heb ik hoop voor mij.

- Maar, Dolf. *Ik* ben buiten kwestie. En wat jij betreft, ze heeft me *zelf* verteld, *zelf* verzocht....

- Neen, dat geloof ik niet. Dat kan niet. Dat is niet zoo. Dat zeg je om de een of andere reden.

- Geloof je dat niet??

- Neen. Als ik dat geloofde, moest ik ook gelooven, dat ze coquet was, en dat is ze niet.

- Neen, dat is ze nooit.

- Neen, nooit. Daarom.

- Maar wat heeft ze gedaan, gezegd....

- Niets. Maar ik heb wel gemerkt....

- Wat?

- Dat ze me lief heeft. Dat ze steun in me vindt.

Aylva keek Den Bergh wezenloos aan. Dat Emilie Van Neerbrugge, met hare trotsche fierheid, hare voorname kalmte, steun zoû moeten vinden bij Den Bergh, - zoo onzeker, zoo onbeslist -, die niet was haar gelijke, en niet was haar contrast, die haar ziel noch harmonisch zoû zijn, noch ze aan zou vullen met *zijne* ziel - dat was zóó onwaarschijnlijk, zoo klaarduidelijk onwaar, dat hij een oogenblik vreesde voor Den Berghs verstand. Éen snel oogenblik meende hij in zijn vriend, in het starre van zijn blik, in het onverzettelijke van zijn idée-fixe, te zien het naderen van krankzinnigheid. Maar die vrees flitste door hem heen, nauwlijks vorm, nauwlijks gedachte. En toen hij zich heugde Den Berghs manie - het altijd verliefd zijn, het altijd meenen, dat iedere vrouw hem liefhad, in het naïef geloof aan de onweêrstaanbaarheid van zijn sekse, - toen lachte Aylva niet, en werd hij heel ernstig.

- Beste kerel, ik woû, dat je je dit heusch liever uit het hoofd zette. Ik heb er niets geen belang bij je dit te verzekeren, dat zweer ik je. Ik spreek zoo om jou. Het is hard van me, maar ik mag niet anders: ik zoû anders geen goed vriend van je zijn. Emilie sprak mij van middag over je. Ze had medelijden met je. Ze had ingezien, dat je van haar hield, dat je ten minste van haar zoû gaan houden, als zij je niet waarschuwde, door mij.... Het zoû haar innig spijten je ongelukkig te maken. Beredeneer het dus, wees verstandig, doe haar geen verdriet....

- Neen, sprak Den Bergh droomerig.

- Neen, niet waar, hernam Aylva, met meer nadruk, meer hoop; je wil haar geen verdriet doen....

- Neen.....

Er was een stilte. Den Bergh zat peinzend, het hoofd in de hand. Langzaam, als moê, richtte hij zich op. Wat er werkte in zijn hersenen, was een raadsel, dat Aylva niet kon doorzien, in het altijd ondoorzichtig mysterie van eens anders gesloten ziel. Toch meende hij, dat het niet te laat behoefde te zijn, als Den Bergh gelooven kon....

Den Bergh stond op. Hij ging naar zijn schrijftafel, nam een boek, schreef er iets in, en naderde Aylva, die verbaasd was om zijn gemoedelijke kalmte.

- Wanneer zie je Emilie?

- Morgen....

- Geef haar dit boek van mij.... Gorters ‘Mei’.... als teeken, dat ik niet boos ben. We spraken er verleden over, en ze woû het lezen, en ik zoû het haar leenen. Vraag haar nu, of ze het van mij wil aannemen als geschenk. En zeg haar, dat, als ik mag, ik gauw eens aankom op een Zatermiddag. En dat ik niets zal vragen, en haar niet ongelukkig wil maken.

Aylva, verlucht, zag in ‘Mei’ eenvoudig geschreven: ‘Van Dolf Den Bergh’, en een datum. Den volgenden morgen bracht hij het boek aan Emilie. En zij stelden elkaâr gerust: weêr die manie van Den Bergh, die wel langzamerhand slijten zoû....

En zij dachten er weldra nauwlijks meer over, en toen Den Bergh op een Zaterdagmiddag in de Laan Copes kwam, bedankte Emilie hem eenvoudig voor ‘Mei’ en waren zij samen opgetogen over ‘Mathilde’; opgetogen, omdat Aylva weêr aan het werk zoû gaan.

V.

Toen Aylva het fragment nazag, dat een paar jaar al lag in zijn portefeuille, en dat hij nooit had kunnen verscheuren om de liefde, die hij enkele zinnen, enkele woorden ervan toedroeg, was ‘Mathilde’ hem eene openbaring. Uit de enkele bladen teekende zich af een wonderfijne silhouet van modern meisje, als orchidee van overbeschaving en luxe, met een smachten

naar liefde in haar vezelfijne zenuwen en haar blauwe bloed. Het fragment wilde niets geven dan een avond van spleen; het kind, nerveus, alleen thuis, in het groote eenzame huis, terwijl hare familie uit is, naar een bal, dat lang duurt. En de melancholie van dien eenzamen avond was zóó weêrgegeven, dat ze Aylva in één oogwenk zijn Mathilde deed liefkrijgen, met die vreemde liefde van een auteur voor de schepselen, die hij schept uit zijn ziel, en die voor hem leven met het allerinnigste schijnleven hunner eigen zielen; allen met iets - soms veel, en soms maar atoom - van hemzelven. Het was eene liefde van toewijding en van medelijden, als van een vader voor eene dochter, van wie hij weet, dat zij nooit zal gelukkig worden, van wie hij voorziet, dat haar leven tragisch vergaan zal, afloopende met snelle voeten een hellend pad van onheil. En vóor hem, in de eenzaamheden van zijn droom, die schiep tot leven, stond ze uit, Mathilde, met, in hare liefde-smachtende oogen de vage ontzetting van hare voorbeschikking tot levensweemoed en levenssmart en tragischen dood. En als hij haar zoo zag, vulden tranen zijn oogen, kreeg hij haar bijna *te* lief, zoû hij haar dood willen kunnen wegwisschen en haar laten uitzien in een perspectief van gelukkige glanzen en troostende liefde, waar rozen witte bloembladeren op haar zouden regenen in de stilte van een zoelen sterrenacht. En het kon niet, en hij voelde, dat het niet kon en niet mocht; en hij voelde, dat toen hij Mathilde geschapen had, hij ook, onwillend, onwetend, geschapen had: den loop van haar leven, haar onvermijdelijk lot, alsof hij was geweest haar god, en, in zijn ziel, haar noodlot school als kracht, die grooter was dan hij, god zelven. En in zijne kleine schepping van Mathilde spiegelde zich, zooals de hemel in een dauwdrup, de Schepping af; en in het kleine leven, dat hij schiep, spiegelde zich af het Leven, en met het zelfde raadsel. Zoo werd dan alles tot leven en tot ziel, onbewust, onwillend, en onwetend, uit anderer grooter ziel? Zoo waren de menschen geworden uit den God, die hen schiep en in Wiens Ziel het Noodlot school, dat sterker dan Hemzelven was, en zóó werd ook Mathilde uit hèm? Haar leven werd uit hèm, haar ziel uit de zijne, en haar lot werd onvermijdelijk uit de koude logica, die in zijn ziel haar leven spon?

Arme Mathilde, hij had haar te lief; hij was als een te

goed vader, en als een heel zwakke god. Zoodra zij voor hem stond - wonderfijne silhouet; fijn gevezelde, teêrgetinte orchidee - erbarmde hij zich harer zoo, om de smachting, de ontzetting van hare oogen, dat hij haar alles had willen geven, wat hij geven kon: al het geluk en al de liefde, die goden dan toch geven kunnen aan hun schepselen. En dan voelde hij, dat hij niet mocht, en hij niet kon, en dat Mathilde's noodlot altijd sterker zijn zoû dan zijn eigen wil, sterker dan den eersten oorsprong van haar wezen....

En in hare bevalligheid, hare luxe, hare liefde, stond zij, - licht, omdat zij zoo mooi was, en donker, om haar lot - uit tegen een achtergrond, die hij geleidelijk op zag klaren, van kleinere zielen dan zij: van gewonere menschen, die wel hadden hun lief en hun leed, maar niet zoo mooi lief en niet zoo mooi leed, als zij, Mathilde; van heel oude menschen en minder oude menschen en jongelui en kinderen, heel veel en heel bont, en treurig en lachend, en tegen wie zij uitstond in de exquiziteit van hare teedere ommelijn: Mathilde...

En hij had al het geluk van het verbeelden: het zoete geluk van het etherisch uitdenken, en van het scheppen der levende schijnsels; dat het eérste is, en het hoogste, omdat het niets is dan ziel. En hij had al het geluk van het doén bewégen, het zien tot werking komen van de ziel, die men in het eerste geluk nog maar uitdacht; en in het tweede geluk mengde zich al iets van zijne menschelijkheid: zijn trots, dat hij dit vermocht. En hij had al het geluk van het worden der woorden, van het openplooien der zinnen, zoo vreemd en zoo onvermijdelijk geweven, diep in de gedachte, die bijna onbewust de zilveren draden spint, terwijl de pen ze naborduurt, vreemd, oneigenlijk, door onbekende macht beheerscht - als arabesk: het geluk, dat het derde is, omdat het niet meer ziel is gehéel, en vorm wordt en stof: hoe etherisch ook, toch stof al, en vorm: kunst. En hij was gelukkig, dat hij werkte, dat hij dit werk deed, en hij zag, dat het goed werd.

Hij werkte veel, iederen dag, maar zoo als *hij* werkte; wel geregeld, maar weinig achtereen; nauwlijks een paar bladzijden per dag, soms maar een paar zinnen. De eigenlijke arbeid was hem het minste lief, het minste geluk. Hij had iets anders willen uitvinden dan pen en papier, om zijn kunst

zichtbaar te maken voor anderen. Want voor hemzelven was ze zeer zichtbaar, ook ongeschreven, in de etherische sferen van het eerste en tweede geluk. En dat hij ze schreef, zijn kunst, was nog niet éens om het derde: het geluk van de woorden; want hij voelde de woorden ook ongeschreven, maar dat hij *schreef*, was vooral om zijn eigen menschelijkheid, om het minder mooie in zijn ziel, om een beetje trots, een beetje ijdelheid, dat ook de menschen zijn kunst zouden zien: om allerlei andere trotsjes en ijdelheidjes. En hij meende, dat hij eerst de hóogste kunstenaar zoû zijn, als hij zijn kunst niet meer schrijven zoû - zichtbaar voor den lof of het laken der menschen - niet meer zichtbaar met pen op papier: de hoogste kunstenaar, als hij n i e t m e e r schrijven zoû....

Maar niettegenstaande hij het geluk kende, verloochende hij het in zijn ziel uit bitterheid om desilluzie over 'Torquato Tasso', over 'Petrarca', verloochende hij het en wilde voor zich, zooals hij zeide aan de anderen: niets dan een lollig boek, pleizier voor hem, pleizier voor het publiek. De boeken, die hij kort te voren gelezen had met groote liefde, waren 'Oorlog en Vrede' en 'Anna Karenine', en hèm had getroffen de naïveteit van Tolstoi: het niet weten van een zuivere architectuur van roman, harmonischen bouw van geheel, eclectisch gelouterd; maar het, als van een kind, weêrgeven van gehéel het leven, van gebeurtenissen, gebeurtenisjes, die dag schakelden aan dag, heel waar, heel lang, en heel naïf. En ook 'Mathilde' wilde hij zoo doen, haar geven dag na dag, en telkens haar uit laten staan tegen haar achtergrond van vroolijk leven, gewoon, gewoon lief en gewoon leed, in een zachte vervloeiïng van het gemakkelijke leven, dat glimlachte of weende, maar dat nooit tragisch was, tragisch als het leven van Mathilde....

Toen wist hij misschien nooit - om de verloochening van het geluk - dat hij zóo gelukkig schreef aan dit boek, en zéker kon hij toen niet weten, dat het later, toen hij het wel wist en zag in het verleden, voor hem weêr worden zoû: *dat wat hij had gehad en nooit genoeg had gewaardeerd*....

VI.

En de bekoring van zijne dagen, in het geluk van zijn

werk, was te gaan met de bladzijden, die hij geschreven had naar de Laan Copes van Cattenburch, en ze in Emilie's kamer des avonds voor te lezen aan een klein gehoor: de twee dames, mevrouw Aylva en mevrouw Van Neerbrugge, en Emilie zelve en hare twee vriendinnetjes, en Dolf Den Bergh, die ook nooit ontbrak. Het was in hem een pleizier dat te doen, en de bladzijden kregen er om zoo een allerliefste frischheid, zoo een dauw, een waas van eerste werk, zoo eene bekoorlijke weifeling van nog niet weten welken weg, als maar ééns kan zijn, als nooit meer later terug zoû komen, omdat alle begin maar éénmaal is, omdat iedere dag maar een énkelen dageraad heeft... En het was zoo jong en zoo frisch en zoo aanbiddelijk van dageraad, als had Aylva nooit verzen geschreven, nooit ‘Torquato Tasso’, verstikt onder juweelen en te sterke aromaten. Dat was zoo gekomen zeker om zijne gewoonmenschelijkheid, die zich ontwikkeld had in de laatste jaren, trots het stille verdriet van Heimwee, trots het bleeke verlangen naar kunst, - verre geliefde, - zoo diep in hemzelven. Dat was zoo gekomen, omdat hij niet meer was, die hij was, toen hij twintig was, en omdat hij nu bijna jonger werd, - trots hemzelven, trots zijn bitterheid - in het gewone leven. Dat was zoo gekomen zeker om Emilie, om haar mysterie van vrouweziel, dat ongetwijfeld belangwekkend moest zijn... Maar hoe dan ook, hij voelde zich jong, en hij voelde zich gelukkig om zijn werk, al mocht hij ook blageeren tegen Emilie en Den Bergh: een lollig boek, hoor, niets dan een lollig boek....

En het waren avonden van zacht sympathisch meêleven, met arme Mathilde, wier noodlot iederen avond nader aandreef: grauwe wolk boven haar melancholisch glimlachend kopje; wolk, die haar benauwde en die zij poogde af te weren, met hare mooie nerveuze handjes.... Voor wie het hoorde was het een medelijden, omdat het noodlot zoo ontzaglijk was, en zij zoo broos, Mathilde, en dikwijls, terwijl Aylva las, zag hij Emilie stilletjes schreien, wat zij niet wilde laten merken; en Den Bergh keek somber, vol geheimen levenshaat.

Maar de oude dames, de Indische meisjes hielden het meest van den bonten vroolijken achtergrond, van de vele bijpersonen, die maar nu en dan wat verder naar voren traden, en die zoo eenvoudig en lief en gewoon waren, en zij hadden wel medelijden met Mathilde, maar vonden haar mal, een

‘mal-spook,’ omdat zij niet zagen haar noodlot, en omdat zij afkeurden zooals zij handelde, handelen moest, omdat haar noodlot sterker was, dan de wil van hem, die haar schiep... Dan kwam de kritiek, dan kwamen de discussies over en weêr. De meisjes wilden maar de bij-scènes nog meer uitgewerkt, verliefd als zij waren op die gewone lieve menschen, en zij smeekten Aylva er om: nog meer, nog meer daarvan, van dat gezellige, dat aardige, dat lieve iederen-daagsche; en de twee dames hielden vooral van de oude dames in het boek en van de kinderen, die er doorheen speelden, als kleine engelen door een sombere wolk, die verder dreef naar Mathilde toe. En het waren het meest Den Bergh en Emilie, die sympathizeerden met Mathilde; die haar waarlijk liefkregen, omdat zij was zoo menschelijk en zoo ongelukkig, omdat zij haar geluk telkens weg smeet, niet wetend, dat het haar geluk was....

Als Aylva over dag niet geweten had de toekomst van zijn zinnen, hoe ze Mathilde verder zouden leiden naar haar einde, zag hij het dikwijls in eens, op die avonden. Het waren dan als perspectieven, die opengingen, onder de discussies van zijn toehoorders. Het was dan als rolden er breede banen uit, banen van Mathilde's leven als een immense magische rol, die uitrolde in een kronkelenden wimpel en zich verloor, heel dunne slip, in de allerverste toekomst.... Vreemd was het hem dan, dat hij dit schiep, en als zij vroegen, naïf nieuwsgierig: hoe doe je, hoe doe je dat dan toch? dan wist hijzelve niet. Soms was het lang overdenken, soms plotseling flitsende òpgedachte, soms onveranderbare logica, en meestal was het eene verrassing voor hemzelven; de magische rol, die op het onverwachtst uitrolde, als geblazen door een krachtigen adem. En soms ook was het duisternis, het niet weten wàt, hoe; de plotselinge algeheele verzwijming van het vizioen, het wegzijn van Mathilde, verbleeking van haar achtergrond: de wanhoop, dagen lang, als zoû het leven, dat Aylva schiep voor altijd dood zijn, zonder nog uitgeleefd te hebben. Dat waren de donkere dagen. Dan vroegen zij: schrijf je niet verder, heb je dan niets meer om voor te lezen? Hij schudde het hoofd, hij haalde de schouders op. Neen, neen, niets, niets meer, hij kon niets, hij zoû Mathilde niet afmaken; het was slecht, en hij was geen ‘artist’ en hij had òok geen lust een ‘lollig

boek' te schrijven, om de menschen voor een uur te amuzeeren. Hij wist niets meer: het was uit.... En waarlijk schreef hij dagen, weken soms geen letter; verslingerde zijn leven aan beuzeling, aan niets; verloor zijn ziel in ontevredenheid, in spleen, en lag op zijn divan, en tuurde zijn kamer rond met bittere oogen. Was hij dan hier weêr toe teruggekeerd, tot dien eeuwigen strijd met de kunst, die sterker was dan hij? Waarom was hij ook niet gebleven bij zijn eerste voornemen: nooit meer, nóoit meer.... Boeken schrijven, was dat het leven? Zoû het leven hem nooit iets anders geven, dan de opdracht om boeken te schrijven? Voor wie? Schreef hij voor zichzelven? Hij wist het niet: hij schreef liever niet: hij dacht Mathilde liever, dan dat hij haar schreef. Het denken was het geluk, het eerste, het hoogste, het zuiverste. En voor de menschen? De menschen zouden wel even gelukkig zijn zonder zijn boeken.

En bitter keek hij naar zijne drie kleine bundels verzen. En bitter heugde hij zich zijn kleinen roem van dichter: dun lauwertakje, dat hemzelven weinig waard was. En bitter leefde hij zijn dagen voort, onder de treurige blikken, meêlijdend verwijtend, van Emilie.... Tot eensklaps weêr de gedachte opflitste, de logica onafweêrbaar aanwees: dien kant uit; de magische rol verrassend uitrolde haar langen wimpel. Dan kwam hij, verlegen voor zichzelven, het eerst tot Emilie, en zeide haar: hij had geschreven, en welken avond hij weêr voor zoû lezen, aan hen allen?

Niettegenstaande hij zoo volhield geen kunst te schrijven, volhield zijn blague van 'lollig boek,' leefde hij zich zóó Mathilde in, vereenzelvigde hij zich zóó met het schepsel van zijn verbeelden, dat hij haar niet alleen meer liefhad als een vader, maar dat hij haar als *zelve* werd, dat hij zich als haar voelde, háre ziel deel van hemzelven en hemzelve geheel, in het weêrspel der metamorfoze.... Geweest was hij zoo honderd anderen, telkens een ander, sedert de fantazieën van zijn kindertijd, sedert Tasso, sedert Petrarca, sedert Hugh of Aylv, en nu was hij Mathilde: Mathilde's melancholie was zijn spleen, en Mathilde's liefdeverlangen was zijn heimwee naar sympathie, en alles wat zachtst, teederst en fijnst was in zijn eigen ziel werd de ziel van Mathilde, zoodat zij samen de zelfden waren over en weêr.... En toch bleef hij haar meerdere, omdat hij nog

genoeg overhield om ook van zichzelven te geven aan allen de anderen, die haar omringden: overhield van alles wat menschelijk in hem was, goed, slecht, laag, edel, fijn, ruw, ziel, zinnen, alsof hij uit de alwereld van zich schiep: de kleine wereld van zijn boek, terwijl de som van allen te samen hun dichter gaf....

VII.

Mathilde was dood. Zij had haar leven geleefd, haar etherisch schijnbestaan als gezien door een prisma van extaze en smart, lichtgolving en schaduwsomber. En nu zij dood was, werd het Aylva of hij hare zaken regelde, toen hij aan uitgevers schreef, en over de uitgave van zijn boek onderhandelde. Zij was dood: hij had een medelijden met haar gehad, en daarna een vreemde verluchting, omdat zij niet meer leed.... Na enkele dagen werd hem die verluchting duidelijker, reëeler: het was omdat zijn boek af was, en hij een levensplicht volbracht had. Zijn levensplicht was immers boeken schrijven... En nu, waren het de zaken. De zaken om den roman eerst als feuilleton te doen verschijnen, daarna als boek. Toen dat beslist was, de contracten geteekend, toen waren het de proeven. Heel even was het hem vreemd, dat hij Mathilde gedrukt zag. En nu, nu begreep hij pas geheel en al, dat Mathilde dood was, geheel dood voor hem, haar vader, haar broeder, haar tweelingziel; nu begreep hij, dat Mathilde niets meer worden zoû dan een boek: enkele honderd bladzijden druks, in een mooi bandje of omslag; een boek, dat te koop zoû zijn voor een paar gulden, een boek dat iedereen kon opnemen en neêrleggen, en mooi kon vinden en leelijk - dit minder mooi en dat nu niet zoo heel erg leelijk - een boek, dat òf bepraat zoû worden òf doodgezwegen; een boek, waarover geschreven zoû worden door de kritiek, in vlugge vergissing, gehekeld wat goed, bewonderd wat slecht was. Een boek, een boek: het zoû niets meer dan een boek zijn! En hij haatte Mathilde. Waarom bleef zij niet dood! Waarom zoû hare ziel moeten herleven als een schim, herleven telkens, dat een lezer het boek zoû openen en er in bladeren? En hij haatte zichzelven. Was het dan niet zijne schuld, dat Mathilde herleefde? Prostitueerde hij niet de ziel der etherische dochter van zijn

verbeelden aan het heele land; aan een ieder, die maar wilde, voor een paar gulden?

Toen voelde hij, dat zoodra ‘Mathilde’ geschreven was, het niet meer behoorde aan zijn schrijver. O, zoolang het nog niet geheel af was, zoolang de laatste bladzijden nog niet afgestorven waren uit zijn pen, zoolang de laatste woorden nog niet neêrgevallen waren als bladeren uit een roos, die is volbloeid, o, de teederheid, waarmeê hij toen nog, op het allerlaatst, ‘Mathilde’ lief had gehad, zijn dochter, zijn werk, het leven, de levens, die hij schiep: glans uit het ijle niets! En nu, nu was zij geen glans meer en zij was niet meer ijl, want zij werd boek: papieren boek. En een lichte haat tegen wat papieren boek was, klom in hem op, als een haat tegen wat innigst aan ons verknocht is: dat, waarmeê wij noodlottig moeten leven; dat, wat samengeschakeld is aan ons bestaan, en waarvan wij, om een geheimzinnige reden van tegenstrijdigheid, verlost *willen* worden.... Het boek werd hem het plompe practische proza, zoo practisch, zóo plomp, zóó proza, dat hij zichzelven de belofte deed, na ‘Mathilde’ nooit meer een boek te schrijven....

Maar waarom werd Mathilde dan toch boek? Hij wist het niet; misschien om zijn gevoel van orde, om manuscript gedrukt te zien, heel onbewust in zich. En misschien ook, eenvoudig, omdat het zoo, onvermijdelijk, moest, door de wetten in en om hem; want toen hij Emilie eens gevraagd had, in twijfel, of hij ‘Mathilde’ wel zoû uitgeven, of hij maar liever niet de contracten verscheuren zoû, en ‘Mathilde’ voor zich houden in het teedere geheim van zijn schrijftafel - toen was Emilie zóó verwonderd geweest, en zij had, met al haar doorzicht, hem zóó weinig begrepen, dat hij zich daarna zelve heel vreemd had gevonden, en maar besloten had te laten gebeuren wat gebeuren moest, in de gewoonheid van het gebeuren der dingen, omdat hij te zwak was tegen die gewoonheid in te gaan.

En zoo werd Mathilde, nadat zij dood was, geheel dood, tweemaal dood voor Aylva... zoo werd zij een boek.

VIII.

Voor het publiek schenen de vijf jaren, die hij na zijne

verzen in leêgheid had doorgebracht niet te bestaan; voor het publiek was hij de dichter van ‘Torquato Tasso,’ die nu eensklaps iets heel anders had geschreven: een modernen roman: ‘Mathilde.’ Hoe was dat zoo gekomen en waarom schreef hij geen verzen meer? En waarom in eens een modernen roman! Wie was Mathilde, en wie waren de anderen? Het waren natuurlijk allen portretten, maar wie, wie...?

En het was een heele nieuwsgierigheid, ten minste in Den Haag onder Aylva's kennissen. Men had gauw gevonden. Want het moesten portretten zijn, dat kon niet anders... Mathilde was Emilie Van. Neerbrugge, de tante van Mathilde was mevrouw Aylva; een van Mathilde's aanbidders was Dolf Den Bergh. Voor elke persoon in den roman werd een origineel gezocht; elk interieur was te herkennen, elk détail.

Maar met de origineelen, die de een gevonden had, was de ander niet tevreden. En zoo kwam het weldra, dat Aylva iederen dag een ander origineel voor Mathilde hoorde noemen. Alle jonge meisjes van Den Haag gingen er aan. En in de kringen, waarin hij uitging, kreeg Aylva eenigszins den naam van een gevaarlijk analyst te zijn, iemand, die met iederen blik de vrouwen bestudeerde, en voor wien zij zich moesten verbergen, zoo ze niet in een roman wilden verschijnen, duidelijk zichtbaar voor iedereen. In Emilie's boudoir, des Zaterdagmiddags, amuzeerden zij zich om de veronderstellingen van het publiek, om de vrees ‘van te komen in een boek.’ En eens, in een kring van kennissen, die Aylva op den man af uitvroegen, moest hij zich wel verdedigen, hoe ongaarne hij het deed, hoe ongaarne hij, ook maar in het minst, sprak over de intimiteit van zijn kunst - tenzij met Emilie en Den Bergh, - moest hij zich verdedigen, en verklaren, dat hij niemand bedoeld had, dat hij zich geen roeping voelde, portret-novellist te worden, dat hij niets had willen doen, dan menschen scheppen: moderne, gewone menschen en dat dus van zelve gelijkenissen ontstonden; dat hij misschien ook onbewust van die een trekje, van de ander een détail genomen had, zonder de minste concrete bedoeling. En een oogenblik heel oprecht, verklaarde hij, dat hijzelve Mathilde was, en dat hijzelve iedereen was uit zijn boek; een oogenblik liet hij doorschemeren de telkens wisselende metamorfoze,

telkens deel van zijne ziel, dat zich bezielde tot geheel, en een oogenblik hemzelve werd...

Maar in de levendige opgewondenheid van het gesprek, klonk zijne bekentenis als een blague van boeddhisme, een oogenblik aangenomen voor de brille van een salon-conversatie, en toen hij dit zóó voelde klinken, ging hij in dien blague-toon door, al dadelijk berouw voelende, dat hij zich gegeven had. Maar heusch, niemand uit ‘Mathilde’ was een portret, en, bekende hij, hij had geen portretten kunnen schrijven, omdat hij volstrekt geen gevaarlijk kenner van menschenhart was, en omdat hij geen ènkel menschenhart kende. Maar ook dit klonk als blague, en men wilde hem niet gelooven. En toch meende hij het in ernst, als hij zeide, dat hij alleen zichzelven een beetje kende, en verder niemand, want dat iedereen zoo ver van hem afstond, met de ziel gesloten achter de kristallen deuren der oogen, die alleen maar blikten wat zij blikken wilden, en achter hun glas afsloten het in diep geheim werkende mysterie.

En toen de weken voorbij gingen, en men veel over zijn boek sprak en schreef, en zijn boek een succes was, toen vond hij het zoo vreemd, dat het zijn werk was, zijn kunst en zijn succes, en het scheen hem toe, dat ‘Mathilde’ het werk moest zijn van een ander, dien hij nauwlijks kende, en misschien maar eens een enkelen keer gesproken had... Want de ware Mathilde was dood, dood voor hem en dood in hem, en hijzelve had Mathilde uitgeleefd, had gedaan met de metamorfoze van Mathilde, en hij was niemand meer dan zich: Hugo Aylva, heel gewoon. Hij liep gewoon over straat, hij deed allerlei dingen gewoon, en het scheen, dat hij een boek geschreven had, want het lag voor de winkels en er op stond zijn eigen naam. Dat alles was heel vreemd en nauwlijks te gelooven, want hij begreep niet goed waarom hij een boek zoû geschreven hebben. Waarom was dat ook weêr...? O ja, Emilie had gezegd... zijn gevoel van orde... de onvermijdelijkheid van alle dingen, die gebeuren... Vaag was dat in zijn hersenen, terwijl hij dan verder liep op straat, en tegelijkertijd aan honderd andere gewone dingen dacht. Neen, hij was geen ‘artist’ en dezen keer was het de laatste: hij zoû nu geen boeken meer schrijven. Hij had nu ‘een lollig boek’ geschreven. Het publiek amuzeerde zich met

zijn roman. Even voelde hij nog weemoed, omdat Mathilde dood was... Nu was het gedaan. Het leven ging voort. Maar wat zoû het leven brengen, nadat Mathilde dood was; en hij niet meer zoû schrijven...? En had hij zóóver nagedacht, dan joeg hij zijn gedachten weg, omdat het Heimwee al nu weêr klom op zijne borst: en hij weerde het af als een nachtmerrie...

Mathilde was een groot succes. De kritiek, bijna eenparig, noemde het zoo, omdat het zoo frisch, zoo natuurlijk was, omdat het gaf een Haagsche côterie, heel nieuw gezien, omdat er veel menschenkennis uit sprak, omdat er mooie en aardige scènes in voorkwamen, om duizend andere redenen meer. En een verrassing voor Aylva was, dat zelfs in ‘De Nieuwe Gids’ een artikel verscheen, waarin Mathilde met buitensporigheid tot aan de wolken verheven werd. Hij had geen oogenblik in dit tijdschrift kunnen vóór-vermoeden, lof over wat *hij* schreef, en hij was zoo verbaasd over de apotheoze, dat hij aan de redactie vriendelijke woorden schreef; iets, dat hem heel gauw berouwde, omdat bedanken voor kritiek tegenstrijdig was aan zijn natuur. Het was de eerste keer, dat hij op een kritiek reageerde, en hij meende, dat een auteur dit nooit doen moest, wat ze ook ware, apotheoze of afranseling...

Toen ontving hij een brief van Scheffer uit Amerika, een opgetogen brief over ‘Mathilde,’ een brief vol oude vriendschap, met een toon van weemoed om de dagen van vroeger; en er door schemerde een praktisch-leuke opvatting, om van het leven te maken wat er van te maken was, in de gegeven omstandigheden: levensopvatting van resignatie en kracht. Hij vond dat mooi in Scheffer om zoo te zijn, en hij toonde den brief aan Dolf Den Bergh, wien hij integendeel dikwijls verweet zijne ietwat Russische melancholie, de melancholie van de helden van Gontscharow en Dostoiewsky. En als zij 's avonds onder een glas wijn zaten, praatten zij over ‘Mathilde’ en het tooneel, over de kritiek, over Scheffer, over hunne levens, en het groote Leven zelve, zonder maar een enkele maal te noemen den naam van Emilie. En Aylva meende, dat de gedachte aan Emilie verflauwde in Den Bergh, en hij zag niet onder Den Berghs bezadigdheid en onderworpenheid borrelen dien grooten levenshaat, omdat het

kleine leven nooit de moete waard zoû zijn. Hij hield Den Bergh Scheffers voorbeeld voor oogen, en moedigde hem aan ook in de wereld te gaan als journalist. Scheffers illuzie, eenmaal, was geweest als correspondent van een groot blad een oorlogscampagne meê te maken en al was die illuzie niet bereikt, hij leidde nu toch een gemouvementeerd, belangwekkend leven, van Londen gegaan naar New-York, en schrijvende voor Engelsche en Hollandsche bladen, in een wijden blik over de wereld heen. Waarom deed Den Bergh niet als hij, vroeg Aylva; waarom verdufte Den Bergh zijn leven in den Haag, tusschen zijn bureau en de Witte, tusschen de Hoogstraat en de Boschjes. O, hijzelve verlangde te reizen, maar hij deed het niet, omdat zijne moeder dan zoo alleen zoû zijn.... En Den Bergh, een oogenblik scherp, zeide, hij meende, Aylva ook, had zijn leven nog niet gevonden en het was wel waar dit; en zij bleven, terwijl de nacht laat werd, dof van melancholie, zitten, terwijl de figuur van Scheffer als legendarisch energiek zich voor hen verhoogde, daarginds, ver, in de woeling van Amerika.

Neen, ook Aylva niet, al berispte hij Den Bergh, had zijn leven gevonden. Het scheen wel zoo, omdat hij correcter was, omdat zijn leven meer ordelijk geruimd scheen, omdat hij, trots alles, iets gedaan had, omdat hij een roman had geschreven, terwijl Den Bergh bleef broeien op ‘Maria Leszcinsca.’ Het scheen wel zoo, omdat hij succes had, en zelfs niet gewoon, maar het wàs niet zoo, omdat de gezonde vreugde om zijne kunst, die hij zelfs verloochende, hem ontbrak; omdat hij zijne kunst alleen liefhad, zoolang ze nog geen boek geworden was; en omdat hij ze, als boek, bijna haatte. ‘Mathilde,’ boek, stond nu bij de drie bundels verzen, en hij zag niet meer naar ‘Mathilde’ om. Hij begon het vervelend te vinden, als men hem over ‘Mathilde’ sprak, als hij las over ‘Mathilde.’ In een provinciaalsche courant, waar een medewerker, geërgerd over al de loftuitingen over ‘Mathilde,’ eens gemeend had een vinnig artikeltje te moeten schrijven, las hij, dat ‘Mathilde’ niet veel bizonders was, een opgeschroefd succes, echt Haagsch, quasi-voornaam, een geparfumeerd, fatterig boek, en hij grinnikte er om en had er pleizier in, als gold het artikel het boek van een vijand. Het was een vreemde Schadenfreude in zijne ziel. En toen mevrouw Aylva en Emilie

in verontwaardiging over het artikel waren, antwoordde hij met een lichte blague, waaronder al zijn kunst- en levensweemoed school:

- Maar de vent heeft misschien wel gelijk! Een ‘modern artist’, ten minste in Holland, mag alleen maar burgerfamilie's om een ronde theetafel met een theestoof beschrijven, en geen menschen buiten de theestoof-côterie om. Geen arbeiders, want die zijn ‘ruw’, en ook geen chiquere lui, want die zijn ‘geparfumeerd’, en hebben een bouilloir. De theestoof is de rigueur. De vent heeft dus heusch gelijk. Ik zal, als er een volgende editie komt, Mathilde aan het kousen-mazen zetten. Dan zal je zien: dan is de heele roman in orde...

Het was een boutade, zooals hij zelden zeide. Meestal ging de burgerlijke toon van Hollandsche litteratuur en kritiek vooral hem weinig aan, en dat hij zoo uitviel was niet uit ergernis om het provinciaalsche blaadje, dat hij genadiglijk recht van bestaan gaf, maar om een diep geheimzinnige reden in zichzelven: weemoed om eigen onvoldaanheid met zijn kunst, en angst, dat hij nooit zoo zijn leven vinden zoû, nooit zoo....

IX.

Nooit zoo? Hoe dàn? Wàs zijn leven wel te vinden? Waar? En alles wat eenvoudig was, leek hem vreemd, zoo vreemd vooral om het onvermijdelijke ervan. En de onvermijdelijkheid van het leven werd hem een obsessie en om ze van zich af te duwen, zette hij heel vlug een novelle op: sombere intricatie van vijf personen, die hij ‘Schaakspel’ noemde. Te laat herinnerde hij zich zijne zelf-belofte niet meer te schrijven. De novelle weefde zich zoo logisch in zijne gedachte, als in enkele dagen, uit, dat er niets aan te doen was. Had hij moeten sterven na deze novelle, hij had ze toch geschreven.

In enkele dagen wist hij wat hij van ze wilde. Maar het schrijven duurde langer, ging moeilijk, met onwil en vorderde in maanden, langzaam aan. Hij las ervan voor alleen aan Emilie en Den Bergh, want de vriendinnetjes waren naar Indië en de oude dames werden somber van het onderwerp: de onbekende, noodlottige Levensmacht, die wreed schaakspeelt met de ongelukkige menschen, volgens de onherroepelijke

wetten van het treurige levensspel, ze gevende de illuzie van een eigen wil en ze fnuikende in den hoogmoed daarvan. De karakters waren scherp en kwamen als vreemd belichte silhouetten uit tegen de sombere wolk, waarin de Levensmacht school.

Het was een geheel andere kunst dan ‘Mathilde’. In ‘Mathilde’ school wel het noodlot, onverbiddelijk, maar al het andere was zoo lief en innemend en gewoon en verzoenend geweest. En in ‘Schaakspel’ was niets verzoenends. Alles was er grauw, scherp, onverzoenlijk, hard. Door de leliënkamer van Emilie stormde de openbaring van die levensvizie als een grauwe Apocalypse. Den Bergh knikte goedkeurend het hoofd; Emilie vouwde in stillen angst hare handen en hoorde huiverend toe, vol ontzetting....

Want ontzetting was in haar, omdat Hugo dat zóo voelde in zich, en het zóo door zijne gedachte gebliksemd was. Voor het eerst begreep zij hem eigenlijk. Totnogtoe had zij zich zacht laten meêsleepen door hunne sympathie, die zich van hunne kinderjaren af had ontwikkeld. En die sympathie was niets geweest dan intuïtie. Hare sereene meisjes-ziel, die het leven kalm afwachtte, trotsch en hoog, en zonder hevigheid van strijd of opstrevende illuzie's, had die sympathie voor hem gekoesterd, omdat zij altijd samen waren geweest en omdat zij in hem vond een ziel, die de hare aanvulde. Want hij had niets geen trots, niets geene hoogheid: hij miste allen zelfdunk uit een blanke onverschilligheid om iets te zijn in de wereld, uit een gemis aan alle eerzucht, uit een gevoel, dat alles zoo weinig waard was in de wereld: zulke kleine menschen op zoo een klein stipje aarde, verloren in het eindelooze heelal. Al het menschelijke streven was zoo onbeduidend klein voor hem op dat ronde aardbolletje, dat maar draaide.... Hij vond het bijna belachelijk er zich om te vermoeien. Hij vond het leven geen tragedie waard. Maar Emilie's lieve hoogheid was hem sympathiek, omdat hij dat geheim in haar vermoedde: iets, dat niet was in hem, en haar een kracht gaf, die hij miste.... Zoo vulden zij elkander aan. Zij, in hem, zag een superieuren jongen, die niet ijdel was. Dit, in hem, was haar sympathiek. En zoo weefde het zich tusschen hunne zielen altijd heen en weêr, heen en weêr. Als zij even te ernstig was, was hij te wuft, en het vereffende

zich tusschen hen. Zoo vereffende het zich telkens, met iedere qualiteit hunner zielen, met ieder woord, dat zij zeiden, met ieder gebaar, iederen blik. Het was eene exceptie van harmonie, zooals die een enkele maal zijn kan tusschen zeer verwante zielen - zielen, te zamen als ééne uit een voorbestaan - zielen, verwant om omgeving, levensfeer en herhaaldelijk samenzijn. Daarom was hunne sympathie, onvermijdelijk, maar in beiden was ze nog ondoordacht, intuïtie....

'Schaakspel' wierp als een licht voor Emilie uit. In hare ontzetting begreep ze Hugo voor het eerst. Hij was niet alleen een superieure jongen, die niet ijdel was. Hij was zelfs niet superieur. Dat was haar desilluzie. Hij was passief, geheel passief. Hij liet zich gaan; hij liet zich leven, op het ronde aardbolletje, dat maar draaide... Hij had niet gevraagd om zijn aardsche leven, en dat leven was zijn zaak niet: het was de zaak van de ontzettende Levensmacht.... Zoo beschouwde Aylva dat alles: zoo leerde zij het van hem uit 'Schaakspel'.

Een oogenblik was zij bang, bang voor het leven, de Macht, voor zichzelve; het meest voor Aylva. Maar zij had in zich de zoete gave van de eeuwige Hoop. Wat er ook met haar gebeuren zoû in het leven, zij zoû altijd hopen. Zij had gehoopt, dat zijne kunst niet in Aylva dood mocht zijn, en alleen maar sluimerde, en toen zij gehoopt had... was Mathilde geboren. Zij glimlachte daarom met een zacht geluk. En nu, hoe 'Schaakspel' haar ook ontzette, omdat het haar de openbaring gaf van al het tevergeefsche streven op aarde... zij hoopte. De Hoop bleef haar eeuwig bij.

Ja, zooals Hugo het schreef scheen het wel waar: de Levensmacht, het Noodlot, het Schaakspel... Maar dan: het groote Doel van dat Noodlot....? O, dat Doel, ten slotte zoû het goed zijn, het goede, het hooge, de Hemel! Zij voelde dat als onwrikbaar geloof in de kalmte van hare ziel: als groote ster, die kalm glansde, boven de rust van een meer....

O, zoo zij dát geloof nog ooit aan hem kon geven! Zoo zij haar schrik kon te boven komen en hem toonen kon: die ster! Want haar angst was het meest om hem. Hoe zoû hij kunnen leven, zoo onderworpen aan het Noodlot, altijd in afwachting, dat het met hem schaakspeelde, als met een pion! Hoe zoû hij kunnen léven?

En, zij bekende het zich - het was zoo duidelijk in haar zichtbaar -: zij had hem lief. Zij had hem altijd liefgehad, altijd van kind af aan. En, in het meer van hare ziel, zag zij ontluiken de groote lotos van hare liefde.

Liefde is bescherming. Zij dacht dat, zoo zij liefhad, zij beschermen zoû, zij hèm beschermen zoû, voor het Leven, het Noodlot en zichzelven. Want liefde was haar het afsmeekende gebed: het Noodlot zoû niet durven verpletteren, een, die werd bemind....

Boven de groote lotos straalde de groote ster....

(*Vervolg in het volgend nummer*.)

Den Haag,
Mei-Juli '96.

LOUIS COUPERUS.

De strijd om de Brielsche Zeenimf.

I.

Wel zelden is zoo helder in het daglicht gesteld, hoe in Nederland over het algemeen een feest ter herdenking van een gewichtige gebeurtenis of ter eere van een historische persoonlijkheid wordt voorbereid, als in het *Leidsche Dagblad* van den 9^{en} Januari 1872. Als inleiding toch tot het veelbesproken feest ter herinnering aan de inneming van Den Briel door de Watergeuzen, wordt door den schrijver van het artikel: 'Het Brielsche Monument', het volgende op het feestprogramma gebracht: 'Veeljarige en verwoede pennestrijd, eerst over de beteekenis der feestviering, daarna over de waarde van het monument'. Wat de schrijver verder op het programma plaatste, laten wij voor ditmaal buiten beschouwing, en zijn daarin gelukkiger dan de leden der toenmalige Brielsche feestcommissie, die juist om dat overige van alle kanten bij de ooren werden getrokken en uitgescholden voor radicalcn, vrijmetselaars[1)] en wat dies meer zij. En is er een tijdperk van vijf en twintig jaar verloopen sedert die roerige en rumoerige voorbereiding voor 'den misgeschoten wolf', zooals Multatuli de Brielsche feesten geliefde te noemen[2)], een tijdperk dat in de geschiedenis der volksontwikkeling wel voor een eeuw kan gelden - toch ziet nog de eerste de beste, die Den Briel bezoekt, met een bedenkelijk gezicht het standbeeld aan, dat door de leden der Brielsche feestcommissie *gehandhaafd* is, zooals ternauwernood een soldaat van de oude

1) Zie *Het Vaderland* van 28 Dec. 1871 en *De Gelderlander*; Nieuwe Nijmeegsche Courant, 1872, no. 19.
2) Voorbericht op Multatuli's Vorstenschool.

garde het zijn adelaar zou hebben gedaan. Met een klein weinig uitlegging wordt de allegorie door den belangstellenden aanschouwer gevat, en ziet hij de nimf met haar blijde boodschap, sprekende uit het vriendelijke gelaat, oprijzen uit de golven, de vlag hoog houdende en met den wijsvinger der linkerhand wijzende naar het Noord-Westen. 'Daar, van de wijde zee, kwam de redding!' Maar als hij bij ongeluk in handen van een Brielschen spotvogel gevallen is, wordt hem medegedeeld, dat het de Maasnimf is, die naar den Rotterdamschen Waterweg wijst, om de plaats aan te duiden, vanwaar voor Den Briel de ondergang kwam. Eerzame waschvrouwen leggen haar lakens en andere haar toevertrouwde panden rond het beeldje, zoodat het een zeker schrijver[1)] aan een Indisch waschmeisje deed denken. In de laatste jaren heeft de goede smaak van eenige inwoners het standbeeld doen omringen door een sierlijk bloemperk; de arme nimf met haar aardig gezichtje schijnt thuis te hooren tusschen die bloemen. Maar het is, of het haar nòg meer verwijdert van dat geweldige, dat hartstochtelijke, dat ruw-grandiose waarvan zij getuigen moet en waarvan de branding der zee bruist daar in het gansche Noordwesten om het oude stadje heen in den herfst als na een zwaren storm een sombere stilte is neergedaald.

Mij werd wel eens de vraag gedaan, hoe het toch mogelijk is geweest, dat men niet *gevoeld* heeft wàt er verrijzen moest. Dan moest ik de schouders ophalen, omdat ik een kind was in de dagen toen men sprak over het stichten van een monument. Maar als ik zulk een belangstellende bij de platenverzameling van Alexander Ver Huell bracht en met hem stond voor het ontwerp van dezen teekenaar: een Geus, die de ketenen verbroken heeft en, het hoofd ontbloot, God dankt, die het arme volk niet verlaten heeft; de Geus, staande op een voetstuk, waarop het nageslacht de namen gegriffeld heeft der drie Oranjevorsteu, die mèt het kleine volkje geleden, gebeden en gestreden hebben - dan vroegen wij elkaar af, of zulk een monument niet duidelijker tot het nageslacht zou gesproken hebben dan die arme, mooie zeenimf.

Of heeft soms juist die Geus van Ver Huell ons iets te

1) W.N. Wolterink, ruim een tiental jaren geleden in *de Hervorming* schrijvende over de bedevaarten naar den Heiligen Put.

vertellen, waarnaar welzeker met belangstelling geluisterd mag worden?....

Thans - overal een herleving van den volksgeest, een zich voelen van onze natie zooals sedert de 18e eeuw, de eeuw der zelfgenoegzaamheid, nooit meer het geval scheen te kunnen zijn. Geen ijdele zelfvergoding - want nooit zijn we ontevredener geweest dan nu. Maar juist daarom zoeken en speuren we, met de zekerheid van den krachtvolle, die *zal* vinden, of sterven in het geloof, dat de dag der dagen niet verre is. En alweder niet als de avontuurlijke conquistadores, die met een Ferdinand Cortez El Dorado gaan zoeken of de bron der eeuwige jeugd. Maar als de soldaat.... de Duitscher bij Spicheren en Forbach, die 'zonder bepaald bevel van hooger hand' *zelf* weet te komen en te strijden. Het is in onze dagen alleen maar verschrikkelijk om te weten dat men elken avond een dagje ouder geworden is. Men zou thans vooral jong willen blijven, frisch en opgewekt; met glanzende oogen en bruisend bloed....

Is deze renaissance - als die der 16e eeuw - insgelijks door het Hellenisme voorbereid? Heeft dàt ons de Brielsche zeenimf te zeggen, zij, die zoo warm verdedigd werd door een Vosmaer? Maar - dàn hulde aan Alexander Ver Huell, die, een kwarteeuw geleden, nader bij ons volk en *het* volk stond, dan de meeste artisten uit dien tijd. Dan hulde aan hem, dien men verouderd heeft genoemd - maar die jonger was dan de meeste zijner tijdgenooten,[1)] jonger dan menigeen van dezen tijd. Men zij het met *zijn* Geus eens of niet, men moge, alvorens een oordeel uit te spreken, bedenken, dat een strijdende Geus met zijn halve maan op de muts gehecht, onaannemelijk is voor onze Katholieke landgenooten - maar men erkenne, dat Alexander Ver Huell zich in dit ontwerp aan den nakomeling geopenbaard heeft en zal blijven openbaren als de man, die regelrecht tot ons volk ging.

Doch.... de heer Ver Huell, en anderen voor of na hem,

1) Ter kenschetsing van den persoon van Mr. Alexander Ver Huell vind ik het wel eigenaardig op de voorrede te wijzen van zijn 'Zijn er zoo?' waarvan het hier bedoelde gedeelte door een sterk verspreid woordenboekje (van Kroeze Ramakers) zeer gepopulariseerd is. Er blijkt toch uit, dat de heer Ver Huell reeds tot op zekere hoogte een Kollewijniaan was, lang voor de heer Kollewijn zijn strijd tegen 'onze lastige spelling' aanbond.

hadden goed voorstellen. De Brielsche heeren moesten beslissen. Op hun hoofd kwam alles neder, indien zij zich niet naar den zin van het meerendeel gedroegen. Want het allen naar den zin te maken, het mocht hun reeds van den beginne af niet gegeven zijn. En het dient hier onmiddellijk bijgevoegd: *niet* in de banale beteekenis worde dit 'allen naar den zin maken' opgevat. Neen! Die allen.... moesten *de* Nederlanders zijn. En men weet, dat een deel van ons volk zich van het vieren der Aprilfeesten onthouden heeft.

Omdat de Hoofdcommissie - zooals de moedervereeniging te Brielle genoemd werd - met de meeste mannen van naam uit die dagen, en wel van allerlei richting, in betrekking kwam, zoowel als met personen uit alle deelen van ons Vaderland; omdat verder de Hoofdcommissie van alle kanten raad ontving, of critiek, gunstige en ongunstige, moest aanhooren, terwijl groote en kleine woorden en beginselen de hartstochten, booze en goede, in beweging brachten, zou een geschiedenis van haar handel en wandel een uitbeelding geven van haar tijd. De vraag doet zich echter voor, of er liever niet nòg een periode van vijf en twintig jaar verloopen moet, eer men in staat zal zijn met genoegzame objectiviteit die gansche historie te schrijven. Het verstandigst zou zijn de notulen der vergaderingen van de Hoofdcommissie, benevens al de dagbladartikelen uit de toenmalige pers in een of meer bundels uit te geven - indien ten minste voor zoo iets een uitgever gevonden kon worden. De vele honderden brieven en stukken, die den verderen inventaris vullen, kunnen bij zorgvuldige nalezing tot evenveel tientallen geschift worden. In afwachting echter van wat de toekomst brengen zal, wil ik enkele bijzonderheden mededeelen van datgene, wat in het aangehaalde artikel in het *Leidsche Dagblad* omschreven werd, als de inleiding tot het feestprogramma te zijn.

II.

Om geen gevaar te loopen mij te verliezen in allerlei details,[1)] begin ik maar dadelijk met te zeggen, dat in de

1) Wie er b.v. benieuwd naar is, hoe de hoofdcommissie, 'uit den boezem der burgerij' voortgekomen is, en andere bijzonderheden meer, raadplege: Hofdijk: Brielle's Gedenkdag. Ik heb mij, om meer de handen vrij te hebben, maar als regel gesteld, datgene wat hij mededeelt als bekend te veronderstellen. Trouwens, als de lezer mijn opstel gelezen heeft, weet hij meer dan Hofdijk kon weten.

eerste vergadering, waarvan notulen gemaakt werden, na de gewone plichtplegingen de vraag aan de orde werd gesteld, wat men doen zou om - laat ik het maar noemen: een *clou* te hebben voor het feest. Een van de heeren meende, dat men zich moest beijveren 'iets tot stand te brengen, dat strekken zou tot moreele[1)] en intellectueele ontwikkeling der Brielsche burgerij,' een ander wilde geld bij elkaar gebracht zien voor een kazerne en dan bij petitionnement aan het Vorstelijk huis verzoeken die te bevolken, wat aan een derde 'met het oog op onzen constitutioneelen regeeringsvorm, waarin de Minister van Oorlog van zulke zaken een overwegende stem had, minder wenschelijk voorkwam.' Een vierde 'meende dat Brielle zou gebaat zijn met een of meer loggervischschepen gelijk te Maassluis met uitstekend succes in werking waren.' Terwijl ten slotte een vijfde 'meende te moeten aandringen op de oprichting van een standbeeld of monument,' Er schijnen nog andere plannen geopperd te zijn, want de notulen dezer vergadering (van den 11 ^{en} Januari 1871) spreken van 'deze en dergelijke plannen.' Nader gedefinieerd werden zij echter niet. In een volgende vergadering kwam er een zeevaartschool bij, een standbeeld van Tromp, een bewaarschool, en nog een voorstel waarop ik later in den breede zal terug moeten komen. Thans wil ik liever dadelijk mededeelen, dat een der leden aanraadde 'om de heeren dr. W.J.A. Jonckbloet te 's-Gravenhage en R. Fruin te Leiden te raadplegen over een plan, dat het feest waardig zou zijn, en tevens geschikt om de sympathie der natie op te wekken.' Bij deze historici werd ook nog dr. G.P. Seijn te Roermond genoemd, de vroegere rector van het Brielsche Gymnasium en in die stad bijzonder gezien.[2)] Wel werd hier tegen aangevoerd, 'dat alle grond voor een dergelijk voorstel ontbrak, daar historici als zoodanig niet beter in staat zouden zijn een dergelijk plan aan de hand te

1) Er stond eerst: materieele; daarover heen geschreven is moreele.
2) Gelijk mij uit verschillende stukken in het Brielsche Archief blijkt had dr. Seijn een uitvoerige studie gemaakt van het Watergeuzenfeit.

doen, dan ieder ander,' doch in dien zin heeft men toch gehandeld.

Nu geloof ik niet, dat men aan het rechte kantoor klopt, wanneer men bij geschiedkenners komt vragen: hoe zullen we feestvieren? Het beoefenen toch der historie brengt zekere aarzeling mede, bijna zou ik zeggen: onbeslistheid. Het *pro* en *contra* wordt zoo angstvallig tegen elkaar opgewogen, eerdat men een oordeel kan of mag vellen, en dan wordt van een berghoogte op deze ondermaansche dingen neergekeken, dat eigenlijk zulke lieden eer gevaar loopen bij een feest als spelbrekers te fungeeren, dan als ontwerpers van een feestprogram. Bij ongeluk was ook hier geen sprake van een toelichting, hoe b.v. een reeds bekende gebeurtenis van a tot z plaats heeft gehad. En in die meening zal toch wel het verzoek gedaan zijn door den voorsteller, die, als jurist, wel op *zijn* terrein thuis was, maar door zijn bezigheden als anderszins niet vertrouwd zal geweest zijn met de algeheele omkeering, die er juist in deze dagen ging ontstaan in de historische beschouwing onzer 16e eeuw. Wanneer we *thans* b.v. Fruin's 'Voorspel van den Tachtigjarigen oorlog' lezen,[1] komt ons dit alles zoo bekend voor, dat we haast vergeten zouden, hoe nieuw dat alles voor de niet-vakmannen van dien tijd was. Sedert is voor onze verbeelding voorbijgegaan het eerste gedeelte van den Tachtigjarigen Oorlog, en die voorbijgang heeft niet nagelaten een grooten invloed op ons volk uit te oefenen. Ik voor mij geloof, dat die invloed niet hoog genoeg kan aangeslagen worden. Maar een kwarteeuw geleden - toen men zuchtte: 'Och, eerst Heiligerlee, zoometeen Den Briel en dan Haarlem, Alkmaar, Leiden; hoe moet dat terecht komen? het zal ons op het laatst de keel uithangen; en, wat het ergste is: waar halen we het geld voor de standbeelden vandaan? Heiligerlee zit nog met zijn monument, Dillenburg met zijn toren:' - een kwarteeuw geleden zag men alles nog zoo op z'n achttiende-eeuwsch, zoo met rechte lijntjes getraceerd en in vakjes verdeeld. Hier een graafje, daar een geusje, elders een prins die precies zijn rol speelde zooals de souffleur het hem voorzei, en allen en alles in huisjes en kasteeltjes en vestinkjes als van een bouwplaat.

1) *Gids* van 1859 II, p. 741 en 1860 I, p. 182 enz.

Voor ons is de bliksem van iets machtigs door al dat geknutsel geslagen. En, wat als een rollende donderslag voor deze eeuw door heel Europa heenklonk om straks in een tijd - dien *wij* nog herdenken moeten - langs alle zeeën der wereld te gaan, heeft onze passie wakker geschrikt.

Nu mag ik den grooten naam van Fruin weer uitspreken, nu zal ik niet misverstaan worden, wanneer ik historici niet de juiste mannen heet voor het geven van een feestprogram, zelfs voor dat, hetwelk een nationalen gedenkdag moet voorbereiden of omschrijven. Tien, twintig jaar vroeger zou men een antwoord gekregen hebben, dat met genoegen gelezen was geworden, iets in den trant van wat dominee Cleijn in 1772 voor de Brielsche Vroedschap wist op te duikelen. Maar nu, in 1872?

Tot mijn overgroote spijt heb ik het antwoord van prof. Fruin niet kunnen vinden. Wel dat der beide andere heeren. Maar de notulen, die van aller antwoord melding maken, bewijzen mij, dat zijn advies niet van dat der andere afweek.

Een zekere verslagenheid moet er over de vergadering gekomen zijn. Ten minste ik lees, dat een der leden vroeg of er, nadat de leden kennis genomen hadden van genoemde brieven, 'voor Brielle nog wel reden tot feestviering (bestond).'[1)] Geen wonder dat men die vraag deed. Daar werd toch de heele nieuwere critiek, die afbrekend moest zijn, juist omdat ze nog nieuw was, op het arme Brieltje toegepast. Wat moest men al niet vernemen! Een kentering in den wind had de schepen voor den Mond der Maas gebracht, maar hierin was volstrekt geen soort voorbeschikking te zien. Een troepje vrijbuiters was geland, een troep schooiers, geheel en al volgens de letterlijke vertaling van hun spot- en eerenaam. Met de meest booze voornemens hadden zij Den Briel opgeeischt, en de lieden daar, in plaats van dapper hun stad te verdedigen, hadden op de meest schandelijke manier het hazenpad gekozen. Die hoog geroemde Watergeuzen, waarmede tegenwoordig de Briellenaars, figuurlijk gesproken, opstonden en naar bed gingen, waren luidjes, waarmede men liefst niet voor den dag moesten komen, en Lumey was feitelijk een laaghartig monster. De heeren histo-

1) Ik wijzig, en voortaan zonder aanduiding, den tegenwoordigen tijdsvorm in den verleden.

rici zeiden dit alles natuurlijk in beter gekozen woorden en met de noodige krulletjes. Doch daarop kwam het neer.

Maar het was nu toch al te dwaas, om, deze brieven gehoord, kalm uiteen te gaan, en thuis aan vrouw en kinderen, en straks aan de heele burgerij te vertellen, dat er geen feest zou zijn. Vroeg men in arren moede, ‘of het historische feit van die waarde was om op den eersten April van het jaar 1872 feestelijk herdacht te worden’ na lange discussies kwam men tot de bevinding, hoe het meerendeel der leden het gevoelen was toegedaan, ‘dat het een nationaal feest behoorde te zijn.’

Gelukkig ontbrak de humor niet in al die ellende. Altijd zijn er menschen, die op het juiste oogenblik een woord te pas brengen, dat niet vergeten wordt. En in dit geval was het de heer P. Kruijne, die zulk een eigenaardigen toestand als waarin zich de commissie bevond, in beeld wist te brengen. Hij ‘maakte de opmerking, dat het feest derhalve door de natie moest, maar niet zou gevierd worden, en daarentegen door de ingezetenen van Brielle niet moest, maar wel zou gevierd worden.’

Eigenlijk zeide hij: ‘zal gevierd worden,’ en aan dat *zal* herkent men dezen man met zijn ijzeren wil. Helaas, hij heeft het feest, waartoe hij, naar ik vermeen, den stoot gegeven had, niet mogen beleven. Reeds in Juni van het jaar 1871 is hij overleden. Maar daarom doet het ons goed dezen man, met zijn zwak lichaam en zijn krachtigen, wakkeren geest, onmiddellijk na zijn geestige opmerking te hooren getuigen, als vreesde hij, dat men er aan twijfelen mocht, of *hij* de natie opgaf voor het groote feest: dat hij betere gedachten koesterde van de belangstelling der natie in de feestviering. En dadelijk de daad bij het woord voegend, stelde hij voor: ‘om ter herinnering aan 1 April 1572 bij circulaire aan de natie bijdragen te vragen voor de stichting van een nuttige inrichting te Brielle’. -

Men bemerkt, dat er twee stroomingen waren, zoowel in de plannen, die men had omtrent de wijze, waarop het feest gevierd zou worden, als in die welke men vormde omtrent een monument. Zou men een nationaal of een plaatselijk feest voorbereiden; zou men een nuttige instelling zien te verkrijgen, of een monument in engeren zin oprichten? Wat

het laatste aangaat, men weet dat een standbeeld de victorie weggedragen heeft, althans wat de Hoofdcommissie betreft. En vraagt men naar de reden, dan kan het antwoord kort zijn. Als het feest nationaal moest worden - en in die richting stuurde men toch eigenlijk - zouden er van alle kanten gelden kunnen inkomen; en die te gebruiken voor een uitsluitend Brielsche instelling, scheen niet alleen zelfzuchtig, maar men vreesde dan ook niet zooveel offervaardigheid te zullen vinden. Als gansch het Vaderland gelden bijdroeg, moest het monument ook iets nationaals hebben, iets, dat sprak van en tot het gansche Vaderland. Men gevoelt het, daar ligt iets ruims in deze opvatting. En toen al heel spoedig Koelman met zijn ontwerp kwam, dat zoo opeens den Gordiaanschen knoop doorhakte en de commissie verloste van de nachtmerrie van een Geus, of van een veerman Koppelstok - die, volgens de opvatting dier dagen niets meer of minder gedaan had dan zijn stad verraden - van een Bloijs van Treslong - volgens de oude bedeeling een edelman in den vollen zin des woords, maar waaraan toch wel een steekje los kon komen bij dat voortdurend snuffelen in die enge archieven - wel, toen dansten in figuurlijken zin de commissieleden even vroolijk rond het ontwerp, als ik met een heelen troep kwajongens tusschen de groote menschen door in eigenlijken zin gedanst heb rond de metalen nimf op den vroolijken 11^{en} September 1873, den dag van het onthullingsfeest.

Lang heeft echter de commissie geen pleizier beleefd aan dat ontwerp. Dat het mooie nimfje zulk een tegenkanting heeft moeten verduren als het geval is geweest, had ik echter niet kunnen vermoeden. Waar ik in zekeren zin *aprés date* oordeelen kan, lijkt mij bij den spoedig gevolgden pennestrijd het ingezonden artikel in het *Leidsche Dagblad* van den 18^{en} December 1871 het merkwaardigste. Het lokte toch niet alleen van alle kanten òf instemming òf tegenspraak uit, maar werd ook door Vosmaer belangrijk genoeg geacht om besproken te worden, zij het dan ook in afkeurenden zin. Het beoogde niet zoozeer een veroordeeling van de handelwijze der Brielsche heeren, al werd erop gewezen, dat zij iets voorstelden eer de zekerheid verkregen was, dat de middelen ter verwezenlijking aanwezig waren, terwijl de op-

roepers voor een *nationaal* monument liever in een vergadering van gedelegeerden uit de sub-commissies het plan hadden moeten vaststellen. Maar de schrijver past in de allereerste plaats een scherpe kunstcritiek toe op het ontworpen standbeeld. Hij was nieuwsgierig ‘naar de plastische voorstelling eener nimf, die naar de plaats verwijst, vanwaar zij gezegd wordt op te rijzen en werwaarts zij, zooals de beweging met de hand schijnt aan te duiden, zich haasten zal weder te verdwijnen’. En hoe zou dat gaan met die vlag? Daarmee kunnen ‘behangers en stoffeerders wonderen verrichten’. Maar in de monumentale kunst was zoo iets geheel misplaatst, ‘om de eenvoudige reden, dat het kenmerk van een vlag in de kleuren gelegen is, die bij een uitvoering in steen of brons niet zijn terug te geven’[1]. En verder de zee? Hoe moest die voorgesteld worden?

Toen kwam Vosmaer uit zijn tent, en diende den schrijver van het bovenvermelde van repliek. Daar ieder lezer Vosmaer's *Vlugmaren* òf zelf bezit, òf gemakkelijk in handen kan krijgen, citeer ik, om plaatsruimte te winnen, de woorden van dezen kunstkenner niet[2]. Maar wel wil ik mededeelen, dat de man van het *Leidsche Dagblad* met zijn welversneden pen den 25 Jan.(?) 1872 weer op die voorstelling der zee terugkwam. De ontwerper heeft, om dit doel te bereiken, zijn nimf op een groote schelp geplaatst, ‘wier omtrek, om de golven uit te drukken, op kleingeestige wijze geribd is, zoodat het den schijn heeft, of zij op een presenteerblad aan de sub-commissiën moet worden aangeboden, terwijl wij in voortdurende spanning verkeeren, of het haar gelukken zal, op dat wiegelend voetstuk, onder alle omstandigheden, haar evenwicht te bewaren’. Dat heele beeld zegt niets. Zulk een vrouwenfiguur kan evengoed voor Flora of Ceres door-

1) Zie over deze quaestie Koelman's straks te noemen brochure p. 28, en het m.i. afdoende antwoord daarop in de tegenbrochure (waarvan straks de titel) van Mr. J.E. Banck p. 12 ‘De vlag (is) hier geen bijkomende versiering, maar zij maakt een essentieel bestanddeel der compositie uit. Zij heeft hier geen meerdere of mindere roeping te vervullen als een historisch feit aan te wijzen, en aan het monument zijn nationaal karakter bij te zetten.’

2) Vlugmaren. Eerste Vervolg p. 126. Dit gansche artikel, en ook enkele volgende artikelen verplaatsen den lezer in de geheele quaestie der zoogenaamde Aprilbeweging van '72.

gaan. ‘Geef haar, in plaats van een vlag een kandelaar in de hand, en gij zult een uitmuntend ontwerp voor een gasornament bezitten’. -

‘Mij docht’, heette het in een artikel, dat onder het opschrift: *Geen steenen voor brood* tegen Kerstmis 1871 in *het Vaderland* verscheen, ‘mij docht, de tijd der standbeelden was voorbij, en het getob met Piet Hein en Heiligerlee zou anderen afschrikken van navolging’.

En zoo ging het voort.

Ook in brieven ontving de Hoofdcommissie critiek op haar handelingen. Amsterdam wilde zoowel het monument als de wijze van feestvieren wijzigen, terwijl juist Maassluis bezwaren tegen een dergelijke wijziging had. De burgemeester van Papendrecht zou zich aan deelneming moeten onttrekken ‘indien de allegorie in het monument niet in overeenstemming werd gebracht met de artistiek’, en een particulier gaf in bedenking ‘om de nimf te vervangen door de Nederlandsche maagd of door een matroos, om de schadelijke nevengedachte, die een uit het water opkomende nimf kan opwekken.’

Edoch - de Hoofdcommissie handhaafde haar plan. En dat kon wel niet anders. Tegenover de bewering, dat zij eerst sub-commissies had moeten vormen en in een vergadering van gedelegeerden het plan aan de orde brengen, stond nu eenmaal het feit, dat zij andersom gehandeld had. Op haar schreden terugkeeren, ging niet aan. Bovendien staat het te bezien, of, bij een andere manier van handelen, er iets van heel het feest terecht gekomen zou zijn. Sprak men al meer en meer over een nuttige instelling en ook over een ander monument, de hoofdcommissie hoorde niet één definitief voorstel. Toen eindelijk de eenvoudige waarheid: ‘dat een nuttige instelling te Brielle ook ten algemeene nutte kon zijn,’ in een practisch plan werdt omgezet en der Commissie vrij onverwacht aangeboden, toen heeft zij op een wijze gehandeld, harer volkomen waardig, zonder echter *haar* plan te willen.... of te kunnen loslaten. En heeft verder de critiek het stilzwijgen niet bewaard op het argument, dat de nimf en haar feest minder kosten zouden dan zulk een weldadige inrichting, waarvoor wellicht niet eens àl de gelden bij elkaar zouden te brengen zijn; de tijd heeft hierin de Commissie in het gelijk gesteld. Het zij verre van mij een oordeel te

willen uitspreken: ik tracht slechts de feiten te geven, zooals ze zich voordeden. Maar als men bedenkt, dat voor het Zeemansasyl - *de* nuttige instelling dan, welke het resultaat der vele overpeinzingen over een dergelijke inrichting is geweest - in den eersten aanloop niet meer gelden ingekomen zijn dan om het hoofdgebouw te stichten,[1] dat verder door de koninklijke gift van Alexander Ver Huell[2] de Noordervleugel kon opgebouwd worden, en dat tot den huidigen dag het gebouw nog onvoltooid is - dan is men geneigd de nimf met een beter oog aan te kijken, die ten minste van top tot teen voltooid is. Den Briel heeft toch al uit de middeleeuwen een onvoltooiden toren en een onvoltooide kerk geëerfd, zoodat er aan dit genre in de Geuzenstad geen behoefte meer bestaat.

Verder dient vermeld, dat tegenover de critiek in afkeurenden zin, een warme toejuiching werd gehoord, en dat - wat wel het beste was in een land, waar geld nu eenmaal de waardemeter is - de giften van alle kanten toestroomden voor het doel, dat de Hoofdcommissie zich gesteld had.

En ten slotte: men stond niet geheel vrij meer. Men wachtte op een beslissing van den Koning.

III

Te weinig is mijns inziens bedacht, hoe de Hoofdcommissie rekening moest houden met het Hoofd van den Staat. Nu kan men in ons goede Vaderland zich op twee wijzen een voorstelling vormen van Hem of Haar, die den troon bekleedt. Als Hoofd van den Staat in streng doctrinairen zin, of... zooals het volk, de natie, in treffende naïveteit dat gewoon is te doen. De laatste beschouwing heeft het altijd op de eerste gewonnen, zooals de practijk het meestal wint op de leer. In onze dagen komt dat, zoo mogelijk, nog sterker uit.

Voor welk feit echter werd de Brielsche Hoofdcommissie gesteld! Een nationaal feest wilde zij gevierd hebben. Geen

1) Natuurlijk werden niet al de gelden aan bouwen besteed. Dan was het weer ‘steenen voor brood’, zooals men in die dagen, over de nimf sprekende, zoo gaarne zei.
2) Ten bedrage van vijftigduizend gulden.

feest kon dat zijn zonder den Koning. En was daar juist niet een deel van ons volk, dat het feestlied transponeerde in een toonaard, welke het gehoor en het gevoel tergde? De Koning kan een eersten steen leggen voor welk gebouw hem belieft, van een Katholieke of Protestantsche kerk als het moet. Maar komt hij ter viering op van een bepaald historisch feit in de geschiedenis van zijn volk, dan is hij *de* Koning, het symbool van geheel zijn volk, en rond hem zijn het alle Nederlanders. Voelt men nu, waarom de Hoofdcommissie niets anders kon vooropstellen dan de herdenking van de geboorte onzer nationale onafhankelijkheid en onzer gewetensvrijheid? Geen verheerlijking der Geuzen kon plaats hebben, en alle plannen voor een standbeeld in die richting moesten, onbesproken, afgewezen worden. De optocht zou dan ook niet historisch, maar allegorisch zijn: een voorstelling van de vrijheid ingehaald door landbouw en nijverheid, terwijl men ook om die reden, b.v. *niet* dr. Beijnen, die een bepaalde richting vertegenwoordigde, als feestredenaar kon uitnoodigen, maar tot prof. de Vries gegaan is, van wien men zeker was, dat hij in tegenwoordigheid van den Oranjevorst den Koning der Nederlanden niet zou vergeten.[1)]

Aan de Koninklijke familie heeft men al vrij spoedig kennisgeving gedaan van het plan tot oprichting van de vrijheidsnimf. Zeer lang heeft het geduurd eer er van dien kant een

1) *L'Indépendance Belge* van den 3 April 1872, zegt van de redevoering van prof. de Vries ‘modèle d'une oraison académique, où l'on s'est attaché, avant tout, à ménager toutes les opinions et à ne froisser personne, mais où le lieu commun même a une certaine saveur, grâce à l'exquise perfection de la forme et à la rare élégance du débit.’
Landgenooten vielen in uitersten; daar was toen haast geen kalm oordeel mogelijk. Van Vloten zei, dat prof. de Vries, ‘van den Watergeus den *Geus* afnam en slechts het *Water* overliet.’ Dit moet, naar dr. Nuyens in *de Wachter* van 15 Aug. p. 94 mededeelt, in *de Levensbode* (van Augustus of Juli?) gestaan hebben. Belangrijk in deze is een advertentie (no. 7679) naar ik meen voorkomende in de N.R.C. van (?) Maart 1872. Zij luidt aldus: Door de Hoofdcommissie voor de feestelijke viering van 1 April a.s. wordt bericht, dat de toespraak van Prof. M. de Vries tot titel zal hebben ‘Nederlands Bevrijding.’ Ofschoon de op de Inteekenlijsten vermelde titel door hem zeer goed gerechtvaardigd zou kunnen worden, heeft de Hooggel. schrijver na overleg met de Hoofdcommissie ter voorkoming van misverstand aan den nu gekozene de voorkeur gegeven. Namens de Hoofdcommissie, H. de Jager, secretaris De oorspronkelijke titel luidde: *Het Geuzenfeest*.

teeken van goed- of afkeuring kwam. In de dagen, toen iedereen, behalve de Commissie, met moedeloosheid geslagen was omtrent de nimf, die naar het gevoelen van velen wel nooit uit de baren verrijzen zou, heeft de Commissie, in het zoeken naar de reden, waarom toch zoolang een antwoord mocht uitblijven, zichzelf van een onhandigheid beschuldigd. Zij meende die onhandigheid begaan te hebben, doordat zij ‘in haar tweede missive aan den Koning het ontworpen monument niet onderworpen had aan de goedkeuring van Zijne Majesteit.’ Zelfs begon men te vreezen, dat Z.M. tegen het monument was, en gaf een der leden te kennen, dat, in dit geval ‘de Hoofdcommissie verplicht was haar oorspronkelijk plan te laten varen’. Zoo stond het den 2^{en} Februari 1872 geschapen. En als men bedenkt, dat den 27^{en} Januari vrij plotseling een kennisgeving ingekomen was van de heeren Van Boetselaer c.s. te Utrecht, waarbij medegedeeld werd, ‘dat zij zich hadden vereenigd ter verkrijging van de noodige gelden om te Brielle een asyl voor oude en verminkte Nederlandsche zeelieden te stichten, dat Z.M. de Koning een aanzienlijke bijdrage toegezegd had en bereid was bij het tot stand komen den eersten steen te leggen’ - dan zal men begrijpen, hoe onaangenaam dit onze Brielsche heeren met hun nimf moest stemmen.

Daarom is het kranig van hen geweest, dat zij op den 6^{en} Febr. den Utrechtschen heeren het volgende telegram zonden:

‘Wij wachten nog steeds 's Konings antwoord, maar indien uwe Commissie er bij blijft om haar asyl - overigens ook door ons gewild - te stellen, niet nevens, maar in plaats van ons monument, dan kan er voorloopig althans van geene samenwerking sprake zijn.’

Had Vosmaer in zijn phantasie over den Keulschen en Utrechtschen dom[1)] geen recht om te zeggen: ‘het aanvankelijk dom-idee om de brielsche Nimf door oude zeelieden te doen verjagen, is door de echt-oud-geusche houding der brielsche commissie gekeerd’?

Gelukkig echter voor deze commissie kwam reeds twee dagen later de welverdiende belooning voor haar taaie volharding. Den 8sten Febr. 1872 toch ontving zij het heuglijke bericht,

1) Vlugmaren, Eerste vervolg p. 137.

dat Z.M. duizend gulden verleend had voor de oprichting van het Monument.

Ik sprak daar van taaie volharding. En ik heb te bewijzen dat deze uitdrukking niet te sterk is. Wat mij niet moeilijk kan vallen. Omdat ik bij al wat ik te dien opzichte reeds heb aangevoerd, slechts deze mededeeling heb te voegen, dat nooit ofte nimmer de Brielsche Hoofdcommissie, maar wèl de ontwerper zelf moedeloos geworden is.

Op Woensdag den 17^{en} Januari 1872, toen de Heer Koelman Briellewaarts gekomen was, werd hij, nadat andere zaken afgehandeld waren, door de Commissie uitgenoodigd om binnen te komen. ‘Na medegedeeld te hebben, dat hij een stuk bij zich had, waarin hij zeer breedvoerig de nimf had verdedigd tegen de in 't Leidsche en andere dagbladen gedane aanvallen, en dat te groot was om voorgelezen te worden....’

Ja, nu ging de heer Koelman een woord gebruiken, dat eenige toelichting behoeft. Zoo er ooit een Wagneriaan gevonden mocht worden, die de gebeurtenissen van het besproken voorjaar tot stof voor een opera wil bezigen, dan dient hij een Leit-motief te hebben, hetwelk dat der Ultramontanen zal heeten. Want onder dezen naam verstond men in die dagen de Katholieken, die er bezwaar in hadden het feest als een nationaal feest mede te vieren.[1)] Dat op dit motief een reeks phantasieën zijn gevlochten om onze arme nimf heen, zal duidelijk zijn. En hierin nu vond de heer Koelman aanleiding om zijn schepping op te geven. Hij gaf der Commissie in overweging ‘om, nu de Ultramontanen zich tegen de feestviering hadden verklaard, alle inschikkelijkheid te hunnen aanzien te laten varen en de nimf te doen vervangen door een beeld van Willem den Zwijger.’ Maar als een tweede Mirabeau sprong hetzelfde lid op, voor wiens ruime gedachte wij eenige bladzijden vroeger respect hebben mogen eischen. Hij herinnerde aan alles wat voor het behoud van het oorspronkelijk plan pleitte, en voegde bij de door ons reeds ontvouwde redenen nog dit: dat het handhaven van de nimf ook als een bewijs kon gelden, dat de Hoofdcommissie ‘de

1) Zie - van liberaal standpunt - een beschouwing in de N.R.C. van 17, 18 en 19 April 1872 ‘een ernstig gevaar’. Het Brielsche Weekblad vroeg naar aanleiding daarvan: ‘Weet de N.R.C. de opinie van zijnen afgod Mr. J.R. Thorbecke over het gevierde feest?’

handelwijze van Katholieken, als het geachte medelid, de heer Arens, die de Commissie zijn blijven steunen, apprecieert', en hij besloot zijn advies met te zeggen, dat verandering van plan zou kunnen aangegrepen worden als een reden tot onthouding. Wel verdedigde de heer Koelman nog nader zijn voorstel, onder meer aanvoerende, dat het doel, waarmede de nimf was gekozen, niet bereikbaar was, en dat de omstandigheden sedert veranderd waren; 'maar niet één lid, dat door hem werd bewogen de nimf vaarwel te zeggen'. Voor haar spraken nog andere leden: een nieuw plan zou nieuwe moeilijkheden en een nieuwe beweging te voorschijn roepen, de Hoofdcommissie had geen recht om van plan te veranderen zonder raadpleging met de sub-commissies, enz. Gevraagd naar eenige inlichtingen omtrent de kunstwaarde, antwoordde de heer Koelman, dat hij uit het oogpunt van kunst geen bezwaar had tegen de nimf, en gaf hij verder te kennen 'dat hij (haar) als kunstproduct tegen iederen aanval verdedigen kon en tegen de gedane aanvallen verdedigd had in de brochure, die hij op schrift bij zich had.'[1)] Na de aanneming met algemeene stemmen van een motie om het oorspronkelijke plan vast te houden, wordt ook bestreden het door den heer Koelman nog geopperde denkbeeld 'om ter bekoming van een nationaal monument een prijsvraag uit te schrijven. Na deze bestrijding echter, ziet hij van zijn verdediging dadelijk af.'

Wil de lezer, om beter met de Commissie mede te kunnen leven, nu nog even in chronologische volgorde na dezen 17^{en} Januari de reeds bekende bijzonderheden van den 26^{en} Januari, 2^{en} en 6^{en} Februari aan zijn geest laten voorbijgaan? -

Die Hoofdcommissie heeft vele gedenkwaardige oogenblikken doorleefd. Ik weet niet, of zij het onderhoud met den heer Koelman daaronder gerekend heeft. Voor den nakomeling doet het zich wel degelijk als zoodanig voor. Hier stond een kunstenaar, die van alle kanten aangevallen was, ja, wien men geen persoonlijkheden gespaard had, een man, impressionabel van natuur òmdat hij artist was - tegenover mannen

1) Vosmaer bespreekt die brochure van Koelman, get. 'de aesthetiek en het monument te Brielle' in zijn Vlugmaren a.v. p. 140. Men verzuime echter veoral niet om de brochure van Mr. J.E. Banck te raadplegen, get. de Brielsche Waternimf en de Aesthetiek (Van Stockum, Den Haag).

die zijn schepping als een beginsel hadden leeren beschouwen. Men zegt, dat Rouget de l'Isle op de vlucht door zijne vervolgers zijn eigen lied hoorde aanheffen. In zekeren zin geschiedde hier op het Brielsche Stadhuis iets dergelijks. Maar de lieden, die den tot wanhoop gebrachten kunstenaar inhaalden en tot staan brachten, hebben hem tot een zegepraal geleid. Vergelijk de nimf, zooals zij verrezen is, met de lithographieën, die aan de sub-commissies deden zien, hoe zij worden moest. Wat een ziel is er gekomen in dat vriendelijke wezen, dat glimlacht, alsof ze niet weet, dat haar meester haar geschapen heeft met wanhoop in het hart, een wanhoop... die hem tòch dwong tot een daad. Zijn schepping moge niet voldoen aan den eisch, dien men in een land waar een nuchter volk woont, aan een standbeeld moet stellen - zijn bekoorlijke vrouwenfiguur, die van ter zijde gezien den indruk maakt of er de zeewind langs speelt,[1] zijn mooie brengster van een blijde boodschap, is *als zoodanig* geslaagd. Geen wonder! Er kleeft immers hartebloed aan deze schepping?

Verstand en passie zijn er twee, en in de kunst is de laatste de meerdere. Maar als het er op aankomt de eeuwig beweeglijke passie van te ver naar links weder naar rechts te brengen, kan datzelfde nuchtere verstand toch ook wel een rol spelen in de kunst.

IV.

Nu ik eenmaal de grenzen over ben, die, bij een onderwerp als het mijne, evenals in den regenboog niets anders zijn dan samenvloeiingen telkens van twee kleuren - men is van de eene kleur in de andere voor men het weet -; nu moet ik, in het terugkeeren naar mijn gebied, nog even een paar bijzonderheden mededeelen, welke mij ten minste zeer interesseeren. Men zal zich herinneren, dat ik, bij het

1) En niet een zefir, zooals de heer Koelman in zijn brochure op p. 31 onderaan zelf verzekert. Met den besten wil ter wereld kan men dit niet toegeven als men het opgebolde en, volgens K. nog wel ‘natte’ gewaad aanziet. Daarom maakt het een eenigszins zot idee te lezen: ‘De sterkere zeewinden zullen wij vermijden, want de bronzen vlag mocht eens gaan wapperen’ Ibid. p. 32. - In de schepping van het kunstwerk stelde vooral Koningin Sophia een levendig belang, die persoonlijk het atelier van den heer Koelman bezocht.

bespreken der tweede vergadering van de Hoofdcommissie, zinspeelde op een voorstel, waarop ik later zou terug komen. Voor dat voorstel vraag ik thans uw aandacht.

Een lid namelijk ‘meende te moeten aanbevelen het locaal houden der feestviering door oprichting van een nuttige inrichting voor deze stad; daarvoor niet aan te kloppen bij de natie, maar alleen bij hen, die ons van nut kunnen en willen zijn, in de eerste plaats bij Z.M. den Koning die zijn dynastie, n.l. die der Nassau's, aan den vrijheidsoorlog van die dagen dankt, en die in de eerste plaats geroepen is om daarvoor zijn dankbaarheid te betoonen. Spreker wenschte dat een Commissie tot den Koning zou gaan om die medewerking te verzoeken.’ -

Deze spreker was de heer Saagsveldt, pastoor der R.K. gemeente te Brielle.

De Hoofdcommissie is een anderen weg opgegaan. Men weet het. Maar als zij naar deze woorden geluisterd had, zou zij zich heel wat verdriet bespaard hebben.

Nu men weet, dat bovenstaande woorden gesproken werden door den pastoor, die lid van de Hoofdcommissie geweest is van 18 Januari 1871 tot aan den 20sten December van dat jaar, op welken laatsten datum de notulen vermelden, dat hij zijn ontslag nam als lid der Commissie,[1)], zal men ze nog wel eens overgelezen hebben. Misschien zal men daarbij dat haast vertrouwelijk klinkend spreken over den Koning vergeleken hebben met den constitutioneelen zin, van welken in de eerste vergadering een lid getuigenis aflegde, toen er sprake was van het vragen aan Z.M. om meer garnizoen. Over dat ontslagnemen heeft de Pers evenmin het zwijgen bewaard. Daarbij werd deze gebeurtenis bejammerd. Maar tevens werd gewaagd van de goede eigenschappen van dezen geestelijke. Doch men weet hoe het gaat in dagen van opgewekten hartstocht. Al naarmate men het voor zijn doel noodig heeft, worden iemands kwade of goede eigenschappen in het licht gesteld. Hoe beter het oordeel over dezen pastoor luidde, hoe dieper men moest gevoelen, dat het allicht *zijn* schuld niet kon zijn, zoo door zijn terugtreden de wagen

1) De notulen melden dit als volgt: ‘De Voorzitter deelt tot aller leedwezen mede, dat de heer v.S. gemeend had als lid der Comm. ontslag te moeten nemen.’

niet meer lustig op rolletjes liep. Daarom acht ik het mij tot een plicht hier scherp en bepaald uit te doen komen, dat in dit geval de voorstelling juist was.

Gaarne wil ik in alles wat ik in dit opstel neerschreef, het oordeel van den lezer vrijlaten. Het is althans mijn streven geweest. Maar geen overweging ter wereld zou mij kunnen terughouden van te zeggen, wat ik van dezen pastoor weet. En dat is kort en bondig gedaan in deze weinige woorden: dat ik zelden iemand gekend heb, die zoo de algemeene achting zijner medeburgers genoot.

Men zou mij kunnen tegenwerpen, dat ik in die dagen eigenlijk nog een kind was, en mijn herinneringen dus niet veel waarde hebben. Maar daargelaten dat ik hier de opinie teruggeef van zijn nog in leven zijnde tijdgenooten, wier oordeel ik nog onder het schrijven van dit opstel heb ingewonnen - mijn herinnering kan dààrom van zooveel waarde zijn, omdat zij teruggeeft wat wij, kinderen, van hem door onze ouders hebben hooren vertellen. En dat wel kort na de instelling van de bedevaarten naar den Heiligen Put, een gebeurtenis, die iets provocants had, ten minste in de stad mijner geboorte zoo werd beschouwd en bij den gemeenen man veel verbittering heeft verwekt. Altijd gewaagden onze ouders met achting van hem. In niet één Protestantsch gezin, waar en wanneer dan ook, heb ik ooit anders dan met eerbied over dezen pastoor hooren spreken. Toen hij dan ook in Augustus 1874 - waarom onthoud ik die maand en dat jaar zoo goed! - afscheid van zijn gemeente nam; werd, in den vroegen morgen, de Katholieke kerk te Brielle bezocht ook door een groote menigte Protestanten, of juister: door lieden van allerlei richting. Ik was daar ook; waar is een jongen al niet! En toen hij, na de godsdienstige plechtigheid, zich voor het altaar omwendde en al die lieden zag, die hem zulk een ongezochte hulde brachten, dankte hij met ontroering voor zooveel hartelijkheid. Aangegrepen door zijne woorden, verwijderde men zich uit het kerkgebouw. En toen geschiedde - wat ieder, die een kleiner of grooter aantal jaren in Den Briel gewoond heeft en het plaatsje verliet met achterlating van vele vrienden, zich nog wel met eenige sympathie zal herinneren - toen geschiedde dat hartelijke van zoo'n afgelegen stadje, het zich vereenigen van een groote

menigte belangstellenden bij de stoomboot, die den scheidende zal heenvoeren. Het was vol op het oude Maarland op dien mooien zonnigen Augustusmorgen onder het dichte loover der boomen, die vooral toenmaals aan dat gedeelte van het stadje zulk een eigenaardige bekoorlijkheid bijzetten. De inwoners der *Geuzenstad* deden een Roomsch-Katholiek priester uitgeleide.

Nu kan door den een of ander de gevolgtrekking gemaakt worden, dat een zoo gezien persoon onmogelijk een ijveraar kon zijn. Ik zou deze quaestie liefst door zijn geloofsgenooten zien uitgemaakt. Mits zij hem niet rukken uit de lijst van zijn tijd.

Wil men echter een degelijker bewijs voor de achting, die men pastoor Saagsveldt toedroeg dan het vermelden van een afscheid, wanneer *het* oogenblik van zooveel invloed is; dan behoef ik gelukkig niet verlegen te staan. In de vergadering van de Hoofdcommissie op Vrijdag 22 Maart 1872 des avonds om half acht ten Raadhuize te Brielle gehouden, deelde de secretaris mede welke heeren de uitnoodiging tot deelneming aan het feestmaal aangenomen hadden. Met den Minister van Marine, de commandanten van marine, garnizoen en schutterij en de leden der Utrechtsche commissie, behoorden daartoe de feestredenaar, de heer Koelman, pastoor v. Saagsveldt en eenige andere heeren. Onmiddellijk na dit bericht leest men in de notulen het volgende: ‘Vooral het bericht der aanneming van den heer Van Saagsveldt wordt met applaus ontvangen.’

Vergeet niet, dat de pastoor voor het lidmaatschap der Commissie bedankt, en haar daardoor in een minder prettige positie gebracht had!

Ter juiste beoordeeling van dit ontslag, wil ik u ten slotte hiervan een afschrift geven.

> Weledele Heer! - Daar ik overtuigd was, van uwe edele bedoelingen, heb ik er geene zwarigheid uit gemaakt, om lid te worden van de commissie, die zich heeft geconstitueerd ter viering der inneming van Brielle.
> Thans echter verneem ik van verschillende kanten, dat men aan dat feest eene beteekenis begint te geven, die geheel en al buiten uwe en mijne bedoeling ligt.

> Wijl ik bovendien met grond vrees, dat gij noch ik in staat zullen zijn, om het programma, zooals het begrepen en voorgesteld is, geheel te handhaven, en uit te voeren, zoo zie ik mij genoodzaakt, bij deze mijn ontslag te nemen als lid der Commissie.
> Zijt overigens verzekerd van mijne hoogachting:
> Brielle, 20 Dec. 1871. (volgt de handteekening.)

Of de pastoor de eerste steenlegging met zijn tegenwoordigheid heeft vereerd, kan ik niet zeggen. Wel ben ik in staat mede te deelen, dat hij een toegangskaart van de Commissie ontvangen heeft, naar mij blijkt uit de notulen van den 18^{en} Maart 1872. Zoo hij er niet bij tegenwoordig is geweest, heeft de pastoor ten minste één aanrakingspunt met mij gehad. Het gelukte mij namelijk niet aan het toezicht mijner huisgenooten te ontsnappen, zoodat ik niets van de aankomst des Konings, zoomin als van de eerste-steenlegging gezien heb. Het spijt mij nog. Toch heb ik aan dat leed twee dingen te danken. Ten eerste de levendige herinnering hoe het niet zoo overvol was als men had verwacht. En men begrijpt hoe ik mij van zulk een argument bediende om uit mijn huis te kunnen komen, terwijl ik later, om mijn huisgenooten reeds hier op aarde over deze aan mij bedreven misdaad gewetensfolteringen te doen ondergaan, allerlei berichten bijeenverzamelde, als daar zijn van een overbuurman, een café-houder, die voor ƒ 300 een tent in zijn tuin had doen oprichten en daarvoor twee kwartjes entrée hief, maar haast geen mensch in huis zag, en van andere lieden meer, die, door onvervulde verwachting, in hun later leven niet meer zoo ophadden met de Watergeuzen. En ten tweede, dat ik met de prikkeling van een verboden genot des avonds laat in den donker het vertrek des Konings heb bijgewoond.

Nu zou het kunnen geschieden, dat iemand van het tegenwoordige geslacht niet inzag, hoe er sprake kon zijn van een eerste-steenlegging, waar Den Briel namens zichzelf en een groot aantal sub-commissies met een nimf, en de Utrechtsche heeren met een asyl kwamen aandragen. Misschien vraagt hij zich af, of het denkbeeld van Mevrouw Storm om de nimf ‘in plaats van op den grond’ te plaatsen, ‘hoog boven de tinne (te doen uitkomen) van een asyl’, en ‘tevens tot windwijzer en verlichting’ te doen dienen - verwezenlijkt

is?[1] Tot wegneming van alle misverstand deel ik hier het reeds door Hofdijk vermelde feit mede, dat de plechtigheid der eerste steenlegging op den 1^{en} April, ‘met het oog zoowel op het monument als op 't asyl, plaats hebben zou’[2].

V.

Men moet nu echter niet denken, dat te Brielle de nimf en het asyl de eenige monumenten zijn, die den nazaat het derde eeuwfeest in voortdurende herinnering moeten brengen. De raad, door het lid der Staten van Zeeland, den heer Vader, aan de Hoofdcommissie per missive gegeven, en in een reeks artikelen voorkomende in bladen als *de Bazuin* in het openbaar aangeprezen, is niet ongehoord voorbijgegaan. Dat wil zeggen: wel heeft de Hoofdcommissie haar standpunt niet verlaten. Maar die Nederlanders, die op den voorgrond stelden, dat ‘niet met een Zeenimf der Grieksche Heidenen, maar met den Heer der Heirscharen Willem I een vast verbond had gemaakt,’[3] hebben aanleiding gegeven tot oprichting van het Geuzengesticht en van de Geuzenkerk te Brielle. Het laatste monument, in de wandeling ‘het Geuzenkerkje’ genoemd, is het bedehuis der Christelijk Gereformeerden, en draagt in den voorgevel een steen met de jaartallen 1572 en 1872, en den bijbeltekst: *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* Nu zal men altijd eerbied moeten gevoelen voor de lieden, inderdaad meestal tot ‘de cleijne luijden’ behoorende, die, zelf den zwaren strijd om het bestaan voerende, nooit deze herinnering aan den eersten April opgegeven hebben. Het kerkje ziet er van binnen uit, of de gemeente geheel uit vermogenden bestond, is versierd met een fraai

1) In het derde van een reeks artikelen onder den titel ‘Een Nationaal Gedenkteeken.’ Ik ben niet in staat te zeggen in welk blad. Het 3e artikel verscheen 14 Febr. 1872, en den 27sten Febr. verscheen onder denzelfden titel een artikel van Mevr. Storm in de N.R.C. - In *Uilenspiegel* vond men in deze dagen een plaatje, voorstellende de nimf op het asyl.
2) In de notulen van Zaterdag 6 April 1872 is sprake van een *tweeden* steen. ‘Naar aanleiding van de vraag (van een der leden) wanneer de 2e steen zal worden gelegd, besluit men, daar de beantwoording dier vraag afhankelijk is van de Commissie voor 't Asyl, aan genoemde Commissie inlichtingen te vragen over haar voornemens’,
3) A. Brummelkamp, naar ik vermoed in *de Bazuin*, no. 52, 1871.

orgel, en wordt in den winter verwarmd, iets wat voor Brielle een bijzonderheid is. En zoo er toch een verandering in het oorspronkelijke gebouw gebracht is, mag deze een triomf genoemd worden. Want deze verandering was een uitbouw.

En toch - dit Christelijk monument heeft een punt van aanraking met de heidensche nimf. Beide zijn zij in hetzelfde kwaad vervallen door een Latijnsch opschrift te voeren, de nimf heeft Brielle's devies: *Libertatis Primitiae*, en het Geuzenkerkje heeft voor ons volk de schoone bijbelwoorden omsluierd. Men kan dit mijn bezwaar kinderachtig noemen, toch blijf ik de overtuiging toegedaan, dat het te kwistig gebruik der Latijnsche taal ons volk verwijderd heeft gehouden van zijn groote mannen. En men moet in een plaats wonen, waar talrijke Latijnsche opschriften voorkomen, wier inhoud weer voor elk nieuw geslacht vertaald moet worden, om eerst recht die ergernis te gevoelen. Welke zotte vergissingen hebben er niet door plaats! Dat *Libertatis Primitiae* 'Eerstelingen der Vrijheid' *hooren* de Hollanders - die men immers voor *n*-slikkers scheldt - zelfs door den besten Latinist vertalen als 'Eerstelinge der Vrijheid'. Daar het Latijn altijd zoo deftig klinkt, vermoedt men bij het hooren van die toonlooze Hollandsche *e* eenzelfde deftigheid, en de volksphantasie brengt dat vrouwelijke 'Eerstelinge' over op de stad zelf. Zoodat men algemeen in Den Briel kan hooren verkondigen, dat deze stad de Eersteling der Vrijheid is. En omdat deze uitspraak alweer volkomen juist is, heb ik zelfs eens iemand, die niet vreemd was aan de Latijnsche taal, maar een geboren Briellenaar, bij het ontvangen van een feesttelegram: 'Libertatis Primitiae floreant' (Leven de eerstelingen der Vrijheid!) hooren mompelen; wat drommel, dat moet toch zijn 'floreat'.

Dan doet de Geus, die in het front van het Geuzengesticht prijkt, beter. Want men mag niet zoo puriteinsch zijn om hem van het '*pro patria*' in zijn vlag een verwijt te maken. Dat devies hoort even zoo eigenaardig tot de zinnebeelden van den ruwen zeerob als de halve maan, die hij niet onder stoelen of banken steekt, maar royaal op de muts heeft gehecht, terwijl het hem volstrekt niet schelen kan, wat ge van zijn bijl denkt, die hij in de rechtervuist klemt. En toch, ook deze ruw-ronde klant met zijn plompe schippersschoenen,

heeft een aanraking met de teere, slanke nimf: de vlag zooals de lezer reeds opgemerkt zal hebben, - die zich met een fijn lachje herinneren zal, wat er om zoo'n vlag in de kunst te doen is geweest. Dat is heelemaal iets van Koelman, zeide men, ‘zoodat men hem, met recht, den vlagofficier der Nederlandsche kunstenaren kan noemen’[1]. In elk geval heeft onze Geus dit voordeel, dat hij zijn vlag *toont!* En nog een ander, waardoor zich een dergelijk beeld zeer aanbeveelt. Door den invloed van het weder namelijk verloor het een gedeelte van den neus. Men sprak er over, of het al dan niet gerestaureerd zou worden. Wat een ding van belang is, omdat de weesjes altijd voorgaan. Maar de heer. Laatsman, voor eenige jaren predikant bij de Christelijk Gereformeerde gemeente te Brielle, merkte mij zeer ter snede op, dat hij niet anders dan in ontkennenden zin kon adviseeren. ‘Het is *nu* pas een Geus’, zeide hij, ‘en als het geluk wil, dat hij ook zijn ooren verliest, zal er geen tweede af beelding in Nederland zijn, die juister een Watergeus teruggeeft dan de onze.’

Het gesticht zelve is, zooals wij reeds lieten doorschemeren, een weeshuis, en wel een op Gereformeerden grondslag. Deze inrichting leeft geheel van liefdegaven en neemt uit alle deelen van het land die diepbeklagenswaardige, dikwijls zeer verwaarloosde wezentjes op. Als ik mij niet zeer vergis, lag het in het oorspronkelijke plan, alleen weezen van zeelieden op te nemen, doch men is in dit opzicht liberaler geworden. Wie iets tegen dergelijke inrichtingen mocht gekregen hebben door het twistgeschrijf der laatste jaren, kan van een geheel onpartijdige vernemen, dat de kinderen *buiten* het gesticht schoolgaan, de jongens *buiten* het gesticht een ambacht leeren, zoodat er voortdurend aanraking met de buitenwereld is en er geen eigen maatschappijtje bestaan kan, waarin slechts bij uitzondering de profane wereld een blik mag slaan. Het gesticht bevindt zich ook *in* de stad, en wel in de hoofdstraat, en de buren kunnen de kinderen in den tuin zien spelen, en hooren, alsof ze er zelf bij zijn, hoe er met hen omgegaan wordt en hoe zij zelf onder elkaar omgaan. Bovendien zal

1) *Leidsche Dagblad* van 21 Dec. 1871 onder het hoofd; ‘Nog eens het April-monument’.

thans het zoogenaamde paviljoenstelsel worden toegepast[1].

Van deze stichting heeft Koning Willem de Derde het beschermheerschap op zich genomen.

Als men zoo het een en ander bij elkaar voegt, zou men geneigd zijn hier het ideaal van pastoor Van Saagsveldt vervuld te zien. Als er maar die Geus niet stond!...

Eigenlijk hebben in dien strijd om een monument de meesten hierin of daarin hun zin gekregen, al kwam niemand er zonder kleerscheuren af. Zoo ontbreekt vader Willem's beeld ook niet, al prijkt hij slechts in borstbeeld boven den ingang van het asyl, gelijk zijn naam voluit: 'Wilhelmus van Nassauen' boven den Geus in het Geuzengesticht geschreven staat. Twee Hollandsche leeuwen kan men ook al bij het asyl vinden, even als het zinnebeeld van den tienden penning: een zwaard met negen penningen er omheen, en den tienden op de spits ervan. Als windwijzer op het asyl doet een zeemeermin dienst. De helden van den eersten April - zoo werden zij in de opschriften, waarmede de Brielsche burgers hun huizen versierden, genoemd - zijn er koud afgekomen. De veerman Koppelstok staat slechts als een klein houten popje boven op een der huizen in de Kaaistraat, terwijl om een gevelsteentje op het Maarland, een man in een zeilend schip voorstellend, zijn hulde te lezen staat. Wat den bekenden timmerman, Rochus Meuwsze of, zooals hij in den volksmond heet: Rochus Meeuwiszoon, aangaat, het heeft weinig gescheeld, of deze heeft een gedenksteen gehad. Reeds den 13^{en} Maart 1872 was bij het Hoofdcomité een missive ingekomen van den heer Van der Bijll, 'waarin de aandacht gevestigd werd op de verdiensten van Rochus Meuwsze en in overweging gegeven werd om ter eere van dien held een marmeren plaat of steen in de Hervormde kerk te plaatsen. Op voorstel van den Voorzitter werd deze zaak als der overweging alleszins waard, maar thans met het oog op den staat der kas niet uitvoerbaar, aangehouden tot later.' Hierop werd eerst teruggekomen circa anderhalf jaar later, toen men zich voorbereidde voor het onthul-

1) Het gesticht heeft een filiaal te Utrecht. Zeer noodig om de kinderen die hun eerste levensjaren in het stille en gezonde Brielle doorbrachten in de wereld en aan een goed ambacht te helpen.

lingsfeest. In de vergadering toch der Hoofdcommissie op Zaterdag den 5^{en} Juli 1873, opperde de Secretaris, de heer H. de Jager, ‘het denkbeeld om op den 11^{en} September (den dag voor de onthulling vastgesteld) te voldoen aan het indertijd schriftelijk geuit verlangen des heeren Van der Bijll om in de Groote Kerk een steen te plaatsen ter eere van Rochus Meuwsze. Er zou dan tevens in de kerk een concert kunnen worden gegeven, en voldaan zijn aan 't verlangen om den Koning na de volbrachte plechtigheid der onthulling bezig te houden. De leden namen op zich het medegedeelde te overwegen.’

In de volgende vergadering van Donderdag den 7^{en} Augustus kwam men tot dit resultaat: ‘Na eenige discussie over het in de vorige vergadering te berde gebrachte idée om Z.M. na afloop van de onthullingsplechtigheid te brengen in de Groote Kerk en aldaar onder orgelspel een steen te doen plaatsen ter eere van Rochus Meuwsze wordt er bepaald, dat Z.M. van 't feestterrein terstond zal gaan naar het Raadhuis en dat aldaar voor Z.M. en zijn gevolg ter bezichtiging zullen liggen de platen van Ver Huell, het archief der Hoofdcommissie en, indien de Commissie voor 't asyl zulks goedvindt, de teekeningen van 't asyl.’

Het slot van de historie is geweest, dat men den Koning een déjeuner-dinatoire heeft aangeboden.

VI.

Onder al de plannen, die der Commissie aan de hand zijn gedaan - en er zijn er wat geweest, van de oprichting eener landbouwschool af tot de vorming van een keurkorps voor 's lands weerbaarheid toe - trok het meest mijn aandacht dat van den heer Jonckbloet. Niet zoozeer echter om het plan, als wel om de gedachte die eraan ten grondslag lag. Zooals men zich herinneren zal, had de Hoofdcommissie in de dagen toen de speelman nog op het dak zat, zich ook tot genoemden heer gewend om advies èn wat het feest èn wat een monument betrof. ‘Ik ben het geheel met u eens’, schreef hij in zijn brief van 5 Mei 1871, ‘dat het wenschelijk is de eerste daad, die de voorbode is geweest van onze herwonnen zelfstandigheid en onafhankelijkheid, plechtig te

vieren. Om allerlei redenen acht ik dit in den tijd dien wij beleven, dubbel en driedubbel wenschelijk'. Nadat hij terecht heeft opgemerkt, dat hij, wilde hij in staat zijn een algeheel juist advies te geven, beter met de plaatselijke gelegenheid bekend moest zijn en met de middelen, waarover de Commissie vermoedelijk zou kunnen beschikken, geeft hij het een en ander voor een feest aan, maar meent, 'dat dit behoort samen te gaan met de tot stand brenging van iets blijvends.' Doch, aldus gaat hij voort: 'een groot monument heeft eigenaardige bezwaren: 1°. het kost veel geld, en ik weet niet of dit er zal zijn; met het oog op de vreeselijke dingen die zijn voorbijgegaan en die van alle kanten offers hebben gevergd, betwijfel ik het zelfs; maar 2°. zulk een monument komt onmogelijk binnen een jaar gereed; de plechtigheid op den verjaardag moet dan bestaan in eene eerste-steenlegging, en dat laat altijd onvoldaan. Ik zou daarom in overweging geven een *klein* monument, dat betaald kan worden en gereed komen. B.v. eene *columna rostrata* van brons met toepasselijk opschrift. Ik behoef u niet te zeggen dat de grondgedachte die tot dezen vorm geleid heeft, geheel in overeenstemming is met den triomf door Janmaat behaald.'

We laten zijn uitwerking der details rusten.

Wat de heer Jonckbloet bedoelde, toen hij sprak over de vreeselijke tijden, vindt zijn weergalm in andere brieven uit dien tijd, welke de Hoofdcommissie ontving. Hier klaagde men, dat het Roode Kruis in den afgeloopen oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland zooveel offers gevergd had; daar wees men op den nood ontstaan door het mislukken van den aardappelenoogst, elders zinspeelde men in sombere orakeltaal op de anexatieplannen, die aan een machtig geworden buurman werden toegedicht. Het zal in de allereerste plaats tegenover deze angstige verwachtingen geweest zijn, dat Jonckbloet zijn: 'driedubbele wenschelijkheid,' voor het vieren van zulk een feest gesteld heeft.

Daar ik mij bepaald heb tot een wandeling rond de monumenten met hier en daar een kijkje op het feest, mag ik niet spreken van al de zorgen en moeite, die de Hoofdcommissie gekend heeft. Het was soms om dol te worden. Voor alle toekomstige leden eener feestcommissie zouden deze zoo uitstekend bijgehouden en uitgewerkte notulen bij uitstek

leerzaam kunnen zijn. 't Is waar, menigeen zou er dan den brui van geven, om zich, toch eigenlijk voor het genoegen van de lieden, die een Mumbo Jumbo vragen om er op een feestdag rond te hossen, zóóveel moeite te getroosten. Maar die overbleven, zouden tellen voor een geheel leger. Dus mag ik u niet vertellen, dat de vlaggen te Roermond goedkooper te huren zijn dan te Rotterdam, dat naaldhout hier, een feesttent daar, tribunen en kiosken elders te krijgen zijn, en dan kribben voor muzikanten, vuurwerk, eerewijn, onderscheidingsteekenen, roode en groene en witte kaarten, een spreekgestoelte, een gouden en een veeren pen voor den Koning, een platform voor de zangers, hammen voor den cocagne-mast (waarvan er een overblijft en door een persoon die zich verdienstelijk heeft gemaakt in stil genot mag verorberd worden), menschen die overal in den weg loopen, weer andere die bezwaren hebben, monitors en een ondiepe haven. En dan.... ja laat ik die niet vergeten, de dichters[1)], die van alle kanten aan komen stuiven als een toreador op een stier, en dien stier dol maken ook. Beginners, die hun vertroetelden eersteling komen aandragen en droomen van een uitgave door de enthousiaste leden der Hoofdcommissie, in wie echter alle gevoel dreigt vermoord te worden, omdat door al die drukte het in hun hoofden gonst, alsof men op de gong sloeg. En de componisten, meer dan men in Nederland vermoeden zou. En dan zoo'n secretaris, die dat alles, alles beantwoorden moet tusschen de notulen en de stukken van gewicht in, zoo'n secretaris, die, zoo niet zijn zenuwge-

1) De Aprildichters werden gehekeld in ‘de Wachter’ van 15 Juli 1872, bl. 46. In het nummer van 15 Aug. geeft Dr. Nuyens een zeer lezenswaardig artikel over de Geuzenliederen, die door H.J. van Lummel waren uitgegeven. De N.R.C. bespreekt de April-literatuur in het nummer van 27 òf 28 Maart. Dit blad moest echter een veer laten, trouwens wie bleef toen ongehavend. Een Rotterdamsch dichter had gezongen:

‘Hij kwam en zag en won Den Briel
En gaf er Alva op zijn ziel.’

en verder:

De vrijheid leev'
Vooral in Rotterdam;

‘Want zonder vrijheid bloeit geen stad,
En ligt de handel op zijn gat.’

Daarover merkte ‘*de Tijd*’ op: ‘Het is inderdaad, of men een berijmde ontboezeming van haar redactie leest.’

stel dan ten minste zijn hand voor immer bederft. Daarbij nog de interessante brieven van particulieren. Zoo iets als van een man, die een zoon heeft, een erg bijzonderen zoon: een kind, ergens in een stad geboren, juist toen daar een optocht rondging, waarvan prins Maurits de hoofdpersoon was. Dáárom werd dat kind Maurits geheeten, en, al bij dat feest, werd den jonggeborene een serenade gebracht. Tusschen prins Maurits en de Watergeuzen kon de afstand zoo groot niet zijn, meende de vader. Het was toch allebei zoo'n beetje Oranje-boven! Kijk, als nu de Koning in Den Briel kwam, kon de Hoofdcommissie dien jongen krijgen om hem aan Z.M. te laten zien....

Arme hoofdcommissie, die aan den eenen kant ‘den Oermensch trachtte in te pompen’ wat toch eigenlijk het feest te beduiden had, en aan den anderen kant niets dan booze gezichten zag, omdat zij, doch ten onrechte, den schijn op zich laadde, tot een zoo gemakkelijk middel als mast en poort haar toevlucht te nemen. Kon zij het helpen, dat ze te Brielle gevestigd was, en dat het daar toch waarachtig was gebeurd!

JOH. H. BEEN.

De val van Formosa.

Wanneer er ooit eene nederlandsche navolging van een recent geschrift, *Our lost colonies*, het licht zal zien, dan zal het ‘Schoone Eiland’, Formosa, die droeve rij behooren te openen.

Het was de vooruitstrevende handelsgeest van den landvoogd Koen die, in den jare 1624, de muren van het fort *Zeelandia* uit dien gezegenden grond beurde. Het was de zwakheid van den landvoogd Maatsuycker, de persoonlijke veete in den Raad van Indië, de naijver tusschen plaatselijke machthebbers welke, in 1662, die muren weder in het stof deed zinken.

‘Verzuimd Brasil!’ - zong de dichter der *Geusen*, Onno Zwier van Haren,

> O rijke gronden,
> Wier aard' is diamant en goud;
> Ik hoor uw overgaaf verkonden,
> Nu Bankert u niet meer behoud!

Dezelfde regelen hadden het oude Tayowan mogen gelden, zonder meerdere omzetting dan den naam Frederik Coyet in de plaats van dien van Bankert.

Koen had aan den handel op China zekere vastheid willen geven, door het bezetten van eenig geschikt punt in de naburige wateren. Hij had daarvoor acht schepen uitgezonden onder bevel van Willem IJsbrantsz. Bontekoe; dezelfde die met zijn schip *Nieuw Hoorn* in de lucht was gesprongen maar er 't leven en de eer had afgebracht en wiens rampspoeden, tot den huidigen dag, iedere ongelukkige schipvaart ‘een reis van Bontekoe’ zouden doen heeten.

Zijne instructie luidde: een basis van operatie voor den chineeschen handel te verkrijgen; daarvoor zich meester te maken van het portugeesche Macao, of van een der (onbewoonde) Piscadores. Formosa werd nog niet genoemd.

De Lusitaniërs verdedigden echter hun bolwerk aan den rand van het groote China zóó, dat ze den hollandschen ketter en mededinger met aanzienlijk verlies deden afdeinzen. In zoover was 't een bedorven voyagie; weder ‘een reis van Bontekoe.’

Wat de Piscadores of Visschers-eilanden betreft, deze heetten eene bezitting der chineezen, met welke men 't echter niet eens kon worden ten aanzien van eene blijvende vestiging en vrijheid van handel. Een reeks van vijandelijkheden volgde, ten leste beëindigd door een vergelijk waarbij de Nederlanders zich verbonden die eilanden te ontruimen tegen de vergunning om zich op Formosa te vestigen.

De chineesche regeering was in hare buitenlandsche staatkunde weinig minder exclusief dan de Japansche. Beiden zagen de ‘westersche barbaren’ met geen goede oogen aan; de een had genoeg aan den Hollander van Desima, verbannen naar een scherp bewaakt eilandje onder den rook van Nagasaki; de andere aan den Portugees van Macao. Liever dan een tweede westersche natie zoo dicht in de nabijheid te dulden, wees men haar het ietwat verder gelegen Formosa aan.

De ruil intusschen was voordeelig. De Visschers-eilanden waren schraal of niet bevolkt, een groep begroeide klippen welke alleen als maritiem station eenige waarde, konden hebben, welke uit zichzelve geene hulpbronnen en geene voordeelen bezaten. Reeds hunne namen: Verdrietig Eiland, 't Vuyle Eiland, 't Rovers Eiland, 't Clippig Eiland, enz. boezemden weerzin in. Formosa daarentegen telde eene talrijke inheemsche bevolking, vermeerderd, inzonderheid in het westelijk deel des eilands, door chineesche koloniën van den overwal. Het was daar een vruchtbare, boschrijke grond, een over het algemeen gezond klimaat, eene overvloedige flora en fauna, eene ligging die zich eigende tot een centrum voor den handel op China, Japan en de Filippijnen. De bodem verborg goud en zilver; er groeiden rijst, suikerriet, thee en tal van keerkringsgewassen; de herten- en elandsvellen konden bij scheepsladingen worden uitgevoerd.

De bekende reiziger Wouter Schouten schreef er van:

‘Dit eiland scheen door de toenemende zeevaart en den koophandel der Chineesen een der gezegendste vastigheden der Ed. Maatschappij te worden. Hetzelve was zeer volkrijk en als een aards paradijs.’

Hier bouwden de nieuwe volkplanters in 1624 het fort *Zeelandia*, een naam vermoedelijk afgeleid van dien van het schip *Zeelandia*, waarmede de eerste gouverneur Maarten Sonk was uitgekomen. Van Kampen schrijft dat zich hier allengs wel 25.000 chineesche gezinnen nederzetten, nijvere landbouwers wier producten aan rijst en suiker eerlang bij scheepsladingen konden worden uitgevoerd. Behalve aan de bevolking zelve kwam die bloei aan de Comp. te stade: gelijk overal, ook hier stond de fiscus op zijn post met het tarief van inkomende en uitgaande rechten. De grond was verdeeld onder vele inheemsche stammen, zonder dat door een chineeschen stadhouder of een inlandschen Koning eenig oppergezag werd uitgeoefend. Maar de inboorlingen gevoelden weldra den invloed die van het nieuwe fort uitging, die hunne onderlinge geschillen beslechtte, aan hunne samenleving wetten stelde en de instandhouding daarvan desnoods met het blank geweer afvorderde.

Sommige kroniekschrijvers spreken er van dat de Comp. de inboorlingen niet alleen onder contributie stelde, maar het eiland tevens als slavenmarkt benutte. Een bedrijf, dat haar trouwens gansch niet vreemd was. Zeelandia bleef het hoofdkwartier, maar tal van versterkte handelsposten verrezen langs de kusten, stations waarvan somtijds de namen, Bokkenburg, Smeerdorp, enz. den nederlandschen oorsprong verrieden. De gouverneur was rechtstreeks ondergeschikt aan den Gouverneur-generaal te Batavia en na de zaken van den handel werden die van den godsdienst met ijver behartigd. Het proselytisme was een hefboom tot uitbreiding van gezag, zoo goed als vlooten en vestingen. Met dat onbekeerlijke chineesche element, dat ‘kromme en verdraayde geslagte’ het zich ten dezen niet veel aanvangen, maar des te beter gedijde onder de inboorlingen het goede zaad, uitgestrooid door tal van predikanten, schoolmeesters en ziekentroosters. Een kerkelijk geschiedschrijver getuigde:

‘De toebrenging der Heidenen op dat eiland in de 17de

eeuw is inderdaad het lichtpunt in de christelijke werkzaamheid der Hollanders in O.-Indië. Dáár althans is onder en voor de heidenen, dáár het meest en het best gearbeid; daar heeft de Ned. Herv. Kerk geleden en gestreden, daar telde zij hare meeste bloedgetuigen'.

De handel vond hier een willige markt: Koen's vaste blik had wederom goed gezien. Twaalf achtereenvolgende gouverneurs zouden er de zaken van negotie, dertig predikanten de zaken der religie helpen uitbreiden en bevestigen. Reeds drie jaren na de vestiging bedroeg de uitvoer naar Japan en naar Nederland, voornamelijk aan chineesche zijde, ver over het millioen.

In den aanvang had men het jachtveld niet alleen. De Japanners bezaten hier de oudste brieven; men moest hun den vrijen handel toestaan; inzonderheid na het conflict met den gouverneur Pieter Nuyts. De Spanjaarden bezaten de sterkte Kelang, in het noorden des eilands. De eersten echter trokken zich vrijwillig terug, de laatsten werden 'uitgeboend'. Het Portugeesche Macao lag te dichtbij dan dat twee zulke mededingers op den duur hadden kunnen voortbestaan zonder dat de een den ander zijn licht betimmerde; de val van een van beiden liet zich vooruitzien. Maar behalve dien vijand aan den overwal had men er een anderen naast de deur: het chineesche element was niet te vertrouwen.

Dit vormde de dreigende schaduw over Formosa's toekomst. Ten jare 1652 werd een opstand door hen voorbereid met het doel de sterkten der Nederlanders te overrompelen, de officieren en ambtenaren over de kling te jagen en het eiland tot een chineesch wingewest te maken. Een Thyestes-festijn was aangerecht om, ware 't mogelijk, vele hoofden met één slag te doen vallen. Doch het complot werd uitgebracht, de Nederlanders en de met hen verbondene christen-Formosanen behielden de overhand, de gansche beweging werd in bloed gesmoord. De leider van den opstand Fayet was in het gevecht gesneuveld, maar zijn medestander Lonegua viel met velen der zijnen aan de bezetting van het kasteel in handen.

Die uitslag ware wel niet verkregen geworden, had de bekeeringsijver van hervormde predikanten niet reeds voorlang een zoo groot gedeelte der inboorlingen op den kant der Nederlanders gebracht. Voor den Portugeeschen jezuïten-

vader niet onderdoende hadden zij zich vóór alles beijverd voor het verwerven van taalkennis. Zij hadden zich toegelegd op de studie van de verschillende dialecten des eilands, zij hadden woordenboeken in den eersten aanleg saamgesteld, gedeelten der H. Schrift overgezet, de Nederlandsche taal ingevoerd en, met geringe middelen dikwerf, hoeksteenen gelegd voor het Koninkrijk Gods. Een enkel predikant, Robertus Junius, doopte hier meer dan 5500 menschen, behalve de kinderen, en bevestigde een duizendtal in het sacrament van den echt.

'Dwingt ze om in te gaan!' luidde, wel is waar, ook hier de leus. De Comp. had in ieder dorp een sergeant of korporaal met eenige soldaten, bij wijze van plaatselijke politie toegevoegd aan het inlandsche hoofd; in ieder dorp een onderwijzer, die ook de volwassenen voor zijne rekening had te nemen. De tuchtroede des schoolmeesters en de korporaalsstok dienden zoo noodig als de instrumenten tot volksverbetering. De inwoners moesten op boete van een hertenvel ten behoorlijken tijde ter kerk komen. Men onderwees hen in de gronden der religie, in het lezen en schrijven en in de Nederlandsche taal. De twaalf artikelen des geloofs, de tien geboden, het Gebed des Heeren en een kleine catechismus der Hervormden waren door naarstige predikanten in het formosaansch overgezet en aan meer dan 15000 nieuwe christenen uitgedeeld, waarvan velen ook tot het H. Avondmaal werden toegelaten. Er werd briefwisseling gehouden met de classis van Amsterdam om formosaansche kinderen naar Nederland te zenden, ze daar te onderwijzen en later te doen wederkeeren als voorgangers der gemeente. Ook om, voor godsdienstige oogmerken, eene drukkerij op te richten.

Eilacy! hoe vloekte hier de praktijk met de theorie.

De Nederlandsche zielenherder predikte het christendom als een godsdienst van liefde en van mededoogen, de Nederlandsche gouverneur oefende op den chineeschen verwonneling dezelfde gruwzame rechtspleging die ook Jan Pietersz. Koen, de sombere puritein, zeer wel verdragelijk achtte met zijn kalvinisme. Van Kampen schrijft dat bij den opstand van het jaar 1652 ongeveer 9000 Chineezen het leven lieten of in ketenen werden geslagen en dat de opperhoofden op eene huiveringwekkende wijze werden ter dood gebracht. Valentijn bevestigt

het met de mededeeling, dat velen werden geradbraakt en gevierendeeld. Fayet's onderbevelhebber en mede-ontwerper van den opstand werd ‘levendig voor een vuur gebraden, agter een Paard door de stad gesleept en zijn Hoofd op een staak gezet.’

Welnu, zoo deze vonnissen met bloed geschreven waren, zij getuigden tevens van den oudtestamentischen geest. Godvruchtige koningen van Israel hadden desgelijks met hunne vijanden gehandeld en de Comp. verdelgde den heiden niet anders dan David het volk van Rabba, waarvan geschreven stond: ‘hij voerde het uit en leidde het onder zagen, en onder ijzeren dorschwagens, en onder ijzeren bijlen, en deed hen door den tigchel-oven doorgaan.’[1)]

De betrekkingen tusschen de hollandsche factory op Formosa en het chineesche bestuur namen een ander karakter aan toen de regeerende dynastie van den troon verdrongen werd door eene insurgenten-partij, welke het groote maar slechtbestuurde rijk reeds lang in beroering had gehouden.

Keizer Zung Chin was door zijne eigene mandarijnen en krijgsoversten verraden geworden. Hij had zijne eenige dochter doorstoken ‘om haar niet ten guichelspele des triumfeerenden vijands te stellen’ en zichzelven aan een pruimenboom opgehangen. De voorspoedige tegenstander had zich te Peking op den ledig geworden troon gezet, doch ook zijn rijk zou niet lang duren. Enkele schrijvers noemen hem kortweg: Li, Vondel echter, in zijn treurspel *Zungchin, of Ondergang der Sineesche Heerschappye* voert hem ten tooneele onder den naam Ly-kungzus. De dichter doet in zijn drama den geest van Xavier, den grooten heiden-apostel verschijnen, minder nog om den ondergang van dezen Ly-kungzus en de zijnen te voorspellen, dan wel om te profeteeren van de toekomstige verbreiding des Christendoms onder het bestuur van een nieuwen heerscher, den Grooten Tartarischen Chan.

Een visioen doemt op, een rei heft aan, een mystieke wolk daalt neer en onthult de schim des martelaars:

> De wolk gaat open. Welk een glans en heerlijkheid
> Verschijnt hier in 't verschiet, uit 's Hemels goude bogen,
> Een Heilig, rijk van glans, verkwikt de schrevende oogen
> En opent zijnen mond tot 's Allerhoogstens eer.
> *(De geest van Xaverius.)*

1) II Sam. XII v. 31.

Dan wil de groote Khan, in dezen ommezwaai
Van staten, Tartarye en Sina en Kathay,
In ééne heerschappij gesmolten. trotsch regeeren.
Hij zal uw vrijheid niet besnoeien, maar vermeeren,
Terwijl ge 't Heidendom herbaart door Kristus' wet.

Het wettig strijden gaat voor 't heerlijk triomfeeren.
Wie kan Gods oordeel en voorzienigheid grondeeren!
Want krachtig treft ze 't wit en oogmerk, daar ze op mikt,
Terwijl ze lieflijk 't voorgeziene in orde schikt.

Echter behoorde deze grondvester eener nieuwe dynastie minder tot den stam der Tartaren dan tot dien der Tungusen. Over den Grooten Chineeschen Muur het rijk binnengedrongen veroverde hij weldra het noorden des lands en vestigde in de hoofdstad Peking de dynastie der Mantchoes. In het zuiden echter vond hij een geduchten tegenstander in een mongoolschen *soldat de fortune*, Iquang genaamd. Deze had zich in Fokien en elders een grooten aanhang weten te verwerven, bezat er verscheidene *strongholds* en beheerschte de zee met een vloot van jonken, welke beurtelings voor de negotie en ter kaapvaart uitzeilde. Hij dreef handel met de Spanjaarden van Manila, de Portugeezen van Macao, de Japanners van Dai Nippon en de Hollanders van Formosa. De laatsten had hij gedwongen om, voor het recht van vrijen handel op China, 30,000 rijksdaalders te betalen en sedert in vast verbond met hen geleefd. Enkele schrijvers willen dat hij hun zijn zoon Coxinga had toevertrouwd ten einde die eene europeesche opvoeding mocht ontvangen. En dat de Nederlanders hem een kroon en scepter van goud zonden, als een van die ‘gentillessen ende frayigheden’ waarmede de Comp. gewoon was de machthebbers in den vreemde aan hare belangen te verbinden.

Iquang was aan het verdreven stamhuis van Li getrouw gebleven; hij had zelfs een telg uit dat geslacht in Fokien laten kronen, maar ten leste was hij in handen van den Mandschoeryer geraakt. Zelf in die gevangenschap om het leven gekomen, bleef zijn vrijbuitersrijk bestaan en Coxinga bond van nieuws den strijd aan tegen de vijanden zijns vaders. Die hem evenwel te sterk waren.

Het *Dagh-Register* van het kasteel Batavia teekent den toestand met de woorden:

‘Uyt vele omstandigheden wordt gemeent, dat hij van den Tartar zeer benaeuwt wordt en dat hij derhalven op Formosa zijn aessem zal zoeken te scheppen.’

Dit onweer had men op het kasteel Zeelandia zien aankomen, maar op het zooveel verder gelegen Batavia zag men het niet. Althans niet bij tijds. Coxinga hield nog enkele punten op den vasten wal bezet, maar er moest hem veel aan gelegen zijn om in een naburig eiland als Formosa een vluchthaven te bezitten; tevens een operatie-basis, van waar hij tegen de Mantchoe-dynastie kon blijven ageeren. Hij rekende, en niet ten onrechte, op de chineesche bevolking des eilands welke, op de geïnde hoofdgelden afgaande, in 1651 reeds 200,000 zielen had bedragen.

Frederik Coyet was gouverneur, een abel en wakker man. Tevens een man die van wanten wist; immers, reeds tien jaren was hij op dit kantoor opperkoopman en secunde geweest. Onderwijl dat hij de regeering te Batavia over Coxinga's veroveringsplannen inlichtte, had hij zich schrap gezet, alle devoir aanwendende tot kloeke verdediging. ‘Waarover hij nog wakker beschrobd wierd,’ volgens Valentijn. Nl. door de Hooge Regeering, onder wier leden zich mede bevond zijn vijand Nicolaas Verburg, voormalig gouverneur van Formosa, sedert lid in den Raad van Indië geworden. Deze stelde Coyets vertoogen, Coyets herhaalde waarschuwingen en aanvragen tot versterking voor als ten eenenmale ongegrond en overdreven. Hij kende daar de toestanden uit eigen ervaring, hij kon zeggen dat deze gouverneur een alarmist was en iemand die de vrees tot slechten raadsman had. Daarbij zag de zuinige Maatsuycker op tegen de kosten eener expeditie. Het onweer kon overdrijven, het zou zich nog wel doeken met de zaken op Formosa.

Hoe verder van het vier, hoe minder zorg voor zengen -

gelijk Vondel het uitdrukte.

Sedert was de opstand van Fayet en de zijnen, van het jaar 1652, opgekomen en onderdrukt geworden (Coxinga had er heimelijk de hand in gehad, naar men vaststelde) en nu begon er op het Bataviaasch Kasteel toch een andere wind

te waaien. Het garnizoen van het fort Zeelandia was reeds vroeger op last van Bewindhebbers gebracht op 1200 man, maar dit fort was er niet op gebouwd om een talrijken buitenlandschen vijand te wederstaan en de nederzetting er om heen was niet dan een open vlek.

Toen de vertoogen van Coyet en zijn raad zoo dringend werden en zoozeer gestaafd door daadzaken dat de benarde toestand niet meer te loochenen viel, besloot men te Batavia eindelijk om eene vloot uit te zenden. Mochten de zaken op Formosa dan onderwijl een gunstigen keer genomen hebben, zoo konden de schepen den steven wenden naar Macao en daar het vroeger afgeslagen beleg hervatten. Met zulk een conquest zouden de kosten der expeditie allicht gedekt worden.

Er werden twaalf schepen uitgerust en bemand met zeshonderd soldaten onder bevel van den majoor Jan van der Laan, ‘Jan dwars in den weg’ luidde zijn bijnaam en ten aanzien van zijne houding tegenover Coyet en zijn raad was zoodanig sobriquet alleszins op zijn plaats. Zijne inzichten waren geheel de inzichten van Nicolaas Verburg; de Chineezen waren te zeer bloodaards om zich aan hollandsche forten en garnizoenen te wagen. *Zijn* oogmerk bepaalde zich geheel tot het tweede deel zijner instructie: de verovering van Macao; maar op Formosa gekomen vond hij den gouverneur en den politieken raad daartoe gansch ongezind. Deze oordeelden terecht, dat aan het behoud der hollandsche kolonie meer gelegen was dan aan de verovering der portugeesche; zij spraken beslist hun *non possumus* uit.

Ongetwijfeld was Jan van der Laan een dapper man, maar tevens een koppig man. Men gaf hem de eer de schrik der Portugeezen te zijn en hij had het bewezen onder de muren van het hardnekkig belegerde Colombo, waar hij onder de vanen van Gerard Hulft had gestreden, in den roemrijken veldtocht van Rijklof van Goens op de kust van Malabar, en voor de verhakkingen van het versterkte Palembang, ten allen tijde een der gevaarlijkste en der verraderlijkste onder de vijanden der Comp. Maar Jan had dien sultan ‘de broek opgenesteld.’ Waar de zege minder aan het voorzichtig beleid dan aan de onstuimige dapperheid hing, daar was zij, Jan van der Laan de voorste, aan den kant der Nederlanders.

Gerlach, in zijne *Fastes Militaires*, wijdt aan deze strijdbare figuur de regelen:

‘Toujours à la tête des plus intrépides, toujours le premier à l'assaut, et le dernier à quitter le champ de bataille, il se couvrit de gloire et d'honneur. Les Portugais eux-mêmes le considéraient comme un des plus grands capitaines du temps.’

Dat hij echter zijn hart op de verovering van Macao gezet had, wordt door sommige schrijvers onbewimpeld toegeschreven aan zijn geldzucht. De buit in dat portugeesche bolwerk moest aanzienlijk wezen; de verijdeling van zijne voornemens door de verdedigers van Formosa griefde hem diep.

Valentijn schrijft over hem:

‘Deze man, een brusk mensch en in zaken van Politie zeer onervaren, quam, na eerst de vijanden op Macauw wakker gemaakt te hebben, in September op Tayouan, daar hij veel menschen hoorde zeggen dat Coxinga vast besloten had Formosa aan te tasten, maar hij wilde niets van alle die klare waarheden gelooven, en dreef onverstandig, tegen 't oordeel van den ganschen raad op Tayouan, daarbij zeer sterk aan dat hij, nog zijn volk, hier niet noodig, en dat het dierhalven best voor hem was om volgens den last van Haar Edelheden Macauw te gaan veroveren; maar wanneer hij nu zag dat hij zijn oogmerk in dezen niet bereiken kon, schold hij den Landvoogd en den Raad van Tayouan niet weinig, en bedreigde zich aan alle diegeenen die hem dwarsboomden (schoon hij zelf *Jan dwars in de weg* daar genaamt wierd) wel te zullen wreeken, makende den Landvoogd en den Raad al te zamen voor bloode Poltronnen uit.’

Zoo hij niet op Macao los mocht gaan, op Formosa wilde deze *Ajax furieux* niet blijven. Uit wraakzucht, meent van Kampen, keerde hij terug naar Batavia en liet slechts drie schepen met hunne militaire bemanning, maar zonder officieren, op het eiland achter.

Van der Laan nam zijn wrok met zich en bewaarde dien voor de eerste vergadering van den Raad van Indië ten Kasteele. Daar stelde hij het beleid van Coyet in een zoo ongunstig daglicht dat de regeering besloot dezen te doen vervangen en zekeren Clenk van Odessa, gewezen advocaatfiscaal te Batavia, uitzond om hem te vervangen.

Doch Coxinga had slechts op het vertrek van van der Laan

gewacht om de operaties tegen Formosa in te leiden. De teerling was geworpen.

Met een talrijke vloot van oorlogsjonken en een leger van 25,000 man bracht hij de landing ten uitvoer, welke de Nederlanders onmachtig waren te beletten. En deze chineesche krijgers waren niets minder dan gewapende koelies, dan een samenraapsel van vagebonden en mongoolsche sansculotten. Wouter Schouten schreef over hen:

‘Zij bedienen zig van zijdmessen, of groote sabels met lange schagten of handvatten, met dewelken zij als met zeissen onder hunne vijanden mayen. Zij hebben ook boogen en lange spiessen, aan dewelken een wit vaantje. Hunne vaandels zijn op de wijs als wimpels of standaarden, waarop draaken, duivels en andere monsters verbeeld zijn. Zij zijn ook van het hoofd tot de voeten geharnast. Hunne helmen of stormhoeden bedekken het geheele hoofd tot over de schouders, zijnde de mond en de oogen alleen vrij; en van boven is de helm van eene scherpe pin voorzien, waarmede zij iemand kunnen ter neder stoten. Hun harnas hangt met een menigte van maliën, schubswijze, twee of driedubbeld over malkanderen om het lijf, en zij zijn, dus toegerust, genoegzaam voor musketkogels en schroot bevrijd. Zij houden ook een strikte order in hunne krijgsbedrijven; en wijken voor geen musketten. Voor iedere bende rijd één, en op beide zijden en agter twee krijgsoversten te paerde met de blanke sabel, om den krijgslieden het wijken te beletten.’

Een andere bijzonderheid omtrent het voorkomen dezer troepen deelt het *Dagh-register* van het Kasteel Batavia mede. In een omstandig verhaal van het beleg van Zeelandia komt voor:

‘Vele soldaten waren vermomt met een ijsere plaet, daer een roodachtig, open schrik-bakhuys op geschildert stond, apparent om de kinderen daer mede te bed te jagen.’

Zoozeer waren de zucht tot mommerij en de voorliefde tot het gedrochtelijke bij deze Mongolen doorgedrongen, dat ze zich uitten, zelfs in hunne krijgsgebruiken.

't Geen het ‘schrik-bakhuys’ niet kon uitwerken, dat deed de overmacht. De chineesche jonken, waaronder er waren die veertig stukken geschut voerden, konden wateren bezeilen waar de zware hollandsche fluiten en jachten aan den grond

zouden zijn geraakt. Bij het zeegevecht tusschen deze en Coxinga's vaartuigen sprong een van de vier nog aanwezige Comp.-schepen door eigen buskruit in de lucht; de overigen konden het tegen een zoo groote overmacht niet harden. Zij moesten zich bergen onder het geschut van het fort. De chineesche bevolking van het eiland, gelijk te verwachten was, viel den veroveraar bij; de inlandsche bood weinig of geen tegenstand. Binnen kort was het geheele eiland door chineesche benden overstroomd.

Coxinga had aanstonds het fort Zeelandia doen opeischen; en tevens het nabijgelegen fort Provincia waar de landdrost Jacobus Valentijn het bevel voerde.

'Mijn vader Iquan,' zoo deed hij zeggen, 'heeft de Hollanders dit land geleent; nu kome ik om dit land te verbeteren. Ende dewijl het u niet en betaemt myn land nog langer te bezitten, zoo geeft mij hetzelve over en ik zal u tot hoogen staet verheffen, en, benevens uwe vrouwen en kinderen, in 't leven sparen, ook uwe goederen wedergeven, en alsdan kunt ghy onder mijn gebied nae uw welgevallen blijven woonen. Andersins zal ik u altesamen dooden.'

Inzonderheid voor Provincia was deze opvordering de voorbode van een spoedig einde. Er waren slechts luttel verdedigers binnen die benauwde veste, dicht omsingeld door 's vijands drommen; er was nog voor vijf à zes dagen leeftocht en zoo weinig ammunitie dat men het lood van de daken moest breken om er musketkogels van te gieten. Valentijn zond naar Zeelandia om hulp aan volk en voorraad, 'klagende daerenboven dat zij, mits de naeuwe bezetting, hare dagelijksche vuyligheid niet meer en konden uytbrengen ende ook alreede gebrek aan water en leeftochten hadden.'

De gouverneur zond vierhonderd man tot ontzet, maar Coxinga had evenvele duizenden daar tegenover. Een scherp gevecht volgde, waarbij het grootste deel der nederlandsche troepen in de pan werd gehakt. Slechts weinigen ontkwamen door zich 't lijf met zwemmen te bergen, of door nog bij tijds de poort der vesting te bereiken.

Nu lag al hun hoop in 't voetzand. Het beleg had reeds aan ettelijke honderden binnen die veege muren het leven gekost, de toevloed van vluchtelingen bij de landing der Chineezen was zoo groot geweest, dat het spook van den

hongersnood reeds voor den drempel stond, de toestand werd onhoudbaar... en Provincia viel het eerst.

‘Das ist die Zeit der schweren Noth!’ - dit was tevens het begin van het einde. Een ander fort, verder afgelegen en gevestigd op de plaats der voormalige Spaansche versterking Kelang of Quelang, ging verloren doordien de bezetting, meest ‘krepel volk’ en ontbloot van provisie en ammunitie, de versterking ontruimde. Zij borg zich op een paar schepen en voer naar Japan. Eerlang was ieder punt van eenige strategische beteekenis in handen des vijands. Formosa was reeds een verloren post, waar alleen de hoofdvesting Zeelandia nog hield.

De gouverneur Coyet was doof gebleven voor Coxinga's opeisching; een eisch in opgeschroefde en hoovaardige termen vervat.

Die Botschaft hör' ich wohl, allein mir fehlt der Glauben; -

zoo dacht blijkbaar ook de politieke raad des kasteels toen de eerste voorstellen van Coxinga werden overgebracht, ‘alsoo zijn milde toe-zeggingen maer lok-aesen zijn om ons te vangen, ende hij in alle gevalle niet en is te vertrouwen.’ Had hij niet ook den vrede gesimuleerd, telkens wanneer Coyet hem over zijne voornemens omtrent Formosa had zoeken te ‘sondeeren’, en eerst na het vertrek van *Jan dwars in de weg* het masker afgeworpen?

Doch de vesting, hoezeer in zooveel gunstiger omstandigheden dan Provincia, werd fel bestookt. De Chineezen hadden grof geschut met zich gebracht, 't welk zij dagelijks op de wallen lieten spelen. De dappere kapitein Thomas Petel had met tweehonderd vrijwilligers een uitval gewaagd en was onder de rondmaaiende chineesche ‘zeepmessen’ gevallen, terwijl slechts tachtig der zijnen het leven er afbrachten. De vijanden, naar het *Dagh-register* verhaalt, ‘hadden in 't quartier, tegen het fort aen, een grote hooge borstweering gemaekt ende ons volk zodanig onder subjectie, dat zij niet een hoofd dorsten buyten steken. Ook hield de vijand zoo goeden krijgsdiscipline, alsof het Hollanders waren.’

Te water werd niet minder fel gestreden dan te land. De chineesche vaartuigen waren in 't voordeel door hun overmacht en hun geringen diepgang, de hollandsche door de

onversaagdheid der bemanning en meerdere vertrouwbaarheid met het zeegevecht. Een enkel schip, het jacht *'s Gravenlande*, weerde zich met voordeel tegen een dertigtal chineesche jonken en deed ze ten slotte afdeinzen.

Echter niet zonder deerlijk geteisterd te worden. ‘Den brand was al driemael in de constabelskamer geslagen en het schip was vol vierpijlen. Maer opdat den vijand haer niet en zoude in brand schieten, hadden d'onse een stuk geschut uyt de stierplecht genomen en in de cajuyt gebruykt om te beter te kounen raken. Waerdoor zij den vijand van achter zodanig begroet hebben, dat het bloed in de jonken de spygaten uytstroomde. Dit hevig gevecht duurde omtrent 2 of 3 glasen en de vijand moest haer alsdoen met schande verlaten.’

Aan een der overbrengers van het afwijzend bescheid des gouverneurs was door Coxinga toegevoegd:

‘Wat meent ghij Hollanders, dat uwe schepen van yzer of stael zijn en mijne jonken van papier?’

Echter waren zeegevechten als deze alleszins geschikt om hem van zijne geringschatting terug te brengen. Kloekmoedig verdedigde zich het hollandsche fort tegen duizenden van strijdbare Mongolen, ofschoon de bezetting daarbinnen nog geen twaalfhonderd man telde, ofschoon het mangelde aan officieren en de vesting geenszins op aanvallen als deze berekend was.

‘Das Fort Zeelandia - aldus een Duitsch schrijver - “ward auf einer Sanddüne errichtet und seine Lage nicht mit Rücksicht auf leichte Vertheidigung und strategischen Werth, sondern lediglich im Interesse des Handels so nahe als möglich dem Meere gewählt, um das Ausladen der Schiffe zu erleichteren, da man bei der Errichtung des Forts an einen Angriff durch eine grosse Armee nicht dachte.”

Zooveel behoorde men op het kasteel van Batavia er ook van te weten: waarom niet bij Coyets eerste waarschuwingen voor een nieuw en krachtiger bolwerk gezorgd?’

Toen de mare van de chineesche invasie Batavia bereikte en tevens de vijanden des gouverneurs in hun oneerlijk optimisme beschaamde, werd de nieuwe titularis Clenk van Odessa ijlings teruggeroepen en een vloot van tien schepen, bemand met 700 man versterkingstroepen, onder het lid in

den Raad van Justitie mr. Jacob Caeuw naar Formosa gezonden.

Clenk was daar intusschen reeds aangekomen en Coyet waarlijk niet weigerachtig hem het bestuur over te geven. De last van gouverneur-generaal en rade luidde immers dat hij terstond na aankomst van zijn vervanger zou ‘opstaen en van alle chergiën ontbloot zijn,’ ten einde met den secunde van Waveren en den landdrost Valentijn zich te Batavia te verantwoorden over van der Laan's acte van beschuldiging!

Maar de toestand bruide den nieuwen goeverneur weinig. Instede van eene welvarende hollandsche kolonie vond hij een verloren post en een chineesch wespennest. Hij oordeelde het raadzaam zijne ankers te lichten en naar de hollandsche factory op Desima te stevenen, voorgevende gebrek aan water en rijst te hebben.

‘Dit was een zeer trouwlooze daad,’ oordeelt Valentijn. ‘Hij wierd over deze zaken, nadat hij weer op Batavia gekomen was, wel voor den Raad des Gerichts aangesproken, dog 't Pleydoy bleef steken en men zond hem, wel verre van hem daarover te straffen, nog als Hoofd der Vloot naar 't Vaderland, waarschijnelijk opdat hij daarover niet verder zou aangesproken werden.’

Doch het *Dagh-register* stelt de zaak eerder als een geval van force majeure voor. Clenk had slechts twee schepen bij zich, de gemeenschap met de bewoners van Zeelandia was reeds zeer moeilijk geworden en Coxinga's jonken waren gereed hem te bespringen. ‘Den derden dag daer aen zag hij hem weder van Chinezen omcingelt en bespeurende datter geen apparentie en was om aen land te komen ofte om bescheyd van land te krijgen, resolveerde bewesten Formosa nae Japan te loopen,’ enz.

Zoo ontviel aan de ‘bezettelingen’ in Zeelandia ook deze matige versterking hunner strijdmiddelen, maar daarvoor behielden ze hun gouverneur. Deze wees Coxinga's herhaalde aanzoeken standvastig van de hand. ‘Nichts von Verträge, nichts von Uebergabe!’ luidde steeds zijn bescheid. Alleen had men gecommitteerden gezonden, vóór den val van het fort Provincia, om ware 't mogelijk een vergelijk te treffen en met de bezetting die van Zeelandia te versterken. Doch de sluwe Chinees doorzag den toestand te goed, dan dat hij rabat zou geven op een bijkans vervallen wissel.

Bij die gelegenheid waren de vier hollandsche gemachtigden in een tent gebracht, waar men hun aanzegde: Coxinga zou hen ontvangen zoodra zijn haar gekamd was. ‘De Heer Pompoan,’ gelijk hij in de officieele briefwisseling wel genoemd werd, was juist bezig met dat omslachtig haartoilet, waarvan het landsgebruik de minutieuse afwerking vorderde bij ieder man van aanzien. Eindelijk voor hem gebracht vonden ze hem in een blauwe open tent in een armstoel zitten en te midden van zijne grooten, ‘in lange rokken als Paapen gekleed.’ Karakteristiek waren de redenen van den mongoolschen *condottiere*, hier en daar scherper en puntiger dan voor hollandsche ooren aangenaam kon zijn.

Hij zei b.v. ‘dat de vriendschap der E. Maatschappij omtrent hem even zoo als omtrent alle Indische vorsten, dat is, zoo lang van duur was, als 't met haar belang overeen quam, en ook langer niet, en dat zij daarna, als zij maar konden, hen 't net over 't hoofd haalden.’

Verder het oude zeggen: de Hollanders waren op Formosa slechts geduld geworden als handelaars, niet als bezitters van den grond. Die grond was van oudsher chineesch territoir geweest en nu zijn krijgvoeren tegen den ‘Tartar’ 't noodwendig maakte zou hij Formosa bezitten, 't zij door minnelijk accoord, 't zij door vuur en staal.

De gecommitteerden beriepen zich van hun kant op het accoord, waarbij hun Formosa in ruil was gegeven voor de Piscadores -

‘Die u evenmin toebehoorden!’ gaf Coxinga te kennen.

Er viel niet verder te onderhandelen met een man, die met uitzondering van een paar bolwerken het gansche eiland reeds in zijn macht had en blijkbaar uitging van den stelregel:

‘Possession is nine points of the law.’

Benden van Chineesche bandieten liepen intusschen het eiland af. Een ieder, vreemde oosterling en christen-formosaan, bukte voor hun geweld. Slechts weinigen onder die laatsten hadden lust in deze dagen van benauwdheid martelaar te worden voor de zaak der Nederlanders, lijf en vrijheid te verliezen of zoo arm als Lazarus te worden. Bij velen bleek het goede zaad ook op de steenrots gevallen; tal van bekeerlingen verloochenden die grondstellingen der religie, welke nederlandsche predikanten hun met zooveel moeite bijgebracht hadden. Een van de schoolmeesters der Comp., Steven Jansz.

genaamd, kwam aan de bedrukte godsdienstleeraars in het fort Zeelandia verhalen dat verscheyde inwoonderen en hare oudsten, zoo uyt het gebergte als ook uyt de vlakte, jae de gansche zuyd des eylands, haer zonder tegenspreken, aen Coxin overgegeven hadden, dewelke alsdoen mede van de Christen leere zeer verachtelyk spraken, haer verheugende datse nu daervan en van het school gaen verlost waren, vernielende alomme de kerkelijke gereedschappen ende boeken, ende hadden hare oude, heydense grouwelen weder ingevoert. Als zij hoorden dat Coxin gekomen was, hadden zij een Nederlander niet alleen vermoordt, maer ook om zijn hoofd met groote blijdschap en vrolykheyd gedanst, gelijkse gewoon zijn te doen over hare verwonnen vijanden, ende hadden hem, Steven Jansz., gedwongen om 't zelve te aenschouwen.

O Hemel, sta ons bij! dit is een mislyk teeken! -

mogen ijverige evangeliedienaars gezucht hebben, toen welhaast Jobstijdingen als deze zich vermenigvuldigden. Zoo waren dan deze naam-christenen bij den eersten onspoed tot hunne oude drekgoden teruggekeerd en schudden het Christendom van zich als een onrein kleed en doopten hunne handen in het bloed hunner bekeerders.

Was het niet van deze dat geschreven stond:

‘Geeft het heilige niet aan de honden, en werpt uwe paarlen niet voor de zwijnen; opdat zij die misschien niet met hunne voeten vertreden, en zich omkeeren en u verscheuren.’[1)]

Hoe bitter was ook de tegenstelling tusschen deze afvalligen van ‘de ware gereformeerde religie,’ en de bekeerlingen van het Katholicisme in het naburige Japan! Voorwaar, de blinde heidenen welke ginds door den portugeeschen jezuïtenvader gekerstend waren, hadden zich andere ‘bloedgetuigen’ getoond toen het zwaard van den vervolger over hen kwam. Toen ieder, die weigerde op het Mariabeeld te spuwen, of het crucifix onder zijne voeten te vertrappen, ten doode gemarteld werd met de uitgezochtste pijnigingen; en niettemin duizende geloovigen zich gelaten te pletter lieten werpen van de rotsen van Nagasaki, of nederstorten in de vlam van het brandende Simabara.

1) Matth. VII : 6.

Er waren intusschen christen-formosanen, die aan de nederlandsche partij getrouw bleven, maar het was een klein kuddeke. De Chineezen doodden in ieder dorp de inwoners, die zij onder de wapenen vonden; in de eerste furie werden vrouwen, noch kinderen, noch slaven gespaard. De predikanten, de schoolmeesters, de ‘polityken’, de soldaten van de over het eiland verspreide detachementen, al wat zich niet bij tijds achter de wallen van Zeelandia had kunnen bergen of over zee ontvluchten, werd gevangengenomen, en de Mongool was een harde meester.

‘De Comp. bestaet maer uyt koopluyden,’ was Coxinga gewoon te zeggen. ‘Als ik het fort winne, dan zal het te laet zijn om genade van my te krijgen.’

Maar juist dat ‘winnen’ bleek een harde proef. Ofschoon het beleg reeds geruimen tijd duurde en in de verschillende gevechten de victorie meestal aan den kant der Chineezen was verbleven, ook zij hadden zware verliezen bekomen. Een zijner waarzeggers had den mongoolschen veroveraar in 't oor geblazen ‘dat het casteel was gelyk een schildpadde, die, bovenaen rondom in zijn schulp besloten, geen leed en konde ontfangen ende dienvolgens onwinbaer was.’ Zooveel indruk had dit zeggen op Coxinga's gemoed gemaakt dat hij zijn belegeringsgeschut deed zwijgen, tenzij dan dat die in 't kasteel een uitval waagden. Zijn taktiek veranderde; 't geen hij door geschut en stormladders niet had kunnen uitwerken, wilde hij met een ander scherp zwaard, met den honger tot stand brengen.

En zoozeer gevoelde hij er zich zeker van dat de buit hem niet zou ontgaan, dat hij niet schroomde zijne vloot te verzwakken door een gedeelte naar den vasten wal van China te zenden om versterkingen te halen en, tot eigen gerief, zijn vrouwentimmer; dat hij onder zijn volk landbouwgereedschappen deed uitdeelen om suiker- en rijstvelden aan te leggen, en het veroverde fort Provincia als een blijvende woning voor zich en de zijnen in te richten. In de onmiddelijke nabijheid van Zeelandia, waar eenmaal eene bloeiende hollandsche nederzetting onder de muren van het kasteel zich veilig had gevoeld, deed hij schans na schans opwerpen, van tijd tot tijd de sterkte opeischende - ‘en aldus passeerde den tijd vast heen, somtijds op malkanderen wat vuur gevende en somtijds malkander een praetje verleenende.’

Tijdens dit beleg van maand tot maand zich rekte, gebeurde die tragedie van den predikant Antonius Hambroek, welke dichters aan de stof voor hoogdravende ontboezemingen zou helpen, en ook het proza van den geschiedschrijver hooger vlucht doen nemen. De schilder zou met die voorstelling zijne fantasie verrijken en haar op het doek een zichtbaren en een kleurrijken vorm geven, terwijl beoefenaren der geschiedkunde nog jaren daarna strijd zouden voeren over den historischen kern van eene betwiste episode.

Geboren Rotterdammer, was Hambroek reeds vijftien jaren predikant te Schipluiden bij Delft geweest alvorens hij naar Indië vertrok.

Zoo destijds onder het korps indische godsdienst-leeraars al menig ‘schurftig schaapken’ viel aan te wijzen, hij althans was een vroed man in zijn handel en wandel, en waar het den dienst der Kerk betrof geen ‘lauwe Laodiceër.’ In 1648 was hij naar Formosa beroepen, waar hij zich in het dorp Mattauw als standplaats had gevestigd met zijne echtgenoote, een zoon en drie dochters. Gelijk de meesten onder zijne ambtsbroeders ging hij uit van den stelregel; ‘de taal is gants het volck.’ Hij had zich met ijver toegelegd op de beoefening der inlandsche taal en dit was geene lichte zaak. Slechts van een enkel predikant, van Robertus Junius, zou 't bekend worden dat hij het formosaansch in die mate onder de knie kreeg, dat hij de gemeente in haar eigen taal *ex cathedra* kon toespreken.

Doch zoo 't bij Hambroek al bij de theorie bleef, daarin althans zou hij uitmunten. Te samen met twee medepredikanten had hij de evangeliën van Mattheus en Johannes in het formosaansch overgezet; er werd zelfs gezegd dat hij aan de inboorlingen een letterschrift zou hebben geschonken met latijnsche karakters, hun tot dien tijd onbekend. Tijdens Coxinga's inval was hij een der oudste evangeliepredikers op het eiland, een der ijverigste tevens in het beschavingswerk. 't Scheen wel als wilde hij door zijne onverdroten bemoeiingen en de gunstige uitkomsten van zijn arbeid *in partibus infidelium* de vrienden in 't vaderland tot de erkentenis brengen, dat de kalvinistische zielenherder in 't bekeeren niet behoefde onder te doen voor den roomschen missionaris.

Alleen de verhouding tot het burgerlijk bestuur was voor

hem en zijne ambtgenooten dikwerf het struikelblok. Dezelfde kerkelijke naijver aan den eenen, dezelfde ambtelijke prikkelbaarheid aan den anderen kant, die op Java en in de Molukken zoo vaak de gemeente op stelten hadden gejaagd, riepen ook op Formosa meermalen botsingen in 't leven. Hoewel erkend als eerzaam burger en rechtzinnig kalvinist, de kroniek zegt dat Hambroek, door eenige leden van den politieken raad, ‘groote smaadheden’ waren aangedaan en dat hij, om redres te verkrijgen, daarvoor naar Batavia was gereisd. Doch spoedig daarna keerde hij terug en hervatte den arbeid in den wijngaard des Heeren.

Twee zijner dochters, Helena en Henica, waren op Formosa in hetzelfde jaar (1659) gehuwd, de eene met Johannnes van der Burch, de andere met Dominicus van Vorster. Zij hadden gelegenheid gehad in het kasteel Zeelandia te vluchten toen, als een onweerswolk, de ontzachlijke chineesche jonkenvloot straat Fokien kwam afdrijven, maar Hambroek zelf, zijn echtgenoote, zoon en derde dochter waren den veroveraar in handen gevallen.

Coxinga duchtte niet dat de bezetting van Zeelandia hem nog eens dwingen zou het beleg op te breken, maar hij duchtte dat ze het harden zou, zoolang totdat een nieuwe vloot van Batavia kwam opdagen. En dan stond de krijgskans op 't keeren.

Hierop berustte ook de hoop der belegerden.

> Een krijghsman wint genoegh, al wint hij niet dan tijt.

De vrees voor ontzet drong Coxinga om zijne pogingen tot onderhandelen vol te houden. Bekend met Hambroeks invloed op zijne landgenooten, zond hij dezen naar het fort om de bezetting tot overgave te bewegen. Zoo had ook eenmaal een sultan van Bantam den gevangen Pieter van den Broecke voor de muren van het belegerde Jacatra gezonden, 't zwaard op de keel en den dood voor oogen zoo hem zijne zending niet mocht gelukken. In geen van beiden echter aardde het renegatenbloed. ‘Onderwerpt u!’ luidde hun opdracht, ‘houdt vol!’ klonk hun raadgeving.

Doch dit was een zware gang!

In 't kasteel bevonden zich zijne beide gehuwde dochters, daarbuiten in het vijandelijk kamp vrouw en kinderen; naar

welke zijde de balans ook oversloeg, het leven van een deel der zijnen stond op het spel. Ook zijn eigen leven! - geen stroohalm meer waard indien hij met een weigerend antwoord terugkeerde. Doch dit achtte hij eerst in de tweede, neen in de derde plaats. Voorop stond 's lands belang, de eer der natie, de behoudenis der christelijke religie; daarna het leven der zijnen - en wel verre van aan Coxinga's opdracht te voldoen, wendde hij al zijne redeneerkracht aan om de bezetting van Zeelandia aan te sporen tot eene standvastige verdediging.

Er is geen eenheid in 't verhaal tusschen de verschillende geschiedschrijvers, of Hambroek zich al dan niet verbonden had tot zijne ketenen terug te keeren. In het fort liet men het ter zijner keuze. De wallen van Zeelandia zouden den vader beschutten nevens de dochters; en deze dochters wisten te goed welk lot hem bij zijn terugkeer wachtte, dan dat zij niet een afscheid zouden genomen hebben gelijk men afscheid neemt aan den voet van het schavot.

Hambroek wankelde niet, noch onder den handdruk van deelnemende vrienden, noch onder de omarming van weenende dochters. Zijn weg was gekozen, zijn lot was beslist.

‘Aldus’, ontboezemt zich ds. François Valentijn, ‘scheurde deze grootmoedige ziel zich uit het midden van zooveel waarde panden, om met veel grooter Heldenmoed als de onvergelijkelijke Roomsche Borgermeester Attilius Regulus, wanneer hij door de Carthageniensers gevangen was, door 't afraden van de overgave (die dog daarna er op volgde) zichzelven aan de dood veel liever over te geven dan een lafhertigheid te begaan, die een eeuwige schande op hem, op zijn Ordre en op zijn gansche Natie kon gelegt hebben. Want schoon men bekennen moet dat Regulus geen voorbeeld van zulk een daad onder de zijnen had, en dat hij, schoon 't in zijn hand hebbende om zijn leven te kunnen behouden, de edelmoedigheid had van de Romeynen hetzelve tot behoudenis, eere en luister van zijn Vaderland af te raden, zoo valt hier vooreerst nog zeer aan te twijfelen (gelijk veele doen) of dit geval wel waar, en zoo 't al waar is heeft die man zulke zielroerende voorwerpen niet gehad, die hem ten allerminste konden doen wankelen; daar 't geval van dezen Heer Hambroek onbetwistelijk waar, en zijn Eerw. voor alles, ja voor het tederste

dat iemant tot afval bewegen kon, blootgesteld geweest, en egter zoo gansch onverzettelijk en standvastig in zijn voorgenomen besluit gebleven is dat alle, die dit gehoord hebben en hooren zullen, daarover ten uitersten nog moeten verbaasd staan.'

Weinig vermoedde Valentijn in zijn eerlijke geestdrift voor een heldhaftigen ambtsbroeder dat, evenals Polybius door zijn stilzwijgen aan Regulus' zelfverloochening zou doen twijfelen, ook het gebeurde met Hambroek onder de bril des lateren geschiedvorschers ineen zou krimpen; dat hetgeen hij als 'onbetwistbaar waar' zou voorstellen, nog eenmaal ontkend zou worden: zooal niet de zaak zelve, dan toch de toedracht er van.[1)]

In zoover wijkt Hambroeks geschiedenis af van die van Beyling en Regulus, dat de laatsten zich plechtig hadden verbonden tot terugkeer; en dat hij niet, aanstonds en tengevolge daarvan, om hals werd gebracht. Doch kort daarna brak er onder de Formosanen een plaatselijke opstand uit tegen de chineesche overweldigers. Coxinga geloofde, of gaf voor, dat de nederlandsche gevangenen daarin de hand hadden gehad en gaf last hen allen om te brengen. Hambroeks hoofd viel op den 5 Juli 1661 te Tilocen, te zamen met dat van zijn zoon. Op hetzelfde executieveld vonden toen den dood de predikanten Petrus Mus, Johannes Camp en Arnoldus Winsheim.

Dit komt derhalve ten prejudice van eene noodeloos opgesierde lezing omtrent Hambroeks zelfverloochening, dat hij echtgenoote en twee kinderen achter zich liet, die zijn terugblijven in Zeelandia gewis met den dood hadden moeten boeten. Zijne verdienste bestond in het terugwerpen van iedere gedachte om zichzelven te bergen ten koste van zijn gezin - en welk vroom en liefhebbend huisvader zou voor zooveel zwakheid den moed gevonden hebben?

Er was mede verdienste in zijne aansporing van Zeelandia's veege bezetting *to fight it out till the bitter end;* om vol te houden en moed te houden totdat de ontknooping daar zou zijn: het ontzet of de dood. Maar niet *zooveel* verdienste als chauvinistische kroniekschrijvers daaraan zouden toekennen. Frederik Coyet was er wel de man naar om ook zonder die

1) Letterstrijd tusschen prof. Visscher, prot. Lauts en dr. Wap.

aansporing zijn plicht te doen. Terwijl het *Dagh-register* de gezindheid der machthebbenden teekent met de regelen:

‘Op het voorgaende schrijvens, zoo van Coxin als van den landdrost (Jacobus Valentijn) rakende het overgeven van beyde de casteelen, is wel diepe en breede vergadering gehouden en eyndelijk, tot groot geluk van Comp. staet, bij pluraliteyt van stemmen besloten het casteel Zeelandia tot den uyttersten toe te behouden.’

Waarom zoude men ook desespereeren; er was immers een vloot van Batavia op komst!

Niettemin blijft Antonius Hambroek eene kloeke figuur uit die ontroerde dagen. Hij had aan zichzelven niet gedacht, had met opgerichten hoofde den dood in 't aangezicht gezien en, de poort uitgaande, ‘met een weergadelooze hardvochtigheid de soldaten tot hun plichten en tot de uiterste standvastigheid aangemaand.’

‘Waarom,’ roept Van Kampen uit, ‘zwijgen toch de schrijvers van andere volken, die zoo mild zijn in het ophalen der edelmoedige feiten zelfs van Barbaren, waarom zwijgen zij van deze grootsche daad van een Hollander? Waarom bekleedt deze eenvoudige predikant, die op een dorp aan het einde der wereld den luister van zoovele wijdberoemde verwoesters van menschengeluk heeft doen tanen, geen plaats in eenige Geschiedenis buiten die van een paar onzer eigene Schrijvers?’

Wellicht heeft aan deze eigen woorden Jan Frederik Helmers het dichterlijk vuur ontleend, 't welk hij in zijn begeesterden maar gezwollen stijl deed tintelen in de regels:

> Zoo lang de Gele Zee zal om Formosa vloeyen,
> Zal Hambroeks deugd ons hart in eedle drift ontgloeyen,
> Wat zeg ik? neen! al stort Formosa in d' Oceaan,
> De deugd van Hambroek blijft voor de eeuwigheid bestaan!
> Waarom vereert geen zuil dien grooten volksbeschermer?
> Maar neen! zijn deugd is verr' verheven boven marmer!
> De deugd der braven is het woên des tijds te sterk!
> Zijn stalen zeis sloop' vrij der Phidiassen werk,
> Maaij' steden, volken neer, de deugd blijft altoos leven,
> Ze is eeuwig als God zelf, die ze ons heeft ingedreven.

Nog hield de benarde veste toen, op den 9 Aug. 1661, het smaldeel van Caeuw kwam opdagen.

Het beleg had toen reeds maanden lang geduurd, en, zegt de kroniek, ‘de komste van dese vloot veroorsaekte in 't casteel Zelandia zulken vreugde, dat zelfs de zieken en krepelen 't ziekenhuys uytliepen en juygten.’

Doch die vreugde verkeerde in teleurstelling toen een opkomende storm de schepen noodzaakte om hunne ankers te winden en van eene gevaarvolle kust af te houden. Eerst na een paar weken afzijns keerden zij terug en hoewel een der vaartuigen strandde en den vijand in handen viel, men slaagde er in soldaten, mond- en krijgsbehoeften binnen het fort te brengen.

Zwaarder viel 't den vijand in zijn sterke stellingen afbreuk te doen. Vijf der schepen trachtten hunne projectielen te brengen in 't voormalige vlek Zeelandia, thans een versterkt kamp des vijands. Zij vonden dien echter zoo wel verschanst en Coxinga's grof geschut zoo wel bediend, dat het overstelpend vuur hen deed afdeinzen. Het jacht *Koukerken* raakte aan den grond, en kort daarna door de vuurpijlen der Chineezen in den brand. Het achterschip sprong in de lucht en de vijand, het wrak enterend, hieuw de bemanning neer, of stortte de rampzaligen in den gloed van 't brandend vaartuig. Een ander schip, de fluit *Kortehoef*, strandde eveneens. De Nederlanders waren in booten gesprongen en trachtten der Chineezen jonken met vuurballen en handgranaten in brand te steken. Vergeefs! de overmacht was te groot. ‘De Chineezen,’ schrijft Wouter Schouten, ‘wisten de handgranaaten zeer vaerdig met stukken van zeilen te onderscheppen, en ze op deze wijs in onze vaartuigen terug te kaatzen, waardoor zelfs veelen van de onzen omkwamen; weshalven zij moesten afdeinzen met verlies van omtrent driehonderd en tachentig man, behalven de gekwetsten. De dooden sneden de Chineezen neus, ooren en andere ledemaaten af, en lieten ze dus in het water drijven.’

Bijkans gelijkluidend met het verhaal van Schouten vermeldt het *Dagh-register:*

‘De vuerpotten en handgranaten, die d'onze in de jonken overgoyden, wist de vijand aerdig in matten te vangen en alzoo terstond weer in de boots te werpen. De vijand was zelve van vuurwerken wel verzien ende de jonken hielden haar doorgaens bij malkander gesloten. Veel houts quam des anderen daegs van 't jacht *Koukerke* onse oever op drijven;

ook menigte van onse dooden, eenige zonder armen, andere zonder beenen, zommige de neuzen afgesneden, alle bij paren, arm aen arm, toon aen toon, hayr aen hayr gebonden, welke opgevist en begraven zijn. Daer was ook een, die de vijand het lichaem vol spijkers geslagen hadde; andere waren de (*genitalia*) afgesneden en op het gruwelijkste mishandelt.'

Daarmee ervoer men, dat men tegen het wreedste volk van Azië oorloogde.

Het gevecht was beslissend geweest. Caeuw had 700 man meegebracht en daarvan waren er reeds 380 om 't leven gekomen, doch door de vele gekwetsten was het verlies aan levende strijdkrachten veel grooter. De schepen waren òf zwaar geteisterd, òf geheel te gronde gegaan. Aan offensief optreden kon nu niet meer gedacht worden; de 'schildpadde' moest weder in zijn schaal kruipen.

Maar de chineesche regeering had onderstand beloofd; het belang der Hollanders was het hare. Er werd besloten dat men die versterkingen zou gaan halen, de vastigheden van Coxinga op de kust van Fokien aantasten, en hem daardoor zoo mogelijk van zijne operaties tegen het fort Zeelandia aftrekken.

Valentijn verhaalt:

'Tot deze ouderneming bood de Heer Caeuw zijn dienst (zoo het uiterlijk geleek) met veel kloekhertigheid aan, hetwelk, alzoo men van hem niet de minste quade gedagten had, ook aangenomen wierd; dog in Zee gekomen zijnde nam hij zeer trouwloos, buiten eenigen drukkenden nood, met twee der beste schepen de vlugt, eerst na Siam (daar hij zeer zotte grillen met zijn schieten aanrechtte, dat beter in Tayouan zou gekomen hebben) en daarna na Batavia nam, waarover hij naderhand vrij flauw aldaar met een geringe geldboete, en met een schorzing in zijn dienst voor zes maanden, gestraft is.'

Zoo spande het verraad met het ongeluk samen; zoo werkten de elementen met de menschen mede, om op Formosa de nederlandsche vlag in het stof te halen. Want de storm had (volgens een andere lezing) de vijf schepen van Caeuw verstrooid en het vuig bedrijf van overloopers zou de zaak der verdedigers nog hachelijker maken. Het was bijkans een keerpunt in de geschiedenis van dit beleg toen de sergeant Stockaart bij de nederlandsche bezetting uit het vendel liep

en aan Coxinga de zwakke punten van het fort verried. (Opmerkelijk is het dat de duitsche schrijver van het artikel *Eine vergessene holländische Colonie*[1] hem een Hollander noemt, Van Kampen daarentegen van een Duitscher spreekt.) Te voren was reeds een soldaat overgeloopen, zekere Anthony Pergens van Lutsenburg, ‘die d'onse daernae vele vileynie heeft aengedaen.’

Coxinga was niet traag om met hunne aanwijzingen zijn voordeel te doen. De vloot van Caeuw vernietigd of verstrooid zijnde, en in het bezit van belangrijke topografische gegevens, kon hij het stelsel van blokkeering nu prijsgeven voor het stelsel van bestorming. Een voorwerk, de reduit *Utrecht*, werd door de zijnen ingenomen. De bezetting van Zeelandia, in den aanvang 1140 man, was tweemalen versterkt geworden, maar 1600 waren reeds gevallen in de verschillende moorddadige gevechten; kerk en pakhuizen lagen vol zieken. Een enkele maal keerden zij, die in 's vijands macht waren geweest, levend terug in de vesting, maar niet aldus de bemanning der drie schepen, welke naar de Piscadores waren gezonden om visch en verversching voor de zieken te halen. De Chineezen hadden hen overrompeld en ‘tot moes gekapt,’ behalve tien mannen welke men neus en ooren had afgesneden, de rechterhand afgekapt, hun die om den hals gehangen en daarna teruggezonden naar het fort.

Hot open vlek rondom de versterking was reeds voorlang prijsgegeven. De Chineezen hadden er zich versterkt, de suikerkisten, die zij er vonden, met aarde vullende en op de voornaamste punten batterijen opwerpende. Een aanzienlijke voorraad rijst was hun daarbij in handen gevallen en voorzag in eigen nijpend gebrek. Daarbinnen in 't kasteel teerde men voornamelijk op rijst en gedroogd hertenvleesch, zoomede op eenige scheepsprovisiën, achtergelaten door de smaldeelen van Jan v.d. Laan en Jacob Caeuw. Er waren in deze laatste dagen van het beleg nog 1733 zielen in de vesting, maar daaronder telden 218 vrouwen en kinderen, zoomede 547 slaven en slavinnen met hunne kinderen.

Het kasteel was nu dicht omsingeld, strijdbare mongoolsche benden en zware kanonnen aan de landzijde, een mastwoud

1) Revue Coloniale. 1e d. 1885.

van jonken aan den zeekant. De fortificatiën waren in deerlijken toestand. Caeuw had naar Batavia geschreven ‘dat alle treyns-goederen, als daer zijn roopaerden en affuyten, alsdoen meest vergaen waren; dat een deel buskruyd door versuym van keeren bedorven was; ende dat de meeste stukken, doordien zij te voren jaren lang geladen gestaen hadden zonder afgeschoten te worden, meest met banken waren begroeyt en ingekankert, zoo datter geen roy mede kon geworpen worden.’ Het chineesche geschut had groote bressen in wallen en gebouwen gemaakt, met zooveel ‘eeters’ begon de teerkost op het eind te raken want het beleg duurde nu reeds negen maanden en na de beide expedities uit Batavia was er vooreerst geen derde te verwachten. De laatste dagen waren dagen des toorns geweest en van onafgebroken rampspoed -

Thus woe succeeds a woe, as wave a wave!

en wat zou het einde zijn?

Een uitgevaste manschap, een algemeene storm, een bloedbad....

Toch wilde Coyet het stormloopen der Chineezen een laatste maal nog afwachten. Kon men dien aanval afslaan, wellicht zou Coxinga, die toch ook zware verliezen had geleden, den algemeenen storm als een laatste poging beschouwen en bij de mislukking, gestijfd door zijne waarzeggers en sterrekijkers, het beleg opbreken.

Maar de politieke raad in 't kasteel overstemde den gouverneur. Er was nu, meende men, genoeg goed en bloed verloren gegaan, er was geen uitkomst meer te hopen en het werd tijd op het behoud van zooveel menschenlevens te denken.

Dientengevolge kapituleerde het laatste nederlandsche bolwerk op Formosa.

Op deze voorwaarden: dat de wederzijdsche gevangenen rantsoenvrij zouden losgelaten worden; dat het kasteel, het geld en de goederen nevens veertig kanonnen den Chineezen zouden worden overgeleverd en dat de bezetting, in 900 man zoo gezonden als zieken bestaande, met hun volle geweer, slaande trom en vliegende vaandels zou uittrekken.

Zoo waren Hambroek en de zijnen dan toch te vergeefs gestorven!

Proviand en munitie voor de schepen, alle boeken en papieren zoomede het privé eigendom der vertrekkenden mocht worden meegenomen. De kas der Comp. echter en hare koopmansgoederen, ter gezamenlijke waarde van ongeveer vijf tonnen gouds, moest worden prijsgegeven.

Voor zooveel onspoed en zooveel schade aan den lande moest, te Batavia, een *souffre-douleur* gevonden worden. Niet Nicolaas Verburg echter, die door zijne valsche voorstellingen en zijne verdachtmaking een tijdige, vooral een voldoende hulp verhinderd had. Niet de dappere, maar rancuneuse Jan van der Laan, die voor de poorten van Zeelandia het stof van zijne voeten had geschud en in arren moede was teruggekeerd. Niet de advokaat-fiskaal Clenk van Odessa, die zijn gouverneurschap in den steek had gelaten, noch mr. Jacob Caeuw, die even voor de catastrophe zich geborgen had.

Maar Frederik Coyet werd er voor uitgekozen.

De meesten zijner vijanden en zijner bedillers meenden: Zeelandia zou niet verloren zijn gegaan indien *zij* daar van den aanvang af de zaken geleid hadden. 't Geval liet zich terugbrengen tot de beeldspraak van vader Cats, die van zulke gevallen gezongen had:

> 't Is lustigh van een stille ree
> Te zien een ongetoomde see,
> Te zien haer wonder-groot gebaer,
> Te zien eens anders groot gevaer,
> Te zien hoe dat een machtigh schip
> Rijst boven aen een hooge klip,
> En weder in een korten stont
> Wort afgedreven na den gront,
> En weder met een snelle vlucht
> Komt op-gestegen in de lucht.
> Voorwaer, het is dan licht geseyt:
> Die lieden hebben geen beleyt,
> Enz.

Het deed er niet toe dat Coyet de vesting tot het laatst had willen verdedigen. Dat zijne vroegere en dringende aanvragen tot versterking nog in het archief van 't kasteel Batavia berustten. Dat hij de dwarsheid van v.d. Laan, de lauwheid van Clenk, de plichtverzaking van Caeuw met nadruk ter sprake kon brengen, en zeggen:

Weet hiervan eenig mensch, ik weet er van te spreken!

Beschuldigd van lafhartigheid (dit gold waarschijnlijk zijne bezwaren tegen een aanslag op Macao) en van verkeerde maatregelen werd hij door den achtbaren raad van justitie schuldig bevonden, op het schavot gebracht, met het zwaard over 't hoofd gestraft en na eene gevangenschap van drie jaren voor zijn leven naar Poelo Ay in de Banda-groep gebannen.

Valentijn aanschouwde daar nog het huisje, waar de verguisde bevelhebber van het fort Zeelandia negen jaren zijns levens in afzondering en vergetelheid doorbracht. Eerst daarna bekwam hij door voorspraak van vrienden en bloedverwanten bij den stadhouder Willem III verlof om naar het vaderland terug te keeren en schreef er voor eene onkundig gehouden natie zijn verweerschrift, zijne *Deductie*.

Jonkheer Onno Zwier van Haren kreeg het droef verhaal in handen en schreef er van, in de Aanteekeningen op zijn vaderlandsch heldendicht *De Geusen:*

'Die liefhebbers zijn van stukken waarbij netjes werd uitgepluist een verzameling van onwettigheeden en schelmstukken, door een half douzijn veragtelijke kerels in 't werk gesteld om een braaf man te onderdrukken, wiens Eer en Deugd haar in de weg was, die zullen genoegen vinden in de Deductie van Frederyk Coyet, laatste Bevelhebber op Formosa, gedrukt tot Amsterdam in 't jaar 1675.'

Eveneens, ofschoon de schrijver zijne initialen aanduidt met C.E.S.,[1)] schijnt hij de hand te hebben gehad in de uitgave van het vrij zeldzaam geworden boek '*t Verwaerloosde Formosa*, 'of verhael hoedanigh door verwaerloosinge der Nederlanders in O.I. het Eylandt Formosa van den chinesen manderijn ende zeerover Coxinja overrompelt ende vermeestert is.'

Doch zoo een Oranjeprins hem al genade bewees, recht werd hem niet gedaan. Zijn klacht, die een aanklacht was, liet de natie ongeroerd, hij had daarmee den doove een sprookje verhaald en indien later een enkel vaderlander als Van Haren ook zijn stem voor hem verhief, met bitterheid moet hij tot het einde zijner dagen gedacht hebben aan eene prijsgegeven kolonie, aan onverdiende ballingschap en aan

1) Uitgelegd als: *Coyet et sociis*.

een land waar de schalen van de godin der gerechtigheid zoozeer uit het lood hingen.

Coxinga had na Zeelandia's val het zwaard tot kouter doen omsmeden, van Formosa eene bloeiende, vooral eene productieve kolonie gemaakt. De nijvere chineesche landbouwer was reeds tijdens het beleg aan 't werk getogen, de rijstvelden, de suiker- en de theetuinen vermenigvuldigden zich alom. Het scheen zijn streven ieder teeken, ieder aandenken van het hollandsche regiment te doen verdwijnen en duur had hij, in de maanden des belegs, het verlies van zoovelen der zijnen gewroken aan den westerling en den inboorling beide. Ook het bloed zijner landgenooten, ten jare 1652 door deze christenen in eene barbaarsche rechtspleging vergoten, vond in hem een wreker. Een deerlijk lot was ten deel gevallen aan de gevangen Comp. dienaren en hunne gezinnen, aan predikanten, schoolmeesters, soldaten en burgers. Coyet had gelegenheid gehad den koopman Loenius, drie hollandsche vrouwen en eenige christen-inboorlingen van een der bedreigde kuststations te doen afhalen en overbrengen naar Desima. Meerdere europeesche vrouwen en kinderen waren uit Zeelandia vooruit gezonden naar Batavia, zoodra de draden strak begonnen te staan. De predikanten Cruyf en Masius waren den algemeenen doodendans ontsprongen door de vlucht. Zij vormden als 't ware de eerste geredden van een zinkend schip.

Maar de hoofden van Hambroek en de zijnen waren gevallen, terwijl zestienhonderd mannen ongeveer, door het zwaard en door ziekte, in dit noodlottig beleg waren omgekomen. Een der predikanten werd aan het kruis genageld; hij leefde nog tot den vijfden dag. Enkele slachtoffers moesten voordat de chineesche beul hen kwam onthalzen, ‘getuygen zijn van het godloos schenden hunner vrouwen.’ Een tolk en een schoolmeester waren beschuldigd geworden van opruiing der Formosanen tegen de Chineezen en deswegen veroordeeld. Hambroek leefde toen nog en had de gunst verworven om voor deze ongelukkigen een gebed te doen. ‘'t Welk gedaen zijnde wierden zij elk aen een bysonder kruys gehecht, de handen kruyswys over 't hoofd en over malkander geleydt en met een spijker vast gemaekt; door yder hiel en kuyt wierd mede een spijker geslagen, als ook door de armen. Zij hingen alzoo drie dagen lang zonder

eten en drinken onder de bewaring van ons eygen volk, die met bloote houwers daerbij mosten zitten; ende zijn daerna, noch niet heel dood zijnde, nae Sincan gevoert en aldaer mede ten toon gestelt, ende na haer overlijden ook begraven.'

Bij de vermeestering van het fort Provincia had Coxinga ongeveer een honderdtal der inwonenden gevangen en tot slaven gemaakt; voor sommigen zou de ellende der chineesche slavernij tweeëntwintig jaren lang gerekt worden, meerderen nog daarin den dood vinden. De vrouwen van omgebrachte godsdienstleeraars, van nederlandsche ambtenaren en militairen werden onder de chineesche officieren verdeeld. Hambroeks derde dochter kwam in Coxinga's 'vrouwen-huys' terecht. Het zwaarst woog dit slavinnenlot op degene, die in het huis van gehuwde officieren kwamen, d.i. onder den voet hunner 'jaloersche en bittere wyven.' De minnenyd van chineesche njonja's wist voor hen kwellingen uit te vinden, feller dan het woeden van den krijg hen reeds had doen uitstaan. Sommigen werden ten doode toe mishandeld en bestierven het ten leste, 'na onuitdrukkelijke spijt, hoon, smaadheden en onlijdelijke pijn uitgestaan te hebben.'

Ook voor hen was het woord van den psalmdichter geschreven;

'Mijne tranen zijn mij tot spijs dag en nacht.'

De langstlevenden van deze droeve schaar werden niet eerder verlost voordat de Coxinga-dynastie door de keizers van China ten val was gebracht en Formosa bij het groote rijk ingelijfd. Een brief van den Bataviaschen kerkenraad aan de classis van Amsterdam meldde daarover:

'Het overblijfsel dezer ellendige gevangenen hebben eindelijk het geluk gehad van door den Tartarischen Veldheer, die dat eiland den Sinezen afgenomen heeft, in volle vrijheid gesteld te worden, en zijn met hun elven in Siam aangekomen, van waar wij dezelve met d'eerste gelegenheid tegemoet zien.'

De val van Formosa verwekte zoo in Indië als in Nederland geen geringe ontsteltenis en bracht aan het hollandsch gezag in Oost-Azië een gevoeligen schok toe. Bewindhebbers en participanten der O.I. Comp. betreurden inzonderheid het verlies van een buitencomptoir, dat in de slechte jaren nog een avans van drie tot vijf tonnen gouds had verschaft.

Terwijl de vrienden der zending en steunpilaren der Kerk aan hunne verslagenheid lucht gaven over den ondergang van een voorpost der Ned. Hervormde kerk, eene nog jonge stichting, maar die reeds beloofde een bolwerk der Christenheid in Oost-Azië te zullen worden.

‘Ik worde beroert en beve,’ schreef de ontsnapte ds. Cruyf aan zijn ambtsbroeder ds. Baldaeus, als ik gedenke hoe den Vijandt als een Arent tegen het huys Godts is aangekomen. De verdervinge van zoo veel aankomende Gemeynten daar omtrent 3 à 34 getrouwe Leeraren haren arbeydt hebben besteedt, gezontheydt en leven afgeslooft, het vergieten van zooveel bloets van Leeraren en andere vrouwen, de groote schade en schande van de E. Compagnie, 't verlies van goedt en bloet der particulieren waaronder wij ook moeten gerekent werden, want hebbe mijn Huysvrouw en Vader verloren, de onnozele Wezen van welke het jonghste is drie jaren, en met Vader en Moeder bijna alle levensmiddelen, al wat mij Godt in vijftien jaren tijds verleent hadde is mede onder de Chineezen verbleven.

Het kwam overeen met de orthodoxie van het tijdvak om deze ramp te beschouwen, niet zoozeer als een gevolg van menschelijke tekortkomingen, van veete en verdeeldheid, als wel als een straffe Gods, toebedeeld aan eene immer zondigende menschheid. 't Geen den gereformeerden Nederlander in Batavia in droefheid bracht, deed den roomschen Portugees in Macao juichen; hier een boete-dag en ginds een vreugdevuur. Welnu, dit alles was de wil des Heeren; en wellicht zou nog eenmaal op datzelfde ‘Verwaerloost Formosa’ het bloed der martelaren tot het zaad der Kerk worden.

De auteur der *Nauwkeurige Beschrijvinge van Malabar en Choromandel*, ds. Philippus Baldaeus, vult den brief van den beroofden ambtsbroeder dan ook aan met regelen als deze:

‘Zoo heeft Godt in zijn rechtvaardige toorn door de wreedste en tyrannighste der Heydenen een Parel van de Kroon der E. Maatschappij afgerukt, zoo is zelfs de eere van ons hoofd gedaalt, en o wee ons! dat wij zoo gezondight hebben; zoo zijn de Heydenen in 't erfdeel Gods gevallen en de doode lichamen zijner Knechten 't Gevogelte des Hemels ten spijze gegeven, en 't vleesch zijner gunstgenoten aan het gedierte des veldts, en haar bloet is als water vergoten. Zoo quam

de woedenden Chinees als een anderen Zanherib in 't wout des schoonen velts.’

En zoo kwam ds. Baldaens als een andere Jeremia in den geest nederzitten op de puinhoopen van het verwoest Zeelandia, zich buigende onder de roede des Heeren, maar zonder de schuld te gedenken dergenen, welke deze ramp hadden mogelijk gemaakt.

Vergeefs trachtte de regeering te Batavia het pand te herwinnen, 't welk zij niet had weten te behouden.

Het hof van Peking had belang bij den val van Coxinga en zijn avonturiers-rijk, het had reeds vroeger bijstand aangeboden om den gemeenschappelijken vijand te vernietigen en steunende op die toezegging zeilde in 1663 de vloot van den admiraal Bort uit, ten einde te beproeven wat men met gezamenlijke krachten tegen Coxinga zou kunnen uitrichten. Doch toen het op daden aankwam wilde de Mongool het den westerling alleen laten ‘afbakken.’ Niets dan ijdele beloften werden gegeven en Bort achtte zijne strijdmiddelen te gering om alleen den aanval op Formosa te wagen. Onverrichterzake keerde hij terug.

Het volgende jaar werd de tocht hervat, onder denzelfden vlootvoogd. Ditmaal slaagde de hopman Christiaan Poleman er in eenige versterkte punten langs de kust van China te nemen. Coxinga was toen reeds gestorven, maar zijn zoon stelde een vergelijk voor. Hij bood den vrijen handel aan, zoomede een station daarvoor op Formosa en de loslating der Nederlandsche gevangenen, toenmaals nog ongeveer een honderdtal. Maar men kon het onderling niet eens worden. Steunende op de reeds verkregen voordeelen stelden de Nederlanders hooge eischen en instede van de oester bekwamen zij de ledige schelp. Men had zich op de vroegere bezitting, op de Piscadores kunnen vestigen, een onvruchtbaar land en een ongeschikt station; zou men die klippen in ruil genomen hebben voor Formosa, het ‘Schoone Eiland’ der Portugeezen?

Doch ook ditmaal durfde Bort zich aan het volkrijke en versterkte eiland niet te wagen; of hij zag geen kans om, eenmaal weder meester zijnde, ook meester te blijven. Wellicht had de Chineesche regeering zich dáárom met ‘frivole uytvlugten’ van eene co-operatie met de Nederlanders afgemaakt, dewijl zij het eiland voor zich alleen wenschte. ‘De peere was nog niet rijp!’ maar mettertijd, hoopten de mandarijnen,

zou ze hun in den schoot vallen. 't Geen de uitkomst bewaarheidde.

Zoo moest ook deze poging eene poging blijven.

Eene derde expeditie, in den jare 1664, richtte evenmin iets uit. Ware de gouverneur generaal Joan Maatsuycker niet zoozeer *persona grata* geweest bij Heeren Meesters, men had hem allicht euvel kunnen duiden het spillen van 's Comp. penningen, in 't uitrusten van zooveel kostbare maar onvruchtbare krijgstochten. Of ook de slechte keuze der aanvoerders, aan welke hij het oorlogsbeleid toevertrouwde.

In zoover bleef men den verloren post nog in het oog houden, dat men zich omtrent den handel op China met het hof te Peking poogde te verstaan. Wellicht konden de diplomatieke betrekkingen nog eenmaal tot de teruggave van Formosa leiden. Reeds in 1655 waren de opperkooplieden Pieter de Goyer en Jacob de Keizer met een gevolg van veertien personen en aanzienlijke geschenken naar Peking gezonden geworden. In 1662 volgden de gezanten Johan van Kampen en Constantijn Nobel denzelfden weg, doch zonder noemenswaardig gevolg. ‘De Comp. bestaet maer uyt koopluyden!’ zoo dacht men ook in het krijgshaftige Japan, waar *daimyo's* en *hatamoto's*, met geringschatting op den koopmansstand neerzagen; en al waren de Chineezen geenszins de evenknieën van een volk, 't welk Heeren Bewindhebbers eene ‘moedige, superbe en precise natie’ plachten te noemen, zij waren uitermate voorzichtig met het toelaten van vreemde invloeden in de ‘Bloem van het Midden.’ De zoo ijverig begeerde handel met het aloude Cathay, de herwinning van Formosa, de verlossing der Nederlandsche gevangenen, 't zou alles onder Maatsuyckers langdurige regeering een onvoldane wensch blijven.

Omtrent den chineeschen geweldenaar, die tegelijk de bezitting der Comp. en de dochters harer predikanten mijnde, verhaalt Valentijn:

‘Coxinga heeft ook, zoo men wil, niet langer dan een groot jaar daarna geleefd. Men wil dat de Tartars hem gevangen kregen en dat hij, vreezende dat zij hem dingen, die hij niet geern wilde, zouden hebben doen bekennen, eerst zijn tong, en opdat zij hem niet zouden dwingen te schrijven, daarna ook zijne voorste vingeren afgebeten, en kort er aan een elendig einde gehad heeft.’

Honderd en tachtig jaren later! - en het door hem op Formosa vergoten christenbloed zou komen over de hoofden zijner landgenooten te Batavia. De schimmen van Hambroek en de zijnen waren nog onverzoend. De zonden der vaderen zouden gewroken worden aan de kinderen van het derde en vierde geslacht: tienduizend Chineezen, welke bij de Bataviasche bloedbruiloft van het jaar 1740 deerlijk het leven lieten.

Formosa zou onherroepelijk voor de Edele Compagnie en hare erfgenamen verloren blijven, een der eersten van *Our lost colonies*. Reeds ten halve gekerstend had het behouden kunnen worden voor de eer der natie, voor het landbezit der Maatschappij en voor het gewin der Kercke Christi; het ging aan den heiden over door den euvelmoed dergenen, die hunne persoonlijke belangen en hunne persoonlijke veeten niet wisten ten offer te brengen aan het algemeen belang.

Ds. Valentijn valt in denzelfden oudtestamentischen klaagtoon als ds. Baldaeus, waar zijne pen het moet boekstaven dat ‘alles wat men in 37 jaaren met zooveel moeite onder den Formozaan bewerkt en gewonnen had, in rook en damp verdween, en daar alles weer of tot het vorig Heydendom, of tot dat van de Tsjineesche Afgoderij vervallen is, zijnde het te beklagen dat dit schoon Formosa zooveel swoegen, arbeyd, zugten, goed en bloed van zooveel wakkere en ijverige leeraars te vergeefs gekost heeft.’

Zelfs de kortvleugelige muze van Jan de Marre neemt hooger vlucht en vindt zuiverder toon op 't onstemde speeltuig, wanneer zij na een zoo veelbelovenden aanvang een zoo deerlijk einde herdenkt. Iets van den *souffle* des dichters en tevens van den toorn des boetgezants klinkt uit zijn treurzang op het Verwaerloosd Formosa, en de regels:

Men zegt, wanneer de vloot het rijk Kanton verlaat,
De kromme stevens boegt voorbij Formosaas straat,
Dat zij de volken, die hier sneefden ongewroken,
Bij duistre nachten op de waatren hooren spooken.
Een naar geluid, een galm van wraak, en ach, en wee!
Rolt met de golven van de Tajouansche rêe,
En zucht de kielen na. -

S. KALFF.

Akëdysseril vertaald.

L. van Deyssel. Tweede bundel verzamelde opstellen, Amsterdam, Scheltema en Holkema MDCCCXCVII, blz. 211-249, Akëdyssëril, Proza van Villiers de l'Isle Adam vertaald.
S. Heijmans Jz. Akëdysseril, enz., bewerkt naar het Fransch van Villiers de l'Isle Adam, met eene studie over den schrijver. Amsterdam, D. de Voogd, 1896, blz. 43-105.

Voor consciencieuse beoefenaars eener vreemde taal behoort zorgvuldig vertalen tot de meest doelmatige oefeningen hunner studie. Wanneer zij de som willen opmaken van hun verkregen kennis, de maat willen nemen van hun doordringen in het vreemde idioom, dan is een vertaling nog de beste proef op de som.

Maar wat voor dezen niet meer dan een tentamen mag heeten, kan voor litteraire artisten een ware t e n t a t i e zijn. Was het niet voor Louis Couperus zijn ‘Tentation de Saint-Antoine’?

De eerzucht der eersten reikt verder dan die der laatsten. Hun studie drijft er hen toe om, niet alleen wat in vreemde zinnen gedacht, in vreemde klanken gedicht is, over te brengen in de moedertaal, maar om evenzeer te beproeven het in de moedertaal geschrevene te doen naklinken in vreemde woorden, die kunstmatig zijn aangeleerd.

Eerst bij dézen arbeid blijkt ten volle welk worstelen zulk een vertalen is, door welk een strijd de gedroomde en gezochte harmonie, de gelijkwaardigheid der beide teksten, moet verkregen worden. Een ongelijke strijd trouwens; want de moedertaal is altijd de sterkste der twee; telkens dringt het klankbeeld waarmêe de vertaler sinds zijn kinderjaren vertrouwd is

geraakt, belemmerend naar voren en plaatst zich tusschen hem en het vreemde klankbeeld dat hij zoekt, dikwijls juist op het oogenblik dat hij gereed stond het te grijpen. Hoe gewilliger het proza der moedertaal zich schijnt te leenen tot die verwisseling van kleedij en manieren, met des te meer bedachtzaamheid dient de aanpasser te waken, tegen verwarring en vermenging van het gelijksoortige. De beste manier om dit werk, althans eenigszins, te doen gelukken is deze: de voorstelling die door het lezen van een volzin gewekt is (een stuk beschrijving, een idee, de uitdrukking van een sentiment) hale men zich duidelijk voor den geest, haar geheel losmakend van den eigenaardigen taalvorm waarin zij zich het allereerst vertoond heeft, en dan, in de vreemde taal denkend, zoeke men den nieuwen vorm waarin die nog slechts als gedachtebeeld levende voorstelling ten tweeden male als klank- en schriftbeeld op het papier herleven moet.

Maar, hoe vér iemand het in deze soort van vertaalkunst ook brengen moge, het blijft altijd ‘proefwerk’ - een taak, een ‘thema,’ zooals de schoolterm luidt, - alleen geschikt voor eigen oefening en voor examens. 't Wordt slechts hoogst zelden een gemakkelijk hanteeren van het eigen instrument; 't blijft meestal exerceeren in parade-tenue, spelen op een geleende viool, schrijven met een gouden potlood, schermen met een eere-degen.

Al reikt zij minder vér dan deze eerzucht der studiemannen, hooger staat de ambitie der artiesten, die het letterkundig kunstwerk van den vreemdeling eenvoudig zoeken over te brengen in de vormen en de klanken der moedertaal. Zulk een arbeid kan zuivere kunst wezen; want de techniek heeft, in dit geval, voor den kunstenaar nagenoeg geen bezwaren meer; in eindelooze verscheidenheid liggen de kleuren die hij behoeft op zijn rijk en breed palet uitgespreid, en tusschen zijn vingers trillen de penseelen waarmee hij sints jaren gewoon is te werken. Natuurlijk wordt ook hier een grondige kennis vereischt van het vreemde idioom; maar meer nog dan de bloote kennis van woordenboek en zinbouw geldt hier het taalgevoel, de zuiverheid van den indruk dien de vreemde vormen en klanken op gehoor en verbeelding maken. Dienzelfden indruk te wekken door equivalente vormen, gelijksoortige symbolen en klanken, aan den woordenschat en

den schrijftrant der moedertaal ontleend, - ziedaar de aantrekkelijke bezigheid, veeleer nog, de artistieke verpoozing, waarin de woord-kunstenaar zich mag vermeien. Zulk een vertalen, zulk een transponeeren, zulk een omwenden en omgieten - ‘versie’ luidt de schoolterm, die een kunstterm zou mogen heeten - kan een genot zijn, even innig en edel als de vertrouwelijke omgang met een grooten geest, wiens ideën en ontboezemingen men aanstonds voelt natrillen in het eigen gemoed. Dit werk kan vergeleken worden met dat van den toonkunstenaar die een stuk dat voor zang geschreven werd, omzet voor viool of piano, met dat van den aquafortist die een ets maakt van de olieverf-schilderij van een meester. Het is geen slaafs copiëeren, het is ná-denken in een anderen gedachtengang, ná-dichten in een ander rythme, ná-zeggen in de schakeering van een ander timbre.

Was het te verwonderen, dat de Nederlandsche proza-kunstenaar Lodewijk van Deyssel, toen hij *Akëdysséril* van den Franschen schrijver Villiers de l'Isle Adam gelezen had, de verleiding niet weerstaan wilde om dit betooverend poëem-inproza - zoo aangrijpend van inhoud, zoo weeldrig van stoffeering, breed-golvend van lijnen, zoo vol en week van klank, met enkele forsche geluiden er tusschen-in, als bazuingeschal en paukengedreun in een fuga van violen, - te doen opklinken in het Hollandsch proza van zijn eigen woordkunst?

Een jong en ernstig beoefenaar der Fransche taal en letteren, de heer S. Heijmans Jz., kende Van Deyssel's vertaling nog niet, toen hij, eenige jaren geleden, in een goedkoop geel boekje door Marpon en Flammarion uitgegeven,[1)] eenige ‘proza-stukken’ van Villiers de l'Isle Adam in handen kreeg

1) Het bundeltje, opgenomen in de collectie ‘Auteurs célèbres’, die slechts zestig centimes per nummer kost, draagt tot titel *Le secret de l'écchafaud* en bevat, in het geheel, dertien prozastukken van Villiers de l'Isle Adam. Dat de heer Van Deyssel zijne vertaling naar deze zelfde uitgave bewerkt zou hebben, acht ik niet waarschijnlijk; want in zijne bewerking komt een alinea voor (blz. 215 van den hier geraadpleegden bundel opstellen), van 9 regels, die aldus aanvangt: ‘Gelijk een mededingster van Semiramis-de-Onoverwinnelijke....’ welke ik in het gele boekje niet heb teruggevonden Intusschen ontbreekt die alinea eveneens in de oorspronkelijke afzonderlijke uitgave van *Akëdysséril*, bij M. de Brunhoff editeur, 16 Rue des Vosges, Paris 1886, waarvan ik een genummerd exemplaar voor mij heb liggen.

en, ‘meegesleept’ door de lezing van *Akëdysséril*, ‘er als van zelf toe kwam’ dit werk in het Nederlandsch over te brengen. Later bleek hem, ‘dat het gebeeldhouwde proza van Villiers. ook een van de eerste Nederlandsche letterkundigen, Karel Alberdingk Thijm, tot een vertaling uitlokte’. Hij vond in die ontdekking echter geen reden om zijn werk terug te houden. Daar hij nog een paar andere opstellen van denzelfden schrijver had vertaald, besloot hij het viertal tot een boekje te vereenigen en er een korte studie over den zoo buitengewoon door hem bewonderden schrijver aan toe te voegen[1)].

En zoo kan dan nu een Nederlander, die de geweldige geschiedenis der Indische koningin Akëdysseril en van hare benijdenswaardige slachtoffers, prins Sedjnoer en prinses Yelka, in zijne moedertaal lezen wil, in twee vertalingen die behoefte bevredigen. Neemt hij die van den heer Heijmans ter hand, dan kan hij tevens veel belangrijks vernemen omtrent den hem misschien vrij wel onbekenden schrijver,[2)] en zich bovendien in de historie van Akëdysseril laten inwijden door het met talent geschreven ‘résumé’, dat deze aan de vertaling liet voorafgaan van het ‘moeilijk te begrijpen meesterstuk’[3)].

Het is, inderdaad, een aangrijpend verhaal dat der beide koningskinderen, wier dood door het staatsbelang geëischt wordt, doch die koningin Akëdysseril niet anders wil laten sterven dan verteerd door ‘een genot zoo fel, zoo doordringend, zoo nooit-ervaren, dat die dood hun begeerlijker zou toeschijnen dan het leven,’ - en die nu, terwijl de vorstin ten krijgsroem is uitgetrokken, door den somberen, scherpzienden Sjiwa-priester geestelijk zoo worden gekweld en uitgehongerd, tot zulk een graad van liefde-nood en vertwij-

1) De drie andere verhalen zijn getiteld *Het avontuur van Tse-i-la, De marteling door de hoop* en *Ongeduld der menigte*. Blijkens het voorbericht waren alle vier vertalingen in het tijdschrift *De Kunstwereld* van 1895 opgenomen.

2) Over Villiers de l'Isle Adam, die in 1890 te Parijs, in een ‘ziekenhuis’, zoo allerdroevigst stierf, is in Frankrijk nog niet veel geschreven. Maar door Henri Bordeaux werd hij behandeld in zijn *Âmes modernes*, door Anatole France in deel III zijner *Vie littêraire*, door Jules Lemaître in deel II zijner *Impressions de théâtre*, door de Wyzéwa in *Nos maitres*. Men zie ook de mooie monographie van de Pontavice de Heussey, bij Albert Savine in 1893 verschenen.

3) Op blz. 21 der inleidende studie over Villiers.

feling worden gebracht, dat de zaligheid van het eerste samenzijn, de betoovering der plots uitbarstende liefde, beide doet wegzinken in een bezwijming waaruit ze niet meer ontwaken.

En dit roerend verhaal is door den Franschen kunstenaar uitgewerkt tot een breede, spannende nachtvertelling, tot een somber drama, dat in de holle ruimte van den ledigen Sjivatempel wordt afgespeeld tusschen de van leven, macht en schoonheid bloeiende, van gramschap blakende koningin en het dor geraamte van den ouden, sluwen priester. Villiers heeft het gehuld in een schitterend waas van oosterschen gloed, van avond-zonneglans, van krijgsrumoer en vorstelijke pracht, die een scherp contrast vormen met de somberheid van het slottooneel en tegelijkertijd voorbereiden op de extatische weelde der ontknooping.

Zoo is er een kunstwerk geboren waarvan men zich aarzelend afvraagt, of het ooit met de kleuren en klanken eener andere taal dan het Fransch kan worden nageschilderd. Maar, we zeiden het reeds, in dat aarzelen ligt juist..... de tentatie.

Van Deyssel heeft het gedaan, omdat hij dweept met het Nederlandsch. De heer Heijmans heeft het beproefd, omdat zijn studie hem heeft leeren dwepen met het Fransch.

Dat de kunst van den eerste hooger zou blijken te staan dan die van den tweede, - wie zal er zich over verwonderen? Allerminst de jeugdige vertaler, wiens bescheiden optreden, evenzeer als de omstandigheden waaronder hij zijne vertaling ondernam, alle denkbeeld van een wedloop uitsluit.

En toch....

Is ook niet de grootste kunstenaar onderworpen aan zekere eischen van correktheid, die, bij den schilder, zegt men, de juistheid der teekening is, bij den musicus en den zanger, de zuiverheid van aanslag en toonvorming, en die bij den vertaler eenvoudig hierin bestaat, dat hij in de beteekenis der woorden zich niet vergissen mag?

Nu zijn er vergissingen die niet veel deren: of Sinjab, de Indische troonopvolger, die met Akëdysseril zou huwen, het eerst voor ons optreedt als ‘een chasseur d'aurochs’, zooals bij Villiers, of als een ‘wolvenjager’, zooals bij van Deyssel[1)], is zeker vrij onverschillig, al zouden zij die hech-

1) Blz. 215 van den aan het hoofd van dit opstel genoemden bundel.

ten aan locale kleur, liever gezien hebben dat de vertaler den Indischen aurochs niet van een buffel tot een wolf gemaakt had.

Maar men krijgt toch reeds een verkeerden indruk, wanneer het woord ‘ville riveraine’, in plaats van met ‘oeverstad’, met ‘rivierstad’ wordt vertaald,[1] en wanneer de fantastische ligging der stadswijken, die zich langs de beide oevers van den Ganges verheffen, in plaats van met de woorden van Villiers: ‘et l'immense ville riveraine se déroulait en un désordre oriental, étageant ses avenues, multipliant ses maisons sans nombre aux coupoles blanches, ses monuments....’ - met die van Van Deyssel geteekend wordt: ‘en de ontzachlijke rivierstad deed zich open in een oostersche wanorde, met haar diepe lanen, met haar tallooze witgekoepelde huizen, hare gedenkteekenen....’ Dat ‘les monuments d'une ville’ niet haar ‘gedenkteekenen’, maar haar ‘publieke gebouwen’ zijn, is voor de breedte waarmee dit panorama door den Franschman geteekend is, niet geheel onverschillig. Maar meer beteekenis nog hecht ik aan het feit dat, in de Nederlandsche vertaling, van het amphitheatrischzich-verheffen en uitbreiden dier stadswijken geen spoor is overgebleven.

Toen Van Deyssel[2] ‘les fauves tapis d'Irmensul et les lointaines manufactures d'Ypsamboul’ vertaalde met ‘de wild-kleurige tapijten van Irmensul en de uitheemsche stoffen van Ipsamboel’, toen heeft hij er waarschijnlijk niet aan gedacht dat ‘fauve’ eenvoudig een lichtbruine kleur aangeeft en met ‘wild’ alleen in zooverre iets te maken heeft als sommige dieren, naar hun kleur, in tegenstelling met ander wild, dat zwart is, in het Fransch ‘fauves’ genoemd worden; en toen heeft hij, door den Hollandschen ‘manufactuurwinkel’ misleid, bepaald vergeten dat ‘lointaines manufactures’ ver-afgelegen weverijen, en geen ‘uit heemsche stoffen’ zijn.

Op den klank af ‘rumeur’ met ‘rumoer’ te vertalen, terwijl alleen ons woord *gegons*, of hoogstens *gedruisch*, den zin

1) Blz. 214; *riverain* hangt wel samen met *rivière*, maar dit woord heeft oorspronkelijk den zin die nog in 't Italiaansche *riviera* bewaard is.
2) Blz. 219.

van het Fransche woord teruggeeft,[1] is reeds bedenkelijk. Maar om nu, evenzeer op den klank af, ‘roseaux’ in het Hollandsch ‘rozenstruiken’ te noemen, in plaats van ‘riet,’ is een misgreep die een zonderlinge voorstelling wekt vau het water van den Ganges, en die bovendien, door dat rozekleurtje, den indruk doet verloren gaan van Akëdysseril's pijnlijke klacht: ‘... ah! le fieuve roule, sous les astres, à travers les roseaux, leurs corps innocents!’ waarvoor nu in het Nederlandsch staat:[2] ‘... ach! nu wentelt de stroom, door de rozenstruiken heen, hun onschuldige lichamen!’

Nog op tal van andere plaatsen zou een grooter nauwkeurigheid in de keuze der Hollandsche equivalenten den indruk del tafereelen zeer zeker hebben verhoogd en het meêgevoelen van de aandoeningen door den schrijver geteekend hebben bevorderd.

Zoo lees ik bij Villiers, waar hij den hartstocht schildert waarin de koningszoon Sinjab, na een eerste, toevallige, ontmoeting, voor de herdersdochter Akëdysseril ontbrand is: ‘La revoir encore embrasa bientôt si violemment les sens de Sinjab qu'il l'élut, d'un coeur ébloui, pour sa seule épouse..’ En bij Van Deyssel[3]: ‘De gedachte haar weêr te zien, verhitte weldra zoo hevig het gemoed van Sinjab dat hij met een vervoerd hart haar uitverkoor tot zijne eenige gemalin...’ Door voor ‘les sens’ ‘het gemoed’ in de plaats te stellen, door ‘embraser’, dat ‘in vlam zetten’ beteekent, met ‘verhitten,’ en ‘ébloui,’ dat geen anderen zin heeft dan ‘door glans verblind,’ met ‘vervoerd’ te vertalen,[4] - heeft de

1) De vertaling van den geheelen zin waarin dit woord voorkomt, wil mij niet behagen. Bij Villiers klinkt het zoo eenvoudig: ‘Cependant au déelin de cette journée, dans Bénarès, une rumeur de gloire et de fête étonnait le silence accoutumé des tombées du soir’. Bij van Deyssel, al moge men de letterlijke vertaling van ‘tombées du soir’ met ‘avond-val’ mooi vinden, klinkt het gewrongen en zelfs onjuist (want ‘rumeur’ is geen ‘rumoer’ en ‘déclin’ geen ‘ondergang’): ‘Intusschen verwonderde de gewone stilte van den avondval, bij den ondergang van dezen dag, een roem- en feestrumoer in Benares’. Liever had ik iets gelezen in dezen trant: ‘Maar, bij het vallen van dézen avond, klonk, in Benares een vaag. gedruisch van glorie en feestvreugde, dat de anders zoo gewone stilte van het avonduur bevreemden moest.’
2) Blz. 245.
3) Blz. 215.
4) Daar de heer Van Deyssel den juisten zin van het Fransche ‘ébloui’ natuurlijk even goed kent als een ander, zoo waag ik het vermoeden dat hij, als Nederlandsch equivalent ‘vervoerd’ heeft gekozen ter wille van den *oe*klank die in beide woorden voorkomt. Doch de fout die hij zoodoende maakt tegen de beeldspraak van den schrijver bewijst alweer op welk een dwaalspoor het overdreven hechten aan gelijkheid van klank een vertaler leiden kan. Een der sterkste indrukken van die dwaling gaf mij eens. bij een Fransche opvoering van *Tannhüuser*, de vertaling van Wolfram's lied: ‘O Du, mein holder Abendstern’, met ‘O douce étoile, feu du soir’. Hoe weinig zegt dat *O dou* in het banale *O douce*, waaruit, immers, al de innigheid van het *O Du* verdwenen is!

vertolker het sprekende beeld van het oorspronkelijke opgeofferd en zoo den indruk verzwakt. Immers, het is de felle gloed der hevig ontvlamde zinnen die het hart van Sinjab verblindt en verbijstert.

Waarom Van Deyssel van ‘discutables devoirs’ ‘gewoon geldende plichten’ maakt,[1)] terwijl toch het woord, en evenzeer de samenhang, op plichten wijzen wier geldigheid betwist kan worden - is mij evenzeer een raadsel als waarom hij het aandoenlijke ‘ombre ingénue,’ waarmeê Akëdysseril den dooden prins Sedjnoer toespreekt, vertaalt met het niets-zeggend ‘zuivere geest,’ terwijl ‘kinderlijke schim’ toch een betere parallel geweest zou zijn van het ‘bleeke maagd’, waarmêe zij de gestorven Yelka aanroept.

Zoo meen ik ook dat, wanneer Villiers, zoodra de zwarte olifant van Akëdysseril, met zijn vergulde slagtanden, zichtbaar wordt, dezen laat volgen door ‘l'immense vision d'un enveloppenent d'armées’, deze volzin niet mag worden teruggegeven door ‘het ontzachlijk visioen eener ontwikkeling van legerscharen’,[1)] - en dit niet alleen omdat *ontwikkeling, développement*, juist het tegenovergestelde is van *enveloppement*, maar ook, omdat alleen dit opdringen, dit opstuwen, elkaar omsingelen van legers het gezicht der naderende benden maakt tot een ‘immense vision.’

Het kan een onbeduidende fout schijnen, wanneer het Fransche woord ‘figé’ ten onrechte vertaald wordt met ‘gegrifd,’ alsof er ‘fixé’ of ‘gravé’ geschreven stond[2)]. Maar men zal toegeven, dat de indruk der beschrijving niet meer dezelfde is, wanneer van de zalige verrukking waarin de beide koningskinderen gestorven zijn, in het Fransch geschreven staat: ‘....l'éclair de la Mort en avait figé l'ex-

1) Bl. 222.
1) Blz. 222.
2) Blz. 246.

pressif reflet sur leurs visages', en in het Nederlandsch: 'de bliksem des Doods had er den duidelijken weêrschijn van op hun gelaatstrekken gegrifd', terwijl 'had dien weerschijn op hun gelaat doen verstijven' hier de eenig juiste en sprekende teekening is.

Dat drakenschubben ('l'écaille des dragons') nog iets anders zijn dan 'schildpadden',[1] waarmêe Van Deyssel het woord vertaalde, zal wel geen tegenspraak ontmoeten, en dat 'le sang généreux' eenvoudig 'het edele bloed'; en niet 'het bloed der grootmoedigen'[2] beteekent, zullen zij die deze Fransche woordverbinding uit hun Corneille kennen, wel toegeven. Maar dat 'trouble' (ons *troebel*) nog iets anders is dan 'troublé' (*verward*), en 'de si troubles soupçons' dus geen 'verwarde vermoedens',[3] maar troebele, ondoorzichtige vermoedens zijn, mocht den vertaler niet ontgaan die al de fijnheden had terug te geven waarmeê de Villiers zijne heldin het sluipende, gluiperige werk van den Sjiwapriester laat ontleden.

De heer Van Deyssel is niet de eenige Nederlander die 'mystique' met 'geheimzinnig' vertaalt, alsof het synoniem was met 'mystérieux'. Maar deze fijne artiest had toch, meen ik, moeten gevoelen, dat, wanneer Villiers van Akëdysseril's verschijning zegt '.... la forme de la reine du Habad.... se détachait, mystiquement, blanche en sa robe d'or, sur le disque du soleil', hij in dit optreden volstrekt niet iets 'geheimzinnigs'[4] teekent, maar alleen het 'bovennatuurlijke' van die verschijning wil doen uitkomen[5].

Niets schijnt eenvoudiger dan het Fransche woord 'enfant' met 'kind' te vertalen. Maar wie deze vertaling altijd even natuurlijk vindt, vergeet dat 'enfant' bij de Franschen een veel ruimer begrip vertegenwoordigt dan 'kind' bij ons, zoodat halfvolwassen schoolknapen zelfs met dien naam kun-

1) Bl. 239.
2) Bl. 232.
3) Bl. 238.
4) Blz. 222.
5) Ik wil hiermeê niet zeggen dat 'mystique' altijd met 'bovennatuurlijk' vertaald moet worden; het kan ook 'innig devoot' beteekenen, daar het wijst op een rechtstreeksche aanraking met de godheid. Maar het is, in ieder geval, niet synoniem met 'mystérieux', al is er ook in al wat mystiek is een verborgen element.

nen worden aangewezen. Door dit uit het oog te verliezen hebben de beide vertalers van *Akëdysseril*, op ééne plaats, den tekst nagenoeg onverstaanbaar gemaakt. Den indruk beschrijvend dien Akëdysseril, ‘cette neigeuse fille de la race solaire,’ op allen maakt die haar aanschouwen, zegt Villiers: ‘Ses traits étaient d'un charme oppressif qui, d'abord, inspirait plutôt le trouble que l'amour. Pourtant des enfants sans nombre, dans le Habad, languissaient, en silence, de l'avoir vue.’ Den eersten volzin gaf Van Deyssel mooi terug: ‘De drukkende bekoorlijkheid’ (ware ‘bekoring’ toch niet beter?) harer trekken wekte in 't eerst meer onrust dan liefde. Maar hoe raadselachtig klinkt nu wat er volgt: ‘toch kwijnden in Habad tallooze kinderen in stilte, van haar gezien te hebben’.[1)] Wat beduidt dat kwijnen van kinderen omdat ze een mooie vrouw gezien hebben? Gewoonlijk worden kinderen door zulk een verschijning vroolijk gestemd. Maar wie bij ‘des enfants sans nombre’ niet aan kinderen, maar aan knapen denkt, bij wie de zinnen, nog half onbewust, ontwaken, en die, door het beeld dier bekorende schoonheid vervolgd, stil droomerig gaan kwijnen, in plaats van frisch en krachtig op te groeien, die begrijpt aanstonds welk soort van morbide bekoring de schrijver aan zijne heldin heeft willen toeschrijven.

Men zal misschien meenen dat een vertaler op zulke fijne nuances niet te letten heeft, en dat er toch waarlijk zulk een groot verschil niet bestaat tusschen *verblind* en *vervoerd*, tusschen *troebel* en *verward*, tusschen *gegrifd* en *verstijfd*, tusschen *uitwikkelen* en *inwikkelen*, tusschen een *kind* en een *knaap*. Nu, hemelsbreed is zulk een verschil inderdaad niet, minder groot althans dan het verschil tusschen ‘septentrional’ en ‘zuidelijk’, waarmee Van Deyssel, op twee plaatsen, dit woord vertaalde[2)]; dit laatste verschil mag, inderdaad, hemelsbreed genoemd worden, omdat *le Septrentrion* juist *het Noorden* is.

Men behoeft dan ook bij een gewoon vertaler, bij een die enkel de geschiedenis van Akëdysseril en hare slachtoffers in het Hollandsch wil na-vertellen, op dergelijke kleinigheden

1) Blz. 223. De heer Heijmans schreef (blz. 63), even zonderling, en stijver bovendien: ‘evenwel kwijnden tallooze kinderen in den lande weg, nadat zij *haar* gezien hadden’.
2) Blz. 223, 226.

niet te letten.[1] Maar bij een artiest, die het kunstwerk wil naboetseeren, mag een dergelijk misgrijpen der fijne toetsen allerminst doorgaan over een ‘quantité négligeable’. De waarde van zijn werk ligt voor een goed deel in de nuanceering, en het geheim dier nuanceering ligt vaak in een enkel woord.

Dat bij Van Deyssel het artistieke van Villiers' arbeid op tal van plaatsen tot zijn recht komt, is reeds door anderen opgemerkt. Zoo heeft men, bij voorbeeld, met rechtmatige bewondering gewezen op het mooie in den aanhef van het werk.

Verrukkelijk is dan ook, bij den Franschen schrijver, die schildering van het landschap waarin de heilige stad Benares voor het oog van den toeschouwer oprijst:

> ‘La ville sainte apparaissait, violette, au fond des brumes d'or; c'était un soir, des vieux âges; la mort de l'astre Souryâ, phénix du monde, arrachait des myriades de pierreries aux dômes de Bénarès.’
> Sur les hauteurs, à l'est occidental, de longues forêts de palmiers-palmyres mouvaient les bleuissements dorés de leurs ombrages sur les vallées du Habad; - à leurs versants opposés s'alternaient, dans les flammes du crépuscule, de mystiques palais séparés par des étendues de roses, aux corolles par milliers ondulantes sous l'étouffante brise. Là, dans ces jardins, s'élançaient des fontaines dont les jets retombaient en gouttes d'une neige couleur de feu.

Bij van Deyssel luidt die aanhef aldus:

> De heilige stad verscheen, violet, diep in de gouden nevelen: het was een avond der oude tijden; de dood van de ster Souryâ,

1) Met zulk een vertaler bedoel ik allerminst den heer Heijmans, die, al reikt zijn talent minder hoog dan dat van Van Deyssel, toch ook zijn best heeft gedaan om een niet al te onwaardige copie van het Fransche kunstwerk te leveren. Maar aangezien hij toch in het artistieke moest te kort schieten, had er aan de nauwkeurigheid zijner vertaling niets mogen ontbreken. 't Is jammer dat ook hem op eenige onnauwkeurigheden kan gewezen worden. Ook hij vertaalde *trouble* met *verward* (bl. 87), *figé* met *geprent* (bl. 101) en *septentrional* met *zuidelijk* (bl. 62). *D'imprécises réponses* zijn geen ‘*onjuiste*’ (bl. 91), maar *zwevende, onduidelijke* antwoorden. En hoe de heer H. er toe kwam in *la Reproduction divine* eene ‘*Afbeelding*’ (bl. 72) te zien, in plaats van *de goddelijke Voortbrenging*, en *une réflexion toute naturelle* voor iets anders heeft kunnen houden dan voor eene *doodnatuurlijke overweging* (bl. 96), is mij onverklaarbaar.

fenix der wereld, ontrukte myriaden juweelen aan de koepeldaken van Benares.
‘Op de hoogten, in het Oosten, bewogen lange wouden palmier-palmen de gulden blauwingen hunner schaduwen over de valleien van Habad; - op de hellingen van d' overkant stonden in de vlammen der schemering geheimzinnige paleizen, gescheiden door rozenplantingen, wier duizenden bloemkronen golfden onder den smoorheeten wind. Daar, in die tuinen, stortten fonteinen op, wier stralen terugvielen in druppels vuurkleurige sneeuw.’

Er is minder klank en rythmus in de vertaling van den heer Heijmans:

‘De heilige stad lag gehuld, violetkleurig, in de gouden nevelen; het was een avond in de oude tijden; de dood van de ster Souryâ, den phoenix der wereld, ontrukte myriaden edelgesteenten aan de koepels van Benares.
Op de hoogten, in het Zuidwesten, bewogen lange wouden van palmier-palmen het verguld-blauw van hun looverdak over de valleien van Habad; - aan de tegenoverliggende hellingen wisselden, in de vlammen der avondschemering, mystieke paleizen elkander af, gescheiden door vlakten van rozen, welker bloemkronen bij duizenden golfden op de drukkende bries. Daar, in die tuinen, sprongen fonteinen op, wier stralen neervielen in druppelen vurige sneeuw.’

Voorzeker: ‘myriaden juweelen’ klinkt mooier dan ‘myriaden edelgesteenten’, en ‘een avond der oude tijden’ geeft beter de gedachte van den schrijver weer dan ‘een avond in de oude tijden’. Ook is ‘drukkende bries’ een veel minder passende, veel minder expressieve vertolking van ‘l'étouffante brise’ dan ‘smoorheeten wind’, en ‘druppels vuurkleurige sneeuw’ in ieder opzicht te verkiezen boven ‘druppels vurige sneeuw’.

Maar, nog afgezien van de ‘palais mystiques’, die bij Van Deyssel alweer, ten onrechte, ‘geheimzinnige paleizen’ heeten, berust die vertaling van ‘La ville sainte apparaissait’ door ‘De heilige stad verscheen’, toch op een niet-zuivervoelen van het Fransche imperfectum ‘apparaissait’; de schrijver wil niet zeggen dat de stad voor den dag kwam, maar hoe zij er uitzag; daarom geeft ‘lag gehuld’ zijn gedachte zuiverder terug dan het letterlijke ‘verscheen’. En het is den heer Heijmans ten goede gekomen dat hij de beteekenis van

het Fransche ‘ombrage’ beter vatte dan Van Deyssel, die het *lommer* der boomen voor de *schaduwen* dier boomen heeft aangezien. Ook berust zijne eenvoudige vertaling van *retomber* door *nêervallen* op een juister begrip der beteekenis van het vóórvoegsel *re-* dan in *te-rugvallen* bij Van Deyssel ligt opgesloten.[1)]

Maar het zou mij niet verwonderen zoo de lezer er over klaagde dat geen der beide Nederlandsche beschrijvingen hem een duidelijke voorstelling geeft van hetgeen de dichter van *Akëdysseril* hem wil laten zien. Er komt in den Franschen tekst een uitdrukking voor - ‘à l'est occidental’ - waarmêe geen van beide blijkbaar weg heeft geweten, en dat toch, als het niet begrepen wordt, ‘leurs versants opposés’ eveneens onbegrijpelijk en de geheele topographie verward maakt. De kunstenaar Van Deyssel liet eenvoudig ‘occidental’ onvertaald en schreef ‘in het Oosten’; de heer Heijmans maakte er, zonderling genoeg, ‘het Zuidwesten’ van.

Toch is die uitdrukking juist en zuiver, al zou ik haar liever niet letterlijk met ‘het westelijk oosten’ vertalen. Men trachte eens zich het beschreven tafereel helder voor den geest te brengen. In het westen gaat ‘de ster Soeryâ’ onder. Aan den overkant, dus in het Oosten, ligt een rij heuvelen (‘les hauteurs’); deze hebben twee glooiingen: de eene, die niet door de westerzon beschenen kan worden, d.i. de westelijke helling (gelegen dus ‘à l'est occidental’), draagt op haar top de wouden palmier-palmen, wier blauwend lommer nog even, aan den hoogsten rand, door de daaroverschietende zonnestralen verguld wordt en heen- en weer wuift over de valleien van Habad; tegen de andere helling aan, dus geheel en al zich badend in den glans der ondergaande zon, liggen de mystieke paleizen, van elkaar gescheiden door rozenvelden, en

1) Zeer merkwaardig is het gebruik van *re-* in tal van Fransche samenstellingen. Dikwijls ligt er de idee in opgesloten van een terugkeer tot den normalen, soms den idealen toestand, die onze taal niet gewoon is op die wijze uit te drukken. Zoo zal het heeten van iemand die de deur heeft geopend om een vertrek binnen te gaan: ‘il referma la porte derrière lui’, waar wij eenvoudig zeggen: ‘hij sloot de deur achter zich dicht’. Zoo spreek men van *ramasser* voor *oprapen, remonter* une horloge, voor een uurwerk *opwinden*, en *remplir* un verre, voor 't enkel vullen van een glas.

schieten de fonteinen omhoog, wier stralen nedervallen in vuurkleurige sneeuw.[1)]

Uitlokkend ook, een ware tentatie voor den taal-artiest, is - in een geheel anderen toon - de beschrijving van het tweetal in liefde-vervoering gestorven koningskinderen, zooals ze daar nederliggen op den zwart marmeren steen, in de door offervlammen fantastisch verlichte spelonk van den Sjiwâtempel.

Ik citeer alleen het slot dezer verrukkelijke bladzijde:

> 'La juvénile beauté de Sedjnour, en sa blancheur rayonnante, semblait défier les ténèbres. Il tenait, ployée entre ses bras, l'être de son être, l'âme de son désir; - et celle-ci, dont la blanche tête était renversée sur le mouvement d'un bras jeté à l'entour du cou de son bienaimé, paraissait endormie en un éperdu ravissement. L'auguste main de Yelka retombait sur le front de Sedjnour; ses beaux cheveux, brunissants, déroulaient sur elle et sur lui leurs noires ondes, et ses lèvres, entr'ouvertes vers les siennes, lui offraient en un premier baiser, la candeur de son dernier soupir. - Elle avait voulu, sans doute, attirer dans un doux effort, la bouche de son amant vers la fleur de ses lèvres, lui faissant ainsi subir, en même temps, le subtil et cher parfum de son sein virginal qu'elle pressait encore contre cette poitrine adorée!...'

Eenvoudig mooi, innig poëtisch, klinkt, naast dit zoetvloeiend Fransch proza, de vertaling van Van Deyssel:[2)]

> 'De jeudige schoonheid van Sedjnoer scheen, in haar stralende blankheid, de duisternissen te tarten. Hij hield in zijn armen gebogen het wezen van zijn wezen, de ziel van zijn verlangen; - en deze, wier blanke hoofd gelegen was op haar om den hals des

1) Onwillekeurig kwam ik er toe ook mijn vertaalkunst aan dit tafereel te beproeven: 'Violetkleurig, diep in de gouden nevelen, lag de heilige stad; het was een avond van langvervlogen tijden; de dood van de ster Soeryâ, fenix der wereld, rukte duizenden en duizenden juweelen van de koepels van Benares. In het Oosten op de Westelijke helling der heuvelen, lieten uitgestrekte wouden palmier-palmen hun blauwend lommer, aan den rand verguld, heen- en weder wuiven boven de valleien van Habad: op de andere glooiing, in de vlammen van het avondrood zich badend, verrezen mystieke paleizen, van elkaar gescheiden door rozenvelden, wier bloemkronen bij duizenden golfden onder den smoorheeten avondwind. Fonteinen schoten, in die tuinen, omhoog en lieten hun stralen nedervallen als druppelen vuurkleurige sneeuw'.

2) Blz. 247.

> geliefden geslagen arm, scheen ingeslapen in een verstomde verrukking. Yelkaas doorluchtige hand viel terug op het voorhoofd van Sedjnoer; haar schoone bruinende haren ontrolden over haar en over hem hun zwarte baren, en haar lippen, naar de zijne half geopend, boden hem, in een eerste kus, de reinheid van haar laatste zucht. - Zij had, zeker, met een zachte poging, den mond van haar minnaar tot de bloem harer lippen willen aantrekken, hem zoodoende tegelijk de fijne en edele geur van haar maagdelijken boezem, dien zij nog tegen die aangebeden borst drukte, biedend!...'

Men zal zeggen dat de Nederlander hier slechts den Franschen tekst letterlijk had te volgen. Maar wie het talent wil waardeeren dat zelfs voor zulk een schijnbaar eenvoudigen arbeid noodig is, die lette op de fijne golving van een zin als deze: 'dont la blanche tête était renversée sur le mouvement d'un bras jeté à l'entour du cou de son bien-aimé', of op dat innige 'lui faisant ainsi subir, en même temps, le subtil et cher parfum de son sein virginal.' Ik zal niet zeggen dat de vertolking volkomen de lijnen en de kleur van het oorspronkelijk teruggeeft. Maar in deze vertaling is de stemming toch geheel-en-al zuiver gebleven, terwijl de heer Heijmans, die nog nauwkeuriger vertalen wilde, haar, vrees ik, wel wat verstoord heeft, door te schrijven: 'wier blank hoofd heenboog naar een arm, om den hals van haren welbeminde geslagen,' en -: 'hem zoo, terzelfder tijd, den heerlijken fijnen geur doende opnemen van haren maagdelijken boezem.'

Had van Deyssel ditmaal de beelden en klanken van den Franschen tekst slechts te volgen en zich daarbij door zijn gevoel voor taalmuziek te laten leiden, - op tal van andere plaatsen heeft zijn al te sterk geloof aan de verwantschap, aan het gelijkluidende zelfs, der beide talen hem een verhollandscht Fransch doen schrijven waarvan men gerust mag zeggen dat het volstrekt geen Hollandsch, hoogstens leelijk Hollandsch is.

Zoo klinkt mij het Fransch 'colonnades colossales' geheel anders in de ooren dan het Hollandsche 'kolosale kolonnaden', waarmee Van Deyssel het al te vlug vertaald heeft[1)]; reeds de klank der letters is in beide talen niet volkomen dezelfde; en al ware hij dit ook, dan maakt diezelfde klank toch niet

1) Blz. 213.

te midden van Hollandsche woorden en wendingen hetzelfde effect dat hij in een Franschen zin zal maken; bovendien heeft het zeldzamer en zeer bijzonder gebruik van het woord ‘kolossaal’ in onze taal den indruk dien het op ons oor moet maken natuurlijk allengs gewijzigd, en ik verbeeld mij dat ‘reusachtige zuilenrijen’ het beeld der Fransche woordverbinding zuiverder en klankrijker teruggeeft.

Zoo wordt de innigheid van het Fransche ‘l'un l'autre’ veel beter gevoeld in het gewone ‘elkander’ dan in het ongewone ‘de een den ander’ waarmeê Van Deyssel het meer dan eens vertaald heeft. Zoo bezit het Fransch sints eeuwen de eigenaardigheid om abstracta in het meervoud te gebruiken en te spreken van ‘les hontes’, ‘les ardeurs’, ‘les tristesses’. In *Akëdysseril* heeft Villiers van die gewoonte een ruim en vaak treffend gebruik gemaakt. Maar wanneer Van Deyssel nu ‘les blancheurs’ met ‘de witheden’, ‘les clartés’ met ‘de klaarheden,’ ‘les présences’ met ‘de tegenwoordigheden’ en ‘les transparences’ met ‘de doorschijnendheden’ vertaalt, dan meen ik dat zulk een forceeren van ons taalgebruik den indruk dien hij maken wil juist in den weg staat, al ware het alleen omdat het Fransch voor dergelijke abstracta vier of vijf verschillende uitgangen heeft, en het Nederlandsch zich in de meeste gevallen met eenige stijve dit-en-dat-*heden* moet tevreden stellen.

Het gaat ook niet aan, gelijk Van Deyssel herhaaldelijk doet,[1)] de zoo eigenaardige zinwendingen van het Fransch: ‘c'est pourquoi’, ‘c'est que’, en soortgelijke meer, eenvoudig in het Nederlandsch terug te geven met ‘daarom is het dat’, ‘het is omdat’, of ‘het is wijl’, die in onze taal den gang der gedachte zelfs merkbaar vertragen. Op deze wijze heeft de vertaler, in zijn poging om zich zoo nauw mogelijk bij zijn model aan te sluiten, meer dan eens het doel dat hij najoeg gemist. Zoo, bijvoorbeeld, wanneer de Sjiwa-priester, om Akëdysseril te doen gevoelen dat aan de verrukking van haar eigen huwelijksweelde toch dat alles-omvattende, dat alles-overweldigende heeft ontbroken waardoor Sedjnoer en Yelka bezweken zijn, en hij haar toevoegt:

> ‘C'est que, - rappelle-toi - déjà favorisée d'un sceptre, l'esprit

1) O.a. blz. 244, 245.

troublé d'ambitieuses songeries, l'âme disséminée en mille soucis d'avenir,
il n'était plus en ton pouvoir de te donner tout entière',

dan is die periode, in haar ingewikkeld-zijn en haar schijnbaar niet-afloopen, ongetwijfeld een mooi, sprekend specimen van Franschen stijl. Maar klaar noch mooi kan ik den Hollandschen zin vinden waarin Van Deyssel hem heeft overgebracht:[1)]

'Dat was, - herinner u maar, - omdat het, reeds met een scepter
begunstigd als gij waart, uw geest verstoord door eerzuchtige mijmeringen,
uw ziel verstrooid in duizend bekommeringen om de toekomst, niet meer
in uw macht was u geheel te geven.'

Doch.... deze aanhaling moge de laatste zijn. Ging ik door, men zou kunnen meenen dat, zoo ik het vertalen zelf een tentatie heb genoemd, ik het na-werken en vergelijken van vertalingen al voor even onwêerstaanbaar houd.

Nu, dat in zulk een arbeid genot gelegen is, wil ik niet ontkennen. Versterking van het taalgevoel is altijd een verhooging van geestelijk leven. En wie, tegelijkertijd, de kracht van zijn moedertaal beter leert kennen en in de geheimen van een vreemd idioom dieper leert doordringen, die smaakt een dubbele voldoening, waarvoor hij hen wier kunstwerk, of wier proefneming, hem daartoe prikkelde, niet anders dan erkentelijk wezen kan.

Extra-erkentelijk zelfs, wanneer het vreemde idioom waarin hij aldus werd rondgevoerd, geen ander is dan het klare, fijne, zoetvloeiende Fransch - en wanneer het kunstwerk dat hij aldus leerde ontleden, den vorstelijken toovernaam draagt van A k ë d y s s e r i l .

A.G. VAN HAMEL.

1) Blz. 244.

Bep, die dwaze jongen.

Hooger trok Bep z'n been op, in wrevel beluisterend het geanimeerd spreken der twee. Dadelaar zat met het hoofd leunend op de hand, knikkend in plezierig begrijpen. André, rood-frisch van de straat, blij in zijn herinneringen vertelde tusschen rookdampjes door.

'.... Heel curieus geval.... Acute Ruggemergsaandoening bij 'n werkman... Verbàzend merkwaardig....'

Hij werd gestoord door de huishoudster.

'Zal ik opdoen, meneer?'

'Doe maar op. Doe maar op!'

Luidruchtig vroolijk floot hij 'n wijsje uit de *Zigeunerbaron*.

Maar dan weer opgeruimd doorpratend....: 'Wat zeg ik?.... Eén aandoening? Twéé tegelijk, hahaha!.... Bij vader en zoon.... Volkomen zekerheid.... En 't prachtige is dat 't eene geval 't andere zoo heelemaal bevestigt!.... Weet je dat ze voor het nieuwe Viaduct bezig zijn onder water te werken?.... Die twee waren in dezelfde *caisson* om fundeering te metselen, nog niet eens bij veel atmosfeeren. Ongeveer twee. Allebei léélijk 'r aan toe'....

'Hé!'

'Stel je voor dat de moeder aan bloedvergiftiging geloofde! Stomme menschen. Eerst dacht ik niet aan 't ergste, niewaar? Bij twee tegelijk èn acúut. De zoon heeft *Retentio urinae*.... Frappant geval. . De vader volkomen *paraplegie*... Als ze 'n week vroeger om me gekomen waren, hè?.... De vader geef 'k geen twee dagen meer.'

''k Zou ze naar 't Gasthuis laten brengen.'

'Jawel, de zoon. Die kan daar bèter behandeld worden. Natuurlijk heeft-ie al 'n *Cystitis* - maar de vader transporteer

'k niet. 'k Heb 'm voorloopig 'n strychnine-injectie gegeven.'

'Ik wil 'm morgen wel eens zien.'

'Verbazend-intressant. Als ze niet bij toeval met *caissons* onder water werken, heb je misschien nóóit gelegenheid zóó'n geval te zien.'

'Ja, pràchtig geval.'

'En nou heb 'k honger als 'n paard.'

'En de andere werklui?'

'Dat zal wel niets zijn, hè? Neusbloeding of zoo iets.... Toch wel typisch de oorzaak van zoo'n acuut geval, hè? 'k Heb al héél wat ruggemergsziekten gezien, maat zùlke curieuse gevallen nog nooit.... En wat heb jij van middag gedaan, Bep?'

'Niks.'

'Heb je gewandeld?'

'Jawel.'

'Heb je 'n bad genomen?'

'Jawel. Jawel.'

'Nou-nou-nóu! Wat ben je kort aangebonden.'

'Je verveelt me ook met al je gevraag.'

'O.'

'Ja, gemakkelijk is meneer je broer niet.'

'Nog altijd wat prikkelbaar, niewaar Bep. Zal wel slijten, jongen. Wat overwerkt hè? 'k Zal je wel beter maken, hoor.'

'D'r scheelt me niks.'

'Nee, d'r scheelt je niks.'

'Hahaha!'

'Als je maar geen verzen maakt en je niet inspant, ben je in 'n paar weken van je duizelingen af. En wat heb jij voor nieuws, Jaap?'

Aan tafel was Bep wéér stil. Over hem zat de goedrondige huishoudster, vrindelijk van zwijgen. André sneed 't vleesch. Dadelaar speelde met z'n vork.

'Mooi vleesch,' zei André.

'Vin u niet, meneer?' -, vroeg de huishoudster, goediglachend.

'Snijdt erg malsch. Geef jij de groente terwijl eens door, Jaap.'

Het tafelzilver klikte tegen de borden. Van de schotels

schudde zacht damp op naar de lamp. Iedereen was zoowat bezig met zijn bord. Er droesde 'n zwijgen van rustige gezelligheid.

‘Vertel jij nou is wat, Bep. Je ben zoo stil.’

‘Ben ik stil? Ik praat nooit veel.’

‘Beste jongen, wat ben jij veranderd. Vroeger praatte je de heele tafel omver.’

‘Nou. Nou.’

‘Niewaar juffrouw? - Verveel je je hier?’

‘Welnèe.’

De vorken en messen lawaaiden op de borden.

‘We hebben vanmiddag zwáár geredeneerd,’ zei Dadelaar met 'n vollen mond: ‘hahaha! en ruzie gehad.’

‘Ruzie? Over wat?’

‘Over lijksecties.’

‘Jùllie?’

‘Je broer vond 't geméén dat op 't Gasthuis lijken geopend worden en weer netjes dichtgenaaid.’

‘Wat is daar voor gemeens an?’

‘Nou, dat *is* gemeen.’

‘Ik vertelde van 'n geval van vanmorgen. 'n Vrouw met 'n.... nee, juffrouw stop je ooren maar niet dicht.... met 'n zonderlinge vergroeiing van de maag. We hebben 'r opengepeld, de maag 'r uitgenomen en 't zaakje weer nètjes dichtgenaaid.... Morgen haalt de familie 't goeie mensch af om 'r te begraven en weet van niks. Dàt vond je broer geméén!

Nou vraag ik je!’....

‘Dat gebeurt dúizendmaal, Bep.’

‘Zoo.’

‘Elken dag.’

‘En wat zoú 't?’

Kregelig hield Bep z'n vork vast.

‘Wat 't zoù? Da'k 't verduiveld gemeen vin. Doen jullie dat bij rijke lui ook?’

‘Als we kunnen, ja.’

‘En zèg je 't an de menschen?’

‘Nee, natuurlijk niet. Dat zou nutteloos herrie geven.’

‘Daar heb je 't! Dus dat gaat allemaal geniepig? Jullie snijdt maar uit wat je houen wilt en bedot de familie.’

‘Hè, wat 'n uitval! Wordt 't gedaan voor de weten-

schap, ja of nee? Hoe wou je bewijzen hebben anders? En je studenten? Wàt doen we op de snijkamers?'

'Allemaal geen argumenten. Je hebt niet 't recht over iemand te beschikken die geen wil meer heeft. Als vader bijvoorbeeld in 't Gasthuis gestorven was, zou jij z'n lijk dan verminkt hebben voor jouw wetenschap?'

'Dat weet 'k niet.'

'Wéét je dat niet.'

'Ik geloof van nee. Maar je redeneert absoluut valsch, Bep. Je redeneert ziekelijk. Wetenschap is wetenschap. Als iemand bijvoorbeeld in 'n Ziekenhuis sterft en niet opgevraagd wordt door familie, mag j'm dan niet op de snijkamer gebruiken? Hoe won jìj dan anatomie leeren?'

'En wat komt 't 'r op an' - vulde Dadelaar aan -: 'of je begraven wordt zònder 'n maag of 'n hart of 'n lever? Onzin! Met alle respect, onzin! Van wat heeft 'n dooie last? Voor mijn part snijjen ze me open van a tot z.'

'Hè jakkes, meneer Dadelaar, we zitten te eten'...., zuchtte de huishoudster.

'Nee, Bep, beste jongen: je vecht tegen windmolens! Wel, lieve hemel, steekt 'r bijvoorbeeld wat in om iemand te balsemen? En wat 'n middeleeuwsche gedachte om iets gemeen te vinden dat je voor de wetenschap met heel-zuivere bedoelingen doet!'

'Jawel. De wetenschap! Ik heb meelij met de vrouwen en mannen, die jullie te prepareeren geeft aan broekjes van het tweede jaar. Ik vind 't vies en gemeen en schándelijk dat 'r gesold wordt met dood vleesch; dat jullie beschikt over lijken van arme drommels! En of je lang praat of kort, 't is 'n gemeenheid en nèt zoo gemeen is 't bedotten van 'n familie, die om 't lichaam van 'n doode komt en niet om 'n mishandeld lichaam!'

'Onzin, Bep! Hoe wou je zóóveel zieken beter maken, zonder voorstudie?'

'Daar heb ik 't niet over! Als je niet weet of 'n doode bij z'n leven gehecht was aan zekere dingen, heb je 'm maar niet als 'n stuk vee te behandelen, als-ie niet meer praten kan.'

'Ach wat! Wetenschap is geen gevoelig juffershondje.'

'Snij jij maar is 'n maag uit van iemand die thuis verpleegd wordt!'

‘Dat laat je voor de familie.’

‘Breng is 'n burgemeester of 'n rijken koopman naar jullie snijkamer!’

‘Dat zullen we heusch niet doen, hahaha!’

‘Op zóó'n manier vind ik dat jullie gewoon steelt, gewoon lijken schendt!’

‘Goed zoo!’

‘En dat is walgelijk, vervloekt walgelijk!’

In drift lei hij z'n vork neer, leunde achterover met de handen in de broekzakken. André keek verwonderd op.

‘Mijn hemel, Bep, wat doe jij mal! Wor je in ernst kwaad om 'n doodnuchter ding?’....

‘.... Dat is geen doodnuchter ding.... Als ik morgen an lager wal raak.... of an lager wal was geraakt toen 'k in Italië was.... dan hadden die lui daar 'tzelfde recht als jullie hier.... Ik blief geen lichaam te hebben, dat de eerste de beste duistere proleet gebruiken mag voor experimenten.... Al wat op de snijkamer gebeurt is 'n brutale gemeenheid.... En dat geval van meneer Dadelaar, om 'n geschonden lijk in 'n kist te stoppen vind ik.... vind ik.... Maar m'n God André mis je dan àlle gevoel?’

‘Malle jongen’ - zei André, Dadelaar glimlachend aankijkend: - ‘je praat als Werther van Göthe en slaat door als de eerste de beste burgerman! Nee, ik voel niks voor jouw bezwaren.’

‘Nou, dat spijt me voor je.’

‘Dat behoeft je niet te spijten. - Eet je niet door?’

‘Nee. Merci.’

‘Je ben haast zoo teergevoelig als 'n meisje geworden, Bep,’

‘*Tant mieux!*.... Jij verbruùt!’

Driftig stond hij op, liep de kamer uit, sloeg de deur achter zich toe.

‘'k Maak me bezorgd over z'n prikkelbaarheid,’ zei André.

‘Rust. Rust’ -, meende Dadelaar.

Op z'n kamer, boven, stapte Bep driftig heen en weer. Eindelijk wàs de ruzie er. Hij had zich genoeg ingehouen. Nou bedankte hij er voor. Morgen ging hij z'n koffers pakken en bonjoùr! Dagen had-ie 't aangehoord. Dagen en

dagen. Bah, wat 'n gezelschap! Bah! Om je dood bij te ergeren. Daar was-ie voor naar Holland gekomen. Ezel. Uilskuiken. Om André op te zoeken, André die tóén 'n hartelijke, mooie natuur had, die méedwepen kon over mooie dingen van kunst. Nou was-ie precies als de ànderen. Als je 'n timmerman tegenkwam, sprak je na 'n kwartier over hout. 'n Tooneelspeler verveelde je met z'n geleuter over rollen en krantenrecensies. 'n Effectenmakelaar kwam eerst los als je begon over *shares* en dividend. De heele wereld hing an elkaar van individuën met 'n armoedigen horizon van kleine, klamme belangetjes. Elk keek zich dood op het doen van elken dag. En zoo waren André en Dadelaar twee gewone kruideniers, twee handelaartjes in menschenziekten. Bah! Bah! Wat 'n metier! Je gevoel verstompen in mooie gevallen! 't Was om te schaterlachen. André in extase over twee ruggemergsaandoeningen. En elken dag die verhalen en dat stom cynisme. Van 't ergste sterfgeval kwamen ze thuis met eetlust. Lijden van de menschheid was 'n zaakje geworden, 'n zaakje om van te leven, 'n zaakje waarbij en waarvan je je fijne sigaar rookte. Was 't niet 'n blasphemie van den mensch als mooi creatuur van God, dat er zoovelen waren die 'n ziek mensch belangwekkender vonden dan 'n gezond, zoovelen die in koetsjes rondreden, aanschelden, trap opliepen, middeltjes voorschreven en 'n aandoening - 'n aandoening! - kregen bij 'n abnormaal geval, bij 'n ziekte die voor het individu smart en angst, foltering en smeeking was, en voor den ander... curieus... prachtig... interessant. Want zoo waren ze bijkans allen. Als ze maar onder elkaar waren, onder elkaar en konden lòskomen. Dan verloren ze hun gelegenheidsgezicht, hadden ze geen visite-strakheid. Dàn spraken ze opgewekt als 'n sjaggeraar over 'n rijzing in fondsen, als 'n politiekertje over den uitslag van 'n verkiezing, als twee diamantjoodjes over de kwaliteiten van 'n steen. Dàn wreven ze zich de handen over de zeldzaamheid van hun ‘geval,’ ‘geval’... g e v a l en was 't lichaam hun 'n spoorwegboekje waarin je vrij wel thuis ben, 'n stad met straten, pleinen, riolen - 'n koopmanswaar. Maar ze moesten er voor o n d e r e l k a a r zijn, zooals André met Dadelaar en nog jong zijn én ambitie hebben. Bij leeken konden ze niet loskomen. Die werden griezelig. Die v o e l d e n , godbeware!

Voor het raam ging hij zitten, keek naar de logge schaduwvormen van de barak aan de overzij. De opwinding luwde weg, vervlakte tot een zeer diepe triestigheid. Van buiten grolde het zwart op hem toe, inwikkelend zijn denken in een floers van breede verlatenheid. Het was het oude huis, het huis van lieve klein-kinderlijke herinneringen, huis van vreugden en rouwingen. Vader was er gestorven. Moeder was er gestorven. Lise ook. Het was het huis dat in de eerste dagen van zijn terugkomst tot hem gepraat had, stilletjes gepraat, gepraat met ouwe herinnerings-klanken. Dàt was weg. 't Was wèg. Nooit zou 't huis meer dàt zijn. Bij tijden als André uit was en hij alleen te droomen zat in den leeren leunstoel, de zon om de opperste boomtakken geelde, de stoffige gebroken ruiten van de barak in den groenbruinen muur suften en het zware riggeldak op hem toe scheen te glijden -, omschaduwde hem wel gestreel van spraaklooze dingen, hing zijn rustig gedachtenleven ongeschokt tusschen het massief ouwe gemeubelte, dee de stilte in 't groote, stevige huis hem goed -, maar als André terugkwam, frischdruk van zijn zieken, enerveerde hem die stilte, dee hij liever mee aan praten over dingen, wier uiterlijkheid hem liever was dan 't vijandelijk drensen van stilte. Want stilte was alleen goed èn mooi bij menschen, die veel van elkanders leven hielden, het niet voelden als een holle ruimte met veel woordengeraas. Eerst als menschen gekomen waren tot inniggevoelig begrijpen van elkaars beste zijn, was stilte hun een wel-aangename, niet-storende, levende strooming. O, het was wel dwaas, wel overmatig-onzinnig om in dit huis zúlke gedachten te hebben, te formuleeren stille bedenkingen wier groeiing een levensvreugd was. André was zoo akelig lichamelijk sterk en zijn zenuwen waren wel spieren van een sportmaniak. Weken had hij 't aangehoord, 't warme gepraat over ziekten, zieken. De wereld was een benauwing van allemaal blindgekeken, blindgedachte individuen. Alles lag in vakken en vakjes verdeeld, de toestanden en de hersenen. Het was naar en wanhopig en neêrslaand dat gewauwel van 'n officier over z'n dienst, van 'n advocaat over rechtzaakjes, van 'n arbeider over z'n loon, van 'n dienstmeid over d'r mevrouw, van 'n letterkundige over z'n succes, van dokters over 'n g e v a l . 'n Mensch, 'n loopend geval. Anders niets.

Bij z'n leven was-ie 'n geval. Na z'n dood 'n geval en na eeuwen grijnsden de botjes nòg als geval op Hoogere Burgerscholen, op gymnasia, in musea. O God, bouwer van al het vreemd-schoone, toortshouder in avondluchten, kwinkeleerder in dagen van Mei, bekken van dronkene geuren, als over de landen lentestroom gaat, God van de wadende zeeën èn Droom in der dagen zwaklenden gang, Gòd van de bergen, roomgeel opsnijdend in purprenden sluier, Gòd van mysterie èn God van der eeuwen topzwaren drang, luchter in duister èn vriend bij àl-zielegefluister -, wàt is er verworden van kleuren, verlangens, begeeren, drift, schoonheid in de stad van daken en goten en straten! De koffieoogst is slecht - er is 'n vrouw vermoord in een trein - er is een werkstaking - ze vechten op Creta - de politie is nog maar àltijd niet goed - de minister van marine heeft gezegd - gezègd - gezègd - O, dit zijn alle straten met grauwe stof en huizen met gore tuintjes en bleekzuchtige kinderen - En 'n mensch is zoo curieus van binnen... zoo allemachtig curieus met wervels, ribben, kootjes en 'n hersenkas en 'n neusbeen en kaken... 'n Mensch is 'n kompleet stel van zeven halswervels, twaalf ruggewervels, vijf lendewervels, één stuk heiligbeenwervel... En gék curieus-gek, dat in zoo'n kompleet geheel van botjes, grachten en vaarten met ontleed, geclassificeerd bloed, voelingen ophuiven, langs goorbruine muren en daken, naar wijde verten, naar niet te snoeren, te grijpen droomluchten.

Voor het zwarte raam soesde Bep stilletjes. Van beneden klonk stemmengezoem, gepraat, onverstaanbaar, van André en Dadelaar. Nu konden ze zich héelemaal geven. 't Was wel zeker dat ze 't niet aangenaam konden vinden, als 'r 'n derde bij was. Wat hadden ze aan hèm? Hij begreep niets van hún vreugden, hún belangen. Als hij er bij zat dwongen ze zich uit beleefdheid tot andere onderwerpen, maar ze wisten zoo weinig buiten hun métier, vergroeid als hun hersenen waren tot dat altijd ééne. Wat wist 'n muzikant van kunst? Wat wisten artsen van het leven? O, wat was dit huis van een hopelooze dofheid geworden, van een muffe, kille wijdruimigheid.

‘Ben je hier, Bep?’

‘Ja.’

‘Waarom blijf je in 't donker zitten? Jongen, jongen, wat ben je veränderd. Was dàt 'n reden om zoo op te stuiven? En is het aardig om te mokken? Kom je thee drinken?’

‘Nee.’

André streek 'n lucifer af, stak de lamp op.

‘Hoor eens Bep, dat wordt te gek... D'r is 'n grens voor alles. Je moet niet zoo toegeven aan je humeur. D'r wordt je niets in den weg gelegd. Ben je 'n kind of 'n man?’

André had grooten tact om met zieken om te gaan. Zoo hij nu sprak, lag er iets in z'n stem van zekerheid en tactvolle meerderheid. Want, niet waar, de zedelijke meerderheid, het overwicht van den dokter, is in de meeste gevallen éerste artsenij.

Bep antwoordde niet, keek door het raam naar het somber silhouet van de barak. Heel hartelijk kwam André over hem zitten.

‘Laat me je pols eens voelen,’

‘Ach niet noodig. Niet noodig. 'k Heb absoluut geen koorts.’

‘Laat nu maar eens voelen, màlle jongen. 'k Heb 'n dame onder m'n patienten die net zoo doet als jij, hahaha! Nee. Koorts heb je niet. Kom zet 'n ander gezicht! Je moet je niks inbeelden.’

‘Ik beeld me niks in.’

‘Is 'r soms iets gebeurd dat je hindert?’

‘Nee.’

‘Ga dan mee naar beneden.’

‘Nee. Laat me maar hier zitten.’

‘Heb je je drank goed ingenomen.’

‘Ja. Ja. Wat zanik je! Je doet alsof 'k op sterven lig.’

‘Goed zoo. Snauw me maar af. Was je vanmorgen bezweet toen je wakker werd?’

‘Ja.’

‘Zoo-zoo vadertje. En waarom ben je vanmiddag niet wezen wandelen?’

‘'k Heb gewandeld.’

‘Niewaar jongeheer. Je ben vijf minuten uitgeweest en toen heb je liggen slapen tot Dadelaar kwam.’

‘'k Was moe.’

‘Hoe heb je geslapen?’

‘.....’

‘Nou? Krijg 'k geen antwoord?’

‘Beroerd. Beroerd.... Hou nou asjeblief op. 'k Ben kregel. Laat me hier zitten en neem geen notitie van me.’

Hij draaide z'n hoofd weer af naar het raam, verveeld kijkend naar het glinsterglas, waarin hij de lamp spiegelen zag en de glimming van 'n stoel. Aandachtig-ernstig keek André naar het bleeke gezicht, waarin scherp de magere neus stond.

‘Ik zou je wel eens willen onderzoeken, Bep.’

‘Onzin! Larie. Niet noodig.’

‘Zou je dat nu maar niet aan mij overlaten, lastige jongen? Trek jij je jas en je vest eens uit.’

‘Nee.’

‘Wat nee? Wees toch niet zoo kinderachtig.’

‘Nee. Niet noodig. Mij scheelt niks.’

‘Zooveel te beter. 't Is 'n lichte moeite om je even te kloppen, niewaar?’

‘Nee. Dank je.’

‘Dus niet onderzoeken?’

‘Nee.’

‘Hum.... Enfin, morgen dan.’

‘'k Ga morgen wèg.’

‘Wát beweer je?’

‘Morgen ga 'k weg.’

‘Dat zul je wel laten, hè? Wat zijn dat voor fratsen? Je ben niet goed in orde. Als ik dat zeg kun je me gelooven. D'r is geen kwestie van dá'k je op reis laat gaan. Hoe kom je op den zotten inval?’

‘Ik zeg je da'k morgen heenga.’

‘Jawel. Daar praten we nog wel eens over, hè?.... Je ben heel erg overspannen.... Rust jij eerst maar eens uit, vadertje.’

De kalmeerend-zekere toon van André prikkelde Bep inéens tot een uitval van woede.

‘....Zóo. Ben ik overspannen? Praat jij maar sussend met me alsof 'k ziek ben. Ik zeg je da'k gá en voorgoed ga.... en nooit weer bij jou terugkom.... Nou wéét je't!’

Lichtelijke verbazing kwam over André. Maar de rust van den geneesheer die met 'n patient praat, overheerschte.

‘Goed. Best. Niemand houdt je tegen, Bep. Maar blijf

hier dan ten minste tot je zenuwen bedaard zijn en laat je eerst eens onderzoeken. Geloof je niet dat ik als broer 't beste met je voor heb?'....

'Dat weet 'k niet, Da's me onverschillig. Op 't oogenblik ken ik je alleen als dokter en als dokter wìl ik jou niet.'

'Da's niet erg vleiend', glimlachte André, bedaard.

'Ik blief geen g e v à l voor jou te zijn!'

'Ik begrijp je niet'....

'Geen gevál voor jou en geen gevál voor 'n ander!'

'Wat méén je met gevàl?'

''n Hond met vijf pooten da's mooi hè?.... Misschien heb ik wel een állerprachtigst hart of 'n koeienmaag!.... Je kunt.... nooit weten hoe raar 't 'r bij me uitziet... mogelijk in extase raken over 'n pracht van 'n slapende kanker!.... Dànk jou. Als ik sterven moet, stap 'k liever uit, zoo vér mogelijk van jou.... ergens waar ze 'n lichaam niet beloeren.... ergens waar ze 'n lichaam niet bestelen... Begrijp je? Voel je?'....

Overbluft keek André hem aan.

'....Jawel. Jawel.... Dwaze jongen. - Neem jij van avond je broomkali maar in.... Morgen zal ik je wel eens antwoorden, hè?... Je moet niet over zulke malligheden fantaseeren.... Ik verlang je heelemaal niet te behandelen.... Neem 'n andere dokter als je geen vertrouwen in me heb.... Maar zet die gekheden uit je hoofd.... hoor je?.... Dwáze jongen'...

Maar den anderen dag pakte Bep z'n koffers en liet 'n héél kort briefje achter.

Die dwáze jongen.

En 'n paar weken later stierf-ie op zee, dicht bij Marseille.

In 'n zak plompte hij neer in het blauwe, kalme water, dat borrelend spatte en weer blauw-kalm werd.

Die dwáze jongen.

HERM. HEIJERMANS JR.

De ligue tegen de tuberculose.

Waar de geneesheer vaak lijdelijk moet aanzien, dat maatschappelijke misstanden de maatregelen onmogelijk maken die hij zou wenschen voor te schrijven tot het behoud of herstel van de gezondheid zijner patiënten, moet het voor hem een streelende gewaarwording zijn te ervaren, hoe het humanitaire streven van onzen tijd ook op zijn gebied zich doet gelden. Wat de wetenschap vond, tracht de barmhartigheid te brengen onder 't bereik van den behoeftige. De wijkverpleging treedt de woning binnen van den arme, vacantie-koloniën verschaffen eene lucht- en badkuur aan tal van zwakke kleinen, en, dank zij de opbrengst van de reisbelasting, worden aan menigen tobber eenige weken rust en verademing bezorgd in de frissche Geldersche lucht. Verheugt men zich terecht over alles wat in ons land tot stand kwam, men verlangt met niet minder recht naar meer, wanneer men ziet op welke grootsche uitkomsten hetzelfde streven in het buitenland reeds mag bogen.

Verplaatsen we ons in gedachten naar het Davoser dal in het hooggebergte van Grauwbunderland. Daar vond, eenigen tijd geleden, de inwijding plaats van het Baseler Sanatorium voor behoeftige borstlijders, dat reeds vóór de opening 35 patiënten bevatte en er 50 herbergen kan. Jaar en dag is daarvoor in Zwitserland geld ingezameld, en eindelijk staat het er, dicht bij het Davoser meer, in de streek In der Stille. Het gebouw verheft zich ongeveer 30 M. boven het punt, waar de Flüelastrasse het dal bereikt; het ligt dus hoog genoeg om vooreerst beveiligd te zijn tegen mogelijke nadeelen,

die voor het dal zelf uit verandering in de sociale toestanden zouden kunnen voortvloeien. De achtergevel (N.) leunt tegen het gebergte, dat het tegen de invloeden van het Noorden beschut; het zuidelijk front biedt een prachtig uitzicht aan over geheel het schilderachtig schoone dal; een forsch pijnboomenwoud, dat noodt tot verkwikkende wandelingen, omgeeft het geheel. Onder het gebouw is een souterrain met inrichtingen voor centrale verwarming, electrisch licht, desinfectie en wasch, verder keuken, kelders en refectorium voor het bediendenpersoneel. Bij het binnentreden zien we een vertrek, waar, na de wandeling, de laarzen en overschoenen worden gedeponeerd en verruild voor de pantoffels, die binnenshuis dienst doen. Over de geheele lengte der eerste en tweede étage loopt een gang in de richting oost-west, aan welker zuidzijde, behalve twee gezelschapskamers - ééne voor mannen en ééne voor vrouwen, - de eenvoudige en toch nette slaapkamertjes der patiënten liggen met, in den regel, twee bedden; sommige hebben er slechts één, enkele vier. Ter wille van gemakkelijke desinfectie is de vloer belegd met linoleum en zijn de muren behangen met geschilderd lijnwaad, in olie gedrenkt. Aan den wand bevindt zich boven elk bed een nachtschel. De bedden zelve, van wit geschilderd ijzer, bevatten een springveeren matras, gedekt met molton, dat de uitwasemingen minder gemakkelijk opneemt. Aan de voorzijde van de gang dienen verschillende vertrekken tot binnenkamer, wasch- en badkamers met émailvloeren, inrichtingen voor douches enz. En op den vleugel bevinden zich: aan het eene einde een consultatie-vertrek en laboratorium, aan het andere, de woonvertrekken van den chefarts Dr. Kündig en diens adsistent. De ruime eetkamer, eindelijk, ligt ter zijde van het hoofdgebouw en heeft een office, door een lift in verbinding staande met de keuken.

Men neemt slechts patiënten op bij wie men, na eene behandeling van drie maanden ongeveer (verlenging echter niet volstrekt uitgesloten), grooter weerstandsvermogen in gevallen van herediteit of belangrijke beterschap bij aanvankelijke openbaring der ziekte meent te kunnen verwachten. Over de juiste inachtneming der voorwaarden waakt een commissie, in welke o.a. vertegenwoordigd zijn het genootschap ter bevordering van 't algemeen belang

en de Baseler hulpvereeniging voor borstziekten. Zij wijst de artsen aan, die de patiënten onderzoeken voor wie door den huis-medicus verpleging wordt aangevraagd. Basel besloot tevens, *in onmiddellijke nabijheid der stad een sanatorium te bouwen, uitsluitend voor tuberculeusen*, die thans nog onderkomen vinden in het algemeen ziekenhuis, en *hieruit* de candidaten te kiezen voor de kuur te Davos[1)].

Met de nauwlettendste zorg wordt de leefwijze der patiënten tot in de kleinste bijzonderheden bewaakt; ze genieten al de voordeelen van de juistere inzichten in de behandeling der tuberculose en verkeeren in zoo gunstig mogelijke klimatische en diaetische omstandigheden. Van groot belang is voor hen de sneeuw, die tal van maanden het land bedekt; vooreerst toch houdt ze de lucht vrij van alle verontreiniging, alle stof dat uit den bodem voorkomt; ze beschut mede den grond tegen directe verwarming en vermindert daardoor de plaatselijke stroomingen, en ze vergroot tevens, bij het terugkaatsen, de hoeveelheid warmte, die, als ultra-violette stralen, machtiger werkt dan het directe zonlicht en de lijders met eene gezonde tint vermag te kleuren. De zuivere, stofvrije lucht, de windstilte, de wandelingen in het omringende woud en de krachtige voeding zijn even zoovele factoren die samenwerken om het herstel te bevorderen.

De behandeling is dezelfde als die welke eerst Hofrath Dr. Dettweiler aanbeval en geruimen tijd toepaste in zijn Sanatorium te Falkenstein, daarin gevolgd door Hofrath Dr. Turban in zijn uitstekende inrichting voor gegoede longlijders te Davos am Platz, nl. de *ligkuur*. Van negen uur 's morgens tot 9 uur 's avonds liggen de patiënten op de chaises-longues van Spaansch riet, geplaatst in rijen op een terras en onder eene veranda langs den geheelen zuidgevel. Gordijnen beschutten tegen zonneschijn en sneeuwjacht. Met een langen voetzak van pelswerk voor het benedenlichaam en de noodige bedek-

1) Vooral komen in aanmerking: voorbehoeding, hereditaire aanleg, gelarveerde tuberculose, zich voordoende onder het beeld van bloedeloosheid en slepende maagontsteking, voorts gevallen van catarrh der longtoppen, ook van infiltraat, en zelfs van geringe cavernenvorming, al bestaat er af en toe weinig koorts, eindelijk longribbenvliesontsteking van niet purulenten aard en zonder neiging tot oplossing. Ook de tegenaanwijzingen zijn zoo nauwkeurig mogelijk omschreven.

king voor het bovenlijf, weerstaan de patiënten zonder eenige overlast eene koude van meermalen - 19° C. tot - 20° C. zelfs tot - 27° C. Het liggen wordt afgebroken door wandelingen van 11 tot 12 en 5 tot 6 uur en door de noodige pauzen voor het gebruik van zeer ruime voeding. Natuurlijk houdt men rekening met de krachten van het individu en bovenal met de vraag: koorts of niet? waarbij een hooger cijfer dan 37,5° C. reeds naar binnen en naar bed verwijst. Met de ligkuur zullen ook in deze inrichting wel injecties verbonden worden: immers verscheidene medici injicieeren te Davos, en bewijzen daardoor, dat zij het klimaat als een hulpmiddel beschouwen, zij 't ook een krachtig hulpmiddel, dat andere wijzen van behandeling niet overtollig maakt. Dr. Turban[1)] dient zwakke inspuitingen toe met tuberculinum Kochii, aanvangende met een twintigste milligram, maar klimmende; andere artsen nemen andere praeparaten, één zelfs[2)] bezigt een geheimmiddel, zoo 't heet een product uit Koch's laboratorium waarvan hij de samenstelling zorgvuldig geheim houdt; commentaar is hier wel overbodig.

't Spreekt vanzelf, dat eene inrichting als het beschreven Sanatorium belangrijke geldsommen vraagt. Bazel's burgerij gaf een blijk van groote vrijgevigheid, toen ze ongeveer 500,000 francs voor den bouw bestemde en liet zich verder niet onbetuigd in de moeïlijke kwestie der exploitatie. Terwijl toch de verpleegkosten per patient en per dag bedragen fr. 4.80, kon elke zieke der polikliniek of der ziektekassen aangenomen worden voor fr. 2 per dag en betaalt een inwoner van Bazel fr. 5 voor een afzonderlijk vertrek, fr. 3 zoo hij de kamer met een ander wil deelen. 't Resultaat is dus een aanzienlijk deficit. Om dat te dekken draagt de stad Bazel per jaar bij 10,000 fr., Bazelland 4000 fr. Het nog ontbrekende aan de jaarlijksche uitgaaf van 70.000 francs hoopt men te vinden door de goede zorgen der hulpvereeniging tot ondersteuning van longlijders, die overigens niet tot deze reeds omvangrijke taak hare werkzaamheid beperkt. Deze vereeniging tracht het volk de oogen te openen voor het gevaar der besmetting en doeltreffende maatregelen te nemen tegen de uitbreiding

1) Zïe: Das Koch'sche Heilverfahren bei Lungentuberculose in Verbindung mit der Anstaltsbehandlung im Hochgebirge von Dr. Turban.
2) Ueber Tuberculin-Behandlung von Dr. Carl Spengler. Davos 1897. pag. 10.

der ziekte. Zij verzorgt het huisgezin van den zieken werkman gedurende diens afwezigheid, steunt den patient na ontslag uit de Heilstätte en houdt hem onder observatie in dien zin dat de huismedicus verdere inlichtingen verstrekt omtrent lichaamsgewicht, geschiktheid tot arbeiden, algemeenen toestand en recidieven.

Men klaagt wel dat het kwaad aanstekelijk werkt, doch gelukkig gaat eveneens van het goede een invloed uit die tot navolgen noopt; dit blijkt ook hier. Volgens mij verstrekte inlichtingen hebben de gegoede Hollandsche Kurgasten, dankbaar voor het goede, dat ze hier mogen genieten, de handen ineengeslagen en eene vereeniging opgericht met het doel, Nederlandsche werklieden, lijdende aan beginnende tuberculose, te helpen om zich naar Davos te verplaatsen, en hun daar eenige geringe werkzaamheden te bezorgen, geëvenredigd aan de mate hunner krachten. Moge dit lofwaardig pogen sympathie vinden, die zich in daden toont en 't mogelijk maakt, dat er ook van onze behoeftigen profiteeren van een verblijf in deze streek. Intusschen, ontveinzen laat het zich niet, voor een Nederlander zijn daartoe vrij wat meer bezwaren te overwinnen dan voor een Zwitser, en uithoofde der hoogere kosten kunnen, zelfs in het gunstigst geval, slechts weinigen het verlangde voorrecht deelachtig worden.[1)] Uit dit oogpunt beschouwd, met volle waardeering van de edele motieven, komen we onwillekeurig tot de vraag:

'Zonden we niet ook op eenigszins andere wijze ruimer kunnen bijdragen tot het groote doel: *bestrijding en beperking der tuberculose?*'

Voor we daarop het antwoord zoeken, zij nog eens de opmerking, herhaald dat een verblijf te Davos niet identiek met, en niet een noodzakelijke voorwaarde tot genezing van tuberculose is. Voor de juistheid der eerste opmerking pleiten reeds de bovenvermelde injecties, die de medici toepassen, en verder het feit, dat Davos ook volstrekt niet *immuun* is. Minder waarde hecht ik hierbij aan gevallen van tuberculose onder de dienstmeisjes, welke gevallen men toeschrijft aan

1) Zoo juist gewordt mij eene Circulaire der Vereeniging tot behartiging der belangen van Nederlandsche longlijders, herkomstig uit Davos-platz. Ik zie daaruit dat de instelling geldt: minvermogende longlijders uit de betere standen.

het stof, ingeademd in de door patienten bewoonde vertrekken, maar die zich ook hierdoor laten verklaren dat zeer velen lijdende aan bloedeloosheid, bleekzucht enz. hier hare diensten aanbieden in de hoop er genezing te vinden voor een euvel dat tot tuberculose voorbeschikt. Zwaarder weegt het feit, dat in het naburig dal, tusschen Davos, Frauenkirch en Wiesen, wel degelijk in sommige inheemsche families tuberculose in hare verschillende vormen voorkomt. Het is niet onwaarschijnlijk dat door den dagelijkschen toevloed van tuberculeuzen, ophooping van individuen en ontwikkeling der Industrie zich de sanitaire toestanden wijzigen en de ziekte meer inheemsch wordt. Een andere plaats treedt dan op den voorgrond en gehoorzaamt op hare beurt weer aan de eeuwige wet van komen en gaan. Zoo wordt Davos mettertijd mogelijk overvleugeld door het naburige Arosa, waar wel de wegen meestal steiler zijn en de windstilte geringer is, maar dat, bij zijne hoogere ligging (300 M verschil) eene verspreid wonende bevolking heeft en reeds twee à drie Sanatoria telt.

Dat tuberculose genezen kan, predikt eene rijke ervaring: hoe menigmaal geschiedt het in onze hospitalen - voorwaar nog niet altijd het ideaal van volkomenheid -, dat beginnende tuberculose herstelt door rust, goede voeding en zooveel mogelijk verblijf in de buitenlucht; - bij hoe menige obductie bleek niet, in diezelfde inrichtingen, dat de ziekte krachtens haar verloop tot staan kwam en zelfs bejaarde patienten niet het minste vermoeden hebben gehad omtrent hun longdeficit. Sedert Brehmer en Dettweiler bewezen, dat genezing van tuberculose niet uitsluitend toekomt aan het hooggebergte, is het privilegie der zoogenoemde immuniteitsoorden belangrijk verzwakt; onze tijd verleert het zweren bij een bepaalde kuurplaats. Levendig staan voor den geest de dikwijls schoone resultaten, verkregen door niet uitsluitend aan ééne streek het brevet van onfeilbaarheid toe te kennen, maar, naar indicaties uit de individualiteit van den lijder geput, verschillende Kurorte aan te bevelen: Lippspringe, Weissenburg, Soden, en talrijke overbekende zeeplaatsen. Men verwijst de lijders soms nog verder naar het Zuiden, zelfs naar de Nieuwe Wereld. Persoonlijke ervaring versterkte ook in ons de overtuiging, dat tuberculose overal kan genezen, zelfs

te huis, mits voldaan worde aan de volgende voorwaarden:

Zooveel mogelijk zuivere, stofvrije, weinig bewogen lucht, huidcultuur, rust en krachtige voeding.

In Oostenrijk en Duitschland zijn de Sanatoria evenmin uitsluitend in het hooggebergte gelegen. In Beneden-Oostenrijk werd in 1896 de bouw begonnen van een Sanatorium voor behoeftige longlijders te Alland, dat 300 patienten kan opnemen en aanvankelijk begint met 100. De bouwkosten zijn ook hier bijeengebracht door vrijwillige bijdragen, uit de brandkast van den rijke, zoowel als uit de schraler voorziene beurs van den eenvoudigen burger. Duitschland was reeds voorgegaan. Onder den machtigen invloed van een centraal-comité tot oprichting van geneesinrichtingen ten bate van behoeftige longlijders, zijn tal van volkssanatoria verrezen in streken zeer uiteenloopend in hoogte en klimaat: oudere, te Lippspringe, Rehburg, Königsberg bij Goslar, zoomede de inrichtingen (Heimstätte) der stad Berlijn op hare Rieselgüten - en nieuwere, grootere te Rupertshain (Verein. Frankfort a.M.) en Grabowsee (Volksheilstätteverein van 't Roode Kruis te Berlijn). Daarnaast zijn er nog negen of tien op verschillende plaatsen ontworpen. Zelfs Oldenburg richtte een oproeping tot de bevolking, om in het Zuiden van dit landje (dus noordelijker dan het grootste deel van Nederland) een dergelijk sanatorium te doen verrijzen. Het centraal comité vindt ook hier medewerking bij overheid en burger van elken rang en stand en beschikt reeds over een kapitaal van 400.000 Mark. In Duitschland wordt de bloei der Sanatoria grootendeels bevorderd door de hooge vlucht die de verzekeringsmaatschappijen namen. Voor zooverre ze niet verzekerd zijn bij een particuliere maatschappij schrijft de wet voor, dat werklieden en ondergeschtkte beambten zich moeten laten verzekeren voor een zeker tantième van hun loon. Daarvoor genieten ze bij ziekte en ongeval gratisbehandeling en het halve loon. De kas berust bij den werkgever, die daarentegen ook de verplichting heeft, bij eventueel tekort, uit eigen middelen voorschot te geven. Nu de ondervinding heeft geleerd, dat het verblijf in een Sanatorium financiëel minder offers vergt dan langdurige steun aan den zieke en zijn gezin tehuis, drijft 't welbegrepen eigenbelang de verzekeringsmaatschappijen om deze inrichtingen krachtig te steunen, ja, ze zelve op te richten.

Waar Engeland Zwitserland Oostenrijk, Duitschland zoo wakker aan de spits treden en andere landen, bijvoorbeeld Frankrijk, zelfs Noorwegen en Rusland krachtig volgen, mag ons land niet achterblijven. De overtuiging dat tuberculose een infectieziekte is, drong nog zoo weinig door bij volk en overheid, dat, in tegenstelling met Basel, hier te lande in de eerste tijden een inrichting in den trant van een Bromptonhospitaal, d.i. een ziekenhuis uitsluitend voor longlijders, wel tot de vrome wenschen zal behooren. Het hoogste dat, bij geprojecteerden ziekenhuisbouw, ter isoleering der patienten werd toegestaan - en wij zijn er reeds zeer dankbaar voor - was, dat eene der algemeene afdeelingen door tusschenschotten in afzonderlijke vertrekken werd gescheiden. Men moet - om een profetisch woord te bezigen - luide uit de keel roepen, dat deze infectieziekte evengoed voorzorg eischt als de andere, en dat het eene slechte politiek is, zoo de zuinigheid de wijsheid bedriegt.

Naast onbekendheid met den aard der ziekte, vinden we onkunde omtrent de oorzaken der kwaal die jaarlijks hare duizenden offers vraagt, die een niet onbelangrijk deel onzer bevolking wegrukt op een tijdstip dat, in den regel, zoover ligt van de grens die de natuur aan ons geslacht stelde, - in de jaren waarin de jonge mensch begint te deelen in de plichten en de vreugden der levenstaak of reeds, als erfenis voor de maatschappij, aan een belast nageslacht het aanzijn gaf. Groote waarheid ligt in de uitspraak van Eisenmann: ‘Die Tuberculose sind die Thränen der Armuth, nach innen geweint’, n.l. armoede in den zin van verminderd weerstandsvermogen tegen den zich nestelenden bacil, - armoede die bij den bemiddelde en behoeftige beide gevonden wordt, - niet enkel onvoldoend voedsel hier, maar evenzeer onvoldoende voeding daar, geboren uit slechte verteringsorganen, - niet alleen bekrompen woning voor den mindere, maar evenzeer het gedwongen verblijf in beperkte omgeving van den welgestelde, om te zwijgen van de hoogere eischen die de beschaving aan den laatste stelt en de grootere inspanning van den geest die daardoor van hem gevorderd wordt. Zwakke lichaamsbouw, beperkte borstomvang en erfelijkheid komen onder rijken en armen gelijkelijk voor.

Tegenover eene ziekte die voor een goed deel het gevolg

is van sociale toestanden, moeten, gelijk Gebhard, directeur der ‘Hanseatische verzekeringsmaatschappij tegen invaliditeit en ouderdom’ te Bremen, aantoont, in de eerste plaats instellingen van socialen aard gesteld worden: beter voedsel, betere woningen, goede scholen, betere leefwijze. Ja, als de zich zelf verdelgende weelde der rijken en het knagende gebrek der armen verdwenen voor de zegeningen der ‘aurea mediocritas’, - als ongebondenheid en onmatigheid bij hoog en laag gingen vluchten voor reinheid en zelf beperking, dan zouden met de afwijkingen op lichamelijk, zedelijk en maatschappelijk gebied ook de ziekten en de vroege dood wijken, - dan zou de Hygieia wel tot ons inkeeren en onder haren gulden scepter de menschheid gelukkig zijn. Doch dit Utopia zullen onze oogen niet aanschouwen; wij moeten ons vergenoegen met de taak, de vraag te stellen en aan de orde te houden: ‘Hoe brengen we een zoo groot mogelijk aantal lijders onder die gunstige voorwaarden dat zij, hoe eer hoe beter, hunne levenstaak weer kunnen opvatten?’ En daarop zal het antwoord luiden: ‘Sanatoria moeten ook wij hebben,’ Sanatoria, die op verre na niet voldoende zijn om de tuberculose afdoende te beperken, zooals v. Ziemzen terecht opmerkt in zijne brochure over de behandeling van tuberculose in de open lucht, maar die toch een flinke stap zijn in de goede richting. En om uit te maken, waar zulke inrichtingen het best verrijzen, vragen we materiaal aan de statistiek en voorlichting aan medici wier studiën liggen op dit gebied.

Wijlen Dr. Mess was van oordeel, dat het verblijf te Scheveningen wel tegen meer torpide vormen van tuberculose mocht worden aanbevolen, mits het een meer gelijkmatig klimaat kon aanbieden. Hoewel hij niet wilde ontkennen dat somwijlen bijzonder gunstige resultaten konden worden verkregen, achtte hij een kuur hier meer aangeraden voor slepende luchtpijptaksontsteking. Daarentegen beval wijlen Prof. Beneke zelfs het winterverblijf te Norderney warm aan bij tuberculose, en het bleek mij bij herhaling dat Dr. ten Cate Hoedemaker te Zandvoort hooge waarde hecht aan het zeestrand, vooral ook ter voorkoming der tuberculose. Dr. Rode, in zijn ‘Bericht über die Winterkuren in dem Seehospiz Kaiserin Friedrich auf Norderney’ over de jaren 1889-95, is vol lof over de resultaten van het zeestrand aldaar bij tuberculeuze kinde-

ren, mits men de noodzakelijke schifting houde. Inzonderheid was de uitkomst merkwaardig bij bloedeloosheid, bleekzucht en bij de scrofuleuze luchtpijptaksontsteking. Behalve deze werden hoogstens geringe catarrhen en infiltraten der longtoppen toegelaten. Dr. Rode heeft het nooit gewaagd hier de zieken, zooals elders geschiedt, in dekens gewikkeld, geheel buiten te laten liggen, wegens de onophoudelijke beweging der lucht. Wel brachten de kinderen bij elke weersgesteldheid tweemaal per dag twee uur door in beschutte veranda's, waar ze speelden, marcheerden of in ziekenstoelen zaten; alleen aanhoudende regen, sneeuwjacht en storm hield hen binnenshuis.

De sterftetabel voor tuberculose wijst in onze groote gemeenten, wat reeds de aandacht trok van Beneke, vrij wat gunstiger resultaten aan dan in de overeenkomstige steden van het buitenland, en dit niettegenstaande de befaamde vochtigheid. Reeds in 1875 werd door mijn ambtgenoot Dr. Fokker, destijds practiseerend geneesheer te Goes, aangetoond, dat de provincie Zeeland, met betrekking tot de sterfte aan slepende aandoeningen der ademhalingswerktuigen, verreweg in de gunstigste conditie verkeerde. Meer in het bijzonder voor tuberculose bevestigde dit Dr. Haver Droeze in 1879. Op de kaart van de gemiddelde jaarlijksche sterfte aan phthisis in Nederland en zijne provinciën over 1869-1874, blijft alléén Zeeland onder 2‰: daarop volgen Zuid-Holland en Limburg, terwijl verreweg de ongunstigste plaatsen in den rang worden ingenomen door Overijsel en Drente, waar het cijfer stijgt tot 3‰.

De statistiek, opgemaakt door den heer Inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht, Dr. Wintgens, uit de verslagen van het Geneeskundig Staatstoezicht aan Z.M. den Koning over de jaren 1875-1887, bracht eenige wijziging. Limburg daalt aanmerkelijk in gunstige verhouding, Zeeland en Holland, bepaaldelijk Zuid-Holland, steken elkander beurtelings naar de kroon, een verschijnsel, dat zeer onze aandacht verdient. De twee provinciën verschillen hemelsbreed in bevolkingsdichtheid (voor Zeeland 119 inwoners per 100 H.A. tegenover 315 voor Zuid-Holland); ook de grondsoorten loopen uiteen: Zeeland en de Zuid-Hollandsche eilanden zware klei, op 't vaste land van Zuid-Holland daarnaast binnenduin, geestgronden en laagveen. Voor beide provinciën zijn de procent-

bodemcijfers van bouwland en groenland ongeveer gelijk, hoewel in omgekeerde verhouding, de voeding, over 't geheel, goed en de sociale toestanden, wat fabriekswezen, enz. betreft, zeker niet ver uiteenloopend. De luchtsgesteldheid vertoont al de eigenaardigheden van een zeeklimaat (minder hevige zomerwarmte, geringere winterkoude, vooral bij westelijke winden, kleinere schommelingen in de dagelijksche temperatuur[1)], in Zeeland nog meer dan in Zuid-Holland.

Op grond van de resultaten verkregen te Norderney en van de aanwijzingen der statistiek zou men de stichting van een volkssanatorium binnen eene onzer zuidwestelijke zeeprovinciën in overweging kunnen nemen, waarmeê ik de wenschelijkheid van Sanatoria ook in sommige landprovinciën niet wil loochenen. Mijn vriend Dr. Dütting te Davos heeft mij gewezen op de provinciën Gelderland en Limburg. Omtrent de laatste deelde Dr. Vreyens, lid van den Geneeskundigen Raad van Limburg, het volgende mede: ‘door de droogte en de fijnheid der lucht en de veranderlijke weersgesteldheid dunkt mij het Limburgsch klimaat al vrij ongeschikt voor tuberculeuze lijders, in ieder geval op de andere niet moerassige provinciën al bijster weinig voor te hebben. Wel is waar wordt in de dorpen om Maastricht in het oog loopend weinig tuberculose aangetroffen, en de gevallen die voorkomen, zijn meestal uit de stad door fabrieksarbeiders geëxporteerd.’[2)]

Misschien, zou ik vragen, is dan zelfs afwisseling van klimaat in achtereenvolgende kuur of plaatsing, de constitutie van het individu in aanmerking genomen, het meest te verkiezen. Deze verschillende punten zijn vatbaar voor wetenschappelijke discussie; en dat men daarbij rekening heeft te houden, in Neêrlands deltagebied, met malaria, spreekt als van zelf, daar de uitsluitingstheorie in dit opzicht voor goed heeft afgedaan.

In betrekkelijk eenvoudige inrichtingen, onder aanhoudend nauwlettend medisch toezicht, bij uitstekende voeding en in 't genot van eene aangename rust in een gezond oord, kunnen de ziektekiemen bij vele voorbeschikte candidaten verstikt

1) Zie Dr. H. Blink: Tegenwoordige staat van Nederland.
2) In de allerlaatste dagen werd desniettegenstaande in de (Limburgsche) Kempen te Bockrijck, gelegen tusschen Hasselt en Maastricht, een Sanatorium geopend ter behandeling van longlijders, evenwel voor den gegoeden stand.

worden, die later, na verwaarloozing, onverbiddelijk ten doode zijn opgeschreven, al wilde men dán paleizen voor hen bouwen. In het gezicht van die onomstootelijke waarheid is de laat-maar-waaien-politiek veroordeeld; te recht zegt Clifford Albutt: ‘Let well alone is a wretched axiom for the physician. He should always be on the watch to do better.’

Een Sanatorium dus of Sanatoria! Maar daar wordt tegenover dezen wensch nog eens de oude rosinante van stal gehaald, gezadeld en getoomd: ‘Vrienden, geen Sanatoriums! de mingegoeden zullen later, bij terugkeer in hunnen maatschappelijken kring des te dieper gevoelen wat ze derven.’ Wat zal men tot deze dingen zeggen? Moest zulk eene redeneering den doorslag geven, dan ook de hospitalen gesloten, waar eerst recht het onderscheid in woning, voeding en verpleging gevoeld wordt! Was de bewering waar, dan ware 't altijd nog verkieselijker terug te keeren met weerzin, dan heen te gaan naar het land van waar geen terugkeer mogelijk is. Maar 't is geen argument dat steek houdt. Steeds leert de ervaring, hoe èn bij herstel èn bij het naderen van den dood, allen, uitgenomen de vagabundi, hunkeren terug te keeren naar thuis. ‘Home is home, be it ever so homely’; want 't verschaft de gulden vrijheid, terwijl in de ziekenhuizen en Sanatoria het wachtwoord luidt: tucht en onderwerping aan de voorschriften. Blijft hem wellicht eene herinnering, een verlangen naar Egypte's vleeschpotten bij, waarom zou deze niet eerder een prikkel kunnen worden tot krachtig streven vooruit, dan een bron zijn van afgunst, en machteloozen nijd?

De zucht naar individuëele vrijheid zit den Hollander in het bloed. Het is diezelfde afkeer van beperking hunner vrijheid, welke alle Engelschen en Amerikanen in Davos, op zeer enkele uitzonderingen na, het Sanatorium voor gegoeden doet ontwijken. En ziet men niet ook dikwijls den arme liever gebrek lijden in eigen woning dan zijne vrijheid aan de in een verplegingsgesticht onmisbare tucht op te offeren? Ook dit zou als een bezwaar kunnen gelden tegen het opnemen van mingegoeden in Sanatoria. Maar mijne ervaring leert mij nog dagelijks, dat zoo men candidaat-tuberculeuzen tijdelijke verpleging voorstelt tot beproeving van herstel, zelfs in een zeer primitief ziekenhuis, zij vol-

gaarne dergelijk aanbod aannemen. Doch zelfs al verlangen zij het nog zoo zeer, tallooze malen ziet men zich gedwongen, alleen uit gebrek aan plaatsruimte, hen ambulant te behandelen.

Een Sanatorium is vooralsnog het eenige waardoor men kan beproeven minder bevoorrechten te helpen in een leed dat meermalen zijn oorsprong vindt in overerving of in levensomstandigheden buiten *eigen* schuld. Zulk een Sanatorium zou hier den steun der verzekeringsmaatschappijen missen in de mate waarin die in Duitschland wordt genoten. Maar toch zal in Nederland, zoo prat op den liefdadigheidszin zijner bevolking, wel 't noodige geld te vinden zijn, om jonge hoopvolle levens te behouden en ons land niet beschaamd te doen staan voor andere volken. Laat ons beginnen, zij 't in 't klein: mettertijd wordt de stek een boom, mits men zorge, dat aan 't rijsje de goede cultuur niet ontbroke.[1)]

Aller medewerking wordt gewenscht, allereerst van de geneeskundigen, zoowel van hem die gesteld is om de gezondheid te bewaken van het ‘Kind van Staat’ als van hem die zijne voldoening heeft te vinden in plichtsbetrachting aan de sponde der armen, van hen die het kostbaar kleinood der volksgezondheid hebben te beveiligen, en niet minder van hen die geroepen zijn het opkomend medisch geslacht voor te lichten. Mogen zij allen het beginsel steunen en de machtigen ook in ons vaderland bezielen. Zoolang wachten tot het *Antitoxine* gevonden is, dat den bacil van Koch doodt, zal Neerland niet. Zich onttrekken aan die aaneensluiting van krachten, welke zoo juist genoemd wordt: *La ligue contre la tuberculose*, ware eene schande. Wat zullen wij doen? Niet versagen, doch, gedachtig aan het woord: ‘Wat uwe hand vindt om te doen, doe dat met al uwe macht’, ons wakker aangorden tot den strijd. De uitkomst zal niet op zich laten wachten.

H.A. KOOYKER.

1) Naar mij door Dr. Josselin de Jongh wordt medegedeeld, zou inderdaad te 's Gravenhage eene beweging, in den zin door mij bedoeld, reeds in het voornitzicht zijn.

Letterkundige kroniek.

Tennyson's Idyllen van den Koning. Eerste volledige Nederlandsche uitgave met inleiding en aanteekeningen door Soera Rana, 2 dln. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1897.

In den strijd die de Fransche letterkundigen der zeventiende eeuw verdeeld hield en als ‘Querelle des anciens et des modernes’ bekend staat, is door Perrault wiens *Parallèle des anciens et des modernes* tegen het einde der eeuw olie op het smeulend vuur kwam gieten, ook het vraagstuk van de waarde van vertalingen opgeworpen.

Den kampioen van ‘de modernen’ hadden zijn tegenstanders toegevoegd: ‘De modernen kennen noch grieksch noch latijn, zij beoordeelen de oude schrijvers naar vertalingen en daardoor kan het niet anders of zij beoordeelen hen verkeerd.’ Daarop vat Perrault vuur. In de samenspraak tusschen den Président, den Abbé en den Chevalier - den vorm waarin Perrault zijn *Parallèle* gekleed heeft - beweert de Abbé, die de denkbeelden van den schrijver zelf verdedigt, dat men niet alleen zeer goed de oude schrijvers kan beoordeelen naar vertalingen, maar dat men hen zelfs beter leert kennen uit vertalingen dan uit den oorspronkelijken tekst. Vooreerst - in dien trant redeneert Perrault - heeft zoo'n vertaler den oorspronkelijken schrijver bestudeerd, er zich op toegelegd om hem te verstaan, en wanneer hij er in geslaagd is om hem goed te vertalen, dan zal wat hij geeft in den regel voor den lezer begrijpelijker zijn dan wanneer men, zonder zulk een bijzondere studie, den schrijver in het oorspronkelijke leest. Van de gevoelens en de gedachten van het oorspronkelijke behoeft voorts in de vertaling niets te loor te gaan. En bovendien: wij spreken de vreemde

talen - in het geval dat Perrault behandelt, het grieksch en het latijn - slecht uit en berooven daardoor in elk geval het oorspronkelijke werk van zijn natuurlijke schoonheid. Wil men niettemin blijven beweren, dat men om de oude schrijvers goed te beoordeelen hen in den oorspronkelijken tekst moet lezen, dan is dat louter ijdelheid, enkel zucht om voor geleerde door te gaan....

Men zou, Perrault hoorende, zoo zeggen dat de kunst van vertalen geen groote moeielijkheid oplevert, en inderdaad hebben 's mans tijdgenooten het werk niet zelden van de lichtste zijde opgevat, door meer op vloeiendheid, duidelijkheid en sierlijkheid van uitdrukking te letten dan op juistheid en getrouwheid. De zeventiende-eeuwsche vertalingen in het fransch van Grieksche en Latijnsche auteurs hebben hieraan den naam van ‘belles infidèles’ te danken.

Dit stelsel intusschen vindt thans geen verdedigers meer. Men verlangt van den vertaler stiptheid, een exact weergeven niet alleen van den inhoud van het oorspronkelijke werk, maar ook van den vorm, den stijl, de kleur, voor zoover dit bij het verschil van taaleigen mogelijk is.

Maar met dien eisch heeft zich ook bij sommigen het oordeel over de waarde en de beteekenis van een vertaling gewijzigd. Tegenover de Perraultsche opvatting staat - om bij Frankrijk te blijven - het oordeel van een criticus als Edmond Schérer, onder wiens opstellen over de hedendaagsche letterkunde er een voorkomt dat over vertalingen en wel over vertalingen in verzen handelt.[1)] Aanleiding tot dit opstel vond de schrijver in particuliere brieven van Marc Monnier en Henri Frédéric Amiel, waarin dezen tegenover een vroegere uiting van Schérer, in hunne qualiteit van mannen van het vak (Monnier vertaalde *Faust* en Amiel gaf onder den titel *Etrangères* een bundel vertaalde verzen uit), de vertaling in verzen verdedigden. Schérer's correspondenten hadden beweerd, dat vertalingen den smaak van het publiek bevorderen, dat zij de taal en de verskunst verrijken en voor den vertaler zelf een oefening zijn, niet alleen van formeel literairen aard, maar een psychologische oefening, in zoover als zij hem dwingt om zoo diep mogelijk in

1) De la traduction en vers. (Etudes sur la littérature contemporaine. V. Paris, 1878).

de beteekenis van het oorspronkelijk werk door te dringen, ten einde het geheel te verstaan.

Schérer geeft dat alles gereedelijk toe, maar hij beweert tevens dat dit de quaestie niet is. Zijn groote bezwaren tegen een vertaling in verzen zijn de volgende. Vooreerst het verschil in de spraakkunst der talen, ten gevolge waarvan men de woorden en de zinwendingen van het oorspronkelijke niet door exact daarmee overeenstemmende zinwendingen en woorden kan weergeven. Vervolgens de aard zelf van de poëzie, die bestaat in een innig verband tusschen de gedachte en het vers, d.w.z. maat, cadans en klank, welk verland verbroken wordt zoodra men de eene versificatie door de andere vervangt. Het gevolg is dat men, ook bij de beste vertalingen, zich in een andere wereld verplaatst voelt en geschokt wordt niet enkel door een onvermijdelijke ‘contre-sens de détail’, maar door een ‘contre-sens général’. En nu moge dat in de eerste plaats gelden voor het fransch, dat als analytische, logische taal, langzaam en log is in zijn bewegingen en omslachtig in zijn omschrijvingen, voor andere talen geldt het, volgens Schérer, evenzeer.

De Duitschers stoffen er op, in hun taal een werktuig te bezitten, waarmeê zij de letterkundige voortbrengselen van alle natiën kunnen weergeven. Het lijkt er niet naar. Zij decalqueeren Eschylus, Shakespeare, Calderon, de Indische en Chineesche dichters, alles wat men maar wil. Maar één ding ontbreekt er aan: de geest van het oorspronkelijke. Hoe is het anders te verklaren (roept Schérer uit) dat de Duitschers nooit vertaald hebben - wat ik noem: vertaald - onze groote Fransche prozaschrijvers? Laten zij hunne krachten eens beproeven aan een essai van Montaigne, een karakterschets van La Bruyère, aan een bladzijde van kardinaal de Retz of van Saint-Simon, en ik zal mij gewonnen geven: maar tot zoolang veroorloof ik mij te gelooven dat hun hoog geroemde, en terecht geroemde, vertalingen toch in den grond niet meer zijn dan producten van geleerdheid.

Al dergelijke waarschuwingen en bedenkingen hebben niet verhinderd dat men in Frankrijk en elders is voortgegaan met vertalen en het liefst met vertalen in verzen. Onze landgenooten hebben zich allerminst onbetuigd gelaten; van de besten tot de lesten hebben zij, eeuwen achtereen, met vertalingen en navolging en

onze letterkunde trachten te verrijken. In onze eeuw Potgieter vooraan. Onder zijne eerste verzen in *De Gids* van 1837 komen vertalingen voor naar Rückert, naar Burns en anderen, en het laatste gedicht, dat hij, in het Januarinummer van 1865, voor *De Gids* schreef, was wederom een vertaling (‘Gescheiden’ naar Jean Ingelow). Hij wist het wel en sprak het uit: ‘ge giet geen wijn over of er gaat meer te loor dan enkele droppels’, maar dat weerhield hem niet om van Fransche, Engelsche, Duitsche, Italiaansche, Deensche dichters te vertalen wat hem aanstond; en wat er ook bij hem onder het overgieten te loor mocht gaan, de smaakvolle kernachtige dichter, de kenner en beheerscher van zijn taal wist dat verlorene te vergoeden.

In Huet's uitspraak: ‘Aan dichterlijke vertalingen mag geen andere maatstaf aangelegd worden als de welbekende tweevoudige eisch van getrouwheid en zoetvloeiendheid’[1)] mist men de ‘Dritte im Bunde’: de dichterlijkheid. Om een dichter te kunnen en te mogen vertalen behoort men dichter te zijn, en dat zoovelen dit niet hebben ingezien - wie het zonder gemaaktheid doen kan, steke hier de hand in eigen boezem! -, dat zij het vertalen in verzen hebben beschouwd als een kunst door handigheid en arbeid te verkrijgen, en niet als een kunst, waarbij al de eigenschappen van den dichter: diep voelen, helder en breed zien, fijn hooren, onontbeerlijk zijn, daaraan is de vloed van ondichterlijke ‘handwerksmässige’ vertalingen te wijten, waarmede een tijdlang onze lettermarkt is overvoerd geworden.

Vreemd klinkt het, een man als Dr. B.A.P. van Dam, die als vertaler uit het Engelsch zijn riddersporen verdiend heeft, in een opstel, voorkomende in *De Tijdspiegel* van Januari jl., waarin hij met die sporen menigen gevoeligen prik geeft aan zijn tegenstander Van Nouhuys, te hooren beweren: ‘Indien eens iedere regel tot in de kleinste details zuiver weergegeven kon worden, spreekt het immers van zelf, dat het geheel der vertaling meesterlijk is’, en verder: ‘Het is nu eenmaal zoo: vertaalkunst en vertaalkunstcritiek berusten uitsluitend op hetgeen de heer Van N. verachtelijk de “details” noemt’.

Alsof niet ook bij de uitnemendste kennis van de taal, waaruit

1) Litterarische Fantasiën, 1e deel, blz. 207.

vertaald wordt - een kennis, die zeer zeker een voorwaarde behoort te zijn waaraan ieder vertaler in de eerste plaats heeft te voldoen - en bij het zuiverste weergeven van elk detail, de vertaling, in haar geheel, toch nog ondichterlijk en onartistiek zou kunnen zijn!

Vóór mij liggen de twee deelen, waarin Soera Rana Tennyson's *Idylls of the King* in Hollandsche verzen heeft overgebracht. Van zichzelf verklaart de vertaler: ‘trachtende zoo diep hem mogelijk was in de bedoeling des dichters door te dringen en die met alle getrouwheid weer te geven, heeft hij zich niet minder inspanning getroost om ook de taalmuziek dezer “idyllen” te transponeeren... Stond een enkele maal de keuze tusschen nauwkeurigheid en welluidendheid, zoo is onverbiddelijk aan de eerste de laatste (maar daarom niet juist aan het letterlijke) opgeofferd.’

Ziet men reeds uit deze verklaring, later ook uit de aanteekeningen waarin hij de kleine vrijheden, die hij zich veroorlooft, signaleert en eerlijk opbiecht wat hem in Tennyson duister bleef, dat hier een conscientieus vertaler aan het woord is, zij het dan ook een, die, onderscheidend tusschen het ‘nauwkeurige’ en het ‘letterlijke’, niet in starre letterknechterij zijn heil zoekt, dat Soera Rana zich niet met een ten-naaste-bij vergenoegd en niet gerust heeft voordat hij zoo nauwkeurig en volledig mogelijk het werk van zijn geliefden dichter had weergegeven, blijkt ten overvloede wanneer men de vertaling van ‘The coming of Arthur’ in deze uitgaaf vergelijkt met die, welke hij in November 1892 in *De Gids* publiceerde. In de tweede lezing is het een en ander nog precieser, compleeter en kernachtiger. Wil dat zeggen dat de vertaler hier de volmaaktheid nadert, en dat er niet meer te verbeteren valt? Geenszins. Wanneer bijv. Tennyson schrijft:

> And we that fight for our fair father Christ,

dan laat een vertaling in kanselstijl:

> En wij die strijden om des Christus wil,

onbevredigd.

Wie, met vollediger en diepergaande kennis van het Engelsch toegerust dan mijn deel is, de vertaling regel voor regel met het oorspronkelijke mocht willen vergelijken, zal zeker in deze twaalf Idyllen nog wel stof tot aanmerking kunnen vinden. De moeielijk-

heden, waarmede ‘een nauwgezet overbrenger’ te worstelen heeft bij een vertaling als deze - moeilijkheden waarvan Soera Rana in zijn Inleiding eenige staaltjes geeft - zijn niet gering. Verklaarde toch Goethe reeds in een zijner gesprekken met Eckermann, dat het hem zeer moeilijk viel Engelsche gedictten in Duitsche verzen weer te geven. ‘Wenn man die schlagenden einsilbigen Worte der Engländer mit vielsilbigen oder zusammengesetzten deutschen ausdrücken will, so ist gleich alle Kraft und Wirkung verloren’, zeide hij[1]. En dat zelfde bezwaar geldt zeker voor een deel ook voor een vertaling uit het Engelsch in het Nederlandsch.

Indien er echter onder onze hedendaagsche letterkundigen een is, in staat om die moeilijkheden te overwinnen of, waar hem dit niet overal mocht gelukken, althans toon en kleur van Tennyson's werk in zijne vertaling weer te geven, dan is dat zeker wel de heer I. Esser Jr., die reeds voor jaren als Soera Rana en C. Terburch, zich in zijn poëzie en zijn proza een man van smaak toonde, die, als grondig kenner van het Engelsch bekend staande, tegelijk als schrijver van voortreffelijk Nederlandsch van niemand minder dan Busken Huet het volgende te hooren kreeg: ‘Terburch's novellen zijn geschreven, gedacht en gevoeld, niet slechts alsof het handschrift, vóór het ter perse gaan, door Potgieter ware nagezien, maar alsof Potgieter ze alle drie, en woord voor woord, den auteur had ingefluisterd.’ Voeg daarbij dat de man wien zoodanige kennis en zulke gaven ten dienste staan, in Tennyson's *Idylls* waardeert ‘de zachte, teêre schoonheid dezer half epische, half allegorische verhalen’, hun ‘ernstigen, mannelijk vromen geest’[2], en men heeft reden om te verwachten, dat zijn vertaling een werk zal zijn van smaak en ernstige toewijding. Die verwachting wordt niet teleurgesteld.

Tennyson heeft in deze gedichten zijn ideaal van zedelijke hoogheid en schoonheid, in den vorm van trouw aan het eens gegeven woord, van standvastige liefde, van edelmoedigheid, van reinheid, van rechtvaardigheid en hulpvaardigheid tegenover zwakken en verdrukten, helder doen uitschijnen. In elk van deze *Idylls* ziet men, òf als hoofdfiguur, òf meer op den achtergrond uitkomende, de ridderlijke gestalte van

> Arthur, koning zonder blaam,
> Man zonder smet,

1) Gespräche mit Goethe. III (30 Dec. 1823).
2) *De Gids*. November 1892, blz. 352.

zooals de grijze Merlijn hem noemt, die hem verdedigende tegen de beschuldigingen van de listige Viviane, hem in gedachte aanroept als:

> Gij trouwe en teedre! Gij, mijn Vorst en Heer!
> Die, vlekloos edelman, uzelv' nooit zocht.
> En, trots bewijs van eigen oog, zoo gaarn'
> De mannen hou en trouw bevinden zoudt,
> En alle vrouwen rein.....

Arthur, die - naar Lancelot van hem getuigt -:

> zelf zijn woord ontziet
> Als ware 't zijnes Gods.

Naast Arthur zijn ridders, ‘allen dragende den stempelslag van 's Konings beeld’: de moedige Gereent die, naar geen rijkdom of aanzien vragend, de eenvoudige Enide in haar schamel kleed naar het Hof voert als zijn vrouw; in glans van zilvren wapendos de vlekkelooze Galahad, de uitverkorene, die den Heiligen Graal gezien heeft, en wiens leuze luidt: ‘Zoo ik mijzelf verlies, behoud ik mij,’ - en zooveel anderen.

Dan de vrouwen, Tennyson's vrouwenfiguren: Elaine,

> De schoone Eleen, de minnelijke Eleen,
> De lelieblanke Eleen van Astalot,

die, als zij den ridder Lancelot van het Meir voor het eerst ontmoet, daar staat

> verzonken in zijn aanblik als eens Gods,

en wanneer haar liefde geen wederliefde vindt bij hem, wien een groote hartstocht voor Arthur's vrouw, Ginevra, vervult, haar lied: ‘Het lied van Minne en Dood’, zingt - en dan stil wegkwijnt. En naast Elaine, de niet minder beminnelijke Enid, die zwijgend den argwaan van Gereent verdraagt, om hem in het eind door haar ongeevenaarde toewijding, door haar trouw tot in den dood, van zijn twijfel te genezen en voor eeuwig aan zich te verbinden.

Men kan zich zeker grootscher, dieper opvatting denken van de legende der Table-Ronde, schokkender, hartstochtelijker, onstuimiger schildering van wat er in de harten en hoofden der middeneeuwsche ridders en hunne gelieven moet zijn omgegaan. Tennyson echter heeft van zijn onderwerp die zijde gekozen, welke hem het naast stond en waarvan de reproductie de grenzen van zijn

talent niet overschreed. En hij heeft dat wat zijn dichterlijke verbeelding hem in de pen gaf gemaakt tot een feest voor het oor in zijn vloeiende, lenige vijfvoetige jamben, in zijn beurtelings zangerige en kernachtige taal, waar het pas gaf archaïstisch getint.

Het is van deze gedichten van Tennyson dat Charles Boissevain schreef: '.... Zoo ik blind was en men mij de *Idylls of the King* voorlas, geloof ik dat ik zachten zilverglans, een teeder licht van schemering op zee in het duister zien zou, terwijl edele figuren in witte gewaden met omhoog geheven lansen plechtig voorbij mij gleden.'

Soera Rana is het in zijne overzetting wonderwel gelukt, zoowel in het verhaal, de beschrijving, als in de lyrische gedeelten, den toon, de kleur, de stemming van het oorspronkelijke te bewaren. Hij, die naar Huets uitspraak, Nederlandsch proza weet te schrijven alsof Potgieter het hem influisterde, leende ook van Potgieter - of was het van Bilderdijk, of, verder nog, van onze zeventiende-eeuwsche dichters? - die zoogenaamd 'verouderde' woorden en wendingen, welke, in Tennyson's geest, aan deze ridderlijke idyllen een eigenaardige bekoorlijkheid geven. En zoo schonk hij ons een werk van beteekenis voor de taal, een eerlijken, ernstigen, kunstvollen arbeid, die tevens als dichterlijke schepping - wie zóó vertaalt schept kunst - hooge waardeering verdient.

Aanteekeningen en opmerkingen.

VROME WENSCHEN OP HOOGER ONDERWIJSGEBIED. - Harde woorden zijn er in de afgeloopen maand uitgesproken in Nederlandsche katheders en geschreven in Nederlandsche dagbladen over aanvulling door Duitsche geleerden van opengevallene hoogleeraarsplaatsen aan onze Universiteiten. Klaagzangen zijn aangeheven ten aanhoore van Nederlandsche studenten en met het smalende: ‘gij zijt slechts Nederlanders’ is hun te verstaan gegeven, dat zij in het eigen vaderland eerst in de tweede plaats of in het geheel niet in aanmerking zouden komen, wanneer er een professoraat zou staan vervuld te worden.

Na dit hartstochtelijk woord, waarbij nog de wensch gevoegd werd dat de aanstaande verkiezingsprogramma's uitdrukking mochten geven aan het verlangen dat bij vaceerende hoogleeraarsplaatsen vreemdelingen niet langer in aanmerking zullen komen, zijn er, gelukkig, bezadigder woorden gesproken en is er op gewezen dat het verstandiger zou zijn de misstanden op te ruimen, die aan jonge Nederlandsche talenten somtijds den weg tot den akademischen leerstoel versperren.

Die misstanden zijn in het leven geroepen toen de Wet op het Hooger Onderwijs van 1877 het Koninklijk Besluit van 1815 is komen vervangen. Terwijl het laatste gebrekkig, doch lenig en rekbaar was, is de eerste zonder twijfel ‘de vrucht van grondig overleg’, maar heeft niettemin sedert haar twintigjarig bestaan meer onheil aangericht dan het laatste gedurende zijn zestigjarig leven. Hoe velerlei is er door de H.O. Wet niet op papier gereglementeerd dat vroeger aan het verstand van een klein aantal deskundigen werd overgelaten. En hoezeer is de eerbied voor ‘het reglement’, voor ‘de bepalingen’, voor ‘het examen’ niet gestegen ten koste

van vrije studie en vrije geestesontwikkeling! Hooger onderwijs, wetenschappelijk onderzoek, lust tot studie en tot geestelijken arbeid om zijnszelfs wille kunnen alleen bloeien en opkomen daar waar erkend wordt dat voorbereiding voor hoogeren maatschappelijken werkkring niet moeten zijn AFrichting maar OPleiding, zoowel voor hen die na hun studietijd in het practische leven zullen treden, als voor hen die zich in de meer abstracte banen der wetenschap zullen blijven bewegen. Eene opleiding die in de allereerste plaats rekening behoort te houden met wat aangeboren is, met talenten, neigingen en liefhebberij die in allerlei verschillende schakeeringen bij onze zonen aanwezig zijn, maar die door het tegenwoordige gymnasiale en universitaire leerplan eerder gedoofd en geknot, dan aangemoedigd en ontwikkeld worden. Ook aan de Universiteit blijft dat stelsel nawerken en werden onder den schijn van grootere billijkheid examenreglementen in het aanzijn geroepen die veelal het zwaartepunt van de universitaire voorbereiding van de collegekamer naar de repetitorswoning hebben verlegd.

Thans, na twintig jaren, blijkt het telkens dat in het welbegrepen belang van het Hooger Onderwijs zelve benoemingen van vreemdelingen moeten plaats vinden, opdat het peil van dat onderwijs op de gewenschte hoogte blijve en terecht zijn er vele in den lande die het betreuren dat Nederlandsche aanspraken somtijds beneden dat peil blijven. En waarom is dat zoo? Niet omdat onze Nederlansche studenten naar verhouding minder begaafd en talentvol zouden zijn, maar wel omdat diegenen onder hen, die als potentiëele hoogleeraren aan de Universiteit komen, slechts zelden tot rijpheid kunnen geraken. Wel vinden zij eene akademische opleiding, die voor de Duitsche niet behoeft onder te doen, maar na hunne promotie is bij ons te lande de voorbereiding tot de akademische loopbaan een paskwil van wat te dier zake aan Duitsche Universiteiten bestaat. Zoo heeft bijv. onze Hooger-Onderwijs-wetgever van 1877 wel privaatdocenten erkend en geschapen maar niet ingezien dat deze alleen dáár in gezonde concurrentie kunnen treden met het bestaande korps der gewone hoogleeraren, waar de student èn volgens de traditie van zijn land, college loopt aan de ééne en examen doet aan de andere Universiteit, buiten den greep van den ordinarius wiens college hij verzaakte om dat van den beter beslagen privaatdocent te volgen, èn door het betalen van afzonderlijk collegegeld dit liever dáár besteedt waar hij het beste te

hooren krijgt. Zoo geschiedt het in Duitschland. En zoodoende is daar aan de privaatdocenten een inkomen verzekerd, dat door hen in Nederland nooit zal genoten worden en oefenen deze docenten een heilzamen prikkel uit ook op het onderwijs van de oudere generatie in wier rangen straks de opengevallen plaatsen door de besten hunner worden ingenomen. Voeg daarbij dat een assistentschap, een prosectoraat of conservatorschap en eindelijk de titel van buitengewoon hoogleeraar aan de privaatdocenten nog een andere bron van inkomsten en een vermeerdering van aanzien kunnen verschaffen, die hun het doorworstelen der magere jaren vergemakkelijken en ge hebt daarmede de oorzaak aangewezen - die de Hooger Onderwijs-wetgever ten onzent had kunnen voorzien! - waarom het privaatdocentschap in Nederland na afschaffing der collegegelden en der buitengewone professoraten een doodgeboren vrucht was. Trouwens, het ware niet aan te raden te trachten langs dezen weg verbetering aan te brengen.

Die verbetering moet veeleer telkens rekening houden met het voorkomende geval, *in casu* met de aanwezigheid van buitengewoon begaafde studenten. En in die richting is in Nederland reeds de weg aangewezen door Donders. Nog bij zijn leven heeft hij, hetgeen hem op zijn zeventigsten jaardag als feestgave werd aangeboden, omgezet in een fonds waarvan de rente strekt om aan Nederlandsche studenten na hun promotie eenige jaren lang gelegenheid te geven om te toonen of er in hen een zelfstandig onderzoeker en een voorganger op nog ongebaande paden steekt. Reeds is aan één dergenen die door tusschenkomst van dat fonds bij de beste buitenlandsche leermeesters langen tijd ongehinderd en onbezorgd heeft kunnen voortwerken, een hoogleeraarschap aan een onzer universiteiten ten deel gevallen. Ware het fonds tienmaal grooter - en de stichter heeft bij het ontwerpen van de statuten volgens welke het beheerd wordt, wel degelijk aan de mogelijkheid gedacht, dat het zich mettertijd door giften en legaten zou vergrooten - zoo zou wel degelijk in de toekomst de kans toenemen dat de werkelijk bijzonder begaafde landskinderen niet, zooals thans, door de zorg voor het dagelijksch brood reeds te vroeg buiten de universitaire attractiespheer werden weggeslingerd. Integendeel zou alsdan voor het meerendeel hunner t' avond of morgen een plaats gevonden worden.

Want dat deze werkelijk begaafden niet maar uitsluitend in ééne

speciale richting zouden bruikbaar zijn, bewijzen vele gevallen in ons vaderland. Een onzer bekende anatomen is zijn loopbaan als zoöloog begonnen, twee onzer zoölogen waren prosectoren bij de menschelijke anatomie. De voor niet langen tijd overleden dermatoloog aan een onzer Universiteiten was aanvankelijk zoöloog, daarna menschelijk anatoom, toen clinicus. Dat de physiologie met de pathologische anatomie en omgekeerd, en dat laatstgenoemde met de hygiëne en ook met klinische vakken kan worden verwisseld bewijzen meer dan één nog levend voorbeeld. Waaruit alweder voor de zooveelste maal mag worden afgeleid, dat het er in de eerste plaats op aankomt de hand te leggen en te blijven leggen op begaafde persoonlijkheden. Deze zijn uit den aard der zaak juist in het begin van hun loopbaan nog tot veelzijdige ontwikkeling plooibaar. Maar op deze moet dan ook voortaan aan onze Universiteiten beter beslag kunnen gelegd worden dan tot heden mogelijk was. En daartoe moet niet alleen het particulier initiatief, zooals in het geval van de Donders-stichting, daartoe moet ook de Staat medewerken.

Reeds heeft in Nederland de Regeering meer dan eens stappen op dezen weg gezet, die volle waardeering verdienen. Zoo toen zij het Buitenzorg-fonds krachtig steunde en daardoor voor jonge botanici de bovenbedoelde misstanden gedeeltelijk hielp uit den weg ruimen. Zoo waar zij in het Zoölogisch Station te Napels aan zoölogen, physiologen en botanici een internationale werkplaats van veel beteekenis voor hun hoogere vorming beschikbaar stelde. Gaat de regeering op dien weg voort, dan zal het ook mogelijk blijken om voor andere takken van wetenschap en voor de klinische vakken eene reserve te scheppen, die het onnoodig maken kan, dat bij voorkomende vacatures het oog naar Duitschland gericht worde.

Tevens is de vraag gerechtigd of de tijd niet daar is, om de herziening van onze Hooger Onderwijswet voor te bereiden; niet in de bureaux van het Departement, maar, evenals met anderen legislatieven arbeid meermalen geschied is, door eene Staatscommissie *ad hoc*. Over zeer belangrijke punten, die nadrukkelijk verbetering behoeven, bestaat welhaast eenstemmigheid, over andere veroorlooft de twintigjarige ervaring toch reeds een grondig oordeel te vellen.

A.A.W.H.

Muzikaal overzicht.

Gedichte von Goethe in Compositionen seiner Zeitgenossen. Herausgegeben von Max Friedlaender. Weimar. Verlag der Goethe-Gesellschaft 1896.

De Goethe-vereeniging te Weimar, die gedurende haar nu bijkans twaalfjarig bestaan reeds veel en velerlei merkwaardigs in het licht heeft gegeven wat met den beroemden dichter in verband staat, heeft door de bovengenoemde zeer belangrijke uitgave opnieuw het bewijs geleverd, dat zij hare taak ruim opvat en hare aandacht niet alleen wijdt aan hetgeen voor den geleerde waarde heeft maar ook aan hetgeen in ruimeren kring belang kan wekken.

Na de uitgave van verzamelingen, welke op de beeldende kunsten betrekking hebben, is nu ook de *Muziek* aan de beurt gekomen. Volgens opdracht van het bestuur der vereeniging heeft de heer Max Friedlaender een bundel liederen gepubliceerd en daardoor in chronologische volgorde een overzicht gegeven van gedichten van Goethe in compositiën van zijne tijdgenooten.

Ofschoon, in verband met het bestek der uitgave, daarbij slechts een keuze is gedaan uit het zeer groote aantal muziekstukken, waartoe Goethe's gedichten reeds tijdens zijn leven aanleiding hebben gegeven, zoo stelt deze bundel toch ten volle in staat te beoordeelen, in welke mate en met welk gevolg de componisten (zoowel dilettanten als kunstenaars) zich reeds in dat tijdperk tot de voortbrengselen van Goethe's Muze aangetrokken gevoelden.

Dat die aantrekkingskracht ten allen tijde zeer groot is geweest, behoeft thans geen betoog meer, evenmin als het nog noodig is uiteen te zetten, wat daarvan de oorzaak is: namelijk dat Goethe's gedichten een vereeniging van eigenschappen bezitten, die hen voor

muzikale bewerking bijzonder geschikt maken. Zeer terecht heeft men dan ook Goethe in dien zin een der meest muzikale dichters genoemd.

Niet zoo apodictisch kan het antwoord zijn op de vraag, in hoeverre Groethe begrip had van muziek en tot op welke hoogte deze kunst voor hem een behoefte was. Er is in den loop van dertig jaren over 's dichters verhouding tot de toonkunst heel wat geschreven, en aan de meest uiteenloopende meeningen heeft het daarbij niet ontbroken. Bij sommigen geldt Goethe voor *niet muzikaal*; anderen leiden uit zijn universeele kennis op wetenschappelijk en kunstgebied af, dat ook het begrip van muziek, wat haar innerlijk wezen betreft, geheel voor hem ontsloten zou geweest zijn, en men hem dus ook in dien zin voor een muzikaal man moet houden; weder anderen eindelijk beweren, dat de muziek een volkomen gelijke plaats in zijn leven innam als bijv. de poëzie en de natuurwetenschap en dat hij een groot verlangen naar die kunst gevoelde doch daarbij voor raadsels stond, die hij niet vermocht op te lossen.

Dat Goethe buitengewoon ontvankelijk was voor de zuiver elementaire effecten der muziek - afgezien van hare beoefening als kunst - spreekt bij een zoo groot lyrisch dichter wel van zelf. Maar ook ten opzichte van het technische in deze kunst wist hij zich mettertijd een goed inzicht te vormen. Zijn levendig begrip van de wetten der physica, zijn degelijkheid in het onderzoek en zijn buitengewone vlijt kwamen hem daarbij goed te stade. Iets anders is het met de vraag, in hoeverre de muziek voor hem een behoefte was, en of zij een bepaalde factor in den gang zijner geestelijke ontwikkeling is geweest. Men zou dit reeds daarom niet onderstellen, omdat Goethe, wanneer hij zich met iets belangrijks bezig hield, daarin meestal ook iets produceerde (zooals hij bij de beeldende kunsten en op wetenschappelijk gebied heeft bewezen), doch, wat de muziek betreft, van dit laatste geen spoor bij hem te ontdekken is. Maar buitendien, wanneer men nagaat dat hij eenmaal zelf aan een zijner vrienden schrijft, heel goed te weten, dat hem met de muziek een derde van zijn leven ontbreekt, en daartegenover stelt, hoe hij op een andere plaats Shakespeare, Spinoza en Linnaeus noemt als zijn voornaamste leidslieden en leermeesters, dan toont hij hierdoor duidelijk aan, dat aan de muziek van huis uit geen bijzondere plaats in zijn leven was toegekend.

Hiermede komt ook overeen, dat het verlangen naar muziek in het algemeen betrekkelijk laat bij hem is opgekomen, en eigenlijk eerst toen hij het proces zijner geestelijke ontwikkeling reeds geheel had doorgemaakt. Voor de eerste maal wordt bij hem de belangstelling voor de muziek iets levendiger gewekt tijdens zijn verblijf in Italië (1786-88). Hier verdiepte hij zich met zijn vriend, den componist Kayser, in de studie der Italiaansche Opera, en de daarin heerschende manier gaf hem aanleiding om in zijne reeds uit het jaar 1775 dagteekenende operetten *Klaudine von Villabella* en *Erwin und Elmire*, die hij bezig was om te werken, nieuwe zangstukken in te voegen en de daarin reeds aanwezige te veranderen. De indrukken, die hij in Italië van de muziek ontving, waren anders lang zoo machtig niet als die van de natuur en van de voortbrengselen der beeldende kunsten in dit land. Om deze beiden te bestudeeren was hij naar Italië gegaan, en *zij* waren het die hem het meest aantrokken. De daarvan ontvangen indrukken vindt men in zijn *Iphigenia* en *Tasso* weergegeven; wat echter bij hem in *tonen* naklonk, was niet in staat hem tot iets hoogers te bezielen dan tot zangstukken in operetten.

In de tweede helft van zijn leven, d.i. na het tijdstip waarop hij van zijn Italiaansche reis in Weimar terugkeerde, toont Goethe een neiging voor muziek, gelijk hij ze vroeger niet gekend heeft. De oorzaak daarvan lag voornamelijk in zijne kennismaking met den componist Carl Friedrich Zelter. Evenals Herder (en later Schiller) voor Goethe de leidsman was bij vraagstukken van aesthetischen en philosophischen aard, en anderen hem behulpzaam waren bij zijne onderzoekingen op het gebied der classieke oudheid en der beeldende kunsten, zoo vervulde Zelter die rol ten opzichte van de muziek in de tweede helft van 's dichters leven, maar men kan niet zeggen, dat de toonkunst hier gelukkig is geweest met haar vertegenwoordiger. Deze merkwaardige man, die begon met het handwerk zijns vaders (metselaar) en daarbij de muziek slechts als liefhebberij uit te oefenen, later de betrekkingen van professor aan de Academie der kunsten en directeur der *Singacademie* te Berlijn bekleedde en de stichter der Duitsche liedertafels werd, was een kerngezonde natuur, een even getrouwe als geestdriftige vriend en bewonderaar van Goethe, en gaf in zijn persoonlijken omgang en zijne correspondentie blijk van veel humor en gezond verstand - maar met dat alles was hij volstrekt niet de man om den grooten

dichter een juist inzicht in het wezen der muziek te geven. Hunne vriendschap, die in 1796 ontstond en eerst met den dood van Goethe eindigde, heeft, zooals bekend is, aanleiding gegeven tot een zeer omvangrijke briefwisseling (zes deelen), maar uit de talrijke opmerkingen en besprekingen over muziek, die men er in aantreft, kan men alleen de conclusie trekken, dat waar de blik van Goethe in het wezen der muziek bekrompen blijkt te zijn, Zelter nauwelijks een enkele maal den blik van zijn grooten vriend ruimer heeft gemaakt en hem meer licht heeft weten te verschaffen. Zelter was en bleef in zijne oordeelvellingen over de ontwikkeling der kunst een ‘Philister’. Verschijningen als Beethoven bewonderde hij ‘met schrik’. Over Weber is hij in het geheel niet goed te spreken. Cherubini behandelt hij met geringschatting, en nog meer zulke staaltjes van 's mans bekrompen opvattingen zouden er zijn aan te voeren. Iemand, die zich binnen zulke enge grenzen bewoog, was zeker niet geschikt om een man als Goethe op het gebied der muziek voor te lichten. Jammer genoeg heeft Goethe, die, waar het op theoretische vragen aankwam, met zooveel energie zijne zelfstandigheid wist te bewaren en in den strijd zijn vriend herhaaldelijk het veld deed ruimen, dien vriend nimmer op zijn plaats gezet, toen deze zich een zoo beslist afkeurend oordeel over de groote meesters in de toonkunst aanmatigde. Wat Zelter verheerlijkte, werd ook door hem verheerlijkt; wat Zelter afkeurde, daarvan nam hij geen notitie. Tegenover Weber gedroeg hij zich koel; daarentegen begroette hij Zelter's leerling Felix Mendelssohn, van het eerste oogenblik af, toen hij zich door zijn Berlijnschen vriend in extase had laten brengen over een onbeduidend kwartet van dien jongen kunstenaar, als de opkomende ster van een nieuw tijdperk in de muziek.

Mendelssohn is verscheidene malen bij Goethe in Weimar geweest. Voor de laatste maal bezocht hij den grijzen dichter in 1830 (twee jaren vóór diens dood) en ook toen, evenals vroeger, moest hij hem van alles voorspelen, van Bach af tot aan de componisten van dien tijd, en in dier voege dat de dichter zich een oordeel kon vormen omtrent de ontwikkeling, die de toonkunst gedurende dat tijdsverloop had ondergaan. Beethoven sloot Goethe uit. Mendelssohn schreef dienaangaande aan zijne familie: Van Beethoven wilde hij eerst niets hooren. Ik zeide hem echter, dat ik daarin zijn zin niet kon doen en speelde het eerste deel der

C moll-symphonie. Toen hij dat gehoord had, riep hij uit: ‘Das bewegt gar nichts, das macht nur Staunen, das ist grandios. Das ist sehr gross, ganz toll, man möchte sich fürchten das Haus fiele ein, und wenn das nun alle Menschen zusammen spielen!’

Bewondering ‘met schrik’ dus. Het is alsof men Zelter hier hoort spreken. Uit dit oordeel van den beroemden dichter over zijn niet minder beroemden tijdgenoot is duidelijk de invloed van Zelter te bespeuren, maar ook zonder dien invloed mogen wij aannemen dat Goethe zich in den zelfden zin zou hebben uitgelaten. Hij gevoelde voor Beethoven wel bewondering maar een schuwe bewondering, niet steunende op begrip en sympathie zooals bij Beethoven ten opzichte van zijn beroemden tijdgenoot wel degelijk het geval was. Des te treffender is daarom echter het oordeel, dat Goethe in het jaar 1810 - dus in een tijd waarin de muziek van Haydn en Mozart nog de heerschende was - over Beethoven uitsprak. ‘Es hat mir grosses Vergnügen gemacht - zegt hij -, in Beethoven das Bild eines wahrhaft genialen Geistes in mich auf zu nehmen. Ohne ihn klassificiren zu wollen, gehört doch ein psychologisches Rechnungsstück dazu, um das wahre Facit der Uebereinstimmung da heraus zu ziehen. Ein gewöhnlicher Menschenverstand würde vielleicht Widersprüche in Beethoven's Natur finden. Was aber ein solcher vom Dämon Besessener ausspricht, davor muss ein Laie Ehrfurcht haben, und es muss gleichviel gelten, ob er aus Gefühl oder aus Erkenntniss spricht. Denn hier walten die Götter und strenen Samen zu künftiger Einsicht, von der nur zu wünschen ist, dass sie zu ungestörter Ausbildung gedeihen möge. Bis sie indessen allgemein werde, da müssen die Nebel vor dem menschlichen Geiste sich erst theilen. Ihn belehren zu wollen, wäre wohl selbst von Einsichtigeren, als ich, Frevel, da ihm sein Genie vorleuchtet, und ihm oft wie durch einen Blitz Haltung giebt, wo wir im Dunkeln sitzen und kaum ahnen, von welcher Seite der Tag anbrechen werde.’

Hoe ver staat Goethe hier boven de muziek-critici van zijn tijd, die voor het meerendeel een verschijning als Beethoven niet wisten te nemen zooals zij was doch haar met alle geweld wilden brengen binnen het kader van hetgeen nu eenmaal den stempel van het eenige ware verkregen had, en ziende dat die verschijning daarin niet paste, zich in hunne waanwijsheid niet ontzagen, over Beethoven's meesterwerken den staf te breken! Goethe duidt hier met

fijnen tact aan, wat voor hem in Beethoven's toonwerken vreemd en in zekeren zin onsympathiek was: het demonische element namelijk. Dit demonische, ofschoon hij er ten volle recht van bestaan aan toekende, vond geen weerklank in zijn gemoed. Alles wat hevig ontroerde, alles wat strekken kon om zijn Olympische rust te verstoren, had voor hem iets onbehagelijks. Volgens zijn eigen verklaring hield hij in de muziek meer van het blijmoedige, van het opgewekte, daar ‘reeds onze eigen gewaarwordingen, ons nadenken over tegenspoed en verlies, ons maar al te dikwijls dreigen neer te drukken en te overweldigen.’ Daarom was de muziek van Haydn en Mozart (vooral die van eerstgenoemde) voor hem een aangename troosteres; die van Beethoven zou hem in plaats van troost maar nieuw lijden opgelegd hebben, indien hij had willen beproeven er in door te dringen.

Uit het hier gezegde kan men zich eenigszins een denkbeeld vormen van de verhouding, waarin Goethe tot de toonkunst stond. Eenigszins, want in gevallen als deze, waarbij veel moet worden afgegaan op het gezag der historie, is het altijd meer of min bedenkelijk, bepaalde gevolgtrekkingen te maken. Geheel anders is het, waar men te beoordeelen heeft, in hoeverre Goethe door zijn lyrische gedichten muzikaal kan genoemd worden. Hier staat men op vasten bodem en spreken de feiten duidelijk. Leest men die gedichten met aandacht, dan zal men ontdekken, dat zij meerendeels de eigenschappen bezitten, die haar voor muzikale compositie uitermate geschikt maken. Niet alleen toch lokken zij de componisten aan door het melodische der taal, maar zij bezitten ook de voor compositie zoo gunstige eigenschap, dat niet, zooals bijv. bij Schiller, het onderwerp er in uitgeput maar integendeel slechts aangeduid wordt, en die aanduidingen wekken het gevoel en de phantasie van den toondichter op, die, wat de woorddichter gevoeld heeft, verder uitwerkt.

Het is dus geen wonder, dat, van Goethe's tijd af tot in onze dagen, zoovele componisten zich door die gedichten aangetrokken hebben gevoeld. Al bevreemdt het ook, dat onder hen enkele voorname componisten, als Emmanuel Bach, Gluck, Haydn (die NB 60 jaar lang Goethe's tijdgenoot is geweest!), ontbreken, en dat Mozart slechts één lied (*Das Veilchen*) van den grooten Duitschen lierdichter heeft gecomponeerd, van den anderen kant heeft een heel leger van componisten de gedichten van Goethe tot onderwerp

van muzikale bewerking gekozen. Reichardt, Zelter, Beethoven, Schubert, Spohr, Mendelssohn, Loewe, Schumann, Liszt, Brahms zijn slechts weinige namen uit de groote rei van hen, die Goethe's liederen in tonen hebben weergegeven. Zooals bekend is, hebben de werken van den meester ook toonscheppingen van anderen aard doen ontstaan (voorbeelden hiervan zijn de Faust-opera's van verscheidene componisten, de *Faustouverture* van Wagner, de *Faustsymphonie* van Liszt, de *Faustscenen* en het *Requiem für Mignon* van Schumann, Beethoven's *Egmont*, de *Walpurgisnacht* van Mendelssohn) maar het zijn in de eerste plaats zijne *lyrische gedichten* die tot componeeren hebben opgewekt. Ja, meer nog; met hen is de eigenlijke ontwikkeling van het moderne kunstlied begonnen, en in dien zin is de dikwijls vernomen uitdrukking: dat Goethe's gedichten in de compositie van liederen een nieuwe lente hebben doen ontwaken, volkomen juist.

Het is dan ook uitsluitend het *lied*, dat het onderwerp uitmaakt van den door Max Friedlaender uitgegeven bundel, en wel het *eenstemmige*, daar het bestek der uitgave niet toeliet, er ook lyrische stukken van meer uitgebreiden vorm - duetten, terzetten, kwartetten enz. - in op te nemen. De bundel bevat 78 liederen, gecomponeerd tijdens het leven van Goethe. Daaronder zijn er, die als compositie weinig waarde hebben, maar alle zijn daardoor interessant, dat men er uit zien kan, hoe het Duitsche lied zich gedurende een tijdvak van ongeveer 60 jaren ontwikkeld heeft, van den eenvoudigsten vorm af, waarbij de zangstem in de klavierpartij begrepen is en de begeleiding zeer primitief is, tot aan de liederen van Beethoven en Schubert met hun rijke instrumentale begeleiding.

Men vindt er voorts gedichten onder, die slechts door één compositie, andere die door twee, drie, vier, vijf of zes compositiën vertegenwoordigd zijn, en wel van auteurs die zoowel in rang en stand als in muzikaal vermogen van elkander verschillen. Zoo geeft het eerste gedicht, *Die schöne Nacht* (een product uit Goethe's studententijd), muzikale bewerkingen van den dilettant Bernhard Theodor Breitkopf en den toonkunstenaar Reichardt; *Heidenröslein* van Reichardt, Grönland, Kienl en Schubert; *Das Veilchen* van André, hertogin Amalia van Saksen-Weimar, Steffan, Reichardt en Mozart; *Der König von Thule* van den dilettant baron von Seckendorff en van de toonkunstenaars Zelter en Berlioz; *Wonne der Wehmuth* van den

dilettant graaf Moriz von Dietrichstein en van Beethoven; *Erlkönig* van de zangeres Corona Schröter en de componisten Reichardt, Bernhard Klein, Zelter, Schubert en Loewe.

Verscheidene van deze liederen zijn goede bekenden, zoowel wat tekst als muziek betreft. Daar is vooreerst het door Goethe naar een oud volkslied genomen en in het laatste couplet wezenlijk veranderde *Heidenröslein*, aanvangende met de woorden: ‘Sah ein Knab' ein Röslein stehn, Röslein auf der Heiden.’ Door een groot aantal componisten is dit lied op muziek gezet. Als mannenkoor (compositie van Werner, geschreven vóór 1829) is het onder het Duitsche volk bijna algemeen bekend, als eenstemmig lied is het door de compositiën van Reichardt, Tomaschek, Romberg, Reissiger, Schumann, Taubert e.a. verbreid geworden, maar voornamelijk door Schubert's opus 3 n° 3. Ook Beethoven heeft er aan gedacht, dit lied op muziek te zetten, zooals blijkt uit zijne door Gustav Nottebohm uitgegeven schetsboeken, waarin verscheidene in vorm geheel verschillende motieven voor dit lied genoteerd staan. Tot uitvoering van dit voornemen is het echter nimmer gekomen. Van Schubert's lied valt als bijzonderheid nog op te merken, dat daar de melodie van den eersten regel (‘Sah ein Knab' ein Röslein stehn’) volkomen gelijkluidend is met de muziek van Mozart op de woorden ‘könnte jeder braver Mann,’ die Pamina en Papageno in de eerste finale der *Zauberflöte* zingen.

Een ander zeer bekend lied is *Das Veilchen*, dat eveneens een groot aantal toonkunstenaars, van Johann André af tot in onzen tijd, tot compositie heeft opgewekt, maar voornamelijk door Mozart's bewerking groote bekendheid heeft verkregen. Dit gedicht, voorkomende in Goethe's operette *Erwin und Elmire*, werd het allereerst gecomponeerd door zijn vriend, den reeds genoemden André, kapelmeester en muziek-handelaar en uitgever te Offenbach. André, die, zooals Goethe van hem zeide, ‘zwischen dem Kapellmeister und dem Dilettanten schwebte,’ had in 1773 een door hem gedicht en gecomponeerd zangspel *Der Töpfer* te Frankfort doen opvoeren, en de groote bijval, die aan dit stuk ten deel viel, gaf Goethe aanleiding, zijne zoo even genoemde operette te dichten en aan zijn vriend in Offenbach de compositie van de daarin voorkomende zangstukken toe te vertrouwen. Met die muziek werd *Erwin und Elmire* in 1775 te Frankfort en Berlijn ten tooneele gebracht en maakte grooten opgang.

De compositie van André beteekent niet veel; hij heeft later betere dingen geschreven. Meer belangstelling wekt het in dezen bundel voorkomende en tot dusver onuitgegeven lied van de hertogin-weduwe Anna Amalia. Het heeft meer van een aria dan van een lied en is ook oorspronkelijk niet met klavierbegeleiding geschreven maar met begeleiding van strijkkwartet, fluiten, hobo's, fagot en hoorns, waarbij fluit, altviool en fagot als solo-instrumenten behandeld zijn en met de zangstem concerteeren. Zoowel zang als begeleiding zijn vol versieringen; men zou er van kunnen zeggen, dat zij in rococo-stijl geschreven zijn. De bewerking getuigt voor dien tijd van talent, maar hooge waarde kan men aan dit stuk niet toekennen, althans wanneer men het vergelijkt met Mozart's compositie, die in den bundel achteraan komt doch hare voorgangsters ver overtreft. Zij is echter meer dramatisch dan lyrisch.

Ook met de liederen uit *Wilhelm Meister* hebben vele componisten zich bezig gehouden, en wel in de eerste plaats met het bekende lied van Mignon: ‘Kennst Du das Land, wo die Citronen blühn?’ Tallooze malen is dit lied op muziek gezet, maar boven alles blinkt het lied van Beethoven uit. Goethe heeft dit gekend. Uit een mededeeling van den publicist Fr. von Gentz blijkt o.a. dat het in het jaar 1818 voorgedragen werd op een soirée in Karlsbad, bij den prins von Schwarzenberg, waar ook de dichter tegenwoordig was. Beethoven's compositie maakte toen grooten indruk en Goethe werd er tot tranen toe door geroerd. Daarentegen weet men ook, dat Goethe zich in beginsel met Beethoven's opvatting niet kon vereenigen. Toen bij een ontmoeting met den Boheemschen componist Tomaschek (in 1822) deze de eer genoot, den grijzen dichter eenige zijner compositiën te mogen voordragen, en daaronder ook het lied van Mignon, zeide Goethe tot hem, dat hij het gedicht beter begrepen had dan Beethoven en Spohr, die niet voor elk couplet dezelfde muzikale bewerking hadden gekozen maar het lied hadden doorgecomponeerd, d.w.z. elk couplet anders muzikaal geïllustreerd. Het contrast - zeide hij - dat in elk couplet op de zelfde plaats voorkomt en bij elk couplet het zelfde is, moet, dunkt mij, den componist voldoende aantoonen, dat ik van hem slechts een lied verwacht. Zooals Mignon is kan zij wel een lied maar geen aria zingen. - Ten opzichte van Beethoven verkeerde Goethe hier in dwaling; het lied is niet wat men noemt doorgecomponeerd maar volkomen coupletsgewijze behandeld. Waarschijnlijk

heeft de ongewone rijkdom van Beethoven's muziek bij den dichter aanleiding tot misverstand gegeven.

Het zijn niet alleen Duitschers geweest, die dit lied op muziek gezet hebben. Van de vreemdelingen, die er zich mede bezig gehouden hebben, vinden wij in den bundel een compositie van Gasparo Spontini, die de Koninklijke Pruisische generaal-muziek-directeur aan den dichtervorst heeft opgedragen, toen hij zich in den zomer van 1830 te Weimar bevond. Volgens het titelblad van het exemplaar, dat in het Goethe-archief voorhanden is, luidt die opdracht ‘Dem Dichterfürsten als Zeichen der Verehrung überreicht. Weimar den 17ten Juni 1830. Spontini.’ Dit opschrift in de Duitsche taal was wel het grootste bewijs van diepe vereering dat Spontini geven kon, want de Italiaansche maëstro hield in het geheel niet van die taal, was er weinig in thuis en sprak haar zelden. Bij een andere gelegenheid schrijft hij den dichter dan ook liever in het Fransch en noemt hem ‘Prince des poëtes illustres de la Germanie, Monsieur de Goethe!’ - De hierbedoelde compositie heeft meer van een opera-aria dan van een lied. Het is een degelijk muziekstuk maar geen *Mignon*. Dit zelfde zou men ook kunnen zeggen van het in onze dagen bekend geworden lied: ‘Connais-tu le pays où fleurit l'oranger’ uit de opera van Ambroise Thomas, dat evenmin een beeld geeft van de Mignon uit Goethe's roman als Spontini's compositie. Wat de muzikale bewerkingen der overige Mignon-liederen betreft, staat Schubert bovenaan. Vooral aan het schoone lied, waarvan het eerste couplet luidt:

> So lass't mich scheinen bis ich werde!
> Zieht mir das weisse Kleid nicht aus!
> Ich eile von der schönen Erde
> Hinab in jenes festes Haus.

heeft Schubert een voortreffelijke uitdrukking weten te geven. Tweemaal heeft hij dit lied gecomponeerd, en wel vijf jaar na elkander. Alleen het laatste (opus 62) is meer algemeen bekend geworden. Het eerste (opgenomen in de uitgave van Max Friedlaender) is een in Schubert's nalatenschap gevonden lied, doch reeds zeven jaar vóór zijn dood ontstaan. Ofschoon voor mijn gevoel het tweede (meest bekende), wat eenvond en innigheid betreft, de kroon spant, zoo is toch ook het eerste een fraai lied. Op treffende wijze heeft Schubert in deze twee onderling zoo verschillende com-

positiën de contrasten in het gedicht - smartelijke weemoed en losmaking van al het aardsche - weten uit te drukken.

Maken de Mignon-liederen deel uit van een roman, ook de *dramatische* werken van Goethe bevatten lyrische stukken, welke herhaaldelijk op muziek gezet zijn, en in de eerste plaats is dit het geval bij het treurspel *Faust*.

Hierboven heb ik reeds gezegd, tot welke soorten van bewerkingen dit treurspel aanleiding heeft gegeven. Ik zou daaraan nog het *ballet* kunnen toevoegen, want ook daarvoor heeft Faust zijn naam moeten geven. Ik herinner mij, jaren geleden in het Paleis voor Volksvlijt iets van dien aard gezien te hebben, waarbij de muziek uit de opera van Gounod de pantomime op het tooneel begeleidde. Vooral amuseerde mij toen Mephistopheles door zijne voordracht, of beter gezegd uitvoering, van het lied *Le veau d'or*. Zoolang het orkest de melodie van het lied speelde, bepaalde Mephistopheles zich tot gebaren, daarbij zijn lichaam heen en weer wiegelende, doch zoodra het refrein klonk, dat in de opera, zooals men weet, door hem wordt ingezet en daarna door het koor herhaald, trachtte hij daaraan hoogere uitdrukking te geven door de allerzotste bokkesprongen; natuurlijk tot groot vermaak van het publiek. Waarschijnlijk was dit ballet afkomstig uit Parijs, want daar waren de Faustballetten al in de mode nog voordat Gounod zijn opera componeerde. In een verslag, dat Berlioz over de eerste opvoering van die opera (in 1859) schreef en waarin hij nagaat, tot welke experimenten Goethe's Faust al zoo aanleiding heeft gegeven, zegt hij dat de auteur van een ballet *Faust* hem honderdmaal wonderlijker voorkomt dan de markies van Molière, die zich bezig hield met de Romeinsche geschiedenis in verzen te brengen. En sprekende over alles wat er gecomponeerd is en op Faust betrekking heeft (waaronder hij zelfs variaties voor klarinet en flageolet noemt), zegt hij met de humoristische overdrijving, die hem eigen was: De combien de dédicaces Goethe l'olympien à été affligé! Combien de musiciens lui ont écrit: ‘O toi!’ ou simplement: ‘O!’ auxquels il a répondu ou dû répondre: ‘Je suis bien reconnaissant, Monsieur, que vous ayez daigné illustrer un poëme qui, sans vous, fût demeuré dans l'obscurité etc.’

Berlioz scheen hier echter vergeten te zijn, dat hij, dertig jaren vroeger, de acht door hem gecomponeerde scènes uit Faust, nu

wel niet bepaald aan Goethe had opgedragen, maar toch aan hem had toegezonden vergezeld van een brief, die getuigenis moest afleggen van zijn diepe vereering voor den grooten dichter. Op dien brief ontving hij echter nimmer eenig antwoord. In de aanteekeningen, die Max Friedlaender aan zijne verzameling liederen heeft toegevoegd, wordt thans mededeeling gedaan van een interessanten brief van Eckermann (Goethe's secretaris in zijne laatste levensjaren) aan Ferdinand Hiller, waarin hij den jongen musicus bericht geeft van de aankomst van het door Berlioz gezondene. ‘Goethe toonde mij dadelijk de muziek - schrijft hij - en trachtte de noten te ontcijferen. Hij verlangde zeer, de compositiën te hooren voordragen. Er was ook een mooie brief van den heer Berlioz bij, dien Goethe mij eveneens te lezen gaf en waarvan de beschaafde en van vereering getuigende toon ons beiden zeer trof. Hij zal den heer Berlioz zeker antwoorden, wanneer hij het niet reeds gedaan heeft.’ - Dat antwoord werd echter nimmer gegeven. Goethe had zich inmiddels tot zijn ouden muziekvriend Zelter gewend met het verzoek, hem zijn oordeel over deze Fransche muziek mede te deelen, en Zelter, die allerminst de man was om het geniale in werken van nieuwere richting te erkennen, gaf op zoo krasse wijze blijk van zijn afkeuring, dat Goethe het maar voor het beste hield, Berlioz zonder antwoord te laten.

De hierbedoelde scènes heeft Berlioz later (1846) in zijn dramatische legende *La Damnation de Faust*, deels onveranderd, deels gewijzigd, overgenomen. De woorden zijn van Gérard de Nerval, die een Fransche vertaling van Goethe's Faust geschreven heeft en met wien Berlioz omstreeks het jaar 1828 kennis maakte. Van die stukken komen er een paar in de uitgave van Max Friedlaender voor. Het zijn: de ballade van Marguérite: *Le Roi de Thule* (‘Es war ein König in Thule’) en de door Mephistopheles gezongen *Chanson de la puce* (‘Es war einmal ein König, der hatt' eine grosse Floh’). De ballade komt in den hier besproken bundel driemaal voor; tweemaal met den oorspronkelijken tekst van Goethe en eens in de Fransche vertaling. Baron von Seckendorff opent de rei met een compositie uit het jaar 1782; dan volgt Zelter (1812), wiens compositie thans nog tot de meest populaire volkszangen in Duitschland behoort en vooral in academische kringen zeer gezien is, en eindelijk komt Berlioz met zijn ‘Chan-

son gothique’ uit het jaar 1829. Een vergelijking van deze drie zeer uiteenloopende muziekstukken is wel de moeite waard. Zelter's lied heeft geen grooteren omvang dan 9 maten; alle zes coupletten worden op dezelfde dreunige wijze gezongen. Dit is niet het geval bij de compositie van Seckendorff. Behalve dat zijne melodie afwisselend in Dur en Moll is, bezigt hij bijna voor elk couplet een andere wijze. Een bijzondere voorliefde heeft hij voor herhalingen van versregels; althans geschiedt dit bijna zonder uitzondering bij den laatsten regel van ieder couplet. Als bijzonderheid moet hier nog vermeld worden, dat de componist van Goethe het gedicht in manuscript ontvangen heeft en het met *zijne* muziek voor de eerste maal in druk verschenen is.

Van anderen aard dan de twee vorige is de compositie van Berlioz. Zijne ballade munt uit door eenvoud en waarheid van uitdrukking en verkrijgt een bijzonder koloriet door de omstandigheid dat hier niet het klavier maar het orkest den zang begeleidt. Die begeleiding wordt uitgevoerd door de alten en violoncellen. Na elk couplet speelt een solo-alt het weemoedig refrein, dat een eigenaardig donkere kleur verkrijgt door de begeleidende lage tonen van fluiten, klarinetten en hoorns.

Even wonderlijk staan in den bundel naast elkander het lied ‘Es war einmal ein König’ uit de opera *Doctor Faust* van Ignaz Walter, het lied van Beethoven op dien tekst en de *Chanson de la puce* van Berlioz.

De hierbedoelde opera van Walter, dagteekenende uit het jaar 1797 en waarvan de tekst maar gedeeltelijk uit de tragedie van Goethe is genomen, is de eerste Faust-opera. Walter was in zijn tijd theater-directeur, geliefd zanger en vruchtbaar componist van opera's en operetten en in laatstgenoemde hoedanigheid een handig navolger van Mozart. Dit kan men o.a. hooren uit het slot van het hier besproken lied, waarin een motief uit Mozart's *Entführung aus dem Serail* doorschemert. De compositie is overigens tamelijk triviaal. Van Beethoven's lied, dat er op volgt, kan dit zeker niet gezegd worden. Beethoven is hier humorist, zonder in het triviale te vervallen, en heeft het karakter van het gedicht zoowel in den zang als in de klavierbegeleiding uitstekend weergegeven.

De *Chanson de la puce*, die er naast staat, vormt daaamede een groot contrast. Men kan deze compositie van Berlioz met de klavierbegeleiding niet goed beoordeelen; men moet haar met orkest

hooren, waarvoor zij geschreven is. Het demonische, dat in Beethoven's lied maar even aangeduid wordt, treedt juist in de instrumentatie van Berlioz' compositie sterk op den voorgrond. Het pittige in de instrumentale bewerking en het chromatisch opstijgende unisono gevolgd door de vier fortissimo-slagen der blaasinstrumenten in het ritornel na elk couplet maken hier een enorm effect, waarvan men zich door de enkele klavierbegeleiding geen denkbeeld kan vormen.

Uit Goethe's Faust zijn verder nog in den bundel opgenomen de liederen van Gretchen: *Meine Ruh ist hin, mein Herz ist schwer* en *Ach neige, du Schmerzensreiche, dein Antlitz guädig meiner Noth*, alsmede het lied *Es war eine Ratt' im Kellernest*, dat Brander in ‘Auerbach's Keller’ zingt.

Eerstgenoemd lied is alleen vertegenwoordigd door een compositie van Spohr. Zijn lied staat ver boven de muzikale voortbrengselen op dezen tekst van Reichardt, Zelter, Kayser e.a. doch is niet zoo schoon als Schubert's *Gretchen am Spinnrad*, dat, jammer genoeg, in deze verzameling ontbreekt.

Ook van de beide andere liederen vindt men in den bundel maar één compositie. Die van het lied ‘Ach neige’ is van Bernhard Klein, een jongeren tijdgenoot van Zelter, en daarin is de angst van Gretchen treffend in de begeleiding uitgedrukt. Brander's lied behoort tot de *Compositionen zu Goethe's Faust* van prins Anton Radziwill, de eenige op dat treurspel betrekking hebbende compositiën, die zich in de warme sympathie van het vriendenpaar Goethe-Zelter hebben mogen verheugen en misschien daarom, of ook door het succes, dat zij in de Hofkringen te Berlijn genoten, gedurende langen tijd voor de meest beteekenende hebben gegolden.

Uit den aard der zaak heb ik uit het groote aantal liederen, in deze verzameling voorkomende, slechts een greep kunnen doen, doch al hadde de beschikbare ruimte ook toegelaten over al de liederen te spreken, zoo zouden die mededeelingen, evenals bij de wel besproken liederen, in hoofdzaak weinig anders hebben kunnen zijn dan historische opmerkingen. Alleen door studie en vergelijking van al die muzikale bewerkingen van Goethe's gedichten is het mogelijk, zich een juist denkbeeld te vormen van den loop der ontwikkeling, dien het lied tijdens het leven van den beroemden dichter gehad heeft, en die zich daartoe opgewekt gevoelt, zal van zijne moeite zeker geen spijt hebben.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Andante.
29 Maart.

Wij hooren tegenwoordig, onder het hoofd van *De verwarring op Creta*, zooveel over harmonie en concert, dat onwillekeurig de benaming van een muziektempo mijn pen ontvalt.

A n d a n t e !

Ik kan toch niet: *scherzo* schrijven op een dag als dezen dat een Hollandsche vorstendochter naar haar graf wordt gebracht. Zij, - het laatste koningskind van het heengegane koningengeslacht waarmee ons land in het begin van deze eeuw het burgerlijk huwelijk van verstand en neiging had gesloten.

Dat zij 't elkaar wel eens lastig hebben gemaakt, de echtgenooten, - gelukkig zoo broos en teêr is de verhouding tusschen Nederland en Oranje niet, dat wij moeite behoeven te doen om het te bedekken.

Even als bij meer trouwe huwelijken, is ook in dit huwelijk van een land met zijn Koningshuis wel eens het humeur of de koppigheid van een der beide verbondenen aan den dag gekomen. Zoo gaat het nu eenmaal bij een huwelijk van twee die zich aan elkander gelijk rekenen; de band is er des te hechter om.

Maar de sterke liefde op den grond van het hart der ouders toont zich vooral daar, waar liefde zich het zuiverst kan uiten: in den aard van de dochter.

Deze groothertogin van Weimar, prinses der Nederlanden, was een koningsdochter en een landsdochter. - Zij hield de eer van haar geboortegrond op en was een Koninklijke vrouw in het land van haar aanneming, een landsmoeder die het leven van haar

nieuwe huisgezin in al zijn omvang meêgevoelde en meeleefde, een hooge beschermvrouw van den geest en van het welzijn van haar kinderen. Maar van haar geboorteland was zij de dochter, dat inbegrip van trouw en van liefde die niet verder vraagt dan om te mogen liefhebben. In oogenblikken van spanning en smart ging de gedachte van Nederland tot haar om troost en hulp, en halverwege ontmoette zij reeds de radende gedachte en de heilbrengende daad van de Koningsdochter.

Nederland vergat haar soms wel in zijn vreugde; maar voor haar was er in haar vreugd nog een toegift van blijdschap als een Hollandsche stem haar kwam begroeten. Zij had de herinnering van haar land noodig, en zij verrichtte haar werk voor de wereld en haar liefdewerk voor haar geboortegrond niet om een voorbeeld te wezen voor anderen, niet om meê te dingen of aanspraken te maken, maar uit loutere trouw, vroom en stil, zooals de dochter, ook al is ze ver, haar invloed doet gelden in het huis van haar vaderen.

Zij, het beste zieledeel van het Nederlandsche Koningschap uit het verleden.

Weldra, tegen het aanbreken van de nieuwe eeuw, gaat ons land een nieuwe verbintenis aan, maar nu een romantisch huwelijk van bewonderende liefde met zijn stralende Koningin. Mocht de genius van het heengegane vorstinneleven, - de ouderwetsche liefdesinnigheid, - dat aanstaande verbond beschermen, evenals het reeds ingewijd is door de wijze zorg van een moeder!

Vrouwen!

In dit brutale, blaffende, nijdige, nijpende, moordende leven van den huidigen dag zie ik overal de teedere vrouwenmacht doorschemeren, als het gezicht, door gevangenisvenstertralies heen, van een wonderbloem.

Hetzelfde schip - zegt men - dat laatst in Januari Cecil Rhodes uit Afrika heeft overgebracht voerde ook Olive Schreiner naar Engeland. De een hield zich aan boord zeker bezig met de vraag welke houding hij voor de enquête-commissie zou aannemen; de ander dacht aan haar boek.

Trooper Peter Halkett of Mashonaland.

Tot driemaal toe heeft Olive Schreiner zich in het afgeloopen jaar doen vernemen. Een vrouw, heeft zij het heusche vrouwen- en menschen-

woord telkens gesproken voor haar volk wanneer kranten-vergoding of verguising het oordeel van streek brachten. Zij heeft verteld van de liefde van den Afrikaander voor zijn land; van de bedreiging der toekomst van het land; en nu, van het werk der Chartered Company in het land van Afrika.

Niet over Cecil Rhodes of over imperialistische politiek spreekt zij haar oordeel, maar zij zoekt de echte geluiden van de natuur en van de menschenborst. Die wil ze tot uiting brengen.

Terwijl de machtige man op zijn sandwich kauwend cynisch nonchalant naar de vragen luistert van de parlementsleden die hem in verhoor nemen, komt daar het boek van Olive Schreiner dat de Christusgestalte in het visioen van den soldaat Peter Halkett heel zacht het snijdende woord doet zeggen:

'No; Cecil Rhodes has had nothing to do with my coming here.'

Ik vraag nu niet of dit laatste werk van die vronw in allen deele een mooi boek is. Het is een gelegenheidsgeschrift en wat schraal en wat gewoon van aanleg. Maar er is toch ziel in, de ziel van de schrijfster van *The story of an African farm*, een heel onvolmaakt en een heel groot boek. Dit boekje over Peter Halketts avontuur is maar een schaduw van dien voorganger waarin men leest van den jongen die zich in de eenzaamheid boven op het 'kopjen' terugtrekt en zich daar koestert in den droom van Jezus' nabijheid, en die aan zichzelf mystieke verhalen van het leven voorzegt.

Daar voelt men de verlatenheid, de rust, de betoovering van het 'veld' van Zuid-Afrika. Dat krijgt op eens, omdat het door de ziel van die vrouw is gegaan, een gezicht en een stem voor ons.

En hoe onwezenlijk wordt daarbij de kamer in het Parlementsgebouw waar de commissie van onderzoek haar zitting houdt en vraagt naar grieven en wetgeving en mijnen en naar doode gebeurtenissen van het vorige jaar.

Laat Joe Chamberlain, die eerlijke schroevenmaker van Birmingham, zoo scherp mogelijk wezen in zijn aanvallen tegen de Boeren der Zuid-Afrikaansche Republiek. We weten het: Joe heeft goede bedoelingen - met zichzelf en met Engeland. Hij wil de erfenis aanvaarden van Lord Salisbury die begint te krukken, en hij wil eerste minister wezen. Dan zal hij, zoo noodig, tegen Rusland den strijd opnemen, waarin op den duur de langste en de best gevulde beurs moet zegevieren. En Afrika is voor alles het terrein dat

geschikt is voor exploitatie. Daar kan het Engelsch kapitaal zich misschien nog wel verdubbelen. Hij, Joe Chamberlain, met de goede hulp van mijnbezitters en brutale avonturiers, zal wel zorgen dat de vrije staten van schrik onder de Engelsche vlag wegkruipen. Zoo moet het in 't leven gaan om te kunnen blijven leven.

En door den mond van een vrouw antwoordt hem het verre werelddeel: opnemend en wegwisschend al de oneffenheden van het driftige leven der eerzucht in den breeden toonval van zijn eenzaamheid en zijn verlatenheid.

Plechtig, statig!

B*.

Bibliographie.

Huiskamer en keuken. Een tweetal schetsen door Mr. D.P.D. Fabius. Leiden, D. Donner. 1897.

Men kent de berijmde anecdote van den geleerden staatsman Just die, toen ‘Griet de kreup'le meid’ zijn studeerkamer kwam binnenstuiven met de mededeeling dat de keuken in brand stond, haar met stoïcijnsche kalmte en geleerde deftigheid toevoegde: ‘Gij kunt mijn vrouw dat kenbaar maken - ik steek mij niet in keukenzaken!’

Minder exclusief en minder hooghartig dan deze geleerde toont zich de professor in de rechten aan de Vrije Universiteit, van wien onlangs da twee schetsen: *Huiskamer en keuken* het licht zagen.

Dat hier een hooggeleerde aan het woord is, een belezen man, bezitter van een uitgebreide bibliotheek of althans te huis in de vele boeken die van verre of nabij zijn onderwerp betreffen, een bereisd man bovendien, wien het voorrecht te beurt viel met vele landen kennis te maken en, zoowel binnen- als buitenslands, met lieden van allerlei rang om te gaan, van ‘den jongsten zoon van onzen Koning’ tot den eenvoudigsten Gelderschen boer, blijkt vooral uit de aanhalingen en mededeelingen vervat in de talrijke noten, die niet altijd in direct verband staande tot de zaak waarover gehandeld wordt, de lezing van het geschrift nu juist niet gemakkelijk maken. Wie echter die noten tot latere afzonderlijke bestudeering bewaart en zich met den tekst vergenoegt, vindt daarin beschouwingen over het huiselijk leven, waarvan vele gedeeld zullen kunnen worden ook door wie niet op den bodem staan van des schrijvers geloof.

Of wie zou niet met Prof. Fabius instemmen in den lof van de huiskamer als ‘de vluchtheuvel waar men zich voor een wijle uit het gedrang des levens redt’, het oord dat te weldadiger invloed oefent naarmate het leven drukker wordt; wie voelt niet de beteekenis van hetgeen de schrijver noemt ‘de spraak der huiskamer’, de taal die spreekt uit de wanden van het gewone verblijf, waar men de kunst verstaat, er ‘geest en leven’ te brengen?

Ook in hetgeen gezegd wordt over de gezelligheid en over de kunst om die te kweeken en te koesteren, is veel wat behartiging verdient.

Wij releveeren onder meer, de opmerking, dat, terwijl overdag de drukte, het gewoel op straat het leven uit de daaraan grenzende vertrekken ‘wegzuigt’, de gezelligheid eerst recht mogelijk wordt wanneer de lamp wordt opgestoken en tegelijkertijd de luiken (of de gordijnen) gesloten worden. ‘De luiken beletten het ontvluchten der geestelijke persoonlijkheid. Zoo wordt de warmte tusschen de vier wanden opgesloten, en dat geeft een gloed, die door ieder wordt gevoeld, al weet men zich van de oorzaak, *die eigenlijk meer in de luiken zit dan in de lamp*, niet helder rekenschap te geven’.

Niet vrij van gezochtheid dunkt ons Prof. Fabius' verklaring van de gezelligheid van pantoffels en *chamber-cloak*. Men herinnert zich hoe des schrijvers vriend en medestrijder Abraham Kuyper zich voor de ‘Hollandsche Revue’ liet vereeuwigen in een onoogelijke kamerjapon; en nu lezen wij hier, à propos van pantoffels en *chamber-cloak:* ‘... Het verband met de gezelligheid is niet moeielijk aan te wijzen. Wie zich van zijn laarzen ontdoet, en de *chamber-cloak* te voorschijn haalt, schijnt niet van zins te zijn meer uit te gaan. De huisgenooten zijn van zijn tegenwoordigheid voor den geheelen avond verzekerd’.

Niet minder bedenking hebben wij tegen het handwerk waarmede de schrijver de vrouw gewapend wil zien, wanneer een vriend des huizes een bezoek komt brengen. Wat toch is zijn motief? Heeft de vrouw een naai- of borduurwerk in de hand, dan - luister goed! - dan ‘hindert het minder wanneer zoo nu en dan een punt wordt aangeroerd dat buiten haar gezichtseinder valt. Door die mogelijkheid wordt het gesprek vrijer. Men behoeft zich niet telkens af te vragen, of voor het onderwerp ook bij haar op voldoende belangstelling is te rekenen. En die grootere vrijheid van beweging,’ (nl. om de vrouw des huizes te mogen negeeren, haar voor spek en boonen te laten zitten bij het gesprek dat in haar huiskamer wordt gevoerd) ‘verhoogt de gezelligheid...’

Wat dunkt u: schuilt in deze opmerking niet een geheele theorie over de opvoeding van de vrouw?

En toch - de schrijver meent het zoo goed met de vrouw! Behalve bij uitstek practische raadgevingen betreffende de samenstelling van het dagelijksch menu (p. 42), geeft hij haar op pagina 82 een bijna volledige handleiding over het theeschenken, met een kostelijken wenk ten opzichte van ‘de gezellige beteekenis van het koekje bij de thee’.

Heeft den hooggeleerden schrijver, toen hij aan zijn tweede schets begon, toch misschien een oogenblik de vrees bekropen, dat men hem verwijten zou af te dalen tot zaken beneden zijn waardigheid, en heeft hij daarom in dit gedeelte van zijn arbeid den hoogleeraar in de rechten meer op den voorgrond geschoven? Zeker is het, dat, terwijl het leekenpreekje over huiselijkheid en gezelligheid voor den algemeenen lezer bestemd scheen, het stuk: ‘De booien’, trots zijn gemeenzamen titel, voor verreweg het grootste gedeelte een betoog is geworden over het dienstbodenrecht en over zijn gebrekkige regeling in ons Burgerlijk Wetboek. Daaraan knoopt de schrijver beschouwingen vast die alweder op veler instemming zullen mogen rekenen, maar het geheel is een wetenschappelijke verhandeling geworden, waarvan de aankondiging niet hier, maar in een rechtsgeleerd tijdschrift tehuis behoort.

Met de slotsom waartoe de schrijver komt, dat de klove tusschen huiskamer en keuken steeds grooter wordt, dat de dienstboden steeds minder als lid van het gezin worden beschouwd, is, dunkt ons, geen onverdeelde instemming te wachten. Is er niet in vele kringen juist in de latere jaren een toenadering duidelijk merkbaar, een neiging om den dienstboden het juk der dienstbaarheid minder drukkend te maken? Komt de ‘verteedering des harten’,

waarvan Allard Pierson sprak, ook hun niet ten goede?

Wat door den schrijver in de eerste zinsnede van zijn voorwoord van de ‘Gereformeerde kringen’ gezegd wordt - toch zeker niet, omdat hij voor dezen het monopolie ervan wil vindiceeren, maar veeleer omdat hij in die kringen het best thuis is? - geldt zeker ook van onderscheidene andere, hetzij dan Katholieke, Israëlitische, orthodox protestantsche, moderne of ongeloovige Nederlandsche kringen, dat er namelijk ‘hooge waarde gehecht wordt aan het gezin, en gevoeld wordt, dat een krachtig ontwikkeld huiselijk leven onmisbare voorwaarde is voor het welzijn van een volk.’

En wijl dat zoo is, zal veel van hetgeen in deze schetsen over het huiselijk leven gezegd wordt op de belangstelling mogen rekenen ook van hen, die met den schrijver in geloofsovertuiging hemelsbreed verschillen.

Metamorfoze.

> -... Je verbergt je achter je woorden: je wikkelt je in je stijl als in een mantel.
> - Neen. Ik leef een metamorfoze. Meer niet. Ik geef mezelf zóo weinig, als ik waarlijk ben, in mijn boeken, dat mijn lezers er nooit Hugo Aylva in zullen zien. Ze zien nooit meer dan een zielgenoot. En al zoû ik nu eens schrijven een boek, waarvan de held een modern auteur was: al zoû ik dien held laten schrijven werken, die verwant aan de mijne waren, de held zoû niet ik zijn, zijn kunst niet de mijne: en de roman zoû een roman blijven, niets dan een roman, en zich nooit realizeeren tot autobiografie...
>
> V. *Het Boek van Metamorfoze I*.

III.
Het boek van Nirwana.

I.

Het was een groot jaar na ‘Mathilde’, dat ‘Schaakspel’ verscheen, en het was zoo geheel andere kunst, dat het verraste. In ‘Mathilde’ was al het bekoorlijke van begin, dat wat maar ééns is, maar ook al de naïveteit van weifeling; in ‘Schaakspel’, waar de enkele menschen somber mat gezet werden door de groote Macht, was de kunst in eens zeer scherp en onverbiddelijk, en het woord werd er telkens onverbiddelijk in gezegd, als het eenige, dat gezegd kon worden. ‘Schaakspel’ was voor Aylva als een sombere droom geweest, een korte cauchemar, waarvan hij de metamorfoze heel vlug had uitgeleefd, in die enkele menschen, en vooral in de onzettende macht boven hen. De cauchemar liet hem moê

ontwaken, moê van zijn kunst, moê van zijn metamorfoze, moê van een immense moedeloosheid, als had hij plotseling in één blauwen bliksemstraal een troosteloos perspectief voor zich open gezien, een seconde maar, als geheim, dat heel snel openbliksemt en weêr donker is.

Hij poogde zich te analyzeeren hoe dit zoo gekomen was, maar in zijne moêheid was de retrospectieve zelf-analyze hem te zwaar. Hij vond niet de oorzaak van ‘Schaakspel’ noch doorzag hij ervan de logica. En toch - hoewel alle beweging der ziel raadsel is, als alle geboorte en leven - toch was het logisch, dat Aylva, na wat in hem gebeurd was, ‘Schaakspel’ zoo vlug had geleefd en geschreven. Na de illuzie van zijne verzen; na zijn afwachten wat het leven hem daarna zoû brengen; na ‘Mathilde’, onvermijdelijk geboren uit zijne ziel, en gestorven haar tweevoudigen dood. Toen had hij al zoo klaar gezien, dat de Onvermijdelijkheid is. En hij had zich laten gaan, geheel passief. En de Onvermijdelijkheid was voor hem opengebliksemd, heel kort, heel hel: duizeling van waarheid boven afgrond van licht. Hij had om dit boek niet zooveel menschelijk geluk gehad als om ‘Mathilde’. Hij had het niet geschreven als mensch, maar als ziener, die ééne seconde de waarheid ziet. En het had hem pijn gedaan. Toen begreep hij, dat elk boek verschillend wordt, nooit gelijk aan een vorig, en dat het eene wordt met geluk, het andere met smart, om verschillende wetten. De menschen, naïf, vroegen wat hij met ‘Schaakspel’ bedoelde; hij, te oprecht, zeide, dat hij nooit bedoelingen had. Ze waren beleedigd; een ernstig artist zonder bedoelingen....!

Er werd veel over ‘Schaakspel’ gesproken, geschreven. Brochures verschenen er over, van pedagogen, van predikanten; het lokte uit tot allerlei discussie, over determinisme, en het antieke idee van tragedie. Van den kansel werd er tegen gepredikt. Het was een slecht boek, van slechten invloed: geschreven met talent, boeide het en trok het aan, als met helsche magneten naar afgronden van verderf.

Aylva was verbaasd als hij er zoo over hoorde praten. De klank van zijn eigen naam vermoeide hem de ooren; zijn boek ergerde hem, nu het gedrukt was, voor de ramen lag, in zijn kast stond. Als men er hem over sprak, leidde hij het gesprek af.

Hij voelde het: hij miste de gezonde vreugde om zijn kunst. Hij schreef alleen om de onvermijdelijkheid ervan. En omdat hij daarbij alle eerzucht miste, dacht hij, op een grauwen Hollandschen morgen:

- Waarom ooit iets anders meer? Het is nu genoeg, voor altijd.....

II.

Als ooit de verre geliefde, de kunst, hem weêr zoû lokken te naderen, dan zoû hij streven, tegen haar onvermijdelijkheid in. Maar er lokte nu niets, en in hem was alleen ééne groote behoefte aan rust en eenzaamheid, behoefte zoo groot, dat zij hem zich deed opsluiten in zijn kamer, waar hij niemand zien wilde. Nauwlijks liet hij een oogenblik Emilie binnen of Dolf Den Bergh. En het was een groot leed voor mevrouw Aylva; een wanhopig, troosteloos leed, omdat Hugo zoo ziek was. Zij noemde het: ziek: zij wist het anders niet uit te duiden, dan dat hij ziek zoû zijn. Zij sprak er over met haar ouden huisdokter, en met mevrouw Van Neerbrugge en met Emilie; en niemand wist haar te helpen. En zij tobde er over als oude menschen doen over wat hun onverklaarbaar is in jeugd, omdat zij een andere jeugd gehad hebben, of de hunne vergeten zijn, in den idealen optiek der jaren. Dan vroeg zij haar Hugo wat er toch was, waarom hij zoo een verdriet had, en nooit wist hij het haar te vertellen: dat het was om zijn kunst en zijn leven, want zij zoû het niet begrepen hebben, omdat zijn leven zoo gemakkelijk was, en zijn kunst hem succes gaf. Hij had toch alle voldoening: waarom was hij dan ongelukkig. En zij verwarde oorzaak en gevolg; zij meende: hij was zoo treurig, omdat hij zoo een treurig boek geschreven had als ‘Schaakspel’. Zij zag niet in, dat hij ‘Schaakspel’ geschreven had, omdat hij treurig was. En in de aanbiddelijke naïveteit van hare moederziel, die bang was voor de kunst, als voor een monster, een chimera, - omdat ze van het gewone leven aftrok en ziek maakte, - snikte ze zacht in de armen van Emilie, die haar nauwlijks wist te troosten, en dan sprak ze:

- O, als jij je maar over hem ontfermde, Emilie, dan zoû alles goed worden.... O, als jij maar zijn vrouw werd, Emilie, dan was alles goed....

- Neen, neen, tante,.... weerde het jonge meisje af, - zij noemde mevrouw Aylva ‘tante’: Indische gewoonte tusschen heel intieme kennissen - neen tante: Hugo en ik, we zijn als broêr en zuster....

Maar mevrouw Aylva schudde haar hoofd, onverzettelijk in haar idee: als Emilie zich maar ontfermde over Hugo...

Toen was het of hij iederen dag dieper zonk in de modder van zijn melancholie, de modder van zijn altijd zelfde gedachten. Iederen dag voor zijn geestes-oog liet hij zijn jonge leven trekken voorbij, en zag hij de onwaarde ervan, de nuttelоosheid. De onwaarde van zijn bestaan, de nuttelоosheid van zijn pogen. Zijn gemis aan gezonde vreugde, zijn blindheid voor een levensdoel. Het was een hersennevroze van artist, die twijfelt aan zichzelven en wien de twijfel een kanker kan worden, aan de ziel, ongeneesbaar. Welk schakeltje was hij in de keten der levensdingen? Kon hij niet gemist worden? Kon eigenlijk iedereen niet gemist worden en alles? Was het noodig, dat er zonnen waren en werelden, die elkaâr verlichtten en wentelden in samengestelde slingerbeweging om elkander, in eeuwig evenwicht? Was het noodig, dat er op die werelden menschen waren, die ze afdeelden in rijken, met koningen en keizers, in ingewikkelde staatsinstelling, in instellingen duizenderlei aard, vol hoogmoed en ellende? Was het noodig, al het doen der menschheid? Maar tot welk doel dan? Hij voorgevoelde wel, heel ver, en heel hoog, en heel licht, het hooge Einde, het eindelooze Doel, het matelooze Nirwana, de Oplossing, het Absolute, grenzelooze Goddelijkheid, waarin het vraagteeken niet meer zoû zijn, waarin alle wijsheid geweten zoû worden, alle onbereikbaarheid zoû worden omhelsd. Maar dat, dat was zoo hoog, zoo ver, zoo eeuwigheden ver, na tal van levens maar benaderbaar. Nu, nu was het maar de lage sfeer, en de menschen, en hun gedraaf, en zijn eigen tevergeefsche moeite, die hij kunst noemde.

En zijn weemoed, zijne ziekte was om niets, dat te grijpen was, om geene bepaalde teleurstelling, om geene gebeurtenis,

om geen roman in zijn leven: hij was alleen ziek om zijn eigen ziel, raadsel voor haarzelve, doodzwak in haar eigen onoplosbaarheid, en hevig verlangende naar den vasten steun van een groote sympathie, die sterk zijn zoû, en omhelzen zoû haar lijdende lijf, met een kracht van sterke berusting in het lage, en kalm weten van het hooge: het absolute, dat eens zoû zijn.

III.

Toen voelde hij, dat dit niet zoo blijven kon, en dat zijn leven anders moest worden. Als een benauwdheid was het bekende om hem heen: de dagen, die iederen dag de zelfde waren, met de zelfde dingen en de zelfde menschen, met de zelfde geluiden en de zelfde woorden, de zelfde blikken en de zelfde treurigheid. En hij vertrok naar Londen; vandaar naar Parijs; vandaar naar Nice; hij schreef brieven aan mevrouw Aylva, dat hij zich in het buitenland voelde genezen, dat hij veel beter werd. Zij hadden hem ongaarne zien vertrekken, mevrouw Aylva en Emilie en Dolf Den Bergh; zij hadden hem zien vertrekken met een geheimen angst en nu lieten zij zich gerust stellen door den opgewekten toon van zijne brieven. Maar in het buitenland was het niet anders dan in de Scheveningsche Boschjes: overal sleepte Aylva zijne zieke ziel meê, en wat hij ook deed, en waar hij ook was, hij bleef de zelfde. In zijne brieven gaf hij zich niet, om zijne moeder niet treurig te maken. En duidelijk zag hij nu, dat zijne zielsziekte uit zielsegoïsme was. Het was niet meer het poëtische spleen van vroeger, toen hij, twintig jaren oud, treurig geweest was om alle gemis aan het absolute; omdat men niets wist; treurig om kunst en God, en vriendschap en liefde, en het heele leven zelve: omdat niets uitstond met scherpe lijnen, als een marmeren beeld. Het Absolute, hij nam het nu aan, in de verste en lichtste toekomst. Maar dàt was geen troost voor nu dadelijk. Dat het Einddoel goed zoû zijn voor zijn latere volmaaktere ziel was geen troost voor zijn zieke ziel van nu, die geen aardsche doel zag. Trouwens, hij dacht niet meer aan al het abstracte. Hij dacht nooit meer na over God, of God was of niet, omdat hij zulke gedachten nu ijdel vond, onoplosbaar. Menschelijke

hersenen waren beperkt in hun denkmacht, en hadden een grens: buiten dien grens lag het onoplosbare van God. Waarom daarover nog te peinzen? Het was alles onuitpeinsbaar: hersenmoeite voor niets. Men dacht dat alles uit te kunnen rekenen, een probleem, als men twintig was; men had dan de illuzie zich een systeem te bouwen voor altijd. Ouder geworden, als het systeem kraakte in een, troostte men zich met de beperktheid van zijn hersenen. En ook de groote abstracties: kunst, liefde, leven: hij dacht er nooit meer over na. Dat mocht zijn als het was, dat mocht blijven vaag, in het waas, dat dreef over alles heen. Het deerde hem niet. Neen, als hij nú leed, leed hij niet om de groote abstracties, die, ijle reuzenschimmen, voor ons opspoken, als we héel jong zijn en voor het eerst denken. Als hij nu leed, leed hij om zijn eigen tastbaar leven, dat geen doel had; om zijn eigen kunst, die hem geen voldoening gaf; om zijn eigen ziel, die ziek was naar begeerig verlangen, naar zekerheid en veiligheid en kracht; begeerig voor haarzelve, voor haar eigen gretig ik. En vreemd om hem heen, òm dat leed, was dan Londen, of Parijs, of Nice, met al het onverschillige gedraaf van millioenen koele menschen, die hem niet lief hadden, en niet zagen, dat hij leed.

En in het wereldsche gedrang der groote steden, voelde hij zich eenzaam, als in de matelooze leêgte van woestijnen, opgesloten in zijn eigen smart, die iederen dag meer schrijnde. Hij voelde zich geen kracht den cirkel van die eenzaamheid te breken: hij had in deze dagen geheel verloren zijne gewoonmenschelijkheid: dat wat ons redt, als wij heel ziek zijn van onszelve. Hij maakte geen gebruik van de vele introducties, die hij had meêgenomen. Hij bleef alleen, en rondom hem ging om al het gekrioel, als een zichtbare duizeling.....

Toen werden hem zijne opgewekte brieven aan mevrouw Aylva te zware comedie, en, in eene onhoudbare behoefte, schreef hij aan Emilie, en schreef hij hoe hij was. Zij antwoordde heel innig, dat hij terug moest komen, dat zijn eenzaamheid in den vreemde niet goed was. Maar een demonische macht weêrhield hem: hij kon niet terug gaan. Iets begon in hem voor het eerst door te schemeren, dat zij hem lief zoû kunnen hebben met liefde. Had die gedachte hem vroeger wel eens aangezweemd, ze was dadelijk weêr weg,

verfladderd als een kapel, maar éven zichtbaar tusschen andere gedachten. En dan dacht hij weêr, dat hij zich vergiste. Want, het was in hem om te meenen, dat géene vrouw hem ooit zoû liefhebben. Hoewel hij aan de abstractie niet meer dacht, bleef de liefde voor hem als het groote onbereikbare, de onomhelsbare illuzie, eeuwig, der arme menschen, die zich de schoonheid willen scheppen voor hunne ziel, en dichten het mooie tooververhaal, azuren sprookje: dat twee menschen elkaâr beminnen. En nu, na Emilie's brieven, schemerde het hem toe, dat liefde reëel kon zijn, en een feit, voor een ander. Maar hij was bang voor hare realiteit. Hij hoopte het niet, dat Emilie hem zoû liefhebben. Hij voelde in zich het immense gemis: de liefde zoû hem altijd sprookje blijven. Het was of zijn ziel half was. Het was of hij stond aan een zee en uitkeek. Aan den anderen kant van de zee zoû het beloofde land liggen, waarvan de menschen spraken en zongen. Hij geloofde er niet aan.... Het was onbereikbaar: de zee van zijn twijfel was onoverkomelijk.... Zijn ziel, half, doodzwak, raadsel voor zichzelve zoû niet den steun vinden, waarnaar zij smachtte, in de geregenboogde illuzie van de liefde; in het sprookje, waarin de prins de sterke held moet zijn, die de prinses steunt over de rotsige kronkelpaden van het leven, en met het mannelijke zwaard de monsters aan haar voet ter neêr velt!.... O, een ander te zijn! Niet meer zichzelve te wezen, zijn eigen arme zwakke ziel, opgesloten achter de kristallen deuren van zijn oogen, als een gevangene, die versmacht. De metamorfoze in waarheid te doorleven, en niet meer in intensieve sensatie van artist alleen....

En het was een verslingeren van zijn leven, aan te veel steriele gedachten in te veel eenzaamheid, eene eenzaamheid, die hij telkens weêr verplaatste. Want nu, in Parijs, was hij reeds driemaal van kamers veranderd, tot altijd alleen eten in restauraties hem zóó zwaar woog, dat hij in een pension ging. Maar nu was het de intimiteit van het pension, de noodzakelijke conversatie aan tafel, die hem ziek maakte en na een week pakte hij weêr zijne koffers en trok in het Grand-Hôtel. Hij meende zich te zullen verliezen in de drukte om hem heen. Als hij zijne koffie dronk in den cour-d'honneur, waar omnibussen binnenreden, waar een druk gebolder van

koffers was, terwijl sommige gasten in de galerij en aan de tafeltjes in een doffe laatdunkendheid, stil zaten, was het slaan van de deuren, het heen en weêr geloop der garçons, het uitgaan en thuiskomen van weer andere gasten, hem een eindelooze afleiding, die langzamerhand deed wegsoezen in gedachteloosheid.

Buiten was het al het gewoel, het geloop en gerij op boulevards, veel kleur en geluid dooreen, een eeuwige beweging van lijn, onophoudelijke arabesk van leven, langs het Café de la Paix, langs de Opera, de Avenue. In het nerveuze gekrioel, elk naar een doel, vergat hij, dat hijzelve geen doel had. Als op het heen en weêr gedein van eene zee, dobberde hij voort. En zijn geest, die opmerkte, amuzeerde zich met het noteeren van types: de parvenu-achtige types van het Grand-Hôtel. Toch voelde hij al, dat dit alles te grof was om hem heen, om zijn zieke ziel lang te verstrooien, zonder haar weldra te wonden. Die luxe was te grof, die types te grof, dat leven te dik van kleur, zonder nuance. En hij dacht over een paar dagen ergens anders heen te gaan; maar waarheen..... Waar zoû het heelemaal anders zijn.....?

Hij at alleen in de restauratie, aan een tafeltje. Om hem heen was dan de oppervlakkige schreeuwerige luxe van een groot hôtel. Om hem heen zaten de types met hun laatdunkende geldgezichten. De garçons liepen rond met hunne schalen, in een voorname wiegeling hunner heupen, hunne geschoren lippen dun op elkaâr gedrukt, met een vage spotachtigheid. Een enkelen keer vond Aylva het aardig alles op te merken. Hij deed het in zijn izolement, dat hier paste, met de koele oogen, schijnbaar onverschillig, van een heer, die alleen eet, met kalmte en aplomb. Hij at machinaal, vroeg een enkelen keer iets aan den garçon, kort, hoog. Zijne kleine gebaren waren als geserreerd in een correcte berekening, zijne blikken keken of niets de moeite waard was.

IV.

Zoo waren de dagen drukkend de zelfde en de oogenblikken, dat hij een rust voelde in zijn leed, was zijne verveling niet te dragen. Dan verveelden hem Parijs, de boulevards, de

restaurants, de cafés het gekrioel op straat, de schreeuw van een courantenjongen. Des avonds probeerde hij te gaan naar een theater, naar een cirque, naar een café-chantant, en de verveling bleef onoverkomelijk, en in die verveling kwam zijn leed, dat even gesluimerd had, weêr tot oproer. Toen bleef hij avonden thuis, en las, zonder interest.

Zoo begon hij als van zelf, uit verveling, te denken aan de introducties, die hij uit Den Haag had meêgenomen, voor beroemde schrijvers, componisten, voor beroemde artistieke Parijsche salons. Hij nam de brieven uit zijn portefeuille, hij las op de adressen de beroemde namen, en hij voelde zich geen lust, trots zijne verveling. Hij zoû zich moeten voordoen, de exotische auteur zijn van een exotische, onbekende litteratuur: een vaag noordelijke barbaarsche belangwekkende taal. En hij schoof de brieven weêr weg met een zucht. Toen trof zijn oog een anderen brief van introductie, geadresseerd aan eene Hollandsche, die in Parijs woonde, en aan kennissen in Den Haag had doen blijken, dat zij gaarne den auteur van ‘Mathilde’ ten harent zoû zien. Hoe vervelend, dacht hij, zoo een halve uitnoodiging, door kennissen.... Het zoû onbeleefd zijn er heelemaal niet heen te gaan. Toch voelde hij zich geen kracht. En de dagen gingen voort. Maar op een avond herinnerde hij zich, dat de Hollandsche dame ontving, Dinsdags. Zoû hij er heen gaan? Eene onoverkomelijke loomheid beving hem bij de gedachte een avond-receptie te moeten bezoeken. En dan een Hollandsche in Parijs! Hoe heette zij ook weêr? Baronne d'Armentières, of neen, neen; mevrouw De Vicq noemde zij zich nu met haar meisjesnaam. Gescheiden van haar man, een Belg... En hij herinnerde zich iets van den roman van een ongelukkig huwelijk: zoo banaal.... Hij zoû er maar niet heen gaan. Maar het was onbeleefd tegenover die kennissen van hem en van haar... En den volgenden Dinsdag, nog onzeker, kleedde hij zich in zijn rok en ging hij langzaam op weg naar de Avenue de Villiers... Het zoû van zijne stemming van het oogenblik afhangen, of hij binnen zoû gaan of niet... Hij telde de nummers, en toen hij aan het nummer kwam, waar mevrouw De Vicq woonde, liep hij door, plotseling walgende van lief te moeten zijn en te praten en te glimlachen. Maar vervelend strekte de avond-stille avenue zich

uit: waarheen dan... Hij keerde om, hij ging binnen, vroeg de concierge, ging de trappen op. In een kleine stille vestibule, als kamer gemeubeleerd, ontdeed hij zich van zijn jas. In den spiegel schrikte hij van zijn moê bleek gezicht, van zijn melancholieke donkere oogen. Maar het was te laat. De knecht wachtte aan de deur, die hij geopend had. Iets van een zachtgele kameratmosfeer vloot de vestibule in: een aardig lachen weêrklonk van een jong meisje.

Hij naderde, en de knecht aanzeide zijn naam. Toen Aylva binnentrad, zagen gezichten op. Hij zag dadelijk, dat weinig menschen waren in den salon, stil, voornaam geel, met het stille gala-geel van dahlia's. In zacht verdeeld licht van lampen, gonsden intieme stemmen, die even zwegen. Hij boog voor mevrouw De Vicq, die was opgestaan; hij kuste haar de hand en hij mompelde iets, van de vrijheid, die hij genomen had met zijn bezoek... Zij, verrast, antwoordde heel natuurlijk met een gewone eenvoudige stem, en stelde hem voor.

Er was in dien kleinen kring iets bizonders. Het was er niet de banale brille van de wekelijksche avondreceptie eener mondaine vrouw. Het scheen daar een zeer kleine élite te zijn: ieder had iets bizonders van zichzelve, of van het leven. Het trof Aylva dadelijk, dat hij hier ontmoette Olga Ologhow, de beroemde Russische concertzangeres; vrouw van eene sculpturale schoonheid, met den eenvoudigen val van een peplos in de witte plooien van haar avondtoilet. Kort nadat hij was binnengekomen, zong zij met een volle alt, enkele nieuwe liederen, die Massenet voor haar geschreven had.

In het zachtgele licht was die stem van een wonderweeke melancholie, en liet zij denken aan een vreemd heimwee naar uitgebreide steppen, naar wijde sneeuwvlakten, naar een verre verlaten woning, waar alleen het geluk zoû zijn... Het was heel eenvoudig, zonder pose: er was een groote waarheid in, waarvan Aylva bijna schrikte... Dan was er een jong reiziger, oudheidkundige, die vertelde van Griekenland, Egypte: en zijne zuster; een jong meisje: zij reisde met hem samen en zij zat, heel jong met kortgeknipt haar, heel kalm en zeker naast mevrouw De Vicq, terwijl de Russische zong... Aylva sprak niet veel, hoewel hij zich toch aangenaam voelde, en zijn atmosfeer sympathisch samensmolt met de hunne. Mevrouw

De Vicq sprak hem over zijn boeken, en hij antwoordde, heel discreet, met zijn glimlach van verontschuldiging. Men vroeg of ze vertaald waren in het Fransch, en hij zeide van neen: ze waren juist nu vertaald in het Engelsch.... En het trof hem hoe juist scherp mevrouw De Vicq in een paar woorden ‘Mathilde’ schetste voor hare gasten.... Hij zag haar aandachtig aan. Zij maakte op hem den indruk van oogenblikkelijke sympathie, waarvoor hij zoo gevoelig was. Zij had een koel gezicht, waarom zwaar geonduleerd blond haar. Hare bekoring was een hooge koudheid van berusting, waaronder men een groot leed ried, te groot om te verbergen. Dat was heel eenvoudig in haar en gaf haar, onwillekeurig, de atmosfeer van een interessante vrouw. Een vrouw met een raadsel, zoû Den Bergh gezegd hebben....

Onder het lied zag zij hem even aan, en zij glimlachte, heel natuurlijk, heel eenvoudig, als was haar glimlach eene beleefdheid tegenover hem, zonder meer. Het was alsof zij glimlachte om het lied. En Aylva omringde haar met zijn blik. Zij was als een groote, koele, blonde eenvoud, een onverbiddelijke waarheid van vrouweziel, zooals hij haar zag: bleek, in haar zwarten tullen japon. Zij had even iets, dat hem aan Emilie deed denken - hare waarheid misschien - maar zij was ook geheel verschillend van Emilie, zooals een vrouw, over wie het leven heen is gegaan, verschilt van een jong meisje, dat het afwacht met een glimlachende rust van zekerheid. En hoewel Aylva anders nooit over zijne kunst sprak, vroeg hij nu:

- U heeft dus mijn boeken gelezen?

- Natuurlijk, antwoordde zij. Uw verzen en uw twee romans. Waar is u nu aan bezig?

- Aan niets.... Ik geloof niet, dat ik meer iets schrijven zal.

- Kom!

Het was een ongeloovige uitroep. En toen:

- Maar het is waar; u meet wel van die twijfelingen hebben; dat heb ik al in uw poëzie gezien....

- Mijn verzen beteekenen niets....

- Voor mij wel.... Ik hoû heel veel van plastische schoonheid, in woord. Men verwijt u dikwijls uw luxe, uw vizioenen van groote weelde, niet waar? Onze goede Holland-

sche burgerluidjes vinden dat ‘snobbish’ en ze zien niet in, dat het voor u een gezond element is.

- Gezond....?

- Ja, gezond. Een artist, begonnen met verzen van niets dan plastiek, zooals u, heeft een gezond element in zich, dat later veel genezen kan. Is dat al in een van uw kritieken gezegd?

- Neen....

Mevrouw De Vicq lachte.

- Heel eigenwijs van me, niet waar? Ik ben een beetje dilettant in eigenwijsheden.... Maar ze zijn het niet eens met me, in Holland, waar men dweept met ‘natuur en eenvoud’....

- Er is veel goeds in Holland....

- Veel. We apprecieeren dat het meest als we in het buitenland zijn. Maar waarom varen ze in Holland altijd zoo uit, tegen iedere beschrijving van een milieu van luxe? Daar is zoo iets schichtig eenvoudigs in. Niemand zal Israëls zijn arme grauwe interieurs verwijten; en elk interieur heeft toch recht van bestaan, in een boek. Laat uw gezond element u dus maar behoeden voor te veel sentimentalisme; om niet te zeggen, sentimentaliteit. Dat is al in Tasso en Leonore.

- En van kind in de wieg af aan geweest, lachte Aylva.

- Het moet wel heerlijk zijn: schrijven. Ik, ik kan geen briefje schrijven. Ik benijd u: ik vind de kunst van het woord de hoogste, omdat die de ziel is van alle kunst. Maar de hoogste heeft geen vorm: die is alleen ziel....

- Dat heb ik ook wel eens gedacht, sprak Aylva vaag.

- Maar dat is een einde, waartoe een artist, zoolang hij leeft, nog maar niet meet geraken... schertste zij, dreigend met den vinger. Dan zoû hij te veel tomen tot een far-niente. Als u daar *te* dicht bij komt, schrijf dan weêr een sonnet van een mooie vrouw in een rijken japon, met veel juweelen, - zóó rijk en met zooveel juweelen, dat ze het in Holland allemaal op een gillen zetten, dat ze u uitschelden voor een kleêrmaker en een juwelier... en begin dan weêr opnieuw.

- Ik weet het niet....

- Ja, ja heusch.

- Altijd opnieuw beginnen is zoo vermoeiend. Dan maar liever uitscheiden.

- In het leven en in de kunst moet men iederen dag weêr opnieuw beginnen. Dat is nog een charme van het leven.

- Maar wanhopig in de kunst.

- Waarom zegt u dat nu. Te komen tot volmaking is geen geluk. Dat is een Nirwana, en het Nirwana is nooit een geluk voor een aardsche mensch. Maar het volmaken zèlf, dat kan een geluk zijn....

- Ik zoek geen geluk in kunst: ik zoû gaarne geluk vinden in mijn eigen leven van gewoon mensch. Ik ben weinig artist en ik ben veel bourgeois.

Mevrouw De Vicq lachte, of zij beter wist.

- U is charmant van eenvoud, sprak ze. Als uw Hollandsche recensenten u hoorden praten, zouden ze tevreden over u zijn. Als ik niet in uw stem hoorde, dat u heel waar meende te zijn, zoû ik u onuitstaanbaar van nederigheid vinden. Nu ben ik overtuigd, dat u gelooft wat u zegt...

- Niet uit nederigheid: uit onvoldaanheid met mezelf.

- Juist, uit weifeling. Als u niet meer weifelde, zoû u niet meer Hugo Aylva zijn. U moet altijd weifelen...

- Het is zoo weinig oorspronkelijk.

- Het is beter uw eigen te zijn, dan oorspronkelijk. Maar ik begrijp u al. U breekt u af, en ik moet u verdedigen en hoogstellen. Wat zoû u doen, als ik u afkeurde?

- U gelijk geven.

- Wie weet of ik u later niet eens op de proef stel...!

Zij zwegen even. Haar toon klonk zeer innemend en toch was er, zeker onbewust, een beetje pose in alles wat zij gezegd had. En misschien ook merkte zij dit zelve, want zij hernam nu, alsof zij hun gesprek gewoner wilde:

- U treft het heel kalm van avond. Maar ik heb alleen intime kennissen, een heel kleinen kring....

- Des te meer apprecieer ik het in dien kring te worden toegelaten, mevrouw...

- Ik heb dat vroeger gehad: groote recepties, veel menschen, zoo iedereen, bijna de heele Hollandsche kolonie. Nu ben ik heel moeilijk. Wist u dat?

- Ik wist, dat u bijna een kluizenaarsleven leidde.

- Behalve Dinsdag-avond. Dan wijd ik me aan mijn kennissen. Laat me u voortaan daaronder rekenen.

Zij zeide het nu met geheel haar grooten eenvoud, haar

groote waarheid: alles wat eerst misschien nog pose geweest was, was weg. En zij kon het niet helpen, dat er, trots dit weêrspel, een behaagzucht was in haar stem en haar oog. Zij had dat onbewust misschien in zich: den wensch te behagen aan enkelen, die zij uitverkoor, in den jongen herfst nog van haar naleven, na haar groot verdriet. Als men haar gezegd had, dat zij coquet was, zoû zij zich niet eens verdedigd hebben, maar eenvoudig, kalm, uit de hoogte hebben geglimlacht, om zoo geheel onwaarschijnlijke veronderstelling. En tòch was die wensch in haar: te behagen aan de Russische zangeres, aan den jongen geleerde, aan zijn zuster. En nu aan Aylva. Zij nam tegenover hen allen eene buiging van teederheid aan in hare stem, die de anderen - het meerendeel; de groote massa, die zij niet meer toeliet - nooit zouden hooren. Het was eene vertrouwelijkheid, onderlinge vrijmetselarij van gevoel. En dan was het misschien: een kleine ijdelheid, om zich heen te willen zien en te voelen de sympathie van talent. Zij was zelve een vrouw, die veel gelezen had, die er van hield na te denken; maar een vrouw zonder eenig sprekend talent zelve, en zij had die vereering voor talent, die zulke vrouwen koesteren, omdat zijzelve het zeer missen, als een groote troost, die het zijn zoû in haar leven. Zij zeide, dat zij moeilijk was, en zoo Aylva ook geen romancier ware geweest, wiens boeken zij met sympathie gelezen had, hij zoû denkelijk nooit tot haar zijn doorgedrongen. Nu was de introductie, die hij in Den Haag voor haar salon gekregen had, bijna een invitatie geweest van haar kant. Zij had hem al lang verwacht. Op dit oogenblik zag hij in, dat hij onbeleefd geweest was zijn bezoek zoo lang te hebben uitgesteld. Het was of hij mevrouw De Vicq, die hij toch maar sedert een uur kende, zeer had verwaarloosd. Want hij voelde zich thuis in dat vertrek, in dat zachte geel, zoo ceremonieel en toch zoo intiem, om haar eigen waas, dat er als een voorname weêrschijn lag overheen. Hij was een gesprek vol belang begonnen over Rusland, met de Russische zangeres; hij praatte daarna over Egypte met den reiziger en zijn zuster; het gesprek was algemeen, en hij voelde iets verlevendigen in wat hij placht te noemen: zijne gewoonmenschelijkheid. Mevrouw De Vicq zweeg en luisterde toe... Hélène De Vicq... sprak hij zacht, in zichzelven, haar naam

uit. En die naam klonk zoo onveranderbaar harmonisch toe met die koele bleeke vrouw in haar zwart tulle avondtoilet; die koele vrouw van waarheid. Hij begreep, dat dit ovale gelaat met die koude grijze oogen, omgeven door de ondulatie van hare blonde haren over hare kleine ooren heen, antipathiek kon zijn, als zij het wilde. Er was een groote teruggehoudenheid, een zich terug trekken in de nauwlijks zichtbaar achterwaartsche lijn van haar geheele lichaam: een koude kuischheid in hare bloote schouders; een waas van huiverige bedekking in de doorzichtige plooien tulle, onder welke geheimzinnig de zwarte zijde ritselde. Hij begreep, dat zij zoû kunnen terugstuiten, als zij wilde. Maar nu wilde zij behagen aan hen allen, omdat zij haar sympathiek waren als menschen, die iets ‘niet gewoons’ hadden.... En hij herhaalde haar naam: Hélène De Vicq... Hij herinnerde zich iets van haar roman, dien men hem in Den Haag verteld had: haar jong trouwen met een Belg, baron d'Armentières; zij, nauwlijks achttien jaar, vol illuzie; en het diep ongelukkige huwelijk: de jaren, die zich in strijd en ziele-ellende hadden voortgesleept; en de scheiding, toen haar kind, - een jongen van zeven jaar - gestorven was, en niets haar meer bond aan haar man. En het dacht hem belangrijk toe, te vorschen hoe het leven over haar was heengegaan, en hoe het hare ziel zoû hebben achtergelaten: hare ziel, nauwlijks schuil achter de koud kristallen deuren van haar oogen, omdat zij te moê scheen en te onverschillig om te verbergen, dat haar leed was gedaan.

V.

Toen Aylva enkele dagen daarna, op een avond, dat zij ontving, de Russische chanteuse opzocht en er den reiziger met zijne zuster ontmoette, trof het hem hoe zij in dien anderen salon, in een drukte van menschen, alle drie iets zeer gewoons, bijna banaals hadden, dat zij niet bij mevrouw De Vicq hadden gehad. En hij begreep in eens, dat zijzelve aan hen gaf die bizondere atmosfeer van waarheid en klare belangwekkendheid, als iets, dat afstraalde van haarzelve, en hun gaf eene glorie, die de hare was. Het was hem in hen eene desilluzie, die hem niet meer dan koud beleefd deed zijn, maar het gaf aan mevrouw De Vicq een grootere macht van toover, en hij

verlangde zeer haar terug te zien. Zij kwam dien avond niet en hij verwonderde zich daar niet over, want zij had hem bekend, dat zij liever hare kennissen bij zich ontving, dan ze zelve opzocht. Hij ging vroeg weg, en terwijl hij naar huis liep, dacht hij aan Hélène De Vicq met veel teederheid. Hij bekende zich dat gevoel niet als liefde; misschien, omdat hij zich te gebroken in zijn leven als artist voelde, - om zijn twijfel, - om zich te kunnen, te willen bekennen een groot, nieuw, frisch gevoel. Hij was om zijn kunsttwijfel ongelukkig, en hij duldde in zijn ongeluk geen ander gevoel dan dat enkele groote leed. En zoo was hem zijn denken aan Hélène De Vicq alleen teedere belangstelling in eene vrouw, die hij bizonder zag. Toen hij thuiskwam, vond hij een briefje: het was van haar. Zij vroeg hem, voor haar volgenden Dinsdag, te dineeren, en zij schreef hem, dat hij geheel alleen zoû zijn, omdat zij geene diners gaf, en er alleen van hield een enkele goede kennis ten eten te hebben op haar Dinsdag vóór zij des avonds ontving. Driemalen achter elkaâr las hij het briefje over, dat in een kalmen rustigen toon geschreven was, met dat groote accent van waarheid, of zij niets te verbergen zoû hebben. Zenuwachtig wilde hij dadelijk antwoorden. Maar zijn pen kratste over zijn papier; eene onhandigheid zwaaide door zijne hoofdletters; en hij wilde haar niet zijn eerste briefje zenden, zoo onsierlijk van nervoziteit. Hij schreef twee briefjes, die hij weêr verscheurde. Toen ging hij slapen en hij kon niet: uren lag hij wakker. Om hem heen suisde het, en in de sluimerlooze suizing van den stillen nacht - heel ver alleen, een altijd door verdofd wegratelen van wielen - klonk heur naam: Hélène De Vicq, als eene obsessie, en doemde op haar beeld, heel wit en heel zwart; lijdensbleek, met koele oogen in den donkeren tulle nevel, die haar hals bloot liet. Des morgens vroeg werd hij wakker, zwaar in zijn leden, als had hij zwaar gedroomd, maar zijne agitatie was gezonken, en hij schreef dadelijk nu zijn antwoord, heel eenvoudig, en met hoofdletters, die doodstil stonden, rustig voornaam. De volgende dagen leefde hij in afwachting van den Dinsdag, die komen zoû, en ze liepen maar niet gauw genoeg weg op hunne stille voeten: hij betreurde ze niet. Toen sloeg het uur, dat hij gaan kon. En het was hem met eene nog nooit gekende emotie, eene groote fyzieke

hartklopping, dat hij de trap opging naar haar appartement. Het oogenblik, dat hij zich van zijn overjas ontdeed, was bijna onduldbaar van wachting. En het duizelde om hem heen, toen hij binnentrad. Zij was alleen in een kleiner boudoir, half bibliotheek, en somber van verdonkerd goudleêr behang. Maar er waren vele bloemen, en tegen die bloemen zag hij haar zitten. Ze las, het hoofd gezonken op de borst. Ze droeg den zelfden japon van verleden Dinsdag: zij hield zeker veel van zwart.

Haar gelaat en haar hals waren heel wit, van dat teedere wit van lijden; en het blankte lijdenswit aan tegen de bloemen, tegen het sombere goudleêr. Zij stond op en, haar boek in de hand, verwelkomde zij hem met het eenvoudigste gemak, als een oude kennis. Zijn eerste visite, verleden, had haar zeker te veel verrast, niettegenstaande zij vrouw van de wereld was, en hem wachtte: om die lichte verlegenheid had zij zeker toen hare pose aangenomen. Nu verbaasde hem haar gemak en haar eenvoud, want hij voelde in zijn binnentreden hier bijna iets onwerkelijks, iets wat nooit waarheid, waarschijnlijkheid zelfs had kunnen zijn.... Het was hem eenvoudig ongelooflijk, d a t h i j h i e r w e r k e l i j k b i n n e n t r a d. En hij drukte alleen even hare vingers, zonder hare hand te durven kussen, met den gewonen beleefdheidskus. De banaliteit daarvan was hem in een enkel oogenblik heiligschennis geworden. Toen hij neêrzat voelde hij, dat hij beefde, en dat hij niets te zeggen zoû hebben. Hij wachtte af tot zij spreken zoû. En zij, ze was zoo eenvoudig, zoo kalm gemakkelijk, alsof het alles heel natuurlijk was, dat hij daar zat tegenover haar, dat zij samen zouden eten, en bovenal dat hij zweeg, dat hij niets wist te zeggen. Wat hem verlegen maakte, leek haar heel natuurlijk. Want ze schikte eerst iets op hare schrijftafel met een intimiteit van gebaar, die hem allerliefst was, en, staande nog, wees ze op de bloemen in vazen; de rozen, bleeke seringen, orchideeën, haar achtergrond van bloemen, en ze zeide:

- Vindt u ze niet mooi? Ik heb ze van Olga Ologhow: ze heeft me zoo bedorven....!

Toen nam ze een kleine orchidee en bood ze hem, altijd met die zelfde natuurlijkheid van gebaar, die hem bijna verbaasde. Hij dankte, zeide iets van de bloem, stak de orchidee

in zijn knoopsgat. Zij, ze was gaan zitten, had haar boek in de hand genomen, de marionetten-drama's van Maeterlinck, en vroeg hem, wat hij vond van ‘La Mort de Tintagilles’, en ‘Palimondes et Alladine’. En hij verwonderde zich over de vreemde verwantschap, ineensmelting van harmonie, van die namen uit wreede sprookjes met het timbre van hare stem, of ze waren ééne zelfde muziek, of ze klonken uit één zelfde leven. Haár scheen dat fatale, wreede, zoo gewoon en eenvoudig toe, of heel het reusachtige, immense leven zich verkleind spiegelde in den dauwdrup van het sprookje. En het was hem eene sensatie of de orchideeën in de vazen gelijk kleurden aan den klank van die namen: Tintagilles, Palimondes en Alladine, als hare stem ze zeide, met eenvoud uitsprak hun sprookjesklank; en het was hem, of het vreémdste, het geheimzinnigste, - dat wat men nooit zeide, maar samen voelde met de voelhorens van ziel, - was: de groote klare eenvoud van het leven, wel treurig en wreed en roerend tot tranen toe, maar zóó puur en louter toch, en zonder het floers, dat de menschen, uit angst, er spreiden over heen en het - uit angst - noemen: mysterie....

Er was geen mysterie. Er was alleen de pure eenvoud, er was alleen de wreede waarheid.

En de sprookjesnamen klonken als klokjes telkens terug: Tintagilles, Palimondes en Alladine, zilver door hunne woorden heen, die zij zeiden met zachte stem van samen begrijpen. En de orchideeën, al waren zij doodstil, vlakkelden tegen het goudleêr met eenzelfde kleur als hunne woorden klank sprenkelden tusschen henbeiden. En het was alles *het zelfde* om hen heen, voor hem, en hij peinsde of ook zij alles voelen zoû: *het zelfde*. Het was alles één waas, en er waren nauwlijks ommelijnen, kleuren of klanken; het was alles één; eéne samenvloeiïng van wat de menschen noemen apart, als zij het apart voelen in duizenderlei gestaltingen van zinnelijkheid; en nu werd alles Een, als Een gevoel. Het was voor hem heel teeder, bijna breekbaar en nooit gekend, en hij dacht of dìt was de atmosfeer van de groote liefde: dat waar de menschen van vertelden; azuren lucht van extaze boven het verre land van belofte: tusschen hem en dat land was de zee van zijn twijfel geweest. En hij had immers altijd gevoeld het immense gemis, de lacune in zijn ziel, zijn zieleschennend

ongeloof.... Daarom, voor zichzelven, dorst hij niet dadelijk bekennen, dat de zee weg was; en dat hij, vol vroom geloof, bijna zijne handen vouwen wilde in aanbidding. Want hij vreesde, dat als hij zóo bekende, zoo ruw in eens, de teederheid van dit oogenblik breken zoû als een zeepbel, een herfstdraad, een lang gesponnen point-d'orgue van een heel zuivere sopraan, die de stem van een engel zoû zijn met hooge, lange, ranke, toegevouwen vleugels... En nu wilde hij niet meer denken en zien in zichzelven, maar hij wilde zich alleen geven aan de teederheid, die hij voelde om zich heen als ééne groote samensmelting van absolute, voor altijd gevondene dingen in het leven: bloemen, klank, sensatie, en emanatie van een ziel....

Hij hoorde niet wat zij zeide, en zij vroeg hem iets, en hij antwoordde niet, en bleef haar voorzichtig aanzien. Toen was er eene stilte, en het groote Eene dreef als een wolk op in de stille kameratmosfeer: toen herhaalde zij haar vraag met een lieven glimlach, en hij kreeg een kleur, en antwoordde....

VI.

Daarna was er een vreemde intimiteit in hun samenzitten aan tafel; eene kleine tafel in een niet groote eetkamer, donker van gobelin en eikenhout; en het licht, door de kant om de hanglamp, neêrgeslagen op tafel, door de schermpjes om de kaarsen saamgehouden op tafel, als een bouquet van zacht licht, een bouquet van zachte weeke stralen licht, waarin op tafel de bloemen bijna dommelden, en alleen maar in het kristal kleine regenboogjes vonkten, of in het zilver de vonk vloeide als een liquide lichtdrup. Zoo samenzitten gaf eene exquiziteit aan zoo samen eten; gaf voor hem iets heel bizonders aan wat anders heel gewoon zoû zijn, en het minste van wat er gebeurde was een ongelooflijke charme, als een droom, die te mooi was om te gebeuren... En het ongelooflijkste bleef altijd, dat het haar zoo kalm en natuurlijk scheen te zijn, en zoo weinig droom, en zoo gewoon-weg leven; zeker, dacht hij, omdat zij niet anders dan gewoon was in zooveel moois van droom te ademen, en omdat het was haar atmosfeer van iederen dag... In de pauzen na een gerecht, pauzen, die zij lang duren lieten, leunde zij

met een gebogen arm op tafel, en steunde zij met een gebogen wijsvinger het hoofd, en over de bloemen heen in den bouquet van het bijeengehouden licht, trof het hem hoe zij hare koudheid veel verloor, hoe zij zich verfijnde nu die koudheid wegsmolt in het zachte schijnsel en hoe hare oogen staarden met een langeren blik dan anders. Haar leed was altijd aan haar te zien, omdat zij te moê was en te onverschillig om het in zich te verbergen, maar toch was in haar, anders, een zich terugtrekken van wat haar zoû kunnen aanroeren, een achterwaartsche lijn, en nu boog zij zich integendeel voorover, als was haar ziel te moê, en als wilde zij wel iets geven van zichzelve... En eerbiedig had hij zijne handen willen openspreiden om het te ontvangen: dat wat hare ziel hem geven zoû in dit zoete oogenblik, waarin zij elkander samen voelden, ook in de momenten, dat zij niet spraken.... Want zij sprak vertrouwelijk en nu en dan zweeg zij, en dorst hij niet zeggen om geen pijn te doen aan hare gedachte, die staarde uit haar langeren blik... Zij sprak hem over vroeger, toen zij, jong meisje, buiten had gewoond op een klein kasteel in Limburg met hare ouders alleen, een beetje eenzelvig en schuw, en hoe zij bemind had het eenvoudige leven in huis en de groote luchten van buiten en de naïveteit van menschen en dieren om zich heen. Zoo stil en lief, en het brengen van bloemen in het kleine kerkje bij den ouden pastoor, en de stille wijde gedachten, die als duiven vlogen heen en weêr, weg naar de wijde luchten en terug naar haar toe, en het eenzame lezen en het lange peinzen, en het opschemeren van hare meisjesziel in de teedere dageraden van haarzelve... Toen had zij zich voelen geboren worden voor de tweede maal, en zij had geglimlacht om al het zoete mysterie, dat komen zoû, of zij had heel ernstig getuurd in de toekomst of de lieve openbaring naderde aan.... En zij had geweten, dat zij ernstiger was dan andere meisjes uit de buurt, die naar Brussel wilden of gingen logeeren in Arnhem en Den Haag, van waar ze terugkwamen met verhalen van wereldschheidjes - zoo uitgaan, toiletten, flirt -; als ze dan terug waren in de stille villa's van hunne ouders, waren ze dol om tennis te spelen, te fietsen, bruisten ze nog weken na.

Zij, verlangde nooit weg; haar leven was er zacht samengeweven met alles om haar heen....

En toen zij zoo ver gesproken had in die eenzaamheid tusschen henbeiden aan tafel over elkaâr, zweeg ze weêr lang, vergat ze te bellen voor het volgende gerecht, en het was of hare woorden gevallen waren tusschen de bloemen, en zij niet meer wist. Toen hij eindelijk iets zeide, hief zij haar lang starenden blik op, of zij den straal ervan brak, en glimlachte zij met zoó pijnlijk lijden, dat hij haar gaarne had willen troosten, hoe wist hij niet. En met een enkel woord voltooide zij hare toevertrouwingen, en sprak zij van haar huwelijk heel kort: en hij begreep, dat zij van daag niet meer zeggen wilde....

Zij belde nu, en terwijl de knecht om hen bezig was, sprak zij met opgewekter stem over Aylva zelven; vroeg waarom hij niet meer schreef, waarom hij zoo twijfelde, en hij gaf zich op zijne beurt, sprak over de desilluzie van zijn verzen, vertelde haar hoe hij ‘Mathilde’ had gedaan, hoe ‘Schaakspel’, en dat hij nu, als het ware, dood was geloopen in het donker en geen weg meer voor zich uit zag. En zelfs sprak hij haar over zijn grooten twijfel aan zijn kunst, over zijn groot leed voor zijn eigen ziel: ziel, die gretig verlangde naar de oplossing van haar eigen raadsel... Haar glimlach werd een teedere weemoed, alsof zij hem, heel diep in zich, begreep, maar niet veel wist te zeggen. En haar zwijgen telkens was het teederste en het intiemste: in hun zwijgen hoorden zij elkander leven.

- U zei wel verleden, sprak hij, het zoeken is het geluk, of moet het ten minste zijn, omdat de volmaking van kunst of van leven een Nirwana is, en een Nirwana geen geluk kan zijn voor een nog aardsche mensch: heb ik u wel begrepen....?

- Heb ik dat zoo gezegd? vroeg ze. Ik herinner me het niet meer. U moet niet te veel directe waarde hechten aan wat ik zeg. Ik zeg die dingen zooals een vrouw ze zegt, in een ondoordachte impulsie: de woorden springen van zelf bij me op. En als u dan later mijn woorden herhaalt in een conciezen vorm, herken ik ze niet meer....

- Toch weet ik, dat u dat zoo gezegd heeft, want het heeft dadelijk grooten indruk op me gemaakt. Als ik weêr mocht gaan schrijven, zullen het die woorden zijn, die me bewogen hebben....

- Hoe dat?

- Die woorden in verband met mijn eigen gedachten over kunst en liefde.... En het boek zoû heeten ‘Nirwana’....

- Maar niet om *mijn* woorden van heusch ondoordachte impulsie: om uw eigen gedachten....

Hij zag haar verwijtend aan.

- Waarom zoû u niet willen aannemen, dat u mij bewogen had? vroeg hij zacht.

- Ik geloof niet, dat ik u kàn bewegen om te schrijven, sprak zij glimlachend, omwillig. U heeft een groot talent, dat een tijd kan sluimeren of zelfs aan zich twijfelen, maar dan weêr, van zelf, heel natuurlijk weg, schept.

- Maar het schept zelden zonder een duidelijk aanwijsbare aanleiding, en ik verzeker u, dat dezen keer die aanleiding zoû liggen in uw woorden.

- U zegt dat zoo beslist, dat het onbeleefd zoû worden er nog aan te twijfelen.

- Twijfelt u dan alleen niet meer uit onbeleefdheid? Het zoû me zoo gelukkig maken, als u voelde, dat het waar was.

Zij zwegen.

- U moet niet denken, ging hij luchtiger voort; u moet heusch niet denken, mevrouw, dat ik dit zeg, om u een compliment te maken, om u het hof te maken. U weet, niet waar, dat ik u te hoog stel, om dit zoo grof weg te doen. Zooals ik u de aanleiding van ‘Mathilde’ of ‘Schaakspel’ zoû kunnen analyzeeren, zoo zeg ik nu ook: als ‘Nirwana’ geschreven wordt, is het doòr u.

Zij voelde, dat hij dit zeide in groote waarheid. Zij zag hem heel aandachtig aan en er was niet aan te twijfelen, en zij moest wel zijne hulde aannemen.

- Als dat dan zoo zijn zal, dan is het me een groot geluk....

Maar zij vroeg niet verder naar ‘Nirwana’ en de idee zwom hem nog te veel in het vage om er van te kunnen zeggen. En zij spraken over andere dingen. Zij gingen na het diner nog een oogenblik in de kleine bibliotheek. Maar de minuten wiekten weg, te vlug, en toen zij hem vroeg met haar in den gelen salon te gaan, begreep hij, dat een heilig uur verstreken was. Er kwamen er velen dien avond; behalve Olga Ologhow en den reiziger en zijne zuster, jonge schilders, journalisten: een bekende mondaine roman-

cière van kleine geestige verhalen; nog andere menschen. Aylva wilde zich niet aan allen laten voorstellen, maar mevrouw De Vicq naderde hem telkens met een ander. Hij voelde, na de intimiteit van het diner, eene jalouzie op al die menschen, die immers allen tot de élite van hare 'goede kennissen' behoorden, en in het dahlia-geel van den salon, gewaarwerd hij niet de exquiziteit van den eersten Dinsdag. Maar hij wist, dat de dingen nooit de zelfde zijn, en dat niets terugkomt, en dat elk ding weêr wat anders is later. Hij dwong zich niet te komen in eene ontstemming, omdat het heilige uur verstreken was. Maar het gelukte hem ternauwernood, en hij betrapte zich op de wreede gedachte, dat mevrouw De Vicq heusch niet noodig had zich zoo te omringen met een aureool van talenten: daar was aanstellerij in. Toen voelde hij zich of hij heiligschennis pleegde. En hij nam afscheid en ging weg. In de avenue was het koud, de wind koelde hem. Tranen kwamen hem in de oogen. Waarom was hij ook zoo gauw gegaan? Zoû zij zijne ontstemming hebben gemerkt? Zoû zij hem zijn vroeg vertrek kwalijk nemen? En waarom had hij zich zoo dom ontzegd de genieting van hare aanwezigheid, den adem van haar atmosfeer! Dat alles was toch nog geluk, al was het heilig uur voorbij.

Hij moest zich dwingen niet terug te keeren. Hij verlangde reeds naar den volgenden Dinsdag. Zoû hij haar anders nooit kunnen zien dan op die Dinsdagen? Als het dan maar niet altijd zoo vol was. Maar dat was het toch ook niet altijd: de eerste avond was zoo lief geweest....

Langzaam liep hij voort, en met iederen stap scheen het hem, dat hij zich verwijderde van een ver, licht paradijs, waaruit men hem verjaagd had. Hélène, murmelde hij zachtjes, Hélène....

En zonderdat hij eigenlijk wist waarom, weende hij, terwijl hij verder liep, en voelde hij, dat de essence van het leven voor hém altijd melancholie zoû zijn, in kunst, in liefde, in alles. Hij miste in zich den jubel van het geluk, en zelfs, als hij gelukkig kon zijn, omdat hij lief had, zoû hij weemoed voelen, daar alles weemoed was, het geluk niet uitgezonderd....

Want, dàt hij haar lief had, bekende hij zich nu met een

vroom credo, en in hem knielde zijn ziel neêr, en stamelde zij haar verlangen als gebed....

VII.

Het was hem vreemd, dat hij zoó lang getwijfeld had aan het verre land van belofte, aan het tooververhaal, dàt wat hem geweest was, de onomhelsbare illuzie, eeuwig, der arme menschen.... Bereiken was nog ver van hem, maar het verre land, hij zag het, en hij zag de ideale waarheid van het sprookje, en om de illuzie sloeg hij zijne armen heen... En alle gevoelens wijdden in zijn ziel, als priesters in een tempel, zich aan de eeredienst van het Eene, dat gekomen was in een wolk en zich had geopenbaard als het eenige. En uit de wolk zag hij stralen het licht als het hoog heilige, en in het licht zag hij zijn doel, oplossing van zijn eigen raadsel, en uit het licht klonk sereen een zang, die zeide, dat dit was, waarvoor het leven was, alle leven en alle lijden, alle peinzen en alle twijfel, alle kunst en alle waarheid; alles voor dìt alleen, om te vinden dìt alleen: in zichzelven den schat, dien men wijden aan een ander wilde, met het groote geluk, dat het geven zoû zijn, het geven van zich en zijn schat aan Eene. En het grootste geluk was niet het ontvangen, terug van de Eene den schat, dien op hare beurt zij vinden zoû in zich; het allergrootste was het geven, het belangelooze, reine geven alleen, uit de onuitputtelijkheid van zijn eigen schat, en dan zwol het tot extaze, dat de schat onuitputtelijk bleef, als door een wonder: mirakel, dat er de heilige rijkdommen van telkens vermillioenvoudde, dat er de weelde van maakte oneindig, mateloos oneindig....

In de teedere extaze had hij een enkel uur van onvermengd geluk, klaar als kristal, en hij hield als den adem in om het niet te bewademen met den wadem van zijn twijfel. Het was hem of zijn ziel in dit uur onvergeetlijk niet meer te vragen had, niet te verlangen, en gevonden had het ongelooflijke, alsof zij, na een reis van jaren, door doolhof, door woestijn, door donker woud en over zee gezwalpt, gekomen was op eens, het onverwachtst, in paradijs, en, met heel lichten voet, voorzichtig nu een regenboog betrad, die welven zoû een brug, heel broos, naar ver, ver droomenland van niets dan ziel en glans, van ziel en glans....

VIII.

Om zijn extaze was het leven zeer gewoon, waren de dagen van iederen dag, en stond Parijs op als een forteres van zware muren, maar die niet reikten toch tot aan den hemel.... En als hij niet meer zag in zich, maar om zich heen, en zag de huizen, en de dingen en de menschen, en zag zijn kamer en den kouden winter daarbuiten, nam hij papier en schreef zoo als een kind, een jongen, telkens Hélène, Hélène, of met letters heel groot en licht: Nirwana.... Dan dacht hij aan zijn boek, dat hij ontvangen voelde diep in zich en onbevlekt, door het mirakel van zijn liefde. Dan zag hij hen, de twee, de menschen uit zijn boek, hun teêre zielen, die geboren werden, zoo diep ook in hemzelven; en hij beklaagde ze met erbarming, omdat zij nog niet gevonden hadden, wat hij gevonden had; omdat hun droef Nirwana nog zoû het aardsche zijn; omdat het zijne al de ware lichtextaze was, waarin het alles louter ziel vervloeit tot Een, en schaduwloos en absoluut. Hij schreef, maar niets werd nog die eerste dagen: hij stond te hoog voor hen, de twee, de menschen, die hij, god in paradijs, schiep in hun arm Eden. Maar toen de dagen liepen voort op snelle voeten, en toen het leven en Parijs zich langzaam aan weêr meester maakten van hem, kwam hij in evenwicht met zijne arme twee, de kleine zielen van zijn ziel, en schreef hij eens een avond lang, heel langzaam woord voor woord; de teêre woorden zette hij voorzichtig naast elkaâr, ze zouden breken in te vlugge pen....

Hij ging den dag daarna naar haar, want om te wachten tot den Dinsdag was hem onduldbaar, nu hij zeggen wilde, dat hij ‘Nirwana’ was begonnen....

Hij liet zich aandienen en zij ontving hem, klaarblijkelijk verbaasd. Toen lachte zij en stak hem de hand toe.

- Ben ik heel indiscreet? vroeg hij.

Zij lachte nog meer.

- U moet wel zien, dat ik verbaasd ben, sprak ze. Anders zoû u dat zoo niet vragen. Ik vraag u pardon: ik kan me zoo weinig verbergen: dat is heel moeilijk voor me en dikwijls heel onaangenaam.... Of u indiscreet was? U is heel dapper! Niemand van mijn kennissen zoû durven doen, wat u gedurfd heeft, zelfs niet Olga Ologhow.

- U niet durven bezoeken op een anderen dag dan Dinsdag....?

- Neen.... Ik ben zelfs zoo overtuigd daarvan, dat ik nooit niet-thuis geef. Maar u heeft gedurfd, en u is welkom: ga zitten....

- Is het beter, dat ik wegga....?

- U weet, dat ik oprecht ben, niet waar? U zoû me een groot pleizier doen.... met te blijven, en te gaan zitten. En ik zal u een kop thee schenken, als u wil....

Zij belde en in afwachting van den knecht spraken zij over onverschillige dingen. Nauwlijks voelde hij den zweem van een lichte krenking: het was zelfs geen zweem. Toch had in hare stem de verassing duidelijk geklonken. Zelfs niet Olga Ologhow.... herhaalde hij bij zichzelven. Waarom haar zelfs niet: hare intieme vriendin? Waarom zoó koud? Zij was weêr in het zwart. Was zij altijd in het zwart, in een rouw voor haarzelve? Maar dat alles ging vluchtig door hem heen, in eéne seconde. Terwijl zij den knecht een paar woorden zeide, voelde hij zich winnen door de bekoring van hare aanwezigheid. Niets dan dat: hare aanwezigheid, haar zijn dicht, dicht bij hem, dat was het geluk....

Toen zij zich neêrzette, glimlachte zij, en zij was niet meer verrast, en hij herkende haar, zooals hij haar gezien had, den eersten Dinsdag, en den tweeden, aan hun intiem diner. Hij vond het bekoorlijk, dat zij in het zwart was. Hij vond het lief, dat zij hem vroeg te blijven, dat zij hem thee schonk. Hij was tevreden, meer dan tevreden, gelukkig, in een kalmte van teederheid, die gelijkelijk vloeide door hem heen. En hij sprak haar over zijn nieuw werk, dat hij begonnen was, en plotseling scheen zij in eene stemming te komen om eenvoudig aan te nemen, zonder tegenspraak, dat hij schrijven zoû om haar. Het was een groote innigheid er haar nu van te vertellen. De idee van het boek zoû harmonisch samenklinken in twee motieven; een motief van kunst, en een motief van liefde, beide samensmeltend tot eén rein platonisme. Zij vroeg belangstellend nader, zij boog zich naar hem toe, haar blik keek spiedend uit.... Want de eerste fraze al van zijn schets had haar belang doen stellen, en zij vroeg nu: ontwikkel die motieven.... Terwijl hij sprak, werden ze klaarder in zijn geest. Hij ontwikkelde eerst het motief

van kunst: zijn held zoû zijn een dichter en gevoelen de desilluzie van zijn eerste verzen, van de telkens oplevende, stervende en weêr oplevende illuzie van telkens weêr nieuwe kunstbegeerte in zich, kunstuiting uit zich; tot ten laatste onder invloed van eene hem verwante ziel, hij binnen zoû drijven het Nirwana van alle uiting, alle begeerte, en zijne kunst worden zoû: kunst van louter idee, kunst ongeschreven, alleen voor hemzelven en wat innigst verknocht nu aan hem was; kunst, waarin geen zweem meer school van eerzucht, geen gedachte meer was aan publiek; eene ziel van kunst, alleen gedacht, geboren, bloeiende en stervende in zichzelve als in het puurst mysterie.

Zij was verrast en toch bekoord. Zij vroeg hem waarom hij zoo dacht, waarom hij meende, dat de hoogste kunst zoû ongeschreven zijn en zonder incarnatie....? Meende hij waarlijk zoo altijd? Of was het maar zijn denken van nu, omdat hij groot leed gevoelde, over zijn leven en zijn kunst? En met haar zachtste stem, als om hem niet te kwetsen, vroeg zij hem, of het niet ziekelijk was en abnormaal dat zóó te denken heilig, dit platonisme van kunst? Of zóó de kunst niet heel steriel zoû worden, en nooit terug zoû werken van een op velen, en weldra uit zoû teren als een te verfijnde plant in eigen uitputting....?

Hij nu ook was verrast. Hij had naïf gedacht, dat dadelijk zij bekoord zoû zijn door het allerlouterst dat van kunst gedacht kon worden en dat zijzelve hem had ingegeven, *en nu vergeten scheen*. En hij verdedigde het motief, het hare, maar hield zich schuil achter zijn held: die dacht zoo, maar zelve dacht hij misschien heel anders.... Zij spraken lang, maar eens werden zij niet. Het was zoo vreemd, omdat het primitief toch haar gedachte was. En zij, zij wilde kunst genieten, tasten, zien, de letters lezen, het boek: de boeken waren haar dierbaar als dingen. Dat hij de boeken nu al zoo begon te haten, was haar een schrik. Maar toch begreep zij hem, al dacht zij anders. Toen vroeg zij naar de vrouweziel, die aan zijn held verwant zoû zijn.... Een vrouw, die denken zoû met hem, en eens zoû zijn zijn zieken droom, en met hem zulken droom bereiken wilde als werkelijk leven? Zij lachte ongeloovig: zoo was geen vrouw. Zoo kon een dichter denken in de verfijning van zijne sensitieve zieke

ziel, die slaken wilde alle dingen van het leven; alle boeien, die binden, beklemmen, en schroeven vast.... Maar zoo geen vrouw, omdat zoo sensitief ziek geen vrouw ooit worden zoû....?

Hij wist niet of hij weêr gekrenkt was, heel licht, door haren tegenspraak. Maar wel vroeg hij, hoe zij de vrouw dan wilde, de heldin? Hem opwekkend tot schrijven, tot doen in steê van droomen? Zoû het zoo beter zijn?

Zij spraken lang over en weêr, en onder het wisselen van hun woorden hoorde hij klaarder en klaarder uitklinken zijn motief.... Het werd al laat, hij wilde afscheid nemen.... Toen vroeg zij hem begeerig, even, als hij kon, te ontwikkelen het tweede motief, dat van liefde. Hij zeide het eenvoudig: motief van ziel alleen ook, zonder het daagsche, zonder het huwelijk, zonder de omhelzing van den vleesche, omdat die liefde tien- en honderdvoudig zijn kon, met anderen, maar niet de allerhoogste was met eene, met Eene... En al reeds dadelijk bereidde hij zich voor op tegenspraak, en zoû hij zich verdedigen, dat hij niet alzoo dacht, en dat zij niet verwarren moest zijn held met hem, en dat zijn héld zoo dacht, dacht over liefde, dacht over kunst, niet hij.... Maar stille zat zij, en zij zweeg. En zij dacht na. En toen zij eindelijk hare lippen opende, sprak zij heel zacht:

- Ik zoû wel daaraan willen gelooven, aan een liefde zoo, aan een verwantschap en sympathie van niets dan ziel...

- En waarom zoû dat een droom moeten zijn? Kunst, heelemaal platonisch, kan nog ziekelijk zijn, verziekelijkte sensitiviteit, maar liefde voor een ziel, dat is niet ziekelijk, dat voel ik zeker....

Zij sprak niet tegen als eerst, en zij was als eene, die niet weet, en vroeg met wel heel andere stem dan eerst, zonder beslistheid meer, en weifelend geheel:

- Moet liefde niet àlles willen, de ziel en de zinnen, als zij de hoogste zijn wil....

- Neen, hield hij vol. De allerhoogste is zonder de zinnen. De zinnen mogen kiezen waar ze willen: de ziel kiest eene, en eenmaal, voor eeuwig....

- Zoû het zoo zijn, of niet?

- O, zeker wéet ik, dat het zoo is.

Maar zij stond op, en zenuwachtig liep zij op en neêr. Zij

dacht niet aan zijn boek meer; zij dacht nu aan zichzelve.

- Ik weet het niet, weifelde zij. Ik weet het niet.... Zoo kan een man weêr denken, maar... een vrouw...? De zinnen kiezen waar ze willen.... O neen, neen!

Besliste afschuw huiverde in haar stem.

- Dat stuit terug, dat is afschuwelijk, en dat ontwijdt al het heilige van het andere... Niet als het één kan zijn: dan is er geen ontheiliging, dan niet....

- Maar juist de ziel kàn niet samengaan met de zinnen...

- Ik weet het niet, ik weet het niet.

- Ik voel het zoo voor mij.

- Ik weet niet, wat ik voel. Maar - en zij werd zich meester - ik, ik voel niet. Ik, ik ben dood....

- Dood....??

- Ja, ik draag in mij een ziel, die dood is....

Het was heel duister in de kamer. Er sloegen zeven slagen, en ze klonken somber als luidden zij een uitvaart.

Een vage angst doorrilde hem, een bijgeloovigheid. Zij waren beiden opgestaan, verschrikt om de verrassing van het late uur, dat had geslagen als een rouwklok. Zij stak het licht nu aan in haast, en hare vingers beefden. Hij wilde nog iets zeggen. Maar hij begreep dat zijne woorden te vreemd al zouden klinken op dit zoo late uur, in dit zoo harde licht; hij voelde, dat hij gaan moest.

- Mag ik terugkomen? Wanneer?

- Kom Dinsdag-avond. En dan, als u geschreven heeft, kom dan weêr op een middag en lees me voor...

Trots alles, ging hij gelukkig. Zij bleef alleen. Lang bleef zij staren; toen murmelde zij hard op, vreemd bang:

- Ja, het is wel dood... Dat kan niet meer herleven. En er is geen keuze: ziel bestaat niet... Dat is alleen een woord voor poëzie, kunst, voor hém... en zinnen, zinnen zijn... oh, oh, afschuwelijk...!!!

Zij drukte haar gezicht in de kussens van den divan, als zag zij vóór zich een vizioen van afgrijzen, opdoemend uit een verleden van jaren her, afstuitend, en walging wekkend...

IX.

Hij deed, zooals zij verzocht had; hij kwam op haar Dinsdag, en later met de bladzijden, die hij als in koorts geschreven had, kwam hij dikwijls in haar eenzaamheid op de stille middaguren en las haar voor. Een intieme sympathie weefde zich tusschen hen met dat herhaaldelijk samenzijn. En zij gaf zich over aan een ongewone levensbekoring, die haar week overmeesterde, zonderdat zij er iets vermocht tegen. Het was ook zoo nieuw, die eerbiedige hulde, dat teedere doen als muze, die inblies onbewust, en het was zóo in overeenstemming misschien met illuzies van vroeger, meisjes-idealen van jaren her, zóo in verrassende overeenstemming, dat zij niet anders kòn, dan een beetje ontwaken, dan een beetje haar doode ziel laten leven. Maar zij wantrouwde het alles, uit een parti-pris tegen het leven: zij wilde, dat het leven voor haar gedaan was; zij had nu eenmaal aangenomen, dat het voor haar was gedaan; dat hare ziel dood was; en het krenkte bijna een heel geheime ijdelheid in haar, dat het niet zóo zijn zoû, als het iemand zoû doen, die niet dulden kan ongelijk te hebben en een dwaling te bekennen. Maar het was soms sterker dan hare hardheid tegenover zich, en zij liet zich gaan, zij liet zich meêsleepen als eene Ofelia, door eene onweêrstaanbare meêsleeping van week water tusschen boorden van lelies en zacht wuivende halmen. Het was zoo allerliefst hem te hooren zeggen, dat zij hem bezielde en dat zij schiep ‘Nirwana’ in hem, en dat ‘Nirwana’ geboren werd uit hunne sympathie en was als het kind van hunne liefde: het was zoo nieuw; zoo iets was nog nooit tot haar gezegd, en het klonk zoo als waarheid uit zijn mond te midden van de complimenten van anderen in haar salon van interessante vrouw. En zij kon het niet helpen, dat de luchten in hare ziel blauw werden van nieuwen zomer, zij kon het heusch niet helpen. O, zij wist het, het wás geen liefde: het was omdat het was zoo nieuw en teêr, en bekoorlijk intiem en misschien, als hij ‘Mathilde’ niet geschreven had...

Hij, hij voelde maar een heel enkelen heer dat beetje ijdelheid in haar: behoefte aan talent om zich heen: vaag schoot die intuïtie bij hem op, en hij beschouwde ze als demon, die heiligschennis pleegde en joeg ze weg.

Hij las ‘Nirwana’ voor, verrukt omdat zij luisterde. Sedert hun gesprek had hij nagedacht over zijne beide motieven, die zouden samenklinken in eén motief van platonisme.... Zijn eerste idee was geweest, dat zijn boek worden zoû; één grooten jubel van zielen, die samen zouden wegdrijven in den heiligen glans.... Maar na hun gesprek had hij gevoeld hoeveel weemoed en weifel er altijd nog meêklinkt met aardschen jubel en hij zag zijn boek geheel anders. Hij zag bij de kleine zielen van zijn ziel in hun grootste geluk den twijfel al schaduwen, en duisteren òp de melancholie. Hij hoorde het slotakkoord van zijn boek heel anders dan eerst. Zij dreven wel in den heiligen glans, maar de glans was illuzie geweest, en toen zij ontwaakten, de kleine zielen, bleven achter: het leven, de wereld, de zonlooze dagen....

En omdat hij, naïf, in zijn eigen geluk voor zich en Hélène niet gelooven kòn aan een glanslooze toekomst, voelde hij zich volmaakter dan de kleine zielen, die hij schiep, en had medelijden met ze. Anders dan hij gehad had met Tasso en met Mathilde: hij had zich toen mensch gevoeld als zij, en zijn medelijden was tot hen gegaan van zijne menschelijkheid tot de hunne, als zaten zij over hem, en blikte hij hun in de oogen. En nu zag hij op de twee van ‘Nirwana’ neêr, uit een hoogte, die zij niet bereiken mochten.

Want de Waarheid was onwaarschijnlijk soms, en zoû hij het zuivere geluk beschrijven, dat hij voelde als hij was bij Hélène en las aan haar voor, dan wist hij, zoû hij schrijven een boek, onartistiek, onwaar, niet gevende de middelmaat der dingen van het leven....

Was dan de middelmaat alleen het ware, het artistieke ware?

Waarheid was toch ook zijn geluk bij Hélène?

Of was geluk altijd illuzie, geén waarheid?

En zoû de illuzie zich vereffenen, trots alles, tot middelmaat....?

X.

De grootste vergelukkingen duren maar secondenkort,

Zooals het hoogste punt van vlucht van vogel, opwaarts,

opwaarts, en het allerhoogste is dan eén stip van tijd, eén stip van ruimte nauwlijks besefbaar, verloren in het blauw...

Het is geweest voor het beseft wordt: dat het de grootste vergelukking was, die zijn kon....

En is er het besef, dan daalt de vergelukking, onverbiddelijk, onverzoenlijk....

En al het loutere wordt troebel.

Aylva had Hélène in dagen niet gezien, met opzet. Want het troebele was in hem gekomen, en ver achter hem lag al het paradijs, vanwaar een regenboog voerde als brug naar verder nog en lichter....

Hij had het juiste oogenblik niet opgemerkt waarop begonnen was te dalen, wat eerst omhoog gestreefd was. Was dat geweest een dag, toen hij las, toen hij werkte aan ‘Nirwana’, toen hij niets deed, toen hij haar niet gezien had? Hij wist het niet, en het was groote weemoed en verrassing. Want voor het eerst zag hij hoe harmonisch het leven was, in het dalen, in het stijgen....

E n d i e h a r m o n i e w a s h e m b i t t e r h e i d...

Hij zag haar dagen niet en werkte niet: hij wist zijn boek niet meer, en dacht, dat hij het nooit voltooien zoû...

De dagen liepen voort op snelle voeten.

Toen schreef zij hem te komen dineeren, daarna te lezen; hij kwam, en at, en las....

Het was het zelfde wat al geweest was en toch: niet meer het zelfde.

En toen hij terugging naar huis en wroette in zijn ziel, zag hij zijn onvoldaanheid....

De vergelukking was voorbij, dat loutere van ziel alleen.. Voorbij was de koorts om zijn boek; hij had er tegenover haar zelfs cynisch van gesproken, van mooie sentimenten, die niet bestonden: wat waren ze eigenlijk meer dan opwinding, dan ziekelijkheid, nevroze, hysterie....

Zij was geschrikt; en in haar had hij iets smeekends gezien om stil te zijn, om niet te spreken, verder, om zoo toch vooral niet te bederven, met ruwe hand, wat mooi tusschen hen was, geweven als een web.

Hij had gezwegen, en toen gesproken over allerlei menschen en dingen, over Olga Ologhow.... Zij was beroemd;

Olga, en over beroemdheid hadden zij gesproken: hij met zijn zelfde cynisme. Wat was beroemdheid? Toevallige coïncidentie van vlug geroffeld journalistenwerk: dàt gaf beroemdheid.

De opinie van de menigte was zonder waarde, persoordeel zonder waarde, en.... eigen oordeel: wat wist men zelve, wat was goed, wat slecht....? Prees nu toevallig alles samen, dan werd men onvermijdelijk beroemd....

Hij had gelachen.

Zij had gevraagd wat hem toch scheelde, waarom zoo bitter....

Hij had gelachen en was weggegaan. Hij wroette nu in zich en zag zijn onvoldaanheid.

Omdat hij altijd weg moest van haar, terug weêr naar zijn eigen woning.

Duidelijk zag hij, dat hij niet buiten haar meer kon, buiten den nauwen ring van haar aanwezigheid....

Thuis wierp hij zich op bed, gekleed, en snikte in de kussens....

Zijn ziel riep om haar als een kind om moeder!

XI.

Toch bleef hij dagen weg, bleef hij alleen, kon hij niet besluiten tot haar te gaan, als ware hare aanwezigheid een paradijs, bewaakt door engelen met vlammende zwaarden, omdat hij slecht was geweest.

Hij liep door Parijs, doelloos. Hij werkte niet. Een briefje van haar bracht hem terug.

Zij was niet coquet: zij was te moê, om dat te zijn, bewust. Hare behaagzucht was ònbewust diep in haar, onzichtbaar voor haarzelve. En misschien *wilde* zij niet zien, dat hij haar zóo liefhad, en dwong zij zich *alleen de groote vreemde sympathie te behouden*, zonder liefde; de sympathie, die zoo nieuw was, en bekoorde.

Het trof haar, hoe slecht hij er uit zag, bleek met holle donkere oogen.

- Waarom is u in zoo lang niet bij me geweest?
- Ik had niets om voor te lezen.
- Waarom niet?

- Ik werk niet tegenwoordig.
- Maar waarom niet?
- Ik kan niet.

Zij glimlachte.

- Altijd die twijfel!
- Nu meer dan ooit. Ik kan niets. Ik heb nooit iets gekund.
- ‘Ik zal nooit iets kunnen’! voltooide zij schertsend.
- Lach niet, smeekte hij.
- Maar wat is er, wat heeft u? Waarom twijfelt u zoo geheel en al nu?
- Ik twijfel zelfs niet. Ik denk niet aan mijn kunst; ik denk alleen aan mijn eigen....

Hij zweeg even. Zij zag hem aan: als had hij pijn ging hij voort:

- Ik kàn niet altijd aan mijn kunst denken. He ben zoo weinig artist; ik heb er zoo weinig gezonde vreugde om. Ik put er geen troost uit, als ik verdriet heb! Ze is me zoo weinig waard.... Het is slecht van me: het is als een mooi geschenk, dat ik niet waardeer. Maar misschien is mijn kunst ook zelfs geen mooi geschenk. Misschien is ze niets, dan zelfverblinding.... Wat weet ik? Ik weet er niets van. En ik denk er niet over. Het is zoo ver van me...
- U heeft verdriet. Om iets reëels, of om ‘de dingen van het leven’? Ik woû, dat ik u helpen kon....

Hij zweeg, en zijn zwijgen was vreemd. En in zijn vreemde zwijgen, zag zij het in eens, als in een rooden bliksemstraal. *Dat hij haar liefhad*. Zij schrikte. Een zenuwachtigheid beving haar en trilde zachtjes in haar leden; zij wilde opstaan maar zij kon niet. Een groot medelijden zwol in haar op.

- Ik woû, dat ik u kon laten gelooven aan uw eigen talent, sprak zij heel zacht.
- Spreek niet altijd over mijn talent! smeekte hij.
- Dat moet uw troost zijn.
- Neen. Ik wil niet. Ik wil een anderen troost....

Hare ziel voelde zijn ziel aan, maar onder hare woorden bedekten zij de naaktheid hunner zielen, want zij wist, dat de hare niet bloot voor hem mocht zijn: zij wist, dat de hare niet helpen kon de zijne, omdat de zijne was heel jong, en de hare, dood, een lijk: waarvan hij zoû schrikken.

- U is als een kind, dat dwingt, poogde zij te schertsen.

Hij zag haar aan, als wilde hij iets zeggen. Toen stond hij op, in eens, en strekte hij de hand uit.

- Adieu, mevrouw....

- Gaat u weg?!

- Ja.... Laat mij maar gaan. Ik kan toch niet spreken. Ik weet niets te zeggen....

Hij wachtte nog even, smachtende naar een woord van haar, dat het orakel zoû zijn van leven. Maar zij vermocht het niet te uiten, *omdat zij dood was*.

- Blijf nog.... stamelde zij.

Het was het woord niet.

- Neen, neen. Adieu, mevrouw, herhaalde hij.

Hij was gegaan, voór zij hem verhinderen kon. Als een blinde liep hij door de straten.

Zij bleef roerloos zitten. Zij had de eerste dagen niet willen zien: nu had zij wel moeten zien: dat hij haar liefhad. Maar zij, ze kon niet. Zij was zoo moê van vroeger. Zij voelde zich dood en zij wilde dood zijn. Zij putte een berustende levenskracht uit haar zieledood. Zij wilde niet herleven uit een geheime koppigheid....

Wat zij voor hem voelde, was haarzelve een raadsel. Hij was haar lang niet onverschillig. Zijne aanwezigheid was haar sympathiek. Zijn talent was haar eene bekoring. Zijn naam alleen al had voor haar den streelenden klank van roem. Het ergerde haar, dat hij zijn eigen talent niet waardeerde. Dat was een pose, dacht zij: dat kon geen waarheid zijn.

Zij stond eindelijk op en ging hem schrijven, een langen brief. Dat hij zich hoog moest houden. Zij wilde zijne eigenwaarde prikkelen, hem door zijne eigenwaarde brengen tot het leven terug. Zij schreef met groote vriendschap, gevleid door haar eigen woorden, die zij juist koos, kalm, teeder, koel. Toen zij haar brief verzonden had, was zij tevreden over zich, en vond zij zich terug, in de eenzaamheid van haar kleine bibliotheek. Zij wachtte de toekomst geduldig af, als een schouwspel. Zijzelve wilde niet spelen een rol. En hij, hij was zoo jong, dacht zij, en zijn levens-weemoed was de bron van zijn kunst....

Een zachte trots klom in haar op, dat hij haar liefhad, en dat zij de heldin in ‘Nirwana’ had zien bootsen naar haar

eigen beeld. Zij verlangde, dat het boek af zoû zijn en uit; dat zij het lezen zoû in de zielsmuziek van zijn taal, en dat zij in het eêlgesteente van zijn stijl haar beeld zoû zien omlijst, zichtbaar ook voor de wereld daarginds: Holland. Dat was haar vaag als een wraak, die zij op Holland nemen zoû, waar men altijd had afgekeurd, dat zij haar man verlaten had, en gescheiden-vrouw, leefde alleen in Parijs....

XII.

In de dingen, als zij niet worden mogen de werkelijkheid van onze illuzie, is een vreemde tegenstand, als een geheimzinnige diplomatie, die in ze schuilt, en die belooft, en niet houdt, en voorspiegelt met nuttelooze wreedheid: vooral dat alles in de dingen, die niets zijn, dan de eigen uittrillingen van onze ziel, die hare stralen schiet naar verre sterren, onbereikbaar; die hare armen als een zwakke vrouw uitslaat om te omhelzen den steun, waar ze naar smacht.... In de dingen, als zij niet worden mogen, is de steenen onverbiddelijkheid; en toch is ook in ze een medelijden als van hooger macht, die wel niet anders mag handelen met ons, maar ons toch zoo heel zacht, van uur tot uur, leidt met erbarmende vingeren tot voor de groote ijzeren gesloten blinde poort, waar wij tegen aanvallen in snikkende wanhoop en tot bloedens slaan onze gebalde vuisten en stuk stooten ons arme hoofd....

Aylva, dien avond loopende door de straten naar huis, had met iederen stap zijn nerveus verdriet voelen zakken in de buitenwereld, die, onverschillig, kalmte eischte. En alles ging in hem wachten, of de toekomst seconde na seconde nu wel op zoû beuren haar gordijn. Zooals de lantarens, die ontstoken werden in een festoen, dat slingerde naar ver, glimpten de seconden op, en waren ze niets meer dan ijdele lichtjes, uitschietende het eene na het andere, in de groote duisternis. Hij dacht niet: zijne gedachten dreven geïzoleerd en zonder logisch verband; zijne ziel wachtte, als in eene opschorsing van hare sensitieve vermogens. Hij had kennissen ontmoet, met ze gedineerd, was daarna wezenloos meêgegaan naar het ‘Casino de Paris’ en den ‘Moulin Rouge’. En toen

hij thuis kwam, moê, suf van nuttelooze kleur en beweging en klank, was hij met groote oogen rustig gaan liggen in bed, zonder te slapen. Parijs, in den avond, dwarrelde nog even voor zijne oogen, maar daarna had hij niets anders meer gezien dan Hélène.

Zij doemde fataal voor hem op in de duisternis van de kamer, voor zijne groot starende oogen.

Zij doemde voor hem op, kalm, glimlachend, meêlijdend koud; en hij voelde, dat zij onverbiddelijk altijd zoû zijn, dat wat maar eéns is, en eenig, en eeuwig.

Waarom *zij* juist, dacht hij nog, als om zich te verweren...

Waarom kon het leven met zijne millioenen ontmoetingen niet nog éene andere ontmoeting hem voorbehouden....?

Maar vóor hem in de duisternis, glimlachte alleen het fatale vizioen van het Eéne, en hij voelde, dat alle ontkenning tevergeefs zoû zijn.

Het had het eenig onzegbare, het wreede en het dierbare, het innig lieve, en het diep smartelijke, van wat fataal is: het had, onverbiddelijk, het klaar-duidelijk kristalharde van het fatale, waarin zich niet te vergissen is.

Hij sliep licht, met het beeld van dat dierbare noodlot voor oogen. Want wat het ook voor smart mocht worden voor zijn ziel, hij wilde het niet missen, zijn noodlot, omdat hij zag, dat het het Eenige was op aarde voor hem, het doel voor zijn bestaan, het antwoord aan zijn leven. En dit gaf hem eene kalmte, omdat hij nu wist met zekerheid.

Kalm werd hij wakker dien volgenden morgen, en hij lag bijna in de zelfde houding als hij was ingeslapen. Iets liefs was in zijn ziel, iets weemoedig gelukkigs, en onderworpens aan het Gode-groote leven, alsof hij zijne handen vouwde en het Leven bad ontferming te hebben met zoo klein iets als hij, dat niet bestand zoû zijn tegen al het leed en vooral al den weemoed, waarin Het de menschen verdronk.

Hij wilde wel een beetje hopen, omdat het leven niet geheel hard en ijzer was, en hem had laten vinden het fatale Eéne. Hij zoû pogen, willen pogen, met alle kracht, die hem gebleven was, zich niet dood te weenen van weemoed, en in het leven te waardeeren het groote geluk van het eene gevondene: het gouden geschenk; al zoû het niets blijken dan een glans, dien hij te vergeefs in zijne armen omhelsde. Die glans

was toch zooveel, zoo eindeloos veel, al had de glans geen lichaam; voor hoe weinig menschen wel straalde die...?

Kreeg ieder de glans, of was hij eén der weinig bevoorrechten?

Hoe ook, hij zoû pogen, pogen zich niet dood te weenen van weemoed in het lief gelukkige van zijn ziel, die van morgen in zijn lichaam ontwaakt was, als een kind, dat gisteren veel verdriet gehad had....

Zoo lag hij, toen hij kreeg haar brief. De stap van den knecht buiten en de brief naar gewoonte, geschoven onder de reet van de deur over het tapijt heen, om hem nog niet wakker te maken, mocht hij nog slapen. Zoo kropen 's morgens zijne brieven tot hem, zoo kwam tot hem kruipen de hare, dien hij dadelijk herkende. De brief lag daar op den grond, met een punt nog onder de deur. Zijn hart klopte heftig, de emotie deinde door hem heen, als een golfslag door zijn ziel. Hij stond op, greep den brief, sneed trillende, voorzichtig - om niet iets te scheuren, dat van haar kwam - de enveloppe open. Als met een buit kroop hij er meê in bed. Wat waren er vele blaadjes...! En hij las. Dat hij zich hoog moest houden... Zijn eigenwaarde.... Het waren alle juist gekozen, kalme, teeder koele woorden. Hij had nog nooit zoo langen brief van haar gekregen. En toch....

Toch, toen hij gelezen had, was hij niet voldaan. Onbedwingbare ontevredenheid klom in hem op, benauwde hem licht den adem. Want in haar woorden klonk iets van een afscheid.

Iets alsof zij zeide:

Kunst is alles, het hooge van het leven, de realiteit der schoonheid.

En liefde is een illuzie, een begoocheling, een cauchemar.

Iets alsof zij zeide:

Heb mij niet lief....

Ik zie, dat je me lief hebt, en het is niet goed.

Je liefde moet je kunst zijn, omdat zij troosten zal als trouwe - ook al geloof je niet in haar. -

Heb mij niet lief:

Liefde bedriegt als regenbogen, die bruggen schijnen en ijlte zijn; liefde voert naar niets; maar je kunst, die je verloochent, moet je voeren naar stil geluk, dat vast staat als een stad.

Je kunst zal zijn de trouwe, die je liefheeft, al heeft ze meer je lief, dan jij haar arme....
Verloochen haar niet meer, want altijd zal zij zóo zijn, trouw trots jezelven.
Dat was een afscheid, of zij zeide:
Kom nu niet meer.
Heb mij niet lief:
Want ik, ik kan niets voor je: ik ben dood....
Den eersten keer, toen je me hebt ontmoet, toen was ik dood al....
En herleven *wil ik niet*.

Dat was haar brief.

En in hem kon niet meer de kalmte blijven, het lief geduldige als van zoet kind, dat wachten zoû zijn moeder.

In hem slaakte zijn ziel één kreet om haar.

Maar roerloos, doodstil bleef hij liggen.

De kreet was niet te hooren voor ooren van menschen.

Zijn strak verlangen deed hem pijn, en gaf een honger aan zijn ziel, naar iets, dat van haar zijn zoû.

Dat was het lijden, waar geen troost voor was. Want de eénige troost, onwaarschijnlijk, zoû te eenvoudig geweest zijn, dat zijzelve ware binnengekomen, zijn morgenkamer van smart, en hem had toegeglimlacht, en hem haar hand gelegd had op zijne warme voorhoofd, en hem gezegd had, met haar stem van aangebeden klank:

- Heb geen verdriet meer. Hier ben ik. En wees nu stil. Voel je nu mijn hand, en hoor je nu mijn stem? Wees stil nu....

Hij ijlde even en sprak die woorden na, woorden van begoocheling, die hij gehoord had in de koorts van zijn ziel.

En toen hij dadelijk daarna bevroedde, dat hij ijlde, perste hij wanhopig in de kussens zijn hoofd, en hokte er en at er op zijn zenuwsnikken, om niet te laten hooren, dat hij huilde: het niet te laten hooren in de kamer naast hem, waar stemmen klonken: een jong paar, pas getrouwd, wier eerste woorden in den morgen lachten.

In zijn eenzame kamer leed hij toen de smart, die is ontroostbaar, en om zijn kamer was Parijs heen, als éene steenen wreedheid.

XIII.

Dien middag ging hij tot haar toe.

En toen hij binnentrad, was het hem verbazing, dat hij zooveel geleden had, en dat hij nog zoo leed.

Er scheen niets veranderd....

Kalm zat zij: een fijne zwarte silhouet tegen het rustige goudleêr van de kleine bibliotheek, als altijd vroolijk van veel bloemen.

En haar glimlach was zoo sereen, haar handdruk zoo vertrouwelijk, de eerste woorden van haar stem zoo bekend aanklinkend....

In dit eerste oogenblik wist hij nauwlijks, waarom hij zoo geleden had, dien morgen.

Hij herinnerde zich haar brief; zijn honger naar iets van haar; zijn begoocheling, dat zij, onverwachts, verschenen ware; zijn hokkende snikken in zijn kussens....

Waarom, als het zoo heel eenvoudig was; als hij tot haar kon komen, kon treden in den nauwen ring van haar aanwezigheid; als die aanwezigheid alleen al zoo weldadig was?

Het scheen alsof hij niets verlangde, dan te zijn met haar, maar dan ook iedere seconde van zijn leven.

Zoodra zij daar was, was het alles lief, glimlachend en sereen.

Hoe vreemd had hij haar lief!

Met veel meer zielsbehoefte nog dan hartstocht, maar zielsbehoefte zóo intens, dat zij als hartstocht werd in pure vlam; de hartstocht van de ziel....

Zijn heele leven had hem voorbereid om eénmaal lief te hebben zoo, zoo hevig en zoo rein, in het altijd verlangen naar de groote sympathie; in het altijd wachten, van kind af aan, tot dat het komen zoû, het groote, het eenig eeuwige, het Doel.

Zijn heele leven had hem voorbereid: zijn droeve stille kinderjaren, waarin hij zag dat zieltje eenzaam zich hechten aan de korte kindervriendschap: purperen bloempje op dorre perk; zijn latere jaren in Holland; ontevreden, omdat het maar niet kwam; en dan, telkens terugkeerende, de desilluzie om zijn kunst, omdat het dàt niet was, wat komen moest, en

hij zijn leven niet als kunst alleen zag, vervloeien in gezonde vreugde om het scheppen van het schoone woord.

Zijn heele leven had hem voorbereid, om zijn verlangen, om zijn geduld, daar hij als *wist*, dat het eéns komen zoû, fataal.

En nu was er zich niet in te vergissen....

Maar zij, ze scheen het niet te weten.

Zij had haar leed geleden, ver van hem, om iets waar hij niet in gedeeld had, alleen; en nu, nu was ze levend dood, en wilde zij zoo zijn.

Zij scheen het niet te weten.

Want zoo sereen, vertrouwelijk, vroeg ze:

- U heeft mijn brief gekregen?

- Ja....

- Een wijze brief, niet waar? - Zij had vaak kleine ironie over haarzelve, die aan haar temperde wat anders te veel eigendunk zoû zijn geweest. - Heel wijs, niet waar?

- Heel wreed....

Hij zeide het, ondanks zichzelven.

- Heel wreed? Waarom?

Hij wilde in dit oogenblik, heel kalm, maar heel waar met haar spreken.

Hij wist, dat hij niet, als anders, vage woorden zoû zeggen, de gedachte zoû laten wegwazen naar het toeval van hun dialoog.

Hij was zich bewust iets in zijn geest vast te houden als met ijzer; het in zijn acute brein te knellen tusschen schroef van diamant.

Ja, dit was het eéne oogenblik, dat gekomen was, en dat waar zoû zijn, en wreed, en koud, en naakt....

En toch, zóo teeder, toch zoo week!

Daar was zij, daar zat zij over hem: zij was het; zij vulde met haar wezen het alleraanbiddelijkste van de ruimte; zijn ziel ging naar haar toe, als een zwak kind naar God....

Maar dat alles wist zij niet, en zij *moest* het weten.

Het duurde al zoo lang eer zij het wist.

In hare oogen scheen een blindheid; om haar mond lachte een glimlach van onwetendheid; hare handen maakten niet het precieze gebaar van kennis....

O, zoo zij maar wist, zoo zij maar wist!

Wist, hoe teêr hij verlangde; wist, hoe veel en hoe lang hij geleden had; wist hoe zijn ziel eenzaam was geweest altijd, verlangende naar de bloesemende teederheid van haar komst in zijn dorre leven!

Maar hij mocht nu niet week zijn, en niet loom worden in de zoelte van die lente.

Hij moest zijn geest zeer sterk houden, tusschen ijzer en diamant.

- Nu? Waarom wreed?

Hij begon heel kalm:

- Omdat u mij wil overlaten aan mijn kunst, en omdat u weet, dat ik aan haar niet genoeg heb in mijn leven. Ik weet het wel: ik ben ondankbaar jegens haar, maar ik kan er niets tegen... Ze is als een vrouw in mijn leven, die me heel lief heeft, maar niet zooals mijn ziel moet worden liefgehad om gelukkig te zijn volgens de kleine eischen van haar zijn....

Hij sprak langzaam en vreemd klaar vloeiend, als was het zoo geschreven in zijn hersens wat hij sprak.

- Ze is zoo klein, mijn ziel, zoo klein als een kind, zoo stil, zoo verlegen, zoo verlangend naar een klein stil geluk, maar dat altijd om haar heen zoû zijn, als met twee armen, als met één enkele liefkoozing, die haar zoû troosten en koesteren en weldadig zijn... Ze is zoo klein, zoo niet gemaakt om uit te blinken: ze wil zoo haar kleine hoekje in teederheid, waar ze zich wijden kan geheel en al en tevreden zijn en gelukkig....

Ziet u haar zoo? Ziet u ze zoo: zoo klein, en nietig, zoo weinig waard en zoo weinig sterk: zoo geheel en al kind, zoo kind? Het geluk zoû haar zachtjes moeten kloppen op haar hoofd en zeggen: wees nu stil; wees nu stil; schrei nu niet meer, en ga nu slapen, en als je niet slapen kan, zal ik je een sprookje vertellen, een mooi verhaaltje van bloemen en edelsteenen en vogels, van een jongen prins en een klein prinsesje.... Want meer is er niet in de wereld dan een sprookje, en je moet dus niet altijd zoo treurig zijn, omdat je vroeger een verlaten kind bent geweest....

Ziet u, zoo zoû het geluk moeten doen naar de kleine eischjes van mijn ziel.... U vindt haar niet flink, niet waar?

Hoe zoû zij het ook kunnen zijn geworden? Zij heeft altijd verdriet gehad. Zij heeft altijd geschreid in haar kleine hoekje. U vindt ze niet de ziel van een man? Ze is misschien ook nooit de ziel van een man geworden. Ze is altijd zoo klein en flauw en zwak gebleven, en hulpeloos.... Ziet u haar nu zoo, wil u haar nu even zoo aannemen? Nu, en nu is de kunst gekomen. Een mooie, lachende, sterke, groote vrouw, blank en stralend als een godin. Ze heeft de ziel in haar hoekje opgemerkt en ze is een beetje verliefd op ze geworden: liefde, dat is noodlottig, daar kan niets tegen. Ze is misschien wel verliefd geworden, omdàt de ziel zoo klein en hulpeloos was, zoo dof in haar hoekje, en toen heeft ze gezegd: ik zal je helpen. Ik zal je dofheid wegnemen: ik zal je laten glanzen. Kom hier, kom in mijn armen, ik zal je een zoen geven. Als ik je een zoen geef, zal je gezond worden, mijn arme zieke ziel; je bloed zal door je aderen vloeien, je zal stralen, je zal stralen! Zie je hoe *ik* straal? Ik ben gezond, ik ben het leven, ik ben de schoonheid, ik ben alles, de godheid: ik straal! Maar dan moet je ook willen flink worden en gezond! Je moet werken, je moet mooie dingen maken. Je moet gezond worden in mijn liefde; je moet scheppen. Je moet romans schrijven. Je moet schrijven, wat je voelt, wat je lijdt. Je moet dat alles aan de menschen geven. Heb je dat alles gegeven, dan wordt je beter, dan wordt je gezond. Zal je nu gaan schrijven, zal je nu een mooien roman maken....?

....Ziet u, zoo is de kunst gekomen, zoo heeft ze gesproken, zoo heeft ze lief. En omdat ze sterker was dan de ziel, heeft de ziel gehoorzaamd, en is ze gaan werken en gaan scheppen, en heeft ze romans gemaakt. En de kunst heeft de ziel gekust, en de kus heeft de ziel doen stralen: al haar arme verdriet en treurigheid is gaan stralen, gaan strálen van louter mooiheid. Maar wat de kunst voorspeld had, werd niet bewaarheid. De ziel straalde wel, maar ze werd niet gezond: ze straalde ziek. En ze was bang voor haar morbide glans. Want glans, zelfs morbide, dat was haar element niet. Haar element was haar stille hoekje, van teederheid en klein geluk: het geluk, dat haar mooie verhaaltjes zoû verteld hebben. En nu integendeel, nu moest de ziel zelve vertellen, en altijd door maar vertellen, en met een luide sterke stem, opdat de

heele wereld haar hooren kon. Zingen moest ze, als een kunstenaar, en ze moest voordracht hebben en stijl, zooals in de opera.... Soms, dan was ze zoo moê. Dan dacht ze: nu niet meer zingen en vertellen, en voordracht en stijl... Nu gaan slapen in de nauwe armen van het kleine geluk. Maar het kleine geluk was er niet. Er was wel de kunst, de groote, stralende vrouw, gezond, lachend, vitaal, en die zei, niet zoo zwak zijn: schep nu, werk nu, wees groot, wees mooi, straal, straal!! Heb je dan niet meer eerzucht! De menschen in Holland vonden je al zoo mooi! Straal nu *nog* meer, opdat de hééle wereld je mooi vindt. Maak jezelven beroemd: straal, straal!

Hij hield even op: hij zag Hélène naar hem luisteren, hare handen in angst gevouwen, hare oogen vochtig, doodsbang om zijn openbaring.

- Ziet u, ging hij zachter voort: zoo is het: zóo is het; zoo is de groote kunst gekomen naar de kleine ziel; zoo heeft ze de kleine ziel lief, uit trots, om eerzucht, om wat van ze te maken. En de kleine ziel, ach, de kleine ziel is eigenlijk heelemaal niet bestemd voor trots en eerzucht, en om iets te worden tusschen de menschen. De kleine ziel wil alleen maar haar kleine geluk; dan zoû ze tevreden zijn. Je keurt dat niet goed, niet waar, Hélène? Je vindt het niet flink, en niet mannelijk, en zelfs ondankbaar aan de groote, gezonde kunst? O, je hebt volkomen gelijk. Dat is alles volkomen waar. Maar je vindt dat alles zoo, Hélène, omdat je de kleine ziel lief hebt, zooals de kunst haar liefheeft. Uit eerzucht, om trots. Jij ook, je roept tot de kleine ziel: werk, wees gezond, schrijf romans, straal! Dàn heb ik je lief, dàn bewonder ik je! Maar ik wil niet bewonderd worden, Hélène! Ik heb geen eerzucht. Ik kan me niet opschroeven om gezond te zijn en te stralen. Ik verlang naar geen roem. Ik verlang naar niets, dan naar mijn klein stil geluk, naar mijn sprookje! Ik heb geen longen en geen stem om hard te zingen voor de geheele wereld. Ik heb geen ziel voor publiciteit. Ik heb een kleine, stille, verlegen, intieme ziel: de ziel van een kind; van een kind, dat altijd is treurig geweest. En wat ik verlang, is geen kunst en geen glans en geen romans; wat ik verlang is niets anders dan h e e l s t i l b i j j o u t e z i j n, zonder een woord te spreken, en van je te houden, heel stil van je te houden!

Begrijp je dat? Wist je het zelfs wel? Neen, niet waar, je wist het niet. Je zoû het zelfs nooit geraden hebben, als ik het je maar niet ronduit gezegd had. Ik kon het niet langer inhouden. Ik moest het je in volle waarheid laten zien. Wat hebben wij er aan, of ik bij je kom, en met je spreek over 'Nirwana', over kunst, en over liefde, en over dingen van het leven in het abstracte, zonderdat ik waar ben. Ik heb nu waar willen zijn. Ik heb nu over kunst, over liefde en over de dingen van het leven gesproken, en ik ben heel concreet geweest. Ik heb het ten minste gepoogd. Want ik heb je immers gesproken, over *mijn* kunst, over *mijn* liefde, over *mijn* leven. Nu weet je het, niet waar? O, ik heb zoo geleden, omdat je het niet wist. Het was zoo vreemd, zoo onbegrijpelijk, dat je het maar nooit wist. Ik heb het nu gezegd....

Hij zweeg, als even onderbroken in zijne zelfsuggestie: - Ik heb het nu gezegd en het kan niet meer ongezegd worden. Het behoort nu aan mijn toekomst..... en aan ons noodlot....

Het was duister geworden in de kleine kamer. Hij hief zijn oog naar haar op en zag haar donkere silhouet schemeren, roerloos. Hij onderscheidde alleen hare handen, wit, als gevouwen in haar schoot tot een gebed.

XIV.

Zoo bleef zij zitten en hij werd bang, om wat hij gezegd had en wat nu komen zoû in de seconde, die sloeg. Roerloos bleef zij, in de duisternis samengevloeid, met alleen zichtbaar het gebed van hare handen in haar schoot, en hij staarde op die handen of het gebed niet openbloesemen zoû in een gebaar van ontvankelijkheid. Zóó ver nog van haar, voelde hij zich koud. Het was of hij haar zijn ziel naakt gegeven had en of die naakte ziel vóór haar stond, tot zij ze koesteren zoû in het hermelijn van hare genade. En hare handen maakten geen gebaar van een mantel om te werpen: zij baden slechts. In de drukkende duisternis baden zij, vaag, koel, en onberispelijk.

En heel voorzichtig, als zoû hij de duisternis scheuren, stond hij op. Hij wilde gaan. Dit wachten op een seconde, die uitbleef, was zóózeer marteling voor zijn naakte ziel, dat

hij ze dan maar liever met zich meê nam, weg, ver weg, door de ruwe straten heen....

In den donker zag ze, dat hij gaan wilde.

- Blijf.... smeekte zij.

Hij zakte op een stoel, stijfrecht.

- Blijf.... sprak ze met vaster stem. Je hebt zóó veel gezegd.... En nu.... in eens... wil je weggaan? Blijf nog....

- Ik dacht, dat je me veroordeelde, bekende hij heel zacht. En dat je mij ondankbaar vondt, omdat ik je brief niet scheen te waardeeren.

- Ik veroordeel je niet: o, neen, neen, murmelde zij uit den donker. En mijn brief heeft geen waarde, en ik vind je niet ondankbaar.... Ik geloof wel, dat ik je begrijp... Je hebt me dat alles zoo klaar, zoo eenvoudig gezegd, en zoû ik het dan niet begrijpen? En als ik je begrijp, zoû ik je dan veroordeelen! Als men begrijpt, veroordeelt men niet meer, niet waar.... Je bent zoo waar tegen me geweest... God, o God, hoe kan je dat zoo zijn: zoo waar, zóó waar! Ik had nooit gedacht, dat een man, of een vrouw, of wie of wat ook, z o o w a a r z o û k u n n e n z i j n .... Ik weet: ik zoû het niet zoo kunnen. Is er dan niets geen ijdelheid in je, geen eerzucht, geen roemzucht!? Zoo klein, ben je dan zoo klein....! Of dènk je, dat je het bent....? O, geloof me, ik veroordeel je niet. Je hebt me je getoond in je kleinheid en zwakheid, maar ik veroordeel je niet. Want je ziel is een kind. Alleen een kind kan zóó zijn, zoo naïf, zoo waar.... Heb je geen oogenblik gedacht, dat een vrouw - ik zeg niet eens ik: ik zeg een vrouw in het algemeen, een vrouw - haar liefde niet geeft aan de ziel van een kind? Neen, niet waar? Je hebt zelfs geen manneziel geveinsd. Hoe kan je zoo zijn, zoo waar, zoo naïf...! Wees niet boos op me: ik weet niet, wat ik zeg.... Je bent zoo oprecht geweest, ik word het ook.... Mijn oprechtheid ontvloeit me onbewust, onwillekeurig.... Ik heb een groot medelijden met je.... O, als je maar wat ijdeler was, wat eerzucht hadt....! Als je maar wat meer gewoon-menschelijk was.... Ik heb een groot medelijden met je.... Heb je mij heusch zoo lief.... Is dat zoo? Weet je dat zeker? Anders was je niet zoo waar geweest, niet waar? Zeg ik dat goed? Voel ik dat

juist? Ik moet spreken, en ik ben bang om iets te zeggen. Ik ben bang voor elk woord, dat ik zeggen ga, dat ik voel komen op mijn lippen. Heb je mij zóo lief? Waarom, waarom!! Er is niets bizonders aan mij! Ik ben een vrouw, heel gewoon, ik heb niets bizonders. Ik ben niet bizonder mooi, ik heb een gewoon intellect.... Kan je je niet vergissen? Ben ik het wel?... O, goed, goed, ik twijfel niet. O, ik heb wel eerzucht, een stille, geheime eerzucht! Ik ben er zoo trotsch om, dat je van mij houdt, dat *jij* van mij houdt. Ik ben er trotsch om maar ik.... ik kan niet anders.... ik heb er verdriet om ook....!

Hij hoorde haar snikken achter het gebed van hare handen. Een eindeloos medelijden vervulde hem voor haar; in dit oogenblik, was hun beider liefde medelijden.

- En ik heb verdriet, dat ik zoo ben, zoo nietig, zoo ijdel. Dat is heel diep in me, die nietigheid, die ijdelheid. Ik geloof, als je me kende, dat je me niet lief zoû hebben.... Trots alles? Trots alles? O, het is zoo broos, liefde.... Ik ben er trotsch om, om je liefde, en ik ben er wanhopig om, wanhopig nog meer dan trotsch! Ik heb het je immers zoo dikwijls gezegd: ik ben dood. Ik heb zoo geleden: ik ben dood. Ik leef niet meer: ik vegeteer.... Zie je: wat je me alles van je kunst gezegd heb, zoû ik je kunnen zeggen van je liefde. Je kunst komt tot je als een vrouw, die je tevergeefs lief heeft. Je liefde komt zoo tot mij, als een man.... tevergeefs, tevergeefs! Jij bent dood voor je kunst, ik ben dood voor je liefde. O, het kan niet anders! Het is je straf: de straf, omdat je de kunst niet waardeert. Het is mijn straf: de straf voor mijn nietigheid; de straf, die mij grieven wil in mijn trots, in mijn ijdelheid. Als ik je lief kon hebben, zoû mijn ijdelheid zegevieren: dat mag niet. En uit mijn dood herleef ik niet.... Voel je het? Het zijn zooveel woorden, *maar deze woorden zijn allen waar*.... Wij zijn nu waar geweest tegenover elkaâr, omdat het donker was.... Ik, ten minste, ik zoû niet zoo kunnen spreken, in het licht. Er zijn dingen, die men nooit zegt. Wij hebben zulke dingen gezegd....

- Hélène....

- Stil: het is alles tevergeefs.... Vergeef me, vergeet me vooral. Ik kan niet meer liefhebben. Ik kan niet van

je houden als een vrouw. Ik heb mijn man liefgehad, en mijn geluk zoû geweest zijn, te hebben gevonden jouw ziel in....! zijn lichaam...! O, vergeef, vergeef me...! Het is zoo donker, en ik zeg je alles, maar vergeef me dan ook.... Jouw teederheid in zijn kracht, dat zoû mijn geluk geweest zijn: het onmogelijke....! Nu vond ik niets, dan ruwheid, gemeenheid, walging in hem.... Hij vroeg, hij vroeg dingen; hij eischte.... o God:, vergeef me, vergeef me....! Ik heb zoo geleden! Er was zooveel reins in me, ik had zoo een eenvoudige ziel.... Het werd alles weggeveegd. Je vergeeft me, niet waar? Je lijdt, maar ik ook, ik heb zoo geleden.... Nu, nu is alles uit. Zoo als je bent, ben je te teêr voor me. Te zacht, te zwak. Als van een broêr, zoo hoû ik van je nu. Eerst, eerst hield ik wel van je, omdat je zoo knap was, om je talent. Nu hoû ik van je als van een broêr, als van een kind. Dat is geen liefde, dat kan het nooit worden. Mijn ziel is ook niets dan asch. Vergeef me, niet waar: ik ben verschrompeld, ik ben vertrapt geworden, verontreinigd, bezoedeld, meer, dan ik je ooit durf zeggen: mijn ziel en mijn lichaam: o God, vergeef me....!

Hij voelde haar aan zijn voeten, zij snikte, en haar hoofd bonsde op zijn knieën.

- Hélène, sprak hij. Dat je geleden hebt, kan ons geluk worden. Als je nooit geleden hadt, zoû je me niet begrepen hebben.... Ik weet het: het is egoïst dat te zeggen. Maar ik zeg het, omdat ik ons geluk er na kan zeggen. Gooi het niet weg, Hélène. Moet je dan ook overdrijven als ik? Ik, ik overdrijf al altijd. Overdrijf jij niet. Zoek ons evenwicht. Ik zal het ook zoeken. Als ik te zwak voor je ben, zal ik sterker worden, uit liefde voor je. Ik zal heel sterk worden, alleen uit liefde voor je. Ik kan alles, omdat ik van je hoû. Ik zal met het leven vechten en het overwinnen. Ik zal mijn kunst waardeeren. Ik zal mijn levensonmacht den kop indrukken. Hélène, Hélène, ik heb je zoo lief, en ik zal alles kunnen. Ik zal gezond worden en vitaal, en geen kind meer zijn, en ik zal een man worden, een man! Maar zeg me één woord. Ik vraag niets van je, o God, niets. Maar zeg alleen, één woord: dat je niet gelooft, *dat je heelemaal dood bent*. Dat je zooveel wel van me houdt,

dat je zal probeeren te herleven. Ik zal alles voor je zijn. Ik zal je aanbidden, en ik zal groot voor je worden, groot en sterk. Ik zal me in een Metamorfoze voor je herscheppen, immens, immens: ik kan alles voor jou. Maar zeg één woord. Schrei niet meer. We zijn zoo jong; het heele leven is er nog voor ons: reken niet af voor goed. En ik vergeef je alles, en ik zal je nooit iets verwijten: ik zeg dat, omdat je jezelve vertrapt noemde, bezoedeld.... Je verleden zal ik heelemaal ontkennen. Ik zal zelfs je man niet haten.... Maar zeg één woord, één woord....!

Zij snikte op den grond, in een gedoken, tegen hem aan, tegen zijn knieën, onmachtig hun geluk te grijpen.

Want in haar was de twijfel:

Dat hij niet sterk zoû kunnen zijn, al beloofde hij nu.

En de zekerheid, dat zij kracht zoû behoeven, zoo zij herleven zoû - dan meer dan ooit.

Zij verlangde niets liever dan zich te laten meêsleepen door hare emotie.

En in die emotie haar schijndood te laten ontluiken tot nieuw leven.

Maar om hare jaren van leed, bleef eene voorzichtigheid haar bij.

En zij hield, haars ondanks, zichzelve tegen....

Tòch was zij nog nooit zoo ontvankelijk geweest, als nu, in deze verrassing van levenscrizis.

En dat zij zoo in wanhoop snikte, was wel, omdat zij de waarheid van hun noodlot, in de duisternis, klaat duidelijk zag....

- Ik kan niet, Hugo, sprak ze. Ik kan dat woord niet zeggen. Ik hoû te veel van je, om je een valsche hoop voor te spiegelen. Ik weet, dat er nooit geen twee-geluk voor ons beiden was weggelegd: onze zielen zijn in geen evenwicht. Ze hebben elkaâr toch één oogenblik gevonden, ze hebben geleden met elkaâr. O, dat is al geluk, samen te lijden. Ik dank je ervoor, en ik, ik vraag niet meer. Vraag ook niet meer. Vergeet me. O, als je in me zien kon, je zoû me gelijk geven. Als je zien kòn, hoe dood ik ben. Ik ben oprecht, heel oprecht in dit moment; jij hebt me zoo gemaakt, omdat je zelf zoo waar was. Maar, na dit oogenblik moet alles.... moet alles....

- Wat, Hélène?

- Tusschen ons gedaan zijn. Ik voel dat zoo. Ik weet dat. Er kan niets tusschen ons bloeien. Zie mij niet meer, ga weg van Parijs; of als je hier blijven wilt, zal ik weggaan.... Ik heb je tot me geroepen, en, als het moet, zal ik voor je uit den weg gaan, ook omdat ik me sterker voel in het leven dan jij, maar dan ook zoû ik je willen zeggen: blijf hier niet. Het leed, dat ik je, zonder te willen, gedaan heb, zal je elders gauwer vergeten. Ik mag dat wel zoo hopen, niet waar....?

Zij was kalmer geworden: aan zijn voeten, gaf zij haar raad, met een kalmer stem van koeler inzicht.

- Maar wil je dan volstrekt hebben, moet het dan volstrekt, dat ik je vergeet....!!

Zij vatte zijn handen.

- Als je kan. Als je niet kan, vergeet me dan niet: blijf dan een herinnering aan me bewaren, maar niets meer dan een herinnering. En laat het sprookje, dat je me zoo even vertelde, een goed einde hebben: laat de arme kleine ziel genezen door de trouwe gezonde liefde van de kunst. Kan het zoo niet?

- Als je het zoo wenscht....

- Kan het dan misschien zoo worden.... om mij?

- Misschien.

Hij loog om haar te sparen.

Hij wist, dat zij altijd meer zoû blijven dan herinnering.

Het fatale kan niet wegwisschen tot een schim.

Het fatale blijft diamanthard werkelijk in onze ziel.

In den donker zag zij niet zijn logen.

- Om jou... herhaalde hij.

En hij wist, dat het nooit zoû zijn....

Tusschen hen was de waarheid uit, de waarheid, die niet gezegd mag worden, en die één oogenblik tusschen hen beiden klaar was geweest.

- Adieu, dan.... sprak hij heel zacht.

Zij kon hem niet zien in den donker.

- Adieu, sprak zij ook. Misschien zien wij elkaâr later eens terug, na jaren. En dan is dit alles een droom.

Het gewone leven weefde zich tusschen hen weêr, als een vaal web.

- Een droom.... herhaalde hij.

Werktuigelijk zocht hij zijn hoed, en opende de deur.

De vestibule was verlicht en verblindde hem.

- Adieu, sprak hij nog eens.

Hij hoorde niet, wat zij antwoordde.

Hij hoopte, dat zij hem nog terug zoû roepen, maar dàt was het niet, wat zij zeide.

Hij zag haar staan in de deur, hel verlicht afs een vizioen, transparant, klaar en immens.

Zij vulde als een glans geheel zijn blik.

Hij wist niet hoe hij zich afwendde. Maar hij ging de trappen af. Hij was zwaar van het gewicht van zijn doodzieke losgescheurde ziel. Stil krankzinnig droeg hij haar meê, als een bloedend gewonde.

Buiten kletste de regen op hem neêr, het straatgewone leven. Rijtuigen ratelden tegen elkaâr in. De lantarens en uithangborden schreeuwden geel en scharlaken: de menschen liepen onder natte parapluies....

Dien nacht telegrafeerde hij aan Dolf Den Bergh:

‘Kom morgen: ik ben heel ziek’.

XV.

Het was het geheim van zijn ziel, dat hij niet zeggen zoû. Hij lag in bed, de kamer half donker, en Den Bergh zat te schrijven. En terwijl Aylva naar Den Bergh zag, die dacht dat hij sliep, nam hij zich voor het nooit en het aan niemand te zeggen.

Het was het zieke geheim van zijn ziel. Het was het geheim, dat hem de koorts gaf, die gloeide in zijn lichaam; de pijnen, die klopten in zijn hoofd; den zenuwkuch, die schokte zijn borst. Het zieke geheim, dat zijn ziel had doen vallen in onmacht, omdat zij te zwak was het loodzware leed te torsen, niet zich meê door de straten en door het leven, dat, zoo vreemd, geheel het zelfde was gebleven. De wereld scheen niets te weten, want alles was het zelfde. De dingen in de kamer, de geluiden op straat: alle silhouet en alle muziek. Het was als een schouwspel, dat doorgaat, terwijl in de zaal een gestorven is. Er was een wreedheid in, die

meer verbaasde, dan pijn deed: een wreedheid, onbewust, onwillekeurig. Het maakte Aylva alleen zeer hersenmoê, terwijl hij lag in bed.

In zijn hoofd was die moêheid, in zijn hersenen. Hij sprak daarom nauwlijks. Aan Den Bergh, die hem zoo vond, zeide hij, dat hij te veel had gewerkt in den laatsten tijd: zich òverwerkt had. Den Bergh liet een dokter komen. Die schreef iets voor, sprak van rust, rust... Het was een lief woord, rust. Het was als eene liefkoozing, een glimlach.

Het zieke geheim van zijn ziel was de immense wanhoop. Het was niet te zeggen, te denken, te voelen; het was niet weêr te geven aan een ander. Het was het zwarte niets, het was het zwárte Nirwana....

En de wanhoop was, omdat hij nu leefde. Als hij nu maar dood ware geweest.... Maar het was het *aanvoelen* van te leven in dàt zwart. Dan deed alles pijn, wat de ziel aanvoelde, of alles eéne wonde was, en schrijnde. Dan was het beste onbewegelijk te liggen, en te kijken naar Den Bergh, die schreef.

Heel aardig was die geweest: dadelijk verlof gevraagd; gekomen, niets verteld aan mevrouw Aylva: alleen gezegd, dat hij Hugo eens op ging zoeken in Parijs. Hij had eerst zelve willen oordeelen... Heel aardig van Den Bergh. Nu wist mama niets en Emilie niets, en niemand. Hij kon nu alleen ziek zijn, en Den Bergh zorgde voor hem.... Dat was goed: dan behoefde hij niet te spreken, niet te vragen, niet te bellen. Hij kon zoo blijven liggen. Den Bergh was goed om zieken op te passen, zoo met zijn ouwelijkheid, zijn langzame bewegingen.

Een goede jongen, Den Bergh. Maar hij zoû het hem niet zeggen, het zieke geheim, het geheim van pijn. Waarvoor zoû het goed zijn het ooit te zeggen? Nu wist niemand het, en dat was bijna iets zoets. Hélène.... dat was niemand: dat was mevrouw De Vicq, bij wie hij een visite gemaakt had, en had gedineerd. Zoo waren er anderen. Mevrouw De Vicq.... dat was niemand. En voor hem, voor hem was het Hélène, was alles Hélène... O, het deed zoo pijn! Het schrijnde zoo! De kleine ziel.... Ze was zoo zwak en zoo verlaten nu, gejaagd buiten haar hoekje in het pikdonker...

Hij draaide zich om op zijn kussen. En hij kon het niet

inhouden: hij snikte, heel zachtjes, om het Den Bergh niet te laten hooren. Hij verlangde zoo naar haar! Hij voelde het zoo: hij kon niet buiten haar stem, en haar oog, en hare beweging, buiten de afstraling van haar wezen. Ja, het was wel waar, de ziel was zoo klein, zoo klein. Ze leed als een kind, dat geslagen is en geliefkoosd wil zijn. Ze leed niet als de ziel van een man....

Hij zoû het maar nooit zeggen. Ze zouden zeggen, dat hij flink moest zijn, en werken, en romans schrijven, en reizen. Hij wist, dat hij niet zoû kunnen. En ze zouden nooit begrijpen, dat hij zoo kind was, zoo klein, zoo hulpeloos. Hij was immers vijf-en-twintig en een man. Hij zoû het maar nooit zeggen, en zelfs niet aan Den Bergh. Die had ook verdriet gehad, om Emilie; maar hoe vreemd, hoe vreemd verdriet! Zoo vaag, zoo ongeloovig aan zijn verdriet, en toen een boek gegeven: Gorters ‘Mei’, met een opschrift en een datum! O, hoe gaarne had hij zóó verdriet willen hebben, met Gorters ‘Mei’ en een opschrift en een datum! Niet meer het verdriet, dat leefde in zijn ziel, er aan knaagde als een dier, en hem honger deed lijden.... Zoo koud voelde hij zich, en hij had zoo honger....!

Hij snikte zachtjes, en Den Bergh hoorde, en hij kwam op hem toe, zacht op de teenen.

- Huil je zoo, Hugo?
- Neen.
- Waarom?
- Niets. Pijn in mijn hoofd... Laat me maar stil liggen.

Het duurde lang eer Den Bergh weêr schrijven ging. Hij dwarrelde door de kamer, heel lief en heel omslachtig. Aylva hield er om met snikken op.

- Het gaat weêr over: ga nu weêr schrijven. Ik zal wat gaan slapen: dan gaat het, over. Ga nu weêr schrijven....

Nu niet meer zoo huilen, wat gaf het? Zoo zouden ze het weten gaan, en altijd geheim moest het blijven....

Wat was hij goed, Den Bergh! Hij zorgde met zoo een teederheid, terwijl Aylva maar in bed lag. En had hij dan niets meer te zorgen, dan schreef hij, met nu en dan een enkelen blik naar het bed, naar de zieke silhouet in den rooden schemer der gordijnen: bleek hoofd op wit kussen...

In den haard dansten de lange vlammen. Schreef hij aan ‘Maria Lescinszca’? Aylva wilde het niet vragen. Hij was overtuigd, dat ‘Maria Lescinszca’ niet goed zoû worden. Zoo een pompeus motief, en Den Bergh deed het zoo klein, zoo burgerlijk, zoo weinig in Louis XV-stijl, met pijnlijke pogingen om er een pathetischen zwaai in te brengen, als in Shakespere; of teedere symboliek, als in Maeterlinck. Hij herinnerde zich een pompeus portret van Maria Lescinszca in den Louvre: zou Den Bergh dat ooit gezien hebben? Dat moest hij zien: dat zoû hem een beetje zijn kleur geven, die hij miste...

O, het deed zoo een pijn! Het zieke geheim lag in zijn ziek hart en hij dacht aan den Louvre, en Maria Lescinszca en Den Bergh! Niet eens stonden zijn gedachten stil om allen te treuren over het zieke geheim. Stil moesten ze nu zijn, stil: ze waren als stoute kinderen, die leven maakten in een ziekekamer.... O, te moeten leven, te moeten ademen! Alle paradijs was weg, alle regenboog, alle verschiet van licht... Grauw was het buiten, met de lage sneeuwzware wolken, die den geheelen dag al dreigden. Was de zon dan verloren voor altijd? En de huizen buiten stonden zoo onverzoenlijk hoog, altijd de zelfde, de hooge étages met ijzeren hekjes van balkons, drie, vier, vijf étages: doozen met menschen, duizenden....

Zoû *nooit* het geheim, dat ziek was, dan sterven...?

Het deed zoo pijn....

Kon het dan niet slápen gaan, als het niet sterven kon??

Neen, zelfs niet slapen....

Er was geen vrede.

Er zoû geen rust zijn.

Er was niets dan het leed,

En om het leed heen, de stad onverzoenlijk en grauw;

En om het leed, het leven, dat de zon verloren had, achter de sneeuwzware wolken.

XVI.

- Zie je Hugo, ik kan nu nog een paar dagen maar blijven, tot den veertiende....

Het was vreemd, hoe kalm hem die woorden van Den Bergh lieten. Als Den Bergh weg was, zoû hij toch alleen zijn, eenzaam met zijn leed, en ziek.

- Den veertiende....?

- Ik heb niet langer verlof....

Alleen hier in Parijs....? Neen. Hoe lang was hij al hier? En hij telde de dagen, de maanden. Was het al zoó lang? Het scheen kort: het scheen of Hélène gisteren gekomen was, en als een lichtstraal gegaan was door zijn leven heen, en of het nu alleen de wolken waren, zwaar van sneeuw.... Waren het waarlijk wel maanden? Hij telde ze nog eens. Het was bijna een jaar: het jaar van zijn leven. Er was voór dat jaar niets geweest. Er zoû na dat jaar niets komen. Al in het verleden zag hij zijn jaar, als eéne zonnige wijdte: hemelsche landschappen in kristallene licht. Nu was het de dood in het leven, de eeuwige smart. Waarom was hij niet gestorven? Maar als men niet aan smart gestorven was, op het fatale oogenblik.... dan moest men leven.

Het was nu te laat om te sterven. Maar wanneer was het fatale oogenblik geweest?

Al redeneerde hij nu, leed hij daarom minder, dan hij één oogenblik, zelfs het fatale, gedaan had?

O, het hatelijke leven! Het ging maar door. Het liet hem redeneeren. Het liet hem lijden. De klok sloeg onverbiddelijk haar uren. De dagen gingen voorbij. Den Bergh was al sedert tien dagen bij hem. Het was zoo koud alles....

Waar was Hélène?

Wat zoû zij doen? Wat zoû zij denken nu?

Hoe vreemd, dat zij niet bij hem was.

Hij was toch ziek....

Zij zoû nooit komen. Toen de waarheid tusschen hen gezegd was, was het uit als een tooververhaal. Het laatst, dat hij haar gezien had, was in de deur als een glans.

Verblind, ziek, was hij door de straten gegaan.

Nu overdacht hij dat, en telkens het zelfde, telkens weêr. Met de dagen, die gingen, wentelde het als een wiel in hem om, wiel van zijne marteling.

En hij moest leven, omdat hij niet gestorven was op het fatale oogenblik.

O, als hij gestorven ware, toen hij ging, gestorven op die

trap, slakende zijn ziel in haar glans: het laatste, dat hem van haar heugde....!

Omdat dit niet gebeurd was, moest hij leven nu, leven in het koude leven, doorlijden de wreede marteluren, de duizenden, die zouden slaan.

- Als je den veertiende gaat, Dolf... dan ga ik met je meê.

Hij zeide het, onweêrstaanbaar gedreven. Den Bergh scheen gewacht te hebben op dit woord, alsof het geene groote verrassing voor hem zoû zijn: toch glimlachte hij tevreden.

- Dan zal ik morgen je koffers beginnen te pakken, antwoordde hij goedmoedig. Maar voel je je niet te lam om te reizen?
- Neen....
- In Den Haag kan je je eigen dokter raadplegen.
- Juist, daarom....
- Misschien een kuur, hè, van het voorjaar?
- Misschien....
- Kom, het zal wel terecht komen....
- O, ja!
- Voel je je wat beter?
- Ja....

XVII.

Het was iets heel innigs stil thuis te blijven in zijn tuinkamer met de kleine serre, terwijl de winterdagen buiten elkander eentonig grijs opvolgden, altijd grijs en vochtig, korte grauwe dagschemeringen tusschen de bladerlooze boomen. Het was of ze uit medelijden laat begonnen, de dagen, en heel vroeg eindigden, en er was nooit een dag van zon, en de zonnelooze dagen waren bescheiden zacht rondom zijn leed, dat te ziek was om de zon te kunnen zien. Ze waren buiten als noodzakelijke eentonigheden, die zich zoo gauw mogelijk maar weêr uitwischten en om de stille villa riepen ze zoo min mogelijk nuttelooze kleur en beweging op. Altijd door, met de roerelooze treurigheid van hun naakte takken, stonden de boomen, of 's avonds soms woei de wind door ze heen met een klaagtoon van sympathie. De wolken dreven laag als bescherming; de regen viel neêr met een sussend gekletter.

In zijn kamer las hij den geheelen dag, en 's avonds na den eten, - dat altijd alleen was met zijn moeder, - maakte hij, om haar genoegen te doen, om beweging te nemen, een vlugge wandeling. Dan was het donker; de vriendelijke dag was al weêr uitgewischt; hij kwam niemand tegen; soms kletsregende het, of het woei huilend om hem heen, en het gehuil stilde zijne zenuwen als eéne groote klaagmelodie, waarin hij de eigen stem van zijn ziel hoorde. Het was lief, dat de winter met hem meêleed, dat de winter in de Boschjes grauw was en kort van dag en regensomber, in plaats, dat hij schitterde van bevroren sneeuw, die schelblanken weêrschijn zoû kaatsen als spiegels.... Nu bleef het alles zoo mild van geschemer rondom hem heen, als veroorloofde hem de winter te lijden, te lijden in grauw halflicht; te lijden, heel kort telkens, de heel korte dagen. En de avond ook was kort, met zijn moeder samen: hij las haar wat voor; een kop thee; dan kwam de courant; het vuur was gezellig, de kamer veilig, de wind woei buiten zoo innig: dan ging hij naar bed.

Overdag las hij, zooals vroeger, vele boeken tegelijk. Veel had hij in te halen om op de hoogte te zijn van de litteratuur van den dag. Maar koortsachtig las hij, en zonder zuiver belang. Dan las hij niet uit, bladerde de laatste honderd bladzijden door, en begon weêr een nieuw, en verbaasde zich, dat men zoo heel veel schreef. En dat nog niet alles geschreven zoû zijn?! Meêlijdend lachte hij dan om de schrijvers: de armen; ze meenden telkens weêr te geven iets nieuws, in illuzie van hun artistenziel, in zelfverblinding van ijdelheid, onvermijdelijkheid van hun kunst. Hoe weinig was toch dat alles waard, aanschouwing en ervaring te zetten in taal, en naïf het te denken juweel in goud. Boeken te schrijven, boeken te drukken.... En dan de kritiek! De arme kritiek, die alles moest lezen om met artikeltjes vlug de laatste bladzij te vullen van tijdschrift, of in een courant actueel te zijn in het letternieuws. Hoe weinig was het toch alles waard! Het leven kon daar niet om zijn! En toch waren er menschen, die leefden dat leven: ze deden aan litteratuur.

Hij lachte er om een beetje: hij wilde er niet bitter om zijn. Zijn leed had hem heel zacht gemaakt, toegevend voor de wereld. Als hij zoo leed, kon een ieder zoo lijden, want er was niets bizonders aan zijn ziel: ze was niets dan gewone

menschelijkheid. Genie had hij niet; heel groote gaven had hij niet; wilskracht zoo weinig....

Als hij dus zoo leed, kon een ieder zoo lijden, en dan, w a t w a s e r d a n l e e d o p d e w e r e l d!

De arme menschen, misschien een jaar dachten zij droef aan hun leed: dan spoelde het leven er telkens over, als zee over zand.... en het leed bleef.... waar? O, hij zoû het zijne bewaren! Hij wilde het niet verliezen als korrelen zand; het zoû hem de parelen zijn van zijn zee.

Dan was voor enkelen - de uitverkoornen! - het leven, dat spoelde als zee, de kunst. Dan was de kunst, het leven dat troostend vereffende....

Maar litteratuur, hoe weinig was ze waard....! De vele boeken, die hij las, hoe weinig waren ze....! Dat was dikwijls talent, soms bijna genie, en stijl en knapheid van analyze, wat meer nog.... Hoe weinig alles samen....! Een enkele, half geniaal, half gek, gierde op zijn kunst tot den uitersten trans, boog ze in twee handen rond als een buigzamen straal van glas....

Het was eene zieke kunst, de kunst van het woord. Misschien, in een volgende eeuw, zoû ze sterven....

Het waren vage gedachten: hij lag dan op zijn divan, hij tuurde naar den wind, die huilde zoo lief in de boomen. Hij dacht aan plastische kunst: dat was gezond, dat was bijna absoluut, vooral sculptuur: in enkele zuivere lijnen omschetsend het schoone van vorm.... O, hoe gezond die kunst, en daarom zeker zoo weinig.... En inniger nog, meer ziel, ziel geheel, de teedere muziek, die alles gaf in een droom, zoo heilig, zoo teeder dicht gesluierd de gedachte en het gevoel... Terwijl in het woord, spiernaakt, de gedachte niet kon omsluierd zijn, en telkens het gevoel, trots zichzelven, maar al te klaar zich openbaarde... Morbide kunst, en... noodzakelijk van smart, voor wie haar voelt in smart, haar schept in smart, haar schept uit bloed van eigen ziel, kneedt als een vorm van schoonheid, uit eigen levensleed.

Het was wel zieke kunst, de kunst van het woord.

Misschien - na honderd jaren - zoû ze gestorven zijn, en liggen als een witte vrouw. Wie zoû de laatste rozen van zijn zielebloed haar dan hebben gewijd....

Ze waren treurig, die gedachten.

Ze waren wel ondankbaar, ondankbaar aan de gróote Kunst, die toch gekomen was, gezond, en niet morbide! Hij heugde zich zijn sprookje, hij heugde zich Hélène....

Het was wel moeilijk iets te weten! Te weten iets van leven, iets van kunst.... Maar niet van liefde.

Dat was eenvoudig. Dat was gemakkelijk.

Dat was zoo waar, zoo absoluut....

Dat was gevonden, het absolute.

Dat was geluk... onzegbaar teêr geluk nog in zijn levensleed: de laatste weêrschijn van verloren paradijzen....

XVIII.

Het was heel innig zoo alleen te leven, en zijne eenzaamheid was als een klooster. Niemand zag hij dan zijne moeder, Emilie en Den Bergh. Mevrouw Aylva leed er onder, dat hij niet met haar sprak: zonder te weten waarom, leed zij met hem. Want zij had wel doorzien, dat het geene overwerking was; haar moederangst doorzag wel, dat het dàt niet zijn kon: de dokter behoefde het haar niet te verzekeren.

Aylva kon niet spreken, zij kon niet vragen, en in hun teeder samenzijn van iederen dag, haperde iets, was telkens als een kleine tegenstand; verborgen, geheimzinnig. Emilie kwam dikwijls des morgens, voor twaalven; soms bleef zij dejeuneeren. Dan bracht zij, in de doffe atmosfeer der kleine villa, den zachten glans meê van zichzelve.

Zij sprak over dingen van buiten af, waarvan de echo anders niet doordrong tot Aylva.

Zij bracht iets meê van harmonieuze levensfrischheid, van kalme rust; haar oogen, haar glimlach zeiden, dat het leven niet zoo grauw was, als de winter daar buiten.

Een onverwelkbare hoop klonk uit haar stem, als een klank uit een sprookje.

Ook zij, ze vroeg hem niets, maar hij twijfelde, of zij niet wachtte, tot *hij* iets zeggen zoû....

Des middags, na vieren, kwam Dolf Den Bergh. Hij sprak over boeken, litteratuur, tooneel, maar Aylva, in hem, zag, dat ook hij iets verzweeg. Hij vroeg niet alleen niet, z e l v e v e r z w e e g h i j ....

Dan vroeg Den Bergh naar ‘Nirwana’, maar drukte hem

op het hart er niet aan te schrijven, en rust te nemen, veel rust voor hoofd, voor zenuwen. Dat vroeg hem ook zijn moeder. Waren zij dan weg, dan glimlachte hij, en nam uit den grooten, rooden leêren omslag, waarin hij zijn werk bewaarde, de al vele bladzijden, bezaaid met zijn klein, onduidelijk schrift. Dan las hij 'Nirwana' over, vol teederen weemoed. Zoû ooit dat boek nog worden geschreven? Hij twijfelde..... Misschien was het nu uit, voor altijd..... Misschien zoû nu voortaan de kunst roepen tot zijn ziel.... en te vergeefs....! Het Heimwee zoû in haar niet meer smachten, onduldbaar. Hij twijfelde...: het Heimwee smachtte altijd. Het Heimwee smachtte al nu weêr. Hij las de bladzijden over, hier en daar met een potlood verbeterde hij... Een scène, die hem plotseling niet beviel, schrapte hij door met een groot kruis, en begon ze in eens op nieuw....

Zoo vond hem zijn moeder en zij verweet hem, dat hij werkte, schreef.... Hij werd geprikkeld, zenuwachtig, driftig, vroeg waarom ze toch bang was voor kunst. Of ze dan nooit begrijpen zoû: kunst.... Of ze dan altijd zijn leven wilde klein, alledaagsch....??

Het waren harde woorden.

Zij ging weenende weg....

Dadelijk begreep hij hoe slecht hij was.

Hij wilde haar achterna.

Hij kon niet.

Een slechte koppigheid hield hem nog tegen, en meer nog, een onmacht: een vrees met haar te spreken.

Wanhopig, omdat hij zoo slecht was, slecht tegen zijn moeder, die hij had willen krenken in haar eenvoud, zijn moeder, die alles was van liefde voor hem, smeet hij 'Nirwana' van zich, wierp zich op zijn divan, snikte, haakte woedend zijn nagels in de mooie gouden stof, de stof van den kroonprins van Siam.

Zoo vond hem Emilie in wanhoop. Hij sprak van zijn moeder, toen wilde hij verder zeggen: hij meende, dat zij wachtte op iets van openbaring.

- Laat me je iets bekennen, Emilie.

- Wat, Hugo?

- Ik heb me niet overwerkt. Ik heb verdriet. Ik zoû willen werken. Het zoû me goed doen....

Hij zweeg, zij vroeg niet verder. Zij stond op, en de verstrooide bladzijden van ‘Nirwana’ plukkende waar ze lagen door de kamer, verzamelde zij ze zorgvuldig naar de volgorde der bladzijden. Maar hij zag, dat hare lippen trilden, hare vingers beefden.

- Emilie....

- Wat, Hugo?

- Ik zoû je zooveel willen zeggen....

Zij sloeg haar oogen nu naar hem op, zij sprak met moeite:

- Als het je verlucht... Hugo... zeg het dan. Maar... zoû je niet liever.... het eerst zeggen.... aan tante. Ik heb haar zoo even gezien, vóór ik bij je kwam... Ze heeft zooveel verdriet.... Zij lijdt zoo, omdat ze niets... van je weet. Ze is altijd zoo lief, Hugo.... Zeg het haar, haar eerst... Hier zijn de bladzijden, ik heb ze allen geschikt... Ik zal ze leggen in den rooden omslag....

Hij zag haar doen als zij zeide.

- En dan kom ik morgen terug.

- Blijf nog, Emilie....

Zij glimlachte.

- Ik moet heusch weg. Morgen kom ik terug om dezen tijd. Wil je dan met me spreken, dan zal ik heel gaarne hooren. Maar als je het morgen niet meer noodig vindt, doe het dan niet. Je moet doen, zooals je het liefste wilt... Ik wil natuurlijk heel gaarne naar je luisteren: dat begrijp je. Kom, ik ga nu weg, en ga jij nu... naar tante. Wil je?

Hij knikte. Hij stond op, en zij leidde hem meê de gang uit. Aan de deur van de kamer, waar mevrouw Aylva zat, drukte zij heel ontroerd zijn hand, en glimlachte. Toen ging ze...

- Ze is zoo lief... dacht hij droef.

Hij maakte de deur open. Zijn moeder zat bij het raam, de handen in den schoot, te turen in den grauwen winter buiten. Ze zag niet om.

Hij naderde heel langzaam.

Hij knielde bij haar neêr, en legde als een kind zijn hoofd op hare knieën.

- Mama, vergeef me...

Hij voelde haar hand over zijn hoofd zacht streelend gaan.

Haar tranen drupten op zijn voorhoofd.

- Mama....

Toen zeide hij het haar.

Aan hare voeten, het hoofd in haar schoot, zeide hij haar het zieke geheim, en zeide hij het heel eenvoudig....

Dat hij hield van een vrouw.

En dat zij niet genoeg van hem hield, om de zijne te worden.

En dat dat alles was, en dat hij heel, heel veel verdriet had, zooveel, dat hij dacht te zullen sterven....

Zij drukte hem vast tegen zich aan: haar tranen vloeiden.

- Vergeef me, dat ik zoo slecht was, zoo even, mama.

Zij zeide niets, hare tranen vloeiden, zij kon niet spreken. Zij vergaf hem met haar kus.

XIX.

Nu kon hij werken. Zij lieten hem met rust: zij schenen te vinden, dat zijn kunst hem misschien genezen kon. Dolf Den Bergh was wat verbaasd, maar omdat Aylva er zoo kalm over sprak, nam hij aan, dat arbeid goed is voor de zenuwen. Emile vroeg niet naar de haar beloofde bekentenis, maar er was iets in haar *of ze wist* en Aylva vermoedde, dat zijn moeder met haar gesproken had. Geregeld des morgens kwam zij hem storen in zijn schrijven, en zeide dan vroolijk, hoe zij zorgde, das hij niet te véel zoû werken.

Op zoo een morgen vertelde zij hem een groot nieuws. Had hij het niet gemerkt....? Het was een heele roman geweest. Had hij heusch niets gemerkt....? Zij had er veel verdriet van gehad, maar daar was nu geen reden meer voor. Terwijl Aylva was in Parijs, was Den Bergh veel in huis gekomen op de Laan Copes. Daar was veel over gesproken geworden. Maar wat had zij er aan kunnen doen, zonder onbeleefd te zijn....?

Toen had Den Bergh haar ten huwelijk gevraagd.... Dat scheen onvermijdelijk te moeten. Hij had haar gevraagd. Zij had geweigerd, zoo zacht zij kon; zij had gesmeekt toch vrienden te blijven.... Zij geloofde, dat hij een tijd lang veel verdriet gehad had; haar oók had het innig leed gedaan.... Maar zij had niet anders gekund.... En Gorters ‘Mei’, had Den Bergh haar herinnerd? Zij had immers Gorters

‘Mei’ ontvangen van hem, aangenomen van hem.... Dat zij dat boek, juist dat boek, van lente en liefde, aangenomen had als zijn geschenk, had hem doen koesteren hoop. Waarom had zij anders niet geweigerd....? Zij had bekend zulke symboliek niet begrepen te hebben. Hij had haar geloofd, omdat zij eerlijk, hoog, waar, dat bekend had.... Hij had een tijd lang veel verdriet gehad: hij was er nu wel over heen, dacht zij.

Aylva was geheel verbaasd.

Verloren in zijn eigen leed, had hij noch iets aan Den Bergh gemerkt, noch iets aan Emilie.

En plotseling, met een schok, in het egoïsme van zijn smart, beleedigde hem hun kleine roman, beleedigde het hem, dat Emilie zóó moeilijke dagen had gekend, dat Den Bergh had geleden.

Het verwonderde hem naïf, dat er ander leed op de wereld was, dan het zijne, leed van medelijden, en leed van liefde, leed, dat identiek kon zijn aan hun heilig leed, het leed van Hélène en van hem.

Dat krenkte hem in de oorspronkelijkheid van zijn smart, als pleegde men het plagiaat er van.

Hij zag, dat hij laag, dat hij onedel was, zóó te voelen, en hij vermocht niets tegen dat gevoel.

Op dit oogenblik was zijn smart litterair in hem, als een gedicht, een roman, en hij duldde niet, dat men hem imiteerde...

Het was een diep rampzalig oogenblik.

Hij voelde zich tot stervens toe wanhopig.

Want met zijn duidelijken blik in het diepst van zijn eigen ziel, - zijn eenige gave van menschenkennis: hij, die niet gezien had het leed, dat vlak bij hem geleden was! - met zijn duidelijken blik, zag hij op dit oogenblik al het litteraire van zijn leed, en behalve, dat het hem pijn deed, niet te kunnen voelen voor Emilie's medelijden en Den Berghs zielsverdriet, moest hij de smart ondervinden, van te twijfelen aan de levende waarheid zijner eigen sentimenten.

Dat, wat hem de heilige waarheid geweest was, de heilige Passie, de heilige kruisiging van zijn ziel, een roman, een gedicht!

O, dat was een vloek, de vloek van de kunst, die niet kwam, als men haar tot troost wilde en schoonheid, als men

haar lief had als muze en fee, maar die kwam als actrice, met haar spel en haar fard, haar gebaren en houding, obsedeerend en woelig, in het stille gesloten huis, waar onze zwakke ziel dood ziek lag!

O, weg, weg, de donkere ziekekamer uit, weg met dat wringen van armen, dat opslaan van oogen, weg met de lange zinnen, de zinnen van stijl vol effect gezegd!

Genade voor dien vloek!

O, waarom was het leven niet eenvoudig, de liefde niet verblindend waar als zonnelicht, het leed niet helder klaar als water....

Het was een diep rampzalig oogenblik....

Ondertusschen ging Emilie voort met haar verhaal.

Hij, Den Bergh, meende zij, hij was er dan wel over heen. Want, verbeeld je: hij had haar zelve bekend nu verliefd te zijn, hij wist niet op wie.... op één van twee zusters - zij noemde den naam - en hij wist niet op welke.... Zij lachte er een beetje om, ronduit blij, omdat zij nu was buiten spel....

Toen zag zij Aylva aan.

Zijn starre blik vol wanhoop trof haar.

Op haar verhaal had hij geen enkel woord geantwoord; zij voelde, dat hij leed; zij meende, dat hij niet gehoord had, verloren in zichzelven.

O, hij zoû nooit weten, hoe zij hem liefhad! Waarom: haar liefde was hem niets, hem, die zoo leed, dat zij het nu zag wellen uit zijn oogen. Nóoit zoû hij weten, hij, die aanbad een ander, een verre, daarginds, in de verre stad van zijn smart. Maar haar, haar was heur liefde alles, en zij kon hem niet zoo lijden zien. Zij moest hem geven een beetje haar troost, zooals zij toch wel vermocht....

- Hugo.... wil je liever werken? Wil ik weggaan? Verveel ik je met mijn verhaal?

Hij kon niet spreken en schudde zacht het hoofd van neen.

.... Een beetje haar troost, zooals zij toch wèl vermocht....

- Kan ik iets voor je doen, Hugo? Zeg me, wat is er?

- Niets, Emilie. Zeg me alleen:.... Den Bergh, toen hij verdriet had, verdriet om jou.... hoe was hij toen?

- Hoe meen je?

- Hoe deed hij....?

- Hoe meen je, Hugo?

- Zat hij stil, of lag hij op zijn knieën voor je, of stelde hij zich erg aan of h o e d e e d hij tegen je? Sprak hij lange zinnen, of maar nu en dan een kort woord...? Wat kijk je vreemd? Begrijp je niet, waarom ik dat vraag....?

Zijn stem werd hard, ruw: zij kende zoo zijn stem niet.

- Begrijp je niet, hokte hij voort, en wreed klonk elk woord, gezweepslaagd uit zijn mond. Ik schrijf een boek, niet waar: 'Nirwana'. Nu, en we schrijven tegenwoordig de waarheid, zooals het leven is. Niet meer zooals vroeger in de Romantiek. We zijn 'modern' tegenwoordig. Nu woû ik weten hoe Den Bergh had gedaan tegen jou, in de groote scène van jullie roman. Dan woû ik dat nadoen in mijn boek. Begrijp je nu? Dat woû ik nadoen, dan wordt het mooi... Begrijp je mij nu nog niet? Waarom kijk je nu zoo vreemd? Ik moet mijn kunst toch nadoen naar het leven. Den Bergh... die is moderner dan ik: veel moderner. Ik ben vieux jeu. Als ik ooit zelf een roman had geleefd, zoû ik daar niets van kunnen gebruiken. Want die roman zoû ik *als boek* gevoeld hebben, begrijp je, en niet als ware waarheid. Zoo ben ik. Je wist het niet, niet waar? Neen heusch: zoo ben ik. Ik kan geen waarheid voelen. Mijn gevoel is comedie: mijn talent - denk ik - speelt comedie in me, als ik wat voel..... O, dàt zoû niets waard zijn, m i j n g e v o e l , niets waard, voor mijn eigen niet, en voor mijn boeken niet, voor niets, *voor niets!*

Ze zat hem aan te staren, gevouwen hare handen, haar oogen vol tranen, haar mond van angst verwrongen.

Zij doorzag nog niet waarom hij zoo sprak: zij voelde alleen, dat zijn ziel strak gespannen was van marteling, als met snaren, die snerpten, vóór ze breken zouden. O, dat, dat voelde zij, al wist zij niets. En, haars ondanks, zeide zij een klank van liefde, van zielsmedelijden, van willen troosten, en niet weten hoe:

- Mijn arme jongen!

- Ik begrijp niet waarom je mij beklaagt, sprak hij onwillig met zijn harde stem.

- Ik zal het niet doen, als je het liever niet hebt, Hugo, antwoordde zij.

En zij stond op. Zij wilde gaan. Zij voelde, dat zij niet

troosten kon. Zij begreep, dat zij niets vermocht. Zij zoû maar liever gaan. Hij verlangde zeker alleen te zijn. Alleen te lijden.... en dan weer te komen een beetje tot rust.

Zij was opgestaan, en strekte hare hand uit.

Zij zag er zoo fijn en zoo lief uit, en al hare hoogheid weggesmolten in gevoel, in fijn gevoel, dat als een waas was om haar heen. Hare oogen heel zacht van blik, vol weemoed; hare lippen, wat liefjes lachend, pijnlijk getrokken; en de slanke bevalligheid van hare lijnen gaven haar iets van het sprookje, van prinses of lelie, vaag, zonder eigenlijk plastiesch uit te duiden, hoe ze was, omdat het tooverlijnen bleven.

Misschien nu voor het eerst voelde hij:

Dat zij hem liefhad.

Maar wat wist hij?

Het behoefde niet zoo te zijn.

Zij kenden elkaâr van kinderen af; zij waren geweest als broêr en zuster....

Misschien was het niet meer, dan dat....

Hij.... O, neen, hij had Hélène lief....

O, God, ja: het was geen comedie, het was geen kunst: het was kristalhard waar in hem, zwaar en fataal.

- Blijf nog, Emilie....
- Als je het gaarne hebt...
- Natuurlijk.... Ik was niet lief tegen je.
- Wel neen: dat was het niet. Ik dacht, dat je misschien alleen woû zijn.
- Alleen.... Alleen....!

Een zoo immense vertwijfeling klonk in dat woord, dat zij weêr naast hem ging zitten, en vatte zijn hand.

- Hugo, sprak ze, haar oogen vol tranen. Wij lijden ieder op onze beurt. Den Bergh, en jij, en ik....
- Jij?
- Waarom ik ook niet? Iedereen op zijn beurt....
- Dat beleedigt je bijna, als je alléen wilt lijden....
- Ik zoû zoo graag iets willen zeggen, Hugo, maar ik weet niet wat. Je bent in zoo een harde stemming. Waarom?
- Ik twijfel aan mijn leed, Emilie, soms.... Nu al niet meer zoo geheel en al.... Nu voel ik wel weêr, dat mijn verdriet heel erg waar is.... En zoo is het beter.
- We twijfelen soms allemaal, Hugo,.... aan ons leed.

- Dat is dus ook al niet oorspronkelijk in me?

Zij zaten samen op den divan, zijn hoofd lager dan het hare in de kussens, zij rechtop. Zij streelde even over zijn haar.

- Neen, antwoordde zij, droefjes lachend. Ook niet oorspronkelijk. Menschelijk is algemeen. En menschelijkheid is beter dan oorspronkelijk. Wat kan het je schelen oorspronkelijk te zijn....

- Je hebt gelijk, Emilie. Je kan soms heel eenvoudige ware dingen zeggen. Ze klinken zoo zuiver. Ik hoû zoo van dat zuivere in je.... In mij is alles zoo troebel....

- Arme jongen....

Zij schrikte: het was de tweede maal, en weêr: haars ondanks.....

Hij keek een beetje lachend op.

- Je mag me wel beklagen. Het doet me goed. Ik ben net als een kind. Als ik pijn heb, wil ik wel beklaagd worden.

- Nu heb je weêr je gewone stem, Hugo.

- Het is wel heel moeilijk: alles.... ons leven, en ons verdriet, en onze kunst.... Ik geloof ook niet, dat ik bitter van natuur ben. Alleen nu en dan maar..... O, zoo te lijden, en dan te twijfelen....!

Zij nam zijn hoofd in hare armen.

- Twijfel niet.... fluisterde ze. Je leed moet waar zijn. Ik voel, dat het zoo is, Hugo. Ik weet niets, niets dan wat tante mij verteld heeft. Maar mijn gevoel bedriegt mij nooit. Kan het je een beetje troosten.... als ik.... je verzeker, dat je heusch lijdt.... in waarheid....; als ik je verzeker, dat IK dat voel?

Hij zag haar diep in de oogen. Hij wist niets dan zichzelven; zijn menschenkennis zag alleen zichzelven: ze zag niet haar, vlak bij hem.

Hij vermoedde wel; hij wist niet.

Maar in haar woorden voelde hij de frischheid, als van een bron, van dauw, heel zacht met teedere vingers neêrgesprenkeld.

Zijn ziel ontspande zich als in een bad.

Zij zag hem aan met droeven lach, en wachtende op zijn antwoord....

- Ja... sprak hij eindelijk in ruime verlichting, van egoïsme, heel zacht.
En moê sloot hij zijn oogen in haar arm, als woû hij slapen gaan.

XX.

Lief was het toen zijn boek geschreven was: ‘Nirwana’
Hij had nog niets omtrent de uitgave bepaald, en het was nog van hèm, geheel en al.
Het waren in den rooden omslag de fijne, opeengestapelde blaadjes papier, dicht beschreven met zijn kleine hand, onduidelijk, geheim. En ‘Nirwana’ was nog niets anders dan etherische teederheid, dan een tooververhaal van twee zielen, een klein mysterie in zijn eigen kamer, waar niemand van wist, dan Hélène, heel ver; waar hij zelfs niet van had voorgelezen, aan Emilie of Den Bergh. Maar toch, de metamorfoze, die dezen keer geheel leven geweest was en tastbaar gevoel, en tastbaar leed, was uitgeleefd en uitgeleden nu.
O, hoe dicht was ze samengeweven met waarheid, zóó, dat nauwlijks was te onderscheiden, wat waarheid was en wat metamorfoze!
Hij was zijn held geweest; zijn held, hij, en toch... toch was hij zich, en was zijn held een ander.
Het was het eeuwige weêrspel, het als terugkaatsen van stralen, op spiegels over elkaâr, het vangen en weêr terugzenden van stralen door een prisma.
Uitgeleefd, uitgeleden! O, niet de waarheid die nog altijd leefde, nog altijd leed - besprenkeld als een bloem door Emilie's erbarmen - maar de metamorfoze: efemere schijngestalte van enkele maanden....
En bladerde hij nu door ‘Nirwana’ - de teêrgeliefde dunne blaadjes, dan zag hij, dat, - omdat geleefd was de schijngestalte - het boek ook dood lag.
Dat was de onvermijdelijkheid.
Het had geleefd, toen hij het voorgelezen had, toen het geademd had op zijne lippen, voor Hélène.
Nu lag het dood, dood als een leven, dat is voleind.
Maar o zoo teeder, lag het dood, zooals een leven, dat

niets was geweest dan gouden vlinderbeweging, een korte pooze fladderend in idealen zonneschijn.

Teeder lag het dood, als jonge maagd en jonge knaap, beiden jong, gestorven in omhelzing, witte violen om hen heen.

Teeder lag het dood, zoo stil en rustig, en glimlachend heilig, gebalsemd in herinnering....

Over het witte lieve lijk van zijn kunst, over de doode teêrheid van Nirwana, vielen zijne tranen neêr, en gingen stil de dagen voort, de stille laatste dagen van grauwen winter: melancholisch grijs gesluierd, als geesten medelijdend...

Maanden zoo lag lief het lijk, altijd wit, altijd zuiver, altijd kuisch, van hèm alleen, van hèm alleen.

De maanden waren omgegaan.

Hij had ‘Nirwana’ voorgelezen aan Emilie.

Hij las het aan Den Bergh.

Vol liefde, vriendschap, namen zij het tot zich, ‘Nirwana’; beschouwden zij het stille witte lijk, in pure bespiegeling van hun aandacht....

En toen gebeurde het onvermijdelijke van kunst, die niet steriel wil zijn, en zich wil geven aan àllen: het ondoorgrondelijk geheim van de wedergeboorte tusschen de menschen, na het gouden mysterie in stille kamer - na heilige boodschap, en rein afwachten en ontvangen - leven en lijden in heilig gouden eenzaamheid van ziel, die bijna paradijs is:

Het onvermijdelijke van kunst:

Toen werd ‘Nirwana’ boek.

Den Haag-Parijs.

Juli - December '96.

LOUIS COUPERUS.

Sonnetten.

Droomenwolk.

Ik wandelde eenzaam in een wolk van droomen,
Blank wisselglanzend, roze- en paerlgetint.
'k Voelde om mijn hoofd, als Gods verkoren kind,
Een aureool van droomen straalgoud stroomen.

Zoetkoel omwoei me een hemel-bloemenwind.
'k Geloofde niet: ik zág Gods englen komen...
O droef nu roep ik wat me is wreed ontnomen:
Zeg, teedre nevel, waar 'k u wedervind!

Door 't leelijk leven gleed ik vroom en veilig,
Vol zachte kracht en vrool'ken zangermoed,
Teêr schoonheidsscheepje, in zonlicht goudenzeilig.

Is 't God of mensch die rooft mij 't hoogste goed?
Onreine mensch! geen godsgave is u heilig!
God! 'k heb geen woorden, 'k val U stil te voet.

Lentestormen. I.

Hoog boven 't land, vergrijsd van 't gaan der dagen,
Hoor 'k al van ver der Lente vleugelzoeven
En de Aard, doorploegd van donkre doodengroeven,
Bleek, met geheven boomenarmen, klagen:

- ‘O wilde wind der Lente! wil nog toeven,
Tot zelve ik u zal nieuwe zaden vragen.
'k Ben zeer vermoeid van loof- en bloemendragen
Voor zóo ondankbre schepslen, de altijd-droeven.

De groene mantel dien 'k mijzelv' moet weven
Verwelkt te snel, niet loonend zóoveel ijver;
Wat Lent mij gaf, moet ik den Herfst weer geven.

O wekker tot schijnleven, rustverdrijver!
Deed ik uw wil niet? Laat nu 't zijn mij leven,
Lotus van droom gewiegd op wijsheid-vijver!’

II.

Rood goudwaas gloort door 't wintergrijs der twijgen;
Kastanjeknoppen zijn de huls ontkropen;
Heel kleine bloempjes pooplen met half open
Mondjes en oogjes, of ze een zonlach krijgen.

O de eerste blaadjes zijn al uitgeloopen!
O lentedronken jubelvogels stijgen
In 't klare blauw en, bleek, in droomend zwijgen,
Wandelen meisjes, wachtend wat zij hopen.

En de Aard berust, wijl zich niet kán verzetten
De oproer'ge wil: nieuw leven moet zij baren,
Moedloos en moe, zich voegen naar de Wetten.

Slavin en slavenmoeder, biedt zij t paren
Een geur'ge bruidsponde overspreid met netten,
Die ze eeuwig weeft uit de eigen smijd'ge haren.

In augustus.

Zwaarmoedig zwart, massief op matgrijs land,
  Staat, droomloos dof, gedrongen zij aan zij,
  De angstigend-lange zomerboomenrij,
Langs water, loom als olie, zwaar geplant.

De hemel treurt: zijn rijk is lang voorbij.
  Een vale voorhang dekt zijn rozenbrand.
  De klamme slippen slepen over 't zand.
Bang zoekt mijn hart - hier is geen lucht voor mij.

O wind! waak op! verbreek den tooverban,
  Fluister en wuif en wek wat slaapt zóo stil
En zóo beklemt dat ik niet aadmen kan.

Open den hemel met uw wiekgetril
  En boven d' avondlijken zwaarmoed dan
Hef hoog mijn hart, dat vreugde en schoonheid wil.

Rotsbloem.

Bloem van één dag, uit eeuw'ge rots gerezen,
Hoe moogt ge in schoonheid zóo volkomen zijn?
Uit strengen steen naar zachten zomerschijn
Strekkend uw stengel, vroom en zonder vreezen,

Hef hoog uw kelkje en schenk uw honigwijn
De wilde bij, die zoete buit komt lezen.
En leer mijn ziel 't mysterie van het wezen:
't Schoone is geen droombeeld, maar het hoogste Zijn.

Rein rozeklokje, luid me een lied van hopen!
En 'k streef, als gij met luttel aard gevoed,
Naar 't blij azuur en zie Gods hemel open.

Wat durft een bloem is mij geen overmoed.
O teeder bekertje! in uw dauw laat doopen
Mijn menscheziel, die God wil tegemoet.

Droomenland. I.

Over mijn droomwieg waakte een koningsmild,
Sprookjesschoon wezen, teedre petemoei,
Mij gevend tegen 't Leven, dat 'k verfoei,
Een zilvren pantser en een zilvren schild.

Zoo ging ik zingend door het moordgeloei
Van 't slagveld, kalm en veilig tusschen 't wild
Wapengekletter en het ongestild,
Tot roode zee aanzwellend, bloedgevloei.

Doch een, die meer dan menschlijk ridder bleek,
Wierp mij zijn handschoen in 't gelaat en schold
Zich klein zoo ik niet in den kamp bezweek.

'k Aanvaardde vroolijk, of 't een steekspel gold.
Toen sloeg me een vlammend zwaard: mijn schild
werd week,
Mijn pantser laaide in zilvervuur - en smolt.

II.

En zwijmend voelde ik de overwinnaarshand,
Die al mijn heil en veiligheid versloeg,
Strijken als Meiwind langs mijn hart, zóo vroeg
Door onverwacht een vijand overmand.

En licht mij lichtend in zijn armen, sloeg
Hij rond me een mantel roosrood, paerlgerand;
En lachte zacht en zong van Droomenland,
Waar elke boom zoo vreemden bloesem droeg.

'k Lag in zijn armen als een weerloos lam.
Een spoor van rozen liet mijn wondenbloed.
Mijn toorn bezweek, een uitgebluschte vlam.

O schoon gelaat! o woorden wonderzoet!
O heel den weg langs, dien mijn heerscher nam,
Aromenstroom, als Droomland's welkomgroet!

III.

- ‘Zijn nog van noode u helm en pantser hier,
  Waar balsemadem elke pijn geneest,
  Waar 't hupplend kind zelfs wreed verraad niet vreest
Van dansende elve of schuldloos dartel dier?

Bewoon mijn droom- en rozenland en vier
  Met mij het eeuwig eenig weeldefeest
  Van bloeiende aarde en hoog azuur, van geest
En zinnen, wijl 'k u zacht met kransen sier,’

En willoos week, te zwak voor tegenweer,
  Boog ik 't verwonnen hoofd en loofde ik schoon
Mijn rozenkoning en mijn droomenheer.

Toen gaf hij, gul, mij rijk slavinnenloon:
  Een slepend kleed dat deed den gever eer,
Een paerlenketen en een rozenkroon.

IV.

Toen golfde en zwol de zee des Levens aan
   En lekte wulpsch den zoom van Droomenland.
   - ‘Heer, laat ons vlieden 't snoodbedreigde strand,
Eer 't Leven komt en we in den vloed vergaan.

Versmaad mij niet om slaaploos-klaar verstand,
   Uit feeë-ervaring tot mijn heil ontstaan.
   Ook ver van hier zal 'k wandelen voldaan,
Zoo gij mij wapent met uw eigen hand.’

Hij zweeg - en bleef. Ik vluchtte, ik weet niet waar.
   Toen 'k omzag, lag, in 't licht van de avondster,
Het Droomenland op Levens doodenbaar.

En sedert zwerf ik, zoekend, her en der,
   Insteê van 't kleed van edelsteenen zwaar,
Een nieuw goed pantser, - doch mijn fee woont ver.

Verbrande bloemen.

Ik strooi in 't vuur mijn bloedroode anemonen,
Mijn gratievolle goudenen mimosen,
Mijn wijnroode anjers en mijn purperrozen:
'k Wil zoo mijn bloemen 't schoonheidsleven loonen.

Den tragen dood van aarde- en hemelloozen,
Die in onze enge duistre huizen wonen,
Mat, blad voor blad, den pracht der kleur'ge kronen
Neerzaaiend, spaar ik wie in 't haardvuur blozen.

Laait op in loutre gouden outervlammen!
Ontplooit voor 't laatst uw purper, passierozen!
Gloeit, anjelieren, hoog, als hanekammen!

O schoone dood van rozen en mimosen!
Mocht, als ik voel mijn dichterkracht verlammen,
Ik zoo vergaan in roode apotheosen!

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Alexander L. Kielland.

De *Gyldendalske Boghandel* publiceert het prospectus eener nieuwe uitgave van Kielland's werken. Het is eene merkwaardige ironie van het lot, dat de eenige der groote moderne Noorweegsche schrijvers, wiens talent de volksvertegenwoordiging openlijk heeft geweigerd te erkennen, het eerst van allen op deze wijze gecanoniseerd wordt. Noch Björnson, noch Ibsen, noch Lie is tot nu toe de eer wedervaren, dat meer dan afzonderlijke stukken of bundels van hun hand in herdruk verschenen. Ligt in dit feit een scherpe critiek van het door het Storting uitgesproken oordeel opgesloten, toch heeft tot het verschijnen dezer uitgave nog een andere oorzaak dan de belangstelling des publieks meegewerkt. Het is de omstandigheid, dat Alexander Kielland sedert eenige jaren heeft opgehouden te schrijven, waardoor de werken, die hij tot nu toe in het licht zond, zich reeds laten overzien, en zoo al niet de geheele ontwikkeling van den schrijver, dan toch eene afgebakende periode zijner werkzaamheid representeeren. De nieuwe uitgave heeft dus tot op zekere hoogte eene litterairhistorische beteekenis; voor mij is zij eene aanleiding, om mijn landgenooten dezen schrijver, die voor velen zeker geen vreemdeling is, in het licht zijner dertienjarige productiviteit voor te stellen.

Het was zeker geen kortzichtigheid van de gewone soort, die in het jaar 1887 de Nationale Vergadering aan Kielland de ‘dichtergage’ deed weigeren, die zij zoo dikwijls aan kunstenaars van minder rang toestaat. Het was niet *die* kortzichtigheid, die menigmaal kunstrechters een jong talent

doet miskennen en aan de middelmatigheid de voorkeur geven, zoodat zij later zelf zich verbazen en zich schamen.

Kielland had in dat jaar zijn fraaiste werken reeds geschreven; hij was reeds de lieveling van het lezend publiek, en menig volksvertegenwoordiger zal op het oogenblik, toen hij in de vergadering tegen den dichter stemde, zich de uren herinnerd hebben, wanneer hij voor zijn vrienden ‘niet thuis’ gaf, om ongestoord zich in ‘Garman en Worse’ of ‘Vergif’ te kunnen verdiepen. Maar vóór Kielland stemmen stond gelijk met partij te kiezen voor de verderfelijke elementen der maatschappij. Beter dan maar zijn aesthetisch dan zijn politiek geweten verkracht en daarmee de kiezers, die als was in de hand der geestelijkheid zijn, in het aangezicht geslagen. Men krijgt geen hoog denkbeeld van de onafhankelijkheid van een volksvertegenwoordiging, die de beoordeeling van het talent eens schrijvers niet van politieke partijschap weet af te zonderen. Edoch, het ging Kielland, als het indertijd Elster was gegaan, wien in 1880 een stipendium van de soort, ‘die jaar in jaar uit aan vele schilders, muzikanten en literaten, welke bij deze gelegenheid voor het eerst en voor het laatst genoemd worden’[1] om redenen van politieken aard geweigerd werd.

Wie eerst na kennismaking met Kielland's geschriften de hierboven aangeroerde gebeurtenis verneemt, kan zijn oogen niet gelooven, wanneer hij leest, dat wat den schrijver ten laste gelegd wordt ‘onzedelijkheid’ is.[2] Want zelfs indien iemand, oudejufferachtige spraakverwarring huldigend, de woorden ‘onzedelijk’ en ‘zedelijk’ voor gelijkbeteekenend houdt met ‘geslachtelijk’ en ‘geslachteloos’ of ‘volwassen’ en ‘onwetend’ - eene opvatting, waarboven men verwachten mocht, dat een vergadering mannen, die voor het meerendeel de 40 te boven zijn, verheven waren, - dan nog zou hij vergeefs bij Kielland naar eene voorliefde voor het onzedelijke zoeken. In vele zijner romans speelt het geslachtsleven slechts een geringe rol; aanprijzing der vrije vormen van den

1) Brief van Elster bij G. Brandes, Essays, Fremmede Personligheder, p. 8.
2) ‘Indien het ongeluk niet wilde, dat het Storting in ernst heeft uitgemaakt dat ik onzedelijk ben, dan zou ik solliciteeren om vogelinspecteur over het Westland te worden.’ Mennesker og dyr, p. 161.

echt - de nachtmerrie der voorstanders van ‘zedelijkheid’ - komen in het geheel niet voor; en zelfs in een boek als Else, waarvan de heldin haar loopbaan in ontucht begint en in dronkenschap eindigt, is al wat op erotiek betrekking heeft, eer aangeduid dan beschreven. Men kan veeleer zeggen, dat Kielland een, misschien wat overdreven, afkeer van het ruwe heeft, en het verwijt is hem zelfs wel gemaakt, dat hij, waar de stof een zich verdiepen in de gemeene vormen der zonde eischte, soms bij de werkelijkheid ten achter blijft.

Maar het was niet hier, dat de schoen wrong. De ware reden van de antipathie der machthebbenden tegen Kielland ligt in zijn optreden voor het recht der armen tegen hen die wat bezitten, en in verband daarmee tegen de staatskerk met hare welbezoldigde ambtenaren, die met goedgevulde maag den hongerigen voorhouden, hoe diep hij zondigt, die den mammon najaagt.

Indien iemand uit het bovenstaande opmaakt, dat Kielland propaganda maakt voor revolutie en anarchie, dan bedriegt hij zich. Waar Kielland zich over zijne politieke beginselen uitlaat, blijkt natuurlijk wel, dat hij geen vriend der oligarchie is.[1)] Maar hij is te veel kunstenaar, om bij alle gelegenheden van de daken politiek te prediken. En te veel menschenkenner, om van verandering van staatsvorm heil te wachten, zoolang niet in de menschen zelf tevens iets verandert. Dat hij van toewijding en tegemoetkoming meer verwacht dan van opruiïng, daarvan geven tal zijner geschriften blijk. Men denke aan eene figuur als juffrouw Falbe in den roman Else. Zulk een vrouw, die de teleurstelling slechts aanspoort tot grooter ijver in het helpen der ongelukkigen, heeft zijn hoogste sympathie. Van welk een meegevoel getuigt het antwoord dat zij haar broer geeft, als deze haar wijst op de andere dames in de stad, die hun *vaste* armen hebben:

‘Neen Kristiaan! - dat doe ik niet!’ riep juffrouw Falbe

1) ‘Hadden wij nu een en andere veelomvattende leus gehad, eenige nieuwe radicale eischen, als bv. de dominees uit de scholen, warm middageten voor de kinderen in plaats van Pontoppidan's verklaring of andere van die dingen, die moeten komen! - mijn waarde! dan hadden wij dat stemrecht al lang gehad; maar zonder de groote onmogelijke eischen staat alles stil.’ Mennesker og dyr, p. 187.

gedecideerd en hief haar hoofd op: ‘ik wil niet mijn vaste armen hebben. Laat de anderen hun geweten loskoopen, met de beetjes die zij weggooien; laat ze naar huis gaan - gerust in het geloof, dat zij hun plicht vervuld hebben door hun hart te verengen tot eenige weinige waardige noodlijdenden, waar zij zegen kunnen zien - zooals het heet. Ik zie, dat de groote kloof nooit gedempt wordt, hoeveel er in geworpen wordt; en die verzekering is het eenige loon, dat je voor je medelijden te wachten hebt; - die drijft je van krot tot krot, tot de ergsten, de meest verdierlijkten, waar je weet, dat nieuwe teleurstelling en nieuwe smart je wacht. Want nu weet ik het en ik meen het: geld, gaven, aalmoezen - alles is wel te gebruiken, en ik ben blij als het komt. Maar al het goud van de wereld dempt niet zooveel van de kloof tusschen hen, die het goed hebben en hen, die het slecht hebben, als een enkele droppel warm menschenbloed. En al heb je geen lor om ze te geven, maar kun je ze laten begrijpen, dat je dat warme hartebloed hebt, dan moet je niet bang zijn voor de teleurstelling, maar van krot tot krot gaan, en je behoeft naar het loon niet om te zien. Daarom zal ik morgen vroeg opstaan en beginnen, waar ik het liet liggen.’

Deze roman toont tevens, dat Kielland ook in zooverre geen theoreticus is, als hij heel goed den verderfelijken invloed der armoede op het zedelijk leven der individuen - ik verzoek den lezer, ‘zedelijk’ ditmaal in zijn ruimen zin op te vatten, - inziet. Hij schildert geen armen, die als een hond de hand van den meester kussen, ook geen romantische armen, die kwaad met goed vergelden, maar armen, die stelen en rooven, vooral armen die ruw en verwilderd zijn. Echter wijt hij dezen toestand aan de zelfzucht van hen die het goed hebben en hun broeders aan hun lot overlaten. Maar een ergernis wordt hem die onverschilligheid, wanneer zij gepaard gaat met eene huichelachtige zorg voor het zieleheil van den verwaarloosden broeder, - getuige zijne vereeniging voor gevallen vrouwen, wier eerevoorzitter dezelfde consul With is, die Else op het slechte pad brengt - of met verontwaardiging over een volkomen analoge handelwijze van anderen - in een ver land. Men leze b.v. de volgende passage uit zijn opstel over de zending in zijn Jaederbreve (brieven uit de landstreek Jaederen): ‘Wij hebben

in dit land iets, dat huisrecht heet[1]; dat is niet - zooals men zou denken - een natuurlijk gemeenschappelijk recht voor alle Noorweegsche mannen en vrouwen. Indien een man, die al zijn plichten vervuld heeft: geëxcerceerd voor het vaderland, geofferd aan de religie van den staat en zoolang hij maar kon aan de gemeenschappelijke kas der maatschappij belasting betaald, - als hij ten slotte niemendal heeft, maar werk moet zoeken waar dat te vinden is, dan blijkt het, dat die man met vrouw en kinderen vredeloos is. En de jacht begint. Werkt hij in een mijn of aan een straatweg - neemt hij dus deel aan een van die zegenrijke werkzaamheden, waarover afgevaardigden, staatsraden en de koning zelf bij den Champagne op bewogen toon spreken - aan het vruchtbaar maken der rijke hulpmiddelen van het geliefde vaderland - die machtige hefboom e.z.v. - alzoo een eerzaam werkman, die deel neemt aan een arbeid van algemeen nut, zich en de zijnen onderhoudt, langzamerhand bed, tafel, stoelen koopt en op een avond met een goed geweten zich aan tafel zet: pang! - gaat de deur open: boodschap van de armencommissie: er uit met de heele bende! - ze zijn hier nu zoo lang geweest, dat ze huisrecht in de gemeente zouden kunnen krijgen, daarom er uit! - gedaan met het werk, gejaagd uit het huis; bed, tafel, stoel - verkocht - marsch als slaven naar -? niemand vraagt waarheen en waartoe - alleen maar er uit! - de gemeente uit zonder een woord.

Wat wonder, als de jonge kinderen, om de weggejaagde ouders verzameld, de smerige knuisten ten hemel heffen over dien schimp en smaad!

En stel - om het voorbeeld af te maken - stel, dat een engel naar beneden werd gezonden om te hooren, wie het was die deze kleinen ergerde, stel, dat hij het te weten kwam en dezen handhaver der armenwet ging zoeken en hij vond hem midden in het stampvolle bedehuis der zending.

Onzichtbaar kwam de engel naderbij den man, die van een verhoogde zitplaats voor de bewogen vergadering las, en de engel hoorde het volgende:

1) Het recht om zich binnen eene gemeente waar men zekeren tijd vertoefd heeft, op den duur op te houden, waarmee in bepaalde gevallen recht op onderstand gepaard kan gaan.

“Wij hebben nu gezien hoe de booze en onboetvaardige koning Umpunpande eenige arme geloovigen uit de nederzetting verdreven heeft, omdat zij in hun armoede hem de jaarlijksche schatting niet konden betalen. Hoe smartelijk - geliefde medeverlosten! - moet het niet wezen voor onze uitgezondenen, dat zij niet in staat zijn voor deze stakkers te betalen, die als wilde dieren gejaagd worden” - en de geldstukken vallen rammelend neer in de blikken bussen, en tranen stroomen uit de oogen der geheele vergadering bij de gedachte aan de hardvochtigheid van den onboetvaardigen Umpumpande.’

In waarheid! - wat zou een rechtschapen engel wel zeggen van zulk een afgrond van hardheid en huichelarij?

De psychologische grond van Kielland's optreden als schrijver is dezelfde karaktertrek, die hem zóó deed schrijven, dat hij veel aanstoot geven moest. Het is menschlievendheid. Geene menschlievendheid van de sentimenteele, nog minder van de bemoeizieke soort. Maar meegevoel en broederlijkheid.

De volmaaktheid zijner kunst bewijst wel, dat hij reeds vroeg zich geoefend moet hebben, maar zijn later optreden toont tevens, dat het hem toch niet gegaan is als zoovele jonge auteurs, die haken naar schrijversroem, wier vurige wensch om eindelijk eens een product van hun vernuft in honderden exemplaren verspreid te zien, hen geduldig doet toezien, hoe hun pennevruchten voor en na in de papiermanden der redacteurs verdwijnen. Iemand, die in zijn jonge jaren met de illusie omgaat een schrijver te worden, wacht niet tot zijn dertigste jaar, alvorens iets uit te geven. In een niet onbelangrijk aan onzen schrijver gewijd artikel van het jaar 1882, overgedrukt in zijn *Fremmede personligheder* schrijft Brandes aan dit late optreden van Kielland een deel van zijn succes toe, ik geloof met recht. Maar met evenveel recht kan men er uit afleiden, dat Kielland oorspronkelijk niet van plan was, voor het publiek te schrijven, en dat juist daardoor zijn talent zich zoo kalm heeft kunnen ontwikkelen. Een aanleiding van buiten moet tot zijn optreden in de openbaarheid meegewerkt hebben. En bij de duidelijke tendenz zijner boeken is het niet moeilijk die aanleiding te vinden. Zij was gelegen in den dagelijkschen omgang met de arbeiders

der fabriek van aardewerk, die hij van 1872-81 geëxploiteerd heeft. Daar leerde hij de tegenstelling kennen, die hij zoo hartverscheurend weet te schilderen tusschen ‘hen die het goed hebben, en hen die het slecht hebben.’ Het is een bekend feit, dat in dit verband opmerking verdient, dat hij als een goed patroon bekend stond, die met zijn werkvolk bijzonder goed wist om te gaan.

Kielland is dus schrijver, niet uit aangeboren drang tot schrijven, zooals het heet, dat een vogel zingt, en zooals elke dichter ons wil doen gelooven, dat hij kweelt, maar hij is schrijver, omdat hij iets te zeggen heeft. Hij heeft een maatschappelijk doel, dat hij door schrijven wenscht te bereiken, althans nabij te komen. Zijn romans zijn - het hooge woord moet er uit - tendenzromans.

Maar als ooit de werkelijkheid de theorie heeft gelogenstraft, dan logenstraffen Kielland's romans de theorie, dat een tendentieus boek geen kunstwerk kan zijn. Kielland, die zich in zijn werken steeds een vijand van alle theorie toont, schijnt ook niet te kunnen nalaten ze door zijn doen en laten, ja door dat wat van zijn willekeur niet afhangt, in het aangezicht te slaan. Vernamen wij straks, dat de ‘onzedelijke’ schrijver vroeger dan een zijner tijdgenooten onder de vaderlandsche klassieken werd opgenomen, nu moeten wij ook nog de ongehoorde paradox aannemen, dat een schrijver van tendentieuse romans volgens het eenstemmig oordeel van allen, die in dezen tot oordeelen bevoegd zijn, door zijn schitterenden prozastijl en zijn volmaakten wereldtoon in de Noorweegsche letterkunde absoluut alleen staat. Björnson noemt hem: ‘de elegantste schuit der Noorsche vloot’; Brandes stelt hem op één lijn met Daudet en beklaagt alleen, dat hij tot stof een minder interessante wereld heeft. Het zijn juist deze stijl en deze toon, die hem als met een slag de harten, niet alleen van het Noorsch-Deensche, maar van het Europeesche publiek hebben doen winnen.

Zou het wonder evenwel niet iets van zijn wonderbaarlijkheid verliezen, indien wij ons het onderscheid tusschen drang en gave voor den geest roepen? Dichters en schrijvers met drang en zonder gave zijn er genoeg, en wij allen zijn het er over eens, dat van zulke dichters en schrijvers niet veel terechtkomt. Maar als iemand de gave heeft, is het dan zoo

volstrekt noodzakelijk, dat hij altijd den drang zal gevoelen? Zou niet menige mislukte poging hieraan toe te schrijven zijn, dat een niet van talent ontbloot schrijver het oogenblik niet af kon wachten, waarop hij iets te zeggen zou hebben? Zoo iemand zag voor drang aan, wat slechts een onbestemd talent was. Kielland heeft gewerkt, tot hij iets te zeggen had, d.w.z. tot de drang kwam; en toen die kwam, vond hij een geoefend talent. Maar als men iets te zeggen heeft, wat is dat anders dan tendenz?

Er is dus in Kiellands werken eene tendenz. En reeds heb ik haar gekenschetst door het woord ‘menschenliefde’. Waarlijk deze boeken zijn niet geschreven, om tweedracht aan te kweeken. Zij richten zich niet tot den arme, om hem met een hoonend gebaar den rijke als de oorzaak zijner ellende aan te wijzen. Zij spreken tot den rijke in zijn eigen elegante taal: ‘gij zijt schuld aan den verwildering daar beneden’. Zij richten zich tot de jeugd en waarschuwen voor verslapping van het karakter; tot de ouders, wier taak niet volbracht is, zoodra de kinderen maar goed gedrild en aan hen gelijk gemaakt zijn, maar op wie de verplichting rust juist dat, wat oorspronkelijk en zelfstandig is, aan te kweeken. Zij prediken geen anarchie, maar cultuur, maar leggen er tevens den nadruk op, dat eene maatschappij, waar tusschen de standen zulke afstanden bestaan, waar de ééne stand zóó genotziek, de andere zóó barbaarsch is, een ongeciviliseerde maatschappij verdient te heeten. Ziedaar wat Kielland te zeggen had. Toen hij dat gezegd had, zweeg hij.

Maar is het eene zijde van het maatschappelijk leven, die Kielland bij voorkeur in het licht zijner satyre plaatst, men kan niet van hem zeggen, dat hij iedere gelegenheid aangrijpt, om zijn geliefkoosd stokpaard te berijden. Niet alleen weet hij zijne aanvallen te variëeren, maar er is ook in zijn denkbeelden ontwikkeling, zoodat hij aan het slot der periode, die wij thans overzien, als een ander man voor ons staat dan aan het begin.

Stellen wij ons den jongen fabriekbezitter voor op zijn goed bij Stavanger. Uit een vermogende familie gesproten, door de natuur met geest en vlugheid begaafd, heeft hij eene opvoeding genoten, zoo zorgvuldig, als een zijner landgenooten

ten deel valt. Maar de studie heeft hem niet voldaan; hij heeft meer zijn troost gezocht bij buitenlandsche poëten, die contrabande invoeren, dan op de colleges der juridische professoren. En de genoegens des levens hebben hem meer geboeid dan de wijsheid van Justinianus. Hij wijdt zich met zekeren weerzin aan de balie, zonder tot pleiten te komen; het geschiedt meer, om als gevestigd man iets om handen te hebben, dan uit ijver voor de zaak of uit ambtsbejag. Als gevestigd man, zeg ik, want onmiddellijk na het ten einde brengen zijner studie treedt Kielland in het huwelijk met een meisje, waarmee hij zich reeds vroeg verloofd had. Weldra gaat hij van de rechtspraktijk tot de praktijk van het leven over. Daarin vindt hij een soort voldoening. Maar niet in dat, wat gewoonlijk de drijfveer van een koopman is, in de winsten die zijn fabriek afwerpt. Het is het leven zijner arbeiders, dat zijn belangstelling wekt. Dat schijnt hem rijker aan inhoud dan pandecten en compendia. Maar tevens gaan hier zijn oogen open voor de kloof, die daar gaapt tusschen die menschen en den stand, waartoe hijzelf behoort.

De onbevredigdheid zijner studentenjaren ontwikkelt zich onder den invloed zijner nieuwe ervaringen tot critiek. En die critiek, die zich voorloopig met de tegenstelling tusschen armen en rijken bezighoudt, strekt zich allengs over de geheele maatschappij uit, over kerk, school en staat.

Onder den invloed van dezen nieuwen stroom van denkbeelden ontwikkelt zich zijn talent; zijn natuurlijke spotzucht wordt tot sarcasme, zijn vaardigheid met de pen wordt tot kunst. Het verkeer met de maatschappij heeft zijn geest bevrucht; nog eenig geduld, en de oogst kan geborgen worden.

Zoo rijpt in Kielland het plan tot een reeks kunstwerken. Één ding is nog noodig tot objectiveering der wereld, die hij schetsen zal, - verwijdering. De gelegenheid daartoe biedt in het jaar 1878 eene reis naar Parijs. De gedurende die reis opgedane indrukken geven tevens vastheid aan zijn kunstvorm. En daarmee heeft Kielland het werktuig gevonden, waarmee hij als hervormer zal optreden.

Thans blijkt het, dat het geen armoede van geest was, die hem tot zijn dertigste jaar het zwijgen opgelegd heeft. Gelijk een door sluizen tegengehouden stroom, wanneer hij losgelaten wordt, te grooter kracht ontwikkelt, naarmate de tegenstand

langduriger was, zoo toont ook Kiellands litteraire kunst juist ten gevolge van het lange zwijgen een enorme latente kracht te bezitten.

De schrijver ontwikkelt in de eerste jaren na zijn optreden een productiviteit, die aan het ongeloofelijke grenst. Op zijn eerste kleine stukjes van het jaar 1878 volgen in 1879 en 1880 twee bundels Novelletten, voorts nog in 1880 een paar kleinere tooneelstukken en het meesterwerk ‘Garman en Worse’, in 1881 ‘Werkvolk’ en ‘Else’, in 1882 ‘Schipper Worse’ benevens ‘Twee Novelletten uit Denemarken’, in 1883 ‘Vergif’, om niet te spreken van eene bewerking van Garman en Worse voor het tooneel, in 1884 ‘Fortuna’, eene voortzetting van ‘Vergif’. 1885 is sedert zijn optreden het eerste jaar, waarin van den schrijver geen boek verschijnt, maar in 1886 zien opnieuw een tweetal geschriften ‘Sneeuw’ en ‘Drie Paar’ het licht, 1887 ziet het tooneelstuk ‘Betty's Voogd’ en de korte vertelling ‘Sankt-Hans Feest’ verschijnen, 1890 eene brochure over de verdediging van het land, 1891 nog een roman: ‘Jacob’, 1892 eene verzameling kleine stukken onder den titel: ‘Menschen en Dieren’.[1)]

Deze catalogus, die op zichzelf genomen verre van amusant is, toont, met welk een snelheid Kielland's boeken, vooral in de eerste jaren, op elkander volgden. Met name de jaren 1880-82 waren uiterst vruchtbaar. Verwonderen kan ons dit, met het oog op hetgeen hierboven over des schrijvers ontwikkeling opgemerkt werd, niet. Evenmin verbaast het ons, dat de auteur reeds in zijn eerste boeken een hoogtepunt bereikt heeft, van waar nog wel een schrede voorwaarts mogelijk is, doch waarop staande te blijven op den duur reeds een kunst moest blijken te wezen. ‘Garman en Worse’, ‘Schipper Worse’, ‘Else’, ‘Vergif’ zijn mede de beste boeken, die Kielland geschreven heeft.

Maar de lijst van Kielland's werken opent nog een ander gezichtspunt. Zij toont een volgorde van stoffen, die geheel overeenkomt met den gedachtengang, dien wij zooeven in den geest van den schrijver vooronderstelden. De omgang met

1) In het voorbijgaan vestig ik hier slechts de aandacht op Kielland's uitgave der vertellingen van Elster in 1881, op die van Hans Arentz' journaal in 1890, op zijn werkzaamheid als dagbladredacteur in 1889.

arbeiders voert hem tot kritische beschouwing der maatschappij; zijn eerste romans behandelen dan ook die zijde van het maatschappelijk vraagstuk, waarop zijn oog onder deze omstandigheden het eerst moest vallen. De intrigue van ‘Garman en Worse’ berust op de tegenstelling tusschen de deftige, rijke familie Garman met haar resten van achttiende-eeuwsche beschaving en haar trots en de verdierlijkte bevolking van ‘West end’. Een verzoenend element is hier Jacob Worse, wiens grootvader zich van dienaar tot compagnon van consul Garman opgewerkt heeft, en die door zijn huwelijk met Rachel Garman het sedert verbroken compagnieschap der firma's herstelt. Dezelfde tegenstelling keert terug in ‘Werkvolk’, maar te scherper en bijtender, daar eene verzoenende gedachte hier ontbreekt; de personen, die de toenadering der standen vertegenwoordigen, worden uit de maatschappij gestooten; Johan Bennechen, de zoon van den staatsraad, vertrekt naar Amerika, als het meisje van geringe afkomst, dat hij liefheeft en huwen wil, aan een afgeleefd individu van slechte zeden gekoppeld en aan de ziekte, die daarvan het gevolg is, bezweken is. Doch weldra verruimt zich des schrijvers gezichtskring. Bij het constateeren van het bestaan eener kloof tusschen rijk en arm blijft hij niet staan, maar de vraag doet zich aan hem voor: wat is daarvan de oorzaak? En in verband daarmee deze andere: wat kan men doen, om die te dempen?

Voorloopig wijdt hij zijn opmerkzaamheid voornamelijk aan de eerste vraag. En hij schrijft eene psychologie van de misdaad. Dat armoede tot misdaad voert, werd in ‘Garman en Worse’ reeds aangeduid. In ‘Else’ zien wij het gebeuren. Ja, wij maken kennis met de erfelijke praedispositie tot lichtzinnigheid en al de misdaden in haar gevolg, die de arme op de reis door het leven meekrijgt, en die zich te lichter ontwikkelt, naarmate de uiterlijke omstandigheden gunstiger zijn en daarmee de verzoeking grooter wordt.

Van den hedendaagschen arme en zijne psychologie wendt Kielland zich tot de vroegere generatie, en hij schrijft ‘Schipper Worse.’ Het verleden bevat de kiem van het heden; laat ons dus zien, hoe de verhouding tusschen arm en rijk een menschenleeftijd terug was. En hij komt tot het besluit, dat

de afstand veel geringer, de verstandhouding veel beter was. Worse's: ‘Wij komen laat, mijnheer de consul, maar wij komen goed,’ waarmee schipper Worse bij het terugkeeren uit Rio zijn reeder begroet, en waarmee hij het leven uitzeilt, teekenen den ondergeschikte, voor wien de zaak van den patroon de zijne is. En consul Garman, die zijn schipper gelegenheid gegeven heeft, om door eigen handel rijk te worden, maar, als voor hem zelf het uur van nood slaat, Worse's geld niet in zijn zaak wil nemen, zonder zijn kapitein tegelijkertijd tot zijn compagnon te maken, toont zich een even degelijk als fijngevoelig patroon. Hoe is die verhouding zoo veranderd? Voor een deel is dit zeker aan verscherpte concurrentie toe te schrijven, die voor alle standen den strijd om het bestaan moeilijker maakt. Maar daarnaast is ook de opkomst van nieuwe machten in de maatschappij daaraan schuld. Kielland schildert tegenover de wel is waar trotsche, maar tevens loyale familie Garman een stand van rijken, welks bloei in den tijd, waarin ‘Schipper Worse’ speelt, nog maar in zijn aanvang was, maar die in onze dagen een groote plaats in de samenleving inneemt, de opkomelingen, die de weelde niet kunnen dragen. Het zijn zij, wier vaders en grootvaders om den geloove bespot werden, de Haugianen, ijverige en godsdienstige menschen, door werkzaamheid tegen de verdrukking in tot welstand gekomen. Maar naarmate de welvaart toeneemt, verandert godsdienstzin langzamerhand in huichelarij, spaarzaamheid in geldgierigheid. Het is eene soort menschen, die wel met een locale kleur geschilderd zijn, maar die men toch over den geheelen aardbodem ontmoet; zij, bij wie de zucht tot den penning door lange ontbering erfelijk is geworden, en die deze zucht behouden, wanneer zij in levensomstandigheden komen, die vrijgevigheid en het erkennen der rechten van anderen tot plicht maken. Nog één geslacht verder, en men leeft in groote huizen en zit aan een welvoorzienen disch; de oude zuinigheid openbaart zich alleen nog maar in hardheid tegenover den arme.

Als Kielland van de oudere generatie tot de jongere terugkeert, doet zich uit den aard der zaak het vraagstuk der opvoeding voor. Daaraan hebben wij ‘Vergif’ te danken. ‘Vergif’ is Kielland's belangrijke bijdrage in den strijd over

de school, die heden ten dage door bijna geheel Europa gevoerd wordt. Men kan er zeker van zijn, dat zijn kleine Marius, die conjugeerende sterft, de zaak van het Latijn meer kwaad gedaan heeft en nog doen zal dan menig nog zoo helder betoog. Maar polemiek tegen het Latijn is slechts ééne zijde van het boek. De auteur verheft vóór alles zijne stem tegen de opvoeding, die het karakter doodt door opvulling van het geheugen met nuttelooze kennis, door het eischen van onvoorwaardelijke gehoorzaamheid in de jaren, waarin juist het zelfstandig oordeel bezig is te rijpen, door het aanwenden van ouderlijken invloed, om den jongen man eene huichelachtige geloofsbelijdenis te laten afleggen, die zijn verstand in het aangezicht slaat en voor zijn gemoedsleven geen beteekenis heeft. In zijn reeds genoemd opstel heeft Brandes van dit boek zulk een voortreffelijke karakteristiek gegeven, dat ik volstaan kan met daarnaar te verwijzen. Waar het hier op aan kwam, is slechts, ‘Vergif’ zijn plaats in de reeks van Kiellands geschriften aan te wijzen.

De vraag der opvoeding gaat Kielland na ter harte; hij is zich bewust, dat van hare oplossing die van het sociale vraagstuk afhangt. Dit is wel mee de oorzaak, dat hij op ‘Vergif’ twee vervolgen geschreven heeft. Het eerste draagt den titel ‘Fortuna.’ De held van ‘Vergif,’ Abraham Lövdal, die zulk een voortreffelijke opvoeding genoot, en bij zijn confirmatie zoo'n mooi gouden horloge, maar nog mooier lessen in levenswijsheid van zijn vader kreeg, treedt hier als man op. Slecht is hij niet, verkwistend is hij niet, geldgierig is hij niet; hij is alleen maar karakterloos. Als zijn vader gelden die aan anderen toebehooren, en waarvoor hij, Abraham Lövdal in eigen persoon, de verantwoordelijkheid draagt, misbruikt, om zijn windhandel nog een korten tijd te kunnen voortzetten, wordt Abraham, zonder een woord tegen te spreken, zijn medeplichtige. En, zooals het gewoonlijk gaat, als eindelijk het onweer losbarst en de geheele stad in zak en assche is over de geleden verliezen, komt de schuld in de eerste plaats op Abrahams hoofd neer. Alle ergernis, alle rancune concentreert zich in haat tegen dien eenen misdadiger, die de kas der armen niet gespaard heeft. Maar Abraham gaat met vader en vrouw ter kerk en beijvert zich om er nederig uit te zien.

Eene voortzetting van ‘Fortuna’ is ‘Sankt-Hans Feest.’ Om de beteekenis van dit kleine boekje te verstaan is het noodig eene schrede terug te gaan tot het slot van ‘Vergif.’ Naast de school wordt daar de kerk geschetst als een der machten, die de zelfstandigheid in den mensch dooden en meewerken tot het heerlijk doel om hem tot een kruipenden egoïst te maken. Dat Kielland geen goed oog op de staatskerk heeft, blijkt reeds uit zijne eerste geschriften. Maar nu brengt de logica van zijn gedachtengang hem er toe, tegen haar een hoofdaanval te richten. Op de school volgt de confirmatie, op ‘Vergif’ en ‘Fortuna’ volgt ‘Sneeuw.’

‘Sneeuw’[1] is een oorlogsverklaring. Het boek brengt den strijd tusschen oud en nieuw van de drukke stad met haar proletariërs en haar strikes over naar het platteland, midden in den winter door sneeuw en storm naar het heilige der heiligen - de dorpspastorie. Daar zit de sterke predikant van den ouden stempel, wiens dagbladartikels den zondaar doen sidderen als zijn preeken en bij hem zelf het geloof wakker houden, dat hij aan de geestelijke beweging van zijn tijd deelneemt. Gevreesd is hij meer dan bemind; gerespecteerd als een afgod. Het gezin is gehoorzaam en bescheiden; stil gaat de vrouw door huis; *zijne* hooge gedachten kan zij niet volgen, maar zij zorgt, en zij is onrustig, als er niets te zorgen valt. In haar jeugd was zij een gevierde schoonheid, en haar pianospel was beroemd; nu is dat alles voorbijgegaan, ondergegaan in de groote gedachte van mijnheer haar man. Daar zit hij - en wordt weerstaan door een jong meisje, een meisje, dat van theologie even weinig begrip heeft als van gehoorzaamheid, de verloofde van zijn zoon. En het voorwerp van hun twist is hij - Johannes, die niet kan gelooven wat zijn vader gelooft, die tegen den spot der spotters niet is opgewassen, maar evenmin tegen den sterken wil van zijn vader, die Gabriele liefheeft en droomt van een verzoening tusschen het oude en het nieuwe. Het is Abraham Lövdal in andere gestalte. In de heftigheid van den

1) Het boekje is in het Nederlandsch vertaald onder den min gelukkigen titel: ‘In de Sneeuw.’ De bedoeling van den schrijver is echter niet, door den titel aan te duiden, dat de gebeurtenissen, die hij vertelt, in de sneeuw voorvallen, maar sneeuw is voor hem het beeld van den doodslaap, waarin zijn volk door de geestelijkheid gehouden wordt.

strijd worden echter zijn halve woorden niet eens opgemerkt, tot Gabriele hem voor de keuze stelt, thans den eed te herhalen, dien hij haar in de eenzaamheid zwoer, en van het predikambt, dat hij met geen gerust geweten kan waarnemen, af te zien, òf zijn woord te breken. Maar Johannes valt in zijn angst op de knieën en begint te bidden. Dan wendt Gabriele hem den rug toe en zoekt een heenkomen door de sneeuw.

Duidelijker kan het niet gezegd worden, dat tusschen oud en nieuw, tusschen blind geloof en zelfstandig leven geen verzoening mogelijk is. Maar het is er verre vandaan, dat Kielland zou gelooven aan eene spoedige overwinning der jongere denkbeelden in zijn vaderland. Integendeel, alle reactionaire machten slaan de handen ineen, om de opkomst van iets nieuws met geweld tegen te houden. En het gevolg is eene doodsche stilheid, een rust als die des grafs. Dat is de gedachte, die ‘Sankt-Hans feest’ beheerscht. Kielland laat in deze vertelling de geheele maatschappij waarin hij leeft, nog eens de revue passeeren en resumeert. Die bedoeling blijkt reeds hieruit, dat personen uit de meest verschillende zijner romans er optreden. Hier ontmoeten wij o.a. Abraham Lövdal, Morten Kruse en bankchef Christensen, alle drie bekend uit ‘Vergif’ en ‘Fortuna,’ Thomas Randulf, een nakomeling van een der vrienden van schipper Worse, den jongen Garman, die aan ‘Garman en Worse,’ het steegje achter madam Späckbom en de familie With, die aan ‘Else’ herinneren. Het is een ijzige luchtstroom, die ons uit ‘Sankt-Hans Feest’ tegemoetwaait. Een troepje jonge lieden, die het dorre proza, dat als een laag schimmel de geheele stad bedekt, verdriet, doen een vergeefsche poging om tegen Sankt-Hans avond een vroolijk feest te organiseeren, waaraan de geheele stad deel zal nemen. De bankchef en de dominee vereenigen zich, om het plan te doen mislukken, terwijl de burgemeester, die zijn medewerking had toegezegd, zich uit de voeten maakt, en al wat de aanleggers van het feest bewerken, is het ontslag van den beste hunner uit zijn betrekking en een algemeene verslagenheid over hun zonde bij die stedelingen, die zich lieten verleiden om naar wereldsch vermaak te verlangen. Maar de victualiën, die voor het feest bestemd waren, gaan naar een samenkomst van kinderen Gods, die dominee Kruse ten voordeele van zijn blinden georganiseerd heeft.

Aangrijpend is aan het slot de tegenstelling tusschen de stemming der zomersche natuur en de stemming eener door boetpredikaties en onderling wantrouwen op het feest voorbereide burgerij.

‘Het weer was zoo stralend; en de lange machtige zomerdag trok alles aan, wat er van gezondheid en jeugd was, wat niet kon begrijpen, dat licht en vreugde en de frissche lucht verzoekingen waren tot zonde; wat nog niet geleerd had, dat het leven de angstige stilte moet wezen, die den dood voorafgaat; wat niet kon zien, dat de een den ander lafhartig maakte, dat de vrees over en tusschen hen allen was.

Maar de allermeesten verstonden het toch, en dit lustige volksfeest met lichte jurken tusschen de boomen en het spel en gelach der kinderen, - dat werd tot een lichtzinnigen droom, dien allen zich haastten te verjagen. En de lui begonnen er over te kakelen, in hoeverre zij er ooit aan gedacht hadden, aan zóó iets mee te doen! - en zij zwoeren er op, dat als zij een feest maar met één woord genoemd hadden, dan hadden zij natuurlijk het feest in het bedehuis voor de arme blinden bedoeld - met gezang en stichting.’

‘Constance Blomgreen had haar nacht doorgebracht, zooals zij in den laatsten tijd gewoon was. De nacht was het ergste. Want over dag kon zij de waarheid vasthouden: dat zij op den rand van den afgrond geweest was; - dat zij van de ergste en gemeenste zonde verlost was; dat zij in plaats van haar reinen bruidegom toe te behooren, hare gedachte in aardsche liefde en onreine begeerte had bezoedeld, - dat alles kon zij zich over dag zoo bewust blijven; en zij was zoo brandend van dankbaarheid jegens hem die haar gered had, dat zij zich bijna gelukzalig kon voelen, als zij hem te spreken of maar een schijntje van hem te zien kreeg.

Maar de nacht was des duivels. Vooral deze warme zomernachten, als de hooilucht van de velden over de stad streek, en het zachte vreedzame gezang van den krekel den vrede zoo'n stemming meedeelde en de droomen met de rijpe vruchtbaarheid van den zomer vulde. Dan sloeg haar warme bloed, en zij werd wakker in schaamte over zich zelf, sprong uit het bed en vervloekte haar schoonheid in vurige

gebeden om kracht en genade te krijgen om afstand te doen en af te sterven, te verwelken en te verdorren ter eere Gods.'

In 'Sankt-Hans Feest' is als 't ware eene essenz van Kiellands sarcasme. De kortheid maakt het boek te scherper. Al wat in zijn vroegere romans van bitterheid aanwezig was, is hier gecondenseerd en geëxtraheerd tot een enkelen droppel. Het is het *mene tekel* over eene leugenachtige maatschappij, die haar moed en daarmee haar behoefte aan vreugde verloren heeft.

Nadat Kielland aldus moreel met de hem omgevende samenleving afgerekend heeft, blijft hem slechts over te toonen, hoe zij de gemakkelijke prooi wordt van den eersten den besten gewetenloozen indringer. Dien laatsten stap doet hij in 'Jacob.' Er bestaat in alle moderne landen een afstand tusschen boeren en stedelingen, die in Noorwegen misschien nog grooter is dan die tusschen rijk en arm. Deze afstand, het gevolg eener cultuur van eeuwen, is in dat land tot in onze eeuw toe gevoed door het verschil in nationaliteit tusschen Deensche ambtenaren en Noorweegsche plattelandsbewoners, een verschil, dat sedert de afscheiding van Denemarken wel niet meer als zoodanig gevoeld wordt, maar toch eene goede verstandhouding tusschen boer en stedeling - want de laatsten hebben zich meer aan de ambtenaren geassimileerd - in den weg staat. Die kloof te overbruggen is het streven van vele hervormers onzer dagen, en ook Kielland mag wel iets van dien aard gedroomd hebben. Dat zou daardoor moeten geschieden, dat de stedeling van den rijken schat van Europeesche cultuur, die hem onafgebroken toestroomt, aan de zich zelf overgelaten plattelandsbevolking iets meedeelde. Maar in een gansch ander licht ziet Kielland het vraagstuk, wanneer hij aan het eindpunt van den hierboven geschetsten gedachtengang aangekomen is. Thans vraagt de schrijver zich af, wat het onvermijdelijk gevolg is, wanneer de cultuur der stadsbevolking verloren gaat. Ook op deze wijze komt de stedeling den boer nader, maar het is eene andere toenadering dan het meedeelen eener hoogere beschaving aan den min bedeelde zou hebben teweeggebracht. De stedeling, die zijn cultuur verliest, zinkt, niet tot het niveau van den boer, maar daar beneden. Want ter-

wijl datgene verloren gaat, wat hem in de oogen van den plattelandsbewoner tot een wezen van ander vleesch en bloed maakte, mist hij de taaie vasthoudendheid, de toomelooze geldgierigheid en de volslagen ongevoeligheid voor scrupules van den laatste. En wat de schijnheiligheid betreft, de nauwelijks tien jaar oude modehuichelarij van den stedeling is in de verte niet opgewassen tegen de door langdurige verdrukking geoefende huichelarij van den boer.

'Jacob' is de geschiedenis van een *selv-made* man. Als gelukzoeker komt Törres Snörtewold naar de stad. Geleerd heeft hij ongeveer niets; de eenige vrucht van het genoten onderwijs, die voor hem niet verloren gaat, is een onbeperkte bewondering voor den aartsvader Jacob, die zoo heerlijk iedereen weet te bedriegen, zijn vader, zijn broeder, zijn oom, en die zoo vast op Gods hulp rekenen kan. Jacob wordt zijn ideaal. En evenals zijn held gelukt het ook hem, de schatten van zijn meester te bemachtigen. In den winkel, waar hij als minste bediende wordt aangenomen en door stelen uit de lade den eersten grond tot zijn later vermogen legt, weet hij zich zoo te nestelen, dat niemand behalve hij meer weet wat er omgaat, tot eindelijk de zaak failleert en Törres als voornaamste schuldeischer gebouwen en waren opkoopt. Maar nu heeft hij macht, en hij gebruikt die, om de stad uit te zuigen. Met zijn kapitaal, dat de bank beheerscht, maakt hij zich meester van al wat in de stad te verdienen valt, zoodat eindelijk de winkeliers niet meer wagen te adverteeren, om zijn aandacht niet te trekken. En met zijn macht stijgt zijn aanzien. Törres wordt lid van de Kamer, en hij getuigt: 'ja het was hem zelfs een genot het in deze zaal te mogen belijden, dat hij niet verder gekomen was - neen voorwaar, dat was hij niet! - hij was niet verder gekomen dan tot den nederigen grond van het kinderlijk geloof, en hij zou er God om bidden, dat hij nooit verder komen mocht.'

Als Törres eindelijk de vrouw bemachtigt, die hij reeds als winkeljongen met begeerige oogen heeft aangezien, besluit hij zijn zoon Jacob te noemen; en hij zelf wil hem leeren dien naam te dragen.

Kielland legt er den nadruk op, dat het verlies van cultuur, waarvan ik hierboven sprak, de voorwaarde voor een

succes als dat van Törres is. In de dagen van consul Garman ware zoo iets een onmogelijkheid geweest. Met ronde woorden spreekt de schrijver deze meening uit:

'Zoo lag de maatschappij open voor de laagste kracht. Was ieder geestelijk bezit behalve "de belijdenis" tot nul gereduceerd, dan bleef er niets dan het geld over. En op dit doel: geld in den zak en "de belijdenis" op de tong stuurde het roer boven en de stroom beneden aan.'

En op een andere plaats:

'Overal was de strijd gericht tegen dat wat Törres vroeger gemeend had, dat de eigenlijke kloof was. Hoe dom was hij geweest met die nederigheid. Het was immers bijna niets dan spelen en raden met de dingen die de menschen meenden te weten; al de groote woorden over zelf te denken en vrij te denken waren humbug; de eeuwige waarheid lag juist in het kinderlijk geloof, en alle wijsheid van de wereld woog niet op tegen den kleinen katechismus, en dien kende hij - ha! ha! ha! - hij moest om zich zelf lachen.

Daar had hij opgezien tegen Gustav Kröger en mijnheer Hamre en anderen, die dat alles gelezen hadden, wat in de boeken stond, en per slot van rekening waren dat niets dan vrijdenkers, die voor de hel bestemd waren, en die in de maatschappij niet los hoorden te loopen.'

Die citaten behoeven geen commentaar. Dat, wat eene maatschappij, die het verband met het europeesche geestesleven verliest, voor beschaving aanziet, is eene oppervlakkige frazenmakerij, die de eerste de beste bengel met een niet meer dan middelmatig verstand zich eigen kan maken.

Behalve romans en novelletten heeft Kielland een en ander voor het tooneel geschreven. Deze comedies, die als kunstwerken niet hoog staan, hebben eenige waarde om den blik, dien zij in de ontwikkeling van des schrijvers gedachte geven en de bijdrage die zij leveren tot de waardeering van zijn talent. Ofschoon zij geen schakels vormen in de aaneengesloten rij zijner romans, staan zij toch niet geheel buiten den samenhang van deze. Het duidelijkst is dat waar te nemen in 'Drie Paar.' Wij ontmoeten hier eene geëmancipeerde vrouw van het allermodernste slag. In 'Sneeuw'

duikt deze gestalte voor het eerst als een wezen van vleesch en bloed op[1]. Zij is hier in hooge mate sympathiek. Misschien juist, omdat zij voor iets anders strijdt dan ‘de rechten der vrouw.’ In ‘Drie Paar’ keert zij terug maar is wat overladen. Zij wordt hier geprezen als ‘de vrouw der toekomst,’ maar wij kunnen den heer Friedeman, die op die lofspraak ten antwoord geeft: ‘God beware onze zonen’ onmogelijk zeer hard vallen. De heldin is een meisje, dat door haar mondig optreden twee paar echtgenooten, die op het punt staan elkaar ontrouw te worden, verzoent en een Lebemann, die haar wat al te vrijpostig het hof maakt, er toe brengt, een behoorlijk aanzoek om haar hand te doen. De schrijver doet wel de zelfstandigheid der jonge dame uitkomen, maar laat ons niet begrijpen, waarom zij niet een eenvoudiger weg kon inslaan om haar doel te bereiken, en zoodoende is er in haar optreden zekere ostentatie, die niet voor haar inneemt; voorts verheft hij genoemde zelfstandigheid zoozeer ten koste van alle andere karakters, dat haar bereidwilligheid om mevrouw Waage te worden een raadsel blijft. Niet dat men vreezen moet, dat zij in het huwelijk hare zelfstandigheid zal verliezen, maar men verstaat niet goed, wat haar in den heer Waage aantrekt, en denkt ten slotte aan een dier onberekenbare vrouwengrillen, waarboven zij zoo ver verheven is.

Lijden dus de karakters in ‘Drie Paar’ onder den druk van de overigens juiste theorie, dat het de slechtste vrouwen niet zijn, die met bewustzijn handelen, ‘Betty's Voogd,’ dat slechts een jaar later verscheen, levert het bewijs, dat de auteur eveneens een open oog heeft voor den humbug, die met de zaak der vrouw, waarvoor hij zelf zoo warm opkomt, gedreven wordt. Een jong meisje, dat een millioen geërfd heeft, is op het punt, in de handen eener van moderne idealen vervulde vriendin te vallen; als het ten slotte blijkt, dat het millioen niet aanwezig is, is zij rijp voor het huwelijk. Een schijntje ironie over die tegenstelling ware niet overbodig geweest. De zaak is nu wel wat al te eenvoudig; de vriendin

1) Reeds Rachel in ‘Garman en Worse’ is eene voorloopster. Maar zij behoort tot eene oudere generatie en is nog meer zoekend dan eischend. De kapiteinsdochter in ‘De slag bij Waterloo’ is een al te zwakke representant van het type, om in aanmerking te komen.

en de familie zijn hebzuchtig, de minnaar is oprecht; een verkeerd verstane dépêche knoopt de intrigue, en de leege brandkast brengt de ontknooping.

‘De Professor’ verscheen in 1888 en verdient onze belangstelling omdat wij er een reflex in vinden van de door Kielland in het vorig jaar opgedane ondervindingen. In dat jaar werd de dichter officieel voor onzedelijk verklaard. Ook hier wordt iemand door de maatschappij gevloekt en uitgestooten om een boek, waarin hij haar gehekeld heeft. De schouwplaats is dan ook van Stavanger verlegd naar Christiania. De woordvoerders der officiëele beschaving spreken het oordeel uit; de universiteit, bijgestaan door de kerk speelt de rol, die in de werkelijkheid het Storting gespeeld had. Bewonderen moet men de zelfbeheersching, waarmee de schrijver van zijn persoon zwijgt, ofschoon de bedoeling duidelijk is. Misschien heeft Ibsen's ‘Een Volksvijand’ hem voorgezweefd. De fabel is anders, maar de gedachte is dezelfde. Allen vereenigen zich tegen hem, die de waarheid spreekt. Alleen wendt Kielland zich tegen de autoriteiten, terwijl Ibsen in zijn bekend drama zijn hoofdaanval tegen de ‘compacte majoriteit’ richt. Wat de kunstwaarde aangaat, kan ‘De Professor’ met ‘Een Volksvijand’ niet in vergelijking komen.

Ik merkte hierboven op, dat Kielland's tooneelstukken eene bijdrage leveren voor de waardeering van des schrijvers talent. Men vraagt zich na lezing dezer stukken af, hoe het mogelijk is, dat een der twee voortreffelijkste romanschrijvers van Noorwegen niettegenstaande herhaalde pogingen toch niet meer dan middelmatigen tooneelarbeid leverde. Het gemakkelijkste is zeker te zeggen, dat aan een tooneelstuk niet dezelfde eischen gesteld worden als aan een roman, en te meenen, dat men daarmee de zaak verklaard heeft. De vraag is juist, aan welke eischen voor het drama deze stukken niet voldoen. Het gewone struikelblok der meeste schrijvers, die, zonder tooneelschrijvers van beroep te zijn, zich aan de dramatische kunst wagen, is de dialoog. Maar deze is bij Kielland gemakkelijk, geoefend als hij is door de levendige gesprekken in zijn romans. Toch moet men er aan denken, dat hier veel terloops kan worden meegedeeld, en door onzen auteur ook mee-

gedeeld wordt - een gedachte, een gebaar - wat door tooneelaanwijzingen niet of slechts zeer gebrekkig, maar nooit fraai kan worden aangeduid. Evenmin zijn het fouten in de compositie die storend werken; de bedrijven zitten goed in elkander; in de volgorde der gebeurtenissen is niets onnatuurlijks. Dat Kielland niet aan langdradigheid of herhaling zou lijden, kon men van te voren vermoeden; zijn comedies kenmerken zich door kortheid. En toch pakken ze niet - althans niet, wanneer men ze leest.[1)] Wat is de grond? Ik geloof, dat deze gelegen is in eene gebrekkige, of liever oppervlakkige psychologie. Dit verbaast aanvankelijk, de vele zoo zorgvuldig geteekende karakters zijner romans in aanmerking genomen. En toch ligt juist in de psychologie een gewichtig onderscheid tusschen de eischen van een drama en van een roman. De romanschrijver heeft den tijd; hij kan van zijn karakters nu deze, dan gene zijde laten zien en kan aan de hand der gebeurtenissen hun trapsgewijze ontwikkeling schetsen. Zoo althans gaat Kielland te werk. Maar voor een dramatisch dichter, die in weinige bedrijven eene handeling vertoont, die in de tijdruimte van een paar dagen, soms van niet meer dan enkele uren afspeelt, is de psychologische kunst gelegen in het aanbrengen van perspectief. Wat men te zien krijgt, is het einde van een ontwikkelingsproces; de afgelegde weg moet uit den dialoog blijken, en wel zoo duidelijk, dat men verstaat, dat die personen onder den invloed van misschien op zich zelf onbeduidende omstandigheden in een crisis verkeeren. Dat perspectief aan te brengen, gelukt Kielland niet, en daardoor komt het, dat de karakters in zijn drama's ons niet interessant voorkomen. Wij krijgen van deze menschen te weinig te weten, om belang in hun lot te stellen.

Overzichtelijk is Kielland, maar niet perspectivisch. Hij vertelt altijd zooveel van het verledene, als noodig is, om hetgeen volgt te doen verstaan, en hij weet dan in weinig trekken een sprekend beeld te geven, maar het verledene blijkt niet uit het tegenwoordige. Dat is in een roman ook

1) Over hun werking op het tooneel kan ik geen oordeel uitspreken. Het komt mij niet onmogelijk voor, dat sommige zijner figuren op den lachlust des publieks werken; de kunst van caricatuurteekenen verstaat hij meesterlijk; het zou mij echter verwonderen indien een dezer personages eene diepere belangstelling wekte.

niet noodig, mits de hoofdstukken, die dienen, om de situatie te doen verstaan, en de opmerkingen, die illustreeren, het geheel niet ontsieren. En daar juist het schrijven van zulke hoofdstukken en het maken van zulke opmerkingen een talent van Kielland is, winnen zijn romans hierbij gewoonlijk. Het verdient echter opmerking, dat in vertellingen, waar geen plaats is voor oriënteerende opmerkingen noch voor een nadere kennismaking met de daarin optredende personen, de fouten van des schrijvers tooneelstukken terugkeeren. Zulke vertellingen vindt men onder zijne ‘Novelletten.’ Vooral de bijpersonen in vele dier verhalen vermogen onze belangstelling nauwelijks gaande te maken. Sommige novelletten zouden fraaie hoofdstukken in een roman zijn, terwijl zij op zich zelf beschouwd slechts matig voldoen. Men kan met zeker recht deze stukjes, die tot Kielland's oudste geschriften behooren, als voorstudiën voor zijn romans - de eenige, die onder de oogen van het publiek gemaakt zijn - beschouwen. Het jongste bundeltje ‘Twee Novelletten uit Denemarken’ staat veel hooger en kan tot zijn meesterstukken gerekend worden.

Tusschen Kielland's laatste tooneelstukken en zijn laatsten roman ligt de korte periode zijner journalistieke werkzaamheid. Zijne scherpe critiek der maatschappij leidde, in verband met zijn behoefte om zijn medeburgers van dienst te zijn, op den duur tot zijn optreden als essayist. Het meeste, wat hij als redacteur der ‘Stavanger Avis’ schreef (1889), is niet buiten den kring der dagelijksche lezers van die courant verbreid; slechts een paar stukken zijn afzonderlijk uitgegeven.[1)] Dat Kielland - zij het ook voor korten tijd - zulk een werkkring koos, bewijst, wat ik reeds opmerkte, dat hij - hoezeer

1) Deze artikelen gunnen ons een blik in des schrijvers practisch streven gedurende die periode. Onder den titel: ‘De gecombineerde inrichting’ beschrijft hij de verschrikkingen van een gebouw in zijne vaderstad, welks beperkte ruimte tegelijk dienst moet doen als gekkenhuis, ziekenhuis, spinhuis, kortom als bewaarplaats van al wat in de gemeente niet voor zich zelf kan zorgen of niet los mag loopen. De bedoeling is, zijn medeburgers op te wekken, om aan dien toestand een einde te maken en eindelijk eens een klein deel van de belangstelling, die zij in het zielenheil van negers toonen, aan den nood hunner stadgenooten te wijden. Een begin van hervorming, waarvan het laatste artikel gewaagt, getuigt, dat Kielland den juisten toon heeft weten aan te slaan.

ook kunstenaar - niet schrijft om te schrijven, maar met een maatschappelijk doel. Hij is in dit opzicht te vergelijken met zijn vriend Björnson. Als een voortzetting van Kielland's journalistieke productie kan men de brochure over de verdediging des lands[1)] en den reeds een paar maal geciteerden bundel 'Menschen en Dieren' beschouwen. De brochure over de verdediging is een der merkwaardigste voortbrengselen van zijn geest en toont, met welk een ijver hij de belangen van zijn volk voorstaat. Wij ontmoeten hier alles behalve een schrijver, dien de lange strijd met de bestaande machten vermoeid heeft, maar een schrijver in de volheid zijner mannelijke kracht. Het boekje is een stilistisch meesterstuk. De bedoeling is, de zaak van den vrede te bepleiten, te wijzen op de utopie, die er in gelegen is, wanneer een klein volk zich met eene moderne krijgsmacht wil meten, op den voorgrond te stellen, dat de eenige taak van het Noorweegsche leger is de handhaving van Noorwegen in de Unie, de leer te verkondigen, dat kleine staten niet geroepen zijn, om den kamp met kanonnen, maar een cultuurkamp te strijden.

Wij leeren Kielland hier kennen als een buitengewoon onafhankelijken geest, voor wien het bewustzijn dat een schrijver van zijn rang iets op het spel te zetten heeft, geen reden is, om zijn overtuiging te smoren. Iemand die bijv. schrijft: 'Zoolang de volken zich laten leiden en beheerschen door enkele menschen, die met een kroon op het hoofd en een sabel in de hand geboren worden, die tot vraatzuchtigen krijg opgevoed worden, en wier begrip van eer in de richting van overoude, wilde voorstellingen ontwikkeld wordt, zoolang zal er een glans over onderdrukking, wildheid en bloedvergieten blijven,' iemand, die zóó schrijft, terwijl het land allenthalve weergalmt van toespraken van redenaars, die bezig zijn, enthousiasme te wekken voor geweren en schansen, voor vaderland en vorst, zoo iemand kan vrij zeker weten, met welk soort schrijvers hij voortaan door een groot deel der natie op eene lijn zal worden geplaatst. Onverschillig voor smaad zet hij echter zijn polemiek voort tegen de partij, die van te voren vaderlandsliefde en religie in pacht heeft genomen, om tot de conclusie te komen: 'Zoo onmogelijk als de verdediging

1) Forsvarssagen. 1890.

van Noorwegen tegen eene groote macht is de vrede geenszins.'

De onbeschaamdheid, waarmee de priesterschap voor de zaak van den oorlog partij trekt, wekt zijn heftigsten weerzin:

'Het schijnt hun niet in te vallen, in hun bijbel na te lezen, wat daar staat over manslag en bloedvergieten..... Maar neen! - de eene bisschop vindt, dat arme en vergiftigde meisjes *zijn ambt niet aangaan!* - en de andere kan zich slechts met moeite weerhouden, om niet de drukpers te vervloeken; - maar de kanonnen - Halleluja! kom met kanonnen maar aan, dan zal zeker geen bisschop of dominee meenen, dat zijn ambt hem verbiedt den zegen uit te spreken.'

Bewondering verdient de onpartijdigheid, waarmee de schrijver zijn hoop op het Storting uitspreekt. Zonder zich zijn persoonlijke ondervinding te herinneren, durft hij van het gezond verstand der vergadering verwachten, dat het beletten zal, dat Noorwegen in een beweging wordt meegesleept, die het land zal uitputten, de cultuur van geslachten zal eischen - evenals Duitschland die heeft moeten offeren, om een volk in wapenen te worden - en toch nooit tot eenig resultaat kan leiden.

'Menschen en Dieren' is de laatste schrede van Kielland's ontwikkeling, welke hij ons gelegenheid geeft te volgen. Wat den vorm betreft sluit deze bundel opstellen bij de dagbladartikelen en de brochure over de verdediging aan; de inhoud zet den gedachtengang der romans voort, gelijk het boek dan ook chronologisch op 'Jacob' volgt. De in dien laatsten roman geschilderde maatschappij keert de schrijver nu den rug toe en wendt zich tot de natuur. Echter niet als een ongelukkig poëet, die hier een toevlucht zoekt, om in maneschijn en eenzaamheid een verijdelden werkelijkheidsdroom te vergeten. Maar als iemand, die na een deel der samenleving gewogen en te licht bevonden te hebben, het veld van zijn onderzoek verbreedt, om te beter de maatschappij in haar geheel te dienen; voor wien de natuur het bad is, waarin hij zich tot hernieuwing van den strijd sterkt. Er waait door Kielland's laatsten bundel een frissche voorjaarslucht. Wat hem het eerst tot den strijd bewoog, zijn naastenliefde, is niet verdwenen; zij toont zich hier in haar meest idyllischen vorm; belangstelling in de dierenwereld.

Daarvan getuigen verscheidene aardige opstellen. Hij bestudeert hun leven en beveelt zijn medemenschen dezelfde studie aan. En als hij uit een gecompliceerde maar uitgeleefde maatschappij zich naar het land met zijn eenvoudige verhoudingen begeeft, valt weer zijn oog op het lot van den minderen man. Doch ditmaal is het niet in de eerste plaats de stoffelijke nood, die hem treft, - het is de geestelijke armoede. Men leze zijne 'Jaederbreve', telkens stoot men op dezelfde klacht: ruwheid en onmenschelijkheid overal. Naar de oorzaak van dien toestand behoeft hij nu niet meer te zoeken; eene studie van jaren heeft hem geleerd, dat onwetendheid de oorzaak van de meeste zedelijke gebreken is. In de plaats daarvan dringt zich thans met dubbele kracht de vraag aan hem op: waarmee is dat volk te helpen? En het antwoord luidt: breng het cultuur. Gelijk Kielland vroeger tot leniging van stoffelijke armoede als eenig redmiddel het warme hart aanbeval, dat de nooden van den broeder meevoelt, zoo prijst hij nu tot leniging van dien ergeren nood de belangstelling aan, die het geestesleven van den minder ontwikkelde tracht te begrijpen. Zijn opstel over kunstzin is in dit opzicht treffend en toont, hoe goed hij zelf de eenvoudigen verstaat. Niet door hem te overbluffen, zoo roept hij den verwaanden kunstkenner toe, zult gij den onwetende van de voortreffelijkheid uwer inzichten boven de zijne overtuigen, maar door zijn bewondering te waardeeren. Wie voor het eerst er toe overgaat, een prent van een paar stuivers aan de naakte muur zijner woning op te hangen, doet op datzelfde oogenblik een belangrijke schrede op de baan der cultuur, en alleen hij die de beteekenis van die schrede verstaat, kan op den langen en moeilijken weg tot juister inzicht een gids wezen.

Een ander karakter draagt een stukje als Tordenskjold. Het is de hoon van den Noorman, die zijn vaderland liefheeft, over eene feestviering ter eere van den Trondhjemmer, wiens eenige lust tijdens zijn leven was de Zweden te slaan, voor wien de Deensche koning niets anders was, dan de reeder, die de schepen en kanonnen bezat, en die nu in Kopenhagen als een Deen om zijn trouw aan den koning wordt gevierd, terwijl Noorwegen bij de plechtigheid door een Zweedsch baron wordt gerepresenteerd. Des schrijvers gevoel geeft zich in krasse bewoordingen lucht:

‘Hoog op zijn stukgeschoten schans moest hij staan (in Kristiania), met de uniform aan flarden en den hoed op een kant, en met den degen moest hij recht naar het Oosten wijzen - recht naar Zweden, en zich naar zijn volk beneden op het dek keerend moest hij lachen - zijn vroolijksten lach, terwijl hij riep: Kijk! kijk! daar strijkt hij de vlag al - de laffe hond!’

Een oogenblik klinkt deze krijgshaftige taal vreemd in den mond van een apostel des vredes. Toch weerspiegelt het korte opstel een der grondgedachten van de brochure over de verdediging, n.l. deze, dat de taak van het leger is, de positie van Noorwegen in de Unie versterken. Het is het bewustzijn van een steeds uit Zweden dreigend gevaar, dat den schrijver zulk een taal in den mond geeft. Het is de herinnering aan zoo menige krenkende bejegening, die het Noorweegsche volk van het ‘broedervolk’ heeft moeten verduren. Het is de vrees, dat Noorwegen te eeniger tijd in een oorlog voor Zweedsche belangen zal gewikkeld worden, evenals het vroeger aan alle oorlogen, die het den Deenschen koning behaagde te voeren, moest deelnemen, en dat het dan het kind van de rekening zal wezen, terwijl het ‘broedervolk’ de vruchten plukt.

Ik heb met opzet bij deze zijde van Kielland's werkzaamheid wat langer stilgestaan, omdat het de zijde is, die buiten Noorwegen het minst bekend is, en toch de zijde, die hem niet het minst tot eer verstreld. Wij leeren hem hier kennen als iemand, die niet alleen weet af te keuren, maar ook positieve idealen heeft, en den lust gevoelt om daarvoor te strijden. Wat de brochure over de verdediging en ‘Menschen en Dieren’ van de romans onderscheidt, is in hoofdzaak de meer practische richting der tendenz. De schrijver doet hier een poging, in den gang van zaken in te grijpen, om direct op het geestesleven zijner landgenooten in te werken. En daarmee is hij op het standpunt aangekomen, vanwaar een schrijver twee wegen openstaan. Indien hij zich bewust is, dat de pen zijn eenig wapen is, en hij beoogt vóór alles de politieke ontwikkeling van zijn land - dan wordt hij partijleider. Zóó deed o.a. Björnson. Is hij van oordeel, dat op verschillende wijzen aan den vooruitgang van zijn volk kan gewerkt worden, en dat de politiek slechts een der vele

zijden van het cultuurleven is, dan zal hij - vooral wanneer hij talent tot organiseeren bezit, er lichter toe overgaan, in eene practische betrekking voor zijne behoefte, om nuttig werkzaam te zijn, voldoening te zoeken. Dezen weg is Kielland ingeslagen. Als burgemeester van Stavanger wijdt hij sedert eenige jaren zijn krachten aan de ontwikkeling van zijn geboortestad en tracht in diezelfde maatschappij, wier toestand hem tot zoo menige sarcastische vertelling aanleiding gaf, zijn toekomstdenkbeelden tot waarheid te maken.

Maar alvorens in het practische leven terug te keeren, gevoelde Kielland de behoefte, om door het ontvangen van nieuwe indrukken, die wereld, die hem zoo onsympathiek was, voor zich te objectiveeren. De laatste opstellen uit den bundel ‘Menschen en Dieren’ zijn aan de Middellandsche zee geschreven, waar Kielland het *Oude Noorwegen* van zich afschudde. Als representant - niet met de pen, maar in het leven - van het *Jonge Noorwegen* keerde hij naar zijn vaderland terug. Dat zijn tegenwoordige arbeid hem voldoening schenkt, mag men uit het door hem uitgesproken voornemen opmaken, om niet meer te schrijven.

Slaan wij, aan het eind dezer studie gekomen, nog een laatsten blik over Kielland's litteraire werkzaamheid in haar geheel. Onverwacht, maar wel voorbereid treedt hij als romanschrijver op en verovert bijna onmiddellijk het lezend publiek. Hij gaat echter op de behaalde lauweren niet rusten, want hij heeft veel te zeggen. Verontwaardiging heeft in hem den kunstenaar doen rijpen. Maar verontwaardiging kan den stoot geven tot het ontstaan van een kunstwerk, ja van een geheele reeks kunstwerken; - voedsel voor het talent des kunstenaars is zij niet. Voedsel is alleen studie. Er komt in des schrijvers boeken een element, dat overal zich vertoont, waar men van beschrijven overgaat tot onderzoek, namelijk reflexie. Voorloopig winnen Kielland's geschriften daarbij - aan diepte. Maar naarmate de impuls zwakker wordt, neemt des schrijvers productiviteit af. Tusschen ‘Fortuna’ en ‘Sneeuw’ verliepen twee, tusschen ‘De Professor’ en ‘Jacob’ drie jaar. Steeds grooter wordt het aandeel der reflexie aan Kielland's werk, een paar zijner drama's zijn meer theorie dan leven. Echter is onze schrijver te groot kunstenaar, om niet

in te zien, dat een veranderde methode van zien ook een anderen kunstvorm eischt. Zoodra de behoefte om te raisonneeren de overhand krijgt, laat hij den romanvorm varen en schrijft dagbladartikelen en essays. Maar een ijverig feuilletonist is hij nooit geworden. Hij had talent tot iets grooters, en indien hij thans niets grooters schreef, was de oorzaak deze, dat de sterke impuls, die ‘Garman en Worse’ deed ontstaan, had uitgewerkt. Kielland's kleinere opstellen zijn litterair beschouwd de laatste nawerking van dien impuls, niet het begin eener nieuwe werkzaamheid.

Of zij echter de zaden tot eene nieuwe vruchtbaarheid bevatten, dat zal de toekomst moeten leeren. Kielland's boeken bewijzen, dat de jaren waarin hij zijn eerste - wij hopen niet tevens zijn laatste - reeks meesterstukken schreef, voor hem zelf jaren van sterke ontwikkeling zijn geweest, en de kleine opstellen in ‘Menschen en Dieren’ doen ons zien, dat hij in het sociale vraagstuk een dieper blik geslagen heeft, dan toen hij begon te schrijven. Hij is ook niet als zoo menig prediker in de woestijn, een menschenhater geworden, integendeel, hij toont aan het einde dezer periode van zijn litteraire loopbaan een ruim hart voor de geheele levende natuur te hebben. Maar zijn talent heeft rust noodig. Wie verwondert zich daarover? Hoe lang die rust zal duren, weten wij niet. Met het oog op Kielland's vermogen om te zwijgen, dat alleen door zijn vermogen om te schrijven geevenaard wordt, hebben wij reden te verwachten, dat hij niet weer als auteur zal optreden, vóór hij wat te zeggen heeft. Maar mocht het er eenmaal toe komen, dat zijn geest, door voortgezette waarneming opnieuw bevrucht, een nieuwen drang gevoelt, om tot zijn volk te spreken, wie weet, of wij dan niet een reeks kunstwerken van hem te wachten hebben, die voor de vroegere niet onderdoet.

R.C. BOER.

Egypte en de expeditie naar Khartoem.

Telkens en telkens weder wordt in den laatsten tijd onze aandacht getrokken door Afrika. Zelfs zij, die niet gewoon zijn eenig belang te stellen in hetgeen buiten eigen kring omgaat, worden voortdurend uit hunne onverschilligheid wakker geschud door de berichten, welke ons uit dat duistere werelddeel bereiken. Was dit vroeger hoofdzakelijk bekend als 't land waar de slaven groeiden en waar stoute zeeroovers het waagden ook Christenen in slavernij te doen zuchten, de gebeurtenissen der laatste honderd jaren schijnen er op te wijzen dat Afrika het land der toekomst zijn zal. En die toekomst zal niet het gevolg zijn van eigen ontwaken of eigen kracht, maar uitsluitend aan de inmenging van anderen te danken zijn.

Van alle zijden is men Afrika binnengedrongen; van de Zuidpunt en van het Noorden, van de Oost- en van de Westkust, steeds zijn het oorlogen en geruchten van oorlogen die ons bericht worden. Tal van Mogendheden der oude wereld hebben daar nieuwe handelsbetrekkingen zoeken aan te knoopen, daar den landhonger zoeken te bevredigen. Op oudere landkaarten zag men slechts hier en daar eene factorij aan de kust aangegeven; tegenwoordig staat bijkans het geheele werelddeel zoo niet metterdaad dan toch in naam onder de directe of indirecte heerschappij der Europeesche Staten. Opmerkelijk is het dien wedloop der Mogendheden gade te slaan om zich het bezit te verzekeren van uitgestrekte, tot nu toe schier geheel onbekende streken, welke haar, althans aanvankelijk, slechts zeer geringe voordeelen opleveren.

Wanneer wij den belangwekkenden strijd in Zuid-Afrika

buiten beschouwing laten, dan is het voorzeker het Noord-Oosten van het zwarte werelddeel dat op 't oogenblik onze aandacht het meest verdient. Daar smaakt Italië de wrange vruchten van zijn koloniale ondernemingen, daar heeft ook Groot-Britannië te kampen met de gevolgen zijner Afrikaansche politiek.

Waar Italië moet trachten op de voor het nationale eergevoel minst smadelijke wijze terug te trekken, daar wendt Engeland pogingen aan om door een nieuwen veldtocht zijne positie te versterken. Steeds hebben de beheerschers van Egypte een begeerig oog geslagen op den Soedan en van de oudste tijden af hebben zij daar met de grootste moeilijkheden te worstelen gehad. Met belangstelling mag men dus de beweging volgen van het Egyptische legercorps, dat onder Britsche aanvoering de ten vorigen jare ondernomen expeditie zal voortzetten en zich de verovering van Khartoem ten doel heeft zien stellen. Dubbel belangrijk is de onderneming door den tegenstand van een paar der groote Mogendheden, die geen gelegenheid verzuimen haar moeilijkheden te bereiden. De tijd, door de legerautoriteiten besteed om in de kwartieren alles tot de krijgsoperatiën in gereedheid te brengen, willen wij daarom gebruiken om na te gaan welke overwegingen tot het ondernemen der expeditie mogen hebben geleid en welke hindernissen haar door eene naijverige staatkunde zijn in den weg gelegd. Een terugblik op de geschiedenis van Egypte, meer in 't bijzonder gedurende de laatste honderd jaren, moge ons daarbij goede diensten bewijzen om veel wat anders duister zou schijnen op te helderen.

I.

Door zijne aardrijkskundige ligging het aanknoopingspunt tusschen de Middellandsche Zee en den Indischen Oceaan, was Egypte wel voorbestemd om, zoolang het niet een soort van publiek domein van alle natiën kon worden, de twistappel te zijn tusschen de Mogendheden, die bij het bezit van dien verkeersweg het meeste belang hadden.

Opmerkelijk genoeg valt de verovering van Egypte door de Turken ongeveer samen met de ontdekking van den weg naar Indië om Afrika's Zuidpunt. Was de beteekenis van de eerste

dezer gebeurtenissen dat, evenals reeds vroeger door de verovering van Syrië de handelsweg over dat land en de Perzische Golf was afgesneden, nu ook het laatste verbindingspunt tusschen Europa en Indië voor den handel verloren ging, de ontdekking door Vasco de Gama van den rechtstreekschen weg over zee woog ruimschoots tegen dit verlies op. Het eenige gevolg van beteekenis van de verovering door Sultan Selim was dan ook, dat de handel van de havensteden aan de Middellandsche Zee meer en meer ging kwijnen en geheel aan de volken aan den Atlantischen Oceaan overging.

De verdere lotgevallen van Egypte zijn gedurende meer dan twee eeuwen van uiterst weinig belang; in naam eene Turksche provincie kwam het reeds onder Selims opvolger geheel onder de heerschappij van den stam der Mameloeken; en vóór het einde der vorige eeuw hoort men er weinig meer van spreken.

De Fransche expeditie van 1798 onder generaal Bonaparte herlevendigde het belang in het land der pyramiden, en zoo al het politieke doel waarmede de expeditie was uitgezonden niet werd bereikt, de beteekenis van deze moet daarom niet worden onderschat. Het vernielen der Fransche vloot bij Aboekir toonde genoegzaam aan dat de Britsche Regeering nooit zou toelaten dat eene Fransche heerschappij zich in die streken vestigde; terecht toch zag zij in dat door zulk eene inbezitneming Egypte zijne oude beteekenis onmiddellijk zou terugbekomen en voor de Britsche belangen in Indië een dreigend gevaar zou opleveren.

De vruchten van de expeditie vielen in den schoot van den Sultan, die, nu de macht van den Bey der Mameloeken zulk een gevoeligen knak had gekregen, in staat werd gesteld zijne eigene heerschappij tot werkelijkheid te maken. Toch zou dit voordeel voor de Porte allicht weer verloren zijn gegaan, indien niet in 1806 in Mehemet-Ali een man door haar tot gouverneur van Egypte ware aangesteld, die, dank zij zijne groote energie en administratieve bekwaamheden, de sedert eeuwen verwaarloosde provincie tot ongekenden bloei wist te brengen.[1] De eerzuchtige Pacha kon echter op den

1) Mehemet-Ali, een krijgsman van geringe afkomst, had zijne verheffing tot Pacha van Caïro te danken aan den invloed van Napoleons ambassadeur te Constantinopel.

duur niet tevreden zijn met zijne ondergeschikte positie. De opstanden in Servië, Griekenland en Samos bewezen hem te duidelijk het algeheele verval waarin het Turksche Rijk verkeerde, dan dat hij niet zou trachten zich meerdere onafhankelijkheid te verzekeren. Zijne legerscharen, die eerst de Mameloeken geheel ten onder hadden gebracht, en daarna in Griekenland den Sultan zulk een bloedigen steun hadden verschaft, richtten zich, onder aanvoering van zijnen stiefzoon Ibrahim Pacha, weldra tegen zijnen Opperheer zelf, veroverden Syrië, en zoo groot was in Constantinopel de vrees voor den machtigen vasal, dat de Porte zich om hulp tot de Mogendheden wendde. Terwijl Oostenrijk, Frankrijk en Engeland zich bepaalden tot eene diplomatieke waarschuwing, zette Rusland troepen aan den Bosporus aan wal. Door bemiddeling van Frankrijk, dat den Russen hunnen overwegenden invloed misgunde, kwam nu op 5 Mei 1833 de overeenkomst van Kutayeh tot stand, waarbij Mehemet-Ali het stadhouderschap over Egypte, Syrië en Creta verkreeg.

Deze overeenkomst was echter weinig geschikt van blijvenden aard te zijn; eensdeels schikten zoowel de Sultan als de Pacha er zich slechts noode in, en aan den anderen kant wist Rusland toch van den benarden toestand der Porte gebruik te maken om haar het tractaat van Unkiar-Skelessi af te dwingen, dat haar geheel aan de voeten van den Czaar bracht.

In 1839 hervatten de Turken de vijandelijkheden, doch andermaal moesten hunne nog weinig aan de onlangs ingevoerde Europeesche organisatie gewende legerscharen tegen Ibrahims dappere krijgsbenden het onderspit delven en andermaal werd Constantinopel bedreigd. Ten einde nu zoowel de uitvoering van het Russisch-Turksche verdrag als een verderen voortgang van de wapenen van den Pacha te voorkomen, kwamen de vertegenwoordigers der Mogendheden te Londen bijeen. Waren aanvankelijk Frankrijk en Engeland in hunne Russophobie eensgezind, de Russische diplomatie slaagde er weldra in Lord Palmerston van zijnen bondgenoot te scheiden en zoo kwam op 15 Juli 1840 het tractaat van Londen tot stand, waarbij de Mogendheden, met uitsluiting van Frankrijk, zich verbonden Mehemet-Ali desnoods met geweld van wapenen tot rede te brengen. Inderdaad ging de overeenstemming tusschen de beide Westersche Mogend-

heden niet verder dan hunne gemeenschappelijke vrees voor de politiek van Keizer Nicolaas. Hunne inzichten met betrekking tot Mehemet-Ali liepen geheel uiteen. Terwijl in Frankrijk groote sympathie voor den Pacha bestond en men hem niet alleen Egypte doch ook Syrië wilde laten, zag men in Engeland de macht van den beschermeling van Frankrijk - dat door de verovering van Algiers zijne positie in de Middellandsche zee toch reeds zoo versterkt had - met leede oogen aan, terwijl men hem bovendien niet kon vergeven dat hij door het verleenen van handelsmonopoliën aan Fransche onderdanen den Britschen handel zeer geschaad had.

De politieke toestand was door dit buitensluiten der Regeering van Louis Philippe hoogst gespannen en het Ministerie Thiers rustte zich met kracht tot den onvermijdelijk schijnenden krijg toe. Toch kwam het zoover niet. Al ras bleek het dat de Fransche Regeering, die bij hare politiek op een krachtigen tegenstand van Mehemet-Ali gerekend had, de kracht van den Pacha zeer had overschat. Het kostte der Engelsche vloot, gesteund door van die zijde aangewakkerde binnenlandsche onlusten, weinig moeite Ibrahim uit Syrië te doen terugtrekken, en weldra gelukte het den schout-bij-nacht Napier Mehemet-Ali van de wenschelijkheid te overtuigen zich aan den Sultan te onderwerpen.

Met deze onderwerping ontviel der Fransche politiek haar materieele grondslag en waren Lord Palmerston's wenschen in hoofdzaak bevredigd. De voorzichtigheid gebood den Britschen staatsman zich met dezen uitslag tevreden te stellen. De gemoederen in Frankrijk waren door het nieuw opgetreden Ministerie Guizot eenigszins tot kalmte gebracht, maar een geheele terzijdeschuiving van den Pacha, gelijk de Porte verlangde, zou de animositeit weder tot haar toppunt voeren. Oostenrijk en Pruisen waren bovendien volstrekt niet gezind de zaak tot zulk een uiterste te drijven, en Rusland, welks doel, om Frankrijk en Engeland te scheiden, bereikt was, sloot zich bij de Midden-Europeesche Mogendheden aan. Zoo kwam het dat ook de Engelsche ambassadeur te Constantinopel in het einde de instructie ontving in overeenstemming met zijne collega's den Sultan te bewegen Mehemet-Ali het erfelijk pachalik van Egypte te laten. Bij den Hatti-Sheriff van 13 Februari 1841 werd de

erfelijkheid, die hem trouwens reeds door Napier eigenmachtig als belooning voor zijne onderwerping was toegezegd, aan den Pacha verleend. Een oogenblik scheen het alsof de krijg opnieuw zou kunnen ontbranden, daar de onderkoning de hem gestelde voorwaarden onaannemelijk verklaarde, doch in Mei werd de Sultan, dank zij vooral het initiatief van Metternich, er toe gebracht de bezwarende bepalingen te wijzigen en met de plechtige afkondiging op 10 Juni 1841 te Alexandrië van den nieuwen Hatti-Sheriff werd de opstand voor goed beeindigd.

De verhouding tusschen Egypte en de Porte was nu zoodanig geregeld, dat de waardigheid van onderkoning erfelijk werd in het geslacht van Mehemet-Ali bij recht van eerstgeboorte; leger en vloot zouden in dienst blijven van de Porte, die daarvan ook de opperofficieren zou aanstellen en de buitenlandsche betrekkingen zou leiden, doch tegen een vaste jaarlijksche schatting het binnenlandsch bestuur geheel aan den onderkoning zou overlaten.

Deze regeling was weliswaar onder de pressie der Mogendheden tot stand gekomen, maar men kan toch niet zeggen dat zij internationaal was vastgesteld. Wel zou dit het geval zijn geweest indien Mehemet-Ali binnen den gestelden termijn de voorwaarden van het tractaat van Londen had aangenomen, maar nu hij dien termijn had laten verstrijken was, volgens art. 7 van het Aanhangsel van dat tractaat, de Sultan niet meer gebonden aan zijn gedaan aanbod en vrij ‘de suivre telle marche que ses propres intérêts et les conseils de ses alliés pourraient lui suggérer.’ Meer dan eens heeft dan ook in latere jaren de Porte wijzigingen in deze verhouding aangebracht; de onafhankelijkheid van den onderkoning zien wij nu eens uitgebreid dan weder, wanneer de politieke omstandigheden het der Porte mogelijk maakten, meer aan banden gelegd.

Kon Engeland er roem op dragen het vestigen van een te groote met Frankrijk coquetteerende onafhankelijke macht, die de verbindingswegen met Indië zoowel over Syrië als over de Roode Zee zou hebben beheerscht, verijdeld te hebben, ook het Ministerie Guizot kon met tevredenheid op zijne werkzaamheden terugzien. Het had daarbij niet alleen den geheelen ondergang van Frankrijks beschermeling belet, maar ook weder

bij de Conventie van 13 Juli 1841, welke deze geheele Oostersche quaestie besloot, zijn isolement voor eene passende plaats in het Europeesch concert op eervolle wijze mogen verruilen. Het duurde dan ook niet lang of de goede betrekkingen tusschen de beide Mogendheden waren hersteld, en in den Krimoorlog zien wij hen weder samengaan tegen Rusland, toen dit land zijn door de gebeurtenissen van 1840 verspeelden overheerschenden invloed op het Turksche Rijk zocht te herwinnen.

Intusschen, de belangen der beide landen met betrekking tot Egypte waren te verschillend dan dat zij niet telkens weder in botsing zouden komen. Reeds in Februari 1839 had Keizer Nicolaas het gezegd in een onderhoud met den Franschen Ambassadeur de Barante: ‘Egypte! dat willen de Engelschen hebben. Zij hebben het noodig voor den nieuwen verkeersweg dien zij met Indië zoeken te openen; zij vestigen zich in de Perzische Golf en in de Roode Zee. Vous vous brouillerez avec eux pour l'Egypte!’ Werkelijk kon Engeland, dat in de Middellandsche Zee Gibraltar, Malta en de Ionische eilanden bezet hield, niet toelaten dat de verbinding over zee met Indië via het in 1839 bezette Aden, werd verbroken door een aan dat Rijk niet welgezinde landstreek. Maar juist het belang dat Engeland had bij deze brug tusschen de beide zeeën maakte het naar het oordeel van de meeste Fransche politici gebiedend noodzakelijk den Franschen invloed aldaar te handhaven. Het zou echter onbillijk zijn alleen aan dezen naijver de Fransche politiek in Egypte toe te schrijven, want, naast de groote handelsbelangen die het daar heeft, vindt de Fransche sympathie voor het land der pyramiden haren grond in historische herinneringen, welke niet slechts van politieken en commercieelen doch ook van wetenschappelijken aard waren, terwijl het groote aantal Fransche of in Frankrijk opgeleide ambtenaren, die in Egyptischen dienst waren, de belangstelling niet weinig onderhield.[1)]

Stelt men dezen verschillenden aard van de belangen der

1) ‘L'Egypte n'est pas seulement ce don du Nil dont parle le vieil Hérodote, elle est à proprement parler, une création de la France. Ce sont nos savants, c'est un Champollion-Figeac, un Mariette, un Maspéro, qui nous ont révélé sa prodigieuse antiquité; ce sont des Français qui, pour son armée, pour son administration, ont été ses éducateurs.’ M. Deluns-Montand in de vergadering van het Comité d'Egypte. Dec. 1896.

beide landen op den voorgrond, dan kan het geen bevreemding wekken, dat op den langen duur de partij welker belangen van zoo zuiver materieelen aard waren, over de partij van het sentiment heeft moeten zegevieren.

Reeds in 1854, terwijl toch Engeland en Frankrijk op 't nauwst verbonden waren in de Oostersche quaestie, bleek opnieuw hoezeer hunne, hetzij dan werkelijke, hetzij vermeende belangen uiteenliepen. In dat jaar verkreeg de Lesseps van den pas opgetreden onderkoning Mohammed-Saïd de concessie voor het doorgraven der landengte van Suez. Het werd raadzaam geacht den Sultan deze concessie, wegens haar uitnemend belang, zij het dan ook uitsluitend voor den vorm, ter bekrachtiging aan te bieden. Te Constantinopel ontmoette zij echter den heftigsten tegenstand. Evenals in 1840 in Lord Ponsonby zoo had ook nu de Britsche Regeering in Lord Stratford de Redcliffe een ambassadeur die hare belangen bij de Porte zeer wel wist te dienen, en er niet tegen opzag zijne eigene inzichten omtrent die belangen, somtijds tegen de ontvangen instructies in, door te zetten. Lord Stratford was in die jaren te Constantinopel almachtig en het kostte hem weinig moeite de ratificatie der concessie op de lange baan te doen schuiven, hoewel de Porte het plan niet ongunstig gezind was en gaarne den onderkoning ter wille ware geweest. Was aanvankelijk de tegenwerking van den Britschen ambassadeur van zuiver persoonlijken aard, het duurde niet lang of ook zijne Regeering verklaarde zich aan het onderwerp vijandig. Nochtans was den Engelschen kapitalisten een ruim aandeel in de onderneming toegezegd en had de Fransche Regeering, juist om Engelsche gevoeligheden te ontzien, zich onthouden de Lesseps officieel te steunen.

Alle moeite door de Lesseps aangewend om het Kabinet van H.M. tot andere gedachten te brengen bleef vruchteloos. Wel slaagde hij er in de publieke opinie voor zijn plan te winnen, doch de Regeering was niet te bewegen hare oppositie te laten varen. Ondanks alle beweegredenen van anderen aard, die haar bij dezen tegenstand heetten te leiden, was het duidelijk, dat zij, wel verre van, gelijk zij voorgaf, de verwezenlijking van het plan voor onmogelijk te houden, de gevolgen van het openen van de nieuwe verkeersader voor

de nationale belangen duchtte. Wanneer niet het kanaal in Engelsche handen was - een ideaal dat in de gegeven omstandigheden onbereikbaar scheen - bestond het groote gevaar dat een Fransche vloot Indië kon bereiken vóór men van uit het moederland hulp kou zenden. Ook was het te duchten dat het voornamelijk de havens aan de Middellandsche Zee zouden wezen die van den nieuwen handelsweg de voordeelen zouden trekken. Bovendien, en dit woog waarschijnlijk bij Lord Palmerston het zwaarst, het was niet te ontkennen dat het kanaal aan Egypte eene nog veel grootere beteekenis zou geven dan het tot nu toe bezat. Steeds is men in Engeland er op uit geweest die beteekenis zooveel mogelijk te verkleinen. Geschiedde dit in naam om de integriteit van het Turksche Rijk te beschermen - allicht toch zou de onafhankelijkheidszucht van den onderkoning met den vooruitgang van zijn land gelijken tred houden -, het ware motief was niet ver te zoeken: een krachtige en welvarende van Engeland onafhankelijke Staat kon slecht strooken met de belangen eener Mogendheid die reeds zoo vaak ondervonden had, dat troebel water niet de slechtste visschen oplevert.

Alle machinatiën, van deze zijde in 't werk gesteld vermochten echter niet de uitvoering van een plan, dat algemeen voor levensvatbaar gehouden werd, te verhinderen; het eenige resultaat dat zij opleverde was eene vertraging van het werk en daarmede gepaard gaande belangrijke vermeerdering van kosten.

Deze werden voor meer dan de helft gedragen door Fransche aandeelhouders; een groot deel der aandeelen was voorts het eigendom van den onderkoning, die zich vooraf verbonden had, indien Engeland bij zijne weigering bleef volharden, ook het voor Britsche inschrijvers bestemde aantal aandeelen voor zijne rekening te nemen. Het gevolg hiervan was, dat hij bij zijnen dood in 1863 aan zijn opvolger Ismail Pacha, na aftrek van hetgeen reeds op de aandeelen gestort was, eene schuld van bijna 100 millioen francs naliet. Toen indertijd de Britsche consul-generaal hem op het onverantwoordelijke gewezen had van een de financieele krachten van Egypte zóo verre te boven gaande schuldenlast, had hij geantwoord dat de afbetaling niet op bezwarende wijze geregeld was en dat, wanneer maar eenmaal het kanaal gereed zou zijn, de

Engelschen de eersten zouden zijn, hem die aandeelen tegen hoogen prijs te willen afkoopen.[1)]

Ismaïl Pacha bewees hoe juist Lord Palmerston gezien had in zijne vrees, dat de zucht tot zelfstandigheid der beheerschers van Egypte door den toenemenden bloei van hun land slechts sterker kon worden. Bij verschillende Firmans wist hij van den Sultan eene uitbreiding te verkrijgen van de in den Hatti-Sheriff van 1841 verleende bevoegdheden. Nadat hij reeds in 1867 den titel van Khedive met den rang van Groot-Vizir en wetgevende bevoegdheid had bekomen, zag hij door den Firman van 8 Juni 1873 alle vroegere besluiten ter zijde stellen en de daarbij verkregen voordeelen bevestigd. Behalve de reeds vroeger vermelde rechten had hij nu ook dat om handelstractaten en andere overeenkomsten van nietpolitieken aard met vreemde mogendheden aan te gaan, en om, zonder daartoe de vergunning der Porte te behoeven, leeningen te sluiten in naam der Egyptische Regeering.

Het was echter niet alleen tegenover zijnen suzerein dat Ismaïl naar meerdere onafhankelijkheid trachtte, ook van den invloed der buitenlandsche Mogendheden zocht hij zich los te maken.

Was reeds in de dagen van Mehemet-Ali het vreemdelingenverkeer in Egypte zeer belangrijk, in den loop der jaren was het steeds toegenomen, en er was schier geen nationaliteit, welke niet aan de Nijldelta vertegenwoordigd was. Een gevolg hiervan was de meest uiteenloopende rechtspleging. In gedingen tusschen vreemdelingen van dezelfde nationaliteit werd door hun consul rechtgesproken; gold het eene zaak tusschen vreemdelingen van onderscheiden landaard dan was de consulaire rechter van den gedaagde bevoegd, terwijl ook bij eenen rechtsstrijd tusschen Egyptenaren en vreemdelingen de eischer de zaak voor den nationalen rechter der tegenpartij moest aanbrengen. Wanneer dus een vreemdeling eene

1) Deze voorspelling werd bewaarheid in 1875, toen de Britsche Regeering van den geldnood waarin de Khedive verkeerde, gebruik wist te maken om hem al zijne aandeelen af te koopen. De Fransche Regeering, die de zaak eerst vernam toen het te laat was, kon met moeite haren spijt over deze geduchte nederlaag - ‘es war ein Sedan im Orient’ zegt Prof. Müller in zijne Politisch Geschichte er van - verbergen. De aandeelhouders van het Suezkanaal voeren er intusschen wel bij, daar niet alleen de financieele waarborg nu grooter was, maar Engeland ook zijne natuurlijk nog steeds aan de Maatschappij vijandige politiek liet varen.

actie wenschte in te stellen tegen het Gouvernement van den Khedive dan was het de inlandsche rechter die van de zaak kennis nam. Het behoeft geen betoog dat eene dergelijke berechting in een land als Egypte, waar de Khedive eene onbeperkte macht had, niet de noodige waarborgen opleverde voor een onpartijdige uitspraak. Dientengevolge sloeg de eischende partij bij voorkeur een anderen weg in, en trachtte langs diplomatieken weg te verkrijgen, wat haar langs den gerechtelijken moeilijker te bereiken scheen. Door politieke overwegingen geleid moest de Regeering zoodoende meermalen wijken voor de pressie der vreemde consuls, ook in zaken waarin het recht der tegenpartij niet boven alle bedenking verheven was. Alleen eene verbetering der rechtspraak kon in dezen hoe langer hoe onhoudbaarder wordenden toestand verandering brengen. Deze verbetering op zichzelve kon echter niets uitrichten, zoolang niet de Mogendheden daaraan haar zegel hechtten en afstand deden van de consulaire jurisdictie. Aanvankelijk schenen de pogingen hiertoe door Ismaïl aangewend niet met den gewenschten uitslag te zullen worden bekroond, doch in het einde vereenigden de betrokken Staten zich met een door eene internationale commissie onder voorzitterschap van den Minister Nubar-Pacha uitgewerkt ontwerp, waarbij eene geheel nieuwe instelling werd in het leven geroepen. Bij het ‘Réglement d'Organisation Judiciaire pour les Procès Mixtes en Egypte’ werd de rechtsmacht der consulaire ambtenaren in burgerlijke en handelszaken overgebracht op eene rechterlijke macht, welker leden door de Egyptische Regeering zouden worden benoemd uit eene minderheid van Egyptenaren en verder uit personen van de verschillende nationaliteiten, die tot het aannemen dier benoeming de machtiging van hun Gouvernement zouden hebben ontvangen. De gemengde rechterlijke macht, welke bestond uit drie rechtbanken van eersten aanleg en een hof van appèl, zou bovendien kennis nemen van alle rechtsgedingen tusschen vreemdelingen en de Egyptische Regeering of de domeinen van den Khedive. Het spreekt intusschen van zelf dat deze nieuwe instelling nog geenszins afdoende waarborgen bood voor eene billijke rechtsbedeeling, wanneer niet ook de regels waarnaar zij hunne uitspraken zouden geven, internationaal werden vastgesteld. Zoo werden dan ook door de Regeering aan de

Mogendheden verschillende wetboeken voorgelegd, die na hare goedkeuring ontvangen te hebben tegelijk met de gemengde rechtbanken in Februari 1876 in werking traden. Aanvankelijk werd een proeftijd van vijf jaren aan de nieuwe instellingen geschonken; sedert is telkens om de vijf jaren de overeenkomst vernieuwd.

De geheele rechterlijke hervorming berust dus op internationale overeenkomsten en de Regeering kan daarin niet de geringste wijziging aanbrengen zonder zich vooraf van de toestemming van alle tot die hervorming toegetreden Mogendheden te hebben verzekerd.

De bepaling van art. X van het Reglement op de Rechterlijke Organisatie: ‘Le gouvernement, les administrations, les daïras de S.A. le Khédive et des membres de sa famille seront justiciables de ces tribunaux dans les procès avec les étrangers’ was vooral van zooveel gewicht door den financieelen toestand waarin Egypte zich op dat oogenblik bevond.

De Egyptische schuld dateerde van de regeering van Saïd Pacha; vóór dien tijd was het land daarvan geheel vrij gebleven. Onder het bestuur van den verkwistenden Ismaïl groeide de Staatsschuld gestadig aan, en werden ook ten behoeve van de Daïras of particuliere eigendommen van den Khedive leeningen aangegaan. Het verschil tusschen den oorsprong der beide schulden werd niet scherp in het oog gehouden en het eenige wat uit den verwarden toestand der financiën hoe langer hoe duidelijker bleek, was dat het land verre boven zijne draagkracht was bezwaard en dat een Staatsbankroet met rassche schreden naderde. In het voorjaar van 1876 was de Regeering in de onmogelijkheid gekomen langer hare geldelijke verplichtingen na te komen. Nu sprak het wel van zelf, dat zij trachten moest met hare schuldeischers tot eene schikking te komen. Die schuldeischers waren bijna uitsluitend buitenlanders, wier rechten, voor zooverre zij van civielrechtelijken aard waren, door het pas ingevoerde internationaal tot stand gekomen Burgerlijk Wetboek, waren gewaarborgd. Aangezien dat Wetboek geene regelen gaf voor een Staatsbankroet, was, nu een onderling overleg met de individueele schuldeischers feitelijk onmogelijk was, de eenige wijze, waarop eene schikking kon tot stand komen, eene

nieuwe internationale overeenkomst. De Khedive sloeg echter dezen weg niet in, maar zocht eenzijdig in de moeilijkheden te voorzien. Bij verschillende Besluiten stelde hij de betalingen uit, schiep eene Kas der Publieke Schuld, converteerde de verschillende schulden van den Staat en der Daïras in ééne geconsolideerde Staatsschuld, kortom hij stelde alles in het werk om uit den hopeloozen financieelen chaos te geraken.

Hoezeer nu ook verschillende van deze maatregelen op zich zelve niet zoo slecht gezien waren, en zelfs door eenige syndicaten van schuldeischers werden goedgekeurd, zoo konden zij toch onmogelijk eene duurzame verbetering aanbrengen, daar zij niet op een deugdelijken grondslag rustten. Zij vloeiden voort uit het souverein gezag van den Khedive, die, gelijk hierboven werd aangetoond, volstrekt het recht miste eenzijdig de verkregen rechten der crediteuren te miskennen. En ook tot deze hervormingen was hij niet overgegaan dan onder de krachtige pressie van Engeland en Frankrijk, die hem bovendien noodzaakten twee door die beide landen aangewezen contrôleurs-generaal der financiën te benoemen, die naast de Kas der Publieke Schuld een streng toezicht uitoefenden op het beheer der Staatsgelden. In 1878 werd hij gedwongen deze beide vreemdelingen als ministers in het Kabinet op te nemen, terwijl hij zich bovendien uitdrukkelijk verbond om, wanneer de titularissen van hunne functiën mochten worden ontheven, de Algemeene Contrôle met hare vroegere bevoegdheden weder in te stellen.

Deze concessie, gepaard met andere politieke hervormingen, liet van de oorspronkelijke absolute macht van den Khedive zoo weinig meer over, dat hij op middelen zon om aan den druk der Mogendheden te ontkomen.

In 1879 herstelde Ismaïl door een coup d'état den ouden toestand en vaardigde een door eene Vergadering van Notabelen opgemaakt besluit uit, waarbij opnieuw op de rechten der buitenlandsche schuldeischers inbreuk werd gemaakt. De Duitsche Regeering was de eerste om tegen dit besluit verzet aan te teekenen, en nadat ook de andere Mogendheden zich hierbij hadden aangesloten, wisten Frankrijk en Engeland den Sultan te bewegen bij Keizerlijke Iradé van 26 Juni 1879 den Khedive van zijne waardigheid vervallen te verklaren.

Zijn weinig beteekenende zoon en opvolger Tewfik Pacha

zag in dat verdere tegenstand tegen de mogendheden nutteloos was, stelde, daar het Ministerie uitsluitend uit Egyptenaren bleef bestaan, de beide contrôleurs-generaal wederom aan, en trad met de Mogendheden in overleg tot het benoemen eener internationale commissie, die de Egyptische financiën zou regelen. Op 31 Maart 1880 verklaarden zoowel de Mogendheden als de Khedive zich te zullen nederleggen bij hetgeen deze Commissie van Liquidatie zou voorstellen.

Zoo was dan eindelijk door het gemeen overleg de eenige weg ingeslagen die tot het gewenschte doel kon leiden, en die zoowel alle schuldeischers als de Egyptische Regeering moest binden. Niet alleen toch de in de Liquidatie-commissie vertegenwoordigde groote Mogendheden, maar alle Staten, die aan de rechterlijke hervorming hadden deelgenomen, verbonden zich de besluiten dier commissie te eerbiedigen.

Met het reeds onder Ismaïl Pacha uitgebrachte rapport der ‘Commission supérieure d'enquête’ als grondslag voor haren arbeid was de nieuwe commissie spoedig gereed, en reeds op 17 Juli 1880 kwam de Liquidatiewet tot stand. Onder de verschillende maatregelen van de laatste jaren die bij deze wet in stand bleven behoorde ook de Kas der Publieke Schuld, een lichaam dat in vele opzichten gelijk te stellen is met den curator in een faillissement. Deze vergelijking mogen wij te eerder maken, daar bij den arbeid der Liquidatie-commissie het beginsel was voorop gesteld, dat zooveel mogelijk rekening moest worden gehouden met de regels geldende voor een faillissement van particulieren. De Commissie der Kas is belast met de wettelijke vertegenwoordiging van de schuldeischers en met het beheer der publieke schuld; om den dienst dier schuld te kunnen verzekeren en over de geregelde aflossing te kunnen waken houdt zij bovendien een algemeen toezicht op de Egyptische financiën, en de Regeering is gehouden in alle gevallen van eenige beteekenis op geldelijk gebied hare toestemming te vragen.

II.

Onder den invloed der nieuwe wet, welker invoering met verschillende andere administratieve hervormingen gepaard ging, scheen Egypte, dank zij zijnen rijken hulpbronnen, eene

hoopvolle toekomst tegemoet te gaan, toen zich in den nazomer van 1881 binnenlandsche woelingen openbaarden, welke na korten tijd de meest ingrijpende veranderingen zouden ten gevolge hebben.

De steeds toenemende invloed der vreemdelingen, waaronder er velen waren die zich buitensporige rijkdommen wisten te verwerven, had allengs eene nationale partij doen ontstaan, welke zich het: Egypte den Egyptenaren! tot leus stelde. Deze partij werd niet weinig versterkt door de vele militairen, die ten gevolge der, immers ten voordeele der buitenlandsche schuldeischers, ingevoerde bezuinigingen op non-activiteits-tractement waren gesteld. De kolonel Arabi Bey stelde zich aan haar hoofd, en bij meer dan eene gelegenheid werd de zwakke Khedive door volksoploopen gedrongen aan de eischen dezer partij gehoor te geven. De Porte, die eigenlijk de nationale beweging niet ongaarne zag, aangezien zij daaraan verwachtingen vastknoopte betreffende een verminderden invloed der Westersche Mogendheden, zond eene commissie om orde op de zaken te stellen.

Zoodra hadden niet Engeland en Frankrijk dit vernomen, of zij protesteerden tegen deze zoogenaamde Turksche interventie en zonden ieder een pantserschip naar Alexandrië, waarop de gezanten van den Grooten Heer den terugweg naar den Bosporus aannamen. Dit optreden verbitterde niet alleen de Porte en de nationale partij in Egypte, doch ook de andere groote Mogendheden waren er weinig mede ingenomen. Wel erkenden zij het recht der beide Staten om eenen overwegenden invloed in Egypte uit te oefenen en was zelfs indertijd door haar berust in de door Frankrijk voor zijne deelneming aan het Congres van Berlijn gestelde voorwaarde, dat n.l. de Egyptische zaken aldaar buiten bespreking zouden blijven en beschouwd zouden worden uitsluitend dit land en Groot-Britannië aan te gaan, doch eene inmenging als deze scheen toch wel wat al te ver te gaan.

Daar de Khedive steeds voortging zich de gehoorzame dienaar van de Kabinetten van Londen en Parijs te betoonen, stak de partij van Arabi al spoedig weder het hoofd omhoog en in Januari 1882 dwong zij den Khedive haren leider als Minister van Oorlog onder zijne raadslieden op te nemen.

Gambetta meende nu dat het oogenblik gekomen was om,

ondanks de vertoogen der andere Mogendheden tot een krachtiger ingrijpen over te gaan, en richtte zich met daartoe strekkende voorstellen tot het Kabinet van St. James, dat hem echter slechts schoorvoetend steunde. De Fransche minister werd evenwel niet in de gelegenheid gesteld zijne krijgszuchtige plannen te volvoeren, daar hij weldra wegens zijne binnenlandsche politiek tot aftreden werd gedwongen, en zijne plaats aan de Freycinet moest inruimen. Deze was geenszins voornemens zijnen voorganger in diens avontuurlijke politiek te volgen, en zoodra had niet het Britsche Ministerie de overtuiging gekregen, dat het gevaar voor een ten haren koste toenemenden invloed van Frankrijk geweken was, of zij zelve drong, met het oog op het steeds dreigender wordend aanzien der zaken in Egypte, waar Arabi Pacha als dictator heerschte, te Parijs op een krachtig optreden aan.

Nu zag men bewaarheid hoezeer zich de geschiedenis voortdurend herhaalt. Evenals in 1840 Frankrijk de macht van Mehemet-Ali had overschat en dientengevolge aan Engeland de vrije hand tegen hem had gelaten, zoo hechtte het ook nu eene te groote beteekenis aan de kracht van Arabi Pacha en vreesde door eene gewapende inmenging zich in groote moeilijkheden te zullen begeven. Terwijl Frankrijk zich bepaalde tot eene vlootdemonstratie, ging Engeland veel verder, zette troepen aan wal en op 15 September trok de Britsche opperbevelhebber generaal Wolseley, na Arabi bij Tel-el-Kebir totaal verslagen te hebben, Caïro binnen. Eene juiste kenschetsing van den nu geboren toestand gaf de man uit het volk, die, toen een tiental dagen later Tewfik Pacha onder de bescherming der Engelsche bajonetten zijne intocht in de hoofdstad deed, zeide, dat de Khedive terugkwam als een kind in de armen zijner voedster.

Het spreekt van zelf, dat de Porte, die in de hoop haren invloed aan den Nijl te herstellen Arabi heimelijk had gesteund, dezen loop der gebeurtenissen met bekommernis gadesloeg. Waar de noodzakelijkheid eener interventie werd erkend, kon er geen twijfel zijn of deze behoorde van den suzerein uit te gaan. Inderdaad hadden Duitschland en Oostenrijk, later door Frankrijk gesteund, er in den loop van Juli en Augustus krachtig op aangedrongen, dat Turksche troepen tot het handhaven van den status quo zouden worden

afgezonden. De Britsche ambassadeur stelde der Porte echter verschillende voorwaarden en wist vervolgens de onderhandelingen over eene gemeenschappelijke interventie zoo lang te rekken, tot hij op 16 September kon verklaren, dat, aangezien het doel reeds was bereikt, het zenden eener troepenmacht overbodig was en nu niet meer door Engeland zou worden geduld.

Ook de Mogendheden waren verstoord op het land, dat aldus eigenmachtig was vooruitgeloopen op de te Constantinopel gevoerd wordende onderhandelingen, en vele stemmen deden zich hooren, dat, evenals indertijd het vredesverdrag van San Stefano, nu ook Engelands handelingen aan de kritiek van Europa zouden worden onderworpen.

De Britsche Regeering stoorde zich echter weinig aan deze afkeurende stemmen, wees op het zuiver tijdelijk karakter der occupatie, en sloeg met kracht de hand aan het moeilijke werk der reorganisatie van het door de jongste gebeurtenissen zoozeer geschokte Egypte. Lord Dufferin, Hr. Ms. ambassadeur te Constantinopel, werd hiertoe naar Caïro gezonden. Een der eerste gevolgen van deze reorganisatie was de opheffing der Fransch-Engelsche Algemeene Contrôle over het financiewezen. Engeland bekommerde er zich weinig om, dat deze contrôle bij internationale overeenkomst was ingesteld, en kenschetste ze eenvoudig als belemmerend voor de administratie en impopulair bij de bevolking; in plaats der beide contrôleurs-generaal zou in 't vervolg één Engelsche financieele raadgever den Khedive ter zijde staan.

Voor Frankrijk was zeker de loop, dien de gebeurtenissen genomen hadden, uitermate pijnlijk, en de pers kon geene termen vinden krachtig genoeg om hare verontwaardiging over het perfide Albion lucht te geven. En in dit geval was het voorwaar niet alleen het besef zelf eene politieke nederlaag te hebben geleden, die de Franschen dus tegen hunne overburen aan het Kanaal deed uitvaren. Afgezien nog van de vraag of niet de Britsche Regeering door hare houding het hare had bijgedragen tot het uitbreken der bloedige onlusten in Alexandrië, welke daarna hare interventie moesten rechtvaardigen, de door haar in deze geheele zaak gevolgde gedragslijn was in elk geval niet in overeenstemming met de eischen, welke men aan eene eerlijke politiek had mogen stellen.

Frankrijk had voor zijne weifelende houding geen beter lot verdiend. De vraag zou intusschen gesteld mogen worden, of dit land niet wellicht door zich bijtijds aan het Egyptische avontuur te onttrekken, voor groote moeilijkheden in de toekomst bewaard is gebleven. Ook al zouden niet de ver strekkende gevolgen zijn bereikt, welke Gambetta zich van zijne politiek scheen te hebben voorgesteld, dan nog lag in de gezamenlijke militaire occupatie zoo menigvuldige aanleiding tot tweespalt tusschen de beide Mogendheden, dat Frankrijks positie er kwalijk door versterkt zou hebben kunnen worden geacht. Het bezit van Egypte heeft voor Engeland oneindig meer waarde dan het mede-bezit daarvan voor zijn Gallischen mededinger ooit kon hebben opgeleverd, en diens ondanks zijn er nog altijd velen in het Vereenigd Koninkrijk, die niets liever zouden willen dan van ‘the burden of Egypt’ bevrijd te worden.

En niet alleen is Egypte een zwak punt geworden en gebleven voor de algemeene Britsche politiek, maar alras bleek het, dat ook in het land zelf tegenover de lusten der onverdeelde heerschappij lasten stonden, welke de oorspronkelijke raming verre zouden overtreffen.

Van de tengevolge van Arabi's drijven ontstane desorganisatie van het land, hadden de in den loop dezer eeuw ten koste van schatten gelds veroverde Soedaneesche provinciën Darfoer en Kordofan gebruik weten te maken om het gehate Egyptische juk af te schudden. Een profeet was daar opgestaan, die onder den naam van Mahdi in korten tijd eene aanzienlijke legermacht bijeen wist te brengen en nu ook de vruchtbare provincie Sennaar bedreigde. Het gevaar, dat ook deze met de stad Khartoem hem in handen zou vallen, was te grooter, naardien niet alleen de bevolking, die door het drukkende bestuur der Egyptische ambtenaren en het afschaffen van den slavenhandel ten hoogste verbitterd was, den Mahdi bijviel, maar bovendien het Egyptische leger na de jongste beroeringen in ellendigen toestand verkeerde. De tegen den valschen profeet afgezonden troepen moesten dan ook allen het onderspit delven en in het eind wist Gladstone, in wiens oog Egyptische belangen alleen reden tot bestaan schenen te hebben voor zoover zij met de Britsche overeen-

stemden, niet beter te doen dan den Khedive den vriendschappelijken raad te geven den Soedan op te geven, en Baker Pacha te gelasten van uit Soeakin aan de Roode Zee met een Egyptisch corps naar Berber en Khartoem op te rukken. Het doel van dezen tocht was de bezettingen dier plaatsen benevens de vele Christenen, die vooral in Khartoem verblijf hielden, op te nemen en daarna op Wady-Halfa, ongeveer halfweg tusschen Caïro en Khartoem, terug te trekken. Baker's expeditie onderging echter het lot van alle vroeger afgezonden troepen, en na de nederlaag bij Trinkitat scheen zelfs Soeakin moeilijk meer te behouden. Tot elken prijs moest Engeland verhoeden dat deze kustplaats den Mahdi in handen viel; en in Februari 1884 zette Generaal Graham aan het hoofd van 4000 man van het bezettingsleger er voet aan wal. Van Soeakin uit werden nu verschillende expedities ondernomen, waarbij de Mahdisten verslagen werden. De marsch naar Khartoem werd echter wegens de vele daaraan verbonden gevaren niet beproefd; nu de Arabieren zich in het binnenland hadden teruggetrokken was Engelands doel aan de Roode Zee bereikt, en bij eene verovering van Soedan had het niet zooveel belang dat het daaraan Britsche troepen wilde wagen.

Een eenvoudiger middel hiertoe meende Gladstone gevonden te hebben in de zending van Generaal Gordon. Deze was vroeger Gouverneur-Generaal van Egyptisch Soedan geweest, stelde zich nog veel voor van zijn invloed in die streken, en vertrok nu, alleen toegerust met een groote som gelds en met de meest uitgebreide volmacht, naar Khartoem, ten einde, zooals bij de opening van het Parlement op 5 Februari werd verklaard, te onderzoeken hoe het land het best zou kunnen worden ontruimd. De oppositie beweerde wel dat de Khedive het recht niet had Soedan op te geven, en wees op de groote verantwoordelijkheid die de Regeering door Gordons zending had op zich genomen - deze toch zou geheel onafhanklijk van het Egyptische Gouvernement kunnen handelen -, maar het Kabinet hield vol dat Egypte toch te zwak was om de verloren provinciën, wanneer het die kon terugbekomen, in toom te houden. De publieke opinie deed zich echter hoe langer hoe sterker gelden dat het niet aanging Gordon, die als een nationale held werd vereerd, aan zijn lot over te laten. In Angustus werd eindelijk besloten tot een veldtocht,

die onder Lord Wolseley tot het ontzet van den Generaal werd ondernomen. Ditmaal werd als uitgangspunt niet Soeakin genomen maar de langere, doch veiliger weg langs den Nijlstroom opwaarts gekozen. Het is algemeen bekend hoe deze expeditie het doel heeft gemist en hoe eerst op 28 Januari 1885, twee dagen nadat Khartoem door verraad den Mahdi in handen was gevallen en Gordon was vermoord, de voorhoede in de nabijheid dier stad kwam. De wraak, die Gordons dood eischte, scheen nu de herovering dringend te vorderen; het eenige waarin men verschilde, was de vraag of de stad na de verovering zou worden behouden of verlaten. De Regeering, die met Wolseley's expeditie volstrekt niet bedoeld had haar plan omtrent de ontruiming van den Soedan te laten varen, besloot echter de stem van het verstand over die der wraak te doen zegevieren, en, waar nu toch in Khartoem niets meer te redden viel en de tegenstand der door hunne derwischen aangevoerde Mahdisten een bloedigen kamp in de felste zomerhitte deed vreezen, gelastte zij den terugkeer der troepen. Bepaalde deze terugkeer zich aanvankelijk nog tot een stroomafwaarts gaan op Dongola, weldra werd ook deze stelling verlaten en het veel noordelijker gelegen Wady-Halfa als grenspunt van Egypte aangenomen en het Engelsche bezettingsleger met de helft verminderd. De herovering van Soedan werd hiermede voorgoed opgegeven en alleen in den omtrek der bezet gehouden kustplaatsen aan de Roode Zee werden nog gevechten met de Derwischen geleverd.

Had dus de Britsche Regeering ten aanzien der Soedaneesche quaestie geen reden om met welgevallen op hare politiek terug te zien, ook in een ander opzicht moest het haar blijken dat de voogdij over Egypte groote moeilijkheden met zich sleepte. De toestand der financiën toch eischte dringend voorziening. Ten gevolge der met den opstand van Arabi Pacha samenhangende gebeurtenissen en de krijgsoperaties tegen den Mahdi was het deficit aanzienlijk toegenomen en het sluiten eener nieuwe leening onvermijdelijk geworden. Eene afdoende verbetering kon hierdoor echter niet worden aangebracht, wanneer niet tevens de rente der vroegere Staatsschuld werd verminderd. Hiertoe was echter eene wijziging noodig der Liquidatiewet, waartoe Engeland

de medewerking der Mogendheden behoefde. De conferentie, welke hierover in den zomer van 1884 te Londen bijeenkwam, liep op niets uit. Wel had Engeland weten te bewerken dat hier alleen de financieele toestand zou ter sprake komen en wist het alle besprekingen van politieken aard buiten te sluiten maar ook op dit gebied was geen overeenstemming te verkrijgen. Het Britsche voorstel, dat de nieuwe in Engeland te plaatsen leening den voorrang zou hebben boven de vroegere schuld, en het ontwerp der Fransche Regeering, waarbij de rechten der oude schuldeischers geëerbiedigd bleven, liepen te zeer uiteen dan dat eene schikking mogelijk bleek.

Het Engelsche standpunt, waarbij dat land alle voordeelen zou genieten, en de Egyptische schuldeischers de kosten daarvan zouden moeten betalen, was op den duur niet houdbaar. Wilde Engeland niet de volle verantwoordelijkheid voor het bestuur van Egypte op zich nemen, dan was het wel gedwongen het internationaal karakter der quaestie te erkennen. Zoo kwam in Maart 1885 eene overeenkomst tot stand, waarbij tot de uitgifte eener nieuwe leening van 9 millioen pond, onder de gezamenlijke garantie der groote Mogendheden, werd besloten. Tevens werden - als tegenwicht tegen de opheffing der Engelsch-Fransche Generale Contrôle - de bevoegdheden uitgebreid van de Commissie der Schuldkas, in welk college nu ook een Duitsche en een Russische vertegenwoordiger werden opgenomen.[1)] Evenals de Liquidatiewet werden ook de maatregelen betreffende de nieuwe leening, waarbij trouwens de Liquidatiewet werd gewijzigd, en ook latere besluiten den financieelen toestand betreffende, onderworpen aan de goedkeuring van alle Staten welke aan de rechterlijke hervorming hadden deelgenomen.

In onmiddellijk verband met de gevoerde besprekingen kwam nu ook in 1885 de vroeger steeds door Engeland tegengehouden regeling der neutralisatie van het Suezkanaal tot stand, en zonden Engeland en de Porte eenen commissaris naar Egypte om gezamenlijk in overleg met den Khedive maatregelen te treffen tot reorganisatie van den Staat. Zelfs werden onderhandelingen geopend over eene ontruiming van

1) Deze opname geschiedde wel reeds vóór de overeenkomst van 17 Maart, maar was toch een uitvloeisel der loopende onderhandelingen.

Egypte en in 1887 werd dienaangaande eene overeenkomst door den Britschen ambassadeur en de Turksche Regeering geteekend. De ontruiming zou na vijf jaar plaats hebben, maar Engeland zou het recht behouden om, wanneer de veiligheid van Egypte zulks vereischte, zonder nadere machtiging der Porte het land wederom te bezetten. Deze slag om den arm maakte de beteekenis van het tractaat zoo onbeduidend, dat de Sultan, onder pressie van Frankrijk, weigerde het te bekrachtigen.

Sedert werd wel nog meer dan eens de ontruiming ter sprake gebracht, maar de verklaring van Engeland, dat het tractaat van 1887 de uiterste concessie was welke het kon doen, maakten het overbodig daarover op nieuw regelmatige onderhandelingen aan te knoopen. Zoolang toch de Engelschen in Egypte waren kon het hun niet moeilijk vallen steeds nieuwe redenen op te geven, welke het voortduren der bezetting gebiedend noodzakelijk schenen te maken. De mogelijkheid der ontruiming van Egypte ten gevolge eener vrijwillige overeenkomst tusschen Engeland en de Porte schijnt vrijwel te zijn uitgesloten; en ook al ging een Britsch ministerie er toe over het bezettingsleger geheel te doen terugkeeren, dan zou deze gebeurtenis waarschijnlijk van zeer geringe beteekenis zijn voor den algemeenen toestand. Engeland heeft zich zoo vast aan den Nijl genesteld, dat ook bij de inscheping dier troepen zijne positie aldaar geene schade zou behoeven te lijden.

Niettemin blijft Egypte steeds eene kwetsbare plek in het lichaam van den Britschen luipaard, en naarmate de goede orde er meer en meer bevestigd blijkt, wordt het ook moeilijker de blijvende bezetting te rechtvaardigen, en doet de noodzakelijkheid zich voor de taak, die Engeland zich gesteld had, in omvang te doen toenemen.

Eene gereede aanleiding om die taak nog niet als afgedaan te beschouwen was gelegen in den toestand van den Soedan. Het ontruimen, of liever gezegd het prijsgeven dier landstreek, door Gladstone als de hoogste wijsheid voorgesteld, was niet dan onder grooten tegenstand van een deel der Britsche natie ten uitvoer gebracht. Al had de Regeering openlijk verklaard af te zien van alle verdere pogingen om

het Nijldal boven Wady-Halfa en bepaaldelijk Dongola te heroveren, om verschillende redenen waren er nog altijd velen, die hoopten nog eenmaal Khartoem, hetzij dan onder Egyptische, hetzij onder Britsche vlag door een Engelsch krijgsoverste te zien binnentrekken.

Daar waren er, die meenden dat de eer van het Vereenigd Koninkrijk niet toeliet Egypte te verlaten voor en aleer de onder het Britsche bestuur verloren provinciën weer aan den Khedive waren teruggegeven. Anderen, die droomden van een Greater Britain, achtten het bezit van Soedan onmisbaar om het Engelsche protectoraat over Egypte te doen aansluiten aan de uitgestrekte landstreken, die in de laatste jaren in Centraal-Afrika onder middellijke of onmiddellijke afhankelijkheid van de Britsche Kroon waren gebracht, en hielden vast aan het denkbeeld der verbinding tusschen Kaapstad en Alexandrië, welke, wanneer Engeland niet te rechter tijd toetastte, allicht door eene bezetting namens eene andere Mogendheid zou worden onmogelijk gemaakt. Deze partij werd nog versterkt door hen, die, Engelands positie in Britsch Indië minder onwankelbaar achtende, van oordeel waren dat het plicht was zich in Afrika daarvoor schadeloos te stellen.

Anderen weer zagen in, dat, aangezien Egypte de noodige kracht zou missen om de te heroveren provinciën in bedwang te houden, eene verovering als deze bij uitstek geschikt was om de Engelsche occupatie nog voor eene lange reeks van jaren onontbeerlijk te maken.

Waren nu al deze beide laatste beweegredenen weinig geschikt om een veldtocht in het oog van Europa en van het minder ultra-jingogezinde deel der natie te rechtvaardigen, ook aan beter klinkende voorwendsels ontbrak het niet. Ging het aan den bovenloop van den Nijl te laten in handen eener vijandige macht, die alzoo licht in de gelegenheid zou zijn met behulp van bekwame ingenieurs een geheelen omkeer in de natuurlijke gesteldheid van Egypte te weeg te brengen? Scheen dit gevaar ook al voorshands minder van de Derwischen te duchten, het bleef toch altijd bestaan, en Egypte's belang vorderde dus dringend zich de heerschappij over die streken te verzekeren. Ook gronden van meer verheven aard werden aangevoerd, en gelijk Engeland zoo vaak op meester-

lijke wijze de gevoelige snaren in het menschelijk hart weet te roeren om dan schijnbaar in naam van beschaving en recht zijn eigen zelfzuchtige politieke oogmerken te bereiken, zoo werd ook hier een beroep gedaan op de edele gevoelens der natie. Engeland had bij de verovering van Soedan geen belang, maar het was een schande dat het onmenschelijk wanbestuur in die streken nog langer werd geduld, en nog langer werd toegezien hoe deze in een bloedige woestenij herschapen werden.

De zwartste schilderingen werden van die toestanden opgehangen en hoeveel voorzichtigheid men ook geleerd heeft ten allen tijde te moeten inachtnemen met berichten van Britsche zijde afkomstig, wanneer de politiek in het spel is, - het schijnt wel dat inderdaad slechts de somberste kleuren in staat zijn eene getrouwe afbeelding te geven van wat Soedan sedert het optreden van den Mahdi geworden is.

Waar Gladstone's politiek wel gediend werd door de voorstelling van eene bevolking ‘rightly struggling to be free,’ welke men daarom geene meerdere hinderpalen moest in den weg leggen dan tot eigen verdediging noodzakelijk was, blijkt uit verschillende berichten in de laatste jaren tot ons gekomen, dat het Egyptische juk aan den Boven Nijl slechts is afgeschud om plaats te maken voor een niet minder zware en vrij wat bloediger onderdrukking.

Toen de Mahdi, reeds kort na den val van Khartoem, was gestorven werd hij opgevolgd door drie van te voren door hem aangewezen Khaliefen, van wie echter Abdoellah aldra de geheele macht in handen nam. Deze behoorde tot den stam der Baggara, westelijk van Egyptisch Soedan wonende. Om zijne eigene positie te bevestigen deed hij van die westelijke stammen overkomen en onderdrukte met hunne hulp elke schaduw van tegenstand op zoo bloedige wijze dat geheele streken werden ontvolkt.

Mocht dus al met den dood van den Mahdi het geloof in zijne goddelijke zending verbroken zijn, en de beweging der Derwischen hare onstuimige, voortstuwende kracht verloren hebben en dus voor Egypte veel minder te duchten zijn, in Soedan heerschten zij met onverminderd geweld en zeker had de oorspronkelijke Soedaneesche bevolking geen reden zich met de verwisseling van meester geluk te wenschen.

III.

Het ligt echter weinig in den aard der Engelsche politiek, om, wanneer er geen voordeel bij te behalen valt, uit zuivere menschlievendheid het zwaard te trekken, en tot in de eerste weken van 1896 scheen er niet de geringste kans te bestaan dat er eene voorwaartsche beweging in de verloren provinciën zou worden ondernomen.

Het in het laatst van Januari opgemaakte rapport van Lord Cromer aan zijne Regeering verklaarde nog uitdrukkelijk dat van den kant der Derwischen niet het minste gevaar dreigde, en ook uit andere berichten bleek dat de Khalief, wel verre van aan eene heropening der vijandelijkheden te denken, het aanknoopen van vriendschappelijke betrekkingen met de grensbewoners bevorderde.

Algemeen was dan ook de verbazing, toen in Maart de Times berichtte, dat een expeditie tegen Soedan zou worden ondernomen. De tijd is wellicht nog niet gekomen om met volstrekte zekerheid te bepalen welke redenen het Britsche Kabinet tot dezen stap hebben bewogen. Nochtans is het niet te gewaagd te onderstellen, dat overdreven menschlievendheid of eene werkelijke vrees voor de Derwischen daaraan geheel vreemd zijn gebleven. Veeleer mag men aannemen dat redenen van algemeenen politieken aard Lord Salisbury er toe hebben geleid de verovering van de prijsgegeven provinciën, welke hij vroeger, in de oppositie zijnde, steeds had voorgestaan, op dit oogenblik te gelasten.

In de eerste plaats scheen de weinig welwillende gezindheid, waarmede gansch Europa op dien tijd tegen Engeland bezield was, het niet onwaarschijnlijk te maken, dat de quaestie der ontruiming van Egypte weder op het tapijt kon worden gebracht; een voorgewend gevaar van den kant des Khaliefs kon dan weer evenals vroeger goede diensten bewijzen om de zaak op de lange baan te schuiven. De nederlaag der Italianen bij Adoea was bovendien bij uitstek geschikt om het geloof aan dit gevaar ingang te doen vinden. Wel waren de Derwischen aan deze ramp geheel vreemd, maar licht konden zij daarin aanleiding vinden om ook van hun kant een aanval te doen op de ontredderde Italiaansche nederzettingen. Het vroeger door Egypte aan Italië ingeruimde

Kassala zou het eerste punt zijn waartegen zij hunne wapenen zouden kunnen richten, en, mochten zij de zege behalen, dan was het niet onwaarschijnlijk dat zij de vroegere energie zouden terugbekomen en ook de Egyptische grenzen verontrusten. Door hen nu langs den Nijl aan te vallen werd het tweeledig doel bereikt dit laatste gevaar te voorkomen en tevens, door den vijand bezig te houden, den Italianen in hunne benarde positie te hulp te komen. Deze hulp, indirect aan Italië verleend, kon bovendien de goede verstandhouding met het Drievoudig Verbond en in de eerste plaats met Duitschland, welke in den laatsten tijd nog al iets te wenschen overliet, weder herstellen.

Zou derhalve een veldtocht der buitenlandsche politiek van Lord Salisbury ten goede komen, ook zijne positie in Engeland zelf kon er door worden versterkt. Wel kon hij nog steeds rekenen op eene groote meerderheid in het Parlement, maar het feit kan toch niet worden geloochend dat hij in den korten tijd, waarin hij aan het bewind was, nagenoeg alle Mogendheden van zich had vervreemd en zijne politiek overal fiasco had gemaakt. Het was dus voor hem zeer gewenscht nu ook eens op eenig succes te mogen wijzen, en de verovering van Soedan scheen met het oog op het verval van het Mahdisme lauweren te beloven, welker inzameling geene al te groote inspanning zou vereischen.

Toch begreep hij dat het plan van zulk een veldtocht allicht niet gunstig zou worden opgenomen, en zoo zien wij hem dan ook uiterst terughoudend in zijne mededeelingen dienaangaande. De herinnering aan de groote offers welke de vroegere krijgsoperatiën in Soedan van de natie hadden geëischt, waren nog te levendig en het geringe succes der Britsche politiek in andere streken was te tastbaar, dan dat men zich gaarne in dit nieuwe avontuur zou steken. Het was dus zaak het gewicht der expeditie te verkleinen en ze op zoo min mogelijk voor Engeland bezwarende wijze voor te stellen. Slechts een enkel Britsch regiment zou er aan deelnemen en ook de kosten zouden door Egypte gedragen worden.

De Egyptische Regeering was intusschen aan dit alles geheel vreemd gebleven. Wel verre van op het uitzenden der expeditie te hebben aangedrongen, kreeg zij daarvan eerst bericht, nadat reeds de bevelen tot de voorbereiding

door het geheele land waren gegeven. De Khedive zelf werd in de geheele zaak niet gekend en vernam ze het laatst van allen door zijne eenige uren te voren daarvan nog even onkundige ministers; een feit waarvoor Lord Salisbury dan ook genoodzaakt was hem zijne verontschuldigingen te doen aanbieden. Voegt men hier nu nog bij, dat zelfs Lord Cromer eerst van de expeditie geweten heeft toen zij reeds eene uitgemaakte zaak was, dan heeft men zeker het recht te verklaren dat deze niet alleen niet in het belang van Egypte werd ondernomen, maar dat dit belang zelfs niet was geraadpleegd, gelijk wij trouwens ook reeds gezien hebben dat alleen redenen van algemeene Britsche politiek er toe deden besluiten.

Het meesterstuk dier politiek moest nu echter zijn den veldtocht door Egypte te doen bekostigen. Het land had hiertoe natuurlijk geen geld, maar bij Besluit van 12 Juli 1888 was een Algemeen Reservefonds geschapen, dat in den loop der jaren zeer aanzienlijk was geworden. Ongelukkig genoeg scheen de bestemming van dit fonds van zeer weinig krijgszuchtigen aard. Het werd bijeengebracht voor verreweg het grootste gedeelte uit gelden, die tot nu toe gestrekt hadden tot delging der publieke schuld. De schuldeischers hadden dus in de oprichting alleen kunnen toestemmen wanneer zij de zekerheid hadden, dat die gelden, zij het dan ook op andere wijze, in hun belang zouden worden aangewend, hetgeen toch wel lijnrecht stond tegenover het ondernemen van een oorlog, waarvan de kosten van te voren niet te berekenen waren en die dus den geheelen financieelen toestand weder in gevaar moest brengen. Niet alleen echter uit de gelden waaruit het Reservefonds was samengesteld bleek, dat het tot een waarborg moest strekken voor de schuldeischers, ook uit de doeleinden waartoe het zou worden aangewend bleek dit ten duidelijkste. Art. 3 van het Besluit luidt: ‘Le fonds de réserve est destiné: 1°. en cas d'insuffisance des revenus affectés, à parfaire les sommes nécessaires au service des Dettes dont la Caisse est chargée, - 2°. à combler l'insuffisance des revenus non affectés pour pourvoir aux dépenses prévues par l'article 18 de notre décret du 27 juillet 1885, et autres consenties ou à consentir par les puissances, - 3°. à des dépenses extraordinaires engagées conformément à l'avis préalable de la

commission de la dette.' Waar onder 1°. en 2°. duidelijk te kennen gegeven wordt dat het fonds bestemd is om het evenwicht in de financiën te waarborgen, eene zaak waarbij de schuldeischers groot belang hebben, kan men toch moeilijk aannemen dat krachtens het 3de lid de gelden juist zouden mogen dienen om dit evenwicht op de meest hopelooze wijze in gevaar te brengen. Ook art. 4 van het Besluit wijst op het belang, dat de houders van schuldbrieven hebben bij een zuinig beheer van het fonds; zoodra het 2 millioen Egyptische ponden bedraagt, wordt al wat er meer bijkomt weer tot schulddelging aangewend.

Zoowel de wordingsgeschiedenis van het fonds als zijne bestemming maken het voor onbevooroordeelden duidelijk, dat onder die 'dépenses extraordinaires' alleen konden worden verstaan buitengewone, onvoorziene, noodzakelijke uitgaven, welke het evenwicht der begrooting zouden kunnen verstoren en zoodoende de belangen der schuldeischers schaden. Alleen in dergelijke gevallen zouden de commissarissen als vertegenwoordigers dier belangen gelden uit het fonds mogen toestaan.

Toch sloeg op dit fonds de Engelsche Regeering het oog, en zij stelde aan de Mogendheden voor daaruit voorloopig eene som van 500.000 pond te lichten. De Staten van het Drievoudig Verbond maakten hiertegen geen bezwaar, doch in Frankrijk werd de zaak minder gunstig opgenomen en ook de Russische Regeering haastte zich niet hare toestemming te geven. In Londen vreesde men waarschijnlijk terecht op deze wijze het doel niet te zullen bereiken. Men sloeg daarom, terwijl de onderhandelingen nog hangende waren, eenen anderen weg in, en wendde zich tot de Commissie der Egyptische Schuldkas, welke immers het Reservefonds onder haar beheer had. Ondanks het verzet van den Franschen en den Russischen commissaris, die de Commissie in deze zaak onbevoegd achtten, nam nu op 26 Maart de Commissie met 4 van de 6 stemmen het beruchte besluit, waarbij de 500.000 pond werden toegestaan en tevens ongeveer de helft dier som ter onmiddellijke beschikking der Egyptische Regeering werd gesteld.

Moest het feit, dat Engeland zich aanvankelijk tot de Mogendheden had gewend en eerst toen deze poging niet slaagde de zaak voor de Schuldkas bracht, reeds dadelijk op den onbevooroordeelden toeschouwer den indruk maken alsof niet

alles in den haak was, in Frankrijk ging slechts één kreet van verontwaardiging op, en het syndicaat der Fransche houders van Egyptische schuldbrieven dagvaardde aanstonds de Regeering van den Khedive en de vóórgestemd hebbende commissarissen voor de gemengde Rechtbank te Caïro.

Met spanning werd de uitspraak van den rechter verbeid en in tal van geschriften werd uitvoerig betoogd hoe zij moest uitvallen. En toen het vonnis ten nadeele der Regeering gewezen was, kwam zij onmiddellijk in hooger beroep bij het gemengde gerechtshof te Alexandrië. In de Engelsche pers werd algemeen de verwachting uitgesproken dat het vonnis nu zou worden vernietigd en de Regeering over hare belagers zou zegevieren. De lof in die organen aan de onpartijdigheid en bekwaamheid der Raadsheeren toegezwaaid zou echter weldra verstommen, toen op 2 December het arrest van het Hof bekend werd waarbij het vonnis der Rechtbank in de hoofdzaak werd bevestigd en het Gouvernement tot terugbetaling der ontvangen gelden werd veroordeeld.

Intusschen mogen de gronden, waarop deze uitspraak berustte, veilig als deugdelijk worden aangemerkt, en bij een eenigszins nauwgezet onderzoek blijkt al vrij spoedig het onhoudbare in de verdediging van de Regeering en van de meerderheid der Schuldcommissie.

De houding van Frankrijk werd door het arrest gerechtvaardigd, en de houders van Egyptische fondsen krijgen hunnen waarborg terug. Toch mag de vraag gesteld worden of de Fransche politiek reden heeft met voldoening op de gevolgen harer bemoeiingen terug te zien. Wat toch is het geval? Engeland heeft de beslissing der rechterlijke macht niet afgewacht; de expeditie, welke men had willen verhinderen, is ondernomen, en heeft, dank zij den trouwens door velen verwachten zwakken tegenstand der Derwischen, die zich uiterst makke vijanden betoonden, haar voorloopig doel bereikt; en ondanks de groote kosten, welke zij veroorzaakt heeft, worden de noodige toebereidselen gemaakt om haar voort te zetten en, wat ten vorige jare nog twijfelachtig kon schijnen, de herovering van Khartoem wordt nu openlijk als haar einddoel verkondigd.

De Egyptische Regeering moest natuurlijk van elders het geld bekomen om aan 's Hofs arrest te kunnen voldoen.

Aanstonds na de beslissing bood Lord Cromer den Khedive aan, dat Engeland de hiertoe benoodigde sommen zou voorschieten en dankbaar werd dit aangenomen. Met zelfvoldoening kon de Engelsche pers er op wijzen, hoe Egypte steeds in den nood zijn ware vrienden kon leeren kennen. Redde Engeland het nu niet weer uit de moeilijkheid, waarin Frankrijk het had gebracht? Dat het land, aan zich zelf overgelaten, nooit in deze moeilijkheid zou zijn gekomen, en deze uitsluitend door Engelands roekeloos drijven was veroorzaakt, werd hierbij niet in herinnering gebracht, maar dat was ook al negen maanden geleden, en zoolang denkt de publieke opinie gewoonlijk niet terug.

Ook in een ander opzicht moest de aanneming van het voorschot Engelands positie ten goede komen. De verplichtingen van Egypte jegens Engeland namen daardoor toe in dezelfde verhouding als de Britsche belangen bij een onder Britsche contrôle staand beheer van het land. Het Engelsche overwicht aan den Nijl moest er noodwendig door wassen.

Het is dan ook alleszins verklaarbaar dat men in Fransche kringen over deze wending der zaak ten hoogste verbitterd was. Andermaal was de Britsche politiek den Franschen te vlug af geweest, en wist zij, wat als eene nederlaag bedoeld was, tot haar voordeel aan te wenden.

Als gevolg op de aanbieding van Lord Cromer heeft de Britsche Regeering aan het Parlement een crediet aangevraagd van bijna 800.000 pond sterling, en met vrij groote meerderheid heeft het Lagerhuis deze som toegestaan, welke tegen eene rente van 2½ pCt. aan de Egyptische Regeering moest worden voorgeschoten. Eenige waarborgen voor de terugbetaling werden niet geeischt en men kan dus niet zeggen, dat het voorschot op bezwarende voorwaarden gegeven werd.

Eene andere vraag is, of Egypte, dat in zoovele opzichten zijne vrijheid van handelen heeft zien aan banden gelegd, het voorschot mag aannemen. De Regeering kan zich daartoe beroepen op het 2de lid van art. 37 der Liquidatiewet: ‘Il sera loisible toutefois à notre Ministre des Finances de se procurer des avances en compte courant dans la limite maxima de £.E. 2.000.000.’ Wanneer in andere omstandigheden zulk een voorschot gevraagd en verkregen werd, zou men zich daartegen niet ernstig kunnen verzetten. Ook in dit bijzonder

geval zal het verzet van de Fransche Regeering waarschijnlijk wel vruchteloos blijven. Toch mag niet worden ontkend, dat het door haar bij dat verzet ingenomen standpunt juist is. Het voorschot is toch in werkelijkheid niet anders dan een verkapte leening, en de eerste zinsnede van het aangehaalde artikel zegt uitdrukkelijk: ‘Aucun nouvel emprunt de quelque nature que ce soit ne pourra être émis par notre Gouvernement que sur l'avis conforme de la Commission de la Dette.’

Intusschen, of Engeland er nu al in slaagt buiten de Mogendheden om de moeilijkheid voor het oogenblik te boven te komen, lang zal het niet duren voor het genoodzaakt zal zijn hare medewerking in te roepen. De krijgsoperatiën immers gaan voort en onder het voorschot is, behalve de gelden voor de wederaanvulling van het Reservefonds bestemd, alleen begrepen een som voor den aanleg van een spoorweg tusschen Wady-Halfa en Aboe-Ahmed. Is dat crediet verbruikt dan zal de behoefte aan geld voor de verdere onderneming zich opnieuw voordoen, en alleen eene internationale overeenkomst zal daarin kunnen voorzien. Het zal dan weer evenzoo toegaan als in 1884, toen ook de Britsche Regeering, na tal van pogingen om de financieele moeielijkheden het hoofd te bieden, in het eind gedwongen was zich tot de Mogendheden te wenden. Toen is zij er in geslaagd elke gedachtenwisseling over andere dan financieele onderwerpen den pas af te snijden. Zal het haar ook ditmaal gelukken? Het ware vermetel zich reeds nu aan eene voorspelling te dezen opzichte te wagen. De vraag hangt te zeer samen met de algemeene politieke verhoudingen in Europa, dan dat het mogelijk zou zijn ook maar eenigszins vooraf te bepalen, in welken geest hare beantwoording zal uitvallen. De jongste gebeurtenissen in den Oosthoek der Middellandsche Zee hebben het weer duidelijk aangetoond hoezeer men, door een angstvallig handhaven van den bestaanden toestand en een terugdeinzen voor ingrijpende maatregelen, aan verrassingen bloot staat. Het eenige wat men met tamelijk vasten grond van zekerheid kan aannemen is, dat het belang van Egypte bij alle besprekingen op den achtergrond zal blijven, en uitsluitend politieke overwegingen de uitkomst zullen vaststellen.

F. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

De uitvinder der boekdrukkunst nog eens op het tapijt.

De uitvinder der Boekdrukkunst te Haarlem, door Mr. W.B.S. Boeles. Groningen 1897.

In het artikel, dat ik in een vroegeren jaargang van dit tijdschrift over de aanspraken van Mainz en van Haarlem op de eer van de geboorteplaats der Drukkunst te zijn geschreven heb[1)], liet ik met opzet ter zijde al wat mij voorkwam overbodig te zijn. Zoo sprak ik slechts ter loops van het onderwerp, dat de heer Boeles in de brochure, wier titel ik aan het hoofd dezer bladzijden gesteld heb, voornamelijk behandelt. ‘Wie de Coster is, (zeide ik) dien de overlevering voor den uitvinder der kunst wil gehouden hebben, behoeft niet meer onderzocht. Het is een der verdiensten van den heer Van der Linde, dat hij de grove dwaling, die op dit punt door Scriverius is begaan en naar zijn voorbeeld algemeen werd gevolgd, ontdekt en voor goed wederlegd heeft. Om den lezer niet noodeloos op te houden, ga ik die thans verouderde meening, dat Coster een schepen der stad zou zijn geweest en omstreeks 1423 de drukkunst zou hebben uitgevonden, stilzwijgend voorbij. Wie van pikante lectuur houden durf ik echter de bladzijden, waarin de heer Van der Linde “het uitspinnen van dit legende-rag” zoo geestig ten toen heeft gesteld, nog altijd ter lezing aanbevelen.’

Van achteren blijkt echter, dat ik mij van de kracht der bewijzen en van den klem der bewijsvoering van den heer Van der Linde te veel had beloofd en dat hij de oude dwaling niet ‘voor goed’ had weerlegd. Immers zij komt in

1) Jaargang 1888, I. blz. 49.

de brochure, als of er niets was gebeurd, op nieuw voor den dag, en wordt aanbevolen door een even degelijk als bekwaam rechtsgeleerde en oudheidkundige. De achting, die ik voor zijn persoon en zijn wetenschap koester, verplicht mij thans nog te doen wat ik vroeger als onnoodig had nagelaten, en met de oude tegenwerpingen van den heer Van der Linde en de nieuwe, die ik daaraan toe kan voegen, de stelling van den heer Boeles te bestrijden, die mij nog altijd toeschijnt wezenlijk reeds weerlegd te zijn.

Zooals men weet noemt de Haarlemsche overlevering, door Hadrianus Junius te boek gesteld, den uitvinder der drukkunst Laurens Janszoon Coster. In de eerste plaats heeft dus de historische kritiek, die de geloofwaardigheid dier overlevering beproeven wil, te onderzoeken, of iemand van dien naam, in den tijd waarin de uitvinding gesteld wordt, waarlijk te Haarlem geleefd heeft. Dit is dan ook in de gelijktijdige echte stukken, de thesauriers-rekeningen, de gemeente- en kerkregisters en wat dies meer zij, met de meeste zorg gedaan en met gewenschten uitslag ook. Tusschen 1436 en 1483 komt menigmaal in bescheiden van ontwijfelbaar gezag een Laurens Janszoon Coster voor, die aan hetgeen de overlevering van den uitvinder onderstelt voldoende beantwoordt. En, let wel, buiten hem, de gansche XVe eeuw door, geen tweede. Men zou dus zeggen, er valt hier niet te twijfelen of te weifelen: wij hebben den rechten man bij de hand.

Maar - deze Laurens Janszoon Coster leeft helaas wat laat om de overlevering in haar geheel waarschijnlijk te doen voorkomen. Als wij op zijn leeftijd acht geven zouden wij allicht meenen dat, indien hij de bedoelde uitvinder is, hij zijn kunst heeft uitgevonden niet voor-, maar nadat zij te Mainz reeds werd uitgeoefend. Een naamgenoot in een iets vroeger tijdvak levende zou dus beter van pas komen. Zoo is men in dezelfde registers en oorkonden naar een anderen Laurens Janszoon Coster gaan omzien, aan wien men met meer voeg de uitvinding zou kunnen toeschrijven.

En waarlijk men heeft ontdekt, dat in den tijd, waarin men de uitvinding wenscht te plaatsen, te Haarlem een Laurens Janszoon heeft geleefd, die schepen der stad geweest is en een man van bedrijf en van aanzien. Meer dan zeventig

malen wordt zijn naam in gelijktijdige bescheiden tusschen 1417 en 1439 aangetroffen. Maar ongelukkig geen enkele maal met den bijnaam van Coster. Dit laatste is zeker een bezwaar, doch dat zich laat wegredeneeren.

Immers de later levende Laurens Janszoon Coster wordt ook niet altijd met al zijn namen voluit genoemd, soms kortaf Laurens Coster, soms zonder toenaam Laurens Janszoon. Wat belet ons dan aan te nemen, dat de schepen Laurens Janszoon eigenlijk ook Coster bijgenaamd was, en slechts bij toeval in de registers altijd (70 of 80 malen) zonder dien bijnaam voorkomt? En als wij dit mogen onderstellen, waarom zullen wij dan ook niet aannemen, dat de schepen de grootvader is van zijn lateren naamgenoot? Wij weten immers, dat dikwerf de oudste kleinzoon naar den grootvader wordt genoemd. Zoo gedacht, zoo besloten. Van de onderstelling is de overgang gemakkelijk tot de bewering. Scriverius, die den schepen had opgespoord, beweert dat deze de door Junius bedoelde uitvinder is, en bij de geloovigen geldt zijn bewering voor bewezen waarheid. Niet voor den Coster der overlevering maar voor den Coster van Scriverius' vinding is op de markt te Haarlem een standbeeld opgericht.

Tegen deze persoonsverwisseling nu is de heer Van der Linde met spot en smaad, maar ook met degelijk betoog, opgetreden. Hij heeft er op gewezen, dat die bloote gissingen inderdaad door niets worden gewettigd. Dat, als men in plaats van een Laurens Janszoon Coster tevreden mag zijn met een Laurens Janszoon, die nooit Coster wordt bijgenaamd, er meer anderen zijn van gelijken naam, die met den schepen kunnen meedingen naar de eer der uitvinding. Tegenwoordig is de naam Laurens vrij zeldzaam, maar in de XVe eeuw te Haarlem leefden er in menigte die zoo heetten, en komen er velen in autentieke stukken voor, onder welken meer dan één, wiens vader den gewonen naam van Jan droeg. Geen enkel evenwel, buiten den eenigen dien wij hebben aangewezen, met den bijnaam van Coster. Dus, hebben wij een Laurens Janszoon Coster van noode, dan is er slechts één dien wij gebruiken kunnen, en willen wij ons met een Laurens Janszoon zonder meer behelpen, dan hebben wij tusschen meerderen te kiezen.

Dat verder de Laurens Janszoon Coster der echte stuk-

ken naar zijn grootvader zou hebben geheeten, is alweer een gissing zonder eenigen grond. Zijn vader kennen wij goed. Deze, Jan Coster, komt tusschen 1417 en 1436 in de thesauriersrekeningen herhaaldelijk voor; maar nooit met bijvoeging van zijns vaders naam. Dat die vader Laurens zou geheeten hebben, wordt door niets bewezen of zelfs maar waarschijnlijk gemaakt. Dat hij de schepen zou zijn van tusschen 1417 en 1439 nog minder. Dit laatste is integendeel zeer onwaarschijnlijk; de jaren in aanmerking genomen, waarin zij beiden voorkomen, (de een van 1417 tot 1439 en de ander van 1417 tot 1436) zouden wij ze eer voor tijdgenooten dan voor vader en zoon willen houden.

En zelfs toegegeven voor een oogenblik, dat Jan Coster de zoon was van den schepen Laurens Janszoon, dan zouden wij hieruit toch nog niet mogen afleiden, dat de schepen ook reeds den bijnaam Coster had gedragen. Even mogelijk immers en ten minste even waarschijnlijk zou het zijn, dat de zoon allereerst den bijnaam, waarmee hij steeds voorkomt, had aangenomen, als dat de vader of eenig voorvader het gedaan had, zonder ooit zoo genoemd te worden in autentieke stukken.

Eindelijk, het doel, waarmee men in plaats van den man, die werkelijk Coster heet, een vroeger levenden heeft gesteld, van wien men slechts vermoedt dat hij zoo geheeten zal hebben, om namelijk de uitvinding te kunnen vervroegen, dat doel is toch niet te bereiken, indien het niet tevens gelukt de tijdsopgaven van Junius te verdraaien. Want volgens den ongedwongen zin van diens woorden heeft de uitvinding omstreeks 1440 plaats gehad, is de diefstal door den knecht op Kerstmis 1441 gepleegd, en is met de gestolen letters het eerste boek te Mainz in den loop van 1442 gedrukt. Van den schepen, aan wien men de uitvinding wil opdringen, is het daarentegen zeker dat hij in 1439 begraven werd.

Nadat dit alles reeds hoofdzakelijk door den heer Van der Linde was aangetoond, zien wij thans niet zonder verwondering den heer Boeles nog eens met dezelfde losse en willekeurige gissingen van Scriverius en anderen te berde komen, en, wat ons nog meer verbaast, zonder van de tegenspraak van den heer Van der Linde veel notitie te nemen. Het is alsof deze slechts gebeuzeld had. Achter elkander,

als waren zij buiten twijfel leden van dezelfde familie, noemt de heer Boeles: Jan Louwerijszoon, Louwerijs Janszoon, Jan Coster, Lourijs Coster op, en zegt dan: Lourijs Coster is buiten twijfel een zoon van Jan Coster ‘en d u s een kleinzoon van Lauwerijs Janszoon (den schepen).’ D u s ! Met dit enkele machtwoord, waarvan wij de krachteloosheid ervaren hebben, meent de geachte schrijver te kunnen volstaan. Waarom hij den schepen, die niet Coster genoemd wordt, voor den vader van Jan Coster gehouden wil hebben, geeft hij ons zelfs niet te raden. Als of dit van zelf sprak! Eveneens zonder reden geven kent hij den schepen den bijnaam van Coster toe, dien hem de echte stukken onthouden, en spreekt van Laurens Janszoon Coster I en Laurens Janszoon Coster II, hoewel de gelijktijdige bescheiden slechts een enkelen kennen.

Tot dus ver hebben wij in de brochure nog niets aangegetroffen, dat nieuw of verrassend mag heeten, en ons zou kunnen bewegen om tot de oude, door den heer Van der Linde gewraakte, zienswijze terug te keeren. Maar vervolgens komt de schrijver met een opmerking aan, die, als ik mij niet vergis, nog door niemand was gemaakt, en die even juist als nieuw is. Hij wijst er ons op, dat hetgeen Junius van de verwantschap van den uitvinder met het geslacht der Thomassen bericht, in strijd is met de waarheid, die uit de echte stukken blijkt, indien wij namelijk aannemen dat hij den lateren Coster voor den uitvinder houdt, maar die waar kan zijn, indien hij aan den vroeger levenden schepen heeft gedacht. Immers Junius zegt, dat de uitvinder de schoonvader was van Thomas Pieterszoon, die vier zonen heeft gehad, waarvan meer dan een burgemeester is geworden. Dit nu is onmogelijk: de burgemeesterlijke gebroeders zijn op de regeeringslijsten en in de registers gemakkelijk terug te vinden, en daaruit blijkt ten duidelijkste, dat zij te vroeg hebben geleefd om kleinzoons te zijn van den Coster, die tusschen 1436 en 1483 gebloeid heeft. Oordeel zelf. Laurens Coster, die in 1483 nog uit Haarlem verhuisde, kan niet veel vroeger dan in 1410 geboren zijn; zijn dochter niet vroeger dan 1430; zijn oudste kleinzoon niet vroeger dan 1450. En nu treffen wij den oudsten der burgemeesterlijke gebroeders, Pieter Thomaszoon, reeds in de thesauriers-rekening van 1447 als volwassen aan.

De opmerking van den heer Boeles is dus volkomen juist en wij zijn er hem erkentelijk voor. Maar zoo juist zijn opmerking is, zoo gewaagd schijnt mij de gevolgtrekking toe, die hij er uit afleidt, te weten, dat Junius derhalve een ander en vroeger levend persoon, en wel den schepen, als den uitvinder heeft willen aanduiden. Hoe onwaarschijnlijk dit vermoeden om andere redenen is, hebben wij reeds gezien, zoodat wij hiertoe niet zonder dringende noodzakelijkheid onze toevlucht zouden nemen. En noodzakelijkheid bestaat allerminst; een andere gevolgtrekking is even mogelijk: Junius kan omtrent de genealogie verkeerd zijn ingelicht.

En nu is het zeker opmerkenswaardig, dat ik reeds bij het schrijven van mijn vorig artikel tot dit zelfde besluit geraakt was, geheel onafhankelijk van het feit, waarop de heer Boeles doelt en dat mijn aandacht toen nog niet getrokken had. Laat mij hetgeen ik toen slechts kortelijk aanmerkte, omdat het de hoofdzaak van mijn betoog slechts van ter zijde raakte, thans iets breeder uiteenzetten.

Zijn kennis van de geslachten Coster en Thomassen en van hun onderlinge verwantschap had Junius hoogstwaarschijnlijk te danken aan een kleinzoon van een der reeds herhaaldelijk genoemde gebroedars Thomassen, aan Gerrit Thomaszoon namelijk, een tijdgenoot en goede kennis van hem, dien hij hoogachtte - quem honoris causa nomino, zegt hij - en bij wien nog relieken van de drukkunst uit haar kindsheid te zien waren. Deze bekende nu had omstreeks 1560, toen de uitvinding van Coster weer druk in de stad besproken werd, en meer dan één auteur, Van Zuren, Coornhert, Guicciardini de overlevering weldra in hun boeken vermelden zouden, een stamboom laten vervaardigen, een kalligrafisch gedenkstuk, waaruit blijken zou, dat hij in rechte lijn afstamde van de dochter des mans, ‘die d'eerste print in de wereld brocht’. Die stamboom, dien Junius waarschijnlijk gezien heeft, is bewaard gebleven en berust thans in het Haarlemsche archief. Voor de overlevering in haar geheel, zooals Junius ze ons meedeelt, een oorkonde van gewicht, maar waar. aan wij niet onvoorwaardelijk geloof hechten. Want een stamboom, met een zekere bedoeling opgemaakt, heeft altijd iets verdachts. Wij weten, hoe veel er in vroeger en later tijd met geslachttafels is geknoeid en bedrogen, hoe vaak zij

moesten dienen om te bewijzen, niet wat waar was, maar wat men geloofd wilde hebben. Dat de stamboom van Gerrit Thomaszoon ook inderdaad met zulk een bepaalde strekking is samengesteld, blijkt al dadelijk hieruit, dat hij niet volledig is, niet alle takken aanwijst, maar alleen dat bevat, wat noodig is om aan te toonen, hoe hij, die hem liet vervaardigen, afstamt van Coster's dochter. Dat kan nu naar waarheid zoo gesteld zijn, maar het tegendeel is ook mogelijk. Hoe zullen wij het aanleggen om in dezen tot zekerheid te komen?

Door een gelukkig toeval wordt ons het middel aan de hand gedaan. Nog niet veel jaren geleden zijn andere aanteekeningen betreffende de verwantschap der Costers en Thomassen ontdekt, die een volkomen betrouwbaar karakter dragen, omdat zij zonder eenige bijbedoeling indertijd zijn opgeschreven. Van ouds bestond er te Haarlem een gezelschap, het H. Kersmis-gild geheeten, welks leden bij hun vergaderingen elk op een eigen genommerden stoel zaten, die aan hun erfgenaam of rechtverkrijgende overging. Van die opvolgingen werd aanteekening, met vermelding van het jaar waarin zij voorvielen, in de Gildeboeken gehouden. Ongelukkig zijn die oorspronkelijke boeken verloren gegaan, doch eerst nadat een zekere Van Alkemade er een uittreksel uit gemaakt had, dat tot ons is gekomen, een Stoelboek, zooals hij het noemde, waarin van elken stoel de elkander opvolgende bezitters, met het jaar van hun aankomst, bijeen zijn gevoegd. Nu is een van die stoelen, no. 29, gedurende de XVe en de XVIe eeuw eerst door eenige Costers, later door eenige Thomassen bekleed, over wier onderlinge verwantschap wij dus bijzonderheden vernemen, aan wier juistheid wij geen reden hebben te twijfelen, en die ons in staat stellen om de geloofwaardigheid van den stamboom met zekerheid te beoordeelen. Jammer maar, dat Alkemade het onduidelijke schrift der oorspronkelijke Gildeboeken niet overal heeft kunnen lezen, en daarom een en ander weglaat en door stippen vervangt, dat wij ongaarne missen. Wat hij voor ons doel belangrijks mededeelt is hoofdzakelijk het volgende lijstje:

Anno 1421.	Jan Coster, bij.....
Anno 1436.	Lourijs Coster, bij erfenis.
Anno 1484.	Frans Thomas Thomasz., bij.....

Anno [14...	Thomas Pietersz., bij.....][1]
Anno 1497.	Gerrit Thomas Pietersz., bij erfenis van zijn vader.
Anno 1564.	Cornelis Gerritsz., bij erfenis van zijn vader.

De voorlaatste in de rij is de man die den stamboom liet vervaardigen; uit het jaar waarin zijn zoon hem opvolgde, blijkt dat hij kort voordat Junius schreef overleden is, gelijk deze ook zegt. De eerste is Jan Coster, wiens voorganger op het gestoelte wij zoo gaarne ook genoemd hadden gezien, omdat wij over zijn vader in het onzekere verkeeren. Doch daar hij, naar het schijnt, niet bij erfenis opvolgde, is het onwaarschijnlijk dat die voorganger zijn vader zal geweest zijn.

Vergelijken wij thans met deze betrouwbare gegevens den stamboom, die, ontdaan van hetgeen voor ons onderzoek overbodig is, zich aldus voordoet:

Thomas Pieterszoon = Lucye, Laurens Jansz. Coster's dochter.

Pieter | Andries | Thomas

Thomas

Gerrit Thomasz.

Zooals wij al dadelijk opmerken, komt hier de naaste opvolger van Laurens Coster op zijn stoel, Frans Thomas Thomasz., niet voor. Maar waar deze ingevoegd moet worden, behoeven wij niet te vragen: hij is de zoon van Thomas, den zoon van Thomas (Pieterszoon): hij moet dus rechts, onder Thomas staan. Bij gevolg is hij kleinzoon van Lucye, en achterkleinzoon van Laurens Janszoon Coster - althans zoo de stamboom waarheid spreekt. Maar dat is zeer te betwijfelen. Toen Coster in 1483 of '84 uit Haarlem verhuisde kan hij moeilijk een achterkleinzoon hebben gehad, oud genoeg om hem in het gilde op te volgen. Om die reden heb ik in mijn vorig artikel de gissing gewaagd, dat de stamboom de verhouding verkeerd voorstelt: dat Frans Thomas Thomasz. (die in 1492 in echte stukken als mondig voorkomt) niet de achterkleinzoon, maar de kleinzoon van Coster zal geweest zijn; waaruit dan volgen

1) Waarom deze regel noodzakelijk moet worden ingelascht, heb ik in mijn boven aangehaald artikel uitgelegd, waarnaar ik kortheidshulve verwijs.

zal dat Lucye niet met Thomas Pieterszoon, maar met diens jongsten zoon, Thomas, gehuwd is geweest.[1)]

Deze gissing nu, die hoewel waarschijnlijk toch nog al gewaagd scheen, krijgt thans, door hetgeen de heer Boeles heeft doen opmerken, een hoogst welkome bevestiging. Evenmin toch als Frans een achterkleinzoon van Laurens zijn kon, kunnen de burgemeesterlijke gebroeders kleinzonen van hem wezen. De tweeërlei fout wijst op een en dezelfde onware voorstelling in den stamboom. En waarom die juist op dat punt onwaarheid spreekt, is licht te begrijpen: de waarheid was in strijd met hetgeen zijn vervaardiger voorgaf en geloofd wilde hebben. Want, als de gissing juist is, zou de ware stamboom, aangevuld met de opgaaf van het Stoelboek, er aldus hebben uitgezien:

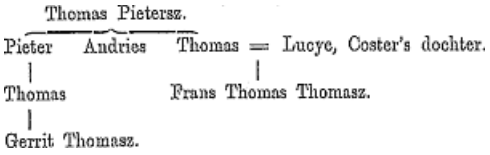

Waaruit klaar als de dag zou blijken, dat Gerrit Thomasz., op wiens last de stamboom vervaardigd werd, n i e t afstamde van Coster's dochter, maar van den oudsten van haar schoonbroeders, waarop hij natuurlijk geen reden had zich te beroemen. Uit de volgorde in het Stoelboek mogen wij overigens afleiden, dat Frans op jeugdigen leeftijd kinderloos overleden is, en bij zijn dood het bezit van zijn stoel oversprong op zijn neef Thomas, uit den ouderen staak, den vader van hem die den stamboom liet opmaken.

Maar, zal iemand misschien mij tegenwerpen, wat gij ons aan de hand doet is een gissing, eveneens als hetgeen de heer Boeles ons aanbeveelt: waarom zullen wij dan aan de uwe boven de zijne de voorkeur geven? Ik antwoord: mijn gissing berust op het feit, dat Laurens, de zoon van Jan

1) Dat vermoeden is in overeenstemming met de tijdsopgaven: Thomas Thomasz. komt het eerst voor in 1462, hij is dan secretaris der stad. In dat zelfde jaar kan de dochter van Laurens Coster (wiens geboorte wij op omstreeks 1410 mogen stellen) ongeveer 30 jaren oud zijn geweest. Dat in 1484 een zoon van haar, Frans, haar vader op den gildestoel vervangt, heeft niets dat ons bevreemden kan.

Coster, de eenige is, die in echte stukken den naam draagt, welken de Haarlemsche overlevering aan den uitvinder der boekdrukkunst geeft; terwijl de gissing van den heer Boeles zich aansluit aan eene tweede, volgens welke een zekere Laurens Janszoon, die nergens, in geen enkel autentiek stuk, Coster genoemd wordt, toch wel Coster geheeten zal hebben en de held der overlevering wezen zal.

Die laatste en voornaamste gissing heb ik tot nog toe slechts als hoogst onwaarschijnlijk voorgesteld en bestreden. Maar alleen daarom sprak ik niet stouter, omdat ik het bewijs van haar stellige onwaarheid nog niet te pas had kunnen brengen. Thans heb ik het echter ingebracht: het ligt opgesloten in de aangehaalde lijst uit het Stoelboek. Want waaraan zullen wij het zekerst onderkennen, wie van beiden, de schepen (gesteld voor een oogenblik dat deze ook Coster geheeten heeft) of zijn latere naamgenoot, de man is, dien de overlevering voor den uitvinder der boekdrukkunst houdt? Ongetwijfeld aan de verwantschap met de Thomassen. Een Thomas was de schoonzoon en de medehelper van den uitvinder. En nu toont het Stoelboek ten stelligste aan, dat die verwantschap niet bij den schepen van vroeger tijd, maar bij den lateren Laurens, den zoon van Jan Coster, begint. Op Laurens Coster volgt de eerste der Thomassen. Had de heer Boeles hierop gelet, waarschijnlijk zou hij zich niet met de handhaving der verouderde onderstelling hebben belast. Voordat het Stoelboek gevonden was, kon deze des noods nog worden volgehouden, op hoe zwakke gronden dan ook; thans schijnt zij, tegen het gezag van het Stoelboek in, mij althans, volstrekt onhoudbaar geworden.

R. FRUIN.

Idealisten.

Henry de Groux.

En misschien nooit scherper dan in deze dagen van bewustwordende ontevredenheid, nu men alom zoekt samen te werken om de sociale verhoudingen rechtvaardiger te maken en ten minste uiterlijke harmonie te kunnen geven aan het maatschappelijk leven, - misschien nooit scherper tracht men te boren de oogen door den voorhang die ons scheidt van het verleden, spant men elke zenuw om te kunnen schouwen de levensomstandigheden van een vroegere maatschappij, om te weten of de mensch van toen werkelijk gelukkiger was, d.w.z. harmonischer dan die van onzen tijd, en of dat geluk gelegen was in de omstandigheden welke een natuurlijker leven gedoogden, dus meer in harmonie was met het omringende, - of het geloof een oplossing voor hen bood waarbij hij in onze dagen niet langer berusten kan, of dat hij, krachtiger, meer meester van zijn driften, met minder eischen, eenvoudiger, onwetender, onbewuster was; om te weten of het de ouderdom van ons ras is, die als een last van verloren kracht zwaar op ons drukt, verwijfd maakt en zwak ons, en leelijk het leven, zooals men onzen tijd pleegt te vergelijken met het einde van het Romeinsche Rijk.

Maar dan het oude Indië, ons moederland, oud van ras, oud van wijsheid?

Is dan de Christelijke levensleer oorzaak van zoovele maatschappelijke complicaties? Of is dat daadkrachtige dat de Westerlingen onderscheidt eer een uitvloeisel der Noorsche en Germaansche rassen, en de Hervorming niet alleen

de natuurlijke terugslag der ontaarding van geloof en zeden, maar bovenal een onbewuste daad van opstand tegen de haar van buiten aan opgelegde berustingsleer?

Is de vrijheid om te streven naar kennis niet naar de levenswijsheid die is de eenige denkbare wijsheid der Indiërs, - maar een streven naar abstracte kennis om kennis wil, - is dan dat willen dwingen de uitwendige levensomstandigheden naar de fantaisie van hun denken, oorzaak van zooveel disharmonie?

Of is het Oostersche fatalisme zelf, de prediking der absolute rust, een gevolg van de erkenning van het levensraadsel waarvan de Sphinx dreigend de oplossing vraagt, misschien de scherpste aanklacht tegen het leven?...

De idealist, wondend zich duizend malen aan het leven, kan, zijn voelhorens terug trekkend uit angst voor zijn aan alle zijden beduimeld ideaal, zijn redding zoeken in de philosophie der Oostersche ascese; de optimist kan, den blik opheffend, wijzen naar het grootsche drama van het zoenoffer op Golgotha, dat als een bloedroode achtergrond eeuwen lang ons leven beheerschte en nog beheerscht als een levend ideaal tegenover het fatalisme, toch blijft de strijd voor elken ontevredene even fel, en ieder kan, twijfelend aan de gegeven oplossingen, weer een andere oplossing verlangen naar zijn karakter, naar zijn temperament.

Is dan vooral in onze dagen zoo groot de disharmonie van schijn en wezen? Is dan alleen in de laatste tijden de tegenstelling zoo gril dat zelfs artisten, zij die men achtte onverschillig hun droomen te droomen zonder acht te geven op de wreedheid van het wezen van het maatschappelijk leven, zich in den strijd werpen zóó dat hun voelingen, hun weten worden tot kreten, zóó dat de rustige kunstenaar profeet of hervormer wordt?

Hoe dieper men tracht door te dringen in die onoverbrugbare kloof die ons gescheiden houdt van het verleden, hoe meer we turen op de overblijfselen van zoovele illusies, van even zoovele geloofsvormen, van al de idealen, denkingen en voelingen, eenmaal bezielend tot leven tot schoonheid, - hoe meer raadsels oprijzen voor onze vermoeide verbeeldingsoogen....

Het strijdelooze leven had lauw ons gemaakt. Gemakzuchtig behoedden wij onze rust als onzen grootsten schat; en als een gierigaard, angstig dat men hem zijn schat ontrooven kon, laten wij ons gaan op de lauwheid van den dagelijkschen gang, ons vastklampend aan het cirkeltje dat het instinctieve zelfbehoud zich schiep.

De waan dat kunst buiten het leven zou staan deed mee om onze bewondering op de oppervlakte te doen blijven, of te deinen op stemmingen, genietend zonder zich rekenschap te geven of na te denken. Tot... op een oogenblik van onbewaaktheid wij voor onze oogen zien opgetrokken in de machtige taal van den ziener, de kritiek van het leven, dwingend tot zien ons, gelijk aan een bliksemstraal die den nacht vaneen scheurend een gril licht werpt op wat daaglijks en redelijk ons scheen....

Waren dan ook vroeger de daden der kunstenaars de reflex van het leven? Was hun voeling zoo ook in gemeenschap met hun geloof, ook in die van hun twijfel?

En ook wij staren en zoeken in het verleden, in die door het genie vastgehouden voelingen, voor ons de étapes der historie, om te zien of die steen, dat schilderij uit de vroegste tijden symbolen zijn die ons spreken van de onvoldaanheid, van verlangen en strijd, of ook in die blank-gouden geloofstijden der middeleeuwen, het sereene verstoord werd door de révoltes des kunstenaars, of ook in die antieke tijden waar geen zedeleer een geweten schiep, het leelijke was voelbaar in het werk des kunstenaars.

En overal waar wij turen, daar vinden wij, ook in die zoogenaamd gelukkige tijden, hen die weten van den schijn het wezen te onderkennen, overal vinden wij de enkelen wier voelen niet in harmonie was met het zijnde. Of het zijn de asceten die in het dooden der begeerte geluk hopen te vinden, of zij die 's levens genietingen tot den bodem willen ledigen wetend dat toch de dood komt, of dat wij het gevleugelde woord dat de Grieken, die evenwichtigen bij uitstek, ons lieten: wie de Goden liefhebben sterven jong - overal is het ‘lebensüberdrusz’, overal is het een zucht tot verzoenen met het leven, is het een aanklacht tegen het leven dat zijn beloften niet nakwam.

Want staat niet als een aanklacht tegenover de uiterlijke schoonheid, tegenover de schoonheid hunner godenbeelden het antieke monster als het leelijke tegenover de schoonheid, als de nacht tegenover het licht, als het noodlot dat dreigend hangt boven het zorgelooze leven, de fantaisie van het gruwelijke een reflex van den angst, de cauchemar van den schoonheids-dronkene, afzichtelijke monsters als de formule van het onwegdenkbare leelijke, van het aan het leven vijandige.. monsters nooit overwonnen door het christelijk geloof, meegebracht uit het Oosten, en tot nieuwen, maar afzichtelijken vorm herleid door het fervente geloof der middeleeuwen.

Psychologischer, organischer, stammend hier uit een vermenging van geestelijke en dierlijke eigenschappen van den mensch, wordt het menschelijker, maar ook hideuser, walgelijker van vorm; - niet langer het onvermurwbare noodlot, maar dat onwrikbaarder, als de verzoeker, de duivel, de zonde, de symboliseering der vleesch-zonde, de val na de geestelijke extase in ons zelf gelegen is, het eeuwig stooten van den aardemensch tegen een ethisch ideaal dat in zoo schoonen vorm als verzoening met het moeizame bestaan den armen geboden werd; afzichtelijke monsters, met tronies walgelijk van platheid, of beesten van ongedroomde dierachtigheid, als uit de overspannen verbeelding van Jeronimo Bosch ontsproten, ons nog in de kathedralen toegrijnzend als de obsessie van het vleesch, de nederlaag der ziel; levend zoolang dat pure geloof leefde, leelijk naarmate het ideaal reiner was, en noodwendig verdwijnend met de hoogheid, met de blankheid van het ideaal, gelijk met de hoopvolle sterren ook de looden nacht verdwijnt. Want waar geen ideaal is, kan geen terugslag wezen; waar geen extase meer is kan geen platheid, kan de culte van het leelijke niet meer zoo plastisch zijn, en waar eenmaal uit de hoogste contemplatie een kunst kon bloeien van zoo zuivere gemoedsbeweging die het goed en kwaad in zuivere symbolen tegenover elkander plaatste, daar moesten met de bewuste maar koude Renaissance, met de opruimende adem der Hervorming weggeschoven worden alle kinderlijke geloofsvormen, daar moesten en idealen en monsters geheel verdwijnen uit onze geëgaliseerde maatschappij, beschenen door het licht der alles-willende-verklaren wetenschap.

En toch, die philozofen, die kunstenaars der Hervorming, die naast het schoone onmiddellijk de keerzijde: den dood plaatsten omdat zij het schoone niet zien konden zonder den dood als keerzijde van het onbezorgde, genieten het leven... en het was Dürer die in klare, geometrische verhoudingen in zijn Melancholia met vlijmende zekerheid teekende de melancholie van alle weten, als verluchtend het woord van dien troosteloozen pessimist, den Prediker: want alwaar veel wijsheid, is veel verdriet en wie weten wil moet veel lijden.

Maar er is meer.

Het uitwendige der tijden is sints veranderd.

De eenmaal zoo afschuwwekkende mensch-monsters uit de middeleeuwen, ontstaan uit de teugellooze verbeeldingen van door vasten uitgeteerde monniken, hebben in onze dagen van positieve wetenschap hun prikkel verloren.

De verschrikking van de wijdopengespalkte vuurvlammende muil van het monster waarin Lucas van Leijden zijn ter helle gedoemden laat branden moet verbleeken bij de geweldige vuurzeeën onzer hedendaagsche ijzergieterijen; en de folter-werktuigen door een overprikkelden geloofsijver uitgevonden worden klein bij de demonische vangarmen der machinekamer; of ook de kar van Djaggernaut, onder welks dreunende zwaarte de geëxtasieerden hun leven eindden ter eere van hun God, geeft een zaligen dood vergeleken bij dat der locomotief, die als een vuurvlammend monster op ons afkomend trekt tot zelfmoord hen wien het lokkende leven trouweloos bleek.

En de tijden van geloofsextase, van martelaarschap, dat de afschuw van de zonde zulke monsters kon uitvinden, die tijden waar het geloof hart en hand bezielde, die tijden van enorme hoogten en diepen val, dat geloof dat visioen van hemelvreugde kon geven, in evenwicht gehouden door hun aardsche-hel-verschrikking, zóó dat dit leefde in allen en geformuleerd werd door de kunstenaars als een onvergankelijk beeld van vergane voelingen; die tijden van heldenmoed en martelaarsvreugd moesten verdwijnen met het geloof. Want waar geen geloof aan God is kan ook geen angst voor dien God wezen. En wie in onze dagen van onverschilligheid, van gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef, dikwijls lauw door vrijheid, zonder overtuiging omdat zij niet daaglijks gevergd wordt en

slechts lastig kon wezen, wie die walgt van door zooveel lauwheid en willekeur geworden wanverhouding verlangt niet terug naar de sterkere tijden, toen goed en kwaad strenger waren afgebakend, wie ziet niet uit de geëgaliseerde samenleving met heimwee terug op die minder gecompliceerde tijden, wie benijdt niet de daadkracht, waarnaast de comtemplatie kon bloeien, wie begeert niet de rust welke een afgebakender geweten kon schenken? en wie denkt niet dat hij in die vroegere levenstijden meer zou thuis zijn, minder voortgejaagd door de duizende vangarmen van het hedendaagsche leven, in steedse wenteling meegesleurd tot ook hij afgeplat genoeg is om zonder strijd mee te loopen in den tredmolen?

Maar zijn het niet de enkelen, zij die niet zonder strijd, de enkelen die nooit zich zelf konden dwingen in dien tredmolen, die opstonden uit noodweer tegen het lichtlooze bestaan, niet kunnende leven zij waar het materialisme leven en denken beheerschte, die enkelen, idealisten die van het leven nog iets anders vroegen dan brood, die opstonden tegen den geestelijken druk, het sterkst juist daar waar de atmosfeer het laagst was, juist daar waar in den strijd om het geestelijk bestaan het ideaal hoog opblonk als een leid-ster?

Die kunstenaars, sensitieven, die zich stootten elken dag, elke minuut, aan den dagelijkschen gang, stootten tot bloedens toe, die niet de zielsrust bezaten om alleen te weiden in de harmoniën welke het uitwendige schoone kan aanbieden, die kunstenaars wier haat tegen het onrecht, tegen de leelijkheid, tegen het lage, hun ruwe kritiek van het leven meedoogenloos deden slingeren in het aangezicht der voldanen: Daumier wiens ironie het ideaal tegenover het materialisme zoo gril verlichtte in zijn Don Quichotte's en Sancho Panza's, of Steinlen die zijn haat tegen de ruwe onevenredigheid van arbeid en brood zoo positief neerschreef; Forain die den hoogmoed der burgerij, in aanbidding voor het gouden kalf, in tallooze ‘peintures de moeurs’ hekelt, de Groux jong nog, maar sterk door intensieve haat tegen de lauwheid, tegen de onvoldaanheid, tegen de losgelaten driften, verheerlijkend de helden, het groote, het hooge, hoog houdend de vaan van het ideaal; William Morris, zoekend in het verleden de voorbeelden voor het heden, turend in de tijden van vroeger...

Of anderen die uit de lauwheid van ons willen, die uit het

tot verval geworden handwerk, uit de weinige liefde tot de dingen, het stoffelijke koude en positieve, zoover van alle enthousiasme, van moed en karakter, zochten te putten uit de rijke bronnen van vroegere tijden meer gelijkvormig aan hun ideaal. -

Zoo zou men Ruskin, den Engelschen aestheticus, den profeet der Prerafäeliten, kunnen noemen als een wiens fervente en tegelijk beredeneerde bewondering voor de wonderen der middeleeuwen, hem tot diepgaande studiën bewegend, als een fanaticus, het alleen-schoone, het alleen-zaligmakende, zijner absolute schoonheid predikend, idealist ook hij, zóó dat hij hervormend, leerend, koloniseerend nog eens hoopt te komen tot de vroegere, kunstrijker tijden, om eindelijk zich in wanhoop terug te trekken in zijn cirkel van bewondering hem tot dogma wordend; - en William Morris door Ruskin geinitieerd in de wonderen der middeleeuwen, in het oude Rouaan, zich eveneens verdiepend in de levensomstandigheden als in de kunst, als in de denkwijzen van die tijden; hervormer wiens schoonheidsdrang hem wees op de onmacht van den werkman, wiens onmacht hem wees op hun geestdoodend bestaan, op hun lijden. Een idealist ook hij, die tot aan den dood niet wanhoopt, werker als hij is, dichter en werkman, profeet en hervormer, agitator uit schoonheidsdrang, gelukkig ondanks alle bezwaren, alle teleurstellingen: Gothisch zijn liefde, socialist door noodzakelijkheid, Griek bij instinct, gelukkig in een land waar veel vrijheid mogelijk is zonder te ver doorvoerende consequentiën. -

En tegenover deze twee evenwichtigen, een jonger uit een ander land, een klein land, tweeslachtig, zonder tradities, zonder onde ras-eigenschappen, niet de kernachtige placiditeit der Hollanders, niet het dwepende maar oer-krachtige der Germanen, maar ook op lange na niet het evenwichtige der Franschen; het land waar het materieele, waar de platheid, waar het gebrek aan bewondering, zelfs die van de traditie, heerschen; waar eer devotie dan geloofs-verheffing kan zijn; dat land waar de tegenstrijdige dubbelnatuur van een Huysmans met zijn enorme hantises, waar een Felicien Rops, ontwakend uit de oude rust van een doode stad, onder de obsessie van het perverse, te sterker naar mate de terugslag grooter; het

land waar een Verhaeren in sombere melancholie zijn grootsche klachten uitkreet in wreede rijmen, maar waar ook de fantasie van Maeterlinck ver wegvlood over het heden naar bleeke princessen hun noodlot ondergaand in mysterieuze Gothische kasteelen.... dat land waar de walm van het materieele, waar de politieke domper het denken veelal beheerschend, den idealist tot opstand dwingt, is ook het land van dien jongere, van Henry de Groux. Een idealist ook hij maar sensitiever, maar impressionabeler dan de profeet die recht op zijn doel afgaat, meer Germaan dan Morris, geen hervormer, geen prediker, maar een wiens blanke idealen moesten ondergaan in het scepticisme, ware hij niet te geloovig aan het eeuwig goede en grootsche, ware hij niet de eenvoudige, die niets verwachtend voor zich zelf, gered was door de gave zijner bewondering voor alles wat edel, door de haat van alles wat laag is, te eenvoudig om onverschillig te wezen, een artist wiens eigenschappen zich spiegelen in zijn kunst als in kristal. Kunstenaar hij vóór alles, zóó dat zijn wanhoop daad wordt, zóó dat uit den schok van zijn idealisme tegen de platheid zijn kunst opspringt, levend als het profetenwoord...

Wie in de collecties van moderne prentkunst, waar meesttijds de Steinlens, de Forains, de Willettes, de Toulouse Lantrec of Degas en Rafaëlli, de Lunois en de Chérets of de koude, geraffineerde Fernand Knopff, of de opener Félicien Rops en zooveel anderen in hun verschillende kracht onze bewondering dwingen, wie daar een enkel maal een lithographie van Henry de Groux mocht zien, moet getroffen worden door den hartstocht welke zijn kunst onderscheidt, door de angstkreet welke van zijn voelingen uitgaat.

Het is van dozen Belgischen artist, wiens lithografiën ons telkens zulk een schok gaven, een indruk welke ons niet weer verliet, steeds bevestigd door andere werken, gevend nieuwe getuigenissen van de rijkheid van zijn gemoedsleven,.... van den artist wiens reiken alhoewel niet altijd bereiken toch altijd treft door de hoogheid van zijn willen, dat wij een indruk zouden willen geven. -

De laatste jaren onzer eeuw, dikwijls onmachtig om het groote, het afgeronde, het geconcentreerde te produceeren, munten weer uit door de verfijndheid en scherpheid der analyse van voelingen, van denken, en door precieuse détails, verzacht door een waas van heimwee naar de mystieke aandoeningen der middeleeuwen, naar de extase....; of zij die in de christelijke levensleer een belemmering voor het vrije vervolkomen van den mensch zien, brengen den cultus over op de antieke schoonheidsleer, brengend nog eens het ethisch ideaal in conflict met dat van de absolute schoonheid; terwijl aan den anderen kant de dorre, verkillende ascese als een actieve zelfvernietiging, het socialisme op den voet schijnt te volgen.

De jongeren, in de plastische kunsten, aan den eenen kant cultiveerend de verfijnde abstracties van zwart en wit, hetzij in symbolen, hetzij in precieuse techniek het straatleven gevend te zien, vijlend om te vervolmaken hun plaat in wedkamp met de geraffineerde Japanners; hetzij in portretten waarin zij het directe, het psychologische der Vlaamsche of vroeg-Italiaansche wijze van schilderen zoeken te benaderen of aan den anderen kant weer een reiken naar het ongrijpbare, het volle leven, niet willend glaceeren de hartstochten onder een precieusen vorm en liever gevend het onaffe, het fragment; een enkelmaal de realiteit uitgesproken in nobele synthese, of ook, bang voor alles wat lyrisch is, of uit onmacht voor het groote, meer bewegend de tijden naar de herleving eener gebruikskunst....

Er is ook nog een ander geloof, een levend geloof in het eeuwig groote, in het genie, in den heldenmoed, in het onwisselbare wezen van het ideaal... maar ook van den haat...

Deze cultus is die van Henry de Groux.

Zijn liefde geldt niet één enkel tijdperk. Zijn haat kan niet uitgewoed raken met een revolutie. Ook de zijne is niet de haat der Revolutie tegen de machtigen, de vorsten; en evenmin tegen de machtigen van geld, die haat welke in de commune, trager maar duurzamer ontbrandde in dien fellen terugslag van verblindend goud-gestrooi, die taaie strijd tegen het goud, dat gedupeerd had hen in dien zwendel-roes van het tweede keizerrijk...

Zijn haat is dieper; hij hekelt niet als Forain de insolence der rijkgeworden burgerij; zijn haat geldt niet den werkgever tegenover den arbeider, tegen wien Steinlen toornde; eerder raakt hij Daumier, wiens grootsche satires, wiens fijne ironie altijd het onveranderlijke type der menschheid teekende. En toch zijn haat uit zich niet in satire, alle ironie is zijn kinderlijken, euthousiasten aard vreemd....

Zijn haat is organischer, zij is groot geworden met zijn wanhoop, zooals de wanhoop met zijn ideaal, zij toornt tegen het ongeloof aan het Goddelijke, maar ook in het ongeloof aan grootheid der ziel, aan liefde aan onbaatzuchtigheid, aan eer; het is een opstand tegen den moordenden twijfel die doodt al het spontane, tegen de voldanen die in hun geld hun eer zien, die vreezend elke genereuze gedachte als een aanranding van hun zelfvertrouwen, zich omringen in een ijskorst opdat zij toch nooit onder de gemakkelijke oppervlakte behoeven te zien; de menschen die eer leeren den schijn te achten dan het wezen, die willens onderdrukken het ideale om het te vernederen, die in bewustheid van eigen platheid spuwen op de idealen van anderen, die nog altijd wantrouwen hun profeten, evenals eeuwen geleden de joden, evenals de Phariseën den Christus; een leven zonder idealen, de lauwen, de overtuigingsloozen die door Dante het diepst gedoemden, waartegen Hello toornde als een boetprediker, een leven waarin elk genot voor geld veil is, waarin de hartstochten met het geld gelijken tred hielden.

Soms als een bladzijde van Hello, verscheurt hij den verschoonenden sluier van de hartstochten om het wezen te toonen met een rauwheid die aan het operatiemes van den chirurg doet denken; zooals hij in zijn lithografie: ‘L'enthousiasme du carnage’, die losgelaten dierlijkheid, de bloeddorstigheid geeft, de naakte waan ontdaan van alle idealen in die enorme vrouw, oprijzend uit de menigte, de armen omhoog, in de hand de brandende stroowisch, als een feest van bloed, een extase van moorden, als een gepassioneerde dood, gelukkig in haar vernietigings-ijver. Of in dat enorme Golgotha, waar de hyena's en jakhalzen knagen aan den Christus, waarop de immonde beesten spuwen, - al de melancholie van een ondergaand ideaal beschenen door het factice licht van den Eiffeltoren, weggeschoven het mysterieuse door het schelle

licht, en toch zij allen niet meer dan razend ronddollende chimera's, eer zich moe dwarrelend dan dat zij het onvergankelijke ideaal kunnen vernielen onder hun voeten. Of in zijn ‘Vendanges’ die gruwelijke apotheose der onmenschwaardigheid, van de onbeteugelde zinnen, dansend die massa's menschen in een roes van vrijheid, een roes van zinnenbeneveling, een roes die feest hun dunkt, dansend en joelend, niet achtend wat zij vertreden, vergetend idealen, vergetend omdat zij konden storen hun feestgenot, dansend over het lichaam van den Gekruisigde....

Er is iets van de fantasie van Rubens in dezen Belg gevaren, iets van de gemakkelijkheid om menschenmassa's te formeeren zóó dat zij levend zijn, en geen poppen om ideeën te dragen. Hij is ook een uit het land van Rubens voor wien de kleur levend bleef, die het licht en kleur voelen als de beweger, als de levenbrenger; en in zijn lithographiën is het de kleur die het eerst treft; het fluweelige zwart, zwart als een doodelaken, het grijs, als oud zilver, en het wit, blank als ivoor, en zonder gewild effect bereikt hij zulk een rijkdom van kleur, zoo van charme dat het gebeurt dat men al lang de bekoring voelt van zijn werk zonder na te denken wat de gedachte is. Droomer naast den schilder, denker zonder filosoof te zijn, toeschouwer maar een die lijdt van wat hij aanschouwt; nooit ‘peintre de moeurs’, maar schilderend alles gezien in het eeuwig menschelijke, altijd dezelfde hartstochten, dien immensen vloek, waarvan de mensch de slaaf is; en uit de verwarrende aaneengeregen feiten der historie, ook die van het intellect, grijpend den heros, het heroïke als het eeuwig schoone.... Die cultus voerde hem van zelf tot de bewondering van Wagner, tot de voeling van diens heroën, tot Siegfried den held die meermalen hem bezielde tot een werk.... voerde hem tot Napoleon. Niet tot den triomfator, niet tot den keizer, maar tot den droomer, met die enorme wilskracht, den idealist wiens droomen moesten ondergaan in de realiteit van den bestaansstrijd. Maar die cultus voerde hem ook tot Rembrandt.

Op de laatste tentoonstelling der ‘Libre Esthétique’ te Brussel, deze buitengewoon belangrijke collectie met zoo vast

willen door den hoofdredacteur van *l'Art moderne*, den advocaat Octave Maus, uit alle landen bijeenverzameld, kon men van de Groux een uitgebreide inzending vinden.

Er was het portret of liever twee portretten van Baudelaire, de dichter die als schaak speelde met zijn gevoel, te wreed om dupe te zijn, te week om niet te gelooven, slachtoffer van zijn ironie, met iets van dat macabre in het bloed dat de 16de eeuwsche Duitsche meesters zoo meesterlijk wisten te objectiveeren. Baudelaire zooals we hem hier zien: de dichter met het hooge, breede wiskunstige voorhoofd, gespannen door het ideaal, met die weeke hypnotische oogen van heimwee en dien zwakken besluiteloozen mond, vergoed door de krachtige ronde kin, - bleek het gelaat als zij die, vooruit gemerkt door het noodlot, gedoemd zijn onder te gaan in den strijd der hartstochten, willend zelfs, beheerscht door die wreede ironie, niet strijden..... twee fazes deze beide portretten: het eerste gespannen nog van idealen, het tweede van ondergang, krachteloos, moedeloos. Het was een portret van dien grooten wilskrachtigen Duitscher, wiens koele doordringende oogen altijd recht op het doel gewend flikkeren van den hartstocht van zijn willen; wiens enorme voorhoofd en schedel, wiens scherpe kin, al van positief heid tegenover idealisme hem over alles heenbeuren, bergen verzettend; en het is Napoleon, de Bonaparte uit den tijd van de pyramiden, met de sluike haren, met de groote blauw groene oogen, als van een die gewoon is ver te staren over alles heen naar een ideaal dat wenkt in de verte, en toch, al met die melancholie welke hem den heerscher, alreeds als jongen als een fond van levensweemoed kon zijn, zwaar van droomen ook hij, vol idealen, neigend tot willende vernietiging in de botsing zijner verwachtingen....

En als de tegenhanger van den Bonaparte aan de brug van Arcola, de tegenhanger van Austerlitz geeft de artist ‘La veillée de Waterloo.’ Napoleon wakend den nacht, wachtend de bliksemstralen hem gunstig om te zien het vijandelijk leger, voelend de vijanden, meer nog die gevaarlijkere van het verraad, eenzaam hier in een wreed ontwaken van die droomdagen van Elba, voor het eerst misschien ziend feiten voor idealen; somber en eenzaam, overziend reeds heel den afstand die hem scheidt van het reëele leven, de grootere die hem

van zijn jonge idealen scheidt..... Te positief misschien deze groote Napoleon, een portret eer, nobel van expressie, maar te kort komend in de uitdrukking van het geheel, te veel uitgeput zijn onderwerp, niet genoeg achtend de grenzen, zal dit gegeven zeker in de abstractie van zwart en wit suggestiver zijn, en ook meer synthetisch behandeld worden als lithografie. Maar dan de groote pastel: 'Waterloo', een heldendicht in blij kleuren-geklank! Een halleluja!

En toch een fantoom de Napoleon van de Groux - zooals hij bleek en klein op de hoogte van Waterloo toespreekt zijn soldaten, zooals al zijn grenadieren, al zijn soldaten ziend hem, naar hem toe ijlen in één hurrah van verrukking, in één hartstocht van krijgsgenot voor hun bezieler die onder de driekleur hen zal voeren tot zege; zij niet achtend hun leven, dan om het te leggen in zijn handen, in een goddelijke overgave van zich zelf. Napoleon klein, eerder dan heerschend beheerscht nu, voortgedreven, klein en bleek, aarzelend en vreemd als een die kwam van heel ver, als een die opgestaan uit de dooden verrees voor hun verbeelding, een fantoom, in een waas van wonder.... Van welk een rijkdom van verbeelding getuigt dit Waterloo! Welk een hartstocht in de opvatting, en over welk een zeggingskracht beschikt hij, en daarbij, hoe eenvoudig, hoe direct zegt hij zijn bewondering voor het geloof van die soldatenmassa's, met hoezeer eenvoudige middelen bereikte hij zooveel intensieve kracht. Men kan bij hem in de rijkheid van compositie aan Rubens denken, de energie zijner vizie moge bijwijlen aan Delacroix doen denken, het dichterlijke zijner opvatting moge op Raffet wijzen, boven allen geeft deze grootsche compositie ons een sensatie gelijk aan een machtige orchestratie van Wagner, forsch van kopergeklank, een orchestratie deze, waarin men hoort de roffel van dien onoverwinbaren heros, den dood. -

Het rustelooze, het altijd maar door voortgedrevene, en voortjagende der menschen, de eeuwige Ahasverusvloek, is een beeld dat de Groux meermalen vorm wist te geven in al de wreedheid van den waan. Hetzelfde beeld vindt men in de gedichten van Emile Verhaeren, wiens werk wij dikwijls in associatie brengen met dat van de Groux, de zelfde intensieve voeling, het zelfde medelijden, nergens verscheurd

door een zweem van ironie, en zijn ‘En route’ kon men als de illustratie van Verhaeren's: ‘Le départ’ beschouwen. De zelfde opvatting, het zelfde noodlotsbegrip, het zelfde gejaagde, als door angst vervolgde, voortdrijvend de menschen ‘Par la grand' route à l'infini.’ Van dien hartstocht van het rustelooze hijgen naar verandering, die men verbetering waant, naar een toekomst die moet vergoeden waar het verleden te kort schoot, heeft hij in een aangrijpende lithographie de oplossing gegeven, de oplossing van den dood aan den zoom van het bosch, waar stil als schimmen hangen de voortgejaagden, de onvoldanen, de gehoonden, waar ook stil liggen te rusten, de moede dieren.

Den angst voor het vage, zóó als de mensch zich kleinvoelend bijwijlen, armelijk, ineenhurkend en weerloos tegen het noodlot dat hangt boven de moedeloozen, voor wien het lot alleen is een noodlot, die van de toekomst op zijn meest durven hopen bestendiging, voor wien de toekomst een dreigend zwaard is waaraan geen ontkomen is, omdat het hangt aan de draden van onze daden, die door een onwrikbare wet gedreven zich boven ons toehalen als het zich wreken van temperament en karakter; dien angst heeft de Groux in zijn forsche taal van zwart en wit, als een diepzinnig symbool uitgedrukt in zijn gieren (Aigles). Deze vogels met hun sombere grandeur zooals wij ze kennen in een of anderen dierentuin, aan een kruk geketend, in eeuwig heimwee naar de vrijheid hunner ontoegankelijke rotsen, als de melancholie zelve, zijn hier in groote zwermen, opvliegend en neerstrijkend, op rotsen zittend te loeren op prooi, duister als de wraak, zich zamentrekkend boven onze hoofden, het onvermurwbare noodlot met een aroom van dood, wreekend al de consequenties van karakter en temperament tot in het uiterste. Niet als een overwinning deze wraak maar somber voltrokken door de onwrikbare Nemesis die is ons eigen wezen; zij zijn als de ondergang van alle idealen, de consequentie van ons drijven en willen, die gieren, zij zijn de bloeddorstigen die vol haat loeren en hun klauwen uitstrekken op den eenzaam omhoog stijgenden vogel.... Ze zijn als het requiem voor zijn Napoleon-epos...

Maar de Groux is geen wreker, hij is ook volstrekt geen moralist. Zijn kunst is geworden uit haat van het lage, van

het ongeloof, het scepticisme onzer dagen waarvan de onverschilligheid vijandig is aan alles wat goed en oprecht is, aan alle vertrouwen, aan eer en geestdrift; maar ook uit liefde voor die eigenschappen, uit liefde voor wat groot is.

Zijn werk, want voor alles is hij artist, is levend, zijn figuren vol hartstocht zijn nooit geglaceerd onder mooiheid van lijnen of onder behagelijkheid van toon. Hij overdrijft, maar niet om onwetendheid te maskeeren, maar om de actie treffender te maken.

Zóó Verhaeren, die niet de maat verwaarloost uit onvermogen, maar omdat hij vreest de schrijnende kreten van wanhoop te verzachten door de zoetvloeiendheid der regels. Zijn kunst is middel en doel, middel om het verzorgen van zijn kunst, om het bestudeeren van zijn onderwerp; zijn kleur is het middel, om weer te geven de eischen, de dehors voor zoover ze noodig zijn aan het onderwerp, voor zoover zij meewerkten tot het psychologische zooals een artist pleegt te doen; middel omdat hij zijn weten alleen gebruikt om de gedachte vrij te kunnen weergeven. Wat hij te zeggen heeft, hij zegt het direct, eenvoudig; de actie is in eens neergezet, kan de studie contemplatiever zijn, zoo is het uitvoeriger, is het hartstochtelijk, de lijnen gaan mee, met vaste hand neergeschreven, in het licht, als gegraveerd in ivoor.

Ik wil deze indrukken niet besluiten zonder een aanhaling uit een dezer dagen in het Belgische kunstweekblad: *l'Art moderne*, opgenomen bladzijden uit een weldra te verschijnen boek van Charles Morice. Over de Groux schrijvend geeft hij o.m. van dezen artist een welbestudeerd, psychologisch portret, dat geheel de persoonlijkheid van dezen artist terug geeft:

‘Sous un ciel médiéval verriez-vous mieux que sous celui-ci ces yeux d'enfant où le rire de la joie et de la bonté tout à coup s'éteint comme à l'aspect, par eux seuls, d'une apparition à la fois de désespoir et d'exaltation, ce front à l'ordinaire crispé dans la constance du songe, ces cheveux longs portés avec timidité, cette allure gauche et noble, courageuse et tremblante, cette physionomie singulière où le gout et l'habitude de la méditation paralysent les natives défiances de qui, se sentant différent de tous et de tous épié, voudrait les surveiller, prudent, et les oublie pour mieux, songeur, et brusquement

et douloureusement, avec un recours à de l'ironie tempérée de pitié? De tous les temps ou de nul; et de même il aurait toutes les patries ou pas une, Flamand de Bretagne, exilé ici, là-bas aussi (à Paris on se souvient - il faut bien s'en souvenir pour lui! - qu'ìl est d'origine française; je pense qu'à Bruxelles on est heureux de se souvenir qu'il y est né!).'

Eenvoudig, kinderlijk de uitdrukking, een droomer, die onder zijn zachtmoedigheid een vastheid van overtuiging bergt, welke vertrouwen inboezemt, idealist en ontevredene, goed zijn wezen, maar scherp in zijn haat tegen het lage, beminnelijk uit eenvoud....

De kunst van de Groux is slechts door weinigen gekend, door enkelen bewonderd. Populair zal deze kunst, heel van reiken, vaag in haar vastheid, wijd in opvatting, wel nooit worden. Ver van alle scholen, van alle richtingen, kan de in zich zelf gekeerde droomer wel nooit anders dan tegen den stroom oproeien; en de gepassioneerde expansies van zijn liefde als van zijn toorn, dwingend tot zien en voelen het wezen der dingen, zullen altijd de gemakzuchtigen terug-stooten. Zijn positieve weten, het resultaat van veel studie, een fond van dat realisme dat in den begintijd de vorm zijner uiting was, hem nu gunstig, gebruikt hij nooit om te verbazen door technische verfijning. Voor hem is het alleen middel om vorm te kunnen geven aan zijn droomen, aan zijn denken, om tastbaar te kunnen maken, en met vaste hand uitdrukking te kunnen geven aan zijn bewondering, en aan zijn haat.... En tegenover den door zijn knapheid verbijsterenden Albert Besnard, wiens werk een tegenovergestelden wand beheerscht op de tentoonstelling der 'Libre Esthétique', zullen velen dezen droomer slechts een 'pauvre sire' achten.

G.H. MARIUS.

Letterkundige kroniek.

Aarde. Gedichten van Albert Verwey. Amsterdam, Scheltema & Holkema's boekhandel. 1896.

Albert Verwey - die naam klonk eens als een oorlogskreet in de vreedzame dalen onzer letterkunde, als overmoedig klaroengeschetter, oproepend tot den aanval tegen het oude gebouw der literaire kunst, welks onbewoonbaarheid voor velen reeds lang een uitgemaakte zaak was. Voor ons, Oude-Gidsredacteuren, is aan den naam van dezen Nieuwe-Gidsman van 1885 bovendien nog de lugubre herinnering verbonden, dat hij de eerste is geweest, die ons voorbereidde op ons naderend uiteinde, toen hij met een grafstem profeteerde: ‘Ik zeg het voor ieder die het hooren wil: *De Gids gaat dood*.’

In die dagen zagen wij in gedachte de vier mannen die het hoofd der beweging vormden, schouder aan schouder staan, om zoo, onder aanvoering van den geweldigen Kloos, bres te schieten in de belegerde veste. In later tijd, en meer bijzonder door de onthullingen in de Literaire Kroniek van Kloos, voorkomende in *De Nieuwe Gids*, tweede reeks, van Januari 1897, is gebleken dat de verhouding een eenigszins andere was en dat met name Albert Verwey, die aan de hand van Kloos als Nederlandsch dichter debuteerde, die hand nog lang daarna stevig heeft vastgehouden, zooals een leergraag discipel het zijn meester doet.

Aardig is het, Kloos te hooren vertellen, hoe hij, Verwey aanmoedigende en suggereerende, hem, die niets als wat middelbaar onderwijs en wat slechte lectuur genoten had en die tot hem gekomen was met een eindelooze rhapsodie op rijm waar geen touw aan vast te knoopen was, er toe bracht een werk met zooveel moois als

Persephone samen te stellen. Het getuigt zoowel voor den machtigen invloed van den leermeester als voor den grooten dichterlijken aanleg van den leerling. ‘Verwey's onbewustheid,’ schrijft Kloos, ‘had zich laten modelleeren om goede verzen te maken en hij is daar eenige jaren meê doorgegaan en heeft achtereenvolgens de schoonheden voortgebracht, die nu het waarde-hebbende gedeelte van zijn Verzamelde Gedichten uitmaken. Maar toen hij ouder werd, en de invloed der suggestie verzwakte en allengs verdween, begon hij weêr in zijn eerste, eigen zijn terug te vallen. Maatschappelijke vooruitzichten, die hij tegenkwam, gaven hem zelfvertrouwen, en langzamerhand werd zijn onbewustheid weer zichzelf en hield niets van de daarop geworpen schoonheid over als alleen wat echo en afschijnsel van het mooie geluids- en verbeeldingsleven, dat hij voor een poosje van zijn meester had geleend.’

Dat klinkt anders dan wat de Meester bij het verschijnen van Verwey's *Persephone en andere gedichten* schreef. Toen - het was in December 1885 - werden onschoolsche vrijheden in versbouw en rijm en woordvoeging als even zoovele schoonheden geroemd en werd de vermelding van de scherp gelijnde trekken, de zelf bewuste subtiliteit, den zwaren vasten rythmus, den fijn geünduleerden cadans en het hooge accent van verschillende verzen besloten met de verzekering: ‘Verwey schijnt meer dan ééne ziel te hebben: al kwam maar een enkele ervan tot volledige ontwikkeling, zou 't al heel wèl zijn.’ Hier was de liefhebbende vader aan het woord die niet uitgesproken is over de knapheid van zijn zoon en voor de zwakheden van zijn lieveling liefst oogen en ooren sluit.

Vier jaar later, toen de *Verzamelde Gedichten* het licht hadden gezien, was het reeds met de enkel-bewondering gedaan. Dat Verwey zich in vele van zijn hier verzamelde verzen een vermaner, een moralist, een verstandsmensch toonde, en, in plaats van de gevoelsuitingen van den lyrischen dichter, verstandswerk gaf dat tot het proza behoort, was Kloos een ergernis, die hij geen moeite deed te verkroppen. Het slot van zijn critiek, dat hij blijkbaar zoo verzoenend mogelijk trachtte te maken, luidde aldus: ‘Verwey's lyrische kunst is net als een vlam geweest, die begon al spelend en om zich sloeg en opsloeg, hooger en hooger, tot een zee van vuur, maar toen weêr ineenslonk, bleeker en bleeker tot er niets overbleef dan de donkere kool. Als hij die nu maar lang genoeg in het donker verborgen laat liggen en rijpen tot echten diamant. Was

niet Milton vijftig jaar, toen hij Paradise Lost begon, na twintig jaren zwijgens?'

Verwey scheen het zich aanvankelijk te laten gezeggen. Niet echter keerde hij terug tot zijn eersten meester, die het zoo wel met hem meende en onder wiens invloed hij zulk goed werk gemaakt had. Tot een ander groot meester wendde hij zich, aan wiens taalschoon hij zich te goed deed, wiens 'verbeeldingsbeelden' hij op zich liet inwerken, om er straks anderen mede van te doen genieten. Verwey's *Inleiding tot Vondel*, een beredeneerde, maar met het enthousiasme van een dichter beredeneerde bloemlezing uit Vondel's werk, heeft voor menigeen meer dan één gedicht op den voorgrond gebracht dat tot nog toe voor hem verborgen bleef, op meer dan één bekend brokstuk een nieuw licht geworpen. Maar vooral voor Albert Verwey zelf moest deze arbeid, het dagen en weken achtereen met Vondel's grooten geest in gemeenschap verkeeren, daarbij des dichters ontwikkeling op den voet volgend, zijn stemmingen en aandoeningen deelend, genietend van den vollen klank, het breede rythmus van zijn vers, en er de fijnheden van opvangend met het geoefend oor van den kenner, eene 'inleiding' zijn, een studie waaruit zijn eigen poezie herboren te voorschijn zou moeten treden. Wat Kloos omstreeks '85 voor Verwey was, zou tien jaar later Vondel voor hem hebben kunnen zijn: een raadsman, een leider van wien zijn dichterlijke geest nieuw leven ontving.

Het heeft niet zoo mogen wezen. De 'twintig jaren zwijgens' van Milton, welke Kloos hem tot voorbeeld stelde en waarin de donkere kool tot diamant zou hebben moeten groeien, heeft Verwey tot zeven jaar verminderd, en daarna is hij te voorschijn gekomen met den kleinen dichtbundel *Aarde*, waarmede de dichter van 'Rouw om het jaar', van 'O man van smarte met de doornenkroon' velen, en zijn eersten meester niet het minst, heeft teleurgesteld, omdat er zoo weinig diamant in glinstert.

'De dichter' - zoo schreef Verwey in zijn *Inleiding tot Vondel* - 'de dichter die het gevoel van de schoonheid van het Leven weergeeft heeft geen hoogere aandoening dan de extase waar die schoonheid hem in brengt.' En verder: 'Op de verbeelding werkt de kunst van den dichter. Doen zien wil zij en verstandswerk geeft zij maar zooveel als noodig of zonder dat zien te storen mogelijk is. Het pure beeld, het verbeeldingsbeeld, in zijn essens

altijd oproepbaar door blijvende woorden, dat zal 't ideaal van den dichter zijn.' Van Vondel roemt hij: 'hoogheid van toon, pracht en roem van woorden; grootheid, gedragenheid van maatgangen, als daar klank op klank elastisch opslingerend en voort in rijm, saamklank en meêklank, geen einde laat aan blijde beweging;... alles gedragen van eerste tot laatste woord door een macht van gratie als alleen uit de grootste kunst zalig maakt.'

En wat vinden wij nu van die hoogste aandoening: de extase; wat van het verbeeldingswerk met zoo weinig mogelijk verstandswerk gepaard; wat van de gedragenheid van maatgangen en de macht van gratie in Verwey's eigen werk? Wat is er in *Aarde* dat op Vondel wijst en, middellijk, van Vondel leven of vorm ontving?

Van het gedramatiseerde gedicht *Samson*, van het Paradijstafereel in Sonnet VI van de afdeeling *Natuurlijke Aarde*, zijn de prototypen te vinden bij Vondel, in het treurspel *Samson* en in den *Adam in Ballingschap*. Waar Vondel het Bijbelsch verhaal van Samson's wraak een Bode in den mond legt, is bij Verwey de boodschapper een Jongen.

> De blinde Samson zegt: ai tuchtknaap, wil me leiden,
> Dear dit tooneel aan bei de hoofdpilaren leunt
> En 't schrikkelijk gevaart van al de kerk op steunt,
> Opdat we, moe van spel en dans, wat rusten mogen.

laat Vondel den Bode verhalen. Verwey laat den Jongen zeggen:

> Samson stond
> Sprekende met een dienknaap, en die greep hem
> De hand en leidde 'm daar tooneelvloer sloot
> In de twee zuilen, - of hij leunen wou,
> Moe van den duus.

En dan:

> (Toen) zag ik eensklaps
> Samson staan tusschen de twee zuilen; dreuning
> Toog 't huis door: zijn twee armen hield geslagen
> Hij rond hen en afknapte ze: op gebogen
> Spieren nog eens torschte-i dak, galerij,
> Volte van volk; en staand, Dagon 't gelaat
> Wendend, brak schal van volk die eve' als eb

In zee afruischte in rill'rende angst: één schreeuw:
Jehova's naam. Strak, in doodstilte, en vóór de
Dolle paniek vloog, droeg 't gevaart hij; toen: 't gegil, de
Razende vrees joelde op, los schokte-i beide
Armen en 'k zag heel 't wagglende gevaart
Storten op 't hof en hem en elk...

Ik weet niet of dat afknappen van de zinnen, dat schokken en waggelen van het rythmus hier misschien dienen moeten om de catastrophe: het afknappen van de zuilen, het waggelen van het dak plastisch voor te stellen. Zoo ja, dan lijkt mij de poging mislukt. Vondel doet het, naar den vertaaltrant der klassieken, wat breedvoeriger, maar het verhaal van den Bode, aanvangende met de woorden: ‘Hij staat in 't midden der pilaren’ is in zijn breede klankvolle alexandrijnen heel wat indrukwekkender. Al wordt er niet van ‘rill'rende angst’ in gesproken, de ontzetting door het instorten van Dagon's tempel spreekt niet minder treffend in verzen als:

Dat geschrei van doode volken
En hallef levenden vaart op in dikke wolken
Van stof, en aasche en puin. De grond der aarde loeit
En davert van dien smak. 't Gorucht slaat voort on groeit
Door dal en duinen aan. Gansch Gaza raakt aan 't hollen.

Ik zal de vergelijking niet voortzetten door de verzen uit den *Adam* van Vondel te stellen naast die van Verwey's paradijstooneel. Maar, elke vergelijking ter zijde latend, mij ontbreekt het vermogen om naieviteiten te genieten als de volgende:

Maar 's avonds ging Eva even
Al moede, den hof nog door,
Toen klonk het vleiend neven
Haar oor en zei haar voor:

Eva, Eva hoe komt het
Dat d'appelen gou'en zijn?
Dat de vogel die zong verstomt, het
Woud ook, en 't windgedein

Er fonkelde een slang in de takken,
Er blonken appels in 't loof -
Ik ben moe, dacht Eva, en ze brak een
Appel, 'k ben moe, 'k geloof

Dat ik dat gauw zal weten -
(Hij was gulden als gulden rook)
Zij proefde en heeft gegeten,
Toen Adam kwam, die ook.

Aan de bekende ‘Koddige opschriften’ herinnert een toch ernstig gemeend couplet uit ditzelfde gedicht:

Cain doodt Abel -
Het had zijn rede.
De toren van Babel -
Bindt den hemel omhoog aan d' aarde benede.

Wat dit alles te beteekenen heeft, welke waarde de dichter zelf aan deze rijmen hecht, is mij even weinig duidelijk, als welke dichterlijke aandoening, welke dichterlijke zin er heet te spreken uit het kunstig - o zoo kunstig - mozaïekwerk dat tot opschrift draagt: *Spaansche reis*. Het flikkert en glinstert er van de zou tegen de krijtwitte huizen en op het water; er is beweging in van stierespelen en derwischdansen, en kleurenspel van versierde balkons en zijden hoofddoeken; nu en dan treedt een enkel fijn omlijnd silhouet naar voren en trekt voor een oogenblik de aandacht; maar het onrustig trillen van deze miniatuur-tafreeltjes doet aan de bewegelijke instantané-prentjes van de cinematograaf denken en van de gansche ‘Spaansche reis’ blijft geen dieper indruk achter dan van zulke lichtbeelden. Er wij vragen ten slotte: is dat dan alles wat Spanje aan een Hollandsch dichter te zeggen had?

Dat des dichters leven hem een droom is geworden en hij nu een droomleven leidt schooner dan te voren, dat hij ‘aan 't Zijnde zou zijn omgekomen’ wanneer hij het niet ‘omgedroomd’ had, en dat hij nu klachtloos door droomen gaat, vernemen wij achtereenvolgens uit de sonnetten ‘Droom-uit-zijn’, ‘Droomhuis’ en ‘Klachtloos’; maar naar een dichterlijk uitspreken, in breeden maatgang en klankvollen toon, van wat die droomen hem te zien en te gevoelen geven, zoeken wij te vergeefs. Een enkele maal meent men iets als een gevoelskreet te hooren, een herinnering aan een schoon verleden, de klacht over een niet vervulde verwachting, zoo als in dezen aanhef van ‘Droom-uit-zijn’:

Mijn droom werd leven toen 'k een vriend mocht geven
Mijn hart vol verzen die tot nog niet dorden.

Of als in ‘Menschelijk’:

'k Sloot den
Tuin open, en liep hard, met mijn twee handen
Vol bloemen, tot een menschengroep: *een man, den*
Schoonste van allen, gaf 'k ze en ik genoot den
Klank van zijn mond, droom van zijn oog, - den spot van
Zijn blik toen 'k arm was....

Maar na die enkele regels waarin wij vinden wat wij kunnen meegevoelen, stuiten wij telkens weer op verzen, die in een ons onbekende taal, in onbekende woordvoeging en zinbouw, met enkel op Hollandsch gelijkende klanken schijnen geschreven te zijn. Of wat dunkt u van dit sonnet: ‘Aan wie God zeggen’:

't Leven, ai mij, al 't zijnde, dat is al het
Verwordende; 't schijndoode; al wat - dat 't meeste -
Bloeit en 't niet weet; 't beweeglijke beest en
Maatlijke mensch, die maakt naar maat en tal het
Sprakige en stomme, of 't lippe- of hande-val, het
Beeld dat op de aard staat blinken van zijn geest en
Eeuwig graag zoo: - 't heel al, 't Heel, nooit volweeste,
't Al, nimmer zijnd, daar 't wordt; - O vriend, wie zal het

Noemen met éénen naam, met éénen dooden
Naam 't levensvele? Wie z i j n leven leenen
Aan term die nooit niet meer voor ònze nooden

Sein van genâ zal zijn? - o i k wou geenen.
Want niet heeft de aard een dooden naam van nooden,
Maar 'n levend beeld; dat zal het menige eenen.

En zoo goed als nergens treft men den sonoren klank, den lenigen, veerkrachtigen maatgang, het vers dat ‘streeft, zwaar met gezwollen zeil’, zooals Verweij het zelf in een mooi sonnet uit de *Verzamelde Gedichten* uitdrukt.

In het ‘portret’ van P(aul) V(erlaine) teekent de dichter in den hakkelenden trant, die zoo'n groote bekoorlijkheid voor hem schijnt te hebben, Verlaine's hand als:

latjes-hand, leedjes, gebroken
Leek 't, nu gezet.

Zoo, of ze eerst gebroken en daarna gezet waren, lijken de ledematen van Verweij's latere verzen.

Als curiositeiten, als rijm-curiositeiten vooral, mogen zij in het museum van onze letterkunde een plaats vinden, wat van den d i c h t e r Verweij in dit museum verdient bewaard te blijven, zal men in den bundel *Aarde* niet hebben te zoeken.

Muzikaal overzicht.

Met Johannes Brahms, die den 3den van de vorige maand te Weenen overleed, is een man van groote gaven aan de toonkunst ontvallen.

Dit zal erkend worden niet alleen door de vakmannen maar in alle kringen, waar de muziek met ernst beoefend wordt. Van welk standpunt men Brahms ook beoordeele, iedereen zal toestemmen, dat met hem een man is heengegaan, die niet slechts een ernstig strevend kunstenaar is geweest maar ook de grootste onder zijne componeerende tijdgenooten op het gebied der absolute muziek.

Vraagt men daarentegen naar de beteekenis, die Brahms voor de ontwikkeling der toonkunst gehad heeft, dan zal het antwoord daarop niet zoo eenstemmig luiden. Er zijn er, die hem voorstellen als een *hervormer*, die (wat met het oog op dit woord nog al wonderlijk klinkt) wel niet de vormen veranderd heeft, waarin zijne voorgangers schiepen, maar ons in die oude vormen geheel nieuwe dingen geopenbaard heeft. Anderen daarentegen beschouwen Brahms wel als een componist van groot talent doch overigens als iemand, die, zich op een reeds overwonnen standpunt plaatsende en daarop in den geest zijner groote voorgangers voortbouwende, niets geproduceerd heeft wat die voorgangers, met de middelen, welke hun ten dienste stonden, niet evengoed, en beter nog, verricht hebben.

Volgens het oordeel der laatstbedoelden is er in de werken van Brahms geen sprake van nieuwe beginselen, van nieuwe theorieën, die verdedigd of bestreden behoeven te worden, doch valt daarin voornamelijk het enorme talent te bewonderen, dat de beroemde toonkunstenaar openbaart voor wat men zou kunnen noemen het architectonische element in de muziek. En wanneer desniettemin

die werken aanleiding tot strijd hebben gegeven, dan sproot dit, volgens hen, hoofdzakelijk voort uit de omstandigheid, dat de partij van Brahms hem wilde gebruiken als tegenwicht tegen den toenemenden invloed van Wagner's kunst.

Brahms zelf heeft zich nimmer in zulk een strijd gemengd; dat zou trouwens ook niet met zijn karakter gestrookt hebben. Hij behoorde tot degenen, die bedaard voortschrijden op den weg, dien zij zich uitgekozen hebben, het aan anderen overlatende propaganda voor hen te maken, indien deze dat meenden te moeten doen.

In overeenstemming met dien rustigen gang van zijn arbeid was ook zijn uiterlijke levensloop. Van een veelbewogen leven is bij hem geen sprake geweest. Natuurlijk heeft, evenals ieder ander, ook hij teleurstellingen op zijne kunstenaarsloopbaan ondervonden. Bij zijn eerste optreden als componist in het Gewandhaus te Leipzig bijv. was de opinie over zijne werken ver van onverdeeld, en met zijn grootere werken had hij later in Weenen, waar hij zich gevestigd had, aanvankelijk weinig geluk. Daarentegen heeft het hem aan eerbewijzingen en ovatiën evenmin ontbroken als aan gunstige omstandigheden voor de verbreiding zijner toonscheppingen.

De eerste van die omstandigheden was de bekende profetie van Robert Schumann in het *Neue Zeitschrift für Musik* van het jaar 1853, waarbij de toen twintigjarige jongeling door den beroemden meester aan de muzikale wereld werd voorgesteld als een Messias in het rijk der toonkunst. Al had nu ook deze aanprijzing van een man als Schumann niet aanstonds tot gevolg, dat aan Brahms een plaats onder de eersten van zijn tijd werd toegekend, zoo leverde zij voor hem toch het voordeel op, dat de aandacht op zijne werken gevestigd werd en het hem al spoedig gemakkelijk werd, uitgevers voor die werken te vinden (Breitkopf en Härtel en Barthold Senff), iets waarmede eerstbeginnende componisten anders in den regel zeer te kampen hebben.

Niet minder bevorderlijk voor de verbreiding en verheffing van zijn roem als componist was het reeds vermelde feit, dat zich een partij vormde, die den naam Brahms in de banier schreef, waarmede zij te velde trok tegen de Wagnersche kunst en in het algemeen tegen dat wat men toen in de toonkunst de *Neudeutsche Schule* noemde.

In de derde plaats moet hier gewezen worden op den steun, dien Brahms in latere jaren van de zijde van Hans von Bülow

ondervond. Zijne symphonieën en andere groote werken zijn herhaaldelijk met succes ten gehoore gebracht, toen zij onder de machtige bescherming van den beroemden orkestdirecteur en pianist stonden; eerst door de Meininger kapel, later door het Berlijnsche philharmonisch orkest, toen Bülow de leiding daarvan op zich genomen had.

Vraagt men naar de reden, waarom Bülow, die vroeger geen gelegenheid liet voorbijgaan zonder de vaan van Liszt en Wagner hoog te houden, later, met bijna geheele uitsluiting van die componisten op zijne concert-programma's, zoo in de bres sprong voor een componist, die zich in geheel andere richting bewoog, dan zal men van sommigen ten antwoord krijgen, dat Bülow in zijn latere jaren *reactionnair* is geworden, van anderen: dat zijn partij kiezen voor Brahms maar een comedie is geweest en een demonstratie van persoonlijken aard tegen hen die vroeger zijne afgoden waren.

Ik geloof het een noch het ander maar veeleer dat de propaganda van Bülow voor Brahms eenvoudig een uitvloeisel was van zijne opvatting omtrent de wijze, waarop men de kunst moet dienen, en van het door hem gehuldigd beginsel, dat men alles in bescherming moet nemen wat blijk geeft van degelijkheid en ernstig streven, een beginsel dat ook Liszt voorstond, volgens zijn gezegde: ‘In der Kunst giebt es eigentlich nur zwei Parteien: Die Jener, welche *kennen* und *können*, und die andere (die weit zahlreichere) der *Ignoranten* und *Impotenten*.’

Kunstenaar zijn heette bij Bülow voorvechter zijn in het belang van het degelijke in de kunst, en zulk een voorvechter was hij niet alleen ten behoeve van toonscheppingen, waarvoor hij voorliefde bezat, maar ook wanneer het een werk en een richting betrof waarvoor hij niet bepaald sympathie gevoelde. Daarbij was het opvallend, dat hij voor werken, die, naar zijne meening, van beteenis waren, bij voorkeur optrad in een tijd, waarin het publiek daartegen nog oppositie voerde, en dat hij zijn propaganda liet varen, zoodra hij zag, dat die werken in ruimeren kring waardeering vonden. Zoo deed hij o.a. met de werken van Wagner. Van deze verklaarde hij: ‘Zij hebben geen propaganda meer noodig.’

Ja, hij ging nog verder. Sprekende over een compositie van Rubinstein, zeide hij: dat eerst dan wanneer het gros van het oordeelvellende publiek rechtvaardig zal zijn ten opzichte van dezen componist, de criticus zich mag veroorloven rechtvaardig te zijn

tegen hem. Met andere woorden dus: men moet beginnen met alles, wat degelijk blijkt te zijn, de hand boven het hoofd te houden en het te propageeren, maar heeft het zich eenmaal een plaats veroverd in de gunst van het publiek, dan mag men gaan laken wat er niet goed in is.

Daarmede stemt geheel overeen wat hij tegen een zijner kennissen over zijn propaganda voor Brahms zeide: ‘Es mag sein, dass ich in meiner Parteinahme für Brahms übertreibe, aber so lange die Gegner ihn *unterschätzen* müssen die Freunde ihn *überschätzen*’ (!). En het past volkomen in zijn stelsel als hij later, toen hij zich op tamelijk afkeurende wijze had uitgelaten over Brahms' A dur-serenade en over diens concert voor viool en violoncel, tegen dien zelfden kennis zegt, dat z.i. de blinde bewonderaars van Brahms, die alle werken van dien meester voor even volmaakt houden, niets anders bewerken dan dat zij de oppositie der tegenstanders telkens op nieuw wakker schudden.

In hoeverre er al of niet valt af te dingen op een opvatting als die van Bülow, laat ik in het midden. Ik heb haar alleen hier aangevoerd als voorbeeld van de wijze, waarop hij meende dat men de kunstscheppingen, die van talent en degelijkheid getuigen, in bescherming moet nemen. Hoe men overigens daarover moge denken, men zal moeten erkennen, dat Bülow, waar hij als uitvoerend kunstenaar optrad, zijn stelsel op eerlijke wijze in toepassing heeft gebracht. Begon hij met partij te kiezen voor de zaak van Liszt en Wagner en die, voor zooveel dit toen in zijn vermogen lag, te bevorderen, later, toen hij de orkestkrachten beter tot zijne beschikking had, heeft hij dit zelfde gedaan voor Brahms, en nog later nam hij den jeugdigen Richard Strauss in bescherming, toen deze met zijn eerste symphonische werken voor den dag kwam, en zulks ten spijt van de Brahmsianen, die niet nalieten oppositiekreten daarover aan te heffen. - En dit zijn maar een paar voorbeelden uit de vele, die genoemd zouden kunnen worden.

Heeft Bülow aldus als uitvoerend kunstenaar krachtig voor Brahms gewerkt, minder gelukkig heeft hij voor zijn vriend geijverd in zijne geschriften.

Reeds vroeger heb ik gelegenheid gehad hier ter plaatse op te merken, dat hetgeen Bülow in de tweede helft van zijn leven (de periode waarom het hier te doen is) geschreven heeft, niet strekken kan om ons een juisten indruk van de denkbeelden en gevoelens

van dezen kunstenaar in dien tijd te geven, en vooral niet voor zoover het zijne verhouding tot de muzikale verschijningen van zijn tijd betreft. Daarbij komt, dat het toegeven aan zijn humoristische neigingen hem dikwijls parten speelde en hem ook bij zijn propaganda voor wat hij meende dat aanspraak had op waardeering, tot uitlatingen verleidde; die, in plaats van zijn doel te bevorderen, juist het tegenovergestelde te weeg brachten en de goedgezinden min of meer terughoudend maakten ten aanzien van de muzikale werken die hij in bescherming nam.

Zoo is het hem ook eenigszins gegaan met zijn propaganda voor Brahms. Meer dan eens heeft hij in zijne geschriften zijne *Witze* aangewend om te trachten ons duidelijk te maken, welke beteekenis Brahms naar zijne meening in de kunst had. Nu eens spreekt hij van een driemanschap Bach-Beethoven-Brahms en wijst ons op het gewicht van het toeval, dat de namen dezer drie toonkunstenaars met dezelfde letter beginnen - wat hij, tusschen haakjes gezegd, ook doet ten opzichte van het driemanschap Mozart, Mendelssohn en.... Meijerbeer -; dan weder noemt hij Brahms den erfgenaam van Luigi en Ludwig, daarbij doelende op Cherubini en Beethoven. De excentrieke wijze, waarop hij de beteekenis van Brahms tot gelijke hoogte met Beethoven opschroeft, was zeker niet geschikt om hen, die de composities van Brahms gunstig gezind waren, tot groote geestdrift voor die werken te stemmen. Wanneer men dan ook de slotsom trekt uit hetgeen Bülow voor Brahms gedaan heeft, kan zij geen andere wezen dan dat hij beter met den dirigeerstok dan met de pen in het belang van zijn vriend gewerkt heeft.

Zonder twijfel hebben de bovengenoemde omstandigheden veel bijgedragen tot de verspreiding der werken van Brahms en dientengevolge ook tot zijn roem, maar het spreekt wel van zelf, dat zij ieder voor zich, of te zamen genomen, niet bij machte zouden geweest zijn, Brahms de plaats te doen innemen, die hij onder de toonkunstenaars van zijn tijd gehad heeft, wanneer niet de groote verdiensten van zijne toonscheppingen als voornaamste factor daartoe medegewerkt hadden. Die verdiensten komen het voortreffelijkst uit in zijne werken voor kamermuziek, en dit is dan ook het gebied waarop Brahms het meest wordt gewaardeerd en zonder twijfel het langst gewaardeerd zal worden.

Ook in de kunstwereld volgen de contrasten elkander dikwijls snel op. Nauwelijks is het stoffelijk overschot van den drie en zestig-jarigen Brahms ten grave gedragen, of de drie en tachtigjarige Verdi, die reeds met zijne eerste muzikale scheppingen voor den dag kwam, toen de Noordduitsche meester geboren werd, beleeft nog een nieuwen triomf met een werk, dat hij op zijn onden dag gecomponeerd heeft.

In het midden der vorige maand werd in de Groote Opera te Parijs zijn *Otello* opgevoerd, in de oorspronkelijke taal, wat de solisten betreft, en onder groote toejuichingen van een aanzienlijk publiek. De beroemde tenor Tamagno vervulde daarbij de titelrol, die Verdi expresselijk voor hem geschreven had, en werd in de vertolking van het werk voortreffelijk bijgestaan door de zangeres Rose Caron als Desdemona en de zangers Delmas en Vaguet als Jago en Cassio.

Verdi zelf is daarbij niet tegenwoordig geweest. Hij bleef kalm op zijn landgoed Sant'Agata bij Busseto (in de omstreken van Parma), waar hij geheel opgaat in de bemoeiingen en de zorgen, die hij als grondbezitter heeft. De liefde voor het landleven is den maëstro gedurende zijn geheele kunstenaarsloopbaan eigen geweest. Jaren geleden reeds heeft zijn vriend Léon Escudier, die als uitgever zooveel gedaan heeft om Verdi in Frankrijk populair te maken, in zijne *Mémoires* een beeld van hem gegeven in die qualiteit van buitenman.

Verdi - zegt hij - heeft aan den kant van Busseto een ontzaggelijk groote bezitting, waarop hij een villa heeft laten bouwen, welke de boeren uit den omtrek *la villa del professore Verdi* noemen. Vraag aan iederen boer, mijlen in den omtrek, waar Verdi woont, en hij zal u op den weg van diens bekoorlijk kasteel brengen en u tevens weten te zeggen, of gij den *professor* thuis zult vinden of niet. Nooit zullen de boeren hem den *maëstro* noemen. En toch heeft Verdi nimmer een academischen graad verkregen. Doch de titel van professor geeft het *nec plus ultra* van bewondering te kennen.

Op dat fraaie landgoed, dat zich twee mijlen ver uitstrekt, neemt Verdi rust van de vermoeienissen en het gewoel der groote steden, van zijne triomfen vooral (welke hij zijne beslommeringen noemt). Daar gaat hij met een geweer over den schouder, of met een boek in de hand, al wandelende bij zijne boeren rond en praat met zijne *contadini* over eggen en ploegen en zaaitijd en oogst. Verdi heeft

geen minder grondige studie van landbouwkunde dan van de muziek gemaakt (!), ook is er van Busseto tot Parma geen beter onderhouden goed dan het zijne. De boeren, die gewoonlijk gehechtheid aan achting en bewondering paren, houden afgodisch veel van hem en toonen hem dat op duizenderlei manieren en bij iedere gelegenheid. Een van die huldebewijzen doet het hart van den maëstro het meest goed; als hij namelijk des avonds met zijn even beminnelijke als geestige vrouw op zijn landgoed wandelt, komen de boeren bij elkander om de fraaiste koren uit zijn opera's te zingen. Nooit heeft eenig koor aangenamer indruk op mij gemaakt dan op zulk een zomeravond, een van die heerlijke Italiaansche avonden, terwijl de maan haar zilveren licht over het landschap wierp en ik, op een wandeling met den maëstro, in de verte het *Choeur de la soif* der Kruisvaarders uit zijne opera *I Lombardi* hoorde aanheffen. Verdi zelf was aangedaan. En de stemmen wisten zooveel kleur aan den zang te geven, dat men het gemis van accompagnement niet eens betreurde. ‘Dat zijn althans zangers - zeide Verdi lachende, om zijne aandoening te verbergen - die bij de repetities mijn gal niet doen overloopen.’

Met de jaren is die zin voor het landleven bij Verdi eerder toedan afgenomen en met de grootste zorg waakt hij daarbij tevens voor zijne belangen als landheer. Dat hij, niettegenstaande zijn drie en tachtig jaren, nog kras genoeg is om dat persoonlijk te doen, daarvan getuigt wat de dagbladen ons onlangs van hem mededeelden. Op zekeren morgen toch - zoo lezen wij daar - stond hij om vijf uur op om op de markt tegenwoordig te zijn bij den verkoop van een deel zijner kudde schapen en tevens hoornvee en zaaizaad aan te koopen. Gedurende den geheelen dag bleef hij te midden der boeren en boerinnen, die hem om strijd vierden, en des avonds ging hij met vele andere kooplieden naar een restaunatie en liet daar een overvloedig maal opdisschen.

Men moet Verdi om zijne krasheid bewonderen, maar nog meer wanneer men nagaat dat hij in hoogen ouderdom nog in staat was belangrijke dramatische werken als zijn *Otello* en *Falstaff* te scheppen, waarvan hij het eerste schreef op vier en zeventig-jarigen leeftijd en het tweede toen hij bijna tachtig jaar oud was. Een componist, die op zoo hoogen leeftijd nog van zooveel scheppingskracht in het dramatische genre blijk geeft, is waarlijk een *unicum* in de muziekgeschiedenis.

In Nederland is Verdi het meest bekend als de componist van *Rigoletto, Il Trovatore* en *La Traviata*. Zijn laatste twee dramatische scheppingen, *Otello* en *Falstaff*, zijn er nog nimmer opgevoerd. En toch zou een kennismaking juist met deze beide werken van bijzonder belang zijn, omdat daaruit vooral blijkt, dat Verdi, toen zich andere inzichten omtrent het wezen der dramatisch-muzikale kunst begonnen te vormen, niet eigenzinnig aan zijne wijze van componeeren is blijven vasthouden maar met zijn tijd is meegegaan en zich die veranderingen ten nutte heeft weten te maken, zonder daarbij zijne individualiteit prijs te geven.

Verdi's werkzaamheid op operagebied kan men in drie verschillende tijdperken verdeelen.

Het eerste vangt aan in 1839 (hij was toen vijf-en-twintig jaar oud), in welk jaar zijn eerste groote opera, *Oberto, conte di San Bonifacio*, in het Scala-theater te Milaan werd opgevoerd, en loopt tot 1851. Reeds in deze periode maakte hij zich ook in het buitenland naam, vooral met zijne ook in ons land bekende opera *Ernani*. Voornamelijk in Parijs had zijne muziek toen vele aanhangers, maar ook verscheidene tegenstanders, die hem wel voor een groot talent hielden maar niet voor een componist die in staat was de melodiëen van een Rossini, een Bellini te doen vergeten. Integendeel, zij beschouwden zijne muziek als weinig melodieus en vonden er meer geraas in dan kunst. Toen in het jaar 1845 in den Italiaanschen schouwburg te Parijs zijn opera *Nabucco* onder den titel van *Nabucodonosor* werd opgevoerd en de enthousiasten die opera in de wandeling gemakshalve *Nabuco* noemden, betreurden de tegenstanders het, dat men den directeur van het theater niet had weten over te halen, van het werk zelf ook de helft te coupeeren, en een grappenmaker maakte er het volgende vierregelig versje op:

> Vraiment l'affiche est dans son tort;
> En faux on devrait la poursuivre.
> Pourquoi donc annoncer *Nabucodonos-or*
> Quand c'est *Nabucodonos-cuivre?*

Ook van zijne Ernani, die in hetzelfde theater gegeven werd (aanvankelijk onder den titel van *Il Proscritto*, omdat Victor Hugo er zich tegen verzette, dat men zijn drama voor opera gebruikte),

werd gezegd, dat er geen enkele melodie in voorkwam, en dat nog wel in een opera die drie uren duurde!

Wij kunnen er ons thans moeilijk een voorstelling van maken, dat dit verwijt van gebrek aan melodie juist die eerste opera's van Verdi trof, die toch eigenlijk niets anders bevatten dan een aaneenschakeling van aria's (een criticus noemde ze niet onaardig kapstokken, waaraan, in plaats van kleederen, aria's hangen), tenzij men er onder verstaan moet, dat de melodieën van Verdi in geen vergelijking konden komen met die van Rossini en Bellini, die toen nog zoo versch in het geheugen der melomanen lagen; in welk geval moet worden toegegeven, dat die beoordeelaars gelijk hadden.

De tweede periode van Verdi's dramatische scheppingen loopt van 1851 tot 1871 en is die waarin hij zijne opera's *Rigoletto, Il Trovatore* en *La Traviata* schreef, die de ronde door de geheele wereld gemaakt hebben. Rigoletto is het eerste werk van Verdi dat hem een waarlijk Europeeschen roem bezorgde, en de beide andere opera's oefenen nog thans een aantrekkingskracht op het groote publiek uit, welke voor die van Meijerbeer's Hugenoten bijv. niet onderdoet.

Het derde tijdvak eindelijk begint met de opera *Aïda*, die Verdi voor de feestelijkheden bij gelegenheid der opening van het Suezkanaal schreef en die in 1871 te Caïro werd opgevoerd. In deze opera - en ook reeds eenigszins in zijn daaraan voorafgaande opera *Don Carlos*, die in 1867 te Parijs ten tooneele werd gebracht - toont de Italiaansche meester, dat de kolossale vorderingen, die de dramatische muziek in Duitschland onder Wagner's leiding gemaakt had in het tijdsverloop waarin hij zijne aria-opera's schreef, niet aan hem voorbijgegaan waren zonder invloed op hem uit te oefenen. Dit had dan ook tot gevolg, dat de ernstige muziekbeoefenaars en muziekliefhebbers, die tot dusver met geringschatting van de moderne Italiaansche opera spraken, meer voor haar begonnen te gevoelen, terwijl de critiek tegenover die nieuwe werken de wapens aflegde en ze onbeperkten lof toezwaaide.

Aan dramatisch talent en temperament en aan tooneelroutine heeft het Verdi nimmer ontbroken. Ook is bij hem de verhouding van den componist tot het libretto veel inniger dan bij zijne onmiddellijke voorgangers op het gebied der Italiaansche opera. Gelijktijdig met zijne muzikale begaafdheden ontwikkelde zich bij hem de smaak voor de dichtkunst en het waren niet alleen de

groote dichters van zijn vaderland, die hij bestudeerde en begreep, maar ook die van andere natiën. Daarvan getuigt de keuze zijner libretti. Aan Shakespeare ontleende hij zijn *Macbeth, Otello* en *Falstaff (The merry wives of Windsor)*, aan Schiller zijn *Don Carlos* en de stof voor zijne opera's *Luisa Miller* (Kabale und Liebe) *Giovanna d'Arco* (Die Jungfrau von Orleans) en *I Masnadieri* (Die Räuber), aan Byron *I due Foscari*, aan Calderon de la Barca *Il Trovatore*, aan Lopez de Vega *La Forza del Destino*, aan Victor Hugo *Rigoletto* (Le roi s'amuse) en *Ernani*. Al die onderwerpen heeft Verdi zelf uitgekozen, en bovendien stelde hij ook steeds zelf het plan voor het gedicht vast en gaf de karakters en de situatiën uiterst nauwkeurig aan, zoodat de dichter eigenlijk niets anders te doen had dan zijne aanwijzingen te volgen en het geheel in verzen te brengen.

Dat niettegenstaande dit alles de dramatische werken, die Verdi in de eerste 25 à 30 jaren van zijn loopbaan als componist schreef, geen aanspraak kunnen maken op groote kunstwaarde, ligt aan de muzikale behandeling, waarbij aan de absolute muziek de heerschappij werd gegeven ten koste van het drama. Het is echter de groote verdienste van Verdi, dat hij door het bestudeeren der werken van den grooten hervormer op dit gebied - Richard Wagner namelijk - tot beter inzicht in het wezen der dramatisch-muzikale kunst is gekomen. Zooals ik zeide, vindt men de sporen daarvan reeds in zijne *Aïda*, maar veel meer nog is dit het geval in zijne *Otello*, die hij zestien jaren later schreef en waarvan nu onlangs een voorstelling in de Groote Opera te Parijs plaats had.

In dit werk, dat van Verdi's onverzwakte dramatische kracht getuigt, vindt men geen formeele aria's, geen los aan elkander hangende concertstukken meer, maar de muziek is er in nauwe verbinding gebracht met het drama. Op zijn ouden dag heeft de componist der *Trovatore* een nieuwe taal geleerd en spreekt die als meester.

En toch is hier geen slaafsche navolging, zooals men bij menig Duitsch of niet-Duitsch componist aantreft, die den Bayreuther meester tot voorbeeld heeft gekozen. Al heeft Verdi een nieuwen weg bewandeld, hij verloochent zijne individualiteit niet. In zijne muziek van *Otello* herkent men nog altijd den Italiaanschen componist maar zijne melodiek is edeler, zijne rhytmiek degelijker geworden en zijn werk is geen opera meer maar een echt dramatisch-muzikaal product.

Juist die omstandigheid echter, dat Verdi, niettegenstaande hij

bij deze muziek een nieuwe richting uitging, daarin toch Italiaan gebleven is, maakt dat zijne landgenooten ook voor dit werk van den grijzen maëstro sympathie gevoelen, al is hun vroegere Verdi er ook niet in te herkennen. Trouwens, de beginselen, waarvan hij bij het componeeren van zijne *Otello* uitging, waren zijnen landgenooten, althans wat Noord-Italie betreft, niet geheel vreemd meer. Reeds jaren te voren hadden zij gelegenheid er kennis mede te maken, toen Wagner's *Lohengrin* voor de eerste maal in Italië werd opgevoerd, en wel in het jaar 1871 te Bologna.

Dat was destijds een zeer gewichtige gebeurtenis. Het was de eerste maal dat in dit land een werk uit Wagner's tweede scheppingsperiode werd uitgevoerd. Natuurlijk ontbrak het niet aan groote oppositie onder de Italiaansche musici en in de Pers, maar de energieke bemoeiingen en de doorzettingskracht van Casarini, burgemeester der stad, en van den voortreffelijken dirigent Angelo Mariani triomfeerden over moeilijkheden van allerlei aard. Buitengewoon succes viel aan het werk ten deel en zelfs werd Wagner tot eereburger der stad benoemd.

Het zou echter verkeerd zijn, uit die geestdrift af te leiden, dat de Italianen zoo bijzonder ontvankelijk waren voor die Wagnersche muziek. Het tegendeel werd niet veel later bewezen door het feit dat hetzelfde werk in Milaan *fiasco* maakte. De opvoeringen in Bologna bleven een op zich zelf staande gebeurtenis. Mochten er geweest zijn, die zich daaruit illusies vormden omtrent de verbetering van den kunstsmaak in Italië, dan zagen zij zich al spoedig daarin bedrogen en moesten ontwaren, dat de meest onbeteekenende producten op dramatisch-muzikaal gebied een even gunstig, ja nog vrij wat gunstiger onthaal bij het publiek vonden als destijds Wagner's meesterwerk in Bologna.

Zoo is het ook verder gegaan. De zoogenaamde *Veristen* (Mascagni, Leoncavallo *e tutti quanti*) zijn met hunne werken opgetreden en hebben de geestdrift van het publiek voor een groot deel in beslag genomen, zoodat er voor werken van andere richting weinig overbleef. Niettemin worden de werken van Wagner nog dikwijls op de Italiaansche theaters gegeven, nu eens onder bijval, dan weder met ongunstigen uitslag. En men bepaalt zich thans niet meer tot zijn eerste dramatische toonscheppingen, neen ook de latere, zooals *Meistersinger, Walküre, Götterdämmerung*, komen op het repertoire voor.

Het is moeilijk uit te maken, wat men in Italië met betrekking tot de theatermuziek (die daar de voornaamste is) nu eigenlijk wil, en of men daar in dit opzicht nationaal of internationaal gezind is. Er is een tijd geweest, dat men er van de Fransche muziek niets wilde weten, en toch is deze er later met open armen ontvangen. Evenzoo hebben de Italianen langen tijd de Duitsche kunst buiten gesloten, doch ook deze kreeg ten slotte toegang. Dat de ontvangst bijzonder hartelijk was, zou ik echter niet durven beweren. Wel zijn de degelijke Italiaansche musici groote voorstanders van de Duitsche toonkunst geworden, maar of deze kunst overigens bij het beschaafde deel des volks diep is doorgedrongen, is zeer te betwijfelen, wanneer men ziet, aan welke erbarmelijke muzikale producten het de voorkeur geeft boven de voortreffelijke werken der Duitsche meesters.

In Frankrijk is de toestand eenigszins anders geweest. Daar hebben de omstandigheden te weeg gebracht, dat de Italiaansche muziek het eerst de heerschappij voerde, maar van lieverlede heeft zich daaruit de Fransche kunst ontwikkeld en deze heeft zich ver boven haar mededingster weten te verheffen. De smaak voor Italiaansche muziek is den Franschen echter bijgebleven en openbaart zich ook thans nog, zooals door de onlangs plaats gehad hebbende opvoering van Verdi's *Otello* bewezen wordt.

Met den aanvang der 19de eeuw deed de Duitsche muziek haar invloed gevoelen en de symphonische kunst maakte zich meester van het terrein, zoowel in de concertzaal als op het theater. De uitvoeringen der symphonieën van Haydn, Mozart en Beethoven op de concerten van het Conservatoire en de voorstellingen van een Duitsch operagezelschap te Parijs, dat o.a. Beethoven's *Fidelio* en Weber's *Freischütz* ten tooneele voerde, brachten de Fransche musici in contact met de onsterfelijke werken der Duitsche meesters, en van dien tijd af waren zij er op bedacht, zich datgene eigen te maken waarin die meesters zich zoo bijzonder onderscheidden: namelijk *harmonie* en *instrumentatie*. Daardoor ontstond bij de Fransche musici een voortdurende aanraking met de werken van beteekenis, die Duitschland op muzikaal gebied produceerde, en dit kwam ook aan het Fransche publiek ten goede, dat daardoor de gelegenheid verkreeg om met vele van die werken kennis te maken.

Dat daarbij niet alles zoo maar zonder slag of stoot de gunst

van de kunstenaarswereld, van de critiek en van het publiek verwierf, spreekt vanzelf. Geen beter voorbeeld daarvan dan het lot dat in Frankrijk aan Wagner beschoren werd. Wij zagen, dat ook in Italië zijne werken oppositie vonden, maar in dit land heeft dit niet zoo naar buiten gewerkt als in Frankrijk, of liever Parijs; eensdeels omdat de oppositie er niet zulk een fel karakter had en anderdeels omdat Italië hare beteekenis in de muzikale wereld had verloren en Parijs daarin nog den toon aangaf, toen Wagner daar voor de eerste maal *échec* leed.

De geschiedenis der Tannhäuser-opvoering te Parijs in het jaar 1861 is bekend. Niet het publiek was Wagner en zijn werk ongezind maar de kabalen van een zekere *clique* maakten het onmogelijk de opvoeringen te genieten en Wagner zag zich genoodzaakt, na de derde voorstelling zijne partituur terug te nemen. Hij verliet Parijs met de treurige ervaring, dat een zekere partij in staat was geweest, het den welgezinden onmogelijk te maken zich een oordeel over Taunhäuser te vormen, maar ook met de wetenschap dat er velen waren, die den val van zijn werk juist beoordeelden en hem naar waarde wisten te schatten.

Evenzoo is het bekend, dat Wagner later in Frankrijk schitterend is gerehabiliteerd. Jaren verliepen er, waarin men met hem niet goed voor den dag durfde te komen. Reeds de oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland met zijne gevolgen was daarvoor een beletsel. Toen evenwel de naweeën van dien strijd langzamerhand waren verdwenen, kwamen Wagner's werken weder meer op de concert-programma's voor. Vooral na Wagner's dood (1883) begonnen zijne werken meer en meer populair te worden, en die daartoe veel bijdroegen waren Colonne en Lamoureux, de ondernemers en directeuren der concerten in het Théâtre du Châtelet en het Cirque d' Eté. Zij brachten verschillende fragmenten uit die werken ten gehoore. Zoo bijv. in het jaar 1885 bij Colonne fragmenten van de *Walküre* (o.a. den *Walkürenritt* met solisten) en zelfs een gedeelte uit *Parsifal;* bij Lamoureux fragmenten uit de *Meistersinger* en de geheele eerste acte van *Tristan und Isolde*.

Er ontstond een formeele Wagnerbeweging in Frankrijk. Een *Revue Wagnérienne* werd te Parijs opgericht, met het doel om de belangstellenden te onderrichten omtrent de beteekenis van Wagner's kunst en hen op de hoogte te houden van de Wagnerbeweging in de geheele artistieke wereld. Ook kwam men weder op

het denkbeeld om een van Wagner's drama's op het theater uit te voeren. Tannhäuser durfde men niet aan; men koos *Lohengrin*. Veel is daarover te doen geweest. Verschillende plannen werden gemaakt maar de verwezenlijking daarvan stuitte af op de oppositie die daartegen gemaakt werd en waarvan thans Pruisenhaat en patriotisme een voornaam bestanddeel uitmaakten. Eindelijk zegevierde echter het *bons sens* en een lange reeks van Lohengrin-voorstellingen volgde, zoowel in Parijs als in andere steden van Franrijk, waarvan dagbladen en tijdschriften ons destijds alles verhaald hebben.

Nu kwam ook Tannhäuser op nieuw aan de beurt, en wel in het jaar 1892, dus ruim 30 jaren sedert de eerste opvoering te Parijs. Lyon en Toulouse gaven het voorbeeld en daarna volgde de hoofdstad, terwijl ook in andere steden van Frankrijk de opvoering van het werk werd voorbereid. Van dien tijd af was de Wagnerpropaganda in dat land steeds toenemende. De programma's der Parijsche concerten bevatten telken jare tal van fragmenten uit 's meesters werken, terwijl men met de opvoering zijner drama's op het tooneel telkens een stap verder gaat. Immers, na Lohengrin en Tannhäuser heeft ook de *Walküre* reeds een beurt gehad, en wie weet wat de toekomst nog zal brengen.

De Wagner-beweging is inderdaad groot in Frankrijk en heeft zelfs de Fransche musici - ook die, welke de beginselen van den meester toegedaan waren - wel eens bevreesd gemaakt, dat hunne eigen belangen daardoor gevaar zouden loopen. Bij sommigen heeft zich dit kenbaar gemaakt door hunne eenigszins veranderde houding ten opzichte van den dichter-componist.

Saint-Saëns bijv. gaf zich aanvankelijk voor een hartstochtelijk bewonderaar van Wagner uit. Hij had de voorstellingen van *Rheingold* en *Walküre* in 1869 en 1870 te München bijgewoond en werd beschouwd als het hoofd eener groep van jonge musici, die verdacht werden de beginselen van Wagner's muziek in de Fransche opera te willen invoeren. En toch, nadat hij in 1876 in zijne berichten aan een der Parijsche bladen vol geestdrift over de opvoeringen te Bayreuth had gesproken en den meester hoog verheven had, meende hij zich later te moeten verdedigen tegen de bewering dat hij Wagneriaan zou zijn. Zelfs schreef hij in 1887 een zeer vijandig artikel tegen Wagner in *La France*, op het oogenblik dat Lamoureux de opvoering van *Lohengrin* voorbereidde.

Was hier verandering van opinie in het spel of was het de vrees, dat Wagner's werken schade zouden doen aan de belangen der nationale kunst? - Men zou haast geneigd zijn het laatste aan te nemen, wanneer men let op hetgeen Ernest Reyer, de componist van *Sigurd* en *Salammbô*, zeide, die toch in Frankrijk een der eerste verdedigers van Wagner is geweest, als criticus in verschillende artikelen blijk gegeven heeft, hoe hoog hij den meester schatte, en de verschillende pogingen, om de opvoering van *Lohengrin* in Parijs gedaan te krijgen, wakker ondersteund heeft. - In het *Journal des Débats* schreef hij den 13^{den} Mei 1893; 'L'ère wagnérienne est arrivée; toute l'oeuvre du maître y passera: la *Walkyrie* va alterner sur l'affiche avec *Lohengrin*; puis viendra *Tristan et Yseult*, en attendant les *Maîtres Chanteurs* et le *Taunhäuser*. Le reste viendra fatalement.... Le vent souffle de l'Est. Et nous tous que le génie du Titan victorieux écrase, anéantit, ce qu'il nous reste à faire, après avoir jeté un regard douloureux sur le passé, c'est de saluer l'avenir et de *tomber avec grâce*'.

Ik geloof, dat Reyer hier overdrijft en zich onnoodig bezorgd maakt.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Turksche trom.

28 April.

De Paaschdagen scheiden de maand April door een bloedstreep in twee helften. Hier een gekir: In Godsnaam houdt je rustig; daar een gegrom: In Godsnaam vecht het dan samen uit. Hier een groepeering van fantastische uniformen tegen de berghellingen aan beide kanten van de grens; daar het schilderachtig brutale mengsel van kampende en vluchtende lichamen, van geschutlawaai en marschgedreun, van angstig kermen en van geestdriftvol hoerageschreeuw. In een woord: hier de afwachting; daar de vertooning.

Een vertooning!

Natuurlijk; gelooft ge er aan?

Niemand kan nog wat daar in de verte thans gebeurt voor vollen ernst opnemen. Onder die blauwe lucht, te midden van dat theatrale gebergte; een coulisse aan den rechterkant: de Melounapas; een vuurwerk aan de linkerzijde: het bombardement van Prevesa.

't Is alles zoo gauw gekomen als een welvoorbereide surprise. Sommige menschen denken dat het plan beraamd was door een combinatie der redacties van de voornaamste geïllustreerde weekbladen; anderen zien er een machinatie in van de houders van Turksche fondsen, een soort reclame-annonce voor een aanstaande leening; weer anderen, en dat zijn politici, schudden het hoofd over de moedwillige intrigues van keizer Wilhelm die het Turksche leger een vuurproef wil doen ondergaan, voordat hij het gaat gebruiken tegen Rusland; nog weer anderen, en dat zijn de menschen die door steenen heen kunnen zien, beschouwen de driestheid der Grieken als een gevolg der wijsheid van Lord Salisbury die in troebel water wil gaan visschen.

Toch, - al kunnen we vooreerst nog niet recht gelooven aan den ernst van wat ons vertoond wordt, - we zullen er ons op gevat dienen te houden van te moeten gelooven aan de echtheid en waarheid van de krachten die zich in dit tegenwoordige conflict vertoonen. En die echte kracht zit 'm niet in het machiavellisme

van eenig geldbaron die zijn zakken wil overvullen of van een keizer die voor diplomaat wil spelen, personages van de fantasie, - maar in de twee die we met elkaâr zien vechten, op de plaatjes of in de krantenberichten, den Griek en den Turk.

Waren de Grieken geheel verblind toen zij zich wapenden en hun legerplaats aan de grens opsloegen?

Zij hebben waarschijnlijk gerekend op wat jaloezie en oneenigheid tusschen de groote mogendheden, zij hebben misschien gedacht dat enkele van de Balkanstaten het den Turken in den rug lastig zouden gaan maken; en het was misgerekend. Een misrekening ook van hulp der Grieken in Macedonië of van de Turksche eilanden of van Klein-Azië. Hadden de eerste veldslagen een gelukkiger afloop gehad, die steun zou denkelijk niet ontbroken hebben. Maar zou de uitslag van den oorlog daardoor veranderd zijn? Ik geloof alleen dat de oorlog een beetje langer geduurd zou hebben dan thans het geval zal wezen.

De legermacht van de Grieken is op den duur tegen de Turken niet bestand. En zij konden slechts succes hebben onder twee voorwaarden: een bondgenootschap van Engeland met Oostenrijk en Italië dat des noods den strijd tegen Rusland en Frankrijk aandurfde, en het bestuur van een staatsman in Athene, een man van het caliber van Bismarck of Cavour.

In plaats van den grooten politicus hebben de Grieken echter alleen koffijhuispolitici en ambtenjagers, en dat Oostenrijk ooit een verbond zal aangaan zonder eerst nederig in Berlijn en in St. Petersburg permissie gevraagd te hebben, behoort tot die onmogelijke dingen waarvan men alleen in een droom droomen kan.

Een ding dat voeten in de aard heeft, dat stevig kan staan en groeien, is dus het plan der Grieken niet geweest. Wil men hen met het Japan vergelijken dat den oorlog tegen China opneemt, dan valt de vergelijking geheel in hun nadeel uit. Zij hebben niet voor hun geldmiddelen gezorgd, zij zijn niet voldoende voorbereid, zij bezitten geen legerhoofden die een goed schema voor den aanval konden maken.

Zoo lijken zij hun nederlaag dubbel en dwars verdiend te hebben, en voor niets anders dan voor rustverstoorders te kunnen gelden.

Maar neen, - men gevoelt dat men het opgewonden, dwaze volkje met zoo'n oordeel onrecht aandoet.

Heeft Italië dan ook niet zijn periode van zwakheid en verdwaasdheid gehad, voordat het zijn Cavour vond. Hoe heeft het aan de ziekte van geheime genootschappen en van mislukte groote mannen gesukkeld, eer dat het iets tot stand bracht wat het daglicht mocht zien! Dan toont Griekenland zich toch

op 't oogenblik al een stap verder dan Italië was onder Karel Albert.

Het heeft den krijg uitgelokt en aangedurfd in een tijd dat alle machtige mogendheden zich tot over de ooren wapenen uit vrees voor den oorlog. Had Griekenland toegezien en gerust, het zou wel geschenen hebben alsof 't er in berustte dat slavische invloed langzamerhand den luister van den Griekschen naam verdrong; het zou als zijn toekomst verkozen hebben om niet meer dan een troepje Levantijnsche kooplui te wezen met een handelstaaltje, langs de kust gesproken en in de slecht befaamde wijken van de groote steden. Nu heeft het de wapenen opgevat om zijn groote ideale bezittingen te handhaven. Het kan en zal de nederlaag lijden, maar als het zijn nederlaag weet te dragen, heeft het, ondanks zijn verliezen, een machtig ding gewonnen, tot pand voor de toekomst.

Noemt ze maar verblind, die arme Grieken, ze zien toch degelijk goed voor zich uit. En al krijgen ze klop, ze hebben zich niet bang getoond, niet bang voor Europa en den boeman.

De boeman is de Turk.

Vreemd dat de Turk thans de rol op zich heeft genomen van den goed gemanierden en goed gestyleerden policie-agent, het orgaan van de conservatieven in Europa!

Zoo worden, naar men zegt, uit de geslepenste boeven de beste detectives, en de schrik der christenheid wordt de deftige bewaarder van de orde onder de Christenen.

Of op dat gebied de toekomst van de Turken ligt?

Wat zonde en jammer! Het laatste stukje van onvervalscht heidendom dat we in Europa overhielden, het restje van onherleidbaar barbarisme waarin we ons verheugden, dat gaat nu onder het hooge toezicht van de mogendheden marichausséesdiensten verrichten.

Is dat geen teeken van wat van hen nog maar te verwachten is.

Die Turken! Brave lieden, maar zonder toekomst. Goede soldaten, maar ellendige organisateurs. Een gelukkige oorlog geeft aan hun rijk een verlenging van leven. Maar wat moet men ten slotte met hen doen? Ze pensioneeren met een medaille, en daarna naar Klein-Azië overbrengen.

Dat is het onderscheid tusschen de twee die daar thans in Thessalië tegenover elkander staan. De een jaagt den ander voor zich uit, maar hij is de schaduw; de ander kampt en vlucht, en verzwakt en kampt, maar hij is het leven en de toekomst.

En het leven behoeft waarlijk niet bevreesd te zijn voor het geboem op de Turksche trom.

Bibliographie.

Gedichten van Jacques Perk. 2de druk. Vercierd door T. Nieuwenhuis. Amsterdam. S.L. van Looy. 1897.

Wat den inhoud betreft, een eenvoudige overdruk van de eerste uitgaaf dezer Gedichten in 1882 bij H. Pyttersen Tz. te Sneek verschenen, op het roomkleurig papier, in den vorm en met de letter van de ‘Perles de la poésie contemporaine,’ de gebonden exemplaren in een afschuwelijk grijs-met-goud bandje. Een eenvoudige overdruk zonder bijvoeging van hetgeen van Perk's gedichten tot nog toe onuitgegeven bleef en zeker voor de kennis van des jongen dichters ontwikkeling van beteekenis kan wezen. Zelfs de fout in het sonnet ‘Ochtendbede’ waar, in plaats van

> Waarin mijn aangezicht haar liefde aanschouwt,

gelezen moet worden:

> Waarin haar aangezicht mijn liefde aanschouwt,

is getrouw overgenomen, en wordt thans eerst onder de errata vermeld.

Maar het banaal uitziend boekje van 1882 is omgeschapen in een wonder van Nederlandsche boekversieringskunst. Wanneer de uitgever, bij de toezending, ons mededeelt dat aan deze uitgaaf, waarvan de lithographische versiering op de handpers gedrukt werd, ruim twee jaar gearbeid is, dan beantwoorden wij die mededeeling niet met een onverschillig: ‘de tijd doet niets ter zake’, maar dan hebben wij enkel bewondering voor den ernst en de toewijding waarmede dit kunstwerk volbracht werd. De rijkdom van fantasie, de zuiverheid van teekening en de goede smaak waarvan de heer Nieuwenhuis bij de versiering van dit boek blijk gaf, zijn boven onzen lof. Het is een genot in dit boek te bladeren, en, na hier en daar een bekend gedicht herlezen te hebben, zich verder over te geven aan de bekoring van de zacht gekleurde, fijn geschakeerde bladmotieven, varens, bloesems, bloemen, zoo rustig van toon, zoo zuiver van gevoel, die zich nergens opdringen, nooit voor zich zelfalleen de aandacht vragen, maar zich tevreden stellende met den tekst in te leiden en te omranken, de stemming door de verzen gewekt nog verhoogen.

Het is een eenig werk, den genialen Jacques Perk, wiens kort dichterleven aan bloemen en bloesems zoo rijk was, ten volle waardig.

Metamorfoze.

-... Je verbergt je achter je woordeu: je wikkelt je in je stijl als in een mantel.
- Neen. Ik leef een metamorfoze. Meer niet. Ik geef mezelf zóo weinig, als ik waarlijk ben, in mijn boeken, dat mijn lezers er nooit Hugo Aylva in zullen zien. Ze zien nooit meer dan een zielgenoot. En al zoû ik nu eens schrijven een boek, waarvan de held een modern auteur was: al zoû ik dien held laten schrijven werken, die verwant aan de mijue waren, de held zoû niet ik zijn, zijn kunst niet de mijne: en de roman zoû een roman blijven, niets dan een roman, en zich nooit realizeeren tot autobiografie...

V. *Het Boek van Metamorfoze I*.

IV.
Het boek van anarchisme.

I.

Als dan het leven toch voort moest gaan, dan - moest hij zich bekennen - waren de dagen liefdadig geweest, en was de zomer geweest zoo mild als maar zijn kon, wel koud eerst en vochtig tot Juni toe, maar Juli, Augustus heel innige maanden, aan den zoom van de Veluwe, in de stilwitte duinen, die er witter zijn dan bij Scheveningen, blond van helm.

Dan de lange wandelingen in België, om Luik en in de Ardennen, Chaudfontaine en Laroche, de dagenlange wandelingen, of urenlange liggen, met een boek, in de dichtste

plekjes van het park van La Rochette, de blauwe lucht zwoel boven hem, ether neêrzevende door de takken van beuken, waarvan de blaadjes als goud waren uitgeknipt, en tusschen de hooge halmen gras zoemden heel teêr de kevers of fladderden, om elkaâr heen, kapellen, als kleine gedichtjes.

De idylle van dien zomer troostte heel zacht de tragedie van zijn ziel. Ze was als eene bleeke reconvalescente, die beter wordt omdat levensberusting haar was medicijn. Hij nam ze met zich meê, zijn ziel, in de eenzame plekjes van het park, dat soms kan zijn als van een Schoone Slaapster: dan schemert in de verte heel even het kasteel. Hij nam ze met zich meê, en het werd als zag hij haar liggen - de bleeke zieke, die lief hem was - mèt hèm samen tusschen de hooge halmen: ze hoorde met hem naar de kevers, die zoemden; ze volgde met hem de kapellen, die speelden. En boven hen welfde hoog zich de lucht, het eindeloos geheimzinnige blauw, als de dom van een tempel, materieloos en enkel lichttrilling en enkel droom, en er drijvend door heen, onaanraakbaar, heel langzame vluchten van wolkengeesten, meêsleepende sluiers van dun mousseline en zilveren rag...

Dat waren lieve weken.

Mevrouw Aylva en mevrouw Van Neerbrugge hadden in het dorp een paar kamers, waarvan Emilie een home had gemaakt. Soms waren het lange toeren; soms kleine wandelingen met de beide mama's; soms groote met Emilie, en eens was Den Bergh gekomen, voor een vijf, zes dagen. Maar het liefste was te dwalen en te droomen in het park van La Rochette en langs de heel hooge bramenstruiken, die purper zagen van overgroote bramen, te oogsten tot de vingers bloedbevlekt schenen en het bijna, bacchantisch, een zwijmel werd: onschuldige bramendronkenschap....

De dagen droomden weg in veel zon en veel lucht en een lichte, glimlachende soezing was zwaar in Aylva's brein, als neuriede er een wiegezang bij zijn leed.

En toen de dagen wegdroomden en het langzamerhand weêr tijd werd op te breken, toen voelde hij geen moed met zijn moeder terug te gaan naar Den Haag.

Hij had er niets te doen: hij schreef niet, want ‘Nirwana’ was geschreven - en hij meende, kalm, dat hij na dit boek nu waarlijk niets meer schrijven zoû....

Dat was een zachte rust, dat zoo te denken, dat hij uitgeschreven was; het niet te denken in bitterheid en desilluzie, maar het kalmweg te gelooven, dat het nu wel waarlijk was geweest de laatste keer....

Waarom dus naar Den Haag, waar zijn eigen kamer toch niet voor hem de bekoring zoû hebben van arbeid....

Hij moest zijne moeder overtuigen, dat hij veel beter was, heel kalm, dat hij er wel pleizier in hebben zoû alleen te reizen dezen keer, en dat hij iederen dag haar schrijven zoû. Zij scheidde zich ongaarne van hem, als altijd: zij was zoo altijd moeder; het liefst had zij haar kinderen altijd om zich heen gehouden. Hij was de laatste, de jongste, die gebleven was, en nu ook ging hij dikwijls weg....

Zij wist, dat het niet anders kon, maar lijden deed ze om die wet van wreedheid in het leven; het langzaam losgaan van de nauwe strikken tusschen kinderen en ouders. Hij had haar niet zoo noodig als zij hem. En toch, hij had haar lief, al zoû hij later voelen eerst hoe lief....

Nu was het redeneeren, zacht overtuigend, dat het heusch goed was, als hij ging op reis.

Want hij verlangde naar Italië; hij had er altijd naar verlangd.

Zij schudde steeds haar hoofd, stond toe, maar met een hart heel zwaar, vol voorgevoel, waaraan zij niet toegeven wilde, omdat zij was eenvoudig en verstandig...

En noode liet zij hem zijn zin doen...

En Emilie moest haar veel troosten, toen zij waren in Den Haag en zij, alleen, des winters, in de Boschjes, in de kleine villa, wit van sneeuw, terwijl hij schreef van zon en blauwe lucht, en vroeg, waarom zij ook niet kwam, bij hem...

Dan schudde zij het hoofd: zij was te oud te reizen...

Om haar was de witte winter als een einde...

Eenzaam bleef zij verlangen naar hem, haar jongste, die gegaan was met zijn groote leed, zijn zieke ziel, bleeke reconvalescente, die hij zacht-aan genezen wilde in Italië's zon...

Eenzaam bleef zij: in hare eenzaamheid kwam Emilie dan iederen dag een uur omtooveren tot heel lief samen-zijn:

Dan spraken zij veel over Hugo...

II.

Nú was de wijde eenzaamheid als een immense cirkel om hem heen; hij, middenpunt; de blikken van zijn oogen lange stralen naar de horizonnen van nieuwe perspectieven, en zijn gedachten ruime cirkels, beschreven binnen den immensen cirkel, den matelooze, vàn zijne eenzaamheid...

Nu voelde hij, dat als het groote levensleed niet knakt en breekt en doodt, het krachtig maakt en rotsonwrikbaarheid geeft, waaraan de ziel, de zieke, zich heel veilig klampt...

Nu voelde hij de gouden revelatie van het Leven, en dat de smart heel heilig is, en dat een liefde zonder smart geen liefde zijn zoû, en zelfs geen geluk. Nu was hij dankbaar in weemoedigheid, heel dankbaar aan zijn leven, heel dankbaar aan het kostbare geschenk: het rein trezoor, dat hij gekregen had voor héel zijn leven; heel dankbaar voor zijn vroom geloof aan zijne liefde. En lichte twijfelingen waren er wel geweest als wolkjes, maar ze lieten nu den stillen gouden hemel bloot...

Toen, - in de nu verstorvene dagen van heiligheid - toen was het wel geweest:

D a t w a t h i j h a d e n n i e t g e n o e g w a a r d e e r d e .

In zijn geluk had hij verlangd naar meer geluk en minder; in 't reinste naar het minder rein; in 't Licht, dat niet was aan te raken, naar glinsterdingen, tastbaar...

Dat was wel menschelijk geweest...

En om dat alles had hij veel geleden.

Maar al zijn leed was goed geweest.

Alles was goed geweest.

Hij zag het in de ruime cirkels van gedachte, die hij langzaam om zich heen beschreef, binnen den cirkel van zijn eenzaamheid.

En in de gouden revelatie van het Leven waren de etherblauwe revelaties, - als firmamenten, die opengingen - van het mooie land, waarvan de horizonnen nu den cirkel van zijn eenzaamheid afkartelden: de revelaties van de zon, antieke steden, olijvendalen, vrome kunst, van levenseenvoud, hartelijkheid, van rythme: veel rythme, dat trilde in de lucht tusschen den transparanten ether en de edel-oude ruïne's...

Dat alles: - de madonna's in heur gouden atmosfeer;

het liedje van een jongen op de straat; het rijzen van verminkte zuilen en het dood geploft zijn van hare kapiteelen; het meest misschien: het Waas...: dat wat niet is te zeggen, niet te beschrijven, niet te schilderen; het waas in de lucht; het waas, dat rythme wordt - of stille lieren, onzichtbaar, trillen zouden in het kristallijne blauw, onhoorbaar bijna voor menschenooren: dat àlles smolt te zamen met duizend revelatie's in de Eene van het Leven, tot het heel duidelijk werd of hij dat alles al gekend had in een ver verleden, waarin zijn ziel nog éens geweest zoû zijn zijn ziel...

Dit was hem zoo geopenbaard, heel duidelijk wist hij hoeveel malen, waar en wanneer:

Terwijl hij opging in bewondering voor al den hemelglans van Memmi's Annonciatie, die als eén gouden straal schiet door een der galerijen van de Uffizie te Florence.

Had voór dien tijd hij ooit wel eéne schilderij gezien?

Had hij vooral wel vóor dien tijd begrepen hoe vroom, hoe edel, rein, hoe puur het zijn kan, als in een dagenlangen droom te schilderen een engel en een maagd, of de oogen strak een vizioen zien, dat zij niet laten los, voordat het tastbaar is in kleur, voordat het drijft in goud, dat zichtbaar zal voor allen zijn en eeuwen lang...?

En dat was hem een tweede maal geopenbaard voor den Eros van Praxiteles, dat arm verminkte marmer in het Vaticaan en dat hem had doen tranen krijgen om zijne stille zeggen wat de liefde was, - niet zinnelijk, gezond, eenvoudig, en Helleensch - maar vreemd modern, vol smart, vol peinzen en diep-inzien in zichzelven: zielsliefde, moeilijk op te lossen, zeer na aan ons verwant, aan al ons zieke denken, wanhoop en hoog gelukkig zijn...

Vreemd, dat dat beeld Helleensch was; vreemd, dat het nu onsterfelijk was, onsterfelijk in Italië... Hoorde het wel het rythme, in de lucht, der lieren, en leed het onder al dat eeuwig jubelen van schoonheid, van gezondheid en van eenvoud..?

Of was het aan Italië sympathisch - het zielezieke marmer - met sympathie van tegenstrijdigheid?

Zoo was Italië Hugo sympathiek, omdat Italië was gezond en Hugo ziek.

Zoo was de Eros hem een broêr, een vriend, vergoddelijkt, omdat zij beiden waren ziek....

En nog een derde maal was hem heel duidelijk de revelatie weêr geworden, eens gaande in namiddaguur van San Pietro in Montorio langzaam naar San Onofrio toe en de Stad, telkens als omlijst tusschen de pijnen van den Janicolo, kaatste op al hare blankheid het laatste licht terug, maar vooral dreef het Waas en bijna luide zongen, ontelbaar, de heilige lieren, heel hoog, de incantatiën, die susten....

II.

Nooit had hij gedacht zich zoo wel nog te kunnen gevoelen. Het was als stond hij op een hoog standpunt, waar het leed van de wereld hem niet meer deren zoû, omdat hij reeds zijn grootste wereldleed geleden had, en niet bezweken was. Van dat standpunt zonder trots, met veel weemoed, maar heel kalm, zag hij om zich heen, bescheef hij den wijden cirkel van zijn eenzaamheid, die de horizonnen van Italië als kartelden, beschreef hij de nauwere kringen van zijn gedachten. En hoewel de groote en gezonde levensvreugde hem ontbrak, als altijd, zag hij, dat de horizonnen mooi waren en het leven goed was: een vreemde harmonie, nog niet te verklaren voor menschelijke hersenen, maar slechts te raden en aan te nemen, in de hoop, dat het verklarende licht eenmaal stralen zoû, al ware het na den dood....

Want dat het leven van de ziel alleen zoû zijn dit aardsch, chaotisch drijven: dat nam hij niet meer aan en hij vermoedde, dat hij het zelfs nooit gedacht had....

En, als met godsdienst, wilde hij nu gelooven, dat - al zag hij nooit Hélène meer terug - zijn liefde heilige beteekenis had gehad, voor wanneer wist hij niet: of voor dit leven, of voor een leven later, dat hij maar lichtschemeren zag als met vele bloemen van licht aan wateren van licht, en een lichtende droomgestalte daar zwevende door heen, met haár verklaarde trekken.... Wat wist men? Men wist niets, maar aan te nemen, dat het maar dìt aardsch, chaotisch drijven was, en dan de Dood - onmetelijke duisternis - en dan gedaan - gedaan zonder één oplossing van harmonie:.... dat kon niet zijn.

Wéten zoû men nooit doen, maar een teedere gave van de ziel was: gelooven. En hij geloofde aan de Harmonie, al

begreep hij haar niet, zooals men in de kerken, die hij bezocht, geloofde aan de Maagd en aan de heiligen....

Hij geloofde dus, dat het niet voor niets was geweest - voor de groote, zwarte, onmetelijke duisternis, - dat hij Hélène had liefgehad en haar nog liefhad, heel ver, maar ontwijfelbaar en voor altijd....

Eénmaal zoû het duidelijk zijn!

O, in zijn wanhoop had hij nooit gedacht, dat het hem nog zoo goed zoû worden. Dat de eenzaamheid, die hij eens zoo gevreesd had, geen wijde woestijn meer ware, maar een ruim uitspansel vol rythme. Dat het een rust was, alleen te zijn in een aanbiddelijke stad, waar hij niemand kende, waar hij leefde en dacht in een grenzenlooze vrijheid, zoodat hij geheel tot zichzelven komen kon en kon gaan gelooven aan de innige Harmonie, als aan God.....

En in zijne kalmte, rust en eenzaamheid wilde hij gaarne werken en schreef hij, zoekende, vele kleine schetsen, heel intieme novellen, reisindrukken..... Dat alles had niet veel waarde: het waren maar als losse bladen, die vielen uit een dagboek, en al spiegelden zich zijne nieuwe stemmingen er in af, het was kleine kunst, het was als prelude van hij wist niet wat, dat komen zoû.....

Hij kon nog niet gelooven, dat hij de kunst weêr zoû zien naderen, na ‘Nirwana’.....

En toch, door de wijde kringen van zijne verschillende revelatiën, meende hij haar, als een glans, te zien aandrijven, onverstoorbaar in hare sereene aanwijzing van zijn levensplicht.

Zoo had hij haar eerst gezien, als illuzie, als een rein broos kind, stralend, transparant, de oogen louter licht. En zij was langzaam aan als gerijpd tot een ernstige jonkvrouw, die hem ‘Nirwana’ had doen leven - zijne ziel splitsende in de dubbele herschepping van twee, die elkaâr zouden liefhebben.

En nu, uit Italië's horizonnen aandrijvende als een glans, door al de kringen om hem heen - zooals een engel gaat van het empyreum door de sferen tot het kleine punt der aarde toe - nu zag hij haar vooral aankomen naar hem als groote en serieuze vrouw....

Hij had haar eens beschreven aan Hélène als een sterke godin, maar zoo was zij niet nu.....

Hij zag haar nu vooral serieus, heel kalm: verloren had zij hare illuzie, als een aureool, die van haar af was gevallen: eene stille resignatie, kalme melancholie, staarde uit haar groote oogen recht op hem toe, terwijl zij aandreef, nader, nader, onverstoorbaar, gehoorzame gezante van veel grootere machten dan zij.....

Zij scheen te twijfelen aan hem, en hij, hij zag haar twijfel, zooals hij die nóoit had gezien.....

Zij scheen te meenen, hij was te zwak en te ondankbaar vooral, te onwillig en te stuursch om aan te hooren wat zij hem nú zeggen zoû.....

Want zij scheen niet te komen, zooals hij haar beschreven had aan Hélène, met hare omhelzing van godinne-armen, den kus van haren mond, aanblazing tot roem met den kreet van: straal, straal.....! Zij scheen te komen heel kalm, heel serieus, geresigneerd, bijna een frons tusschen haar oogen en hij was bang voor haar.....

Zij scheen het te zien, dat hij bang was en zij twijfelde aan hem.....

Maar nu was zij al nader aangedreven en hij hoorde haar al fluisteren met lippen, die nauwlijks nog bewogen, en zij scheen hem te zeggen, dat zij niet te twijfelen had en hij niet had vreeze te koesteren, want dat zij maar kwam als gehoorzame gezante van de grootere machten.....

Zij wist niets, zoo min als hij, maar achter den horizon, uit welken zij aandreef, was de macht, die wist, en streng was, onverbiddelijk, en die beval: haar en hem.....

En zij scheen hem te zeggen, dat zij elkaâr moesten verdragen, omdat hun opgelegd was samen te werken aan een enkelen levensplicht, hoe klein en schijnbaar nutteloos die scheen.....

Zij was nu heel dicht gekomen en hare gestalte scheen zich op te lossen in de eigen atmosfeer om hem, maar hij voelde haar in zich dringen, *in* zijn ziel.....

En nú wist hij eerst waarlijk, dat zij gekomen was en was het hem goed, want, zoo ze verre bleef, smachtte immers het Heimwee naar haar altijd en altijd in hem, in de vreemde contradictie van het Verlangen en het Afweren.....

Hij weerde niet af: door zijne wijde eenzaamheid heen naar zijn hoogen top van izolatie was zij gekomen, de kalme,

sereene, ernstige vrouw, als troosteresse en genezeresse, onverstoorbaar, noodlottig en liefhebbend.....

IV.

Het was of hij nu op zijn hoogen top beter het leven zag, dan hij ooit gedaan had.

Hij zag nu wijd om zich heen en hij had totnogtoe altijd maar geblikt *in zich* of maar éven om zich heen.....

Zelfs onder zijne studie van Humanisme, onder zijn onophoudelijke lectuur van vroeger, had zijn blik geen wijderen kring beschreven dan dien van zijne kleine omgeving.

Nu, nu zag hij de eeuwen.....

Nu, nu zag hij wat marmer was en wat doek en hoe het altijd edel gebleven was, onverstoorbaar mooi, onder welke vagen van bezoedeling ook.....

Zuilen en fresco's waren revelatie's.....

De eeuwen openden zich als met renzenbloemen, die ontloken. De historie ontrolde zich als een drama, geschreven door het Lot.....

Het was het Verleden, dat aangolfde uit de verre horizonnen: eene schuimende zee....

En hoe dichter ze aangolfde, hoe duidelijker zag hij, dat de dichtste golven het Heden werden.....

Hij zàg het Heden, het einde van deze eeuw.....

Door de fantasmagorie der revelatiën heen, openbaarde zich, in een vreemd, kalm, klaar, koel licht: de eigen Tijd.

En als in een Apocalyps zag hij er de groote dingen van: de tronen, die wankelden; de bloedroode schijnsels aan de kimmen; het aandreunen van de tragische toekomst, die opdoemde, reusachtig spooksel nog onzichtbaar.....

Wàt zoû het zijn....?

Hij was te weinig acute studie-mensch, om zich te omringen met veel boeken en in de geschriften van de menschen op te speuren, wat zoû gaan gebeuren.

Hij zag alleen, hoog, van zijn izolatie, een vizioen, omdat hij niet meer in zichzelven blikte.....

En nu vooral bemerkte hij wat hem ontbrak: hoeveel.

Hij had zich altijd een beetje laten voorstaan op zijne gewoon-menschelijkheid en zich verdedigd tegen artisticiteit,

een beetje geblagueerd, dat hij banaal was, geen kunstenaar en een ‘bourgois’, die veel hield van de kleine dingen van de wereld.

En nu, nu zag hij zich heel duidelijk in het kalme, klare, koele licht.

Nu, dat hij ruimer om zich zag, de eeuwen zag, de kunst, het Heden.... nu zag hij, dat hij *niet* gewoon-menschelijk was.

Hij was een droomer en een dilettant, buiten de menschen om. De menschen - dáár, in zijn vizioen van eigen Tijd, - zag hij ze rond krioelen. Ze deden. Wat ook, ze dachten, ze deden, ze handelden; en ze bewogen zich met reuzengroote beweging.

Dat was het gewoon-menschelijke, het ware: beweging, actie, terwijl de toekomst naderde.....

En hij - die eenmaal zooveel had gedacht van *zijne* gewoon-menschelijkheid - hij droomde maar en hij deed niets.

Hij stond maar op zijn top en zag met groote, bange oogen - bang, omdat hij een kleine ziel had, ziel van een kind, dat liever was gekropen in een veilig hoekje van zachte liefde, dan zoo te staan met den wind om zijn hoofd.

Hij zag, zag toe, en zag hoe weinig *hij* was, als zij waren...

Hij stond maar; meende, dat hij niet anders kon dan staan, en om zich heen zien, bang uitzien naar de woeste golven, die aanspoelden, terwijl over de kimmen de vreemde silhouetten trokken van voorspelling: bleek violet, optochten, waaruit woeste kreten klonken.

Hij kon niet anders.....

Na de eerste fantazieën - de spelen van zijn ziel - had hem de heilige schrik geslagen.

De witblauwe bliksem van het Noodlot - éens, heel kort, voor zijn oogen gezigzagd door een zwarte lucht - had hem verlamd, voor altijd, voor zijn heele leven.

De wil, drijfveer der actie, hef boom der reuzenimmense menschenbeweging, was in hem lam geslagen.

En als apart van hen, die werkten, déden - omdat de Toekomst naderde, dreigde - stond hij, zag uit, en gevoelde klaar-duidelijk hoeveel hem ontbrak om te zijn eenvoudig en menschelijk en met hen allen meê te doen hun drijven, voor of tegen.

Want bovenal het groote instinct, de reine intuïtie, de

drang tot samenwerking, gemeenschapsgevoel ontbrak hem als een orgaan, een zin aan zijne ziel, als ware ze lam of blind....

Eenzamer nog voelde hij zich, al krioelden nu de duizende schimmen binnen den wijden cirkel, die eerst maar gekarteld was geweest door Italië's kim.

Steeds eenzamer voelde hij zich, lam geslagen door zijn Schrik, droomende, wachtende....

En hij ware gestorven onder een nachtmerrie van zwijgende beklemmende inwanhoop, zoo de Troost al niet gekomen ware: tweevoudig mild Erbarmen, in de ernstige vrouw, die de kunst was,

En zijn geloof aan de Harmonie, dat zijn godsdienst was geworden....

V.

En nu, terwijl hij dwaalde, altijd alleen, door Rome, - de lage ruïne's van het Forum langs; de hooge trappen van het Colosseum op; de antieke grootheid droomde op den Palatijn, en doelloos afliep naar een ver verschiet toe, in al den zonneweemoed van de Via Appia - nu voelde hij het Heden zich openbaren vreemd in zijne ziel door de bekoring heen der innig-oude Oudheid.

En nu, terwijl hij liep door de paleizen en de Oudheid nog eens zag in marmer, de Renaissance zag in doek en fresco, en het Verleden tot hem fluisterde:

Wij zijn de Schoonheid, omdat wij de Herinnering zijn, de Weemoed: omdat wij in het Zuiden zijn wat lokt je noordelijke ziel; het vage: weemoed, herinnering; omdat wij zijn: de Droom; -

Nu hoorde hij het harde Heden, door die muziek van fluistering, snerpen een schellen smartkreet....!

Hij hoorde het, en hij bleef droomen, zien, en luisteren, zonder te doen.

En in zich voelde hij de Kunst, die ernstig gekomen was, nu drijven haar edele spel en cizeleeren gaan haar rijke werk en hem, als altijd, suggereeren, heel zacht aan, nieuwe metamorfoze....

Ze scheen hem voor te spiegelen:

Je bent niet als zij, die daar krioelen, in het bloedroode schijnsel aan de kim, en niet een uit den optocht, violet, die ginds zijn silhouetten voortstuwt, met groote gebaren van ballende vuist en immens geluid van opklagende, dreigende stem.

Je bent toeschouwer, dilettant, droomer. Je bent niet compleet als doende, schaffende mensch, maar je bent compleet als ziel. Dat is je kracht en je zwakte.

Je voelt alle gevoel en alle ziel begrijp je. En je begrijpt de hunne: hunne ziel van ellende, armoede, bitterheid en honger.....

Dáar, in den Apocalyps der dingen van den Eigen Tijd, wankelen de tronen als gouden stoelen, vermolmd en wormdoorknaagd. Zij, die er zitten, zijn opgestaan met kalme waardigheid en hoogen glimlach: glimlachende zeggen zij de woorden, die eeuwen gezegd zijn, en die zij zeggen *moeten*, en die zij schóon vinden te zeggen, omdat de essence van die woorden, huns ondanks, als heel dun goud drijft door de aderen van hun bloed. Zij doen of zij niet zien de tronen, die wankelen achter hen, achter de plooien van hun slepend hermelijn.... Zij doen, nu hunne schepters en rijksappelen rollen over den aardbevenden grond, of zij maar hebben laten vallen een juweel, bij toeval. Zij glimlachen, en alles is bitterheid in hunne ziel, die heel bizonder is, omdat zij altijd bloeide boven de andere zielen....

En jij, je voelt hun bitterheid, maar ook den kreet der anderen: je voelt alles wat bitter is.

Je bent compleet als ziel, en toch:

Dit is geen deugd.

Een deugdzaam mensch is niet alléen gevoel.

Een mensch is kennis en is daad èn is gevoel.

En wat je kwaliteit is, is je zonde.

Je zonde is te zijn: niets dan Gevoel, en zooveel, dat het koud is...

Zie hen, die volgen een der vanen: hun hart is warm: zij voelen één gevoel, met warmte.

Jij, je voelt *alles*, in ijskoude, heel diepe onverschilligheid.

En het is niet genoeg alleen met gloed gevoeld te hebben: voor een vrouw en voor jezelven.

Verder is alles koud in je. Je bent heel slecht...

Laten wij spelen ons spel en drijven ons werk en doen onzen plicht: dat is het eenige, dat je rest. Dat zal misschien zijn voor een vreemd doel van nuttigheid, dat wij niet kennen en niet inzien...

Léef de metamorfoze! Hoe zoû je zijn, als je was, met jouw ziel: *doende mensch*, zooals een van hen...?

Voél je nu als een van hen: dat zal je wel kunnen: je bent zoo knap in het *voelen* van metamorfoze's.

Maar hoe zoû je *doen*?

Denk dat in.

Schrijf dat neêr.

Dat is de taak, die ik opgeef.

VI.

Nu scheen zij niet verder meer aan te manen, maar stil aan het werk te gaan. En hij ook, hij gehoorzaamde: hij werkte....

Trots alles, was het eerst het Eerste Geluk: het geluk van het verbeelden, van het etherische uitdenken en scheppen der levende schijnsels. In het uitdenken en verbeelden zag hij het schijnsel levend worden, levender met iederen dag en hij behoefde nog niet te schrijven, want eerst moest hij het schijnsel nog doen bewegen vóor zich, in zijn atmosfeer van het Tweede Geluk....

Op zijne hooge kamer in het Quartiere Ludovisi werkte hij als in geheim, zonder er iets van te schrijven naar Holland.

Rome lag aan zijne voeten, Rome dreef aan zijne voeten als eene stille zee van golvende koepels en daken in een kling van heuvelen, wegwazende in het violet der Campagna, heel ver.

En iederen dag, als hij werkte, waren het daarginds, aan den einder, de gouden Apocalypsen van zonsondergang, de glorie's van het iederen-daagsche zonnesterven, en het was, iederen dag, als stond hij op zijn hoogen top en zag hij het Vizioen: bloedroode flikkering en lichtuitstraling; optochten, rood-blauw, als dunne silhouetten geknipt fijn in de wolken; violette menigte en violette paarden, die steigerden uit den nacht; violette legers met een woud van dunne lansen en

dáar, blakende in brand, Sint Pieter als een reuzenmonstrans, omhoog geheven naar den hemel toe....

Daar vocht de dag met den nacht in een oorlog van bloedrood en vlammengoud, als het Verleden, dat vocht met de Toekomst, opdoemende in duisternissen en pas veel later zich openbarende en opklarende als nieuwe Dag....

En in den nacht, die altijd overwon, sidderden de koepels als tronen, die wankelden; kraakte de einder als met paleizen, die scheurden; verongelukten de legers met de paarden en lansen in opgolvende zeeën van zwart, als neêrgetrokken door millioenen krampvingers, neêrgezogen door gretige monden, ingeslokt door een reuzenhonger....

En al bleef hij hoog stralen tot het laatste toe, eindelijk, eindelijk ook beefde Sint Pieter, kraakte de vlammende monstrans, en verzwolg hem het hongerige duister, of de machtige Godsdienst zelve verzwolgen werd in den muil van het Niets....

Hij, hij werkte. Terwijl hij zat aan zijn venster en uitkeek, werkte hij, en de kunst met hem samen....

En uit de krioelende menigte, daarginds in het Vizioen, zag hij opklaren eén,

In wien hij zichzelven herkende en die toch hem niet was, maar die hij zijn zoû, zoo hij dòen kon...

Het was als een zoon, dien hij zag, zooals hij eens in Mathilde gezien had een dochter.

Hij zag hem gaan, zijn zoon, door de menigte heen en naar hem toe, met open oogen en wijde handen. Hij zag van waar hij kwam, uit zijne jeugd, heel ver....

De Apocalypsen verbleekten, maar de nacht was niet donker: Rome dreef als eene stille, goudgespikkelde zee in haar lichtend waas, of zilverige floersen vielen uit de lucht, het eene op het andere, waardoor de lichtjes van de menschen starrelden....

In Aylva's kamer was het heel stil: avondstilte van werken bij lamplicht, in een kleine nauwe huiselijkheid van fotografieën, oude kerkbrokaten en gipsafgietsels tegen den muur.

En hij zag niet meer Rome. Hij zag niet zijn kamer. Hij zag alleen dien Eéne, retrospectief in zijne jeugd....

Toen ging zijn pen hem schrijven, in de avondstilte, na het Vizioen.

VII.

Toen ging zijn pen hem schrijven, in de avondstilte, na het Vizioen....

1.

In Indië.
Te Batavia, een particuliere school,
Als een groote villa, met een grooten tuin er om heen, vol hooge klapperboomen.
Het is het einde van de les,
De jongens stormen naar buiten,
En ze verdeelen zich in twee partijen, om te spelen het baarspel.
Er zijn er bij echt Hollandsche, zeer bleek en blond,
En dan kreolen, geler van tint,
En dan heel bruine sinjo's.
Dan zijn er twee Javanen, prinsen, neefjes van den Soesoehoenan, die krijgen een Europeesche educatie,
En dan een Chinees, verlegen en teeder in zijn knapenleeftijd, en met een kleinen vlecht van zijde, waaraan hij dikwijls wordt getrokken, door de kersversche Hollandsche jongens, die nog niet weten, dat de staart hem heilig is.
In een der partijen:
Een ventje, elf jaar, bleek, blond, niet sterk, maar dol levendig.
Af en aan, in het voordeel-behalen naar de lijn toe, loopt hij en wijkt hij uit voor zijn later afgeloopenen vijand, de vijandelijke vlag begeerig in het oog.
Nu, in eene verwarring van beide partijen, schiet hij naar voren en voór ze het weten, rukt hij de vlag uit den grond, zwaait ze omhoog met een gil en rent dol terug naar zijn lijn, zoo blij....
Een kreet van victorie van *zijn* partij....

Maar groot, forsch, sterk, met stappen van dreigend gevaar, haalt hem in een van de tegenpartij en in het midden van het perk slaat een zware jongenshand hem neêr, met vlag en al....

Dat mag zoo niet....! Er mag alleen worden getikt. Verontwaardiging krijscht op: kreten, gejoel....

Op den grond, als een geveld soldaatje, ligt het ventje bewusteloos, de vlag in zijn handen geklampt.

De heele school is eén tumult; de meesters komen aan.

Zij dragen hem naar binnen, doodsbleek, een kleine gesneuvelde....

2.

De kleine jongen opent nu zijn oogen, en hij ziet, dat hij ligt in het eigen kantoor van ‘meneer’.

Een van de meesters zit naast hem en vraagt hoe het gaat.

Een beetje duizelig nog, maar anders niets.

En of Arnold mag binnenkomen, vraagt de meester, om hem vergiffenis te vragen, want hij heeft zoo een spijt.

De kleine is eerst onwillig, maar de meester dringt aan.... Nu goed, dan mag Arnold komen....

De meester is weg, en de groote jongen komt binnen, schuldbewust....

Hij is geheel ontdaan. Hij heeft het zoo niet bedoeld. Hij ziet angstig naar den kleinen bleeke, die met geknepen lippen ligt....

Is Kareltje boos? Arnold heeft het zoo niet bedoeld...

Is Kareltje boos....? In het vuur van zijn spel, in zijn woestheid, toen hij de vlag zag gerukt....: hij wist niet wat hij deed. O, Kareltje moet niet boos zijn.... Dan zoû hij zoo ongelukkig zijn....! De groote zoekt naar zijn woorden; de kleine antwoordt nog niet, boos om de duizeling, die nog draait in zijn hoofd. En onhandig stottert de groote voort:

Dat hij zooveel van Kareltje houdt.... Dat hij Kareltje toch altijd beschermd heeft tegen grootere jongens.... Of Kareltje dat niet meer weet?

Hij durft eindelijk Kareltje's hand grijpen. Kareltje laat toe, maar in eens barst hij uit in huilen.

- Je hebt me ook zoo een pijn gedaan....

De groote troost hem, vraagt vergiffenis. En in het kantoor van ‘meneer’ sluiten ze nu weêr vriendschap en nu zoogenaamd voor het leven. Ze belooven elkaâr, altijd baar te spelen aan de zelfde lijn, als vrienden. En dan zal Arnold Kareltje helpen.

Kareltje glimlacht al weêr een beetje: nu is het weêr goed, als Arnold maar nu niet meer zoo ruw is en zoo hard tikt....

3.

Ze werken samen, ze wandelen samen, ze zijn altijd samen. Arnold doet alles voor Kareltje en Kareltje laat zich aanbidden. Maar eens is Arnold jaloersch. Op een kinderbal heeft Kareltje telkens gedanst met een zelfde meisje, een nestje van tien, dat hij erg lief vindt. Anders hebben ze dansles op school, jongens alleen nog en dan danst Arnold met Kareltje. Nu, met dat meisje tusschen hen....

En Arnold is jaloersch. Kareltje verdedigt zich: hij mag toch wel dansen al zijn ze vrienden.... Dagen lang hebben ze woorden. Telkens kibbelen ze, over dat meisje.... En Arnold bekent, hij is bang voor meisjes; hij durft ze niet aanspreken; ze lachen je altijd uit.... Hij houdt van Kareltje, o veel meer dan van alle meisjes te zamen....

De kleine vindt het wel aardig, dat Arnold zooveel van hem houdt....

Later, in de vacantie, logeeren ze samen, in de bergen op een koffieland. Ze rijden samen op kleine paardjes, ze lezen samen, ze liggen samen in het hooge gras.

En Arnold leert hem hoe het leven is. Kareltje is heel nieuwsgierig en vraagt hem allerlei dingen met glimmende oogen. Dan praten ze geheimzinnig en Arnold waarschuwt Kareltje zich niet te bemoeien met die jongens en met die: die doen slechte dingen met elkaâr in donkere hoekjes....

Eerbiedig ziet Kareltje op naar Arnold, omdat hij zooveel weet. Hij is wel heel nieuwsgierig naar de slechte dingen n de donkere hoekjes; maar hij gelooft niet, dat hij ooit al durven, om Arnold. Want Arnold windt zich op en zegt em, dat hij een pak slaag krijgt, Kareltje, als hij zich met ie jongens bemoeit....

Kareltje belooft.

Dan, heel geheimzinnig, vraagt hij iets ontzettend gewichtigs aan Arnold.

Arnold wordt rood als vuur.

- Neen, bekent hij moeilijk, te eerlijk om te jokken.

Hij schaamt zich een beetje voor Kareltje, al is die ook heelemaal een kind.

En Kareltje vindt Arnold toch niet zoo heel erg, om eerbied voor te hebben....

VIII.

In twee, drie dagen had Aylva dit gedaan, zijne twee jongens gegeven, met luchte aquarelkleur gewasschen en uitgewischt gehouden in de teederheid van knapenleeftijd, de onbewuste dubbelzinnigheid van knapenvriendschap, die strijdt tegen zichzelve - drang van viriliteit, nog sekse-schuw, en daarom zoekende in eigen sekse een teeder wit - en Arnold gaf hij in zijn strijd tegen dien eigen drang zoo tragisch, of hij dadelijk wilde geven geheel en al den held van zijn boek. Dat zwol tot leven aan, in omtrek voller, intenser van kleur, in de straffe lucht van Indië, het straffe groen der boomen, straffe wit der huizen... Het was zoo lief zoo te beginnen; hij beminde bijna zijne kunst, misschien omdat zij gaf iets van zijn eigen kinderjaren, zoo ver nu al geleden, als zag hij door de lange laan van zijn leven een heel klein rond verschietje, een lichtend cirkeltje, waarop miniatuurfiguurtjes bewogen....

Het was eene liefde, dien Eene, dien hij had zien aankomen met open oogen en wijde handen uit de Apocalypsen aan den einder, te voelen worden tot man van af den grooten, sterken, teêrhartigen jongen, die te hard zijn vriendje had getikt, bij een baarspel.

Hij zag hem duidelijk voor zich; duidelijk worden, zooals een vader groeien ziet een zoon, in wien hij telkens iets herkent van zichzelven.

Hij zag hem voor zich in den ruwen bouw van zijn stevig jongenslichaam, dat bijna al man was; hij zag den ronden kop; het korte, stugge, zwarte haar; de sombere mijmervolle

oogen, de uitstekende jukbeenderen, grooten neus, vollen zwaren mond van zinnelijkheid, waarboven al dons van snor.

Hij zag hem met zijn jongensziel: echt sterk jongen, maar schuw voor de vrouwen, de meisjes, en ziekelijk verlangende zich te geven, heel zichzelven in liefde, die nu al te groot was voor zijne jongensziel: verlangen, dat hem zoû worden begin van zijn levenstragedie.

Dat was het contrast wat zijne menschelijkheid maakte: de echte jongen, echt jongen in spelen en ruwheid, en te veel al ziel in een onbedwingbaar verlangen, dat naar heel ver en heel veel smachtte.

En zoo, fijn als pointilleerde hij, stippelde Aylva Arnolds liefde voor Kareltje, zacht-aan morbide, en toch zuiver in strijd, om te hebben het weêrspel, en niet alleen de éene onreine kleur, die er was in den schets van de andere jongens: hun achtergrond.

Hij maakte Kareltje het speelsche ventje, als een klein katje, oppervlakkig, vol kleine egoïsmetjes, nieuwsgierigheidjes, dunne emotietjes als van een jongens-poppenzieltje.... Dat zoû later worden een koude, nette, kleine gommeux, en daarna een zich pozeeren als net mensch: een net mannetje van de wereld, vol geheimen ondeugd. De charme voor Arnold was juist dat poppezieltje; iets vrouwelijks, dat geen meisje was, en dat sprak tot zijn jongensmijmerziel, als iets, dat hij kon in bezit nemen en beschermen en heel veel liefhebben.

Want in het sterke jongenslichaam liet Aylva openbloeien, als een te snelle bloem, eene groote, wijde ziel, of zij nu al ontvangen wilde het leed van de wereld. Toen Arnold veel verdriet had om Kareltje, en zijn liefde voor Kareltje voelde verwelken, omdat Kareltje toch knoeide met andere jongens in donkere hoekjes, en niets begreep van Arnolds strijd,

Toen voelde Arnold zonneglanzen zijne Tweede Liefde!

O, die was heerlijk, groot, te groot nog voor zijne pas openbloeiende ziel!

Die was in stilte en geheim, voor een onmetelijk Ideaal, dat Jezus was!

Zijne jonge ziel bloeide wel snel en op haar tweeden dag aanbad zij al het Hoogste!

Het was heel innig, en zijn geheim. Uiterlijk de jongen, die veel deed aan sport in den virilen aandrang van zijn nog

maagdelijk bloedvol lichaam, en uiterlijk de liefde-verlangende ziel, die Jezus aanbad!

En hij aanbad hem niet als zoon van God, maar heel als mensch, goddelijk goed, goddelijk zacht, gaande tot allen, die eenvoudig waren en arm, tot bedelaars en kinderen.

In het al te vroege glanzen van dit Ideaal voor Arnold uit, deed Aylva hem, nog onbewust, den weg gaan, dien hij gaan moest - het kind van zijn gedachte, zoon uit zijn Vizioen -; den weg, die fatidiek gebaand was door Wie, door Wat, hij wist het niet; den weg, dien als een lint de kunst borduurde; arabesk, gecizeleerd.

Toen stuwde zijne pen hem verder voort, voort langs den arabesk, langs de meanders, terwijl de gloeiende Openbaringen opvlamden en verbleekten, iederen dag.

IX.

Voort langs den arabesk, langs de meanders, terwijl de gloeiende Openbaringen opvlamden en verbleekten, iederen dag.

4.

O, hoe leed hij, de vreemde jongen, de sterke jongen met zijn mijmerziel,

In de jaren van den drang zijner viriliteit, schuw voor de meisjes, die altijd voor den gek hielden;

Schuw voor de vrouwen, die waren als vreemde tuinen van mysterie, bloemenhoven ontoegankelijk;

Hoe leed hij, verzonken in de zonde, waarvoor hij Kareltje had gewaarschuwd, aanbiddende zijn Ideaal ter zelfder tijd en in zich voelende het Beest en de Ziel, in een strijd met elkaâr, de een telkens sterker dan de ander, afwisselend, oorlog van hemel en hel, in het kleine heelal van hemzelven!

Dat waren jaren lang....

En toen hij man geworden was, toen was het leed niet minder en woedde het nog straffer: orkanen, door zijn blauwe lucht....

Toch ging de ziel niet onder, toch bleef het Ideaal.

Groot en immens, reine figuur van zachtheid en erbarmen, glanzende door de eeuwen heen, gaande door de eeuwen heen, wijd de armen open, om de menschheid te omhelzen. Wijd de armen open, om de menschheid te omhelzen, zoo voelde Arnold nu zijn ziel ook gaan, de eerste stappen doen, volgende den Meester van het Medelijden, Koning van Erbarmen, God van Goedheid.

Want over de aarde brandde, zwartpurper, de smart en ze maakte haar als een smartezon.

Over de aarde sloeg uit de lepra van de ellende en ziekte tot in haar merg.

O, de smart zoû er altijd zijn, want de menschelijke ziel was niet anders geboren dan voor de smart, dan om te gloeien in de vlam van de smartezon; de smart was uit de ziel, de smart was om de ziel.

Maar de ellende was om het lichaam.

De smart scheen wel moeilijk te blusschen en toch, zoo eerst de ellende genezen zoû zijn, zoû niet meer zoo hevig schroeien de smart. De ellende, die was om het lichaam, genezen: dat was het ideaal, dat dichtst bij was!

Want de ellende werd uit de armoede, en de armoede was geen wil van het noodlot - zooals de smart was: de armoede was om de schuld der menschen, hun eigen schuld, hun eigen reuze-egoïsme. De menschen waren reuzen van egoïsme. En ze agglomereerden hun egoïsme, tot een vasten klomp, tot één Egoïsme, geregeld naar vaste wetten: de Staat.

Hij, Arnold, hij voelde de gedachte in zich opklaren, als een blanke bloem van zelve. Hij had nog weinig gelezen, maar geheel zijn eigen ziel was geschapen om in zich te laten ontluiken die eene blanke. En die eene bloem ontwikkelde zich tot een zomer. Dat was zijn gevoel van zielegemeenschap; zielegemeenschap met allen, die leden en ellende hadden en gebrek.

Hij was niets dan de leerling van den Meester. Zooals Jezus zich had gevoeld, voelde hij zich broeder van hen, die leden.

.... En de menschen, die reuzen waren van Egoïsme, en geregeld hadden naar vaste wetten Het Egoïsme: de Staat, - ze misten de blanke bloem in hunne ziel, ze wisten niet van den zomer: de zielegemeenschap. Ieder mensch leefde voor

zichzelven, spaarde voor zichzelven, poogde zich zijn kleine hoekje te veroveren in het leven, waar hij het warm zoû hebben voor zijn eigen lichaam, en dan dacht hij verder: nu zorgt voor al het andere, de Staat. De Staatsgodsdienst zorgt voor de ziel der menschheid -, de menschheid, dat waren allen de anderen, vooral die niet kònden het hoekje veroveren. De Staatswet zorgt voor de Orde - en de Orde werd de regelmaat van het Egoïsme. De Justitie zorgt voor veiligheid en recht, het leger waakt aan den rijksgrens; duizend instellingen hebben duizend nuttige zorgen: liefdadigheid zorgt voor armoede en ellende. En de mensch in zijn warme hoekje dacht: nu heb ik met de menschheid niet meer te doen. Het ideaal is bereikt: de Staat. Voor alles wordt gezorgd, en binnen heel kort is iedereen gelukkig, is alle armoede gelenigd, genezen alle ellende.

Er waren krachtigen en zwakken, bevoordeelden en misdeelden. En de warme hoekjes der eersten werden de paleizen, waar zich ophoopte het goud, waar het geld, onweêrstaanbaar magnetisch toevloeide aan het geld. Dan gaven zij van hun overvloed, aan de instellingen, de liefdadige. Als zij gaven één percent, werden zij alom geprezen, als de liefdadigsten, richtte men standbeelden voor hen op. Zij meenden naïf het goede te doen. Zij dachten niet anders dan mild te zijn. Zij vonden zich edel: het Egoïsme, booze kanker, onzichtbaar, woekerde hun in de ziel. Maar de ellende werd niet genezen, de armoede niet gelenigd, en dieper ziekte in de melaatschheid der aarde, sloeg uit de verterende lepra. Want de Staat, die Het Egoïsme was - samenstel, orde en regelmaat van millioenen egoïsmen, - was in zijn beginsel onmachtig te genezen en te lenigen, omdat hij miste: de zielegemeenschap. De vorsten misten haar; ze regeerden niet om de menschheid: ze heerschten om traditie. De priesters misten haar: ze baden niet om liefde op aarde en troost: ze stichtten kathedralen, eerst wellicht om mystieken droom, maar heel gauw om de oppermacht. En alle de anderen, de leden der maatschappij van Egoïsme, ze oefenden niet uit hun ambt uit zielegemeenschap, in het eeuwige weêrspel der menschenliefde, de een om te helpen den ander: ze bekleedden - met ijver, onberispelijk - hunne betrekking, die hun geven zoû hun warme hoekje en later een pensioen.

Langzaam aan, in het bloeien van zijn zomer, het bloeien van de zielegemeenschap met allen, die leden, in zijn ziel, voelde Arnold opklaren de gedachte, en ze bracht hem met een reine logica van wegen als op een open veld, en hij zag:

Dat de Staat nooit zoû verwezenlijken het ideaal van te genezen de ellende, die was om het lichaam. De Staat was slecht, en van het aanzijn der aarde moest als met één reuzehand gevaagd worden het reuze-egoïsme, dat liep op zijn machtige raderen, werkende in elkaârs tanden, geregeld, onherroepelijk, vermorzelend wat zich weerde.

Met éene reuze-hand....

Maar stel: de reuze-hand hadde de aarde gereinigd, de aarde was braak veld, akker voor menschheid, die opnieuw wilde zaaien haar geluk, geluk, eerst naar het lichaam, dan om de ziel....

Wat dan?

O, niet alléen vernietiging en dynamiet, hoe ook de loutering noodzakelijk ware! Niet alleen in extaze verdelgen met een blinde hoop op het blinde toeval, dat de toekomst wel beter zoû zijn! Klaar als glans moest voor oogen staan: het Ideaal. Het verleden zoû leeren, het heden hun wijzen den weg, de toekomst van zelve, onvermijdelijk, worden, zoo slechts eene wijsbegeerte er leidde heen, waarin het groote beginsel zoû zijn:

De gemeenschap der zielen, de liefde tot allen.

5.

Arnold was man en alleen.

Zijne ouders waren gestorven.

Het kleine kapitaal, dat hij bezat, verdeelde hij onder de armen, en zelve ging hij tot hen.

Hij trad als spreker op, vol hoop.

Hij had zijn desilluzie.

In zijne liefde voor de menschheid mengde zich een haat voor de menschen.

Allen waren hem lief: in de individuen zag hij echter, dat nog in eeuwen niet de zielegemeenschap zoû bloeien, als een enkele zomer, universeel hemelseizoen op aarde.

De geur van het paradijs bezwalkte onmiddellijk in den Staat van het Egoïsme; de liefde voor allen, in den wellust voor het ik.

En hij vertwijfelde aan eigen goede bedoeling en eigen kracht om ooit *te doen*.

Hij wilde doen, en kon niet.

De kleine raderen, in de groote van het Egoïsme, hielden hem tegen.

De mensch, slaaf van het Egoïsme, dat was het Gezag, en slaaf van eigen ik, zoû nooit de wijsbegeerte vinden, en nooit den weg, die leidde tot het Ideaal.

En dan, het Ideaal was vaag, nauwlijks glans in heele verre verte van verschiet, nauwlijks roze dageraad....

Hij zag het Ideaal niet, hij vond het noch in zich, noch in brochures en in werken van denkgenooten....

En hij scheen het te willen zoeken, te willen vinden ergens in de wereld, zoo niet in eigen land.

Hij reisde.

Hij sprak tot alle armen aller nationaliteit, zich windende op, zich schroevende op, omdat hij in elk nieuw land, nog somberder, voelde tanen zijn smartelijke illuzie.

Want overal waren de menschen gelijk.

Want overal waren zij egoïst.

Want overal scheen de lepra van de ellende ongeneesbaar, en de aarde zwart-purper te branden haar vlammen van smarte-zon....

De ellende ongeneesbaar, de smart onbalsembaar...!

X.

Voor het eerst kende Aylva het pure geluk van de kunst. Voor het eerst werkte hij zonder stuurschheid en onwilligheid, en samen met haar, de sereene en serieuze vrouw. Voor het eerst voelde hij niet alleen de liefde voor het schepsel van zijn gedachte, waarin hij zich herschiep - zijn zoon, waarin hij zich herkende, Arnold - maar voelde hij de liefde voor zijn arbeid. Dat was heel nieuw. Misschien had hij zóó eens, jaren geleden, gevoeld voor zijne verzen. Maar na de desilluzie over zijne poëzie, had hij cynisch, willens, wetens, in zich laten woekeren, boos onkruid en distel - de stuurschheid. ‘Mathilde’ was het ‘lollige boek’ geweest; ‘Schaakspel’ de gehypnotizeerde schrik; ‘Nirwana’ een teeder dagboek van louter sentiment. Had hij onwillig ook

kunst gegeven, de distel had altijd gewoekerd. En nu hij voor het eerst, boven de analyze van zijn Arnold, een titel schreef met groote langzame letters, als had hij voor altijd dien titel gevonden, nu wist hij voor het eerst het pure geluk van de kunst.

Anarchisme!

Lang had hij gezocht, en toen hij in zich hoorde aanklinken dien naam, toen had hij heel lang nog geaarzeld.

Maar nu, nu schetterde de titel luid als een klaroen.

Nu, uit de Apocalypsen van daarginds - in het vlammende goud, de legers, die verzonken als violette silhouetten; de tronen, die wankelden; Sint Pieter, bevende van glans, tanende monstrans, de oppermacht van godsdienst, verzwolgen in een gretigen honger van Niets - nu, nu bazuinde het onverbiddelijk aan:

Anarchisme....

Waarom had hij gezocht, en waarom geaarzeld? Op zijn hooge standpunt van izolatie had hij het Heden gezien, uit het Heden was een op hem afgekomen: zijn zoon, dien hij geschreven had in kunst: wat had hij gezocht en geaarzeld?

Snerpende door zijn cirkel van eenzaamheid, snerpende door alle kringen van revelatie heen, bazuinde het aan:

Anarchisme....

O, de dreigende kreet, de volzwellende klank, die den hemel vulde met zijn weêrechoënd geschal van ontzetting....

‘Anarchisme’.... De titel stond met letters als van bliksem. Door de bladen vloeide vuur en bloed. De bommen ontploften, wijd alomme verdelging verspreidend, louterend het reuze-egoïsme, maar walm van rook steeg op in den hemel, en bezoedelde het Ideaal, dat nog alleen maar verreweg vaag glansde: onduidelijke roze dageraad. De hemel was donker van walm, het land één rookende ruïne...

Toen stuurde Aylva zijn Arnold voort, geleid door zijne wijsbegeerte, zijne menschenliefde, zijne zielegemeenschap met allen die leden.

Hij ging alleen, zeer eenzaam.

Hij ging, zóó lang, tot de walmen waren opgeklaard, de ruïnes ver achter hem lagen.

En er was niets veranderd.

In het land, waar hij nu was gekomen om te zoeken het

Ideaal, dat nergens was - was de hemel weêr blauw, en stonden als altijd wit de paleizen met voorname zuilenkalmte.

Vóór hem lag een groot rijk uit het Zuiden.

De revolutie was dus voor niets geweest?

Geen duizend bommen waren bij machte het aanzijn der aarde rein te vagen?

Hier lag een wijd rijk, lachende mooi, blauwe lucht, witte steden aan blauwe zee.

Achter de blanke paleizen ziekte de lepra als overal, in àlle rijken....

Aylva schreef in een koorts: de dunne bladen stapelden op, haastig genummerd. Hij was op het hoogtepunt van zijn boek: hij schreed als op een bergland, van waar hij weêr zoû dalen.

In het wijde rijk, onder de blauwe lucht, in de witte paleizen, heerschte een jonge keizer, pas sedert gisteren, teedere ziel, beminnende zijn volk met zuidelijke passie, zooals een minnaar zijn vrouw.

Hij zag, dat zijn volk leed, zijn innig geliefde.

Maar hij wist het niet te helpen.

Ook hij zocht het Ideaal, al zocht hij het anders dan Arnold.

In hem ook bloeide de zomer: de zielegemeenschap.

Toen - zooals een god leidt de menschen tot elkaâr, die botsen op elkaâr in het leven, - vijanden antipathiek, of sympathetisch ziel aanvoelen in elkaârs omhelzing - liet Aylva den jongen keizer gaan tot Arnold en met hem spreken.

Zij spraken samen, vorst en anarchist.

Elkaâr bekenden zij het Ideaal te zoeken: de leniging der armoede, de balseming der ellende.

Samen zochten zij in de boeken en brochures der menschen, maar zij vonden niet.

Samen zochten zij in het leven, maar zij vonden niet.

Maar wat Arnold ook niet gevonden had in de donkere buurten, de vunzige hokken, tusschen de kreten van revolutie, verzet van werkstaking, ontploffen van dynamiet: dat wat hij, nooit gevonden had - niet als kind, niet als man -, niet als spreker voor volksmenigten, niet als verdelger van weelde, dat vond hij in een paleis.

Hij vond een vriend.

Hij vond de genoot van zijn ziel.

Zijn ziel, die nooit bemind had een vrouw, beminde een ziel, die ook niet een vrouw als het hoogste beminde.

Beiden hadden zij de menschheid het liefst, en in de menschheid hadden zij gevouden elkaâr, op het broze moment, dat zij beiden aan alles vertwijfelden.

Zij spiegelden zich in elkander af.

Zij vonden de menschheid in zich en elkaâr.

Uit het wijde universeele gevoel, trokken zij als de essence van het allerintiemste gevoel - liefde van den een voor den ander, mysterie wan twee zielen, nauw geheim in kleinen tempel.

En de omhelzing van hunne vriendschap was serafische troost, dien hun schepper hun gaf voor de immense desilluzie in hun leven - leven van vorst en leven van volksman: omdat zij niet vonden hun Ideaal, dat onomhelsbaar verre bleef, roze dageraad.....

XI.

Aylva was heel moê; hij werkte te veel, altijd in koorts, gelukkig om de kunst. En hij voelde, dat hij rust moest nemen enkele dagen, dat, zoo hij doorschreef, zijn werk niet meer goed zoû worden, te haastig, te febriel, gehypnotizeerd door de macht van zijn idee. Zijne pen, kriebelend over papier, kon zich niet toomen: de stijl van zijne laatste bladzijden was al te technisch, te veel zijn eigen cliché: hij voelde, dat hij rusten moest.....

En hoewel hij verlangde naar zijne dunne bladzijden, haastig genummerd, was het iets liefs - een kleine vacantie - op een morgen ze maar niet in te zien, maar uit te gaan, dadelijk, in den kristalle-zuiveren morgen.

Een opalen licht dreef etherisch uit de lucht aan als een weêrschijn van zuivere wereld. Hij wandelde den Pincio op, nog heel verlaten, en op een bank, op zijn knie, schreef hij een paar brieven. Rome, aan zijne voeten, wikkelde zich los uit den morgen. Het was niet meer de Apocalyps aan den einder, het Vizioen van een oorlog van Heden en Toekomst: het was niets dan Italië, niets dan schoonheid, niets

dan een aanbiddelijke stad van antiquiteit en historie, die aangolfde met koepels van kerken, vroom en machtig. Sint Pieter rees plechtig omhoog als het morgenaltaar der wereld. De onzichtbare lieren, die trilden in de lucht, zongen, incantatie van rust.

Wat was het rustig, en hoe vreemd, dat Aylva het ooit wel anders gezien had: vlammen, oorlog en kreten van dreigende toekomst. Wat was het leven zacht hier, wat was de wereld mooi, en hoe zoet was het te ademen, in het opalen licht, een geur van wijde gezondheid en lucht. Hij had zijn brieven geschreven, hij staarde voor zich uit. Een onweêrhoudbare weemoed zwol in hem op. O, dat hij toch waardeerde, wat hij had: dit kleine oogenblik van rust, van licht en lucht, en van onzegbare bekoring. Hoe lang zoû het duren? Wat zoû er volgen na dit oogenblik? Zijn weemoed werd een angst. Om wat, hij wist het niet. Heel even trok door hem de vrees - zooals een dunne rimpeling door stille water - dat hij al deze teedere dierbaarheid zoû moeten gaan verlaten.....

Maar waarom nu die angst? Er was toch niets. Hij was zoo vrij, als hij maar zijn kon. Eenzaam was hij, eenzaam en vrij.....

O, dat hij toch waardeerde wat hij had. Thuis lag zijn boek, bijna voltooid. Hier had hij licht, lucht; een schoonheid, die aanbiddelijk was. In zijne ziel was immers een zachte resignatie aan het leven. O, dat hij toch waardeerde.... Dat toch de weemoed weg mocht blijven..... Maar dat zwol, dat zwol op. In de lucht zongen de lieren van het verleden: een klaagmelodie van liefde.....

Hélène, o, Hélène! Waar was ze nu? Hoe leefde ze nu haar leven? Nooit meer, nooit meer haar terugzien! Haar vergeten in zijn werk! Hij kon niet, hij kon niet! O, alle denken, alle filozofie, alle geloof aan de Harmonie - dat het niet voor niets geweest was, dat van Hélène - wat gaf het! Hij verlangde. Hij verlangde haar te zien, hij verlangde naar iets van haar. Nu was zijn ziel van weemoed vol. Zoo zwelt een overstrooming: wat gaf het of hij dat waardeerde: rust, licht en lucht! Waarom was zij niet hier? Het was zoo eenzaam om hem heen. Hij was alleen. Zijn ziel verdronk in weemoed.....

Wat gaf het of hij poogde sterk te zijn..... Alles was zwakheid in hem en verlangen..... O, zoo te leven, jaren, jaren nog, en zonder haar ooit weêr te zien!

Hij kon zijn tranen niet weêrhouden, hij snikte. Toen zag hij om zich heen, bang of een hem gezien had. Hij zag den Pincio, verlaten, en hij zag Rome. Hij zag het aardsch-gewone leven.....

Waar was zijn hooge top van izolatie, en waar de cirkel van zijn eenzaamheid, de kringen van zijn revelaties? Hij zag er niets meer van: hij was alleen in Rome, heel eenzaam.

En toch, Rome was mooi en veel zoeter dan Holland: o, als hij hier maar blijven mocht.....! Wat was toch die sensatie, die nog te vaag was voor een voorgevoelen: dunne rimpeling door stille water.....?

Nu, van zijn hoogen top, was hij gedaald, gedaald weêr in het iederen-daagsche leven. En nu was het een zeer concieze vrees. Hij schrikte van het iederen-daagsche leven.... Thuis lag zijn boek nog niet voltooid: zoû hij het kunnen eindigen, nu hij al was gedaald, nog vóór het af was.....? Die vrees was pijnlijk scherp in al de vaagheid van zijn stemming, zooals een doren.

Verlangen, onbedwingbaar, dwong hem terug naar huis.

Hij haastte zich.

En hij was blij, toen hij zijn vensters zag, die open stonden.

In zijne kamer scheen de zon, en ze vergulde zacht de oude kerkbrokaten aan den muur, en ze boetseerde met relief van licht en diepte van schaduw de gips-afgietsels scherper.

Op zijn tafel, in den roodleêren omslag, lag zijn boek....

Nu wilde hij verder schrijven aan Arnold en zijn vriendschap voor den jongen keizer, de omhelzing van hunne vriendschap na het Ideaal, dat onomhelsbaar bleef.....

Maar daar lagen een paar brieven en drukwerken. Hij zag ze in: een brief van zijn uitgever, een van Emilie: twee kritieken van ‘Nirwana’. Eerst de brief over zaken: zijn uitgever schreef hem over Engelsche vertalingen van ‘Nirwana’ en ‘Schaakspel’. Nu de brief van Emilie. Vele blaadjes, groot, fijn schrift, gekruist. Zij schreef hem geregeld van die lange brieven. Zij schreef alleraardigst: hij zeide altijd, dat zij had een epistolair talent, en dat zij eens probeeren moest, een kleine novelle in brieven.....

Dat was een exquis genre. Maar dan lachte zij maar. Wat schreef zij nu.....? Eerst Haagsche nieuwtjes zeker.... Maar haar eerste woorden al deden hem schrikken. En huiverend las hij verder. Het was een treurig nieuws, dat zij hem meldde. Arme Den Bergh, arme Dolf..... Het was waar: in weken had Aylva geen brief van hem gehad.....

Treurig nieuws!

Hoe weinig kende men elkaâr, hoe weinig zelfs zijn intiemste vrienden. Ieder leefde in zichzelven, ieder was zijn eigen geheim. Arme Den Bergh.... wat was er in hem omgegaan, die laatste dagen, die laatste uren....? Want Emilie schreef, kort te voren was hij nog bij hen geweest ten eten. Heel stil was hij geweest. Emilie had met hem gesproken, hem gevraagd wat hij had, waaronder hij leed. Ja, ja, hij leed, had hij bekend. Om haar niet, had hij toen geglimlacht. Dat was voorbij. Ook niet om die twee zusjes: dat was voorbij.... En hij had toen een anderen naam genoemd, van een getrouwde vrouw.... Hij wist niet of zij, die vrouw, hem liefhad, of hij haar liefhad. De liefde, dat was het moeilijke. En dan het leven.... Toen had hij geslagen met de vuist op de tafel en woest gezien, en hij had haar gezegd, dat hij het leven haatte. Toen was hij weêr geworden zoo weemoedig, en had gezegd: het was zoo moeilijk alles. Zoo moeilijk. Hij had zijn hoofd geschud, en toen had hij gevraagd naar Aylva....

Arme Den Bergh!

Twee dagen daarna hadden zij hem gevonden op zijn bed, dood. Een leêg morfine-fleschje op den grond.....

Arme Den Bergh!

En het was of Aylva hem voor het eerst zag: zijn armen vriend. O, wat was hij kortzichtig, Aylva! Daar in die kritiek over ‘Nirwana’ prees men zijne menschenkennis, zijne psychologie, zijn inzicht in het leven van gevoel en ziel.... Maar kende hij wel iets, wel iemand, wel zichzelven, had hij ooit wel Den Bergh gekend? Moest de arme jongen dood zijn om hem nu te zien in zijn ziel? Want voor het eerst zag Aylva hem, in het wreedklare licht van het onherroepelijke. De manie, waarom zij wel eens gelachen hadden, Emilie en hij, de manie van verliefdheid op zes, op zeven, telkens op een ander: was dat wel humor? Was dat niet integendeel

treurige tragedie: zoeken van een arme ziel, die niet weet en zich vergist, zijn heele arme leven lang? En hij zag hem nu: altijd zoo goed, altijd zoo bereidwillig - om misbruik van te maken - zoo innig weinig egoïst, zoo altijd denkende aan anderen en zoo goed vriend, vol toegenegenheid, aanhankelijkheid en toewijding....

Hij zag hem nu: onder al zijn goedigheid zag hij duidelijk, nu, den duivel van levanshaat. Het kleine leven was de moeite waard niet. Het was de moeite niet waard te tobben over de vrouwen, en te schrijven aan ‘Maria Lescinzea.’ En het was zoo gemakkelijk er meê uit te scheiden, met het kleine leven....

Arme Den Bergh: wat was er in hem omgegaan die laatste dagen, die laatste uren! Wat wist de een van den ander? Wat wist Emilie, die over hem schreef; wat Aylva die over hem dacht....?

Bittere gedachten. Want Aylva zag in, dat men wel dood moest zijn, om gekend te worden. Soms, zooals Den Bergh, *nauwlijks* dood.... om, in een bliksemstraal, gekend te worden.

Hij kende hem nu, zijn armen vriend....

En hij had willen gelooven als een kind aan God.

Hij had willen bidden, hij had willen biechten.

Want hij gevoelde een naamlooze wroeging, een wroeging, die nooit zoû weg te nemen zijn.

Nu zijn arme vriend daar dood was, ver van hem, in Holland, nu voelde hij:

Dat hij hem had gehad en nooit genoeg had gewaardeerd.

XII.

Hij werkte voort en in ‘Anarchisme’, in de vriendschap van Arnold en zijn jongen keizer, spiegelde zich weêr zijn eigen weemoed over vriendschap en gaf er waarheid aan.

Hij werkte voort en was gelukkig, dat al scheen hij neêr te dalen van zijn top van izolatie in het leven van gewonere sensatie, hij toch kon blijven werken aan zijn boek.

Zijn doornscherpe vrees wondde hem niet meer. Hij had zijn kunstdrang niet verloren. Want tegelijkertijd, dat hij daalde van zijn top van izolatie, daalde hij ook, logisch, het bergland af van zijn roman.

Het was als daalde hij nu uit zijn wijde kringen, vol vizioen, neêr op de straat der werkelijkheid; als liep hij van zijn bergland, waar bliksem had gezigzagd om zijn hoofd en firmament zich had verschoven, zacht naar een strand; het einde van zijn boek: de zee lag wijd daar uit: het slot van zijn roman vloeide zacht weg, als rimpeling van zand in element van Leven, dat nooit te sluiten was...

Hij liet zich logisch stuwen naar het strand...

Zoo ging het dagen weken en het gewone leven maakte zich van hem meester. Maar het gewone leven van Rome's bekoring: hij wandelde meer, hij dwaalde door de muzea, die niet meer overstelpend vreemd voor hem waren, maar waarin hij zich thuis voelde en waarin de statnen vooral verloren hadden hare hardheid of hij nu zag henre zielen, als een licht, door hare materie heenschemeren.

Hij ontmoette eenige kennissen, hij ging naar enkele ateliers, naar Fedder, - onzen Fedder in Rome - die verbaasd was hem weêr te zien en hem lachende vroeg, of hij geen kluizenaar meer was.

- Ik was verlangend naar je godin, zeide hij, bijna als verontschuldiging.

In het atelier, eenvoudig als een werkplaats wikkelde Fedder de vochtige windselen los om zijn beeld, en tegen een effen gordijn rees de grauwe klei op: teedere silhouet, bloem van lijnen. Er was verder niets, dat het oog trof. Een kinderportret, - bas-relief - nog niet voltooid: een paar kleine, ruw gekneede figuurtjes op een plank aan den muur: schetsjes voor zijn groote groep: aanteekeningen in klei... Een bak met water, een bak met klei; twee, drie primitieve instrumenten... En in die naaktheid van die werkplaats was alleen die andere naaktheid: silhouet, bloem van lijnen, vreemd jonge vrouwelijkheid, kind, opstaande huiverig recht, de armen hangende langs het lijf, het hoofdje jong rond, en met een blik, die recht uit zag, heel angstvallig het te ruwe leven in.

En de figuur was een sprookje, om het groote blad, dat haar het hoofd omhuifde, geheel dun glad naar de rondheid van haar jongen schedel, en, glad ook, heel fijn palmfloers, groote loover, over de broosheid van haar schouders heenviel. En de figuur was een godin, om het onstoffelijk, teeder boven-

menschelijke van die angstvalligheid voor het te ruwe leven, die huiverig uitzag, als zag zij menschen, die ruw doen in een straat. En de figuur was ook nog kind en vrouw, kind om hare broosheid, vrouw om hare schoonheid in knop. En zij was zoo àlles, dat men niet wist, wat men haar zeggen zoû: kindje, vrouw, godin of sprookje... Maar wat zij dan ook ware, zij was een bloem van lijnen, een droom van teederheid: zij was alleen een ziel. Men zag niet, dat zij klei was; men zag alleen hare lijnen, en hare lijnen waren meer een melodie voor het gevoel, dan een feit voor het oog.

- Ik ben jaloersch op je, zei Aylva. Ik begrijp, dat dit kunst is in de heilige beteekenis ervan. Het zal iets volmaakts zijn... Is het nog niet af...?

- Neen...

- Voor mij is het al af: ik zal, geloof ik, onmogelijk een indruk van grooter volmaaktheid kunnen ontvangen, dan wat dit me al geeft. Maar ik sta wel als een onwetende tegenover je werk, want ik zie niet, dat het niet af is.

- Het rechterbeen... de proportie bevalt me niet.

- Het is mogelijk... Als je het veranderd hebt, zal ik het misschien zien. Voor mij is het nu al volmaakt... Ik ben jaloersch op je... Ik zoû ook willen in zoo een eenvoud, in zoo enkele lijnen kunnen geven een gedicht, een ziel, iets onstoffelijks.

- Je geeft nu een ziel in woorden. Sommigen vinden het woord het hoogste.

- Het woord slingert op ieders lippen. Het woord moet wel heel gelouterd worden, om materie te worden voor kunst. Ik vind het woord niet de hoogste kunst. Ik versta met de hoogste: de goddelijkste, de kuischte. De goddelijkste is voor mij de ziel van een beeld, zoo als dit. Het is kort, onmiddellijk, een openbaring. Het woord is te menschelijk om ooit goddelijk te worden...

- Ik ben dikwijls jaloersch van het woord. Mij dunkt, dat je in woord duidelijker zoû kunnen geven, wat ik in klei heb willen doen. Woord is mij soms concreter dan klei.

- Je moet niet spreken van klei, en zelfs niet van marmer of brons. Dat is alleen ons ‘papier’, ons ‘boek’. Maar wat bij ons ‘woord’ is - eigendom van iedereen - is bij jou je allereigenst bezit: lijn, harmonie vooral: iets wat niet

vast is, maar overal wisselt... Als ik om je beeld loop, is niets vast; alles wisselt, alles blijft lijn, harmonie... Ik zoek nog naar een andere expressie. Iets dat uitdrukt: zichtbare ziel. Je moet niet spreken van klei: dat is het niet. Maar ik praat zeker maar als een dilettant ik sta ook als een onwetende voor al dat moois... Ik kan alleen in mij zien, wat ik voel; en dan voel ik het hoogste, dat gegeven kan worden...

- Waarom breek je altijd je arme woord zoo af. Het is zoo mooi... En je vergeet in je redeneering: stijl; dat is niet eigendom van iedereen...

- Zeker, er is stijl: anders zoû er niets zijn. Maar muziek is reiner, en duizendmaal subtieler, vind ik, dan het woord. Sculptuur is goddelijker. Ik geloof alleen, dat het woord hooger is dan kleur... En toch hoû ik veel meer van kleur, dan van woord. Ik lees bijna nooit meer, en ik geniet meer van een schilderij dan van een gedicht. Ik geloof, dat het eenvoudig is, omdat men mooier vindt, dat, wat men niet heeft. Ik waardeer nooit wat ik heb; dat is mijn ongeluk. Maar ik geloof, dat eigenlijk àlles heel eenvoudig is, maar dat wij het niet zien, omdat we zóó beperkt zijn, dat we ons moê zwoegen om in allerlei complicatie te zoeken, wat eigenlijk niet te vinden is van eenvoud. Ten minste zoo voel ik nu, hier in je atelier, vóór je godin.

- Ik ben blij, dat je haar goed vindt...

- Arm kind: wat ziet ze in het leven? Is ze bang, of alleen maar verbaasd? Het is alsof ze een ontzettend monster, een sfinx, een Minotaur ziet, en wil weten, en toch niet durft vragen... En wat is ze teêr, en broos...

- Ze zal steviger zijn in marmer.

- Jammer: waarom kan ze zoo niet blijven: ze is zoo onstoffelijk, zoo... Moet ze geëxpozeerd worden? Arm kind! Hoe noem je haar...?

- Ik heb nog geen naam...

XIII.

Aylva liep nu geregeld iederen dag even in bij Fedder. Hij had in Italië zeer in zich ontwikkeld de faculteit van diep en bijna dwepend te voelen voor een kunstwerk, met

meer dan bewondering, met liefde en aanhankelijkheid. Er was dan bij hem de kleine ijdelheid van een leek, als hij voor zich iets wondermoois gevonden had, dat niet van algemeene bekendheid was in de boeken en in het groote publiek. Die ijdelheid voelde hij bijvoorbeeld om de gouden Annonciatie in Florence en den Eterno Padre van den zoeten Dolce in de Academia aldaar. Maar aan den Eros van het Vaticaan gaf hij zich gewonnen, ook al was die wereldberoemd. Zulke dwepende liefde was misschien een gevoel, langzaam aan gekweekt, met de verfijning, waarmeê men een kasbloem schept, en toch was het gehéele waarheid. Het was hem - na dien eventwijfel aan de waarheid van zijne liefde voor Hélène - klaar geworden, dat, mocht het hem ook soms anders schijnen, hij niet anders kòn gevoelen dan in waarheid. Dat was een der revelaties, die hij in zijne eenzaamheid had zien opengaan als met tooverdeuren, en het was hem groote troost, omdat hij er vastheid doorheen zag. De arabesken in zijne ziel hadden hem dikwijls doen twijfelen aan haar eigen waarheid: hij zag nu ìn zijn waarheid ook al was ze geen effen spiegel, maar een vreemd gecizeleerd metaal...

Heel waar en met een dwepende aanhankelijkheid - weldadig, omdat er veel sentimentaliteit in hem was, die altijd dwepen moest - ging zijne liefde dan toe naar een enkel doek, een enkel marmer hier en daar, een enkele zuil, een enkelen boog in ruïne, en nu naar Fedders beeld. Hij zag het altijd voor zich - sprookje, kind, godin of vrouw - starende met haren blik van huivering in eene vreemde verte, van waar het leven op haar af kwam, monsterachtig raadsel. Als hij schreef aan ‘Anarchisme’, bloeide de teêre silhouet van lijnen voor hem op, en hij kon het niet laten: hij zette het beeld in het paleis van zijn jongen keizer, en de beide vrienden keken er naar Arnold en de vorst...

De dagen gingen voort; hij werkte; hij ging naar Fedder; het leven spon glad af, als zijden draad. Er was het dwepen met het beeld, de ijver voor zijn kunst om zijn boek af te maken - het strand, waarnaar hij liep, dat eindigde in zee; het slot, dat eindigde in raadsel en in vraag. Er was de weemoed, die er altijd was, en scherper nu om armen Dolf. Achter die scherpe lijnen waasde weg de schaduw van een paradijs, verloren, - Hélène - of het zich mengde met de

kimmen van Italië, dichter bij... Zoo was zijn leven hem een kleine tempel van nieuw sentiment; een atelier, heel wijd, vol van zijn groote werk; en dan een landschap nog, heel ver...

Het was genoeg.

Het was niet arm...

De dagen sponnen glad als zijden draad...

Wat zag het beeld? Wat was die angst? Wat was die Minotaur, dat monster, en die sfinx? Wat...?

Wat kwam er aan? Wat dreigde er...

Een tempel, atelier, en landschap...

Het was genoeg. Het was heel lief nog; het leven was soms wel de moeite waard, hoe ook van weemoed vol... Maar wat, wat zag het beeld...?

Het zag, dwars door het leven heen, dwars door de bogen van den tempel, de ramen van het atelier, en al het waas van landschap, een zwarte schim naderen aan, - skelet, somber gemanteld, reusachtiger dan alles:

Het zag den Dood...

Daar op zijn tafel lag het telegram.

En als verwezen staarde hij er op:

‘Kom terug. Mama ziek. Geen gevaar. Emilie’.

XIX.

Het was vijf uur; de zon ging onder; aan de kimmen woedde de strijd van dag en nacht, Heden en Toekomst, met vlammen en met paarsch opdoemende duisternis, als iederen dag. Sint Pieter bralde omhoog in hoogmoed om niet te vergaan, en verhief tot spannens en barstens toe zijn dom, als een reuzenmonstrans, bevelende om te aanbidden. En een weêrschijn van brand vloeide binnen de kamer; de brokaten tintten zich met vermeil; door de gipsafgietsels scheen te vloeien een bloed als beleving.

Hij stond voor zijn tafel, turende op het telegram. Hij zag daarginds, zoo ver, de kleine villa in de Boschjes, zijn moeder ziek....

Hij zag een eindelooze lijn van rails, onverslindbaar, zelfs in uren....

Hij belde.

En terwijl hij eene trilling over zijn lijf voelde komen als een groote koorts, terwijl hij klappertandde, opende hij een kast, en haalde er, zonder te zien, kleêren uit.

Ze stapelden zich op stoelen.

- Heeft de signorino gebeld?

Het was een kleine donkere leelijke Italiaan, met groote gitten oogen, en hij had een antieken naam: hij heette Oreste.

- Ik woû mijn koffers hebben.

- Gaat de signorino weg....?

Hij zeide, ja, dat hij terug moest naar zijn land, omdat zijn moeder ziek was. De koffers, en of Oreste woû waarschuwen beneden, dat hij ging met den trein van dien nacht... Oreste ging met een grooten uitroep van treurigheid. Aylva's handen werkten voort, zonderdat hij zag. De kamer werd ééne wanorde: kleêren, kleinigheden; de brokaten, sleepende over stoelen; fotografieën over den vloer.

Toen eensklaps kon hij niet en ging zitten.

Oreste sleepte de koffers binnen.

- Laat maar, Oreste, ik kan niet pakken. Ik zal maar alles achterlaten: ik heb niets noodig....

Hij was als in een droom. Hij wierp zich op zijn bed, omdat hij toch niet pakken kon, en omdat hij wachten moest tot over vier, vijf uren, de trein zoû gaan....

De stervende zon vloeide rood binnen, vermeil en bloed.

En in den weêrschijn van wat zijn Vizioen geweest was, maanden lang, zag Aylva den kleinen Italiaan de koffers openen.

Hij zag de kamer rond, nadenkend.

Toen begon hij met de brokaten - oude priesterstolen - en vouwde ze voorzichtig en legde ze onder in. Aylva verwezenlijkte niet, wat hij deed: vóór zijn oogen vlamde alleen, in den weêrschijn van het Vizioen, Emilie's telegram: ‘Mama ziek. Geen gevaar’.

Intusschen ging Oreste voort, zonderdat Aylva wist, wat hij deed. Want hij draaide zich om op zijn bed - de stervende zon hinderde hem - en hij sloot zijn oogen om aan niets te denken.

Een uur misschien lag hij zoo, alles vergetende, behalve, dat zijn moeder ziek lag - niet gevaarlijk - maar hem toch wachtte.

Neen, er zoû geen gevaar zijn....

Het was alleen wat zenuwachtigheid, en ongerustheid van mama....

Toch had Emilie goed gedaan maar te telegrafeeren...

Hij geloofde zichzelven niet. Maar toch redeneerde hij zoo wat voort. De halve uren gingen slepend voorbij. Daar klopte Oreste hem op den schonder:

- Signorino....

- Wat?

- Wil u eens kijken. Ik heb alles gepakt, omdat de signorino het niet kon doen. Ik hoop, dat het goed is.... Alleen de beelden....

Aylva keerde zich om. De koffers waren gepakt. De kamer was kaal, maar geruimd. Al het bloed en het vermeil waren getaand, en het raam was toe: de donkere triomf van den nacht dommelde violet naar binnen en alleen de gipsafgietsels waren er nog iets wits van hem in....

- Alleen de beelden.... Wil de signorino die in een kist laten pakken? Ze konden niet in de koffers.

- Heb je alles gepakt....!

- Si, signorino....

Aylva staarde verwezen rond. In de kale kamer stonden de koffers, vierkant en emotieloos, in afwachting.

- Waarom heb je dat gedaan?

- De signorino kon niet pakken. De signorino is molto simpatico aan Oreste.... Ik heb gedaan zoo goed ik kon.

- Het is heel aardig van je, Oreste.... De beelden niet? Nu, die mag jij dan hebben. Ze zijn niet veel waard, het is maar gips. Maar de koopman in de Porta Pinciana zal je er misschien wat voor geven....

- Grazia tanto, signor. En wanneer wil u wat eten?

- Straks, maar niet veel; een kop bouillon.

- Oreste zal u naar den spoor brengen. Alles zal wel goed zijn thuis, Gesu senti! Ik zoû maar niet zoo treurig zijn.... Ik ga voor den bouillon zorgen.

Aylva bleef alleen op bed, staren met wijde oogen in den violetten nacht. Daar, op de tafel, bleek, schemerde nog de Eros van Praxiteles. Hij stond op, deed al zijn overjas aan, sloot zijne koffers.

- Waar is ‘Anarchisme’? dacht hij. Waar is mijn boek?

Ik hoû het altijd bij me.... Nu, Oreste zal het wel ergens hebben ingepakt.... Ik kan toch niet eten, ik zal maar gaan, al is het nog te vroeg....

De Eros schemerde, een witte vlak.

- Lief land! dacht hij. Lief volk! Wanneer zie ik je terug.... Misschien nooit.... Wat zoû er zijn met mama? Zoû er tòch gevaar zijn.... Tòch gevaar.... Neen, anders had Emilie dat niet zóo geseind.....! Ze zal alleen wat zenuwachtig zijn....

Hij had de koorts van angst.

Toen voelde hij heel duidelijk een anderen weemoed wazen door dien angst heen: weemoed, omdat hij Italië moest verlaten...

En toen begreep hij, dat er wèl gevaar was; dat anders Emilie niet, nooit....

Zijn hart was vol; hij snikte....

Zoû hij zijn moeder nog terug zien....?

Toen nam hij den Eros op; in het violette duister drukte hij een kus op zijn neêrgebogen hoofd, zette het beeld voorzichtig neêr, en ging, tastende, de kamer uit, waar hij gewerkt had, maandenlang, aan ‘Anarchisme’.

XV.

Van sneltrein in sneltrein, met alleen de grauwe haltes aan de grauwe nachtstations, onder de grijze glasbogen en het avondwaas geprikt vol roode lichten of doorstroomd met electrischen straal. Het aanhoudende rythmische daveren door, de haltes aan de stations, het donanengedoe aan de grenzen, even een kop bouillon, dan weêr toonen de kaartjes, instappen en weêr voort. Duizende reizigers reisden meê; honderde verlieten hem, stroomden, stroomden weg; andere honderde kwamen weêr aan; een eentonige droom. Zoo veel hij kon, bleef hij in zijn hoek, onder zijn plaid, de beenen kouwelijk opgetrokken. Hij dwong zich te denken aan niets. En dikwijls lukte dat wel, en sliep hij in. Dan ontwaakte hij na een uur, en altijd was het het zelfde weêr: de trein trillerde voort, en verslond de rails, tikkende met een metalen gekletter, ijzeren donder, die dreunde in driekwartsmaat... Dan weêr de haltes, de grenzen, een andere taal, een andere munt, een andere atmosfeer, onzegbare verandering. De land-

schappen trokken bij mijlen de ramen langs der coupé, als rolden ze af op groote rollen, breed lint van panorama. De nacht, de dag, de nacht, Parijs in kil vochtigen morgen....

Nu naderde hij, nu naderde hij, en het was de klaar grove dag, en het waren de drukke stations van België... Totnogtoe was het een droom geweest, en nu werd het hardkleurde werkelijkheid in dit land, dat aanvoelde zijn land met, dat leelijke Fransch, met dat Vlaamsch, dat aanvoelde zijn taal.

Hij kon niet meer denken, aan niets.

Zijn moeder was ziek, en sedert uren al, was hij op weg naar haar toe. Zijn moeder was ziek.... O, als er geen gevaar was, zoû hij zich dan zóo haasten....? Brussel nu, heel lange oponthoud, eindeloos - o, waarom maar niet door - en eindelijk de grenzen over, en de Moerdijk, en beleefd aan de Engelsche dames, die vroegen of dat Moerdijk was, geantwoord: ja. En toen, en toen, toen eindelijk....

Zij schreeuwden het hem in de ooren, den naam van zijn stad. Vol aan het station: hoopen menschen, die gingen naar Amsterdam: was daar dan wat te doen....?

Hij was uitgestapt, en hij zocht vaag rond, als was hij verloren, als wist hij niet meer.

Toen zag hij op hem afstappen een, dien hij in tijden niet gezien had, zijn broêr uit Amerika: die was met zijn vrouw een maand geleden gekomen. En naast zijn broêr, Emilie...

Om hem heen was een vol gedrang van menschen, die duwden; van sjouwers, die sjouwden met koffers. Maar hij zag het dadelijk aan haar gezicht, dat zich niet wist te toomen... Hoe zag zij er uit, bleek, verhuild...!

- Is mama...?

Zij opende de lippen, maar antwoordde niet.

Hij vroeg niet meer.

En hij liet zich naar hun rijtuig leiden, gauw, om zich te verbergen, te onttrekken aan het ruwe gedrang, dat trok en dat haakte aan zijn lijf, aan zijn ziel.

En in het rijtuig, op weg naar het kleine huis in de Boschjes - naast zich Emilie, zijn broêr over hem - barstte hij, of zijn ziel berstte uit, in één wanhoop van snikken, dat niet ophield....

Want het was nog die zelfde zenuwsnik, toen zij stilstonden voor het huis.

XVI.

Het was vreemd en zacht stil in huis, alsof er een vreemde sneeuw was neêrgezonken, een donzen stilte. In de benedenkamer, waar hij even binnen ging, was het vol van stille menschen, en hij herkende mevrouw Van Neerbrugge en zijne schoonzuster, een Amerikaansche, en hare al groote meisjes. Hun droevig zwijgen benauwde hem, terwijl hij zijn groote zenuwsnikken inhield. Hij kon hier niet zijn. Hij ging de kamer uit, zonder te weten, waarheen hij wilde.... In de gang ontmoette hij de oude meid, die huilde en hem iets zeide.... Hij knikte alsof hij haar begreep. Een groote klok tikte heel hard, en hij zag zijne koffers staan.

- Hugo....

Emilie was hem gevolgd.

Zij bracht hem naar zijn eigen tuinkamer. Een kilte van onbewoondheid droop langs de muren. In den tuin druipregende het....

- Hugo....

Hij zag haar aan zonder te spreken.

- Mijn arme jongen.... Je hadt het niet gedacht.... Het is zoo gauw geweest....
- Heeft mama me niet gemist....
- Ze was buiten kennis.... Ze heeft ons geen van allen herkend, het is heel zacht gegaan.
- Hoe is het gebeurd....

Ze legde hem met een enkel woord de plotselinge ziekte uit, maar hij hoorde niet. Alle woorden en dingen waren hem onwerkelijk...

- Hoe lang heb je wel gespoord, mijn arme jongen? Ben je moê?
- Ik weet het niet....

Zij nam zacht zijne hand.

- Willen we naar haar toegaan?

Hij knikte van ja en snikte. Zij nam hem in haar armen als een zuster en kuste hem. Het was hem of hij brak....

- Kom dan meê, fluisterde ze....

Ze leidde hem bij de hand, de kamer uit.... Hij heugde zich, dat zij hem nog eens zoo geleid had, toen naar de kamer, waar zijn moeder zat, opdat hij met haar zoû spreken.

Nu bracht zij hem de trap op....

Het was alles zoo vreemd, en zacht stil: er was geen geluid; de vreemde sneeuw was neêrgezonken, voeten dik, een donzen stilte.

Daar was een deur, dicht als geheimenis. Maar Emilie scheen het te weten, want zij opende de kamer vol mysterie.

Er schemerde een halflicht van dichte jalouziëen en tusschen donkere gordijnen blankte vaag een bed.

Alles was onwerkelijk en toch eenvoudig, of alles zich vereffend had. Daar lag zij, zacht wit, stil, de oogen toe, het oude gelaat sereen, en alleen een trek om den mond was vreemd, en niet haar gewone glimlach. Maar het alleronwerkelijkste was, dat zij zoo ver was, eindeloos ver, verloren, onbereikbaar.

Zij lag daar, en zij was er niet. Er was niet tot haar te zeggen een woord van treurigheid, want zij was zóó ver, dat zij niet hoorde. Er was niet bij haar te leggen zijn arme hoofd van pijn en smart, en uit te huilen aan haar hart, want zij was zóó ver, dat zij niet zag en hem niet tasten kon.

Zij was niet meer bij hen; zij was niet meer bij hem, dien zij bemind had als haar lieveling: zij was gegaan.... Zonder een woord van afscheid, was zij gegaan, naar heele verre oorden toe, waar hij haar niet kon volgen. Dat was wel heel ver, waar zij was.... Want hier, - al lag zij daar zoo recht, en wit, en stil, - was zij niet meer....

Hij knielde onbedwingbaar neêr, en legde aan het bed zijn hoofd, en Emilie hoorde hij, daar achter hem, heel zachtjes weenen. En onhoorbaar - waarvoor wist hij nu nog niet duidelijk - vroeg hij, zijn oogen op haar stil gelaat, waarvan de toe-ë oogen niet meer zagen:

- Vergeef me.... vergeef me, mama....

Hij voelde, dat zijn gedachte niet tot haar kwam, ten minste niet tot wat daar van haar lag, recht, wit en stil: heel streng en zonder iets meer van hare zachtheid, hare liefde. Hij poogde het nog eenmaal:

- Vergeef me.... vergeef me, mama....

Zij hoorde niet. Zij was gesloten in geheimenis. Zij was heel ver....

Hij voelde, dat hij alles van haar had verloren, en dat

hij was alleen en zonder steun, en zij hem nooit zoû zeggen, dat zij hem vergaf, al groote en al kleine kwaad.

Toen stond hij op. Hij weende niet, want in zijn wanhoop, die altijd zoû zijn en altijd troosteloos, dacht het hem heel nutteloos te weenen. Toen nam hij Emilie, die snikte, in zijn armen.

- Kom, fluisterde hij zacht.

Hij nam haar bij de hand, hij leidde haar nu weg, zooals zij hem had ingeleid. En hij was het, die stil de deur sloot van de kamer vol geheimenis, terwijl haar snik de donzen sneeuw van stilte scheurde....

XVII.

Er gingen twee dagen om vol stille kleine drukten, die hij deed met Emilie en met zijn broêr. En nu was zij begraven en zij zaten in de donkere kamer beneden, waar haar heengaan iets had gelaten in de atmosfeer, dat niet te zeggen was, heel stil en vreemd, alsof zij onzichtbaar nog een laatste woord zoû moeten zeggen, dat maar niet klonk....

- Hugo.... kom eens meê.

Mevrouw Van Neerbrugge kwam naar hem toe, waar hij zwijgend zat gedoken in zijn stoel. Hij stond op, zij bracht hem naar de vensterbank, waar zij beiden gingen zitten. Zij was een groote vrouw; zij had die zacht placide waardigheid van vrouwen, die lang zijn in Indië geweest, de eerste naast haar man, in zijn pozitie van gezag en macht. Zij scheen nooit onder te worden. Hij kende haar al jaren zoo, van kind af aan, met haar heel zwarte haar en matte teint, en zooals Emilie zijn moeder had genoemd, noemde hij haar, al waren zij ook geen familie: tante.

- Hugo.... ik woû eens met je praten. Wat denk je te doen, mijn beste jongen?
- Ik weet niet, tante....
- Denk je weêr op reis te gaan?
- Ik weet nog niet....
- Woû je van avond hier blijven slapen?

Hij zoû alleen zijn; zijn broêr en zuster waren in een hôtel; de meid sliep buitenshuis, omdat zij bang was, nu mevrouw er niet meer was. Hij wist niet, en haalde de schouders op.

- Ik zoû het niet doen, mijn jongen. Je bent zoo zenuwachtig.... Ik woû je voorstellen: kom bij mij. Blijf bij mij, zoolang je nog bent in Den Haag. We waren zulke oude vriendinnen, je lieve moeder en ik.... Ik woû, dat je, nu ze er niet meer is, in mijn huis iets van een ouderlijk huis terugvond. Slaap van nacht bij ons.... wil je?

Hij knikte van ja, en drukte haar hand.

- U is heel lief.... Ik kan nog aan niets denken. Ik weet niet wat ik doen zal.

- Blijf bij mij, zoolang je wilt. Ik heb je gekend van een kleinen jongen af, en ik mag je wel een beetje beschouwen als mijn kind, niet waar. Wij zullen allen mama missen, Hugo, maar jij het meeste....

Hij knikte weêr. En zij stond op en kuste hem voor zij nu ging. Hij staarde in den tuin, daar, waar Zij altijd had geloopen, met haar langzamen pas, tusschen haar rozen. Ze waren, de rozen, nu omwikkeld in stroo, en zij kon ze niet meer zien herbloeien. Zij was gegaan.... Waarom was zij zoo gegaan, zoo vreemd, zoo in eens, als zonder afscheid, zonder één enkel laatste woord? Zij was gegaan voor altijd.... Want zij was dood. Hijzelve, dien morgen, hij had haar kist onder veel bloemen zien wegstoppen in een kelder, donker en vochtig, dien men noemde een familiegraf. Met ceremonie hadden zij de kist, waarin haar lichaam lag, tot daar gebracht, en toen was ze er in geduwd door ruwe mannen, die iederen dag zoo deden en niet meer beseften.

Zij was gegaan.... Hij herinnerde zich hoe dikwijls hij gezeten had aan hare voeten, zij met de hand streelende op zijn haar en hoe zij met zoo lief willen begrijpen hem gevraagd had naar zijn werk, in haar trots van moeder, die haar zoon beroemd zag; hij heugde zich hoe hij haar gebiecht had zijn leed; Hélène.... Hij heugde zich hoe zij samen gewandeld hadden, zij aan zijn arm, met langzamen pas, omdat zij was zwaarlijvig.... Maar het was niet alles lief wat hem heugde. Hij heugde zich nerveus gekibbel, bittere woorden nu en dan, altijd om zijn drift en ongeduld, altijd zijne schuld: om niets, om heele kleine kleinigheden. Dan had hij wel eens geboudeerd, en zij altijd maakte het goed weêr, omdat zij leed onder zijn bouderie. Maar later was hij ook wel eens de eerste geweest om bij te leggen den huiselijken

twist.... O, wat waren die verzoeningen lief! Dan zat hij weêr aan haar voeten: zij schudde het hoofd en noemde hem, schertsende nu: zenuwachtige driftkop.... Hij hoorde het haar weêr zeggen: zenuwachtige driftkop. Dan hadden zij samen pleizier en lachten er om, beiden. Het was toch ook eigenlijk om niets geweest: een kleinigheid; zij waren beiden zenuwachtig. Het was wel lief om nu te denken, nooit om iets ernstigs, om groote dingen. Zij hadden elkaâr heel lief gehad, hoewel zij veel verschilden: zij zoo eenvoudig, niets dan moeder, trotsch op haar jongen; en hij, ingewikkeld melancholiek in de nevroze van zijn zieke ziel, die zoo zelden eens blij was om het leven.... Dat had zij hem dan verweten: dat hij maar altijd zuchtte.... Zij plaagde hem, en deed hem na, en zij hadden er beiden om gelachen, en zij hadden beiden gezucht, uit gekheid.... En dan hun eten samen, zoo gezellig; hun lange avonden....

Nu was ze heengegaan.... Juist den laatsten tijd hadden zij niet meer zoo samen geleefd. Lang was hij in Parijs geweest, toen thuis, maar toen naar Rome. Hoe had zij niet geprutteld tegen zijn laatste reisplan, toen, in Chaudfontaine nog.... Misschien had zij een voorgevoel gehad: dat zij elkander niet weêr zouden zien, en dat zij stilletjes zoû glippen weg, zonder een laatsten zoen aan hem te geven....

Nu was ze heengegaan. O, waàrom was ze zóó gegaan, zóó stil, zóó plotseling, zoo zonder laatste woord....!!

Haar arme lichaam hadden zij gestopt onder de aarde. O, dat begraven, dat verbergen van wat moet vergaan; hij huiverde er van!

Sterven! Dat was afschuwelijk, ten minste voor haar arme lichaam, dat hij toch óok had liefgehad aan haar: de hand, die zijn haar streelde, terwijl zijn hoofd op hare knieën lag; de oogen, die hem tegenlachten en vergaven, vóór nog het hare lippen deden....

- Vergeef me, mama.... o, vergeef me!!

Zij zoû het nooit meer zeggen, het zoete woord, waarmeê zij hem vergaf....

Zij was gegaan, zonder het nog eens voor de laatste maal gezegd te hebben, met woord, en oog, en glimlach: dat zij vergaf, al groote en al kleine kwaad....

En toen besefte hij, dat hij geweest was een bedorven kind,

met weldaad overstelpt, die hij nauw gewaardeerd had en maar had onnadenkend aangenomen als heel natuurlijk recht.

O, toen besefte hij, dat zijne moeder, die was heengegaan, was heengeglipt, geluideloos, in donzen sneeuw van stilte, voor hem geweest was, voor hem nu heel zijn verder leven vol verwijt zoû zijn:

DAT WAT HIJ HAD GEHAD EN NOOIT GENOEG HAD GEWAARDEERD.

.... Altijd het Mene Thekel, dat vlammen zoû - te late vermaning, - met letters van hel weêrlicht, altijd, aan de muren van zijn leven....!

XVIII.

- Weet je nu al wat je doen zal?

Aylva zag Emilie aan met zijn treurigen glimlach: zijn oogen stonden hol en donker, en hij was bleeker nog in het zwart van zijn rouw.

- Ik schijn wel een heel nutteloozen indruk te maken; antwoordde hij met een poging tot scherts. Iedereen vraagt me of ik weet wat ik doen zal....

- Omdat iedereen weet, hoeveel je verloren hebt, Hugo; antwoordde zij zacht.

Hij bleef een oogenblik stil. Zij zaten in haar boudoir, waar de lelies en narcissen aan den wand en op den spiegel stil opbloeiden als sprookjesbloemen. Zij zat op den divan, geïnstalleerd met haar werk. Het trof hem, hoe natuurlijk bevallig zij daar zat in haar witte blouse, en hij had er pleizier in haar te bekijken. Zij zat recht, heel bezig met haar naald. Om haar heen waren de kussens in de drukte van haar werk verward geworden. Een staande rieten werkmand stond open naast haar, vol dingen, die zij telkens noodig had. Een groote schaar lag op den grond, spelden waren gevallen, lange draden trok zij telkens uit. En als een nevel vloeide uit de mand en op haar schoot witte mousseline en een witte kant.

- Ik denk, sprak hij eindelijk, terwijl hij altijd volgen bleef, met den blik, de beweging van haar hand; dat ik eerst mijn boek zal afmaken.... Ten minste als ik het kan doen. Ik was er in Rome in een bizondere stemming voor. Ik weet niet wat het was, maar alles werkte er aan meê. Er was iets

bizonders in de lucht, en.... alles werkte er aan meê.... Ik voelde mijn boek bij mij opklaren als de zon onderging achter Sint Pieter. Ik voelde het als ik in het Vaticaan stond voor den Eros, of bij Fedder voor zijn jonge godin. Het is moeilijk dat te analyzeeren, want het waren juist indrukken, die niet direct met de idee van 'Anarchisme' te maken hadden.... En toch, toch was het zoo. Ik was daar heel alleen, maar ik had pleizier in mijn werk.... De dood van dien armen Dolf heeft mij diep getroffen. En toch kon ik aan mijn werk doorgaan. Maar nu, nu weet ik het niet.

Zij, langzaam, liet haar naald zakken; hare handen waren verloren in de witte mousseline van haar werk.

- Waarom ga je niet door? vroeg hij.

Zij zag op, glimlachte even droef, en reeg weêr door met langen draad, de kant aan de tulle.

- Nu weet ik het niet, vervolgde hij met droomerige stem. Het is wel waar, Emilie: ik heb wel veel verloren. Als je je moeder hebt, besef je niet....

Hij maakte zijn zin niet af.

- Ik zal probeeren mijn boek hier af te schrijven. Wat heb ik anders te doen? Ik hoop dus nog eenigen tijd van tantes gastvrijheid gebruik te maken. Ik voel me zoo thuis hier, niet waar, en tante was zoo lief: ze zei me, ik moest me hier voelen als in een ouderlijk huis.

Zij liet haar naald weêr zakken.

- Waarom ga je niet door? vroeg hij weêr.
- Ik heb geen lust meer.
- Wat wordt het?
- Dat wordt zoo geplooid over een blouse heen.
- Dat moet wel aardig staan: luchtig....
- Ja....

Zij zwegen beiden vol gedachten.

- Wanneer lees je me 'Anarchisme' eens voor? vroeg ze.
- Wanneer je wilt. Ik zoû het zelfs prettig vinden het voor te lezen dan krijg ik er zelf een compleeten indruk van. Ik weet nu niet meer hoe het eigenlijk wel klinkt.
- Ik ben er heel benieuwd naar. Het zal wel heel wat anders zijn, dan je totnogtoe geschreven hebt....
- Zoû het? Ik weet niet.... Wil ik het nu lezen?
- Ja, goed....

- Maar dan moet je ondertusschen weêr aan die kant naaien.
- Neen, ik heb geen lust meer.... Waarom?
- Dat vind ik pleizierig.
- Je bent een beetje mal, geloof ik.
- Neen, anders lees ik niet voor.... anders word ik zenuwachtig: als je me zoo strak aanziet, terwijl ik lees.... Ik zal mijn manuscript halen.... en dan moet je weêr aan die kant naaien.
- Wat kan je toch dwingen.... Ik wil heusch niet.
- Jawel.
- Nu goed dan; maar ga het dan ook halen....

Hij lachte en ging weg. Zij bleef even alleen, hare oogen staarden in den spiegel, en zij zag zich, tusschen de anemonen op het glas, zitten in haar mousselinen nevel.... Het trof haar, dat het bij toeval, natuurlijk weg, een plaatje was, een sprookje.... Zij glimlachte er om.... En met haar langen draad reeg zij weêr door, toen hij terug kwam....

Hij was heel blij, dat zij weêr naaide, dat zij hem toegaf. En hij begon zijn boek te lezen. Een enkelen keer liet zij haar naald dan zakken, en dan weêr ging ze voort.... Hij las, heel lang. Het dacht hem zoet, haar altijd zoo maar voor te lezen, te blijven in die kamer. Wat was er voor bekoring in. Het was heel zacht, alles, heel stil, een stille harmonie.... Wat was er voor bekoring in? Waren het de bloemen van het sprookje? Was het het sprookje zelve? En wat was dan het sprookje?

Hij las, heel lang. Een enkelen keer maar had zij hem onderbroken. Nu zweeg hij.... En zij was opgetogen, zij vond het mooi, heel mooi, heel sterk, veel kracht er in, wel heel iets anders dan ‘Mathilde’ en ‘Schaakspel’ en ‘Nirwana.’

- Je vindt altijd het beste, wat je het laatste schrijft.... Maar daarom weet je niet zéker of het wel zoo is....
- Je moet ook nooit te gauw iets zeker weten, plaagde zij. Twijfelen is veel meer halflicht en artistieker.
- Ik heb in eens lust er nu aan voort te werken. Maar mijn kachel is niet aan.
- Werk dan hier, aan mijn tafel.
- Mag ik?
- Ja, zeker.... Ik ga toch uit.

- Je hindert me anders niet: ik kan wel schrijven, al ben je er.

- Heel lief gezegd: maar ik moet heusch uit. Eigenlijk ga jij ook te weinig uit.

- Ik heb al zooveel gewandeld in Rome.... Laat mij hier maar eens thuis blijven. Ik heb heusch nu lust te werken.

Zij had haar mousseline en kant geruimd.

- Alles gaat door, niet waar Emilie? vroeg hij heel zacht. Jij maakt je blouse,.... en.... ik 'Anarchisme.' En.... mama.... die is weg.

Zij naderde hem en legde haar hand op zijn hoofd, en zag hem aan.

- Het is een heel, heel groot verlies, Hugo. Maar waardeer het dat, - wat je ook voor verdriet kan hebben, Hugo - je je mooie groote kunst hebt om je te troosten. Toe, waardeer het....

Hij zag haar lang aan. Toen zeide hij:

- Ik zal het beginnen te waardeeren, Emilie. Anders zoû ik misschien - op een dag, dat ik ze noodig had - mijn kunst missen....

Zij knikte van ja, zonder nog te voelen, hoe bang hij werd, langzaam, langzaam aan voor de vlammende vermaning aan de muren van zijn leven.

En toen zij was gegaan, schreef hij heel lang aan haar tafel....

Verdiept in zijn ernstig werk, waasde het sprookje om hem heen.

XIX.

Meestal wist hij een klein voorwendsel te vinden om niet te werken in zijn eigen kamer, maar bij haar, en na enkele weken schreef hij zijn boek af met een kalme pen, die langzaam de laatste regels voltooide, die er den streep onder zette met een sereene rust. Wat hij begonnen was met het vlammende epos aan Rome's kimmen voor oogen, eindigde hij in de leliekalmte van Emilie's boudoir: het epos vervloeide in de idylle; het drama in het sprookje, en het gaf aan het slot van zijn boek een onverwachte harmonie van oplossing: een hoop op gouden toekomst en verschiet van witte vrede na

die tragedie der vriendschap van Arnold en den jongen vorst: vriendschap, die geëindigd was in dood en bloed en brand. Gouden toekomst, witte vrede: de laatste zinnen van ‘Anarchisme’ staken als zilveren bazuinen op: een halleluja klonk er in de lucht, de boomen bloesemden op aarde, zoele lente dreef weldadig aan....

Hij was klaar, hij had niets meer te doen, en het was natuurlijk, dat men vroeg naar zijne plannen. Zoû hij gaan op reis, zoû hij kamers nemen in Den Haag? Hij, hij had het liefst maar willen blijven als hij was... En toen hij begreep, dat hij besluiten moest, een plan moest maken, en aan zijn daagsche leven richting geven, was hij heel treurig en dacht dagen na...

Het was zoo doelloos alles, nu ‘Anarchisme’ af was.

De voldoening van het goede einde van zijn arbeid duurde nauwlijks enkele dagen.

Het was zoo doelloos, reizen, en Italië...

Na de bekoring van de laatste weken - het zoete werken in de kamer van Emilie - zoû het zoo dor rondom hem zijn, vreugdeloos en eenzaam...

Hij zoû dat leven niet meer dragen kunnen.

Hij miste zijne moeder, haar steun, haar troost, haar liefde...

Zij was gegaan, zonder een laatste woord...

Het zoû zoo dor zijn, vreugdeloos en eenzaam...

Dagen dacht hij na...

Er fluisterde iets, dat het niet dor behoofde, en eenzaam...

Dat was het einde van ‘Anarchisme’, de gouden toekomst, de witte vrede, de zilveren bazuinen in de zoele bloesemlente.

Maar hij vertrouwde niet die stemmen, omdat hij was te achterdochtig...

Illuzie was heel mooi soms als het einde van een boek, om troost te geven, aan de menschen, die het lazen, maar werd de illuzie ooit wel in het werkelijke leven?

Hij wilde niet de stemmen hooren: ze lokten tot den leugen... Er was geen zekerheid in niets...

Toch was het sterker dan zijn twijfel: het halleluja in de lucht.

Het was geen zegezang, en geen extaze: het was een teeder, kalm lied.

Toen had hij dagen lang stille gedachte, die uitspon, wat

hij doen zoû. En toen hij eindelijk meende te weten de bloesempaden, die zijn noodlot wilde, dat hij gaan zoû, besloot hij - twijfelend toch altijd en achterdochtig.

Hij zeide, dat hij ging op reis.

Hij pakte in, nam afscheid en vertrok uit huis.

Hij ging, als een, die heeft te verbergen de dingen van zijn leven, naar Scheveningen, huurde een kamer en hield zich als het ware schuil, twee dagen.

Hij leefde eenzaam maar in een stillen droom en sprookje.

En toen, glimlachende om zijn eigen hoop, die hij naïf vond in zich, en achterdochtig om de illuzie, die maar verheveling zoû zijn en weêrschijn - niets meer - schreef hij zijn brief aan Emilie.

Dat hij niet was op reis.

Dat hij zich schuil hield te Scheveningen, tot zij hem geantwoord zoû hebben.

Dat zijne vraag haar zeker verwonderen zoû, maar dat hij niet anders kon: dat hij gevoelde niet meer te kunnen leven zonder haar.

Hij wilde haar overreden. Hij haalde herinneringen op, uit Indië, toen zij, samen kinderen, samen hadden paard gereden, samen hadden orchideeën gezocht aan de hellingen der ravijnen.

Het was zoo lang geleden, en toch scheen het hem nu gisteren toe.

Daarna in Holland. Hij had haar iederen dag gezien; zij had met hem meêgeleefd, als een zuster, zijn eerste verzen, toen zij nog een kindje was in korte rokken, zoo ernstig al als een kleine prinses...

Later had zij hem ingegeven, onbewust, ‘Mathilde’, den roman van zijn jonge jeugd, zijn populair succes: de tragische melancholie tegen den achtergrond van eenvoudig, lief leven...

En hij wist het: zij had om ‘Schaakspel’, te zijner wille, een beetje geleden, een angst gekoesterd, dat hij zich meê zoû laten sleepen, een hellend pad af, door demonen...

Wat had hem gered, niettegenstaande de groote periode van zijn leven: extaze, en wanhoop?

Wat had hem gered?

Zoû het niet zijn geweest, onzichtbare bescherming, trouw en geheimzinnig als waakengel, van haàr?

Hij wist het niet, hij was heengegaan: hij had haar wel weêr teruggezien, maar weêr was hij gegaan...

Kon zij hem antwoorden?

Was zij hem blijven beschermen in trouw mysterie?

Had zij hem gered?

Zij moest het toch weten.

Zijn, die hij was, en niet ondergegaan zijn, kon dat wel wezen om ééne andere reden, dan om geheime fluide, die altijd was blijven raken haar en hem, in weêrspel van sympathie...?

Hij wist het niet: hij vroeg.

Misschien vergistte hij zich.

Misschien maakte hij zich een gedicht, en was poëzie nooit de waarheid.

Maar wanneer zij kon antwoorden een woord van bevestiging, dàn zoû hij heel gelukkig zijn, en zegenen zijn noodlot.

Hij had gekend wanhoop en vergelukking, zooals men eéns maar kent.

Wat hij nu meende in te gaan was niet het Groote, maar het Teedere.

Wat hij nu vroeg, vroeg aan het leven en aan haar, was niet in trots meer, zon en dauw van paradijs, maar was, in nederig smeeken: brood.

Hij had haar noodig, want alles werd onmogelijk zonder haar, leven en kunst, zonder haar troost, zonder haar lach, zonder haar kracht.

Waar moest hij heen, nu hij gegaan was uit haar kamer?

Hij zoû het nimmer weten. Hij zoû verloren zijn, een zwerveling, en zonder iets...

En nu, nu wachtte hij haar antwoord.

En als zij schreef, dat zij hem niet beschermd had, dat hij gered was door wel andere macht, haar onbekend; als zij hem schreef, dat zij wèl van hem hield zooals een zuster van een broêr, maar dat zij niet kon zijn zijn vrouw, dan zoû hij gaan en zonder boosheid, en met begrijpen, dat het wel zoo moest, en dat hij haar te veel had durven vragen...

Dan zoû hij gaan, heel verre landen in, en zagen zij elkaâr na jaren dan terug, dan zoû er niets zijn dan glimlachende herinnering tusschen henbeiden, zuster en broêr...

Nu wachtte hij haar antwoord.

Zoo zij hem goed nieuws melden kon, of zij hem dan dadelijk schrijven wilde.

Zoo zij alleen kon zeggen: broêr, en onderteekenen: zuster... of zij dan later wilde schrijven.

Dan zoû hij weten alleen al aan het komen van haar brief, of het zoo zijn kon, als hij hoopte... hoopte, maar toch wantrouwig, achterdochtig, diep in de modder en den twijfel van zijn ziel.

Toen liep hij uren heel ver, langs het strand van de zee. En de zee, vloeibaar grijs zilver, ruischte aan als het leven; de einder, streep van mysterie, was als de toekomst, die op zoû doemen; de woelige drijvende wolken met het zilveren licht, dat daar tusschen school, waren de droomen, de zijne, die hoog dreven boven het schuimen der wereld.

En de wind koelde zijn voorhoofd, en in zijn hart werd het heel rustig.

De illuzie was eensklaps sterker dan hemzelven, en sterker dan de achterdocht en het wantrouwen, was de hoop, en toen hij thuis kwam, na uren, dien avond, en vond op zijn tafel den brief, die gesloten hem gaf al zijn antwoord, toen werd het heel ruim in de rust van zijn hart, hoog op, heel ruime verademing. Hij las, en hij zoû nu weten voor goed, dat altijd in het leven, en ontwijfelbaar logisch ook daarna, de heilige dingen zege over de onheilige zullen vieren, en doodmoê zwijmde hij bijna, omdat het geluk, zoo weldadig en teeder, hem riep, in haar woorden toe: het is goed, het is alles waar; kom nu, want ik wacht je...

Parijs, Februari '97.

V.
Het boek van metamorfoze.

I.

- Nu je kast er staat, zei Emilie ernstig na het ontbijt; kunnen wij van morgen beginnen met de boeken na te kijken.

- Ja... antwoordde hij bedenkelijk.

- Waarom?

- Een heel werk... Misschien doen we maar beter ze maar in de kisten te laten. Of ze nu netjes gepakt zijn in kisten of staan in een kast... dat is het zelfde.

- Behalve dat ze niet te lezen zijn in de kisten.

- Ik lees ze toch niet.

- Ja maar, ik wel! Neen hoor, niet uitstellen. We beginnen maar dadelijk... Kom nu meê!

- Emilie...! smeekte hij.

- Je hebt niets te doen.

- Ik moet een briefkaart schrijven...!

- Straks... Toe, kom nu meê.

Zij strekte de hand uit, en glimlachte. Hij kon daar niets tegen. Hij stond op, nam hare hand en liet zich meêtrekken.

- Zoo opgestaan, zoo ontbeten, pas den dag begonnen, en dadelijk werken, handenarbeid doen...! zuchtte hij.

Zij lachte vroolijk, terwijl zij hem, altijd bij de hand, de trap optrok.

Zij woonden in de Laan Copes bij mama Van Neerbrugge in. Waarom zouden zij een eigen huis nemen, had mama waardig gezegd. Haar huis was groot genoeg, zij verloor zoo niet Emilie, en zij won Hugo er bij, en zij zoû geen schoonmoeder zijn naar het type van de Fliegende Blätter. En de kinderen, die van reizen hielden, waren vrij weg te gaan, wanneer ze wilden. Daarbij was het veel zuiniger. Dadelijk een huishonden, één meid, en Emilie, gedwongen zich te formeeren naar het model van een Hollandsch vrouwtje, zonder veel geld - één kachel aan in de ‘huiskamer’: een vertrek, dat altijd Hugo's cauchemar was geweest in echt Hollandsche intérieurs: tafel in het midden, met theeblad en theestoof - wasch-in-huis, schoonmaak, inmaak -: mama had hen gewaarschuwd. Mama kende haar kinderen. Als Emilie niet altijd bij Hugo zat en Hugo niet altijd bij Emilie, maar als Emilie van de kenken naar den kelder moest, en Hugo eén moment alleen bleef.... mama waarschuwde hen. Ze moesten maar liever bij haar in huis komen: Emilie zoû dan het huishouden doen, zooals ze dat gewend was als jong meisje, in een half uur klaar, en uit een niet al te bekrompen beurs; en dan konden ze bij elkaâr blijven koekeloeren in de kamer met de witte lelies....

Emilie had eerst niet gewild. Beter een eigen huis, klein, een klein nestje. Als Hugo de witte lelies mooi vond, kon

ze die wel eens weêr op nieuw schilderen. Maar Hugo vond mama overweldigend verstandig. Hoe was het mogelijk, dat mama dat zoo prachtig vooruit zag, al die kleine huiselijke ellende van het ‘nestje!’ Het nestje lokte hem niet aan. Hij trouwde niet met Emilie voor inmaak en schoonmaak. Hij begreep zelfs heelemaal niet wat Emilie te doen zoû hebben met inmaak en schoonmaak. En hij haalde Emilie over. Mama had gelijk, en mama had ook gelijk met te zeggen, dat de kennissen het niet goed zouden keuren, die geëmancipeerde opvatting van jong-huishouden doen. Ze zouden zelfs kwaadspreken en zeggen, dat Hugo alleen maar zijn pantoffeltjes in huis had meê te brengen. Maar Hugo trouwde Emilie nog minder om de kennissen dan om den inmaak.

Emilie gaf toe.

En toen werd mama ernstig en begon, heel onverwacht, te weenen van louter dankbaarheid. Ze had dagen lang gevreesd, dat Emilie niet wilde, en dat ze alleen in haar groote huis zoû moeten blijven. Of in een kleiner huis. Of in een pension. Zij had al van alles bedacht, die arme mama. Nu bleef het alles zooals het was: ze behield Emilie en nu kreeg ze Hugo er bij. En dat, zei Hugo, was een aanzienlijk saldo... Mama lachte weêr, door hare tranen heen. Ze had altijd dat huwelijk gewenscht... Hugo plaagde haar en zei, dat mama dan ook eigenlijk vreeslijk veel moeite er voor gedaan had. Neen, antwoordde mama: zich met een huwelijk bemoeien, was altijd tegen haar principe geweest. Nu goed, had Hugo geantwoord: nu het dan eenmaal raak was, zouden ze met hun drieën een model van harmonie vertoonen en de Fliegende Blätter logenstraffen...

Zij waren een maand getrouwd en zij waren alleen maar een week op reis geweest, omdat zij van den winter naar Italië wilden; en dan mocht mama zelfs meê. Zij waren nu heel bezig met hunne installatie en mama had hun vrij spel in huis gegeven. De logeerkamer werd opgedoekt: geen logé's meer. De logeerkamer werd Hugo's kamer; in een kleiner kabinet kon hij zich kleeden. Maar het was prachtig: het was het beloofde land bij mama! De meubels van zijne kamer uit de villa in de Boschjes had hij laten overbrengen en nu, van morgen, wilde Emilie aan de boeken beginnen. Ze stonden in twee kisten, reeds open, midden in de kamer.

- Heb je niet meer? vroeg Emilie, toen zij beiden voor de open kisten stonden.
- Neen, zei Hugo verontwaardigd. Het is al heel veel!
- Het is bepaald een schitterende bibliotheek voor den auteur van ‘Anarchisme’!
- Je bedoelt van ‘Mathilde’. Wat ik ook schrijf of niet schrijf, ik blijf altijd de auteur van ‘Mathilde’. Dat is een compliment van de kritiek aan jou.

Emilie knielde neder en begon de deelen er uit te halen.

- Vondel, dien herinner ik me van je. Twaalf dikke deelen van Van Lennep; Hooft, Zola, Potgieter, Flaubert, Hamerling, midden-Nederlandsche ridderromans, alles maar door elkaâr.
- Hadt je willen hebben, dat De Gruyter ze ingepakt had met methode. Maar zeg nu eens, Emilie: ik ruim op alles wat ik leelijk vind, en ik wil alleen een exquis bibliotheekje overhouden.
- Dan hoû je niets over, want je vindt niets meer mooi.
- O, ‘Floris en Blanchefloer’... daar dweep ik meê...

Daar bracht de meid een mand vol boeken binnen.

- Wat Pietje! riep Hugo. Nog al meer boeken?!
- Boeken van de freule, meneer!
- Als-je-blief! riep Emilie verontwaardigd. Ik ben getrouwd. ‘Van de jonge mevrouw’, meen je.
- Ik kan er nog maar niet aan wennen, freule, zei Pietje met een kleur en ging weg.
- Breng je de andere boeken ook, Pietje? riep Emilie haar achterna.
- Ja, freule...
- Wat, Emilie, met die boeken van jou?
- We gaan ze vereenigen, tot je ‘exquis bibliotheekje’. Kijk eens, mijn sprookjes van Andersen. Daar dweep *ik* meê.
- Ik ook... Ik dweep ook met sprookjes. Maar vooral met het onze.
- Wat is dat?
- Wil je het hooren?
- Ja...
-... Er was eens een prinses, die leefde tusschen de waterlelies en anemonen... En die prinses had een kostbaren schat en ze bewaakte dien zorgvuldig...

- Hier is nog een mand met boeken, freule...

- Pietje, als je nu nog eens ‘freule’ zegt, zeg ik je de dienst op.

- Hè, mevrouw, ik ben nu al vijftien jaar in dienst bij uw mama. U was een klein meisje, toen ik kwam...

- Zeg dan maar liever: ‘Hoogheid’, Pietje, zei Hugo.

- ‘Hoogheid’, meneer?? Waarom?

- Omdat er een prinses was, die leefde tusschen de waterlelies en anemonen....

- Hè??

- Pietje, haal nu de andere boeken. Meneer praat onzin, als altijd. O, Hugo, hier zijn mijn andere sprookjes, van Leander, van Grimm. Die zetten we er bij. Maar vertel jij nu verder voort. Maar aan mij en niet aan Pietje. De prinses bewaakte haar schat....?

- O, zoo zorgvuldig.... En er was een prins, die jaagde in het woud het hert met trotsch gewei.... Toen zag hij in de lucht een ijle fee hem lokken, door moeras en wildernis en over afgrond heen. Maar de ijle fee was een booze fee: ze was Illuzie en droeg het masker van het geluk....

- Hugo, het wordt prachtig: waar gaat het naar toe!! Toe, zet nu die zware Vondels netjes in de kast: ik heb geen plaats meer op den grond....

-.... En de prins kon de booze fee, die hem in den afgrond wilde lokken, maar niet bereiken. En hij zag wel den afgrond, maar hij smachtte toch naar de fee.... Toen kwam hij moê aan den leliën-tuin, waar de prinses haar schat bewaakte...

- Zet je Hooft niet naast Vondel?

- En naast Hooft, Potgieter, trots het verschil der eeuwen... Ach, mijn dierbaar ‘Florence’,

‘die me op eens uw tal van tinnen....’

.... Hoe mooi heb ik dat vroeger gevonden, in den tijd van ‘Torquato Tasso....’ Jeunesse passée!

- Hoe eindigt je sprookje, Hugo?

- De prinses redde den prins, laafde hem zoet met den dauw van de lelies en toonde hem den schat, dien zij alleen voor hem bewaard had....

- En wat was de schat, Hugo?

Hij kwam van de boekenkast, waar hij schikte, naar haar toe en nam haar hoofd in zijne handen.

- De schat was het mysterie, waarvan de booze fee het masker droeg, Emilie....
Hij knielde bij haar neêr: toen fluisterde hij, in een kus:
- De schat was: het Geluk....
Zij kreeg vochtige oogen, en glimlachte.
- Malle jongen....
Toen schertste zij:
- Maar ‘niets is zeker’. ‘Je weet niets’. ‘Alles is twijfel’.
- De twijfel was een distel, die niet groeide tusschen de lelies.
De heele gele stapel van Zola viel omver, omdat ze elkaâr omhelsden.
- Ze moeten ingebonden worden, zei Hugo. Ze hangen allen aan een draadje. Zola, dat is zoo treurig, vind ik.
- Waarom?
- Een verlaten koning. Hij troont in eenzaamheid. Is dat niet navrant, groot te zijn, machtig, glorie te bezitten en alleen te zijn! En zelfs zoo machtig te zijn, dat de wetten, die je als koning hebt vastgesteld, zelve je gaan overheerschen, zooals het noodlot, God....
- Hugo, je mag blijven sprookjes vertellen en peroreeren, als je maar tegelijkertijd werkt. Hier zijn nog ‘Lourdes’ en ‘Rome....’
- Vindt je Zola niet treurig? Hij is zijn eigen formule niet meer meester, maar wordt door ze overheerscht. En zijn techniek is sterker geworden dan hijzelf. In al zijn laatste werk is geen verrassing meer: je weet, als hij eén woord zegt, de heele bladzij, en je weet uit een fraze het heele hoofdstuk. Ik heb ‘Rome’ in Rome gelezen. De menschen noemen ‘Rome’ een Baedeker. Dat is niet zoo. Baedeker is praktisch en Zola's analyze van Romeinsche glorie - het purper van Augustus - is geniaal. Ik heb ‘Rome’ ademloos uitgelezen.... en toch heeft het me vreeslijk bedroefd, omdat ik ingezien heb al den weemoed, al de fatale nuttelоosheid van aardsche perfectie. Aardsche perfectie is geen geluk, en als het een bereikt doel is, zooals bij Zola, is het een dood punt, waarop je eenzaam staat: een verlaten koning. Waarom zijn zijn eigen volgelingen hem afgevallen? Omdat zij zagen, dat hij volmaakt werd....

- En jij, val je hem dan ook niet af, nu je zegt, dat zijn formule en zijn techniek hem overheerschen?

- Neen, ik val hem niet af. Ik schat hem het hoogst van allen en ik weet, dat wij allen een groote schuld aan hem hebben. Hij heeft voor ons de wereld geopend. Maar ik ben ouder geworden en ik kan, helaas, niet meer dwepen: niet meer met Potgieter en niet meer met Zola....

- Hier heb je Ibsen, Maeterlinck.... Zet die op de volgende plank....

- Ja, ik kan niet meer dwepen. Met Ibsen heb ik gedweept, samen met onzen armen Dolf. En wat vindt je daar van Maeterlinck....?

-... 'La mort de Tintagilles', 'Palimondes et Alladine...'

- Het zijn namen als zilveren klokjes.... Ook sprookjes, maar wreede.... Ik kan niet meer dwepen.

- Wat is er, Hugo?

- Niets.

- Wat is er?.... Kom eens hier bij me zitten....

- Waar....

- Op den grond....

- De prins vindt de prinses niet meer tusschen de lelies, maar tusschen de boeken, als de Wijsheid....

- Er is meer poëzie onder dan wijsheid... Heb je heusch den schat gevonden, ook al kan je niet meer dwepen?

- Ja.... Maar ik heb lang gezocht, Emilie. Ik heb veel geleden.

- Je hebt ook veel gevonden, en je bent ook heel gelukkig geweest. Je hebt me dat alles gezegd. Ik ben niet jaloersch van het verleden, Hugo. Het verleden is van jou. De herinnering is van jou.

- Je bent zoo lief, Emilie.... Ja, niet waar, je staat te hoog, om jalouzie te koesteren tegen.... een gevoel?

- Ik sta niet hoog. Ik hoû van je om jou, en niet om mij; heel eenvoudig. Zooals, geloof ik, iedere vrouw lief heeft.... Maar we komen nooit klaar, Hugo.... Wat heb je weinig moderne Hollandsche auteurs! Ik vind niemand. Heb je er geen?

- Bedenkelijk weinig. Tragisch weinig. Een paar. Borel, windt je dien?

- Over China. Ja, hier.

- Juist. Ik zal hem op deze plank zetten, op een eereplaats. Borel is op het oogenblik de eenige Hollandsche auteur, die heel zuiver is, heelemaal zichzelven, fijn oorspronkelijk voelt en schrijft, en nooit invloed heeft ondervonden van clubgeest. Hij houdt veel van het woord: puur, maar dat komt misschien, omdat zijn eigen kunst zoo puur is. Ik stel hem heel hoog.

- Maar de anderen een beetje te laag.

- Gemis aan zielverwantschap misschien. Als het te pas geeft, laat ik ze recht wedervaren. Maar Borel is eenig van zuivere pracht tusschen hen allen. Hijzelve heeft iets van een Chineesch landschap, zooals hij zoo mooi beschrijven kan.

- Hier vind ik bundels van Hélène Swarth.

- Ja. Die zal ik naast hem zetten.

- O.... Hélène Swarth...

- Hoû je niet van haar? Ze is onze edelste dichter.

- Ja. Maar hoe kan een vrouw van uur op uur ieder sentiment in een sonnet gieten en dat oogenblikkelijk zenden aan het een of andere tijdschrift! Dat ze haar sonnetten schrijft, begrijp ik. Maar dat ze ze dadelijk uitgeeft, is mij een raadsel, voor iemand, die zoo sensitief moet voelen. Dat ze zich zoo bloot geeft aan allen....

- Dat is het in-treurige fatum van een heel lyrisch talent, Emilie. De edelste kunst is waar onze eigen ziel in vibreert.

- O, zoû ik dat niet weten? Zoû *ik* dat niet weten!? Ik weet het maar veel te goed. Jijzelf.... In al je boeken geef je jezelf. Niets dan jezelf. Of je een prins beschrijft of een anarchist, of een man of een vrouw, je geeft jezelf!

- Dat is de metamorfoze.... niet mijzelf.

- Ja, dat heb je mij verteld.... je verweert je altijd: je zegt altijd: dat ben *ik* niet. Zoo denk *ik* niet. Zoo zoû *ik* niet doen.... Maar ik weet beter!

- Je gelooft dus niet aan de metamorfoze?

- Als poëzie vind ik ze een mooi idee: meer niet.

- En ze is toch zuivere waarheid. Ik geef mijzelven nooit: nooit *geheel*, en ik vermoed, dat Hélène Swarth dat ook niet doet.

- Ja, je verbergt je achter je woorden; je wikkelt je in je stijl als in een mantel.

- Neen. Ik leef een metamorfoze. Meer niet. Ik geef

mezelf zoo weinig, *als ik waarlijk ben*, in mijn boeken, dat mijn lezers er nooit Hugo Aylva in zullen zien. Ze zien nooit meer dan een zielgenoot. En al zoû ik nu eens schrijven een boek, waarvan de held een modern auteur was, al zoû ik dien held laten schrijven werken, die verwant aan de mijne waren, de held zoû niet *ik* zijn; zijn kunst niet de mijne; en de roman zoû een roman blijven, niets dan een roman, en zich nooit realizeeren tot autobiografie.

- Spreek niet te bout, Hugo....

- Ik zoû er te verlegen voor zijn, Emilie. Ik kan veel geven van mijzelf in mijn metamorfoze; ik kan mijzelf splitsen in deelen, die zich bezielen tot geheelen, maar heelemaal geef ik me niet. Dat is nog een rest van pruderie in me, of schaamte, of ijdelheid, of alles te samen... of iets anders.

- Dus je kunst - waar je eigen ziel nooit *geheel* in vibreert - is niet de edelste? zei ze plagend.

- De mijne? O neen. Je weet hoe nederig ik ben omtrent mijn eigen werk. Ik ben altijd verbaasd als de menschen er iets goeds in vinden. Ik vind er alleen iets goeds in, zoolang het niet gedrukt is. Is het gedrukt, is het 'in de wereld', dan zie ik dadelijk allerlei slordigs, allerlei oppervlakkigs, allerlei onuitgewerkts... Maar Emilie, wat is dat? Een dikke bundel, dien ik vind onder je eigen boeken. Het lijkt wel een archief.

Zij lachte vroolijk.

- Ja, het is een archief. Maak het eens open.

- Wat zijn het?... Kritieken over mij...!

- Al je kritieken. Heel zorgvuldig bijgehouden, chronologisch geschikt, en al de slechte zijn er bij, meneer. Geen lofzang alleen, dat verzeker ik je...!

- Al mijn kritieken! Waarom heb je die bewaard!

- Je weet, hoe slordig je er altijd meê was, trots al je netheid. Je bewaarde ze nooit. Ik vond dat jammer. En ik heb ze bewaard voor jou...

-... 'En de prins vond lauweren tusschen de leliën...!'

- Van af de eerste: een Vlugmaar van Vosmaer, over 'Aminta', die je me eens gegeven hebt, in den tuin, terwijl ik rozen plukte voor tante... en die ik je nooit heb terug gegeven.

- Je bent voor archivaris in de wieg gelegd, Emilie! Het is keurig, ongelooflijk! Ik ga ze eens, op een regenachtigen dag, allemaal overlezen en nakijken.

- Lauwertakken en distels!... Maar daar gaat het belletje... We moeten lunchen. We hebben veel afgedaan van daag. Ik ben tevreden over je.

- Merci, pfhoe...!! Ik ben ten minste dood van dat sjouwen... Ik ga mijn handen schoon wasschen van al dat stof van menschelijke fictie...!

II.

De boeken waren nagezien, velen weggedaan, anderen ingebonden: de kleine bibliotheek stond netjes geschikt. En Aylva genoot ervan, dat hij niets te doen had. De laatste proeven van ‘Anarchisme’ waren nagezien: over een nieuw boek dacht hij niet. Hij had niets te doen. En hij verveelde zich niet, tot groot pleizier van Emilie, die er om schateren kon, dat Aylva zijne dagen, zonder de minste wroeging, in placide niets-doen liet voortglijden. Zij plaagde hem om de langdurige gesprekken, die hij met mama hield - souvenirs uit Indië over alles en niets, samen na het ontbijt in de eetkamer, terwijl Emilie bezig was met het huishouden. Zij plaagde hem, omdat hij daarna den heelen morgen bij haar in haar boudoir zat, terwijl zij bezig was met het een of ander en hij, de handen gekruist achter het hoofd, op een stoel heen en weêr schommelde. Zij plaagde hem omdat hij nooit uit wilde in die Haagsche straten en die Haagsche Boschjes, die hij vervelend vond, en dat zij hem moest meêsleepen voor een wandeling, verkende op zijn ijdelheid en hem zeggende, dat hij te dik werd in het goede leventje in mama's huis. Na al zijn restaurant-kostjes in het buitenland de Indische rijsttafel, die mama zelf maakte, terwijl een geur van Indische kruiden door het huis dreef, of de beroemde schoteltjes en poddingtjes van Pietje! En 's avonds wilde hij nooit meer uit; de comedie was niet de moeite waard; en de diners en soirées van hun kennissen kende hij van buiten, met altijd de zelfde menschen: dat was in tien jaar niet veranderd! Het was veel gezelliger met hun drieën in den salon te blijven hangen, courantje lezen, praatje

met mama, niets te doen.... Soms werd Emilie boos: het was te erg; het was geen leven. Maar hij verdedigde zich en zei, dat hij genoot en niets anders wenschte. Hij had al zoo veel geleefd: je ziel brandde af als een kaars van al dat 'leven'. Emilie wilde hem opwekken weêr iets te schrijven: een kleinigheid, bijvoorbeeld iets over Rome, iets over den Eros, waarmeê hij dweepte, al beweerde hij, dat hij niet meer dwepen kon: je was van Hugo nooit zeker. Maar hij bedankte er voor en beweerde, dat hij van 'Anarchisme' moest uitrusten. En hij rustte uit en mama, waardig, gaf hem gelijk. Toen werd Emilie een oogenblik werkelijk treurig.

- Het is een mooie invloed, dien ik op je uitoefen. Een zielverheffende invloed.... Sedert we getrouwd zijn, voer je niets uit en wordt je van een materialisme....!

- Dat heel gezond is. Een gezond evenwicht. Je moet niet altijd je ziel verheffen.... Maar wees maar niet bang, Emilie. Ik geloof, dat mijn ziel zich al weêr dreigt te verheffen, ten minste als je daarmeê bedoelt....

- Wat?

- De heel geheimzinnige conceptie van wat ik zoû kùnnen schrijven, na 'Anarchisme'.... misschien, misschien, hoor! 'Niets is zeker'....

- Wat dan? vroeg ze blij.

- O, nog niets....

- Vertel het me nu?!

- Het is nog niet te vertellen. Het is nog te vaag. Als ik het nu ga vertellen, dan wordt het niet.

Zij was niet treurig meer, al bleef het nog een geheim.

- Wie weet, ging hij voort. Binnen kort vraag ik misschien aan mama geen rijsttafeltjes meer te maken en wordt ik weêr mager van louter kunstdrang.

- O, je mag wel rusten! riep zij nu bang hem te veel te hebben aangedreven, na de inspanning die de twee zware deelen van 'Anarchisme' hem wel hadden moeten kosten. Je mag heusch wel rusten. Misschien is het zelfs niet goed, als je dadelijk weêr begint aan iets groots. Als ik maar niet bang hoef te zijn....

- Waarvoor, Emilie?

- Dat ons huwelijk een slechten invloed op je uitoefent....

Hij glimlachte heel raadselachtig.

- Dus ik mag van avond nog in vrede blijven schommelen? vroeg hij, terwijl hij zijne handen kruiste onder zijn hoofd.

- Waarom lach je zoo?

- Om den slechten invloed, dien ons huwelijk op mij uitoefent.

Zij glimlachten beiden, begrepen elkaâr en het vereffende zich tusschen hen, zooals het zich telkens vereffende in het wiegelend evenwicht van iedere kwaliteit hunner zielen. Zij zag, dat hij heel gelukkig was, van een gewoon-menschelijk geluk, harmonisch naar de middelmaat van zijne ziel. Dan was het goed, dacht ze....

En ze liet haar gedachten vervloeien. Ze wilde niet meer zenuwachtig zijn, omdat hij genoot van zijn niets-doen en zijn gewoon-menschelijk geluk. En, dacht ze, hoelang zoû het duren....! Zijne stemmingen wisselden elkaâr zoo heel snel af: misschien was morgen al zijn vlaag van materialisme voorbij....

Zij zoû hem maar laten als hij was. Het zoû wel voor iets goed zijn: een kleine kuur voor zijne ziel....

- Kijk eens, Emilie....

Hij had een drukwerk opengemaakt, dat Pietje juist had binnengebracht.

- Een kritiek van ‘Anarchisme’....

En hij begon vroolijk te lachen.

- Weet je wat ze zeggen? Dat ik moet oppassen voor mijn overgroote productiviteit.... Beste Emilie, terwijl jij je bang maakt over mijn luiheid, laat een ander drukken, dat ik te veel schrijf in den laatsten tijd.... Wie heeft nu gelijk?

Zij lachte, nam het artikel, las....

- Nu? drong hij: wie heeft gelijk? Jij of hij? Ik weet het niet. Jullie moeten het maar samen uitmaken. Maar het is vreemd, hoe eigenlijk niets zeker is: alles *schijnt*....

- ‘Alles is twijfel’, plaagde zij.

- Is het dan niet waar? Aan jou schijnt het, dat ik niets doe. En aan dezen meneer schijnt het, dat ik me in Rome heb overwerkt en me nu nog altijd door overwerk. En ik, het kind van de rekening, ik weet het niet....

- In alle geval zal ik dan maar het verschil deelen en gelooven, dat ik niet bang hoef te zijn....

Zij naderde hem en schommelde zijn stoel heen en weêr.

- Rust maar uit, mijn arme overwerkte auteur van ‘Anarchisme’!

Hij liet zich glimlachend wiegelen, sloot de oogen en zij drukte hem op beiden een kus.

III.

Wat was het moeilijk absoluut, goed en waar, te oordeelen over een schrijver en over zijn kunst!

Hij zat voor zijn tafel en open voor hem lag het ‘archief’ van Emilie.

De meeste critici schenen het niet met die eenvoudige waarheid eens te zijn en huldigden wel het oude spreekwoord, dat de kritiek heel gemakkelijk was.

Terwijl hij het eene uitknipsel na het andere opnam en overlas en zich terugdacht in de jaren van zijn vroegeren arbeid, kon hij zich niet verweren tegen eene groote verbazing, die bij hem oprees.

Uit die uitknipsels schemerde de silhouet omhoog, die zich volgens de kritiek van zijn schrijversfiguur geformeerd had, en zeker ook een vast portret was geworden voor het publiek. Het was heel vreemd, maar hij herkende zich nauwlijks, en moest, bij de aandachtige beschouwing ervan, wel hard op zeggen:

Dat alles ben ik, Hugo Aylva....

Het is zonderling: ik dacht, dat ik heel anders was.

Maar wie gelijk heeft, weet ik niet: misschien wel de recensenten...

De silhouet was zeer zuiver omlijnd en liet geen twijfel over.

Zij kenden hem wel beter dan hij zich.

En hij had zich nog wel verhoovaardigd op zijn beetje zelf kennis!

Zij, de recensenten, zij spraken niet van zelf kennis, niet een.

Ze spraken allen van zijn menschenkennis, die zeer fijn was.

Poor me! dacht hij: ik menschenkennis! Ik heb mijn moeder niet gekend, Dolf niet gekend, Hélène niet gekend, Emilie niet....

Als ik ze gekend had, had ik ze wel meer gewaardeerd...

Nu geloof ik, dat ik een beetje menschenkennis krijg, omdat ik Emilie waardeer....

In mama heb ik nooit genoeg haar liefde gezien, in Dolf niet zijn vriendschap, voor ze heen waren....

Hélène heb ik altijd gezien in een glans, in een illuzie, en zoo wil ik haar nog altijd blijven zien.

En heb ik ooit wel iets begrepen en gezien van Emilie, dan sedert ons huwelijk?

Ik ben altijd als een schim tusschen hen heen gegaan.

Ik menschenkennis!

Misschien, dat ik nu iets meer begin te kennen in wat Emilie mijn materialisme noemt....

Hier zijn de kritieken van de jongeren: die hebben het over mijn eigendunk.

Alzoo aan den eenen kant menschenkennend, aan den anderen eigendunkend: het portret formeert zich....

Beste jongens, jullie slaan heelemaal de plank mis. Als ooit iemand weinig eigendunk van zijn kunst had, dan ben ik het wel: gun me dien kleinen trots!

De eerste verzen, zie ik, hebben ze nog lief ontvangen.

Dat waren de jongeren, die niet meer de jongsten zijn, maar zich al lang hebben gepozeerd. Na hen hebben reeds tal van zuigelingen de moderne waarheid verkondigd.

Ik geloof heusch, dat ik menschen ga kennen: ik zie ten minste hun allerliefste naïveteit, hun kinderlijke boosheidjes....

Wat prachtig chronologisch heeft Emilie ze allemaal geschikt, die boosheidjes....

Ik heb geen geduld ze allen door te zien.

Ik begin bij het einde.... het heele archief omdraaien: mooi: ‘Anarchisme’.

Het eerste deel is een groot succes: het tweede bevalt minder.

Je moet nooit een vervolg schrijven.

De recensenten weten een vervolg altijd beter dan jezelf.

Ah, hoe trekken ze er op los.... Goed zoo, die meneer wist nog niet, dat er keizers en paleizen waren....

Iedereen teekent er een trekje bij. Mooi, mijn silhouet wordt duidelijker. Ik ben dus een menschenkenner volgens den een.... pedant, volgens den ander.... en een hofjonker, volgens een derde. Ik loop in het Haagsche Bosch, bestarreld met ridderorden. Dat arme Den Haag, dat moet het in Amsterdam wel altijd ontgelden. Ze zien in Amsterdam

Den Haag als het non-plus-ultra van wuftheid en mondainisme.... En het is zoo een eenvoudig lief stadje, vol groen, net een tuin. Wuft en mondain? Waar? Aan het burgerlijke hof van onze kleine Koningin? Ik weet waarachtig niet waar ik dat mondainisme moet zoeken. Ik vind het hier nog al vrijwel goedmoedig kleinsteedsch.... Ah, weêr een meneer, die niet kan velen, dat ik een hof van een keizer beschrijf in 'Anarchisme'. Sedert het Tweede Deel verdraait hij geen pink meer voor een prins van den bloede en voor een hertog gaat hij niet uit den weg....

Jongens, wat kunnen jullie kinderachtig zijn in je artikeltjes. Je ziet toch wel, dat ik het ernstig bedoel, niet waar, en je bent niet grootmoedig om me in een kolommetje geestigheid af te breken. Kijk eens ik heb meer dan een jaar van mijn leven besteed aan 'Anarchisme' en jij schrijft je kolommetje geestigheid in een half uur. Voel je nu al niet iets, alsof je je hebt kunnen vergissen in dat halve uur, en of ik gelijk zoû kunnen hebben in mijn levensjaar? Voel je nu al niet je weêrgâlooze oppervlakkigheid en vluchtigheid en het waardelooze gemak, waarmeê je je kolommetje schrijft? Voel je niet, dat het heel moeilijk is een jaar van je leven te wijden aan een roman en, dat het integendeel zeer gemakkelijk is, in een half uur eenig valsch vernuft bij elkaâr te flansen? Kijk, er is niets geen verhouding of evenwicht tusschen mijn roman en jou artikeltje. Ik leen je duizend gulden en je geeft me een dubbeltje terug, en niet eens met een dankbaar gemoed of een beleefd woord. Wegen we ons werk in één weegschaal, dan zinkt mijn gewicht heel zwaar neêr en jij vliegt in de lucht. Maar je denkt daar allemaal niet aan. Er is een nieuw boek verschenen: 'Anarchisme' en dat moet jij recenseeren, en na 'Anarchisme' een ander nieuw boek. Hoeveel recenseer je er in de week? Ik wed, dat ik je zelfvertrouwen al aan het wankelen breng en dat je de nuttelоosheid van je arm kolommetje al een beetje gaat inzien. Kolommetje? Soms drie regels: kijk hier: ook al weêr Amsterdamsche lievigheid. Neen maar, dat is prachtig: je wijdt je, meer dan een jaar, met al je zielvermogens aan een ernstig werk, en een meneer, wiens kunstrubriek in zijn courant nog niet vol is, schrijft, denkelijk in twee minuten, enkele regeltjes, die hij 'kritiek' noemt; en

hij vertelt je, dat je boek een doosje bonbons is, en de bonbons slechte likeur bevatten.... Wees daar nu eens boos om, als je kan.... Neen, heusch, dat is heelemaal niet kritizeeren, en dat maakt heelemaal geen indruk op me... Alleen sta ik verbaasd over zoo een totaal gemis aan eigenwaarde om zoo een enorme onbeduidendheid te concepiëeren en te durven laten drukken.... Het groote artikel van onzen geniaalsten beoordeelaar: ten minste geen énkele regeltjes. Ik ben een kleêrmaker en een juwelier - dat had Hélène wel aardig voorspeld - omdat ik het toilet van de keizerin beschrijf. Niet meer? Niet meer dan een kleêrmaker? Dus menschenkenner af, Louis XV af, na je uitbundige apotheoze van 'Mathilde'? En hoe moet ik mijn keizer doen en hoe mijn anarchist, zeg je? Hoe....? Maar dat zijn je woorden niet! *Dat zijn mijn eigen woorden.* Je hebt gedroomd, je hebt gesoesd. Zoo hèb ik mijn keizer gedaan.... Eerlijk gezegd, ik begrijp je niet. Het zal wel heel fijn zijn, wat je beweert, maar ik begrijp je niet. Trouwens, dat hoeft ook niet, niet waar? Als jij maar een geniale kritiek schrijft. Begrijpen komt er minder op aan. Of je logica nihil is, ook.... Deze geniale hier weet nooit van middelmaat: het gulden geheim van het leven. Of hel of hemel. 'Nirwana' is ideaal mooi, maar.... *ik* had het niet moeten schrijven: een van hèn had het moeten doen.... Staat het er, of niet? Ik geloof van wel, maar ik kan misschien niet lezen. Ik wordt er duizelig van. Met 'Nirwana' word ik bij een arm gepakt en hoog in den hemel gezwaaid en met 'Anarchisme' krijg ik een trap naar de verdoemenis toe.... Wat zijn je uitersten ruw. Er is meer nuance in het leven en, ik geloof, ook nog in mijn arme kunst. En al dat gehak op mijn kleêrmakersroeping is zoo gewild, zoo valsch, uit antipathie, die je onedel maakt. Heb je 'la Curée' gelezen? Heb je ook van Zola gezegd, dat hij een kleêrmaker was? Hij heeft voor Renée veel meer toiletten uitvoerig beschreven, dan ik met wat waterverf aangeef om mijn vrouwen af te teekenen.... Luxe, praalzucht, winkeliersverliefdheid op mooie dure dingen.... Ja, dat weten we al; praat maar over wat anders. Alleen de Hollandsche eenvoud, aan de duinen ontwoekerd, niet waar; de huiskamer en de theestoof... Als ik keizer Wenceslas in een huiskamer gezet had, was het

goed geweest. Paleizen bestaan niet, en keizers zijn dubieus.... Ouida, ik lijk op Ouida: even bonte decoratie.... En ik, die me styleer nooit bont te zijn.... Op Bourget. Het is vreemd, maar Bourget kan ik niet uitstaan, vooral niet in den laatsten tijd, nu hij altijd zijn eigen cliché schrijft. Toch lijk ik op hem.... Als je al die kritieken bij elkaâr ziet en overleest de een na de ander, hoe duidelijk wordt het je dan, dat ze allen nonsens zijn.... Hier komen de lofzangen op het Eerste Deel van 'Anarchisme'. Het is vreemd, maar als de menschen wat moois van je zeggen, vindt je altijd, dat ze gelijk hebben. Of als je dat niet vindt, spreek je ze toch niet tegen en houdt je opinie voor je. Maar in alle geval vindt je de mooie kritieken minder interessant dan de leelijke. De leelijke analyzeer je en de mooie leg je terzij. Een mensch is eigenlijk heel primitief.... Wat een hoop, wat een hoop! Kritieken uit Duitsche, Engelsche, Amerikaansche couranten.... In een morgen is dat niet na te zien, ik verdrink er in....

Hij schoof den stapel weg en dacht:

Het is wel weinig waard om daaraan te hechten: goed- of afkeuring van menschen. Je moet maar werken, zooals je het doen *moet*, zonder je te bekommeren over die artikeltjes. Zoo moet iedereen maar doen. Niemand weet het rechte van een ander. Ik ook niet van Bourget. Als Bourget vindt, dat hij zijn eigen cliché moet schrijven, dan moet hij dat maar doen: dan zal dat wel op de een of andere manier goed blijken te zijn.

Arme naïve recensenten! Wie zegt je, dat wat je als je subjectieve waarheid over mij gelieft te schrijven, eénige waarheid heeft voor mij, of voor jou, of voor het publiek? Hoe is het mogelijk, dat bij ieder woord de vrees je niet weêrhoudt, dat je je vergist, vergist om me te loven of te laken? Jij weet het dus en als we het weten willen, komen we bij jou? Maar wat weet je van mij en van mijn werk? Niets, je weet niet hoe ik ben en niet hoe mijn werk is geworden: het mysterie ervan weet je niet. Je ziet een uiting, gedrukt als boek en dat ga je beoordeelen of het niets dan een concreet ding is. En in die beoordeeling heb je altijd dit voordeel: dat je het laatste woord hebt. Denkt daar eens aan, als je weêr gaat recenseeren. Want ik maak me niet sterk

het je af te leeren voor goed. Het laatste woord is van jou, en je laat het je nooit afnemen. Als ik mijn boek uitgesproken heb met langen adem, dan kom jij even met je drie, vier zinnetjes: ‘ik vind het toch niet mooi, hoor, al heb je nog zoo lang geredeneerd....’ Uit: je kritiek is klaar. Je begrijpt toch, dat ik, na mijn boek gesproken te hebben, niet op die drie zinnetjes doorga, en je antwoord: ‘Ja maar....’ Dat doe ik niet, daar heb ik te veel eigenwaarde toe. Dus je hebt het laatste woord, net een kwajongen op de straat, die scheldt of zijn tong uitsteekt tegen een redenaar, die lang heeft betoogd. Je hebt dus wel een groot voordeel: maak daar niet zoo een misbruik van....

Mijn idee staat voor mij heel vast. Al die artikels van een paar kolommen of enkele regels hebben geene waarde. En een meneer, die na een vlugge doorbladering in één oogenblik iets goed- of afkeurt, waaraan ik een jaar van mijn leven wijd, is eigenlijk onbeleefd en verwaten. Hij moest het nalaten. Interesseert mijn werk hem zooveel, dat hij er over wenscht te schrijven, laat hij het dan bestudeeren en er een studie van geven. Vindt hij dat niet de moeite waard, dan mag hij het mooi of leelijk vinden, maar moet er zijn mond over houden.

Het is een conclusie, die ik trek. Of een grondige studie, ernstig bedoeld en geschreven, of niets.

Ik zal Emilie zeggen, dat ze al die artikels niet meer behoeft te verzamelen. En als ze ze toch verzamelen wil, dan zal ik ze alleen lezen, éens om de vijf jaar, om te zien of mijn opinie de zelfde blijft.

Ik vind ieder jaar, dat ik onder word, meer en meer onnoodig en noodelooze drukte van menschen: ijdelheid der ijdelheden. Misschien, dat ik over vijf jaar ook ‘de grondige studie’ zelfs nutteloos vind....

IV.

Nutteloos? En alle kunst van het woord? De idee van ‘Nirwana’: de ongeschreven litteratuur?

Aylva was tegenwoordig in eene eenvoudige stemming. Hij dreef niet binnen deze idee, die uit lang vervlogen dagen, langs een cirkelgang logisch na zijn annihilatie van daagsche-

kritiek, weêr opschemerde. Hij bleef in den tuin van zijn sprookje en trad niet in het blauwe Idee-paradijs....

Maar vreemde contradictie was het, dat al bleef *hij* buiten, al dreef hij niet binnen, al trad hij niet in, de kiem der alleen-gedachte kunst toch in zijn niets-doen opbloeide tot eene reëele bloem: groote mystieke lelie tusschen de kleine lelies van zijn sprookje: groote lelie, met aangezicht als van een symbolieke maagd, heel vreemd....

Het was niet het opgaan in de idee, als het drijven in een glans, maar het was toch wel *het staren* naar de idee, als naar een bloem.

Is de contradictie niet iederen dag, tusschen wat eenvoudig schijnt en wat subtiel? Is eenige beweging der ziel vast te stellen, zelfs al weet men al wat was; en zelfs al wat is? Iedere seconde, die volgt, blijft het mysterie en vertoont zich eerst later als logica, retrospectief.

Hij leefde dus in contrast: in eenvoud en subtiliteit.

De eenvoud was zijn gewoon-menschelijk geluk; de subtiliteit was de lelie met het maagde-gezicht....

Wat was ze?

Wanneer was ze voor het eerst op haar stengel gerezen tusschen de andere lelies?

Hij herinnerde het zich bijna....

Terwijl hij de boeken schikte met Emilie en hij haar zeide:

Ik leef alleen de Metamorfoze....

De Metamorfoze! Was ze niet altijd voor hem geweest het vreemde raadsel, onoplosbaar? Had hij ze niet altijd geleefd, van zonderling kind af aan? Hij wist ze niet allen meer, zijne vereenzelvigingen met zijne kinderdroomen, zijne lectuur-fantazieën, zijne familie-traditie's, zijn eigen schepsels van kunst....

Maar het was altijd zoo geweest: soms compleet, soms minder compleet, soms een dag, soms maanden....

De ziel was altijd en kon zijn in elke incarnatie.

Als een devies, een wimpel slingerde dat voor hem uit, terwijl hij niets deed en schommelend zat in zijn stoel, de handen gekruist achter zijn hoofd.

De oorsprong van de ziel was het onbereikbaar mysterie, dat wegglansde in het verre licht der ziele-geboorte.

Maar zoodra de ziel er wàs, was ze altijd, in elke incarnatie.

Zoo was de Ziel er eeuwen geleden geweest, en bleef ze eeuwen ziel, tot ze misschien aan het Einde zich oploste in hare liefde of in het Licht....

Ze reïncarneerde zich telkens: ze nam aan eene menschen-gestalte, die verging: jaren misschien rustte ze; dan werd ze weêr mensch; dan verging weêr de vorm, de schijngestalten wisselden af: de ziel bleef altijd....

De kunst, die in Rome tot hem was aangedreven uit verre kringen van revelatie, als serieuze en sereene vrouw, was nu opgebloesemd als eene symbolieke lelie-maagd in den tuin van zijn sprookje....

Verschilde ze dan telkens van zichzelve of zij zelve metamorfozen leefde?

Leefde hij dan tòch iets van 'Nirwana' terug?

Hij dacht aan Parijs, aan Hélène, en eene eerlijkheid weêrhield hem zich alléen te verdiepen in de aanstaring der jonkvrouw, die bloem was: zonder Emilie.

Als het mysterieuze, onbewuste suggestie was van Hélène, heel ver, dan moest Emilie ze weten.

En hij vertelde ze haar.

Hij vertelde haar, wat hij haar nog had willen geheim houden:

De conceptie van zijn nieuwe kunst, van zijn nieuw kunstwerk.

Schrijven?

Neen, neen. In alle gevallen nog niet.... Het denken alleen....

En zij luisterde toe, terwijl hij vertelde, gerustgesteld in hare vrees, dat hij verstompen mocht in zijn vaag van materialisme, nu zij hem het tooververhaal hoorde doen van een boek, dat hij niet schrijven wilde.

Het motto ervan wimpelde hem reeds voor oogen:

De ziel was altijd en kon zijn in elke incarnatie....

De titel ervan vlamde boven het motto met letters van zilveren schichten: Metamorfoze....

De held van het boek trad op hem toe langs heel langen weg van perspectief, uit den vagen schemer van verleden achter verledens.

De held was de Ziel, die altijd was.

De hoofdstukken waren de Incarnaties, de Reïncarnaties der Ziel, zoovele, dat hij een keuze moest doen....

Emilie luisterde toe....

V.

1.

Hoog, in eenzaam gebergte....

Daar kwam nooit het geluid van omlaag.

Soms snerpte alleen de kreet van een arend en verscheurde de lucht.

Een vervallen kasteel; rondom verschiet van domein....

Zoo eenzaam, dat er de wereld omheen nu geeïndigd scheen.

In de holle zalen en hallen woonde vereenzaamd het grauwe verleden en het gobelin verging aan den wand tot stof.

De oude hertog bewoonde een enkele kamer, die hij nooit verliet.

Alleen aan het middagmaal zag hij zijn zoon.

De jonge man bewoonde drie, vier vertrekken: soms ging hij met een enkel woord van afscheid, dan kwam hij na maanden terug....

O, de stille kinderjaren, die hij zich heugde, zonder een glimlach, zonder de zachtheid van vrouwe-liefkoozing, altijd onder den tucht van harde mannen, die staalden zijn teedere lichaam.

Misschien daarom was hij blijven leven, de tengere, bleeke, jongen man, met het vreemd hooge voorhoofd en de blauwe oogen van wonderverstand....

Hij was jaren gebleven daarboven, in het gebergte, in het kasteel.

Hij had geleerd van alles, met groote liefde, intens belang.

Wat had zijn vader met hem voor?

Hem alles te leeren wat was van de menschen en dan hem te zeggen: zie, dit is alles ijdelheid; blijf nu hier, ga niet weg van mij.

Er is op de wereld niets dan schijn, bedrog, leugen en nuttelоosheid.

Het is alles nutteloos.

Blijf hier.... -

De jongen man had van alles geleerd.

Toen was hij nieuwsgierig geworden te gaan onder de menschen, om te zien met eigen oogen of het alles was nutteloos, leugen, bedrog en schijn.

O, de heftige toorn, het dreigend verbod!

Hij was toch gegaan en onder de menschen en hij had gezien, dat veel nutteloos was, veel leugen, bedrog en schijn.

Toen had hij liefgehad en geleden.

En moê van de menschen en ziek van een vrouw, had hij zijn vader gevraagd terug te mogen keeren in het ouderlijk huis, hoog in de bergen.

Een enkel woord tot antwoord: kom. -

Hij was gekomen terug. Maar hoewel zijn vader hem liet aan zijn tafel, *sprak hij nooit meer met hem, geen enkel woord*.

O, de zwijgende etensuren!

Toen had hij nog meer willen werken en weten.

En soms verliet hij voor maanden zijn huis en trok door de wereld, maar eenzaam, maar zonder met menschen te zijn, anderen, dan die hem bedienden.

Alleen op zijn yacht de zeeën over, alleen in zijn wagen door woud, in zijn sleê door de steppen en op zijn kameel de woestijnen door.

Hij wist alles met wetenschap en hij schreef zijn reisverhalen, die de menschen met graagte lazen.

Hij bracht terug in het kasteel groote verzamelingen en zijn vader, stilzwijgend, liet hem doen als hij wilde.

Om de enkele vertrekken, die hij al bewoonde, breidde hij uit zijn eigen domein: observatorium, chemisch laboratorium en een zaal vol vreemd instrument voor technische psychologie.

Hij verzamelde stoffen, steenen, juweelen, meubels, muziek.

Hij bezat een zoölogisch museum. Hij onderzocht het mysterie der planten en het raadsel van de geboorte. Hij was dokter en was er een ziek, in de dorpjes lager dan het kasteel, verscholen tusschen de rotsspleten van het barre gebergte, dan riep die den jongen hertog tot zich en wilde geen ander geneesheer. En hij kende alle godsdiensten en hij las alle hieroglyf en spijkerschrift.

En het was alles tot hem gekomen als van zelve.

Begon hij aan eene studie, beschouwde hij voor het eerst eene nieuwe wetenschap, dan was het geweest, of hij er al het principe van kende en zonderlinge zweeming was gegaan door zijn brein, als had hij reeds bezeten die wetenschap, vroeger....

2.

Eertijds....

Dat eertijds was altijd geweest in hem, van kind af aan.

Als de sterke mannen hem staalden zijn jonge tengere knapenlijf met zwemmen en rijden en schermen, dan was de zweeming gegaan door hem, dat hij al eéns zich athletisch ontwikkeld had als een kind, een kleine stevige knaap toen in een schemer van verleden....: Romaansche ridderzaal, werpen met hakmes naar doel en drillen van speren.... Als spoken waarden figuren, in ijzeren halsberg, groot en sterk rondom hem heen, en soms - glanzender schaduw - liep er tusschen een vrouw, wier blonde haar een glimvonk wierp, en wier kleed van hermelijn en sindaal ruizelde over den vloer....

En in den sport van die middeneeuw gewaarwerd hij:

De Aspiratie.

Hij meende dan als kind: hij had dat zoo ergens gelezen...

Hij had dat zoo gedroomd....

Maar speelde hij daarna viool, dan meende hij: eens had hij - geen jongen, maar maagd, rozenomkransd - viool gespeeld: er glinsterde iets van marmeren hal; er geurde iets van bloemenfestoen; er gloeide iets van naakt vleesch, wulpschen lach, geelgoud brokaat, bedrupt met waterblauwen saffier: aan de wanden tintelde koloriet; statuen trilden silhouetten uit....

En in het festijn dier Renaissance, gewaarwerd hij weêr:

De Aspiratie.

Leerde zijn vader hem zien de beelden der sterren, dan zag hij den vierkanten toren van wichelaar in stad met meterdikke muren, hangende tuinen, reusachtige Molochkolossen en den tempel der om-aureoolde Astarte, karboukelbezaaid, door duizend priesteressen gediend, die heilig waren en veil....

Deed hij zijn chemische proeven, dan heugde hij zich het oxydeeren tot goud, het kristallizeeren tot diamant in de retort van een alchimist....

Dan heugde hij zich, onontwijkbaar altijd:

De Aspiratie.

En het vreemdste was, als hij de godsdiensten, alle der wereld, studeerde en zich zag, in de wegwazing der eeuwen,

als priester van Isis; eunuch van Tanith; martyre, wachtende af den sprong van de leeuwen in de arena, duizende toeschouwers er om heen; non, prevelend litanie en gebed; Dominikaan, zelve hij nu, bezield, met het kruis in de hand hoog voor de geblakerden van het auto-da-fé...

En de Aspiratie was altijd geweest.

De Aspiratie had altijd gezocht.

Zij had gedwaald en was gezonken en weêr gerezen heel hoog, heél hoog, in de azuren sfeer van het reine bespiegelend weten der menschen; zij had gedroomd en gedaan, gehoopt en gewanhoopt, gevloekt en gebeden, geloofd en gespot; zij was gestegen als engel met vlammende vleugels tot voór Jezus' troon en zij had zich verkocht aan den Duivel...

Maar door alle metamorfozen, door alle metempsychozen heen, WAS ZIJ GEWEEST, altijd, altijd, seraf of demon, maar seraf in hare essence en demon alleen, als zij niet kòn meer van droefenis, wanhoop: *omdat zij niet vond*.

Zij zocht, zij zocht altijd: in de eene metamorfoze had zij benaderd, met de andere was zij verdoold in haar queste: de Graal, haar heilige doel, bleef onvindbaar, onvindbaar altijd...

Dan scheen de gestalte te sterven met den dood van de menschen, in geloof of in ongeloof, en de ziel, moê van de metamorfoze, eindelooze verhuizing, kon rusten lange jaren, die eeuwen schenen...

En reïncarneerde zij zich een ander maal, dan vond zij, onvergankelijk in zich:

De Aspiratie...

3.

Was het fantazie of gedroom; dichtte de jonge geleerde zich duizend tragedies voor zijne ziel, opdat zij, ten vermake van hèm, die publiek was, rol speelde na rol?

Zag hij zich honderde malen terug door het waas van eeuw op eeuw, als dwars heen door ijle gordijnen, die hingen achter elkaâr, ontelbaar vele, als floersen dun en grauw?

Had hij voorbestaan of was zijne geboorte als telg van een uitstervend en roemrijk geslacht zijne éerste geboorte, de eerste vleeschwording, de dageraad van den dag, die zijn ziel was?

Jaren lang twijfelde hij. Jaren lang nam hij aan, dat het niets was dan droom.

Maar toen was ten laatste de Aspiratie zoo sterk geworden, dat hij *vreesde langer te twijfelen*.

En hij geloofde, met godsdienst.

Hij dacht niet alleen zoo.

Er waren velen, die dachten als hij, of ongeveer, en zich noemden theosofen.

Hij wilde niet zijn een van hen; hij was altijd te eenzaam geweest - door omstandigheid en neiging - om zich aan te sluiten ter wille van gemeenschap.

En hij wilde niet denken ongeveer als zij, maar geheel als hijzelve.

Hij twijfelde dus niet meer.

Hij nam aan.

Hij had voorbestaan.

Hij was geweest een ridderknaap, luitspeelster, wichelaar, priester, non: wat meer nog...

Hij kon ze niet allen zien, zijne verwordingen, zijne verstaltingen, zijne verscheppingen. Ze waasden heel dicht door een, als op elkaâr klevende heel dunne prenten en al hare silhouetten warrelden gedrochtelijk als met verwarde ledematen.

Hoe had hij zich verworden in den laatsten telg van uitstervend geslacht? Hoe waren deze laatste druppelen blauwe bloed komen vloeien in het huis van vleesch, waarin de ziel voor ditmaal toefde? En in wie zoû hij zich reïncarneeren na zijn dood van laatsten hertog-telg?

De Aspiratie...! O, als hij maar vond, nu, nu. Hij was zoo bang ook nu nog niet te vinden. En hij was bang vooral te zakken, te zinken, te dalen in den afgrond, terwijl de Graal van het Doel heel hoog moest stralen, op onbekenden bergtop, in zon of bliksem. O, de Graal, het Doel!

Hij wilde niet zinken. Hij *moest* nu vinden. Hij spande zijne hersenen, hij gierde op zijne energie...

Dat was krankzinnigheid nabij: een nauwe lijn, waarop hij liep; een brug, dun als een haar: ter eene zijde de grijnzende hel van den waanzin, ter andere de blauwe ether van het genie: afgrond beiden.

Toen voelde hij zijn kracht.

Hij spreidde uit de armen, als wieken, en aanroepende den heiligen naam, wierp hij zich in het blauw...

En zonk niet.

4.

Hij zag.

En het was alles eenvoud.

Want, eensklaps, toen hij zag, was er geen afgrond; hij dreef niet; hij liep onder de menschen, die hij zag voor het eerst, niet meer door den droom en ondervinding van zijn jeugd, maar in het rulle, illuzie-looze licht van latere waarheid...

Hij zwom niet meer in ether van genie; zijn voet betrad een wereld - als zag hij de aarde voor het eérst -; een wereld, die leed armoede en gebrek...

En hij zag de Aspiratie, die ver af was - o, blijdschap - in de oogen, voor het eérst.

Toen vond hij - meende hij te vinden - het Doel, de Graal.

Het was alles eenvoud.

De Aspiratie van de Ziel, die zich duizende malen gereïncarneerd had, *vond*, en niets dan eenvoud en blanke harmonieën voor haar eigen weten.

Hij zag nu, dat hij, zonder te weten, onbewust, in alle metamorfozen niets had gewild dan:

TE ZIJN VOOR ANDEREN.

En dat dit doel was het mysterie der Graal.

Hij zag, dat hij dit had gewild, toen hij, ridder, kampte voor het Heilige Graf; courtisane, zich verdeelde aan velen; priester, hoogmoedig opdrong zijne wet voor geloof of gezag...

En immer had hij gewild, gepoogd, gezocht *te zijn voor anderen*, en ieder had gewild, gepoogd, gezocht met hem, maar nooit was de wil recht-zeker geweest; de poging had nooit bereikt; en in het blinde, tastende zoeken was hij altijd verdwaald, altijd, met allen, die zochten...

Christus! Christus alleen had, aan het kruishout, bereikt het heerlijke Doel. Verder dwaalden allen. Want allen waren gelijk; alle zielen waren broeders en zusteren zijner eigen ziel van metamorfoze; allen bezaten de Aspiratie, allen zochten, allen togen ter queste en allen doolden rond als.

door de betooverde wouden hunner reïncarnaties, en vonden niets. Voor de een was het een zilveren sluier; voor een tweede het schaakbord van Walewein; voor een derde de Graal wel degelijk. Voor de een was het zichzelve; voor den tweede een vrouw, die hij liefhad; voor een derde het Heil van de Menschheid wel degelijk. Allen zochten, maar wie had gevonden?

Christus alleen!

Hosanna, hosanna! De sferen zongen, uit de hemelen regenden leliën, kransen van engelen zweefden om, cherubijnen als hemelduiven hieven het floers van de wolken op.

Hosanna! Hij straalde, heerschte, zegevierde en zijn zegen viel neêr als een dauw....

5.

Maar Christus wilde, dat ieder zoû vinden, dat ieder zoû stralen, heerschen, en zegevieren, en het was niet genoeg: te gelooven in Hem.

Het Heil der Menschheid... Hij, zoeker, wist nu zijn doel, waarom hij leefde en ieder leefde, ieder zoeker, gelijk aan hem. En had hij niet véel macht dat Heil te verschenken aan de dorstige wereld? Hij wist alle wijsheid der menschen en hij bezat veel van den rijkdom der aarde.

Hij zoû het kunnen!

Hij zoû nooit zinken meer en nooit meer verdolen en hij zoû volbrengen zijn heiligen plicht.

Aan het werk!

Gaan moest hij voor altijd van dit sombere slot, verlaten zijn vereenzaamd domein, dat het zijne geheel nu wel was, na den dood van zijn vader; verlaten verzamelingen en studie's en niet meer eenzaam de wereld doortrekken, in het egoïsme van telkens te voelen subtile sensatie: herinneringen uit voorbestaan, aanzweemingen der metamorfoze's van eeuwen her...

Aan het werk!!

Storten zich in het dichtst van de steden, slapen op het bed der ellende, kussen de lepra van alle broeders...

Hij ging.

Hij daalde van het gebergte af.

Dáar bleef het slot; daar schreeuwde de arend, koning der ether, de menschen verachtend, een snerp van ironie...

En hij meende te hooren, heel onverwacht, den schaterlach van zijn vader, suijdende spot van grijsaard, die had ondervonden.

Beneden lagen de steden, de dichtbevolkte.

Hij naderde ze.

Een walm van rook uit de lange schoorsteenen van de fabrieken bezoedelde de lucht van de lente.

Een zee van gedruis naderde aan...

Daar was het, waar hij te doen had!

Aan het werk...

Zijne ziel slaakte den kreet nog eens... Het was of die zwakker klonk.

Zijn voet sleepte.

Een weifeling viel zwaar in zijn hart als een steen.

En bij iederen pas zonk er een steen op dien steen.

Hij duizelde, en eensklaps kon hij niet verder...

Uren lang was hij reeds gedaald... Uren, uren lang... Het was alleen wat moêheid, dacht hij.

Hij zegende nu zijn vader te hebben gestaald zijn teedere lichaam in zijn jeugd. Hij spande zijne spieren, en dwong zich verder te gaan.

Maar de duizeling draaide in zijn hersenen om, als een vogel met woesten vlerk, die vloog in een nauwen cirkel.

Hij viel in het gras, steunde zijn hoofd in beide handen, sloot de oogen, en - toen langzamer omvloog de woeste vogel en zijn cirkel verbreedde, - opende hij ze voorzichtig en zag uit naar de stad, waar hij werken wilde.

Hem riepen de schoorsteenen toe: kom, kom, verlos millioenen, die zwoegen als slaven voor nauwlijks brood, beneden ons.

Maar hij bleef liggen.

Als een stoet van demonen joeg nu voorbij zijn geest de dolle droom van zijn Reïncarnaties....

En hij dacht aan zijne laatste, en aan zijn jeugd.

Eenzaam altijd, eenzaam, zonder vrouwelach, moederlief-koozing, de stugheid alleen van den bitteren grijsaard; de sport, die gestaald had zijn lichaam; de studie, die verwijd had zijn brein; zijn eenzaam reizen....

Wilde hij, de Eenzame, gaan tot de Stad?

Hij, de Eenzame, tot de millioenen?

Waarom niet?

Zijn spieren waren van kind af getraind, hij wist alle wetenschap, geld had hij.... waarom niet?

Daar lag het Doel: de Stad, waar zwoegden de slaven.

Opstaan nu, genoeg gerust, nog enkele mijlen maar...

Hij hief zich, sleepte zijn voeten voort.

Er lag een kleine steen.

Hij viel.

Hij kon niet.

O, God, hij zoû nooit kunnen....!

Om hem ijsde de koude waarheid, als de verkillende lucht van den vallenden avond, die voor eeuwig viel. De Steden, daarginds, gingen vlammen van roode en gele lichten aan groote vierkante ramen van glas; de schoorsteenen spuwden een machtige vuurtong en waren als sombere fakkels, vuurtorens van hel; en de zwarte walm boven de steden werd ros als damp uit hoogovens.

Moê-er waren de slaven, nu de avond viel, harder zwoegden zij, barstende uit hun gespannen spieren, zwetende bloed...

Hij, lag op den grond, in het avonddauwkille gras, in den mist, die rees als witte spook, tusschen hem en de brandblakende stad, en door het spook heen zag hij naar de roode en gele lichten, zag hij naar den damp uit de ovens, slaande tegen het zwerk aan.

Een koorts kwam over hem rillen; hij voelde zich klam en zwak, of het leven vloeide uit hem weg. En een kreun steunde uit zijn longen, geregeld, als uit een blaasbalg, zwaar.

Hij kreunde.

Neen, de Eenzame kon niet tot millioenen genaken; wie altijd was eenzaam geweest, wist van de millioenen niets, trots al zijn studie, trots al zijn wijsheid der eeuwen. Die geleerd had uit boeken, die gereisd had uit exotisme, - zoû niet kunnen leeren uit den mensch en niet kunnen gaan tot de dichtstbijzijnde stad, om eén hongerige te laven.

Daar lag hij in het gras. Daar kreunden zijn longen als blaasbalgen. Voor hem, somber en ros, door het spook van mist heen, scheen het Doel van zijn leven hem te roepen met eén angstschreeuw van nood....

Door dien schreeuw hoorde hij schateren den spot van zijn vader....

Zijn borst verhief zich, zijne oogen puilden, een angst duizelde over hem heen, als een zee, als een kolk, waarin hij zonk.

Hij zakte, HIJ ZONK....

En hij slaakte zijn ziel....

VI.

In de kamer van Emilie was het donker.

Zij zaten op den divan, Hugo en zij, en zij leunde haar hoofd tegen zijn schouder en hij voelde hare tranen op zijn hand....

- Hugo, fluisterde ze. Je hebt me dat alles verteld mooier dan je ooit iets geschreven hebt. Juist om dat korte, dat vage, dat algemeene en dat abstracte: het waasde alles voor me weg: niets nam vorm aan: ik wist niet waar het was; alles bleef schim en ik zag alleen dien man denken en voelen en gaan....

- Als je alleen maar spreekt, is het een klank en een gevoel: muziek; als je het schrijft wordt het onverbiddelijk, onverzoenlijk, hard als metaal.... en het zegt niet meer, wat je woû zeggen. Het valt als een munt op een marmeren steen....

- Ik weet het niet goed, Hugo... Ik heb zoo mooi gevonden, wat je me vertelde, dat ik niet kan nadenken over wat je nu zegt.... Maar weet je: je hebt me dat alles verteld en nu is het weg... Ik kan het niet nog eéns hooren en je zal het me nooit een tweeden keer vertellen.

- Dan vertel ik je wel wat anders.

- O, neen, dit: ik heb nu dit gehoord: mijn gedachten zijn nu nog bij ‘Metamorfoze’... Hugo, zeg, zeg me, wanneer schrijf je het: wanneer schrijf je ‘Metamorfoze’?

- Hoor nu eens goed, Emilie. Als ik het schreef, nadat ik het je zoo verteld had, zoû het nooit het zelfde kunnen zijn en iets anders worden. En het zoû voor je zijn een groote desilluzie. En voor ieder ander zoû het worden: een boek als al mijn andere boeken.... Nu is het iets van jou

en van mij en van niemand anders. Het ligt niet voor de ramen, het wordt niet verkocht, ik heb het zelf niet verkocht en het wordt door niemand gekritizeerd. Is het kunst geweest, dan is het vervlogen als iets moois, met den vorm van een wolk, met een lichtspeling... En ik draag het aan jou op, Emilie, mijn mooiste boek, dat ik niet schrijf - omdat ik zeker ben, dat jij de eenige bent, die me begrijpen zal, als het van lichtspeling, die ik even dwarrelen liet voor je oogen, geen vierkant papieren ding wordt.

- Ik dank je, mijn Hugo. Ik ben voor mij heel gelukkig, dat je zoo tot me spreekt. Het is me of ik vandaag dichter bij je ben gekomen, of ik je meer ken, je meer zie dan ik ooit gedaan heb. O, ik hoû zoo van je....! Ik dank je.... Maar al ben ik gelukkig in die kunst, die je voor mij gesproken hebt en die nu weg is, ik ben er treurig om ook. Want weet je waar ik voor vrees? Dat je voortaan altijd zoo zult willen werken: je woorden laten lichtspelen voor mij, in een sterielen glans, die alleen mij genot geeft en niemand anders. Een steriele glans....! O, ik bid je er om, hoe heerlijk ik ‘Metamorfoze’ ook gevonden heb, laat je kunst dat niet meer worden: een sterielen glans.... Herinner je hoe ‘Anarchisme’ is geworden in Rome? De kunst, die tot je kwam als een ernstige vrouw en je zei, wat je levenstaak was, al begreep je die niet? Wees nu niet tot het einde toe stuursch en onwillig, want anders word ik zoo bang voor je. Je hebt anders niets: je hebt alleen je kunst, Hugo....

- Beste Emilie, ik heb meer dan mijn kunst.

- O, wat heb je anders: je hebt zelf je leven zoo gemaakt, zoo exclusief, door alles nutteloos te vinden: je hebt alleen je kunst.

- Ik heb jou, Emilie.

- Mij!

- Ja jou. Zeg dat niet zoo minachtend. Dat is heel veel. Maar eerst dit: je moet niet bang zijn. ‘Metamorfoze’ schrijf ik niet: dat is mijn opdracht aan jou: dat is iets wat ik voor jou gedaan heb, vandaag, om je een oogenblik een pleizier te doen. Een sprookje, dat ik je verteld heb: je houdt zooveel van sprookjes. Meer is het niet.... Maar al schrijf ik nu niet ‘Metamorfoze’, daarom behoeft mijn kunst

niet voor goed steriel te zijn. Mijn kunst leeft evengoed Metamorfozes als ik en als de jonge hertog en als iedereen, die leeft. Ik heb mijn kunst gezien als een kind, transparant en met groote oogen lichts, die me ‘Torquato Tasso’ zong met haar schelle stemmetje vol coloratuur; ik heb haar gezien als een wereldsch, tragisch-wuft meisje, dat me ‘Mathilde’ vertelde; als een schrikgodin, met ‘Schaakspel’; en als een vrouw, die ik lief had, met ‘Nirwana’. Toen met ‘Anarchisme’ scheen ze ouder geworden, heel serieus. Nu, vandaag, was ze iets van een symbolieke figuur van Toorop. Laat ze vandaag nu zoo blijven. Morgen misschien is ze weêr anders...

- En hoe is ze morgen?
- O, dat weet ik niet. Wie weet iets van morgen! Maar weet je wat ik wel weet?
- Neen....
- Dat al was ze teruggegaan tot haar hoogere sferen om nooit meer terug te keeren aan mijn arme eikenhouten schrijftafel, ik toch een doel zoû hebben om voor te leven. Zie je, ik geloof, dat ik, evenals mijn jonge hertog, altijd de Aspiratie in mij rond heb gedragen en dat die Aspiratie gevonden heeft haar Doel. Ik ben geen genie als mijn hertog. Ik ben zelfs geen groot artist: je weet, ik zeg altijd: ik ben een eenvoudige burgerjongen, al lijkt het wel eens anders en al geeft de kritiek het niet toe. En nu is mijn Doel niet als dat van mijn hertog: het Heil van de Menschheid. Mijn doel is wel veel kleiner en het beoogt alleen: het heil van een enkel mensch.... Weet je, Emilie, ik geloof, ik heb altijd geleefd voor mijzelf, in mijzelf, om mijzelf... En toch ben ik niet - geloof ik - in den grond van mijn hart egoïst. Ik leef heel graag - niet voor de Menschheid, dat is me te groot, te zwaar, dat kan ik niet: ik beken mijn onmacht - maar wel voor één ander. Voor jou. Ik begin een beetje menschenkennis te krijgen. Ik geloof, dat terwijl ik - van kind af aan - leefde voor mijn eigen ik, jij leefde... niet voor jezelf, maar voor mij.... En nu woû ik probeeren - in alle nederigheid, Emilie - of ik zoû kunnen leven voor wie altijd voor mij geleefd heeft....

Hij nam haar in zijn armen, zij prangde hem in de hare. Zij snikte, vast tegen zijn borst, vol van hun eenvoudig, klein geluk....

In den duister streelde hij over heur hoofd, zonder ophouden. In den duister glimlachte hij. Want hij zag verder dan de kamer.... Door de donkere muren heen - terwijl hij zijne vrouw in zijn armen hield - scheen hij aan de immense wanden van zijn leven te zien verbleeken het vlammend letterschrift van zijn Mene, Mene....

En voor het eerst waardeerde hij.

Parijs, Febr. '97.

LOUIS COUPERUS.

De gilden
en het regeeringstoezicht op handel en nijverheid in de middeleeuwen.

J.C. Overvoorde en J.G.C. Joosting, De gilden van Utrecht tot 1528. 's Gravenhage, 1896. Deel II.

In onze dagen, nu van alle zijden geklaagd wordt over de onheilen, door de vrije concurrentie aangericht - nu de spreuk *laissez-passer* velen bedenkelijk toeschijnt en hare zuster *laissez-faire* in nog veel kwader gerucht staat, - in onze dagen ziet menigeen weder met verlangen terug naar den tijd, toen de in 1798 met gejuich naar huis gezondene gilden de heerschappij voerden. Meer en meer wint de overtuiging veld, dat de vaderen destijds 'das Kind mit dem Bade ausgeschüttet' hebben. En waarlijk, men vindt bij de gilden nagenoeg alles terug, wat de klagers van heden ongaarne missen: wat wonder dus, dat men aan wederinvoering der gilden denkt en daarin het ideaal ziet van een wijs beheer? Zulke neigingen moeten prikkelen tot de begeerte, om met deze veel gesmade en veel betreurde schepselen der middeleeuwen nader kennis te maken, en velen zullen dan ook het dezer dagen verschenen tweede deel van het werk der heeren Mrs. Overvoorde en Joosting (het eerste deel is nog ter perse) met gretigheid ter hand genomen hebben, om zich op de hoogte te stellen van de inrichting der middeleeuwsche gilden te Utrecht, waar zij zich krachtiger dan in eenige andere Noord-Nederlandsche stad ontwikkeld hebben.

Niemand meene evenwel, dat hij te doen heeft met een gelegenheidsgeschrift of met eene brochure. De lektuur van

het boek is zware kost en ik durf die aan niemand voor zijn genoegen aan te raden. Trouwens het boek wil niets anders zijn dan eene zuiver wetenschappelijke publicatie, en als zoodanig heeft het dan ook groot gewicht. Het is het eerste boek in Nederland, dat ons de bronnen voor de kennis van het gildenwezen eener stad allen bij elkander geeft. De uitgevers hebben het geheele stadsarchief van Utrecht met grooten ijver en met uitstekend resultaat doorzocht; en al ontbreken sommige bescheiden uit andere bronnen (zelfs eenige, die in Van Riemsdijk's baanbrekend werk zijn aangehaald), zeker moeten wij hun hulde brengen voor de betrekkelijke volledigheid van hun arbeid. Natuurlijk zijn alle vijf de bekende middeleeuwsche gildeboeken van Utrecht geheel afgedrukt. Het zijn er betrekkelijk weinig, als men weet, dat er 21 gilden waren, - maar betrekkelijk veel, als men zich herinnert, dat voor 25 jaren nog geen van de vijf teruggevonden was. En behalve deze voor de hand liggende, voor de kennis van het gildenwezen verreweg belangrijkste bronnen hebben de uitgevers eene onafzienbare reeks van raadsbesluiten bijeenverzameld en over de 21 gilden verdeeld, terwijl er nog meer in het eerste, algemeene deel mogen verwacht worden.

Mocht ik eene aanmerking maken, het zou deze zijn, dat de geleerde uitgevers niet voldoende onderscheid hebben gemaakt tusschen gilden en ambachten. De inhoud der gildeboeken betreft de gilden; maar de raadsbesluiten hebben betrekking op de ambachten en staan tot de gilden slechts zijdelings in betrekking - een feit, dat reeds zonneklaar blijkt uit de omstandigheid, dat geen daarvan in de bewaard gebleven gildeboeken opgenomen blijkt te zijn. Het vervolg dezer studie zal, hoop ik, mijne opmerking eenigszins toelichten. Zij betreft trouwens meer den vorm der publicatie dan haren inhoud, en belet ons volstrekt niet met dankbaarheid kennis te nemen van hetgeen ons hier geboden wordt.

Boven zeide ik, dat die kennismaking niet aan iederen oningewijde is aan te raden. Thans haast ik mij daarbij te voegen, dat het daarentegen voor ingewijden bepaaldelijk wèl zaak is de kennis te maken. Een onzer eerste historici zeide mij eens, dat bescheiden als de thans uitgegevene in den regel zóó onverstaanbaar waren, dat er nauwelijks iets van belang uit

te leeren viel. Al kan ik de klacht begrijpen, zij bleek mij bij de lektuur van dit deel ongegrond. Werkelijk is veel onverstaanbaar, althans zoolang men de industrie, waarover gehandeld wordt, niet grondig kent. Maar telkens wordt ons toch een blik gegund op de bedrijfspolitiek van het voorgeslacht, en die blik is verrassend, nu eens omdat die politiek zoo geheel van onze inzichten verschilt, dan weder omdat wij bij dit verschil van inzicht toch hier en daar zoo treffende overeenkomst met onze hedendaagsche toestanden opmerken.

In de volgende bladen wil ik in een overzicht bijeenplaatsen wat de lektuur van het boek mij heeft geleerd. Ik bedoel daarmede geenszins de stof uit te putten, wat eerst na gezette studie mogelijk zou zijn; ik wensch alleen de mannen van het vak tot die studie op te wekken, en tevens den verderstaanden een kijkje te geven op deze zoo weinig bekende toestanden. Meer dan dit zou ik niet durven aankondigen. Reeds nu is het niet zonder aarzeling, dat ik mijne proeve in het licht zend. *Geheel* gelijkend toch kan het door mij geschetste beeld niet zijn, omdat het bij de onvolledigheid der gegevens dikwijls noodig is te generaliseeren wat men slechts bij enkele bedrijven op bepaalde tijden aantreft, terwijl het toch niet aangaat, in een artikel als dit telkens bewijsplaatsen aan te halen. Maar ook afgezien daarvan vrees ik, dat het beeld niet altijd zal gelijken: immers waar men op zoo ongebaande wegen den voet zet, is het onvermijdelijk, dat de wandelaar nu en dan verdwaalt. Meer dan eens ben ik dan ook in verzoeking geweest mijne pogingen op te geven, maar ten slotte heb ik toch doorgezet. Er moet eens iemand een begin maken; als ik niet op mij nam de verantwoordelijkheid om de eerste maal te dwalen, zou mijn navolger mij nooit van dwaling kunnen overtuigen door den rechten weg te vinden en te toonen!

I.

Er bestonden in de middeleeuwen te Utrecht 21 gilden; hun aantal was (om redenen, die nader besproken zullen worden) bezwaarlijk te veranderen en is dan ook, behoudens korte tusschenpoozen, steeds onveranderd gebleven tot den val der gildenheerschappij toe.

Nagenoeg de geheele Utrechtsche burgerij behoorde tot

deze corporaties; ieder gildebroeder toch moest burger zijn, en omgekeerd moest ieder burger gildebroeder zijn om al zijne rechten te kunnen uitoefenen[1].

Wanneer wij dus de leden der 21 gilden en hunne ambachten achtereenvolgens bespreken, dan passeert tegelijk bijna de geheele nijvere bevolking van het middeleeuwsche Utrecht de revue. Vóór alles wil ik u dit schouwspel gunnen, tot recht verstand van het vervolg onmisbaar. Maar vooraf een paar opmerkingen.

De meeste gilden vormden, te Utrecht zoowel als elders, eene eenheid van vakgenooten, zij het dan ook vakgenooten in eenigszins verwijderden zin. Maar daarnaast vond men enkele gilden, die men gewoon was 'vergaderde gilden' te noemen. Corporaties, bestaande uit personen, die *niet* behoorden tot hetzelfde vak. Men heeft aangenomen, dat deze vergaderde gilden het product waren van den drang der omstandigheden. De 21 gilden hadden, dus redeneerde men, nu eenmaal te Utrecht de opperheerschappij: goedschiks of kwaadschiks moesten dus alle Utrechtsche nijveren in een dezer colleges eene plaats vinden; van daar de meest heterogene combinaties. Het is mogelijk, dat de zaken zich werkelijk aldus ontwikkeld hebben; maar opmerken moet ik toch, dat mij slechts één enkel geval bekend is, waarin de oorspronkelijke beroepsband, die de gezamenlijke leden van een gild verbond, niet is te herkennen. Mogelijk is het dus ook, dat wat het product schijnt van dwang, alleen het resultaat is eener voortgaande ontwikkeling, die allengs verwijderde wat oorspronkelijk bijeen behoorde. - Eene tweede opmerking geldt het ambacht der wijnkoopers of tappers. Zij vormden te Utrecht (om nader te bespreken redenen) geen afzonderlijk gild. Toch is het waarschijnlijk, dat elke tapper, om politieke rechten te kunnen uitoefenen, lid van een gild zal geweest zijn. Maar denkelijk waren zij allen verspreid over verschillende gilden; geen gild althans telt de gezamenlijke wijnkoopers onder zijne leden op. Het is mogelijk, dat enkele andere min belangrijke

1) Toch was het in 1428 noodig de burgers en onderzaten 'die gene ghilden en hebben' te gelasten om een gild te winnen naar verkiezing. Stelde men geen belang in de politiek, dan was trouwens dit lidmaatschap, waaraan (zooals wij zien zullen) militaire verplichtingen verbonden waren, weinig begeerlijk. Viel het bedrijf, dat men uitoefende, echter onder den 'Zunftzwang' van een gild, dan was er natuurlijk geene keus.

bedrijven in hetzelfde geval verkeerd hebben. Bij ons overzicht zullen wij dezen dus missen, maar het gemis zal zeker weinig hinderlijk zijn.

Ik verzoek nu verlof, u de 21 Utrechtsche gilden voor te stellen, en wel in eene meer logische volgorde dan de officieele, die verband hield met de plaatsen, door de gilden bij de verdediging van den stadsmuur ingenomen.

Het talrijkst waren de gilden, wier leden zich bezighielden met het vervaardigen van kleedingstukken: de welbekende Snyders, wier combinatie met de droogscheerders in één gild schijnt te bewijzen, dat het laken in de middeleeuwen aanvankelijk ongeschoren verkocht werd, - de Grauwerckers of bontwerkers, veel belangrijker dan nu in de middeleeuwen, toen het bont van het zooveel talrijker wild als dracht der aanzienlijken zoo algemeen en zoo geliefd was, - en de Cordewaniers, die zich evenals hunne Fransche naneven tooiden met den fraaien naam van het lederrijke Cordova, hoewel zij slechts het eenvoudige beroep van schoenmakers uitoefenden. Bevreemdender dan het beroep dezer gilden dunkt ons dat van twee andere, die der Oudewantsnyders en Oudecordewaniers, die zich tegenwoordig kleerenlappers en schoenlappers zouden noemen. Het feit, dat deze beroepsgenooten in het middeleeuwsche Utrecht zóó talrijk waren, dat zij twee afzonderlijke gilden (zij het ook zwakke gilden) konden vormen, herinnert ons, dat wij ons bevinden in een tijd, toen de kleeren veel kostbaarder, maar ook veel solider waren dan thans, een tijd, toen het regel was om slechts eenmaal in zijn leven een stel beste kleeren aan te schaffen en toen men zelfs dit langgebruikte pak nog dikwijls als een kostbaar legaat bij testament vermaakte, soms zelfs aan de heilige kerk, die het gebruikte als tooi voor hare priesters. De Oudewantsnyders, die zich op hun zegel Cleercopers noemen, bevatten inderdaad ook de opkoopers van oude kleeren, die ze op het erfhuis kochten om ze in opene winkels of langs de straat te verkoopen, en zelfs de uitdragers, die zich bezighielden met het verkoopen van oude kleeren voor rekening van anderen, maar toch in de eerste plaats hen, die ‘oude cleer vermaickten’ of oude kussens en mutsen verstelden, en die daartoe ‘mitter scare bi der straten ghaen.’ - Nog twee gilden, die zich bezighielden met het maken van kleedingstukken, vragen

onze aandacht: de Riemsnyders en de Zadelaers. De Riemsnyders bereidden en verwerkten leder ‘dat op zeems getouwet is,’ dus zeemleder en ander fijn leder; men rekende tot hen de vervaardigers van tasschen (‘budels’), handschoenen, gordels (‘broecriemen’), kussens, blaasbalgen enz., benevens de werklieden in been of hoorn, zooals de vervaardigers van lantaarns, kammen, ballen en dobbelsteenen. Het zonderlingst samengesteld was het Zadelaersgild, dat behalve de zadelmakers en scheemakers bevatte de schilders, beeldhouwers, boekbinders en boekdrukkers. Deze zonderlinge combinatie wordt echter duidelijk, indien wij overwegen, dat de schilders hun naam ontleenen (n'en déplaise onzen artisten fin de siècle!) aan het vervaardigen der meestal met leder overtrokken en steeds rijk met wapens en emblemen versierde schilden[1)]. Evenals de boekbinders behooren zij dus eigenaardig tehuis bij lederwerkers als de zadelmakers en de scheemakers. Toen eenmaal de kunst haar vlucht nam en de schilders allengs de zadelaars, naar wie het gild heette, naar den achtergrond drongen, zullen zich andere kunstbeoefenaars, als de beeldhouwers en de bij hen behoorende ‘goutslagers’ of vergulders, de ‘verlichters’ of miniaturisten en de jongere boekdrukkers, eindelijk de ‘cleerscryvers’ of behangselschilders en de ‘malers’ of huisschilders, die zich het best bij de schilders te huis gevoelden, bij hen gevoegd hebben.

Eene tweede categorie van gilden omvat de ambachten, die bij den huizenbouw betrokken waren: de arbeiders in steen, hout en ijzer, die zich Steenbickers, Bijlhouwers en Smeden lieten noemen. Het Steenbickers- of metselaarsgild, dat ook de steenhouwers, lei- en tegeldekkers en de glazenmakers herbergde, verraadt door zijnen naam, dat het stamt uit den tijd vóór het gebruik van den baksteen, toen men genoodzaakt was voor de groote gebouwen, die niet van hout getimmerd werden, van den kostbaren bergsteen gebruik te maken. Het Bijlhouwersgild omvatte de ‘kistemakers’ of meubelmakers, de timmerlieden, rademakers, kuipers, stoel-

1) Van daar ook de drie schilden op het bekende blazoen der volgelingen van St. Lucas, dat te Utrecht reeds voorkomt bij de St. Lucas broederschap van 1448, terwijl het middeleeuwsche zegel van het Zadelaarsgild de H. Maagd als schutspatrones vertoont met de blazoenen der zadelaars (een zadel) en der schilders (drie schilden).

draaiers, schuitenmakers, mandenmakers en andere arbeiders in hout. Alle werklieden in metaal zonder onderscheid behoorden tot het machtige Smedengild.

Tot de derde categorie der gilden zijn te rekenen alle ambachten, die zich bezighielden met het bereiden van levensmiddelen: de Backers en de bij hen behoorende Molenaers (waartoe zoowel de windmolenaars als de rosmolenaars, en bovendien de olieslagers gerekend werden), - de Vleyschouwers, die na de ontbinding van het gild wegens de ongeregeldheden van 1432 moesten plaats maken voor de opkomende Brouwers, wier bedrijf vroeger door de algemeenheid van het ‘selfbrouwen’ van weinig belang schijnt geweest te zijn. Dan de Viscopers, rijk door het vischgebruik op de talrijke vastendagen, en de Tappers (of ‘Wijnlude’), die (evenals aanvankelijk ook de Brouwers) over verschillende gilden verspreid geweest schijnen te zijn. Eindelijk de ‘Botterlude’ of ‘Vettewariërs’, de charcutiers der middeleeuwen, die niet alleen boter maar ook alle mogelijke vet (kaas, zoutevleesch, worst, spek olie, traan, zeep, kaarsen) verhandelden en die daaraan de eer dankten, om ook de harnasvegers, die zich uitsluitend van vet moesten bedienen, in hun midden te zien.

Klein was te Utrecht het getal der eigenlijke industrieele gilden: het waren de Linnewevers, de Wollewevers en de Louwers of looiers. Ons moet het op den eersten oogopslag verwonderen, dat van deze drie juist de Louwers tot de hoofdgilden gerekend werden; doch als wij ons herinneren, dat wij behalve de Grauwerckers nog twee gilden (de Riemsnyders en de Zadelaers) ontmoetten, die in leder werkten, dan houdt die verwondering op. Trouwens wij weten het ook van elders, dat leder in de middeleeuwen veel meer dan thans voor kleeding in gebruik was. De Wollewevers, aan wie de Vlaamsche steden haren bloei dankten, kwamen te Utrecht eerst laat tot eenige ontwikkeling. Maar het minst belangrijk waren stellig de Linnewevers, die in de middeleeuwen, toen iedere vrouw haar eigen garen spon, zich moesten beperken tot het werken op bestelling en dus slechts een bescheiden bestaan konden vinden.

In de laatste plaats ontmoeten wij onder de gilden er eenige, die zich uitsluitend bezighouden met den handel, met ‘comenscappe’. Allereerst noem ik de Wantsnyders of

Lakensnyders (vergelijk het Duitsche woord *Gewand*), die laken (waarschijnlijk, evenals te Keulen, van buiten geimporteerd laken) verkochten bij de el. Overal vormden dezen in de middeleeuwen het voornaamste, deftigste gild, en ook te Utrecht worden zij het eerst in de rij genoemd. Naast hen zijn te vermelden de Coirncopers en de reeds vroeger in een ander verband genoemde Viscopers en Tappers. Eindelijk de Marslude, wier naam herinnert aan den tijd, toen zij nog ‘mitte marsse langes der straten’ hunne waren te koop aanboden. Sedert dien tijd waren zij veel opgekomen en boden zij allerlei waren te koop, bepaaldelijk verschillende soorten van geweven stoffen, die men ‘werp in werp’ noemde, edelgesteenten en specerijen en kruiden, die grootendeels in onzen kruidenierswinkel thuis behooren, doch ook in onze apotheken niet misplaatst zouden zijn. Naast deze drie hoofdcategoriën verkochten de Marslude beelden (‘vergult off onvergult’), schilderijen en platen (‘taferelen’ en ‘brieven’), kruiken en glazen, verder allerlei smeedwerk enz. enz. Over het algemeen schijnt bij dit ambacht gedacht te moeten worden aan geïmporteerde artikelen, terwijl de andere gilden grootendeels eigen fabrikaat verkochten.

Eén bedrijf stond geheel op zich zelf, dat der Barbiers. Zij waren bij de Wantsnyders, het deftigste gild, gevoegd. Geen wonder, immers men vond onder de Barbiers niet alleen de chirurgijns, die men behoefde voor het in de middeleeuwen als gezondheidsmaatregel zeer gewone aderlaten, maar ook de artsen. Is het dan niet waarschijnlijk, dat men hun, die alleen onder alle gildebroeders geen proefstuk maar een examen moesten afleggen, als geleerden door deze combinatie zekere eer heeft willen bewijzen, nu ze niet talrijk genoeg waren om een afzonderlijk gild te vormen?

Al deze gilden hielden zich bezig met een handwerk (‘ambocht’) of met den verkoop ‘by penwarden’ (d.i. voor de waarde van een penning), den detailverkoop of kleinhandel (‘comenscap’). Sommigen oefenden alleen het handwerk uit, werkten uitsluitend op bestelling; enkelen leefden uitsluitend van den kleinhandel. Maar de meesten combineerden met het handwerk het recht tot verkoop in het klein der vervaardigde producten. De groothandel echter behoorde tot hun terrein niet. In de bescheiden van alle gilden vindt men

deze regeling min of meer duidelijk terug; het is echter wel geraden, dit belangrijke punt iets nader toe te lichten.

De uitoefening van elk handwerk stond aan ieder vrij, indien hij het vervaardigde product zelf gebruikte, niet om loon arbeidde voor een ander. Men mocht b.v. tabbaarden laten voeren met pelswerk door zijne huisbedienden, doch niet die bedienden bij anderen zenden om dit werk voor geld te verrichten. Het bereiden ('touwen') van pelswerk voor anderen was verboden, als men het gild niet had gewonnen[1]; en ook al had men dit gedaan, dan mocht men slechts leder bereiden voor iemand, die het zelf droeg of zelf lid van het gild was. Immers zoowel het 'touwen' van leder als het 'uuytslyten' van het daarvan vervaardigde product 'by de stuck' was het terrein van het gild, en men mocht door het 'touwen' van leder voor niet-gildebroeders dezen niet in staat stellen, om inbreuk te maken op de andere helft van het monopolie, 'het uuytslyten bij de stuck' van uit getouwd leder vervaardigde voorwerpen.

Maar niettegenstaande deze combinatie van ambacht en detailverkoop gewoon was, toch was het niet uitgemaakt, dat de leden van een gild *altijd* de vrijheid hadden de door hen bereide voorwerpen in het klein te verkoopen. Er waren gevallen, dat die vrijheid beperkt werd door het recht van een ander gild; de olieslagers b.v., behoorende onder het Molenaarsgild, mochten geene olie verkoopen in het klein, omdat die verkoop deel uitmaakte van het monopolie der Botterlude. En de Wolwevers kwamen, zooals wij zien zullen, in conflict met de Wantsnyders, die het privilege hadden van den detailverkoop van laken.

Dat juist alleen detailverkoop, inkoop van goederen met de bedoeling om die (al of niet verwerkt) bij de kleine maat te verkoopen, het terrein was der gilden, blijkt duidelijk. 'Die hout coft ende vercoft voorts, die sel der Bijlhouwer

1) Evenzoo mochten de begijnhuizen hun eigen garen weven, niet dat van anderen. Toch moest de partikulier, die aldus het gebied van een gild betrad, zeer oppassen zich niet te vergissen. De 'selfbrouwer' moest een beëedigden brouwer en drager bij zijn bedrijf roepen. Het maken of herstellen van kleederen door dienstboden was alleen geoorloofd, als 'gebroedighe dienstboden,' of een 'camerlinck', die loon en kost had, geene anderen, allerminst snijdersknechts gebruikt werden.

gilde winnen', zegt eene ordonnantie van 1452. Zeer nauwkeurig wordt het beginsel omschreven door de Botterlude, die als inbreuk op hun recht alleen wraakten den verkoop van minder dan een pond spek en van minder dan eene kan olie. En daarnaast *het koopen* van een vaatje boter (of minder) *om dit te verkoopen;* het verkoopen van boter in het klein op zich zelf toch kon men bezwaarlijk verbieden in een tijd, toen wellicht de meeste burgers zelven nog boter maakten en die gedeeltelijk dus wel moesten verkoopen.

Aan den verkoop moest dan ook de inkoop voorafgaan, om de handeling te brengen tot het domein van een gild. 'Men en mach eenen borger nyet verbieden, zijn selfs goet te doen vercoepen', beweerde in 1535 een burger in een proces tegen het Grauwerckersgild. Evenzoo mochten burgers, die visch gevangen hadden, dien zelven buiten den afslag in het klein verkoopen, - burgers, die eigen grond bezaten, het daarop geteelde graan bij de kleine maat van de hand zetten zonder verhindering van een gild[1)].

De groothandel echter viel buiten de bevoegdheden der gilden. Zeer duidelijk blijkt dit bij de Coirncopers, die men juist allicht voor groothandelaars zou houden, nu naast hen de Backers stonden. Niet alleen beschouwden de Coirncopers het bepaaldelijk als hun 'recht ende oude gewoente', dat niemand buiten het gild '*mit cleynen maten* meten en zel', maar zij gingen nog verder. Van personen, die graan verkochten 'int gross boven 12 mudden tsamencoeps', wilden zij niets weten: op hen had het monopolie van het gild geene betrekking.

Alleen de zeer laat opgekomene neringen van de brouwerij en de draperie maakten op dezen regel eene uitzondering. Den Brouwers werd (om de betaling van de sijs te controleeren) door den raad verboden te tappen, en de Wolwevers werden door het monopolie der Wantsnyders belemmerd. Beiden moesten zich dus tevreden stellen met den verkoop

1) Deze beide gevallen gaan *niet* uit van een tegenovergesteld beginsel als het bovengenoemde verbod aan de olieslagers, om de door hen geslagene olie te verkoopen in het klein. Immers het visschen en het boerenbedrijf behoorden niet als ambachten tot het terrein van een gild, het olieslaan wèl. Visschers en hoeren konden dus geacht worden hun eigen product te verkoopen; olieslagers van beroep zullen in den regel niet alleen hun eigen zaad verwerkt hebben.

hunner artikelen in het groot aan detailhandelaars. Doch beide gilden verkeerden ook in eene abnormale positie. Het Brouwersgild dagteekende eerst van 1433; de Utrechtenaars leefden vroeger, naar wij zien zullen, in hoofdzaak van eigen brouwsel of ingevoerd bier. Het gild bezat dus geene oude rechten en gewoonten, en de raad kon zijn bedrijf regelen zooals hij wilde. En de Wolwevers schijnen aanvankelijk alleen op bestelling gewerkt te hebben, terwijl de Wantsnyders in den regel ingevoerd laken verkochten. Zoodra dan ook de draperie zich begon te verheffen en voor de markt te werken, werd het monopolie der Wantsnyders door den raad opgeheven.

Het feit, dat de groothandel van de werkzaamheid der gilden was uitgesloten, kan ons nauwelijks verwonderen, als wij ons herinneren, dat de handwerksgilden der latere middeleeuwen, te Utrecht zooals elders, de groote koopliedengilden der 12^{e} en 13^{e} eeuwen na harden strijd verdrongen en vervangen hebben. Toen de handwerkslieden eenmaal de overwinning behaald hadden, was het natuurlijk, dat zij hunne tegenstanders, de kooplieden, uitsloten van hunne organisatiën, aan wie de oppermacht was vervallen. De groothandel bleef op zich zelf staan.

Zoo was dus het gebied van nijverheid en kleinhandel tusschen de 21 gilden verdeeld. Ieder gild was ter verdediging van zijn terrein gewapend met het recht, dat de Duitschers ‘Zunftzwang’ noemen. De ‘Zunftzwang’ bestond in de bevoegdheid van elk gild, om de uitoefening van het ambacht of de ambachten, waarmede zijne leden zich hoofdzakelijk bezighielden, aan alle andere personen te verbieden en om de overtreders van dit verbod te beboeten. Eerst in 1502 vinden wij dit beginsel in het algemeen en duidelijk door den raad uitgesproken: ‘Waer yemant, die enich gilde ruerde ende dat gilde nijt voldaen en hadde, so mogen die oudermans denghenen bekoren, die huer gilde gheruert heeft, tot elcke reysse van twe pont ende also dicke als sijt bevinden, die een helft ter gilde ende die ander heelft ter oudermans behoeff.’ Maar reeds lang voor dien tijd zien wij het recht door vele gilden in hunne ordonnantiën formuleeren, door allen in de praktijk toepassen.

Ieder *gild*, zeg ik, bezat den ‘Zunftzwang’, maar *niet* ieder ambacht. De brouwers, aanvankelijk over verschillende gilden verspreid, - de wijntappers, in de middeleeuwen nooit tot

een gild vereenigd, en wellicht andere ambachten kunnen dit recht bezwaarlijk bezeten hebben. Wij zullen later zien, dat reeds de verspreiding van de leden van een ambacht, dat ‘Zunftzwang’ bezat (in casu de snijders), over verschillende gilden aanleiding geeft tot onzekerheid in hunne positie als industriëelen. Des te zekerder schijnt het, dat de leden van ambachten, die *geen* ‘Zunftzwang’ bezaten, het recht gemist moeten hebben aan anderen het uitoefenen van hun bedrijf te Utrecht te beletten. Nog meer: de ‘Zunftzwang’ schijnt zelfs vervallen te zijn, indien en voor zoover het ambacht, waarop hij betrekking had, niet feitelijk door de leden van het gild werd uitgeoefend. Immers aan de Marslieden wordt uitdrukkelijk vergund, leder van buiten in te voeren en te verkoopen, wanneer de looiers deze ledersoort niet bereiden kunnen of niet gewoon zijn te bereiden. Eene beperking trouwens, die in het belang der consumenten gewenscht, ja onontbeerlijk was.

De grenzen van het gebied van elk gild waren scherp afgebakend. Maar zóó scherp kon die afbakening zelfs in deze vrij primitieve tijden, toen het bedrijf nog weinig gedetailleerd was, toch natuurlijk niet zijn, dat het gevaar was afgesneden voor het telkens ontstaan van quaestiën, of het eene of andere werk behoorde tot het domein van het eene gild dan wel tot dat van zijnen concurrent. Inde irae! De gildeboeken zijn vol van beslissingen, over dergelijke geschillen genomen. En nog hebben wij natuurlijk slechts voor ons de gevallen, waarin de twist leidde tot een resultaat, dat als regel voor het vervolg de opteekening in het register verdiende. De tallooze kibbelarijen, die zulk een einde *niet* namen, zijn ons (gelukkig!) niet overgeleverd. Ik zeg *gelukkig*, want wij hebben aan de ons bewaard geblevene staaltjes waarlijk meer dan genoeg; wij kunnen voldoende oordeelen over de kleingeestigheid, die tot deze standjes aanleiding gaf, en over de vindingrijkheid, die de gildebroeders ten toon spreidden, wanneer het gold elkander een vlieg af te vangen. Laat mij u met enkele kenschetsende voorvallen in kennis brengen.

Daar was allereerst de belangrijke quaestie van de huisnaaisters, die het Snydersgild jarenlang in onrust hield en tot tal van inschrijvingen in het gildeboek aanleiding gaf.

De schuldige naaisters waren leden van het Oudewantsnydersgild en vervoegden zich in alle eer en deugd ten huize van zuinige huismoeders, die er toen als nog tegenwoordig voordeel in zagen, de kleederen hunner kinderen tehuis te laten herstellen. Daartegen kon dan ook niemand bezwaar hebben. Maar in December 1511 kregen de Snyders argwaan, dat eene jeugdige naaister op deze wijze ‘onder decsel van den Oudewantsnyders geheel ny werck ofte kleder maecte’. Toen kwam het gild in opschudding en het ‘meechtgen’ werd gepand. Eerlang kwam de raad zelf er bij te pas, die eene commissie benoemde om de twistende gilden tot bedaren te brengen. Bij plechtig raadsvonnis werd eindelijk na drie maanden uitgemaakt, dat huisnaaisters geene geheel nieuwe kleederen mochten vervaardigen op boete van 2 pond voor elke overtreding. Indien gij meent, dat daarmede de zaak uit was, dan vergist gij u grootelijks: men kon natuurlijk aan oude kleederen zoo dikwijls nieuwe stukken zetten, dat het feitelijk een nieuw kleedingstuk werd. De Snyders waren niet gezind zich dus te laten beetnemen, en *nog tien jaren lang* vinden wij dan ook voortdurend melding gemaakt van kibbelarijen over deze zaak tusschen de twee gilden, die elkaar op overtredingen trachtten te betrappen. De zaak was eerst voor goed uit, toen het door Karel V aangestelde stedelijk bestuur in de nieuwe ordonnantie van 1548 nauwkeurig omschreef, dat de leden van het Oudewantsnydersgild zouden mogen maken zoovele nieuwe kleederen als men kon maken uit een half el laken, en dat zij verder mochten zetten een lijf op een vrouwenrok, een paar nieuwe mouwen aan een oud wambuis of een paar nieuwe hozen aan eene oude broek[1)]. Om de Snyders te bevredigen, werd hun daarentegen vergund oude kleeren te herstellen, die bij hen aan huis gebracht werden; waagden zij het echter oude kleeren bij anderen aan huis te vermaken, dan zouden de dekens met den bode van het Oudewantsnydersgild zich de huizen, waar het misdrijf plaats had, mogen doen openen; bij weigering

1) Geheel op dezelfde wijze werd de grens getrokken tusschen schoenmakers en schoenlappers. De schoenlappers mochten eene nieuwe lap zetten op eene oude bianenzool, nieuwe achterhakken aan een ouden schoen en dubbele zolen maken, mits de eene oud was; het meerdere behoorde tot het domein der schoenmakers.

zouden de bewoners met kort recht gedagvaard worden om getuigenis der waarheid te geven en bij overtreding eene boete beloopen.

Eene andere quaestie, minder ridicuul omdat het onderwerp ons meer interesseert, verdeelde in denzelfden tijd de Steenbickers- en Zadelaersgilden. De beeldhouwer Joest Jacobssoen had een leerling, dien hij zich veroorloofd had te onderwijzen in het maken van steenen beelden. Nauwelijks kwam dit ter oore van de Steenbickers, die, naar wij weten, zich ook met steenhouwen bezighielden, of zij pandden den beeldhouwer om leerkindsgeld voor den jongen te hebben: immers zij alleen meenden steenen beelden te mogen maken. Het was weder de raad, die moest uitmaken, dat het Zadelaersgild bevoegd was beelden te maken ‘soewel van steen als van hout off van ander substancie’. Doch ook nu weder baatte dit niet: voortdurend hooren wij op nieuw van klachten in den raad, die ten slotte in overweging geeft, om de zaak door het gerecht te doen uitmaken. In 1532 waagden de Steenbickers het zelfs op nieuw van den bekenden beeldhouwer Colijn de Nole te eischen, dat hij lid van hun gild zou worden; weder werd toen bij plechtig raadsvonnis beslist, dat meester Colijn tot het Zadelaersgild zou behooren. Doch ook in dit geval maakte eerst de ordonnantie van 1539 een einde aan het geschil door te bepalen, dat alleen de ‘beeltsnyers, die groff steen houwen, te weeten van schoersteenen ofte metsellerie’, tot het Steenbickersgild zouden behooren.

Zal ik u nog meer staaltjes meedeelen? u vertellen van het raadsbesluit, waarbij aan de herbergiers verboden werd om broodjes te verkoopen ‘sonder toespyse’, omdat zij anders op het terrein traden van het Backersgild? van de scherpzinnige onderscheiding, in het jaar ons Heeren 1400 gevonden door het college der gemeene oudermannen, toen zij de mutsenmakers toewezen aan het Oudewantsnydersgild en niet aan het Wolleweversgild, omdat zij de mutsen niet weefden, maar met ijzeren naalden breiden? van de speldemakers, die door hetzelfde college ten slotte ‘halff ende halff geset’ werden tusschen Smeden en Riemsnyders, omdat er inderdaad tusschen de betoogen der beide gilden geen andere uitweg te vinden was? Mij dunkt het is overbodig: de aangevoerde staaltjes zeggen duidelijk genoeg, hoe uiterst vruchtbaar de

gilden-organisatie was in kleingeestige haarkloverijen. Zelfs den meest nauwgezette moet het bijna onmogelijk geweest zijn moeilijkheden te vermijden, wanneer bij zijne partij de goede wil om daartoe mede te werken niet bestond.

Wantrouwend, dikwijls vijandig stonden dus de verschillende gilden tegenover elkander. Met ‘segell ende brieff’ en met vonnissen van raad oud en nieuw verdedigden zij tegen elkander hunne oude rechten en gewoonten. En als de oorlog ten slotte uitbrak, was het eenige redmiddel een vonnis van het college der gemeene oudermannen, van wier uitspraak in hoogste instantie nog appèl viel op den raad. Maar zelfs dit opperste college werd niet onbepaald vertrouwd: men was zóó bevreesd, dat de raad zich zou laten overhalen om aan een gild privilegiën te verleenen ten nadeele van een ander, dat besloten werd, niet alleen ook den oudraad in zulke gevallen te betrekken, maar zelfs alle gilden daartoe in morgenspraak bijeen te roepen.

Zoo leerde men elkander in de gouden eeuw van den gemeenschapszin wantrouwen en te lijf gaan om de concurrentie tegen te gaan, even fel als thans, nu de concurrentie geoorloofd is. De strijd was zoo heftig en zoo afmattend, dat menig gildebroeder, die zich bij zijn bedrijf dikwijls op de grens van de bevoegdheden van een ander gild moest bewegen, de voortdurende contrôle en het nuttelooze gekijf moede, er ten slotte de voorkeur aan gaf, om in 's hemels naam zich de rust te koopen door lid te worden van een tweede gild. Natuurlijk zag men dit gaarne en men was zeer bereid, om in zulke gevallen een matig tarief toe te passen. Het dubbele lidmaatschap werd dus allengs gewoon: vele Oudewantsnyders wonnen het Snydersgild, en vooral het Marsliedengild had tal van zulke leden, die zoodoende eenige meerdere faciliteiten verkregen bij den verkoop hunner producten. Ja, zóó algemeen werd ten slotte het gebruik, dat de raad in 1502 als algemeen tarief vaststelde, dat personen, die leden waren van meer dan een gild, de tweede maal konden volstaan met de betaling van half geld. En ook voor de uitoefening der stedelijke plichten, die op elken burger rustten, moest een algemeene regel worden gesteld: men bepaalde, dat een lid van twee of meer gilden steeds zou dienen in het gild, waarbij hij het grootste finantiëele

belang had, terwijl echter een industriëel gild de voorkeur zou hebben boven een gild, dat uitsluitend van kleinhandel bestond.

Een zeer ingewikkeld samenstel van bepalingen, gepaard met vrij wat geneigdheid tot schikken, was derhalve noodig om niettegenstaande het bestaan der gilden, wrijving en strijd tusschen de burgers op het gebied van nijverheid en kleinhandel te voorkomen. Maar deze organisatie moge wat lastig geweest zijn om te handhaven, zij was betrekkelijk eenvoudig in vergelijking met de zeer gecompliceerde maatregelen, die strekten om de orde en den vrede te bewaren in het gild zelf. Ik ga u nu daarvan een overzicht geven, allereerst van de bestuursinrichting van een gild.

Aan het hoofd van elk gild stonden twee personen, die gewoonlijk dekens, maar te Utrecht in de middeleeuwen ‘oudermannen’ heetten. Een deftiger titel (ook de burgemeesters heetten oudtijds oudermannen), in overeenstemming met de machtiger positie, die deze gilden-oversten te Utrecht bekleedden. Naast de oudermannen worden genoemd de ‘voerraetsmanne’, wellicht dezelfde personen, die ook wel ‘raetsheeren’ heeten, maar wier eigenlijke functiën ons onbekend blijven. De voornaamste ambtenaar van het gild was de busmeester, van wiens keus bij geheime stemming (door middel van boonen, die in mutsen geworpen werden) ons de bescheiden van het Smedengild eene uiterst plastische beschrijving geven. De busmeester inde de contributiën der gildebroeders, die van de verplichting om te waken op den stadsmuur waren vrijgesteld; hij beheerde ook de eigendommen van het gild, die op den gildetoren bewaard werden: de banier, het lijkkleed, de geldkist en de stembus, de looden gildenpenningen met den vorm om ze te gieten, het bed voor de wakers en de fakkels, het archief (waarvan de charters in eene ‘lade’ en de verordeningen, die ook hier op zijn Duitsch ‘rollen’ heetten, met het zegel in bussen bewaard werden) benevens het gildeboek met het rekenboek, die hij onder zijne eigene berusting had. De verdere ambtenaars van het gild waren de proefmeesters, die de gildeproef der nieuwe leden beoordeelden, - de keurmeester, die bij overtredingen de boeten oplegde, - en de bode, die ons voorgesteld wordt in eene tweekleurigen tabbaard met het zilveren insigne

van het gild op den mouw, hem door het gild geschonken.

Ieder, die burger was, kon zich aanmelden voor het lidmaatschap van het gild; wij zullen echter later zien, dat vooraf het afleggen van de gildeproef vereischt werd. Een bepaalde leeftijd schijnt niet voorgeschreven geweest te zijn: immers wij vernemen eenmaal, dat leden, die geen 16 jaren oud waren, niet alle rechten der gildebroeders zouden bezitten. Elk lid werd aangenomen ‘op’ het gildeboek, dat de verordeningen van het gild bevatte; denkelijk beloofde hij dus vooraf die verordeningen na te komen.

Het gild hief van zijne nieuwe leden een entréegeld, dat in termijnen voldaan kon worden. Het tarief was echter niet voor allen gelijk. Alleen de leden, die het ambacht uitoefenden, betaalden het volle bedrag. Zij, die alleen tot het verkrijgen van politieke en militaire rechten en plichten leden werden, konden met de helft volstaan. Voor de leden van andere gilden eindelijk, die alleen lid werden om iets vrijer te zijn bij de uitoefening van hun ambacht, bestond een zeer eigenaardig tarief: men inde ‘dat men daerof ghecrighen can’[1]. Weduwen van overledene gildebroeders konden voor half geld het lidmaatschap van hunnen echtgenoot voortzetten, terwijl de oudste zoon binnen het jaar na 's vaders dood het gild voor eene kleinigheid kon winnen[2]. Jongere zoons betaalden iets meer; het is kenmerkend voor de vrijere moraal der tijden, dat bastaarden met dezen gelijkgesteld werden. De knechts waren ‘aenworpen’ (d.i. leden met beperkte rechten) van het gild; hielden zij eigen vuur en licht, dan konden zij gildebroeders worden.

Het gild hield verschillende bijeenkomsten. In de eerste plaats de plechtige vergaderingen of morgenspraken, waarop besluiten genomen werden. Als plaats van bijeenkomst vinden wij in het midden der 15e eeuw herhaaldelijk den ruimen reventer van het Minderbroedersklooster vermeld, die in de 17e eeuw tot vergaderzaal der Staten van Utrecht zou worden

1) In 1502 stelde de raad, zooals ik boven zeide, een algemeen tarief vast, dat eenigszins anders luidde; doch de gilden konden daarvan afwijken en deden dit blijkbaar ook meermalen.

2) ‘Verheergewaden’, naar men zeide, eene uitdrukking die bewijst, dat men er toe overhelde, zelfs het gildebroederschap te beschouwen als een leen, dat tegen eene kleine uitkeering op den oudsten zoon overging.

ingericht. Maar niettegenstaande de betrekkelijke heiligheid der vergaderzaal kunnen wij nagaan, dat het daar volstrekt niet deftig toeging; immers wij vernemen, hoe het verboden was, ‘barrebeens’ of met een schootsvel voor ter vergadering te komen, en hoe men den vergaderden in overweging moest geven, geene vrouwen en kinderen mede te brengen. Op het niet verschijnen ter vergadering en op de openbaring van geheimen, in de vergadering behandeld, waren boeten gesteld.

Van geheel verschillenden aard was de andere vergadering van het gild: de jaarlijksche bijeenkomst op den feestdag van den patroon van het gild, die voor de leden een rustdag was. De gildebroeders vergaderden dan op eene bepaalde plaats en gingen van daar ‘reverentelijck metter stacien’ ter kerke, om gezamenlijk de mis bij te wonen. Dan werd de rekening door de oudermannen afgelegd. En daarna volgde een feestelijke maaltijd. De oudermannen en de busmeester gingen vooraf rond om de leden te noodigen, en wij zouden gaarne gelooven, dat het op het feest ‘vrolicken’ toeging, zooals onze bescheiden uitdrukkelijk verzekeren, ook al vernamen wij niet, dat het bij sommige gilden twee dagen achtereen duurde. Ditmaal mochten de gildebroeders hunne huisvrouwen medebrengen; maar de tegenwoordigheid der schoone sekse schijnt op zich zelf geen voldoenden waarborg geleverd te hebben, dat de broeders zich ‘manierlicken gedragen’ zouden. Immers uitdrukkelijk wordt hun nog ingescherpt, geen spijs of drank aan te tasten voor het begin van den maaltijd dan alleen met verlof der ceremoniemeesters, en geene kannen te breken, vooral niet ‘uyt fortse ofte grammen moede’. Muziek achter tafel was, gewis tot bevordering der kalmte, verboden.

Wij kunnen thans de regeling van het bedrijf door de gilden bespreken. Het eerste, dat ons daarbij treft, zijn de bepalingen, die handelen over de verhouding der gildebroeders tot hunne knechts. Met verbazing vernemen wij al dadelijk van eene arbeidsbeurs, die reeds in 1465 van het Buurkerkhof naar de Mariaplaats werd overgebracht; zij had trouwens alleen betrekking op ‘meyers ende arbeytslude’, waarmede denkelijk losse werklieden bedoeld worden. Niet op hen, maar uitsluitend op vaste knechts had de regeling van het gild betrekking: de meester toch had geen ‘sekerhede an enen knaep’, wanneer

deze niet gehuurd was ‘mit voerwaerden’ (d.i. met een contract) ‘als om enen besproken loen’. Was dit echter het geval, dan werd dit contract ook door het gild in bescherming genomen. In het algemeen konden meester en knecht bij geschillen *elkander* het werk verbieden en klagen bij de oversten van het gild, die de in het ongelijk gestelde partij beboetten. Zelfs kon de klagende verlangen, dat tot beslissing van het geschil eene morgenspraak van het gild belegd werd, indien hij althans bereid was zich te verbinden, om in geval hij ongelijk kreeg drie pond was te betalen; tusschen meester en knecht bestond ten dezen geen verschil dan alleen dit, dat de knecht moest borgstellen of panden geven voor de betaling der uitkeering.

De meester, die zijnen knecht misdoet, betert dit volgens de uitspraak van het gild. Hij, die zijn aangenomen knecht geen werk geeft, en de knecht, die niet te werk komt, betalen eene boete, die meestal bepaald is op één daghuur. Ontslaat de meester een knecht zonder hem tevens te betalen, dan verbieden de oversten op klacht van den knecht hem te werken; reeds toen echter werd de meester, als hij met een eed verklaarde betaald te hebben, geloofd, maar de bevoegdheid om tegenbewijs te leveren wordt den knecht uitdrukkelijk voorbehouden. De knecht daarentegen mag niet bij een ander gaan werken, voordat hij zijn vorigen baas heeft voldaan; geen lid van het gild mag hem te werk stellen. Eén gild, dat der Riemsnyders, beperkt dit tot het geval, dat de meester vooraf de schuld van den knecht bewijst. Verlaat de knecht zijnen meester ‘mit quaden ofte onbehoirlycken manieren’, dan betaalt hij bovendien nog boete. De knecht, die zelf een anderen knecht te werk stelt en dus als meester optreedt, betaalt boete; beiden mogen een maand lang niet werken. Billijke bepalingen, naar men ziet, over het geheel uitgaande van het beginsel van gelijk recht voor meester en knecht.

Behalve de knechts kenden de gilden echter eene andere categorie van werklieden, kenschetsend voor de instelling en met haar verdwenen: de leerkinderen. Hunne aanwezigheid hing ten nauwste samen met de zorg voor de bekwaamheid der gildebroeders, die aan alle gilden zeer ter harte ging. Niemand kon meester in zijn ambacht en zoodoende

volle gildebroeder worden, voordat hij twee jaren bij een ander lid van het gild het ambacht geleerd had. Bij alle gilden ontmoeten wij dan ook leerkinderen, behalve bij de Marslieden, bij wie uit den aard der zaak niet veel te leeren viel. Het recht der Oudewantsnyders (of kleerkoopers) om leerjongens aan te nemen, was twijfelachtig. Het Zadelaersgild had eene merkwaardige bepaling: de leden mochten leerjongens aannemen *op de proef*. Zeer juist, want in dit gild behoorden de schilders en andere kunstenaars, en het was moeielijk vooraf te beoordeelen, of een aankomende jongen genoeg aanleg voor de kunst had om hem voor de beoefening daarvan op te leiden.

De leertijd duurde gewoonlijk twee jaren. Bij de Barbiers (of chirurgijns) werd een langere leertijd van drie jaren gevorderd. Zeer natuurlijk! Maar waarom werd bij de Wolwevers en de Linnenwevers slechts één jaar geëischt? Het schijnt ons bij deze niet gemakkelijke industriën een reden tot verbazing en een nieuw bewijs, dat de weverij in het middeleeuwsche Utrecht niet veel beteekende.

De leerjongen ontving geen loon; integendeel betaalde hij aan de kas van het gild een zeker bedrag, dat door den raad, indien door het gild niet anders bepaald was, op een goudgulden gesteld was en waarvan alleen de zoons van leden, indien zij bij hunne vaders leerden, vrijgesteld waren. Waren de leerjongens bij hunne meesters in den kost, dan moesten zij daarvoor nog bovendien betalen[1)]. Het blijkt derhalve overtuigend, dat de leerjongens geacht werden niet ten bate van den meester, maar bepaaldelijk in hun eigen belang bij hem te vertoeven; tot dezelfde conclusie leidt ons het feit, dat sommige aanduidingen ons doen vermoeden, dat het niet de gewoonte was, hen eigenlijk werk te doen verrichten. Zoo werd den Riemsnyders uitdrukkelijk voorgeschreven, den leerjongens ‘te leren aen hoer selfs wercke *ende nyemants anders*, dat een jaer om dat ander’; het geven van geld of giften was verboden. Eerst in het tweede jaar mocht dus de meester in het werk van den leerjongen eenige vergoeding vinden voor de moeite, aan het leeren van den

1) Een paar contracten van 1455 leeren ons, dat toon voor twee leerjongens in de twee jaren betaald werden 28 en 30 guldens betaalbaar in vier termijnen.

onervarene besteed; eerst na afloop der leerjaren mocht hij hem ‘te wercke zetten’.

Doch al was de leertijd uitsluitend in het belang der leerjongens ingesteld, hunne positie was, naar het schijnt, weinig benijdenswaardig. De regel was, dat zij bij de meesters in den kost waren. Natuurlijk was daaraan voor den knaap een groot gevaar verbonden. Immers, hij was *verplicht* de volle twee jaren bij denzelfden meester uit te dienen; liep hij weg zonder den baas te ‘vernuegen’, dan moest hij toch kostgeld betalen en mocht geen ander hem aannemen, zoodat zijne carrière gebroken was. Wel kon de leerling met ‘oirloff’ van den baas van hem scheiden, maar toch moest hij dan nogmaals de hooge uitkeering aan het gild betalen. Slechts als de baas stierf, was hij daarvan vrijgesteld. Zoo was dus de leerjongen feitelijk geheel in de macht van zijn meester en met meer recht dan dit somtijds geschiedt zou men op hem de benaming van *slaaf* kunnen toepassen.

Toch was de leerjongen, die bij zijn baas in huis was, in veiliger haven dan zijn vrije leergenoot, hoezeer ook de gilden zich beijverden dien te beschermen. De ordonnantie der Steenbickers van 1539 achtte het noodig, den metselaars en leidekkers in te scherpen, alleen leerjongens aan te nemen, die zij tevens in den kost hielden; want, zegt het stuk, zij nemen ‘veel scamel gesellen aen, *opdat zy voer die goede luyden hoer doeren gaen bidden’;* de maatregel scheen tevens wenschelijk, ‘opdat se die meyster mach vynden’. Treurige toestanden! de handwerksgezellen, de kracht der nijvere steden en de steun der machtige gilden, gerecruteerd uit straatslijpers en bedelaars!

En mettertijd werd de toestand vooral niet beter: hoort, hoe onze waarlijk niet teerhartige vaderen van het begin der 17^{e} eeuw zich daarover uitlaten. ‘Onse stad’ (het is de Utrechtsche magistraat van 1609, die aan het woord is) ‘is met vele vreemde ende van buyten innegekomen bedelende ambachtskinderen vervult, ende de ongeregeltheyt derselver werd meest veroorsaakt doordien veel meesters ende meestersen, onder deksel van haar charitaat te bewijsen ende een ambacht te leeren, dikwils een, twee of meer ambachtskinderen opnemen, die zij veel jaren lopende houden *ende meer gebruyken tot slaven als tot ambachten te leeren ende te onderwijsen naar*

behoren, latende het onderhoud derzelver tot laste van de gemeente, sonder te gedencken, dat bij gebreke derzelver zij het werk zelver souden moeten doen ofte knechten huuren of groten loon daarvoor geven, ende dat zij zowel de leerjongens gehouden zijn te voldoen als de leerjongens henluyden, daardoor de ambachtskinderen so onordentlyk ende godloos opwasschen, dat zij geen predicatiën hooren, nog God nog den menschen leeren vreesen ofte eeren.' Zóó groot was het getal dezer rampzaligen, dat de raad na deze overwegingen eene commissie benoemde om ze behoorlijk onder dak te brengen, en dat eerlang zelfs het inrichten van een gesticht noodig bleek, dat de eeuwen verduurd heeft en zelfs onze tijdgenooten nog waarschuwt voor de groote schaduwzijden, verbonden aan het bestaan der 'ambachtskinderen'.

Met dat al had dit bestaan ééne lichtzijde: door het volbrengen van den leertijd kreeg de leerknaap het recht om gezel te worden. Allernauwkeurigst werd er tegen gewaakt, dat deze bepaling niet ontdoken werd: de meester, die een knecht aannam zonder het bewijs te vergen dat hij twee jaren het ambacht geleerd had, moest het leerkindsgeld aan het gild voldoen, de gezel moest als leerknaap werken en ontving geen loon.

Het kan ons niet verbazen, dat in tijden, zoo exclusief als de middeleeuwen, het niet of ter nauwernood geoorloofd schijnt geweest te zijn, zijne leerjaren buiten de stad door te brengen. Men vertrouwde elkander destijds weinig, wanneer men niet tot denzelfden kring behoorde, en men was geneigd het er voor te houden, dat de zaken nergens zoo goed gingen als in de eigene stad. Reizende handwerksgezellen waren dan ook te Utrecht niet, zooals in Duitschland, eene dagelijksche verschijning, maar werden slechts schoorvoetend toegelaten; eenmaal lezen wij zelfs, dat de raad vergunt hen 'vast te leggen'. Dit wantrouwen bestond, en al leert de zooeven aangehaalde ordonnantie overtuigend, dat leerkinderen van buiten, althans in 1609, te Utrecht talrijk waren, het omgekeerde blijkt niet. Slechts eene enkele maal vinden wij melding gemaakt van eene concessie: de Barbiers lieten personen, die buiten geleerd hadden, tot de proef toe, maar alleen op voorwaarde dat zij nogmaals leerkindsgeld betaalden ten bate van het Utrechtsche gild. Vrijgeviger waren de

Bijlhouwers, die alleen dan deze belasting oplegden, als de candidaat het afdoende bewijs niet kon leveren, dat hij zijn leertijd buiten ook werkelijk volbracht had. Het duurde tot den tijd van Karel V, eer men vrijzinniger werd: eerst de door zijne regeering uitgevaardigde ordonnantiën geven uitdrukkelijk de vergunning om buiten Utrecht het ambacht te leeren, maar achten toch alleen het onderricht voldoende, dat in eene ‘vrije bemuerde stadt’ gegeven is.

Eenigen waarborg, dat de leerjaren vrucht gedragen hadden, behoefde de knaap, hetzij hij te Utrecht of elders geleerd had, niet te geven; het was voldoende, zoo hij het bewijs leverde zijn tijd uitgediend te hebben. Het springt in het oog, dat dit bewijs bij leerjongens, zooals de aangehaalde ordonnantie van 1609 ze beschrijft, weinig waarborgen voor hunne kunde kan geleverd hebben. De medegedeelde staaltjes geven integendeel den indruk, dat, hoe uitnemend de regeling van het leerlingswezen ook bedoeld was, de praktijk in vele gevallen niet noemenswaardig van die onzer dagen zal verschild hebben. De gildebroeders zelven schijnen dit wel ingezien te hebben, althans als meester lieten zij niemand toe, voordat hij nog andere, meer afdoende bewijzen zijner kunde had gegeven. Niemand toch mocht ‘meysterye setten’ dan na een proefstuk geleverd te hebben. Natuurlijk had ieder gild (of juister ieder ambacht) zijne eigene vooraf aangewezene proef. De snijder moest ‘mitter hant snyden’ vier kleedingstukken: een ‘manstabbert’, een ‘langen paeppentabbert’, een ‘vrouwentabbert’ en een ‘vrouwen corte hoyck’; de ordonnantie voegt er met het oog op de (destijds toch zooveel minder dan thans wisselzieke) mode voorzichtigheidshalve bij: ‘off dat in der tijd gewoenlicken wesen zel’. Bij de Bijlhouwers had elk ambacht zijn afzonderlijk proefstuk: de meubelmaker vervaardigde een ‘seskant trusoor, een tafel daerop, overhoeck geklampt met een kalf daer midden in’, terwijl aan elk deel van het meubel allerhande lijstwerken en kunststukken moesten aangebracht worden, die nauwkeurig waren omschreven. De timmerman maakte ‘een goet cruysraemt’, de rademaker ‘een goet radt’, de stoeldraaier ‘een goede setel’ en de kuiper..... een goed vat? neen, er waren zaken, waaraan men in eene middeleeuwsche stad evenveel behoefte had als aan goede vaten: hij maakte

‘een goede keern ende een keessvat’, die men thans alleen op het platteland vindt. Voor de beoordeeling van de afgelegde proef waren in elk gild proefmeesters aangesteld, die over den uitslag rapport deden aan de oudermannen. Was het geleverde werk slecht, dan verboden dezen den candidaat zich als meester te vestigen; gewoonlijk was het niet geoorloofd de proef binnen 's jaars te herhalen.

Eigenaardig was de toestand bij de Barbiers, een gevolg trouwens van de vereeniging van kappers en chirurgijns onder den dubbelzinnigen naam van ‘barbiers’. De candidaat moest in het huis der proefmeesters drie ‘vlymen’ (lancetten) maken en daarna met deze vlymen ‘wercken in den arm, opte hant ende opten voet’ van den een of anderen rampzaligen patiënt. Waren de twee proefmeesters het niet eens, dan werden er nog meer patiënten aan gewaagd; immers de candidaat moest ‘voorts versoicken mit zijn instrumenten’ in tegenwoordigheid van alle leden van het gild. Ten slotte gaf ‘die geproeffde’ aan de oversten van het gild en de proefmeesters elk eene taak wijn en den bode een mengel wijn; er wordt uitdrukkelijk bij bedongen, dat de wijn voor de oversten ‘goet’ moest zijn. Doch daarmede was de zaak niet afgeloopen, want als de wijn goed was en het werk slecht, dan werd de ‘geproeffde’ niet toegelaten. Hij had dan de keus, om op nieuw in de leer te gaan en later nogmaals examen te doen òf aan zijne roeping te wanhopen en de zaak op te geven. In dit laatste geval gaf de eigenaardige inrichting van het gild hem een kansje: de verongelukte chirurgijn kon kapper worden! Dadelijk volgde dan eene lugubre plechtigheid: waardige tegenhanger van den eed, waarmede Molière het ballet van zijn Malade imaginaire besluit. Hij, die gestaan had naar de summos honores in het vak, werd op staanden voet gedegradeerd; hij moest ‘terstont ten heylighen zweeren voer den tween geswoerens, dat hy hem der andere puncten tot geenre tijt bynnen deser stadt onderwynden en zel’, en de verongelukte chirurgijn verliet als kapper het vertrek. Maar à quelque chose malheur est bou: de twee gezworenen kregen ‘dairoff elcx (weder) een quaert wijns!’

Op zoo afdoende wijze zorgden de gilden er voor, dat geene onbevoegden zich als meesters drongen in hunnen

kring. Toch waren zij nog niet volkomen gerust: zelven wenschten zij te controleeren, dat het door de gildebroeders geleverde werk goed was en dat niemand daarop aanmerkingen kon maken.

De burgerij beleefde een gouden tijd; want had iemand zich te beklagen over een ambachtsbaas, dien hij een werk had opgedragen, dan wist hij, dat hij bij de oversten van het gild met zijne klachten terecht kon. De meester, die een aangenomen werk liet liggen, betaalde boete aan het gild; de meester, die niet op den bepaalden tijd gereed was, zag zich blootgesteld aan eene klacht bij de oversten, en zijn klant was vrij het werk aan een ander te geven. Scheen het geleverde werk niet goed, dan werden twee leden van het gild door de oversten met de beslissing over de klacht belast; luidde hunne uitspraak ongunstig, dan verbeurde de leverancier zijn loon[1)] en betaalde nog bovendien eene boete aan het gild, welks eer hij geschonden had. Evenzoo was het in den handel. Verkocht iemand een ‘duffelsch’ of een ander slecht laken zonder den kooper gewaarschuwd te hebben, dan werd hij beboet. De verkoop van vunsch koren ‘voir goet koipmansgoet’ werd vernietigd; was het verkochte koren boven beter dan onder, dan betaalde de verkooper boete aan de stad. Ja, als het bleek, dat een brouwer den eenen klant boven den andere bevoordeeld had, dan bemoeide de raad zelf zich daarmede en beboette den schuldige voor niet minder dan 100 ponden.

Trouwens - deze laatste bepalingen bewijzen het reeds - niet alleen in de voortreffelijkheid van het werk stelde het gild zijne eer; men stelde wel degelijk ook hoogen prijs op de voortreffelijkheid der gildebroeders zelven. Tal van bepalingen van algemeenen aard leveren het bewijs, hoezeer de gilden er op gesteld waren, dat hunne leden zich behoorlijk gedroegen. Gildebroeders, overtuigd van moord, diefstal, verraad of meineed, werden uit het gild gestooten; de Riemsnyders wilden zelfs niemand, die van die misdrijven ‘beruft’ was, in hun midden dulden. Boeten werden bedreigd

1) Evenzoo bij de draperie: blijkt een stuk laken niet goed genoeg om gezegeld te worden, dan moeten wever en voller den drapenier de schade vergoeden in overleg met de oudermannen van het gild.

tegen vechterijen tusschen gildebroeders[1)], tegen beleedigingen, lasteringen en zelfs tegen ‘onbetamelycke schandelose ontydige woerden’, (trouwens het verwijt, dat als voorbeeld van zulke woorden wordt gegeven, is van dien aard, dat de uitdrukking ‘onbetamelyck’ wel zéér zacht moet genoemd worden). Ja in één geval zien wij een gild zelfs optreden in het belang van het decorum, waarop overigens de middeleeuwen zoo weinig letten: de Riemsnyder, die stinkende huiden in zijn bezit heeft, die ze plukt op straat of buiten zijn kelder ‘onthoernt’, verbeurt boete.

Handhaving van de goede trouw was voor elk gild eene zaak van het grootste belang. De gildebroeder, die ‘in eens anders werck treet’ voordat die ander voldaan is, moet bij de Bijlhouwers en Steenbickers dit werk op vermaning laten liggen, wil hij zich niet aan beboeting blootstellen. Evenmin mag de barbier een ‘colant’ scheren, die meer dan een vierendeel jaars aan een collega schuldig is, zoodra hem daarvan kennis gegeven is. De bakker of de brouwer, die nog schuld had bij zijnen molenaar en aan de betaling trachtte te ontkomen door bij een anderen molenaar te gaan, zag zich blootgesteld aan een verbod van de oversten van het gild op klacht van den verongelijkten molenaar. Maar om dezelfde reden werd de brouwer op zijne beurt beschermd: de tapper, die hem zonder te betalen de clandisie opzeide, kon nergens terecht, geen brouwer mocht hem leveren. Ja het was zelfs verboden eenen arts in consult te roepen zonder verlof van den huisdokter; gelukkig kon men diens bezwaren afkoopen door hem zekerheid te geven voor zijne afbetaling.

Zeer ernstig nam het Viscopersgild de handhaving der goede trouw ter harte. Klaagde een visscher, dat een lid van het Viscopersgild hem niet betaald had, dan voldeden de oudermannen hem uit de kas van het gild en executeerden den nalatige. Het Smedengild hielp de klagers op niet minder afdoende wijze, maar zonder zijne kasgelden te wagen. Verscheen een koopman in ijzer of smeekolen in de stad en riep hij de tusschenkomst der oudermannen in, dan zonden dezen terstond den bode van het gild bij alle smeden rond: de zaak was dan verder voor risico van het gild. Van de

1) Leidde het gevecht tot verwonding, dan stond de zaak ter berechting van den raad: de gilde-ordonnantie zondert dan ook dit geval uitdrukkelijk uit.

verkooping maakte men een vroolijken dag, waarvan de verkooper het gelag betaalde. Al dadelijk kwamen de oudermannen hem daarbij te hulp door te gelasten, dat alleen koopers ‘int selve gelach’ mochten komen, terwijl de knechts, die kwamen koopen, niet langer dan strikt noodig was mochten blijven zitten, ‘om den coipman daer nyet by verzwaert te werden, twelck tot achterdeel van der gemeent wesen souden.’ Maar er was meer: betaalde een der koopers niet, dan had de koopman zich slechts tot een der oudermannen te wenden, die aanstonds den nalatige het werk verbood en aan dit verbod kracht bijzette door het aanbeeld van het blok te werpen. De koopman kon rustig afwachten, dat de nalatige zich bekeerde, want hij nam onderwijl op diens kosten zijn intrek in eene herberg.

De handhaving van de goede trouw, waarop de gilden derhalve steeds bijzonderen prijs bleken te stellen, vertoont zich op zeer eigenaardige wijze, waar zij wordt toegepast op de onderlinge concurrentie der gildebroeders. Wij weten, dat de gilden een afschuw hadden van concurrentie, maar zij konden die natuurlijk tusschen hunne leden onderling, die allen gelijken rechten hadden, niet verbieden. Wèl echter konden zij haar zooveel mogelijk regelen, en zij deden dit dan ook met ijver. Bepaaldelijk trachtten zij te weren wat wij concurrence déloyale noemen, en zij gaven aan dit begrip eene zoo ruim mogelijke uitbreiding: in tal van handelingen, die ons gewoon schijnen, zag hun scherpe blik en hun nauw geweten iets unfairs. Het was er hun om te doen, de concurrentie der gildebroeders zóo te regelen, dat elk eene even groote kans had om iets te verdienen: de kunstmatige vergrooting dier kans vonden zij onbillijk. Zoo werd dan, om dit doel te bereiken, het geheele bedrijf der gildebroeders gereglementeerd en aan banden gelegd. Ik wil u een overzicht van de daartoe strekkende bepalingen geven. Wij zullen daaronder van alles vinden: enkele volkomen rationeele bepalingen naast veel, wat ons ongerijmd schijnt.

Zeer algemeen luidt eene bepaling, die betrekking heeft op alle gilden zonder onderscheid: ‘geen gildbroeder en sel hem verbynden noch composicien maken mit den anderen, dair yemant anders van denzelven gilde mede veraftert wert, by zware correxie des raets tot hoirs zelfs goedunken.’ Veel

talrijker zijn echter de bepalingen van meer specialen aard. Onbehoorlijk achtte men het, eenen medebroeder een klant afhandig te maken terwijl hij nog in onderhandeling was: de gildebroeder of zuster, die zelf of door zijnen knecht ‘den anderen zynen coipman ontriepe ofte wenckte van sijnre camere ofte thoon, eer hy van hem gescheiden waer’, verbeurde 10 stuivers, zoo dikwijls men dit met getuigen bewijzen kon. Het onderhuren van eens gildebroeders huis (natuurlijk met de bedoeling om met het huis de clandisie te veroveren) was onbehoorlijk; maar de straf was toch opvallend streng: de schuldige verbeurde zijn lidmaatschap van het gild. Evenzoo was het onderhuren van eens anders knecht verboden. Hij, die eens anders knecht werk gaf zonder verlof van zijn meester, werd beboet en de knecht moest een maand ‘spoelen’ (d.i. spelen, dus een maand werkeloos zijn). Bij de smeden mocht niemand eens anders knecht huren dan op een termijn van zes weken; ook de knecht mocht zijn dienst niet aanbieden dan met inachtneming van dezen termijn. Reeds het onderhandelen over het onderhuren was strafbaar; het gesloten contract was nietig en de knecht mocht binnensjaars niet bij dezen meester werken. Het Wolleweversgild strafte den knecht, die overging in dienst van een linnenwever en zich daarna weder bij een wollewever verhuurde; blijkbaar was de bedoeling, dat men het oneerlijk achtte den knecht bij het wolweven te doen profiteeren van zekere handigheden, die hij bij het linneweven geleerd had.

Eene eigenaardige instelling der middeleeuwen was het recht van medekoop, dat ten doel had te beletten, dat de eene gildebroeder met uitsluiting van anderen profiteerde van een voordeelig kansje tot het inkoopen in het groot van artikelen, die hij voor zijn detailbedrijf behoefde. In zulk een geval werd den anderen, zoo zij dit wenschten, het recht gegeven te eischen, dat hun een gedeelte van den voorraad tegen inkoopsprijs werd overgedaan. De bescheiden der Utrechtsche gilden spreken van dit recht slechts zelden; mogelijk is het echter, dat de zaak bestond ook bij gilden, waar ze niet vermeld wordt. Bij de Corduaniers en de Grauwerckers vinden wij het recht van medekoop in vollen omvang voor alle gildebroeders, die het verlangden. De smeden echter beperkten het tot de oudermannen en raadsheeren van het

gild, die daarvan binnen een etmaal gebruik moesten maken; weigering van den medekoop werd met boete gestraft. Door de Viscopers wordt het recht alleen aan de gildezusters verleend; maar reeds uit het volgende artikel blijkt toch, dat ook gildebroeders daarvan gebruik mochten maken. De eerste kooper moest den verkooper voldoen en de medekooper daarna het overgenomene bedrag aan den eersten kooper betalen, op eene boete, waarvan (vreemd genoeg) de helft aan de stad kwam. Bij den wijnhandel was het nog sterker: werd de medekoop door een tapper, die wijn had gekocht, aan zijn collega geweigerd, wanneer de wijn aankwam te Vreeswijk, waar de markt van den aangevoerden wijn was, dan strafte de raad den onwillige discretionair.

Het meest kenmerkend voor het streven der gilden is het verbod, dat men bij nagenoeg alle gilden vindt, om ‘twe tonen te doen’. Het woord *toon* is uit onze spreektaal verdwenen, waar het alleen nog voortleeft in samenstellingen als *toonbank, toonkast* en *tentoonstelling*. Het beteekent ongeveer hetzelfde, wat wij ‘een winkel’ noemen, maar heeft toch eene ruimere beteekenis, in zooverre daaronder ook begrepen zijn kramen en andere inrichtingen, waar een koopman zijne waren te koop uitstalt. Slechts één zulk een ‘toon’ mocht een gildebroeder hebben: men achtte het onbillijk, dat het eene lid van het gild door het hebben van meer toonen eene betere gelegenheid zou hebben om klanten te lokken dan de ander. En om deze onbillijkheid te voorkomen werd de zaak op het nauwkeurigst geregeld.

De vaste toon moest zijn de ‘gewoentlicke plaetse, dair hy (de gildebroeder) woenachtich is’, of desnoods een ‘gehuerde winckel’. Voor de vleeschhouwers, die hunne waren allen verkochten in de vleeschhuizen, gold eene analoge bepaling: niemand mocht twee vleeschbanksteden huren. En voor de leden der zoogenaamde vergaderde gilden wordt nog uitdrukkelijk bepaald, dat ook zij, hoewel het gild zeer verschillende ambachten omvatte, maar één toon mochten bezitten. Zelfs was het verboden, dat de knechts en leerjongens der gildebroeders buiten de gewone werkplaats werkten, op verbeurte van het werk en betaling van boete.

Slechts zéer enkele malen wordt op dezen zoo duidelijk geformuleerden regel eene uitzondering gemaakt. Toen de

raad in 1546 een tweede vleeschhuis opende voor bepaalde soorten van vleesch, werd bepaald, dat een vleeschhouwer in elk vleeschhuis eene bank mocht huren. Ook de smeden mochten maar één toon doen, maar het was hun geoorloofd twee werkplaatsen (‘smidte’) te hebben, op voorwaarde dat zij voor de tweede eenen man stelden, die den krijgsdienst en waakdienst vervulde, zoodat zijn werk strekte tot verlichting van de verplichtingen der gildebroeders. Het stedelijk bestuur van zijne zijde noodzaakte de gilden tot eene concessie, waar het de verkoopplaatsen gold, die het beschikbaar had en gaarne verhuurde, hoewel ze naar het schijnt niet veel aftrek vonden. Wanneer b.v. aan de Marslieden streng verboden wordt hunne waren buiten hunne huizen te verkoopen, wordt eene uitzondering gemaakt voor het oude raadhuis, dat onlangs tot verkoophuis was ingericht, en voor het wanthuis, waar blijkbaar plaatsen ledig stonden, omdat de draperie niet bloeien wilde. Zoo krijgen ook de Zadelaers (tot wie ook de schilders en boekdrukkers behoorden, die, naar het schijnt, hunne waren dikwijls in kramen verkochten) uitdrukkelijk verlof een tweeden toon te doen ‘op gehuerde plaetsen, dair dese stadt profijt off heeft.’

Intusschen met het verbod om meer dan een toon te doen achtte men de zaak geenszins voldoende geregeld: het kwam er op aan te bepalen, *hoe* men van dien toon gebruik zou maken. In den regel was het verboden buitenshuis te werken; men moest zich binnen zijne deur houden en kwam men eens daarbuiten, dan moest men toch bepaaldelijk voor de deur blijven. Het brood moest ‘op het venster veyl gehouden’ worden, woonde de bakker achter in huis, dan mocht hij een ‘voorveynster’ (d.i. een venster aan de voorzijde van het huis) alleen op Witten Donderdag en Paaschavond gebruiken, denkelijk om zijn Paaschbrood te verkoopen. De deurstijlen en vensterstijlen waren aangewezen voor het ‘toenen’ van koopwaar; maar het ‘onredelicken voertoenen’ met hangende zaken was streng verboden. Den Marslieden was het niet geoorloofd ‘vorder te toenen dan ene elle breet buten den stylen van horen veynsteren, boven noch beneden’; de uitdragers mochten ‘horen stock nyet langher uutsteeken dan twe ellen’. Het ‘zetten van vate ofte hoichte opten veynsteren, daer die buere gebreck by hebben, - van

bancken, stolen of anders yet, daer men op thoenen mach, buten den veynsteren op die straet', was alweder verboden.

Streng was dus alles geregeld. Maar ook in dien tijd, toen men dergelijke bepalingen wenschelijk keurde, was het te voorzien, dat een en ander ze toch zou trachten te ontduiken. Daarom werd er dan ook tegen gewaakt, dat niet op de eene of andere wijze bedektelijk een tweede toon werd ingericht. De Boterlieden, die gewoon waren hunne waskaarsjes in de kerk of voor de kerkdeuren te verkoopen, zagen dit bedrijf ter wille van het beginsel belangrijk besnoeid: zij mochten maar twee manden vol 'uuytmaken' en die òf zelf verkoopen òf alleen door hunne kinderen of inwonende knechts doen te koop bieden. Ook het 'te veyl dragen' van het vervaardigde goed langs de straten was den gildebroeders niet geoorloofd, als zij een toon hadden. En bovendien, naar het schijnt, zelfs niet aan hen, die geene vaste verblijfplaats hadden; immers de rondgaande koopman scheen meer kans te hebben om klanten te lokken dan de op ééne plaats gevestigde. Aan de Marslieden althans werd uitdrukkelijk verboden, om 'mit enighe cramen ende marsseryen te staen op enighe plaetzen binnen deser stadt ofte aen de muren ende straeten van deser stadt graften, buyten der veynsteren van hoiren ofte ander luyden huysinghen'; en alleen aan de arme marskramers, wier gezamenlijke voorraad niet meer dan drie Carolus-guldens waard was, werd als iets zeer bijzonders verlof gegeven 'mitte marsse langes der straten te gaen, tafeletten uut te setten, brieven te hangen ofte enighe marsseryen te handteeren, zonder openbaer winckel te houden', en nog wel alleen tegen betaling van eene uitkeering aan het gild.

Met het laatste geval kan eenigszins gelijk gesteld worden het te koop aanbieden van waren op de Saterdagsche weekmarkt. Eigenlijk was dit zeer bepaald het inrichten van een tweeden toon. Voor de hoorige handwerkers van vroegere eeuwen, die gewoon waren voor hunne heeren te arbeiden, mag het een groote vooruitgang geweest zijn, toen men hun veroorloofde, hunne waren op de markt uit te stallen; maar voor hunne late naneven, die een eigen winkel hadden, bestond daartoe eigenlijk geene aanleiding. Ook behoorden zij eigenlijk niet op de weekmarkt, die ingericht was om aan de buitenlieden, op andere dagen streng uit de stad geweerd,

de gelegenheid te bieden, hunne waren in het klein aan de stadsbewoners af te zetten. En al scheen het dan ook verleidelijk, om den gildebroeders de gelegenheid te bieden, ook hier aan de steeds gewantrouwde vreemden den pas af te snijden, toch weken de gilden blijkbaar niet gaarne af van hun eenmaal aangenomen beginsel[1]. Getuigen de schoenlappers, die slechts verlof kregen de weekmarkt te bezoeken tegen eene uitkeering aan het gild. Alleen den uitdragers, die zoo eigenaardig op de markt tehuis behoorden, kon men bezwaarlijk verbieden die te bezoeken[2]: zij stonden op de Mariaplaats (waar zij trouwens nog heden staan). Maar bij de regeling van hunne plaatsen wordt weder streng vastgehouden aan het beginsel van onderlinge gelijkheid. Ook hier mochten zij ‘nyet meer dan enen stal hebben’ en de stallen waren allen even groot: 16 voeten. De plaatsen werden verloot; die niet mede wilde loten kreeg de laatste plaats.

Voor de jaarmarkt of vrije markt werd echter eene uitzondering gemaakt: daar mocht elk gildebroeder zich vrijelijk bewegen. Maar ook daar denkelijk toch weder alleen op de oude voorwaarde. Althans zelfs voor het bezoek van markten of ‘karmissen’ buiten de stad gold de bepaling, dat elk gildebroeder slechts één lot ‘antasten’ mocht d.w.z. dat hij slechts éénmaal mocht loten om eene plaats op de markt.

Meent men nu, dat de gildebroeders, aldus in hun bedrijf tot hunne eigene huizen beperkt, althans daar vrij waren, dan vergist men zich zeer. Een voller mocht slechts twee knechts houden per kom, een tapper slechts één roeper en één knecht. Bij verschillende gilden vindt men bepaald, dat elk gildebroeder niet meer dan één leerknaap mocht aannemen. Elk linnenwever mocht slechts drie weefgetouwen

1) Bepaaldelijk de smeden blijken dit beginsel te huldigen. Hunne oude ordonnantie verbiedt in het algemeen en aan allen het ‘antasten’ van hun ‘ambucht’; het verkoopen van smeedwerk wordt daarna uitdrukkelijk aan de ‘gasten’ veroorloofd op de weekmarkt: derhalve aan burgers moet het verkoopen van smeedwerk op de markt *niet* geoorloofd geweest zijn.

2) Eene tweede uitzondering schijnt vreemd; het blijkt uit verschillende plaatsen overtuigend, dat ook wantsnijders kramen mochten plaatsen op de Saterdagsche weekmarkt. Daarmede kunnen vreemde kooplieden bedoeld zijn. Doch niet uitsluitend, immers er wordt in een geval gesproken van een onderscheidingsteeken, te plaatsen *voor des wantsnijders huis* ‘ende des Saterdaghes roer zinen kraem.’

in zijn huis hebben. Een tapper mocht niet meer dan twee vaten wijn op één dag opensteken.

Veel strenger en meer algemeen echter waren de bepalingen ten aanzien van den tijd, dat gewerkt mocht worden. Het was niemand geoorloofd zijnen medebroeder de loef af te steken door langer te werken dan bepaald was. Trouwens die tijd was vrij lang. De smeden en wolwevers werkten van 's morgens 4 tot 's avonds 8 uur (vroeger tot 7 uur), de linnenwevers van 5 tot 8, de riemsnijders van 5 tot 7, de bijlhouwers van 6 tot 7 uur. Des winters stond men een uur later op. Het werken bij kaarslicht was, behalve des winters, bijna overal verboden. Het einde van het werk werd bij de riemsnijders aangegeven door het luiden van de klok van den Dom, waarna de bode van het gild omging en ‘werc laet’ gebood (eene bepaling, waaruit men in het voorbijgaan mag opmaken, dat de riemsnijders nog in de 15^{e} eeuw *bij elkander* onder den Dom woonden). Daarna ging de keurmeester van het gild rond om de overtreders van het gebod te bekeuren. Bij de smeden was wijselijk bepaald, dat de keurmeester, dien men 's morgens tegen 4 uur en 's avonds na 8 uur in zijn huis vond, zelf door twee gildebroeders bekeurd kon worden: immers het moet zeer verleidelijk geweest zijn, dezen even vervelenden als onaangenamen gang eens eene enkele maal over te slaan! Voor de verhouding tusschen knecht en patroon is het niet onbelangrijk op te merken, dat de knecht, die bekeurd werd wegens te laat werken, zelf de boete betaalde. Waar de tegenwoordige wetgever in zulke gevallen den patroon beboet, mogen we daaruit de conclusie trekken, dat de knecht in de middeleeuwen tegenover zijn baas in eene meer zelfstandige positie was dan zijn 19^{e} eeuwsche naneef.

Van het opvolgen der vastgestelde tijdsbepalingen werden om onbekende redenen de goudsmeden in het begin der 16^{e} eeuw vrijgesteld. Zij mochten sedert zoo vroeg of zoo laat werken als zij verkozen; maar zij waren dan ook verplicht voor dit recht eene jaarlijksche uitkeering te betalen aan het gasthuis van het Smedengild.

Ook over het niet werken op bepaalde dagen waren strenge bepalingen gemaakt. De Zondagsrust werd streng gehandhaafd, natuurlijk ‘om die eer Gods’, maar toch zeker ook

om den eenen gildebroeder geen voordeel te gunnen boven den ander. Maar niet alleen tot de Zondagen, ook tot verschillende heiligendagen strekte zich het verbod uit. In het algemeen waren daarvoor, behalve de patroonsdag van het gild, aangewezen alle Vrouwendagen en Aposteldagen. Maar de neiging bestond om het getal van deze reeds talrijke rustdagen nog uit te breiden. Ter eere van de heiligendagen, ‘die men gemeenlic viert’, staakten de smeden reeds den vorigen dag om 4 uur het werk. De wevers eindigden den arbeid dan zelfs reeds op den middag en de riemsnijders bij het luiden van het vesperklokje van den Dom. Dit laatste gild handhaafde zelfs als een oud recht het gebruik, om drie geheele dagen na de hooge feesten van Paschen, Pinksteren en Kersttijd niet te werken. Daartegenover gebiedt de eerlijkheid te erkennen, dat ‘hier te lant’ (voor 1539) enkele heiligen-dagen waren ‘offgeset’ en dat de marslieden toelieten de winkels te openen op heiligendagen, die vielen op een marktdag of in de maand Augustus, ‘want men dan qualicken onberen mach’; de reden van deze uitzondering blijkt niet. Evenmin van eene andere bepaling, waarbij zoowel den linnenwevers als den wolwevers verboden wordt te werken, als het vriest.

Als eene der grootste aanbevelingen van het gildenwezen heeft men dikwijls geroemd de inrichtingen, door hen in het leven geroepen tot het geven van uitkeeringen bij ziekte en overlijden van hunne leden. De lof is verdiend, maar uit de hier gepubliceerde stukken blijkt toch, dat deze inrichtingen eigenlijk niet bij de gilden behoorden en er eenigszins toevallig aan geannexeerd waren. Nog in de 17^{e} eeuw stonden de ziekenbussen allen min of meer zelfstandig *naast* het gild. Volkomen natuurlijk, nu het blijkt, hoe er in de middeleeuwen zelfs te Utrecht, waar het gildenwezen zoo krachtig ontwikkeld was, alleen bij de smeden sprake is van uitkeeringen bij ziekte. De oude ordonnantie van dit gild, die van het begin der 15^{e} eeuw schijnt te dagteekenen, bepaalt toch, dat een gildebroeder, ‘diet misviele dat hi brake hadde (d.i. verkouden was) dat hi te bedde lage’, indien het duidelijk bleek dat dit noodig was, elk jaar op den patroonsdag zou ontvangen eene uitkeering van 5 ponden.

Alleen bij de smeden, en dit is geen toeval: immers het

Smedengild was de andere gilden ook in de zorg voor zijne hulpbehoevende leden vooruit. Alleen toch onder allen bezat dit gild een gasthuis tot opneming van oude gildebroeders: het aan den gildepatroon gewijde St. Eloyen-gasthuis, dat nog heden bestaat. Maar ook dit is toch geene oude stichting; eerst in 1520 wordt het in onze stukken vermeld, terwijl het ook elders niet voor het midden der 15e eeuw genoemd wordt. De bewoners van het gesticht werden door de oudermannen en den busmeester aangewezen. Het gasthuis bezat afzonderlijke fondsen, beheerd door een huismeester, die gekozen werd door het gild en daaraan rekenplichtig was[1)].

Eigenaardigheden van het volkskarakter veranderen weinig in een paar eeuwen. Ons volk, betrekkelijk afkeerig van ziekenbussen, is bijna hoofd voor hoofd lid van een begrafenisfonds. En nu blijkt het, dat ook in de middeleeuwen de begrafenisfondsen zeer algemeen waren, lang voordat de ziekenfondsen wortel geschoten hadden. Bij alle gilden bestond de verplichting, dat de leden de gildebroeders en zusters ten grave moesten geleiden. De bode van het gild zeide de begrafenis aan. De afwezigen en degenen, die 'barrebeens' of met het schootsvel voor kwamen, betaalden boete, waarvoor bij enkele gilden zeer treffend brood gekocht werd, om uit te deelen 'om God voer des doden siel'. De baar werd, als men dit verlangde, gedekt met de gildepel; de zuinige marslieden bezaten eene oude pel, die voor de lijken van den bode van het gild en van kinderen gebruikt werd.

Dit was echter alle hulp, naar het schijnt, die men oorspronkelijk bij eene begrafenis van het gild te wachten had. Maar in de 15e eeuw, waaruit onze meeste bescheiden dagteekenen, ontvingen de meeste gildebroeders veel meer. Vele gilden hadden eene broederschap gesticht op het altaar, dat elk gild bezat in de parochiekerk, waar het thuis behoorde. Van de Smeden, de Bijlhouwers, de Steenbickers en de Molenaers wordt ons dit uitdrukkelijk medegedeeld; over de St. Jozefsbroe-

1) Is het St. Eloyen-gasthuis de eenige inrichting van armenzorg, waarvan onze stukken spreken, ook van eenige zorg voor de hulpbehoevende leden van een gild op andere wijze blijkt slechts eenmaal iets. In 1433, bij de oprichting van het nieuwe Brouwersgild, werden de vleeschhouwers, die vroeger in dit gild vereenigd waren, verspreid, maar 'alle der vleyschouwer weduen dairin bestorven' bleven in het oude gild, totdat zij weder huwden of een ander gild wonnen.

derschap van de Bijlhouwers zijn wij zelfs nauwkeurig ingelicht.

Een Duitsch schrijver heeft de broederschappen geestig aangeduid als ‘Seelenheilversicherungs-anstalten.’ En deze naam, hoewel wat omslachtig, is treffend juist. Broederschappen waren in de middeleeuwsche kerken zeer algemeen; het waren vereenigingen van personen, die zich in hoofdzaak ten doel stelden, elkander bij het leven jaarlijks een gezellig feestmaal en bij den dood eene deftige begrafenis te bezorgen, gevolgd door wat de katholieke kerk daarna nog aan zielmissen en verdere plechtigheden noodig acht. Dit alles verzekerde men zich voor eene matige contributie. Elke broederschap had een eigen priester of althans de beschikking over een deel van diens tijd; meestal bezat zij ook een eigen graf, liefst gelegen in de nabijheid van het altaar, waarop de broederschap hare diensten liet verrichten. Voor een gild, dat geregeld reeds een altaar, een priester en een graf bezat, was het dus natuurlijk gemakkelijk zulk eene broederschap te stichten, en wij moeten ons eigenlijk verwonderen, dat een rijk gild als dat der Bijlhouwers eerst in 1444 op de gedachte kwam dit te doen. Maar toen ging de ontwikkeling dan ook vrij spoedig voort: zoowel de Smeden als de Bijlhouwers besloten weldra (in 1493 en 1516), dat ieder, die lid van het gild werd, ook lid van de broederschap moest worden[1)]. Al bleef dus de broederschap eene afzonderlijke kas[2)] bezitten, over welks beheer alleen rekening werd afgelegd aan het gild, haar bestaan was voortaan verzekerd. Zoo bezaten dus althans twee gilden sedert dien tijd een vast begrafenisfonds, ingericht naar het voorbeeld der voorname broederschappen. Wij mogen ons verzekerd houden, dat vele, zoo niet de meeste Utrechtsche gilden lang voor de hervorming dit goede voorbeeld gevolgd zullen hebben.

Ziehier de voornaamste trekken van het beeld, dat de gilden als nijverheidscorporatiën in de middeleeuwen vertoonden. Geen onaantrekkelijk beeld! Men herkent daarin

1) Bovendien verdient het opmerking, dat de Bijlbouwers ook leerknapen toelieten, als zij dit verlangden.
2) Afzonderlijk, hoewel zij zoowel bij de Smeden als bij de Bijlhouwers gedeeltelijk door bijdragen van het gild gevoed werd.

die zekere naïve bonhomie, die ons treft in bijna alle middeleeuwsche rechtsboeken en die zulk een scherp contrast vormt met het ruwe geweld en de listige afpersing, die de werkelijkheid dier dagen, onbekommerd om alle reglementen, ons telkens vertoont. Het is zulk een gezellig, gemoedelijk huishouden in die oude gilden! Wanneer de zoon van een gildebroeder priester wordt, trekt het geheele gild mede om de eerste mis van den jongen kerkdienaar bij te wonen en door de offergaven der leden glans bij te zetten aan het feest. En dit geschiedt niet toevallig, noch door eenige persoonlijke impulsie van hartelijkheid, neen, het wetboek zelf van het gild beveelt het zoo en bedreigt boete tegen het verzuim! Het is huiselijk, het is vriendelijk, het is aantrekkelijk zelfs; maar het is kleinsteedsch. Wij kunnen ons niet voorstellen, dat het zoo toegegaan is in eene groote stad als Utrecht, die medesprak met luide stem in 's lands vergaderzaal. Wij kunnen ons niet voorstellen, dat dìt nu de gilden zijn, die daar zooveel in te brengen hebben gehad bij het bestuur van stad en land.

Toch is dit zoo: de revolutie van 1304, die de stedelijke aristocratie (reeds in 1267 tijdelijk neergeworpen) voor goed ten onder bracht, gaf den gilden de hoogste macht in handen. Alleen in de schepenbank handhaafden de voorname familiën zich nog; maar den schepenen werd alle invloed op het stadsbestuur ontnomen: het waren de ondermannen der gilden die den raad verkozen. Wij kunnen ons denken, hoe verkeerd de handen dezer mannen, al waren zij door een jarenlangen strijd met de regeerende klasse gehard, zullen gestaan hebben, toen hun dus eensklaps het hoogste gezag in den schoot viel! Jammer, dat ons op die eerste voetstappen der handwerksgilden op politiek gebied geen kijkje gegund is: het zou leerrijk zijn en onderhoudend! Maar de gildenbrief van 1304 geeft geene inlichting en verdere bescheiden ontbreken: het blijkt dus niet, hoe de gilden zich aanvankelijk van hunne taak gekweten hebben. Eerst de gildenbrief van 1341 beschrijft ons nauwkeurig, hoe het destijds bij de raadskeuze toeging, en die toestand is in hoofdzaak reeds dezelfde, die bleef bestaan tot aan het einde der gildenheerschappij in 1528. Ziehier hoe de regeeringskeur geregeld was.

Op Maria Lichtmis vergaderen alle gilden in gemeene morgenspraak op het St. Janskerkhof. In elk gild worden door het lot uit de volle gildebroeders, niet jonger dan 20 jaren, vijf kiezers aangewezen. Deze kiezers benoemen twee oudermannen, die het ambacht zelf uitoefenen. De gezamenlijke oudermannen der gilden (of waarschijnlijker de oudermannen van de 14 hoofdgilden) kiezen de 24 raden (uit de 11 waken, waarin de 21 gilden verdeeld waren[1]); deze raden verkiezen de 12 schepenen, hetzij uit hetzij buiten de gilden. De oudermannen wijzen twee overste oudermannen uit de hoofdgilden als hunne hoofden aan. De schepenen kiezen uit de raadsleden, die tot de hoofdgilden behooren, den raadsburgemeester, terwijl de raden uit de schepenen den schepenburgemeester kiezen. De raad bestaat niet meer als in 1304 alleen uit de raadsleden: de schepenen zijn weder daarin opgenomen, en ook de ondermannen zelven hebben er nu eene plaats gevonden. Belangrijke besluiten van den raad worden onderworpen aan de goedkeuring der gilden, weder in gemeene morgenspraak op het St. Janskerkhof vergaderd; zij hebben recht van amendement.

Ook de verdediging der stad is geheel aan de gilden toevertrouwd. De stadsmuur en de stadsgracht zijn verdeeld in afdeelingen, wier beheer en verdediging geheel aan de gilden is overgelaten; ieder gild heeft een toren in den stadsmuur, die hem toebehoort. Bovendien zijn de 21 gilden verdeeld in 11 waken, die des nachts op het huis Hasenberch (het schepenhuis, midden in de stad gelegen) beurtelings met de wacht belast zijn, tot handhaving der inwendige rust en tot verzekering van de verdediging der stad. In geval van oorlog zijn het weder de 11 waken, die met de bewoners der buitengerechten de drie ‘bataliën’ vormen, waaruit het stedelijke leger bestaat. De schutten (een klein keurcorps voor het ondernemen van kleine expeditiën) worden eveneens uit de gilden gerecruteerd, aan wie soms voor hunne toe-

1) Een merkwaardig raadsbesluit van 1465, in onzen bundel medegedeeld, bewijst, dat met betrekking tot de verdeeling der raadsleden over de 21 gilden zekere vaste usantiën bestonden: uit elk der twee Louwers- en Wolweversgilden, die tot dezelfde waak (de uitgevers zeggen bij vergissing: *hoofdgild*) behoorden, werd steeds één raadslid gekozen. - De Vleeschbouwers werden bij de opheffing van het gild uitgesloten van het lidmaatschap van den raad.

stemming eene uitkeering wordt betaald, omdat de schutten vrij waren van den op de gilden rustenden waakdienst. Zoozeer hangt de dienstplicht met het gildebroederschap samen, dat ook op de vrouwen, die leden van het Riemsnydersgild zijn, die verplichting rust, terwijl de vrouwelijke Viscopers daarvan wel ontheven zijn, maar slechts ten koste van eene vermindering harer rechten in het gild. Ook de ‘aenworpen’ (gildebroeders met beperkte bevoegdheden) moeten bij de smeden halven dienst doen, terwijl zij bij de brouwers althans eene afkoopsom moeten betalen.

Ons klinkt het als een sprookje, dat de corporatiën, met wier inrichting en wier streven wij kennis maakten, waarlijk geschikt waren, om niet alleen in militaire zaken, maar zelfs in de politiek zoo geheel den toon aan te geven in de groote stad Utrecht. In werkelijkheid was dit dan ook niet zoo: reeds zeer spoedig na het verkrijgen der oppermacht in 1304 (zeer zeker voor 1341) waren de gilden *geheel* van karakter veranderd.

De omstandigheid, dat de gilden zich vervormd hadden tot 21 kiescolleges, maakte het reeds dadelijk noodig, hun getal stationair te houden. Ook al gingen de in elk gild geoefende bedrijven langzamerhand meer en meer uit elkander, zij *moesten* voortaan bij elkander blijven, omdat de stedelijke grondwet hen in hetzelfde kiescollege bijeenhield. Nieuwe bedrijven, die opkwamen, *moesten* zich verder wel bij het eene of andere der bestaande gilden aansluiten, want de stedelijke grondwet had geene plaats voor een 22ste gild.

Wij zagen reeds, hoe de barbiers zoodoende een onderkomen vonden in het Wantsnydersgild. Ging het met de heterogene combinatiën altijd goed? In het Bijlhouwersgild streefden de houtzagers, die zich misplaatst gevoelden, naar eenige zelfstandigheid; maar zij konden die natuurlijk slechts in zeer beperkte mate veroveren. Wat dus langs directen weg niet mogelijk bleek, trachtten de schilders en de stillegangmakers (tripmakers), die leden waren van het Zadelaersgild, langs een omweg te verkrijgen door het oprichten eener kerkelijke broederschap, die het hun mogelijk maakte, afzonderlijk vrij over hunne belangen te beraadslagen, wat aan de houtzagers niet geoorloofd was.

Het spreekt van zelf, dat zoodoende eene kiem van desorganisatie in de gilden als handwerkscorporatiën gelegd werd, en dat ook daar, waar het gelukte de ontwikkeling dier kiem

te stuiten, de ongelijksoortigheid der leden de eenheid der over het bedrijf genomene maatregelen belemmerde. Erger nog was het gesteld met andere bedrijven, wier leden over verschillende gilden verspreid waren. Dit was o.a. het geval met de eerst laat opgekomene brouwers, die eerst in 1433 tot een gild vereenigd werden. Wij zagen reeds, dat de speldenmakers in 1377 op bevel van den raad zelf over twee gilden verdeeld werden. Doch met verbazing vernemen wij, dat er in 1525 ook snijders in verschillende gilden dienden, terwijl de oudermannen van het Snydersgild met moeite hunne suprematie handhaafden en zich slechts met behulp van den raad in het bezit konden stellen van het leerkindsgeld, dat de leerjongens hunner in andere gilden verspreide ambachtsgenooten betaalden. Politieke redenen noodzaakten den raad bovendien, om de industriëele desorganisatie der gilden nog grooter te maken dan zij reeds van zelf was. De woelige vleeschhouwers werden na een oproer in 1433 op hoog gezag over alle gilden verspreid, om ze onschadelijk te maken. En den looiers trof na een oproer in 1484 hetzelfde lot. Het Louwersgild werd elf jaren later weder hersteld; maar de vleeschhouwers bleven verdeeld, totdat de gilden hun politieken invloed reeds lang verloren hadden.

Maar dit was nog niet alles: er was erger. Het kan niet verwonderen dat, in de eerste jaren na den gildentriomf van 1304, toen de nog onvervalschte ambachtsgilden de raadsleden kozen, de aanzienlijke burgers geheel van het bestuur der stad waren uitgesloten. Dat dit zoo was, blijkt wel uit de positie der wijnkoopers, die, in 1234 leden van het aristocratische koopliedengild, in de gildenorganisatie van 1304 niet zijn opgenomen en tot het einde der middeleeuwen toe geene vaste plaats gehad hebben. Op den duur bleef dit echter natuurlijk niet aldus. Spoedig maakten de aanzienlijken van den nood eene deugd en trachtten door het winnen van het lidmaatschap van een gild den verloren invloed te heroveren. En met uitnemend succes: reeds in 1341 was het noodig in den gildenbrief eene bepaling op te nemen, om het indringen van ‘ghildebroeder, diet ghilde nyet voeren en willen mitter hant,’ eenigszins te regelen. En zóo groot was toen reeds de invloed dezer indringers, dat het wenschelijk scheen te verbieden, de oudermannen, de

hoofden van het gild, die natuurlijk op de regeling van het bedrijf grooten invloed hadden, te kiezen uit de leden van het gild, die niet persoonlijk het ambacht uitoefenden. Op den duur werd dit vooral niet beter. Het werd de gewoonte, de gildebroeders te verdeelen in leden, ‘die de neringe vant gilde hantieren’, en leden, ‘die int gilde te loet gaen’ (d.i. die in het gild deelnemen aan de loting bij de raadskeuze), - ook wel in ‘ghildebroeders, diet ghild mytten handen doen’, en hen, ‘die myt hen dienen’ (d.i. den militairen dienstplicht vervullen). En het kan geen oogenblik twijfelachtig zijn, dat hoe langer hoe meer *deze* rechten der leden, het loten en dienen, de hoofdzaak geacht werden bij de beschouwing der gilden.

In 1418 klaagde het Oudewantsnydersgild aan den raad, dat het ‘so cranck van dienste’ was, dat het zijnen waakdienst en andere lasten niet meer kon dragen. De raad nam toen het merkwaardige besluit, dat de eerste 32 mannen, die burgers zouden worden, in het Oudewantsnydersgild zouden moeten dienen, *zelfs al oefenden zij een ander ambacht uit en al moesten zij daarom nog een tweede gild winnen*. Zij behoefden geen entrée te betalen in het Oudewantsnydersgild, maar werden volle gildebroeders ‘gelijck of zijt ghilde mitter hant voerden.’ In 1438 en 1439 klaagden de Oudewantsnyders nogmaals: ditmaal werden hun tien en zeven leden toegelegd, en wel uit de aanzienlijken, die door de gemeene oudermannen over de gilden verdeeld moesten worden en die dus nu bij de kleerkoopers terecht kwamen. In 1428 zien wij een soortgelijken maatregel nemen ten behoeve van het Grauwerckersgild. Aan alle burgers werd toen bevolen een gild te kiezen; zij, die dit verzuimden, werden, tot 15 personen toe, door den raad aan het Grauwerckersgild toegewezen. En in 1448 waren het de Wantsnyders, die alweder van den raad de eerste 25 nieuwe burgers ten geschenke kregen, om ‘mit hen te dienen ende te loten’.

Zoo bevorderde dus de raad willens en wetens de ontwrichting der gilden als bedrijfscorporatiën. Blijkbaar was het hem volkomen onverschillig, hoe de gilden georganiseerd waren, mits het ‘dienen ende loten’ maar goed geregeld was. Zoo werd in 1433, bij de oprichting van het Brouwersgild, bepaald, dat de brouwers levenslang het gild, waarvan zij

vroeger leden waren geweest, zouden mogen blijven ‘gebruken’, mits zij maar in het nieuwe Brouwersgild dienden en lootten. Den barbiers werd nog in 1545 uitdrukkelijk gelast, met de wantsnijders te ‘dienen ende lastdragen’ (het loten was toen reeds afgeschaft), al hadden zij, die toch reeds van ouds tot de wantsnijders behoorden, een ander gild gewonnen. Ook bij de bovenvermelde toevoeging van leden aan het Oudewantsnydersgild in 1418, bleek de raad er geen bezwaar tegen te hebben, zoo de aankomeling het gild won, dat hem het best aanstond; alleen maar moest hij zich verplichten te dienen in het Wantsnydersgild. Ja in 1525 hooren wij met verbazing den raad een vonnis vellen, waarin het ‘doen mitter hant van der Snyergilde off ambocht’ tegelijk met het ‘dienen in andere gilden’ vermeld wordt als de natuurlijkste zaak ter wereld. Men gevoelt het: ‘het ambocht’ wordt langzamerhand los van het gild, dat eene politieke en militaire stedelijke corporatie wordt. Trouwens hoe kon dit anders zijn, wanneer wij *reeds in 1352* eene beslissing aantreffen van de gemeene oudermannen, waarin een regel wordt gesteld voor personen, ‘die twe ambochten of twederhanden comenscap voeren mitter handt’ en daarom van twee gilden lid zijn? Zij zouden dienen in het gild, ‘daer sy meeste goets aen leggende hebben’, terwijl ‘ambochte gaen (zouden) boven die comenscappe’.

Ontstonden dus reeds voordat eene halve eeuw verloopen was sedert de verovering van de politieke macht door de gilden, conflicten tusschen de plichten van de leden der gilden met betrekking tot het bedrijf en hunne politieke en militaire verplichtingen, hoe kon het dan anders, of deze laatsten, onafscheidelijk van de 21 corporatiën, moesten op den duur de eersten drukken? En zoo geschiedde het ook: in 1428 hooren wij den raad ronduit verklaren, dat ieder een gild behoort te winnen, ‘*om* onser stat laest ende dienst te doen’. In 1455 ging men dan ook eindelijk zelfs over tot eene nieuwe verdeeling der burgerij in 12 in plaats van in 21 gilden, met de uitgesprokene bedoeling om ‘die gilden even starck te maeken ende se voirt (te) houden’. De gilden werden dus vervormd tot colleges, die elk juist 1/21 van de burgers bevatten. Om dit doel te bereiken, zouden de gemeene oudermannen de personen, die zich als nieuwe burgers aanmeldden, steeds plaatsen in het ‘crancste’ gild, zonder er op te letten of hun

ambacht tot dit gild behoorde. Het nieuwe lid moest dan in dit gild dienen, maar de regeling van het bedrijf volgen van het gild, waartoe hij door zijn ambacht had moeten behooren, zonder betaling van eenig entree. Lid was men dus van een der twaalf gilden, waarin men diende, *niet* van het gild, waaronder men als handwerksman behoorde. Zoo waren de gilden als bedrijfscorporatiën ondergegaan, om als kiesdistricten te herleven.

Deze laatste gewichtige verandering werd reeds na een jaar weder te niet gedaan. Maar toch bleven de gilden evenzeer politieke als industrieele vereenigingen. Feitelijk waren er in elk gild steeds *twee* corporatien: de kleinere, verbonden door den band van het gemeenschappelijke handwerk, en de grootere, slechts met administratieve doeleinden ingesteld, waarvan de leden, elkander vreemd in maatschappelijken stand en in bedrijf, alleen nu en dan samenkwamen om aan zekere verplichtingen te voldoen. Het gildeboek was niet meer verbindend voor de leden van het gild, maar slechts voor eene kern uit hen; het was zelfs niet meer uitsluitend verbindend voor leden van het gild, maar tevens voor personen, die geheel of gedeeltelijk *buiten* het gild stonden. Zoozeer stonden beide corporatiën betrekkelijk los naast elkander, dat toen in 1445 iemand inbreuk maakte op het monopolie van het Grauwerckersgild, de politieke leden zich de zaak geheel niet aantrokken, maar de oudermannen en gildebroeders, ‘die dat ambocht mitter hant doen’, alleen in een proces lieten optreden voor hunne rechten, alsof zij een afzonderlijk lichaam vormden.

Indien nu de verdeeling der burgerij gelijkelijk over de 21 gilden had plaats gehad, dan zou deze voor den bloei der bedrijven zeker niet bevorderlijke maatregel althans gerechtvaardigd geweest zijn door de omstandigheden, die nu eenmaal eene verdeeling van het kiezerscorps in 21 afdeelingen noodig maakten. Maar dit was geenszins het geval. Ontegenzeggelijk kwam de raad, toen zij in 1438 eenige aanzienlijken dwong om in het Oudewantsnydersgild te dienen, hoewel dit gild (naar wij zien zullen) geene politieke rechten bezat, op onpartijdige wijze te gemoet aan de behoefte van dit gild aan geschikte mannen voor den krijgsdienst. Maar in den regel ging de raad niet zoo onberispelijk te werk. Het was aan 14 der 21 gilden (hetzij reeds van den

aanvang af of in den loop der tijden) gelukt de 7 andere gilden van deelneming aan de raadskeuze uit te sluiten. Deze uitgeslotenen, de zoogenaamde ‘leege’ gilden, hadden dus feitelijk geheel geen politieken invloed, die uitsluitend ten deel was gevallen aan de 14 hoofdgilden. Naar die gilden drongen dus alle aanzienlijken, die politieken invloed wenschten te veroveren. Het gelukte niet aan allen, want het was de taak der gemeene oudermannen, om hen, die lid van een gild wenschten te worden zonder een ambacht of althans zonder het ambacht van het gild uit te oefenen, over de 21 gilden te verdeelen. En de oudermannen gingen bij die verdeeling natuurlijk allereerst te rade met de vraag, hoe het best voldaan kon worden aan de verplichting tot waken en dienen, waartoe elk gild een genoegzaam aantal leden behoefde. Maar met dat al is er toch voor ons aanleiding om aan te nemen, dat het aan de groote meerderheid der aanzienlijken op den duur gelukte, eene plaats te veroveren juist in een der hoofdgilden. Immers toen in 1433 het nieuwe Bronwersgild werd opgericht, hooren wij den raad vol meêwarigheid verklaren, dat ‘sommige goede (d.i. gegoede) manne in sommigen legen ghilden gedrucket sijn *ende daermede hoir vryheiden vernedert sijn*.’ En omgekeerd, als het er in 1448 om te doen is, het Wantsnydersgild te versterken met personen, ‘die mit hem dienen ende loten,’ ontziet de raad zich niet, wel is waar als regel te stellen, dat de 25 personen, die zich het eerst voor het lidmaatschap van een gild zullen aanmelden, gehouden zullen zijn te dienen en te loten in dat der wantsnijders; *maar dat voor de armen onder hen deze regel niet zal gelden*. De armen toch, die een ander gild ‘mitter hant doen’, zullen in dat gild, niet in het voorname Wantsnydersgild dienen; van loten was om begrijpelijke redenen geen sprake!

Zoo was derhalve het stadsbestuur te Utrecht, dat in 1304 op zoo uiterst democratischen voet, zelfs met uitsluiting van alle aanzienlijken, was ingericht geworden, langzamerhand ontaard in eene organisatie, waar het dien aanzienlijken gelukt was niet alleen weder aandeel aan het bestuur te krijgen, maar zelfs een belangrijk gedeelte der lagere klasse daarvan uit te sluiten. Bovendien hadden de patriciers aan de 12 schepenen, in wier kring zij altijd machtig waren, weder toegang verschaft tot den raad, zij het ook dat tegelijkertijd de

42 oudermannen, die handwerkslieden waren, daar binnengedrongen waren. En zoowel de twee burgemeesters als de twee overste oudermannen behoorden tot de aanzienlijkeren. Slechts in een opzicht bleven de lagere klassen invloedrijk: het systeem der getrapte verkiezingen ontnam wel dwaselijk de keuze van den ondersten trap aan het volk om die aan het toeval in handen te spelen, maar het gaf toch aan het volk een beslissenden invloed door op den tweeden trap alleen handwerkslieden toe te laten[1]. Trouwens, zonderling als het was, leverde dit systeem toch zekeren waarborg, dat althans op de hoogsten der vier trappen bekwame lieden aan het roer zouden komen[2].

Wat heeft nu dit ingewikkelde volksbestuur aan de Utrechtsche burgerij gebracht? Bracht het *vrijheid?* Het is moeielijk daarover thans met kennis van zaken te oordeelen. Maar toch mogen wij wel betwijfelen, of de vrijheid te Utrecht zeer groot was. Men zou allicht meenen, dat een raad, voortgekomen uit algemeen stemrecht in een tijd toen het gezag zoo zwak was, de burgerij zéer zou ontzien, meer wellicht dan de burgerij hem. Een voorval uit het jaar 1458, door onze bronnen verhaald, schijnt echter het tegendeel te leeren. De raad had een besluit genomen en aan de goedkeuring der gilden onderworpen. De ‘raminge’ kwam ook in het Backersgild, waartoe natuurlijk eenige leden van den raad en toevallig ook een der burgemeesters behoorden. De beraadslaging over de voordracht zou aanvangen, toen men een der gildebroeders, zekeren Willam Dircssoen, zijne stem hoorde verheffen en eischen, dat zoowel de burgemeester als de raadsleden voor de discussie de vergadering zouden verlaten. Mij wil het voorkomen, dat deze eisch van bakker Willam een zéér eigenaardig licht werpt op de verhouding tusschen de gildebroeders en de voorname heeren, dien zij hunne stemmen als raadsleden schonken: blijkbaar toch had de voorsteller aanleiding te vreezen, dat hunne tegenwoordigheid de gildebroeders beletten zou de voordracht af te stemmen!

1) Een merkwaardig voorbeeld van intimidatie der vijf kiezers (1521) vermelden onze bronnen bij het Zakkendragersgild.
2) Een anderen waarborg zocht men in..... kiesdwang. Op 2 Januari 1465 veroorloofde de raad volgens het resolutieboek aan een burger, ‘dat hy thuus bliven mach ende niet te loten gaen in zijn gilde, want hy een out man is.’

Wij weten niet, hoe het geval is afgeloopen; maar wij weten wèl (en het is van vrij wat meer belang) wat de raad deed. Zoodra het geval hem ter oore kwam, werd Willam Dircssoen gestraft. De raad oordeelde, dat hij ‘hem onredeliken ontgaen hadde’ en dat ‘dit een werck is, dat hem an sijn lijff gaen soude.’ Maar men had medelijden met hem en verleende hem gratie. En zoo kwam Willam Dircssoen, die zoo stout gesproken had, onder het gelui der banklok ‘in heemde ende in broec mit enen zweerde’ op het stadhuis, en hij ‘bekende sijn lijff verboert te hebben ende bad om genade.’ En de raad gaf hem genade: hij ontnam hem zijn burgerschap en verbande hem voor tien jaren uit de stad en bepaalde, dat hij na zijne terugkomst nooit weder burger zou mogen worden en zich nooit weder in de morgenspraak van een gild mogen vertoonen. Zóó durfde de democratische raad van Utrecht genadig te zijn in 1458, twee jaren nadat met moeite een gildenoproer was bedwongen!

Bracht het gildenregiment aan de burgerij *geluk?* Op deze vraag kunnen wij wèl antwoord geven, en wel beslist ontkennend. Op het jaar 1304 volgden meer dan twee eeuwen van onophoudelijke twisten en woelingen, partijschappen en oproeren, moord en doodslag, slechts nu en dan voor een tijd bedwongen, wanneer het een beleidvollen, liever nog een krachtigen bisschop gelukte invloed te krijgen in de stad. Het ligt niet op mijnen weg, deze tooneelen van verwarring, die altijd eindigen met de verbanning der onderliggende partij, hier in bijzonderheden te bespreken. Maar één punt wil ik toch met een enkel woord releveeren, omdat het ons een sleutel in de hand geeft voor het juiste begrip dezer woelige tooneelen. Men heeft dikwijls vermoed, dat er samenhang bestond tusschen de gildenoproeren te Utrecht en de woelingen in het land van Artevelde. Dat die samenhang bestond, was op zich zelf niet onwaarschijnlijk, omdat juist in den woeligen tijd, die op den Vlaamschen inval in Holland volgde, het gildenbestuur te Utrecht gevestigd werd. Maar eene andere aanwijzing dan het samenvallen van gildenoproeren in Vlaanderen met onlusten te Utrecht had men nooit gevonden. Thans is echter een krachtiger bewijs voor den dag gekomen. Het jaar 1346 had voor Utrecht weder eene serie van oproeren

gebracht. De graaf van Holland was er in gemoeid geworden. De bisschop had een zoen uitgesproken, maar men had daarop inbreuk gemaakt en de onderliggende partij was levenslang verbannen. En waarheen begaven zich deze ballingen? *Zij gingen regelrecht naar Brugge*, waar zij zich schadeloos trachtten te stellen door de Utrechtsche kooplieden lastig te vallen en in hun bedrijf te belemmeren. Het blijkt uit een brief, door den raad en de gilden in 1347 over het geval aan de stad Brugge geschreven en in onzen bundel voor het eerst gepubliceerd.

Intusschen het jaar 1346 was bestemd noch het bloedigste, noch het laatste te zijn in de lange rij der jaren, die de Utrechtsche burgerij met eene zwarte kool teekende. Nog bijna twee eeuwen ging de bandeloosheid haren gang, totdat de stad eindelijk in 1528, moegestreden en ten einde raad, hare poorten voor den alvermogenden keizer Karel V opende. *Hij* wist raad voor het lijden der stad! Aanstonds bouwde hij binnen de muren eene citadel, die de burgers voortaan in bedwang moest houden en ook in bedwang hield. En toen werden de woelige gilden zonder genade onttroond. Hun werd bevolen de gildeboeken naar het stadshuis te zenden, en nadat die door eene commissie uit den raad (geen door de gilden gekozen raad!) waren onderzocht (1536), werd aan elk gild eene ordonnantie thuis gezonden[1)], waarin wel is waar zooveel mogelijk rekening was gehouden met hetgeen elk gildeboek over het bedrijf bevatte[2)], maar waaraan voorafgingen zekere ‘generael puncten’, in 1538 door den raad vastgesteld, waarin o.a. bepaald werd:

‘Die dekens (de naam oudermannen, die aan de politieke macht der gilden herinnerde, was afgeschaft) en zullen geenen saicken onderwynden, dan alleen van zaicken hair gilde aengaende.

Die gilden en zellen nyet moegen vergaderen dan by

1) Alleen niet aan de Cordewaniers, naar het schijnt: immers hun werd in 1532 bij uitzondering door den raad ‘hoire gildenboeck’ bevestigd, dat dus denkelijk niets zal bevat hebben in strijd met de nieuwe orde van zaken.

2) Het is jammer, dat onze uitgevers dit slechts spaarzaam en onvolledig in de noten hebben aangeteekend. Het is in hooge mate belangrijk na te gaan, wat de raad van 1536 behield en wat hij verwierp, - wat in elke ordonnantie oud gildenrecht is, wat geïmporteerd van buiten. Dit is den lezer nu niet mogelijk, als hij niet zelf de oude bepalingen allen met de nieuwe vergelijkt.

consent van den lieutenant van den stadthouder-generael van deser stadt ende landen van Utrecht, schout ende borgermeysteren, in elcker tijt wesende.

Als den gilden eenige vergaderinge geaccordeert wordt, zoe sall altijt een daerby geschickt worden, die daer mede present sall wesen in hoirlieder communicatie, op peyne, indien anders gebuerden, gestraft te worden aen lijff ende goet nae gelegentheyt van der saicke.

Men sall mer een gilde consent gheven op eenen dach vergaderinge te maicken.

In allen gilden en sall nyemant moegen wesen, die van der neringe ofte ambochte nyet en zijn ofte gheweest en is; ende die alsulcx nyet en zijn en zullen mitte voirseyde gilde oft enigen van dien moegen vergaderen, op verbuerte als voeren.

Die dekens zellen altoes gehoirsaem zijn den bevele van den stadthouder ofte zynen lieutenant, schout, borgermeysteren ende den raidt dezer stadt voirseyt.'

Zoo liep de uitstap af, door de Utrechtsche gilden gemaakt op politiek gebied, - een uitstap van meer dan twee eeuwen, die aan hunne vaderstad onuitsprekelijken jammer gekost had en wellicht mede de oorzaak was geweest, dat de commerciëele bloei der stad voor goed geknakt was. Met dat al, de aan zelfregeering gewende Utrechtsche burgers wrokten over de verandering. Zelfs het drukkende Oostenrijksche bewind deed hen nog na meer dan eene halve eeuw niet vergeten, dat zij eenmaal zelven da teugels van het bewind in handen hadden gehad. Maar de gilden, die toch in hunne autonomie het grootste verlies geleden hadden, schenen de oude toestanden minder te betreuren, Allengs losten de onnatuurlijke combinaties der ambachten zich op en de gilden, weder in normalen toestand gebracht, bemoeiden zich voortaan alleen met hun bedrijf. Spoedig werden zij, wat ook elders de gilden op hun ouden dag veelal waren: brave, ordentelijke, ietwat bekrompene vereenigingen, naar vermogen ijverig zorgende voor den bloei van het bedrijf, maar gewoonlijk niet veel verder ziende dan hunne eigene neuzen lang waren.

S. MULLER FZ.

(*Het tweede gedeelte in het volgend nummer.*)

Parijsche devotie.

I.

De ‘Semaine sainte’ moge te Parijs niet veel kans hebben ooit een stille week te worden, ze wordt er meer en meer een week van artistieke devotie.

Vroeger, een jaar of tien geleden, sloot men eenvoudig de schouwburgen op de avonden der ‘stille dagen’ of maakte er concertzalen van, uitsluitend bestemd voor ‘musique sacrée’. Wel was die muziek in den aanvang wat eentonig van wijding; maar zoodra Richard Wagner eenmaal onder de ‘gewijde’ componisten was opgenomen, kon het preludium van *Parsifal*, weldra ook de inleiding van *Tristan und Isolde*, daarna fragmenten van *Siegfried* en *die Walküre*, eindelijk zelfs van *Lohengrin* en *die Meistersinger*, op de ‘concerts sacrés’ van Lamoureux en Colonne worden uitgevoerd.

Het was in die dagen, in 1890, dat Edmond Haraucourt met een ‘Mystère en deux chants’ voor den dag kwam, waaraan hij den ouden titel *La Passion* gegeven had, naar het voorbeeld van de dichters der groote mysterie-spelen uit de vijftiende eeuw. Maar niemand dacht nog aan een theatrale opvoering van het werk. Men leefde, ook in Frankrijk, destijds nog in de meening, dat alleen een eenvoudige bevolking, als die van Oberammergau, een zoo heilige vertooning waardig genoeg kon vertolken. De dichter bepaalde er zich dan ook toe zijn gedicht, op den Goeden Vrijdag van 1890, in het ruime ‘Cirque d'hiver’ te laten voorlezen. Sarah Bernhardt droeg al de vrouwenrollen voor, Philippe Garnier de rol van Christus, Brémont al de andere mannen-

rollen. Het was een rumoerige avond; het publiek, dat de voordracht slecht verstond, werd ongeduldig en begon om muziek te roepen; en toen de dichter, ten slotte zenuwachtig geworden, onder den uitroep: 'Vous ête venus pour entendre un poëme, - vous entendrez un poëme!' zich radeloos in de armen van eene kleine oude dame had geworpen, scheen *La Passion* onder de doodende macht van het ridicule bezweken te zijn.

Intusschen werd, omstreeks dienzelfden tijd, onder de Chineesche schimmen van den artistieken 'Chat Noir', ook *La marche à l'êtoile* opgenomen, een werkelijk indrukmakende vertooning, door muziek en declamatie begeleid, van het optrekken der Oostersche Wijzen en, naar hun voorbeeld, van veelsoortige menschengroepen, legers, volken, naar de Ster die, boven den stal van Betlehem, het onbekende jodenkind aanwees als den Heiland der wereld. Kort daarna liet Maurice Bouchor in een klein theater der Galerie Vivienne een fijn mysteriespel, *Noël*, en de legende der heilige Cecilia opvoeren.... door marionetten. Huiverig voor de uitbeelding der gewijde personen door aan ieder bekende acteurs en actrices, en begeerig om aan de vertooning van zijn werk een onschuldig en naïef karakter te geven, liet hij onpersoonlijke, met fijnen kunst vervaardigde poppen de bewegingen uitvoeren, die in de door hemzelven daarbij voorgedragen verzen werden aangegeven.

Aangemoedigd door het succes dier vertooningen, haalde Haraucourt zijn Passiespel weer te voorschijn en waagde een opvoering der voornaamste fragmenten, de taak der vertolking echter aan levende menschen toevertrouwend, in het eenvoudige 'Théâtre d'application'. Het tooneel was klein het decoratief gebrekkig, de vertolking sober en edel. Het publiek, niet talrijk, maar in ernstige stemming opgekomen, werd diep getroffen door het gastmaal te Bethanië, den doodstrijd in den Olijvenhof, het tooneel bij Pilatus - met, in de mise-en-scène, eene herinnering aan Munkacsy's schilderij, - de geeseling en het 'Ecce Homo!' De kruisiging zelve bleef achterwege.

Reeds in 1892 ging hij een grooten stap verder en liet, drie of vier malen achtereen, in de stille week zijne *Passion* door Philippe Garnier en zijne kameraden in het reusachtig theater van het Châtelet opvoeren. De dichter had op de

Passions-muziek van Bach gerekend, door de gebroeders Hillmacher aan zijn werk aangepast, om aan zijne vertooning de wijding te geven die een zoo banale schouwburg als die van het ‘place du Châtelet’, met zijn vulgair publiek, gevaar liep er aan te ontnemen. De proef kon niet geslaagd heeten. Wel was er iets indrukwekkends in het zeer schilderachtig decoratief, in de theatrale breedte en de dramatische kracht waarmeê sommige scènes, zooals het drijven der kooplieden uit den tempel, vertoond werden. Maar de tooneelen van angst en lijden misten, in die holle ruimte, alle innigheid, de stem van Garnier klonk hard en koud, en de kruisiging werd een spektakelstuk.

Toch scheen reeds het eerste succes van Haraucourt sommige confrères tot soortgelijken arbeid te hebben geprikkeld. Charles Grandmougin, een dichter van meer dan gewoon talent, een ernstig, zooal niet een geloovig, man, schreef een ‘Drame sacré en cinq tableaux’, *Le Christ*, en liet het, in de stille week van 1892, in het ‘Théâtre moderne’ opvoeren. De jonge Delaunay vervulde de rol van Christus.

Grandmougin had zijn bijbelsch drama veel breeder opgezet. Het eerste tafereel speelde te Nazareth, het tweede eveneens aan het Galileesche meer, in het huis van Maria Magdalena. Hij had er idyllische tooneelen in gebracht, die contrast moesten vormen met de bange tooneelen der naderende katastrofe, zooals, in den Olijvenhof, voordat Jezus met zijne discipelen den tuin binnentreedt, een zacht liefdes-intermezzo tusschen Saïd en Aïssa, ‘bergers qui parlent d'amour’. In het slottafereel was Grandmougin veel minder sober geweest dan Haraucourt. Had deze, met zeer wezenlijk talent, in den mond van den stervenden Christus enkel de zeven kruiswoorden gelegd, - Grandmougin liet den lijder zijn smart, zijne berusting, zijn zorg voor de zijnen uitspreken in lange tiraden, die alleen den pijnlijken indruk van het schouwspel verhoogden. Bovendien besloot hij de vertooning met eene apotheose, waarvan Haraucourt zich, met poëtischen takt, had onthouden.

In 1893 werden deze gewijde opvoeringen herhaald en nog vermeerderd met eene in het ‘Théâtre du Vaudeville’, dat der *Drames sacrés* van Armand Silvestre en Eugène Morand, waarbij Charles Gounod fijne muziek ge-

schreven had. De naam van den eerste der beide dichters was niet bijzonder geschikt om een hoogen dunk te geven van de vrome stemming waardoor deze ‘gewijde spelen’ zouden zijn ingegeven. Armand Silvestre dankt wel zijn grootste vermaardheid aan zijn Rabelaisiaansche vertelsels. Toch is hij een dichter; en dat, van de beide Muzen wier omgang hij zoekt, de ernstige Muze niet de minst geliefde is, heeft zijn dichterlijke dramatiseering van *Grisélidis* bewezen. In elk geval verried de gedachte die zijn ‘Drames sacrés’ hem had ingegeven, den artiest. Silvestre en Morand hadden daarin de evangelische geschiedenis vertoond zooals de Italiaansche schilders haar behandeld hebben. De omgeving van Maria Magdalena, bijvoorbeeld, bestond uit Florentijnsche edelen, en het hof van Herodes deed denken aan dat der Medici. Bovendien waren er onder de tien tafereelen waarin zij die geschiedenis verdeeld hadden, enkele aangrijpend van realiteit en hooge poëzie tevens, zooals het tooneel van Salomé's bekeering onder den indruk van de terechtstelling des Doopers, andere, treffend van symboliek, zooals ‘La plainte de la forêt’, de klacht van het woud waarin de beul den boom gaat vellen die het hout moet leveren voor het kruis van Golgotha. Ook pleitte het voor den goeden smaak der dichters, dat zij de kruisiging niet vertoonden, maar alleen de menigte lieten zien die den kruiseling uit de verte bespot, en het kruis zelf alleen zichtbaar maakten door de steeds breeder wordende schaduw die het afwerpt op een ouden toren, een schaduw waardoor - erg romantisch! - Barrabas bekeerd wordt.

De *Drames sacrés* zijn echter geen blijvend Passiespel geworden, evenmin trouwens als *Le Christ* van Grandmougin, dat dezelfde dichter, verleden jaar, door een ander geestelijk spel vervangen heeft, *L' Enfant Jésus*, ‘Mystère en cinq tableaux.’ Dit gedicht, veel artistieker van opvatting en soberder van toon dan het eerste, behoort eigenlijk meer tot den cyclus der ‘Noëls’ dan tot dien der Passiespelen: het schetst de komst der herders en der Wijzen, het bezoek dezer laatste bij Herodes en de vlucht naar Egypte, waarbij Jozef, Maria en het kind inslapen aan de voeten van de Sphinx, die het drietal tegen de hen vervolgende soldaten beveiligt.

Zoo hebben, in de laatste jaren, de moderne Passiespelen

en bijbelsche vertooningen te Parijs in klimmende mate de belangstelling gewekt van het publiek der theaters en heeft, bij het naderen der Paaschdagen, de gewijde stof dichters van veelsoortig talent tot het navolgen der oude mysteriespelen uitgelokt.

Maar dit jaar, in de stille week van 1897, was deze dramatische devotie bijna tot de hoogte van een manie gestegen. Tusschen kerken en schouwburgen scheen het onderscheid weggevallen; met niet meer ernst dan waarmee de echte vromen de vraag overwegen, in welke kerk zij hun communie zullen vieren, kon het theaterpubliek, de aangeplakte schouwburgaffiches monsterend, zich verdiepen in de keuze van een gewijde vertooning. Vooral het oude ‘Théâtre d'application’, sinds eenige jaren meer bekend geworden als ‘La Bodinière’, scheen herschapen in een kapel, aan het gestadig beoefenen dezer soort van devotie gewijd. Hier declameerde Mounet-Sully, door een aangenamen conférencier als Léo Claretie bijgestaan, fragmenten uit de preeken van Massillon en trachtte, maar ik vrees te vergeefs, het publiek nog eens te ontroeren door, in de taal der achttiende eeuw, te betoogen dat er maar weinigen zijn die zalig worden. Hier vertoonde Armand Silvestre, die blijkbaar iets nieuws had gezocht, en die ditmaal in den jongen componist Thomé zijn musicalen medewerker had gevonden, in levende beelden de verschillende staatsies van den kruisweg. Hier gaf Trarieux zijn *Joseph d' Arimathée*, een zonderlinge behandeling der raadselachtige opstandingsgeschiedenis, dramatisch wel aangrijpend, maar zielkundig al even onverdedigbaar als historisch onaannemelijk, terwijl een ander dichter de legende der moeder van Judas dramatiseerde en den verrader tot een soort van OEdipus maakte.

Daarbij kwam Haraucourt, die nog altijd het ‘record’ schijnt te maken, nog eens weer met zijn *Passion* voor den dag en verving daarmee, op Goeden Vrijdag, de voorstellingen der *Montagne enchantée*, in het theater der Porte Saint-Martin, terwijl de directie van het ‘Ambigu comique’ dienzelfden avond een ‘gala-voorstelling’ organiseerde, waarbij het bekende volkstuk *Les deux gosses* plaats moest maken voor Grandmougin's ‘Mystère’ *L' Enfant Jésus*.

Het scheen wel alsof in de ‘heilige dagen’ der Aprilmaand

van dit jaar, de oude bloeitijd der mysterie- en mirakelspelen was teruggekeerd, alsof, althans in die ééne week, het moderne Parijs de vroomheid der ‘dévots aïeux’ had teruggevonden, die - wij weten het nu beter dan Boileau, - de eischen van het geloof voortreffelijk in overeenstemming wisten te brengen met hun liefde voor het tooneel.

Onwillekeurig denkt men terug aan die oude, eindelooze ‘mysteries’, met hun dagen-durende vertooningen, hun gecompliceerde dogmatiek, hun zonderling mengsel van verheven eenvoud en trivialiteit, hun gemis aan hoogere kunstwaarde en fijne psychologie, maar die toch in alle détails den stempel dragen van het naïeve geloof der toeschouwers en van de devote toewijding der makers, - terwijl de moderne ‘mystères’ geschreven zijn, zooal niet voor vrijdenkers, dan toch voor half-geloovigen, bij wie de artistieke emotie de religieuse aandoening moet opwekken, in de meeste gevallen, zelfs, haar moet vervangen.

Misschien hebben deze laatste, uit het oogpunt der zielkundige waarheid beschouwd, iets voor boven de eerste en zijn het meer zuiver menschenlijke sentimenten die door de hedendaagsche Fransche dichters in hunne moderne Passiespelen worden geteekend. De psychologie der Middeleeuwsche dichters heeft een meer theologisch karakter; voor hen waren de begrippen heiligheid en schuld meer dogmatische dan zedelijke begrippen; en die zielkunde leende aan het karakter der bijbelsche personen, door hen ten tooneele gevoerd, zoo licht iets conventioneels en onwezenlijks. Maar met dat min of meer conventioneele, dat door de modernen zorgvuldig vermeden wordt, is nu ook het archaïstische weggevallen, dat wij in de personen der evangelische geschiedenis zoo ongaarne missen, dat evenzeer tot hun wezen schijnt te behooren als het Oostersche kostuum dat zij dragen.

Hoe roerend, bijvoorbeeld, in Haraucourt's *Passion*, het tooneel moge wezen tusschen Jezus en zijne Moeder, - eene ontmoeting die, vreemd genoeg, plaats heeft in den olijvenhof, na de scène van den doodstrijd, - de dichter is er toch niet in geslaagd iets anders, iets meer te teekenen dan den strijd tusschen eene moeder die haar geliefd kind aan den dood ontrukken wil, en den zoon die besloten is het martelaarschap te aanvaarden. Hoogstens, hier en daar, een enkele

zwakke poging om iets anders in den dialoog te brengen dan de zuiver menschelijke worsteling tusschen moederliefde en plichtsbesef, zooals, bijvoorbeeld, in deze woorden van Maria, nadat Jezus tot haar gezegd heeft: ‘Je porte les péchés de la terre, J'expie!’

- Expier? Toi, si doux, mon Jésus, toi, si bon,
Qui dictes la justice et verses le pardon,
Qui fais du criminel un saint dès qu'il t'aborde?

Je ne suis qu'une femme et je ne comprends pas
Qu'un seul puisse expier tous les crimes ensemble,
Mais je sais que je suis ta mère, et que je tremble,
Et que tu devrais bien comprendre comme moi,
Quand tu souffres pour eux, que je souffre pour toi!

Dit is zeker eenvoudig, poëtisch, maar niet bijbelsch gevoeld.

Hoe geheel anders is de indruk dien het gesprek maakt tusschen ‘Jhesus’ en ‘Nostre Dame’ in het *Mystère de la Passion* van den ouden Arnoul Greban, wanneer Maria zegt, dat zij vier dingen vragen wil, van welke haar Zoon haar slechts één behoeft toe te staan, en zij, op het vriendelijk woord van Jesus:

Faictes vostre peticion,
ma chère mère révérante,

haar verzoek voordraagt in deze woorden:

Pour oster ceste mort dolante
qui deux cueurs pour un occiroit (tuerait),
il m'est advis que bon seroit
que sans vostre mort et souffrance
se fist l'humaine delivrance;
ou que, s'il vous convient mourir,
que ce soit sans peine souffrir;
ou se (si) la peine vous doit nuyre,
consentez que premier je muyre; (que je meure d'abord)
ou s'il faut que mourir vous voye,
comme pierre insensible soie (que je sois insensible).
Filz, humblement vous ay servy;
Si (et) n'ay pas vers vous desservy
chose par quoy doyez (vous deviez) debattre
a m'ottroier l'un de ces quatre,
car tous sont en vostre puissance.

En wanneer Jezus haar dan uitvoerig heeft uitgelegd, dat hij geen van die vier verzoeken kan toestaan, het eerste en tweede niet, omdat de uitspraken der propheten en de vloek van den zondeval zich daartegen verzetten, het derde niet, omdat, zoo zijne moeder hem voorging in den dood, zij niet rechtstreeks naar den hemel zou kunnen gaan, maar in de droevige 'limbes' een poos zou moeten vertoeven, het vierde niet, omdat het niet passen zou dat een zoo liefhebbende moeder gevoelloos getuige was van het sterven van haar kind, - dan antwoordt 'Nostre Dame' eenvoudig en onderworpen:

> Cher filz, quoi que je vous requiere,
> pardonnez ma simplicité;
> puisqu'il est de nécessité,
> vostre bon vouloir en soit fait.

Deze discusssie is niet vrij van theologische spitsvondigheid; maar zij geeft toch aan het onderhoud een mystiek karakter, dat het lijdensdrama stempelt tot een godsdienstig 'mysteriespel.'

Bovendien is de versvorm der moderne Fransche Passiespelen niet geschikt aandoeningen te wekken van naïeve vroomheid en in het artistiek genot een gevoel van stichting te mengen. De breede, kleurige, volle alexandrijn leent zich daartoe veel minder dan het korte acht-sylbige vers der Middeleeuwen. Misschien, zoo een modern dichter het oude vers en den ouden toon wist terug te vinden, zou de indruk een andere wezen. Dit vermoeden kwam bij mij op bij het lezen van een fragment uit een 'mystère', *Jésus* getiteld, van Joseph Fabre, waarvan verleden jaar, in een der Parijsche tijdschriften, de uitgave en de opvoering werd toegezegd, doch waarvan ik sedert niets meer heb vernomen, en dat ik op de theater-affiches der lijdensweek te vergeefs gezocht heb.

Ik deel er enkele regels van mede; ze zijn ontleend aan het tooneel van de aankomst op Golgotha. Jezus dankt Simon van Cyrene, die hem zijn kruis heeft helpen dragen, voor den verleenden bijstand:

> Vous qui m'avez donné support
> Pour traîner cet arbre de mort,
> Je vous bénis.

De Romeinsche centurio, die den droeven stoet begeleidt,

nadert daarop den verheven lijder en wijst hem zijn beide mede-kruiselingen aan:

> Jésus, voici deux compagnons.
> Tu pendras entre deux larrons.

Daarop treedt de heilige Veronica naar voren, met haar sluier in de hand:

> Permettez que ce voile efface
> Le sang qui souille votre face!

maar de centurio herneemt, op het kruis wijzend,

> Le long de ce bois qu'on le cloue!
> Donne tes mains pour qu'on les troue.
> *Jésus*. Voici mes mains.
> *Simon*. Le sang jaillit,
> Le marteau brutal retentit.
> Voyez de quels coups on le crible.

In dien toon gaat het voort. Misschien, zeide ik, zou deze meer ouderwetsche versvorm het moderne publiek nader kunnen brengen tot den geest van het oude Passiespel, - al betwijfel ik of een zoo kunstelooze vertooning dat verwende publiek lang zou kunnen boeien en eene hoogere behoefte dan die eener licht geprikkelde nieuwsgierigheid bevredigen.

Maar het geheele denkbeeld om die oude vertooningen der lijdensgeschiedenis te moderniseeren komt mij niet gelukkig voor. Alleen de wijding der muziek - wier hulp dan ook door alle mysterie-dichters is ingeroepen, - en het edele der voordracht van sommige tooneelen kan, in een rustige omgeving, zooals die der kleine Bodinière, een gevoel wekken van eerbiedige deernis en stichting. Maar, wel beschouwd, kan de lijdensgeschiedenis van Christus, zoo men haar dramatisch wil opvatten, niet anders zijn dan het geweldige drama van de verlossing der menschheid door den dood van dien Éénen. Is die beschouwing door het denken opgegeven en voor het gevoel weggevallen, dan blijft nog wel over de aandoenlijke zelfopoffering van een der edelsten uit de geschiedenis der menschheid, met eenige treffende episoden; het zich losrukken uit het gezin, het verlaten eener idyllische omgeving, het verraad van den eenen vriend, de verloochening

van den ander, het stil en nobel ter strafplaats gaan. Maar de goddelijke tragedie is er niet meer; het treurspel van zonde en straf, van lijden en verzoening, is door een idyllisch heldendrama vervangen. En zonderling klinkt, bij het modern gedachte en modern gedichte schouwspel, de oude Middeleeuwsche naam van ‘mystère.’

Ik heb hooren zeggen dat, sinds het oud-Romeinsche theater van Orange voor de periodieke opvoeringen van *OEdipus* en *Antigone* is ingericht, de Franschen hun Beyreuth bezitten. 't Is mogelijk. Maar in de rue Saint-Lazare, of op den boulevard Saint-Martin, ligt Oberammergau vooreerst nog niet.

II.

Een geheel anderen indruk draagt men mede van Rostand's *La Samaritaine*, dat dit jaar in de laatste dagen der week vóór Paschen, in den schouwburg van Sarah Bernhardt, het ‘Théâtre de la Renaissance’, zeven malen achtereen is opgevoerd.

Reeds in den titel ligt een stille wijding zonder pretensie: ‘La Samaritaine, évangile en trois tableaux.’ Fijne poesie belooft de naam van den dichter, Edmond Rostand, den talentvollen schrijver van *La Princesse lointaine*. En wanneer eene zoo geniale artiste als Sarah Bernhardt de leiding eener vertooning op zich neemt, kan op echte, hooge kunst worden gerekend.

Het gedicht van Rostand wekt zeer sterk de herinnering aan *La vie de Jésus* van Ernest Renan; en wie de verandering wil meten welke de beschouwing van het christendom sinds de verschijning van dit boek, en onder zijn invloed, in Frankrijk ondergaan heeft, die vergelijke de anathema's waarmee Renan's werk, meer dan dertig jaren geleden, ontvangen werd, met de sympathie, de geestdrift zelfs, door de vertooning van *La Samaritaine* gewekt. In den Jezus dien Rostand voor ons laat optreden, herkennen we den ‘délicieux rabbi de Nazareth’, wiens edele bekoring door Renan zoo poëtisch is geteekend. Men leze, bijvoorbeeld, hoe Photine, de Samaritaansche, hem schildert. wanneer zij in geestvervoering door de straten van Sichem rondloopt, in zangerige strophen roepend:

Près du puits de Jacob un jeune homme est assis!
Ses cheveux ont la couleur blonde;
On croit voir l'arc-en-ciel qui rassure le monde
Dans chacun de ses beaux sourcils.

Grave, il reçoit, tenant une invisible palme,
L'ombre d'un invisible dais.
On le reconnaîtrait entre mille à son calme,
Et c'est Celui que j'attendais,

Un vent d'été, porteur d'un chant lointain, qui passe
Dans un troène d'En-Gaddi,
La flûte se mêlant aux fleurs dans l'air tiédi,
C'est à quoi fait penser sa grâce!

Et quant à sa douceur, elle est divine, elle est...
Comme une plume de colombe,
Qui, blanche, quand l'oiseau se penche sur du lait,
D'une blancheur dans l'autre tombe.

De bekende episode der Samaritaansche vrouw uit het vierde evangelie heeft Rostand tot onderwerp genomen van zijn geestelijk schouwspel. En hij heeft dit tooneel niet enkel gedramatiseerd als een stuk uit de geschiedenis van Jezus, maar het tevens, - met een poëtisch instinkt dat een modern theoloog als de vrucht van verdienstelijke studie zou kunnen roemen, - symbolisch opgevat als een bladzijde uit de oudste geschiedenis van het christendom. In Jezus, zijne leerlingen, de Samaritaansche vrouw, de Sichemieten, zien wij de geestelijke krachten voor ons optreden uit wier worsteling, in een eeuw van religieuse gisting, het christendom als wereldgodsdienst geboren is. Zoo is dit poëtisch ‘Evangile en trois tableaux’ de poëtische schildering geworden van ‘les origines du christianisme.’

En dit christendom is eenvoudig de prediking van het evangelie der liefde, der innigheid, der zachte vertroosting; het vriendelijk zich-nederbuigen tot de verachten, het opheffen van de verdrukten, het zegenen van de verworpelingen der wereld; het is de blijde boodschap der geestelijke bevrijding, der voor allen toegankelijke genade; het is de prediking der ideale godsvrucht, de aalmoes in het verborgen, het stille gebed, het offer des harten; het is de barmhartige Samaritaan, ge-

prezen boven den hooghartigen priester en den kerkelijk zoo correcten Leviet, de zaadkorrel van het levende woord, rondgestrooid over al de velden der wereld, het koninkrijk der hemelen nedergedaald op de aarde.

Zoo is de Christus van dit dramatisch poëem wel de angstig verwachte, vurig gewenschte Messias, de ideale Verlosser; maar hij is het alleen in geestelijken, niet in dogmatischen zin. Hij is de drenker der dorstige zielen, die bij de Jacobsbron gezeten, levend water als een fontein uit de harten der menschen laat ontspringen, niet het zoenoffer dat zijn schulddelgend bloed laat vloeien voor de zonden der wereld.

Deze ideaal-menschelijke teekening van Jezus en van zijn werk - die slechts hier en daar, juist genoeg om aan de gestalte haar antiek en bijbelsch karakter te laten, met een lichten glans van bovennatuurlijkheid gekleurd wordt, - drukt op dit schouwspel een stempel van eenvoud en waarheid.

Maar bovenal, die teekening is het werk van een dichter, en van een wiens geest, blijkbaar, in zijn kinderjaren gevoed is geworden met de schoonste bladzijden van den bijbel. Een van de grootste aantrekkelijkheden van dit gedicht bestaat in de eenvoudige, sobere en tevens verrassende wijze waarop Rostand de bijbelwoorden, zoowel die van het evangelie als die van de psalmisten en de profeten, in Fransche verzen heeft omgezet...

Doch laat mij liever kort het drama schetsen en door de aanhaling van enkele fragmenten den buitengewonen indruk rechtvaardigen dien ik bij de voorstelling ontvangen heb. De machtigste factoren van dien indruk zal ik daarbij, ongelukkig, niet tot hun recht kunnen laten komen: de ernst en de noblesse waarmee Brémont den persoon van Jezus voorstelde, Sarah's wegslepende vertolking der rol van Photine, de overtuiging waarmee al de andere spelers optraden, en de zoo artistieke groepeering der talrijke acteurs en figuranten, in het kader eener schilderachtige, oostersche omgeving.

Niet bepaald gelukkig, bij de opvoering althans - want bij de lezing bekoren de zangerige verzen, - en overbodig voor de stemming vond ik het eerste tooneel, de verschijning, bij de Jacobsbron, van drie schimmen, voor wie een engel, dien nacht, ‘de bleeke poorten van den Scheôl’ heeft opengelaten. Het zijn de schimmen van Abraham, Isaac en Jacob, herken-

baar aan hun ‘barbes blanches de centenaires’, die neerhangen over hun witte lijkwâ, en aan den herdersstaf waarop ze leunen. Een geheimzinnige drang heeft deze dooden naar die plek gevoerd en doet hen eerbiedig kussen het stof van den weg, de rand van de put door Jacob eens gegraven, de lucht waarin een heilige stem weldra klinken zal. Abraham, wien Mozes, toen hij den Scheôl verliet, het geheim heeft toegefluisterd, zal het aan zijne zonen openbaren:

> Bien avant que sur l'or des chaumes
> Ne retombe le bleu des nuits,
> Ce seront, là même où je suis,
> Des soupirs plus doux que des baumes,
> Des mots plus grands que des royaumes...
> Voilà pourquoi nos trois fantômes
> Viennent errer près de ce puits.

Een lange rij van schimmen, de schimmen van de velen die uit die put gedronken hebben, vult weldra het tooneel; op Abraham's bevel vallen ze alle neder op de knieën ‘devant la Citerne d'amour’. Maar spoedig komen de eerste stralen van den dageraad hen terugdrijven naar het sombere graf der onderwereld, en weldra zijn het niet meer de dooden, maar de levenden die bij de Jacobsbron den onbekenden Verlosser, ‘un second Moïse plus tendre’, verbeiden.

Mannen en vrouwen van Sichem, jongelingen en grijsaards, herders en kooplieden zijn, door hun priester aangevoerd, naar deze plek getogen, om over de rampen van het vaderland te spreken en hun haat uit te galmen tegen den Romein die hen uitzuigt en den Jood die hen beleedigt. Sommigen prediken nog eens weer den opstand, het ijdel verzet tegen den machtigen verdrukker; anderen stellen voor den tyran te vleien, ten einde het juk te verzachten; terwijl de priester, meer door persoonlijke eerzucht dan door geloofsijver gedreven, het plan oppert om op den top van den berg Garizim den vervallen tempel te herbouwen. De oude twisten leven weer op; de woordenwisseling ontaardt in een rumoerig krakeel; er zijn er die nog eens weer de lang vervlogen hoop durven uitspreken op de komst van den Messias; maar de een meent dat hij een veldheer zal zijn, de ander noemt hem een priester, een derde zegt dat hij reeds gekomen is

in de gestalte van Judas den Galileër of van Johannes den Dooper.... En, terwijl een eenvoudige herder, in welsprekende taal, het naderen van den Heiland verkondigt, ‘qui sera ce qu'il lui plaira d'être’, - verschijnt Jezus, door zijn twaalf jongeren gevolgd, op de glooiïng van den heuvel en vraagt de verzamelde mannen naar den weg: ‘Homme, est-ce là Sichem?’

Maar Jezus en zijne discipelen zijn Joden. Ze worden met scheldwoorden en teekenen van verachting ontvangen. Op hun verzoek om brood krijgen ze het harde antwoord: ‘Mangez des ronces!’ en weldra keeren de Samaritanen, de aanraking der gehate Joden schuwend, naar Sichem terug. Jezus blijft met zijne jongeren alleen. En wanneer deze, op hun beurt, de vertrekkende menigte hun breed klinkende vervloekingen hebben nagezonden, neemt de Meester het woord en zegt, terwijl hij afdaalt naar de bron:

> Les bénédictions de Dieu sur Samarie.

Het was een schilderachtige groep, dien de twaalf dicipelen vormden, om hun Meester zich scharend. De voornaamsten, zooals Petrus, Jacobus, Andreas, Nathanaël, Judas, Johannes, gaven in hun uiterlijk en hun kleeding de door de oude schilderkunst gepopulariseerde figuren met artistieke nauwkeurigheid terug. Brémont, die de rol van Jezus vervulde, is wat zwaar van gestalte en zijn handen zijn te grof van bouw. Maar zijn gelaat heeft regelmatige trekken, en uit zijn fijnen mond, door de blonde baard licht omlijst, klonk de klare, zuivere stem heel mooi, met edele, stille wijding en vriendelijken klank; het blonde hoofdhaar golfde zacht neder op het lange witte gewaad.

Het gesprek, dat op den weg was aangevangen, wordt voortgezet; Jezus verklaart aan zijne jongeren de gelijkenis van den zaaier, en verhaalt, in losse ‘vrije’ verzen zijn parabel inkleedend, de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan. Maar spoedig verlaten hem zijne leerlingen, om voedsel te gaan koopen in de stad, en Jezus blijft alleen achter bij de bron, vermoeid, uitgeput, lijdend, maar met het voorgevoel,

> Puisque d'épuisement je suis presque mourant,
> Que quelque chose ici va s'accomplir de grand.

Fluitgespeel treft zijn oor, en in de verte ziet hij een vrouw naderen, den ledigen waterkruik op het hoofd dragend. Het is Photine, de Samaritaansche.

Niet geheel vrij van al te verfijnde gratie, en wel wat zonderling klinkend in den mond van Jezus, maar bekorend toch door de melodieuse poëzie en roerend door de gewijde herinnering aan het slot, is de beschrijving die hij van haar naderen geeft:

> Même, elle est assez près déjà pour que je voie
> Le triple collier d'or, la ceinture de soie,
> Et les yeux abaissés sous le long voile ombreux....
> Que de beauté mon Père a mis sur ces Hébreux!
> J'entends tinter les grands bracelets des chevilles.
> Voici bien, ô Jacob, le geste dont tes filles
> Savent, en avançant d'un pas jamais trop prompt,
> Soutenir noblement l'amphore sur leur front.
> Elles vont, avec un sourire taciturne,
> Et leur forme s'ajoute à la forme de l'urne,
> Et tout leur corps n'est plus qu'un vase svelte, auquel
> Le bras levé dessine une anse dans le ciel!....
> Immortelle splendeur de cette grâce agreste!
> Je ne peux me lasser de l'admirer, ce geste
> Solennel et charmant des femmes de chez nous,
> Devant lequel je me mettrais presque à genoux
> En pensant que c'est avec ce geste, le même,
> Que jeune, obscure et douce, ignorant que Dieu l'aime,
> Et n'ayant pas reçu dans un grand trouble encor
> La Salutation de l'ange aux ailes d'or,
> Ma nière allait porter sa cruche à la fontaine.

Langzaam, vroolijke liefde-liedjes en zangerige refreinen neuriënd, nadert Photine; ze laat haar kruik nederdalen in de put, spiegelt zich, met kokette maniertjes, in het kristalheldere water, zet de kruik neer op haar schouder en gaat heen zonder den vreemdeling te hebben opgemerkt, die nederzit op den rand van de put.

> Elle s'en va. C'est bien la pauvre Humanité
> Qui frôle le bonheur et qui passe à côté!

zacht Jezus. Dan, op het oogenblik dat zij de hoogte zal

afdalen, roept hij haar, met het bekende eenvoudige bijbelwoord:

> Femme!
> J'ai soif, car les rayons du soleil sont très vifs.
> Fais-moi boire, veux-tu?

Maar zij weigert, verbaasd dat een Jood haar te drinken vraagt, - hooghartig weldra, met boosaardige ruwheid. Zoo hij, de kale wandelaar, Eliëzer meent te zijn, eene Rebecca heeft hij in haar niet gevonden:

> Si tu m'as pris pour Rébecca, tu te trompas!
> Tu dois avoir bien soif! mais tu ne boiras pas!

Het raadselachtige antwoord des Meesters, dat, zoo zij den vrager kende, zij zich veeleer tot hem zou gewend hebben, om met levend water gelaafd te worden, wekt haar aandacht. En nu volgt, in eene mooie, eenvoudige, poëtische paraphrase, het gesprek van Jezus met de Samaritaansche vrouw zooals het in het vierde evangelie te lezen staat, - over de diepe put, over het water dat de dorst voor eeuwig lescht, over haar lichtzinnig leven en de vijf mannen die zij gehad heeft, maar die haar mannen niet waren, over de godsvereering te Jeruzalem en op den Garizim, over de aanbidding des Vaders in geest en in waarheid, over den Messias dien men verwacht, en die ‘alle dingen openbaren zal’.

Met groot talent en merkwaardige getrouwheid heeft Rostand in zijn vloeiende verzen plaats weten te vinden voor al de bekende bijzonderheden van dezen, in zijn symbolistische strekking toch zoo natuurlijken, dialoog, en hij heeft er een roerende poëzie doorheen gewerkt, die vooral na de bekentenis van Jezus:

> ‘Je suis cela, moi qui te parle, - le Messie!’

bijzonder fijn gedacht en gezegd mag heeten. Wanneer Photine, namelijk, vol verbazing, woorden van hulde stamelend, voor den Christus op de knieën is neêrgezonken, dan stijgt - hoe natuurlijk bij deze vrouw! - een ‘Mon bien-aimé!...’ haar naar de lippen en onwillekeurig begint zij een strofe van een harer liefdeliederen zacht te zingen. Maar zij komt tot zich zelve en schrikt terug voor die ontwijding van het heilige.

Grand Dieu! qu'ai-je fait? Que disais-je?
Pour lui! le même chant! le même, ô sacrilège!
Pour lui, les même mots, qui me servirent pour....

Doch Jezus herneemt, met zachte toegevendheid;

Je suis toujours un peu dans tous les mots d'amour.
Mais tant que ce n'est pas à moi qu'on les adresse,
On ne fait qu' essayer les termes de tendresse.

Photine.
Maître, pour t'adoror, j'ai dit ce que j'ai su!

Jésus.
Et ton hommage me fut doux. Je l'ai reçu.

Photine.
Devant toi que ce chant, aux lèvres, me remonte....
Quelle honte!

Jésus.
Non, tu ne dois par avoir honte.
Comme l'amour de moi vient habiter toujours
Les coeurs qu'ont préparés de terrestres amours,
Il prend ce qu'il y trouve, il se ressert des choses,
Il fait d'autres bouquets avec les mêmes roses:
Car c'est à moi que tout revient. Et tôt ou tard,
Le parfum acheté, d'aloès ou de nard,
Que pour flatter les sens le marchand a cru vendre,
Sur mes pieds douloureux finira par s'épandre,
Et c'est par des cheveux défaits pour le péché,
Que ce parfum, sur mes pieds nus, sera séché.
Ne crois donc pas que ta chanson me seandalise;
Un coeur que je surprends ne peut, dans sa surprise,
Se reconnaître assez pour inventer un chant,
Mais il se trouble, il dit, dans son trouble touchant,
N'importe quel fragment de chanson coutumière....
Et la chanson d'amour devient une prière!

Innig mooi, dunkt mij, is, in dit zangerig couplet, de toespeling op de zalving te Bethanië en de blonde haren van Maria Magdalena.

Vromer en vromer wordt Photine's verrukking, en, voortspinnend op het beeld van het levende water, door den Meester gebezigd, vindt zij mooie, dichterlijke woorden om van hare bekeering te getuigen. Maar Jezus antwoordt, met een glimlach:

Tu trouves maintenant des mots ingénieux,
Mais qui me touchent moins que les pleurs de tes yeux.

Weldra vraagt ze om meer te hooren van het evangelie dat deze leeraar is komen verkondigen, en zet zich neder aan zijne voeten. En de prediker is bereid. Hij zal haar, onder dien blauwen hemel, in de stilte van die omgeving, leeren al wat hij zijn discipelen geleerd heeft:

Je dirai le royaume de Dien,
Et comment on le perd, comment on s'en rend digne.
L'ivraie et le froment, le sarment et la vigne....

Photine.
J'écoute....

Jésus.
Je dirai le grain de sénevé,
Le trésor enfoui, le diamant trouvé....

Photine.
J'écoute!

Jésus.
.... le danger des regards en arrière,
Les mots qu'il faut choisir pour former la prière,
Tout le troupeau quitté pour un agneau perdu....

Photine.
J'écoute!

Jésus.
.... le retour du maître inattendu,
Le grand chemin moins bon que la petite route,
Et je te parlerai de mon Père.

Photine.
J'écoute!

Het gordijn valt dicht en verbergt de bijbelsche groep, den leerenden Meester, de luisterende vrouw, en, onder het lommer van den eik, de volle, onaangeroerde kruik met water uit de Jacobsbron.

Het gegons en gedruisch der entr'acte van een Parijsch theater leidt licht de aandacht af en verstoort de gewijde stemming. Maar, op het gesloten gordijn starend, hoorde ik, terwijl de muziek der verzen naruischte in mijn oor, daarachter, de prediking van een evangelie.

Is reeds het eerste tafereel van *La Samaritaine* een stichtelijk kunstwerk van hooge waarde, - verrassend door zijn nieuwheid en aangrijpend van schilderachtige realiteit is het tweede:

de marktplaats vóór de poort der stad Sichem. Op het ruime plein, door Oostersche huizen ingesloten, en dat, aan gene zijde der poort, uitzicht geeft op de vallei daarbuiten, heerscht een rumoerige drukte. Men koopt, verkoopt, speelt, stoeit, lacht, babbelt, terwijl op den achtergrond de oudsten der stad beraadslagen over gewichtiger belangen. De twaalf discipelen van Jezus mengen zich onder de menigte en beproeven levensmiddelen te koopen, doch worden brutaal teruggewezen of afgezet, zoodat Petrus, terwijl ze met wat vunzige rijst en half verrotte vruchten heengaan, Johannes spottend toefluistert, dat er toch maar alleen in de gelijkenissen barmhartige Samaritanen zijn.

Een jong Sichemiet, Azriel, wacht op Photine, wier beminde hij op dit oogenblik is. Maar de vrouwen en meisjes, die zijn vraag tot den poortwachter, of hij haar nog niet ziet aankomen, hebben afgeluisterd, hebben het heel druk over haar losbandig leven en over het plan der oudsten om haar uit de stad te verbannen. Nog babbelen ze voort, elkaar geheimzinnig vertellend van Photine's vele liefdesavonturen, als de poortwachter haar in de verte gewaar wordt en haar naderen aan Azriel aankondigt.

Met loshangende haren en extatischen blik, zonder de waterkruik, waarmee ze zich naar de Jacobsbron begeven had, komt Photine aansnellen, door de korenvelden en de wijngaarden heen. Een oogenblik later staat zij, ademloos, in de poort. Ter nauwernood geeft zij Azriël, die om haar in onrust heeft verkeerd, raadselachtige antwoorden op zijn vele vragen. Zij brengt hem iets anders terug dan haar liefde; zij brengt ze weder, de groote religieuse verwachtingen, die hij om harentwille had weggeworpen. Allen die het marktplein vullen roept ze bijeen: de loszinnige jongelingen, de lachende vrouwen, de oudsten en de leeraars der wet, de grijsaards en de priesters; en het klinkt uit haar mond, met een mooie paraphrase van het bijbelwootd: ‘Komt, ziet een man die mij gezegd heeft alles wat ik gedaan heb. Is deze niet de Christus?’

> Près du puits de Jacob est assis un jeune homme;
> C'est un Nazaréen pâle, qui m'a parlé.
> Il est si doux que j'ai tout de suite tremblé....
> Nul n'a son éloquence immense et familière,

Et son geste est celui d'ouvrir une volière!
....Je crois que c'est un prophète. Sachez
Qu'il devina tous mes secrets, - tous mes péchés!....
Il a tout deviné! J'en suis encor saisie....
Ne se pourrait-il pas que ce fût le Messie?

En terwijl de menigte haar uitlacht, de kooplieden door hun marktgeschreeuw haar zoeken te overstemmen en de priesters haar vermetel vinden, haar, de vrouw van slechte zeden, om over den Messias te spreken, geraakt Photine steeds meer in geestvervoering; herhalend wat zij bij de Jacobsbron vernomen heeft, de heilige woorden der propheten nazeggend in haar eigen taal, predikt zij aan Sichem's verbaasde bevolking den Christus.

Fijn van toon en zangerig van rythme zijn de verzen waarin Rostand haar de oude prophetiën laat herhalen. Sober, bijvoorbeeld, deze bekende:

'Ah! qu'ils sont beaux sur la montagne les pieds nus
De celui qui nous vient porter le bon Message....'

Voller en rijker van toon, kunstig en toch nog eenvoudig, deze, de paraphrase van het bekende: 'het gekrookte riet zal hij niet verbreken en de rookende vlaswiek niet uitblusschen':

Si le roseau froissé souffre d'une cassure,
Il n'achèvera pas le roseau d'un coup sec;
Si la lampe crépite en noircissant son bec,
Il ne soufflera pas brusquement sur la lampe;
Mais pour que le roseau balance encor sa hampe
Et l'offre encor, ployante, aux pattes de l'oiseau,
Il raccommodera tendrement le roseau.
Et pour que de nouveau la flamme monte et brille,
Tendre, il relèvera la mèche avec l'aiguille.

Heerlijk is het die verzen te hooren zingen met de zilveren stem van Sarah Bernhardt. Niet altijd, het is bekend, weet deze kunstenares haar geluid te beheerschen, en aan het slot van dit tweede 'tableau,' wanneer Photine's geestvervoering haar toppunt heeft bereikt, waren het soms bijna onverstaanbare kreten die ze ons te hooren gaf. Maar, altijd bewonderenswaardig in haar spel, was zij in de poëtische gedeelten bovendien verrukkelijk in haar dictie.

Langzamerhand heeft Photine hier en daar onder de menigte belangstelling, bewondering, geestdrift gewekt. Reeds is een kleine groep bereid met haar op te trekken naar de Jacobsbron. Maar zij wil niet heengaan of de gansche stad moet bereid zijn haar te volgen. De priester houdt haar honend tegen: hij gelooft niet aan zulk een Christus:

> Le Christ est un vainqueur qui viendra dans la gloire!

Maar Photine antwoordt:

> C'est un pauvre qui passe et qui demande à boire.

En zij verhaalt van zijn eenvoudige afkomst, van zijn opgroeien in een timmermanswerkplaats:

> Les anges, dans le fond d'une boutique obscure,
> Ont baisé les copeaux pris dans sa chevelure.

Zij wil al de straten der stad doorgaan, de woorden herhalend die ze van den Meester gehoord heeft. En ze gaat; we hooren haar stem uit de verte klinken, predikend het Evangelie der liefde: ‘Le ciel, c'est quand on aime!’ terwijl steeds meer stemmen op die prediking antwoorden. En als ze wederom te voorschijn treedt op de marktplaats en de zaligsprekingen der Bergrede weerklinken doet, dan valt die gansche menigte op de knieën, verbaasd over zulk een leer, en luide kreten; ‘de Koning, de zoon Davids! de Christus!’ vervullen de lucht.

Ze klinken als oproerskreten; de Romeinsche centurio nadert met zijn soldaten en vraagt wat er gaande is. Photine wordt geboeid en zal worden meegevoerd. De priester noemt den Messias als het voorwerp van haar prediking, terwijl een gemompel van verontwaardiging de aanklacht van den lagen verklikker begroet. Maar de centurio is een kalme Romein, een getrouw lezer en vereerder van den dichter Horatius. Zoodra hij verneemt dat de gevonden Messias niemand anders is dan de Galileesche droomer, dien hij eens, te Jeruzalem, de wisselaars met een geeselroede uit den tempel heeft zien drijven, beveelt hij, met hooghartige onverschilligheid, Photine los te binden en dat volkje met vrede te laten, terwijl hij een zijner soldaten lachend toeroept:

> Tu sais, le joli charpentier à tête blonde?....
> Ce n'est pas celui-là qui troublera le monde!....

Photine gaat nog eens de menigte rond, aan elk der verdrukten, der eenvoudigen, der handwerkslieden, der herders die haar omringen, een woord van troost, van opwekking, van berusting en hoop toesprekend. Het aantal groeit aan van hen die haar willen volgen, en weldra, gehoor gevend aan de dringende roepstem

> Suivez tous en cueillant des branches d'oliviers,
> Peu m'importe pourquoi, pourvu que vous suiviez!

volgt haar de gansche schare, de breede poort door, naar buiten, onder het jubelend zingen van den vredepsalm, terwijl de klank van harp en fluit den zang begeleidt, die steeds verder en verder klinkt, en welks nagalm nog een poos blijft zweven boven de ledige marktplaaats van Sichem. Weder valt het aan weêrszijden opgenomen gordijn, zacht golvend, dicht.

Het derde tafereel brengt den toeschouwer weer bij de Jacobsbron. De avond is gevallen, de zon zal welhaast ondergaan. De discipelen zitten bijeen op den grond, zacht te zamen fluisterend, ofschoon door Jezus toch verstaan, nog verontwaardigd over het gezelschap waarin ze hun Meester hebben aangetroffen: een vrouw, en nog wel een Samaritaansche!.... Maar zacht verwijtend klinkt het woord:

> Il faudra que pourtant vous vous accoutumiez
> A ce que les derniers, pour moi, soient les premiers!

Ook dit derde ‘tableau’ is weer vol zonnige, inuig poëtische, soms symbolisch getinte tooneeltjes, zooals, in den aanvang, dat der leerlingen als zij beurtelings uit de kruik drinken door Photine achtergelaten en in verrukking geraken over de wondere geuren van het frissche water, - geuren wier oorsprong Jezus hun verklaart in deze zangerige strofe:

> Le goût que vous trouvez à l'eau de cette cruche,
> Ne l'attribuez pas à des pleurs blonds de ruche,
> A des pleurs blancs de lys broyés.
> Ce goût - avec en moins la saveur infinie -
> C'est celui que je trouve aux fautes d'une vie
> Qu'on vient d'oublier à mes pieds!

Het talent van den dichter stond hier voor grooter moeielijkheden dan in de beide eerste tafereelen. In het tweede, toch, had de dramatische spanning haar toppunt bercikt. Hier

liep zij gevaar te dalen. En daar het kader van dit derde tafereel volkomen hetzelfde is als dat van het eerste, - alleen de verlichting was een andere, - viel het moeielijk, in het paraphraseeren der evangeliepredikking, alle herhaling te vermijden.

De dichter Rostand heeft alle moeielijkheden glansrijk overwonnen door eenvoudig zijne inspiratie te zocken in het oude evangelieverhaal en zich door den tekst des bijbels te laten leiden. Eerst geeft hij het gesprek van Jezus met zijn leerlingen over de oogst, die nog verre schijnt, terwijl de velden reeds wit zijn om te oogsten; dan schetst hij het naderen, met zang en snarenspel, met olijftakken en bloemen, van de bevolking der Samaritaansche stad, mannen, vrouwen, kinderen, aangevoerd door Photine, met verbazing aangestaard door de ongeloovige leerlingen, rustig afgewacht door Jezus, die, onbewegelijk op den rand van den put gezeten, zacht het woord herhaalt:

> Il faudra que pourtant vous vous accoutumiez
> A ce que les derniers, pour moi, soient les premiers.

Daar wordt ze zichtbaar boven den heuvelrand, de breede schare, die spoedig het gansche tooneel vult en vol geestvervoering op Jezus toesnelt. Getroffen blijven allen staan, sprakeloos tegenover ‘le divin Silencieux’, wien Photine, zalig van vreugde, zijne overwinning komt verkondigen. Er is een oogenblik van plechtig zwijgen.

> ***Un homme.***
> Pareil au mufle énorme et roux qu'une lionne
> Penche sur un agneau dont la blancheur l'étonne,
> La ville monstrueuse autour de toi se tait!
>
> ***Un autre.***
> La foule qui criait et qui se révoltait,
> Elle est là, qui retient son souffle....
>
> ***Une femme.***
> et bouche bée,
> T'écoute....
>
> ***Photine.***
> On entendrait voler un scarabée....

Maar het stilzwijgen wordt verbroken. De dorstige menigte vraagt om levend water. En terwijl Photine ze alle tot den Meester voert, de blinden, de zwakken, de ruwen van hart,

de vrouwen ook, wier namen ze hem noemt, - opdat hij ze moge aanraken met zijn hand, zijn blik, zijn stem, - dalen woorden van troost en wijding op allen neder.

Bewondering wekt ook hier weer het talent waarmee de dichter uit den schat der evangeliën bekende woorden heeft gegrepen en ze in een poëtische strofe heeft omgezet, - of ook, ze heeft uitgewerkt tot een aardig tooneeltje.

Eén ervan wil ik vermelden.

Op het oogenblik dat de priester aan Jezus de keuze zijner volgelingen verwijt, en hem vraagt of een vriend van zondaren wel de Christus kan zijn, ziet men een groepje kinderen op eens zingend zich reien tot een rondedans. Petrus wil ze wegzenden. Maar Jezus, het bekende woord sprekend: ‘Laissez venir à moi les tont petits....’ roept de kleinen tot zich en vraagt hun wat ze gezongen hebben. Een der kinderen herhaalt het liedje:

> Quand nous avons joué
> De joyeux airs dansants,
> Vous n'avez pas dansé.
> Quand nous avons joué
> De tristes airs pleurants,
> Vous n'avez pas pleuré.

En Jezus herneemt:

> Pierre, c'est bien à tort que ton sourcil se fronce:
> Leur petite chanson me fournit ma réponse.
> Ne raille-t-elle pas les hommes de ce temps
> Qui, quoi qu'on fasse, hélas! ne sont jamais contents?

En dan volgt de bekende parallel tusschen Johannes den Dooper, dien men, om zijn haren kleed, voor een bezetene hield, en den Zoon des menschen, aan wiens levensvrengde men zich ergert.

Vriendelijk wordt het slottooneel voorbereid door den aandrang der menigte dat hij bij hen blijven zal, een aandrang door Rostand vertolkt in acht vierregelige strofen, door verschillende vrouwen voorgedragen, waarvan ik deze aanhaal van ‘une vieille’:

> Il faut dans ma maison venir
> Te reposer de tes fatigues,
> Tu ne peux pourtant pas partir
> Sans avoir goûté de mes figues.

deze van ‘une jeune fille’:

> Ton grand manteau blane glissera,
> Mais, comme les brises sont fraîches,
> Une de nous le retiendra...
> Sans t'interrompre, si tu prêches.

en deze, de slotstrofe, van Photine:

> Et tu sentiras, tout le temps
> Que tu parleras à nos âmes,
> Sous tes mains des cheveux d'enfants,
> Sur tes pieds des cheveux de femmes.

Indrukwekkend is het slot zelf, wanneer Jezus de bekende woorden spreekt over het gebed, dat in het verborgen moet gefluisterd worden, dat in eenvoudige taal een eenvoudige zielsbehoefte moet vertolken, - en wanneer Photine, de woorden der Meesters overnemend en vervolgend, terwijl de zachte druk van zijn hand op haar schouder haar de knieën doet buigen, op rustigen toon, in eenvoudige verzen, het ‘Onze Vader’ bidt en de gansche schare met een zacht gonzend ‘Ainsi soit-il!’ het slotaccoord dezer gewijde symphonie over het in schemerlicht wegdeinend landschap doet klinken.

Voor de meeste godsdienstigen is de religieuse aandoening uitsluitend de vrucht van g e l o o f. Overlevering en verbeelding roepen in hun geest tal van voorstellingen op betreffende eene bovenzinnelijke, van de natuur onafhankelijke, wereld en worden in dien arbeid door het denken niet belemmerd. Aan de realiteit van den inhoud dier ideën twijfelen deze vromen niet. En zoo zijn ze elk oogenblik toegankelijk voor de aandoeningen van berusting en eerbied, van vertrouwen en hoop welke door deze vriendelijke voorstellingen als van zelve worden gewekt.

Doch er zijn ook menschen, en hun aantal wordt dagelijks grooter, die dit geloof hebben verloren, bij wie het denken voor goed de verbeelding aan zich heeft onderworpen. Toch kan ook voor deze de godsdienst nog bestaan, maar als emotie, als een stemming van ernst, van wijding en innigheid, als een stille drang naar een hooge gedachte, naar een mooi, diep, de levenswisselingen beheerschend gevoel.

Uit de bekoring van religieuse herinneringen, uit den indruk door de oude geschiedenis der vroomheid gewekt, uit den weerklank van heilige woorden, bovenal uit de machtige betoovering der kunst, uit de bezieling eener oprecht sprekende, rein klinkende poëzie wordt die stemming geboren. Zij is afhankelijk van de omstandigheden, gebonden aan de omgeving. Maar wat zij mist aan stabiliteit, dat wint zij vaak aan innigheid en verfijning.

Het is misschien niet voor de eersten, maar zeer zeker voor de laatsten, dat de dichter Rostand zijn *Samaritaine* heeft geschreven en dat een geniale artiste, met warme toewijding, dit poëtisch 'Evangile' in haar Parijschen schouwburg heeft opgevoerd. De stemming door déze vertooning gewekt verdiende werkelijk, in zuiveren zin, den naam van devotie.

A.G. VAN HAMEL.

Gedichten.

Aggy.

De morgen droomt in den lichten tuin:
Een lichtfestijn
Midde' in bloemgeschijn,
En in dien droom lichtkindje klein,
Grootoogig, op voetjes fijn.

Geurenneurende zachte jasmijn,
En vroolijke roosjes, mondjes half open,
En gouden regen,
Neergezegen
Om haar te vertellen die aan komt loopen,
Hoe mooi een morgen kan zijn.

En paarse seringen die 't groen doen lachen,
En in het gras zóóvele gele
Boterbloempjes op gouden stelen,
- Heel den tuin door!
En vlinders daartusschen,
En grappige musschen,
't Kopje op den grond of zij grond willen kussen.
Zij - in àl kijken en wondren er vóór.

Heel hoog òp nu haar hoofdje klein;
Beweeg der voetjes..... Een àlverblij'n
Waarheen die gaan langs het licht geloover;
Gansch haar slank gestaltetje over
Toover
Van lenteschijn.

Witte bloemen.

Maak schemer van licht in deez' donkre stonde,
Gij kindren der Meie!
Wil begeleien
Wat in levens Meie wordt weggezonden....

Ik heb gekozen
Rozen,
Heel blanke
Bloemen der Meie,
Die lichtend stonden,
Met teeder schijnen,
In 't dag verdwijnen.

De plek is zonloos, waar wijlen zullen
De jonge leden van ziel verlaten.
Wil warm en zacht ze in uw schijnsel hullen
Langs doodestad's straten.

Licht blank en zacht
Voor wie zoo vreugdig droegen
Zijn rijk zielelicht, en nu zoo vroege
't Derven voor lichtloozen nacht.

Maak schemer van licht..... Gij, bloemen der Meie,
O, hoe ik uw gang met mijn lievling benije!

Van zachte waatren.

Zij komen geschoven, zoetjes geschoven,
Hobbelbobbel, kristallig klaar,
Met korte klokjes even naar boven,
Zijigjes achter en naast elkaar;
Van ver weg, langs stille vlakte,
Uit diepe, koele, milde wel,
Droomrig groen onder 't groen getakte,
Zonnighel onder 't zonnespel;
Dommelzacht in den schaduwdommel,
Waar 't langs 't bruine huisje glijdt.
Vaagjes slaande met licht geschommel
Tegen des vondertjes vastigheid;
Even fronslend om een voetje,
Spiegelwiegelend het beeld
Van klein menschje, een kindersnoetje,
Waar veel warrig haar om speelt;
Dan àl glans weer tusschen wije
Groene weidenweelden voort,
Naar 't afdalend blauwe vrije,
Waar een zilvrig stadje gloort;
Blanker, klaarder, o zoo'n lange
Baan van tintelvroolijk licht,
Uit zon's volheid opgevangen:
Blijend heel het vergezicht!
Altijd verder, zachtjes, zoetjes
In breedvredig voortgevroel:
Waatren stil op glanzevoetjes
Eén van zin naar machtig doel....

MARIE BODDAERT.

Aanteekeningen en opmerkingen.

'MANUFACTURE'. - 'MYSTÉRIEUX', 'MYSTIQUE'. - 'OMBRAGE'. - KEURMIDDELEN DER TAAL. - Aan de enkele kantteekeningen die ik wensch te maken bij het, in zijn eerste gedeelte, zeer belangrijk opstel, waarmee de heer Van Deyssel mijne bespreking zijner vertaling van *Akëdysséril* beantwoordde[1], geef ik, allereerst, den vorm van eene bladzijde uit een woordenboek. 't Is nu eenmaal niet anders; van de kleinere quaesties die ons verdeelen behooren de meeste eenvoudig tot het gebied der lexicologie.

- Ik had, in mijn Gidsartikel[2], onder de 'vergissingen' door den vertaler begaan, - opzettelijk begaan, zooals nu uit zijne toelichting blijkt, en 'omdat een niet letterlijke vertaling aan de bedoelingen van dat proza (het proza van de Villiers) zuiverder te gemoet komt dan een geheel letterlijke zou vermogen'[3] - ook déze genoemd, dat hij van 'l o i n t a i n e s m a n u f a c t u r e s ' 'uitheemsche stoffen' had gemaakt, terwijl de schrijver niet anders dan ver-afgelegen weverijen kon bedoeld hebben. De heer Van Deyssel verdedigt de juistheid zijner interpretatie door den Franschen tekst aan te halen, door mij een ongerijmde opvatting van dien tekst toe te dichten (als zou ik gemeend hebben dat het plein met ver-afgelegen weverijen bedekt was!) en door op te merken dat het Fransche woord 'manufacture' niet alleen gebruikt wordt van de werkplaats waar de stof vervaardigd wordt, maar ook heel goed de stof zelve kan aanduiden.

Dit laatste, nu, meen ik bepaald te moeten ontkennen, althans wat het tegenwoordig gebruik van het woord *manufacture* betreft.

1) *Tweemaandelijksch Tijdschrift* III. 5 bl. 361 vlgg.
2) *De Gids*, April 1897, bl. 144.
3) T.a. pl. bl. 366.

Oorspronkelijk beteekent *manufacture* de vervaardiging van stoffen met de hand; later wordt het woord gebruikt - en dit is de tegenwoordige beteekenis - van zeker soort van fabrieken, zooals ‘la manufacture des tabacs,’ ‘la manufacture de Sèvres,’ ‘la manufacture des Gobelins.’ Bij Littré staat dan ook geen enkele volzin waaruit zou kunnen worden opgemaakt dat *manufacture* de vervaardigde stof zelve beteekent. Bovendien zou het adjectief *lointain*, dat ‘ver-afgelegen,’ en niet ‘van verre gekomen’ of ‘uitheemsch’ beduidt, heel slecht bij die stoffen passen.

De heer v.D. verzocht mij den Franschen tekst nog eens nauwkeurig te herlezen. Ik moet met datzelfde verzoek mij tot hem wenden. Villiers schrijft: ‘Sur la place de Kama, l'esplanade de la porte de Surate était couverte de ces fauves tapis d'Irmensul - et des[1)] lointaines manufactures d'Ypsamboul - tissus aux bariolures éteintes, importés par les caravanes’ etc. Misschien zal de heer Van Deyssel, die, terecht, veel waarde hecht aan de interpunctie van een schrijver, wanneer hij op de beide liggende streepjes let die den zin ‘et des lointaines manufactures d'Ypsamboul’ omlijsten, mijne opvatting wel gaan deelen, dat het voorzetsel *de* dat in dit ‘des’ ligt opgesloten, niet parallel is met het *de* aan ‘de ces fauves tapis’ (de schrijver gebruikte hier met opzet het pronomen ‘ces’, in plaats van het gewone artikel), maar met het *de* van ‘d'Irmensul,’ - zoodat de zin wordt: de esplanade der poort was belegd met die tapijten afkomstig van Irmensul - en ook (afkomstig) uit de verafgelegen weverijen van Ypsamboul, - die door de karavanen te Benares geïmporteerd worden.

- Het verheugt mij zeer dat ik in den heer Van Deyssel een medestander blijk te bezitten waar het geldt onderscheid te maken tusschen ‘m y s t i q u e ’ en ‘m y s t é r i e u x ’. 't Was mij inderdaad niet ontgaan dat de vertaler, waar de schrijver de gestorven koningskinderen ‘ces deux mystiques statues’ noemt, ook in het Hollandsch het woord ‘mystiek’ heeft gebezigd. Maar juist omdat hij op twee andere plaatsen ‘geheimzinnig’ had geschreven, bestond er, van

1) In mijn Gids-artikel schreef ik ‘des,’ evenals ik, op eene andere plaats ‘der gewone stilte’ schreef; zoo corrigeerde ik ook in de eerste proef. Maar de laatste revisie heb ik niet zelf kunnen nazien, en in deze heeft een corrector, meenende dat hij zoodoende fouten verbeterde, ‘des’ in ‘les’ en ‘der’ in ‘de’ veranderd. Dit, ter loops, in antwoord op de noot van het stuk des heeren Van Deyssel, op bl. 364.

mijne zijde, eenige grond voor de veronderstelling, dat tusschen die beide woorden geen scherp onderscheid door hem gemaakt werd. Uit zijne toelichting blijkt mij nu dat hij op die beide andere plaatsen (die, waar van de koningin gezegd wordt dat zij ‘mystiquement’ vóor de zonneschijf uitkomt, en die, waar van ‘mystiques palais’ wordt gesproken) met opzet ‘geheimzinnig’ heeft geschreven omdat, naar zijne meening, Villiers het woord ‘mystique’ hier verkeerd heeft gebruikt en hij ‘mystérieusement’ en ‘mystérieux’ had moeten schrijven.

Dit laatste kan ik zoo spoedig niet gelooven. 't Heeft mij zeer dikwijls getroffen, dat, terwijl vele Hollanders het woord ‘mystiek’ gebruiken waar zij eenvoudig ‘mysterieus’ bedoelen, de Franschen die vergissing niet maken. Deze bezigen het woord ‘mystique,’ vooreerst in den (blijkbaar den oorspronkelijken) zin van ‘verborgen, alleen door ingewijden te begrijpen en te waardeeren,’ zooals in ‘le sens mystique’ (tegenover ‘le sens litteral’) of ook in de bekende uitdrukking ‘l'église est le corps mystique de Jésus-Christ’ - en voorts wanneer zij, zooals ik reeds opmerkte, iets meer-of-min-bovenaardsch, of iets innig-devoots willen aanduiden. Zoo zal van het gelaat eener non kunnen gezegd worden ‘son visage mystique,’ en van gedichten als die van Jean Lahor ‘cette poésie mystique’. In het mystieke ligt dus wel iets mysterieus, maar altijd een mysterie van een bijzondere soort, een dat een religieuse emotie wekt. En 't wil mij nog altijd voorkomen, dat ook Villiers zulk een indruk bedoeld heeft, toen hij schreef: ‘la forme de la reine de Habad.... se détachait, mystiquement, blanche en sa robe d'or, sur le disque du soleil’. Juist dat ‘blanche en sa robe d'or,’ waardoor ‘mystiquement’ nader bepaald wordt, wijst op iets verheven-devotieus in de verschijning der koningin; 't zou mij niet verwonderen, zoo, in zijne voorstelling, de zonneschijf waartegen zij uitkomt, iets had van de gouden aureool der heiligenbeelden.[1)] Bij de ‘mystiques palais’ had de vertaler, ik geef het toe, meer recht om aan eene vergissing van de Villiers te denken. Want de lezer weet niet zoo dadelijk wat hij bij ‘mystieke paleizen’ te denken heeft. Toch geloof ik dat de schrijver ook hier iets anders dan ‘geheimzinnige paleizen’ bedoeld heeft. Die pa-

1) Deze opvatting wordt bevestigd door den volgenden zin, waarin de houding der koningin vergeleken wordt met die der gebeeldhouwde Dêva's, naar wier voorbeeld zij een gonden lotusbloem opgeheven houdt in de rechterhand.

leizen hebben niets raadselachtigst; ze hebben poorten, vensters, daken, als alle paleizen. Maar ‘s'alternant, dans les flammes du crépuscule,’ maken ze den indruk van iets onwezenlijks, iets dat niet tot de gewone orde der dingen behoort. De zin van het woord ‘mystique’ is hier zeker iets vager dan die welke ik hierboven omschreef, - men merke ook op dat het adjectief aan het substantief voorafgaat, hetgeen altijd zijne beteekenis wijzigt, haar dikwijls fijner en zwevender maakt,[1] - maar toch zeker wel van díen aard dat het beter dan ‘mystérieux palais’ de idee van den schrijver teruggeeft. De religieuse indruk is hier te minder misplaatst, omdat deze paleizen immers tot het kader behooren waarin de heilige stad, ‘la ville sainte,’ ‘voor het oog van den toeschouwer oprijst.’[2]

- Dat ‘o m b r a g e s ’ niet identiek is met ‘ombres’ en, in den aanhef van Villiers' beschrijving, niet met ‘schaduwen’ mag vertaald worden, blijf ik gelooven ook na de toelichting des heeren Van Deyssel.[3] De geachte vertaler zegt wel: ‘hoe onbegrijpelijk horizontaal uitgebreid zou het gebladerte van op de hoogte staande boomen moeten zijn, om zich *over de valleijen* te bewegen; terwijl juist bij zonsondergang, zooals het hier wordt afgebeeld, de bergboomen onmetelijke schaduwen werpen over het dal.’ Maar ik vraag op mijn beurt: indien hier ‘onmetelijke schaduwen’ bedoeld worden, hoe kan de schrijver dan zeggen dat ze door de stralen der ondergaande zon ‘verguld’ worden (hij spreekt van ‘les bleuissements dorés de leurs ombrages’) en beweren dat ze zich heenen-weer bewegen ‘boven’ (sur) de valleijen van Habad?

Ik wil deze lexicologische ‘varia’ niet uitbreiden. Bovendien zou ik, om dit te kunnen doen, moeten weten of de heer Van Deyssel ook ten opzichte van de andere woorden wier beteekenis

1) Ik verzuimde met dit verschijnsel rekening te houden toen ik, in mijn Gidsartikel, ten onrechte ‘palais mystiques,’ in plaats van ‘mystiques palais’ citeerde.
2) Ik herhaal hier, haar tusschen aanhalingsteekens plaatsend, een volzin uit mijn Gidsartikel (bl. 149), opdat de heer Van Deyssel zien moge dat reeds toen de voorstelling mij niet vreemd was door hem, naar aanleiding van ‘apparaisaait’, (t.a. pl. bl. 369 vlg.) ontwikkeld. Alleen wordt het ‘meer of min p l o t s e l i n g ’ verschijnen der stad uitgesloten door het gebruik van het inperfectum. En juist om die opvatting te weren, kwam eene vertaling van ‘apparaissait’ met ‘verscheen’ mij minder wenschelijk voor.
3) T.a. pl. blz. 371.

hij, naar ik opmerkte, - en, naar mij voorkwam, ten nadeele van den artistieken indruk zijner vertolking - niet nauwkeurig heeft teruggegeven, de equivalentie zijner vertaling, of althans de meerdere voortreffelijkheid der door hem gekozen woorden, blijft handhaven.[1)]

Maar deze quaesties van onderdeelen zijn voor hem bijzaak; ons verschil hieromtrent is slechts een symptoom, merkt hij op aan het slot van zijn artikel, van het eigenlijke verschil dat tusschen hem en mij bestaat, ‘het soortelijk onderscheid tusschen het schoonheidsbesef’ waaraan ík een letterkundig werk toets en dat waaraan hij het pleegt te doen[2)].

Aan het ontwikkelen zijner denkbeelden betreffende dit verschil en aan het doen uitkomen der hoogere voortreffelijkheid van zijn ‘keurmiddel der taal’ boven het mijne, wijdt de heer Van Deyssel eenige bladzijden[3)], die ik reeds zeer belangrijk genoemd heb.

Voor dat verschil ben ik alles behalve blind, en ik besef zeer goed, dat een zoo persoonlijk en geoefend woord-kunstenaar als de heer Van Deyssel een volzin altijd geheel anders voelen, anders lezen, en dus ook anders schrijven zal dan ik. Ja, ik stem gaarne toe, dat ik, in mijne opvatting van stijl, van taal-rythme en taalmuziek, door niet-uitsluitend-artistieke, en dus ook door minder absolute beginselen mij laat leiden dan hij. Ik zou er dan ook, bij de beoordeeling van een o o r s p r o n k e l i j k werk, niet aan denken met hem over het stijlgehalte van zulk een werk in debat te treden. Alleen zou ik kunnen beproeven, of het mij gelukken mocht in zijne ‘alleen-aesthetische taalwaardeering’ zóo door te dringen dat ik hare superioriteit in alle oprechtheid kon beseffen.

Maar bij het beoordeelen van eene v e r t a l i n g staan de zaken toch wel eenigszins anders.

Een kunstwerk dat in een vreemde taal geschreven is, zuiver te hooren, het te hooren met den klank en het rythmus waarmede de schrijver het heeft gevoeld en geschreven, is buitengewoon moeilijk, ja, kan, in zekeren zin, nagenoeg onmogelijk genoemd worden. De auditieve indruk, dien de kunstenaar op het oor der artiestiek aangelegden onder zijn eigen landgenooten heeft willen

1) Dit blijkt uit zijn stuk alleen nog ten opzichte van ‘aurochs,’ ‘roseaux,’ ‘rumeur’ en ‘enveloppement d'armées.’
2) T.a. pl. bl. 372.
3) T.a. pl. bl. 362-366.

maken, kan door den vreemdeling alleen bij benadering, nooit volkomen, worden ontvangen. Eene kritiek dus die, zooals de heer Van Deyssel van de zijne zegt, ‘hoofdzakelijk, zoo niet alleen, vraagt naar het klank-gehalte van den volzin, naar de beweging en het rhythme vertegenwoordigend die van het onstoffelijk *gevoelen* des kunstenaars’ - moet zich tegenover zulk een kunstwerk meer of min verlegen gevoelen. En zoo bestaat er voor eene vertaalkunst die zuiver auditief te werk wil gaan, die hoofdzakelijk, om niet te zeggen uitsluitend, het ‘klankgehalte’ en het ‘rhythme’ van het oorspronkelijke werk terug wil geven, groot gevaar van haar doel te missen.

Daarom acht ik eene vertaalkunst die bovendien, ja, in de allereerste plaats, hooge waarde hecht aan het z i e n van het in de vreemde taal geschrevene, voor wie een juiste v i s i e van de oorspronkelijke teekening de eerste eisch is, - voor hare taak van vertalen beter berekend. Zij zal misschien werk leveren dat, als oorspronkelijke kunst beoordeeld, tot een lagere orde zou behooren, en wier ‘alleen-aesthetische’ waarde minder groot is. Maar zij heeft kans de best mogelijke reproductie van het oorspronkelijke te leveren en een trouwer beeld van het vreemde werk te vervaardigen dan aan de zuiver auditieve vertaalkunst mogelijk is. En voor die juistheid, voor die getrouwheid der visie is, ik blijf er bij, een nauwkeurig vatten van de beteekenis der vreemde woorden in haar bijzondere nuanceering een allereerste noodzakelijkheid.

Hieruit volgt dan ook, dat buitenlandsche letterkundige kunstwerken wier waarde bovenal, zoo niet uitsluitend, ligt in hetgeen men h o o r e n moet, waarin syntaktische eigenaardigheden, nieuwe, verrassende woordkoppelingen, ongewone klankcombinaties voorkomen, welke den met de vreemde taal nooit volkomen vertrouwden lezer belemmeren, - absoluut onvertaalbaar zijn. Een sonnet van Mallarmé, of zelfs een van de Heredia, een bladzijde uit de eerste werken van Maurice Barrès - om slechts enkele te noemen, - moeten uitsluitend Fransch blijven.

Villiers' *Akëdysséril*, daarentegen, kan vertaald worden. Zijne syntaxis is de gewone, zijn woordenkeus en woordvorming, hoe rijk ook, zijn vrij eenvoudig, eenvoudiger dan die van vele moderne Fransche schrijvers der laatste jaren. En hoeveel heerlijke muziek er klinken moge in zijn taal, - eene muziek, trouwens, waarvan de vreemdeling die veel Fransche poëzie heeft gelezen en door

Franschen heeft hooren voorlezen, de bekoring, zij het dan niet volkomen, wel zal kunnen gevoelen, - zijn proza is bovenal magistraal van teekening, rijk van kleur, fijn van relief; de tafereelen die hij schildert, de beelden die hij bezigt, ontleenen hun waarde grootendeels aan de b e t e e k e n i s der met zorg gekozen woorden.

Die beteekenis te verwaarloozen, of haar - zooals de heer Van Deyssel, blijkens zijne toelichting, gedaan heeft, - opzettelijk te wijzigen ter wille van zuiver aesthetische eischen, acht ik bedenkelijk. Den klank zijner taal zuiver te willen teruggeven, houd ik voor een illusie. Zijn Franschen zinbouw na te volgen, komt mij voor een dwaling te zijn.

En daarom, - hoe hoog ik de artistieke waarde der vertaling van den heer Van Deyssel moge schatten, hoever zijn 'keurmiddel der taal' verheven moge zijn boven het mijne, - het blijft mij onmogelijk om, gelijk hij verlangt, zijne opzettelijke 'vergissingen,' wel verre van ze als fouten hem aan te rekenen, als d e u g d e n te prijzen.

A.G.v.H.

Letterkundige kroniek.

Nederlandsche Bibliotheek onder redactie van Ida Heijermans: *Levensernst* door Anna de Savornin Lohman. Utrecht, H. Honig.

Toen in 1783 de dames Wolff en Deken hare *Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart* uitgaven, lieten zij die voorafgaan door een toespraak tot de ‘Nederlandsche juffers’. Daaruit vernemen wij allereerst dat velen van de ‘lieve jonge juffrouwen’ van het einde der vorige eeuw gewoon waren te lezen en dat er voor haar ook veel te lezen viel.

‘Velen uwer lezen’ - zeggen de schrijfsters - ‘niet eenig en alleen, om de verveling te ontvlieden; niet eenig en alleen om eene ongevallige vertoning te maken, door het opzeggen van kundigheden, die niet altoos van de nuttigste soort zijn; neen: velen uwer lezen, om uwe denkbeelden te vermeerderen, en dus verstandiger te leren denken en doen. Men heeft, sedert eenige jaren, zich meer beginnen toe te leggen, om ook voor u te schrijven. Men heeft u gezonde begrippen gegeven van zaken, waarbij gij het hoogste belang hebt; daar gij niet onkundig van zijn moogt, indien gij geen afstand doen wilt van het voorname doeleinde, waarom de eeuwige Wijsheid menschelijke zielen vormde - Kennis en Gelukzaligheid!..... Men heeft het Rijk der Natuur voor u opengesteld, en gij kunt u bedienen van gidsen, die u, door een pedant voorkomen, niet angstvallig maken. Alle Dichters zijn thans niet eenig en volstrekt bezig met het opdeunen van beuzelingen. Men kan nu rijm lezen, daar het gezont oordeel niet in over hoop ligt met de harsen-poppen des Poëets. Gij hebt zedelijke

Verhalen, Drama's en Treurspelen. Daar is dus zeer veel voorraads, om uwen weetlust te voldoen.'

Het ongeluk was echter dat het grootste getal goede boeken, waardoor aldus de Nederlandsche juffers haar geest konden verrijken, uit vertalingen bestond. Daarin zagen de dames Wolff en Deken 'iets zeer ongevalligs'. Niet dat zij er bezwaar in vinden, dat men het beste van buitenlandsche schrijvers door vertalingen bekend maakt - integendeel: het is, zeggen zij, 'de weg, waarlangs wij onzen letterkundigen smaak moeten leren verbeteren, vermits wij, in dit opzigt, nog het minst gevordert zijn'..... Men geve ons zoo lang de vertalingen van die buitenlandsche schrijvers, 'totdat er Vaderlandsche Vernuften onder ons opstaan, wier werken insgelijks voor de Buitenlanders verdienen vertaalt te worden.' Wat zij willen aantoonen is: 'dat yder volk zijn eigen Schrijvers zoo wel als zijn eigen Helden en Staatsmannen moet hebben, en zo men lang genoeg geleert heeft, ook hebben zal.'

En nu hebben zij zelf zich aan het werk gezet en het ondernomen een oorspronkelijken Nederlandschen roman te schrijven: de *Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart*, waarvan het hoofddoel is, aan te toonen 'dat eene overmaat van levendigheid, en eene daaruit ontstane sterke drift tot verstrooijende vermaken de beste meisjes meermaal in gevaar brengen' en haar 'der Onbedagtheid ten prooye' geven.....

Wij zijn meer dan een eeuw verder en in den tijd, die ons van de verschijning van *Sara Burgerhart* scheidt, is er heel wat gedaan voor de opvoeding en ontwikkeling der 'Nederlandsche juffers'; lagere- en middelbare scholen zijn er op uit geweest om, veel meer en veel beter dan in de dagen van de dames Wolff en Deken mogelijk was, haar 'gezonde begrippen te geven van zaken waarbij zij het hoogste belang hebben', - en nog schijnen wij niet verder te zijn dan in 1783. Dezelfde klacht, die in de voorrede van de *Sara Burgerhart* geuit werd, lezen wij, met andere woorden, in den aanhef van het Prospectus van de 'Nederlandsche Bibliotheek.' Daar schrijft de uitgever, de heer H. Honig:

'Ofschoon er zeer veel boeken in onzen tijd geschreven worden, bestaat er toch een dringende behoefte aan goede meisjeslectuur, waarin tot nu toe slechts zeer onvoldoende is voorzien geworden. Voor volwassenen, voor jongens en kinderen verschijnt er van allerlei, maar voor onze meisjes zijn de goede boeken te tellen.

Dit leidt tot het nadeelig gevolg, dat onze meisjes naar voor haar niet geschikte boeken grijpen; gretig worden allerlei overdreven vertaalde romannetjes door haar gelezen, omdat de meeste meisjes lezen w i l l e n , maar geen voor haar geschreven oorspronkelijke, Hollandsche boeken vinden. Door die overspannen lectuur wordt bij de vrouwelijke Nederlandsche jeugd groot kwaad gesticht.'

En nog in een ander opzicht is de overeenkomst tusschen nu en toen opvallend. In 1783 bedoelden de dames Wolff en Deken met haar oorspronkelijken roman voor de jonge meisjes hunner dagen een waarschuwing te doen hooren tegen 'overmaat van levendigheid' tegen het zich ten prooi geven aan 'Onbedagtheid'; en het eerste boek dat in 1897 in deze Nederlandsche Bibliotheek verschijnt, draagt den titel van *Levens-ernst* en heeft ten doel de Nederlandsche meisjes van, laat ons zeggen: zestien tot achttien jaar, in een tegenstelling tusschen de oppervlakkige luchthartige Julie Rendell en hare degelijke, slechts voor anderen levende zuster Helene, een les in levensernst te geven, niet minder nadrukkelijk dan die in de *Sara Burgerhart* gelegen was.

Is inderdaad de behoefte aan goede boeken voor meisjes in ons land zoo groot? Levert de eigen letterkunde, levert hetgeen uit de letterkunde van andere landen, in het oorspronkelijk of vertaald, onder het bereik gebracht kan worden van onze aankomende dochters zoo weinig op, dat schrijfsters van meer of minder naam en talent, moeten worden aangezocht om, speciaal voor haar, romannetjes en vertellingen op het papier te brengen?

De vraag is maar, wat men onder jonge-meisjes-lectuur verstaat. Ik denk hier nu alleen aan meisjes van zestien tot achttien jaar. De 'Nederlandsche Bibliotheek' belooft wel ontspanningslectuur ook voor jongere meisjes, maar voor dien leeftijd behoeft, in 't algemeen, geen scheiding tusschen jongens- en meisjesboeken gemaakt te worden. Een kinderverhaal frisch en prettig verteld, een verhaal waaraan kinderzin, phantasie en geest hebben meegewerkt, waarin de gouden deuren van het rijk der verbeelding wagewijd voor hen worden opengezet, moet door jongens en meisjes genoten kunnen worden. De redactrice van deze 'Bibliotheek', Ida Heijermans, heeft onlangs als leesboek voor de laagste klassen der middelbare meisjesscholen een bloemlezing uitgegeven[1)], waar-

1) Een honte rij: 1e deel. Utrecht, H. Honig 1897.

van ik alleen betreur dat er zoo weinig in voorkomt geschikt om op de phantasie, op de frissche jonge verbeelding van het kind te werken: de rijke, kleurige sprookjeswereld is er, op een paar kleine stukjes van Chr. Doorman na, geheel uit verbannen. Maar deze bloemlezing, die voor de meisjesscholen werd samengesteld, zal ook in een school voor jongens van denzelfden leeftijd met vrucht gebruikt kunnen worden. Hier is waarlijk scheiding noch noodig, noch wenschelijk.

Maar voor de oudere meisjes dan? Ook daar zou ik voor een scherpe afscheiding willen waarschuwen. Is men overtuigd van de noodzakelijkheid, dat jongens en meisjes later, als volwassenen, aan gemeenschappelijke belangen hunne krachten wijden, te samen arbeiden, in huis en daar buiten, aan de leniging van maatschappelijke nooden, aan onderwijs en opvoeding van eigen of anderer kinderen, dan late men hen zoo lang mogelijk en zoo veel mogelijk te samen hun weg gaan, en dan trachte men ook hun letterkundigen smaak zoo veel dit kan gelijkelijk te leiden en te ontwikkelen. De letterkunde van ons eigen land biedt stof in overvloed voor een bloemlezing ten dienste van aankomende jongens en meisjes.

Doch aangenomen dat men inderdaad eenige scheiding wil in de lectuur voor oudere jongens en meisjes, en buiten hetgeen onze letterkunde reeds aanbiedt, een zeker aantal oorspronkelijke verhalen wil bijeenbrengen, waaraan dan in de eerste plaats leerlingen uit de hoogste klassen van onze middelbare meisjesscholen, staande aan den ingang van dat breedere leven, dat men ‘de wereld’ pleegt te noemen, haar hart kunnen ophalen en waarmede zij haar geest kunnen verrijken, - aan welke eischen zullen zulke verhalen moeten voldoen?

Ik zou zeggen: aan de eischen die in onze dagen in het algemeen aan de opvoeding van meisjes van dien leeftijd gesteld behooren te worden. Het zijn geen kinderen meer. Zij hebben reeds met vrijmoedigheid rondgekeken in dat gedeelte van de wereld dat binnen haar bereik ligt; van hetgeen in hoogere en lagere kringen gedacht en gewerkt wordt is, vooral wanneer zij het voorrecht hebben in een groote stad te wonen, reeds veel tot haar doorgedrongen; en zij zijn op weg om zich hare eigene meening over menschen en dingen te vormen. Zij beginnen te beseffen dat zij in de wereld die voor haar ligt een rol zullen hebben te spelen, een taak te vervullen, en ook daarover hebben

zij hare denkbeelden, misschien wel haar plan. En nu is het, dunkt mij, het werk van wie op de meisjes van dien leeftijd invloed kunnen oefenen, is het de taak der ouders, vrienden, leermeesters en leermeesteressen, schrijvers en schrijfsters, haren blik op de wereld te verhelderen, door haar die 'clartés de tout' te schenken welke reeds Molière der vrouw zoo gaarne gunde, die ruime beschaving welke niets wat menschelijk is verre van haar houdt. Zijn er ook al sommige kundigheden, sommige wetenschappen waarvan de vrouw, met het oog op haren lateren werkkring, iets meer of iets minder dan de man zal behoeven zich eigen te maken, in de algemeene richting, den algemeenen geest behoort de opvoeding van onze jongens en van onze meisjes niet veel te verschillen, wil men althans niet bewerken dat de vrouw, in plaats van steeds meer als hulp en bondgenoote naast, als een vreemde tegenover of als een mindere onder den man kome te staan.

Sedert voor intelligente en wakkere vrouwen het veld harer werkzaamheden verruimd is, zijn ook de eischen aan hare opleiding en opvoeding te stellen veranderd. Het gaat dan ook niet meer aan, te trachten de behoefte van onze jonge meisjes aan verbeeldingslectuur te bevredigen door water-en-melk-romannetjes die aan de oppervlakte van het leven hangen blijven en een conventioneele wereld schilderen, die met de werkelijke niets dan eenige uiterlijkheden gemeen heeft. Ook de romanliteratuur, welke men haar aanbiedt, heeft tot taak haar in te wijden in het volle en rijke menschenleven, dat haar wacht.

Anna de Savornin Lohman heeft daarvoor blijkbaar wel iets gevoeld, toen zij *Levens-ernst* schreef. Hare novelle speelt niet in een onmogelijke boekenwereld, maar poogt een greep te doen in het leven van onze dagen. De heldin van het verhaal, Helene Rendell, die niet wenscht op te gaan in het beuzelen en niets-doen, waarvoor zoo vele meisjes van haar stand zich niet schamen, maar die als ziekenverpleegster zich een levensdoel tracht te scheppen, is, met hare behoefte aan toewijding, een jonge vrouw van dezen tijd, en de zelfverloochening, welke zij in hare verhouding tot haren pleegbroeder George aan den dag legt, maakt haar tot een voorbeeld, een door hare volkomen natuurlijkheid voor navolging vatbaar voorbeeld voor menigeen.

Toch heb ik den indruk, dat de schrijfster niet door een voorval door haar waargenomen, noch door spontanen scheppingsdrang tot het schrijven van *Levens-ernst* is gekomen, maar dat zij, daartoe aangezocht, zich er toe gezet heeft om een lief en niet al te onbeduidend verhaal voor jonge meisjes te verzinnen. Dat haar dit niet slecht gelukt is, dat het boek, ondanks veel conventioneels in den vorm (banaliteiten bijv. als: 'Julie was als een vroolijke zonnestraal op het thans lang niet gemakkelijke levenspad van George'), zich aangenaam laat lezen, dat de liefdesroman die erin wordt afgespeeld, met tact en niet zonder menschenkennis is opgezet en ontwikkeld, kan zonder bezwaar worden toegegeven. Maar aan de nadeelen van het genre heeft de schrijfster niet weten te ontsnappen. Om toch vooral goed te doen uitkomen dat zij, voor wie zij schreef, uit haar verhaal ook iets moeten kunnen leeren, geeft zij herhaaldelijk lessen en ontboezemingen in dezen trant:

'Julie liet zich, zooals vele heel jonge meisjes, heelemaal door haar smart meesleepen, meende dat het leven alleen tegen haar onrechtvaardig en wreed was, en zag enkel op hare tegenspoeden in plaats van zich te vergelijken met andere, véél minder bevoorrechte menschen.....'

'Dat kwam er nu van, dat Julie zoo hoogmoedig gemeend had alles maar voor zich zelve te kunnen beoordeelen, tot haar straf moest zij zich nu recht vernederen voor haar zuster....'

Dat is, dunkt mij, niet de toon waarop men voor aankomende meisjes als waarvoor *Levens-ernst* bestemd is, moet schrijven. Ik herhaal: het zijn geen kinderen meer; en zij willen dan ook niet als kinderen behandeld en toegesproken worden. Bemerken zij dien toeleg, dan blijft de ontstemming niet uit, en de les mist hare uitwerking.

Ware het niet dat de redactrice van deze 'Nederlandsche Bibliotheek' vaak getoond heeft heldere, gezonde denkbeelden te bezitten over de opvoeding van de vrouw van onzen tijd, ik zou niet zonder ongerustheid de reeks verhalen tegemoet zien die door de in het prospectus genoemde dames - mannen schijnen voor dit werk niet berekend! - op verzoek, om niet te zeggen: op bestelling zullen worden geschreven. En ook bij al den goeden dunk, dien ik heb van haar inzicht en haren smaak, zou ik Mej. Heijermans nog willen toeroepen: 'Wees toch voorzichtig, weeg en keur zoo

angstvallig, zoo nauwgezet mogelijk. Er is onder hetgeen onze meisjes als voor haar geschikte lectuur wordt voorgezet reeds zoo veel conventioneels, onbeduidends, opgeschroefds. Wat onze aankomende vrouwen noodig hebben is verruiming van haren blik: opwekking van hare belangstelling voor zaken van wetenschap en kunst, voor de sociale toestanden, waarvan tot dusver zooveel gebannen bleef buiten het enge kringetje waarbinnen de meesten gewoon zijn zich te bewegen; opwekking ook tot zelfstandig denken en zelfstandig handelen. Maak daaraan uw “Nederlandsche Bibliotheek” dienstbaar en gij zult een goed werk verrichten, omdat gij zoodoende zult medewerken tot de opvoeding van de vrouw in de richting van waarheid, degelijkheid, zelfstandigheid. Alleen in dat driedubbel teeken zal de vrouw kunnen overwinnen en zich de plaats veroveren, welke haar in onzen tijd toekomt.’

Muzikaal overzicht.

Georges Servières. La Musique française moderne. Paris, G. Havard fils. 1897.

Uit den titel van dit boek zou men opmaken, dat er een overzicht in wordt gegeven van de ontwikkeling der toonkunst in Frankrijk in den jongsten tijd.

Dit is evenwel niet het geval. Het boek bevat alleen biographische en critische mededeelingen omtrent vijf Fransche componisten, die zich in de laatste dertig jaren in en buiten hun vaderland naam gemaakt hebben, te weten: César Franck, Edonard Lalo, Ernest Reyer, Camille Saint-Saëns en Jules Massenet.

Waarom de schrijver uit het groote aantal componisten van talent juist deze vijf heeft uitgekozen, deelt hij in zijn voorbericht mede. Het is omdat zij een eigenaardigen invloed uitgeoefend hebben op de ontwikkeling der Fransche muziek gedurende het bedoelde tijdvak, hetzij door de bijzondere eigenschappen hunner werken, hetzij door hun onderwijs. Daarbij zijn zij, niettegenstaande hun verschil in leeftijd, in zeker opzicht tijdgenooten, vermits zij nagenoeg in dezelfde periode hunne voornaamste werken schreven en zich een eerste plaats in de rei der scheppende toonkunstenaars trachtten te veroveren. Ofschoon hunne werken zeer uiteenloopen, kan men hen dus toch beschouwen als deel uitmakende van dezelfde beweging op kunstgebied. Hunne werken zijn voor de jongeren van dezen tijd in zekeren zin het voorbeeld, totdat het oogenblik komt, waarop aan de Fransche muzikale kunst een nieuwe richting wordt gegeven, die dan op hare beurt weder voor een volgend geslacht den toon aangeeft.

Of de genoemde componisten, van wie er twee (Franck en Lalo)

niet meer tot de levenden behooren, voor hunne jongere kunstbroeders werkelijk de beteekenis hebben, die de schrijver hun schijnt te willen toekennen, en of niet veeleer die jongeren, evenals dit ook bij de ouderen in meerdere of mindere mate het geval was, onder den invloed staan van de Duitsche muziek der laatste dertig of veertig jaren, zijn vragen, die ik hier niet zal beantwoorden. Dit zou een uiteenzetting vorderen, die ver buiten het bestek van dit overzicht gaat. Trouwens, in zijn boek behandelt de schrijver dit punt ook niet maar bepaalt zich daarin, zooals gezegd is, tot biographische mededeelingen omtrent de genoemde componisten en tot critische beschouwingen over enkele van hunne toonscheppingen.

En daaronder komt veel belangrijks voor. Ook voor Nederlanders, want van de genoemde toonkunstenaars zijn er drie hier te lande goede bekenden. Voornamelijk Saint-Saëns en Massenet, maar ook César Franck. Van laatstgenoemde is hier meer dan eens het oratorium *Les Béatitudes* uitgevoerd; evenzoo enkele zijner werken op het gebied der kamermuziek. Wat de twee anderen betreft, behoef ik slechts in herinnering te brengen de opera's *Le Rei de Lahore, Hérodiade* en *Manon* van Massenet en de orkestwerken *La danse macabre, Le ronet d'Omphale, Phaëton, La jennesse d'Hercule* en de *Suite Algérienne* van Saint-Saëns, alsmede diens symphonie voor orkest, orgel en piano. Lalo en Reyer zijn meer in naam bekend, de eerste als componist der opera, *Le Roi d'Ys*, de tweede als die van de opera *Sigurd*.

Wanneer men de loopbaan van ieder Van die vijf nagaat, ontwaart men, dat Franck, Lalo en Reyer reeds op zeer gevorderden leeftijd waren, toen zij als componist opgang begonnen te maken, daarentegen Saint-Saëns en Massenet reeds betrekkelijk vroeg de vruchten van hun arbeid mochten plukken en tot de componisten van groote reputatie behoorden.

De oorzaak van dit verschil lag voor een groot deel in de omstandigheid, dat de eerste werken van beteekenis, welke Saint-Saëns en Massenet schreven, ontstaan zijn in een tijd, toen er een nieuwe beweging kwam in de Fransche toonkunst en de musici begonnen te begrijpen, dat, wilden zij hunne zaak bevorderen, zij zelf het initiatief moesten nemen en niet wachten, totdat anderen zich over hen en hunne toonscheppingen ontfermden.

Tot omstreeks het jaar 1861 bestond er voor de jonge Fransche

componisten maar zelden gelegenheid hunne werken te laten hooren. Het theater opende zijne deuren alleen voor enkele uitverkorenen, en voor het uitvoeren van concert-muziek, hetzij die zuiver instrumentaal of instrumentaal en vocaal was, had men bijna uitsluitend het *Conservatoire*, dat zich slechts in zeer zeldzame gevallen de werken van jonge componisten aantrok. Wilden dezen hunne muzikale produkten laten hooren, dan moesten zij op eigen kosten concerten organiseeren, of dit van hunne uitgevers gedaan zien te krijgen.

Met de *concerts populaires* van Pasdeloup (1861) kwam hierin eenige verbetering, doch het schijnt dat de ijver van dien orkestdirecteur, om de jonge componisten te steunen, niet lang aanhield, althans Saint-Saëns schreef in 1880 in de *Gazette musicale*, op dien tijd terugziende: ‘Het is nog niet lang geleden - misschien vijftien jaar - dat een Fransch componist, die de stoutmoedigheid had om zich op het terrein der zuiver instrumentale muziek te wagen, geen ander middel had om zijne werken te doen uitvoeren dan zelf een concert te geven en daarop zijne vrienden en de officieele critici uit te noodigen. Wat het publiek betreft, het echte publiek, daaraan behoefde men niet te denken. De naam van een nog levend Fransch componist, op een aanplakbiljet gedrukt, was voldoende om iedereen op de vlucht te jagen. Het Conservatorium opende niet gemakkelijk zijne deuren voor de Fransche componisten, en Pasdeloup, die in de *Salle Herz* eerst de nieuwe muzikale beweging had aangemoedigd, was, toen hij zijne concerten in het *Cirque d'hiver* gaf, voor de jongeren al even gesloten als het heiligdom in de *rue bergère*. Het publiek kwam op de populaire concerten om *klassieke* muziek te hooren, anders niet. Een enkel instrumentaal stuk van een ouderen Franschen componist werd nu en dan uitgevoerd, maar wat de jongere betreft, tegen hen zeide Pasdeloup met zijn bekende openhartigheid: “Maakt symphonieën als die van Beethoven, en ik zal ze uitvoeren.” - Hetgeen gemakkelijker gezegd was dan gedaan.’

Overwegingen van dien aard waren het, welke de jonge Fransche componisten deden besluiten de handen ineen te slaan en zich te vereenigen tot een bond, waardoor zij in staat waren, zelf voor hunne zaak op te komen en niet langer van de gunst van anderen afhankelijk bleven, om aan het publiek te toonen, wat zij op het gebied der muzikale compositie vermochten tot stand te brengen.

De impulsie daartoe ging voornamelijk van Saint-Saëns uit, die

toen onder de jongeren het meest van zich deed spreken en stoutmoediger was dan zij, die zich bij hem hadden aangesloten. Door zijn krachtig initiatief hielp hij velen den weg bereiden om hunne werken bekend te maken, voornamelijk wat de zuiver instrumentale muziek betreft, waartoe de Fransche musici zich meer en meer aangetrokken gevoelden. Hij en Romain Bussine (later professor aan het Conservatoire) stichtten den 25sten Februari 1871 de *Société nationale de musique*, die tot devies aannam: *Ars gallica* en waarvan het eerste concert den 17den November van dat jaar plaats had. De programma's van de twee of drie concerten, welke deze nationale vereeniging sedert dat tijdstip telken jare geeft, zijn uitsluitend samengesteld uit composities van nog levende Fransche toonkunstenaars. De musici, wier toonscheppingen van hoogere aspiraties getuigen doch juist daarom door publiek en uitgevers eenigszins met wantrouwen beschouwd worden, vinden in de concerten van die vereeniging de gelegenheid om hunne werken bekend te maken aan een uitgelezen schaar van toehoorders, waaronder vele bevoegde beoordeelaars. Daar worden hunne symphonieën, ouvertures, oratoria, concerten, suiten voor orkest, of hoe die stukken nog meer mogen heeten, met aandacht aangehoord, en wanneer er uitspraak gedaan is ten gunste van die nog onuitgegeven werken, dralen de ondernemers der publieke concerten in den regel niet, die op hunne programma's te plaatsen, en zoo gaan ze de wijde wereld in.

Ook Pasdeloup aarzelde nu niet meer en opnieuw nam hij de werken der jongeren in bescherming. Een der eerste uitverkorenen was Saint-Saëns; den 10den December van het jaar 1871, dus reeds kort na het eerste concert der bovengenoemde vereeniging, werd diens *Marche héroïque* in het *Cirque d'hiver* uitgevoerd.

Deze muzikale beweging, die in niet geringe mate heeft bijgedragen om de werken van Saint-Saëns bekend te doen worden, kwam, ofschoon wat laat, ook ten goede aan zijn drie oudere collega's, Franck, Lalo en Reyer. Deze hebben vrij wat tijd zien voorbijgaan, voor en aleer zij in ruimeren kring dan dien van enkele vrienden en aanhangers gewaardeerd werden, en eerst de omstandigheid, waarvan ik hierboven gewaagde, bracht daarin een gunstige verandering. Evenwel hebben zij nimmer een populariteit verworven als waarop hunne twee jongere kunstbroeders zich kunnen beroemen.

Toen Servières, de schrijver van het boek, dat het onderwerp van dit overzicht uitmaakt, bij den dood van César Franck een levensbericht van den componist in een der bladen wilde plaatsen, zeide de Hoofdredacteur van dit blad: O, mijnheer, César Franck, dien herinner ik mij heel goed, Hij was een man, die het altijd zoo druk had, altijd deftig in het zwart gekleed en met een broek aan, die hem te kort was. Hij was organist der kerk Sainte-Clotilde en schijnt een groot musicus geweest te zijn doch weinig bekend bij het publiek. Daarom geloof ik ook niet, dat de lezer begrijpen zal, waarom gij schrijft over een componist, die niet beroemd is en van wien nooit een werk in de Opera is opgevoerd. Heeft hij, om maar iets te noemen, ooit een ballet gecomponeerd?

Deze redacteur sprak als een man van ervaring, die weet, dat in Frankrijk een componist, hij moge nog zoo geniaal zijn, bij het groote publiek niet in tel is, wanneer hij niet voor het theater schrijft, en in dat geval alleen gewaardeerd wordt door een kleinen kring van muziekliefhebbers. Dat was ook jaren lang het lot van César Franck, doch laten wij er bijvoegen, dat hij van zijn kant weinig deed om in dat lot verandering te brengen. Franck was een type van den musicus, die zijn geheele leven wijdt aan de studie en het onderricht in zijne kunst en aan de compositie van werken van verheven stijl, zonder daarvan eenig voordeel te verwachten en zonder eenigerlei concessie te doen aan den wansmaak of aan de mode. De levensloop van dezen kunstenaar, die zich uitsluitend bezig hield met zijne plichten als organist en met het geven van lessen, en den tijd, welken hij daaraan niet behoefde te besteden, gebruikte om een mis of een oratorium te schrijven, doet eenigermate denken aan dien van Johann Sebastian Bach.

Dat zulk een werkkring niet geschikt is om iemand in een muziekwereld als die van Parijs spoedig naam te doen maken, schijnt ook Franck in den aanvang gevoeld te hebben, want toen zijn eerste werk van beteekenis, zijn oratorium *Ruth*, in het jaar 1846 op een concert, door hem zelf georganiseerd, was uitgevoerd en zeer goed ontvangen, kwam de toen drie en twintigjarige componist op het denkbeeld om het dramatisch gebied te betreden. Hij schreef een opera in twee bedrijven *Le valet de ferme*, die hij in 1848 aan de directie der Groote Opera aanbood; zij werd echter afgewezen.

Of nu César Franck zich hierdoor liet ontmoedigen, of dat er

andere redenen waren, een feit is het, dat men daarna gedurende vele jaren in ruimeren kring niets van hem hoorde. Hij wijdde zich voornamelijk aan zijne lessen en aan zijn post van organist (eerst in de kerk Saint Jean-Saint François en later in die van Sainte Clotilde), en wat hij in dien tijd componeerde was meest kerkmuziek en niet geschikt om de aandacht der groote menigte op hem te vestigen.

Eerst drie en twintig jaren later werd er weder iets van hem vernomen, en wel op het moment dat er in Frankrijk nieuw leven kwam in de nationale toonkunst. Den 15den October 1871 werd zijn oratorium *Ruth* ten tweede male uitgevoerd, op een concert dat hij gaf ten voordeele der slachtoffers bij den brand van Saint-Cloud. Het werk maakte veel opgang en werd door de degelijke critici zeer gunstig beoordeeld. Voor den componist had dit het gevolg, dat hij thans ook de aandacht der autoriteiten trok en in 1872 tot leeraar in het orgelspel aan het Conservatoire benoemd werd. Een jaar later werd hij, die Belg van geboorte was, als Franschman genaturaliseerd.

Omstreeks dezen tijd begon Franck, die tot nu toe bijna niets anders dan gewijde muziek gecomponeerd had, ook andere onderwerpen voor zijne toonscheppingen te bezigen, en niet alleen dit maar het was, of de beweging, die zich toen onder de jonge toonkunstenaars openbaarde, haar invloed ook op hem uitoefende en zijne scheppingskracht deed toenemen. Van toen af tot aan de ziekte waaraan hij sterven zou (1890), bleef die kracht onverzwakt. In dit tijdvak ontstonden o.a zijn oratorium *Rédemption* (dat hij een ‘poème symphonique pour solo, choeur et orchestre’ noemde), zijne orkestwerken *Le chasseur maudit* en *Les Eolides*, alsook zijn oratorium *Les Béatitudes*, waarmede hij zich, vooral buitenslands, het meest naam gemaakt heeft.

Een openbare uitvoering van laatstgenoemd werk in zijn geheel heeft Franck niet meer mogen beleven. De uitvoering met pianobegeleiding (door Vincent d'Indy), die in 1880 te zijnen huize plaats had, droeg een intiem karakter. Na zijn dood was Dijon de eerste stad, waar dit oratorium geheel ten gehoore werd gebracht. Dit geschiedde in 1891. Daarna volgde Parijs in 1893.

Van Staatswege werden de verdiensten van Franck weinig erkend. De regeering bepaalde er zich toe, hem tot *Officier d'académie* te benoemen. Toen in 1880 de betrekking van professor in de compositie aan het Conservatoire vacant was gekomen door den dood van Henri Reber, solliciteerde ook César Franck naar die plaats.

Hij kon daarvoor voldoende aanspraken doen gelden: eerstens de diensten, die hij reeds sedert 1872 als leeraar in het orgelspel had bewezen; dan de autoriteit, die leeftijd en kennis hem gaven; verder zijne ervaring op het gebied van het onderwijs, en eindelijk een werkzaam en door de fortuin weinig begunstigd leven.

De minister gaf echter de voorkeur aan Léo Delibes, den componist der opera *Jean de Nivelle*, en het overige der erfenis van Reber werd toegekend aan Saint-Saëns en Ernest Reyer. Eerstgenoemde verkreeg den zetel in het Instituut, laatstgenoemde den eerepost van Inspecteur der hulpinstellingen van het Conservatoire.

Franck liet zich door deze teleurstellingen niet afschrikken en ging voort met arbeiden tot aan zijn laatste oogenblikken. Kan men, zijn levensloop nagaande, wel niet bepaald zeggen, dat hij het succes gekend heeft - wanneer men althans bij een componist daaronder verstaat, dat zijne werken de groote menigte aantrekken en door haar worden toegejuicht - zoo heeft hij toch een groote voldoening gevonden in de bewijzen van waardeering, die hij van vele vrienden en bewonderaars mocht ontvangen, en niet minder in de vereering van een groot aantal leerlingen, die zeer aan hem gehecht waren en krachtig voor hem in de bres sprongen, wanneer zijne verdiensten miskend werden. Overweegt men daarbij nu nog, dat hij iemand was, die den bijval van het groote publiek niet najaagde maar eigenlijk alleen voor zijne kunst leefde en tevreden was, wanneer hij in kleinen kring gewaardeerd werd, dan zal men Servières toestemmen, dat hij niet te beklagen was en hem het levenslot ten deel viel, dat hij vermoedelijk zelf zou uitgekozen hebben.

Zijn tijdgenoot Edouard Lalo, die maar twee maanden ongeveer met hem in leeftijd verschilde, kan men evenmin een man van het succes noemen. Ja, met hem was het in dat opzicht eigenlijk erger gesteld. Voordat Lalo werd toegejuicht als de componist van *Le Roi d' Ys*, welke opera den 7den Mei 1888 in de Opéra Comique voor de eerste maal werd opgevoerd, dus toen de componist reeds 65 jaar oud was, had hij zoo talrijke en bittere teleurstellingen van allerlei aard ondervonden, dat het scheen alsof een onverbiddelijk noodlot dezen kunstenaar van werkelijk groote verdiensten achtervolgde en hem elke gelegenheid wilde ontnemen om met zijne werken tot het publiek door te dringen. Tot zelfs zijn naam scheen men te vergeten.

Het karakter van Lalo heeft daartoe zeker voor een deel bjjge-

dragen. Hij was er de man niet naar, om concessies aan den smaak van het publiek te doen. Dit blijkt o.a. uit zijn antwoord aan den balletmeester van de Groote Opera, toen deze hem aanraadde, voor de muziek van zijn ballet *Namouna* Adolphe Adam tot model te nemen. 'Croyez-vous - zeide hij tegen dien balletmeester - que je vais vous faire la musique de Giselle?' - Zijne opvatting van het lyrische drama wilde hij aan het publiek opdringen, doch dat gelukt alleen aan mannen van groote genialiteit, en tot dezen behoorde Lalo niet,

Langen tijd heeft hij daarom te lijden gehad van de vooringenomenheid of de onverschilligheid van het publiek en van het sarcasme der muzikale critiek. Toch kwam later nog de reactie en vond de kunstenaar, al was het dan ook eerst op hoogen leeftijd en slechts enkele jaren vóór zijn dood, nog een oogenblik voldoening voor de vele tegenkantingen, die hij op zijn lange loopbaan had moeten ondervinden. De groote bijval, die aan zijne opera *Le Roi d'Ys* ten doel viel - binnen een jaar tijds werd zij honderdmaal gegeven - was een schitterende rehabilitatie. Daarna verbleekte de ster van Lalo weder even plotseling als zij was opgekomen. Zijn laatste opera, *La Jacquerie*, heeft hij niet meer kunnen afmaken, en toen hij den 23sten April 1892 voor goed de oogen sloot, werd van die gebeurtenis bijna geen notitie genomen. Het gerucht van zijn dood ging verloren in de ontsteltenis, die de dynamietaanslagen toen veroorzaakten.

Ongeveer van gelijken ouderdom als Franck en Lalo, heeft ook Ernest Reyer (eigenlijk genaamd Rey) eerst op lateren leeftijd de erkenning gevonden, die hem een plaats onder de eersten van zijn tijd verschafte, maar het lot heeft zich niet zoo doorloopend vijandig tegen hem getoond als dit bij Lalo het geval was.

Het werk, waardoor Reyer het meest van zich heeft doen spreken, is zijne opera *Sigurd*. Reeds in 1866 kondigde de *Gazette musicale* aan, dat Reyer de compositie van deze opera (libretto van Dulocle en Alfred Blau) onder handen had en daarmede al ver gevorderd was, doch er verliepen nog achttien jaren, voordat men haar te hooren kreeg. Dit geschiedde evenwel niet het eerst te Parijs. Daar waren wel fragmenten van deze opera op concerten uitgevoerd maar de directiën der lyrische theaters hadden geen lust, het werk ten tooneele te brengen. Toen vroegen de directeuren van het *Théâtre de la Monnaie* in Brussel den componist, de *Sigurd* voor hun schouw-

burg af te staan, en daar had den 7den Januari van het jaar 1884 de eerste voorstelling plaats, die een groote triomf was zoowel voor Reyer als voor de vertolkers van zijn drama. In Parijs werd deze opera voor de eerste maal opgevoerd den 12den Juni 1885.

Het onderwerp van Sigurd is getrokken uit de Edda-sage, waaruit Richard Wagner de stof voor zijn *Nibelungen*-drama heeft genomen. Het is dus niet te verwonderen, dat er in sommige tooneelen van *Sigurd* eenige analogie met die uit Wagner's *Siegfried* en *Götterdämmerung* is waar te nemen, maar overigens is het onderwerp in het Fransche libretto geheel anders behandeld dan bij den grooten Duitschen meester en zijn Wagner's Tetralogie en Reyer's opera twee dingen, die elkander volkomen uitsluiten. Men schijnt echter gemeend te hebben, dat zij met elkander vergeleken konden worden, althans er waren er, die het een groote vermetelheid van den Franschen componist vonden om de vergelijking met Wagner niet te schromen en het werk van Reyer *La Tétralogie du pauvre* noemden.

Wanneer hier echter van vermetelheid gesproken zou kunnen worden, dan zou dit billijkerwijs toch slechts alleen betrekking kunnen hebben op het opvoeren der opera, en niet ook op de conceptie daarvan. Immers, toen Reyer in 1864 het libretto uit handen van den heer Dulocle ontving, kon hem van Wagner's *Ring des Nibelungen*, waarvan de tekst in 1863 verschenen was, niets anders bekend zijn dan het overzicht, hetwelk daarvan in dit zelfde jaar in de *Gazette musicale* werd gegeven. Het klavieruittreksel van *Siegfried* verscheen eerst in 1871 en dat van *Götterdämmerung* eerst in 1876. Toen echter de voorstellingen van Wagner's grootsche werk te Bayreuth hadden plaats gehad en de *Ring* meer en meer bekend was geworden, was het van Reyer toch in zekeren zin een waagstuk, zijn werk aan de openbaarheid prijs te geven. Gelukkig voor hem waren de omstandigheden in zijn voordeel. Aanvankelijk tengevolge van de animositeit, die er tegen Wagner bestond, en later door gebrek aan een goede vertaling, zijn de laatste twee deelen van den *Ring* tot nu toe in Frankrijk nog niet opgevoerd. Reyer's *Sigurd* had het dus niet zoo hard te verantwoorden als anders waarschijnlijk wel het geval zou geweest zijn.

Dat Reyer voor de Fransche componisten van onzen tijd, en dus ook voor hem, de macht duchtte, welke van Wagner's toon-

drama's uitgaat, blijkt uit het artikel, dat hij den 13den Mei 1803, den dag na de eerste opvoering der *Walküre* te Parijs, in het *Journal des Débats* schreef en waarvan ik aan het slot van mijn vorig overzicht een gedeelte aanhaalde. En toch was Reyer, zooals ik bij die gelegenheid tevens opmerkte, in Frankrijk een der eersten, die Wagner verdedigden.

Dit laatste was eenvoudig een gevolg van de loffelijke begeerte om elk werk van beteekenis in bescherming te nemen, wanneer de waarde daarvan betwist wordt. Reyer heeft dit voor ieder ander even goed als voor Wagner gedaan. Voor Gluck en Weber trad hij als kampioen op, toen men den roem van die beide meesters trachtte te verkleinen, en veel heeft hij gedaan ter verdediging van de werken van Berlioz. Voorts heeft hij César Franck bij zijne debuten gesteund, reeds bij de eerste werken van Massenet gewezen op het groote talent, dat daarin schuilde, en mannen als Bizet, Guiraud, Godard en meer anderen, die blijk van groot talent gaven, door zijne artikelen in verschillende bladen aangemoedigd. Wat Reyer over muziek schrijft wordt zeer gewaardeerd; sedert het laatst van 1866 geeft hij geregeld verslagen in het *Journal des Débats*.

Met de opera *Salammbó*, die den 10den Februari 1890 in Brussel en den 16den Mei 1892 voor het eerst te Parijs werd opgevoerd, is de reeks der composities van Reyer afgesloten. Althans met het oog op zijn hoogen leeftijd (hij is 73 jaar oud) en in aanmerking nemende, dat hij gedurende zijn lange kunstenaarsloopbaan betrekkelijk weinig heeft gecomponeerd, mag worden ondersteld, dat dit zijn laatste muzikale arbeid geweest is.

Van zijn jongere kunstbroeders Saint-Saëns en Massenet daarentegen kan nog het een en ander verwacht worden, ofschoon het aantal der werken, die zij reeds geschreven hebben, zeer groot is en stellig voldoende om te beoordeelen, welke plaats hun in de rei der Fransche componisten van onzen tijd toekomt.

In Saint-Saëns, die met Reyer elf jaren in leeftijd verschilt en zeven jaar ouder is dan Massenet, waardeert men bovenal den virtuoos op orgel en klavier en den componist van symphonische werken. Niet dat Saint-Saëns zich ook niet op dramatisch gebied onderscheiden heeft - zijne opera's *Samson et Dalila* en *Ascanio* getuigen van het tegendeel - maar zijn roem heeft hij toch eigenlijk verworven als reproduceerend kunstenaar en later als componist

van werken voor de concertzaal, zooals symphonieën, suiten, concerten voor piano, *poèmes symphoniques* enz.

Tot het karakteristieke van Saint-Saëns behoort, dat hij veel van een zwervend leven houdt. Daarvan getuigen de vele reizen, die hij gemaakt heeft, ook naar zeer verre landen. Niet alleen bezocht hij alle landen van Europa maar hij strekte zijne reizen ook tot andere werelddeelen uit. Zelfs was er een oogenblik, dat men hem voor goed verdwenen waande. Dit was tijdens de eerste voorstelling van zijne opera *Ascanio* in Maart 1890. Saint-Saëns was ook bij de repetitiën van dit werk niet tegenwoordig geweest en had zijn vriend Ernest Guiraud verzocht, in zijn naam daarop het oog te houden. Hij zelf hield toen verblijf op de Canarische eilanden, maar de geheimzinnigheid, waarmede zijne afwezigheid omhuld werd, gaf aanleiding, dat in de dagbladen allerlei zotte praatjes over hem de ronde deden. Reeds sedert vele jaren heeft hij de gewoonte, alleen des zomers in Parijs te komen. Den winter brengt hij in een warmer klimaat door, hetgeen hoofdzakelijk wegens zijn zwakke gezondheid geschiedt.

De tijd, waarin Saint-Saëns zijn beste werken geschreven heeft, begint met de stichting van de reeds genoemde *Société nationale* (1871), waarvan hij-zelf gedurende eenige jaren voorzitter is geweest. Toen ontstonden achtereenvolgens zijne orkestwerken: *Le rouet d'Omphale, Phaëton, La danse macabre* (zijn meest populaire werk), *La jeunesse d' Hercule*, de *Suite Algérienue*, e.m.e., welke ook ten onzent groote bekendheid hebben verworven. Toen ook begon hij als componist het standpunt in te nemen, dat hij tot heden toe heeft weten te behouden. Dat wil niet zeggen, dat dit vijf en twintig-jarig tijdperk voor hem een en al succes is geweest. Het publiek was voor hem evenmin altijd toeschietelijk als de perscritiek en van het eene werk heeft hij meer voldoening gehad dan van het andere, maar over het algemeen genomen heeft Saint-Saëns, afgescheiden van de moeite, die het hem kostte om zijn dramatische toonscheppingen op de voorname theaters van Parijs opgevoerd te krijgen (wat hij trouwens met de meeste zijner collega's gemeen had), niet kunnen klagen over de ontvangst, die aan zijne werken ten deel viel; althans niet wanneer men hem bijv. bij een Lalo vergelijkt.

Het was Saint-Saëns niet genoeg, virtuoos en componist te zijn. Aangespoord door zijn vurigen aard en in den regel de eerste

opwelling volgende, heeft hij herhaaldelijk de pen opgevat om aan de onwetenden onder de critici en aan hen, die hem uit *parti pris* hard behandeld hadden, te zeggen waar het op stond, en daarbij zijne denkbeelden aangaande de moderne muziek, het theater en de musici van zijn tijd uiteengezet. Als medewerker aan verschillende dagbladen had hij de gelegenheid, op minder of meer gegronde aanvallen te antwoorden, en dat deed hij met een scherpheid, die niet geschikt was om zijne tegenstanders te ontwapenen.

Maar Saint-Saëns heeft zijn talent als schrijver ook voor betere doeleinden gebruikt. Hij is een geletterd man en zelfs eenigszins dichter. Er zijn verschillende brochures van hem gepubliceerd, o.a. in 1886 een *Note sur les décors de théâtre dans l'antiquité romaine*, waarin hij een uitlegging geeft van de schilderstukken van Pompeji; in 1894 een verzameling van philosophische bespiegelingen over verschillende onderwerpen, onder den titel van *Problèmes et Mystères.* Zijne verzen zijn uitgegeven in een boekdeel, getiteld: *Rimes familières*, en zelfs heeft hij een blijspel in één bedrijf: *La crampe des écrivains* geschreven, dat den 17^{den} Maart 1892 in den stadsschouwburg te Algiers vertoond is. Voegen wij daarbij nu nog, dat Saint-Saëns ook aan astronomie heeft gedaan, dan zal men zeker niet betwisten, dat hij een veelzijdig ontwikkeld man kan genoemd worden.

Jules Massenet, de jongste van het vijftal (hij is geboren den 12^{den} Mei 1842), heeft noch op letterkundig gebied noch op dat der journalistiek van zich doen spreken. Ook is hij, in tegenstelling van den symphonist Saint-Saëns, meer bekend geworden als *dramatisch* componist, ofschoon er ook onder de door hem gecomponeerde instrumentale muziek veel is - o.a. zijne Suiten voor orkest *(Scènes Hongroises, Napolitaines, Alsaciennes, pittoresques, dramatiques* etc.) - waardoor hij zich ook buiten zijn vaderland naam gemaakt heeft. Evenwel, wanneer er van Massenet gesproken wordt, komen ons het eerst zijne opera's in de gedachte, en wel in de eerste plaats *Le Roi de Lahore, Hérodiade* en *Manon*. Deze opera's, en bovendien *Le Cid, Esclarmonde, Le Mage, Werther* en *Thaïs*, heeft hij geschreven in een tijdvak van achttien jaren (1876-1894). Daarna componeerde hij nog een klein lyrisch drama: *La Navarraise*, dat de impressario Aug. Harris hem verzocht had te schrijven voor de zangeres Emma Calvé en dat den 20sten Juni van het jaar 1894 voor de eerste maal te Londen in Covent

Garden werd opgevoerd en daarna op verschillende theaters van het vaste land van Europa de ronde deed. Volgens Servières heeft Massenet thans nog twee opera's in portefeuille: *Griseldis* en *Cendrillon*.

Massenet heeft veel geluk gehad op zijne kunstenaarsloopbaan en men mag dit zeker voor een goed deel daaraan toeschrijven, dat hij een zeer handig man is.

Nadat hij in 1863 te Parijs den *Prix de Rome* behaald had en in verband daarmede voor zijne studiën een tijd lang in Italië vertoefd had, begaf hij zich voor eenigen tijd naar Duitschland, Oostenrijk en Hongarije, ten einde zijne technische kennis te vermeerderen en zich vertrouwd te maken met alles wat daar in moderne richting op muzikaal gebied voorviel. Hier knoopte hij betrekkingen aan, welke hem later goed te stade kwamen voor de opvoering van zijn dramatische werken in den vreemde, wanneer men er in zijn eigen land niet aan wilde. In Weenen en Pesth, in Duitschland en Italië, alsook in België, zijn verscheidene zijner opera's eerder opgevoerd dan in Frankrijk, en groote triomfen heeft hij daar gevierd, waarvan de talrijke stoffelijke bewijzen in den vorm van lauwerkronen en lauwerkransen, met of zonder inscriptie, zorgvuldig door hem bewaard worden. Nog belangrijker echter waren die triomfen voor hem, in zooverre zij nu ook de deuren der Parijsche theaters voor die werken openden.

Massenet is zeer in trek bij het publiek en heeft reeds op jeugdigen leeftijd de toejuichingen daarvan ontvangen. Maar hij jaagt dan ook als het ware het succes na. Nu eens neemt hij tot onderwerp zijner opera's de litteraire producten, die op dat oogenblik in de mode zijn, zooals bijv. *Thaïs* en *Le Rêve* van Zola; dan weder ontleent hij de stof aan een genre, waarmede andere componisten bijval geoogst hebben. Toen Wagner te Parijs in de mode kwam, keerde Massenet zich van het gebied der historische opera af, dat hij met *Le Roi de Lahore* en *Hérodiade* betreden had, en nam zijne toevlucht tot de legende (met *Esclarmonde)*, daarbij niet verzuimende Wagner ook in zijn systeem te volgen en het *Leitmotiv* te bezigen. In zijne opera *Le Mage* (in 1891 voor het eerst opgevoerd) bracht hij, naar het voorbeeld van Wagner's *Walküre*, een *Feuerzauber* aan. Toen in de operawereld de wind in het voordeel van Mascagni begon te waaien, schreef Massenet zijn *Navarraise*, een soort van *Cavalleria rusticana*, en toen er sprake

van was, dat *Hänsel und Gretel* van Humperdinck in de Opéra comique zou opgevoerd worden, wenschte hij ook een kindersprookje te behandelen en componeerde zijn *Cendrillon*.

Zoo zoekt en tast Massenet in alle richtingen naar hetgeen hij meent dat hem succes verzekeren kan. Hij wil met de mode meegaan doch doet daardoor zichzelven schade, daar dit tot niets anders leidt dan tot nabootsingen, die met den aard van zijn talent in het geheel niet overeenkomen en de eenheid van zijn stijl verstoren. Al die pogingen zijn dan ook door de critiek streng veroordeeld.

Over het algemeen wordt *Manon* voor het beste werk van Massenet gehouden, en dit laat zich gereedelijk verklaren, want hier heeft de componist een onderwerp behandeld, waarvoor zijn talent ten volle berekend is. Hier geen heroïsch onderwerp maar een eenvoudige liefdesgeschiedenis, en wel een zinnelijke liefde. Om zoo iets muzikaal te illustreeren is het talent van Massenet bij uitstek geschikt, beter dan voor tragische onderwerpen als die van *Hérodiade, Le Cid* of *Le Mage*.

De triomfen, door Massenet in den vreemde behaald, hadden ook dit ten gevolge, dat de aandacht der regeering in zijn vaderland op hem gevestigd werd. Zij heeft het hem aan onderscheidingen niet laten ontbreken. Reeds op zijn vier en dertigste jaar werd hij tot ridder van het Legioen van Eer benoemd, in 1888 tot officier en in 1895 tot commandeur in die orde, en in 1878 (op zijn zes en dertigste jaar) koos men hem tot lid van het Instituut. Ook voor het onderwijs wenschte de regeering van zijn kennis en talent partij te trekken, en toen in 1878 François Bazin stierf, die de betrekking van leeraar in de compositie aan het Conservatoire bekleedde, werd hij in diens plaats benoemd.

Het curieuze van die benoeming was, dat toen de jonge Massenet les nam in de harmonie in de klasse van Bazin, de professor openlijk verklaarde, dat deze leerling het nooit ver zou brengen, en dat de knaap in zijne verslagenheid een toevlucht zocht in de klasse van Henri Reber. Bazin had eens moeten weten, dat de leerling, dien hij uit zijne klasse joeg, later niet alleen zijn leerstoel in het Conservatoire maar ook zijne plaats in het Instituut zou innemen en op veertigjarigen leeftijd beroemder zou zijn dan hij na een twintigjarig professoraat!

Die plaats van leeraar in de compositie heeft Massenet bekleed tot aan het tijdstip van den dood van Ambroise Thomas (1896).

Hij weigepde toen het directeurschap van het Conservatoire, dat door dit overlijden vacant was gekomen en hem werd aangeboden, maar op voorwaarden, die hij geen lust had aan te nemen. In verband daarmede nam hij alsnu ook zijn ontslag als leeraar. Of dit te bejammeren was? - Volgens Servières *niet*. Daar Massenet den stempel zijner persoonlijkheid zeer sterk op zijne composities gedrukt heeft, had zijne benoeming tot leeraar minder gewenschte gevolgen. Het succes, dat vele zijner leerlingen gehad hebben, pleit voor de deugdelijkheid van zijn onderwijs, maar de discipel van een meester, die werken schrijft, welke zooveel opgang maken, is natuurlijk geneigd den stijl van dien meester na te volgen. Gounod, die geen professoraat in de compositie bekleedde, heeft alleen door den invloed van zijn talent school gemaakt, en dat nabootsen van zijne manier van componeeren door zijne bewonderaars heeft ten slotte die manier in discrediet gebracht. In nog hoogere mate is dit bij Massenet te vreezen, bij wien, behalve de invloed van het talent, ook nog die van het ambtelijk onderwijs in rekening moet worden gebracht. De jonge toonkunstenaars, die in de laatste jaren den *Prix de Rome* verwierven, bewijzen het. Zij zijn bijna alle uit de school van Massenet en imiteeren hem om strijd in composities, die niet de minste oorspronkelijkheid toonen.

HENRI VIOTTA.

Bibliographie.

Diepe Wateren, door Hélène Lapidoth-Swarth. Amsterdam. P.N. van Kampen & Zoon.

De lezers van *De Gids* zijn zeker wel de allerlaatsten, die wij op de hooge waarde van deze gedichten, waarvan een groot aantal het eerst in dit tijdschrift verschenen, hebben opmerkzaam te maken. Telkens weer hebben zij met ons kunnen bewonderen den onuitputtelijken rijkdom van dezen dichterlijken geest, die bij al den ernst, de melancolie, welke uit haar werk spreken, zooveel verscheidenheid in de wijze van uitdrukking weet te brengen en die, door den hoogen adel van hare levensopvatting, op al wat zij aanraakt den stempel van voornaamheid weet te drukken, van voornaamheid ook in den breeden, diepen klank van haar taal, waardoor in deze verzen de volle rijkdom van ons mooi Nederlandsch heerlijk uitkomt.

En dan - het is zeker ook een deel van het geheim dier verscheidenheid welke wij bewonderen - wat kent, wat voelt deze dichteres de natuur! Gij ziet die populieren, die ‘langs slapende kanalen’ hun ‘wuifgordijn weven’, die klaprozen ‘brandend tusschen 't halmenblinken, als barstte 't barnend tarwegoud in vlammen’, die ‘melkblanke vlinderlichte acaciatrosjes, teèr blozend van etherisch bloesembloed’; gij voelt haar op u drukken die lucht ‘bleek van sneeuw die niet wil dalen’ en gij ademt den geur van den door maneschijn verlichten nacht, welks zucht ‘seringen-aromen en meidoorn ademt en de balsemlucht van appelboomen’ brengt. En dan treft weer een beeld, zoo juist gezien en weergegeven, als dat uit ‘Droomtuin’: ‘Als kattenoogen flakkert, groen en valsch, broeikassenglas in 't zwavelgele licht’. Of is de kunstenares misschien nog meer bewonderenswaard in de wijze waarop zij, na tijden van foltrend lichaamslijden, hare koortsdroomen, de aandoeningen die haar voor de poorten van den dood bestormden, weet om te scheppen tot poëzie, en ‘zingend gaand door 't zwarte woud van 't Leven’, in de veertien regels van een sonnet (‘Lijden’, ‘Reuzenspin’, ‘Sterveusangst’, ‘Lazarus’ e.a.) een wereld van weemoed en wanhoop weet te leggen?

De bloemen die uit de ‘diepe wateren’ van haar Leven opstegen, verzamelde zij voor ons, en waar zij de rozen, ‘bepaerld van tranendauw’ laat regenen uit haar schoot, strekken wij de handen uit om ze op te vangen en er ons aan te verkwikken, telkens en telkens weer.

De erfgenaam.

I.

Voor een vijftien jaar liep de levenslust van een Junimorgen al precies zoo over den rand als tegenwoordig.

't Ging er dan dien morgen in 't Molleveld ook al zóó royaal naar toe, als 't maar kon. 't Molleveld wist het van ochtend dan ook zoo goed als een dominee en een burgemeester, dat 't Molleveld niet maar een buurschap was, die een kwartier achter Haaltem kwam aanbungelen, om nog net de klok van Haaltem te kunnen hooren als 't Westewind was, en driekwart van de gemeene lasten van Haaltem te mogen betalen; neen, maar dat 't Molleveld er eigenlijk was, zie je, 't Molleveld er in de eerste plaats was, en 't er heel anders op de wereld zou uitzien, als 't Molleveld er eens niet was. 't Was dan ook wonder, zóó royaal als 't er van ochtend toeging!

Dáár over den zandweg, door de peppelenallee, door de groene, glinsterende allee van peppels, die daar recht en hoog, ieder apart, stonden als een rij masten voor een eereweg, maar natuurlijk veel grooter en groener en glinsterender, door de peppelenallee kwam de zon aanzetten, met geweld; tsà, zoo'n zon, flikkerende, verblindende, schaterende, flitsende en verbrandende, tsà, zoo'n zon om voor op zij te gaan!

Daar links, kijk die grasweide eens, de pinkenweide van boer Schoonstege! De boer is een dikke boer, en zijn pinkenweide, waarop de keuken 't uitzicht heeft, is bij hem natuurlijk altijd in orde, als de burgerlijke stand op 't stadhuis, maar zooals van 't jaar!... Hij heeft er twee pinken meer in

loopen dan andere jaren, en 't lijkt nog wel een hooiweide, in plaats van een grasweide. De pinken staan tot aan de knieën in 't groen, één mollig veld van rood en wit, zóó bloeien de zuring en de kamille, en het kamgras heeft het zóó goed van het jaar, dat het zon uitvonkt, zoo glad is het en glinstert het; en als de pinken nog niet heel anders beginnen, dan moet de zeis er nog aan te pas komen.

Kon het, dan is rechts, de rogge nog royaler. Het is de rogge van het Schaarserve, dat in de courant staat. De kijkers - want er zijn veel liefhebbers voor 't Schaarserve, want elke akker heeft tegenwoordig een pot met goud in den grond - de kijkers zeggen als verstandige menschen niet veel, maar als ze door de voren loopen, en de langste boomen van boeren kunnen dan nog niet over de rogge heenzien, dan geven ze zichzelf in stilte een knipoogje; en als 't windje den akker gaat wiegen, en de aren glinsterend van zon en vettigheid, zoo langs elkaar heenschuiven, zacht ‘zzhhh, zzhhh’ zeggend, dan hooren de boeren 't al, dan wij die akker zingen: zegen, zichten; zegen, zichten!

Wonder, in den boomgaard van het Schaarserve beginnen de kersen al, de beste kersen van 't geheele Molleveld, en de rozen in den hof doen 't al weer, als was er geen opkomen aan.

En een lucht van mirakel, enkel wonder van goedheid, zoo'n lucht: zacht als boter, rijk als een jonker, goed als een moeder, sterk als de wind. 't Was dan als een rijkeluisbruiloft, zóó royaal als 't er dien morgen toeging in 't Molleveld.

Bartes Schoonstege, de grootste boer van 't Molleveld, zat zoo simpel als een diaconie-bedeelde op de keuken te kijken. Aan de drie glimmende kabinetten en aan 't oud porcelein op de schouw boven het haardvuur, kon zelfs 'n stadsmensch zien, dat hier een oudhoevige, dikke boer woonde; maar dat zei nog niets bij het boerke zelf. Want zóó eenvoudig, zóó simpeltjes in zijn groenig zwartlakensch buis en verschoten boezeroen, zóó ongenaakbaar rustig, zóó bewust van zijn majesteit, hem als een plicht opgelegd, zat daar Bartes op zijn schuin afgesleten keukenstoel, dat de kleinste kleuter van 't Molleveld zóówel, met den eersten opslag, kon zien, dat Bartes-Oome president-kerkvoogd, lid van den raad, afstammeling

uit een oud, oud geslacht van dikke boeren en stom-rijk was. Bartes-Oome was een klein kruipertje van een kereltje; dat kwam van zijn rug, die niet recht meer de hoogte in wou. Een grooten neus anders had hij, die rechtuit de wereld inging, en pittige oogjes in zijn hoofd, en als die oogjes iemand raakten, dan had de andere net genoeg; maar met die oogjes moest Bartes-Oome het dan ook doen - want praten, dat was vrouwenwerk.

‘t Liekt boer, dat er vulle bezienders binne veur 't Schoarserve,’ knikte Diekemeuje. Scherp keek ze door den zilveren bril op de kousen, die in haar schort lagen; haar egaal gelaat van perkament met de zwarte oogjes en de fijne rimpeltjes onkreukbaar in de gesteven plooimuts, die, evenals de zwart serge japon, - minstens zoo oudmodig als de kerktoren van Haaltem - haar hulde in een waardige ongenaakbaarheid.

De boer gaf geen antwoord. Dat was zoo zijn gewoonte. Op elk woord antwoord te willen geven, dat zou zijn: de gekken en blaaskaken, die wel moesten kwetteren om niet te stikken van opgeblazenheid, te gaan prijzen en kronen. Zijn eigen vrouw op elk woord antwoord te gaan geven... kom, daar was Diekemeuje veel te eigenzinnig en te verstandig voor; ze wist toch wel, hoe hij er over dacht. Zoo praatte zij dan gelaten, gemoedelijk voort over 't Schaarserve; wie of er nu aanstond, en of 't waar was, dat Steven-Neef 't zou trekken.

Bartes sloeg even met een snelle flikkering zijn oogen open en zag over de roggevelden van 't Schaarserve, glinsterende en blinkende in de zon, en zag nu en dan de pet van een beziender boven de rogge uitdansen.

Steven-Neef moest dan bizonder hoog van hart zijn! Een beste hofstee van ouder tot ouder in pacht te hebben, en die te gaan opzeggen, omdat ze wat van den grooten weg aflag! Twintigduizend gulden te hebben en dan een hofstee te gaan koopen, die in deze dure tijden wel vijf-en-dertig deed! Maar dat kwam van al dat praten. Net zoolang praten, dat men zich had vastgepraat, en dan een dolligheid doen om weer eens los te komen. Steven-Neef was zoo'n spreeuw in de Mei; alle deuntjes kon hij nafluiten, maar zijn eigen deuntje leerde hij nooit; zoo'n kakelaar, als een kip, die 't weêr in den kop had; je zoudt denken dat ze een ei gelegd had, en 't was

wind. En dat die Steven-Neef nu zijn eenige erfgenaam moest zijn, dat hij en Diekemeuje niet alleen kinderloos, maar ook bijna familieloos moesten blijven, dat hun hofstee en voortvaring, al zijn papieren en Diekemeuje's kabinetten nu aan dien kwetteraar moesten komen!! Ja, Steven moest nog maar eens goed gesmeerd worden. Zijn inborst was niet kwaad, maar zijn werk dekte zijn woord niet. Misschien, als hij zich met het Schaarserve eens goed de schenen stootte, dat hij nog wat mans werd. ‘'t Schoarserve steet leege’ zei hij, en keek toen weer rustig naar buiten.

Diekemeuje zette den bril af, zoo veraltereerd was ze, den boer zoo absoluut te hooren liegen. Gisteren had hij nog over 't houtvuur gezegd, dat 't Schaarserve al ruim hoog in de courant stond, en de kooper er zich een strop aan zou halen, en nu opeens laag! Daar zat wat achter.

‘Zoo puikbest is het toch niet!’ peilde zij.

‘Voor een gragen mond is ongaar brood nog vleisch,’ orakelde hij, en met een flikkering der oogen zag hij even over de korenvelden, en zette toen, zich steunend op stoel en tafel, zijn krom lichaam wat rechter op den stoel.

Zij begreep, dat ze er in den eersten opslag niet achter zou komen, maar de boer zou er haar wel weet van geven, als hij eerst zelf maar wist, waar 't heen moest. Hij zat er zelf nog mede.

Kijk, passeerde daar Gerrit Klein-Klaverink, de gemeenteontvanger niet voorbij het keukenvenster? Zoo waar, daar was hij al.

‘Goe'n mergen soam.’

‘Goe'n mergen soam’ antwoordde zij, terwijl Bartes-Oome hem met een hoofdknik de hand gaf en een stoel aanwees.

‘'t Was wel eens gekker weertje dan vandage’ zei Gerrit onder 't gaan zitten, op dien vroolijken, verkleinenden toon, dïe den welopgevoeden Haaltemer paste.

Bartes-Oome keek hem even goedkeurend aan, en knikte toen: ‘Wisse, wisse, minder was minder, en nog meer dan goed.’

Toen de betamelijke tijd volgezwegen was, schoof Diekemeuje de stoof weg, en begon koffie te malen, terwijl de boer naar 't kabinet sukkelde, en uit een der laden twee sigaren nam. Langzaam werden de sigaren aangestoken en bekeken van

alle kanten. De koffie werd behoorlijk genoten, kopje voor, kopje na. Nu en dan viel er een woord, en telkens dwaalden de oogen in 't welige zomerland, dat begon te zweeten, nu de zon hooger en hooger steeg. Kalm monsterden Bartes-Oome en Klein-Klaverink de roggevelden, den bouwhof en den boomgaard van het Schaarserve, die nu stonden te trillen in den gloed, die met spiraalgebaren omhoog kronkelde in den brand der zomerzonnewarmte. Terwijl de twee boeren nu en dan een woord lieten vallen, begon Diekemeuje 't geval te begrijpen. De boer wilde 't Schaarserve opjagen. Steven-Neef stond er op 't oogenblik aan. Klein-Klaverink zou voor den boer de plaats opjagen, en daar Steven-Neef zou vasthouden, zou hij hem heel hoog opjagen, hoe hooger hoe liever, voor rekening van den boer hem dol hoog opjagen - dat scheen het plan.

Klein-Klaverink legde zijn kopje op zijde, en Bartes-Oome begon hem te vragen, of hij door 't Roôvelde of door 't Duivelskerkpad de terugreis zou nemen.

Klein-Klaverink gaf Diekemeuje met het effenste gezicht de hand, en zij wist natuurlijk ook van niets af. Alsof er niets was gebeurd streek Bartes-Oome met zijn schuinschen rug en recht hoofd zwijgend de oude keuken door, de voordeur uit, de weide en de warmte in. Klein-Klaverink liet niets zien van 't plezier, dat hij had, nu die Steven Kortholte zich zóó de vingers zou branden, en liep zoo zoetjes achter Bartes-Oome aan, alsof deze hem had opgedragen, een voêr meihout of een perceel gras voor hem te koopen.

‘Bartes-Oome 't blieft dan bie de afsproak?’

‘Wisse,’ en hij bleef hem even nakijken, toen Gerrit bedaard de steeg afliep, tusschen de rikkens en heggen door.

Na zich wat te hebben laten blakeren door de zon en goedkeurend geknikt te hebben over de welige pinkenweide, keert hij zich om en hompelt op zijn stokje geleund terug.

Klosse-klos, klosse-klos! Hm, wat was dat?

Daar stootte iets tegen zijn schenen aan; nu kon hij, zonder zijn waardigheid te offeren aan nieuwsgierigheid, even omzien.

‘Ah, Harm-Jan, bin ie het?’ Een miniatuurboertje met de pet al schuins op 't groote hoofd, zag met groote blauwe oogen tot hem op. Met een kort gegrom van genoegen gaf Bartes-Oome Harm-Jan de hand, en in groote vreugde, dat

zij elkander gevonden hadden, wandelden het boerken met het jongsken langs de rikkens van de weide.

Nu en dan nog hijgend van 't harde naar huis loopen, begon het kind: ‘Was er weêr 'n nije op schol.... net als thuus.... doôdgaan en nije der biekommen.’

‘Joa, mien jongske,’ zei Bartes-Oome, die even gewichtig luisterde als Zondags in de kerk.

‘De nije kommen uut de put.’

‘Wisse,’ zei Bartes-Oome, wat dralender voortgaande, om Harm-Jan tijd van verklaring te laten.

‘Op 'e deêl, bie de schure is een groote put, en doar zwemt' ze ien; als ze d'r 'n nije neudig hebben, dan kump' de dokter met een puthoak, en wie z'n eigen dan stevig vastholdt, die geet mee.’

‘Wie zee oe dat, Harm-Jenneken?’

Met groote oogen keek hij Bartes-Oome aan en lachte triumfantelijk:

‘Voader! Voader zee, dat ik m'n eigen stevig vastholden had, met twee handen. Moar als ik er een uut most hoalen, zou ik èt met de bergledder doen.’

‘Ie zegt?’

‘Joa, een bergledder ien 'e put zetten. Dat zou oek kunnen,’ knikte het ventje met groote oogen tot Bartes-Oome opziende.

‘Wisse,’ lachte deze, voor 't weidehekken stilstaande.

Harm-Jan raakte zijn pet aan, terwijl hij knikte: ‘dag soamen’, en door liep het jonksken: klosse-klos, klosse-klos. -

Glimlachend hompelde Bartes-Oome naar huis; kinderpraat dat was nog wel eens verstandige praat.

Diekemeuje had nagedacht, waarom de boer toch 't Schaarserve zoo wilde opjagen.

‘Steven-Neef had èt toch goêd op zien hofstee? De lanter was geen eigenbelanger, he k van heuren zeggen,’ peilde ze.

‘Wisse, misschien te goed.’

‘Steven-Neef steekt de hoaver zeker wat te vulle.’

Bartes-Oome zweeg en dan was er gewoonlijk meer van aan, dan dat een ander tienmaal ja zeide.

‘Beter bietieds de schenen gestooten, dan pieneloos in 'e put geloopen,’ besloot Diekemeuje met een waardige berusting.

Ze begrepen elkaâr, en over Steven-Neef en 't Schaarserve

werd op de keuken van Schoonstege-boer vooreerst niet meer gesproken. -

Vijfenveertig duizend gulden! Heel Haaltem had den toeslag hooren vallen. Vijfenveertig duizend gulden voor 't Schaarserve! Steven Kortholte was dan een heele kerel. 't Was een half voêr hooi waard geweest, hem tegen Klein-Klaverink te zien hoogen. Want Klein-Klaverink was op 't Schaarserve gevallen als een aftandsche bles op jonge klaver. Maar Steven had kordaat vastgehouden, en daar was het hoogen begonnen! Dat ging met de duizend de hoogte in, slag op slag, alsof duizend gulden een pijp tabak was; en toen eindelijk de toeslag op vijfenveertig was gevallen, had heel Haaltem gezucht van verlichting, want puuh! daar kon een mensch geen begrip meer van krijgen. Allàh, de prijzen der producten wáren hoog, 't wàs een dure tijd, maar 't leek wel, of tot nog toe alles tegeef was geweest, en nu eerst het betalen zou beginnen. Hein van 't Scheelhegge, die altijd vol potsen zat, begon groote snakerijen te liegen: hij wist wel wat Steven gedaan had; 's avonds had Steven met kaarsen over den akker geloopen, waar de kaars met een rood vlammetje was uitgegaan, was suiker in den grond, en waar met een blauw vlammetje de kaars was uitgegaan, daar was zout in den grond, en Steven had al in stad een ‘oktrooienmoatschappieje op'ezet’ en - later zouden ze 'r wel meer van zien.

De oude boeren zetten de som goed in 't hoofd, om 's avonds op de ‘ploate’ gezeten, vergelijkingen te gaan maken met de prijzen uit den ouden tijd, en al wat grondeigenaar was in Haaltem en vooral in 't Molleveld, zette de hakken wat harder op den grond, en voelde zich, ja je kunt niet zeggen, hoe rijk wel, want wat een gek er voor wilde geven, dat was de grond waard. Alleen Bartes-Oome had gezegd, dat bij hem niet zooveel wonderen met de boerderij gebeurden, maar dat dat zeker aan zijn domheid lag.

Ditzelfde herhaalde hij nu ook weer tegen Steven-Neef, die al een uur lang tegen hem zat op te redeneeren op de keuken. Diekemeuje alleen was, zooals altijd, onder den indruk van Stevens hooge manieren. Steven was altijd in het zwart laken, en op visite, zooals nu - want bij hem was het al gauw visite - altijd in de pandenjas. Hij sprak

dan Hollandsch, en geen Haaltemsch, en men kon dan best aan hem merken, dat hij veel in de boeken las. Haar man was echter nog wat achterbakscher dan anders, en hield zich dan, met een snakerig lachen in zijn toegeknepen oogen, maar een domme boer. Steven-Neef had hem gisteren al de weet gedaan, dat hij vandaag zou komen, maar jawel Bartes wist van niets af, en Bartes zat in 't zelfde buis, waarin hij vandaag den akker op was gegaan, 't groene buis aan alle kanten uitgestukt, en 't had er alles van, dat Bartes aan Steven-Neef dertigduizend gulden ter leen kwam vragen, zoo parmantig zat Steven-Neef te kijken, en zoo armoedig Bartes. Dat die Bartes nu in ééne al zijn geld aan Klein-Klaverink gebracht had! Hoe verwezen Steven-Neef kon kijken, nu hij hoorde, dat al het geld hier vleugeltjes had gekregen, dat Bartes het alles had uitgezet bij Klein-Klaverink, en dat die hem misschien wel kon helpen. Maar al heel gauw na dien tegenval zat Steven-Neef, heerachtig met het sigaar tusschen de vingers, aan Bartes-Oome, die zijn pijpje rookte, uit te duiden, hoe met kunstmest veel gemakkelijker dan met stalmest de akker bebouwd werd, en hoe de oogst dan dubbel was.

‘Hoe nuum' ie dat?’ teemde Bartes-Oome.

‘Pospaat-Salpeter. In de Veldigds staat er van geschreven, dat dan het mes van twee kanten snijdt.’

‘Zoo,’ zei Bartes-Oome, naar buiten kijkende, met zulk een snakerig geflikker in zijn oogjes, alsof hij wou zeggen, dat met zulke messen een mensch zijn vingers snijdt.

Steven-Neef stond op, en terwijl hij in de spiegel keek of zijn pet wel recht zat, zei hij: ‘Dus Klein-Klaverink zal de eerste hypotheek in 't Schaarserve hebben; nu ik gun 't ook liever een Haaltemschen, dan dat ik naar stad loop.’

‘Wisse,’ zei Bartes-Oome, opstaande, om hem niet verder dan tot de keukendeur uitgeleide te doen.

II.

't Was dan bar zoo schraal als het dit jaar was, en in 't Molleveld in 't bizonder. Steven Kortholte, geleund aan 't rikken achter de schuur, nam het nog eens op; maar neen, zóó had hij 't nog niet gezien in de vijftien jaar, dat hij nu boer van 't Schaarserve was. De zon stond daar nu al sinds

April, zoo waaksch als een hofhond; 't was nu al midden Mei geworden, en altijd nog zon en oostenwind, en geen dag nog gemist. Witte wolken genoeg, maar al zou je ze uitwringen als een vaatdoek, er zou geen drop regen uitkomen. Elken dag zon en elken nacht vorst, dat was vermoorden van je eigen kinders; 't was om te gaan vloeken! Alleen onkruid kon daartegen. Zie maar, de roggevelden leken wel akkers van blauwbloemen, en de weiden wel zuringvelden! Bah, die vervloekte bloemen! Aardig werk voor de schoolkinders! Maar, het lijden was nu dan ook gauw geleden. 't Schaarserve stond in de courant. 't Was geen schande; welke boer kon in deze goedkoope tijden nog de rente van zijn hypotheek bijeenkrijgen? Hij had gewerkt als een trekhond; hij had zich doodgewerkt, als hij maar gekund had. Maar de fut was er uit, de fut was heelemaal de boerderij uit. Werk maar, wat geeft het, als je geen geld in de vingers krijgt, en de rente er moet zijn, net zoo geregeld als eten in het schaftuur? Maar - en hij richtte zich naast den rikkenpost op, terwijl hem de tranen in de oogen sprongen - maar laten ze eens één boerderij in 't heele Molleveld en Haaltem aanwijzen, waar 't zóó proper, zóó zindelijk in orde was. Waar liepen de voren zoo kaarsrecht over den akker, waar was het vee zóó glad, en de hooiberg zóó om-te-bekeuren, als op 't Schaarserve?

Dat hij ook die mooie hofstee verlaten had, om eigen plaatse te willen hebben! Maar allàh, wie wou niet eens vliegen vóór zijn vleugels lang genoeg waren? En - 't was toen ook de royale tijd geweest. Toen hadt je voor een gulden eiers nog een rijksdaalder geld kunnen maken, maar jawel, nauwelijks zat hij op 't Schaarserve, of daar was de tering gekomen in de boerderij. 't Eerste jaar tien gulden tekort, het tweede vijftig, het derde honderdvijftig. Toen hadden ze hem in stad geraden ‘zen eigen inselevent te verklaren’, maar daar hield zich een boer-van-stand niet mee op. Natuurlijk de familie had hem geholpen; iedereen had zijn plicht gedaan, maar wie kan tegen de tering op?

Bartes-Oome dan? Die had het gekund, maar Bartes-Oome zat vooraan in de kerk en was een fijne, en de fijnen en de motregen kun je niet vertrouwen. En, eerlijk is eerlijk: Bartes-Oome hàd hem wel geholpen. Tweekeer had hij hem

vijfhonderd gulden geleend, maar nu de derde maal had hij gezegd, dat het gemartel al lang genoeg geduurd had, dat 't Schaarserve Steven-Neef wat groot van bestek was, en dat hij 't maar liever van de hand moest doen.

En zoo stond dan 't Schaarserve weer in de courant, en 't zou zeker een schandeprijs doen met de slechte tijden en 't schrale gewas van dit jaar. Kijk, de zon viel zoo hard op den grond, als een winterzon op sneeuw, en door de peppelenallee joegen de stofwolken, alsof 't midden Augustus was. Dáár, de magere rogge en 't schriele gras stonden te bibberen voor dien Oostenwind; dáár, 't was niet om aan te zien, en met een ruk van zijn schouders ging hij de schuur binnen.

Weer zaten de oude boeren op de plaate bij 't vuur, verhalen te doen van hooge en lage prijzen. Want, zooals nu toch 't Schaarserve in vijftien jaar tijds was achteruitgegaan, en dat nog wel onder een dikken boer als Steven Kortholte was, ook nog wel een bovenste-beste bouwman, dat was mirakel! Ruim de helft van de koopsom! Niet eens de hypotheek er uit! Een dikke boer met hard werken zich doodarm gewerkt!

Toch werd het gerucht van den verkoop van 't Schaarserve niet lang door Haaltem gedragen. Menigeen meende zijn eigen doodsklok te gaan luiden, als hij er zooveel over sprak. Kom, 't geld was rond, om te kunnen rollen, en de familie zou 't gat wel stoppen....

Den eerstvolgenden marktdag ging Bartes-Oome mee naar stad. Dwars door de bekende boeren en stadschen hompelde hij, vroolijk knikkend met zijn glinster-oogjes. Bij den notaris gekomen was zijn vroolijkheid nog hupscher. Deze, die met gemeenzamen eerbied het boerken met de respectable brandkast ontving, vroeg, of 't op 't Molleveld geregend had, dat hij zoo glunder keek.

Bartes-Oome zei, dat meneer de notaris maar eens moest komen kijken.

Of dat dan 't doel van zijn komst was?

Neen, maar Steven Kortholte zou hier geld komen leenen; en dan moest de notaris hem maar zooveel geven, als hij vroeg, en hier waren alvast vijfentwintig duizend gulden.

‘Zoo, en tegen hoeveel procent?’

‘Zeg twee; gift ie minder dan ist 't oek goed!’

‘Je bent me toch een Bartes-Oomken!’

‘Ie zegt?’

‘Waarom hem niet op de been geholpen, voor hij op was?’

‘Ie kunt toch een mins niet ophelpen, veur ie gevallen is?’

‘Nu goed!’ lachtte de notaris, hoofdschuddend.

‘En dan moest ie me beschrieven, dat Steven mien univasseele erfgenoam is.’

‘Goed, ik zal de stukken in orde maken.’

‘Moar, wâ'k oe zegge, ie nuûmt mien noame niet, als Steven hier kump!’

‘Daar kun je van op aan.’

‘Dag soamen, m'neer de n'rtarius!’

En met nog grooter pret in zijn toegeknepen oogen streek Bartes-Oome, met zijn schuinschen rug het kantoor uit, de straat op, en hompelde op de maat van het carillondeuntje naar zijn wagen, om 't Molleveld weer op te zoeken.

G.F. HASPELS.

Gedichten.

Schoonheid-in-liefde en liefde-in-schoonheid.

Schoonheid-in-Liefde en Liefde-in-Schoonheid zocht
Mijn ziel, als tweelingzustren, hand in hand,
In 't groene en gouden woud- en korenland
Van Levens-eenvoud. Zoo begon mijn tocht.

Schoonheid-in-Liefde was mijn hart verpand
En Liefde-in-Schoonheid wijdde ik wat ik wrocht.
En elken Satan die mijn ziel verzocht
Weigerde ik trotsch heel de aarde als offerand.

Wel vond ik Schoonheid, doch haar marmerborst
Doorbeeft geen ziel en wreed versteent haar vloek
Wie liefdedorstend haar omarmen dorst.

Wel vond ik Liefde in sprookje en droom en boek
En leven; doch zij stilt geen schoonheidsdorst
Aleer ik haar hoog boven 't leven zoek.

Alsemwater.

I.

Een leliegordel rond mijn blank gewaad,
Wandelde ik argloos in de lentezon,
Tot, blij verrast door 't borrlen van een bron,
Ik nederzat, de zoele hand gebaad

In 't koele nat, dat mij toen zoet begon,
Als voor een doop, te zegenen 't gelaat.
En 'k dronk mij dronken, vreezend geen verraad,
Aan droomenwater, dat geen dorst verwon.

En 'k hoorde een zang, die, zacht en vreemd, mij riep
In 't smartewater, of daar vrede was.
En 'k daalde in zalen van smaragd zeer diep,
Latend mijn blank gewaad in 't bloeiend gras,
In 't golvend riet mijn gordel. - En ik sliep
Als dooden slapen, in dien tooverplas.

II.

Doch toen ik opsteeg uit mijn tooverbad,
Was 't blinkend blond der jonge lokken vaal,
't Azuur van de oogen en de rozepraal
Van mond en wangen weg. 'k Beefde als een blad.

En 't leven leek me een langgekend verhaal
Van onafwendbre ellende. 'k Voelde, ik had
In 't hart een bron van alsem, nauw bevat
Door de enge borst, bang zwellend als in kwaal.

O bitter werd mij elke bete en vreemd
Elke aardevreugde, ik vond geen peluw meer
Van koele kruiden in mijn dorre beemd.

Mijn hart, dat licht leefde als een vogelvêer,
Woog loodzwaar, vrucht die, rood, naar leven zweemt,
Doch marmer blijkt... En ál om 't Alsemmeer.

III.

Zoo, zingend zacht, een moeder voor mijn pijn,
Die slaaploos woelende in mijn boezem lag,
Gewiegd op de alsemwaatren, nacht en dag,
Ontmoette ik één die kwam van blij festijn:

Een schoonen Kroonprins met een zegelach,
Die vleide: - ‘O kom en proef mijn koelen wijn!
Dan zal uw hart niet stil en droef meer zijn,
Doch schallen uit met nachtegalenslag.’

Geloovend, hoopvol, rond den gouden kelk
Vouwde ik de vingren, of 'k aan 't outer stond
En dronk 't Verlossersbloed dat vloot voor elk.

- ‘Hoe zal 'k u danken, zoo 'k mij drink gezond
Aan deze' uw wijn, die 't hart doorvloeit als melk
En bloeme-aroom laat in mijn smartemond?’

IV.

Toen sprak de Prins: - ‘Nu geef me in ruil, tot loon,
Uw leliegordel voor mijn zegelring.’
En 'k gaf mijn blanke lente-erinnering,
Een groot geschenk, wel waard een koningskroon.

't Was om den ring niet, dien 'k van hem ontving:
Die scheen mij minder dan mijn leeljen schoon.
't Was offerdronken, teeder dankbetoon
Voor d'eedlen wijn, die mij met vreugd beving.

Toen bracht hij me in zijn marmeren paleis,
Waar roode haardgloor speelde in hooge zaal,
En bood zoet voedsel me, als in Paradijs:

Honig en ooft op roze-ombloeide schaal,
En 'k zat, getooid op koninklijke wijs,
In purper, paerele- en robijnenpraal.

V.

Doch weldra werd mijn kroon van rood robijn
En klare paarl, 't gebogen hoofd te zwaar:
't Was maar gewend aan bloemen los in 't haar.
Lood leek mij 't kleed van purp'r en hermelijn.

'k Zat bleek te midden van de ridderschaar.
Droef proefde ik d'alsem weer in ooft en wijn,
Toen rees ik van mijn zetel aan 't festijn,
't Paleis uit, 't wilde woud in, 'k weet niet waar.

Zoet hoorde ik roepen en, hun doel bewust,
Droegen mijn voeten mij naar de Alsemwel,
Waar zij door 't water werden koel gekust.

Toen lachte zacht de Nixe: - ‘'k Wist het wel,
Dat ge u zoudt wenden van der menschen lust
En wederkeeren tot ons eeuwig spel.’

VI.

- Arm was de mantel dien gij achterliet
Bij 't zelfgeweven zijzacht bleekgroen kleed.
En twee guirlanden zijn voor u gereed,
Die 'k vlocht bij volle maan en wijdingslied.

'Maanblanke zwaanbloem die 't mysterie weet,
Lichtlila lischbloem wieglend wijs in 't riet.
Betreur uw paerlkroon en uw leeljen niet,
Word Nixe als wij, dat ge al uw leed vergeet!'

Verlokt door haar belofte, volgde ik stil
De blonde Nixe in 't ver smaragdpaleis,
Zwervensmoe kind, geleid door moeders wil.

Toen werd ik ingewijd naar Nixen-wijs
En wat me, als menschkind, bitter was en kil,
Is nu mij lief: wie blijft wordt wonderwijs.

Engelgroet.

I.

Ik lag omspeeld van lucht'gen droomendans,
In 't lelierijk waar, rein, van 't leven rust
De maagdeziel, nog vreemd op de aardekust,
Doch veilig sluimrende in Gods maneglans.

En op het voorhoofd voelde ik mij gekust
En 'k zag een engel met een zilvren lans
En schitteroogen en een vlammenkrans
Van hemelvuur dat nooit wordt uitgebluscht.

En, de armen heffende als een machtloos kind,
Verschrikt door licht van bliksem in den nacht,
Naar moeders armen, waar 't weer vrede vindt,

Smeekte ik: - ‘O gij die weet hoe 'k áltijd smacht
En hoe me aan de aard zoo luttel vreugde bindt,
Draag me in uw armen naar Gods hemelpracht!’

II.

Doch uit den strenggesloten engelmond
Troostte mij meelijlach noch balsemwoord.
Mijn argloos hart werd door zijn lans doorboord
En 't bloed welde óp uit roode boezemwond.

- ‘Spreek nu! 'k wil weten wie voor dezen moord,
Satan of God, u tot mijn sponde zond.’
Toen sprak hij zacht: - ‘Ik doodde alleen wat bond
U nog aan de aarde, uw bede is nu verhoord.’

Hij sloot mij de oogen en mijn ziel werd stil
En 'k lag, te zwak voor klacht, in martelpijn
Van hart en hoofd, te wachten op Gods wil.

Doch toen ik de oogen opende in den nacht,
Zag ik dat de engel heen was en, nog kil
Van doodzweet, weende ik om 't verraad, heel zacht.

III.

O wondre wonde waar 'k uit bloeden moet
Den diepen weemoed van dit aarde-zijn!
Hoe werdt ge een purpren liedren-springfontein,
Zoo trouw door al mijn levenskracht gevoed!

Wreed leek mij de engel en zijn kus deed pijn
Het jonge voorhoofd trotsch van overmoed.
Doch 'k weet nu wel: hij gaf mij 't hoogste goed:
De eeuwige vlam die brandt al 't booze rein.

En eens daalt zeker tot mijn leger weer
Wien 'k zag van aangezicht tot aangezicht.
O ware 't snel! mijn hart smart me ál te zeer.

O kom deez' nacht waar, moe, mijn lichaam ligt,
En draag, in zegevollen wederkeer,
Uw smartekind naar 't rijk van vrede en licht!

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Het waterstaatsbudget der laatste vijftig jaren.

‘..... Ik heb reeds gezegd’ - aldus klinkt het uit den mond van een van Friesland afgevaardigden ter Tweede Kamer van de Staten Generaal - ‘dat in het gewest mijner inwoning de armoede op eene schrikbarende wijze toeneemt; terwijl het geachte lid uit Gelderland straks van de toenemende armoede in zijn gewest heeft gesproken. Ik wensch nog met een enkel woord op mijne provincie terug te komen.

Ik heb hier voor mij liggen een adres van de Provinciale Staten van Friesland aan den Koning, waarin daadzaken vermeld worden, welke niet algemeen bekend zijn. Daaruit blijkt onder anderen, dat op sommige plaatsen dier provincie twintig, dertig, ja soms zestig ten honderd van de bevolking uit de armenkassen bedeeld wordt; diegenen niet medegerekend, die bij de diaconiën onderstand genieten. In datzelfde adres zie ik vermeld, dat de lasten, welke deze ingezetenen opgelegd zijn tot ondersteuning der armen, soms tot zeven à acht gulden 'sjaars gestegen zijn; ik zie daarin, dat vele hoofden van huisgezinnen met de hunnen de plaats hunner inwoning en het land verlaten hebben, en dat anderen dit voorbeeld zullen volgen, hun gewest overlatende aan de ijsselijkheden der armoede.

Zoo wij dit bedenken, en van nabij die toenemende ellende zien, gelijk ik die zeventien jaren lang - gedurende welke ik aan het hoofd stond van het bestuur der plaats mijner inwoning - heb kunnen waarnemen: mogen wij dan de oogen sluiten voor een kwaad, dat inderdaad aanwezig is en dagelijks toeneemt?.....’

Om welke reden - zoo zult gij mij toevoegen, waarde

lezer - deze door een iegelijk gehoorde en gevoelde klaagrede hier nogmaals, als aanhef van dit opstel, neergeschreven?

Gij vergist u - mag ik echter antwoorden - gij *kunt* deze klacht niet gehoord hebben; de mond, welke haar uitbracht, is reeds lang verstomd: de rede is overgenomen uit de Handelingen der Staten Generaal van vóór vijftig jaren[1)], toen beraadslaagd werd over het antwoord, dat te geven was op het Koninklijk woord:

'Ernstig ben Ik bedacht op maatregelen om tot stand te brengen eenige werken van openbaar nut, in verschillende oorden des Rijks. Dit zou de gelegenheid doen geboren worden om aan vele handen werk te verschaffen en tevens nieuwe bronnen van bestaan te openen.'

Inderdaad, een ernstig en gewichtig woord, teekenende den nood der tijden; - toen niet kleiner dan thans. En in getrouwen weerklank ontwierp de Commissie tot redactie van het antwoord het volgende:

'Wij hebben ons verheugd over de aankondiging, dat Uwe Majesteit ernstig bedacht is op maatregelen tot het in stand brengen van eenige werken van openbaar nut in de verschillende oorden des Rijks. Wij deelen geheel in Uwer Majesteits gevoelen, dat daardoor tevens de gelegenheid zal geboren worden om aan vele handen werk te verschaffen. Het openen van nieuwe bronnen van bestaan is een onderwerp, dat niet genoeg behartigd kan worden.'

In trouwe, eene bizonder lange echo - aanmerkelijk langer zelfs dan de klank, welke haar deed geboren worden - doch meer lang dan krachtig. Dit laatste lag dan ook inderdaad allerminst in de bedoeling, gelijk duidelijk uiteengezet wordt in de mondelinge toelichting.

'Want wat beteekent de paragraaf der Troonrede?' - aldus spreekt de woordvoerder der Commissie. - 'Dat de Regeering *bedacht* is. Niets meer dan dat. De zaak is in overweging. Wat de uitslag zal zijn, is nog onbekend, en wij kunnen ons daarmede niet inlaten[2)]. Wij verheugen ons slechts, dat de Regeering de zaak der steeds klimmende armoede niet uit het oog verliest; dat zij die gewichtige zaak

1) Zitting van 27 Oct. 1847.
2) Tot juist begrip zij herinnerd, dat toenmaals de Ministers niet aanwezig waren bij de behandeling van het adres van antwoord.

ter harte neemt, en op maatregelen bedacht is, om *eenige* werken (dus niet *groote* werken)' - cursiveering en tusschenzin zijn niet van mij, lezer! - '*van openbaar nut* tot stand te brengen. Men gelieve op de uitdrukking te letten: *werken van openbaar nut*; derhalve productieve werken ook voor het vervolg, die blijvend nut zullen hebben, en niet alleen voor het oogenblik arbeid geven, maar voortdurend den nationalen rijkdom zullen vermeerderen.

Wat is nu het gevolg van die werken? 1°. dat zij openbaar nut aanbrengen; 2°. hebben zij dit secundaire gevolg, dat zij *tevens* gelegenheid geven om aan vele handen werk te verschaffen. Dit laatste is dus secundair. De werken worden niet tot stand gebracht *om* werk te verschaffen, maar een bijkomend gevolg zal zijn, *dat* daardoor werk verschaft wordt.

Ziedaar de redactie uwer Commissie. Er ligt hierin geenerlei verbindtenis of toezegging; wij hebben hier evenmin aan leeningen te denken.....'

Waarom heeft de Commissie, die zoo kwistig cursiveerde, zulks bij dit laatste, groote woord: 'leeningen' nagelaten? Wellicht omdat een ieder dat woord schrikkelijk genoeg toegrimde, dan dat meerdere nadruk noodig zoude zijn?

En inderdaad is 'leening' het spook, dat bij de beraadslagingen over het antwoord op de troonrede, de vroede vaderen telkens doet rillen; en de lezers van *De Gids*, die nog zoo kort geleden met Mr. Gleichman zich hebben verplaatst in het tijdvak van slechts drie jaren vroeger, toen enkel door de vereende krachten van een groot Koning en een groot Minister ons kleine land voor finantiëelen ondergang werd behoed, zullen het begrijpen, dat toenmaals het woord 'leening' niet dan aarzelend kon worden uitgesproken.

Maar tòch vond de Kamer, niettegenstaande de les in de Staathuishoudkunde, haar zoo welwillend door de Commissie gegeven, de woordenrijke, holle echo te weinig passend bij de benauwdheid der tijden. Niet dat zij mede dorst gaan met den Frieschen afgevaardigde, die de echo tot een nagalm als van den donder wilde doen aanzwellen, en antwoorden: 'Het openen van nieuwe bronnen van bestaan is een onderwerp, dat niet genoeg behartigd kan worden.

Immers wij mogen het voor Uwe Majesteit niet ontveinzen, dat de armoede in sommige gedeelten des Vaderlands op eene schrikbarende wijze toeneemt, en dat door de Regeering krachtige maatregelen zullen behooren aangewend te worden, welke onder den Goddelijken zegen kunnen dienstbaar zijn om dreigende en onrustwekkende onheilen af te wenden van den Vaderlandschen bodem.'

Met bijna algemeene stemmen verworpen, werd daarentegen met overgroote meerderheid de volgende lezing aangenomen, door een van Overijssel's afgevaardigden voorgesteld:

'Het openen van nieuwe bronnen van volksbestaan is een onderwerp, dat de ernstige aandacht van Uwe Majesteit in eene hooge mate verdient. Kan de daarstelling van werken in verschillende oorden des Rijks daartoe leiden, dan zal daardoor èn voor het oogenblik, èn voor het vervolg, aan vele handen nuttig werk worden verschaft. Wij hopen, dat ter bereiking van het doel middelen zullen kunnen worden beraamd, die in de bestaande omstandigheden aannemelijk zijn te achten.'

Maar dit is immers juist hetzelfde, roept de Commissie - '*nur mit ein bisschen andern Worten*' - als wat wij bedoelen! En zij wilde het amendement dan ook niet overnemen. Trouwens de meer dan behoedzame werkwoorden-samenkoppeling: zullen, kunnen, worden..... beraamd, en de voorwaardelijke aannemelijkheid aan het slot, ontnemen aan deze zelfstandige daad der Kamer alle bijzondere beteekenis.

Voor het overzicht over het Waterstaatsbudget der laatste vijftig jaren vormt dit drietal antwoorden, waartusschen de Volksvertegenwoordiging bij den aanvang van het tijdperk had te kiezen, eene passende inleiding. Geven immers niet die drie voorstellen, in hunne bondigheid, juist weder al hetgeen men van de uitvoering van openbare werken verwachten kan, hetzij als middel, hetzij als doel, hetzij als doel èn middel samen? Zóó algemeen geldend zijn zelfs die formulieren, dat de namen der toenmalige voorstellers als 't ware niets ter zake doen. Met voordacht zijn die namen dan ook straks verzwegen; immers zij zouden slechts onze gedachten hebben doen afdwalen van het wezenlijke, en ten

onrechte eenen persoonlijken glimp hebben aangewreven aan hetgeen door die mannen evengoed had kunnen worden opgezegd met het gelaat verborgen achter de maskers, in wier onheilspellende of luchthartige grijns de oudheid - als in een kort begrip - al het menschelijk hopen en vreezen deed verstijven.

Als een sombere grondtoon zal de klacht van den Frieschen afgevaardigde blijven meedreunen, terwijl gij dit opstel vervolgt; zij zal als een memento zijn op het feest van cijfers, dat ik u wil aanbieden: een memento dat echter geenszins de vreugde teniet wil doen, doch enkel moet beletten, dat de schittering der getallen voor meer dan glans, voor het werkelijke wezen worde aangezien. Niet dat de thans vervlogen vijftig jaren arbeids onvruchtbaar waren; niet dat er geen dankens stof te over is: doch wij moeten ons wachten voor de aanbidding van ons eigen gewrocht; voor hetgeen zoude doen vergeten dat het groote vraagstuk, in 1847 gesteld, nog in 1897 - en te vergeefs - op zijne oplossing wacht.

En dat memento zal een prikkel zijn om scherp te onderzoeken, welk deel van de toekomst door het verleden is vastgelegd; welke bedragen het ook in volgende jaren eischt; opdat wij ons rekenschap kunnen geven, welke gelden overblijven voor die nooden, waarin het Waterstaatsbudget tot nog toe niet, of al te karig heeft voorzien.

I.
De voortijd.

Veel verder dan vijftig jaren kan geene beschouwing over het Nederlandsche waterstaatsbudget terugreiken. En wel om twee redenen: in de eerste plaats wegens gebrek aan stof. Lang toch ging ons land gebukt onder den druk der tijden; de matheid, noodzakelijke terugslag op de roerigheid van het Keizerlijk tijdperk; daarna de scheiding van België, met het lange mokken, dat het voldongen feit niet ongedaan kon maken; steeds - en niet het minst - het nog kunnen teeren op vroeger vergaard kapitaal; ziedaar, hetgeen in de

eerste helft dezer eeuw de opkomst der openbare werken tegenhield. Wel ontbreken deze niet geheel en al: getuige het Groot-Noordhollandsch kanaal, de van kleinere afmetingen, doch niet minder gewichtige Zuid-Willemsvaart, het Apeldoornsche kanaal - vorstelijk geschenk van een Vorst, - eindelijk het net van kunstwegen, dat van lieverlede ons land bedekte, en waarvan toenmaals een zóó groote roep uitging, dat eene vreemdelinge teleurgesteld ontwaarde niet op blanke, gladde tichels, doch op grauwe klinkers te treden; al deze werken waren ontegenzeggelijk van groot openbaar nut. En niet minder de droogmaking van het Haarlemmermeer; zij het ook niet dan tegenstribbelend en als het ware met het mes op de keel ondernomen.

Doch welke uitgaven deze werken ook vorderden, de onafgebroken reeksen van tientallen millioenen, welke later tijden deden kennen, verdrijven de alleenstaande sommen der vroegere jaren geheel uit onze heugenis.

Nog eene tweede reden - en deze zeer laag bij den grond - belet het geven van een meer dan vijftigjarig overzicht. Gelijk een spaarzaam tweede-luitenant het maandelijksch traktement over hokjes met afzonderlijk etiket verdeelt, ten einde nimmer, - ook in geen enkel onderdeel, - de perken van zijn budget te buiten te gaan; zoo werden indertijd van de sommen, voor de openbare werken bestemd, afzonderlijke ‘fondsen’ gevormd, geheimzinnig weggeschoven achter een gordijn, waarop met gulden letters: ‘Amortisatie-Syndicaat’ was geborduurd.

Slechts van tijd tot tijd het daglicht toelatende, ontsnapt de inhoud dier loketten aan het geregeld onderzoek; en dus moet ik mij - ten einde den lezer althans eenigszins wegwijs te maken - bepalen tot het geven van een kort uittreksel uit de ‘Bijlagen der Rekening wegens de Algemeene begrooting over de dienstjaren 1835 en vroeger, tot 1840’ (ik bekort den titel), den Koning door den minister van Financiën aangeboden.

De veertiende dier bijlagen doet opening van den achterstand der voorschotten en betalingen van verschillenden aard; de Waterstaatswerken blijken hierbij de hoofdschuldenaren te zijn.

Voor niet minder dan acht ton gouds staat de droogmaking van de Zuidplas in Schieland in 't krijt (een werk, dat in

het geheel ruim 3 millioen gulden vorderde), dan volgen - min vleiende samenkoppeling! - onder het hoofd ‘Openbare werken en rampen’, de Zuid-Willemsvaart met ongeveer tweemaal honderd duizend, en het kanaal van Steenenhoek met ruim driemaal honderd duizend gulden; dan de zeewering van den Hondsbossche met ƒ 15.000, en de Apeldoornsche grift met ƒ 21.000, terwijl voor een gelijk bedrag het leenigen der overstroomings-rampen in Noord-Brabant, Gelderland, Overijssel en Groningen is gedebiteerd.

Eindelijk vermeldt de minister onder de rubriek ‘Openbare werken en rampen’ nog den ‘aankoop van het huis, waarin het Ministerie van Koloniën is gevestigd’ - of zulks geschiedde van wege het karakter van openbaar werk, dan wel omdat een somber voorgevoel van de bouwkundige misdaad, welke op deze plek stond gepleegd te worden, den Minister dien aankoop als eene nationale ramp deed voorzien, waag ik niet te beslissen.

De vijftiende bijlage ‘Staat der voorschotten, leeningen en vorderingen van verschillenden aard, zooals dezelve voorkomen in de schrifturen van het Amortisatie-Syndicaat’, behelst aanzienlijk grootere posten.

Vele zijn daaronder, welke getuigen hoe kort nog slechts de band tusschen het nijvere Zuiden en het meer handeldrijvend Noorden - om 't even of door afgunst, door onwil, of misverstand - zoo ruwweg was verscheurd. Zoo staan de ondernemers van het kanaal Gent-Terneuzen hier voor 18 ton gouds, die van het kanaal Brussel-Charleroi voor 29 ton gouds te boek; de rentebetaling en aflossing der geldleening ten behoeve van de Zuid-Willemsvaart (ten deele met België te verrekenen) staat voor ƒ 1.800.000 in het debt.[1)]

Voor 13½ millioen zijn de groote land- en waterwegen opgeschreven; het fonds ter aanmoediging van de nationale nijverheid voor 6½ millioen, - onmiddellijk gevolgd door de mededeeling dat dit fonds van Belgische ingezetenen, zoo aan hoofdsom als aan renten, nog 7½ millioen te vorderen heeft.

Wijders vermeldt deze bijlage nog eene vordering op de

1) Hier en elders zijn, voor zoover zulks aan het juist begrip niet schaadt, de sommen afgerond. De halve centen, welke de Rekenkamer in extase brengen, hebben voor den Gidslezer, naar ik meen, minder bekoring.

Algemeene Nederlandsche Maatschappij ter begunstiging van de Volksvlijt, te Brussel, (als saldo der rekening-courant in 1830) van ruim tweemaal honderd duizend gulden, welke som te vermeerderen is met nog eene vordering op genoemde Maatschappij van ruim 6 millioen gulden, alsmede eene - niet nader verklaarde - uitkeering van die Maatschappij over 1830-1840, groot 5 millioen.

Inderdaad, bedragen en titels wèl geschikt om te doen betreuren dat Grooter Nederland slechts zoo kort mocht bestaan. Welk een ruimer gezichtskring ware ons geopend gebleven, indien het noodlot en wij zelven slechts gewild hadden!

Vervolgens legt de Minister een staat van bijzondere en gedeponeerde fondsen over, tot een gezamenlijk bedrag van ruim 14 millioen gulden. Hiervan kunnen de openbare werken nagenoeg het ⅔ gedeelte opeischen, verdeeld over een twaalftal fondsen, welker grootte schommelt tusschen 7⅓ millioen (spoorweg van Amsterdam over Utrecht naar Arnhem) en ƒ 712.70 (groote weg Tholen-Grave.) De droogmakerijen van het Haarlemmermeer, van de Zuidplas, van de plassen van Mijdrecht, het kanaal door Voorne, de wegen van Zwolle naar Leeuwarden, en van Oldenzaal naar Bentheim, de werken der Beersche Maas, die tot verbetering van de Vollenhovensche en Hasseltsche dijken, de bijdragen door de Collegien van den Lekdijk boven- en benedendams tot vinding van de kosten voor de versterking van het noorder Lekboord (reeds toen dus te zwak), de buitengewone belasting ten behoeve der calamiteuse polders - met, o wonder, een batig overschot! - ziedaar de namen der overige tien waterstaatkundige fondsenhouders van het Amortisatie-Syndicaat.

Want onder de hoede van dat Syndicaat waren bij Koninklijk besluit van 1828, de werken gesteld, welke ‘op Onzen last en tot Ons genoegen voltooid’, een dagelijksch beheer eischten, hetwelk het best aan zoodanig lichaam kon worden toevertrouwd ‘als hetwelk, uit hoofde van geldelijke aanraking, daarop het meest betrekking heeft’.

Eene ‘betrekking’ echter, waarbij men het op dat zoo beruchte ‘met het ambt komt het verstand’ niet durfde te laten aankomen; althans het Koninlijk besluit erkent gulweg dat ‘tot het beheer, vernieuwing, onderhoud of herstel, meer kunstmatige kennis wordt vereischt, als bij de beambten van

het Amortisatie-Syndicaat kan geacht worden te bestaan.' En er zullen dan ook zeker weinig tranen tot afscheid geschreid zijn, toen het Amortisatie-Syndicaat bij eene wet van 1840 werd opgeheven, en de openbare werken wederom in de sfeer der gewone begrootingen terugkeerden.

Eerst van toen af kan van een geregeld onderzoek der waterstaatsbegrootingen sprake zijn; doch de jaren, welke 1840 van 1847 scheiden, leveren te weinig meldenswaardigs op, dan dat het der moeite zoude loonen, deze binnen onzen gezichtskring te trekken.

II.
De gewone werken.

Op welke werken van openbaar nut de troonrede van 1847 ook moge gezinspeeld hebben, hetzij dat de ontwerpen der Regeering het neveltijdperk nog niet waren ontwassen, hetzij de houding der Tweede Kamer bij de behandeling van het adres van antwoord - meer wèlwillend dan wel wìllend - de goede voornemens weder tot nevel hadden doen vergaan, stellig is het dat de eerstvolgende budgetten geen sporen van buitengewone werkkracht dragen. Overal in Europa deden trouwens de politieke beroeringen de spade voor toga en degen wijken.

Drie jaren lang (1847-1850) blijven de uitgaven voor openbaar nut om het bedrag van twee millioen gulden schommelen. Ontleedt men deze - voor dien tijd zeer belangrijke - som, en vergelijkt men de toenmalige uitgaven met de tegenwoordige, dan treft allereerst iets als een verschil, wat bij nadere overweging eerder als een gemeenschappelijke trek te beschouwen is.

Van de ƒ 2.100.000 toch, welke het Waterstaatsbudget voor 1847 vormen, eischen de gewone kunstwegen het leeuwendeel (ƒ863.000). Derhalve werden toen ter tijde meer dan 40 percent der beschikbare gelden besteed aan een onderwerp, dat thans nauwelijks 9½ ten honderd van ons Waterstaatsbudget vordert.

Doch 1847 is dan ook het laatste jaar, waarin aanmerke-

lijke sommen worden uitgegeven ten behoeve van ‘het voortzetten der groote communicatiën’. (Men ziet, de Nederlandsche taal was toenmaals nog niet volledig tot Regeeringskringen doorgedrongen.) Want de ijver waarmede men het door Napoleon ontworpen wegennet uitbreidde, verlamde bij het zien en hooren van den stoomwagen, aan welken men - evenals wilden - eene overdreven en in vele opzichten noodlottige eer bewees.

Na weinige jaren verdwijnt dan ook de post voor wegenaanleg (in 1847 nog ƒ 217.000 bedragende) voor goed van de Staatsbegrooting (1856), en slechts een enkele maal nog heeft daarna het Rijk den aanleg van wegen anders dan door het verleenen van subsidiën bevorderd.

Overigens bepaalde men zich tot het onderhouden en verbeteren van het bestaande net, waarbij de Argusoogen der Volksvertegenwoordiging voor de gepaste zuinigheid waakten. Want steeds was - en is - dat onderhoud het onderwerp der bijzondere (en bijzonder weinig welwillende) zorg der beschreven vaderen, en telkens weerklinkt de zucht aan een der Voorloopige Verslagen ontleend: ‘Vele leden toonden zich over de kostbaarheid van het onderhoud der wegen bezwaard. Het is, zeiden zij, alsof sedert de groote wegen tengevolge van den aanleg der spoorwegtakken minder gebruikt worden, de kosten dier wegen in plaats van te verminderen, nog gestadig toenemen’. En deze zucht werd geslaakt in... Ja, raad eens, lezer, in welk jaar? In 1849, toen de gansche lengte van ons spoorwegnet nauwelijks dertig uren gaans bedroeg! Op de strenge kritiek van toen en namaals valt door dat jaarcijfer wel een eenigszins vreemd licht....

Doch hoe dit zij, in het laatste tiental jaren heeft het onderhoud der Rijkswegen, hetwelk in 1847 ƒ 617.000 vorderde, gemiddeld ƒ 634.000 geeischt; eene geringe toename, en eerder eene afname wanneer men bedenkt in welke mate de prijzen van sommige bouwstoffen zijn gestegen. Wel is bij laatst genoemd bedrag nog ƒ 67.000 te voegen voor ‘verberingen’; doch deze verbeteringen, welke feitelijk eene soort onderhoud zijn, moeten beschouwd worden als eene tegemoetkoming aan de hoogere eischen van het publiek, óók ten gevolge van de toename van het gewoon verkeer. Want niet-

tegenstaande de ijzeren boom thans zijne ‘takken’ vijftien malen - of de tramwegen medegerekend - twee en twintig malen wijder spreidt dan in 1849, sjokt het paard nog rustig op 's heeren wegen voort, en verstout zich zelfs, zooals uit de opbrengst van vele tollen blijkt, steeds zwaardere vrachten aan het spoorwegverkeer te onthouden.

Men mag zich dan ook afvragen of het niet tijd wordt weder de gewone wegen in eere te herstellen, en of niet sommige bezuinigingen van later jaren, zooals het versmallen der verhardingen, ten slotte tot meerdere uitgaven zullen leiden. Want wellicht zal - en zulks in geen ver verwijderde toekomst - de gewone weg weder tot een hoofdader van het verkeer worden. Reeds is de aanschijn dier wegen - straks nog zoo doodsch - door de wielrijders in hooge mate verlevendigd; en bereiden niet de mannen van het gevleugeld rad de komst der automobielen voor, welke weder de wegen tot het *directe* middel van gemeenschap tusschen voortbrenger en afnemer zullen maken, wat de scheepvaartwegen zoo weinig, onze spoorwegen in geringe mate en zelfs de tramwegen onvoldoende zijn?

En beschouwt men de Waterstaatsbudgetten uit dit oogpunt, dan wordt hetgeen de begrooting voor 1847 scheen te onderscheiden van die der jongste jaren, tot een teeken van overeenkomst. Want niet *tegenover* den aanleg van spoorwegen, doch *daarnaast* stelt zich de aanleg van gewone kunstwegen, aangezien *beide* soorten van wegen den strijd aanbinden met het derde verkeersmiddel: den waterweg. En eerst dit maakt ons duidelijk hoe gewichtig de aanleg van landwegen is; want welke diensten ook de waterweg moge bewijzen, zelfs in ons waterland kunnen langs deze slechts zelden de goederen, zonder overlading, van de plaats van herkomst de eindbestemming bereiken. In verreweg de meeste gevallen moeten de goederen over korteren of langeren afstand over den landweg vervoerd worden, want deze alleen is universeel, de gewone kunstweg zelfs meer nog dan de ijzeren. En dit verklaart dan ook waarom zelfs dáár het land aan het water de nering ontneemt, waar men den waterweg alleenheerscher zoude wanen: nl. bij het vervoeren van groote hoeveelheden min-waardige goederen, zooals bijv. brandstoffen.

Ware zulks niet het geval, hoezeer zouden dan niet de

goederen, welke de statelijke, zilveren Rijnstroom ons toevoert, in hoeveelheid en waarde overtreffen die, welke over de nietige zwarte banden uit Pruisen tot ons kruipen; en integendeel is in beide opzichten het vervoer te water de mindere[1)].

Met dit teeken des tijds voor oogen, is het geraden het automobilisme niet schouderophalend te bejegenen, doch liever alles in het werk te stellen wat het verkeer langs de gewone wegen kan bevorderen[2)].

Keeren wij thans terug tot de begrooting voor 1847, waarbij vooral treft de bij de overige artikelen van uitgaaf in acht genomen bescheidenheid. Het meest belangrijke artikel - nà dat der wegen - vordert toch nauwelijks het halve bedrag van hetgeen voor deze werd weggelegd - en evenwel waren uit die ƒ 443.000 alle uitgaven voor havens, zeeweringen en calamiteuse polders te bestrijden. En aangezien het gewone onderhoud der calamiteuse polders niet minder dan ƒ 186.000 vergde (verdere splitsing laten de gegevens niet toe) kunnen inderdaad de beslommeringen, welke havens en zeewerken der Regeering veroorzaakten, niet overweldigend genoemd worden.

Latere jaren zagen deze post splitsen. Eerst in tweeën. In 1862 - het eerste jaar der scheiding - werd voor de Rijks zee- en havenwerken ƒ 200.000 uitgegeven; ten behoeve van de calamiteuse polders werd toen ƒ 345.000 ter zijde gelegd. En in het volgende jaar steeg laatstbedoelde uitgave plotseling tot ƒ 738.000; gelukkig een eenig verschijnsel aan onzen budgetairen hemel; en de onderstand aan het nood-

1) In 1894 bijv. werden, tot verbruik, uit Pruisen langs de waterwegen hier te lande ingevoerd 2520 millioen kilogram goederen, eene waarde vertegenwoordigende van ruim 111 millioen gulden; langs de spoorwegen 2682 millioen kilogram, ter waarde van ruim 125 millioen gulden. Overigens neem ik de vrijheid omtrent den strijd tusschen land- en waterwegen in het algemeen, te verwijzen naar mijn opstel in de Economist van het vorige jaar.

2) Zoo gering is de belangstelling in onze gewone kunstwegen, dat de statistieke jaarcijfers hieromtrent geen latere bron kennen dan het landbouwverslag over 1873! Volgens de daarin vermelde getallen bedroeg de lengte der Rijkswegen 1740 Km., der Provinciale wegen 1515 Km., der overige wegen 8769 Km. De lengte der Rijkswegen bedraagt thans 1955 Km.; die der overige wegen is in sommige provincien met 25%, ja, met 50% toegenomen. In evenredigheid tot de lengte der kanalen en spoorwegen, is echter de lengte wan het net der gewone kunstwegen gering.

lijdend Zeeland, welke sedert de wet van 1870 op een tamelijk standvastig cijfer blijft, overschrijdt sedert slechts zelden het bedrag van twee ton gouds[1].

Eerst een zestiental jaren later vond de tweede splitsing plaats; toen werden de havens van de zee- en oeverwerken gescheiden; doch daar de Rijkshavenwerken in hoofdzaak uit zeeweringen bestaan, is de scheiding tamelijk denkbeeldig. De betrekkelijke onbelangrijkheid onzer havens wordt trouwens voldoende bewezen door het geringe bedrag harer jaarlijksche onderhoudskosten; want terwijl in het laatste tiental jaren de zeeweringen gemiddeld ƒ 251.000 's jaars vorderen, eischen de havens slechts ƒ 94000.[2]

Als derde in rang - en bij begrootingen mag immers de rang naar den uiterlijken staat worden bepaald? - vermeldt het budget voor 1847 het kanalen-net. Hieraan werd 3⅓ ton gouds ten koste gelegd; een bedrag dat thans slechts een medelijdend glimlachje moge opwekken, maar toch in alle geval aanmerkelijk hooger was, dan hetgeen toenmaals aan onze rivieren werd besteed. Want deze gunde men nauwelijks twee ton gouds.

Niet ongestraft; aangezien wie niet zaait, niet zal maaien; en zoo bleef ook de scheepvaart in eenen staat van achterlijkheid, welke scherp afsteekt bij den tegenwoordigen bloei. Twintig malen kleiner dan thans was dan ook toenmaals het scheepvaartverkeer op den Rijn nabij de Duitsche grens; en terwijl het vijfjarig tijdperk 1891-1895 dáár het vervoer met vier millioen kubiek meter zag toenemen, bedroeg een halve eeuw geleden, in even lang tijdsverloop, de aanwas nauwelijks honderdduizend ton.

Hoe zachte drang van buiten en eigen schaamtegevoel hierin verandering brachten, zullen die lezers van *De Gids*

1) Blijkens het verslag over den toestand der Provincie Zeeland is, sedert deze wet tot stand kwam, tot in 1895, door de 22 calamiteuse polders aan dijksgeschoten geind 5¾ millioen, en is door het Rijk 4,2 millioen, door de Provincie 2,1 millioen, door aanliggende polders ¾ millioen voor de verdediging der aangevallen oevers bijgedragen.

2) De haven van IJmuiden is hieronder niet begrepen, en behoort tot eene afzonderlijke rubriek. Slechts in het tijdperk 1870-76 zijn groote sommen voor havenverbetering besteed: o.a. 3½ millioen voor die te Harlingen; later (1886-1889) nog ongeveer ½ millioen aan de haven te Lemmer.

zich herinneren, die wel met mij het vorige jaar den herboren Rijn wilden afvaren. Met 1851 stijgen dan ook de uitgaven voor de rivieren tot plotseling het dubbele (ƒ 497.000), om - steeds wassende - met de eerste pogingen tot vorming van de Nieuwe Merwede het eerste millioen in te wijden (1862); straks zelfs, daar zich bij de werken in den Biesbosch die voor den Zwolschen waterweg voegden, het tweede millioental (1877).

Doch slechts vijf jaren lang wordt het budget dusdanig bezwaard; van lieverlede dalen de uitgaven tot omtrent 12 ton gouds (1888), om dan, wijl Fargue's onderzoekingen omtrent de grootst mogelijk bereikbare vaardiepte tot nieuwen ijver aansporen, wederom te stijgen, en sedert te schommelen om het bedrag van anderhalf millioen.[1)]

Dit bedrag van anderhalf millioen ontledende, blijkt dat thans de eigenlijke bovenrivieren (de Rijn met zijne drie takken, en de Bovenmaas, ter gezamenlijke lengte van 600 kilometer) ⅔ daarvan vorderen, terwijl onze benedenrivieren, hoewel slechts 100 kilometer lang, bijna ⅓ deel eischen. En de uitgaven voor de benedenrivieren klimmen zelfs tot omtrent het bedrag dat aan de bovenrivieren wordt ten koste gelegd, indien daarbij de gewone onderhoudsuitgaven voor den Rotterdamschen waterweg en de daarmede in verband staande stroomen worden opgeteld.[2)]

Overtreffen heden ten dage de uitgaven voor de rivieren verre die voor de kunstmatige waterwegen, niet slechts was in den aanvang van het vijftigjarig tijdperk het tegenovergestelde waar te nemen, doch zelfs duurde het geruimen tijd alvorens het kanalennet zich in den wedloop om het millioen liet voorbijsnellen. Want de verlenging van het Apeldoornsche kanaal naar Dieren (1858), de krachtige verbetering van Zuid-Willemsvaart, Dieze, Apeldoornsche kanaal, en Zederik, de werken ten behoeve van de uitwatering van Staats-Vlaan-

1) Onder deze sommen zijn noch de uitgaven voor den Rotterdamschen waterweg, noch die voor de verlegging van den Maasmond begrepen, welke later afzonderlijk zullen behandeld worden.

2) Van het anderhalf millioen is ongeveer een ton gouds af te zonderen voor de kleine rivieren: Hollandsche IJssel, Linge, Zwarte water, Zwolsche diep en Groningsche Aa.

deren - waaraan in zeven jaren tijds 8½ ton gouds ten koste werd gelegd - de verbetering van het Meppeler diep, deden de uitgaven voor dit soort waterwegen gestadig toenemen. Maar toch duurde het tot 1875 eer het millioen werd overschreden. Eerst de opname in de rij der kanalen van de verbinding van Oosterwet met Westerschelde door Walcheren heen[1)], en de verbetering en uitbreiding der Drentsche en Friesche waterwegen, maakten dit noodzakelijk.

Doch het dubbelcijfer werd - Merwede en Noordzee-kanalen als buitengewone werken buiten beschouwing latende - nimmer bereikt, en zelfs daalden na een tiental jaren de uitgaven wederom beneden het bedrag, dat volgens hedendaagsche geldbegrippen als eenheid van het talstelsel is aan te zien. Eindelijk in 1895 tot minder dan 7½ ton gouds geslonken, naderen de uitgaven thans wederom onverwacht het millioen, ten gevolge van de voorgenomen verbetering van het kanaal Gent-Terneuzen.

Doch is deze stijging slechts tijdelijk, nimmer zullen de kanalen wederom voor eene zoo lage som worden onderhouden als vóór vijftig jaren. Want toenmaals bedroeg de lengte van 's Rijks kanalen slechts 362 kilomer, en thans is het vijfde honderdtal overschreden.[2)] Bij de oude tien, waarvan de voornaamste de Zuid-Willemsvaart, de kanalen Gent-Terneuzen, Sluis-Brugge, het kanaal door Voorne, het Zederikkanaal, de Keulsche vaart, het Noord-Hollandsche kanaal en het Apeldoornsche kanaal zijn, voegden zich nl. een tiental anderen, waarvan sommigen, zooals het Walchersche en dat door Zuid-Beveland, hooge eischen stellen.

III.
Het personeel.

In cauda venenum. Terwijl de in het voorgaande behandelde begrootingsartikelen: wegen, zeewerken, rivieren en kanalen, ongeveer 6/7 deel van het waterstaatsbudget voor 1847

1) Dit kanaal werd door den spoorwegaanleg noodzakelijk, en is dan ook uit de daarvoor bestemde fondsen bekostigd. Het onderhoud kwam later ten laste van het gewone budget.
2) In het geheel bezit ons land volgens de laatste telling (1892) 3352 kilometer lengte kanaal.

vorderden, wordt op het overige in hoofdzaak beslag gelegd door de post ‘toezich’. De daartoe bestede ƒ 135.000 geven echter slechts een zeer onvolmaakt beeld van hetgeen werkelijk het personeel kostte, want grootendeels werd dit betaald uit de reeds opgesomde artikelen. Noch de bezoldigingen der opzichters en bureelambtenaren, noch die der sluis-, brug-, dijk- en stroomwachters, of hoe verder de titels mogen luiden van dat deel der beambtenwereld, dat men het personeel van exploitatie kan noemen, worden in de begrooting voor 1847 afzonderlijk vermeld.

Eerst van lieverlede doemen deze en andere ambtenaren en beambten uit het duister der Staatsbudgetten op. Afgezaagd moge de vergelijking van den Staat met een planten-organisme wezen, onwillekeurig dringt zij zich aan ons op, wanneer wij bij de begrootingen met het bloote oog een processus bespeuren, dat zich bij levende wezens enkel aan den geduldig met het mikroskoop vorschenden natuuronderzoeker openbaart.

Gelijk een nietig stipje tot cel wordt, welke voortgroeit en na tot zekeren wasdom te zijn gekomen, zich splitst en het aanzijn geeft aan twee cellen, welke elk een zelfstandig leven leiden, weder voortgroeien, zich opnieuw in tweeën splitsen, en zoo gansche weefsels vormen; evenzoo ziet de beoefenaar der Statistiek de artikelen der Staatsbegrooting groeien, aanzwellen, zich hypertrofeeren, barsten: - niet om te verdwijnen, dat nimmer - doch om zich te splitsen, verder te groeien, en steeds opnieuw, doch telkens in grooter getale eenzelfden cirkelgang te doorloopen.

Wel is de groei van allen niet even voorspoedig: sommigen zelfs schrompelen ineen; anderen worden daarentegen in hunnen groei door den een of anderen worm in kamerlid-costuum tegen gehouden; en zoodoende zorgt ook hier de natuur voor eenige schakeering van het overigens uit makrokosmen bestaande budget.

Zoo wordt bijv. het oog weldadig aangedaan door het bescheiden bedrag van honderd gulden twee en twintig en een halve cent (de eenige halve cent der gansche goudene afdeeling!) welke thans jaarlijks ten behoeve van de internationale commissie voor spoorweg-congressen wordt geofferd[1)], gelijk

1) En toch is deze zeldzame nauwkeurigheid slechts schijn; want blijkens de verantwoording der onvoorziene uitgaven over 1894, zijn er vijf en twintig eenten, of een kwartje (zulks laat zich niet onderscheiden), meer aan dit artikel ten koste gelegd, dan geraamd en toegestaan werd.

het jaren lang welgevallig mocht rusten op een even bescheiden artikel, uitvloeisel van het rijkstoezicht op het Noordzeekanaal, thans verzwolgen door den geldvloed, welke zich bij de overname van dit werk, over dit onderdeel der begrooting uitstortte.

Waaraan de voortdurende splitsing der begrootingsartikelen toe te schrijven? In vele gevallen aan den drang der Kamer om meerdere contrôle; doch niet zelden, naar mij voorkomt, omdat de Regeering genoeg menschenkennis heeft om te weten dat het lichter valt de goedgeefschheid op te wekken voor twee mageren, dan voor één vette, - al overtreft dan ook het vereenigd gewicht van het dubbeltal verre dat van den eenling.

Dat gestadige aangroeien van het budget door splitsing, wordt het beste gewaar wie zich den last oplegt de uitgaven der Staatsbegrooting in rubrieken samen te vatten. Een onverkwikkelijke doch onvermijdelijke taak voor wie een overzicht verlangt, want - kenmerkend voor de weelde van het huishouden van Staat - worden in de begrootingen de samentellingen met eene angstvalligheid vermeden, welke het maar al te duidelijk maken dat het gulden voorschrift: de tering naar de nering zetten, wèl voor belastingbetalenden, doch niet voor den belastingontvangende geschreven schijnt.

Eene ware plaag is dan ook, voor wie - misdadig nieuwsgierig - zich van de Staatsuitgaven over eene rij van jaren rekenschap wil geven, het samenvoegen en schiften van cijfers, en met weemoed heb ik bij dit onderzoek over vijftig jaren dikwerf teruggedacht aan het waterstaatsbudget voor 1847, dat zich niet enkel door een bescheiden totaal-cijfer, doch ook door een gering aantal artikelen - nog geen twintig - onderscheidde van de thans tot bijna anderhalf honderd posten aangezwollen afdeeling. Dankbaar ben ik althans der Kamer, dat zij zich in de kille wintermaand van 1861 niet door een al te vurig volksvertegenwoordiger liet overhalen om elke subsidie-aanvrage van een afzonderlijk etiket te voorzien.

Erkende de begrooting voor 1847 officieel alleen het corps ingenieurs van den waterstaat, reeds in het volgende jaar werden de uitgaven voor het gewone opzichterspersoneel als het ware geconsolideerd, en hiervoor een afzonderlijk artikel ten bedrage van ƒ79.000 gesteld. Ook werd toen het exploiteerende personeel voor het eerst met name genoemd

en daarvoor een bedrag van ƒ31.000 neergelegd. Weldra zwelt laatstbedoeld artikel aan tot ƒ53.000, hoofdzakelijk wegens het daarin opnemen van het personeel op het Noord-Hollandsch kanaal.

Doch vrees niet, lezer, dat ik u pijnigen zal met druppelsgewijze toe te dienen alle verhoogingen, welke deze posten ondergingen, zoodat eindelijk de uitgaven voor het toezichthebbend personeel van ƒ216.000 in 1848, tot thans ƒ583.000, die voor de beambten der exploitatie van ƒ 31.000 tot ƒ404.000 zijn vermeerderd.

Trouwens ieder goed huisvader of zuinige huisvrouw, gewoon de uitgaven jaarlijks in overzichten samen te voegen en met de vorige te vergelijken, kan zich zonder verdere uiteenzetting voorstellen, hoe van lieverlede, nauw merkbaar, haast verraderlijk onmerkbaar, dergelijke uitgaven aanzwellen en uitzetten. Zoo blijft ook de door niets te stuiten wasdom van het huiselijk budget onverklaarbaar, niettegenstaande de zorgzame vader van het gezin door het in kolommen rangschikken der bestede gelden, als met Ariadne-draden uit de al te matronale debetzijde van zijn kasboek terug tracht te sluipen naar het schuchtere huishoudboekje der eerste huwelijksjeugd. De cijfers leeren wel het: waar? - helaas, reeds lang geweten, - doch het waarom? leeren zij niet.

Langzaam maar zeker stijgt de post der uitgaven voor ambtelijk toezicht. Nu eens worden de lang en heftig aankloppende bureel-ambtenaren binnen gelaten; dan sluipt met de aanstelling van adjunct-opzichters door een kier een uitgebreider corps vaste opzichters binnen; straks wordt eene traktementsverhooging tot lotsverbetering aangevraagd; of nog liever, eene dergelijke bedeeling voorgesteld als billijk, ter vergoeding van langen tijd ter sluik genoten, en eindelijk opgeheven toelagen. Soms, als afdeelingen van dienst zich afscheiden en een zelfstandig leven gaan leiden, of op andere wijze de taak wordt verlicht, verhoogt men de belooning - natuurlijk niet vanwege de ontheffing van lasten, doch vanwege de daaraan gepaard gaande vermindering van lusten. Maar steeds en alleen ziet men de eindphase, nimmer den oorsprong van eenige verhooging, *fatale monstrum*, dat honderdhoofdig voortschuifelt, en in de schemering van ons budget door de staketsels der contrôle heenglipt, om

straks, met honderd staarten, in het volle daglicht der begrooting, voor 't oog der verbijsterde Volksvertegenwoordiging triomfantelijk heen te stappen.

Behalve voor het waterstaats-personeel, stelt de begrooting voor 1847 nog een gering bedrag beschikbaar voor het toezicht op de landsgebouwen, als welke officieele gewrochten door de begrooting alleen erkend worden de thans bij de Departementen van Waterstaat, Handel en Nijverheid en van Financiën in gebruik zijnde gebouwen, alsmede die, welke de Volksvertegenwoordiging en andere hooge Staatslichamen huisvesten, en aan wier waardigheid te kort zoude worden gedaan door hen op de begrootingen der verschillende departementen met meer burgerlijke steenklompen in aanraking te brengen. Oudtijds bij Binnenlandsche zaken ondergebracht, viel de zorg voor het dagelijksch onderhoud dezer werken van zelf op de schouders van de waterstaats-ambtenaren, die het vruchtbare slik der rivieren met gelijk gevolg tot kerk of school, gevangenis en postbureel wisten om te kneden; alleen waar bijzondere smakeloosheid gevorderd werd, door eenen rijksbouwmeester geleid.

Hunne heerschers volgende, kwamen de landsgebouwen van zelf in de afdeeling ‘Waterstaat’ terecht, en werden zij bij het verhuizen van deze afdeeling naar het ministerie van dien naam, naar het schijnt eenigszins gedachteloos, mede op de kar geworpen. Doch het komt mij rationeel voor de uitgaven voor die gebouwen, evenals voor het daarop toezicht hebbend personeel, (sedert daarvoor een afzonderlijk corps naast dat van den Waterstaat werd ingesteld, aan vaste uitgaven ½ ton gouds vorderende) bij deze beschouwingen omtrent werken van openbaar nut uit te sluiten, gelijk zij ook niet zullen worden opgenomen in het later te geven tabellarisch overzicht.

Wel smart mij dit voornemen, want nu mis ik b.v. het genoegen den lezer te herinneren aan het feit, dat de eenmaal voor het Volkspaleis toegestane gelden daartoe niet misbruikt werden - trouwens hoe beter de zin van ons volk voor het monumentale te symboliseeren dan door een gesloten beurs! - maar aan de andere zijde spaart mij dit ook de schaamte van te erkennen hoe voor grof geld de opperzaal onzer vroegste landheeren onherstelbaar hersteld werd. Is vol-

gens het gevleugeld woord van Thorbecke de kunst geen regeeringszaak, zij is dan toch ten alle tijde, en niet dan tot onze schade, de taak geweest der rijksbouwmeesters.

IV.
Buitengewone werken.

Haasten wij ons liever eenige bladzijden te wijden aan de buitengewone werken, welke, ofschoon nog niet voltooid, en waarvan dus het nut nog niet ten volle blijken kan, althans schitterende getuigenis afleggen van eene offervaardigheid, welke èn voor- èn tegenstanders der rijkswerkverschaffing in 1847 evenzeer in verbaasdheid zouden hebben gebracht.

Want op de begrooting van vóór vijftig jaren ontbreken genoegzaam geheel de buitengewone werken - welke sedert, over het gansche tijdsverloop gerekend, bijna twee derden van het waterstaats-budget vorderden. Hieraan is echter vooral de omstandigheid schuld dat de drooglegging van het Haarlemmermeer uit een afzonderlijk fonds betaald werd. Eerst toen dit in 1850 was uitgeput, moest om ƒ600.000 aangeklopt worden; eene bede, welke blijkens de volgende begrootingen, nog eenige malen herhaald is.

Doch geruimen tijd bleef dit buitengewone werk ongepaard. Eerst in 1858 wordt ƒ26.000 besteed voor een onderzoek omtrent den aanleg van spoorwegen, in 1860 gevolgd door de uitgave van ruim één millioen, toen het pleit ten voordeele van den aanleg van Staatswege was beslist. En toen was het hek van den dam! Reeds het volgende jaar werd de voor spoorwegen beschikbaar gestelde som vertienvoudigd en weldra werd zelfs het cijfer van 16 millioen bereikt (1866), toen aan de Exploitatie-maatschappij als huwelijksuitzet eene leening van 2½ millioen was mede te geven. Sedert worden de spoorwegen op het budget ingeschreven voor bedragen, welke nimmer beneden het millioen dalen; eens zelfs - bij de overname van den Rijnspoorweg, - werden aan dit onderdeel veertig millioen ten koste gelegd (1890).

Doch de tijd dringt ons kort te zijn; de tijd, welke zelfs sneller voorbij snelt dan het monster, dat langs zijn tweelingslijn, vuur sist uit zijnen buik, die rammelt over de aard -

gelijk eenmaal de zoon der lauwe zuiderstranden, verschrikt en opgetogen, den stoomwagen toezong. Trouwens ons volk huist te zeer in de ‘metalen tenten’, dan dat het noodig zou zijn de uitgaven voor de Staatsspoorwegen hier nader te verantwoorden. Voldoende zij het, te herinneren dat meer dan ⅚ gedeelte van de 320 millioen, welke in de verloopen vijftig jaar door het Rijk ten behoeve van de ijzeren banen werd uitgegeven, - een bedrag, bijna even hoog als dat voor alle andere werken te zamen - besteed werd voor aanleg en verbetering van de Staatslijnen, terwijl met het overige de voormalige aandeelhouders van den Rijnspoorweg (40 millioen) en een achttal subsidie-aanvragers (4 millioen) gelukkig werden gemaakt. Tevens werden daaruit de onkosten van het toezicht op de spoorwegdiensten bestreden, waartoe in 1861 naast het waterstaatscorps een afzonderlijk corps werd ingesteld, dat toenmaals ƒ25.000 en thans - met inbegrip van bureeluitgaven en materieel - ongeveer 1⅓ ton gouds eischt; en het blijkbaar te volhandig heeft, dan dat daaraan de werkzaamheden van den Rijkscommissaris en van den Adjunct-Rijkscommissaris bij onze groote maatschappijen kunnen worden opgedragen.

Wat de buitengewone werken van zuiver waterstaatkundigen aard betreft, is als eerste in rang, èn naar ouderdom (1862), èn naar geldelijk aanzien, èn naar technische beteekenis de Rotterdamsche Waterweg te noemen, de nieuwe monding der Nieuwe Maas, waaraan - met inbegrip van het onderhoud der stamverwante rivieren - tot nu toe 42 millioen ten koste werd gelegd. Op den voet wordt dit reuzenwerk gevolgd door het Noordzeekanaal, wèl aanvankelijk geen Rijkszaak, maar toch der schatkist niet minder dierbaar, en sedert 1866 zóó vele bijdragen van den Staat vorderende, dat het thans met inbegrip van de haven te IJmuiden, voor 37 millioen gulden te boek staat.

Het Merwedekanaal, dat voor het eerst in 1881 de begrooting siert, heeft tot nog toe 22 millioen geeischt, terwijl nog slechts 19 millioen zijn ingeschreven op het debet van de twee jaar jongere, nieuwe monding der Bovenmaas; welke nieuwe rivier wij, ter onderscheiding van de andere tallooze Mazen en Maasmondingen - die Jansen's der waterwereld! - tot Bergsche Maas herdoopen, naar de stede der heilige

Geertruid, welke zij begroet bij hare opname in de Amer.

Doch duurder of minder duur, één bizonderheid hebben deze vier buitengewone werken allen gemeen: nl. van zelfs de meest sombere finantieele voorspellingen der felste tegenstanders te schande te hebben gemaakt!

Niet dat zulks den Rotterdamschen Waterweg tot verwijt moge gelden, want dáár moest de geniale ontwerper den strijd aanbinden met de elementen, - en van den oorlog zijn de kosten niet vóóraf te bepalen. Zoo dan ook de aanvankelijk geraamde 5 millioen reeds in 1880 door meer dan nogmaals vijf waren gevolgd, mag - de omstandigheden in aanmerking nemende - dit verschil niet grooter heeten, dan dat hetwelk tusschen de raming der toenmaals ingeroepen Staatscommissie en het tot nu toe uitgegeven en het nog uit te geven bedrag, bestaat.[1)]

Maar wèl - al is het pijnlijk - dient een oogenblik te worden stilgestaan bij de uitgaven voor het kanaal, dat te vergeefs Amsterdam naar 't vette land van Pruissen tracht te trekken, en meer als een wonder van diplomatisch beleid is te beschouwen.

'Als van groot actueel gewicht - aldus pleit de tweede Minister van Waterstaat in de toelichting tot het wetsontwerp, dat aan Amsterdam den Rijn zal hergeven - ten voordeele van de voorgestelde verbetering van de Keulschevaart, boven het graven van een kanaal in nieuwe richting, verlieze men ook niet uit het oog, dat een nieuw kanaal niet in gebruik kan genomen worden, vóor dat het met al zijne kunstwerken geheel voltooid zij; terwijl elke gedeeltelijke verbetering van het bestaand kanaal onmiddellijk ten nutte van de scheepvaart strekt, en de geheele verbetering gemakkelijk binnen vier jaren kan zijn tot stand gebracht.

Voor den aanleg van het kanaal door de Geldersche vallei is daarentegen een tijdvak van acht jaren gesteld. Aannemende, dat het werk in dien tijd voltooid worde, dan zouden nog 9 à 10 jaren moeten verloopen, vóordat de Amsterdamsche Rijnhandel van deze nieuwe vaart eenig nut kon trekken Kan de hoofdstad nog zóo lang op eene verbeterde verbinding wachten? En is hare Rijnvaart, over wier verloop zoozeer

1) Deze Staatscommissie raamde in 1880 de nog te verrichten uitgaven op 20 millioen, hieronder niet gerekend de (niet uitgevoerde) verhooging en verlenging der dammen.

geklaagd wordt, niet veel meer gebaat door de verbetering van het bestaande kanaal, dat voor elk millioen, daaraan besteed, in bruikbaarheid toeneemt?'

'De kosten van het ontwerp - aldus gaat de minister voort - zijn in ronde cijfers geraamd op 12 millioen gulden, die van het kanaal door de Geldersche vallei op 18, die van het kanaal Waldorp op 20 millioen. Worden voor het laatstgenoemde de afmetingen aangenomen, thans voor de verbetering der Keulsche vaart gesteld, dan nog vordert het volgens eene nadere raming, eene uitgaaf van ruim 18 millioen gulden.'

Ziedaar hetgeen Minister Klerck voorspiegelde. Doch de werkelijkheid?

Eerst den 4^{en} Augustus 1892 werd - en nog wel slechts tot Vreeswijk - het kanaal open gesteld, dat de wet van 29 Juli 1881 in 't leven riep. De Amsterdamsche Rijnhandel heeft dus in de Keulsche vaart meer dan de tien jaren van het plan Waldorp moeten wachten;..... en evenmin is de Nederlandsche natie ontkomen aan de 18 millioen voor dat schrikbeeld gesteld![1)]

Verre zij het van mij den te vroeg gestorven minister en en zijne raadslieden van luchthartigheid te willen betichten, doch niettemin moest een oogenblik worden stilgestaan bij de geschiedenis van dien waterweg, welke volgens belanghebbenden nog geenszins voltooid - misschien zelfs onvoltooibaar - is, omdat het hier een geval betrof, dat beter dan de andere overzien kan worden.

Want dat gedurig overschrijden der ramingen eischt nader onderzoek. Daarbij kan niet volstaan worden met de schouders op te halen en den staatsingenieur toe te roepen: dat het

1) In de overigens zoo volledige officieele beschrijving van het Merwedekanaal door den ingenieur P.H. Kemper, wordt slechts een enkele, zeer magere, bladzijde aan de uitgaven gewijd. Daaruit blijkt wel wat de advocaten genoten voor hunne bemoeiingen en hoevele gelden aan advertentiën werden besteed, doch voor de werken wordt slechts *en bloc* ƒ 16,465.000 opgegeven. Het door hem aangenomen totaal-cijfer bedraagt ƒ 20,741.200. Het mijne is hooger, omdat naar mij voorkomt, nog de uitgaven in vele jaren nà de opening, bij die van aanleg zijn te voegen, vooral bij een werk als het onderhavige. Want wil men het aantal slachtoffers van den krijg tellen, dan is het niet voldoende op de slagvelden rond te gaan, maar zijn ook de hospitalen - en nog lang na het sluiten van den vrede - te bezoeken.

goed riemen snijden is van andermans leer! Want niet enkel voor de woningen der Rijksdoktoren waren verwijtende reeksen van stille schimmen rond: ook de privaat-praktijk kent die gesluierde theoriën; doch zoo dáár de zwijgende reeksen minder ver zich uitstrekken, is zulks enkel te danken aan de mindere gelegenheid, welke den Aesculapen van lagere orde tot het toonen hunner bekwaamheid wordt gegeven. Want alleen de Staat kan eene Bergsche Maas scheppen, eene Rotterdamsche Maas verdiepen, een handelsweg naar West of Zuid graven; doch als een enkele maal Provincié of Gemeente zich tot het maken van groote werken aangordt, dan blijft de teleurstelling even min uit: getuige de Groninger scheepvaartkanalen, welke in 1863 op 3½ millioen geraamd, in 1876 meer dan 7 millioen bleken te verslinden; getuige het groote Gasthuis, waarin de zieke finantiën van de hoofdstad nog zieker worden. En och, het zijn niet alleen de groote werken, welke tot grove misrekening aanleiding geven; neen tot zelfs in de vergaderingen van de kleinste corporatiën kan men dezelfde klachten over de onbetrouwbaarheid der technici vernemen; en ieder die zijn penningske tot werken van aarde, steen, of ijzer heeft bijgedragen, zal zelfs zonder Italiaansch te kennen, Giusti's verwensching begrijpen: *Siam tutti d'un pelo e d'una lana*!

Doch het bestek van dit opstel laat niet toe omtrent de oorzaak van dit algemeene verschijnsel in nadere verklaringen te treden. Slechts is te wijzen op het hooge belang, dat een breed opgezet onderzoek omtrent het overschrijden der ramingen voor ons heeft, voor ons, wie nog de uitvoering van het grootste werk van allen: de drooglegging der Zuiderzee, wacht. Voor zoover mijne eigen ondervinding reikt, zijn de misrekeningen bij werken van grooten omvang en langen duur, welke diep ingrijpen in de economie van geheele landstreken in de eerste plaats gevolgen van het triviale verschijnsel: dat de eetlust al etende wordt opgewekt, dat derhalve gaanderwege te voorzien is in behoeften, die onafwijsbaar blijken, doch waarvan de belanghebbenden zich aanvankelijk zelfs niet flauwtjens bewust waren; óok in behoeften, welke zich door de wijziging der omstandigheden, in den loop der tijden vormen, steeds toenemen, en van verlangen tot eischen wordende, eindelijk den Cerberus der schatkist overmannen. Want wèl heeft het eigenbelang slechts één oog, maar dàt oog slaapt nimmer.

Zelfs waar, zooals bij het opmaken der raming voor de drooglegging der Zuiderzee, mannen van erkend gezag op allerlei gebied, tot de vaststelling van het eindcijfer hebben medegewerkt, is dan ook, naar mij voorkomt, teleurstelling niet uitgesloten. Of gelooft men inderdaad, dat hetgeen bij de thans behandelde werken, in tijd en strekking zooveel gemakkelijker te overzien, schering en inslag was, thans als door een wonder, vermeden kan worden?

V.
De toekomst.

Doch het vraagstuk der drooglegging van de Zuiderzee vormt geen onderdeel dezer beschouwingen, zelfs niet waar over de toekomst wordt gehandeld: het winnen eener twaalfde provincie is meer dan een werk van openbaar nut; en gelijk het een geheel eenig feit zal zijn in de jaarboeken onzer geschiedenis, behoort het ook finantieel eene afzonderlijke plaats in te nemen. Hier wenschen wij ons te bepalen met na te gaan, welke geldsommen als het ware door de reeds uitgevoerde werken ook in de toekomst zijn vastgelegd, teneinde als zuinige huisvaders ons te vergewissen over welke bedragen wij vrij kunnen blijven beschikken. Doch alvorens hiertoe over te gaan, wil ik de rijksuitgaven der laatste vijftig jaren op waterstaatkundig gebied in eene tabel samenvatten. *Gourmet*, niet *gourmand*, wordt echter den Gidslezer van de vrucht van weken langen arbeid hiernevens slechts een enkele uitgelezen schotel opgedischt; terwijl de tabel, welke de wisselingen van jaar tot jaar aanduidt, zal opgenomen worden in een Gedenkboek van het Instituut van Ingenieurs, dat ik te zijner tijd hier hoop in te leiden.

Tot toelichting diene dat de bedragen der verschillende kolommen gevonden zijn door samentelling van artikelen, welke in de Staatsbegrooting wel niet steeds op elkander volgen, doch naar mij voorkomt, bij elkander behooren. Ten gerieve van hen, die in dezen verder willen doordringen, is aan den voet der tabel de verdeeling van de artikelen der Staatsbegrooting voor 1897 over de verschillende kolommen nader aangegeven.

Tweërlei soort uitgaven zijn onvermijdelijk: die, welke noodig zijn tot instandhouding van het bestaande, en die, welke dienen moeten tot het aanbrengen van zulke verbeteringen, als noodig zijn om de werken niet te laten verouderen. Gaan wij achtereenvolgens uit beide oogpunten na de kolommen der zooeven medegedeelde tabel.

Wat het personeel betreft, zoo blijkt uit de voor 1897 toegestane bedragen (en deze zullen aan de volgende beschouwingen ten grondslag liggen) dat het exploiteerend personeel minder kost dan het toezichthoudende; zoodat derhalve - schijnbaar althans - bij den waterstaat die verhouding tusschen opperofficieren en minderen wordt aangetroffen, welke sommige exotische legers kenmerkt. Doch hier is deze wanverhouding meer gerechtvaardigd, want het toezichthoudend personeel waakt niet slechts over de waterstaatswerken van het Rijk, doch oefent tevens het oppertoezicht uit over alle werken van Waterstaat.

Daarenboven is de rubriek ‘exploiteerend personeel’ verre van volledig. Daaraan ontbreekt, onder meer, nog dat gedeelte van het Waterstaatspersoneel, hetwelk wie socialistisch getint is wellicht als het geëxploiteerd personeel zoude betitelen: omdat het de eenige afdeeling vormt van het Waterstaatsleger, dat de handen uit de mouw steekt, - met het dagelijks onderhoud is belast, - en tevens het eenig deel dat geen verzorgden ouden dag kent, en wat aanstelling en ontslag betreft, van een onverantwoordelijk tusschenpersoon: den aannemer, afhangt.

Rekent men deze zoogenaamde ‘vaste arbeiders’ tot het exploiteerend personeel, dan vermeerderen de uitgaven dier kolom met meer dan de helft, en overtreffen zij dus verre die van de kolom ‘toezichthoudend personeel’; zelfs al worden hierbij gevoegd de uitgaven voor buitengewoon, tijdelijk toezicht, welke ook thans nog bestreden worden uit de verschillende artikelen betreffende het uitvoeren van werken.

Doch - en dit is thans voor ons hoofdzaak - in geen geval zal de post ‘exploiteerend personeel’ slinken; in tegendeel zal zij in de toekomst aanzwellen, wanneer de thans nog in uitvoering zijnde werken het tijdperk van onderhoud intreden.

Wat de post ‘toezichthebbend personeel’ betreft[1], deze is niet bijzonder hoog, wanneer men het straks medegedeelde in aanmerking neemt. Zelfs zoude reeds - aangezien het gewone Waterstaatsbudget een eindsom van 9 millioen aanwijst, - een bedrag van 5 pCt. of ƒ 450.000, enkel aan kosten van gewoon toezicht, niet hoog zijn te noemen[2].

Eene vermindering van het totaalcijfer kan dus bezwaarlijk in het vooruitzicht gesteld worden. Niet dat ik de waarschuwing van velen: dat de organiseering van den Waterstaat uit den meer dan volmaakt verleden tijd dagteekent en dringend hervorming eischt, door een loflied op den tegenwoordigen toestand zoude willen overstemmen; integendeel, dat indertijd het Waterstaatscorps den spoorwegaanleg niet heeft aangedurfd, zich zelfs niet bij machte rekent - gelijk van achter de Ministerieele tafel beschamend getuigd werd - om over het nauwelijks duizend koppen tellende corps vaste arbeiders het regiment te voeren - het personeel eener matig groote fabriek! -, dat het de verbetering der kleine riviertjes aan particuliere ingenieurs, de zaken van bevloeiing aan de Heidemaatschappij ziet overgeven, terwijl waar het vraagstukken van socialen aard betreft, zelfs niet meer aan dat corps wordt gedacht, dit alles doet terecht betwijfelen of men de bakens wel met het verloopen van het tijd heeft weten te verzetten. Inderdaad heeft het den schijn alsof de Waterstaat enkel door kanalen en rivieren Nederland denkt te redden; terwijl dan toch bezwaarlijk gansch de vaderlandsche bodem tot water kan vergraven worden - al ware het maar alleen omdat alsdan geen vasten grond zoude overblijven om het uitgegravene te bergen!

1) Voor 1897 aldus verdeeld: bezoldiging ingenieurs ƒ 174.000, opzichters ƒ 196.000, reis- en bureelkosten ƒ 112.000, bureelambtenaren ƒ 94000, Rijnvaart ƒ 8000.

2) Ter vergelijking diene dat volgens ingenieur Kemper, ten behoeve van het Merwedekanaal werden uitgegeven: aan waterpassingen ƒ 22000, bureelbehoeften ƒ 42000, reis- en verblijf kosten ƒ 40.000, personeel - behalve dat van den Waterstaat - ƒ560.000. Brengt men de uitgaven voor het personeel van den Waterstaat mede in rekening, dan kan het eindcijfer voor het toezicht niet veel afwijken van 5 pCt. der 16½ millioen, welke aan werken werd besteed. Bij de werken van de Bergsche Maas is volgens de toelichting tot de Staatsbegrooting, aan algemeene onkosten reeds ongeveer 8 pCt. besteed; dit werk eischt echter wegens bijzondere omstandigheden, een uitgebreid terreinonderzoek en een talrijk personeel. (Onder laatstgenoemd percentage zijn d^{e} uitgaven voor het Waterstaatspersoneel niet begrepen).

Doch leggen wij deze personeel-kwesties ter zijde, minimae curae, welke onwillekeurig tot personen-kwesties worden; want moge schijnbaar in onzen tijd de eenling opgaan in het algemeen, feitelijk heerscht nog het individu, meer misschien zelfs dan voorheen.

Evenmin als op den post ‘personeel’, valt, althans in de naaste toekomst, op den post ‘Algemeene Dienst’ te bezuinigen. Wel is waar vormt ons kleine land geen onafzienbaar veld van kaarteering en onderzoek, doch geenzins is nog het einddoel bereikt. Zoo is bijv.: de rivierkaart een meesterstuk van teeken- en drukkunst, doch nog steeds ontbreekt eene kaart op voldoende schaal, welke, zij het ook minder fraai uitgevoerd en op grover papier overgebracht, eene meer ernstige taak zoude kunnen vervullen, en - niet minder in het belang van het publiek, dan in het publiek belang - rechtsgeldig uitspraak zoude kunnen doen in al die netelige en op andere wijze genoegzaam onoplosbare vragen, welke de wet van 1806 opwerpt, en ook de onlangs aangeboden regeling wel stelt, doch niet weet te beantwoorden.

Zoo ook moge de kleurenrijke Waterstaatskaart bij schetsmatige schetsontwerpen niet ontbeerd kunnen worden; nu allerwege afwatering en bevloeiing ernstiger onderzoek eischen, kan met dit meer administratief dan technisch overzicht niet worden volstaan. En kortheidshalve worde gezwegen over het geologisch-technisch onderzoek van onzen bodem, hetwelk feitelijk in deze afdeeling tehuis behoort.

Wat de rubriek ‘werken’ betreft, kunnen wij kort zijn. De jaarlijksche onderhoudsuitgaven hebben blijkens de gegevens der ‘Verslagen over de openbare werken’, in het laatste tienjarig tijdvak[1)] bedragen: voor de rivieren ƒ 451.000 (Rotterdamsche en Bergsche Mazen uitgesloten); voor de kanalen ƒ 564.000 (Noordzee- en Merwede-kanalen niet medegerekend); voor de wegen ƒ 671.000; tot voorziening der zeeoevers ƒ 251.000; voor de havenwerken ƒ 94.000.

Wel zijn deze cijfers aanmerkelijk hooger dan die van vóór

1) Hier en steeds wordt onder dit tienjarig tijdvak verstaan het tijdperk 1886-1895, daar de cijfers der latere jaren nog niet zijn openbaar gemaakt.

vijftig jaren (behalve wat de wegen betreft), want toenmaals vorderden de rivieren jaarlijks slechts ƒ 179.000, de kanalen slechts ƒ 229.000; doch de rivieren werden dan ook volslagen verwaarloosd, en het toenmaals ruim een vierde korter kanalennet behoefde niet aan zulke hooge eischen te voldoen, noch had zich tegen de gevolgen van de stoomvaart te verdedigen. Inderdaad zijn dan ook de onderhoudskosten voor de waterwegen eerder laag te noemen, wanneer men tot grondslag van vergelijking kiest de onderhoudskosten der landwegen, waar - wie aan den weg timmert, heeft veel bekijks - de nooit rustende kritiek alle weelde bant. Over de geheele uitgestrektheid omgeslagen - eene 't is waar ruwe wijze van vergelijking - vorderen de landwegen per kilometer lengte ƒ 340, de kanalen ƒ 1100, de rivieren ƒ 630; waarbij wat het laatste cijfer betreft, niet te vergeten is, dat de rivierverbetering nog in vollen gang is, en de onderhoudsuitgaven derhalve nog niet tot normaal-peil zijn gestegen.

Daarenboven zijn nog bij de vijf genoemde jaarlijksche uitgaven (te samen uitmakende een bedrag van ƒ 2.031.000) te voegen - wat de rivieren betreft - de onderhoudskosten van den Rotterdamschen Waterweg, welke in de laatste tien jaren gemiddeld ƒ 204.000 bedragen, en die van de Bergsche Maas, thans nog slechts voor ƒ 84.000 's jaars aangeslagen. In het kanalennet zijn daarenboven nog op te nemen het Noordzeekanaal, hetwelk in het laatste tienjarig tijdperk gemiddeld ƒ 362.000 's jaars aan onderhoudkosten, en het Merwedekanaal, dat in de laatste 3 jaren gemiddeld ƒ 140.000 eischte.

Doch de reeks gewone jaarlijksche uitgaven, door het bovenstaande tot bijna 3 millioen gulden geklommen, mag niet gesloten worden vóórdat daarbij gevoegd zijn die, welke aan zoodanige verbeteringen ten koste worden gelegd als aan elke vernieuwing onafscheidelijk verbonden zijn; en feitelijk is dan ook de overgang tusschen de kosten van onderhoud en die van aanleg en verbetering zóó geleidelijk, dat alleen een woordenschilder als Pierre Loti, die onbestemde schakeeringen zoude weten af te malen. Dit is dan ook wel de reden waarom - terwijl bij de gewone wegen ten behoeve van aanleg en verbetering, achtmaal minder wordt uitgegeven dan ter bestrijding der kosten van onderhoud, - bij zee- en oeverwerken slechts iets minder dan het halve bedrag (40 pCt.)

en bij kanalen zelfs ruim het halve bedrag van hetgeen als onderhoudskosten te boek staat, aan aanleg en verbetering wordt besteed.

Bij rivieren zal de verhouding zeker niet gunstiger zijn; en men zal dus voorzichtig doen met de gewone kosten van verbetering der Waterstaatswerken op ongeveer een millioen 's jaars aan te slaan, zoodat in het geheel 4 millioen noodig zullen wezen om het status quo te handhaven.

Hierbij voegen zich nog de bijdragen aan de calamiteuse polders, welke in de latere jaren 2 ton gouds vorderden, en voorzichtigheidshalve op geen lager cijfer zijn te schatten; en ten slotte hetgeen noodig is om de winterschade te herstellen en de Rijksreinigingsdienst uit te oefenen: het opruimen van ijs en het opruimen van wrakken. Dit drietal schadeposten eischte in de laatste twintig jaren gemiddeld 1¾ ton gouds per jaar, doch hierbij is niet te vergeten dat men de ijsopruiming langen tijd bijna geheel aan de krachten der natuur, en het lichten van gezonken schepen meer dan betamelijk aan die der particulieren overliet; evenals thans nog alleen de particuliere industrie, en zonder staatsbijdrage, in de hulpmidddelen tot lichting en berging moet voorzien. Dewijl echter het toenemend en sneller verkeer elke tijdelijke stremming der vaart hinderlijker gevoelt, zal hierin verandering zijn te brengen, en is dus eene belangrijke verhooging van dezen post te verwachten.

Alles samenvattende en wèl overwegende, moet derhalve, ook al worden geenerlei werken van aanbelang ondernomen, het gewone Waterstaatsbudget der toekomst op ruim 5½ millioen 's jaars worden gesteld.

Dit moge een hoog cijfer toeschijnen aan wie enkel terugdenkt aan vijftig jaar geleden, toen diezelfde categoriën slechts twee millioen gulden eischten, geenszins zullen zij het een hoog bedrag noemen, die, dankbaar erkennende wat Nederland in dat vijftigjarig tijdperk is geworden, billijker wijze met den inbreng het dividend vergelijken. Doch alvorens dit met enkele cijfers duidelijk te maken, zijn nog bij de reeds samengetelde bedragen de uitgaven voor spoorwegwerken te voegen. Wel is het moeielijk met eenige zekerheid te voorspellen, welke gelden voor dit doel beschikbaar zijn te houden, doch de apothekers-rekeningen van den lateren tijd

doen het voorzichtig voorkomen, jaarlijks hiervoor gemiddeld twee millioen ter zijde te leggen.

Zoodoende klimt het toekomstig onderhoudsbudget onzer tegenwoordige werken van openbaar nut tot ruim 7½ millioen; tot bijna viermaal de som derhalve, welke een halve eeuw geleden van Rijkswege voor de middelen van gemeenschap en vreedzame verdediging werd besteed[1]. Doch in hetzelfde tijdsverloop is het geheele Staatsbudget (de uitgaven van het Ministerie van Financiën en voor de Nationale schuld buiten rekening latende), van 29½ millioen gestegen tot 85 millioen: het *percentage* der gewone uitgaven voor openbare werken is dus slechts van 7 tot op 9 geklommen; eene inderdaad geringe vermeerdering. En zulks terwijl datzelfde vijftigtal jaren de bevolking van 3 millioen tot bijna 5 millioen zag aanwassen, en de waarde van in- en uitvoer acht tot negen maal grooter werd!

Waarlijk van de meer dan vijf milliard in die vijftig jaren ten bate van het Rijk opgebracht, hebben de 676 millioen (12 pCt.) aan werken van openbaar nut besteed, zeker niet de minste vruchten gedragen; en zooal niet honderdvoudig, dan toch zeer overvloedig is de oogst geweest, welke opschoot uit het zaad, dat niet zonder bekommering en slechts met aarzelende hand over den akker gestrooid werd.

VI.
Subsidiën.

Vele Christenen zullen zich wellicht gelukkig rekenen niet tot de heidensche Hindoërs te behooren, die het een gewetensplicht achten een derde deel van het leven uitsluitend aan het heil van eigen en anderer ziel te wijden, en - wat misschien niet minder zwaar zoude vallen - een derde deel der aardsche goederen aan aalmoezen weg te schenken. 't Ver-

1) In 1847 en volgende jaren waren de uitgaven voor aanleg van nieuwe werken zoo gering, dat het gemiddeld bedrag van 2 millioen gulden geacht kan worden geheel aan onderhoud en verbetering te zijn besteed.

licht Euroop predikt eenen anderen leefregel, en het spreekwoord ‘aalmoezen maken niet arm’ heeft eene practische beteekenis, welke onderanderen bij ons Staatsbudget blijkbaar niet uit het oog is verloren.

Aan subsidiën en rentelooze voorschotten - voorschotten zoo rente- en termijnloos, dat zelfs het inboeken onder het hoofd ‘dubieuse debiteuren’ eene daad van grenzenloos optimisme zoude zijn - aan dergelijke aalmoezen heeft in het afgeloopen vijftigjarig tijdperk de Staat slechts 19 millioen besteed.[1)] Van ƒ 66000 in 1847, steeg het jaarlijks bedrag der subsidiën met grillige schommelingen tot vier ton gouds, terwijl slechts een enkele maal het millioen werd overschreden (1882, 1883). Doch sedert 1880 drupten althans nimmer minder dan driemaal honderdduizend gulden op het parlementaire veld[2)].

Leggen deze 19 millioen, bijna uitsluitend aan kanalen, wegen en havens, havens, wegen en kanalen geschonken, niet eene gunstige getuigenis af van het weerstandsvermogen

1) De trouwens niet zeer belangrijke bijdragen aan spoorwegen en trams zijn reeds vroeger besproken.
2) Ten einde de gedachten te bepalen, worden hieronder voor elk tiende jaar de verdeeling der gelden vermeld:

	Afwatering	Stoomv	Weg. en Veren.	Haven	Verlichting	Diversen
1847	ƒ 130	ƒ 100	ƒ 830	ƒ -	ƒ 240	ƒ 100
1857	ƒ 300	ƒ 400	ƒ 180	ƒ 200	ƒ 300	ƒ -
1867	ƒ 100	ƒ 160	ƒ 130	ƒ 900	ƒ 190	ƒ -
1877	ƒ 430	ƒ 100	ƒ 630	ƒ 920	ƒ 200	ƒ 190
1887	ƒ 420	ƒ 360	ƒ 760	ƒ 420	ƒ 360	ƒ -
1897	ƒ 190	ƒ 740	ƒ 510	ƒ 160	ƒ 200	ƒ -

Van de voor 1897 verleende ƒ 423.000 zijn ƒ 74.000 reeds dertig of meer jaren verleend, ƒ 45.000 tien tot twintig jaren. Trouwens 40 pCt. der subsidien hebben op werken van *onderhoud* betrekking. De voornaamste bijdragen voor aanleg voor dit jaar zijn: verbetering der kleine riviertjes Regge, Schipbeek, Berkel, Dortherbeek, Radewijkerbeek en Niers, ƒ 166.500; kanaal van Coevorden naar de Vecht ƒ 40.000; havens te Maassluis, Yerseke en Harderwijk ƒ 54.400.

Daarenboven zijn op spoorweggebied nog bijdragen verleend voor de trams van Schagen naar Wognum, Vechel naar Belgie, Rotterdam naar de Hoeksche Waard, Oldenzaal-Denekamp, Oldenzaal in richting Gronau, te zamen ƒ 200.000; terwijl nog onlangs hierbij zijn gevoegd rentelooze voorschotten aan de trams op Schouwen en Duiveland (ƒ 300.000) en aan de tram Joure-Lemmer (ƒ 160.000). Ook voor paardetrams zijn subsidiën gegeven.
Doch de 1897' oogst is dan ook op parlementair gebied die van een komeetjaar!

vóór en achter de groene tafel? Slechts een enkele maal, bij Ministerieële of Kamer-cataclysm, valt het dan ook maar te betreuren dat geen bepaling in den geest van art. 776 van het Wetboek van Koophandel, den lust tot schenking van andermansgoed bij dreigend faillissement breidelt.

Bedenkt men dat voor het Waterstaatsbudget der laatste dertig jaren gemiddeld 18 millioen 's jaars werd opgebracht, en dat 's Rijks werken, gelijk straks becijferd werd, in niet al te ver verwijderde toekomst nog geen acht millioen zullen vorderen, dan is er geen reden om in het vervolg zulk eene bescheidenheid bij het vragen en geven aan den dag te leggen; al stijven thans niet meer, gelijk eenmaal, de Indische baten de schatkist van het moederland[1].

Dit tot klaarheid te brengen, was òòk doel dezer studie. Want gelijk een goed huisvader eerst becijfert, welke de onvermijdelijke uitgaven voor huis en hof zijn, ten einde daarna met te geruster hart en te milder hand aan anderen van zijnen overvloed te kunnen mededeelen, zoo was ook - al mocht de taak dor en langwijlig zijn - eerst vast te stellen, welke sommen 's Rijks werken onvermijdelijk vorderen, alvorens met onbevangen blik het ruime arbeidsveld kan overzien worden, waar allerwege hulp en steun gevraagd wordt en te geven is.

Doch hoe ruim het arbeidsveld ook zij, wijl het beter is dat allen werken, dan één voor allen - niet om der zuinigheid wille, want om vele redenen is het geldelijk verschil niet groot, doch omdat alleen eigen arbeid de spieren staalt, - zoo zal in de toekomst eerder door het geven van bijdragen en voorschotten tot arbeid zijn te prikkelen, dan zelf de spade op te nemen.

1) Uit de medegedeelde berekeningen is ook af te leiden, zij het ook slechts bij ruwe benadering, met welk bedrag eenige uitgave voor aanleg permanent het budget belast. Blijkens kolom 18 der tabel zijn in het geheel aan Waterstaatswerken uitgegeven, na aftrek der subsidiën (kolom 17), 337½ millioen. De uitgaven voor onderhoud en verbetering bedroegen bij den aanvang der vijftigjarige periode 2 millioen; zij zijn thans op ƒ 5.560.000 te stellen; het gemiddelde van beide cijfers als het gemiddelde jaarlijksche bedrag over het geheele tijdperk aannemende, is dus in het geheel 189 millioen aan onderhoud besteed. Aan nieuwe werken is dus 148½ millioen uitgegeven. Aangezien de onderhoudsuitgaven met ƒ 3.560.000 zijn vermeerderd, belasten de nieuwe werken het budget der toekomst derhalve met nog geen 2½ pCt. 's jaars.

En in welke richting dan te arbeiden is, behoeft waarlijk hier niet uiteengezet te worden. Ieder, die niet enkel van stad tot stad vliegt, maar zich ook bewust is van het bestaan van land daartusschen, weet hoe gebrekkig onze kleine verkeersmiddelen zijn. Hij weet ook hoe tal van landstreken zuchten onder den waterlast, of in den zomer door droogte verschroeien; terwijl noch het eene noch het andere het gevolg is van eene wet der natuur, doch enkel van de zorgeloosheid der menschen. Ook ziet hij - en met schaamte - hoe, uit onkunde en soms uit onvermogen, land en bosch verwaarloosd en mishandeld worden....

Doch dit alles is overbekend, en òòk dat slechts als de Staat den pioniers der nieuwe richting het eerste uitzet geeft, hierin verandering kan komen. Daarom talme men niet met het verleenen van subsidiën, en vrage niet steeds angstvallig of voor elke cent, die van Staatswege wordt neergelegd, wel een gelijk bedrag door belanghebbenden of provincie worde geofferd. Immers bij de honderdtallen van millioenen voor groote werken van openbaar nut uitgegeven, - die dan toch allen op zichzelf beschouwd, enkel van locaal nut zijn, - heeft men nimmer zóó gewikt en gewogen; waarom nu plotseling zoo bedachtzaam bij het geven van aalmoezen? Aalmoezen trouwens, die wel verre van den gever arm te maken, hem òòk stoffelijk voordeel brengen zullen.

Niet dat die naastenliefde oordeel en voorzichtigheid mag uitsluiten....

‘Mijnheer de Commissaris,’ - aldus vroeg nog niet zoo. lang geleden, een lid der Staten van een onzer noordelijke provinciën, wiens minder welwillend oog eene drukfout ontdekte in het ontwerp-reglement op de waterschappen, - ‘Ik zie hier “Water*schapen*” geschreven. Is zulks met het oog op zekere behandeling, welke bij aanneming van dit voorstel de geduldige ingelanden zullen ondergaan?’

Met al mijn meegevoelen met dezen waakzamen herder, wil het mij toch voorkomen, dat somwijlen, waar het de aanvrage van Staats-subsidiën betreft, in die lammervachten wolven schuilen[1)]....

1) Hoewel de vele aanteekeningen aan den voet, de gang van den lezer wellicht te zeer vertragen, zal deze laatste allicht genade in zijne oogen vinden, omdat zeer waarschijnlijk zijn eigen buidel bij het geval is betrokken. De Verslagen omtrent den toestand der Provinciën in 1895 (de laatst verschenen) leeren omtrent het budget der Waterschappen het volgende:

	Uitgaven voor		**Verhouding der kosten**	
	kosten van bestuur	**gewone werken**	**buitengew. werken**	**van bestuur tot die der werken**
Groningen	ƒ 43.000	ƒ 135.000	ƒ 24.000	27: 100
Friesland	ƒ 50.000	ƒ 100.000	ƒ 146.000	20: 100
Overijssel	ƒ 51.000	ƒ 133.000	ƒ 30.000	31: 100
Gelderland	ƒ 107.000	ƒ 137.000	ƒ 68.000	52: 100
Utrecht	ƒ 99.000	ƒ 246.000		40: 100

Doch zal het wellicht eene ondankbare taak zijn met juiste en strakke hand de giften uit te meten, toch mogen niet de goeden voor de kwaden lijden, en het Waterstaatsbudget der komende eeuw zal dan ook een karakter moeten dragen gansch verschillend van dat der thans voleindigde vijftig jaren.

En zulks niet alleen uit een zuiver technisch oogpunt. Want niet enkel aan voorziening in technische nooden, ook aan tegemoetkoming in sociale nooden, zal het Waterstaatsbudget der twintigste eeuw moeten gewijd zijn.

Sociale nooden?..... Zijn deze dus niet door de groote werken van openbaar nut der negentiende eeuw weggenomen? En dat, terwijl meer gegeven is, dan gevraagd werd? Want niet ‘eenige’, niet ‘weinig groote’, gelijk de Regeering in 1847 aarzelend en zonder te omschrijven, het volk voorspiegelde, maar vele, zéér vele en zéér groote werken zijn het eene na het andere, ja zelfs het eene naast het andere tot stand gebracht.

Was dan al die arbeid te vergeefs?.....

Als het referein van eene doodenklacht, sluit wat in den aanvang van dit opstel het triumflied der millioenen inleidde, die zegezang weder af. En niet met gebroken stem, als van eenen die in het hart is getroffen en mistroostig nederzit, wordt dat referein herhaald; neen, honderde en duizende keelen hervatten huilend en brullend en als eene strijdleuze

Zuid-Holland	ƒ 396.000	ƒ 1.267.000	ƒ 323.000	25: 100

	Uitgaven voor		**Verhouding der**	
	kosten van bestuur	**gewone werken**	**kosten buitengew. werken**	**van bestuur tot die der werken**
Groningen	ƒ 43.000	ƒ 135.000	ƒ 24.000	27: 100
Friesland	ƒ 50.000	ƒ 100.000	ƒ 146.000	20: 100
Overijssel	ƒ 51.000	ƒ 133.000	ƒ 30.000	31: 100
Gelderland	ƒ 107.000	ƒ 137.000	ƒ 68.000	52: 100
Utrecht	ƒ 99.000	ƒ 246.000		40: 100
Zuid-Holland	ƒ 396.000	ƒ 1.267.000	ƒ 323.000	25: 100

Voor Friesland zijn alleen de zeedijkwaterschappen genomen; voor Overijssel en Gelderland zijn de kleine riviertjes, daar deze in een tijdperk van overgang verkeeren, buiten rekening gelaten. De scheiding tusschen gewone en buitengewone uitgaven was bij sommige moeielijk; bij Utrecht geheel ondoenlijk. Gaarne had ik aan deze reeks Noord-Holland toegevoegd, doch het verslag dezer provincie geeft geen overzicht meer van waterschaps- of gemeente-financiën.

de klacht, welke vóór vijftig jaren in 's Lands-vergaderzaal werd gehoord; en deze noodkreet doet elken lof verstommen.

Wat zal het referein zijn van over vijftig jaren?

Hierop geve antwoord, wie alsden, dit onderzoek wederom opvattende, de eindelooze reeksen Handelingen en Bijlagen zal ondervragen, die zich dan van lieverlede en zwijgend geschaard zullen hebben naast de reeds onafzienbare reeksen dezer eeuw, welke de planken doen buigen der gastvrije Deventer bibliotheek, waar ik de voor dit opstel noodige gegevens verzamelde.

Even als tot mij, zal dan tot dien onderzoeker, bij het opslaan hier en daar van eene vergeelde bladzijde, eene klacht of eene bede opstijgen; klachten en beden, die zoo geduldig tientallen van jaren in het gesloten boek hebben moeten zwijgen, om thans nog eenmaal, - terwijl wie haar uitte reeds lang ten grave is gedaald, - een menschelijk gemoed te doen trillen, een menschelijk oog te zien bevochtigen, om straks, als de foliant weder wordt dichtgeslagen en in de rij gezet, op nieuw voor tientallen van jaren - misschien voor goed, - te verstommen. Een levend kerkhof vormt die tusschen blauwe schutbladen ingenaaide papierstapel, vol van het strijdgewoel van vervlogen dagen, vol wenschen, plannen, daden, vol bitterheid en zelfverheffing, kermis van ijdelheid en kuiperij, doch tevens monument van het beste wat onze eeuw had te geven; en dit alles - evenals datgene waarvan het de weerklank is - door wat zich nieuw heeft opgedrongen, ten grave geleid.

En onwillekeurig glijdt mijn blik langs de samengepakte, ruglooze banden, door het venster, naar de overzijde van de nauwe straat, waar eene somber grauwe, niets zeggende huizenmassa den horizon wegneemt. En dit vale, troostelooze grauw doet mijne herinnering naar buiten trekken, ver weg, en ver terug, toen ik, nog jong ingenieur, onder den effen grauwen hemel, tegen het middaguur uitrustte aan de voeting van een dijk, in een der meest onterfde deelen van ons polderland.

Nauw was daar het binnendijks gelegene te onderscheiden van het buitendijksche. Zoover het oog reikte, heerschten riet en waterplas; eentonig grijs door het hemelwulf overhuifd. Aan de overzijde van de bermsloot, op sompige, enge graszode, wankelde een hut, met wanden van opgebarsten planken

en gestulpt rieten dak. En terwijl ik de oogen met de minachting van een stedeling afwendde van dit krot, en vergeefs elders iets zocht, waarop - niet zóó onbehagelijk - de blik konde rusten, kwam uit de geopende deur het geluid van eene mannestem, van eene klanklooze stem, die als werktuigelijk, zonder heffing of daling, als in den slaap voorlas, stokkende met regelmatige tusschenpoozen. En al kon het woord niet verstaan worden, dat gelezen werd, die telkens terugkeerende, welbekende val deed weten welk Woord daar werd verkondigd. En bij die hut, welke geen woning kon heeten; op die plek, welke noch land noch water was; in die omgeving zonder voorgrond, zonder gezichtseinder, met niets dan boven zich den hemel, werd mij de uitspraak begrijpelijk: dat het koninkrijk der aarde aan den zachtmoedige.... en aan deze alléén is gegeven.

En terwijl de cadens nog in mijn oor herklinkt, en voor de laatste maal mijne oogen langs de boekenreien der Deventer bibliotheek dwalen, langs die Handelingen en Bijlagen, met hare goede en welmeenende voorschriften en nog betere voornemens, fluistert in mijzelven dat wèlbekende en veelgesmade woord: dat de armen ons nooit zullen ontbreken.... omdat Hij van ons is henengegaan.

Volmondig worde dan ook erkend, dat niet de ingenieur met zijne kleine middelen den afgrond dempen kan, waarover de Trooster tot ons zal komen, en dat geen jubeltonen het referein van thans zullen vervangen, noch in vijftig, noch in vijftigmaal vijftig jaren, indien niet wederom het stoffelijke zich weet te verlagen tot drager van het eeuwige.

Met het budget voor werken van openbaar nut - het Arbeidsbudget in den meest uitgebreiden zin, óók omvattende wat de arbeider meer behoeft dan arbeid: èn steun in nood, èn verzorging bij ziekte en ouderdom, èn lucht, èn licht, èn rust - met dat budget kan wel de akker bereid worden.... maar van Hooger hand is af te smeeken het zaad, dat de Levenskiem in zich draagt.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Uitgaven door het rijk voor werken van openbaar nut.

Totaal bedrag in het tienjarig tijdperk.	WATERSTAATS-PERSONEEL. Toezicht. 1	Exploitatie. 2	Algemeene Dienst. (waterwaarneming, kaarteering, enz) 3
	ƒ	ƒ	ƒ
1847-1856	1.948.000	449.000	182.000
1857-1866	2.326.000	599.000	238.000
1867-1876	2.641.000	1.439.000	477.000
1877-1886	4.184.000	2.140.000	1.098.000
1887-1896	5.225.000	2.762.000	1.028.000
1847	135.000	-	13.000
1897	583.000	404.000	110.000
(toegestaan)			

RIVIEREN. Rotterdamsche maas. 4	Bergsche maas. 5	Overige rivieren. 6	KANALEN. Noordzeekanaal. 7	Merwedekanaal. 8	Overige kanalen. 9
ƒ	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ
-	-	4.245.000	-	-	4.731.000
2.262.000	-	9.240.000	148.000	-	7.662.000
9.463.000	-	14.818.000	16.058.000	-	9.414.000
17.772.000	849.000	18.387.000	8.044.000	5.932.000	11.568.000
12.651.000	17.949.000	15.271.000	13.059.000	16.116,000	8.641.000
-	-	214.000	-	-	330.000
697.000	1.419.000	1.602.000	1.142.000	168.000	916.000

Totaal bedrag in het tienjarig tijdperk.	Wegen en Veren. 10	ZEEWERKEN. Oever verdediging. 11	Haven werken. 12	Calamiteuse polders 13
	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ
1847-1856	6.652.000	4.532.000		
1857-1866	7.428.000	5.516.000		
1867-1876	7.188.000	7.499.000		2.485.000
1877-1886	9.132.000	5.462,000	2.181.000	2.442.000
1887-1896	7.573.000	3.616,000	2.126.000	2.180.000

1847	863.000	443,000		
1897	851.000	404.000	149.000	200.000
(toegestaan)				

Droogmakerijen. 14	**Winterschade, IJsopruiming, Wrakken 15**	**Subsidiën. 16**	**Totaal der voorafgaande kolommen. 17**	**Spoor- en Tramwegen. 18**
ƒ	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ
2.647.000	505.000	1.887.000	27.787.000	1.360.000
573.000	565.000	3.522.000	40.078.000	77.268.000
1.572.000	1.187.000	3.213.000	77.463.000	86.169.000
-	1.853.000	5.914.000	96.952.000	99.974.000
-	1.642.000	4.600.000	114.447.000	54.950.000
22.000	14.000	66.000	2.100.000	-
-	110.000	425.000	9.179.000	2.283.000

Kolom 1, art. 11-14, 25-28; *kolom* 2, art. 15-16; *kolom* 3, art. 5-9, 17-22, 53; *kolom* 4, art. 43-44; *kolom* 5, art. 36-42; *kolom* 6, art. 29-35, 45-52; *kolom* 7, art. 77-79; *kolom* 8, art. 69; *kolom* 9, art. 70-76, 80-94; *kolom* 10, art. 95-106; *kolom* 11, art. 54-60; *kolom* 12, art. 63-68; *kolom* 13, art. 61; *kolom* 15, art. 10, 23, 24, 62; *kolom* 16, art. 107-114; *kolom* 18, art. 121-141.

Over eenig oud proza.

Dr. Ch.M. van Deventer. Helleensche Studiën. Amsterdam, S.L. van Looy, 1897.

I.

‘Nichts Modernes ist mit etwas Antikem vergleichbar; “Mit Göttern Soll sich nicht meszen Irgend ein Mensch”; und was das Alterthum unterscheidet, ist nicht blosz Eigenthümlichkeit, sondern allgemein geltender, Anerkennung erzwingender Vorzug.’

Men voelt zich genoopt nogmaals en oplettender te lezen. Maar waarlijk, het staat er, het citaat. Het staat op bladzijde 183 eener reeks opstellen van Wilhelm von Humboldt, alle aan de Grieksch-Romeinsche oudheid gewijd, voor een deel op het einde der vorige, voor een deel in het eerste tiental jaren dezer eeuw op het papier gebracht, maar door allerlei omstandigheden ter zijde gelegd en eerst lang na des samenstellers dood in den loop van het vorige jaar door een eerbiedig bewonderaar in het licht gegeven. En wie de hier bedoelde verhandelingen mocht doorgebladerd hebben, weet dat de uitlating niet op zichzelve staat, dat ze misschien de puntigste, maar zeker niet de uitbundigste uitdrukking bevat van des schrijvers gevoelen, dat van eenzelfden geest de gansche verzameling doortrokken is.

Dit stemt tot nadenken. Hij die zoo oordeelde was een dweper zoo ge wilt, een fantast zoo ge verkiest, maar toch nog iets anders dan dit alleen. Hij was tevens wijsgeer en linguist, diplomaat en staatsman, een dier krachtige en begaafde persoonlijkheden, aan wie Pruisen, na de ongehoorde

vernedering tijdens het Napoleontische tijdperk, de grondslagen tot zijn tegenwoordige wereldmacht dankt. Doch tot een lyrisme als van dezen man der daad kunnen zelfs wij bespiegelende vakmannen ons niet verheffen. Welnu: zijn wij misschien slechter dan onze overgrootouders, nu we geen kans zien onze bewondering voor de klassieken, hoe eerlijk ook gemeend, tot zulk een kookhitte op te voeren? Is bij ons misschien de eerbied ondergegaan in de kritiek, en de geestdrift in wetenschap gesmoord?

Ik meen mijzelven en anderen op dit punt gerust te mogen stellen. Het is waar, wij denken tegenwoordig over de oude Hellenen anders, en - juister, naar we ons vleien; maar ook dit is waar: wij zijn ons niet bewust dat ons ander en volgens onze meening juister inzicht aan onze ingenomenheid zooveel afbreuk heeft gedaan. Wij houden ons overtuigd dat de tegenwoordige maatschappij, de tegenwoordige staatsregelingen, de tegenwoordige industrie, wetenschap, kunst, letteren van Europa, onvolmaakt als ze in abstracto mogen wezen, zich gerust met wat Hellas eenmaal bezat meten kunnen. Wij koesteren niet den minsten lust om de steenen, die gelukkig de bouwvallen uit den oud-klassieken tijd nog eenigermate overeind houden, bij voorkeur als projectielen te bezigen ten einde er ons zelven mee om onze moderne ooren te slaan. Desniettegenstaande is ook ons ontzag voor diezelfde bouwvallen groot. En, paradoxaal als het klinken moge, aan Von Humboldts geniale tijdgenooten danken wij het niet het minst, zoo de geestdrift, die vrij wel op weg was als een schitterend vuurwerk tegen de lucht uit te knetteren, tot den vasten bodem teruggebracht er des te solieder op geworden is.

Om me enkel tot de letterkunde en tot ons eigen land te beperken: het is der moeite waard na te gaan hoe b.v. wijlen onze betreurde Pierson en dr. Van Deventer voor de overblijfselen der Grieksche letterkunde gevoelen. Over Pierson wensch ik thans liever te zwijgen. Doch hoe beschouwt dr. Van Deventer in deze studiën, waaraan hier eenige bladzijden gewijd zullen worden, Herodotus en Xenophon, Lysias en Andocides, Antiphon en zelfs Aristophanes? Ook hij heeft een Eenigen voor wien hij in gedachten nederknielt. Maar de *Platonische Studiën* zijn nu niet aan de orde om ons in hoofd-

zaken eendrachtig samengaan te verstoren. Wat de andere zoo even genoemde auteurs betreft: hij tracht door te dringen in hun vertrouwelijkheid, hen te bespieden in hun eigenaardigheden, menschen in hen weer te vinden van gelijke bewegingen als wij, met menschelijke gebreken zoo goed als ieder onzer. Heeft soms de ontdekking dezer laatste zijn vereering geschaad? Ze is integendeel des te oprechter en warmer, omdat geen vooroordeelen van traditie of vakstudie de onbevangenheid van zijn oordeel aan banden leggen. Zoo hij Grieksche auteurs liefheeft, het is louter om hun zelfs wil, en hij heeft hen lief naar de mate van het intellectueele en kunstgenot dat ze hem verschaffen. En daarom luisteren we wanneer hij over hen spreekt.

Hoezeer die nauwkeuriger, veelomvattender, zeggen we desnoods meer vittende wijze van beschouwing, waarbij zelfs de stijl-eigenaardigheden en stijlfouten niet buiten rekening gelaten worden, in den grond der zaak aan de voorwerpen onzer vereering ten goede komt, men vergunne mij dit door vergelijking met enkele oudere beoordeelingen eenigszins voelbaar te mogen maken. Dr. Van Deventer heeft een omvangrijke studie gewijd aan Herodotus, een niet minder omvangrijke aan Xenophon. Honderd jaar geleden werd van de letterkundige verdiensten dezer zelfde auteurs een korte karakteristiek ontworpen door Daniel Wyttenbach, toenmaals hoogleeraar in het Grieksch aan het Amsterdamsche athenaeum, eigenlijk nog meer wijsgeer dan filoloog, maar vooral bekend als de fijnste Latijnsche stilist van zijn tijd. En hij geeft? Of liever wij ontvangen? Een paar bladzijden gemeenplaatsen, die, ontdaan van het klassieke staatsiekleed dat hun inderdaad breed om de leden golft, in hun nietszeggende algemeenheid voor ons, oneerbiedige nakomelingschap, een tegelijk ergerlijk en potsierlijk figuur maken. Hij vindt Herodotus ‘een liefelijk, zoetvloeiend, naief verhaler, zóó dat we ons verbeelden kunnen een grijsaard voor ons te zien die, na langdurige reizen naar huis teruggekeerd, in zijn leuningstoel gezeten met graagte verhaalt van wat hij gezien en wat hij gehoord heeft, zelfs dat niet uitgezonderd wat hemzelven ongeloofelijk voorkomt.’ Dat alles is waar, en in zijn soort uitmuntend opgemerkt, doch bevredigend alleen wanneer men niet verder dan tot de oppervlakte doordringt en den schijn voor het

wezen aanziet. Een weinig dieper gaat wat hij van Thucydides zegt, maar daar de heer Van Deventer over dezen zwijgt is dit voor mijn oogenblikkelijk doel onverschillig. Volgt Xenophon, de derde grootheid, ‘eiusdem palmae socius’. Deze heeft - aldus leeraart de hoogleeraar - zijn stijl ‘van de hoogernstige strakheid der Thucydideische zegswijze weer tot den vorm van Herodotus, althans tot diens lichtheid, bevalligheid en doorzichtigheid teruggebracht en als het ware ontboeid.’ Voortreffelijk bovenal is de *Anabasis*. ‘Terwijl Xenophon door de hem eigene gaven, levenswijsheid en natuurlijke gemakkelijkheid van dictie, anderen overtreft, schijnt hij in de *Anabasis* zichzelven overtroffen te hebben.’

In dien trant dacht en schreef men over de oud-Grieksche historie in den jare 1793. Een menschenleeftijd later - in 1827 - werden hun betrekkelijke verdiensten opnieuw ter sprake gebracht, thans door Macaulay in zijn studie over historiografie, later in de *Miscellaneous Writings* opgenomen. Men ziet het zijn beschouwingen aanstonds aan, dat ditmaal geen filoloog, maar een broeder geschiedschrijver aan het woord is, dat telkens over den auteur heen gezocht wordt naar het levensbeeld dat de lezer door dezen ontvangt, dat menschen worden gewogen en niet zinnen en levensregelen. Toch voldoet ons ook Macaulay's oordeel niet in alle opzichten, en allerminst ten opzichte van Herodotus. Zijns inziens bracht Herodotus misschien iets hoogers en beters voort dan een goed geschiedwerk, maar daarom nog geen goed geschiedwerk. Mij dunkt deze formuleering te fijn om voor den *pater historiae* geheel billijk te mogen heeten. Ze werd voor een deel veroorzaakt door de gevaarlijke nabijheid van latere en nog grootere kunstbroeders, - Macaulay liet een achtbare rij oudste, oudere en jongere vakgenooten de revue passeeren, - voor een ander deel werd ze ingegeven door des schrijvers begeerte om met de stukken in de hand een lievelingsstelling te bewijzen: dat historieschrijven aanvangt met den roman, om te eindigen met het essay. Daarentegen Xenophon's beteekenis èn als mensch èn als schrijver heeft Macaulay goed doorzien en onverbeterlijk gekenschetst.

Toch is met wat de heer Van Deventer over hem geeft geen overtollige arbeid verricht en, al ware dat zoo, zijn boek drijft niet op deze ééne kurk. Hij heeft ook enkele Attische

redenaars binnen den kring zijner beschouwingen getrokken, en de bladzijden aan één hunner, aan Lysias, gewijd, behooren niet tot de minst verdienstelijke van het werk. Bovendien kunnen beminnaars van de geschiedenis der wiskundige ontdekkingen zich te goed doen aan de strikt wetenschappelijke uiteenzetting van het Vraagstuk van den Krans; vinden Platonici hunne gading in een boeienden dialoog Over de Moeite, op zijn goed Platonisch *Glaukon* getiteld; is Herodotus niet onverdienstelijk nagebootst met een in zijn trant gestelde korte historie van het leven en de daden des grooten Imperators Napoleon I; krijgt Xenophon zijn deel door de verkorte vertaling van een zijner bevalligst verhaalde episoden, het gesprek tusschen Ischomachus en zijn vrouw; en wordt in een vinnig polemisch stukje Aristophanes in bescherming genomen tegen wijlen Allard Pierson.

Op dit laatste hoop ik met een enkel woord terug te komen. Maar overigens ligt een eigenlijke bespreking, of, - wat hetzelfde zegt, - beoordeeling dezer *Helleensche Studiën* zoowel buiten mijn bedoeling als buiten het bestek van dit tijdschrift. Te preciseeren waar mijne opvatting, hetzij over de beteekenis der besproken auteurs, hetzij over de kunstwaarde der ingelaschte vertalingen geheel of ten deele van die des schrijvers afwijkt, zou misschien belangwekkend zijn voor ons beiden, maar zeker niet voor den lezer. Hij zou het met een '*querelles de ménage*'! aanstonds en met reden afwijzen[1)]. Dat Dat dr. Van Deventer's denkbeelden, ook

1) Om het niet geheel en al bij deze algemeenheid te laten, volgen hier een paar opmerkingen over betrekkelijke kleinigheden, waaromtrent mijn gevoelen van dat van dr. Van Deventer afwijkt. Dat hij de aristocratische regeering der Dertig, de zoogenaamde Dertig tyrannen, hier en daar met de epitheta van 'schurken' en 'aristocratische schoeljes' bestempelt (bl. 183), en vindt dat de thracische koning Seuthes zich tegenover Xenophon 'als een schavnit' gedroeg (bl. 205), zij enkel een kwestie van goeden smaak. Maar bepaald onjuist is, dat hij het college der Elfmannen, te Athene telken jare door loting uit de burgerij aangewezen en belast met het toezicht op de gevangenissen en op de wettelijke uitvoering der door de rechtbanken gewezen vonnissen, hier en daar, o.a. bl. 192, 'de elf beuls' noemt, en hun voorzitter als 'oppersten beul' aanduidt. Is hij bereid om aan de Romeinsche *triumviri capitales*, aan de Engelsche *sheriffs*, wier functiën dezelfde waren of zijn, gelijken naam te geven? De grove wijze, waarop volgens de schildering van Xenophon (*Hellen*. II, 3 § 54 vv.) bedoeld college tegen den door zijn ambtgenooten ter dood verwezen Theramenes optreedt, bewijst voor zijne qualificatie niets hoegenaamd. Hij herinnere zich slechts de zeker niet geringere hardvochtigheid, waarmede tijdens de burgertwisten der zeventiende eeuw in Engeland, zooals Macaulay die schildert, de sheriffs der bovendrijvende partij zich tegenover de slachtoffers der partij-justitie gedroegen. En zijn in diezelfde tijden onze rechters in staatkundige processen, in dat tegen Cornelis de Witt b.v., zachtzinniger geweest? Wil men al deze heeren 'beulen' noemen, mij wel; mits men doe uitkomen dat men het overdrachtelijk bedoelt. Anders leidt men leeken op een dwaalspoor. - Evenmin geef ik dr. v.D. toe, dat Lysias, wanneer hij (Or. I § 26) Euphiletus laat zeggen: 'niet ik zal u dooden, maar de wet van onzen staat', zich van b e w u s t e beeldspraak bedient, en zijn client 'met opzet op stelten plaatst om imposanter in zijn wettige verontwaardiging te wezen.' (bl.22). Het is voldoende dr. v.D., die zijn Aristophanes zoo goed kent, te verwijzen naar *Ecclesiaz*, 1055 v.v. en naar de aan Demosthenes toegeschreven redevoering tegen Neaera (Or. 59 § 115), - om uit een ruim twintigtal soortgelijke plaatsen de sprekendste te nemen, - teneinde bij hem de overtuiging te wekken, of te verlevendigen, dat we hier te doen hebben met een algemeen gangbare beeldspraak, door iedereen als het te pas kwam in den mond genomen en waarvan het metaforische niemand meer trof. - Gewichtiger geschilpunten, als daar zijn dat dr. v.D. zonder meer overtuigd is van de echtheid der zoogenaamde Tetralogieën van Autiphon en der op Andocides' naam gestelde redevoeringen, het al of niet sofistische der bl. 56 besproken redeneering van Antiphon of pseudo-Antiphon, laten zich hier ter nauwernood aanstippen. Allen wil ik er in 't voorbijgaan nog even op wijzen, dat mijns bedunkens dr. v.D. in zijn streven om den van onze talen afwijkenden zinbouw van het Grieksch tot zijn recht te laten komen wel wat ver gaat. Met andere woorden: hij maakt de Grieksche auteurs in moderne oogen onbeholpener dan ze werkelijk zijn. Dit gaat zóó ver, dat hij (bl. 47) aan Thueydides (VIII 68) een overgang van relatieve in demonstratieve constructie opdringt, die het Nederlandsch niet eischt en het Grieksch niet heeft.

waar ik ze niet deel, de moeite van het kennisnemen waard zijn, behoeft hij niet eerst van mij te hooren. Zijne lezers hebben hem reeds sints lang die verzekering gegeven.

Liever ontleen ik aan zijn boek stof voor enkele opmerkingen van algemeenen aard, - natuurlijk over de twee openbaringsvormen van het klassieke proza, die wij, onbeholpen genoeg, geschiedschrijving en welsprekendheid noemen.

II.

Niet bij alle cultuurvolken, maar toch bij verreweg de meeste, openbaart het tot kunstvorm ontloken proza het eerst zijn bestaan als voertuig tot bestendiging der gedachtenis aan de ware of vermeende groote daden van het eigen volk. Het is bij uitstek nationaal. Het zet zoodoende de tradities van het epos voort, maar liefst voor het zoo even

pas afgesloten verleden en voor volwassenen naar den geest, die immers bovenal w a a r h e i d heeten te willen. En de weinige volkeren die epischen aanleg bleken te bezitten en dien niet tot historie hebben weten te ontwikkelen, toonen reeds daardoor dat het hun, hoe hoog ze in andere opzichten mogen staan, aan alzijdige en harmonische ontwikkeling ontbreekt.

De Grieken treft dit verwijt allerminst. Zij bezitten epen van den eersten rang en historische geschriften van den eersten rang. Gegeven hun eigenaardig volksbestaan, gegeven hun eigenaardig kunstenaars-temperament, was het - we zeiden bijna hun plicht ook deze laatste voort te brengen. In allen gevalle, het lag geheel in de natuurlijke lijn hunner ontwikkeling, èn in politiek opzicht èn als de voor het verhaal begaafde natie bij uitnemendheid. Nergens in de ons bekende gedeelten der oude wereld had zich een zoo rijk, zoo fijn geschakeerd, zoo onstuimig golvend politiek leven geopenbaard, hetzij we het oog vestigen op de betrekkingen der burgers tot het gemakkelijk overzienbare geheel dat zij *stad* of *staat* noemden, hetzij op die dezer staatjes onderling. Nergens lag zooveel stof, verscheiden in nuanceering, één in de grondtrekken, te wachten op de boetseerende kunstenaarshand. En ze m o e s t zich wel als vanzelve aan den arbeid zetten, die hand. Zoo het den Grieken aan iets mangelt, het is aan de verrukking der eigenlijke lyriek. Zoo ze in iets uitmunten, het is in het plastisch uitbeelden, door lijn, door kleur, door woord.

Dat zulk een volk geschiedschrijvers voortbracht wekt dus geen verwondering. Maar des te grooter bewondering, dat Herodotus, de eerste die na de onvermijdelijke periode der tastende proefnemingen als zoodanig optrad, - om de al te zeer misbruikte zegswijze nu eens naar waarheid te bezigen, - in zijn proefstuk een meesterstuk van zeldzame voortreffelijkheid leverde.

Een meesterstuk vooreerst reeds door het grootsche der conceptie. Hellas was, evenals in de mythische tijden die de geboorte van den Trojaanschen sagenkring in hun schoot borgen, weer eenmaal voor een groot deel vereenigd geweest, en vereenigd tot het schoonste doel, het zegevierend verdedigen zijner bijzondere schatten, vrijheid, beschaving, gods-

dienst en toekomst tegen de aandringende volkerenlawine uit het Oosten. Men had zeer goed geweten wat op het spel stond en het was een bange strijd geweest. Groot naar evenredigheid was na de zegepraal de jubel, het zelfgevoel, de ontplooiing aller nationale krachten.

Dat reeds de nationale, bijna gelijktijdige geschiedschrijver dier worsteling haar wereldhistorische beteekenis, voor zooveel het mogelijk was voor zijn tijd, heeft gevoeld, dat hij zich bewust was van het eeuwige antagonisme tusschen Oost en West, thans nog even wezenlijk als toen, dat hij het durfde verbinden met verspreide mythologische verhalen tot een zich nimmer afwikkelende aaneenschakeling van fundamenteele tegenstrijdigheden, dat hij desniettegenstaande een scherp geopend oog had voor de eigenaardige en niet minder wezenlijke verdiensten van den landsvijand, van den ‘barbaar’, van Griekenlands tegenvoeter, wiens bestrijding als heilige oorlog gold, geheel verschillend van de nimmer rustende inwendige veeten, - dit alles wekt steeds opnieuw en terecht onze verbazing. Nog sterker, dat zijn gezichtsveld zelfs meer omvatte dan Hellas en het Perzische wereldrijk; dat de wonderen van Aegypte, de eigenaardigheden van het nomadische steppenleven in Scythie en het Berberland zich zoo zuiver afteekenden op zijn netvlies; dat hij trachtte door te dringen in de geheimen eener vreemde natuur en gansch anders ingerichte maatschappijen; dat hij niet achteloos voorbijging aan wat in zijn dagen slechts een kwijnend bestaan voortsleepte, ternauwernood herinnerend aan voormalige grootheid; dat hij geen oogenblik den kringloop der wereldsche dingen vergat, overtuigd dat ‘wat eenmaal groot was geweest, te zijnen tijde doorgaans klein was geworden, dat wat tijdens hemzelven groot was eenmaal gering was geweest, en dat menschelijke voorspoed nimmer bestendig blijft.’ (I 5). En allerminst dat, hoewel zijn indeeling der stof misschien wat gekunsteld mag heeten, de verbijsterende menigte en verscheidenheid zijner feiten noch hem noch ons geheel overstelpt, en dat, hoe dikwijls ook de Ariadne-draad ons een oogenblik dreigt te ontglippen, we toch nooit in ernst en voorgoed in zijn labyrinth verdwalen.

Want inderdaad, hij is een groot kunstenaar. Zijn wetenschappelijke beteekenis, zijn waarde als ‘bron’ voor

voortgezet historisch onderzoek van lateren, is meermalen in twijfel getrokken, niet het minst door zijn eigen landgenooten, die hun ontwakenden zin voor historische kritiek niet beter wisten te staven dan door op vader Herodotus als een onbetrouwbaar sprookjesverteller of, beleefder uitgedrukt, als een romanschrijver met den noodigen kwasi-wetenschappelijken ernst af te geven. Men meende klaarblijkelijk voorzichtig te doen, door hem zonder meer te verdenken van het ‘a bon mentir qui vient de loin.’ Onpartijdig modern onderzoek heeft intusschen veel wat Aristophanes en Aristoteles, wat Thucydides en Ctesias, wat Strabo en Plutarchus belachelijk of aanstootelijk vonden als juist waargenomen aangewezen, al zou het waanzin zijn te beweren, dat hij Aegypte bij voorbeeld kende als heden ten dage Ebers of Maspéro, Assyrie als Rawlinson en Layard.

Niet daaraan ontleent hij hoofdzakelijk zijn waarde. Hij heeft het recht op den naam van ‘vader der geschiedenis’ verworven, niet omdat zijn berichten voor aanvulling niet vatbaar zijn, maar omdat hij het eerst in het Westen het verhaal van gebeurde zaken tot een kunstwerk heeft herschapen, in staat om de fantasie te bevolken met, en het gemoed te ontvlammen voor, de schimmen van het verledene. Hij schiep een kunstwerk door middel zijner gebeeldhouwde taal, een te opmerkelijker verschijnsel bij de soberheid in beeldspraak die het klassieke Attisch pleegt te betrachten; door zijn kwistigen overvloed aan fabelen en parabelen, aan geestige zetten en diepzinnige uitspraken, aan even aangestipte of breed uitgewerkte vergelijkingen, in al hetwelk men een nagalm der bloemrijke wijsheid van het Oosten meent te hooren; door de onnavolgbare naiveteit zijner nog vaak onbeholpen zinswendingen; door de onoverzienbare reeks zijner dramatisch aangelegde situatiën; door de eveneens dramatische levendigheid van den dialoog, die soms bladzijden aaneen wordt voortgezet, slechts waar noodig door een ‘spreekt hij,’ of ‘antwoordt hij als volgt’ afgebroken. Dit alles, - het moet mij van 't hart, - heeft voor mij groote bekoring, te grooter omdat wij Nederlanders vooral gewoon zijn in het noodzakelijk dualisme der historiografie het leeuwendeel en nog meer dan dit toe te kennen aan de wetenschap van bronnen-verzameling, bronnen-studie, en bronnen-kritiek. Met

het gevolg, dat wij verpletterd worden door een voorraad van steeds toenemende bouwstof, zoo reusachtig groot dat geen hand het meer waagt ze artistiek te ordenen.

Dat Herodotus een volmaakt kunstenaar was, wordt door mij geenszins beweerd. Hij had de gebreken zijner deugden. Hij had geen oog voor het algemeene, voor den bouw en gang der staatsmachine, voor de tegenstrijdige belangen en hartstochten der Grieksche staatjes onderling, voor de dramatische slingeringen van een veld- of zeeslag. Zijn kracht van karakterteekening schoot te kort waar samengestelde karakters te teekenen vielen. Doch over zijn boek ligt de glans van jeugdigen overmoed in het ontwerpen, van frissche geestdrift in de uitwerking, van bewonderend ontzag voor de overwinnaars, voor het opwaarts strevende Athene bovenal. ‘Weet alzoo, indien gij het niet reeds te voren wist’ - aldus spraken de Atheners tot de gezanten van Sparta, even voor den slag bij Plataeae - ‘dat, zoolang nog één Athener in leven is, wij in geen geval met Xerxes een vergelijk zullen treffen.’ (VIII, 144).

Dit is de grondtoon van zijn werk, dat gelijk eenmaal het Homerische epos een wereld schildert. Nog nadrukkelijker dan dit sluit het, en ditmaal voor goed, een periode af van den Ionischen geest. Na hem heeft zijn Klein-Aziatisch vaderland geen schrijvers van beteekenis meer voortgebracht. Ook in de kunst is de heerschappij overgegaan op Athene.

III.

De onverdeelde instemming, die Herodotus in de oudheid niet heeft kunnen erlangen, is door haar met nauwelijks noemenswaardige uitzonderingen geschonken aan den eersten grooten Attischen geschiedschrijver, aan Thucydides. Eigenlijk de eenige, die beproefd heeft verzet aan te teekenen tegen de algemeene bewondering, is een kunstbeoordeelaar uit den Augusteischen tijd geweest, zelf ook historicus op zijn manier, en hoezeer deze overtuigd was met zijn kritiek tegenover de onbetwist geldende opinie te staan, bewijst niet slechts de lange voorafspraak vol verontschuldigingen, waarmede hij zijn afwijkende beschouwingen inleidt, maar ook zijn ondubbelzinnige erkentenis, dat een ieder, de leek zoowel als de

deskundige, in Thucydides het ideaal zag van historische schildering en het volmaakte model van politieke welsprekendheid.

Een oud biograaf zegt van zijn voorkomen, dat het in volmaakte overeenstemming was met den indruk dien men uit zijn werk verkrijgt. Een diepdenkend gelaat, hard en streng. Geen spoor van dat innemende, dat, naar het aardige Grieksche gezegde, den mensch zoo beminnelijk maakt wanneer hij waarlijk mensch is. Het uiterlijk van een veldheer en staatsman, half vreemdeling van afkomst en aristocraat van neigingen, geboren om menschen te doorgronden, te gebieden, en voor abstracte doeleinden te gebruiken.

Of hij in de praktijk een rol zou hebben vervuld in overeenstemming met deze hoedanigheden, heeft niet mogen blijken. Zijn eenig daadwerkelijk ingrijpen in het drama van den Peloponnesischen oorlog is ongelukkig geweest, en hij boette zijn tegenspoed door een vrijwillige twintigjarige ballingschap, waarschijnlijk om erger te voorkomen. Of de straf geëvenredigd was aan de schuld is nog een der vele twistpunten, die de moderne beoefenaars der Attische historie gescheiden houden.

In allen gevalle, het geluk wilde dat hij de eigenschappen, die hij voor het praktische leven niet kon doen gelden, overbracht op wat hij reeds zeer vroeg almede als een levenstaak was begonnen te beschouwen, het beschrijven van de geweldige zeven-en-twintigjarige worsteling tusschen Athene en Sparta, die inderdaad tevens - gelijk hij van den beginne af met alle wenschelijke scherpte inzag - de worsteling was tusschen die twee politieke stroomingen, die Hellas steeds hadden beheerscht, en verdeeld gehouden, en elke duurzame grootsche combinatie onmogelijk gemaakt. De strijd tusschen de suprematie van het Dorische en het Ionische ras, verwikkeld met dien tusschen democratischen en aristocratischen staatsvorm, tusschen land- en zeemacht, tusschen lossen statenbond en eenheidsstaat van één leidend rijkje met vele willoos gehoorzamende onderdanen, tusschen grondbezit en uit handel en industrie voortgekomen kapitaalmacht. Niet al deze factoren der onverzoenbare oneenigheid stonden den schrijver even duidelijk voor den geest, maar het is Thucydides' onvergankelijke roem, het contrast gevoeld en ook ons voelbaar

gemaakt te hebben in zijn helaas onvoltooid gebleven geschrift van den oorlog tusschen de Peloponnesiers en de Atheners.

Onder de vele goede dingen, die in dr. Van Deventer's boek voorkomen, is ook deze uitspraak: ‘Herodotus zag de geschiedenis als een drama van volkeren, Thucydides als een conflict van staten.’ (blz. 146.) Al de eigenschappen van zijn geest, aangeborene zoowel als in de school der ervaring verworvene, maakten hem tot den aangewezen man om dat conflict naar waarheid en waarde te teekenen. Ik zeg met opzet teekenen, en niet schilderen. Hij miste voor dit laatste hartstocht, gemoed en fantasie. Zijn gaaf om individuen uit te beelden schijnt gering geweest te zijn. Zijn boek leert ons noch Themistocles, noch Pericles, noch Cleon, noch Nicias, noch Alcibiades, noch Antiphon in hun volle menschelijke individualiteit kennen, niet eenmaal de bijzondere eigenschappen waardoor ze invloed uitoefenden op de lotgevallen van hun land worden ons uit zijn voorstelling volkomen helder. Zelfs Brasidas, zijn breedst en met de meeste voorliefde ontworpen figuur, leeft voor ons niet als een krachtig gepenseelde persoonlijkheid behoort te leven. Om in schilders-beeldspraak voort te gaan, al die portretten staan hoogstens in de grondverf. Maar, terwijl men ook de dramatische kracht van Herodotus in het weergeven van situaties bij hem te vergeefs zoekt, brengt hij, wat Herodotus niet vermocht, mouvement, leven en beweging in het tafereel der gebeurtenissen. Bij hem is er gang in het wedervaren der staten, zij zijn het die zijn ware *dramatis personae* vormen, en al onze belangstelling, die hij den eenlingen niet gunt, neemt hij in beslag voor deze samengestelde abstracties.

Zoo vereenigen zich bij Thucydides, meer dan bij zijn voorganger, de beide eigenlijk heterogeene elementen waaruit historiografie wordt opgebouwd in die hoogere eenheid, welke alleen bij machte is een tegelijk wetenschappelijk en artistiek bevredigend genot te schenken. Trots de tegenspraak van enkelen gevoelen we, dat we ons bij hem op den vasten bodem der werkelijkheid bevinden. Hij geeft ons niet alles wat hij weet en wij van hem zouden wenschen te weten, - ook dat gevoelen we, - maar hij wekt het bewustzijn, dat wat hij mededeelt ons een beeld der realiteit schenkt en niet der fantasie. En hij verstaat het met onfeilbaar meesterschap de details,

vereischt om dien indruk te weeg te brengen, naar omstandigheden zoo breed uitgewerkt of zoo in enkele sprekende lijnen samengedrongen te kiezen en te schikken, dat wij het doorgaande gemis aan kleur nauwelijks bemerken. Hij ziet bovendien de zuiver menschelijke beweegredenen aller politieke handelingen zoo overtuigend helder, het spel der drijfveeren grijpt bij hem zoo verrassend juist ineen, dat hem lezende geen oogenblik bij ons de vraag oprijst of aaneenschakeling en verloop misschien ook anders geweest kunnen zijn. En de eenvoudige ernst van een stijl, die de wanhoop is aller vertalers, tegenover den overvloed van Herodotus opvallend arm aan beeldspraak, maar trots zijn stroeve en syntactisch soms onregelmatige zwaarwichtigheid de Grieksch geworden logica zelve, helpt almede die illusie der hoogste betrouwbaarheid voltooien.

In concentratie en zelfbeperking lag zijn kracht. Niemand onder de ouden bezat als hij de gaaf om het op zich zelf staande zijn plaats aan te wijzen in het geheel der gelijksoortige feiten, om in het verspreide en toevallige het noodzakelijke en samenhangende te doen ontwaren, om van het slechts van den buitenkant of valsch overleverde concrete door te dringen tot de ontwijfelbaar ware kern. Maar een opwekkende lectuur biedt zijn boek allerminst. En het is begrijpelijk, dat dichterlijke en fijnbesnaarde gemoederen onder de modernen, - want de grieven van Dionysius van Halicarnassus zijn grootendeels die van een enkel de oppervlakte rakenden rhetor, - zich vaak onbevredigd van hem afwenden. Hij behandelt een periode van onverzoenlijken broederkrijg, soms uitbarstende in vlagen van beestachtigen hartstocht, meermalen welslagen zoekend in gruwzaam fijn gesponnen listen, en evenmin als hoopvol enthousiasme is frissche bezieling bij hem te geef. Men staat van zijn bladzijden wijzer op, maar niet beter. Onze dunk van de menschheid in het algemeen, van de Hellensche menschheid in het bijzonder, is door zijn toedoen niet gestegen.

Gelukkiger in dit opzicht is een andere balling uit Athene geweest, Xenophon. Hij was, wat zijn persoon betreft, een gunstig specimen van den Griekschen middelslag-mensch, ongewoon slechts door de harmonische vereeniging van veel gewoons. Hij bezat noch diepte van geest, noch ruimte van

blik, noch hoog idealisme, noch overweldigende kunstenaarsgaven. Maar hij was krachtig naar ziel en lichaam, schoon, vermogend, eerzuchtig, onvermoeid, vlug met het woord en vlug met de daad, opgewekt en vindingrijk te midden der moeilijkste verwikkelingen en der dreigendste gevaren, de verpersoonlijking van *practica est multiplex*. Hij is van alles geweest, heeft aan allerlei gedaan, en over alles en nog wat geschreven. Populaire verhandelingen over Socratische wijsbegeerte, over de jacht, over paardendressuur, over middelen tot herstel der jammerlijk in de war verkeerende Atheensche financiën, over de voor- en nadeelen der tyrannis, over huisbestier, over de voortreffelijkheid der Spartaansche staatsinstellingen, eindelijk historische werken en een historischen roman. Van de bovenste plank is met ééne uitzondering van dat alles niets. Van Socrates' wezen was slechts het alleruiterlijkste omhulsel aan hem geopenbaard. Zijn met veel zelfvertrouwen voorgedragen ontwerpen tot het openen van nieuwe geldelijke hulpbronnen hebben, zoover ik weet, nooit op het programma gestaan van een werkelijk Atheensch staatsman. Zijn *Hellenica* heeft, trots enkele schitterende partijen, als geheel beschouwd niet slechts van de neerdrukkende nabijheid van Thucydides' meesterwerk nadeel te duchten. En toch..... Toch is de invloed van dezen uitverkorene der gulden middelmaat op de komende geslachten groot geweest, en heeft hij, die slechts over een beperkt scheppend vermogen schijnt te hebben kunnen beschikken, het geluk gehad overal nieuwe banen te openen. Hij heeft in de geschiedschrijving een plaats verzekerd, en een blijvende plaats, aan het persoonlijk element. Hij is zoodoende de eerste schilder geworden van het litterarisch portret ten voeten uit. In zijn *Cyropaedie* vond hij den historischen roman, een nog veelszins zwakke creatie, maar ook een eerste. Met hem maakt de vrouw haar intrede in de proza-litteratuur, geen heldin meer, maar de fijnste poëzie vertegenwoordigend des dagelijkschen levens. En met zijn *Anabasis* is hij de pionier geweest der helleniseering van het Oosten.

Het is een juweeltje, die *Anabasis*, een kabinetstukje van vinding en uitvoering. Of liever, de vondst werd hem door goedgunstige goden in den schoot geworpen. Hij behoefde slechts de hand uit te strekken naar zijn onderwerp, en

geboren was die onsterfelijke schets eener grootsche episode uit het Grieksche vrijbuitersbestaan met hemzelven als middelpunt. Hij heeft er èn als militair, èn als leider van menschen, èn als schrijver in één slag en voorgoed zijn roem mede gevestigd.

Er zijn van die gelukkige stervelingen. Zoo héél groot behoeft men niet te zijn. Men geve slechts beter dan de anderen uitdrukking aan wat een ieder wenscht uit te drukken, en men is zeker van zijn welslagen en niet al te onzeker van te zullen voortbestaan door zijn werk. Zoodanig waren in hun tijd Euripides als dichter en Xenophon als prozaist. Hun taal en hun denkwijze maakten hen tot voorloopers van het naderende hellenisme. Zij hielpen een nieuwe wereld van vormen en ideeën voorbereiden, en daarom verheugen zij zich, eeuw in eeuw uit, in een beroemdheid die niet geheel in overeenstemming is met hun werkelijke artistieke verdiensten. Aldus is de rechtvaardigheid dezer wereld.

IV.

Gelijktijdig met de historiografie ontlook te Athene het genre der naar kunstregelen beoefende welsprekendheid. Gesproken in het openbaar was er natuurlijk sints onheugelijke tijden, menigmaal zeker ook voortreffelijk gesproken, voor de rechtbank, in de beide raden, in de volksvergadering, voor leger of vloot, tegenover verbondene of vijandig gezinde staten. Maar eerst tijdens den Peloponnesischen oorlog gewende men zich het gesproken woord in zijn vlucht vast te houden, en in de lezing ook hen te betrekken, wien het behandelde onderwerp of niet of slechts zeer in de verte belang kon inboezemen. De te boek gestelde en overal heen waar men Grieksch verstond verbreide voortbrengselen der Attische redenaars beoogden sedert naast hun onmiddellijk doel tevens hetzij hefboomen tot propaganda voor politieke of maatschappelijke denkbeelden, hetzij uitspanningslectuur te zijn. Zij vervulden op bescheidener schaal de taak onzer dagbladen, onzer brochures en tijdschrift-artikelen, onzer romans en novellen.

De Alexandrijnsche geleerden stelden een canon vast van tien Attische redenaars, en van deze tien zijn dan ook een

kleiner of grooter aantal volledige redevoeringen voor ons bewaard gebleven. Moderne geleerdheid heeft daarnevens nog uit allerhande hoeken en gaten een veertigtal andere namen met langere of kortere fragmenten hunner oratorie weten bijeen te garen, onbeduidende stoppels van een eenmaal overvloedigen oogst. Doch ook van het tiental, waarover ons een zelfstandiger oordeel gegund is, bieden verscheidene slechts belang aan den beoefenaar der Grieksche taal, geschiedenis of rechtsinstellingen. Kennismaking met de redevoeringen van Isaeus b.v., die louter ingewikkelde erfrechtskwestiën behandelen, of van Dinarchus, den naäper van Demosthenes, of met de *Leocratea* van Lycurgus - holle declamatie, zoo er ooit een was, - zou ik voor mij den in Grieksche letteren enkel belangstellende niet bij voorkeur wenschen aan te raden. En indien ik wèl zie, is de levensloop van Antiphon en van Andocides, - ten minste indien we ten opzichte van den laatsten eenig vertrouwen mogen stellen in de berichten, die zich als van hemzelven afkomstig geven, - belangwekkender dan wat we van hen te lezen krijgen. Mijns bedunkens zijn voor leeken het interessantst Lysias, Isocrates en Demosthenes, de vertegenwoordigers ongeveer van de drie hoofdgroepen waaronder de oude kunstrechters de oneindige verscheidenheid der tijdens hen bestaande redevoeringen plachten in te deelen: de juridische, de politieke, de plechtigheids-redevoeringen, anders gezegd, die uitgesproken werden, - of verondersteld werden uitgesproken te zijn, - voor de rechtbanken, voor de organen van het staatsbestuur, of bij feestelijke gelegenheden.

De talentvolste en veelzijdigste schrijver van pleidooien, dien wij uit de Grieksche oudheid kennen, is Lysias. Hij had in jonger jaren tot oefening en tijdverdrijf ook aan andere vormen van welsprekendheid gedaan, en zijn aanleg dreef hem inderdaad bij voorkeur naar dezen ganschen tak van litterarische werkzaamheid, maar toen hij, de vijftig nabij, verarmd en door de tirannie der Dertig van het vaderlijk vermogen en de vruchten der vaderlijke industrie beroofd in zijn onderhoud had te voorzien, wijdde hij zich met grooten nadruk, buitengewone werkkracht, en naar het schijnt nog indrukwekkender goed gevolg bijna uitsluitend aan het vak van pleitbezorger. Hij werd advocaat, maar advocaat op zijn

Grieksch. Sints onheugelijke tijden gold in Athene de regel, dat hij die voor den gerechte optrad, als aanklager of als verdediger, zijn eigen belangen te bepleiten had. Het gebruik bleef gehandhaafd, maar als een fictie waarvan niemand dupe was. Men leerde, op niet noemenswaardige uitzonderingen na, de redevoering uit het hoofd, door den man van het vak, den logograaf, opgesteld. Deze bleef achter de schermen en kon, zoo hij verkoos, zonder aanstoot te geven aan de beide strijdende partijen zijne pen leenen. Het voor en tegen dezer wijze van doen, verschillend niet slechts van de gewoonte der modernen maar ook der Romeinen, is indertijd door Emile Egger in eene fijne studie uiteengezet. Uit Lysias' letterkundige nalatenschap kunnen we geen bewijzen putten, dat hij aanklager en aangeklaagde in eenzelfde rechtszaak gelijkelijk ter wille was, wèl, dat hij elk soort van proces en rechtzoekenden uit iederen maatschappelijken stand zonder onderscheid onpartijdiglijk van zijn gading rekende. Dit is, zooals de zaken toenmaals stonden, geen verwijt, veeleer een compliment voor een ongeëvenaarde virtuositeit. Als niet volburger kon hij alleen in zeer enkele gevallen voor eigen zaak in rechten optreden, en hij heeft dit ook slechts een enkele maal gedaan. Waarom zou hij niet, ten bate van eigen zak en eigen roem, hulp verleenen aan al wie zijn hulp kwam inroepen?

Het gevolg was dat de oudheid meer dan vierhonderd op zijn naam gaande, meer dan tweehonderd als echt erkende redevoeringen van Lysias bezat. Wij zijn niet zoo gelukkig. Ternauwernood een zevende is aan den ondergang ontsnapt, alle meer of min, sommige zelfs deerlijk gehavend. Het is evenwel zeer de vraag of, indien we meer van hem konden lezen, ons oordeel over den stilist in hoofdzaken gewijzigd zou worden. Wat gespaard bleef is voldoende om de verbazende lenigheid van zijn talent te staven. Processen voor den raad der vijf honderd, voor den Areopagus, voor de gewone rechtbanken der heliasten, voor militieraden, alles is daar. Met hetzelfde gemak behandelt hij de aanklacht tegen een staatkundigen verklikker uit de donkere dagen der oligarchie als de verdediging van een echtgenoot uit den burgerstand, die den belager zijner huiselijke eer had gedood; de aanklacht tegen een grootvader die als voogd het vermogen zijner kleinzonen had zoek gemaakt, als de verdediging van een gebrek-

kige wien zijn ondersteuning uit de staatskas dreigt te ontgaan; zaakjes van kijfpartijen en handtastelijkheden; van door de schatkist betwiste erfenissen en van ongeoorloofde opkooping verdachte graanspeculanten; van onwaardige candidaten voor een zetel in den raad en zich voor burger uitgevend schorriemorrie.

Een naar den geest verwante criticus uit de Augusteische eeuw, de reeds meermalen genoemde Dionysius van Halicarnassus, heeft beproefd hem als het ideaal voor te stellen der attische welsprekendheid. Dat is natuurlijk schromelijke overdrijving. Lysias was, - het woord werd zoo even reeds eenmaal door mij gebezigd, - een groot virtuoos. Virtuoos in den stijl, welks bevalligheid, door bijna onmerkbare kunst verkregen die slechts zelden in gekunsteldheid ontaardt, ook door ons nog levendig genoeg kan worden gevoeld. Virtuoos in den vorm, al gaat de schijnbaar ongezochte eenvoud van ordonnantie ook inderdaad wel eens in ongegeneerdheid en eentonigheid van overgangen schuil. Virtuoos in de bewijsvoering, al dunkt ons de scherpzinnigheid er van niet zelden een verdachten familietrek met draaierij en drogredenen te hebben. Virtuoos eindelijk, en van de beste soort, in de door ouden en modernen om het zeerst geprezen karakterteekening, die in ieder zijner redevoeringen een levend beeld van den spreker doet ontwaren. Doch eigen overtuigingen, behalve een voorliefde in het algemeen voor democratische staatsinstellingen, schemeren slechts zeer zelden door; pathos, zoo hij het bezat, laat hij alleen bij hooge uitzondering spreken; persoonlijke hartstocht wordt door niets dan door de herinnering aan de Dertig en hunne wandaden wakker geroepen. Hij is als redenaar de onpersoonlijkheid zelve. Telkenmale spreekt niet hij, Lysias, maar zijn client, en velerlei zijn de gestalten waarin hij zich weet te vervormen. Wij kennen hem lezende die allen; alleen hemzelven, den meester die hun wezenstrekken op het papier vasthechtte, kennen we ook na de laatste bladzijde omgeslagen te hebben nog niet.

Ik houd mij dan ook overtuigd dat we, zelfs indien de gansche Lysias ons bewaard gebleven ware, niet veel verder zouden zijn, en dat zich derhalve uit de studie van hem alleen slechts een uiterst eenzijdig beeld der attische welsprekendheid laat vormen. Gelukkig is zijn een menschenleeftijd

jongere tijdgenoot Isocrates daar, om haar van een andere zijde te doen kennen. Ook Isocrates was behalve professor eloquentiae een poos logograaf, doch zou als zoodanig niet tot onderscheiding gekomen zijn. Wat hem en zijn werk tot een eigenaardige en in haar soort merkwaardige figuur stempelde, was vooreerst het voorbeeld van zijn stijl, die een sterken, eigenlijk bedenkelijken, invloed heeft uitgeoefend op lateren, ook op Cicero. Het was de elegantie van den vorm tot een uiterste gedreven waar ze aanstootelijk wordt, het hoekige dat elke individualiteit kenmerkt tot een eentonig glinsterend oppervlak wegpolijst, en gevaar loopt in plaats van mannentaal eunuchengefluister te doen hooren. Wat zoo tot stand gebrachte producten van volslagen geesteloosheid redt is hun inhoud, zoo deze het kennisnemen waard is. En dat is met Isocrates' groote redevoeringen het geval, niet altijd, maar vaak. Redevoeringen bestemd om uitgesproken te worden zijn het niet; wel brochures, hun ontstaan ontleenend aan een gebeurtenis van den dag en in den vorm van feestreden gekleed. Wanneer het stuk het licht zag, was de aanleidende oorzaak doorgaans reeds lang door andere gebeurtenissen naar den achtergrond gedrongen, mogelijk ook geheel vergeten. Maar dit stond de verspreiding niet in den weg. Want als de schrijver goedvindt zijn publiek eens niet te onderhouden over zijn eigen dierbaren persoon of zijn particuliere grieven, en aan zijn antipathie tegen wijsgeeren en praktische staatslieden, beiden zijn *bête noire*, het stilzwijgen oplegt, bepleit hij twee waarlijk grootsche denkbeelden van geheel algemeenen aard, die zoo nauw samenhangen dat ze eigenlijk één enkel denkbeeld vormen, en waardoor alleen zijn geschriften ook nog voor ons leven. De verarming, ontvolking, verwildering van Griekenland, noodzakelijk gevolg van geen oogenblik rustende onderlinge twisten, vervulde hem aanhoudend met bange zorg. Hij zag slechts één uitweg voor onfeilbaar uiteenvallen van het geheel, gevolgd door even onfeilbaar uitteren der deelen. Hellas moest een nieuw ruimer en rijker vaderland zoeken aan de overzijde der Aegeische zee, in dat Klein-Azië vanwaar in oude dagen zijn vaderen westwaarts gekomen waren. Hellas moest, opnieuw één geworden, zich daartoe aangorden onder leiding van Athene. Toen het ideaal onvervulbaar bleek, de geestkracht uitgeput,

de eensgezindheid ver te zoeken, de aanspraken zijner vaderstad op hegemonie elken dag minder geteld, gaf Isocrates zijn denkbeeld, zijn droombeeld, niet op. Nu Athene niet wilde, en men ook Athene niet wilde, werd Philippus van Macedonie zijn man. ‘Misschien’ - zoo schrijft hij aan dezen in wat wij een open brief zouden noemen, - ‘misschien zullen eenigen die niets anders verstaan dan dit het mij euvel duiden, dat ik verkozen heb u op te wekken tot den veldtocht tegen de Perzen en het ter harte nemen van Griekenlands belangen, met voorbijgaan mijner eigen vaderstad. Hierop antwoord ik: indien ik mij over deze aangelegenheden tot iemand anders eerder had gewend dan tot mijn geboorteland, dat driemaal de Hellenen heeft bevrijd, tweemaal van de barbaren, eens van de overheersching der Lacedaemoniers, zoude ik inderdaad erkennen verkeerd gehandeld te hebben. Het zal echter blijken dat ik met al den aandrang waartoe ik bij machte was beproefd heb allereerst mijn land hiertoe aan te sporen. Maar toen ik bemerkte dat dit zich minder bekommerde om mijne woorden dan om de van het spreekgestoelte af tierende redenaars, toen heb ik me daarvan afgewend, maar toch mijn denkbeeld niet laten varen. Terecht moesten daarom allen mij veeleer prijzen, dat ik, gebruik makend van zooveel welsprekendheid als ik bezit, mijn leven lang niet heb opgehouden de barbaren te bestrijden, voor de publieke opinie hen aan te klagen die met mij van gevoelen verschillen, en gepoogd hen aan te porren die ik mocht verwachten dat het meest in staat waren den Hellenen voordeel aan te brengen en den Perzen den overvloed waarin zij leven te ontnemen. Daarom richt ik thans het woord tot u’.[1)]

Ongetwijfeld heeft de groote koning en geniale staatsman over het zonderlinge geschrift van den meest onpraktischen doctrinair onder de Atheensche redenaars geglimlacht. Zóó moet Frederik de Groote geglimlacht hebben over de diplomatie van Voltaire, zóó Bismarck over de ideale eenheidsplannen der ‘Parlamentarier’ van 1848. Hij, Philippus, heeft Isocrates' programma - dat tevens zijn programma werd - verwezenlijkt, maar niet juist in Isocrates' geest. En een overlevering wist te vertellen dat de grijze redenaar, uit

1) Isocrates Or. V (*Philippus*) § 128 v.v.

smart over den verloren slag van Chaeronea, die Griekenland voor goed in het gareel van den halfvreemden Macedonier spande, en het dwong onder leiding van zijn zoon de wereldhistorische roeping te vervullen die het eigen initiatief nooit zou hebben tot stand gebracht, een gewelddadig einde aan zijn leven had gemaakt. Het schijnt niet waar, en was ook voor den meer dan tachtigjarige nauwelijks noodig.

Die leidende macht van Athene, welke Isocrates bereid was aan Philippus over te dragen tegen verwezenlijking van zijn lievelingsidee, heeft een laatsten, gansch anders geweldigen, maar even weinig met voorspoed bekroonden voorvechter gehad in Demosthenes. In hem zag de oudheid den zonder tegenspraak grootsten redenaar, en ook de modernen behooren die opvatting te huldigen, zij het al niet zonder eenig voorbehoud. Demosthenes heeft inderdaad het hoogste toppunt der antieke welsprekendheid bereikt, maar ook het hoogste toppunt alleen. Men behoeft de beeltenissen van den man slechts aantezien, het beroemde brons van het Vaticaan bij voorbeeld, om de overlevering gelijk te geven die van hem gewaagde als van een die het lachen had verleerd, en die kort na den dood zijner dochter, zijn eenige, het witte feestgewaad aanlegde ter eere van een voorbarig gemeld doodsbericht van den aartsvijand. Het smalle gelaat spreekt van onverpoosden, uitputtenden arbeid en van slechts één verterenden hartstocht, de sombere oogopslag en dunne op elkaar geklemde lippen van onverzettelijke wilskracht en onbluschbaren haat. De haat, de hartstocht, de inspanning, het gold alles één verheven doel: de grootheid van Athene als resultaat van het ver- en klein houden des Macedonischen konings, in wien Demosthenes, lang voor iemand anders, met den speurzin der liefde den vijand van zijn aangebeden vaderland geroken had.

Het zou van gemis aan eerbied getuigen, een zoo veelbewogen leven, en daarnevens een zoo uitgestrekte en zoo nauwgezette letterkundige werkzaamheid in een paar bladzijden te willen afhandelen. Daarom vragen hier slechts een paar indrukken eene plaats. Zoo als de man was, zoo is zijn werk. Een en al tensie, niets dan klem, uitsluitend heftigheid. Enkel spieren en zenuwen, en ternauwernood vleesch. Zoo doet hij zich reeds kennen in zijn vroegste stukken, redevoeringen over privaatzaken, hetzij zijn eigen belangen

betreffende, hetzij - want hij begon om geldige redenen almede als logograaf - die van anderen. De redeneering omspant u als een steeds strakker aangeschroefde ijzeren boei. Hij laat niet los voor ge hem gelijk geeft, al is uw vermoeden sterk dat het juist andersom is. Voor geen cijfers, voor geen berekeningen deinst hij terug. Hij verdedigt wat hij voor zijn recht of voor het recht van zijn cliënt houdt met den wanhopigen greep van den gierigaard, dien men van zijn schat dreigt te berooven. Het moet voor de heliasten geen uitspanning geweest zijn dergelijke pleidooien aan te hooren.

Maar zijn eigenlijke en onweerstaanbare kracht ontwikkelt hij eerst ten volle in zijn groote staatkundige en politischjuridische redevoeringen. Als ik uitdrukking mag geven aan mijn persoonlijk gevoel, zou ik zeggen: ze vervullen mij bij de lectuur met onbegrensde bewondering, maar niet met onverdeelde sympathie. Daartoe ontbreekt te veel alles wat los, gemeenzaam, opgewekt is, alles wat innemen kan. Ook onder de oude kunstrechters waren er die bevalligheid ten eenenmale bij hem misten. En zoo gaat het mij. Als hij zich een enkelen keer vroolijk maakt, - over zijn tegenstanders natuurlijk, - is de aanvechting groot om er tegen in te grijnzen. Zijn humor doet klappertanden. Een aanhef als van zijn partijgenoot en lateren tegenstander Hyperides: ‘wel, mijne heeren van de rechtbank, ik herhaal wat ik zoo even tot de omstanders zeide: ik begrijp niet dat dergelijke hoogverraadsprocessen u niet al lang hartgrondig de keel uithangen,’[1] - zulk een familiaren toon behoeven we bij Demosthenes niet te zoeken. Hij is niet plechtig en hij galmt niet. Maar hij trilt steeds van ingehouden hartstocht, en hij doet zijn hoorders en ons lezers medetrillen, tot we zenuwachtig worden van overspanning. Die schijnbaar lange volzinnen, inderdaad voor het meerendeel aggregaten van talrijke korte, waarin de gedachte in het minimum van veelzeggende woorden is samengeperst, die drastische vergelijkingen en naar Grieksche opvatting soms al te stoute beeldspraak, ze vallen als mokerslagen ons op het hoofd. Eerst als we kalm napeinzen treft het ons, hoeveel blinde partijdrift en verdacht-

1) Aanhef zijner verdedigingsrede voor Euxenippus.

making er schuilt onder dien gloed, hoe dikwijls de bitterheid zich uit in scheldwoorden, hoe de bewonderenswaardige scherpzinnigheid ook handtastelijke sofismen niet versmaadt. Zegt men dat praktische politieke welsprekendheid slechts invloed kan oefenen tegen dien prijs, ik zal me er bij neerleggen, mits men eerlijk erkenne wat niet met goed fatsoen te loochenen valt. Alleen zou ik wenschen dit te doen uitkomen: des te treffender wordt bij dien onmiskenbaren zucht tot denigreeren van wat hem tegenstaat de onwillekeurige hulde, door hem zijns ondanks en met niet bijstere gratie lang na diens dood aan den grooten tegenstander gebracht, tegen wien hij - niet door zijn schuld, voorwaar - niet opgewassen bleek. 'Wat moest, - ik vraag het u, Aeschines, - wat moest o n z e stad doen, toen ze zag dat Philippus zich de heerschappij, de overheersching, over de Hellenen trachtte aan te matigen? Of wat betaamde het mij, haar raadsman te Athene, - want ook dit legt niet weinig gewicht in de schaal, - te zeggen of voor te stellen, die wist dat te allen tijde, tot op den dag waarop ik het spreekgestoelte betrad, mijn vaderland steeds om den voorrang, voor roem en eer gestreden, en voor onderscheiding en ten algemeenen bate meer goed en bloed veil gehad had dan de andere Helleensche staten voor eigen belangen hadden besteed? Die zag hoe die Philippus zelve, met wien wij den kamp aanbonden, ter wille z i j n e r heerschappij en z i j n e r macht zich het oog had laten uitslaan, het sleutelbeen verbrijzelen, zijn hand, zijn been vermorzelen, bereid, elk deel zijns lichaams dat het noodlot hem wilde ontnemen op te offeren, ten einde met het overschot te leven in eer en roem?'[1)]

Niet door eigen schuld moest Demosthenes het tegenover Philippus opgeven, zeide ik. Hij leefde in de idealen van het verledene, en bespeurde niet dat de dagen van Marathon en Salamis voorbij en de machtsverhoudingen geheel anders geworden waren. Een verminderde en verarmde bevolking; een doorgaans ledige schatkist; onregelmatig betaalde huurtroepen, aangevoerd door meest onbekwame en altijd onbetrouwbare condottieri; een ontoereikende en niet opperbest uitgeruste vloot; steeds slinkende buitenlandsche bezittingen

1) Demosthenes Or. XVIII (*Over den krans*) §§ 66, 67.

en zich afscheidende bondgenooten; in het overige Griekenland onontwarbare verdeeldheid, onbevredigde rancunes, en geen oogenblik zwijgend wantrouwen: - wat kon tegenover dit alles de gloeiendste vaderlandsliefde, de meest onvermoeide werkkracht, het fijnste diplomatiek talent tot stand brengen? En het is gelukkig dat het zoo was. Het voortduren van een schijnbaar onafhankelijke groep Grieksche staatjes ware vermoedelijk een ramp voor de Europeesche menschheid geweest. Ze zouden in hun hanengevechten spoorloos en roemloos zijn ondergegaan, zonder dien bevruchtenden invloed te hebben uitgeoefend, welke onder en ten gevolge van het Macedonische ‘dwangjuk’ de nooit genoeg te waardeeren taak van het hellenisme is geweest.

Toch valt de volle glorieschijn van het tragische op het hoofd van den vaderlander, die bewerkt heeft dat de val eervol was; die bleef gelooven in, en strijden voor, de verdwenen grootheid van zijn land; die alle levensgenot daaraan opofferde; die daartoe alleen zijn reusachtige gaven besteedde; die voor alles stond, in de volksvergadering, op de landdagen die bondgenooten moesten schaffen, in het kamp van den overwinnenden vijand; die hoopte tegen de wanhoop in; en die de trouw zijner overtuiging bezegelde door het opofferen van zijn leven. Door Macedonische benden nagezet nam hij vergif in om niet in hun handen te vallen, - twee-en-zestig jaar oud.

V.

Er is in dr. Van Deventer's boek sprake noch van Thucydides, noch van Isocrates, noch van Demosthenes. Maar wel wijdt hij een kort opstel aan Aristophanes, den vorst der comici. Hierover ten slotte nog een enkel woord.

Het stuk heeft, gelijk reeds werd aangestipt, een polemische strekking. Het bestrijdt het onvriendelijk oordeel, door Pierson in zijn *Hellas* over Aristophanes en diens werk geveld, een des te bedenkelijker afkeuring, naarmate Pierson's gezag in deze dingen bij het beschaafde Nederland, en met reden, zwaarder weegt. Het valt niet te ontkennen: mijns bedunkens heeft in deze materie dr. Van Deventer gelijk en Pierson in hoofdzaak ongelijk. Ook legt de wijze, waarop de schrijver zijn in het Grieksch geheel onkundigen landgenooten een

denkbeeld tracht te geven van het gansch eigenaardige en met niets moderns goed vergelijkbare der Aristofanische Muze een vereerend getuigenis af van zijne bedrevenheid om dergelijke kwestiën naar den eisch te behandelen. Kortom: mij dunkt in deze korte studie alles te prijzen, - met uitzondering van den toon der polemiek. Niet omdat hij onbillijk, maar omdat hij niet *gentlemanlike* is.

Wanneer ik lees: ‘Kom, mijnheer Pierson, laat ons vrienden blijven. - - Schrijf nog eens over Aristofanes - - en erken, dat ge hem te veel hebt geprezen, om zooveel afkeuring daarbij te gedoogen. - - Vertel eens van die heele mooie brokken, die buiten elk conflict staan. - - Beweer alleen niet meer, dat de *Nefelai* maar eene klucht is, en knor vooral niet om de onordentelijkheden van Aristofanes, want dat is toch al te flauw’ (bl. 281), - wanneer ik deze tirades lees, dan heb ik er desnoods de kans om als ouderwetsch en buitenmodelsch te gelden voor over, om ronduit te verklaren dat een dergelijke toon mij in een dergelijk werk onaangenaam aandoet. Tot dusverre leefde ik in de meening dat ook de heer Van Deventer goede manieren in de letterkunde op prijs stelt. Ik ben overtuigd dat de bestrijding geschreven werd toen Pierson nog leefde, maar zou hij dezen zoo toegesproken hebben in een salon, of op een vergadering? Zou hij, de jongere - om niets anders te zeggen - tegenover zich zulk een toon verdragen hebben, indien omgekeerd Pierson eens daartoe in staat ware geweest? Doen wij niet best, ploertigheden in den vorm over te laten aan hen, die daarin een element van succes meenen te zien?

Maar ikzelf wensch niet met dit woord van leedwezen en onder dezen indruk van een veelszins uitmuntend boek te scheiden. Een oude dichter heeft eens aan zijne zangen de onsterfelijkheid beloofd ‘zoolang aarde en zon er zijn.’ Zooveel zouden wij niet durven beloven aan alles wat te zamen nog van de oud-Grieksche litteratuur gespaard is gebleven. Maar wèl achten wij het een gelukkige beschikking van het noodlot, dat dit betrekkelijk weinige ook nu nog, ook bij ons nog, voortgaat zijn bezielende roeping te vervullen. Dat het bevruchtend en louterend werkt ook en vooral op hen die buiten de filologische wetenschap staan, op Vosmaer, op Pierson, op Van Deventer, en door hun bemiddeling op een

klein maar niet onbeteekenend gedeelte van het Nederlandsche volk. Meer dan ooit dunkt mij de invloed der klassieken, der echte, gewenscht, als heilzaam tegenwicht tegen de luchtsprongen van het ultra-modernisme in de kunst, zeker in de litteraire kunst.

H.J. POLAK.

De gedenkschriften eener Arabische prinses.

Wat ligt er toch in het Oosten, dat ons zoo onwederstaanbaar aantrekt? Zijn het de wonderverhalen van de Duizenden-Een nacht, die ons nog door het hoofd spelen, met een fantastisch waas van poëzie omhuld? Is het zijn heerlijk klimaat, zijn weelderige plantengroei, zijn onmetelijke vlakten, grootsch in hare stilte en verlatenheid? Is het de scherpe tegenstelling met onze zeden, gewoonten en levensopvatting, die ons boeit? Het is misschien dit alles te zamen.

In de laatste jaren werd onze kennis van Oostersche toestanden aanzienlijk vermeerderd. Moedige pioniers der beschaving, zooals onze Snouck Hurgionje, trokken het kleed van een Derwisch aan, togen ter bedevaart naar de heilige stad om daar in het brandpunt van den Islam maatschappelijke en godsdienstige toestanden te bestudeeren; maar hoewel zij ons omtrent menig punt beter hebben ingelicht, er bleef toch nog een gebied over, waar zij niet konden doordringen: het huiselijk leven van den muselman. Wat achter die getraliede vensters van den harem voorviel, welke hartstochten daar woelden, welk leed daar geleden, welke vreugde daar gesmaakt werd, wat er omging in het zieleleven van eene Arabische vrouw, daarvan konden zij ons weinig of niets melden, daar de strenge afzondering, waarin de vrouw in het Oosten leeft, dit onmogelijk maakt. Er moest schier een wonder gebeuren, eer wij iets naders daarvan te weten zouden komen.

Maar het lot heeft gewild dat eene Arabische prinses, dochter van een regeerend vorst, zich door een Hamburgsch koopman in katoenen goederen zou laten schaken, naar Europa zou komen, en na een langdurig verblijf aldaar de herinne-

ringen uit hare jeugd, in den harem van den Sultan van Zanzibar doorgebracht, zou te boek stellen. Het werk, dat zij schreef, is een soort autobiographie; niet overal even boeiend, omdat de schrijfster wel eens tot nietige bijzonderheden afdaalt, maar getuigende van een waarheidszin, die ons doet vertrouwen, dat hare voorstellingen van het Oostersche leven een beeld geven van de werkelijkheid. Bij hare vergelijkingen van Westersche met Oostersche toestanden is zij zeer vrijmoedig. Zij spreekt ons niet naar den mond.

Mevrouw Emilie Ruete, of, zooals haar Oostersche naam luidt, Prinses Salme, werd, als dochter van Sejjed, Sultan van Zanzibar, omstreeks de helft dezer eeuw geboren. Het juiste jaartal harer geboorte kan de prinses niet opgeven. Men leeft in die streken in een zalige onwetenheid van elkanders leeftijd; geboorte-acten bederven er de illusie niet, men geniet er ‘een eeuwige jeugd’; bij huwelijken wordt niet gevraagd of de aanstaande echtgenoot de vader van zijne bruid had kunnen zijn, of wel haar zoon. Is dit zoo, niemand zegt er een woord van. Van haren vader kan de schrijfster niet veel meer vertellen dan van haar geboortejaar. Zij weet alleen dat hij een eerwaardig, patriarchaal voorkomen had, een langen, grijzen baard droeg en hoog van gestalte was. De Sultan had een roemrijk verleden; in zijn jeugd had hij als Iman van Oman, een Arabisch staatje nabij de Perzische golf gelegen, dikwijls oorlog gevoerd, daarbij het rijke en vruchtbare eiland Zanzibar veroverd, en er 'een Sultanaat gevestigd. De moeder van prinses Salme was een *sarrari* of bijwijf van den Sultan, eene Circassische van geboorte, die reeds vroeg den onspoed des levens had ondervonden. Eens, toen zij nog zeer klein was, overvielen roovers het huis haars vaders, doodden hare ouders en voerden hun kinderen mede. Tegen den avond werden dezen van elkander gescheiden: de moeder der prinses verhaalde haar dikwijls dat haar nog het jammergeschrei in de ooren klonk, dat een harer zusjes aanhief, toen zij aan de anderen ontrukt werd. Als slavin kwam zij te Zanzibar; de Sultan kocht haar, gaf haar aan een zijner dochtertjes tot speelgenoot en nam haar later tot vrouw. Salme's moeder blonk niet uit door verstand; doch zij was voor hare dochter een teedere moeder.

Haar vader was een voortreffelijk vorst, die met wijs beleid het bestuur voerde, beminnelijk in den omgang, stipt rechtvaardig; een liefhebbend, hoewel een gestreng vader. Daarbij een goed muselman, die zijne godsdienstplichten met groote nauwgezetheid waarnam.

In Bet-el-Mtoni, een der landverblijven van den Sultan, op een paar uur afstand van de hoofdstad gelegen, zag onze prinses het levenslicht. Het verblijf ligt aan de zee, half verscholen onder groene palmen; de woning was een onregelmatig gebouw, dat zoo vaak het noodig was, telkens vergroot werd. Er waren zeer steile trappen en een onnoemelijk aantal kamers; men vond er bad-bassins in de open lucht, zonder veel weelde ingericht, alleen van een steenen bid- of rustbank voorzien, waar men den geheelen dag al biddende, lezende, werkende of ook wel slapende kon doorbrengen. De kamers waren hoog, eenvoudig gestoffeerd; de vloer was met Perzische tapijten en fijngevlochten matten bedekt; de wanden waren wit gepleisterd, en in nissen afgedeeld met groen geverfde planken, waarop bij wijze van etagère fijn procelein en aardewerk prijkte; er hingen ook eenige spiegels, waaronder divans stonden. Pendules van allerlei vorm en gedaante (een zeer geliefkoosde versiering in die streek) werden hier en daar aangetroffen. In een hoek stond het groote en hooge Arabische bed, zóó hoog, dat de bewoonster het slechts met de hulp van een slavin kon beklimmen. Het was van rozenhout vervaardigd en van wonderlijk snijwerk voorzien; men legde zich daarop geheel gekleed ter ruste. Eenige kisten, eveneens van rozenhout, met tallooze koperen spijkers beslagen en van schuifladen voorzien, dienden tot berging van kleederen en kostbaarheden, en hiermede was het ameublement voltooid. Het vertrek moest zoowel voor slaap- als ontvangkamer dienst doen. Zelfs de voorname Oostersche dame heeft slechts één vertrek.

In dit naar onze begrippen weinig gezellig verblijf bracht de prinses het grootste deel van den dag door, te midden van een onophoudelijk geraas, dat door de steeds openstaande deuren en vensters naar binnen drong. Daarbij een aanhoudend geloop op de trappen van waterdragers, boden, slaven, kooplieden, rondventers, en op de binnenplaats een drukte en bedrijvigheid, die schier nooit een einde nam. Pauwen, paarl-

hoenders, ganzen, eenden, flamingo's en gazellen liepen er vrij rond, te midden van kijvende slaven en slavinnen. Alle verrichtingen, die wij gewoon zijn binnenshuis te doen, zooals koken, slachten, ja zelfs scheren, geschieden daar in de open lucht. Op de binnenplaats kregen ook de jeugdige prinsen en prinsessen van hun vijfde jaar af hunne lessen in de in Arabië zoo hoog geschatte rijkunst. In dolle vaart reden zij soms ook het voorplein op en neder; de kleine knapen op Arabische paardjes, de meisjes op prachtige, melkwitte ezels uit Mascate gezeten, fraai opgetuigd, met purperen schabrak, hooge Arabische zadels en met zilver beslagen tuig en vervolgd door de hijgende eunuchen, die hun lange zweepen niet enkel op de rijdieren, maar ook vaak op de schouders hunner leerlingen lieten neerdalen; want de wijze Sultan Sejjid had hun verlof gegeven naar hartelust zijn kinderen te kastijden.

De Sultan, ik zeide het reeds, was geen zwak vader. Eens toen Salme's kleine broeder Abdul haar al spelende met een pijl in de zijde had gewond, werd den knaap zoo duchtig de les gelezen, dat het hem wel nooit uit het geheugen zal zijn gegaan. Aan liefde voor zijn kinderen - bij zijn dood waren er nog zes en dertig in leven - ontbrak het hem wel niet. Zijne zorgen en belangstelling strekten zich over allen uit, en op zijne wijze waakte hij onvermoeid voor hun geluk. Maar zijn eenige wettige vrouw, Azoe genaamd, beheerschte hem geheel. Zij was een kleine, dorre vrouw, zonder de minste schoonheid, met een sterken wil, waarvoor het gansche hofgezin moest buigen. Allen hadden vrees en ontzag voor haar; niets gebeurde zonder haar voorkennis, en de meeste zaken onderwierp de vorstelijke gemaal aan hare beslissing. Sultan Sejjid zou zich wel gewacht hebben gebruik te maken van het recht, dat de Koran hem toestond, om vier wettige vrouwen te nemen.

Drie dagen van elke week vertoefde Sultan Sejjid te Zanzibar in zijn paleis Bet-il-Sahel (Strandhuis), waar een veel vroolijker en ongedwongener leven geleid werd, dan op Bet-il-Mtonie, waar hij de overige dagen doorbracht. Hij had de gewoonte zich enkele uren van den dag terug te trekken in een open galerij met een hoog koepeldak, die een heerlijk gezicht op de zee verleende.

In gepeins verzonken kon men hem daar op en neder zien wandelen, eenigszins hinkende ten gevolge van een in den oorlog ontvangen beenwonde. Het zullen wel niet uitsluitend de Staatszorgen geweest zijn, die den ouden Sultan kwelden, maar ook de huiselijke, want wie had zulk een zonderling en bont dooreen gemengd gezin als hij? Van zijn talrijke vrouwen had hij kinderen van allerlei ras en kleur, van pikzwart tot blank toe, die weinig eensgezind of vredelievend met elkander verkeerden. Het zwarte kind van een Abyssinische kon het blanke eener Circassische niet uitstaan, dat zich op zijn beurt weer ver boven zijn donkeren broeder verheven achtte. Allerlei plagerijen en boosaardigheden waren hiervan het gevolg, waaruit dan geschillen ontstonden, die aan het oordeel van aller heer en meester werden onderworpen. Doch indien wij de prinses op haar woord mogen gelooven, deed dit alles niet veel schade aan het vroolijke vrije leven, dat in de paleizen geleid werd, en was het daar een dorado voor kinderen. Het grootste deel van den dag liepen zij rond, zonder dat iemand zich om hen bekommerde, op allerlei kattenkwaad belust, de schrik van oud en jong, het huis soms in een waar pandemonium herscheppende. Dat was het, naar onze begrippen, ook in menig ander opzicht; nijd, afgunst en haat voerden er den boventoon; een band als tusschen leden van één gezin bestond niet, des te meer een strijd van belangen. De zoon of dochter, die door den Sultan met voorliefde werd bejegend, was om die reden terstond het voorwerp van een doodelijken haat. De nijd ging zoo ver, dat men elkaar de plaats op aarde niet meer gunde.

Toch weet de prinses menigen trek van grootmoedigheid, en werkelijke goedheid uit hare omgeving te vermelden. Deze menschen waren beurtelings onder goede of kwade indrukken; zij handelden zonder nadenken, geheel uit aandrift; beschaving had niets in hen gewijzigd. Opvoeding hadden zij genoten, maar welk eene!

Gaan wij het leven van een kind, zooals het hier geschilderd wordt, in zijne hoofdtrekken na.

Terstond na de geboorte wordt de zuigeling, zoodra hij gewasschen is, sterk geparfumeerd, en van het hoofd tot de voeten in een langen linnen band gewikkeld. De armpjes en beentjes zijn recht getrokken om krom groeien te belet-

ten. In dezen toestand blijft het wicht veertig dagen en krijgen slechts weinigen het te zien. Daarna komt de hoofdeunuch met een talrijk gevolg om den jonggeborene met een soort van Arabische gom te berooken en de eerste haren af te snijden, eene plechtigheid, waarvoor hij en zijne helpers geschenken ontvangen. Tegelijk worden de ooren doorboord en daarin de gouden ringen gehangen; ook de armen en enkels worden van deze sieraden voorzien. Van nu af wordt het kind niet meer ingewikkeld, maar mag het zich vrij bewegen. Een aardig kinderfeest heeft nog plaats, waarbij het kleine broertje of zusje in een wagentje wordt gezet, en geroosterde maiskorrels gestrooid worden, die de andere kinderen grabbelen.

Zoowel jongens als meisjes blijven tot hun zevende jaar in den harem onder toezicht der vrouwen, een leeftijd, waarop het eigenlijke schoolgaan begint. Er is zeker wel niets eenvoudigers te bedenken dan deze school. In een open gaanderij wordt een mat gespreid, waarop de leermeesters plaats neemt, terwijl hare leerlingen zich neergehurkt om haar heen scharen. Het geheele schoolmaterieel bestaat uit een inktpot met bamboezen veder, een stuk gebleekte kemelshuid voor het schrijven, een Koran en een rieten roede, die Salme's vader zonder genade liet gebruiken. Zoodra de kinderen maar even kunnen lezen, moeten zij met een eigenaardigen neusklank de verzen van den Koran opdreunen. Geen verklaring of toelichting wordt hun gegeven; die te vragen, geldt als heiligschennis. Is het boek ten einde gebracht, dan begint men op nieuw, zoodat de meeste kinderen na drie of vier jaren, bij het verlaten der school, den Koran voor een deel van buiten kennen. Alleen de jongens leeren schrijven; voor een meisje wordt dit onvoegzaam geacht. Ook wordt nog een weinig rekenen geleerd, maar alleen optellen uit het hoofd, tot 100, en op schrift tot 1000, nooit hooger. De prinses verhaalt ons ergens, hoe zij het moest aanleggen om een brief te schrijven. Op ieder plein staat een openbare schrijver; aan zulk een werd de inhoud van den brief door een slaaf voorgezegd. De slaaf begreep doorgaans de eene helft van den brief verkeerd en vergat de andere. Men begrijpt, wat de prinses te hooren kreeg als haar het geschrevene werd voorgelezen!

Hoe Arabisch gezind, zelve moet zij erkennen, dat het

weinige onderwijs dien naam niet verdient. Om zich te redden richt zij een hevigen aanval tegen onze scholen, en meet zij de bekende grieven der overlading en overdrijving breed uit. Vooral verwijt zij aan ons onderwijs, dat het de ontwikkeling van het hart voor die van het verstand verwaarloost. Als de Arabier in het algemeen tegen kennis en wetenschap gekant is en slechts heil ziet in zuiver godsdienstige opvoeding, dan zou dit hiervan komen, dat hij elke verklaring der verschijnselen uit natuurwetten strijdig acht met de vrije oppermacht van Allah, dus gruwelijke heiligschennis. In hun bloeitijd hebben de Arabieren daarover wel anders gedacht; zij waren toen de eersten in kunst en wetenschap. Tot welke uitkomsten moet die louter werktuigelijke opvoeding leiden! Door het geesteloos inprenten van een aantal leerstellingen, voorschriften en spreuken, waaraan het godslasterlijk zou zijn te twijfelen, wordt alle nadenken gesmoord, het hoofd als 't ware in een ijzeren plooi gezet; het verstand wordt niet gevormd, doch het hart evenmin. Moet het nu nog verwondering baren, dat de klove tusschen Mahomedaan en Christen niet te dempen is, dat zij als wezens uit een andere wereld tegenover elkander staan? De eerste verlangt niet meer onderzoek of kennis; hij bezit in den Koran eene voor hem alleszins voldoende oplossing van alle raadselen der natuur en des levens; de laatste stelt prijs op ontwikkeling van zijn geest, op het verklaren der geheimen, die zich overal en altijd aan hem voordoen. Van zijn vroegste jeugd wordt den muzelman vóór alles ingeprent, dat de wil van Allah onafwendbaar, het aardsche leven tijdelijk, dus nietig is; dit kweekt een soort van berusting aan, die veel van onverschilligheid heeft. De Westerling schenkt zijn belangstelling en werkkracht aan hetgeen zijn hand te doen vindt, als nam het leven voor hem geen einde.

Geen vraag werd in Europa aan de schrijfster dezer gedenkschriften meer gedaan dan deze: ‘Hoe brengt gij in het Oosten den dag door, zonder te werken?’ De prinses, die ondanks haar langduring verblijf in Europa en haren overgang tot het Christendom Arabisch in haar hart gebleven is, kan een dergelijke vraag niet begrijpen. Waartoe zou men werken als men slaven heeft, die daartoe geboren worden, en men het aan zijn rang in de maatschappij verschuldigd is

zich van werken te onthouden? Over het algemeen schijnt het aristokratisch gevoel in die streken heel wat sterker te te zijn dan bij ons; het spreekt zich schier bij elke handeling of gewoonte uit. Wat de prinses ondervonden moet hebben toen zij haar gemakkelijk, weelderig leven tegen dat van een Hamburgsche koopmansvrouw verwisselen moest, kan men licht denken. Zij heeft zich nooit recht in onze maatschappij kunnen schikken. Ons bestaan komt haar koortsachtig en gejaagd voor; die rustelooze arbeid, waardoor men eigenlijk het leven zelf niet genieten kan, komt haar voor geen geluk te zijn. Die zoo gecompliceerde samenleving, waarin ons van alle zijden onophoudelijk nieuwe indrukken toestroomen, dat onverpoosde denken en streven, die medoogenlooze concurrentie, waaraan de mensch vaak kracht en gezondheid ten offer moet brengen, dat jagen naar genot, die overspanning van den geest, die zoo vaak in zelfmoord of krankzinnigheid eindigt, het zijn even zoo vele verschijnselen, die haar verbijsteren en neerslaan. Zij beklaagde zich, dat zij nergens meer bedrogen werd dan in het gezegende Westen. ‘Als oververzadiging, ontevredenheid, ongeloof, wanhoop de vruchten uwer heilige beschaving zijn,’ zoo roept zij uit, ‘dan kan zich het Oosten gelukkig prijzen, dat deze zaken nog niet deelachtig werd.’

Ja, het is zoo: de beschaving legt ons zware lasten op, die wij uit gewoonte niet altijd gevoelen; zij doet menigeen te gronde gaan, die een beter lot verdiende. Maar - wij kennen een doel, een ideaal. De zelfgenoegzame muzelman verlangt noch het een, noch het ander. Hij wil leven bij den dag, in de overtuiging dat alles goed is, zooals het is.

Dit spiegelt zich ook af in zijn huiselijk leven, waarvan de schrijfster ons mede het een en ander verhaalt.

De dagverdeeling te Bet-il-Sahel richtte zich naar de vijf gebeden, die elk goedgeloovig Mahomedaan elken dag tot den Allerhoogste moet opzenden. Reeds om half vijf werd men voor het eerste gebed gewekt, waarna men zich weder ter ruste legde. Tegen acht uur stond men op, en na een verfrisschend bad genomen te hebben, gingen alle leden van het gezin den ouden Sultan hun morgengroet brengen, waarbij deze zich overtuigde, en wel met eigen hand, dat zijn kinderen de vereischte sieraden droegen, en hen op bonbons

onthaalde. Om half tien kondigden eenige slagen op een Turksche trom het morgenmaal aan. Het werd aangericht in een open galerij op de sefra, een tafel van slechts een paar palmen hoog. De Sultan nam met gekruiste beenen aan het boveneinde plaats, terwijl zijne talrijke kinderen, naar volgorde van leeftijd, zich om den disch schaarden. Behalve zijn wettige vrouw en zijne zuster Asche hadden geen zijner bijwijven of Sararis het recht bij den maaltijd aan te zitten. Hierin was voor haar niets grievends gelegen, daar de zeden dit nu eenmaal niet gedoogden, en evenmin deed het haar dalen in de achting van haar kinderen; integendeel, de prinses verzekert ons, dat, al was haar moeder een slavin, dit feit volstrekt geen afbreuk deed aan den kinderlijken eerbied. Wel echter blijft de positie eener gekochte vrouw zeer ondergeschikt: zij is haar leven lang in de macht van haren gemaal, die haar zelfs kan verkoopen, ofschoon dit zelden voorkomt. Bij het testament wordt niet in haar toekomst voorzien; dit wordt geheel aan de kinderen overgelaten. Deze laatsten zijn volkomen wettig. Zij hebben recht op een erfdeel; de jongens worden daarbij bevoordeeld boven de meisjes. Weinig komt het voor, dat kinderen zich na den dood huns vaders niet van hun plicht jegens de moeder kwijten. En zoodra die gebeurtenis intreedt houdt de Sararis op slavin te zijn, kan zij zelfs als vrije een wettig huwelijk sluiten.

Ik keer terug tot de dagverdeeling onzer prinses. In diepe stilte had het maal plaats, dat wij niet verder zullen beschrijven. Wie heeft niet gehoord van de vele, voor ons ongenietbare gerechten, waaruit een Arabisch maal bestaat? Na het drinken der koffie ging men uiteen en kon ieder verder den morgen doorbrengen, zooals hem dit goeddacht. De meeste dames zetten zich aan het raam om de heeren naar de audiëntie te zien gaan; ook wel om ter loops met den een of ander een slechts voor hem begrijpelijken groet te wisselen, dikwijls een hoogst gevaarlijk spelletje bij de bekende ijverzucht der Oosterlingen. Anderen hielden zich met een van die kleurrijke, met gouddraad doorstikte handwerken bezig, die wij zoo bewonderen, en weer anderen ontvingen bezoek of lazen romans, vermoedelijk de altijd nieuwe Arabische nachtvertellingen.

Na het tweede gebed om één uur, begaf men zieh ter ruste om tijdens de warmste uren van den dag te slapen. Men verkwikte zich daarna aan allerlei vruchten en confituren tot 4 uur, het oogenblik voor het gebed. Nogmaals werd aan het hoofd van het gezin een kort bezoek gebracht, waarna het tijd was om zich voor het middagmaal te kleeden. Opmerkelijk is het, dat de kleeding eener voorname Arabische vrouw in snede volstrekt niet verschilt van die eener arme vrouw, en evenmin aan mode onderhevig is. Onveranderlijk bestaat zij uit een ongeveer tot de knieën reikend hemd en een nauwsluitenden broek. De rang wordt alleen aangeduid door de kostbaarheid der stoffen, die voor onze prinses uit de rijkste zijde, goudbrocaat, fluweel, satijn of atlas bestonden. Om armen en beenen werden gouden ringen gedragen, waarbij die om de enkels van schelletjes waren voorzien die bij het loopen melodisch rinkelden. Om het hoofd werd een zijden doek geslagen met afhangende kwasten waaraan gouden munten, kostbare steenen en andere versierselen bevestigd waren; het masker, dat als omhulling van het gelaat diende, was van zwart satijn, met gouddraad doorstikt, en bestond uit twee stukken, die slechts bepaalde deelen van aangezicht en hals bedekten. Onnoodig te zeggen, dat er een rijkelijk gebruik van rozenolie, jasmijn, en andere reukwerken gemaakt werd, waaraan, volgens de prinses, een voorname Oostersche dame wel ƒ 1200 per jaar besteedt.

Na het middagmaal, het tweede en laatste van den dag, vereenigde zich het gansche hofgezin in een open galerij. De Sultan zette zich op een stoel in het midden, aan beide zijden zaten de kinderen. Tegen den muur stonden prachtig uitgedoste eunuchen, terwijl slaven sorbets en confituren aanboden onder het spelen van een barbarysch orgel, zoo groot, dat de prinses er nooit de wedergade van zag. Enkele malen zong een blinde vrouw met een liefelijke stem eenige arabische liederen. Deze avonduitspanning was altijd dezelfde, en na het vierde gebed bij zonsondergang, het heiligste van alle, kon ieder weer den tijd doorbrengen, zooals hij dat wilde, mits hij maar het vijfde of laatste gebed niet vergat, dat tusschen zeven en acht moet plaats hebben, maar dat ook tot middernacht kan worden uitgesteld.

Behalve het bij de Arabieren zoo geliefde schietspel waren

er te Zanzibar geen openbare vermakelijkheden; men moest dus uitspanning in eigen kracht zoeken. Velen ontvingen bezoek, terwijl anderen bij vriendinnen buiten het paleis den avond doorbrachten. Als een der prinsessen uitging was zij altijd van een talrijken stoet vergezeld. Voorop liepen stevige slaven, die groote, gekleurde lantarens droegen, van ongeveer twee meters middellijn die aan het dak van een Russische kerk deden denken, - een groote koepel in het midden, door kleinere omringd. Naar het aantal dezer lantarens, die tot acht in getal waren, wordt de rang eener dame bepaald. Hierop volgden andere slaven, rijk gekleed, en met prachtige wapenen; aan wapenen legt eene groote dame heel wat ten koste. Daarna kwam hare hoogheid zelf, in een draagstoel, schitterend van juweelen en paarlen, terwijl een gevolg van fraai opgesierde slavinnen den optocht besloot. Zoo ging het voort door de donkere, nauwe en bochtige straten der stad, ze in een oogenblik in een zee van licht herscheppend, maar overal schrik en ontzetting verspreidend; want wee hem, die niet snel genoeg uit den weg ging, hij kon op stokslagen rekenen.

Het gebeurde wel dat men een anderen stoet, op weg naar hetzelfde punt, ontmoette. Dan sloot men zich bij elkander aan, en lachend en schertsend trok men verder, de lucht met muskusgeur vervullende, die nog lang daarna in de straten merkbaar was. Een gewirwar van kleur, licht en fonkeling, een echt beeld van Oostersch leven.

Bij aankomst ontdeed men zich van de zware houten pantoffels, en werd men in een der beneden-vertrekken of wel op het platte dak ontvangen. De gastvrouw zat op de eereplaats, de Medde, een lage rustbank, en ging hare gasten niet te gemoet, maar vergenoegde zich met even op te staan. Bij de begroeting werd weer het onderscheid in rang of stand streng in acht genomen. Gelijkgeborenen kusten elkander de hand, lageren in afkomst het hoofd. De gesprekken liepen, even als bij ons, over personen of dagelijksche voorvallen; ook de landbouw was een geliefkoosd onderwerp. Er heerschte op deze soirées een echt vroolijke toon al werd er het mannelijk element gemist. Soms werd kaart gespeeld, maar nooit om geld.

Na afloop werden de pantoffels, die door de slaven inmid-

dels zorgvuldig naar den rang der bezoekers waren geordend, iets waarbij zij even als de negers in Amerika een buitengewoon herkennings-vermogen aan den dag leggen, weer aangetrokken, en keerde men in dezelfde orde huiswaarts. Het slechtst er aan toe was de gastheer, daar hij wel moest zorgen dat geen van de gasten zijner vrouw hem te zien kreeg.

Het is niet van belang ontbloot uit den mond der prinses iets aangaande het Arabische huwelijk te vernemen; hare mededeelingen strooken niet geheel met algemeen gangbare voorstellingen. De vader of het hoofd der familie bepaalt, wie de toekomstige echtgenoot zijner dochter zal zijn, en dit moet wel, omdat de vrouwen geheel afgezonderd leven van de mannen, en slechts met hunne naaste bloedverwanten in aanraking komen. Men kent elkander uit de kinderjaren, want tot het negende jaar mogen de jongens en meisjes met elkaar omgaan; of wel, de toekomstige bruid heeft hem, die aanzoek om hare hand doet, van uit het raam gezien; zij kent hem ook eenigszins uit de beschrijvingen van hare familie. Maar de jongelieden ontmoeten elkander voor het eerst op den huwelijksavond. Het is echter niet juist dat de keuze van het meisje geheel over het hoofd wordt gezien. Als een jonkman zijn aanzoek heeft gedaan, tracht de vader met echt Oostersche slimheid eerst uit te vorschen hoe zijn dochter er over denkt, door zich zoo ter loops den naam van den aanstaande te laten ontvallen, en dan den indruk na te gaan, dien dit op haar maakt. Als hij meent te bemerken, dat het aanzoek niet onwelkom zal zijn, deelt hij het haar mede, maar als zij het bepaald afslaat, zal hij haar niet tot een huwelijk dwingen. Over 't algemeen, zoo betoogt de prinses, is de toestand der Arabische vrouw lang niet zoo afhankelijk als wij ons dien in Europa voorstellen. Zij heeft de vrije beschikking over de bruidsgift, en over het haar toebedeelde erfdeel of vermogen wanneer zij ongehuwd blijft; hetgeen nog al lastig kan zijn als haar rentmeester een Arabier is, daar zij dan alleen door tusschenkomst van slaven met hem kan verkeeren. De gehuwde vrouw kan voor den Kadi of rechter getuigenis afleggen en huwelijks-scheiding aanvragen. Het is waar dat de Koran in sommige opzichten de vrouw tegenover den man achterstelt, maar in de werkelijkheid zijn de verhoudingen dikwijls geheel anders. De gehuwde

vrouw weet zeer goed hare rechten tegenover haar echtgenoot te handhaven. Zij weet, als het noodig is, haar man te dwingen haar met de verschuldigde achting te behandelen. Velen zelfs, wij zagen het aan den ouden Sultan, staan geheel onder haar invloed.

Bij een huwelijk verliest een vrouw nooit haar rang of stand. Het gebeurt wel, dat een Arabisch vorst of opperhoofd zijn dochter aan een slaaf, die zich in den oorlog of anderszins bijzonder onderscheiden heeft, ten huwelijk schenkt. In zulk een geval wordt hij vrij verklaard, en zijn hooggeboren vrouw behoudt haar rang en titel. Haar echtgenoot spreekt haar met den naam ‘Hoogheid’ aan. Op den huwelijksavond, als hij haar vertrekt betreedt, rijst zij niet op - hij is verplicht haar het eerst toe te spreken -; zij ontsluiert zich, zelfs bij zijne eerbiedige begroeting niet. Eerst als hij een geschenk aan hare voeten heeft neergelegd ten blijk zijner liefde, verwaardigt zij hem een blik. Doch al moge de vrouw in het Oosten niet zoo afhankelijk zijn als wij meenen, toch moet de polygamie, schoon beperkt tot de rijkere klassen, haar verderfelijken invloed uitoefenen, waar zij bestaat. Zelfs de wettige vrouw is niet zonder een mededingster met gelijke rechten, want wij weten dat een Muselman er vier hebben mag. En leven dezen ook geheel gescheiden, zijn ook de gevallen van meer dan twee zeldzaam, - waar de vrouw opgroeit en leeft in zulk een wereld, omgeven door slaven en slavinnen, afgezonderd van het maatschappelijk leven, een onbeduidend bestaan leidend, kan haar invloed op de samenleving niet veredelend zijn.

Er is een andere zaak, waarover de prinses zich met groote vrijmoedigheid uit, en die niet minder de Oostersche maatschappij beheerscht, de slavernij. Het verwondere ons niet, dat zij, die geboren is te midden eener samenleving, waar deze instelling bestaat, haar verdedigt. Hoeveel ongerechtigheden hebben niet een eeuwenlang leven gehad, door de macht der gewoonte? Wij hadden echter niet verwacht, dat zij ons medegevoel zou inroepen - ja, voor wie, gij zoudt het nooit raden - voor de slavenkooplieden, voor de geleiders der karavanen, voor die arme lieden, die evengoed als hun koopwaar, honger en dorst op den langen marsch uit de binnenlanden van Afrika moeten lijden, die, evenals zij,

gevaar loopen van uitputting en vermoeienis om te komen, die wellicht hun gansche vermogen in die onderneming hebben gestoken, en als zij mislukt, geheel en al te gronde zullen zijn gericht! Wanneer wij door den Muselman gehaat worden met een bitteren haat, dan is dat niet uitsluitend uit godsdienstige dweepzucht, maar ook omdat hij door onze beschaving twee zijner hoofdinstellingen bedreigd ziet, de polygamie en de slavernij, op welke laatste voor een deel zijn stoffelijke welvaart berust.

Het leven aan het hof van Zanzibar was niet altijd eentonig. Van tijd tot tijd kregen de prinsessen van den Sultan verlof tot een uitstapje naar een zijner talrijke plantages, om daar de genoegens van een verblijf op het land te smaken. Reeds vroeg in den morgen begaf men zich op weg, want buiten noodzakelijkheid mocht een voorname dame zich slechts zeer vroeg in den morgen of na zonsondergang op straat vertoonen. Bij het doorrijden van de stad bleef de orde in den talrijken stoet nog gehandhaafd, maar nauwelijks had men de laatste huizen achter den rug, of de natuur deed haar rechten gelden. De zoolang opgesloten vogels werden als het ware door de buitenlucht en de vrijheid bedwelmd; zij slaakten luide jubelkreten, zetten hun fraaie melkwitte ezels uit Mascate aan, en het ging in dollen wedren over heg en steg; alle decorum werd vergeten; te vergeefs maanden de eunuchen hun gebiedsters met pieperige stem tot meer gematigdheid aan. Het lachen en stoeien hield niet op, vóór men de plaats van bestemming bereikt had. Daar werd de medegenomen voorraad ontpakt, en door de koks een smakelijke maaltijd gereed gemaakt. Na het maal ging men in de tuinen wandelen, tal van bezoeksters uit den omtrek voegden zich bij het gezelschap. Men vermaakte zich en genoot het zeldzame voorrecht eens recht vrij te zijn. Des avonds werd vuurwerk afgestoken; in een wijden kring op een grasperk geschaard, vermeide men zich in de dansen der Hindoes, of in de opwindende negermuziek, terwijl de maan haar zilveren stralen wierp, en de lauwe zomernacht met zijn geurigen adem de zinnen bedwelmde.

Het groote oogenblik van het jaar, waarop ieders verlangen gericht was, was het groote feest waarmede de vaste van de

maand Ramadan besloten werd. Deze vaste beteekent nog heel wat anders dan die welke bij de katholieken het Paaschfeest voorafgaat. Een goed aanhanger van den Moslem mag, zoodra het kanonschot waarmede zij aangekondigd wordt, gevallen is, geen bete meer nuttigen. De spijze, die hij juist aan den mond bracht, moet hij neerleggen, het drinkvat, dat hij ophief moet hij neerzetten, zoo luidt het strenge voorschrift van den Koran. Zelfs het speeksel mag hij niet opzettelijk inslikken. Eerst tegen den avond, als het zoo donker is dat hij geen rooden draad van een witten kan onderscheiden, mag hij zijn vasten breken. - Wat het zegt dit veertien dagen vol te houden, valt licht te beseffen, maar nog veel erger moet in een warm land het verbod zijn van niet te mogen drinken. Het is een ware Tantaluskwelling, en zoo hard is deze onthouding van voedsel en drank, dat velen, vooral in den aanvang, er onder bezwijken. Bezwijmingen en andere ongesteldheden zijn er vaak het gevolg van. Om deze kwelling zooveel mogelijk te verzachten, tracht men het grootste deel van den dag te slapen; maar later geraakt men aan deze ontberingen gewend en begint men weer de gewone levenswijze te volgen.

Eindelijk is de avond aangebroken en de tijd van vasten is ten einde. Reeds lang staat er een maaltijd gereed, waaraan men den honger stillen en den onlijdelijken dorst lesschen kan. Een groot deel van den nacht wordt nu zoo gezellig mogelijk doorgebracht, om zich eenigszins schadeloos te stellen. Met vrome gezangen, met voordrachten en verhalen wordt de tijd gekort, terwijl slaven verkoelende dranken en vruchten aanbieden. De geheele harem gelijkt een feestzaal, maar een feestzaal van een vreemde soort, want de kinderen, die geen vasten tijd van slapen hebben, liggen hier of daar op sofa's en matten, terwijl ieder zijn best doet om wakker te blijven, maar ten slotte overmand wordt door den slaap, bij het eentonig getokkel eener luit, door een slavin bespeeld. Tegen één uur waarschuwt een kanonschot het personeel, dat het tijd is om het nachtmaal gereed te maken. Dit wordt eerst tusschen drie en vier uur opgebracht, maar het wordt niet gezamenlijk genuttigd.

Van deze vasten zijn alleen de kinderen beneden twaalf jaar en de kraamvrouwen uitgesloten; de laatsten echter

onder voorwaarde dat zij na het herstel de verzuimde vastendagen zullen inhalen, hetgeen te harder valt, omdat zij dan de eenigen zijn die zich voedsel en drank moeten ontzeggen.

Het vasten gedurende de maand Ramadan heeft nog een hoogere beteekenis. Het is een tijd van wijding, van boete en inkeer. - Men gevoelt berouw over gepleegd onrecht, doet zich zelf eene gelofte dat men zijn leven zal verbeteren; goede voornemens, die, zooals het meer gaat, bij velen van korten duur zijn, doch bij sommigen van meer blijvenden aard. Een ongekende weekheid en verteedering des harten maakt zich van ieder meester. Vijanden, die elkander haten met bitteren haat, verzoenen zich met elkander en beleedigingen worden vergeven.

Zoo gaat de maand voorbij, en ieder is hartelijk blij als zij ten einde is. Dit heugelijk oogenblik is echter eerst gekomen, wanneer de nieuwe maan werkelijk gezien wordt, want, zooals bekend is, rekenen de Mahomedanen bij maanmaanden. Er heerscht dan de grootste opgewondenheid en spanning. De Sultan zendt slaven naar het dak van het paleis om den hemel zoo scherp mogelijk waar te nemen. Wie een verrekijker bezit, rekent zich gelukkig, en het instrument gaat van hand tot hand. De hoogste boomen worden beklommen om de eerste zilveren streep aan het donkerblauw des hemels te ontdekken. Als eindelijk het eerste bericht komt, geraakt het geheele huis in rep en roer.

Het groote binnenplein is vol drukte en beweging, van de plantages brengen slaven groote manden met vruchten, die zij in hun onverschilligheid met zooveel geweld op den grond smakken, dat bijna de helft van den inhoud gekneusd wordt. Weder anderen torsen reusachtige kruiken met vloeibare boter van het eiland Skotora. In gindschen hoek worden geheele ossen gebraden of allerlei gevogelte geslacht met den traditioneelen uitroep: ‘In naam van God, den barmhartige’, wat bij dit werk nog al vreemd klinkt.

Alle bewoners van het paleis zijn in veel te groote opgewondenheid om een oog dicht te doen, en reeds om vijf uur ziet men fraai gekleede vrouwen door de gaanderijen ijlen om hun nieuwe kleederen aan hare vriendinnen te toonen en ze te laten bewonderen. Tegen zeven uur trekt de Sultan, door een onafzienbaren stoet begeleid, naar de nabijzijnde

moskee, terwijl de lucht van saluutschoten van de in de haven liggende en met vlaggen versierde schepen, davert. Alle moskeeën zijn tot aan den nok toe gevuld, en weergalmen van den donderenden kreet: Allah ak baroe! Allah is groot. Op de straten klinken van alle zijden heilwenschen en zegenbeden en geraken de menschen in een soort geestvervoering, die den anders zoo kalmen Oosterling niet eigen is. Van de moskee teruggekeerd, houdt de Sultan audiëntie voor de handkus, en is deze ten einde, dan is het oogenblik gekomen om geschenken uit te deelen. Dan begeeft zich de Sultan naar zijn schatkamer, begeleid door den hoofdeunuch en zijn lievelingsdochter Chole, de schoone Chole, van wier bekoorlijkheden de prinses ons niet genoeg verhalen kan. Hare oogen waren als twee flonkerende sterren, haar gelaatskleur lelieblank, en hare lieftalligheid nam een ieder voor haar in, uitgenomen, enkelen van haar broeders en zusters, die niet konden dulden dat zij zoozeer bij haren vader in de gunst stond. Niets echter stelt de overweldigende macht harer schoonheid zoo zeer in het licht als de volgende anecdote.

Bij gelegenheid van een feest stond een jonge Sheik, die pas uit Arabië was aangekomen, op het binnenplein van het paleis terwijl Chole zich aan een der vensters vertoonde. Die aanblik deed hem alles vergeten; in verrukking bleef hij haar aanstaren. Hij bemerkte niet dat de punt van de lans waarop hij steunde hem in den voet was gedrongen, en hij zich een diepe wonde had toegebracht.

Om de voorraadskamers van het noodige te voorzien, vertrokken elk jaar vloten naar Marseille en Indië. Naar Frankrijk om uurwerken, speeldoozen, speelgoed en zijden stoffen in te koopen; naar Indië om reukwerken, sandelhout, kostbare steenen enz., te halen. Na de terugkomst der schepen, werd onder toezicht van den Sultan voor ieder een geschenk gereed gemaakt, en door een slaaf hem aangeboden. De geschenken voor de mannen bestonden uit kostbare wapenen, paarden, geld enz., voor de vrouwen, uit kostbare stoffen, juweelen, rozenolie enz. Vaak gebeurde het dat de grillige schoone niet met het geschenk tevreden was, en het eenvoudig terugzond, met verzoek om het in te ruilen, waaraan gewoonlijk door den altijd welwillenden Sultan voldaan werd. De Sultan

had echter nog voor meer te zorgen dan voor zijn onmiddellijke omgeving; hij moest ook al zijn ambtenaren, zijn soldaten, zijn matrozen, ja, zelfs zijn slaven bedenken. Als men nagaat dat hij op die wijze aan duizenden iets moest geven, dan bewondert men den ouden patriarch, die dit alles tot stand wist te brengen, te midden van zooveel bemoeiingen van staatkundigen aard. Hij zelf ontving nooit een tegengeschenk. Gedurende deze dagen werd er open tafel gehouden, en niet alleen was een ieder, die zich aanmeldde, welkom, men droeg zelfs aan de priesters der moskeeën op een bepaald aantal vreemdelingen, die tijdelijk in de stad vertoefden, te zenden ten einde ze te onthalen. Ook voor de bedelaars was het een gouden tijd. Ieder moest een tiende van zijn jaarlijksch inkomen aan liefdegiften uitdeelen. Het wekke geen verwondering dat het aantal bedelaars in het Oosten zoo groot is; zij vormen daar een noodzakelijke instelling, nauw met den godsdienst verbonden.

Toen de prinses ruim negen jaar was, ondernam de Sultan een reis naar zijn tweede rijk Oman, om daar persoonlijk de regeeringszaken te regelen. Tijdens de afwezigheid van den Sultan zou zijn zoon Chalid het regentschap waarnemen. Hij was een zeer streng man; onverwijld herstelde hij de verzwakte tucht in den harem. Dit ging zoo ver, dat hij bij een brand, die midden op den dag in het paleis uitbrak, alle uitgangen van de vrouwenvertrekken door soldaten liet bezetten, met streng bevel niemand door te laten. Hij wilde eerder dat de vrouwen zouden verbranden, dan dat zij door haar verschijnen op de straat op dit uur van den dag het decorum schonden! Gelukkig werd door het tijdig blusschen van den brand een onheil voorkomen.

Eerst na verscheidene jaren keerde de vloot, die den Sultan vergezeld had, terug, maar zij bracht slechts zijn lijk mede, hij was onderweg gestorven. Zijn zoon Madjid volgde hem op; een ziekelijk, goedhartig man, die te zwak bleek om de rust en de orde in den boezem van zijn familie te handhaven, zooals de zachte maar toch krachtige hand van Sultan Sejjid dit had vermocht.

Al spoedig brak verdeeldheid uit; er vormden zich twee partijen waarvan de een den regeerenden Sultan van den troon wilde stooten om zijn jongeren broeder Bargasch, den zoon

eener Abyssinische, daarop te plaatsen. Wij willen den loop dezer samenzwering niet volgen; zij geeft ons een treurig beeld te zien van de gevolgen der polygamie voor de betrekkingen tusschen de kinderen van denzelfden vader. Prinses Salme liet zich, voornamelijk onder den invloed van hare lievelingszuster Chole, in het complot medesleepen. Het werd echter tijdig ontdekt en de hoofdschuldige, Bargasch, met medewerking der Engelschen gevangen genomen, en door deze laatsten als gevangene naar Bombay gevoerd. Tegenover zijne zusters Salme en Chole toonde Madjid zich edelmoedig; hij ontnam haar alleen hare slaven, hetgeen echter voor haar een groot geldelijk verlies was. Deze behandeling maakte op beiden niet denzelfden indruk. Salme werd er door beschaamd; zij haastte zich, toen zich de gelegenheid aanbood, haren broeder de hand der verzoening te reiken en schuld te belijden; maar Chole kwam niet tot inkeer, zij kon het zelfs haar zuster niet vergeven dat zij zich met den Sultan verzoend had; zij verweet haar met bittere woorden, dat zij zich voor den ‘gevloekte’, zoo noemde zij Madjid, vernederd had, en brak met haar een geruimen tijd.

Een zware straf echter voor de jeugdige samenzweerster - zij was toen nauwelijks achttien jaar - lag in de algemeene afkeuring, die haar gedrag bij het volk vond; zij geraakte daardoor in een hoogst moeilijke positie. Iedereen schuwde haar. Zelfs de zoo op winst beluste Hindoesche kooplieden vermeden haren drempel, en te midden van alle grootheid stond zij eenzaam. Zij verliet nu het paleis, en nam haar intrek in een huis in de stad. Daar, op een avond op het dak wandelend, zag zij den man, die zulk een beslissenden invloed op haar levenslot zou uitoefenen. Het was de Hamburgsche koopman Ruete, die het aangrenzende huis betrokken had. Er ontstond een vurige liefde tusschen hen, maar aan een huwelijk in den gewonen vorm viel niet te denken. Er bleef den koopman niets over dan haar te ontvoeren. Een eerste poging mislukte, maar toen bemoeide de Engelsche consul - waarschijnlijk om politieke redenen, misschien wel omdat het Engeland paste een schandaal in het huis van den Sultan te verwekken - zich met de zaak. De prinses werd aan boord van een Engelsch vaartuig gebracht, dat onverwijld koers naar Aden zette. Hier ging

Salme tot het Christendom over, en huwde den jongen koopman, die zich inmiddels bij haar gevoegd had. In Europa kwam het ontwaken uit den gouden droom. In haar man zag zij zich niet bedrogen. Hij toonde zich een liefhebbend echtgenoot en vader, en waakte over zijn gezin met teedere zorg, maar aan dat geluk kwam spoedig een eind.

Bij het afspringen van den tramwagen kwam hij om het leven, en toen stond zij te midden van een klein-burgerlijke omgeving, die in haar slechts de koopmansvrouw zag en niet de geboren vorstin, op wier wenk eenmaal tal van dienaren vlogen, en die eenmaal een schitterend diadeem gedragen had. Alles liep haar tegen; haar zaakwaarnemer bedroog haar, zoodat zij een groot deel van haar vermogen verloor en in vrij bekrompen omstandigheden moest leven. Zij gevoelde zich eenzaam, want met haar hart, met al hare wenschen, leefde zij in dat zonnige paradijs, door den Indischen Oceaan omspoeld.

Er daagde voor haar een straal van hoop, toen de tijding kwam, dat haar broeder, Sultan Bargasch, die na den dood zijns broeders den troon bestegen had, een bezoek aan Engeland zou brengen. Was het niet te verwachten, dat de broeder, voor wien zij den toorn van den vorigen Sultan getrotseerd, zelfs hare vrijheid, zoo niet haar leven gewaagd had, bereid zou zijn haar met open armen te ontvangen en haar het erfdeel terug te geven, dat haar onrechtmatig onthouden was? Zij snelde naar Londen, maar ondervond er eene nieuwe teleurstelling. Zij had buiten de Engelsche politiek gerekend. Ditmaal strookte het met de Britsche belangen een toenadering tusschen broeder en zuster te verhinderen, waarschijnlijk omdat men den invloed der meer beschaafde prinses op Bargasch bij het sluiten van traktaten vreesde. De regeering liet door bemiddeling van Sir Bartle Frère aanbiedingen aan de onwelkome gast doen. Als zij geen poging wilde aanwenden om tot den Sultan in betrekking te treden, zou de regeering geneigd zijn aan hare kinderen een jaargeld te verleenen. Op die belofte vertrouwend, nam Salme het voorstel aan, maar spoedig bleek haar, dat het niet ernstig gemeend was en de belofte nooit vervuld zou worden. Bitter teleurgesteld verloor de prinses alle hoop op

een betere toekomst, - toen op nieuw een onverwachte tijding haar hart van vreugde deed kloppen.

Het was een uitnoodiging van het Duitsche ministerie om op rijkskosten eene reis naar Zanzibar te maken. Duitschland wilde zich een koloniaal bezit verschaffen, en had den blik op Oost-Afrika gevestigd. Bij de bereiking van dat doel versmaadde de regeering ook de kleinste middelen niet. Zij herinnerde zich, dat tot hare onderdanen een geboren vorstin, een eigen zuster van den Sultan van Zanzibar behoorde, en wilde dit kostbaar pand vertoonen. Wie was gelukkiger dan onze prinses? Zanzibar, het zonnige land harer droomen, waar hare jeugd zoo gelukkig was voorbijgegaan, waaraan har hart nog met alle macht hing, zou zij wederzien. Zij, die twintig jaren lang te midden van Europeesche kleingeestigheid en laatdunkendheid geleefd had, kampende met moeite en zorgen, zij zou haar rang hernemen, en weder als vorstin begroet worden. Aanvankelijk werden hare verwachtingen niet beschaamd. Het volk ontving haar hartelijk, het juichte haar toe waar zij verscheen, alles scheen nog hetzelfde gebleven; de fijngevederde palmboom wuifde haar nog zijn koele schaduw toe, het zonlicht was nog even schitterend, de hemel en de zee waren nog even blauw; maar helaas, zij zelve was veranderd. Niet ongestraft had zij jaren achtereen in een andere omgeving vertoefd. Er was nu veel dat haar hinderde; de algemeene onzindelijkheid, de nauwe en morsige straten der stad met de in puin vallende huizen, dit alles ergerde haar. De maatschappelijke toestanden, de zeden en gebruiken waren haar vreemd geworden. Met afschuw vernam zij, dat de Sultan een zijner meest geliefde Sarraris, eene Circassische, uit ijverzucht, omdat zij met een Europeaan een groet had gewisseld, met eigen hand zoo had getuchtigd, dat de vrouw aan de gevolgen bezweken was, en dat hij bovendien de laagheid had om dagelijks op haar graf te laten bidden; dat hij zijn zuster eveneens zoo deerlijk had geslagen, dat zij weken lang daarvan geleden had, alleen omdat hij haar verdacht een liefdesbetrekking te onderhouden met iemand, dien hij niet tot schoonbroeder wenschte.

De prinses kan geen woorden genoeg vinden om over dit alles hare verontwaardiging te uiten. Maar was er niet een tijd geweest, dat zij zulke dingen met geheel andere oogen

had aangezien? Had niet de echtgenoot het recht zijne vrouw, van ontrouw verdacht, eene slavin bovendien, met eigen hand te tuchtigen? Was dit in strijd met de heerschende begrippen van recht en zedelijkheid? Was het af te keuren, dat hij daarna haar ziel trachtte te redden door op haar graf te laten bidden? Had de Sultan niet als hoofd der familie het recht te beslissen welken man zijn zuster zou huwen, en mocht hij rustig toezien, dat zij tegen zijn wil handelde? Neen, de prinses gevoelde het, deze omgeving, waarin zij zich eenmaal gelukkig gevoeld had, was haar vreemd geworden, en zij kon zich er niet meer mede verzoenen. Arme Salme! Eenzaam stond zij daar als het ware tusschen twee werelden, en zij besefte, dat zij noch tot de eene noch tot de andere behoorde.

G.J. KOLFF.

De waarde der mystiek.

Dr. A.A. van Otterloo. Johannes Ruysbroeck. Een bijdrage tot de kennis van den ontwikkelingsgang der mystiek. Opnieuw uitgegeven door J.C. v. Slee. 's-Gravenhage 1896.

I.

Dit boek is een leerzaam boek. Het heeft zijn zwakte van vorm, zijn kleurloosheid van taal - doch dit is geen persoonlijk gebrek; zóó wordt er geschreven ook nu door tal van beroemde geleerden. Ons gehoor voor woordkunst is niet groot. En van een wetenschappelijk werk vragen wij geenszins het klankrijk proza dat wij in den jongsten tijd wèl noodzakelijk achten in een schepping van literatuur. De beduiding van het artistieke, ook bij het meest gewone, bij arbeid van studie en onderricht, zij zal eerst begrepen worden door een generatie die opgroeit onder gunstiger voorbeeld dan *onze* jeugd gekend heeft op literair gebied.

Doch dit boek is leerzaam omdat het wetenschappelijk is. Wetenschappelijke zin is een gave van goddelijke gratie. Men heeft hem of men heeft hem niet. Men kan zeer veel belang stellen in algemeene ontwikkeling, in verruiming van ons fragmentarisch kennen; men kan hebben opgenomen in zijn geheugen encyclopaediën van geleerdheid, feiten en wetten, cijfers en nomenclatuur, en toch niet verder zijn gekomen op den weg van ware wetenschap. Want hiertoe is noodig geniale begaving en onverdroten geduld. Genialiteit is het combineeren, het zien uit één oogpunt wat straks zoo veelvuldig scheen, is de vondst van dat meer omvattende, waarvan dit geschieden is een bijzondere vorm. Maar hoe voert zij tot

leeg begrippenspel als daar niet is een geduldig zoeken van louter empirische data! Wetenschappelijke zin onderstelt een karakter, dat zich zelf beheerschen, dat geduldig wachten kan. Pas dit toe op een historicus en hij zal, als hij dien zin bezit, gaan plegen correcte studie van bronnen en documenten. Hij zal, schrijvend over een mystieken schouwer der middeneeuwen, nagaan wat het mysticisme was in vroeger en later tijd. Hij zal - en dit is zijn volgend werk - uit de veelheid van stof *dat* dissocieeren wat den man maakt tot lid van een genus en dat wat hem stempelt tot individu, tot een gansch bijzonder ik.

Deze goede eigenschappen toont het boek van Dr. A.A. van Otterloo. Bespreking er van in een tijdschrift als *De Gids* vraagt niet dat men het weergeve in zijn detailmomenten van ontwikkeling. Een breedvoerige schets van de geschiedenis der mystieke richting opent het werk. Dan komt de schrijver tot zijn eigenlijk object. Johannes Ruysbroeck, geb. 1294, prior van het klooster te Groenendaal, is de auteur geworden eener reeks van geschriften, waarin zich diepe, niet altijd even oorspronkelijke speculatie verbindt met praktisch-religieuzen zin. Er is bij hem een stout zich emancipeeren van het gezag der kerk, een afgaan op de godsdienstige intuitie, maar ook een gelooven in den ongemeenen aanleg des volks, een begrijpen dat van hier de vernieuwing des geestes komen moet. En omdat hij dit beseft, zegt hij zijn gedachten in voor dit volk verstaanbare woorden, en zoo is hij van beduiding geworden voor allen die op prijs stellen de literatuur van het Duitsche vaderland.

Ruysbroeck is een mysticus. Er is een toestand der ziel die ver is boven de alledaagsche stemming, er is een extase die voor een pooze den arbeid schuwt, die opvoert uit de wereld van ruimte en tijd, van zichtbre en tastbare dingen, van veel getwijfel en van veel vermoeienis, totdat de ziel gevonden heeft dat onuitsprekelijke waarin zij één wordt met God, en dat enkel is een schenking van bovennatuurlijke gratie. Doch de zoo gebenedijde voelt in zich den drang van den Drieëenige die immer werkt, en dan grijpt ook hij naar zijn taak, dan is ook hier weer krachtsbetoon, een breed en louter willen - de mystiek van Ruysbroeck is niet inert, is een prikkel tot liefde en hulpvaardigheid.

Voor kritiek zij hier geen plaats. De reproductie van van Otterloo's werk was een daad van pieuse waardeering. Zij die hebben liefgehad den beminnelijke, wilden zóó hem stichten een monument van dank. Dit begrijpen wij: dat verwantschap van aanleg den auteur bij zijn arbeid geprikkeld heeft. Slechts de Liefde verstaat alle dingen, ook de monologen uit een middeleeuwsche kloostercel.

II.

Zal voor den nieuwen tijd de mystiek verloren gaan? Zal er niet meer wezen dat wonderstoute, dat een God omarmen durft, zal nu zwijgen de liefdezegging in de stilte van het leven toegefluisterd aan Een die antwoord gaf? Het moet een verrukking zijn te zien welven over deze wereld van het betrekkelijke een glansboog van louter genade en soms te worden opgetrokken als een andere Paulus in een hemel van lichtende heerlijkheid. Het moet een verrukking zijn als daarbuiten is der zielen rouw, de passiewind van begeerte; als daarbuiten is het Godzoeken langs dorre paden van intellect, dicht te dekken zijn teer gemoed voor al wat ontroeren kan: menschenzelfzucht, wereldleed, banger vragen foltering - en dan weg te droomen aan een Goddelijk Hart al het bestiale, al het verschrikkelijke dat daar is in de dingen en ons tergt met zijn grillig mysterie. De verrukking van dien droom, de jubel van begenadiging, de weemoed omdat nog e e n a n d e r blijft de God, zoo onstuiming begeerd, gij kunt ze terugvinden op dat vergeeld papier, zij zijn met van hartstocht bevende vingeren neergeschreven in dat zwoegende proza, haast te eng voor der passie druk, haast willend losbarsten straks in breede vlagen van woordgeklank. Bibliophielen voor dit manuscript een fetis is, ach zij beseffen niet hoe het zingt van onnoemlijke zaligheid. Zal nu voortaan stil worden deze toon van blijdschap? Zullen de toekomstvolkeren lief hebben enkel het empirische, enkel vragen naar exacte kennis en naar een welomlijnd begrip?

Intellectualisten beweren het. Geen vermoeden dat verder brengt, geen gelooven dat rijker maakt, geen schouwen in de stilte dat onthult der dingen wonder. Slechts wat begrepen

is, slechts wat betoogd kan worden langs effen weg van logika, dat slechts is der menschen onvervreemdbaar goed, opgelegd door den arbeid van trouwe, geduldige wetenschap. Taak dier wetenschap is de vondst der theorie die alle gebeuren verklaart. Nog is zij er niet, maar zij is toch het doel dat nooit vergeten worde: om haar werkt men in laboratorium en op sterrewacht, om haar arbeidt met inspanning de linguist en de filosoof. Houd slechts in eere het verstand! Het is de keurmeester die der affecten waarde wijst: geen gevoel of het moet zich gronden op een argument van rede; geen extase tenzij zij logisch, geen verachting die niet is van een betoog de vrucht. Het ethische, het aesthetische, alles wat religieus is in uw binnenste, het zette zich om in een begrippenbouw die niet de vele feilen toont van vroegere onkritische denking. Het onbewuste - schuw het als een fatale kracht, poog het te binden met forschen greep; het is de Simson die de velden branden, die Gaza's hooge poorten vallen doet. Zijn apostel is de roode Jakobijn, is de dynamiteur, is de petroleuse; alle cultuur is verlossing uit den onbewustheidban, is een woning hebben in der Rede zonnelicht.

Er is iets eerbiedwaardigs in dit Evangelie van intellect. Ook hier *geloof* in der schepping logika, in 's menschen aanleg, in zijn macht om elk detail der werkelijkheid te zien als onthulling van een alles omspannende orde. Ook hier idealisme: dat van den man die de wetenschap lief heeft als grosze Göttin, voor wien zij meer is dan een nuttigheidschenkende koe. Laat dit besef niet gansch verloren gaan! Wij hebben het noodig als ons de kracht ontzinken zou; in rustlooze uren als de geest blijft werken en willen, in uren als daar komt de levensvraag en 't hoofd een antwoord wil. Als het weg is, geheel weg uit onze ziel, dan is o zooveel schoonheid gebroken, dan is de vlam der wijding uitgebluscht, dan is studie beroep geworden en een kostwinning wetenschappelijk werk.

En toch moet dit intellect-gelooven een illusie zijn. Als een lichtend schip op de donkere zee drijft onze kennis op een oceaan van mysterie. Wat toch weten wij? Daar is een dogmatisme der kerk dat belachelijk is, een zich diets maken in klanken van Nieuw-Platonisme te bezitten een grooten wijsheidschat. Doch daar is ook een ander dogmatisme, woorden

voor woorden ruilend, druk doende in kracht en stof, in beweging en wet - alsof het nu duidelijk is, alsof wij iets verder kwamen in het recht begrijpen der dingen die toch zijn zoo wonderbaar. Filosofisch bezinnen verlost van dezen droom. Straks zien wij in dat al ons kennen empirisch is, niet met absoluut gezag omkleed, geldig slechts totdat het valt voor nieuw gevonden waarheid. Welk een rol speelt het subjectieve, zelfs in de meest concrete wetenschap! Dan is daar de macht der omstandigheden, het samentreffen van invloeden die onnaspeurlijk zijn - beheerschen zij niet het door u nimmer gewantrouwd experiment? O, als een groot verlangen van onze ziel, als een ideaal dat wij ons scheppen en waarin wij ons verheugen, is van beteekenis dat droomen een theorie der dingen die alles verklaren kan. Doch zij is niet bereikt en zij kan niet bereikt worden, omdat niets ons verlost uit de omstrikking van het zelf, omdat erkenning van het niet-Ik, van het absolute nooit is daad van wetenschap maar louter bewijsloos geloof.

Bovendien: als de vraag naar het existeeren eener objectieve werkelijkheid beslist kan worden ten nadeele van het solipsisme, dan nog zou het door de menschheid geconcipiëerd wereldbeeld niets meer zijn dan symbool van een gansch transcendente feitenreeks. Er is geen denking zoo primitief of het is *onze* synthese, die zich in haar verbergt. Poëeten zijn wij allen van geboorte af aan. Ik ben het die mijn kosmos schep, ik heb gewrocht die groote wereld met haar harmoniën van wet, met haar scherpe contrasten van vreugden en dofheid en lijden. Misschien dat daar is een zintuiglijke prikkeldwang: ik kan niet meenen dat dit alles is mijn droom, mijn spontaan verbeeldingswerk; lag het aan ons, de wereld zou te dikwijls anders zijn. Maar hoe dit zij: in mijn empirie leeft mijn Ik, klopt mijn hart, wordt vertolkt mijn eigen historie: alle kennen is ten slotte psychologisch kennen, weten wat daar omgaat in ons eigen binnenste. De geest is een vorst in wiens hallen binnengaan gestalten van bonte veelvuldigheid, doch de koning zelf kan niet treden uit zijn veste, is de groote gevangene in zijn eigen wonderslot.

> In 't wereldhuis, als kloosterlingen, wonen
> wij menschen, elk in 't eigen kamerkijn,
> levenslang opgesloten. Van den schoonen

bouw droomen wij en maken een model
der nooit aanschouwde woning.

Als dit zoo is - en een weinig reflectie toont het aan ontwijfelbaar - dan zal geen werkzaamheid van rede ons ooit dichter brengen tot de lossing van het metaphysisch raadsel. Want het is niet door den toestand onzer empirie, die, nog steeds in wording, straks omschakelt ook het onbekende - neen, het is door het onvermijdelijke: dat geen macht ter wereld ons kan lossen uit den engen toovercirkel van ons relatief bestaan. Het absolute - het is enkel spijs der goden.

Kan het wel anders of uit onze omkerkering, uit dit insolement van het Ik met zijn weemoedig vragen waarop geen antwoord komt, uit de nachtstilte van het leven waar wij niets opvangen dan den monoloog, den eeuwigdurenden, den vermoeienden van ons persoonlijk zelf, moest een schreien zijn naar een ander wezen, naar een Existentie, veel waarachtiger dan wat toch enkel is mijn denkingspel? B e h o e f t e proclameerde het Permanente. Want een teeder menschenhart wordt gepijnigd door dat ebben en vloeien, dat worden en vergaan; smart doet het kaleidoskopische van al wat wij kennen in de sfeer onzer empirie.

Als de zinnewereld ons niet wezen mag de stem van het onsterfelijke, als te midden van de wegvliedende golven der verschijnselen zich niet opheft een onwrikbaar Iets, dan wordt het beste in ons machteloos. Vandaar de drang naar een God, vandaar het zich nederwerpen in schaduwlicht van marmerhallen voor Dat wat van meer dan deze wereld is. Religie is artisticiteit, is niet berusten in het empirische met zijn grillig spel van schimmen, is een tepletter stooten den leemwand van het zinnelijke, om straks te kunnen rusten in den schoot van aanbiddelijke Eeuwigheid. En die Religie is onvergankelijk zoo goed als elke kunst; in fijne zielen sterft zij niet zoolang ons menschenleven is omkerkering van relatie. Er zullen gebouwd worden Godsstatuen zoolang het: *Mijn Koninkrijk is niet van deze wereld* zijn recht ontleent aan het onbevredigende van al wat deze wereld schenken kan. Soms komt voor de menschenziel het bruiloftsuur, wanneer zij staart in de oogen van den Langbegeerde, dan zinkt Psyche aan Eros' borst, dan is het licht der eeuwigheid haar

opgegaan. En straks *ziet* zij het: dan vertelt zij hoe wel is het Wonderschoone, dan zegt zij in breede zangen haar hoog geluk, immers zij heeft het gevonden, zij heeft haar God gezien. In niet mystieken vorm beduidt dit slechts dat het dichtend hart uren heeft waarin het niet alleen onstuimig dringt naar het Onvergankelijke, doch waarin het ook dit Onvergankelijke kent als waarachtigste werkelijkheid. En nu beeldt zij af die werkelijkheid naar de modellen van het schoonste dat daar is in de zinnelijke wereld.

En dan gebeurt het soms dat een onkritisch verstand opziet naar die schepping van aesthetika als naar een vondst van nuchtere wetenschap. Het in extasis aanschouwde, wrochtsel slechts van eigen kunstenaarsdrang - het wil dan doorgaan voor een esoterisch kennen, afgezonden in dit kleine menschenleven door een God die zijn donker verdrijven wil. Hier nu is van alle mystiek de kern: enthousiasme heet het middel waardoor men hooger waarheid vindt. Gij behoeft niet te zwoegen in geestloos empirisch werk, hul u slechts weg in de vouwen van uw mantel, isoleer u uit het leven van vale nuchterheid, denk en peins en voel. Straks komt daar een verrukking die u losscheurt uit de logen en dan ziet gij het goddelijke dat toch de essentie van de wereld is en waarnaar gedorst heeft uw vermoeide ziel, zoo menig bangen nacht. Is het niet zóó geweest in de mystiek van Hindustan, in het Dhyana der Buddhisten; was het niet zoo bij Nieuw-Platonici en in St. Bernardus cel? Moest het *zoo* niet weer worden in onze nieuwe letterkunde, walgend van de arrogantie eener dusgenaamde wetenschap, genoeg hebbend van de grauwe affecten eener alledaagsche dichtersbent? Hoe moest, nu de fysiologie van het zinsorgaan gebracht had tot idealisme, onbetrouwbaar worden de zoogezegde empirie en in waardeering stijgen het visionaire van den kunstenaar.

> Der dingen kennis hebben wij bij monde
> van beeld en schaduw, boden die ons zendt
> 't volstrekte zijn, hun middelijke konde
> verlangt geloof en geeft dat weten niet,
> dat hoogste dat ons één maakt met 't doorgronde
> en is iets *zijn* schoon 't *iets gevoelen* hiet.

Er is een kern van waarheid in deze visie der mystiek. Zij heeft ook hare leugen. Tot wetenschap toch komt men

nooit langs dezen weg. Wetenschap is een schets van wat men noemt ervarings-werkelijkheid. Deze werkelijkheid is *onze* voorstelling, die van ons allen, die van alle gezonde geesten wier organisatie verwant is aan onzen wezensbouw. In haar schets hoort niet thuis het subjectieve, enkel dat wat erkenning afdwingt aan ieder menschelijk schepsel, mits normaal gevormd. Zoo is uitgesloten het in hooge mate personeele, het oordeel van waardeering, het aesthetische. Vandaar haar abstractie, haar alles herleiden tot een stelsel van mechanica. Het niet-gepraediceerde dat steeds vervloeit, hier is de formule waarin zal begrepen worden alle geschieden in zijn bonte verscheidenheid. Tot zulk een kennis nu voert geen extase van mystieken, enkel de methode der exacte wetenschap, die nooit concludeert tenzij hare gevolgtekking zich verifieeren laat op proefondervindelijke wijze. In geestverrukking is geen kennisbron, en de stoet van profeten die, geïnspireerd door de goden, worstelen met elkaar omdat ieder verdedigt een diviene waarheidskonde, toont hoe men wel zal doen ijverig voort te gaan langs den weg van empirisch onderzoek.

Doch de mystiek predikt - en dit is vooral haar beteekenis - van het artistieke in ons de onvergelijkelijke waarde. In een wereld van zooveel geheim, bij een kennen dat niet ophoudt ons te zeggen hoe beperkt het is, is daar niets zoo ontzaglijk als ons vormend vermogen, het aesthetische. Al wat groot is en goed, al wat doet juichen van verrukking of doet schreien van beschaming, harmonie vooral die geen wanklank duldt, het is van die zielskracht de vrucht. Door haar is kunst en religie, ethiek en wijsgeerigheid. Ja, geen empirisch kennen is mogelijk zonder haar. Wij toch zijn het die krachtens onzen bouw moeten reageeren op zenuwprikkels met beelden van ziniijke dingen. De gansche buitenwereld is ons gewrocht, maar hier is nog een slaafschheid die ons doen belemmert, hier is nog niet vrij onze synthese, immers afhankelijk van het zoogenoemd werkelijke, van dat wat zich opdringt aan iederen normalen mensch. Doch in kunst en religie, in ethiek en wijsbegeerte is eene breuke met het gegevene, is een zelfstandig te voorschijn roepen een wereld van harmonie.

Waarom geloochend dat in lijden is haar bron? Is het niet de burgerlijke domheid van het pessimisme dat het in de

smart miskent den prikkel die tot zegen wordt? Onvoldoende is dit menschbestaan: het heeft zijn onkunde en zijn zielenood, het heeft zijn moording van geweten en zijn mysterie van het einde. En de menigte beseft het niet. Hoe zou zij het kunnen? In de evolutie van haar innerlijk is verzuimd de intensmaking van het gevoel. Er is een zeker flegma dat versterkt wordt door de skeptische stemming onzer beschaafden. Skepsis is wanhoop aan het vinden van richting en voor elk enthousiasme, dat immers is een machtig zielsbewegen, moet een gewisse richting zijn. Een halve wetenschap, een totale absentie van kritiek onzer kenvermogens heeft tallooze geesten bedorven. Het geslacht dat is opgegroeid in de tweede helft dezer eeuw oogst de vruchten van eenzijdig onderricht.

Wat was het anders dan dressuur van hersenen? Feitenkennis is vermeerderd, veel geheugenwerk is ingeprent, schandelijk is verwaarloosd de kweeking van gemoed. En zoo is onaandoenlijkheid onze vloek geworden. Te meer daar de kerk, voor de groote massa vormplaats van het artistieke, opging in haar traditie-sleur, werd een hors-d'oeuvre in het lichaam der maatschappij. Het gevolg van die apathie is een berusten in het disharmonische, in het kwellend onvolmaakte. Het gevolg is een afzijn van smart en eene ontbering van groote vreugd. Het gevolg is het conservatisme omdat aan iets anders geen behoefte merkbaar is. Slechts het temperament van den kunstenaar weet het lijden, reageert op prikkels, elders niet beseft; en de Aporie uit Plato's Symposion drijft hem tot herschepping der werkelijkheid in een droom van prachtig leven. Hier is de hooge beduiding van ons wel- en weegevoel. Het diepgaand leed der ziel, het smachten van een arm menschenhart naar een meer volmaakte wereld, het is de groote factor in der volken ontwikkeling, omdat het zwiept de verbeelding tot concipiëering van het volkomene en tot uitbreiding straks van dit wrochtsel der fantasie in de eerst zoo weerbarstige stof. Was het niet dit leed, dat heeft doen uitzien naar Aisklepias, naar den Christus Gods, dat het *wie zal mij verlossen* en straks het *Qui tollis* gelegd heeft op duizenden lippen, en is het ook dit lijden niet dat ons nu nog de armen doet strekken opdat wij omhelzen mochten het Ideale en het drukken aan onzen boezem om het nooit weer

te verliezen maar in zijn nabijheid gelukkig te zijn? En onze synthesis van het volkomene zal des te rijker worden naarmate meer normaal is de bewerktuiging van onzen geest. Onsterflijk is die kunst die een verbeelding schept zoo waarachtig menschelijk dat zich in haar terugvinden individuen en volken, al zijn ze verwijderd van elkaar door zone, eeuw en ras.

Het artistieke, uit behoefte opgeweld, machtig tot de schepping van een meer harmonisch leven, het is de stichter geworden van systematische wijsgeerigheid. Want de constructieve filisofen, van Plato tot Eduard von Hartmann, hebben verlangd naar een wereld waarin alles begrepen wordt. Er moest logika wezen in de compositie van het Al. Elk gebeuren moest ontvouwing zijn van één voornaamst principe. Dit was hun taak: zóó de dingen te zien, niet meer te duizelen bij het verwarrend bonte der fenemonen, in het chaotische van natuur en menschenlot te hervinden het zelf, den kosmos dien wij liefhebben omdat orde is onzer Ikheid wet. Denkers zijn artisten - dit beseft men niet omdat zooveel anders zijn de verklankingen van hun innerlijk dan die van poeeten in b.v. des Knaben Wunderhorn.

Bij de eersten een enkel zeggen van wat thuis hoort in de woordreeks van betoog, een langzaam verder gaan van praemisse tot conclusie, van redeneering tot redeneering - bij den dichter spontane hartstocht, emotie wervelwind. Doch Platonische myten verraden het kunstenaarstemperament dat onmisbaar is tot de uitbootsing van een theorie der wereld. Het is de ergernis om het onbegrepene, om het toevallige en het onlogische die artistieke naturen doet scheppen compacte systemen van levensleer.

Zal nu ophouden dit filosofisch doen, daar er toch geen stelsel gevonden wordt dat ons kan lossen uit omstrikking van relatie? Geen volkomen stelsel dus? Maar is dan gestorven de schilderkunst van Rafael, omdat geen zijner Madonna's bevredigde zijn kunstenaarshart? Synthetische wijsbegeerte zal onvergankelijk zijn omdat elk harer bouwingen straks weer vernietigd wordt door de destructieve kritiek. En tusschen puinen wonen past hyenen maar voegt aan menschen allerminst.

Het artistieke, het speelt een groote rol ook in ons ethisch leven. Ons empirisch karakter, te dikwijls kwelt het ons. Het is

zoo toevallig, zoo fragmentair; erfelijkheid en temperament, opvoeding en bodem, zij hebben ons toegerust met qualiteiten die ten deele ons ergeren door haar inferieuren aard. Dan groeit op Behoefte en zij fantaseert een menschenziel waarin niet is het dierlijke met zijn zelfzucht en bloeddorst en logen. En zij laat ons geen rust, eer ons gebrekkig wezen is omgeschapen in een wonderwerk van deugd. Hier is wat in mystieke taal gold als de stemme Gods, hier is het geweten met zijn scherpen prikkel of zijn looning van innig verblijden. Het is de kunstenaar daarbinnen die jubelt om het gevondene of die zucht in de nachtstilte van zijn droefenis, omdat de materie in zijn hand zich niet wringen laat tot gestalten van harmonie.

Moet ik nog wijzen op de beteekenis van het artistieke voor het gewone leven van elken dag? Industriën zijn geworden door behoefte, door verlangen naar meer veiligheid en rust, door conceptie van een meer volkomen wereld, waarin niet is de diening van den vrijen mensch onder het tirannisch slavenjuk van domme en harde natuurkracht. Het is geen toeval dat het Grieksche woord van *kunst* opduikt in de *technologie*, d.i. de wetenschap van fabricage en nijverheid.

Artistiek is, zooals wij gezien hebben, ten slotte ook de religieuse daad: het poneeren van een God te midden der vluchtige dingen. Ook hier Behoefte, ook hier het *Gevoel* dat zich gelden doet. Het herschept het leven, sloopt wat *is* om te doen worden dat wat wezen *kon* - en als het ten slotte nooit genoeg heeft aan het empirische, altijd vergankelijk toch, altijd wegzinken in een Nirvana van dood, wijst het met groote zekerheid in de onbekende verte van het Transcendente en zegt dat daar wonen moet het Onsterfelijke en ziet het soms in een visioen van verrukking, in een uur van onzegbaar geluk.

III.

Kan het dan nog geloochend worden dat bij de groote beteekenis van het artistieke, veel aan hen is verschuldigd die de extase gekend en gewild hebben als een middel tot aan-

schouwing Gods? Zij zijn het die in de verwarring van hun denken, in de wildheid hunner verbeelding, in de hyperaesthesie van hun zenuwleven toch nog iets beduiden voor een anders aangelegd geslacht, dat bij alle piëteit, bij alle besef van het ons omringend wereldraadsel, maar niet besluiten kan te gaan droomen in cellen van mystiek en daar te verbeiden een apokalypse van het Transcendente, maar dat zich liever opmaakt met retort en weegschaal, met lancet en mikroskoop om te zien wat *is*, en daarnaar te richten zijn weg en daardoor sterk te zijn. Welnu, als *wij* georganiseerden mogen herinnerd worden van hoe eenige waarde het artistieke is dat wortelt in het gevoel. Op dit *gevoel* is de nadruk gelegd door die middeleeuwsche schouwers. Doen wij het ook maar in een anderen zin. Niet als kennisbron maar als prikkel tot cultuur in de hoogste beteekenis des woords, moet het hersteld worden in eere waar het onrechtmatig zijn crediet heeft ingeboet. Hoe zal dit kunnen? Ziedaar een vraag die in dit verband nog rest.

Begrippen wortelen dikwijls in affecten en niet omgekeerd. Allard Pierson heeft hiermee veel waars gezegd in zeker wel het minst populaire van al zijn werken, ik bedoel: Wijsgeerig Onderzoek (1882). Op pag. 104 vlg. lezen wij:

‘Het kind heeft zijn vader niet lief, *omdat* hij dien bepaalden persoon als zijn vader aanmerkt, maar hij houdt dien bepaalden persoon voor zijn vader, *omdat* hij hem op een eigenaardige wijze liefheeft. Blijkt het later, dat een vergissing in het spel is geweest, dan kon de gemoedsaandoening der kinderlijke piëteit blijven.

De jongeling bemint niet zijn geliefde *omdat* hij haar voor de allerschoonste houdt, maar hij houdt haar voor de allerschoonste, *omdat* hij haar op een eigenaardige wijze bemint. Blijkt het later, dat een vergissing in het spel is geweest of doen de jaren hun onbarmhartig werk, dan kan de gemoedsaandoening blijven die eens de jongelingsborst vervulde. (Men denke aan de Genestets: “Die ik het meest heb liefgehad”). - - -’

‘Ik weet dat ik, in het openbaar optredende met een vrije voordracht of met een muziekstuk, aan allerlei blootsta: het rechte woord kan weigeren te komen, het geheugen

kan mij bedriegen; de vingers kunnen afglijden van de toetsen. Toch gaan de geoefende redenaar en kunstenaar in zee als hadden zij hun welslagen verzekerd bij een maatschappij.

Ik weet als kalvinist dat de meesten voor eeuwig moeten verloren gaan krachtens een eeuwig, onveranderlijk raadsbesluit van God. Ik weet dit en ben vader van een talrijk gezin. Ik weet dus ook dat er onder mijne kinderen kunnen, en zeer waarschijnlijk zullen zijn, opgeschreven tot den eeuwigen dood en - ik ga op een fraaien zomerdag met hen uitrijden, alsof hunne en mijne levenslust het allernatuurlijkst gevoel ware.

Begeert men nog meer? Ik behoef niet meer aan te voeren, want het is mij genoeg, bewezen te hebben, dat gemoedsaandoeningen onafhankelijk van begrippen *kunnen* ontstaan, ja omgekeerd juist de voorwaarden van het ontstaan van begrippen *kunnen* zijn. Daarmede is toch aan elk het recht ontzegd om van eenig begrip a priori te verklaren: neem het weg, en deze of die gemoedsaandoening zal niet meer kunnen worden ondervonden.'

Zoo is de populaire meening niet. Zij toch denkt dat als het dogma valt ook zal ophouden de piëteit, dat met de formuleering van het gevoelde ook zal wegworden dat gevoelen zelf. En nu is in de de laatste eeuwen veel van het vroegere voorbijgegaan: de theologiën der kerk waren dualistisch, accepteerden het wonder, beschouwden de aarde, en daarop den mensch, als aller dingen doel. Toen is gekomen de empirische wetenschap. Haar beginsel op Spinoza's voetspoor, was monisme: alles laat zich herleiden tot één enkel omvattend princiep. Het miraculeuze in de wereld is ondenkbaar geworden sedert Clausius uitsprak dat de energie in het heelal standvastig is. Moderne sterrenkunde, de biografie onzer planeet, het meer en meer veldwinnend denkbeeld eener natuurlijke ontwikkeling - alles strekte om in den mensch te doen zien een doorgangspunt van een eindeloos proces. Zoo is vervluchtigd de oude wereldvisie en met haar veel bewondering die aan haar was vastgehecht als zich klimopranken strikken om de zuilen van een Dorische tempelhal. En nu *moest* de skepsis, de gevoelsmatheid komen over menig menschenleven, omdat het valsche dogma gold: geen affect of het vindt zijn oorsprong in een als waar erkend begrip. Was nu het vroeger

begrip door kritiek, was de oude conceptie van het Universum voorbijgegaan, dan had ook het met haar verbonden, onder haar invloed groot geworden besef van admiratie zijn tijd gehad.

Eerst als erkend is de primaire waarde van het gevoel - en de mystiek der middeleeuwen legt op haar den nadruk - zal er kans zijn op herstel van het artistieke, van het temperament dat aan kunst en aan wijsbegeerte, aan religie en ethika door alle eeuwen het aanzijn gaf.

Daarbij komt dat in ons wereldkennen elementen vervat zijn die zeer vruchtbaar kunnen worden tot wekking van enthousiasme. Ik wijs allereerst op de studie der geschiedenis. Doen wij in den trant van Scott herleven het doode, raken wij aan het weleer met der verbeelding tooverroe. Historie kan een plaag zijn of een verrukking der ziel. Zij is het tweede als zij wordt geïnspireerd door den artistieken hartstocht. Er is een kritische studie van het verleden, onmisbaar als wij niet willen schennen onzen adel, immers onzen waarheidszin. Maar ook synthese herkrijg' haar recht; worde gezien door de jonkheid het langgestorvene: een Olympische kamp, een Romeinsche galei die gebronsde slaven roeien, een triomf van Caesar, een Duitsch offerfeest, een Vikinger vaart, een ridderlijk tournooi. Voer uw kinderen binnen in een middeleeuwsche stad, leer ze beseffen der Mystieken vroomheid, Medicenser glorie - doch waar zou ik ophouden indien ik verder ging: geef ze geschiedenis maar doe het als artiest. Zóó alleen kunt gij oproepen de nog latente verbeeldingskracht. Zóó alleen kunt gij een liefde wekken, die in gansch differeerende vormen eigen sympathiën wedervindt. Zóó alleen wordt begunstigd die bewegelijkheid van gemoed, waardoor wij veel vergrooten de som onzer smarten en vreugden, immers waardoor wij meegevoelen met generaties, die reeds lang verdwenen zijn. Verlost van een dogmatisme dat in alles gelijk hebben wil, beseffen wij de waarde van het meest contrasteerende: Mariadienst en Renaissance, Speners Christen- en Goethes heidendom.

En hetzelfde beginsel moet worden doorgevoerd ook in andere vakken van onderrichting. Geographie zij teekenachtig in haar voorstellen, doe aanschouwen het ijs der Poolzee, een feest te Mekka, een Karavaantocht door het gloeiend Arabisch

zand. Zoo zal worden verbreed de wereldvisie en dat op eene wijze, die het verbeelden voedsel schenkt. Onze moderne opvatting van de constructie der schepping is bij uitstek vruchtbaar tot wekking der fantasie. Zij vertelt van het grenzelooze, van zonnen die zich storten in den afgrond des heelals, van planeten brandend in haar kern, jeugdig trots millioenen jaren, van planeten die verdorren en straks is de stilte van den poolnacht om haar eens zoo bloeiend oppervlak. Zij doet ons beseffen, dat ons tijdsbegrip een leugen is en ons denkbeeld van afstand een droom: een sterreleven is een polsstoot in het bestaan van het Universum; wij worden weggesleurd in de diepten der oneindigheid, zij omgordt ons als de groote zee een kleine parelschelp. De astronomie - zij vertelt van het meest giganteske: protuberanzen der zon, brandende waterstof in onverpoosde woeling, kometen die eenmaal naderen tot onze wereldsfeer en dan weer wegijlen in een onbekend verschiet. Zij brengt ons soms in de stilte van den nacht en dan moet het wel dat zich vouwen onze handen en dat zich neerbuigt onze ziel als voor den avondwind de witte leliekelk. Want daar is niets geschreven in menschenboeken, dat zoo ontroeren kan als de monoloog van den sterrenhemel, afgeluisterd in een winteravondstonde vol ijs en sneeuw en rust.

Ook de mikroskopie, ook de kennis der voorwereld kunnen machtiger maken onze verbeeldingsgaaf. Het oneindige van een uitbloeiïng veler sterren, wij vinden het terug in een krijtschilfer, in bacterie en diatomee. Indrukwekkend is onze moderne Genesis: de aarde losgescheurd uit het gloeiend hart der zon, straks af koelend, straks met een korst ompantserd, nu zou weldra komen de aanvang van fauna en plantengroei. Hoe primitief is het eerste leven aan de borsten der zee! Maar daar is een kiem tot ontwikkeling: straks zullen verschijnen Apricrinus en Trilobiet, visschen en phanerogamen in den loop der primaire periode, reuzenhagedissen zijn de vorsten in den Juratijd, vogels en mammaliën worden machtig in het mioceen en plioceen. Eindelijk verschijnt de mensch, in het diluvium, holbewoner en anthropofaag, straks door den sterkenden levenskamp ontplooit zich zijn heerlijke aanleg. Heeft dat denkbeeld van Evolutie niet een prikkel tot fantasie? Voeg hierbij, dat de natuur geen klove kent,

alles is onderling verwant, het is dezelfde substantie waaruit een melkweg wordt en een polypenstam, een zonnestraal, een windgolf, een gedachte. Waar zóó de wereld aanschouwd wordt, moet wel geboren worden een groote kunst. Immers, wakker wordt verbeelding, die straks, speurend het onvolkomene in alle terreinen der werkelijkheid, niet kan rusten eer haar stoutste conceptie is belichaamd in tastbaren vorm.

Ik heb mij bepaald tot ons *kennen* in zoover het kan prikkelen tot actie het synthetische in ons, het artistiek gevoel. Het is onnoodig te zeggen, dat van pure-kunst-visie vooral is te wachten versterking van beeldend vermogen. De waarde van een goed Tooneel, dat slechts één wet kent: die van het aesthetische, wordt niet licht overschat voor een volk, welks groote fout is stramheid van fantasie. Ik stel mij voor een toekomst, waarin het drama weer gehuldigd wordt in de pieuse vereering van velen als een machtig middel ter vernieuwing van het Ik, ter bevordering van het ethische, dat is in juichen met de blijden en treuren met hen die droevig zijn.

Wat *nu* wordt geschonken aan het volk als muziek of beeldende kunst is soms zoo slecht, dat het moest geweerd worden van hooger hand als den smaak bedervend en dus stijvend in haar zonde een menigte, wier kracht niet is in teer gevoelen en die daarom te vaak laboreert aan karakterzwakte en al te brutale zelfzuchtigheid.

Er is een rijzen en dalen van het gemoedsleven in der volken geschiedenis. Achter ons ligt een tijd van intellectaanbidden, vóór ons is een eeuw waarin hersteld wordt de eere van het artistiek temperament. Onze skepsis is voorloopig, straks zal zij vervangen worden door een stemming, die van *haar* geleerd heeft niet dogmatisch te zijn, doch die *ook* heeft hervonden den zielevrede, die steeds het kriterium was der echt religieuse natuur. IJverig voortgaan moet de wetenschap, herleiden het onbekende tot reeds bekende groepen, trachten terug te brengen dit wonderbont gebeuren om ons en in ons tot een eenvoudig wetsysteem. *Zij* alleen bedriegt ons niet; dikwijls zweeg zij stil als wij vraagden om licht; *als* zij ons antwoord geeft, ja dan bukken wij 't hoofd, voor *haar*, voor niemand anders. Doch wij beseffen het wel, dat ook bij haar grootsten eindtriomf nog zal blijven

het mysterie; want omwikkeld is dit kennen, dit betoogen van ons in een dichten, zwarten raadselnacht. Dit in te zien is te belijden een ernstig mysticisme. En wie *dit* doet, wie om de beperktheid van ons weten niet bezit een dogmatistisch stelsel en wie dan toch leven wil, leven en zoeken en strijden en soms ook bidden, hij zal naar waarde schatten den dichter in ons dien ook de Mystieken hebben liefgehad.

H.W.PH.E. VAN DEN BERGH VAN EYSINGA.

Demeter bij Keleos[1)].

Voor mijn jongen vriend B.F.K.

Toen op haar zwerftocht, zoekend naar haar kind,
Demeter kwam aan 't Eleusinisch land,
Waar de krijgshaft'ge Keleos gebood,
Toen zette zij zich neder bij een bron,
Bedroefd van hart, en boven 't godd'lijk hoofd
Spreidde een olijventak die nederboog,
Zijn schaduw lavend uit. En zij geleek
Een oude vrouw in houding en gebaar,
Zooals de voedsters van de vorsten zijn
En pleegsters in 't weergalmende paleis.
Dra kwamen Keleos' dochters met hun kruik,
En putten water uit de klare bron,
Maar zij herkenden de Aardgodinne niet,
Want goden zijn voor menschen niet te zien.
En bij haar staande spraken zij het woord:
‘Wie zijt gij, oude vrouw? Uit welke stad?
Waarom betreedt gij 't huis niet, in welks ruim
Meer vrouwen zijn als gij en jongere ook,
Die u begroeten zullen, en gastvrij
Ontvangen zullen zoo met woord als daad?’
En tot hen sprak de machtige godin:
‘Gegroet, mijn lieve kind'ren, wie ge ook zijt;
'k Zal u de waarheid zeggen, nu ge 't vraagt.
Mijn naam is Dôs, en 'k werd met ruw geweld

1) Bewerking van een episode nit de Homerische Hymne aan Demeter.

Uit Kreta weggevoerd, mijn vaderland.
Maar toen der roovers overmoed'ge schaar
Na dagen zwervens over 't zilte vlak
Een maal bereidden op deez' rots'ge kust,
Ontkwam ik heim'lijk in den schemertijd,
En dwaalde hierheen; maar welk land dit is
En hoe de menschen heeten, 'k weet het niet.
Hebt medelijden met mij, meisjes lief,
Totdat ik kom bij 't huis van man en vrouw,
Voor wie 'k welwillend werken kan, wier kind
Ik kan verzorgen, waken over 't huis;
De bedden sprei'n in 't hechte slaapvertrek,
De dienst'bre vrouwen leeren 't huis'lijk werk.'
Toen sprak de schoonste van het meisjestal,
Kallidike, aldus tot de godin:
'Wij menschen moeten, hoe bedroefd we ook zijn,
Der goden gaven dulden, moedertje.
Ik zal den naam u zeggen van dit land:
't Is 't wierookrijke Eleusis; Keleos,
De vader van ons vieren, heerscht als vorst.
En Metanira, onze moeder, heeft
Een lieven, laatgeboor'nen zoon in huis,
En veelgewenscht en welkom was hij daar.
Wij gaan tot haar, en vragen of gij 't kind
Verplegen moogt, zij gunt het u gewis,
Want godd'lijk zijt ge om aan te zien; en weet,
Zij zal een opvoedloon u geven, dat
U wordt benijd door menige and're vrouw.'
Zoo sprak ze, en de godinne neigde 't hoofd
Bevestigend; de meisjes gingen heen,
Hun schitterende kruiken op het hoofd.
En weldra kwamen zij bij 't statig huis
Van Keleos, hun vader; en met spoed
Verhaalden zij der moeder Metanira
De ontmoeting met het oudje, en zij beval
Haar aan te zoeken voor een glansrijk loon.
Als reeën, die in 't blijde lentetij
Met vlugge schreden hupp'len door het veld,
Zoo renden toen de meisjes weg; hun haar
Woei golvend om hun schouders, en hun kleed,

Dat opgeschort was, fladderde onder 't gaan.
Zij kwamen snel ter plaats waar de godin
Nog roerloos nederzat, door leed gebukt,
En haar doende opstaan, wezen zij den weg.
En achter hen, het heilig hoofd omhuld,
Schreed langzaam de godin, wier donker kleed
Met kalme golving plooide om hare leên.
En binnentredend vulde zij 't paleis
Met goddelijken glans; eerbied'ge schroom
Beving er allen voor haar heerlijkheid.
Met neergeslagen oogen bleef zij staan,
Totdat lämbe, dienares van 't huis,
Een zetel voor haar plaatste, waar een vacht
Van zilverwitte blankheid over hing.
En zetel voor haar plaatste, waar een vacht
Haar sluier naar beneên, en sprak geen woord;
Maar zonder lachen, zonder spijs en drank,
Zat zij, verteerd door droefheid om haar kind.
Doch toen lämbe met haar lichte scherts
En geest'ge jokkernij de smart genas,
En haar deed lachen met een vroolijk hart,
Toen schonk haar Metanira boordevol
Een beker honingzoeten wijns; maar zij,
't Hoofd schuddend, zeide neen, en wilde niets
Dan meel met water, zacht dooreen gemengd,
Zoetgeurig van welriekende polei.
Toen sprak de schoongegorde Metanira:
‘Wees welkom, vrouw; zóó vorst'lijk om te zien,
Stamt gij voorwaar van edele ouders af.
Wij menschen moeten dragen wat de goôn
Voor gaven schenken, hoe bedroefd we ook zijn,
Hun juk weegt immers zwaar op onzen nek.
Maar nu gij hier zijt, neem wat ik ook heb;
Verpleeg dit kind voor mij, dat ongehoopt
En laatgeboren, door der goden gunst
Mij werd geschonken op mijn vuur'ge beê.
En als gij 't opvoedt, geef 'k u zulk een loon,
Dat meen'ge vrouw het u benijden zal.’
En aldus klonk Demeters wederwoord:
‘Ook gij, vrouw, wees gegroet, en moge 't zijn

Dat u de goden geven alles goeds.
'k Neem, zoo gij 't wenscht, uw kind welwillend aan;
Geen tooverkruid of booze hekserij
Zal ooit hem schaden, want ik ben bekend
Met midd'len van verweer en tegengif.'
Toen nam zij 't kind in haar doorgeurd gewaad
Met haar onsterfelijke handen, tot een lust
Der moeder, die verheugd was van gemoed.
Zoo werd zij voedster van Demophoön,
Den zoon van den krijgshaft'gen Keleos,
En hij groeide op gelijk een jonge god,
Want zij bestreek hem als een godenzoon
Met ambrozijn, hem leggend op haar schoot,
En met haar heil'gen adem blies ze op hem.
Maar 's nachts bedekte zij hem als een toorts
Met vlammend vuur, ter sluiks, dat geen het zag;
En de ouders waren grootelijks verbaasd,
Zóóals hij wies, en was om aan te zien
Een god gelijk, gedijend hoog in bloei.
Zij had voorwaar hem eeuwig-jong gemaakt
En ook onsterf'lijk, als niet Metanira
Vol onverstand haar had bespied bij nacht;
Want ziende hoe Demeter hem in 't vuur
Gelegd had, werd zij angstig om haar kind,
En stiet een luiden gil uit, en zij riep
Al jamm'rend door de stilte van den nacht:
'Mijn kind, mijn kind, de vreemdelinge legt
U in het laaiend vuur, maar mij bereidt
Zij diepen ramspoed en een smart'lijk leed.'
Zoo snikte ze, en de heil'ge hoorde haar.
En met haar eeuw'ge handen nam zij 't kind,
In heev'gen toorn ontstoken, uit het vuur,
En Metanira sprak zij aldus toe:
'Verdwaasde menschen, die een gunstig lot
Noch een ongunstig ooit vooruit kunt zien!
Zoo zijt ook gij door onverstand verblind.
Want weet bij 't bitt're water van de Styx,
Dat ik uw zoon onsterf'lijk had gemaakt
En eeuwig-jong, en onvergangb'ren roem
Geschonken had, als niet eens menschen blik

Op hem gevallen ware, toen 'k hem lei,
Een toorts gelijk, in 't louterende vuur.
Ik ben Demeter, hoog in eer, de vreugd
En groote troost van menschen en van goôn.
Welaan, dat gansch het volk me een tempel bouw'
En altaar bij den steilen muur der stad,
Op 't hoogste van den heuvel, die de bron
Kallichoros beschermend overhangt,
En zelve leer 'k den ritus u, waardoor
Gij vroom hem houdend, steeds mijn hart verzoent.'
Zoo sprekend schudde zij haar ouderdom
En mensch'lijk wezen af, en om haar heen
Vloot schoonheid, en een balsemende geur
Woei van haar golvend wierookrijk gewaad,
En van haar godd'lijk lichaam glansde ver
Een schitt'rend licht, en 't lange blonde haar
Glom gulden op haar schouders; 't hecht paleis
Werd als van bliksemflikkering vervuld,
En door de zalen schreed ze, en Metanira
Viel als getroffen neder, en zij bleef
Lang sprakeloos, en zij vergat haar zoon,
Haar liev'ling, op te nemen van den grond.
Zijn zusters hoorden toen de stem der klacht,
En springend uit hun welgespreide bed,
Nam de een het kind en hield het aan haar borst,
Een an'dre ontstak het vuur, een derde liep
En hief haar moeder van den bodem op.
Toen wieschen zij met liefde 't spart'lend kind,
En kusten hem, maar toch was hij niet zoet,
Want mind're voedsters zorgden nu voor hem.
Zij waakten daarna biddend heel den nacht,
Bevend van vrees, maar toen de dag verscheen,
Verhaalden zij 't gebeurde aan Keleos
En wat Demeter hun geboden had.
Toen riep hij 't volk uit heel den omtrek saam,
Bevelend voor Demeter, schoongelokt,
Een rijken tempel en een hoog altaar
Te stichten op den steilen heuveltop.
En zij gehoorzaamden aan zijn bevel,
En maakten alles zooals hij 't gebood,

En op hem rustte zegen voor dit werk.
Maar na hun arbeid togen zij naar huis,
Een ieg'lijk naar het zijne; maar Demeter
Van de and're goden ver zich houdend, kwam
Zich nederzetten in de tempelcel,
Verteerd door smart om 't schoon, laaggord'lig kind.

EDWARD B. KOSTER.

De ontmanteling van de Nieuwe Kerk.

Herhaaldelijk en van verschillende kanten is in den laatsten tijd weder op de wenschelijkheid eener geheele of gedeeltelijke ontmanteling van de Amsterdamsche Nieuwe Kerk gewezen. Het ligt er toe dat deze oude kwestie eenige actualiteit erlangt. Het vooruitzicht van de kroningsfeesten in den nazomer van het volgend jaar, heeft menigeen zijn gedachten al eens doen gaan over het tooneel waarop deze in zooveler schatting gewichtige plechtigheid staat te worden afgespeeld. En daar het in de Amsterdamsche hoofdkerk is, dat de inhuldiging zal plaats hebben, is dit gebouw in de laatste maanden vanzelf een brandpunt van ongewone aandacht geworden, een aandacht die zich zelfs al tot zekere bedrijvigheid ontwikkeld heeft. Niet alleen dat, in aansluiting met de herstellingen aan den anderen kant, nu het groote raam aan de Damzijde van buiten knapjes wordt opgekalefaterd en de tufsteen bereids van zijn portlandlaag ontdaan is, maar er zijn ook plannen, meer dan in de lucht hangend, om ter herinnering aan, en op den dag zelve der installatie, in dat zuidelijk venster een monumentale glasschildering te doen inwijden. Zooals bij alles wat er bij ons te lande gemeenschappelijk in zaken van kunst pleegt te geschieden speodig het geval is, heeft dit glasraamplan zelfs reeds zijn krijgshistorie, die een kleine lijdensgeschiedenis met een komischen zelfkant zou kunnen worden genoemd, maar in ieder geval staat het niet te loochenen dat de levendige belangstelling waarin deze zaak zich dadelijk mocht verheugen, het bewijs levert voor de aanwezigheid eener algemeene belangstelling in de Nieuwe Kerk als tooneel der aanstaande inhuldiging.

Nu ligt het echter voor de hand, dat men onder zulke omstandigheden niet enkel op een zinrijke verfraaiing maar ook op een

noodige zuivering van het historische gebouw bedacht zij, en waar het, althans abstrakt genomen, al lofwaardig is, zich op het eerste te spitsen, wordt het nog meer plicht het tweede des te minder te verzuimen.

Het is evenwel, waar wij op de wenschelijkheid van zulk eene zuivering willen wijzen, onze bedoeling niet, naar eenige historischkritische methode, welke vroegere gedaante ook van de Nieuwe Kerk te benaderen of te beschrijven. Hoezeer dit op zichzelf een verdienstlijke arbeid zou kunnen opleveren, - een arbeid welke men b.v. aan den scherpzinnigen Utrechtschen archivaris, die dezer dagen de verdwenen Stichtsche Mariakerk met benijdenswaardige kennis van zaken in een aardig geschriftje wist te herbouwen, wel zou willen opgedragen - direkt ter zake zou zulk een studie hier toch slechts luttel kunnen dienen. De veelervaren Amsterdamsche hoofdkerk heeft het ook in vroeger tijden als monumentaal produkt nooit tot een recht harmonisch geheel weten te brengen, en het zou dwaasheid zijn zich te zeer te gaan verdiepen in een herstel van wat welbechouwd nimmer bestond.

Bovendien, hoe geduldig het papier ook zij, wat baat het, dingen aan de orde te stellen in welker verwezenlijking geen sterveling kan gelooven. Wel verre dan ook van de plannen tot een radikale ontmanteling van de schilderachtige Catharijnekerk te willen aanprijzen, zou men integendeel voor het koesteren van illusies in die richting willen waarschuwen. En dat nog wel om twee zeer verschillende redenen. Ten eerste, bedoel ik, dan zou de som gelds die voor zulk een opruiming met de gevolgen van dien noodig ware, - men heeft wel van een millioen gesproken - toch niet verkregen worden, en zou dus het blijven hangen aan den wensch naar het onbereikbare aan het in vervulling gaan van het billijk verlangde juist in den weg komen te staan. Maar ten tweede kan ik mij niet overtuigd houden dat een afbraak van de ingestoken en aangeplakte huizen. rondom, overal zuivere schoonheidswinst zou opleveren. Om van de uitbouwsels in de smalle Gravenstraat en de Eggertstraat, waar men de kerk toch niet kan overzien, nu niet eens te spreken, schijnt het twijfelachtig of de huizengroep aan de zijde van den N.Z. Voorburgwal, inderdaad wel zoo storend voor het karakter van den bouw kan genoemd worden. Men moet niet vergeten dat de kerk nu eenmaal zoo heel oud niet is, en dat in de vroeg-renaissance-periode, waaruit het grootste gedeelte stamt,

een ombouw van huisjes al niet zoo sterk meer vloekte met den aard van den hoofdbouw. En al hebben deze woningen aan de Voorburgwalzijde ook al geen de minste architektuur-waarde, een zeker Hollandsch cachet kan men de groep toch niet geheel ontzeggen. Zelfs aan wat in vroeger tijden dikwijls zonder plan, van lieverlede, en als vanzelf door een zeker bij het volk ingeboren picturaal begrip geleid, werd saamgebouwd, is het niet altijd raadzaam zoo maar te gaan tornen, als men zich van het effekt van zijn werk niet zeer duidelijk rekenschap kan geven. Nog onlangs heeft men in het mooie Naarden met goede bedoeling eenige tegen de kerk aangegroeide onaanzienlijk gebouwtjes verwijderd, maar al heeft men daardoor al ontegenzeggelijk het gebouw zelf in zijn architekturaal plan iets duidelijker doen spreken, het dient gezegd dat de straat, het plein, de stad er iets van hun aardig Hollandsch merk bij hebben ingeboet. Zelfs aan het nietige, behelperige, schijnbaar stijllooze hebben onze voorouders nog wel vaak iets van hun frisschen geest weten te leenen, en men zal dunkt ons wel doen bij alle zuiveringsplannen, ook van de Nieuwe Kerk, dit een weinig respectueus in het oog te houden. De zaak van het gebouw is ook de zaak van de omgeving, en het doordraven op een afbikken van het bedehuis, zou aan den aanblik van de stad en van der kerke ligging daarin, wel eens het tegenovergestelde van ten goede kunnen komen.

Intusschen, dit moge met eenigen nadruk voor de West- en Noord Westzijde gezegd zijn, voor de Zuidzijde zijn deze opmerkingen allerminst van kracht. Hier draagt de kerk zelf nog een ander, een ietwat ouder karakter, hier komt zij tegen een heel ander soort van huizingen en van straat in front, en hier is de ombouwing ook juist van een zoo allerprulligsten trant. Hier, tegenover den massalen zijgevel van het deftige stadhuis, en de rustiger strekking van den wijden Dam, zou men het gebouw meer voor zichzelf willen zien spreken, en hier dringt zich daarentegen een karakterloos gekakel van vormpjes naar voren, voor welker behoud niemand het eigenlijk zou willen opnemen.

Indien men aan de zijde van Gravenstaat en N.Z. Voorburgwal spreken kan van zekeren Amsterdamschen trant in de aangegroeide huizen, die het gebouw aan het karakter van de omgeving binden, - van de winkelpuitjes aan de Mozes- en Aäronstraat en de wratten aan de Damzijde zal geen mensch dit getuigen. En het

komt ons dan ook voor dat degenen die een verbetering in het uiterlijk van de Nieuwe Kerk voorstaan, hunne aandacht op deze Zuid-West- en Zuidzijde behooren te concentreeren. Hier is de toestand heusch ergerlijk en bespottelijk, en dit leelijks te bevechten, behoeft niemand voor Don-Quichotterie te houden. Indien de renteopbrengst van de gezamenlijke huizen rondom hun bedehuis, voor het beheerende kerkbestuur al onmisbaar moge zijn, het revenue van de aan deze zijde gelegen zaakjes kan zóó groot niet wezen, dat er geen middel te vinden ware dit te vervangen. Het bierhuis zal nog wel het best rendeeren, maar in onzen tijd van geestdrift voor de blauwe knoop, zal een kerk er toch juist wel wat voor over hebben, uit den spiritusdienst geen al te feitelijk voordeel te trekken.

Men kent de geschiedenis van het terreiu waarop de Duitsche keizer het pompeuze monument ter eere van zijn grootvader verrijzen deed. Het was vlak tegenover het keizerlijk slot dat een omvangrijke groep huizen stond, die eenige millioenen in waarde vertegenwoordigden. Om deze te amoveeren en het terrein geschikt te krijgen voor wat hij wenschte, liet de Keizer, zonder zelf zich direkt met de zaak te bemoeien, door particulieren een groote loterij met geldprijzen ondernemen, uit welker opbrengst inderdaad de heele wijk werd aangekocht. Doordien dit gansche Schlos-sfreiheit-terrein krachtens oude rechten onder bizondere jurisdictie van het Schloss was gebleven, hetgeen altijd tot last aanleiding gaf, was hier een dubbele moeielijkheid opgelost, en zelfs zij die met het loterij-princiep nu juist niet ophebben, moesten de flinkheid prijzen waarmede hier een ingewikkelde knoop afdoend werd doorgehakt. Het geval, zoo het al niet een geheel navolgingswaardig voorbeeld kan bieden, bewijst echter weder dat, zoo de bepaalde wil maar voorzit, de weg ter oplossing van dergelijke zaken dikwijls ook wel te vinden is.

Wanneer er thans overal in het land collectes en inschrijvingen worden gehouden voor een huldeblijk aan de koningin bij hare troonsbestijging, een huldeblijk waar vermoedelijk nog niemand zich iets bepaalds van voorstelt, waarom zou men dan zulk geld of een gedeelte daarvan niet kunnen of willen besteden aan het ordentelijk maken der meest in het zicht komende zijde van het kerkgebouw waar de vorstin met groote staatsie zal worden geïnstalleerd? Zou dit geen passende hulde zijn aan de koningin, en eene die tevens

de waardigheid van haar hoofdstad ten goede zou komen. Men behoeft nog geen zoo vurig aanhanger van het tegenwoordige regeeringsstelsel te zijn, om van een min of meer nationaal feest, dat onder aanwezigheid van vele vreemden nu eenmaal openlijk gevierd zal worden, voor de eer van het land, te hopen dat dit dan ook zoo behoorlijk mogelijk geschiede. Voor de eer van het land en voor die van het, trots zooveel woedend vandalisme, nog altijd zoo prachtige Amsterdam. En daarom: een ander voor de hand liggend middel ter oplossing zou zijn, dat het Gemeentebestuur van de hoofdstad zelve de zaak ter harte nam. Weliswaar zit Haesje Claesz op zware lasten en zal zij wel kwalijk in staat blijken het kerkbestuur zoomaar met baar geld schadeloos te stellen. Maar de stad bezit toch in de banlieue uitgestrekte bouwterreinen welke zij nu en dan verkoopt of in erfpacht geeft. Er zou dus wellicht middel zijn, een ruil met het kerkbestuur te treffen, en, zonder dat aldus de begrooting werd bezwaard. Zooiets is immers wel meer klaargespeeld.

Een oplossing in dezen geest ware daarom ook eenigszins aangewezen, omdat, er werd ook in den Raad reeds over gebromd, sints de nieuwe tramlijn door de drukke Mozes- en Aäronstraat ligt, deze inderdaad bedenkelijk nauw geworden is, - en zoo zou het ontruimen van de vooruitdringende puitjes in deze straat, evenzeer ter wille van de in den Amsterdamschen Raad steeds bizonder vooropgestelde eischen des verkeers, als om die van den welstand, in dat lichaam aan de orde kunnen worden gesteld.

De gewenschte luister der aanstaande feesten zou dus bij een doortasten in deze zaak tegelijk als middel en als doel kunnen fungeeren. Want wanneer men al op zichzelf een verbetering van de Zuidzijde der Nieuwe Kerk ten zeerste wenscht, in verband toch ook met de plechtigheden ter gelegenheid van Augustus 1898 dient men aan een fatsoenlijk voorkomen van het gebouw aan den Damkant bizondere waarde te hechten.

Het is niet denkbaar dat men, uit het Paleis gekomen, de vreemde gezanten en waardigheidsbekleeders eerst nog eens, bloot tot het zoeken van een andere deur, een ommegang rond de kerk zal willen laten maken, en het ligt voor de hand dat men hen spoedig den dichtstbij liggenden ingang zal willen binnenvoeren.

Maar is dit een ingang, - ik zeg niet eens is dit een waardige, een mooie ingang, - maar ik bedoel nu, is dit zelfs wel een

kennelijke ingang voor een groot gebouw? Biedt zij niet alle kans op verwarring? Of acht men het duidelijk voor een uitgebreiden stoet die binnen de kerk moet komen, dat dit van deze zijde nu effectief de poort is die niet ten verderve leidt? Ligt het niet voor de hand dat de een of andere afgezant van koning of keizer, begeerig om uit het gedrang te blijven, en, hetzij dan al of niet werkelijk van den bloede, een nevendeur zoekende om in den tempel te komen, in het belendende bierhuis van Augustinus zal belanden, en de onthutste opperceremoniemeester, bang voor ernstige gevolgen van dit bezoek zonder vergunning, tegen alle regelen in ho zal hebben te roepen vóór men over den Dam is?

Ofschoon er alle kans is dat de koorts nog belangrijk in omvang zal toenemen, wordt er nu reeds een betamelijke mate van plannemakerstalent aan de aanstaande feesten besteed. Van het glasraamplan gewaagden wij reeds. Een staatsiekaros werd al met zooveel zielslust geconcipieerd, dat, vóór er een as van klaar lag, men haar reeds aan het Rijksmuseum ter opluistering had toegedacht. Plannen voor een nieuwe munt of een herinneringsmedaille bleven niet uit. Tot het verkrijgen van een bronzen gedenkplaat werd de gebruikelijke prijsvraag onlangs uitgeschreven. De toondichters en poëten zijn al druk in de weer om straks hunne cantates te kunnen laten schallen. De Nederlandsche vrouwen, of zeker blauwekousen dragend gedeelte daarvan, hebben de handen eendrachtig in elkaar geslagen om met de troonsbestijging van een vrouwelijk hoofd van den Staat eens recht tentoontestellen wat hunne geslachtsgenooten op eigen houtje al of niet vermogen. Een schildersgenootschap heeft het plan kenbaar gemaakt in de feestmaand een expositie saam te brengen die het grootst van Neerlands kunstverleden memoreeren zal of wil. En dat er, gelijk wij zooeven waarschijnlijk noemden, in het jaar dat ons van de groote gebeurtenis scheidt, nog heel wat pompeuze plannen zullen worden opgeworpen of ten uitvoer gebracht, daar zal een ieder die het gloeivermogen kent van het kalme Nederlandsche volk, waar dit eens werkelijk in den brand geraakt is, wel gelaten afwachtend staat op maken.

Maar het komt ons voor dat onder al deze meer of minder ernstige, en meer of minder kostbare plannen, de zaak der ontmanteling daarom bizondere attentie verdient, omdat men van de uitvoering er van, ook na afloop der feestdrukte, profijt zou houden.

De ontmantelingskwestie is buiten verband met de kronings-feesten vroeger al vaak geopperd, maar die feesten mogen thans tevens een welkome aanleiding zijn, de fantastische zaak, tot bescheidener afmetingen teruggebracht, dringender aan de orde te stellen. Nu of nooit zou men zeggen, - maar laat het nu zijn, want het loopt de spuigaten uit.

Wij Hollanders zijn gewoon, wanneer wij vreemden op bezoek krijgen, onze steden zelf ook weer eens aandachtiger te bekijken, en het schijnt dubbel aangewezen dit nu te doen vóór het te laat wordt. Wie snuffelzin heeft kan er zijn groot-formaat-Guicciardijn, kan er de oude afbeeldingen door Jan van der Heijden, kan er het nog oudere stuk dat in de kosterij van de kerk zelve hangt, en kan er nog zooveel meer documenten eens op nakijken, als hij het besef verlevendigen wil, dat het op allerlei manieren bewezen is zonder eenige ontwrichting beter te kunnen dan het nu is. En dan zal hij zeker toegeven dat de sigarenwinkel van Schaap, de fotografie-étalage van Herz, het gasornamenten-magazijn van Lindeman en de Neurenberger speelgoedkraam, met de kroeg van Augustinus, met het sjofele tochtdeur-uitbouwseltje, en met de malle tooneeldécor-kosterij dienen te worden afgebroken, - wil er tenminste ernstig sprake van blijven dat Amsterdam een stad zij die zichzelve respecteert en van vreemden welke zij ceremonieel te ontvangen heeft eveneens respect voor haar verleden en heden vragen zal.

JAN VETH.

Letterkundige kroniek.

Lioba, drama door Frederik van Eeden. Amsterdam. W. Versluys. 1897.

Es war ein alter König,
Sein Herz war schwer, sein Haupt war gran.
Der arme, alte König,
Er nahm eine junge Frau.

Es war ein schöner Page,
Blond war sein Haupt, leicht war sein Sinn;
Er trug die seidue Schleppe
Der junge Königin.

Kennst du das alte Liedchen?
Es klingt so süss, es klingt so trüb!
Sie mussten beide sterben,
Sie hatten sich viel zn lieb!

Het oude liedje, waarvan Heine in zijn ballade spreekt, is door Frederik van Eeden op nieuw in taalmuziek gezet. De oude koning heet Harald, de jonge vrouw Lioba en de page ridder Tancolf. Maar het drama is er niet minder om, al is het thema bekend. Van Eeden wist het te vernieuwen, er een dieperen zin in te leggen en het die mystieke kleur te geven waaraan wij den dichter van *De kleine Johannes* en van *Ellen* herkennen.

In den tuin van het klooster Eijke aan de Maas staat Lioba midden in haar bloemenvolk, duizelend van het wonder der lente dat zich daar in kleuren en klanken, in bloemen, vogels en vlinders, voor haar ontvouwt. Nog draagt zij het wit met goud geborduurd

kleed met den fluweelen gordel en paarlen in het lichte haar, dat hier bij dit lentefeest past. Maar binnenkort zal dat wereldsch kleed door de grijze nonnenrok vervangen moeten worden, want Lioba is 'Gode toegezegd.' In haar vreugde over het weerzien 'van zoo lang verloren schat van bloemen-mooi en zomersche gedachten' wordt zij gestoord door een jongen reiger, die, bloedend en met gebroken vleugels, voor haar valt: slachtoffer van de valkenjacht; en als zij het gewonde dier wil opbeuren om het te verplegen, hoort zij den jachtstoet naderen en staat Harald, de Norenkoning in Neerlant, voor haar. Verwijtend klinkt Lioba's klacht over het onrechtvaardig spel met dezen armen reiger, die voor zich en voor zijn kroost ter jacht toog, voor zijn leven vocht en nu bloedend voor haar ligt. En als de koning verneemt, dat zij, die met haar zilverige stem hem smeekt dat hij haar den gewonden reiger moge laten behouden, in het klooster woont en op het punt staat tot non gewijd te worden, dan stijgt hij van zijn paard en vraagt, haar dicht naderend:

> O gij deemoedig, teeder maagdelijn,
> dat wilt zoo zacht een wilden vogel koestren,
> zoudt gij niet al zoo lief een moeder zijn
> en een zacht kindje voestren?

Lioba ziet verwonderd op. Hoe heeft de koning zoo geraden wat haar vervult! Want Lioba behoort tot die vrouwen, die zich het volledige geluk niet denken kunnen zonder het moederschap, en, waar dit haar mocht ontgaan, behoefte gevoelen zich, op een of andere wijze, die 'maternité artificielle' te scheppen, waarvan Paola Lombroso spreekt in haar 'pseudo-enquête' over 'Le bonheur des femmes'[1]. In haar is voorts iets van die vrouwen, waarvan Laura Marholm in dat zonderlinge, verwarde, maar toch niet geheel verwerpelijke boek 'Zur Psychologie der Frauen'[2] spreekt, 'die den instinctiven Stolz ihres Werthes, die instinctive Feinheit der tieferen Erotik haben, Frauen mit reichem fruchtbarem Blut, das sich sehnt sich zusammen zu ziehen um einen geliebten Keim zu gesunden Kindern'.

Men heeft haar wijs gemaakt dat zij, ook als geestelijke zuster,

1) Revue des Revues van 15 Mei 1897.
2) Berlin, Carl Duncker, 1897.

die zoete neiging niet zal behoeven te smoren, maar haar in reiner sfeer zal kunnen doen bloeien door wie lijdt moederlijk te vertroosten, door zich over zondaars als haar kroost te ontfermen, en dat zij haar dieren en haar bloemen als haar kinderen zal mogen blijven verplegen. Maar Harald dunkt dat toch ‘door àl te vromen drang een droef misduiden van Gods klare stem’; Hem die haar schiep en zoo ‘den wonderlieven bouw’ voltooide, kan het niet gevallig zijn,

> als zulk een bloem, Zijn wonderbare werk,
> gevoerd tot een zóó zuivere voleinding,
> in klooster-schauw moet dorren, ongezien,
> door wie Hem gaarne loven in Zijn werk.
> Hij zond u droomen, zegt ge, daar gij sliept,
> toonend wat schat van moederlijke kracht
> Hij wegborg in uw diep gemoed, opdat
> u blijke wat Hij wil te zijner tijd,
> en gij weerstond Hem?

En als Lioba zoo luidop hoort zeggen wat zij zelf zich nauwelijks durfde toefluisteren, dan schrikt zij op en zacht verwijt zij den koning dat hij door drom van woorden een onverdedigd slot overmant en een brand sticht die hij aan haar zelf te blusschen overlaat. Harald stelt haar gerust: hij zal geen heiligschennis, geen geweld plegen. Maar - zegt hij -

> Maar nu dit vreemd mirakel is geschied -
> ik eenzaam, kinderloos, gij onder druk
> van opgedrongen niet erkenden plicht,
> ik met de macht en ongestild begeer;
> gij met schoone gestalte en zacht gemoed,
> met teeder hart, dat ik zoo weinig vond -
> bei door een wonden vogel saamgebracht -
> wilt gij nu niet in lichte vrijheid treden,
> wonen bij mij, en zien 't ruim leven aan
> een tijd, tot 't al verheldert, en gij weet
> waar liggen moet voortaan het rechte pad?

Nu kan Lioba niet langer zwijgen wat haar op het hart ligt, en zij bekent den koning, dat zij wel aan God beloofd is, maar dat zij, ‘ver onder heiligheid’, niet ‘aangeleid’ is voor een leven van devotie; het groot geluk dat anderen vinden in eenzaam bidden, bleef haar verborgen:

Aan ùw hof, aan ùw daden heb 'k gedacht,
geknield voor 't altaar, - door mijn vizicenen
trokken uw ridders met hun bonten stoet,
'k wou engelen en heil'gen zien als d'andren,
maar 'k zag 't geblink van rusting en juweel,
de banderollen, 't konings-slot en 't park.
Ook aan Maria kon ik nimmer denken,
sereene moeder met haar schoone kind,
zonder onheil'ge, pijnigende nijd.
Mij dorst naar 't leven, Heer! naar 't rijke leven.

Na deze bekentenis is Lioba's lot beslist. Harald zal haar met zich voeren op zijn paard en haar als koningin leiden naar zijn hof.

Daar vinden wij haar een jaar later, in het park van het slot Schaltheim, waar de jonge ridder Tancolf haar verbeidt, Tancolf, wien door den koning, die met zijn vloot ten krijg voer, de hoede over Lioba is toevertrouwd.

In het park langs den oever der Schelde wandelt Lioba en de zwanen zwemmen haar na en de herten loopen met haar mede. In hare overdenkingen en in de liedjes die zij zingt, dringt zich telkens één wensch op den voorgrond, één roerende klacht: het ongestild verlangen naar een kind:

Ach kindelijn, mijn kindelijn, waarom
kom je in mijn droomen, telken, telken nacht,
maar niet in 't harde leven, vrees je dan
dat zelfs mijn heete liefde niet beveiligt
tegen al 's levens bitterheid en kou?
Waarom bedrieg je arm moederken met schijn,
zoo klaar, zoo lief, en maakt haar nachten rijk,
maar des te armer haar verlaten dagen?

Daar keert de vloot uit zee terug, en zij snelt haar heer en koning te gemoet, die van haar àf zal nemen wat haar kwelt. Harald blijkt door een speerworp gewond en wordt door zijn mannen uit het schip gedragen. Maar Lioba telt dat ongeval niet zwaar: hij, zoo sterk, zal wel gauw genezen. Zij is slechts vervuld van haar eigen leed. En weer klinkt haar klacht, thans zich scherpend tot een verwijt aan Harald:

Gij hebt me aan God ontroofd, en gansch voor u
de krachten, die 'k Hem wijden wou, gewild.

De kudde van mijn driften hebt gij losgelaten
en grasrijker wei beloofd.
Nu dolen ze en blate' om voer en drank,
moogt gij ze nu versmachten laten, Heer?

Fastrade, Tancolfs moeder, weet raad te schaffen. Zij kent een wonderdoende beek in het duin; daarheen ga Lioba, in een Augustusnacht, barvoets in het witte boetkleed ter bedevaart, en ook zij zal, als vele anderen vóór haar, verkrijgen wat zij begeert. En daar in het duin, te middernacht, bij het schijnsel van de maan, zonder afspraak, vinden Lioba en Tancolf elkander, en voor het eerst spreken zij het uit wat hen beiden vervult. Daar sluiten zij het verbond hunner zielen, voelt hun hart - zooals Lioba zegt - Gods glimlach, maar wordt hun ook duidelijk dat het geluk niet voor hen is weggelegd en zij voor altijd moeten scheiden.

De wond van Harald heelt niet meer en de koning rekent zijn eind nabij. In de raadzaal van het slot op zijn hoogen zetel en met zijn edelen om zich heen geschaard, herdenkt hij zijn regeeringsdaden, zijn wapenfeiten, hoe hij een koning over vrijen heeft willen zijn, maar toch bij zijn verscheiden de voldoening niet smaken mag iets duurzaams gewrocht te hebben, nu geen zoon zijn werk zal voortzetten. Maar dan dringt, eerst in duistere woorden, daarop duidelijker, het gerucht tot hem dat Lioba, die door Hemming, Harald's broeder, in het duin met Tancolf is gezien, hem ontrouw zou zijn. Harold roept Lioba tot zich en vraagt haar in het bijzijn van allen:

Waart gij mij trouw?

Waarop Lioba antwoordt:

Mijn lijf was 't, - mijn ziel niet.
Mijn lijf gaat waar ik wil. Het doet wat 't wil.
'k Won trouw zijn, en mijn lijf liet zich gezeggen,
Maar mijn ziel niet. Dit 's vreemd, want wil is ziel.
Ben ik nu schuldig, Heer?

En Harald antwoordt ‘na een wijle.’

Neen, gij zijt het niet....

En wanneer de edelen volhouden en Hemming herhaalt: ‘'k zag haar met haar lief samen bij nacht in 't duin’, dan vervolgt de koning:

Lioba, antwoord niet.
Hong gansch mijn daadzwaar leven in balans
tegen één zilvren klank-drop van uw stem,
deze overwoog, 'k vond dieper vastheid hier,
'k achtte eer al 't andre logen en een droom.

Nu nadert het tooneel, waarin de dichter het oude thema niet enkel in den vorm heeft weten te vernieuwen, maar waarin hij door zijn oorspronkelijke opvatting aan dit drama ‘Van Trouw’, zooals hij het betitelt - zoo noemde hij *Ellen* het lied van de Smart, *Johannes Viator*, het boek van de Liefde en *De Gebroeders* de tragedie van het Recht - een hooge beteekenis gaf.

Het is herfst, en op een terras van het koninklijk slot ligt Harald bewusteloos op een rustbed uitgestrekt. Lioba, voor goed van Tancolf gescheiden, waakt bij haar koninklijken gemaal, maar hare gedachten zijn steeds van Tancolf vervuld; het is als hoort zij zijn stem, als voelt zij de warmte van zijn leden; zelfs aan het ziekbed van Harald kan zij zich niet weerhouden liedjes te neuriën aan den afwezigen geliefde.

Zoolang zij de gedachte aan Tancolf heeft kunnen van zich afweren, is Lioba's zorg Harald ten zegen geweest, heeft zij de koorts van hem doen wijken, hem pijnloosheid en slaap verschaft en den dood die hem bedreigde verjaagd. Maar nu, als de zieke wakker wordt en zijn pijnen met nieuwe kracht terugkomen, voelt hij dat Lioba's macht verflauwt. Zij zelf erkent, den dood niet meer te kunnen bestrijden, nu zij met zich zelf in wanhopigen strijd verkeert. Kon zij maar hart en lijf geven waar zij om smachten, dan zou zij, tot evenwicht gekomen, wel weer de kracht vinden om Harald te genezen. Want wel wilde zij den koning trouw zijn om zijn leven te redden, en ook meende zij dat de wil daartoe genoeg zou wezen, maar nu voelt zij dat zij zonder Tancolf niets is en klaagt zij:

Ik kan niet leven, noch u leven geven
zóóver van hem - die is mijn leven zelf.

In dien toestand vindt haar Fastrade, Tancolfs moeder, die steeds met sluwen zin de liefde tusschen haren zoon en Lioba heeft trachten aan te wakkeren; en als Lioba haar bekent, dat haar de kracht ontbreekt om Harald van den dood te redden zoolang zij Tancolf missen moet, dan raadt Fastrade haar, met bitteren spot,

om toch geduld te hebben en niet zoo gulzig naar het geluk te grijpen:

> Was niet het matte vonkje lang verglommen
> zonder aanblazing van uw wil? - Wil niet.
> Zoo is 't geen daad. En zonder daad geen schuld.

Lioba schrikt op, nu Fastrade haar den spiegel heeft voorgehouden, waarin zij zich zelf herkent, en zij barst los:

> O mijn God, mijn God,
> die weet of 't beeld gelijkt! - die peilt mijn wil
> tot mij verborgen diepten - is dit waar?
> Heb ik den dood van mijnen Heer gewild?
> O breek mijn wil dan met Uw machtigen wil!
> Vernietig wat ik ben - mijn lijf en al,
> en hoor slechts 't smeeken van mijn mond alleen!
> mijn stem alleen! - Red hem! behoud hem, God!
> Erken mijn boos, verholen denken niet,
> maar luister naar de lichaamlooze klank
> die om zijn leven smeekend uit mij stijgt.

Nu het dus haar wil niet meer is, maar enkel haar mond, die om het behoud van Harald spreekt, is de koning niet meer te redden. Als Lioba heeft uitgesproken, sterft Harald. Fastrade triomfeert:

> Zoo is 't wèl gedaan. - Meer kan geen engel doen.
> Nu 's zielevrede levenslang gered,
> en hemelvrede er na. - Maar zie, hoe 't vonkjen
> adem des wils behoeft, niet klank der stem.
> En hoe God hoort naar stem van heel het wezen,
> niet van den mond. Zoo dank uw God, Lioba,
> die u verstaan heeft, en een weenw gemaakt.

Maar Lioba luistert naar Fastrade niet. Onder den uitroep: ‘Mijn man! mijn man!’ werpt zij zich in wanhoop op Harald's lijk.

Het volgend tafereel ziet haar geknield bij het lijk van den koning. Kinderen zingen en werpen witte bloemen op de baar. En roerend klinkt Lioba's bede om één zacht woord van vergeven, één bewijs dat de doode haar nu begrepen heeft en niet meer lijdt onder wat zij hem onwillens heeft aangedaan. Wanneer ten leste een straal van troost in haar hart gedaald is, en zij de zekerheid meent te hebben dat Harald haar vergeven heeft, dan op eens staat Tancolf, door Fastrade geroepen, naast haar.

Rustig ziet Lioba op en zegt: ‘Ik wist het dat gij komen zoudt. Dat 's goed van u.’ Maar wanneer het haar blijkt dat Tancolf niet gekomen is om stil met haar te knielen bij Harald's lijk, maar opdat zij, nu niets hun samenzijn meer in den weg staat, terstond met hem zal gaan, dan ontvlamt zij in toorn over den man, die zoo haar heilige rouw durft schenden, en als hij, trachtend haar te beduiden hoe hij, geloovend in hare liefde, gekomen is om haar tegen zich zelf en wat hij hare verbijstering noemt te beschermen, Lioba omvat, dan rukt zij zich los en slaat hem in 't gelaat.

In het slottooneel ligt Harald's lijk op een schip in de branding; een stapel groen naaldhout er naast. Straks zal het, naar 's konings wensch, aan het vuur en de vrije zee worden prijs gegeven.

Lioba is daar ook, gebonden op een draagbaar; het ruwe volk heeft haar de voeten gebroken, haar beschuldigend den koning met vergiftigden wijn te hebben gedood en dat gedaan te hebben ‘uit overspelige min.’ Men is op het punt te trachten door het vuur haar tot bekentenis te brengen, als Tancolf nadert. Hij daagt in een kamp op leven en dood al wie het waagt Lioba's deugd te verdenken.

Op koning Horic's vraag aan Lioba: ‘Erkent ge dezen ridder a ls strijder voor uw veeg recht?’ antwoordt zij, de losgebonden armen uitstrekkend:

> Ja, Heer Koning,
> 'k erken het vrij, nu zie 'k mijn zoetelief,
> met wien 'k in hoogste liefde blijf vereend
> voor 't leven en daarna. Toch is zijn deugd
> gansch zonder blaam en dus zijn zaak gerecht.
> Daar hij vrijwillig van mij ging, nog éér
> hij 't teer geheim vond, dat 'k nu allen geef.

Waarop Tancolf:

> Zij is 't, niet ik - hoort allen! - door wier dengd
> mijn zaak gerecht blijft, 't zij ik sta of val.
> Zij wees mij weg voor immer, toen 'k haar smeekte
> met mij te gaan, - bleef haren Heer getrouw.
> En toen de dood haar echtband brak, en ik
> in vuur'ge drift haar weg te voeren kwam,
> heeft mij die hand - God zegen d' arme hand! -
> geslagen in 't gelaat.

In het tweegevecht, dat volgt, wordt Tancolf doodelijk gewond. Als laatste gunst vraagt de ridder koning Horic, te gedoogen dat hem zijn liefste kusse,

> voor 't eerst in haar rein leven, en voor 't laatst.

En wanneer hij dien eersten en laatsten kus heeft ontvangen, sterft hij.

Lioba's kwaad mag, naar koning Horic's oordeel, niet ongewroken blijven. Zij begeleide Harald op zijn laatste vaart en houde het roer op het brandende schip dat zoo straks zee zal kiezen. Blijmoedig hoort zij haar vonnis aan:

> Heb dank, God, die in 't hart mijns vijands legt
> wijsheid tot wijzing zóo schoon en gerecht!
> Dat 'k mag bijblijven wien dit lijf behoort
> en dienend ingaan met hem vreedger oord.
> De heem'len bouwen om me een hoog paleis
> van gouden trouw, nu zal, na korte reis,
> aan tijdloos stille stranden
> ons schip wel veilig landen.

Men brengt haar aan boord, steekt den stapel in brand, hijscht het zeil en het schip, losgemaakt, drijft brandend langzaam weg. Lioba op het schip zingt:

> Ik heb op aarde wonderlijk
> gewankeld her en der,
> toch lichtte mij bizonderlijk
> een vaste stille ster.
>
> Nu wijst die mij genadiglijk
> evenwichts licht begin
> nu vaart mijn schip gestadiglijk
> stormlooze haven in.

En te zamen met een onzichtbaar koor heft zij de strofe aan uit de hymne ‘Maria sponsum quaerens’:

> *Jam vitae flamina*
> *rumpe o anima*!
> *Ignis ascendere*
> *gestit, et tendere*
> *ad coeli atria*:
> *Haec mia patria*!

Zal ik nu dit drama commentarieeren, critiseeren? Het ‘geval’ behandelen van deze Trouw tot in den dood, het karakter bespreken van deze Lioba die in haar liefde voor Tancolf zoo zuiver menschelijk voelt en toch weer zoo hoog boven het gewoon menschenbestaan zich weet te verheffen? Mij dunkt het drama spreekt voor zich zelf en het geeft in zijn dichterlijken vorm, in de lyrische gedeelten het teere, naïef-devote van den schrijver van *De kleine Johannes* en van *Ellen* op zijn best, en verrast ons tegelijk door een kracht van dramatische dictie, die ons nog in geen ander van Van Eeden's werken zoo getroffen had. Het geheel wordt gedragen door den adel der hooge gedachte en de groote distinctie van het dichterlijk woord.

Bestaat er in ons land eene tooneelvereeniging, die een vier- of vijftal kunstenaars rijk is, in staat om de poezie, het droomleven, van *Lioba* te begrijpen en vertolken, en die tegelijk over genoeg artistieke en financieele middelen te beschikken heeft om dit drama, met zijn muziek, zijn kostbare *mise en scène*, in al zijn luister op te voeren als een kunstwerk?

Laat het werk dan geen boekdrama blijven, waarvan enkel een beperkte kring geniet, maar laat het tooneel, die ‘hohe Warte’, vanwaar de dichter zijn woord in grooter kring kan laten hooren, dit drama, zoo treffend door zijn handeling en zoo verheffend door den adel van gedachte en van vorm, tot een genot maken van duizenden.

Aanteekeningen en opmerkingen.

DE 'SWASTIKA'.[1] - Ook voor hem, die zich met de studie der talen en volken onzer Oude Wereld bezighoudt, heeft Amerika een eigenaardige bekoring, zij het dan ook de bekoring van het onbekende. Wie heeft niet wel eens nagedacht over de zonderlinge cultuurvormen, die zich in het verre westen hadden ontwikkeld, eer de Spanjaard er het Kruis en de verdelging bracht? Wie heeft zich niet laten medeslepen door de sagen en mythen der Roodhuiden, zooals Longfellow ons die in geïdealizeerden vorm heeft doen kennen? De cultuurhistoricus, de onderzoeker der godsdiensten, de taalgeleerde - zij allen voelen zich aangetrokken tot die uitgestrekte gewesten, waar beschaving, religie en taal onafhankelijk van de oude cultuurcentra een vrije ontwikkeling schijnen te hebben doorloopen.

En welk een grillige verscheidenheid biedt de oud-Amerikaansche wereld den Europeeschen geleerde! Een hooge materieele beschaving, maar zonder huisrund en paard, zonder ezel en kameel, zonder brons en ijzer; een wonderlijke godendienst, die door zijn bloedig karakter van geestelijke barbaarschheid getuigt; een talenwarreling, die door de ingewikkeldheid van haar grammatische systemen de meeste taaltypen van Europa en Azië overtreft. Maar ondanks talrijke verschillen, treft ons voor alles de overeenkomst, die tusschen de beide werelden heerscht, een overeenkomst in zeden en gewoonten, in recht en mythe. Bewijst die overeenkomst een alouden samenhang, een verre verwantschap tusschen de volken van

1) Thomas Wilson, The Swastika, the earliest known symbol, and its migrations; with observations on the migration of certain industries in prehistoric times (from the Report of the U.S. National Museum for 1894, pages 757-1011, with plates 1-25 and figures 4-374), Washington, Government Printing office, 1896.

Azië en Amerika, ja, de eenheid van het menschengeslacht? Men is meestal geneigd die vragen te ontkennen. Gelijke oorzaken leiden immers tot gelijke resultaten en wij kunnen ons er niet over verwonderen, dat de menschelijke ontwikkeling veelal dezelfde wegen heeft gevolgd.

Voor velen zal het boek van den heer Wilson, dat ik hier aankondig, een verrassing zijn. De Schrijver tracht het bewijs te leveren, dat er wel degelijk een praehistorisch verband tusschen Amerika en Azië heeft bestaan, dat de anthropologische verklaringswijze zich op een doodloopenden dwaalweg bevindt en dat er duidelijke sporen van Buddhistischen invloed in het Mississippidal kunnen worden aangetoond. Zijn uitgangspunt is een zekere heilige figuur met symbolieke beteekenis, die bij de Indiërs *swastika* wordt geheeten (een afleidsel van Sanskrit *swasti* 'heil'), maar die reeds eeuwen vroeger eene rol speelde in de Myceensche kunst. Met groote geleerdheid gaat de heer Wilson na, hoever het verbreidingsgebied van den *swastika* zich uitstrekt. Hij vindt hem in het grootste gedeelte der oude cultuurlanden rondom de Middellandsche Zee, verder in Indië en een deel van die streken, waar de Indiër den godsdienst van den Buddha en de daarmede verbonden cultuur heeft ingevoerd. Het schijnt, alsof de *swastika* van het westen oostwaarts is gekomen en door de Indiërs verder is verspreid. Hoe wonderlijk dan, dat wij den *swastika* ook aan gene zijde der Stille Zuidzee aantreffen! Hier en daar in Zuid-Amerika, alom in het gebied der oude Maya-cultuur, verder in uitgestrekte landstreken van het Mississippi-gebied en westwaarts tot de Zuidzeekust kan Wilson den *swastika* aanwijzen en onze verwondering stijgt, als hij ons mededeelt, dat in den Big Toco Mound (Monroe County, Tenn) een schelpen menschenbeeldje is gevonden, dat in stijl en opvatting ten sterkste aan een Buddhabeeld herinnert. 'It is greatly to be regretted - zegt de schrijver op blz. 881 - that this shell is so mutilated. In its present condition no one can say positively what it is, whether a statue of Buddha or not; but to all appearances it represents one of the Buddhist divinities.' Hij vestigt de aandacht op de slanke taille, de gekruiste beenen en andere bijzonderheden van houding en kleederdracht, maar welsprekender dan zijn betoog is de afbeelding, die hij er aan heeft toegevoegd. De heer Wilson is overigens voorzichtig genoeg. 'It is

not claimed - zegt hij - that this shell proves the migration of Buddhism from Asia, nor its presence among North American Indians. One swallow does not make a summer. But this figure, taken in connection with the *swastika*, presents a set of circumstances corresponding with that possibility which goes a long distance in forming circumstantial evidence in its favor.'

Men ziet, welke perspectieven de heer Wilson voor ons opent: de cultuur der Mounds is niet overoud, maar staat waarschijnlijk onder den invloed van het Buddhisme, dien wij verder overal mogen vermoeden, waar de *swastika* in de Nieuwe Wereld is aangetroffen. Of hij gelijk heeft? Ik ben allerminst berekend om het te beslissen. Maar dit durf ik beweren, dat de schrijver door zijn helderen betoogtrant en zijn voorzichtigheid in het maken van gevolgtrekkingen veel vertrouwen inboezemt. Bovendien maken talrijke af beeldingen het den lezer mogelijk hem niet alleen in zijn gedachtengang te volgen, maar ook hem te controleeren.

C.C. UHLENBECK.

Muzikaal overzicht.

In het groothertogelijk theater te Darmstadt werd onlangs het oratorium *Die Legende von der heiligen Elisabeth* van Franz Liszt in dramatischen vorm uitgevoerd.

Heeft dit werk als oratorium reeds sedert lang de ronde gedaan door geheel Europa (ook in ons land is het een paar malen uitgevoerd), op het tooneel is het nog maar in enkele steden ten gehoore gebracht. Weimar, Keulen, Weenen, Karlsruhe, Eisenach zijn in dit opzicht Darmstadt voor geweest, maar dit neemt niet weg, dat ook de opvoering in laatstgemelde plaats een daad van groote verdienste was, die, volgens de berichten, welke daarvan tot ons gekomen zijn, op nieuw getuigenis heeft afgelegd van de groote zorg en kunstzin, waarmede daar de theatrale voorstellingen plegen gegeven te worden, en dan ook van de zijde van het publiek met grooten bijval is begroet.

Darmstadt heeft ten allen tijde op het gebied der dramatische kunst een goeden naam gehad. Wat bepaaldelijk het tooneelspel betreft, bezat het dien reeds meer dan een eeuw geleden, in de dagen toen Schiller er vertoefde en bij een voorlezing van een gedeelte van zijn *Don Karlos* aan het Hof den kunstlievenden hertog van Weimar, Karl August, ontmoette, die hem den titel van ‘herzoglich Weimarischen Rath’ schonk.

In dien tijd waren het evenwel nog slechts rondreizende tooneelgezelschappen, die er voorstellingen gaven; het groothertogelijk theater bestaat er eerst sedert 1808, het tegenwoordige gebouw (het oude brandde in 1871 af) sedert 1873. Van laatstgemeld tijdstip af heeft de muzikale dramatiek er groote triomfen behaald, hetgeen in de allereerste plaats te danken is aan de groote kunstliefde van het vorstenhuis, dat aan het theater krachtigen finan-

cieelen steun verleent, doch daarnevens ook in groote mate aan het talent en den ijver van hen, die in verschillende betrekkingen de leiding van het theater in handen gehad hebben of nog hebben. Muzikale leider is thans de heer Willem de Haan, Nederlander van geboorte, die reeds achttien jaren het ambt van Hofkapelmeester aldaar bekleedt.

Liszt's ‘Heilige Elisabeth’ noemde ik een *oratorium*. Dat is het ook, en zoo heeft de meester zijn werk ook opgevat. Hij schiep het in dien geest, zonder daarbij in het minst te denken aan een tooneeluitvoering. Dat het hiertoe toch gekomen is, was het gevolg van het hybridisch karakter van het werk. Twee elementen gaan daarin samen: het kerkelijke en het dramatische. Dit laatste is niet het minst gewichtige en er komen gedeelten in voor, die op het tooneel meer effect hebben dan in de concertzaal. Tot op zekere hoogte leent dit oratorium zich daarom zeer goed voor een dramatische voorstelling.

In zulk een behandeling van het oratorium ligt trouwens niets verrassends, wanneer wij den oorsprong van dezen kunstvorm nagaan.

Het is bekend, dat in de Middeleeuwen door de geestelijken dramatische voorstellingen uit de Bijbelsche geschiedenis voor het volk werden gegeven: geestelijke drama's, welke Mysteriespelen of Mysteriën werden genoemd en waarbij de muziek gaandeweg een gewichtige factor was geworden. In de 14e eeuw scheidde het tooneel zich van de kerk af en begon het volk zelf tooneelvoorstellingen op straat te geven. Het karakter van die vertooningen veranderde allengs en de muziek speelde er een zeer ondergeschikte rol in, daar de studie van den zang te kostbaar was en buitendien de zang zelve in de open lucht te weinig effect maakte, dan dat de ondernemers der volkstooneelen, die voornamelijk op geld verdienen bedacht waren, den ouden vorm der geestelijke drama's hadden willen behouden.

Die geestelijke drama's kwamen echter in de 16e eeuw onder anderen naam weder te voorschijn. De priester en onderwijzer Filippo Neri, die in de bidzaal (oratorio) der kerk Santa Maria in Vallicella te Rome op zekere avonden in de week lessen gaf aan jonge geestelijken, liet die afwisselen door populaire hymnen en dramatische voorstellingen van gedeelten uit de Heilige Schrift, waarschijnlijk om zoodoende bij de jongelieden den lust in het

onderricht levendig te houden. Die uitvoeringen, welke na Neri's dood werden voortgezet en weldra den naam van *oratoria* ontvingen, naar de plaats, waar zij oorspronkelijk gegeven werden, ontwikkelden zich in den loop der tijden tot formeele voorstellingen met decoratiën, costumes en instrumentale muziek, en soms zelfs met ballet, totdat van het laatst der zeventiende eeuw af de theatrale wijze van uitvoering van lieverlede weder in onbruik geraakte en alles zich ten slotte oploste in den vorm, door Händel aan het oratorium gegeven en door vele anderen nagevolgd.

Van dezen vorm is evenwel het oratorium van Liszt zeer onderscheiden. Het helt veel meer naar het geestelijke drama over, hoewel daarmede nog niet gezegd is, dat het in allen deele voor opvoering op het tooneel geschikt is. Er komt, zooals ik reeds opmerkte, in dit werk menig gedeelte voor, dat op het tooneel een machtiger indruk kan te weeg brengen dan in de concertzaal, doch daarentegen zijn er ook weder momenten in, die de handeling eerder verstoren dan bevorderen. In haar geheel genomen voldoet deze schepping van Liszt niet aan de eischen, die men aan een dramatisch kunstwerk moet stellen.

De stof voor zijn oratorium heeft de meester ontleend aan de Christelijk-germaansche legende. Het is de verheerlijking der christelijke barmhartigheid en lijdzaamheid in de persoon van de vrome en later heilig verklaarde Elisabeth, dochter van den Hongaarschen koning Andreas II en landgravin van Thüringen, die deze beide deugden in hooge mate betrachtte. In groote trekken zijn er de hoofdmomenten uit haar leven in afgebeeld en de dichter van den tekst (Otto Roquette) heeft zich in de behandeling van het onderwerp aangesloten bij de voorstellingen, die de schilder Moritz von Schwind daarvan gegeven heeft in de zes muurschilderingen, welke in de ‘Elisabeth-galerie’ van den Wartburg te zien zijn.

Reeds in het jaar 1858 is de meester aan deze compositie begonnen; althans uit een brief van dat jaar blijkt, dat hij er mede bezig is. Gedurende eenige jaren werd echter de arbeid daaraan gestaakt en eerst in 1862, tijdens zijn verblijf te Rome, weder opgevat, doch toen ook ten einde gebracht. De omstandigheid, dat de Groothertog van Weimar Liszt tot de compositie aanspoorde (hij was het ook, die aan den componist het gedicht zond), geeft grond tot het vermoeden, dat zij er op aangelegd was om uitgevoerd te worden bij gelegenheid van het Wartburgfeest, dat

in 1867 zou plaats hebben om het achthonderdjarig bestaan en gelijktijdig daarmede de voltooiing der herstelling van het slot te vieren. Zoo geschiedde het ook. Den 28sten Augustus van dat jaar werd het oratorium bij die feestviering ten gehoore gebracht. Vóór dien tijd echter was het reeds uitgevoerd op het eerste Hongaarsche muziekfeest te Pesth (1865). Niet lang na het Wartburgfeest hadden uitvoeringen van het werk in Leipzig en Weenen plaats en daarna deed het de ronde door geheel Europa.

Aanknoopende aan de muurschilderingen van Moritz von Schwind, bestaat het oratorium uit zes afdeelingen, welke drie aan drie een deel vormen.

De eerste afdeeling stelt voor de aankomst van de nog zeer jeugdige Elisabeth op den Wartburg. Het Hongaarsche koningskind, reeds van de wieg af tot gemalin voor den jongen Ludwig, toekomstigen landgraaf van Thüringen, bestemd, treedt onder geleide van een Hongaarschen Magnaat met gevolg den burcht binnen en wordt toevertrouwd aan de hoede van Ludwig's vader, landgraaf Hermann, die, evenals zijne hem omringende vazallen, de jeugdige prinses met blijken van genegenheid verwelkomt. Daarna begroeten de toekomstige bruid en bruigom elkander en ontvangen zij de hulde van een kinderschaar, die hen uitnoodigt zich bij hunne spelen aan te sluiten.

Dichter en componist hebben dit op de volgende wijze uitgedrukt. Een inleidend koor roept Elisabeth een welkom toe en dan volgen een korte welkomstgroet van den landgraaf en daarna een aanspraak van den Magnaat, die ten slotte het koningskind leven laat, waarmede het koor instemt. Hierna komt een solo van den landgraaf, waarin hij verklaart, het kind onder zijn hoede te nemen en zorgvuldig te zullen opvoeden tot aan den dag, waarop zij met den jongen Ludwig in den echt zal kunnen treden. Vervolgens een korte begroeting der beide kinderen, waarbij de knaap zegt: ‘Sieh' um dich! Was dien Aug' erschaut, wird dein und mein einst, kleine Braut!’ en het prinsesje antwoordt: ‘Wie ist das Haus voll Sonnenschein!’ en dan (tot den Magnaat en zijn gevolg): ‘Grüsst mir daheim mein Mütterlein’, waarna de kinderschaar (vrouwenkoor) het jeugdige paar tot spelen opwekt en een algemeen koor met een hernieuwd ‘Lebe hoch!’ op Elisabeth dit gedeelte besluit.

In het volgende, dat tot opschrift heeft ‘Landgraf Ludwig’, zijn we jaren verder. Ludwig is met Elisabeth gehuwd en zijn vader

op den grafelijken troon opgevolgd. De aangeboren liefdadigheidszin heeft zich bij de landgravin meer en meer ontwikkeld, zóó zelfs dat haar gemaal zich genoodzaakt heeft gezien, haar in haar liefdewerk tegen te gaan. Op de jacht zijnde (dit wordt ons door een opgewekt jachtlied van den landgraaf aangekondigd) ontmoet hij op een eenzaam en ver van het slot gelegen pad zijne gemalin, geheel alleen, zonder een enkele van hare vrouwen. Hij vermoedt, dat zij, niettegenstaande zijn verbod, weder op weg is om aan de armen lafenis te brengen, te meer daar zij door die ontmoeting blijkbaar verschrikt is en iets zoekt te verbergen. Op zijne vraag, wat er in den korf is, dien zij bij zich heeft, geeft zij ten antwoord: ‘Ik plukte rozen hier en daar langs den weg en dit lokte mij zoo ver van huis. Maar door de ondervragingen van haar gemaal eindelijk in het nauw gebracht, bekent zij, wat het doel van haar tocht is, opent den korf en zie.... in stede van brood en wijn, die zij aan de armen had willen brengen, bevat deze bloeiende en geurige rozen!’ - Door dit rozenwonder wordt de onoprechtheid, waaraan Elisabeth zich een oogenblik tegenover haar gemaal schuldig maakte, geheiligd, en beiden vereenigen zich tot een danken loflied aan Hem, die dit wonder teweeg bracht, hetgeen voor den oratorium-componist aanleiding is om daaraan nog een koor te doen aansluiten, dat den lof van Elisabeth verkondigt.

De derde afdeeling geeft een levendiger tooneel te aanschouwen. Een koor van kruisridders wekt landgraaf Ludwig op, zich bij hen aan te sluiten en naar het Heilige Land te trekken om de Saracenen te bevechten. De graaf, van even vromen aard als zijne gemalin, ziet hierin een roepstem van God en besluit daaraan gehoor te geven. Vóór zijn vertrek verzamelt hij zijne getrouwen om zich heen en verlangt en bekomt van hen den eed, dat zij hunne meesteres, zoowel in geluk als in ongeluk, trouw zullen dienen en beschermen. Gesterkt door die belofte neemt hij afscheid van vrouw en kinderen. Elisabeth echter, die de angstige voorgevoelens, welke haar hart beklemmen, niet kan verbergen, maakt daardoor haar gemaal het afscheid moeilijk, doch de tonen der krijgstrompetten en de kreten ‘Naar het Heilige Land! God wil het!’ der kruisvaarders geven hem nieuwen moed in dit scheidingsuur. Hij voegt zich bij zijne wapenbroeders en met een algemeen koor en een marsch der kruisridders eindigt dit tafereel en daarmede het eerste deel.

Met het afscheid van Ludwig en Elisabeth wordt de stemming geheel anders. De landgraaf is in den strijd tegen de Saracenen gevallen en zijne gemalin wordt daardoor voor goed gebiedster op het slot. Dit kan echter zijne moeder, de heerschzuchtige en hardvochtige landgravin Sophie, niet verdragen. Nog in denzelfden nacht, waarin zij het doodbericht van haar zoon ontvangt, neemt zij de macht in handen en besluit, met behulp van den slotvoogd, die te zwak is om zich tegen haar te verzetten, Elisabeth uit het slot te verdrijven. In een samenspraak tusschen gravin Sophie en den slotvoogd vernemen wij het verfoeielijke plan, dat zij gevormd heeft; in een daarop volgende tusschen haar en Elisabeth kondigt zij de door smart gebukte aan, wat haar lot zal zijn. Noch het verzet van Elizabeth, bij wie voor een oogenblik de fierheid van de koningsdochter ontwaakt, noch hare klachten en smeekbeden zijn in staat, de hardvochtige gravin in haar besluit te doen wankelen. Zelfs aan de bede der weduwe, om haar nog dezen nacht op het slot te laten blijven, daar een onweder in aantocht is, weigert zij te voldoen. Onbarmhartig jaagt zij haar schoondochter uit het slot.

Maar de toorn des hemels over deze schandelijke daad laat niet op zich wachten. De storm breekt thans in volle woede los en stort zich over het slot uit, dat door den bliksem getroffen wordt en gedeeltelijk in vlammen opgaat. Het orkest schildert den storm, terwijl de uitwerking daarvan ons door angstige uitroepen van gravin Sophie en den slotvoogd wordt kenbaar gemaakt.

Eindelijk heeft de storm uitgewoed en is de natuur tot kalmte teruggekeerd. Dat verkondigen ons de tonen van het orkest en de woorden van Elisabeth in den aanvang der tweede scène van dit deel. De zoo hard behandelde vrouw heeft zich een hut in een eenzaam dal tot verblijfplaats uitgekozen. In een monoloog drukt zij hare berusting uit in het lot, dat haar getroffen heeft; de herinnering aan haar vaderland komt bij haar op en daarmede de gedachte aan haar gelukkige kindsheid. Met die gedachte sluimert zij in.

Dan nadert een koor der armen, die de werken van barmhartigheid voorstellen, de hut, waarin Elisabeth verblijf houdt, en smeekt haar, hen in haar gebed op te nemen. Ontwaakt zijnde, geeft de vrome gravin hun haar mantel en haar laatste stuk brood. Doch zij gevoelt, dat haar einde nabij is; in een visioen ziet zij het beeld van haar echtgenoot en geeft daarna den geest. Een koor van engelen tot verheerlijking der ontslapene sluit dit tafereel.

In het daarop volgende en laatste hebben dichter en componist de plechtige begrafenis van Elisabeth verbonden met de plechtigheid der heiligverklaring, die in het jaar 1235 op bevel van paus Gregorius IX in de kathedraal te Marbach heeft plaats gehad. Behoudens een aanspraak van Keizer Friedrich II bestaat dit gedeelte uitsluitend uit koor.

Uit deze uiteenzetting van den inhoud blijkt, dat deze schepping van Liszt verscheidene gedeelten bevat, die op het tooneel van machtige uitwerking kunnen zijn en daar meer tot hun recht kunnen komen dan in een uitvoering van het werk als oratorium. Reeds van de verwelkoming op den Wartburg is bij een dramatische opvoering veel te maken, en ook de kruisridders-scène en het afscheid van graaf Ludwig geven aan een bekwaam regisseur gelegenheid om ons een fraai en levendig beeld voor oogen te stellen. Eveneens leent de ontmoeting tusschen Ludwig en Elisabeth zich uitstekend voor een opvoering op het tooneel, wanneer men afziet van het koor bij de ontdekking van het rozenwonder, welk koor in het oratorium op zijne plaats is maar bij een dramatische voorstelling door zijn ongemotiveerd optreden storend werkt.

Het meest geschikte voor tooneelopvoering treft men echter in het tweede deel aan. De verdrijving van Elisabeth, de storm en gedeeltelijke verwoesting van het slot en verder het verblijf van de arme gravin in het eenzame dal, haar dood en de verschijning der engelen, dit zijn allemaal momenten, welke, afgescheiden van de macht en de bekoring, die hier van de muziek uitgaan, op het tooneel ongetwijfeld meer indruk maken dan in de concertzaal. En te verwonderen is dit niet, want niet alleen zijn dit echt dramatische toestanden maar in deze gedeelten ligt ook de kern van het drama, dat den grondslag van het oratorium van Liszt vormt. Wat daaraan voorafgaat is meer een aanloop op dat drama.

De zucht om een werk, dat oorspronkelijk voor de concertzaal berekend is, met decoratief, costumes en verderen theatralen toestel uit te voeren, heeft zich niet enkel bij dit oratorium van Liszt geopenbaard; ook met andere soortgelijke toonscheppingen heeft men die proef genomen. Een paar voorbeelden hiervan zijn *La damnation de Faust* van Berlioz en de *Walpurgisnacht* van Mendelssohn. Die neiging is verklaarbaar wegens het dramatisch element, dat in zulke werken ligt opgesloten, en dat men er aan toegeeft is

tot op zekere hoogte ook wel te verdedigen, mits het maar met bordeel des onderscheids geschiede en niet als beginsel worde aangenomen, dat alles wat tot het genre ‘oratorium’ behoort of daarmede maar eenigszins overeenkomt, tevens voor theatrale opvoering geschikt is.

Het verst hierin ging wel Rubinstein, die de oratoria van Händel en zijne navolgers van de concertzaal naar het tooneel wilde overplanten, daar hem de vorm van die werken tegenstond en hij van oordeel was, dat zij veel verhevener, pakkender en meer der waarheid getrouw zouden zijn, wanneer zij op het tooneel vertoond werden.

Aangenomen dat dit zoo is, dan mag toch niet worden voorbij gezien, dat om een oratorium van Händel bijv. op te voeren, men zou moeten beginnen met het werk geweld aan te doen, want de daarin voorkomende breed uitgesponnen en meestal beschrijvende koren zijn allerminst bruikbaar voor het tooneel. Om ze daarvoor te kunnen aanwenden zouden er zoodanige hervormingen moeten geschieden, dat het werk er geheel door geschonden werd.

Zulk een opvoering moet anders, dunkt mij, wel een verleidelijk denkbeeld zijn voor een ondernemend man, die op de zucht van het publiek naar afwisseling speculeert, en het is wel wonder, dat nog niemand er de proef mede gewaagd heeft. Welk een schoone gelegenheid toch voor een regisseur, decorateur en machinist om bewijzen van hun talent en vindingrijkheid te geven! Men denke aan Jozua, den held, die met zijn leger tegen de muren van Jericho optrekt en, als overwinnaar uit den strijd terugkeerende, met gejubel en onder den klank der instrumenten begroet wordt; aan de voorstelling der plagen van Egypte, den doortocht der Israëlieten door de Roode zee en het verdrinken van Pharao's leger; aan Simson, die de zuilen van het gebouw, waarin zijne vijanden feestvieren, omtrekt en zich met die vijanden onder het puin laat begraven. Dat alles is zeker geschikt om aan het publiek een schitterend schouwspel te bezorgen, doch men is daarmede alleen niet geholpen; de muziek is er ook nog en die zou geheel omgewerkt moeten worden, tenzij men er toe overging het oratorium op de gewone wijze uit te voeren en daarnaast tevens de handeling, die er in opgesloten ligt, op het tooneel aanschouwelijk voor te stellen.

Iets wat daarop eenigszins gelijkt heeft men - doch in een ander kunstgenre - in het begin van dit jaar bij gelegenheid

der Schubert-viering reeds gedaan. In Leipzig en Praag werd toen een zangspel opgevoerd, waarvan de liederen-cyclus *Die schöne Müllerin* den grondslag vormde; namelijk de in deze gedichten aangeduide handeling werd op het tooneel voorgesteld, terwijl de muziek, die Schubert op deze gedichten gecomponeerd heeft, alsook eenige van zijne dansen *(Ländler)*, voor deze gelegenheid geïnstrumenteerd, door het orkest ten gehoore werden gebracht.

Nog één stap verder en men geeft ons ook de symphonieën van Beethoven met een dramatischen commentaar te genieten. Iemand, die veel phantasie heeft, kan anders in die werken stof genoeg vinden voor een zoodanig experiment, want van de meeste dezer symphoniëen is de poëtische grondgedachte niet moeilijk op te sporen, en twee zijn er zelfs - de *Pastorale* en de *Eroica* -, welke die gedachte duidelijk uitspreken.

Stel u voor, dat terwijl het orkest de *Symphonie pastorale* speelt, ons op het tooneel tegelijkertijd een beeld wordt gegeven van hetgeen Beethoven, volgens het programma dat hij daarvan zelf gegeven heeft, in die symphonie heeft willen uitdrukken. Al heeft hij daarbij gezegd, dat alles ‘mehr Ausdruck der Empfindung als Malerei’ is, voor een oogenblik moet men dat maar zoo nauw niet nemen. ‘Aangename gevoelens, die bij aankomst op het land bij den mensch opkomen’ is het opschrift van het eerste deel. In den vroegen morgen treedt de wandelaar naar buiten om het langzamerhand ontwaken der natuur gade te slaan. Eerst is alles nog in nevel gehuld maar van lieverlede worden de omtrekken duidelijker en duidelijker, todat eindelijk alles zich in vollen glans aan het verrukte oog vertoont.

Dan komt de *Scene am Bach (Andante molto moto)*, het moment der groote middaghitte, waarop de vermoeide wandelaar zich op een dicht beschaduwde plek bij de kabbelende beek nedervleit, terwijl alles om hem heen in rust is en alleen het gezang van den nachtegaal, het slaan van den kwartel en het geroep van den koekoek nu en dan de stilte verbreken.

De dag neigt dan langzamerhand ten einde. De landlieden komen bijeen *(Allegro. Lustiges Zusammensein der Landleute)*, een opgewekte boerendans volgt en gaandeweg stijgt de vroolijkheid tot een ongekende hoogte. Plotseling wordt het feest verstoord door een onweder en alles vlucht uiteen. Maar natuur en menschen zijn opgefrischt en de tonen der schalmei van den herdersknaap,

in de verte beantwoord door een waldhoorn *(Allegretto)* kondigen aan, dat alles weder tot rust is gekomen. En, zooals het koor aan het slot van den zomer in Haydn's Jaargetijden zingt:

> Die Abendglocke hat getönt.
> Von oben winkt der helle Stern
> und ladet uns zur sanften Ruh.

Een geheel ander beeld toont ons de *Eroica*-symphonie, door Beethoven gecomponeerd ‘om de nagedachtenis van een groot man te vieren,’ zooals het opschrift der oorspronkelijke partituur aanwijst. Hier koos Beethoven den *held* tot onderwerp zijner muzikale schepping, maar niet den held, die aan het hoofd zijner legerscharen zegevierend door de wereld trekt, doch den *mensch* met alle edele gevoelens, waarvoor hij vatbaar is. Dit in een beeld op het tooneel weer te geven, zou misschien zelfs voor het meest phantasierijke brein een onmogelijk op te lossen probleem zijn, doch er bestaat ten aanzien van deze symphonie, althans van het eerste gedeelte daarvan, gelukkig een vast program, dat men zou kunnen volgen, al is het ook niet van Beethoven zelf afkomstig. Men weet, dat zijn eerste denkbeeld was, in dit toongedicht Buonaparte te verheerlijken, omdat hij meende dat de beroemde generaal en consul zulk een edel mensch was, doch dat hij daarvan terugkwam, toen hij hoorde, dat deze zich tot Keizer had laten uitroepen. Daaruit bleek, dat het hem om heerschen te doen was, en in de oogen van den grooten componist maakte hem dit tot een gewoon mensch.

Niettemin zijn er geweest, die door den naam Buonaparte, aan dit werk verbonden, op een dwaalspoor werden gebracht en o.a. in het eerste deel der symphonie niets anders zagen dan de beschrijving van een veldslag. Zoo deed Beethoven's biograaf Oulibicheff, een Russische schrijver, die in het eerste Allegro een veldslag *in optima forma* ziet en daarvan het volgende vermakelijke programma geeft: ‘Le grand capitaine voit défiler sa garde, marchant sur les trois divisions de la mesure, à pas égaux dans les violons et accentuant le rhythme d'une noire pointée dans les bassons et les flûtes. Quelle prestance et quelle tenue! Une troupe magnifique, n'estil pas vrai, une troupe, dont les moindres goujats sont des héros et qui n'a qu'à regarder l'ennemi dans les yeux pour le réduire en poudre.’

En verder het *plan de campagne*: ‘Après avoir fait le dénombrement de ses forces, récapitulé ses moyens d'attaque et de défense, le héros va les combiner suivant les exigences de ses plans gigantesques et les appeler mentalement à l'action; une action dont les résultats sont prévus et infaillibles, car lui-même, l'homme du destin, se charge de tout diriger.’

Welk een verleidelijke taak voor samenstellers van tooneelvertooningen, om ons dat alles aanschouwelijk voor te stellen, terwijl wij luisteren naar de verheffende muziek van Beethoven!

Doch scherts ter zijde. Ik heb alleen willen aanduiden, op welke dwaalwegen men zou geraken door alles te willen dramatiseeren. Onder de werken, die met het oog op de concertzaal zijn geschreven, zijn er enkele, die zulk een metamorphose tot op zekere hoogte kunnen verdragen, en daarvan is Liszt's *Legende von der heiligen Elisabeth* een voorbeeld, maar strikt genomen kan, waar van muziek sprake is, ons op het tooneel alleen het *echte drama* bevredigen; niet het drama in den treurigen vorm der opera maar zooals het door Richard Wagner in het leven is geroepen.

Voor dat drama stichtte Wagner op den heuvel te Bayreuth een tempel, die ook dezen zomer weder tal van pelgrims in zich zal opnemen, welke van heinde en verre samenstroomen om zich aan de opvoeringen van *Parsifal* en den *Nibelungenring* te verkwikken. Ditmaal is aan de voorstellingen een jubilé verbonden, dat officieel wel niet in het bijzonder wordt gevierd doch menigeen, die in deze of de volgende maand Bayreuth bezoekt en meer dan een oppervlakkige belangstelling voor de zaak koestert, in de gedachte zal komen, wanneer hij den kunsttempel betreedt.

Het is namelijk vijf en twintig jaar geleden, dat de eerste steen voor het gebouw werd gelegd. De stad, waar de meester zijn schouwburg wilde stichten (geen woelige hoofd- of residentiestad maar een stille plek en tevens in het centrum van Duitschland gelegen), was door hem uitgekozen. De plaats, waar die schouwburg zou verrijzen, was bepaald en de middelen, om met den bouw een aanvang te maken, waren voorhanden. De tijd was daar, zooals Wagner zeide, om van het ideale in het reëele over te gaan, en dat moment wilde hij tot een feest maken. Den 22sten Mei 1872, zijn 59sten geboortedag, had hij daarvoor bestemd. Op dien dag zouden de vrienden zijner kunst, de patronen zijner onderneming, op zijne uitnoodiging in de markgrafelijke stad bijeenkomen om

tegenwoordig te zijn bij de plechtigheid der eerste steen-legging, en om aan die plechtigheid luister bij te zetten, wilde hij die doen besluiten door een uitvoering van Beethoven's Negende symphonie, onder zijn eigen leiding.

Geen werk was meer geschikt om den eersten stap ter verwezenlijking van het grootsche denkbeeld van een idealen schouwburg in te wijden dan deze machtige toonschepping van Wagner's genialen voorganger. En dat de keuze van den Bayreuther meester daarop viel, kan ons niet verwonderen, wanneer wij nagaan, hoe groot zijne vereering was voor dezen grootsten aller symphonisten. De opstellen, die hij tijdens zijn eerste verblijf te Parijs voor de *Gazette musicale* schreef, zijn geschrift *Beethoven*, dat hij in 1870 ter herdenking van den honderdsten verjaardag der geboorte van den meester in het licht gaf, en talrijke plaatsen in zijne andere geschriften leggen daarvan getuigenis af.

Even groot als zijne vereering voor Beethoven was ook zijne vertrouwdheid met diens werken. Meer dan iemand anders was hij in den geest daarvan doorgedrongen, en dat een en ander reeds vroeg het geval was, weten wij o.a. uit een mededeeling van den kapelmeester Heinrich Dorn, die een tijdlang te Leipzig woonde, toen Wagner nog in zijne jongelingsjaren was. ‘Ik betwijfel - zegt Dorn, later van dien tijd sprekende -, of er wel ooit een jong toonkunstenaar is geweest, die met Beethoven's werken meer vertrouwd was dan de toenmaals achttienjarige Wagner. De ouvertures van den meester en zijne grootere instrumentaal-compositiën bezat hij grootendeels in eigenhandig afgeschreven partituren, met de sonaten ging hij slapen, met de kwartetten stond hij op, de liederen zong hij en de concerten floot hij (want het pianospel ging hem alles behalve vlot af).’ - Deze getuigenis is des te meer van gewicht, daar zij afkomstig is van iemand, die alles behalve tot de vrienden van Wagner behoorde.

De studie van Beethoven's partituren was inderdaad reeds in dien tijd de geliefkoosde bezigheid van Wagner en inzonderheid was het de Negende symphonie, die hem aantrok. Voor zichzelven had hij daarvan een klavier-arrangement gemaakt, maar in die mate als hij zich in het werk had weten te verdiepen, verbaasde het hem ook, dat de uitvoering van de symphonie, die hij kort daarop in een der Gewandhaus-concerten bijwoonde, hem niet anders dan verwarde indrukken had gegeven, zelfs zóó, dat zij zijn

geloof aan de groote beteekenis van dit toongedicht bijna aan het wankelen brachten.

Eerst de uitvoering van de drie eerste deelen der symphonie door het orkest van het Parijsche conservatorium, dat onder de nauwgezette leiding van Habeneck en na langdurige oefening in de fijnheden van het werk had weten in te dringen, was voor hem een openbaring, en van die uitvoering behield hij zulk een machtigen indruk, dat toen hij eenige jaren later Hofkapelmeester in Dresden was en daar het plan vormde om de Negende symphonie ten gehoore te brengen, de herinnering aan die Parijsche interpretatie van het werk voor hem zeker niet een der minste drijfveeren is geweest om dat besluit, trots al de tegenkantingen, die hij ondervond, met al zijn energie door te zetten.

Op Palmzondag, den 5^{den} April 1846, had op het concert ten bate van het weduwen- en weezenfonds der Koninklijke kapel de uitvoering der Negende symphonie onder directie van Wagner plaats. Groote voldoening voor al zijne moeiten en zorgen vond hij in de uitstekende wijze, waarop het werk door het uitmuntend gedisciplineerde orkest en een koor van 300 zangers ten gehoore werd gebracht, maar niet minder in den buitengewonen indruk, dien de uitvoering op de onpartijdigen en niet vijandig gezinden onder de toehoorders maakte. In de jaren 1847 en 1849, eveneens op Palmzondag, werd de symphonie in Dresden nogmaals onder zijne leiding uitgevoerd, Toen kwamen de gebeurtenissen der revolutie en Wagner's vlucht uit die stad en met het kapelmeesterschap was het voor goed gedaan.

Thans, na verloop van drie en twintig jaren en onder geheel andere omstandigheden, nam hij den dirigeerstok weder op om het verheven werk van den onsterfelijken meester uit te voeren in de stad, waar hij een grooten stap nader zou komen tot het doel, waarvoor hij zoo lang geleden en gestreden had. Nu geen tegenkanting meer maar de grootst mogelijke bereidwilligheid. Iedereen stelde er zich een eer in, bij de uitvoering mede te werken en aan de daarvoor ontvangen uitnoodiging te voldoen, en velen waren er ook, die zich uit eigen beweging daartoe aanmeldden.

Niettegenstaande al die geestdrift was de taak van hen, die het feest voorbereidden, ver van gemakkelijk. De uitvoering der symphonie zou plaats hebben in het oude markgrafelijk Operagebouw, in de ‘Opernstrasse’, dat wel zeer ruim is maar toch van zoodanige

inrichting, dat er bijzondere maatregelen moesten genomen worden om er een orkest van 100 man en een koor van 300 zangers zoo te plaatsen, dat een goed klankeffect kon worden verkregen.

Dan was er nog de questie der inkwartiering. Sinds den tijd, toen markgraaf Friedrich en diens gemalin Wilhelmine, zuster van Frederik den Groote, in het Operagebouw Fransche en Italiaansche tooneelstukken, opera's en balletten lieten opvoeren, en dit met een weelde en pracht, die den ouden Frits het hoofd deden schudden, toen hij bij een bezoek aan zijn schoonbroeder zulk een operavoorstelling had bijgewoond, had Bayreuth nimmermeer een zoo groot aantal gasten binnen hare muren gezien, en het was geen gemakkelijke taak, aan al die menschen een onderkomen te bezorgen en te maken dat het hun niet aan het noodige ontbrak. Eerst gaandeweg is men er in die stad op ingericht geworden zelfs aan een nog veel grooteren toevloed van menschen, dan bij de eerste steenlegging het geval was, het hoofd te bieden.

Al die zorg en dat hoofdbreken werden echter door het welslagen van het feest beloond. De 22ste Mei was aangebroken. Des voormiddags te 10 ure begaven de deelnemers aan de plechtigheid zich in optocht naar de plaats der steenlegging. Een daar opgesteld muziekkorps verwelkomde hen met den ‘Huldigungsmarsch’, die Wagner aan Koning Lodewijk II van Beieren had opgedragen. Ongelukkigerwijze werkte het weder niet mede; de regen viel in stroomen neder en een koude wind woei over den heuvel, waarop men zich bevond, zoodat men zich genoodzaakt zag hier ter plaatse allen dat deel der plechtigheid uit te voeren, dat de eigenlijke handeling der steenlegging betrof. De meester zelf gaf de drie eerste hamerslagen op den steen, uitroepende: ‘Sei gesegnet mein Stein, stehe lang' und halte fest!’ In een uitgehold gedeelte van den steen bevond zich een doosje met de volgende documenten: een telegram van Koning Lodewijk, waarin hij den meester met zijn voorgenomen werk geluk wenschte; een exemplaar der statuten van de eerste Wagnervereeniging te Mannheim; oude Duitsche en Beiersche munten en eindelijk een oorkonde met het volgende door Wagner geschreven versje:

Hier schliess' ich ein Geheimniss ein,
da ruh' es viele hundert Jahr';
So lange es verwahrt der Stein,
macht es der Welt sich offenbar.

Na afloop der steenlegging begaf men zich naar het Operagebouw. Daar ontvingen koor en orkest de gasten met een uitvoering van het prachtige koraal ‘Wach auf’ uit Wagner's *Meistersinger* en vervolgens bracht de meester een woord van diep gevoelden dank aan zijn koninklijken vriend en beschermer en hield hij een feestrede, die op zijne toehoorders grooten indruk maakte.

Des namiddags verzamelden allen zich weder in het Operagebouw voor het tweede gedeelte van het feest. Dit werd ingeleid door Wagner's *Kaisermarsch*, die een onbeschrijfelijke geestdrift teweeg bracht, en daarop volgde de kern van het muzikale gedeelte der feestviering: de Negende symphonie. Zij werd door het machtige koor en orkest en een uitstekend solo-kwartet, bestaande uit Lilli Lehmann, Johanna Jachmann-Wagner, Albert Niemann en Franz Betz, onder de bezielende leiding van den meester uitgevoerd op een wijze, welke bij hen, die het voorrecht hadden daarbij tegenwoordig te zijn, een onuitwischbaren indruk achterliet.

Behalve door het jubilé der eerste steen-legging, kenmerkt het feest te Bayreuth zich dit jaar ook nog door de bijzonderheid, dat de laatste voorstelling op 19 Augustus a.s. tevens de *honderdste* voorstelling van *Parsifal* zal zijn.

Over het algemeen kan men zeggen, dat de opvoeringen van dit laatste werk van Wagner langen tijd de grootste aantrekkingskracht van Bayreuth zijn geweest. Met de Parsifal-opvoeringen is eigenlijk de groote belangstelling in de ‘Festspiele’ ontwaakt. Was het, omdat van nu af aan de voorstellingen niet alleen voor leden van een Patronaatvereeniging maar voor het werkelijke publiek toegankelijk werden? Was het, omdat dit werk niet zoo reusachtig van inhoud en omvang is als de *Nibelungen* en de aard van het onderwerp en van de muziek meer aantrekkelijkheid voor de menigte bezat? Hoe dit ook zij, een feit is het, dat van dit moment af de toeloop naar deze feesten steeds klimmende is geweest en thans een zoodanige hoogte heeft bereikt, dat voor al de aanstaande voorstellingen reeds twee maanden te voren alle plaatsen genomen waren.

Dit moet een streelende voldoening zijn voor hen, die de directie in handen hebben, en zij is zeker volkomen verdiend, want de moeiten en zorgen, welke aan die directie zijn verbonden, zijn waarlijk niet gering. En daarbij blijft het niet. Het spreekt van zelf, dat een instelling, die zoo hoog staat, ook hare vijanden heeft.

Zangers en orkestdirecteuren, wier medewerking niet gevraagd wordt, theaterdirecteuren, die den grooten toeloop naar de ‘Festspiele’ met leede oogen aanzien en zich meer dan vroeger bij hunne tooneelopvoeringen moeten inspannen, daar het publiek, dat Bayreuth bezoekt, hoe langer hoe meer eischen aan die opvoeringen stelt, zij allen behooren zeker niet tot de vrienden van Bayreuth, en wanneer zich dan ook nu en dan afbrekende critiek over de directie en de voorstellingen aldaar laat hooren, weet men in den regel, uit welken hoek die komt.

Toch is dit van weinig beteekenis, wanneer men zich herinnert, aan welke aanvallen de meester en zijn werk tijdens zijn leven hebben blootgestaan. Niettegenstaande die aanvallen echter en de omstandigheid, dat Wagner er later niet meer was om zijn werk te beschermen, heeft de instelling te Bayreuth zich krachtig ontwikkeld. Hopen wij, dat zij ten minste zal blijven bestaan zoolang ... ja zoolang er in de theaterwereld met meesterwerken geknoeid wordt en het *métier* den voorrang blijft behouden boven de kunst.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Jubileering.

28 Juni.

Juni, de Pinkstermaand, de maand van optochten en zomerpret, uitbundig, meêsleepend, verbroederend, - de zonnemaand onder de maanden.

In den romantischen uithoek van het Ardennerwoud gaat de springersprocessie van Echternach haar gang, vol herinneringen aan den heidenschen voortijd, bewaard en gekoesterd door het christelijk wondergeloof. Drie stappen vooruit, dan twee stappen achterwaarts beweegt zich de stoet; de kinderen vooraan, hoog huppelend op de maat van fiedels en schalmeien; al wat beenen heeft, en al wat nauwlijks meer beenen heeft, - de ouden van dagen, de troosteloos bedroefden, de blinden, de kreupelen, de lammen, - volgt de kinderschaar dansend, uitgelaten, de trap op naar de St. Willebrordskerk, heilzoekend, genezing hopend.

De kermis op de markt wacht hen bij hun terugkomst, en het verdriet van de ellendigen verstuift in een zonneroes van vermoeide vreugd.

Uit het middelpunt der wereldsche beschaving geeft de Martelaarsheuvel, de Parijsche Montmartre, op de vrome boerenvroolijkheid een antwoord, grillig en ondeugend, door haar omgang van ‘de razende koe.’ Het oude heidendom der Ardennen dat zich verchristelijkt heeft wordt begroet door het modernste Parijsche heidendom dat zich van alle gemeenschap met het geloof heeft vervreemd om vrij de kunst en het genot te dienen. De koe is razend en de hartstocht is losgebonden. Toch sluipt er in het feestgejoel een aangrijpende noot van ellende; want ook bij den Montmartre optocht nemen de kinderen hun plaats in, maar het zijn de havelooze, vermagerde

stadskinderen. ‘Donnez un sou aux pauvres enfants!’ klinkt hun psalmodie van den wagen die hen in den optocht voert. Zoo wil de onontwijkbare smart het vermaak gaan temperen, alsof de uitgelatenheid in het leed niet een nieuwen prikkel vond.

Maar forscher gejubel dringt, dit jaar, al die gewone Pinksteren St. Jans-processievreugd op zij.

Plaats voor de Koningin!

Het is de 22e Juni.

Londen ligt in morgennevel. De pleinen en straten, de huizen, de daken, de boomen zijn gevuld met menschen. In afwachting.

De nevel rijst, maar blijft als een grijze sluier hoog hangen. Treurig ziet de hemel op de menschen, en de menschen kijken stemmig naar de lucht.

Een koningin zonder zou!

Plotseling trompetgeschetter. Ze naderen, de ruiters van de voorhoede. Een straal schittert op hun helmtoppen, glinstert om hun borstkuras; goud licht valt in de straten; de lucht staat blauw, aan den hemel prijkt de zon.

De koningin mag komen.

Haar weg is gereed; beplaveid met zonneglans, omlijnd met blijde gezichten en wuivende handen.

Meer dan een koningin; het idool, het symbool van de oude volksmoeder.

Van het Engelsche huisgezin is de moeder het middelpunt. De vader zorgt voor het onderhoud en vertegenwoordigt het gezin naar buiten; zij daarentegen bestuurt al wat binnenshuis geschiedt, zij zit voor aan tafel en zij leidt de opvoeding der kinderen. De jongens eerbiedigen haar, de meisjes zien in haar het voorbeeld. Zij geeft den toon aan voor de godsdienstige stemming der familie, zij is direct het hoofd van de kleine groep. De vader staat iets verder af, valt wat buiten de lijn. Wanneer het nest uiteenvliegt, blijft bij haar altoos het vereenigingspunt. De moeder mag een zachte of een pootige vrouw zijn, zij mag zelfs een moeilijke, ja een ‘kwade’ vrouw wezen, zij is toch de moeder en voor het gezin hebben haar eigenschappen steeds een goede beteekenis.

De koningsmacht, zooveel of zoo weinig ze beduidde, was in Engeland voorbij, toen Victoria tot den troon werd geroepen.

Wat bleef er voor haar over om te doen?

Te doen! Niet veel. Zij had het geluk een gezin te vestigen, waar vroeger aan het hoofd van het rijk, als uiting van het koninklijk leven, alleen een hof bestond.

Het was geen bijzondere verdienste van de koningin.

Was zij een buitengewone vrouw geweest en had zij met overleg op dat doel afgestuurd, zij zou het nooit hebben bereikt. Zulke eenvoudige dingen gelukken niet aan buitengewone vrouwen. Maar deze vrouw had geluk.

Een man was voor haar gevonden (hij heette de prinsgemaal, en het is zijn rechte titel in de Engelsche historie) die haar ietwat vulgaire, stoere en ‘kwade’ natuur wist te leiden, en die aan haar, van aard een koningskind, het voorbeeld gaf wat in een gezin de vader, en ook wat de moeder moet wezen. Want deze prins, die uit de hand van het leven den adelbrief van den volmaakten gentleman had ontvangen, bezat ook de moederlijke gaaf om zacht te leiden door geheel in het wezen op te gaan van die hij lief had. Hij gaf zich, hij offerde zich voor zijn gezin, en hij liet het na den eerbied voor zijn onbevlekten naam.

Op dien eerbied, een fundament van trouw en genegenheid, verrees het gebouw van de Engelsche vorstenfamilie, niet beter, niet knapper, niet braver dan eenige andere Engelsche familie (de jongens wat los en vroolijk van aard, de meisjes degelijk en talentvol), maar de eerste familie van het land; en de moeder, de eerste moeder, overlatend de praal van het leven aan haar zoons, voor zich houdend het inwendig bestuur, de leiding, de vaste, dikwijls de gesloten hand.

De jaren, komend en gaand en telkens weer komend, hebben dat gezin geheiligd, zoodat de moeder, in waarheid, de eerste moeder van het volk is geworden. Zij werd, belichaamd, het beeld van het historisch verleden, wakend over het heden met haar moederzorg, en een geruststelling voor de toekomst. Zij werd, wat de moeder is, een schutdak tusschen den mensch en zijn booze lot. Want zoolang de moeder leeft is de zoon geborgen. Het lot vermag niets tegen hem.

Zie, de koningin nadert, in het stralende zonnelicht.

De hoogste macht van deze wereld, de dienaar van den Heer, de woordvoerder der menschen tegenover God, treedt uit den trotschen tempel te midden van het volk om den levensweg der vorstin op te dragen aan de heilbeschikking van den Almachtige. Van de lippen van den kerkvorst klinkt het luid over het plein: Hoera voor de koningin!

Zij, statig, rijdt door de menigte, begeleid door de afgezanten van alle deelen van haar onmetelijk rijk, begeleid door vorsten en vorstenkinderen die haar kwamen eeren, begeleid door de reeks van haar afstammelingen. En naast haar koets gaat, aan elken kant, een van haar zoons. De moeder heeft geen andere wachters noodig.

Zoo trekt de koningin door haar hoofdstad heen, een visioen van macht en van bescherming.

Het volk golft dien dag in breede geweldige massa's langs den feestweg, ordelijk en zelfbewust. Het heeft zichzelf gezien in den spiegel van de zestigjarige regeering, en het heeft de kracht van zijn groei gevoeld. Evenver verwijderd van den roes der uitgelatenheid als van de zelfvernedering van het leed, voltooit het zijn omgang, een volk van heerschers, opgewassen tegen de wereld en tegen het lot.

B*.

Bibliographie.

De Jonge Gids, onder redactie van Herm. Heyermans Jr. 1e Jaargang no. 1-Juni. Amsterdam, J.A. Fortuijn. 1897.

> Nieuwe Gids, Jonge Gids, gelijk men ziet,
> Schrijven hun naam net als wij - maar
> familie is 't niet.

En wat dezen ‘Jonge Gids’ betreft, zeggen wij: gelukkig. Want hadden wij een lid in onze familie dat zich zoo onhebbelijk aanstelde, zoo zijn fatsoen te grabbelen gooide als dit tijdschrift in zijn eerste nummer doet, wij zouden ons over zulk een parentage diep schamen.

Zooals de redactie van elk nieuw tijdschrift, acht ook de heer Heyermans de oprichting van het zijne ‘gewettigd en noodzakelijk’; hij wil nu eens een mandschrift geven, dat niet ondergeschikt wordt gemaakt ‘aan belangen, smaak, zedeleer, godsbegrippen van een bourgeoisiestand.’ Voorts belooft de redactie dat zij de duizend-en-één gemoedsbezwaren van hare abonnés niet zal ontzien.

Deze laatste belofte dunkt ons vrijwel overbodig. Wie, na kennis genomen te hebben van den inhoud van deze eerste aflevering, zich op dit tijdschrift abonneeren, worden door gemoedsbezwaren op het punt van smaak, zedeleer en godsbegrippen zeker niet te zeer gekweld, zoodat de redactie op hare beurt van hen geen last zal hebben. En zij ontvangen wat zij verdienen, wanneer hun maand aan maand, onder meer, stukken worden voorgezet zooals thans ‘Kamertjeszonde’ en ‘Bordeelschets’, vol smerigheden, vol walgelijke en liederlijke taal, vol schaamtelooze, gewild obscene tooneelen, die als pronkstukken zeker van onvervalscht realisme - men kent die pretentie! - de aantrekkelijkheid van dit nieuwe tijdschrift zullen moeten uitmaken.

Of behoort misschien een schrijver als Koos Habbema tot die bijzondere soort kunstenaars waarvan Octave Mirbeau onlangs schreef, dat onder hun handen ‘l'excrément lui-même devient un joyau. Nul n'a plus le droit d'en sentir l'originelle odeur et tous peuvent s'en barbouiller la face sans honte’!

Wil *De Jonge Gids* een sociaal-democratisch letterkundig orgaan worden, zooals *De Nieuwe Tijd* een sociaal-democratisch politiek orgaan is, het zij zoo. Maar dat het tijdschrift, op deze wijze voortgaande, de sociaal-democratie zal dienen, tot de kunstontwikkeling van de ook in dit opzicht al te misdeelden zal medewerken, en dat de partij van hare zijde ervan gediend zal wezen met in dien trant en op zulke taal te worden onthaald, weigeren wij vooralsnog te gelooven.

Tristan Klingsor, Squelettes fleuris. Paris, Edition du Mercvre de France mdcccxcvii.

De liefde-heros Tristan en de toovenaar Klingsor, doodsbeenderen en bloemen, - ziedaar de geweldige tegenstellingen waarmee een jong Fransch dichter het titelblad van zijn verzenbundeltje heeft versierd, waarschijnlijk om indruk te maken en koopers te vinden. De versjes zijn niet beter en niet slechter dan een menigte andere die tegenwoordig door een hon-

derdvijftig jongelui (ik ontleen dit getal aan de bekende brochure ‘Le congrès des poëtes’) in Frankrijk geschreven worden. Maar heel veel persoonlijks heeft het talent van Tristan Klingsor niet. Nieuw is, geloof ik, het rijm *Tyr: lieder*, in deze strofe:

> Ce page-oiscau avec ses jolis lieder
> à ramage puéril
> avec sa viole de Tyr
> aux doigts, ma douce, que vous veut-il?

Vroeger zou een Franschman het duitsche woord *lieder* op zijn fransch hebben uitgesproken met een accent op de als *eu* klinkende *e* van de slotsyllabe *er* en *liedeur* hebben laten rijmen met *tiédeur*, zooals ik eens een gedicht hoorde voordragen waarin *odeur* rijmde met *iris-powder*.

De dichter heeft vrij wat litteraire herinneringen en voegt die soms allerwonderlijkst samen. Zoo speurt men iets van Goethe's ‘König in Thule’, iets van Beaumarchais' ‘Chérubin’ en iets van Murger in de beide volgende strofen:

> Je suis un pauvre fou de Thulé:
> Que mon coeur, tout mon coeur a de joie;
> je suis un pauvre fou de Thulé:
> mon rêve passe en décors de soie.
>
> Je suis un joli roi de Bohème;
> que mon coeur, tout mon coeur est troublé,
> je suis un joli roi de Bohème,
> et ma besuce est d'urgent filé.

Hoe men zich den dichter dan eigenlijk heeft voor te stellen, is niet duidelijk. Maar duidelijk wil de dichter natuurlijk ook niet zijn.

De eigenlijke ‘Squelettes fleuris’ - een onderdeel van het bundeltje - zijn een variatie op de ‘dan e macabre’.

Onder de ‘Ballades des baladins’ zijn een paar aardige, zangerige, geheimzinnige verhaaltjes, onder anderen dat van een ‘page enfant à cou de cigogne’, die onder een balcon een serenade brengt en wien ‘une main de châtelaine’ bloempjes (natuurlijk ‘des marjolaines’!) toewerpt, waarop hij zoo bang wordt dat ‘hij in zijn schulp kruipt’.

Die, anders vrij banale, beeldspraak wordt nog al aardig uitgewerkt in deze vier regeltjes:

> tout se tient coi dans la ruelle,
> et l'enfant peureux à cou de eigogue
> sous son cupuchon rentre ses oreilles
> comme un escargot de Bourgegne.

Het rijm *ruelle: oreilles* is nieuw en zal latere philologen een wonderlijk denkbeeld geven van de uitspraak van den *l* mouillé in 1897.

A.G.V.H.

Jean Lahor, W. Morris et le mouvement nouveau de l'art décoratif. Conférence, faite à Genève en l'Aula de l'Université le 13 janvier 1897. Genève, Eggimann et Cie.

Het is een Fransch gencesheer, reeds een goede vijftiger, die jaarlijks te Aix-les-Bains zijn clientèle heeft en zijn winters te Parijs door-brengt, die zich achter den pseudoniem ‘Jean Lahor’ verbergt. Die naam heeft hem reeds beroemd gemaakt onder de dichters door zijn beide bundels verzen, *l'Illusion* getiteld, waarvan onlangs een nieuwe uitgaaf, in één band, in Lemerre's *Petite bibliothèque littéraire* verschenen is. Velen die deze zeer merkwaardige pantheïstisch en boeddhistisch gekleurde gedichten misschien niet kennen, hebben toch, zoo zij Camille Saint-Saëns' *Danse Macabre* hebben hooren uitvoeren, op het omschrijvend programma de verzen van Jean Lahor kunnen lezen waarop de romantische componist zijn aangrijpende muziek heeft geschreven.

Wat Jean Lahor ons thans door de bevriende hand van den Geneefschen hoogleeraar wien hij zijn ‘conférence’ opdroeg, ter aankondiging toezond, is weer iets geheel anders: noch Nirwâna-bespiegelingen, noch medicijnen, maar een ‘lezing’ voor het zoo belangstellend publiek der Universiteit van Genève gehouden over William Morris.

Het onderwerp is nog onlangs, in de Januari-aflevering, voor de *Gids*-lezers behandeld door onzen mede-

werker den heer L. Simons op een wijze die de lezing van deze ‘conférence’ overbodig zou maken, zoo niet een persoonlijke ontmoeting van den spreker met Morris, vier jaren geleden, aan zijn woord een eigenaardigen gloed had gegeven, en zoo niet de door hem omtrent Morris' leven en werk verhaalde bijzonderheden nog talrijker waren dan die welke de heer Simons, in het eerste gedeelte van zijn artikel, heeft meegedeeld. Met veel belangstelling zullen de lezers ook het portret van Morris' genialen kop en de afbeelding van een kamer uit de werkmanswoning naar Morris' methode versierd door den Luikenaar Serrurier, in het nette boekje aantreffen.

In zijn warm pleidooi voor ‘l'art pour le peuple et par le peuple’ legt Jean Lahor den nadruk, niet alleen op het sociaal, maar ook op het nationaal karakter der decoratieve kunst die Morris, zijne vrienden en zijne leerlingen met woord en daad hebben gepredikt. Hij wijst zijn gehoor op de motieven die zoowel in de Zwitsersche musea van oude kunst met name te Bazel, als in de Zwitsersche natuur te vinden zouden zijn voor een breede toepassing der decoratieve volkskunst in deze oudste van alle Europeesche republieken. En hoe pessimistisch de dichter van *l'Illusion* zich in deze voordracht soms ook uitlate, - bij voorbeeld, in dezen volzin: ‘Je crois qu'en politique comme en philosophie, il faut partir du pessimisme plutôt que de la conception optimiste du monde’, - zoo draagt hij toch, aan het slot van zijn voordracht, aan de Zwitsersche bondstaten, ‘het edele concilie dat zetelt in het Coliseum der Alpen’, zooals Michelet ze genoemd heeft, een taak op van wereldhervorming en wereldvernieuwing, waarover alleen een optimist met zooveel warmte en zooveel vertrouwen spreken kan.

Intusschen, voorloopig stelt hij Engeland hooger. Want Engeland is, ‘tot verbazing van hen die dat land vroeger gekend hebben,’ het ware land der kunst geworden. Wat, naar zijn oordeel, getuigenis aflegt voor de algemeene artistieke ontwikkeling van een volk, dat zijn veel minder de ‘arts d'exception’, zooals beeldhouwkunst en schilderkunst, dan de bouwkunst en de ‘arts mineurs’, die in de eenvoudigste bijzonderheden van het dagelijksch leven hare toepassing vinden. En deze kunst leeft en bloeit tegenwoordig in Engeland overal.

De bijgevoegde noten behelzen veel wetenswaardigs omtrent de pogingen in andere landen, vooral in België, aangewend om blijvende tentoonstellingen van moderne decoratieve kunst tot stand te brengen. Eveneens in een noot vind ik eene opmerking omtrent William Morris die een hoogere plaats verdiend had en die, zoo zij in de ‘lezing’ zelve ontwikkeld was geworden, deze met een mooie bladzijde zou hebben vermeerderd. Het is deze: ‘Weinig menschen hebben, in de mate waarin Morris haar bezat, de gave van het rythmus bezeten, een gave die den dichter maakt en den kunstenaar. Zoo het zeldzaam voorkomt dat de poëtische begaafdheid samenvalt met andere artistieke neigingen en talenten (de beroemdste Fransche dichters, bij voorbeeld, zooals Victor Hugo, Lamartine, Gautier, Leconte de Lisle, hadden weinig of geen smaak voor muziek) bij Morris wordt dat verschijnsel gevonden. Il a le sens de tous ou presque tous les rythmes, depuis celui de la fleur, de la plante, de la spirale des feuilles s'enroulant autour de la tige, des sépales ou des pétales dans le calice ou la corolle, depuis toutes les mélodies des lignes, toutes les harmonies de la couleur, jusqu'au rythme dans les vers, dans les sons musicaux, et j'allais ajouter, dans une vie très haute, noble, et ordonnée comme une oeuvre d'art supérieure.’

A.G.V.H.

Mijne eerste biecht.

‘Kinderen’, zei kapelaan Borromeus, ‘aanstaanden Zaterdagmorgen om negen uren moeten jullie te biechten komen. De jongens van de beide eerste banken’, en hij wees het, met eene ellipsbeweging van zijne rechterhand over de hoofden der kleine schaar, van die wekelijks één keer ter christelijke leering kwamen, om onder zijne leiding met de heilige waarheden van het Catholiek geloof een weinig vertrouwd te worden.

‘Aanstaanden Zaterdagmorgen om negen uur moeten jullie in de kerk zijn, hoor! Niet te laat komen, en goed op het belletje te letten. De jongens van de beide eerste banken!’... en hij noemde ze alle twaalf nog eens bij name uit een boekje, dat alleen voor zulke soort geheimnissen placht bestemd te wezen. En toen werd het verdere van het catechismusuur door den vriendelijk-ernstigen man besteed om zijne achtjarige biechtelingen nog eens ter dege omtrent het ‘Sacrament van boetvaardigheid’ te onderrichten. Maar het onderwijs was voor dezen keer volstrekt niet van dogmatischen aard alleen. Dat was ook niet noodig. Wij waren niet voor niemendal reeds een heel jaar, en iedere week een vol uur, door kapelaan Borromeus naar behooren onderricht omtrent de eerste waarheden van het ééne noodige. ‘Voor heden was het noodig, nog eens goed te weten *hoe* men biechten moet’, zei de kapelaan. Dadelijk stak ik den vinger omhoog, ten teeken mijner aanwezigheid bij de belangwekkende bespreking.. ‘Wel’, klonk het van de lippen des jongen herders, tot den weetgierigen knaap, ‘wel, dat is goed, dat je het weet; ja, ik dacht het wel. Komaan, vertel het dan maar eens, mijn

jongetje', en hij legde de hand op mijn voorhoofd, 'hoemoet men biechten?'

'*Met het getal en met de omstandigheden*', luidde het, en deknaap keek den priester in de vriendelijke oogen. - 'Gij zijt een beste jongen', sprak de kapelaan, maar weet gij ook, wat dat beduidt: 'met *het* getal en met de omstandigheden? Wie van de kinderen weet dat?' herhaalde hij nog eens, maar nu tot al de kleine discipelen, die zeker wel met veertigen waren. Maar de vingers bleven ontbreken, ook van de twaalf uitverkorenen, die desniettemin bestemd waren om des Zaterdagsmorgens van diezelfde week hunne biecht te spreken. Er was teleurstelling merkbaar op des priesters gezicht. Hij had het alles toch zoo goed aan de kinderen uitgelegd; voor niet lang geleden. Maar wederom wist het alleen dezelfde knaap van daareven, die trouwens voor een favoriet van den kapelaan werd gehouden; maar een favoriet in het antwoorden.

'Ha, dat is goed!' murmelde de geestelijke, en hij liet den knaap alles luidop vertellen. Het hartje van den kleinen theologant klopte zóó haastig, en zijne ademhaling was zoo versneld onder het spreken, dat heel de uitlegging met hijgende woorden voor den dag kwam. Maar al de kinderen luisterden met bewondering, zoo goed wist hij alles.

'Men moet biechten *met het getal*, en dit beteekent, dat men ook zeggen moet hoeveelmaal men de zonde heeft bedreven. En *met de omstandigheden*, want men moet ook vertellen, wat de zonde kan verzwaren of verzachten. Als iemand iets uit de kerk steelt, is dat erger dan wanneer hij het uit een gewoon huis wegneemt; en wie een brood steelt, omdat hij zoo'n honger heeft, is maar schuldig aan eene kleine zonde.'

'Zoo is het ook, mijn kind!' vervolgde de priester onderrichtend, en toch bijna voor zich zelf henensprekend. 'Zoo is het; de biechteling moet zeggen, hoeveelmaal hij eenige zonde heeft bedreven; en als hij dit niet precies weet, moet hij het getal zoo ongeveer opgeven. B.v. iemand heeft zijn avondgebedje verzuimd te doen, eene heele week misschien wel, toen moeder ziek was. Maar neen, niet waar, als moeder ziek is, dan vergeten de kinderen hun avondgebedje niet; want dan vragen ze zoo gaarne aan Onzen lieven Heer, of moeder weer beter mag worden. Maar als de kinderen den heelen middag druk gespeeld hebben, denk ik, dan vergeten

ze wel eens te bidden voor zij in bed gaan; want dan hebben ze zoo'n slaap. Doch brave kinderen bidden altijd des avonds, al is 't maar één “weesgegroetje.” En brave kinderen bidden ook onder de heilige Mis in hun kerkboekje, en praten niet met wie naast hen zitten in de kerk. Want praten onder de heilige Mis is een “biechtpuntje,” en wie praat onder de “opheffing”,[1] als de schel gaat, en alle menschen nederknielen, die doet grooter zonde nog, en moet er deze omstandigheid bijvoegen in den biechtstoel’.

‘Maar, lieve kinderen, nu wilde ik nog wel eens weten, hoe we doen moeten, als we gaan biechten’; en nogmaals sprak hij onderrichtend. Zoodra de bel luidt, gaan jullie de kerk in, en op de knietjes zitten vóór de communiebank. En dan moet ieder de biechtgebeden lezen en zijn geweten onderzoeken, precies eender als groote menschen. Wie ik dan wenk, als ik in de kerk kom, die moet het eerste den biechtstoel binnengaan, en dan verder naar volgorde. Zoodra iemand den biechstoel inkomt, moet hij een kruisje maken,[2] en den priester om zijn zegen vragen: ‘eerwaarde vader, gelief mij uwen zegen te geven, opdat ik al mijne zonden oprecht moge biechten;’ daarna spreekt men de voorbiecht, en dan biecht men zijne zonden. Wie van de kinderen kan de voorbiecht nog eens netjes opzeggen? Doet het eens allemaal met mij mede:

> Ik belijd voor God almachtig, voor de Heilige Maagd Maria, voor de H.H. Apostelen Petrus en Paulus, voor alle Gods lieve Heiligen, en voor u, priester, dat ik zeer gezondigd heb, met gedachten, woorden en werken; door mijne schuld, mijne schuld, mijne allergrootste schuld (*onder deze laatste schuldbekentenis klopt men driemaal met de rechterhand op de borst*....).

En dan volgt het eigenlijke biechten. Nooit mogen de menschen dicht bij den biechtstoel gaan zitten om te kunnen luisteren naar 't geen de biechteling zegt; en als de poenitent wat te luide spreekt, zoodat men zijne woorden haast verplicht is te verstaan, dan moet men maar eens een beetje hoesten, om toch niets te hooren. Wie weet, wat de priester doet, als er een biechteling komt, die wat erg hardhoorend

1) Dit is het opheffen, het omhooghouden der Hostie, door den priester.
2) Een ‘kruisje *maken*’, en niet een ‘kruisje *slaan*,’ dit laatste is foutief

is? Neen, dat wisten de kinderen niet, en ze dachten met schrik en vreeze aan de schaamte van den zondaar, die zoo luide door den priester vermaand zou moeten worden, dat al de medebiechtelingen het konden hooren. Maar de kapelaan lachte recht hartelijk, en hij zeide: ‘neen, kinderen, zoo gaat het niet; wie hardhoorend is, mag in de sacristie komen biechten, dan wordt het gesprokene door niemand gehoord; en als hij stokdoof is, dan biecht hij met het leitje. Ja zeker, met het leitje; en dan schrijft de priester alles op, wat hij dien biechteling zeggen wil.’

‘Maar, wat moet men doen, als men al zijne zonden aan den priester heeft medegedeeld? Heel goed, dan moet men nauwkeurig toeluisteren naar hetgeen de biechtvader zegt, als hij den biechteling de penitentie oplegt. Want de penitentie is een noodzakelijk vereischte van de biecht: “1_{o}. het berouw, 2°. de belijdenis, en 3°. de voldoening”, zegt de catechismus. Wie geen berouw heeft, kan geen vergiffenis krijgen; wie zijne zonden niet belijdt, laat den priester buiten staat om te oordeelen; en wie de opgelegde boete niet volbrengt, verzaakt opnieuw zijn plicht. Zoodat een biechteling, die mocht vergeten zijn, wat de priester hem als penitentie heeft opgelegd, die moet ze aan zijn biechtvader nog eens gaan vragen.’

‘Doch ziet, wij moeten ook nog weten, wat de biechteling te doen heeft, als de priester over hem de absolutie uitspreekt. Wie kan mij dat zeggen?’ En vele kinderen waren bij de hand met hun antwoord. Zoodra de priester de absolutie gaat uitspreken, gaat de biechteling eene ‘acte van berouw’ bidden en zich vastelijk voornemen liever te sterven dan Onzen lieven Heer ooit weer met eene doodzonde te vergrammen....

Onder al deze beantwoordingen en uitleggingen was het catechismusuur van Dinsdagmorgen den zooveelsten April anno 1800 en zooveel, verstreken, en kapelaan Boromeus knielde als naar gewoonte, aan 't eind van zijn onderrichtingsuur, voor de communiebank neder, om met de kleinen het *Onze Vader* te bidden, ten afscheid naar huis.

* * *

Tusschen Dinsdag en Zaterdag moesten nog vier dagen verloopen, maar ik weet het nog heel goed, hoe ik al dien

tijd onder den indruk bleef van het aangekondigde biechtuur.

Twaalf biechtelingen; het leken de twaalf apostelen wel, dacht de knaap, die rechtsaf den weg insloeg naar zijne woning, een half uurtje van de dorpskerk verwijderd. Hij was half hoogmoedig, half angstig met de nieuwe onderscheiding. Hij mocht al biechten; hij was dus geen kind meer. Hij probeerde eens, of hij de voorbiecht nog zeggen kon. Biechten? Alles zeggen, wat hij gedaan had? Alles? Nu ja, hij wist het wel, dat men geene enkele groote zonde mag verzwijgen; en nooit had hij er aan gedacht, dat ooit iemand iets zou *kunnen* geheim houden, als hij immers henengaat tot den priester om zijne zonden te belijden. Maar nu was het toch iets anders, nu hij zelf moest te biechten komen. Zou hij alles zeggen? Ook dat ééne, dat zoo heel erg was en dat hij tot heden zoo heel zorgvuldig geheim gehouden had, zelfs voor zijne oudste zuster, die anders alles placht te weten? Voor de andere kinderen was het te biechten gaan niemendal, want die hadden niet zulk groot kwaad te vertellen als hij. En nu moest hij alles zeggen. Alles?

* * *

In stille mijmering was ik voortgetrippeld naar ons kleine huis op den hoek, aan den ommedraai van het landpad bij den ouden olm. Mijne oudste zuster stond juist aan de deur. ‘Is het waar, Hein’, zei ze, ‘dat de kinderen aanstaanden Zaterdag te biechten moeten komen; en moet je zelf ook? Wel wel, wat word jij al een groote jongen. Al mogen biechten? En zal je nu alles zeggen, Heinemijn?’ fluisterde ze me toe, want ze zag wel, dat ik bleek werd, en ze vertroetelde me altijd sedert moeders dood, mijne oudste zuster; en nu deed ze me onwetend zulk eene pijn. De overige huisgenooten namen de zaak luchtiger op, helaas wat al te luchtig; ik werd zelfs een beetje bespot met mijn angst en mijne gewichtigheid. Mijne zuster Frederiek zei, dat het maar kinderspel was, dat biechten van ons. Het is anders nergens om, dan om het jullie te leeren, hoe het gaat, als je eens eenmaal als groote menschen zult komen. Wel ja, het is een grapje, en niets andens. - ‘Neen, wezenlijk, niet hoor, geen grapje,’ viel mijn broer Karel in, ‘dat zal-je eens zien,

als je in den biechtstoel zit. De kapelaan heeft een dun wandelstokje, en wie het te erg gemaakt heeft, die zal het eens voelen, wat voor penitentie ondeugende jongens krijgen.' Zoo ging het voort; het werd wezenlijk al te erg. De tranen sprongen me in de oogen, half van woede, half van schaamte.

Wat, ons biechten geen ernst? En kapelaan Boromeus dan, die was toch wel heel ernstig geweest. En had hij me niet de hand op het voorhoofd gelegd, omdat ik alles zoo goed wist. Voor kinderspel was het toch niet noodig, alles nog eens goed uit te leggen, en zoo met nadruk van het volbrengen der penitentie te spreken. Mijn broer Karel was een leelijke jongen, met zijn akelig geplaag en gejok. Kapelaan Boromeus zou mij niet slaan, die goede kapelaan; hij keek me van morgen nog zoo vriendelijk aan, en ik zou hem toch maar alles zeggen, wat ik biechten moest. Alles?..... ik weifelde, en ik voelde mijne wangen bleek worden en trillen onder mijne tranen.

'Jullie moet nu eens ophouden', sprak weer mijne oudste zuster Carolien. 'Als jullie begint, weet jelui van geen uitscheiden; kom jij maar hier, Hein; ik weet het alles veel beter, en ik zal zelve meegaan naar de kerk, als je een beetje bang bent.'

Maar neen, dat wilde ik ook niet. Ik wilde biechten als een groot mensch, heel ernstig, en zonder bescherming zelfs van mijne goede zuster. Mijn hart klopte weer wat kalmer, nu ik het kloeke besluit had genomen, heel alleen te gaan. Doch *als* het eens *kinderspel* was, dezen keer; en geen *wezenlijk Sacrament*? Als het eens *eene les in 't biechten* was, en niets meer? Dan behoefde ik me ook eigenlijk niet ongerust te maken, want dan mocht ik dat ééne nog verzwijgen, zonder heiligschennis te plegen. Maar mijne zuster Carolien, die nooit jokte, had toch ook nu de waarheid gezegd. En zoo begon ik de zaak opnieuw te overwegen. Des avonds in mijn ledikantje weer hetzelfde. Ja, ik zou het toch zeggen, want kapelaan Boromeus zou mij geen kwaad doen; en nog nooit is het gebeurd, dat een priester iets uit de biecht aan anderen oververtelt. Ik herinnerde mij al de verhalen, die vader deed, als het zoo eens ter sprake kwam over de biecht. Van dien priester in Bohemen, den heiligen Nepomucenes, die niet zeggen wilde, aan den Koning niet eens, wat de Koningin gebiecht had, zoodat de Koning zeer boos werd en den hei-

ligen biechtvader de tong uit den mond rukken liet, ja hem deed verdrinken in de Moldau. Maar sedert heeft men des nachts, als de moord verjaart, vurige tongen op het water gezien, en een zwijgenden biechtvader de rivier oversteken naar de kerk aan den rechteroever; doch nooit heeft men in Bohemen gehoord, dat een priester uit de biecht mededeelingen deed en namen noemde. ‘Bohemen was zoo ver,’ had mijn broer Karel bijna luidop gezegd, toen vader vertelde; en daar was ik van opgeschrikt, want ik ook vond het ver, omdat Karel het zeide. Karel was een plaaggeest, maar hij zeide altijd precies iets eigenaardigs tegen de mooiste vertellingen in, en dan werd vader toch nooit boos op hem. ‘Dat is ook zoo, Karel,’ zei vader, ‘al behoeft men nog niet in twijfel te trekken, al wat in den ouden tijd en in verre landen gebeurd is. Maar nu wil ik u iets vertellen, wat hier in ons eigen land gebeurd is, en wat ikzelf heb bijgewoond. Ik heb het u wel eens verhaald, dat ik in mijne jonge dagen soldaat ben geweest; in die moeilijke tijden, toen Napoleon heel de wereld tot het militairisme dwong, voorstanders en tegenstanders. Ik was ter studie in die dagen, en toen het bericht kwam van grootvaders overlijden; en hoe onze moeder genoodzaakt was, mij van de studie te nemen en naar iets anders voor mij om te zien, want priester worden wilde ik nu niet meer. Zoo viel ik van 't eene uiterste in 't andere, en in plaats van priester werd ik soldaat; uit het seminaire ging ik in de kazerne wonen. Eerst ging alles naar wensch, en spoedig was ik onderofficier. Maar ik kreeg een luidruchtigen vriend, ook een vrijwilliger, ook onderofficier, maar die priester geweest was, en zijne gelofte had geschonden. Het duurde niet heel lang, of wij gaven zulke vroolijke feesten op de onderofficierskamer, dat een vijftal van ons in de provoost geraakte. Het was vastenavond geweest, en wij hadden 't al te bont gemaakt. We waren dwaze, uitgelaten drinkebroers, die allerlei grappen verzonnen om pleizier te hebben. Onze kameraad, de gewezen priester, en dien we bij zulke vroolijke feesten wel eens “kapelaan” noemden, stond boven op eene tafel, grappige historiën te vertellen. Hij was nog niet heelemaal dronken, maar hij wist toch niet goed meer, wat hij deed. Toen riep een der onzen: “Toe, kapelaan, nu moet je eens wat van de biecht

vertellen, en van de ondeugendheden der vroolijke jongelui in de stad.” - Maar wat deed de “kapelaan-onderofficier”? Hij zweeg eensklaps met bleek gezicht, kwam van de tafel af, en was niet meer aan 't spreken te krijgen. Sedert heb ik meermalen ondervonden, dat hij altijd stil werd, als we hem plaagden om uit de biecht te vertellen. En nu ziet gij dus, Karel, dat het biechtgeheim zelfs bij afvallige priesters een geheim blijft, en veilig is.’ Maar Karel deed er het zwijgen toe, want hij was, evengoed als wij allen, onder den indruk van vaders ernstige stem. Wat mij betreft, ik was volkomen overtuigd; en ik wist heel zeker, dat kapelaan Boromeus mijn geheim aan niemand vertellen zou. Maar opeens zei mijne zuster Frederiek: ‘of het dan toch ook niet waar was, dat eens een priester tot getuige opgeroepen werd in eene moordgeschiedenis, en dat die priester inlichtingen gegeven had aan den rechter.’ Ik herinner het mij nog, hoe ik in ademlooze stilte toeluisterde, toen vader ging antwoorden: ‘Dat wil zeggen,’ sprak vader, ‘als een moordenaar bij een priester in den biechtstoel komt, en hij biecht zijne zonde, en de priester weet b.v., dat een ander verdacht wordt van den gepleegden moord, en die ander misschien zóó onder bezwarende omstandigheden ligt van den dader te zijn, dat hij mogelijk wel naar het schavot kan verwezen worden, dan zal de priester al het mogelijke doen om den schuldige te nopen zelven tot den rechter te gaan om zich in zijne genade te stellen. Desnoods kan de biechtvader zijne stola afdoen en als een gewoon mensch met den biechteling gaan voortspreken; en dan, ja dan mag hij als getuige den rechter van dienst zijn.’ Het hart klopte mij tegen mijne borst aan. Als dus kapelaan Boromeus zijne stola afdeed, en ik vertelde hem alles, wat ik gedaan had, alles, en ook dat ééne, dan zou hij mogen spreken en mijn geheim mogen en moeten uitbrengen? Mijn geheim, dat ik nu al wel eene maand gezwegen had? ‘Maar, vader,’ zei ik, ‘wat moet nu zoo'n moordenaar doen, als hij toch niet wil, dat zijne misdaad bekend wordt, maar wel, dat zijne zonde vergeven zal worden?’ Vader glimlachte door al zijn ernst henen: ‘omdat zoo'n kleine knaap zulk eene slimme vraag kon doen,’ zeide hij. ‘Wel,’ sprak vader weder, ‘als een zondaar den priester niet in de gelegenheid stellen wil, een onschuldige te redden,

of het gerecht van dienst te zijn bij het onderzoek naar de waarheid, dan kan de priester hem ook zijne zonde niet vergeven, want dan heeft zulk een biechteling geen berouw.' -

'En als de priester dan toch zijn stola afdoet, wat moet dan de moordenaar doen om zekerheid te hebben, dat de biechtvader zwijgen zal; wat kan hij voor zijne veiligheid doen?' vraagde gelukkig mijne oudste zuster, want anders had ik van onrust geen raad geweten. Nu echter werd ik kalm, want vader zeide nog: 'ja, zie je, kinderen, dan zou de priester door den misdadigen biechteling gedwongen kunnen worden zijne stola weer om te doen om de belijdenis des zondaars *als biechtvader* aan te hooren en niet *als gewoon mensch*. Alleen, de biechtvader zou den hardvochtigen zondaar de absolutie moeten weigeren.'....

Na deze uitlegging van vader wist ik, wat mij te doen stond, als kapelaan Borromeus in den biechtstoel zijne stola over 't hoofd wilde tillen. Want dan zou ik zwijgen, tot hij zijn priesterteeken als biechtvader weer omdeed. -

* * *

Als men bij den ouden olm den hoek omging, het pad langs de laatste bebouwde akkers van ons dorp, dan kwam men aan de heide. Een heel eind verder nog, het karrespoor volgende, dat naar de venen leidde, kon men de stoppels van de boekweitakkers zien, die in lange rijen voortliepen tot aan de turfringen in de verte. Welk eene heerlijkheid voor de dorpsjeugd om in den voorzomer mee te gaan met de veenarbeiders naar den akker, die afgebrand moest worden, want in de achterblijvende asch wordt de zaadkorrel gestrooid voor het nieuwe gewas. Eerst is de veengrond omgehakt tot op eene diepte van een halven voet, opdat de losgetrokken zoden kunnen drogen in de voorjaarszon, en brandbaar worden. Bij gunstig weer, veel wind en wat zonneschijn, is spoedig de omgehakte veenkorst voor de verdere bewerking geschikt, en op den bepaalden dag gaan de mannen naar het veld om het veen te branden. De jongens mogen ook mede, en ze hebben kleine emmertjes met open stijlen en open bodem van ijzeren vlechtwerk, waar tusschen de kooltjes vuur lustigopgloeien, en tusschen de openingen doorvallen op den veen-

grond om dezen te veranderen in eene laag van rookende glimkolen. Want de mannen en jongens dragen in hunne emmertjes het noodige turfvuur overal rond om de veenkorst aan te steken. Weldra komt alles in gloed; de rookkolommen kringelen omhoog, voor den wind uit, en eene dikke sterk walmende massa schuift voor den oostenwind af naar 't westen. Het is ééne vlammende rookende massa, en de eenige arbeid bestaat hierin, te zorgen, dat de geheele omgehakte en droog geworden korst verbrandt tot productieve meststof, die de boekweitkorrels zal doen ontkiemen. Overal, waar nog veenklompen liggen, die geen vuur gevat hebben, of liggen te smeulen, worden de veenzoden opnieuw aangestoken en met de brandende zijde naar den kant van den oostenwind omgehaald om levendiger op te gloeien. Ja, dat veenbranden is eene heerlijkheid voor den knaap, die over een vuuremmertje en een haak de beschikking krijgt. Eén keer nog maar was hij er bij geweest, het vorige jaar, en dan nog slechts eventjes, als toeschouwer, en zonder een werkzaam aandeel te hebben aan het vuur ronddragen. Hij verlangde om het ook eens te doen. En in de laatste weken was dat verlangen weer veel sterker geworden, want overal in den omtrek had hij de paaschvuren zien branden in 't veen. ‘Dat deden de boerenzoons en de boerenknechts’, zei zijne zuster, en ze vertelde, dat wij, hare broers, nooit zouden mogen medegaan, want dat de paaschvuurbranders des nachts dronken te huis kwamen en allerlei kwaad uitvoerden. De knaap verlangde zeer eens een paaschvuur mee te ontsteken. ‘Wacht maar’, zei hem eene stem des begeerens in zijn binnenste; ‘wacht maar, met het veenbranden!’ Maar de tijd vóór het veenbranden duurde nog zoolang; en de paaschvuren waren reeds aanstaande. Hij moest toch ook eens zoo'n paaschvuurtje hebben.

En het geluk diende hem, des morgens van den tweeden Paaschdag. Hij was alleen te huis met zijne oudste zuster; enkele familieleden waren uit logeeren en de anderen naar de kerk. Het was een zonnige Aprildag en de knaap vleide zoolang bij zijne zuster om alleen naar de heide te mogen, tot ze hem gaan liet. ‘Maar niet te ver gaan, Hein!’ riep ze, en de kleine tippelde den hoek om bij den ouden olm. Aan den zoom der heide sloeg hij den weg in, die naar de veenakkers leidde, en hij liep, liep voort tot aan den rand

der akkers, niet verre van het terrein der afgravingen, waar nog turfringen stonden van het vorige jaar: ééne hooge ringvormig opgebouwde menigte lange turven, die een berg vormden in 't oog van den knaap van ontzaglijke hoogte. Hier was het goed, eens een paaschvuurtje te ontsteken. In allerijl zoekt hij op den akker wat droge stoppels van 't vorige jaar bijeen, en een beetje turfmolm en heidetakjes, om heel deze brandbare verzameling in een kuil achter een heideheuveltje, dat het begin was van de graverijen, tot een vuurtje te maken. En nu het brandglas voor den dag, eene soort van vergrootglas uit den tijd van grootmoeder zaliger, die het altijd gebruikte om het kleine letterschrift van onzen oom uit Frankrijk te ontraadselen. Dit brandglas was van beproefde kracht en er was maar ééne minuut zonneschijn noodig om droog gras of een stukje papier te doen ontvlammen. Alles slaagde dus naar wensch en binnen vijf minuten begon het opwakkerende vuurtje zich aan de heidetakjes van het heuveltje mede te deelen. Vuurtongetjes over den grond en knappend geluid der ontbrandende brokjes turf, die voor den wind opgloeiden, en in één oogwenk een eind verder opnieuw vuur maakten.. Eén oogenblik stond de knaap verlegen, al dacht hij er aan, het vuur nog uit te trappen. Maar dit was onmogelijk, en reeds waren de heideen droog-grasvlammetjes tot bij den hoogen turfring, die dadelijk rook vatte en begon te smeulen. In één oogenblik besefte nu de kleine knaap het gevaar, en den turfbrand, dien hij had gesticht. Wat kon hij beter doen dan het terrein van het onheil te verlaten en huiswaarts te keeren? Hij was nog niet bij zijne zuster teruggekomen, toen reeds enkele kerkgangers met haastigen stap voortliepen, zijn huis voorbij, elkaar wijzende naar de rookkolom en druk sprekende. Zijn vader was er ook bij, en zijne oudste zuster spoedde zich naar buiten. ‘Een hevige brand in het turfveen’, zei zijn vader, ‘we zullen dadelijk eens gaan zien’. Al de huisgenooten gingen mede, de kleine brandstichter aan de hand zijner zuster, die niet eens scheen te bespeuren hoe het kind beefde, maar hem stevig vasthield, zeggende: ‘spreek maar niet, alles zal wel terechtkomen!’ Zoo gingen ze voorwaarts, en niemand had eenigen erg in zijne misdaad, want men kon niet denken, dat zoo'n kleine knaap tot zulke daden in staat was. Toen ze

naderbij waren, zeide zijn vader nog, ‘dat er zeker een wandelaar door het veen was gegaan met eene brandende pijp, en dat ééne tabaksvonk genoeg was om het droge gras en den turfmolm vuur te doen vatten.’

‘Gelukkig nog,’ zeiden de menschen, die ook toegekomen waren, ‘dat het vuur zal afstuiten op de veensloot,’ en dat het dus ‘bij de schade van een goede honderd duizend turven blijven zal.’ Al zachtjes aan was men bij de vuurzee van den grooten turfring gekomen, maar moest nu op behoorlijken afstand blijven wegens de groote hitte. Aan blusschen viel niet te denken; de heele hoop moest opbranden. ‘Het is een mooi gezicht,’ zei één van de toeschouwers; maar de kleine knaap kneep zijne zuster in de hand van bewondering en angst. Had hij berouw over zijne kinderlijke roekeloosheid? Ja, als hij er aan dacht, dat het ooit kon uitkomen, wat hij had uitgehaald. Maar, het was niet zoo erg, zeiden de menschen, omdat de brand bij de veensloot reeds doodging; en die hooge turfring was ééne vuurmassa; gloeiende lange steenen, die tot asch verbrandden, door den wind, die telkens het verdere van den hoogen turfstapel deed vuur grijpen. De knaap had het gevoel, dat het toch mooi was, en dat hij het alles had gedaan om een paaschvuurtje. Daar was dan nu een paaschvuur. Het kind had gevoel voor de grootheid der zonde en het indrukwekkende van den brand. Des middags aan tafel zag hij wat bleek om den neus, zei zijn vader, en vader dacht, dat het van de lange wandeling en het heete vuur was; maar zijne oudste zuster vermeed zorgvuldig in eenige nadere mededeelingen te komen of vragen te doen. De kleine brandstichter ging dien avond te bed zonder ontdekt te zijn, en wel droomde hij nog vele keeren van een groot brandend huis, uit turven opgebouwd, maar er gebeurde toch niets, wat zijn geheim uitbracht. En reeds was hij zijne misdaad bijna vergeten, toen kapelaan Boromeus aan de kinderen der christelijke leering hunne eerste biecht aankondigde. Eerst sedert dat oogenblik werd de zaak ernstiger.

* * *

Op den bepaalden Zaterdagmorgen waren de jonge biechtelingen wel een kwartier voor den tijd bij de nog gesloten

kerkdeur aanwezig. De ochtenddiensten vau zeven uren en half-acht waren te acht uren geëindigd; en de geestelijke, die zijn twaalftal boetelingen tegen negen uren verwachtte, was waarschijnlijk nog aan zijn ontbijt. Kalme rust legerde zich rondom de kerk en de pastorie. Het was een mooie voorjaarsdag in 't laatst van April, met bewolkten hemel, en het zonnelicht streek in breede banen over de wegen en de akkers, maar donkere strooken volgden het in jagende vaart, alsof eene onzichtbare hand de lichtstof afschuimde voor de duisternis uit. De blauwe plekken aan den hemel veranderden ieder oogenblik in grootte en vorm, als de grijs-zwarte wolkgevaarten uiteendreven naar omhoog en naar de verte, de zon te gemoet, en haar voorbij; telkens en telkens licht en duisternis in snelle afwisseling. Aan den waterkant langs het kanaal, dat naar de venen leidde, woelden de distels uit de molshoopen naar omhoog en de gele paardebloemen op hare lange holle pijpesteelen stonden overal in den knop met vele bloemkelken reeds half en heel geopend en draaiende naar den kant der zonnestralen. Madeliefjes bij duizenden, met gele hartjes en roodwitte gekartelde randen van fijne bloemblaadjes. Op den akker waren de arbeiders aan het poten der late aardappelen; achter iederen arbeider, die met den pootstok de gaten maakte in den omgeploegden grond, een jongen met een mandje vol poters in de linkerhand, om daaruit met de vrije rechterhand in elk kuiltje een aardappel te mikken. Het gaat heel gauw, het werk; de voorman in gebogen houding met den rechtervoet den pootstok een eindje in den grond tredende en met de beide handen aan het dwarshout zijn instrument besturende, zóó, dat de pootstok een beetje draait, terwijl de druk van handen en voet de gaten boort. En de achterman is zeer handig in het werpen; hij mist geen enkel pootkuiltje en houdt den gatenboorder op zijn gemak bij; alles in de maat, tred voor tred, alles in de rij, en alle gaten op gelijken afstand van elkaar, eene vergiettest in 't groot, zoo ligt daar de met pootgaten opengeprikte akker. Zie daar komt de boerenzoon reeds aan met zijne paarden voor de egge om het land gelijk te harken. Hij fluit een deuntje. Maar deze menschen behoeven niet te biechten, van morgen, zooals de kleine knaap, die, een eindje van de anderen af, met den rug tegen den kerkmuur staat te mijmeren, en alles aan-

grijpt om zijne eigene angstige gedachten meester te blijven. ‘Ben je bang?’ zegt één der jonge biechtelingen. ‘Neen,’ antwoordde de knaap, ‘maar ik ben zoo koud van 't wachten,’ en hij rilde met de omhoog getrokken schoudertjes.

Klingelingeling... ling... ling... ing! - Dat was het biechtbelletje en de kerkdeur ging open; het twaalftal berouwhebbende jonge zondaars trok naar binnen. Het was doodstil in de kerk, en voorjaarskoud. De kaarsen op het altaar waren uitgebluscht, en alleen een paar zachtlichtende vlammetjes op het offerblok voor het Mariabeeld hielden het nachtpitje in de godslamp gezelschap, die voor het hoogaltaar brandde ten teeken, dat het Allerheiligste in het Tabernakel aanwezig was. De kinderen verstonden dit symbool en waren doodstil, zonder fluisteren. Maar kapelaan Boromeus was er nog niet; hij wilde de kinderen tijd laten om de biechtgebeden in hun kerkboekje te lezen en hun gewetensonderzoek te bewerkstelligen. De oolijkerts aan de communiebank waren dienovereenkomstig met hunne contemplatiën naar behooren bezig. Maar geen der kleinen was toch bepaald op zijn gemak, en bij het minste geluid achter de deuren der sacristie schrikten ze op, want van dien kant werd de geestelijke vader ieder oogenblik verwacht. Telkens als de geluiden ophielden achter de geheimzinnige deuren, legde ook de angst zich weder in hunne kloppende hartjes, en iedere afleiding van eigen pijnigend denken werd door de biechtelingen dankbaar aanvaard. Wat was die paaschkaars al een heel eind opgebrand, en wat hadden de engeltjes tegen den halfhemel boven 't altaar toch bolle wangen en dikke knieën. De Heilige Jozef stond een beetje hooger nog op zijn voetstuk, naar 't scheen; maar hij had toch geen zilveren kroon op 't hoofd, zooals de H. Maria, die het kindje Jezus op den arm droeg. ‘*Altare privilegiatum quotidianum perpetuum*’ stond er onder het altaarplat; de knaap had het nu wel honderdmaal gelezen; maar hij dacht er niet aan, dat hij niet wist, wat die woorden beteekenden; want ja, daar werd geluid gehoord. Links van de biechtelingen ging eene deur der sacristie open; alle hoofdjes der knapen waren naar dien kant gericht, want dat zou kapelaan Boromeus zijn, en... Goddank, het was kapelaan Boromeus niet; het was de pastoor, pastoor Godelieven, met de lange paarse stola in breede streepen over de borst tot aan de

knieën, en zijn altijd trillend oude hoofd, dat hij ontdekte, toen hij op ééne knie nederboog voor het altaar, en nu, zoo haast hij nog kon, de altaartreden opging, het tabernakel ontsloot, weer nederknielde en de gouden kelk daaruit nam om die op het altaarplat voor zich neder te zetten. Hij nam vervolgens een zilveren doosje uit een zijden foudraal, opende het en legde er heel eerbiedig eene Hostie uit de kelk in neder. Toen knielde hij, en het doosje werd gesloten en in het foudraal geborgen. De kelk werd weder in het tabernakel geplaatst, de sleutel draaide in het altaarslot en het zilveren doosje met de H. Hostie verdween in den linkerborstzak van des priesters toga. Haastig nog eenmaal nedergeknield en in het volgende oogenblik was de oude pastoor met zijne zilverharen, die nog van onder de priesterbonnet uitgolfden, henen gegaan, ‘om een zieke te bedienen’, zoodat het nogmaals stil werd in de kerk. Het sloeg halfslag op den kerktoren. Boven de klokslagen hoorde de knaap het bonzen van zijn angstig hart. Hij las nog eens: ‘*altare privilegiatum quotidianum perpetuum*!’ want hij wilde den tijd vasthouden, en hoopte tegelijk, dat alles spoedig voorbij mocht zijn. Doch ziet, nog heelemaal onverwachts, was zeer zachtjes de deur der sacristie opengegaan, aan onzen rechterkant, dichtbij den biechtstoel, en kapelaan Boromeus was binnengekomen. Hij had zijn toog aan met honderd knoopjes en stond daar met zijn heerlijksten vredegroet op het vriendelijke aangezicht, ter zijde van het altaar binnen de communiebank. Hij knielde neder, nam zijne tonsuurbedekking even van 't hoofd en begon te bidden, een paar oogenblikken, in stille fluistering, en toen overluid: ‘Onze Vader, die in den hemel zijt, geheiligd zij Uw naam,’ enz. enz. tot aan ‘en leid ons niet in de bekoring.’ Toen zweeg hij, opdat de biechtelingen konden vervolgen: ‘maar verlos ons van den kwaden, amen!’ Een ‘Wees gegroet, Maria’ volgde, en het klonk luide door de leege kerk, toen wij wederom invielen: ‘Heilige Maria, Moeder Gods, bid voor ons, zondaars! nu en in de ure van onzen dood, amen!’

* * *

Reeds was kapelaan Boromeus opgestaan en naar mij toegekomen. De stem stokte mij in de keel en ik was ijskoud.

Maar de goede priester legde zijne hand op mijn hoofd, en toen mij de tranen uit de oogen rolden, sprak hij; ‘wel, mijn beste kind, ben je zoo koud geworden; kom maar met mij mee, mijn dappere Hein; wij zullen het samen wel vinden.’ En ondertusschen zat ik reeds, nog voor ik besef van den toestand had, op mijne knietjes in den biechtstoel, met het kruisbeeld in de nis aan mijne rechterhand en het wijwatervaatje er naast. Ik moest nog mijn kruisje maken en doopte de voorste vingers mijner rechterhand in het gewijde water. Achter mij was de deur van den biechtstoel gesloten; en voor mij, door een tusschenschot - waarin eene getraliede opening ter hoogte van het gelaat voor den zittenden priester en den knielenden biechteling - van mij gescheiden, had kapelaan Boromeus plaats genomen. Ik was mij van den toestand weer bewust geworden, en zag den vriendelijken, teederen blik des priesters medelijdend en opbeurend op mij rustende. Ik zag, dat hij zijne stola kuste en over 't hoofd om den hals hing. ‘Spreek nu maar de voorbiecht, mijn jongen,’ zeide hij, en ik deed alzoo. En daarna fluisterden twee menschen, onhoorbaar zacht voor alle levende wezens op aarde, en met ieder woord daalde kalme vrede in het biechtgestoelte neder over mijn hoofd. Wat de kapelaan gezegd heeft, weet ik niet meer, maar dit weet ik nog, dat ik eerst mijne lippen niet openen kon, omdat ik wist, dat men altijd zijne ‘ergste zonden eerst biechten moet,’ terwijl ik juist mijne ergste zonde niet noemen durfde. Maar kapelaan Boromeus biechtte voor mij, en toen heb ik bekend de brandstichter te zijn in het turfveen. Die goede priester, hoe wist hij toch zoo spoedig, wat ik een ondoorgrondelijk geheim had geacht, en wat ik zelfs aan mijne zuster Carolien nooit had durven openbaren. Maar meest van alles vond ik toch zijne goedheid bewonderenswaardig, want hij noemde mij een braaf kind, omdat ik zooveel angst had uitgestaan en alles toch rouwmoedig had gebiecht. Kinderen moeten altijd maar gerust zijn voor den biechtvader, want die weet best van alle menschen hoe braaf de jongens zijn, die berouw hebben over hunne zonde. En een brandstichter was ik volstrekt niet, want dat ik een paaschvuurtje had gebrand was geen doodzonde. Maar voortaan moest ik altijd aan mijne zuster Carolien alles zeggen, wat ik gaarne doen wilde. En nu moet gij,

vervolgde de priester, iederen morgen en iederen avond, eene heele week lang, één weesgegroetje bidden, en daar dan bijvoegen: ‘en ik zal altijd alles biechten; o Heer, geef mij hiertoe uwe genade, amen!’ Toen nam kapelaan Boromeus een mooi prentje, het kind Jezus aan de hand van zijn voedstervader Jozef, uit zijn groot getijboek en reikte het aan zijn biechtkind toe, zeggende: ‘bid nu eene “acte van berouw” en dan zal ik u de heilige absolutie geven.’ Duidelijk kon ik het hooren en zien, dat het eene echte biecht was, heelemaal echt; want de priester hief de rechterhand omhoog, zegende mij met zijn kruisteeken en hij sprak: ‘Te absolvo’.... tot aan het beslissende ‘amen!’ Toen zeide de kapelaan op zijn gewonen vriendelijken omganstoon: ‘dag, mijn kind, niet te lang spelen blijven onderweg, hoor!’

* * *

De knaap zat weer in de rij aan de communiebank met de handjes voor het gelaat, en de oogen gesloten, zijn weesgegroetje te bidden. Het was hem als een droom, als een visioen, als een geheimnis. Hij was geen brandstichter, en hij was een brave jongen. Maar had hij 't wezenlijk gezegd, wat hem zoo gefolterd had? Ja, hij had alles gebiecht. Hij voelde het aan de zangstem in zijn hart: ‘gij zijt een brave jongen,’ luidde het in zijne ooren. Wat was het weer alles mooi in de kerk, en hoe kwam het toch, dat hij niets meer koud was? Zou hij ooit weer bang zijn om te gaan bichten? Neen, nooit weer. En kapelaan Boromeus had hem een prentje gegeven. Hij zou het in zijn kerkboekje leggen bij de biechtgebeden. En ondertusschen was de laatste van het twaalftal biechtelingen gereed met zijn nagebedje en stond kapelaan Boromeus met zijn getijboek in de hand de geabsolveerde zondaarsgroep nog eens aan te zien. Eerst glimlachte hij; maar toen, in eens ernstig ziende, knielde hij neer in stilgebed voor het altaar. Wij waren allen eerbiedig en maakten het kruisteeken met hem mede, toen hij opstond. Dan vergewiste hij zich, dat alle kinderen hun prentje hadden en met zijn vriendelijksten groet verdween hij achter de rechtersacristijdeur. Toen gingen ook de biechtelingen huis-

waarts, en de plechtigheid was geëindigd. Maar de kleine knaap, die ter zijde afging, want zijne ouderlijke woning lag afgezonderd van het dorp aan den eenzamen landweg, danste langs het kanaal en draafde over 't pad, en stond dan weer stil, en keek achterom naar de kerk, en huppelde maar voort. Daar kwam zijne oudste zuster hem tegemoet, en kuste hem op het voorhoofd, en zeide het ook, dat hij een brave jongen was. ‘Ja, Hein,’ sprak ze, ‘ik had toch zoo'n angst voor je, mijn beste, maar ik zag het al aan het huppelen, dat je deedt op den weg, dat je alles gebiecht had, en nu ben je ook mijn eigen, oprechte, beste broer.’ ‘Carolien,’ antwoordde de knaap, ‘kapelaan Boromeus heeft mijn geheim geraden, voordat ik het hem zeide, en ik heb ook veel spijt, dat ik jou niet vroeger alles heb verteld.’ Toen drukte hij zich stijf tegen zijne zuster aan, en zeide: ‘maar ik had den brand gesticht in het turfveen.’ - ‘Wel neen, kind,’ vleide het meisje tegen haar kleinen broer, ‘je hebt alleen maar een paaschvuurtje gebrand, dat een beetje duur is geweest. En ik heb het je immers dadelijk gezegd, dat alles wel zou terechtkomen. Verlies 't prentje maar niet, dat je van den kapelaan hebt gekregen.... want zoo'n eerste biecht moet een braaf kind, als gij zijt, zijn heele leven in 't geheugen houden.’

***

Guido Gezelle.

Dichtoefeningen, 1858; Kerkhofblommen, 1878; XXXIII Kleengedichtjes, 1860; Gedichten, Gezangen en Gebeden, 1863; Liederen, Gezangen en Reliqua, 1885; Tijdkrans, 1893; Vertijloosheid, 1895; Ring om het ronde Jaar, 1897.[1)]

> Vous ferez la part de mes ingénuités et vous ne retiendrez que ce qu'il vous plaira de mon dithyrambe.
> JULES TELLIER.

I.

Als ik een onderzoek instel naar de redenen, waarom een dichter als de hierboven genoemde gedurende haast volle veertig jaar overal elders dan in zijn engere geboortestreek nagenoeg volslagen onbekend kon blijven, terwijl toch talenten van heel wat minder gehalte, van heel wat minder diepte en omvang, zich in dat zelfde tijdsverloop naar hartelust konden koesteren in de weldoende warmte niet alleen van een gulle waardeering, maar zelfs in de wijdreikende stralen van de populariteit, dan is het mij onmogelijk voor dat verschijnsel nog andere oorzaken te vinden dan deze twee, die, voorzeker, de akelige onverschilligheid van de kritiek te zijnen opzichte geenszins rechtvaardigen, maar die tenminste wat verstaanbaarder maken, namelijk:

de overdreven lof van zekere vrienden, en een zekere slordigheid van den schrijver zelf.

Het valt wel niet te loochenen, dat, in het in taalkundig opzicht nog steeds partikularistische West-Vlaanderen, de drukke schaar van oud-leerlingen, geestverwanten en partijgenooten

1) Al deze werken verschenen te Roeselare bij Julius de Meester.

van den meester, dezen den heuschen en grooten ondienst hebben bewezen, al wat van hem kwam, ook het eenvoudigste gelegenheidsversje, - ja, het alleronnoozelste rijminvalletje te prijzen en te loven als louter ‘hemelval’.

Van een anderen kant heeft de schrijver zelf bij het uitgeven van zijn werken niet geschift, niet gekozen. Alles heeft hij verzameld, onaf naast af en groen naast rijp en leelijk naast mooi; rijmelarijen, op kommando of verzoek aaneengeflanst in een verloren uurtje evengoed als de echtste uiting van het hart; versjes op honderden van sterfgevallen, geboorten, huwelijken, doopfeesten, eerste kommunies, eerste missen en wat dies meer evengoed als ontboezemingen van de edelste, innigste, verhevenste lyriek.

Werkelijk, die kritiek heeft het al te gemakkelijk, welke naar gebrekkige of vlakaf onbeduidende verzen wil zoeken in Gezelle's bundels....

Het is echter meer dan tijd, dunkt mij, dat men in Noorden Zuid-Nederland ophoude, literaire artisten te beoordeelen naar 't zwakste, en niet naar 't beste, dat zij gaven.

Zoo men, volgens dat vaderlandsche stelsel, want het *is* een stelsel, ik zeg niet: dichters van minder gehalte, maar zelfs de allergrootste, Vondel en Hooft ten onzent, Goethe, Schiller, Hugo, Lamartine, Musset, Shakespeare zelf beoordeelde, in ernst - zou dan niet de geheele beschaafde wereld verzet aanteekenen tegen zooveel ... onbillijkheid?

Ik heb persoonlijk den diepsten eerbied voor kunstenaars als b.v. Baudelaire, Flaubert, Leconte de Lisle, de Hérédia, die, begaafd met een ongemeene dozis zelfkritiek, alles en nóg eens alles verwerpen, waarop het ‘*nonumque prematur in annum*’ van Horatius niet volstrekt toepasselijk is.

Zulke dichters, gewoonlijk niet overdreven vruchtbaar, schenken voorzeker den aestheet een meer onverdeeld, een intenser genot misschien; hun werk vertoont een karakter van af heid, volledigheid en rijpheid, dat het weldra doet rang nemen onder de door de eeuwen heen als klassiek, d.i. volkomen voortreffelijk, erkende meesterwerken.

Zóó althans is de indruk, welken hun werk op ons maakt, wanneer wij het beschouwen van een zuiver aesthetisch, een zuiver literair standpunt.

Zoeken wij nu echter in hun werk naar den mensch die

het schiep, neen, in wiens innigste innigste het is *geworden*; zoeken wij in hun werk naar het leven, waarvan het een min of meer bewuste uiting is, naar den slag van hun pols en den rhythmus van hun bloedsomloop, dan blijkt die indruk vaak, ja, algemeen, een onvolledige, en lijkt hij eenigszins op dien, welken na de eerste oogenblikken van enthousiasme op ons maakt een toevallig uit den grond opgedolven beeldhouwwerk van een totaal onbekend meester.

Zeker is *dit* geen kritiek, en het wil dan ook in geen enkel opzicht als 'n kritiek doorgaan, maar - voelen wij wel heel veel van den mensch in b.v. *Les Trophées* van de Hérédia of in enkele der allervolmaaktste stukken van Leconte de Lisle?

Reeds dit alleen - dat artiesten als deze zoo van hun eerste optreden af in volkomen rijpheid, in volle grootte vóór ons staan, ontneemt hun iets van dat humane, van dat vleezige - bloederige, laat mij zeggen: van die warmte, welke ons in alle kunst zoo aangenaam aandoet.

Gezelle nu behoort tot een geheel ander soort van dichters - tot die, welke zich - als echte lyrici, die zij zijn, geroepen en geboren dichters ‘bij Gods genade’, - van eerst af en tot het laatste toe ‘*geven zoo als ze zijn*’, geheel, zonder achterhouding, zonder berekening.

't Kunstgenot dat zij schenken, mag wellicht niet zoo één en onvermengd wezen, het zal ook niet zoo éénzijdig, niet zoo altijd hetzelfde zijn!

Vóór al 't andere zal het menschelijker, ook natuurlijker wezen.

Gezelle is als de boom, dien men niet beoordeelt naar enkele doode takken of verslenste bladeren in z'n kruin, maar naar de geheele harmonie van zijn wezen. Niet één willekeurig uitgezocht blad, niet één tak, niet éens de stam alléén of de kruin alléén, maar de geheel boom zooals hij opgegroeid en opgebloeid is uit de milde aarde, zooals hij daar waait en zwaait onder de blauwe hemelkap in de vrije, onbegrensde lucht; de boom, met wortel, stam, kruin én takken én twijgen én bladeren én knoppen én vruchten misschien, die alleen kan een denkbeeld geven van - dien boom zelf.

Zulke dichters heet men ‘ongelijk’, toegerust met luttel zelfkritiek; van hen zegt men dat zij telkens veranderen,

dat zij nu stijgen, dan dalen; dat zij, in elk nieuw werk, zich veropenbaren als een ander mensch, alsof juist deze veranderlijkheid, deze verscheidenheid, dit onophoudelijke *worden*, geen kenmerk was van hun hooge menschelijkheid.

En deze kritiek *is* waar, en Villon en Bredero, Musset en Heine, Hugo en Swinburne, Verlaine en Gezelle, Gorter en Kloos kunnen er de gegrondheid van doen uitkomen.

Men wane echter niet, zooals de kritiek die 'k pas bedoelde, dat deze dichters louter bij gebrek aan zelfoordeel hun allerzwakste verzen onmiddellijk op hun allerverhevenste lieten volgen, - lieten drukken, bedoel ik.

Evengoed als die van mijn eerste kategorie, even zeker en wellicht beter dan de meestbevoegde beoordeelaars zouden zij uit hun gezamenlijk *oeuvre* het kleiner aantal gedichten kunnen bijeenlezen, waarop het woord: *meesterwerk*, passen zou.

Waarom zij het dan niet deden?

Och! Omdat zij willen gekend, willen genoten worden - niet als een arm- en beenlooze Terminus, maar als een volledig menschenbeeld. Als een beeld van brons of marmer? Als een Apolloon van 't Belvedere of een Mozes van Michel Angelo?

Neen! Niet als een stuk skulptuur, maar als een stuk leven, als een volledig levend organisme, in welks vorm en ledematen, in welks geheele samenstelling en wezen men kan bestudeeren en navolgen het geheele proces, al de stadiën van hun ontwikkeling, van het embryo af, door de jaren der hoogste rijpheid heen, tot het oogenblik toe waarop het leven ophoudt.

Omdat zij overtuigd waren, dat dit of dat minder mooi geslaagd vers dit of dat volkomen schoone toelicht of verklaart; dat dit op zich zelf onbeduidend stukje de schakel is tusschen twee andere, waar niets op is af te wijzen; omdat zij in elk geval zeker zijn, dat ook wel het grootste deel van die zwakker dingen zal bijdragen tot beter verstaan van het geheel, laten zij aan den Tijd de taak over, om het duurzaamblijvende van het ephemeere te onderscheiden, en het als zulkdanig *te ijken*.

Wel is waar kost hun die zonde.... van verzuim, van onachtzaamheid, van te groote vrijgevigheid, meer dan ééns heel wat.... van den anders zeker verdienden bijval gedu-

rende hun ‘sterfelijk’ leven, indien het toegelaten is hun voortbestaan in de bewondering van smaakvoller of juister ziende nakomelingen ‘onsterfelijkheid’ te heeten!....

II.

Er is echter nog een ándere reden, waarom Gezelle's poëzie zoo lang als het ware een ‘*vox clamans in deserto*’ is gebleven.

Deze reden moet men zoeken, niet in haar eigenaardige gebreken, niet in zekere hebbelijkheden of gewoonten en manieren van den dichter, maar in den tijd zelf waarin hij zich ontwikkelde.

Ik acht het hier dan ook de plaats, om even uiteen te zetten, waarom deze tijd den schrijver van *Dichtoefeningen* en *Kerkhofblommen* zoo bizonder, zoo noodzakelijk ongunstig *was* en dit zijn *moest*.

Zooals ik hierboven meldde, verscheen de eerste uitgaaf van deze beide bundels in 1858.

Welnu, hoe nuchter en onnoozel een cijfer op zich zelf er ook mag uitzien, in dit geval acht ik het toch bizonder interessant, ja, *teekenend, kenschetsend* in den vollen zin des woords, tegenover 't jaartal 1858 op te geven 1855 als verschijningsdatum van de eerste gedichtjes van het zusterpaar Rozalie en Virginie Loveling en 1858 als dien van *De Bestedeling* van Jan van Beers. Ik voeg er bij, om de kracht van mijn argument zoo noodig nog te versterken, dat de Geyter's burgerepos, *Drie Menschen*, in 1864 van de pers kwam, wat genoegzaam bewijst, dat het overheerschen, onder de scheppende litteratoren zelf, van de richting waartoe de bedoelde verzen behooren, geen toevallige of ephemeer-voorbijgaande, maar wel integendeel een lang voorbereide en duurzame was en volkomen met den geest van den tijd overeenstemde.

Laat ik even, in het kleinst mogelijke aantal regelen, de onderscheiden stadiën samenvatten, door de Nederlandsche poëzie in Vlaamsch-België doorloopen sedert 1830, juister, sedert 1815.

Het spreekt wel van zelf, dat - zoo ik de massa verzen, die gedurende de eerste dertig jaren van deze eeuw hier te lande geschreven werden, vereer met den weidschen naam van *poëzie*, ik dit alleen doen kan door de genade van een

welwillend euphemisme, ‘bij manier van spreken’ aldus - immers, om de zeer eenvoudige reden, dat - buiten een en ander van Leo d'Hulster en buiten de beste verzen uit Willems' *Aen de Belgen*, al dit geschrijf niets anders is dan de ellendigste rijmelarij die ooit mensch zich denken kan.

Dit staat nu echter vast, dat allen die hier in gindsche jaren de Nederlandsche pen hanteerden, met of zonder opzet diegenen onder de Hollandsche dichters navolgden, welke wij als de toongevende talenten uit dát tijdperk kunnen beschouwen: Helmers, Feith, Tollens en vooral Bilderdijk.

Het doet niets ter zake, of deze invloed van Hollandsche zijde meer moet toegeschreven worden aan het streven van den geleerden en welsprekenden Schrant, een der meest populaire hoogleeraars der Gentsche Universiteit en aan diens even warm Nederlandschgezinde volgelingen, dan wel aan de kracht die voor alle literaire beschaafden hier te lande uitging van de werken van die dichters zelf.

Tegen de meening van anderen in ben ik zelfs geneigd, meer waarde te hechten aan wat ik zou willen heeten het ‘uitstralingsvermogen’ van deze werken dan aan de overreding van de uitstekendste professors. Immers, wij weten toch, dat niet alleen de onder Willems regeering min of meer akademisch ontwikkelden, als J.F. Willems, Ledeganck, Blieck, Blommaert, Snellaert, van Duyse, de Laet weldra, maar ook tal van anderen die geen beter dan het gewone lager volksonderwijs hadden genoten, den invloed van de genoemde Hollandsche poëten ondergaan hadden: ik noem Maria Doolaeghe, Frans Rens, Vrouw Courtmans en de gebroeders Theodoor en Jan van Rijswijck. Wat meer is: ook in de dichtproeven van de voorgangers van deze eerste zangers van de Vlaamsche Beweging, voorgangers die vóór 1817 reeds hun akademische jaren achter den rug hadden, heeft men sporen van Hollandschen invloed voor 't grijpen: K.A. Vervier's in 1820 gedrukte gedichten, die van de in 1787 geboren Dr. J.F. de Hoon, die van Leo d'Hulster, eerst later door Prudens van Duyse uitgegeven, leveren afdoende bewijzen.

En niet alleen in 't opzicht van taal, zegtrant, versbouw, ook in dat van gedachten en onderwerpen ondergingen zij dezen invloed.

Van Feith en Bilderdijk hadden zij hun voorliefde voor

bespiegelende, ja, voor volkomen afgetrokken onderwerpen; van Helmers en Tollens hun dwepen met opgeschroefde vaderlandsche stoffen. Die geheele eerste generatie van onze Zuidnederlandsche schrijvers maakt, ook in haar werken beschouwd, op ons den indruk dat zij is geweest een schaar ijveraars en zendelingen voor één grootsche en edele, in hun oogen alles en nog eens alles in 't donker stellende taak: geestdrift te wekken voor hun volk, hun taal, hun geboorteland.

Zij bezingen *De Zegepraal van 's Lands Onafhankelijkheid, De Akkerbouw, De Schilderkunst, De Vlasnijverheid, Bron van Vlaanderens Welvaart*, maar ook Willem van Oranje, Johan van Marnix, Egmond en Hoorn, Jakob van Artevelde.... Zij doen dit in een vaak onnatuurlijke, meestal stroeve en zware, altijd schoolsche taal; zij argumenteeren hun gedichten als pleidooien, redeneeren in plaats van te zingen, teekenen in omtrek met heel stijve, geleerde lijnen zonder kleur of schaduw..., en meten elkanders verdienste naïef genoeg af naar de min of meer knappe wijze, waarop ieder uit tal van aangeleerde ficelletjes: apostrofen, uitroepingen, ondervragingen en wat dies meer, effektjes heeft gehaald.

Van deze schoolmeesterspoëzie verloste ons het in Duitschland geboren, naar herwaarts echter uit Frankrijk overgewaaid romantisme.

Grondig was de ommekeer, welke het romantisme teweegbracht.

Van vaderlandsch werd de poëzie individueel-menschelijk, van bespiegelend werd zij schilderachtig, ja, vlakaf koloristisch. Met het uitheemsche alexandrijn, zoo als Dautzenberg zeide ‘*op vreemden grond geboren*’, werd, evenals met de rhetorische phraseologie, meer en meer gebroken. Van Rijswijck, Jan de Laet, van Kerckhoven, weldra Heremans, Dautzenberg van Beers, Aug. Snieders, de Geyter, Peeters, al de jongeren in één woord, traden op als besliste aanhangers van het nieuwe evangelie, terwijl meer dan één van de ouderen, met name de allerbesten, Ledeganck, van Duyse, en de veel minder beduidende Rens, zich bij hen aansloten.

Zonderling genoeg - ondanks de lange rij romantische gedichten, welke in de jaren 1840 tot 1855 het licht zagen, - gaat het toch niet aan dezen tijd als een van hoogen dichterlijken bloei te doodverven. Zijn waarde was vooral een negatieve. Het romantisme werkte in onzen literairen damp-

kring op de manier van een zomeronweder: - louterend, zuiverend.

Hoe de produkten van die jaren ook heeten, bij Ledeganck *Het Burgslot van Zomergem*, bij van Rijswijck *Eppenstein*, bij van Kerckhoven *Bligger van Steinach*, bij de Laet *De Kruisvaarder*, bij van Duyse *Het Klaverblad* en *Egmont*, het goede, degelijk rijpe was uiterst zeldzaam. Het allerbeste zal nog wel, mét die paar werken van Prudens van Duyse, van Beers' *Livarda* en *Bij 't Kerkportaal* geweest zijn.

Rond denzelfden tijd begon zich evenwel een geheel andere invloed te doen gelden, die - namelijk - van het oude Nederlandsche volkslied. In 1848 had Dr. Ferd. Snellaert, te Gent, de verzameling romancen, balladen, minne- en andere liederen in 't licht gegeven, door J.F. Willems gedurende zijn leven bijeengebracht. In 1852 bezorgde de verdienstelijke man een met tal van moderne teksten verrijkte keuze uit die verzameling onder den titel: *Oude en nieuwe Liedjes*. Eenige jaren te voren had Willems zelf door de uitgaaf van een in volkstrant bewerkten tekst van het dierenepos *Van den Vos Reinaerde* het eerst van allen den weg gewezen naar een meer oprecht volkschen, naar een frisscher en zwieriger dichttrant.

En nu aarzel ik niet het te zeggen: indien wij, van 1845 tot 1855, de Zuidnederlandsche poëten zich zien toeleggen op de beoefening van het Germaansche accentvers, hen zien streven naar grooter eenvoud en natuurlijkheid van zeggen, naar den echten volkstoon in één woord, dan komt het mij geheel onhoudbaar voor, deze verandering, die tevens een aanzienlijke verbetering was, toe te schrijven aan den invloed van de *Fransche* modellen van onze romantische dichters, modellen, van wie het toch wel genoeg bekend is, dat gezochtheid, gezwollenheid en grootsprakigheid er de meest in 't oog vallende gebreken van zijn.

In haast al de niet-metrische gedichten van Dautzenberg, de allerliefste in het Middelnederlandsch geschreven liederen en loverkens van Prudens van Duyse, in *De Blinde, Op de Kermis, Blik door een Venster* en *Bij de Wiege van een Kind des Armen*, zelfs in *De Heibrand* van de Geyter zijn de sporen van dit zuiveringsproces duidelijk waar te nemen.

Toen werd een nieuwe, ditmaal voor lang beslissende stap gedaan.

Op de vereenvoudiging van de uitdrukking volgde de vereenvoudiging van de stof; gedreven door hun aangeboren instinkt, door den liberalen meer en meer op demokratie aandringenden tijdgeest ook wel, onbewust bijna, als van zelf, wendden de schrijvers zich af van het bonte, pittoreske verleden, om een blik te wagen in hun eigen omgeving. Modern, hedendaagsch van taal en dictie werd de poëzie, door een rasse, bijna onverwachte zwenking, zonder overgang haast, modern, hedendaagsch van inhoud.

Ik zeg: bijna zonder overgang.

En inderdaad, van Beers' *Blinde* ontstond in 1854, en reeds in 1858 voltooide de Dichter *De Bestedeling*. Kan men zich *De Blinde* voorstellen in elke eeuw, evengoed in de 17e of 18e als in de onze, ook in elk ander land dan 't onze, *De Bestedeling* hoort ontegenzeggelijk thuis in onze Vlaamsche gewesten en in ons eigen jaarhonderd. De volle werkelijkheid was 't wel nog niet; van de heusche werkelijkheid was men hier toch uitgegaan. Meer dan één van de verhaaltjes en schetsjes van de gezusters Loveling, doch vooral de *Drie Menschen* van de Geyter, zouden ons, al heel spoedig nu, nog heel wat nader tot die werkelijkheid brengen.

En zie - ook nu weer was de verandering een tweevoudige. Alsof zij er van overtuigd waren, dat de zuivere lyriek minder geschikt was om bij de maatschappij, die voortaan voor hen model zou staan, ingang te vinden, rukten zij de epische soorten meer en meer, bijna uitsluitend op den voorgrond, en versnaperden zich aan schetsjes, schilderijtjes en novelletjes en zelfs geheele romans uit het werkelijke leven in Vlaanderen.

Episch en realistisch, - dát was de leus van bijna al onze schrijvers van 1855 tot... nog lang na 70.

Moeilijk zou het vallen, te wederleggen, dat van de onderscheiden stroomingen, tusschen 1830 en 1880 in de Zuidnederlandsche dichting merkbaar, alleen deze derde en laatste duurzaam in de gunst heeft gestaan van het publiek, ongetwijfeld om deze inderdaad licht te begrijpen reden, dat deze realistische epiek beter dan elke andere dichtsoort voldoening schenkt aan den smaak van ons volk.

‘Wanneer wij nagaan,’ zegt Rooses, ‘dat het meest levende gedeelte onzer taal de taal van den huiselijken haard en van

de burgerij is, dat ons volksleven in Zuid-Nederland alleen eene eigen kleur heeft bij onze mindere klassen, en dat onze letterkunde ook alleen kan werken op de burgerij, dan is er niets natuurlijker dan aan te nemen, dat onder elk oogpunt eene waarheidlievende poëzie, die de minderen voor helden, de eenvoudige, ongekunstelde gevoelens voor drijfveeren heeft, het diepst zal wortel schieten en het eigenaardigste zijn zal.'

Laat nu, in een tijdvak van zoo burgerlijk realisme als het pas omschrevene, optreden een dichter voor wie die zoo algemeen begeerde en gezochte werkelijkheid eenvoudig niet bestaat, of althans een die deze werkelijkheid alleen waarneemt voor zooveel als zij zich weerspiegelt in zíjn ziel en als zij inwerkt op zíjn zintuigen; een zanger die óf uitsluitend uitgaat van zijn eigen ik, van zijn eigen gevoel, van de stemming van ieder oogenblik, óf al wat hij hoort en ziet onveranderlijk terugbrengt tot zijn eigen innerlijk leven; een lyrisch dichter bij uitnemendheid aldus, en zeker zal het slechts geringe verwondering moeten baren, indien deze kunstenaar, in zulk een midden als het ware misplaatst, levend anachronisme in zijn eigen land en onder zijn eigen volk, jaren en jaren lang met Naso kan herhalen:

Barbarus híc ego sum quia non intelligor illis.

Dit nu was het geval met Gezelle.

III.

De poëzie van Gezelle is hoofdzakelijk lyrisch - immers, van een afzonderlijke rubriceering van stukken met min of meer beschrijvenden inhoud kan nu toch wel geen spraak meer wezen!

Gezelle's bundels bevatten anders veel, zeer veel 'beschrijvende' verzen, en enkele daarvan, vooral in zijn laatsten lijvigsten bundel, *Tijdkrans*, behooren zelfs tot het voortreffelijkste, dat niet slechts hij alleen, maar ooit iemand in onze lage landen heeft geschreven. Doch ook in die stukken is niet alleen de gang, de toon door en door lyrisch, het gevoel overheerscht er alles, omdat alles er gezegd wordt uit onweerstaanbare behoefte van het hart.

Ik geloof wel, dat ik de kenmerken van zijn lyriek tot twee voorname kan herleiden: zij is in de eerste plaats reli-

gieus, meer bepaald kristelijk, en in de tweede naturalistisch.

Roomsch-Katholiek priester, priester uit ware, innige roeping, priester aldus met zijn heele ziel, is Gezelle, als dichter, een geestverwant van de H. Terezia, van den H. Bonaventura, - men schrikke niet - van Verlaine nu ook.

Toch is hij geen asketisch dichter en evenmin een bespiegelend dichter van de Lamartiniaansche school. Hij is mystiek, maar mystiek op de meest naïeve, op de meest natuurlijke wijze, zonder eenig opzet, zonder eenigen *wil* om het te zijn. Hij is mystiek, zooals dat liefelijke vijftiendeeeuwsche nonnetje, zuster Bertken van Utrecht, niet zooals b.v. de zestiende-eeuwsche Anna Bijns, behalve wellicht in een enkel van haar refereinen, haar meesterstuk, dát op de Lente.

Wat hij uitspreekt is niet de godsvereering van een geleerd theoloog, niet de anti-wereldsche heilige *furor* van een ijveraar, niet het gloeiend, meesleepend predikerswoord van een apostel, maar het stille geloof en het innige vertrouwen van... de Vlaamsche landlieden, wier zoon hij is.

In de gedichten van zijn eerste periode staat hij blijkbaar nog onder den invloed van wat men zoo terecht heeft geheeten *de dichterlijke taal*. Heel wat eerzame *rhetorijke*, overgehouden uit al te vaak herhaalde lektuur, kan men opdiepen uit de *Dichtoefeningen*, zoo o.a. het tot tien, twaalfmaal toe herhaalde: *'t Is schoon*, in het eerste stukje van dien bundel, *Principium a Jesu*.

Doch, ook dáar reeds treft men op elke bladzijde eigen, eigengevonden beelden, verzen mooi en vol van klank -, hoe onparnassiaansch zij dan ook mogen wezen.

En onder andere stukken meer, als b.v. *De Beltrommel, samenspraak tusschen den engel en de bedroefde ziele*, een gedicht, zooals Bunyan en Luyken er schreven, en als de ode: *Aan de Leeuwerke in de Lucht*, dat, wellicht wat lang, toch haast even mooi is als de *Skylark* van Shelley, is er een, dat als het *summum* mag beschouwd worden van Gezelle's kunnen in de jaren 1856-1862, namelijk *O 't Ruischen van het ranke Riet*.

O 't Ruischen van het ranke Riet.

O! 't ruischen van het ranke riet!
o Wist ik toch uw droevig lied,

wanneer de wind voorbij u voert
en buigend uwe halmen roert.
Gij buigt, ootmoedig nijgend, neêr,
staat op en buigt ootmoedig weêr,
en zingt al buigend 't droevig lied
dat ik beminne, o ranke riet!

O! 't ruischen van het ranke riet!
Hoe dikwijls dikwijls zat ik niet
nabij den stillen waterboord
alleen en van geen mensch gestoord,
en lonkte 't rimplend water na
en sloeg uw zwakke stafjes ga,
en luisterde op het lieve lied,
dat gij mij zongt, o ruischend riet!

O! 't ruischen van het ranke riet!
Hoe menig mensch aanschouwt u niet
en hoort uw zingend' harmonij,
doch luistert niet en gaat voorbij;
voorbij al waar hem 't herte jaagt,
voorbij waar klinkend goud hem plaagt;
maar uw geluid verstaat hij niet,
o mijn beminde ruischend riet!

Nochtans, o ruischend ranke riet,
uw stem is zoo verachtlijk niet!
God schiep den stroom, God schiep uw stam,
God zeide: ‘waait!...’ en 't windje kwam,
en 't windje woei, en wabberde om
uw stam, die op en neder klom!
God luisterde..... en uw droevig lied
behaagde God, o ruischend riet!

O neen toch, ranke ruischend riet,
mijn ziel misacht uw tale niet;
mijn ziel, die van den zelfden God
't gevoel ontving, op zijn gebod,
't gevoel dat uw geruisch verstaat
wanneer gij op en neder gaat:
o neen, o neen toch, ranke riet,
mijn ziel misacht uw tale niet!

O! 't ruischen van het ranke riet
weêrgalleme in mijn droevig lied,

en klagend kome 't vóór uw voet,
Gij, die ons beiden leven doet!
o Gij, die zelf de kranke taal
bemint van eenen rieten staal,
verwerp toch ook mijn klachte niet,
ik, arme, kranke, klagend riet!

In zijn latere bundels, in *Gedichten, Gezangen en Gebeden* en nu ook weer in *Tijdkrans*, stuit men minder en minder op sporen van den hooger aangeduiden invloed. Melodieuzer, eenvoudiger roerende liederstrofen dan die van het medegedeelde stukje gaf hij echter ook daar niet zoo heel dikwijls, misschien een enkele maal in de vier eerste strofen van het stuk, *Als ge naar het kooren luistert*, de beschrijving van een op en neer wiegelend korenveld, in den bundel van 1893.

Ik weet niet, of het wel ieder zoo treft, maar in verscheiden gedichten van deze laatste periode hoor ik iets als de stem van Jan Luyken. Van navolging is hier natuurlijk geen spraak; maar de verwantschap kan, dunkt mij, moeilijk geloochend worden.

o Gulden hoofd der blijde zonne,
volheerlijke, altijd nieuwe bronne,
van levenskracht;
wie heeft u in die blauwe streken
het brandend voetspoor uitgesteken
en voorgedacht?

Gij staat des morgens op, beneden
't bereik van sterflijke oogenleden;
en, rijzend dan,
verblijdt gij mensch en dier en boomen;
en 's avonds laat gij los de toomen
van uw gespan.

o Edel' Zonne, o machtig wezen,
o zienlijke afgezant van Dezen
die 't al beveelt;
wat ben ik, of wat zijt gij, schoone,
als, in des Heeren schild en kroone
een wapenbeeld?

Zoo kent men aan des Ridders wapen
zijn hofgezin, zijn huis, zijn knapen,
zijn heerlijk slot:

Zoo kan men aan uw pronksieraden,
o Zonne, uw edelen Ridder raden:
zijn name is - God!

Somtijds verneemt men in die religieuze poëzie iets als een snerpenden kreet, een gil van een lichamelijk lijdenden mensch.

Ik geloof niet, dat er in Verlaine veel klachten voorkomen, inniger, intenser dan b.v. deze:

Zoo ellendig zijn,
en geen zonneschijn
ooit mijn huis instralen!
Nooit geen asem halen,
dat 't geen wee en doet!
Roert mij hand of voet
iemand...., tieren! Willen,
en niet kunnen stillen,
ai mij! deze pijn!
Ach! en ach! en ach! en ach! en
zoo ellendig zijn!

Liever ware ik dood
als, in stervensnood,
zooveel duizend werven
tevens weder sterven
zonder vrij te zijn,
ach! van deze pijn:
'k heb genoeg gebeten....
'k wil het leste weten
van dit daaglijksch brood!
Ach! en ach! en ach! en ach! en
liever waar ik dood!

Wie en klaagde er niet?
Was er ooit verdriet
erger als het mijne?
Was er immer pijne...
'*Consummatum est*!'
Een, aan 't Kruis gevest
hoore ik tegenspreken,
hoore ik zielebreken
in zijn stervenslied!
Ach! en ach! en ach! en ach! en
Hij en klaagde niet!

Wellicht is het in zijn derden bundel, dien van 1863, dat eenige van zijn voortreffelijkste religieuze stukken zijn opgenomen, ik bedoel: *O 'k sta mij zoo geren te midden in 't veld, Blijdschap*, en *Dank, o die mijn zonden*.

De Roomsch-Katholieke priester mag het mij niet kwalijk nemen, indien ik deze stukken vergelijk met de beste verzuchtingen van den door vele katholieken erg onkristelijk miskenden kristen-dichter bij uitnemendheid, Paul Verlaine.

> Dank, o die mijn zonden - geeft den schijn van deugd somtijds,
> Jesu, en mijn wonden - zulk een goê verberger zijt.
> Dere doen ze en diepe - delven ze in de ziele mij,
> of ik niet en riepe - Jesu, 'k waar den dag voorbij.

De weelde, de zieleweelde van den geloovigen priester op 't oogenblik dat hij het misoffer opdraagt, is uitgedrukt in *Blijdschap*.

> Ja, daar zijn blijde dagen nog in 't leven,
> hoe weinig ook, daar zijnder nog voorwaar,
> en geren zou ik alles, alles geven
> om één van die, mijn God, om énen maar.
> Wanneer ik U gevoel, U heb, U drage,
> mij onbewust, U zelf ben, mij niet meer;
> U noemen kan, mijn God, en zonder klagen,
> herhalen: God! mijn God en lieve Heer!....
> Gij, God van al dat is of ooit zal wezen,
> wat komt Gij toch mij arrem ding zoo bij,
> wat ben ik zelf hoog, hemelhoog gerezen,
> hoe diep gegrond ik in ellenden zij!....
> Ben ik het nog, die minne al die mij haten,
> ben ik het nog, die duizend levens wou
> voor U, mijn God, en iederen mensche laten,
> en, zelfvergeten, lachend sterven zou?
> o! Blijde stonden zijnder nog in 't leven,
> en, ware, o God, Uw Hemel anders niet
> als één van die, nog zou ik alles geven
> voor één van die, gelijk ik nu... ik nu geniet!

Er is heel zeker verschil van toon, verschil van stem, - verschil ook wel, ik wil het gaarne erkennen, van volmaaktheid en zuiver artistieke schoonheid. Al wie Verlaine kent in zijn beste bundels, *Sagesse, Amour, Bonheur*, moet echter, even-

als ik, in verzen als die we pas voorlazen, iets als een weergalm vernemen van gedichten als dit XII uit eerstgenoemden bundel:

> Vous voilà, vous voilà, pauvres bonnes pensées!
> L'espoir qu'il faut, regret des grâces dépensées,
> Douceur de coeur avec sévérité d'esprit,
> Et cette vigilance et le calme prescrit,
> Et toutes!

of als XX, *C'est la fête du blé, c'est la fête du pain*, of, in *Amour*, van stukken als *Prière du Matin, Un Conte*, en vooral, nog eens in *Sagesse*, die onvergeetlijke sonettenkrans: *Mon Dieu m'a dit: Mon fils, il faut m'aimer*, en die nog mooier litanie: *O mon Dieu, vous m'avez blessé d'amour*.

IV.

Men beelde zich nu niet in, dat de Westvlaamsche dichter niets zou geschreven hebben dan wat ik graag zou noemen immediaat-godsdienstige verzen, gebeden en verzuchtingen, of ook verheerlijkingen van het priester- en kloosterleven, zooals b.v. het Longfellow eenigszins nagevolgde *Excelsior* of *Pastoor Boone*.

Meestal is het de natuur, welke Gezelle bezingt, de natuur die hij zoo goed kent en zoo diep voelt, de Westvlaamsche veldnatuur, - de lieve, stilvloeiende Mandel en de vroolijke, tusschen helgroene weiden kronkelende Leie, het eigenaardige leven in de Vlaamsche pachthoeve, de afwisselende jaargetijden, het spruiten van het vroege lentegras en het afvallen van de roode en bruine bladeren. Doch hij doet het meestal - niet altijd - als een priester, die al wat in hem omgaat, alles wat buiten rond hem omgaat, beschouwt als openbaringen Gods, of als een eenvoudige geloovige, die elke van zijn daden, elk van zijn woorden, elke van zijn gedachten nederig opoffert aan zijn God. Zoo ziet hij den ‘*gyrinus natans*’ op de oppervlakte van de beek den naam schrijven van God; laat hij ‘blomme, beke, nachtegaal, - windenstemme, dondertaal, - blanke, bleeke manestraal’ - God loven in zijn zangen; zoo stelt hij het blinkend azuren hemelruim voor als een spiegel, waarin de hand van den grooten kunstenaar ‘wrocht’ de zon, de maan, de sterren, de groene aarde en de nijvere

menschen; zoo ziet hij in den leeuwerik het beeld van zijn ziel, verlangend naar de heerlijkheid van den hemel; zoo leidt hij, als een verheven les,

't wezen, 't werken en 't gebod
van den goeden, grooten God

af uit het gedoe van kalkoenen, eenden, kippen op een pathoefplein.

Als naturalistisch dichter, - ieder lezer vat natuurlijk wel, dat ik het epitheton *naturalistisch* hier gebruik in zijn oorspronkelijken zin, - werd Gezelle door weinigen geëvenaard.

Ik erken gereedelijk, - en reeds in een overigens volkomen waardeloos opstel van 1876 wees ik daarop met jeugdigen overmoed, - dat, in de gedichten van de eerste periode de beste natuurschilderijen vaak vermoeien door te lang uitgesponnen tiraden, door wel wat op effekt berekende herhalingen, terwijl de trant van bedoelde stukken, zoo o.a. van *De Mandelbeke, Boodschap van de Vogels, Pachthofschilderinge*, soms wat doet denken aan *Het Masker van de Wereld* en aan Jakob Cats. Van beiden schijnt, in die jaren, mijn dichter heel wat woordenovervloed te hebben overgenomen, en het zou mij heel gemakkelijk vallen deze bewering met geheele passages uit de twee laatst genoemde stukken zegevierend te bewijzen.

Zeker is het, intusschen, dat - ook dán alreeds, Gezelle reeds een benijdenswaardig observatievermogen paarde met een verbazend gemak tot het vinden van het juist passend en schilderend woord.

Lezen wij, in *Principium a Jesu*, strofen als deze twee, welke op voortreffelijke wijs den algemeenen aanblik van een rijpend korenveld of de teere broosheid van een pas uitspruitend halmpje uitdrukken:

't Is schoon, wanneer, lijk ruischend goud,
het kooren sperkt en zwaait,
en, reuzlende, op en neder douwt
en wiegewagend waait,

't is schoon, als 't zaadje, dóór den grond,
zijn eerste priemke toogt,
en, tintlende in den morgenstond,
zijn doomend kopke droogt,

in *Pachthofschilderingen* vergt, om er maar één aan te halen, volgende vizie van uit hun dakkooi opfladderende en straks, om te eten, neerstrijkende duiven, niets minder dan bewondering.

> Uit! daar komen ze al, gekletterd
> komen ze op hun vlerken: 't kettert
> heinde en verre, en 't hemelsblauw
> vliegt van vlugge vlerken grauw.
> *Driemaal weg, zoo vliegen ze, ende*
> *driemaal weer, zoo ruischt de bende*
> *rap voorbij*, tot waar ze kan
> vinden om te beeten; dan,
> *hoort hun zachte schachten piepen*,
> *en, alsof hun vlerken sliepen*
> *op de lijze, lijze vaart*,
> slieren ze al omleegewaard,
> en.. eer dat hun roode pootjes
> grond genaken, vliegen strootjes,
> kafjes, stofjes, wolle en werk
> weg, van onder hunne vlerk,
> en... ze naken grond. - *Ze kronklen*
> *ronklende om end' omme, donklen*
> *roekeloerend hals en kop*
> *te over de ooren in den krop*;[1)]
> springen opgewipt, en knikken,
> al van de aarde 't graan oppikken,
> zoeken hier en zoeken daar,
> tripplen in en rond malkaar. ., enz...

Nog wat wijdloopig, wat woordenrijk, niet zoo *beschränkt* als het bij een Goethe b.v. zou kunnen wezen! 't Zij zoo - maar wat al aardige trekjes bevat dat tafereeltje niet! De lezer gelieve vooral op te merken, hoe de woorden door hun klank, hoe de verzen door hun gang, hoe de geheele passage door haar beweging, én het roedekoeën, én het vliegen, scheren, klapperen, neerstrijken, zich generen, den geheelen handel en wandel van de duiven zichtbaar en hoorbaar voorstelt - alles, zonder de verveling van de gezochte, ouderwetsche *harmonie imitative*.

De Waterspiegel is - ofschoon aan 't zelfde euvel labo-

1) Waaruit ze 't voeder oppikken.

reerend - een wonderbaar gedicht, dat ik gaarne in zijn geheel wilde overschrijven.

Zooals ik hooger zeide, is die spiegel het doorschijnend ether, waarin de lieve God alles maakte - *miek* zegt Gezelle, en wat maal ik er om! - wat is.

Nu wil ik mij, kortheidshalve, beperken tot slechts weinige verzen, waaraan zeker wel niemand eigenaardigheid zal ontzeggen.

God *miek* in dien spiegel, zegt Gezelle:

> Hij miek er de Mane in: ze zat er zoo bloot,
> zoo koud en zoo bleek en zoo blank in,
> ze zat er nu kleene, ze zat er nu groot,
> ze zat er half, nieuw, vol en krank in.
> .... Hij miek er den oest, en ik hoorde den steen
> *die zingezangde over de pikke*;
> en 'k zag er de binders aan 't werk, ondereen,
> en 't kooren viel dapper en dikke.
> .... Hij miek er de koeien, die stallewaards aan,
> *een kneeuwlende, langzame reke*,
> daar kwamen en neunden, hun steerten al slaan,
> *en zopen nen zeup uit de beke*.

Ook in *Gedichten, Gezangen en Gebeden* komen eenige stukken voor, die verdienen meegerekend te worden tot de parelen van onze hedendaagsche poëzie.

Een daarvan is getiteld *Tot de Zonne*.

't Is de verzuchting, de teerinnige verzuchting van een bloempje, dat zich voelt sterven, zacht wegsterven in ieder duister, zich alleen voelt leven, in fleur en geur en kleur leven - d.i. zich bloem, werkelijk bloem voelt, als de zon op haar lacht. Verzen van een zeldzame, bijna zijden teer - en zachtheid.

> Zonne, als 'k in mijn groene blâren
> en vol waterpeerlen sta
> en dat gij komt uitgevaren,
> schouwt mijn bloeiend herte u na.
> Throonend op den throon gezeten
> van den rooden dageraad,
> wilt het blomke niet vergeten,
> dat naar u te wachten staat.
>
> Langs die hooge hemelpaden,
> zonne, nimmer klemmensmoe,
> volge ik u, van zoo 'k mijn bladen

met den morgende opendoe:
kom en zoek mijn herte en vind het,
u behoort het, te alder tijd,
u verwacht het, u bemint het,
die mijn hemelminnaar zijt,

's Avonds, als het wordt te donkeren,
als ge in 't gloeiend Westen daalt,
schouw ik naar uw laatste vonkelen
en zink met u nederwaard;
hangende op mijn staal gebogen,
weene ik toen den nacht rondom,
van u niet te aanschouwen mogen ...
Komt toch weêre, o zonne, kom!

V.

Een ander mooi gedicht is: *Van de Wilgen* - de melancholische boomen, die hun grijsgroen loof van ver nederbuigen over de stilvarende Mandelrivier.

Ze is iets eigenaardigs en treffends, die liefde en vereering van de dichters, van haast àlle dichters, voor de boomen. Zonder mijn toevlucht te nemen tot aan de Oudheid ontleende voorbeelden, kan ik toch niet nalaten, even, in 't voorbijgaan, aan een paar Fransche, evenveel Duitsche en Nederlandsche poëten te herinneren, die ons voortreffelijke boomgedichten geschonken hebben.

Die liefde tot die groote honderdarmige, breedkruinige broeders, uit wier bladerenparuik als 't ware de frischheid op ons druppelt op heete zomerdagen, die liefde, die bewondering, Ronsard had ze, beide, heel hoog en edel, en de Laprade inspireerde dit dubbele gevoel eenige van de allervolmaaktste verzen, die van hem bekend zijn.

Ronsard had ze, en wij zijn er het bezit aan verschuldigd van eenige van de voortreffelijkste verzen, welke hij heeft geschreven, namelijk, van die uniek-mooie elegie *Contre les Bûcherons de la Forêt de Gastine*, aanvangend, dadelijk, met dit monumentale vers, breed en hoog als 't woud zelf:

Forest, haute maison des oiseaux bocagers!

Victor de Laprade had ze, en ze bezielde hem tot het schrijven van de bladzijde, die zeker wel voor de eeuwen,

oeternitati geschreven is, dat *Poème de l'Arbre*, waarvan Coppée zoo terecht zeide: '*Aucune analyse ne vant la vue des chefs d'oeuvre... ; l'éloge doit faire ici place à la citation*.'

> L'esprit calme des dieux habite dans les plantes.
> Heureux est le grand arbre aux feuillages épais;
> Dans son corps large et sain la sève coule en paix,
> Mais le sang se consume en nos veines brûlantes.
> A la croupe du mont tu siéges comme un roi;
> Sur ce trône abrité, je t' aime en je t' envie;
> Je voudrais échanger ton être avec ma vie
> Et me dresser tranquille et sage comme toi....
> Ah! moi je sens qu'une âme est là sous ton écorce;
> Tu n'as pas nos transports et nos désirs de feu;
> Mais tu rêves, profond et serein comme un dieu;
> Ton immobilité repose sur ta force.[1)]

'*Vers impérissables*,' zooals Coppée ze noemde, '*destinés à rayonner dans le trésor des anthologies comme les planètes dans le ciel d'une nuit étoilée*.'

Gottfried Keller ook verstond en begreep de boomen. Zijn gedicht: *Waldlied*, 'Arm in Arm und Krone an Krone steht der Eichenwald verschlungen,' is wellicht zijn allerschoonste.

De beide gedichten *Onder de Linden* uit Potgieters *Nalatenschap van den Landjoker*, noch zijn koepletten (73-98) over het Bosch van Fontainebleau uit het vijftiende hoofdstuk van den cyklus *Gedroomd Paardrijden*, noch zijn, nog oudere, van 1863 gedagteekende *Heugenis aan Wolfhezen*, kunnen evenmin als Starings *Aan mijne Dennen* met Keller's of de Laprade's veel dichter bij de natuur staande verzen vergeleken worden.

Eerst onzen West-Vlaamschen meester danken wij, in eigen taal nu, een vijftal stukken, die voor de boomgezangen van de pasgenoemden geenszins moeten onderdoen. Niet in een enkel oogenblik van hun bestaan, niet in een enkele van hun naar weer en seizoen afwisselende gedaanten en verschijningen schildert hij ze ons. In zijn verzen staan zij nu eens in de volle, stille rust van hun rustigen groei, dan weer in de koninklijke purperdracht waarin zij zich hullen vóór hun jaarlijksch doodgaan in den Herfst, dan weer, naakt en

1) *Odes et Poèmes*, 2e livre.

ellendig zich verdedigend met geknotte takknuisten tegen de reuzen van storm en Winter.

Van de Wilgen is het eerste en oudste van deze gedichten; de andere vinden wij in zijn jongsten dichtbundel, *Tijdkrans. Van de Wilgen* is een beeld van vrede, minder wijsgerig dan *Le Poème de l'Arbre* van de Laprade, maar niet minder pittoresk en zeker meer *waar*. Vooral door zijn frischheid, zijn maagdelijke, morgenvroege frischheid, evenzeer als door de oorspronkelijkheid van den vorm munt dit schilderijtje uit.

o Treffelijke wilgen, daar stondt gij weleer
en schuddet uw kleed in den morgen;

en schuddende ruischte 't, lijk zilver en goud,
vol springende en vliegende vogelen;

en priemende boorde er de zonne toen deur
langs duizend beschilderde paden;

vol somber en donker en duister en groen,
vol verven die niemand een naam geeft;

vol glinsterend rood en vol glimmerend wit,
vol blauwendig pinkelend purper;

vol sterren en vonkels en pralend gesteent,
dat afviel en tinkelde in 't water.

Zoo stondt gij daar, treffelijke wilgen, weleer,
vol pracht in den blinkenden morgen,

den arm op den hals en den hals in den arm,
gesteund op malkaar lijk twee vrienden;

alhier en aldaar, lijk een reuzengewelf,
gebouwd lijk een Kerke op het water; enz.

Ik wil maar even terloops attent maken op de kleurvizie van dit schilderijtje. Ik vraag, wie van alle dichters van vóór 1880 dat luministisch tintje, zoo modern en subtiel als in den besten Claus of den stoutsten Monet, aan een van zijn verzen heeft weten te geven?

Van de boomgedichten uit *Tijdkrans* wil ik er maar twee vermelden: *Morituri* en *Mors mortua tunc est*, 't eerste een herfstvizioen, 't ander een voorgevoel van Lente; 't een een

aangrijpend beeld van den dood, 't ander een profetie van nieuw leven.

Wat lang, wederom wat lang misschien, zoo 't een als 't ander, maar hoe onvergetelijk mooi zijn, in beide, de werkelijk goede verzen. 't Is een breed en stout gepenseeld stuk, dit tafereel van de Bamis, d.i.: Baafmis- of Najaarsboomen!

o Boomen, die uw vonnis wacht
in Bamisbonte kleederdracht,
om, dood en in den ban gedaan,
geheel den Winter bloot te staan:

hoe prachtig, overprachtig, al
uw menigvormig loofgetal;
dat, stervende, en in 't zonnevier,
veel schoonder is als levend schier!....

Daar staander, eerbiedwaardig grauw,
daar staander, derf- en duisterblauw,
daar staander, als één kankerblom,
zoo vierig en zoo rood, rondom.

Daar zijnder, die doorwenteld staan
van geluw-roode en groene blaan,
den hoop gelijk, daar 't vier in gloeit,
bij nachte, en duistere steenen broeit.

Tot braambeesrood, tot bruin geblaêr,
met malscher nog, ontmoet ik daar;
en donker, en zoo zwart als git,
dat schuilend in de diepten zit....

En praat mij van het veege lied, -
't is zegsel, dat! - der zwanen niet:
hier leeft en sterft, oneindig schoon,
een duizendvervig klankvertoon....

Nu 't andere stuk. Was *Van de Wilgen* een beeld van rust en vrede, dit nu is een vizioen van passie, een werkelijk ‘laatst oordeel’ van windwervelen en orkaanrukken! Wat hier vooral mooi is, namelijk, de negen eerste strofen, is mede een herfstgezicht.

Trof in de pas voorgelezen verzen vooral het koloristische, hier grijpt ons de beweging aan. 't Is een echte reuzenstrijd van den winterwind met de boomen!

Gewend, gewaagd,
geschommeld door de vlagen,
- 't zijn de eerste winterdagen, -
ei, schouwt den hoogen schaaiaard aan,
het schoone uit al zijn kleeren slaan!

Gewelkt, geweekt,
gewinterd omme end omme,
geslokerd als een blomme,
zoo worstelt hij, in stervensnood,
zijn alderlaatste krachten dood.

Bezaaid, bezeeuwd,
bezabberd al in 't ronde,
met blâren, bleeke en blonde,
door 't waaien en door 't windgeweld,
is weg en wegel vol geveld.

Nog een, nog een
weerstaat er, van de blâren,
die eer tienduizend waren,
tienduizendmaal vermenigvoud
op 's schaaiaards heerlijk zomerhout.

Nog een, nog een
blijft, boven op de spillen,
weerstaan des Winters willen:
't moet af, 't en helpt geen wederstaan,
't moet afgewaaid en doodgedaan!

't Moet af, 't moet af!
De buien gaan aan 't blazen,
aan 't ruischen en aan 't razen:
'k en zie, 'k en hoor! Waar is nu dat
nog zegepralend zomerblad?

In *Vertijloosheid* verdienen *Ze slapen nog, Betula alba, Peren, Hoe zeere* (snel) *vallen ze af*, gansch bizonder vermeld te worden.

VI.

Er zou geen eind aan komen, moest ik ook maar even verwijlen bij al de gedichten uit *Tijdkrans* waarin Gezelle's gave, om het in de natuur waargenomen te veraanschouwelijken, tot haar recht komt. Wintereffekten zou ik u dan kunnen toonen, zooals op bl. 50, de komende vorst en sneeuw:

Vol naalden vliegt de lucht, vol priemend ijsgekertel,
dat glinstert in de zon, en, met den asemtocht
gezwolgen, kilt en kerft de kele en 't haargespertel,
dat in de neuze temt den toevoer van de locht.

't Is bijtend koud. Een sprei van witheid, ongemeten,
't zij waar ge uw oogen vlucht, ligt overal gespreid;
't is snee' tot in uw huis, 't komt snee' door al de spleten;
't is snee', 't is immer snee', en al sneeuwwittigheid...,

of zooals, op bl. 146, dit vallen van de sneeuwvlokken:

Rechte neerwaards, ongelenigd,
valt de sneeuw, die, blij noch blank,
moze mengt en moze menigt,
straten verre en uren lang...,

of zooals op bl. 54-55, de boomen in hun wintergewaad, geschilderd met het penseel van Apol:

De stilstaande boomen zijn, witter als wasch,
verwenscht en veranderd in boomen van glas.
Vol sprieten van boven, gevlerkt en gevlugd,
die wijzen, lijk vingers, omhooge in de lucht;

morgenden in 't vroegste voorjaar, wanneer 't nog vriest maar de zon toch reeds haar best doet om te dooien, zoo als bl. 90:

De eerde doomt, de biezen leken
van den vroegen morgenbrand,
die, in 't Oosten opgesteken,
bijt in 't baardig weideland.
Grauw is 't over nacht gevrozen;
over dag, van 's morgens vroeg,
viert en vonkt het zonneblozen
fel, maar nog niet fel genoeg,
om het koele graf te ontsluiten,
waarin 't zaad geborgen ligt,
wachtend, om op nieuw te ontspruiten,
Lente, naar uw zonnelicht;

avonden ook, zoo vol zoeten vrede, zoo vol mysterieuze stemmen, die spreken - van waar? wie zal 't zeggen? - rondom, overal, zooals op bl. 179:

De(n) avond komt zoo stil, zoo stil,
zoo traagzaam aangetreden,
dat geen en weet, wanneer de dag
of waar hij is gegleden.

't Is avond, stille... en, mij omtrent,
is iets, of iemand, onbekend,
die, zachtjes mij beroerend, zegt:
''t Is avond, en 't is rustens recht;'

en nachten, middernacht-nachten, diep en donker, gevangenisstil, neen, kerkhofstil, waarin niets spreekt, niets roert, dan de slagen van de hangklok, zooals op bl. 365, *Tempus edax*:

't Is stille! Neerstig tikt het ongedurig hangend wezen,
waarop de weg naar 't eeuwige, in twaalf stappen, staat te lezen.
't Is stille en middernacht! Alsof ik blind ware, om mij henen,
in donkere diepten schijnt het al verduisterd en verdwenen.
't Is stille! Niets te zien en niets te hooren, - 't doet mij beven! -
als 't altijd neerstig bijten van den tijdworm aan ons leven!

Nog twee gedichten komen er voor in *Tijdkrans*, waarvan ik gaarne een woord wilde zeggen. In 't een, bl. 56, beklaagt Gezelle de arme *bonte kraaien*, die, 's Winters, nog slechts worm of slak vinden kunnen als karig voedsel voor 'hun taaie darmen'; in 't ander, op bl. 323, beschrijft hij de raven, scherend, in spookachtige vlucht, over de sneeuwbedolven Vlaandersche akkers.

Dit laatste is een bladzijde van zeldzame waarde, Vondeliaansch door den breeden opzet en de grootsche teekening. Deze alexandrijnen komen, evenals *dat proza*, waar van Deyssel zoo heerlijk geniaal *van houdt*, ook zij komen op ons af met hoogopgeheven hoofd en met breede gebaren van handen.

Met zwart- en zwaren zwaai aan 't werken door de grauwe,
de zonnelooze locht, ik de oude rave aanschouwe;
die, roeiende op en dóór den schaars gewekten wind,
gelijk een dwalend spook, eilaas, geen ruste en vindt.

Ze is zwart gebekt, gepoot, gekopt in 't zwarte; als kolen,
zoo staan heure oogen zwart in hun twee zwarte holen
te blinken; rouwgewaad en duister doek omvangt
het duister wangedrocht, dat in de nevelen hangt.

Ze is stom! Ze 'n uit geen woord en 't waaien van heur slagers
en hoort gij niet! Alzoo de zwarte doodendragers
stilzwijgend gaan, zoo gaat zij zwijgend op de lucht,
en wendt alhier aldaar heur zwarte ravenvlucht.

Wat wilt gij, duister spook! Waar gaat gij? Van wat steden
zijt gij, met damp en doom en 's Winters duisterheden
alhierwaards aangewaaid? Wat boodschap brengt gij? Van
wat rampe of tegenspoed zijt gij de bedeman?....

(En zie) de rave trekt, met trage vederslagen,
voorbij mij, zwaar en zwart gelijk een kerkhofwagen,
en roept mij, onverwachts, terwijl zij henen vaart,
al in één enkel woord heur winterboodschap: 'Spaart!'

VII.

Doch, ik merk het wat laat, nog tijdig toch.

Haast al de laatst nu aangehaalde voorbeelden munten vooral uit door kracht en pracht van dictie, kernachtigheid van taal, intensiteit van kleur, stoerheid van teekening.

En toch is Gezelle, waar het pas geeft, waar de stemming het meebrengt, de allerteederste van onze poëten.

Vrouwelijk teer, kinderlijk teer en week kan hij zijn, *is* hij inderdaad, zoodra hij b.v. van bloemen spreekt of de bloemen zelf laat spreken, zooals in het heerlijke stuk op bl. 162, '*Alre creature sake ende yersticheit*', en op bl. 193, '*Als je naar het kooren luistert*.' (*Tijdkrans*.)

Hoe lieflijk zijn die bloemen, bloeiend, 'langs de watergracht', doende, '*in Gods zonneschijn*,' niets anders dan '*blomme zijn*':

Hoe stille is 't! 't En verwaait met al
geen bladtje, dat ons stooren zal;
geen rimpelken in 't lief gelaat
des waters, dat vol blommen staat;
geen wind, geen woord; rondom gespreid,
al schaduwe, al stilzwijgendheid!
Dan, diepe, diepe in 't water blauwt
half groen geblest, de hemelvaut;
en, priemend hier en daar vergaat
een langgesponnen zonnedraad....
Hoe eerbaar, edel, schoone en fijn
kan toch een enkele blomme zijn,
die, al med een, en zorgloos, uit
de hand van heuren Schepper spruit.

Doch niet alleen, waar hij de indrukken weergeeft, die de natuur in hem verwekt, ook waar hij zijn intiemste gevoelens, niet die van den priester, maar eenvoudig die van den mensch uitspreekt, weet Gezelle woorden te vinden, streelend zacht als dons van heel zachte veertjes, innig zoel en warm als de zoete adem uit een kindermond.

Vooral in *Gedichten, Gezangen en Gebeden* komen van die stukjes voor, echte konfidenties, ware verzuchtingen der ziel, zoo innig eenvoudig als 't eenvoudigste en innigste, dat men zich denken kan.

G' hebt dan ook dat bitter water, - Hoe vaart Gij, - o Vriend, wat schaadt of baat het ons, - Ik misse u, - Dien avond en die Rooze, - maar vooral *Een Bonke Keerzen, Kind*! en *Mocht ik*, verdienen in dit opzicht vermeld te worden.

Kan het hartelijker, simpelder, meer van zelfs, dan in dit laatste stukje?

> Mocht ik met een dichtje uw herte
> winnen, 't waar mij weerd genoeg,
> dat ik dichtte en dachte en werkte
> 's avonds laat en 's morgens vroeg.
> Maar ik zou dan weer dat herte
> dragen naar... - gij weet? - Genoeg!
> 'k Geef Hem wat ik win, en werke
> 's avonds laat en 's morgens vroeg.
> Hij,... Hij geeft mij voor mijn werken,
> 's avonds laat en 's morgens vroeg,
> blijdschap, meer als ooit mijn herte
> vragen kon... Genoeg! Genoeg!

Er zijn, in een van Gezelle's bundels, in den derden naar tijdsorde, een verzameling *Kleengedichtjes*, - vluchtige invallen, losse impressies, gauw gauw opgeteekend zoo als zij... kwamen..., onvoltooide stukjes en ook wel onvoltooide strofen, - welke ons, ofschoon lang niet alle even mooi, juist daarom lief zijn, omdat zij veeltijds in uiterst gelukkigen vorm de meest subtiele, meest fijne schakeeringen des gevoels, de meest onvatbare, onstoffelijke gedachten uitdrukken.

Ook in deze stukjes verraadt zich, telkens en telkens, de geboren lyrische zanger, die, bij wien, in waarheid en werkelijkheid, de stemming niet komt zonder haar eenig passenden vorm, bij wien elke gedachte, als Minerva met helm en

harnas uit Zeus' hersens of heup, zoo, zij nu, met al den zwier van 't volmaakte vers te voorschijn komt.

Voelt men 't niet bij 't louter lezen, ook zonder zelf poëet te zijn, dat b.v. dit kleine stukje *niet gemaakt* is, maar zoo, in ééns, van zelfs geboren?

Als de ziele luistert,
spreekt het al een taal, dat leeft.
't Lijzigste gefluister
ook een taal en teeken heeft.
Blâren van de boomen
kouten met malkaar gezwind,
baren in de stroomen
klappen luide en welgezind.
Wind en wee en wolken,
wegelen van Gods heiligen voet,
talen en vertolken
't diep gedoken Woord zoo zoet...
als de ziele luistert!

Kan men zich indenken, dat het volgende nachtimpressietje met andere verven, ik bedoel: met andere woorden, in een andere versvorm, ook is weer te geven?

't Is de Mandel, die, in 't stille,
varend door den zomernacht,
waakzaam is, en, om Gods wille,
loopt, en licht voorbij ons lacht:
lacht, omdat hij blank en blij is,
lacht, omdat het maantje schijnt,
lacht, omdat hij vrank en vrij is,
en hij zelf zijn wegen vijndt.

Gezelle, ik zei het reeds in den aanvang van deze schets, is in de allereerste plaats lyrisch.

Toch niet uitsluitend lyrisch! In zijn bundel komen ook epische stukken voor, niet zeer talrijk wel is waar, ook wel niet alle even mooi, maar toch meer dan éens werkelijk mooi. Ik wil hier nu niet spreken van *Het Kindeken van de Dood*, misschien het heerlijkste dat Gezelle schreef, dat wonderbare verhaal, zoo vol ingehouden tranen, dat dien armen, al te vroeg gestorven J.L. Hemkes zijn eigen gedicht van dien naam ingaf, - immers, dàt is, ofschoon als verhaal gegeven, toch zuiver en louter lyrisch, - maar wel van eenige stukken

uit den zwaksten van zijn bundels, *Liederen, Eerdichten en Reliqua*, namelijk: *Sint Josephs Leêre* (*Ladder*), *Die varende Vrou, Torrebrand* en *Die Viervlaghe*.

Deze stukken munten uit door dien echt Nederduitschen, Vlaamschen humor, dien humor van gezondheid en goede luim, zoo verschillig van het Fransche *esprit* en zelfs van den Hoogduitschen *Witz*, waardoor onze *Reinaart* de gunst van alle Nederlanders zoo blijvend heeft verworven.

De drie laatste zijn, overigens, in het Middelnederlandsch geschreven, en geheel in den trant gehouden van de *Reinaart*-verzen.

't Andere is - *au bas mot* - de beste *Schwänke* van den goeden ouden Hans Sachs en Goethe's *Legende vom Hufeisen* waard.

Ziehier een enkel voorbeeldje van Gezelle's humor. Geen poëzie met hooge pretensies, voorzeker, maar een onnoozel, maar ô zoo snoeperig keuvelarijtje.

Daar wandelde op een zomerdag
een neuswijze achter 't land,
daar hij twee kleene meiskes zag,
die speelden in het zand.

Zei Neuswijs: ‘Maar, wat doet gij daar,
gij, meiskes alle bei?
Wat doet ge daar, gij blond van haar,
gij meiskes, in de Mei?’

En 't eene van de meiskes zei:
‘Wel heere, zoo ge ziet,
wij zitten hier, wij zitten, bei!
wij zitten en 'n doen niet.’

‘Maar niet,’ zoo zeide Neuswijs mij,
‘dat is een ding, gewis,
dat is een dingen, dat ge gij
niet weet, wat dat het is.’

‘Ik doe,’ zei 't ander meiske boos,
- en 't wist wel wat ervan -
‘*niet* is een kouse voeteloos
en zonder been deran.’

VIII.

Ik geloof wel, dat ik de citaties uit Gezelle's lyriek zoo heb gekozen, dat zij elken bevoegde voldoende hebben overtuigd, dat hij is een werkelijk oorspronkelijk artiest, een die zich heeft geschapen een eigen taal, een eigen rhythmus, een die spreekt in werkelijk poëtische beelden, zelf gevonden, zelf uitgewerkt.

In hoever zijn taal nu, ondanks al zijn veelgewraakt partikularizeeren, on-nederlandsch, en voor Nederlanders, alleen aan het zoogenoemde Boeken-Nederlandsch gewoon en daardoor verwend, on- of minder verstaanbaar is, laat ik in 't midden. Dit mogen heeren filologen uitmaken, en wel in de eerste plaats die der jongere richting, bij welke het - gelukkig - als eerste princiep geldt, dat alleen die taal ware taal is, die leeft haar natuurlijk leven in den mond van het sprekende, zingende volk, en bijgevolg in voortdurende wording en herwording is.

Kan nu echter wel iemand loochenen dat Gezelle, evenals van Eeden, evenals Verwey, evenals Kloos, evenals Ary Prins, evenals vooral Herman Gorter, zijn taal heeft herschapen tot een hem alleen, hem uitsluitend en alleen eigen instrument, rijk aan al de heele en halve tonen die hij noodig heeft, om er elken indruk van buiten, elk spontaan uit hem zelf opkomend gevoel, elke nuantie en schakeering, hoe fijn en vluchtig ook, mee uit te drukken?

Hoe rijk is daarenboven de Westvlaamsche meester aan oorspronkelijke uitdrukkingen, origineele beelden!

Hier zijn de voorbeelden zonder veel moeite bijeen te brengen. Van den morgenwind luidt het in *Kerkofblommen*:

> 't Was de ure dat de wind ontwekt
> *en 't wentelend koren laaft en lekt*
> en zoetjes ruischen doet.

Van de vreugde der moeder, die haar eerste kind in de armen houdt:

> Zij leefde en leefde tweemaal, toen
> zij 't tegen heur herte sloot,
> en driemaal, toen ze 't daar mocht voên...

Van de ondergaande zon:

.....als de zonne zinkt,
een roode hemelbal,
die loerend al onder de boomen blinkt
en wegvaart....

Van de zon, achter nevelwolken verscholen:

Hier en daar een plekje boenend,
zit de zon, in 't duister veld,
rood, gelijk een oud versleten
stuk ongangbaar kopergeld...

Van den onzichtbaren wever der blâren op de boomen:

Zoo zit er, in den Zomer zoel,
een, werpende, op den weverstoel
van groene blâren,
zijn duizendverwig garen.

Van het gerucht van een rijpenden korenakker:

Hel en duister, lijze en luide,
mingelmangelt in de lucht,
't ruischen van de groengekruide,
grauwgetopte koorenvrucht.

Van de beemden in den heel vroegen voorjaarstijd:

De geluw-groene weiden,
ze zien zoo afgemat,
zoo moe, van 't lange beiden
naar 't malsche zomerblad...

Zelfs in een onnoozel paar regels, als, in de *Kleengedichtjes*, deze:

De maan, die door de blâren blinkt,

of deze:

...lijk letteren op
een zerk gekapt
en langzaam uitgetreden,

of nog:

Zacht is uw hand, o windeke,
streelende langs mijn haar,
of het de hand van een kindeke.
een spelend kindeke waar,

of dit andere, zoo juist van vizie:

...dat blauw 'k en weet niet wat,
dat in de boomen hangt,

ja, dat wonderfijne, zonnige blauw, dat eilaas! zoo vele jaren lang, de schilders maar niet zien wilden,.... - of ook dit, niet minder treffend juist,

daar staat hij zoo verre en zoo na, schijnt het mij,
de meulen, op d' hoogte te malen,

is dat alles niet karakteristiek en origineel, kenmerkt het niet den echten dichter?

En kent gij gelukkiger wedergeving van de zon die gereflekteerd wordt door een onstille water dan dit vers uit *Vertyloosheid*:

De zonne wisseldanst in 't wisseldansend water,

dit vers, dat glanst en flikkert en blikkert als duizend fonkelgolfjes in Juni?

Daarom ook kan Gezelle, evenals Verlaine het kon, evenals nu en dan Johanna Ambrosius het kan, evenals elk naïef dichter het moet kennen, met zoo weinig woorden, slechts eenige, dan nog vier of vijfmaal dezelfde, somtijds zulken machtigen indruk teweegbrengen.

Of is dit hoorndeuntje niet betooverend lief en roerend?

'k Hoore tuitend' hoornen en
de-n-avond is nabij
voor mij:
Kinderen, blij en blonde, komt,
de-n-avond is nabij,
komt bij!

Zegene u de Allerhoogste, want
de-n-avond is nabij,
komt bij:
'k hoore tuitend' hoornen, en
de-n-avond is nabij
voor mij!

Eigen taal heeft hij dus wel en eigen rhythmus; maar ook eigen beelden weet hij te vinden.

Hoor, wat hij zegt in *Aurora*:

‘De uiterste verten der wereld zijn belegerd en 't gegloei van den oorlog ontsteekt verre en wijd het Oosten.

De schilden van het vijandelijke leger flikkeren rood in de wolken, terwijl ik den reuzigen aanleider noch zijn dappere manschappen zien kan.

Daar grijpt zijne hand in het bolwerk, het schittert, het gloeit, en - los breekt de duistere wolkbalk onder zijn grepe.

Hij komt, hij komt! Zijn stralende vingeren vallen op ons, de machtige wolken vluchten en slaan uiteen: daar is hij!....

Heel 't Oosten brandt van de schilden, straalt van de schitterende lanciën, vloeit van het stroomende en overstroomende lichten.’

Is dit niet een reeks symbolen van ware intensiteit?

Is de vergelijking, in zijn *Excelsior*, van het varensreeë zeeschip met het rennenslustige ros niet treffend?

> Gelijk het peerd te stampen staat
> en sperken uit de steenen slaat,
> en, schuimende van des rennens dorst
> met wit bespegelt zijn zwarte borst,
> zoo ligt het schip, en spant, en touwt
> den kabel die het gebonden houdt...

Is zij niet van een echten vinder, een Keats of een Shelley waard, deze beschrijving van een engelenvleugel:

> Onvatbaar, als het rood en 't blauw
> en 't purper, dat den morgendauw
> doorspriechelt, was de vlerk die sloeg
> rondom hem, en ze voorwaarts droeg
> of opwaarts, zoo 't hun wil gebood,
> en snel, dat nooit een straal en schoot
> die bliksemde en die sneller ging....

Dat Gezelle, vóór elk ander Nederlander, gebruik heeft gemaakt van assonneerende rijmen, o.a. in dat heerlijke stuk uit zijn derden bundel, *Dank, o die mijn zonden*; dat hij menig bizonder gelukkig effekt heeft te danken aan een bescheiden, maar treffend aanwenden van de allitteratie,

> O! 't ruischen van het ranke riet, -
> o krinklende, winklende waterding, -

gij leeft en gij roeit en gij loopt zoo snel, -
gij wendt en gij weet uwen weg zoo wel, -

Hij miek er de mane in, ze zat er zoo bloot,
zoo koud en zoo bleek en zoo blank in, -

de lucht -, die 't lieve leven draagt
in 't drijvend, dravend bloed,

ik stel mij tevreden, het eenvoudig in het voorbijgaan aan te stippen.

IX.

Zoo staat dan Gezelle vóór ons, wel als een ongelijk, als een nu eens heel hoog, dan, plotseling weer, hals over kop in het meer gewone onderduikend dichter, maar - in zijn geheel genomen - ontegenzeggelijk als een der puurste artiesten van onze taal in deze eeuw.

Van een navolger van Poirters en Cats, en nog meer van Longfellow, wiens *Hiawatha* hij verdietschte en wiens *Excelsior* hem zijn *Excelsior* inspireerde, ontwikkelde hij zich, onder de studie van de volkstaal - hij beoefende een der eersten, met wijlen Pastoor de Bo, onze Vlaamsche dialekten, - en van het volkslied, - tot een zeer origineel dichter, in wien zich als 't ware, althans waar hij het meest, het best en het volledigst zich zelf is, vereenigt iets van de kernachtigheid van Vondel met heel veel van de naieveteit van Zuster Bertken van Utrecht en met nog veel meer van den eenvoud van de volksletterkunde.

De nieuwe zwenking - van het realisme en naturalisme weg naar een meer ideale kunst, - kon niet anders dan gunstig werken op de verhouding van een dichter als Gezelle tot de kleine gemeente van hen - die lezen. Zooveel waar wij sedert jaren onbewust naar verlangen, wordt ons in zijn verzen met kwistige mildgevendheid geschonken. In dezen tijd van neo-mystiek en symboliek schenken zijn gedichten een streelende voldoening aan die behoefte, die zich evenzeer en even sterk van buiten ons als van binnen in ons doet gelden, om - 't zij nu een morbied verschijnsel of niet, om 't even! - onze ziel te laten wegdrijven heel hoog boven de ruwe stof, op de vleugelen van... iets, dat wel geen *geloof* -, maar toch weinig minder dan religieuze begeestering kan genoemd wor-

den, terwijl, van een anderen kant, de simpele woordenkeus, de roerende melodie van zijn taal, de eigenaardige gratie van de beelden, die hij ons vóór oogen toovert, op ons nagenoeg denzelfden indruk maken als de schilderijen van onze heerlijke Vlaamsche gotieken.

Van zijn leven is weinig te zeggen.

Den 1^{en} Mei 1830 te Brugge geboren, studeerde Guido Gezelle in het Klein Seminarie te Roeselare. Priester gewijd in 1854 was hij een tijd lang leeraar in verscheiden bischoppelijke onderwijsgestichten van West-Vlaanderen, vooral in het gesticht, waar hij zelf eens leerling was, en waar later, onder zijn leiding, verscheiden jonge talenten zich ontwikkelden, onder anderen de dichters Dr. Eugeen van Oye, Hugo Verriest, Karel Callebert en Karel de Gheldere van Hondswalle.

Sedert jaren is Gezelle onderpastoor van de O.L. Vr. parochie te Kortrijk en, sedert 1886, toën zij bij koninklijk besluit gesticht werd, lid van *De Vlaamsche Akademie*, waarvan wij gaarne in hém ten minste een van de al te zeldzame, ware sieraden begroeten.

Gezelle schreef ook verscheiden prozawerken, echte boeken voor het volk, waarvan de voornaamste zijn *De Doolaards in Egypte, Van den kleenen Hertog, In de Warande*, enz.

Een van de allereersten, die zich met de folkloristiek en dialektstudie bezighielden, stichtte hij een geheele reeks tijdschriften, waarvan de merkwaardigste, *Rond den Heerd* en *Loquela*, nog steeds blijven verschijnen.

Gezelle is een hoogst eenvoudige, doch imponeerende verschijning. Zijn groot, bijna te groot, haast bolrond hoofd, is een van de mooiste en innemendste die ik ooit zag. Het hoofd van een kristen Sokrates, - van een wijze!

Voortreffelijk heeft de beeldhouwer Lagae dat hoofd weergegeven. De oogen, ongemeen zoet en mild van blik, half beneveld door de steeds werkende, wordende gedachte, zij zien er uit, met hun tamelijk dikke schelen, als oogen die veel geweend en het weenen nog lang niet verleerd hebben. Stevig, krachtig is de neus - evenals de sterkafgeteekende hoeken van den nog al grooten mond, vol wil en bewustzijn. Goedig is de ronde kin, breed afgeplat naar onder toe, met een trilling erin als van al te gewone smart; tusschen de oogen, juist midden boven den neus, een diepe lijn, als een

kerf of snede, waarboven, horizontaal, twee andere nog diepere lijnen, loopend van links tot rechts, als sprekende getuigen zijn van gedachte en meditatie.... Het voorhoofd groot, bizonder hoog en breed, statig en kalm tegelijk, links en rechts omzoomd door een bosje nog niet geheel grijs haar.

En het geheel maakt op ons een drievoudigen indruk van eenvoud, adel en innige welwillendheid.

Spreekt er iets anders uit Gezelle's poëzie?

POL DE MONT.

De bezwaren tegen coöperatieve Rijkshoeven[1].

De tegen mijn voorstel aangevoerde argumenten zijn vooreerst te splitsen in:

1. qualificeerende of kenschetsende;
2. motiveerende of betoogende argumenten.

Die van de eerste soort zijn 't overvloedigst, maar schijnen mij de minste waarde te bezitten en geen wederlegging te vereischen.

Het hoofd-thema er van is, dat ik een sentimenteel leek ben, die door onbeheerscht medelijden bewogen, ereis een plannetje heeft geknutseld en dat ondoordacht de wereld ingestuurd.

Ik zie niet in, dat ik mijn bevoegdheid te buiten ben gegaan. Ik besprak zaken, die ons allen evenzeer aangaan, uit het oogpunt van iemand die zich voornamelijk met algemeene begrippen bezighoudt. Zoodoende maakte ik een combinatie, die, zooal niet nieuw, toch de overweging der zaakkundigen waard scheen. Men heeft mij in 't geheel niet overtuigd, dat ik mij hierin vergiste. Integendeel, men heeft mij misverstaan en overhaast en ondoordacht langs mijn woorden heengepraat.

De beschuldiging van dilettantisme heeft dan alleen kracht, wanneer men ze staaft door het verwijzen naar geschriften, waarin de door een schrijver als nieuw gegeven denkbeelden reeds lang zijn overwogen, verdedigd of weerlegd, en waarvan hij blijkbaar onkundig was gebleven, aldus toonende niet te zijn op de hoogte van 't vak.

Dit is niet geschied. Men heeft mijn hoofd-gedachte zelfs ‘fonkelnieuw’ genoemd[2]. Hiermede kan alleen een combi-

1) Zie *De Gids* van Februari 1897.
2) *Kroniek* van 14 Febr. '97.

natie bedoeld zijn. Want Rijkslandbouw, coöperatie en intensieve cultuur zijn toch zeker geen nieuwe ideeën.

Is dit zoo, des te beter. Want een denkbeeld, dat zich niet door *iets* van andere onderscheidt, heeft weinig kans op meerder werkdadigheid.

Maar niemand heeft gezegd: ziehier de boeken, de cijfers, de practische ervaringen, die uwen voorslag tot dilettantisme stempelen. Het werkje van Mills, waarvan mijn denkbeeld ontwikkeling en correctie was, scheen weinigen bekend. Slechts enkelen hebben opgemerkt, dat mijn beschouwingen zich onmiddellijk aansloten bij de steeds sterker wordende beweging voor landnationalisatie, coöperatie en Staatsbemoeiïng met den landbouw.

De kwalificeerende- of gevoelsargumenten, die alleen werken door suggestie en autoriteit, kan ik dus voorbijgaan. Men heeft over mijn persoon het hart gelucht, moge nu de aandacht tot de zaak worden bepaald.

De motiveerende argumenten rangschik ik in drie rubrieken, n.l.: I. zielkundig-wijsgeerige; II. economisch-theoretische; III. practische.

Bij het achtereenvolgens bespreken hiervan, geef ik dan een uiteenzetting van de zielkundig-wijsgeerige wording van mijn denkbeeld, van zijn economische theorie, en van het mechanisme van zijn practische uitvoering en werking.

Ik zal trachten elk argument, dat mij ter oore kwam, zoo goed mogelijk tot zijn recht te laten komen. Ik houd mij aanbevolen voor de aanwijzing van elk verzuim of elke misvatting.

I.
Zielkundig-wijsgeerige gronden.

1. De fout is het geloof, dat het rechtvaardigheidsgevoel, als het maar sterk genoeg is, alles op de materie vermag.
   (P.L. TAK.)
2. Hoe men alle bedenkingen ter zijde stelt met de verklaring, dat uit een rechtvaardigen maatregel (altijd naar (des schrijvers) subjectief gevoel van recht-

vaardigheid) geen kwaad kan voortvloeien, gaat 's menschen verstand te boven.

(Vaderland van 10 Febr. '97.)

3. Medelijden met den zieke mag niet brengen tot het beproeven van palliatieven die den doctor hinderen.
   (Résumé van TREUB'S eerste artikel in het Sociaal Weekblad van 13 Febr. '97.)
4. De voorstelling, dat de rijke den arme besteelt, is grievend en onwaar.
   (Amst. Courant en anderen.)
5. Als men de oorzaken der ongelijkheid wegneemt, zal men spaarzaamheid en ondernemingsgeest dooden, en wellicht een gelijkheid doen ontstaan, die ons in de diepste ellende dompelt.
   (N.G. PIERSON, Economist Febr. '97.)
6. Geduld en nog eens geduld.
   (TAK.)

Een der gevaarlijkste gewoonten in polemiek is deze: dat men gereeder een totale afwezigheid van nadenken en verstand in den tegenstander onderstelt, dan een gering gemis aan opmerkzaamheid in zichzelf. Men neemt eerder aan, dat de ander niet goed bij zinnen is, dan dat men zelf niet zorgvuldig leest of goed verstaat. Dit moet den strijd noodeloos verscherpen en verwikkelen.

Argument 1 en 2 zijn terug te voeren tot een onnauwkeurig lezen, 2 zelfs tot een onjuist citeeren van wat ik schreef.

Bij de bespreking van mogelijke schadelijke gevolgen stelde ik deze algemeenheid vooraf: er kan geen *blijvend* kwaad voortvloeien uit een waarlijk rechtvaardigen maatregel. Ik zeide dit volstrekt niet om bedenkingen ter zijde te stellen, want ik liet er onmiddellijk een bespreking van sommige bedenkingen op volgen. Maar ik stelde dit principe vooraf om den lezer aan te moedigen tot een ruim en onverschrokken denken. Zooals men een aarzelend strijder aanvuurt door de herinnering aan zijn goed recht. Wie dit doet geeft niet te kennen, dat blind rechtsgevoel genoeg is om in elken strijd te overwinnen, - evenmin dat overdenken niet meer noodig is, zoodra men zich in zijn recht gevoelt.

Maar het rechtsgevoel is, in laatste instantie, de bron en de leider van elke handeling. Het wordt gevolgd ook daar waar overwinning onmogelijk schijnt. Wat wij op de materie

vermogen zal wel niemand vooruit kunnen bepalen. *Alles* zeker niet. Maar zonder twijfel het meeste op den weg der rechtvaardigheid. Dit is de uitkomst zoowel van intuitie als van ervaring. En al ware dit niet zoo, dan zouden wij toch dien weg blijven volgen, eenvoudig omdat het de weg is dien wij verkiezen. Rechtvaardig noemen wij datgeen, wat de menschheid als geheel, en ieder enkeling in zijn diepste intuitie, het meest verkieselijk vindt.

Maar wie zal tegenspreken, dat er een lange en diepe overweging noodig is om uit te maken wat rechtvaardig is, en hoe wij het zekerst rechtvaardig zullen handelen? Wie kon uit mijn woorden opmaken, dat ik zulk een overdenken overbodig heb geacht?

Van mijn subjectief rechtsgevoel heb ik niet gesproken. Alle rechtsgevoel is subjectief, maar het vormt zich in harmonie en balans met het rechtsgevoel van allen. Wij vinden iets rechtvaardig, gedeeltelijk omdat het ons zelven zoo toeschijnt, gedeeltelijk omdat wij onze overtuiging bij anderen terugvinden. Zoolang wij iets recht vinden in strijd met alle andere menschen, zullen wij min of meer aan onszelven twijfelen, al achten wij het soms niet onmogelijk, dat wij anderen vóór zijn, en dat de andere overtuigingen zullen worden als de onze. Maar wat recht is voor ons, achten wij ook recht voor iedereen, dit sluit de aard van het rechtsgevoel in. Alle verschillen er over achten wij het gevolg van misverstand. Het denkbeeld, dat ieder voor zich een eigen rechtsgevoel zou hebben, verschillend van dat van anderen, is geheel en al ongerijmd. Men kan recht het meest subjectieve en tevens het meest objectieve van alle dingen noemen. Want de beoordeeling er van berust altijd in laatste instantie bij het individu, maar het kenmerk van recht vindt het individu altijd in algemeen-geldigheid.

Wanneer ik werkelijk kan aantoonen, dat de door mij voorgeslagen maatregel is een rechtvaardige, d.i. beantwoordend aan het universeele rechtsgevoel, dan zou ik daarmede genoeg gedaan hebben.

De tegenwerping, dat er nadeelen, gevaren, ellende het gevolg van zullen zijn, mag dan tot groote bedachtzaamheid en zorg manen, maar is niet geldig om de uitvoering te

weerhouden. Evenmin als een gevaar voor leven en welzijn van zichzelf of anderen een goed man zal weerhouden te doen wat hij recht acht. In mijn aanmoediging lag de troost, dat het kwaad, door een rechtvaardigen maatregel gesticht, nooit *blijvend* is. Een feit door de historie immer gestaafd.

Als een duidelijk en recent voorbeeld, noem ik de afschaffing der slavernij. Er is wel nooit in de menschelijke historie een zoo ingrijpende maatregel genomen, waarvan de slechte gevolgen zoo onfeilbaar waren te voorzien en zich zoo schrikkelijk hebben bewaarheid. Verarming der planters, verwildering der negers en de bloedigste burgeroorlog, die ooit gevoerd is, waren het onmiddellijk gevolg. Nu nog, na dertig jaren, zijn de kwade gevolgen niet geheel verdwenen. Maar de maatregel is niettemin met beslistheid genomen en met de grootste vastberadenheid doorgezet over de geheele wereld. Want het universeele rechtsgevoel wilde het zoo. Er bestond geen twijfel, ondanks de gevaren. En er bestaat voorzeker geen berouw, ondanks het gestichte kwaad. En dit is het troostrijke en bemoedigende, waaraan ik herinnerde, dat het kwaad niet blijvend is gebleken, dat de wereld er beter om is geworden, en dat zij, die door rampen en ellende niet afgeschrikt, moedig deden wat zij recht achtten, onze dankbaarheid en onze navolging verdienen.

Waarom nu acht ik den door mij voorgestelden maatregel rechtvaardig?

Hoofdzakelijk omdat zij is een *bevrijding*. Zij geeft vrijheid, die mogelijk is, maar nu nog niet bestaat.

Dat het universeele rechtsgevoel eischt de grootst mogelijke vrijheid voor elk individu, in evenwicht met de vrijheid van alle anderen, dit is, dunkt mij, een axioma, geleerd door het individueel gevoel en door de ontwikkelingsgang der beschaving.

Dat de vorm der samenleving, waarin deze grootst mogelijke vrijheid, dit evenwicht bestaat, nog niet gevonden is, kan niemand ontkennen, dat zij gevonden worden zal, is zeker. Want de menschheid, als geheel, wil het zoo.

De uitbreiding der vrijheid, die ik bepleitte, is deze: dat elk individu vrijheid zal gegeven worden zijn eigen levensonderhoud, de allernoodigste behoeften voor zijn bestaan, zelf te produceeren. Zoodat hem, zoo niet voor geriefelijkheden,

dan toch voor zijn leven, de hulp van anderen *minder* onontbeerlijk worde dan thans. Op die wijze wordt het individu zelfstandiger, en dit is eerste voorwaarde tot beter evenwicht.

Dat zulk een vrijheid niet bestaat, is bewezen en bleef onweersproken. Dat zulk een uitbreiding, op de door mij aangegeven wijze, mogelijk is, werd betwijfeld, maar zooals ik zal aantoonen, op onvoldoende gronden.

(Arg. 3). Wie mijn vorig artikel kenschetst als de uiting van een door sentimenteel meelijden gedreven omstander, die het lijden der zieke maatschappij, met name der armen en behoeftigen, niet langer kan aanzien, en geen geduld heeft om de hulp van den schijnbaar ongevoeligen dokter te wachten, begrijpt de zielkundig-wijsgeerige wording van mijn denkbeeld geheel verkeerd.

Niet de verdrukten en behoeftigen zijn de patienten, die genezing behoeven - maar wij, wij, gij en ik, die het goed en makkelijk hebben, wij zijn de lijders. Wij lijden aan verkromming van 't geweten.

Voor ons eisch ik de vrijheid, die genezing brengen zal. Voor ons, of zoo wij te ver heen zijn, voor onze kinderen. En ik denk ook niet dat de armen, die den druk van een gemakkelijk maar onrechtvaardig leven niet kennen, het eerst van deze gelegenheid gebruik zullen maken, maar de rijken of hun kinderen, die geleerd hebben dat eerlijke eenvoud verkieselijker is dan onrechtmatige weelde.

Ik ben niet zoo ongeduldig. Het is al 20 jaar geleden dat ik begon te voelen, wat er niet in den haak was in ons leven.

Eerst leert men dat er zoo iets is als ‘fortuin’, een grillig ding, dat sommigen begunstigt, anderen niet. Natuurlijk! dat ziet men overal. Het is treurig voor de misdeelden, voor de gezegenden reden tot ootmoedige dankbaarheid.

Maar men gaat nadenken. Hoe zit dat? Men heeft papiertjes in een kast, daarvan knipt men en hoeft verder niets te doen. Dat is fortuin.

Is het dan opgespaard goed, door de vlijt van brave voorouders? Zeker, maar het vermindert niet. Knip maar toe, het groeit weer aan. Je hoeft niets te doen, het groeit van zelf. Het is een ezeltjen-schijtegeld, een tafeltje-dek-je. Alleraardigst, wat een heerlijke instelling, wat een vernuftige tooverij! Het

moest van tijd tot tijd coupon-scharen regenen, dan was de wereld volmaakt.

Als we nu maar allemaal, al die armen en behoeftigen, zulke papiertjes hadden, dan konden we allemaal knippen en lekker en makkelijk leven.

- Neen! zegt de econoom, dan waren we allemaal in 14 dagen dood van den honger.

- Maar waarom geeft men dan *mij* te eten?

- U geeft den werkers kapitaal, dat ze noodig hebben om mee te werken.

- Kapitaal? Ik geef niets. Ik krijg papiertjes en daar knip ik van. Ik hou alles wat ik heb.

- Neen! u belegt, u leent. Uw bezitting is in andere handen. Natuurlijk secuur.

- Dus is er kans dat ik het nooit terug zie. Dat mijn papier alleen goed wordt voor - huiselijke doeleinden?

- Ja, maar als u voorzichtig bent, weinig kans.

- Dus voor die kans word ik betaald?

- Ook al. Rente is een samengesteld begrip. Er hoort ook de risico-premie onder.

- Is er ook loon voor verdienste bij? Is er nuttig werk of bekwaamheid noodig om rente te trekken?

- Neen. Hoogstens een beetje overleg.

- Winnen zonder verdienste, zonder nuttig werk, zonder bekwaamheid, met kans op totaal verlies, heet dat niet gewoonlijk dobbelen?

- Dan zou bijna de geheele maatschappij dobbelen.

- Wel mogelijk! maar ik *wil* niet dobbelen. Ik wil leven van eerlijken arbeid. Ik wil buiten dat gescharrel blijven van papiertjes, van kapitaal dat ik heb en niet heb, van rente die winst is zonder verdiensten, van dat leenen en knoeien onder elkaar, van dat geld dat ik opmaak en toch evenveel blijft, of in ééns weg is, dat schijnt mij maar een vuil en onzuiver boeltje.

- Daar kunt u moeielijk buiten blijven. De geheele samenleving rust op de instellingen van kapitaal en rente. In alle betrekkingen leeft men direct of indirect van rente. Niemand kan er buiten blijven.

- Maar ik heb handen om te werken en ik ben gezond. Ik werk graag lichamelijk. Ik heb behoefte aan physieken

arbeid. Ik wil het ruwste werk ook doen. Maar ik wil niet meedoen aan dien zwendel-boel.

- Het baat u niets. U kunt daglooner worden, dan hebt u een ellendig bestaan, waar u met uw verwend lichaam kwalijk te pas zoudt komen. Uw moeite zou niemand gerieven. Ook dan nog zou een deel van uw loon ontleend zijn aan rente.
- En dat zelfde schandelijke juk zal ook mijn kinderen drukken!
- Ja, ook uw kinderen.
- Dan zal ik om vrijheid roepen, om vrijheid tot een eerlijk en natuurlijk leven. Vrijheid en recht, voor mij, of als *ik* er te oud en te verwend voor ben geworden, dan toch voor mijn kinderen.

Maar wat geeft roepen in den blinde? Wat geeft roepen om vrijheid, als men niet zeggen kan waar en hoe?

Ikzelf de patient, machteloos liggend, en aandachtig luisterend naar het verwarde gekibbel der heeren doctoren om mijn bed. Dat teekent den toestand beter.

(Arg. 4). 't Is waar, de rijken zijn geen dieven. Men moet de schakeeringen in het oog houden. Een dief is een kerel met een revolver, een breekijzer en valsche sleutels. Een gevaarlijk, maar royaal en verklaard vijand van de heele maatschappij.

Zulke dieven zijn wij niet, wij zijn maar zwendelaars.

Wij houden den schijn op van een achtenswaardig, elkander steunend en liefhebbend gezelschap, wij bekonkelen elkaar met een vertoon van minzame rechtschapenheid, zoozéér in 't geniep, dat wij 't allemaal glad vergeten zijn. Eerlijk is eerlijk, maar zaken zijn zaken. Hebt je medemenschen lief, maar belegt in soliede fondsen.

Er is in alles gradatie. Er zijn overgangen tusschen den schooier die een jas steelt en den professioneelen inbreker die een bank leegrooft. Tusschen den flesschentrekker en den aller-eerlijksten koopman die zijn huisgenooten op een fijne flesch trakteert als hij een goeden slag geslagen heeft. Tusschen den boerenbedrieger die wondermiddelen verkoopt op de kermis en den nijveren industrieel die zijn product aanbeveelt als het beste der wereld. Tusschen den vulgairen kwartjesvinder en den voornamen beurs-speculant. Tusschen

de eerzame burgerjuffrouw die een lootje in de staatsloterij koopt en den speler te Monaco. Tusschen den achtenswaardigen burger die schuldeloos-weg van zijn rentjes leeft en den Jay Gould die binnen de grenzen der wet zich met millioenen verrijkt ten koste van anderen.

Maar het principe blijft gelijk. Niemand leeft van eerlijken arbeid. Zwendelen doen wij allen, en of wij willen of niet, wij zwendelen lustig mee. En onze kinderen moeten het na ons doen.

(Arg. 5). Er is voor mij iets tergends in de verzekering dat het geven van grooter vrijheid en van gelijker rechten, goede kwaliteiten in den mensch, zooals spaarzaamheid en ondernemingsgeest, zal dooden.

Het is alsof men mij geen waschwater geven wil en dan zegt: ‘als wij u toestaan u te wasschen dan zult ge nog maar onzindelijker worden, omdat ge u dan weer afwasschen kunt’.

De wijze waarop ik mijn bestaan vind lijkt mij in alle opzichten goor en knoeierig, hoewel ze inderdaad voor volkomen eervol en correct doorgaat.

Een slechte toestand der samenleving dwingt mij, diensten, die behooren te zijn zuivere liefde-diensten, te *verkoopen*. De beste voortbrengselen van mijn geest, het mooie wat ik den menschen te geven heb moet ik verlagen en ontheiligen door het te *verkoopen*. Ondanks de verstomping en langzame misvorming van ons geweten voelt ieder nog de ontwijdende en verachtelijke beteekenis van het handel-drijven, het schacheren in zaken van liefde en schoonheid. Men voelt dus, even als ik, dat het verlagend, vernederend, ontheiligend, demoraliseerend is het goede te doen uit winstbejag.

En dan houdt men mij vóór, dat gelijke rechten en gemis aan winst-prikkel het goede in den mensch zullen dooden!

Er is maar één prikkel die tot arbeid drijven mag, en dat is vreugde om het te verrichten werk. Alle andere prikkels zijn valsch, onzuiver en verderfelijk.

Dit geldt voor *allen* arbeid. Voor den ruwsten, materieelen, als voor den hoogsten geestelijken arbeid.

Goed wordt alleen gedaan wat men met vreugde en liefde doet, wat men doet uitsluitend om het werk zelf, om het onmiddellijk resultaat van den arbeid. Dit geldt voor ploegen

en zaaien, weven en eten koken, schilderen en huizen bouwen.

Ik heb ondervonden hoe de winstprikkel demoraliseert, hoe ze het beste in ons verlaagt, ont-edelt, bezoedelt. En wij zijn allen van eender maaksel. Alleen kennen wij ons zelven niet allen even goed.

Ik hoef maar te wijzen op het heerlijkste en schoonste bouwwerk dat de menschen in alle eeuwen gemeenschappelijk gemaakt hebben, om te bewijzen dat mijn gevoelen niet exceptioneel is.

Welke ongelijkheid, welke concurrentie, welke winst-prikkel heeft de menschen gebracht tot het maken van cathedralen of van sterrewachten en van dat heele wonderbare stelsel dat natuur-wetenschap heet, het geweldigste en stevigste gemeenschappelijk geestes-gewrocht aller tijden?

Tot stoffelijken arbeid zal ons blijven drijven de nood, die nooit weggaat.

Tot geestelijken arbeid de diepere menschelijke aandriften.

En beide soorten van arbeid mogen geen anderen drijfveer hebben, of ze ontaarden.

Men hoeft niet te vragen waar de ontaarding in onze dagen van daan komt als men bedenkt dat er nagenoeg niets wordt verricht uit zuivere motieven. En dat dit bederf al sinds eeuwen in de sexueele keuze is geslopen.

En wie kan te hoog schatten de zegen en de heilrijke verandering die ontstaan zou als hierin verbetering gebracht werd?

Ellende gaat nooit weg, maar wel veel onrecht, onzuiverheid, misvorming en leelijkheid. En reeds valt in 't breede te bepalen hoe.

(Arg. 6). Geduld zou ik gaarne prediken aan de armen, als ik daar eenigszins recht toe had. Verzet predik ik zeker niet. Als ik zelf behoeftig en verdrukt was zou ik trachten het voorbeeld te geven van berusting en geduld.

Maar het is voor een verdrukte en behoeftige om dol te worden als hem geduld wordt gepredikt door een die 't goed heeft. Dat kan zelfs geen wijsgeerig mensch verdragen, laat staan een onbeschaafd mensch. Dat wij bevoorrechten niet in armoede gaan leven kan niemand ons verwijten. Zoolang de immoreele instellingen onzer samenleving onaangetast blijven

is het een nutteloos offer, wij zouden ons leven verleelijken, onze kracht ontzenuwen, niets veranderen en niemand baten.

Tegenover den behoeftige en verdrukte past ons alleen zwijgen en groote verdraagzaamheid.

Maar tegenover ons zelven past geen geduld. Verzet predik ik onder de rijken. Ja die rui ik gaarne op en met een goed geweten.

Ik begrijp dat de sociaal-economen boos op mij worden. Het verzet dat ik predik is tegen hen gericht. Tegen het sofistische in hun theoriën die recht praten wat krom is, die met verwikkelde betoogen bemantelen wat elk mensch die zijn oogen open doet, zien kan. Tegen hun autoriteit, waarachter de bangen en bekrompenen en zelfzuchtigen zich verschuilen als men hen aanspoort iets meer te doen dan tot dusver. Tegen den schijn van wetenschappelijke stelligheid, waarmee ze het half-ontwaakte geweten der menschen gelegenheid geven weer in te dommelen, omdat de zaak toch in deskundige en bevoegde handen is.

Geloof ze niet, zeg ik, die beweren dat we van nature allen geldwolven, genotzoekers en luiaards zijn, die niets zullen uitrichten zonder immoreelen prikkel, die alles moeten doen uit hebzucht, en niets kunnen uit liefde.

Geloof ze niet, die zeggen en uitrekenen dat de menschheid altijd verdeeld moet blijven in weelderige lediggangers en hongerende zwoegers.

Geloof ze niet, die zeggen dat de tijden nog niet rijp zijn voor iets beters. Overrijp zijn ze, rot zelfs.

De officieele sociaal-economie houdt vol dat de tegenwoordige toestand, dien ik noem een zwendelstaat, de normale physiologie is der samenleving.

Dit nu verklaar ik, op grond van wijsbegeerte en zielkunde, een vervaarlijke en fatale onjuistheid. De tegenwoordige toestand is dóór en dóór pathologisch en abnormaal. En wat zou men van een heelmeester denken die voor physiologie houdt wat pathologie is?

Kapitaal wordt ons gedemonstreerd als een nuttige en onmisbare instelling. Het kan zijn. Rente wordt genoemd een werkelijke zaak, geen fictie, maar in hoofdzaak het waardeverschil tusschen tegenwoordig en toekomstig goed. En in een subtiele redeneering wordt aangetoond dat het den kapitaal-

bezitter onmogelijk is rente hooger en loon lager te maken *dan behoort*.[1)]

Dit nu kan elk mensch met gezond verstand en onbevangen blik denonceeren als een ‘sofisme économique’ van de gevaarlijkste soort. De feiten bewijzen dat de rente hooger en het loon lager is dan *behoort*, want het is mogelijk rijk te leven in lediggang en te verhongeren in vlijt.

Maar als nu een autoriteit ons verzekert dat de zaak is zooals 't behoort, dan zullen de verontruste gewetens wel niet veel moeite doen de fout te zoeken die noodwendig in de redeneering schuilen moet. Ze gelooven liever het gezag, dan hun oogen.

Met een weinig nadenken vindt men echter spoedig dat de macht over de beschikking van het kapitaal berust in de handen eener minderheid, en dat het in 't belang dezer minderheid is het kapitaal schaarsch te houden, omdat ook schaarschte te rente-stand verhoogt.[2)] Dat zij ruimschoots de gelegenheid hebben deze macht te misbruiken en dat ook behoorlijk doen, daarmede de productie kunstmatig tegenhoudend.

Het kapitaal- en fondsen-spel is niet enkel een dobbel-spel, maar erger, het is valsch dobbelen. Want de eerlijke hasardspeler ziet zijn kansen op voordeel opgewogen door een even groote kans op verlies. Op den langen duur zal hij niet winnen, noch verliezen. Maar wij kapitaal-parasieten hebben het in onze macht onze kans op verlies willekeurig te verkleinen zonder daarmee de kans op winst te doen afnemen.

Het ‘belegt in soliede fondsen’, dat parool voor den fatsoenlijken burger, is van een maatschappelijk, niet-individueel standpunt beschouwd een volstrekt immoreel en gemeen beginsel. Wie van hasard leeft behoort van tijd tot tijd over den kop te gaan. Dat is eerlijk dobbelen. De waaghals die zijn kapitaal in allerlei onzekere ondernemingen steekt doet maatschappelijker, eerlijker, dan de voorzichtige burger die het aan de productie onttrekt, en daarmee valschelijk zijn eigen inzet verkleint zonder dat de voordeel-premie evenredig geringer wordt.

1) Mr. N.G. Pierson, Leerboek der Staatshuishoudkunde. § 6, pag. 247... het peil waarop zij *behooren* te staan...
2) Ibidem. pag. 231.

O, de spot van het nageslacht om ons kleine, domme, versufte papier-scharrelaartjes, die al meenen heel braaf te zijn en in onze zede-wetten opnemen: ‘hebt uw naasten lief en belegt in soliede fondsen’.

Niettemin, al wil ik verzet, waar een jonge wetenschap onze kostbaarste schatten van wijsheid zou aantasten, beroep ik mij toch vol vertrouwen op die wetenschap en wacht er de hulp en de uitkomst van.

Want ik acht het al even onwijsgeerig en onmenschkundig te meenen dat de gang *dezer* wetenschap nu juist door een belangzucht wordt beheerscht en niet zooals die van elke andere, door een hardnekkig en niets-ontziend naspeuren der ware verhoudingen en der eenheid.

Elke jonge wetenschap doolt, meestal door het loslaten van wijsgeerige overtuiging, maar zij komt door haar onkreukbaren eerbied voor het juiste verband, vanzelve in het rechte spoor terug.

En een curieus feit is het dat juist die personen, die als wetenschappelijk axioma aannemen dat de mensch niet werkt zonder belangzucht, meestal levende bewijzen zijn van het tegendeel.

II.
Economisch-theoretische gronden.

1. Het is eene onmogelijkheid in onze op ruilverkeer, concurrentie en arbeids-verdeeling steunende maatschappij bedrijven uit te oefenen die daarbuiten staan.
   (TREUB.)
2. v.E. geeft de onmogelijkheid toe van de toepassing van zijn denkbeeld zonder *voorafgaande*[1)] omverwerping van de grondslagen onzer maatschappelijke organisatie.
   (TREUB, Soc. Weekbl., 20 Febr. '97.)
3. Het zou een mechanisch ingrijpen zijn in de ontwikkeling der menschelijke productie, een groote débâcle zou volgen.
   (TAK.)

1) Ik cursiveer.

4. Bij dezen maatregel zal de geheele internationale concurrentie blijven bestaan. Deze moet integendeel aangetast worden. Het komt niet bij v.E. op dat de aarde en de middelen om haar te bewerken *eerst*[1] aan de gemeenschap moeten komen.
   (Recht voor Allen.)
5. Kwam de maatschappij het al te boven (n.l. de gevolgen van dezen maatregel) ze zou weldra het vreemde element uitstooten en haar ouden gang hernemen.

   (TAK.)

Terwille der duidelijkheid zal ik eerst deze vijf argumenten beschouwen, dit vordert alle aandacht. Later bespreek ik de overigen van deze zelfde rubriek.

Wie goed oplet, ziet dat hier drie bestrijders drie verschillende beschouwingswijzen hebben van mijn denkbeeld. Hieruit volgt reeds dat twee van de drie abuis hebben.

Het verschil kan ik zoo omschrijven. R.v.A. (4) meent dat mijn idee het systeem zou laten zooals 't is, Treub (1 en 2) meent dat mijn maatregel onmogelijk is *omdat* ze verandering in het systeem zou moeten brengen, Tak (3 en 5) meent dat de verandering die mijn maatregel zou brengen een débâcle tengevolge zou hebben.

De contradictie is, hoop ik, duidelijk. En voor wie mijn opstel goed gelezen heeft zal het eveneens duidelijk zijn dat de heer Tak het diepst heeft gezien. Hij ziet dat mijn plan het bestaande systeem zou aantasten en ver-strekkende gevolgen hebben. Tegenover hem heb ik dus te bewijzen dat de toepassing niet ondoenlijk is en dat er geen débâcle zou volgen.

De beschouwingswijze van de beide anderen (arg. 1, 2 en 4) vernietigt zichzelf. Zoowel 1 en 2 als 4 schijnen uit te gaan van de meening dat een systeem niet geleidelijk te veranderen is door een gradueel werkenden maatregel, maar dat een *voorafgaande* omverwerping onmisbaar is.

Dit nu laat geen keus tusschen volslagen wanhoop of de verwachting van een revolutie of geweldige schok, een ommekeer op eens.

1) Ik cursiveer.

Het behoeft geen betoog dat ik een dergelijke hopelooze meening niet deel. Dus dat ik ook nooit de ‘onmogelijkheid’ van een *geleidelijken* maatregel heb toegegeven.

Volkomen deel ik het inzicht - dat de heer Tak heeft willen uitdrukken door de tegenstelling mechanisch en organisch - dat elke wijziging in onze samenleving moet geschieden door *groei*, niet door plotselingen ommekeer.

Dit heb ik in mijn vorig opstel herhaalde malen betoogd.

Er is òf in het geheel geen verandering mogelijk òf het middel dat ons redden zal moet aan de volgende eischen beantwoorden:

het moet indruischen tegen het bestaande systeem;
het moet dat systeem geleidelijk aantasten;
het moet volgen uit den aard en de natuurlijke neigingen der menschen;
het moet uitvoerbaar zijn;
het moet geen groote schokken teweeg brengen.

Ik meen dat de door mij voorgestelde maatregel aan al deze voorwaarden beantwoordt. En de aangevoerde tegenargumenten bevestigen dit, behalve wat de uitvoerbaarheid betreft en de groote schokken.

Maar deze argumenten, en de verwarring die er uit spreekt, verklaren veel.

Treub wil het systeem veranderen, maar hij houdt elken maatregel voor onmogelijk die tegen het systeem indruischt, zonder een *voorafgaande* omverwerping. Hoe zal hij dan ooit iets anders kunnen voorstellen dan palliatieven, lapmiddelen, dingen die hij als ‘warme papjes’ kwalificeerde?

Tot zulke dingen moeten wij immers juist dat alles rekenen, philantropie, werkverschaffing, armenzorg enz., wat niet *principieel indruischt* tegen de bestaande orde?

Dan is R.v.A. wijzer en consekwenter. Maar dit blad schijnt de lang bewezen waarheid niet te erkennen, dat geen verandering in de maatschappij blijvend is die ontstaat door schokken en geweld, dat alles zich moet wijzigen door *groei*.

Evenwel Tak is niet minder hopeloos dan Treub. Want waar hij een zoo eenvoudigen en veiligen maatregel als de door mij aanbevolene reeds onmiddellijk veroordeelt, uit schrik voor de

mogelijkheid van débâcle, uit ontzag voor de onaantastbaarheid van het bestaande systeem, hoe zal hij dan ooit aan een werkelijk ingrijpenden, niet-palliatieven maatregel kunnen gelooven?

Elke principieele verandering *moet* zijn een vreemd element in onze maatschappij, niet-principieele veranderingen blijven steeds palliatief. Wanneer dus, zooals Tak beweert, de maatschappij elk vreemd element weder zal uitstooten en haar ouden gang hernemen, dan is daarmee alle uitzicht op redding benomen.

Ik hoop dat men dit logisch zal kunnen vinden.

Hoe zal men ooit vooruitkomen zoolang men niet stoutmoediger en daardoor dieper denkt? Hoe zal men het ooit eens worden zoolang men niet nauwkeuriger polemiseert? Zoolang men een tegenstander laat zeggen ‘geen kwaad’ waar hij inderdaad gezegd heeft: ‘geen *blijvend* kwaad’, of laat spreken van een ‘*voorafgaande* omverwerping’ waar hij inderdaad sprak van ‘een ommekeer’?

6. De schrijver zag voorbij dat deze maatregel kapitaal vereischt.
   (PIERSON.)

   Waar moet het geld vandaan komen?
   (TREUB.)
   Het geld dat noodig is, is vrucht van arbeid bestemd voor minder loonenden arbeid.
   (Vaderland).

7. Kapitaalverplaatsing kan nooit baten tegen werkeloosheid, want die zal overgaan in het bedrijf waaraan kapitaal onttrokken wordt.
   (PIERSON.)
8. De Rijkshoevenaar zal deel uit blijven maken van de groote wereldhuishouding, omdat hij zal moeten *koopen*.
   (TREUB.)

   Er zal een splitsing komen tusschen geprivilegieerde landbouwers en niet-geprivilegieerde.
   (TREUB.)
   Men zal de markt drukken door te verkoopen.
   (TAK.)

9. Men zou komen tot arbeid die niet productief is.
   (Vaderland.)

   De productiviteit van den landbouw zal afnemen door ongeoefendheid en het ontbreken van prikkel.
   (TAK.)
   Men zal krijgen meer werk en minder brood.
   (PIERSON.)

10. De bodem van ons land kon wel eens niet genoeg voedsel voortbrengen om de steeds wassende bevolking te voeden.
(Vaderland.)

    Ons land is er in elk geval te bevolkt voor, de natuurproducten kunnen niet voorzien in de behoeften der bevolking.
    (TAK.)

11. De industrie zal niet lang meer te spreken zijn, men zou haar spoedig missen.

(TAK.)

12. De industrie heeft de werkeloozen noodig als reserve. Een der checks tegen de vermeerdering der bevolking zou worden weggenomen, nieuwe duizenden zouden zich aanmelden.
(TAK.)

Het zal wel niet weersproken worden dat de menschheid op dit oogenblik in hare materieele behoefte voorziet op een *niet-rationeele* wijze. Het geschiedt door de blinde werking van het ruilverkeer, in gang gebracht door de hebzucht der elk voor zich zelf zelf zorgende individuën.

Deze wijze voldoet in 't groot. Het ras gaat niet onder maar breidt zich uit. Maar als alle blinde werkingen ontziet zij het individu niet en offert er jaarlijks duizenden, niet juist *minderwaardigen*, maar meestal *toevallig misdeelden*, die verpletterd worden tusschen de raderen der geweldige machine.

Dit zou niet behoeven wanneer de rede wijzigend en bestierend ingreep.

Het is onmogelijk deze ontzachlijke bewegingen van boven af te beheerschen. Het kapitaal is de grondslag van de geheele tegenwoordige samenleving, en de eenmaal ontstane weelde-behoeften laten zich op geen wijze kunstmatig intoomen of beperken.

Zoo de rede wil ingrijpen moet zij beginnen in 't klein, als een wig, ingedreven op de plaats van geringsten weerstand. Zij moet gebruik maken van de overal ontstaande reactie, het komend inzicht dat hebzucht een immoreele neiging is, en dat de begeerte naar meer materieel goed dan het eenvoudige en noodzakelijke, tot ongeluk en verderf voert, zoo voor den enkeling als voor 't geheel.

Het ruilverkeer werkt tot op zekere hoogte rationeel. Namelijk voor zoover het in beweging gebracht wordt door natuurlijke en gezonde neigingen. Het is rationeel als de

volkeren van sommige producten die zij, door natuurlijke voorrechten, zeer gemakkelijk voortbrengen, een overmaat inruilen, als b.v. de Hollanders met de Chileenen kaas inruilen tegen salpeter.

Maar het werkt irrationeel zoodra het voortvloeit uit immoreele en onnatuurlijke prikkels, zooals hebzucht en geldzucht.

Het is onredelijk en dwaas om ons brood uit landen te halen, duizende mijlen ver, alleen om het een halve cent per pond goedkooper te krijgen, - en de eigen graancultuur, in een vruchtbaar land, daardoor te verwaarloozen.

Even dwaas is het een overvloed van noodelooze nietigheden te vervaardigen, om op de gemakzucht en de slordigheid der menschen te speculeeren.

Het is duidelijk dat zulke dingen niet zouden gebeuren wanneer kapitaal en ruilverkeer stonden onder redelijk bestier van corporaties zonder particulier belang, die dus het belang van de menschheid of van de uit al haar elementen samengestelde deelen, de staten, vertegenwoordigen.

Dit is het wat gebracht heeft tot het inzicht dat zoowel grond als productiemiddelen onder beheer der gemeenschap moeten komen te staan.

Doch dit overgaan van de macht uit particulier beheer in algemeen kan nooit anders geschieden dan gradueel. En zelfs al berust zij bij de Staten zelf, dan nog vormen deze weer individuën, die op hun beurt door internationale verstandhouding tot een algemeener beheer van de belangen der menschheid moeten geraken.

De vraag is, waar is de plek van geringste weerstand, waar kan men ingrijpen, waar moet dit proces beginnen?

Daar waar het werkend agens der strooming tot stilstand komt. Waar de winstprikkel, het zij noode, hetzij door inzicht verflauwt.

Daar moeten de uitgangspunten van een nieuwe orde zijn, waaromheen zij zich kristalliseert.

Nu lijkt het op een leger uit den barbaarschen tijd, een ordelooze, heen en weer zwalkende massa, door massa onweerstaanbaar, maar tot geen gecoördineerde snelle bewegingen in staat. Onfeilbaar in de minderheid tegenover een leger, als het Romeinsche, uit kleine, zelfstandige, van één punt uit beheerde eenheden bestaande.

Maar niet alleen moeten de punten van uitgang gevonden

worden in natuurlijk besef en neiging, zij moeten ook hebben een zekere vastheid, een zelfstandigheid, iets waardoor zij in stand kunnen blijven onder de heen en weer gaande stroomingen.

Dit nu is alleen bereikbaar wanneer de beginners, noode of vrijwillig, hun behoeften zoodanig beperken, dat zij d e s n o o d s genoeg hebben aan den grond waarop zij leven.

Een organisatie, hoe klein ook, hoe primitief, die aan dit principe vasthoudt, is in staat onafhankelijk te blijven in de strooming van concurrentie en ruilverkeer.

(Arg. 6). Maar zeer zeker - en ik was er verre van het voorbij te zien, ik ging er zelfs van uit - moet er om een aanvang te maken, een uitgangspunt gevonden worden, een punt van afzet, in de bestaande orde. Dus er moet kapitaal zijn om mee te beginnen. Waar dit vandaan te halen?

Hier is de rationeele weg deze, dat men gebruik maakt van de zwakheden van het bestaande systeem om het nieuwe te doen beginnen.

Het oude systeem verwaarloost - uit blinde hebzucht - een ontzachlijke massa kapitaal. Kapitaal in den strikten economischen zin van goederen, tot voortbrenging van nieuwe goederen geschikt.

Daarop moet, wie de nieuwe rationeele orde wil doen aanvangen, de hand leggen.

Ik bedoel het kapitaal dat ongevormd ligt door de irrationeele verwaarloozing[1] van den grond.

Dat dit niet gering is, zelfs in een klein maar vruchtbaar land als het onze, mogen de volgende voorbeelden toonen.

Voor de tarwe-teelt werden in 1893 in ons land gebruikt 70804 H.A. land.[2] Vroeger was dit getal veel grooter, maar ik zal dit kleinste cijfer nemen. De opbrengst was 1751762 H.L. of 24.7 H.L. per H.A. Nu is een gemiddelde opbrengst van 60 H.L. per H.A. bij goede bewerking zeer wel bereik-

1) De heer van den Broek (*Sociaal Weekblad*, Maart 1897), heeft tegen mij aangevoerd dat de landbouw inderdaad niet kwijnde, maar dat ze alleen in een finantieele krisis verkeerde. Ik beweer dat ze wel kwijnt, omdat zij, het hoofdbedrijf, *relatief* bij de andere bedrijven ten achter is geraakt. In ons land, evenals in alle z.g. industrie-staten, is de landbouw niet gelijk òp gegaan met andere bedrijven en met den aanwas der bevolking. En al staat zij op nóg zooveel hooger trap dan honderd jaar geleden, toch is dit zeer bepaald een kwijnen en een abnormale toestand.

2) Verslag over den Landbouw in 1892 en '93.

baar. Dit zou maken een verschil van 2496478 H.L. tarwe per jaar, vertegenwoordigend een bruto waarde van 24 millioen gulden.

Ik weet zeer goed, dit is geen netto geldelijke winst, maar het is waarde, voedingsmateriaal, waardoor minstens een millioen menschen méér aan brood genoeg zou hebben. En de met rogge beteelde gronden zijn veel grooter, en het door goede bewerking en bemesting te bereiken verschil misschien het dubbele.

Nederland heeft 1136540 H.A. grasland met een gemiddelde opbrengst van 3825 K.G. per H.A. Op het proefveld te Oosterhout steeg de opbrengst in 1894 door goede bemesting tot 6660 K.G. En het bleek dat door superphosphaat-bemesting een *netto* geldelijke winst werd verkregen van ƒ 57.- per H.A.[1)] Dit zou dus worden voor al het weideland een verschil van 64 millioen gulden.

Zoo waren er in 1893 in Nederland 92121 bijenkorven met een opbrengst van 10 K.G. honing gemiddeld per korf. De rationeele bijen-cultuur zooals ik die in Engeland heb gezien levert 20 K.G. per korf in een goede streek. De bijen worden niet meer gedood, zwermen niet, en één man met een helper is in staat 300 korven te verzorgen.

In 1870 waren er in ons land 216090 korven en er is geen reden aan te nemen dat er nu niet evenveel konden zijn. Integendeel de honing van hei en duinen blijft nog voor 't meerendeel ongeoogst. In plaats van 900000 K.G. zouden er dus minstens 6 millioen K.G. gewonnen kunnen worden.

Dit zijn maar een paar voorbeelden om een denkbeeld te geven, met cijfers die zeker ver beneden de theoretische mogelijkheid blijven. En men moet in 't oog houden, dat al kan men niet van geldelijke winsten spreken, waar het product niet op de markt gebracht wordt, het niettemin goederen zijn, geschikt tot kapitaal-vorming, omdat het is materiaal, bruikbaar tot voeding en kleeding van menschen met productieve arbeidskracht.

Dit kapitaal ligt buiten het bereik van den particulieren landbouw, want die mist den tijd tot ontginning. Zij moet voort-

1) Verzameling van verslagen betrekking hebbende op de van wege het Rijk gesubsidieerde proefvelden enz. 1895-1896.

durend zorgen voor haar oogenblikkelijk bestaan en het bedoelde kapitaal eischt tot vorming een langen adem. Maar voor de natie, met haar onuitputtelijken voorraad van arbeidskracht en kapitaal, liggen de schatten bereikbaar.

Ten aanzien der werkeloosheid ging ik volkomen van dezelfde gedachte uit als Mr. N.G. Pierson.

'Er zijn werkzaamheden, welker uitkomsten geene of geringe koopwaarde hebben en die toch het menschdom verrijken. Deze late men bij voorkeur volbrengen. De particuliere nijverheid volbrengt ze nooit omdat daarbij niets te verdienen is ...'[1)]

Maar ik ging verder dan hij, verwierp alle gedachte aan liefdadigheid, en hield het einddoel in 't oog: het geleidelijk aan de gemeenschap brengen van grond en productie-middelen.

Het economisch principe van mijn voorslag is dus dit:

Geleidelijke nationaliseering van bodem en productie-middelen, met afkoop door kapitaal-vorming uit den bodem zelf. Aldus gebruik makend van de schatten die de particuliere industrie uit winzucht en weelde-behoefte heeft verwaarloosd en die ze thans door den drang der zelfgeschapene behoeften, niet meer bij machte is terug te winnen.

Natuurlijk verloor ik niet uit het oog dat hiertoe *exploitatie-kapitaal* vereischt wordt.

Dit is het geld waarvan ik sprak, dat *in den aanvang* gevonden moet worden, en wel uit de belastingen. Dit zijn de 'geldelijke offers in den aanvang', tot welker verkrijging ik onze landslieden wel offervaardig en onze finantieele staatslieden wel bekwaam genoeg achtte.

Aan een nieuwe leening heb ik daarbij niet gedacht. Is er wel doller, irrationeeler toestand denkbaar dan een klein vruchtbaar land vol nijvere bewoners, dat theoretisch in staat is de geheele bevolking van Europa te voeden van zijn grond en met zijn arbeiders, dat milliarden kapitaal ongevormd laat liggen, en dat toch voor duizend millioen (1095.928.320) in 't krijt staat? en dat jaarlijks 34.390.953 betaalt, zegge ± 7 gulden per hoofd, aan rente en aflossing? Dat wil zeggen *voor niets*, als boete voor zijn eigen dwaasheid, tot onderhoud van meestal niets-doende renteniers?

1) Op. cit. pag. 329.

Aan een leening heb ik zeker niet gedacht. Evenmin aan een steeds stijgende subsidie. Maar aan een vaste post op de begrooting, wisselend naar gunstige omstandigheden, en niet meer bedragend dan 3, 4 of 5 malen het bedrag dat thans voor den landbouw wordt uitgetrokken.

De tegenwoordige uitgaven voor landbouw-onderwijs, proefvelden, enz. bedragen 327.182[1)], voor de Rijkswerkinrichtingen 577.948. De som die ik noemde voor de oprichting van model-hoeven was één millioen. Het drie of viervoudige zou nog onze draagkracht niet te boven gaan. En zeker zou dat eene millioen een uitgave zijn, die minder nog dan de beide genoemde posten op geld-weggooien of philantropie leek, want men kreeg er voor grond, gebouwen en goederen die hun waarde behouden en met groote waarschijnlijkheid ook vermeerderen.

Deze jaarlijksche som van één millioen voor Staatslandbouw komt dus neer op het nemen van een renteloos voorschot van pl. m. 30 millioen uit het nationale vermogen.

Men zou dit dus ook kunnen omschrijven als een onderneming van Staatswege tot exploitatie van de in den nationalen grond verborgen schatten.

(Arg. 6). Men kan dit geld noemen vrucht van arbeid bestemd voor minder loonenden arbeid, wanneer men ‘loonend’ neemt in den zin van ‘geld-opbrengend’. Het is mogelijk met zulk een exploitatie-kapitaal op andere wijze grooter geldelijke winsten te maken. Maar het is niet mogelijk er meer mede te *produceeren*. Want een welbestierde landbouw is het productieve bedrijf bij uitnemendheid.

In beurs-speculatie zou men dergelijk kapitaal misschien in korten tijd kunnen vertienvoudigen, maar men kan er nooit meer mee voortbrengen.

Wanneer de staat dus aan het nationale vermogen een gedeelte onttrekt, om er minder geldelijk, maar grooter materieel voordeel mede te beoogen, handelt zij in alle opzichten wettelijk, voorzichtig en moreel. Zij onttrekt het geld aan den zwendel-staat, die minder op productie dan op hooge dividenden let, en belegt het in een staat van eerlijken arbeid die niet wil dobbelen maar voortbrengen.

1) Blauwboek v.d. Landbouw.

(Arg. 7). Deze kapitaal-verplaatsing is betrekkelijk zoo gering dat van een toename van werkeloosheid in de particuliere nijverheid wel geen sprake zal zijn. Kapitalen van die grootte worden jaarlijks in allerlei buitenlandsche ondernemingen gestoken, zonder dat hierdoor de werkeloosheid merkbaar toeneemt. De heer Pierson heeft zonder twijfel een steeds voortgaande en toenemende kapitaal-verplaatsing bedoeld. Hiervan is *vooreerst* geen sprake. Hij heeft blijkbaar niet gezien dat er kapitaal-vorming in 't spel kon komen.

Het kan waarschijnlijk geacht worden dat wanneer eenmaal de mogelijkheid van kapitaal-vorming gebleken is, men grooter exploitatie-kapitaal zal gebruiken, en dus nog meer kapitaal aan 't nationaal vermogen, aan handel en industrie onttrekken zal. Maar men zal dit nooit doen zoolang niet het heilzame en voordeelige van Staatslandbouw gebleken is. Eerst dan, wanneer men bespeurt dat Coöperatieve Staatslandbouw, gepaard met daarbij onontbeerlijke coöperatieve industrie, een bedrijf is waarin werkeloosheid niet vóór kán komen, dan zal men niet schromen het kapitaal te onttrekken aan de bedrijven waarin zij wèl voorkomt. Maar dit zou dan ook beteekenen dat de oplossing gevonden was, en dat de zwendel-staat zich omzette in een staat van eerlijken arbeid.

(Arg. 8). Nu getuigt het weer, naar mij toeschijnt, van een zonderling gemis aan principieel denken, wanneer men als bezwaar opwerpt dat de Rijkslandbouwer deel zal blijven uitmaken van de groote wereldhuishouding, dat er dus nog betrekkingen zullen blijven tusschen den zwendelstaat en den eerlijken-arbeids-staat. Hoe stelt men zich dan toch een ommekeer der toestanden voor? Wat wil men dan toch anders? Ziet men dan niet in dat elke totale breuk, elke geheele afscheiding, elke plotselinge en krasse omkeer onmogelijk, onbestaanbaar, onhoudbaar is?

Natuurlijk moet de Rijkslandbouwer *koopen*, evengoed als de rijks-telegrafist en de rijks-ingenieur en de rijks-leeraren. Hij krijgt zijn loon, en van dat loon vloeit een deel terug in den zwendel-staat, - maar ook een deel in de Coöperatieve Staatslandbouw-onderneming. Want die stelt de voortgebrachte goederen ter zijner beschikking en wel goedkooper voor hem, omdat hij deel gehad heeft aan de voortbrenging.

En des te goedkooper zal hij die producten krijgen naarmate de onderneming productiever wordt, dus ook naarmate hij meer zijn best gedaan heeft.

En in 't belang des Rijks zal het zijn, zooveel mogelijk alles te produceeren wat hij noodig heeft, want des te meer vloeit van zijn loon in de kassen van de Rijks-onderneming terug.[1)]

Dat loon zal geheel in harmonie blijven met de loonen in den zwendel-staat. Anders zou het privilege en armenzorg zijn. Het voordeel van tot den arbeidsstaat te behooren moet alleen gelegen zijn in de meerdere goedkoopte der producten, waartoe de eigen arbeid van den rijkslandbouwer onmiddellijk heeft bijgedragen.

(Arg. 8). Er mag geen sprake zijn van eenig privilege, noch van liefdadigheid. De Rijkslandbouwer moet evengoed belasting betalen, wanneer hij daartoe in de termen valt, als eenig ander rijksambtenaar. De voordeelen van zijn positie zullen alleen gelegen zijn in de goedkoopte van zijn noodigst levensonderhoud en de veiligheid van zijn bestaan. En dit is dan niet anders dan een premie, eerlijk verdiend, voor hen die afzien van een zwendelbestaan met kans op fortuinmaken en weelde, maar ook op ellende en werkeloosheid. Een premie op eerlijkheid, eenvoud en soliditeit en arbeidzaamheid.[2)]

(Arg. 8). En evenmin als het Rijk met den zwendelstaat mag concurreeren door hooger loon, evenmin mag het de markt drukken door verkoop van zijn producten tegen lagen prijs.

Het Rijk zal moeten verkoopen, zegt men, en het kan niet verkoopen tegen hooger prijs dan marktprijs.

Dit zou volkomen opgaan als het betrof een onderneming van particulieren, daar moet *geld* zijn, maar dit is juist de reden waarop ik beweer dat zulke pogingen van particuliere zijde ten eenenmale hopeloos zijn.

Voor den particulier bestaat de waarde van goederen uit-

1) Alleen de heer Tak heeft iets van deze werking voorzien.
2) Dit is de eenige wettige en moreele vorm van protectie, niet den Hollandschen geldjager te beschermen tegen den Franschen of Duitschen, maar in t eigen land den eerlijken arbeider te beschermen tegen den zwendelaar, tegen de overmaent van 't kapitaal.

sluitend in hun ruilwaarde. Maar voor het Rijk niet, ten minste niet geheel.

Dit scheen wel de meeste verbazing te wekken, dat ik de Rijkshoeven niet wilde laten rendeeren. En nu nog zal men zeggen: hoe kan men kapitaal vormen zonder geldelijk rendement!

Omdat men niet ziet het verschil tusschen een particulier en een Staat. Een particulier kan het zeker nooit, een Staat wel.

Het post- en telegraafwezen brengt meer dan een millioen aan 's Rijks schatkist. Dit acht ik niet minder dan een schandaal, zoolang de in dien dienst gebruikte ambtenaren overmatig moeten arbeiden tegen al te karig loon.

Zulk rendeeren nu, het streven naar een batig saldo voor de schatkist, is het wat ik, als oneerlijk en immoreel, principieel vermeden wil zien. Het zou zijn een steunen van den zwendelstaat, ten koste van hen die van eerlijken arbeid leven, een directe verkorting van hun recht, het recht op hetgeen zij door vlijt hebben voortgebracht.

Wat de Staatslandbouw opbrengt kome geheel en al ten goede van de staats-landbouwers, of van de uitbreiding der onderneming, dus van toekomstige staats-landbouwers. Hoe meer er geproduceerd wordt des te goedkooper moeten de producten voor de deelnemers worden.

Wordt er meer geproduceerd dan zij behoeven dan staan daarvoor drie wegen open. 1°. Het wordt door 't Rijk aan zichzelf verkocht, tegen marktprijs, ten behoeve van Rijks inrichtingen als leger en gevangenissen, en de opbrengst bestemd voor den Staats-landbouw. 2°. Er worden voorraden van gemaakt. 3°. Het wordt den particulier aangeboden tegen *hooger* prijs dan de marktprijs, tegen een prijs uitsluitend bepaald door de voortbrengingsmoeite, dus wat men zou kunnen noemen den normaal-prijs, onafhankelijk van de concurrentie.

Nu moet men goed in 't oog houden dat deze overproductie nooit overmatig kan worden. Want zoodra de Staats-onderneming van een product te veel krijgt zal de productie gericht worden op iets anders waaraan behoefte is. Een overmaat zal er waarschijnlijk altijd zijn, maar die is gewenscht, wanneer het ten minste een product betreft, dat bewaard

kan worden. Er moet een reserve zijn voor slechte jaren. En het is gemakkelijk te zorgen dat er van de producten die niet voor bewaring geschikt zijn, niet meer voortgebracht wordt dan de Staat onmiddellijk gebruiken kan.

Dit is 't voordeel van den Staat boven den particulier, dat de goederen voor den eersten waarde hebben ook zonder verkoop *omdat hij er gebruikers voor vinden kan, zonder ze op de markt te brengen*. Dit zijn n.l. de personen die direct van Staatswege gevoed en gekleed worden.

Een ernstig benadeelen van den particulieren landbouw kan het niet genoemd worden wanneer het Rijk zijn eigen inrichtingen van zelf voortgebrachte goederen voorziet.[1)]

En het bestaan van reserve-voorraden, waaruit ook de particulier kan koopen, tegen een normaalprijs, indien hij dat, hetzij om zuivere waren te krijgen, hetzij in tijden van crisis, verlangt, kan niet heeten een ‘drukken’ van de markt.

Integendeel, wie niet blind is voor de gevaren van onzen toestand zal het bestaan van zulke reserve-voorraden een noodzakelijken veiligheidsmaatregel noemen.

Vijf maanden van 't jaar voeden wij ons met buitenlandsch graan. Welke vreeselijke gevolgen zou het verstoren van den vrede voor ons niet kunnen hebben!

En dan, in een tijd van crisis, dan zit de zwendelstaat met zijn geld, dat het niet opeten kan, - maar de arbeidsstaat met zijn grond en voorraden. En zoo zeker als iedere crisis den zwendelstaat verzwakken zal, zoo zeker zal zij de Staatslandbouw-onderneming versterken.

Er zal kapitaalvorming plaats grijpen zonder geldelijk rendement. Dat kapitaal zal bestaan uit producten dienende tot voeding en kleeding der voortbrengers, uit verbeterden grond en uit geoefende, welgekleede en welgevoede arbeiders.

1) Zie hieromtrent het commissoriaal verslag over den arbeid in gevangenissen, N. Rott. Ct. 12 Mei 96. Hier wordt van den arbeid ter voorziening in 's Rijks eigen behoeften gezegd: De vrije nijverheid wordt ook door dien arbeid wel benadeeld, in zoover als werk, dat nu in de gevangenissen wordt uitgevoerd, daarmede aan de vrije nijverheid wordt *onthouden*. Zakelijk is ook hier benadeeling. Maar deze benadeeling wordt niet gevoeld. De prijsquaestie wordt hier vermeden. Vermeden ook gevaar van bevoorrechting. Bovendien, dat het rijk voor zijn behoeften goedkoope werkkrachten zoekt, komt aan alle belastingbetalenden ten goede.

Tot aankoop van grond, werktuigen en gebouwen en ter verschaffing van zaken die niet door de ambtenaren zelf kunnen worden geproduceerd is noodig een geldelijk fonds uit het nationaal vermogen, dat versterkt kan worden door leverantie aan rijksinrichtingen - en door verkoop in tijden van crisis. De rente van dit fonds wordt geïnd als een jaarlijksche belasting, een zekere som niet te boven gaand. Al het aangekochte blijft Staats-eigendom. Naarmate de ambtenaren meer in staat zijn in hun eigen levensbehoeften te voorzien, naar die mate vloeit er meer van hun loon in het fonds terug en blijft er meer beschikbaar tot uitbreiding. Dit zal dus het geval zijn naarmate de coöperatie uitgebreider wordt en er verschillende industrieën aan worden toegevoegd.

Dit systeem is dus volstrekt niet gebaseerd op een overdreven eisch van zelfverloochening of een al te krachtig gemeenschapsgevoel. Er is een natuurlijke samenwerking van belangen, zoodra er maar eenmaal een begin gemaakt is. En dat begin ligt zoo onmiddelijk voor de hand! Hoe klein is niet de overgang van een Rijks-proefveld of landbouw-station tot een Rijks-modelhoeve. Het een is een natuurlijk gevolg van 't ander. Er *zijn* al Rijks-landbouwers.

En dan is 't ook dadelijk in 't belang van 't Rijk die hoeven zooveel mogelijk te laten voortbrengen en de ambtenaren te onderhouden van hun eigen productie. En in 't belang der ambtenaren is het te zorgen dat de onderneming bloeit, want des te ruimer kunnen ze leven. Als er een ‘line of least resistance’ is, dan is ze hier. Wat tegenhoudt is het onnatuurlijke n.l. een ontzag voor de belangen en het prestige van den zwendelstaat.

Ook de psychologische linie van geringsten weerstand ligt hier. Want in elken Staat vindt men tegenwoordig een menigte menschen, beu van de overspannen jacht naar fortuin, moe en wee van 't gedobbel om geld. Dit zijn de vrijwilligers die wel de beste krachten van het arbeidsleger zullen vormen. En dan zijn er de uitgestootenen, de hongerlijders en werkeloozen, die wel moeten aangrijpen elk kansje op een secuur bestaan. Deze zullen de meeste moeite geven, en opgevoed moeten worden, en kunnen daarom niet dan voorzichtig en gaandeweg worden opgenomen.

(Arg. 9). Wie het bovenstaande goed doorzien heeft kan dunkt mij niet meer aankomen met de vrees dat er minder productief zal gewerkt worden. Deze vrees berust op een vage voorstelling, als zou ik plotseling alle geoefende landbouwers die thans den grond bewerken, willen vervangen door het leger van werkeloozen. Wat ik wil is feitelijk een onderneming tot productief-making van grond en arbeidskracht, waarbij alles er op is ingericht de productiviteit blijvend te verhoogen, en de belangen van alle betrokkenen daartoe samenwerken. Inrichtingen die mogen heeten *model*-hoeven.[1)] Waar de bodem dus noch verwaarloosd, noch uitgeput wordt. Het bezwaar dat de grond minder productief zou worden staat dus gelijk met het bezwaar tegen de invoering van een geregelde brandweer dat het brandgevaar er door zal toenemen.

Zeker is het mijn bedoeling dat er werkeloozen werk door zullen vinden. Maar ik wensch niet een werkverschaffing, maar het stichten van een bedrijf waarin geen werkeloosheid kan voorkomen. Ik wil niet palliatief maar principieel helpen. Dit gaat langzamer maar het gaat zeker. Daarom moet men klein beginnen maar goed. Men moet voor het op touw zetten der zaak de beste krachten gebruiken, zooals uit een natuurlijk belang voortvloeit. Zonder de beste deskundigen, de beste inrichtingen en een ruime kas in den aanvang zal men niet slagen. Eerst langzaam aan, als er een degelijk begin gemaakt is, zal men ruwe, ongeoefende krachten toelaten en die leiden en oefenen. Zijn niet de plannen van St. Simon en zijn navolgers mislukt, omdat men te snel wilde helpen en te veel bereiken op ééns? Hoofdzaak is dat de onderneming, volgens de aangegeven principes tot bloei komt, dan volgt de hulp op grooter schaal van zelf. Dreigt de onderneming door ongeschikte krachten schade te lijden, dan moeten die worden buitengehouden tot nader orde, en betere krachten aangewend.

(Arg. 10). Dat de bodem van ons land wel eens niet

1) De heer van den Broek heeft, schijnbaar mij bestrijdend, inderdaad mij krachtig gesteund door het aanbevelen van Rijks-modelhoeven. Dit is waar ik op rekende, dat n.l. ook van orthodox-liberaal standpunt, Rijks-hoeven mogelijke en wenschelijke zaken zijn. En als zij er eenmaal zijn, dan zal men ook gaandeweg komen tot hun coöperatie en tot de principes, die men nu nog, door het beperkte gezichtspunt, verwerpt.

genoeg kon voortbrengen tot onderhoud van zijn bewoners is een opmerking die ik moet stellen op rekening van gebrekkige kennis. Er kan - theoretisch - op 20 □ M. grond genoeg tarwe groeien om een volwassen mensch een jaar lang te voeden (Hallet). Wanneer ik nu stel dat de praktijk het brengt tot een tiende, dan kan nog elke 200 □ M., elke 2 aren, een mensch in leven houden. Er zijn in ons land 2,309,352 H.A. vruchtbare, bebouwde grond. Zonder dus aan ontginning van woesten grond te denken zou ons land 115 millioen menschen kunnen voeden.

Maar de principieele ongerijmdheid van het bezwaar volgt al uit deze overweging dat ons land een der vruchtbaarste van de wereld is. Dat men dus in 't geheel niet mag rekenen op het bestaan van landen, vruchtbaarder dan het onze, van wier overtollige productie wij kunnen leven in ruil voor de voortbrengselen van onze nijverheid. In landen met maagdelijken bodem van grooter vruchtbaarheid, moet deze door de verminderende opbrengsten achteruitgaan, de bevolking zal er toenemen en wij zullen onverbiddelijk worden teruggewezen op de productie van ons eigen land.

Naarmate de wereldbevolking toeneemt zal de nood elk volk dwingen zijn toevlucht te zoeken in de voortbrenging van eigen grond. En wee het volk dat dan zijn tijd verdobbeld heeft!

Coöperatieve Staats-landbouw is een zaak waartoe elk volk vroeg of laat zal moeten komen. Er is geen uitweg tusschen géén landbouw of Staats-landbouw. Dezen laatsten achten velen een treurig verschiet omdat naar zij meenen de Staats-landbouwer het hart voor zijn werk zal verliezen. Maar dit verklaar ik, op menschkundige gronden, voor een dwaling.

En ik herinner aan Rijks-inrichtingen waarbij noch privaatbezit, noch persoonlijk belang in 't spel is en die toch voortreffelijk functionneeren. Ik denk niet alleen aan telegraaf en posterijen, maar aan een inrichting die de glorie is van ons land, onze Waterstaat. Wij leven achter onze dijken veiliger dan andere volken op hun hoogen bodem, en onze waterbouwkundigen zijn wereldberoemd. Toch zijn het allen Rijksambtenaars die misschien geen stukje van het door zee en rivieren bedreigde land privaat bezitten, wier onmiddellijk belang volstrekt niet altijd bij de deugdelijkheid van hun werk gemoeid is, maar die het zoo ver gebracht hebben door

het begrip van het algemeen gevaar dat het land bedreigt, en door lust om het hun opgedragen eervolle werk zoo goed mogelijk te doen. Hoe kunnen wij toch, met dit voorbeeld voor oogen, de menschen zoo slecht vertrouwen. Het is in den menschelijken aard eer en lust te vinden in het goed volbrengen van een gewichtig werk, zoodra de mensch zijn verantwoordelijkheid voelt, ook zonder winstprikkel en zonder nood.

En juist omdat ons volk getoond heeft deze goede neiging zoo sterk te bezitten acht ik het in staat ook voor den landbouw te doen wat het voor den Waterstaat gedaan heeft. Een volmaking, door verstandelijke coöperatie, onder rijksbeheer.

'Curbing the ocean and overflowing rivers with their dikes, they came to love the soil, their own creation, and to till it with patient, almost tender care. So they became the fathers of scientific farming in Europe', zegt een Engelsch geschiedschrijver van ons volk.[1)]

(Arg. 10.) Elk land moet er toe komen, maar ik acht ons land bij uitnemendheid geschikt het voorbeeld te geven. Om ons verleden, want van Holland is de verbetering van het landbouwbedrijf in geheel Europa uitgegaan. Om het karakter van onze bewoners, geneigd tot een landelijk bestaan, gevoelig voor het natuurleven, vlijtig, bedachtzaam en rationeel. En eindelijk omdat door de vruchtbaarheid van onzen bodem en de slechte conditie van onzen landbouw het tot land-nationaliseering beschikbare kapitaal hier zoo groot is. Een Staats-landbouwonderneming, welbestierd, moet overal slagen, maar zij zal op een armen grond waar kapitaal-vorming moeielijk is, of in een vruchtbaar land waar de particuliere landbouw goede zaken maakt, maar uiterst langzaam veld winnen.

(Arg. 11). Dat er aan deze coöperatieve productie ook coöperatieve industrie moet verbonden worden behoeft geen betoog. Waar vlas en wol geproduceerd wordt, zullen er spinnerijen en weverijen noodig zijn om het product bruikbaar te maken.

1) William E. Smythe. Century Dec. 1896.

De nooddruft en het natuurlijk belang zullen er van zelve toe leiden. Er zal naast de zwendel-industrie door hebzucht gedreven, een eerlijke industrie ontstaan door nooddruft en natuurlijk belang. De een zal aan den ander geen directe schade doen, want de eerlijke, coöperatieve industrie zal onafhankelijk zijn en in gestadige equatie blijven met de zwendelindustrie. De omzetting zal geheel vrijwillig geschieden. Wien de geldjacht begint te verdrieten zal vrijheid vinden tot een eerlijker bestaan. Vrijheid die nu niet geboden is.

En dat er van die vrijheid gebruik zal worden gemaakt daarvan geeft Taks laatste tegen-argument wel het vreeselijkste bewijs. De tegenwoordige industrie heeft *de werkeloozen noodig als een reserve*!! De moderne groot-industrie is een menschenverslindend monster, dat steeds een voorraad ongelukkige hongerlijders voor zich in bewaring houden wil. Wat zonde en jammer van deze liefelijke instelling, als die eens niet meer ‘te spreken’ was, als die eens ‘gemist’ moest worden!

(Arg. 12). Ik begrijp niet best hoe men kan spreken van ‘één der checks’ voor de overbevolking? Bedoelt men dan waarlijk dat er altijd een aantal verschillende middelen moeten blijven bestaan, als nuttig en wenschelijk, om een te groote toename van het menschenras te keeren? Zooals pest, cholera, oorlog en honger? Zijn al die ‘checks’ fraaie zaken die gerespecteerd en volstrekt niet weggenomen mogen worden? Dan zou men ook hygiene, vaccine, arbritage enz. immoreel moeten noemen.

Het komt mij toch voor dat het steeds de toeleg van het menschenras geweest is, alle ‘checks’ weg te nemen, op één na, die nooit weg te nemen is n.l. de beperkte productiviteit van den bodem. Zoodra de aarde geen voedsel genoeg oplevert, kunnen er ook niet meer menschen komen, of ze verhongeren, dat is duidelijk. Maar van geen enkel ander keermiddel erken ik de eerbiedwaardigheid of de onaantastbaarheid.

En dit is juist het goede van den eerlijken arbeidsstaat dat ze alle keermiddelen reduceert tot één. Ze neemt niemand op die ze niet voeden kan. Ze brengt niet, zooals de zwendelstaat, menschen groot om ze daarna te laten verhongeren in reserve. Ze zal ruimte maken zoodra er ruimte gemaakt kan

worden, en den toetredende zekerheid geven dat zoolang de aarde het voedsel niet weigert hij het ook krijgen zal. Groote calamiteiten zal ze door coöperatie - en zooals te verwachten is later ook door internationale coöperatie - in hun effect verminderen tot een minimum.

En hier is ook het antwoord op de dwaze meening, dat zulk een toekomst een terugkeer zou zijn tot archaïsche toestanden[1]. Het coöperatie-begrip heerscht over de geheele wereld en kan nooit meer worden uitgeroeid. De geestelijke goederen der menschen, de ervaring, de kennis, het ruimere begrip zijn universeel en niet het eigendom of voorrecht van een bepaalde klasse, of in uitsluitend bezit te houden door den zwendelstaat. De staat van eerlijken arbeid, die nu beginnen zal, heeft de volle beschikking over alles wat de maatschappij aan vernuft, ervaring en begrip gewonnen heeft. En zij zal eerst, door het scheppen van een materiëele onbezorgdheid en rust, de gelegenheid geven tot volle ontwikkeling van wat er hoogs en schoons in 't menschenras sluimert.

Ieder weet het of begint het te begrijpen in onzen tijd: het kapitalisme en zijn ongelijke machtsverdeeling is het euvel, dat onze samenleving in zijn valsche banen bracht en houdt, en het wapen, waarmee het zich tegen elke aanranding kan verzetten, is het tot marktwaarde brengen van al wat waarde heeft. Zooals een Duitsch auteur het uitdrukte: ‘Es ist ein Naturgesetz, dass der Kapitalbesitz alles zuvor mit jenem Schleime überzieht, der es ihm möglich macht, alles zu verschlingen - mit der Marktwerthung alles Besitzbaren. Er kann alles kaufen und macht alles kaufbar, denn er will alles kaufen.’[2]

Hieruit volgt, dat men het kapitalisme maar op één wijze zijn macht ontwringen kan, en wel door de goederen hun verbruikswaarde te geven, zonder dat zij marktwaarde krijgen, door ze te verbruiken zonder ze te verkoopen.

Dit is mogelijk, op de door mij aangegeven wijze. En ik verneem gaarne hoe iemand zich voorstelt dat het *anders* mogelijk is.

1) Van der Goes, in het Tweem. Tijdschr. van Maart '97, pg. 194.
2) R. Bartolomäus (Schmiegel). Die Nothlage der Landwirthschaft. Die Gesellschaft XIII Jahrg. Heft II.

III.
Practische bezwaren.

1. Eer men een redelijk aantal werkzoekenden had geholpen zouden de uitgaven zeer hoog rijzen. Naar schatting heeft men in 10 jaren tijds 15 pCt., dus 30 millioen verlies en 100 millioen meer aan belastingen (als rente van den koopsom van den grond) te betalen door 2 millioen personen.
   (TAK.)
2. Als het middel opging, zouden de hoevenaren direct noch indirect belasting kunnen betalen en de belastingplichtigen nemen af in draagkracht naarmate de hoeven toenemen.
   (TREUB.)
3. Hoe zal de Rijkshoevenaar zich al de zaken verschaffen, die hij niet zelf produceert? Hij zal precies even ver in den concurrentie-strijd betrokken worden als ieder ander landbouwer. Hij moet koopen tegen marktprijs en in ruil geven tegen marktprijs.
   (TREUB.)
4. De Rijkshoevenaar zal leven van de beurzen van anderen. De toepassing van v. E.'s idee is niet mogelijk. De toestand zou verergeren, niet verbeteren door zonder onderzoek en zonder contrôle op uitgebreide schaal aan ieder, die zich aanmeldde, een onderkomen te geven. Het middel zou vreedzaam philantropisch worden in plaats van vreedzaam revolutionair.
   (TREUB.)
5. Op beperkte schaal is het stelsel mogelijk als een niet-aanbevelenswaardige vorm van armenzorg. Uitgebreid zou het worden een slechte en dure armenzorg zonder contrôle.
   (TREUB.)

   Zulke proeven zijn op beperkte schaal altijd mogelijk, maar dat is geen bewijs.
   (TAK.)

Wie het vorig hoofdstuk aandachtig gelezen heeft zal wel reeds inzien hoezeer de bovenstaande argumenten bezijden de kwestie gaan. Het is waarlijk alsof de beide stellers dezer bezwaren er nooit over gedacht hebben, dat Staatslandbouw als een urgente noodzaak te wachten staat, zooals men in

Duitschland reeds begint te begrijpen, en hoe die dan wel zou moeten ingericht worden. Zij doen het voorkomen alsof ik aangeraden heb alle werkeloozen op een rijk stuk land te laten bijeenroepen, hun geld en machines te geven en dan te zeggen: gaat nu je gang maar, en maakt brood.

Het zou geen waarde hebben, en het kan ook onnoodig geacht worden, hier een berekening te maken van de exploitatie-kosten eener coöperatieve Staats-landbouw-onderneming. Zoo iets zou voor mij zeer moeielijk en hachelijk zijn en aan eindelooze vitterij blootstaan. Dit wordt de taak der deskundigen.

Maar ik kan schematisch het mechanisme van zulk een onderneming wel in zoover uiteenzetten, dat er uit blijkt hoe weinig de bovenstaande bezwaren ter zake dienen.

Wanneer de Staat een hoeve inricht zal zij beginnen een product te verbouwen, dat gemakkelijk consumenten vindt en bewaard kan worden. Stel nu zij sticht eerst een tarwehoeve op de klei, een rogge-hoeve op 't zand, een vlas-hoeve, en heeft bovendien woeste grond ter ontginning, zooals die onlangs reeds is aangekocht bij Kootwijk.

Zij kiest voor elke hoeve de voordeeligst gebleken grootte, stel 30 H.A. Daarop wonen 4 of 5 vaste gezinnen, stel ± 40 hoofden. Bovendien zijn er losse werklieden noodig, die werken in den oogsttijd op de graanhoeven, 's winters aan 't vlas of op de woeste gronden. Het spreekt van zelf, dat het raadzaam is, op niet te ver uiteengelegen plaatsen te beginnen.

Bij elke hoeve is een veestapel noodig, zooals de ervaring dat leert. De wisselbouw brengt mee, dat er vier of vijf andere producten moeten geteeld worden: erwten, boonen, haver, groenvoer enz. Ook zullen er een hoenderpark, varkens, bijen worden gehouden, en een moestuin, alles zooals de economie van een groote hoeve dat meebrengt, en zooals de landkolonie van het Heilsleger dat reeds heeft toegepast.

Dit alles moet onder zeer bekwame leiding zoo zuinig en productief mogelijk worden ingericht, met een verbruiks-systeem zooals dat reeds in de maatschappij de Veluwe bestaat: gemeenschappelijke keuken en wasch-inrichting, leeszaal enz.

Deze inrichtingen zullen bij de stichting zeker niet meer dan 5 tonnen gouds kosten, 150 à 200 menschen een bestaan

geven en aan onderhoud en loon niet meer dan 150 duizend gulden jaarlijksche uitgaven vereischen eer zij iets voortbrengen[1].

Nu weet men, dat zulke hoeven gemakkelijk binnen twee jaren rendabel worden. Dat wil zeggen, zij kunnen door verkoop van tarwe, rogge, zuivel enz. genoeg opbrengen om het er in gestoken kapitaal een matige rente te doen opbrengen. Wat de opwonenden zelf behoeven is maar een kleine fractie van wat er wordt voortgebracht. Het overtollige dient ter verkoop en ter afdoening van pacht en kapitaal-rente.

Doch dit is hier de bedoeling niet. Het Rijk is zijn eigen pachter en vraagt geen rente in geld, maar in goederen. *De producten hebben voor 't Rijk hooger waarde als materiaal ter voeding en kleeding, dan de door abnormale verhoudingen bepaalde geldswaarde bedraagt*. Van al wat de hoeve voortbrengt voorziet het dus eerst de opwonenden, en de ambtenaren der onderneming op coöperatieve wijze, en de toeleg blijft zooveel mogelijk alles wat noodig is op de hoeven zelf te produceeren.

Hierdoor zal natuurlijk, na weinig tijd, het feitelijk uitgekeerde loon dalen. Welk stelsel van coöperatief verbruik men kiest, hoef ik niet te bepalen, er zijn voorbeelden genoeg. Men kan het gewone geld gebruiken, of speciale kooppenningen, of waren-bons.[2] De hoofdzaak is, dat men den ambtenaar alleen geld zal behoeven te geven voor zaken, die niet coöperatief geproduceerd worden, voor brandstof, koffie, enz.

De groote moeielijkheid is, wat men met de over-productie doen zal. De beide graanhoeven brengen naar een matige

1) De landkolonie van het Heilsleger, met ± 25 kolonisten en 87 H.A. grond, heeft ƒ 60,000 gekost. De onkosten, zonder de rente van 't kapitaal, bedroegen 't eerste jaar ± ƒ 7 per hoofd en per week. Naar schatting zal dit bedrag het tweede jaar reeds verminderen tot ƒ 2. Ann het zelf-voorzien in kleeding, door vlas- en wolbewerking, wordt nog niet gedacht. Het leven der kolonisten is echter, door geldgebrek, vooralsnog treurig primitief.

2) De deelnemers aan de communistische landbouw-kolonies in Australië en Nieuw-Zeeland worden betaald in coupons, waarvoor zij waren krijgen in de magazijnen der kolonie. De geschiedenis der kolonies, in deze meest socialistische staten der aarde, is leerrijk. Naar zelf-voorziening en coöperatief verband in den door mij bedoelden geest, werd tot nog toe niet gestreefd. De staat subsidieerde, maar beheerde niet. Het resultaat was, volgens de jongste enquete, bedroevend: gebrek, ondanks steeds stijgende subsidies. En de eindelijk voorgenomen remedie was: *direct staatsbeheer*. (Zie Leroy-Beaulieu, Réforme Sociale Juin 1896.

schatting al spoedig twee maal zooveel tarwe en rogge op als door al de ambtenaren kan geconsumeerd worden, stel een overmaat van 200 H.L. 's jaars. Aan zuivel en vee is de over-productie waarschijnlijk relatief nog grooter. Maar dan heeft het Rijk het volle recht deze goederen aan leger en gevangenissen en werkinrichtingen te verkoopen - tegen marktprijs natuurlijk, anders zou men over verhooging der uitgaven te klagen hebben - en de opbrengst te besteden tot dekking der onkosten.

Zoodra op deze wijze de uitgaven voor de hoeven gedaald zijn, worden kleine industriën op touw gezet, om de producten nog meer tot coöperatief gebruik geschikt te maken, een bakkerij, een zuivelfabriek, een spinnerij en weverij, voor het vlas of voor de wol. Aan de hoeven zelf worden door de geschikten en handigen ambachten geleerd, zoodat de bevolking zich meer en meer zelf te helpen weet. Er worden linnen en wollen kleederen gemaakt, en zoo daarvan overschot is, ook die aan leger, gevangenen enz. verkocht.

Zoodoende zal men, zonder ooit het jaarlijksche budget te overschrijden, tot een evenwichtstoestand komen, met een zoo gering mogelijke over-productie en met zoo gering mogelijke kosten.

Eerst wanneer die evenwichtstoestand bereikt is, gaat men aan uitbreiding denken.

En het is zeer onwaarschijnlijk, dat de onkosten voor een personeel, dat zichzelf op die wijze van voeding en kleeding voorziet, meer zullen bedragen dan ƒ 100 per hoofd, wanneer bovendien de overtollige producten aan het Rijk verkocht worden. Terwijl de over-productie wel niet zal stijgen boven de behoeften van de duizenden, die het Rijk moet kleeden en voeden.

Bij de uitbreiding blijft dan natuurlijk het landbouwbedrijf de hoofdzaak. Maar men houdt er rekening mee, welke producten het meest noodig en gewenscht zijn. Graan zal het hoofdproduct blijven, al was het alleen om de mogelijkheid en wenschelijkheid van het aanleggen van voorraden. Maar vele kleine industrieën kunnen ontstaan rondom de landbouwende bevolking, tot verwerking der producten. Het Rijk kan ook zijn eigen steenen bakken, zijn eigen zout zieden, leder bereiden en zoo voort. Hoe meer arbeiders het

in de coöperatie opneemt, hoe meer consumenten voor zijn over-productie. Hoe meer het coöperatief produceert en verbruikt, hoe lager ook het loon, dat het aan elk deelnemer heeft uit te keeren.

Zoodoende zal het er na tien jaren waarschijnlijk heel anders uitzien dan de sombere voorstelling van den heer Tak. In plaats van 130 millioen te betalen door 2 millioen menschen, zal men een coöperatief Rijkslandbouwbedrijf hebben met misschien 10,000 deelnemers, die aan het Rijk zeker geen millioen en hoogstwaarschijnlijk geen cent kosten. Want ƒ 100 per hoofd voor extra uitgaven is zeer veel voor personen, die zichzelf nagenoeg van alles voorzien[1]). Terwijl de verkoop der overtollige producten aan de Rijksinrichtingen licht de uitgaven kan dekken voor den aankoop van machines, gereedschappen, brandstof enz. - die tot onderhoud moeten strekken en waarin de coöperatie niet zelve kan voorzien.

Er zal dan wellicht telkens een stilstand komen. De jaarlijksche toelage mag niet overschreden, en de equatie tusschen zwendelstaat en arbeidsstaat niet verstoord worden. Zoolang de tegenwoordige abnormale toestand van het ruilverkeer blijft bestaan, moet de over-productie binnen een zekere grens gehouden worden. Het maken van voorraden is een zaak, die veel onkosten en verlies meebrengt en in de met de graanproductie samengaande veeteelt is over-productie nogveel lastiger.

Maar men moet niet vergeten, dat een abnormale toestand als die waarin wij leven onhoudbaar is.

Men is niet genoeg doordrongen van het dóór en dóór ziekelijke van industrie-staten, zooals Engeland, - en Holland in minder mate, - die zonder toevoer van buiten in 14 dagen tijd voor hongersnood staan. Het zijn hypertrophieën, economische monster-vormingen en miswassen.

Ook zonder oorlogen of groote katastrofen kan er eerlang een tijd komen waarin hongersnood dreigt.

De reuzen-hoeven in Amerika die ons van graan voorzien putten den bodem uit en worden volstrekt niet rationeel bebouwd, het eind van hun makkelijke over-productie is niet ver meer. De handel is in handen van hebzuchtige tusschen-

1) Zie de noot op pag. 34, omtrent landkolonie van het Heilsleger.

personen die belang hebben bij groote prijsverschillen. Men behoeft bij een intredende crisis niet te hopen op spoedige vereffening der prijzen of op een direct vermeerderende uitzaai in de landen die ons het graan leveren[1].

De rampen waartoe deze toestand leiden moet, kunnen wij moeielijk te donker inzien.

Maar als het Rijk vóór dien tijd gesticht heeft een bloeiende, zich zelf nagenoeg geheel bedruipende landbouw-onderneming - met bijv. 200 hoeven, 6000 H.A. bouwgrond en 10,000 daaraan coöperatief verbonden deelnemers - dan is er een kern gevormd in onze natie, waardoor de slag gebroken kan worden. In silo's kunnen voorraden verzameld zijn - steeds verbruikt en weer aangevuld - groot genoeg om het ergste gevaar te keeren.

Het Rijk zou dan enorme winsten kunnen behalen, wat het echter niet mag beoogen[2]. Het zal zijn waren evenals te voren verkrijgbaar stellen tegen den kostenden prijs en daarmee de ellende keeren, en tevens de uitbreiding zijner onderneming mogelijk maken.

Men moet niet vergeten dat wie op dit oogenblik, nu de H.L. tarwe ƒ 5. - kost, tegen marktprijs verkoopt, verliest en kostbaar goed weggeeft. En dat een onderneming die *verbruikt* in plaats van verkoopt, wint, - omdat de verbruikswaarde overtreft de marktwaarde. Deze winst is voor den particulier onbereikbaar, omdat ze te veel tijd en kapitaal vergt. Maar voor een coöperatieve Rijks-onderneming is deze winst bereikbaar - en *daarvoor alleen*.

Men weet dat er reeds contact is tusschen den Staat en de coöperatieve vereenigingen. Tusschen 1885 en 1895 werden voor £ 400.000 schoenen geleverd voor het Engelsche leger door coöperatieve vereenigingen. Maar de vereenigingen

1) Zie hierover Ruhland, Einführung in das Studium der Agrarpolitik. pag. 17.

2) ‘Jawel, morgen brengen!’ zegt hier zeker de altijd snaaksche heer van der Goes, ‘’t zijn lieve jongens, om geen voordeel te beoogen!’ Mijn antwoord is, dat ik hem tegen dien tijd zelf in de regeering hoop te zien, om te zorgen dat de maatregel *volkomen* worde uitgevoerd. Bewijst het iets tegen een voorstel, wanneer men betoogt dat gebrekkige uitvoering geen doel zou treffen? En dit is juist de kracht van het denkbeeld, dat het voornaamste principe - zelfvoorziening in eigen behoeften zonder marktverkoop - als een regulator werkt, waardoor de onderneming in slechte tijden toch kan bestaan en zich uitbreiden, en in voorspoed geen geldelijke winsten kan afwerpen.

leverden zelf de grondstof en zijn niet geneigd tot contracten waarbij dit voordeel voor hen weg valt, terwijl de Staat op deze wijze geen voldoende controle heeft op het goede gehalte der grondstof. Eerst dan wanneer de staat ook zelf de grondstof produceerde, vielen al de bezwaren weg.[1)]

Onderwijl, in den tijd dat ik dit schrijf, is in ons land reeds de eerste stap gedaan tot Rijkslandbouw. Op initiatief van den minister van Houten is een uitgestrekt domein aangekocht met het doel dat te bebosschen en te ontginnen - een daad die het bestuur van dezen minister memorabel zal maken. Of de Staat nu hout teelt of graan, maakt geen essentieel verschil. De Staatslandbouw is feitelijk begonnen.

Hoe de zaak zich verder zal uitbreiden wanneer eenmaal de onderneming op de door mij schematisch aangeduide wijze gevestigd is, daarover is het niet raadzaam nu reeds bespiegelingen te houden. Het kan zeer langzaam gaan, maar ook - als men bedenkt hoe het met post, telegraaf en spoorweg ging, - verrassend snel.

De historie leert ons hoe gevaarlijk het is van ‘droombeelden’ en ‘utopiën’ te spreken. In 1807 verklaarde de Fransche Académie des Sciences aan Napoleon dat het algemeen gebruik van stoombooten op zee een dolle hersenschim was. In 1825 rekende een groot Engelsch dagblad de menschen die aan een uitgebreid spoorwegnet geloofden, tot utopisten, wier droomen de aandacht niet waard waren. En wie heeft voor 50 jaar durven gelooven dat men ooit een brief door de geheele wereld zou kunnen sturen langs honderd verschillende spoor- en bootlijnen, voor een paar stuivers die men thuis betaalt? ‘Hoe kan dat ooit verrekend worden?’ zou zelfs de grootste optimist ongeloovig hebben uitgeroepen.

Dit staat echter vast dat een Rijkslandbouw-onderneming met coöperatieve productie en verbruik onaantastbaar blijft en vast staat bij alle schokken die het wereldverkeer beroeren. Ja, ook dat elke crisis haar zal versterken. Aantastbaar is zij alleen in dat kleine deel, waarmede zij met den zwendelstaat samenhangt, in die zaken die zij niet zelve kan verschaffen. En dat deel wordt steeds kleiner, naarmate zij zich uitbreidt. In tijden van nood kan zij er zich zelfs geheel van losmaken,

1) D.F. Schloss. Report o/t English Board of Trade.

door tijdelijk afstand te doen van sommige geriefelijkheden.

In den toestand van ontwikkeling die ik na 10 jaren als mogelijk voorstelde, heeft zij 10.000 deelnemers en misschien 40.000 consumenten. In dien toestand nu kan zij onmiddellijk elke kwijnende industrie in haar geheel overnemen, die niet méér consumenten behoeft om te kunnen bestaan. Zij heeft zelf-gevoede en zelf-gekleede arbeiders, die haar bijna niets kosten, en kan er waarschijnlijk zooveel bij krijgen als zij wil. De deelnemers aan de coöperatie ‘de Veluwe’ krijgen alleen woning, zeer sobere voeding en nog ƒ 2.50 weekloon, toch zijn er 100 sollicitanten voor elke vacature. Ook voor brandstof behoeft zij niet afhankelijk te zijn. De domaniale steenkoolmijnen te Kerkrade leverden in 1895 bijna 80 millioen Kg. steenkolen waarvan ¼ tockwam aan den Staat.

Men zal toegeven dat tegen een dergelijk schema de boven dit hoofdstuk geplaatste bezwaren volkomen ongeldig zijn. Toch is het in mijn vorig opstel precies zoo aangegeven, voor wie zorgvuldig leest en consequent doordenkt.

Een interessanter bedenking, die nadere beschouwing verdient, werd mij mondeling door den heer Löhnis geopperd.

De tegenwoordige hooge volkomenheid van landbouw en industrie is bereikt door een systeem van specialiseering en zoo geworden door de behoeften van millioenen consumenten. In een onderneming met coöperatieve productie en verbruik zal er een systeem ontstaan ingericht naar de behoeften van betrekkelijk weinigen en met minder specialiseering. Zal dit niet zijn een stap terug, een achteruitgang?

Ja, zonder twijfel zal er aanvankelijk iets geschieden wat op achteruitgang lijkt. Zeker zal het lang duren eer een vereeniging met weinige duizende consumenten voor zich zelf voorwerpen kan maken zoo kunstig en perfect als de moderne naalden, rijwielen, machinerieën, parapluis enz.

Maar deze stap terug is noodzakelijk. Wij zijn tot een specialiseering gekomen die in alle opzichten is onhoudbaar en abnormaal, die van menschen maakt eenzijdige werktuigen alleen geschikt voor één zelfde verstompend, demoraliseerend werk.

De stroom is in verkeerde baan geraakt. Wie haar in rechte bedding wil terugvoeren moet schijnbaar terug, al is het voor kort.

Maar men moet bedenken dat het bezwaar vervalt naarmate het aantal deelnemers toeneemt. Dat de oudere productiewijze niet onmiddellijk verdwijnt, maar naast de nieuwe langen tijd blijft bestaan, totdat zij er zich geleidelijk in omzet, wanneer het aantal eerlijke arbeiders reeds aanzienlijk is gestegen. De kennis en de ervaring, in het zwendelsysteem opgedaan, gaan niet verloren.

Het landbouw-bedrijf zal zich aanvankelijk in dien zin wijzigen dat export niet meer beoogd wordt. Tot achteruitgang zou dat alleen leiden, wanneer wij woonden op armen grond, alleen geschikt voor weinig gewassen. Maar er is geen land dat zooveel verscheidenheid van teelt gedoogt als Nederland.[1)]

En wie graag mooie voorwerpen om zich ziet zal er zeker niet rouwig om zijn als fabriekswerk min of meer het veld moet ruimen voor handwerk, als de industrieën verkleinen, en de ambachten op meer individueele wijze beoefend worden. Is dit juist niet wat ieder mensch van gevoel en smaak verlangt?

En moge ook in een coöperatieven staat landbouw en machinefabricage al weder terugkeeren tot de vorige volmaakte productie-wijze, de groot-industrie met haar lorren-produceerende slaven heeft voor goed afgedaan, het handwerk en de kleine plaatselijke industrie zal blijven leven, omdat er geen noodzaak en geen mogelijkheid meer is voor een zoo overmatige specialiseering.

Drie factoren bepalen de uitbreiding der zaak. Vooreerst de jaarlijksche toelage voor extra-benoodigdheden, ten tweede de productiviteit van ons land, ten derde het aantal personen geneigd hun behoeften te beperken tot de betrekkelijk sobere voorwaarden der coöperatieve levenswijze. Deze drie moeten gehouden worden in onderling evenwicht. Zoolang er schom-

1) Hier vinde de heer van den Broek het antwoord op zijn bewering, dat ik - door rhetoriek vervoerd - het onderscheid tusschen brood in concreten zin, en brood in overdrachtelijken zin verwaarloosde. Inderdaad heb ik, zeer opzettelijk en duidelijk, die twee beteekenissen samen gebracht en gezegd dat het noodig zal blijken dat ons dagelijks brood inderdaad brood wordt, geen rijst of mais. Ook de heer van der Goes schijnt te meenen dat ik de velerlei behoeften der menschen niet achtte en hun ontstaan niet begreep. Maar voor wie lezen kan staat er duidelijk dat alleen zij, die noode of vrijwillig bereid gevonden worden, in den aanvang hun behoeften zoo noodig tot het zelf geproduceerde te beperken, kunnen verlost worden uit den zwendelstaat.

melingen in dat evenwicht zijn blijft de uitbreiding mogelijk. De eerste blijft in omgekeerde reden staan tot de tweede, hoe meer het land zelf kan produceeren hoe kleiner de extra toelage behoeft te zijn. Aan deelnemers zal het niet ontbreken zoolang er hongerlijders in den zwendelstaat zijn. Toch moet er eindelijk een moment aanbreken waarop men zonder internationale coöperatie niet verder komt. Het stabiele evenwicht der drie factoren voor ons land is dan bereikt. Dan kunnen de koloniën - waar staats-culturen niet vreemd zijn - in de coöperatie betrokken worden, door er eerst een onderneming van gelijken aard te beginnen en die met het moederland te verbinden. Zoodoende verschaft men allerlei - ijzer, hout, steen, specerij - wat aan 't eigen land ontbreekt, en de arbeidsstaat kan tot een hooger graad van onafhankelijkheid en ontwikkeling gebracht worden. Al is het zwendelsysteem dan nog niet verdrongen, er is daar naast een bedrijf ontstaan waarin noch werkeloosheid, noch gebrek kan voorkomen, waarin het aanvankelijk gemis aan geriefelijkheden steeds afneemt, en de opname van nieuwe deelnemers door steeds geringer geldelijke middelen op steeds grooter schaal kan plaats grijpen.

De voleinding der ommekeer, de complete kristallisatie in een nieuwe betere orde kan echter nooit verwacht worden zonder internationale samenwerking. Ook in andere landen moeten dergelijke brandpunten van kristallisatie ontstaan, die door samen-reiking de omzetting voltooien. Maar waar een welgeslaagd voorbeeld gegeven wordt door één Staat, kan navolging niet uitblijven.

Ik heb gehoopt dat Nederland die Staat zou zijn. Nationaal gevoel is voor de staten wat persoonlijk eergevoel is voor de individuën. Voor den wijsgeer zijn beide gevoelens beperkend en verengend, dus schadelijk aan de hoogste bewegingen der ziel. Evenwel erkent hij hun betrekkelijke waarde. Wie aan het tegenwoordig geslacht de verwerping van het nationaliteitsgevoel predikt, doet even onwijsgeerig, en even vergeefs, als de monniken die de verwerping van persoonlijken trots, van eergevoel en eigenwaarde predikten aan het geslacht der riddertijden.

Als Nederland niet voorgaat dan zal een van Neerlands buren het wellicht doen.

De Duitsche agrariërs hebben een doodelijke vrees en afkeer van ‘Verstaatlichung’, die volgens hen zou worden Staatstirannie. Een dwaling die voor een Duitscher zeer verklaarbaar is. Toch is het Duitsche agrarisme tot de slotsom moeten komen dat zonder staatshulp uit de tegenwoordige crisis geen redding denkbaar is.

Buchenberger wil ‘*einen staatlich geleiteten und organisirten Kampf gegen die nachtheiligen Folgen eines überwaltigenden Wett-bewerbs des Auslandes auf die inländische Urproduction*’.[1)]

En Ruhland zegt nog duidelijker: ‘Man mag das Blättchen von der künftigen Brotversorgung unseres Volkes drehen und wenden wie man will, es kommt nichts anderes dabei heraus, als *die Pflicht der Staaten, für das Brot des Volkes selbst zu sorgen*’.[2)]

De Agrar-reform door Ruhland bepleit komt neer op het onder Staats-controle houden van den grondhandel. Dit is inderdaad een principieel middel, niet palliatief, want het is direct gebaseerd op het inzicht dat de grond niet is een gewone handelswaar, en dat vrijheid van grond-koop en verkoop een hoofdoorzaak is van de tegenwoordige misstanden.

Mij schijnt dit middel echter, al moge het op den duur heilzaam kunnen werken, veel bezwaarlijker, omslachtiger en minder doeltreffend, dan directe coöperatieve Staats-exploitatie. Het verhelpt veel minder spoedig, het brengt een grooter administratieven omslag mee, het veroorzaakt geen directe wijziging in handel en industrie, en het is *dwang*, geen vrijlating. Het zou in Duitschland toe te passen zijn, in ons land waarschijnlijk niet.

Niet ten onrechte zegt Ruhland: ‘die offenkundige Schwäche des Sozialismus liegt in der Unzulänglichkeit seiner praktischen Vorschläge’.

Tot nu toe was het socialisme sterker in de diagnose dan in de therapie. De meeste artikelen van het socialistisch programma, - verkorting van arbeidsduur, arbeidersverzekering, en dergelijken - zijn palliatieven, zonder ingrijpend principieel karakter. Ze vergemakkelijken het vloeien van den

1) Adolf Buchenberger, Agrarwesen und Agrarpolitik. pg. 574.
2) Dr. sc. pol. G. Ruhland, Leitfaden zur Einführung in das Studium der Agrarpolitik pg. 19.

stroom in de oude bedding, ze graven geen kanaal, hoe klein en smal ook, waardoor hij met zijn eigen, natuurlijk geweld een nieuwen weg in beter richting breken kan.

De schoonste resultaten waarop de socialistische partij-arbeid wijzen kan, zijn de coöperaties, zooals de vereenigingen ‘La maison du peuple’ te Brussel, en ‘Vooruit’ te Gent. Hier worden ingrijpende beginselen gehandhaafd, de rente-woeker en het onnoodig tusschenwerk vermeden, en de instellingen bloeien. In Brussel verrijst eerlang een volkshuis, dat een half millioen francs zal kosten, en geheel volksbezitting is. 15000 gezinnen maken deel uit van de coöperatie. Hier is dus een ‘vreemd element’, dat de zwendel-maatschappij wel zou willen uitstooten, maar niet kan.

En toch drijft ook deze instelling nog op het kapitalisme. Haar winsten zijn handelswinsten. Slechts een 200-tal arbeiders verrichten arbeid, en nog niet eens zuiver productieven arbeid (bakkerij), grond hebben zij niet, en hun grondstoffen moeten zij koopen. Zonder een eigen landbouw-bedrijf kunnen zij niet onafhankelijk worden, en de internationale concurrentie maakt een landbouw-bedrijf zonder Staatshulp op den duur onhoudbaar. Ook hier wijst nood en rede op den coöperatieven Staatslandbouw, als den eenig mogelijken uitweg.

Een socialist te Brussel, mij toegevend dat het de meest rationeele weg zou zijn bij het landbouw-bedrijf te beginnen, en dat ook het streven der coöperaties was dit bedrijf in zich op te nemen, maakte de volgende juiste opmerking: ‘wij zijn genoodzaakt te beginnen op de plaats zelve waar wij zijn. Wij doorgraven den berg van onzen kant, in de stad. Maar bij een tunnel graaft men immers ook van twee kanten, tot men elkaar in 't midden ontmoet?’

Toen ik de twee uitvoerigste beschouwingen van mijn artikel, door de heeren van den Goes en van den Broek, las, was het bovenstaande reeds geschreven. Ik kan, door de beperkte ruimte, niet anders dan door annotaties toonen, dat hun hoofdbezwaren reeds weerlegd zijn. De heer van den Broek, orthodox-liberaal, geeft mij eerst eenige, niet geheel nieuwe, lessen in economie, om daarna mijn voorstel, van zijn standpunt, feitelijk krachtig aan te bevelen. Gaarne neem ik zijn steun aan, ons theoretisch verschil laat mij voorloopig koud. Ik verlang niets meer dan een practisch begin, wie

theoretisch gelijk heeft, zal, naar ik meen, de tijd wel leeren.

De heer van der Goes spreekt voornamelijk ad hominem. Wat hij ad rem zegt levert weinig nieuws op, en getuigt niet van inzicht dieper dan dat der overigen.

Maar ik vestig nog even de aandacht op het volgende merkwaardige verschijnsel.

Mijn denkbeeld, in het vorige artikel op meer algemeene, eenvoudige wijze uitgedrukt, laat zich ook beknopt aldus formuleeren: Coöperatieve Staatslandbouw, met kleine industrie annex, gebaseerd op het principe van zoover mogelijk strekkende zelf-voorziening in eigen behoeften zonder marktverkoop.

Ik geloof dat niemand, na mijn hierboven gegeven uiteenzetting zal ontkennen, dat deze maatregel, in strenge consequentie, worden zou van zuiver socialistische strekking. Geen handelswinst, geen rente-woeker, geen persoonlijke grondeigendom, geen onrechtmatige onthouding van het arbeidsproduct aan den arbeider.

En nu ziet men dat de orthodox-liberaal den practischen aanvang van het denkbeeld steunt, terwijl de socialist zijn hoogsten toon aanslaat om het onmiddellijk te verdelgen en dood te verklaren.

Dit schijnt zeer wonderlijk, en men zou zeggen dat het alleen gebrek aan doorzicht der beide heeren bewijst, als de een zoo onvoorzichtiglijk steunt wat zulke hem antipathieke beginselen bevat, en de ander zoo vijandelijk lostrekt op wat hij reden heeft voor 't minst met welwillende sympathie te overwegen.

Maar het bewijst, naar 't mij voorkomt, nog iets meer. Namelijk dit, dat coöperatieve Staatslandbouw een maatregel zou zijn van goede politiek, wanneer men zich houden mag aan de stelling dat politiek de leer is van het oogenblikkelijk mogelijke. Het denkbeeld blijkt te kunnen gedijen in ouderwets-liberalen bodem, ook al kan zijn groei reiken tot veel hooger en zuiverder sfeer. Ook de niet-socialist, zooals nu nog de meerderheid van ons volk moet heeten, kan erkennen dat het idee, in primitieven aanvang, iets goeds en uitvoerbaar is. Dit is alles wat men van een maatregel van praktische politiek verlangen mag.

Men moet niet vergeten dat in Nederland de socia-

listische partij, in vergelijking met naburige landen, wel zeer klein en machteloos is, maar dat het aantal eerlijke menschen met zuiver socialistische gevoelens er misschien betrekkelijk grooter is dan ergens ter wereld. Er ontbreekt wellicht niet dan een krachtig en tactvol leider om er een partij van te vormen, relatief even machtig als de Duitsche of Belgische. Nu vindt men de menschen die geneigd zijn tot arbeiden in zuiver socialistische richting niet minder buiten dan in het partijverband. Men schuwt niet de denkbeelden maar den naam.

Maatregelen van min of meer socialistische - d.i. antikapitalistische - strekking zijn voorgesteld door partijen met allerhande namen, en uitgevoerd door regeeringen van allerlei kleur. Men steunt natuurlijk de fractie, wier practische maatregelen het meest doeltreffend schijnen. Maar het zou te veel gevergd zijn, als men daarbij moest aannemen dat die fractie het monopolie van toekomst-wijsheid heeft, - ook al snoeft zij er op de ‘klasse der toekomst’ te representeeren, - dat er geen heilzame maatregelen zijn te bedenken die niet reeds door haar leiders zijn bedacht of dat er geen sprake kan zijn van ernstige hervormingen eer zij het roer in handen heeft.

Maart-Mei 1897.

FREDERIK VAN EEDEN.

Donkere dagen.

Het regent, en het regent fiks; zelfs voor Indië, een land waar stortbuien zoo ongewoon hevig kunnen zijn, regent het heel hard.

Het is niet zulk een beschaafd, kalm buitje, gelijk wij ze in Holland kennen, ordelijk, in keurig regelmatig fijne straaltjes neêrgezonden, zorgvuldig uit den tuit van den hemelgieter gegoten - neen, deze regen schijnt veroorzaakt, doordat de wereldtuinman[1)], ongeduldig geworden, zijn instrument heeft omgekeerd en den inhoud, 't ga zoo 't wil, doet nederplassen, in druppels, in stralen, in golven of stroomen.

Hangt er een mist...? - 'T lijkt wel zoo, maar het is geen mist uit nevelen, doch uit tallooze milliarden groote waterdruppels gevormd; het is een nedervallend watergordijn; soms doet een windvlaag het opwaaien, stuiven, zich hier verdunnen en elders verdikken. Van uit de contrôleurswoning zijn zelfs de boomen aan den overkant van den weg niet goed zichtbaar; die, meer in de nabijheid, ziet men vaag in 't grijze, zij laten de takken hangen, ter neêrgeslagen, vermoeid door het drukken van den overvloedigen waterlast, welke hunne bladeren glimmen doet.

Er heerscht een oorverdoovend rumoer, veroorzaakt door het nederruischen van den regen buiten, door het kletteren er van op de daken en het overbruisen der boordenvolle, veel te kleine goten.

De contrôleur Ter Kleine en zijne vrouw Lize, die in hunne voorgalerij zitten thee te drinken, hebben wat dichter aan

1) god Pluvius.

moeten schuiven, wilden zij elkander verstaan. En zelfs, al zitten zij nu stoel aan stoel, toch moeten zij voortdurend schreeuwen en de hand aan de oorschelp houden.

Wat een weêr! Wat een weêr! De kré's zijn alle neêrgelaten, zoodat de galerij er als eene volière uitziet, aan alle kanten (behalve aan den huiskant natuurlijk) afgesloten door het fijne bamboe traliewerk, van binnen naar buiten doorzichtig, maar niet in omgekeerde richting. Die kré's nu geven wel eenige beschutting tegen het stuiven van den regen, maar een enkele maal toch waait de wind een wolk fijne waterdeeltjes tot in het gezicht der binnen zittenden.

Zij drogen zich dan, lachende, het gelaat af.

Geen levend wezen vertoont zich op den weg. Toen de regen, een uur geleden, een aanvang nam, draafden er eerst wel, onder luid gegichel, eenige, door den regen overvallen, inlanders voorbij, - deze met de kleêren tot een pakje gerold, gene het hoofd beschut door een pisangblad of een parasol, trachtten zij in allerijl eene schuilplaats te bereiken, - maar thans schijnt er niemand meer buiten te zijn.

Wanneer de klok slaat, rent de wachthebbende oppasser, in lange, grijze regenjas, tot de ooren toe dichtgeknoopt, en den grooten spitsen hoed op, zoo hard hij kan naar de bel, bij den vlaggestok, hamert suel het vereischte aantal slagen af, en verdwijnt weêr, met groote sprongen over de zich zelf vormende, snelvlietende beekjes, die hem den weg versperren.

Het geluid der bel klinkt dof in het watertumult.

Ter Kleine en zijne vrouw zitten genoegelijk thee te drinken; zij vinden er iets gezelligs in, zoo droog in hunne volière te zitten en, zelf veilig, te zien hoe daarbuiten, geen Meter van hen af, een hondenweêr heerscht. Daarbij is het nu lekker koel, eene genotrijke afwisseling na de verdorrende droogte van de laatste maanden.

De thee is naar den zin van den controleur en mevrouw knabbelt aangenaam op een stuk *speculaas*, dezer dagen, in een kist met andere goederen, van haren vader in Nederland ontvangen.

Wat hen op het oogenblik echter het pleizierigst stemt, is het bespreken van zeker plannetje. Een verlof - een reisplannetje. 't Is nu reeds twee jaren, dat de Ter Kleine's onafgebroken te Soengei-Boaja wonen, die kleine afgelegen

negerij der binnenlanden, op 80 palen afstands van de hoofdplaats van 't gewest, en in al dien tijd hebben zij deze afdeeling niet verlaten, zelfs niet om naar een der naburige plaatsen te gaan. Behalve den Resident, die het vorige jaar, op inspectiereis zijnde, eenige dagen ten hunnent had doorgebracht, heeft zich in al dien tijd geen Europeaan aan hunne oogen vertoond (het Europeesch kantoorpersoneel buiten beschouwing latende).

Of neen...! Eén Europeaan had hen toch bezocht, had zich zelfs op de plaats en wel bij hen aan huis gevestigd... een heel klein Europeaantje wel is waar, dat eerst drie maanden telde! Met andere woorden: Mevrouw Ter Kleine had drie maanden geleden een kindje gekregen, een jongetje, dat, naar zekeren oom, Piet was *genoemd*. Van *doopen* had bij gebrek aan dominé nog geen sprake kunnen zijn.

Beiden wilden zij er graag eens uit. Zij wenschten naar de hoofdplaats te gaan en van daar met de boot naar Soerabaya of Batavia; ze konden dan in die steden wat verblijven, rijtoeren maken, 's avonds de opera of het circus bezoeken, en Zaterdags naar de muziek in Concordia gaan luisteren, menschen zien en oude kennissen opzoeken. Wat hun echter het meest aan 't harte lag was dit: zij zouden Pietje aan andere menschen kunnen laten kijken. Verbeeld u eens: een mama, die het mooiste jongetje ter wereld bezit en drie maanden na zijn geboorte nog niet in de gelegenheid is geweest het door iemand te doen bewonderen dan alleen door de inlandsche bedienden en de vrouwen van een paar hoofden!.. En wat heeft men nu daaraan? Hebben zulke lieden verstand van blanke kinderen? Zij toch vinden hunne eigen nikkerhuidjes veel mooier.

Pietje zou dus op eene kunstreis medegenomen, aan residents-, secretaris-, commandants-vrouwen vertoond worden en daarbij aan ieder belangstellende of wie ook hem te bewonderen geneigd kon schijnen. Ook zouden zijne ouders hem dan laten doopen. Ter Kleine zou den Resident te Kotta Besar verzoeken hem wegens *dringende redenen* een verlof toe te staan; die redenen bestonden wel is waar alleen in den drang, Pietje te doen bewonderen, maar zij behoefden gelukkig niet in het rekest gedetailleerd te worden.

Wanneer zouden zij gaan? Hoeveel geld zouden zij mede-

nemen? Indien zij nog een uitstapje naar de Preanger deden? Dit waren zooveel quaesties, even genoegelijk om op te werpen als om te bespreken.

- Wat is dat voor een geluid?... Beiden kijken op... 't Lijkt wel alsof een ruiter den weg afgaloppeert! - Heerlijk om bij zulk weêr nog uit te zijn! - Maar,.... rijdt daar iemand het voorerf op?.... In de richting van den ingang wordt de mist dichter, zwarter; duidelijk hoort men het geluid van modderopwerpende, in den drassigen grond kledderende hoeven.

Eene spookachtige gedaante blijft op een tiental passen van het huis staan. Een paard en ruiter. De ruiter roept: - 'Oppas!' - De man in de grijze regenjas schiet uit zijn huisje en vat het paard bij den teugel. Met moeite werkt zijn berijder zich uit het zadel, stijf en verkleumd van de kilte en de nattigheid.

- 'Wat is dat!' - roept Ter Kleine uit, - 'een gast! Wie zou het kunnen zijn?... Ik zal maar even iets opendoen!' - De middelste kré wordt opgetrokken en dadelijk maakt een regenvlaag van de opening gebruik om binnen te stuiven en alles wat onder haar bereik valt te overstroomen.

De nieuw aangekomene loopt op den aldus gemaakten ingang toe; hij wil echter niet binnentreden, doch blijft op den drempel staan. Hij tracht zich den hoed van 't hoofd te wringen, maar te vergeefs, het ding plakt hem aan de slapen.

- 'Neem mij niet kwalijk,' - zegt hij tot Ter Kleine, 'zoo ik onverwachts kom! Gisteren middag zond ik u per koelie een briefje van uit Boekit Betoel, maar ik vond zooeven den man in een kedei (winkeltje) langs den weg, waar hij was blijven plakken in plaats van zijn boodschap te doen. Ik ben Van Spankeren, de nieuwe contrôleur van Selomprét, en eerst eenige dagen geleden in het gewest gekomen. Ik zou u om logies willen vragen voor dezen nacht, maar durf het heusch niet, in deze kleeding...!'

Hij heeft gelijk, in zulk eene kleeding zou men nergens om logies durven aankloppen; zelfs de gastvrije Ter Kleine ondervindt eenige aarzeling eer hij zijn collega verzoekt binnen te komen.

Geen droge draad meer aan 't lijf te hebben.... Dit is nu juist wat met Van Spankeren het geval is. En niet alleen

dat de draden zijner kleederen niet droog zijn, maar zij zijn door en door nat. Elk hunner is een afvoerkanaaltje van het hemelwater, een gootje, waarlangs watervallen in miniatuur ruischen. Zijne laarzen zijn vergaderbakken en als hij er tegen drukt of, al loopend, met het been ze perst, dan gutst er van zelf een golf uit de kappen. Zijn hoed, van papier-mâché, is tot pap geworden en hangt, van achter tot een lange luifel verlengd, in zijn nek neer, waarheen het getrouwelijk het overtollige, van den bol gestroomd water afvoert.

Ter Kleine is niet kwalijk nemend: - 'Maak maar geen excuses,' - zegt hij, - 'wij zijn blijde u te mogen ontvangen. Maar kom toch binnen. Je kunt daar immers niet buiten blijven staan!' -

- 'Ik durf heusch zoo niet binnen te komen. Bij den eersten stap dien ik in uw huis deed, zou het in een poel veranderen!' -

- 'Wees maar niet bang, wij hebben een cementen vloer, en de jongen zal mogelijke plasjes wel weten op te nemen. Niet waar, vrouw?' -

Maar de vrouw, ziende dat er een gast komt, is ijlings verdwenen. Zij dorst zich toch niet in zulk eene kleeding te vertoonen... Er waren vlekken op haar kabaja, het was een oude sarong die zij aan had... en daarbij, zij moest orders geven om de logeerkamer in gereedheid, en kleinen Piet in vertoonbaren toestand te brengen.

Niet dat Pietje ooit in *on*toonbaren toestand zoude verkeeren!... Maar wanneer er een vreemde kwam moest hij er toch nog een beetje liever uitzien dan hij anders al deed.

Mevrouw Ter Kleine was eerst wel wat geschrikt van de onverwachte komst van een gast - zij kon het ook niet heel beleefd vinden, zóó maar te komen binnenvallen, zonder vooraf bericht te zenden, maar enfin, zij ontving gaarne iemand, dat bracht afwisseling, en men hoorde nog eens het een en ander omtrent de buitenwereld; ook verlangde zij er naar, satisfactie te hebben van de mooie schikking harer binnengalerij, van de rijke collectie zeldzame planten vóór... Nooit toch was er iemand, behalve haar man alleen, om haar een prijsje voor haar moeite en betoon van kunstvaardigheid te geven.

....Daarbij..... Eindelijk deed zich de gelegenheid

voor, Pietje door Europeesche oogen te doen bewonderen.

Het is niet anders dan natuurlijk, zoo de controleursvrouw van Soengei-Boaja vroolijk gestemd is. Zij draaft op een huppelpasje naar de keuken en neuriet, meer dan zij ze uitspreekt, hare bevelen uit.

Intusschen is de gast, na eenige aarzeling de galerij binnengetreden, de plaatsen waar hij gaat of staat door het achterlaten van groote plassen teekenende.

Hoe zal hij echter de logeerkamer bereiken? Hij komt op het idée, óm het huis heen te loopen (toch nat zijnde zal het hem niet schaden weêr even met het stortbad daarbuiten de kennis te hernieuwen) en zich zoo naar de badkamer te begeven, in de bijgebouwen, achter. Men zou hem daar droge kleederen van Ter Kleine brengen.

Een groot half uur daarna zit Van Spankeren in een schommelstoel tegenover zijn gastheer en gastvrouw, zich behagelijk met thee, lekkere, warme thee, te verkwikken. Hij heeft nu de dagreis achter den rug en kan tot den volgenden morgen rusten. Dan moet hij weêr verder - vertelt hij - want er is haast bij zijne komst in de hem toevertrouwde afdeeling. Het ging daar niet zoo bijster ordelijk toe en heb bestuur was er tijdelijk in handen van een jongen, onervaren klerk, die heel onhandig was en verkeerde maatregelen nam.

- ‘U moet weten, dat ik zoo kersversch uit Holland kom, waarheen ik twee jaar verlof wegens gezondheidsredenen heb gehad. Te Batavia gedebarkeerd, moest ik, na enkele dagen reeds, met de boot naar Kotta Besar vertrekken en daar aangekomen, zond de Resident mij onmiddellijk naar het binnenland.

Ik heb dus niet veel tijd gehad om over mijn afscheid nemen van de Europeesche toestanden te treuren.

De veertig paal afstand van de hoofdplaats Boekit-Betoel, legde ik in een dag af. Ik sliep daar bij den contrôleur en ging van ochtend, heel vroeg, weêr op reis.

Mijn bagage is natuurlijk ver achter gebleven. Wel draagt mijn huisjongen, die mij volgt, een valiesje op zijn zadel, doch de goede man kon mij bij mijn eindspurt van een uur in den regen, niet bijhouden. Over een poosje zal hij echter wel hier zijn.’ -

Ter Kleine ondervraagt zijn collega omtrent allerlei toestanden ter hoofplaats en doet hem vertellen wat er al zoo in den laatsten tijd is voorgevallen, hoe de resident over *dit* dacht en wat de secretaris over *dat* onderwerp gezegd had. Nu en dan brengt mevrouw wat in 't midden.

Een zacht zingende stem doet zich hooren, als van eene baboe die een kindje sust. De oogen van mevrouw zijn levendiger geworden. - ‘Och, waarom nu, baboe...!’ - begint zij, op half berispenden toon. (De huichelaarster! net alsof zij er over verstoord was, dat baboe haar vrachtje naar ‘voren’ bracht, zij, die de oude ziel wel degelijk een wenk had gegeven, om straks, wanneer men bijeen zou zitten, even met *njo* te verschijnen!)

- ‘Wel, wel! is dat uw kindje!’ - roept Van Spankeren uit, en opstaande, gaat hij naar de baboe toe, die haar donker, verschrompeld oud-aapjes gezicht houdt vlak bij een klein, wit, wasachtig kinderkopje, met uitstaande bolle wangen, bleek en dooraderd met blauw; het miniatuur-neusje van den kleine steekt even de lucht in boven een bijna kleurloos rose mondje.

De oogen zijn gesloten, want Pietje slaapt. Baboe wil hem dan ook maar liever in dezen toestand houden: hij mocht toch eens schrikken van dien vreemden heer.

- ‘Ja, van Spankeren,’ - zegt de controleur, die slechts weinig minder trotsch is op zijn vader- dan mevrouw op haar moederschap - ‘dit is onze oudste, en tevens ons jongste. Hij heet Piet, en is eergisteren drie maanden oud geworden. Wat een kerel, hé?’ -

Van Spankeren houdt veel van kinderen maar vooral dan, wanneer zij iets grooter zijn. Dit arme schaap heeft veel van een ziek meelwurm, vindt hij. Al zijne gaven van comediespel heeft hij dan ook noodig om de ouders niet te leur te stellen en een bewonderenden toon te geven aan zijn: - ‘Wat een colossale jongen....! En drie maanden pas, zegt u...?’ -

Hij had het er goed afgebracht. Geen zweem van aarzeling was er in zijn stem te bespeuren geweest. Gelukkig! want nooit had de moeder die beleediging kunnen vergeven. Nu echter hield zij dadelijk van hem.

Maar jammer vond zij het, dat Pietjes oogen gesloten

bleven. Er lag toch zulk eene lieve uitdrukking in zijn kijkertjes, ze waren zoo mooi helder blauw en geleken zoo op die van zijn vader. - ‘Laat hem maar even wakker worden,’ - zegt zij tot de baboe, maar deze heeft hier wat tegen.

- ‘Hij zal bang worden.’ - Neen, dat gelooft mama niet. - ‘Geef maar even hier’ - en zij neemt het zaakje van de kindermeid over. Een oogenblikje daarna zijn de luikjes over twee kraalblauwe oogen opgeslagen en deze richten zich eerst naar mama, dan naar papa, dan weer naar baboe... Hoe lief lacht dat kind! Maar verder rondwarende blijven de oogjes rusten op iets vreemds,... op een afschuwelijk monster, met haar op het roode gezicht.

Het kind heeft nog wel geen duidelijk besef van wat een baard of wat haar is, of van het onderscheid tusschen rood of wit of welke kleur ook, maar het krijgt toch een indruk van schrik en afgrijzen bij het waarnemen van Van Spankeren's langbaardig en door de zon roodverbrand gelaat. Het begint met de handjes heen en weêr te slaan, fronst het ruime vel van het kleine voorhoofd onder den dunnen vlasachtigen haardos te zamen tot lange rimpels, sluit de oogen en opent den mond. O, wat een groote mond! En welk een geluid brengt die mond voort!

Tranen wellen snel achter elkaar uit de oogen, en vormen zich tot beekjes, die tusschen de vetheuveltjes van het gelaat afvloeien.

Van Spankeren schrikt terug voor het onheil, dat de aanblik van zijn persoon veroorzaakt heeft.

Mama is verlegen en een beetje boos op haar wicht. Kon het zich dan niet eens behoorlijk gedragen tegenover een vreemde? Was dat een stem opzetten?

Waar blijft het mooie effect, dat zij had willen bereiken? Papa stopt zich de ooren dicht: - ‘Toe, Lize, laat Pietje maar weer wegbrengen, hij is nu toch niet in de stemming en water hebben wij werkelijk reeds genoeg!’

Van Spankeren, die gaarne beleefd tegenover zijne gastvrouw wil zijn, doet haar thans allerlei vragen omtrent Pietje, daar hij wel vermoedt hoezeer zij dit onderwerp boven alle andere het liefst bespreekt. Geduldig laat hij zich van allerlei uitleggen, omtrent dingen, die hem in het minst niet interesseeren en waar hij niets geen verstand van heeft: hoeveel Pietje op verschillende tijdstippen van zijn kort leventje

woog; of hij al veel gegroeid was, reeds ziekten had doorstaan. Het genoegen van over deze dingen te mogen uitweiden stelde mevrouw eenigzins schadeloos voor het mislukken van Pietjes eerste optreden in het publiek.

Snel worden gastheer en gastvrouw met den reiziger vertrouwelijk. De *Tampat minoeman* (het bittertje) brengt de heeren in opgewekte stemming en vroolijk lachende begeeft het gezelschap zich naar tafel.

Eerst echter had Pietje nog *even* moeten binnengebracht worden, want straks ging hij voor goed naar bed en dan zou men hem niet meer kunnen zien. Door zeer voorzichtig op te treden, de handen voor zijn baard te houden en eerst langzamerhand weg te nemen, had Van Spankeren Pietjes vreesachtigheid weten te overwinnen; zelfs ontwikkelde zich tusschen beiden zulk eene goede verstandhonding, dat Pietje zijn klein handschulpje met vijf levende, zich wringende garnalen er aan, uitstak om op zijn alleronverwachtst in den baard van den bezoeker te grijpen, waarvan hij een bosje haar krampachtig bleef vasthouden, steeds, met wijdgeopende oogen zijn nieuwen vriend aankijkende.

Toen hij daarbij lachte en - ‘Ta, Ta’ - zeide, was de vreugde der ouders ten toppunt gestegen. In spijt van eigen overtuiging voelde ook Van Spankeren zich door dit bewijs van vertrouwen, hem door kleinen Piet verleend, gevleid. 't Was echter wel wat lastig, dat het kind zijn baard zoo voortdurend bleef vasthouden, hij toch moest van wege zijn lengte zich diep vooroverbuigen om het kind zijn genoegen te gunnen en hij kreeg er pijn in den rug van. De ouders schenen van het pijnlijke van zijn toestand niets te bemerken. Zij staarden vol bewondering naar hun stoutmoedigen en in hun oog geestigen telg. Het schouwspel duurde hun nooit lang genoeg.

Eindelijk waagde Van Spankeren het, de klemmende vingertjes van zijn baard los te maken.... Maar neen, daar wilde Njo niets van weten en onmiddellijk vertoonde zijn gelaat sporen van het naderen eener huilbui. Gelukkig kreeg Ter Kleine nu medelijden met den martelaar en gaf zijn vrouw een wenk... Met weinig moeite was de aandacht van den kleine afgeleid en liet hij zijn handje los.

- Mevrouw is een en al dankbare bewondering voor Van

Spankeren, die zoo aardig met Pietje heeft weten te spelen en blijkbaar zooveel hart voor kinderen bezit.

Goed geluimd zet het drietal zich aan tafel. Het is alsof zij al oude kennissen zijn. Al sprekende vinden Ter Kleine en Van Spankeren tal van aanrakingspunten; hoewel geen studiegenooten, hadden zij toch tal van gemeenschappelijke kennissen te Delft gehad of anders in Indië gemaakt. De tafel ziet er feestelijk uit: Mevrouw heeft een eenig talent om haar boeltje netjes te schikken.

De karaffen en glazen staan vroolijk op het mooie glanzig witte tafellaken, tusschen de daarop gespreide bloemen, en weerkaatsen vroolijk het lamplicht; Kokki heeft haar best gedaan; de kippenlapjes zijn bijzonder goed uitgevallen, evenals de gebakken visch, geen uur geleden nog door een oppasser uit de rivier opgehaald, terwijl de voor de feestelijke gelegenheid geopende blikjes asperges en pâté de foie gras toevallig heel versch en smakelijk blijken te zijn. Ter Kleine heeft goeden wijn en daar wordt door de heeren dan ook fiks van gedronken.

- ‘Wij moesten zien van tijd tot tijd eens bij elkaar te komen,’ - zegt Ter Kleine. - ‘Selompret ligt hier maar 25 paal van daan, en die afstand is niet zoo moeielijk af te leggen, - wanneer het ten minste niet zoo regent als van daag. Zoo je werk het je toelaat moet je werkelijk eens gauw zien over te wippen. Laat eens kijken: het is van daag 13 November, den 16^{den} December is het onze huwelijksdag, dan zijn wij juist vijf jaar getrouwd!.... Zeg, Lize, wij moeten dien dag feestelijk vieren! De eerste verjaardag van ons huwelijk, die Pietje bijwoont...! Van Spankeren komt dan over en wij geven een groot feest. Diner aan de gasten.... Slamattan aan de bedienden, vuurwerk voor het verzamelde volk!’ -

- ‘Ik wil heel graag komen, -’ zegt Van Spankeren, ‘als het maar eenigzins met het werk uitkomt.... Maar wat zeg je daar, ben je al vijf jaar getrouwd, en is dit je eerste kind?’ -

- ‘Ja, de kleine heeft wat lang op zich doen wachten, maar wordt daarom ook des te meer op prijs gesteld. Wij zullen, zooals ik zeide, 16 December juist vijf jaar getrouwd zijn. 't Is een heele tijd, het twintigste deel van een eeuw!

maar ons lijkt het maar heel kort toe. - Ik was met verlof in Holland, toen ik Lize voor het eerst zag. Wij hebben een rare vrijerij gevoerd. 't Ging lang niet gladjes hoor! Ik had namelijk met een heel boozen, eigenlijk met een monster van een schoonpapa in spe te maken. - Neen lieve, kijk mij maar niet zoo aan, want ik zeg het maar uit gekheid, dat weet jij ook wel - en die wreedaard kon er maar niet toe besluiten zoo gauw van zijne lieve Lize te scheiden.... 't Is ook veraf, Indië, en vooral lijkt het zoo aan menschen die er nooit mede te maken hebben gehad of er geen familie bezitten. Toen ik mijn aanzoek bij hem deed, (met Lize was ik te voren reeds op orde gekomen) wees hij mij eenvoudig af en werd boos toen ik aandrong. Nooit zou er een kind van hem naar Indië gaan. 't Was een leelijk geval! Had Lize nog maar een moeder gehad dan was alles veel gemakkelijker geloopen. Ik zou er wel kans toe gezien hebben, mij in hare goede gratie te dringen. Maar zoo stond het geval nu eenmaal niet; met den ouden majoor alleen had ik te doen en ik kan niet zeggen, dat ik mij binnen het bereik zijner bevelende oogen ooit erg op mijn gemak gevoelde. Na de verijdeling van mijne eerste poging moest ik wel afdruipen. De arme Lize kreeg een geweldig standje doch hield zich goed. Van mij afzien wilde zij niet.

Aangezien schoonpapa Lize niet in een klooster wilde stoppen, kon hij ook niet verhinderen, dat wij elkander van tijd tot tijd ontmoetten en zoo werd, om de zaak te coupeeren, door hem tot een reis besloten. Een oogenblik dacht ik er over haar te volgen, doch zag bijtijds van dat dwaze plan af, begrijpende, dat ik veel beter deed hare terugkomst aftewachten. Bevond de majoor, dat, niettegenstaande de scheiding, wij bij ons voornemen bleven volharden, dan zou hij wel eindigen met toe te geven. En zoo geschiedde het ook. Toen ik de blinden van schoonpapa's huis weder geopend zag, - iederen dag wandelde ik er langs om mij op de hoogte te stellen, - belde ik dadelijk, des middags, aan en verzocht brutaalweg den majoor te mogen spreken. (De goede man had mij wel verboden weer een voet over zijn drempel te zetten, maar dat was reeds zoolang geleden.) Ik werd binnengelaten, naar de salon verwezen en moest daar een minuut of wat wachten. Eindelijk verschijnt de majoor; hij blijft in de

deur staan en fixeert mij met een van zijne dreigende blikken. Ik weèrsta dien en wacht met spreken totdat hij geheel binnengekomen is. Daartoe besluit hij ten slotte, en wijst mij een stoel aan. - Dat is altijd wat - denk ik - dat geeft mij het recht om te spreken.

Ik vang het gesprek aan door hem onder het oog te brengen hoe mijn verlof nog maar zes maanden kan duren en hij beter zou doen thans zijne toestemming te geven dan later, daar anders onze engagementstijd noodzakelijk zoo heel kort zou moeten zijn. 't Was gewaagd, maar 't maakte een goeden indruk. Ik zag den ouden heer in zijn knevel lachen. Zonder veel moeite kreeg ik thans mijn verzoek ingewilligd. Sedert dien tijd ben ik ook op den besten voet met schoonpapa gebleven; hij had er trouwens ook wel gelijk aan zijn dochter niet aan den eersten den besten schoonzoon, die hem toe kwam waaien, te willen geven, en eerst eens te willen zien of de gehechtheid tusschen de jongelui wel zoo heel soliede was.

Zooals je 't wel kunt bemerken, hebben wij geen van beiden ooit berouw van ons besluit gehad. 't Was hard voor Lize van haren vader afscheid te moeten nemen; vooral den ouden man viel het scheiden zwaar! Maar *apa boleh boeat* (wat kan men er aan doen). Bij hem had zij toch niet gelukkiger kunnen zijn dan zij nu is en, - al woont zij ook in een gat zooals Soengei Boaja, - zij is hier liever met haar man en haar Pietje dan te Amsterdam als oude vrijster tusschen hare zusters en vriendinnetjes.'

Van Spankeren gaat dien nacht naar bed, het hoofd vol illusies over het gelukkig samenleven met vrouw en kind in een aardig huisje met een mooien tuin daarom heen, op een klein plaatsje, al ligt dit ook heel ver, diep de binnenlanden in van een eiland der buitenbezittingen. Hijzelf had ook zoo graag een vrouw willen medebrengen, toen hij deze maal van verlof terugkwam. Hij had er moeite genoeg voor gedaan, maar helaas een blauwtje geloopen!

Noch in den gloed van de Roode zee was zijn smart verbrand, noch in de stormen van den Oceaan verwaaid, noch in de regens van deze Westmoesson weggespoeld.... Hij was jaloersch op Ter Kleine van wege zijn vrouw en ook wel een beetje van wege Pietje!

II.

Den volgenden morgen tegen half zes kwam Van Spankeren, geheel tot vertrekken gereed uit zijn slaapkamer te voorschijn. Hij dacht heel vroeg te zijn en verbaasde er zich over, mevrouw reeds op de been te zien. Zij echter was gewoon met de kippen op te staan en 't had haar dus geen bijzondere moeite gekost om vijf uur bij de hand te wezen, teneinde het ontbijt voor den vertrekkenden gast klaar te maken. Van Spankeren's reiskleeding bestond uit de nat geregende plunje van den vorigen dag, een grijs linnen pak, dat, voor het keukenvuur te drogen gehangen, een kennelijk rookluchtje had aangenomen en er gekreukeld en verfomfaaid uitzag, hoewel het, daar mocht geen twijfel aan bestaan, door en door schoon en goed gewasschen was.

Na een hartelijk afscheid van gastheer en gastvrouw genomen te hebben, reed de nieuwe Controleur van Selompret weg, door zijn huisjongen en een oppasser, hem door zijn collega ter assistentie medegegeven, gevolgd. Eerst had hij echter nog plechtig moeten beloven den 16en December bij de feestelijke viering van den huwelijksdag tegenwoordig te zullen zijn.

Aan Pietje goeden dag te zeggen was den gast niet veroorloofd geworden; het ventje was des nachts wat onrustig geweest en scheen niet heel wel te zijn. Het sliep nu en 't was beter hem niet te storen, vond de moeder.

Ter Kleine en zijne vrouw staarden den vertrekkende na totdat hij achter de struiken, die het uitzicht op den grooten weg belemmerden, verdwenen was. Toen keerden zij zich om en gingen naar binnen.

- ‘Een aardig man, die Van Spankeren’ - beweerde ter Kleine.

- ‘Ja *vreeselijk* aardig’ - vond mevrouw - ‘en zoo eenvoudig! verbeeld je eens, zoo'n groote man met zulk een langen baard, om zoo lief met Pietje te spelen! Ik kon zien dat het hem speet den kleinen man niet goejen dag te kunnen zeggen. - Ons arm ventje! Het is zeker niet wel; vond je niet dat hij raar met de oogen trok, van nacht, toen je naar 'm gingt kijken? Ik ga gauw eens zien hoe hij 't maakt.’

Helaas! Pietje maakt het alles behalve wel!... Toen zijne moeder zich over zijn bedje heenboog, zag zij, dat hij weer wakker geworden was. Wat stonden die oogjes star, hoe onrustig trok het gezichtje heen en weer! De kalme, vredige uitdrukking, die een klein kindje doorgaans op het gelaat ligt en zoo doet denken aan een naschijn van een hemelsch voorbestaan, is verdwenen.

De moeder grijpt in haar schrik het hekwerk van het ijzeren ledikantje vast en blijft zoo, voor een oogenblik hare tegenwoordigheid van geest verloren hebbende, als wezenloos staren. Maar dit is slechts even. Spoedig heeft zij zich hersteld en doet, met schelle angstkreten, de vader en de baboe toesnellen. Verschrikt en verbaasd bemerken dezen hoe hare stem veranderd is. De moeder strekt de handen naar 't kindje uit, zij wil. het opnemen.... Maar neen, zij bedenkt zich.... Het zou wel niet goed zijn, het moet natuurlijk beter wezen het te laten liggen, het niet te storen. Maar 't heeft zulk een pijn! De armpjes bewegen krampachtig, de vingeren wriemelen als zochten zij iets te pakken om steun aan te hebben. De beentjes woelen, het borstje hijgt naar lucht. - ‘Zou het toch niet beter zijn het in mijn armen te nemen, dan kan ik het sussen, doen bedaren, het zou zich stellig niet zoo akelig buiten alle hulp gevoelen als het nu doet!’ -

Ter Kleine verklaart zich onbevoegd om raad te geven. Hij gelooft ook niet, dat het geval zoo heel erg is. Kleine kinderen hebben wel eens meer van die kwaaltjes.

Baboe echter ziet het ernstiger in, en baboe heeft heel veel verstand van kleine kindertjes. Och, zij heeft er al zoo vele groot gebracht en er ook zoo vele zien sterven! Met de oude handen, de beenige vingers, die wel op dorre takjes gelijken, heeft zij, sedert zij een jong meisje was, bijna elk terugkomend jaar een nieuw levend vrachtje opgenomen en gedragen, een ander piepjong stervelingetje! En dat werd dan òf grooter, en ontwies haar, òf, heel vroeg reeds, verdween het in de vergetelheid, alsof het nooit bestaan had, op een kerkhof, of ergens in een tuin, onder de heesters. Die oude ooren, als vleermuizenvlerken zoo vliezig en hoekig, kenden alle stembuigingen van het vroolijk kind, kenden ook de smartkreten van beroofde moeders; die oude oogen hadden al heel wat dreumissen tot groote kerels, tot vaders en moeders zelfs

zien opgroeien, - wisten echter ook wat het beduidde, wanneer zekere zieke trek zich om het kleine mondje groef.

Papa en mama staan besluiteloos. Wat zullen zij beginnen?

Geen van beiden is ooit in de gelegenheid geweest ondervinding omtrent kleine kinderen op te doen en, hoewel door het bestudeeren van geneeskundige boeken eenigszins op de hoogte van kinderziekten gekomen, hebben zij thans geen flauw begrip van den aard der kwaal, welke te bestrijden valt, noch van de middelen, die hun daartoe ten dienste staan.

- Mama wilde sussen, te drinken geven, iets doen, in 's hemels naam *iets doen* om het kind te helpen. Iedereen zag toch dat het streed, dat het pijn leed. 't Was niet om aan te zien! - Papa, hoewel ongerust, scheen zich verplicht te achten het masker der kalmte te bewaren en te doen alsof er niets bijzonders aan de hand was. Hij gevoelde zich ook weinig te huis in die kinderkamer, 't kwam hem voor, dat hij iedereen in den weg liep en zijn gezelschap de anderen te veel was.

Baboe nam het commando op zich, zeide wat er gedaan moest worden en berispte mevrouw, toen deze eerst niet luisteren wilde en haar eigen idee wenschte te volgen, gestrengelijk. Zij sprak zoo beslist en zoo overtuigd van eigen meerderheid op dit critieke oogenblik, dat beiden, haar meester en haar meesteres, zich zonder morren onder hare bevelen stelden.

De verwarring, die een oogeblik geheerscht had kwam tot bedaren en men kon het geval met zekere kalmte overzien.

Het kind was ziek en ernstig ook, daar viel niet aan te twijfelen. Het gelaat bleef steeds denzelfden stijven, krampachtigen trek vertoonen, de oogen bewogen bijna niet. Het weigerde of was onbekwaam te drinken.

Met gespannen aandacht volgden de ouders alle bewegingen van baboe, die het kind van de moeder overgenomen had; en angstig trachtten zij op haar gelaat te lezen welken indruk zij van hare onderzoekingen kreeg.

Zij bleven echter even wijs; niet anders dan dubbelzinnige antwoorden liet de oude ziel zich ontvallen, terwijl zij verschillende middelen, welke zij uit oude ondervinding kende, toepaste om het kind uit dien toestand van verstijving te doen geraken.

En het werd al later en later. Acht uur. Negen uur. De

controleur moest naar zijn kantoor, om de loopende zaken af te doen. Telkens echter, wanneer deze het hem veroorloofden, nam hij haastig zijn hoed en rende naar huis om even te gaan vernemen hoe het er meê stond.

Gelukkig....! tegen twaalf uur kwam er goede tijding. De middelen van baboe bleken doel te treffen, het mondje was minder stijf toegeklemd; een zekere kalmte had zich over het gezichtje gespreid en hoewel niet gretig, toonde de kleine toch eenigen lust tot drinken.

Welke eene ontspanning! Lize en haar man werden er bijna luidruchtig van. Ver van de kinderkamer af, waar Pietje onder toezicht van de baboe vrij rustig sliep, zetten zij zich in de voorgalerij neder en praatten, over het geval, met tranen in de oogen van ontroering, lachende over hun eigen ongerustheid en onbeholpenheid, met woorden van lof over de parmantige wijze van baboe om hare meesters te drillen. Hun hoofd was licht, eene aangename warmte lag hun om het hart. Het enkele bittertje, dat Ter Kleine dronk, steeg hem naar het hoofd. En toen babbelden zij weder over hun reisplannen en over Van Spankeren en over hun aanstaand huwelijksfeest en over wat anders.

Des middags tegen twee uur, toen mevrouw zich naar bed wilde begeven om wat te rusten (na den zoo geagiteerden zenuwschokkenden ochtend dacht zij een dutje wel dubbel noodig te hebben) kwam de baboe met onverstoorbaar kalm gelaat op haar toe en zeide, dat de ziekte weder teruggekomen was. - Werd het bloed haar gansch uit het lichaam gezogen, zoodat zij, zich ledig voelende worden, wankelde? En kwam het daarna met kracht en bruisend terug om het hoofd te vullen, de oogen te doen puilen? Was zij blind, was zij doof, was zij stom? Hare eerste opwelling drong haar de baboe te grijpen, te schudden.... Weêr ziek, het kind! - Gauw er heen.

't Was weer hetzelfde als van ochtend, maar erger. Dat kwam meer voor bij deze ziekte, - zeide baboe, - zij toonde zich even, verdween dan weêr om soms heviger terug te komen. - Was het gevaarlijk? - 't Kon er naar zijn! - Stil ging baboe haar gang, deed hetgeen zij wist, dat gedaan moest worden, werkte hard en aanhoudend. De moeder trachtte te helpen, maar baboe, dat gevoelde zij maar al te

goed, deed de dingen veel beter alleen af. Waarom ook was zij zoo onhandig? Waarom had zij zich vroeger niet beter op de hoogte gesteld? - Nu moest ‘dat mensch’ alles doen, en zij zelf zat er maar bij, deed meer kwaad dan goed, was een ware sta in den weg!

Ter Kleine verscheen nu en dan in de kamer, deed enkele vragen, bleef eenige oogenblikken naar het zieke kind staan kijken en verdween gelijk hij gekomen was. Dan liep hij door het huis, de gang af, in de voorgalerij heen en weêr en dan terug, naar achter, tot de bijgebouwen, stappende, zonder doel, stappende om den tijd door te komen, stappende om zich zelf, zijne onnutte persoonlijkheid bezig te houden. Wat kon hij toch doen, voor nuttigs, hij, met zijne grove handen, zijn met allerlei overbodige dingen, onpractisch gevuld hoofd? Zijne medische huisboeken had hij uit de kast gehaald, doorsnuffeld, er het tegenwoordig geval in trachten op te sporen.... 't Stond er wel in, maar dat kon het niet zijn... Dat was *te* gevaarlijk. Het eindigde binnen korten tijd met den dood. Het moest wat anders wezen: maar wat, wat?... De bladeren van zijn boek gaven echter geen antwoord op zijn: - Wat anders? -

Moest hij een dokter laten roepen, - van de hoofdplaats, op tachtig palen afstands? Op zijn allervlugst kon een bode in twee dagreizen Kotta Besar bereikt hebben.... Dan stond het nog te bezien of de geneesheer zou kunnen en willen komen; en dan was het weer de geheele reis terug.... 't Kon niet schelen; toch maar een boodschap gezonden. Hij moest toch ook wat doen, hij, de vader! Hij moest handelen, al was het ook onbezonnen en dwaas. - Welken oppasser zal ik zenden? Wie kan het best rijden? Wie is vlug en nauwgezet?.... De korporaal zelf moet maar gaan, hij toch is altijd even flink en onvermoeid. Hij wil zich zeker wel wat moeite voor mij getroosten. *Oppas, panggil korporaal*! (Oppasser, roep den korporaal.)

De korporaal komt, wordt met de opdraeht bekend gemaakt en gaat een paard zadelen, terwijl zijn chef haastig een brief schrijft. Na dien in ontvangst genomen te hebben, vertrekt hij in vollen galop... ‘Het paard desnoods dood rijden!’ - roept Ter Kleine hem nog achterna.

Welk eene dwaasheid! Eenige dagen later begrijpt hij dit beter.

En zoo gaat de dag om; het wordt donker en niemand is er die er acht op slaat of het bemerkt. Nog altijd is de baboe gehurkt aan de eene zijde van het bedje, de moeder geknield aan de andere. Benauwd en kuchend haalt het kindje adem, de beentjes zijn stijf, het gezicht is rood, de lippen kunnen zich niet bewegen en weigeren lafenis.

Des avonds bij een nachtpitje - uit vrees voor te veel warmte wordt geen lamp in de kamer gebrand - waken weder de twee vrouwen. De ziekte speelt met het kind, gunt het soms even eenige verpoozing om het daarna wederom heftiger aan te grijpen.

Baboe doet kalm haar plicht, zij let op alles en weet, wat er gedaan moet worden, bedaard te verrichten.

De moeder wendt het oog niet van het kind af, voelt wat het lijdt, leeft er mede samen, doch is als verlamd. Ware zij alleen geweest dan had zij zich bewogen, zich afgesloofd, had gewerkt en getobd, onverstandig, zonder regel of kennis: maar nu, dat zij baboe's overwicht gevoelt tegenover eigen onbeholpenheid, is zij tot het bewustzijn gekomen, dat het beter is haar te laten begaan. 't Is donker voor haar geest, zij ziet niets, zij hoort niets. Als twee vonken in een draaiend vuurwerk zoo zitten twee gedachten zich in den nacht harer begrippen achterna: Leven - Sterven - Leven - Sterven. - En zoo ging het door tot den volgenden morgen toe. Lize's knieën raakten ontveld van het liggen en toen zij even wilde opstaan, om wat te halen, kon zij in het eerst niet op de been komen. Tegen twee uur des nachts vatte haar man haar bij den arm en bracht haar naar buiten om een oogenblik heen en weder te loopen. Van naar bed gaan kon geen sprake zijn. Ter Kleine bracht er iets over in het midden: - ‘Zij moest zich toch niet zoo aftobben... morgen zou zij tot niets meer in staat zijn....’ Maar hij durfde niet uit te spreken, want Lize zag hem met zulk een blik vol woede aan, dat hij haar werkelijk verdacht hem een slag in het gezicht te willen geven. Even slechts wandelden zij, zonder verder iets te zeggen, zij hem bij den arm vasthoudend, waarin zij telkens hevig kneep.

En zoo sleepte de nacht zich langzaam voort.

En toen de vogels in de schemering begonnen te tsjilpen en de hanen ontwaakten en langs de latten der jaloezieën

lichtstrepen ontstonden, toen gebabbel van vroege pasargangers langs den weg voorbijging, zat nog altijd de baboe gehurkt aan den kant van het bedje en lag de moeder geknield daarnaast.

De ziekte vorderde; de mond van het kindje bleef vastgesloten, de onderkaak onbewegelijk, het gezichtje afwisselend blauw en rood. Vragend bespiedden de ouders baboe's gelaat; maar deze zeide niets; geen trek verried bij haar hoop of teleurstelling.

Oppassers en magangs, klerken en de djaksa kwamen beurtelings om Ter Kleine te spreken over zekere, meer of min dringende zaken, maar, had hij hen gisteren gehoord, zich met den dienst bezig gehouden, thans was hij er niet toe in staat. Hij gebood den wachthebbenden oppasser eenvoudig om een ieder, die hem spreken wilde, af te wijzen en naar den eersten klerk op het kantoor te zenden. Zelden week hij thans voor langere poos uit de ziekenkamer; naast zijne vrouw lag hij bij het bedje geknield. Het martelaarschap van gedurende uren in dezelfde houding te blijven kon hij echter niet uithouden; telkens stond hij op om op de teenen naar buiten te sluipen.

Dien ochtend, tegen elf uur verrees de baboe uit hare hurkende houding en zeide, terwijl zij het een of ander voor den patiënt haalde: - ‘Kassian, sinjo!’ - (arme jongeheer.) Die woorden hadden eene bizondere beteekenis, de ouders voelden het, terwijl zij met beklemde harten fluisterend vroegen: Bagaimana? (Hoedat?) - Maar baboe zeide niets meer.

Pietje ging sterven, het werd den ouders duidelijk. Het rugje was gekromd en stijf, het gezicht zwart. Het zou niet lang meer duren.

't Was warm weder dien middag; de regens hadden den vorigen dag opgehouden met vallen en waren niet weer teruggekeerd. Buiten heerschte de vuurgod van den brandenden middag, in zijn wapenrusting van blakerende stralen, de schaduw verterend, de kleuren verzengend, ze mengend tot enkelen, schellen, hellen gloed.

Alles was stil, geen dier bewoog, geen vogel zong, geen krekel liet zich hooren, slechts nu en dan gierde de luide lach van voorbijgaanden langs den weg, van inlanders die

van de pasar terugkwamen en pret onder elkander maakten of hun paarden met zonderlinge kreten aandreven.

In de ziekenkamer stonden venster en deur wijd tegen elkander open, om eenige koelte te verkrijgen, het raam door jaloezieluiken behoed tegen het binnendringen van den middaggloed. Slechts tusschen hunne horizontale reten slipte eenig licht door, strepen goud over de donkere zoldering leggend, waarin dan de schaduwen van grasjes en bladeren kwamen spelen.

In dit schemerlicht streed Pietje den doodstrijd. Vader en moeder tuurden onafgebroken naar het gezichtje van den lijder, trachtten zich met hem te vereenzelvigen, hem te helpen in zijn kamp om ademhaling.

Zij spraken geen woord. Het behoefde ook niet. Zij verstonden elkaar ook wel zonder dat. De een wist precies wat er in den ander omging. Zij waren toch nog altijd met hun drieën, gelijk zij in den laatsten tijd zoo genoegelijk samen geleefd hadden: Vader, moeder en Pietje. Nu konden zij nog zeggen, nog denken: kijk, Pietje doet dit of dat, hij beweegt de oogen, hij strekt het handje uit, hij ziet ons, hoort ons, hij voelt, hij lijdt... Hij was toch nog met hen. Straks zou het niet meer zoo zijn.

Baboe hurkte op haar plaats neer; kalm deed zij hetgeen noodig was.

En dan was er nog een in de kamer - dacht de moeder, en angstig keek zij wel eens over haar schouder, - een vreeselijke, die loerde, om op te rapen dat leventje, zooals het daar weerloos in het bedje lag, en er, als met een verloren pakje langs den weg, mede te verdwijnen.... waarheen? Maar zij zou het dekken, het beschermen, zij strekte den arm over het bedje uit.

Was het kind zelf zich eenigermate bewust van wat het te wachten stond? - Hoe vreeselijk toch! Die Dood waartegen wij, volwassenen, ons geheele leven opzien, voor wiens aangezicht de sterkste, de moedigste weerloos is en beeft - tegenover dien stond nu dat kleine kindje heel alleen. Zou het wat zien? iets vreemds? iets voelen? Ondervond het de knelling van onzichtbare handen om den hals of de scherpe koude van een mespunt bij het hart?

Pietje bewoog stuipachtig, geheel zijn lichaampje rekte zich, het gelaat vertrok.

Vader en moeder waren opgestaan. Met inspanning van alle geesteskrachten, trachtten zij dat oogenblik te verlengen. Nog waren zij met hun drieën.

Een snik van 't kindje.....

Zij waren met hun beiden.

III.

Even nadat Pietje gestorven was sloeg het twee uur.

Hadden de ouders, toen de ziektestrijd nog werd gestreden, alleen gedacht aan het lijden van hun lieveling en hoe zij dit zouden kunnen lenigen, thans drong zich het bewustzijn van eigen leed meer op den voorgrond en begonnen zij de beteekenis van hun verlies te beseffen.

Tranenloos, de kleederen vuil en slordig, het haar uit de wrong gevallen, loshangend over den rug, bemoeide de beroofde moeder zich met de laatste zorgen aan het lichaam van den kleinen te wijden. Haar man had haar mede willen nemen naar de slaapkamer, haar wat doen rusten, maar met zonderling veranderde, nijdige stem had zij hem geantwoord ‘zich met eigen zaken bezig te houden’ - of zoo iets.

Eindelijk, na verloop van een uur, toen er niets meer voor haar te doen viel en zij in een stoel was neergezegen, doodelijk vermoeid, geestelijk vernietigd, onbekwaam meer tot gaan of tot staan, tot spreken of handelen, gelukte het aan baboe haar naar bed te brengen. Haar man weerde zij boosaardiglijk van zich af. 't Was alsof zij hem de schuld van het gebeurde wilde geven.

Pas lag zij neder of zij viel in diepen slaap.

Ter Kleine hield zich intusschen bezig met het noodige voor de begrafenis te bestellen. Deze zou den volgenden morgen tegen acht uur plaats hebben. Hij liet den djaksa komen, den eersten klerk, en ontving hunne met ernstige gezichten en medegevoelende harten uitgesprokene rouwbetuigingen.

Er moest een kistje gemaakt en een graf gedolven worden.

De eerste klerk, een Europeaan van zekeren leeftijd, bood zijne diensten aan om, daar er geen bekwaam timmerman op het plaatsje was, zelf het kistje te maken. Hij toch had eenige handigheid in het timmeren.

De djaksa zou het graf door dwangarbeiders doen delven, wanneer mijnheer maar zeide, waar hij het wenschte te hebben. Een eigenlijk Europeesch kerkhof bestond er namelijk niet te Soengei-Boaja. Een overleden klerk was ergens in de sawah ter aarde besteld; een der vorige controleurs had zijn kindje op het erf zelf doen begraven. Onder een grooten boom was het zerkje zichtbaar. Dit voorbeeld wenschte Ter Kleine echter niet te volgen.

Hij ging daarom met den djaksa uit en vond eene geschikte plek op eene hoogte, die de kromming van de rivier beheerschte en beschaduwd werd door een hoog opgaanden, ruischenden bamboestoel.

Al deze bemoeiingen gaven Ter Kleine afleiding en ontspanning.

Er moest onderhandeld worden over den koop van de bamboe, die het eigendom was van een der kampongbewoners. Wilde deze de planten afstaan? Een oppasser werd gezonden om den man te roepen.

Ronddrentelend langs de rivier bleef Ter Kleine de terugkomst van den bode afwachten. Hij praatte wat met den djaksa over bestuurs- en politiezaken, gaf last iemand den korporaal achterna te zenden, opdat deze den dokter niet te vergeefs oproepen zou, bemoeide zich met allerhande dingen... het was toch beter zich tegen zijn verdriet te verzetten.

Hadji Ali kwam eindelijk aangeloopen met de groote passen, welke hij te Mekka van de Arabieren afgezien had - in wijd fladderende samaar en een witten tulband op het hoofd. Diep buigend begroette hij den controleur.

Deze ontstelde.... Wat beteekende dat....? Moest hij, Ter Kleine, een dienst vragen van dezen schavuit? - Hadji Ali toch had bij het bestuur geen goeden naam, en stond bekend als geestdrijver en woekeraar. Waarom had de djaksa ook niet dadelijk gezegd, dat de bamboe aan dezen man toebehoorde en alleen gesproken van: ‘iemand uit de kampong’?

Enfin, de Hadji was nu eenmaal opgeroepen en het ging trouwens ook maar om een koop, niet om het verleenen van een gunst. Ter Kleine deed zijn verzoek.

Hadji Ali was een en al welwillendheid. De bamboe stond geheel ter dispositie van den controleur, hij mocht ze houden,

omkappen, laten groeien, gelijk het hem goed dacht. Van dit oogenblik af beschouwde hij, Hadji Ali, zich niet langer als eigenaar. Hij wist om welke reden de controleur het boschje noodig had en hoewel het nog een erfstuk van zijn vader was, kwam het niet in hem op, den wensch van mijnheer te willen dwarsboomen. Geld wilde hij er niet voor hebben. Het was ook niet de moeite waard.... Eenige guldens slechts!

Maar dit was in het geheel niet naar den zin van Ter Kleine. Wat dacht die kerel wel, dat hij een geschenk zou willen aannemen van zulk een ellendigen hadji, zoo'n onruststoker, een vijand van het gezag en van de armen? Hij zou nog liever!

Den djaksa ter zijde nemende, vroeg hij dezen den man aan het verstand te willen brengen, dat hij de bamboe-stoel niet als geschenk kon aannemen, doch er voor betalen wilde. - ‘Ik doorzie zijn plan immers toch! Het is duidelijk dat hij mij tot zijn schuldenaar wenscht te maken!’ -

De djaksa glimlachte even, gaf den controleur gelijk, doch zeide: - ‘Ik geloof toch, dat op het oogenblik de man het eerlijk met u meent en het zijn eer te na is geld voor de bamboe aan te nemen, nu u ze voor een graf noodig hebt. Het best zal mijns inziens wezen, dat u zijn geschenk aanneemt, hem bedankt en morgen of zoo een tegengeschenk zendt.’ -

De djaksa had gelijk. Op dit oogenblik had de oude, schelmachtige Mekkaganger geen plan om den controleur gunstig voor zich te stemmen; hem bezielde slechts innig medelijden jegens den armen vader en hij wenschte werkelijk niet betaald te worden voor den afstand van zijn eigendom.

Ter Kleine volgde den raad van den djaksa op. Hij bedankte den Hadji hartelijk, die, diep geroerd, eerbiedig zijn hand drukte.

Na deze zaken geregeld te hebben, begaf ter Kleine zich naar huis terug. 't Sloeg juist vijf uur. Mevrouw was opgestaan, had zich gebaad en wat opgeknapt. Toen haar man binnentrad drong zij er vrij kalm op aan, dat hij wat rust zoude nemen. Maar daar dacht hij niet aan. Van slapen kon toch niets komen.

Stil gingen zij zitten in de voorgalerij, waar de huisjongen,

net alsof er niets gebeurd was, ouder gewoonte de thee had gereed gezet. Zwijgend plaatsten zij zich tegenover elkaar. Lize staarde voortdurend onbestemd voor zich uit. Zij had nog niet gehuild.

‘Hoe zullen wij ooit die eerste dagen doorkomen?’ zeide Ter Kleine bij zichzelf en keek met een blik vol zorg naar zijne vrouw. Hijzelf was er een beetje verbaasd en beschaamd over niet nog meer droef heid te gevoelen; zij daarentegen, die met het kindje had medegeleden, zijne pijnen werkelijk had gevoeld, was nog overweldigd door de hevigheid van den geleden angst. In de plaats van dien angst was nu een ledig gekomen, waarvan zij de beteekenis nog niet beseffen kon. Beiden voelden zij zich - om zoo te zeggen - nog niet tehuis in hun verlies.

Een oppasser verscheen op den drempel der galerij.

- ‘Mijnheer, hier zijn de vrouwen van den regent, den djaksa en den schrijver, op rouwbezoek!’ -

De eerste beweging van Ter Kleine was er eene van ongeduld en wrevel. Hij bedacht zich toch. Het was misschien beter hen toch maar te ontvangen. 't Zou wat afleiding geven.

- ‘Och neen, lieve!’ - zeide zijne vrouw, - ‘als 't je blieft niet; ik kom er nooit door!’ -

- ‘Laten wij ze maar ontvangen, heusch, het is beter zoo!’ -

Lijdzaam liet Lize haar man begaan; zij was te afgemat om hem tegen te kunnen spreken.

In schoone kleederen gedost, met kostbare sieraden op hoofd en borst, aan handen en armen, treden een drietal inlandsche dames binnen; hare uitgelezene volgelingen dragen sirihdoozen en kwispeldoren achter haar aan, terwijl eenige minderen buiten blijven en daar geluidloos nederhurken.

De vrouw van den regent vat de handen van mevrouw, die om haar te ontvangen is opgerezen en drukt ze met eerbiedige aandoening. Eene lange rede, als een kindernieuwjaarswensch opgedreund, vol geijkte termen en mooie, zalvende woorden, geeft uitdrukking aan hare gevoelens. Zij meent het erg goed, maar denkt het aan haar rang en dien der bedroefde moeder verschuldigd te zijn, zulk eene lange redevoering te houden. Na haar treedt de echtgenoote van den djaksa op, terwijl hare vriendin de rede van zooeven tegenover Ter Kleine herhaalt. Ook zij heeft het een en ander te

zeggen, doch, van practischer aard en beter met de Europeesche gewoonten bekend, doet zij het kort. De vrouw van den inlandschen schrijver mompelt iets onverstaanbaars. Zij is nog maar een heel jong, verlegen ding, zonder eenig idee van optreden. De dames gaan zitten; naast iedere stoel zet zich eene der dienstbaren met het pruimgerei neder.

Ter Kleine begint te spreken; hij toch moest het gesprek inzetten, anders werd er geen mond meer opengedaan, dit wist hij bij ondervinding; nu, de stof ligt voor de hand. Hij vertelt hoe het geval zich toegedragen heeft, hoe alles gebeurd is. Mevrouw zegt niets: zij ligt maar in haar stoel en kijkt vóór zich; van tijd tot tijd richt haar man het woord tot haar met een: ‘Niet waar, vrouw?’ of een: ‘Het is immers zoo?’ - waarop zij dan even knikt of ‘Ja’ zegt, met schor stemgeluid. Maar ook dit verhaal loopt ten einde. Waar nu over te spreken? De bezoeksters helpen niet mede, zeggen geen woord. 't Is erg moeielijk. Het hoofd van Ter Kleine is te vermoeid om onderwerpen van gesprekken te kunnen bedenken.

Daar treft het hem, dat de dames nog niets is gepresenteerd. - ‘Vrouw, heb je niet iets te schenken, stroop of zoo? Wij kunnen die lui toch niet op een droogje laten zitten?’ - ‘Och, laat mij er toch buiten’ - spreekt zij, onwillig, - ‘roep baboe maar!’ - Baboe echter heeft hare kalmte van zooeven verloren en zit ‘achter’ te schreien en te klagen. De huisjongen moet alles doen, krijgt het noodige uit de provisiekamer. Glazen met rozenstroop en water gevuld worden binnengebracht en rondgepresenteerd. De dames bedienen zich en nemen kleine slokjes.

Ter Kleine moet de visites bezighouden, met ze spreken, maar waarover, lieve Hemel, waarover het te hebben? Een kwartier lang heeft hij heel alleen het woord gevoerd en nu kan hij niet meer. Hij broeit op mededeelingen, op vragen. Telkens zegt hij een klein zinnetje, waarop de bezoeksters met een kort ‘Ja’ of ‘Neen’ antwoorden. Met de lange lepels roeren zij in de glazen en zuigen zich zwijgend met stroopwater vol.

Die steeds wederkeerende pauzen zijn ijselijk pijnlijk. Er is toch niets aan te doen; het bezoek moet ten einde toe verduurd worden. Er verloopt een half uur, drie kwartier.

De glazen der dames zijn thans ledig. - ‘Zal ik nog eens laten bijschenken?’ - vraagt Ter Kleine, in de hoop, dat men zeggen zal: - ‘Och neen, het wordt wat laat en tijd om op te stappen!’ - Maar hij bedriegt zich. Zeer gracelijk neemt de regentsvrouw zijn voorstel aan. Dat geeft nu weer een half uurtje verlenging.

Een kwartier verloopt, waarin geen tien woorden gewisseld worden. Ter Kleine draait aan zijne vingers, schuift zijn ring op en neer, graaft in zijn brein, naar gedachten, die maar niet opdagen willen. De bezoeksters zitten met ter neergeslagen oogen op kleinen afstand van de tafel en reiken telkens even naar hun glas om een slokje te nemen.

Mevrouw schijnt het alles niet mede te beleven. Hare gedachten zweven verre, verre, zoekende naar streken waar haar lieveling zoude kunnen verwijlen.

Eindelijk, nadat zij een vol uur gezeten heeft, drinkt de regentsvrouw haar glas, dat nog half vol is, in een teug leêg; de dames van den djaksa en den schrijver volgen haar voorbeeld. Zij staan op; de dienstmaagden verrijzen uit hare hurkende houding, en na plechtig afscheid van den heer en de vrouw des huizes genomen te hebben, begeven zij zich naar hare woningen terug, gaande in rangorde achter elkaar.

Hun vertrek bezorgt Ter Kleine zulk eene opluchting, dat hij bijna vroolijk wordt. Hij klopt zijne vrouw eens op den schouder en omhelst haar, hetgeen den loop harer droomerijen onderbreekt. Het bezoek der inlandsche dames had haar trouwens, al had zij er zich niet veel mede bemoeid, toch wel eenige afleiding gegeven. Toen haar man nu naast haar op de bank ging zitten, haar naar zich toetrok, haar gezicht tusschen de handen nam en kuste, ondervond zij eene weldadige emotie. Zij begon te schreien. Lang en hevig snikte zij, tegen den schouder van Ter Kleine geleund. De nacht viel en zij lieten het om zich donker worden; de huisjongen dorst hen niet te storen om de lamp op te steken en den rommel op te ruimen en dus bleven zij maar in de duisternis zitten tusschen de verspreid staande stoelen en met de ledige glazen vóór zich op tafel.

Tegen zeven uur stond Ter Kleine op en noopte zijne vrouw met hem mede te gaan naar hun kamer. Zij was een weinig

tot zichzelf gekomen en in staat om te spreken over de ramp, die hen overvallen had. Tot nog toe had zij slechts gezucht en geweend. Maar nu deed zij haar man eenige vragen. Wanneer zou de begrafenis plaats hebben? Zou er een kistje komen? Wie maakte het? Waar zouden zij den kleinen zoo lang leggen? - Ter Kleine vertelde haar hetgeen hij al zoo beschikt had, terwijl zij sliep en kwam met haar overeen, dat men ‘voor’ zou sluiten en dat het kindje in de binnengalerij op een bedje zou worden gelegd.

Nadat de huisjongen hen tot den avondmaaltijd had opgeroepen beproefden zij te eten; zij konden echter weinig tot zich nemen. Alleen dronk Ter Kleine sterk. Hij gevoelde behoefte aan beneveling, daar de akeligheid van het oogenblik toch niet te verdrijven was. En daarna begon de avond. Bij het licht der hanglamp zaten zij ieder in een schommelstoel der achtergalerij, zich te pijnigen met lieve herinneringen, te tobben over vroeger gekoesterde, nooit meer te vervullen verwachtingen.

Was Pietjes verlies voor Ter Kleine een groote teleurstelling geweest, scheen een niet weêr aan te vullen ledig zich om hem heen gevormd te hebben, toch leed hij minder dan Lize, want deze gevoelde boven dat alles, diepe, knagende smart. Ter Kleine had Pietje eigenlijk ook nooit anders beschouwd dan als een groote pop, die op kon groeien tot iets heel liefs, maar Lize had hem van ganscher harte bemind.

Slechts weinig woorden werden er gewisseld, nu en dan ontviel hun eene vraag of eene opmerking.

- ‘Waar zou Pietje thans zijn?’ - vroeg Lize, haar man aanziende met eene vage hoop, dat hij uitsluitsel zoude weten te geven.

Hij had wel gaarne willen zeggen: ‘In den Hemel’ of zoo iets, maar miste den moed daartoe. Het zoude tegen zijne overtuiging gestreden hebben en op dit oogenblik wilde hij niets zeggen, 't geen hij niet meende, zelfs niet om zijne vrouw genoegen te doen. Hij zeide dus maar: - ‘Ja, dat is het groote geheim!’ - en verviel weder in eigen droomerijen.

Trouwens, indien hij Lize geantwoord had, dat Pietje zich waarschijnlijk in den hemel bevond, dan had zij daarop geantwoord: ‘Natuurlijk! maar zoo bedoel ik het niet!’ Omtrent

onsterfelijkheid en zaligheid had zij hare eigene naieve en ouderwetsche maar zeer gedecideerde ideeën, en dat een klein kind, dadelijk na zijn dood in den hemel zou komen, was haar volkomen duidelijk. Zij wenschte echter omtrent dien Hemel iets naders te weten. Waar was die? In het luchtruim? Boven de sterren? Waar er naar te zoeken? - In elk geval zou het een verafgelegen en geheimzinnige plek zijn! Zoo stelde zij zich een aantal vragen, welke eene beminnelijke zooal niet zeer logische oplossing vonden. - Was Pietje, nadat hetgeen in hem leefde, onzichtbaar geworden was, als een onsterfelijk zieltje door een engel omhoog gedragen geworden? Snel, door den dampkring heen, den kant van de zon en de sterren op, tot waar men de wolken, onder zich, als schapenruggen ziet golven, beschenen door lichtstralen van boven? Zou hij daar zweven, in die heldere streken, als een vogeltje, met vleugeltjes op den rug? En zou het hem vergund zijn God te zien, op zijn gouden troon, met Christus naast Zich en de Engelen daarvóór in hun glansgewaden, met bazuinen aan den mond, schallende den lof des Allerhoogsten? Zou Pietje dit alles zien en hooren? Bij zijne komst door den grooten God aangesproken worden, door Jezus op de knie genomen, gelijk Hij wel met de kleine kindertjes in Palestina deed?

Hoe bleven zij, de levende, oudere menschen, in schijn zooveel wijzer, toch dom en in het donker dwalend achter, vergeleken bij dat kleine, alwetende lichtengeltje, voor eenige uren nog een lijdend zuigeling in een ijzeren ledikantje! - Zoo gauw hij kon zou hij stellig wel even terug komen naar de aarde om zijn vader en moeder te zien, dat leed geen twijfel. Hij kon zich toch zoo gemakkelijk bewegen! Wie weet of hij niet nu reeds bij hen was.... Zij was er bijna van overtuigd....

Later zou zij hem terugzien, daar óók was zij zeker van. Wanneer zij stierf en God wilde haar genade schenken en heur hare zonden vergeven (o, hoe zou zij nu haar best doen beter te gaan leven om zich niet van die kans beroofd te zien!), dan zou op den drempel des hemels Pietje haar te gemoet treden, hare hand nemen en - hij zou immers reeds zoo goed te huis zijn in dat paleis - haar tot gids strekken tot vóór den Troon.

Zooals zij daar zat te droomen, verzaligde een glimlach van troost en van hoop haar droevig gelaat.

Ter Kleine dacht over hetzelfde onderwerp na, maar zijne gedachten namen een geheel anderen loop. Zeer positieve begrippen bezittend, zijne wereldbeschouwing op stellingen, die hij van natuurwetenschap en wijsbegeerte kende, grondende, was de dood voor hem een tot het Niet terugkeeren. Pietje was dood; Pietje bestond dus niet meer. Geen ziel was er van hem overgebleven, niets, niets dan een beetje herinnering in het hoofd zijner ouders en dit - hij ontveinsde het zich thans zelfs niet - zou met den tijd verslijten.

Het was hem duidelijk maar stuitend. Een mensch is niet anders dan een glas, volgeschonken met wijn: het wordt geledigd, veroorzaakt genot onder het drinken en staat daar dan weer, zonder inhoud, klaar om omgespoeld te worden. De laatste druppels, die er in blijven hangen, worden weggegooid!

- Hij stond op en wandelde op en neêr. Hem troostten zijne gedachten niet; zij wekten hem integendeel op tot bitterheid en het vloeken van wereld en noodlot. Waarom dat kind het leven gegeven? Waarom het te doen lijden en dan weg te nemen, zonder dat het eenig werk, hetzij goed, hetzij kwaad, op aarde verricht had? Waarom die pijn, folterend het onschuldig lichaampje?... En dan weêr!... Wat beteekende zelfs zijn *waarom*? Aan wien vroeg hij uitlegging, aan wien rekenschap? Ware er een God geweest, een Almachtig Wezen, een Wereldbestierder, dan hadden zijne verontwaardigde vragen reden gehad, maar nu!.... Was het leven niet een spel der natuur, eene zelffoltering van de verdwaasde, op een dwaalspoor geraakte natuur, die tot opheffing van het eigen, op misverstand berustende bestaan wenschte te geraken? Gelukkig degenen, die de worsteling, hun als deelhebbers aan de foutgeraakte natuuronderneming opgelegd, reeds achter den rug hadden! Dit was het goede in hun te niet gaan, dat zij ten minste niet weêr met een nieuw bestaan konden gepijnigd worden! - En Ter Kleine lachte: 't was dan ook wel heel gek, die onzinnigheid van het wereldstreven!

En zoo zaten zij een oogenblik tegenover elkaar, ieder met zijn glimlach om den mond.

't Sloeg negen uur. - ‘Wil je niet naar bed gaan?’ vroeg Ter Kleine aan zijne vrouw. - Neen daar had zij in het geheel nog geen plan toe. Zij zou toch niet kunnen slapen, meende zij en zat liever wat op.

Langzaam bewogen zich de wijzers van de groote klok aan den muur.

Vreeselijk langzaam. Aan den avond scheen geen einde te zullen komen. Geen geluid, dan aleen het eentonig, na lang verblijf niet meer treffend geruisch van den Indischen nacht drong tot de plaats door. De bedienden scholen te zamen in hunne kamers en lieten niets van zich bemerken; alleen de oude baboe kon niet tot rust komen. Telkens weer kwam zij uit haar vertrek in de bijgebouwen aandwalen, door de achtergalerij, waar mijnheer en mevrouw zaten, sluipen, om in de ledige kinderkamer te verdwijnen; na een poos daar getoefd te hebben, zag men haar de binnengalerij ingaan, waar, op de tafel, in een bedje van kussens, het kleine lichaampje lag, door hare zorg bestrooid met melattie en andere bloemen. Daarna keerde zij terug om een oogenblik later denzelfden gang weder te beginnen. Zij was zoo gewoon aan haar werk bij het kindje, was er op hare wijze zoo aan gehecht, dat zij het op dit oogenblik misschien wel het meest van allen miste.

- ‘t Is als een koe waaraan het kalf ontnomen is,’ - dacht Ter Kleine, - ‘zij zoekt haar jong overal en is ontroostbaar - den eersten dag. Zij loeit aan het hek van de weide, dat het roerend is om aan te hooren, maar geen twee dagen zijn er verloopen of zij is zich van geen leed meer bewust. Zoo is het met dergelijke menschen ook!’ -

Half tien, tien uur. Welk een vreeselijke avond! Het was niet uit te houden, zoo tegenover elkaar te zitten in dat ledige huis, met de wetenschap, dat er een lijkje in de binnengalerij lag. - En geenerlei afleiding, niets dan de eigen gedachten, de zoozeer uiteenloopende, waar dus niet eens over te spreken viel! Want waarom zou de een den ander door tegenoverstelling van eigen denkbeelden ontstemmen? Wat had Ter Kleine aan Lize's ideëen omtrent engelen met vleugeltjes en zij aan zijne beschouwingen omtrent de Natuur en het Niet?

Het kon niet langer zoo blijven. Beiden zouden zij gek worden wanneer het eene poos nog aanhield. Iets moest er op gevonden worden. Een denkbeeld schoot Ter Kleine door

het hoofd. Hij dacht er even over na, stond op en zeide tot zichzelf: ‘Och waarom niet?’ - Zich even verwijderende kwam hij terug met een kartonnen bord en een doos. Het Halma-spel.

Lize was eerst boos, toen zij haar man dat spel zag aandragen. Hoe kon men spelen in een huis terwijl er een doode boven de aarde stond? Maar Ter Kleine legde haar spoedig uit dat hier geen kwestie was van spelen voor het genoegen, ter wille van het spel, maar van een afleiding zoeken voor hun overspannen geest. Zij zouden beiden ziek worden, wanneer zij niet trachtten hunne gedachten op iets anders te vestigen, dan altijd op datzelfde!

En Lize moest wel toegeven, dat hij gelijk had.

En terwijl zij lusteloos hare stoel bijschoof, zette haar man de stukken op het bord gereed. Het spel begon.

Om het voorbeeld te geven en te beginnen zette Ter Kleine een pion vooruit; Lize deed evenzoo en zonder eenige opgewektheid van de zijde der spelers, werden de stukken over het bord voortgeschoven. Zij wisten schier niet wat zij deden. Kwamen zij vooruit? Wie zou er winnen? Wie had er wit, wie had er zwart? Het kon hun niets schelen. Hun aandacht was elders.

Telkens verscheen de spookachtige gedaante van baboe in de achtergalerij, gaande naar de kinderkamer of terugsluipende naar haar vertrek.

Het sloeg elf uur. De spelers keken op, toen weer naar hunne stukken. Tot het bewustzijn gekomen van wat zij eigenlijk bezig waren te doen, werden zij ook gewaar op welk een zonderlinge wijze zij gespeeld hadden. En elkaar in de oogen ziende moesten zij toch even lachen om dat dwaze.

Toen gingen zij naar bed.

IV.

De begrafenis zou ten acht ure plaats hebben.

's Ochtends om half zes was Steinen, de eerste klerk, gekomen om het kistje te brengen, dat hij zelf getimmerd had. Het was nog een heele zaak voor hem geweest en hij had er den geheelen nacht voor moeten opblijven.

Geen andere planken toch waren er op de plaats te krijgen

dan alleen delen van pakkisten en die wilde hij niet gebruiken omdat zij niet sterk waren, van slecht hout, kortom, niet goed genoeg. Den Controleur lastig vallen durfde hij niet en daarom had de goede man maar een van zijne kasten geledigd, er de planken uitgenomen, en deze voor zijn doel gebruikt. Nooit sprak hij er later over, of wilde hij zelfs eenige vergoeding voor zijne moeite hebben. Met schroeven, ook door Steinen geleverd, - hoe hij daar aan kwam was eveneens zijn geheim, hij had ze aan de een of andere zijner bezittingen ontrukt - werd het kistje zoo stil mogelijk gesloten.

Zij, die den stoet zouden volgen, de regent, de djaksa, de klerken, stonden in de achtergalerij vereenigd.

Mevrouw was in hare kamer gebleven, en lag daar te snikken in een stoel. De vrouw van den djaksa hield haar gezelschap en bleek eene goede en hulpvaardige vriendin te wezen, een beter gezelschap dan zij zich den vorigen avond, bij het officieel bezoek, getoond had.

Toen de klok acht uur sloeg zeide Ter Kleine: - ‘Laat ons nu maar gaan.’ - Men begaf zich naar de binnengalerij en Steinen nam het kistje op.

De voorgalerij uitgaande richtte de stoet zich naar de plaats waar het graf was gedolven. Eerst ging Steinen met het kistje, daarna volgden de vader en de anderen. Een aantal inlanders en kinderen liepen mede of stonden uit de verte toe te zien.

Op de plek gekomen, werd het kistje dadelijk in de vrij diepe groeve nedergelaten. Een deel der bloemen - al de bloemen van den tuin waren voor zonsopgang geplukt - legde men op het kistje neder. Toen nam de vader een schop vol aarde en wierp die in de groeve, zoo deden ook alle de anderen. Toen het kistje geheel onzichtbaar geworden was werden vier dwangarbeiders geroepen, die, snel en krachtig werkend, de kuil weldra tot boven aan toe gevuld hadden.

De overblijvende bloemen strooide Ter Kleine op het gesloten graf.

De plechtigheid was afgeloopen. Snikkend gaf de vader aan ieder der aanwezigen de hand om hen te bedanken voor hunne tegenwoordigheid en belangstelling. Men begaf zich naar huis.

Het was nog vroeg. Ter Kleine ging zijne vrouw omhelzen.

Beiden voelden zij zich thans alsof het grootste gewicht der smart van hen afgewenteld was. Zij zouden nu het oude leventje weder beginnen zooals het was vóór Pietjes komst. Dat was immers toch ook goed geweest! En misschien, dat ook wel later.....

Na zijn gekleede jas uit en zijn werkpak aan te hebben gedaan ging Ter Kleine naar het kantoor, waar velerlei zaken op afdoening wachtten. Lize beproefde haar huishouden te doen, zooals gewoonlijk, en het gelukte haar vrij goed, hoewel zij telkens even naar hare kamer moest loopen om stilletjes te huilen.

H. DOEFF.

De internationale arbitrage.

In het verslag eener voordracht over Volksopvoeding en Volksweerbaarheid, gehouden in de Vereeniging tot Beoefening van de Krijgswetenschap, op 22 Februari 1893, leest men de volgende zinsneden:

'Ik weet het, en heb er trouwens reeds op gewezen dat er in ons midden eene toongevende anti-militaire partij leeft, die juist in de leidende klasse eene voorname plaats inneemt en daardoor een volksgevaar is. Het zijn de mannen der Manchesterschool, van het laissez faire. Zij worden gesteund door mannen die, wars van den oorlog, wanen den watervloed te keeren door de dijken te slechten. Van een gespierd christendom hebben zij geen begrip. Wel als Tolstoï van een weerloos. Zij willen van den Nederlandschen Leeuw een schaap maken. Men kent de gevolgen. Met de beste bedoelingen arbeiden zij aan de ontmanning van het volkskarakter. Zij voeren ons naar de gewelddadige of de vreedzame annexatie, die ons eenmaal zal doen strijden voor vreemde belangen en ons nakroost doen spreken in eene vreemde taal'. En verder op blz. 393: 'Niets is gevaarlijker voor den vrede dan het streven der volgelingen van Tolstoï, ook de leden van den Vredebond, Pax Humanitate c.s., die wenschen dat Nederland aan Europa het voorbeeld zou geven van algemeene ontwapening.'

Het is inderdaad vreemd en onbegrijpelijk, zei naar aanleiding van deze woorden de voorzitter van den Algemeenen Nederlandschen Vredebond, Mr. J.B. Breukelman, in zijn openingsrede van de 12^{c} alemeene vergadering van dien Bond, op 28 Juni 1895, dat door bekwame mannen als waar-

uit genoemde vereeniging zonder twijfel bestaat, beweerd wordt, dat o.a. ‘niets gevaarlijker is voor den vrede dan het streven ..... ook der leden van den Vredebond.’

Onbekendheid met het ware streven der vredegenootschappen is meer algemeen dan men allicht zou denken. De voorbeelden zijn dikwijls voor het grijpen.

Al de genootschappen welke, langs verschillende wegen, werkzaam zijn aan de bevordering der belangen van vrede en arbitrage, streven zonder uitzondering naar éénzelfde einddoel: het bevorderen van den internationalen vrede en het zooveel mogelijk voorkomen van den oorlog door een hervorming en codificatie van het internationale volkenrecht, zoodanig dat de oorlog als rechtsmiddel tusschen de beschaafde volken meer en meer worde beperkt.

Zoo lost zich dus het vraagstuk van oorlog en vrede op in een rechtsquaestie. Het in te nemen standpunt in den strijd tegen den oorlog wordt daardoor duidelijk en scherp aangewezen. Geen diepzinnige bespiegelingen meer over de verwezenlijking van den eeuwigen wereldvrede, over een verbroedering van alle menschen, e.d. Praktisch moet het streven zijn; den kansel en der kerk blijve het overgelaten al het onmenschelijke en onzedelijke van den oorlog te schilderen. Niet hierin trouwens ligt het kenmerkend onderscheid tusschen de behouders en de bestrijders van den oorlog. Beiden noemen hem een kwaad, maar voor de eersten een noodzakelijk, voor de laatsten een overtollig kwaad. De behouders laten het bij zuchten, de bestrijders daarentegen sporen de middelen op om het kwaad uit te roeien, daarbij eenvoudig een beroep doende op het gezond verstand en den rechtvaardigheidszin van elken mensch. De vraag is niet meer: is de oorlog een onrecht? Daarover zijn allen het eens, ook dan wanneer men spreekt van 't zoogenaamde oorlogsrecht, waarbij meer bedoeld wordt eene regeling der oorlogsgebruiken dan wel eene verdediging dezer instelling. De vraag is thans: is de internationale arbitrage uitvoerbaar? Is het mogelijk dat op den langen duur de internationale arbitrage een correctief kan worden voor den oorlog? Een bevestigend antwoord op deze vraag is reeds 250 jaren geleden gegeven door Hugo de Groot in zijn onsterfelijk standaardwerk, *De jure belli ac pacis*, op grond waarvan hij thans

in Europa en Amerika alom vereerd wordt als de baanbreker, de hervormer van het volkenrecht. Hij leerde reeds dat de oorlog is illegitiem. Tegen deze kwaal zocht hij een juridisch geneesmiddel. ‘Het zou nuttig, in zekeren zin zelfs noodzakelijk zijn, dat er bepaalde vergaderingen der Christenmogendheden waren, waar de geschillen tusschen twee of meer van hen werden opgelost door die staten, welke bij de zaak in quaestie geen belang hebben, en waar men zelfs maatregelen zou kunnen nemen om de partijen te dwingen den vrede aan te nemen.’ Grotius heeft dus het internationale scheidsgerecht als een toekomstig feit voorzien.

Eigenlijk heeft het denkbeeld van een meer of minder volledig afschaffen van den oorlog door een bemiddelende of arbitraire tusschenkomst van derden in geen tijdperk van beschaving ontbroken, maar de voorstellingen bleven vaag. In de godsdienstige oudheid was het een apocalyptisch visioen, een voorspelling o.a. van de Profeten bij de Hebreeën. In de middeleeuwen voerde de kerk onder den naam van Godsvrede een of meer wekelijksche vrededagen in, terwijl de Staat door den landsvrede hetzelfde trachtte te bereiken. In de 17e en 18e eeuw nam het vraagstuk den schijn aan van een wijsgeerig stelsel. Tal van philosofen traden op met verschillende ontwerpen van een algemeenen wereldvrede. Het eerste plan was dat, hetwelk Sully in zijn Mémoires toeschrijft aan Henri IV. Hij wilde door beperking der Habsburgsche macht een toestand van staatkundig evenwicht in Europa scheppen, op de grondslagen van gewetensvrijheid en van wederkeerigen eerbied der nationaliteiten. Een eeuw later kwam de Abbé de Saint Pierre met dergelijke plannen. Als grondslag voor den Europeeschen vrede nam hij aan het vredestractaat van Utrecht (1713) en bouwde daarop een stelsel van bondgenootschappen tusschen de regeering en der Christenrepublieken. - J.J. Rousseau bewerkte dat ontwerp in zijn: *Extrait du projet de paix perpétuelle de l'abbé de S. Pierre*, voorzien van de noodige kritiek, aanvullingen en verbeteringen. Van verschillende zijden werden deze algemeene vredesontwerpen nader bestudeerd en uitgewerkt: Philosofen als Leibnitz, Montesquieu, Kant, oeconomen als Vauban, Turgot, Adam Smith, dichters als Lessing, Herder en vele anderen. Maar al deze denkers der 17^{e} en 18^{e} eeuw vervielen in dezelfde fout: ze

waren niet praktisch. De een verliest zich in bespiegelingen over de eenheid van het menschelijk geslacht, de andere let slechts op de oeconomische zijde der zaken, nog weer anderen droomen van een soort sociale confederatie: allen droomen van een ideale organisatie tusschen staten en volken, zonder tevens de praktische middelen aan te wijzen waarlangs dat doel is te bereiken.

Het bleef aan de 19e eeuw voorbehouden de juridische zijde der quaestie op den voorgrond te stellen, nader te bestudeeren, meer en meer te volmaken. Niet op de grondslagen van naastenliefde alleen, maar op die van het recht zal het nieuwe internationale staatsgebouw verrijzen. En zoo is in onze dagen de vredequaestie het aanhoudend en weloverwogen doel geworden van een handelende internationale partij, vertegenwoordigd door tal van vereenigingen en door millioenen aanhangers. - Toen na het Napoleontisch tijdvak de eerste vredegenootschappen verrezen - 1815 in Noord-Amerika, 1816 in Engeland - waren ook aanvankelijk middelen en doel nog vrij wel onbestemd, nog vaag. De eerste pogingen der oudste vereeniging in Europa, der *Peace Society*, geschiedden in den vorm van een beroep op het godsdienstig gevoel der natie, door het oorlogsgebruik te toetsen aan de zedeleer van het Nieuwe Testament. Maar als sinds de oprichting in 1867 van de *Ligue internationale et permanente de la paix* te Parijs, de vredesbeweging meer algemeen wordt, en o.a. ook ten onzent wordt opgericht het *Algemeen Nederlandsch Vredebond*, in 1871, vooral op initiatief van den Staatsraad Mr. Ph.J. Bachiene[1]), als men dan tevens begint de vrede- en arbitrage-quaestie wetenschappelijk te bestudeeren in verschillende vereenigingen van rechtsgeleerden, van deskundigen op het gebied van het volkenrecht, hetgeen leidt tot de oprichting van het *Institut de droit international* in 1873, en korten tijd daarna van de met het Institut verbondene *Association pour la réforme et*

1) Zie voor de geschiedenis dier oprichting het 1e Jaarboekje van den A.N.V. 1873, en verder de Feestrede, uitgesproken bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan, in Januari 1896, door den waarnemenden Voorzitter Mr. J.B. Breukelman. Van dergelijke genootschappen telt men in Europa thans ongeveer een 40-tal, terwijl ook in de V.S. van Amerika die beweging zich zeer sterk ontwikkelt.

la codification du droit des gens, waarvan de eerste vereeniging een zuiver rechts- en staatkundige beoefening van het onderwerp beoogt, de laatste daarentegen meer op de sociale verschijnselen let en trachten zal de leer der arbitrage populair te maken[1)], dan worden eindelijk door die gezamenlijke pogingen zoowel het doel als de middelen der vredesbeweging duidelijker en scherper omschreven, dan eerst wordt een krachtige internationale organisatie mogelijk.

Het zijn vooral de sinds 1889 geregeld jaarlijks bijeenkomende Vredecongressen welke de centralisatie der vredesbeweging sterk bevorderen, te meer, nu de organisatie dier congressen geregeld wordt door het in 1892 te Bern ingesteld *Bureau international permanent de la paix*, een soort vast secretariaat, hetwelk steeds vaster band legt tusschen die genootschappen welke zich daarbij aansluiten, en ook in velerlei andere opzichten, zoo door het verspreiden van geschriften, zeer ten goede werkt[2)].

Het gevolg van dat alles is, dat zich de publieke opinie steeds luider en algemeener ten gunste der vredesbeweging doet hooren.

En de weerklank dezer publieke opinie, gepropagandeerd door de pers - ofschoon vaak nog zwak en blijkbaar à contre-coeur - wordt thans in nagenoeg al de parlementen der beschaafde Staten meer of minder krachtig gehoord. In bijna al de Europeesche parlementen bestaan thans nationale

1) Het denkbeeld van den Heidelbergschen hoogleeraar Dr. Bluntschli, om een wetenschappelijk, permanent instituut van volkenrecht te stichten, werd in '73 door den Gentschen advocaat Rolin Jacquemyns tot een begin van uitvoering gebracht. Op zijn uitnoodiging kwamen den 8 September te Gent een 11-tal geleerden uit Europa en Amerika bijeen, - w.o. ook den Amsterdamsche hoogleeraar Mr. T.M.C. Asser - tengevolge waarvan bovengenoemd Instituut werd ingesteld. Tevens werd een commissie afgevaardigd naar een bijeenkomst te Brussel van vredevrinden, rechtsgeleerden en staatslieden - w.o. Mr. Ph.J. Bachiene, en het Tweede-kamerlid Mr. J.P. Bredius, beiden leden van den A.N.V. Uit deze conferentie werd geboren de genoemde Associatie, welke van den aanvang af de internationale arbitrage in hare vlag schreef als rechtvaardig en zelfs verplichtend.

2) Sinds eenige jaren wordt op de staatsbegrootingen van Zwitserland en van Denemarken, en thans ook van Noorwegen, een kleine som, resp. 1000 francs, 2000 en 500 kronen, uitgetrokken als bijdrage in de kosten dezer instelling, welke kosten geheel uit vrijwillige giften en legaten worden bestreden.

comité's van de *Conférence interparlementaire*.[1] Evenals de congressen komen ook deze conferenties sinds 1889 geregeld jaarlijks bijeen, meestal in dezelfde stad kort na elkaar. En eveneens hebben deze parlementaire vredescomité's een vast centraal bureau te Bern (*Bureau interparlementaire pour l'arbitrage international*) met een eigen orgaan (*Revue mensuelle. La Conférence interparlementaire*).

De interparlementaire bijeenkomsten vullen als het ware het streven der Vredebonden aan; de wensch der volken naar vrede vindt daarin zijn officieele uitdrukking; de wetgevende macht gaat hier hand aan hand met de openbare meening. Al mogen de directe resultaten nog niet groot zijn, alleen het feit dat er zulk een congres van verschillende parlementsleden bestaat, is op zichzelf reeds merkwaardig genoeg. Hier is wellicht het eenige terrein waar de Vredebonden direkt praktisch werkzaam kunnen zijn - en het inderdaad, vooral in Engeland, ook reeds zijn - door bij eventueele parlementaire verkiezingen aan de candidaten de voorwaarde te stellen zich aan te sluiten bij de interparlementaire vereeniging.[2]

Op den duur is het dan ook de taak dezer diplomaten en staatslieden, niet om de pleitbezorgers, maar tot op zekere hoogte de wetgevers van den vrede te zijn.

De oorsprong dezer parlementaire Vrede- en arbitragebeweging moet gezocht worden in de Nieuwe Wereld, en wel in het parlement van Massachusetts, waar in 1835 op het initiatief van het Amerikaansch vredegenootschap een ontwerp van internationale jurisdictie werd aangenomen.[3])

Het congres der Vereenigde Staten toonde zich minder welwillend. De commissie van buitenlandsche zaken nam het

1) Op de laatste conferentie te Boedapest waren vijftien parlementen vertegenwoordigd; alleen Griekenland, Boelgarije, Spanje en Luxemburg ontbraken. Volgens een, trouwens na levendige discussie, genomen besluit zullen voortaan ook officieele gedelegeerden van niet-constitutioneele Staten worden toegelaten, waarbij men vooral het oog had op Rusland. Op voorstel van Stanhope (Engeland) en Mr. Rahusen zullen eveneens de vertegenwoordigers der Noord-Amerikaansche republiek worden uitgenoodigd.

2) Ook het hoofdbestuur van den A.N.V. heeft in Mei l.l. per circulaire de kiesvereenigingen in Nederland gewezen op het wenschelijke om bij de a.s. verkiezingen vooral aan die mannen vertrouwen te schenken die - tot afgevaardigde gekozen - bereid zullen zijn tot de interp. conf. toe te treden.

3) Zie o.a. Michel Revon, L'arbitrage international. Les parlements, bladz. 199-226.

ontwerp, toen het in 1839 voor de tweede maal werd ingediend, zelfs niet in behandeling. Evenwel, dit verzet duurde betrekkelijk kort. In 1853 sprak de Senaat de wenschelijkheid uit dat de President het opnemen van een arbitrage-clausule in de internationale tractaten zou bevorderen. Dat de beweging voor deze zaak in de V. St. gestadig krachtiger werd, blijkt uit de opdracht welke de President den 17 Juni 1874 ontving naar aanleiding van een door het Huis der Afgevaardigden en den Senaat eenparig genomen resolutie, om onderhandelingen te openen met al de beschaafde mogendheden welke konden leiden tot een wettig geregeld stelsel van internationale rechtspraak. Van tijd tot tijd keeren dergelijke resoluties terug. Toen de President in zijn boodschap van 4 December 1882 te kennen gaf dat hij van zijn kant gereed was om met andere regeeringen te onderhandelen over het generaliseeren der arbitrage, werd daarop den 20 December door den Senaat en het Huis, in Congres vereenigd, een besluit genomen in dien geest. Alleen de Zwitsersche bondsregeering gaf aan die roepstem gehoor (zie blz. 19).

Maar ondanks de geringe praktische resultaten, werden de moties meermalen herhaald en in steeds scherper bewoordingen geformuleerd. Nadat n.l. in 1887 door John Bright en eenige andere leden van het Engelsche Lagerhuis een adres tot den President en het Congres der Unie was gericht, waarin werd aangedrongen op het tot stand komen van eeuwigdurende arbitrage-bepalingen tusschen de beide Staten, deed in 1888 het Huis der Afgevaardigden een voorstel om den President te machtigen met Engeland een permanent arbitrage-tractaat te sluiten en werd zelfs in Mei door den Senator Allison in den anderen tak der Vertegenwoordiging voorgesteld om een blijvend Hof voor arbitrage tusschen Engeland, Frankrijk en de Unie te vestigen. Ondanks krachtige pogingen, zoowel in Engeland als in Frankrijk ten gunste van dit voorstel gedaan, bleef het ook nu weer bij wenschen en hopen (blz. 20). Maar nog gaven de vredevrinden de hoop niet verloren. Nadat in 1893, met toestemming van den premier Gladstone, in 't Lagerhuis een motie was aangenomen, waarin werd aangedrongen op het sluiten van een arbitrage-tractaat met de Unie, en de Senator Allison als antwoord daarop voorstelde den President in dien geest te machtigen, nam

14 Januari 1895 de Senaat het besluit, waarbij de President bevoegd werd verklaard om dusdanige onderhandelingen te voeren door middel van de diplomatie der Unie, en hij zelfs gemachtigd werd een commissie te benoemen om in andere Staten bezoeken af te leggen, met het doel om onderhandelingen aan te knoopen tot het vormen van een rechtbank voor internationale arbitrage of andere middelen aan te wenden, waardoor moeielijkheden tusschen Staten op vredelievende wijze zullen worden beslecht en oorlogen voorkomen. En was niet door het drijven eener kleine meerderheid de zaak ter elfder ure mislukt, dan zou eindelijk in 1896 of '97 de wensch van het Amerikaansche volk, zoo dikwijls in voorstellen en resoluties neergelegd, in vervulling zijn gegaan.

Intusschen hadden ook in Europa de vredevrinden niet stil gezeten. In navolging van Amerika werd ook in de Oude Wereld in vele parlementen de wenschelijkheid van internationale arbitrage, in meer of minder ruimen en algemeenen zin, uitgesproken. Engeland, waar de grootste Europeesche vredesapostel, Sir Henry Richard, de beweging jarenlang leidde, stond vooraan. Het was vooral door zijn persoonlijke bemoeiingen dat aan het Parijzer Vredestractaat van 1856 - na den Krimoorlog - het bekende 23ste protocol werd toegevoegd: ‘De gevolmachtigden drukken in naam hunner regeeringen den wensch uit dat de Staten, tusschen welke een ernstig misverstand mocht rijzen, alvorens een beroep te doen op de wapenen, zooveel als de omstandigheden dit toelaten tot de goede diensten eener bevriende mogendheid hunne toevlucht zullen nemen. De gevolmachtigden drukken tevens de hoop uit dat de regeeringen, niet op het Congres vertegenwoordigd, met het gevoelen zullen instemmen, dat tot den wensch, in het tegenwoordig protocol vervat, heeft geleid.’ Nagenoeg zonder uitzondering werd deze resolutie door alle Staten aangenomen.

Deze uitkomst moge door sommigen gering worden geacht, hun zij gewezen op hetgeen Gladstone, naar aanleiding van dit protocol, in 't Lagerhuis zeide: Het is wellicht voor de eerste maal, dat de vertegenwoordigers der voornaamste volken van Europa op stellige wijs gevoelens hebben geuit, die minstens een bepaalde afkeuring van het grijpen naar de wapens behelzen en het overwicht aan de rede, recht-

vaardigheid, menschelijkheid en den godsdienst toekennen[1].

Van af dat oogenblik bleef Sir Richard de groote kampioen voor de beginselen van vrede en arbitrage in Europa. Het officieel orgaan der Peace Society, The Herald of Peace, werd in zeer grooten getale onder het Engelsche volk verspreid, groote meetings hadden plaats, en steunende op dien volkswensch, welke zich uitte in tal van petitiën bij het Parlement ingekomen en waarvan het aantal handteekeningen officieel op niet minder dan 1 milloen 38 duizend werd vastgesteld, diende Sir Richard den 8 Juli 1873 de volgende, toentertijd zooveel opzien barende motie in: - nadat reeds in 1849 een motie van Cobden met 176 tegen 79 stemmen was verworpen - 'Dat een adres aan de Koningin zou worden aangeboden, met verzoek, dat Zij haren Minister van Buitenlandsche Zaken gelasten zou, zich met de mogendheden in betrekking te stellen met het doel, om verbetering te brengen in het Volkenrecht, en te geraken tot een algemeen en duurzaam stelsel van internationale arbitrage.'[2] De minister Gladstone, hoewel innige sympathie koesterende voor het daarbij beoogde doel, meende dat het initiatief van Engeland in dezen binnen zekere grenzen moest besloten worden. Vooral met het oog op de toenmalige gesteldheid van zaken op het vasteland van Europa meende hij dat een beslissende stap van Engeland in die richting ontijdig was en daardoor misschien zelfs de goede zaak bederven kon. Van den tijd en

1) Menigmaal werd het leedwezen geuit, dat de Europeesche mogendheden zich niet formeel hadden verbonden, dat de verbintenis niet meer was dan een wensch. Een gunstige gelegenheid bood zich aan bij het Congres te Berlijn in 1878, om een dergelijke bindende bepaling in het tractaat op te nemen. Alweer nam de Peace society het initiatief. Een comité van twee leden, Prof. Leone Levi uit Londen en Frédérie Passy uit Parijs, bood aan de gevolmachtigden te Berlijn een petitie aan, onderteekend door de vertegenwoordigers der vredespartij in Engeland, Frankrijk, Italië, Nederland en België. Maar deze manifestatie had niet de gewenschte gunstige uitwerking, want de gevolmachtigden hadden als strengen grondregel aangenomen, dat geen enkel vraagpunt op 't congres mocht worden besproken dan dat, hetwelk rechtstreeks met het tractaat van San Stefano in verband stond.

2) In het Jaarboekje 1874, blz. 62-84, vindt men uitvoerig meegedeeld de behandeling der motie in 't Parlement, het antwoord van Gladstone met antwoord der Koningin, benevens een overzicht van de uitingen der Nederlandsche dagbladpers over de motie-Richard en een briefwisseling van 't bestuur van den A.N.V. met den minister van buitenlandsche zaken, Mr. Baron Gerieke van Herwijnen, naar aanleiding dezer motie.

de toenemende beschaving behoorde men vooral het definitief welslagen der pogingen ten behoeve van den internationalen vrede te verwachten. Sir Richard trad evenwel niet in het voorstel des ministers, zijn motie in te trekken, waarna deze zonder hoofdelijke stemming werd aangenomen.

Het was de eerste parlementaire zegepraal van de vrinden des vredes in Europa en een reeks van triomfen is daarop gevolgd, vooral door persoonlijk toedoen van Sir Richard, die weldra tal van Europeesche hoofdsteden - ook den Haag - bezocht om zich in betrekking te stellen met de hoofdleiders der verschillende volksvertegenwoordigingen, teneinde hun medewerking te verkrijgen voor zijn grootsche denkbeelden. De gevolgen bleven niet uit. Reeds 24 November 1873 deponeerde Mancini, oud-minister van justitie, op het bureau der Kamer van afgevaardigden van Italië een breed uitgewerkt voorstel, zoowel ten gunste van de toepassing der arbitrage in 't algemeen als van de opname van een arbitrage clausule in de te sluiten tractaten. Enkele dagen later waagde de Voorzitter van den A.N.V. Mr. D. van Eck, in de zitting der Tweede Kamer van 29 Maart 1873, den minister Gericke te polsen over de arbitrage-quaestie. Van Eck wenschte een sympathie betuiging vanwege de Nederlandsche regeering met de motie-Richard. De minister ontraadde het nemen van een initiatief; men deed beter een afwachtende houding aan te nemen. Desondanks volgde een jaar later de tweeledige motie van Eck-Bredius, in den geest der Italiaansche motie.[1)] Uit alle deelen des lands kwamen adressen ter ondersteuning, van Nutsdepartementen, van afdeelingen van den A.N.V.e.a. Maar ook bleef bestrijding, zoowel in als buiten de kamer, niet uit. Niet alleen in De Standaard (5 Nov. '74) en bovenal in de katholieke bladen - ‘Onze Wachter’ achtte het voorstel zelfs karakterloos en onzedelijk, een uitvloeisel van de ongeloovige zelfgenoegzaamheid der eeuw - maar o.a. ook in de Nieuwe Rott. Crt. van 29 en 31 Oct. '74. In de kamer ondervond de motie vooral heftige bestrijding van de Heeren Mackay en van Zuylen van Nijevelt als ook van den minister

1) Handelingen Tweede Kamer 1874-'75, blz. 320. Ook uitvoerig in het jaarverslag van 't Hoofdbestuur van den A.N.V., uitgebracht door den algemeenen secretaris Mr. G. Belinfante. Jaarboekje 1876, blz. 36 e.v.v.

van buitenl. zaken Van der Does de Willebois. Nadat evenwel de Heer Bredius deed uitkomen dat het doel der motie zich oploste in vier woorden: Recht gaat boven macht, werd ze aangenomen met 35 tegen 30 stemmen, den 27 November 1874.

Nu is het waar dat die ‘eerste stap’ niets beteekent, wanneer hij niet te rechtertijd gevolgd wordt door een ‘tweeden,’ die op den weg der regeeringen ligt. In dat opzicht hebben in vele Staten de ministers het, aanvankelijk althans, bij beloften gelaten en duurde het nog eenige jaren, soms na herinnering aan de vroeger genomen motie - o.a. Van Eck in de zitting van 5 December 1878 - aleer de regeeringen tot daden overgingen.

Moties ten gunste der arbitrage werden vervolgens nog genomen in den Zweedschen Rijksdag op 29 Maart '74, op voorstel van Jonas Jonasson, en den 19 Januari '75 in de Belgische Kamer op voorstel van Couvreur.

Na een tijdperk van stilstand begon in 1888, gedeeltelijk onder den invloed van de in de Noord-Amerikaansche Unie zoo krachtig herlevende beweging, een nieuw tijdperk van actie. Den 27 Maart 1888 schonk het Deensche Folkething zijn adhaesie aan een adres van 5 à 6000 handteekeningen, waarbij gevraagd werd een permanent arbitrage tractaat tusschen de Skandinavische staten tot stand te brengen, en 30 October 1890 nam dezelfde vergadering een voorstel van Fr. Bajer aan, waarbij de regeering werd uitgenoodigd de permanente arbitrage niet te beperken tot de drie Noordelijke Staten, maar desbetreffende onderhandelingen ook met andere regeeringen te openen en tevens hare adhaesie te schenken aan de voorstellen der pan-Amerikaansche conventie (waarover later; zie bldz. 328).

Reeds te voren, 6 Maart 1890, had het Noorsche Storthing, op voorstel van Ulman, een nagenoeg gelijkluidende motie aangenomen om de regeering te machtigen speciale of algemeene arbitrage-contracten te sluiten. En zelfs in Spanje, in welk land overigens noch officieel, noch officieus iets van een vredesbeweging is te bemerken, voteerde de Senaat op 16 Juni 1890, op voorstel van het lid di Marcoartu, het beginsel van het sluiten van algemeene of bizondere tractaten van permanente arbitrage. Ook in de Oostenrijksche volksvertegenwoordiging is in November 1896 besloten, ondanks

het tegengesteld advies van den minister-president, 1o. om voortaan de arbitrage clausule op te nemen in de handelstractaten, 2o. om der regeering op te dragen het vraagstuk van de toepassing der permanente arbitrage te bestudeeren.

En hoe ten slotte staat het met deze parlementaire vredesbeweging in Duitschland en Frankrijk?

In Duitschland kan de arbitrage nog op geen parlementaire overwinningen wijzen, hoewel de vredesbeweging, vooral buiten de parlementen, sinds de laatste jaren zich bizonder krachtig ontwikkelt.[1)] Tot dusver zijn de desbetreffende voorstellen, zoowel vóór als na 1870, steeds van de hand gewezen, hetzij door de Kamers der afzonderlijke Staten als van Saksen en van Wurtemburg, hetzij in den Rijksdag. Dat trouwens de voorstellers meest tot de socialistische partijgroep behoorden, en Bebel zoowel als Liebknecht daarbij niet alleen de algemeene ontwapening, het wereldburgerschap - natuurlijk in socialistischen zin bedoeld -, de Elzas-Lotharingenquaestie, maar zelfs eene werkstaking der socialistische soldaten in oorlogstijd ter sprake brachten, dat alles heeft er zeker niet toe bijgedragen de arbitrage-zaak in Duitsch-parlementaire kringen gewild te maken.

Aanvankelijk scheen ook aan de overzijde van den Rijn aan de arbitrage-voorstellen geen beter lot beschoren te zijn, want ook daar werden internationale arbitrage en ontwapening meestal vereenzelvigd, zoo niet verward. Sinds evenwel de arbitrage-quaestie zuiverder is gesteld, heeft ze in Frankrijk, zoowel in als buiten het parlement, tal van aanhangers en warme verdedigers gevonden en is de vredesbeweging daar dan ook van veel ouder dagteekening en veel omvangrijker dan in Duitschland. Trouwens tot een bepaalde motie scheen het hier moeilijk te kunnen komen. Na twee mislukte pogingen in 1849 en in '79, waagde Frédéric Passy nogmaals een kans in 1887. Hij wenschte ‘dat de regeering alle gunstige gelegenheden zou aangrijpen om met andere regeeringen maatregelen te treffen in 't belang van een regelmatige en rechtvaardige oplossing van internationale conflicten, en zoodoende mee te werken tot de instelling en consolidatie van

1) Tot de parlementaire groep der conférence behooren in den Rijksdag thans een 60 leden.

een stelsel van rechtvaardigheid en van vrede, hetwelk eindelijk zou kunnen veroorlooven, zonder dat daarin een bewijs van zwakheid zou worden gezien, zich ernstig bezig te houden met een geleidelijke en gelijktijdige vermindering van de lasten waaronder de gansche wereld zucht.' De commissie voor het initiatief meende evenwel dat het door de eigenaardige positie van Frankrijk voor dezen Staat niet opportunistisch zou zijn een initiatief te nemen. Op voorstel der commissie trok Passy zijn voorstel in, maar reeds het volgende jaar, 1888, kwam hij op de zaak terug. Het terrein was nu gunstiger. De genoemde motie Allison kon worden beschouwd als een uitnoodiging der V. St. aan de Fransche republiek. Het oude bezwaar van een niet opportunistisch initiatief gold in dezen dus niet. Passy greep deze gunstige gelegenheid aan, tevens om het voorstel Allison te generaliseeren. Zijn voorstel, op het bureau der Kamer neergelegd, verkreeg de goedkeuring van alle afdeelingen. In 1889 zette de beweging zich voort; tal van petities, w.o. één onderteekend door 112 Afgevaardigden en 16 Senatoren, vroegen de onderteekening van een permanent arbitrage-tractaat met de Ver. St. en Engeland. Ongelukkig lieten de Boulangistische woelingen niet toe dat het voorstel aan de orde werd gesteld. Eindelijk, 8 Juli 1895, nam de Kamer, op voorstel van Barodet, eene motie aan - wellicht als gevolg van het Senaatsbesluit in de V. St. - 'invitant le gouvernement à négocier le plus vite possible la conclusion d'un traité d'arbitrage permanent entre la République française et la République des Etats-Unis d'Amérique.'

Uit dit historisch overzicht blijkt, dat de wenschen in de vele moties, hetzij afzonderlijk hetzij gecombineerd, neergelegd, zijn te brengen tot drie groepen:

1o. De arbitrage zooveel mogelijk toe te passen bij eventueel voorkomende internationale verwikkelingen;
2o. Het opnemen van een speciale arbitrage-clausule in de te sluiten tractaten over handel e.d. met andere mogendheden;
3o. Het bevorderen van het sluiten van permanente arbitrage-overeenkomsten, hetzij in 't bijzonder met een of meer in de motie aangeduide regeeringen, hetzij in 't algemeen met alle beschaafde staten.

Laat ons zien in hoeverre uitvoering is gegeven aan deze wenschen der volksvertegenwoordigers.

Het is duidelijk dat door toepassing alleen van het onder 1o. genoemde, de arbitrage eene facultatieve instelling blijft. Door geen tractaten zijn de partijen wederkeerig gebonden hunne verwikkelingen aan arbitrale decisie te onderwerpen. Maar toch blijft ze van het hoogste belang. Moge al in vroegere eeuwen deze arbitrage een enkelen keer zijn toegepast, eerst in den loop dezer eeuw, na het Napoleontisch tijdvak, kan men zeggen dat ze door herhaalde toepassing met gunstig resultaat bewezen heeft, recht van bestaan te hebben. Ongeveer 100 internationale geschillen zijn in onze eeuw op die wijze in der minne bijgelegd - waarvan alleen in de V. St. van Amerika 32 en in Engeland 20 - en daardoor is dikwijls zonder twijfel een kiem van oorlog verstikt[1]. Geschillen van den meest uiteenloopenden en niet zelden van ernstigen aard zijn door arbitrage geregeld: niet alleen eenvoudige quaesties van schadeloosstelling en rechtsquaesties, maar ook neutraliteits- en territoriaal-aangelegenheden.

Tot de laatsten behooren o.m. het in 1885 door Paus Leo XIII als arbiter opgeloste geschil tusschen Duitschland en Spanje over de Carolinen; de in 1891 door den Czaar bijgelegde Lawa-quaestie tusschen de Fransche en Nederlandsche regeeringen; en zooals bekend is zijn ook Engeland en de N.-Amerikaansche republiek overeengekomen de nog hangende Venezuela-quaestie door arbitrage te doen beslechten. Maar verreweg de belangrijkste arbitrale decisie is genomen te Genève in 1872 in de Alabama-quaestie. De twist liep over het bouwen en uitrusten der Alabama en andere oorlogsschepen in de havens van Engeland of van de Engelsche

1) Een uitvoerige beschrijving van de voornaamste gevallen van arbitrage, ook in vroegere eeuwen, kan men o.m. vinden bij Michel Revon, op. cit.; Kamarowsky, Le tribunal international, en bij De Mougins-Roquefort, De la solution des conflits internationaux. Verder zij nog gewezen op Emile de Leveleye, Les causes actuelles de guerre en Europe et de l'arbitrage, e.a.; op *A historic survey of international arbitration*, een brochure uittreksel uit de North American Review; op de *Annuaires* en de 3-maandelijksche *Revue* van het Instituut, voor de gevallen na 1873. Ook zij herinnerd aan het academisch proefschrift van Mr. C.H. Beelaerts van Blokland, hetwelk een beknopt historisch overzicht der arbitrage geeft, van af het Amphictyonen verbond tot op onzen tijd (1875).

koloniën tijdens den Amerikaanschen burgeroorlog, ten behoeve der Zuidelijken, vooral met de bedoeling om als kapers dienst te doen tegen de Noordelijken. Zelfs was voor deze zaak een agentschap der Geconfedereerden gevestigd te Liverpool. Na beëindiging van den oorlog eischten de V. St. schadeloosstelling van Engeland. De Engelsche regeering weigerde en wierp elke verantwoording van zich. Zes jaren bleef de twist hangende en meer dan eens dreigde de oorlog, totdat de partijen overeenkwamen de zaak aan een scheidsgerecht te onderwerpen. Als arbiters werden aangewezen 5 personen als vertegenwoordigende den President der V. St., de Koningin van Engeland, den Koning van Italië, den Zwitserschen president en den Keizer van Brazilië. De wijze van onderzoek der verschillende belangen werd van te voren nauwkeurig omschreven, terwijl de beide mogendheden zich op hun eerewoord verbonden de uitspraak te beschouwen als afdoend en zonder appel. Engeland werd in het ongelijk gesteld en veroordeeld tot de betaling eener schadeloosstelling van 15½ millioen dollars.

Het betrof hier een uiterst gewichtige zaak, èn om de groote beteekenis der rechtsbeginselen welke door de arbiters moesten worden geregeld, èn om het punt in geschil zelve, èn om de rivaliteit der twee natiën. Het gold hier n.l. de vaststelling van de grondslagen van het recht der neutralen, grondslagen waarover noch de diplomatie, noch de wetenschap tot dusver tot overeenstemming hadden kunnen komen; dan gold het verder niet eenvoudig de bepaling eener som als schadeloosstelling aan den Staat en aan particulieren, maar het was wel degelijk geworden een eergeschil tusschen twee groote Staten, waar de publieke opinie verkeerde in een toestand van buitengewone opwinding.

De Alabama-quaestie opent een nieuw tijdperk in de geschiedenis der arbitrage. Sinds heeft de arbitrage een nieuwe vlucht genomen. Thans is men reeds zoover, dat wanneer een internationaal conflict lang broeit en zelfs dreigend wordt, men er zich over verwondert dat de partijen nog geen pogingen gedaan hebben de zaak door arbitrage bij te leggen. Maar niet alleen dat sinds de gevallen van arbitrage veel talrijker worden, ook wordt de arbitrage zelve van meer ernstigen en omvangrijken aard, de competentie der arbiters

breidt zich uit, de wijze van arbitreeren wordt nauwkeuriger en daardoor onpartijdiger. Het is evenwel duidelijk dat deze facultatieve arbitrage, ze moge op een groot succes kunnen wijzen als de oplossing der Alabama-quaestie, nimmer zal kunnen leiden tot een duurzamen en op vaste grondslagen geregelden rechtstoestand. Want niet alleen de *competentie*, maar ook de geheele *organisatie* en vooral de eigenlijke *procedure* blijven steeds vaag, onbestemd. Dan eerst, als de arbitrage definitief is geregeld, zal ze kunnen leiden tot een toestand van vrede en ontwapening, welke meer in overeenstemming is met de eischen der hedendaagsche maatschappij. Die vele partiëele, vrijwillige regelingen der arbitrage kunnen slechts beschouwd worden als een hulpmiddel om het einddoel te bereiken, d.i. *den oorlog als rechtsmiddel te doen verdwijnen*. Het is duidelijk dat dat doel alleen te bereiken is langs den weg van *verplichte, permanente arbitrage*. De oplossing van een internationaal conflict is dan niet meer overgelaten aan de regeeringen alleen, of aan de onzekere beslissing eener kamer welke de juiste toedracht der zaak dikwijls niet kent, of onder invloed staat van een hartstochtelijke opwinding waardoor niet zelden het gezond verstand wordt beneveld.

Een eerste stap op dezen weg is het opnemen van een arbitrage-clausule in tractaten van handel e.d., zooals onder 2o. is aangeduid. Ook hier kunnen de vredevrinden wijzen op een zeer groot succes. Zelfs is het de laatste jaren bij vele regeeringen nagenoeg regel geworden een dergelijke bepaling in al de tractaten op te nemen. Opmerking verdient dat ook hier, evenals bij de facultatieve arbitrage, de parlementaire moties zich aansloten bij hetgeen reeds lang te voren in de praktijk werd toegepast.

De baanbreker in deze richting is het Sardinisch koninkrijk geweest. Reeds in 1856 had het koninkrijk, gevolg gevende aan de aanbeveling van het Parijsche protocol, een tractaat van handel en scheepvaart aangegaan met Chili, waarin een arbitrage-clausule werd opgenomen[1)]. Vooral werd in 1873 -'74 door de vele parlementaire moties in verschillende

1) In '61 werd een gelijksoortig tractaat met Venezucla, in '63 met Costa-Rica, in '68 met Siam en in '71 met Birmah gesloten.

landen aan deze arbitrage een nieuwe stoot gegeven. Ook dan staat Italië weer vooraan. Vooral toen in 1881 Mancini zelf minister van buitenlandsche zaken werd, heeft hij aan zijne motie met de uiterste nauwgezetheid uitvoering gegeven. Gedurende de vier jaren van zijn ministerschap had hij de gelegenheid het arbitrage-beding in niet minder dan 19 verdragen van allerlei aard te doen opnemen, w.o. ook de op 9 Jan. 1884 met de Nederlandsche regeering gesloten overeenkomst tot regeling van de toelating der wederzijdsche behoeftige onderdanen tot het kosteloos procedeeren enz. Daarin luidt art. 4: ‘Ingeval zich eenige moeilijkheid mocht voordoen naar aanleiding der uitlegging dezer overeenkomst, verbinden zich de Hooge contracteerende partijen zich te zullen onderwerpen aan de uitspraak eener commissie van scheidsrechters. De commissie zal zijn samengesteld uit een gelijk aantal door de partijen gekozen scheidsrechters en uit eenen door de commissie zelve aangewezen scheidsrechter.’ Er zij hier voorloopig reeds de aandacht op gevestigd dat een aldus samengesteld scheidsgerecht op een ander en zuiverder beginsel berust dan dat, waarbij de arbitrage aan een of ander gekroond hoofd wordt opgedragen. De kans dat in het laatste geval scherper zal worden geluisterd naar de inblazingen der hooge politiek dan naar de beginselen van recht en billijkheid, wordt daarbij vermeden. Maar ook het feit, dat in deze arbitrage-bepaling tevens wordt vastgesteld de wijze van samenstelling van het scheidsgerecht - al zijn de bepalingen nog eenigszins onbestemd - is alweer een stap vooruit in de goede richting.

Als een overgang van deze *beperkte*, doch verplichte arbitrage, naar de onder 3° genoemde *algemeene* permanente arbitrage, kan beschouwd worden de op 5 Juli 1894 tusschen de Nederlandsche en Portugeesche regeeringen gesloten conventie waarin een algemeene arbitrage-clausule is opgenomen, strekkende om welk geschil ook, dus ook dat niet voortvloeit uit het tractaat waarin de clausule is opgenomen, aan de oplossing van scheidsrechters te onderwerpen. Het betrekkelijk artikel luidt: ‘Toutes questions ou tous différends sur l'interprétation de la présente déclaration et de même *toute autre question* qui pourrait surgir entre les deux pays, pourvu qu'elle ne touche ni à leur indépendence ni à

leur autonomie, s'ils ne peuvent être règlés à l'amiable, seront soumis au jugement de deux arbitres, dont un sera nommé par chacun des deux gouvernements. En cas de différend d'opinion des deux arbitres, ceux-ci désigneront de commun accord un troisième qui décident.'

De schriftelijke gedachtenwisseling over deze conventie is een nieuw bewijs hoe èn Kamer èn Minister van de noodzakelijkheid van genoemd beginsel doordrongen waren.

Een dergelijke bepaling is o.m. ook opgenomen in het handelstractaat tusschen Frankrijk en Ecuador, van 12 Mei 1888. De nieuwe constitutie van Venezuela stelt zelfs de bepaling in alle tractaten verplichtend, dat elk geschil tusschen de contracteerende partijen dient beslist te worden door de arbitrage van gevolmachtigden van bevriende Staten.

Zoo zijn we dus genaderd tot den meest volmaakten vorm van arbitrage, tot de *algemeene, permanente arbitrage, verplichtend* gesteld voor alle geschillen - hetzij dan met of zonder eenige beperkingen - in afzonderlijk daarvoor gesloten tractaten tusschen twee of meer regeeringen, vooral wanneer daarbij tevens geregeld wordt de wijze van samenstelling en werking van het bij voorkomende geschillen op te richten scheidsrechterlijk hof.

Ook hier, evenals bij de facultatieve arbitrage, is de Nieuwe Wereld de wegbereidster geweest[1)]. De aanvang was bescheiden. Het waren de beide Amerikaansche republieken Honderas en Columbia welke in 1883 een algemeen arbitragetractaat sloten, waarbij zij zich 'ten eeuwigen dage verbinden om alle geschillen, van welken aard ook, indien deze niet door de bemoeiingen der gewone diplomatie bijgelegd kunnen worden, langs scheidsrechterlijken weg te doen oplossen.' Tevens wordt daarin bepaald dat men zal trachten dergelijke tractaten met de andere Amerikaansche regeeringen te sluiten, opdat de arbitrage aldus een beginsel van positief Amerikaansch staatsrecht worde[2)]

1) Revon, op cit. p. 276-295, Les traités d'arbitrage permanent. Revon noemt dit eerste geval niet. Trouwens, geen enkele der genoemde schrijvers is volledig, zoodat het zeer moeilijk is een volledige statistiek van alle arbitrage-gevallen op te maken. Ook wordt niet altijd scherp onderscheid gemaakt tusschen arbitrage en bemiddeling (mediatie) en tusschenkomst (interventie), waarover later meer.

2) Den 24 December 1884 kwam een dergelijk tractaat tot stand tusschen. San Salvador en Venezuela (bij eventueele geschillen zal men samen één of meer arbiters benoemen); in 1889 kwamen de vijf Midden-Amerikaansche republieken overeen de tusschen hen rijzende geschillen op te dragen aan de regeering van een der volgende Staten als arbiter: Noord-Amerika, Argentinië, Chili, Mexico, Zwitserland of een der groote Europeesche mogendheden.

Intusschen werd door het Congres der Noord-Amerikaansche Unie, den 20 December 1882, de bekende resolutie genomen (zie blz. 313), tengevolge waarvan de Zwitsersche regeering op 24 Juli 1883 een ontwerp-tractaat voteerde volgens hetwelk ‘de beide regeeringen zich verplichten, voor den duur van dertig jaren, al hun geschillen, van welken aard ook (*quels que puissent être la cause, la nature on l'objet de ces difficultés*), aan arbitrale beslissing te zullen onderwerpen’. In art. 2 wordt bepaald dat het arbitragehof zal bestaan uit drie personen, van wie de beide regeeringen elk één benoemen (niet uit de inwoners) en deze twee samen hun sur-arbiter. Kunnen ze niet tot overeenstemming komen over de keuze van dezen derde, dan zal die benoemd worden door een neutrale regeering, aan te wijzen door de twee arbiters.

Ongelukkig evenwel is het plan niet tot uitvoering gekomen. De Zwitsersche gezant te Washington had reeds volmacht ontvangen voor het sluiten van het tractaat, toen de plotselinge dood van den Amerikaanschen staatssecretaris Frelinghuysen de zaak voor onbepaalden tijd deed uitstellen. Maar volgens de Correspondence bi-mensuelle (uitgave van het internationaal vredebureau te Bern) van 10 April 1897 heeft de regeering der Vereenigde Staten aan die van Zwitserland als haar wensch te kennen gegeven, om tusschen de twee Staten een arbitrage-verdrag te sluiten, op zoodanigen voet als geteekend is geweest tusschen Engeland en de Vereenigde Staten. Als antwoord daarop heeft de Zwitsersche regeering aan haar diplomatieken agent te Washington, den heer Pioda, opnieuw de instructies van 1883 doen toekomen. Maar ook, al was het tractaat reeds tot stand gekomen, dan zouden zeer zeker velen de schouders ophalen over het twijfelachtig nut daarvan. 't Is waar, de kans op ernstige verwikkelingen tusschen Zwitserland en Noord-Amerika is niet groot, maar de eigenlijke beteekenis en de groote waarde van dit ontwerp-tractaat moet gezocht worden in het begin-

sel daarin neergelegd. Op grond daarvan kan men beweren, ondanks het voorloopig mislukken, dat deze poging te beschouwen is als een evenement in de geschiedenis van het volkenrecht. Het is de eerste steen van een nieuw gebouw. Indien permanente arbitrage mogelijk is tusschen Zwitserland en de Vereenigde Staten, tusschen Nederland en Portugal, tusschen Frankrijk en Ecuador, waarom dan ook niet tusschen twee of meer groote Europeesche mogendheden? De praktische moeilijkheden zullen oneindig grooter zijn, dat valt niet te ontkennen, maar niet onoverkomelijk. Op het beginsel komt het hier aan. Als hier een wil is, zal de weg gevonden worden.

Daarom ook vermelden we de eveneens nog niet tot eene uitvoering gekomen poging in de jaren 1887-'88, om een permanent arbitrage-verdrag tot stand te brengen tusschen de Vereenigde Staten, Engeland en Frankrijk. Zelfs is toen het geheele plan beperkt gebleven tot wenschen en hopen van sommige parlementsleden. De beweging begon in Engeland (zie blz. 7). Daar zonden in 1887, 232 leden van het Lagerhuis, waaronder John Bright, gesteund door 36 leden van het Hoogerhuis en aangemoedigd door mannen als Gladstone, Newmann en Manning, een deputatie van 12 leden naar Washington om den president Cleveland en 't Congres voor te stellen tusschen de beide volken een algemeen tractaat van permanente arbitrage te sluiten. In Mei 1888 deed daarop de senator Allison een voorstel om een crediet van 80duizend dollars te voteeren voor de kosten van analoge onderhandelingen tusschen Engeland, Frankrijk en de Vereenigde Staten. Hoe in Frankrijk Fédéric Passy deze beweging leidde, is reeds vermeld (blz. 319). Daar heeft evenwel de motie-Barodet in 1895 deze zaak weer aan de orde gesteld.

De eerste groote overwinning op het gebied der permanente arbitrage stond evenwel voor de deur. Den 18 April 1890 vereenigden zich te Washington, op het initiatief der Vereenigde Staten, de gevolmachtigden van zeventien Amerikaansche republieken en reeds 10 dagen later werd met op een na algemeene stemmen een tractaat van permanente arbitrage aangenomen, waarbij volgens art. 1 de verbonden republieken de arbitrage aannemen als een beginsel van het internationale recht (voor Amerika) voor de oplossing van

alle geschillen welke tusschen twee of meer van hen kunnen ontstaan. Het geheele tractaat bestaat uit 19 art. In art. 4 wordt de arbitrage facultatief gesteld voor 't geval dat de onafhankelijkheid van een Staat er mee gemoeid is. In art. 7 en 8 wordt de wijze van samenstelling van het arbitragehof omschreven. De rechtspraak kan worden opgedragen aan regeeringen, aan bestaande gerechtshoven, aan ééne of meer openbare ambtenaren of particulieren, zoowel in als buiten Amerika. Art. 18 bepaalt den duur van het tractaat op 20 jaren[1].

Ongelukkig gehoorzamen de menschen niet altijd aan de wetten, en reeds korten tijd na het totstandkomen van het tractaat volgden geweerschoten op de vreedzame handteekeningen. Zonder te spreken over de burgeroorlogen, welke door geen arbitrage kunnen worden voorkomen, wapenden zich o.a. spoedig San Salvador en Guatemala tegen elkaar. Maar zoo het tractaat van Washington in de praktijk nog niet den eeuwigen vrede heeft weten te grondvesten, zal men toch moeten toegeven dat de oorlogsverklaring in elk geval moeilijker is geworden. Voor het internationale recht blijft het tractaat evenwel van de grootste beteekenis. Een tractaat houdt niet op te bestaan, omdat door sommige feiten er inbreuk op wordt gemaakt; de wetten worden niet waardeloos door overtredingen van enkele individuen. Hoogstens bewijzen deze schendingen van het tractaat van Washington dat sommige Amerikaansche regeeringen - of volken - nog niet rijp zijn voor een dergelijken, meer volmaakten internationalen rechtstoestand. Had men trouwens te Washington kunnen besluiten, direct een vast Hof in te stellen - waarover later meer - in plaats van de vage bepalingen van de art. 7 en 8, zeer zeker zou het tractaat dan meer waarborgen geven tegen overtredingen.

Het laatste artikel bepaalt dat ook door elke andere regeering aan dit tractaat kan worden deelgenomen door een eenvoudige verklaring van adhaesie. Op grond daarvan zond de regeering der V. St. desbetreffende uitnoodigingen aan

1) De gevolmachtigden teekenden het merkwaardige stuk met gouden pennen. Ironisch merkt Revon daarbij op: Il y a des traités qu'on ne signe pas avec des plumes d'or; celui de Francfort par exemple; pour eeux-là, le fer suffit.

de Europeesche mogendheden. De meeste regeeringen, ook de onze, bepaalden zich tot de mededeeling dat zij het stuk ontvangen hadden. Alleen het Deensche Folkething (zie blz. 317) alsook de Koning, en Zwitserland toonden wat meer belangstelling.

En nu rest ons ten slotte de herinnering aan de door het verzet van den Senaat mislukte poging, om een permament arbitrage verdrag tot stand te brengen tusschen de twee Engelsch sprekende volken aan weerszijden van den Atlantischen oceaan, waardoor eindelijk uitvoering zou zijn gegeven aan de zoo herhaaldelijk door de volksvertegenwoordigers van beide volken uitgesproken wenschen. Deze afstemming, Mei 1897, vermindert evenwel niets aan de principieele beteekenis van het onderteekenen van een dergelijk verdrag door de vertegenwoordigers der beide regeeringen, naar aanleiding waarvan president Cleveland in een begeleidend schrijven aan den Senaat o.m. zeide: Deze poging, om bij het beslechten van internationale geschillen een meer beschaafde methode in de plaats van het ruw geweld in te voeren, zal zonder twijfel van vèrstrekkende gevolgen zijn, want de daarmee gepaard gaande weldaden zullen zich niet beperken tot de beide belanghebbende Staten, maar het goede voorbeeld zal ook andere volken tot navolging aansporen, en zoo kan het totstandkomen van dit verdrag een nieuw tijdvak openen in de geschiedenis der beschaving. Gelukkig kan de verwerping slechts uitstel, geen afstel zijn. Wat de openbare meening, de beide presidenten Cleveland en Mac-Kinley, de gezamenlijke kerken, de pers, de Koningin van Engeland, de juristen als het begin van een nieuwe aera hebben erkend, zulk werk kan door een eenvoudig senaatsbesluit - slechts met een meerderheid van drie stemmen genomen - niet ongedaan worden gemaakt.

Evenmin als het tractaat van Washington van 1890 den eeuwigen vrede tusschen de Amerikaansche republieken reeds tot werkelijkheid heeft gemaakt, evenmin zou deze laatste overeenkomst een onomstootelijken waarborg zijn geweest voor een onverstoorbaren vrede tusschen Engeland en de V. St. Zonder er daarom ‘onstuimige lofredenen’ op te houden, behoeft men evenmin de beteekenis te verkleinen en te spreken van een ‘traktaat tegen kibbelen’ (A Treaty

against bickering)[1]. De groote verdienste moet gezocht worden in het rechtsbeginsel, door dat tractaat belichaamd.

Geen practisch vredevrind heeft tijdens de onderhandelingen over deze Arbitration treaty geleefd in ‘a fool's paradise’[2], door in ‘zelfverblinding reeds de verwezenlijking te zien van het duizendjarig rijk.’ Ook hier weer dezelfde verwarring van denkbeelden als nog bij zoovelen, het doorelkaar haspelen van arbitrage, eeuwigen wereldvrede en algemeene ontwapening. Als inderdaad de wereldhistorie een geschiedenis is van ‘verbroken tractaten,’ dan wordt het meer dan tijd de hand aan den ploeg te slaan om in dien rechtloozen, anarchistischen toestand, in dien chaos recht en orde te brengen. Juist als ‘hartstocht, toorn en drift’ zulk een groote rol spelen bij oorlogsverklaringen, dan juist zal een permanent arbitrage-tractaat zeer veel ten goede kunnen uitwerken; dan juist kan het een ‘middel zijn om tijd te geven aan de hartstochten om te bekoelen’ en kan voorkomen worden ‘dat door kleine moeilijkheden langzamerhand een geest van onwelwillendheid tusschen de mogendheden ontstaat.’ Wil men inderdaad ernstig de beteekenis van dergelijke arbitrageovereenkomsten nagaan, dan bestudeere men het vraagstuk van de *grenzen der arbitrage, van de competentie der arbiters*.

Moeten aan de arbitrage grenzen worden gesteld, of kan de competentie der arbiters zich uitstrekken tot alle mogelijke internationale geschillen?

Volgens sommigen zal de arbitrage altijd beperkt blijven tot quaesties waarover, ook zonder arbitrage, toch geen oorlog zou uitbreken, zoodat het nut der arbitrage-verdragen alleen daarin bestaat dat dergelijke kleine geschillen dan op meer regelmatige wijze kunnen worden beslecht. Een dergelijk beweren getuigt van onbekendheid met de inderdaad zeer ernstige geschillen welke in deze eeuw door arbitrage zijn geregeld.

Het is trouwens merkwaardig hoe geleidelijk de arbitragesfeer is uitgebreid geworden. Bluntschli beperkte de arbitrale competentie tot quaesties over schadeloosstelling, over etikette en tot twisten over de nationaliteit van individuën. Kamarowsky,

1) Algem. Handelsbl. 23 Jan. '97.
2) Handelsbl. 17 Feb. '97; Hoofdartikel: ‘Niet duizendjarig.’

hoogleeraar te Moskau, houdt vast aan het uitsluitend juridisch karakter der geschillen welke aan de internationale jurisdictie kunnen worden onderworpen. Maar waar is een criterium te vinden om een rechtsquaestie te onderscheiden van een zoogenaamd politiek geschil? Het zijn veel meer de bijkomende omstandigheden dan de eigenlijke aard van het geschil zelve, welke dit stempelen tot een politieke quaestie. Zoodra de regeeringen, welke die geschillen aangaan, rechtsgronden voor hunne meeningen aanvoeren - en dat geschiedt bijna altijd - is het geschil dus geschikt om door arbiters beslist te worden.

Thans wordt meestal nog slechts een uitzondering gemaakt voor de quaesties betreffende de nationale zelfstandigheid en onafhankelijkheid, en soms ook voor eergeschillen. Daartegenover staan weer anderen - welke echter in de minderheid schijnen te zijn - zooals wijlen de voorzitter van den A.N.V., Mr. D. van Eck, die kort en goed alle geschillen voor arbitrale decisie geschikt achten. Vele arbitrage-overeenkomsten maken dan ook voor de genoemde gevallen, of althans voor het eerstgenoemde, een uitzondering. Zoo o.a. de arbitrage-clausule in de Nederlandsch-Portugeesche conventie van 1894. Het tractaat van Washington van 1890 stelt voor dat geval de arbitrage facultatief. Andere tractaten of ontwerp-tractaten spreken eenvoudig van ‘de voor arbitrage vatbare gevallen.’ Het ontwerp-tractaat tusschen Zwitserland en de V.S. van 1883 (blz. 19) alsook dat van 1896 tusschen Engeland en de V.S. maken een dergelijk voorbehoud niet. De partijen verbinden zich daarbij om *alle* geschillen, welke niet langs diplomatieken weg bijgelegd kunnen worden, te onderwerpen aan scheidsrechterlijke uitspraak.

Maar toch zijn velen van meening dat die geschillen, welke het bestaan der natiën als onafhankelijke Staten betreffen, niet voor arbitrage vatbaar zijn. Van het recht om te leven kan een staat niet zedelijk en geldig afstand doen. Daarom ook wordt door hen - maar ook door de vrede en arbitragegenootschappen[1] - het recht van den defensieven oorlog uitdrukkelijk gehandhaafd. Maar waar ons herhaaldelijk ver-

1) Zie o.a. de ‘verklaring,’ voorafgaande aan het reglement van den A.N.V.

zekerd wordt dat de groote Europeesche statenbonden een uitsluitend defensief karakter hebben, en geen mogendheid de misdaad van een aanvallenden oorlog zou willen begaan, daar houdt ook de verdedigingsoorlog op te bestaan, en zou men dus gerust genoemd voorbehoud kunnen ter zijde laten. En uit een juridisch oogpunt beschouwd is het de vraag of zich die staatsrechtelijke quaestie wel ooit zou kunnen voordoen. Maar gesteld van wel, dan nog zal de zelfstandigheid der Staten wel beter gewaarborgd zijn door eerlijke, onpartijdige rechters, dan door soldaten en kanonnen. Nu kan ik me begrijpen, zegt Mr. D. van Eck[1)], dat een stelsel, dat tot gevolg zou kunnen hebben, dat een volk door een scheidsrechtelijke uitspraak geheel of gedeeltelijk afstand zou moeten doen van zijn zelfstandigheid, bij ieder die liefde heeft voor zijn land een onuitstaanbaren tegenzin moet verwekken. Maar laten wij de zaak eens van naderbij bezien. Is ieder volk machtig genoeg om zijn zelfstandigheid in ieder geval met de wapenen te handhaven? Immers neen. Komt er een machtiger, dan ontneemt hij u toch datzelfde, wat gij vreest door een scheidsgerecht te verliezen. Gij wordt dan toch ingelijfd en dat, nadat uwe halve bevolking is beroofd en vermoord.

En wat eergeschillen aangaat, men beweert[2)] dat quaesties, waarbij de eer of de waardigheid van een volk is betrokken, niet aan arbitrage kunnen worden onderworpen. Doch deze uitdrukkingen zijn zoo uiterst onbestemd en rekbaar, dat het niet gemakkelijk is, daarmede klaar te komen. In zeker opzicht zou men kunnen zeggen dat de eer van een volk betrokken is bij ieder geschil, dat het met een andere natie heeft. Want als het een zekere houding heeft aangenomen, zekere aanspraak heeft doen gelden, zekeren eisch heeft gesteld, zou men met een schijn van waarheid kunnen volhouden, dat het, ter wille van zijn eer, die houding niet mag laten varen, uit vrees dat dit als eene erkentenis van zijn ongelijk mocht worden aangemerkt. Maar waar gewone menschen het zich in het minst niet tot schande rekenen wanneer zij hunne

1) 20e jaarb. blz. 103.
2) Rede van Sir Henry Richard, over de grenzen der arbitrage, in de derde vergadering van de Association pour la réforme et la codification du droit des gens, op 2 September 1875. Zie jaarboekje '76, blz. 83-92.

geschillen aan de uitspraak van den rechter onderwerpen, waarom zou dan een staat zich onteerd achten door datzelfde beginsel te volgen? Terecht zegt Hugo de Groot: de partij, die de arbitrage weigert, mag van kwade trouw worden verdacht. De Heer Richard zou gaarne het woord *Eer* uit internationale zaken voor goed zien weggeschrapt om plaats te maken voor een veel edeler woord en dat is: *Recht*. Het zou eene weldaad voor de wereld zijn, als regeeringen en volken er toe gebracht konden worden, met betrekking tot den te volgen gedragslijn te vragen, niet of zij eervol, maar of zij rechtvaardig, of zij eerlijk is.

Op dit derde congres der Association, in 1895 te 's-Gravenhage, vormden de besprekingen over deze quaestie de hoofdzaak. Van Eck schaarde zich aan de zijde van Sir Richard. Alleen door de mogelijkheid van arbitrage aan te nemen voor alle gevallen, wordt het mogelijk een vasten vredestoestand in het leven te roepen, waarvan op den duur het gevolg kan zijn, een inkrimping der bewapeningen, een tegengaan van het militairisme. De meerderheid der sprekers was evenwel van een andere meening, vooral op grond van feiten aan de historie ontleend. Zoo geloofde Mr. G. Belinfante, secretaris van den Nederlandschen Vredebond, niet, dat het geschil tusschen Nederland en Spanje op het einde der 16e eeuw ooit door scheidsrechters had kunnen worden beslist. Ook betwijfelde hij of het geschil tusschen Engeland en zijn Amerikaansche koloniën op het einde der vorige eeuw door arbitrage had kunnen worden beëindigd. Het gold hier de vrijheid van geweten, het recht van bestaan. De mogelijkheid van arbitrage voor deze gevallen in het midden latende, vergete men niet dergelijke historische feiten te beoordeelen naar den tijd waarin ze voorvielen. De tijd b.v. waarin het Goddelijk recht der koningen aan de vorsten de macht verleende willekeurig zelfs gewetensvrijheid te ontzeggen, ligt gelukkig reeds lang achter ons - althans in de beschaafde Staten. Gelooft men in den vooruitgang der beschaving, in toenemende verruiming van denkbeelden, in toenemende erkenning van het algemeen menschelijke, dan zal juist daardoor het aantal der voor arbitrage onvatbare gevallen steeds kleiner worden.

Of wanneer men op grond van sommige gevallen, waarin

de arbitrage niet aan haar doel heeft beantwoord, de mogelijkheid en zelfs het nut der arbitrage ontkent, zij men ook hier voorzichtig in zijn kritiek. Niet alleen toch dat daarbij de arbitrage, waarvan het initiatief alsook de geheele regeling moeten uitgaan van de partijen, niet zelden verward wordt met bemiddeling (*médiatie*), welke altijd door een regeering en nimmer door particulieren geschiedt, en waarbij geen sprake is van procesregeling noch van bindende uitspraak, zoodat het dikwijls gebeurd is dat de bemiddeling ontaardde in een gewelddadige tusschenkomst (*interventie*), dient men bovendien wel in het oog te houden dat vroeger de samenstelling der scheidsgerechten niet zelden zeer gebrekkig en de uitspraak daardoor partijdig en onrechtvaardig was. Daarom juist is de wijze van benoeming en samenstelling dier hoven een punt dat in de arbitrage-contracten der latere jaren met de meeste nauwgezetheid wordt vastgesteld en uitvoerig omschreven, zoodat elke verdenking van partijdigheid wegvalt. Het meest volmaakt in dat opzicht is het ontwerptractaat van 1896 tusschen Engeland en de V. St. Daarom ook wordt terecht gewezen op de verkeerde gewoonte om de arbitrage op te dragen aan een of ander gekroond hoofd - die dan op zijn beurt weer één deskundige aanwijst - in plaats van een arbitrage-commissie van minstens drie leden te benoemen.

Reeds naar aanleiding van de Lawa-quaestie, welke in 1891 door de Martens, in opdracht van den Czaar, ten onzen gunste werd beslist, schreef ‘Les Etats-Unis d'Europe’ van 3 Januari 1891:

Qu'est ce à dire, sinon que le véritable arbitre sera le jurisconsulte russe et non pas l'Empereur? Pourquoi cette vieille coutume de charger des empereurs ou des rois d'une besogne dont ils sont incapables? Pourquoi les deux Puissances en litige n'ont point constitué un vrai tribunal composé, par exemple, de M. Martens, de M. Ceneri de Bologne et de tel professeur d'Oxford, de Cambridge?

Had onze regeering dien raad opgevolgd in zake de Costa-Ricka-packet quaestie, waarschijnlijk hadden we dan niet behoeven na te pleiten over eenzijdig en onvoldoend onderzoek der zaak door den Heer de Martens, in opdracht van den Czaar als arbiter.

Eveneens heeft Mr. S. van Houten in de openingsrede van de vijfde interparlementaire conferentie, in 1894 te 's Gravenhage, doen uitkomen dat het niet voldoende is in tractaten eenvoudig het arbitrage-beginsel neer te leggen, omdat alsdan op het gegeven oogenblik de uitvoering der arbitrage door de keuze der scheidsleiden, de wijze van procedeeren enz. zooveel moeilijkheden kan veroorzaken, dat daardoor het doel gemist wordt. Wenschelijk zou het daarom zijn de arbitrage internationaal te regelen; tractaten waarin de arbitrage-clausule wordt opgenomen zouden dan eenvoudig naar deze regeling kunnen verwijzen.

In aansluiting hierbij werd door de conferentie eene commissie ingesteld, waarin o.m. Mr. Rahusen zitting had, om in het bijzonder deze zaak te bestudeeren, en welke commissie door de volgende conferentie te Brussel 1895 een desbetreffend ontwerp deed vaststellen voor de samenstelling van een *Cour permanente d'arbitrage internationale*, welk ontwerp-reglement aan de regeeringen der beschaafde Staten ter welwillende overweging is toegezonden. De commissie oordeelde het wenschelijk dat de mogendheden bij verdrag een dergelijk. hof instelden, terwijl naar hare meening de kleine mogendheden, Zwitserland, Nederland en België, in dezen een voorbeeld zouden kunnen stellen[1)].

Naar aanleiding hiervan kwam in vele parlementen de arbitrage-quaestie weer ter sprake, o.a. ook in onze Tweede Kamer in hare zitting van 4 December 1895, door de Heeren H.J. Bool en W.A. Viruly Verbrugge, welke laatste spreker o.m. het voorstel der conferentie in zake de rol der kleine mogendheden verdedigde. In de Belgische Kamer, zittingen van 4 en 5 Maart 1897, heeft de Heer de Brocqueville den minister van buitenlandsche zaken geïnterpelleerd over de voornemens der regeering in zake onderhandelingen over de instelling van een permanent gerechtshof. De minister vreesde evenwel dat de voorstanders van het permanente Hof te snel vooruit willen, waardoor de goede zaak zelve kan benadeeld worden.

1) In hoofdzaak wordt het volgende bepaald: In het Hof zullen van elken Staat twee afgevaardigden zitting hebben. De leden, benoemd door de gedingvoerende Staten, kunnen niet aan de behandeling van het geschil deelnemen. De Staten zullen, bijaldien er een geschil tusschen hen ontstaat, zelf tebeslissen hebben, of het vatbaar is om aan het oordeel van het Hof te worden onderworpen. Hooger beroep staat open.

In hoeverre een neutraliteitsbond van alle kleine Europeesche Staten bevorderlijk kan zijn aan het streven der Vredegenootschappen, is een zaak waarover o.m. Björnstjerne Björnson zijn gedachten heeft laten gaan[1]. Hij gelooft zeker dat, wanneer de acht kleine Staten, welke onderling door permanente arbitrage moeten verbonden zijn, met verzoek om erkenning van een absolute, onschendbare neutraliteit tot de groote mogendheden kwamen, op deze levensvraag van 27 millioen menschen niet afwijzend zou worden beschikt. Want een toestand zooals nu, waarbij Zwitserland en België met hun 'gegarandeerde neutraliteit' genoodzaakt zijn zich evenals de andere Staten steeds sterker te verdedigen, eventueel tegen.... hunne garanten, noemt Björnson een ongerijmdheid. De weg, welke naar de afschaffing van den oorlog leidt, loopt door de kleine Staten.

Maar om op het permanent scheidsrechterlijk hof terug te komen, ook Hodgson Pratt, stichter van de International arbitration and peace association, heeft op de vrede-congressen meer dan eens de wenschelijkheid verdedigd dat de mogendheden als proefneming een blijvend Hof voor arbitrage zouden oprichten. Daar geen Staat vooralsnog verplicht zou zijn, zijn geschillen met andere Staten aan dit Hof te onderwerpen, gelooft Pratt dat de oprichting geen ernstige bezwaren zou ondervinden. Alleen reeds het bestaan van dat Hof zou een machtigen stoot geven aan de openbare meening. Ook zou het Hof langzamerhand de noodige ondervinding voor zijn taak verwerven en zoodoende vaste regelen voor de procedure tot stand kunnen doen komen.

Want ondanks de vele arbitraire beslissingen is over de wijze van procedeeren, evenmin als over de organisatie der internationale gerechten en de competentie der arbiters reeds eenstemmigheid verkregen. Vooral de eigenlijke procedure mist nog elken vasten, algemeenen grondslag.

Hier is het terrein waarop het *Institut de droit international* zoowel als de *Association pour la réforme et la codification du droit des gens* praktisch werkzaam kunnen zijn. Van beide vereenigingen zijn dan ook reeds spoedig na hare op-

1) Die Waffen Nieder 1 1897, p. 85. Monatsschrift zur Förderung der Friedensbewegnng, von Baronin Bertha von Suttuer.

richting pogingen uitgegaan de internationale procedure onder zekere, vaste regelen te brengen, te codificeeren. Reeds in de tweede zitting van het Institut, te Genève, 31 Augustus 1874, diende de Heer Goldschmidt, als rapporteur eener commissie, een *Projet de règlement pour les tribunaux internationaux* in, regelende de wijze van samenstelling en van procedeeren, welk ontwerp door het volgende congres te 's Gravenhage, 25 Augustus 1875, werd aangenomen[1].

Op het 17e Congres der Association te Brussel in 1895, waar de naam gewijzigd werd in dien van *International law association*, werd evenals op de toen gehouden interparlementaire conferentie een ontwerp-reglement voor de inrichting van een internationaal scheidsgerecht vastgesteld, conform de voorstellen van een daartoe in 1893 speciaal ingestelde commissie (*Rules relating to a treaty of international arbitration*).[2]

Het is vooral dit streven, om in positieve rechtsregelen de beginselen der internationale arbitrage neer te leggen, waardoor, naast de vredesbeweging in en buiten de parlementen, op den duur een meer volmaakte publiekrechtelijke toestand moet geboren worden, zoodat de oorlog als rechtsmiddel tusschen de beschaafde volken verdwijne. Als correctief treedt dan daarvoor in de plaats een permanent gerechtshof voor arbitrage, en daarnaast een door alle mogendheden met wettig gezag omkleed wetboek.

Tot dusver zijn met het arbitrage-stelsel slechts proeven genomen; maar deze tijdelijke arbiters, deze toevallige rechters, die krachtens tractaten met arbitrage belast werden, moeten vervangen worden door een vast college van internationale scheidsrechters. Waar het in de toekomst op aankomt is niet alleen de praktische gevallen van arbitrage te vermeerderen, maar ook de praktijk tot recht te verheffen.

Om zoover te komen, zijn velerlei bemoeiingen en diep ingrijpende veranderingen noodig. Het streven der praktische vredemannen is dan ook, om geleidelijk een beteren toestand voor te bereiden. Niet stormenderhand zullen zij den oorlog en het militairisme aanvallen, want daartoe zijn die instellingen te diep geworteld in het geheele wezen der Staten en

1) Revue de droit international, 1874, p. 421-452.
2) Jaarboekje A.N.V. 1896, blz. 81.

der maatschappij. Geen omverwerping van het bestaande wordt beoogd: eerbied voor 's lands wetten blijft op den voorgrond staan. Ook volgen ze geen negatieve staatkunde: geen weerloosheid bij zichzelven wordt geëischt. Het verwijt dat de vredevrinden hun vaderland weerloos aan elken vijand willen prijsgeven, is onverdiend en getuigt van een onbekendheid met het ware streven der vredegenootschappen. Zoo de Heer Van Tuerenhout, waar hij, de noodzakelijkheid van een goed krijgswezen voor Nederland betoogende[1)], onder zijne tegenstanders o.m. ook rangschikt de Vredebonders, aangezien zij ‘geene verdediging willen, omdat krijgstoerustingen in strijd zijn met onze algemeene humanitaire begrippen’. Maar, vraagt terecht de voorzitter van den Nederlandschen Vredebond, Mr. D. van Eck[2)], omdat wij in de toekomst een beteren publiekrechtelijken toestand in de beschaafde wereld willen invoeren, zouden wij dus, ofschoon die toestand nog niet bestaat, terwijl het oorlogsrecht zich nog in volle kracht doet gelden, alleen ter wille van onze humanitaire begrippen, willen dat Nederland ongewapend en weerloos tegen den vijand stond en het slachtoffer werd van ieders brutaal geweld? Heb ik dan in 's lands vergaderzaal, hetzij ik over de vredesbeweging handelde, hetzij mijn stem werd gevraagd over 's lands verdediging, niet steeds de meest doorslaande bewijzen gegeven, dat, hetzij het het materieel of het personeel van ons leger betrof, ik de verbetering van ons krijgswezen als een der eerste plichten beschouwde? En toch werd ik steeds gekozen en herkozen als voorzitter van den Vredebond en van zijn afdeeling 's Gravenhage. Mag ik niet gerustelijk beweren dat de verdediging van het lieve Vaderland door de leden van den Vredebond steeds in bescherming werd genomen, en de verkondigde theoriën alleen ten doel hadden de verbetering van het volkenrecht?

Men make zich geen illusiën voor de eerstvolgende tijden. Er wordt een werk aangevangen, waarvan wellicht niemand in dit huidig geslacht de rijpe vrucht zal aanschouwen. Wij zijn nog slechts de voorloopers; maar onze arbeid moet nieuwe kracht geven aan onze volgers. Zijn onze denkbeelden juist

1) Januari-nommer 1875, Vragen des Tijds.
2) Jaarboekje 1877, blz. 55.

en logisch, rechtvaardig en waar, dan moeten ze eenmaal worden toegepast, dan moet eenmaal ook in de geschillen tusschen Staten het recht zegevieren over het ruw geweld.

Maar men drijve vooral niet te sterk in die richting. De hervorming van het volkenrecht, waaraan reeds eeuwen is gearbeid, dagteekent eerst van onzen tijd. Met de afschaffing der kaapvaart deed de eerbied voor den persoonlijken eigendom zijn intrede in het volkenrecht; met de afschaffing der slavernij de eerbied voor de persoonlijke vrijheid; met de afschaffing van den doodstraf de onschendbaarheid van het menschelijk leven zijn intrede in het strafrecht. En wanneer nu de vredebonders, consequent redeneerende, verlangen dat dit laatste beginsel ook zijn intrede doe in het volkenrecht, dan vervolgt men ons weer met het schrikaanjagend woord: Utopie!

En hoevele van deze hervormingen die in den aanvang niet met den naam utopie bestempeld werden?

Oorlogen beperken: utopie! Vaste regelen van internationale arbitrage ontwerpen: utopie! Vertrouwen schenken aan de clausule omtrent arbitrage in de tractaten: utopie! Billijke regeling van de verhouding der legermachten in vredestijd tusschen de verschillende Staten: utopie[1)]! Den geest van het militarisme uitroeien: utopie!

Maar gelukkig is de utopie van heden de werkelijkheid der toekomst.

Eens zal het tijdstip komen waarop het volkenrecht zoodanig zal zijn hervormd en gecodificeerd, dat de oorlog als rechtsmiddel onmogelijk is geworden en dat de internationale geschillen, van welken aard ook, ter hoogste instantie beslecht worden door een scheidsrechterlijk Hof, welks uitspraken de kracht hebben van een Europeesch vonnis, beslissender zijn dan een veldslag. Zeker zal de souvereiniteit der Staten

1) Het was vooral Sir Henry Richard die zich voor dit denkbeeld om, buiten de arbitrage om, een beperking der staande krijgsmacht door te voeren, bijzonder interesseerde en meer dan eens naar Europeesche hoofdsteden reisde met de bedoeling invloedrijke regeeringspersonen en parlementsleden voor zijn denkbeeld te winnen. Van Eck hield vaste bepalingen dienaangaande voor onmogelijk. Welken maatstaf zouden de regeeringen daarvoor moeten aanleggen? De wijze waarop men een verminderd leger plotseling kan vermeerderen hangt af van de militaire inrichtingen, volkswapeningen enz. waarin de volken niet gelijk staan.

daardoor eenigszins beperkt worden, maar alleen in zooverre dat de macht om de souvereiniteit te misbruiken, om onrecht te plegen tegenover de naburen, moet vervallen.

Maar waaraan zal dat Hof de macht ontleenen om de gewezen vonnissen te doen eerbiedigen? Het vroeger genoemd ontwerp-reglement der interparlementaire conferentie zegt dienaangaande: *L'exécution des décisions de la Cour est confiée à l'honneur et à la bonne foi des Etats en litige*.

Alvorens immers het arbitrage-contract te sluiten, heeft men zijn eerewoord daarop gegeven. En voor zoover bekend, heeft bij de vele arbitrale beslissingen in deze eeuw, nog nimmer de in het ongelijk gestelde partij er zelfs maar aan gedacht zich tegen de uitspraak te verzetten.

Het argument dat bindende internationale arbitrage in de praktijk onuitvoerbaar zou blijken, ja zelfs tot vermenigvuldiging van oorlogen zou leiden, omdat het middel ontbreekt om de regeeringen te dwingen de beslissingen van dit gerechtshof te gehoorzamen, dit beweren stuit volgens Mr. G. Belinfante af op het belang en op het eergevoel der volken. Op het belang der volken, want om één voorbeeld te noemen, de beslissing van Genève heeft Engeland 15½ millioen dollar gekost. Hoeveel millioen had aan Engeland en Amerika ditzelfde geschil gekost, wanneer de oorlog ware gevolgd? Op het eergevoel der volken, want als we nu zien hoe licht dat eergevoel door de geringste beleediging, aan een gezant toegebracht, wordt geprikkeld en hoe de dagbladen zich doorgaans beijveren om dat eergevoel der natiën op te wekken, zou men dan meenen, dat dit eergevoel niet zou opkomen tegen een feitelijk en gewelddadig verzet tegen eene beslissing van een gerechtshof, waarin men zelf vertrouwen stelde?

Een der uitstekendste leeraren in het volkenrecht, de Londensche hoogleeraar Leone Levi, heeft in den Herald of Peace van 1880 die quaestie besproken. Zeker, zei hij, staat de nuttigheid van een Hof voor internationale arbitrage in evenredigheid tot de omstandigheid of zijn beslissingen zullen worden gehoorzaamd en ten uitvoer gelegd. Waar het er op aankomt in burgerlijke zaken uitspraak te doen, kan die uitspraak op wettige wijze ten uitvoer worden gelegd; maar die macht bestaat niet, waar het een internationale arbitrage geldt. Zal dan de uitspraak van een dergelijk Hof alleen

berusten op zijn zedelijk gezag, of zal men moeten zorgen, dat zij ook met geweld ten uitvoer kan worden gelegd? Men voert ten gunste van deze laatste meening aan, dat een bloote uitdrukking van een gevoelen, niet door macht gesteund, hoe hoog het lichaam ook zij geplaatst waarvan dat gevoelen uitgaat, machteloos is om vorsten en volken door woedende en heerschzuchtige hartstochten ontvonkt, in bedwang te houden; dat de beste waarborg voor een vredelievende onderwerping aan zijn beslissing zou zijn de wetenschap dat zij zoo noodig gehandhaafd wordt door een macht zoo groot, dat zij iederen tegenstand hopeloos maakt. Met meer grond kan daartegen worden aangevoerd dat het toevlucht nemen tot arbitrage uit den aard der zaak meer is een beroep van het geweld op de rede; dat zijn ware bedoeling is af te schrikken van den oorlog; dat juist een poging om een internationale regeering met dwingende macht in het leven te roepen, naijver en wantrouwen zou opwekken; dat in sommige gevallen de vereenigde machten van alle Staten, vertegenwoordigd door het Gerechtshof, zwakker kunnen zijn dan die van de tegenstrevende partij; en dat de moeilijkheden en verwikkelingen slechts zullen worden verzwaard door zoovele volken tegelijkertijd in den strijd te mengen.

Daarom ook moet de rechtsovertuiging zich steeds voortbewegen in vredelievende richting. Een steeds verder gaande en allengs tot een verplichte gewoonte rijpende praktijk van scheidsrechtelijke uitspraken is zonder twijfel alleen bereikbaar door toenemende algemeene beschaving en ontwikkeling en niet door dwangmaatregelen.

Zoolang evenwel het in den aard der regeeringen schijnt te liggen, elkaar te wantrouwen, en voordeel te zien in verrassing en in bedrog, zullen de noodige waarborgen voor de uitvoerbaarheid der arbitrage-tractaten ontbreken. Alleen de aandrang der openbare meening zal in staat zijn aan dien anarchistischen toestand een einde te maken, zoodanig, dat het in een regeering als infamie wordt beschouwd een tractaat te verbreken.

Waartoe, zoo vragen sceptische naturen, waartoe die drang tot arbitrage? Waartoe al die parlementaire beslisssingen?

Omdat het goed is, dat, waar de geleerden en staatslieden in hun studeervertrek over internationale arbitrage denken

en de meest geschikte middelen bepeinzen, om aan dit denkbeeld levenskracht te geven, - die geleerden en staatslieden weten, dat zij arbeiden aan een volkszaak; en dat de volken niet zoo belust zijn op den oorlog, dat zij die niet gaarne zouden vervangen zien door een middel, dat in de praktijk uitvoerbaar blijkt. En wie zal het dan onnut noemen, dat, wanneer de tijd eenmaal komen zal, dat deze quaestie in een practischen vorm aan de aandacht der Regeering zal worden onderworpen, die Regeeringen steun erlangen in de geopenbaarde zienswijze der volken, en tot het inzicht komen, dat de tegenwoordige toestand van beschaafd barbarisme hoofdzakelijk te wijten is aan de regeerders en niet aan de volken?

O. TEN HAVE.

Liedjes.

I.

Als rinkelgetrommel van tamboerijn
En geklepper van castagnetten,
Zoo zal nu dit simpele liedje zijn
Om danspasjes bij te zetten.

Voetje hier, voetje daar, draai nu rond, zie zoo,
Met sleepjes en stapjes en draaitjes,
Twee naar links, twee naar rechts, nu gekeerd heel vlug,
En terug weer met kleine zwaaitjes!

In mijn hoofd zat dit wijsje en 't moest er uit,
Als een vogeltje, dat wou vliegen.....
O, wat een plezier, dat ik daarop nu
Jou lichaampje-lief zie wiegen!

Als rinkelgetrommel van tamboerijn
En geklepper van castagnetten,
Zoo moest er dit simpele liedje zijn
Om danspasjes bij te zetten.

II.

Zooals een lichtje schemert,
Goud-bevend in den nacht,
Zoo neuriet door mijn leven
Een liedje, teer en zacht.

Een liedje van verlangen,
Een liedjen als een droom,
Die huivert bij 't ontwaken
En vlucht met bleeken schroom.

Een liedje als menschen-weenen,
Violen-fluisterklacht.....
Wilt g'ook dat liedje zingen,
O liefste, zing het zacht!

G.H. PRIEM.

Aanteekeningen en opmerkingen.

EEN PASSIE-GEDICHT VAN 1789. - In een bundeltje geschriftjes, meestal politieke met een titel aan den katholieken eeredienst ontleend (zooals *Le dies irae ou les trois ordres au jugement dernier; Litanies du tiers-état, Credo du tiers-état, Le Pater du tiers-état; La passion, la mort et la résurrection du peuple* etc.), afkomstig uit de jaren 1789 en 1790, vereenigd in een bandje waarop staat ‘Révolution française, pièces justificatives’, en onlangs aangekocht door de Koninklijke Bibliotheek in den Haag, - bevindt zich ook een gedicht in alexandrijnen dat een zuiver godsdienstig karakter draagt, en waarop een mede-redacteur, naar aanleiding van mijne bijdrage in het Juni-nummer van *de Gids, Parijsche devotie*, mijne aandacht vestigde.

Het is getiteld *La Passion de Notre-Seigneur Jésus-Christ, mise en vers et en dialogues*.

Blijkens de voorafgaande ‘Lettre dédicatoire’ is dit dramatisch, of althans gedialogiseerd, gedicht afkomstig van een jongen dichter, zoon eener vrome moeder, ‘mon unique appui, mon Ange tutélaire’, aan wier vroomheid hij door dit werk heeft willen behagen. Hij is bescheiden genoeg om zich zelf slechts een zeer middelmatig talent toe te kennen en verwacht, voor het succès van zijn werk bij de ‘personnes pieuses pour qui j'écris’, meer van de roerende bijzonderheden der lijdensgeschiedenis zelve dan van de wijze waarop hij ‘avec plus de précision que de force’ haar in verzen heeft verhaald.

Voor eene dramatische opvoering zijn de vier ‘dialogues’ waarin het gedicht verdeeld is, blijkbaar niet geschreven, en zij leenen zich hoogstens voor reciet. Hoofdpersoon is ‘Joseph d'Arithmatie’, die, in den eersten ‘dialogue’, den apostel Matheus ontmoet en van dezen verneemt, hoe Jezus door Judas is verraden en in dem

hof van Gethsémané is gevangen genomen. In den tweeden ‘dialogue’ verschijnt Petrus en verhaalt, bitter schreiend, aan de beide anderen zijne lafhartige verloochening en al wat er verder in de rechtzaal is voorgevallen. In den derden ‘dialogue’ voegt Jacobus zich bij het gezelschap en vertelt de terechtstelling bij Pilatus, het verhoor bij Herodes, de veroordeeling van den Meester en den ‘publieken’ (sic) zelfmoord van Judas. In den laatsten ‘dialogue’, eindelijk, treedt de apostel Johannes op als berichtgever van het lijden en sterven op Golgotha, terwijl het gedicht besloten wordt met de mededeeling van Jozef van Arimathea, dat hij voor een eervolle begrafenis van den geliefden Meester zal gaan zorgen.

Van dichterlijk talent zijn in deze vier ‘dialogues’ niet veel sporen te vinden. De schrijver is een middelmatig beoefenaar van de holle rhetorica en de zwakke verskunst van het einde der achttiende eeuw. Zijn gemis aan talent komt bovenal uit in de rol van Jozef, die, daar hij enkel heeft te luisteren, de verhalen der apostelen nu en dan afbreekt door uitroepen als deze (na het bericht van Judas' verraad):

> Quoi! mon frère, un tel coup de Judas est parti!
> Et la terre à l'instant ne l'a pas englouti?
> Il a trahi, vendu, livré son divin Maître,
> Et la foudre n'a point anéanti ce traître?
> Et l' Astre bienfaisant qui luit sur l'horizon,
> A pu voir sans pâlir sa noire trahison?

Dat Petrus, hoe bitter hij schreien moge (‘Que vois-je! son visage est inondé de pleurs’, zegt Josef, als hij hem ziet aankomen), voor het verhaal zijner verloochening ook al geen dichterlijke uitdrukkingen weet te vinden, moge blijken uit deze vier regels:

> Trois fois dans cette nuit au crime consacrée,
> Sathan a triomphé de mon âme égarée;
> Et j'eusse encor plus loin porté la fausseté,
> Si dans le même instant le Coq n'avait chanté.

Johannes, die o.a. de kruiswoorden had aan te halen, maakt het niet veel beter. Het woord tot den ‘bon larron’ gesproken, wordt aldus teruggegeven:

> Va, lui répond Jésus, je serai ton appui,
> Et les cieux à ta voix s'ouvriront aujourd' hui

en het lange verhaal van Jezus' sterven aldus besloten:

> Voilà comment la terre a va le Roi des Rois
> Mourir pour les humains sur l'arbre de la croix.

De slotverzen van het gedicht, door Jozef van Arimathea gesproken, doen denken aan die van Félix in Corneille's *Polyeucte*, waarvan ze toch maar een zeer zwakke navolging zijn:

> Je vais ouvertement trouver le Gouverneur,
> Lui demander le corps de ce divin Seigneur;
>
> Possesseur d'un trésor pour moi rempli de charmes,
> Je courrai l'embrasser, l'arroser de mes larmes,
> Le couvrir d'un parfum aussi pur que nouvean,
> Et lui rendre en ce jour les honneurs du tombean.

Nu mijne aandacht mede op dit gedicht gevestigd was geworden, wilde ik niet nalaten zijn bestaan aan de lezers van *Parijsche devotie* te vermelden. Maar het eenig belangrijke van de veertig bladzijden waaruit het bestaat is, naar ik meen, dat het verdwaald is geraakt tusschen ‘bewijsstukken der Fransche Revolutie’.

Waarschijnlijk heeft alleen de titel van het volgend geschrift (in proza), *La passion, la mort et la résurrection du peuple*, den oorspronkelijken verzamelaar aanleiding gegeven om ook dit gedicht onder zijne ‘bescheiden’ op te nemen. De inhoud toch is, zooals men heeft bemerkt, van zuiver devoten aard (politieke toespelingen heb ik er niet in kunnen vinden; ze worden ook door den toon der ‘opdracht’ uitgesloten), terwijl in de andere stukken waaruit de bundel grootendeels bestaat de godsdienst slechts den titel en den vorm aangeeft waarin politieke denkbeelden en democratische stemmingen worden uitgedrukt. Het zijn interessante bijdragen voor de kennis der innige relatie die bij vele revolutionnairgezinden (de schrijvers zijn, trouwens, zeer gematigd en getuigen gaarne van hun royalistische gevoelens; in het *Credo* staat het geloof aan den Koning bovenaan) tusschen hunne politieke aspiraties en hun christelijke voorstellingen bestond. Want de inkleeding is ernstig gemeend; geen spoor van profanatie; enkel allegorie.

A.G.v.H.

Letterkundige kroniek.

Lidewijde. Oorspronkelijke roman van Cd. Busken Huet. Derde druk, met een voorrede van G. Busken Huet. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. (1897)

Onder dagteekening van 24 October 1869 schreef Busken Huet uit Batavia aan zijn zwager Dr. J.C. van Deventer:

'Na het publiceren van *Lidewijde* heb ik nog niet weder lust gevoeld om mij aan het romantische te wagen, ofschoon ik onwaarheid spreken zou, indien ik beweerde, dat het wan-succès dier eerste proeve mij in mijn vertrouwen geschokt heeft. Ik ben integendeel nog steeds van oordeel dat *Lidewijde*, met al hare gebreken en tekortkomingen, geschreven is in eene goede rigting. Maar de geboorte van zuivere fantasie-gewrochten gaat bij mij zoo langzaam in het werk, dat ik zelfs in de verte het tijdstip niet zou kunnen bepalen, waarop het nieuwe kind ter wereld komen zal. Voor uw genadig oordeel over *Lidewijde* ben ik zeer erkentelijk. Voor het gros mijner medemenschen spijt het mij, dat ik hun geen onverdeelder genot heb weten te verschaffen. Doch wat zal een auteur daaraan doen? Sommige hoofdstukken van *Lidewijde* zijn zoo goed als ik ooit iets geleverd heb of in staat ben iets te leveren: daarvan spreekt mijne litterarische conscientie mij vrij. Het leveren van een volmaakt geheel moge boven mijne krachten gaan, daaruit volgt nog niet, dat ik gezondigd heb. Het bewijst alleen, dat ik ben tegengevallen. En dan nog vraag ik: tegengevallen aan wien? Potgieter is van meening, dat *Lidewijde* de reis nog wel gehaald zou hebben, indien slechts naast het cynisme van de eene en de mediokriteit van de andere helft mijner karakters, al ware het niet

meer dan ééne wezenlijk ideale type, man of vrouw, ware opgetreden. Uit het oogpunt der populariteit en van het succès erken ik de juistheid dier opmerking, maar uit het oogpunt der litteratuur is het alleen de vraag, of die karakters, welke ik geteekend heb, hoe schetsachtig ook, goed geteekend zijn. Nadat ik te Dordrecht, bij U aan huis, de laatste proeven korrigeerde, heb ik het boek nog niet weer overgelezen; maar wanneer ik bedenk, hoezeer ik gedurende jaar en dag met die beelden vervuld geweest ben, met welke zorg elk hoofdstuk, elke bladzijde, elke volzin zamengesteld is, hoe ik allerlei bijwerk, over welker gemis men klaagt, met opzet achterwege heb gelaten, hoeveel arbeid van waarneming zelfs achter een aantal kleinigheden schuilt - dan wil ik wel toegeven dat ik mij omtrent hetgeen de Hollandsche zeden op dit oogenblik dragen kunnen vergist, en zelfs schromelijk vergist heb, maar blijf niettemin beweren (en zou ook, zonder geheel en al aan mijzelven te vertwijfelen, het tegenovergestelde niet *kunnen* beweren) dat onze litteratuur in den vorm van *Lidewijde* enkele wezenlijk nieuwe elementen in zich opgenomen heeft. Wat heeft het miniatuurmenschdom in Holland niet geraasd over mijne *Brieven over den Bijbel*; hoeveel heb niet moeten hooren over diezelfde kritieken in den *Gids*, welke men thans stilzwijgend accepteert. En hoe gebrekkig, in hunne soort, waren ook die geschriften niet. Dat doet mij stille hoop koesteren, dat ook aan *Lidewijde* eenmaal regt wedervaren zal'....

Waarin bestond nu dat 'wan-succès' van *Lidewijde*, zooals Huet het noemt, en wat was er de oorzaak van?

Simon Gorter schreef in *De Gids* van Februari 1869 een concientieuse studie over Huet's roman[1)]. Na de stelling, aan een studie over Jacob Cats ontleend, en in de voorrede van Lidewijde herhaald: 'de roeping der kunst is hartstochten op te wekken' te hebben bestreden, verklaart Gorter niettemin aan de kunst alle vrijheid te gunnen om in het rijke menschenleven te tasten, en aan den kunstenaar om zijn voordeel te doen met de geheimzinnige, gevaarlijke macht van den hartstocht, die niet weg te cijferen is. Waar hij tegen opkomt is, dat de schrijver, gelijk Huet in *Lidewijde* doet, 'het wilde dier tot schrik der toeschouwers op het tooneel brengt, als het voor zijn doel genoeg is, dat wij

1) Van Huis, Anna Rooze, Lidewijde, door S. Gorter.

zijn gebrul hooren. Wat hem ontevreden maakt is, dat in *Lidewijde* steeds het goede machteloos is tegenover het kwade of zelfs niet aan het woord komt, en dat de schrijver met zijne door en door sceptische wijze van denken nu eens met valschelijk dusgenaamde kunstenaars-onpartijdigheid, dan eens met speelsche lichtvaardigheid het voor en tegen der ernstigste zaken op zulk eene wijze tegen elkander (doet) opwegen, dat hij het gemoed wel verontrust, verbaast, verbijstert en verlegen maakt, maar daarna niet tot kalmte laat komen.' Er zou, volgens Gorter, maar eenige handigheid en een weinig kwade wil noodig zijn, om uit *Lidewijde* een bundeltje samen te stellen, dat voor catechismus des Satans doorgaan kon. Gorter stelt verder, naar aanleiding van den zelfmoord waarmede André Kortenaer aan zijn leven en Huet aan den roman een einde maakt, het alternatief: 'òf, naar den maatstaf en de gerechtigheid der romanwereld geoordeeld, de karakterloosheid van André is zoo hopeloos en ongeneeslijk dat er niets overschoot dan hem op te ruimen, maar dan waarom onze aandacht gevraagd naast een zoo onwaardige vrouw voor zulk een onwaardigen en in zijn onwaarde zoo onbeduidenden man? òf er was in André iets dat onze belangstelling, onze hoop, ons medelijden verdiende, maar dan waarom zóó met hem gehandeld?' En ten slotte komt de criticus er tegen op, dat Huet van zijn held verklaart: 'Indien men André Kortenaer streng beoordeelen wilde, had men het regt hem een treurig voorbeeld van de verbastering van onzen landaard te noemen.'

Dat alles wordt natuurlijk doorvlochten met woorden van groote waardeering voor Huets talent van schrijven, voor de soberheid en frissche kracht, waarvan het boek getuigt, voor de wijze waarop hier geteekend wordt het langzaam voortwoekeren van den zinnelijken lust, die, tot verteerenden hartstocht aangegroeid, André Kortenaer eindelijk te gronde doet gaan. Maar die waardeering verhindert niet dat het laatste woord door Simon Gorter over den schrijver van *Lidewijde* gesproken, aldus luidt:

'Niemand onzer voegt het een eersten of laatsten steen te werpen op hem wien naast alle menschelijke formules der waarheid terstond haar tegendeel voor den geest staat. Maar als men niet beter kan dan over alle instellingen, grondbeginselen en vormen van menschelijke waarheid op eene verbijsterende, soms lichtvaardige, soms cynische wijze te spreken, die in het godsdienstige voor het gezag

van Rome, in het staatkundige voor het imperalisme rijp maakt, dan behoort men zijn groote kunst van spreken prijs te geven voor de grooter kunst van zwijgen.'

Ook aan deze beoordeeling moet Huet gedacht hebben toen hij, in een *In memoriam* aan den vroeg gestorven Gorter gewijd[1)], erop wees hoe deze, als teringlijder, reeds op betrekkelijk jeugdigen leeftijd het denkbeeld van zijn naderend uiteinde met zich heeft moeten omdragen en hoe dit oorzaak is geweest, dat hij een buitensporig gewicht is gaan hechten aan de dusgenaamde religieuse quaestie en in zijn oordeel over boeken ten slotte altijd is komen aandragen met de vraag of het wel 'goede' boeken waren. Van Henry van Meerbeke's *Zoo wordt men lid van de Tweede Kamer* had dezelfde Gorter geschreven: 'het is een geestig boek, een boek vol menschenkennis en studie, een leerzaam en een doorwrocht boek; maar of het, met zijn volslagen gebrek aan edele karakters en edele motieven, met zijn cynische minachting der menschelijke natuur en zijn ongeloof in de kracht van het goede, is een goed boek, dat zouden wij wel willen vragen. Zulk een boek te kunnen schrijven is een benijdbaar voorrecht. Dit boek geschreven te hebben is het daarom nog niet.' 'Inderdaad' - vervolgt Huet, en hij moet, dit schrijvende, eraan gedacht hebben hoe alles wat Gorter hier aan Henry van Meerbeke's roman verweet: gebrek aan edele karakters en edele motieven, cynische minachting der menschelijke natuur en ongeloof in de kracht van het goede, door denzelfden criticus ook aan *Lidewijde* werd ten laste gelegd - 'inderdaad, men geraakt er verlegen mede. Geestig, leerzaam, doorwrocht, vol studie en menschenkennis, en nog niet goed!'

Een andere uitvoerige beoordeeling van *Lidewijde*, kort na het verschijnen van den roman gepubliceerd, was die van Dr. van Gorkom in *Los en Vast*. De beoordeelaar verwijt den romanschrijver dat hij in plaats van hartstocht louter zinnelijke drift te zien geeft. 'Een enkele maal,' zegt de heer Van Gorkom, 'wordt deze met talent geteekend. Over de tooneelen, die bij 't publiek den meesten aanstoot hebben gevonden, ligt zelfs een gloed, waaraan men 't penseel van zekere meesters herkent. Had de heer Huet met gelijke inspanning der liefde zich de uitvoering van edelen hartstocht ten doel gesteld, hij zou 't publiek en zichzelven goeden dienst hebben

1) *Nieuwe litterarische fantasien*, 2e deel. Batavia, Ernst & Co. 1874.

bewezen; onze letterkunde ware misschien een schoonen roman rijker geworden.' En verder: 'Wat de tooneelen in Lidewijde's appartementen betreft,' - de tooneelen, welke het Nederlandsche publiek van 1868 zoo geërgerd moeten hebben - 'ze schijnen mij niet de bedenkelijkste gedeelten voor wie de moraliteit van Huet's roman mocht willen handhaven. Mij aangaande, ik heb gewichtiger bezwaren hieromtrent. Mij heeft in dien roman het meest gehinderd en het pijnlijkst getroffen... de zwakheid van zedelijke overtuigingen bij den auteur.' Dr. van Gorkom meent dat Huet wel niet het kwade lief heeft, maar dat zijn haat voor het kwade even verdeeld is als zijn liefde voor het goede. En dit nader toelichtende vervolgt hij: 'Huet's roman draagt schier doorloopend al de kenmerken van wat de Duitschers *moralische Zerfahrenheit* noemen. En daarom acht ik de uitgave van dien roman een jammerlijk stuk. Een dichter behoort het hoofd en 't hart helder te hebben. Is het leven hem een doolhof geworden, waarin hij den reddenden draad niet vinden kan, hij redde zichzelven zoo goed mogelijk, maar vergete het woord der wijsheid niet dat, als de eene blinde den ander leiden wil, ze beiden gevaar loopen van in de gracht te vallen.'

Uit Van Gorkom's opstel blijkt dat de *Lidewijde* in 1868 heel wat pennen in beweging heeft gebracht. In brochures van den heer M.E. van der Meulen, van Glaucus ('Ergerlijk of middelmatig?'), in artikels van Dr. Bronsveld in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, van L. in den *Spectator* werd het boek, naar het schijnt, vrij scherp aangevallen; in een stuk van een ongenoemde in de *Arnhemsche Courant* daarentegen warm verdedigd. De scherpste critiek was echter wel die ongeschrevene van de romanlezende Nederlanders van dien tijd. 'Het staat vast' - schrijft Gorter - 'dat het vaderlandsche publiek aan de *Lidewijde* ergernis, bijna algemeen ergernis genomen heeft.'

Dit alles nam niet weg, - misschien zou ik moeten zeggen: dit had ten gevolge, dat de roman al spoedig uitverkocht was en er in 1872 een tweede druk kon verschijnen.

Na Huets dood komt nog *Lidewijde* een paar maal ter sprake. H.L. Berckenhoff geeft in 1886 in *Nederland* een studie 'Over Conrad Busken Huet' met een vergelijking tusschen *Lidewijde* en *Dalila* van Octave Feuillet, tusschen welke beide werken, den roman en het drama, hij meer dan één punt van overeenkomst weet te ontdekken. Van *Lidewijde* zegt de heer Berckenhoff, dat het is een

doorloopend dispuut. ‘En alle personen spreken door Huet's eigen mond.’

In April 1888 vinden wij in *De Nieuwe Gids* een opstel over *Lidewijde* van L. van Deyssel. Met de veel besproken fraze van Huet: ‘Passie is hier het eerste vereischte, passie het tweede, passie het derde’ tot tekst geeft Van Deyssel een schitterende improvisatie op het thema ‘Kunst is passie’, hier echter ‘passie’ in een anderen, ruimeren zin nemend dan Huet misschien... waarschijnlijk... voor zoover men kan nagaan (stelliger verklaring van Huet's uitspraken is in den regel gewaagd) bedoeld heeft. Van Deyssel roemt het in Huet als een goede daad een passioneel werk te hebben willen maken, ‘dat eigenlijk niets anders zeggen wil dan een kunstwerk te maken, in plaats van een industrieel, zooals zijn hollandsche medeschrijvers dat gewoon waren.’ Al noemt Van Deyssel *Lidewijde*, ‘een uitmuntend werk, uitmuntend voor het hollandsche jaar 1867’, al waardeert hij de typen van den tevreden Hollander in mijnheer Visscher en van den ontevreden Hollander in Ruardi, al roemt hij als ‘de algemeen goede eigenschappen van het boek, dat er een hooge man in staat met de wroklach om den mond en een karwats in de hand’, en als ‘de klein-bizondere goede eigenschappen’ een reeks van gezichtjes op de duinen, op de zee, op de straten, in de huiskamers ‘exkies van opmerking en zegging’, enkele karakteromschrijvingen die van ‘eigen-nagaan’ getuigen en eenige goed uitgewerkte drama-motieven, - tot de Hooge Litteratuur rekent hij het werk niet, ‘om de pronkerige vervalsching, waarin eenige van de uitgebeelde menschen er in zijn gezien.’ ‘De hollandsche letterkundigen,’ - zegt hij verder - ‘waren eigenlijk geen kunstenaars, Huet mede gerekend; maar aan het verschil tusschen Huets werk, zijn roman *Lidewijde* voornamelijk, en het werk der anderen, kan men zien, hoe veel meer een hollander was, die veel en goed begrepen lektuur van buitenlandsche schrijvers had, dan de hollanders, die zich daarvan speenden.’ Dan heeft hij het over Huets stijl in dezen roman dien hij ‘verbrokkeld en verschilferd’ noemt, o.a. om de in 't algemeen letterkundige manieren van zeggen der dialogiseerende personen, waardoor de illusie wordt opgeheven als had men met werkelijke menschen te doen. Veeleer dan eenvoudig een stuk gewoon menschelijk leven te leven, schijnen ze hem een tooneelstuk te spelen, getiteld: ‘Een debating-club van levensbeschouwers.’ Tegenover hen die zich aan de immoraliteit van den roman

geërgerd hebben, verklaart Van Deyssel dat *Lidewijde* de ‘moreelste roman ter wereld is,’ en herinnert hij hoe ‘de lichtzinnigheid er in eindigt met zich dood te schieten op 't zelfde moment dat de patrimoniale trouweloosheid met de zweep wordt afgeranseld.’

En nu wordt ons dan, negen en twintig jaar na de eerste opzienbarende verschijning, een derde druk van *Lidewijde* aangeboden. Voor velen zal het boek nieuw zijn. Maar eene herhaling van de ontstemming van 1868 is in 1897 niet te vreezen. Om velerlei redenen niet.

Het is, dunkt mij, moeielijk tegen te spreken dat men de zaak in '68 niet zoo hoog zou hebben opgenomen, wanneer een ander dan Huet de schrijver van *Lidewijde* geweest ware. Er zijn menschen die de noodlottige eigenschap bezitten van op andermans zenuwen te werken; door een woord, een gebaar, een intonatie, die, door anderen gebruikt, onopgemerkt zouden zijn gebleven, onwil en wrevel te wekken. Tot die menschen, van wie het Nederlandsch publiek niet veel kon verdragen, behoorde Busken Huet. Wee den wolf, die in een kwaad gerucht staat, - en het gerucht noemde Huet onvaderlandslievend, onvast van beginselen. Na het verschijnen van zijn roman was er niet meer noodig om hem ook voor onzedelijk uit te maken. Wat hij in *Lidewijde* gaf was voor ons land en onze literatuur iets ongewoons: een echtbreuk-drama met al de bijzonderheden, al de mise en scène - men denke aan de beschrijving van Lidewijde's slaapvertrek cum annexis - die de verschillende tooneelen moesten opluisteren. Dat is het zeker wel in de eerste plaats wat de lezers en lezeressen van 1868, aan zoo iets niet gewoon, tegen dien toch al onverdragelijken Busken Huet in het harnas zal hebben gejaagd, meer dan hetgeen Dr. Van Gorkom in *Lidewijde* zoo hinderde: de zwakheid van zedelijke overtuigingen bij den auteur. Men moest dien *Lidewijde*, waarin zulke onbetamelijke redeneeringen voorkwamen als Ruardi verkondigde en waarin nog veel schandelijker tooneelen geschilderd werden, voor zijn dochters verbergen, en een roman, dien men aan jonge meisjes niet in handen kan geven, niet als lectuur aan ontbijt- en theetafel kan nuttigen, heeft in ons goede vaderland lang gegolden voor een ongenietbaren en ten doode opgeschrevenen roman.

Dat de kunstopvatting van het lezend publiek voor dertig jaar op geen hooger peil stond, kan geen verwondering wekken, wanneer

men ziet hoe zelfs een scherpzinnig criticus als Simon Gorter in die dagen zich uitliet. Dat Gorter bij zijn oordeelen over boeken zich op modern piëtistisch standpunt placht te plaatsen, en dat het willekeurige van dit standpunt aan zijn vonnis, hetzij van vrijspraak, hetzij van veroordeeling, elke blijvende waarde moest ontnemen, toonde Huet zelf reeds aan in het opstel waarnaar ik verwees.

Dr. van Gorkom durft zich over hetgeen in de kunst al of niet geoorloofd is niet zoo stellig uitlaten; over den invoed dien *Lidewijde* zal uitoefenen op hen die den strijd der hartstochten nog niet hebben uitgestreden, heeft hij geen meening. Hij heeft vooral het oog gericht op de strekking van het werk en bij hem ontmoet men nu en dan de vraag: wat de schrijver met dezen of genen persoon b e d o e l d mag hebben. Maar hij schijnt althans gevoeld te hebben, dat het tooneel dat aan het groote publiek het meest aanstoot gaf, en dat eigenlijk aan den roman zijn slechte reputatie bezorgd heeft, toch minder aanstootelijk was dan men het wilde doen voorkomen. Inderdaad wanneer men thans de bladzijde, eigenlijk niet meer dan de tien of twaalf regels, herleest, die als bevattende het scabreuse tooneel bij uitnemendheid den roman op de lijst der verboden boeken deed plaatsen, dan heeft men moeite zich de drukte te verklaren, die daarover destijds gemaakt is. Dat gewaagde tooneel lijkt ons thans in de uitdrukking sober, haast decent: *fortiter in re, suaviter in modo*, schijnt wel des schrijvers leus te zijn geweest.

Is die opvatting misschien een bewijs van onzen zedelijken achteruitgang, van de verstomping van ons gevoel voor wat past en niet past? Of zou het niet zijn dat wij sedert geleerd hebben, in het kunstwerk vóór alles de kunst op ons te laten inwerken, en onze verontwaardiging te bewaren voor den half-artist die, zich vermeidende in het zinnelijke, er kennelijk op uit is de lagere hartstochten van zijn lezers te prikkelen? Zou het niet zijn dat wij beter hebben leeren begrijpen wat Huet bedoelde toen hij voor passie zulk een ruime plaats vroeg in den roman?

Wij hebben, sedert *Lidewijde*, voor een goed deel buiten de Nieuwe-Gidsbeweging om, op het gebied van roman en novelle veel nieuws en veel moois te lezen gekregen, waarvan publiek en kritiek in 1868 geen ‘Ahnung’ hadden. De vraag door Dr. van Gorkom gedaan of de schrijver van *Lidewijde* ons soms een drama uit de 19e eeuw heeft willen geven met iets van het onontwijkbare fatum der ouden daarin, zou hij later voor meer dan één

Nederlandschen roman, o.a. voor Couperus' *Noodlot*, hebben kunnen herhalen. Ook van een boek als Emants' *Een nagelaten bekentenis* - om alleen nog dit te noemen - zouden de critici die *Lidewijde* onder het mes namen, hebben kunnen beweren dat er verheffing noch bezieling van uitgaat, dat de held, als een man zonder macht over zijn wil of tegen zijn aangeboren neigingen, onze belangstelling niet waard is. Hetgeen niet wegneemt, dat dit boek als de ernstige, eerlijke en oprechte arbeid van een kunstenaar een eereplaats verdient onder de werken van Nederlandsche literaire kunst.

Vergeleken met al dat breeder en dieper opgevatte, strenger gestileerde werk van onze dagen, lijkt ons in *Lidewijde* veel klein, gemaakt en geforceerd. De invloed der Fransche romanciers van het tweede keizerrijk (men heeft Feuillet genoemd) is te kennelijk, en al houdt de schrijver zich onzijdig ten opzichte van de kinderen zijner verbeelding - een niet-partijtrekken dat hem, zooals wij zagen, door de critici van zijn tijd juist werd verweten - het is in de gesprekken, in de brieven, in de redeneeringen en beschouwingen altijd Huet dien wij hooren, Huet met zijn sarcastisch vernuft, zijn omslachtige, spitsvondige, eenigszins precieuse manier van ook de eenvoudigste dingen te zeggen, met zijn paradoxaal scepticisme. Maar het is ook, in al die mooie Hollandsche landschappen, die wij er in aantreffen, in de binnenhuisjes welke hij ons te zien geeft - voor de woning van den ouden schilder Visscher hebben, volgens Huet's eigen verklaring[1)], Potgieter's huis en huishouding geposeerd - de Huet, die voelde voor wat specifiek Hollandsch was en die, ondanks alles wat hij op zijn land en zijn volk had aan te merken, in zijn *Van Napels naar Amsterdam* Nederland ‘een van de schoonste landen der wereld’ had durven noemen.

Een roman, zoo gecomponeerd en gesprekken zoo gestileerd, zou thans geen man van Huet's naam en talent meer mogen schrijven. Maar, daargelaten dat er ook nu nog een eigenaardig en zeker niet alledaagsch genot ligt in het volgen van die kunstig gedraaide zinnen en paradoxale redeneeringen, erkend moet worden dat *Lidewijde* voor zijn tijd een merkwaardig boek verdient te heeten. Het was zijn tijd vooruit; in zijn gedurfdheid toonde het dat er voor een romanschrijver, die een stuk menschenleven tot veld van zijn waarneming heeft te kiezen, buiten het conventioneele kringetje

1) Potgieter, Persoonlijke Herinneringen door Cd. Busken Huet, blz. 88.

van edele gevoelens en bezielende strekkingen toch nog wat anders te observeeren en in het oog te houden valt; dat hartstocht, en zelfs verboden hartstocht, niet tot de verboden elementen van een roman behoort, en dat een kunstenaar niet noodzakelijk een leidsman, een prediker, een zedemeester behoeft te wezen, maar in den regel volstaan kan met een kunstenaar te zijn.

Door dit te erkennen en anderen er toe te brengen dit te erkennen, vervult men allicht de stille hoop door Huet uitgesproken in zijn brief aan Dr. van Deventer, ‘dat ook aan *Lidewijde* eenmaal recht wedervaren zal’.

Muzikaal overzicht.

In de muziekwereld is het sedert tal van jaren gebruikelijk, dat na afloop van het concert- en theaterseizoen nog een periode volgt, die voor het geven van muziekfeesten bestemd is.

Gewoonlijk begint die tijd aanvang Mei en loopt dan tot ver in den zomer.

Ook in dit jaar heeft het daaraan niet ontbroken, en wie er lust in mocht hebben eens na te gaan, wat er in de verschillende landen van Europa onlangs in dit opzicht aan het kunstminnend publiek is aangeboden, zal tot de ontdekking komen, dat, wat de quantiteit betreft, hier allerminst van achteruitgang kan gesproken worden. Veeleer van het tegendeel.

Men heeft wel eens gevraagd, wat toch eigenlijk het nut is van die muziekfeesten, en waarom het noodig is, na den stortvloed van muziek, die een geheelen winter door, tot diep in de lente, over ons wordt uitgegoten, nog een afzonderlijke kampanje voor muziekfeesten te openen.

Oppervlakkig beschouwd lijkt die vraag van neef Nurks afkomstig te zijn, maar toch, wanneer men de zaak goed beziet, valt het niet te ontkennen, dat er voor feesten, als hier bedoeld worden, eigenlijk niet veel meer te zeggen is, en dat het er mede gaat als met zooveel andere wereldsche dingen, die, uit een bepaalde behoefte ontsproten, ook dan nog kalm blijven voortleven, wanneer die behoefte langzamerhand is verdwenen, en zonder dat er gevraagd wordt, of zij onder de veranderde omstandigheden werkelijk nog reden van bestaan hebben.

Het eigenaardige van een feest ligt in het *buitengewone*, en zoo is dan ook in eigenlijken zin elke muziekuitvoering, die buiten het kader van het gewone en alledaagsche valt, een muziekfeest, al wordt zij ook niet met dien weidschen naam aangekondigd en niet op buitengewonen tijd gegeven.

Maar van dergelijke uitvoeringen is hier geen sprake. Evenmin van jaarlijksche uitvoeringen van vereenigingen als de *Allgemeine Deutsche Musikverein* of de *Nederlandsche Toonkunstenaars-vereeniging*, die bijzondere belangen te behartigen hebben. Wat ik bedoel, zijn de muziekfeesten, die uitsluitend georganiseerd worden om op groote schaal muziek te maken, hetzij een enkele stad daartoe het initiatief neemt, of dat verschillende steden zich daartoe tot een bond vereenigen.

Om tot den oorsprong van die muziekfeesten te komen, moeten wij in gedachte meer dan een eeuw teruggaan en den blik richten naar Engeland. Daar werden in Mei en Juni van het jaar 1784 in *Westminster-Abbey* en het Pantheon de eerste groote uitvoeringen ter nagedachtenis van Händel gegeven, - een feest dat vijf dagen duurde, - en van dien tijd af hebben die *Commemorations*, zooals zij genoemd werden, geregeld en telkens met een talrijker schare van uitvoerenden plaats gehad. Ook werd dit voorbeeld aldra door andere steden van Engeland gevolgd.

De groote roep, die van deze muziekfeesten uitging, maakte, dat ook in Duitschland het verlangen levendig werd om muziekwerken, die voor een bijzonder groot aantal executanten berekend waren, in verhouding daarmede ten gehoore te brengen. Over zulke koormassa's echter als in Londen, Manchester, Norwich, Liverpool, en andere Engelsche steden, werden aangewend, kon geen stad van Duitschland toen beschikken. Daar men echter begeerig was, het voorbeeld der Britten na te volgen en de Händelfeesten op eigen bodem over te brengen, kwam men op het denkbeeld om de zangers en instrumentalisten van verschillende deelen des lands nu en dan op één plaats te vereenigen en zoo tot stand te brengen wat men met de muzikale krachten van één stad niet kon bereiken. Op die wijze werden nu werken van Händel, Graun, Haydn e.a. uitgevoerd en maakte men daarvan een bijzonder feest.

Nadat eerst zulke uitvoeringen door initiatief van enkele kunstminnaars en kunstbeoefenaars tot stand waren gekomen, vormden zich weldra in verschillende staten van Duitschland vereenigingen, welke ten doel hadden, den jaarlijkschen terugkeer van die muziekfeesten te verzekeren. Zoo ontstonden de muziekfeesten van Thüringen en van den Neder-Rijn, later die van Anhalt, Silezië, Schwaben, enz., waarna andere landen van Europa het voorbeeld volgden.

Vooral de Nederrijnsche muziekfeesten, die aanvankelijk in

Elberfeld en Dusseldorf, later afwisselend in Keulen, Dusseldorf en Aken plaats hadden en waarvan het 74ste onlangs in laatstgenoemde stad gevierd is, hebben langen tijd groote beteekenis gehad en veel van zich doen spreken, voornamelijk in het tijdperk 1833-'46, toen Mendelssohn de opperheerschappij in het muzikale Duitschland voerde. Bij deze feesten, en ook bij die van vroegeren tijd, was bijna voortdurend Händel aan het woord en slechts af en toe kwam een toonschepping van een anderen componist als hoofdwerk op het programma voor. Een enkele maal ontmoeten wij Haydn met zijn *Schöpfung* of *Jahreszeiten*, Beethoven met zijn *Missa Solemnis*, Schneider met zijn oratorium *Das Weltgericht*, Mendelssohn met zijne oratoria *Paulus* en *Elias*, maar doorgaans was het Händel, Händel en nog eens Händel. Het was, of de ontwerpers van die muziekfeesten gevoelden, dat men het daarbij zonder den grooten oratorium-componist niet kan stellen, en hij de *conditio sine qua non* van zulke uitvoeringen is.

En zoo *is* het ook. Het massieve van Händel's toonscheppingen, zijne breed aangelegde koren dulden niet alleen een buitengewoon groot aantal uitvoerenden, maar vragen er zelfs om, en zij, die Händel van de muziekfeesten willen weren en daarvoor moderne werken als hoofdnummer in de plaats willen stellen, vergeten, dat die soort van uitvoeringen dan eigenlijk geen recht van bestaan meer hebben. De koorwerken van de modernen toch vereischen zulke massa's niet doch veeleer een klein doch voortreffelijk geheel, waarvan de deelen gewoon zijn samen te werken en niet bestaan uit executanten, die van heinde en verre voor een bijzondere gelegenheid worden bijeengeroepen en grootendeels eerst op het laatste oogenblik komen aanzetten. En wat bij de werken van Händel niet den minsten hinder zal veroorzaken - namelijk dat de bij een muziekfeest uit verschillende oorden bijeenkomende koorkrachten onder verschillende dirigenten die werken hebben ingeoefend - dat zal zeer dikwijls een wezenlijk beletsel voor een in alle opzichten goede uitvoering zijn, waar het toonscheppingen der modernen geldt.

Gaat men nu de programma's na van de talrijke muziekfeesten, die in dit jaar in Duitschland en ook in andere deelen van het vasteland van Europa gegeven zijn, dan zal men bespeuren, dat over het algemeen met die bezwaren al zeer weinig rekening is gehouden. Händel was alleen hier en daar vertegenwoordigd door het Halleluja uit zijn *Messias* en voor zijne werken traden toon-

scheppingen in de plaats, die, òf wegens het gecompliceerde, òf wegens het karakter daarvan, met een buitengewoon groote en onder verschillende leiding geoefende koormassa volstrekt niet tot hun recht komen. Wat te zeggen bijv. van het onlangs in Görlitz gehouden muziekfeest, waarbij een koor van bijna 900 zangers en zangeressen medewerkte en een zeer contrapuntisch bewerkt oratium van Friedrich Kiel op het programma voorkwam, of van de uitvoering van Franck's *Béatitudes* te Aken met een bijna even groot koor!

Dit is zeker een onoordeelkundige wijze van handelen; maar er komt nog iets meer bij. Een blik op de programma's van die muziekfeesten doet namelijk zien, dat daarop in den regel bijna niets voorkomt, wat men in elke stad van eenige muzikale beteekenis niet meer dan eens even goed, zoo niet beter nog, kan hooren, zoodat de vraag rijst, waartoe die bijzondere plechtigheden dan eigenlijk nog dienen.

Een voorbeeld daarvan hebben wij in het pogramma van het driedaagsche muziekfeest in Stuttgart, dat samengesteld was als volgt: Eerste dag: Voorspel uit *Die Meistersinger von Nürnberg* van Richard Wagner; Halleluja uit Händel's *Messias*; Vioolconcert van Beethoven; *Les Préludes* van Liszt; Es dur-Mis van Schubert. Tweede dag: Ouverture *Manfred* van Schumann; Concert voor strijkorkest van Bach; Rhapsodie voor solo, mannenkoor en orkest van Brahms; Voorspel van Wagner's *Tristan und Isolde*; Ouverture *Le Carnaval romain* van Berlioz; *Ave verum* van Mozart; Symphonie van Brahms. Derde dag: Ouverture *Anacreon* van Cherubini; Ständchen voor Alt en vrouwenkoor van Schubert; Rhapsodie van Dvoràk en de Negende symphonie van Beethoven.

Hier hebben wij nu, behoudens wellicht een enkel nummer, stukken die al jaren lang herhaaldelijk ten gehoore zijn gebracht in elke plaats, die op muzikaal gebied maar iets beteekent. Er is gelegenheid te over om ze gedurende het gewone concert-seizoen uitstekend te hooren vertolken en men behoeft er niet juist naar een muziekfeest voor te gaan. Ik wil gaarne aannemen, dat al die nummers ook in Stuttgart op voortreffelijke wijze zijn uitgevoerd, maar, de wonderlijke opeenvolging en dooreenhaspeling van die muziekstukken daarlatende, (iets waaraan men trouwens bij gewone concertuitvoeringen al gewend is), vraag ik alleen: waar blijft op die manier nu het *buitengewone*, het voorname kenmerk van een feest, en is het nu

noodig, voor zulk een programma een bijzonder muziekfeest te organiseeren?

Neen; de eerste de beste stad, die in het bezit is van een goed orkest en een flink koor, kan op elk oogenblik zulke programma's uitvoeren. En daarbij komt nu nog, dat de groote moeiten en zorgen, die aan zulke uitvoeringen op groote schaal verbonden zijn, financieel maar zeer zelden beloond worden. Het laatste Nederrijnsche muziekfeest, in Aken, heeft een deficit van 5000 Mk. opgeleverd, en bij dat in Stuttgart moet men een gelijk bedrag te kort zijn gekomen. De tijden schijnen voorbij te zijn om met zulke feesten nog zaken te kunnen maken, of zelfs de kosten daarvan te kunnen dekken, en dit kan ook niet anders. De onkosten dezer uitvoeringen worden van jaar tot jaar grooter en het publiek is van al het gemusiceer in den winter al zoo verzadigd, dat het naar die muziekfeesten niet hard meer toeloopt.

Wat zich daarentegen nog onverzwakt staande houdt, dat zijn de *Händel-festivals* in Engeland. Het Händel-feest, dat in de maand Juni jl. in het *Crystal-Palace* te Londen heeft plaats gehad en verscheidene dagen duurde, heeft er op nieuw het bewijs van geleverd. Bij die gelegenheid werden voor meer dan 70000 toehoorders door een korale en instrumentale massa van ruim 3000 personen onder de beproefde leiding van den bejaarden August Manns de oratoria *Messias* en *Israël in Egypte* en diverse stukken uit andere werken van Händel uitgevoerd.

Reeds veertig jaren worden deze *Haendel-commemorations* in het Kristallen Paleis gegeven. Zij kwamen er, toen de ruimte in *Westminster-Abbey* en het Pantheon niet meer voldoende was voor den grooten toevloed van toehoorders, en zijn er tot op den huidigen dag gebleven, telkens meer en meer openbarende, hoe groot de piëteit der Engelschen voor den genialen oratorium-componist is, maar ook hoe groot het aantal is van hen, die in staat zijn, tot een waardige vertolking van zijne toonscheppingen mede te werken.

Wanneer de muzikaliteit van een volk moest afgemeten worden naar de uitvoerende krachten, die het op een gegeven oogenblik kan bijeenbrengen, dan zouden de Engelschen ongetwijfeld het meest muzikale volk ter wereld zijn. Maar gelukkig ligt hierin niet het criterium van het meer of minder muzikale en zijn er andere eigenschappen noodig om daaromtrent gevolgtrekkingen te kunnen maken.

Groote beroemdheden heeft Engeland in de muziek niet opgeleverd, noch in het produceeren, noch in het reproduceeren, maar wat men den Britten niet kan ontzeggen, is dat zij ten allen tijde een werkzaam aandeel hebben genomen in de ontwikkeling der toonkunst. Het is alsof zij er voor willen zorgen, dat men op hen het woord van hun grooten dramatischen dichter niet kan toepassen, die in zijn Koopman van Venetië zegt:

> The man, that has no music in himself,
> Nor is not moved with concord of sweet sounds,
> Is fit for treasons, stratagems and spoils;
> The motions of his spirit are dull as night,
> And his affections dark as Erebus:
> Let no such man be trusted....

Evenwel hoort men bij ons weinig van hetgeen in het Britsche rijk op muzikaal gebied omgaat, tenzij men geregeld Engelsche couranten leest. Muziektijdschriften van dat land komen zelden tot ons, althans niet in zoo grooten getale als zij uit Duitschland worden aangebracht. En ook de composities van Engelsche componisten vindt men maar hoogst zelden op onze concert-programma's. Maar niettemin is het een feit, dat er in geen land ter wereld meer voor de muziek wordt gedaan dan in Engeland. Goede muziek wordt er steeds op prijs gesteld, werkelijke talenten weet men er te waardeeren, en de samenstelling der orkesten in de groote steden laat in den regel niets te wenschen over. De geschiedenis is daar om een en ander te bewijzen.

Intusschen is het niet te ontkennen, dat de vreemdelingen een zeer groot aandeel in de ontwikkeling der toonkunst in Engeland gehad hebben, al heeft het ook aan voortreffelijke inheemsche kunstenaars niet ontbroken. Reeds onder de roemrijke regeering van Koningin Elisabeth, toen de toenemende welvaart van het land de bevordering van kunsten en wetenschappen ten gevolge had, was de muziek er zeer in tel. Het was toen de tijd der *madrigalen* en onder het groote aantal inheemsche kunstenaars blonk toen boven allen uit John Dowland, uitstekend luitenist en componist en door de Engelsche dichters van die dagen om strijd bezongen. Maar het genre der madrigalen was afkomstig uit Italië en onder al de Engelsche componisten, die, van de regeering van Elisabeth af tot op dien van het huis van Hannover, dus gedu-

rende een tijdvak van meer dan anderhalve eeuw, in hun land naam gemaakt hebben, was er toch geen, die zich aan dien Italiaanschen invloed wist te onttrekken en de Engelsche muziek tot een zelfstandige wist te verheffen. Zelfs de hooggevierde Henry Purcell (1658-1695), de lievelingscomponist van het geheele land en de *Orpheus britannicus* genoemd, vermocht dit niet. Hij was en bleef in zijne beroemde *Anthems* (oorspronkelijk koralen, later motetten en bij hem een soort van cantaten), die van groote contrapuntische kennis getuigen, toch altijd min of meer een nabootser van den Italiaanschen stijl, ofschoon bij hem het Germaansche karakter - diepte van opvatting - meer op den voorgrond trad.

Trouwens, welk land van Europa stond toenmaals niet onder den invloed der Italiaansche muziek! Evengoed als in Duitschland bleef zij ook in Engeland langen tijd heerschen en werd slechts voor korten tijd door de Fransche muziek verdrongen, toen Karel II aan de regeering kwam, die geruimen tijd in Frankrijk verblijf had gehouden en daar een bijzondere voorliefde voor de muziek van dat land had opgevat. Na zijn dood echter kwam de Italiaansche muziek weder in de mode en voornamelijk de Italiaansche opera, die in slechte Engelsche vertaling en met slechte Engelsche zangers gegeven werd.

Die opera vond Händel er, toen hij in het jaar 1711 voor het eerst met zijne opera *Rinaldo* in het *Haymarket-theatre* te Londen optrad. Eenige jaren later werd door eenige aanzienlijken een vaste Italiaansche opera in genoemd gebouw gesticht en aan Händel opgedragen, daarvoor in Duitschland Italiaansche zangers te werven. Hij werd toen ook aan het hoofd der onderneming geplaatst en componeerde daarvoor tal van opera's. Door zijn heftig karakter kreeg hij het echter al spoedig met zijne kunstenaars te kwaad, en zelfs met de administratie van den schouwburg, en de ontbinding der onderneming was daarvan het gevolg. Zijne vijanden riepen toen een tweede Italiaansche opera in het leven in den schouwburg van *Lincoln's Inn fields*, maar Händel liet zich niet uit het veld slaan en trad met een nieuwe opera-troep in concurrentie met eerstgenoemde. Hij moest echter ten slotte het onderspit delven; ontmoedigd keerde hij zich van het operagebied geheel af en begon zich voor goed aan het oratorium te wijden, waarin hij zijne grootste triomfen zou vieren.

Als operacomponist had Händel geen bijzonderen invloed op de

ontwikkeling der toonkunst in Engeland. Zijne opera's waren geheel op Italiaansche leest geschoeid en, zooals een zijner biografen met recht opmerkt, niets anders dan ‘bundels aria's, door recitatiefdraden aan elkander verbonden’, ofschoon vele van die aria's reeds zoozeer den eigenaardigen Händel-stijl openbaren, dat hij ze later in zijne oratoria heeft ingelascht. Eerst met die oratoria echter wordt Händels invloed op de muziek in Engeland merkbaar. Zij hebben groote populariteit in dat land verkregen en zijn, wanneer men het goed beziet, met andere geestelijke muziek thans nog het meest echte en populaire bestanddeel van het muziekleven in het rijk der Britten. Wel wordt er in de muziek ook veel aan het dramatische gedaan maar dat is meer modezaak (hier wordt natuurlijk alleen muziek van hooger orde bedoeld) en het bijwonen van die dramatische opvoeringen is veel te kostbaar, dan dat de zin voor dit genre van kunst diep in het volk doorgedrongen zou kunnen zijn.

Wat nu deze uitingen van dramatische kunst betreft, moet men zich daarvan niet te veel voorstellen. Aan ‘sterren’ heeft het op het Londensche tooneel wel nimmer ontbroken. In de eerste 50 à 60 jaren van deze eeuw, toen de hoofdstad van Engeland, evenals hare zuster in Frankrijk, nog die beteekenis in de muzikale wereld had, dat zangers en zangeressen, om beroemd te worden, eerst op een van de theaters aldaar triomfen moesten behaald hebben, traden daar voortdurend de voortreffelijkste kunstenaars op. Catalani, Sontag, Malibran, Grisi, Jenny Lind, Rubini, Tamburini, Lablache, Mario, Tamberlick, Formes - om slechts enkelen uit dat groote leger van zangvirtuozen te noemen - zij allen hebben hun beroemdheid voor een groot deel te Londen opgedaan. En later, toen het voor de loopbaan van een zanger niet meer van zoo groot gewicht was, in een stad als Londen op te treden en te voldoen, verzuimden toch de meeste kunstenaars van beteekenis niet, zich ook daar te doen hooren, al moge men ook aannemen, dat zij er niet weinig heengelokt werden door de financieel uiterst voordeelige aanbiedingen. In dit opzicht heeft Engeland intusschen al lang een geduchten concurrent in Amerika gekregen.

Maar sterren doen het hem niet alleen. Wanneer met hen zeer middelmatige collega's, of minder nog, op de planken verschijnen en artistieke leiding bij de voorstellingen geheel ontbreekt, zooals bij de opera-troepen, die in Londen optreden, dikwerf het geval is, dan kan er van een goede vertolking der werken en mitsdien van

een heilzamen invloed der dramatische kunst op het publiek geen sprake zijn. Een groot beletsel voor een degelijke beoefening van die kunst is ook, dat er in Londen geen vaste opera bestaat met een vast daaraan verbonden personeel. Alles hangt er op dat gebied te veel van het toeval af, namelijk of er een impressario is, die het *in the high season*, of op welk ander tijdstip van het jaar ook, aandurft, voor korten tijd een troep bijeen te brengen en daarmede voorstellingen te geven. Het particulier initiatief moet hier alles doen; op subsidie van stad of land valt niet te rekenen.

Toch kan het gebeuren, dat op die wijze nu en dan zeer goede voorstellingen tot stand gebracht worden, en uit de tweede helft van onze eeuw zouden daarvan verscheidene voorbeelden aangehaald kunnen worden. Tusschen de jaren 1850 en 1870, toen de Italiaansche opera onbeperkt in Londen heerschte en er soms twee opera's van dien aard in een en hetzelfde seizoen speelden (in *Covent-garden* en in *Her Majesty's theatre*) geschiedde het meer dan eens, dat door het gelijktijdig optreden van voortreffelijke kunstenaars in opera's van het oude en nieuwe Italiaansche repertoire een uitstekend geheel werd verkregen. Later waren het o.a. de voorstellingen van het Hamburgsche theater, waarbij, onder meer, ook Wagner's *Tannhäuser, Götterdämmerung* en *Siegfried* werden gegeven en kunstenaars als Alvary, Lieban, Klaffsky, Wiegand enz. medewerkten, welke deden zien, wat een combinatie van voortreffelijke krachten onder goede leiding vermag. Maar dit waren sporadische gevallen; over het algemeen genomen kunnen de dramatisch-muzikale voorstellingen in de hoofdstad van Engeland geen aanspraak maken op degelijkheid en juistheid van begrip, al doet men ook og zoo zijn best om alles te laten optreden wat Europa aan zangers en zangeressen van talent en naam bezit.

Veel beter is het gesteld met de concertmuziek. Daar is de taak an ook minder moeilijk en omvangrijk.

Vooreerst zijn de orkesten in Engeland in den regel uitstekend samengesteld. Daarvan heeft o.a. Hans von Bülow getuigd in de brieven, die hij op zijne concerttournées in 1877 en 1878 in Groot-rittanië aan de redactie van de Leipziger *Signale* schreef. Het hing er maar alleen van af, door welke leiders zij aangevoerd Werden. Vooral roemt hij in dit opzicht Charles Hallé (Duitscher van geboorte, in 1896 overleden), die directeur der concerten in Manchester en daar tevens leeraar in het klavierspel aan het *Royal*

College of music was. Op de repetitie - zegt Bülow - moest ik mij met een oude pianino behelpen, daar de Bechstein-vleugel nog niet was aangekomen, maar ik had er geen spijt van, want het orkest begeleidde zoo wonderschoon, zoo zeker, zoo bescheiden, zoo fijn, dat mijn dwerginstrument, door de 160 armen van dit reuzenlichaam nooit verdrukt werd. 'Herr Hallé - zoo gaat hij voort - dirigirt wie Madame Neruda geigt. Denken Sie sich: 28 Geigen, 10 Bratschen, 10 Violoncelli, 10 Bässe aller Nationen, Engländer, Deutsche, Franzosen, Holländer, Belgier, Italiener, in einer Einmüthigkeit musicirend, die das Ideal der Friedenscongresse auf musikalischem Gebiete bereits verwirklicht! Ich stehe nicht an, mich dem Vorwurf der Uebertreibung aus zu setzen, indem ich Herrn Hallé's Kapelle als eine der ersten der Welt überhaupt, so weit ich sie kenne, erkläre.'

En dan spreekt hij verder met lof over de groote verdiensten van dien musicus ten opzichte van het muziekleven in Engeland, doordat deze sedert zijn optreden in het jaar 1848 als apostel der klassieke muziek in elken tak daarvan met onvermoeide doorzettingskracht gestreden heeft tegen actieve en passieve oppositie en daarbij glansrijk de overwinning heeft behaald. Concerttournées als de zijne en die van Rubinstein zouden in dat land geheel ondenkbaar geweest zijn, indien die Herculesarbeid van Charles Hallé daaraan niet ware voorafgegaan.

Bülow had, dunkt mij, een deel van dien lof wel kunnen overdragen op August Manns, die, van het jaar 1855 af, toen hij tot directeur der concerten in het Kristallen Paleis te Londen benoemd werd, eveneens veel gedaan heeft om het publiek met het beste wat er op het gebied van instrumentale muziek voorhanden is, zoowel oud als nieuw, bekend te maken en het orkest van die inrichting tot een der beste van de wereldstad vormde. Volgens een in 1895 verschenen catalogus van de werken, die onder zijne leiding gedurende veertig jaren in het *Crystal Palace* zijn uitgevoerd, komen - behalve de zangstukken en kleine composities - 1550 werken van 300 componisten voor, en wel: 104 Duitsche, 82 Engelsche, 39 Fransche, 26 Italiaansche en de rest uit andere landen. O.a. heeft Manns in dat tijdperk 26 maal Beethoven's Negende Symphonie gedirigeerd en 23 maal de Cdur-symphonie van Schubert. Hoewel hij thans reeds twee en zeventig jaar oud is, vindt men hem nog altijd als orkestdirecteur, of, zooals de Engelschen zeggen,

conductor of the band, in het Kristallen Paleis op zijn post. Dat hij er nog onlangs het groote Händelfeest heeft gedirigeerd, is reeds vermeld.

Maar met August Manns als orkestdirecteur scheen Bülow toenmaals minder ingenomen te zijn. Hij meende, dat diens bekwaamheden overschat werden en dat hij de gunstige beoordeeling van hetgeen hij op dat gebied verrichtte hoofdzakelijk te danken had aan de omstandigheid, dat in het land der blinden eenoog koning is. Want - zeide de beroemde en humoristische klaviervirtuoos - de Engelschen zelf geven het volmondig toe, dat, wat de leiding van orkesten betreft, hunne inheemsche *conductors* met de omnibus-conducteurs gemeen hebben: *to be always behind*.

In hoeverre er toen grond bestond voor zulk een waardeering, kan ik niet beoordeelen, maar zeker is het, dat wanneer de voorname orkesten in Engeland, wat samenstelling en samenspel betreft, thans op zoodanige hoogte staan, dat zij gerust met die van Duitschland en Frankrijk kunnen concurreeren, dit in hooge mate aan den invloed en de leiding van vreemden te danken is. Van Bülow zelf hebben zij veel geleerd maar niet minder ook van Hans Richter, die nu reeds vijf en twintig jaar lang in het eigenlijke Engelsche concertseizoen, of soms ook op andere tijdstippen, als orkestdirecteur in Londen optreedt. De Richter-concerten zijn er beroemd. Door hem is er ook de geestdrift voor de muziek van Wagner tot een aanmerkelijke hoogte gestegen, en zeer vele van de voorname Duitsche vertolkers van Wagner's werken hebben zich op zijne concerten doen hooren.

De invloed van vreemden - eerst de Italianen, voor een korte poos de Franschen en toen de Duitschers - loopt door de geheele Engelsche muziekgeschiedenis heen. Daarin staat dit land echter niet alleen, want ook in andere noordelijke landen, als Denemarken, Zweden en Noorwegen, Rusland, is dit verschijnsel waar te nemen; en dit ligt ook in den aard der zaak, daar de muziek van de eerstgenoemde drie landen tot nu toe achtereenvolgens de heerschende in Europa is geweest.

Over de Italiaansche en Fransche opera in Engeland heb ik reeds gesproken. Tegelijkertijd echter met die operamuziek, die in Händel's eersten tijd aldaar een hooge vlucht nam, kwam ook de zuiver instrumentale muziek er tot grooten bloei, voornamelijk door Italiaansche virtuozen, die door toedoen van de vijanden van Händel

in het land werden geroepen, om in de Italiaansche muziek een tegenwicht te hebben tegen de heerschappij, die Händel met zijne oratoria begon uit te oefenen.

Na den dood van Händel (1759) werd het Duitsche element in de virtuozenwereld overheerschend. Een stroom van Duitsche virtuozen stortte zich over het Britsche rijk uit. Johann Christian Bach, een der zonen van den grooten Sebastiaan, een uitstekend klavierspeler maar als componist van weinig beteekenis, was een der eersten. Hij en vele anderen onder die virtuozen vestigden zich in het land, gaven er onderricht en stichtten er scholen. Later hebben de Engelschen dit gedeelte van de beoefening der muziek voornamelijk zelf in handen genomen en het daarin tot een zeer groote hoogte gebracht. Het is hier de plaats niet om de zeer lange lijst van academieën, scholen of onder anderen naam in Engeland bestaande instellingen voor muziekonderwijs op te noemen, doch om een bewijs te geven van hetgeen er in dat land aan onderricht in de muziek gedaan wordt, acht ik het niet ongewenscht de aandacht te vestigen op een paar mededeelingen, die daaromtrent onlangs in enkele muziek-tijdschriften voorkwamen. Eerstens de vermelding dat de Engelsche Staat (Schotland en Ierland niet medegerekend) jaarlijks 2½ millioen gulden besteedt voor muziekonderricht aan de door hem gesubsidieerde elementaire scholen, waaraan in het jaar 1896 4¼ millioen leerlingen deelnamen. Ten tweede de mededeeling, dat, wegens het met ieder jaar ontzaglijk toenemen van het aantal leerlingen aan de *Guildhall school of music* te Londen, besloten is, het gebouw te vergrooten door het bijbouwen van niet minder dan 27 nieuwe lokalen voor onderwijs. Daarvoor is een uitgave van 2000 pond sterling noodig, maar dan zal er in de inrichting ook plaats zijn voor 5000 leerlingen!

In de reproductie hebben de Engelschen het een goed eind gebracht op muzikaal gebied. Daarentegen is het aantal Engelsche componisten, die zich buiten hun land naam gemaakt hebben, zeer gering, en wellicht is hieraan de dikwijls vernomen bewering toe te schrijven, dat de Britten niet erg muzikaal zijn. De meest bekende onder de ouderen is de in 1875 overleden componist William Sterndale Bennett, leerling en vriend van Mendelssohn en, wegens de duidelijke verwantschap, die zijne werken met die van zijn leermeester toonen, wel eens de miniatuur-Mendelssohn genoemd. Verscheidene zijner composities, o.a. de ouvertures *Die Najaden*

en *Die Waldnymphe*, zijn ook buiten zijn vaderland tamelijk bekend geworden. Verder hebben Balfe en Wallace op het gebied der Engelsche opera en George Macfarren op dat der kerk-concert- en kamermuziek iets meer dan localen roem verworven. Van de Engelsche componisten uit onzen tijd verdienen Mackenzie, Frederick Cowen, Charles Villiers Stanford en Arthur Sullivan genoemd te worden, maar ofschoon zij in Engeland zeer gezien zijn en daar hunne werken dikwijls op de concertprogramma's voorkomen, zijn zij buiten hun vaderland (de overal vermaarde *Mikado* van Sullivan nu daargelaten) zoo goed als onbekend.

Naast de beoefening der muziek als kunst heeft het Britsche rijk, evenals elk ander land, ook zijne nationale zangen, zijne volksliederen gehad. Het langst en het reinst zijn die bewaard gebleven in de landstreek van Wales en in de Schotsche Hooglanden, maar ook hier, evenals elders, gingen die zangen langzamerhand verloren, toen zich het kunstlied meer en meer ontwikkelde.

Het blijft altijd jammer, dat er in vroeger tijd over het algemeen zoo weinig werk gemaakt is van het opteekenen en verzamelen van dergelijke liederen. Toen zij nog geregeld door het volk gezongen werden, ware het zooveel gemakkelijker geweest, die ongeschreven zangen tot geschrevene te maken en voor het nageslacht te bewaren. Die taak gaat voor hen, die er zich thans mede bezig houden, met veel moeiten gepaard, maar des te verdienstelijker is ook hun werk.

In de verschillende landen van Europa zijn er in deze eeuw geweest, die hunne krachten aan die taak gewijd hebben en daardoor recht hebben verkregen op de erkentelijkheid van hen, die in deze ongekunstelde uitingen van het lief en leed eens volks wezenlijk belang stellen. Niet ieder van die opteekenaars en verzamelaars was daarbij echter zoo gelukkig als de Noorsche componist en organist Lindeman, die van stadswege financieel in staat gesteld werd, iederen zomer een deel van Zweden en Noorvegen te bereizen en er uit den mond des volks de liederen op te teekenen, die nog in de herinnering van enkelen voorteefden.

Het zelfde, doch in meer beperkten zin en zonder subsidie, heeft an Bols, pastoor van Alsemberg en lid der Koninklijke Vlaamsche academie, in België gedaan. Hetgeen op die wijze door hem ver-

zameld is, heeft de Zuidnederlandsche Maatschappij van Taalkunde onlangs uitgegeven[1].

Het doel van deze uitgave, die honderd oude Vlaamsche liederen bevat, welke tot nu toe nooit gedrukt of geschreven werden en maar enkel bestaan in het geheugen van sommige meestal bejaarde lieden, is, zooals de schrijver in zijne inleiding zegt, een levendiger belang voor die liederen op te wekken en, als practisch gevolg, anderen tot een vurigen ijver aan te sporen, om die zangen op te teekenen, welke niet meer klinken dan op de lippen van eenvoudige veelal ongeleerde oude menschen, hier en daar over het Vlaamsche land verspreid, menschen wier getal - reeds zoo beperkt - van jaar tot jaar afneemt, en die welhaast, als de veteranen van Napoleon en de strijders van het jaar 1830, zullen uitgestorven zijn.

Wel is waar is er voor het behoud der oude Vlaamsche volkszangen al veel gedaan - o.a. door de Coussemaker wat Fransch-Vlaanderen en door Lootens en Feijs wat de stad Brugge betreft, alsook, doch in mindere mate, door J. Fr. Willems - doch juist wat zij in hunne verzamelingen omtrént hunne nasporingen mededeelen, doet veronderstellen, dat al de oude liederen niet zijn opgeschreven en dat er in de huizen, op straat en veld nog klinken, die nooit geboekt zijn geweest. Wil men die niet verloren zien gaan, dan is het meer dan tijd, ze spoedig op te teekenen.

Om de waarheid van die bewering te bevestigen, beroept de schrijver zich op zijn eigen ondervinding. Zijn priesterambt bracht hem te Mechelen, te Aarschot en te Alsemberg en op ieder van die plaatsen mocht het hem gelukken, zijne verzameling volkszangen, waarvan die van zijne geboorteplaats (het dorp Werchter bij Leuven) de eerste kern uitmaakten, aanmerkelijk te vergrooten. Ook hij vermoedde in het eerst volstrekt niet, dat er nog zoo vele liederen onder het volk verscholen waren. ‘De zangers - zegt hij - beweerden in het begin allen, er geene meer te kennen. Doch, krijg ze eens aan den gang! Moedig hen aan, prijs die oude zangen, laat hun zien, dat gij er reeds opschreeft en zelfs liet drukken! Frisch hun geheugen op! Vraag aan die oude vrouw,

1) Honderd oude Vlaamsche liederen, met woorden en zangwijzen, verzameld en voor de eerste maal aan het licht gebracht door Jan Bols, pastoor van Alsemberg, Lid der Koninklijke Vlaamsche Academie. Namen en Antwerpen 1897.

wat ze zingt bij het boteren, wat ze zong bij de wieg van hare kinderen; help er haar op, zing haar iets vóór, en gelukt het u, haar een eerste lied te doen aanheffen, verscheidene andere rollen van hare lippen één voor één. Ga er weer, roep ze bij u, speel hare liedekens op de piano, en gij zult hare oogen zien schitteren van voldoening. Bij elk bezoek hoort gij wat nieuws. Zij wordt er heel fier op, en het brave mensch heeft er reden voor. Ik wist wel - zegt zij - dat de oude liedekens de schoonste zijn, al is het dat mijne groote kinderen ze niet gaarne meer hooren; en 't ware zonde geweest, had ik niemand gevonden om ze op te schrijven! En hoe spijtig dat mijne moeder niet meer leeft: die kon er wel honderd!'

De schrijver geeft verder de verzekering, dat men, wat hij ondervond, kan waarnemen het heele Vlaamsche land door. Kleine reizen, een kortstondig verblijf op andere plaatsen met dit doel ten nutte gemaakt, en inlichtingen, hem door vrienden uit de overige Vlaamsche gouwen medegedeeld, laten daaromtrent niet den minsten twijfel. Het bijwonen van feestjes, waar, vooral op de dorpen, volgens loffelijk gebruik de oude deuntjes worden aangeheven, en vertrouwelijke omgang met het volk moet er iedereen van overtuigen, die zich in dit opzicht eenige moeite getroosten wil. Die zoekt, vindt.

Juist; men moet de liederen in het dagelijksch leven *opzoeken*, op de wijze als pastoor Bols aangeeft. Van al de middelen tot opsporing van oude volksliederen is dat eigenlijk wel het eenige doeltreffende. Oproepingen voor het inzenden van oude liederen leveren al heel weinig op. De uitslag van een wedstrijd voor het verzamelen van oude Vlaamsche liederen, die in 1881 door de Zuid-nederlandsche Maatschappij van Taalkunde werd uitgeschreven, bewijst het. Evenzoo de niet lang geleden verschenen uitgave van een bundel Nederlandsche volksliederen door de Maatschappij tot Nut van 't algemeen, waarbij de commissie van samenstelling tot de erkenning moest komen, dat een oproep, in de meeste couranten van ons land geplaatst, om minder bekende nationale liederen, die nog heden gezongen worden, aan de commissie toe te zenden, niet veel opleverde, zoodat men zich voornamelijk moest bepalen tot het samenstellen van een bloemlezing van reeds gedrukte oude en nieuwe liederen, die, wegens hun tekst en melodie, geacht konden worden, een plaats in een volksliederenboek te verdienen.

Maar terecht merkt pastoor Bols op, dat wanneer men op de wijze, als hij gedaan heeft, nog iets van de oude liederen wil verzamelen, men daarmede niet moet dralen, want de kans om iets te vinden wordt met den dag geringer. De maatschappelijke toestanden, de manier van leven, alles is veranderd. En van zijn eigen land sprekende, vraagt hij: Waar hoort men nog oude liedjes? Het kantwerken en het spinnen zijn veel verminderd, bijna gedaan; de kinderfeestjes in huis, op de straat en in de school - Sint Niklaas, de Greef van Half-Vasten, Sint Gregorius, de St. Mertenvuren, de Kerst- en Nieuwjaarszangen langs de deuren en het verhuizen van boeren-knechts en meiden - tijdstippen van kinderlijke poëzie en schuldelooze openbare vreugde - dat alles is op vele plaatsen bijna te niet, en de liederen, bij die gelegenheden vroeger zoo talrijk opgehaald, thans zonder doel zijnde, raken in vergetelheid. -

Wat nu den inhoud van deze liederenverzameling betreft, zoo zegt de samensteller, dat hij zijn werk niet wil aangezien hebben als een bloemlezing van letterkundige meesterstukjes, als een album met keurige muzikale parels. Wat hij van de oude Vlaamsche liederen vinden kon, heeft hij eenvoudig bijeengegaard, en niets minachtend ter zijde gelaten, wat, hoe kunsteloos ook, het Vlaamsche volk in verschillende tijdperken kenschetst en licht werpt op de beschaving van vroegere tijden.

Onder de in den bundel voorkomende liederen, waarbij overal de melodie in notenschrift is aangegeven, vindt men van allerlei, namelijk: geestelijke liederen, verhalende liederen, feest-, drink-, spot-, klucht- en minneliederen, verhuisliederen, liederen op dieren en kinderliederen. Van deze honderd gezangen zijn er negen, welke pastoor Bols in onuitgegeven handschriften vond; de overige werden alle uit den mond van het volk afgeluisterd en, voor muziek en woorden, zoo getrouw mogelijk weergegeven. Voor Noordnederlanders is er, voor zoover ik weet, niets populairs bij, met uitzondering alleen van het lied, dat den val van Napoleon I tot onderwerp heeft, en waarvan de eerste twee coupletten aldus luiden:

> Napoleon, waar zijt gij gebleven?
> Napoleon, waar is uw(en) tijd?
> Eertijds waart gij keizer van Rome,
> Daar gij op een eiland nu zijt.

Waar zijn alle mijn brave soldaten?
Waar is Marie Louise en mijn kind?
Heel Nederland moet ik verlaten,
Omdat ik er geen plaats meer en vind.

Bedrieg ik mij niet, dan is dit lied, zoowel wat tekst als melodie betreft, bij ons als straatdeun een tijdlang in de mode geweest.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

29 Juli.

Aan alle dingen komt een eind.

Maar niet altijd komen ze tot het rechte eind.

Voor den eenvoudige van harte is er veel ontmoedigends in den gang der wereldsche zaken. Zooveel slinkschheid, zooveel huichelarij, zooveel bedekts, zooveel traags. De Prediker sprak in zijn tijd van de moeheid der dingen, en waarachtig, het goede schijnt al erg moe te wezen, terwijl het tegenovergestelde van het goede zich nog in een vrij krachtige gezondheid verheugt.

Wie zich de illusie gemaakt heeft, dat men in de Vereenigde Staten, na de overwinning op Bryan en consorten, de handen zou ineenslaan om den wrakken toestand te gaan bevestigen, ziet zijn wenschen bedrogen en zijn uitzichten beneveld. Van Mac Kinley, den president, blijkt met den besten wil der wereld niets te maken. Het is een deftige façade zonder iets daarachter, zonder iets achter zich dan de mannen die bij de verkiezings-campagne van 1896 aan de touwtjes hebben getrokken.

De ‘bosses’ hebben de macht in handen, de politieke exploiteurs; zij verdeelen den buit. ‘Boss’ (baas) Hanna is de groote beschikker, en ieder krijgt al naarmate hij heeft bijgedragen om de partij aan 't roer te helpen. De ‘trusts’ (combinaties om monopoliën in handen te houden) hebben het grootste aandeel gehad aan den goeden uitslag, en daarom krijgen zij door de tariefwet, die de concurrentie van Europa weert, de leeuwenportie der beschikbare voordeelen.

Zoo gemakkelijk als de intriganten dachten is die zaak niet ge-

loopen; men heeft een heel half jaar in het congres daarover gekonkeld en gedebatteerd; maar thans is ze beslist en de trusts kunnen beginnen hun millioenen dollars op te strijken. Mac Kinley heeft daarmede de kostenrekening van zijn keus geliquideerd.

Maar aan een hervorming van het geld- en bankwezen wil men nog niet denken. Dat is het eerste noodige, dus kan die hervorming wachten. Dadelijk geld kan men daaruit niet slaan, en veel speculateurs, politieke zoowel als financiëele, zien er hun voordeel in wanneer een definitieve regeling wordt uitgesteld. Eerlijk duurt zoo lang, dat eerlijk nog wel wat kan wachten.

Onderwijl is de stemming in de Vereenigde Staten zoo, dat thans Bryan zeker gekozen zou worden, wanneer men een nieuwen president te benoemen had. Dat is echter een ding dat nog ver weg ligt in de toekomst. Voorloopig is de nasleep van de presidentskeus tot een eind gebracht. De toekomst!.... daar zijn de Sandwich-eilanden, daar is Cuba, lieve hemel, wie weet wat de toekomst brengt. Binnen is binnen, en de tariefwet is van de baan. Nu kunnen ze de dollars gaan tellen.

Waarlijk, het concert der Europeesche mogendheden in het Oosten van ons werelddeel is ook aan het vorderen en het ten einde brengen. Het hortte en stokte telkens, maar de groote moeilijkheden, grensregeling en oorlogsschadeloosstelling, zijn op eenmaal tot een oplossing gebracht, de rest volgt nu van zelf, en - de ware moeilijkheid blijft. Want daaraan is geen ander verhelpen dan door de energie die uit het Oosten zelf moet komen.

Maar die levenskracht laat zich niet te voorschijn tooveren door een diplomatensymphonie. Verbeeld u dat de schoone slaapster in het bosch zich had laten wakker maken door een vulgair blaasdeuntje van reizende muzikanten. Neen, de prins, de betooverende prins moet komen. - Hoe heet de prins? - Och, ik weet het niet, het is toekomstmuziek, ik mag en kan er u niets van zeggen; ik weet alleen dat de Oostersche zaken nu uitloopen naar wat men noemt: een bevredigend einde - voor het oogenblik.

Het Panama-onderzoek! Willen we lachen? Wat is dat toch voor razernij om uit die oude vuilgoedkist telkens weer het besmoezelde linnen voor den dag te halen! En het eenige wat aan 't

licht komt dat is de ononderdrukbare, onverdrijfbare, onuitroeibare Cornelius Herz, die plotseling opschiet als een mecanieke paddestoel, den onderzoekers in 't gezicht. Grattez le Panama, en ge vindt het loome, ontluisterde gelaat van den zieke van Bournemouth.

Wanneer op die manier de tragedie uitdraait op een zoutelooze klucht, dan is 't eind nabij, en wat een einde!

Andere enquête.

In Londen, door een commissie uit het Engelsche Parlement, moeder der parlementen.

Men moet ook die affaire niet te tragisch opvatten.

Een groot rijk als Engeland kan zijn kracht alleen behouden (en dat wil zeggen: zijn kracht vergrooten) door de samenwerking van personen. .die een initiatief durven nemen met de regelmatige uitoefening van macht door de regeering. De machine moet, in andere woorden, elasticiteit en speelruimte hebben. Daarom kan het Engelsche gouvernement een man als Cecil Rhodes niet in den steek laten, zelfs wanneer hij onrecht heeft gedaan.

‘Neen,’ zeide Guizot, in een bui van oprechtheid, tegen den man die een dienst van hem wenschte en hem daarvoor beloofde te steunen, zoo lang het ministerie aan zijn principes getrouw bleef; ‘neen, in dat geval heb ik aan uw hulp geen behoefte, dan red ik mij zelf; maar ik heb mijn vrienden noodig wanneer ik verkeerd ga om met me te gaan door dik en door dun.’

Nu was en is in Zuid-Afrika voor Engeland nog iets meer in 't spel dan de reputatie van Rhodes. Cecil Rhodes heeft zich, door het begaan van zijn fout, geheel moeten vereenzelvigen met de imperialistische politiek van Engeland, en alleen door het bezit en door de exploitatie van Rhodesia bezit Engeland de mogelijkheid om zijn imperialistische politiek in Zuid-Afrika te doen zegevieren. Daarom gaat thans Chamberlain met Cecil Rhodes hand in hand, totdat hij hem missen kan. (Aan een intieme verstandhouding tusschen de beiden voór den Jameson inval geloof ik niet.)

De Engelsche regeering bedoelde daarom met het instellen der onderzoek-commissie ook niet meer dan een fatsoenlijke begrafenis van de agitatie, waarbij de hoofdaanlegger met zijn consorten een blaam zou oploopen, zonder, voor 't oogenblik, veel practische gevolgen.

Maar het onderzoek begon vreemde dingen in 't openbare licht te brengen. De telegrammen van de Times-correspondente, Miss Shaw, kwamen ter tafel, en daaruit bleek dat de Times op eigen hand regeerinkje in 't land speelde met een buitenlandsche politiek daarbij, en een accompagnement van verzegelde depèches, rondgestuurd in den vreemde om op een bepaalden dag te worden geopend. Wat erger en ergerlijker was, het werd duidelijk dat er naast en in het ministerie van koloniën nog een ander koloniaal ministerie bestond dat van Chamberlain's naam gebruik maakte en Chamberlain dacht meê te kunnen sleepen. De geheimen van het heilige huisje der regeering stonden op 't punt geopenbaard te worden. En dat geheim is, dat er geen heilig huis, dat er nauwlijks een regeering is, maar dat bij zoo'n groote machine de loop der zaken holder de bolder en door het toeval gaat: namelijk door den wil en de pretenties van velerlei personen.

En dat zou gemerkt moeten worden door het publiek, door de menschen die aan de regeering gelooven. Toen heeft de oppositie, die eenmaal het bestuur weder in handen hoopt te krijgen, met de regeering die het bestuur thans heeft een verbond gesloten om de enquête tot een eind te brengen. Alleen het hoopje radicalen, dat van geen regeeren weet, heeft willen doordrijven.

Zonder succes en niet zonder een belachelijke nederlaag.

Ook hier is de zaak aan een eind gekomen, een einde om er een op toe te geven. Voor niemand eervol, en in den grond der zaak komisch bedroevend.

Dat brengt dus de zomer: een wegstoppen, een bedekken, een begraven.

Stil! Daar verweg in 't hooge Noorden, een nieuw goudland!

En uit Egypteland, een blad met woorden van Jezus.

Wonderen aan den eenen kant, wonderen aan den anderen; de banaliteit van de gewone wereld gaat in het midden.

B*.

Bibliographie.

Van heinde en verre door Marcellus Emants. 's-Gravenhage. Haagsche Boekhandelen Uitgevers-Maatschappij.

De Hollander, de man van het hoekje van den haard en van moeder's pappot, kan, als hij eens uit den band is gesprongen, een onvermoeid reiziger, een eerste-klas-globetrotter, een wereldontdekker worden. De bewijzen liggen voor het grijpen. En wanneer dan die zwerver nog het geluk heeft eenige vlugheid van opmerken en eenige vaardigheid in het hanteeren van de pen te bezitten, dan worden wij onthaald op die meer of min geslaagde reisbeschrijvingen, reisherinneringen, reisindrukken, welke in den vorm van boekdeelen of van tijdschriftartikelen een bijzonder groote plaats in onze letterkunde beslaan.

Marcellus Emants is van het echte ras der reizigers. Met hem behoeft men niet bang te zijn over platgetreden paden naar overbekende oorden te worden geleid, of te dicht bij honk te moeten blijven. Reisbeschrijvingen, welke een gewoon sterveling, die blij is wanneer zijn middelen en zijn tijd hem vergunnen jaarlijks een week of wat te mogen reizen, als ‘van verre’ zou beschouwen: verhalen uit Nîmes, Andorra, Hongarije, Rumenië, schijnt Emants nog als ‘van heinde’ te betitelen. Met den naam ‘van verre’ bestempelt de schrijver alleen wat hij van Bombay, Canton, Honolulu weet te vertellen.

En zoo ontvangen wij hier van vergelegen, uiterst belangrijke oorden beschrijvingen, vruchten van rustige observatie en scherpzinnige ontleding, in dien helderen, duidelijken stijl, die niet tot geestdrift stemt, maar waardoor menschen en dingen scherp omlijnd voor onze oogen komen te staan, zoodat wij ze niet licht weer vergeten. Een meesterstuk van dergelijke nauwkeurige, rustige, duidelijke en te gelijk aangrijpende beschrijving, misschien het meesterstuk van den bundel, is het hoofdstuk ‘Japanse worstelaars’, waarvan onze lezers in December 1893 de *primeur* hebben mogen genieten.

Daniël.[1)]

Eerste boek.

I.

De Woensdag der Goede-week van 't jaar 1878 was een bijzonder drukke dag op Traarderhof. Alles was er in rep en roer. Binnen werd de groote opkamer gewit en de keuken geschrobd, waar vrouw Meens het deeg voor een aantal mikken met en zonder krenten stond te kneden, en Hanneke naast haar de knapkoeken met suiker bestrooide en de pruimenspijs een duim dik op de vlaaien legde, terwijl Trinette, haar oudste dochter, het kleine opkamertje boven den melkkelder in orde bracht en heen en weer dribbelde om schoon beddegoed te halen en de lampetkan te vullen, tevens haar broertje helpende, die zich daar aankleedde en bij elk zoet woordje, dat ze hem gaf, luid lachte van genoegen. Buiten, op het steenen gangetje vóór het woonhuis, stonden een paar jonge deernen het koper blank te schuren, terwijl eenige stevige knechts de stallen reinigden en den mest op de staande kar laadden. Andere dienstboden waren overal bezig en renden soms over de ruime binnenplaats, waar kippen en kalkoenen, ganzen en eenden kakelend en kwakend voor hen uit stoven.

1) Emile Seipgens, de schrijver van *Jean, "t Stumpke', De züpers van Bliënbèèk*, novellen waarvan de lezers van *De Gids* een goede herinnering hebben behouden, heeft een, niet geheel voltooiden, roman nagelaten, die over eenige maanden bij de heeren Van Kampen & Zoon het licht zal zien. Door de familie van den overledene en de uitgevers van den roman zijn wij in staat gesteld de eerste vier hoofdstukken van het Eerste Boek, die een boeiende inleiding vormen tot het dramatisch verhaal, hier op te nemen.
De Redactie.

De koeien kauwden hoorbaar in de openstaande stallen, de varkens knorden in hunne hokken, soms hinnikte een der paarden en sloeg met den hoef op den vloer. Tusschen dat alles liet zich nu en dan de stem van Meester Meens hooren:

- ‘Dorus, hang de lädders onder de luif[1)]....’ ‘Christiaan, dink drân, da's-te strak de hondskooi get[2)] opverfs....’

Deze algemeene schoonmaak gold niet zoozeer de aanstaande Paaschdagen - men had dan wel kunnen wachten tot na Witten-Donderdag - dan wel het bezoek van Meens' tweeden zoon, Daniël, die te Rolduc studeerde en heden op vacantie kwam.

Paschen viel laat in 't jaar, op 21 April, en 't was reeds een zoele, regenachtige lentedag. Aan boomen en struiken stonden de eerste, lichtgroene blaadjes en bloesems, hier en daar tjilpte een vogel, nu en dan liepen lichte zonnestralen over de aarde, door donkere schaduwen vervolgd. Na den regen stegen krachtige, verfrisschende geuren uit de omgeploegde velden en de natte weilanden omhoog.

- ‘Haar-ju!’ riep Wullemke, de pèèrdsknecht, die met de ledige mestkar terugkeerde, om de volle te halen. ‘Hoeveul nog?’ vroeg hij, terwijl hij inspande.

- ‘Nog 'n kärr' of drie,’ antwoordde Matthieu, Meens' oudste zoon, die met een riek in de handen en de broekspijpen in vuile laarzen, op de mestvaalt stond.

- ‘Du most dich get reppe!’ riep Meens hem toe, ‘om half vüf zolle veer wâl trök zin!’

De kettingen rinkelden bij 't inspannen en knarsend en piepend reed de volle kar de groote poort der hofstede uit.

Eenige oogenblikken later verscheen Christiaan met een kruiwagen, waarop de mikken, vlaaien en knapkoeken in en onder witte doeken naar den bakker werden gebracht. De dienstmeisjes droegen het blank geschuurd koper naar binnen en haalden tevens weer andere ketels en kannen naar buiten, de knechts liepen heen en weer, veegden en keerden, de witter kwam met kwast en kalkemmer te voorschijn, men riep elkander toe, schertste en lachte of keef en snauwde bij 't werk.

1) luifel, afdak.
2) iets.

Zoo ging het voort, tot Meens voor de zooveelste maal op zijn dik zilveren horloge keek en eindelijk zei:

- ‘t Is half drie, span noe de sjees mer in.’

Daarna begaf hij zich naar binnen, zette zijn Zondagschen, ruigharigen hoed op, en zich tot zijne vrouw wendend:

- ‘Zal ich Tinuske dan mer mitnumme?.... Wo is 't jungske, vrouw?’

- ‘He hèèt zich al gewassen en aangedaon,’ antwoordde zij. ‘Tinuske!’ riep ze. ‘Dao kumt-er al!’

Een jongske van een jaar of tien sprong van het opkamertje boven den melkkelder en kwam blij lachend, met stralende oogen aanloopen. Hij was klein en teer voor zijn leeftijd, maar had een guitig gezichtje.

- ‘Wilt 'et jungske mit, Heerbrôor âfhaole?’ vroeg Meens.

- ‘As-te-bleef, vader,’ antwoordde Tinuske.

- ‘Zoo, braaf, braaf!’ prees Meens, ‘altiid netjes mit twee weurd sprèke en netjes “heerbrôor” zègke.’

- ‘Jao,’ knikte Tinuske, terwijl zijn moeder hem nog eens door 't haar streek en hem een boterham toestak, om onderweg goed stil te zitten.

Een oogenblik later rolde de oude logge sjees, waarin Tinuske naast zijn vader zat, schommelend de poort uit.

Hun rit ging naar 't station, waar de Rolduc'sche studenten zouden aankomen, een goed uur van Traarderhof gelegen.

Meens was zenuwachtig. De zware lichtbruine merrie liep hem niet hard genoeg. Voortdurend smakte hij met de tong en riep: ‘Allo, Vöske! allo!’ om het dier aan te vuren.

Allerlei gedachten vlogen hem door het hoofd. Hoe zou Daniël er wel uitzien en zou hij ook vrienden meêbrengen? Mogelijk kwam er wel een Professor mee. Als iemand wilde meerijden.... Eén plaats in de sjees was er nog wel, als Daniël Tinuske op zijn knie nam. Toen dacht hij aan zijn oudsten broer, Toon, die Deken van Sittard en een beroemd predikant was geweest.... en aan zijn jongsten broer, Gradus, die kapelaan te Vaestert was en zóó geleerd, dat hij kon dichten, zoodat iedereen er over verbaasd stond.... en aan zijn zwager, Pastoor Pluymeeckers van Schimmert, zaliger gedachtenis, die zijn huwelijk had ingezegend.... en aan zijn Heeroom van vaders zijde, die Pastoor in 't Luikerland was geweest.... En hij herinnerde zich nog heel duidelijk, hoe

hij als knaap Heeroom bezocht had, juist toen de Bisschop van Luik, Monseigneur van Bommel - een man met een groot, rond, stralend gezicht - er ‘op diner’ was....

En aan die rij van uitgelezen geestelijken, zoowel van zijn als van zijn vrouws kant, zou zijn zoon zich thans aansluiten, zijn Daniël, die hun Heerzoon zou zijn en de eer der familie zou ophouden!

- ‘Ouch netjes de patsch[1] âfnumme, strak, as-t-er ander heere bî zin,’ beval Meens Tinuske aan.

Tinuske knikte en begon een nieuwe boterham.

- ‘Wat....? Höbs-te twee botramme?’ vroeg Meens lachend.

- ‘Wâl drie,’ antwoordde Tinuske.

- ‘Van wèm?’

- ‘Ein van mooder, die ich al op höb, ein van Hanneke, die ich noe èèt, en ein van Trinett', die ich tot strak bewaar....’

En hij toonde de derde.

Meens lachte. 't Was vervaarlijk, zooveel boterhammen als Tinuske kon eten.... zonder dik te worden....

- ‘Dao zit te veul verstand in,’ dacht Meens, die gewoon was tegen iedereen te vertellen ‘dat dat Tinuske eine kernalie-jong[2] wâs, pront as 'n rat en ouch zoo schlum[3]....’

Toen viel Meens in, hoe gauw de drie weken vacantie zouden omgaan en hoe Daniël daarna nog een klein halfjaar naar Rolduc zou terugkeeren, om eindelijk het Groot-Seminarie binnen te treden.

- ‘Noe nog eine keer nao deze âfhaole, dan kriigt Heerbroor de langen toog aan!’ zei hij met innigen trots tot Tinuske.

- ‘En kriigt-er dan ouch de kruun geschaore en zilvere gaspels[4] op de schôon?[5],’ vroeg Tinuske.

- ‘Gewis, menke.’

- ‘En kan-d'r dan ilken dâg wiin drinke?’

- ‘Mer zeker, in de heilige Mès,’ antwoordde Meens eenvoudig weg.

.... 'n Aardig kèrelke, dat Tinuske.... Dao zât meer

1) pet.
2) canaille, doch in de beteekenis van flink, slim.
3) slim.
4) gespen.
5) schoenen.

kop op dat jonk allein, as op de burgemeister en den heele gemeinteraod.... As dèè studeere wol!.... Meens moest er toch nog eens met den heer kapelaan over spreken....

- ‘Wilt 'et jungske-n ouch pastoor wèère?’ vroeg Meens.
- ‘Nèèè!’ antwoordde Tinuske, ‘wâl bîsschop!’
- ‘Hou! hou!’ lachte Meens, ‘dan mos-te toch eerst pastoor zin!’
- ‘Dat wil ich neet,’ teemde 't ventje, ‘dan mot ich den heelen dâg in de kirk en in de sacristie zin, en as ich bîsschop bön, dan gaon ich in 't pulper[1] en kan ich mit mînen eige wage rondtrèkke van den eine pastoor nao den andere....’
- ‘Ja, ja, det geit èvel allemaol zóó neet!’ meende Meens en toen dacht hij weer: 'ne kernalie-jong!.... Hè zèèt 'et wâl zoo in zîn onschöld, mer wèè wèt wât-er nog oet greuje kan.... Gekken en klein kînjer zêgke döks de waorheid!

En zich thans, kalmer, tot het paard wendend:

- ‘Vöske, Vöske, du bös lui van dâg!.... Mer ich zal dich noe mer laote stappe, stak kons-te draven, as-te den Heerzoon veurs[2]!’

't Ging een eindje bergop, en de Vos stapte tot aan Sipperhof, boven op den heuvel, waar 't weer naar beneden ging en hij van zelf begon te draven.

- ‘Kens-te-n-ouch de pèèrds Ôze-Vader?’ vroeg Meens.
- ‘Jao!’ antwoordde Tinuske: ‘Bergop en schlaag mich neet, bergâf en jaag mich neet, op geliike wèg en spaar mich neet, in de stal en vergèèt mich neet!’ Tinuske zei 't als een relletje, dat hij al honderd maal had opgezegd en beet weer in zijn boterham.
- ‘Kernalie-jong!’

Meens glimlachte in zich zelve en met dien glimlach op de lippen verzonk hij dieper in gedachten.

Waarlijk, Leonardus Meens, of ‘Lenadus’ - zooals de boeren zeiden, - had redenen om tevreden te zijn.

Traarderhof - of ‘den Traarder’ - onder Lovenaken, was een der grootste en beste bezittingen tusschen Sittard

1) purper.
2) varen = rijden.

en Maastricht. Links van de ruime binnenplaats strekte zich het flinke woonhuis langs het hoog gelegen steenen gangetje uit, rechts aan den overkant stond de groote schuur met de hooge en breede poort voor de volgeladen graanwagens, daarachter bevonden zich de goedgevulde stallen en bergplaatsen, alles binnen de muren, omgeven door tuin, boomgaard en weiland binnen de heggen.

Matthieu, Lenadus' oudste zoon, was, ofschoon hij pas zeven en twintig telde, een der knapste landbouwers van den geheelen omtrek. Hij las heele boeken over den akkerbouw en de uitkomsten zijner proefnemingen hadden reeds meer dan eens de oudste boeren in verbazing gezet. Wie kon 's Zondagsavonds in de herberg zoo ‘diskereeren’ over den akker en het vee als hij? Wat Meens echter 't best aan den jongen beviel, was de loosheid, waarmee hij in 't geheim het hof maakte aan de naaste buurvrouw, de rijke Weduwe Stassen van Gen-Hoes. De weduwe was wel een jaar of tien ouder - maar peuh! wat lag daaraan gelegen?.... 't Was nog een flink wijf, die van haar eersten man niet veel plezier had gehad en nog best een tweeden verslijten kon. En wat zou 't ‘mannefiek’ wezen als de goederen van Gen-Hoes en van den Traarder, die overal aan elkander grensden, onder één beheer kwamen! Dan werd Matthieu een der rijkste grondbezitters die er in uren in den omtrek bekend waren!

Meens' beide dochters, Trinett' en Hanneke, waren knappe deernen en hadden bekijks genoeg als ze Zondags naar de kerk gingen. Trinett' met het rood-goudachtig haar had eene huid als melk en bloed, en haar aanstaande, Renier Daemen van Munnikshof, zat er stevig in. Hanneke, met haar ‘fransch oogje’, lonkte zoo verleidelijk, dat ze er nu reeds aan elken vinger één kon krijgen, ofschoon ze pas negentien was. Ze had maar toe te grijpen, doch de ware Jacob scheen nog niet gekomen. Wie toch die ‘stèèdsche’ kon wezen, waarmee Trinett' haar laatst zoo geplaagd had?

Daniël was natuurlijk zijns vaders trots, hij die de eer der familie omhoog zou houden! Verbazend, hoe hij zich van zijne jeugd af geroepen getoond had voor den priesterlijken staat!.... Hoe kon hij de mis lezen aan zijn altaartje in de groote opkamer en preeken op zijn voetenbankje!....

En hoe de schoolmeester al gezegd had, dat er iets bijzonders in den jongen stak en de heer kapelaan en de heer pastoor later altijd hadden volgehouden, dat er iets groots, iets heiligs uit hem groeien zou!.... Was het dan ook te verwonderen, dat hij elk jaar met een arm vol prijzen uit Rolduc terugkeerde!.... Lenadus Meens was overtuigd dat geen enkel in de verste verte aan hem kon komen tippen en dat hij mogelijk alleen door Tinuske, indien deze zoo voortging, kon overtroffen worden.... Als er eens twee Heerzoons in de familie kwamen - wat 'n trots, wat 'n zegen, wat 'n geluk!

II.

Meens werd uit zijn droomen gewekt door de fluit van den trein, die in de verte naderde. Hij legde de zweep over 't Vosje en had nog juist den tijd om uit de sjees te wippen, een deken over 't paard te werpen en het dier bij den kop te grijpen, toen 't logge gevaarte 't station binnenrolde. Er stapten eerst een paar boeren en boerinnen door den uitgang, toen verschenen vijf jongelui in deftiger kleeding, half boersch en half steedsch. Daniël snelde de anderen reeds vooruit, en stak met opgeruimd gelaat de hand uit, terwijl hij ‘dâg vader!’ zei.

- ‘Ha, ha!.... zoo, zoo.... zeet-'r dao.... zeet-'r dao? Wie geet 'et, wie hèèt 'et gegangen op reis?’ vroeg Meens, terwijl ook de anderen naderbij kwamen en groetten. Daarna liepen ze om 't station om hun verder reizenden makkers van achter de geelgeverfde omheining nog even toe te wuiven en ‘bon voyage, à revoir!’ toe te roepen.

Intusschen vroeg Daniël naar moeder en broeder en zusters, waarop Meens niets anders dan: ‘Ha, goad! best! bestig!’ had te antwoorden.

- ‘En Trinett' is geëngageerd?’ liet Daniël er op volgen met een herhaald knikken van het hoofd, als om daarmede zijn goedkeuring aan het heuglijk feit te hechten.
- ‘Jâ, jâ, jonkheid, jonkheid!’ antwoordde Meens, zooals hij in den laatsten tijd al zoo vaak op de herhaalde vragen en gelukwenschen geantwoord had, zoodat deze woorden hem reeds tot een gewoonte waren geworden.
- ‘En Matthieu?’ vroeg Daniël met een glimlach, die op de Weduwe Stassen doelde.

- ‘Ha, ha!’ lachte Meens tevreden, ‘zoover is 't nog neet, mer laot 'em mer loupe, hè zal ze wâl losklappe....’

Doch Daniël keerde zich tot Tinuske, die met guitig oog en een glimlachje op de lippen stond te wachten, tot hem het woord zou worden toegevoegd. Daniël nam zijn handje in de zijne en vroeg ernstig, op vaderlijken toon:

- ‘Höbt-'r Tinuske-'n ouch mitgebracht?.... Is 't jungske braaf gewèèst, jao?’

Tinuske knikte en zei ‘Jao, Heerbroor, ich höb good opgepast!’ en Daniël wendde zich weer met een glimlach tot zijn vader.

De begroeting van Daniël was niet onhartelijk, maar 't was niet meer de kinderlijke uitgelatenheid van vroeger. Meens herinnerde zich, hoe de jongen hem om den hals was gevlogen, toen hij hem acht jaren geleden voor 't eerst had afgehaald. Het trof hem dat zijn zoon, vooral gedurende zijn laatste afwezigheid, ernstiger, manlijker was geworden. Er ging iets van den toekomstigen Heerzoon van hem uit, dat den vader eerbied inboezemde.... Nu, hij was dan ook al in zijn een en twintigste!....

Toen de anderen zich weer bij hen hadden gevoegd en de trein fluitend en snuivend begon voort te hollen, telde Meens in stilte, dat ze thans met hun zevenen waren, en vroeg:

- ‘Wolle de Heeren allemaol mitvare?’ De opmerking dat er voor allen geen plaats was vond hij, rechtstreeks gedaan, wat onbeleefd. Doch de anderen hadden hem reeds begrepen.

- ‘Veer zin van Wielder,’ riepen er twee. Ze moesten dus een anderen kant uit.

- ‘Louis Vreuls en Lambèrt Kompans,’ vulde Daniël aan.

- ‘Van de notaris en de burgemeester?’ vroeg Meens. ‘Zoo, zoo, dan höbbe de Heere nog een gooi oer te voot.’

- ‘En ich mot nao Sipperhaof,’ sprak een fijn stemmetje, toen Meens den blik op den derden liet vallen.

- ‘Ach jasses, dat Karelke!’ riep Meens. ‘Noe, noe, vergèèf mich, ich zol uch neet meer gekend höbbe, zoo groot is den Heer gewaore!’

De vierde bleef Meens met een glimlach aanzien, waarin de vraag lag: ‘Mag ik dan meerijden?’

Doch terwijl Meens de deken van 't paard nam en over-

legde hoe men vijf personen in ééne sjees kon bergen, had Daniël de oplossing reeds gevonden. Ze zouden den berg op tot Sipperhof te voet gaan, verder kon Tinuske op zijn knie zitten of tusschen zijn beenen staan en Jean Houben - hij wees op nummer vier -, die naar Luttericht moest, zou dan meerijden.

Maar Meens meende niet te mogen toegeven.

- ‘Te voot gaon!’ riep hij uit, ‘’t zol wâl ein schand zin! De drie Heeren konnen in de sjees zitten, as ze zich get wille behelpe, dan gaon ich mit Tinuske nèven 't pèèrd....’

Daniël wist echter er tegen in te brengen, dat het bergop te zwaar was voor 't Vosje en dat een wandelingetje hun allen goed zou doen na den langen rit in 't spoor.

Een oogenblik later stapte Meens met het leidsel in de hand naast het paard den berg op, terwijl de drie Heeren volgden en Tinuske in de sjees zat, nu en dan van 't kussen opwippende en met de vingers knappende om 't Vosje aan te wakkeren, alsof het hem te langzaam ging.

- ‘Bonnes vacances!’ klonk het hun nogmaals van beneden na.

De drie studenten keerden zich om.

- ‘Amusez-vous bien! A revoir!’

- ‘Venez-nous voir à Traarderhóf!’ voegde Daniël er bij en zij wuifden hun vrienden toe, die den weg naar Wielder insloegen.

Meens lachte inwendig en Tinuske herhaalde op z'n Fransch: ‘à Traarderhóf!’

't Was thans heerlijk weer. De regenwolken hadden zich in 't Zuidoosten tot een rustige, grijsgrauwe massa saamgetrokken, de zon wierp haar overwinnend en jubelend licht op de vochtige aarde, een verkwikkende geur steeg op uit de dennen- en eikenbosschen langs den weg, de regendruppels tintelden in 't loof.

- ‘Dèè hèèt plezeer,’ zei Jean Houben, op Tinuske wijzend.

Maar de beide anderen sloegen er geen acht op. Hun gedachten schenen dieper te liggen. Onder 't voortgaan had Daniël zijne armen om de schouders zijner makkers gelegd; thans hief hij een lied aan, dat te Rolduc gezongen werd:

‘Au vallon tout est sombre,’

waarbij de anderen invielen en hij secondeerde. Tinuske

wipte niet meer maar luisterde met gespannen aandacht. Meens schudde 't hoofd van genoegen en verbazing.

Daniël's stem was reeds gevormd. Hij was een paar jaren ouder dan de anderen en ‘élève en cours supérieur de philosophie,’ hetgeen hem een zekere meerderheid gaf boven hen, die slechts ‘élève en rhétorique’ en ‘élève en poésie’ waren. Op hun tochtje gevoelde hij zich dan ook geroepen om de jongeren onder zijn wieken te nemen, zooals het den ‘élève en philosophie’ betaamde. Jean Houben, de beoefenaar der rhetorica, was gewoon het leven van zijn komische zijde op te nemen en stond te Rolduc voor zijn snaakschheid bekend. Hij had in een paar blijspelen uitstekend zijn rol vervuld. Karel van Sipperhof, de leerling der poësis, was van stiller, meer in zich gekeerden aard; zijn fijn besneden gezichtje en zijn heldere sopraanstem stempelden hem tot een uitmuntend ‘enfant de choeur.’ Miste hij ook de gaven van zanger en declamator, toch was Daniël zeker de begaafdste van het drietal. Hij wedijverde te Rolduc met de eersten zijner klasse om de allereerste te zijn en was diep doorgedrongen in de kennis der groote dichters en redenaars, gewijde en profane, antieke en moderne. Had de studie zijn geest gescherpt, de lectuur had zijn gevoel verfijnd en zijn hart vruchtbaar gemaakt voor allerlei indrukken. Er was iets ridderlijks in zijn inborst, iets dichterlijks in zijn gemoed gekomen, dat wel eens het nuchtere denken dreigde te overschaduwen. Ook in uiterlijk won het Daniël. Jean was wat ineengedrongen, Karel had iets schraals en ziekelijks, Daniël was rijzig van gestalte en er lag iets krachtigs in zijn heele figuur. Zijn oog kon tintelen en zijn aangezicht gloeien bij de geringste gewaarwording en zijn kort, zwart kroeshaar deed het gezonde van zijn welbesneden gelaat des te beter uitkomen.

- ‘Veer zingen as de krekels!’ zei Jean Houben, na 't eerste couplet, terwijl Tinuske luid lachte van pleizier en Meens, terwijl hij zich even omdraaide, riep:

- ‘Bravo, bravo! Det most geer e Zondâg ens in de Hoogmèss komme zinge!’

Op de hoogte van Sipperhof nam Karel afscheid van zijn makkers. Daniël vatte de toegestoken hand in zijn linker en terwijl hij met de rechter omhoog wees en zijn jongeren vriend diep in 't oog zag, sprak hij:

- ‘Mon cher Charles, songe à ta vocation! N'oublie pas que ton corps est un temple du Saint-Esprit!’

- ‘Je vous le promets!... à tous les deux!’ antwoordde Karel eenigszins geroerd, terwijl hij Jean zijn andere hand reikte.

Doch deze moest weer lachen.

- ‘Dao staon veer noe as Walther Fürst, Melchthal en Stauffacher in Wilhelm Tell!... Tableau!’ riep hij en stak den rechterarm stijf in de hoogte om de pose te parodiëeren, die hij te Rolduc, bij 't opvoeren van eenige tooneelen uit Schiller's meesterwerk, gezien had.

Daniël kon niet nalaten hem een ernstigen blik toe te voegen, waarom Jean kalmer voortging:

- ‘Laot os nog ens lache!... 't Lèven is nog lank genog om serieus te zin!’

Karel drukte zijn vrienden nogmaals de hand, nam afscheid van Meens en van Tinuske, beloofde spoedig eens naar Traarderhof en naar Luttericht te zullen komen en sloeg het voetpad in door 't eiken kreupelhout naar Sipperhof, welks donkerroode daken iets verder tusschen 't groen uitkwamen.

Er was niemand om Karel af te halen. Hij was een wees, die bij zijn oom op Sipperhof werd opgevoed van een mager erfdeeltje, dat zijne ouders hem hadden nagelaten.

Nu werd in de sjees plaats genomen, eerst door Meens, die 't leidsel voerde, in den hoek rechts vooraan op 't kussen; toen door Daniël, die zich vóór op 't kussen in den hoek links perste, eindelijk door Jean, die zich, met gesloten beenen, in 't midden zooveel mogelijk naar achteren schoof. Tinuske kreeg een staanplaats tusschen hen drieën.

Meens smakte met de tong en het Vosje zette zich in draf.

- ‘Zitten de Heeren ouch gemekkelik?’ vroeg Lenadus herhaaldelijk, terwijl hij zich nog wat meer in den hoek perste en de armen zoo vast mogelijk tegen 't lijf drukte.

- ‘Jao-ao!’ zei Jean, ‘dao gaon veul gedöldige scheup in éine stal!’

- ‘Gebonde nog meer!’ kwam Tinuske er tusschen.

- ‘Sjuut, sjuut!’ vermaande Meens, ‘neet sprèken eer me gevraogd is.’

- ‘Da's 'ne schnaak!’ lachte Jean.

- ‘Van wèm wèts-te dat, jungske?’ vroeg Daniël.

- ‘Dat zéét Scheper's Drîk, die de scheup heujt op Gen-Hoes,’ antwoordde Tinuske.

- ‘Kernalie-jong!’ dacht Meens, terwijl hij glimlachte en 't hoofd schudde.

De ‘kernalie-jong’ begon zijn derde boterham en Jean hield niet op hem te plagen en te kittelen, om hem 't af bijten te beletten.

Intusschen verzonk Daniël dieper in gedachten. Hij vond innig veel behagen in een zacht, melancholisch, zalig-poëtisch gevoel, dat in zijn hart opdoemde.... Van dit landschap kende hij elken boom, elken struik, haast elken steen.... Hoe hartelijk en feestelijk zou 't onthaal zijn, dat hem thuis wachtte, en welke aangename dagen zou hij weer op den Traarder en in zijne heerlijke omstreken doorbrengen!....

En telkens als uit een droom ontwakend, vroeg hij een paar malen:

- ‘En is-t er anders gein nuuts[1)]?’ ... of: ‘Wie maakt 'et den heer Pastoor en den heer kaplaon en Heeroom van Vaestert?’

Maar er was niets bijzonders en 't ging allen goed. De pastoor werd oud, de kapelaan was nog altijd dezelfde en Heeroom van Vaestert liet maar zelden of nooit iets van zich hooren, was het eenige, wat Meens kon antwoorden.

Aan den kruisweg hield de sjees even stil om Jean af tezetten.

- ‘Veul dank, herteliken dank!... Kums-te ens gauw nao Luttericht, Daniël?... Tinuske mâg ouch mitkomme!...’ En met herhaalden handdruk nam hij afscheid.

Eenige oogenblikken later waggelde de sjees de poort van Traarderhof binnen.

- ‘Jasses-Marante, dao zin ze!’ riep moeder Meens, en toen Daniël naar de ouderlijke woning zag, stond moeder met stralend gelaat boven op het gangetje vóór de deur, terwijl de lachende tronies van Trinette en van Hanneke achter haar uitkwamen en Matthieu uit de schuur kwam aanloopen.

Daniël naderde hen langzaam, ernstiger dan vroeger. Hij wierp zich niet meer aan de borst zijner moeder, hij legde zijne armen niet meer om de schouders zijner zusters - in zijn ingetogen houding, in zijn blik, dien hij spoedig neersloeg, in het aanbieden zijner hand, in 't toeknikken met het

1) nieuws.

hoofd, in den toon zijner stem, toen hij ‘dâg mooder, dâg Matthieu, dâg Trinette, dâg Hanneke!’ zei, lag iets plechtigs, iets beschermends, iets priesterlijks en tevens iets zedigs en terughoudends. Alleen zijn handdruk was vriendelijker, inniger, manlijker dan vroeger.

Bij 't binnentreden verscheen achter de meisjes het vriendelijk gelaat van Renier Daemen van Munnikshof, met het ontluikend kneveltje op de bovenlip.

- ‘Dâg Heerbroor!’ zei hij half ernstig en half schertsend, terwijl hij de hand bood.
- ‘Ho, ho!... zoo ver zin veer nog neet!’ gaf Daniël eveneens half ernstig, half schertsend terug. En toen ook de hand van Trinette vattend, zeide hij innig: ‘Hertelik gefeliciteerd!’ en plechtig: ‘Gods zègen!’

En nogmaals zijn moeder de hand drukkend, keek hij haar aan met goedigen blik en vroeg met kinderlijke liefde:

- ‘Altiid wâl gewèèst, jao?’

Toen parelde een traan in het oog der moeder. Zij begreep, zij gevoelde, dat ze in hem een kind aan God geofferd en een Heerzoon gewonnen had.

III.

De eerste vacantiedagen gingen langzaam om in stille rust. Op Traarderhof waren de groote werkzaamheden vóór de feestdagen achter den rug. Matthieu kon met de knechts buiten op het veld arbeiden, waar nog te ploegen en te zaaien, te eggen en te poten viel. De dienstmeiden behoefden zich niet meer te haasten bij haar dagelijksch werk en 't was of elke dag der goede week reeds een ‘halve Zondag’ was. Maar 't was ook of al deze rust van Daniël uitging, die op zijn opkamertje zat, als in een heiligdom, of statig en ingetogen met vader over hof en erf ging, om stallen en vee, akkers en velden in oogenschouw te nemen.

- ‘Loup neet zoo hel op dîn klompe’, vermaande de eene dienstmeid de andere, ‘dao binne zit den Heer!’
- ‘Sakker[1)] neet zoo!’ zei Dorus tegen Wullemke den péérdsknecht op den akker, ‘dao gunds kumpt de meister mit den Heerzoon!’

1) sakkeren = vloeken.

Het opkamertje boven den melkkelder, dat voor hem in gereedheid was gebracht, was een klein, laag vertrek met witgekalkte muren en twee vensters, die op de weide en den boomgaard uitzagen, waar de appelboomen reeds begonnen te bloeien tusschen 't jonge groen. Achter de deur, omgeven met dichte, hagelblanke gordijnen van wit katoen, stond zijn bed, als een heiligdom van kuischheid; aan 't voeteneinde tegen den wand hing een eenvoudig kruisje met wijwaterbakje van gegoten lood en een bruin verwelkt palmtakje er achter; aan 't hoofdeinde bevond zich een knielbank van gepolijst notenhout. Tusschen de vensters een tafeltje met geplooid servet, waarop een crucifix van zwart ebbenhout met zilveren Christusbeeld. Tegen de witte wanden een pijpenrek en een boekenrek aan een groen koord en een gekleurde plaat der Mater dolorosa met de zeven dolken in het bloedend hart. In het midden een vierkante tafel met gebreid rood en zwart geblokt kleed, en een notenhouten leunstoel met kussen van zwart wasdoek. 't Waren de meubels, die den toekomstigen Heerzoon in de laatste jaren vóór en na waren aangeboden, en die hij weldra als theologant zou meenemen naar 't Groot-Seminarie.

In dit kamertje bracht Daniël gewoonlijk den morgen door met lezen en studeeren; den namiddag besteedde hij aan het doen eener wandeling, het afleggen of afwachten van bezoeken. Deze ontving hij echter op de groote opkamer, waar de zware, logge linnenkast stond, het koffieservies met gouden randjes onder een doek van tulle prijkte, en de muffe lucht van den winter thans had plaats gemaakt voor den meer prikkelenden reuk der verschgewitte muren. Hier ook nam Daniël zijn maaltijden, want vader en moeder wilden al sinds anderhalf jaar niet meer, dat hij nog zou aanzitten met de knechts en de dienstmeiden. Zoo iets was hij te Rolduc al lang niet meer gewoon en paste ook niet meer voor hem. Zelfs het alledaagsche eten werd niet goed genoeg gevonden en moeder zorgde steeds, dat er een bijzonder schoteltje voor Daniël was, 't geen Trinette of Hanneke hem binnenbracht. 't Gebeurde wel, dat Tinuske bij zulke gelegenheden het hoofd door de deur stak en guitig riep:

- ‘Heerbroor, gèèf mich ouch e stökske, ich wil ouch busschop wèère....!’

Waarop vrouw Meens 't ventje dan terughaalde en tevreden stelde met de woorden:

- ‘Laot Heerbroor noe mit röst.... Later, as-te ens tollegant bös kons-te ouch op de opkamer zitte....’

En als Tinuske daarna, met zelfbehagen over zijn guitig gezegde en gepaaid met de trotsche hoop op de toekomst, glimlachend heenging, hadden Daniël en moeder Meens niet zelden dezelfde gedachte. Hoe vaak hadden zijne ouders hem vroeger niet gesproken van zijn studietijd, hoe vaak hadden zij Daniël de dagen voorspeld, dat hij als hun Heerzoon zou zitten op de opkamer....

En nu was die schoone toekomst aangebroken!

Leonardus Meens was in 1850 met Catharina Pluymeeckers getrouwd. Toen een jaar later hun oudste zoon Matthieu geboren werd, zei Lenardus in zijn trots en zijn vreugde: ‘Da's de stamholder, den toekomstigen eigeneer van den Traarder!’ en toen in '53 een meisje kwam, riep Meens in zijn geluk: ‘Riike-luu's wins!.... ne jong en e mèèdje!’

Maar 't rijke-lui's geluk duurde niet lang. Tineke wilde niet gedijen en werd slechts een halfjaar oud. Moeder Meens leed ontzettend onder dit verlies, tot in '55 de geboorte van Trinette alle verdriet deed vergeten.

In '57 ging Meens weer naast de ‘wiisvrouw’[1)] met den peter en de meter te Lovenaken ten doop - deze maal weer met een zoon, met Daniël. Thuis gekomen legde hij met de gebruikelijke woorden: ‘e heidens kîndje weggegange en e kristekîndje trökgekomme’ zijn vrouw den zuigeling weder in de armen, waarop zij hem zachtjes de hand drukte en zei: ‘Loester ens, Lenadus. In mî lîjen om Tineke höb ich 'n gelofte gedaon. As weer e jungske kwâm, zol 't aan God gewiid en ozen Heerzoon zin!’ ‘Dan höbbe veer dezelfde gedachte gehad, vrouw, ick höb 't ouch zoo gemeind!’ was 't blijde antwoord van den gelukkigen vader.

Van dat oogenblik af was Daniël hun Heerzoon. Er werd verder niet meer over gesproken, 't was een beklonken zaak. Daniël werd zachter opgevoed, meer tot leeren aangehouden, onderwezen in schietgebedjes en vrome manieren, wat bij

1) vroedvrouw en baker.

Matthieu minder noodig was geweest. Voor hem was er een welwillender woord, hij had een veiliger toevlucht bij vader en moeder, als de anderen hem plaagden; moeders eerste woord was steeds: ‘Geer moog mich dat jungske nîks doon!’ En, hoe jong hij was, ‘dat jungske’ wist het.

Bij elke gelegenheid hoorde hij van de H. Kerk en van den priesterlijken staat, des zondags ging hij tusschen vader en moeder naar de Hoogmis, naar het Lof en naar den Rozenkrans en als Meneer pastoor een bezoek aan Traarderhof bracht mocht hij binnenkomen en het mooiste ‘heiligske’ uit zijn brevier nemen.

Op zijn zevende jaar ging hij naar school, waar hij de lieveling van den meester werd; op zijn negende had Tante Agatha, die toen nog leefde en nooit getrouwd was geweest, hem een misgewaad gemaakt van meubelkatoen en goud galon, om de Mis te lezen op de opkamer, waarvoor vader hem een tinnen kelkje en een paar kleine ampullen op een blaadje uit de stad meebracht en de meester hem een korte preek over het H. Sacrament des Altaars van buiten leerde; op zijn elfde jaar was hij misdienaar in de kerk te Lovenaken, diende zoowel de Hoogmis als de lezende mis en het Lof, legde met den koster het misgewaad uit met de kleur van den dag, kende den inhoud van elke kast en elke lade, hield een waakzaam oog over den wijn en was thuis in de Sacristie als in de keuken van Traarderhof; op zijn twaalfde jaar onderrichtte hem de heer kapelaan in de grondbeginselen van 't Latijn tot hij in zijn dertiende naar Rolduc ging.

Van het kiezen eener loopbaan was ook hier verder geen sprake. Iedereen wist immers dat Daniël Meens van Lovenaken bestemd was voor den priesterlijken staat, men zag het hem aan, zijn heele uiterlijk verried het, men merkte 't aan zijn oogopslag, men hoorde 't aan zijn stem, men bespeurde 't aan de wijze hoe hij 't haar droeg, aan de snede van zijn jasje, dat nog riekte naar den wierook en de waskaarsen der Sacristie....

Het verwonderde dan ook niemand, toen Daniël na de retraite in 't derde jaar, dat hij er was, aan zijn vrienden te Rolduc de mededeeling deed, tot het vaste besluit te zijn gekomen om den geestelijken staat te omhelzen en er zijn biechtvader reeds over gesproken te hebben....

Doch ook daarover waren weer eenige jaren heengegaan en weldra zou het oogenblik van ‘den toog aan krijgen’ daar zijn...

Op Witten-Donderdag, daags na zijn aankomst te Lovenaken, bracht Daniël als naar gewoonte een bezoek aan den Heer pastoor en den Heer kapelaan in 't dorp.

Met het hart zoo vol vreugde, als 't op een eersten vacantiedag wezen kan, legde hij langs den straatweg de twintig minuten gaans af die Traarderhof van Lovenaken scheiden. Akkerland en boomen wisselden elkander af langs den weg; rechts verhief zich de met bosschen begroeide heuvelrug tusschen Limburg en Duitschland, links daalde 't landschap met de zachte glooiing van het Maasdal.

Ook het flinke dorp, een der welvarendste van Zuid-Limburg, deed hem weer aangenaam aan. Eerst kwam de kolossale windmolen van Baas Nuchelmans met het muldershuis er naast, waar op 't uithangbord de windmolen in 't klein was afgebeeld, ten teeken dat er herberg was; daarna de eerste, kleinere, afzonderlijk gelegen, vervolgens de dichter aan elkaar gebouwde, reeds grootere woningen. 't Werd een heele straat, die zich weldra verbreedde tot een langwerpige marktplaats, waar rechts het logement van den wethouder ‘de roode Leeuw’, met de lindeboomen er vóór, links de moderne woning van den notaris naast de kleine kapelanij stond: iets verder verhief zich de kerk met haar witgekalkten toren en daarnaast de flinke ‘pastoraat’. Bij het ruime schoolgebouw werd de straat weer smaller tot aan 't einde van het dorp, waar het groote gedoe van den burgemeester Voncken verrees, een der gewichtigste branderijen, tevens brouwerij, van den geheelen omtrek.

Daniël belde 't eerst aan bij Meneer pastoor. Deze ontving hem met de goedhartige welwillendheid, die hij hem steeds had toegedragen en met al de hoffelijkheid die den aanstaanden theologant, den zoon van Traarderhof, toekwam. Daniël moest een glas wijn gebruiken, de oude herder sprak met genoegen over Daniël's verleden, over Rolduc, dat hij spoedig verlaten, over 't Groot-Seminarie, dat hij spoedig betreden zou. Het ontging Daniël niet dat de priester veel ouder was geworden, sinds hij hem de laatste maal in September gezien had, en de Pastoor sprak het ook zelf uit. Hij hoopte 't nog te beleven, 't zou een innig genot voor hem wezen, indien hij

Daniël's eerste Misoffer mocht zien opdragen, maar of de Hemel het hem vergunnen zou?.... Hij voelde 't wel, dat hij oud werd....

Met een dankbaren handdruk en de belofte, onder de vacantie nog eens terug te komen, ging Daniël heen.

Daarna bezocht hij den heer kapelaan.

Deze had nooit recht de sympathie van Daniël bezeten. Iets onbeholpens in al zijn manieren, de zenuwachtigheid, waarmee hij de ceinture over het buikje zijner dikke, waggelende gestalte heen en weder schoof, de verlegenheid, die hem hevig deed blozen als hij met iemand anders dan met een eenvoudigen boer sprak, waardoor zijn bolrond hoofd nog meer in 't oog viel, vooral wanneer hij na elken volzin, krampachtig lachend over zijn eigen gezegde, den breeden mond als een langen spleet van het eene oor tot het andere opentrok, dat alles verraadde onmiddellijk in hem den man van mindere af komst. Men wist dat hij de zoon van een ‘kantonnier’[1] was, die aan den grooten weg tusschen Sittard en Roermond een klein herbergje hield.

Zijn onthaal was niet minder hartelijk dan dat van den pastoor, maar van eene andere soort van hartelijkheid. De waardigheid ontbrak er aan, die Daniël van zijn superieuren gewoon was. Na de eerste opwelling van zenuwachtigheid haalde hij onmiddellijk zelf een flesch wijn uit de kleerkast, zette de glaasjes op tafel, en werd toen maar onmiddellijk heel familiaar, noemde Daniël ‘du’ en ‘dich’, en zei lachend: ‘Du heurs[2] jao noe toch ouch haost tot de schwarte[3]!’ Daarna uitte hij zonder omwegen zijne meening over Rolduc: men onderwees er veel te veel, waartoe dienden al die geleerdheid, die talen en die litteratuur! Ze moesten er de ‘jongens’ liever wat praktischer, wat meer voor 't leven opleiden, hun économie en - waarom niet? - wat van den akkerbouw leeren, dat ze gemakkelijker met den boer konden omgaan!...

Daniël wist niet hoe het kwam, maar telkens voelde hij bij den kapelaan iets, dat hem omlaag trok, alsof iets van de waardigheid des prieters, van de heiligheid van den godsdienst

1) wegwerker.
2) je behoort.
3) de zwarten, de geestelijken.

onder zijn voeten wegzonk. Ook deze maal was de band van sympathie tusschen Daniël en den geestelijke niet grooter geworden.

Op zijn terugweg - zijne visites waren korter geweest dan hij gedacht had - overlegde hij of hij heden Heeroom Gradus, den kapelaan van Vaestert, nog zoude bezoeken, maar na het onthaal van zoo even was hij wel eenigszins huiverig om thans Heeroom weer te zien, dien de boeren zelven een ‘schouter’, een halven gek noemden.

Eenklaps, bij een bocht van den weg, zag Daniël een paar jonge geestelijken naderen. Dichterbij gekomen herkende men elkander met uitbundige betuigingen van aangename verrassing en goede vriendschap. Het waren twee Rolduc'sche kennissen, Theodoor Voncken en Willem Coolen, thans theologanten in het Groot-Seminarie te Roermond, die de paaschvacantie te Lovenaken, bij hun neef, den burgemeester, kwamen doorbrengen. Daniël noodigde hen onmiddellijk op Traarderhof, die vóór hen lag, doch zij waren op 't oogenblik verhinderd; men beloofde echter wederzijds elkander spoedig en dikwijls te zullen zien.

Den volgenden dag reeds verschenen beiden op Traarderhof, en wel met eene opdracht van den Heer pastoor. De oude herder was gisterenavond bij den burgemeester op het denkbeeld gekomen om dit jaar het Paaschfeest eens recht plechtig te vieren en had hen beiden uitgenoodigd om hem naast den heer kapelaan als Subdiaken in de Hoogmis te assisteeren, zoodat men eene mis met vier Heeren zou hebben; waarop zij 't voorstel hadden gedaan - indien Mijnheer Pastoor dan toch op een bijzonder plechtigen dienst gesteld was - om Daniël en zoo mogelijk nog een paar andere Roldukkenaars, als ze in de buurt waren, uit te noodigen om als acolieten te dienen. 't Plan was spoedig gemaakt. Daniël zou als ceremoniemeester den staf voeren, Jean Houben en Karel van Sipperhof zouden als ‘thuriféraires’ den wierook dragen en de gewone koorknapen zouden hen ter zijde staan.

Plechtiger dan ooit was de kerkelijke dienst, de mis met de vier Heeren op Paaschdag. Statig bewogen zich de priesters in de schitterende misgewaden vóór het tabernakel, alle kaarsen waren aangestoken. Daniël van Traarderhof ging voorop met den zilveren staf, Jean en Karel, allen in 't witte

koorhemd, zwaaiden de zilveren wierookvaten en door de welriekende, bedwelmende rookwolken heen glinsterde 't altaar, louter licht en goud. Het orgel ruischte, met ontroerde stem zong de Pastoor het ‘Dominus vobiscum,’ zegenend verhief hij de handen en alle harten waren opgetogen aangedaan. Heel Lovenaken sprak er van en in het Lof, den namiddagdienst, was de kerk weer overvol. Het schitterend Venerabile was ten toon gesteld, de Pastoor met het zware gouden kasuivel lag biddend neergebukt vóór het altaar, naast hem knielde de kapelaan in de blanke alba, de koorknapen wuifden met het wierookvat, Jean Houben en Karel van Sipperhof op 't oksaal zongen een tweestemmig ‘Adoro te devote’, dat door aller harten ging. En Daniël Meens van Traarderhof zat op het koor naast de theologanten in de bank der kerkmeesters achter de communiebank....

Nog nooit was er een feest gevierd, dat de heele gemeente zoo aandachtig, zoo vroom, zoo heilig gestemd had. En 't was of 't plechtige en verhevene naar buiten drong, de kerk uit, en zich verspreidde over het geheele dorp. Stiller was het in de straten en op de velden, vrede heerschte in de harten en in de huisgezinnen, geluk en liefde straalden van elk gelaat op dezen heerlijken lentedag.

Iedereen riep, dat de theologanten en de Roldukkenaars de kroon op het feest hadden gezet; men complimenteerde en feliciteerde hen van alle kanten, en zij zelven gevoelden 't zielgenot van een behaalden triomf. Dit trotsche gevoel bond hen nog nauwer en inniger aan elkander en nu verging geen dag meer zonder dat ze elkander zagen. Er werden wederzijdsche bezoeken afgelegd, ook op Sipperhof en bij Jean Houben te Luttericht, groote wandelingen ondernomen, heele namiddagen doorgebracht bij dezen of genen in opgewekten kout, die onder 't rooken van pijp of sigaar en 't drinken van een goed glas oud bier met het geliefkoosde ‘hoogjassen’ besloten werd. De Heer kapelaan sloot zich niet zelden bij deze vergaderingen aan en de Heer pastoor kwam een tweede maal een visite brengen op Traarderhof, om Daniël, den ceremoniemeester, nog eens in 't bijzonder te bedanken. Het gelaat van vader Meens gloorde nog meer dan vroeger van trots en zelfbehagen, moeder Meens verzon elken dag een nieuwen schotel voor den Heerzoon, broeders en zusters zagen

Daniël bedeesd en eerbiedig naar de oogen, de zwarte toga's liepen in en uit op Traarderhof, en Wullemke de pèèrdsknecht, zei van Daniël: ‘Déé ruukt al heel nao de Sakristie!’

IV.

Zoo vlogen de dagen om - de vacantie was reeds over de helft - en Daniël had nog steeds verzuimd, zijn Heeroom van Vaestert te bezoeken. Herhaaldelijk hadden zijne ouders, zelfs Matthieu en Hanneke en Trinette hem er aan herinnerd, maar steeds was er verhindering gekomen. Eindelijk, een paar dagen vóór zijn vertrek, kon Daniël niet langer uitstellen. Als Heeroom 't al maar niet kwalijk genomen had.

Op een namiddag tegen drie uur wandelde hij er heen.

Een eindweegs volgde hij den grooten weg naar Maastricht tot aan het laantje vóór de Holst. Daniël herinnerde zich - het eigendom van boer Ingendael! Hoe de accacia's en lijsterbessen gegroeid waren sinds een paar jaren, dat hij er niet op gelet had!.... Een voetpad bracht hem weldra aan de Geleen, die langs de knotwilgen van hare oevers, kronkelend en draaiend, door weiden en beemden op de Maas aanspoedt. Bij den loggen oliemolen, vol geraas en gestamp, stapte hij over den vlonder, en nu lag spoedig de schilderachtige Vaneke-molen vóór hem. Hij moest een oogenblik blijven stilstaan om het tafereeltje te bewonderen. Onder breede kastanjeboomen, die reeds rood en wit begonnen te bloeien, lag het guitige muldershuis met de ronde deur en de vierkante ruitjes naast den grooten molen, waar eenmaal zeven dorpen cijnsplichtig hun granen moesten laten malen, - thans verweerd en vervallen. De muren van groengrauw geworden mergelblokken met den witbestoven ingang en de vuile vensters stonden nog recht, maar het hooge strooien dak, met mos en huislook begroeid, helde over naar den waterkant, waar 't een uitstekenden luifel vormde boven 't zware zwarte scheprad, tot aan de logge sluizen met het waggelend brugje er langs. Het wild-draaiend gevaarte sloeg de neerstortende beek in zilver- en wit glinsterende wateratomen uiteen, de kieren en kanten der houten niet meer hechte sluisdeuren lieten 't opgestuwde water in schitterende, bruisende stralen door. Waarlijk, het schilderijtje was wel een oogen-

blik stilstaans waard, doch ginds, op de torenklok van Vaestert, sloeg het reeds half vier.

Verder gaande, verviel Daniël onwillekeurig in nadenken.

Hoe hij Heeroom wel ontmoeten zou? En er kwam een glimlach op zijn lippen over alle wondere dingen, die hij zich van hem herinnerde. Zou hij hem zijn jongste gedichten voorlezen, zijn gedichten, waarvan Matthieu zei: ‘Zóó zol ich 'et auch wâl konne, as 'et-r op aan kwâm!’ Zou hij op 't oogenblik een flesch wijn rijk zijn, of weer alles aan de armen hebben gegeven? In gedachten zag hij hem zitten, met zijn vuile toga aan en den breeden stroohoed op, in zijn ongezellige, halfdonkere huiskamer, met het vochte, grijsgrauwe behangselpapier, de groote hangklok met de zware gewichtsteenen, het wanstaltig kleine kacheltje, de hooge keukenstoelen en de zakjes zaadgoed langs den wand..... Of zou hij hem in zijn tuin ontmoeten, bezig met poten of wieden of snoeien? Hoe de tuin er wel zou uitzien, en hoe zijn keuken en zijn heele woning? Want dienstmeid of knecht hield Heeroom niet, om belasting te sparen, die, zooals hij zei, van zijn traktement niet af kon.... En zou hij nog, bij regenachtig weer, met opgespannen parapluie boven zijn hoofd te bed liggen, omdat het dak ‘zoo doorluchtig as ene busschop’ was en hij toch geen reparatie der kapelanij wilde vragen, daar de Gemeente beter 't geld aan den Arme kon besteden?....

Vaestert was een vuil en onooglijk plaatsje, dat meer op een gehucht dan op een dorp geleek. 't Was een enkele lange straat, welker huizen links en rechts onregelmatig door elkander lagen en van donkerbruine briksteenen waren, met deuren en vensters, die al lang hun verf hadden verloren, 't geen een treurig uitzien gaf.

De kapelanij, die zich alleen door een paar hooge bloemstruiken achter een eenmaal witgeverfd hekje langs de straat, door de groengeverfde deur met ijzeren bellentrekker er naast en een wit geverfd bovenraam in den gevel- de slaapkamer van Meneer kapelaan - van de overige woningen onderscheidde, lag aan het begin der straat, waar deze eene bocht vormt.

Daniël vond de voordeur open en behoefde dus niet aan te bellen. Hij klopte op de deur links, die op een kiertje stond.

- ‘He! he! Werda?’ riep Heeroom van binnen en terwijl Daniël de deur half open duwde, bleef hij verbaasd op den drempel staan. Want Heeroom zat hoog verheven op een stoel, dien hij op de tafel had gezet, vóór het vensterraam naar buiten te turen, met den strooien hoed op het hoofd, een lange duitsche pijp in de rechterhand en de toga om de beenen dichtgetrokken.

- ‘Ha, bös-du-dao, jong?’ ging hij voort, terwijl hij van den stoel op de tafel trad en zich van daar langs het ondergedeelte van zijn rug naar beneden liet glijden, ‘ich had dich al lang verwacht!’ En toen, van toon veranderend, maar altijd even ernstig: ‘Jao, zuug[1)], ich zit hie op mîne kiikstool, zoo kan ich euver de struuk hèr langs de heel straot kiike, en du wèts[2)], me mot altiid e waakzaam oug op de gemeinte höbbe, me kan det boervolk neet genog in 't oug haaie[3)]... 't Is kernalie-tuug!’

- ‘Zeker, zeker... Heeroom!’ bevestigde Daniël, terwijl hij de hand bood, ‘Ich wol uch ens komme bezeuke...’

- ‘Zoo... zoo... ha... ha...!’ deed oome Gradus. ‘Jao, du zols wâl gedacht höbbe: 't weurdt tiid, de vacantie is bînao om... Mer ich wèèt wâl, zoo'n vacantie vlûgt om en du höbs e paar kennissen aangetroffen, e paar theologante, ich weit 'et al... Ich höb 'et al geheurd...’

En nu begon Daniël met allerlei verontschuldigingen te vertellen, hoe hij Theodoor Voncken en Willem Coolen had ontmoet en hoe werkelijk de tijd was omgevlogen. Intusschen ontging hem niet, dat Heeroom eenigszins afgetrokken, als met iets verlegen was. Hij scheen weinig te luisteren en zijne oogen dwaalden rond, als om iets te zoeken. Toen Daniël zweeg en dacht: ‘Zou gebrek aan wijn hem in verlegenheid brengen?’ zei Heeroom plotseling:

- ‘Du höbs zeker nog geine koffie gedronke...? Ich ouch neet!... Wacht, ich zal gauw get make...’

En meteen greep hij den koffiemolen van den schoorsteenmantel, zette hem tusschen de knieën en begon te malen, waarbij hij naar de koffieboonen keek, zoodat hij 't hoofd voorover boog en de stroohoed slechts een klein gedeelte van zijn gelaat zichtbaar liet.

1) zie.
2) je weet.
3) houden.

Daniël wachtte zwijgend en vroeg zich af, hoe Heeroom nu wel aan kokend water zou komen. Doch deze schudde voorzichtig de gemalen mokka uit het laadje van den molen in de koffiekan, opende weer het venster aan de straat en riep naar buiten:

- ‘Annemariekatrien! Annemariekatrien!’ waarop buiten wel iemand moest verschijnen, want hij glimlachte, knikte met het hoofd en wees met den vinger naar de koffiekan. En toen, zich tot Daniël wendend:

- ‘Dè's de vrouw van de schmeed, die hèèt altiid kaokend water... 't Is erg-gemekkelik veur mich.’

Een oogenblik later verscheen een grof, plomp vrouwelijk wezen, vuil en onooglijk, met een verlegen glimlach. Door 't open raam nam ze, zonder iets te zeggen, de koffiekan aan, liep er mee heen, kwam spoedig terug en reikte ze gevuld door 't raam weer naar binnen. De kapelaan, die even was blijven wachten, nam even sprakeloos, zelfs zonder een woord van dank, de kan weer in ontvangst.

- ‘Zoo zin ze hie,’ zei hij toen, haalde eenvoudige koffiekopjes te voorschijn en schonk in, ‘nao binne komme doon ze neet, of ze motten ein mès te lèzen höbbe of de proof van 't vèrke bringe!... Maer veer zolle strak toch ouch e glâs wiin drinke,’ liet hij er toen op volgen, ‘ich höb nog wâl ein fies, as ich good zeuk... maer dan mot ich èvel heel good zeuke...’

- ‘Ich dank uch, Heeroom...’ stamelde Daniël, ‘'t wâs mer allein om uch ens te bezeuke...’

- ‘Och, wât!’ viel Heeroom hem in de rede, ‘du zols wâl e glâs wiin lusse!... Bonum vinum laetificat cor hominis, hahaha!... En wie geit 'et te Rolduc?... Du zoals noe ouch haost den toog aankriige...’

Er volgde een gesprek over het Klein en het Groot-Seminarie, toen over den priesterlijken staat, waarbij de kapelaan in vuur geraakte.

- ‘De geistelike staot?!’ riep hij uit, ‘dèè hèlt[1)] de heel werreld te zame! Wât is 't beste deil van de mîns? De zeel!... En wèm zorgt veur de zeel, wèm?... Du mîne leeve God, wât zol det erm kernalietuug van mînsen

1) houdt.

en boere wâl wère, as-t-er ens gein geistelike ware! Want veer zorge neet allein veur 't eeuwig heil - veer zorgen ouch veur 't gelök hie op dees werreld! Pax hominibus!... Det mos-te nooit vergète, Daniël: maak eerst de mîns hie gelökkig, dan höbs-te hem veur den hemel meer as driekwârt gewonne!... Wât kan de keuning, wât kan de rechterlike, de werreldlike macht?... Hahaha! zî konne straoven en belone, mer konne zî de werreld bèter make?... Det kan allein de priester!... Dèè kan op den doer gelökkig en tevréje make, dèè kan vrede en geröstheid in de zeel ligke!... Dèè steit halfwèg tösse de èèrd en den hemel!... Maer daoveur mot de rooping zin... De geistelike mot geveule, heilig euvertuugd zin, det-er veur 't priesterschap gebaoren is!... Wie wilt-er anders van alles, alles, alles wât de werreld budjt[1)] âfstand doon?... Amate vos, vos invicem!'

Hij was opgestaan en legde zijne hand op Daniël's schouder:

- 'Daniël... bekèn mich... biecht ens op, ich bön ummers diin Heeroom en du kenst mich... Hebs-te die rooping geveuld?... Kons-te van alles âfstand doon?... Bekèn mich... zègk... du bös zoo jonk neet meer... Hôbs-te ooit e mèèdje mit wâlgevalle, mit behagen aangezeen?... Ich kan van mich zelf getuge, det ich nooit in mich get bespeurd höb van die drift, die anderen gein röst leet, tot ze zich aaneinkloestere om samen te lèven en veurt te bringe, om te voldoon aan de algemein wet, die de mîns mit deer en plant gemein hèèt - en ich dank Os-leeven-Heer, dèè mich die bizonjere genade verleend hèèt!'

Plechtig hief hij de hand ten hemel, uit zijn oog straalde liefde voor Daniël, afschuw voor dierlijken hartstocht, - en de jonge leviet stond zichtbaar onder den invloed zijner woorden. Ontkennend schudde deze het hoofd op de tot hem gerichte vragen, met de hand weerde hij alle schuld van zich af. Maar de priester ging reeds voort:

- 'As-te dat neet kanst, Daniël, as-te neet alles, alles, wât werrelds en mînselik is, kans offere... dan höbs-te de genade, dan höbs-te de rooping neet!'

Ook Daniël was opgestaan, ontroerd had hij zijne hand in die van den priester gelegd:

1) biedt.

‘Heeroom!’ riep hij opgetogen, ‘ich geluif, ich bön euvertuugd, det God mich geropen héét!’

- ‘Dan: magnificat anima mea Dominum!’ was het antwoord, ‘dan behcurst-du tot de oetverkaorene, die aan de rechterhand van God zolle staon in 't lèste oordeil en in de hèmelse glorie!’

Ze hadden weer plaats genomen op de hooge keukenstoelen en zaten tegenover elkander: Daniël in afwachting van wat Heeroom verder nog zeggen zou, Heeroom als in gedachten verzonken, werktuigelijk met zijn dikke lippen in de kop heete koffie blazend, die hij in de hand hield.

- ‘Wât motte veer os gelökkig schatte,’ ging hij dan kalmer voort, ‘det God os geropen hèèt veur 't celibaat!’ En al verder mijmerend: ‘Jao, 't huwelik is e Sacrament, de Kirk hèèt in heur goedheid e Sacrament d'r van gemaakt, om te heilige, wât-r-an te heilige wâs... maer zuug, Daniël, alle miserie en alle eelenj[1] hèèt heuren oorsprong in de passie van 'et schepsel veur 't schepsel... Van dao allen ermooi[2], alle twist en tweedracht, haat en niid, moord en doodschlâg! Want de mîns, dat meisterstök van God, is neet geschapen om aaneingekloesterd te wezen en te zorge veur kost en kleed van zich zelf, van ein ander wèzen en van zîn afstammelinge, mer om vrii te zin en alles te vinden op èèrde, wât hem God duit laoven en verheerlike... Èvel det is de vlook, dèè op hem röst, womit-r oet 'et paradiis is verdreve, de vlook van de erfzunj, de vlook, det-r zal mertelen en slaven en zwoegen om zîne kost te verdeenen in 'et zweit van zîn aangezicht!... En is 'et noe neet, Daniël, of God os al gedeiltelik van dèè vlook hèèt losgespraoke, of-t-er zîne priester klaor en dudelik gesteld hèèt tössen Hem zelf en zîn erm, vermalediid schepsel?’ En toen op waarschuwenden toon: ‘O Daniël, Daniël, du kenst de werreld nog neet!... Maer aste 't lève zols kenne, as-te as priester in de herte van de mînse zols dringen, as biechtvader heur geheime zols vernème, dan zals-te bang wèzen en dich schoevere[3] van datgene, wât 'et huwelik is!’

Deze woorden hadden Daniël pijnlijk aangedaan, verbaasd

1) ellende.
2) armoede.
3) huiveren.

en onthutst. Zóó had hij nog nooit over 't huwelijk gehoord, gedacht. Wat moest hij gelooven? - sprak Heeroom in een voorbijgaande vlaag van ontoerekenbaarheid zijn zonderlinge levensbeschouwing uit, of schilderde hij in zijn werkelijkheid het huwelijk, zooals hij 't had gezien op zijn levensweg, had leeren kennen door menig toevertrouwd geheim?

In het oogenblik van stilte, die er heerschte, viel een klop op de deur. Toen de beide heeren hun blikken derwaarts richtten, vertoonde zich in de opening de korte, dikke gestalte van een welgedaan boertje met roode wangen en zwart krullend haar. Hij droeg een pak van zwart laken, het vest tot onder de kin dichtgeknoopt, het linnen hemdskraagje slap over een zwart-zijden das gelegd, een lakensche pet met kwastjes en een zilveren horlogeketting, die uit zijn vestzakje hing. Achter hem verscheen een tweede manlijk wezen, in hemdsmouwen, een fust op den schouder dragend.

- 'Ha, de broewer van Maasloo!' riep de kapelaan met een gullen lach op de lippen, terwijl hij opstond om den binnentredende te ontvangen.

Toen de brouwer zag, dat de heer kapelaan bezoek had, bleef hij staan, liet zijn stok in de linkerhand overgaan, sloeg met den wijsvinger der rechterhand tegen de klep van zijn pet en vroeg:

- 'Ich kom toch neet geneere, haop ich?'

- 'Neet 'et minste, neet 't minste!' riep de kapelaan. 'Geer kent toch mîn nèèf, Daniël Meens van Traarderhaof?'

- 'Den heer, déé op studie is?' vulde de brouwer aan. En de hand biedend, tot Daniël: 'Veul eer... veul eer' ...

Terwijl de brouwer vooruitstapte, strompelde zijn knecht met het fust bier op den schouder naar binnen.

De kennis was gemaakt en nu wendde de brouwer zich tot den heer kapelaan:

- 'Ich bön zoo vrii, Heer, uch e vèètje beer te kommen aanbéeje... Geer höbt os lest die koe euverlèze, det ze d'r door is gekomme'...

- 'Ao, ao, geer stom boere!... Ao, ao, geer stom volk!' riep de kapelaan, terwijl hij de handen in elkander sloeg en 't lichaam voorover boog van 't lachen, 'noe ich e gebedje oet mîne breveer, dèè ich toch most bèèje[1)], bî oer koe höb

1) bidden.

opgezagd, meint geer onmiddellik det Ôs-leeven-Heer zich mit eure stal bemeuit!... Die koe zol toch wâl genèze zin, daoveur hoofde God neet veedokter te spele!... Mer zoo zeet geer; noe de koe d'r door gekommen is zègkt geer: 't is Gaods wil, - en es ze kapot wâs gegaon, zagt geer ouch: 't Is Gaods wil!... Mit eur bîgelouf!!... Ich höb uch allein mer wille geröst stelle, uch van onnutte zorg en angst bevrîje, daoveur höb ich gebèje - neet veur eur krank beest. Mer as men uch mer leet gewère[1] mit eur bîgelouf, dan waart geer in staot, om Ôs-leeven Heer in 'ne kêrseboum te zitte!' En toen bedaarder: 'Mer allà, komt binne... As de koe behalden is, kan d'r wâl 'n änkerke beer van âf!'

Waarop Drîkes de knecht het fust van den schouder op een stoel liet glijden en de brouwer meesmuilend antwoordde:

- 'Geer zeet toch 'ne schnaak, Heer, geer zeet toch 'ne schnaak!'

Doch, alsof hij 't compliment niet hoorde, ging Heeroom voort:

-'Mer veer konne toch wâl ter eere Gaods samen e känneke beer drinke, want Hèè zuut nîks zoo gèèr, as dat de mîns plezeerig en tevrejen is - daoveur höb ich ouch bî eur koe gebèèjd... Mich dunkt, veer mosten 'et maer ens onmiddellik keure... Is 't get goods, jao? Dobbelen of Bombaris?'[2]

- 'Van 't patersvèètje,' lachte de brouwer op zijn beurt.

- 'Dan zal 't zeker wâl good zin', gaf de kapelaan lachend terug, nam vier bierglazen uit het wandkastje en zocht in een hoek naar een kraan, die hij voor den mond zette om, de lucht uitzuigend, te onderzoeken of ze dicht was. Toen werd uit het tuinhuis een houten hamer gehaald en sloeg Drîkes de kraan in het fust. Met gespannen aandacht keken de mannen naar het paarlende vocht, dat in het glas liep, hielden dit een oogenblik tegen het licht, om te zien of het brouwsel goed helder was, 't geen Heeroom met de uitdrukking 'as 'n zon!' bevestigde, stieten de glazen tegen elkander en ledigden ze met een enkelen teug.

- 'Köstelik, köstelik!' riep Heeroom, terwijl hij met de tong smakte - doch plotseling van toon veranderend, nu hij bemerkte dat Daniël zijn glas half vol op tafel had gezet:

1) geworden.
2) eene soort zwaar bier.

‘Wât is det, jong?... Oetdrinke, oetdrinke, selderjènn, of wols-te döks 'et peutje kriige?...’

- ‘Den heer kapelaon hèèt geliik, den heer kapelaon hèèt geliik!’ noodigde de brouwer.

Eenigszins verlegen, zoo tegen de étiquette gezondigd te hebben, ledigde Daniël zijn glas.

- ‘Zóó!’ riep Heeroom. ‘Zoo 'ne kösteliken drank mot men eer bewîze, dèè kriigs-te te Rolduc nog neet op 'nen Hoogtiidsdâg!’

Inmiddels had Drîkes de glazen weer gevuld en op tafel gezet. De brouwer hield het zijne nogmaals tegen het licht en verzekerde:

- ‘Da's noe oet de maond Meert van 't veurig jaor, van de fiinste gerst mit e viifde spelt en beste Luker hop.’

- ‘Köstelik, onverbèterlik!’ riep Heeroom na het tweede glas, ‘'t is pront of dich 'nen ingel[1)] op de tong pîst!... 'n Sigaar, broewer? Wacht hie zin d'r en hie is ouch tabak.. Daniël, du most dich mer ein piip kriige, as-te neet leever sigare rouks.’ En meteen zette hij een kistje sigaren en een half gevulden tabakspot op de tafel. Daniël nam een sigaar, de brouwer haalde een neuswarmertje uit den zak en gaf een teeken aan Drîkes om te vertrekken. Doch Heeroom, die 't gezien had, verzette zich,

- ‘Nîks daovan!’ riep hij, ‘Drîkes kan geröst hie bliive, hè mâg alles heure wât veer zègke, en hè hèèt 'et vèètje neet veur nîks gedrage!.... Drink mer ens, jong! Allà Daniël! Broewer, op dîn gezondheid!’ noodigde hij, met zijn glas tegen dat van den milden gever tikkend.

En opnieuw werden de glazen geledigd en weer gevuld.

De Heeren hadden plaats genomen aan de tafel voor 't venster, de kapelaan tegenover den brouwer, Daniël in het midden, terwijl Drîkes naast het fust in het halfdonker zat, als hij niet moest opstaan om de glazen te vullen. Er begon een gesprek over allerlei onderwerpen, over 't wêer, de te veld staande vruchten, de kunst om bier te brouwen, akkeren tuinbouw, den gemeenteraad en plaatselijke aangelegenheden. Daniël kon hierbij slechts een zwijgende rol vervullen en had alleen maar met de anderen zijn glas te ledigen,

1) engel.

waaraan hij gewillig voldeed, niet alleen om Heeroom het lastige nooden te sparen, maar ook omdat het bier zoo uitstekend smaakte. Bij elk vraagstuk voerde Heerom het hooge woord, soms ernstig, soms boertig, maar steeds gepaard met veel klinken en drinken en noodigen. De brouwer gaf hem in alles gelijk. Was 't ernstig - betoogde Heeroom bijvoorbeeld, welk dwaas besluit de gemeenteraad nu weer genomen had, of hoe men 't wêer uit het flikkeren der sterren kon voorspellen, dan antwoordde het boertje:

- ‘Jao, jao! Den Heer wèt 'et wâl!’ of: ‘den Heer is 'ne geleerde!’

Toonde de geestelijke aan, hoe de boer meer nut van zijn veestapel kon trekken, dan luidde het:

- ‘Pront! Justement! Ich zol 't mit mîn dom verstand neet bèter konne zègke!’

Was 't boertig, gaf Heeroom bijvoorbeeld 't recept, om goed dun bier te brouwen, namelijk door een ledigen meelzak naast den waterketel te plaatsen en later met een hoppestaak eens om te roeren, dan herhaalde het dikbuikje weer:

- ‘Den Heer is toch 'ne schnaak!... Den Heer is toch 'ne schnaak!’

Zoodanig dat, toen Heerom weer in vollen ernst over veevoeder en aardappelen-rooien sprak, de vleier met geestdrift uitriep:

- ‘Pront zoo! Justement! Ich zeen 'et wâl, den Heer zol ouch wâl 'ne gooie boer gewaore zin!’

Waarbij Heerom van louter pleizier zijn glas weer ledigde en de anderen moesten volgen.

Er begon reeds een warmere tint in de aangezichten te komen, Heeroom's woorden vloeiden hoe langer hoe gemakkelijker, de brouwer sprak niet meer van ‘schnaak’, maar lachte met een sissend geluid tegen Daniël bij iedere aardigheid van den kapelaan, toen Daniël gelegenheid vond, om ook een woordje te plaatsen:

- ‘Heeroom, wie wâs det gedicht ouch ens weer, dat geer geschreven hadt euver den iizere wèèg, dèè hie zol komme..?’

Onwillekeurig had Daniël de gevoelige snaar van Heeroom aangeraakt. Deze glimlachte vergenoegd in zichzelve, staarde een oogenblik in het glas, dat hij even zwenkte, om het bier tot schuimen te brengen, richtte daarna den opgetogen blik tot Daniël en zeide ernstig:

- ‘Hao jao! Du meins:

Daar komt het trotsch gevaarte aan
Alleen door stoom gedreven;
Onwillekeurig blijft men staan,
En staart het met verwondering aan,
En ziet: het is al neven!’

De brouwer zag hem met groote bewondering aan en wilde iets zeggen, maar de kapelaan ging reeds voort:

- ‘Det is al alt, dat beteikent niks meer! Maer ich höb noe 't heel dörp bezonge, en de Glèèn mit de kaoremeule en de aoliemeule. Loester mer.’

En Heeroom declameerde steeds in half Hollandschen, half Limburgschen tongval:

‘Heffen wij een loflied aan
Van 't schilderachtig Vaestert
Waar Gleen en Maas te zamen vloeit
En beurtelings den grond besproeit,
Daar prijkt het dorp Vaestert.

Dierbaar is voor mij die plaats,
Alwaar ik ben geboren,
De plek waar eens mijn wieg op stond
Is ook voor mij de schoonste grond,
Deez' kan mij bekoren!’

Terwijl Daniël een glimlach op de lippen kreeg, kon de brouwer het niet langer uithouden.

- ‘Geer zeet 'nen dichter, Heer,’ riep hij uit, ‘geer zeet 'nen dichter!’

Doch de dichter liet hem niet verder gaan. Met een zwijgen gebiedend gebaar der hand sprak hij:

- ‘Heurt noe wát ich van de Glèèn en de aoliemeulen zègk:

Zij is een zoo nuttig rivier
Dat niemand haar kan missen,
Zij biedt ons vele diensten aan,
En maalt voor elk gezin het graan,
Schenkt ons daarbij haar visschen.

Zij schaft ons olie voor de lamp
En aan al de omstreken;
Het is weldaad wat zij ons gaf,
Ik wacht den tweeden slag maar af
En zie den olie leken!'

- 'Good, good!' lachtte Daniël luid. De drank en de verzen maakten hem overmoedig.

- 'Schoon! Prechtig! Mannefiek!' riep de brouwer. 'Pront zoo is 'et ouch! Bî den tweede schlâg zuut men den aolie al! Mer wie doot geer det, Heer, wie kumt det, det det rûmt? Want det rûmt toch allemaol!... Ich zol 'et zoo neet konne zégke!....'

Doch de zanger verwaardigde zich niet de vraag van den brouwer te beantwoorden. Hij ledigde zijn glas, zette het ernstigste gezicht van de wereld en sprak:

- 'Dè's nog allemaol nîks!.... Mer ich höb ein ander gedicht in mîne kop, wât alles mot euvertreffe wât tot noch toe geschreven is.... Daniël, du kens toch de legende van de Heilige Ursula mit de elfdoezend Maagde?'

- 'Toch neet, Heeroom.'

De brouwer luisterde met open mond en ooren.

- 'Wie?!' riep Heeroom met de grootste verbazing, 'van de Heilige Ursula, die mit elfdoezend Maagde nao Kölle[1)] trok, wo ze alle elfdoezend de merteldood gestorve zin, in den tiid van de Romeine?'

- 'Ao jao!' kwam Daniël, alsof hij zich herinnerde.

- 'Zuus-te,' vervolgde Heeroom tevreden gesteld, 'dao bön ich noe euver aan 't dichte.' En zich vertrouwelijker tot Daniël voorover buigend: 'Det is e symbool!.... Du mos good de mystiek daovan begriipe!.... Die elfdoezend Maagde, die elfdoezend persone, die lèven en sterven in de maagdelike staot en dan zoo rechttoe den hemel in gaon, det is de verheerliking van 't celibaat, de tègestelling van 't huwelik - 't huwelik, wovan ich dich gespraoken höb,' voegde hij er bij om zijne woorden van straks niet te herhalen in tegenwoordigheid van den brouwer.

- 'Elfdoezend? 't Is gein kleinigheid!' opperde de brouwer, terwijl hij zijn ledig glas aan Drîkes reikte. 'En mot geer dao allemaol euver dichte?'

1) Keulen.

- ‘Die motten allemaol stök veur stök beschreve weère en - allemaol verschillend zin,’ bevestigde de kapelaan, terwijl hij zijn vol glas van Drîkes overnam.

- ‘De's om dood te gaon,’ meende de brouwer en blies het schuim van zijn glas.

Daniël wierp een blik vol bezorgdheid op den vollen bokaal, dien Drîkes voor de zooveelste maal vóór hem had neergezet. Hij voelde het geestrijk vocht allengs naar boven stijgen en verlangde heimelijk om goedschiks te kunnen heengaan. Nochtans, om niets te laten blijken, vroeg hij:

- ‘En höbt geer d'ral veul van âf?’

- ‘Nog nîks op papier,’ zei Heeroom, en met den wijsvinger op het voorhoofd tikkend: ‘mer alles in mîne kop. Ich wâs al begonne, maer ich höb mich van mînen tekst laoten âfbringe. Ich studeer noe de sterrekunde. Want zuug, de olde plaatsten ummers de Maagd aan de sterrenhemel. En noe höb ich onder de alde beuker[1)] van Heeroom Antoon, den Dèke van Sittard, e book euver de Astronomie gevonje, en det hèèt mich te ver geleid. Dao, hie is 'et.’

Hij wipte even op, haalde uit een hoek een in perkament gebonden foliant te voorschijn, legde hem vóór Daniël op de tafel en sloeg het titelblad op:

- ‘Johannis Hevelii prodromus Astronomiae, exhibens Fundamenta, quae tam ad novum planè & correctiorem Stellarum finarum Catalogum construendum, quam ad omnium planetarum tabulas corrigendas omnimodo spectant,’ wees hij met den vinger aan, terwijl hij las.

Daniël voelde het benauwder worden. Waar het nu heen moest, wist hij niet meer. Hij vaagde met de hand over het voorhoofd.

- ‘Dao zeet geer de sterrenhemel,’ ging Heeroom voort, terwijl hij een openslaande plaat toonde, die met allerlei figuren, menschelijke wezens en dieren versierd was. ‘Hie steit de Maagd, nève de Leeuw, dao höbt geer de Groote en de Kleine Bèèr, de Krèèft, de Steinbok, Andromeda en Cassiopeia!’

En hij schoof het boek half naar den brouwer.

- ‘Jasses-marante-déus!’ riep deze, ‘dao zuus-te mich

1) boeken.

get!.... Drîkes, kom ens kiike, dè's noe den hemel!.... Mer, Heer, ich höb ouch wâl ens nao de sterre gekeke, èvel ich höb nooit mînse en beeste dao baove gezeen.... Kan me die alleen zeen door 'ne verrekiiker?' En hij knipte met de oogjes, die steeds kleiner werden.

De kapelaan had een oogenblik van verlegenheid, waarvan Daniël gebruik maakte om half opstaande te zeggen:

- ''t Zal tiid wère, Heeroom....'

Waartegen Heeroom onmiddellijk opponeerde en hem op zijn plaats terugdrong:

- 'Mer, jong, wo dinks-te aan?! Veer drinke nog eerst e glâs!'

Doch op hetzelfde oogenblik klopte Drîkes met den knokkel tegen 't fust en, op den hollen klank afgaande, zei hij beslist:

- ''t Is lèèg.'

- 'Lèèg?!' riep de gastheer met ongeloovigheid en teleurstelling, terwijl de brouwer met sissend geluid, de dikke tong tusschen de tanden zettend, tegen Daniël lachte.

- 'Lèèg,' antwoordde Drîkes eenvoudig weg.

- 'Jao mer dat kan neet!' riep de gastheer. En op een bevestigend knikken van Drîkes: 'Dan mot ich ens gaon zeuke, of ich 'n fles wiin vinj!'

Doch Daniël stond op en hield Heeroom tegen met de hand.

- 'Nèè, werèchtig, Heeroom....' betuigde hij, 'ich kan neet langer bliive....'

Ook de brouwer was opgestaan.

- 'Veer motte noe gaon, Heer,' bevestigde hij, 'mer ich kom ens gauw mit e nuuj vèètje trök.' En op Daniël duidend: 'zoo gauw den Heer weer op vacantie is.'

Er hielp geen tegenstribbelen, zoodat Heeroom het noodigen moest opgeven, zich met de hand in 't haar krabde en met treurig gezicht tegen Drîkes zei:

- 'Nèèm dan 't lèèg vèètje mer weer mit!'

De brouwer vertrok het eerst, gevolgd door Drîkes, zooals hij gekomen was.

- 'Veul eer.... veul eer....' herhaalde hij nog in de deur. En toen nog tot den kapelaan: 'Ouch neet te veul studeeren, Heer, en neet te veul dichte.... Ich zol bang zin, det 'et mich in de baovekamer schloag!'

Intusschen had Daniël zijn jasje dichtgeknoopt, zijn hoed

genomen en wierp thans een blik op de hangklok, waarop Heeroom hartelijk begon te lachen:

- ‘Dao mos-te neet op kiike - dee steit stil!’ En toen Daniël hem vragend bleef aanzien: ‘Jao, zuus-te, ich zal dich det wâl zègke.... Ich höb de gewichtstein haol gemaakt, dao doon ich eedere maonjd nû geljd in... Wie ich e viiffränkske neudig höb, haol ich 'et d'r oet... 't Is van daag den dertigste, en noe steit ze stil!’

Toen proestte Daniël het uit en ook Heeroom schaterlachte. Zoo gaven ze elkander de hand en een oogenblik later wandelde Daniël terug naar Traarderhof.

EMILE SEIPGENS.

Zuid-Afrika zoo als het thans bestaat.

Land und Leute zwischen Zambesi und Limpopo, von Dr. Hendrik P.N. Muller. Verlag von Emil Roth in Giessen. Dr. H.P.N. Muller. De Zuid-Afrikaansche Republiek en Rhodesia. 's Gravenhage, 1896. Dr. H.P.N. Muller, Oom Paul. Haarlem, 1896.

Zuid-Afrika's welbekende geschiedschrijver, Dr. Theal, begon, toen hij het eerste deel van zijn groot geschiedkundig werk uitgaf, wel over de ontdekking door een Portugeesch zeevaarder van het voorgebergte, waar de Kaapkolonie haar naam aan ontleent, waarop hij dan iets volgen liet van hetgeen bij landingen van Portugeezen en anderen in de buurt later voorviel; - maar na Van Riebeek's komst beperkte hij zich tot de volkplanting, die door dezen in dienst der Nederlandsche Oostindische Kompagnie gesticht is en later, toen zij Britsch gebied was geworden, tot uitgangspunt gediend heeft voor verdere, geenszins Britsche kolonisatie. Vóór het voleinden van het ondernomen werk heeft Theal echter een geschiedenis der Portugeezen in Zuid-Afrika in het licht gegeven, die ten deele oudere, ten deele met de geschiedenis der Kaapkolonie en der Republieken gelijktijdige feiten behandelt. En dat waarom? Omdat tot vóór zeer weinige jaren het land, dat in naam onder Portugeeschen invloed stond, in der daad, buiten de ongezonde en geen ware kolonisatie toelatende kuststreken, niets dan een woonstreek van barbaren was, terwijl het, toen hij zijn zoo even gemeld werk uitgaf, voor een groot gedeelte begon herschapen te worden in een waar het Europeesche ras werkelijk heerschappij voerde en zich vestigde.

Reeds sedert eenigen tijd waren de streken, die men thans

onder den naam Rhodesia samenvat, door Portugeesche en Britsche, Duitsche en Hollandsch-Afrikaansche reizigers bezocht; maar schoon Nederlanders zoowel in het Oosten als in Westen van Zuid-Afrika handel en cultuur dreven, nemen zij geen plaats in onder de ontdekkingsreizigers. Wel legden zij belangstelling aan den dag voor een land, waar zooveel hen aan hun eigen vaderland herinnert.

Onder hen die zulk een belangstelling in geschrifte aan den dag legden, komt vooral de heer Hendrik Muller in aanmerking, die, op jeugdigen leeftijd in een aanzienlijke handelsbetrekking aan de Oostkust geplaatst, in 1889 zijn ‘Reisherinneringen’ van Zuid-Afrika uitgaf, een lezenswaardig en prettig geschreven boek, waarin hij onder anderen vertelt hoe het hem getroffen had aan Delagoa-Baai een aantal Slaamsche pelgrims op weg naar Mecca te ontmoeten, wier spreektaal een zoo al niet zuiver dan toch zeer verstaanbaar Hollandsch was. Sedert is de heer Muller de zaken van Zuid-Afrika op wetenschappelijke wijze gaan behandelen, en onder anderen zijn door hem de materialen en het hoofddeel van den tekst geleverd van een in 1892 te Leiden uitgegeven Fransch en door af beeldingen toegelicht werk: ‘Industrie des Cafres du Sud-Est de l'Afrique.’ Dit werk heb ik tot mijn spijt niet in handen kunnen krijgen. In de Zuid-Afrikaansche bibliotheek te Kaapstad mist men het; zoo er wellicht elders in Zuid-Afrika een enkel exemplaar van te vinden is, heb ik te vergeefs getracht er inzage van te bekomen. Geen mooi teeken, zal men zeggen, voor de Kolonie[1)], waar men een werk over de nijverheid der inboorlingen in dit werelddeel al het eerst zou wachten. Intusschen, slechts weinigen lezen hier Fransch, en het bestaan van het werk kan licht aan het bestuur onzer anders wel voorziene bibliotheek ontgaan zijn.

Beter, schoon lang niet algemeen, hier bekend is het boek een paar jaren later door den heer Muller in het Duitsch over landen en volken tusschen Zambesi en Limpopo in het licht gegeven. Slechts ten deele rust dit werk, dat de geschiedenis van onze kennis dier landen, de gesteldheid er van, met kusten, bergen en rivieren, het klimaat, de inboorlingen en de nieuwste verdeeling van het gebied tusschen Britten

1) Onder ‘de Kolonie’ verstaat men in Zuid-Afrika de Kaapkolonie.

en Portugeezen inhoudt, op eigen aanschouwing; want de schrijver heeft slechts streken onder Portugeesch gezag bereisd, terwijl het Britsche Rhodesia thans meer de aandacht trekt. Maar hij heeft veel gelezen, en wie veel leest over een land dat hij ten deele kent, komt veel sneller op de hoogte van hetgeen hij er niet van kent, dan wie er vreemdeling is.

Rhodesia is, zooals de schrijver laat uitkomen, in weerwil van zijn ligging tusschen de keerkringen, voor zoover het een hoogvlakte uitmaakt, voor Europeanen zeer bewoonbaar, en wat watervoorraad betreft is het er beter aan toe dan menig ander deel van Zuid-Afrika. Wat er buitendien iets aanlokkelijks aan bijzet, aan barbaren-landen veelal niet eigen, is, zooals men weet, het feit dat er blijkbaar in aloude tijden een beschaving heeft geheerscht die uit den vreemde moet zijn gekomen, maar er geen stand heeft gehouden. De tegenwoordige naturellenbevolking[1)] woont in hutten. Maar zelfs in de dagen, toen men van het land slechts vernam, dat het een keizerrijk Monomatapa vormde, dat op geen schoolkaart en in geen aardrijkskundig leerboek mocht ontbreken, schoon eigenlijk niemand er van wist te vertellen, kon men in oude en meest vergeten boeken lezen van de grootsche gebouwen uit den ouden tijd die er gevonden werden. Dat het land goudrijk was, dat wist men en daarom wilde men er heen, maar dit ging niet zoo licht. Toen nu eenige jaren na het midden dezer eeuw de Duitsche reiziger Mauch er de sporen van oude delverijen en tevens die gebouwen vond, toen heette het dat het Ophir der Schrift en wellicht zelfs het rijk van Salomo's vriendin, de koningin van Scheba, gevonden was. Later vernam men er meer van. Belangrijke overblijfsels van tempelversieringen vindt men in het Kaapsche Museum; een Engelsch oudheidkundige van naam, de onlangs overleden Theodore Bent, bezocht het land om na te gaan vanwaar die oude beschaving kon afkomstig zijn. Dat Mauch's denkbeeld bijval vond, dat men zich vermeide in het denkbeeld van sporen der Pheniciërs gevonden te hebben wien Salomo de vaart op den Indischen Oceaan had geopend, sprak van zelf.

Wil men, niet geheel zonder zaakkennis zijnde, een bewijs dat het *niet* de Pheniciëers waren wier werk men in Rhodesia

1) Naturellen = inboorlingen.

aanschouwt, dan leze men het met fraaie afbeeldingen versierde werk waarin het Kaapsche parlementslid Wilmot betoogt dat zij het *wel* waren. Wat Herodotus van de artikelen bericht, in zijn tijd door Arabieren in den handel gebracht, toont dat deze handelsbetrekkingen hadden met Ceylon; en waarom dan ook niet met Zuid-Afrika's Oostkust? Maar hun handel met Ceylon is geen afdoend bewijs dat zij zich aan scheepstochten van eenig belang waagden. En hoe, als die voor-Arische bewoners van Indië, die in een oud Indisch heldendicht wel apen worden genoemd, maar dan toch hoogst ontwikkelde apen, ja apen waren die men goddelijke vereering waard achtte, de ware zeevaarders en bezoekers van het overzeesche goudland ten Westen waren? Onbetwistbare bewijzen van phallusdienst toch heeten in de buurt der gebouwen van Rhodesia te zijn gevonden; en phallusdienst, al vindt men dien veelszins elders, is toch vooral onder die oude volken van Voor-Indië inheemsch. Onder de Bantu volken van Zuid-Afrika vindt men, zegt Muller, naast het negertype ook een Arabisch, en hiermede stemt Theal in zoo ver overeen als hij van een Aziatisch type spreekt. Doch ook in historische tijden, zooals in de oudere middeneeuwen, hadden in Zuid-Afrika wel degelijk instroomingen van Arabieren plaats. - Intusschen, de hier aangeroerde kwestie is een kwestie voor vakgeleerden.

Wat ook anderen dan vakgeleerden vatten kunnen is, dat een volk, waar een oude, uit den vreemde gekomen beschaving uitsterft of ten hoogste twijfelachtige sporen achterlaat, tot die natiën behoort waarvan voor de ontwikkeling der menschheid alleen dan iets te wachten is, wanneer men ze aan hooger staande kan dienstbaar maken; en dat kan men in een land, voor afstammelingen van Europeesche kolonisten even bewoonbaar als voor Kaffers. Dit is een punt, waarover men in Europa bespiegelingen kan ten beste geven, maar dat voor Zuid-Afrika van het hoogst mogelijk belang is voor de oplossing van practische levensvragen. Nu het Westelijk gedeelte van het door den heer Muller behandeld gebied in Rhodesia is herschapen, nu dringen zich vooral zulke vragen op, en nu zoekt men onder het Zuid-Afrikaansch publiek naar de oplossing er van.

Aan vragen van den dag laat de heer Muller zich evenmin onbetuigd als aan zuiver wetenschappelijke. Dit toont hij niet slechts door hetgeen hij aan het eind van het aange-

haalde werk er van zegt, maar ook door de beide kortere Hollandsche geschriften, bovenaan dit artikel vermeld. In het eene schetst hij het land en de wording van de Britsche Kompagnie, welker charter hij als aanhangsel mêedeelt en welker hoofd de man is aan wien Rhodesia zijn naam ontleent, Cecil John Rhodes; dan de politieke toestanden en vraagstukken in de Zuid-Afrikaansche Republiek. In het andere geeft hij een korte levensschets van President Kruger, den man die thans evenzeer voor den handhaver van het ware kolonistenbelang in ZuidAfrika kan gelden, als Rhodes voor het tegendeel. 't Zijn beide populaire geschriften, ter rechter tijde in het licht verschenen, geen aanspraak er op makende om doorwrochte werken van breede en diepe studie te zijn; want wie kan thans over de kwestie van Rhodesia schrijven, wie van Paul Kruger een levensbeschrijving leveren, anders dan voor het publiek van het oogenblik? Er zijn - de heer Muller zegt het terecht - tijdvakken in Kruger's leven waar men thans het rechte niet van kan te weten komen. En om de verhouding tusschen de Zuid-Afrikaansche Republiek en Rhodesia geheel te kennen moet men de loopbaan van den heer Rhodes op de plek hebben gevolgd.

Wat nu de verhouding tusschen Rhodesia en de rest van Afrika betreft, is er nog op iets anders te letten dan op eerstvermeld land en de aangrenzende Republiek. Er is te letten op de Kaapkolonie, waar de heer Rhodes een werkkring vond, eer de naam Rhodesia in wezen was, en waar hij plannen smeedde welker uitkomst hen die in hem iets goeds, ja den rechten staatsman voor Zuid-Afrika zagen, voor goed van hem hebben afgewend. De geschriften van den heer Muller geven voor iemand die in Zuid-Afrika zijn woonstede en zijn tweede vaderland heeft, en die wel in de verste verte geen *pars magna*, ja geen *pars aliqua* is geweest in hetgeen hij heeft zien geschieden, maar toch als journalist, onaf hankelijk van een partij of een betaalheer, de zaken heeft gevolgd, een welkome aanleiding om hieromtrent de inlichtingen te geven die hij de rechte acht.

I.

Zuid-Afrika is een land, waar zijn kolonistenbevolking zeer aan gehecht is en waar vreemdelingen zich doorgaans spoedig

leeren thuis gevoelen. 't Is echter geen land waar het aan bezwaren ontbreekt. Het boerenbedrijf wordt er druk beoefend, en boeren hebben overal den naam van tot klagen geneigd te zijn; maar 't is de vraag of er één land is waar zij hiertoe meer reden hebben. Overal lijdt men somtijds door droogte, maar niet overal heeft men, als hier, droogten die maanden, ja jaren duren en die den koornboer het ploegen beletten, terwijl de schaapboer niet weet waar hij met zijn kudden heen zal trekken om ze te drenken. Men heeft overal wel eens last van overstroomingen en andere gevolgen van plotselinge regens; maar hier in Zuid-Afrika wordt het bericht van een milden en het boerenhart verblijdenden regen haast altijd gevolgd door een van verwoestingen, hetzij door watervloeden, hetzij door de werking van den kouden regen op het door droogte verzwakte vee; en toch is men weer dankbaar dat de droogte ten einde is. Dan heeft men insectenplagen: van sprinkhanen, welker onafzienbare zwermen alles vernielen totdat de ooievaars, verheugd in Zuid-Afrika de taal van hun rechte land weder te hooren, ze op hunne beurt vernielen; van ‘rispen’ - geen waar Afrikaner spreekt ooit van rupsen - die op hun plek blijven maar daar evenveel kwaad stichten; van uit Europa ingevoerde phylloxera, Australische boomluis en wat dies meer zij. Men heeft plantenziekten, als roest in het koorn, en veeziekten te veel om te noemen en waar wel tegen gestreden wordt, maar dikwijls met weinig succes. Binnenvervoer te water mist men geheel; vandaar dat spoorwegen hier onmisbaar zijn; maar spoorwegbouw is duur en duur is ook spoorwegvervoer. Men legt spoorwegen aan als er iets gebeurt wat leven in de brouwerij brengt, zooals de ontdekking van goud- of diamantmijnen; men leeft in overvloed zoolang het ervoor geleende geld binnen de Kolonie wordt uitgegeven, maar zijn ze gebouwd dan zit men met de handen in het haar, want in den regel duurt het een tijd eer zij betalen. Dat zag men toen het spoorwegplan van het ministerie Molteno was ten uitvoer gelegd; men zag het in veel erger mate na de voltooiïng der spoorwegen die het ministerie Scanlen in 1881 door het Parlement kreeg. En nu moet met al die bezwaren een kolonistenbevolking strijd voeren van nog geen millioen, wonende te midden van zoowat vier millioen naturellen van verschillend ras, schoon meerendeels behoorende tot die Bantu-volken, waar

de heer Muller zich in zijn grootere werken meê bezig houdt.

Nu is deze aanwezigheid van zooveel naturellen niet alleen geen ongemengd kwaad, maar veeleer kan men het een voordeel noemen dat tegen menig nadeel opweegt. Waar zou men zonder de naturellen arbeidsvolk vinden om bij boeren en in steden, aan openbare werken zooals spoorwegbouw of in de mijnen het ruwe werk te verrichten? Waar dienstvolk in gezinnen? 't Zij Hottentots of Kaffers, voor arbeid zijn zij goed genoeg, als men met hen weet klaar te komen. De beschaving, waar sommige hunner in de oude dagen kennis meê maakten, is verdwenen; maar wat hun een meer standhoudende beschaving kan bijbrengen is arbeid in dienst en onder toezicht der kolonistenbevolking, en de Hollandsche Afrikaners hebben geen minder slag om ze aan het werk te zetten en te houden dan hun stamverwanten in de Hollandsche Oost. 't Is maar de vraag of zij hiertoe de vereischte vrijheid hebben, dan wel die vrijheid moeten zien beperken door wetten in den in gerechtshoven heerschenden zin. Hoe men nu die vraag ook beantwoordt, het wordt hier vrij algemeen erkend dat de kwestie der verhouding tusschen kolonisten en naturellen voor de ware levenskwestie van Zuid-Afrika moet gelden. Of men echter, wat het oplossen van dit vraagstuk betreft, veel gevorderd of zelfs op den goeden weg is, mag met reden betwijfeld worden.

Dat in de eerste helft der negentiende eeuw de naturellenkwestie door de Britsche regeering verkeerd behandeld is, dat wordt vrij wel erkend, en men weet dat Dr. Theal, die met het naturellendom persoonlijk even goed bekend is als met de boeren, er in dien zin over schrijft. Niet dat in de dagen, toen hier onder de Britsche vlag puur despotisme heerschte, niet enkele Gouverneurs, zooals Lord Charles Somerset, er althans redelijke denkbeelden over koesterden. Maar er zat toen in Engeland een meening in de lucht, als moest men de naturellenvolken naar soortgelijke beginselen behandelen als die men tegenover beschaafde natiën aanwendde; en hiermede moesten de Gouverneurs, die trouwens, de een meer en de ander minder, maar toch altijd eenigszins, die meening deelden, wel degelijk rekening houden. Toen het aan het eind van 1834 tot een ernstigen Kafferoorlog kwam, en Gouverneur Sir Benjamin d' Urban, waarlijk geen naturellenvijand, na het behalen der overwinning het noodig achtte tot een grensver-

andering over te gaan, toen werden zijn schikkingen door de rijksregeering omver geworpen, op grond dat niet de Kaffers maar de kolonisten aan den oorlog schuld waren. En na een tijd, waarin een thans algemeen veroordeelde Kafferpolitiek gevolgd werd, toonde een reeks van uiterst bezwaarlijke oorlogsjaren, hoeveel beter men gedaan zou hebben, indien men Sir Benjamin's maatregelen ten uitvoer had gelegd.

Dit kwaad geheel op de Engelschen te schuiven, die hier sedert 1806 baas waren, zou onjuist zijn. Reeds in de dagen voor 1795 waren er over de naturellenpolitiek van een ambtenaar der Kompagnie aan de grenzen, Honoratus Maynier, even erge en even billijke klachten gevallen als later over eenig Engelschman. Buitendien, de menschen die door grensoorlogen en verkeerde grenspolitiek schade leden waren vooreerst de Afrikanerboeren aan de grenzen, maar evenzeer de ‘setlaars’ - de Engelschen in 1820 naar het grensdistrict Albany gevoerd - en overal in het land de burgers, meerendeels boeren, die in tijd van oorlog te wapen geroepen en dan gewoonlijk om hun dapperheid en volharding geprezen werden, zonder dat er ooit iets gedaan werd om hun vergoeding voor hun moeite te geven. Maar de zetel des bewinds lag ver af, en daar heerschte dikwijls een geest die meer Engelsch dan Afrikaansch was. Dit was het gevolg van verschillende oorzaken, onder anderen van de geneigdheid van het Hollandsche ras om wat uit den vreemde komt en een mooien schijn heeft, aan te gapen en na te apen als ware het wonderschoon. Er kwam bij, dat verzet tegen het hier heerschende despotisme voornamelijk van Britten uitging, die, schoon zij al de verkeerde en kwaad stichtende denkbeelden hunner natie omtrent de naturellenkwestie aanhingen, toch juist, omdat zij de Regeering aandurfden en als journalisten en anderszins effect maakten, zich hier invloed en populariteit verwierven. Toen in 1849 de Britsche Regeering, na zooveel uitgaven voor Kafferoorlogen, toch ook eenig voordeel van de Kaap wilde trekken en ze dus tot een strafkolonie wilde maken, waren die Britten vooraan onder de bestrijders van dit plan; en dit verhoogde hun aanzien zoozeer dat zij, toen iets later hier aanstalten werden gemaakt om parlementaire instellingen in te voeren, hierin gekend werden en, toen het in 1854 tot verkiezen kwam, niet weinig zetels innamen.

In dien tijd hadden niet alleen de voortrekkers, die in 1835

en de naaste jaren in arren moede zich naar de wildernis begeven hadden om het Britsche juk te ontgaan, de door hun nazaten thans bewoonde landen voor goed bezet, maar had de Britsche Regeering eerst die benoorden Vaalrivier als vrij erkend en daarna zich uit het land tusschen Oranje- en Vaalrivier teruggetrokken, omdat zij de verdediging er van tegen de aangrenzende Basuto-natie te lastig en te kostbaar achtte. 't Was in de Zuid-Afrikaansche Republiek en den Oranje-Vrijstaat dat het land op Afrikaner manier, zoo goed als 't gaan wou, bestuurd en de naturellenkwestie naar Afrikaner begrippen geregeld werd. 't Land werd aan de burgers voorbehouden; aan het verleenen van politieke rechten aan de zwarten werd niet gedacht. Anders ging het in de Kaapkolonie. Wat het kiesrecht betrof, daar kende men geen onderscheid van ras, en wegens den lagen census kreeg allerlei onbeschaafd en nietsnuttig volk er deel aan. Trouwens, 't was bekend dat een der redenen hiervoor in den wensch der Regeering gelegen was om in de gekleurde kiezers een tegenwicht tegen de Afrikaner boeren te vinden, die buitendien, daar alleen Engelsch in het Parlement gesproken werd, feitelijk meerendeels werden buitengesloten. Eenmaal verzocht men in die oude dagen voor een parlementslid uit een Noordwestelijk district verlof om zijn moedertaal te bezigen; maar 't mocht niet, en de Londensche *Times* zag in het verzoek een verraderlijken toeleg om het Britsch gezag in Zuid-Afrika te ondermijnen.

In Sir George Grey had men toen een Gouverneur van meer doorzicht dan men er in lang een gekend had, en zijn flinke maatregelen tegenover de Kaffers stelden voor langen tijd aan hun bewegingen perk. Het beste echter wat hij beoogde kon hij niet tot stand brengen. Kafferland, - een der schoonste streken van Zuid-Afrika, - was toen tijdelijk bijna ontvolkt; om aan een hongerdood te ontkomen die de Kaffers toen wegens hun eigen verblinding dreigde, moesten menigten hunner in de Kolonie dienst zoeken. Hiervan wilde Sir G. Grey gebruik maken om de nog overgebleven bevolking des lands in van elkander verwijderde locatiën aan zee te plaatsen, en de tusschenruimten zoowel als al het hooge land aan kolonisten onder dienstplicht uit te geven. Doch de Rijksregeering duchtte hiervan nieuwe verantwoordelijkheid. En toen de Gouverneur de zaak door het Parlement wilde doen ter

hand nemen, leed dit plan schipbreuk, deels op de onverschilligheid van sommige grensleden die uit hun humeur waren, omdat zij niet waren geslaagd in het doordrijven eener wet tot afscheiding tusschen het Oostelijk en Westelijk deel der Kolonie, deels door het verzet van negervrienden als Fairbairn en Saul Solomon, welke laatste verklaarde geen reden voor ‘zoo'n landhonger’ te zien als de voorstanders van het plan aan den dag legden.

Aan Afrikaner leden van erkende bekwaamheid - Ziervogel, Loedolff, de Watermeyers in het Lager-, De Wit in het Hoogerhuis, - ontbrak het niet; en aan die hunner, die voor Graaff-Reinet en andere middendistricten zitting hadden, was het te danken dat het genoemde plan van scheiding tusschen Oost en West, berekend om in het Oosten het Afrikaner ras voor goed er onder te houden, verongelukte. Toch schroomde de rechte Afrikaner zin zich te toonen. Rechter Watermeyer was toen ter tijd het knapste lid van het Hooge Gerechtshof, en hem is men het verschuldigd dat de archieven der Kolonie niet geheel zijn te gronde gegaan; maar met zulk een minachting en tevens zulk een gebrek aan inzicht in koloniale zaken zich uit te laten over de boeren van 1795 als hij in voorlezingen deed die jaren lang voor het beste geschiedkundig werk der Kolonie golden, daar zou thans geen mensch, laat staan een Afrikaner, zich aan wagen. Wat hij en zijn geestverwanten wilden, was de invoering van verantwoordelijk bestuur, dus zelfbestuur der Kolonie; en hier zag men Saul Solomon en Fairbairn met Ziervogel en Frederik Watermeyer samenwerken, terwijl vele Afrikaners er evenmin aan wilden als de Engelsche kooplieden in het Parlement. Dat die nieuwe regeeringsvorm in 1872 doorging, dat was niet zoo zeer omdat men in Afrikaner kringen de noodzakelijkheid van zelfbestuur inzag, als omdat de Rijksregeering haar eigen aansprakelijkheid voor Zuid-Afrikaansche zaken wilde verminderen.

Het eerste verantwoordelijke ministerie dat hier optrad, dat van den heer Molteno, had een man aan het hoofd, bij Afrikaners zoowel als Engelschen geacht. Dit ministerie heeft zich verdienstelijk gemaakt door den bouw der vier koloniale hoofdspoorwegen waartoe de koloniale geldmiddelen, ten gevolge van de niet te lang te voren geopende diamantdelverijen, gelegenheid boden. Doch eensdeels nam Molteno tegen- zoowel

als voorstanders van den nieuwen Regeeringsvorm in zijn ministerie op en volgde hij, schoon bij den boerenstand gezien, in naturellenzaken de leiding van den ultra-negervriend Saul Solomon; anderdeels was hij ten sterkste tegen afdoende maatregelen tot koloniale zelfverdediging, zonder welke koloniaal zelfbestuur een ijdele schijn zou blijven. Op dit punt werd hem in 1876 een nederlaag toegebracht door zijn vroegeren medestrijder voor verantwoordelijk bestuur, den heer Sprigg, op wiens raad de zaak door een overgroote meerderheid naar een commissie werd verwezen en die van toen af voor den aanvoerder der oppositie gold.

In die dagen was Engeland onder een Tory-regeering, welker minister van koloniën, Lord Carnarvon, het plan koesterde om, even als in Canada geschied was, ook in Zuid-Afrika een confederatie op te richten, waaraan alle staten en koloniën, met behoud van zelfbestuur in plaatselijke zaken, onder de Britsche vlag deel zouden nemen. De wet die hiertoe strekken zou bood dit groote voordeel aan de kolonisten dat de naturellen geen stemrecht zouden hebben voor het Federale Parlement, en zoo als de zaken stonden leek het niet onmogelijk om de verschillende staten en koloniën voor het plan te winnen, schoon het Kaapsche ministerie er zeer tegen was. Tot uitvoering van het plan werd Sir Bartle Frere, een man van grooten naam in Engeland, als Gouverneur naar hier gezonden; en hij slaagde er in om vele Afrikaners persoonlijk aan zich te verbinden, iets wat hem en den zijnen vooral daarom niet moeielijk viel omdat zij, als echte aristocraten, in de landeigenaars, al heetten zij boeren, veeleer mannen van hun stand zagen dan in de kooplieden die zich verbeeldden hier den toon te moeten geven. Buitendien was Sir Bartle Frere even als de meeste Tories meer geneigd om in naturellenzaken den kolonisten ter wille te zijn, dan de Liberalen, die daarentegen zich niet zoo licht aan die openbare rechtschennis wagen, welke Engeland's handelwijs zoo dikwijls kenmerkt. Zulk een schennis - de annexatie der Transvaal die juist in dezen tijd van Sir Bartle's komst (April 1877) plaats vond - is een hoofdreden geweest waarom de politiek van den nieuwen Gouverneur in een mislukking zou eindigen. Wat hij wilde, voor zoo ver men zien kon en hij zelf het recht wist, - want of hij dit heldere inzicht in zijn eigen

politiek had dat den waren staatsman kenmerkt, maar menig regeerder en politicus ontbreekt, is de vraag, - was een algeheel oppergezag van Engeland in Zuid-Afrika, al ware het ten deele op geweld gevestigd, maar een oppergezag waaronder het belang der kolonisten gehandhaafd en aan hun eigen zorg toevertrouwd werd. Zijn fouten zoowel als zijn verdiensten maken den tijd van zijn bestuur alhier tot een keerpunt in de geschiedenis van Zuid-Afrika.

Het verdedigingsplan door den heer Sprigg in zijn comité ontworpen ging in de zitting van 1877 niet door, en het ministerie Molteno scheen vaster in den zadel dan ooit, toen vroeg in het reces een Kafferoorlog uitbrak. De Gouverneur wilde naar de grenzen; zoo ook het actiefste lid van het ministerie, de heer Merriman, die als geïmproviseerd minister van oorlog het zijne deed met hulp der grenspolitie en der vrijwilligerscorpsen die hem ten dienste stonden. Slechts op één punt oogstte hij lof in, toen hij een opstand, die het oorlogstooneel noordwaarts dreigde uit te breiden, door een expeditie onder een civiel ambtenaar verhinderde. Maar juist hierdoor kwam hij in onmin met den Gouverneur, die alles met den militairen bevelhebber wilde laten overleggen; en het eind was een ontslag van het ministerie, dat heel wat opzien baarde. De heer Sprigg aanvaardde de samenstelling van een nieuw bestuur, en daar men vóór de zitting van 1878 met den oorlog meerendeels klaar en Sir Bartle Frere populair was, werd in een debat over de wisseling van ministerie door den heer Sprigg een besliste zege behaald.

Van de Afrikaner leden, die in de eerste dagen van het Parlement hoofdrollen vervuld hadden, waren de meesten van het tooneel verdwenen, en onder het nieuwere geslacht was niemand die op den voorgrond kwam. Buiten het Parlement werd de Afrikaner zaak meest voorgestaan door twee journalisten. De een, B.J. van de Sandt de Villiers, stond bekend als woordvoerder der progressieve Afrikaners en had ook in Engelsche kringen niet weinig in te brengen. De andere, een veel jongere, J.H. Hofmeyr, had een blad, oorspronkelijk door predikanten ter bestrijding van liberalisme en modernisme opgericht, met een ouder drukpers-orgaan vereenigd, en vertegenwoordigde, schoon met zijn ouderen vakgenoot niet in strijd, door de traditie van zijn blad een richting die onder

de omstandigheden voor meer conservatief kon gelden. Waar Van de Sandt het meest had in te brengen, werden protesten tegen de annexatie der Transvaal geteekend; de predikanten en hun aanhang achtten in den regel Britsch bestuur aldaar altijd beter dan dat van den modernen President Burgers. Van de Sandt intusschen overleed kort na de aanstelling van het nieuwe ministerie, en geen Afrikaner nam zijn plaats in.

In de zitting van 1878 diende het ministerie een uitvoerig verdedigingsplan in, verschillend van dat van het vorige jaar, en onder anderen de verplichting der burgers hernieuwende om zoo noodig de wapenen op te vatten. Die verplichting zou ook voor de kleurlingen gelden, maar zij zouden als 'ligtingen,' niet als burgers dienen. Dat het met den Afrikaner zin rijmde om geen zwakke naturellenpolitiek te willen, en dat daarom de Regeering in de Afrikaners bondgenooten zou zien, al waren zij het niet in alle deelen met haar verdedigingsplan eens en al hadden sommige hunner persoonlijke voorliefde voor den heer Molteno, was duidelijk. Maar om het verdedigingsplan ten uitvoer te leggen was er geld noodig, en dat geld wilde de Regeering ten deele door een accijns op kolonialen brandewijn bekomen. Dit veroorzaakte een beweging onder de boeren der wijndistricten die aan de anti-bandietenvereeniging van 1849 herinnerde en waarvan de heer Hofmeyr gebruik maakte tot oprichting eener Boerenbeschermingsvereeniging, die voor het eerst de Afrikaner boeren van het Westen tot het volgen eener besliste politiek bracht.

In het reces na de zitting van 1878 moesten parlementsverkiezingen plaats hebben. Zij vielen niet ten nadeele van het ministerie uit, maar de heer Hofmeyr werd gekozen, en de Afrikaners in het Parlement hadden thans een aanvoerder van groote schranderheid. Dit was een groot voordeel, maar geen ongemengd voordeel was het dat de Afrikaners thans samen met Saul Solomon en andere negervrienden de oppositie uitmaakten. Dat die oppositie, versterkt door Afrikaners die er anders geen deel aan hadden, in 1880 een conferentie over Zuid-Afrikaansche Confederatie liet mislukken die voor de Transvaal hoogst onbillijk zou zijn geweest, was een voordeel. Maar nuttige maatregelen verongelukten, zoo als een plan der Regeering om aan de veldkornets rechtsmacht te geven, of werden verzwakt zoo als haar wet op de vagebonden,

omdat er tusschen natuurlijke bondgenooten misverstand bestend. In 1878 had de Regeering een oprechte Afrikaner politiek gevolgd door Kaffers uit de Kolonie naar rebellenlanden in Kafferland te verplaatsen en hun land voor kolonisten beschikbaar te stellen. Maar toen in 1880 Lord Kimberley verbood om eveneens over het land van een tot de Basuto's gerekend rebel te beschikken, was er niemand om de Regeering te sterken in haar blijkbaar voornemen om tegen dit verbod te protesteeren, schoon haar gedwongen toegeven aan de bemoeizucht van Downing Street de Kolonie tot groot nadeel stond te strekken.

Zelfs hadden de Afrikaners wellicht de Regeering, zoo zij met haar op goeden voet waren geweest, kunnen afbrengen van die verkeerde plannen ten opzichte van Basutoland, welker mislukken in 1881 tot haar val en later, door hetgeen omtrent Basutoland zou verordend worden, tot onheil voor de Kolonie leidde. Die plannen intusschen geven een geschikte aanleiding om de Zuid-Afrikaansche naturellenkwestie in haar geheel na te gaan.

II.

Het gaat natuurlijk niet voor iemand uit Zuid-Afrika om in een Europeesch tijdschrift met zijn denkbeelden over Europeesche en Amerikaansche toestanden te koop te loopen. Toch zijn het de hoofdlanden van Europa en Amerika die men zich in een betrekkelijk nieuw land als Zuid-Afrika tot modellen pleegt te nemen; - en hoe als men in die landen niet vindt wat men verlangt? Sedert de Fransche revolutie is de strekking steeds geweest om de leer van het grootste goed voor het grootste aantal op zoo'n manier in praktijk te brengen dat de niethebbers het van de hebbers winnen. In Amerika heeft men de negerslaven vrijgemaakt en, als sprak dit vanzelf, op dezelfde lijn met de blanken gesteld. Maar wat is het gevolg? Dat zij, wier aantal in den slaventijd steeds door aanvoer uit Afrika moest versterkt en aangevuld worden, thans zoo toenemen dat men er gevaar in ziet. Reden genoeg om hier te lande, waar de gekleurden zooveel talrijker zijn dan de blanken, er voor te zorgen dat een andere weg betreden wordt. Men is het er hier vrij wel

over eens dat de kolonisten baas behooren te blijven. Voor een groote twintig jaar hoorde men Bisschop Merriman, wiens zoon toen Minister was, op een zendingsvergadering over de heerlijke toekomst uitweiden die een Kaffer als Eerste Minister, als Hoofdrechter, als Bisschop in de Kolonie zou aanschouwen. Maar daar wordt thans zoo weinig aan gedacht, dat toen onlangs in Engeland de Resident in Zululand bij een publieke gelegenheid beweerde dat voor sommige landsbetrekkingen Zulu's wellicht beter deugden dan Europeanen, zoowel Lord Loch, onze vroegere Gouverneur, als Sir Sidney Shippard, tot zeer onlangs Administrateur van Britsch Bechuanaland, luide verklaarden dat de ‘witman’ hier baas moest blijven. Van zoo iets kunnen heel wat meer voorbeelden gegeven worden. Maar het ongeluk wil dat van Britten die zoo spreken haast iedereen vergeet, dat wie het doel wil ook de middelen moet willen; en Britten zijn het die hier als minister en parlementaire aanvoerders den meesten invloed oefenen. Met de Hollandsche Afrikaners is het anders. Die mogen den weg waarlangs zij het doel bereiken kunnen niet altijd goed kennen; maar zij willen toch den rechten weg inslaan en zullen in den regel hierin slagen.

De Basuto-oorlog van het jaar 1880 was het gevolg van de politiek van ontwapening der naturellen die door het ministerie Sprigg gevolgd werd. Op zich zelf was die politiek evenmin onverstandig als onuitvoerbaar. Maar met ze toe te passen op de Basuto's onder de toenmalige omstandigheden wikkelde de Regeering zich in moeielijkheden; en ook nu nog herinnert ons een vrij zware oorlogsschuld en een jaarlijksche betaling van toelagen aan Basutoland aan de toen gepleegde fout.

Tegen die fout werd de Regeering van verschillenden kant gewaarschuwd, en onder die waarschuwingen was er een van kommandant Bowker, die een tijd lang het bestuur in Basutoland gevoerd had. Een jong Basuto, zeide hij, geldt bij de meiden van zijn natie niet voor een rechten man zoolang hij geen geweer heeft; en daarom staat voor hen het wegnemen hunner geweren met ‘zedelijke castratie’ gelijk. Nu mag men vragen of niet altijd de zaken in deze wereld door middelen zijn in orde gehouden die men evenzeer met zulk een naam zou kunnen bestempelen; maar buitendien, wie zal boven een

gevaarlijken stier, die maar voor één doel gehouden wordt, een geduldigen en werkzamen os niet verkiezen? En kan men door zedelijke castratie wilde barbaren in nuttige dienstbaren herscheppen, wie zal dan aarzelen het middel aan te wenden?

De naturellen van Zuid-Afrika bezitten wel degelijk hoedanigheden die in goede arbeiders en dienstboden vereischt worden; maar 't is niet de gewoonte van het menschdom om plezier in dienstbaarheid en arbeid te hebben als men het zonder doen kan. Het Kafferdom in het Koloniaal gebied heeft uitgebreide landen, hetzij als stameigendom of als locaties van Regeeringswege, in bezit, waar zij hun vrouwen het meeste werk laten doen; zelven gaan zij vooral dan bij kolonisten of aan openbare werken arbeiden als zij zich vee en de voor vee veile koopwaar, vrouwen, willen aanschaffen. Buitendien, terwijl zij in hun locaties zoowel als in de landen van hun stam hun land meerendeels op Kaffermanier bezitten, zoodat het niet tot verkoop kan komen, hebben zij in de Kaapkolonie recht om land in persoonlijk eigendom aan te koopen, en moet er steeds voor gezorgd worden - iets wat moeielijk gaat en dikwijls niet gelukt, - dat zij geen land huren van een of ander eigenaar van Britschen bloede en dan van daar de boeren in de buurt bestelen. Onder Afrikaners is een mooi woord in zwang, zuiver Hollandsch maar in Holland althans in denzelfden zin niet gebruikelijk: uitwonen. Boeren wonen Kaffers uit, als zij in de buurt van een stammetje zich plaatsen aanschaffen en er toestanden scheppen die het voor de Kaffers raadzaam maken om hun pad te trekken. Thans echter lijkt het in sommige streken der Kolonie of de Kaffers de boeren uitwonen. En stel dat zij hun volkszonden zich afwennen, dat zij door geen drank zich te gronde richten en ordentelijk voor zich zelven arbeiden, zijn zij dan niet vrij zeker om het in den strijd om het bestaan van den kolonist te winnen die in hun buurt aan het boeren is? Voor hun produkten kunnen zij hetzelfde krijgen; hun behoeften zijn veel minder. Werken zij, eer zij zich eigen grond aanschaffen, bij boeren, dan hebben zij, daar zoo velen zich liever in locaties of in Kafferland zoo veel mogelijk op Kaffermanier buiten arbeid houden, met geen concurrentie van belang te kampen, kunnen zij zich dus hooger

loon bedingen dan voor den boer profijtelijk is. Worden derhalve de zaken gelaten zoo als zij zijn, dan zijn de naturellen van Zuid-Afrika op den grooten weg om er baas te worden en het van de kolonisten te winnen. Een Afrikaner boer zal, dit lezende, zich over zulk een denkbeeld verontwaardigd gevoelen; en had hij het heft in handen, dan zou er voor zoo iets geenerlei gevaar zijn. Doch eensdeels heeft de Britsche Rijksregeering, die in den regel de zwarten voortrekt, een invloed op Koloniale zaken die, anders dan in Canada en Australië, door kolonisten en zelfs door boeren (van Britschen bloede) wordt in de hand gewerkt; en anderdeels werkt in dienzelfden zin de blanke koopman, die, al zijn de zwarten baas, hier een tijd lang blijven en zich in tal van gekleurde klanten verheugen zal, totdat eindelijk ook hij, niet voor Kaffers maar voor Indische, Arabische en Chineesche mededingers, wijken moet.

Wat is nu daartegen te doen? Niet heel veel, ten minste zoo als de zaken thans staan. Belet de heerschende toestand om groote en afdoende maatregelen ter hand te nemen, dan kan men kleine middelen aanwenden om van de beide elementen der naturellenkwestie - de land- en de arbeidskwestie, - althans laatstgenoemde wat meer ten gunste van den boer te regelen dan thans het geval is. De Regeering zou b.v. kunnen zorgen, 't zij uit haar zelve of door een parlementair besluit gedwongen, dat er aan haar openbare werken ander volk wordt gebezigd dan gewoonlijk bij boeren arbeidt. De boeren zelven kunnen zich, als hierdoor het voor hen beschikbare arbeidsvolk voltallig blijft, onderling verbinden om niet door mededinging de loonen te doen stijgen. Maar per slot van rekening geeft dit weinig.

Wat zijn nu de groote en krachtige middelen die men kan te baat nemen, als men maar durft en door den rechten aanvoerder geleid wordt?

Ziet hier:

Opstanden onder de Kaffers zijn thans wel minder gewoon dan vroeger; maar om van den oorlog in Rhodesia niet te spreken, weet men dat er thans een in Bechuanaland aan den gang is, als gevolg van een schandelijke bevoordeeling der naturellen omstreeks tien jaar geleden, die hen in den waan heeft gebracht dat zij wat beteekenen. Van zulk een

opstand gebruik te maken tot het naasten en koloniseeren van het land der oproerige stammen, en dus die stammen zelven, die na een flinke nederlaag altijd bang zijn, te berooven van elk ander middel van bestaan dan dienstwerk, dat is een politiek waar men wel in Engeland tegen heeft, maar die men hier toch kan doorzetten en heeft doorgezet. Sir Gordon Sprigg, thans voor de derde maal Eerste Minister, heeft die politiek steeds gevolgd, en thans weder wat Bechuanaland betreft als de zijne aangekondigd; en een zijner sterkste bestrijders, het Afrikaner parlementslid Van der Walt, verklaarde in het Huis dat dit erkend werd de ware politiek te zijn. Doch buitendien kan men de pas bedwongen rebellen als tuchtelingen bij boeren in dienst doen, met dien verstande dat als zij zich goed gedragen zij te midden van hun straftijd hun vrouwen en kinderen bij zich kunnen krijgen, mits ook deze het noodige werk doen en zij zelven zich verbinden langer dan hun straftijd te blijven. Ook bij hongersnood onder hen zou een dergelijke ‘inboeking’ kunnen aangewend worden, op zijn Jozefsch en dus naar een geijkt model. Eindelijk is er geen reden waarom men arbeid niet verplichtend zou maken. Dit beginsel wordt in de Vagebondenwet van 1879 gehuldigd: een naturel die ergens komt zonder te kunnen aanwijzen waar hij zijn bestaan van heeft, kan door den magistraat bij een boer in dienst worden gedaan. Ongelukkig wordt die wet door de magistraten in den regel niet naar eisch uitgevoerd, en is er hier zelfs een voorbeeld dat een zeer bekwaam magistraat, wiens uitspraken zelfs ons meest negerlievend hooger Gerechtshof nooit als onwettig had kunnen vernietigen, zijn ambt met een ander heeft moeten verwisselen omdat hij de rechte middelen bezigde om de zwarten tot hun plicht te brengen.

Nu spreekt het van zelf dat het aanwenden der genoemde middelen, althans ten deele, slechts onder gunstige omstandigheden mogelijk is. Maar er zal reeds veel gewonnen zijn als men maar ééns weet wat men wil: als men vooreerst er toe besloten is om de rechte politiek te volgen, zoodra de gelegenheid hiertoe, zooals thans, zich voordoet, en als men ten andere hier in de Kolonie nooit vergeet dat het hier door Engeland ingevoerde stelsel van gelijkstelling der rassen verkeerd maar dat der Republieken, reeds vroeger geschetst, het

rechte is. De politiek der Republieken met betrekking tot de groote kwestie van Zuid-Afrika kan ons werelddeel voor den man van Europeeschen bloede tot een beter land maken dan eenig ter wereld. Zij zal hetgeen den boer hier tevens heer doet zijn, de gewoonte van bevelen, tot eigendom van het blanke ras maken; zij zal ook de kolonistenrassen hier op den duur doen samensmelten door het gevoel dat zij, zoo als keizer Tiberius van zich zelf placht te zeggen, ‘den wolf bij de ooren hebben’ en slechts door eendracht en machtsbetoon het naturellendom in bedwang kunnen houden. Want al kon men met hulp van moreele castratie het gros van het Kafferdom mak maken, er zijn er altijd waar dit niet mêe lukken wil; en dezen in orde te houden oefent evenzeer de geestkracht van het hoogere ras, als vrijdom van lageren arbeid het in staat stelt zich aan iets beters te wijden.

Maar wat staan er niet een hinderpalen in den weg die tot verwezenlijking van dit ideaal leidt! Engeland wil geen slavernij en ziet slavernij in elken dwang tot een arbeid die niet door een vrije overeenkomst tot plicht is geworden. Net als waren op Europa's vaste land de soldaten, die niet door aanwerving maar tengevolge van dienstplicht in de wapenen zijn, als slaven te beschouwen. De Engelschen in de Kolonie hebben in den regel - schoon niet thans, nu Jameson's lot te Doornkop nog versch in het geheugen ligt, - den mond vol van nieuwe verbinding der kolonistenrassen tot één groote natie; en als zij op een boerengehoor indruk willen maken, komen zij ook somtijds met de noodzakelijkheid voor den dag om tegen de zwarten ééne lijn te trekken. Maar feitelijk willen de meeste hunner niets liever dan het met hulp der naturellen van hunne Afrikaner medekolonisten te winnen. De koopman maakt liever geld door de klandisie der Kaffers dan dat hij ze bij den boer voor lage loonen ziet werken; en toch is het een feit dat de hooge arbeidsloonen hier groote schade doen. Eindelijk het zedelijk vertoon! Een Engelschman, heet het, behoort tot een te edel ras om de naturellen eerst van hun land te berooven en ze daarna dienstbaar te maken; dat laat hij aan anderen over, die zijn zedelijke hoogte niet bereiken kunnen. Dit hoort men van Engelschen die men kent als schavuiten, gereed om ter wille van den mammon der ongerechtigheid elk stamgenoot

te verraden en te verkoopen. Dat ligt in het karakter der natie. Begrip van geschiedenis en historische noodzakelijkheid hebben slechts weinigen onder hen; met frazen te schermen, overtuigingen die in zekere kringen in zwang zijn voor onomstootelijke waarheden te verkoopen, dat is het gros der Britten ingeboren. Maar genoeg is van dit alles gezegd tot toelichting der feiten die nog ter beschouwing overblijven.

III.

Sir Bartle Frere werd in 1880 teruggeroepen om het verongelukken van zijn federatie-plan, en op den dag van zijn vertrek vernam men het uitbreken van den Basuto-oorlog. Als van zelf knoopte zich hieraan oorlog in de Transkei vast. Dien werd men meester; in Basutoland, waar men de rechte mannen voor het leiden der beweging miste, ging het zoo, dat toen het Parlement in 1881 bijeenkwam, er nog niet te denken viel aan een eind van den oorlog. Intusschen, de Afrikaner partij had dit gewonnen dat, toen de Transvaalsche vrijheidsoorlog in December 1880 uitbrak, de in Basutoland gebezigde vrijwilligers, die in het blad van den heer Hofmeyr met den naam van ‘straatschuim’ bestempeld werden, er blijven moesten, in plaats van den Transvaalschen boeren het leven lastig te maken.

In het reces had de oppositi een aanvoerder gekozen in den procureur Scanlen, een bruikbaar man in het vak van wetgeving, maar evenmin staatsman als redenaar. Zijn voorstel van wantrouwen in het ministerie werd met een kleine meerderheid verworpen, ten deele omdat niet weinige Engelsche leden van het Huis in den val van het ministerie een zege der Afrikaner partij meenden te zien. Maar toen het een paar dagen later bleek dat met de Basuto's een vrede gesloten was die niet het effect van eervol maakte, toen kon de heer Sprigg niet aanblijven en kwam een ministerie Scanlen aan het roer, waar de heer Hofmeyr, onwillig om zich met een departement te belasten, zonder portefeuille en zonder tractement lid van werd om tot waarborg van den steun der Afrikaners te strekken.

De Afrikaner partij was door den Transvaalschen vrijheidsoorlog, welks gunstige afloop ten deele was toe te schrijven

aan den indruk, door haar onverholen sympathie met de ‘rebellen’ op de Britsche Regeering gemaakt, zoowel in aanzien als in kracht en zelfsbewustzijn toegenomen. Door haar gesteund slaagde het nieuwe ministerie nog in 1881 in het doorkrijgen van een spoorwegplan dat drie der vier hoofdlijnen tot Oranjerivier verlengde. Het verbond tusschen haar en de Regeering was echter niet van langen duur. Naast de Boerenbeschermingsvereeniging had zich de Afrikaner Bond gevormd, waarvan het denkbeeld reeds vroeger door den Paarlschen predikant S.J. du Toit geopperd was, en die wortel vatte in districten waar geen wijnbouw gedreven werd en waar dus de accijns geen beweging in het leven had geroepen. De onvriendschappelijke houding, door den minister Merriman bij een bezoek aan Graaff-Reinet tegen dien Bond aangenomen, gepaard aan uitlatingen van den Eersten Minister over de Basuto-kwestie die met den Afrikaner zin niet strookten, leidde weldra tot aftreding van den heer Hofmeyr. En schoon deze de Regeering bleef steunen, maakte hij tegen een vermeerdering van uitgaven, die zij in 1882 wilde, met goed gevolg gemeene zaak met de aanhangers van het vorige ministerie, die zich thans niet den heer Sprigg maar diens Procureur-Generaal, advokaat Upington, tot aanvoerder gekozen hadden. 't Was juist gezien; in het volgende jaar was er een te kort en vonden de ministerieële plannen tot dekking ervan geen bijval. Daarentegen behaalde toen het ministerie de zege op een ander punt, waarop het in strijd met de belangen van Zuid-Afrika handelde.

De Basuto's, die een der prachtigste en vruchtbaarste landen van Zuid-Afrika bewonen, stonden reeds vóór de dagen van Sir George Grey bekend als een volk dat men niet gemakkelijk kon in toom houden; reeds is opgemerkt dat Engeland juist daarom zich uit het land dat thans Oranje-Vrijstaat heet terugtrok, omdat het liever de boeren aldaar dan de Britsche schatkist voor de verdediging des lands aansprakelijk wilde zien. De oorlog van 1865, in President Brand's dagen, eindigde in een volkomen zege der boeren; maar het meeste voordeel hiervan ontging hun toen Gouverneur Wodehouse, onder toejuiching der Engelsche schreeuwers in de Kaapkolonie, de Basuto's tot Britsche onderdanen verklaarde. De Kaapkolonie moest later het bestuur van Basutoland op

zich nemen, en 't was zoo vreemd niet dat er in den Vrijstaat eenige ‘Schadenfreude’ heerschte over den afloop van 's heeren Sprigg's Basuto-politiek. Nu was in het nieuwe ministerie de portefeuille van naturellenzaken aan den heer Sauer gekomen, een man die nog zeer onlangs, zonder iets tot zijn verdediging te zeggen, in het Parlement beschuldigd is van in den oorlog met de Basuto's geheuld te hebben, en die als minister, in plaats van gebruik te maken van de voordeelen door het vorige ministerie althans in de Transkei behaald, tegenover de rebellen een ‘verzoenende’ politiek volgen en hun het op hen veroverde land stilletjes weêr in handen spelen wilde, tot een boerentrek in 1882, die het ministerie op zijn achtersten zolder jaagde, tot kolonisatie van althans een deel er van leidde. Iets later kwam het in Basutoland tot een strijd tusschen twee verwante kapiteins waar de Regeering geen raad mêe wist, zoodat zij tegen Januari 1883 het Parlement tot een buitengewone zitting opriep.

Daar stelde toen de heer Hofmeyr voor om het Koloniaal gezag uit Basutoland terug te trekken en met den Vrijstaat een verdrag te sluiten tot bedwang van grensonlusten. En de heer Sprigg, die dit plan in een prachtige rede ondersteunde, gaf zelfs te kennen dat als het tot opruiming der Basuto's kwam, de Vrijstaat om zijn ligging recht op het grootste en beste deel des lands had. Het voorstel werd niet aangenomen, en de heer Hofmeyr, die kort daarna een bezoek aan den Vrijstaat bracht, vond er voor zijn plan geen bijval. Maar nu beraamde het ministerie een ander, nl. om Basutoland aan het beheer der Rijksregeering terug te geven, wat natuurlijk geldelijke opofferingen van den kant der Kolonie zou meêbrengen. De heer Merriman vertrok naar Engeland om Lord Derby dit plan smakelijk te maken en slaagde hierin. Tijdens zijn afwezigheid werd te Richmond een Afrikaner Congres gehouden, waarin de reeds vroeger besproken samensmelting van Afrikaner Bond en Boerenbeschermingsvereeniging tot stand kwam en waar men zich ten stelligste tegen het plan verklaarde. Toch ging het in de volgende zitting door. En waarom? Omdat de Engelsche oppositie-leden de heeren Upington en Sprigg op dit punt in den steek lieten, en wel - want daaraan was geen twijfel - omdat zij, nu het Afrikanerdom het hoofd begon op te steken,

de Rijksregeering meer onmiddellijk in Zuid-Afrikaansche zaken wilde mengen. Dat was hun begrip van koloniale vrijheid en zelfstandigheid! Zelfs werd het plan er aan vastgeknoopt om ook de Transkei onder rechtstreeksch bestuur der Rijksregeering te stellen, iets wat intusschen zelfs Engelschen grensleden niet aanstond. Wat Basutoland betreft, daar is het Britsch oppergezag louter schijn, iets wat natuurlijk in jaarlijksche rapporten aan de Rijksregeering verbloemd wordt. Alles hangt af van het groot-opperhoofd en laat hij de Britsche overheid verguizen, dan moet deze dit als zoete koek opeten.

Nog één gebeurtenis uit dien tijd moet hier vermeld worden, en hier ziet men voor het eerst den heer Rhodes zich op den voorgrond stellen. Reeds in 1880, tijdens de inlijving van Griqualand-West bij de Kolonie, in het Parlement gekozen, jong en nu en dan zich naar Engeland begevende om aan een universiteit het verzuimde in zijn onderricht in te halen, maar reeds vermogend door diamantdelverij en speculatie, sloot hij zich aan bij de toenmalige regeeringspartij, die hij eerst verliet toen een wisseling van ministerie onvermijdelijk bleek te zijn, en liet weinig van zich hooren; maar tusschen hem en den heer Hofmeyr kwam het reeds spoedig tot vertrouwelijken omgang. Toen nu in het land bewesten de Transvaal stammenveeten ontstonden waarin de zwakkere partij hulp bij de boeren zocht tegenover belofte dat dezen plaatsen in 's vijands land zouden bekomen, leidde dit tot de vestiging van twee kleine boerenrepublieken: 1°. Stellaland (in het land der Batlapins) met Vrijburg als hoofdplaats waar men spoedig een vrij geregeld bestuur met een administrateur (den heer Van Niekerk), een Raad en zelfs eigen postzegels kreeg, en 2°. Land Gosen, meer noordelijk in het land der Barolongs, waar voorloopig de republiek meerendeels op het papier bestond.

Nu had het opperhoofd der Batlapins eenig Britsch volk in dienst genomen, ook al tegen belofte van plaatsen, en de boeren van Stellaland dwongen hem om ook tegenover deze lieden zijn woord gestand te doen. 't Gevolg was dat een dier Britten een verzoekschrift om inlijving van Stellaland bij de Kaapkolonie liet teekenen en naar de Koloniale Regeering zond en dat de heer Rhodes ten sterkste aandrong op vervulling van dien wensch, op grond dat de Kolonie zich van het binnenland niet mocht laten afsnijden. Bij den heer

Scanlen vond hij bijval, bij den heer Hofmeyr niet. In der daad, men kon die nieuwe republieken, of ook de Transvaal als zij daarmede vereenigd werden, gemakkelijk tot een verdrag brengen dat een handelsweg noordwaarts voor de Kolonie openliet; en een boerenbestuur wist met naturellen beter om te gaan dan een, op Engelsche leest geschoeid. De heer Rhodes liet het voorkomen als was het hem meer om het Koloniaal- dan om een Rijksbelang te doen. Stel, zeide hij, dat het hier tot die vrije confederatie komt die sommigen willen, behoort dan niet de Kaapkolonie ze liever als de machtigste dan als een zwakke staat in te treden?[1)] Het Parlement verdaagde eer men tot een regeling der zaak was gekomen.

Sir Hercules Robinson echter, die Sir Bartle Frère was opgevolgd, was het met het plan van den heer Rhodes eens en begaf zich nog vóor het reces naar Engeland om het daar de Regeering aan te preken. Hij vond doove ooren, tot later ook de heer Scanlen Engeland bezocht en zijn stem in eenzelfden zin liet hooren. Ook een deputatie uit de Transvaal was opgedaagd, om te zien of zij geen betere voorwaarden voor het zelfstandig bestaan der Republiek kon bekomen dan die in 1881 waren toegestaan. In zoover bereikte zij haar doel als de toen gesloten Londensche Conventie beter deugde dan die van Pretoria; maar door den invloed van Sir Hercules en zijn ministers werd de Republiek even als vroeger aan het Oosten en Westen binnen enge grenzen beperkt, zoodat slechts ten Noorden een uitbreiding van gebied voor haar mogelijk bleef. Tegelijk, op aandrang der beide mannen die haar dit gebakken hadden, besloot Lord Derby, toenmaals Minister van Koloniën en de eerste van een reeks die het met Zuid-Afrika goed meenden, een Britsch Protectoraat in Bechuanaland te vestigen, waar de naturellenstammen zich

1) De heer Rhodes heeft het later doen voorkomen als vreesde hij reeds toen voor een scheidsmuur tusschen den Britschen en Kolonialen invloed en het Noorden, die door een samenwerking tusschen Duitschland en Transvaal zou worden opgericht; maar dit was hetgeen de Engelschen een ‘afterthought’ noemen, en eerst na jaren kwam hij er mee voor den dag, wat intusschen niet belette dat zijn Engelsche en sommige zijner Afrikaner vrienden er stokstijf aan geloofden. Duitschland had toen nog geen gebied in Zuid-Afrika en zou de Westkust benoorden Oranjerivier nooit bekomen hebben, was niet de heer Scanlen te banghartig geweest om, zooals toen de Rijksregeering wilde, het land aan de Kolonie te hechten.

vrijwillig aan konden onderwerpen. Met het oog hierop en op Basutoland werd Sir H. Robinson's bevoegdheid als Hooge Commissaris voor Z. Afrika uitgebreid, en zijn private secretaris Graham Bower werd hem als ‘Rijkssecretaris’ toegevoegd.

In de Kolonie was het reces een tijd van Parlementsverkiezing, en die verkiezingen brachten een veel grooter aantal Afrikanerboeren in het Lagerhuis dan ooit te voren. Dit gaf des te minder bezwaar omdat kort te voren het spreken van Hollandsch in het Parlement bij een wet was toegelaten. Voor de Regeering was het van belang de Afrikaners te vriend te houden, de aanvoerders der oppositie zagen in hen aanstaande bondgenooten, en zoo ging de verandering zonder bezwaar er door. 't Was bij de verkiezingen gebleken dat de meerderheid en vooral het Afrikaner element zeer tegen het plan der Regeering omtrent de Transkei was; en daar zij ook met een nieuw belastingstelsel voor den dag moest komen dat onder anderen een hernieuwing van accijns inhield, - want wat brandewijn uit de vrucht des wijnstoks betrof was deze kort te voren opgeheven, - bevond zij zich, schoon versterkt door het opdragen der financiën aan den heer Rhodes, in geen gemakkelijke positie. Zoodra dan ook in een kleinigheid een besluit tegen een harer maatregelen werd genomen, verklaarde zij haar ontslag te zullen indienen.

Wat hiermede haar bedoeling was, zag iedereen. Zoo als de zaken stonden zou de Gouverneur de vorming van een ministerie aan den heer Hofmeyr, als aanvoerder der sterkste partij in het Parlement, moeten opdragen; maar hoe weinig Afrikaner parlementsleden deugen voor ministers, en hoe kon men twijfelen dat, onder een ministerie door een Afrikaner gepresideerd, al de Engelschen in oppositie zouden zijn? Maar de heer Hofmeyr, toen hij werkelijk de opdracht ontvangen had, kwam spoedig terug bij den Gouverneur met het bericht dat hij geen kans zag om een ministerie te vormen, en dat het beste plan was den heer Upington met die taak te belasten. Na heel wat heen- en weergepraat - want Upington wilde geen ministerie zonder Sprigg, de Afrikaners hadden in dezen maar half plezier, en Sprigg zelf weifelde of hij de tweede plaats in een ministerie zou innemen, - kwam ten slotte het ‘Wittehuis ministerie’, zoo als men het noemde naar een logieshuis waar de meeste Afrikaner leden hun verblijf

hadden en de meeste onderhandelingen over de zaak gevoerd waren, in betrekkelijk korten tijd tot stand.

De samensmelting der Afrikaner en der Sprigg partij - terecht gaf de heer Upington ze den naam van ‘Koloniale’ partij, - was dus een feit, een feit dat in sommige kwartieren tot geween en knarsing der tanden aanleiding gaf.

Nu eens sprak men van een ‘onheilig verbond’, dan weder heette het dat de nieuwe ministers hun zetels net warm moesten houden voor Afrikaner opvolgers; de financieële kwestie, meende het oude ministerie, zou het nieuwe spoedig uit den zadel lichten. Wel, het nieuwe bleef zes jaar in functie, langer dan eenig ander, en wie de zaken hier kende kon dit voorzien. Maar tot hen die ze niet kenden en het ministerie Upington voor een misgeboorte hielden behoorde ongelukkig Sir Hercules Robinson, wiens gezegde ‘dat men hier als Gouverneur drie jaren geweest moest zijn eer men de Zuid-Afrikaansche zaken begrijpen kon’, de aanmerking heeft uitgelokt dat hij althans nog langer tijd had noodig gehad. Hij geloofde niet aan zijn ministerie, en daarvan zou Z. Afrika de booze gevolgen weldra ondervinden.

IV.

Zoodra Sir Hercules uit Europa was teruggekomen zond hij den nieuwen Rijkssecretaris Graham Bower naar Bechuanaland om te zien hoe de zaken er stonden. Hij kwam terug met een rapport dat hij Stellaland bezocht had en dat Vrijburg een beschaafde plek bleek te zijn; hij had er dames croquet zien spelen! Van Land Gosen had men hem verteld dat het een veel mindere boel was, en hij was er dus maar niet naar toe gegaan. Met andere woorden, de heele kolonisatie van Bechuanaland op te heffen zou te veel last en schandaal geven, maar moest men voor het altaar der negervriendschap een slachtoffer hebben, dan kon men er een vinden in Land Gosen. Eerw. John Mackenzie, een zendeling, bekend door een boek waarin hij den Afrikaner boer beleedigde en door een negrophilistisch artikel in een Engelsch tijdschrift, werd tot Resident in het nieuwe Protectoraat aangesteld; en daar het opperhoofd der Batlapins zich terstond onder Britsche bescherming stelde, begreep men in

Stellaland dat men voorzichtig moest zijn. Doch Montsiwa, het opperhoofd van die Barolongs die met de boeren in onmin waren, trok zoodra hij vernam dat Mackenzie zich in Bechuanaland bevond en nog vóór hij onder het Protectoraat kon komen, tegen Rooigrond op, een plek aan de grenzen der Zuid-Afrikaansche Republiek waar de mannen van Land Gosen hun woonsteden hadden, en stak die woonsteden in brand. Het gevolg was dat de aanvoerder der Gosenieten, Gey van Pittius, nieuwe vrijwilligers op de been bracht om over die beleediging wraak te nemen en zich en de zijnen van het noodige land te voorzien.

Natuurlijk vereischte dit tijd, en daar het intusschen ruchtbaar werd dat Mackenzie inbreuk zocht te maken op de rechten der Stellalanders, begaf zich de heer Rhodes, in overleg met den Hoogen Commissaris, naar het land om te zorgen dat de zaken er niet verknoeid werden. Mackenzie, wiens aanstelling van het begin af bij het Kaapsche ministerie afkeuring had gevonden, werd door den Hoogen Commissaris teruggeroepen; Van Niekerk achtte het voor zijn burgerij raadzaam om inlijving van het land bij de Kaapkolonie te verzoeken en vond hiervoor bij het ministerie een gunstig onthaal.

De Rooigronder vrijwilligers waren intusschen bijeengekomen, en vroeg in het reces alhier vernam men van hun daden. De heer Rhodes had zich naar Rooigrond begeven om te zien of hij aan de vijandelijkheden geen perk kon stellen, maar dit gelukte hem des te minder omdat generaal Joubert op de plek was verschenen en van zijn tusschenkomst niet weten wilde. Een aanval op Montsiwa, wiens macht zeer versterkt was door volk van zijn nabuur Gatsisibe, eindigde in een luisterrijke overwinning der boeren, ten gevolge waarvan Montsiwa zich aan het oppergezag der republiek Land Gosen onderwerpen moest en zich voor zijn stam met een klein grondgebied tevreden moest stellen.

Luisterrijk was de overwinning en tevens een groot voordeel voor de beste belangen van Zuid-Afrika. Montsiwa had altijd getracht met de Engelschen in verbintenis te komen, doch louter omdat hij gevoelde dat boerenheerschappij over zijn ras waarheid en Britsche slechts schijn was en tot gelijkstelling van den zwarte met den witman leidde. En juist dat

denkbeeld moet men uit de zwarten krijgen, dat zij hun heil elders dan in het dienen van hun beteren moeten zoeken. Buitendien, hij had zich wel, sedert zijn aanval op Rooigrond, aan het Britsch protectoraat onderwerpen. Maar die aanval was geheel wederrechtelijk, en het kon den mannen van Land Gosen dus niet ten kwade worden geduid zoo zij de zaken in het vroeger door hen gewonnen land in den vorigen toestand wilden herstellen. Maar alles werd bedorven door een noodlottigen misslag der Transvaalsche Regeering, die ds. S.J. du Toit, vóór President Kruger's verkiezing door het toen regeerende driemanschap tot Superintendent van onderwijs aangesteld, naar Land Gosen zond om er de Transvaalsche vlag te hijschen, onder toejuiching der bevolking, maar met schennis der pas gesloten Londensche Conventie.

Aan wien was die onzalige stap te wijten? Dat weet men natuurlijk in Transvaalsche regeeringskringen, maar publiek is het nooit geworden. Wat ik er van ben te weten gekomen is dat het wel degelijk een daad der Regeering was, geen eigenmachtige handeling van ds. Du Toit. En niet eenmaal kan men aannemen dat deze, schoon hij kort te voren bij een publieke gelegenheid in Nederland zich had uitgelaten als begon de Britsche leeuw tanden en klauwen te verliezen, de Regeering in dezen als raadsman zoowel als uitvoerder van het plan heeft gediend; want was dit het geval dan zou het stellig later aan het licht zijn gekomen. 't Was een grove fout, een fout die Engeland gereede aanleiding bood tot strenge maatregelen tegen de pas herstelde Republiek; maar Lord Derby, die reeds vroeger verklaard had van Zuid-Afrika geen tweede Ierland te willen maken, was daartoe niet de man. Sedert het eerste ministerie Sprigg had men hier telegraafgemeenschap met Engeland per onderzeeschen kabel, en toen Sir H. Robinson op last van den Minister van Koloniën de Transvaalsche Regeering aanschreef dat de proclamatie omtrent Land Gosen moest worden ingetrokken, werd aan dit bevel terstond gevolg gegeven.

Daarmeê, met de verdiende vernedering die de Zuid-Afrikaansche Republiek zich dus moest laten welgevallen, had de zaak ten einde kunnen zijn, maar zij was het niet. Terwijl de Afrikaner partij, hoe ingenomen ook met de op Montsiwa behaalde overwinning, erkennen moest dat de Trans-

vaal zich in het ongelijk had gesteld, gingen in Grahamstad en andere middelpunten van Britsche bevolking stemmen op tegen de verwatenheid der Afrikaner partij, die beticht werd overal een republiek te willen en waaromtrent een parlementslid openlijk verklaarde dat, als zij oorlog wilde, hij niet bang zou zijn ze te bevechten. Het luidst echter werd in de Kaapstad geschreeuwd. Aan het hoofd der schreeuwers stelde zich advocaat James Leonard, van Engelsche afkomst maar in de Kolonie geboren, uit den lageren burgerstand maar reeds vroeg bekend om zijn vluggen geest en zijn werkkracht. Door eigen studie had hij binnen de Kolonie zich opgewerkt tot een uitstekend rechtsgeleerde en, reeds vroeg in de politiek werkzaam, in het Hollandsch even goed thuis als in het Engelsch en met Afrikaner families verzwagerd, kon hij schijnen hier die ‘herder der volken’ te zullen worden dien Afrikaners zoowel als Britten volgen konden. Wat hij miste - of liever mist, want hij is nog niet naar het schimmenrijk verhuisd, - was die zin voor hetgeen in elke omstandigheid des levens het rechte is, die den waren ‘gentleman’ kenmerkt. Reeds in het eerste ministerie Sprigg korten tijd Procureur-Generaal, verliet hij het op grond van de zwakheid die het in het bedwingen der Basuto's aan den dag legde; en diezelfde man, later in het ministerie Scanlen getreden, verklaarde in het debat over Basutoland, dat het een onheil voor Zuid-Afrika zou zijn als de Basuto-natie als zoodanig werd opgeruimd. Hij, die tijdens den Transvaalschen vrijheidsoorlog met vrienden der Transvaal *praatte* als golden hem de Transvalers meer dan de handhaving der Britsche macht, betichtte in de zitting van 1881 den heer Gladstone dat hij alleen uit laf hartigheid den Transvaalschen oorlog niet ten einde toe had voortgezet. En hij was het die in 1884, de Kaapstadsche bevolking tot een demonstratie tegen de Transvaal oproepende, deze niet alleen haar schennis der Conventie verweet die door niemand werd gerechtvaardigd, maar ook dat zij ‘onderdanen der koningin’ - 't waren die ellendige zwarten die zich aan de Rooigronders vergrepen hadden, - kapot hadden geschoten. 't Geschreeuw weerklonk in Engeland. Terwijl men aan de Kaapstad tegenover den Afrikaner Bond een Rijksbond stichtte, - hij overleed dezer wereld, niet, als het zusje bij Van Alphen, nog pas veertien maar

slechts vijf maandjes oud, - werden in Engeland, waar met een opgewonden volksmeening steeds rekening moet gehouden worden, aanstalten tot een Zuid-Afrikaanschen veldtocht gemaakt, waar niet door Generaal Sir Leicester Smyth, bevelhebber der Britsche troepen alhier en bekend als een waar vriend der kolonisten, maar door Sir Charles Warren, dien men hier als driftkop en negervriend kende, het bevel zou gevoerd worden.

Het was toen dat de heer Upington, al noemde Leonard hem later een ‘Afrikaner uit Cork,’ zich niet alleen een waar Afrikaner in den ruimsten zin des woords, maar als een echt staatsman deed kennen. Toen in Land Gosen de Transvaalsche vlag geheschen was, had zich een oogenblik ook in Stellaland de strekking voorgedaan om aanhechting aan de Republiek boven die aan de Kolonie te verkiezen. Doch Van Niekerk's flinke houding had die strekking onderdrukt; en nu vatte de Eerste Minister der Kaapkolonie het besluit op om zelf, vergezeld door zijn ambtgenoot Sprigg en een geacht Afrikaner parlementslid, den heer Jan Marais, naar Land Gosen te vertrekken en de bevolking aldaar te bewegen tot aansluiting aan de Kolonie onder voorwaarden die voor haar en de Kolonie voordeelig, voor Groot Brittanje en de Republiek evenmin met 's lands eer in strijd als nadeelig, en juist geschikt waren om vrede en onderlinge samenwerking der kolonisten in Zuid-Afrika, om het even of de Britsche vlag of die van een der Republieken er woei, op vasten voet te stellen. De gronden, reeds in vroeger tijd aan de mannen van Land Gosen toegewezen, bleven hun eigendom; die in den laatsten oorlog door hen genaast zouden koloniale Kroonlanden worden; Montsiwa's locatie zou iets grooter worden dan wat hem bij het verdrag van onlangs was toegekend. De Rooigronders namen hiermeê genoegen, en zoo scheen alles ten beste geschikt.

Dat de schreeuwers aan de Kaapstad hierover in ééne woede waren, was natuurlijk, maar de Kaapstad werpt maar min gewicht in de schaal der Zuid-Afrikaansche politiek. Erger was het dat Sir Hercules thans zijn onverstand van Zuid-Afrikaansche zaken en van de beteekenis van het oogenblik toonde door zijn ministerie in den steek te laten en het plan van Sir C. Warren's veldtocht voor te staan. Hij won

er niets bij dan verdriet. 't Eerste wat Sir Charles deed was Mackenzie zich als raadsman toe te voegen, en met hen beiden pleegden zij in Stellaland de gemeene streek om Van Niekerk gevangen te zetten wegens een beweerde medeplichtigheid aan een moordzaak, waar geen mensch aan geloofde en waarvan hij werd vrijgesproken zoodra hij voor een gerecht kwam. 't Was niet Sir Charles Warren's schuld dat er geen oorlog met de Transvaal kwam. Hij gaf er zich moeite genoeg voor; maar met Lord Derby te Londen en Sir H. Robinson aan de Kaapstad waren zijn handen niet vrij, en President Kruger zorgde er voor dat zijn burgers zich stil hielden. De mannen van Land Gosen werden niet eenmaal gehoord; het lijk van een Engelschman van goeden huize, die in Montsiwa's stad op Kaffermanier gehuwd en in den slag tegen de Rooigronders gesneuveld was, werd opgegraven om met heel wat poehaai, als strijder voor de edelste zaak, een militaire begrafenis op groote schaal te erlangen. Tot naar Khama's land, beoosten het meer Ngami, trok Sir Charles door, en daar sloot hij met het opperhoofd dat merkwaardig verdrag dat een deel des lands voor kolonisatie openstelde, mits slechts Engelschen, geen Afrikaners, er werden toegelaten. Dit kwam aan het licht toen de Parlementszitting van 1885 reeds geopend was; en niet alleen waagde geen enkel vriend van Sir Charles een woord tot zijn verdediging, maar de schreeuwers van onlangs waren geheel uit het veld geslagen, en toen Leonard het woord nam was het moeilijk het vereischte getal leden bijeen te houden. Doch Bechuanaland werd niet aan de Kolonie gehecht; al het beste land werd aan zwarten gegeven, en het gevolg van dit vertroetelen der naturellen ziet men in den thans heerschenden oorlog.

Jaren van stoffelijke welvaart had men in de Kolonie na het optreden van het nieuwe ministerie in geenen deele, en elders in Zuid-Afrika ging het niet beter. In 1884 had Sir Gordon Sprigg als minister van financiën het belastingplan van zijn voorganger, met accijns en verhoogde invoerrechten, overgenomen, maar in de naastvolgende jaren kon hij niet zonder strenge bezuiniging uitkomen. Men moest, heette het, van de hulpbronnen der Kolonie beter gebruik maken; en zoo zocht men verbetering in wijn- en tabaksbouw te brengen en de wolteelt te bevorderen door een wet ter uitroeiïng van

schurft of, zooals men hier zegt, brandziekte: een wet intusschen die nooit zou zijn aangenomen, had niet de heer Hofmeyr, die wel meer als een *deus ex machina* de zaken voor de regeering in orde bracht als zij zelve ten einde raad scheen, haar toepassing tot een deel der Kolonie beperkt waar de meerderheid er voor was. Ook in de Zuid-Afrikaansche Repu. bliek, schoon terstond na den vrijheidsoorlog de gouddelverij weder was ter hand genomen en weldra winsten scheen te beloven, was men in het geldelijke er slecht aan toe. Wat men ter verbetering wilde was een vrije wisseling van producten met de Kaapkolonie, ten einde het toenmalige hoofdproduct der Republiek, tabak, een ruimer markt te verschaffen. Een aanzoek hiertoe werd gedaan, maar niet op de rechte wijze en op een ongelegen tijd. Tegen het eind eener Parlementszitting, in welker begin ten gunste van Kolonialen tabaksbouw besloten was, vroeg een telegram uit de Transvaal of men geen ‘tolverbond’ kon sluiten. Een tolverbond, was het antwoord, betrof niet slechts landsproducten maar ook invoer van vreemde waren. Een nieuw telegram liet de minister door zijn particulieren secretaris beantwoorden, wat in de Transvaal met reden een beleediging werd geacht. Toen niet veel later de goudvelden aan Witwatersrand ontdekt werden, was het de Kaapkolonie die een toenadering wilde, maar 't spreekt van zelf dat haar geen zeer vriendelijke ontvangst te beurt viel.

De heer Rhodes, die in die dagen voor goede verstandhouding met de Transvaal ijverde, maar anders, schoon hij de regeering somtijds heftig te lijf ging, geen andere politiek dan de hare scheen te volgen, slaagde intusschen in een zaak van groot belang: de amalgamatie der diamantmijnen van Griqualand West. Daardoor werd de delverij feitelijk tot een monopolie gemaakt; maar men kon zonder dit moeilijk voortgaan ze met profijt te drijven. De Koloniale handel intusschen, die vroeger bij de diamantvelden geprofiteerd had, zocht thans Johannesburg te bereiken, hetzij over Kimberley, waarheen reeds sedert 1885 een spoorweg voerde, of, wat President Kruger verkoos, door den Vrijstaat. Maar de President wilde nog liever in het geheel geen spoorwegverbinding met de Kolonie, tot zijn eigen spoorweg naar Delagoa-Baai klaar was, en dit was weder niet naar den zin van den Vrijstaat. Ten slotte, in 1889, kwam het tot een tolverbond tusschen de Kolonie

en den Vrijstaat, dat aan dezen een belangrijk inkomen aan invoerrechten verschafte, maar waar Natal noch de Republiek aan deelnam; en werd dit weder gevolgd door een spoorweg-conventie tusschen de beide leden van het verbond, waardoor het Koloniaal spoorwegnet, zonder kosten voor den Vrijstaat - want de Kolonie nam den bouw der lijn voor hare rekening - weldra de Transvaalsche grenzen, iets ten zuiden der goudstad, stond te bereiken.

In die dagen was de heer Sprigg - Sir Gordon Sprigg zoo als hij toen heette, want hij zoowel als de heer Upington was tot den ridderstand verheven - reeds eenigen tijd weder Eerste Minister, zonder andere wijziging van het ministerie, waar Sir Thomas Upington Procureur-Generaal bleef. Sir Thomas had, naar het toen heette, gaarne den heer Hofmeyr, die weldra ook in Engeland bij een Koloniale Conferentie zich als schrander staatsman deed kennen, aan het hoofd der regeering zien treden, maar Sir Gordon wilde het anders. Met de Afrikaners was hij toen op goeden voet. Den accijns had men, op een tijd dat de wijnboer nauwlijks kon rondkomen, moeten opheffen. En de handel met Johannesburg wierp reeds vroeg zooveel voordeel af, dat weldra een overschot het tekort zou vervangen, een voordeelige conversie der landsschuld gemaakt kon worden en de eenige rechtstreeksche landsbelasting kon worden opgeheven. Dit alles maakte hem populair, en buitendien stelde hij in 1887 door een wet perk aan het toenemend misbruik in de oostelijke grensdistricten dat men menigten Kaffers wederrechtelijk op de kiezerslijsten plaatste. Maar schoon hij op die wijze met den steun der Afrikaner-partij regeerde, was hij, schijnt het, niet tevreden met de afhankelijkheid van die partij waartoe die steun hem veroordeelde.

Evenals Sir Gordon Sprigg werd ten slotte ook Sir Hercules Robinson populair bij het Afrikanerdom. In de Republieken had men geen klachten tegen hem. Bij de viering van het jubelfeest der koningin hield hij een toespraak die toonde hoe hij de groote waarheid begon in te zien dat Zuid-Afrika, om goed bestuurd te worden, in allen deele zich zelf moest besturen. Hij wilde dan ook niets liever dan dat de Kaapkolonie Bechuanaland van de Rijksregeering zou overnemen, en in overleg met hem maakte, in het reces van 1888-89,

Sir Gordon Sprigg melding van een plan hiertoe dat hij voor het Parlement dacht te brengen. Dit werd echter euvel opgenomen door het Britsche publiek, dat zich toen wonderen voorstelde van Britsche kolonisatie van het land, en het rijksministerie was zwak genoeg om toe te geven en hem in het ongelijk te stellen. 't Was tengevolge hiervan dat Sir Hercules in 1889 terug moest, om vroeg in 1890 door Sir Henry Loch gevolgd te worden.

V.

Reeds toen had de heer Rhodes den grond gelegd tot de vestiging zijner macht in het land tusschen Zambesi en Limpopo dat iets later naar hem zou genoemd worden. Uit de hierboven bedoelde werken van den heer Muller leert men den toestand des lands kennen. Het grooter deel behoorde in naam aan Portugal; maar wie wist, hoe in dien tijd de zaken met Portugeesch Zuid-Afrika stonden, kon zich niet ontveinzen dat de Portugeesche natie haar gezag niet kon laten gelden. En inderdaad, het land tusschen Matabeleland en de tegenwoordige westergrens van het Portugeesch gebied was cijnsbaar aan koning Lo Bengula, die er zijn krijgsvolk jaarlijksche plundertochten liet ondernemen. Daardoor belette hij intusschen dat dit land, zooals onder rechtstreeksch Britsch bestuur stellig zou geschied zijn, zoo vol werd van allerlei Bantu-stammen dat er voor Europeesche kolonisatie geen plaats meer bleef. De rechte bondgenooten voor Portugal waren de Transvaalsche boeren, steeds bezield met treklust en vooral op een tijd dat door de gouddelverij de toestanden er geheel veranderden. Hoe dikwijls heb ik niet met mijn nu ontslapen vriend Eduardo de Carvalho, Portugeesch consul alhier en oprecht voorstander der beste belangen van ons werelddeel, die politiek van het binnenhalen der boeren in het land benoorden de midden-Limpopo besproken, die hij aan zijn regeering, maar zonder gevolg, aanbeval! Toen nu een verdrag tusschen Engeland en den Matabelekoning tot stand kwam, dat dezen verplichtte zonder goedkeuring van Engeland geen rechten op land of mijnen in zijn gebied aan vreemden af te staan, toen wist iedereen dat dit niets anders beteekende dan dat het Portugeesche gebied beperkt en aan

de Zuid-Afrikaansche Republiek alle uitbreiding noordwaarts belet zou zijn.

Wat was echter hiertegen te doen? Inderdaad, bitter weinig. Wat konden Afrikaner-protesten tegen Engeland's wil op een punt als dit uitwerken, en wie verwachtte hulp, hetzij voor Portugal of voor de Zuid-Afrikaansche Republiek, van Europeesche mogendheden? 't Was niet slechts onrecht tegenover Portugal, maar ook feitelijk een schennis der Londensche Conventie, waarbij de Republiek niet oost- of westwaarts zich mocht uitbreiden, maar welker bedoeling - zoo als Sir H. Robinson heet erkend te hebben - wel degelijk was haar den weg noordwaarts open te laten. Sir Hercules intusschen zou spoedig van hier gaan, en in Sir Henry Loch stond men hier een Gouverneur en Hoogen Commissaris te bekomen, wien geenszins de zin van zijn voorganger voor het regelen van Zuid-Afrikaansche kwesties binnen Z.-Afrika eigen was, maar veeleer de echte jingo-geest, die geweld noch bedrog ontziet mits Groot-Brittanje baas blijve.

Zeer kort na zijn optreden noodigde hij President Kruger uit tot een conferentie over de zaken van Swazieland, waar de koning overleden en diens zoon een kind was, en welks inlijving bij de Republiek - een inlijving, reeds in President Burgers' dagen geschied maar tijdens het herstel der Republiek niet hernieuwd - een vergoeding voor het sluiten van den weg noordwaarts zou zijn. De President stemde er in toe. Aan den oever van Vaalrivier werd, in afwezigheid van eenig vertegenwoordiger der Kaapsche Regeering maar in bijzijn der heeren Rhodes en Graham Bower, de kwestie van Swazieland tusschen President en Hoogen Commissaris besproken, zonder dat men het eens kon worden. Toch zond Sir Henry Loch kort daarna aan de Transvaalsche Regeering een ontwerp van verdrag over de zaak, dat heette op gemaakte afspraken gegrond te zijn en geheel en al in het voordeel van Engeland was. De Transvaalsche Regeering zond geen antwoord op dit fraaie stuk, en Sir Henry Loch bevond zich in erge verlegenheid; want, zulk een eisch gesteld hebbende, kon hij de zaak niet laten rusten; en dreef hij ze door, dan kwam het tot oorlog, wat toch ook voor hem, pas hier aangekomen, een leelijk ding zou zijn.

Zoo stonden de zaken tijdens het naderen der Parlements-

zitting van 1890. Sir Gordon had, wist men, twee plannen ontworpen. Het eene, opheffing van het departement van naturellenzaken, leek veel op beleediging der Afrikaner partij, waarvan men wist hoe noodig zij een betere regeling dier zaken achtte. Het andere was een uitgebreid plan tot aanleg van plaatselijke spoorwegen, dat de koloniale schuld met millioenen zou vergrooten en waarvan men inzag dat het was uitgedacht om zoo veel mogelijk de kiesdistricten door stoffelijke voordeelen aan het ministerie te binden en dit dus in staat te stellen het zonder den steun eener georganiseerde en een eigen aanvoerder volgende Afrikaner partij te doen. Er scheen dus, juist op den tijd dat de Swazie-kwestie aanhangig was, alle kans te zijn op een ministeriëele crisis. Te gelijk bleek het dat de heer Hofmeyr zich belast had met een zending naar Pretoria om de Swazie-kwestie uit de wereld te helpen, en het ontbrak niet aan hen die meenden dat de feitelijke aanvoerder der Afrikaner partij vooral daarom die zending op zich had genomen, omdat hij zijn persoon in geen ministeriëele crisis gemengd wilde zien. Inderdaad, het was bekend dat zijn gezondheidstoestand hem niet toeliet zich met de leiding der landszaken te belasten; en evenzeer dat hij - iets wat de woede der ultra-Engelschen wekte, maar door de Afrikaners met gelatenheid werd gadegeslagen - buiten bestuur blijvende een veel grooter invloed oefende dan eenig minister. Dat den heer Hofmeyr zijn zending, die bestemd was Sir Henry Loch tijdelijk zijn zin te geven en daardoor oorlog te verhoeden, door de Transvalers kwalijk zou genomen worden, dat wist men en dat wist hij zelf. Onder zijn vrienden gold het voor een edele daad dat hij, met het oog op dreigende verwikkelingen, zulk een taak op zich nam.

De heer Hofmeyr nam nog deel, en wel op hoogst gematigde wijze, aan het spoorwegdebat, maar was reeds op reis toen het tot stemmen kwam en de Regeering of liever Sir Gordon Sprigg - want zelfs onder zijn ministers waren sommige het niet met hem eens, - een nederlaag van dien aard leed dat een verandering van ministerie onvermijdelijk werd. Maar wie zou hem opvolgen? Aanvoerder der oppositie was toen de heer Sauer; maar hij, met zijn leelijk negrophilistisch verleden, kon niet als hoofd van een ministerie optreden, schoon het praatje toen ging dat hij zich dit verbeeld en

den Gouverneur een lijst van ministers voorgelegd had.

Nu was de heer Rhodes, die toen gedurig aan het reizen tusschen de Kaap en Engeland was, hier net aangekomen, na het oprichten van die Gecharterde Maatschappij, die een overeenkomst met den Matabele-koning ten grondslag had en van welker ontstaan en wezen de heer Muller, in zijn boekje over de Zuid-Afrikaansche Republiek en Rhodesia, de noodige bijzonderheden meêdeelt. Zelfs zij die het verdrag tusschen Engeland en koning Lo Bengula ten sterkste afkeurden, voelden zich verlicht, toen zij vernamen dat het land tusschen Limpopo en Zambesi niet onder hetzij een wildvreemde maatschappij, hetzij onder een rechtstreeksch Britsch Rijksbestuur zou komen, dat er een naturellenfokkerij van zou maken zooals men in Natal er een zag. Den heer Rhodes meende men als den rechten man te kennen om zulk een onderneming in het belang der kolonisten van Zuid-Afrika tot stand te brengen. Was hij niet de vriend van den heer Hofmeyr en had hij in de laatste jaren, schoon slechts zelden het woord nemende, niet steeds het Afrikaner belang voorgestaan? Den accijns had hij helpen afschaffen. Hij was het die gesproken had van een Rijksfactor, die uit Zuid-Afrikaansche zaken moest verwijderd worden. In de naturellenkwestie kende men hem als zuiver; met een ferm pak ransel, had hij in een debat gezegd, komt men er het verste mede. Schoon sedert eenigen tijd met Sir Gordon Sprigg in onmin om een woord door dezen in het Parlement hem toegevoegd, was in 1890 zijn positie zoodanig, dat men, bij zijn eerste verschijning in het Parlement, den Eersten Minister naar hem toekomen en een ernstig gesprek met hem voeren zag. Geen wonder dat men algemeen in hem den man voor het nieuwe ministerie zocht. Het liefst had men gezien dat hij een bestuur had gevormd met Sir Thomas Upington als Procureur-Generaal en waar later ook Sir Gordon Sprigg lid van had kunnen worden; maar dit plan, zei men toen, was door Sir Gordon's weêrzin verijdeld. Zoo moest de heer Rhodes, die niet tegen den zin der Afrikaners het bestuur wilde aanvaarden, maar van dezen de belofte verkregen had dat zij ‘op zijn daden’ zouden wachten, zich drie leden uit de oppositie, Sauer, Merriman en Innes toevoegen, terwijl Sivewright, een specialiteit voor spoorwegen en bekend als een man van groote bekwaamheid maar niet

al te best vertrouwd, Openbare Werken op zich nam.

De daden bleven niet uit. Niet slechts werd de Vrijstaatsche spoorweg met merkwaardige snelheid voltooid, maar zelfs werd een schikking met de Republiek getroffen waardoor tusschen het eind der linie en Johannesburg terstond spoorwegverbinding werd tot stand gebracht. De heer Rhodes legde groote sympathie met een wetsontwerp aan den dag, door een Afrikaner lid ingediend om boerenwerkvolk in bedwang te houden; en dat dit verworpen werd, was door den weerzin der Engelschen, stemmende zelfs eenige der ministers er tegen. Ook in andere opzichten strekte de negervriendelijke zin van sommige ministers der politiek van het ministerie tot schade. De heer Hofmeyr had aangedrongen op een herziening der wet op de kiesbevoegdheid, en een wet die het stemrecht verhoogde werd in 1892 ingediend en aangenomen. Maar zij had veel beter kunnen zijn, en dat zij dit niet was, werd vooral aan het verzet van Procureur-Generaal Innes geweten, die in het ministerie een zeer onafhankelijke positie innam, daar er buiten hem geen voor minister bruikbaar jurist in het Parlement te vinden was. Een wet op de koloniale krijgsmacht ging er door; maar tot organisatie der burgermacht, waar men de ware kracht der kolonistenbevolking in zag, wilde de minister Sauer zich niet verstaan. Een onderzoek naar de arbeidskwestie werd door de Afrikaner leden verlangd en een commissie werd hiertoe benoemd; maar dezelfde minister stelde ze zoo samen dat zij, door te besluiten in het openbaar haar zitting te houden, haar ware doel - na te gaan hoe de naturellen er onder te krijgen, - deed vervallen.

Intusschen, al deed het ministerie niet wat men wilde, tegen den heer Rhodes persoonlijk waren er geen grieven; en in het reces van 1892-93 was er spraak van om advokaat Schreiner in het Parlement en Innes uit het ministerie te krijgen. Zoo ver kwam het echter niet. Reeds lang heerschte er een spanning tusschen Sir James Sivewright en de ministers Sauer, Merriman en Innes, en het kwam tot een uitbarsting toen, terwijl de heer Rhodes in Engeland was, Sir James Sivewright een contract over ververschingen sloot waar knoeierij achter gezocht werd. De heer Rhodes zag, bij zijn terugkomst, geen kans om zijn ministerie bijeen te houden en diende dus zijn ontslag in, dat aangenomen en, zoo als

iedereen verwachtte, door een opdracht aan hemzelven gevolgd werd om een nieuw ministerie te vormen. Hiertoe verstond hij zich met Sir Gordon Sprigg. Procureur-Generaal werd Schreiner; voor een paar stoplappen zorgde Sir Gordon.

't Was een zwak zoodje, maar er werd wel degelijk wat uitgevoerd. Pondoland en later Bechuanaland werden bij de Kolonie ingelijfd. Daar er klachten waren dat de brandziektewet, waar na hare aanneming in 1886 gedurig aan gepeuterd was, niet goed werkte omdat zij slechts voor een deel der Kolonie gold, maakte de heer Rhodes zich sterk om een algemeene wet door het Parlement te krijgen; en na heel wat persoonlijk overleg met de Afrikaner tegenstanders van het plan en heel wat wijzigingen in het oorspronkelijke ontwerp, kreeg hij zijn zin. Meer algemeen was de Afrikaner partij voor zijn wet op de Glen Grey locatie, waar persoonlijke eigendom voor stameigendom in de plaats gesteld, en althans iets wat naar arbeidsdwang zweemde en waar men zich hierom in de Zuid-Afrikaansche Republiek nooit aan gewaagd had, werd ingevoerd. Ten slotte, schoon de protectie van een inlandsche en voor 's hands nauwelijks bestaande fabrieksnijverheid - waar sommigen voor ijverden: Engelschen die geen maatschappij volledig achtten als men er niet al de elementen der Britsche zag of die voor zich zelven door protectie geld hoopten te maken, en Afrikaners onbekend met de gevaren waar de maatschappij aan blootstaat door een georganiseerden arbeidersstand, - bij den heer Rhodes geen bijval vond, toonde hij, in strijd met Sir Gordon Sprigg, op wien de uit Engeland meêgenomen begrippen steeds grooten invloed bleven oefenen, een besliste voorliefde voor een protectie van boerenproducten als koren, ten einde den stand, die in het belang des lands hier den toon behoort te geven, tegen het bedrog van den koopman en mededinging uit den vreemde te beschermen.

Meer nog dan een wetgeving in den zoo even vermelden zin, waarvan men wist dat zij gebrekkig moest blijven totdat men een krachtiger houding tegen Engeland kon aannemen dan vooralsnog raadzaam was, boezemde de taal van den heer Rhodes den Afrikaner moed in. Toen het ministerie Scanlen aan het roer was, had de heer Merriman eenige besproeiingsplannen aan het Parlement voorgelegd waar het niet aan wilde,

maar een waarvan de heer Rhodes, reeds toen een rijk man, ter hand had willen nemen. Waarom, vroeg men, toen onder zijn bestuur weder van zulk een plan spraak was, had hij het zijne niet ten uitvoer gelegd? ‘Omdat,’ was zijn antwoord, ‘de handenarbeid hier veel te duur is. Waarom moet een Kaffer voor hetzelfde werk dat in Egypte een Fellah voor twee pence verricht, twee shillings krijgen?’ ‘Het bedrag van arbeidsloon wordt,’ antwoordde de heer Merriman, ‘tenzij er slavernij heerscht, door de wet van vraag en aanbod geregeld.’ Heel juist, als men slavernij, zoo als in Engeland, in allen arbeidsdwang ziet; maar zelfs in Engeland is dit denkbeeld zoo heel oud niet. En zag men den heer Rhodes op zulke punten met den Afrikaner sympathiseeren, kon men hem dan niet beschouwen als een Engelschman van oud-aristocratischen zin, zoo als zij die den toon gaven in de dagen van hetgeen men ‘squirarchy’ noemt en die aan de tegenwoordige toestanden in Engeland en Amerika een walg hebben maar den zin der Afrikaner grondeigenaars deelen zouden als zij op nieuw het licht konden zien? Men kon het, zoolang men hem als eerlijk man kende. En wat een grootsche rol was voor hem niet weggelegd als hij in Zuid-Afrika aan de betere elementen der maatschappij een zege en een macht kon verschaffen die zij in Europa en Amerika missen moeten! Als hij op een tijd waarin men in Amerika den aanwas van het negerras ducht en in Europa, door mannen van inzicht, een zege van het Chineesche over het Europeesche ras voorspeld wordt, het voorbeeld gaf hoe, zonder een slavernij die den éénen mensch tot eigendom van den anderen maakt, het lagere element tot een arbeid kan gedoemd worden, die het hoogere toelaat op althans iets te kunnen roemen dat op dit aardrijk voor vrijheid kan doorgaan, door streven naar zelfontwikkeling in de plaats te stellen voor dien arbeid tot vervulling van dierlijke behoeften en tot geldmakerij die, al heet hij te adelen, een doel heeft waar bitter weinig edels in zit!

Wat de plannen van den heer Rhodes buiten de Kolonie betreft, de ‘pioneers’, meerendeels jonge kolonisten, waren het land beoosten Matabeleland binnengerukt; en in 1891 mislukte, ook door toedoen van President Kruger, die tijdens het bezoek van den Heer Hofmeyr de Swazieland-Conventie had moeten slikken en daardoor zich verplicht had alle be-

wegingen der Transvalers noordwaarts tegen te gaan, een tocht, door een aantal dezer ondernomen om, op grond van een beweerde vroegere schenking van een zwarten potentaat, het land te bezetten. Die tocht vond hier en daar bijval in de Kolonie, schoon hij, na de houding door de Britsche Regeering aangenomen, geheel wanhopig moest schijnen. Zij die daarom zich er tegen verklaarden wisten trouwens niet, wat nog niet publiek gemaakt maar door een vriend van den heer Rhodes verklapt is, dat de Rijksregeering gemelden heer had aangezegd dat hij van haar geen hulp kon wachten. De ‘pioneers’ hadden het zwaar genoeg gehad, maar wat men van hen en de toestanden van het nieuwe land vernam, maakte geen ongunstigen indruk.

Wie echter reden hadden om zich over de onderneming te ergeren, dat waren de Portugeezen. En al toonde zich in de Kolonie, waar men weinig met hen te doen had, geen merkbare sympathie met hen, dan leek het toch nergens naar dat de handlangersn van den heer Rhodes, niet tevreden met hetgeen krachtens de overeenkomst met Lo Bengula hun was ten deel gevallen, zich ook verder oostwaarts met Gungunyaan, Koning van Gazaland, inlieten, en hem tegen Portugal ophitsten en versterkten. Buitendien, enkele scherpziende en tevens bezadigde Afrikaners - vooral het parlementslid Van der Walt komt hier in aanmerking, - begonnen te vragen welke diensten die beweerde boerenvriend van een Rhodes den lande bewees. Zijn wet op de verkiezingen was zwak en had een ballotage ingevoerd die de Afrikaner zaak, door alle toezicht op de stemmen van hen weg te nemen die nooit stemrecht hadden moeten hebben, niet dan schade kon aanbrengen. Van de Glen-Greywet, die ook elders dan in de locatie waar zij voor gemaakt was ingevoerd kon worden, werden bij voorkeur die bepalingen in werking gebracht die strekten, niet om de naturellen te laten werken, maar om ze door zekere mate van zelfbestuur verwaand te maken. In Mashonaland, in het later veroverde Matabeleland zag men Britsche groote heeren land in overvloed bekomen, maar hoorde men niets van Afrikaner boeren; en inderdaad, schoon er wel degelijk boeren binnentrokken, werd alles op Britsche leest geschoeid en door Britten bedisseld. Eindelijk, tijdens zijn eerste ministerie had de heer Rhodes een bezoek

aan Kimberley gebracht, toen aldaar de Afrikaner Bond zijn jaarlijksche vergadering hield, en op een daar gehouden maaltijd een toespraak afgestoken - zijn vrienden schreven ze aan den wijn toe, - waarin hij op inlijving der Republieken in het Britsche Rijk doelde. Las men die rede en nam men dan tevens den landaard van den heer Rhodes in aanmerking, dan leek zij juist zoo kwaad niet; op velen van wie ze hoorden echter en bovenal in de Republieken maakte zij een uiterst ongunstigen indruk. Maar het wordt tijd een woord over die Republieken te zeggen.

VI.

't Was een zware taak, die door de goudontdekkingen op de schouders van den Transvaalschen President gelegd werd. Hij was een eenvoudige en ongeletterde boer, schrander, ernstig en dapper. Maar reeds toen Pretorius als president aftrad had men in diens plaats een geletterd man gekozen, als beter geschikt om de rechten van den staat te handhaven. Na het door dezen gemaakte fiasco, na het Britsch bestuur en den vrijheidsoorlog, gevoelde men dat het Transvaalsche volk in zich zelf de rechte kracht tot instandhouding der Republiek moest zoeken; maar zonder hulp van geletterden kon men niet klaar komen, en die vond men niet onder de voortrekkers en hun zonen. Jorissen had in den vrijheidsoorlog en de vredesonderhandelingen onschatbare diensten bewezen. Du Toit werd geroepen omdat men van hem een nationaal stelsel van onderwijs wachtte, waarin men zich echter bedrogen zag. Men had een gerechtshof met een geletterd en in het recht bedreven Kaapsch Afrikaner als Hoofdrechter; en Leyds, eerst Staatsprocureur en daarna Staatssecretaris, werd algemeen erkend een man van bekwaamheid te zijn. President Kruger, even als Burgers, wilde spoorgemeenschap met Delagoa-Baai; en daar een Hollandsche maatschappij den spoorweg bouwen en bedienen zou, stroomden een menigte Hollanders, daaronder mannen van hooge beschaving, in het land. Buitendien, terwijl een verstandige boer zeer goed voor landdrost deugde, moest men voor kantoorwerk en wat niet al hulp uit den vreemde bekomen, en hiervoor kwamen weder Hollanders, om hun taal, het eerst

in aanmerking. Tegen die Hollanders en hun spoorwegmaatschappij deed zich intusschen reeds vroeg een tegenzin voor, die vooral door Du Toit en zijn vrienden gewekt en natuurlijk door de Engelschen, die het land binnenkwamen, gedeeld werd. Die Engelschen, deels koloniale, deels uit Europa, stroomden in menigte toe om goud te delven, te speculeeren of van delvers en speculanten voordeel te maken, en ook Amerikanen, Duitschers en Franschen bleven niet achter, zoodat men een buitenlandsche bevolking kreeg, die de boerenbevolking in aantal ging evenaren zoo niet overtreffen.

Wie kwam om goud te delven, die had waarlijk geen reden om over de Regeering te klagen. Onder Britsch bestuur werd aan geen goudzoeken gedacht; zoodra het weg was zag men de delvers van vroeger weder opdagen, en men weet met welk gevolg. Algemeen erkende men dat de gouddelvers het beter onder Transvaalsche vlag hadden dan de diamantdelvers van den vroegeren tijd onder Britsche. In Rhodesia - en dit is trouwens zoo kwaad niet als sommigen beweren - hebben de delvers minder vrijheid en minder kans op profijt. In de Kaapkolonie roepen zij, die aan goudrijkdom des lands gelooven, om de Transvaalsche wetten, als verkieslijk boven de Kaapsche. Maar, zeide men en zegt men ook nu, de uitlander, die Transvaal rijk komt maken door zijn nijverheid en zijn kapitaal, heeft in het land niets te zeggen en moet belastingen opbrengen die hij niet helpt verordenen. Om dit bezwaar eenigszins te gemoet te komen heeft President Kruger de oprichting van den Tweeden Volksraad doorgezet, waarvan men spoedig kiezer en zelfs lid kan worden, die in zaken van industrie en dus ook van gouddelverij wetgevende macht heeft, en die geenszins voor een misgeboorte kan gelden. Maar om kiezer voor den Eersten Volksraad en voor den Staatspresident te zijn moet men langer, om zelf lid van dien Raad te kunnen worden moet men nog veel langer genaturaliseerd zijn, en dit is een dier grieven van den uitlander waar zooveel over voorvalt.

Die grieven uit te pluizen is hier onnoodig. Geheel hersenschimmig zijn zij niet, en het laat zich niet betwijfelen dat, zag president Kruger kans op een samensmelting van beide hoofdrassen van het kolonistendom in zijn land, waar-

door beide hun recht krijgen en het elkander niet misgunnen zouden, hij hiertoe gaarne al zijn kracht zou aanwenden. Wat intusschen te veel vergeten wordt, is het feit dat de uitlanders, als zij aandringen op het bekomen van politieke rechten, steeds een hoogst ongepasten toon aanslaan, meer dan iets anders strekkend om de boerenbevolking te verbitteren. Daar heeft men b.v. Charles Leonard, broeder van den vroeger genoemden James, en als procureur te Johannesburg schatrijk geworden. Als geboren Afrikaner had hij zich best met de Regeering kunnen verstaan over een begunstiging van die uitlanders die, als hij, taal en zeden des lands kenden. Maar wat deed hij als hij namens de zoogenaamde ‘nationale vereeniging’ optrad, die te Johannesburg gesticht was en onder anderen beweerde de handhaving van 's lands onafhankelijkheid als een harer hoofddoeleinden te beschouwen? Iedereen moest gelijke rechten hebben; geen belasting zonder vertegenwoordiging; de beschaafde bevolking zou, als zij het wou, de boeren toonen hoe men het land regeeren moest. Was dat taal om tegenover de helden van Majuba te voeren? Kon men zulke taal voeren en zich zelf gelijk blijven zonder ook die booze gelijkstelling van blanken en zwarten voor te staan, waardoor Engeland hier zooveel kwaad heeft gesticht? Uit hetzelfde vaatje tapten Wessels en Auret, als zij de luidjes op politieke voorlezingen onthaalden, waarin als het kenmerk eener republiek aller deelneming aan 's lands zaken en het gelijkelijk voorstaan van aller belangen genoemd werd. Toegejuicht werden zij die, als een predikant van den naam van Drew en bij gelegenheid ook James Leonard, den volke openlijk verkondigden dat slechts bij Britsche instellingen en Britsche denkwijzen heil te vinden was.

Dat nu het Britsche volk in de ontwikkeling zoowel van Europeesche beschaving als van Europeesche staatsinstellingen een hoofdrol heeft vervuld, wie zal dit ontkennen? Maar van de hoofdkwestie van Zuid-Afrika - hoe een tot een hooger ras behoorende minderheid een lagere meerderheid kan in bedwang houden en tot haar eigen doel bezigen - daar heeft de op zijn beschaving pochende Engelschman oneindig minder begrip van dan de eenvoudigste en minst geletterde Afrikaner boer. En waarlijk, hoe ongaarne een Brit bij iemand

van andere nationaliteit in de leer gaat, te Johannesburg was hiertoe alle aanleiding, want bruikbare en goedkoope naturellen-arbeid is voor den mijneigenaar van even groot belang als voor den boer; en al was de Republiek voor het oogenblik, wegens verdragen met Engeland, niet bij machte om de rechte maatregelen te nemen, de behoefte daaraan had licht tot verbroedering kunnen leiden. Doch hier werd nooit aan gedacht, en nooit werd er door eenig lid dier fraaie nationale vereeniging een woord gesproken dat van begrip van Zuid-Afrika's hoofdkwestie getuigde.

De beweging te Johannesbnrg ging veeleer bij vlagen dan gelijkmatig, en lang niet ieder uitlander nam er deel aan. In 1890 zat wellicht een tijdelijk gebrek aan de gewone welvaart er achter. Later - en hier had Sir Henry Loch de hand in - werden er pogingen aangewend om President Kruger door Generaal Joubert te laten vervangen, dien men lichter tot verkeerde stappen meende te kunnen brengen, en om oppositiemannen in den Eersten Volksraad te krijgen; maar voor het geld dat men uitgaf kreeg men de gewenschte waar niet. Daarna een tijd van rust, schoon in 1894 bij een bezoek van Sir H. Loch aan Pretoria de rechte jingo-geest - die van vertrapping van al wat niet Engelsch is - zich in zijn onbeschoftsten vorm toonde. Daarbij hoorde men eensdeels hoe Lord Ripon, toen Britsch Minister van Koloniën, in weerwil der voor Engeland evenzeer als voor de Republiek verbindende Conventie van Londen, openlijk zijn hoop verkondigde dat de Britsche vlag over geheel Zuid-Afrika zou waaien; en anderdeels had men, na de voltooiing van den spoorweg Pretoria-Delagoa-Baai, spoorweg-onderhandelingen waarin de Kaapsche Regeering, in weerwil van de kortheid der nieuwe linie en het feit dat zij voor de eigenlijke Transvaalsche kon gelden, op het leeuwenaandeel van het vervoer naar Johannesburg aanspraak maakte. Der Republiek duidde men het in de Kolonie ten kwade, dat zij van producten van daar invoerrechten hief en dus hare natuurlijke bondgenooten, de Afrikaner boeren, schaadde, en daar was iets van aan. Maar men wist in de Zuid-Afrikaansche Republiek, welk een tegenwerking haar Regeering in belangrijke zaken, zooals de Swazie-kwestie, van Sir Henry Loch ondervond, en men weet ze aan den invloed van den heer Rhodes, die door toedoen dier boeren aan

het bewind bleef. Toen tijdens de Parlementszitting van 1895 die Swazie-kwestie eindelijk geschikt werd, volgde onmiddellijk hierop een aanhechting van het naburige Tongaland aan Engeland die de Zuid-Afrikaansche Republiek, schoon in 1890 gevleid met het uitzicht op een eigen haven, van elke kans hiertoe beroofde; en in het Kaapsche Parlement werd die zaak nauwelijks aangeroerd, als achtte men een verongelijking der Republiek een onverschillige zaak.

In dit alles was iets, dat men in het Duitsch ‘unheimlich’ zou noemen en dat argwaan wekte. In 1894 had de heer Hofmeyr de Parlementszitting niet bijgewoond, daar hij op een interkoloniale conferentie te Ottawa de Kaapkolonie moest vertegenwoordigen, en zoo ontkwam hij aan de behandeling dier verdrietige brandziekte-wet. Niet lang na zijn terugkomst legde hij zijn lidmaatschap van het Parlement neder. Waarom, dat was de vraag. Dat hij tegen een ambtgenoot had, hem bij de laatste verkiezingen toegevoegd, kon men niet gelooven als men hem zelf hierover hoorde. Zijn gezondheid liet veel te wenschen over, maar dit was reeds lang het geval geweest. De brandziekte-kwestie bleef ook na de aanneming der wet tot hevige onaangenaamheden leiden, maar de heer Hofmeyr zat voor geen woldistrict. Hoe, als hij meende dat de heer Rhodes een weg ging volgen dien hij zelf niet kon betreden; als hij terugdeinsde voor den strijd dien hij voorzag? 't Was een gissing, maar wie zou tot zulk een gissing komen als er niet iets in de lucht zat? Tijdens de Parlementszitting van 1895 zag men leden, die vroeger tegen den heer Rhodes hadden omdat hij hand aan hand met de Afrikaners scheen te gaan, hem in allen deele ondersteunen. Daar konden redenen van persoonlijken aard voor zijn. Kapt. Brabant b.v., in den laatsten tijd meer genoemd dan hij waard is, heeft een zoon die in dienst der Gecharterde mooi vooruitkomt. Maar wat las men een paar weken geleden in een Kafferblad, te King William's Town door een Fingo van den naam van Tenggo Sabava, niet zonder talent en journalistische eerlijkheid, schoon natuurlijk in Kafferschen geest, geredigeerd? Dat men in dien tijd den redakteur voor den heer Rhodes had willen winnen door te beweren dat diens vriendschap met de Afrikaners maar dienen moest om ze te bedriegen.

Vroeg in het reces van 1895 ontstond een geschil tusschen de Zuid-Afrikaansche Republiek en de Koloniale Regeering, waarvan men eerst onlangs de ware geschiedenis vernomen heeft. Het Kaapsche spoorweg-departement legde het er op aan om het te Johannesburg, door verlaging van vrachtprijzen, van de Delagoa-Baai-lijn te winnen; het Tranvaalsche werkte dit tegen door een verhooging der vrachten tusschen Vaalrivier en Johannesburg, die ze echter niet hooger maakte dan wat men in de Kolonie voor kleine afstanden betaalt. Reeds een tijd lang geleden had de algemeene bestuurder der Kaapsche spoorwegen zich niet ontzien om den kooplieden van Johannesburg te raden, hunne goederen, door den Kaapsch-Vrijstaatschen spoorweg naar de Vaalrivier gebracht, vandaar per ossenwagen te vervoeren. Dit vervoer geschiedde door driften in Vaalrivier nabij de spoorwegbrug, en de Transvaalsche Regeering liet die driften sluiten, iets wat de Kaapsche Regeering met die der grensrivier tusschen haar gebied en het Natalsche reeds vroeger had gedaan om het heffen van invoerrechten gemakkelijker te maken. De Transvaalsche Regeering beperkte die sluiting echter tot ingevoerde goederen, voor Koloniale producten de driften openlatende; en hetzij hierin, hetzij in een andere advokaten-fijnigheid, die geen gewoon mensch met gezond verstand bepaald begrijpen kon en die bij van dit artikel voorziene Koloniale rechtsgeleerden doorging voor wat zij waard was, vond Procureur-Generaal Schreiner middel om over verbreking der Londensche Conventie te klagen.

De Regeering riep de hulp der Rijksregeering in, en toen deze een ultimatum aan de Zuid-Afrikaansche Republiek zond, moest President Kruger toegeven. Eerst het boek van Stead over Blastus den kamerling heeft aan het licht gebracht wat men nu ook door ministeriëele verklaringen en het voorleggen der stukken weet: dat de Rijksregeering in deze zaak niet wilde handelen zonder belofte van Koloniale hulp als het tot een oorlog met de Republiek kwam, en dat de Koloniale Regeering die hulp toezegde. Om een ellendig geldelijk en handelsvoordeel waagden het dus die fraaie ministers, met Rhodes aan het hoofd, een oorlog in het leven te roepen die, was hij uitgebroken, in gruwelen met een burgeroorlog had gelijk gestaan! Maar zoo als gezegd is, de ware toedracht der zaak was toen onbekend.

't Bleef hier niet bij. Sedert is het vrij duidelijk gebleken, dat, toen de Transvaalsche Staatsprocureur Esselen iets later zijn ambt nederlegde wegens de weigering der Regeering om het hoofd zijner speurders-politie, een Ier die later bleek tot de Johannesburgsche verraders te behooren, in dienst te houden, dit in geen verband met de verdere gebeurtenissen van dien tijd stond; maar wel had men toen aanleiding om dit te gelooven. Weder iets later nam een Johannesburgsche goudkoning, Lionel Phillips, die vroeger zich buiten *openlijke* aanvallen op de republiek gehouden had, - want *in het geheim* is hij sedert gebleken met Sir Henry Loch geknoeid te hebben, - de opening van een nieuw koopmansgebouw te baat om, in de heftigste bewoordingen, uitlandersgrieven te berde te brengen, waar hij zelf geen de minste belang bij had. Daarop volgden manifesten van Charles Leonard, om de Johannesburgers tot handhaving hunner beweerde rechten op te roepen. 't Was duidelijk, dat er onweder in de lucht was, maar vanwaar het eigenlijk dreigde, wist men niet recht, en hier in de Kaapstad toonde slechts het gepraat van kooplieden en club-bezoekers, dat men er nader in de Johannesburgsche onlusten betrokken was dan uit bekende feiten kon worden afgeleid.

VII.

Met de jaarswisseling bracht de Jameson-inval de ware toedracht der zaken aan het licht. Daar weet men alles van, en 't is dus onnoodig om er over uit te weiden.[1)] Slechts dit mag ook hier niet verzwegen worden: Vooreerst dat de zaken verkeerder hadden kunnen uitkomen, zoo niet onze oude Gouverneur - vroeger Sir H. Robinson, thans Lord Rosmead, die door toedoen van Rhodes hier opnieuw aangesteld was omdat deze in hem een willig werktuig hoopte te vinden, - gesteund door raadgevingen van den heer Hofmeyr, den rechten weg ingeslagen en getoond had, Zuid-Afrika's belang te kennen en te willen handhaven. Ten andere dat de Afrikaner zin thans ten volle bij de

1) Wie er niet alles van weet en er een populair en welgeschreven werk, schoon vóór de Londensche onthullingen verschenen, over lezen wil, die neme dat van den heer Nico Hofmeyr, docent aan het gymnasium te Pretoria, - 't is uitgegeven bij Jacques Dusseau en Co. - ter hand.

Koloniale bevolking ontwaakt is, behalve natuurlijk bij hen, die om bijzondere, meest financiëele, redenen van Rhodes afhankelijk zijn en in overleg met hem reeds vóór de uitbarsting zich alle moeite gaven, om tusschen Kolonie en Republiek kwaad te stoken. Daarentegen zal een woord over het gedrag van den heer Rhodes zeker hier niet te onpas komen.

De ware aanleiding tot de door hem aangenomen houding laat zich nog niet met zekerheid bepalen, maar grooten schijn van juistheid heeft de voorstelling, die men hier te lande zich er van pleegt te vormen. De heer Rhodes had een nieuw land in bezit genomen, waarvan men verwachten kon, dat een boerenbevolking, van Europeeschen bloede, haar bedrijf met vrucht zou kunnen oefenen, en dat er de oude gouddelverij insgelijks met vrucht zou kunnen hernieuwd worden. Zonder goudvondsten zou de boer geen markt hebben en kon een zaak, waar zooveel groote pieten in Engeland rijkdom van wachtten, niet mousseeren. Daargelaten of er werkelijk goud is, stellig toonde het zich niet in den rechten vorm om delvers te lokken. Dat nu, toen men eenmaal van Lo Bengula macht over Mashonaland bekomen had, hij zelf hier het eerst bij zou lijden, dat begreep iedereen van den beginne, en slechts bij vijanden van den heer Rhodes zou de opruiming van dat barbaarsche Matabelevolk afkeuring vinden. Niet onwaarschijnlijk is het echter, dat de tijd tot de opruiming daarom gekozen werd, omdat de zaken in Rhodesia maar slapjes gingen en men in Matabeleland vruchtbaarder gronden en meer goud dacht te vinden. Het land *is* beter, het klimaat wordt geroemd als prachtig, maar, ach! geen goud, behalve òf in de verbeelding der veroveraars, òf zóó dat het nog niet aan het licht gebracht kon worden. Maar goud is volop in de Transvaal, en ten einde de Gecharterde voor goed van verdere mislukkingen te vrijwaren, moest de Transvaal op verraderlijke wijze onderworpen worden.

Door dat verraad heeft de heer Rhodes het hart van den Afrikaner voor altoos van zich vervreemd. Maar 't is niet alleen van Afrikaner kant, dat de heer Rhodes om zijn gedrag wordt te lijf gegaan. Men leze slechts Olive Schreiner's boek over ‘Trooper Halket.’ De schrijfster kan in dit boek uit bronnen geput hebben, die niet iedereen ten dienste staan, maar of hare voorstelling van de wreedheid en zedeloosheid

der blanken in Rhodesia juist is, valt buiten den waarnemingskring van het Koloniale publiek. Wel weet men, dat de heer Rhodes bij gelegenheid verregaande ruwheid tegen zwarten aan den dag kan leggen, en dat volk, zooals Peter Halket vóór het gesprek dat hem bekeerde, in Rhodesia niet ongewoon kan zijn. Maar het boek ademt een anti-Afrikaner geest. Het is een gewrocht van die pantheïstische levensbeschouwing der schrijfster, welke ook in haar 'Story of a South African farm' doorstraalt, doch waar die altegenwoordige Jood uit Palestina, met zijn wonden aan handen en voeten en zijn ijver om Rhodes' ziel te redden, eigenlijk niet best meê rijmt, schoon hij van de hem toegedachte rol begrip blijkt te hebben als hij spreekt van een evangelie, reeds in de dagen der dicynodens en voorwereldlijke rivierpaarden verkondigd. Beschouwt men nu dien Jood als een persoon, door de schrijfster er ingehaald om haarzelve als mondstuk te dienen, dan komt alles neêr op de zedeleer, door het pantheïsme verkondigd, omdat het voor het ophouden van zijn fatsoen een zedeleer noodig heeft: de zedeleer, wel gelijkende op die van het evangelie waar zij aan ontleend is, maar haren grond missende. Wie het pantheïsme huldigt kan geen ander zedelijk ideaal zich voorstellen dan dat, wat in de stoffelijke wereld kan verwezenlijkt worden; en zulk een ideaal eischt dat aan allen en alles, het laagste zoowel als het hoogste, geluk of genot, of hoe men het noemen wil, ten deel zal vallen, en dat allen met alle macht en met opoffering van wat zij voor zich grijpen kunnen, naar het bereiken van dit doel streven zullen. Maar in de Heilige Schrift van het Christendom, waar dit alles uit geput is, vindt men nog iets anders verkondigd, dat tot de uitbreiding van het Christendom veel grooter kracht heeft geoefend: een eeuwig leven in zaligheid door het geloof in Christus. En zonder dat leven, waarom dan niet, zooals Paulus dat zeide, hier op aarde een *on*zedelijk leven: laat ons eten, laat ons drinken? Het geloof aan dat leven bezit onder Zuid-Afrika's ware aristocratie, de Afrikaner boeren, zijn volle kracht, en door die aristocratie wordt naar geen onbereikbare idealen gestreefd, naar geen idealen, die men in dit aardsche leven en in deze stoffelijke wereld wil verwezenlijken. Zij wil - natuurlijk onbewust, want aan filozofie doen geen boeren, en wie er in deze eeuw aan doet, loopt in

den regel met den grooten hoop mede en helpt de zaken bederven, - zij wil een houdbaren toestand scheppen en handhaven, waarin het hoogere en betere element het van het lagere en mindere wint, om het even of dat lagere en mindere hier al dan niet voor zijn plezier is. En hoewel het nu in de Britsche natuur ligt om in het behandelen van minderen altijd ter eener of ter anderer zijde een maat te overschrijden die de Afrikaner pleegt te houden; hoewel het zeer mogelijk is, dat hierdoor de toepassing van een op zichzelf gezonde naturellenpolitiek in Rhodesia tot de gruwelen en zedeloosheid geleid heeft, die door Olive Schreiner in zoo schelle kleuren worden geschilderd; toch kan men die toepassing aan den stichter van Rhodesia, die daar het meeste aan zijn handlangers moest overlaten, moeielijk ten laste leggen.

Maar wat kan men hem wel ten laste leggen? Vooreerst zijn schandelijke verwaarloozing van het heil der velen, die aan zijn hoede waren toevertrouwd. Hij wist en moest weten, dat indien men een volk als de Matabelen door geweld ten onder gebracht, door schrik bedwelmd en dan aan het voor hen onaangenaamste - arbeid op bevel van een baas - gezet heeft, men zorgen moet dat de schrik zijn gevolgen blijft doen gevoelen en dat men hen steeds onder den indruk laat, dat, al hebben zij het niet naar hun zin, verzet nog erger ellende zal baren. Dr. Jameson gold voor iemand, die met naturellen wist klaar te komen. En schoon zijn plan om gewapende naturellen als politie te bezigen verkeerd was en de proef niet heeft doorstaan; schoon er waarheid in de bewering kan zijn, dat in elk geval de Matabelen door ergernis over hun lot in opstand zouden zijn geraakt, - men had dien opstand, die zoo snel op Doornkop volgde, toch vrij wat lichter kunnen bedwingen, waren de strijdkrachten, die men behoefde, niet voor den inval in de Republiek gebezigd en roemloos in gevangenschap geraakt, iets wat ook den indruk van de zege op Lo Bengula behaald moest doen verdwijnen. Het bloed dier vele kolonisten, die, menige vrouw en kind er onder, door de Matabelen vermoord zijn, komt niet over hun moordenaars, die naar hun barbaarsche zeden handelden en wier opstand subjectief gerechtvaardigd was, maar over Rhodes, die hen prijs gaf om vrije beschikking over de schatten van Johannesburg te bekomen. Want wat anders was zijn

doel? Vrouwen en kinderen der Johannesburgers uit de handen der boeren te redden? Men kent de walgelijke geschiedenis over dien lang te voren geschreven brief om hulp, waarmeê Jameson zijn volk wist te bedriegen. Was het doel misschien, aan intriges tusschen de Transvaal en Duitschland tegen de Britsche macht in Zuid-Afrika perk te stellen? Verzinsels, die hij met bewustheid uit zijn duim had gezogen. Of was het, Brittanje's rijk en natie hier meester te maken? Niets heeft beider roem en eer zoo geschandvlekt, niets hun positie zoo verzwakt, als de door hem bedreven daad, en dit kon hij vooruit weten, zelfs al had hij een tijdelijk succes behaald. Of was het soms om de uitlanders aan hun recht te helpen? - want dat is nu zijn laatste bewering. Die uitlanders zouden reeds lang alles bekomen hebben, waar zij met eenigen schijn van recht aanspraak op konden maken, hadden zij, in plaats van de boeren door hun hoogen toon haat en argwaan in te boezemen, den weg ingeslagen dien hij zelf in zijn Kaapsche politiek in schijn volgde: dien van verbroedering der kolonisten-rassen door hun gemeenschappelijken vijand in een gehoorzamen dienstknecht te herscheppen.

Want dat zijn tot dusver gevolgde politiek slechts schijn en bedrog was, dat is een erger beschuldiging dan die Olive Schreiner tegen hem richt. 't Laat zich in een Engelschman verklaren, dat hij liever een vereenigd Zuid-Afrika onder Britsche vlag ziet, dan een Zuid-Afrika dat vereeniging behoeft maar ten deele republikeinsche onafhankelijkheid wil. Maar zonder den grooten boerentrek van 1835, die trouwens nooit geschied zou zijn, had men onder Britsch bestuur den boeren recht doen wedervaren, zou Engeland in Zuid-Afrika nooit verder zijn gekomen. Het gold immers voor een gruwel, om dien lieven Zwarten hun land afhandig te maken, waar een halve eeuw later de goudvelden van Witwatersrand zouden ontdekt worden! Nu in dat land een republiek was, welker burgerij in den bloede verwant was met, en in weerwil van tijdelijk misverstand, de sympathie genoot van de meerderheid der kolonisten onder Britsche vlag, nu kon men haar vrijheid niet opheffen zonder overal dien wrok te wekken, waar Lord Derby tegen gewaarschuwd had. Maar buitendien, in het groote werk, dat Rhodes in de Kaapkolonie heette te beoogen en in Rhodesia schijnt ten uitvoer gelegd te hebben, - het

oplossen der naturellen-kwestie in het belang der kolonisten -, dreigde hem weerstand uit Engeland en vond hij zijn meest gewenschte bondgenooten in de Republiek, waar zijn Glen Grey-politiek voor een begin van die ware regeling der arbeidskwestie gold, die men vroeger zelf, uit vrees voor Engeland, niet had durven invoeren. Die natuurlijke bondgenooten, slechts daarom van zijn persoon vervreemd, omdat zij, terecht of te onrecht, in hem de oorzaak zochten van Engelands onvriendschappelijke handelwijs, maar licht te verzoenen, als hij dit gewild had, gaat hij te lijf op een valsche en laaghartige manier. En wat is het gevolg? Dat hij zich door Britsche jingo's, hoog en laag, - tot spoorweg-arbeiders toe, die hij tegen de Afrikaners opruit, - moet laten verheerlijken en daarbij weet, dat zij hem om zijn gepleegd verraad roemen. Dat de Afrikaners, die vroeger hem als het schoonste type van een hen begrijpend en hun streven billijkend Engelschman vereerden en liefhadden, thans als één man opstaan, om hem hun verachting en afkeer te betuigen. Een fraai einde! Hij weet, dat de gansche politiek, die hij in Zuid-Afrika scheen te volgen, onder Britsche vlag slechts dan uitvoerbaar is, als men een sterk Zuid-Afrika heeft, dat den Rijksfactor weet krachteloos te maken op die punten van ‘sentiment’, waarop Engeland, daar zij geen werkelijke rijksbelangen betreffen, altijd voor den wil zijner koloniën wijkt. Hij weet ook dat alle kans hiertoe wegens den door zijn toedoen hernieuwden strijd tusschen de kolonisten-rassen vervallen is. Maar dat wetende, slaat hij het jingo-pad in, en zoekt hij zooveel mogelijk Britsche troepen hier te krijgen, waar hij voor verdere schurkenstreken hulp van wacht. 't Is om ziek van te worden. Doch zedepreeken aan hem te richten, dat moet liever aan de schim van Peter Halket gelaten worden, die hem wellicht de boodschap van den man op den heuvel in zijn slaap zal overbrengen, als die slaap niet te vast voor droomen wordt door den whisky, waarmeê hij - zooals in die samenkomst met den heer Schreiner, toen hij ‘voor hetgeen hij zeide niet verantwoordelijk’ was - het gevoel van zijn schande en die walging van zichzelf van zich weet te zetten, die bij Bilderdijk slechts den ouden wellusteling, maar in zijn geval een man treft, in de volle kracht des levens, doch zedelijk geruïneerd.

Kaapstad, Mei 1897.

J.W.G. VAN OORDT.

Georg Brandes.

> Het is dan duidelijk, dat die verhouding tusschen nieuw en oud, nieuwe en oude dwaasheid, universeel, algemeen geldig is. Altijd zal er een punt komen, waarop de oude beschaving in zijn stagnatie een caricatuur wordt en waarop de nieuwe met zijne jeugdige overdrijving een trek van marktschreeuwerij krijgt. Ignorant - charlatan - dat zijn de eeuwige scheldwoorden die gewisseld worden.
> *Georg Brandes*, Ludvig Holberg p. 256-7.

Een vriend uit mijne jonge jaren was gewoon, de volgende definitie te geven van een geleerde: ‘een geleerde is iemand, die verschrikkelijk veel weet, - van één ding.’ Hij placht deze paradox klinkende uitspraak tegen hen, die het voor algemeene vorming opnemen, niet zonder ironie te staven door te wijzen op de wet der arbeidsdeeling, die individuen als organen africht op het waarnemen van een enkele functie, haar psychologisch te verklaren door de vergelijking met den zuurdeesem, die het geheele deeg zuurt, haar ten slotte toe te lichten door een reeks anekdoten van groote geesten, die stumpers waren in datgene wat de minst ontwikkelde weet, en van professoren, die ongeschikt waren voor het dagelijksch leven. Ofschoon het aphorisme van overdrijving - het gewone euvel der kernspreuken - niet vrij te pleiten is, weet toch ieder, die zich van tijd tot tijd met wetenschappelijken arbeid bezig houdt, bij ondervinding, hoe nauw zelfbeperking aan eenzijdigheid, algemeenheid aan oppervlakkigheid grenst. De groote hoeveelheden materiaal, door de werkbijen der wetenschap week aan week opgestapeld, maken den onder-

zoeker eene steeds meer in bijzonderheden afdalende nauwgezetheid tot plicht, en wie bij de toenemende eischen van detailkennis nog een niet al te eng gebied van zijn ‘vak’ wenscht te beheerschen, moet niet alleen een groote werkkracht bezitten, maar ook voorzien zijn van een niet geringe mate van intuïtie, die hem in staat stelt, soms op vluchtige indrukken af, dat wat hij noodig heeft, juist daar te zoeken, waar het te vinden is, en die hem zoodoende veel tijdroovenden arbeid spaart. Het is de gave om niet twintig duizend boeken te lezen, zooals Taine volgens Brandes' berekening voor de twintig deelen die hij schreef moet gedaan hebben, maar om uit twintig duizend of meer boeken, die naar talen of tijdperken of vakken gerangschikt in bibliotheek of studeerkamer staan, de juiste keuze te doen. Het is de zoo dikwijls voor den dichter als zijn uitsluitend eigendom gevindiceerde divinatorische gave, die hier den man der wetenschap te hulp komt, een gave, waarvoor hij die ze bezit niet dankbaar genoeg kan wezen, maar die hij niet voorzichtig genoeg gebruiken kan, daar hij anders gevaar loopt, zijn lezers producten zijner phantasie in plaats van resultaten van zijn onderzoek aan te bieden.

Een der eerste indrukken, die men bij de kennismaking met de lange reeks geschriften van Georg Brandes ontvangt, is, dat men met een schrijver te doen heeft, die in hooge mate deze gelukkige gave bezit. Veelzijdigheid is een zijner kenmerkende eigenschappen. Wel beweegt hij zich hoofdzakelijk op het gebied der litteraire kritiek, maar het aantal en de verscheidenheid der letterkundige verschijnselen waaraan hij beurtelings zijn aandacht wijdt, kan met recht verbazingwekkend geheeten worden. Neem vooreerst een boek als de ‘Hoofdstroomingen in de Litteratuur der 19^{e} Eeuw’, waaraan de schrijver gedurende twintig zijner beste jaren (1871-91) gewerkt heeft. Gij kunt bezwaren hebben tegen inrichting en tendenz, maar gij moet toegeven, dat de groepeering der Duitsche, Fransche en Engelsche letterkunde eener halve eeuw naar een origineel gezichtspunt zeker geen taak is, die minder arbeid vordert dan het schrijven eener letterkundige geschiedenis volgens eene traditioneele methode, en dat een auteur, die aan het voortbrengen van een boek van dien

omvang en die beteekenis zijn leven besteed had, vruchtbaar zou mogen heeten. Niet alzoo Brandes. Voor hem zijn de ‘Hoofdstroomingen’ eene episode in zijn schrijversloopbaan. Het boek wordt voorafgegaan door eene weldra voortgezette reeks kritieken en schetsen van bekende, voornamelijk Skandinavische tijdgenooten. Het toont door zijn polemische tendenz - tegen den voor vijf en twintig jaar in Denemarken heerschenden litterairen smaak - zijn samenhang met de voorafgaande opstellen, die in overwegende meerderheid aan landgenooten gewijd zijn. Maar het is tevens de brug, die den auteur over Groote en Kleine Belt naar het vasteland voert. Zijn belangstelling voor en inzicht in het Europeesche geestesleven neemt onder het uitwerken toe, en de eerste deelen der ‘Hoofdstroomingen’ worden afgewisseld door een reeks breede monographiën die, reeds vroeger met Taine begonnen, thans wordt voortgezet met Kierkegaard - den eenigen Deen in de rij - Tegnér, Disraeli en Lassalle. Strekt Brandes hier zijn philosophische en letterkundige studie over politiek en oeconomie uit, weldra verbreedt hij ook in andere opzichten het veld van zijn onderzoek; chronologisch, waar hij in zijn boek over Holberg een stof uit de achttiende eeuw kiest, geographisch, waar hij, na ons eene op autopsie gebaseerde schildering van het Berlijnsche leven na den oorlog geschonken te hebben, de oostelijke grenzen van Duitschland overschrijdt, om eerst de cultuur van Polen, daarna die van Rusland te bestudeeren, en de in die landen ontvangen indrukken in lijvige boekdeelen aan zijn landgenooten voor te leggen. En als eindelijk het laatste deel der ‘Hoofdstroomingen’ verschenen is, verjongt de schrijver zich nog eenmaal en verrast binnen vijf jaar de wereld met een drie deelen omvattend werk over Shakespeare. Voorwaar een vruchtbaarheid, die bewondering afdwingt en wel de vraag wettigt: wie is die schrijver, die met eene zoo uitgebreide kennis zoo groot een gemak van schrijven vereenigt? Passen wij zijn eigene methode op hem toe, en trachten wij den auteur uit zijn werken te leeren kennen, en omgekeerd de werken uit des schrijvers aanleg in verband met zijne omgeving te verklaren - voor zoover althans gedrukte bronnen ons in staat stellen, ons omtrent deze laatste een oordeel te vormen.

I.

Ofschoon die kinderlijke schroom, die iemand weerhoudt van zich zelf te spreken, Brandes vreemd is, valt toch uit zijne geschriften omtrent zijne afkomst en zijn jeugd slechts weinig op te maken. In het jaar 1842 zag hij te Kopenhagen het levenslicht en groeide daar als oudste van een drietal broeders op. Wij mogen aannemen, dat de invloed, dien hij als oudste en meest begaafde noodzakelijk een tijdlang oefende op den jongsten broeder, den bekenden tooneelschrijver Edvard Brandes, wiens ontwikkelingsgang gedurende een aantal jaren aan den zijnen parallel was, het zijne bijgedragen heeft, om in hem vroeg dat gevoel van meerderheid en die behoefte om te heerschen te doen ontkiemen, die hem in zoo hooge mate kenmerken. Op meer dan eene plaats spreekt hij voorts van zijne Israëlietische afkomst. Het is niet zonder belang op te merken, welke eigenaardigheden van den schrijver op deze omstandigheid teruggevoerd moeten worden. Niet onwaarschijnlijk is voor een deel zijn fanatiek rationalisme als een uiting van den hartstochtelijken godsdienstzin en het scherpe verstand van het ras te verklaren, eigenschappen, die bij het nuchtere phlegma van den Deen zoo karakterstiek afsteken. Ongetwijfeld is het verschil in ras een der onbewuste oorzaken van het conflict tusschen hem en zijne landgenooten. Dit verschil stelde hem van jongs af eenigszins als vreemde tegenover de in zijn vaderland heerschende denkbeelden en heeft hem vroeg geleerd, veel, wat de anderen bewonderden, met critische oogen te beschouwen. Of hij in zijn vroege jeugd de droevige ondervinding heeft opgedaan van den smaad, waarin bij onontwikkelden de rashaat zich uit, is mij onbekend; wel blijkt het, dat hij een fijn gevoel heeft, om zulk een smaad te vernemen, en indien hij, om dat gevoel te ontwikkelen, droevige ondervindingen noodig had, dan heeft hij die als volwassene bij de mannen van de pers kunnen opdoen (zie zijne ‘Antikritiek’ p. 27). Wij hebben aan deze fijngevoeligheid menige schoone bladzijde te danken. Sympathiek zijn bv. de hoofdstukken in het boek over Berlijn, waar hij vertelt van de treinen met Russische Joden, die aan den ‘Breslauer Banhof’ stilhouden, om de ballingen op hun reis naar de onbekende verte een paar uur rust te verschaffen,

van de meegenomen kinderkleeren, die het hem nog moeite kostte kwijt te raken, daar de meeste arme verjaagden geen aalmoezen verlangden, van het zieke kind, dat achterbleef en in het hospitaal stierf. Echter is dit tot op zekere hoogte algemeen menschelijk gevoel voor lijdende menschen, tot welk ras zij ook behooren. Maar een boek als dat over Disraeli is geheel gedragen van bewondering voor den Israëliet, die Engelands eerste minister en leider van Engelands meest aristocratische partij wordt, die in zijn politiek eenvoudig uitgaat van het denkbeeld, dat Engeland een Aziatische mogendheid is, die Engelands Koningin tot Keizerin van Indië maakt, en wiens rastrots culmineert in den volzin: ‘Christendom is Jodendom voor de menigte’. Zulk een boek kan alleen een Israëliet schrijven. Niet, omdat hij van een dergelijken rastrots bezield is als zijn held - Brandes' trots is van een gansch anderen aard, is individueel, niet collectief - maar omdat alleen stamverwantschap in staat stelt de diepte en de beteekenis van een dergelijk gevoel te peilen. Terwijl een Germaan al licht geneigd zou zijn, in Disraeli een eerzuchtig man, zooal niet van minder ras, dan toch van minder stand te zien, die het toppunt zijner wenschen, de waardigheid van Engelsch pair bereikt, verstaat Brandes, met welk een hoogmoed Disraeli neerziet op de partij, die hem meent te steunen, maar die hij feitelijk gevormd heeft en naar zijn inzichten laat stemmen. Van dit vermogen om het Joodsche volkskarakter te verstaan, geeft hij herhaaldelijk blijk. Karakteristiek is vooral het hoofdstuk, waar hij het kenteeken van het ras in Lassalle's aanleg definieert door het Joodsche woord ‘Chutspe’ en dit verklaart als een combinatie van tegenwoordigheid van geest, brutaliteit, driestheid, onbeschaamdheid en onversaagdheid. Wanneer hij daarop uit genoemde ‘Chutspe’ Lasalle's behoefte aan en geschiktheid tot handelen afleidt, en deze in tegenstelling met den Angelsaksischen ondernemingsgeest, die slechts zonder ophouden wil produceeren en ordenen, verklaart als een ‘drang tot werkzaamheid, die tegenstand zocht en slechts in oppositie leefde en ademde’, dan ontvangt men hier den indruk, als teekende de schrijver een portret van zich zelf. Niet dat Brandes' aanleg met dien van Lasalle in allen deele of ook maar in hoofdzaak overeen zou stemmen, maar het verschil is meer gelegen

in het wapen, dat beide hanteeren, dan in de diepere neigingen, meer in het talent dan in het karakter. Lassalle was in de eerste plaats partijorganisator, en waar het niet op het voeren van processen aankwam, slechts een zwak stilist, in het geheel geen kunstenaar; Brandes daarentegen is kunstenaar en stilist vóór alles, maar bezit slechts geringen demagogischen aanleg. Ofschoon hij dan ook in de politiek een heftig woordvoerder der linkerzijde is, is het toch slechts een litteraire strijd, dien hij te strijden heeft, en terwijl Lassalle een groot deel van zijn leven op de bank der beschuldigden en in den kerker doorbracht, wordt Brandes slechts veroordeeld door een areopagus van angstvalligen, die concludeert, dat hij de jeugd bederft, leerende dat de goden niet bestaan, zonder daarom echter tot den giftbeker te worden verwezen, al is hem dan ook het prytaneum bestaande in een professoraat ontzegd. Hiermee hangt samen, dat Brandes, toen de strijd hem te onedele vormen begon aan te nemen, door een tijdelijke vlucht zijn talent heeft kunnen redden, en niet als Lassalle na weinige jaren van onafgebroken strijd zijn evenwicht heeft voelen zwichten. Er is dus verschil. Maar op den bodem zit ook bij Brandes dezelfde behoefte aan tegenstand, die hij in het karakter van zijn held waardeert.

Niet zonder beteekenis voor zijne vroege ontwikkeling is het leven in Kopenhagen, de levendigste der steden van het Noorden, geweest. Was de stad al geen wereldstad, zij was toch reeds in Brandes' jeugd groot genoeg, om aan zijn geest talrijke impulsen te geven. Van ouds zijn de bewoners van Kopenhagen in tegenstelling met de ernstige plattelandsbevolking van Denemarken bekend als een luchtig vroolijk volkje. Het leven op straat is er opgewekt, modes floreeren er, amusementen zijn er gezocht. Wat wonder, dat de betrekkelijke elegantie en de levendigheid der Deensche hoofdstad op Brandes' geest een tijd lang stimuleerend kon werken, al kwam er ook diezelfde elegantie, nadat hij voor het eerst kennis met eene Europeesche hoofdstad gemaakt had, den van grootsteedsche idealen vervulden jongen man voor, plompheid te wezen? Wat wonder, dat het publieke leven hem prikkelde, al was het ook, zoodra hij tot een zelfstandig oordeel rijpte, slechts tot tegenspraak? Bij hem ontbreekt geheel die

eenigszins trage zwaarmoedigheid, die zoov ele Deensche schrijvers, inzonderheid dezulke, die een aanzienlijk deel hunner jeugd op het land doorbrachten, kenmerkt. Maar wat van meer beteekenis is dan het sociale leven in Kopenhagen: in de jaren, toen Brandes opgroeide, leefden de meeste dichters en schrijvers uit de bloeiperiode van Denemarkens letterkunde nog, dezelfden, wier onvoorwaardelijke bewonderaars hij eenmaal zoo heftig aan zou vallen, en van wie hij zelf eenmaal zulke meesterlijke portretten zou schilderen; Kierkegaard, Hauch, Christian Winther, Paludan-Müller, Bödtcher en zoovele anderen leefden tot ver over het midden der eeuw, en met verscheidenen onder hen heeft Brandes in persoonlijke betrekking gestaan. Hunne epoque-makende werken, die, zoo tam zij nu voor een deel mogen schijnen, in hun tijd op de gemoederen als gist werkten, verschenen onder de oogen van den begaafden jongeling, wiens voor poëzie in hooge mate ontvankelijk gemoed niet naliet, er voedsel uit te zuigen. Alleen de geschriften van Kierkegaard, die stierf, toen Brandes dertien jaar oud was, heeft hij zonder twijfel pas na diens dood leeren kennen. Ofschoon de geestesrichting dezer mannen eene andere was dan die, welke Brandes op den duur zou huldigen, is hij hun toch grooten dank verschuldigd voor het aesthetisch voedsel, dat zij hem in hunne kunstwerken verschaft hebben. Naast deze dichters moeten wij aannemen, dat Brandes vroeg met ijver de klassieke oudheid, in het bijzonder Grieksche schrijvers bestudeerd heeft. In de voorrede zijner ‘Aesthetische Studiën’ vertelt hij, hoe hij als negentienjarig student met een paar kameraden Sofokles' Philoktetes instudeerde; wanneer de jeugdige enthousiasten in hun Grieksch de rollen voor elkander opzeiden, meenden zij inderdaad naar Athene verplaatst te zijn. Men mag van deze opvoeringen denken wat men wil, maar zeker bewijzen zij, dat voor hen, die op zulke wijze hunne avonden doorbrachten, de klassieke letterkunde meer dan eene grammatische les was.

Brandes was bestemd om jurist te worden, maar al zijne belangstelling was bij kunst en litteratuur. Hij verhaalt, met welk een gretigheid hij zich over de studie van de afbeeldingen der overblijfselen van oude kunst wierp, toen de kort te voren uitgevonden photographie deze begon te verspreiden.

De Hollandsche meesters kende hij reeds eenigszins uit de verzameling Moltke, Thorvaldsen kende hij door en door, de antieken uit afgietsels. Over dit alles deed nu de wereld van kunstvoorbrengselen, die de photographie hem ontsloot, een nieuw licht opgaan. Mogen wij gelooven, dat berichten omtrent dingen, die zeven en twintig jaar geleden waren, toen de voorrede geschreven werd, nog in allen deele vertrouwbaar zijn, dan kwam reeds in dien tijd (1861), onder invloed van gesprekken met een ouderen vriend, Julius Lange, in Brandes de gedachte tot rijpheid, die hij later zoo herhaaldelijk uitgesproken en telkens gevariëerd heeft, de gedachte, dat de Deensche letterkunde oud was geworden en toevoer van nieuwe denkbeelden behoefde, wilde zij niet geheel ondergaan. Voorloopig echter lag het nog niet op zijn weg, als hervormer op te treden, en hij kon er niet aan denken, tegenover de heerschende denkbeelden front te maken, zoolang hij niet was begonnen, met er zich van eigen te maken, wat hij kon gebruiken. Wij vinden hem dan ook gedurende zijn studententijd in speculatief-aesthetische studiën verdiept.

II.

De aesthetica, die in die dagen de gemoederen en de universiteit beheerschte, was die van den kort te voren (1860) gestorven J.L. Heiberg, den Deenschen popularisator van Hegel's philosophie. Tot welk een toppunt van vereering de bewondering voor dezen dichter-wijsgeer ook bij de jongeren kort na zijn dood steeg, kan blijken uit de door Brandes meegedeelde bijzonderheid, dat de jongere studenten gewoon waren, zijn buste op de hooge kachel in hun studeercel te plaatsen. Zijne leer, dat de kunstwerken onmiddellijke openbaringen der ideeën zijn, terwijl de persoonlijkheid van den kunstenaar van niet meer beteekenis is dan de pen, waarmee men een gedachte neerschrijft, maakte op den jongen student een diepen indruk en is het uitgangspunt van zijn vroegste geschriften. Volgens deze theorie, voor welke de algemeene denkbeelden alles, de individualiteit niets is, bestaat het werk van den criticus hierin, dat hij aan de kunstwerken een maatstaf aanlegt, afgeleid uit een met den naam ‘idee’ bestempelde abstractie, en de taak der aesthetica bepaalt zich tot

het stellen van den juisten norm. De aesthetica is dus niet historisch, zij tracht niet uit de bestaande kunstwerken op te maken, wat in verschillende tijden voor schoon gegolden heeft; zij is metaphysisch, zij gaat van begrippen uit als het schoone, het lyrische, het dramatische, en tracht nu uit de definities, die zij van deze begrippen geeft, de verschijnselen te verklaren.

Onze schrijver debuteert in het jaar 1863 met de beantwoording eener door de faculteit gestelde aesthetische prijsvraag, waarvan een gedeelte uitgeven is onder den titel ‘Het Begrip: het tragische Noodlot.’[1)] Het opgegeven onderwerp illustreert de heerschende geestesrichting. Er wordt eene definitie van het tragische gezocht, die op alle ware tragische kunstwerken toepasselijk is. De gedachte, dat verschillende tijden aan het woord ‘tragisch’ misschien geheel verschillende voorstellingen verbonden hebben, die binnen de enge grenzen eener bepaling zich niet laten samenvatten, en dat eene omschrijving, die ons thans voldoet, misschien weer door een volgend geslacht verworpen zal worden, duikt nog niet op. Brandes tracht de antithesen: ‘de tragische schuld is metaphysisch’ - ‘de tragische schuld is ethisch’ tot eene synthese te verbinden, door haar als ‘metaphysischethisch’ te qualificeeren en daarna ‘aesthetisch’ te doopen. In deze verbinding der antithesen herkent men den invloed van Hegel's leerling. Op hetzelfde standpunt staan nog de opstellen, die twee jaar later (1865) onder den titel ‘Twee Hoofdstukken uit de Theorie van het Comische’ verschenen. Echter ademen deze stukken reeds in zoo verre eenen anderen geest, als het vraagstuk niet meer puur dialectisch, maar tot op zekere hoogte psychologisch behandeld wordt. Evenwel is het nog de psychologie van het genus, niet die van het individu, welke den schrijver interesseert. Hij vraagt niet: ‘hoe ontstaat dat, wat een comisch effect te weeg brengt, in de ziel van den dichter?’ maar: ‘hoe komt het, dat wij bij het comische een gewaarwording van lust gevoelen?’. Hier is een eerste zwakke schrede gedaan in de richting die eenmaal in de individueel-psychologische kritiek zou uitmonden. Heiberg's aesthetica beheerscht ook de eerst-

1) De titel vau het geheel luidt: ‘Over de Idee van het Noodlot in de antieke Tragedie.’

volgende geschriften van Brandes, ja doet zich tot in de ‘Hoofdstroomingen’ gevoelen. Zelf schrijft Brandes aan haar de methode toe, volgens welke in de oudste uitgave het eerste deel bewerkt is. Hier ontbreekt al wat biographisch is; de dichters zijn de trechters der ideën. Maar mijns inziens kan men met recht beweren, dat de geheele opzet van het werk, zoo modern deze den schrijver en zijn partij moge voorkomen, en zoo veel tegenspraak hij bij de vertegenwoordigers eener conservatiever richting in letterkunde en kunst moge gewekt hebben, uit de school van Heiberg is. Nieuw is alleen het idee om een aesthetisch door een politiek ideaal te vervangen, maar het denkbeeld om in de geheele letterkunde eener halve eeuw niets anders te zien dan den worstelkamp tusschen politieke en religieuse vrijheid aan de eene, reactie en tyrannie aan de andere zijde, is zoo schoolsch mogelijk. Er ontbreekt maar aan, dat de antithese ten slotte in een synthese wordt opgelost in plaats van te eindigen in een overwinning der reactie met wapengeweld. Een schildering der revolutie van het jaar '48 en van hare onderdrukking besluit namelijk het zesde deel. De invloed der theorie laat zich door het geheele werk vervolgen. Wanneer Lammenais in tweeën geknipt is en eerst in deel III (de reactie in Frankrijk), daarna in deel V (de romantische school in Frankrijk) behandeld wordt, omdat zijn eerste geschriften een reactionnair, zijne latere werken een revolutionnair karakter dragen, dan wordt de eenheid van het individu geheel uit het oog verloren ter wille der ideeën, waarvan het beurtelings het orgaan is. Op dezelfde wijze ontmoeten wij Chateaubriand in deel I en in deel III, en zoo gaat het met verscheidene anderen. Nadat Brandes' talent om de karakteristieke eigenschappen van het individu waar te nemen tot volle ontwikkeling was gekomen, heeft hij de meeste deelen, het eerste deel zelfs radicaal, omgewerkt, maar de inrichting, die met zijn nieuwe methode weinig strookte, heeft hij niet kunnen veranderen, en zoodoende is eene zekere disharmonie tusschen de omlijsting en de portretten ontstaan, die het geheel schaadt. Wanneer bv. ‘het jonge Duitschland’ geschetst wordt als drager der revolutionnaire denkbeelden, die in het groote jaar '48 tot uitbarsting kwamen, dan weet Brandes zeer goed, dat de merkwaardigste dichter van het tijdvak Heine is, en hij behandelt dezen dan ook het

uitvoerigst, maar de theorie dwingt hem toch, den volbloed revolutieman Freiligrath in zeker opzicht te stellen boven den spotter Heine, die bij de democraten in slechte reuk stond, en in het algemeen aan de poëzie van den dag, die op geringe uitzonderingen na slechts een voorbijgaande agitatorische beteekenis had, een veel grooter plaats in te ruimen dan haar uit een oogpunt van kunst toekomt. Ik kom op de ‘Hoofdstroomingen’ nog terug; *hier* was het slechts mijn doel aan te toonen, hoe ver Heiberg's invloed zich in Brandes' productie uitstrekt. Brandes' vijanden hebben in de verandering zijner methode het bewijs willen zien, dat hij zijn ongelijk tegenover de tegenpartij erkende, maar ten onrechte. Zijn fout was juist die der school, waaruit hij voortkwam, - systematiseeren, en het verschil bestond eenvoudig hierin, dat Brandes van de schoone letteren andere dingen verwachtte dan zijn landgenooten. De overeenstemming in denkvormen maakte den strijd der gedachten te heviger. Wanneer nu Brandes later van de systemathiseerende tot de psychologische methode overging, dan beteekent dat, dat hij zich verwijderde van Heiberg's metaphysica, waarin zijn landgenooten nog bevangen waren, en dat hij daardoor als een vreemdeling, die wat nieuws bracht, hun tegemoet kon komen, in plaats van als een ontevreden landgenoot; dan beteekent dat, dat de synthese ‘oud-nieuw’, die wij aan het eind der ‘Hoofdstroomingen’ te vergeefs zochten, in den criticus - zij het ook niet in den partijman - Brandes tot werkelijkheid is geworden, dat zijn psychologische studie hem geleerd heeft andersdenkenden te verstaan, al heeft ook de heftigheid van den strijd hem zulk een verstaan langen tijd bemoeilijkt. Van den anderen kant wekt het verwondering, dat Brandes, die toch de fouten van het eerste deel erkent, de hoofdfout van het geheele werk niet toe wil geven. Misschien is dit toe te schrijven aan de omstandigheid, dat het werk volgens zijn opzet een partijschrift is. Wij kunnen ons voorstellen, dat de schrijver er tegen opziet, de partij, welke het boek moest dienen, te schaden, door een fout in de compositie te erkennen, ofschoon deze slechts het gevolg is van het verblijdende feit, dat hij gedurende twintig jaar niet stilgestaan maar zich ontwikkeld heeft. Een boek als de ‘Hoofdstroomingen’ zou hij thans niet meer kunnen schrijven; had hij het na 1871 snel uitgewerkt, het zou een beter

geheel zijn geworden, maar ongetwijfeld van minder beteekenis dan het nu, niettegenstaande zijne gebreken, juist door die episoden is, die de eenheid van het werk schaden.

III.

Strekt de invloed van Heiberg zich over een lange periode van Brandes' werkzaamheid uit, de eerste reactie tegen dien invloed is al van vroegen datum. Een volslagen onafhankelijkheid van de academische metaphysica legt hij voor het eerst aan den dag in een polemiek van theologisch-philosophischen aard tegen Professor Rasmus Nielsen, die een dualisme verkondigde, dat ook hier te lande wel zijn profeten gevonden heeft. Nielsen leerde, dat hetzelfde bewustzijn zonder tegenspraak geloof en weten als principes van absoluut verschillenden aard in zich kan vereenigen. Met andere woorden: het is mogelijk, dat ik zonder tweespalt in mijn zieleleven te gevoelen, als Christen overtuigd ben ik van de absolute waarheid der in de heilige schrift neergelegde goddelijke openbaring, en te gelijker tijd als man van de wetenschap wonderen voor onmogelijk houd en iedere goddelijke openbaring verwerp. Brandes roept Prof. Nielsen dienaangaande tot de orde. Het vraagstuk is niet meer actueel, en een jonger geslacht erkent, dat onze vier en twintigjarige wijsgeer een gemakkelijke overwinning had; voor hem was deze strijd het voorspel van een zooveel moeilijker kamp, dien hij vijf jaar later zou te strijden hebben, en waarvan de uitslag dubieuser zou zijn. Maar wat ons op het oogenblik belang inboezemt, is, dat professor Nielsen een der ijverigste woordvoerders van Heiberg's aesthetica was. Voor het eerst zien wij Brandes tegen een verkondiger van die leer - zij het ook op een ander gebied dan het aesthetische - met vuur optreden, en tegelijk tegenover hem, die bijbelgeloof en moderne natuurwetenschap tracht te verzoenen, partij trekken voor de laatste. Hier blijkt tevens, welke nieuwe machten bezig zijn, zich van Brandes' geest meester te maken. Het is de natuurwetenschap en de toepassing harer methode op de wetenschappen van den geest, die hem begint te boeien. En het blijkt ook al spoedig, uit welke bronnen de jonge denkbeelden hem toestroomen. Niemand anders dan Taine heeft zich zijner bemachtigd.

In een opstel van het jaar 1867 over Henrik Ibsen ontmoeten wij voor het eerst Taine's naam. De plaats is merkwaardig, omdat zij toont, hoe weinig objectief des schrijvers oordeel nog was, en hoe hij nog citaten gebruikt, - en dat wel van een man als Taine, voor wien alle phenomenen belangrijk waren, - als voorschriften, waaraan een kunstwerk getoetst wordt. Brandes schrijft naar aanleiding van ‘Peer Gynt’, waarvan vooral het vierde bedrijf hem geërgerd heeft:

> ‘Welk eene onschoone en gewelddadige levensbeschouwing is dat toch niet, welk een met alsem gemengde vreugde kan een dichter er toch in vinden, de menschelijke natuur zoo te bezoedelen! Aan dit streven moet nu toch eens een einde komen. Taine heeft ergens tegen al dat moraliseeren in poëzie opgemerkt: De mensch is geen misgeboorte of monster, de taak der poëzie is niet den mensch te ontzetten of te belasteren. Onze aangeboren menschelijke onvolkomenheid is zooals zij zijn moet, evenals de constante difformiteit van het kroonblad eener plant; wat wij voor een misvorming houden, is een vorm; wat ons toeschijnt tegen een wet te zondigen, is de vervulling eener wet’.
> ‘Dat wil zeggen: de dichter heeft een andere bestemming dan de bezoedelaar der eer van de menschelijke natuur te zijn, zooals Ibsen dat is in het vierde bedrijf van zijn gedicht. Dat wil verder zeggen: de dichter heeft een andere bestemming dan moralist te wezen. Hij moet zeer zeker zijn philosophie hebben, al is het ook niet in philosophischen vorm; maar juist zijn philosophie zal hem verbieden te moraliseeren. Een moralist is een man, die te werk gaat met een enkel bepaald doel voor oogen, de zedelijke verbetering, die daarom zijn opmerkzaamheid geheel alleen op een enkele zijde van het leven richt. Een moralist is b.v. een man, die vereenigingen tot afschaffing van sterken drank sticht, en die meent, dat hij een overwinning behaald heeft, wanneer het hem gelukt is, de enkele neiging, die hij als een vijand vervolgt, uit te roeien. Een philosoof daarentegen....’

en nu deelt de schrijver ons mee, wat dan wel een philosoof is.

Men weet niet, waarover men zich meer verbazen zal, over de aesthetische verontwaardiging, die Ibsen's realistische satyre wekt, of over de onhandige wijze, waarop Taine als autoriteit wordt aangehaald, om te bewijzen, dat een dichter geen moralist mag wezen. Het stuk is niet volgens het recept. Het is, alsof men de conservatieven van het jaar '71 hun wee hoort uitroepen over Brandes: ‘de aestheticus mag geen

politicus wezen!' Maar toch kunnen wij onder den schoolschen vorm, waarin een onrijp idealisme gekleed is, den student ontwaren, voor wien een nieuw licht is opgegaan, die voor het eerst gehoord heeft, dat men menschen ook als planten kan bestudeeren, en die nu de eerste gelegenheid waarneemt, om deze zijne ontdekking te populariseeren. Maar die ontdekking, hij had ze aan Taine te danken.

De studie der Fransche aesthetica werkte in hooge mate bevrijdend en bevruchtend op Brandes' talent. Naast Taine is vooral Sainte-Beuve te noemen onder de geesten, die op zijn volgende productie een blijvenden invloed geoefend hebben. De eerste doet hem de groote beteekenis der rassenpsychologie voor de geschiedenis der letteren verstaan, de tweede wekt zijn zin voor het individueele in den kunstenaar. Nog is de jonge schrijver zich niet bewust, dat in deze richting zijn hoofdopgave ligt, nog heeft hij zich van de metaphysica niet geheel bevrijd, maar toch getuigen een aantal tooneelkritieken en een paar breedere studiën uit de jaren 1867-69, welk een snelle ontwikkeling hij in dien tijd doorliep en met welk een zelfstandigheid hij zich de denkbeelden zijner nieuwe meesters eigen maakte. Het opstel over Andersen van het jaar '69 toont reeds een rijpheid, die het op een grooten afstand plaatst van het slechts twee jaar oudere opstel over Ibsen en op één lijn met de reeks meesterlijke essays, die jaren later aan des schrijvers pen zouden ontvloeien. Laat ons zien, hoe de geest der beide Fransche meesters zich hier afspiegelt. Brandes heeft een jong Franschman gevraagd, wat hij denkt van Andersen's sprookjes:

> '*Un peu trop enfantin*, luidde het antwoord. Ik ben er zeker van, dat, indien men Andersen's sprookjes een Fransch kind van vijf jaar voorlei, dit ze ook wel wat kinderachtig zou vinden. Ik heb gezegd, dat Andersen's kinderlijkheid algemeen begrijpelijk was. Het is waar, maar het is niet de geheele waarheid. Deze kinderlijkheid draagt een door en door Germaansch stempel, zij wordt het best in Engeland en Duitschland verstaan, minder goed door Romaansche volken, het moeilijkst door het Fransche. In werkelijkheid is Andersen daarom in Frankrijk zeer weinig bekend en wordt er weinig gelezen. Engeland is het eenige land, waar men heele en halve romans schrijft, om zielstoestanden van kinderen te schilderen (Dickens: Paul Dombey, David Copperfield; Miss Wethe-

> rell: De wijde, wijde Wereld), en de Engelsche kinderlijkheid is alleenstaande in haar soort; men behoeft slechts het eerste het beste Fransche geïllustreerde kinderboek op te slaan, om het verschil op te merken. Het Engelsche en het Fransche kind zijn even verschillend van aard als een eikel en een beukenoot. In Frankrijk zal Andersen reeds daarom nooit vasten voet kunnen krijgen, omdat de plaats ingenomen is, sedert lang bezet door La Fontaine.'

De schrijver betoogt dan, dat er twee soorten van naïveteit zijn. De eerste is die van het hart, die het goede kind, de andere die van het verstand, die het *enfant terrible* karakteriseert. De eerste is die der onschuld, de andere die der vroege rijpheid; van de eene is Andersen, van de andere La Fontaine de dichter. Het verschil tusschen Andersen's sprookjes en La Fontaine's fabelen berust dus op een diepgaand verschil in levensbeschouwing, en door de vergelijking dier litteratuurproducten leert men de Noordsche levensbeschouwing in haar begrenzing kennen.

In deze even boeiende als treffende passage bespeurt men den invloed van Taine's methode. Vergelijk de overeenkomstige voortbrengselen in de letterkunde van verschillende volken met elkander, substraheer, wat zij gemeen hebben, en schenk uw aandacht aan wat er overblijft, en gij stoot op de dieper liggende trekken, die kenmerken zijn van het ras.

Maar daarmee is een kunstwerk niet verklaard. Hij, die eenmaal ophoudt, in de kunstwerken het product van abstracte ideeën en in den kunstenaar het onverschillige instrument der ideeën te zien, kan op den duur niet blijven stilstaan bij het ras, evemin als bij den tijd en de omstandigheden, om de eenvoudige reden, dat, indien deze factoren de eenige waren, die tot het onstaan van een kunstwerk medewerkten, wij dagelijks overstroomd zouden worden door een aantal kunstwerken, die elkander tot op een haar geleken. Deze gedachte, die Brandes een jaar later in zijn boek over Taine scherp formuleeren zou, dringt hem een stap verder te gaan en te zoeken naar dat, wat juist den enkelen kunstenaar onderscheidt, en wat maakt, dat geen ander iets dergelijks kan voortbrengen of ook maar zijn werk afmaken. Hier sluit Brandes zich bij Sainte-Beuve aan. Scherp kiest hij positie tegenover de deductieve methode, waarvoor hij nog weinige jaren geleden zoo'n onbepaald respect gevoelde.

> ‘Op hem, die recht gevoeld heeft, hoe individueel in den grond elke kunstvorm is, maakt het een heel wonderlijken indruk te zien, hoe een reflecteerend talent, wanneer het zooals Heiberg een nieuwe variëteit heeft voortgebracht, er naar streeft, haar hoogen rang en plaats in het systeem te bewijzen en haar kortweg voor algemeen geldig aanziet. Het vaudeville was één der typen van Heiberg's geest. Hij kan wel een theorie daarvan schrijven, maar hij neemt het met zich in het graf, en het sterft met hem. Den vorm, dien hij gebruikt heeft, kan geen ander gebruiken. Zoo is het met het sprookje, waarvan Andersen geen theorie heeft geschreven, en dat hij geen plaats in het systeem heeft willen aanwijzen, een plaats, die ik mij wel wachten zal te bepalen. Want het is wonderlijk gesteld met de oude Deensche systematische rangorde, het gaat daarmee als met de andere; hoe meer men er over denkt, hoe meer kettersch men wordt. Misschien ligt het daaraan, dat denken eens voor al indentiek is met ketter te wezen. Maar als ieder natuurtype heeft het sprookje van Andersen zijn karakter, en zijn theorie bestaat in de wetten, waaraan het gehoorzaamt, en die het niet overschrijden kan, zonder dat iets voor den dag komt, dat naar een misgeboorte zweemt. Alles in de wereld heeft wetten, zelfs de dichtvorm, die de natuurwetten opheft.’

Zulk eene bladzijde toont, dat de schrijver op het punt staat, met de geheele vaderlandsche traditie te breken.

De studiën, waaraan Brandes in deze jaren zijn hoofdaandacht wijdde, vonden een voorloopige afsluiting in een kritisch exposé van Taine's philosophie, waarmee hij in het jaar 1870 den doctorstitel behaalde. De indeeling van het boek is nog de oude; wij zien Taine niet in zijn ontwikkeling, maar zijn systeem wordt ons als uitgewerkt geheel voorgelegd, en aan den bouwmeester er van wordt slechts een slothoofdstuk besteed. Ernstige bezwaren laten zich tegen deze behandeling niet inbrengen, daar de bedoeling van het geschrift is, Taine's systeem in het licht van gelijktijdige systemen en niet in dat van zijn persoonlijke psychische toestanden te zien. Maar voor Brandes, die weldra de ijverige profeet eener andere methode zou worden, beteekent deze indeeling toch een nog niet geheel overwonnen afhankelijkheid van de school. Maar de inhoud toont een geest, die zich niet alleen van de school maar ook van de autoriteit van zijn nieuwen meester heeft vrijgemaakt. Niettegenstaande zijn groote bewondering voor Taine oefent hij hier een zeer oorspronkelijke kritiek. Zijn hoofdbezwaar

is dit, dat voor Taine geen principiëele moeilijkheden meer bestaan, dat hij zich de verhoudingen van het geestesleven te eenvoudig voorstelt, dat hij, evenals in de hoogere meetkunde uit ééne formule verschillende figuren worden afgeleid, meent uit ééne ‘heerschende eigenschap’ als b.v. phantasie een genie als Shakespeare te kunnen verklaren. Wij zien, waar hij heen wil. Eene ‘heerschende eigenschap’, die men bij tal van individuen terugvindt, is hem niet voldoende; dat wat er overblijft, wanneer men de invloeden van ras, klimaat, omgeving en wat dies meer zij uit de productie van een genie elimineert, is voor Brandes geen ‘heerschende eigenschap’ maar een uiterst samengesteld wezen, dat, om verstaan te worden, een diepe studie vordert. Hij laat Taine's mechanisme als bewegende kracht van staat en maatschappij gelden, maar meent, dat Taine uit louter ijver om beweging te zien, vergeet, dat geen beweging mogelijk is, zonder een iets, dat zich beweegt. Hij verwijt Taine, dat hij ‘trots al zijn pantheïstische pogingen in materialisme en uiterlijkheid’ eindigt.

Wij staan hier bij een zwak punt in Brandes' wereldbeschouwing. Wanneer men met zulk een overtuiging den nadruk legt op de relatieve onafhankelijkheid van het genie van de tijdsomstandigheden, wanneer men telkens op den voorgrond stelt, dat de groote mannen met even veel recht vormers als producten van hun tijd kunnen genoemd worden, en wanneer men die vormende kracht achter tijd en ras en familie in de eerste plaats in den innerlijken wezenskern van het individu zoekt, dan moet men òf het genie niet alleen quantitatief maar ook genetisch van alle overige individuen scheiden, òf aannemen dat ook andere individuen niet uitsluitend het product van omstandigheden zijn, maar een persoonlijken wezenskern bevatten, en de weg ligt open tot een metaphysisch individualisme, dat natuurlijk heel goed met een pantheïstische wereldbeschouwing te verbinden is. Een appèl op de ‘wereldziel’ als onmiddellijke oorzaak der verschijnselen helpt hier ongeveer evenveel als een vroeger geslacht met het appèl op de ‘ideeën’ gebaat was. Maar wie aldus redeneert, heeft niet het recht, zich telken reize zoo verbazend vroolijk te maken over de goedgeloovige spiritualisten en mystici, of hoe men de aanhangers van iedere wijsbegeerte of godsdienst, die het zelfstandig bestaan der ziel aanneemt, meer verkieze te noe-

men. In die uitvallen herkent men den partijganger, die het eenmaal met de staatskerk te kwaad heeft gehad en nu in zijn ijver voor de goede zaak menigmaal ‘des Guten zu viel tut.’

IV.

Het boek over Taine sluit niet alleen eene periode der ontwikkeling van Brandes' aesthetisch-philosophische denkwijze, maar tevens van zijn schrijversloopbaan. In het najaar van 1871 hield hij zijn eerste voorlezingen aan de universiteit. Zij gaven het sein tot een verbitterden kamp met de organen der openbare meening, die met tusschenpoozen tot op den huidigen dag heeft voortgeduurd.

Wij zagen reeds, hoe door de studie der Fransche aesthetica het geloof aan de onfeilbaarheid der academische overlevering bij Brandes ondermijnd was. In verband daarmee heeft onder den invloed eener uitgebreide lectuur van moderne Europeesche letterkunde, allengs het reeds in het begin van zijnen studententijd opduikende denkbeeld, dat de Deensche letterkunde toevoer van nieuwe ideeën noodig heeft, een tastbaren vorm aangenomen. Een reis naar Frankrijk en Italië heeft het hare er toe bijgedragen, om hem de kleinheid der vaderlandsche verhoudingen te doen gevoelen, en dat bewustzijn van meerderheid bij hem te versterken, dat zich bij begaafde jonge lieden zoo dikwijls openbaart, en dat, hoe eenzijdig en onervaren het van een volwassener standpunt moge schijnen, in vele gevallen een impuls geeft tot moedige daden, waarvoor een rijper verstand terugschrikt. Brandes redeneert nu aldus: Denemarken, dat van de philosophische en revolutionnaire denkbeelden der achttiende eeuw slechts in den sterk verwaterden vorm van theologisch rationalisme heeft kennis genomen, was een der eerste landen, om aan de daarop volgende religieuse en politieke reactie mee te doen. De groote dichters en schrijvers van het begin der eeuw als Oehlenschläger en Grundtvig zijn romantici; zij bezingen godsdienst en vaderland. Maar terwijl in andere landen van Europa op de reactie nieuwe actie gevolgd is, is men hier op den door die mannen ingeslagen weg voortgegaan, en zoodoende zijn wij hier in een aesthetisch idealisme verdwaald geraakt, dat ons te verder van de werkelijkheid voert, naar-

mate deze door gebrek aan cultuur platter is. - Waar het hem dus op aankomt, is, de denkbeelden, die sedert het begin der eeuw Europa bewogen hebben, naar Denemarken over te brengen, en zijn landgenooten te overtuigen, dat zij werkelijk 40 jaar achteraankomen. En welke zijn de denkbeelden, die hij in de Europeesche letterkunde der negentiende eeuw vindt? Het is, wat hij meermalen den ‘geest van den nieuwen tijd’ noemt; in het religieuse en philosophische vrij onderzoek in plaats van dogmatiek en systematiek, in het politieke democratie, in het aesthetische humanisme, waarmee hij ongeveer bedoelt de ontkenning van spiritualisme en overgeleverde moraal. De strijd tusschen dien ‘geest van den nieuwen tijd’, die het werk der Fransche vrijdenkers voortzet, en de politieke reactie, die steeds reactie op ieder ander gebied ten gevolge heeft, is volgens hem de motor, die in onze eeuw de geesten in beweging zet, en het kenmerk van moderne litteratuur is dus, dat zij problemen onder debat stelt. Een letterkunde, die dat niet meer doet, is tot stilstand gedoemd en eindigt in een moeras.

Zoo doet zich dan de Europeesche letterkunde van de eerste helft onzer eeuw aan zijn geest als een kamp tusschen twee principes voor, die naar gelang hun evenwicht veranderingen ondergaat, in den stroom een andere richting doen ontstaan. De eeuw begint met een zwakke reactie tegen de uitersten der revolutie, uitgaande van emigranten in de dagen van het keizerrijk. Men opponeert in naam van Rousseau en zijn natuurvereering tegen Voltaire's verstandsphilosophie. Een schrede verder gaat de Duitsche romantische school, wier katholieke neigingen zich nu ook tegen Rousseau wenden. Haar toppunt bereikt de reactie gedurende de restauratie in Frankrijk en vindt haar uitdrukking in de gelijktijdige litteratuur. De omslag gaat van Engeland uit; Byron's persoon, die het middelpunt der vierde groep is, doet door zijn dood in een reeks edele geesten in geheel Europa den vrijheidszin ontwaken en werkt zoodoende krachtig op de romantische school in Frankrijk, die de denkbeelden der Juli-revolutie propageert. Eindelijk bereikt de beweging Duitschland, waar een reeks dichterlijke vrijgeesten de omwenteling van het jaar '48 voorbereiden. Ongelukkig eindigt het boek, zooals reeds werd opgemerkt, met eene schildering van de wijze, waarop

deze revolutie in Pruisen en Oostenrijk werd onderdrukt, en kan men er dus niet uit leeren, wat toch in het plan lag, hoe de moderne denkbeelden, die in Denemarken nog niet bekend zijn, in Europa sedert lang overwonnen hebben. De lezer ziet, dat de voorlezingen, die Brandes in 1871 hield, niets anders waren dan het eerste deel van het boek, dat wij hierboven reeds als ‘Hoofdstroomingen’ leerden kennen. Tegen het programma, zooals het in de eerste voorlezing gegeven werd, liet zich van een objectief standpunt menig bezwaar inbrengen. Ik spreek nu niet van de hierboven aangetoonde disharmonie tusschen plan en uitwerking, die zich pas op den duur openbaren zou. Maar men kan met recht beweren, zooals o.a. eenige jaren later de heer C.L. Wilkens in een zeer lezenswaardig opstel[1)] gedaan heeft, dat Brandes zeer willekeurig een secundaire tegenstelling conservatief-radicaal, orthodox-vrijzinnig tot hoofdmoment in de litteraire beweging onzer eeuw maakt, en zoodoende groepen als de romantische school in Duitschland en die in Frankrijk, die veel diepere tendenzen gemeen hebben, tot richtingen proclameert, die met elkander in volkomen tegenspraak zijn. Het was er echter ver vandaan, dat Brandes' boek terstond door een onpartijdige kritiek zou worden ontvangen, en tot op zekere hoogte was de schrijver zelf daaraan schuld. Want hoeveel waarheid er ook wezen moge in de bewering, dat eene litteratuur, die in onze dagen geen problemen onder debat stelt, ten ondergang gedoemd is, de aanval op de vaderlandsche letterkunde was zoo heftig en zoo eenzijdig, dat het niemand verwonderen kan, dat het boek in Denemarken met koelheid ontvangen werd. Men was zich evenmin bewust dat de Deensche letterkunde uitsluitend idyllisch en onwerkelijk was, als dat het een absolute plicht der schoone geesten was, de vraagstukken van den dag te behandelen. Op tegenspraak kon Brandes dus gevat zijn. Maar het ongeluk wilde, dat de tegenpartij op dat oogenblik geen woordvoerders had, die tegen Brandes opgewassen waren, noch in kennis, noch in scherpte van stijl. En daar men zich door het niet in alle opzichten billijke oordeel diep gekrenkt gevoelde, nam de strijd weldra een hoogst ongenietbaar karakter aan, en gaf

1) In het tijdschrift Tilskueren, jaarg. 1888, p. 740 e.v. 887 e.v.

men in scheldwoorden terug, wat men aan scherpe woorden te hooren had gekregen. Brandes bleef het antwoord niet schuldig, maar daar de bladen eenvoudig weigerden zijn artikelen op te nemen, moest hij zijn toevlucht nemen tot het schrijven zijner ‘Antikritiek’ in boekvorm, eene omstandigheid, die de verspreiding zijner zelfverdediging zeer belemmerde, maar waaraan wij te danken hebben, dat genoemde ‘Antikritiek’ voor ons nog toegankelijk is, terwijl de aanvallen der tegenpartij nog slechts met moeite, voor zoover zij althans niet geheel in vergetelheid geraakt zijn, uit de redactiekantoren kunnen te voorschijn gehaald worden. Zoover ging de partijschap, dat drie voorname bladen een verklaring van Hauch, den toenmaligen professor in de aesthetica, waarin deze op zijn sterf bed Brandes als opvolger aanbeval, niet wilden publiceeren. Practisch heeft de strijd dezen uitslag gehad, dat Brandes niet benoemd en kort daarop naar Berlijn gereisd is, vanwaar hij tusschen de jaren 1872 en 1883 slechts bij tusschenpoozen voor eenige maanden teruggekeerd is, om zijne voorlezingen voort te zetten.

Bij de onvriendelijke woorden, die in die dagen tusschen de partijen gewisseld zijn, wil ik niet stilstaan. Zij leveren eene onverkwikkelijke bijdrage tot de geschiedenis der journalistiek, die helaas meer weinig verheffende bladzijden telt. Wat ons interesseert, is na te gaan, welke bezwaren men tegen Brandes' optreden inbracht. Wij vinden ze behalve in de gelijktijdige invectieven en des schrijvers antwoord daarop geformuleerd in eenige jongere opstellen uit een tijd toen de eerste partijhartstocht had uitgeraasd, stukken waarvan de belangrijkste een paar met groote onpartijdigheid geschreven artikelen van den heer Vodskov zijn.[1)] De bezwaren bestaan hoofdzakelijk in: 1o. een onbillijk oordeel over Deensche tijdgenooten, 2o. het maken van politieke propaganda onder den schijn van letterkundige studiën te schrijven, 3o. een onwetenschappelijk en oppervlakkig aanvallen van kerk, staat en maatschappelijke conventie. Daarbij sluit zich bij de fanatieken het verwijt aan, dat Brandes een slecht staatsburger, een immoreel mensch, kortom al datgene is, waarvoor de

1) H.S. Vodskov, Spredte Studier. Kjöbenhavn 1884.

tegenpartij gewoon is menschen uit te maken, die door hun vrienden als apostel en profeet begroet worden.

Er kan, wat de drie ernstige beschuldigingen betreft, veel voor en tegen gezegd worden. Ongetwijfeld is het af brekende oordeel over de geheele Deensche letterkunde van een tijdvak, dat algemeen als eene bloeiperiode geldt, op zijn zachtst genomen overdreven. Maar men moet in het oog houden, dat Brandes hier den blik op den ideeëninhoud dier letterkunde heeft gevestigd en haar beschouwt in het licht van denkbeelden, die in haar destijds nog geen uitdrukking gevonden hadden. Hij heeft dus het recht te beweren, dat die denkbeelden ontbreken, en dat te beklagen. Voorts is op te merken, dat de groote mannen, waarover hij hier zoo oneerbiedig spreekt, reeds aanvingen zich zelf te overleven, en dat het geslacht, dat in deze jaren op het toppunt van mannelijke ontwikkeling stond, van de ouderen wel de dogmatische levensbeschouwing, maar niet het talent geërfd had. Hij kon dan eischen, dat zij ten minste voor nieuwe gedachten toegankelijk zouden wezen. Eindelijk moet men niet voorbijzien, dat wanneer het doel, dat Brandes met zijn boek beoogde - het wekken eener nieuwe richting in de Deensche letterkunde - hem er toe bracht, de oude school aan te vallen, hij toch voor en na in studiën, die van de diepste sympathie getuigden, diezelfde mannen geschetst en zijn lezers nader gebracht heeft, wier richting hij nu collectief aanviel. Van den anderen kant was er in de geheele tendenz van het boek iets, waartegen ook een onpartijdig oordeel protesteert, en wanneer Brandes later zelf erkent, dat hij bij het behandelen der Duitsche romantici, die dood waren, geen ander doel voor oogen gehad heeft, dan de Deensche romantici, die leefden, te treffen, merkt Wilkens terecht op, dat zulk een bedoeling niet juist een waarborg oplevert, dat de blik van een criticus onbevangen is. Hiermee hangt nu weer nauw de beschuldiging samen, dat Brandes de letterkundige geschiedenis gebruikt, om voor politieke meeningen propaganda te maken. Ook hier is het alweer even gemakkelijk het eene te bewijzen als het andere. Wanneer de uitersten der eene partij beweren, dat de belletrist zich uitsluitend met de aesthetische zijde der litteratuurproducten mag bezighouden, verkondigen zij eene even groote utopie als hervormers

der maatschappij, die de kunstwerken uitsluitend beoordeelen naar de sympathie, welke zij gevoelen kunnen voor de gedachte, die er in uitgedrukt is. Brandes beweert, dat hij zich het recht voorbehoudt, voor zijn meening uit te komen, een recht dat niemand hem betwisten kan, en waarvan alleen de goede smaak iemand soms weerhoudt gebruik te maken. Een feit is, dat Brandes niet als de meeste agitatoren door de politiek op de letterkunde, maar door de letterkunde op de politiek is gekomen, dat dus van het gebruiken der wetenschap als een dekmantel in een geval als het zijne geen sprake kan zijn. De schrijver heeft uit de Europeesche letterkunde geleerd, dat de politieke en sociale verhoudingen der moderne maatschappij het aanzien hebben gegeven aan menig kunstwerk en voor litteraire behandeling een waardiger en zeker nieuwer stof opleveren dan b.v. de poëzie, die al te dikwijls zich zelf bezingende, licht in Narcissus-achtige zelfbewondering ondergaat. Bij zijne sterke oppositioneele sympathiën kan het ons nu niet verwonderen, dat Brandes' boek op vele plaatsen meer het karakter draagt van een lofrede op de ‘vrije gedachte’ en de democratie dan van een onpartijdige behandeling der bestaande letterkunde, maar wie weet, welk een relatieve zaak de onpartijdigheid is, en hoeveel gevaarlijker de bedaarde dan de heftige partijgangers zijn, zal zich daardoor zeker het genot van het werk niet laten berooven, en wie op dien grond, - zooals o.a. de heer J. Paludan in eene overigens niet onbelangrijke brochure - beweert, dat Brandes' beteekenis als man van wetenschap op zijn minst genomen twijfelachtig is, geeft daardoor blijk van een zeker niet veel sterker ontwikkeld vermogen om de zon te zien, van welken kant zij ook schijnt.

Men ziet, dat het tweede bezwaar alweer nauw samenhangt met het derde: den onwetenschappelijken aanval op kerk, staat en maatschappij. Hierover zijn de gematigden het tot op zekere hoogte met de heftige tegenstanders eens. Ik zal er mij voor wachten, het groote aantal paradoxen, welke Brandes met een vaardigheid van stijl, die door een alleenstaand combinatievermogen ondersteund wordt, door zijn werken gestrooid heeft, achtereenvolgens in bescherming te nemen, al verheugt mij ook daar, waar argumenten ontbreken, de geestige inval en de levendige toon, maar ik moet erkennen, dat

wie buiten den partijstrijd staat, waarin Brandes nu eenmaal gewikkeld, - ten deele door zijn tegenstanders gedreven is, in zijn werken maar weinig uitingen van anarchistische sympathiën vindt, en dat men met gemak evenveel aristocratische tendenzen daartegenover kan bespeuren. Het is een tegenstrijdigheid, die men bij vele denkers en schrijvers van den modernen tijd waarneemt, wier politieke en oeconomische sympathiën bij de arbeidende klassen zijn, terwijl hun geestesleven dat der menigte ver staat. Daaraan is het misschien toe te schrijven, dat hij, ofschoon het hoofd eener litteraire beweging en in het politieke vurig propagant der uiterste linkerzijde, toch in zijn vaderland eigenlijk geen politieke rol speelt, zeker tot heil van zijn kunst. Ofschoon men nu aan kan nemen, - want positieve beweringen van dien aard zijn in zijn werken zeldzaam, - dat Brandes de republiek voor den regeeringsvorm aanziet, die aan de eischen der moderne cultuur het best voldoet, is het er toch ver vandaan, dat hij slechts heil zou zien in gewelddadige pogingen om de bestaande staatsvormen omver te werpen, en spreekt hij b.v. met evenveel bewondering over Bismarck als over Lassalle, wiens werk naar zijn meening in zeker opzicht door den eerstgenoemde is voortgezet. Hij laat zich over vragen van politieken en van oeconomischen aard in den regel vrij voorzichtig uit, en verklaart b.v. onomwonden, naar aanleiding eener beschuldiging van socialisme (Antikritik p. 53): ‘Ik heb nooit politiek noch staatsoeconomie bestudeerd, en ik spreek in het openbaar geen meening uit over dingen, waarvan ik mij niet op de hoogte heb gesteld. Ik voor mijn deel geloof, dat er in het moderne socialisme zoowel ware als onjuiste ideeën zijn.’ Paludan doet daarom zonder twijfel Brandes onrecht, waar hij zijn verwondering uit, hoe iemand, die zich afschaffing der bestaande maatschappelijke orde ten doel stelt, met zijn geweten overeen kan brengen, een staatsambt te attraheeren. Alleen in een land, waar de verhouding der partijen zóó is, dat men elkander beurtelings voor verstokte achterblijvers en voor roode guillotine-mannen aanziet, - en hierin geeft Brandes zijn vijanden niets toe - is zulk een oordeel, nog wel van een der relatief gematigden mogelijk. Het bovenstaande neemt niet weg, dat Brandes een dichterlijke bewondering voor revolutiehelden heeft en hun daden met voorliefde, dikwijls

in wel wat lange en onnoodige excursen, schildert. Waar de vijanden der revolutie daartegenover met wat zwarte kleuren geschilderd worden[1)], hebben wij ongetwijfeld met eene partijdige voorstelling te doen, maar men kan daaruit evenmin afleiden, dat de schrijver zijn geestverwanten aanraadt barricaden op te werpen, als men uit het feit, dat iemand de Watergeuzen bezingt, opmaakt, dat hij zijn lezers op wil wekken tot het afsnijden der halzen van katholieken.

Eenigszins anders zijn de aanvallen op kerk en Christendom te beoordeelen. Om te zien, dat des schrijvers standpunt hier beslist vijandig is, behoeft men slechts het boek, of een ander van zijn hand, op eene willekeurige plaats op te slaan. De heerschende meening in Denemarken is, dat Brandes op dit punt zoo dogmatisch is als maar één zijner orthodoxe tegenstanders. Aldus oordeelt o.a. de heer Wilkens. Hierbij moet echter wel in aanmerking genomen worden, dat een negatief-dogmatisch standpunt, dat een bepaald systeem verwerpt, zonder zich op discussie in te laten, toch niet over één kam kan geschoren worden met een positief-dogmatisch standpunt, dat één systeem a priori als het ware aanneemt en iedere afwijkende meening zonder meer voor dwaling verklaart. De laatste vraag der philosophie is niet, of men voor of tegen Jesus Christus en dien gekruist is. Zoolang geschriften van iemand, wiens standpunt positief-orthodox is, nog kans hebben, als wetenschappelijk erkend te worden, - en dit ziet men dagelijks gebeuren, - bestaat er zeker geen reden, om aan Brandes' boek op den genoemden grond verdiensten te ontzeggen. Maar met zeker recht is de opmer-

1) Soms is de schrijver naïef in de bekentenis dezer partijdigheid, die hij ook in de latere deelen van dit werk niet heeft overwonnen, ja die aan het slot in een lofzang op de revolutie culmineert. Een merkwaardig staaltje voer ik aan uit een hoofdstuk in deel V (de Romantische school in Frankrijk), waar over schrijvers gesproken wordt, die men over het hoofd gezien en vergeten heeft. Hier kan men o.a. lezen: ‘In de triumf kreten der overwinnaars mengt zich voor ons oor het geluid van gedempte klachten. Ik denk niet aan de weeklachten, die komen van de geslagenen op hun terugtocht; zij hebben hun neerlaag verdiend, en hun afgeranseld pak boezemt mij geen meegevoel in; maar ik denk aan de gewonden en vergetenen der overwinnaars.’ - Dus omdat men tot de revolutiemannen behoord heeft, verdient men in de geschiedenis der letterkunde genoemd te worden, al heeft men ook niets goeds geproduceerd; behoort men tot de tegenpartij, dan verdient men zelfs geen medelijden.

king gemaakt, dat het den vijand van alle dogmatiek niet goed staat, zelf dogmatisch te wezen. Ik voor mij geloof, dat Brandes in zeker opzicht wijzer had gedaan, indien hij de theologie uitsluitend waar het noodig was, en dan met argumenten had bestreden, daar hoon slechts verbittering wekt en niet overtuigt. Maar men kan een schrijver van dat wat tot zijn diepste karakter behoort, geen verwijt maken. Hier uit zich de behoefte aan tegenspraak en strijd, zonder welke deze schrijver niet kan leven.

Men kan overigens zeggen, dat die spot voor hem, die zulke dingen zonder ergernis kan lezen, tot de kruiderij van het boek behoort. Wie des schrijvers standpunt niet deelt, wordt juist door zijne uitvallen gewaarschuwd, om op zijn hoede te zijn. Het ongeluk was, dat het boek in een land als Denemarken verscheen, en zoodoende naar verhouding veel te veel epoque maakte. In een groot land zou het gelezen zijn, bewonderd en gelaakt, en ware ten slotte geclassificeerd. Maar in een land met twee millioen inwoners is een werk van die beteekenis een ongehoorde verschijning, en zoo gebeurde het, dat de dagbladpers er zich over wierp, te lichter, daar de stijl gemakkelijk en daardoor het werk voor een grooter aantal menschen althans tot op zekere hoogte verstaanbaar was, dan in den regel met dergelijke boeken het geval is.

Voor ons, die de ‘Hoofdstroomingen’ niet uit een Deensch maar uit een Europeesch oogpunt beschouwen, komt het er niet op aan, vóór of tegen partij te kiezen, en Brandes' strijd met de mannen van de pers boezemt ons alleen belang in, voor zoover die op zijn latere productie een stempel gedrukt heeft. En invloed op zijn verdere ontwikkeling heeft het gewichtige psychische proces, dat hij in dezen tijd doorliep, zeker gehad. Let men alleen op de onmiddellijke uitwerking, dan kan men geneigd zijn, haar ongunstig te noemen. Onder dezen twist heeft zich namelijk in hooge mate ontwikkeld, wat men gewend is het agitatorische in Brandes' geschriften te noemen, en wat zijn blinde volgelingen kortzichtig genoeg zijn, voor het meest blijvende en het verdienstelijkste deel van zijn arbeid aan te zien. Het is zeker dat, wat het gemakkelijkst na te doen is, en waaraan hij een deel van zijn aanhang onder de onzelfstandigen te danken heeft. Wij be-

speuren dezen invloed het sterkst in de volgende deelen zijner ‘Hoofdstroomingen’, hij openbaart zich behalve in zijn directen invloed door het gesproken woord op jongeren, die blijkbaar niet alleen negatief is, getuige de jongste Deensche letterkunde, in uitvallen tegen de bekrompenheid zijner landgenooten, van wie hij gaarne spreekt als van een troep kinderen, die niet weten, dat er een Europa bestaat. Hiermee hangt samen, dat de gebeurtenissen van het jaar '71 Brandes' gevoel van eigenwaarde in hooge mate versterkt hebben, en waar dit zich op vele plaatsen zonder noodzaak uit, legt hij niet altijd dienzelfden fijnen smaak en die voorname zelfbeheersching aan den dag, die hem anders onderscheiden. Gelukkig bepalen zich dergelijke uitingen hoofdzakelijk tot motto's en voorredenen, maar in den regel sieren zij het werk niet. Wanneer Brandes met een citaat van Heinse de critiek met een vuur vergelijkt, dat edel Campanisch vaatwerk hardt, maar een wassen afgodsbeeld vernietigt, dan laat zulk eene opmerking wel is waar een ruimer opvatting toe; zij kan ook op de kritiek in het algemeen, niet uitsluitend op des schrijvers eigen kunst doelen. Maar wat moet men denken van een phrase als deze: ‘De ontvangst, die de “Hoofdstroomingen” in Denemarken gewerd, was niet goed; maar het werk heeft ze overleefd.’ Met recht kan iemand beweren, dat het meer bewijzen zou, indien een ander zulk een oordeel uitsprak. Kenschetsend is ook Brandes' behoefte, om te spreken van de vele talen, waarin zijne boeken overgezet worden. ‘Deze slechte Duitsche uitgaven zijn weer ten grond gelegd aan vertalingen in het Poolsch, het Russisch, het Engelsch *enz.* (ik cursiveer). Slechts in het Tsechisch is het boek uit het Deensch vertaald’. Een andermaal worden de vijanden uitgedaagd met een:

> ‘Allen gewalten
> Zum trotz sich erhalten
> Nimmer sich beugen.....’,

een motto, dat alleen maar des schrijvers volharding moet schetsen. Men zou denken, dat er toch eenig verband behoorde te bestaan tusschen den inhoud van een boek en het motto, dat er voor geplaatst wordt. In de verzameling ‘Deensche dichters’ vernemen wij, dat de schrijver niet in Zweden kan

reizen, zouder dat minstens 6000 menschen hem danken voor het genoegen, dat hij hun met zijn laatste boek verschaft heeft, maar klaagt er op hetzelfde oogenblik over, dat zijn werken in het Noorden ‘met die voorzichtigheid’ worden geabsorbeerd, ‘die te allen tijde tegenover vergif aan te prijzen is.’

Het zou niet moeilijk wezen, een aantal dergelijke uitspraken te verzamelen. Maar wie ze uitsluitend aan kleingeestige ijdelheid toeschrijft, doet Brandes onrecht. Er is hierin iets van denzelfden lust tot ergeren, die den onvermoeiden polemicus er toe dreef, zoodra de pers er aanmerking op gemaakt had, dat hij in een Duitsch lexicon één regel over zijn broeder geschreven had, daarop te antwoorden met een uitvoerig artikel over dienzelfden broeder in het Deensch. Daar Brandes bij het schrijven zijner ernstige werken niet uitsluitend, zooals bij dergelijke voorredenen, aan zijn vijanden denkt, maar een grooter publiek voor oogen heeft, is hier de toon gewoonlijk gereserveerder. Slechts een enkel maal holt ‘de groote man’, dien hij in Denemarken steeds vertoonen moet, met hem voort. In een bespreking van Dostojevski's roman ‘Misdaad en straf’ in ‘Indrukken van Rusland’ lezen wij b.v. het volgende: ‘Het probleem van het boek in engeren zin is er een, waarmee de meeste denkende hoofden zich hebben bezig gehouden: de innerlijke tegenspraak der maatschappij in de dubbele beoordeeling der waarde van het menschenleven. Men vindt het probleem flink behandeld in Bismarck's redevoeringen. Het hield den schrijver van deze regels bezig, toen er verscheidene jaren geleden in Berlijn een moord was gepleegd op een meer dan 82jarige vrouw, die gedood was door een der vele minnaars, welke zij met geschenken had gewonnen.’ Dan vernemen wij na een nieuwe uiteenzetting van het vraagstuk, hoe Dostojevski het behandelt. Alzoo: Dostojevski, Bismarck, Brandes. Hier dringt zich aan den lezer de opmerking op, dat het op zich zelf zoo 'n verdienste nog niet is, over dit probleem - waarlijk geen nieuw - te hebben nagedacht. De vraag is, wat iemand heeft bijgedragen tot zijne oplossing. Bismarck's meening in deze, als die van een staatsman, die over vele menschenlevens macht gehad heeft, zal uiteraard velen belang inboezemen; Dostojevski heeft het vraagstuk in een onvergankelijken vorm behandeld. Slaan

wij nu in Brandes' boek over Berlijn de plaats op, waarop hij doelt, dan bevinden wij ons -ingeval wij iets buitengewoons verwachtten - deerlijk teleurgesteld. Wij lezen eenige opmerkingen, die wel is waar den indruk van het oogenblik weergeven, maar evenmin een nieuw gezichtspunt openen als zij uitmunten door de kunst, waarmee de vraag behandeld is. De verwijzing naar deze plaats draagt ook niets bij, om Dostojevski's roman beter te doen verstaan en dient dus alleen om den schrijver te citeeren onder de ‘denkende hoofden’. Op zulke plaatsen heeft de agitator, trouw aan de gewoonte van volksleiders, om in tegenwoordigheid van een meeting-publiek zich zelf te prijzen, den kunstenaar een poets gespeeld.

Een bekende spreuk zegt: ‘God beware mij voor mijn vrienden; met mijn vijanden zal ik zelf wel klaar komen’. Een agitator heeft ook aan zijn vrienden te denken. En als hij van nature eenvoudig is, doen zij wat zij kunnen, om hem te bederven. Wanneer men Brandes' geschriften leest, krijgt men niet den indruk, dat hij van nature bescheiden of nederig is. Maar met zijn zelfgevoel hangen zijn voortreffelijkste eigenschappen samen; zijn vuur voor de zaak, die hij eenmaal besloten heeft te dienen, zijn intellectueele moed, zijn scherp verstand, zijn zich steeds vernieuwende frischheid. Doch nu komen de bewonderaars, die de partij vormen, en zij beginnen een hallelujah te zingen, waarbij het vroegere ‘kruist hem’ nog maar een kinderkoor was. Vodskov merkt aangaande dezen reeds in het jaar '84 op: ‘voortreffelijke longen, dat moet men dien menschen toegeven, dat zij hebben’. En het is er sedert niet beter op geworden. In de artikelen, die verleden jaar bij gelegenheid van Brandes' vijf en twintigjarig feest geschreven werden om hem te huldigen, kan men merkwaardige voorbeelden lezen. Ik wil daarlaten, dat er een op het denkbeeld kwam, na eerst zijn gal uitgestort te hebben over die professoren, wier busten op de plaats voor de academie aangebracht zijn, Brandes symbolisch op dezelfde plaats door een zwaluw te laten vertegenwoordigen en vast bij voorbaat dit dier ‘Georg Brandes' adelaar’ te doopen. Zoo iets is nog maar door feeststemming ingegeven rhetorica. Maar wanneer een nuchter mensch versregels leest van den volgenden inhoud:

> ‘Gij zijt *mijn messias*, die van *den tijd*, gij zijt *God*,’

dan vraagt hij zich onwillekeurig af, of die heeren Dr. Brandes nu met een dergelijke hulde werkelijk genoegen hebben gedaan. De geschiedenis meldt niet, of hij zich deze apotheose heeft laten welgevallen, maar mij dunkt, dat zij mogelijk is, is reeds een bedenkelijk verschijnsel.

Onder zulke omstandigheden moeten wij ons niet verwonderen over enkele uitbarstingen van hoogmoed, en het eer waardeeren, dat Brandes de teugels zijner fantasie in handen heeft gehouden, ja, in zijne latere werken een steeds zuiverder toon aanslaat. In zeker opzicht is de agitatie een veiligheidsklep voor zijn politieken hartstocht en zijn heerschzucht geweest en heeft het vuur verhinderd de werken zelf te verteren. ‘Lyriek en enthousiasme, hoe heerlijke dingen zij op zichzelf zijn en als drijfkrachten achter het gedachtenleven, toch zijn zij ontsteking voor de gedachte. De gedachte zelf is koud, als zij gezond is, zooals het gevoel warm is, wanneer het natuurlijk is, maar het is verkeerd, wanneer inflammatie in de gedachte slaat.’ Wij zien hier, hoe Brandes de gevaren inziet, waaraan een voortdurend gespannen verhouding tot de hem omgevende buitenwereld den schrijver blootstelt, die niet, alvorens aan den arbeid te gaan, zich van zijn hartstocht bevrijdt. Wat hier van lyriek en enthousiasme gezegd wordt, geldt in dezelfde mate van partijhartstocht en ergernis.

V.

Deze oefening in zelf beheersching is voor Brandes het groote gewin van den strijd van het jaar 1871 geweest. En daarmee gepaard gaat, als vrucht van nieuwe ondervindingen, een dieper menschenstudie. Die ondervindingen wekken in de eerste plaats eene diepe minachting voor dagbladschrijvers, die over alles oordeelen, zonder iets te bestudeeren, voor eene pers, die nu eens zich tot orgaan maakt eener in haar vooroordeelen aangetaste menigte, dan weer diezelfde menigte opzet tegen dengene, die het waagt, haar autoriteit in twijfel te trekken. Wij bespeuren zelfs eene zwakke neiging, om hierbij meer stil te staan dan noodig is, en zich tot martelaar der waarheid te maken. Zoo wordt b.v. de pessimistische beoordeeling der menschenwereld van zijn broeder Edvard voornamelijk aan deze oorzaak toegeschreven: ‘Hij zag toen een

heerschende partij meeningen, van wier waarheid hij overtuigd was (ja, die de partij voor een deel zelfs alleen om politieke redenen bestreed), met aanwending van alle machtmiddelen tegengaan, met middelen, zoo laag, dat evenmin hij als één der anderen van het jongere geslacht voor mogelijk had gehouden, dat men er zijn toevlucht toe zou nemen.' De genadeslag wordt dan aan Edvards geloof aan de menschheid toegebracht, door de ondervinding, dat ook onder de partijgenooten slechts weinigen het zoo ernstig en zoo oprecht meenen als hij. Men krijgt hier den indruk, niet dat Brandes dicht - maar dat hij overdrijft, en in elk geval slechts ééne zijde van de zaak ziet. Maar het interessante van zulke opmerkingen is de blik, dien zij ons in het zieleleven van den schrijver gunnen. Wij zien den overmoedigen jongen man, die uit eigen beweging een strijd begint, met grof geschut bejegend worden; wij zien hem een materiëele neerlaag lijden, waar de publieke meening zich tegen hem keert en hij voorbijgegaan wordt bij het vervullen eener plaats, waarop hij meer aanspraken kon doen gelden dan iemand anders; maar in die neerlaag lijdt hij tevens onrecht. Onrecht, niet door het verwijt van eenzijdigheid en partijdigheid, maar door de veel grootere eenzijdigheid en de, wat de meeste tegenstanders betreft, volslagen onkunde, waarmee de strijd gevoerd wordt, onrecht ook, door het miskennen van zijne verdiensten. Onder dien invloed wordt voor hem zijn zaak 'de waarheid', en de polemicus wordt heros, wordt martelaar. Martelaar, - want hij lijdt; heros, - want hij geeft den strijd niet op. De physieke nederlaag wordt eene zedelijke overwinning. Wij kunnen ons voorstellen, hoe voor des schrijvers verbeelding in enkele oogenblikken het beeld van den lijdenden Christus mag gezweefd hebben. Doch slechts ter loops; deze stemming is niet duurzaam. De schrijver wordt die aanvechtingen meester. En op den duur is hij meer geneigd, de zaak in een heroïsch licht te zien, wat ook meer voor zijn karakter past. Maar het is voldoende geweest, om voor hem het inzicht te openen in een karakter, dat dergelijke aanvechtingen kende en ze niet meester is geworden; hij schildert ons een portret van Kierkegaard.

In zijn boek over Taine zegt Brandes: 'Men moet tot op zekere hoogte sympathiseeren, met wat men zal kunnen ver-

staan.' Ik ben er overtuigd van, dat de zielestrijd van het jaar 1871 en de volgende jaren Brandes den sleutel in de hand gegeven heeft tot het karakter van Kierkegaard. Een Christelijk mysticus, een vijand van moderne wetenschap en vroolijk heidendom, een schrijver, wiens boeken opgevuld zijn met bijbelteksten, die als zoovele bewijsplaatsen voor zijne beweringen moeten dienen, in één woord, de meest typische vertegenwoordiger der geestesrichting, die in de 'Hoofdstroomingen' telkens wordt aangegrepen. En over hem schrijft Brandes een boek, dat niet alleen van het diepste inzicht getuigt, maar dat meer heeft bijgedragen, om Kierkgaard's roem over Europa te verbreiden, dan alle lofspraken van zijn geestverwanten te zamen. Hoe is dat te verklaren? De schrijver heeft het sympathieke punt gevonden, waar de aanraking der zielen plaats vindt, en van dat punt uit verstaat hij de geheele verschijning. Ook Kierkegaard was een polemische natuur; ook hij werd door de dagbladpers aan den spot van het gemeen prijsgegeven. En ook bij hem is uit dien strijd de voorstelling geboren van de hooge beteekenis van het martelaarschap. Maar de gedachte, die hij Brandes slechts onder vele andere van tijd tot tijd opdoemt, hij verdiept zich er in, en zij beheerscht al wat hij in de eerstvolgende jaren schrijft. Om met Geel te spreken: hij wentelt ze en keert ze en slijpt er poëtische kanten aan.

Het is gemakkelijk te zien, hoe Brandes, over Kierkegaard sprekende, zich zijn eigen ondervindingen voor den geest brengt. Wanneer men b.v. leest:

> 'Openbare personen zijn in onzen tijd zóó gewend in de zoogenaamde serieuse pers te worden uitgescholden, dat zoo iets beschouwd wordt als een zaak van het minst mogelijke gewicht. Buitengewone mannen zijn zoo gewend te worden aangevallen en bespot in de schotschriften, dat niemand zich bedroefd maakt over de werkzaamheid van
>
> heer Echterakker,
> heer Eereloos, heer Luis, heer Laagvanziel,
> heer Geelvangal en meer van zulke heeren,
> die op der natie beste namen teren',

dan verstaat men, welk een genot het den schrijver moet geweest zijn, met dit citaat uit Adam Homo tegelijkertijd de situatie te schilderen, waarin Kierkegaard verkeerde, en zijn vij-

anden in 't voorbijgaan een oorveeg te geven. Denzelfden geest ademt een volzin als deze: ‘Het werd hem steeds duidelijker, dat het in een klein volk slechts mogelijk was een eenigszins menschwaardige en gelukkige existentie te leiden, als men zoo weinig mogelijk op den voorgrond trad.’ Of: ‘Het ging voor hem op, wat zijn eigen leven hem vroeger niet had geleerd, dat in kleine maatschappijen eene soort samenzwering plaats heeft van de middelmatigheden tegen den zelfstandige, die de meening der anderen niet aan wil nemen, maar zoo onbeschaamd is, ze wat te willen leeren.’

De groote verdienste van het boek is intusschen, dat de schrijver niet blijft staan bij deze subjectieve sympathie voor den agitator, die het met de pers te kwaad heeft, maar, zooals gezegd is, van daar uit weet door te dringen in het diepste van Kierkegaard's gedachtenleven en ons zijn dogmatische denkbeelden ontvouwt met eene logica, alsof hij geen apostel der ‘vrije gedachte’, maar een volbloed christelijk opgewekt theoloog was.

Men ziet, hoe Brandes, in plaats van tot een Christus zich tot een mikrokosmos ontwikkelt. En waarlijk, wie het laatste in hem waardeert, heeft geen behoefte, het eerste in hem te zoeken.

Nog bij een der gevolgen, zeker niet het minst belangrijke, van Brandes' tijdelijke impopulariteit moet ik stilstaan. Het is dit, dat zij de aanleiding geworden is tot zijne herhaalde reizen naar Berlijn, die ten slotte gevolgd zijn door een oponthoud in die stad gedurende meerdere jaren. Van welk een beteekenis dit verblijf voor zijne verdere ontwikkeling geweest is, valt moeielijk af te wegen; wij bespeuren den invloed der wereldstad in al zijn volgende werken. Wij niet-Denen moeten zeker de toenmalige redacteurs van ‘Dagbladet’, ‘Faedrelandet’ en andere couranten ten hoogste dankbaar wezen voor hun heftigheid. In plaats van een Kopenhaagsch professor in de aesthetica is Brandes mede door hun toedoen een Europeesch criticus der wereldlitteratuur geworden. En ook Denemarken heeft er wel bij gevaren. Ongetwijfeld zou de gebondenheid aan een leerstoel in een stad, die toch niet in het centrum van Europa ligt, de ontwikkeling van Brandes' talent belemmerd hebben, en de stilzwij-

gende verplichting, die hij op zich genomen zou hebben, om met de bestaande regeering en de bestaande staatskerk althans in uiterlijken vrede te leven, zou misschien gewerkt hebben als de luchtstroom, die de hitte uit het gevoel in de gedachte dreef. Thans heeft hij in vrijheid kunnen groeien tot den criticus, die in zijn beste werken uit de verte zijn vaderland beschouwt, en juist dan, wanneer de uiterlijke banden niet knellen, zich de sterke banden van liefde en waardeering bewust wordt, die hem aan dat vaderland verbinden.

VI.

In hetzelfde jaar 1877, waarin Brandes zijn boek over Kierkegaard uitgaf, verscheen de bundel 'Deensche dichters'. Het boek zet de reeks opstellen van de jaren 1863-'69 voort. Maar het verschil valt in het oog. De systemathiseerende kritiek heeft geheel plaats gemaakt voor de sympathiseerend-psychologische. Hoe diep de overtuiging bij den schrijver wortel geschoten heeft, dat men alleen verstaat, wat men zelf heeft beleefd, daarvan getuigt o.a. deze oratorische wending aan de dichters in het opstel over Hauch:

> 'Het helpt niet voor de dooden te preeken. Maar laat ons leeren uit hunne feilen! Verstaat het, gij dichters, die onder ons leeft! Het helpt niet, dat gij u studeerend in uw stof inwerkt, gij moet haar in u voelen. Het helpt niet, dat gij ze kiest, zij moet u gegrepen hebben. Uw zelf, uw eigen zienswijze, uw eigen vorm, uw eigen inhoud is het eenige, wat wij van u verlangen. Lang voorbij, lang verdwenen is de tijd, toen de dichter met ivoren plectra de lyr sloeg. Met uw eigen hand moet gij in de snaren grijpen, zelfs als gij ze aan het bloeden zoudt scheuren, indien gij in ernst onze harten wilt roeren.'

De passage bevat slechts in de tweede plaats een uitval tegen de conventioneele lyriek. Waar het vooral op aankomt, is de nadruk, die gelegd wordt op de persoonlijke verhouding van den dichter tot zijn stof. Bij de gelijkheid, die voor Brandes tusschen den dichter en den criticus bestaat - het verschil is volgens hem dit, dat, terwijl een dichter uit een aangenomen karakter handelingen construeert, de criticus den omgekeerden weg aflegt en uit gegeven handelingen (de kunstwerken) het karakter van den dichter opmaakt - kan het

ons niet verwonderen, hem aan den criticus denzelfden eisch te zien stellen. Het is dan ook het gebrek aan dit vermogen, dat Hauch in zijn oogen als criticus veroordeelt. ‘Hauch verstond een vreemden geachtengang niet. Hij miste geheel de buigzame sympathie, die de eerste voorwaarde der kritiek is; daartegenover bezat hij de tolerantie in haar edelsten en ruimsten vorm.’ Zelf heeft de schrijver hier een buigzaamheid bereikt, die in zijn vroegere werken slechts sporadisch is. In dit opzicht toont het werk met het eerste deel der ‘Hoofdstroomingen’, een tegenstelling die te sterker uitkomt, daar het dezelfde schrijvers zijn, over welke ginds in weinige volzinnen het resumeerend oordeel ‘verouderd’ werd geveld, en die hier levend en dichtend ons tegemoettreden. De vele persoonlijke herinneringen geven sommigen van deze opstellen een nog hooger waarde. Maar ook waar Brandes den dichter niet gekend heeft, welk een vatbaarheid om zijn eigenaardigheden te verstaan brengt hij hem daar te gemoet. Men leze, hoe hij oordeelt over Christian Winther's gebrek aan liberale en moderne sympathiën:

> ‘Zeker, hij was als dichter nooit banierdrager, nooit “vrijheidsman.” Maar wij, die gezien hebben, hoe politieke banierdragers eindigen, hoe zij veranderen in trompetters, oppassers, handelaars in victualiën en overloopers, en die hebben waargenomen, hoe poëtische vrijheidsmannen tot obscurantistische ploerten werden omgeschapen, wij willen zeker den bejaarden dichter niet hard vallen, omdat hij slechts kunstenaar wilde wezen en slechts dat was. Hij was nooit “liberaal”, maar hij werd nooit serviel. Hij was nooit een voorkamper voor den geestelijken vooruitgang; maar hij werd ook nooit een renegaat in de soldij der reactie. Zijn handen zijn rein, zooals zijn stem rein is. Tot in lengte van tijden zullen dan ook de Deensche lezers Christian Winther opzoeken, zooals men zomer en jeugd opzoekt. Hij is niet diep, niet rijk aan gedachten - de jeugd is dat niet; hij is niet wekkend of hardend - de zomer is dat niet. Hij is als jeugd en zomer, bloeiend en frisch, rijk aau zonneschijn, bloemengeur, liefde en melodiën.’

In den uitval tegen de ‘overloopers’ en de obscuranten, herkennen wij nog den polemicus. Maar hoe goed begrijpt Brandes, dat een dichter als Christian Winther niet de idealen kon hebben, die hem zelf en zijn geestverwanten bezielen. Hier is althans tegenover eene vroegere generatie dezelfde tolerantie bereikt, die hij in Hauch zoo prijst, maar

zoo'n moeite heeft gehad, zich toe te eigenen. Maar wat meer zegt, deze eene halve bladzijde illustreert des schrijvers merkwaardig vermogen, om in de grenzen van een grooten geest niet alleen schaduwzijden te zien, maar in de eerste plaats den omtrek, die de persoonlijkheid doet uitkomen. Winther's armoede aan diepte en aan ideeën zijn niet langer gebreken, die men verontschuldigt door op zijn gaven te wijzen, maar eenvoudig karaktertrekken, natuurlijke gevolgen zijner bloeiende frischheid.

Hoe gaat nu Brandes te werk, om de persoonlijkheid eens dichters voor ons levend te maken en bij ons dezelfde sympathie te wekken, die de voorwaarde is, om den dichter te verstaan? Slaan wij een blik in de compositie van een der voortreffelijkste opstellen van den bundel, dat over Frederik Paludan-Müller. Na een paar inleidende opmerkingen, die het uiterlijk van den dichter schetsen, zooals het nog in des schrijvers herinnering leeft, deelt hij ons eerst mee, hoe hij met hem kennis maakte. Wij gevoelen zijn spanning en zijn met hem verblijd over de vriendelijke beminnelijkheid van den grooten man. In een oogwenk is een gesprek aan den gang en vernemen wij een paar anecdoten, die het karakter en de denkwijze van den gastheer kenschetsen. Een nieuw hoofdstuk vangt zonder pretentie aan met een beschrijving van de twee plaatsen, - een zomer- en een winterverblijf - waar de dichter gewoon was zich op te houden, maar knoopt daaraan onmiddellijk eene opmerking over het aetherische en het realistische in Paludan-Müller's productie, eene tegenstelling, die bij dezen dichter zoo ingrijpend is. Zijn Venus en Aurora beantwoorden aan het buitentje te Fredensborg, zijn mooie Line en zwarte Trine aan de verdachte joffers, die 's avonds voor zijn deur in Ny Adelgade op en neer patrouilleerden. Daarop volgen eenige hoofdstukken, waarin medeelingen over 's dichters private leven en zijn karakter, zooals het zich in den omgang voordeed. Eigen herinneringen spelen hierbij een groote rol. Weer wijzigt de schrijver zijn gezichtspunt, om den dichter een plaats onder zijn tijdgenooten aan te wijzen. Hij citeert uitingen van Müller over andere dichters, om zoodoende zijn eigen meening over de kunst en daardoor weer zijn eigen talent te illustree-

ren. (‘Kort en goed. Oehlenschläger was dom,’ daarop verklaard door de opmerking: ‘Ja, er kan veel moois in wezen, maar niets dan stemming en gevoel, volstrekt geen gedachten.’ Is een uitspraak denkbaar, die het talent van hem, die zoo spreekt, duidelijker kenschetst?) Intusschen hebben wij al met enkele dichtwerken kennis gemaakt, als ter loops, terwijl van diepere karaktertrekken, b.v. des dichters eigenaardige melancholie, die pas later een hoofdelement zijner poëzie zou worden, sporen in zijn vroegste gedichten aangewezen worden.

Nadat de lezer aldus met de voorwaarden heeft kennis gemaakt, waaronder de kunstwerken ontstaan zijn, laat de schrijver deze laatste de revue passeeren en vindt in hen den dichter in de verschillende phasen van zijn leven terug. Ten slotte resumeert hij zijn eindoordeel in een kort, uitermate fijn gestiliseerd hoofdstuk, dat door de scherpte van zijn vorm er als 't ware op aangelegd is, in de herinnering van den lezer te blijven hangen. En hij eindigt, gelijk hij begon, met een beeld van den dichter; ditmaal niet zooals hij leeft in de nagedachtenis van wie hem gekend hebben, maar zooals de nakomelingschap hem bewaren zal; een beeld uit een zijner laatste gedichten, door den schrijver met uitgelezen smaak op hem zelf toegepast. Gelijk Adonis, vermoeid van Venus' onrustige vreugde, in Proserpina's rijk uitrust, aldus zit de dichter aan de voeten der doodsgodin en ziet als in nevelen zijn schoonste dichtervisioenen voorbij glijden.

> ‘Aan de voeten der godin,
> Midden in het rijk der dooden,
> Sluimert zóó de gelukzaalge,
> terwijl zijn werken hem overleven en zijn naam bewaren.’

Nog eenmaal resumeert de schrijver, thans in een enkelen volzin:

> ‘Er was altijd veel hemel in zijne schilderijen, maar zijn naam zal het duurzaamst verbonden blijven aan datgene in zijn beelden, dat de aarde voorstelt.’

Ik wil er slechts ter loops op wijzen, welken vooruitgang in inzicht en opvatting dit oordeel te kennen geeft bij de twee plaatsen, waar Brandes, afgezien van kleine aankondigingen, vroeger zich over Paludan-Müllers werken uitlaat. In

het jaar 1867 was Brandes nog metaphysisch gestemd, dogmatisch in de kunst, en Adam Homo was veel te realistisch[1]. In 1871 werden de Deensche dichters om hun afkeer van de werkelijkheid gehekeld, en Paludan-Müller is niet realistisch genoeg. Thans is de afstand bereikt, van waar zoowel het eene als het andere erkend en gewaardeerd kan worden[2].

Wat wij hier echter vooral opmerken, is de macht, waarmee de schrijver eerst zijn dichter tot in de schuilhoeken van zijn gemoed nagaat, daarna het beeld, dat hij van den dichter krijgt, aan zijn lezer opdringt. Wij leeren hier den schrijver van twee kanten kennen, als kritisch genie en als kunstenaar. Als sympathiseerend criticus verstaat hij zijn dichter; als kunstenaar stelt hij hem ons voor oogen. Het is de vereeniging dezer twee gaven, waardoor Brandes eene plaats in de wereldletterkunde inneemt.

(*Slot in het volgend nummer*).

R.C. BOER.

1) 'Men is het er tamelijk wel over eens, dat de dichter wat te ver is gegaan in zijn weergeven der werkelijkheid.' Aesthetiske Studier, p. 203.
2) De Duitsche bewerking van het opstel in den bundel 'Moderne Geister' berust ten deele op het opstel van 1867, ten deele op dat van 1877.

Sonnetten.

I.

Medusa.

Ik sta alleen op maanbleek avondstrand.
Droef zoeft de wind, de zee zwoegt moede en zwaar.
Mijn wonde voeten overspoelt de baar,
Als koele balsem, blank van zilverbrand.

En zacht, terwijl ik in de golven staar,
Brengt mij de zee uit ver Verledenland
Een eens geliefd gelaat, op 't oeverzand
Verstijfd tot marmer in zijn krans van haar.

O doode Jeugd! hoe houdt gij streng gericht
Uw eeuwiglevende oogen op mijn ziel,
Verlamd door uw Medusa-aangezicht!

Wend af dien blik, opdat ik nederkniel
En weenend smeek': treed niet met me in 't gericht,
Wijl me op het veld uw lelievaan ontviel.

II.

Spelende mei.

De duinen glinstren als de gouden bergen
Beloofd door Mei, die mild zaait zilverlingen
In 't zijzacht weismaragd en ál doet zingen
Zijn lof en eer en 't ook van mij wil vergen.

Neen, speelsche Mei! ik laat mijn ziel niet dwingen.
Ik heb uw lied verleerd, kom mij niet tergen.
In peluwdons laat mij 't gelaat verbergen,
In wemelenden schemer van seringen.

'k Voel me als een moeder, moede en ziek, die 't spelen
Beluistert van haar guitig dwingelandje.
Wat liefde gunt, haar lijden kan 't niet velen.

O schalksche Mei! schal wakker gansch uw landje
En door mijn venster, dat 'k uw vreugd moog deelen,
Werp me een tros meidoorn met uw lentehandje.

III.

Engelenzieltjes.

De dartle Mei heeft listiglijk geweven
Een lichte Jacobsladder van de stralen
Der lentemaan, waarlangs nu langzaam dalen
Kleine englenzieltjes, vragend aardeleven.

Verliefde vrouwen, die door 't woud nu dwalen,
Ademen ze in: als bloeme-aromen zweven
Ze op vleugelen van nachtfluweel en geven
Heel de atmosfeer dien geur van idealen.

O blanke zieltjes! hoe kunt ge óns benijden?
Dra zult gij haten de onreine aardewoning
En 't levend lijf, eng knellend kleed van lijden.

Zeer wreed voorzeker heerscht uw Hemelkoning
Dat hij u argloos in 't verderf laat glijden,
Gevend den levensvloek tot liefdelooning.

IV.

Linde-aroom.

O linde-aroom in loome zomerlucht,
Dring niet zóo teeder, als een Edengroet,
In 't hooge klooster waar mijn week gemoed
Veilige wijding vond in wereldvlucht.

Vul niet de cel waarin ik leven moet
Met de verzoeking van uw vrijheidszucht.
Zoet geurt verlangen, bloemkelk zonder vrucht,
Verstikkend vrede - en vrede alleen is goed.

'k Wend áf van 't woud mijn peinzend aangezicht
En sluit de ruiten van mijn blanke cel:
Die stroomt nu vol van schoonheids droomenlicht.

Zóo dat ik God smeek, in mijn bidkapel:
- ‘Als van zon goud en purper, van mijn plicht
Maak voor mijn ziel een eeuw'ge extase-wel!’

V.

Schemer.

De bleeke Schemer daalt op 't vale veld
En weeft zijn net van sneeuw'gen neveldamp.
O'k voel hem naadren als een levensramp...
Kom, hijgend hart, nu reevlug heengesneld!

O gouden lichtkrans van mijn avondlamp!
Straal warm en veilig op mijn arm ontsteld
Nachtkil gelaat, dat om wat schoonheid meldt,
Bloemtuil of boek, mijn klamme hand zich klamp!

Val, troostend boek! ontblaêr maar, rozen zacht! -
Demp stap en stem, o gij die binnentreedt
En geef me uw hand vol kalme levenskracht.

Wend de oogen af, vraag niet welke angst ik leed.
'k Zag Hem die komt, een sluipdief in den nacht:
Hij wenkte en riep, doch ik was niet gereed.

VI.

Duinentuin.

I.

Dor duinentuintje, ál felwit, helheet zand,
Vol hangend, slap-mat, saploos bladgekwijn
En kloeker, moedig blozend karmozijn
Van phlox en stokroos, tartend zonnebrand.

Armzaalg oasetje in de strandwoestijn,
Verzengd van droogte en zomer-overmand!
Wanneer zal regen ruischen over 't land
En lavend wekken 't eens zoo moedig zijn?

Zoo wreed is 't weten van de zee nabij!
't Bestoven loover luistert naar het zacht
Aanzwellende of verglijende getij.

O tergend lied, betoovrend dag en nacht,
Belovend: - ‘Boomen, bloemen, maakt u vrij,
'k Geef 't levenswater waar uw ziel naar smacht.’

II.

De bloemen blaakren, dommlig onbewust
Van d'eigen dorst, de boomen droomen zwaar,
Naar zilten zeewind strekkend bang gebaar.
Doch welke vlam werd ooit door wind gebluscht?

- ‘Stil ons verlangen, gij die komt van Haar.
O golvenadem goddlijk, wieg in rust
Het passiehart dat ge in ons wakker kust,
Met zoet beloven strokend zoel ons haar.

O wie mocht baden blaadren, kruin en stam,
In koele zee, als nu in 't graf van zand!
O zoo de zee in meelij tot ons kwam!

Nooit zal zij komen, stormende over 't strand,
Tot waar ons kromt en schroeit de zonnevlam.
Wind, scheur ons los! o diep staan wij geplant!’

III.

Zoo strekte ook eens haar bang verlangen uit
Naar 't verre terglied van de wereldzee
Mijn dorre ziel, doch wervelwind van wee
Woei tranenzilt en liet haar dorst ten buit.

Trouw bloeide in 't zand mijn sterke wil, tevrêe
Met louter zijn, kalm aadmende aardebruid.
Doch al mijn droomen luistren naar 't geluid
Van zegenenden regen lavensrêe.

O leliewitte bron van liefdemelk!
Nu drenk mijn ziel opdat zij niet vergâ!
Laat ruischen rein, uit paerlen eng'lenkelk,

In naam van Hem die goot op Golgotha
Zijn goddlijk bloed, dat nooit een ziel verwelk',
Den blanken regen van uw Godsgenâ!

VII.

Sparrenziel.

O sparrenziel! o smarten-balsembad!
Drenk zacht mijn ziel door 't pijndoorvlijmde vleesch
En zalf mijn hart met kalmte rein van vrees,
Dat 'k me in Gods armen droom, warm liefde-omvat.

Waar 't zwartblauw woud van sparren slank verrees,
Zwaaiend plechtstatig 't reuze-aromenvat,
Lag 'k eens zóó lang dat 'k heel 't verlêen vergat
En 't in de kruinen ruischte: - ‘Neem en lees!’

Op zilvren schors trilt windbewogen licht.
Oudgoud en pauwblauw, kleedt satijnfijn mos
De weeldepeluw waar mijn loomheid ligt.

Een varen wuift met groenen vederbos.
Door 't mastgedein blankt Hemels aangezicht.
Stil drinkt mijn ziel de ziel van 't vredebosch.

VIII.

Offerande.

Aarzlend betreed ik, vromer nog en blooder
Dan 't blootvoets kindje een kathedraal vol psalmen,
Uw hooge zaal, vol zacht geruisch van palmen,
O reine Geest! o heil'ge Passiedooder!

Traag schrijdend draag ik in den krachtig-kalmen
Adem van d'avond, 't hart dat vlamde al rooder
En rooder in mijn borst: die menschvergoder
Wil langer niet bij schijn en schepsel talmen.

Neem uit mijn handen, eer 't mij gansch verbrande,
O Gij dien 'k voel mijn groot verlangen zegenen!
Dit arm krank hart als vlammende offerande.

Laat op mijn aanschijn uw genade regenen,
Dat zonder zonde ik leve en veilig lande
- Zoo weze uw wil! - in 't Rijk der Aarde-ontstegenen!

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Godsdienstigheid in Italië.

Hoe dichter bij den Paus, hoe verder van den godsdienst. 't Schijnt een anti-thesis, maar 't is een waarheid. Mij dunkt, zoo er aan de Noordpool Katholieken waren, zouden deze de geloovigste, de godsvruchtigste zijn. Nooit zal ik vergeten eene familie, men zeide Laplanders, in de kerk van 't Heilige Kruis van Jeruzalem, naderende tot de reliquiën - een doorn, een stuk nagel, een stuk hout van 't kruis - en daar, knielende, het hoofd in 't stof buigend, hartstochtelijk hunne armen uitstrekkende naar deze dierbare kleinooden; tranen, tranen, tranen biggelende over de wangen, glijdende langs de vreemde, wijde, onsierlijke kleedij. De clericale Katholiek zou geglimlacht hebben hadde hij 't gezien; maar hij ziet het niet, hij gaat de reliquiën aanbidden als het er de dag voor is, als ze eens in 't jaar worden ten toon gesteld door een priester in zijn mooiste plunje; als de mooi versierde kerk warm en gezellig is, en men door duizenden omringd een viva! een hosannah! kan roepen, als het hart daarbínnen door 't vertoon van buiten in vlam wordt gezet.

De Italiaan, meer speciaal de Romein en de Florentijn, is scepticus. Scepticus terwijl hij gelooft; scepticus terwijl hij bidt; scepticus terwijl hij strijdt voor zijn geloof; want de Italiaan, de echte, onvervalschte Italiaan is vóór alles Latijn. Enrico Ferri hoorde ik in zijne Sociologische Universiteitslessen het gezegde van Aristoteles herhalen: ‘De mensch is een politiek dier’; men zou kunnen zeggen: de Italiaan bij uitnemendheid is een politiek dier. De politicus is een scepticus. De politicus geeft niet om het wezen van den godsdienst; alleen om de gevolgen, om de macht die het verschaft,

om den invloed dien het uitoefent; de politicus, zou ik verder willen zeggen, is een mensch van een scherp verstand en een stomp gemoed. Dat was het karakteristieke van den Latijn en dat is het nog van den pur-sang Italiaan. Helder is hij als glas; logisch als de natuur. Fantasticus ja; maar de fantazie dient niet om het verstand te verzwakken, van de wijs te brengen, alleen om het boeiend, esthetisch te maken in zijne uitingen. Beelden en vergelijkingen vloeien den Italiaan van de lippen als even zoovele frisch ontloken bloemen; en door de schoonheid en klaarheid zijner argumenten overtuigt hij u van de waarheid. De esthetiek zoowel als het scepticisme zit den Italiaan in 't bloed; droomerigheid en gemoedelijkheid kent hij niet; voor het zacht-verwarmende vuur van den godsdienst is hij niet als de Noordsche toegankelijk. Hart heeft hij veel; ook élan en hartstocht. Vriendelijk en verdraagzaam is hij in de hoogste mate, mits het zijn politieke partij niet geldt; maar ge ziet het in zijn groote beweginglooze of vuur en vonken spattende oogen, aan den glimlach om zijn fijnen mond, zelfs aan zijn natuurlijken, luchthartigen, onverstoorbaar frisschen levenslust, aan zijn snel besluiten, zijn edelmoedige invallen, zijn plotseling veranderen, zijn vóór zich, nooit áchter zich zien, dat zijn geest fijn, zijn hart goed, maar zijn zieleleven onontwikkeld is; en wij gelooven dat de redenen dáár zijn om hem, ten minste wat Midden-Italië betreft, te blijven noemen den Heiden, den Oud-Latijn, en den Paus - niet Leo XIII, maar den Paus als abstract begrip - den grooten Heiden, den grooten Latijn.

Het is niet ons doel dit laatste, dat hier slechts als een vaag begrip wordt aangegeven, nader in het licht te stellen, evenmin te doen uitkomen dat de Politiek en het Pausdom tweelingen zijn als twee druppelen water op elkaar gelijkend en voortkomend uit dezelfde baarmoeder; maar alleen om nader ons denkbeeld te ontwikkelen dat het volk, door alle eeuwen heen, en niettegenstaande de groote mystici die het voortbracht, zijn oorspronkelijke karaktertrekken heeft behouden, den godsdienst makende tot wat hij is geworden, meer dan dat het door dezen gevormd is; hem herscheppende in eene functie van het publieke leven, meer dan dat het de diep-machtige, mystieke persoonlijkheid van Christus in zich opneemt. De richting die een stroom neemt hangt niet af van

de qualiteit van het water, maar van den bodem waarop het zich voortbeweegt; en zoo ook zal een godsdienst onder gegeven omstandigheden op een gegeven oogenblik in een gegeven natie zijn entree doende, zich plooien en vormen naar hare behoeften en instinkten, al is het dan ook onwederlegbaar dat eens tot eene Kerk gevormd, en oppermachtig geworden, deze op hare beurt hare wetten en haar invloed aan het volk zal opdringen. Zoo ook vormen de ouders hun kinderen naar eigen aanleg en inzichten, maar eens oud geworden, zijn zij 't die van hun kinderen afhangen.

In het Noorden moest het *Katholicisme* zich omzetten in het *Protestantisme*, meer overeenkomend met de strengheid van het klimaat, den minderen esthetischen en sensueelen aanleg van het ras, de meerdere diepte van opvatting; in het Zuiden moest het worden een hierarchie, een dogma, een politiek begrip eenerzijds, ruimte latend voor het Oud-Latijnsche schoonheidsbegrip anderzijds. Van de Middeneeuwen af heeft deze Latijnsche geest de Kerk beheerscht, als 't ware van haar de erfgename makend van de Romeinsche tradities, zich vereenzelvigd met den nationalen aanleg. In plaats van een geloof in het goddelijk mysterie van het leven, werden het meer en meer plechtigheden die het verband van den burger met zijn vaderland moesten bekrachtigen; het werd eene functie, eene gewoonte, en dat is het nog, in allen gevalle voor de meerderheid. Het legt meer waarde in vormen en daden en dus in den priesterdienst dan in de geheime, intieme inspiratie der ziel. Het oorspronkelijk moreele spiritualisme van het Christendom met zijn strenge pessimistische wereldbeschouwing, zijn leer van het Godsrijk dat komen moet, behoort niet bij de levensopvatting der Italianen, evenmin als 't bij die der Latijnen behoorde. Ze zijn afkeerig van excessen in gevoelens en denbeelden, en al moge hunne fantazie hen een oogenblik daartoe verleiden, of hun de kracht van karakter ontbreken om den geest weer op het rechte spoor te brengen (de talrijke zelfmoorden zijn er het bewijs van), hun eigenlijk wezen gaat altijd uit naar harmonie en evenwicht, sereniteit en zonnigheid van ziel. De moreele beteekenis van het Evangelie, zich zoo leenend tot privaat mysticisme, wordt door de Kerk dan ook vertolkt in een vorm die meer sociaal dan ethisch, meer artistiek dan religieus is. En ook de hierarchie,

de discipline die de groote macht van het Katholicisme uitmaakt, sluit zich geheel aan bij den Italiaanschen aanleg. Ze schuift verantwoordelijkheid af, maakt den godsdienst tot een autoritaire Staatsinstelling, verzwakt den band tusschen God en den mensch die het intieme wezen van den godsdienst uitmaakt. De functie van den priester is dan ook vóór alles een publiek-sociale, en het is dit wat de volkomen losscheuring van den priester, ook voor den onverschillige en ongeloovige, zoo moeilijk maakt. Zelfs wie in zijn leven nooit iets met priesters te maken heeft willen hebben, laat hem bij zijn sterfbed toe; en zoo niet hij, dan zijne familie. Te sterven zonder priester is iets wat té veel tegen het conventioneel-sociale leven indruischt; en - wat het heil der ziel betreft.... men kan nooit weten! De begrafenissen waar het kruis aan den lijkwagen ontbreekt, zijn hier dan ook meer anti-clericale demonstraties, dan dat zij van de intieme overtuiging des overledenen getuigen. Weinigen verlangen op hun sterfbed zulk een demonstratie, en het geval deed zich meermalen voor dat waar dit verlangen te kennen werd gegeven hieraan door de familie niet werd voldaan. Aan den lijkwagen die Jacobus Moleschott naar het crematorium bracht, ontbrak natuurlijk het kruis; niet omdat onze groote landgenoot niet het symbool van den Christen het zijne had kunnen noemen, maar omdat bij den verklaarden vijand der priesterheerschappij, den verkondiger der vrije gedachte, wiens theorieën lijnrecht tegen die van het Vaticaan indruischten, het symbool der Katholieke Kerk niet paste.

Na '70 heeft het priesterlijk aandeel in het publieke leven zeer zeker een schok ondergaan, daar de priester er met geweld uitgedreven is; maar dit was slechts eene reactie. Geen priesters meer in den Staat, geen priesters meer in 't huis! 't Klonk als de leus der verlossing hier in Rome waar de lagere geestelijkheid, meer direct het uitvloeisel van, en in contact mét de hoogere, ook hare corruptie en jesuitisme had aangenomen. De priester, ziende dat het zijn oogenblik niet was, trok zich schijnbaar terug, maar liet daarom niet los den band, die hem aan 't publiek-sociale leven verbond. Wat die band eigenlijk was, die met het afbreken der wereldsche macht van den Paus alleen hare officialiteit verloor, hiervan kunnen wij ons eerst recht een denkbeeld maken door de oudjes uit het

volk van hunne jeugd te laten vertellen. Met eerbied hoort men nooit spreken van den priester, dikwijls niet eens van den Paus[1)], maar het autoriteitsbeginsel zit hun zoo in merg en bloed, dat zij niet recht weten wat met hunne tegenwoordige vrijheid aan te vangen. Daarbij - wij zetten het uiteen in een vorig artikel in dit tijdschrift[2)] - de band werd door het giften- en aalmoezenstelsel dat in den Kerkelijken Staat heerschte, steeds nauwer toegehaald. Ik ken hier eene weduwe, van 't echt Romeinsche nobele type, schoon uit de lage volksklasse, die op haar Italiaansch-klare onbewust-sceptische wijze mij een beter beeld van de sociale beteekenis van het priesterwezen van vóór 25 jaar voor oogen weet te stellen, dan een boekdeel filosofiën. De priester was de Voorzienigheid en alwetendheid beide. Niettegenstaande alles wat achter de coulissen gebeurde, het misbruik dat van de intieme relaties gemaakt werd, was toch de priester de bewaarder der publieke moraliteit. De onbeschaamdheid der tegenwoordige jonge meisjes, zegt de oude vrouw, was in mijn tijd iets onbekends. De mannen gingen de gevangenis in als zij een meisje verleidden. Zoo vertelde zij mij van een broer die beschuldigd werd door zijn patroon, die zelf de schuldige was, in ongeoorloofde betrekking te staan met een meisje; de priester kwam er achter, en de patroon, een rijke winkelier, werd een maand of wat in de doos gestopt. Publieke huizen waren er niet; straatnimfen werden niet geduld. De priester was de duivel

1) De wijze waarop hier van den Paus, ook door den geloovigste gesproken wordt, is eene in het Noorden geheel onbekende. Zoo woonde ik laatst eene plechtigheid bij in de St. Pieterskerk, waar de Paus in zijne ‘sedia gestatoria’ door de menigte gedragen, al zegenend zijne magere, bevende handen links en rechts over haar uitstrekte. ‘O, wat een snoes, wat een snoes is hij toch!’ zeide eene vrouw achter mij, die, al knielende, en met tranen van aandoening biggelende over haar wangen, in niet-mystieke maar echt-menschelijke verrukking tot hem opzag. Eene andere hoorde ik van Leo XIII spreken als ‘il zittelluccio’, wat ‘een lief oud vrijertje’ beteekent, en zij meende hiermede niets oneerbiedigs. ‘Precies Pio Nono!’ hoorde ik ook eens iemand uitroepen, op 't zien van eene zieke in nachtgewaad, die er werkelijk heel kluchtig uitzag. Deze hoogst familiare wijze van over den H. Kerkvader te spreken ligt niet alleen in de onmiddellijke aanraking met den Paus als mensch, maar bovenal in het natuurlijk-menschelijke van den Italiaan, in zijn gebrek aan persoonlijken eerbied, in den aard zijner fantazie, in zijne behoefte aan klaarheid, waardoor hij de boven beoordeeling verheven Institutie afscheidt van haar tijdelijken vertegenwoordiger, die voor hem altijd een mensch blijft.

2) Zie *Gids* Juli 1896.

of de engel van het gezin; de rechtspreker of de vredestichter. Zijn bewind was vaderlijk, ja, maar als dat van een vader die vóór alles gehoorzaamheid en onderwerping eischt, geen onderzoek naar eigen gedrag duldt, en zijne kinderen tot hun dood als onmondig blijft beschouwen, ze zoet houdend met geschenken, feesten en mooie vertooningen. Dit vaderlijk gezag nu, beter gezegd deze discipline, die de kracht van het Katholicisme in Italie uitmaakt, en het volk nog in het bloed zit, is van Latijnschen oorsprong en heeft met het eigenlijk Christendom de innerlijke verhouding tusschen God en den mensch weinig of niets te maken; ze is als een scepter waaronder men zich eenvoudig heeft te buigen en die van de verantwoordelijkheid zich zelven te regeeren ontheft. Men mag het hieraan toeschrijven dat het Italiaansche volk in de laatste 25 jaren zoo weinig gebruik van zijn vrijheid weet te maken; òf volgt als de schapen van Panurge, òf de vrijheid tot bandeloosheid doet overslaan. De nieuwe staat van zaken kenmerkt zich hierom door een gebrek aan orde, het volk is gewend geweest dat men voor hem dacht en handelde, en dat het zelf geen praktisch aandeel in de zaken had. Wetten worden dus wel ingevoerd, maar niet of slecht uitgevoerd. Wordt er iets op touw gezet (onze doktoren herinneren zich het internationaal medisch congres voor drie jaar), de maatregelen deugen niet, de boel loopt in 't honderd. Daarentegen in alles wat van de kerk uitgaat, heerscht de meest mogelijke orde en nauwkeurigheid; de zaken gaan op rolletjes. Het is het gebrek aan initiatief, de onbekwaamheid tot handelen van wie gewend is geregeerd te worden, die hier zooveel goeds tegenhoudt, en die de overgangperiode van een Pauselijk tot een Constitutioneel gouvernement nog zoo onvast, zoo onklaar, zoo zoekend en tastend maakt. Wanorde ligt niet in de natuur der Italianen. Zij hebben een aangeboren neiging tot evenwicht en harmonie, zij herinneren het gulden midden, zij bewaren onder alle omstandigheden een soort van spiritueelen rythmus. Zelfs de groote mystieken der Middeneeuwen zijn minder mystiek dan elders, of wel zij maken de mystiek dienstbaar aan humanitaire denkbeelden of aan politieke propaganda. Wat doet Arnold van Brescia anders dan dit laatste? Waarom wist Franciscus van Assisi zoo in het hart van het volk door te

dringen? Om zijne groote liefde tot al het geschapene, tot het levend en ademhalend wezen. Zijne leer was poëtisch, was echt menschelijk, sprak tot de fantastische en sociale meer dan tot de fanatieke elementen in den mensch. Het ascetische van zijn leer vond ingang als een epidemie, waarvan de kiemen over heel Europa waren verspreid. Was dit element meer toe te schrijven aan den geest van den tijd dan aan dien van den landaard, gezondheid van oordeel, positivisme, liefde tot het leven, behoefte aan levensgenot, opgewektheid en sereniteit zijn de hoofdeigenschappen van den Italiaan. Dit classicisme, dit latinisme om 't zoo eens te noemen, dat hem altijd verder hield van de mystiek dan andere volken, en door geen ascetische leer te hervormen was, bracht dan ook weer spoediger en krachtdadiger eene reactie te weeg. De Renaissance, de aanbidding van den vorm, van het schoone om het schoone, was minder eene hervorming dan een terugkeer tot het zuiver heidensche instinkt. Deze uitbarsting van artistiek leven vond weerklank niet bij enkelen, niet bij kunstenaars, bij eene bepaalde klasse, sekte of politieke partij, maar beheerschte alles en allen, en de Kerk die slechts eene voortzetting was van de Latijnsche heerschappij en de bewaarster van den klassieken kunstzin (wie waren het anders dan de monniken die de oude letteren deden voortleven?), maakte er zich één mee. Het Italiaansche volk bevond zich dadelijk *en pays de connaissance*; 't behoefde zich geen geweld aan te doen; met het herboren worden van den vorm, door het Christendom geminacht, vond het den weg terug dien het in den grond altijd had verkozen boven elken anderen. De gothiek, een importatie van het Noorden, die heerlijke kunstuiting van het mystiek-religieus gevoel, werd nooit inheemsch. ‘Les seuls monuments gothiques de l'Italië’ zegt Taine ergens, ‘Assise et le Dôme de Milan sont bâtis par des étrangers’; en in de zestiende eeuw valt het laatste omhulsel van de Christelijke mystiek en zelfs der Christelijke religiositeit, om helder en klaar het sensueele en artistieke heidendom, de eigenlijke kern, te voorschijn te doen treden.

't Spreekt van zelf dat de bandeloosheid der Kerkvorsten, de schandalen der Borgia's als voorbeeld een allerverderfelijksten invloed moesten uitoefenen, maar toch, men kan ze

even goed een *gevolg* van den geest der natie, van de behoefte eener reactie na de epidemie der mystiek, als de *oorzaak* daarvan noemen.

Nu wil ik met dit alles volstrekt niet beweren dat de Italianen slechter of onzedelijker zijn dan andere volken. Reacties zijn overal, uitspattingen zijn geen regel, en deze dringen trouwens niet door tot het hart van het volk. Integendeel de behoefte aan evenwicht en harmonie, de groote hoedanigheden uit een esthetischen aanleg ontspruitende, de elan, de nooit aangekweekte, maar altijd oorspronkelijke goedhartigheid, balanceeren het gebrek aan het zuiver godsdienstig element, dat bij ons zoo gemakkelijk een *leer* wordt tegen de *natuur* in. Deze hoedanigheden door ons Noordelijken maar al te dikwijls niet begrepen en niet geschat, omdat wij naar onzen eigen maatstaf van goed en kwaad meten, oordeelen naar vast ingeplante begrippen, aangeleerde theorieën, zijn echter het gevolg van het Christendom, maar zij zouden in het wezen van welken godsdienst ook opgenomen zijn.

Men zal zeggen: maar de Katholieke godsdienst *is* overal dezelfde, werkt op dezelfde wijze, vertoont dezelfde karaktertrekken, heeft denzelfden invloed, 't zij aan den Noordpool of aan den Evenaar. Oppervlakkig bekeken misschien ja, in werkelijkheid niet. De krachtige hierarchie, het onderwerpingsstelsel der Kerk ontwikkelen natuurlijk gewoonten en eigenschappen die onder elken hemel, en in elk menschenras terug worden gevonden, en zonder dit zoude de Kerk niet haar 20ste eeuw intreden. Het verbod van eigen onderzoek, het ontheffen van verantwoordelijkheid, het stellen van een derde tusschen God en de menschenziel, geeft overal waar de Katholieke kerk heerscht de overhand aan uiterlijk vertoon en machinale plichtbetrachting op inwendige aandoening, twijfelingen, innerlijken godsdienststrijd; maar toch, de Christus- of de Madonnavereering der familie Laplanders die ik u in 't begin van mijn opstel voorstelde en die der Italianen is even verschillend als de breedtegraad waaronder zij wonen en het ras verschillend zijn. Daarbij, ge hebt in Italië maar eene Kerk binnen te gaan, en de geloovigen op te nemen. Zij komen hier om wat te *kijken*. Bij ons gaat men om de mis te hooren, hier om ze te zien. Het marmer en goud,

het licht, de priesters, de processies, de vertooningen, dit alles vertegenwoordigt hier voor 't meerendeel den godsdienst zelf. Een kerk, versierd voor een christelijken feestdag is hier niet plechtig, ze is alleen feestelijk. Zij is een gezellige plaats van bijeenkomst, waar men gaat om elkaar te zien en den tijd te verdrijven. De jongelui gaan er heen om mooie gezichtjes onder den hoed te kijken, om te flirten, om briefjes te wisselen achter mama's rug. Voor de arme lui is de kerk een mooie warme zaal, waar zij zich verkwikken - God zegene hen! - komende uit hun armoedige krotten. De beste plunje wordt aangetrokken, de vrouwen slaan een kleurigen nieuwen doek om het hoofd, en zoo in deze andere wereld, met welker bezoek zij nog bovendien den hemel verdienen, spreken zij met hunne Madonna, bidden zij hun rozenkrans, kijken naar de buren, en voelen zich op hun domein. Dat alles behoort ook hún toe, die kerk is gebouwd en versierd voor de armen als voor de rijken. Zij zijn er zelfs trotsch op; en 't was in armoedige dorpjes, dat het kerkje als een salon opgesmukt met prullen en klatergoud, de eenige vreugde en trots van de bevolking uitmaakte. Voor hare versiering spaarden zij tot hun laatsten cent, ontzegden zij zich het brood uit den mond. In de wijze waarop zij mij van hunne lieve Madonna, de meesteres van dat mooie huis, spraken, was niets mystieks, misschien nauwelijks iets religieus. Vóór alles voldeed zulk een kerkje aan hun zin voor 't esthetische, die den Latijn nooit verlaat, zelfs niet in zijne grootste armoede. Deze zin belet hun 't hoofd in de wolken te steken. 't Is waar, in 't bovenaardsche voelen zij zich niet 't huis, hun voeten verlaten nooit geheel de aarde, maar zij zinken ook nooit zoo diep in den vuilen zwaren zwarten modder, zij blijven altijd zoeken naar een weldadig straaltje van Gods vriendelijke zon. Hun hart is esthetisch, en onbewust is schoonheids- en godsdienstzin één. Waarom is anders de Katholieke eeredienst de Madonnadienst geworden? In het meer nuchtere Noorden had deze omzetting niet op deze wijze plaats kúnnen hebben, maar hier moest de godheid zich *verbeelden* in den liefelijksten vorm onder bereik van 't kunstgevoel, een vorm zoo dicht mogelijk verwant aan den mensch zelf. Ook Christus staat nog te ver van het wezen van vleesch en bloed, van den armen zondaar; niet de Christus uit de Evangelien, dien de Katholiek niet kent

maar Christus het Hoofd, de Stichter der Kerk, de Christus tot wien men slechts nadert door middel van den priester. Maar de Madonna, de moeder van Jezus, den kleinen bambino, heilig door de spiritueele bevruchting, aardsch daar zij het kind van vleesch en bloed in haar schoot droeg en ter wereld bracht; de Madonna eene vrouw vol liefde en vol medelijden, deze is het waar de naar schoonheid dorstende ziel naar uitgaat, bij wie zij zich veilig gevoelt; ver genoeg om te worden aangebeden, en toch ook weer zoo dichtbij, dat aan haar boezem het arme zwakke menschenhart zich kan uitstorten. Tastbaar moet het gedachtebeeld worden, wil het Zuiderkind het tot 't zijne maken; gedachte en beeld onontwarbaar, onafscheidelijk; dit zal, ook wanneer een nieuwe godsdienst, de godsdienst der broeder- en zusterschap, zijn rijk hier als elders zal hebben uitgebreid, steeds de vorm zijn waarin hij in het hart van 't volk een plaats kan verwerven. Is er iets wat meer strijdt tegen de oorspronkelijke leer van Christus, de leer die het lichaam wil dooden om den geest intenser leven te verzekeren?

De godsdienst een publieke functie of eene esthetische voldoening, gelijkende op den ouden godendienst, zooveel dit bij veranderde omstandigheden, vermenging van rassen, een tijdsverschil van twintig eeuwen mogelijk is, dit treft ons nog elders dan in het kerkgebouw. Wij gaan naar het kerkhof. Een Italiaansch kerkhof is eene gewijzigde voortzetting van een Oud-Romeinsche begraafplaats. Het is een wandelplaats, een museum, een uitstalling van allerlei zaken, meer dan een stille rustplaats der dooden, met eerbiedigen voet betreden door wie alleen wil zijn met den dood, alleen met den geliefde doode.

Wie de Gravenstraat in Pompei bezocht, en daarna het kerkhof te Napels, ziet in gene den ouderen broer, in deze de jongere zuster. De bevrijding uit 't stof der eeuwen, het te voorschijn treden uit den donkeren nacht, omhullen nu met weemoed, met diepe verlatenheid de doodenrustplaats der oude stad; maar ge hebt maar uw fantazie te voorschijn te roepen, en de straat is weer bevolkt, de levende beelden treden te voorschijn. 't Is eene vroolijke wandeling met heerlijk uitzicht, waar geen ijzeren hek u er aan herinnert dat ge 't rijk van de levenden voor dat der dooden verwisselt.

Aan beide zijden smaakvolle of soliede graftombes, waar men kan binnentreden om de zijnen te bezoeken, hun hulde te doen. Hier en daar ronde marmeren banken zooals Alma Tadema ze ons zoo uitlokkend en koel voorschildert, en die wij ons niet meer kunnen voorstellen dan dragende mooie meisjes in luchtige gewaden, omringd door bloemen. Dit is fantazie, goed, maar wij gaan verder. Tusschen de graftombes in is eene galerij die tot ezelmarkt diende, gebouwen waar de doodengastmalen werden gehouden, villa's waar men de stadswarmte ontvluchtte. Ik weet niet meer of ik hier op de via Appia van Rome of in de Gravenstraat te Pompei ben, maar om 't even, 'k ben op een antieke begraafplaats, op een vroolijken wandelweg, waar men met zijn dooden verkeert als behoorden ze tot de levenden, waar de familietrots voldoening vindt, en men zijn stadgenooten de plaats wijst waar men zelf, tot asch verbrand, in de urn zal worden bijgezet om zijn kinderen en kindskinderen daar af te wachten.

En nu - wij gaan het kerkhof van Napels binnen, ook dit gelegen op een der heerlijkste punten. ‘Hij is daarboven’ zeggen de Napolitanen en dan bedoelen zij niet den hemel, maar het kerkhof op den heuvel, wier liefelijkheid zij zich beter voor oogen kunnen halen dan de heerlijkheden van het Paradijs. En ‘daarboven’ is eene stad, of wel is eene wandelplaats aanvangende met een breeden weg, waar de kapellen der rijke Napolitaansche leekebroeders, aan beide zijden, met haar architektonische vormen in 't heldere Napolitaansche zonnelicht te voorschijn treden. Dan gaat men over pleinen; men wandelt door galerijen; men komt voorbij een enorm gebouw, woning der dienstdoende priesters; men ziet mooie en leelijke monumenten (de laatste 't meest, want de klad is gekomen in den goeden smaak der zuid-kinderen) men ziet veel marmer, veel brons, veel bloemen; men ziet verguld, portretten in email, photografien; men ziet alles wat men in 't land der levenden ziet, maar geen doodskoppen, geen doodsbeenderen, niets om ons te herinneren aan de kilheid, de onverbiddelijkheid van den dood. Zelfs op het armenkerkhof, altijd droevig omdat de doode hier een nummer is, een wit nummer op een zwart houten kruisje, zelfs hier krijgt ieder van stadswege een bundeltje bloemen. Dood en leven tot elkaar doen naderen, het kille vochtige graf vergeten,

ziedaar wat het Latijnsche ras op den doodenakker nog steeds tracht te verwezenlijken. De Parijsche étiquette van Père la Chaise, waar de vrienden kaartjes achterlaten in de kapellen voor de familieleden der afgestorvenen, heerscht hier niet; maar er heerscht een opgewekte ja praktische geest, waarbij de levende ook zich zelf niet vergeet, maar graag vertelt dat hij het is die het monument oprichtte, en ter nadere aanduiding zich soms zelfs levensgroot daarbij doet uitbeitelen. Hoe ook, wat men doet, men vindt dat het mag gezien worden. En dit komt niet eens altijd uit ijdelheid voort, maar omdat men in het land van de zon de zaken klaar en helder vóór zich wil zien, geen onnoodige geheimen hebben zelfs niet met zijne dooden, geene scheidsmuren wil stellen, waar men naderbij kan treden. Op 2 November zien wij deze neiging natuurlijk in al hare volheid en kracht; en het gezellig verkeer met de dooden doet dan het doodzijn vergeten. Ieder brengt zijne geschenken mee, bloemen en planten, kransen en beeldjes, ja handwerken en snuisterijen. Ook dit is niet altijd ijdel vertoon. 'k Zag er onvergetelijke tooneeltjes; en er wordt gespaard en gespaard om de schamele penningskes om te zetten in een kralen krans, in een lijstje met portret, in een bloementuintje, in een Madonnabeeldje.

Intieme religiositeit, bij ons eenerzijds overgaande tot in zich zelf gekeerd mysticisme, anderzijds tot nuchtere afwezigheid van schoonheidszin, is onbestaanbaar met een Italiaan, die nog Latijnsch bloed in zijn aderen heeft. Hij moet óf zijn godsdienst vereenzelvigen met zijn eigen zonnig hart, zijn tot genieten aangelegd temperament, òf hij moet dien maken tot eene politieke propaganda, tot eene politieke functie, tot eene patriottische instelling.

Lezers, zijt ge een van allen in het Jubileum-jaar van den Paus te Rome geweest en hebt ge daar in de St. Pieterskerk eene groote ceremonie bijgewoond? Hebt ge de geloovigen en ongeloovigen zien klimmen tot waar zij slechts reiken konden, op het beeldhouwwerk der graven, op de dikke, welgedane engelen van Bernini's wijwaterbakken? En toen - als de Hoogepriester, de Heilige Kerkvader verscheen onder zijn baldakijn, gezeten op zijn *sedia gestatoria*, gedragen boven de honderdduizend menschenhoofden en zegenend zijne bevende

lathandjes uitstrekkende over die woelige, rustelooze, nieuwsgierige menigte, hebt ge toen de politieke drijvers hooren roepen: Viva il papa re! Viva il nostro sovrano! fuori i barbari! Die barbari zijn oorspronkelijk wij, de barbaren van 't Noorden, de Protestanten. Nu is het slechts een eeuwenoude term, een politieke kreet, niets meer, gericht tegen wie den Heiligen Vader van zijne wereldlijke macht beroofde!

Want die wereldlijke macht, ze wordt nog geëischt als vóór 25 jaren. 't Helpt niet of het verval een voldongen feit is; 't helpt niet of de Kerk juist daardoor de schoonheid harer religieuze roeping krachtiger dan ooit te voorschijn kan doen komen; die reusachtige St. Pieterstempel is een Forum, als het antieke; zooals de Keizer zijn triomftochten deed langs de *via Sacra*, zoo doet de Paus het hier onder zijn troonhemel. Er zijn drie Forums in Rome. Het oude, daarginds, nog slechts een paar zuilen en steenbrokken; het café *Aragno* waar de politicanten en journalisten 's Lands lot beslissen, en de St. Pieterskerk, waar de zwarte drijvers hun politieke kreten uitstooten[1)], en de vrome pelgrims, bedroefd en verontwaardigd over het onrecht den Heiligen Vader aangedaan, welgemoed instemmen. Maar wie in extase daar opgaat, in den Hoogsten Priester gedragen boven de hoofden ziende den Voortplanter van de Christusleer, den mystieken Drager van het Godsbegrip, is altijd de van verre komende, de bewoner van het land der nevelen en wolken, niet de Romein, niet de Heiden die onder zijn oogen zich zag vervormen het Heidendom tot Christendom, den eenen beeldendienst tot den anderen.

Beeldendienst! Klinkt dit leelijk? Ik weet niet lezer welke beteekenis gij er aan hecht. Ik voor mij, schoon de politiek der Kerk tot in het diepst mijner ziel hatende, ik haat niet den beeldendienst, en ik zie er, naast de inslaapwieging der zinnen, een schoone, opvoedende en dus zedelijke kracht in. Het Schoone, zij 't dan ook alleen begrepen in zichtbaren vorm, is een *sine qua non* der zedelijke macht van den zuidling. Ik spreek hier niet van den ontwikkelde, den hooger staande. Voor dezen kan de aanbidding der schoonheid allicht de klip

1) De Zwarten is in Rome de benaming der Pausgezinden, de Witten der Koningsgezinden.

worden, waarop zijn zedelijk-religieus-gevoel strandt; maar ik spreek hier van het volk, de eenvoudigen van harte, die geen gelegenheid hebben zich een eigene filosofie op te bouwen, maar die al hunne krachten en gedachten moeten gebruiken om den mond open te houden, te blijven leven bij de kruimkens gevallen van de tafel der rijken; van het volk voor wien de godsdienst niet anders kan zijn dan een schoon, rustig oogenblik in het *Alltagsleben*, een poëtische verpoozing, waarin men even zich komt verfrisschen en versterken in den eeuwigdurenden strijd van het bestaan. Voor den man en de vrouw uit het volk is die door de Kerk klaargemaakte vorm voor zijn godsdienstig gevoel, een weldaad. Hij heeft slechts in te drinken wat hem gegeven wordt; in de warme, half verlichte, elk uur van den dag voor hem openstaande kerk spreekt alles tot hem van vrede; de rust van buiten dringt door naar binnen. ‘'t Zijn mijn eenige goede oogenblikken, die ik in de kerk doorbreng,’ zeide mij een oude grootmoeder; ‘in huis is 't koud, mijn kinderen zijn ongeloovig, er wordt altijd gekibbeld.’ De kerk was haar zonnetje, haar kleine Paradijs. Wien - onder de Protestanten - het aan de krachten en in opvoeding ontbreekt zich eigen godsdienstige denkbeelden te vormen en het vuur der individueele gemeenschap tusschen God en zijne ziel levendig te houden, heeft niets over, tenzij een onverkwikkelijk, koud, dogmatisch geloof, hier en daar overgaande tot eene onschoone, zelfverheffende, onzedelijke rechtzinnigheid. ‘De zinnen zijn zonden. De aarde is een doodkist. De blauwe hemel is een deksel. De sterren zijn gaatjes, de zon is een groot gat. De wereld ging ten onder zonder de dominées, en de lieve God is een boeman.’ Deze Hauptmann's periode is het geloof van de Protestanten die ik bedoel. Wie kent niet bij ons de boeren - ik ken ze! - die de geheele week schrapen en schrapen, liefdeloos en inhumaan zijn, maar die 's Zondags, zwelgend in eigen waarheid en braafheid, in al hunne plompheid en zwaarheid ter kerke stappen om daar aan te hooren zeer weinig gekuischte, oud-testamentische taal. Verdoemd is wie niet gelooft, niet als zij, in de vreeze des Heeren leeft; de vréézе let wel, niet de liefde. Ik kende zulken in mijn jeugd; en mijne kinderziel was altijd ‘puzzled’ over het godsdienstig probleem, waarbij men in de week kan uitvoeren

wat men wil, en 's Zondags naar de kerk stapt om anderen te verdoemen, zich toch Gods kind noemen. Zulke kinderen Gods zouden hier onmogelijk zijn; de godsdienst had ze nooit kunnen voortbrengen. Het scheiden van geest en lichaam, van leer en daad, eene religie zonder geur of liefelijkheid, de veroordeeling van anderen en aanbidding van zichzelf in Gods naam - zie, daarvoor is de Italiaan te verstandig en te logisch, te bescheiden en te esthetisch.

't Is waar, het dogma der absolutie scheidt ook leer en daad; men weet, deze verkrijgende, weer opnieuw te zullen zondigen; het is dan ook meer pour acquit de conscience, omdat de Kerk 't nu eenmaal verordend heeft, en omdat 't een prettig gevoel is weer eens een blank geweten te hebben, dat de Katholiek de absolutie vraagt; maar 't zal niemand in gedachten komen zich daardoor vromer te vinden dan een ander, zichzelf op een voetstuk te plaatsen; ja zelfs wie de Heilige Trap[1] geknield opgaat, voor elke trede negen jaar indulgentie ontvangende, doet het alleen om de rekening van het Purgatorium wat op te korten, dus uit een utiliteitsbeginsel, niet om opstaande te kunnen zeggen: ‘Heere, ik dank u dat ik niet ben gelijk de anderen!’

Verwaande mystieken, mystieke imbecillen, men vindt ze hier niet, tenzij in eene klasse afgescheiden van de maatschappij levende, uitsluitend opgebracht in eene atmosfeer van knielen en bidden, en dus geen bepaald karakter, aanleg, nationaliteit meer vertegenwoordigend. En zelfs in deze contemplatieve kloosters[2] zijn geloof ik de imbecillen heel

1) Deze marmeren trap heet door de moeder van keizer Constantijn van Palestina naar Rome te zijn overgebracht. Christus zou ze zijn opgegaan toen hij vóór Pilatus werd gebracht. Ze wordt nog steeds door de geloovigen knielend opgegaan. Met Paschen b.v. is er geen plekje onbezet van de hooge, breede trap.

2) Dat deze kloosters nog bestaan en hoe dat bij de bestaande wetten mogelijk is, hebben wij in een vorig artikel aangetoond Een merkwaardig voorbeeld hiervan is nog dat der ‘levend begravenen,’ zooals het in de wandeling betiteld wordt. In eene buurt van 't oude Rome, gaat men door eene straat, welke eene zijde geheel door een blinde muur wordt ingenomen. Dit is de verblijfplaats der vrouwen die, eens binnengetreden en het proefjaar afgelegd, nooit meer een levende ziel onder de oogen krijgen, en alleen elkaar het ‘memento mori’ mogen toefluisteren. Een wijde grove zak is zomer en winter haar eenige kleedij. Een koord dat drie kilo moet wegen omsluit de tengere leden. Moeder - vader - zusters - vrienden bestaan niet meer voor haar. Is er een bloedverwant van een harer gestorven, alleen de abdis wordt er van verwittigd, en - uitgedachte pijniging! - zij bidt luide voor hem of haar, zonder den naam te noemen. In Palestrina is eene bekende familie, waarvan zeven zusters beurtelings door de epidemie zijn aangegrepen en de ouders - alléén - hun kinderen betreuren, die niet eens zullen te weten komen of hunne ouders al of niet tot de levenden behooren.

wat talrijker dan de mystieken. Zij zijn de uitstervende rest eener epidemie, een laatste ziekelijke uitwas der middeneeuwsche mystiek, eene sekte zonder geur of heerlijkheid. Maar komt in de andere kloosters, daar waar men door het actieve leven, schoolhouden, zieken-oppassen zich in onmiddellijke aanraking met de buitenwereld bevindt; de mystiek verdwijnt, de zonnig-vriendelijke natuur springt vanzelf te voorschijn. Het dogma mag van de verschrikkingen der hel spreken, het heeft geen vat op de verbeelding. In Palestrina bracht ik 14 dagen door in een klooster[1)], en had gelegenheid den geest waar te nemen. De abdis was een lieve verstandige vrouw die de zusters gaarne gelukkig ziet, wat zij dan ook klaarblijkelijk waren. Wel - zei mij een van haar - hoe zouden wij anders? Wij zijn onder elkaar meer verbonden dan vleeschelijke zusters; en dan - ieder heeft zijn werk, en de tijd vliegt om. Daarenboven, onze toekomst is verzorgd. (Ik zeide 't u, het utiliteitsbeginsel wordt hier nooit uit 't oog verloren.) Een der zusters - de geleerde genoemd - had eene zeer hooge opvatting van haar roeping, en sprak zeer verstandig. De toekomstige emancipatie der vrouw - que diable allait-elle faire dans cette galère! zou men zeggen - verwierp zij geenszins; ‘maar hoe kan men beter medewerken tot een betere toekomst der vrouw,’ zei ze, ‘dan de meisjes *ernst* te leeren en *getrouwe plichtsbetrachting*? Van betere moeders moet een betere maatschappij uitgaan.’ Zijt ge niet wat verbaasd, waarde lezer, deze beschouwing te hooren uit den mond van eene non in een Italiaansch klooster? Ik haal dit niet aan als bewijs van de heilzaamheid der nonnenkloosters, dit spreekt van zelf; in 't algemeen houd ik ze voor verderfelijk als alle tegen de natuur gekeerde instellingen; en deze non was daarbij eene uitzondering. Maar dat er - trots de gelofte, trots het gemis aan vermaken, trots de sombere kloostermuren - zooveel frissche levenslust kan zijn als ik onder deze nonnetjes waar-

1) In Italie nemen vele kloosters, om finantieele redenen, vreemdelingen op, die gedeeltelijk afgezonderd leven, toch - zoo zij 't wenschen - alle gelegenheid hebben met de nonnen om te gaan en een blik in 't intieme leven te slaan.

nam, is omdat hare natuur haar dringt elk zonnestraaltje te genieten of te werken naar haar gaven. Nooit zal ik vergeten hoe ik jaren geleden logeerde bij een zeer rechtzinnigen, daarbij perfectionistischen[1] dominé in Holland. De mystieke atmosfeer die ik inademde, schoon niet tusschen de kloostermuren, maar in een vroolijke villa, deed mij nu en dan de oogen uitwrijven en mompelen: Maar ben ik nog wel van deze wereld, de gewone zondige en prettige? Is die zon nog wel dezelfde, of zendt God hier naar deze villa afzonderlijke stralen, die alles, zelfs 't grashalmpje, doet zien in een geheel nieuw, wonderlijk licht, dat als een zondige duisternis doet aanzien al wat daar buiten ligt?

Italianen in zulk eene villa hadden niet zóó kunnen worden; daarvoor hadden zij zich tusschen de kloostermuren moeten opsluiten, de aanraking van buiten met geweld afsnijden. Het *geziene* werkt hier te onmiddelbaar op de voorstelling van het ongeziene; in den mensch schuilt te veel de kunstenaar.

'k Vermoed dat velen mijner lezers een bezoek hebben gebracht aan het klooster San Marco te Florence. Nauwe cellen, lange gangen, en aan 't einde daarvan de twee kleine vertrekken van Savonarola, den man met zijn krachtigen geest en krachtigen neus. Voor de schrijftafel met 't kleine houten crucifix, gebleven zooals 't was, ziet men hem in zijne verbeelding zitten, met de hand onder 't hoofd, bedekt door de zware monnikspij. Hij ook was een mysticus, ja, maar een krachtdadige hervormer zóó als de wereld er slechts nu en dan een voortbrengt, een die met geweld het zondige menschenkind drijft door de enge poort, die ten hemel leidt. Hoe komt het dat wij - zelfs al zagen wij den brandstapel afgebeeld waarop hij moest sterven, en op de muren der monnikscellen van het klooster bloedig-naiëf met groote boogen de bloedstralen spuiten uit het lichaam van den gekruisigden Christus - dat wij heengaande toch een vriende-

1) Mochten sommige lezers niet recht weten wat een perfectionist is, dan diene ter verklaring dat dit iemand is die geen zonde meer *kan* doen, ja geen pijn meer behoeft te gevoelen daar hij vervuld is van den geest Gods. Eens hoorde ik genoemden predikant dan ook zeggen tot eene dame die in den trein zat: ‘U heeft kiespijn, hè? Wel, 't is eigen schuld; u *behoefde* dat niet te gevoelen als de geest Gods in u leefde.’ Een oude leer onder een nieuwen vorm.

lijk schoone herinnering meedragen? Het is omdat die cellen stoffelijk versierd en geestelijk verlicht werden door fra Angelico. Deze is een geloovige, maar hij is blij te gelooven; hij zingt zijn geloof; hij geeft het weer in helle, blijde kleuren, in luchtig geplooide mantels; zijne madonna's dragen smart, maar zij geven hoop; wij voelen ze terug te zullen zien te midden van zegevierende engelen met gouden aureolen, zingende, op de harp spelende, op den hoorn blazende, dansende met de zwaargebaarde, maar kinderlijk zoetvrome heiligen in het zonnig lichte Paradijs. Fra Angelico is niet toevallig een Italiaan, en 't klooster San Marco staat niet toevallig op Italiaanschen bodem. Zóó begrepen de Italianen den godsdienst, en zóó wilden ze hem indrinken. Schoonheid een zedelijke kracht: zóó moet men den Italiaanschen beeldendienst verstaan. De Heidensche kern verklaart het instinkt van evenwicht en het religieus klassicisme die het volk verre hielden zoowel van de mystiek als van de buitensporige sensualiteit der hoogere klassen. De excessen, de kunstorgiën, het volk kende ze niet en verlangde ze niet. Ze waren slechts ziekelijke uitwassen, zelden een parel verbergend. Het hartebloed was niet verdorven.

En de Noordsche gothiek, de ernstige schoone, die met straffen vinger ten hemel wijst, als ware zij slechts noode aan deze zondige aarde gebonden; was zij dan geen zedelijke kracht? Voorzeker, en meer dan dat; ze klimt onmiddellijk tot de godheid op, en voor wie haar taal verstaat spreekt ze heerlijk; maar ze heeft geen glimlach op het strenge gelaat; ze is te hoog om liefelijk te zijn.

De witte als uit kant geweven *Campanile* van Giotto is misschien niet schooner, maar ze is zoo *anders* dan de wit marmeren dom van Milaan, een wereldsch bastaardkind, welks blinkend kleed niet zou passen bij den Noordschen hemel noch bij de mystiek. Hij is schoon, maar hij is tweeslachtig.

Luchtig rijst de Florentijnsche toren op als wilde hij de zon toevliegen; alleen, hij staat te stevig op de aarde. De ronde boogjes, de fijne zuiltjes, wijzen niet als de gothische dom met even zoovele punten ten hemel, verachtend wat daar beneden ligt; de beelden zijn geen heiligen alleen; maar al wie de aarde rijker maakten door kunst of wetenschap, door philosofie of theologie was waardig door Giotto

gebeiteld en door de menschheid vereerd te worden. Deze opvatting is misschien meer aardsch dan hemelsch, ik weet het niet, maar zij doet onzen blik wenden naar eene aarde, eeuwig jong en eeuwig schoon; naar eene aarde vriendelijk en lachend, zingend en juichend; niet eene zooals de Christen haar ziet, maar eene zooals de mensch haar wil.

De beschouwing van het Katholicisme uit het oogpunt, als wij dit deden, is zeer zeker voor tegenspraak vatbaar. Hoe komt het - zoude men kunnen zeggen - indien in den Romeinschen Katholiek, den eigenlijken onvervalschten vertegenwoordiger der kerk, nog steeds de Oud-Latijn is te herkennen, indien het schoonheidsdenkbeeld nog steeds een *sine quâ non* van zijn bestaan is, dat het Katholicisme in zoo vele landen, niet van dien geest doordrongen, zulk eene uitgebreidheid verkreeg? Dat een derde der meer nuchtere, minder esthetische bevolking van Nederland Roomsch Katholiek is, en dat in Engeland het aantal volgelingen der Kerk steeds toenemende is? Ons antwoord is dit. Zoo de Kerk steeds wist, en op dit oogenblik met vernieuwde kracht weet zich uit te breiden, dan is het juist om hare plooibaarheid, om haar vermogen zich aan karakter en natie aan te passen; het dogma omhoog houdend, ja, maar met de toepassing ervan de hand lichtend. De Kerk moge Italiaansch, esthetisch, zinnelijk in haren oorsprong of liever in hare ontwikkeling zijn, zij bevat - desniettegenstaande en juist daarom - de elementen die eene ongeloofelijke aantrekkingskracht uitoefenen, op het menschelijk hart, zoowel in het Zuiden als in het Noorden. De Madonnadienst moge in haar tegenwoordigen vorm in het Noorden nooit hebben kunnen ontstaan, de voorstelling van de Moeder Gods die het geheele Menschdom in haar verheven medelijden aan het hart drukt, is zóó vol poëzie, dat men zich niet kan verwonderen zoo een deel der Nederlanders dit moeielijk kan prijsgeven voor het meer onaf hankelijke, maar tevens meer nuchtere Protestantisme.

Er is echter een andere, nog gewichtiger reden die verklaart waarom onder de meer strenge, stoere volken de Kerk zich uitbreidt, of hare aanhangers behoudt. Het zijn hare hierarchie, hare autoriteit, haar positivisme op 't punt van dogma die een wondergroote kracht uitoefenen, welke

het Protestantisme - een godsdienst, maar geen Kerk - niet bezit, een kracht die den zwakke steunt en den sterke imponeert. Hadden niet hare toenemende onzedelijkheid, hare aflaten en zoovele praktijken meer een ergernis verwekt die eene reactie moest te weeg brengen; waren er niet politieke redenen buiten den godsdienst om in het spel geweest, - zouden de Nederlanders zich dan wel losgescheurd hebben van de Kerk? Zouden niet veeleer zijn bewoners tot op den huidigen dag verdeeld zijn in: Katholieken en - ongeloovigen? Trachtte ook niet Luther, de man van het: 'Hier sta ik; ik kan niet anders', een *modus vivendi* te vinden tusschen zijn geweten en zijn kerk? En Engeland? Zoo niet twee mooie oogen Hendrik VIII betooverd hadden, zoude mogelijk de Staatskerk de Katholieke zijn gebleven, zooals zij het nog half is in hare vormen en haar ritus. Neen, zoo slechts het dogma de basis vormt van zijn geloof, behoeft geen Nederlander de esthetisch-sensueele opvatting van den Zuidlander te deelen; maar hij kan in zijn godsdienst zooveel mystiek leggen als zijne natuur hem aangeeft. Trouwens, ziet men niet in den laatsten tijd bij de Noordsche mystici eene duidelijke neiging tot de Katholieke kerk, waarin zij de elementen weten te vinden die met hun wezen overeenstemmen? Maar daarom staat zulk een mysticus niet dichter bij den Italiaan, namelijk den Latijnschen Italiaan, dan te voren. Ik durf dan ook te beweren dat een Hollandsch of Engelsch lid der Zaligmakende kerk dichter bij zijn Protestantschen landgenoot dan bij zijn Italiaanschen geloofsgenoot staat.

Om een bewijs te geven hoe dezelfde godsdienst, dezelfde zaken, dezelfde omgeving al naar den aanleg, het ras, het karakter van het individu een geheel anderen indruk te weeg brengen, haal ik aan wat twee mannen, voor het eerst Rome bezoekend, daarvan bij hunne terugkomst zeiden.

Renau schrijft in 1849 aan Berthelot: 'Ik ben in dit land gekomen, wonderlijk ingenomen tegen den zuidelijken godsdienst; ik had mijne phrasen gereed over deze zinnelijke en kleingeestige godsvereering; Rome was voor mij het verderf van het godsdienstig instinkt; ik dacht hartelijk te lachen over het bijgeloof daar. Maar zie! de madonna's hebben mij overwonnen; ik heb in het volk, zijn geloof, zijne beschaving, eene verhevenheid,

een poëzie, een idealiteit gevonden, die ik bij geene andere weet te vergelijken. Hoe zal ik dat alles uitdrukken? Hoe kan ik u aan het nieuwe leven, waarin ik mij met hartstocht dompel, deel doen nemen, mijn vriend? Ons idealismus is abstract, streng, zonder beelden; dat van dit volk is plastisch, aan den vorm gehecht; het kan niet anders dan zich daarin uiten. Men is geen kwartier in Rome zonder getroffen te worden door die weelderige vruchtbaarheid van beelden. Overal schilderijen, standbeelden, kerken, kloosters: niets banaals, niets vulgairs: alles is van idealismus doordrongen.'

Hoor nu een Rhijnlander, die in 1499 naar Rome gekomen is om den Pauselijken zegen te ontvangen. 'Vraagt gij mij, waarom ik weer uit Rome vertrokken ben, dan antwoord ik u dat wij, lieden van den Rhijn, goede Christenen zijn en gehoord en gelezen hebben, dat het christelijk geloof met het bloed der martelaren op goeden grond gevestigd is, en door velerlei wonderen verheerlijkt. En daarom is het dat er onder ons menschen in het Rhijnland aan het Christelijk geloof niet wordt getwijfeld. Nu echter ben ik jarenlang in Rome geweest en ik heb de levenswijze gezien der prelaten en aanzienlijken, en indien ik nog langer gebleven ware, zou ik vreezen niet slechts met mijn geloof op dwaalwegen te geraken, maar zelfs een epicurist te worden en aan de onsterfelijkheid der ziel te gaan twijfelen.'

't Is waar, deze Rhijnlander schreef in 1499, in den tijd dat de onzedelijkheid der Kerk spreekwoordelijk was. Maar dit doet hier weinig ter zake. Onzedelijke prelaten waren er in 1849 ook, maar Renan liet ze voor wat ze waren. De christelijke kunst, de inspireerende Madonna's waren er evenzeer in 1499, maar voor onzen Rhijnlander waren ze eene bijzaak. Deze beoordeelde den godsdienst naar zijne priesters; Renan naar het volk, dat, niettegenstaande onzedelijke priesters, de idealiteit van den godsdienst in zich opneemt. De een legde het gewicht in de linker-, de ander in de rechterschaal; de meer of minder esthetische aanleg besliste.

En de conclusie? vraagt ge. - Zoo de Latijnen de Kerk maakten tot wat zij werd, haar omscheppende naar eigen socialen en artistieken aanleg, kunnen zij haar dan niet weder hervormen, het uitgediende wegwerpen, behouden wat

overeenkomt met den tijdgeest; den tijdgeest die door alle rassen en natiën heenvoert, wegrukkend of medesleepend wat hem in den weg staat?

Lezers, wij willen geen conclusies maken; zij passen toch nooit als de tijd der vervulling dáár is. En dan - hebt ge niet allen geluisterd naar Pierre Froment die bedroefd tot in zijne ziel Rome verliet, meenende dat de Eeuwige Stad had uitgediend? Wat Pierre Froment dacht, leeft in het hart van velen, en de gebeurtennissen schijnen het te bevestigen. Maar Pierre Froment zag met de oogen zijner fantazie, dáár het licht doende vallen verblindend sterk, ginds in 't halfduister latend wat hij niet wist te ontwarren; en de lezer - zelfs de niet oppervlakkige - oordeelt naar wat overwaait van Zuid tot Noord: hier een moordaanslag, daar een bankschandaal; maar hij vergeet dat 't niet aangaat een volk te beoordeelen uit de ‘gemengde berichten;’ dat men òf van verre staande, òf wel van nabij slechts een vluchtigen blik werpend, niet ziet de beken en beekjes die 't land bevruchten, maar alleen de groote rivier die aan het landschap zijn naam geeft.

Wie de Italianen leerde kennen en liefhebben ziet ze niet als een volk bij hetwelk geen krachten meer overbleven, dat heeft afgedaan in de wereldgeschiedenis, maar alleen als een dat een zware proeve heeft te doorstaan, dat boete heeft te doen voor over-schatting, dat moet leeren arbeiden, geduldig, zelfstandig, niet overhaast; zoekend en tastend eerst, dan zeker en opnieuw zelfbewust, zonder zelfbedrog. Als het zijn eigen schaal zuiver zal hebben gesteld, zal het niet meer worden gewogen en te licht bevonden.

En de Kerk? de Kerk met haar muffe dogma's en oud poppenspel, dat nog alleen qua godsdienst - niet als instelling - boeren, burgerlui en vrome zieltjes weet te boeien, heeft zij uitgediend of zal zij langzamerhand de staatsinstelling naderen, zich met haar vereenigen om te samen den weg van den socialen vooruitgang te betreden?

De sociaal-religieuse woelingen in andere landen gadeslaande, zoude men zeggen: ook het Katholicisme gaat mee met zijn tijd, zooals het dat altijd zoo bewonderenswaardig heeft weten te doen. Het verloochent niet zijne dogma's, maar het weet te gelegener ure ze te doen vergeten; het begrijpt dat, nu sociale vooruitgang de hoofdleus wordt, het ook hierin moet

voorgaan, tenminste zijne stem hebben. En Leo XIII met zijn scherpen geest, zijn helderen kop begrijpt dit evenzeer. Was ik er nog niet vóór korten tijd getuige van hoe eene Engelsche socialiste, in hare stad algemeen bekend als zoodanig, schoon meer sociaal dan politiek arbeidend, hier in Rome kwam met een aanbevelingsbrief van een Monseigneur uit Liverpool voor den Paus, van wien zij, ter wille der Katholieke vrouwen in een harer arbeidsterclubs, gaarne den zegen wilde ontvangen? En de H. Vader - die zelf ongesteld was - liet door middel van een der Monseigneurs uit het Vatikaan zijne handen op de hare leggen met de woorden: 'Whatever you be, a Catholic or a Protestant, your work is angel's work.'

Maar de Kerk handelt hier anders. Hier doet zij alles om het maatschappelijk belang tegen te werken, ten einde daarvan later zelve de vruchten te kunnen plukken; hier heeft zij tot opdracht, tweedracht onder de partijen te zaaien, en - schoon zich vooralsnog openlijk buiten het politiek leven houdend,[1)] - in stilte hare krachten te verzamelen tot den aanval. Zij, die een engel der vertroosting kon zijn in tijden van beproeving als deze, zij is het alleen door de mannen en vrouwen onder hare dienaars, wier liefde tot de menschheid is als een licht dat warmte uitstraalt, een licht dat geen politieke brandstof noodig heeft om te blijven gloeien.

Maar waar de Kerk openlijk een stap doet voor haar Italiaansche kinderen, dit noemende eene daad van liefde voor de verdrukten en lijdenden, zelfs daar is achter den sluier van menschenliefde een politiek belang verborgen. Wie herinnert zich niet de zending van Monseigneur Macario naar den Negus van Abyssinië, om vrijen aftocht te smeeken voor de krijgsgevangenen? Was het werkelijk omdat het hart van den Heiligen Vader bloedde om het lot zijner kinderen? Men behoeft geene scherp doordringende oogen te hebben om te zien welk een schitterenden politieken triomf er behaald zoude zijn met den goeden uitslag; en welk een droevig figuur de Italiaansche Staat daarbij zoude hebben gemaakt!

1) De opdracht van het Vatikaan aan zijn geloovige zonen is: Niet stemmen of verkozen worden in 's Lands bestuur; wèl in 't gemeentelijk bestuur. Hoe herkent men hieraan de diplomatie der Kerk die voetje voor voetje gaat, zich nooit overhaast, maar ook nooit moede wordt.

Dat de Afrikaansche vorst de meest diplomatische der drie partijen zoude zijn, en aan Monseigneur voor den Paus een beleefden onderdanigen brief zoude medegeven met vijf gevangenen als toegift, dat had zelfs de curie niet kunnen voorzien.

Tweedracht zaaien, hatelijke oppositie voeren tegen het bestaande, dat is het wat de Kerk hier doet. En denk u dit in eene stad waar de regeerende koning en de pauselijke pretendent op een paar honderd meter afstand van elkaar wonen; eene stad waar wereldlijke en kerkelijke belangen eeuw in eeuw uit gestreden hebben om één te worden, al is het dan ook, juist uit hoofde der tegenstrijdigheid die in het denkbeeld zelf ligt, nooit volkomen gelukt.

Ziehier een klein voorbeeld hoe de Kerk tot in kleine wereldsche zaken *blijft* strijden om den voorrang, en verbittering blijft voeden. Dezen winter gaf een hooggeplaatst Staatsambtenaar (schoon Pausgezind, zooals vele hoogadelijke families hier) een bal, waarop ‘toute Rome’ zoude worden vertegenwoordigd. De zuster, die de gasten ontvangen moest, was hofdame der koningin, de broeder lid van het Parlement; een groot deel der genoodigden waren van verre of van nabij met het hof verbonden. Ook de pausgezinden, des gastheers vrienden, zouden natuurlijk komen. En welke boodschap komt uit het Vatikaan? Dat den graaf verboden wordt de Quirinaal- met de Vatikaan-vrienden te zamen te ontvangen. Zelfs een broederlijke en zusterlijke omarming in den dans scheen niet geoorloofd. Daar echter de uitnoodigingskaarten reeds waren rondgezonden, en men toch ook niet goedsmoeds het gebod van hooger hand in den wind kon slaan, werd een vergelijk getroffen dat eerst de Zwarten afzonderlijk, daarna de Witten zouden worden ontvangen. En tot zulke kleine hatelijkheden leent zich de Universeele Moederkerk!

Maar 't is niet ons doel in politiek vaarwater te geraken. Wij hebben alleen door kleine voorvallen uit het ons dagelijks omringende een vluchtigen blik willen doen werpen op de moeielijkheid om de religieuse aspiraties der Italianen in overeenstemming te brengen met hunne idealen van socialen vooruitgang, en willen doen zien dat zoo in de Kerk eene

hervorming mogelijk is, zij zelve in de eerste plaats hiertoe moet medewerken, niet zich afkeerend van den tijdgeest zooals zij 't hier doet, maar zich tot haar wendend, zooals zij 't in andere landen doet. Nu is het misverstand ontstaan, het droevig misverstand, dat godsdienst en clericalisme één zijn. Nu kent men niets anders dan eenvoudig-geloovigen of clericale drijvers aan den eenen, en onverschillige sceptici of anti-kerkelijke politici aan den anderen kant. Wat daar tusschen ligt, en werkelijke godsdienst is, blijft in het menschelijk hart verborgen; 't heeft als zoodanig nog geen stem, geen kracht, geen ver zich verbreidenden invloed. In de eerste plaats werkt hiertoe mee het standpunt der Kerk zelve, die wereldsche goederen verlangt om geestelijk sterk te zijn; in de tweede plaats de geschiedenis, de tradities, de aanleg van den Latijnschen geest, die, nu Staat en Kerk niet meer vereenzelvigd kunnen worden, zich òf tegen den een, òf tegen de andere keert.

Maar dat het nu zoo is, wil dat zeggen dat het altijd zoo zijn zal? Kan de Kerk zelve niet gaan inzien dat zij dwaalt in hare overtuigingen omtrent het welzijn van Italië? Kunnen de nu nog zwakke stemmen die roepen om eene religie in plaats van eene politieke kerk, niet sterker worden, den boventoon krijgen? Kunnen er in de Kerk zelve niet meerderen opstaan, als pater Semeria, die dit voorjaar in den vastentijd geloovigen en ongeloovigen tot zich riep en met zijne onwelluidende stem en weinig sierlijke gebaren de geheele menigte wist te boeien dag aan dag, week aan week, alleen omdat hij een *overtuigde* was; een overtuigde die had gelezen Marx en Bebel, die kende Fransche letterkunde en Duitsche wijsbegeerte, maar die toch aandrong dat men zou gelooven, zoo niet kinderlijk-eenvoudig, dan met kracht van redenen; die de dogma's ter zijde liet en liefde tot de menschheid predikte, universeele broederliefde, terugkeer tot de moraal, de zuivere en onvervalschte; die in naam van den mystieken Christus, van de zachte, teedere, alle menschenkinderen begrijpende Maria, van de heiligen met doorstoken handen, geschoren kruinen en overwonnen zinnen, allen weer wilde brengen tot het geloof, tot den godsdienst, tot de eenvoudige plichtsbetrachting die Gode welgevallig is?

Italië is een chaos, maar 't is een land waarvan nog veel te verwachten is, als godsdienst, moraal en sociaal begrip in meerdere harmonie zullen kunnen te samen leven. Zeker een land van mystici zal Italië nooit worden; het denkende deel der bewoners zal altijd sceptischer blijven dan in andere landen. De nieuwe adem die over de Noordlanden vaart, het nieuwe licht dat daghet uit den Oosten, de nieuwe profetiën uit den mond der zieners, die allen dragen het karakter der mystiek, die allen doen terugkeeren tot de heilige binnenkamer der ziel om daar een licht te ontsteken buiten het zonnelicht om, deze profetiën en deze mystiek zullen nooit ten volle het hart doordringen, van wien nog Latijnsch bloed in de aderen stroomt. Toch, bij nadere inwerking van den Noordschen geest, bij de meerdere behoefte aan een werkelijken godsdienst die zich begint te openbaren, bij de teleurgestelde verwachtingen die het materialisme gaf, zullen zij van dat nieuwe juist zóóveel opnemen als bestaanbaar is met het gezonde mensch-zijn, met het heldere licht dat van Gods hemel straalt, met de genietingen in de schoonheid die de aarde aan hunne voeten legt. Want materialisten zullen zij altijd in zeker opzicht blijven, schoon dan ook verfijnde.

Helden als de pelgrimsreiziger in den laatsten of voorlaatsten roman van Huysmans, schilderijen als ‘de drie Bruiden’ van Toorop, een Italiaansch brein had ze niet kunnen voortbrengen; of liever - want een kunstenaar is met veel broozer banden aan ras en bodem gebonden dan een gewoon menschenkind - ze zouden nooit, als in het Noorden, het intellectueele deel der natie aan 't schwärmen brengen.

Het knielend-biddende leven, het vage zoeken en tasten van Huysmans' held zoude hen ongeduldig maken en zij zouden 't eerst van alles in het procédé van 's mans ziel de physiologische zijde, namelijk de reactie van zijn vroeger weinig godsdienstig of mystiek leven, zien.

Een schilderij waarbij men, om het recht te verstaan, Indische philosofie moet kennen, zoude voor hen niet klaar genoeg zijn. En dit niet uit zin voor 't academische, allerminst uit angst voor 't nieuwe, maar doodeenvoudig omdat de Latijn houdt van de zon over dag en de duisternis in den nacht, van philosofie in de boeken en klaarheid in de beeldende kunst.

Is dit slecht? Is dit goed? Ik zou het noch het een noch het ander kunnen noemen. Beide richtingen zijn noodig voor de harmonie van 't geheel.

Wie aan Italië een bezoek brengt, en zijn blauw-wazige bergen tegen den horizont ziet glooien, zijn goud-gele vruchten zwaar en dicht ziet hangen aan de donkere takken, hij hebbe Italië lief, niet alleen om zijn zon, niet alleen om zijn blauwe zee, om zijn zilver-grijze olijven, maar ook om het volk dat op dien bodem tiert en lijdt, weent en lacht; om het volk in hetwelk niettegenstaande zijne oude, oude beschaving toch nog altijd het natuurkind is blijven leven; om het volk dat wij niet kunnen meten met de maat van 't Noorden, niet kunnen begrijpen met een door vooroordeelen bevangen ziel; om het volk dat zich weliswaar maakte tot wat het is, zooals alle volken dit doen, maar dat, half verward, medegevoerd, omkneld door de nieuwe omstandigheden, nog niet helder zijn weg ziet, dat zich nog los moet maken van wat verouderd en verwrongen is, zich aan moet passen wat met den geest des tijds, die door ons allen heenvaart, overeenkomt; dat in zijn leiders dikwijls ongelukkig was, in zijn kerk een vijand zoowel als een vriend heeft, een Janus met twee aangezichten; dat nog niet *kan* zich ontdoen van de oude zakken, nu de nieuwe wijn dáár is; maar ze lapt en lapt, hier een scheur naaiend, dáár een gat stoppend, toch langzaam en gestadig arbeidend aan nieuwe zakken, frischer van kleur en hechter van stof.

Dat van dit werk nog weinig te ontwaren is, spreekt van zelf. Onze oogen zijn kortzichtig en onvolmaakt. Zij kunnen niet eens een steenen muur of een katoenen lap doorboren, en hoe zouden zij dan van verre achter den sluier van het politieke geharrewar duidelijk de krachten zien, die uitgaan naar ware, duurzame, ieder en alles doordringende hervorming?

R o m e , Mei/Juli '97.

C. DE VRIES ROBBÉ.

Dramatisch overzicht.

Het tooneel voor het volk.

In zijn bekenden brief aan d'Alembert, den zoogenaamden ‘Lettre sur les spectacles’, schrijft Rousseau: ‘Les spectacles sont faits pour le peuple, et ce n'est que par leurs effets sur lui, qu'on peut déterminer leurs qualités absolues’.

Men weet dat Rousseau over het tooneel van zijn tijd en van vroegere tijden niet goed te spreken was. Dat wereldsch vermaak, waarvan mooie, rollende zinnen de groote aantrekkelijkheid uitmaakten, waarbij alle natuurlijkheid was verbannen, en dat - alleen op Molière en een enkelen andere sloeg deze critiek niet - zich slechts met koninginnen, ridders en gravinnen inliet, maar geen oog had voor de ‘kleine luyden’, was hem een gruwel. Hij, van wien Jules Lemaître zegt, dat hij alvermogend was, ‘parcequ'il fut *peuple* avec génie’, en omdat hij het eerst in de Fransche letterkunde een stem gaf, en welk een stem! aan de vage ideeën, aan de droomen en duistere verlangens die zich eeuwen lang in de eenvoudigen en misdeelden hadden opgehoopt, - Rousseau droomde van een democratisch tooneel, dat de geheele maatschappij zou omvatten.

Er is een hooge opvatting van de kunst o.a. door Théophile Gautier gepredikt in deze woorden over de poezie: ‘De Muze heeft de fierheid van een godin en erkent slechts de wetten die zij zichzelf gesteld heeft (ne reconnaît que son autonomie). Zij weigert in dienst te treden van een idee, want zij is koningin en in haar koninkrijk moet alles haar gehoorzamen. Zij neemt van niemand een wacht-

woord aan, noch van een stelsel, noch van een partij en indien de dichter, haar meester, haar dwingt om aan het hoofd van een troep een lied te zingen of een fanfare te blazen, neemt zij daar vroeg of laat wraak over....'

Maar naast die opvatting is er plaats voor een andere, die de kunst niet buiten het leven plaatst, die den kunstenaar laat medeleven het leven van zijn tijd en hem laat lijden met de nooden van zijn volk. En die opvatting is door de grootsten onder de grooten, door een Schiller, een Victor Hugo, een Lamartine, een da Costa gehuldigd. Deze kunstenaars hebben niet geschroomd zich te plaatsen midden in den maatschappelijken strijd, hetzij om de heerschende ideeën te verdedigen, hetzij om ze te bekampen, maar steeds luide verkondigend in den kunstvorm dien zij zich gekozen hadden, wat zij zich als het godsdienstig, wijsgeerig, staatkundig of maatschappelijk ideaal stelden voor *hun* tijd en *hun* volk.

En onder hen zijn er die, als William Morris, niet willen dat de kunst, evenmin als de opvoeding, evenmin als de vrijheid, het privilegie blijve van enkele vermogenden of fijnbeschaafden, maar die haar beschouwen als een noodzakelijk element in elk menschenbestaan. Zij meenen dat allen recht hebben op 'het brood der schoonheid' en dat er gezocht moet worden naar een kunst voor het volk, in afwachting van een kunst door het volk.[1)]

Dit geldt niet alleen, zooals Morris het in de eerste plaats bedoelde, voor de decoratieve kunst, de kunst in huis, dat geldt ook voor andere kunsten, die eerst buitenshuis tot haar recht komen, met name voor de dramatische kunst. Want is niet tooneelspeelkunst, wat Schimmel haar noemt in een zijner aanteekeningen bij een nieuwe reeks van zijn Dramatische werken, 'de voornaamste, misschien wel de eenige (kunst) die op de massa inwerkt en waardoor deze in aanraking komt met de letterkunde', en de dramatische kunst de kunst die 'het levendigst bewogen en aangedaan (wordt) door wat er tintelt en woelt en bruist in den boezem van het volk'?

Die overtuiging zal het wel geweest zijn - al bleek het uit het vrij mager debat niet duidelijk - welke op de algemeene vergadering van het Tooneelverbond in Mei van dit jaar een der afdeelingen er toe bracht om over de wenschelijkheid van volkstooneelvoorstellingen een gedachtenwisseling uit te lokken, welke

1) Jeen Lahor, W. Morris, Genève 1897.

geëindigd is met een opdracht aan het Hoofdbestuur om over dit onderwerp een rapport uit te brengen.

Een van de merkwaardigste pogingen van den laatsten tijd om een tooneel voor het volk tot stand te brengen is die, waarvan Maurice Pottecher het initatief heeft genomen en waarover hij ons het een en ander heeft medegedeeld, eerst in de voorrede van zijn eerste volksdrama: *Le diable, marchand de goutte*[1] en nu onlangs in de *Revue de Paris* van 1 Juli jl.

Te Bussang, een dorp in de Fransche Vogezen, hebben eenige mannen en knapen zich, het eerst in den zomer van 1895, vereenigd om een drama van een hunner dorpsgenooten op te voeren, en dat zonder kans om er iets mee te verdienen, na een voorbereiding van niet meer dan vier weken, enkel met het doel om zich te vermaken en anderen vermaak te geven.

De achtergrond, van het door de natuur verhoogd tooneel werd gevormd door de berghelling met haar weiden, akkers en bosschen. De tooneelvloer was het gras van het veld; het decoratief bestond uit een rij beweegbare dennen, enkele dagen te voren in het bosch geveld en met onzichtbare kokers in den grond bevestigd, en verder uit den houten gevel van een boerderij zooals men die in de Vogezen vindt met haar ongelijke ramen en den uitwas gevormd door den bakoven. Het tooneel, vijftien meter breed en even zoo diep, domineerde de afgesloten ruimte bestemd voor de ongeveer tweeduizend toeschouwers, die, voor een deel op houten banken gezeten, voor verreweg het grootste gedeelte staande de voorstelling bijwoonden. Van ver en nabij waren zij gekomen, boeren en boerinnen, ambachtslui, soldaten, kleine burgers, vermengd met enkele door nieuwsgierigheid gedreven toeristen, en drie uur achtereen genoten zij van het ongewone schouwspel. Een levendig, bevattelijk, licht bewogen publiek, zooals men er elken schouwburg een wenschen zou.

Wat daar vertoond werd was een eenvoudig drama, waarvan het onderwerp: d e D r a n k d u i v e l , een hartstocht te aanschouwen gaf, dezen bewoners der Vogezen maar al te goed bekend.

1) Théatre du peuple. Premier spectacle: L diable marchand de goutte. Pièce populaire en trois actes par Maurice Pottecher. Nancy 1895.

De Duivel zelf, een populaire figuur bij uitnemendheid, leidde als de geest van het kwaad de handeling, en tegenover hem, met hem den strijd aanbindende, stond, als de geest van het goede, een vrouw, de incarnatie van liefde en toewijding, die om haren man van het eeuwig verderf te redden haar eigen leven ten offer biedt aan de hel. Een sprekende voorstelling, een treffend beeld, geen zedeles en geen preek.

De vertooners waren ongeoefenden en ongeletterden, maar die door hun toewijding vergoedden wat hun aan ervaring ontbrak, en wier oorspronkelijkheid van opvatting aan het spel een frischheid, een vanzelfheid gaf, die men bij tooneelspelers van beroep te vaak mist.

Het succes was volkomen en reeds na deze eerste proef kon het *Théâtre du peuple* als gesticht beschouwd worden. Het volgend jaar (1896) werd, op dezelfde plaats, behalve *Le diable marchand de goutte*, een tweede stuk van Pottecher, *Morteville* vertoond, een somber drama, een legende, waarin alles: het onderwerp, de phantastische costumes, de schilderachtige mise en scène tot de verbeelding van de toeschouwers spraken; een beeld van liefde, waaraan de ernstige en toch opwekkende gedachte ten grondslag ligt, dat geen offer vergeefsch is, en dat het bloed en de tranen die men voor de wereld stort er een nieuw geluk doen ontkiemen[1)]. Dit jaar is het een ‘comédie villageoise’, die de aandacht van het publiek komt vragen.

Zulk een tooneelvertooning in de open lucht is zeker niet geschikt voor het fijn geschakeerd moderne tooneelspel, noch voor het intieme drama, noch voor de symboliek van Maeterlincks stukken. Zij kunnen in het groote kader waarin zij zich bewegen, in het volle daglicht, enkel groote lijnen te zien geven, scherp geaccentueerde karakters, verwikkelingen en hartstochten die duidelijk en tot iedereen spreken. Pottecher herinnert dat reeds Michelet van een dergelijk tooneel droomde, toen hij den jongen mannen van zijn tijd toeriep: ‘Donnez (au peuple) l'enseignement souverain qui fut toute l'éducation des glorieuses cités antiques: un théâtre vraiment du peuple. Et sur ce théâtre montrez-lui sa propre légende, ses actes, ce qu'il a fait. Nourrissez le peuple du

1) Maurice Pottecher. Le théâtre populaire (*Recue de Paris* 1 Juillet 1897.)

peuple...' Dat tooneel wilde Michelet 'simple et fort': de jonge verbeelding van het volk maakt alle kostbare costumeering, alle schitterend decoratief, volgens hem, overbodig.

Schimmel stelde zich iets dergelijks ten doel toen hij stukken schreef als: *Een deugniet* en *Nacht en Morgenrood*[1]. Het eerste wilde in eenige tafereelen uit het leven van de Ruyter de populaire figuur van Bestevaâr nog eens voor het volk brengen; een frisch in den volkstoon geschreven stuk, misschien geen 'pièce bien faite', maar een dat, zooals het geschreven is, indruk moet maken op een publiek, waarbij de vaderlandsche toon gemakkelijk aanslaat. Het andere is een episode uit de laatste dagen der Fransche overheersching (November 1813). Of dit breeder nitgesponnen drama stevig genoeg in zijn voegen zit, of zijn dramatische strooming krachtig genoeg is om het vijf bedrijven lang te dragen en al dien tijd de belangstelling van het publiek gaande te houden, weet ik niet. Bij de vertooning nu zes jaar geleden heeft het stuk zich niet op de been kunnen houden. Sedert heeft de schrijver het omgewerkt, en de proef zou nog eens genomen kunnen worden, of het Schimmel thans gelukt is wat hij in zijne 'aanteekening' zegt beoogd te hebben, nl. 'een stuk te leveren, dat, aan de nationale geschiedenis ontleend en geschikt in nationale gedenkdagen dienst te doen, voor het voetlicht gebracht, de aandacht van den gewonen toeschouwer zal kunnen wekken.'

Maar dat is hier thans de eigenlijke vraag niet. De vraag is, of er op ons tooneel plaats is of plaats gemaakt moet worden voor wat Schimmel onder anderen in de beide genoemde stukken heeft willen geven, voor de aanschouwelijke voorstelling van de belangrijkste episoden uit ons nationaal verleden. Mij dunkt die vraag is niet voor tweeërlei beantwoording vatbaar. De kunst is slechts om het historisch drama, het historisch tafereel, voor een groot publiek genietbaar te maken. Schimmel zegt daarvan in zijne 'aanteekening' op *Nacht en Morgenrood*: 'Het historiespel zooals het in de laatste helft der vorige eeuw werd beoefend door onhandigen, die alleen 't kopieeren en in dialoog brengen der kroniek voldoende achtten, is sedert lang terecht veroordeeld. *Tous les gen-*

1) Deze stukken, het eerst in *Elsevier's maandschrift* gepubliceerd, zullen binnen kort verschijnen in de Tweede Reeks der 'Dramatische werken van H.J. Schimmel,' Schiedam, H.A.M. Roelants.

res sont bons hors le genre ennuyeux, en het historiespel behoort zeker tot het laatste. Het historisch drama echter, zooals een kunstenaar zich dat moet voorstellen, is naar mijne meening geheel iets anders. 't Heeft de roeping één periode in haar totaliteit op te vatten, het hoofdfeit in het volle licht te plaatsen en daaromheen andere feiten te groepeeren, die den geest en de lokale kleuren van het tijdvak aanduiden; 't heeft de roeping geen redeneering te geven, maar handeling, tot de verschillende maatschappelijke lagen en schachten door te dringen... De rijkdom van de daar ontgonnen mijn ligt voor 't grijpen.'

Naast het volksdrama, zooals Pottecher het in *Le Diable marchand de goutte* trachtte te geven, naast de klucht, waarvan men uit de eigen letterkunde, uit Breeroo en Langendijk, zal kunnen putten, zal ook het historisch drama op het repertoire van het tooneel voor het volk een plaats moeten vinden.

Waar echter dit volkstooneel te vinden? Wij kennen de zendingsfeesten, de volksmeetings in de open lucht, maar is er in ons land een plaats waar voor Nederland een proef genomen kan worden gelijk Pottecher het te Bussang voor Frankrijk deed? Is er ergens een heuvelachtig terrein, een hooge vlakte door bosschen ingesloten, op een landgoed, op een heide, waar een dergelijke volksvoorstelling mogelijk gemaakt kan worden?

Zij het dan ook wellicht niet in dezen vorm, het tooneel voor het volk behoort toch zeker tot het bereikbare.

In Parijs heeft men, op nationale gedenkdagen en bij andere gelegenheden, de kostelooze tooneelvoorstellingen in de gesubsidieerde schouwburgen. Zij worden overdag gegeven. De voorstelling vangt in den regel om één uur aan. Maar reeds bij het aanbreken van den dag posteeren zich de moedigsten en geduldigsten voor de deuren van den schouwburg, om tien uur is er een formeele *queue*, en wanneer om één uur de deuren opengaan dan blijkt het dat er achter de een of twee duizend voor wie de schouwburg plaats heeft nog honderden anderen stonden die, na uren wachtens, teleurgesteld huiswaarts moeten keeren. De houding van het Fransche publiek bij zulk een gratisvoorstelling is meermalen beschreven[1)]. Bij het binnen komen in die groote hooge ruimte zien de eerst binnentredenden

1) O.a. door Paul Desjardins, overgenomen in de Annales politiques et littéraires van 18 Juli 1897.

meestal eenigszins verlegen rond. De stilte die er in het leege gebouw heerscht, doet hen een oogenblik aarzelen, als stonden zij op den drempel van een kerk, maar is eens de stilte verbroken door de steeds aangroeiende menigte, dan haasten zij zich naar de plaatsen die hun voorkomen de beste te zijn. De loges, die afgesloten ruimte, waarin men zit als in een kooi, trekken hen het minst aan; de stalles, het parterre, waar men niets boven zich heeft en ruimer voor zich uit kan zien, vallen meer in den smaak. Het publiek ziet er over het algemeen netjes uit; werklieden met hun vrouwen of beminden, kleine burgerluidjes met of zonder kroost, allen op z'n Zondagsch. Alleen hier en daar bespeurt men enkele schamel gekleeden met de sporen van kommer en ontbering op het gelaat, hier misschien gekomen om hunne ellende, zoo het kan, voor een oogenblik te vergeten. Zij zitten daar als verloren tusschen de menigte, alleen met hun zorgen en hun gedachten; niemand kent hen en zij kennen niemand. En wat van hen geldt, geldt over het algemeen van het publiek dat deze gratisvoorstellingen bezoekt. Tusschen hen die bij den dag leven van hun handenarbeid, meent Paul Desjardins, bestaat geen eenheid, geen ‘esprit public’, geen liefde die hen samenbindt; in de vormen hunner ontbering, in de mate van hun geestkracht, in hun geloof, in hunne gewoonten verschillen zij tot in het oneindige van elkander. En elk gaat zijn eigen weg, ‘enterrant sa chétive part de proie pour la ronger à loisir, comme des animaux obliques et nocturnes...’ Zoo zitten zij daar bij den aanvang van de voorstelling. Maar naarmate de vertooning vordert en de aandacht meer gespannen wordt, allen meegesleept worden door hetgeen zij daar te zien en te hooren krijgen, naarmate de kunst van het drama het innerlijk leven van die verzamelde menigte doet toenemen, komt er verandering in de onderlinge verhouding van die menschen. Elk van de toeschouwers, die zoo pas nog een vreemdeling was voor zijn buurman, door zijne ellende, door zijn trots, door den wedstrijd om het brood voor een ander ongenaakbaar, voelt zich nu getroffen, niet door het lot van zijn buurman, maar tegelijk met hem en evenals hij door wat zij daar te samen zien vertoonen. Er komt een begin van broederschap. Dat volk, zoolang reeds verbrokkeld, zonder onderlingen band, sluit zich voor een oogenblik weer aaneen....

Diezelfde ervaring is herhaaldelijk ook elders opgedaan. Her-

haaldelijk is het gebleken, dat de kunst en hare verschillende vormen een sociale macht is, in staat om te vereenigen wat voorheen ver van elkander stond, om een anderen plooi te geven aan het denken en gevoelen van hen die gebukt gaan onder de zorg voor het leven van elken dag.

Van de voorstellingen sprekende, die door de artisten van het Théâtre français in de prachtige ruïne van het oud-romeinsch theater te Orange gegeven worden, waar aan duizenden en duizenden de schoonheden van *Koning Oedipus* en van *Antigone* worden geopenbaard, zegt Gustave Larroumet: ‘Cette puissance propre de l'art théâtral, qui met les oeuvres les plus hautes à la portée des plus humbles et fait un seul être de tant d'êtres divers, en multipliant l'impression de chacun par celle de tous, s'est exercée ici, aussi forte que possible.’

Ligt het niet op den weg van allen die de verbetering van den maatschappelijken toestand van het volk bovenaan op hun, radicaal of vooruitstrevend liberaal, programma schreven, mede te werken om in het plat en somber leven van zoo velen wat kleur en licht, wat verheffing te brengen? En is niet met de muziek de dramatische kunst de kunst die het meest onmiddellijk spreekt tot allen, waardoor een breeder blik op het leven, waardoor gemeenschapsgevoel, liefde voor zijn land en zijn geschiedenis, een beter begrijpen dat tot een geduldiger verdragen lijdt, schoonheidszin, kunnen worden aangekweekt en ontwikkeld?

In welken vorm dat geschieden zal: door vertooningen in de open lucht, zooals te Bussang in het ‘Théâtre du peuple’ en te Orange in het ‘Théâtre antique’, door gratis-voorstellingen zooals te Parijs, door geregelde vertooningen tegen eenzelfden, geringen toegangsprijs in bestaande schouwburgen of in een daarvoor te stichten volksschouwburg, - daarover kan van gedachten worden gewisseld. Zoo men het maar eens is over de wenschelijkheid om iets in dien zin voor de groote menigte te doen, om te zorgen dat de kleine man, dat de werkman zijn vrijen tijd en zijn geld niet langer verkwiste, zijn smaak en zijn hart niet langer bederve met laffe en smakelooze vertooningen, met obscene uit het Fransch vertaalde, en in de vertaling nog vergroofde comedies en kluchten.

Met de verbetering van den economischen toestand der volksklasse, met het streven naar een meer gelijkmatige verdeeling van

het maatschappelijk inkomen, behoort gepaard te gaan het streven naar een meer gelijkmatige verdeeling ook van de geestelijke genietingen, welke het leven aanbieden kan. Daarom mag onder de instellingen in het belang van de maatschappelijk zwakken, waarvoor de negentiende eeuw de grondslagen legde en waarvan de twintigste eeuw de voltooiing moge beleven, h e t t o o n e e l v o o r h e t v o l k niet ontbreken.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Wat zal er van de Duitsche muziek worden?

Deze vraag heeft Dr. August Reissmann gemeend te moeten beantwoorden in een brochure, die onlangs te Berlijn, bij M. Driesner, is uitgegeven.

Alvorens hierover iets mede te deelen, mag ik den heer Reissmann wel eerst aan de lezers van *De Gids* voorstellen, want hij behoort niet tot degenen, wier namen op aller lippen zweven, en behalve bij de vakmannen en bij de enkelen, die zich voor geschriften over muziek interesseeren of toevallig een boek van hem in handen kregen, is 's mans naam hier onbekend.

De schrijver dezer brochure dan is een Pruis van geboorte en thans in zijn twee en zeventigste jaar. In een op hem betrekkelijk artikel in Mendel's *Musikalisches Conversations-Lexicon*, waarvan hij na den dood van den stichter de redactie op zich genomen had, lezen wij, dat hij in zijne jeugd grondig onderricht in de muziek ontving, en wel in theorie en compositie, klavier- orgel- viool- en violoncelspel, en dat verscheidene werken, welke hij in dien tijd componeerde, in zijn geboortestad (Frankenstein in Silezië) zoo goed werden ontvangen, dat hij besloot de componisten-loopbaan te volgen.

Maar het lot had beschikt, dat hij meer bekend zon worden op ander gebied. In de jaren 1850-52 woonde hij te Weimar en bevond zich daar te midden van den strijd, die toen pas ontvlamd was tusschen oud en nieuw in de Duitsche muziek. Hij mengde er zich evenwel niet in, doch inziende dat de theorie, die door de *Neudeutsche Schule* verkondigd werd, onhoudbaar was, en overtuigd, dat de wapens, waarmede zij bestreden moest worden, geen andere konden zijn dan de vaste, aan de historische ontwikkeling

der muziek ontleende beginselen, zette hij zich vol ijver aan de studie van die geschiedenis, en na die grondig doorgemaakt te hebben, kwam hij in het jaar 1861 voor het eerst als schrijver over muziekgeschiedenis voor den dag met een brochure *Von Bach bis Wagner*. Van zijne hand zijn verder *Das Deutsche Lied in seiner historischen Entwickelung* (later op nieuw gedrukt onder den titel van *Geschichte des deutschen Liedes*), een Algemeene muziekgeschiedenis, een dito met prenten, biographieën van Schumann, Mendelssohn en Schubert, een Algemeene muziekleer, een compositieleer enz. Aan die historische en theoretische studiën en werken offerde hij echter in geenen deele zijn lust tot componeeren op; dapper bleef hij op dien weg voortgaan en bracht het daarbij zelfs tot opera's en een oratorium.

De lezer zal reeds gemerkt hebben, dat men hier te doen heeft met een bestrijder van de richting Wagner-Liszt in de muziek, en het zal hem nog duidelijker worden door de brochure zelve, waarin de schrijver, om het in enkele woorden samen te vatten, het volgende tracht te betoogen: De muziek is een monumentale kunst, de vormen, waarin de oude meesters schiepen en die in het driemanschap Haydn-Mozart-Beethoven hun eindpunt hadden, zijn *de* vormen, waarin de muziek behoort uitgedrukt te worden, en hetgeen daarbuiten staat deugt niet.

Daarvan uitgaande, begint de schrijver met de leer te verkondigen, dat de vormen, waarin de kunst (hier speciaal de toonkunst) zich uit, niet in dezelfde mate aan wisseling onderworpen zijn als die, waarin het practische leven zich, in verband met den vooruitgang der beschaving, openbaart, en dat dus zij, die in den tijd, toen men met hervormingsdenkbeelden ten opzichte van staat en familie omging (hij bedoelt hier het jaar 1848), ook de kunst van den grond af op nieuw wilden opbouwen, zich op een verkeerd standpunt plaatsten. En na een stuk muziekgeschiedenis, waarin over de ontwikkeling der muzikale vormen en verder over alles en nog wat gesproken wordt, tracht hij ons vervolgens wijs te maken, dat de wisseling van die vormen met het genoemde driemanschap is afgesloten, en alles wat later, zoowel op zuiver vocaal of instrumentaal gebied als op dramatisch-muzikaal gebied, daarin is veranderd, eigenlijk uit den booze is.

Met de *romantiek* - een product van dien tijd, dat reeds spoedig het geheele muzikale arbeidsveld beheerschte - kwam er,

volgens den heer Reissmann, al roet in het eten, maar toch stonden de voornaamste kunstenaars, die in haar dienst waren - Mendelssohn en Schumann - nog onder den ban van het groote driemanschap. De ouvertures van Mendelssohn bijv., en ook zijne symphonieën en werken voor kamermuziek, behooren slechts wat hun inhoud betreft tot deze nieuwe richting (de *romantiek* namelijk), niet ook wat hun vorm aangaat, In dit opzicht houden zij nog vast aan hetgeen Dr. Reissmann *het eeuwig wettige organisme* belieft te noemen. De onmiddellijke invloed van Haydn, Mozart en Beethoven is daarin nog duidelijk waar te nemen.

Zoo is het ook met de toepassing der muziek op het drama gegaan. Weber, Spohr, Marschner volgden, evenals de genoemde musici, de richting der romantiek, maar ook zij hielden zich nog aan de bestaande vormen, en alleen de inhoud van hunne drama's was aan een ander gebied ontleend dan waarop hunne voorgangers zich bewogen.

Toen kwam Richard Wagner, om (altijd volgens Dr. Reissmann) de dramatisch-muzikale kunst in een richting te sturen, waarin het op een totale verwildering zou uitloopen. De doellooze en grenzenlooze scheppingsdrang *ins Blaue* greep reeds den knaap Richard aan en is ook de macht geweest, die den rusteloos werkzamen man voortdreef.

Het moet iemand wel totaal ontbreken aan begrip van het wezen en het werken van een man als Wagner en van den gang zijner ontwikkeling als kunstenaar, om bij hem van een scheppingsdrang *ins Blaue* te kunnen spreken. Er is wel nimmer een toonkunstenaar geweest, die beter wist wat hij wilde en onwrikbaarder op zijn doel afging dan de schepper van het toondrama. Van iemand, die *ins Blaue hinein* componeert, kan men ook niet verklaren, dat hij een doel najaagt. Toch zegt de heer Reissmann dit (daarbij vergetende, dat hij een oogenblik te voren van een *doelloozen* scheppingsdrang heeft gesproken), doch slaat ook hier den bal weder geheel mis. Volgens hem was het Wagners's hoofddoel (er is dus zelfs meer dan één doel), origineel te schijnen en anders te doen dan zijne voorgangers (!), en dit trachtte hij te bereiken door de tooneel-effecten tot de uiterste grens uit te breiden en het publiek door zijne geraffineerde kunst van instrumentatie te verbluffen (!). Geen middel werd daartoe door hem versmaad, totdat hij eindelijk op de ongelukkige (?) gedachte kwam, van een *Gesammtkunst* te

droomen, waarin alle knnsten tot één kunst zouden samensmelten. Het toondrama werd daardoor echter niet verder gebracht dan tot een voorwerp ter bevrediging van den kijklust eener bloode menigte.

Zoo onderwijst men muziekgeschiedenis!

De professor voegt er dan nog de volgende onnoozele opmerking aan toe: Door schilderachtige beelden en pracht van decoratiën zoekt Wagner het oog der toeschouwers te bekoren. Daarom koos hij voor zijne drama's het liefst onderwerpen aan de mythologische *Sagen*-wereld ontleend. Voornamelijk de *Nibelungensage* was hem daarbij van groot nut, omdat hier een ruim veld open lag voor zijne experimenten met verblindende orkestrale en decoratieve effecten. Hier was hij gerechtigd, het geweldige orkestapparaat van een Berlioz in zijn vollen omvang te gebruiken. Aan het tot 4 fluiten, 4 hobo's en Engelsche hoorn, 4 clarinetten en basclarinet en 3 fagotten versterkte koor der houten blaasinstrumenten en het in gelijke mate versterkte koor van hoorns, trompetten, bazuinen en tuba's voegde hij een leger van strijkinstrumenten, alsmede al het slagwerk en nu en dan 6 harpen toe, en om nog meer op het trommelvlies zijner hoorders te werken, gebruikte hij ook soms nog een aantal aanbeelden. Door zulk een bijeenvoeging van louter materieel werkende middelen wordt de waarde van een kunstwerk zeker niet verhoogd, veeleer verlaagd. Evenals onder de moordende uitwerking van kruit en lood, of van dynamiet, alle krijgskunst ophoudt, zoo gaat het kunstwerk te loor onder die ruwe instrumentale massa. Voor een niet denkende en alleen kijklustige en naar emotie snakkende menigte was de stof ook bijna niet anders te behandelen. Het moeten wel wezens van wonderlijken aanleg zijn, die zich met het godengespuis, dat ons hier (in den *Ring des Nibelungen*) wordt voorgesteld, afgeven. Zonder die instrumentale en decoratieve begoochelingen zou het zulken menschen ook wel niet mogelijk geworden zijn (!!).

Arme Bayreuthgangers, die zich zoo laten begoochelen! Waarom gaan zij niet liever bij den heer Reissmann en consorten in de leer, die toch den eenig waren weg bewandelen?

Na nog meer algemeene opmerkingen, meestal in denzelfden trant, geeft de schrijver zich verder nog de moeite, een en ander over Wagner's werken in het bijzonder te zeggen, maar brengt het daarbij niet verder dan tot de banale opmerkingen, die men jaren lang over de muziek van dien meester heeft kunnen hooren en die

men mocht hopen, dat nu eindelijk tot de geschiedenis zouden gaan behooren. Geen spoor van melodie en rhythmus, overmatig gebruik van chromatische intervallen, onzingbare intervallen, muzikale behandeling van den tekst als gewoon proza (d.i. zonder op metrum, vers en rijm te letten), brutale klankeffecten enz., ziedaar de ondeugden, die, volgens het begrip van Dr. Reissmann, de werken van Wagner aankleven en het bewijs moeten leveren, dat deze de beteekenis van den kunstvorm voor de muziek in het algemeen en voor het aanwenden van dien vorm op het drama ten eenenmale heeft miskend. Wat de schrijver onder kunstvorm verstaat is ook hier natuurlijk weder de vorm, waarin de oude meesters hunne gedachten muzikaal uitdrukten, en die voor hem de eenige en eeuwige is.

Hoe komt het nu, dat juist in het land, waar de toonkunst voornamelijk door monumentale kunstwerken van onovertroffen meesters tot een hoogte is gebracht als in geen ander land ter wereld, een richting erkenning en waardeering heeft kunnen afdwingen, die van geheel tegenovergestelde en kennelijk verkeerde opvattingen uitgaat?

Ook dat zal de heer Reissmann u vertellen. Het kunstwerk der toekomst zou, volgens hem, bij normaal verloop nimmer een langen levensduur gehad hebben, wanneer niet bijzondere bijkomende omstandigheden daartoe medegewerkt hadden. Na het lang niet onverdeeld succes, dat aan de opera's *Rienzi, Der Fliegende Holländer* en *Tannhäuser* in Dresden en Berlijn te beurt viel, is, in verband met het feit der verbanning van Wagner uit Duitschland, eerder aan te nemen, dat *Lohengrin* nimmer vertoond zou zijn, wanneer niet Franz Liszt zich over het werk ontfermd had, en dat het zelfs dan nog tot geen ‘Wagnerbeweging’ zou gekomen zijn, die aan de werken van den operahervormer (sic) langzamerhand toegang tot alle tooneelen in Duitschland verschafte, zoo niet wederom Liszt op allerlei wijzen een propaganda had georganiseerd, welke die beweging onafgebroken in gang hield.

De heer Reissmann, die zooveel weet te vertellen van het in het wilde componeeren, redeneert hier nu zelf *ins Blaue hinein*. Voorzeker was het van Liszt een groote daad, dat hij het werk van den in ballingschap levenden componist te Weimar voor het eerst opvoerde, maar uit niets is af te leiden, dat wanneer hij die daad *niet* verricht had, het Duitsche tooneel voor *Lohengrin* gesloten zou zijn gebleven. En wat den langen levensduur van kunstwerken

betreft, zoo weet iedereen, die zijn verstand gebruikt, dat die niet door bijstand van anderen te verkrijgen is, en dat een krachtige en ijverige propaganda het soms wel zoo ver kan brengen van aan een kunstwerk tijdelijk een voorname plaats te verzekeren, maar niet in staat is het op die plaats te handhaven, wanneer de kiemen van duurzaamheid niet in het werk zelf aanwezig zijn.

Even ongerijmd is de bewering, dat Liszt zich bij zijne belangstelling voor Wagner's werken niet liet leiden door sympathie voor de theorie van diens richting op dramatisch-muzikaal gebied maar doordat hij aangetrokken werd door het schitterende en verblindende in diens muziek en door de geraffineerde decoratiekunst(!), welke alle soorten van licht- water- en dampeffecten, in één woord alle louter naturalistisch werkende elementen aanwendde om de zinnen te bekoren. Daargelaten, dat er in *Lohengrin* - het eenige drama van Wagner waarvoor Liszt met de daad geijverd heeft - noch watereffect nog dampeffect voorkomt (de Schelde houdt zich het geheele stuk door zeer kalm), wil ik maar alleen zeggen, dat er bij Liszt toenmaals volstrekt geen sprake was van sympathie of antipathie voor Wagner's bedoelingen. Deze waren hem aanvankelijk niet recht duidelijk maar hij zag in Wagner een groot kunstenaar, dien hij steunen wilde, even goed als hij aan mindere goden steun verleende door hunne opera's in Weimar op te voeren.

Toen Liszt zijne werkzaamheid als Hofkapelmeester in Weimar begon (November 1848) was zijne leus: ‘de levenden het eerst’. Het hinderde hem, dat de deuren der theaters in Duitschland voor verdienstelijke werken zijner tijdgenooten systematisch gesloten werden gehouden, en hij wilde zijn best doen, daarin althans in Weimar verandering te brengen. Dat hij daarbij in zijn ijver wel eens een enkele maal mistastte en zich voor muzikale producten interesseerde, die het eigenlijk niet waard waren, neemt van het edele van zijn streven niets weg. Het was hem niet te doen om door het opvoeren hunner opera's de componisten van zijn tijd aan zich te verplichten en zoodoende zieltjes te winnen voor de Wagnerbeweging - zooals de heer Reissmann hatelijk opmerkt -, maar hij wenschte, dat aan de levende componisten de gelegenheid werd gegeven, zich het burgerrecht in de kunst te verschaffen. Ook het *nationale* wilde hij bevorderen. Niet meer als vroeger moest men bij feestelijkheden zijne toevlucht nemen tot opera's van buitenlandsche componisten, maar het goede, dat eigen land opleverde, moest daar-

bij worden voorgetrokken. Daarom was het, dat voor de dramatische voorstelling, waarmede men op 28 Augustus 1850 den gedenkdag der geboorte van Goethe wilde vieren, zijne keuze op Wagner's *Lohengrin* viel.

Behandelt de schrijver van de hier besproken brochure Liszt overigens nog met zekere reserve, over hen, die als aanhangers en verdedigers der nieuwe leer in zijne voetstappen traden, breekt hij ten volle den staf.

De eerste, die het moet ontgelden, is Franz Brendel, die in het jaar 1844 de redactie van het door Robert Schumann gestichte *Neue Zeitschrift für Musik* van dezen overnam. In de eerste jaren blijft zijn blad de richting behouden, die er door Schumann aan gegeven was, maar dan ontstaat er bij hem een frontverandering ten gunste van de nieuwe denkbeelden, die door Reissmann natuurlijk wordt afgekeurd en door hem wordt toegeschreven aan geringe muzikale kennis en volslagen onkunde in het uitoefenen van critiek. De wijziging in Brendel's meening openbaart zich voor het eerst in een artikel van 20 Juni 1851, waarin hij de eerste twee theoretische werken van Wagner: *Kunst und Revolution* en *Das Kunstwerk der Zukunft* bespreekt en o.a. het volgende zegt: ‘Van Wagner had ik niets anders gehoord dan *Rienzi*. Dit werk had mij deels aangetrokken, deels afgestooten. In algemeen artistiek opzicht hield ik het voor uitstekend, daar het geheel vrij was van den onzin, dien men in andere opera's gewoonlijk aantreft, en maakte dat ik in het werk als geheel belang kon stellen, maar in muzikaal opzicht was ik minder bevredigd en ik geloofde niet, dat Wagner, ofschoon iemand van geest en muzikaal begaafd, de man was, van wien een louterenden en veredelenden invloed op onze operatoestanden te verwachten was. Ik vond in zijn werk geen beslist uitgedrukten stijl en hij leek mij te veel onder Parijsche invloeden (Meijerbeer) te staan. Een andere opera van hem, die ik in dien zelfden tijd leerde kennen *(Der Fliegende Holländer)*, bracht mij niet tot andere gedachten, en zoo volgde ik den componist in zijne ontwikkeling niet verder en werd eerst op hem opmerkzaam, toen de beide genoemde boeken verschenen. Zoo is het velen gegaan en zoo gaat het velen nog thans.’

Uit deze bekentenis blijkt niet alleen, dat Brendel een juist oordeel had over Wagner's *Rienzi* maar ook dat hij iemand was, die zich niet blindelings alles liet aanleunen doch tevens niet

aarzelde zijne meening te wijzigen, wanneer hij van het onhoudbare daarvan overtuigd was. Voor Reissmann is die bekentenis echter het bewijs, dat het Brendel volkomen aan critisch oordeel ontbrak en hij alleen voor reclame-schrijver te gebruiken was, in welke hoedanigheid hij zich dan ook voortaan liet gelden en zoo in het destijds meest geachte en verspreide muzikaal tijdschrift de grootste diensten aan de partij Wagner-Liszt heeft bewezen, terwijl hij als leeraar in de muziekgeschiedenis aan het Conservatorium te Leipzig met zijne dwaze theorieën in de hoofden der studeerende jongelingschap de meest heillooze verwarring hielp stichten.

Volgens Dr. Reissmann waren al diegenen, welke met de pen voor de nieuwe richting streden, niets anders dan reclame-schrijvers. Richard Pohl, die in de tweede plaats door hem genoemd wordt, is er zoo een. Op hem is hij haast nog meer gebeten dan op Brendel. Pohl is in zijne oogen evenmin criticus als de redacteur van het door Schumann gestichte tijdschrift, en wel.... omdat hij geen man van het vak is en derhalve over zaken, de toonkunst betreffende, niet oordeelen kan(!). In no. 3, Ludwig Nohl, ziet hij meer een *tammen* ijveraar voor de zaak, maar ook dezen ontbreekt het aan de noodige kennis van het wezen der muziek. Hoe kon het ook anders! Nohl is geen man van het vak, zooals Dr. Reissmann. Wanneer Nohl zeer terecht opmerkt, dat Mozart's opera's *Figaro* en *Don Juan*, met hunne deels bekoorlijke, deels aangrijpende muziek, en vooral zijne aan liefelijke en verheven melodiëen zoo overrijke *Zauberflöte* geen echte muziekdrama's zijn en de dramatische werken van Gluck en Mozart hem den indruk geven van die fabelachtige wezens, die half mensch, half dier zijn, dan weet de heer Reissmann daarvan niets anders te zeggen, dan dat het opgeschroefde taal is, en met de even juiste meening van Nohl, dat Beethoven's *Fidelio* met hare aria's en duo's, terzetten en kwartetten, door gesproken dialoog afgewisseld, maar een schijndrama is, drijft hij den spot en tracht ons wijs te maken, dat juist deze opera onbetwistbaar het grootste muziekdrama is dat Duitschland bezit, het eenige ‘Bühnenweihfestspiel’ waardoor het organisme der Duitsche opera zich op de meest volmaakte wijze openbaart.

De man kan zich blijkbaar niet losmaken van zijne denkbeelden omtrent *eeuwig wettige vormen* of *eeuwig wettig organisme*, anders moest hij begrijpen, dat, hoe weldadig de muziek van *Fidelio* op zichzelf ook aandoet en hoe aangrijpend de dramatische momenten

van het stuk ook zijn, de vorm van het geheel allerminst aan de eischen van een drama beantwoordt. Reeds de afwisseling van zang en spreektaal verhindert, het als een echt drama te beschouwen, maar die omstandigheid is voor den heer Reissmann geen beletsel. Voor hem is de gesproken dialoog in een opera volkomen in den haak, en de hardnekkigheid, waarmede hij aan zijn standpunt vasthoudt, brengt hem zelfs tot de verklaring, dat bijv. Weber's *Oberon* met gesproken dialoog een veel zuiverder indruk op hem maakt dan met de recitatieven, die Wüllner daarvoor gecomponeerd heeft. Bedoelde hij nu hiermede, dat hij Wüllner's muziek niet in overeenstemming acht met die van Weber, dan zou men daarover nog strijd kunnen voeren, doch daarin ligt niet de bedoeling van zijne verklaring; hij wil zeggen, dat hij in een opera aan den gesproken dialoog de voorkeur geeft boven het recitatief, en dat kan alleen de opinie zijn van iemand, die van een der eerste eischen van het drama - eenheid in de behandeling - hoegenaamd geen begrip heeft.

Na de dilettant-ijveraars voor Wagner, die verkeerde denkbeelden omtrent het wezen der muziek koesteren, komen de dilettant-voorvechters, bij wie de verwarring in het hoofd gestegen is tot bekrompenheid. Een van die gelukkigen is, volgens den schrijver der brochure, Houston Stuart Chamberlain. Uit een paar aanhalingen uit diens werk: *Richard Wagner*, een in alle opzichten uitmuntend boek, dat in het laatst van 1895 is uitgegeven en zoowel in Duitschland als daarbuiten zeer veel opgang heeft gemaakt, tracht hij dit te bewijzen. Meer in het bijzonder schijnt hem de plaats te hinderen, waar Chamberlain het volgende zegt: ‘Ganz besonders lächerlich finde ich die Vermessenheit, mit der während eines halben Jahrhunderts die Berufsmusiker und Musikkritiker geglaubt haben, vom Standpunkt ihres Contrapunkts und der angeblichen Gesetze ihrer in mancherlei Beziehung noch so recht schwankenden Harmonielehre aus, die Gestalt eines Richard Wagner beurtheilen und womöglich verurtheilen zu können. Ich brauche kaum daran zu erinnern, dass Fachmusiker und Musikkritiker nicht erst bei Beethoven und Wagner, sondern von jeher das unergründlichste Unverständniss für alles Geniale in ihrer Kunst gezeigt haben.’

Chamberlain wil hiermede eenvoudig te kennen geven, dat een musicus of muziek-criticus in zijn vak veel, zelfs heel veel, kan

weten en daarbij toch zijn horizont zeer beperkt kan zijn, zoodat alles, wat maar eenigszins buiten het gewone valt, aan zijn begrip ontsnapt. Deze zeer juiste opmerking vat Dr. Reissmann blijkbaar niet, maar toch zet zij den schrijver over muziekgeschiedenis en den componist in volle vlam. Ten allen tijde - zegt hij - zijn er musici en critici geweest, die even weinig als de heer Chamberlain van contrapunt, harmonieleer en muziekvormen wisten en toch, evenals hij, medekletsten en *ins Blane hinein* bazelden. Wat heeft bijv. de Bayreuther held niet al over kunst en kunstenaars gebazeld, wat nauwelijks weerlegging waard bleek te zijn(!). Maar tusschen den vakman, die weinig van zijn kunst weet, en den bekrompen dilettant is altijd nog een geweldig onderscheid. Eerstgenoemde moet door studie in zijne kunst in ieder geval zooveel geleerd hebben, dat hij er over kan meepraten, en dat kan zijne geschiktheid om te oordeelen licht eenzijdig ontwikkelen, maar toch niet geheel laten verwilderen, zooals bij den dilettant, die meent dat het kunstwerk overeenkomstig zijn smaak gevormd moet zijn, en zich alleen op zijne meestal gebrekkige ooren verlaten moet(!!).

En al zulke menschen als de genoemde schrijvers hebben wij nu eigenlijk aan Liszt te danken, die den strijd met de pen begon door zijn geschrift over *Tannhäuser* en *Lohengrin*! Maar Liszt heeft nog meer op zijn geweten. Niet alleen trachtte hij de Duitsche componisten tot aanhangers van de nieuwe richting te maken door hunne dramatische werken te Weimar op te voeren (het ongerijmde daarvan heb ik daar straks reeds aangetoond), maar ook door als muzikale leider op te treden bij tal van muziekfeesten, die gedurende de jaren 1852-59 in Duitschland werden gegeven (o.a. in Ballenstädt, Carlsruhe, Gotha, Aken), en bij concerten in Berlijn, Leipzig, Pesth, Weenen en andere plaatsen wendde hij zijn invloed aan om die richting meer en meer ingang te doen vinden.

Daarbij ontbrak het hem niet aan krachtigen steun. Zeer veel medewerking ondervond hij bij zijne ondernemingen o.a. van Carl Riedel, stichter en jaren lang leider van de naar hem genoemde beroemde koorvereeniging, die aan de beweging Liszt-Wagner ijverig deelnam. Des te meer beteekenis had deze medewerking, zegt Reissmann, omdat Riedel niet zoo eenzijdig als de anderen alleen voor deze beiden heroën optrad maar ook voor de algemeene muzikale belangen, ofschoon hij weder in zooverre niet over den

directeur der koorvereeniging tevreden is, dat deze zich in laatstgemeld opzicht aleen bemoeide met de werken, die tot het verleden behoorden of, wat het heden betreft, met de werken van hen, die zich, al was het soms ook maar schijnbaar, bij de nieuwe partij hadden aangesloten. Dat moest ook Reissmann zelf ondervinden, want ofschoon Riedel hem herhaaldelijk verzekerde, dat hij door zijne ‘School voor Koorzang’ de intellectueele stichter van het Riedelsche zangkoor is geweest, waagde deze het toch niet, ook maar een enkel van Reissmann's grootere of kleinere koorwerken, die bovendien ook door het *Neue Zeitschrift für Musik* in dien tijd warm werden aanbevolen, op zijne programma's te plaatsen.

Maar nog in ander opzicht was Riedel een boozen man. Hij was het, die na den dood van Brendel voor de Wagner-partij een nieuw reclameblad aanwierf in het *Musikalisches Wochenblatt* (thans nog bestaande). Dit tijdschrift was door Dr. Oscar Paul opgericht om de toonkunst in het algemeen te dienen. Of dit oorspronkelijk ook in de bedoeling van den tegenwoordigen verantwoordelijken redacteur en uitgever, E.W. Fritzsch, heeft gelegen, zal de heer Reissmann in het midden laten, maar in elk geval kwam de nieuwe redacteur dan toch spoedig tot een andere meening en wist hij Oscar Paul te bewegen, zich van de redactie terug te trekken, die de uitgever daarop, ten minste in naam, zelf op zich nam. Heel uit de hoogte voegt de schrijver er dan bij: ‘Een tijd lang werd mij het blad onder kruisband toegezonden, totdat ik het verbood. Sedert meer dan tien jaren heb ik het niet meer onder de oogen gekregen. Alleen verneem ik en merk ik uit verschillende voorvallen, dat de in dit blad heerschende toon nog de oude gebleven is, die mij aanleiding gaf, er mij zooveel mogelijk op een afstand van te houden.’

Terloops gezegd, heeft de redacteur-uitgever van het *Musikalisches Wochenblatt* met den heer Reissmann ook maar weinig op; hij noemt hem een *alter Kunstschwätzer*. De oude heer zelf is ook niet afkeerig van het bezigen van zulk een benaming. Herhaaldelijk komen wij haar, doch met een ander bijvoegelijk naamwoord, in zijne brochure tegen, waar er sprake is van hen, die met de pen voor de nieuwe richting streden. *Dilettantische Kunstschwätzer* worden zij meestal genoemd.

Twee tijdschriften als de hier genoemde waren echter nog niet voldoende om reclame te maken voor die richting, zegt Dr. Reiss-

mann verder. Wagner stichtte in 1878 nog de *Bayreuther Blätter*, die van den aanvang af onder Hans von Wolzogen stonden. Als ik van dezen partijganger van Wagner tot nu toe geen melding maakte - zoo gaat de schrijver voort -, dan is dit, omdat er eigenlijk niets anders van hem te zeggen is dan ik reeds van de anderen heb vermeld. Hij is zoo volkomen het spraakorgaan van zijn committent, dat een critiek van zijne denkbeelden niets dan herhaling zou kunnen zijn van hetgeen er over het werk van Wagner in theorie en praktijk reeds door mij is aangevoerd.

Met deze 'phrase' maakt hij zich van dien hoogst intelligenten en zelfstandigen Wagner-kenner en vereerder af, om dan over te gaan tot de vraag, hoe het komt, dat geen van al die Wagner-dwepers, die onophoudelijk wijzen op het feit, dat het genie altijd hevige oppositie vindt, zich ooit afvroeg, wie dan in vroeger tijd het genie de zege hielp behalen. Welke personen - vraagt hij - hebben zich in beweging gezet om een Bach, een Mozart, een Beethoven te steunen?

Het onnoozele van deze vraag springt terstond in het oog. Omdat men van een Bach hij zijn leven geen notitie nam, een Mozart bijna liet verhongeren en voor de van het gewone afwijkende compositiën van een Beethoven onverschillig bleef, moet men daarom dat voorbeeld steeds volgen en zeggen: We behoeven niets te doen; die werken zullen er van zelf wel komen, als ze goed zijn?

Maar buitendien is het ook verkeerd, hier vergelijkingen te maken. Was er tegenover een Beethoven bijv. slechts onverschilligheid en hoogstens een tamme oppositie in het spel, tegen de leer der nieuwe richting en de werken, die daaruit voortvloeiden, werden aanvallen gedaan met een felheid, die in de muziekgeschiedenis haar gelijke niet heeft. En dan aan te nemen, dat de aanhangers der aangevallen partij, die voor den meester, voor wien zij in het krijt traden, in strijdlust niet onderdeden, zich maar rustig hadden moeten houden en niet voor het fel bestookte kunstwerk in de bres springen, is toch al te dwaas! Dat door die verwering de aandacht in bijzondere mate op het kunstwerk der toekomst werd gevestigd, spreekt van zelf, maar zeker is het, dat de verdediging van Wagner in de geschriften zijner aanhangers even weinig de belangstelling in zijne werken op die hoogte heeft kunnen brengen, waarop zij recht hebben, als de zeer felle oppositie in staat is geweest de meer en meer toenemende belangstelling te

onderdrukken. Die werken vervolgden hun weg buiten de kampplaats om en veroverden zich door hun eigen waarde een plaats in de harten van hen, die ontvankelijk zijn voor het schoone en goede en zich noch door oppositie, noch door aanbevelingen in geschriften, hoe warm ook gesteld, laten leiden.

Nadat de heer Reissmann verder nog melding heeft gemaakt van eenige anderen, die met woord en daad voor de nieuwe richting gestreden hebben, en onder wie hij tot zijn genoegen enkelen bespeurt, die zich later min of meer afvallig toonden, komt hij te spreken over de Wagnerianen onder de beroepsmusici van den laatsten tijd en staat een oogenblik stil bij de werken van Felix Weingartner en Richard Strauss, waarbij dan nog *en passant* de opera *Ingwelde* van Felix Mottl ter sprake wordt gebracht. Met hetgeen hij van die jongeren vertelt en met de bewering, dat hunne werken, zelfs met de reclame, die er voor gemaakt is, het niet lang zullen maken, zal ik mij hier niet ophouden. Ik wil zelfs aannemen, dat hij gelijk heeft, maar dan is dit nog geen reden om, zooals hij doet, daaruit de gevolgtrekking te maken, dat er een algemeene verwildering bij de componisten in de tweede helft dezer eeuw ontstaan is, en veel minder om de schuld daarvan te werpen op de theorieën, die door Wagner en Liszt in het leven werden geroepen. En wanneer hij dan ten slotte verkondigt, dat alleen door den invloed van die verderfelijke richting het Duitsche theaterpubliek caricaturen als de opera's van Mascagni en Leoncavallo niet slechts duldde maar zich die ook voor meesterwerken liet opdringen, dan is zulk een opmerking niet meer dan een schouderophalen waard.

Wat moet er nu gebeuren om de Duitsche muziek uit dien toestand van verwildering op te heffen?

Dit tracht de heer Reissmann in het derde gedeelte zijner brochure uiteen te zetten.

Met grooten omhaal van woorden verkondigt hij daarbij een leer, die, in het kort uitgedrukt, op het volgende neerkomt: Evenals de maatschappij aan ieder mensch, die met haar in contact komt, genoodzaakt is grenzen te stellen, waarbinnen hij zijne individualiteit kan ontwikkelen, evenzoo is dit ook in de kunst het geval en heeft in het kunstwerk de individualiteit zich alleen te openbaren op een wijze, die voor anders geäarde menschen begrij-

pelijk is. Wie aan anderen verklaring van zijn eigen individualiteit wil geven, mag dit niet doen in een taal, die hij zelf spreekt maar voor anderen niet verstaanbaar is, doch alleen in de vormen, die ook dezen gemeenzaam zijn, en dit zijn de vormen, welke zich uit de algemeene praktijk ontwikkelden.

Een meer conservatief standpunt als dit is in de kunst wel niet denkbaar. Wat de schrijver met betrekking tot de muziek hier bedoelt is klaarblijkelijk dit: Wanneer een toonkunstenaar, in welk genre van zijne kunst ook, wil uitdrukken wat er in zijn gemoed omgaat, dan mag hij, van dat standpunt bezien, dit alleen doen in de vormen, die zich gedurende een reeks van jaren ontwikkeld hebben en den eindpaal van den weg van ontwikkeling bereikt hebben in de werken van Haydn, Mozart en Beethoven. Op andere wijze daaraan uiting gevende, brengt hij het tot niets anders dan tot verwarring en verwildering.

Verder voegt de schrijver der brochure er dan nog aan toe, dat wie het onderneemt zijn eigen individualiteit in zelf gevonden nieuwe vormen te openbaren, steeds een *schweren Stand* zal hebben. Volgt op het gebied van het practische leven uit zulke waagstukken in den regel de ondergang van hem, die ze onderneemt, op het gebied van den geest leiden zij tot verwarring en verwildering, weshalve zij hier ook wel nooit door een wezenlijk genie worden ondernomen(!); dit werkt alleen scheppend en nooit door ontbinding of vernietiging van de organisch ontwikkelde vormen.

Men is geneigd hier te vragen, welk begrip de heer Reissmann zich van een ‘genie’ vormt, en of hij wel weet, dat het kenmerk van zulk een wezen juist daarin bestaat, dat het ons op tot nog toe onbekende wegen voert, waarop wij ons moeten leeren oriënteeren. Wij moeten ons trachten op te heffen tot het genie en zijne taal leeren verstaan, maar het kan zich niet naar ons voegen en in de taal spreken, die ons convenieert. Wie zich in zelf gevonden nieuwe vormen wil openbaren - zegt onze schrijver - zal het steeds hard te verantwoorden hebben. Ja, dat behoeft hij ons niet te vertellen; maar het wezenlijk genie denkt daar niet om, het handelt niet naar voorgeschreven formules doch gehoorzaamt aan een innerlijken drang als aan een goddelijk bevel en wordt alleen daardoor voortgedreven. Daarin ligt ook het verschil tusschen genie en talent. De man van talent komt altijd op den juisten tijd; voor hem zijn de vormen, waarin hij

zijne gaven kan ten toon spreiden, voorhanden, en hij gebruikt ze. De man van genie daarentegen is doorgaans *niet* van zijn tijd; hij wordt op nieuwe wegen gevoerd, die hij aan anderen aanwijst, doch waarop de tragen en bekrompenen hem niet willen of kunnen volgen. Vandaar de aanvallen, die hij van hen te verduren heeft.

Ook de heer Reissmann behoort tot diegenen, die het genie niet kunnen volgen. In zijne oogen zijn de kunstvormen, die ons door een Haydn, Mozart en Beethoven zijn nagelaten en waarin verder een Schubert, Mendelssohn, Schumann e.a. gewerkt hebben, de eeuwig wettige, en van die bekrompen opvatting uitgaande, vermaant hij de toonkunstenaars, in elk genre van muziek tot die vormen terug te keeren. Geen ‘Symphonische Dichtungen’, geen Muziekdrama's dus meer, maar Symphonieën en Opera's. De vormen der instrumentale muziek moeten weder, zooals in den ouden tijd, zich aan de daarmede verwante vormen der vocale muziek aansluiten. De symphonie moet weder lied of hymne, dans en motetten en daarmede de kunstig contrapuntische vormen opnemen, en daarbij heeft men ruimschoots gelegenheid, zich de vorderingen ten nutte te maken, die in den loop der tijden in den bouw en het bespelen der instrumenten gebracht zijn. Ook het toondrama zal alleen langs denzelfden weg hervormd kunnen worden. Hier moeten, evenals bij het gesproken drama, de lyrische en epische dichtvormen weder de basis worden. De aria of het lied, het duo, het kwartet enz. moeten hunne plaatsen in het dramatische kunstwerk weder innemen, waarbij men zich moet aansluiten bij Schubert, Mendelssohn en Schumann, die deze vocale vormen, tegelijk met de instrumentale, bijzonder verrijkt hebben. Zoo zal men den operavorm kunnen hernieuwen, organisch uitbreiden en uitbouwen.

Dit is de weg, dien men, naar de opvatting van Dr. Reissmann, uit moet. Maar wie hem bij dien kreeftengang wil volgen, moet er vooral wel aan denken, dat de oude kunstvormen niet alleen weder in eere moeten gebracht worden bij de componisten en de uitvoerende musici, maar ook bij het publiek. Want ook bij het publiek heeft die verderfelijke richting, welke men *Neudeutsche Schule* noemt, de wonderlijkste opvattingen te voorschijn geroepen. Het moet eerst weder door opera- en concert-uitvoeringen in het rechte spoor gebracht worden, maar ongelukkigerwijze zijn zij, die

de leiding der openbare kunstinstellingen in handen hebben, allerminst de personen, die geschikt zijn om daaraan mede te helpen. De directiën der theaters denken alleen om de kas en houden zich daarom aan werken, die tegenwoordig in den smaak van het publiek vallen, zoodat natuurlijk alles buitengesloten wordt wat niet tot de nieuw-Duitsche richting of tot de muzikale producten van het buitenland behoort. Maar het ergste is, dat de propaganda der nieuwe richting aan de spits der voornaamste orkesten in Duitschland verscheidenen van hare aanhangers heeft weten te brengen, bij wie natuurlijk geen genade te vinden is voor alles wat een tegenovergestelde richting is toegedaan. Vooral is hij in dit opzicht gebeten op Felix Weingartner, kapelmeester aan het Hoftheater te Berlijn, ofschoon hij daarbij toch erkennen moet, dat diens voorgangers in het hofkapelmeesterschap, zooals Taubert en Dorn, het niet veel beter maakten, doch hier in ander opzicht, want deze vijanden van de nieuwe richting in de Duitsche muziek trachtten zooveel mogelijk alles van hun domein te weren, wat zij vreesden dat hunne eigen werken schaden zou. Zulk een verderfelijken invloed - zegt Dr. Reissmann - moet worden tegengegaan. De theater-directiën, en ook de besturen van concert-instellingen, moeten niet langer het aannemen van werken voor het theater of de concertzaal afhankelijk maken alleen van het oordeel van kapelmeesters, wien het zoowel aan bekwaamheid als aan goeden wil ontbreekt om vreemde werken objectief te beoordeelen. Men drage die uitspraak op aan een commissie van vakmannen, dan is hij vast overtuigd, dat die directiën door zulk een rechterlijk college niet alleen eerlijker maar ook met meer voordeel voor hunne zaak zouden bediend worden.

Ook van de openbare Conservatoria, academiën, muziekinstituten, en hoe die overigens nog mogen heeten, moet men een betere voorlichting van het publiek trachten te verkrijgen. Indien deze er werkelijk naar streefden, hunne leerlingen in de vormen der muziek in alle opzichten goed in te wijden, zou (het is onze brochure-schrijver die spreekt) de algemeene begripsverwarring en verwildering, die nu onder het publiek heerscht, niet tot die schrikkelijke hoogte hebben kunnen stijgen, die zij thans, kort vóór het einde dezer eeuw, bereikt heeft, alleen omdat de beoefening der muziek op volkomen verkeerde wegen geleid is. Maar helaas ontbrak het daarvoor aan degelijk onderwijs. De strenge

contrapuntische vormen werden door de *Neudeutsche Schule* veronachtzaamd en in het algemeen de vormleer langzamerhand geheel ter zijde gesteld, terwijl de compositie-leer zich bijna geheel tot de harmonieleer bepaalde. Dit eindelijk weer eens in orde te brengen, zou plicht geweest zijn van die Conservatoria en andere dergelijke instellingen. Maar zelfs het Conservatorium, waar een Moritz Hauptmann onderwijs gaf (namelijk dat te Leipzig), wiens voornaamste verdienste daarin bestaat, dat hij ‘de vormscheppende macht der harmoniek en metriek wetenschappelijk heeft aangetoond’, werd een kweekplaats van de meest geborneerde Wagner- en Lisztapostelen. Een van de voor onzen tijd gewichtigste wetenschappen is zeker het onderwijs in de muziekgeschiedenis, en juist deze wetenschap wordt helaas meestal in het geheel niet onderwezen, of wel, zooals aan de Koninklijke hoogeschool voor muziek te Berlijn en aan het Conservatorium te Leipzig, door ‘dilettantische Schwätzer’, zooals Franz Brendel of Philipp Spitta en hunne geestverwanten. Dat de leerling daarbij geen richtsnoer voor zijne werken en streven verkrijgt, maar, in het gunstigste geval, slechts in verwarring geraakt, is duidelijk. De meest in het oog vallende dwalingen van Wagner vonden onder de toehoorders van zulke ‘Professoren’ maar al te gemakkelijk geloovige aanhangers.

Aldus de heer Reissmann. - Wanneer men zijne brochure van het begin tot het eind doorleest, kan men den indruk niet van zich afweren, dat het boek geschreven is door een ontevreden mensch, die zijn hart heeft willen lucht geven over het feit, dat men hem, den componist en den schrijver over muziekgeschiedenis en over de theorie der muziek, miskend heeft en van zijne gaven geen gebruik heeft willen maken. Vanwaar anders dat afgeven op hen, die bij de voornaamste conservatoria in Duitschland met het onderricht in de muziekgeschiedenis belast waren? Vanwaar zijne jeremiaden over het niet aannemen van verdienstelijke compositiën voor het theater of de concertzaal, of, in verband daarmede, die ellenlange noot op bladz. 159-161 zijner brochure, waarin hij zijne verontwaardiging te kennen geeft over een bejegening, die hij van Carl Reinecke, den toenmaligen muziekdirecteur der Gewandhausconcerten, en nogal een zijner geestverwanten, ondervond, toen er sprake van was, een zijner symphonieën op die concerten te doen uitvoeren, hetgeen eerst na veel omslag mocht gelukken?

Maar al mocht die indruk ook verkeerd zijn, dan zal men in de brochure toch wel niets anders kunnen vinden dan het oordeel van een man, die, hoeveel hij ook van zijn vak moge weten, er toch zeer bekrompen denkbeelden op na houdt, en zeker is het te betreuren, dat iemand, die in zijne geschriften over de geschiedenis der toonkunst wezenlijke verdiensten heeft getoond te bezitten, zich op zijn ouden dag heeft laten verleiden tot het schrijven van een boek, dat op vele plaatsen meer op een pamflet lijkt dan op een weldoordachte critiek.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 Augustus.

Toasten.

De geschiedenis van deze maand behelst een paar frappante gevallen en een reeks van toasten.

Frappante gevallen: de moord op Cánovas gepleegd; dito op den president der republiek van Uruguay. Zal ik bij dit hoofd ook het duel tusschen den graaf van Turijn en Henri, prins van Orleans, onderbrengen?

(Mij dunkt, er is deze maand nog meer treffends gebeurd; het zal mij misschien te binnen schieten wanneer ik dit overzicht gesloten heb. En dan is het tijds genoeg. Want met een paar moorden en een geruchtmakend duel, als toegift, kan een enkele maand volstaan.)

Tot de toasten reken ik niet alleen de woorden die er door den Czar en Keizer Wilhelm en president Faure bij gelegenheid der samenkomsten in Rusland gesproken zijn, maar ook al die plannen die, naar aanleiding van feestelijkheden te berde gebracht, vooreerst nog maar het karakter hebben van een goed geconditioneerden ballon: te weten, ze hangen in de lucht.

En daarbij behoort de gedachtenwisseling tusschen den Engelschen minister Chamberlain en de premiers der Engelsche kolonies over een ontwerp tot nadere aaneensluiting der volkplantingen (wat 'n mooi woord ‘en in dit geval hoe karakteristiek’) aan het moederland. Wel heeft die gedachtenwisseling al een paar maanden geleden plaats gehad, maar ze is nu pas gepubliceerd, en in zoover is de toast nog eerst weinige dagen oud. Het zou jammer zijn zich door chronologische scrupules te laten weerhouden om er melding van te maken.

Maar onder dezen uitleg loopen de treffende gebeurtenissen gevaar in het vergeetboek te komen. Cánovas was een staatsman en een literator, in den trant van Guizot, en conservatief als de Franschman. Een Guizot in 't leelijke, - wat het uiterlijk betreft, -

en in 't cynische, - eveneens wat het uiterlijk aangaat. - (Cynisme wordt in dit seizoen veel gedragen, zegt de politieke kleeremakersalmanak.) Hij heeft den boel bijeen willen houden in Spanje, en men moet erkennen dat het hem niet geheel mislukt is. Het meubilair staat in 't land nog ongeveer op zijn plaats.

Dat's alles wat ik van Cánovas weet te vertellen.

En over den moord?

Zijn vrienden hebben gezegd dat de minister op tijd gestorven is. Van daag nog een groot man, juist als Guizot in 1847, morgen, - want daar is Cuba, daar zijn de Philippijnen, daar zijn de Carlisten, daar is een aanstaande breuk met de Vereenigde Staten, en daar is geen geld, - morgen, het bankroet van de monarchie en van de grootheid van den grooten man.

Waar die goede anarchisten al niet voor dienen!

Zij vullen bommen, en meteen vullen ze de Kalenders met heiligen en met groote mannen.

Maar denkelijk hebben Cánovas' vrienden niet anders dan een banaliteit gezegd, - dat's de functie van vrienden.

Zijn vrouw deed 't beter. Wat versch van adel, hoewel ze een groote dame is, heeft ze de trekken van het ras nog onbedorven natuurlijk bewaard. Toen de moordenaar heeterdaads gegrepen werd, vloog zij op hem toe en sloeg hem met haar waaier in 't gezicht. ‘Ik had niets tegen Cánovas,’ zeide de man, ‘ik heb alleen den minister willen dooden.’ Maar zij hoorde hem niet, want zij lag al over haar stervenden echtgenoot heengebogen.

Bij het lijk, toen het in staatsie ten toon gesteld was, toen het oogenblik van afscheid nemen naderde, drongen de woorden van den anarchist misschien pas tot haar brein door. ‘Ik vergeef den moordenaar,’ sprak ze, en haar oog vol tranen richtte zich naar de gestalte van den geliefden man. ‘Dat is het eenige wat ik voor u nog doen kan.’

Cánovas was te plotseling gestorven om zijn ziel te kunnen reinigen door aan den boosdoener vergiffenis te schenken. Zijn vrouw sprak voor hem het zware woord.

Die slag met den waaier en dat woord van vergeving! Welk mooi gebaar!

Och heeren anarchisten, wanneer ge niet eenmaal meer het monopolie van ‘*le beau geste*’ behoudt, terwijl ge uw doel toch voorbijschiet, zoudt ge dan uw stiletto's, pistolen en bommen niet liever opbergen!

De vermoorde president van Uruguay...

Maar men begrijpt en ziet het wel: die sensationeele, door hun directe werkelijkheid hard en rauw treffende voorvallen van de maand hebben slechts een geringe beteekenis in vergelijking van

het vlottend materiaal aan uitzichten en ontwerpen dat deze weken ons hebben gebracht.

Er zijn een paar mannen grooter geworden, in de laatste dagen. '*Die Persönlichkeit Faure's wächst*,' meldt een Duitsch telegram van heden, en hoe zou men twijfelen waar een Duitscher dit zegt! Van den Czar deelt een verslaggever mee: Zijn baard draagt de Czar thans iets korter, maar zijn gestalte is rijziger geworden.

Natuurlijk, beide zijn gegroeid na het uitspreken van hun toasten op de '*nations amies et alliées*' aan boord van het oorlogschip, de Admiraal Pothuau. Zij hebben aan de wereld het bestaan van een verbond tusschen Rusland en Frankrijk verkondigd, - let wel, van een versch tractaat dat in plaats van de vroegere militaire conventie is gekomen.

Daarmee is de toestand van Europa bepaald geworden.

Een Europa bestaat weer; en het zwaartepunt ligt, officieel geconstateerd, in Rusland.

Want om de juiste verhouding tusschen Frankrijk en Rusland te schatten dient men in 't oog te houden dat er nog een derde is die een 'wachsende Persönlichkeit' voorstelt, - een derde die dit, en dit ook alleen, tegen zich heeft om voor 'groot' te kunnen doorgaan, dat hij steeds met zijn heele zielsspanning er naar streeft om grooter dan groot te wezen. Die derde heeft in een hartstochtelijken toast al de krachten van zijn land ter beschikking van den Czar gesteld om den vrede in Europa te handhaven; de vrede, dat is: het vaste voornemen van de meerderheid der groote mogendheden om hun beredeneerden wil door te zetten. En om de belangen van dienzelfden Europeeschen vrede, zoo opgevat, is het in de artikelen van het tractaat tusschen Frankrijk en Rusland te doen.

Het oudere verbond van de drie mogendheden, Duitschland, Oostenrijk-Hongarije en Italië sluit zich op die wijs, door zijn leider, den Duitschen Keizer, bij het nieuwe tweemogendhedenverbond aan; Rusland wordt, voor alle gevallen der praktijk, scheidsrechter en toonaangever, Duitschland en Frankrijk komen in de positie van concurreerende satellieten.

Geweldig het overwicht dat aan Rusland door dezen stand der dingen toevalt. Mits het den vrede weet te bewaren. In de eischen die de Europeesche vrede stelt ligt alleen de beperking van zijn overmacht.

Waardoor kan de vredestoestand verbroken worden?

Er zijn nog kleine mogendheden in Europa; en er is Engeland, een wereldmacht, door zijn ligging ook een Europeesche mogendheid.

Men heeft gezegd dat de spits van het vastelandsverbond tegen Engeland is gekeerd. Onzuivere uitdrukking, en onzuivere voorstelling. Het vastelandsverbond heeft geen dreigend uitsteeksel, geen spits; het wil de orde houden; het zoekt geen oorlog, want met een oorlog ligt het uit elkaâr. Wel is het waar dat het Engeland heeft geïsoleerd.

Het isolement van Engeland is, door het nieuwe verbond tusschen Frankrijk en Rusland, volkomen geworden.

Engeland heeft als eenig terrein van mogelijke werkzaamheid in Europa, niet anders meer dan de kleine staten. (Daarom wil het nu ook Griekenland niet loslaten.)

Maar het bezit in zichzelf nog een bron van ongemeten en onmetelijke macht. Die steunpuntjes en lastpostjes buitenaf in Europa, daar is het voor Engeland heusch niet om te doen. Met zijn ongebroken politiek instinct heeft Engeland het plan opgezet om de betrekkingen met zijn kolonies te bevestigen. Het grootere-Engeland, het wereld-Engeland moet uit de wolken der ideeën op den vasten grond neerdalen, en tot een macht groeien die met de andere vijandig-onverschillige helft der wereld in evenwicht staat.

Chamberlain's besprekingen met de ministers der koloniën trekken vast de groote lijnen van een plan voor een gemeenschappelijke leiding der rijkszaken, voor een gemeenschappelijke wapening en verdedigingsorganisatie, voor gemeenschappelijke maatregelen omtrent handel en recht.

Hoe weinig daarvan is dadelijk uitvoerbaar! Wenschen alleen zijn aangeduid. Een duidelijk begrip van de organen voor zulk een bond van vrije, ver uiteenliggende staten heeft nog niemand.

En zullen de Vereenigde Staten van Amerika, wanneer ze eenmaal hun periode van politieke matheid te boven zijn, niet een grooter aantrekkingskracht blijken te bezitten op Canada, ja zelfs op Vereenigde Staten van Australië, dan het verafgelegen aristocratische Engeland?

Allerlei mogelijkheden .... Neen, het toastenstadium is het plan van een Grooter-Vereenigd-Brittannië nog niet voorbij.

Maar dacht ge soms dat de vastelands-verbondscombinatie veel hechter is? Ze berust op de standvastigheid van de Fransche republiek, en op de gematigdheid van Keizer Wilhelm. Dingen die in een toast heel aardig klinken, maar waarin te veel toasterigs is.

B*.

Op zee.[1)]

I.

En weer was hij vroeg bij de hand om snel, door het duistere, duffe gangetje en de saai schemerende kajuit heen, op te klimmen naar het brede, lichte, fris overwaaide dek.

Weer onderging hij die zonderlinge sensasie van zich roerloos en willoos, in een verdovende ontspanning, immer voort te voelen trillen door een lege ruimte naar een ledig eind.

Rusteloos eentonig stampte de masjiene toengatoenga, toengatoenga, toengatoenga; rusteloos eentonig beefde het stugge plankier onder zijn voeten; rusteloos eentonig sneed het hoogstille schip door het opklotsende water zijn breed-uit-schuimend spoor.

Melkwitte nevelwebben ragden nu aan over de eindeloos golvende wateren, die borrelend en sissend van de klievende boot wegvloeiden in diepe, dof grijze voren en verderop weer omhoog zwalpten tot lange, bleke, glinsterend overspatte ruggen. En die nevelen doezelden over hemelsblauw en horiezontlijn, mat witte vervloeiende plekken: op en neer zwevende, hier flets uiteenscheurende, ginds grijs aandichtende schimmen, terwijl brede zonlichtvallingen, neerzijgend door de dwarrelende dampen, verblindend opglanzende, fluks dovende schitterstrepen heentrokken over het zwaar wegdeinend gewiegel van de baren. -

1) Bij de plaatsing van deze novelle acht de redactie het niet overbodig mede te deelen, dat het handschrift reeds den 19en Maart 1897 in haar bezit kwam. Op verzoek van den schrijver wordt zijn werk eerst nu geplaatst.

Nog was 't leeg op het pas geschrobde dek. Onder het strak gespannen, grauwe tentzeil stonden de druipende rieten vouwstoelen in een lange dubbele rij dicht opeen tegen de masjiene-kamer aan; daarvóór liep een zwaar gebaarde Engelsman snel stappend heen en weer, het blanke morgenlicht donker doorvlekkend. -

Een ogenblik genoot Satis van de zuiverdere lucht, die zijn dof-warm hoofd omkoelde en levenwekkend doordrong in zijn borst; maar al gauw werd hij de frisheid niet langer gewaar en voelde hij zich weer verlomen in de lauwheid van een tropiese morgen. Toen druilde hij naar zijn geliefd eenzaam plaatsje op de achterplecht, om daar weer over de verschansing te gaan hangen en dromerig te staren naar het staag opkrullende sneeuwige schuim, dat over de grijs-blauwe vlakte breed wegrafelde in lange witte, taai uiteenkrinkelende draden.

En met het heensuizende water soesden zijn gedachten weg van de boot.

Nog altijd heerlik dat alleen-zijn tussen water en lucht, los van elke band met mensen!

En toch keerde na drie weken reizens zijn eerste sensasie er van niet meer terug.

O, hoe gelukkig had hij zich gevoeld, hoe rein als na de afwassing van smettend vuil, hoe opjubelend als na de verdwijning van onheilzwangere gedachten, hoe vrij als na een doorworsteling van opdringend gepeupel, toen hij de haven van Marseille met zijn groezelige stads-achtergrond langzaam verfletsend had zien deinzen en de wijde lichtdoorgloeide ruimte hem opnemen, zoals het tintelende hemelsblauw de opwiekende vogel ontvangt, zoals zijn jongelingsfantazie gedroomd had, dat hem eenmaal blanke glorie zou omstralen, zoals hij als kind zich had voorgesteld, dat vlekkeloze aeterglans de hulloze ziel omwademt, die op de donkere aarde zijn taak heeft volbracht.

Hoe luid had 't in hem gejuicht: er uit, er uit, er uit!

Weg uit al het onzinnig, nutteloos gewriemel; weg uit de benauwende mierenhoop altijd-door in wording en vernieling,

opgebouwd door lust, nijd, haat, heerszucht en tegelijk weer afgebroken door heerszucht, haat, nijd, lust.

Weg van de schoon- en hechtschijnende banden geweven met de zieleweelde van liefde-ontvangen, liefde-geven en dadelik bezoedeld door domheid en jaloezie, verdoft door het gebruik, afgesleten door de gewoonte!

Weg van de vrienden, die blind zijn voor de kloof, welke gaapt tussen elke twee mensen!

Weg van de kennissen, die liegen en belogen worden en zich behagelik gevoelen in die dagelikse verlakkerij!

Weg uit een maatschappij, waar alleen hij zich zelf zou kunnen zijn, die de macht had elke tegenstand te breken of elke band te verscheuren!

En nu niet meer gestreefd, niets meer gewild, niets meer liefgehad, niets meer gehaat! Geen verleden meer betreurd, op geen toekomst meer gehoopt! Niets meer gevoeld dan een laatste sensasie van wensen- en gedachten-loos tot een nevel uiteen te wolken, weg te stralen in de lege ruimte, op te lossen in het ijle azuur!

Ja, die extaze van al-ontkenning, die opperste zaligheid had hij genoten; maar.... helaas, zo kort. Eigenlik had het volle genot maar één dag geduurd: één onuitsprekelik heerlike dag van volkomen smarteloosheid, van absoluut niets-verlangen, van een teer streelend zich-nog-net-even-voelen-leven, gelijk een herstellende van zwaar-ziek-zijn gevoelt bij zijn ontwaken uit de eerste lange, verkwikkende slaap.

Die dag was 't hem geweest, of hij maar droomde op een schip te zijn, zo schimmig vaag had hij de boot waargenomen, die toch zijn machtig oprijzende lijnen van strak hoge masten en schoorstenen, van zwaar bochtende touwen en breed vlakkende zeilen toen even scherp als nu had ingesneden op zijn netvlies en met zijn lading van kalm-gestadig doorwerkend scheepsvolk en druk-lui rondzwalkende reizigers hem toen even rumoerig had omgalmd, als aanstonds weer het geval zou zijn. Maar in het begin hadden zijn moegedachte hersenen zo verrukkelik weerstandsloos in hun verdoving berust.

Wat er om hem was kende hij niet en verlangde hij ook niet te leren kennen.

Eerst langzamerhand waren zijn ingedommelde zintuigen toch weer ontwaakt en van zelf aan het onderscheiden gegaan van

kleuren en omtrekken, klanken en geluiden. En toen had zijn weerstrevende ziel, die wars van elk vreemd leven al geheel naar binnen was omgewend, zich op nieuw voor indrukken moeten ontplooien, gelijk 's morgens voor de eerste zonnestralen een bloem, die zich 's avonds gesloten heeft.

Wel had hij telkens en telkens weer beproefd zich nog eenmaal zo heel en al weg te mijmeren uit de hard opdringende werkelikheid; maar zijn ogen waren blijven zien, zijn oren waren blijven horen en te midden van de omgonzende en omdwarrelende mensendrom was hij zich weer beklemd gaan voelen binnen de grenzen van zijn lichamelikheid. -

Toch voelde hij zich nog gelukkig. Uit de eentonigheid van vijftien rustig heldere dagen op een staag doorstomende boot was een ontspannende berusting in hem doorgesijpeld, die wel de eerste opschuimende blijheid van het vrij-en-weg-zijn in zijn ziel had doen neerzijgen; maar tegelijkertijd over zijn moeheid, zijn ergernis, zijn verontwaardiging en zijn bitterheid de grijze melankolie had gespreid van een halfvergeten verleden.

Al begon hij te herdenken, in de lauw-stille atmosfeer, onder het koel schaduwende doek voelde hij zich nog altijd omwolkt door een weldadige onverschilligheid voor alles en allen. 't Was alleen, of uit het verkwikkend besef van niet meer genoodzaakt te zijn te handelen, te beweren, te weerleggen, te strijden, allengs een nieuwe lust in hem opgroeide om de mensen uit de verte gade te slaan, zonder dieper-gaande belangstelling dan die van een mijmeraar aan het venster voor het gewoel in de straat. Hij zag hen op en neer lopen, eten, lezen, spelen, hoorde hen praten, lachen, klagen, twisten; maar kende er niet één bij naam, had nog met niet één een woord gewisseld.

Ook van hun zijde waren de pogingen tot toenadering uitgebleven.

Ach, daar was hij al lang aan gewend. Als jongen van ongeveer vijftien jaar had 't hem erg verwonderd, dat zijn moeder hem stuurs, ongenaakbaar noemde en afkeurend op de staande rimpel tussen zijn ogen wees.

‘Je zoudt er anders met je blozende wangen en je helder blauwe kijkers zo lief kunnen uitzien’.

Waarom zag hij er *niet* lief uit? - Hij wilde 't toch wezen. De geringste voorkomenheid stemde hem zo dank-

baar en vergold hij zo graag met grote vriendelikheid.

Hoe kon nu zijn moeder, zijn eigen moeder hem zó miskennen?

Later was hij daar anders over gaan denken. Toen een jong schilder, voor studie en plezier tegelijk, zijn portret had gemaakt - een portret, dat iedereen gelijkend noemde - en hij daarop tussen de helder blauwe ogen de lelike rimpel terugvond, waarvan de werking nog versterkt werd door een neerplooiende, minachtende trek om de mond, toen vroeg hij zich af: is dat dus werkelik mijn gewone uitdrukking?

En als ik er zo uitzie, ben ik dan ook inderdaad ongenaakbaar, stuurs, trots?

Aanvankelik had hij ontkennend het hoofd geschud; want hoe langer hij op het portret keek, hoe meer hem de uitdrukking er van eer peinzend en vragend voorkwam dan juist stuurs en afwerend. Maar... dat peinzen had vruchten gedragen, dat vragen antwoorden uitgelokt en toen.... ja, de tijd had zijn moeder gelijk gegeven: hij was ongenaakbaar, stuurs en trots.... geworden.

Was 't zijn schuld, dat hij zelf in zijn schatting rees, naarmate de mensen om hem daarin daalden, dat hij zich terugtrok, waar hij twijfelen ging graag te worden gezien?

't Is waar, reeds als schooljongen had hij gehoopt eenmaal boven anderen te mogen uitsteken; maar hij had zich dat uitsteken toen heel anders voorgesteld, dan hij 't nu anderen zag doen en vooral... er heel anders toe willen komen.

Keek hij tans op de meeste mensen neer en zag hij de anderen ver van zich af staan, als knaap had hij haast tegen allen opgezien, begerende eens hoog te mogen rijzen onder hen, die hij hoogstaand waande. Hij had waarde gehecht aan de voorschriften, die hem werden ingeprent; hij had bewondering gekoesterd voor de voorbeelden, die hem werden aangeprezen. Hij had geloofd in het loon, dat evenredig zou zijn aan het werken en hij had eerlik en oprecht, met lust en volharding in elk opzicht zijn best gedaan. Daar was nu wel niet zo zeldzaam veel verdienste in geweest, omdat hij van nature behagen schepte in goed werken; maar is 't dan het kenmerk van een verdienstelik mens, dat hij in 't diepst van zijn ziel het kwade wil en dan toch poogt het goede te doen?

Hij had andere jongens zien afschrijven, knoeien, liegen, bedriegen, zelfs stelen en nooit was de begeerte in hem opgekomen hun voorbeeld te volgen. Waarlik, daar had hij wel een beetje, een klein beetje trots op mogen zijn. Toch was hij 't in die jaren nooit geweest. Integendeel! Wanneer hij geprezen werd om zijn weten, dan hinderde hem de gedachte, dat hij wel eens bij toeval aan een moeilike vraag ontsnapte. Wanneer hij tot voorbeeld werd gesteld om zijn gedrag, dan pijnigde hem de herinnering van het kattekwaad, dat hij onopgemerkt had uitgehaald. Ja, soms vond hij loftuitingen maar lastig, omdat zij hem voortaan noopten nog meer zijn best te doen. Dol graag hoorde hij zich loven; ach.... hij wilde er wel voor uitkomen, dat hij altijd ijdel was geweest; maar geen lof had ooit enige bekoring op hem geoefend, tenzij hij er bij denken kon: ik heb 'm verdiend; het komt me toe. En zo was 't hem tot een iedeaal geworden eens de trots te mogen zijn van zijn land en de eerbewijzen van de regering, de huldeblijken van het volk te kunnen aanvaarden met de overtuiging: ze komen me toe.

Welk een kinderlik iedeaal!

Nog heel duidelik herinnerde hij zich, hoe hij als schooljongen over straat ging met een vaag gevoel van opgemerkt en nagekeken te worden als iemand, die meer is dan anderen. Reeds toen had hij om dit gevoel gelachen en 't aan niemand durven bekennen; maar toch was hij er niet in geslaagd 't van zich af te zetten. Zo dikwijls hij geprezen werd of een zegepraal behaalde, brak 't altoos gelijk een koesterend zonneschijnsel weer heen door het lichte grijs, dat doorgaans zijn ziel omwaasde en dan was 't, of alles in hem omhoog bruiste en opjubelde, of een uitdagende muziek vol ontembare kracht en wilde strijdlust aanstonds zou losschallen uit zijn gemoed. Kampen wilde hij, kampen om de hoogste prijs, kampen met stalen volharding, kampen met onbedwingbare moed en hij stelde zich die kamp voor als een loyale wedstrijd, een worsteling met eerlike middelen voor een rechtvaardige jury.

In die tijd had hij de leeglopers nog geminacht en de stumpers nog uitgelachen.

Maar al gauw waren, gelijk vuil zwarte opborrelingen in schijnbaar helder water, de vragen naar het waarom en het hoe,

naar het recht en de noodzaak, naar de oorsprong en het doel, naar der dingen schijn en wezen opgerezen in zijn geest. Onbeduidende gebeurtenissen hadden er aanleiding toe gegeven en in de beginne was alleen een wee, teleurstellend gevoel van onbillik behandeld, miskend te worden, van zijn-plezier-in-het-leven-en-zijn-zekerheid-van-doen-te-verliezen er het gevolg van geweest.

Nooit bijvoorbeeld was meer uit zijn geheugen verdwenen het plotseling realiezeren van nooit iets gekregen te hebben na al zijn onmiddelik geslaagde overgangsexamens, terwijl een van zijn vrienden, die herhaaldelik was blijven zitten, een gouden horloozje ontving, omdat hij 't eindelik eens niet had afgelegd.

En dan zijn zinneloze vechtpartij: hij alleen tegen een ganse klasse, die hij voor laffe lammelingen had uitgemaakt, toen zij met een grievend minachtende afschuw hun overjassen zo ver mogelik hadden weggehangen van het kaal glimmend regenmanteltje, dat toebehoorde aan een knap, maar ziekelik, ijverig maar arm ventje. Niet alleen had hij het onderspit gedolven; maar hij was er nog voor gestraft. -

Ook de langdurige ziekte van zijn vader had hem diep geshokt. Als na een verraderlik vleugje van beterschap, dat allen in huis weer had doen opleven in rustig vertrouwen, plotseling zo'n hevige verergering volgde, die zijn moeder half waanzinnig maakte van angst en smart, woelde in in hem telkens hoger de verbittering op tegen de laagheid van dit misleiden, tegen de onrechtvaardigheid van dit gemartel. Toen eindelik de hardnekkige kwaal gezegevierd had en hij op de dode trekken neerkeek, die in plaats van de plechtige kalmte, waarover hij zo vaak in romans had gelezen, een sataniese pijngrijns vertoonden, was de eerste twijfel in hem opgerezen aan de menselike mooi-praterij en aan de heerschappij van goedheid en recht.

De ingrijpende, persoonlike God van zijn kinderjaren, de God, voor wie hij mooi en lief had willen doen, de God, die hem zou bijstaan en belonen, was hem destijds al lang ontvallen. Reeds heel lang geleden had hij zich van hem afgewend als van een vriend, door wie hij was bedrogen en bestolen. Maar nu ontzonk hem ook het vertrouwen op een natuurlike afpassing van het loon naar het werk; nu kiemde,

hoewel nog onmerkbaar in de duistere diepte van zijn gemoed, gelijk een zaadkorrel in de zwarte aarde, zijn ergernis over de mensen, die de zege van het onrecht niet willen erkennen. En toen de bazis van elk gangbaar geloof onder hem weggezonken was, had hij voor 't eerst de behoefte gevoeld aan een nieuwe grond onder zijn voeten, aan een andere zekerheid, waarop hij voort kon bouwen, aan een andere afrekening van zijn verstand met zijn gevoel.

Want al was er voor het maatschappelik leven niets van hem terecht gekomen, al was hij instinktief over alles gaan denken, aan alles gaan twijfelen, toch had zijn aanleg hem veeleer tot een overtuigd handelen dan voor een peinzend niets-doen bestemd.

Zo vaak hij dus van opvatting moest veranderen, had hij beseft met de twijfel niet te kunnen leven en zich gehaast opnieuw vast te stellen: zo-is-'t; zo-wil-ik.

Na het verlies van zijn vertrouwen op elke indievieduele vergelding was hij zich vast gaan klemmen aan het denkbeeld van een onoverzienbare ontwikkeling voor een onkenbaar doel. Toen was 't hem geweest, of hij op zou gaan in een reusachtig, door-onzichtbare-krachten-ten-strijde-geleid leger, of hij daarin als een soldaat in 't gelid, zonder te vorsen waarom, zonder te vragen waarheen, zo goed mogelik verrichten moest, wat hij te doen vond als zijn taak, en of hij dan onopgemerkt zou vallen, zonder te weten, of het was in een zege.

Heel zeker was hij er niet van, dat zijn geheugen onvervalst zijn inzichten van twintig jaar her bewaard had. Zijn begraven gevoelens uit die tijd doken zo hoogstzelden, voor zulk een kort ogenblik en zo verfletst weer eens op uit de verdoving, waarin zij wegteerden, dat hij ook de herinneringen van zijn verstandsleven niet vertrouwde. Toch wist hij nog wel, dat hij in die perieode van Stoiesijns plichtbesef zijn iedeaal van eenmaal-hoog-uit-te-blinken niet verloren had. 't Was alleen iets anders voor hem geworden, niet langer het vijandelik vaandel, dat hij in geestdriftige opwinding met doodsverachting zou veroveren; maar de grootse taak, die hij met onbuigzame wilskracht moest voltooien, wijl de macht, die er toe nodig was, zich ontwikkelde in zijn geest. Ja, hij had duidelik die macht, of liever die samenwerking van energieën

gevoeld: vermogen van wil, vermogen van geest, vermogen van abnegasie. En toch was 't hem bij zijn student-wording niet helder geweest, waaraan hij zijn energie besteden zou. Als kind had hij generaal willen worden, als jongeling had hij zich voorgesteld eens de forse man te zullen zijn, die de lafheid zou opzwepen tot moed, de eerlike man, die elk bedrog zou ontmaskeren, de volhardende man, die de weifelaars zou bezielen, de kundige man, die zou inzien, waaraan de tijd behoefte had; maar als student vroeg hij zich af: waar ligt nu de taak, welke eens *mijn* levenstaak zal geweest zijn?

Hij dacht toen nog wel, dat ieder mens een taak had, maar *zijn* taak kon hij toch niet vinden. Hij studeerde in de rechten, studeerde in de letteren, lief hebberde in de wijsbegeerte en de mediesijnen; maar naarmate hij in die studies dieper doordrong, was 't hem, of er meer en meer vunzigheid uit opsteeg, die als een walm het licht, waardoor hij zich tot nu toe omstraald had gevoeld, verduisterde en zijn zonnig zieleleven omfloersde.

Had dit aan hem zelf gelegen, of aan zijn leeraars, of aan zijn kameraden, of aan zijn werk? Hij wist 't niet en wat deed 't er ook toe?

Hij zag nu wel in, dat die Leidse tijd een beslissende tijd voor zijn hele leven geweest was. Hij zag nu ook wel in, dat hij toen in alle opzichten verkeerd had gehandeld.... ten minste verkeerd voor zijn doel om iets moois, iets uitblinkends te worden in de samenleving van de mensen. Maar wat hij niet alleen inzag, doch tevens nog altijd gevoelde, diep in zijn ziel nagevoelde, gelijk iemand een felle hartstocht nagevoelt, dat was de onmogelijkheid, waarin hij verkeerd had om zich anders te gedragen.

Te Leiden had alles hem naar, pijnlik, beklemmend aangedaan. Misschien was dit ten dele te wijten geweest aan de plotselinge overgang uit een gezellig, zorgeloos, zachtzinnig, huiselik famielieleven bij een moeder en een zuster, die hem aanbaden. Ach, wat hadden die twee lang - zijn moeder tot aan haar dood, zijn zuster tot zijn huwelik - zonder hem goed te begrijpen, met liefdevolle verering tegen hem opgezien! Ongetwijfeld hadden zij onbewust zijn ijdelheid te veel gestreeld. Maar toch was zijn onaangename Leidse botsing met mensen en toestanden in de grond niets anders

geweest dan de eerste ervaring, dat zijn karakter, zijn temperament, zijn lusten, zijn denken, zijn ganse wezen ‘walk'd not with the souls of men.’

O, welk een tegenstelling tussen zijn heerlike leerbegeerte, waarvan zijn fantazie hem de goud-lichtende bevrediging voortoverde in een mooi, helder studeervertrek, rondom bezet met keurig gebonden boeken en de gedwongen verveling in een onogelik kolleezje-lokaal, waar een zeurende professorstem hem drie kwartier lang hypnotiseerde door zijn aandacht te doen staren op beuzelarijen.

Welk een tegenstelling tussen zijn hoogstrevende, eerlike, alleen-een-zuiver-blinkend-doel-ziende ambiesie en het kleingeestig, zichzelf-en-anderen-zand-in-de-ogen-strooiend gescharrel voor een examen!

Welk een tegenstelling tussen zijn toen - zo - tere levenslust, die droomde van een zich-immer-verfijnend-en-veredelend genieten, van een aanhoudend-zich-ontzeggen-om-aldoornaar-iets-mooiers-te-kunnen-streven en de ruwe schetterpret, het grove lust-begeren, het verbijsterende zwelgplezier, dat hij dagelijks om zich henen zag.

Zijn eerste kennismaking met het mensdom werd tot een terugdeinzen en tot een stadig terugdeinzen werd zijn ganse verdere leven.

Zijn jeugd-illuzie, dat de mensen - enige slechten uitgezonderd - waren gelijk hij zelf was, dat hij vertrouwelik met allen zou kunnen omgaan, daar zij hem zouden begrijpen en eren, verdween te Leiden spoorloos uit zijn ziel en niets anders kwam er voor in de plaats dan een vaag besef van een onherstelbaar verlies en een groeiende behoefte aan alleen-zijn.

Reeds aan de akademie was het denk-beeld in hem opgerezen, dat hem nooit meer verliet: het denk-beeld, dat alle mensen eilandjes zijn door een hier-smaller-ginds-breder-maar-overal-onoverkomelik water van elkander gescheiden. Elk eiland ligt in de diepte vast aan de wortels van zijn hoge bomen en de toppen van die bomen alleen kunnen uit de verte zien en horen, wat er op de andere eilanden omgaat. Sommigen lijken liefelik, dicht begroeid met kleurige bloemen en suizende bossen; anderen zien er kaal rotsachtig uit, vol zwarte kloven en vreemde geluiden; nog anderen schijnen moerassig te zijn, geheimzinnig stil, bedekt met

laag, verraderlik groen. Van enkelen ruisen klare beken af, die zich vermengen met het reine water van de alomgolvende zee; maar aan de meesten ontritselen gore stromingen, waarvan het gele vuil in lange slangen de naastbijzijnden omsliert.

En tans, haast twintig jaren later, was 't hem, of zijn eigen eiland, geheel van zijn wortels losgeraakt, wegdreef uit het vuil, wegdreef van het liefelike ruisen, wegdreef van de vreemde geluiden, wegdreef verder en verder, naar een onbegrensde, eeuwig-hel-lichtende, verkwikkend zoele, nooit-meergestoorde eenzaamheid.

Dreunend gonggebrom gonsde op uit de diepte, golfde plotseling over het dek, galmde achter hem om, gromde weer weg in de verte.

Verdwenen waren de nevels; recht voor hem uit lag over het glasschijnend, blauwe waterveld een breed snoer van oogverblindend schitterende dieamanten; blauwwit rondde zich boven zijn hoofd een licht-doortrild, eindeloos hoog gewelf.

't Was nu vol leven in de koele grijsheid onder het strak, breed uitgespannen, grauwe zeildoek. Luierende gestalten lagen loom neder in de rieten vouwstoelen; druk pratende paren slenterden er tussen door en een dof geruis van stemmen ontsuisde de donkere, mat-wit-gevlekte wemeling van mensen.

Even wendde hij zijn aandacht er heen, tot de neerliggende gedaanten met logge bewegingen waren opgerezen en, allen, opeengepakt tot een kluwen, drentelend terugweken naar het midden, waar de rits zich langzaam afwond en mens na mens verdween door de gapende trapdeur. Toen stond hij zelf op, liep alleen achter de menigte aan en daalde af naar het rumoerende gewauwel in de benauwde, trillende kajuit.

II.

Rusteloos eentonig stampte de masjiene toengatoenga, toengatoenga, toengatoenga; rusteloos eentonig beefde het stugge

plankier onder zijn voeten, rusteloos eentonig sneed het hoogstille schip door het opklotsende water zijn breed-uitschuimend spoor.

Weer hing hij over de verschansing heen, zo ver mogelik weg van de mensen, die nu stil-soezend neerlagen in de rieten stoelen, ontzenuwd door de neertrillende hette, welke als een meezwevende gloedkolom de klievende boot omgaf.

Smetteloos blauw, van een diep safierblauw, dat gloeide als verborg het een grond van massief goud, omkleurde de eindeloze zee het donkere schip; smetteloos blauw, van een ijler tint, die sidderde van glans, als flikkerde er stofgoud in rond, overkoepelde het hemelgewelf de wijde rimpelende vlakte. 't Was al blank licht en reine lucht om hem heen; zelfs geen grauw stipje van ver land of van een voorbij-glijdend vaartuig sneed de scherpe sirkel, die hemel en water scheidde.

En weer mijmerde hij zich weg naar het verre verleden, naar de tijden, toen hij het leven opstijgend voor zich zag, gelijk een bergweg, die verleidt tot moeitevol klimmen en heen lijkt te slingeren naar een zieldoorjubelend bereiken.

Passtra....! Die alleen was onder veel kennissen zijn vriend geworden.

Toen hij zelf nog de sombere akademie-jaren moest doorworstelen, stond Passtra reeds met één voet in het maatschappelik leven, was hij als repetietor al werkzaam, moest hij alleen nog promoveren. En Passtra was zijn vriend gebleven, nadat hij, afgeschrikt door al, wat Leiden hem te zien en te horen gaf, als spoorstudent zijn domiesielie naar den Haag terug had gebracht.

Zonderling, dat zo'n onogelik, met zijn hoge rug, zijn grote neus, zijn baardeloze kin haast mismaakt mannetje zonder naam, zonder fortuin, zonder biezondere voorkomendheid gemakkelik met mensen van allerlei slag en allerlei stand wist om te springen, terwijl aan hem - Satis - die toch welgemaakt was, die met zijn grote, blauwe ogen en dichte knevel een gewoon, goed, mannelik voorkomen had, die tot een oud geslacht behoorde, die rijk was, die niets liever verlangd

had dan met alle mensen op goede voet te komen, zelden iets anders ten deel was gevallen dan kwalik verborgene of duidelik kenbare vijandigheid.

Had hij 't zich misschien maar verbeeld?

Neen!

Was 't dan jaloezie?

Passtra had 't gezegd; maar wat moesten de mensen dom zijn, die hem iets benijdden!

Waardoor Passtra hem eigenlik had aangetrokken?

Hij voelde 't wel; maar hij voelde tevens, dat hij 't moeilik in woorden aan een derde zou kunnen meedelen. Hun verhouding was ook niet altoos dezelfde geweest. Toen Passtra - die als advokaat in den Haag gevestigd, zijn kring van kennissen steeds meer uitbreidde - met zijn sarkasties lachje hem begonnen was te vertellen, hoe heel anders 't in de maatschappij toeging dan ze beiden hadden gedacht en dan de grote menigte wel wist, welke nog altijd geloofde in klinkende woorden en vertoon van waardigheid, had hij zijn omgang haast alleen uit weetgierigheid gezocht, overtuigd van Passtra's leuke waarheidszin. Hij wilde weten en besefte nog niet, dat ook dit weten hem leiden zou tot twijfelen en het twijfelen tot ver-twijfelen. Dikwijls had Passtra hem toen geërgerd, omdat hij 't nog niet velen kon, dat er geschud, geduwd, geplozen werd aan zijn mooi fantazie-gebouw van menselik samenleven, samenwerken, samenstrijden, het gebouw, waarin hij nog altijd hoopte door te dringen en omhoog te stijgen, zij 't dan al niet meer door de breed-voor-hem-opengaande voordeur. Als Passtra hem sprak over een reeks van vleiende bevorderingen, waarvoor geen andere reden bestond dan de mienisterieële begeerte om ter wille van een neefje of vriendje een plaats vrij te maken op de laagste sport van de maatschappelike ladder, als hij vertelde van schitterende aanbevelingen voor volkomen ongeschikte lui, die hun carrière uitsluitend te danken hadden aan het verlangen van elk kolleezje om hen kwijt te raken, als hij gewaagde van de vuigste behartiging van eigenbelang en de gemeenste dwarsdrijverij tegen elk beter-willen onder de vlag van vaderlandsliefde en onder het mom van opoffering voor het algemeen welzijn, als hij uit zijn beginnende praktijk staaltjes van kleinzielig geknoei en armzalige woordendienst aan-

haalde, die eensklaps zulk een onaangenaam schel licht wierpen op deftige steunpielaren van de maatschappij, dan was 't hem - Satis - in de beginne onmogelik geweest aan zulk een weerzinwekkend verschil te geloven tussen 't geen de mensen wilden schijnen en 't geen zij zich niet beletten konden te zijn.

Zou waarlik gindse meneer met zijn deftig voorkomen in staat zijn....?

Zou deze man met zijn edele, luid verkondigde onpartijdigheidsbeginselen heus....?

En die andere, die zo lieberaal en zo knap heette, die overal in werd gehaald, zou hij op de keper beschouwd...?

Neen, dat kon er niet bij hem in en hij legde zijn vriend het zwijgen op, verbood hem op zulke ergerlike dingen te zinspelen, al had hij ook honderd redenen om ze voor juist te houden. 't Was alles toch onwaar, omdat... omdat het onmogelik waar *kon* wezen.

- ‘Zoals je wilt’ was de ander dan gewoon te zeggen. Me dunkt anders, dat ik nog al deugdelike bewijzen lever voor 'tgeen ik beweer; maar... verkies jij te blijven leven in een denkbeeldige wereld.... ga je gang. Mij komt het doelmatiger voor de dingen te nemen, zoals ze zijn. Ik erger me dan wel eens; maar ten slotte lach ik er toch om.

Hij - Satis - was nooit erg goedlachs geweest en naarmate zich van allerlei zijden meer en meer bewijzen aan hem opdrongen, dat Passtra noch overdreef, noch onjuist verklaarde, werd onder zijn toenemende ergernis zijn kwijnende vrolikheid al meer en meer versmoord.

Reeds aan de universieteit was 't hem duidelik geworden, dat ondanks zijn eerzucht, ondanks zijn bekwaamheden, ondanks zijn werklust niets anders hem wachtte dan een onopgemerkt mislukken, indien het waar bleek - wat Passtra beweerde - dat zonder handigheid of kruiwagens, zonder schijnheiligheid of kruiperij, zonder zelfstandige reklame of knechtschap in een kliekverband geen mens iets van betekenis kan worden of tot stand brengen in onze hedendaagse maatschappij. Het glimlachend vragen ging hem even slecht af als het schermen met klinkende woorden; het luide veinzen verstond hij niet beter dan het meesmuilend niet-weerspreken. Hij zeide wat hij meende; hij meende wat hij zeide. Hij wilde doen, wat hij voelde, dat zijn plicht was; maar hij eiste dan ook,

wat hij voelde als zijn recht. Zolang het maatschappelik leven hem mooi had geleken: zijnde wat het wilde schijnen: een edele wedstrijd, een harmonies samenwerken, een geven-aan-een-ieder-'t-geen-hem-toekomt, een vereend-streven-naar-hoger-en-beter, een eerlik-kampen-tegen-het-lage-en-slechte...., zolang had hij gehunkerd naar zijn taak er in, zolang was hij overtuigd geweest van zijn zegepralend doel. Toen de mooiheid er van taande, toen hij zich in de toekomst gedwongen zag met de lelikheid er van rekening te houden, toen verloor hij ook zijn plaats er in uit het oog en toen werd 't hem allengs te moede, of hij er buiten raakte, om er nooit weer in door te dringen.

Het was hem gegaan als de jonge offisier, die, van krijgsroem en ridderlikheid dromend, zijn unieform heeft aangetrokken, maar, horend dat kleingeestig gedril en krenterig toezicht zijn dageliks werk zullen zijn, terwijl alleen het laat-je-donderen-om 't-eens-zelf-te-kunnen-doen hem een gouden kraag kan bezorgen, aanstonds gaat denken over 't geen hij beginnen zal, zodra hij een behoorlik pensieoen heeft verdiend.

En toen hij eindelik zelfs op de hoogste sporten van de maatschappelike ladder de handen van de beste mensen gebonden vond, de machteloosheid om iets anders dan knutselwerk te leveren hen als een dwangbuis voelde omklemmen, schoot de maatschappij haar laatste bekoorlikheid er bij in en kwam hij tot het besluit, dat de menselike verhoudingen niet goed *konden* zijn.

Hoe kon een raderwerk ook juist lopen, zonder masjienist, die er buiten staat?

Bestaat er een zonderlinger vertoning dan het schijnbaar arbeiden van duizenden aan het algemeen welzijn, die elk voor zich werken en werken moeten aan hun afzonderlik belang, dat er mee strijdt?

Is er dwazer klucht denkbaar dan het laten beslissen door een grote meerderheid, terwijl iedereen weet, dat overal de verstandigen vormen een kleine minderheid?

‘Ach’ had Passtra lachend gezegd, ‘je begrijpt niets van de harmonie der belangen en de vernuftige inrichting van onze maatschappij. Weet jij er soms iets beters voor in de plaats te stellen?’

Natuurlik had hij neen moeten zeggen; maar dieper en dieper was van toen af de overtuiging in hem geworteld, dat het menselik geluk, waarop toch al het menselik streven gericht heet te zijn, er weinig door wordt gebaat, als de ruwe kamp van allen tegen allen hoe langer hoe meer plaats moet maken voor een dito vechtpartij geregeld naar de eisen en.... de listen van de kunst. Van een vrede bereiken wij toch nooit iets anders dan de schijn.

Werken wij misschien altoos voor de schijn, omdat wij toch niets vermogen op het wezen?

En bereiken wij zelfs voor die schijn zo onbetekenend weinig, wijl ons zwak geknutsel ten bate van menselike zedelikheids-en gelijkheids-en humanieteits-iedealen in volkomen strijd is en blijven moet met de brutaal machtige onzedelikheids-en ongelijkheids-en onbarmhartigheids-wil van de natuur? -

Nog tal van soortgelijke, even verwarrende als ontmoedigende gedachten hadden toen zijn ambiesie gekruist en op zijn werklust hun verlammende invloed geoefend.

Maar tegelijkertijd klom zijn bewondering voor een man, die zo volkomen ontgoocheld en zonder verlangen om ooit iets moois te kunnen doen, ooit iets moois te kunnen wezen, leukweg goed bleef handelen naar de maat van zijn krachten, glimlachend - gelijk hij zei - om de gekke kostgangers van Onze lieve Heer. Ja, 't was, of er langzamerhand van Passtra een ergernis-stillende kracht tot hem uitging, die eens de bitterheid van zijn ondervindingen zou verzoeten en voor een poos ook hem in staat stellen het leven zonder wrevel te beschouwen, noch als iets moois, noch als iets leliks, bloot als een ding, dat nu eenmaal is, gelijk het niet anders zijn kan.

Maar dit gebeurde eerst veel later. Te Leiden bleef zijn wrevel aangroeien tot het ogenblik toe, dat hij, onmiddelik na zijn promosie, alleen, zonder enig feestvertoon de stad verliet. En nog gelukte 't hem soms iets na te voelen van zijn droefgeestige stemming, in die klare, stille, zoele voorjaarsavond, toen hij aan het stasieon, wachtende op de trein, zich indacht hoe anders, hoe heel anders zijn verbeelding hem vier jaar geleden dit afscheid had voorgetoverd. Wat hadden ze hem nu gebaat, al die uren van taai blokken, van onverzettelik volhouden, van stage genotsontzegging?

Had hij zijn wit in het oog gekregen, zijn weg gevonden, zijn middelen leren kennen?

Ach, hoe weinig triumferends was er geweest in die eerste triomf en... wat was er van de anderen geworden?

Zeker had hij wat voldoening gesmaakt, toen er t'huis doer moeder en zuster op zijn doktorstietel was gedronken en geklonken; maar de grauw huiselike gemoedelikheid van dit eerbetoon deed hem slechts te scherper gevoelen, hoe ver hij was afgedwaald van de richting naar zijn uitschitterend, lof bazuinend doel.

Beëdigd als advokaat werd hij niet; een baantje zocht hij evenmin. Noch 't een, noch 't ander trok hem meer aan en als de mensen vroegen, waarom hij ‘nergens in’ trachtte te komen, antwoordde hij met een sietaat, dat hem dierbaar was geworden: ‘Qui se respecte, s'abstient.’

Wat had hij daarover van zijn famielie al niet moeten horen!

‘Onzin!’

‘De weelde steekt je!’

‘Als je vader nog maar leefde!’

‘Hoe is 't mogelik, dat een man als jij in 't geheel geen eerzucht bezit?’

Hij.... geen eerzucht! - Beseften die dwazen dan niet, dat het juist zijn grote eerzucht was, die hem doemde om liever niets te zijn dan het schijnvertoon van maatschappelik bruikbaar man?

Als altijd had hij ook toen klaar willen zien in zich zelf en een richtsnoer willen hebben voor zijn handelen. Dit richtsnoer vond hij voor een poos in zijn stelling, dat er eigenlik maar twee manieren bestaan om zelfbevredigend te leven: òf door als een Napoleon, gewetenloos wat aangaat de middelen, op een groot doel - zij 't een wel-, zij 't een misdaad - af te stevenen, òf door even gewetenloos, voor elk publiek belang onverschillig, je t'huis onopgemerkt te wijden aan een liefhebberij.

Al de rest leek hem halfheid, die hem niets dan ellende kon baren.

Edoch, voor een Napoleon was er in het kleine Nederland geen taak, in zijn geest niet genoeg kracht, in zijn gemoed te veel geweten, en voor een leven-voor-eigen-plezier had hij ook te veel geweten, daarenboven te veel ambiesie, te veel ijdelheid, te veel lust in handelen.

Ergo restte hem alleen de halfheid, die hij verachtelik vond en waarvan hij geen bevrediging kon verwachten.

Wel begon hij nu met niets-te-doen en kon hij 't daar een poos mee stellen, gelijk aan de reiziger, die, na jaren lang onder negers in wildernissen zich allerlei ontberingen te hebben getroost, een tijdje in dolce-far-niente genieten kan van al het mooie, al het aangename, dat het leven in een beschaafde maatschappij een vermogend man aanbiedt. Doch al gauw begon de leegheid van zijn bestaan hem te vervelen en doorwoelde hem een onrust, waartegen geen redenering over het vanitas vanitatum iets vermocht.

Hij voelde, dat hij net als vroeger weer wilde streven en hoe onzinnig hem elk streven nu ook leek, hoe overtuigd hij ook was van nooit te zullen, nooit te kunnen bereiken, die eis van zijn hele wezen liet zich niet onderdrukken.

Toen kwam hij van zelf tot schrijven.

Wie de sneeuwberg niet op kan, beklimt een heuvel er naast en maakt zich dan wijs, dat het mooier is de witte spits te beschouwen dan er op te staan.

Altijd had hij in de litteratuur belang gesteld. Als gymnasiast was hij voorzitter van een letterkundig genootschap geweest; als student had hij gewerkt voor de almanak, de Vox en stil voor zich zelf in verzen wisselende stemmingen geuit. Maar eerst vele maanden na zijn promosie, in de lange dagen, die hij eenzaam doorbracht, ronddolend door de duinen, of lezend in zijn gezellige kamer, in die zonderlinge dagen vol tevredenheid over de volbrachte onaangename taak, vol schuwheid voor nieuwe maatschappelike aanrakingen en vol opworstelend verlangen naar een nieuw blinkend doel, in die geheimzinnige dagen van intens gemoeds- en geestesleven door niemand gekend of bespied, toen eerst kwam over zijn artistiek gevoelsdenken de glans, die hij hoopte, dat ook anderen eens als *zijn* glans zouden aanschouwen en prijzen. Zijn jeugdig krachtige begeerte om het leven mooi te zien en om er mooi in te handelen behaalde nogmaals een zegepraal over de verlammende ontgoocheling van zijn ervaring en ter wille van zijn eerzucht, welke bevrediging zocht, sloten nu die twee een tijdelik verbond.

Toen dacht hij zó: eenmaal gerealieseerd is het leven niet mooi, kan 't zelfs niet mooi wezen; maar toch was 't mooi

bedoeld; toch verdient het de naam van mooi, zolang 't nog huist in het menselik brein.

Dat een leuk goed mens als Passtra lachen moest om de dwaze tegenstelling tussen menselik beweren en menselik doen kwam hem zeer verklaarbaar voor. De tegenstelling kon echter ook tragies worden opgevat en deze opvatting leek hem zelfs de juiste.

Geen schuld scheen 't hem van het menselik willen, maar wel een onvermijdelik gevolg van het menselik kunnen, dat het werk altijd tot de parodie werd van de leer. En terwijl nu de realisten en de naturalisten slechts die parodie afbeeldden, wel het uiterlik noodzakelike van zijn wording latende gevoelen, maar niet het innerlik verhevene van de konsepsie, wilde *hij* juist schilderen, hoe in de aanvang alles een groots of liefelik iedeaal is van menselik denken en gevoelen, dat pas misvormd wordt in de maalstroom van het alvermoordende leven. Le beau c'est le laid klonk hem als een ondoordachte stelling. Het mooie is gedoemd het lelike voort te brengen; dat was *zijn* formulering van die voorgevoelde waarheid.

De mensen, die op hun eilandjes leefden, van de hoge boomtoppen af naar andere eilandjes blikkend, of uit het lage gras opstarend naar de blauwe hemel, die mensen zochten in hun eenzaam denken en gevoelen niets anders dan mooi geluk: ongetwijfeld eerst geluk voor zich zelf - van de anderen scheidde hen immers de peilloze diepte - maar dan ook voor hen, die zij niet kenden en die zij daarom zich voorstelden als hun evenbeeld. Zij wilden geen kwaad en waar 't scheen, alsof zij dit wel begeerden, daar was maar strijd tussen hun wensen en die van anderen, noodlottig gevolg van ieders leven in eenzaamheid. Het mooie is *in* de mens en wat *in* de mens is, dat is ook voor hem *het* mooie. Is 't wonder, dat hij dit verwezenliken wil, zonder te vragen, of anderen er van gediend zijn?

Met deze opvatting als sluitsteen begon hij tans zijn fantazie-wereld te bouwen: een wereld, die uitwendig op de menselike samenleving evenmin zou gelijken als het verborgen uurwerk van een klok op de zichtbare wijzerplaat; maar die zou doen zien, wat voor de meesten verborgen blijft: de tragiese strijd, waarin het schuldeloze, soms grootse willen verwordt tot nietswaardig of verderfelik doen.

Wat leefde hij in die tijd met zijn personen mee, luisterend in zijn ziel naar de echo's van hun denken en gevoelen, toetsend hun handelen aan de daden, die hij om zich henen zag! En 't was, of dit met-zich-omdragen-van-een-fiksie-wereld hem verzoende met de werkelikheid. Ja, die fiksie-wereld werd hem allengs tot het ware zijn en het leven om hem kreeg iets onwezenliks. Zo verflauwen in de krankzinnige alle indrukken van buiten naast zijn schel lichtende waan-iedee. De onrechtvaardigheden, de knoeierijen, het gehuichel, al wat hem vroeger terug had doen deinzen, gelijk het gekef, het gebas en het gebrom van kwaadaardige honden een schuwe bezoeker afschrikt, maakte hem nu niet langer bang; maar begon hem meer en meer belang in te boezemen, als was 't een hoop dof-onogelike mineralen, waaruit hij te voorschijn zou brengen glanskleurige edelgesteenten.

Natuurlik behandelde hij al gauw zijn eigen leven - zijn leven, gelijk hij 't toen zag - de korte lijnen er van doortrekkend, totdat hij het beeld verkreeg van een willen van het schone voor zijn medemens, van het grootse voor zijn nasie, dat verstrikt raakt in de duizenden wilsdraden, die 't moet kruisen en dat smoort op de logge tegenweer van het nietkennen, niet-begrijpen. En als van zelf kwam hij tot zijn tragedie van Jan de Witt, die hij aanschouwde als een kolos, hoog zich verheffend, om voor zijn volk de vruchten te plukken, welke alleen rijpen op onbereikbare boomspitsen en onderwijl met de voeten zich verwarrend in het lage struikgewas, dat hem doet vallen, om nooit weer op te staan.

Voor het struikgewas kon de indrukwekkende gestalte immers niets zijn dan een sta-in-de-weg, een onderschepper van licht en lucht.

Tussentijds vond zijn pen die kleine novellen en gedichten, waarvan meestal het tema was een fijnvoelend mens, behoedzaam de voelhorens van zijn ziel uitstrekkend naar de onbekende wereld en dan plotseling stotend op een harde tegenstand, waarvoor hij zich ontmoedigd terug trekt in de stil droefgeestige eenzaamheid.

Ook had hij toen zijn verhaal geschreven van de jonge man, die, onverwachts een meisje ontmoetend, dat hem de inkarnasie lijkt van een vurig begeerd iedeaal, een paar uren lang in haar gezelschap de hoogste zaligheid geniet en dan

haar nooit terug wil zien, beseffend, dat op den duur de werkelikheid onmogelik aan zijn verwachtingen kan beantwoorden.

Vlot was hem het eerste verhaal uit de pen gevloeid. Daarvoor had hij zijn stof dan ook kant en klaar gevonden in zijn eigen ambiesie, zijn eigen illuzie's, zijn eigen teleurstellingen. Dat *moest* goed worden; hij voelde 't en later, toen Jan de Witt werd afgebroken, bleek 't dan ook, dat men Eerzucht stil had geprezen.

Terwijl hij zijn andere stukken nog in portefeuille hield, weifelend hoe er mee te handelen, zond hij Eerzucht al gauw naar een tijdschrift-redakteur, die 't aannam en zelfs een spoedige plaatsing beloofde.

O, die heerlike eerste voldoening!

Hoe dikwijls had hij de aflevering niet opgeslagen, om zijn naam weer eens gedrukt te zien er buiten op, of zijn woorden, zijn eigen woorden, die hem nu zo betekenisvol aanzagen, zoo kleurrijk tegen gloeiden, er binnen in, waar zij regel aan regel, bladzijde aan bladzijde vulden, tot eindelik er weer onder stond: zijn naam.

Dat was dus zijn eerste daad geweest: de daad, waardoor hij zijn loopbaan had gekozen en aan zijn leven een inhoud gegeven, een doel gesteld. Anderen mochten werken voor een algemeen nuttigheidsbelang, nog anderen alleen om zich zelf en de hunnen te kunnen onderhouden, *hij* zou werken voor de glorie: de glorie van zijn naam, breed uitstralend als glorie van zijn volk! Zonder op iemand te steunen, zonder iemand naar de ogen te zien, zou hij fier, met opgeheven hoofd, recht op zijn doel afsturen en voor geen hinderpaal zou hij uit de weg gaan, geen verleiding hoe groot ook, zou hem ooit die rechte weg doen verlaten.

Zó had hij gedacht en gevoeld in de geestdrift, welke hem voortjoeg; maar zo dikwijls de twijfel zich slechts even gelden deed, bezag hij zijn werk weer met een gans andere blik. Dan was 't hem een brokje leven van zijn leven, een brokje ziel van zijn ziel, een wezen, waaraan hij het aanzijn had geschonken, gelijk een moeder 't aan haar kind schenkt en dat nu, net als een kind, van hem moest vervreemden, onder de mensen gaan. Zou 't bemind, gekoesterd, geëerd worden, of gehaat, verwaarloosd, geminacht? In zulke ogen-

blikken rouwde hem zijn daad en voelde hij iets als medelijden met zijn weerloze vertelling.

Dan speet 't hem, dat onverschillige lieden nu konden lezen, wat er was omgegaan in zijn gemoed. Hij zou 't hun nooit verteld hebben, al hadden zij er nog zo dringend naar gevraagd. Waarom had hij 't dan onaangezocht zo haarfijn beschreven?

Soms was 't hem te moede als iemand, die in de opwinding van een halve roes een gevaarlik hartsgeheim heeft geopenbaard. Edoch, die eerste sentiementalieteit verdween, toen Passtra hem vertelde, dat een van zijn vrienden het stuk verduiveld kranig had genoemd. Meer was er niet nodig om zijn ziel te doen weergalmen van een zegevierend gejubel, als was ie een feestzaal, waarin een vorst wordt gekroond. En nog eens glansde de sensasie in hem op, welke hem als schooljongen doorstraald had: het trotse gevoel, dat men hem opmerkte en nakeek, als iemand, die meer is dan anderen.

O, verrukkelike tijd vol gedachten-opzwepende werklust, vol wilstalend zelfvertrouwen, vol gemoed-doorzingende tevredenheid! Nooit, nooit meer was hij zo vlekkeloos gelukkig geweest. Dacht hij tans in zijn lome ontmoediging aan dat stuk leven terug, dan was 't hem, of hij toen vleugels gehad en op die uitgebreide wieken geplaand had hoog in het blauwe luchtpaleis, glimlachend neerziende op de wemelende mensjes. -

Toen gebeurde 't op eens, midden onder het werken, dat hij inzag, zowel voor het putten uit zich zelf als voor het beschrijven van anderen, weer onder die mensjes te moeten neerdalen en met hen meeleven.... zij 't dan ook op een afstand.

Over dit laatste voorbehoud had hij naderhand wel weer spijt gehad. Wie weet hoeveel beter 't was geweest, indien hij toen de moed had bezeten flinkweg in het maatschappelik leven terug te keren, zonder ambiesie een plaatsje - hoe nederig ook - daarin te bezetten en dan op te tekenen wat hij zag, dan zich af te vragen wat hij ondervond. Maar daarvoor had hij minder impressieonabel moeten zijn. Met zijn snel verkregen afkeer van de maatschappelike verhoudingen en zijn grote gehechtheid aan een volkomen onafhankelikheid kon hij onmogelik meer in het gelid gaan lopen, acht geven

op een kommando. Vernederingen verduwen in het dageliks geknoei, zich plooien naar onzinnige konvensie's, het hoofd buigen voor aanmatigende de-baas-spelers.... neen, dat lieten zijn trots, zijn vrijheidszin, zijn lichtgekrenktheid niet meer toe. 't Was hem, of hij door een bevrediging met zulke middelen zijn mooie eerzucht alleen maar bezoedelen kon.

Toch schrok hij voor geen opofferingen terug.

Dat hij door druk uitgaan, door het lid-worden van allerlei clubs en genootschappen, door het mee-besturen van enige maatschappijen, zijn kennis van mensen, menselike toestanden en menselike betrekkingen trachtte te verrijken, geschiedde ongetwijfeld niet voor zijn plezier. Zijn hele leven door was hij liever alleen geweest met zijn gedachten en met zijn boeken, dan in gezelschap van de interessantste lui. Bij elk samenzijn met anderen moest hij zich geweld aandoen. Maar zijn eigenaardigste opoffering bestond toch daarin, dat hij zich het toegeven aan elke opwelling van liefde ontzei.

Ja, dat had hij in ernst gedaan; maar.... was dit nu heus zulk een offer geweest?

Hij had 't zich verbeeld, volkomen te goeder trouw verbeeld; maar.... zelfbedrog was daar toch ook bij in het spel geweest.

Van jongs af had hij een andere neiging voor vrouwen gehad dan de mannen, die hij om zich waarnam. Reeds als gymnasiast had hij zijn makkers in twee soorten verdeeld: de ene soort hield van schuine aardigheden, liederlike toespelingen en zocht - zij 't nog schuchter - het gezelschap van meisjes uitsluitend ter wille van zinnelik genot; de andere was meer op fatsoenlike pretjes gesteld en toonde zich òf onverschillig voor de vrouwen in 't algemeen, òf belust op een kameraadschappelike omgang, die hoogstens leidde tot een onschuldige ‘flirt.’ Noch bij de eerste, noch bij de tweede soort kon hij zich aansluiten. Naar een kameraadschappelik omgaan met meisjes was hij nog minder verlangend dan naar een verkeer met jonge mannen, en van vrouwen, die zich gemakkelik gaven, nu aan de een, dan aan de ander was hij lang, o, heel lang.... vies geweest. Toch had hij altijd een vurig verlangen naar liefde gekoesterd en die liefde had hij zich in 't minst niet Platonies gedacht. Maar zijn fantazie maalde hem het voorwerp er van zó verleidelik schoon,

zó zeldzaam teder, zó volkomen aanbiddens-waardig, dat geen sterfelik wezen op dit beeld kon gelijken. Als een iedeaal, dat hem ongevoelig maakte voor alle bekoorlikheden van de vrouwen, die hij ontmoette, droeg hij het ongeziene beeld met zich om, en toch was 't niet de Madonna, waarvoor de mystieke asceet neerbuigt in het stof. Het genot, waarnaar hij hunkerde, leek hem volstrekt niet onbereikbaar; hij stelde 't maar in de toekomst, voorlopig ver af. Zijn jonge verbeelding dramatieseerde zich het leven nog in spannende bedrijven, elk met een verschillend dekoratief en daarin trad de vrouw pas op, als de glorie was verkregen. Het verlangen om begeerd te worden voor zich zelf was toen nog niet in zijn ziel gerijpt; door zijn eerste iedeaal werd hij bemind om zijn roem!

Wat hij geofferd had, was dus niet de hoge, intense liefde geweest, waarop hij in zijn eenzaam mijmeren staarde, gelijk de soldaat op het ridderkruis, dat hij eens met zijn dapperheid zal veroveren. Neen; slechts van de ogenblikkelike vervulling van zijn wensen, van het onmiddelik zoeken naar bevrediging had hij afstand gedaan en dit afstand-doen viel hem alleen in zijn verbeelding zwaar, zolang hij alleen in zijn verbeelding liefhad. Ja 't schonk hem zelfs een soort van zelfvoldoening, als hij met Zola dacht: l'homme chaste seul est fort.

Smart veredelt.

Smart leert berusten.

Smart leert waarderen.

Nog in tal van andere uitspraken had hij de smart horen prijzen.

Wat een dwaasheid!

Waren al die loftuitingen op de smart iets meer dan schijntroost-gronden door ongelukkigen bedacht, om in hun eigen mening te kunnen uitblinken boven gelukkigere medemensen?

Ieder mens is geneigd het gewicht te overschatten van de taak, waaraan hij zich wijdt, om daardoor zich zelf des te hoger te kunnen aanslaan. Zo overschat ook de ramp-zalige gaarne het leed, dat *zijn* taak en soms een ondragelik zware taak is geworden.

Niet altijd had hij dit ingezien. Duidelik heugde 't hem uit de tijd van zijn eerste novellen, hoe toen ook in *zijn* schatting van de smart een louterende kracht uitging. Doch de smart, die hij destijds gevoelde, was alleen de denkbeeldige; wat hij leed was het lijden van de wezens uit zijn fiksie-wereld, dat hij wel putte uit eigen gemoed; maar toch, gelijk licht uit zijn weerkaatsing, slechts kende als medelijden.

Dat *deze* smart een goede invloed op hem had geoefend viel niet te loochenen. Wanneer hij zich 's morgens verdiept had in een menselike ziel, het mooie geluk-willen er in nagespeurd, de pijnlike teleurstellings-wonden er in gepeild en het uitklinken van de levensmuziek in een berustend slotakkoord afgeluisterd, dan was 't hem de ganse verdere dag, of zijn eigen gemoed doorzongen bleef van heerlike harmonieën. Dan hoorde hij 's middags op zijn omwandelingen, of onder zijn tennis-spel en 's avonds in een schouwburg, of op een soiree, het brede leven voortruisen als een rijk geïnstrumenteerde simfonie met ernstig allegro, droefgeestig adagio, jolig scherzo, groots finale en dan hoorde hij in het duizend-stemmig orkest zich zelf een mooie partij spelen, die nu eens verrukkelik met al de anderen samenklonk dan weer er boven uitschalde in een wegslepend solo.

En dus had hij toen niet aan de smart, maar wel aan de zelf bevrediging die goede stemming te danken gehad van voldaanheid over zich zelf, van belangstelling in al wat er voorviel, van deelneming in ieders vreugde en leed.

't Is waar.... dat geluk berustte op verblinding: de verblinding van ieder, die meent voor anderen iets goeds of iets moois te doen of te scheppen, terwijl hij òf in 't geheel niets tot stand brengt, òf de verbittering wekt van wie hij overbodig maakt, de verbolgenheid vermeerdert van anderswillenden, de teleurstelling vergroot van hen, die niet kunnen bereiken, de wanhoop verscherpt van wie afstand moeten doen.

Iets moois, iets goeds! Hoe gauw werd hem die illuzie ontnomen!

Zolang zijn arbeid de tijdschrift-afleveringen niet verliet, gebeurde er niets, dat hem wekte uit zijn droom en werkte hij voort dag in dag uit, niet vragend naar de lof van vriend of bekende, niet denkend aan de blaam of de spot

van vijand of onverschillige en toch zich vleiend met de bewondering van een denkbeeldig publiek, dat hem nu eens groot leek, wanneer de populariteit hem bekoorde, dan weer uiterst beperkt, als de lof van enkele kenners hem mooier scheen. Eindelik echter kwamen zijn beste verhalen in een bundel uit en toen geschiedde 't voor de tweede maal, dat het mensdom hem zonder beleefdheidshuichelarij recht in de ogen keek en dat hij verschrikt en ontmoedigd terugdeinsde voor die blik.

Ja, de mensen hadden hem alles vergald en toen 't gebeurd was, vroegen ze: hoe kom je zo bitter?

Het eerst stelde zijn moeder hem te leur.

Zij meende 't zo goed met haar enige zoon; maar met zijn schrijverij was zij nooit ingenomen geweest. Had hij in zijn lege tijd eens een verhaaltje gemaakt, zeker zou zij 't aardig hebben gevonden; maar in *ons* land moest een man van *zijn* stand maatschappelik werkzaam zijn. Toen ze uit de tijdschrift-overdrukjes voor 't eerst met zijn novellen kennis maakte, had ze telkens niet veel meer gezegd dan:

'Ik geloof, dat je een goede stijl hebt en 't is ook wel interessant geschreven; maar.... het spijt me toch, zie je. Iemand van jou bekwaamheid.... met jou naam....'

En toen ze eindelik de bundel in handen kreeg, waarvan ze begreep, dat ie ten toon zou liggen bij alle boekhandelaren, toen.... had ze gezwegen.

Louise - zijn zuster - zei alleen:

'Ik kan maar niet begrijpen, waar jij al die woorden van daan haalt.'

Van zijn kennissen hadden de meesten - gelijk zijn moeder, maar om andere redenen - gezwegen; enigen hadden ter loops gezegd:

'Ik heb gezien, je hebt een boek geschreven. Ik ben er erg benieuwd naar.'

Een enkele maar verklaarde, dat hij met belangstelling of genoegen de bundel gelezen had; doch die enkele vertrouwde hij al niet meer.

Toen moest hij wel denken, dat geen mens hem presies zijn gedachten wilde openbaren en dat haast iedereen hem misprees. En dit zwijgen en veinzen van de weinigen, in wie hij geen vijandigheid kon onderstellen, voelde hij om zich

als een gordel van kille en stille, afstotende leegheid, die hem verder dan ooit van het mensdom verwijderde.

Zijn werklust ontzonk hem weer; een verlammende onverschilligheid breidde zich uit over zijn hersenen en een afwerend wantrouwen verving zijn toenaderend deelnemen. Zonder te kunnen zeggen waardoor en waarom, voelde hij zich gefnuikt en gekrenkt en toch had hij nog geen werkelike vernedering ondervonden; toch waren al die gevoelens nog niets meer dan vóór-gevoelens van 't geen de toekomst hem brengen zou.

De eerste ware krenking sloop het huis binnen in de duisternis van een winteravond, verborgen in de kolommen van een koerant, onmerkbaar als een ziekte.

Hij wist niet, dat ie komen zou; want hij was er de man niet naar om handjes te gaan drukken ter wille van zijn werk en te beproeven een beleefdheidsoordeel te suggereren, waar een jaloersheids- of waanwijsheidsmening te verwachten was. En bescheiden als het onbeduidendste nieuwtje van de dag, maar toch aanmatigend als een onvernietigbaar vonnis, door geen naam gewaarmerkt, maar juist door zijn anoniemieteit zich voordoend als *de* waarheid, zó wachtte het hatelik vittend beoordelinkje het moment af, dat de blik van een lezer eventjes op 'm zou rusten.

Het eerst werd de oude vrouw 't gewaar en weer zeide ze niets. Maar in plaats van naar gewoonte het gelezen blad aan Louise te overhandigen, die het dan aan haar broer gaf, vouwde zij 't dadelik samen, schelde de meid en stuurde 't naar de keuken.

‘Mogen wij de koerant van avond niet inzien?’

‘Ach, doe dat morgen maar en laten wij nu liever een kaartje leggen.’

Louise vermoedde niets; maar *hij* had alles begrepen. En toen hij de volgende morgen de woorden van het krantemannetje gelezen had, het ventje, dat hij niet kende, maar toch vóór zich zag als een bleek, mager, bijziend indieviedu, in wie handigheid talent moest vervangen en plooibaarheid overtuiging, toen was 't hem, of dat onbekende wezen gesproken had uit naam van de hele mensheid, die hem niet begreep, die zijn mooi willen niet verkoos te erkennen, die oorspronkelikheid eiste, maar hem het recht ontzei de zijne te geven.

En weer overmande hem dezelfde tegenzin in elk streven, die hem ook in Leiden zijn studies had vergald. Weer vroeg hij zich af: wat hebben ze me nu gebaat, al die uren van taai blokken, van onverzettelik volhouden, van stage genotsontzegging?

Had hij iets moois tot stand gebracht?

Hoogstens voor een paar mensen, ofschoon 't immers nog de vraag bleef, of deze de waarheid spraken.

Maar al kon hij die enkelen geloven, wat baatte hun stille lof, als anderen in 't openbaar zijn taal gekunsteld noemden, zijn onderwerpen ziekelik, zijn analyse onwaar? Ze beweerden 't met een zekerheid, alsof honderden 't met hen eens zouden zijn, alleen omdat zij 't zeiden met die zekerheid.

Moest hij zich daarvoor - om van het vervelende gepèn te zwijgen - zonder tegenspraak de ellende getroosten van openlik, tot groot plezier van vijand en onverschillige, als een misdadiger te worden aangeklaagd, besproken en gevonnist?

Ba, wat een vuil handwerk!

Had hij maar Byron kunnen nazeggen: ‘those who succeed will console me for a failure’; doch het denken aan al de lof dageliks aan nietswaardigheden verspild, vermeerderde slechts zijn bitterheid.

O, de akelige avonden, wanneer onverwachts, in de stilte om de huistafel, uit een blad of een tijdschrift zo'n koud-afbrekende, uit-de-hoogte-blamende resensie opdook, die zijn moeder, zijn zuster, zijn kennissen, ja, misschien zelfs de dienstboden al hadden gelezen en waarover niemand hem een woord had gezegd. O, het vernederende, ontzenuwende, verstikkende gevoel van honderden argumenten tegen elke aanval in het veld te kunnen brengen en toch te moeten zwijgen, toch het hoofd te moeten buigen als voor de uitspraak van een erkend gezag. Wat hielp 't hem dan, of hij zich al meer voelde dan al de nullieteiten met klinkende maatschappelike tietels, over wie hij zich zo vaak met Passtra vrolik had gemaakt? Keek hij op hen neder, zij gaven hem ongetwijfeld zijn minachting met interest terug en wat vermocht hij alleen tegen zulk een meerderheid? Wat vermocht zijn onbekend werk tegen het krantengeschrijf, dat iedereen onder de ogen komt?

Niet alle beoordelingen waren ongunstig; maar hij kende de mensen genoeg om te weten, dat twee afkeurende regels dieper indruk maken en meer geloof vinden dan kolommen vol lof. De vraag kwam bij hem op, of hij zich niet minder zou geblameerd hebben, indien men hem een van die gemene daden had kunnen verwijten, waartegen geen justiesie iets vermag en waarvan in het openbaar niemand durft gewagen.

Hoe dom ook: niet met de mensen te willen huichelen en toch in de ogen van diezelfde mensen iets moois te willen zijn!

Soms was 't hem te moede geworden, of een subtiel vergift op één na al de gedachten uit zijn hersenen wegvrat en of die éne, het besef van zijn onverdiende vernedering, loodzwaar borend in zijn ziel neerzonk en 'm uitholde tot een zwarte, peilloos diepe afgrond!

Kijk, zeide hij tot Passtra, die de gek stak met zijn teergevoeligheid, wanneer een kleine meubelmaker een lelike stoel heeft vervaardigd, dan zet hij het ding met een geringe verdienste van de hand en terwijl hij zelf er een stukje brood door krijgt, heeft een ander er nog zijn genoegen van. Niemand denkt er aan zo'n meubelmakertje zijn verdienste te ontnemen, of de koper van de stoel zijn plezier te bederven. Ben ik dan nog minder dan een slechte schrijnwerker? Moet en mag een boek be- en veroordeeld worden door een rechter zonder bevoegdheid, naar wetten zonder sanksie? Schimp op de stoel van de meubelmaker en hij klaagt je aan wegens laster en benadeling in zijn beroep. Schrijf ik een antiekrietiek, vertel ik, dat de lui mij bedoelingen en gedachten toekennen, die ik nooit gehad heb, mij nabootsing te wijten van auteurs, die ik nog lezen moet, dan word ik nog uitgelachen op de koop toe. Hoort 't dan bij de roeping van een artiest, dat hij zich zwijgend laat trappen?

Nog heugde hem Passtra's antwoord:

‘Mijn waarde.... wie aan de weg timmert, moet zich de beoordeling van de eerste de beste kruidenier laten welgevallen. Dat is nu eenmaal zo! Daar komt bij, dat jij teorieën ten beste geeft, die in een welgeordende maatschappij - gelijk de onze immers is - niet kunnen worden geduld. Wie zich door jou laat meeslepen, moet tot het inzicht komen, dat de mensen met de beste wil van de wereld

hun leven niet behoorlik kunnen fatsoeneren. - Nu vraag ik je! - Weet je dan niet, dat het leven een puik kado'tje is, waarvan we allemachtig veel plezier zouden hebben, als we de wijze raadgevingen van onze leraars maar beter ter harte namen? - Neen, hoor eens, als de argeloze schapen van de kudde naar jou luisterden, dan zouden ze op een gevaarlik dwaalspoor komen. Daarom is 't maar gelukkig, dat er zorgzame herdershonden bestaan, die, al blaffend en bijtend, de kudde van het gevaar terughouden. Waarom maak je geen romans met simpatieke karakters? Het publiek verlangt nu eenmaal simpatieke karakters.'

De ieronie had hem goed gedaan. 't Was, of Passtra hem wreekte op de mensen.

Als ik maar wist wat simpatieke karakters zijn. Wat anderen simpatiek vinden, is voor mij dikwijls erg onsimpatiek.

'Houd je dan aan het volgende resept: een simpatiek mens - wel te verstaan in een boek of komedie - is een wezen zoals ieder weet, dat je er nooit een tegenkomt, zoals ook niemand zelf zijn kan of zijn wil; maar zoals ieder graag zou willen, dat al de anderen waren, met wie hij te doen heeft. In het werkelike leven zou iedereen zo'n simpatiek schepsel een dwaas noemen; maar in de kunst vinden ze hem o, zo mooi!'

Maar dat is dan toch meten met twee maten!

'Natuurlik! Maar ken jij veel lui, die met één maat meten? De meesten hebben er wel tien.'

Wie weet, of Passtra hem niet tot volhouden had kunnen bewegen, als niet door een dagblad-redakteur, aan wie hij enige honderden guldens geleend en daarna enige tientallen geweigerd had, van hem geschreven was:

'De jonge man heeft geld. Moet hij nu ook nog naam hebben.'

Toen had hij tot zich zelf gezegd:

Die man heeft gelijk. Ik heb geld! Zal ik mij nu gaan aftobben voor niets en dan nog kans lopen ploertig te worden behandeld? Qui se respecte, s'abstient.

Daar drong eensklaps het ganse bootgezelschap dicht op hem aan en opschrikkend uit zijn mijmering zag hij een rossige glans de gezichten kleuren, in de uitkijkende ogen weerkaatsten.

In allerlei talen werd er gesproken en ieder zei, dat de zon zo heel mooi onderging.

Onwillekeurig wendde hij zich om.

Onder het rotsgrijs van een wolkenstreep zeeg oranje-rood de grote trillende schijf neer naar de amarant doorgloeide horiezont. Een breed-uit-fonkelende straal huppelde bloed-droppelend aan over de ombuigende baren, lei een brandweerschijn over zijn handen en riep schitterende kantlichten op in het koperbeslag van het schip.

Achter hem verstomde het spreken.

Stil staarden allen een poos over de koel-blauw opwielende zee naar het verblindend geflonker, dat omhoog scheen te vlammen uit een reusachtige poel van vuur. Langzaam zeeg de zonnebal er in neer, werd roder en roder.... half...., nog kleiner...., steeds kleiner...., tot eenklaps het laatste gloeipunt een smaragdgroene straal pijlsnel uitschoot en.... verdween.

De wijde vlakte vergrauwde, de hemel verbleekte, alle tinten doofden en grijze schemering doorwemelde de onmetelike ruimte.

De mensen dwaalden weg.

III.

Rusteloos eentonig stampte de masjiene toengatoenga, toengatoenga, toengatoenga; rusteloos eentonig beefde het stugge plankier onder zijn voeten, rusteloos eentonig sneed het hoogstille schip door het opklotsende water zijn breeduit-schuimend spoor.

Dromerig starend naar de flauw glimmende golfruggen, die log wegdeinden in het duister, luisterend naar het schimmige schuim, dat ruisend uiteenrafelde over de donkere diepten, genoot Satis zijn alleen-zijn in de lauwe nacht.

In het grijs-dooraderde blauw-zwart aan zijn voeten lichtten groen-gele vonkjes, helder opschitterend als weerspiegelingen van rustig flonkerende starren aan het indigo gewelf boven zijn hoofd, maar fluks weer dovend in de wegzuiging van het diep gekliefde watervlak.

En hij dacht: is dat lichten misschien een doodstrijd van onzichtbare diertjes, door het scherp snijdend schip in zijn voorwaarts-drukken verplet? -

Vrolike dansmuziek galmde aan en golfde om hem weg in de ruimte.

Opkijkend zag hij in de matte glanssirkel, die midden op het dek over de vastgesjorde pieano lag, twee paren wiegheupend rondzwaaien op de maat van een wals.

Zou hij even gaan kijken?

Een ogenblik had hij er lust in; maar allengs doofde het licht weer voor zijn ogen, smoorden de tonen weer in zijn oren en dwaalde zijn denken nogmaals naar het verleden terug.

En weer was 't hem, of de nevelen in zijn geheugen zich samenpakten tot gestalten, die vorm en kleur kregen, die voor hem gingen staan, duideliker omlijnd en levendiger getint dan al, wat hem omringde.

Leven voor zijn plezier! Hoe moeilik was hem gevallen, wat voor anderen zo gemakkelik schijnt!

Toen de ontmoediging verdoffend over hem was gekomen, als een grauwe wolkschaduw over een bezond watervlak, had ook terstond zijn ijver voor allerlei maatschappelijke baantjes plaats gemaakt voor verlammende lusteloosheid.

Slechts ter wille van zijn kunst, om de mens en het menselik leven beter en beter te leren kennen, had hij die werkzaamheden op zich genomen. Zodra het genoegen in de kunst hem vergald was, konden ook de mensen hem niets meer schelen. Ja, zij werden hem met de dag weerzinwekkender, nu hij hen niet meer beschouwde als dragers van zijn iedee.

Wat waren ze toch min in hun kleingeestige ambiesiet-

jes, hun misselik geharrewar, hun bekrompen gewauwel, hun belangstelling in beuzelarijen en wat waren ze dikwijls benijdenswaardig gelukkig in hun blinde eigenwaan, hun aanhoudend zelf bedrog, hun gehechtheid aan de voddigste banden, hun krietiekloos najagen van het laagste genot en het hoogste tegelijkertijd. Hoe dom was 't van hem geweest zijn eerzucht er in te stellen voor zulke wezens iets moois, iets nieuws te willen scheppen! Zij verlangden er immers in 't geheel niet naar. Louter teleurstelling te oogsten en ten slotte nog gehoond, misschien uitgelachen te worden in plaats van bewonderd of ten minste geëerd; neen, dan was 't toch verstandiger zijn dagen te wijden aan eenzaam paard- of wielrijden, aan reizen en als 't kon aan een vrouw, die hem de moeite waardig leek.

Ja, dat dit verstandiger was.... op het ogenblik, zo vele jaren later, huldigde hij nog altijd diezelfde mening. Zelfs aangenomen, dat een mens in staat is door zijn arbeid het geluk van een ander te vergroten, dan weegt het beetje geluk, dat hij geven kan, immers toch niet op tegen de ellende, die hij er zelf voor moet doorstaan. En dan.... Wie voelt zich benadeeld, als hij die arbeid *niet* verricht? Worden er niet dageliks duizenden onbekwaam om ooit iets meer tot stand te brengen en komt het ooit iemand - behalve misschien de weinigen van hun omgeving - in het hoofd zich te beklagen over het geluk, dat hun daardoor onthouden wordt? Hunkert er één mens naar het ongeschreven lied, dat een artiest had kunnen zingen, als hij, in plaats van onverschillig weg te soezen in een duffe huiselikheid, nog eens had willen kennen de hoogste extaze en de diepste smart?

Maar, als nu iedereen eens zo dacht!

Ach, wat! Als iedereen het leven eens zó leerde verfoeien, dat hij 't niet meer dragen en niet meer voortplanten wou... wat zou er dan voor goeds verloren gaan, dat gesteld kon worden tegenover het uitgespaarde leed van alle komende geslachten?

Nog immer dacht hij zo en toch had hij geen afschuweliker tijd gek end, dan toen hij poogde te leven voor zijn plezier.

De dag verdelen, de uren zoek brengen: dat was hem niet moeilik gevallen; maar het plezier...? Nooit was 't gekomen.

Wat het verstandigst is, maakt zo weinigen gelukkig!

Ook voorheen had hij wel opgemerkt, dat anderen veel meer dan hij van pretjes konden genieten; maar toch was ook hem het tennissen of het dansen tot een genot geweest, wanneer hij 't maar begon met de zelfvoldoening van een taak te hebben voltooid.

Zijn werkdrang in dienst van zijn ijdelheid deed denken aan de passie in een jaloerse vrouw; eerst wanneer in voldaan en gerustgesteld was, liet ie hem vrij behagen te vinden in een verstrooing. Toen hij zich uitsluitend aan het vermaak wilde wijden, werden alle spelen, alle tijdverdrijven hem achtereenvolgens tot een walging.

Afgrijselik gevoel, wanneer de ziel geen golvingen van belangstelling, of zelfs maar van nieuwsgierigheid, meer uitstraalt naar het omwoelende leven! Opgesloten in je zelf het heimwee te voelen van de balling op een weelderig tropies eiland naar een hard bestaan in een kil vaderland!

Elke bekoring van kunst of wetenschap doofde voor hem uit en buiten, tegenover het ongewone, dat hem koud liet, werd hij nog korzeliger en bitterder dan t'huis in de sleur van het zich-eindeloos-herhalende eten en slapen en praten over de nietigheden van de dag.

Was hij alleen met zijn verveling, dan voelde hij zich tot wezenloosheid verstompen, gelijk een gevangene in zijn sel; was hij met anderen, dan pijnigde hem in de algemene luidruchtigheid zijn eigen stilzwijgen, zoals de onafwijsbare vervreemding de dove martelt, wanneer hij in gezelschap is.

En dan dat gevoel van aan niemand te kunnen klagen, door niemand te worden begrepen!

Hoe weinigen klimmen op hun eilandje in de bomen, om zo goed omgelik te kunnen gadeslaan, wat er op de andere eilandjes omgaat! Blijven de meesten niet beneden en roepen zij dan niet: ik weet er alles van; 't zal daar ginds wel net zo zijn als bij mij? Of wel: ik wil er niets van weten; bij mij alleen is 't goed; bij mij alleen is de waarheid?

Zelfs voor zijn moeder bleef hij een raadsel.

Al vaak had zij gevraagd:

‘Karel, scheelt je wat? Je bent zo stil.’

En telkens had hij geantwoord:

Wel neen, moeder, wat zou me schelen?

Maar op een zomeravond, dat zij hem achter in de tuin

vond, waar hij, weer zonder boek in de hand, zonder gedachten in 't hoofd, op een bank voor zich heen zat te staren, wachtend op het tee-uur, om daarna weer te wachten op het tijdstip van naar-bed-gaan, ging zij naast hem zitten, lei haar hand op zijn schouder en vroeg:

‘Kom, zeg me nu eindelik eens, wat je toch hebt.’

Niet dadelik had hij geantwoord. Om tot een ander over zich zelf te kunnen spreken, moest hij altoos eerst een aangeboren tegenzin overwinnen.

Intussen was zij voortgegaan:

‘Je bent tegenwoordig zo heel anders dan enige maanden geleden. Toen was je vrolik; toen had je plezier in alles; toen was je de hele dag bezig en nu is 't net, of de rimpel in je voorhoofd met de dag dieper wordt; nu zie je er voortdurend gedrukt uit; nu slenter je maar rond zonder iets uit te voeren. Is er wat, dat je hindert? Voel je je ziek?’

Wel neen; ik ben heus heel gezond.

‘Is er dan wat, dat je hindert?

Geen antwoord.

Wel drongen de woorden, die hij op zijn eenzame rondwandelingen zo dikwijls onhoorbaar zich zelf had toegevoegd, met kracht naar zijn tong; maar zijn lippen klemden zich nog te vast op elkaar en lieten ze niet door.

Kom, mijn jongen, zeg 't me. Het zal je goed doen, heus. .. Ben je gefnuikt door die resensies?.... Trek je dat toch niet aan. Die mensen schrijven immers maar wat, om hun koerant vol te krijgen en wat ze van daag zeggen, spreken ze dikwijls morgen weer tegen.’

Ach, moeder, 't is heel lief, dat u me troosten wil; maar u meent niet, wat u zegt. U haalt mijn eigen woorden aan; maar die slaan immers niet op kunstnieuws of resensies. Ik ben ook niet gefnuikt, maar alleen teleurgesteld. Ik heb altijd gedacht, dat er iets biezonders van me groeien zou. Vroeger zei iedereen, dat ik knap was en veel talent had voor allerlei dingen. Welnu.... at is niet waar. Ik kan niets. Ik deug nergens voor. Daar moet ik me nu in leren schikken; maar dit lukt niet ineens.

‘Wat ben je weer overdreven! Maar ik heb 't wel gevreesd! 't Is net als vroeger. Ik was maar blij, wanneer iemand je prees, want dan ging alles goed; maar kreeg je eens een

aanmerking te horen.... o, wee, o, wee! Dadelik ontmoedigd! Kom, zet je daar toch tegen in! En kijk nu eens... als het schrijven niet naar je zin gaat.... pak dan wat anders aan. Mijn hemel, een man als jij.... die gepromoveerd is, die bekend staat als knap, die relasies heeft, die soliede leeft.... je hebt immers maar te kikken om te krijgen, wat je hebben wilt. Je oom Jan heeft 't me zo dikwijls verzekerd.'

Beste moeder! Ze had haar zoon goed gekend; maar begon hem uit het oog te verliezen. Nog altijd zag ze hem als de gymnasiast, die voor een woord van lof zijn ijver verdubbelde en ze begreep niet, dat zijn ijdelheid nog wel dezelfde behoefte aan streling had, maar dat de aanmoediging van vroeger hem niet meer voldeed.

Neen, moedertje, neen! U overschat me en u onderschat me ook. Ik zou wel een of ander.... baantje kunnen krijgen; maar waarom zou ik een ander, die er misschien van leven moet en er zeker meer op gesteld is dan ik, waarom zou ik die het werk uit de handen nemen?

'Maar een man moet toch wat uitvoeren.'

Als hij geld genoeg heeft om niets te doen? - Ik zou niet weten waarom.

Dat wist moeder zeker evenmin. Het 'moet' was bij haar evenals bij de meeste mensen een gevoelszaak. Zij koesterde nu eenmaal een minachting voor leeglopers en had zich nooit afgevraagd, of het zogenaamde werken van duizenden mannen niet veel schadeliker, altans nuttelozer en kinderachtiger is, dan de sport, of de liefhebberij, waarmee de nietsdoener zich in de regel bezighoudt.

'Hoor eens, Karel, als je zó spreekt, maak je me boos. Iemand, die zóveel voorrechten heeft boven anderen, moest voelen, dat daar plichten tegenover staan!'

De wending, die het gesprek nam, maakte hem wrevelig.

Ach, wat praat u toch van voorrechten en plichten! Is 't soms een voorrecht een grote ambiesie te bezitten en niet in staat te zijn die ambiesie te bevredigen?

'Maar kind....'

En plichten! - Wie bepaalt dan toch die plichten? Kan u bewijzen, dat het niet mijn plicht is anderen geld te laten verdienen en niemand in de weg te staan? - Doet iedere

man, die eerlik zijn brood verdient, zijn plicht? - U zal zeggen van ja. Dus doet een suikerbakker, die geen vergift in zijn snoeperijen mengt, maar toch maagbedervend goed levert, zijn plicht!

'Neen, ik vind juist, dat een mens nuttige dingen moet doen.'

Doet die suikerbakker zijn plicht dan niet? De man zou vreemd opkijken, als u 't hem zei! Hij onderhoudt toch vrouw en kinderen. Waarom belastert u zo'n brave burger? Kom, moeder, niemand kan zeggen, of 't geen hij doet ten slotte goed of kwaad is.

Natuurlik vond de goede oude vrouw dit al een erg verderfelike en onware leer. Niet met argumenten, doch met een vloed van voorbeelden trachtte zij aan te tonen, dat ieder mens heel goed *voelt*, of hij goed doet dan wel kwaad.

De lust begaf hem haar nog langer tegen te spreken en te ergeren; maar toch had hij over zich zelf nog iets op het hart, dat zij weten moest.

Ik ken maar één leiddraad en die is: doe zo goed mogelik, wat je 't best vermag. - Nu kan een mens alleen dàt goed doen, waar hij lust in heeft en *ik* heb alleen lust in iets biezonders, iets, dat ik-alleen kan, of dat ik ten minste beter kan dan een ander. Voor de dingen, die ieder kan, deug *ik* juist niet.

Ik voel, dat ik talent heb voor schrijven en ik heb ernstig mijn best gedaan dat talent te gebruiken. Heeft nu iemand tot me gezegd: je doet je plicht, dat is goed? Wel neen! Ze hebben me behandeld, alsof ik me bemoeide met dingen, die me in 't geheel niet aangingen. Dus de mensen zijn van mijn werk, van mijn plichten niet gediend. Moet ik daarom iets anders gaan beginnen, waarvoor ik geen talent, geen lust heb en waarmee - zooals ik zei - een ander nog het brood uit de mond wordt genomen?

Hij wist heel goed, dat zijn moeder tegen zulke redeneringen niet was opgewassen en de woorden waren nauweliks zijn mond uit, of 't berouwde hem al ze te hebben gesproken. De oude vrouw begreep alleen, dat hij in een verkeerde stemming was. Zij smakte dus maar eens met de tong tegen de boventanden, rees hoofdschuddend op en vertrok.

En hij bleef weer alleen, boos op zich zelf, dat hij haar verdriet had gedaan en toch onmachtig anders te handelen.

O, wat hij op dat ogenblik graag zo'n krantemannetje bij de hand gehad en hem toegesnauwd:

Ziedaar je werk! Wat heb je nu gewonnen bij het wereldkundig maken van je oordeel en wat zou er nu verloren zijn geweest, indien je gezwegen hadt? Laat mijn boek nog slechter zijn dan jij 't afschildert, zou 't dan zo vreselik wezen, als een paar mensen meer 't hadden gelezen, als de uitgever er een paar exemplaren meer van had verkocht en als ik de moed had behouden om door te werken met al de kracht, waarover ik beschikken kan?

Passtra, aan wie hij de gedachte vertelde, lachte hem natuurlik weer uit.

Vreemd, dat dit uitlachen hem altoos minder onaangenaam aandeed dan de troostende woorden van zijn moeder. Lag dit aan de zekerheid, dat Passtra ten minste iets van hem begreep, of putte hij uit Passtra's minachtend sarkastiese beoordeling van anderen de overtuiging, dat het gemoedelik bespotten van zijn zwakheid waardering verried en aanmoediging beoogde?

Nog hoorde hij hem spreken:

'Wat ben je toch dwaas! Weet je dan nog niet, dat dezelfde mannetjes, die allerlei fouten - welke 't publiek niet opmerkt - uit je werk weten te halen, zolang je nog onbekend bent, allerlei schoonheden in je arbeid zullen ontdekken - welke 't publiek evenmin opmerkt - wanneer je naam hebt gemaakt? In plaats van blij te zijn, dat zo'n journalistje je werk nodig heeft, om zich een tweedehands reputasietje te verschaffen, word je boos op de man. Wat wou je dan toch? Dat de mensen - voor wier smaak je niet eens de behoorlike eerbied aan de dag legt - dadelik in aanbidding voor je neerknielden? - Wat een pedanterie! Als je een man van betekenis wilt worden, dan moet je.... volhouden. Volhouden is alles. Kom van daag - zonder de reklame, die iets direkt tot mode maakt - met een nieuwe stelling voor den draad; juist of onjuist, geloofd zal ie niet worden. Maar... herhaal die stelling nu eens tien jaar lang elke dag; juist of onjuist, voor duizenden staat ie dan onomstotelik vast. En als je nu niet volhoudt, dan noem jij je zelf misschien fijngevoelig, impressieonabel; maar dan zeg ik, dat jij laf bent, even laf als de overgrote meerderheid van het mensdom. Ja,

lafheid is de grondslag van de meeste karakters. Dat blijkt ook wel uit tal van spreekwoorden. Als ik schrijven kon, dan maakte ik een komedie van de menselike lafheid. Dat kon alleraardigst worden. Ik beweer zelfs, dat menige dappere alleen dapper is uit lafheid. Hij weet, dat de wereld er hem nu eenmaal op aan zal zien, als hij 't waagt zijn ware aard te vertonen. Omdat hij daar bang voor is, vecht hij in 's hemelsnaam maar mee en wordt dan door zijn angst zo verwilderd, dat hij zich aanstelt als een dappere. De mensen zijn net circus-paarden. Door middel van veel slaag en kontjes suiker in het verschiet verleren die beesten het schoppen, bijten en mooi vrij-rondspringen, om allerlei kunstjes aan te leren, waarvoor een fier ros zich schamen moest. Eenmaal behoorlik gedresseerd krijgen ze er zelf schik in, wanneer ze in het perk die kunstjes mogen vertonen voor een beetje applaus en.... zo'n klontje suiker. Het verschil is maar, dat een circus-paard bukt en vertoningen geeft voor zijn meerderen, terwijl wij 't voor onze gelijken doen. Ergo.... wil jij niet zijn als het vulgus, haal dan je schouders op voor de praatjes van krantemannetjes of anderen en heb de moed presies te doen wat je goedvindt en om geen andere reden dan, omdat je 't goedvindt.'

Nooit had Passtra hem te kennen gegeven, hoe hij over zijn novellen oordeelde en toch was er niemand, die beter de kunst verstond hem op te beuren en met nieuwe werklust te bezielen.

Wel vroeg hij, schijnbaar onverschillig:

Waarom zou ik volhouden? Om gedurende mijn leven misschien gelezen en zeker gehavend te worden en na mijn dood misschien verheerlikt en zeker niet meer gelezen? Denk je, dat ik er wat om geef over twee en een halve eeuw een buste in de Bosjes te krijgen net als Huygens? ...maar zijn werklust was toch al teruggekeerd. De komedie van de lafheid wekte zijn geest uit zijn versuffing op en gelijk in het voorjaar plotseling aan het dorre takkenspinneweb van een bos millioenen blaadjes ontspruiten, die het ijle dakgeraamte veranderen in een dicht gewelf, kleurloos doorzichtig kreupelhout omscheppen in bekoorlik groene, geheimzinnig afgesloten schuilhoekjes, de vale bodem opsieren met kleurige bloemen, effen-grauwe paden marmeren met warme glansplekken en koele schaduwen, zo botten na dit onderhoud de

gedachten weer uit in zijn grijs verwinterd brein, het tooiend met lover, met bloesems, met tinten en speling van licht.

Toen hij metterdaad weer aan het schrijven ging, boeiden andere onderwerpen hem meer; maar toch dankte hij aan Passtra de kracht, die hem opzweepte uit zijn loodzware depressie tot een poging om zijn gevoeligheid te overwinnen, de mensen te leeren trotsen.

Met reizen hoopte hij dit laatste te kunnen bereiken.

Door alleen de wereld in te trekken wilde hij zich dwingen met allerlei lui om te gaan en toen hij het besluit nam voor heel lang het ouderlik huis te verlaten, doemde flauw het viezieoen voor hem op van de iedeale vrouw, die hij eens zou beminnen.

Edoch, van een dergelike ontmoeting kwam niets. Hij leerde mensen kennen en had avontuurtjes, overwon zijn schroom en kwam heen over de eerste afschuwelikheid van het alleen-zijn-onder-vreemden, doch nergens wond hij zelfs maar bevrediging. 't Was, of al het mooie, al het nieuwe, al het belangwekkende, al het zonderlinge, dat hij zag, afstuitte op een ijle emanasie van onverschilligheid, die zijn geest voortdurend omhulde. Welk opschetterend genot hij zich een vooravond ook had voorgesteld, op 't ogenblik zelf doofde 't, gelijk vuurwerk onder zijn eigen rook, en dan vervolgde hem de ontzenuwende vraag: wat geeft 't; wat heb ik er aan; wat kan ik er mee doen?

Maar zelden kende hij op reis het geestdriftig opleven bij het genieten van iets moois, dat voorheen t'huis zo vaak als een lichte dronkenschap zijn hersenen heerlik had doorglansd. En altoos was op zo'n goed moment terstond de reaksie gevolgd van een weerzin tegen alles en iedereen.

Zijn hoofd doorgalmd met dat ‘wat heb ik er aan’ keerde hij eindelijk naar huis terug, korzelig, dat hij zo weinig veranderd zijn oude leven moest hervatten. Van zijn reis had hij meer verwacht, dan hij zich zelf had bekend en juist dat meerdere was hem niet geworden. Daarentegen had hij beter dan ooit zijn onuitroeibare behoefte leren kennen aan daden - aan daden, die een sukses beloofden - en tegelijkertijd zijn angst voor het mislukken gepeild, die hem altijd met onmacht sloeg.

En hij had zich afgevraagd: spruit die angst voort uit een juist besef van mijn machteloosheid?

Als om zijn aktievieteit met opzet te verlammen door het besef van de onwaardigheid van het mensdom, waarvoor hij werken zou, was hij ondertussen gaan tornen aan de eerlikheid, de zedelikheid, de waarheidsliefde, de trouw, het eergevoel, de schaamte en al die gevoelens, welke niet alleen als mooi worden aangeprezen, maar ook zo vaak beschouwd als aangeboren richtsnoeren voor menswaardig handelen. Waren ze iets meer dan opvattingen bij voorouders kunstmatig aangekweekt, bij kinderen hereditair verworven en bestemd om als varieëteitskentekenen van een plant weer te loor te gaan met het eindigen van de zorg, die ze in stand houdt?

En zelfs die varieëteitskentekenen, hoe zelden waren ze echt te verkrijgen!

Daden en echte beginselen wortelen beiden in de diepste diepte van ons ik; maar doorgaans hebben de eersten veel meer invloed op de laatsten dan omgekeerd.

Al zijn er ook mensen, die naar de tijdelijk en plaatselik heersende opvattingen, eerlik, zedelijk, trouw, rechtschapen handelen, omdat zij inderdaad zo eerlik, zo zedelik, zo trouw, zo rechtschapen gevoelen, de meesten moeten er zich mee vergenoegen zo-gevoelend te schijnen. En in hun angst om die schijn te verliezen, schetteren zij des te harder over de fouten van anderen, naarmate zij zelf meer gemeenheidjes in hun ziel hebben gewild of onopgemerkt hebben volbracht.

Van daar, dat tal van mensen denken doen aan bloemen naar de modekleur geverfd en alleen door kenners van de ware verscheidenheid te onderkennen, waarin de zeldzame tint zich uit het mergsap heeft afgezet.

Zouden 't wel altoos de slechtste mensen zijn, die, als zij het alomgeprezen moois niet als een instinkt in hun ziel voelen opwellen, de draak steken met anderen, wie de gevraagde kleur als een blanketsel is opgelegd?

Voor 't minst blinken zij toch uit door waarheidsliefde en oprechtheid!

Met aangenomen beginselen strooit de mens eerst anderen en ten slotte ook zich zelf zand in de ogen.

Velen beseffen 't niet eens, dat zij heel mooi praten, om in de ogen van een buurman heel mooi te schijnen en om dan uit het spiegelbeeld in die ogen weer te mogen afleiden, dat zij inderdaad ook heel mooi doen. Als zij zich zelf menen

te beoordelen, beoordelen zij haast altoos dat spiegelbeeld en laten zij iets kwaads na, dan is 't zeldzamer, wijl zij er zich niet in staat toe gevoelen, dan wijl zij bang zijn voor een vlek op hun beeld in het oog van hun buurman.

Ze weten heel goed, dat hun betrekkelike waarde bepaald zou moeten worden door de vragen: waaraan hebben je lichaam en je ziel behoefte en zie je kans die behoeften te bevredigen, zonder in konflikt te komen met 't geen tijdelijk en plaatselik slecht wordt genoemd. Maar zelfs al gruwen zij in volkomen oprechtheid van 't geen kwaad heet, al verwensen zij hun verkeerde neigingen om de gevolgen, die zij eerlik verfoeien....., omgewend naar hun binnenste binnenste nemen zij de neiging-zelf noch als iets goeds waar, noch als iets slechts, noch als iets moois, noch als iets leeliks; maar eenvoudig als een macht, die hen voortdrijft, als een honger, die stilling eist. Gelijk stieren op het rood hollen zij aan op de bevrediging van hun behoeften, hoe die ook zijn.

Komen zij er niet met middelen, die de beginselen-toets kunnen doorstaan, welnu dan nemen zij ten slotte ongelijkte te baat: eerst voorzichtig en in 't geheim, allengs driester en minder bedektelik.

Zo was de mens hem tot een energie geworden, die zich zelf waarneemt als een samenstel van neigingen, waaraan hij even zeker gehoorzaamt als de steen, die van een dak valt, aan de aantrekkingskracht van de aarde. Gelijk een kogel, geschoten uit een gericht kanon naar een aanrukkend leger, zich met de levend-geworden kracht van het kruit een weg baant door de opdringende soldaten, vernielend, wat hem onvoldoende weerstand biedt, om geplet neer te zijgen, wanneer zijn kracht heeft uitgewerkt, zo leek hem het kind zich, in de richting door zijn voorouders bepaald, een weg te banen door de mensheid, om eveneens verminkt en verlamd neer te vallen, wanneer zijn kracht is uitgeput. En evenmin als 't de voortjagende kogel iets zou baten, indien hij in staat was te redeneren over de mogelijkheid van een andere richting in te slaan dan die het kanon hem gegeven heeft, evenmin baatte 't een mens te praten over 't geen hij denken kan te kunnen, maar weten moest nooit te zullen doen.

Waarvoor heeft hij zijn verstand dan? had Passtra gevraagd.

Passtra wilde zeggen, dat zijn vergelijking, even als elke vergelijking mank ging; maar, ach, die wist ook wel, dat het verstand nog zo heel weinig vermag.

Is 't zelf niet een produkt van al de levens, die achter ons liggen?

Met een vergelijking, die nog manker ging dan de vorige, had hij geantwoord:

Zijn verstand? Dat is de ruiter, die boven op het paard zit. 't Is waar: er zijn ruiters, die hun paarden volkomen in hun macht hebben; maar, geloof me, de meesten blijven juist zólang in 't zadel, als zij botsingen weten te vermijden met de wil van hun ros. 't Is al heel mooi, indien ze die wil goed kennen.

Wat hem ergerde in de mensen was hun niet-willen-zien, dat zij waren gelijk zij niet anders konden zijn, dat zij deden gelijk zij niet anders konden doen. En 't was nog minder die gewilde blindheid dan hun laf komediespel om zelf maar beter te *schijnen*, gepaard aan hun eis voor anderen om werkelijk beter te *zijn*. Daardoor was het samenleven allengs tot die reusachtige verlakkeij geworden, waarin haast geen mens meer zijn evenmens geheel vertrouwt en waarin alleen de volkomen onafhankelijke, niets meer begerende nog waar durft zijn en de waarheid durft zeggen.

Toen was 't bij hem opgekomen, dat hij zelf zo'n volkomen onafhankelijke, niets-meer-begerende wilde wezen en aldus had hem weer tot werken geprikkeld, wat hij had uitgedacht om zijn werklust te doden. Zijn eerzucht had teleurstelling, zijn teleurstelling ergernis, zijn ergernis op nieuw eerzucht gebaard.

Tans zag hij wel in, dat hij altijd in een sirkel rond had gedraaid; voorheen had hij soms gemeend zich te voelen ontwikkelen als een rups, die zijn huid afstroopt, om eens op vlindervleugels hoog in de lucht te kunnen zweven.

Zijn werkdrang had hem geen rust gelaten. Allerlei verwachtingen waren in hem opgeleefd en toch had hij zich verbeeld niets meer te begeren. Hij wist nog volstrekt niet wat hij op touw zou zetten, als reeds het plan zijn ziel met trots vervulde, om zonder iets of iemand te ontzien, de mensen nu eens te tonen welk beeld zich in zijn geest van hen gevormd had. En dit wilde hij niet doen met de vergoelikende,

lief-mooie woorden van een zwakkeling, die goedkeuring zoekt of weerwraak ducht; doch met de scherpe ontleding en de niets-vrezende voorstelling van een man, die de moed bezit onbevooroordeeld uit zijn ogen te kijken en de maatstaf, waarmee hij anderen meet, ook te leggen aan zich zelf.

Of zijn werk mooi werd gevonden, of 't iemand genoegen deed. .... de tijden waren voorbij - zoo had 't gegalmd in zijn hoofd - dat hij daar iets om gaf!

Uiten wat er in hem omging en weergeven wat hij gezien, wat hij er bij gevoeld en wat hij er bij gedacht had, dat was al, wat hij nog wilde.

O zeker, ook dit was een drang van zijn eerzucht geweest en toch had hij zich gepaaid juist die eerzucht te hebben versmoord. Terwijl hij meende alleen naar zelfvoldoening te streven, slechts de glorie willend van de glorie te hebben versmaad, was 't hem tegelijkertijd een genot geweest het mensdom, waarover hij niet heersen kon, te trotsen in zijn werk.

Aldus was zijn tweede bundel novellen tot stand gekomen en nog heugde hem de voldoening van eens flink in het licht te hebben gesteld, wat voor kleine en grote, machtige en zwakke, bekenbare en onbekenbare, soms latente, soms inevenwicht-gehouden, soms voorzichtigheidshalve-bemantelde, maar altijd onuitroeibare neigingen er schuilden en woelden onder het schijn-aanzien, onder de huichel-omgang en onder het leugen-fatsoen, waarin niemand meer gelooft, waarvoor toch allen buigen, dat ieder van zijn buurman wantrouwt en voor zich zelf een noodzakelik masker acht.

In deze tijd kwam hij minder onder mensen dan in zijn eerste schrijfperieode. Tal van banden waren door zijn reizen verslapt of verbroken. Toch werd hij allengs weer in enige besturen gehaald en ook aan een tafeltje op de Witte.

Dit had Passtra bewerkt, die door zijn onkreukbare eerlikheid, zijn ambiesieloze scherpzinnigheid en zijn taktvolle bescheidenheid bij mannen van zaken een persona gratissima was geworden.

De gelegenheid om eens verschillende oordeelvellingen over zijn arbeid te vernemen scheen hem dus niet te ontbreken; maar 't ging als vroeger: in zijn bijzijn werd er over zijn werk zo goed als niet gepraat. 't Was, of men er tegenover hem evenmin over durfde beginnen als tegenover een

handelaar over de achteruitgang van zijn zaken en tegenover een offisier over zijn gepasseerd-zijn-voor-een-bevordering.

Dit stilzwijgen verlamde hem weer en 't hielp niets, of hij zich voornam er hooghartig op neer te zien.

Lang worstelde hij tegen de verleiding om het verschijnsel eens met Passtra te bespreken. Toen hij eindelijk bezweken was, kreeg hij ten antwoord:

'Je verkeert veel te uitsluitend in onze deftige kringen. Daar is 't over 't algemeen met de intelligensie en de artistiesieteit veel treuriger gesteld dan wat lager op de maatschappelike ladder. Exceptis excipiendis lezen daar alleen de vrouwen en de domkoppen. Onze klassiek gevormde knappe mannen, die buiten het kringetje van hun vak-geleerdheid doorgaans erg bekrompen zijn, lezen òf in 't geheel niet meer, òf alleen nu en dan het modeboek van de dag, om er.... liefst afkeurend, over mee te kunnen praten. Om lezers te vinden, die niet door jou geërgerd worden, zou je moeten zoeken onder de minder deftige lui; maar.... daar word jij weer geërgerd door je lezers.... altans door hun manieren, hun kleren, enzovoorts, enzovoorts. Maak toch eens een boeiende roman, die elke moeder aan haar dochter kan laten lezen en waarin een prachtige opoffering voorkomt? Een dergelik boek zou in de deftige kringen verslonden worden... niet om jouw kunst, maar om de prachtige opoffering. Jij wilt altoos werken naar de natuur. Dat is goed voor een schilder; maar dat deugt niet voor een schrijver. Een schrijver moet werken naar zijn iedealen. Heb je er geen, dan zal ik je er wat lenen. Ik heb er nog een massa en in mijn vak komen ze toch niet te pas. Wat zou je bijvoorbeeld denken van deze geschiedenis? Een vlekkeloos schoon meisje is verliefd op een even deugdzame als knappe jongeling. Niet verliefd zoals haast alle jonge meisjes, die vóór hun huwelik van een man geen steek begrijpen of zelfs maar begrijpen kunnen! Neen, meneer! Ondanks de fatsoendelikheid van haar opvoeding heeft Gabrielle het gemoedsleven van haar beminde doorgrond, zijn hart gepeild enzovoorts, enzovoorts. Zij weet zeker, dat hij van binnen en van buiten puik is. *Zij* kan dus alleen met *hem* en *hij* kan alleen met *haar* gelukkig zijn. Maar wat gebeurt er? Op een goeie dag krijgt Gabrielle het bezoek van een deftige, oude meneer, die ongeveer spreekt als volgt:

Ik weet, juffrouw, dat u zo goed als verloofd is met de jonge X. Het ongeluk wil, dat mijn dochter niet minder van hem houdt dan u. U is gezond; mijn dochter heeft de tering. Het arme kind gaat zeker dood als zij X. niet krijgt. Krijgt zij hem wel, dan wordt ze misschien beter en kan ze altans nog een paar jaar gelukkig leven. U begrijpt, dat ik als vader voor geen offer terugdeins, om mijn dochter in het leven te houden, of ten minste een laatste zonnestraal op haar pad te doen schijnen. U is niet rijk en X. evenmin. Welnu, als u van X. afziet ter wille van mijn kind, dan geef ik hem de helft van mijn fortuin, oftewel een miljoen. Het spreekt van zelf, dat hij nooit mag vernemen, waarom u hem zo plotseling bedankt. Hij moet denken, dat u toegeeft aan de een of andere gril; dan zal hij uit dépit mijn kind wel nemen. - Als je nu verheven woorden weet te vinden voor het hoofdstuk, waarin het mooie, gezonde meisje ter wille van het ongelukkige ziekelike kind en ter wille van de carrière van X. over haar gevoel zegeviert en met de dood in het hart, maar met een glimlach op de lippen, haar ganse toekomst opoffert, dan schrijft je misschien een dwaas boek, maar dan voorspel ik je een reusachtig sukses.’

Als altijd was de sarkastiese uiting bestemd geweest om hem te stalen in zijn strijd; maar deze keer werd het doel niet bereikt.

Satis hoorde er te duidelijk de bevestiging in van zijn vermoeden, dat zijn schrijversnaam afhing van een publiek, niet in staat hem te begrijpen. Of zijn werk goed of slecht was, wat deed het er toe tegenover lezers, die geen recht konden laten weervaren aan zijn denken en gevoelen?

En weer verslapte zijn werklust; weer moest hij dag aan dag de pen neerleggen, omdat hij niet meer kon meeleven met zijn personen, omdat er een doffe verwering kwam over de spiegel in zijn ziel.

Toen was o.a. die gedachte in hem gerijpt: wie in Nederland schrijven wil, moet niet geboren en opgevoed zijn in de deftige kringen. Daar ligt het leven te diep verscholen onder verstikkende konvensie's van allerlei aard. Daar ontbreken zowel de lust, als de moed, als de onbevangen blik om 't te herkennen, wanneer 't zich in die kille, duistere

put met wanhoopskracht omhoog wringt naar een enkel invallend straaltje zonneschijn. -

En toen was hij getrouwd. -

Neen! Daar kon hij niet aan denken! Dat was al te jammerlik geweest!

Hij sprong op en wilde in zijn hut afdalen om te slapen.

Waartoe zich nog langer in het doorleefde verdiept? Hij had 't nu immers voor altijd afgeschud. Hij was immers vast besloten voortaan een heel ander leven te gaan leiden, een leven van niets meer wensen, niets meer najagen, in niets meer belang stellen. Zou hij zich daarin laten vervolgen door de spoken van het verleden?

Even nog wilde hij kijken naar de zee.

Toen hij over de verschansing heenboog, hoorde hij achter zich de stemmen van twee Duitsers.

De een vertelde van zijn konsulaat te Hong-Kong, dat hem zoveel last bezorgde en zoveel geld kostte; de ander klaagde er over, dat hij zijn kinderen naar Europa zou moeten zenden, wijl hij in Japan hun geen opvoeding kon geven naar zijn zin.

Ieder was vol van zijn eigen zorgen, zijn eigen ergernis, zijn eigen wensen en luisterde naar de ander juist genoeg, om zijn volgende beurt van spreken niet voorbij te laten gaan.

En Satis dacht: dat heet nu wisselen van gedachten! Jammer, dat ik me zo weinig met die luidjes heb bemoeid. Wie weet hoeveel eigenaardigs ik weer had kunnen waarnemen. -

De stemmen suisden weg; duister en stil was 't rondom.

In het grijs-dooraderde blauw-zwart aan zijn voeten lichtten nog altijd de groen-gele vonkjes, helder opschitterend als weerspiegelingen van de rustig fonkelende sterren; maar fluks weer dovend in de wegzuiging van het diep gekliefde watervalk.

IV.

't Was al te benauwd geweest in de enge hut. Tevergeefs

had hij gepoogd het stuur over zijn denken te laten varen, de herinneringen, die hem geboeid hadden, uit het oog te verliezen en zijn geest te laten wegzwijmelen in een dwarreling van fragmenten van beelden, natrillingen van sensasies, brokken van gedachten. Pijnlik helder was 't gebleven in zijn brein en pijnlik helder drongen de hutwanden, zijn hangende kleren, zijn koffer op de bank zich weer aan hem op, zo vaak hij de ogen opende. Of hij op zijn enge legerstee al rondwoelde, zich omwierp van rechts naar links, van links naar rechts, aanhoudend was hij het trillende stampen van het schip blijven voelen, het stommelend wentelen van de schroef blijven horen, het boven inschemerend licht blijven zien. De opgesloten hete lucht had hem zweet geperst uit alle porieën van zijn onbedekt lichaam, zijn tong verschroeid, zijn lippen doen verdrogen en de verkwikkende slaap-verdoving was niet gekomen.

Neen, zulk rusten was een marteling geworden.

En nu zonk hij maar weer neder op zijn plaats aan de achtersteven, vanwaar hij de glimmende golfruggen in het duister zag wegdeinen en het schimmige schuim ruisend uiteen hoorde rafelen over de donkere diepten. -

Rusteloos eentonig stampte de masjiene toengatoenga, toengatoenga, toengatoenga; rusteloos eentonig beefde het stugge plankier onder zijn voeten; rusteloos eentonig sneed het hoogstille schip door het opklotsende water zijn breed-uit-schuimend spoor.

Waren dat lichten?

Ja, zeker; dat moest een stoomboot zijn.... een grote, die voer in omgekeerde richting. Wel onderscheidde hij op die afstand geen omtrekken in de grauwheid van de nacht, maar duidelik zag hij de hutvensters glanzen als twee reeksen ronde ogen boven elkaar. Hoger gloeide één rood licht en nog hoger één geel; het laatste leek een rossige ster tegen de donkere achtergrond.

Spookachtig geluidloos zweefde de verschijning aan en nu vlekten de pijpen, de masten effen zwart over de tintelend bestarde hemel; nu nam hij ook de rook waar, die in een

opstijgend vurig schijnsel koperrood wegkwijlde over de donkere schoorsteenrand.

Een boot vol mensen en.... geen enkele klank. Daar gleden ze voorbij, die honderden toevallig-vereende wereldjes met hun huilende stormen, hun jubelzangen van genot, hun klagende kreten van neerdrukkende angst, hun trillende schreeuwen van oplevende hoop en hij, die er naar luisteren wilde, hoorde op die korte afstand.... niets.

Vermoedelijk de Natal, klonk 't in de verte en in zijn binnenste echode 't: vermoedelik.... vermoedelik....

We gaan elkander in de nacht voorbij en wat we van elkander weten, is niet meer dan een vermoeden.

En weer moest hij herdenken.

Zijn huwelik. -

Was zijn eerzucht ook daarbij in 't spel geweest, toen hij meende juist die eerzucht op zij te hebben gezet?

Zeker had noch een maatschappelik-doelmatige redenering, noch een instinktief verlangen naar het nestje-bouwen hem er toe gebracht en Clara was het gevierdste meisje van zijn vroegere tennisclub geweest.

Hij herinnerde zich ook, dat er mannen waren, van wie hij dacht: die willen haar vragen en anderen, van wie hij meende: zij laten 't alleen uit geldgebrek.

Met Clara aan zijn arm had hij zich op straat een voorwerp van algemene opmerkzaamheid gevoeld en dus....

Toch was hij zich van geen andere drijfveer bewust geweest dan van een echte, overweldigende liefde.

Hoe ernstig had hij 't met haar gemeend en hoe heerlik had 't hem geleken alleen nog voor *die* ernst te leven! Voor een poos was 't hem niet alleen te moede geweest, of hij, net als op een eerste voorjaarsdag na een lange wintertijd, herleefde tot een nieuw, veelzijdiger, gloedrijker bestaan; maar hij besefte niet meer, dat hij iets gevoeld had als een opzwepende ambiesie, als een voortjagende werklust, als een neersmakking voor een onverwrikbare tegenstand, als een jaloerse woede tegen allen, die tevredener leken dan hij.

Hoe dor, hoe stug, hoe koud, hoe leeg was zijn leven tot dan toe geweest en hoe kleurig, hoe week, hoe warm, hoe rijk was 't op eens geworden!

Buiten een doel kon hij niet; maar bestond er een mooier, een verhevener doel dan een vrouw gelukkig te maken?

Zelfvoldoening was het voornaamste element in zijn eigen gelukkig-zijn en wat schonk hem die intenser dan de verering van haar onbedorven ziel?

Een zonnige rust was over zijn gemoed gekomen, gelijk de stilte van een mooie Zondag over de straten komt van een grote handelstad en evenals dan in die straten het heir van ruw-zich-werende, vuile sjouwerlieden vervangen is door enige kalm-ter-kerke-gaande, net-geklede heeren en dames, zo was uit zijn denken het tegenstrevende weerzinwekkende mensdom verdwenen en trof hij er behalve zijn liefste alleen nog wat vriendelike bloedverwanten en kennissen aan, die wilden delen in zijn geluk. En wanneer hij aan zijn toekomst dacht, dan zag hij zich op een warme zomerdag met Clara hand in hand omdwalen door de hoog gewelfde lanen van een groot buiten, wensloos luisterend naar het ritselen van de blaren, naar het gonzen van de insekten, naar het kwinkeleren van de vogels en naar het vleien van haar stem. O, zij zou gelukkig zijn, gelukkiger dan ooit een vrouw was geweest en dat geluk zou ze verschuldigd wezen aan hem; hem zou ze daar levenslang voor danken.

Zo had hij gehoopt; maar ook hiervan was het einde teleurstelling geweest: teleurstelling voor hem, teleurstelling voor haar.

En *hij* had niet in de hare, *zij* had niet in de zijne kunnen treden; zelfs het elkaar-troosten was hun nimmer gelukt.

Hij kende haar al lang; doch terwijl hij verkeerde met zijn fiksie-wereld, in de levende mensheid slechts het materieaal ziende voor de schepselen van zijn verbeelding, was hij ongevoelig gebleven voor haar bekoring. In die tijd hadden de personen van zijn schepping veel meer realieteit voor hem bezeten dan de mensen van vlees en bloed om hem heen. Met de eersten had hij mee genoten, meegeleefd, meegeleden; de anderen waren voor hem geweest als armen voor een rijke, wel zijn gelijken, maar toch kreaturen van minder allooi.

Na zijn ontmoedigd-in-volkomen-onverschilligheid-terugzinken had hij Clara niet meer gezien en zelden meer herdacht.

Kort na het voltooien van zijn tweede novellen-bundel was hij eens met tegenzin naar een buitenpartij gegaan, alleen omdat zijn moeder zei, dat het onbeleefd zou wezen te bedanken en daar vond hij Clara onverwachts weer.

Hoe kwam 't nu, dat 't hem dadelik te moede was, als zag hij haar die keer voor de eerste maal?

Was *hij* veranderd of *zij*?

Hij had 't zich dikwijls afgevraagd; maar nooit een oplossing gevonden, die hem volkomen bevredigde. Zij was iets gezetter geworden en biezonder magere vrouwen, al waren zij grasieus, trokken hem niet aan; zij toonde zich ook blij hem weer te zien en voor een vriendelik woord was hij nog altijd uiterst gevoelig.

Maar als hij toen op eens zo zeldzaam bekoord werd door de dartele schittering in haar grijze ogen, door de tere blankheid van haar huid, door het bewegelike kuiltje in haar wel wat bleke wangen, door de ferme greep van haar kleine vingers, was hij dan vroeger met blindheid geslagen geweest?

Of had dat éne zinnetje haar plotseling getransfiegureerd?

Hij kon 't niet meer aannemen; maar toch moest hij erkennen, dat 't misschien wel de zonnestraal was geweest, waardoor de ijskorst van het zich-miskend-voelen om zijn hart was gesmolten.

‘Ik heb vroeger niet geweten,’ zei ze, ‘dat u een schrijver was; maar nu ik 't weet, durf ik bijna niet meer met u spreken.’

Hoe weinig hadden die woorden beduid en wat hadden ze hem weldadig aangedaan! Ze zeiden 't haast onomwonden, dat zij geen letter van hem gelezen had en toch had hij er zo'n strelende verering in gevoeld. Was dan zijn liefde op de keper beschouwd slechts de dankbaarheid geweest van de gevleide artiest? En zij.... had *zij* zich misschien gevleid gevoeld door *zijn* dankbaarheid?

Ach, wie zal ooit met zekerheid durven zeggen, ziedaar de elementen van de krachten, die twee personen trokken tot elkaar?

Haar grootste liefhebberij was iemand te plagen. Vroe-

ger had zij 't altoos anderen gedaan, Satis ter zijde latend als iemand, die haar onverschillig was, of die zij niet aandurfde. Op deze partij keerde zij zich terstond en ten einde toe tegen hem. Zonder dat hij begreep hoe, waren zij op eens met elkander op een voet van niets-ontziende, haast pralende vertrouwelikheid en als zij daar heel veel later samen over spraken, zei ieder, dat de ander begonnen was en wist geen van beiden zich de toedracht goed te herinneren. Zoals hij Clara die eerste dag gezien had, kon hij zich haar onmogelijk meer voorstellen. Beproefde hij 't, dan zag hij nog wel een enkel gebaar, bijvoorbeeld haar sierlik zwaaien met de hamer bij het croquet-spel en hoorde hij nog wel weer de schatering van. haar kristalhelder lachen; doch haar uitstralende bekoring - waarvoor hij toch gezwicht was - ontsnapte hem, als de inhoud van een boek, wanneer over de letters de schemering tot duisternis is aangedikt. Beter heugde hem zijn gevoel van opjubelende trots en dan die sensasie van in weinige uren meer doorleefd te hebben, manneliker gerijpt te zijn dan in al zijn vorige levensjaren te zamen. Toen had hij voor 't eerst het hartstochtelik moedig begeren ondervonden, dat doof en blind voor alle gevaren, alle schaduwzijden, alle andere verleidingen, slechts één ding wil, maar dat dan ook dadelik, dat dan ook tot elke prijs, dat dan ook voor immer. Hij zou bergen voor haar verzet hebben en 't had hem wel eens gespeten, dat er geen bergen te verzetten waren geweest.

Louise kende Clara, maar niet intiem. Al gauw had hij een toenadering tussen die twee tot stand gebracht en daarna was 't hem gemakkelik gevallen ook zijn moeder voor het ouderloze meisje te interesseren. De oude vrouw had er natuurlik alles van begrepen en dadelik haar toekomstige schoondochter eens gevraagd.

Wat was 't een heerlik gevoel geweest het mooie, dartele kind bij zich te hebben: voor hem alleen, in zijn eigen huis, waar geen vijandig mens kon doordringen; een juweel ontroofd aan de koel begerige blikken van spekulanten, een schat, die hij in 't verborgen zou koesteren en genieten. 't Was, of de uitgeleefde woonkamers met hun verlepte tinten jonger en kleuriger waren geworden, toen *zij* er zich door heen bewoog. Er was frisheid gekomen in de duffe atmosfeer, helderheid in de eeuwige schemering achter de statig-saai licht-wegplooiende

gordijnen. Zijn deftige voorvaders in hun vergulde lijsten leken uit hun starogende sluimer opgeschrikt door het jeugdig tintelende leven, waarop zij neerkeken en 't was, of een trilling van vrolik ontwaken haar ontstraalde, gelijk in de lente aan de zonneglans, die omzweeft tussen het uitbottende groen. En die trilling drong door in zijn ziel, de stil-zwarte diepten er van doorschijnend en doorritselend, de effen-lege grijsheden vullend met speling van kleuren en lijnen. Een verrukkelike blijheid doorgloeide zijn kil-somber denken en de massieve levensbeelden, die zijn geest neergedrukt hielden onder hun loden gewicht, verloren hun ondragelike zwaarteschijn als Egyptiese kolossen 's middags door zonnegloeing omspeeld.

Ja, zij was een zon voor hem geweest, een prettige zon na zoveel lange mistige dagen, een zon, die naar buiten lokte weg van het martelende werk, een zon, die genot beloofde en levenslust en kracht. Wat hij in haar lief had gehad, was haar kinderlik uitschetterende grappigheid geweest, die ondoofbaar leek en hem omruiste als een opwekkende muziek. Een geniaal tekenaar van kariekaturen gelijk, wist zij overal het dwaze te ontdekken en te karakterieseren met een enkele scherpe trek. Zij kwam in zijn bestaan als een plotseling ontvlammend licht in een duistere kamer. Op eens vond hij in de egale zwartheid om zich heen een bonte wereld van aardige en belangwekkende dingen. Hij, die in het leven slechts tranenrijke tragedies had ontwaard: geen groots opklinkende handelingen van helden, die glorierijk sneven in hun strijd; maar kleingeestige worstelingen voor onbeduidende doeleinden, eindigend met een verborgen wegzinken in machteloosheid, hij zag er nu allerlei lachende kluchten in, die 't om-zichheen-kijken dol amusant zouden maken, zolang Clara en hij maar gezond bleven en vrij van zorgen. Haar dartele spot verzoende hem met het zijn, net als het sarkasme van Passtra; maar beter dan Passtra voerde zij hem tot de mensen terug, die hij niet ontberen kon en toch telkens weer ontvlood. Menigeen rekende haar dit spotten juist als een fout aan, verweet haar, dat zij erbarmingloos de draak stak met al, wat haar maar enigsins lachwekkend voorkwam. Geheel ongegrond was dit verwijt niet. Spotten leek wel de essens van haar wezen te zijn. Met alles scheerde zij de gek en een zeldzaam talent van nabootsen bracht niet alleen

de lachers op haar zijde; maar verschafte haar ook vleiers genoeg, die zich toch achter haar rug weinig vleiend over haar uitlieten. Geen lichaamsgebrek, geen Joodse trek, geen sjofele kleedij, geen verlegen onhandigheid, geen dwaze tegenstrijdigheid ontkwamen aan haar blik; maar toch lag 't nooit in haar bedoeling iemand te kwetsen. Was 't gebeurd, dan schrok zij hevig, dan vond zij woordjes van medelijden, die al even grappig klonken als haar scherts en dan deed zij zo lief-berouwvol haar best het kwaad te herstellen. Neen, 't was niet te verwonderen, dat hij, bekoord door een dartelheid, die hem zo troostvol aandeed, zich nooit had afgevraagd: hoe zal ze voor me wezen, wanneer ik het aardig-zijn eens niet velen kan, of wanneer het lachen haar mond niet meer omspeelt?

Maar toen die tijden waren gekomen, had zij evenmin in zijn ernst als hij in de hare kunnen delen.

Zolang de omstandigheden slechts de bovenste lagen van hun karakters met elkander in aanraking brachten, had er een mooi begrijpen en een liefdevol waarderen tussen hen bestaan. O, zij hadden veel van elkander gehouden: hij van haar en zij niet minder van hem.

Toen de ernst van het leven hen vragen deed naar een waardering van elkanders diepere behoeften, was het begrijpen opgehouden en de vervreemding begonnen.

Had zijn moeder een voorgevoel van die toekomst gehad, zo dikwijls zij, goedig glimlachend, met vermanend opgeheven vinger Clara toevoegde:

‘Je mag heus wel een beetje voorzichtiger worden. Je bent wat al te vrij in je mondje. Dat kunnen de meeste mensen niet verdragen. Eerst lachen ze er om; maar later... als je een deftige mevrouw bent, maakt 't hen boos. En dan, mijn lieve kind, ook voor je zelf zou 't zo kwaad niet zijn, als je langzamerhand een beetje ernstiger werd?’

Natuurlik had hij na zo'n vermaning Clara's partij genomen, haar juist aansporend om toch asjeblieft nooit ernstig te worden en veel liever zijn kleine hofnar - gelijk hij haar noemde - te blijven; doch naderhand had hij maar al te dikwijls aan de woorden van zijn moeder moeten denken.

Waarom zou de oude vrouw hem nooit eens haar mening over Clara hebben gezegd?

Had de ondervinding haar geleerd, dat het verkeerd is een mens raad te geven, tenzij 't zaken geldt en de raad op cijfers kan steunen?

Misschien.

Dat Clara haar op den duur tegenviel, had hij al gauw bemerkt; maar niet in Clara had hij de verklaring er van gezocht. Daarvoor doorzag hij te goed de eigenaardigheid van zijn moeder, om alleen te houden van hen, met wie zij medelijden voelen kon. Eer zij Clara kende, had zij veel met haar opgehad, omdat zij wist, dat Clara een wees was. Toen ze evenwel zien moest, dat die wees niet gebukt ging onder haar verlies en op medelijden geen prijs stelde, was haar genegenheid verflauwd en had zij het arme kind haar dartelheid verweten, zo vaak 't maar kon.

Toch was zij voor Clara in 't algemeen heel lief geweest en had deze er nooit iets van bespeurd, dat zij niet in alle opzichten een schoondochter was naar haar schoonmoeders hart.

Hem had zijn vrouw reeds op de huweliksreis teleurgesteld; maar als hij daar goed over nadacht, dan moest hij toch bekennen, dat zijn eisen toen onbillik waren geweest. Zolang zij nog verloofd waren, had hij zich niet alleen met haar naïef guitige uitvallen hartelik vermaakt, doch haar zelfs aangemoedigd steeds verder te gaan, zonder zich om iemand of iets te bekommeren. Ging 't nu aan plotseling van haar te vergen, dat ze zich inhouden en deftig aanstellen zou?

Wonderlik, dat haar luchthartige spotlust en haar kinderlike famieliearieteit, aanvankelik juist haar grootste bekoorlikheid, hem toen op eens zo gans anders hadden aangedaan. Op reis kon hij 't niet uitstaan, dat zij eens gemoedelik babbelde met een hotelhouder of een onbekende tochtgenoot. Als zij aan tafel lachen moest om iets, dat zij hoorde of zag, dan vermeed hij zelfs de schijn van te luisteren naar haar mededeling. Voortdurend leefde hij in angst, dat er in het gezelschap een Hollander kon zijn, die haar luide scherts of haar onverwachte liefdesbetuigingen verstaan zou en wanneer zij zó duidelik haar grappige verwondering te kennen gaf, dat vreemden begonnen te glimlachen om de onverstaanbare klanken, dan kon hij haar wel niet berispen, maar vond hij dit aandacht-trekken toch allesbehalve prettig.

Kwam dit, doordien hij zich toen voor 't eerst verantwoordelik voor haar voelde, of schaamde zich in 't publiek zijn ernst voor haar dartelheid, gelijk een aristokraat, die een burgermeisje heeft getrouwd, zich in gezelschap voor haar manieren schaamt?

Toch was hij niet ongelukkig geweest.

O, neen; zo lang zij alleen waren leefde hij in een roes van genot. 't Was ook zulk een heerlik gevoel de enige te mogen en te kunnen zijn, die haar het leven deed genieten! Wat had ze een pret, als ze op een stevig paard gezeten een Zwitserse berg besteeg! Wat genoot ze, als te Monte-Carlo het nummer uitkwam, waarop zij haar zilverstuk had gezet! En hoe aardig, hoe strelend aardig was 't haar elke morgen te vragen:

'Wat wil mevrouw van daag doen?'

... en dan al haar wensen te kunnen bevredigen!

Eén mens boven allen.... altans boven velen.... gelukkig te willen maken, er naar te streven in haar ogen de gever te zijn, aan wie zij alles goeds verschuldigd is.... ach, ja, ook dat is eerzucht en gelijk een Napoleon zeggen kon, dat hij het Franse volk zo innig had liefgehad, wijl hij zich door dit volk afgodies vereerd had geweten, zo meende hij - Satis - Clara lief te hebben, omdat ook hij voelde voor haar een godheid te zijn.

Lang had hij de huweliksreis willen doen duren; maar plotseling werd ie gestuit. Een telegram van Louise riep hem terug naar het ziekbed van zijn moeder en ofschoon de oude vrouw nog enige maanden het leven hield, kwam zij niet meer op de been.

Ze was lief, heel lief voor hem geweest, die moeder. Hij had haar niets te verwijten en voor veel te danken; maar... van haar gehouden... neen; dat had hij niet.

Zodra het gedachteloos-napraten-van-voorgekauwde-meningen in hem geëindigd en het zelfstandig-oordelen begonnen was, had hij tussen haar en hem dezelfde kloof of liever dezelfde onoverbrugbare stroom waargenomen, die hem scheidde van alle mensen. Naast de banden van het begrepen-en-gesteund-worden, welke hem over die stroom heen aan Passtra, van het vermaakt-en-vereerd-worden, welke hem aan Clara bonden, had de band van dankbaar-te-moeten-zijn slechts een

zeer betrekkelike waarde voor hem bezeten. Voor haar goede bedoelingen, haar talrijke blijken van moederlijke genegenheid was hij zeker erkentelik; maar voor 't geen zij meende, dat haar grootste geschenk was geweest: voor het leven, voor *zijn* leven was hij 't in 't geheel niet. Zij had hem ook veel te dikwijls getoond niets te begrijpen van de gedachten- en gevoelswereld, waarin zijn geest zich bewoog en waaruit zijn teleurstellingen ontsproten. Zij noemde het leven altoos goed en mooi, beklaagde tegelijkertijd, alle vreugde loochenend, elk menselik lot en werd boos, als iemand de opmerking maakte, dat hierin toch voor 't minst een zonderlinge tegenstrijdigheid lag. Hij - Satis - was sedert zijn terugkeer van de akademie in haar ogen een ondankbare geweest, die ziende blind bleef voor al 't geen hij vóór had boven tal van mensen en bemerkend, dat elk gesprek met zijn moeder op deze verklaring uitliep, dat elke redenering, waarin hij zich duidelik trachtte te uiten, door haar met ditzelfde argument werd beantwoord, had hij 't opgegeven zijn denken en voelen haar te openbaren, was hij er toe gekomen met haar te babbelen over de nieuwtjes van den dag. En zij had dit als een vernedering gevoeld, hem meer dan eens gezegd:

'O, ik weet wel, dat je me al half versuft vindt.'

Terwijl ze nu op haar ziekbed lag, geduldig lijdend, maar toch verlangend naar het einde, drong hij zich op, dat haar dood hem niet erg zou treffen. Maar toen ze nog onverwachts heen was gegaan en hij op haar mond neerzag, die hem nooit meer toe zou spreken, op haar ogen, die hem nooit meer aan zouden zien.... o, welk een ziel-doorvlijmend, hart-benauwend gevoel van eindeloze verlatenheid, van klein-alleen-zijn in een volle onverschillige wereld, had hem toen overweldigd en uren lang doen schreien als een kind. Wat had hij toen in zich zelf anders dan ooit te voren geredeneerd!

Was haar genegenheid niet de enige geweest, waarvoor hij nooit iets had behoeven te doen en waarop hij toch altijd had kunnen bouwen.

Eén gemene daad en wat voor een onweerstaanbare drang hij ook in zijn binnenste mocht hebben gevoeld, Passtra's vriendschap was hoogstwaarschijnlik voor hem verloren.

Eén opwelling van passie voor een andere vrouw en wat

hij ook van een tijdelike verblinding zou mogen beweren, Clara's vertrouwende liefde zou minstens van karakter veranderd zijn.

Tegenover zijn moeder alleen kon hij dwalen, kon hij harteloos zijn, kon hij onverschillig worden, kon hij zelfs misdadige dingen doen en toch zou hij blijven het kind, dat haar ganse liefde had, dat zij zou helpen, waarvoor geen offer haar te groot was.

Wat beduidden alle andere banden naast die éne, waaraan het altijd-ontbindend verstand geen aandeel had gehad?

Dit alles had hij ook vroeger geweten en toch....

Ja... en toch... hij bedacht 't met bitterheid..... als zij terugkwam, zou hij toch weer doen en zijn.... als vroeger. -

Toen Clara hoorde, dat hij terstond naar huis terug wilde keren, had zij niet kunnen geloven, dat de toestand werkelik zo ernstig was.

‘'t Is heus allemaal drukte-makerij van Louise.’

Op dat ogenblik had hij voor 't eerst bespeurd, dat zijn vrouw en zijn zuster in de grond niet met elkander overweg konden.

Eenmaal in den Haag terug had Clara gauw in de noodzakelikheid berust en op haar manier zich verdienstelik willen maken.

Nu echter had Louise zich beklaagd.

‘Karel, wat ik je bidden mag, laat Clara van mama wegblijven! Dat lichtzinnige kind heeft van zieken-verzorging geen flauw besef. Zij heeft maar één iedee: dat mama opgefleurd moet worden en al zegt de dokter nu ook: laat haar met rust en geef haar alleen wat boeljon of eiwit, 't helpt allemaal niets! Clara komt met Sherry aan.... nu vraag ik je...! Clara wil haar snoeperijen geven en Clara maakt haar soms duizelig door al d'r drukte!’

O, wat hadden die twee met hun dagelikse klachten hem het leven toen verbitterd!

Eindelik had Clara de strijd opgegeven en was ze maar weer met haar vriendinnen gaan tennissen en fietsen, totdat naar de konvensie van de wereld de rouwtijd begon.

Toen hadden zij 't beiden maanden lang druk gehad met al, wat er vast is aan de scheiding van een boedel en de inrichting

van een huishouden. Deze maanden en ook gedurende de zes weken, die ze op Clara's dringend bidden nogmaals buitenslands doorbrachten, bleven zij samen intiem lief, overleggend hoe zij 't best hun vereende wensen konden verwezenliken en vrij van onuitgesproken grieven. 't Is waar: Clara praatte nooit eens over de moeder, die heen was gegaan en noemde hem saai, als zijn gedachten afdwaalden naar het verleden; maar hij had er geen behoefte aan, dat een ander deelde in zijn smart. Het verdriet, dat anderen mededeelzaam maakt en open voor troost, had hem altijd, een egel gelijk, zich, met-alle-pennen-afwerend-uitgestrekt, zwijgend doen ineenrollen.

Na die tijd echter, na die lange tijd vol kleine emosies, vol druk verkeer met allerlei mensen en voortdurend belangstellen in iets nieuws, toen ze eindelik stil bijeen zaten in hun mooi en gezellig, maar voltooid huis, door de rouw van elke afleiding verstoken, door mangel aan vrienden en naaste familieleden doorgaans alleen, toen groeide de vervreemding snel tussen hen op, hun doorzichtig leven vullend met geheimzinnigheid als woekerende Elodéa een helder stromend water.

Toen werd hij allengs gewaar, dat hun liefde niet berustte op 't geen zij voor elkander waren, op 't nieuwe blijvende dat zij samen hadden opgebouwd; maar slechts op 't geen zij tijdelik aan elkander hadden geschonken. Zij aan hem een nieuw doel om voor te leven, een nieuw neerblikken op het mensdom en daarbij de voldoening van 't zichvereerd-voelen, de trots van een gever van plezier te kunnen zijn. Hij aan haar de onderscheiding door een man, die onverschillig leek voor alle andere meisjes, het genot van zich oprecht bewonderd en bemind te voelen, de bevrijding uit een hinderlike afhankelikheid. Ieder had zijn geluk voor zichzelf genoten en dat vooral, wanneer hij 't door anderen benijd zag. Nu zij alleen tegenover elkander zaten, niets nieuws meer voor elkander kunnende doen en verstoken van een jaloezie, waartegen als zonlicht tegen de maanschijf hun geluk nog had kunnen weerkaatsen, nu voelde ieder de oude neigingen herleven, waarin de ander maar voor een poos had gedeeld en breidde de onvoldaanheid zich over hun gemoedsleven uit, als een dorre ziekteplek over welig akkergroen.

In hoe verre Clara zich bewust was geweest van het noodzakelike in dit wegsterven van hun genegenheid? Vermoe-

delik had zij er hem de schuld van gegeven, overtuigd, dat hij veranderd was. Van zijn kant had hij gauw genoeg begrepen, dat zij hem niets had gebracht en had kunnen brengen, dan wat afleiding voor een drang, die vruchteloos naar bevrediging zocht.

O, vervloekte, waanzinnige, alle-tevredenheid-dodende ambiesie, die telkens en telkens neergeslagen, in de modder getrapt en voor dood achtergelaten op de weg, zich toch altoos weer opheft, het vuil afschudt en de zijwaarts heengesnelde mens achterhaalt, om hem weer voor zich uit te drijven op de weg zonder schaduw, zonder rustbank, zonder eind.

In zijn lange, lege morgens begon hij weer te kampen met de ondragelike verveling; op zijn wandelingen, onder het lezen van een mooi boek, na het drinken van een glas wijn woelde de lust om te schrijven, de begeerte om iets moois te maken, het verlangen naar naam weer omhoog in zijn ziel.

Een poos verzette hij zich. Zou hij van zijn krankzinnigheid nu niet eens eindelik genezen zijn?

Maar ten slotte bezweek hij toch weer, al was 't dan ook met het zelfbedrog, dat hij alleen wat bezigheid zocht en uitsluitend voor zich zelf wilde werken. Wel besefte hij tegelijkertijd, dat een botsing met het mensdom toch wederom de eindpaal was, waarop hij aanstuurde; maar die eindpaal was nog onzichtbaar in de ongemeten verte en flets schemerde 't al in zijn brein: wie weet hoe slagvaardig ik 'm deze keer bereik!

Aldus kwam hij er toe zich weer hele dagen terug te trekken in zijn kamer, zogenaamd nog altijd bezig met zaken van de boedel, inderdaad verdiept in zijn tragedie Jan de Witt.

Waarom had hij Clara de waarheid niet gebiecht?

Wie 't hem destijds gevraagd had zou ten antwoord hebben gekregen:

Ik heb haar eens gezegd, dat geen verstandig mens op den duur voor een Hollands publiek kan willen schrijven. Zij zou me dus maar uitlachen en niet kunnen begrijpen, dat ik voortaan alleen voor me zelf werk.

Tans zag hij wel in, dat ongetwijfeld de vrees voor haar spot hem tot veinzen had gedwongen; maar juist wijl hij zich al bewust was niet alleen voor zich zelf te werken.

Ondertussen maakte hij toespelingen op het onaangename

van bekend te staan als leegloper; maar zijn doel om haar op die manier langzaam met zijn ommekeer te verzoenen, bereikte hij niet. In Clara's ogen waren handig tennissen en kranig paardrijden even deugdelike bezigheden als het schrijven van romans of het vervullen van een maatschappelike betrekking.

Zij vond ernst in de luchtigste sport, gelijk zij sport zag in de ernstigste bezigheid. Was 't haar te verwijten, dat zij in haar naïeveteit zo dacht, als tal van mannen van aanzien en naam dezelfde opvatting blijken te huldigen? Goed te ‘serven’ bij het tennissen was voor haar een staatszaak en zij zou zich geschaamd hebben, wanneer zij in een drukke straat van haar wiel was gestapt. Dat haar man eerzucht bezat, die bevrediging zocht, kon zij zich niet alleen best voorstellen, maar vond zij zelfs heerlik. Dat die eerzucht niet genoeg had aan de reputasie van een uitmuntende wielrijder of bowler te zijn.... neen, daar begreep zij niets van.

Ergo dreef zij de spot met zijn werklust, eer zij nog wist wat hij eigenlik wilde.

‘Die zaken komen immers van zelf terecht! Al die ernst is maar aanstellerij! - En wanneer er nu niets meer aan die boedel te beredderen valt, wat dan? Ga je dan op een mienisterie pennen-likken? Neen, Karel, heus in de deftige rol van een steunpielaar van de maatschappij kan ik me je niet voorstellen! Dan zie ik je nog eer met een diepdenkend gezicht op een Turkse trom slaan in het Leger des heils!’

Hij had er om gelachen en gezegd:

‘Maar als ik nu weer eens ging schrijven.’

En dan antwoordde zij:

‘Schrijven? Jij weer schrijven? Jij, die alle Hollandse schrijvers rijp voor Meerenberg vindt? Ja.... als je absoluut in het zweet van je aanschijn je brood wilt verdienen...’

Die klemtoon op brood was allervermakelikst geweest; maar toen hij haar aan een paar vriendinnen met dezelfde klemtoon had horen vertellen, dat Karel op eens de manie had gekregen van zijn brood te willen verdienen, begreep hij, dat het dwaas zou zijn de aanmoediging, waaraan hij behoefte gevoelde tegenover de dode weerstand der dingen en zijn levende twijfel aan zich zelf, van zijn vrouw te verwachten. Zijn beetje naam had hem juist genoeg prestige gegeven om in Clara's ogen begerenswaard te zijn; wat die naam beduidde

en hoe hij er aan gekomen was, kon haar niets schelen Hij was niet de eerste, de beste; meer verlangde zij niet.

En toen de rouwtijd om was, toen hij in zijn kamer alleen bleef, weer denkende aan de mensen op hun eilandjes omgeven door de zee, hervatte zij haar pretjes, keerde zij terug naar het leven, waaraan hij haar voor een poos had ontrukt.

Elke morgen zeide zij hem vluchtig, met de deurknop in de hand, goeien-dag en dan ging zij nu eens naar het tennis-veld, dan naar het ijs, of besteeg zij voor de deur een wiel of wel een paard. Klokke twaalf was zij altoos terug; maar klokke twee vertrok zij ook weer, op dit uur meestal naar winkels, soms naar vriendinnen.

Zo waren zij er toe gekomen ieder een eigen weg te gaan en een tijdlang bevonden ze zich daar beiden wel bij. Al vond Clara 't minder prettig, dat hij haar genoegens niet meer deelde, en al voelde hij 't haast als een miskenning, dat zij niets van zijn ambiesie begreep, zij hadden elkander nog lief genoeg om 's avonds van elkanders bijzijn te genieten en de voldaanheid, welke ieder bijbleef van de dag, die hij naar zijn lust had doorgebracht, smoorde de wrevel over het uiteenlopen van hun neigingen.

Toen echter droeg de door-domheid-zo-vaak-gemene deerne: publieke opienie, die oudere zuster van de minder domme, maar lang niet altoos minder gemene koningin der aarde, het gift aan, waardoor hun affeksie geheel moest ontaarden.

Elk volk heeft de publieke opienie en de pers, die het verdient; bij weinig volken zijn zij eerbiedwaardig.

Naar geen wet velt de eerste gelijkmatig haar vonnissen; grillig geeft zij voor hetzelfde delikt van daag vrijspraak, morgen veroordeling. Tegenover handige ontduiking gepaard aan openlike erkenning van haar gezag is zij zacht en goedertieren; tegenover onnozele overtreding of kloeke minachting er van hard en meedogenloos. In 't geheim velt zij als een veemgericht haar oordeel en zendt dan boden uit, om het alom te verbreiden, eer de veroordeelde er iets van verneemt. Eerst wanneer 't algemeen bekend is, wordt het behoedzaam, o, zo behoedzaam betekend aan hem of haar, die zelfs niet in de gelegenheid werd gesteld zich te verdedigen tegen de aanklacht. Meestal is de vorm van de betekening verraderlik zacht, klinkende als een raad van belangstellende zijde

tot de echtgenoot, de ouders, een famielielid of een vriend van de veroordeelde gericht. Die raad luidt: het slachtoffer toch eens te waarschuwen voor zijn doen of laten, hem eens te zeggen hoe *men* er over denkt. Hoogstens wordt voorgeschreven zijn omgang te mijden en zo komt het, dat de beschuldigde vaak geen onraad bespeurt, eer hij plotseling haast zijn hele omgeving vijandig tegenover zich ziet. Wie dan wèl de wangunst en de bekrompenheid voelt, waaruit die raad, dat oordeel zijn ontsproten; maar de trostende kracht of de neerziende onverschilligheid mist, om het raadgevende, oordelende mensdom het hoofd te bieden; wie 't om zijn achting bidt en zijn afkeuring vreest, wie niet fier, des noods alleen, de weg durft gaan, welke hem de zijne dunkt, die eindigt met zich mensenschuw terug te trekken in zijn woning of huichelend op te sluiten in zijn ziel.

Louise was 't eerst met de praatjes aangekomen. Zij had er haar broer opzettelik 's morgens voor bezocht.

'Na het gebeurde op de fancy-fair zou Clara wel doen een beetje voorzichtiger te zijn.'

Welk gebeurde?

'Heeft Clara je dan niets verteld?'

Wel neen!

'Weet ze dan niet, dat Mevrouw X. aan haar dochters verboden had op die fancy-fair te verkopen, als Mevrouw Satis meedeed?'

't Was niet de eerste keer, dat hij de kwaadsprekerij in werking zag. Hij kende dat noodzakelik produkt van het gemis aan grootse doeleinden in het leven en van het wroetend gewrijf van kleingeestige vanieteitjes. Maar 't was wel voor 't eerst, dat hij de belaging van zo nabij mocht aanschouwen en gelijk een enkele bliksemstraal, vlak voor een wandelaar in de bodem neerslaande, op zijn ganse zenuwgestel een veel verschrikkelikere uitwerking heeft dan het verblindende licht, dat hij naar alle kanten in de verte heen schieten ziet door de lucht, zo doortrilde hem - Satis - nu de eensklaps vlakbij opbliksemende verdenking van zijn vrouw met een ongekende, zijn hele denken verbijsterende ontzetting.

En dan geen vijand te zien, van wie de onverhoedse aanval uitgaat!

Wat steekt daar nu weer voor een laagheid achter? Welke

ellendeling heeft die geniepige insienuasie in de wereld gebracht?

‘Mijn hemel, Karel, win je niet zo op!’

Wat?... Clara, die geen andere schuld heeft, dan dat ze wat kinderlik onbesuisd spotziek is en een beetje veel van de pret houdt; Clara, die niemand iets kwaads zelfs maar toegewenst heeft - daar ben ik zeker van - die zal ik op de gemeenste manier door zogenaamd fatsoenlike mensen in verdenking horen brengen en daar zal ik kalm bij blijven? Waar is ze?

Louise was kennelik geschrokken van de uitwerking van haar woorden.

‘Ik smeek je, Karel, blijf bedaard en zoek haar niet op. Als ze nog niets weet, waarom zal je 't haar dan vertellen?’

Waarom? - Ten eerste, omdat ik wil uitvinden, wie 't eerst dit praatje in de wereld heeft gebracht en ten tweede, omdat je zelf zegt, dat ze goed zou doen van nu af wat voorzichtiger te zijn!

‘Zeg dan wat je wilt; maar laat mij er buiten!’

Met deze boos uitgestoten woorden was zij snel weggelopen en had 't niet meer gehoord, dat hij haar nariep:

Kwaad stichten en dan je uit de voeten maken! Dat is weer echt vrouwelik!

Toen was hij naar Clara gegaan, die toevallig t'huis was gebleven.

Ken je mevrouw X?

‘Van aanzien... ja; maar gesproken heb ik haar nooit.’

Wist je, dat zij haar dochters verboden had op de fancyfaire te verkopen, als jij meedeedt en kan je vermoeden welke redenen zij daarvoor heeft gehad?

In 't eerst had Clara hem niet willen geloven. Wie vertelde die onzin? Dat had mevrouw X niet gezegd; dat kon ze niet gezegd hebben! Wat had zij die vrouw ooit in de weg gelegd?

Toen had hij haar wel moeten zeggen, dat er van zulk een in-de-weg-leggen geen sprake was geweest. Het kwaad, dat ze bedreven had, bestond waarschijnlik uit het veronachtzamen van de een of andere even willekeurige als onzinnige vormelikheidsregel, waarnaar zo'n mevrouw X gewoon was te berekenen 't geen ze noemde: je fatsoen.

Heb je misschien een kostuum aan gehad, dat pas over een jaar mode zal worden, of een spel gespeeld, dat nog niet past

voor een vrouw? Heb je soms een uitdrukking gebruikt, die zo'n edelaardige mevrouw X niet kies vindt, of in 't openbaar je tegenover een heer een onschuldige vrijheid veroorloofd, waaruit het fatsoen van mevrouw X afleidt, dat je in 't geheim je al heel slecht moet gedragen?

Clara kon zich niets herinneren en hoe meer zij over de zaak nadacht, hoe afschuweliker 't haar te moede werd.

Was 't mogelik, dat mensen, met wie zij argeloos vertrouwelik omging, die haar niets anders hadden toegevoegd dan gewoon lieve woordjes, op wier gelaat bij 't begroeten en afscheidnemen nooit de gebruikelike beleefdheids-glimlach ontbrak, dat diezelfde mensen een onuitgesproken slechte mening van haar met zich omdroegen, anderen waarschuwden voor haar gezelschap, vijandig gezind waren achter het mom van vriendschappelikheid? Wanneer zij met hen was, schaterden ze om haar aardigheden; was 't denkbaar, dat ze achter haar rug de koppen bij elkaar staken en haar uitmaakten voor... de hemel weet wat?

O, wat een valsheid, wat een afgrijselike valsheid! Zij wist niet, dat er zoveel valsheid bestond. Zij kon 't ook niet aannemen! Als zij trachtte zich voor te stellen, hoe alles in zijn werk was gegaan, als zij die mensen poogde te zien en te beluisteren in hun laaghartig bedrijf, dan lukte 't haar niet, dan hoorde zij het verwijt, dat zij zelf slecht en gemeen handelde door waarde te hechten aan dergelike praatjes en ook maar een sekonde lang zo iets leliks te geloven.

En toch waren die beschuldigende woorden uitgesproken, aangehoord en overgebracht van mond tot mond! -

Aldus doorleefde ook zij het verbitterende ogenblik, waarop de naïeve, niemand-iets-kwaad-willende ziel, nog bevangen in het kinderlik geloof, dat allen zijn gelijk hij zelf is, plotseling het mensdom recht in het aangezicht kijkt en uit duizenden ogen een vreemd leven zich tegen voelt stralen met zijn wangunst, zijn kwaadwilligheid, zijn achterdocht, zijn afkeer van al, wat anders is dan hij.

Wat baat 't dan te denken: de mensen mogen van mij verschillen, zij hebben toch ook harten en deze harten kloppen even warm als het mijne voor de weinige wezens, die aan hun behoefte om lief te hebben voldoen en voor de weinige belangen, waarmee hun denkleven zich bezig houdt? Ieder

heeft zijn sfeer en binnen die sfeer is hij meestal een goedwillend, goeddadig schepsel.

Ook de grootste sfeer is klein en in de onmetelike ruimte daarbuiten lupus est homo homini.

Zij, die zich zo gaarne betitelen als broeders en zusters, hebben de vormen, de poliesie en de staande legers moeten uitvinden, om betrekkelik vreedzaam met elkander te kunnen omgaan.

Zelfs worden zij de tegenspraak niet eens gewaar! Zij hebben in de uitdrukking strijd-om-het-bestaan de sleutel gevonden voor hun onderlinge verhouding; zij weten heel goed, dat ware vriendschap en liefde weelde-artikelen voor hen zijn, waarvan zij slechts genieten kunnen, voor zover die strijd hun de gelegenheid er toe laat, de stemming er toe vergunt en toch zien zij niet in, dat algemene mensenmin niets meer is dan een eerbiedwaardige illuzie.

‘Je bent weer onrechtvaardig,’ had Passtra hem toegevoegd. ‘Je hebt geld, je hebt talenten - die je helaas ongebruikt laat - je hebt een goed voorkomen en een mooie vrouw. Moeten de mensen 't nu maar dageliks zonder nijd aanzien, dat je met dat geld een mooi huis en rijtuig houdt, dat je vrouw gelukkig is met jou en met je bezittingen en dat jij pronkt met je vrouw? Moeten ze al dat heerliks, waarvan zij zelf niets genieten, voortdurend aanschouwen, zonder ooit een poging te mogen doen om je geluk te ondermijnen? Heus, je bent te veeleisend. Wij je absolunt ook nog van van de hooggeroemde menslievendheid profiteren, maak dan je fortuin op, verlies je verstand en zorg, dat je vrouw geschonden wordt door de pokken. Geloof me, dan word je net even hard .. en misschien even onverdiend... beklaagd als nu bepraat... zegge belasterd!’

Passtra's woorden brachten hem niet tot kalmte. Zijn verontwaardiging was te groot, dat zijn verlangen naar een zondebok, op wie hij zijn woede kon koelen, in eens kon bedaren. Zodra hij Clara omtrent de kleinste biezonderheden van haar leven in de laatste tijd had ondervraagd, trok hij er op uit, om na te sporen, wat er waar was in het verhaal omtrent Mevrouw X en waarop die dame haar recht grondde zijn vrouw te bekladden.

Clara's clubgenoten, haar andere vriendinnen, de deelnemers

aan de afgelopen fancy-fair, allen zocht hij op en eindelik kwam hij ook tot Mevrouw X zelf.

Doch wat Passtra had voorspeld, gebeurde. De laster was als een zandkluit, die er stevig genoeg uitzag, maar toch verbrokkelde tussen zijn grijpende vingers. Een duidelik, scherp begrensd lasterlik verzinsel scheen ten slotte in 't geheel niet te bestaan.

Wie wel eens vernomen had, dat door mevrouw X een dergelike fraze was uitgesproken, had dit nooit van haar zelf gehoord en wie 't een of ander van haar zelf had gehoord, wist niet presies meer, wat er was gezegd.

Wie zeker wist, wat een ander had verteld, wilde niet genoemd zijn en wie genoemd wilde zijn, wist niet zeker, wat hij had gehoord.

Iedereen had er 't een of ander van vernomen en niemand had op zijn beurt dit een of ander weer overgebriefd.

En mevrouw X? - Nu ja, die had haar dochters verboden op de fancy-fair mee te werken, als mevrouw Satis meedeed. Maar waarom? Eenvoudig, omdat zij voelde, dat de mooie en geestige mevrouw Satis - o, geheel buiten haar schuld - alle heren het hoofd op hol moest brengen en omdat zij dus vond - dit zou toch wel niemand haar kwalik nemen - dat Clara - zij verweet haar niets - voor haar meisjes evenmin een goed gezelschap als een wenselike nabuur was.

En terwijl hij dus meer en meer overtuigd werd, dat Clara op de gemeenste wijze werd beklad, zonder dat hij een slachtoffer vond, om zijn ergernis over die laaghartigheid op te luchten, bleek 't hem tegelijkertijd, dat nog honderden andere kletspraatjes, het een al zinnelozer dan het ander, omtrent hen beiden de ronde hadden gedaan. Zo vertelde men, dat zij in hun huis een troon hadden, waarop Clara zetelde, terwijl een van haar aanbidders gedichten voordroeg van haar man en dat zij na zulk een voordracht van die troon nederdaalde, om een kus te drukken op het voorhoofd van die aanbidder. En zij, die dergelike kinderachtige nonsens, geïllustreerd met nog dwazer gevolgtrekkingen, rondstrooiden, waren volstrekt niet allen vrouwen of jonge meisjes; maar ook mannen van allerlei leeftijd, mannen van allerlei posiesie, mannen van naam en aanzien in de maatschappij. Dezelfde

mensen, die hij talloze malen in de schouwburg het straffen van de lasteraar hartelik had zien toejuichen, die hij een stuk of een boek slecht had horen noemen, als het slot er van geen beloning van de deugd, of de inhoud er van niet ‘simpatiek’ was geweest, die hij met zijn eigen oren had horen zeggen: je moet al, wat er verteld wordt, niet geloven, diezelfden geloofden terstond de bespottelikste verzinsels, welke een smet wierpen op anderen, die speelden een rol, waaraan zij, in de stalles gezeten, zich zouden geërgerd hebben, die veroordeelden zonder enig bewijs en sloegen dageliks de rechtvaardigheid in het aangezicht.

En dan logen zij hem nog voor met hun ontkennen, dat zij zelf iets hadden geloofd of gezegd!

Dan riepen zij hem nog huichelend toe: hoe is 't mogelik, dat uw goede vrienden u zo iets hebben overgebracht!

Het ergste is, - dus spreken zij - dat hij of zij tot zo iets in staat wordt geacht. En als ze dat gezegd hebben, achten zij hem of haar dadelik tot zo iets in staat, zonder andere grond, dan wijl de een of ander 't vóór hen ook al heeft gedaan.

Je moet zelfs de schijn vermijden is hun leer en daarom menen zij de lasterpraatjes van anderen gerust te mogen nabauwen, waarvoor zij erkennen, dat geen andere grond aanwezig is dan.... de schijn.

Toen dit alles hem duidelik was geworden, meende hij in te zien, wat er was gebeurd.

Jaloerse ogen hadden uit de verte het schouwspel gadegeslagen van een mooi vrouwtje, dat vrij zich kon laten gaan, omdat haar man onafhankelik was en de gedachte aan kwaad-doen niet opkwam in haar argeloos hoofd, en de hersens achter die ogen hadden zich afgevraagd: wat zouden *wij* wel hebben gedaan als *wij* zóveel vrijheid hadden genoten? En toen zij zich in hun stille binnenkamer bekennen moesten, dat *zij* dan veel zouden gedaan hebben, wat naar hun eigen schatting verwerpelik was, toen trokken zij daar het gevolg uit, dat derhalve ook het mooie vrouwtje zich schuldig moest maken aan de dingen, die hun moraal verbood.

Maar mijn hemel, had hij Passtra toegeroepen, er zijn toch nog helder denkende, goede mensen op de wereld, voor wie het woord fatsoen niet bloot een opgeplakt etieket is.

‘O, zeker; maar die zijn er al lang toe gekomen zich schouderophalend buiten het gedrang te houden.

Die weten wel, dat ze toch niet opgewassen zijn tegen het vereende leger van de bevooroordeelden, de jaloersen, de kwaad-willigen, de uit-domheid-kwaaddenkenden en al de verdere leden van die wijdvertakte famielie.

Het leven... voor zover 't niet binnen vier muren besloten blijft... dat leven... net als de politiek... wordt gemaakt door de schetteraars, de verlakkers en ... de domoren, die zich door de anderen laten beetnemen. De enkele goede, die meedoet... omdat hij nog illuzie's heeft... wordt wel gedwongen mee te schetteren, mee te verlakken of... mee dom te zijn. - Je moet ook niet vergeten, dat Kristus gezegd heeft: wie zonder zonde is, werpe de eerste steen. Sinds de mensen dat gehoord hebben, gooien ze voortdurend met stenen, om zich zelf wijs te kunnen maken, dat zij zonder zonde zijn.’ -

Waar had hij ook weer gelezen van die Rhazes, een Arabies geleerde, die, blind geworden, weigerde zich te laten opereren, zeggende: ik heb de wereld goed bezien en walg er zó van, dat ik zonder spijt afstand doe van mijn ogen.

Zijn oude leus: qui se respecte, s' abstient, kwam hem ook weer voor de geest en zeker was 't nu het rechte ogenblik geweest die stelling in toepassing te brengen, zich minachtend af te wenden van allen, die hij had ontmoet op zijn weg naar de bron van het kwaad. Maar zijn schrijflust, de telkensweer-hoopvol-optrillende drang van zijn ambiesie, smoorde die onthoudingsbegeerte, gelijk onverzadelike genotzucht de afkeer verstikt van liederlik gezelschap. Zoals een dierenschilder paarden en koeien, zo had hij mensen nodig; maar in zijn overtuiging, dat Clara evenmin buiten hen kon, lette hij eerst zijn eigen behoefte niet op. Hij meende voor haar te denken en vermoedde niet eens, dat hij dacht voor zich zelf.

Toen hij van zijn laatste onderhoud terugkeerde zonder slachtoffer, waarop hij zich gewroken had en zonder klinkender rechtvaardiging tegenover de wereld dan de laffe verklaring van iedere ondervraagde, dat niet hij iets gezegd, niet hij iets geloofd, niet hij iets veroordeeld had, toen gaf hij Clara Passtra's raad: doe, alsof je niets gemerkt hadt.

Wat kan je het gewauwel schelen van mensen, die blijkbaar niets van je weten, niets van je begrijpen en die dom genoeg

zijn de bespottelikste verzinsels voor waarheid aan te nemen, zonder te vragen naar een schijn van bewijs? Kom, gun hun de voldoening niet, dat ze je in alle geval zeer hebben gedaan. Gebruik ze, als je ze nodig hebt en voor de rest... lach hen uit.

Zij vermocht 't niet.

Nog zag hij haar zitten in haar keurig Louis-quinze boudoir, waar alles wit-en-goud glansde en wel geen zeldzame bibelots, maar toch allerlei mooie en kostbare snuisterijen haar omringden. En nooit zou hij haar blik vergeten, die vragende blik van een gewond dier, dat niet begrijpt, waarom de mensen hem zo jagen en zo pijnigen.

Nu lachte en spotte zij niet meer. Ja, 't duurde zelfs vrij lang, eer ze antwoord gaf.

Eindelik riep ze uit - en haar woorden klonken als een angstkreet van kwalik verbeten smart:

‘Als de mensen zó over me spreken, en als niemand mijn partij neemt... want, niewaar, niemand neemt mijn partij... dan moeten ze me toch wel heel slecht vinden! En... waarom vinden ze me zo slecht?... Wat heb ik dan gedaan?’

Niets; maar als de mensen kwaad spreken, dan moet je dat niet zo ernstig opvatten. Wie een ander neerhaalt, rijst daardoor in zijn eigen ogen omhoog en dat is heus voor hem het voornaamste.

‘Ach, Karel, dat zeg je nu maar om...’

Waarachtig niet! Ik ben overtuigd, dat geen mens jou slecht vindt. Er zijn er, die niet weten hoe ze 't met je hebben; maar dat is dan ook alles. Ik zeg je nog eens: ga je gang en doe, alsof je niets gemerkt hadt.

Om haar op te beuren ging hij voort de mensheid te hekelen; maar haar lach keerde niet terug.

Gevierd, aangehaald en toegejuicht, gelijk zij altijd was geweest, had zij zich met het mensdom veel te mooi in harmonie gewaand, om zich nu niet eensklaps verstoten te voelen, veracht en geschuwd. En 't hielp niets, of hij al betoogde, dat er ook van de laster een surrogaat bestaat, waarin de scherpzinnige boosaardigheid, die het gestichte kwaad heeft bedoeld, vervangen is door domme wauwellust, die een wapen gebruikt, zonder de kracht er van te kennen.

Je zult eens zien, hoe gauw die lafaards weer allerliefst

worden, als je maar duidelik toont, dat je niets om hun praatjes geeft. Kom.... lach om 't geen ze zeggen. De meesten herinneren zich morgen al niet meer, wat zij presies van daag hebben gezegd.

Ga weer tennissen!

Hij meende wat hij zeide en toch voelde hij, dat zijn woorden evenmin haar zouden helpen, als zij hem zelf hadden gebaat.

Ongewoon ernstig schudde zij het hoofd.

'Neen, Karel... alleen met die mensen... neen, dat...'

Dan zal ik met je meegaan!

'O, neen, dat wil ik niet. Ik weet heel goed, dat je er geen plezier meer in hebt. Als je altijd-door was meegegaan.... misschien; maar 't is ook mogelik.... en in alle geval: nu is 't daarvoor toch te laat.' -

Op dat ogenblik had hij voor 't eerst die ellendige sensasie gekregen van ontrouw te zijn geworden aan zijn mooi haargelukkig-willen-maken, te-doen-uitblinken als *zijn* vrouw boven alle vrouwen van haar omgeving.

Als hij altijd-door mee was gegaan.....

O, wat hadden die woorden hem pijn gedaan!

Als hij altijd-door mee was gegaan...

Ja, misschien zou dan niemand hebben gepraat. 't Was *zijn* schuld! Waarom had hij zijn stille gelofte ook geschonden; waarom had hij ook toegegeven aan zijn onzinnige werkdrang? Stelde hij dan boven Clara zijn werk.... zijn werk, dat hij toch soms in de grond van zijn hart verfoeide, zoals een man dikwijls de mooie vrouw verfoeit, aan wie zijn zinnelikheid hem gekluisterd houdt? Clara riep hij toe: wat kan het gewauwel van de mensen je schelen en zelf offerde hij aan dat gewauwel, gelijk een speler aan de kaarten.

Toen voelde hij 't wel, dat hij voor geen zelfbevrediging alleen zijn pen weer ter hand had genomen. Hij was gaan schrijven, omdat zijn ijdelheid niet voldoende meer gestreeld werd, als hij zich vergenoegen moest met een kalm huiselik tevreden-zijn. Kon hij 't daar dan niet mee stellen gelijk duizenden anderen? Lag niet juist daarin zijn enige kans op een duurzaam geluk?

Waarom moest hij alles opofferen aan de fata morgana van een onbereikbare glorie? Waarom moest hij immer streven

naar iets, dat hem zo koud zou laten, indien hij 't verkreeg?

Hij verweet 't zich zelf met grote bitterheid; maar omdat hij geen zelfverwijt kon dragen, drong hij er nog meer op aan, dat Clara zich aan de mensen niet zou storen en haar spel hervatten. Als zij zich maar heen kon zetten over de onaangename indruk, dan zou alles wel weer in het oude spoor komen en wanneer alles weer in het oude spoor was, zou hij ook geen schuldgevoel meer hebben. Waarom toonde zij nu niet een beetje goede wil? Hij werd er bijna boos om.

‘Maar als ik er nu geen lust meer in heb? Ik speelde immers voor mijn plezier. Nu ik weet, hoe de mensen over me denken en wat ze achter mijn rug van me zeggen, nu blijf ik veel liever t'huis en bemoei me met niemand meer.’

Je overdrijft, Clara; heus, je overdrijft.

‘'t Is wel mogelik; maar ik zeg je nog eens: als ik nu geen lust meer heb in dat spelen!.... Laat me toch stil in mijn hoekje. Daar geef ik ten minste geen aanstoot en hinder ik niemand meer.’

Ach, wat was ze hem op dat ogenblik eensklaps klein en minnetjes voorgekomen! 't Leek wel, of de immer-uitstralende vrolikheid haar groter en krachtiger had doen schijnen dan ze was en of hij eerst nu haar werkelike kleinte en broosheid gewaar werd.

Zo lijkt ook de glimworm een vrij groot beestje, als hij in de zoele Meinacht-schemering licht-verspreidend rondzweeft door de lucht en wat is ie klein en schraal, wanneer ie, beschenen door de felle zonneschijn, gekwetst en stervend neerligt in een doosje.

Hoe had hij toch kunnen denken, dat Clara in staat was weerstand te bieden aan de brutale pletterkracht van dom geklets? Was ze niet gelijk aan het kapelletje, dat, van het gevaar onkundig, de rondspringende hond omfladderd heeft en plotseling op de straatstenen ligt te zieltogen, verminkt door een hap van scherp schurende tanden? De hond had geen honger; hij beet maar uit dartelheid en van geen kwaad zich bewust springt hij vrolik blaffend verder. Maar het kapelletje....?

Een vlijmend medelijden omneep zijn hart. O, dat hij die hond niet door een schop tot het besef kon brengen van zijn gemene daad! Dat hij denken moest: het beest zou

van de straf immers ook niets begrijpen! Wat deed ze ook om zijn kop te fladderen, hem te tarten met haar dartelheid!

En weer voelde hij, wat hij al zo dikwijls gevoeld had. Hij moest weer weg van de mensen, weg van allen, die hij kennissen noemden of vrienden. Slechts de afzondering, zij 't dan ook in een volle stad, kon Clara van haar schuwheid genezen.

Ze bood geen weerstand, toen hij 't haar voorstelde; ze was zelfs blij in het vooruitzicht weer met hem alleen te kunnen zijn.

Onder vier ogen herkreeg zij langzamerhand ook genoeg van haar vroegere vrolikheid, dat hij vol hoop op de toekomst naar den Haag terugkeren kon. Maar als hij, daar aangekomen, er van sprak het oude leven te hervatten, weer uit te gaan, weer mensen te vragen, zei ze als voorheen:

'Ach, neen, ach, neen! Ik bid je: laat me toch stil in mijn hoekje. Wat zal ik nu de mensen weer aanstoot gaan geven? Hier hinder ik immers niemand.'

Toen had hij zich wrevelig voelen worden, wrevelig, dat zijn middel niet had gebaat, wrevelig, dat zijn vrouw blind was voor het kwaad hem aangedaan.

Nooit had hij de zonderlinge tegenstrijdigheid te boven kunnen komen tussen zijn behoefte aan een verkeer met mensen, aan het innemen van een plaats in de samenleving en zijn telkens-weer groeiende afkeer van die omgang, zijn hang naar eenzaamheid. Bijna altijd ging hij zijn kennissen uit de weg en toch kon hij de sensasie niet velen van als een vreemdeling door de straten te gaan.

Allengs was Clara de band geworden, waardoor hij met het mensdom voeling hield. Op de sosieteit was hij in zijn huwelik zelden meer verschenen; van menige vergadering had hij zich afgemaakt. Zijn aanrakingen met mensen hadden zich dus bepaald tot ontmoetingen op dienees, soirees of viezietes; doch ook dit had hem voldoende geleken, zolang Clara maar de betrekkingen onderhield.

Na een dag van staag doorwerken, waarbij de overtuiging, dat zij zich vermaakte, lastige verwijtende gedachten had geweerd, was 't hem een genot geweest 's avonds te luisteren naar haar verhalen en zich op de hoogte te stellen van ieders uitingen en wederwarigheden. Toen Clara weigeren

bleef de oude banden weer aan te knopen, voelde hij zich van de wereld afsterven en aan het onaangename gevoel, dat hij zijn vrouw niet gelukkig meer kon maken, paarde zich de kwellende gedachte, dat hij zelf niet doorwerken kon, als hij geen nieuwe indrukken meer ontving.

Daar kwam bij, dat menige zogenaamd-goede vriend voorzichtigheidshalve maar niet meer in hun woning was verschenen, toen het gerucht van Satis' onderzoek naar de waarheid van de praatjes zich in de stad had verbreid.

't Was, of sommigen bang waren, dat men de relasie uit neerziende onverschilligheid zou kunnen aanhouden, zo gauw waren zij er bij, om aan te tonen, hoe uiterst teergevoelig hun kostbare vriendschap was geweest.

Er waren er ook, die vonden, dat eerst nu meneer en mevrouw Satis waren gekonpromitteerd en niet door anderen, maar door hun eigen manier van doen.

Passtra, die meestal aanried: niets te doen en nu geraden had, niets te onderzoeken, zei wel:

‘Wees blij, dat je voor een poos een zinkend schip bent geweest; nu heb je ten minste je ratten verloren,’

.... maar hij - Satis - was niet blij en werd 't ook niet meer door Passtra's sarkasme. Hij voelde zich vernederd en had juist willen triomferen door meer dan ooit uit te gaan, meer dan ooit mensen te ontvangen. Clara's blijvende schuwheid maakte hem dus hoe langer hoe korzeliger en ondanks zijn ernstige pogingen tot zelfbeheersing was hij maar al te dikwijls buiten machte de boze woorden te weerhouden, die bij de geringste aanleiding opdrongen naar zijn lippen.

Op een dag, toen de noodzakelikheid om mensen te vragen voor de zoveelste maal weer eens ter sprake was gekomen, antwoordde zij op de verschrikte toon van een duizelende, aan wie gevraagd wordt op de rand te gaan lopen van een helling:

‘Wat ik je bidden mag, Karel, spreek daar niet meer over. Het iedee alleen maakt me al half gek. Ik weet wel, dat jij daar niet in komen kunt. Ik begrijp ook wel, dat het iets ziekeliks van me is; maar.... 't is nu eenmaal zo. Ik kan niet.... ik kan niet! Ik smeek je, doe me dat niet aan!’

Maar, dat je 't nu niet eens proberen wilt! Moeten we dan ons verdere leven als kluizenaars doorbrengen?

Toen sprak hij haar ook over zijn schrijverij; maar haast smekend hernam zij:

‘Je kunt immers alleen uitgaan. Doe toch, waar je lust in hebt en als de mensen naar mij vragen.... nu.... zeg dan maar, dat ik tegenwoordig ziekelik ben. Misschien doet dit hun wel plezier.’

En als hij zich boos had laten ontvallen:

Wat is dat nu voor onzin! Kan ik dan altijd uitgaan en nooit iemand een beleefdheid terug doen? Hoe is 't nu mogelik, dat je niet voelt in welk een bespottelike verhouding je me brengt tot onze kennissen!

....antwoordde zij op dezelfde haast-fluisterend-zachte, innigdroeve toon, waarop ze gevraagd had: wat heb ik toch gedaan:

‘Karel.... wil ik heengaan.... ergens stil alleen gaan wonen? Wil je liever weer vrij zijn net als vroeger? Ik voel wel, dat je niet gelukkig meer met me bent. Ik weet ook wel, dat 't *mijn* schuld is; maar ik kan niet anders zijn. Heus, ik kan niet! Laat me dus maar heengaan, hè?’

Wat hadden zijn ruwe woorden hem berouwd! Wat had hij de slechtheid verwenst van een gemoed, waaruit een verwijt kon oprijzen tegen zulk een volkomen schuldeloos wezen!

Maar die hem slecht hadden gemaakt, die zijn huweliksleven vergiftigd hadden, waren dat niet dezelfde mensen geweest, die het huwelik hoog verlangden te houden, die 't als de grondslag beschouwden van de maatschappij, ja, die er een heilig karakter aan wilden toekennen?

Een lange winter leefden ze nu stil-eentonig door, haast volkomen geïesoleerd onder de duizenden, die hij dageliks om zich zag.

Alleen Passtra kwam geregeld aan; maar meestal trok Clara ook voor hem zich terug. Ze hadden vroeger te veel samen gelachen. Tans meed zij hem, gelijk een bekeerde ongelovige de spotter mijdt, waarmee hij eens bij voorkeur omging.

Als zij 's avonds bijeen zaten in hun mooie tuinkamer, waar de Perziese kleden op vloer en sofa's, de Perziese gordijnen voor vensters en deuren, het Japanse goudleer-behang,

de Rozenburg vazen en schotels hem eens met hun warm vrolike kleuren zo'n heerlike omlijsting hadden geleken voor hun warm vrolik geluk, dan was 't hem, of daar nu een dikke atmosfeer vol drukkende triestigheid hing, waarin elk geluid versmoorde en waardoor het rumoer van de mensen zo gedempt heendrong, als lagen straten en huizen begraven onder de sneeuw.

Zwijgend las hij zijn krant, zwijgend was Clara verdiept in een middelmatige, doch boeiende roman en tussen hen in zingzangde melankoliek het teewater, suisde vervelend het gas, knetterde van tijd tot tijd het stil gloeiende kooks-vuur in de haard.

Elke bel schrikte haar op en dwong haar tot angstig luisteren, of er misschien een stap naderde, waarvoor zij ijlings de vlucht moest nemen naar een ander vertrek.

Bleef 't stil, dan zonk haar hoofd weer zwijgend neer en zweefde haar denken weer weg naar een wereld, waarin ze niets te duchten had, wijl ze er geen rol in hoefde te spelen.

Vroeg hij om een kopje tee, dan was 't, of ze uit een droom ontwaakte en terwijl ze met een loom gebaar haar boek neerlei, zag hij hoe 't grijs van haar ogen, nog helder glanzend van de aandacht waarmee ze gelezen had, verdofte bij het terugzien van de dingen om haar heen. Altijd verdiepte dan een uitdrukking van moeheid haar trekken, tot ze tal van jaren ouder leek en eerst onder het lezen effende en verjongde zich op nieuw haar gelaat.

En zo zaten ze een hele winter tegenover elkaar, elk zijn eigen treurigheid koesterend als een zieke zijn kwaal en beseffend, dat de ander hem noch helpen, noch troosten kon, dat hij niet eens in zijn gevoel kon delen, ja, er misschien wel kregelig om was.

Zo werd het einde.... zwijgen.

In het voorjaar gebeurde er iets, dat hem nog eenmaal deed opleven in blij verwachten. Clara zei hem, dat zij moeder zou worden en hij zag, dat het vooruitzicht haar omnevelde ziel kleurig doorglansde, gelijk het gloeien van een ondergaande zon, die, na een zwarte nacht een heldere dageraad

belovend, de grauwe mist doorschijnt, welke zwaar neerhangt over de weiden.

Wie weet, dacht hij, of dit haar niet tot een ander mens maakt!

Doch ook deze hoop bleef onvervuld.

Wel werd ze onmiskenbaar gelukkiger en ook gezonder al de tijd, dat ze haar kind onder 't harte droeg; maar het betere leven bleef in haar ziel opgesloten en straalde niet meer naar buiten uit. Hij zag 't duidelik aan haar ogen, dat ze in zich op een nieuwe wereld keek vol lente-liefelikheid en ontluikend geluk; maar over haar lippen kwam geen woord, dat verried, wat ze in haar binnenste aanschouwde. Meer dan ooit trok ze zich in haar fantazie-leven terug en sprak ze hem eens toe, dan was 't, of ze dat leven achter zich toesloot en onverschillig naar buiten trad onder onverschillige mensen.

Van dag tot dag voelde hij zich verder en verder van haar vervreemd.

Of ook zij toen gedacht heeft aan een eilandje, waarop ze eenzaam verwijlde, omgeven door de peilloos diepe zee? -

Het kind kwam dood ter wereld. -

Dat overleeft ze niet, had hij dadelik uitgeroepen en de profesie van zijn radeloze angst was in vervulling gegaan.

Niet in het kraambed was ze gestorven; maar wel had terstond Melancolia de zwarte vleugels uitgebreid over haar geest.

Ze weende niet; ze bleef zelfs ijzingwekkend kalm; nooit echter sprak ze meer uit zich zelf en meestal antwoordde ze evenmin. Al wat ze nog deed, verrichtte ze gedwongen. Aan haar lot overgelaten staarde en staarde ze maar voor zich heen, als was haar ziel reeds dood, terwijl het lijf nog leefde.

Arm schepseltje, arm broos schepseltje! Wat had hij geleden haar zó te moeten zien!

Lucht en versterking schreef de dokter voor; maar ze was zelfs niet uit het bed te krijgen, ze weigerde doorgaans alle voedsel. Geen toespreken, geen smeken, geen dreigen baatte. Meestal was 't, alsof ze 't niet eens vernam.

Op een nacht deed ze een poging tot zelfmoord; ze was al bij het raam, toen hij haar nog juist kon grijpen.

Daarna moest hij haar wel naar een inrichting voor zenuwlijders laten overbrengen; daarna verdween ze uit zijn bestaan.

Langzaam, heel langzaam kwijnde ze weg.

Het vlammetje, dat, met rust gelaten, nog lang had kunnen branden, moest doven, nu 't was neergedrukt in de olie, waarop het teerde.

Hoe pijnlik elk weerzien hem aandeed en hoe weinig hij er aan had, in 't eerst ging hij haar dageliks bezoeken. Maar toen er in 't geheel geen beterschap kwam en eindelik niets meer verried, dat ze zelfs nog wist wie hij was, sloeg hij al zeldzamer en zeldzamer de weg naar de inrichting in. Geheel onverwacht werd hem op een avond haar heengaan gemeld; bij het ontvangen van dat bericht was 't hem te moede, of hij de doodstijding van een oud liefje vernam, dat hij lang, heel lang geleden gekend had.

Toch had hij zoveel van haar gehouden; toch had hij zijn leven willen vullen alleen met haar.

En toen hij in het nuchter-triestige morgenuur, op het eenzame kerkhof bij haar graf stond, omhuld door een kille damp, die als een grauw gordijn neerhing tussen de hoge, kale bomen en onwillekeurig luisterend naar de droppels, die in de loodzware stilte neerhuiverden van de wenende twijgen, toen hij met één blik het leven van zijn naïef onschuldig glimwormpje overzag, dat, geschapen om vrolik te lichten, maar een ogenblik geglansd had in zijn bestaan, om terstond weg te kwijnen in duisternis en smart, toen hij voelde, dat al weer een mooi willen: zijn oprecht verlangen om haar gelukkig te maken, gelijk zo menig vroeger streven was mislukt, geavorteerd.... toen was de vraag in hem opgerezen, of het leven misschien altijd een avorteren *moet* zijn.

Omdat wij de drang van een kracht in ons waarnemen, stelt ons oog een doel in de richting van die kracht; maar altijd verder, altijd verder deinst het wit en onze kracht - als elke kracht - buigt ter aarde, om des te lager beneden zijn gewaand doel te smoren, naarmate ie hoger-heen heeft gestreefd.

Duister en stil was 't nog immer rondom. In 't grijs dooraderde blauw-zwart aan zijn voeten lichtten steeds de groen-gele voukjes, helder opschitterend als weerspiegelingen van de rustig flonkerende sterren; maar fluks weer dovend in de wegzuiging van het diep gekliefde watervlak.

En nu dacht hij: zou dat even-lichten een leven zijn, door het scherp snijdend schip in zijn voorwaarts-drukken gedood?

MARCELLUS EMANTS.

(*Slot in een volgend nummer.*)

Koningin en huwelijksrecht.

Den 31sten Augustus 1898 eindigt de minderjarigheid van koningin Wilhelmina en daarmede de Voogdij en het Regentschap.

Het huwelijk der Koningin, in afwijking van alle andere Nederlandsche huwelijken voor een groot deel publieke zaak, begint dus van actueel belang te worden. Reeds aanstonds zou het in de nieuwe wetgevende periode de aandacht van regeering en parlement vergen, indien mocht blijken, dat de medewerking van de Staten-Generaal, behalve tot het gemeen overleg waarvan art. 18 der Grondwet spreekt, voor de voltrekking of de regeling ervan vereischt werd.

Bij de jongste Grondwets-herziening, toen het zoo goed als zeker was dat de troon door een vrouw bezet zou worden, werd de vraag of op den gewonen wetgever in verband met het huwelijk der Koningin bijzondere verplichtingen zouden rusten, slechts zeer terloops aangeroerd. Men meende haar beantwoording veilig aan een niet zeer verre toekomst te kunnen overlaten.

Sedert 1890 is men zich meer en meer met dit hoogst belangrijk onderwerp gaan bezig houden. In dat jaar werd de aandacht getrokken door een artikel van mr. G. Wttewaall, rechter in de arrondissements-rechtbank te Arnhem, in het *Weekblad van het Recht* (no 5951), handelende over de verhouding van de Koningin tot haar aanstaanden gemaal volgens het Nederlandsch burgerlijk recht. Twee jaar later verscheen een opstel van dezelfde hand in het rechtskundige tijdschrift *Themis* en kort daarna een proefschrift van den heer H.K.

Westendorp (*Het huwelijk der Koningin*. - Amsterdam 1893), hetwelk door den hoogleeraar Oppenheim in het *Rechtsgeleerd Magazijn* van 1894 beoordeeld werd.

Ook dagbladen van allerlei richting hielden zich reeds gedurende een zestal jaren in hoofdartikelen en ingezonden stukken met het onderwerp bezig.

In de Staten-Generaal heeft het ‘huwelijk der Koningin’, hoewel na de Grondwets-herziening eenige malen in Voorloopige Verslagen der beide Kamers ter sprake gebracht, het nooit tot actualiteit kunnen brengen, getuige het antwoord der regeering in de laatste begrootingsstukken, luidende als volgt:

‘De vraag, of ten behoeve van H.M. de Koningin eenige afwijking van het algemeen geldend privaatrecht, bepaaldelijk van het huwelijksrecht, behoort te worden vastgesteld - behalve de in de Grondwet voorkomende afwijkingen omtrent de meerderjarigheid en de voogdij - is door de Regeering overwogen en ontkennend beantwoord.’

Nog na dien tijd heeft mr. Wttewaall, ontgoocheld in zijn illusie dat zijn vroeger ontwikkelde denkbeelden ‘onmiddelijk algemeenen bijval’ zouden vinden, andermaal de pen ter hand genomen en zich, eenige maanden geleden, met een brochure, getiteld: *De Koningin en Haar Gemaal*, tot het groote publiek gericht, ‘omdat het onderwerp ver buiten den kring der rechtsgeleerden belangstelling wekt.’

De hoofdvraag: Is een speciale wet, houdende afwijkingen van het hier te lande geldende huwelijksrecht, voor of bij het huwelijk onzer Koningin noodig of wenschelijk? - acht ik ook voor hen die de genoemde, niet te zware literatuur niet hebben gevolgd, zonder verdere inleiding duidelijk genoeg.

Zoolang die hoofdvraag noch door de wetenschap, noch door de praktijk is opgelost, kan het zijn nut hebben tot haar beantwoording mede te werken. Te sterker is daartoe bij mij de aandrang, nu een man die zich in deze materie zeker gezag heeft verworven, en die spreekt in een toon, wel geschikt om op de vele belangstellenden maar weinig tot oordeelen bevoegden indruk te maken, zich tot het ‘groote publiek’ gericht heeft met een poging om een algemeene

overtuiging te vestigen. Het ‘groote publiek’ waarop deze poging gemunt was, hoore thans een andere stem.

De voorstanders eener bijzondere wettelijke regeling van het huwelijksrecht der Koningin kiezen als uitgangslijn de verhouding tusschen de echtgenooten, zooals die in ons Burgerlijk Wetboek is geregeld. Zij stellen vervolgens de Koningin en haar gemaal in diezelfde verhouding naast en tegenover elkander en vragen:

Mag de Koningin, het hoofd van den staat, door wettelijke voorschriften in een afhankelijken toestand geplaatst worden?

Hun antwoord is natuurlijk: neen, en het kan niet anders dan neen zijn. Op grond van dit antwoord wordt dan de noodzakelijkheid van het ingrijpen van den wetgever *a priori* aangenomen, terwijl men vergeet dat de fout schuilt in de redeneering, die tot het stellen eener niet ter zake dienende vraag heeft geleid.

Op die wijze (door een *petitio principii*) komt men er niet. Dit wordt dan ook door de voorstanders der speciale regeling wel gevoeld, waar zij deze andere scherpere vraag laten volgen:

Zou, ingeval de Koningin onder de bestaande wetgeving huwde, het gemeene huwelijksrecht op haar toepasselijk zijn?

Er zullen niet vele gezaghebbenden gevonden worden, die ook deze vraag met neen beantwoorden. Dat de Koning boven of buiten het gemeene recht zou staan, is een lang verlaten standpunt. Slechts in een ultra-monarchaal of -conservatief brein kan het opkomen, met een beroep op art. 27 der Grondwet (‘De Koning rigt zijn Huis naar eigen goedvinden in’) de meening te verdedigen, dat de souverein er voor zich en de zijnen een afzonderlijk stel wetboeken op na zou kunnen houden en de wetten niet zou behoeven op te volgen, die hij naar het heet, zelf als souverein aan zijn volk ‘gegeven’ heeft. Ten onzent werd zulk een antwoord alleen van het *Haagsche Dagblad* vernomen, dat daarbij van een vergelijking gebruik maakte, waarvoor een vrije Neder-

lander zich schamen moest.[1)] Ik kan die geïsoleerde meening veilig ter zijde laten, omdat zij van een onhoudbaar begrip van onze geheele staatsinrichting getuigt.

Anders spreken de voorstanders eener speciale huwelijksregeling, als wier orgaan ik mr. Wttewaal beschouw, waar hij schrijft: ‘Zonder speciale wet zou de Koningin onderworpen zijn aan het algemeene huwelijksrecht.’

In dit antwoord openbaart zich voor het eerst het misverstand, dat aan de theorie der uitzonderingswet ten grondslag ligt. Van het gemeene huwelijksrecht uitgaande, wenscht men ‘uitsluitend de burgerrechtelijke verhouding van de Koningin tot haar gemaal’ te behandelen en ziet voorbij dat met zulk een uitsluitende bespreking - tenzij men onbescheiden aan het bespiegelen of fantaseeren ging - nauwelijks drie bladzijden te vullen zouden zijn. Een uitsluitend burgerrechtelijke verhandeling over het huwelijk der Koningin zou maar over één onderdeel loopen : het huwelijksgoederenrecht. Met een enkele aanhaling uit het Burgerlijk Wetboek zou herinnerd kunnen worden, dat de huwelijksvoorwaarden aan geen getrouwde vrouw ruimere bevoegdheid kunnen verzekeren dan het beheer over haar eigen vermogen; niet het ‘geven, vervreemden, verpanden, verkrijgen’ zonder toestemming van haar man. Voorts zou kunnen worden betoogd dat deze beperking, waar het de Koningin geldt, bezwaren oplevert en ware dit voldoende ontwikkeld, dan zou de eenige conclusie zijn: dat een speciale wet haar de vrije beschikking over haar eigen vermogen van haar huwelijksdag af zou moeten verzekeren. Blijken de bezwaren gewichtig genoeg, dan is ten aanzien dezer conclusie - waarop ik nader terug kom - verschil van gevoelen uitgesloten.

Met het huwelijksgoederenrecht houdt echter de mogelijk-

1) Van wien is alle wetgeving en dus ook het Burgerlijk Wetboek afkomstig? Van den Souverein. Voor wie worden wetten gemaakt? Voor de onderdanen, ter wille van de orde onder hen. En nu wil men de zaak omkeeren en verlangen, dat de Souverein zich zal voegen naar regels, die hij N.B. niet ook voor zichzelf (zooals de Grondwet!), maar uitsluitend voor zijn volk in het leven heeft geroepen! Stel u voor, gij hebt ter wille van de orde binnen uw huis bepaald, dat uw dienstboden 's avonds om half elf thuis moeten zijn, en nu komt uw keukenmeid u vragen: ‘of meneer zich daar dan ook aan houden zal?’ - Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage, 28 Oct. 1896.

heid op van een uitsluitend burgerrechtelijke bespreking van de verhouding der Koningin tot haar gemaal. Het beste bewijs is wel dat geen der schrijvers over dit onderwerp zich daartoe heeft kunnen beperken.

De bevoegdheden en verplichtingen van de Koningin vallen voor het grootste deel onder de heerschappij van het publiekrecht. In plaats van nu te vragen of misschien tengevolge van haar exceptioneele stelling de bepalingen van het privaatrecht te haren aanzien inkrimping moeten lijden, kent men dezen laatsten volle geldigheid toe ook waar zij met de publiekrechtelijke heerschappij in flagranten strijd zijn. Men waagt zich niet 'op het gebied der politiek' en acht zich daarmee ontslagen van alle publiekrechtelijk denken niet alleen, maar zelfs van voldoende rekening houden met het Nederlandsche staatsrecht.

Voor een goede beoordeeling van verhoudingen, waarin publiek- en privaatrecht bij den eersten aanblik zoozeer dooreengemengd schijnen, is een scherpe onderscheiding van beider invloed ten aanzien van elk onderdeel waarover geschil bestaat, een eerste noodzakelijkheid. Eerst zoo vindt men waar het privaatrechtelijke naast het publiekrechtelijke kan bestaan en waar er strijd is.

Een korte beantwoording van de vraag, welk element in geval van strijd overwinnen moet, ga vooraf.

De Koningin, gehuwd of niet, is en blijft koningin. Alle macht en bevoegdheden welke de Grondwet aan den drager van de koninklijke waardigheid verleent, zijn, en blijven na haar huwelijk, de hare. En niet die strikt omschreven macht en bevoegdheden alleen. Alles wat dadelijk samenhangt met, voortvloeit uit de geheel eenige stelling welke de Grondwet haar toekent, blijft buiten den invloedssfeer van het burgerlijk recht. Als draagster van de Kroon heeft zij - de oneerbiedige uitdrukking zij mij vergeven - geen geslacht. De Grondwet spreekt alleen van: *De Koning* en maakt slechts wegens een formeele noodzakelijkheid (in art. 72) in het voorbijgaan gewag van het regeeren eener Koningin[1)]. De Koningin regeert als 'Koning' en

1) Een materieel onderscheid maakt wel is waar het tweede lid van art. 18, bepalende dat *eene* Koningin, buiten gemeen overleg met de Staten-Generaal een huwelijk aangaande, afstand van de Kroon doet, terwijl de mannelijke drager der Kroon in dat geval slechts zijn nakomelingen, uit zoodanig huwelijk gesproten, uitgesloten ziet. Doch dit is het eenige geval, de *uitzondering* das, waarin de Grondwet - om licht te begrijpen redenen - de vrouwelijke occupant van den troon van den mannelijken werkelijk onderscheidt. Wel spreekt ook het eerste lid van hetzelfde artikel van '*een* Koning of *eene* Koningin', maar de afwijkende redactie is hier blijkbaar slechts gekozen wegens het in het tweede lid gemaakte onderscheid. De Grondwet van 1848, die de beide leden in anderen vorm in afzonderlijke artikelen bevatte, sprak dan ook in art. 12 van 'een huwelijk, door *den Koning*, met gemeen overleg der Staten-Generaal aangegaan', zonder dat er twijfel kon bestaan, of met die uitdrukking evenzeer de regeerende Koningin was bedoeld.

pleegt als zoodanig overleg met de Staten-Generaal tot het aangaan van een huwelijk; maar hun toestemming bekomen hebbende, trouwt zij als vrouw. En zoo is het huwelijksrecht dan ook alleen op haar *als vrouw* van toepassing. Haar handelen als draagster van de Kroon valt met al de verhoudingen, waarin zij als zoodanig verkeert of verkeeren zal, onder de heerschappij van het publiekrecht.

Zoodra nu eenige uit haar grondwettig koningschap voortspruitende bevoegdheid, verplichting of verhouding in strijd komt met een verplichting of verhouding die voortvloeit uit haar privaatrechtelijke stelling, moet de laatste wijken. Het publiekrecht en het privaatrecht kunnen meestal vreedzaam naast elkaar bestaan; maar àls er botsing ontstaat, moet het eerste altijd winnen, volgens de onaantastbare uitspraak van Gierke: *Das Privatrecht geht von der Freiheit und das öffentliche Recht geht von der Nothwendigkeit aus*. De *Nothwendigkeit* is altijd en overal de sterkste, omdat zij noodwendig is.

Ik kom thans tot de moeilijkheden, welke volgens de voorstanders van een bijzondere huwelijkswet, het privaatrecht aan de gehuwde regeerende Koningin in den weg legt. Met hen erken ik dat het gewone huwelijksrecht ook voor de Koningin geldt - maar ik voeg er bij: voor de Koningin in haar hoedanigheid als getrouwde vrouw. En dan verschrikken de verschillende gevolgtrekkingen, waartoe die erkenning leidt, mij niet en behoef ik den wetgever niet te verzoeken ze weg te nemen. Want ik zie eensdeels dat zij de Koningin in het minst niet deren, en anderdeels dat de publiekrechtelijke qualiteit welke zij aan de Grondwet ontleent, ze van

zelf ter zijde schuift, den machtssfeer van het privaatrecht noodwendig doet inrkimpen. Zoodat voor mij de eenige vraag is, niet of de Koningin zich in een afhankelijke positie mag geplaatst zien, noch of zij als getrouwde vrouw onder onze huwelijkswet valt, maar deze, die voor elk geschilpunt de oplossing aan de hand doet:

Hoever kan de toepassing van het gemeene huwelijksrecht op de gehuwde draagster der Kroon gaan, zonder in conflict te geraken met eenige bevoegdheid of verplichting van het grondwettig koningschap?

Mij beperkende tot de practische bezwaren, op grond waarvan een ingrijpen van den wetgever in de bestaande huwelijkswetgeving ten behoeve van de Koningin bepleit wordt, ontmoet ik allereerst de bedenking dat waar de vrouw den staat van den man volgt, Hare Majesteit door een huwelijk met een buitenlandschen prins *vreemdelinge* zou worden. Het is waar, men zou den prins naturaliseeren, maar - zoo wordt gezegd - men ziet dat het eerste gevolg van het huwelijk door den wetgever verhinderd zou *moeten* worden.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat toch die mogelijke naturalisatie van den prins-gemaal een speciale wet ter voorkoming van dit bezwaar overbodig maakt. Maar overigens? De Koningin der Nederlanden, zij door wie als wettige nakomelinge van Zijne Majesteit Willem Frederik, prins van Oranje-Nassau, de Kroon der Nederlanden erfelijk wordt bezeten, is en blijft na haar huwelijk, aangegaan in gemeen overleg met de Staten-Generaal, volgens de bepalingen onzer Grondwet, de Koningin. Den staat van haar tot een andere nationaliteit behoorenden man te volgen, is haar als Koningin eenvoudig onmogelijk. Haar hoedanigheid van draagster der Nederlandsche Kroon verhindert het. En de prins-gemaal wordt dan ook geenszins genaturaliseerd, omdat zijn vrouw anders een vreemde nationaliteit zou bekomen, maar omdat het wenschelijk is dat hij dezelfde nationaliteit bezitte als de Koningin, wier echtgenoot hij is.

Zwaarder dan dit overkomelijk bezwaar schijnt te wegen, dat de gemaal het ‘hoofd der echtvereeniging’ is en dat de Koningin hem ‘gehoorzaamheid’ verschuldigd zou zijn. Dit

is dan de ‘afhankelijke toestand’, waarin het staatshoofd krachtens wettelijk voorschrift zou worden geplaatst.

En zie, de genaturaliseerde prins-gemaal is teven onderdaan, en niet eens de ‘eerste onderdaan’, als er een prins van Oranje bestaat. De souverein zou dus gehoorzaamheid verschuldigd kunnen zijn aan zijn tweeden onderdaan! ‘De eer der Koningin en de eer van het Land’ - zegt mr. Wttewaal en met hem mr. Westendorp - gedoogen zoo iets niet.

Wat is het dat de eer der Koningin niet zou gedoogen? Dit - dat zij als alle overige gehuwde vrouwen in den lande over haar verhouding tot haar echtgenoot een *sententia declaratoria* zou hooren uitspreken, welker rechtskracht geen andere is dan zij aan verdere, sanctie bezittende, artikelen van het Burgerlijk Wetboek ontleent. En de eer van het land! De eer van het land zou niet gedoogen dat de eerste der vrouwen zich als vrouw, binnen de perken harer echtvereeniging gebonden achtte (want op een gebonden *achten* komt dit voorschrift, op zich zelf genomen, dan toch neer) door dezelfde uitspraak, waaronder alle huwelijken in haar koninkrijk, voor haar geboorte, tijdens haar regeering en na haar dood, gesloten zijn, worden en zullen worden?

Men scherme niet met groote woorden. Aan een gehoorzaamheid van *de Koningin* aan den prins-gemaal kan ganschelijk niet worden gedacht. Mr. Oppenheim (in zijn bovenvermeld artikel) zeide het reeds:

‘Waarom zou niet ook de Koningin in het huwelijksleven, *in hare hoedanigheid als echtgenoote*[1)], aan haren man *die* gehoorzaamheid mogen en willen bewijzen, welke, in huwelijken waar genegenheid heerscht, waar man en vrouw zich bewust zijn van hetgeen zij voor elkaar kunnen en moeten zijn, aan deze uitdrukking der wet wordt gehecht?’

Zouden dan de gevólgen der ‘afhankelijke positie’, gelijk het Burgerlijk Wetboek ze vaststelt en sanctioneert, misschien te bezwaarlijk zijn voor de gehuwde regeerende Koningin? Beschouwen wij ze nader.

De man heeft de keus der gemeenschappelijke woonplaats.

1) Ik vestig er de aandacht op dat mr. Oppenheim door deze uitdrukking in het voorbijgaan dezelfde onderscheiding maakt, als hier wordt uitgewerkt, nl. tusschen de hoedanigheid als Koningin en die als echtgenoote.

De Koningin zou den prins-gemaal, zoolang deze zich niet buitenslands vestigde (want dit verhindert het stellige verbod van art. 23 der Grondwet), moeten volgen, zelfs al koos hij een plaats die tot zetel der regeering volkomen ongeschikt was. Aldus de ‘civilisten.’

Dat de prins-gemaal het krachtens het *burgerlijk* recht in zijn macht zou hebben, den zetel van 's lands regeering te verplaatsen, is wederom een bewering welke van overschatting van de macht van het privaatrecht getuigt. Het verplaatsen van den zetel der regeering ligt in de macht des Konings[1)]. Wil hij dien vestigen in een volmaakt ongeschikte plaats, mits binnenslands, de Grondwet verbiedt het hem niet. Maar hij - of zij - bepaalt dien zetel. Er is dus strijd. De burgerlijke wet geeft den man de keuze der gemeenschappelijke woonplaats. De zetel der regeering is daar, waar het de Koningin gelieft dien te vestigen. Haar blijft alzoo de beslissing. En nu zal men het er toch wel over eens zijn dat de Koningin, op verlangen van haar echtgenoot den zetel der regeering vestigend in een ongeschikte plaats, aan haar verplichtingen als Koningin te kort zou doen. Deze verbieden haar den echtgenoot te volgen, als hij het ondenkbare plan opvatte zulk een plaats als ‘gemeenschappelijke woonplaats’ uit te kiezen.

Laat trouwens - om den ‘civilisten’ hun zin te geven - de Koningin haar burgerrechtelijk domicilie hebben ten

1) Hoewel een uitdrukkelijke bepaling ontbreekt, neem ik dit aan (trouwens met hen, volgens wie deze macht op den prins-gemaal zou overgaan). Waar thans de zetel der regeering niet uit hoofde eener *wet* in Den Haag gevestigd is, schijnt ter verplaatsing evenmin de medewerking van den wetgever vereischt. Daarbij komt dat het artikel der Grondwet waarin van den zetel der regeering gesproken wordt (art. 23 2de lid, houdende verbod van verplaatsing van dien zetel buiten het Rijk) voorkomt in Hoofdstuk II, dat *Van den Koning*, en Afdeeling I, die *Van de troonopvolging* tot opschrift draagt. In het artikel wordt dat 2de lid onmiddellijk voorafgegaan door het voorschrift dat *De Koning*, behalve de kroon van Luxemburg, geen vreemde kroon kan dragen, en deze samenvoeging in één artikel pleit eveneens voor de stelling, dat het verbod van het 2de lid tot den Koning gericht is en dus *implicite* bevat dat hij, mits *binnen* het Rijk, den zetel der regeering kan verplaatsen. Voorbeelden ontbreken; wat onder Lodewijk Napoleon geschiedde, kan als zoodanig geen dienst doen.
Neemt men aan dat de wetgever zijn goedkeuring tot verplaatsing zou moeten verleenen, dan kan er natuurlijk van eenige macht van den prinsgemaal in dien zin in het geheel geen sprake zijn.

huize van haar echtgenoot. De keus van den zetel der regeering ligt geheel buiten zijn bemoeiing; zij blijft aan de draagster der Kroon.

Vooral echter maakt men zich ongerust over de verhouding der echtgenooten tot de kinderen, welke uit het koninklijk huwelijk geboren mochten worden. De kinderen, zoo meent men, zouden den geslachtsnaam van den gemaal, van een buitenlandsch vorstenhuis, dragen. Ja, men gaat zoover te beweren, dat het stamhuis van Oranje-Nassau, tenzij de wet de Koningin tot hoofd der echtvereeniging maakte, bij haar dood onherroepelijk zou uitsterven.

Deze laatste uitspraak getuigt wel van een ongeëvenaarden eerbied voor de macht van den Nederlandschen wetgever. Decreteert hij dat de Koningin het hoofd der echtvereeniging is, dan zal het stamhuis van Oranje-Nassau, *Deo juvante*, bloeien tot in lengte van dagen. Blijft hij werkeloos, het sterft onherroepelijk uit. Ik kan niet verzwijgen dat ik, mocht het uitsterven quaestieus zijn, de werking der natuur in dezen boven de activiteit van den wetgever zou stellen. Het is een open quaestie of het koninklijke stamhuis in de nakomelingen eener regeerende vorstin wordt voortgezet. Mr. Farncombe Sanders en ook Mr. Westendorp (in zijn proefschrift) antwoorden bevestigend; de anti-revolutionaire leer ontkennend, omdat geen vrouw het geslacht in stand kan houden. Maar geen der partijen zou zich zeker van zijn meening laten bekeeren, door dat een wet het anders verklaarde.

Uit onze Grondwet kan, dunkt mij, de stelling worden afgeleid en goed verdedigd, dat de regeerende Koningin door haar huwelijk, evenzeer als een prinses van Oranje-Nassau die na haar huwelijk tot den troon wordt geroepen, de kroon in een ander stamhuis overbrengt. Men leze artikel 22 3de lid der Grondwet, houdende dat al de bepalingen omtrent de erfopvolging ook toepasselijk zijn ‘ten aanzien van de nakomelingen der vrouw, die bij de opvolging tot de Kroon is geroepen, met dien verstande, dat de Kroon eerst bij geheele ontstentenis van die nakomelingen in de volgende lijn van het stamhuis, *waartoe die vrouw door haar geboorte behoorde*, overgaat.’ Het zou dus kunnen zijn dat onze Grondwet reeds uitspraak hadde gedaan, en in dat geval ware

iedere wet die het tegendeel verkondigde, uit haar aard een onding. Maar op die tamelijk ingewikkelde quaestie behoef ik niet in te gaan; immers, rechtsgevolgen verbindt de Grondwet, indien zij het al in den aangegeven zin verstaat, aan dien overgang in een ander stamhuis niet. Het staat dan ook aan ieder volkomen vrij omtrent dit punt zijn eigen meening te behouden, gegrond òf op de historie en de vroegere en tegenwoordige zeden, òf op eenig kerkelijk dogma of theologisch beginsel, òf op eenige interpretatie van de Grondwet.

Zoo stond het mr. Wttewaall vrij in het *Weekblad van het Recht* van 1890 als zijn meening te verkondigen:

'Het is een dwaling dat dan toch met Haar (de Koningin) ons Vorstelijk Huis zoude uitsterven en een vreemd huis de Kroon verkrijgen. Volgens de gewone regelen der genealogie moge die opvatting juist zijn, voor de nakomelingen eener regeerende vorstin wordt eene uitzondering gemaakt. Het Huis van Habsburg regeert te Weenen, niettegenstaande de Keizer een nakomeling is van Maria Theresia van Habsburg en Frans van Lotharingen. Deze uitzondering wordt volkomen gewettigd door de bizondere positie, die de gemaal van eene regeerende Vorstin bekleedt. Zij en niet haar gemaal is het hoofd der echtvereeniging(?). De consequentie eischt dat hij ook bij hunne nakomelingen de tweede plaats vervulle.'

En wel voegde dezelfde schrijver twee jaar later in *Themis* hieraan het voorbehoud toe, 'dat de wet Hare Majesteit als Hoofd der echtvereeniging erkenne' - maar hij ontnam aan die toevoeging dadelijk alle waarde door erop te laten volgen: 'De voortzetting van het huis Habsburg door den zoon van Maria Theresia blijft het kostbaar praecedent.' Want hij vermeldt niet dat bij of voor het huwelijk der Keizerinkoningin een wet bepaald heeft, dat het Huis zou worden voortgezet. Toch, indien die ontbroken heeft, ware volgens hem het Huis van Habsburg 'onherroepelijk uitgestorven'. Tenzij de vrouwen in Oostenrijk ten tijde van Maria Theresia *jure civili* hoofden der echtvereeniging waren....

De uitstervingsquaestie, aan welke wet of recht voor de overtuigden niets veranderen kan, mag dus gevoegelijk met rust gelaten worden. Een andere vraag, welke oplossing

wèl in de macht van den wetgever ligt, is deze: Welken naam dragen de kinderen? De wetgever zou kunnen bepalen dat de kinderen der regeerende Koningin bij uitzondering den geslachtsnaam der moeder zouden dragen. Aangezien echter - mr. Westendorp vestigde er de aandacht op - geen artikel in ons Burgerlijk Wetboek voorschrijft, dat de kinderen naar den vader heeten, zou niets beletten de jonge prinsen en prinsessen in de registers van den burgerlijken stand onder de namen en titels der beide ouders in te schrijven en ware elk uitdrukkelijk voorschrift van den wetgever te dezer zake overbodig. Voor den oudsten zoon geeft de Grondwet zelf het antwoord in art. 29, luidende: 'De oudste van des Konings zonen .... voert den titel van Prins van Oranje'.

Wel het ernstigste bezwaar ziet men voorts in de uitoefening der vaderlijke macht. Het Burgerlijk Wetboek bepaalt dat het kind tot aan zijn meerderjarigheid onder de macht der ouders blijft en dat de vader alleen, gedurende het huwelijk, deze macht uitoefent[1]. Dit voorschrift zou de mogelijkheid openen van een opvoeding der koninklijke kinderen in strijd met den wensch der moeder en met 's lands belang.

Ik begin alweer met erop te wijzen dat, moge de moeder machteloos zijn, de Koningin hoofd is van het Koninklijk Huis. Onze wetgeving kent dat begrip, al knoopt zij er slechts in de Wetboeken van Rechtsvordering, Strafvordering en Strafrecht gevolgen aan vast. De koninklijke kinderen zijn leden van het Koninklijk Huis en als zoodanig staan zij wat hun opvoeding en hun vrijheid van beweging betreft, onder de opperste macht van het hoofd.

Een geschil over de opvoeding, waarin vader en moeder beiden hun wil doorzetten, brengt gewone ouders ten slotte voor den rechter. Ik behoef niet te zeggen hoeveel er gebeurd moet zijn, voor het zoover komt. Evenmin, dat een dergelijke beslechting, ook afgescheiden hiervan dat de Koningin hoofd van het Koninklijk Huis is, te haren aanzien tot de onmogelijkheden behoort. Veronderstelt men die niettemin, zoo worde toegegeven dat het dàn, maar ook

1) In het desbetreffend artikel wordt door het onlangs ingediende wetsontwerp betreffende het ouderlijk gezag en de voogdij slechts een formeele verandering voorgesteld. Het voorschrift blijft hetzelfde.

eerst dàn, de plicht van den wetgever zou zijn, den rechter de taak uit de handen te nemen. Het kan nooit zijn plicht zijn vooraf oplossingen te bedenken voor een *casus non dabilis*. Dit ware met zijn waardigheid evenzeer in strijd als met die der Koningin.

Maar haar waardigheid wordt dan toch door de wet gekrenkt; zij staat, ook al wordt het conflict niet scherp, machteloos tegenover den door de wet gesterkten vader; deze heeft het positieve recht vóór zich en dat zou haar moreel zwak maken! Ik kan het niet inzien. Ook waar men den strijd van het gebied van het recht naar dat der moraal tracht over te brengen, behoudt het antwoord zijn volle kracht: tegenover zijn beroep op het burgerlijk recht zou haar beroep op het staatsrecht staan. Met zulke argumenten verlaat men den vasten bodem en geeft zich licht aan bespiegelingen over, ook bij de bestrijding. Ik wensch daarom slechts te vragen: Wie zou moreel sterker staan - de vader in zijn bewustzijn dat hij, zijn kinderen opvoedend tegen den wensch zijner echtgenoote, die Koningin is, het Burgerlijk Wetboek aan zijn zijde heeft? Of de Koningin, krachtens de Grondwet hoofd van den Staat, in haar bewustzijn dat zij haar aan het erfelijk koningschap ontleenden plicht vervult haar kinderen tot menschen te maken, in staat om eens de Kroon te dragen in 's lands belang, - en wetend dat zij aan dien plicht te kort zou doen door de ‘vaderlijke macht’ ook bij met 's lands belang strijdig gebruik angstvallig te eerbiedigen?

Het Burgerlijk Wetboek bepaalt nog dat de toestemming van den vader tot het huwelijk der kinderen voldoende is en maakt het dus mogelijk dat een huwelijk, behoudens de vervulling van zekere formaliteiten, tegen den zin der moeder gesloten wordt. Ook hierin heeft men een bezwaar willen zoeken; ook hier is het denkbeeldig[1)].

Tot het huwelijk van een prins of prinses is noodig, willen zij hun nakomelingschap niet van de erfopvolging uitgesloten

1) Het nieuwe wetsontwerp betreffende het onderlijk gezag en de voogdij zegt: ‘Voor het sluiten van een huwelijk zullen de minderjarigen de toestemming van beide ouders behoeven en bij verschil zal de rechter beslissen’. - Deze bepaling zal met het oog op het ouderlijk gezag van het koninklijk echtpaar ongetwijfeld een nieuw civilistisch bezwaar in het leven roepen, waarin ik mij hier echter niet behoef te verdiepen. Het kan op dezelfde wijze als het thans geopperde uit den weg geruimd worden.

zien, toestemming bij de wet. De Kroon is element van de wetgevende macht; tegen den zin der Koningin zou dus een wetsontwerp tot het verleenen van dergelijke goedkeuring niet kunnen worden ingediend.

Niettemin kan een prins of prinses, van zekere rechten afstand doende, ook zonder wettelijke machtiging een wettig huwelijk aangaan. Zoolang de minderjarigheid duurt, is niettemin de toestemming der ouders, althans van den vader, een absoluut vereischte. Maar staan wij ook hier niet weer voor een *casus non dabilis*? De jonge prins of prinses zou, met medewerking van zijn vader en tegen den zin van de Koningin, een huwelijk sluiten, dat zijn of haar kinderen (en de prinses zelve) van de erfopvolging uitsloot niet alleen, maar dat ook, volgens de onder hun gelijken heerschende opvatting en dus waarschijnlijk ook naar hun eigen gevoel, wegens het gemis aan goedkeuring van het hoofd van hun Huis even ongeldig zou zijn als het huwelijk van een geloovig katholiek zonder het kerkelijk sacrament naar de opvatting van dezen en diens geloofsgenooten. En dit ondenkbare geval zou zich dan nog moeten voordoen in de vijf of zeven jaren van huwbaarheid van zijn of haar minderjarigheid; want daarna zou de weg om zonder ouderlijke toestemming te huwen, zoo goed als voor iederen burger of burgeres ook voor hen openstaan.

Nog eens, is het noodig, is het waardig dat de wetgever zijn krachten aan dergelijke beuzelingen wijde? *De minimis non curat praetor*. Zou de wetgever bij hem moeten achterstaan?

Ik ontmoet ten slotte nog de bedenking, dat de prinsgemaal als ‘hoofd der echtvereeniging’ de heer des huizes zou zijn, dat hem de benoeming der hofdignitarissen zou toekomen, dat - gelijk Mr. Wttewaall het uitdrukt - ‘het personeel zijn bevelen hadde te gehoorzamen, ook al waren die in strijd met den wil der Koningin.’

Dit alles is eenvoudig te ondervangen met het citeeren van art. 27 der Grondwet: ‘De Koning(in) rigt zijn Huis naar eigen goedvinden in.’

Natuurlijk is dit artikel den genoemden auteur niet ontgaan, maar hij ‘civiliseert’ het met de opmerking: ‘Omdat art. 27 der Grondwet de inrichting van het Huis des

Konings buiten het staatsrecht plaatste, wordt het door het burgerlijk recht beheerscht. Eene gehuwde Koningin zoude evenmin het recht hebben de hofbenoemingen te doen, als een minderjarige Koning.'

De waarde dezer interpretatie van art. 27 laat ik in het midden. Maar dit staat er dan toch zeker in, dat die inrichting geschiedt naar het eigen goedvinden *des Konings*, dat is in dezen van de Koningin. De prins-gemaal is niet 'de Koning'; richtte hij het huis van de souverein dus naar *zijn* goedvinden in, dan zou hij zich een macht aanmatigen die de Grondwet aan een ander toekent.

Een vergelijking van de gehuwde Koningin met den minderjarigen Koning kan niet opgaan, omdat voor dezen het koninklijk gezag wordt waargenomen door den Regent en omdat zijn persoon wordt vertegenwoordigd door den voogd, *krachtens de bepalingen der Grondwet*. Het is duidelijk dat, waar de Grondwet van den echtgenoot der regeerende Koningin zelfs niet gewaagt, deze nimmer aan het Burgerlijk Wetboek bevoegdheden zou kunnen ontleenen, welke uitdrukkelijk aan den Koning toegekend zijn. Alleen de Grondwet kan tijdelijk een door haar aangeduid gezag - regentschap of voogdij - tot plaatsvervanger des Konings stellen.

Gelijk ik in den aanvang te kennen gaf, blijft mijns inziens het huwelijksgoederenrecht door de gevolgen van de publiekrechtelijke stelling welke de Koningin inneemt, geheel onaangetast. Slechts het *inkomen der Kroon* - ik behoef dat na al het voorafgaande nauwelijks te zeggen en het blijkt uit de uitdrukking zelve - valt geheel buiten de beschikking of bemoeiing van den echtgenoot, aangezien het krachtens de Grondwet toekomt aan de draagster der Kroon als zoodanig. Heeft de Koningin aan dit inkomen en aan het beheer van haar privaat vermogen (dat zij zich bij gewone huwelijksvoorwaarden kan bedingen) niet genoeg, dan ware een speciale wet noodig om haar de vrije beschikking over haar vermogen te verzekeren en artikel 163 van het Burgerlijk Wetboek ten haren behoeve buiten werking te stellen. Ik kan niet beoordeelen of daaraan behoefte bestaat. Zoo ja, dan zou het zoo eenvoudig mogelijk kunnen geschieden, nl. in of tegelijk met de wet, waarin de Staten-Gene-

raal hun sanctie aan het koninklijk huwelijk hechten.

Ik erken dus, *casu quo* en uitsluitend voor dit geval, de noodzakelijkheid eener uitzonderingswet ten behoeve van Hare Majesteit de Koningin. De inconsequentie is slechts schijnbaar. Integendeel vloeit deze erkenning voort uit de grondgedachte dat het burgerlijk recht ook op de regeerende Koningin van volle toepassing is, tenzij haar publiekrechtelijke qualiteit zijn grenzen noodwendig doet inkrimpen. Op de gestelde vraag: Hoever kan de toepassing van het gemeene huwelijksrecht op de gehuwde draagster der Kroon gaan, zonder in conflict te geraken met eenige bevoegdheid of verplichting van het grondwetting koningschap? - is het antwoord wat het huwelijksgoederenrecht aangaat: Tot zijn eigen grens, want er bestaat hier zelfs geen mogelijkheid van zoodanig conflict.

Immers, hier oefent het koningschap, en daarmede het publiekrecht, geen invloed hoegenaamd. Het inkomen der Kroon wordt voldoende geacht om de velerlei geldelijke verplichtingen van het koningschap na te komen; daarover heeft de Koningin krachtens het publiekrechtelijk beginsel de vrije beschikking. Men zou zich kunnen voorstellen dat zij overigens noch inkomsten, noch eigen vermogen bezat; zulk bezit is voor de vervulling van het koningschap geen vereischte. Heeft zij echter wel een eigen vermogen, dan bezit zij dat als ieder ander, als privaatpersoon, en staan dus al de rechten welke zij ten opzichte van dat vermogen bezit, en al de beperkingen welke die rechten wegens haar huwelijk of andere omstandigheden ondergaan, in het wetboek der privaatpersonen, en dáár alléén, neergeschreven. Het is dus maar een vraag van al of niet wenschelijkheid: is het goed dat de beschikking van de gehuwde vrouw over haar vermogen afhaukelijk zij van de toestemming van den man, indien die vrouw Koningin is? Het antwoord kan naar de omstandigheden, naar de heerschende meening of naar voorbeelden van elders, toestemmend of ontkennend luiden. In het laatste geval moet een uitzondering op de wet gemaakt worden ten behoeve van een *privaatpersoon* en dat kan alleen de wetgever doen.

Van de breed uitgemeten bezwaren tegen een huwelijk der Koningin zonder bijzondere wettelijke voorziening, blijft bij

nadere beschouwing alzoo zeer weinig over. Zij zijn deels denkbeeldig of zóó miniem, dat, waar uitzonderingswetten toch altijd haar bedenkelijke zijde hebben, een beroep op den wetgever niet gerechtvaardigd is. Voor een ander deel worden zij door de woorden van de Grondwet zelve uit den weg geruimd, waar deze of in lijnrechten strijd of onvereenigbaar zijn met de voorschriften van het Burgerlijk Wetboek. Voor het overige eindelijk zijn zij niet bestand tegen de consequentiën van het publiekrechtelijk karakter der monarchie, gelijk het uit de Grondwet, die geen 'volledige catalogus' van de bevoegdheden en verplichtingen des Konings bevat[1)], kan worden afgeleid.

Dat het gezag van het burgerlijk recht zoodoende ondermijnd zou worden, behoeft men niet te vreezen. De geopperde bezwaren spruiten enkel voort uit een miskenning van de macht van het publiekrecht, dat het privaatrecht bij conflict ter zijde schuift. Die overmacht is even *noodwendig*, als een conflict zeldzaam is. Op het geheele gebied van het huwelijksrecht doet het zich slechts in één geval voor: in dat der gehuwde regeerende Koningin, wier stelling in het recht en in den lande volstrekt eenig is.

Indien, gelijk ik trachtte aan te toonen, de geheele quaestie naar zuivere rechtsbeginselen kan worden uitgemaakt, dan moet zij ook vrij blijven van alle politiek. Geen der staatkundige partijen, welke het gezag van onze Grondwet oprecht en ten volle erkennen, behoeft krachtens haar bijzondere beginselen naar een oplossing in een bepaalden zin te streven. Oók om die reden verdient het afkeuring haar in verband te brengen met den drang naar verbetering van den rechtstoestand der vrouw, die zich thans al sterker openbaart, maar die niet kan blijven buiten politiek terrein. De 'feministen' hebben op grond van het onvoldoende onzer huwelijkswetgeving aangedrongen òf op een zoodanige regeling voor alle vrouwen dat ook het huwelijk der Koningin daaronder zou kunnen vallen, òf, als de tijd hiertoe ontbrak, op een zoodanige regeling voor de Koningin, dat deze volmaakt zou passen in de later aan te brengen hervormingen van het gemeene recht. Op die wijze komt men bij de 'programma's' te land. En dat moet en kan vermeden worden.

1) Buys. *De Gronduet*. I pag. 93.

Omdat het geschil volgens mijn overtuiging naar *ons* staatsrecht en *ons* burgerlijk recht kan worden beslecht, acht ik het ook onnoodig voorbeelden in den vreemde te zoeken. Ik heb dus zelfs het huwelijk van koningin Victoria, dat zonder bijzondere regeling tot stand kwam en verliep en dat alzoo misschien mijn beweren zou kunnen versterken, buiten beschouwing gelaten.

Ten slotte gevoel ik mij verplicht tot een protest tegen het van ultra-monarchale zijde geuite gevoelen, dat elke openbare bespreking van het huwelijk der Koningin in strijd zou zijn met de betamelijkheid. Een gevoel van kieschheid moge onze publicisten terecht weerhouden aandacht te schenken aan de verlovingsgeruchten, waarin de buitenlandsche pers zoo vindingrijk is, het ware volmaakt ongepast, indien het de vrije gedachtenwisseling belemmerde over een publiek belang. Tot een publiek belang heeft de grondwetgever het huwelijk van het hoofd van den staat gemaakt, toen hij daaromtrent gemeen overleg met de Staten-Generaal voorschreef. Een publiek belang is dat huwelijk reeds alleen, omdat de vraag zich heeft voorgedaan, of de tusschenkomst van den wetgever tot regeling van de rechtsgevolgen noodzakelijk is. Een publiek belang is het eindelijk, omdat de toekomst van het land, misschien die van onze staatsinrichting, bij het huwelijk van de laatste telg der Oranjes in zeer hooge mate betrokken is.

Het is dus valsche kieschheid die zich tegen een kiesche behandeling van dit onderwerp verzet. En in dit opzicht is er door niemand gezondigd. Slechts één motief ware beter ongebruikt gelaten. Er is in deze gansche aangelegenheid meer geargu menteerd met de waardigheid en de eer van de Koningin, dan met de waardigheid en de eer van *onze jonge Koningin* overeenstemt. Om *die* te handhaven, is de tusschenkomst van den wetgever zeker niet vereischt.

Maar ook overigens niet. De Koningin staat niet boven de wet; want zij is koningin krachtens de Grondwet. Als gehuwde vrouw staat zij met alle gehuwde vrouwen in haar koninkrijk gelijk, onder de heerschappij der burgerlijke wet, die voor haar evenzeer voldoende of onvoldoende is als voor haar zusteren in den lande. Aan haar het vrije oordeel, mocht er conflict ontstaan, om te beslissen welke dier ver-

plichtingen naar het strenge recht het zwaarst moet wegen; aan haar de verheven taak conflict te voorkomen. Niet aan den wetgever, den prins-gemaal een dwangbuis aan te leggen en dit ééne huwelijksleven, dat toch al stellig niet tot verhooging van het persoonlijk geluk der echtgenooten zich afspeelt in een ‘glazen huis’, te verbitteren door de verhoudingen ervan om te keeren en te verwikkelen. Laten zij beiden althans in die betrekkelijke intimiteit den last van het koningschap, den dwang van de wet en van het recht, zoo min mogelijk gevoelen. Laat de Koningin der Nederlanden daar het bewustzijn houden te behooren tot dien kring waaruit men haar niet rukken mag: den kring der Nederlandsche vrouwen.

L.J. PLEMP VAN DUIVELAND.

Als naschrift tot dit opstel, waarvan de conclusie - dat eene bijzondere huwelijkswet voor de Koningin niet noodig is - door de Gidsredactie wordt gedeeld, meenen wij hier de woorden te moeten laten volgen waarvan Prof. Molengraaff zijn advies tot plaatsing van Mr. Plemp's beschouwing vergezeld deed gaan:

‘Voor geen vrouw is eene uitzonderingswet minder noodig dan voor de Koningin. Want al deugt onze huwelijkswetgeving niet en al bevat zij tal van grievende en de vrouw achterstellende bepalingen, daar waar tusschen de echtgenooten een goede harmonie heerscht, het huwelijk is wat het behoort te wezen, eene op sympathie en waardeering gegronde levensgemeenschap, hindert die wetgeving de vrouw in geen enkel opzicht. Zoo van eenige vrouw mag van de Koningin worden verwacht, dat zij in haar huwelijk de gebreken van onze huwelijkswet niet zal voelen. Wie voor haar eene uitzonderingswet verlangt, gaat uit van de veronderstelling, dat hare verstandhouding met haren echtgenoot wel te wenschen zal overlaten. Eene uitzonderingswet te haren behoeve ware in den volsten zin van het woord het uitreiken van een *testimonium paupertatis*. Mij dunkt, de Nederlandsche wetgever kan de Koningin beter eeren dan op deze wijze.’

DE REDACTIE.

George Brandes.[1)]

VII.

De verzameling ‘Deensche dichters’ is op den duur door verscheidene bundels belangrijke opstellen overschrijvers van zeer verschillenden landaard gevolgd. Op ieder van deze in te gaan, verbiedt mijn bestek.[2)] Maar in de jaren, die verliepen tusschen dezen en den volgenden bundel schreef Brandes eenige monographiën, die door hun omvang bij het boek over Kierkegaard aansluiten. Het verblijf in Berlijn spiegelt zich reeds af in de keuze der stof; het zijn de werken over Tegnér, Disraeli, Lassalle. Bij de twee laatste wensch ik een oogenblik stil te staan.

Een der gronden, waarop Brandes' waardeering van Lord Beaconsfield berust, heb ik reeds besproken. Eene omstandigheid, die op den merkwaardigen staatsman zijn aandacht vestigde en zeker als directe aanleiding tot het schrijven der monographie meewerkte, was ongetwijfeld het congres te Berlijn in het jaar '78. Bij die gelegenheid was het, dat Brandes opnieuw een sterken indruk kreeg van Disraeli's machtige persoonlijkheid; hij wijdt daaraan ook in het dagboek uit Berlijn eenige goedgeschreven bladzijden. Het interessante van het boek is de origineele en vruchtbare methode, die de schrijver hier volgt. Het doel is geen ander dan den staatsman Beaconsfield

1) Zie *De Gids* van September j.l.
2) In boekvorm verschenen nog: ‘Menschen en Werken in nieuwere Europeesche Letterkunde’; ‘De Mannen der nieuwe Beweging’ (Deensche en Noorweegsche schrijvers; daaronder een opstel over Ibsen, dat heel wat hooger staat dan dat van 1867); twee deelen ‘Essays’ (‘Deensche’ en ‘Vreemde Persoonlijkheden’); ‘Buitenlandsche Landstreken en Persoonlijkheden.’

uit den schrijver Disraeli te leeren kennen. Slechts zelden, zegt Brandes, komt het voor, dat een staatsman tegelijk een litteraire persoonlijkheid, nog zeldzamer, dat hij een kunstenaar is, die al zijn denken en gevoelen in zijn geschriften neerlegt. Julias Caesar en Frederik de Groote waren mannen met letterkundigen aanleg, Cavour en Bismarck waren redenaars, maar wil men deze mannen kennen, dan leveren hun geschriften toch slechts een zeer eenzijdige karakteristiek; alleen in hun daden zijn zij geheel aanwezig. Daarom is voor den criticus een staatsman, die tegelijk een scribent van den eersten rang is, zulk een aantrekkelijk stof, en zoo iemand is Disraeli. De schrijver wil nu trachten, zonder andere bronnen te gebruiken, dan die voor ieder toegankelijk zijn, toch een nieuw portret van den Engelschen staatsman te schilderen, duidelijker en onpartijdiger dan die, welke in Engeland beurtelings door vrienden en vijanden geleverd worden; hij wil die grootere voortreffelijkheid bereiken door zijn methode. Ik citeer slechts ééne plaats, om duidelijk te maken, met welk een tact deze aangewend wordt. Er is sprake van de manier van vrienden en vijanden, om een auteur eenvoudig met een zijner figuren te identificeeren. Heeft de held van een roman leelijke karaktertrekken, zoo redeneert men, dan heeft de auteur ze ook: hij heeft het immers zelf bekend. Daartegenover stelt hij nu de methode, die getuigenissen omtrent de persoon des auteurs zoekt in alles, wat onwillekeurig is, en hij gaat aldus voort:

> ‘Stel b.v., dat een schrijver op jeugdigen leeftijd getroffen wordt door de onmogelijkheid om de menschenziel uit boeken te leeren kennen, en stel, dat hij door voorbeelden wil verklaren wat hij meent, men kan er dan zeker van zijn, dat de eerste voorbeelden, die hem op de lippen komen, zulke zullen wezen, waarmee zijn ervaring omtrent zich zelf hem uitgerust heeft. Disraeli exemplificeert aldus: “Een man kan in zijn studeerkamer onafgebroken het hart zijner medemenschen onderzoeken en toch geen idee hebben van de macht *der eergierigheid* of de kracht der wraakzucht.” De eergierigheid is het eerste voorbeeld van een gevoel, dat hem uit de pen vloeit.’

Men kan gerust zeggen, dat wie op deze wijze geleerd heeft, tusschen de regels door te lezen, er recht op heeft, een menschenkenner genoemd te worden.

Het boek over Lassalle (1881) is een breedere bewerking van een paar opstellen, die reeds zeven jaar vroeger verschenen waren. Wat wij in dit geschrift vooral bewonderen, is de energie, waarmee de vreemde en moeilijke stof bemeesterd is. Brandes heeft zich in Lassalle's oeconomische werken met denzelfden ijver en hetzelfde succes verdiept, als in zijn vlugschriften en hij dwingt ons, in deze verketterde figuur belang te stellen. Hij heeft dan ook het succes gehad, dat een man als Vodskov, die het boek ter hand nam in de verwachting een pleidooi voor een hoopelooze zaak te zullen lezen, in zijn aankondiging verklaart: ‘Nu ik naar aanleiding dezer tweede uitgave het gewichtigste van Lassalle's agitatorische geschriften gelezen heb en ook langs anderen weg getracht heb, mij zijn historische beteekenis duidelijk te maken, nu ben ik tot het resultaat gekomen, dat Dr. Brandes in al het wezenlijke recht heeft, en dat dit portret misschien het fijnste en beste is, dat wij van zijn hand hebben.’ Wat wij in even hooge mate waardeeren, als de belezenheid, waarvan het boek blijk geeft, is de kunst, waarmee de persoonlijkheid van Lassalle geschilderd is tegen den achtergrond van zijn tijd. Als woordvoerder van denkbeelden hebben wij Brandes reeds in zijn vroegste periode en in zijn campagne van het jaar '71 leeren kennen. Daarna hebben wij het vermogen, om een individu te vatten, zich in hem zien ontwikkelen tot hoofdtalent; hier voor het eerst wordt ons het individu tegelijk getoond als zelfstandig wezen en als deel van een volk, dat een ontwikkelingsproces doormaakt. In dit opzicht is het boek reeds een voorlooper van de meesterlijke studie over Holberg, die drie jaar later zou verschijnen. De vraag, die gesteld wordt, is niet alleen: ‘Wie was Ferdinand Lassalle?’ maar: ‘hoe is het Duitschland van Hegel tot het Duitschland van Bismarck geworden?’ Om de schijnbare onmogelijkheid te verklaren, wijst de schrijver op de tusschenliggende generatie, waarvan Lassalle de laatste representant is. Gelijk het ‘Jonge Duitschland’ door zijn poetischweltschmerzliche neigingen aan de romantiek, door zijn politiek radicalisme en zijn zin voor de werkelijkheid aan Bismarck de hand reikt, zoo behoort Lassalle door zijn revolutionnaire neigingen tot het geslacht van 1848, maar tevens toont hij door zijn talent van organiseeren en zijn diepen blik in het

sociale vraagstuk een geest van den nieuwen tijd, ja van de toekomst te wezen. In hoeverre deze opvatting van Lassalle's persoon misschien op eene overwaardeerende bewondering berusten moge, acht ik mij niet competent te beslissen; ik constateer slechts de keuze van het cultuurhistorische gezichtspunt, die een aanwinst voor de kunst van den schrijver beteekent.

VIII.

Het vasthouden van dit gezichtspunt moest Brandes betrekkelijk gemakkelijk vallen, waar het gold de ontwikkeling van denkbeelden te schetsen, die hij zelf voor waarheid houdt, en hun strijd tegen meeningen, die ook heden ten dage nog hun voorstanders vinden, zij het dan ook slechts onder diegenen, welke de schrijver gewend is obscuranten te noemen. Moeilijker wordt zulk eene opgave, waar men een historisch proces zal schilderen, dat langer terug ligt, wanneer de denkbeelden, die toen ontluikende waren, aan een nu levend geslacht reeds dood eenvoudig of zelfs verouderd voorkomen, en de meeningen, waartegen strijd gevoerd wordt, niet meer voor mogelijk gehouden worden en grootendeels vergeten zijn. Dan moet de sympathie, waardoor men met een denker of dichter meevoelt, geheel door studie verkregen worden. Deze schrede doet Brandes in het boek, dat den titel ‘Ludwig Holberg’ draagt.

Dit boek representeert een hoogtepunt in Brandes' productie. Wat de kritiek en de kunst in vereeniging vermogen, om eene gestalte, die tot het verleden behoort, voor den hedendaagschen lezer levend te maken, is hier aangewend. Het is het geestesleven eener geheele eeuw, dat voor onze oogen opdoemt, en tintelend van leven treedt uit den achtergrond dier eeuw Holberg's dichtergestalte ons tegen. Wij maken kennis met Holberg's geboorteplaats Bergen, de eenige Skandinavische stad, die in het begin der vorige eeuw door zijn buitenlandsche handelsbetrekkingen internationaal mocht heeten; wij zien des dichters cosmopolitischen aanleg zich ontwikkelen, zijn verstand zich scherpen, zijn geduld gehard worden door langdurige en bezwaarlijke buitenlandsche reizen, ondernomen zonder meer reisgeld dan voor weinige dagen; wij zien hem naar huis keeren met het hoofd vol geleerdheid

maar vooral met diepe indrukken van Europeesche cultuur. Het is het Frankrijk, het Europa van Molière, waarmee hij in aanraking is geweest. Wij leeren daarop het spitsburgerlijke Kopenhagen van het begin der achttiende eeuw kennen met zijn onontwikkelde burgerij en zijn schoolsche pedanten. Wij zien den man van de wereld met zijne hoofsche ontwikkeling en zijn minachting voor speciale studie in dat Kopenhagen onder die pedanten een plaats innemen, als professor in het onwezenlijkste aller speciale vakken - de metaphysica. Holberg, Latijnsche dispuuteeroefeningen leidende over vragen als deze, of Maria bij hare bevalling de hulp eener vroedvrouw van noode gehad heeft of niet. Wij zien onder indrukken van dien aard de gepoederde wereld, waartoe hij zelf behoort, in zijn oogen ridicuul worden, en hem naar de pen grijpen, om haar te teekenen, zooals zij zich aan hem voordoet. Thans brengt de schrijver ons die wereld, die het mikpunt van Holberg's satire is, nader. Wij leeren de origineelen kennen uit dagboeken van tijdgenooten, en vinden b.v. een type, dat geheel met den traditioneelen Hendrik overeenkomt, in de memoires van een lakei (Mathies Skaanlund) terug. Zoo worden wij in staat gesteld, zelf te beoordeelen, of deze comedies eene bestaande werkelijkheid of slechts eene phantasiewereld weergeven.

En nu zijn wij er getuige van, hoe de dichter bevrijding zoekt en vindt in spot. Moge al in den beginne onzekerheid bestaan hebben, of men om deze wereld moet lachen dan wel weenen, spoedig komt hij tot de slotsom, dat, alles samengenomen, lachen meer philosopisch is.

> ‘Zoo scheidt dan niets meer dan een scherm, dat op het punt is op te gaan, den grooten dichter van het gezicht op het inwendig tooneel, dat zijn verbeeldingskracht onvrijwillig bevolkt. Weldra scheurt de sluier voor het oog der ziel, weldra klinken de lustige luide stemmen op de open straat; de spitsburgers maken zich breed, de zotten maken drukte, het esprit licht en fonkelt en vraagt, of er nog vernuft, gezond verstand, heldere en vroolijke stemming in het land is, en het geschater antwoordt eerst uit één mond, dan uit een anderen, dan met een dreunend, stijgend, schaterend koor zijn bevrijdend, jubelend ja.
> De stille en eenzame in zich zelf glimlachende universiteitsprofessor, het genie, dat niemand tot een pedant heeft kunnen

> maken, hij ziet en hoort het alles vooruit. Daar zit hij in zijn eenvoudig logies in de Kjöbmagergade “in den suikerbakkerswinkel vlak naast de woning van schoolmeester David”, maar zijn geest stijgt en zweeft als een gier met uitgespreide vleugels over de stad, over het land, gereed om neer te slaan. Hij is een alleen levend man, die geen gezelschap van vrouwen zoekt, maar hij heeft zijn muze, en zij haar gevleugeld paard; geen Pegasus als die, waarmee de philologen het druk hebben; er is bij hem geen stalruimte voor een Pegasus. De Pegasus zijner muze, dat is de zonnestraal, die door de ruit binnenvalt. Een sprong, en het dartele meisje zit te paard op den zonnestraal, en haar witte kleed speelt in alle kleuren van den regenboog op de lustige hemelvaart. Stijg lichte muze! tot je Aristofanes' bewolkten hemel met je hand aanroert, klop aan de poort van Elysium en begroet Plautus en Molière, en daal weer neer, tot je den vasten grond der werkelijkheid onder je voeten hebt, zie overal rond, doorzie de menschen met je verstandigen scherpen blik en noem dan krachtig en vrijmoedig en zonder preutschheid, zooals je bent, alles met zijn waren naam voor je dichter.’

Men herkent aan zulke taal dien innerlijken gloed, die zich onwillekeurig aan den lezer mededeelt, en die aan geen boek van dezen aard ontbreken kan, zonder dat geleerdheid en helderheid hun hoogste uitwerking missen, het wekken eener zoo levendige belangstelling voor een dichter, dat de lezer van de biographie naar de werken grijpt. Doch terug tot Brandes' exposé.

Om een dichter te verstaan, moet men zijn tijd kennen. Zijn tijd, dat is niet alleen de hem omgevende werkelijkheid, de wereld, waarmee hij in vriendschappelijke of vijandige aanraking geweest is, maar ook de heerschende smaak, de denkbeelden die tot op zekere hoogte tijdens zijn leven - althans onder hen die het verst gevorderd zijn - eene algemeene geldigheid hebben. Het is voor Holberg niet alleen Kopenhagen met zijn pedanten en zijn politieke tinnegieters, zijn kwakzalvers en zijn burgerlui, het is ook de achttiende eeuw, het Classicisme. Het is de Fransche geest in zijn hoogsten bloei; het is het verstandsraisonnement als grond van alle poëzie gelijk van ieder oordeel; het is de kunst van conversatie en oratorie. Brandes wijdt aan deze geestesrichting een hoofdstuk, dat door helderheid en rijkdom aan gezichtspunten uitmunt. Men leest hier uitspraken, zóó een-

voudig, dat men aanvankelijk geneigd is, ze voor axiomata aan te zien, waaraan men door den schrijver niet wenscht herinnerd te worden, en te gelijk van zulk een portée, dat een geheel cultuurhistorisch proces in een paar volzinnen als samengeperst is. ‘Wanneer een volkskarakter in den loop der tijden een heerschenden geestesvorm ontmoet van zulk een aard, dat het daarin zijn meest eigenaardige gaven kan ontvouwen, dan bereikt het zijn hoogste uitdrukking in kunst. Daarom zien wij Frankrijk in de dagen van Lodewijk den veertienden en den vijftienden geheel Europa geestelijk zich onderwerpen.’ De schrijver wijst er op, hoe de Engelsche poëzie haar hoogtepunt bereikt onmiddellijk vóór de klassieke periode intreedt, de Duitsche poëzie terstond nadat zij voorbijgegaan is. Intusschen staan wij voor het phenomeen, dat Denemarken het eenige niet-Romaansche land is, welks dramatische poëzie in die periode haar toppunt bereikt. De oorzaak daarvan wordt, daar hij aan eigenschappen van het ras niet kan worden toegeschreven, in den individueelen aanleg en de cosmopolitische opvoeding van Holberg gezocht. Daarmee wordt dan tevens de klacht van dezulken teruggewezen, die, zooals b.v. Heiberg, het betreuren dat Holberg te vroeg is gekomen, en die het systematischer hadden gevonden, indien een onmiddellijk genie als Oehlenschläger eerst ware gekomen en pas later door een reflecteerend genie als Holberg gevolgd ware. Brandes betoogt, dat een dichter, wiens wezen verstand is, slechts op kon staan in een tijd, waarin het verstand op den troon zat. In de dagen der romantiek had dit groote maar eenzijdige talent alle voorwaarden voor zijne ontwikkeling gemist.

Intusschen, Holberg is en blijft een Germaan, en het verschil tusschen den Germaanschen en den Franschen geest openbaart zich ook in zijn werken. Men bemerkt dit, wanneer men Holberg met zijn grooten meester Molière vergelijkt. Wien verwondert het, dat deze het klassieke pantser met nog meer gratie draagt dan de Deensche dichter? Molière geeft uitdrukking aan dieper gemoedsstemmingen; hij vindt woorden voor edele verontwaardiging, dweperij en liefde; hij schildert hooge verachting voor menschen en schrikwekkende huichelarij. Holberg daarentegen mist gevoel voor het erotische en hekelt de kleine deugden en ondeugden van den minderen

man. Molière beschikt over een taal, die *de* taal der geciviliseerde wereld is. Holberg's taal is die van een halfbeschaafd volk. Maar in luim en uitgelatenheid is hij Molière's gelijke; in diepte staat hij weinig bij hem achter; in één opzicht eindelijk, in karakterteekening is hij soms zijn meerdere. ‘Hier is het, alsof de bewoner van het Noorden in hem, men komt in verzoeking te zeggen de Nederlander in hem, de man uit de Nederlandsche hanzenstad ginds in Noorwegen, den Romaanschen kijker had weggeworpen, dien de vreemde cultuur hem in de hand gedrukt heeft. Hier is de alzijdigheid bereikt.’

Zonder stil te staan bij de hulde, die in het voorbijgaan aan den Nederlandschen geest gebracht wordt, wijs ik alleen op de scherpzinnigheid, waarmee hier gescheiden is, wat de eeuw, wat de natie, wat het individu toebehoort. De teekening van gecompliceerde karakters, die is niet klassiek, niet helder, niet logisch; zij is Germaansch, diepzinnig, werkelijk; zij is niet het talent van Molière's, maar van Shakespeare's ras.

Indien ik niet het ongeduld van den lezer vreesde, zou ik moeilijk de verzoeking weerstand bieden, een oogenblik bij het hoofdstuk over Holberg's bronnen stil te staan. Thans moet ik hem raden, zich door eigen lectuur te overtuigen van de vernuftige wijze, waarop onderscheiden wordt tusschen dat, wat op waarneming van zich zelf berust (een uiterst moeilijk probleem bij een zoo objectief dichter als Holberg), wat op waarneming van de buitenwereld, wat eindelijk uit litteraire bronnen stamt. En dan de waardeering van 's dichters beteekenis voor zijn volk!

Voorwaar, wie met een feestschrift als dit den tweehonderdjarigen geboortedag van een groot man begroet, heeft een beter gedenkteeken voor hem opgericht, dan de beeldhouwer, die de overigens niet onverdienstelijke steenen figuur voor het ‘Kongelige Theater’ plaatste.

IX.

Het boek over Holberg verscheen in 1884. In 1883 was Brandes naar Kopenhagen teruggekeerd en had daar de eerste reeks van de voorlezingen over ‘De romantische school in Duitschland’ gehouden, welke later als zesde deel der ‘Hoofd-

stroomingen' verschenen zijn. Ofschoon in den tusschentijd de oogen van velen, die hem vroeger niet konden waardeeren, voor zijn verdiensten opengegaan waren, en ofschoon ook het getal niet gering was van hen, die van oordeel waren, dat Brandes een ander man geworden was, hing toch de zaak, waarover in 1871 gestreden werd, te nauw samen met vragen, die nog de gemoederen in beweging brachten, dan dat men elkander als vreemden onbevooroordeeld tegemoet zou komen en de kennismaking hernieuwen. De ontvangst schijnt minder hartelijk te zijn geweest, dan de nu beroemde schrijver misschien verwacht had, omgekeerd werd hem, niet geheel zonder reden, verweten, dat hij, nauwelijks in het vaderland teruggekeerd, zijn kritiek aan partijbelang dienstbaar maakte, en b.v. over Holger Drachman een veel ongunstiger litterair oordeel velde, nu deze zich van de democratische partij had afgewend, dan vroeger, toen hij tot de vrienden behoorde. Hoe het zij, de vreugde over het weerzien van het vaderland was niet onvermengd, en misschien is een zekere ontstemming mede tot de oorzaken te rekenen, die hem weldra weer op reis dreven. Althans in het jaar 1885 en in de volgende jaren reist Brandes in Polen en Rusland. Moge de relatieve objectiviteit hem thuis al een oogenblik begeven hebben; hier vindt hij ze terug. En weer bevruchten de reizen zijn geest. Wij hebben aan deze en de vroegere reizen als directe vruchten drie merkwaardige boeken te danken.

'Berlijn als Duitsche Rijkshoofdstad' (1885) is een boek met een eigenaardige physionomie. Het draagt het karakter van een dagboek en bevat stukken, die op zeer verschillende tijden en in zeer verschillende stemmingen geschreven zijn. Het mist daardoor de systematische orde en de overzichtelijkheid, de eenheid van toon en stijl, die andere werken stempelen. Toch ontbreekt hier niet eene zekere soort van eenheid. Deze bestaat vooral daarin, dat iedere bladzijde een moment vasthoudt. Wat voor ons reeds verleden is, is hier present. Het zijn onmiddellijke indrukken, en indrukken van een interessante plaats in eene belangrijke periode harer ontwikkeling, eene wereldstad in wording, Berlijn na den oorlog. Uiteraard is er iets abrupts in het boek. Echter bevat het verscheidene portretten in cartonformaat, waaraan men

den meester herkent. De schetsen van Bismarck en Moltke, om er slechts een paar te noemen, hebben geene geringe waarde, en zullen op den duur blijken op vele biographiën, die misschien op grond van rijker materiaal geschreven worden, dit voor hebben, dat zij leesbaar zijn. Voor Denemarken heeft het boek voorts deze beteekenis, dat het het eerste Deensche werk na den ongelukkigen oorlog van '64 is, waarin met sympathie over Duitschland gesproken en een poging gedaan wordt, den Duitschen en nog wel den Pruisischen geest te verstaan en te doen verstaan.

Een geheel ander karakter dragen de twee pendanten ‘Indrukken uit Polen’ en ‘Indrukken uit Rusland’, beide van het jaar 1888. Wij hebben hier weer ruimschoots gelegenheid, om Brandes' talent, zich in een nieuwe stof in te werken, te bewonderen. Ditmaal is het geen vreemde wetenschap - zooals toen hij over Lassalle schreef - maar de cultuur van twee vreemde volken, die hij bestudeerd heeft en voor zijn lezers schetst. En dat, zooals men van hem verwachten kan, met een gemak en een levendigheid, die doet vergeten, dat hij over zulke onbekende zaken spreekt. Beide boeken zijn op dezelfde wijze ingedeeld; een deel handelt over land en volk, een deel over letterkunde. Het zijn, zooals ik zeide, pendanten; het eene geeft Rusland van zijne schaduwzijde, als overweldiger, het andere moet Rusland van zijne lichtzijde geven, ofschoon ook hier schaduwkanten niet ontbreken; het eene geeft een volk in zijn décadence, het andere een volk in wording; het eene geeft romantiek, het andere moderne letterkunde. Daarom is het, dat men het boek over Polen met zoo'n weemoed weglegt; men heeft den indruk gekregen van een edel gevoelend, hoog ontwikkeld volk, dat den strijd tegen de brutale macht niet kan volhouden. Het andere boek daarentegen laat den indruk achter van een volk, waarin iets wordt voorbereid; deze pessimistische letterkunde schijnt het eerste ontwaken te zijn van een reus, die zich zijn kracht bewust wordt. Maar het is nog vroeg; misschien wrijft de kolos zijn oogen maar eens uit en legt zich op een ander oor.

De middelen, waarover Brandes beschikt, om onze aandacht te boeien, zijn legio. Hij zal vertellen hoe de Russi-

sche censuur in Polen te werk gaat. Onmiddellijk heeft hij voorbeelden bij de hand. Het Latijnsche vers: *nec timeo censores futuros* (ik vrees het oordeel der toekomst niet) wordt geschrapt, daar men *censores* door (Russische) censoren vertaalt. Uit een kookboek worden de woorden; ‘te koken op een zacht vuur’ verwijderd, daar de Poolsche spraak in dit verband het begrip ‘zacht’ uitdrukt door een woord, dat ook ‘vrij’ beteekent.

De schrijver zelf vraagt toestemming, voor een beschaafd publiek voordrachten over Poolsche letterkunde te houden. Dit wordt toegestaan, daar hij het plan te kennen geeft, Fransch te spreken; tegen Duitsch zou men meer bezwaar gehad hebben, daar zoo velen die taal verstaan. Echter lukt het hem niet, wanneer zijn stof zich in drie voordrachten nauwelijks laat samenpersen, de vrijheid te verkrijgen tot het houden eener vierde, want: drie lezingen zijn amusement, vier lezingen zijn onderwijs.

Leerrijk zijn de staaltjes van de scherpzinnigheid, waarmee men leert de censuur te bedriegen. Brandes citeert voor zijn hoorders een versregel van Mickiewicz: ‘o God! je bent niet 's werelds vader maar zijn.....’ Een beven ging door de menigte, - want ieder kende het vers, - tot de spreker eindigde ‘tyran’. Men had elkander verstaan. Maar de Russische censoren, die de plaats hadden goedgekeurd, wisten niet, dat in het origineel niet ‘tyran’ staat, maar ‘czar’. Zulke trekken teekenen tegelijk den toestand van het land en de driestheid van den schrijver. Hier is hij in zijn element; bewonderd door een kring intelligente menschen, tegengewerkt door een regeering, die geen vat op hem heeft, bezig met litteraire studie en toch agitatorisch werkzaam, de zaak opnemende der verdrukten, en toch met geen gepeupel zich inlatende, enthousiast voor vrijheid en geestes-aristocraat. Voeg daarbij het avontuurlijke der reis en het phantastische der vreemde omgeving, en gij begrijpt, met welke gevoelens Brandes op deze reizen terugziet. Dat is wat anders dan Kopenhagen met zijne eeuwige rechter- en linkerzijde.

Intusschen is het geen phantastisch beeld, dat ons van Polen voorgehouden wordt. Ideaal kan men het noemen, in zooverre als de nadruk gelegd wordt, niet op het accidenteele, maar op de diepere trekken van het volkskarakter, en deze,

in het licht van een zwaar lijden gezien, zich schooner uitnemen, dan zij misschien anders zouden doen. Maar het boek is geen onverstandige apologie van Polen. Het treurige lot van het land wordt niet slechts aan de hebzucht der buren geweten, maar evenzeer aan de phantasie der bevolking, die haar verstand geheel overwoekert, en aan haar gebrek aan zin voor de werkelijkheid. Aan den anderen kant hangen deze gebreken met groote nationale deugden, ridderlijkheid, gastvrijheid, een buitengewoon ontwikkeld eergevoel, samen.

Evenals elders treft ons ook bij de lezing van deze boeken het vermogen, om door een enkele vergelijking een volk, een boek, een litteratuur te karakteriseeren, en tegelijk een perspectief aan te brengen, waardoor wij het verschijnsel, waarvan sprake is, niet meer geïsoleerd zien. Als voorbeeld haal ik de volgende plaats aan, waar Brandes Polen Hamlet noemt en het Hamlet-achtige in alle Poolsche dichters terug vindt.

> ‘Zij staan van hun jeugd af allen in zijne situatie. De wereld is uit haar voegen en moet door hun zwakken arm weer in stand gebracht worden. Zij gevoelen als Hamlet allen het inwendige vuur en de uiterlijke onmacht van hun jeugd, hooggeboren als zij zijn, edeldenkend als zij zijn, de tijdsomstandigheden, die hen omgeven, als één groote verschrikking opvattende, tegelijk aangelegd tot droomen en handelen, tot peinzen en doortasten.
> Als Hamlet hebben zij hun moeder, het land, waaraan zij het leven verschuldigd zijn, vernederd gezien onder de hand van den gekroonden roover en moordenaar. Het hof, waartoe de toegang hun van tijd tot tijd openstaat, schrikt hen af, zooals Claudius' Hof den Deenschen prins afschrikte. Deze nakomelingen van Hamlet zijn als hij wreed tegen hun Ofelia, verlaten haar, als zij hen het hoogst bemint; zij laten zich als hij ver weg naar vreemde landen zenden, en wanneer zij spreken, veinzen zij als hij, kleeden hun bedoeling in vergelijkingen en allegoriën. Van hen geldt eindelijk, wat Hamlet van zich zelf zegt: Wees voorzichtig; want er is iets gevaarlijks in mij.’

Deze even goed gevonden als uitgewerkte vergelijking wordt nog overtroffen door de terstond daarop volgende wending, die ons het Poolsche nationale karakter toont tegen den achtergrond der overige Europeesche volken:

> ‘Het eigenaardig Poolsche is, dat, hetgeen hen zwak maakt en

> op hun weg hindert, niet hun reflexie is, maar hun poëzie. Terwijl de Duitschers van dit type ten gronde gaan in reflexie, de Franschen in uitspattingen, de Russen in luiheid, ironie over en opgeven van zich zelf, is het de verbeeldingskracht, die de Polen van het spoor brengt en oorzaak is, dat zij leven naast het leven.'

In zulke karakteristieken heeft Brandes zijn fort. Niet zelden gebruikt hij ze, om en passant zijn landgenooten een snauw te geven. In het boek over Rusland heet het naar aanleiding van Tolstoj's minachting voor menschelijke wijsheid:

> 'In Duitschland gelooven de scribenten aan het verstand en de beschaving, in Engeland aan de zelfstandige kracht van het individu, in Frankrijk aan talenten, in het Noorden aan zedelijkheid; Tolstoj is, zooals de Russen zoo dikwijls zijn, getroffen door de geringheid van den enkelen mensch tegenover het heelal.'

Eene phrase als deze moge van overdrijving niet vrij wezen, treffend is zij zeker, en zij bevat een kern van waarheid. Zij is geschikt, om onthouden te worden en om een betoog te vervangen. Maar wij staan hier toch op de grens van het *bon-mot*. En ziedaar een gevaar voor alle scribenten, die over een meer dan gewone mate van esprit vervoegen. De uitval tegen Noordsche schrijvers, die aan 'zedelijkheid' gelooven, is alleen als aardigheid te waardeeren; vat men ze als karakteristiek op, dan wordt zij onbillijk.

Nog eene schrede verder, en een schrijver gaat, om geestig te zijn, of ook omdat hij gewend is, in alle dingen autoriteit te wezen, op een toon van gezag schrijven over zaken, die buiten zijn competentie liggen. Ook Brandes maakt zich, verleid door zijn groot talent, daaraan soms schuldig. Wat moet men bv. zeggen, wanneer bij de bespreking der Russische letterkunde plotseling mythologische excursies gehouden worden, en een roover Soloveï, die een aangezicht als een vogel heeft en schreeuwt als een vogel, zonder spoor van bewijs, op dien grond tot een geest van den storm gemaakt wordt, en tegelijkertijd op één lijn geplaatst met een paar reuzen der Oudnoorsche mythologie, die in de gedaante van arenden door de lucht vliegen, of wanneer het goud en zilver, dat in het nest van genoemden Soloveï gevonden wordt, *mir nichts dir nichts* geïdentificeerd wordt met het goud, waarop de draak Fafnir lag?

Wij hebben hier met eene zwakheid in den schrijver te doen, die, zooals gezegd is, zich allicht onder invloed van populariteit ontwikkelt. Ik wensch mijn bewering toe te lichten door te wijzen op een opstel over ons vaderland in den bundel ‘Buitenlandsche Landstreken en Persoonlijkheden’. Deze bundel bevat voortgezette reisindrukken en sluit in zooverre bij de juist besproken werken aan. Het opstel, dat den titel ‘Holland’ draagt, is gedateerd van het jaar 1892. Het toont in hooge mate Brandes' talenten en zijn gebreken. Zijn talenten, want weinigen schrijvers zal het gelukken, gedurende een korte reis zoo juiste indrukken op te doen, en zooveel op te merken, wat meer tot het intieme leven van het volk behoort. Hij heeft met vele menschen gesproken, en waargenomen wat hier op litterair gebied omgaat. Is het volgende niet teekenachtig:

> ‘Herhaaldelijk stelde men de vraag: “Kunt u onze jonge dichters en het Nederlandsch, dat zij schrijven, verstaan? Dan feliciteeren wij u, want wij verstaan het niet.” - Op een avond in Amsterdam had ik een paar jonge poëten op mijn kamer, waarvan de eene mij zijn gedichten luid voorlas met enthousiasme en toewijding. De Nederlandsche taal klonk in zijn mond rijk en pompeus, maar de bedoeling kon ik niet verstaan: “Zij trad naar buiten in de glasachtige stilte.” - Ik brak hem af: “Wat verstaat men onder een glasachtige stilte?” - “Ja, als u zoo wilt vragen, kan men u geen lyrische poezie voorlezen.” - “De tranen trilden melodisch langs haar wangen.” - “Hoe dat melodisch?” - Och, dat verstaat u heel goed.’

Of het volgende:

> ‘Ja in de vreedzame academiestad Leiden zeide een beminnelijk en fijn beschaafd professor in de litteratuurgeschiedenis, toen ik in een gesprek maar even Ibsen's naam noemde: O, praat van hem niet! Ibsen - dat is de duivel.’[1)]

Maar neem nu eens de moeite, de Hollandsche woorden en volzinnen na te gaan, die in het opstel geciteerd worden, en

1) Voor de juistheid van Brandes' mededeeling kan ik natuurlijk niet instaan. Maar de plaats komt mij voor, vrij schilderachtig de gevoelens weer te geven die, althans voor weinige jaren nog, vele vertegenwoordigers eener oudere generatie tegenover den grooten Noorweegschen dichter koesterden.

ge slaat de handen in elkaar over zulk eene slordigheid, of liever onwetendheid. Natuurlijk, men kan een schrijver niet kwalijk nemen, dat hij niet alle talen verstaat van de volken, waarmee hij in aanraking komt. Maar wanneer iemand, zooals Brandes hier doet, zich vroolijk gaat maken op kosten van een volk en van zijn taal, dan doet hij toch wijs, indien hij zorgt, dat de citaten, die zijn vroolijkheid moeten staven niet al te veel fouten bevatten. Brandes vermaakt zich over advertenties van een bekenden chocoladehandelaar en citeert DRIEMAAL: *Van Houtens Cacao, best goodkoepest in gebruik*. Zoo iets stoort, niet omdat het een phrase vol fouten is, maar omdat het tegelijk een aardigheid moet wezen. Een schilder spreekt over Hollandsche vrouwen; zij hebben, vindt hij: *niet veel intelligenz*. Hierop volgt de verklarende opmerking: spreek uit *intellichrenz*. Dat onze *g* Brandes vreemd in de ooren klinkt, is begrijpelijk, en hij is niet de eerste, die dezen klank tamelijk onhandig door *chr* tracht weer te geven. Maar wie inlichtingen van dien aard geeft, behoort te weten, dat het woord in het Nederlandsch *intelligentie* luidt. Evenzoo: *Chrute Nacht*! voor: goeden nacht! En wat zegt men van: bevorder*u*ng van nijverheid; Het Standb*i*ld van Alva; de Jodebr*é*estraat? Op dezelfde wijze wordt met etymologie omgesprongen. Zoo vernemen wij even in het voorbijgaan als een uitgemaakte zaak, dat ons woord ‘oorlog’ niets anders is dan het Fransche ‘*hors loi*’.

Men kan zeggen, dat het kleingeestig is, aan spelfouten in boeken van beteekenis te blijven hangen. Voorzeker, waar dit op zich zelf staande gebreken zijn. Maar het is niet minder waar, dat alleen hij vertrouwen verdient, die zwijgt over hetgeen hij niet weet, en dat een stelselmatige verwaarloozing van bijzonderheden een geleerde tot een causeur kan maken. Welk vertrouwen kan men b.v. hebben in de opgaven omtrent Poolsche uitspraak in de voorrede van het hierboven besproken boek, wanneer men eenmaal opgemerkt heeft, hoe de schrijver dergelijke vragen behandelt? Men krijgt op zulke plaatsen den indruk alsof in Brandes oogen uitsluitend de litteraire kritiek een ernstige behandeling verdient, en of de litteraire criticus geroepen is, over alle mogelijke vraagstukken een definitief oordeel uit de mouw te schudden. Hier lijdt de kunst onder de behoefte, om veel te schrijven.

X.

‘William Shakespeare’, zoo heet het belangrijkste werk, dat Brandes in de laatste jaren geschreven heeft. Het boek, dat in 1896 verscheen, herinnert door zijn omvang (ca. 1500 bladzijden) aan de ‘Hoofdstroomingen’, onderscheidt zich echter daarvan door het ontbreken eener directe bijbedoeling en sluit ook door zijn stof en inrichting bij de reeks vroeger besprokene monographieën aan. Alleen was des schrijvers taak in dit geval te zwaarder, naarmate Shakespeare een meer omvattende geest dan een der vroeger behandelde geweest is, en het gebrek aan authentieke bronnen benevens de uitgebreidheid der litteratuur over dezen dichter het moeilijker maken, orgineel te wezen, zonder te phantaseeren. Zijne bedoeling legt de schrijver op de eerste bladzijde bloot:

> ‘Het sterkst boeit hij misschien hem, die van nature zoo ingericht is, dat hij vooral wordt gelokt en aangegrepen door dat individu, dat zich in het werk van een groot kunstenaar verbergt en openbaart. “Ik laat je niet los, voor je mij het geheim van je wezen hebt meegedeeld” is het woord, dat zulk een lezer van Shakespeare op de lippen komt.’

Wij herkennen hier het gezichtspunt, dat voor Brandes' kritische methode eigenaardig is. Duidelijker komt dit standpunt uit in de treffende slotpassage waar hij resumeert:

> ‘Shakespeare is niet 36 tooneelstukken en eenige gedichten pêlemêle door elkander gelezen, maar een mensch, dat gevoeld en gedacht, zich verheugd en geleden, gepeinsd, gedroomd en gedicht heeft.
> Al te lang heeft men gezegd: Wij weten niemendal van Shakespeare of: wat wij van hem weten, kan op een octavo-bladzijde staan. Al te dikwijls heeft men herhaald: Shakespeare zweeft onpersoonlijk over zijn werk. Zelfs een Swinburne heeft in onze dagen gezegd, dat zijn persoonlijkheid in zijn werken niet te grijpen was. Ten slotte kwam men met deze beweringen zoover, dat een bende stumperige dilettanten in Amerika en Europa moed kregen te ontkennen, dat William Shakespeare de maker van zijn levenswerk was, een ander de eer van zijn genie toekenden en hem zelf en zijn onvergankelijken naam met krankzinnige hoonende woorden overstelpten, die door alle landen weerklonken.

> In tegenstelling met deze opvatting van Shakespeare's onpersoonlijkheid en in mismoed over dezen stormloop van onkunde en inbeelding op een der grootste weldoeners van het menschelijk geslacht, is deze poging gewaagd.
> .....
> Die William Shakespeare, die onder Elisabeth van Engeland geboren werd te Stratford-on-Avon, die leefde en schreef in Londen onder haar en James, die opgevaren is ten hemel in zijne blijspelen, nedergedaald ter helle in zijne treurspelen, en 52 jaar oud in zijn geboorteplaats stierf - zijn wonderbare gedaante stijgt met groote, vaste omtrekken, met de frissche kleuren des levens, uit zijn boeken op voor het oog van een ieder, die ze met een open, ontvankelijk gemoed leest, met gezond verstand en met eenvoudig gevoel voor genie.'

Deze welsprekendheid is die van een enthousiasme, dat wel noodig was, om eene taak als deze niet halverwege op te geven. Want het moge waar wezen, dat men een dichter kent uit zijn werken, het is moeilijk, dikwijls ondoenlijk uit te maken, in hoeverre een stemming, die in een werk van een schrijver wordt waargenomen, - of ook, indien hij, zooals Shakespeare weinig subjectief was, slechts met min of meer zekerheid er uit wordt geconcludeerd - het uitvloeisel was eener logische opeenvolging van denkbeelden, òf het gevolg van uiterlijke ondervindingen, òf b.v. een grondtrek van het karakter, die in het gegeven geval slechts wat duidelijker op den voorgrond treedt dan elders. Te moeilijker, waar niet eens over de chronologie der werken van zulk een schrijver en over hun onderlinge verhouding onder de vorschers eenstemmigheid heerscht. De groote kunst van den criticus is in dit geval, niet meer te zeggen, dan hij verantwoorden kan. Over het algemeen kan men zeggen, dat Brandes in deze den waren tact bezit en voorzichtig in zijn uitingen is. Een voorbeeld volsta. Omstreeks het jaar 1607 toont zich in Shakespeare's werken eene ontstemming, die sterk afsteekt bij de vroolijkheid en humaniteit zijner jeugd. De dichter ziet nu de wereld zwart; eigenliefde, lafheid, geldzucht, gemeenheid overal, edele drijfveeren bestaan niet, waar zij in het spel schijnen te zijn, is toch een leelijke trek de bewegende kracht; helden zijn praalhalzen, zachtheid is weekheid, liefde is ontucht. Voor het eerst vindt die stemming

volledige uitdrukking in ‘Troilus en Cressida’. Het is vooral de onstandvastigheid der vrouw, die hier gehekeld wordt. De oppervlakkige beoordeelaar is klaar met zijn besluit: de dichter heeft pas een ongelukkig liefdesavontuur achter den rug. Maar de geschiedenis leert, dat voor sommige schrijvers een enkele ondervinding voldoende is, om stof voor een reeks werken te verschaffen, terwijl andere schrijvers behoefte hebben aan telkens nieuwe ondervindingen, om hunne inspiratie levendig te houden. De vraag is dus, tot welke dezer groepen Shakespeare behoord heeft. Het antwoord daarop moeten zijne vrouwengestalten geven. Deze leeren ons, dat een zoo veelzijdig dichter zeker een aantal modellen gebruikt heeft, maar tevens, dat vele tot één grondtype kunnen teruggebracht worden, dat de dichter dus een zelfde voorbeeld tot verschillende gestalten omvormde. De veranderde stemming tegenover het vrouwelijk geslacht kan op zich zelf genomen even goed hieruit verklaard worden, dat een vroeger avontuur in een nieuw licht gezien wordt, als dat de dichter een nieuw avontuur beleefd heeft. Het resultaat is dus, dat over deze vraag alsnog geen definitief oordeel kan uitgesproken worden.

Maar daarom kunnen wij wel enkele vingerwijzingen vinden, om de veranderde stemming te verstaan. En lezen wij door de regels heen in ‘Troilus en Cressida’, dan wordt ons althans een der bezwaren, die den dichter drukten, duidelijk uit een in het verband tamelijk overvloedige toespraak van Ulysses, die tegenover Achilles betoogt, hoe vluchtig de volksgunst is: wij herkennen hier Shakespeare die bezig is, zijn populariteit te verliezen. Hier geeft dus de beschouwing van het kunstwerk ons vasten grond onder de voeten. Maar de schrijver gaat nog een stap verder; hij wil ook toonen, hoe de tijdsomstandigheden wel aanleiding gaven om de menschheid zwart te beoordeelen aan iemand, wiens persoonlijke stemming hen tot eene pessimistische levensopvatting dreef. Hij vindt die aanleiding in de zedeloosheid van het Engelsche hof dier dagen. Hier is een punt, waar met het oog op de onvolledigheid der gegevens de grootste omzichtigheid noodzakelijk is. Want vooreerst moet opgemerkt worden, dat wie misanthropisch gestemd is, in elke hem omgevende werkelijkheid gemakkelijk voedsel voor zijn verachting der menschheid vinden kan. Maar ook indien men voldoende reden heeft,

om te vermoeden, dat er verband bestaat tusschen de zwartgalligheid van een dichter en de onzedelijkheid en verdorvenheid van een hof, waar hij zich ophoudt, dan moet toch, tenzij men bewijzen kan, dat een bepaalde gebeurtenis op den dichter een bijzonderen indruk maakte, dat wat men van die onzedelijkheid en die verdorvenheid vertelt, den indruk maken van illustratie; dat wil zeggen: geen der genoemde voorbeelden moet meer op den voorgrond treden dan de karakteristiek van den tijd vereischt; bij bijzonderheden, die alleen uit een criminalistisch oogpunt belang inboezemen, moet niet, of slechts terloops worden stilgestaan; de schrijver moet zich steeds herinneren, dat hij de psychologie van Shakespeare, niet de chronique scandaleuze van het hof van Jacobus I schrijft. Het komt mij voor, dat in dit opzicht de stof minder volkomen verwerkt is dan in de meesterlijke studie over Holberg, al geef ik toe, dat het oordeel over de noodzakelijke begrenzing uiteraard subjectief is, en dat bij de behandeling eener zoo preutsche stof eenige drieste grepen soms onvermijdelijk zijn.

Eene kritiek, die het boek in alle opzichten recht deed, zou meerdere vellen druks vereischen. Zij zal wel niet op zich laten wachten; zij zou in *dit* opstel eene onevenredige plaats innemen. Wij wenschen slechts den schrijver in zijn werk te herkennen. Ik wil daarom aan het reeds gezegde slechts een enkele opmerking toevoegen. Hier en daar vinden wij ook hier nog in den historicus den polemicus terug, die het met het Christendom niet vinden kan. Zoo krijgen Christendom en middeleeuwen alleen de schuld van het ongunstige oordeel, dat Shakespeare over Helena - alsmede over haar echtgenoot en haar minnaar - velt. Men kan den toon, waarop over deze personen gesproken wordt, grof vinden, men kan Homerus bewonderen, die in Helena alleen de schoone vrouw ziet, en ook voor de beide rivalen respect schijnt te koesteren; men kan bovendien de persoonlijke vrijheid als hoogste zedewet erkennen en, indien men lust heeft, den zinnencultus als hoogsten cultus, en toch van meening zijn, dat Diomedes gelijk heeft, wanneer hij vindt, dat Helena zooveel menschenlevens niet waard is, en haar op dien grond minder edele namen geeft, of wanneer hij spot met den ‘horendrager’ Menelaus. Het onderscheid tusschen Homerus'

en Shakespeare's oordeel over Helena's waarde ligt niet in de tegenstelling tusschen heidendom en Christendom, maar is die tusschen naïveteit en cultuur. Hoe zou Aristophanes Helena wel behandeld hebben, als het hem eens ingevallen was, haar in een zijner comedies op te laten treden? Dat Shakespeare onder Griekschen naam menschen van zijn tijd ten tooneele voert, is natuurlijk een feit van gansch anderen aard. Locale kleur is van jonger datum. Maar om te verklaren, in welk licht hij de Grieksche princes ziet, behoeven wij evenmin onze toevlucht te nemen tot het verdorven hof van James, als tot den (Germaanschen) stam, die ‘niettegenstaande alle pogingen der renaissance om het heidendom te doen herboren worden, eens vooral er toe opgebracht en er aan gewend is, de zinnen als verzoekers te beschouwen, die in den vuurpoel brengen, en waarvoor het genot het verbodene, de geslachtelijke aantrekking iets onwaardigs is.’ Eenmaal het Homerisch verhaal met critische in plaats van met bewonderende oogen beschouwende, is het natuurlijk dat de dichter de voorbeelden van overspeelsters en bedrogen echtgenooten, die hij in zijn omgeving te over waarnam, gebruikt heeft.

XI.

Aan een Nederlander, die Brandes bestudeert, dringt zich onwillekeurig de vergelijking op met een landgenoot, die als hij populair en inpopulair geweest is - populair bij het lezend publiek, impopulair bij de machthebbenden - en die als hij baanbreker geweest is in de litteraire critiek. Er is inderdaad veel overeenstemming tusschen Georg Brandes en Conrad Busken-Huet. Als Huet heeft Brandes zich door zijn scherpe pen vijanden gemaakt, vooreerst onder de kerkelijken, daarnaast onder de toonaangevers in 's lands politieke leven. Als Huet heeft Brandes zich ruimte moeten verschaffen, door het land te verlaten, en heeft hij niet alleen een wijkplaats gezocht in een cultuur-centrum, dat meer dan eenig ander zijn rechtzinnigen landgenooten antipathiek was (‘het hemeltergend wuft Parijs’, de nachtmerrie onzer zelfgenoegzamen, - Berlijn, de hoofdstad van Denemarkens erfvijand), maar ook zijn landgenooten onthaald op een be-

schrijving van zijn nieuwe vaderstad (‘Parijs en Omstreken’ - ‘Berlijn als Duitsche Rijkshoofdstad’). Als Huet heeft Brandes zich aanhoudend beklaagd over de kleinheid van zijn land, en heeft hij ondervonden, wat het lot is van een groot talent, dat voor een klein publiek schrijft. En eindelijk hebben deze beide merkwaardige mannen met elkaar gemeen, dat zij een nieuwe kritische methode in hun land invoeren, en dat zij, niettegenstaande al hun minachting en-gros voor de letterkunde van hun vaderland, over de groote dichters van datzelfde vaderland de beste en meest waardeerende studiën geschreven hebben, die er bestaan.

Maar in karakter zoowel als in den aard hunner polemiek toonen beide schrijvers belangrijke tegenstellingen. In ons vaderland, waar de moderne vrijdenkerij van theologen is uitgegaan, heeft zij ook lang een theologisch, ja een stichtelijk tintje behouden; Huet begint als predikant en behoudt niettegenstaande zijne scherpe bijbelkritiek, nog langen tijd een zekere gehechtheid aan, althans zekeren eerbied voor kerkelijke gemeenschap. Brandes staat als Israëliet van nature vrijer tegenover de Christelijke dogmatiek, waarvan hij zich niet eerst heeft behoeven los te maken. Het kan ons een oogenblik verbazen dat de sterkste hartstochtelijkheid in deze niet als gewoonlijk aan de zijde van den renegaat is, maar aan die van den schrijver, die geen zielestrijd van dien aard heeft doorgemaakt. De oorzaak daarvan is zeker voor een deel te zoeken in den veel heftigeren uiterlijken tegenstand waarmee Brandes te kampen had, in de macht der Deensche staatskerk, omstandigheden, veel meer irriteerend dan het weegeschrei, dat indertijd in ons vaderland tegen de ‘Brieven over den Bijbel’ opging. Voor het overige blijkt hieruit een verschil in karakter, dat zich in de geheele productie der beide mannen openbaart. Huet is in zijn beste stukken satyrisch, Brandes is hartstochtelijk; Huet is fijn, Brandes bloemrijk; Huet teekent, Brandes schildert. In onbevangenheid van oordeel is Huet, waar het strijdvragen geldt, de meerdere van Brandes. Hij toont ook grooter tact en bescheidenheid, waar hij van zich zelf spreekt, en men zal van Brandes niet kunnen getuigen, wat Prof. van Hamel in zijn schets van Huet getuigt[1)]: ‘Hij liet het aan

1) Mannen van Beteekenis 1886. 1, p. 59.

anderen over, om den Franschen te beduiden welk een hooge plaats deze Nederlander in de wereld der wetenschap en der letteren innam.' Maar daarmee hangt samen, dat Brandes meer dan Huet vooral in zijne latere jaren deed, midden in het leven staat, dat hij zich door den tegenstand, dien hij ondervindt, er niet toe laat brengen, zijn land ondergang te profeteeren, maar met bewustheid aan de hervorming van zijn volk werkt, en aan zijne zaak gelooft. Wij hebben gezien, welk gevaar om tot partijganger omgeschapen te worden er voor den litterairen criticus in zulk een zienswijze bestaat. Wij moeten van de andere zijde erkennen, dat zij eene stimuleerende macht van den eersten rang is. In het politieke gaan beiden uit van oppositie tegen eene regeerende, met zich zelf tevreden partij, die wel is waar ginds conservatief, hier liberaal heet, doch waartegen aan beide zijden dezelfde beschuldigingen: doctrinairisme en afkeer van verandering worden ingebracht. Maar terwijl Huet op den duur havent in de absolute monarchie, sluit Brandes zich van jongs af bij de democraten aan, zonder twijfel een practischer standpunt, maar minder voldoening schenkend aan de ook bij Brandes niet ontbrekende aristocratische neigingen. In dit verschillend standpunt reflecteert zich de tijdruimte van vijftien jaar, die tusschen beide schrijvers ligt. Reeds de critische geesten eener vroegere generatie hadden bezwaren tegen het parlementairisme van het jaar 1848; zij stonden voor een kloof, van waar òf terugkeer tot de *ware* monarchie òf de sprong naar de democratie gewaagd moest worden. Huet, die nog geen democratische partij zich ziet ontwikkelen, waarop *iets* te bouwen valt, keert om; Brandes springt over de kloof. Welke tweespalt hierdoor in zijn sympathiën ontstond, hebben wij reeds aangeduid; erkend moet worden, dat hij zich hierdoor als lid van een jonger geslacht kenmerkt.

Dezelfde tegenstelling tusschen den door aanleg critischen, door familietraditie en opvoeding conservatieven Nederlandschen en den van nature revolutionnairen, door tegenstand vroeg geprikkelden Deenschen schrijver toont zich in beider oordeel over menschen en boeken. En ook hier maakt het onderscheid in leeftijd de klove te grooter. Men kan zich, een opstel van Huet en een van Brandes na elkander lezende, nauwelijks meer begrijpen, hoe Huet eenmaal in ons land

aanstoot heeft kunnen geven, en men komt zoodoende eerst tot het bewustzijn van den afstand, die de nu levende generatie scheidt van die van voor vijf en twintig jaren. Men vergelijke b.v., wat beiden van Madame de Staël's ‘Delphine’ zeggen. Ik wil nu afzien van de grootere uitvoerigheid en veelzijdigheid van Brandes' opstel en alleen nagaan, wat beider oordeel over de moreele beteekenis van het boek is. Huet vat het vraagstuk, dat hier aan de orde is, bijna puur menschelijk op en ziet nauwelijks zijne maatschappelijke zijde. Delphine is eene vrouw, die leeft, zooals haar goeddunkt, en het oordeel der wereld tart. Huet merkt op, dat het boek in zijn tijd wel velen ergerde, en ook geschikt was dat te doen, maar dat wij, die van vrouwen-emancipatie nog veel dwazer dingen gezien hebben, voor deze verontwaardiging de schouders ophalen. De hoofdbeteekenis van het boek is volgens hem geen slag in het aangezicht der maatschappij, maar een aanklacht tegen de mannen, die met meer recht van onmannelijkheid beschuldigd worden, dan zij vrouwen van onvrouwelijkheid betichten. Deze strekking heeft het boek met ‘Corinne’ gemeen. Wij vergeven daarom Delphine hare stoutigheden die ons overigens niet aantrekken. - En nu Brandes? Hij ziet in ‘Delphine’ een pleidooi voor de echtscheiding, een pleidooi, dat verscheen in hetzelfde jaar, waarin het concordaat met den paus gesloten werd. En de gedachte van het werk is naar zijn opvatting zoo weinig verouderd, dat men eer kan zeggen: zij begint nu pas door te dringen en is in vele landen van Europa nog contrabande. Het boek is dus een boek van de toekomst; de schrijfster eene revolutionnaire vrouw. Maar dat is niet genoeg; wij moeten ook verstaan, hoe zich in Mevrouw de Staël deze denkbeelden ontwikkeld hebben. De schrijver legt ons haar huwelijksleven bloot, haar scheiding van haar echtgenoot, haar verhouding tot Constant, die voor den vader van haar dochter doorgaat, louter dingen, die Huet voorbijgaat met de opmerking: ‘zij is vroeg getrouwd met een man, dien zij kon eeren en hoogachten, al maakte zijn leeftijd eene romaneske liefde onmogelijk; zelve eene geliefde dochter, is zij door lievenswaardige kinderen op de handen gedragen.’ Huet zwijgt liefst over onregelmatigheden als de zoo even aangeduide, hij wil ze niet zien, of - zooals b.v. bij George Sand, waar men niet kan vermijden er over te spreken - hij verontschuldigt ze en wijst er op,

dat de maatstaf van zedelijkheid niet altijd voor den kunstenaar dezelfde kan wezen als voor de gemeenen man; Brandes vergoelijkt den levenswandel van Mevrouw de Staël niet, maar hij prijst dien, niet om de ongeregeldheid maar om den vrijheidszin, waarvan die ongeregeldheid blijkt geeft, en op George Sand's gedrag maakt hij alleen deze aanmerking, dat het in den beginne niet vrij van ostentatie was. Duidelijk openbaart zich hier het verschil tusschen den predikant, die zich uit een maatschappij vol vooroordeelen tot een liberaal oordeel opwekt, en den oppositioneelen scribent, wiens stokpaard is geworden ‘geen stokpaarden’, en die alleen gevaar loopt, in de prediking van het individualisme doctrinair te worden.

Het is niet zonder belang, waar te nemen, hoe verschillend beide schrijvers soms op denzelfden indruk reageeren. Beiden citeeren het motto: ‘*Un homme doit braver l'opinion, une femme doit s'y soumettre*.’ Maar voor Huet staan deze woorden, ‘met een kreet van wanhoop, voor het minst met een smartelijke verzuchting’ gelijk, terwijl zij voor Brandes een aanklacht beteekenen. Beiden citeeren het oordeel van den *Mercure*: ‘Delphine spreekt over de liefde als eene bacchante, over God als een kwaker, over den dood als een grenadier, en over de moraal als een sofist.’ Maar Huet deelt dit oordeel mee als een staaltje van de kritiek dier dagen, een oordeel, dat, ‘hoe ongeloofelijk het het thans schijnen moge,’ inderdaad eenmaal uitgesproken is. Brandes daarentegen spreekt aldus: ‘Groote woorden, maar dezelfde groote woorden, die de toekomst bestendig hooren moet van den tandeloozen voortijd, wiens zwaar geschut altijd tot aan de monding geladen is met het natte kruit van het kerkgeloof en de papieren kogels der bekrompenheid’. Hoe kookt en bruist hier het inwendig vuur, dat beurtelings Brandes' zwakheid en zijn kracht uitmaakt, dat hem dikwijls onrechtvaardig doet zijn, maar aan zijn boeken zulk een hooge poëtische beteekenis en zulk een wegsleepende kracht geeft.

Het is dit inwendig vuur en de daarmee gepaard gaande beweeglijkheid van geest, waaraan Brandes zijn eeuwige frischheid te danken heeft. Bij dezen zwier schijnt de stijl van Huet, hoe geestig hij ook dikwijls wezen moge, soms

mat, en moeten wij, om een waardig object ter vergelijking te vinden, onder kunstenaars van den eersten rang, het naast wel onder Noorweegsche romanschrijvers zoeken. En nog in een opzicht schijnt het mij toe, dat Brandes in zijn beste stukken Huet verre overtreft: in diepte van psychologisch inzicht. Daarentegen heeft hij nimmer getracht, wat Huet met succes gedaan heeft, belletristische lauweren te plukken. Romans en novellen heeft hij niet geschreven; synthese volgt bij hem altijd op analyse, en zijn dichterlijke phantasie staat in den uitsluitenden dienst van zijn onderzoek. In omvang van studie geven beide geleerden, - indien het mij vrijstaat zoo iets op een indruk af te begrooten - elkander weinig toe. Beiden gaan, zooals gezegd is, van hun vaderlandsche letterkunde uit, doch strekken hunne belangstelling weldra over geheel Europa uit; schrijft Huet ‘Brieven over den Bijbel’, Brandes beweegt zich reeds in zijn jonge dagen op aesthetisch en philosophisch terrein en polemiseert o.a. tegen Nielsen's dualisme; neemt Huet kennis van Indische toestanden, Brandes reist in en schrijft over Polen en Rusland; is Huet politicus, Brandes bestudeert oeconomen als Lassalle, staatslieden als Disraeli[1]; tegenover boeken als ‘Het land van Rembrand’, kan men studiën als ‘Ludvig Holberg’ of met nog meer recht ‘William Shakespeare’ stellen. Beide mannen hebben de cultuur van hun land in zich opgenomen, en nog wat meer, en met het mededeelen van dat meerdere hebben zij de schuld afgedragen, waarin wij allen door geboorte en opvoeding bij ons vaderland staan.

XII.

Het nu reeds twaalf jaar oude portret van Brandes, dat de eerste bladzijden van ‘Berlijn als Duitsche Rijkshoofdstad’ siert, toont een man in de kracht van zijn leven. De gesloten mond en een strakke trek om de ooghoeken geven blijk van energie en van een zwaren levensstrijd. Een geweldige haarbos, in het midden vaneen gescheiden - geen

1) Ik merk in 't voorbijgaan op, dat ook van Huet's hand een opstel over Disraeli bestaat, wat natuurlijk aan de portée van bovenstaande vergelijking niets verandert.

kunstenaars-coiffure - zet aan het ernstige profil levendigheid bij. De intelligente oogen zien u doordringend aan en schijnen verlangend te weten, wat ‘het geheim van uw wezen’ is. Vriendelijk is de uitdrukking niet, en men begrijpt, dat deze mond, om zich te ontplooien, moet beginnen te spreken. Maar men ziet tevens, dat wanneer hij zich opent, het geen nietsbeteekenende woorden zijn zullen, die van deze lippen vloeien. Deze strenge trek is het gevolg van een langdurigen inwendigen strijd. Portretten uit Brandes' jeugd leveren bijdragen tot het verstaan van deze strakheid. Een afdruk in ‘Politiken’ van 3 November 1896 geeft eene teekening van het jaar 1869. De uitdrukking is hier jeugdiger en in zeker opzicht zachter, maar toch bespeurt men om de lippen een trek van slechts met moeite verborgen menschenverachting. Het Kopenhaagsche ‘Studentenblad’ bracht bij gelegenheid van Brandes' jubileum een teekening, voorstellende zijn eerste optreden op den katheder. Het gezicht is hier in sterke beweging; men ziet, dat de jonge spreker strijdlustig is en moeite heeft, zijn trekken te beheerschen. Het portret van 1885 daarentegen toont de zelfbeheersching van den man, die veel heeft moeten resigneeren, maar aan zijn hoogste roeping trouw is gebleven, ja, tot een steeds klaarder bewustzijn omtrent die roeping gekomen is.

Die volharding is een hoofdtrek, niet slechts van Brandes' aangezicht, maar ook van zijn karakter. Aan haar dankt hij, dat hij vóór zijn ouderdom een Europeesche vermaardheid verworven heeft. Hij staat thans op een hoogtepunt. Zijn talent is nog onverzwakt - pas een jaar geleden heeft hij daarvan het bewijs geleverd - in geheel Europa en over den Oceaan wordt aan zijn oordeel in litteraire zaken waarde gehecht, en ook in Denemarken begint men langzamerhand in te zien, wat het beteekent, een schrijver van zijn rang onder zijn landgenooten te mogen tellen. Bij gelegenheid van den feestdag, waarop zijn eerste optreden herdacht werd, heeft hij kunnen ondervinden, dat niet slechts diegenen hem huldigen, die hun enthousiasme niet beter weten uit te drukken dan door eene vergelijking met den goeden God, maar dat de meeste kunstenaars en schrijvers van zijne generatie en in nog meerdere mate de jongeren zich tegenover hem verplicht gevoelen. Wel ontbreekt het hem niet aan tegenstanders, maar

daar tegenstand voor hem eene levensbehoefte is, kan men hem hierom niet beklagen en slechts wenschen, dat het hem gegeven moge zijn, in de volgende jaren zijns levens uitsluitend een kamp om denkbeelden te strijden, en dat al wat den partijstrijd tot nu toe zoo onverkwikkelijk maakte buiten zijn sfeer moge blijven.

De politiek beheerscht in ons werelddeel vele harten; in de Skandinavische landen is zij de athmospheer geworden, buiten welke men niet ademen kan. Maar gelijk de *αἰθήρ*, waarin de goden leven, hoog boven den *ἀήρ* der stervelingen, den gelukkige, die hem inademt, met een bewustzijn van het onsterfelijke vervult, zoo is ook de aetherische zone der kunst een vrij gebied, ver verheven boven de luchtstreek, waar men de rechter- of de linkerzijde aanhangt. In deze aetherische luchtstreek beweegt zich dat, wat in Brandes onsterfelijk is.

Als in 1871 houdt Brandes ook nu zijne voorlezingen, die door zijne partijgenooten bewonderd en aangekondigd, maar helaas, maar al te dikwijls om geen andere reden geprezen worden dan deze, dat zij niet academisch zijn. Wat wij hem toewenschen, is een publiek van dezulken, die in den *αἰθήρ* kunnen ademen, en die in bewondering voor de hooge kunst, die hier gediend wordt, een oogenblik vergeten elkander op grond van politieke vijandschap den rug toe te wenden. Dat is de overwinning, die Brandes in de eerstvolgende jaren moet behalen. En zulk eene overwinning zal tevens een zegen voor zijn land zijn.

Indien wij zoo kort mogelijk moesten formuleeren, waarin naar onze meening de beteekenis van Brandes bestaat, dan zouden wij zeggen: die beteekenis is tweeërlei. Voor Denemarken is Brandes een zaaier. Hij maakt voor zijn land een stuk Europeesche beschaving toegankelijk. Hij bewandelt paden, die vóór hem geen Deen bewandelt heeft; hij spreekt gedachten uit, die vóór hem geen Deen althans in populairen en tegelijk waardigen vorm uitgesproken heeft. Het moge waar zijn, dat de ideeën, als wier ijverige woordvoerder hij opgetreden is, evenmin nieuw als in zijn land ten eenenmale onbekend waren, - even waar is het, dat zij tot kort geleden niet, en ook nu nog slechts in geringe mate tot het geestelijk eigendom van het beschaafde deel der natie be-

hooren, dat onder de velen, die ze te licht bevonden, maar weinigen zijn, die ze gewogen hebben. Na Brandes' optreden is het karakter der Deensche letterkunde inderdaad veranderd, en zijn de schrijvers niet slechts begonnen, onderwerpen te kiezen, die kort te voren in deze idyllische athmospheer tot de ongehoordheden zouden behoord hebben, maar ook ze op een nieuwe wijze te behandelen. Men behoeft niet blind te wezen voor de gebreken dier jongere kunstenaars, om toch in te zien, dat zulk een succes bijna alleen staat, en dat een land aan een criticus met zulk een talent om te wekken verplichting heeft. Voorts is Brandes voor Denemarken, ja voor geheel Skandinavië de invoerder eener nieuwe kritische methode. Dit is zeker zijne hoofdverdienste; hier heeft hij zeker het meest gedaan, om Denemarken te moderniseeren. Wanneer men nagaat, welk een ontwikkelingsgang de schrijver heeft moeten doorloopen, om van de in zijn jeugd alleen heerschende aesthetica van Heiberg tot die van het hedendaagsche Frankrijk en ten slotte ook tegenover deze tot een onafhankelijk standpunt te komen, dat zijn eigendom is, dan krijgt men een indruk dat deze afstand - van de systematische kritiek tot de individueel-psychologische - nog grooter is dan die van de laat-romantische poëzie tot den modernen roman. Met het bovenstaande hangen Brandes' verdiensten tegenover zijne moedertaal nauw samen. Hij heeft met haar geworsteld en is haar meester geworden. Voorheen het vehikel eener hooge maar betrekkelijk eenzijdige, voornamelijk lyrische kunst en van eene even verdienstelijke, maar over het algemeen nuchtere geleerdheid, wordt zij onder zijne handen het voertuig eener kunst, die tegelijk wetenschap, eener wetenschap, die tegelijk kunst is. Zijn Oostersch temperament, onder den invloed van hartstochtelijke polemiek, drukt op haar, die als gemaakt schijnt, om de uitdrukking van weemoed te wezen, een stempel van gevatheid en geestigheid, van hoog enthousiasme en bijtend sarcasme.

Voor Europa is de beteekenis van Georg Brandes eene andere. De denkbeelden, die hij verkondigt, zijn voor een aanzienlijk deel op de Europeesche markt gekocht, en wij koopen ze dus niet bij hem terug. En evenmin komt zijne kritische methode een Europeesch publiek zóó verbazingwekkend voor, dat het in de verzoeking zal komen, hem òf voor den eenigen criti-

cus te houden, die ooit geleefd heeft, òf hem alle talent in deze richting te ontzeggen. Maar wij zien in hem toch een der leiders van de denkende menschheid onzer dagen, wiens oordeelvellingen men wel niet voor evangelie houdt, maar toch met ernst overweegt, en wij bewonderen in zijn talent vooral, wat in het bijzonder hem toebehoort, het vermogen, om een kunstenaarsziel te verstaan en het saillante in een kunstwerk met een greep te vatten en bloot te leggen. Onder de bekoring zijner taal zullen uiteraard voornamelijk zij komen, die zijne werken in het origineel lezen; daar Brandes veel zijner boeken vertaalt, gaat voor een aantal niet-Deensche lezers deze bekoring verloren. Daarentegen zijn wij hem meer dan iemand dank verschuldigd voor de ontsluiting van de schatkamers der nieuwere Skandinavische letterkunde. Hierdoor is hij ook voor Europa een zaaier. Hij heeft niet alleen Europa naar Denemarken, hij heeft ook Denemarken naar Europa gebracht. Men kende van de Denen: Andersen, van de Zweden: Tegnér en hier en daar Runeberg, van de Noren: misschien Björnson, zoo eenigszins; Brandes doet ons verstaan, dat deze namen niet boeken representeeren, maar menschen. Men had Holberg gekend - voor honderd jaar - maar was zijn naam vergeten. Brandes vestigt op hem de aandacht van het lezend Europa. Men kende de namen nauwelijks van Hauch, Christian Winther, Paludan-Müller en zoovele anderen; Brandes schrijft over deze mannen zijne sympathieke essays en wint voor hen lezers in vreemde landen. Thans bestaat tusschen het Skandinavische Noorden en de andere Europeesche landen een druk letterkundig verkeer; een der Skandinavische landen behoort zelfs tot de toonaangevende in het litterair Europeesch concert. Het zou overdreven zijn, dat alles voor het werk van dezen eenen Deenschen schrijver te willen verklaren; Noorwegen heeft zonder eenigen twijfel de eer, die het thans ten deel valt, aan het genie van zijn eigen dichters te danken. Maar wel moet gezegd worden, dat Brandes meer dan iemand anders heeft bijgedragen, om den vreedzamen zegetocht der beroemde litteraire wikingen door Europa te verhaasten. Deze Johannes de dooper is een prediker in de woestijn geweest, naar wien de scharen geluisterd hebben.

Brandes behoort tot die schrijvers, op wie het gemakkelijk is, aanmerkingen te maken. Hij is heftig, hij is overmoedig, hij behandelt zijne tegenstanders als kleine kinderen, hij doet soms, of 'correct linkerzijde-man' en 'goed dichter' synonieme begrippen waren, hij spreekt van tijd tot tijd over de zwaarste metaphysische problemen, alsof hij alleen de oplossing kende, hij prijst gaarne zichzelf, hij is dikwijls onnauwkeurig in het kleine, hij laat in zijn boeken meer drukfouten staan, dan wenschelijk is. Maar hij heeft een ding, dat meer waard is dan de negatie van al die gebreken: hij heeft werken geschreven van blijvende waarde. Ik herinner mij het oordeel van een mijner leermeesters aan de Leidsche Hoogeschool over een schrijver, die zich moeite gaf, om correct te wezen. 'Van dien man leer je nooit wat, al heeft hij gelijk'. Men kan het omgekeerde van Brandes zeggen: Van dien man leer je altijd wat, al heeft hij ongelijk.

Naar aanleiding van Lassalle zegt Brandes: 'is het rechtvaardig of verstandig, eeuwig aan de zwakheden en gebreken van een machtigen geest te blijven hangen?' en hij beweert, dat wie zulk een gewicht op het negatieve legt, geen *portret* van den man kan schilderen. Indien het mij gelukt is, het positieve in dezen merkwaardigen scribent te doen uitkomen, door het negatieve als contour, niet als gebrek op te vatten, *zoo berouwt mij deezes arbeids niet*.

R.C. BOER.

Decentralisatie in Nederlandsch-Indië.

> ‘Zommighen moghte het wel vreemdt voorkomen, dat ik my onderwind, zaaken, die, al oover een wyle, van etlyke schrandere oft arbeidzame hersenen in onze taal gemeldt zyn, weeder in de zelfste te vertoonen. Doch hun gelieve zich te erinneren, dat eenen ijghelijke niet alles te voore komt, en vaacken de tydt yet verborgens openbaart, 't welk, aanmerkelyk van zelf, ook dikmaals tot ontfouwing van 't ouwde dient, en daaronder gemengd als nieuw, de zinnen aanlokt tot leezen en herleezen van geschiedenissen, zonder 't onthouden der welke 's Lands behoudenis last lijdt.’
> P.C. Hooft, Nederlandsche Historien. Opdragt, 1642.

Van de leden van het nieuwe Kabinet heeft de Minister van Koloniën zeker niet de lichtste taak. De weldra door hem aan de Staten-Generaal voor te leggen Indische begrooting voor 1898 sluit ongetwijfeld, evenals die van vorige jaren, met een tekort van ettelijke millioenen; - de inkomsten zijn onvoldoende, de koffiebaten steeds verminderende, nieuwe belastingen niet in te voeren; aanzienlijke stijging van de nu gehevene is niet spoedig te verwachten, wèl vermeerdering van uitgaven; vooral de Atjeh-oorlog eischt zware offers van de schatkist. En zóo is reeds vele jaren de ongezonde toestand der financiën van Nederlandsch-Indië.

Wenschelijk is 't zeker, en betrekkelijk weinig moeite kan 't kosten, door het sluiten eener leening voor irrigatiewerken en spoorwegen, de Indische begrooting van zware posten te ontlasten, hierdoor meer evenwicht te brengen tusschen ontvangsten en uitgaven. Maar hiermede is niet te volstaan;

want dringend noodig is: het verzekeren van een zuiniger, een beter beheer der geldmiddelen in Indië; en dit zal veel beleid, veel arbeid en veel tijd vorderen.

Aan één van 's Ministers ambtsvoorgangers, wijlen Mr. W.K. Baron van Dedem, moet de eer worden nagegeven dat hij heeft doen blijken van meer dan gewoon financieel beleid; dat hij heeft getoond in te zien hoe hier het ware, het éénige geneesmiddel is *decentralisatie*; dat hij den moed heeft gehad het groote hervormingswerk te ondernemen; en zeer te betreuren is 't, dat hij, na nauwelijks de eerste hand daaraan te hebben geslagen, den arbeid heeft moeten staken, wegens het, om redenen buiten zijn beleid, aftreden van het Kabinet waartoe hij behoorde. Van den tegenwoordigen Minister is echter te verwachten, dat hij den weg hem door dien geestverwant gewezen ook betreden, diens gestaakten arbeid weder opvatten zal, met den vasten wil dien te voleinden.

Welke verrassend schoone resultaten onze Indische nabuur door financieele decentralisatie heeft verkregen, gaf Professor J. de Louter reeds meer dan tien jaren geleden duidelijk te aanschouwen in zijn in *De Gids* van Januari en Februari 1887 geplaatst opstel, getiteld: ‘Decentralisatie in Britsch-Indië’. Vele jaren vroeger had Mr. J.P. van Bosse in hetzelfde tijdschrift (1875 - Novembernummer - Decentralisatie in Nederl.-Indië) reeds op dat Britsch-Indisch voorbeeld tot navolging voor onze Oost-Indische bezittingen gewezen; en dewijl thans nog niet gezegd kan worden dat het een algemeen gangbare meening is dat financieele, tevens administratieve decentralisatie voor Nederlandsch-Indië wenschelijk is, zelfs personen die daar hooge staatsambten hebben bekleed dat nog betwijfelen, schijnt het mij nuttig dit onderwerp nog eens hier te behandelen. Langdurige dienst bij het gewestelijk bestuur in Indië, waarbij ik alle rangen doorliep, die mij van de groote verscheidenheid van landen en volkeren, welke de Indische Archipel bevat, veel van nabij deed zien; die mij vele jaren bestuurshoofd deed zijn, achtereenvolgens van vijf gewesten, zoo op Java en Madoera als in de Buitenbezittingen; de ondervinding daarbij opgedaan schonk mij de volle overtuiging dat decentralisatie, als hier bedoeld, zoo voor een zuiniger, een beter beheer van de financiën, als voor een krachtiger ontwikkeling onzer bezittingen in Indië, hoogst nuttig moet zijn; - en

zoo is wel verklaarbaar mijn streven om deze overtuiging ook bij anderen te vestigen, haar meer algemeen te maken.

Is de twijfel, in deze bij nog zoovelen hier te lande bestaande[1)], te wijten aan gemis aan belangstelling, waardoor het over het onderwerp geschrevene niet werd gelezen? Waarchijnlijk wel voor een deel, doch ook voor een deel aan te groote gehechtheid aan het bestaande, aan afkeer van hervormingen in het algemeen, vele oud-gasten zoo eigen.

Als het Prof. de Louter, die in 1888 over dit onderwerp ook eene lezing hield in het *Indisch Genootschap* (gepubliceerd in de Indische Gids van dat jaar, 2e deel, blz. 1577 en v.), niet is mogen gelukken die tegenstanders voor zijne denkbeelden te winnen, zal ik er zeker niet in slagen hen tot ander inzicht te brengen. Ik vlei mij echter met de hoop dat het hier geschrevene onder de oogen zal komen van onbevooroordeelden en van nog zoovelen die hunne gedachten nog niet over dit onderwerp lieten gaan. Voor dezen kan het nuttig zijn een beknopte beschrijving, een overzicht te geven van de financieële decentralisatie in Britsch-Indië[2)], alvorens in beschouwingen te treden over de wenschelijkheid en mogelijkheid om ook in Nederlandsch-Indië dien weg in te slaan.

Toen in 1858 het bestuur over Britsch-Indië van de Oost-Indische Compagnie op de Kroon overging, waren ook dáar de inkomsten onvoldoende, de financieële moeilijkheden van het Gouvernement zeer ernstig. Het onderdrukken van den in 1857 uitgebroken opstand en het herstellen van de rust en orde vorderden zeer groote uitgaven, deed de Staatsschuld met ruim 42 000 000 pd. st. toenemen; er was schier geen enkel onderdeel van het bestuur dat geen reorganisatie moest ondergaan; allerlei verbeteringen waren dringend noodig. Maar géén hervorming was zóó urgent als het instellen van een goed werkend stelsel van publieke rekenplichtigheid en

1) Van de opinie in Indië spreek ik hier niet, omdat het wel bekend is dat decentralisatie daar voor de Eurpeesche maatschappij niet wordt gewenscht uit vrees voor meer belasting.

2) Ik geef hier slechts een overzicht van de *financiëele* decentralisatie, geput uit de beste Engelsche werken; dit acht ik voor mijn betoog voldoende. Hoe daarnevens de *administratieve* decentralisatie in Britsch-Indië tot stand kwam, kan de belangstellende lezer uitvoerig beschreven vinden in het bovenvermelde opstel van Prof. de Louter. (*De Gids*, 1887, Jan en Febr.)

van nauwkeurige financiëele contrôle. In zijne bezorgheid om verkwisting te voorkomen gaf echter het Gouvernement zulke bindende voorschriften, dat buiten zijn financiëel gezag geen ander bleef bestaan. Alle inkomsten van alle provinciën werden aangemerkt te behooren tot één fonds, waarvan uitgaaf slechts op autorisatie van den Gouverneur-Generaal in Rade kon geschieden. Wel kregen de provinciale besturen volle bevoegdheid tot het opleggen van nieuwe lasten; zij konden, zonder de goedkeuring van het Hoofdbestuur, zelfs zonder zijn voorkennis, regelingen maken waarbij de belangen van millioenen menschen zeer betrokken waren; zij konden ook den grondslag, waarop de aanslag van de landrente berustte, wijzigen, zelfs hierdoor de inkomsten, die het Gouvernement van den grond trok, belangrijk verminderen (eene bevoegdheid waarvan ook gebruik is gemaakt); maar zij konden eigenmachtig geen verbeteringen tot stand brengen, groote of kleine, die geldelijke uitgaaf vereischten.

Het resultaat was algeheel gemis van goed financiëel toezicht en veelvuldig twisten tusschen het Hoofdbestuur en de provinciale besturen. ‘Onder deze omstandigheden’ - zoo schreef in 1867 Generaal R. Strachey, de ontwerper der decentralisatie - ‘ontaardde de verdeeling van 's lands gelden in iets dat op grabbelen (“scramble”) geleek, waarbij de brutaalste in het voordeel was en weinig acht werd geslagen op billijkheid; doordien plaatselijke spaarzaamheid geen plaatselijk voordeel bracht, moest de prikkel om verkwisting te voorkomen wel een minimum zijn; en doordien toeneming van plaatselijke inkomsten de middelen tot plaatselijke verbetering niet kon geven, moest ook de ijver om de landsinkomsten te vermeerderen tot het laagste peil dalen.’

Tijdens het bestuur van den Gouverneur-Generaal Lord Mayo werd daarom, in 1871, overgegaan tot decentralisatie, een stelsel dat uitging van het beginsel dat er slechts één middel is om plaatselijke spaarzaamheid en goed financiëel beheer te verzekeren: elke provincie zelf hare financiën te doen beheeren. Een zeker bedrag, vatbaar voor verhooging bij goed beheer, werd voor ieder geval aangewezen, en, behoudens eenige algemeene voorwaarden, werd de wijze, waarop dat bedrag voor de verschillende takken van dienst kon worden besteed, aan het oordeel van het provinciaal bestuur overgelaten.

Onder de landvoogdij van Lord Mayo's opvolgers, vooral in het tijdvak 1876-1883, toen Lord Lytton en Marquis of Ripon aan het bestuur waren, kwam deze decentralisatie tot goede ontwikkeling, en spoedig was haar gunstige invloed in het gansche stelsel der administratie waar te nemen. Zonder dat het centraal bestuur afstand deed van een nuttige bevoegdheid tot financiëele contrôle, werden de provinciale besturen bevrijd van kwellende tusschenkomst, die hun gezag en werkzaamheid verzwakte. Hun werd overgelaten de bestiering van zulke inkomsten, wier stijging afhankelijk is van een goed beheer, zoodat zij nu een rechtstreeksch of, anders gezegd, persoonlijk belang hebben om dat beheer zoo goed mogelijk te voeren, daar zij weten dat een goed deel van elke stijging van belastingen te hunner beschikking komt, om het in eigen kring nuttig te besteden.

De financiëele verhoudingen tusschen het Hoofdbestuur en de provinciale besturen zijn in détails verschillend, maar in hoofdzaak overal gelijk. Enkele deelen van den Openbaren dienst zijn uiteraard meer algemeen dan gewestelijk te achten. Het Gouvernement van Britsch-Indië moet, bijvoorbeeld, verantwoordelijk zijn voor de militaire verdediging van het rijk, voor de rentebetaling der Staatsschuld, en voor de aan het bestuur van het moederland te goed te maken kosten. Sommige departementen, zooals dat der Posterijen, van den Telegraafdienst en der Munt, moeten door geheel Indië op gelijken voet beheerd worden, en zijn daarom beter te controleeren door het centraal gezag. De ontvangsten en uitgaven vallende onder de na te noemen hoofden worden geheel of hoofdzakelijk als algemeene behandeld: Opium, Zout, Rechten, Schattingen van inlandsche Staten, Posterijen, Telegraafdienst, Munt, Staatsschuld, Spoorwegen en Legerzaken[1]. De opbrengst van de Grondbelastingen, die der Zegelbelasting, der Accijnsen, der Directe belastingen (‘Assessed-Taxes’), en van andere bronnen van inkomst, worden in verschillende verhoudingen tusschen het Algemeen bestuur en de provinciale gouvernementen verdeeld.

Eene regeling is gemaakt waarbij aan ieder provinciaal

1) Een marinedepartement bestaat in Br.-Indië niet; alle uitgaven voor de Marine worden met het moederland verrekend.

bestuur voor zekeren tijd, gewoonlijk voor vijf jaren, zekere inkomsten zijn toegekend ter bestrijding van bepaalde uitgaven, met name: die voor de verschillende departementen van civiel bestuur; voor de inning der landrente; voor de gerechtshoven, de gevangenissen, de politie, het onderwijs, den geneeskundigen dienst, de burgerlijke gebouwen en de wegen, en voor tal van andere lasten. Het bedrag is voor elk deel van den dienst geregeld overeenkomstig het door de provincie naar schatting geëischte. Ofschoon onderworpen aan algemeene regelen en voorschriften, is de regeling van de détails van het beheer der aangewezen inkomsten en lasten aan het provinciaal bestuur overgelaten; het geniet de voordeelen van alle bezuinigingen die het kan te weeg brengen, en het bekomt of het geheel of een deel van elke vermeerdering van inkomsten ontstaan gedurende het tijdvak waarvoor de regeling is gemaakt. De provinciale besturen hebben alzoo, indien hun beheer goed is, een toenemend inkomen, om te voorzien in toenemende eischen voor stoffelijke en administratieve verbeteringen. Als de tijd voor een nieuwe regeling gekomen is, neemt het hoofdbestuur van de stijging der inkomsten zooveel als het goeddunkt voor zich.

Sir Henry Maine, de schrijver van *The Reign of Queen Victoria*, zegt van deze decentralisatie, *dat sedert den overgang van het bestuur aan de Kroon geen gewichtiger en in gevolgen gelukkiger hervormingen in het beheer van Britsch-Indië zijn gemaakt*. Hij zegt ook terecht, dat een centraal bestuur, dat eene taak heeft te volbrengen zoo ongeëvenaard zwaar als die van het regeeren van Indië, toevallige ernstige dwalingen niet kan ontgaan. ‘Onder een gecentraliseerd bestuur is er gevaar een plaatselijke fout algemeen te maken. Tot de plaats beperkt, kan eene fout betrekkelijk gemakkelijk hersteld worden; zij neemt in schadelijkheid toe in verhouding tot de uitgebreidheid harer verspreiding’ (The Reign of Queen Victoria - India - vol. 1 - p. 515).

Ook in Nederlandsch-Indië loopt de centrale regeering dikwijls gevaar mis te tasten, kan zij, bij de groote verscheidenheid van toestanden, plaatselijk onbekend, en niet altijd goed ingelicht door het eenhoofdig gewestelijk gezag, fouten begaan, die ernstige gevolgen kunnen hebben, haar ook voor groot geldelijk verlies kunnen plaatsen. Ook dáar

wordt door de gewestelijke besturen veel van haar gevraagd wat niet bepaald noodig is; ook dáar ontbreekt bij die besturen de prikkel die geldverkwisting tegengaat en die ijver tot het verkrijgen van meer inkomsten wekt.

Geldverkwisting komt zeker bij het bestuur van alle landen, zelfs in het best bestuurde voor; doch in Nederlandsch-Indië wordt het kwaad door de bestuursinrichting zelve, door de *centralisatie* gekweekt, zooals dit ook vóór 1871 in Britsch-Indië het geval was. De gewestelijke besturen dáar, zich geen rekenschap kunnende geven van de geldmiddelen waarover de centrale regeering beschikt, vragen van haar zooveel als hun goeddunkt; natuurlijk meestal te veel. Vooral bij het begrooten van bouwwerken zit de zuinigheid bij hen niet voor; te minder omdat zij weten dat het betrokken departement geen suppletoire begrootingen wil en toch vaak beknibbelt. Voor burgerlijke bouwwerken alléen zouden daarom ettelijke tonnen gouds jaarlijks te besparen zijn, indien gewestelijke kassen in gewestelijke bouwwerken hadden te voorzien. Financiëele zelfstandigheid zou de gewestelijke besturen zeker ook nopen alle andere takken van dienst zuiniger te beheeren dan zij het nu doen.

Ook valt het niet te ontkennen dat de zorg voor juisten belastingaanslag en goede belastinginning de besturende ambtenaren in Indië niet bijzonder vervult; dat zij daarin nog veel te kort schieten. Doch nu meer plichtsbetrachting in deze geen direct nut kan hebben voor het gewest, de afdeeling of onderafdeeling waarover zij zijn gesteld, is het niet te verwonderen dat het gevoel van meewarigheid voor de belastingplichtigen bij hen vaak te groot, veel machtiger is dan hun ijver voor den fiscus.

Een ander euvel van het tegenwoordig stelsel is, dat bij het gewestelijk bestuur nu alles afhangt van het inzicht van één persoon; dat hierdoor daaraan ook ontbreekt de voor een goed bestuur zoo wenschelijke continuïteit. Een nieuw bestuurshoofd volgt gewoonlijk het voetspoor van zijn voorganger niet, meent (soms al dadelijk) beter te weten wat hem te doen staat, en bij overschatting van eigen bekwaamheid - wat niet zelden voorkomt - zal hij ook niet veel hechten aan het gevoelen zijner ondergeschikte ambtenaren. Terecht zeide de Minister van Koloniën van Dedem in zijne

Memorie van Toelichting, gevoegd bij zijne bij Koninklijke Boodschap van 1 November 1893 der Tweede Kamer aangeboden ‘Westontwerpen betreffende gewestelijke en plaatselijke raden en geldmiddelen’:[1] ‘Voor zoover het gewestelijk bestuur niet door de bestaande verhouding tot de departementen aan banden is gelegd, concentreert het gezag zich geheel in het hoofd van het gewest. Er zijn instructiën, die aan de hem ondergeschikte ambtenaren opdragen het initiatief te nemen met opzicht tot tal van zaken, waarmede zij geacht kunnen worden het meest van nabij bekend te zijn. Doch de bestuurshoofden doen met de vruchten van dat initiatief wat zij goed vinden; in hetgeen zij voorstellen en ondernemen, zijn zij aan niemand in hun gewest gebonden; eene bepaalde verplichting om iemands advies in te winnen bestaat voor hen niet eens.’

Als een sprekend voorbeeld hoe het eigendunkelijk handelen van het eenhoofdig gewestelijk gezag groote geldverkwisting tengevolge kan hebben, verdient het volgende feit vermelding. Toen ik ergens in de Buitenbezittingen als resident optrad, was de Waterstaat daar bezig een groote brug te bouwen over eene rivier nabij hare uitmonding in zee; eene rivier die, ontspringende in een smal en hoog bergland, een kort verloop heeft en daardoor in den regenmoesson hevig banjert. De brug rustte op ijzeren pijlers (schroefpalen) met ijzeren verbindingen en kostte ± ƒ 80.000. Reeds tijdens haar bouw vreesde men dat het zich telkens tusschen de pijlers verzamelend en dan een dam vormend drijfhout haar zou doen wegslaan, waarom aan de beide landhoofden wachthuisjes waren opgericht, voorzien van lange staken met haken, die de wachthebbenden moesten gebruiken om het drijfhout af te stooten. Ook had ieder wachthuisje een alarmklok, om, als het spande, alle nabij wonende heerendienstplichtigen, die met het bewaken van de brug belast waren, tot hulp op te roepen. Ondanks deze voorzorgsmaatregelen is de brug kort na hare voltooiïng door een banjer weggeslagen. Noodig was zij niet, want er bestond tusschen de geringe bevolking, aan en nabij de oevers der rivier wonend, weinig

1) De ter zake door Prof. de Louter in de *Indische Tolk van het Nieuws van den Dag* van 28 November en 5 December 1893 gemaakte opmerkingen verdienen zeer de aandacht,

verkeer. Zij heette bijzonder noodig te zijn voor den afvoer der Gouvernementskoffie; doch ik constateerde dat de gansche streek, welker koffie over die brug moest worden vervoerd, niet meer produceerde dan 25 picol 's jaars! De weggeslagen brug werd op mijn voorstel vervangen door een weinig kostende veerpont, die sedert zeer voldoende in het geringe verkeer voorziet. De ingenieur, ontwerper van de brug, boette het ongeval met een passeering voor hoogeren rang; maar de Regeering liet den veel schuldiger resident, die toen nog in een ander gewest diende, ongedeerd. Indien deze resident een gewestelijken raad naast zich had gehad, zou die brug zeker niet gebouwd, den lande een verlies van vele duizenden guldens bespaard zijn.

Uit het nu volgend voorbeeld kan blijken dat het Centraal bestuur zich niet altijd haast te voorzien in plaatselijke behoefte, waar een gewestelijk of plaatselijk bestuur, dat over geldmiddelen te beschikken heeft, dat wèl zou doen.

In 1887 deed ik, als resident van Batavia, aan de Regeering het gemotiveerd voorstel de politie van die hoofdplaats te versterken, en ontving daarop spoedig het antwoord, dat aangezien er bij het Opperbestuur voorstellen aanhangig waren tot reorganisatie van de politie van gansch Java en Madoera, aan mijn verzoek tot gedeeltelijke versterking der politie niet kon worden voldaan. Ongeveer drie jaar later, toen ik Batavia reeds verlaten had, was de onveiligheid daar zóo toegenomen, dat de Regeering zich genoodzaakt zag het politiepersoneel van die stad uit te breiden, afgescheiden van de *thans nog steeds* aanhangige reorganisatie der politie van Java en Madoera[1)]. Een gewestelijke of plaatselijke bestuursraad, met financieele macht bekleed, zou al dadelijk in de behoefte aan meer politie hebben voorzien.

Ziedaar met een paar voorbeelden verschillende groote gebreken van het alles beheerend Centraal bestuur in een helder licht gesteld: geldverkwisting, door plaatselijke onbekendheid, en niet tijdige voldoening aan billijke eischen, door een kwalijk generaliseeren.

Hier mag ook in herinnering worden gebracht een récent feit, waarvan vele Nederlandsche dagbladen melding hebben

1) Met deze reorganisatie is eerst in dit jaar een *klein* begin gemaakt.

gemaakt en dat als volgt werd beschreven in het weekblad *Insulinde*, in zijn nummer van 18 Mei j.l.:

'*De drinkwater-quaestie te Soerabaja*'.

'Dat men te Soerabaja hartelijk verlangt naar het einde der overwegingen van de Nederlandsche en Koloniale regeering voor deze eindelooze quaestie, blijkt uit de ƒ 1300, die Soerabaja's burgers besteed hebben aan een telegram aan H.M. de Koningin-Regentes, dat aldus luidt':

'Geven eerbiedig te kennen 231 ingezetenen van Soerabaja, dat sinds 1871 beslissing door Regeering omtrent drinkwatervoorziening van Soerabaja vergeefs wordt verwacht;

dat verzoeken tot Landvoogd en Minister van Koloniën en openbare besprekingen geen merkbaar effect hadden;

dat Soerabaja, sedert jaren aanhoudend door cholera geteisterd, met hevige epidemie wordt bedreigd;

dat gebrek aan zuiver drinkwater, hoewel in omtrek ruimschoots voorhanden, grootst bezwaar tegen doelmatige bestrijding vormt;

dat volgens concessie-aanvragen geen of uiterst geringe offers van den Staat worden geëischt;

dat verzoekers, die hunne gezinnen en medeburgers bedreigd zien, ten einde raad, Uw Hoogen Steun om de urgentie telegraphisch inroepen, opdat Soerabaja niet langer zulke droevige offers brengt voor onthouding van haar eerste levensbehoefte,

Hetwelk doende enz.'

Kan 't nog betwijfeld worden dat ook in Nederlandsch-Indië de Centrale regeering zich niet moet inlaten met bepaald gewestelijke of plaatselijke belangen; dat de behartiging van deze geheel moet worden overgelaten aan gewestelijke en plaatselijke besturen, waarin naast de ambtenaren vertegenwoordigers van de belastingbetalende ingezetenen zitting hebben; dat slechts op deze wijze een behoorlijke behartiging van die belangen en een goed geldelijk beheer te verkrijgen zijn?

Nu rijst de vraag: Is er onder de Europeesche bevolking, in vele gewesten van Indië wel voldoende, geschikte stof te vinden voor de samenstelling der gewenschte bestuursraden?

Het valt niet te ontkennen dat die stof in vele gewesten

onvoldoende is en in niet weinige geheel ontbreekt. Maar door vereeniging van daarvoor geschikte gewesten, is deze moeilijkheid ook in vele te boven te komen. Behalve dat die vereeniging besparing van bestuurskosten geven kan, is zij ook zeer gewenscht voor de financieele krachtsontwikkeling der gewesten[1]. De oud-vaderlandsche spreuk ‘Eendracht maakt macht’ kan hier toepassing vinden.

De bestaande indeeling van het grondgebied zal daarom wijziging moeten ondergaan. Men zou zich voor Java en Madoera al dadelijk kunnen denken drie groote provinciën met de drie hoofdplaatsen als hoofdzetels van het bestuur,[2] de Vorstenlandenowegens hun bijzonderen toestand er buiten gelaten; maar een nog in te stellen onderzoek zal moeten uitmaken welke indeeling de beste is te achten.

In de Buitenbezittingen zijn gewesten waar, gelijk in de Vorstenlanden op Java, het zelfbestuur der inlandsche vorsten nog te veel op den voorgrond staat, of waar het gebied, dat onder het rechtstreeksch bestuur der gouvernements-ambtenaren is gesteld, te onbeteekenend is, en andere, waar orde en rust nog niet genoegzaam verzekerd zijn, om daar nu te kunnen overgaan tot het instellen van gewestelijke raden; met name: Ternate, Timor, Bali en Lombok, en Atjeh.

Het komt mij voor dat ook nog niet gedacht kan worden aan het instellen van bestuursraden in de residentiën Zuider en Ooster afdeeling van Borneo, Wester afdeeling van Borneo, Riouw en Onderhoorigheden, en Banka, en de assistent-residentie Billiton; wat betreft de drie eerstgenoemden omdat daarvoor waarschijnlijk de elementen onder de Europeesche ingezetenen niet aanwezig zijn; en wat aangaat de twee laatstgenoemden, om gelijke reden en nog deze, dat daar de werkkring van den bestuursraad te beperkt zou zijn.

Met de gouvernementen Sumatra's Westkust, Celebes en Onderhoorigheden, de residentiën Amboina (althans de afdeeling Banda), Menado, Palembang, en Oostkust van Sumatra is het anders gesteld; dáár zouden, naar het mij voorkomt, gewestelijke raden wel zijn samen te stellen en een nuttigen

1) De spoor- en tramwegen hebben het verkeer op Java reeds zóo vergemakkelijkt, dat daar de vereeniging tot groote gewesten geen bezwaar kan hebben.
2) Het ontzaglijk groote Britsch-Indié telt slechts *acht* provinciën.

werkring vinden, gelegen buiten de tot die gewesten behoorende inlandsche rijkjes. Vereeniging van de Lampongsche districten en Benkoelen met de residentie Palembang, met de hoofdplaats Palembang als hoofdzetel van het bestuur, ware dan in overweging te nemen.

Het spreekt ook vanzelf dat het getal leden, waaruit de bestuursraad bestaat, niet overal even groot zal moeten zijn. Ook de minister van Dedem dacht zich dat getal verschillend. Hij wenschte, blijkens de Toelichting op art. 1 van zijn meerbedoeld wetsontwerp, geleidelijk te werk te gaan, ‘daar beginnende waar de meeste waarborgen bestaan dat de uieuwe instelling dadelijk goed zal werken, dewijl de elementen aanwezig zijn om den raad behoorlijk samen te stellen en de toestand van het gewest eene gunstige gelegenheid opent voor vruchtbare werkzaamheid van den raad.’

‘Rationeel schijnt het’ - zoo zeide hij verder - ‘dat een ordonnantie dan aan elken gewestelijken raad het leven geve en tevens bepale uit hoeveel leden hij zal bestaan, daar het getal leden verband zal moeten houden met de omstandigheden in elk gewest. Bij verandering van die omstandigheden zal dan ook weder bij ordonnantie eene wijziging kunnen worden gebracht in het getal leden van den raad.’

En verder: ‘De bedoeling is dat in den gewestelijken raad, waar dit mogelijk is, zoowel Europeanen als inlanders, en zoowel ambtenaren als particulieren zitting zullen hebben; maar dewijl het niet zeker is dat dit overal mogelijk zal zijn, kan dienaangaande bij een algemeene regeling geen voorschrift gegeven worden. Wenschelijk schijnt het echter door een algemeen voorschrift (niet meer dan een vierde der leden wordt buiten den Staatsdienst gekozen) te waarborgen dat het ambtelijk element in de gewestelijke raden de overhand hebbe, omdat bij de gewestelijke raden niet minder dan bij het algemeen bestuur de behartiging van de belangen van de inlandsche bevolking steeds op den voorgrond moet staan, en deze niet in allen deele met die van particulieren, waaruit de ambtelooze leden zullen moeten gekozen worden, samenvallen, hetgeen, zelfs onwillekeurig, op hunne inzichten van invloed kan zijn.’

Wordt - naar men meenen mocht - door zulke samenstelling van den gewestelijken raad zijn nut, zijn kracht ver-

zwakt; vreest men daarvan een te groot overwicht aan de zijde van het ambtelijk element, dat zich daardoor, ook in zaken die meer de belangen der Europeesche dan die der inlandsche bevolking raken, de macht om te beslissen geheel verzekerd ziet, de weg om bezwaren in te brengen bij den Gouverneur-Generaal staat voor alle ingezetenen, dus ook voor ieder lid van den bestuursraad steeds open, en de bepaling dat de sanctie van den Gouverneur-Generaal voor gewestelijke begrootingen en verordeningen noodig is (ook opgenomen in de artikelen 12 en 13 van het Wetsontwerp Van Dedem), kan een waarborg te meer zijn dat verkeerde beslissingen van den gewestelijken raad door de Centrale regeering kunnen worden vernietigd. De verslagen van de vergaderingen van den raad zullen ook het algemeen bestuur de gegevens kunnen verschaffen om de noodige contrôle uit te oefenen.

De uitvoerende macht van het bestuurshoofd en de hem ondergeschikte ambtenaren behoort echter onverkort te blijven; en onveranderd blijve ook hunne verhouding tot de hoofden, onder wier onmiddellijke leiding de inlandsche bevolking en de vreemde Oosterlingen zijn gesteld, krachtens de artikelen 67, 71 en 73 van het Reglement op het beleid der regeering van Nederlandsch-Indië.

Er zijn beweringen welker onjuistheid zoo voor de hand ligt, dat zij eigenlijk geen discussie waard zijn; maar die, hoe dikwijls reeds weerlegd, toch nog bij de nuchtere menigte ingang vinden, omdat zij geuit worden door in haar oog gezaghebbende personen. Tot deze valsche beweringen is zeker te rekenen het zeggen van sommige oudgasten, dat in Nederlandsch-Indië geen belangstelling voor de publieke zaak, geen *public spirit* is, de particulieren daar lust noch tijd hebben om zich met bestuurszaken, met verzorging van plaatselijke belangen in te laten, dus het land nog niet rijp is voor decentralisatie. Doch een nauwgezet schrijver, de oud-minister van Koloniën E. de Waal, heeft uitgerekend[1)] dat reeds in 1879, alléen te Batavia, niet minder dan 278 Europeanen buiten hun beroep en buiten verschillende bijbetrekkingen, voor het algemeen belang

1) Zie zijue Ouze Indische Financién, deel V, blz. 48-59.

werkzaam waren als bestuurders van vereenigingen van wetenschappelijken, weldadigen en anderen aard; heeft toen ook, met volledige opgave van alle bestaande vereenigingen (een lange lijst) en vermelding der jaren waarin zij zijn ontstaan, aangetoond, dat de lust voor vrijwillige vereeniging, tot bevordering van maatschappelijke oogmerken, onder de Europeesche bevolking op Java zeer toenemende is; en heeft daarbij nog vermeld: ‘Een paar der genoemde vereenigingen te Batavia en Buitenzorg legden sedert 1873 schier jaarlijks een vrij wat arbeid vergende tentoonstelling aan van nuttige dieren en voortbrengselen der landbouw- en andere nijverheid. Zulke tentoonstellingen hadden tevens plaats in '73 te Solo, in '75 te Djokjo, in '76 en '77 te Blora, in '78 te Soerabaja.’ Bovendien heeft deze schrijver nog gewezen op ‘zoovele pennevruchten van dezelfde bevolking, zoo afzonderlijke als bijdragen aan koeranten en tijdschriften.’ Ik mag er nog bijvoegen, dat ook congressen op Java zijn gehouden, en stel dan met hem de volgende vragen: ‘Kan men met al deze feiten vóór zich, gezag toekennen aan de verzekering dat de Europeanen op Java, op weinige uitzonderingen na, geen tijd en lust hebben om zich aan iets anders dan hun zaken te wijden, en niet dan een matige belangstelling hebben voor een land, dat zij denken te verlaten, zoodra zij hun pensioen verdiend of fortuin gemaakt hebben? En moet niet uit deze feiten tevens het vermoeden oprijzen, dat de Commissie van 1878,[1)] toen zij bij de meest geschikte particulieren gebrek aan tijd vreesde, vervuld was met de gedachte aan een overweldigende reden voor die klasse, om in de tegenwoordige omstandigheden elke nieuwe aanraking met de overheid te schuwen?’

De hier bedoelde ‘overweldigende reden’ was vrees voor meer belasting. Deze openbaarde zich ook in Britsch-Indië bij de invoering der decentralisatie; en met haar rekening houdende, mag bij de invoering der decentralisatie in Ned.-Indië wel alle fiscaliteit vermeden worden. Daarom - en

1) Hier wordt gedoeld op het rapport der Commissie, bij Indisch regeeringsbesluit van 20 September '78 aangewezen om de wenschelijkheid en mogelijkheid van het instellen eener gemeenteraad voor Batavia te onderzoeken. Zij had tot leden zes der meest notabele ingezetenen van die hoofdplaats en tot voorzitter den resident.

ook met het oog op de beperkte keuze van geschikte personen - bepale men zich daar voorloopig bij het instellen van gewestelijke raden, beschikkende over fondsen door de Regeering aangewezen uit rijksinkomsten, om later, daar waar de behoefte daaraan zich openbaart, de belanghebbenden dat zelf wenschen en geschikte personen daarvoor beschikbaar zijn, over te gaan tot het instellen van plaatselijke raden, met locale fondsen, verantwoordelijk tegenover de gewestelijke raden.

Zeker zal, vooral in het begin, veel gebrekkigs bij de Indische bestuursraden zijn waar te nemen; doch ook in Nederland gaat bij de gemeenteraden veel niet naar wensch, en toch zou men ze hier niet willen noch kunnen missen.

Ik moet mij onthouden hier te treden in détails, in verdere beschouwingen die de uitvoering der zaak betreffen; want ik kon mij slechts tot taak stellen het onderwerp principiëel te behandelen, in het algemeen, en voornamelijk uit een financiëel oogpunt het groote nut en de mogelijkheid van decentralisatie voor Nederlandsch-Indië aan te toonen. Veel zal daar nog plaatselijk onderzocht moeten worden, alvorens men tot uitvoering kan overgaan, en men zal dan zeker nog op bezwaren stuiten; maar bij vasten wil om tot het doel te geraken, zal men die bezwaren ook kunnen ontgaan of overwinnen. Bij den tegenwoordigen Minister en den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal is de zaak zeker in uitnemend goede handen.

Heeft de Pers, zoo in Nederland als in Oost- en West-Indië, de benoeming van den heer J.T. Cremer tot Minister van Koloniën met groote ingenomenheid begroet; doet zijn verleden als Kamerlid haar terecht verwachten dat hij zich beijveren zal veel te doen tot verhooging van den bloei onzer Koloniën, de Wetgevende Macht verleene hem daartoe haar onmisbaren steun, stelle hem bovenal in staat te worden de grondvester der decentralisatie in Nederlandsch-Indië!

O.M. DE MUNNICK, *Oud-Gouverneur van Sumatra's Westkust*.

Na het Dordtsch congres.

I.

Aan Emanuel de Bom.

Zes jaren geleden is het gebeurd, ons eerst ontmoeten in Gent, als bij toeval, toch gewild. En ik denk aan ons stil gaan door de drukke bewegingen van veel officieele heeren; aan ons stil lachen of kwalijk verkropt ge-erger om veel officieel gepraat; aan ons beproeven om vreesachtigen op te wekken tot het meebestormen der steenen wallen van officieel gesleur. 't Waren wel aardige dagen van zelf nog jong voelen onder zooveel oud-doen; en wat maakten wij plannen, gij vooral, met ‘den’ August Vermeylen, die te Brussel gebleven was, voor het komende *Het*.

Sedert dien is *Het* geboren en ouder geworden. Het eerste jaar, ambitieus, op groot papier, en platen van de ‘nieuwste’ meesters; in den inhoud evenwel al te zeer nàgalm, ja directe voortzetting van den roep en arbeid der Noordnederlandsche jongeren. Ik, onbeducht in mijn mee-gevoelen met U aller zoeken, dorst wel wagen uit te spreken, dat niet om dít naar een Vlaamsche tijdschrift door ons was uitgezien. En *Het* ging in den winterslaap en rustte, en zie, toen de lente het weer ten leven wekte, had het zich zelf gevonden. Sedert dien is het gaan voortgroeien, en heeft knokig been gezet en malsche vleesch.

Vlaamsch is het gebleven, - jong Vlaamsch van een geslacht dat in het denken en geestesworstelen heel der nieuwere menschheid zich had ingeleefd, dat héen dorst zien over kleine grenzen naar wijde vlakten, doch in kern en wezen te sterker zich gebonden voelde aan ras en taal. Vlaamsch was het en is het, in verhaal en dicht, in de licht aandoen-

lijkheid en meêgevoeligheid met 's levens lijden; sentimentaliteit des volks, door Conscience ge-openbaard, en nu, hun ondanks, door de jongeren weer verraden. Vlaamsch in de borstelige broôdronkenheid, de struische levenssappigheid, die in Rubens en Jordaens zich rood geperst had. En vlaamsch, vooral, in taal en woord; weer opscheppend grondwoorden uit d' eeuwen lang stil gestane poel van volksleven, die in het Noorden reeds lang verbruikt waren; vermijdend woorden, uit 't Fransch hérkomstig, die het Noorden, voor geen verfransching zoo licht beducht, vrijelijk toeliet; doch nàvolgend, uit Fransch of Duitsch, wendingen van zinnen en benoemingen van dingen, daar het Noorden, vrijer van dien vreemden invloed, zijn eigen zeggen voor gevonden had. En dit Vlaamsch, juist om die eigenheid, weliger, mossiger, òor-sprong-lijker veelvuldig dan onze afgeschaafde boeketaal, 't kwam en komt met weldadige verrijken van ons gemeenschappelijk woordbezit, dat alleen kan uitgroeien en zich volwassen als allen hun eigen grond doorploegen en voortbrengen hun eigen graan.

In dit éene alleen, hebt gijzelf en de uwen van *Van Nu en Straks* niet bereikt wat gijzelf meest wenschte; maar verwijten doe ik u dit niet, want zijn niet bij ons in het Noorden èn dichters èn verhalers even stug? Niet benaderd hebt gij het Volk, gij noch een ander, want het volk beschouwen, het volk schetsen, het volk be-medelijden is niet aléens met het volk doen lezen. Niet van zichzelf wil dat volk liefst hooren, in trouw nàstrooken van zijn klein, alledaagsch beweeg. Maar van een verleden, dat groote strijd geweest is, en van een Toekomst, die geweldige worsteling zal zijn; in een lang-aaneengeschakelde verbeelding, waarin gebeuren zich uit gebeuren spint, waarin omslag is van vreugde en leed, groot gebaren en geluiden machtig.

Doch voor u allen in het Zuiden zijn deze zes jaren niet vergeefs gekomen.

II.

Aan de Spellingwijzen.

Gelooft mij niet al te vermetel, mijne Heeren Schriftgeleerden, dat ik het waag mij te doen hooren in uw koor.

Vele jaren zijn voorbijgegaan, sedert ik mijn jongelieden had in te wijden in de geheimenissen onzer Spraakkunst, en wel lang is het geleden sedert mijn Beproevers bedenkelijk het hoofd schudden, toen ik, het recht verlangend anderen te onderrichten, ternauwerdood zelf in staat bleek de spellingregels op commando af te dreunen. Niet zeer bevoegd dus moet ik mij wel verklaren, over het goed recht, eene *o* of *e* dubbel of enkel te schrijven, met u te redetwisten, en zoo gij mij verwijten zoudt dat het belang van deze kwestie mij aldus moet ontgaan, ik durf niet al te luid een gemompel van verzet om deze uitspraak te wagen. En evenwel, sints gij hebt goed gevonden, op dit Congres van Dordrecht uwe geschillen met zoo luide stem ter rechtspraak te brengen, hoe kunt gij het ons, toeluisteraars-uit-de-verte, vereuvelen, zoo wij ons te werk zetten tot nàdenken over uw getwist? - Over de belangrijkheid van behouden en veranderen zijn veel wijze woorden door u allen gesproken; het kind en de verre taalverwant hebben den vóorvechters van veranderen; de Zuiderbroeders den kampioenen van het behoud tot wapen van aanval of verweêr gestrekt. De taal, in deze eeuw, is den reglementeerenden grammata-logicus ontgroeid; niet zoo licht meer loopen wij, nieuwe menschen, in het stug gareel van meesterachtig voorschrift, en wie den groei der taal, eer dan haar regelen, bestudeerden, vonden haar meer geleid door schijngelijkheid, in volksverbeelding, volksgehoor en volksmond gevoeld, dan geregeerd door strenge wet van voet-voor-voet gaand verstand. Evenwel, de grammairien had, in deze zelfde eeuw, nàsprekers en verdedigers gevonden als nooit te voren, in den alom-gehoorzaamheid vergenden paedagoog; en de geslachten, in de school gegroeid, leerden zich wennen het taalboek te eerbiedigen, eer de taal zelf hun tot vleesch en leven geworden was. Zoodat nu begon wáar te worden wat te voren de grammairien valschelijk gepocht had, dat elke taalvernieuwing taalverbastering leek. Zoo deze eeuw eindigt met een vernieuwde en verfrischte taal, de verharde schillen doorgebroken en weggesmeten en de nog snijdige pit te voorschijn gehaald; het woord nieuw geslepen, dat gedachte, gevoel, gehoor er met klare helderheid in facetteeren kunnen, en de zin, daar de steen in gezet staat, niet langer hardvormig, maar opgebroken, dat licht en glans

om den steen vrijelijk spelen kunnen - 't is niet aan de taalmeesters te danken. Buigen wij niet erkentelijk het hoofd voor de jongeren, die stormliepen en dynamiet legden en statige of grillige wegen uithouwden in harde rots? En hebben niet ook zij, waar hun dit noodig was, de stijve logiek van spelling den duw gegeven? Maar spelling is voor de taal wat de wet voor de maatschappij is: zij volgt eerst als overtuigingen in waarheid zijn dóordrongen. En zij volgt langzaam, voorzichtig ruikend het spoor van den meester.

Over den spellinglast voor den leerling klaagde de onderwijzer in Uw midden. Is niet dit klagen áanklacht van eigen methode? De kinderen te leeren spellen, klanken omzetten in schrijfteekens, moet dat niet blijven het inprenten, in het geheugen zien van verbinding tusschen klank en zekere aangenomen teekens? - Werk van ervaring, leering door veelvuldig samen zien en hooren: lezen en schrijven. Heeft eenmaal een leerling den schrijfvorm voor zijn geestesoog en is hij weetgierig om te begrijpen het wáarom ook van deze dingen, dan komen, als een pleizierige revelatie, de ‘grondbeginselen der spellingleer’ te pas. Taalgeleerdheid, taalregels, moeten ‘volgen’ op taalgevoel en taalkennis, en zoo ge die gekweekt hebt, kunt ge voor leerlingen die deze dingen begrijpen willen, de eerste áandragen,

Over de trekkracht onzer taal in Zuid-Afrika tegenover de Engelsche hebt gij het mede gehad. Vergun mij, met allen eerbied U verschuldigd, te betuigen dat niet met ú ik daarover handelen kan. De suprematie eener taal hangt niet af van haar spelling; zoo het wáar was, de Engelsche, die ōw, oww, uv̆f, o͞w, oww, u͡f, o͞o weergeeft door *ough; aafter* nu eens met a f t e r dan met a u g h t e r ; die met stomme medeklinkers goochelt als geen andere, zou nooit naar de suprematie als wereldtaal kunnen dingen gelijk zij doet. Afrikaanders, wien onze taal aanlokt, zullen haar niet verzaken om wat De Vries en Te Winkel vaststelden. En zoo zij willen, het staat hun immers vrij een anderen lettervorm te zoeken voor - anderen klank.

Uw getwist over bastaardwoorden en ei en y en ee en oo - o geesten van Alberdingk en van Van Lennep wordt niet onrustig! - wien kan het áandoen met meer dan ongeduld. - Schrijft zooals ge wilt, en zorgt dat wij u lezen *moeten*. Wij zullen het doen.

III.

Aan Dr. Paul Frederieq.

Van het aangenaam welluiden uwer stem, en het zachte gaan uwer voeten en het makkelijk gebaarden te midden van drukdoende menschen heb ik getuigd, nu zes jaar geleden. En zoo dikwijls mijne vrouw oud-vlaamsche liederen doet zingen door haar instrument, hoor ik weer het zachte deinen van uwe stem. Mij is het onbekend dat gij u bezighoudt met letterkundige kunst; onder de mannen van uw geslacht, in Vlaanderen, schijnt gij het meest zuiver oude letterkundige kunst te voelen.

En nu, uit het verleden òpdiepend, is uwe verbeelding de toekomst ingewiekt, en onder het zoovele dat duf was en geenszins belangrijk, hebt gij alleen de vraag doen hooren, die wij meer dan àlles bepeinzen moeten: mijn volk wat is er van uw macht? -

Want dit kunnen wij niet nalaten te bedenken: ons volk, onze taal, zullen zij een toekomst hebben?

En dit toch alleen kunnen wij zeker weten: Zoolang ons volk leeft, zal onze taal niet sterven. De boom moet groene bladeren dragen, zoolang haar sappen verdroogd niet zijn.

Gij hebt gesproken uit blijde hoop en sterk geloof - en luide heeft men u toegejuicht om uw ernstig woord. En wel was ik stillekens blijde dat daar althans één gekomen was, die het groote, verre en wijde wilde zien, en niet alleen het klein gepeuter. Maar ware ik in het midden van uw luisteraars geweest, ik zou niet óok gejuicht hebben, doch zwijgend zijn heengegaan, stil bedenkend uw woorden in mijzelf. -

Men kan niet wonen onder een ander volk en voelen krachtige vezelen van gehechtheid aan het zijne, of men moet wel telkens en telkens angstig vragen: Wat wordt er ginds van het mijne?

't Is niet ongestraft dat men van verre staat en aanziet. 't Verlangen wordt tot hartstocht, brandend, bijtend, om het eigen volk groot te zien, fier en veerkrachtig; om het te hooren eigen geluid slaan in de roezemoes der wereld.

O als het kléin doet - als het wégkruipt waar het zou moeten pal staan; als het gering zich toont waar het ferm

moest zijn; zichzelf uitwischt in angstvallige bescheidenheid - opzwiepen zoudt ge het willen, en hèlsteen brandt in uw ziel! - -

De stamgenooten buiten het land, zij zijn de rechters der toekomst; - want zij moeten altijd wèl vergelijken wat hun eigen land bestaat met wat het vreemde hun vertoont, en geen vóorliefde voor het eigene kan hen daarbij verblinden. Geen *zien* toch immers is dit; maar het ondergaan van een werking. Want een volk werkt als een groote klomp electromagneet, en de enkeling ondergaat de áantrekking, sterker of zwakker. En wie aldus, tot één volk behoorend, te midden van een ander woont, twee áantrekkingen voelt hij en hij moet ze vergelijken.

Aldus staat het gesteld - opdat wij nu dáarover later niet meer te spreken hebben - met de Transvalers, en andere Hollandsch-sprekenden in Zuid-Afrika. Het Engelsch trekt hen met de macht van een sterk en een zich tot de wereldheerschappij toebereidend ras. Engelsch te spreken is deel te hebben aan een taal van millioenen, aan meer dan een duizendtal nieuwe boeken, jaarlijks verschenen; Engelsch zijn is *mede* veroveren de wereld in vele deelen. Wijde vergezichten openen de poorten, en forsch is de kracht der verlokking. Onze taal is alleen in Zuid-Afrika gebleven, omdat zij is de ziel van de ouderen en van allen het teeken eener vrije zelfstandigheid. Haar kracht is gesterkt, naar mate Britsche overmacht die zelfstandigheid bedreigde. Doch laten eenmaal de geboren Afrikaanders zich vrij vereenigen tot één geheel, dat de zelfstandigheid harer deelen erkennen zal, en aan onze taal zal de steun ontnomen wezen, die dreigende onderdrukking haar nú versterkt. Dán zal Hollandsch zich alleen dáar kunnen handhaven, als Hollandsch is het instrument van een sterke literatuur en een sterk ras.

* * *

Bij het droomend ingaan in de wordende dingen zien wij machten aan het werk, die de toestanden, ook der volken en rassen, zullen vormen, waarvan gij geenszins gerept hebt. Te spreken over wat volk en ras zullen worden, en dan niet mede te rekenen de sociale en politieke krachten van heden

en morgen schijnt gelijk met een onderdeel van een samengesteld mechanisme te bestudeeren en zich te houden alsof, uit de wetenschap omtrent het wat en hoe van het deel, de resultaten van het gansche mechanisme waren vast te stellen. Wat doel een projectiel zal bereiken en wat vernietiging het zal berokkenen, te willen opmaken uit het gewicht van dit werpstuk, den afstand tot het doel en den weerstand van het doel; en te vergeten den bouw van het werptuig en de ontploffingskracht van het middel, is niet meer futiel dan de toekomst van ons volk en ras en taal te willen profeteeren uit het wezen van dit ras en volk alléen. Overal om ons heen zijn geweldige krachten zich aan het formeeren; de wereld wordt saamgeperst onder den opgroei van zoovele menschen en volken, alle tot sterker wasdom komend en genoopt zich uit te breiden op gevaar van onder te gaan. Niet alleen nog dat buiten alle gezaghebbenden en regeerenden om, het groot kapitaal en de groot-industrie zich vereenigen tot een despotisme, dat alles en allen aan zich onderwerpen wil, komt de mededinging der volken op de wereldmarkt zich opdringen tot eerste drijfkracht in alle ‘politiek’. Zeer in het bijzonder heeft zich dit getoond in de laatste tien jaren tusschen Duitschland en Engeland, en schoon tot nu nog schier nergens deze landen en volken elkander benaderen, zoo heeft evenwel het zich dringen van Duitschland in Engelands wereldmarkten deze twee volken tot zeer scherp gespitste prikkelbaarheid onderling gedreven. Tot voor zeer kort had Duitschland zich er tevreden mee gesteld, handel te drijven onder Engelsche vlag, doch sedert is het gaan gevoelen, dat eigen koloniën te bezitten voor de toekomst van rijk en ras en de veiligheid van zijn handel veel belangrijker wezen zou. Voor deze ontwikkeling zou een inslokken van ons land met zijn lange zeelijn, van ons volk met zijn zeemanschap en volksplantingen schier onontbeerlijk wezen en wie zijn oogen open heeft weet dat dit den Duitschers geenszins ontgaan is. En zoo al de koers der gebeurtenissen zich anders wenden mag, de zich vormende spanning tusschen deze twee productief-volken anderen uitweg vindt, of tot anderen uitweg gedwongen wordt, zoo blijven daar immers nog het altijd hongerig Engeland en het uit zijn enge eiland-grenzen uitbarstende Japan, dat tot roof van onze koloniën - de veiligheidskleppen

onzer eigen over-spanning - zich zou kunnen genoopt voelen.

Want deze dingen zijn geenszins, gelijk ons lief zou zijn te gelooven, afhankelijk alleen van rechtvaardigheid of goed recht; van liefheid of hardheid van karakter. Volksplantingen buiten te bezitten hebben wij zelf en de Engelschen allereerst te danken aan d' avontuurzin die onze voorvaderen dreef; aan hun zucht tot zoeken en tot hebben en hun taaiheid van behouden. Maar nu, in deze eeuw, daar ieder land, op het Fransche uitgezonderd, te eng werd voor het zich uitspannend volk, is verruiming van gebied, en verhuizing elders heen, noodzaak geworden voor elk volk. En nu is niet langer de luim van heerschers alleen, die botsingen brengt, maar explosies dreigen waar te sterke spankracht zich opeengehoopt heeft.

* * *

Doch vele zijn de krachten, en onberekenbaar hun sterkte op allerlei oogenblikken, die in deze saamgestelde wereld de gebeurtenissen veroorzaken. - Wie zal ze alle ontleden, en zeggen welke wèl, welke niet sterken invloed zullen oefenen? Geenszins ook zou ik gezegd willen hebben, dat ik vóór mij zie een toekomstige botsing van reusachtige dommekrachten en de menschen daarbij machtelooze werktuigen, gelijk weleer de noodlot-geloovende Grieken het angstig gevoelden. Alle deze geweldige stroomingen zijn der menschen werk, van hun spelen met het leven, hun proefnemen met het leven en hun gelooven te zien, terwijl zij toch blind zijn. Eénigen meenen den weg te onderkennen, die zou moeten gegaan worden, en de meesten, het wachtwoord hoorend, ijlen mede, uit vrees van achterblijven. Dan evenwel wil er weer plotseling komen een gevoelen van angst voor de sneeuw die zij lospeuterden in hun nieuwsgierigheid, en zij worden gerukt uit hun nietzien van wat komen moest en stellen zich te werk om dreigende onheilen te keeren. En zoo de behoeften en begeerten der menschen sterke opjagers zijn, zoo is evenwel hun gevoelen van wat lief en heerlijk zou wezen bij wijlen in staat, die andere krachten te overwerken. Want wij willen ook innerlijk warm en rustig zijn in dit arme koude hulsel, en wij worden wel vaak gedreven om veel op te offeren om dit te bereiken.

En daarom laat ons nu spreken over wat ons lief is, de toekomst van ons volk.

* * *

Ik weet wel, úw volk dat is niet het onze, en gij hebt gesproken van ‘ras.’ Maar dit toch is de waarheid in deze dingen dat tot het zich zelf doen gelden, het ras ook het volk moet zijn. Een ‘ras,’ dat niet als een zelfstandige eenheid zich kan afzonderen van andere volken, eindigt met op te gaan in die andere volken. Zoo niet de Joden, wier wonderbaarlijk bijéénhouden gij het Nederlandsche ras tot blijmoedig voorbeeld stelde, door het geloof in hun uitverkorenheid, door godsdienstige uitsluiting van andere volken en door vervolging rondom, bijeengeperst waren, zij zouden lang geëindigd zijn met zich te verliezen in sterker agglomeraties, en de vrijheid, hun in deze eeuw gelaten, heeft in werkelijkheid de hechtheid van hun samenhang losgepeurd. Ikzelf, die toch in mijn jeugd ben opgevoed in een dampkring van alleen-joodschheid, ik heb, sints meelevend met andere Nederlanders, nu alleen in mij zéér sterk het éénvoelen met al wat Nederlandsch en zeer zwak met al wat Joodsch is, en ik weet, mijzelf kennende, hoe alleen verdrukking der Joden, mij weer zou doen meêvoelen met hén, hoewel toch nimmer zóó sterk als met Nederlandsche volk en taal, die in mij geworteld zijn, als hadden mijn voorvaderen deel gehad aan de vestiging van ons Gemeenebest. Zóózeer is het, beredeneerd of gevoeld, erkend dat alleen de volks-eenheid een ras bewaart, dat wij alom in deze eeuw zij, die gelijke taal spreken, zich zien trachten te vereenigen tot een zelfstandige natie. En zoo ik geenszins wil verminderen de waardij van hetgeen gij en de Uwen kunt bijbrengen tot onze taal en onze letterkunde, en zeer blijde ben dat daar ook in Zuid-Nederland ons mooie Hollandsch weer geliefdkoosd wordt, het voortbestaan van ons ras zal wel afhangen van het voortbestaan van ons Nederlandsch volk, als onafhankelijke natie. Zoo gij het ééne wilt, zult gij ook op dit moeten hopen.

* * *

Over de kansen van ons volk op een levensduur (afgezien van verplettering door overmachtige invloeden van buiten: werking van volksstroomingen en levensnoodzaakdwang daar ik straks van repte) zou ik dus nu nog met u willen spreken; en schoon men het mij wèl zou kunnen ten euvel houden zoo ik tegenover een vreemdeling ook de zwakheid van mijn volk bekende, men weet het wel, ik schrijf niet alleen voor u, en gij zijt beter dan een landgenoot, een vriend van mijn volk.

Voor een volk als voor een enkeling is dit, nietwaar, het geheim van alle kracht: geloof in zichzelf en in zijn vermogen van méér te kunnen dan anderen in zekere dingen, en niet tevreden zijn met zichzelf, eer het beste in dit kunnen bereikt is. Niet verwaandheid, die overslag, en zelfgenoegzaamheid, die het bezinksel van den schuimenden beker is. Maar wie niet den wil en den drang in zich heeft om iets te bereiken, voor hem is het leven smake-loos en zijn kracht geduurt niet. Zelfverheffing op wat vóorzaten deden heeft alleen waarde zoo er aansporing tot voortzetting van hnn daden uit geboren wordt; in haar zelf alleen mag zij taaiheid tot weerstand bieden, maar een toekomst helpen scheppen doet zij niet. Wij moeten gelooven nù en later nog wat te kunnen; en beter is het geen verleden te kennen en dit geloof te bezitten, dan een roemruchtig verleden, dat, wat we nú nog zouden kunnen volbrengen, klein en nietig maakt in onze oogen. Een volk als de Noren, dat eerst na eeuwen rust in de tweede helft van déze eeuw tot het algemeene beschavingswerk komt bijdragen en nog zich schrap heeft te zetten tot het vindiceeren van eigen taal en aard tegenover een overheerschenden bondgenoot, zal lichter toekomstwerk hebben dan wij, in wie het gevoel van ‘vervallen’ en nooit te herwinnen grootheid verlammend werken moet. En ook dit ontbreekt ons, ten prikkel van zelf bewaring en zelfversterking, dat wij geen vrijheid van druk ons meer te verwerven hebben. Want dit houdt de volken jong, dat zij moeten zich verzetten, en nooit heerlijker ontwoelen zij hun diepste kracht dan wanneer het onbereikte hen tot begeeren lokt.

Wij, Nederlanders nu, worden niet verdrukt door anderen, maar de anderen behandelen ons met onverschilligheid, en wij laten het ons wèlgevallen. Zonder uit dat onze schilderkunst

waar het haar behaagt zich te vertoonen, hoog respect en bewondering gebiedt; dat wij alom onze wèlgeschoolde musici ter versterking of formeering van orkesten uitzenden; doen wij er ons te goed op, dat wij in de laatste jaren een gansch eigen fayence hebben voortegbracht, die den voorraad kunstvoorwerpen der wereld wezenlijk vermeerdert; heb erkenning over voor de alom verbreide glorie onzer Hollandsche cacoa en - likeuren, en vraag in wat ander opzicht het overig Europa zich verarmd zou voelen, indien wij ophielden te bestaan. Alleen in dit, immers, dat elk hunner op zijn beurt een gemis zou gevoelen aan steun en aanmoediging van het vele dat zij voortbrachten in allerlei verscheidenheid. Wij Nederlanders zijn de groote ‘afnemers’ niet alleen van het nieuwste snufje der Parijsche modisten, der Engelsche kleermakers, der Duitsche confectie-werkers, der Amerikaansche en Engelsche rijwielen, der Zwitsersche fluweelen en der Belgische papieren; wij geven niet alleen, in onze dagbladen, vertalingen van uitheemsche boeken ‘ongevraagd’ en worden er beter onderricht dan eenig ander volk, van de miniemste kleinigheden in 't leven der andere natiën, 't zijn vooral de kunstenaren, schrijvers, schilders en musici der andere volken, die het ónze veel te danken hebben. Uitgaven, die in het land hunner geboorte zelve ongenoegzamen steun kunnen vinden, omdat zij den landzaat te ongemeen zijn, vinden bij ons, eclectici in onzen smaak, en belust vooral op hetgeen nieuw en vreemd is tegelijk, genoegzaam koopers om tegen te sterk verlies te dekken. En is niet zelfs in ons land de zucht tot waardeering van het uitheemsche zoover gegaan, dat wij afdeelingen gesticht hebben van een bond ter bevordering der *Fransche* taal[1)].

1) *Noot van een lid der redactie*.
Is die belangstelling in de ‘Alliance Française’ wel zoo uitsluitend Nederlandsch? Afdeelingen van die vereeniging bestaan in Spanje, Lombardije, Zwitserland, Bohemen, Rumenië, Finland, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Engeland, Schotland, in eenige steden van de Vereenigde Staten, op verscheiden plaatsen in Chili, de Argentijnsche Republiek, Brazilië enz. Dat de ‘heoefening der Fransche taal’ in Nederland bijzonder gaarne wordt bevorderd kan niet verwonderen, wanneer men bedenkt dat voor het examen ter verkrijging van het diploma voor Fransch, lager onderwijs, zich jaarlijks 750 à 800 onderwijzers en onderwijzeressen aanmelden, en dat de diploma's A. en B. middelbaar onderwijs, jaarlijks door 80 à 100 candidaten gevraagd worden.
A.G.v.H.

In het vernieuwen onzer instellingen en wetten volgen wij meest omzichtig het spoor van andere volken; nagaand hoe zij tot de vernieuwing kwamen, wat voordeelen zij hun aanbracht en wat nadeelen er bij te vermijden zijn; overtreffend dikwijls, na ons verstandige wikken en wegen, in onze toepassing hun eigen vóórgaan. Doch zoo dit strekt om ons stabiel en in het goede spoor te houden; zoo het de deugd van onze degelijkheid uitschijnen doet en wij zelf er niet te slecht bij varen, het zijn niet de deugdelijke middelmaat en inzicht, die geestdrift wekken. Moeilijk is de toekomst der menschheid en vele zijn de dingen waarvan wij, al tastend en proefnemend, de dichtstnabij komende waarheid moeten zoeken. Dit proefnemen en zoeken kan niet gebeuren zonder verlies en op zijn beurt moet elk volk de kwade kansen van dit wagen dragen. Wie het meest durft offeren, zal voor de toekomst der menschheid het meest bereiken en het meest verdienen te bestaan. Wij, Nederlanders, zijn al te zeer geneigd geworden ons tevreden te stellen met tot eigen best het beste aan te wenden dat anderen eerst gezocht hebben. Zoo wij onze toekomst verdienen willen, moet de oude geest, die tot ‘avonturen’ dreef, tot zelf wagen en zelf winnen, in heel ons leven, van staat, gemeente, volk, nijverheid, kunst en wetenschap, van reizen en ontdekken, opgewekt worden tot nieuwe kracht.

* * *

Vergeeft mij, gij allen die beter weet en doet, dat ik zoo vrijelijk dorst spreken.
Want wie ben ik, dat ik zou mogen verwijten en kastijden?

Bromley, Engeland, September 1897.
L. SIMONS.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: De Maagd van Orleans, romantisch treurspel van Friedrich von Schiller.

Goethe moet eens aan Schiller den raad gegeven hebben, in zijn stukken zich meer op het ‘Dramatischwirkende’ te ‘concentreeren.’ In een brief van 6 Juli 1802 geeft Schiller hem hierin gelijk, maar hij laat er op volgen: ‘Dat is trouwens, ook zonder dat men in eenig opzicht aan een *tooneel* en een *publiek* denkt, op zich zelf reeds een poëtische eisch; maar ook in zoover alleen kan ik mij er mede inlaten. Wanneer het mij ooit gelukt een goed tooneelstuk te schrijven, dan kan ik daartoe enkel langs den poëtischen weg geraken, want een “Wirkung *ad extra*” kan mijn doel nooit wezen en kan ik ook, al wilde ik het, nooit bereiken’[1)]. In een lateren brief aan Iffland, destijds directeur van het Nationaltheater te Berlijn, laat Schiller zich in dienzelfden geest uit, wanneer hij zegt: ‘Ik houd het zonder twijfel voor mogelijk, dat ik geschikte stukken voor het tooneel zal kunnen schrijven... Maar voor een doel, waarin ik als dichter geen belang kan stellen (das ausser

1) De citaten in dit Overzicht zijn ontleend aan de nieuwste, in den loop van dit jaar voltooide, uitgaaf van Schiller's Brieven in 7 deelen (*Schillers Briefe*. Herausgegeben und mit Anmerkungen versehen von F r i t z J o n a s . Kritische Gesamtausgabe. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, Leipzig, Berlin, Wien). Andere uitgaven zijn niet allen betrouwbaar Zoo is er een Berlijnsche uitgaaf in 2 deelen, waarin, onder meer, onder dagteekening van November 1801 een aan Schiller toegedichte brief voorkomt, waarin de dichter een poging doet om iets als een tragische schuld voor zijn ‘Jungfran’ op te bouwen. Dien brief zoekt men in de nieuwste verzameling te vergeefs. Hij is, naar Dr. F. Jonas mij verzekert, zonder twijfel onecht: ‘der Inhalt des Briefes geht vielleicht auf mündliche Aeasserungen Schillers zurück.’

meinem poëtischen Interesse liegt) heb ik mijn levenlang niets kunnen doen, en wanneer ik derhalve, zooals ik hoop, wensch en wil, in mijne verdere drama's de eischen van het tooneel nabij zal komen, dan moet de kunst zelf mij er brengen'...

Aan dat beginsel is Schiller steeds trouw gebleven, en toen dan ook Karl August, aan wien hij in het voorjaar van 1801 zijn pas voltooide tragedie, *Die Jungfrau von Orleans*, ter lezing gezonden had, van meening bleek dat het stuk niet speelbaar was, kon de dichter, dit aan Goethe mededeelende, er in volkomen oprechtheid op laten volgen: 'darin könnte er Recht haben'

Gespeeld zou het stuk intusschen toch worden, en met goed gevolg. Te Leipzig bracht het in September 1801 het publiek zoo in verrukking dat dit zich niet tevreden stelde met den dichter op het tooneel toe te juichen, maar hem aan den uitgang van den schouwburg opwachtte en daar, zich in een lange rij scharend, met ontbloote hoofden in plechtige stilte, hem een indrukwekkende hulde bracht. Schiller kon daaraan niet ongevoelig zijn; wat hem intusschen niet weerhield aan den uitgever Georg Göschen te schrijven: 'Durch die Representation ist vieles, sehr vieles entstellt und alles herabgestimmt worden.'

Dat gevoel, dat bij eene tooneelvoorstelling alles wat hij zich hoog en poëtisch gedacht had 'herabgestimmt' werd, zal Schiller dan ook wel zich hebben doen schikken in de omstandigheid dat, tengevolge van Karl August's tegenwerking, het tot 23 April 1803 moest duren eer in zijn eigen woonplaats, te Weimar, *Die Jungfrau von Orleans* werd opgevoerd. Ook hier was het succes groot. Aan Körner schreef Schiller drie weken na de voorstelling: 'Ich habe mir mit den Proben viel zu thun gemacht; das Stück ist aber auch charmant gegangen und hat einen ungewöhnlichen Erfolg gehabt. Alles ist davon elektrisirt worden.'

Blijvend was de indruk echter niet. Had de dichter ook hier weer zich niet genoeg 'geconcentreerd' op het 'Dramatischwirkende'? Of was het publiek van zijn tijd en van zijne omgeving, met Karl August aan het hoofd, te sceptisch gestemd om zich op den duur te huis te gevoelen in deze wereld van wonderen, van *seconde vue*, waar de hemelsche machten onmiddellijk ingrijpend met haar donder en bliksem de gebeurtenissen begeleiden?

Schiller had bij het schrijven van zijn tragedie daar niet naar gevraagd en stelde zich ook later die vragen niet. Het poëtische in de

figuur van Jeanne d'Arc had hem aangetrokken, hij had zich in hetgeen sage en geschiedenis van haar vermeldden verdiept, met zijn heldin geleefd in een atmosfeer van kinderlijk dwepend geloofsvertrouwen, van geloof aan een goddelijke ingeving en aan de macht van de Idee. En daarop had hij zich laten gaan, enkel met het doel om een poëtisch kunstwerk te scheppen, zonder zich daarbij in zijn vrijheid als dichter te laten beteugelen, noch door de geschiedenis - hij laat zijn Johanna den dood vinden op het slagveld in plaats van op den brandstapel - noch door de eischen van het op onmiddelijk effect berekend drama. ‘Dies Stück floss *aus dem Herzen* und *zu den Herzen* sollte es anch sprechen’, schreef hij aan Göschen.

Verhinderen kon Schiller intusschen niet, dat zijne heldin zich eerder leende voor een epos, of, wilde men de stof dramatisch behandelen, voor een drama in mysterie-vorm, een passiespel, een drame-légende, dan voor wat hij van hare lotgevallen wenschte te maken: een romantische tragedie.

In een opstel naar aanleiding van eene voorstelling van de *Jeanne d'Arc* van Jules Barbier heeft Lemaître verhaald, hoe hij als kind te Orleans de geschiedenis van Jeanne d'Arc heeft leeren kennen tegelijk met het Evangelie, misschien nog wel vroeger, en als iets van denzelfden aard, even mysterieus en even heilig. Zijn eerste kunstindrukken ontving hij van de verschillende standbeelden van de Maagd van Orleans die zijn vaderstad sierden. Het eerste groote schouwspel waardoor zijn kinderoogen verblind werden was dat van de reusachtige processie van staatslichamen, kerkelijke personages, vereenigingen, van alles wat maar een voorwendsel kon vinden om een uniform te dragen, de processie met haar vaandels en haar muziek, die jaarlijks op den 8en Mei ter eere van Jeanna d'Arc werd gehouden. En de eerste dramatische vertooning die hij heeft bijgewoond, en die hem ontroerde zooals hij, sedert hij het ‘zonderling métier’ van tooneelcriticus uitoefent, nooit meer ontroerd is, was, toen hij, vier jaar oud, in het paardenspel van Franconi, een paardrijdster mocht bewonderen, die, staande op een wit paard en op een zadel zoo breed als een terras, Jeanne d'Arc voorstelde. In verschillende costumes die zij met verrassende snelheid verwisselde, was zij beurtelings de herderin die de hemelsche stemmen hoort, de krijgsheldin die tegen den vijand ten strijde trekt, de godsgezante die, met de witte banier met de leliën in de hand, den koning te Reims ter kroning voert,

de gevangene met ketenen beladen, en eindelijk de in het wit gekleede martelares, die, de oogen ten hemel gericht, in een apotheose van rood licht verdwijnt... Zoo werd hij opgevoed in de vereering van Jeanne d'Arc en werd voor hem de geschiedenis van hare lotgevallen het schoonst mogelijke verhaal van heldenmoed, zelfopoffering, gemeenschap met een hoogere wereld. In haar zag hij verder een zuster van de kleinen, de nederigen, de armen, een tweede Heilige Maagd, nader bij hem staande, begrijpelijker dan de andere, ‘amusanter’ bovendien voor zijn kinderlijke verbeelding.

In den trant als Lemaître de Jeanne der legende zich voorstelde, heeft Joseph Fabre het drama *Jeanne d'Arc* geschreven dat den 27en Januari 1891 in het Théâtre du Châtelet te Parijs vertoond is. Om de volksheldin op het tooneel te doen leven kan men, volgens Fabre, volstaan met aan de geschiedenis in haar volle waarheid een dramatischen vorm te geven, ze verdeelend in de drie phasen van Jeanne's roeping, van hare verheerlijking en van haar lijden. Het nationale drama der Franschen, zegt de schrijver, is reeds voor vier eeuwen geschreven in de twee processen van de Maagd van Orleans, men heeft ze maar over te schrijven; niet ze transponeerend in verzen van meer of min rhetorischen aard, gelijk Schiller en anderen het deden, maar in eenvoudig proza, dat zoo mogelijk de eigen woorden weergeeft, welke door de geschiedenis en de overlevering tot ons kwamen. Zoo heeft Joseph Fabre, die door jaren lange studie van de bronnen, waartoe in de eerste plaats de oorspronkelijke, in het Latijn gestelde, processtukken behooren, de geschiedenis van Jeanne d'Arc tot in de geringste bijzonderheden kent, een werkelijk aangrijpend stuk geschreven, geen eigenlijk drama, maar iets als een middeneeuwsch mysterie, met al den vromen ernst, al de naïeveteit dien spelen eigen. Zoozeer is het Fabre te doen geweest om op Jeanne al het licht te laten vallen, dat hij zoowel Isabeau, de moeder van den koning, als Agnes Sorel, die bij Schiller een groote plaats innemen en aanvankelijk ook bij hem als bijfiguren voorkwamen, geheel heeft doen verdwijnen.

Treffend in haar vromen eenvoud zijn, zelfs bij de enkele lezing de eerste tafereelen waarin Jeanne, op het hooren van de ‘stemmen’, langzamerhand zich harer roeping bewust wordt en zich ten slotte van hare moeder losscheurt om het vaderland te redden. In het tweede deel: ‘La glorification de Jeanne d'Arc’ zien wij

Jeanne op het slagveld te Patay en daarna bij de plechtigheid te Reims waar zij met eigen handen den koning de kroon op het hoofd zet. Het laatste deel der trilogie toont ons haar te Rouaan in de gevangenis, daarna voor de rechtbank, in welk tafereel de schrijver met zorg en groote kunst de aan de processtukken ontleende vragen en antwoorden heeft bijeengebracht; en eindelijk op den brandstapel: haar overwinning in den dood.

Dat alles, sober geschreven, zonder noodelooze uitweiding of declamatie, zonder rhetorische overdrijving, zonder dat de gezonde vrome zin in ziekelijke mystiek overslaat.

Men moet Schiller's *Jungfrau von Orleans* niet zien of herlezen terstond na de *Jeanne d'Arc* van Joseph Fabre gelezen te hebben. Het contrast is te groot tusschen dit eenvoudige, maar in zijn eenvoud diep aangrijpende stuk, dat zich dicht aan de geschiedenis en de overlevering aansluit, en het breed aangelegde, drukke, rhetorische werk van Schiller waarin de dichter aan zijn phantasie den vrijen teugel heeft gelaten. Men loopt gevaar, onder zulke omstandigheden tot vergelijking gedwongen, onbillijk te worden tegenover de tragedie die Schiller met zijn hart schreef en die dan ook, behalve andere eigenschappen, even goed als het werk van Fabre, de groote eigenschap van oprechtheid bezit.

Wel zou men, uit *Die Jungfrau von Orleans* verschillende tooneelen bijeenvoegende, een soortgelijke trilogie kunnen samenstellen, waarvan Johanna's roeping, hare verheerlijking en haar dood de drie aangrijpende hoofdmomenten vormden, maar men zou zoodoende het werk uit zijn verband rukken en het eigenaardig karakter van Schiller's tragedie op moeielijk te verantwoorden wijze schenden.

Schiller wilde nu eenmaal de Maagd van Orleans maken tot heldin eener romantische tragedie en daartoe kon hij niet volstaan met den eenvoudigen bouw, die voor een passiespel als het drama van Joseph Fabre wil zijn, is aangewezen. Daartoe moest hij aan zijn Johanna die noodlottige liefde voor een aanvoerder van het Engelsche leger, haren natuurlijken vijand, in het hart geven, die, komende als ‘coup de foudre’, haarzelf zoowel als den toeschouwer verrast, die haar de kracht dreigt te ontnemen welke zij tot het volbrengen harer grootsche zending behoeft, en die misschien wel tevens oorzaak is dat zij in het drama een anderen dood sterft dan den marteldood der door geen aardschen hartstocht beroerde maagd, die de geschiedenis ons heeft leeren kennen.

De romantische tragedie, in het historische kader dat Schiller gekozen had, moest uitteraard gevuld worden met veel wat met Johanna en hare verhevene taak slechts in verwijderd verband staat, en zoo nemen Agnes Sorel, de koningin Isabeau, de vijandschap tusschen du Châtel en den hertog van Bourgondië met nog andere episoden een groote plaats in Schiller's drama. Bij de lezing van het dramatisch gedicht hindert dat zoo niet, omdat elk van deze episoden op zich zelf de belangstelling waard is, maar bij de vertooning heeft de toeschouwer enkel oog en oor voor Johanna en wordt elk tooneel, waarvan zij niet het middenpunt vormt of dat niet tot haar terugkeert, iets als een *hors d'oeuvre*. Dit is, tot op zekere hoogte, ook de krooningsoptocht, die, vertoond zooals dit op het voorbeeld van hetgeen sedert jaren in Duitschland geschiedt bij de voorstelling in den Stadsschouwburg plaats heeft, de handeling geruimen tijd stil doet staan zonder den indruk van de eigenlijke tragedie iets te verhoogen. Het geheel krijgt door dit alles en door de talrijke tooneelverwisselingen iets onrustigs, verbrokkelds, het pakt den toeschouwer wel, maar om hem straks weer los te laten; de spanning is niet onafgebroken en niet stijgend.

Een dankbaar stuk is dan ook deze tragedie voor geen der vertooners, zelfs niet voor de vertolkster van de titelrol. De rol van Johanna te componeeren, van de eenvoudige herderin, de door hoogere machten bezielde profetes en wonderdoenster, de krijgsheldin, één geheel te maken, maar zóó dat van elk dezer de bijzondere trekken herkenbaar blijven, behoort reeds dáárom tot de haast onoplosbare moeielijkheden omdat Schiller, die sterker was in het vinden van dramatische situaties dan in het scherp uitbeelden van dramatische karakters, zijn rhetorische dictie, zijn sentimenteel-declamatorische lyriek, zoowel over de een als de andere met gelijke mildheid uitgoot: het eenvoudige meisje dat wij in het voorspel op de boerenhoeve van haren vader aantreffen spreekt reeds eene even mooie, beeldrijke en klankrijke taal, heeft reeds even moeielijke lyrische bravourstukken voor te dragen als later de godsgezante, de krijgsheldin, de vrouw die onder haar liefde voor Lionel gebukt gaat.

Men mag dan ook mevrouw Holtrop niet verwijten dat zij in de compositie van de rol te kort schoot. Dat zij de rol zóó wist te zeggen als zij deed, met zoo mooien, zuiveren klank, zoo duidelijk, zoo waardig, zoo het zangrijk-lyrische dat, voor zoover ik heb kunnen nagaan, in de Kinker-Schimmelsche vertaling niet te veel

geleden heeft, tot zijn recht brengende, dat het een genot was voor de ooren, geeft haar recht op hooge waardeering. En nu mag het nog wel eens herinnerd worden dat bij deze kunstenares de gronden voor zulk een zuivere dictie gelegd zijn op de Tooneelschool en dat zij alleen door niet, zooals vele anderen deden, na het verlaten van de school de studieën aan den kant te zetten, maar in de richting, haar daar gewezen, voort te arbeiden, op het punt van duidelijk, gearticuleerd spreken, van klankvorming en van intelligente dictie ver boven haar kunstzusters en kunstbroeders van 'Het Nederlandsch Tooneel' is komen te staan.

Dat bleek nooit duidelijker dan juist bij deze voorstelling van *De Maagd van Orleans*. Evenmin als aan Johanna geeft Schiller aan de andere personen van zijn tragedie de gelegenheid tot genuanceerd spel, tot scherpe karakteriseering; ook bij dezen komt het vooral op klankvol, met pathos voordragen aan. Maar och, wat kregen wij daar te hooren! Het klagend neusgeluid van mevrouw Rössing, het eentonig, kortademig, ongearticuleerd gepraat van den heer Chrispijn, het dikke, platte, scherpe, onsmakelijke spreken van mevrouw Pauwels, het gebrij en gebrouw van den heer Ising, de 'deesse maacht's, 'raassend's, 'sijn eichen's van den heer Van Schoonhoven.

'Belangstelling voor den klank', 'contrôle over het spreekorgaan', zonder deze - waarvoor op het Dortsche congres door Mej. Cornelie van Zanten een warm pleidooi werd gevoerd[1] - blijven onze tooneelspelers, hoeveel talent zij overigens ook hebben mogen, gebrekkige kunstenaars en hebben zij het alleen zichzelven te wijten, wanneer een beschaafd publiek, met gehoor en smaak, zich liefst wat op een afstand van hen houdt.

Dankbaarder dan voor den tooneelspeler is Schiller's *Jungfrau* voor den regisseur, en het was dan ook zeker wel voornamelijk om er tevens een 'kijkstuk' van te maken dat de Koninklijke Vereeniging Schiller's tragedie koos om in de Septembermaand, gedurende de traditioneele kermisweken, de kijklustige menigte naar het Leidscheplein te lokken. Nu, te zien is er genoeg, te veel misschien. Als *clou* heeft men zich waarschijnlijk den beroemden kroningsoptocht gedacht, waarin de Meiningers, naar men zegt, al de pracht en den rijkdom van costumeering waarover zij te

1) Als brochure verschenen onder den titel: Phonetiek door Cornelie van Zanten. Dordrecht, Morks & Geuze. (Prijs 15 et, ten bate der Ned. Opera).

beschikken hadden deden schitteren. De Meiningers na te volgen geldt nog altijd voor velen als een zeer loffelijk streven, waarvan enkel gebrek aan geld een tooneeldirectie behoeft te weerhouden.

Het gezelschap der Meiningers heeft zich te rechter tijd opgelost, na aan wie oogen en ooren had duidelijk te hebben gemaakt wat men met mise en scène op een tooneel kan bereiken, en tevens hoe overdreven zorg voor mise en scène en voor historische nauwkeurigheid van costuum en décor de dood is voor de eigenlijke tooneelspeelkunst.[1)] Intusschen in een kermisweek en bij een stuk, dat door eigen kracht bezwaarlijk een talrijk publiek van het begin tot het eind kan boeien, mag men wel eens wat ‘meiningeren’. Mits men het verstandig doe en met smaak. Dat die smaak en dat verstand steeds bij het ‘Nederlandsch Tooneel’ hebben voorgezeten, toen het de *Jungfrau* optooide, zou ik niet durven beweren. Allerminst scheen mij de kroningsoptocht geslaagd. Weet men ons te vertellen, dat aan dien optocht geld noch zorg gespaard werden, dat meer dan twee honderd personen er aan deelnemen en dat elk detail van elk der costuums historisch juist is, dan laat mij dat volkomen koud en waag ik als mijn meening uit te spreken, dat men met een veel kleiner personeel, en dus met minder kosten, een veel grooter effect zou hebben kunnen bereiken. Zooals zij thans geregeld is maakt de stoet van soldaten, magistraatspersonen, maarschalken, bisschoppen, koorknapen die, met niets feestelijks in houding of blik, als liepen zij achter een lijkwagen, in slungelenden, waggelenden gang, met een zeer opzettelijken en daardoor smakeloozen bocht over het tooneel, de kathedraal binnen sjokken, een weinig verheffenden indruk. En zelfs al waren de statisten beter gedresseerd en al stonden zij flinker op hun beenen, dan nog zou die optocht, dien men niet ziet aankomen en waarvan men dus telkens slechts een klein gedeelte waarneemt, geen indruk maken. Mij dunkt (de opoffering van een onbeteekenend tooneel, het vierde van dat bedrijf, zou er mee gepaard moeten gaan) wanneer, men ons slechts een gedeelte van den stoet liet zien, het gedeelte waartoe Johanna en de koning met zijn hof houding behooren, zou dat, begeleid door koraalgezang, met een inkijk in de verlichte kathedraal, tot een moment van oogverblindende schittering gemaakt kunnen worden, den indruk gevend van een plechtige feestviering.

1) Men zie mijn opstel, ‘De Meiningers’, in *De Gids* van Juni 1880.

Het tooneel is een wereld van schijn; het leeft van schoonen schijn, en waar men het werkelijkheidsvertoon wil opdringen, daar verzet het zich en daar laat het effect, dat men zich voorstelde van al het moois, dat de werkelijkheid nabij heet te komen, op zich wachten.

> Der Schein soll nie die Wirklichkeit erreichen,
> Und siegt Natur so muss die Kunst entweichen.

Het woord is van Schiller en zij allen op Meininger echtheid belusten regisseuren ter overweging aanbevolen.

Maar hoe handig, met hoeveel verstand en hoeveel smaak ook en scène gezet, hoe voortreffelijk ook gespeeld, hoog boven de volkomenst uitgebeelde *Jungfrau von Orleans* blijft staan de ideale Johanna der historie-legende, die Lemaître's kinder-verbeelding amuseerde en Joseph Fabre zijn treffend volksdrama in de pen gaf; Frankrijks beschermheilige, van wie Coppée zeide: ‘pour les croyants c'est une sainte, pour les libres penseurs c'est une héroïne, pour tous c'est la patrie personnifiée, c'est son âme même.’

J.N. VAN HALL.

Aanteekeningen en opmerkingen.

QUACK's 'SOCIALISTEN' VOLTOOID[1]. - Drieëntwintig jaar is het geleden. Maar wie er tegenwoordig waren zullen ze niet hebben vergeten de voordrachten waarmede in den cursus 1874/75 de toen nog niet veertigjarige professor in de Staathuishoudkunde aan de Utrechtsche Hoogeschool in een der lokalen van het Academiegebouw een talrijk gehoor van studenten - voor wie de voordrachten in de eerste plaats bestemd waren - maar ook van professoren, ambtenaren industriëelen om zich vereenigde. Men verdrong er zich, men zat er tot in de vensterbanken, stoelen werden bijgezet, mannen als Donders en Beets namen als weetgierige discipels plaats aan de voeten van hun zooveel jongeren collega.

En die aandrang was verklaarbaar. Want wat daar voorgedragen werd in die frissche, opwekkende, beeldrijke taal, welke aan Quack's stijl, in het gesproken zoowel als in het geschreven woord, zulk een groote bekoorlijkheid geeft, was de, niet altijd blijde, boodschap van een nieuwe wetenschap, of wil men liever: van een nieuwe beschouwing van Staat en Maatschappij.

Wat daar in het stille, conservatieve Utrecht voor de aandachtige, en vaak wel wat verbaasde toehoorders met aanstekelijke geestdrift ontvouwd werd, waren, in hun eersten vorm, die van het half geïmproviseerd vertoog, hoofdstukken uit het groote boek dat Quack

1) De Socialisten. Personen en Stelsels, door Mr. H.P.G. Quack. I (2e druk). II (2e druk). III 1e, 2e en 3e stuk. IV 1e, 2e en 3e stuk. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon. 1887-1897.

begonnen was te schrijven, en waaraan hij sedert, gedurende bijna het vierde van een eeuw, met een ijver en een liefde die nooit verflauwden, is blijven voortwerken, rechts en links bouwstoffen garend, overal snuffelend naar zeldzame boeken en boekjes, pamfletten en manifesten, die, in zeer klein aantal enkel voor de geestverwanten gedrukt of als strooibiljetten verspreid, haast onvindbaar waren en dikwijls met goud moesten worden betaald.

Die lange jaren achtereen heeft Quack met de socialisten van alle eeuwen en van alle landen ‘omgegaan’, gelijk hij het uitdrukt, ‘als met bekenden’. Hij heeft ‘met hen geleden, met hen gedweept, met hen zeepbellen van illusies geblazen, met hen (zich) zelven allerlei diets gemaakt.’ Zoo komt het, dat al die personen met hunne grootsche plannen, hunne stoute proefnemingen, hunne utopieën, met hunne nobele aspiratiën en hun verteerenden haat voor ons leven, elk met zijn eigen scherp geteekend gelaat, nu eens als vluchtig silhouet, dan als tot in alle bijzonderheden uitgewerkt portret. En naarmate zij voor ons zijn gaan leven de mannen, van wie wij de meesten slechts bij name kenden en sommigen tot dus ver niet anders dan als halve gekken, als monomanen hadden leeren beschouwen, de aandacht van een serieus man niet waard, zijn wij tot het besef gekomen welk een diepe ernst er op den grond lag van de meeste der als dwaas en onuitvoerbaar uitgekreten plannen en stelsels, die, in den loop der tijden van veel schuim gezuiverd, telkens met meer nadruk erop wezen, dat er ‘something rotten’ is in het samenstel onzer maatschappij.

Dat de pogingen tot vervorming dier maatschappij allengs tot breeder kring zich uitbreiden, dat de overtuiging der noodzakelijkheid eener meer billijke verdeeling van den rijkdom, van een ernstiger zorg voor de onterfden en maatschappelijk zwakken meer veld wint, dat er steeds luider gesproken wordt van een sociale politiek en een sociale transformatie, waarmede het noodzaak is telkens en telkens weer rekening te houden, is voor een goed deel het gevolg van een beter kennen en een beter begrijpen van de stelsels der socialisten in hunne geleidelijke historische ontwikkeling. Tot dat beter kennen en beter begrijpen heeft Quack door zijn geschriften, en in de voornaamste plaats door dit boek, krachtig meegewerkt. Deze vier deelen met hunne ruim 3300 bladzijden vormen een werk dat eenig is in de economische literatuur; en

nooit was er meer reden om te betreuren dat onze taal geen wereldtaal is dan nu een arbeid van zooveel beteekenis en van zoo onberekenbaar nut alleen kan genoten worden door ons Nederlanders en door de enkele weinige vreemden, die onze taal verstaan.

Maar laat het dan althans blijken dat dit werk, waaruit zooveel weten en zulk warm medevoelen spreekt, in het land waar het verscheen de waardeering vindt die het toekomt, en vooral - laten wij er ons voordeel mee doen.

J.N.v.H.

Muzikaal overzicht.

De stad Bergamo, zoo schilderachtig gelegen in het landschap, dat zich ten zuidoosten van het meer van Como uitstrekt, heeft in de laatste weken druk feest gevierd.

En geen wonder, want het gold de herdenking van den dag, waarop honderd jaar geleden haar beroemde zoon Gaëtano Donizetti geboren werd, de componist van *Lucia di Lammermoor* en *La Favorite*, van *L'elisire d'amore* en *La fille du régiment*, wiens naam niet alleen in zijn vaderland maar ook daarbuiten groote bekendheid heeft verworven.

Hoe men feest gevierd heeft, daarvan hebben dagbladen en tijdschriften ons voortdurend op de hoogte gehouden. Er blijkt echter uit, dat men ook hier weder met weinig tact is te werk gegaan.

Evenals bij de feesten ter eere van Schubert, die in het begin van dit jaar te Weenen plaats hadden, is er ook bij de Donizettifeesten weder het allereerst gedacht aan een tentoonstelling van alles wat op den maëstro, zijne omgeving en zijn tijd betrekking heeft. Dit schijnt tegenwoordig bij dergelijke gelegenheden een onontbeerlijk iets te wezen. Nu, op zichzelf genomen kan zulk een tentoonstelling dikwerf zeer belangwekkend zijn, mits zij maar niet tot hoofdschotel van het menu der festiviteiten worde gemaakt doch de kern daarvan gevormd worde door het muzikale gedeelte.

Donizetti is beroemd geworden als dramatisch componist. Het zou dus in de eerste plaats de taak van het comité moeten geweest zijn, te zorgen voor waardige opvoeringen van eenige zijner voornaamste opera's, en de beste zangers en zangeressen van Italiaansche muziek, die er op dit oogenblik te vinden zijn, tot medewerking uit te noodigen.

Gaan wij echter de berichten na, die omtrent de feestelijkheden tot ons gekomen zijn, dan blijkt het, dat men in die taak te kort

geschoten is. Plannen zijn er gemaakt voor theatrale voorstellingen, namen van beroemde zangers en zangeressen, die er bij zouden medewerken, zijn genoemd, maar wat lezen wij dan verder? Dat bij de eerste dezer voorstellingen ter eere van den maëstro het publiek zoo weinig over de opvoering gesticht was, dat het na elk bedrijf de uitvoerenden uitfloot, er zich tegen verzette, dat het stuk ten einde werd gebracht, en onder groot rumoer zijn entréegeld terug vroeg.

Beter is men geslaagd met de *tentoonstelling*. Deze moet zeer belangrijk zijn, en dat kon ook verwacht worden, want Donizetti leefde in een kring, die stof genoeg oplevert voor een merkwaardige verzameling van reliquieën. Niet alleen in zijn land had hij tal van betrekkingen aangeknoopt maar ook in het buitenland, voornamelijk in Parijs en in Weenen. In Frankrijk's hoofdstad is zijn verblijf dikwijls van langen duur geweest, hetzij dat hij voor het Parijsche tooneel opera's schreef en die de zangers inoefende, of dat hij als muzikale leider bij de opvoeringen zijner werken aldaar tegenwoordig was. Ook in Weenen was hij dikwijls en nam daar zelfs een aanstelling tot Keizerlijk kapelmeester en Hofcomponist aan, waarvan hij zich echter na een paar jaren weder losmaakte.

Op die wijze leerde hij tal van beroemdheden op muzikaal en ander gebied kennen en ontstonden er door briefwisseling belangrijke documenten, die, bewaard gebleven, thans met andere interessante gegevens een belangrijke en omvangrijke verzameling konden vormen. Wat dienaangaande in Weenen bijeengegaard werd vormde reeds zulk een uitgebreide verzameling, dat men daar aan het publiek de gelegenheid gaf haar te bezichtigen, alvorens zij naar Bergamo werd opgezonden.

Behalve de tentoonstelling behoort tot het niet muzikale gedeelte der feestviering ook een *Gedenkboek*, waarvoor de medewerking van kunstenaars uit geheel Europa is ingeroepen. Het bevat een rijke verzameling van afbeeldingen, waaronder men aantreft de portretten van Donizetti en zijne familie, van zijne onderwijzers en leerlingen en van de voornaamste zangers en zangeressen, die in zijne opera's zijn opgetreden. Ook belangrijke opstellen van historischen aard vindt men in dit boek; o.a. ‘Donizetti in Bologna’, ‘De muziek van Donizetti in Venetië,’ ‘Les opéras de Donizetti en France’ (van Arthur Pougin), ‘Gaëtano Donizetti in het Hoftheater te Weenen’ en een overzicht van de geschiedenis der werken van den maëstro, waarin de dwalingen verbeterd zijn, die in vroegere bio-

graphieën voorkomen, en aangevuld is, wat men vroeger verzuimd heeft omtrent die werken mede te deelen.

Verder bevat het gedenkboek nog anekdoten, gedichten, mededeelingen omtrent persoonlijke herinneringen, alsook de bij dergelijke uitgaven təgenwoordig onontbeerlijk schijnende autographieën van beroemde personen. Men vindt er bij van de hand van Saint Saëns, Massenet, Daudet, Coppée, Zola, den Italiaanschen romanschrijver Gabriël d' Annunzio, den tenor Tamagno e.a. Saint Saëns schreef: ‘La génération actuelle ne connaît pas Donizetti, qu'on ne sait plus interpréter. Je n'ai pas vu la Favorite avec Mme Stoltz, Don Pasquale avec la Grisi, Mario, Tamburini et Lablache, mais j'ai vu l'Elisire d'amore avec Patti; c'était un régal, et j'ai encore un bon souvenir de Lucrezia avec Frezzolini et Mario. *Tempi passati*!’

Ja, de dagen, dat tal van uitstekende zangers en zangeressen het publiek in opera's als die van Donizetti wisten te bekoren, zijn voorbij. De dramatische werken zijn op het gebied der toonkunst zoo geheel anders geworden, dat ook de manier van zingen een groote verandering heeft ondergaan. Maar toch zijn de zangkunstenaars, die in staat zijn de werken van het oude opera-repertoire der Italianen naar behooren te vertolken, niet geheel verdwenen. Wij zien het in onze dagen bijv. aan een d' Andrade en aan een Gemma Bellincioni, de zangeres, die nog onlangs in Berlijn een zoo enormen bijval oogstte. De kunst is maar om die uitstekende krachten op een gegeven oogenblik bij elkander te brengen en zoodoende een goed geheel te verkrijgen, doch dit gelukt maar in buitengewone gevallen. Er ontbreekt een school in Italië, die zich de beoefening van den zang met het oog op de vertolking der oude Italiaansche opera's ten doel stelt, en juist het jubilé van Donizetti zou, dunkt mij, een uitstekende gelegenheid geweest zijn om het initiatief tot het stichten van zulk een instelling te nemen. Men zou het aandenken van den meester daardoor beter geëerd hebben dan door gebrekkige opvoeringen van zijne werken.

Maar laat ons niet te hard zijn voor de Bergamaskers en bedenken, dat zij wellicht hebben moeten roeien met de riemen, die zij hadden. Men mag aannemen, dat zij alle krachten zullen hebben ingespannen om aan het feest ter eere van hun beroemden stadgenoot den meest mogelijken luister bij te zetten.

En dat waren zij ook verplicht, niet alleen tegenover zichzelven en hun eigen land, maar ook tegenover het buitenland. Want trots de gebreken, die de werken van Donizetti aankleven, is hij

een van de meest beteekenende Italiaansche opera-componisten uit de eerste helft onzer eeuw geweest, al moest hij ook voor een Rossini de vlag strijken.

En dan, hoevelen heeft hij niet door zijne melodieën verkwikt! Het is waar, dat hij hierin ter zijde werd gestaan door de uitnemende zangers van zijn tijd en van later. Wie hebben er niet al in zijne opera's gezongen en daarin groote triomfen behaald! In den eersten tijd Malibran, Sontag, Pasta en Grisi, Rubini, Donzelli en Mario, Tamburini, Lablache en Ronconi; later Jenny Lind, Patti, Trebelli en Nilsson, Tamberlick, Gardoni en Tagliafico, en verder nog tal van andere beroemde namen - Italiaansche, Duitsche en Fransche -, waaruit een lange lijst zou zijn samen te stellen. Daartegenover staat echter ook, dat de werken van Donizetti aan die zangeressen en zangers de gelegenheid hebben geschonken om op de meest schitterende wijze van hunne begaafdheden te doen blijken.

Rossini, Bellini en Donizetti heeten de sterren, die gedurende de eerste helft der negentiende eeuw achtereenvolgens aan den Italiaanschen componistenhemel hebben geschitterd; sterren van verschillende grootte, maar die, elk op hare beurt, de andere lichten aan dien hemel door haren glans verduisterden.

Rossini, de grootste van de drie, kwam het eerst, en wel op een tijdstip, toen de dramatisch-muzikale kunst in Italië in verval was. Deze kunst had aldaar reeds een periode van meer dan twee eeuwen achter den rug en in dien tijd al heel wat verandering ondergaan. Van het *dramma per musica*, door Florentijnen in het leven geroepen en door anderen verder ontwikkeld, was men in het begin der 18^{e} eeuw gekomen tot de Napolitaansche school, die een geheel andere kleur gaf aan dit drama, dat men toen reeds ‘opera’ noemde. Het hoogtepunt bereikte die school in het midden der genoemde eeuw, maar nog tot aan het einde dier eeuw wist Napels zich in haar positie van groote mogendheid op het gebied van het lyrische drama te handhaven, hetgeen o.a. daaruit blijkt, dat de componist Piccini naar Parijs werd geroepen om aldaar als aanvoerder der Italiaansche partij tegen de Duitsche onder Gluck te strijden.

Van de componisten, die in dien tijd de Napolitaansche school nog roemrijk vertegenwoordigden, zooals Jomelli, Piccini, Guglielmi, Paisiello en Cimarosa, was, toen Rossini zijne eerste schreden op de componisten-loopbaan deed, alleen Paisiello nog in leven, doch

deze was hoogbejaard. Wel waren er nog beroemde meesters met Italiaansche namen in Europa, namelijk Cherubini en Spontini, maar deze konden niet meer tot hun land gerekend worden; niet omdat zij reeds lang hun verblijf buiten Italië hadden, maar wijl zij zich in hunne werken met de Fransche en de Duitsche kunst vereenzelvigd hadden. Wat echter Italië in de opera-compositie opleverde, was onbeteekenend.

Het buitengewone talent van Rossini maakte een einde aan deze crisis, maar hij deed dit op de manier, die het best met den geest van zijn tijd strookte. Italië was toenmaals het land niet meer, waar op het gebied der opera, evenmin als op elk ander gebied, een ernstig streven met goed gevolg bekroond zou zijn geworden. Trouwens, geheel Europa was op dat moment niet geschikt daarvoor. Men was ter nauwernood bevrijd van den druk der oorlogen van de Fransche republiek en het Keizerrijk. Iedereen ademde vrijer, maar men was afgemat door het doorgestane leed en door den strijd om aan dien druk te ontkomen, en op elk gebied haakte alles naar ontspanning en naar genietingen.

Rossini begreep dien tijdgeest, en op geniale wijze wist hij den dorst naar genietingen te bevredigen. In de muzikale wereld werd hij daardoor voor een aantal jaren de held; zijn naam was op aller lippen en vermocht zelfs te Weenen een tijdlang dien van Beethoven te verdringen.

Maar toen kwam de reactie en de scherpe blik van Rossini bemerkte terstond, dat het tijd voor hem werd zich terug te trekken. Na zijne triomfen in Italië, Weenen en Londen en na een zesjarig ongehoord succes in Parijs, waar hem tal van eerbewijzingen ten deel vielen, brak voor hem de tijd aan, dat hij de gunst van het publiek niet meer onverdeeld bezat. Met zijne alleenheerschappij was het in Parijs gedaan. Auber en Meijerbeer werden zijne mededingers op het gebied der groote opera, en ofschoon hij, aangespoord door den bijval, die aan de opera *La muette de Portici* werd geschonken, met zijn *Guillaume Tell* toonde, wat hij ook in die richting kon presteeren, bepaalde hij zich toch tot dit eene bewijs en nam met dit werk, dat den 3^{en} Augustus 1829 voor het eerst werd opgevoerd, voor goed afscheid van het tooneel.

Het was een verstandige daad, die de wereld echter aan luiheid toeschreef. Op den duur zijn stijl te veranderen, zou hem op zijn leeftijd (hij was toen zeven en dertig jaar oud) te veel inspanning gekost hebben, zooals hij later ruiterlijk bekende. En waarom zou

hij zich ook ingespannen hebben? Hij was rijk en op het toppunt van zijn roem. Hij had het bewijs geleverd, dat hij ook in andere richting, dan die hij tot nu toe gevolgd had, iets groots tot stand kon brengen. Nog meer succes kon aan zijn roem niets toevoegen, maar een *fiasco* (dat in die nieuwe richting mogelijk was) zou daarentegen dien roem kunnen schaden. Daarom trok hij zich midden in zijn glorie op het juiste tijdstip terug, iets waarin maar weinigen het ver gebracht hebben.

Toen men hem eens de vraag deed, waarom hij geen opera's meer schreef, antwoordde hij: ‘On ne travaille que pour trois motifs: l'argent, la gloire ou le plaisir. L'argent, je n'en ai pas besoin; la gloire, j' en ai autant que je puis en avoir; le plaisir, ca m'ennuie à la mort.’ Dit antwoord, waarin de bekende spotzucht van den maëstro doorstraalt, was er een om onbescheiden vragers af te schepen; maar de oorzaak, waarom hij afscheid van het tooneel nam, lag dieper, gelijk wij zagen.

Met Rossini's opera *Tancred*, die tijdens het carnaval van het jaar 1813 in Venetië voor het eerst werd opgevoerd, begint een nieuw tijdperk der Italiaansche opera. De voorgangers van Rossini - o.a. Cimarosa en Paisiello - beschouwden den zang als hoofdzaak en verleenden daaraan al de kracht van uitdrukking, die in hun vermogen lag en waarvoor de zang van dien tijd vatbaar was. Van den rijkdom van het orkest maakten zij geen gebruik en zij sloegen geen acht op de ontwikkeling, die de instrumentatie in Duitschland door Gluck en Mozart, in Frankrijk door Méhul en andere vertegenwoordigers der Fransche school had verkregen. De Italianen, die hun land verlaten hadden, zooals Piccini, Salieri, Cherubini en Spontini, hadden de wenschelijkheid ingezien om aan het orkest een grooter aandeel in de muzikale dramaturgie te geven. In Italië waren er wel enkele componisten - o.a. Bertoni en Paër, die de behoefte daaraan gevoeld hadden en iets van het Duitsche coloriet getracht hadden over te nemen, maar hunne landgenooten wilden daarvan nog niets weten en noemden hen daarom spottenderwijze ‘Tedeschini’ (Duitschertjes). Eerst toen de Italianen in 1813 *Don Juan* hoorden en begrepen, dat Mozart, hoewel hij de in hun land genoten lessen niet had vergeten, in zijn eigen land en door zijn genie het geheim had geleerd om het orkest als machtig middel tot dramatisch effect aan te wenden, begonnen zij naar een krachtiger en pakkender muziek te verlangen, en de tijden waren gunstig voor een geniaal componist, om

in de Italiaansche opera de gewenschte hervormingen te maken.

Dat nu deed Rossini met zijn *Tancred*. Dit werk, dat ons heden zoo ouderwetsch voorkomt, was het signaal voor een muzikale revolutie, en hoewel het een uitbundig succes had, scheen het toch, dat het meer gaf dan men verlangd had, want men verweet den maëstro, dat zijne instrumentatie te zwaar en te geleerd was en dat zijn stijl te veel nieuwigheden bevatte. Nu, dit laatste was dan ook inderdaad zoo; in Tancred was geen gebrek aan nieuws. Voor het eerst kwamen er in deze opera *seria* trio's, kwartetten en andere ensemble-stukken voor, die de Italianen vroeger alleen in de opera *buffa* hadden toegelaten; aan het recitatief was meer uitdrukking gegeven; er was een partij voor bas in, hetgeen in de vroegere opera seria niet mocht, en er was leven en beweging in het orkest.

In de opera *buffa*, in welk genre Italië reeds juweeltjes bezat, als bijv. *Il Matrimonio segreto* van Cimarosa, was het verschil tusschen Rossini en zijne voorgangers minder merkbaar, hoewel hij in zijn *Barbiere di Seviglia*, die nog heden terecht een meesterstuk genoemd wordt, een zeer oorspronkelijk werk in dat genre geleverd heeft. In het andere opera-genre vervolgde hij met zijn *Otello* den weg, dien hij met Tancred was ingeslagen, en componeerde daarna nog verscheidene opera's in dien stijl, waarvan *Semiramide* het meest bekend is geworden. Met *Le siège de Corinthe* en *Moïse*, bewerkingen van zijne vroegere opera's *Maometto* en *Mosè in Egitto* voor het Fransche tooneel en te Parijs opgevoerd in de jaren 1826 en 1827, begon hij het oppervlakkige in zijne manier van componeeren af te leggen en door den invloed der Fransche muziek meer degelijkheid in de uitdrukking te brengen, in één woord den stijl der Fransche groote opera te volgen, totdat hij eindelijk in *Guillaume Tell* zijn meesterwerk in die richting schiep.

Toen Rossini van de Parijsche muziekwereld genoeg had en in het jaar 1837 weder naar zijn vaderland ging, dat hij in bijna 14 jaren niet bezocht had, vond hij daar zijne plaats door een ander ingenomen. Tijdens zijn verblijf in den vreemde had een jongere mededinger, Bellini, de geestdrift zijner landgenooten opgewekt, en hoewel deze jonge componist reeds gestorven was, toen Rossini in zijn land terugkwam, was die geestdrift nog niet verkoeld en werd zelfs nog in de dagbladen de vraag, wie grooter was, de componist van *Otello* en *Semiramide* of die van *Il Pirate* en *Norma*, ten gunste van laatstgenoemde beslist. De Italianen hadden den maëstro, dien zij vroeger zoo lang bewierookt hadden,

bijkans geheel vergeten, en de theater-directeuren gebruikten zijne opera's doorgaans alleen als stoplap, voor het geval namelijk dat de opvoering van een nieuw werk om de een of andere omstan digheid onverwacht niet kon plaats hebben.

Een der redenen, waarom de werken van Rossini langzamerhand van het Italiaansche tooneel waren verdwenen, was dat men door het jaren lang aanhoudend opvoeren van deze stukken er meer dan verzadigd van was, en zij, die den vroeger zoo gevierde nabootsten en veel minder of in het geheel geen talent bezaten, hadden er nog meer toe bijgedragen om het genre in miscrediet te brengen. Het wispelturige Italiaansche publiek had er genoeg van en verlangde naar wat anders. Een andere reden was echter, dat er gebrek begon te komen aan zangers en zangeressen, die in staat waren de werken van Rossini behoorlijk te vertolken. Nog waren er hier en daar beroemde zangers uit de oude school te vinden, zooals Grisi, Persiani, Lablache, Tamburini, Rubini e.a., maar dezen hielden zich meestal buiten Italië op, en de uitstekende troep werd niet door nieuwe krachten uit het vaderland gerecruteerd. Italië zelf was, ten tijde dat Rossini er weder verblijf hield, arm aan zangers van den ouden stempel. In 1842 kwam het bijv. te Padua voor, dat de zangeres Clara Novello voor een van hare voorstellingen een der meest bekende opera's van den maëstro gekozen had doch dat er onder het zangerspersoneel geen bas te vinden was, die deze muziek behoorlijk kon voordragen, zoodat men eindelijk zijn toevlucht moest nemen tot een ouden zanger, die zich reeds jaren geleden van het tooneel teruggetrokken had. De stem van dien zanger uit de oude school bleek echter tot aller verbazing nog zoo krachtig en zijn manier van zingen zoo uitstekend te zijn, dat hij enormen bijval verwierf.

Tot zulk een kunststuk waren de zangers van lateren tijd niet meer in staat; hunne stemmen waren veel vroeger versleten. De zang was langzamerhand van aard veranderd. Overdreven uitzetting van stem en een meer declameerende voordracht waren in de plaats getreden van het *bel canto*. De vroegere kunst van zingen, welke daarin bestond, dat men de natuurlijke eigenschappen van het zangorgaan op normale wijze wist te ontwikkelen en dat orgaan zonder eenige gedwongenheid al den klank wist te doen voortbrengen, waarvoor het vatbaar was, had plaats moeten maken voor een behandeling der stem, die weinig of geen oefening maar bijna uitsluitend kracht van longen vereischte. Gelukkig de zanger, die een

schoone en machtige stem bezat! Gelukkig de tenor, die in de kolossale ruimten der schouwburgen van San Carlo en la Scala met krachtige borststem de hooge *a* en *bes* kon laten hooren! Aan zijn succes behoefde hij niet te twijfelen. Op andere wijze bijval te verwerven was niet mogelijk, en de zangers waren hiervan meerendeels zoo overtuigd, dat zij, in het bezit zijnde van hetgeen door het publiek alleen gewaardeerd werd, zich niet eens de moeite gaven om voorbereidende studiën te maken. Een korist, met zulk een prachtstem begaafd, kon zonder eenige voorafgaande studie van den zang als *fort ténor* op de planken verschijnen en zijn succes was verzekerd.

De componisten, die onmiddellijk na Rossini kwamen, droegen voor een deel de schuld van die ontaarding. De zucht van het publiek drong hen in een richting, waarbij overdreven pathos in den zang en geraasmakende maar nietszeggende instrumentatie schering en inslag waren. Daarmede alleen kon men het Italiaansche publiek voldoen, voor wien de dramatische muziek nog maar enkel onder dien vorm begrijpelijk was.

In dien tijd was het, dat Bellini met zijn eerste opera's voor den dag kwam. Hij verwijderde zich van den weg, die door Rossini gebaand en door zijne navolgers bedorven was, en trachtte, daarin gesteund door den dichter Felice Romani, die verscheidene libretti voor hem schreef en wiens dichterlijk talent met het karakter van Bellini's muzikaal talent veel overeenkomst had, voor het Italiaansche lyrische drama een nieuwen weg te openen. Het verdienstelijke van zijne werken ligt alleen in het vocale gedeelte. Al het dramatische concentreerde hij in zijne gevoelige en dikwijls melancholieke melodiën en hij ontdeed daarbij tevens den zang van al de versieringen, die Rossini en zijne school er aan gehangen hadden. De zangers waren hem daarvoor zeer dankbaar en beijverden zich dan ook, in zijne opera's het beste te geven wat zij hadden.

Overigens was Bellini, tengevolge van onvoldoende studiën, in de kunst van harmonie en instrumentatie zeer zwak, en de gave om goede ensemble-stukken te schrijven ontbrak hem ten eenenmale. Zijne poging, om aan de Italiaansche opera een nieuwe richting te geven, was goed bedoeld, maar of hij, indien het lot hem een langer leven gegund had (hij stierf reeds in zijn drie en dertigste jaar), aan Italië een beter lyrisch drama zou gegeven hebben dan het tot dusver bezeten had, mag betwijfeld worden. Daartoe miste hij genie en een voldoende kennis van het technische in zijne kunst.

Donizetti, die in de eerste jaren van zijn loopbaan als componist (1818-1828) door Rossini werd geëclipseerd, werd daarna ook door de triomfen van Bellini eenigszins op den achtergrond geschoven, ofschoon hij toen alreeds door verscheidene werken, o.a. *Anna Bolena, L'elisire d'amore, Lucrezia Borgia* en *Belisario*, in en buiten Italië beroemd was geworden. Na den dood van Bellini echter (1835) had hij het rijk alleen en was toen in Italië het hoofd van een richting, die door Verdi en anderen gevolgd werd en die men zou kunnen noemen een voortzetting van den stijl van Bellini, met minder innigheid en oorspronkelijkheid, wat het vocale gedeelte betreft, doch met machtiger effectmiddelen en meer dramatisch leven en technisch volmaakter.

Donizetti bezat niet zulk een oorspronkelijk talent als Bellini maar overtrof hem ver in kennis van het technische der toonkunst. Dat de strenge school, die hij in zijne jeugd had doorgemaakt, hem naderhand ten goede kwam, bewijzen over het algemeen zijne voornaamste werken. Van een niet te hoog standpunt beschouwd, getuigen zij van een streven om in harmonie en instrumentatie karakter te leggen, en wanneer men ook Donizetti soms gebrek aan individualiteit en oppervlakkigheid ten laste kan leggen - namelijk wat koor- en orkestbewerking betreft -, zoo wordt dit toch opgewogen door rijkdom aan schoone en soms zelfs aangrijpende melodieën, door groote dramatische levendigheid en door een oordeelkundige aanwending van de muzikale effecten. Hierbij kwam hem zijn poëtische begaafdheid zeer te stade, een begaafdheid waarvan hij ook daardoor blijk gegeven heeft, dat hij van verscheidene zijner opera's het libretto zelf vervaardigde.

De oppervlakkigheid, die somtijds in de werken van Donizetti doorstraalt, is een fout, die men aan alle Italiaansche componisten van die dagen verwijten kon, en een gevolg van de overhaasting, waarmede in Italië voor het theater gewerkt werd. Het was meerendeels bestelwerk. Franz Liszt, in een zijner brieven uit dat land van het jaar 1838 hierover sprekende, zegt: ‘Les opéras destinés à la scène italienne s'écrivent avec une grande rapidité; on dirait qu'il y a un procédé de fabrication connu à l'avance et qu'il ne faille que le terme matériel de mettre les notes sur le papier. L'inspiration ou la réflexion paraissent si peu nécessaires à la composition d'un opéra, que dernièrement un maëstro se trouvant en retard avec l'entrepreneur de la Scala, celui-ci le fit consigner dans sa chambre et garder à vue, jusqu'à ce qu'il eût achevé son travail. On se

figure, quelle verve, quelle grâce doivent avoir des morceaux ainsi composés par ordre supérieur et sous l'évocation du commissaire de police.'

Het zal in Italië thans wel niet meer voorkomen, dat men een componist opsluit en door de politie laat bewaken, totdat hij zijne taak af heeft. Dat er echter in de opera-compositie niet meer op bestelling en daarom met groote vluchtigheid gewerkt wordt, zou ik niet zoo beslist durven beweren.

Hoe dit zij, ten opzichte van Donizetti was de beschuldiging van oppervlakkigheid niet geheel van grond ontbloot. Trouwens, hoe zou het hem zonder die vluchtigheid ook mogelijk geweest zijn een zoo groot aantal opera's te schrijven. Hij won het in vruchtbaarheid ver van Rossini en was zelfs een voorwerp van verbazing voor zijne landgenooten, die in dit opzicht toch veel gewend waren.

Bij het beoordeelen der wijze van componeeren van Donizetti en zijne Italiaansche collega's moet men niet uit het oog verliezen, dat zij door de houding van het publiek in de theaters eenigszins gewettigd werd. Een opera-seria was voor den Italiaan nauwelijks iets anders dan een concert met decoraties en costumes, en om het verband tusschen handeling en muziek bekommerde hij zich weinig of niets. Als er in het stuk maar een cavatine voorkwam, die niet precies geleek op een, die men al vroeger van den componist of van een ander gehoord had, en verder nog een of twee meesleepende duo's, dan was het voldoende. De rest ging van zelf en niemand lette er op. Het publiek babbelde of trok zich in de loges terug om te soupeeren of kaart te spelen. Waarom zou nu een componist zich zooveel moeite geven voor een publiek, dat toch niet luisterde? Het gaf hem zoodoende een zeker recht om verscheidene gedeelten van zijn werk nonchalant te behandelen, en hij aarzelde niet daarvan gebruik te maken.

Onder den invloed van die onverschilligheid van het publiek stond ook Donizetti eenigermate. Zijne opera's leveren hier en daar het bewijs op, dat er met overhaasting gewerkt is. Naast veel schoons komt er ook veel oppervlakkigs in voor, en veel dat naar één model gecomponeerd lijkt te zijn. In de opera's, die hij voor Parijs heeft geschreven, vertoonen zich die feilen het minst, en dat heeft een natuurlijke reden: hier moest hij met den Franschen smaak rekening houden. Het economische systeem, dat in Italië goed werd opgenomen, was onvereenigbaar met de eischen, die de

Franschen aan een kunstwerk stellen. Toch heeft hij het *laisser aller*, dat hij in zijne voor Italië geschreven opera's ongestraft kon aanwenden, in zijne voor Parijs gecomponeerde werken niet geheel van zich kunnen afschudden. Het best heeft hij zich daarvan weten vrij te houden in *La Favorite*, maar hier had hij dan ook een libretto, dat hem wel moest inspireeren. Hier had hij een wereld van hartstochten en de voor muzikale bewerking meest gunstige dramatische toestanden tot zijne dispositie, en van al dat materiaal heeft hij doorgaans goed gebruik weten te maken.

De kunstenaarsloopbaan van Donizetti mag, naar het uiterlijke te oordeelen, zeer gelukkig genoemd worden.

In zijne jeugd had hij, zoowel in zijne geboortestad Bergamo als later in Bologna, waarheen hij voor zijne wetenschappelijke opvoeding door zijne ouders gezonden was, degelijke muzikale studiën doorgemaakt. Naar Bergamo teruggekeerd (1816) schreef hij verscheidene ouvertures, strijkkwartetten, Missen en andere kerkmuziek. Hij besloot zich toen aan de kerkelijke compositie verder te wijden, doch zijne familie wilde van een muzikale loopbaan niets weten, en om aan de plannen, die zij voor zijne toekomst vormde, te ontgaan, trad hij heimelijk als volontair in dienst bij een Oostenrijksch regiment. Overal waar hij met dit regiment kwam, nam hij de gelegenheid waar, om de operavoorstellingen bij te wonen, het theater te bestudeeren en kennismaking met de zangers aan te knoopen. Hierdoor opgewekt, en aangespoord door de schitterende triomfen, die Rossini toen in Italië behaalde, besloot hij, evenals deze, op het theater naar roem en voordeel te streven.

Zijne eerste opera, *Enrico di Borgogna* genaamd, werd in 1818 te Venetië opgevoerd en niet ongunstig opgenomen. Dit gaf hem aanleiding den militairen dienst te verlaten en nog twee opera's voor de Doge-stad te schrijven, die hem in het noorden van Italië spoedig een naam als componist verschaften en de aandacht op hem vestigden. Uit Mantua en Milaan, en in 1826 zelfs uit Napels, ontving hij uitnoodigingen om opera's voor de voorname theaters aldaar te componeeren.

Van al zijne dramatische werken uit het tijdvak 1818-1830 zijn alleen de namen in de herinnering gebleven. Van meer beteekenis zijn de opera's, die hij in het tijdvak 1831-1834 schreef. De voornaamste daarvan zijn: *Anna Bolena*, de opera waardoor zijn naam voor het eerst ook buiten zijn land bekend werd, en verder *L'elisire d'amore* en *Lucrezia Borgia*, die zich beide nog tot in onze dagen

op het theater-repertoire hebben weten te handhaven. Deze periode sluit af met de benoeming van Donizetti tot kapelmeester en leeraar aan het conservatorium te Napels. Vier jaar later volgde hij Zingarelli als directeur van die instelling op, maar dit eervolle ambt gaf hij, evenals zijne andere betrekkingen aan het conservatorium reeds in 1839 prijs, ten einde meer vrijheid te hebben om in het belang van zijne werken zich naar de plaatsen te begeven, waar zij hunne première beleefden, en hetzij bij het instudeeren tegenwoordig te zijn of als orkestdirecteur de opvoering te leiden.

Met het jaar 1835 begint het tienjarig tijdperk, waarin Donizetti het toppunt van zijn roem zou bereiken. Door den dood van Bellini (23 September 1835) en door Rossini's afscheid van de muziekwereld en het zeldzaam opvoeren van diens werken, voerde Donizetti thans de alleenheerschappij in de Italiaansche opera. In zijn vaderland werd zij hem voor een korte poos nog eenigszins betwist door Mercadante, maar daarbuiten had hij geen mededinger. Wel begon na eenige jaren de naam Verdi in de Italiaansche opera-wereld meer bekendheid te verkrijgen en vonden reeds enkele van diens werken een zeer gunstig onthaal (o.a. *Ernani*), maar de eigenlijke roem van Verdi vangt toch eerst aan met de tweede helft dezer eeuw. De opera's *Rigoletto* en *Il Trovatore*, waarmede voor hem de victorie begon, werden geschreven, toen Donizetti reeds eenige jaren dood was.

In de hierbedoelde periode componeerde Donizetti zijne meest populaire opera's: *Lucia di Lammermoor, La fille du régiment* en *La Favorite*, de beide laatste voor Parijs, waar zij in de ‘Opéra comique’ en in de Groote Opera in 1840 voor het eerst en met grooten bijval werden opgevoerd.

Het had lang geduurd, voordat de werken van Donizetti vasten voet kregen in Parijs, maar toen eenmaal in 1836 met de opera Anna Bolena (die hem ook in andere landen het eerst bekendheid verschafte) het ijs gebroken was, volgden zij elkander daar snel op. Het Italiaansche theater bezat er uitnemende krachten om die werken bij het Fransche publiek in te leiden, en er ging geen speelseizoen voorbij, zonder dat herhalingen daarvan plaats hadden of nieuwe opera's van den mäestro werden opgevoerd.

Met Donizetti maakte het Italiaansche theater zulke goede zaken, dat men hem reeds in 1839 de ‘voorzienigheid’ van dit theater noemde. Waarschijnlijk heeft dit aanleiding gegeven, dat ook de

deuren van het Fransche tooneel voor den meester geopend werden, en dat hij werd aangezocht, ook daarvoor opera's te componeeren.

Twee jaar na de eerste opvoering van La Favorite was Donizetti in Weenen, waarheen hij zich begeven had om er zijne opera *Linda di Chamounix* te doen opvoeren. In Weenen heeft de Italiaansche muziek steeds een dankbaar publiek gehad, en zelfs tijdens de klassieke periode van Haydn, Mozart en Beethoven stond zij er in hoog aanzien, te beginnen bij den Keizer en zijn hof. Rossini had men er met open armen ontvangen, en nu weder werd Donizetti niet alleen met geestdrift begroet maar van hoogerhand zocht men den gevierden gast blijvend aan de Keizerstad te verbinden, door hem, zooals ik reeds vermeldde, een aanstelling tot kapelmeester en Hofcomponist te geven.

De opera Linda di Chamounix werd den 19^{den} Mei 1842 voor het eerst in Weenen gegeven, in tegenwoordigheid van het geheele Hof, en had een succes, zooals te voren nog bijna nimmer aan een werk van dien aard was ten deel gevallen. Voor Weenen componeerde hij daarna nog, behalve eenige kerkelijke muziekstukken, de opera *Maria di Rohan*, die, evenals zijn *Don Pasquale*, de liefhebbers van Italiaansche muziek in vervoering bracht.

Na deze gelukkige en roemrijke periode in de hoofdstad van Oostenrijk schreef Donizetti nog voor Napels de opera *Catarina Cornaro* en voor Parijs *Dom Sébastien de Portugal*. Laatstgenoemde opera nam in het geheel niet op. Het was een zeer zwak werk van Donizetti, wat gedeeltelijk verklaard wordt door den aard van het libretto, dat een der somberste tekstboeken is, welke ooit voor een opera vervaardigd zijn, en althans voor den aard van het talent van den maëstro ten eenenmale ongeschikt was. De levendige en schitterende verbeelding van Donizetti en zijn dikwijls teedere en melancholieke stijl pasten niet voor die ontboezemingen van patriotisme en fanatisme noch voor die uitingen van politieken hartstocht en dorst naar roem, welke het libretto aangaf. De toon van het stuk was te somber; het wemelde er in van allerlei akeligheden: een lijkplechtigheid, processies van boetelingen, onderaardsche kerkers, een slagveld, drie schrikkelijke moorden, en nog meer van dat soort.

Het werk werd een paar keeren voor leege zalen gegeven (November 1843 en Januari 1844) en de operadirectie leed er een groot verlies bij, Het was dus zoo goed als een *fiasco*, en met het oog hierop en omdat er in het stuk een met veel omhaal vertoonde

begrafenisplechtigheid voorkwam, noemden de Parijzenaars het: *L'enterrement en cinq actes*.

Voor Donizetti zelf was de val van deze opera - de laatste, die hij geschreven heeft - in zekeren zin ook een begrafenis, want daarmede eindigde niet alleen zijne werkzaamheid als componist maar hij trad ook persoonlijk langzamerhand van het tooneel af. De inspanning van zijne vele reizen, de passie voor den arbeid, die bij hem zeer ontwikkeld was en het hem mogelijk maakte, steeds stipt op tijd te voldoen aan het vele dat hij op zich genomen of aan anderen beloofd had, en daarbij zijne zeer ongeregelde levenswijze, dit alles had ten slotte zijne krachten ondermijnd. Toen in 1846 het gerucht ging, dat hij naar Italië zou gaan, om herstel voor zijn geschokte gezondheid te zoeken, was hij in werkelijkheid in een gesticht te Ivry, in de nabijheid van Parijs. Zijne ziekte was tot stompzinnigheid overgeslagen en de geneesheeren verklaarden zijn toestand voor ongeneeslijk. Met moeite kregen zijne bloedverwanten verlof om hem naar Bergamo te brengen, waar zij hoopten dat de berglucht en het gevoel, dat hij zich weder in zijn vaderland bevond, zijn toestand zouden verbeteren. Werkelijk werd hij na zijne aankomst in Bergamo (September 1847) lichamelijk iets beter, maar dit was slechts een laatste opflikkering, want reeds in April 1848 stierf hij.

Met Donizetti is de laatste vertegenwoordiger van de echt Italiaansche opera ten grave gedaald. Want ofschoon Verdi in zijn eerste tijdperk de zelfde wegen bewandelde als zijn voorganger, heeft hij zich in zijn latere werken meer aangesloten bij de nieuwerwetsche begrippen ten opzichte van de dramatische muziek. En dit zelfde doen de jongere componisten van Italië.

Ook van het oude lyrische drama in Italië kunnen wij met Saint Saëns zeggen: *Tempi passati*, in zooverre als er in dien geest wel niet meer gecomponeerd zal worden. Maar dit belet niet, de meesterwerken, die het in een lange reeks van jaren heeft opgeleverd, in eere te houden; niet door er nu en dan met lof over te spreken, maar door ze op degelijke wijze uit te voeren. Want het blijft toch maar waar, dat over het algemeen de geleerde en kunstig in elkander gezette stukken uit de dramatisch-muzikale school van het hedendaagsche Italië niet in de schaduw kunnen staan van menig van geest en leven tintelend werk uit het roemrijk verleden der Italiaansche opera.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 September.

‘L'âme hollandaise.’

Il faut dire du bien le bien, - en wie meer dan de schrijver van dit Overzicht kan er lust toe voelen om den man te prijzen die een week geleden als rector magnificus der Groningsche Hoogeschool de redevoering uitsprak:

‘Het zoeken van “L'ÂME FRANÇAISE” in de letterkunde en de taal van Frankrijk.’

Maar ieder ding wil zijn tijd en zijn plaats. Hier, in de stemmig grijsgekafte bladzijden van dit gedachtenvervoermiddel dat een vriend van de Gids een omnibus gedoopt heeft, zou het ongepast wezen iets te zeggen wat kwaadwilligen konden houden voor den lof toegebracht aan iemand die behalve andere gewichtige betrekkingen ook nog de functie vervult van redacteur - om bij mijn beeld te blijven had ik moeten zeggen: expediteur - van dit tijdschrift.

- Wat 'n lange zin, deze laatste! En wat 'n miserabele bedenkingen die me nopen om zulke lange zinnen neer te schrijven! Ik laat de kwaadwilligen varen, - ze gaan me niet aan, - en ik vertel eenvoudig wat me op 't hart ligt.

De rede van den Groningschen hoogleeraar is een mooie en een knappe redevoering; over die qualificatie is het onnoodig een woord meer te verliezen. Ze is ook vol tact. De woorden van den spreker - ik geef hier een persoonlijkheid - kennen hun plaats; zij voegen zich naar het locaal en naar de omgeving; zij weten dat ze van een leeraarstoel komen, en zij leggen zich een juiste beperking op. Terwijl zij konden volstaan met een verzekering, omdat ze het gezag achter zich hebben van een man die zoowel door talent als door studie zijn terrein geheel beheerscht, zijn zij tevreden met te ‘zoeken’. Zij leiden de toehoorders als metgezellen, zij zijn voorgangers met in schijn maar een stap voor. Toch leeren zij, en vooral leeren zij eerbied door eerbied te toonen

voor het onderzoek van anderen. Het zijn academisch ingetogen woorden, woorden d e b o n n e m a i s o n, met een kracht van opvoeding geput uit een goede negatieve eigenschap van hem die ze uitspreekt: zijn gemis aan zelfgenoegzaamheid.

Alleen op het eind der rede, een enkele maal, even, toonen zij den verzwegen rechtmatigen trots die hun geheime bezieling is, daar waar zij, den inhoud samenvattend van het gesprokene, onze aandacht roepen voor het ruime veld dat zij ons hebben geopend.

Een gepaste en een welkome fierheid. Want zij geeft klank en naklank aan wat anders alleen bestemd zou zijn om tusschen de muren van een groot-auditorium gehoord te worden.

En de redenaar is waard dat men in de open vrije lucht naar hem luistert.

Wat heeft hij ons te zeggen?

Taal en letterkunde zijn voor hem een middel om de ziel van een volk te leeren begrijpen. Hij heeft een groote natie tot voorwerp van zijn beschouwing, en hij wil de oorspronkelijke krachten vinden die het leven van haar zielsleven bepalen. Het is niet de een of andere vluchtige geest, een ‘esprit de la nation’, dien hij uit een paar doode boeken gaat distilleeren. Neen, hij heeft met een volksleven te doen dat, gegroeid op de grenzen van de oude geschiedenis, nog aldoor voortgaat in nieuwe scheppingen een onuitputtelijke kracht te openbaren. En uittegaan om in zulk een bestaan van eeuwen de eenheid te zoeken, de zieledraad te vinden die den Franschman van nog ver voorbij (aan gene zijde) Charlemagne verbindt met den boulevardier van vandaag.

Men voelt hoezeer 't het levende van zijn onderwerp is dat den spreker aantrekt. De leeraar in hem weet en begrijpt dat hij de muren van zijn geleerd auditorium niet moet doen schrikken door te sterk den nadruk te leggen op het levende van het leven en de ziel; en daarom bakent hij heel fijn de ziel voor de studie, - de ziel die al een beetje dood is - af van de ziel die men nog bekijken kan met een paar heldere oogen en een paar heldere hersens. Maar uit alles bemerkt men dat het geheele Fransche volksbestaan tot op de laatste minuut toe voor hem van even groot belang is. Uit alles, zeg ik; want niet alleen volgen hem de problemen van de jongste letterkunde op de verst afgelegen paden van zijn onderzoek, maar hij toont ook telkens zijn blijdschap als hij mag constateeren dat in de laatste jaren de Romaansche philologie zoowel in Frankrijk als in Duitschland een nauwer aansluiting zoekt met de levende taal.

En wanneer hij na de inleiding zijner rede zijn onderwerp aanvat, bedachtzaam, precies, en met een taktiek die op een vast resultaat uitgaat, dan kiest hij zijn positie, midden in de tegen-

woordige wereld, omdat van hieruit de eenheid der literarische strooming kan worden overzien. Boileau mocht Ronsard niet lijden en vermoedde nauwelijks dat er Middeneeuwen geweest waren; de romantische school, van zestig, zeventig jaar geleden, wilde de klassieken niet als een vertegenwoordiger van den Franschen geest erkennen. Maar het moderne Frankrijk, welks letterkundig leven thans een crisis doorstaat, heeft oog voor al de vormen van het verleden en gevoelt er zich aan verwant. Ook die crisis zelf, ontstaan door het indringen van nieuwe, exotisch-litterarische en maatschappelijke elementen, is een herhaling van een toestand, welken de Fransche letteren al verschillende malen moesten doorgaan.

Welk tijdstip is dus, - in dit opzicht van sympathieke studie van het verleden, - rijker aan gehalte dan het tegenwoordig oogenblik? En wel juist door het onbesliste of half besliste gezicht dat het ons toont.

Wij volgen den redenaar wanneer hij ons dan wijst op het vermogen van den Franschen geest om de vreemde bestanddeelen aan zich aan te passen en de vreemde denkbeelden maatschappelijk gangbaar te maken. Maar zulk een uitdrukking is vaag; wij verlangen - het is de hoogleeraar die voor ons verlangt en ons verlangen bevredigt - de krachten te kennen waardoor zulk vermogen zich openbaart: een ziel is iets heel abstracts, en daarom juist hebben we behoefte aan een klaar inzicht.

Dat inzicht krijgen wij door de redevoering. Een reeks van voorbeelden en redeneeringen leert ons het gevoel voor evenwicht kennen waarin de ziel van Frankrijks leven zich uit: evenwicht tusschen vaderlandsliefde en een streven naar universaliteit, tusschen passie en redeneering; evenwicht ook in de taal tusschen de individueel gevormde woorden en de discipline waardoor zij zich aan elkander schikken.

Maar dat gevoel voor evenwicht in den Franschen geest werkt energiek, het brengt niet tot lijdelijkheid. Evenals in de taal het Fransche woordaccent aan de woorden tegelijk hun bepaalden vorm en hun schikkelijkheid heeft gegeven, zoo worden ook die andere stemmingen gedreven en beheerscht door een accent van geestelijke meerderheid; en dat genoemde evenwicht is geen hinken op twee gedachten, maar een grijpen met twee handen, naar twee kanten.

(- Ik herleid hier tot een paar zinnen wat de hoogleeraar in een overtuigende redeneering levendig voor onzen geest brengt. -)

Zoo wordt ons een wereld ontsloten, en wij raden een nog ruimeren horizon.

Geen wonder dat wij eventjes aan een bijzondere trilling van des sprekers woorden bemerken dat in hem ook iets huist

van de bewegende kracht der ‘âme francaise’: een gevoel van geestelijke meerderheid.

Maar die licht verklaarbare opwelling van trots in den man die zich geroepen acht de inleider te wezen van groote gedachten, gaat dadelijk bij hem schuil in een overtuiging van de grootheid der zaak die hij voorspreekt en die hij niet in haar geheel kan aanvatten.

Hij geeft niet wat hij is, maar wat hij zou kunnen zijn; hij geeft zich niet zooals hij is, maar zooals hij zou willen wezen; hij kan maar gedurende enkele oogenblikken het ideaal van zijn werkkring naderen.

Daar is iets in de ‘âme hollandaise’ dat hem tegenwerkt.

De Hollandsche ziel heeft zich dikwijls een goede ziel getoond, maar als ze iets goeds deed, heeft ze het gewoonlijk op een onbeholpen wijs gedaan. Ze wist niet de conclusies te trekken van handelingen.

Ik heb met de meeste aandacht naar de rede over ‘l'âme française’ geluisterd, maar nu komt de eisch aan ‘l'ame hollandaise’. Ik kan hem niet beter zeggen dan met de woorden van den hoogleeraar:

‘Ik meen na het uitspreken mijner rede gerechtigd te zijn om nog eens met nadruk den eisch te stellen: dat de levende vreemde talen en hunne letterkunde, wier studie zoo véél omvat, zoo diep kan gaan en zoo vér wil reiken, de volledige vertegenwoordiging en de passende organisatie vinden mogen waarop zij aanspraak hebben, en waarop het vak dat ik de eer heb aan de Groningsche universiteit te vertegenwoordigen, nu reeds dertien jaren wacht.’

Et nunc erudimini.

B*.

Op zee.

V.

Hij had geslapen. Niet lang; maar door het korte wegzijn voelde hij zich toch opgefrist....

Een voetstap had hem gewekt: de lichte tred van een donkere gedaante, die ginds verdween.

Nog was 't alom duister en stil; nog schitterden de sterren tegen het donkere, fluweel-blauwe gewelf.

Zich oprichtend uit de rieten stoel, waarin hij gesluimerd had, voelde hij pijn in zijn nek, pijn in zijn rug, pijn in zijn knieën. -

Rusteloos eentonig stampte de masjiene toengatoenga, toengatoenga, toengatoenga; rusteloos eentonig beefde het stugge plankier onder zijn voeten; rusteloos eentonig sneed het hoogstille schip door het opklotsende water zijn breed-uitschuimend spoor.

Daar glansde boven de horiezont een bleek weerlicht; in het vale schijnsel meende hij de donkere sielhoueëtten te hebben gezien van hoge bergen.

Zou daar land zijn; land, waarop mensen wonen? En zou er nu over die mensen een onweer losgebarsten zijn?

't Was hem, of het licht zich eensklaps uitbreidde over heel Azië, voortzweefde over Europa, scheen over Nederland.

En hij zag zijn klein land als een molshoop in een vochtige tuinhoek:

als een molshoop, waarin lichtschuwe dieren suf-kleingeestig rondwroetten.

als een molshoop, waaruit enkele bewoners soms schichtig te voorschijn schoten, om de grote tuin te doorjagen en dan weer weg te kruipen in hun stilte en hun duisternis.

Hij zag ook zich zelf klein-wroetend onder de kleinen, nu eens machteloos hunkerend naar een weer-opleven uit het verveeld-zoek-brengen-van-de-tijd, dan even machteloos opduwend tegen de taaie sleur der dingen, net als een man, die een te-diep water is ingegaan, om een stengel los te rukken, waarvan hij de bloem in de verte op de sterke stroom ziet drijven. -

Clara leefde nog, toen zijn drama Johan de Witt viel.

Vallen?.... Neen.

Wel beschouwd had het zelfs die eer niet genoten. Hoe kan een stuk vallen tegenover een publiek zonder artistieke opienies en zonder geestdrift voor eigen kunst?

Wat is in Nederland, waar alles hangen blijft, het onderscheid tussen een val en een zegepraal? -

Of een paar grote-stads-organen verkondigen, dat een stuk nog altijd niet het stuk is, waaraan zij menen, dat behoefte bestaat; of dan dit stuk in die grote stad een mieniemaal aantal keren gespeeld wordt voor een mieniemum toeschouwers; of eindelik de kleinere steden beleefd hun verlangen te kennen geven om liever een vreemd stuk te mogen zien dan dit oorspronkelike, wat scheelt dit van een loftuiting door diezelfde organen, van de eer een maxiemaal aantal keren vertoond te worden voor een maxiemum toeschouwers en een ronde te mogen doen door al de kleinere plaatsen, waar de kunst zogenaamde belangstelling vindt?

Gaan bijval en afkeuring in kleine gemeenten niet gelijkelik in de doofpot?

Zijn de mieniema en die maxiema van grote steden niet nagenoeg even kleine eilandjes op de grote Hollandse zee van publieke onverschilligheid?

Volgen in Nederland op twee regels van voorzichtig loven

niet ettelike kolommen, ja soms hele preken vol dom afkeurend onartistiek gezeur, of hatelik hekelend artistiek kliekgeschrijf?

Johan de Witt reisde twee jaren lang van toneelbestuur naar toneelbestuur, kwam bewierookt driemaal terug en werd eindelik onbewierookt ter opvoering aangenomen. Daarna werd het stuk even vluchtig gerepeteerd als zwaarwichtig gespeeld door enige heren en dames, onder wie er maar weinigen waren, die niet in enkele vaste maniertjes, of in de meest alledaagse leukheid hoge kunst schenen te vinden. En ten slotte klapte het kleine publiek, gelijk bij ons een schouwburg-publiek altoos klapt, wanneer 't in iets nieuws geen vermomde oude bekende ontdekt en nog niet gelezen heeft, wat de krant er van zegt.

O, hoe oneindig veel liever had hij zijn drama na een ernstige instudering vertoond gezien door strevende en strijdende artiesten en 't dan horen uitfluiten en uitschelden door een opgewonden menigte!

Nu was ook deze poging een nauweliks-opgemerkt avorteren geweest.

Had het stuk dan een beter lot verdiend?

Hij wist 't nu evenmin als vroeger.

Nooit had hij zijn eigen werk juist kunnen schatten; maar wel had hij altoos gevoeld, dat de waarde, die hij er aan toekende, niet de ware kon zijn. Werd 't geprezen, dan sloeg hij 't, ondanks zijn eigen verwondering, veel te hoog aan; werd 't gelaakt, dan stelde hij 't te laag.

Toch durfde hij zeggen: meer belangstelling had 't zeker verdiend.

Zijn alle klinkende woorden over vaderlandsliefde, over hoog-houden-van-de-vlag, over trotsheid-op-het-Nederlanderschap geen praatjes voor de vaak, als de poging, zelfs de mislukte, om iets te doen voor dat vaderland, om die vlag tot eer te strekken, om een nieuwe reden te scheppen voor die trots niet eens belangstelling vindt?

't Is waar, het was hem slechts gegaan als zovele groteren in Nederland.

Nergens is de uitspraak juister, dat ‘le succès absout’ en nergens wordt meer ijver aan de dag gelegd om dat ‘succès’ te verstikken, zodra de vrees ontwaakt, dat in de algemene

onverschilligheid een zaadje er van zou kunnen ontkiemen.

Gelijk in de Sahara hele goden-tempels begraven liggen onder het woestijnzand, dat er stofje na stofje over heen is gestoven, zo liggen er in Nederland onder het korrel-na-korrel-door-vitzucht-lamlendigheid-wangunst-en-bekrompenheid-opeengehoopte onverschilligheid-stof tal van grootse pogingen versmoord voor tempelgebouwen gewijd aan de nasionale glorie. En de Nederlander, die in het buitenland de monumenten van vreemde kunst en vreemde wetenschap bewondert, die jammert over zijn eigen land, waarin niets groots tot stand komt, denkt nooit aan de korrels dor zand, waaronder ook hij bereid is het beste te helpen begraven. -

Het mislukken van zijn drama was hij gauw te boven gekomen. Terwijl het stuk gerepeteerd werd, had hij er al niet veel meer voor gevoeld. Het dagtekende uit een vroegere perieode van zijn denken. De tijd was voorbij, waarin hij een wereldhervormende kracht van de heros had zien uitgaan; tans scheen elke hervorming hem niets meer dan een noodzakelike evolusie en de heros was slechts het tijdelik geschiktste werktuig, waarvan die evolusie zich bediende. Het liet hem dan ook vrij wel koud, toen de offiesieële beoordelaars op zijn werk aanvielen, als honden op een kluif en deze keer kon hij met Passtra eens ongedwongen meelachen over A, die op last van zijn kommissarissen al, wat modern heette, moest afkeuren, over B, die elk nieuw werk vergeleek bij een iedeaal ongeschreven stuk en over C, die voor zijn lof en zijn blaam steeds geheimzinnige redentjes had, welke met kunst al heel weinig hadden uit te staan. Een van die heren schreef: ‘de krietiek is een maatstaf van de hoogte, waarop staat niet de kunst; maar de publieke opienie’ en toen Passtra dit vrij juist noemde, merkte hij op, dat het helemaal juist zou wezen, als de schrijver maar voor hoogte laagte had gezet.

En toen een ander - zijn afkeer van Satis' novellen bij deze gelegenheid nog eens oprakelend - had verkondigd:

‘Wij achten het een verblijdend verschijnsel, dat, hoe verdorven het toneel ook zijn moge, de gezonde krietiek zich toch hoe langer zo meer tegen een ziekelik pessiemisme in de kunst gaat verzetten, dat een levensbeschouwing huldigt, welke wij even rampzalig als weerzinwekkend noemen: een levensbe-

schouwing, die iedere hogere aandrift des harten noodzakelik en overbiddelik doden moet',
.....toen had een plotseling opkomend vertrouwen in zijn kracht hem zelfs doen uitroepen:

Wel zeker. Omdat die heren de moed missen het leven anders te bekijken dan door een mooi gekleurde geloofsbril, omdat zij te laf zijn de som van het leed en het genot eens eerlik met elkander te verrekenen en omdat zij geen kans zien te bewijzen, dat er in het zogenaamd ziekelike niet dikwijls veel meer waarheid schuilt dan in het zogenaamd gezonde, daarom is mijn levensbeschouwing.... onjuist? O, neen, dat durven ze niet beweren; maar wel: even rampzalig als weerzinwekkend! - En wat zou dit dan nog voor mijn kunst? - Geldt voor die levensbeschouwing niet uitsluitend de vraag, of ik slecht zie en onjuist denk? - En staat voor mijn kunst niet die gans andere vraag bovenaan: of ik het talent heb mijn lezers *mijn* opvattingen te suggereren, wat *ik* mee-gevoeld heb op hun beurt te doen voelen, door *mijn* oogen te laten kijken, onverschillig, of ze misschien bewijzen kunnen, dat die oogen groen zien wat inderdaad rood is? - En zulk onartistiek leuteren heet dan voorlichten van het publiek! Voor zulk ondoordacht gebazel worden de heeren nog betaald!

'Pas op', had Passtra gezegd, 'eerbiedig de vriend, die je je feilen toont.... zelfs, als hij dit niet graties doet.'

Maar hij had niet naar hem geluisterd.

Ik ben van plan weer te geven wat ik zie, ook al is dit juist, wat anderen niet zien *willen*.

En niet langer in toneel-geknutsel, dat als de speech van een redenaar pasklaar moet gemaakt worden voor een dekoratief en een publiek.

Geen schipperen meer naar de dubbele eis van het leven te geven zoals het is en zoals het zijn moest.

Geen wringen meer van het brede immer-wordende in het enge kader van een voorstelling met een slot.

Geen vervluchtigen langer van geheimzinnig diepe, menselike sensasies in de algemene woordenpraal, waardoor de Janen-alleman van een volle schouwburgzaal worden begoocheld en bekoord.

Geen pogingen meer gedaan om het leven en de mensen te zien, gelijk anderen verlangen, dat zij gezien zullen worden.

Waarheid zou hij geven, onopgesmukte, onverbloemde waarheid. Dat die waarheid subjektief moest zijn, wist hij even goed als iedere bestrijder, die hem te lijf zou gaan met het niets-zeggende argument, dat hij toch altoos genoodzaakt was te geven: *zijn* persoonlike opvatting. Zijn recht om deze persoonlike opvatting te geven zonder zich ook maar enigsins te bekommeren om de gebodjes van de een of andere moraal of schoonheidsleer... dat was immers juist, wat hij verlangde.

Hij zou eerlik zijn; o, veel eerliker dan de knutselaars, die over hun werk de schijn willen leggen van een natuurlik leven en toch, heel behoedzaam, van dit leven een verhaaltje hebben gefabriekt, dat een moeder van dochters kan laten slingeren, dat een oppervlakkige optiemist niet doet opschrikken uit de welgemoedheid van zijn goede spijsvertering, waarin een gezag-vereerder geen gevaar vindt voor de goede orde in de maatschappij en een gelovige geen aanranding van 't geen hij gemakshalve betietelt als openbaring.

Menselike daden, daden, die hem karakteristiek leken voor zijn volk en zijn tijd, desnoods voor één stand of één stad of één soort, zouden de objektieve inhoud vormen van zijn geschriften en uit zich zelf zou hij putten zijn opvatting van het tot-stand-komen van die daden, van de terugwerking, die zij hadden op hun bedrijvers, van hun betekenis in het leven van de ganse mensheid.

Weg dus met de woorden: goed en slecht voor de artiest, die slechts juist wil zien, innig wil meevoelen, het karakteristieke wil vatten en dan zijn indrukken objektieveren. In omtrekken moest zijn arbeid het zuivere spiegelbeeld worden van een stukje werkelikheid; maar bovendien moest het indievieduele gemoeds- en hersenleven er zich in openbaren, en de samenhang er waarneembaar in zijn van dit éne wieltje met het reusachtige raderwerk, waarin het zijn taak vervult, zonder te weten wat voor een taak dit is.

Alle dingen zijn, gelijk ze op een gegeven ogenblik en in gegeven omstandigheden niet anders kunnen wezen en het goed-of-slecht-mooi-of-lelik vinden is dus maar een standpuntkwestie van hem, die ze waarneemt.

Dezelfde berg, die zo mooi blauw lijkt aan de verafstaande, ziet er vuil, dof-groen en grauw uit voor hem, die de voet heeft bereikt.

De rijke neurasthenicus roemt de vrieskou, die voor de gezonde arme een ramp is.

Om de leer, dat het mooie *in* de mens bestaan en door zijn verwezenliking *buiten* die mens tot het lelike verworden zou, bekommerde hij zich al lang niet meer.

Het wezen en verband der dingen te vatten, dat was nu zijn streven. Hij wilde de zielen openen, begreep dat het dwaas was dit met één sleutel te beproeven en achtte 't de taak van de artiest voor elk slot de biezondere sleutel te vinden.

Hij placht toen de mensen bij effekten te vergelijken.

Wat ze ten toon stellen is altoos hun nomienale waarde; maar de kunstenaar moet zoeken naar hun werkelike beurswaarde, die.... meestal geringer is.

‘'t Kan wel zijn’ zei Passtra dan, ‘maar wie denk je met zulk soort artistiek werk plezier te doen? Een schrijver streeft naar sukses; dat is toch....’

Neen, was hij hem in de rede gevallen. Ik denk aan geen sukses. Ik wil zeggen, wat ik te zeggen heb, en om geen andere reden, dan wijl ik daar behoefte aan heb. Ik wil, net als een vogel, zingen zoals ik gebekt ben. Zou jij verlangen, dat alle vogels kwinkeleerden als nachtegalen?

‘Dat niet; maar jij vergeet, dat de vogelliefhebbers veel meer geld geven voor papegaaien, die mensen nabauwen dan voor dieren, die uitsluitend hun eigen geluiden voortbrengen. Eer je overgaat tot dat *weergeven*, waarvan je altijd je mond vol hebt, zou ik je ook aanraden eens te gaan praten met de fotograaf hiernaast. De zei me gisteren nog: “och, meneer, de mensen denken, dat een fotografie niet liegen kan; maar ik verzeker u, als wij de lui *weergaven* zoals ze werkelik zijn, dan verdienden we nog geen droog brood.” - Bedenk wel, dat die verstandige man uitstekende zaken maakt. Mundus vult decipi! De mensen nemen 't je verduiveld kwalik, als je hen niet behoorlik bedot.’

Dan moeten ze 't maar kwalik nemen! Het gaat niet aan waarheid te vragen en te verlangen, dat die waarheid pasklaar wordt gemaakt voor een moraal. Het gaat niet aan indievieduele kunst te eisen en daarbij tot voorwaarde te stellen, dat de indiviedualieteit van de artiest niet mag afwijken van een algemeen geijkt en goedgekeurd type. Moet ik uitdrukken wat ik zie, wat ik voel, wat ik denk, zoek dan niet

in mijn werk, wat men zien *moet*, te gevoelen *behoort* en denken *mag*.

Was hij door Clara weer van de mensen verwijderd geworden, zolang zijn roman hem bezig hield, had hij ook na haar dood hen niet weer opgezocht. Als voorheen was zijn fiksie-wereld hem tot het ware zijn geworden en het werkelike leven verflauwd tot iets onwezenliks, iets ver-afstaands. Dag in dag uit had hij doorgebracht met de schepselen van zijn verbeelding. Hij had hun smarten geleden, hun vreugden genoten; al, wat er in hun zielen omging, had hij met hen doorleefd. 't Was hem voortdurend te moede geweest, alsof hij dieper leed, meer genoot, intenser leefde dan de echt levende mensen om hem heen.

En kwam 's avonds Passtra hem vertellen van 't geen er gebeurd was op het grote publieke toneel, of in de intiemieteit tussen personen, die hij kende, dan klonken hem die verhalen als krantenieuws uit een ander land, waarvan hij te weinig afwist, om er veel voor te kunnen gevoelen. -

Eindelik was zijn boek afgekomen en hij ontwaakt uit zijn droom. Toen had hij, tussen het verbeteren van zijn laatste proefvel en de verschijning van de eerste krietiek, een zonderlinge tijd gekend van onvoldaanheid en kleinvoeling en neerslachtigheid, afgewisseld met tevredenheid, trots en prikkelende angst. In die tijd was hij ook van zijn boek vervreemd, dat zo lang zijn geest had vervuld, dat hij als iets levends had liefgehad, dat als iets moois zich in zijn ziel had ontwikkeld. Met de dag was 't hem onbeduidender, matter en verder-af gaan lijken.

Maar de eerste offiesieele beoordelingen brachten 't dadelik weer naderbij, overspreidden 't zelfs met een nieuwe glans, dwongen hem 't zelf te gaan lezen, ja, er van te genieten, zoals hij soms van het werk van anderen genoot. Want ze hadden overwegend gunstig geluid, die eerste krietieken, veel gunstiger dan ooit een resensie van zijn novellen had geklonken en hoe hij ook zijn best had gedaan ongenaakbaar te blijven voor die lof, gelijk hij 't zijn wilde voor elke blaam, 't was hem niet mogelik geweest de kleurig weke ontvankelikheid weer te doen bevriezen, die in zijn gemoed was

gedooid, als onder voorjaars-zonnestralen een groene vlek in een wit en hard berijpte wei.

Terwijl hij nog eens - al was 't dan ook veel flauwer dan voorheen en met het bewustzijn van zijn onwaarheid - de sensasie van zijn jongensjaren terug vond, dat men hem nakeek en nawees als iemand, die meer is dan anderen, had hij er plotseling een nieuw plezier in geschept zich weer in de samenleving te vertonen. 't Was hem geweest, of hij daar nu een andere plaats ging innemen, een plaats, waarop hij niet meer geduld, doch ontzien zou worden, een plaats, waarop hij recht had par droit de conquête. En toen er nog meer beoordelingen waren gekomen, die zijn ziel doorschalden als jubelende fanfares, toen Passtra hem verteld had van zijn vrienden, die, of zij het boek bewonderden dan wel uitscholden, niet konden loochenen, dat het knap was geschreven, niet durfden ontkennen, dat er ontzettend veel waarheid in school, toen had hij niet langer geaarzeld om de mensen, die hij zolang was ontweken, weer te gaan opzoeken, toen had hij zich zelfs veel zachter dan ooit te voren jegens hen gestemd gevoeld.

Was 't nu het gevolg geweest van de prijzende resensies of van zijn beter werk, dat ook die mensen van hun kant hem anders bejegenden dan voorheen?

Op eens scheen hij opgenomen te zijn onder de offiesieele leden van het schrijversgild. Wie hem voor de eerste maal ontmoette zeide: o, is u Satis, de schrijver; wie hem van vroeger kende, wenste hem geluk met zijn sukses. Wel spraken over zijn roman zelf hem nog weinigen aan; maar men bracht toch dikwijls het gesprek op de litteraire kunst in 't algemeen en luisterde dan naar zijn woorden als naar de mening van een vakman.

In 't begin had hij zich daardoor gevleid gevoeld en zijn best gedaan, om nu bescheiden te blijven zonder zijn opienie's te verloochenen. Het duurde echter niet lang, of zijn ergernis werd hem weer de baas en onbekommerd om de gevolgen wierp hij in het debat al, wat hij in zich waarnam als logies bezonken waarheden, die zich uit zijn denken hadden afgezet, gelijk heldere, simmetries gevormde kristallen uit een troebel vormloos mengsel.

't Was dwaas geweest; dat zag hij tans heel goed in.

O, die afschuwelike schermutselingen, waarin 't altijd blijken moest, dat iedere spreker een verschillend onderwerp behandelde! Duo, quum faciunt idem, non est idem en menen beiden over hetzelfde te spreken, dan hebben zij 't in de regel ieder over wat anders. Bovendien waren er doorgaans veel meer dan twee. Wat baten zulke wisselingen van gedachten, al is meneer X., de eeuwige grappenmaker, ook afwezig en al houdt Z., die altijd afdwaalt, voor één keer voet bij stuk?

En dan nog die woorden, waaraan ieder zijn eigen betekenis geeft,

die argumenten, welke voor geen twee mensen dezelfde waarde hebben,

dat houwen van het gevoel naar de gedachte en van de gedachte naar het gevoel, waarbij geen van de kampieoenen ooit de ander treft,

die nutteloze bestrijding van banale mooi-vinders, voor wie de waarde van een kunstwerk altoos ligt in bijzaken en nooit in het essensieele van die kunst!

Maar 't ergste van alles was, dat na elke strijd, waarin hij al zijn zelf beheersing had behoefd, om zijn opwinding neer te houden en kalm in zijn brein naar de scherpst weerleggende woorden te kunnen zoeken, zijn tegenstanders altijd opgewekt en onaangedaan, als waren zij overwinnaars gebleven, de kampplaats verlieten, terwijl hij zelf wee en moe achterbleef, wrevelig beseffend, dat hij over de hoofden van zijn kleine belagers heen, geslagen had naar een grote, denkbeeldige vijand.

Was 't dan te verwonderen, dat zijn vijanden zich zeker voelden van de zege?

Zij hadden immers wel het flikkeren van zijn zwaard gezien; maar toch de slagen niet gevoeld.

En weer moest hij aan zijn eilandjes denken, ieder mens zien op zijn klein afgesloten terrein, hem horen denken, dat op andere eilandjes alles net is als op het zijne, altans.... net zo wezen moest.

Hoe dikwijls had hij zich niet afgevraagd: wat beduidt toch die drukte van wezens, die al spreken zij ook dezelfde taal, elkander nog altijd evenmin verstaan als de bouwers aan de toren van Babel?

En waarom nog geschreven, als het geschrevene alleen goed begrepen en meegevoeld kan worden door hen, die het leven zien gelijk wij zelf 't zien en die 't met een greintje talent presies op dezelfde wijs zouden uitbeelden? -

Toen was 't gebeurd, dat een lieberale, zeer gevierde prediekant van de kansel heftig had uitgevaren tegen het gebrek aan wilskracht, aan overtuiging, aan geestdrift van de hedendaagse jongelingschap. De schuld van het kwaad gaf hij aan boeken als Schijn en Werkelikheid.

Het feit werd in de kranten vermeld en weinige dagen later kwam er een brosjure uit, waarin dezelfde domienee onder de tietel: Een verderfelik boek zijn afkeuring uitwerkte, toelichtte en ... naar hij meende ... staafde.

Schijn en Werkelijkheid, dus schreef hij, vernietigt elk besef van zedelike verantwoordelikheid, bevordert een schouderophalend-bij-de-pakken-neerzitten, moedigt een wanhopigbotvieren van alle slechte neigingen aan, verlaagt de mens in zijn eigen ogen tot beneden het dier.

Passtra was er zodanig mee ingenomen, dat hij zijn vriend dadelik opzocht en bij zijn binnenkomen al uitriep:

‘Hoezee! Je bent er! Geen betere reklame dan zo'n angstkreet van een seremoniemeester aan het hof van koningin moraal! Van onbekende muiter ben je op eens erkend oorlogvoerende partij geworden. Houd nu vol en let vooral op 't geen de mensen in je afkeuren, want daarin schuilt je kracht! Frappez un grand coup, liefst twee of drie en dan is je plaats in de geschiedenis verzekerd; dan kan je op je lauweren gaan rusten en het nageslacht laten oordelen. Drommels, wat moet Zijn Wel-eerwaarde geschrokken zijn, dat hij zó uit zijn slof is geschoten!’

't Was hem onmogelijk geweest Passtra's blijdschap te delen. Hij voelde zich weer als verlamd, zonder te weten, waardoor juist deze krietiek hem zo machtig aangreep. Dat ie mondeling gegeven was, op een plaats, waar belletrie anders niet werd besproken en ten aanhore van enige honderden aandachtigen, die een schriftelike beoordeling òf in 't geheel niet, òf niet aandachtig gelezen en er ongetwijfeld minder waarde aan toe gekend zouden hebben.... ja, ondanks de juistheid van Passtra's bewering en ondanks zijn eigen besef van de noodzakelikheid om op elke afkeuring van een nog

hoger standpunt neer te zien, hinderde dit hem meer dan hij zich zelf wilde bekennen.

Toch lag niet hierin het verpletterend gewicht van deze krietiek.

Wat de domienee in zijn werk hekelde, hadden met andere woorden zelfs zijn lofzangers er in afgekeurd. Cynisme, pessiemisme, wilsvernietigend determienisme, treurige keus van stof: haast iedereen had dit alles in zijn roman en dus in hem aangetroffen; maar 't had hem tot nog toe niet gedeerd.

Door zijn niets-meer-ontziend zich-zelf-zijn, zijn brutaal weergeven-van-zijn-indrukken-opvattingen-en-gevoelens, had hij een erkenning van zijn schrijftalent veroverd, als hem niet ten deel was gevallen, toen hij nog streefde naar mooi zien, mooi vinden en mooi doen.

Daardoor was volhouden - eens Passtra's wachtwoord - ook *zijn* wachtwoord geworden en geen ogenblik voelde hij zich verleid, om door een zwak toegeven aan de eisen van vriendelike resensenten, door een transaksie met zijn wil om vlekkeloos eerlik en oprecht te zijn, zijn sukses te vergroten.

Schrijvers en lezers mochten hem naar hartelust veroordelen; 't kon hem niemendal meer schelen. Hij zou *zijn* weg gaan, zijn eigen weg, de weg, die hij zelf zou banen!

En toch.... toen met de volle erkenning van zijn schrijftalent een beschouwing in het licht werd gegeven over de verderfelike werking, die zijn boek niet missen kon te oefenen, toen ontzonk hem op eens het stalend bewustzijn van een zijner-waardige taak, van *zijn* taak te volbrengen.

Dat was wel vreemd voor zulk een overtuigd aanhanger van het l'art pour l'art, die elke strekking van de hand wees als een vernederend en verminkend dwangbuis voor de kunst; maar.... 't viel toch niet te ontkennen.

In 't eerst begreep hij niet, hoe 't mogelik was, dat men hem iets dergeliks kon verwijten en nog veel minder, dat hij zich iets dergeliks aantrok.

Wat? Hij, die slechts de mensen een spiegel wilde voorhouden, die hen wilde afbeelden in hun veelweterij, welke geen wijsheid is, in hun omhoog-scharrelen, dat geen stijgen mag heten, in hun grijpen-naar-het-blinkende, dat moet doorgaan voor eer-zucht, in hun deftigheids-schijn, waaronder geen waardigheid huist, in hun bewust en onbewust gemooi-

praat, waarmee hun daden haast altijd in tegenspraak zijn, in hun buigen-voor-de-waarheden-van-gisteren, die geworden zijn tot de leugens van van-daag, met één woord in hun noodlottig lelik-doen, ongelukkig maken en ongelukkig worden, dat zij vruchteloos voor zich zelf en voor anderen pogen te verbergen onder allerlei vertoon en allerlei geredeneer... zou *hij* bevorderen - al was 't ook maar in de ogen van één persoon - al, wat hem in die mensen zo vaak tot een ergernis was geweest?

Hoe gebeurde dit dan?

Niet op eens werd de toedracht hem klaar, maar toen hij die zag, was 't hem ook duidelik, dat de dominee van zijn standpunt volkomen gelijk had.

Al matigde hij - Satis - zich ook het recht aan elke beoordeling te wraken, die hem de beschikking over een eigen levensopvatting ontzei, die 't geen hij had bereikt niet uitsluitend toetste aan 't geen hij had gewild en die aan zijn stof andere eisen stelde dan: heb je weer gegeven wat zich aan je opgedrongen heeft, heb je gemeend wat je zegt en gezegd wat je meent.... zijn roman moest een werking oefenen, ook al had hij er in 't geheel geen beoogd. En al bestond nu die werking enkel hierin, dat men zijn levensopvatting leerde kennen, dan moest die domienee daar immers even zeker tegen protesteren, als elke veldheer 't doen zou tegen de leer, dat de lezers moeten worden afgeschaft.

Zelfs de wijze, waarop hij tot zijn levensbeschouwing gekomen was: de verrekening van de mogelike vreugde met de onvermijdelike smart, het vorsen naar de oorsprong van onze daden, het leren doorgronden van het schijnleven, waartoe het redenerend verstand het mens-dier noodzaakt, het zoeken van die mens in de werking van zijn zenuwen ... dat alles moest een gruwel zijn in de ogen van een man, die in dit bestaan een goddelik geschenk zag, gegeven met een verheven bedoeling, waarbij een menselike waarde-berekening dus in 't geheel niet te pas kwam, waarin edele beginselen ons doen *moesten* beheersen, waarbij 't de mens tot een schuld werd aangerekend, dat zijn schijn-leven een schijn bleef, waarin onderstelde hogere machten in en buiten hem elke noodzakelikheid konden verbreken.

Was voor hem - Satis - een levensbeschouwing in de

eerste plaats een waardeberekening en pas in de tweede een zoeken naar de manier om zich in het blind noodzakelike verband van oorzaak en gevolg zo goed mogelik te schikken, voor de ander had die berekening geen waarde en mocht niemand tot zijn medemens - op welke wijze dan ook - het woord richten, die hem het leven niet lief kon doen krijgen en hem niet wijzen kon op de belovende en straffende rechtvaardigheid, welke er immers zijn *moest*, ook al leek het tegendeel de waarheid.

Schijn en Werkelikheid bevatte geen enkele leerstelling; maar toch sprak uit het boek zijn overtuiging - de domienee zou zeggen: bracht het in de waan - dat het leven niet waard was geleefd te worden. Daarom vooral moest de ander 't verderfelik noemen....; maar daarom *was* 't dan ook inderdaad verderfelik voor de duizenden, die alleen kunnen strijden, zolang zij hopen op een overwinning en die het hoogst bereikbare nog niet gevonden hebben in een mooi bezwijken na een hopeloze kamp.

En dan ... wat hij als noodzakelik verband in het leven had waargenomen, dat lag - 't sprak immers van zelf - ook als noodzakelik verband ten grondslag aan al, wat hij schreef:

de schuld van ouders gewroken op schuldeloze kinderen.

het zwakke, onverschillig of het edel is dan wel onedel, verbrijzeld door het sterkere,

al wat leeft verplicht te teren op het leven van anderen,

de oorlog herleving en vooruitgang brengend, de vrede verslapping en ontaarding,

gelijkheid voerende tot algemene armoede, stuitende ongelijkheid bevorderend te welvaart... van enkelen,

een vreedzaam menselik naast-elkander-leven gedoemd een utopie te blijven, wijl de sferen voor de bevrediging van ieders behoeften niet naast elkander vallen, maar op elkaar,

de gevoelloze soort in stand gehouden door de opoffering van miljoenen gevoelende indievieduen,

de diepzinnige denker te gronde gaande aan dezelfde ziekte als de verliederlikte genotzoeker,

de ganse mensheid genoodzaakt te arbeiden aan de ontwikkeling van zijn denkleven, terwijl haast elke uitvinding in dit denkleven gedaan, elke onderwerping van nog vrije

natuurkrachten tot een wapen wordt, waarmee de broeder zijn broeder benadeelt, onderdrukt, soms doodt.

Al loochende de domienee niets van dit alles, dan moest hij toch de absolute of betrekkelike onmacht van de mens loochenen om in te grijpen en dit verband door een beter te vervangen. Dan moest hij bovendien allerlei kompensasie's aannemen - al waren dit dan ook onnaspeurbare - binnen in het menselik gemoed of in een onbewezen hiernamaals. En terwijl hij - Satis - in de middelmaat-mens een geestelik blinde zag, die de onbevredigbare geluksdrang van zijn levensenergie fopte met kleingeestige diefstallen aan 't geen hem bij anderen een voorrecht scheen, of met een levenslang najagen van fata morgana en voor wie genezing zeggen wilde opening van zijn ogen voor de onvermijdelikheid van zijn leedsaldo, was ook de domienee wel geneigd die mens als een blinde te beschouwen, hem te verwijten, dat hij waarde hechtte aan 't geen waardeloos was; maar zocht deze zijn genezing in het zichnog-blinder-staren op nieuwe, nog veel grotere illuzies.

'En' zei Passtra 'daar je achter die domienee de brede schaar ziet, die zonder illuzies niet kan leven en die het leven liefheeft, ja altijd liefhebben zal, om geen andere reden dan, omdat er levensdrang in hem huist, een schare, die zich zelf beledigd en aangevallen voelt, als jij dat leven hoont en aantast, een schare, die in de strijd voor de bevrediging van zijn dagelikse behoeften de tijd mist om de rekening-koerant van zijn levensvreugde bij te houden, een schare, die altijd de illuzie van de blinde zal verkiezen boven het niets-zien van de helderziende, een schare, voor wie het lijden zelf veel minder vreselik is dan de aanneming van de noodzakelikheid er van.... daarom voel je, dat, ondanks enige mooie resensies, je boeken aan hun schrijver maar een mager sukses kunnen bezorgen. Je hebt misschien gelijk; maar dan raad ik je nogmaals aan: schrijf, wat de mensen van je verlangen. Als mundus vult decipi.... decipiatur ergo. Eigenlik is dit bedriegen niet eens nodig. Denk een beetje minderdiep door; laat je geschiedenis wat vroeger eindigen; neem aan, dat de motieven, welke de mensen geloven te hebben, ook werkelik hun motieven zijn; zeg niet al, wat je denkt, beeld niet alles af, wat je ziet en als je eens rondzoekt onder de talrijke gevallen, waarin de natuur - al is 't voor een

korte tijd - zijn eigen noodzakelikheidsdwang door een deus ex machina schijnbaar laat opheffen, dan zal de pen heus nog stof genoeg ter behandeling vinden.

Maak me dan eerst tot een ander mens. Ik heb je immers al gezegd: elk vogeltje moet zingen zoals het gebekt is. Ten minste.... zolang het zingen kan.'

Toen hij dit zeide, had hij al gevoeld, dat de zinglust hem weer voor lang, misschien nu voor altijd was vergaan.

't Is ook zo moeilik te volharden bij je leer om zo goed mogelik te doen, wat je 't best meent te kunnen, wanneer je inziet daarmee voor niemand - zelfs niet voor je zelf - iets te bereiken.

O, wat waren ze weer leeg en grauw en kil geweest de toen volgende dagen!

Weg was zijn blij voldane stemming en zijn beetje trots, dat hem voor anderen met tegemoetkomende welwillendheid had doorstraald.

Opnieuw voelde hij de mensen vijandig tegenover zich; ter nauwernood had hij hen weer opgezocht, of hij ging hun ook weer uit de weg. Voor zijn lange morgens vond hij weer geen andere vulling dan lezen, lezen, lezen en dan moest hij nog worstelen tegen de insluimerende belangstelling, die zijn ogen de woorden nog liet onderscheiden, maar de zin niet meer opnam in zijn denken.

Soms werd de horror vacui hem te machtig en slaagde hij er in zijn aandacht weer op te zwepen. Dan drong hij zich op, dat hij, als ieder ander intelliegent mens, van een mooi boek moest kunnen genieten; maar al lezend voelde hij zich aan de reiziger gelijk, die in een sneltrein gezeten, een heel land doorstoomt met zijn bossen en zijn bergen, zijn stromen en zijn moerassen, zijn volle steden en zijn lege vlakten en al dat moois onverschillig vlieden ziet, wetend, dat hij toch niet in die bossen zal wandelen, toch niet op die stromen zal varen, toch niet in die steden zal verblijven. Hij had nu eenmaal zijn doel veel verder gesteld en al geloofde hij niet meer in de vreugde van het bereiken, al vroeg hij zich af: waarom blijf ik dan niet, waar 't anderen zo best schijnt te bevallen.... toch moest hij voort, voort, altijd voort.

Was de morgen voorbij, dan kwam de namiddag, waarin hij de stille eenzaamheid niet langer dragen kon en de straat op liep, om mensen te zien en gedruis om zich henen te horen. En dan voelde hij zich ook daar vreemd; dan was 't hem ook daar, of hij verder en verder joeg, zonder te weten waarheen en met de zekerheid nergens te zullen vinden wat hij behoefde.

Afleiding brachten hem alleen de avonden aan, wanneer hij schouwburg of konsertzaal bezocht, of genodigd was op een dienee of soiree. Maar daar pijnigden hem de onuitgesproken aanmerkingen, die hij in ieders ogen meende te lezen; daar walgden hem de alledaagse domheden en de verlakkerijen, welke hem geen stof meer leverden voor zijn werk; ook daar vervolgde hem de verveling, nu een doel er hem ontbrak.

Zijn leven was ondragelik geworden en toch had hij toen gedacht, dat 't onmogelik meer veranderen kon.

En dan nog te moeten lezen: ‘wie 't niet beter wist, zou uit Schijn en Werkelikheid de gevolgtrekking kunnen maken, dat de schrijver van dat boek al een heel ongelukkig mens moet zijn.’

Ja, ja; ze weten 't beter!

Of hij zich in Zwitserland geamuseerd had, dat dienden zij hem te vragen om 't te kunnen weten; maar of het leven hem beviel, dat wisten zij beter dan hij zelf.

Passtra beweerde, dat zij 't afleidden uit zijn aanslag in de belastingen.

Arm boek, dat ronddolen moest onder zulke levensdronken lui!

Was uit deze gedachte zijn lust gesproten om ook eens levensdronken te zijn, ook eens in een zwijmel, die het denken dooft, puur sensueel genot te gaan zoeken?-

Dieren schijnen niet ongelukkig te zijn, zolang zij geen pijn lijden of honger. Waarom dan niet als zij geleefd en alleen gestreefd naar streling van de zinnen.

Wie nog iets bereiken wil, moet zich genot ontzeggen; maar wie dit nu niet meer wil?

Is er groter dwaasheid denkbaar dan te werken voor anderen, die zo onomwonden tonen, dat zij van je werk niet gediend zijn?

En toen was die dag gekomen, die zeldzame mooie, waarvan alle sensasies hem duidelik waren bijgebleven, die dag, toen hij in de eenzaamheid van het bos met een sentiementeel verlangen zijn armen had uitgestrekt naar de vrouw, die hem lief zou hebben uit zuivere begeerte.

't Was een heldere najaarsmorgen geweest.

De hemel was zo blauw, de lucht zo stil, de zonneschijn zo koesterend, dat de winter overgeslagen leek. Een bedriegelike waseming van lauw herleven doorbalsemde de atmosfeer. Heerlik verwekend sijpelde de zoelheid in hem door, tot 't hem te moede werd, alsof hij zelf een plant was, die een lange winter van doodse dorheid had doorgedroomd en tans een nieuw-optrillend leven onder zijn koude schors voelde ontwaken.

O, nog eenmaal liefhebben, klaagde 't in zijn ziel. Nog eenmaal de armen heenslaan om een mooi, slank lijf, de kussen drinken van een bekoorlike, frisse mond, de blik verzinken laten in ondoorgrondelik diepe ogen! En in die zaligheid vergeten, dat er iets meer op de wereld bestaat dan zij en ik en ons genieten van elkander! Maar nu geen vrouw meer, die op trouwen zint en, al is 't ook volkomen onbaatzuchtig, zich een toegeven aan haar neiging slechts kan denken met de sanksie van een autorieteit, achter het vertoon van een offiesieel maatschappelike band. Ook geen liefhebben meer met het verstand en het hart, die willen bewonderen, en zegevieren over benijders, die begrepen wensen te worden en erkend in hun waarde, die beducht zijn voor spot en zich opwinden voor een taak.

Alleen zij, die hem niet kende en om zijn stand niet gaf, die van zijn geld geen vermoeden had en van zijn beetje schrijversnaam niet afwist, zij, aan wie hij bekoorde als man en die hem bekoorde als vrouw, alleen *die* kon hem geven wat hij zocht. Of ze dom en onbeschaafd was, het kleed droeg van armoe of schande.... 't zou er niets toe doen! Zoals hij zelf begeerde, wilde hij ook begeerd worden: om de blik uit zijn ogen, de snit van zijn mond, de kleur van zijn haar, de klank van zijn stem. Hij wilde liefkozen en geliefkoosd worden. Hem te kussen moest haar leven zijn, gelijk haar te zoenen het zijne zou wezen. Genot is het enige, dat - zij 't voor een ogenblik - werkelik gelukkig maakt.

Waar echter die vrouw te vinden? Was 't geen dwaasheid haar te zoeken?

Telkens en telkens poogde hij zijn behoefte te smoren onder de beredeneerde overtuiging, dat zijn kans om tegen te komen wat hij zocht, zo goed was als nul; doch al lukte hem dit voor een poos, dan was toch de herinnering van die ene ochtend vol sentiementalieteit voldoende, om zijn weekhartige stemming terug te roepen, zijn warmende begeerte te doen herleven. Dagen lang kon hij aan niets anders denken en de droom, die 's nachts het iedeaal hem in de armen voerde, verhoogde voor de volgende dag zijn wellustig verlangen. -

Toch was hun kennismaking nog onverwacht geweest.

Op een goochelvoorstelling had hij haar voor 't eerst ontmoet en niet eens dadelik opgelet, want haar zuster zat tussen hen in. Pas in de pauze was zij hem in 't oog gevallen en toen hij een gesprek met zijn buurvrouw had aangeknoopt, in de hoop, dat de andere er zich in mengen zou, had die andere zich wel schuin naar hem toegewend, maar aanvankelik niets gezegd. Al doorpratend met de zuster had hij haar ter dege opgenomen en terwijl zijn kalm onderzoekend oog de mooie lijnen volgde van haar brede buste en haar ronde schouders, de effen ivoorkleur genoot van haar Indies-bleke wangen en een klein stukje hals, onderging hij van tijd tot tijd de bekoring van haar zonderling gloeiende blik, die dadelik zijn lippen zocht en ze uit de verte scheen te kussen. Ravenzwart haar en lange glanzige wimpers versterkten het oosterse van haar voorkomen; toch heeft ze nooit erkend van oosterse af komst te zijn.

Na afloop van de voorstelling bracht hij de dames naar huis; maar 't was de zuster, die ja zei op zijn vraag, of hij haar eens mocht bezoeken en 't was de zuster, die zijn eerste bezoek ontving.

Een paar maanden gingen voorbij, eer hij die zuster weer te zien kreeg en op zijn vragen antwoordde zij onveranderlik:

'Suze is uit.'

Moest ze zich eerst losmaken uit een andere band? Hield ze zich op prijs? Verlangde ze zekerheid, dat hij meer zocht dan een tijdkorting?

Nooit heeft ze hem de reden van haar aanvankelike terughouding geopenbaard. Ja, in haast alle opzichten is zij hem een raadsel gebleven.

Dat de zusters evenmin demi-mondaines waren als maatschappelik deugdzame vrouwen had hij terstond bevroed; maar wat er van hun levens verborgen lag in de duisternis van het verleden werd hem niet opgehelderd. Beiden noemden zich mevrouw en spraken van hun mannen, die uit het buitenland geregeld geld zonden; maar meer weigerden zij te zeggen en tot het nemen van informasies ontbrak hem de lust. Waarom zou hij opzettelik de kans hebben gelopen, dat zijn genot hem vergald werd?

Op een avond, dat hij er niet aan dacht bij haar aan te schellen, kwam zij onvergezeld hem tegen, dicht bij haar huis en van die avond dagtekende een band, die hem een poos opgewonden gelukkig en ten slotte diep ellendig zou maken.

O, die eerste zoenen vol vurig begeren, waaraan geen verkillend-seremonieel angaazjementsvertoon, geen ontnuchterend aan-elkander-gewend-raken was vooraf gegaan! Welk bedachtzaam getrouwd paar kent ooit de heerlikheid van het elkaar-nemen, elkaar-bezitten, in-elkaar-wegzwijmelen, zodra de begeerte ontwaakt en zonder dat een fatsoenlikheidsproeftijd er de eerste onstuimigheid van getemd heeft, gelijk een dageliks opiumgebruik de fiere wildheid temt van een opgesloten verscheurend dier!

Ja, hij had goed gezien, dat haar blik dadelik zijn lippen had gezocht. Tans kon zij haar mond er niet afhouden en als zij na een reeks van woest neergedrukte kussen duizelend het hoofd weer ophief, dan sloeg zij de forse armen om zijn hals, klemde hem aan zich vast en hijgde hem toe:

‘Wat is 't toch, dat je zo heerlik maakt? Zeg: wat is 't toch? Ik hou van je.... ik hou van je, zoals ik nog nooit in mijn leven van een man gehouden heb!’

Ik weet 't wel, riep hij dan triomfantelik uit. Ik heb 't terstond gevoeld, dat wij bij elkaar hoorden. Al waren er op die avond nog duizend vrouwen geweest.... de een al mooier dan de ander.... toch zou ik jou, jou alleen hebben uitgekozen en tot de mijne gemaakt!

O, onuitsprekelike verrukking van het zó-elkander-willen!

't Was, of elke zoen met nieuwe gloed hun zwellende aderen vulde en of alle bezinning wegbrandde uit hun hersenen onder de hete golvingen van het opschuimende bloed.

Maar al gauw werd haar passie hem te machtig, voelde

hij zich overweldigd door haar kracht, verteren door haar vuur. Als kussen haar niet langer voldeden, beet zij hem in het vlees, zoog zij hem bloed uit de lippen. Hij besefte, dat zij een bevrediging zocht, die geen genot ter wereld haar zou kunnen schenken: ongekende sensasies, nog nooit genoten weelde. Haar liefde werd razernij, een waanzinnige drift, waarin ze hem misschien eens zou vermoorden, als zoenen en bijten te laffe spijs waren geworden voor haar onstilbare lust.

Zeker had hij zich heel iets anders, iets veel zoeters, veel teerders voorgesteld, toen hij op zijn wandeling zijn armen uitstrekte naar de onbekende, door wie hij bemind en begeerd zou worden, gelijk hij zelf beminnen en begeren kon. Pas weinige weken kende hij haar, toen 't hem al overkwam zich verluchtigd te voelen, als hij haar huisdeur achter zich toetrok. Dan genoot hij zijn vrijheid in de kille nachtlucht als een maatschappelik strijder, die een paar uren gedebatteerd heeft in een benauwd lokaal; dan snakte hij naar de stille rust van zijn slaapkamer en de koele eenzaamheid van zijn bed. Maar toch hield de bekoring hem onweerstaanbaar geboeid; toch moest hij naar haar terug, gelijk de dronkaard naar de drank, die hij-'s morgens heeft vervloekt. Aan niets anders kon hij meer denken; voor niets anders leefde hij meer. Om harentwil verwaarloosde hij zijn beste kennissen, zelfs Passtra. Nergens vertoonde hij zich meer; geen boek nam hij ter hand. Heel de wereld om hem taande achter een grijze nevel en in het wijde ledig, dat hem omgaf, zag hij alleen nog.... haar, bestonden alleen nog haar kussen en zijn verbijsterend genot. Soms maakte haar woeste omarming hem zó beangst, dat hij er naar hunkerde aanstonds te kunnen ontsnappen; maar zelfs dan nog zweepte hij haar op met zijn rusteloos gevraag: hou je van me; zeg 't nog eens, dat je dol van me houdt.

O, wat leken kunstgenot en natuurgenot, ijdelheidstreling en zelfvoldoening hem toen armzalige nietigheidjes op de weegschaal van het menselik geluk! Wat kwam 't hem kinderachtig onnozel voor, dat hij gestreefd had naar een mooi uitblinken boven de menigte, dat hij wel eens berust had in huiselike tevredenheid. Welk een pauvre sire was hij geweest, toen hij gemeend had, dat een opgewonden fantazie hem de felste genotsidderingen kon doen kennen!

Nu eerst leefde hij; te voren had hij maar bestaan; nu eerst genoot hij; voorheen had hij 't zich maar verbeeld.

Evenwel, na een poos kwam er matheid over zijn zieleleven, moeheid in zijn rug, doezeligheid over zijn denken. Eerst was er zelfs in deze sensasies nog iets aangenaams, als doortrokken ze hem nog dieper met de gewaarwording van 't vurig-begeerd-zijn. Hij voelde ze met een zekere trots en sprak er haar over met een fattig lachje. Maar allengs doofde zijn genot en verbleekte de bekoring, die zijn begeerte telkens weer opzwepen moest. Zijn humeur raakte van streek. De wereld, die was gedeinsd, scheen weer nader te komen, drong zelfs hinderlik op hem toe. Hij ontweek de volle straten en ging zijn dienstboden uit de weg, bang voor zijn neiging om ieder af te snauwen, op zij te duwen, ja, te beledigen.

Ook tegen Suze begon hij te razen om de onbeduidendste redenen. Dikwijls welde de onzinnige lust in hem op de vermindering van eigen kracht van genieten aan haar te verwijten en soms liep hij eensklaps van haar weg, als kon hij de knellende band onmogelik langer dragen. Om de nietigste beuzelarijen voer hij heftig tegen haar uit en iedere woordenwisseling spitste zich toe in het wederzijdse verwijt van niet meer zo warm lief te hebben als voorheen. Een poos volgde op elke onaangename wrijving haast onmiddelik een verzoening, waarbij 't was, of zij elkander nog liever kregen dan ooit te voren. Dan bruiste haar hartstocht met verdubbelde hevigheid omhoog en dan voelde hij zijn spieren stalen, zijn zenuwen zich weer spannen, nieuwe kracht zijn ganse lichaam doorgloeien. Op zulke ogenblikken vergeleek hij zich met de afgematte na een drinkgelag, die de volgende avond in de Champagne nieuwe opwekkingen zoekt en dan meer verdragen kan dan ooit te voren, terwijl hij meer waant te genieten, omdat hij van een lager peil begint. Maar de afstanden tussen hun botsingen werden kleiner en kleiner en de verzoeningen volgden elkander trager en trager op.

Suze begreep nog niet, wat er in hem omging. Toen ze zag, dat haar teerste liefkozingen en strelendste aanrakingen zijn onredelike boosheid niet meer konden bedwingen, begon zij te twijfelen aan het voortduren van zijn genegenheid en op een dag, nadat hij weer als een waanzinnige getierd had, terwijl zij hem zwijgend had gadegeslagen, zei ze kalm, doch

met een stem, die beefde van kwalik bedwongen toorn:

‘Zeg eens: als je soms genoeg van me hebt, dan hoef je geen standje te zoeken om van me af te komen. Ik houd veel van je, dol veel. Ik houd van je blauwe ogen, ik houd van je blanke vel en ik ben dol op je heerlike mond; maar opgedrongen heb ik me nog nooit. Ik kan me over alles heenzetten. Lust je me niet meer.... daar is de deur.’

Een val in het water had hem niet beter kunnen ontnuchteren. De gedachte, dat hij haar zou verliezen, doorglansde eensklaps zijn verduisterd brein met zulk een akelig bleek licht, dat hij onwillekeurig de ogen sloot en er met de hand over heen wreef, om de duizelingwekkende diepteviezieoenen, welke verrezen in dat schijnsel, te bedwingen met die druk. Haar te moeten derven: haar lichaam, die wellust van zijn lijf, haar woorden van liefde en verlangen, die zalige bedwelming van zijn ziel, haar zoenen, die hem dronken maakten van genot.... voor heel zijn verdere leven van dit alles afstand te moeten doen, vrijwillig neer te ploffen in de zwarte, ijskoude afgrond van het niets-meer-bezitten, niets-meer-gevoelen, niets meer....

O, God, neen! Hij schrok er voor terug als de slaapwandelaar, die op een dakrand ontwaakt, voor de neertrekkende afstand aan zijn voeten en eer ze beseffen kon wat haar woorden hadden uitgewerkt, had hij haar met zijn armen omsloten, neergedrukt op een kanapee en de lippen toegezoend met duizenden kussen.

Doch ook deze verzoening hield geen stand. De wilde dromen, die zijn nachtrust doorspookten, de lange uren van slapeloosheid, die er op volgden, brachten zijn denken hoe langer hoe meer van streek en een pijnigende kriewel tegen alles en allen, waarvan hij al de onzinnigheid besefte zonder er iets tegen te kunnen doen, prikkelde hem bij de geringste aanleiding tot nieuwe uitbarstingen van drift.

En langzamerhand begon Suze te vermoeden, waaruit het kwaad zijn oorsprong nam. Zij vergiste zich wel in zoverre zij dacht, dat zijn boosaardigheid tegen haar was gericht en niet vatte, dat hij alleen verbitterd was over zijn eigen gebrek aan kracht; maar zij zag er toch de oorzaak van.

Ze zei niets. Slechts aan het omkrullen van haar lippen, aan het trillend uitstaan van haar neusvleugels, aan het min-

achtend takseren van haar blik ontwaarde hij, dat ze hem doorgrondde.

Nu eiste hij, dat zij zeggen zou wat ze vond en dacht. Waarom hij dit eiste, wist hij niet; maar van dat moment af was elk woord, dat hij haar toevoegde, een uitdaging tot spreken. Hij tartte haar voortdurend en vreesde tegelijkertijd niets zozeer als dat zij hem eindelijk antwoorden zou.

Een vrouw weet niet wat liefde is, riep hij. Ze kent alleen instinktieve driften, die bevredigd willen worden en die bevredigt ze, al moest ze er een man ook om vermoorden. Wat heb je ooit voor me gedaan of... gelaten? Heb je je zelfs maar afgevraagd, of je misschien te veel van me vergde? Zeg: is die gedachte ooit bij je opgekomen? Wat kan 't je ook schelen, of ik er onder door ga. Wel beschouwd besta ik niet eens voor je; want voor jou bestaat alleen... jou begeerte! Is 't niet zo? Zeg ik niet de waarheid?

Een lange tijd hoorde zij ook dit zwijgend aan, geen andere tegenwerping hem waardig keurend dan een fel-minachtend kijken uit haar grote gitzwarte ogen.

Poogde hij tans haar beeld zich weer voor te stellen, dan zag hij haar altijd met die vernietigende blik, met trillende neusvleugels en omgekrulde lip. 't Was, of ze het tijdstip verbeidde, dat haar groeiende minachting het laatste restje van haar passie zou hebben versmoord, om hem dan van zich af te kunnen werpen als een verflenste bloem, waarvan de geur haar een poos had bedwelmd.

Op een keer, dat hij haar bezocht in het nuchtere middaguur, besefte hij dadelik, dat dit ogenblik was gekomen!

Ze wachtte hem af met haar hoed op het hoofd, terwijl haar mantel op de sofa klaar lag.

Zodra hij binnenkwam, ving ze aan:

‘Zeg.... ik heb er eens over nagedacht. Je hebt me in de laatste tijd herhaaldelik verweten, dat ik niet besef wat echte liefde is, dat ik nooit iets voor je heb gedaan, dat ik je vermoord en allerlei dergelike grappen meer. Misschien heb je gelijk en daarom is 't maar beter, dat we elkander niet langer het leven onaangenaam maken. Ik kan dol veel van iemand houden; maar mijn genegenheid kan ook op eens helemaal weg zijn. Zoo gaat het me nu met jou. 't Is uit, glad uit! Je hoeft dus niet terug te komen. Ik verg.... niemendal meer!’

IJskoud had ze gesproken; bij de laatste woorden had ze haar mantel omgeslagen en eer hij goed begreep wat hem overkwam, eer hij een letter kon antwoorden, stond hij alleen in het vertrek. -

En toen had hij niet gevoeld, wat hij gevreesd en toch gehoopt had te zullen voelen: die ziel-vaneenrijtende pijn over het onhervindbaar verlorene.

Ja, zijn eerste sensasie was er een van verluchtiging geweest.

Daarna was hij gaan nadenken, zich verdiepen in het verleden en toen had hij toch wel zielepijn geleden.

Was nu eindelijk, nu werkelik alles uit... alles... voor altijd? Bleef hij nogmaals ... alleen?

't Was niet waar; 't kon immers niet waar zijn! Daar stonden toch nog haar meubels; hij was toch nog in haar kamer; daar moest ze toch terugkeren; dan zou hij....

Maar eensklaps had 't zijn hersenen doorlicht, dat hij niets meer... zou.

't Was uit. Ja, 't was wel voor altijd uit.

En 't was ook beter zo.

Toen had zich over zijn denken een kalme helderheid verbreid, gelijk na een weggerommeld onweer over een nachtelik verduisterd landschap het kalme licht van de weerkerende zon.

Een zware zwartheid was heengetrokken over zijn ziel en hij leefde op in het rustig-bleke schijnsel van de gewone dag.

Maar op hetzelfde ogenblik had hij de leukheid, waarmee hij zich schikken kon in het wegzinken van zijn intens genieten als een dode hardheid waargenomen, loodzwaar neerliggend op de bodem van zijn gemoed.

Was hij dan zó op, dat hij niets meer kon gevoelen? Was hij zelfs niet meer in staat een teer-mooie herinnering mee te nemen, nu hij voor altijd deze kamer verlaten ging?

't Werd hem niet klaar. 't Was, of zijn brein het dieper-doordenken weigerde. Te vergeefs keek hij eens rond. Die meubels, die schilderijen, die draperieën, heel de omlijsting van de vrouw, die van alle vrouwen 't meest aan zijn vurigst begeren had beantwoord, en zeker 't meest van allen *hem* had begeerd.... dit alles, waarvan hij na zo menige twist zich ingebeeld had, dat hij er zonder tranen in de ogen, zonder beving van zijn lippen, zonder knaging aan zijn hart nooit meer aan zou kunnen denken... op dit ogenblik van de

wisse scheiding voor eeuwig zag 't zo koud onverschillig op hem neer, als aanschouwde hij 't van daag voor de allereerste maal.

Op eens had hem een weerzin vervuld van zich zelf en op 't zelfde moment de gedachte hem doorflitst: waartoe altijd wat nagestreefd, indien toch alles uitloopt op.... weerzin?

Zonder meer op te zien ging hij de kamer uit, het portaal over, de trap af.

De voordeur viel achter hem dicht en toen stond hij in de drukke straat.

O, wat ratelden die rijtuigen onverdragelik; wat hinderde hem het rumoerig mensengekrieoel!

Wat stonden die huizen daar aanmatigend impassiebel en wat ging hij verlaten en klein en dor door dat opdringende leven heen!

Moest hij daar nu voortaan eenzaam in ronddolen; slenteren tussen die doodse gevels, waarachter niets meer voor hem leefde; kijken op die onverschillige gezichten, waaraan hem niets meer interesseerde; luisteren naar dat gedruis, waarin elke klank hem pijnlik aandeed?

Moest hij dageliks al die vijandigheid om zich heen waarnemen, zonder ooit meer in zijn ziel een schat te koesteren, waarmee hij zich heimelik verlustigde als een vrek met zijn goud?

Neen, neen, hij kon 't niet!

Maar wat dan gedaan? - Waar dan heen?

Naar zijn kennissen... om zich weer te ergeren en mee te praten over niemendal?

...om zich zelf te ontvluchten in de kunstmatige opwinding van een gedwongen verveling in gezelschap?

...om leugens te moeten verzinnen voor ieder, die hem achterdochtig vragen zou, waar hij zolang had gezeten?

...om misschien een nieuwe band aan te knopen, die hij weer zou haten, zoodra hij 'm had?

Neen, neen; dat kon hij evenmin!

Naar zijn huis dan.... om de trage uren in een lege stilte te horen voorbijgaan?

...om de onduldbare tegenspraak te voelen tussen de weelde om zich heen en de armoede in zijn binnenste?

...om met de handen in zijn schoot te gaan zitten wachten, tot de tijd het slopingswerk aan zijn lijf zou hebben volbracht?

Neen, neen; maar.... wat dan?

Weg, weg klonk 't in zijn hoofd. Eerst maar weg van al, wat ik gekend, al wat ik gehad, al wat ik begeerd heb.

Weg van de man, die ik was, weg van het ondragelike heden, weg van de toekomst, die me dreigt.

Eerst maar doelloos... ver... heel ver... zo ver mogelik weg, en dan.... nu ja, dan weer gezien, wat intussen de tijd gebracht heeft.

O, al was hij ontrouw aan zijn leus geworden, hij had toch wel gelijk gehad: qui se respecte, s' abstient en hij had ook gelijk gehad, het mooie te zien *in* de mens, buiten hem verwordende tot het afschuwelike.... leven. -

En toen was voor zijn afgematte geest het heerlik viezieoen verrezen van een stil-blauwe zee onder een strak-blauwe hemel; toen was de behoefte in zijn ziel geweld om, achteroverliggend in een rieten stoel, omademd door een reine, warme lucht, zich weg te gaan mijmeren uit zijn bestaan; toen was de verlangende gedachte in zijn brein gerijpt om lang, heel lang te gaan omdwalen door het dromenland, waarin hij al zo vaak voor weinige uren zijn ellende had ontvlucht.

Nog was 't nacht en glansden door de onmetelike zwartheid de snel-dovende groen-gele vonkjes in het wegvliedende water, de vluchtige fletse weerlichten aan de verre horiezont en de strak-schitterende dieamanten in de oneindige diepte van de hemel.

En hij dacht:

Zou in de lengte der tijden het leven van onze zon wel veel langer duren dan het opschijnen van zo'n vonkje, het opflikkeren van zo'n licht?

Wat betekende dan een mensebestaan?

Niets.

Ach, zo is 't immers met alle dingen. Alles is.... niets.

Nog even doorschemerde 't zijn brein, dat de boot over weinige uren te Colombo zou zijn.

Zou hij daar aan land gaan, of....?

VI.

Nog een zwakke zwenking en de boot lag stil.

Zou hij aan wal gaan?

Sinds hij de grijze landstreep boven de gezichteinder had zien uitvlekken, was die vraag al ontelbare keren in hem opgerezen en toch nog altijd onbeantwoord gebleven.

Hij wist zelf niet, of hij dit naderen van het land aangenaam dan wel onaangenaam vond. Het ene ogenblik had het vooruitzicht hem toegelachen als een bonte afwisseling in het eentonig-blauwe doorstomen, als een lichtdoorstraalde morgen van vrijheid in zijn doffe afzondering van gevangene; het andere had hij opgezien tegen het prijsgeven van zijn weldadig-egale rust, tegen het verhittend en afmattend zich-gaan-weren-voor-een-twijfelachtig-genot.

De vale nevelvlek was aangehard en opgekleurd tot een dicht-groen palmbos links, waartegen de branding sneeuwigglinsterend omhoog spatte, tot een fel-overglansde, bruinrode grondplek in het midden, tot een wemeling van schel-wit lichtende muurvlakken en blauwig-afschaduwende daken tussen fluwelig-donker geboomte rechts; maar geen zekerheid was er gekomen in zijn ziel.

Daar lag nu het wonderland!

Zou hij....?

Ach, neen.

Het gehaspel met onverstaanbare koetsiers en gidsen, de gedwongen plooing naar ongewone gebruiken en manieren, de noodzakelikheid van vreemdsoortige spijzen en dranken in te nemen.... heel de zelf-ontgroening van een baar je op te leggen, om weer te moeten vertrekken zonder op streek te zijn geraakt...! 't Was immers de moeite niet waard.

Maar als naderhand iemand hem eens vroeg hoe hij Ceylon had gevonden, zou hij dan durven antwoorden: ik heb er voor anker gelegen, maar ben niet aan land gegaan?

Durven.... wel; maar dan zou hij 't toch zelf onbe-

grijpelik vinden, dat hij zich door een dwaze angst voor het onbekende had laten weerhouden, om kennis te maken met de eigenaardige sensasie van eensklaps over te kunnen stappen in een nieuwe wereld, met een nieuw klimaat, een nieuwe plantengroei, nieuwe mensen enz. enz. -

Als hij maar niet alleen hoefde te gaan! In gezelschap kon dat ervaring-opdoen even grappig zijn, als 't onplezierig is voor hem, die alleen reist.

Nu nog aansluiting zoeken?

Neen, dat ging niet meer. Daarvoor had hij zijn medereizigers al te onverschillig links laten liggen. De lui hadden zich reeds in groepjes verenigd. Niet één was er meer, die nog gezelschap zocht.

Wel beschouwd had hij er ook geen lust in.

Was 't niet het verstandigst stilletjes aan boord te blijven?

Naderhand zou hij immers gelegenheid genoeg krijgen om nieuwe dingen te zien en te ondervinden.

Waarom nu ontijdig zijn rust prijsgegeven?

Ondertussen had hij over de fel-bezonde, rossige weg bruine mensjes heen zien gaan in witte en rode gewaden, ongewoon van omtrekken en bewegingen en nu ontdekte hij ze ook in de schaduwbanden langs de huizen, nu werd hij ook vreemdsoortige huifkarren gewaar, bespannen met kleine ossen, die door half-naakte, bruine gestalten werden bestuurd.

Hij zou toch wel eens eventjes.....

Als hij maar wist, wat er eigenlik te bekijken viel en op welke wijze men daar heentrok.

Volkomen onvoorbereid was hij op reis gegaan en heel de vaartijd had hij noch een boek ter hand genomen, noch met iemand een woord gewisseld.

Al de anderen leken uitstekend ingelicht.

Dwaas, dat hij geen reisgids had gekocht!

Daar viel hem een troepje medereizigers in 't oog, die naar land werden geroeid. Wat hadden ze een pret! Een

paar matrozen verzochten hem even op zij te gaan. Toen hij zich omwendde, nam hij op het dek een ongewone drukte waar.

In het midden drongen de overige reizigers joelend, lachend en giegelend samen bij de neergelaten trap; achter hen drentelden zonderling-uitgedoste, bruine kooplui met bakken vol uitgestalde broches van safieren, smaragden en dieamanten, kammen, haarnaalden en vouwbenen van schildpad, dozen van ingelegd hout en vazen van gegraveerd koper; tussen hen door schoten donkere hotel-kommissionairs en gidsen heen en weer, die kaartjes afgaven en handtassen trachtten meester te worden en over de lege rest van het dek haastten zich de matrozen, springend over de banken, trekkend aan touwen, sleurend met planken en stoelen.

Hoe waren die vreemde kerels zo gauw aan boord gekomen?

Daar begon de stoomwinde te hijgen en te stampen; de kettingen ratelden neer in het ruim; het ophalen van de goederen was begonnen.

Nu werd 't toch al te onplezierig aan boord; nergens meer een plaatsje, waar men rustig kon neerliggen.

En dan die verstikkende hitte onder het grauwe zeildoek!

Als hij toch eens aan land ging?

Maar dan?.... Waar dan heen?

Daar schoot hem eensklaps de naam Sumangala te binnen.

Hoe was 't mogelik, dat hij niet eer aan die man had gedacht? Had hij bij zijn vertrek zich niet voorgenomen - als hij dan toch langs Ceylon kwam - de hogepriester van het zuidelik Boedisme te gaan bezoeken? Was hij niet juist daarom liever naar Oost-Indieë gegaan dan naar de West?

Veel had hij over het Boedisme gelezen.

De eerste kennismaking met de leer in het boekje van van Houten was hem een openbaring geweest. Zo dikwijls een teleurstelling zijn streven geknakt en hij zich gevoeld had als iemand, die, midden in zijn opstijgende vaart naar een heuvelspits, een vuistslag tegen het voorhoofd krijgt, waardoor hij versuft naast de weg neertuimelt met het besef

van in het openbaar vernederd te zijn, had hij naar een boek over de Boeda gegrepen om te leren berusten in zijn lot.

Wat had hij zich vaak geërgerd aan het verwijt van egoïsme, door zo menige commentator Çakyamoeni naar het hoofd geslingerd!

Moest hij, die predikte: ‘overwin het leven, dood 't,’ ook niet leren: ‘verscheur alle banden, want zij zijn 't, die het leven in standhouden’?

Als het leven een ramp is, is dan het gewone altruïsme niet de zoogmoeder er van en mag hij een egoïst heten, die voorschrijft: roei uit je begeerten?

Ongeveer vijf en twintig eeuwen geleden had de Boeda al geleraard het leven is begeren en gelukkig kan alleen hij zijn, die niet meer begeert.

Ongeveer vijf en twintig eeuwen lang poogden de mensen het leven zodanig te gestalten, dat Çakyamoeni ongelijk zou krijgen en de begerende wèl gelukkig zou zijn.

Niets hadden ze bereikt en toch hielden ze maar vol.

Wat een kortzichtigheid!

Had het Boedisme dan *hem* gegeven wat hij zocht?

Niets meer te begeren.... o, zeker was dit het enig verstandige.

Konden van daag alle mensen dit inzien en.... in praktijk brengen, dan kwam op eens aan het dwaze Penelope-werk een einde en was het lijden gedood.

Maar al zagen ze 't in, zouden ze.... konden ze 't ook.... doen?

Kennen wij niet allen de gekken, die heel goed de krankzinnigheid van hun daden en gedachten beseffen en er toch machteloos tegen zijn?

Is zelfs het zogenaamd gezonde verstand niet juist met dit soort van krankzinnigheid behept?

Hij zelf zag zo heel goed de waarheid van Boeda's leer in en toch....

Zodra de verdoving en de pijn van de slag, die hem neer

had geveld, geweken waren, was ook regelmatig zijn strevenslust herleefd.

Wat gaf 't, of hij die lust dan al verwenste, overtuigd dat ie toch weer teleurstelling zou baren? Smoren kon hij 'm niet en zolang hij 'm niet gesmoord had, zou hij nooit de heerlike zielevrede deelachtig worden, waarmee hij in zijn fantazie zich wensloos zag omdwalen door een stille, zonbestraalde tuin vol kleurige welriekende bloemen, ver van het drukke mensenrumoer, en even onverschillig 't aanhorend, als hij luisteren kon naar het getjilp van de mussen, die elkander de graankorrels wegpikten uit de bek.

Zou Sumangala hem het middel aan de hand kunnen doen om de afkeer van het leven uit zijn denken te doen overgaan in zijn bloed?

'Sir, Sir!'

Een lege boot naderde het schip. De half naakte roeier wenkte en riep hem aan.

Zonder zich meer te bedenken daalde hij de trap af en nam hij plaats in het dobberende vaartuigje.

Zwijgend roeide de bruine man hem naar de wal.

Toen hij aan land was gestapt, wierp een toegedraafde jinriksha-man het gareel van zijn wagentje voor zijn voeten neer; hij ging er in zitten en riep:

Sumangala!

't Scheen zowaar voldoende te zijn: de man greep het gareel weer op en draafde met hem voort: de Mainstreet in van Colombo.

't Was zijn eerste jinriksha-rit en hij voelde zich enigsins belachelik in die grote kinderwagen.

Hij begreep best, dat 't zot was zo iets te gevoelen in een land, waar de jinriksha door iedereen wordt gebruikt; maar... hij voelde 't toch.

Vooral voelde hij 't in het voorbij-rijden van een groepje mede-reizigers, die bij een winkel stonden te praten en te handelen.

Hij poogde er over na te denken waarom dit zo was; maar

al gauw leidde al het nieuwe om hem heen zijn aandacht af.

Hoe wonderlik die zwaar gebaarde mannen met hoogopstaande schildpadden kammen in het zwarte haar, witte doeken als rokken om de benen en zwarte jassen daarover heen!

En dan die spiernaakte jongentjes met hartvormige blikken plaatjes, aan touwtjes afhangend voor de dikke buikjes!

Kijk, daar was een vrouw in het rood met koperen banden om de magere blote armen! De meeste vrouwen droegen gekleurde rokken en witte jakken; die rode kwam dus waarschijnlik van elders.

Wat was zij terugstotend leelik! Van waar zou zij komen?

Daar ging weer zo'n huifkar voorbij; de kleine ossen hadden koperen punten op de korte horens.

Een mooie kerel, die half naakte drijver met de witte lap om zijn bruine kop!

Wat liep hij statig!

Laag die huizen!

Doelmatig die breed-schaduwende daken in zulk een warm land; maar de weg had smaller moeten zijn.

Hoe was 't mogelik, dat de jinriksha-man in die felle zonnegloed kon draven?

Zou die fantastiese stenen poort, half verscholen in het groen, een overblijfsel zijn van een antiek gebouw?

Hè, wat was 't hier druk! Karren, jinriksha's, een dicht gekrieoel van mensen! 't Leek wel een markt!

Wat een boel blote hoofden! Hoe hielden ze 't uit?

De anderen droegen tulbanden, zwarte hoeden, witte lappen, ja, zelfs een soort van gevlochten tenen mandjes.

Daar liep een rode Engelse soldaat. Die paste hier al heel slecht!

Vroeger waren de Hollanders hier geweest. Zouden zij sporen hebben achter gelaten?

Jammer, dat hij geen tijd had alles behoorlik op te nemen!

Wat was er veel zonderlings te zien!

Hier hielden de huizen op. Groene velden breidden zich uit en daarachter verrezen bossen van palmen.

Weelderig zo'n tropies landschap!

Toch deed 't hem hier aan Holland denken.

Zou dat gebouwtje een stasieon zijn?

Ja, hij zag de rails er achter.

Wat zou hij graag het binnenland eens instomen!

Kandy moest prachtig zijn en minder warm. Op zijn terugreis zou hij daar toch eens heengaan.

Nu nam het palmbos hem op.

Verkwikkend die schaduw! Welk een ogenstreling na het verblindende licht!

En hoe sierlik heffen die slank-oprijzende stammen hun wijd-uitplooiende, zacht-wuivende kronen hoog op boven de dichte, koel-groene loverwarreling, waar hier en daar een zonnestraal door-heensiddert als voortgeblazen stofgoud!

Kijk, wat een aardig rieten huisje, zo gemoedelijk weggescholen onder een woekering van breed-ombuigende bladen, ijle, neerhangende twijgen, dottig-opslingerende klimplanten!

De rode hibiskus gloeit er tegen aan als de camelia tegen het haar van de Japanse moesmee. -

Een poos steeg de eenzame weg, altijd-door grauw overlommerd. Daarna was 't, of de grond eensklaps zijwaarts neergleed en werd hij in een wijde uitholling brede gebouwen gewaar, warm overgoten met licht, schel-geel opglanzend uit sapgroen geboomte.

Dat moest het klooster zijn!

Wat lag 't daar rustig! - Het straalde vrede uit als een aanbiddende heilige op een antiek altaarstuk.

Ja, hier moest 't mogelik wezen op de kalm voortkabbelende tijdstroom je ziel te laten wegdrijven naar de eindeloze, eeuwige zee!

Statige gestalten met kaal geschoren kruinen, omhangen met lange, dof-gele mantels stapten blootsvoets, in gepeinzen verdiept, over het voorplein op en neer.

Dat waren dus de Boedisten, de volgelingen van de leraar zonder God, zonder hemel, zonder dogma, de mannen, die er van doordrongen zijn, dat het leven niets is dan een illuzie.

Zouden zij gelukkig zijn?

Gelukkig is een verkeerd woord; hij bedoelde: niet-ongelukkig.

Er waren jonge bij en oude; een paar keken hem aan.

Op zijn vraag naar Sumangala kwam een van hen vooruit, wenkte, en geleidde hem zwijgend naar het grootste van de gebouwen.

Hier stond hij op eens in een ruime zaal te midden van een dichte schaar jonge mannen in 't geel, waar tegenover op een rustbank een oude man lag met grijze stoppelbaard, wiens gele mantel, weggegleden van zijn ruige borst, een magere bruine schouder en een rimpelige arm ontblootte.

Op deze toegetreden vroeg hij hem in het Engels om een onderhoud.

De oude man keek strak verbaasd omhoog, greep naar een schildpadden bril, zette die voor zijn diepliggende, zwaar onderwalde ogen en staarde hem strak aan.

Hij voelde, dat ook al de hoorders hem verwonderd begluurden.

Er was achterdocht in Sumangala's vorsende blik.

Zou de hogepriester het onderhoud niet toestaan?

Om hem te winnen kwam hij terstond voor de dag met een toelichting van zijn bedoelingen, de mededeling, dat hij van avond weer vertrok en enige vleiende woorden over de eer van een gesprek met de hoogste van Boeda's dissiepelen.

Toen zei de grijsaard iets tot een van zijn jongeren en verzocht deze hem mee te gaan naar Sumangala's kamer, waarheen de hogepriester aanstonds zou volgen.

Die kamer was een klein vertrek in een ander huis, voorzien van een paar eenvoudige stoelen, een rustbank, een kale houten tafel en enige boeken op een rekje.

Het huisraad leek hem schunnig en hij vond 't hier nog al donker.

't Duurde niet lang, of Sumangala verscheen en nodigde hem uit naar buiten te komen onder de veranda, waar een dieto tafel stond met dieto stoelen er om heen.

En daar, in de stil koele lucht, in het getemperde licht, in het droomachtig tropies décors had het onderhoud plaats, waarbij de priester en hij zaten, terwijl een vijftal luisterende leerlingen hen staande omringden.

Eerst vroeg de grijsaard op kalm-vriendelike toon naar zijn naam en nasieonalieteit; daarop maakte hij een korte verontschuldiging over zijn gebrekkige kennis van het Engels. Ten slotte zei hij:

‘Wat wenst u eigenlik van mij?’

Hij begon nu maar dadelik te praten over het Nirwana, waarvan de Europese geleerden zulke uiteenlopende verklaringen geven en hoopte, dat Sumangala, eenmaal aan het uitleggen en het betogen geraakt, hem niet verplichten zou naar andere vragen te zoeken.

En zo gebeurde 't ook.

Een glimlach was over Sumangala's diepe trekken heengetrild bij de toespeling op de Europese geleerden; maar toch was er geen waanwijze minachting in de blik, die zijn schrandere, bruine ogen snel over de luisterende jongeren lieten glijden, terwijl hij, goedig het hoofd schuddend, opmerkte:

‘De meesten begrijpen er nog niet veel van; maar het wordt al beter. Sommigen denken, dat het Nirwana in dit leven te bereiken is; anderen stellen 't gelijk met de Kristelike hemel; maar dit is allemaal dwaasheid.’

En nog eenmaal glimlachend - tans echter alleen voor zich zelf, met neergeslagen ogen, als herinnerde hij zich de talloze gesprekken, waarin hij de stellingen van Kristenleeraars had weerlegd - voer hij voort op de toon, die een kalme, wijze vader zou aanslaan tegenover een opgewonden doordravend kind:

‘Wat zouden wij hebben aan die Kristelike hemel, waarin weer een meester en onderdanen zijn net als hier en waar zou die hemel moeten wezen? Neen, neen! Het Nirwana is geen plaats, maar een toestand; een toestand van zaligheid, die pas bereikt wordt, wanneer wij dit leven geheel hebben afgestroopt. In dit leven heerst de smart, doordat de kern

van het leven de begeerte is, die naar bevrediging streeft en doordat de bevrediging niet bevredigt; maar weer nieuwe begeerten doet ontstaan. Dus moeten wij onze begeerten overwinnen, om de smart te kunnen doden.'

Tot zover beantwoordden Sumangala's woorden aan zijn verwachting, leerden zij hem eigenlik niets nieuws; maar de grijsaard ging verder en nu hoorde hij hem dingen verkonden, die hij ook wel eens gelezen, maar toch dadelik weer op zij gezet en vergeten had. En 't waren juist deze dingen, welke hem zo weinig ter zake hadden geschenen, waaruit nu een heel nieuw Boedisme voor hem oprees.

Ongetwijfeld had de Boeda geleraard: voor hem, die het eindpunt heeft bereikt, die onbekommerd is en losgemaakt van alle banden, voor hem bestaat de smart niet meer; maar dit sloeg niet op de man, die teleurgesteld, omdat hij de hinderpalen niet overwinnen kan, welke hem beletten aan zijn wensen te voldoen, zich verbitterd van het leven afwendt.

Deze is maar iemand, die anders wil leven; de Boeda sprak van hem, die niet meer wil wezen.

Wie nog teleurgesteld kan zijn, heeft nog iets verwacht en wie nog iets verwacht, kan niet beweren, dat hij niet wil leven.

Het leven moet overwonnen worden en dat kan niet gebeuren door 't te ontwijken. Integendeel is dit alleen mogelik door 't goed te doorleven.

Slechts weinige mensen, leert de Dhammapada, bereiken de andere oever; de rest loopt aan deze kant op en neer.

Om die andere oever te bereiken is 't in de eerste plaats nodig te strijden tegen onkunde, want onkunde, heeft de Boeda gezegd, is de voornaamste faktor van de menselike ellende. 't Is de onkunde, die ons waarde doet hechten aan het waardeloze, die ons doet betreuren, wat niet betreurenswaard is, die ons doet geloven in de schijn en die ons levenslang onwaardige doeleinden doet najagen. Om tot de ware wijsheid te komen, moeten wij de middelweg gaan, die leidt

tot zielevrede en die even ver is van het zoeken naar genot als van het zich-pijnigen door overdreven onthouding. Niet na één leven, niet door een plotselinge walging wordt de levenswil gedood. Slechts door een reeks van steeds-naar-hogere-volmaaktheid-strevende existensies verheft de wijze zich allengs tot het inzicht van het illuzore aller dingen en overwint hij het leven door het zegepralen over de begeerte. Is zijn begeerte waarlik dood, dan bestaat er voor hem ook geen wedergeboorte meer. Dan komt hij in het Nirwana, die toestand van volmaakte rust met volmaakt vergeten van al, wat hem gemaakt had tot de lichamelike mens. -

Toen Satis weer in zijn jinriksha zat voelde hij eerst een grote voldoening over het afgelegde bezoek. 't Was hem, of hij een mooie daad had gedaan, iets, dat hem tot eer zou strekken. Zijn leven was een interessant moment rijker geworden en onwillekeurig verbeeldde hij zich, dat hij daar nu van ging genieten. Wat voor een soort genot dit wezen kon, wist hij niet; maar toch bleef zijn stemming blij-doortinteld van een heerlik verwachten.

Het bonte gewoel in de straten leidde hem niet meer af en 't kwam ook niet in hem op, dat hij misschien nog tijd genoeg had een muzeum of iets anders te gaan bezichtigen. Hij werd alleen zijn blijheid gewaar en herdacht het onderhoud met Sumangala, gelijk hij voorheen zijn werk herdacht, wanneer zijn dagelikse taak was voltooid. Ter nauwernood voelde hij spijt, dat hij met niemand over dit onderhoud zou kunnen praten.

Even flitste 't nu door zijn brein, dat hij het leven van zo'n monnik op den duur niet zou uithouden.

Toch benijdde hij hen. - Hoe vreemd!

Was zijn Karma nog niet rijp voor zo'n bespiegelend bestaan?

Onbewijsbaar die metempsychose... o, zeker; maar toch zo dwaas niet!

Was er wel zo heel veel onderscheid tussen die genieale

‘Ahnung’ van vijf en twintig eeuwen her en de moderne heredieteitsleer, die immers ook nog niet veel meer dan een ‘Ahnung’ is?

Bepaalt ook tans niet het Karma de aanleg, die overgaat van vader op zoon?

Zonder een diepgaande erfelikheid kunnen wij ons geen andere ontwikkeling voorstellen, dan de zwakke door de opvoeding en de geringe door eigen denkkracht. Mogen wij dan Boeda's hypothese minachtend verwerpen alleen, omdat wij voor de herleving van het indieviedu in de plaats stellen de herleving van de ouders in het kind? En hebben wij reeds het recht zijn konkluzie af te wijzen, dat het einde van alle ontwikkeling zijn zal: het niet-meer-willen-leven, alias het niet-meer-willen-voortplanten van het leven, in de overtuiging, dat de menselike iedealen zelfs niet benaderbaar zijn en ten eeuwigen dage de slotsom van elk leven onvermijdelik moet opleveren een minus aan geluk? -

Bij de haven aangekomen vond hij er een vijftal medereizigers bijeen. Zij waren juist bezig met een roeier te onderhandelen; doch het gesprek vlotte niet, wijl de man hun Frans-Engels slecht verstond. Satis kwam te hulp.

‘Merci, monsieur. Voulez-vous venir avec nous? Il y a encore une place.’

Hij nam het aanbod dankend aan en zodra allen gezeten waren, vroeg zijn buurman, of hij het muzeum had bezocht. Een ander sprak over de Cinnamon-gardens; een derde meende hem in het Oriental-hôtel te hebben opgemerkt en een vierde zei, dat hij zeker naar Mutwal was geweest.

Toen hij bekennen moest niets van dit alles te hebben gezien, voelde hij zich een gek figuur maken en 't hielp niet, of hij van zijn kant een relaas ten beste wilde geven van zijn bezoek aan Sumangala. Ieder was te veel vervuld met zijn eigen waarnemingen, om in die van een ander belang te kunnen stellen. Men hoorde nauweliks toe en liet hem niet voleinden.

Wat was hij dwaas geweest! Al de anderen hadden ten

minste enige ervaringen gemeen, waarover zij samen konden uitweiden. Waarom had hij nu juist iets bezocht, dat aan de overigen volkomen onbekend was?

De praatjes van die priester had hij immers even goed ergens kunnen lezen! Hoe was hij er toch toe gekomen zijn tijd zo onvernuftig te besteden!

Op het schip teruggekeerd voelde hij zich dadelik weer van zijn Franse tochtgenoten vervreemd.

Niemand keek meer naar hem om en toen hij de een zijn vruchten zag ronddelen, een tweede zijn aankopen uitstallen, een derde zijn schetsen vertonen en al de anderen hun meningen daarover ten beste geven, bekroop hem de lust weer naar land te gaan, al moest hij dan ook zijn vaart tot Singapore er voor opofferen.

Toch verliet hij de boot niet.

Mismoedig en korzelig als iemand, die een onherstelbare flater heeft begaan, bleef hij op het dek rondlopen en het vooruitzicht ergerde hem van straks weer het eentonig gestamp van de masjiene, het eentonig gesis van het wegschuimende water te moeten horen, van weer als een vreemde te moeten omdwalen tussen al die vertrouwelik-met-elkander-pratende mensen, van weer dag in dag uit niets anders te zullen zien dan lucht en zee en misschien een streepje land in de verte.

Hoe was 't mogelik, dat hij dit bestaan drie weken lang vol had gehouden en dat 't hem eens had toegelachen, gelijk het dromen de tobber toelacht, die zijn leed haast niet dragen kan.

Was 't niet afschuwelik vervelend? -

Een loeiend fluiten golfde weg van de zwart-rokende schoorsteen naar het land.

Dat was het eerste sein. Aanstonds zou de boot vertrekken. Op eens zag hij het geel-glanzige klooster weer voor zich met zijn eeuwig groene omlijsting, met zijn atmosfeer van

zielevrede, waarin 't scheen te sluimeren en met zijn statige, stil-mijmerende gestalten.

O, suisde 't van zijn lippen, hoe zalig moet 't zijn niets anders meer te begeren dan zó'n bestaan!

Dag aan dag gewekt te worden door een liefelike zonneschijn; altijd kalm, onbezorgd, verkwikt op te staan; wensloos tevreden rond te dwalen in een mooi landschap, omwademd door een lauwe lucht vol zacht getemperd licht en geuren van bloemen; immer-door de schoonheid te aanschouwen van een onverwelkbare natuur; geen botsingen met mensen, geen strijd voor een doel, geen angst voor teleurstellingen te kennen; onverschillig te zijn voor het vlieden van de tijd.... o, welk een heerlikheid!

Was er wel zo heel veel onderscheid tussen deze zaligheid op aarde en het Nirwana, dat nergens is?

En weer hoorde hij de vraag: hoe komt 't dan, dat ik tegelijkertijd die monniken benijd en hun bestaan niet begeer?

Sumangala zou antwoorden: omdat je nog geen wijze bent, die boven het leven plaant en er met onaandoenlikheid op neerziet; maar slechts een verbitterde, die er in woont en 't anders zou wensen.

Augustinus zou gezegd hebben: Heer, gij hebt mij een andere weg gewezen, dan gij toegelaten hebt, dat ik gaan zou.

Allengs voelde hij zich wrevelig worden tegen de Boedisten, net als een zieke, die blij, dat hij van zijn dokter de diagnose van zijn kwaal heeft vernomen, op eens bedenkt, dat hem door die dokter geen genezing is beloofd.

Çakyamoeni was ongetwijfeld een groot man; maar zijn leer moest in de loop der eeuwen immers even erg verbasterd en versteend zijn als de Kristelike.

De oude Sumangala was misschien een ernstig denker; maar dat zijn jonge gezonde volgelingen het leven hadden overwonnen, de begeerte gedood.... ach, wie zou zo iets geloven?

Zeker komt het voor, dat iemand de afzondering zoekt uit weerzin tegen het leven; maar de meeste monniken - Kriste-

like of Boedistiese - hebben geen ander motief voor hun afzondering gehad dan hun luiheid.

Die leer van de metempsychose is gekheid en al dat gepraat over het verschil van het niet-te-willen-leven en het anders-te-willen-leven is eenvoudig een spelen met woorden.

Neen, klonk 't in hem Sumangala na, wijs me het middel aan, om de begeerte te doden, *eer* ie zich heeft uitgeleefd, om de teleurstellingen te mijden, vóór ze me hebben verlamd, om mijn levenswil te smoren alleen door het verstandelik inzicht, dat ie me ongelukkig maken zal en maken *moet*!

Een tik op zijn schouder stoorde hem in zijn overpeinzingen. Zich omwendend zag hij een heer van middelbare leeftijd en een jong meisje voor zich staan, beiden geheel in het wit gekleed en kennelik van Europese afkomst, schoon in het Oosten gebruind.

De man, die pas aan boord was gekomen, sprak hem in 't Hollands aan en het geluid van die taal gaf hem terstond een ongewoon aangename sensasie.

'Ik hoor, dat u Hollander is en dat wij ten minste tot Singapore samen zullen reizen. Mijn naam is Verbeek. Ik heb de eer u mijn dochter Anna voor te stellen.'

Mijn naam is Satis.

Vluchtig drukte hij dochter en vader de hand, snel zich afvragend, of hij 't wel aangenaam vond tot Singapore voortdurend in het gezelschap van die twee mensen te moeten blijven.

Hij wist 't niet. De man leek hem ruw en het meisje onbeduidend.

'Mooi, Ceylon, hè? Vindt u niet?'

Hij antwoordde, dat hij nog niet over het eiland durfde oordelen. 't Was zijn plan er terug te keren. In de weinige uren van zijn oponthoud had hij alleen een bezoek gebracht aan de hogepriester van de Boedisten.

Toen nu Verbeek vroeg, wat of dat voor een snuiter was, vertelde hij alles van zijn onderhoud en zodra hij geëindigd had, riep Anna uit:

‘Hè, hoe interessant! Daar geeft u zeker een beschrijving van.’

Verbaasd keek hij haar aan en een week gevoel van toeschietelikheid verving eensklaps de voorzichtige terughouding, die hem tot nog toe tegenover zijn nieuwe kennissen had bezield.

Een beschrijving?.... Weet u dan, dat ik....?

Het meisje bloosde allerliefst; Verbeek lachte.

‘Neen, die vind ik goed! Zijn er dan twee van uw naam en voornaam? We blijven in Indieë toch wel een beetje op de hoogte! Ik zal nu niet beweren, dat ik al uw werken heb gelezen; maar ik ben uw naam toch dikwijls genoeg tegengekomen. Heeft u niet over Amerieka geschreven?’

De laatste zin trok wel als een kille wolkschaduw heen over de zonbestraalde herinneringenreeks, die eensklaps bij de woorden: al uw werken, in zijn geest was verrezen; maar toch hield de warm-optrillende welwillendheid aan, die plotseling als een sentiementele voorjaarsstemming zich over zijn ganse gemoed had verbreid.

‘Pardon, pardon; in Amerieka ben ik nog niet geweest.’

‘Nu, dan zal ik me daarin vergissen; maar zooals ik zei: uw naam.... Hoe heet uw laatste werk ook?.... Anna? Kom, jij weet 't wel. Anna leest natuurlik veel meer dan ik. Ik zou er wat om durven verwedden, dat zij alles van u kent.’

Het meisje bloosde weer diep.

‘Alles, papa, is te veel. Als ik aan het opsommen ging, zou ik zeker 't een of ander overslaan; maar ik heb toch wel enige novellen van meneer Satis gelezen en ook zijn roman Schijn en Werkelikheid.’

‘Schijn en Werkelikheid; juist, juist, daar heb je de naam, die ik zocht!’

't Was Satis, als had hij zich nog nooit zo gevleid gevoeld. Hij had het meisje wel willen danken en toch was haar geen woord van bewondering over de lippen gekomen.

‘En gaat u nu naar Bataviea?’

Nog altijd wist hij niet wat te doen na zijn aankomst te Singapore; nu stond 't eensklaps voor hem vast.

Ja, dat is mijn plan.

Verbeek vond 't best.

‘Dan gaan we samen. En weet u, wat u nu eens moest doen? - U moest eens een reisboek schrijven over Indieë. Ik bedoel niet een opgedirkt verhaal vol verzonnen avonturen of een verbazend geleerd werk. Niets van dit alles. Wat ons ontbreekt is een prettige, populaire reisgids, een boek, dat je lust geeft om Java eens te gaan zien, dat prakties is ingericht zonder vervelend te zijn en dat je naderhand met genot nog eens herleest. Geloof me, meneer, zo'n boek moest u schrijven. Daarmee zou u een goed werk doen. Als het plan u toelacht, dan maak ik me sterk u overal de nodige aanbevelingen te bezorgen. Ik heb zoveel relasies als ik maar wil. En ik zal u nog iets zeggen: valt het werk naar mijn zin uit, dan zal ik 't laten vertalen in het Engels, het Frans en het Duits. Nu.... wat zegt u daar van?’

Satis kon zich onmogelik meer ontveinzen, dat hij van zijn nieuwe vriend niet de minste waardering van zijn schrijfkunst had te verwachten. Hij wist ook heel goed, dat hij een paar maanden geleden zich met een nietszeggend frazetje van die man zou hebben afgemaakt.

Hij... populair schrijven! Het plan had hem in de oren geklonken als voor een konsert-pieanist de uitnodiging moet klinken om walsen te komen spelen op een bal. Toch werd hij er niet boos om en dit was niet uitsluitend toe te schrijven aan de jovieale toon, waarop Verbeek had gesproken. Er was werkelik in het voorstel iets, dat hem op het ogenblik toelachte.

Zou 't geen aardig reisdoel wezen en stelde 't hem niet in staat met behulp van Verbeeks aanbevelingen veel meer te zien en te ondervinden dan iedere gewone toerist?

't Was, of hij het net-ingebonden, met-platen-opgeluisterde boekje al in de handen van zijn Engelse en Franse reisgenoten zag. Hij ging dus een instemmend antwoord geven, toen Anna uitriep:

‘Maar, papa, hoe kan u nu denken, dat iemand als meneer Satis een reisgids zou willen schrijven?’

Zouden ze in Indieë artistieker zijn dan in Nederland, flitste 't door zijn brein?

Weer had hij het meisje wel willen danken voor haar opmerking.

Zij leek een beetje opgewonden en dat stond haar heel goed.

Wat had ze mooie, gelijke, witte tandjes!

Verbeek liet zich evenwel niet uit het veld slaan.

‘Waarom niet; waarom niet? Je kunt niet zeggen, dat ik bekrompen over schrijvers oordeel. Als ik en anderen de hele dag hard gewerkt hebben, dan willen we 's avonds ons wel eens ontspannen door aangename lektuur. We hebben dus boeken nodig. Een goed schrijver heeft recht op onze erkentelikheid. Maar al haal ik nu mijn schouders niet op voor een roman of een novelle, een reisbeschrijving... meneer Satis zal 't me ten goede houden... een praktiese en boeiende reisbeschrijving stel ik hoger. Heb ik geen gelijk? Zeg nu eens zelf.’

't Was Satis, of de zekerheid, dat Anna hem begreep en voor zijn kunst anders voelde dan haar vader, hem het toegeven aan Verbeek biezonder vergemakkelikte. Toch wilde hij 't zo doen, dat hij zonder pedant te zijn Verbeek in schijn, maar zijn dochter in de grond gelijk gaf.

't Is moeilik, meneer Verbeek, de betrekkelike waarde van een roman en een reisbeschrijving met elkander te vergelijken; maar... dat wil ik u wel zeggen: ik ben heus niet te trots om een reisbeschrijving te maken.

Nog een poosje spraken zij samen door over het plan, toen lugubere gongslagen opdreunden uit de kajuit.

‘Sakkerloot,’ riep Verbeek uit, ‘nu al etenstijd? Ik moet me nog in de kleren steken. Kom, Anna. Als u geen beter gezelschap heeft, meneer Satis, beleg dan aan tafel een plaats naast de onzen.’

Ik zal mijn best doen, meneer Verbeek, om de hofmeester te vermurwen.

‘Tot straks dan.’

Vader en dochter gingen heen en Satis volgde iets langzamer, opmerkend onder het afdalen van de trap, dat Anna mooie schouders had en prachtig donkerblond haar. Er was ook iets eigenaardigs in haar gang, dat hem prettig aandeed.

Toen hij aan de tafel plaatsnam, waren de stoelen naast hem nog onbezet.

‘Ce sont des compatriotes à vous, n'est ce pas, ce monsieur et cette jeune fille, qui sont venus à bord aujourd'hui?’

't Was zijn nieuwe overbuurman, een van zijn medereizigers uit de roeiboot, die de vraag stelde.

Hij antwoordde bevestigend en praatte een beetje met de man door. 't Was hem niet onaangenaam zijn afzondering van de vorige dagen voor Verbeek en zijn dochter verborgen te kunnen houden.

Toen de laatsten hun zetels hadden ingenomen, kwam het schip al gauw in beweging.

Een flauw tochtje zweefde naar binnen en weldra voelde hij weer het eentonige wentelen van de schroef, hoorde hij weer het eentonige stampen van de masjiene.

Maar alles deed hem nu heel anders aan dan te voren. 't Was, of hij voor 't eerst op een doel afstevende, een doel, waar allerlei nieuwe indrukken hem wachtten, waar hij pret zou hebben, waar hij op zou leven tot een ander mens. Hij zag 't achter Singapore liggen als een mooi, zonnig landschap en onwillekeurig moest hij aan zijn eerste spoorreizen denken, wanneer hij na een tien-maanden-lang geregeld schoolgaan door zijn ouders voor vier weken werd meegenomen naar de dagelikse afwisseling van avontuurlike tochten over hoge bergen. Net even verrukkelik als dan het eerste stampen van de trein hem doorgalmd had, doordreunde hem nu het trillen van het schip.

Verbeek schonk een fijne fles om te drinken op hun kennismaking. Na een onthouding van drie weken verhoogde dit glas zijn aangename opwinding.

Even begon het schip te rollen.

Naast hem ontspon zich terstond een gesprek over le tangage et le roulis.

Is u niet bang voor een beetje beweging, juffrouw Verbeek?

Hij had haar zo graag naar boven geleid, neergevlijd op zijn reisdeken en afleiding gegeven met zijn praten.

‘O, neen, meneer Satis, ik heb wel eens een storm op zee beleefd. Toen haast iedereen ziek was en de Stewardess het werk alleen niet meer afkon, heb ik haar geholpen zonder iets te voelen.’

Een flink meisje, dacht hij, heel anders dan zo'n Haagse dienee-juf. En ze ziet er waarlik lief uit.

Toch speet 't hem, dat hij haar niet kon bijstaan en troosten.

Na het eten liep hij eerst een tijdlang druk-pratend met vader en dochter op het dek heen en weer en telkens als hij tussen de rieten stoelen doorging, waarin de eigenaars lagen te slapen of twee aan twee te kouten, moest hij denken: nu doe ik presies wat de anderen hebben gedaan, die ik zo minachtend vijandig heb behandeld.

Tegelijkertijd voelde hij in zich iets zegevierends, als lag er tegenover die anderen een onderscheiding in zijn vertrouwelikheid met Anna en Verbeek.

Toen eindelik Verbeek van het lopen genoeg had, zette hij de wandeling alleen met Anna voort.

Ze vertelde hem van Java.

‘O, het leven is er veel plezieriger dan in Holland, weet u. Dat zal u zelf ook wel vinden, als u maar over de eerste vreemdheid heen is. Ik zou in ons vaderland niet meer kunnen aarden. Zo'n klein benauwd huis, zo'n slechte bediening, zo'n ellendig klimaat... neen, neen! Als u daarmee onze heerlike natuur, onze verrukkelike zonneschijn, onze ruime woningen en onze overvloed aan uitstekende bedienden vergelijkt, dan zal u 't wel met me eens worden, dat het Hollandse leven bij het Indiese afsteekt als armoede bij rijkdom.’

Al doorpratend schilderde zij hem haar bestaan in het hoge binnenland met zulke bewonderende en liefhebbende woorden, dat in zijn geest een verleidelik beeld verrees van

een iedeaal tropies berglandschap, waarin de warme lucht als doortrokken was van een fris, zielsblijheid-wekkend aroma. Het leek in oogstrelende schoonheid en verkwikkende kalmte op het décors om het Boedisties klooster; maar de stemming was er gans anders: in plaats van de suffe berusting der volkomen abnegasie, de lachende tevredenheid van het willen en bereiken.

O, hij moest 't zien dat land van kleur en licht.

Hij zeide haar, dat hij er heen wilde gaan en een geruime tijd verblijven.

‘Juist; zo moet u doen. Kom maar bij ons. Papa zal 't zeker aardig vinden en u kan zo lang blijven als u wil. In Indieë denken we over loozjees heel anders dan in Holland. Wij zijn veel gastvrijer en wij vinden 't plezierig voor ons zelf, weet u.’

Als een arme wees, die eensklaps door een rijk man tot zoon wordt aangenomen, voelde hij zich gestreeld en opgewonden door dit aanbod. Het speet hem, dat hij niet dadelik wat bloemen kon kopen en ze Anna vereren.

Nog lang liepen ze al pratend op en neer en toen eindelik Verbeek zijn dochter kwam halen om naar beneden te gaan, was 't Satis te moede, als kende hij beiden reeds jaren lang.

Hoewel 't al laat was, volgde hij hen niet naar zijn hut.

Zoodra zij verdwenen waren zocht hij zijn stoel op en zonder meer uit te kijken naar de starren, die weer helder fonkelden boven zijn hoofd, naar het in-zwartheid-verzwolgen land, waarboven 't ook nu weer flets lichtte en naar de groen-gele vonkjes, die nog altijd snel optintelden en doofden in de wegschuimende zee, vlijde hij zich neer en liet hij, starend naar het grauwe dak boven zijn hoofd, aan zijn denken vrije loop.

Eigenlik dacht hij niet; 't was meer een innerlik zien van liefelike viezieoenen, die, als zonnige landschappen door morgennevels, in de toekomst schenen op te blinken achter het Singapore, waarvoor hij scheep was gegaan.

Mooi zag hij Java, een tweede Ceylon gelijk onder zijn

vlekkeloos blauwe hemel, in zijn immer-koesterend-warme atmosfeer, getooid met zijn eeuwige zomer. Ook daar waren steden, waarin 't, net als te Colombo, zo belangwekkend wemelde van mensen van allerlei ras, allerlei kleur, allerlei klederdracht. Maar niet als een vreemdeling liep hij onder hen rond. Hij was er t'huis; hij kende er de winkeliers in hun magazijnen, de voorbijgangers in hun wagentjes, de ambtenaren, de offiesieren, de handelslui in hun huizen.

Hoe interessant die nieuwe wereld!

En ook daar verrezen blauwe bergen frisheid afstralend van hun hellingen; ook daar hieven slanke palmen hun waaierkruinen omhoog, spreidden bananen hun reusachtige bladeren uit, bond een tropies-weelderig-woekerende groei van grillige heesters en slingerende loten de ijle stammen en de dichte kronen aaneen, zoodat de wegen, die er onder-doorliepen, loofgangen waren geworden, heerlik zacht overgroenend het geprikkelde oog en koel overschaduwend het verhitte lichaam.

En ver achter die bossen, hoog tegen zo'n berghelling aan lag het ruime, luchtige huis, waarin hij ging verblijven.

Daar zou hij buiten zijn van de morgen tot de avond, elke dag, heel 't jaar rond.

Hij zag zich al met Anna en Verbeek in het frisse morgenuur te paard stijgen, om rond te gaan dolen door de romantiese bosjes, over de eenzame wegen, langs de geheimzinnige paadjes. Hij zag er zich in de warmere middagtijd op de koele veranda zitten werken, omsuisd door de plechtige stilte, rustig blikkend in de spiegeling van zijn fantazie, ongestoord door één opdringende ergernis.

Hij zag er zich tegen de avond weer in het gezelschap van vader en dochter, welgemoed terugziende op de doorleefde dag, wachtend op een paar veraf-wonende buren, die geen redenen hadden tot vijandigheid, in wier doen-en-laten hij belangstellen zou.

En 't was al vrede in hem en om hem heen!

't Was een staag zich-gezond-en-behagelik-voelen!

't Was een allengs-weer-opleven in werklust en wel-zijn-met-mensen.

Hij las de krietiek reeds, die zei, dat zijn kijk op de mensen in 't algemeen, gevoegd bij de onbevangenheid, waarmee hij het Indiese leven kon gadeslaan, hem eensklaps een zeer biezondere plaats deden innemen onder de weinige ernstige en artistieke schrijvers, die Indiese toestanden zonder tendenz behandelden.

En Anna juichte, toen zij hoorde van zijn sukses. Hij zag haar ogen schitteren van zegevierend plezier en hij voelde, dat er een zeldzame bekoring van haar uitging, een heel nieuwe, haast zou hij zeggen: een veel dieper-doordringende dan hij ooit ondergaan had.

Even dacht hij ook aan ander, nuttig werk.

Wie weet, of hij daar....

Maar op eens was 't hem, of hij met een schok uit een droom ontwaakte. Verzwonden was het verleidelik tafreel; bleke spottende gedachten kwamen er voor in de plaats en trokken vale lichtstrepen over zijn warm-kleurig gemijmer.

Moest hij nu al weer op fata morgana aanhollen, nog eenmaal de domheid begaan van te geloven, dat er in het leven iets mooi kon zijn en.... mooi kon blijven?

Had hij dan niets geleerd?

Was een enkel woord van ijdelheidstrelende lof - ja, zelfs nog minder dan dit: een blote zinspeling op zijn bekendheid - voldoende, om hem weer op te heffen uit zijn strevensbeue neerslachtigheid en op te doen schuimen als uitgeschonken Champagne, waarin suiker wordt gegooid?

Hoe zonderling ging 't toch in een mens toe!

Had niet van morgen nog het niets-meer-willende, bespiegelende leven hem toegelachen, gelijk het licht-glanzend raampje van een boerehut in nacht en noodweer de verdwaalde reiziger toelacht?

Had niet van morgen nog zijn afkeer van elke omgang met mensen hem alleen doen blijven, terwijl al de anderen in groepen rondzwierven door de straten en over de wegen van Ceylon?

Hadden niet van morgen nog uitsluitend de doffe, drukkende beelden van het verleden zijn denken beheerst, terwijl de toekomst voor hem verscholen lag in grauwe damp?

En alleen door Verbeek's zeggen: we kennen u in Indieë, hadden de nevels plaats gemaakt voor bossen en bergen en steden en rivieren, was er zonneschijn gekomen over de weg, die hij gaan moest, hadden zijn ogen zich van het verleden afgewend, om verlangend uit te kijken in de aanzwevende dagen, spiedend naar mensen, in wie hij belang kon stellen, zoekend naar werk voor zijn geest, speurend naar een doel voor zijn bestaan.

Wist hij 't dan nog niet, dat nooit het komende aan zijn verwachtingen beantwoordde?

Zou hij nu willens en wetens nieuwe, bittere ervaringen tegemoet gaan?

Reeds verlangde hij naar het weerzien van twee mensen, die hem twaalf uren geleden nog onbekend waren; reeds verheugde hij zich op het kennismaken met een nieuwe maatschappij; reeds droomde hij van een avontuurlike reis door Java als van een heldere, warme dag de zieke, die een lange winter tussen vier muren heeft doorsuft.

Ach, ach, waartoe al die illuzies?

Hij was nu al zo dikwijls in vertwijfeling neergezegen, al zo dikwijls hoopvol weer opgesprongen, om toch weer neer te vallen bij de weg.

Zou hij nu werkelik dwaas genoeg zijn om zich al weer te laten begoochelen?

Zou hij nu nogmaals iets gaan zoeken, iets gaan willen, iets gaan doen, iets gaan liefhebben?

Hoe onzinnig!

Ja, 't zou zeker dwaas, 't zou beslist onzinnig wezen!

Zodanig je te verdiepen in de nietigheid van al, wat des levens is, dat je onverschillig voor alles je dagen voelt zwinden.... dit was immers het enige middel om zo smarteloos mogelik door het leven te gaan.

Hij was er van overtuigd.... en toch....

Al wees zijn verstand hem de weg.... zou 't hem vergund zijn die te bewandelen?

Kon hij tot zijn dood toe blijven omzwalken, van het leven niets anders genietend en lijdend dan de schijn, alle verlangens van zijn ziel versmorend onder de lege hang naar verandering?

Zo'n bestaan hield hij immers geen jaar vol!

Dan de volslagen afzondering zoeken, net als een monnik, en het geluk verwachten van het atrofieeren en wegkwijnen der nooit bevredigde begeerten en nooit voldane lust?

Hij was er immers niet toe in staat.

Voelde hij 't niet duidelik, dat, ondanks al zijn denken en met-zich-zelf-redeneren, in het diepst van zijn ziel zijn besluit al lang vaststond?

Wist hij 't al niet zeker, dat hij nog eenmaal van voren af aan in nieuwe illuzies zou geloven, met koortsachtige drift aanstormen op een nieuw mooi geluk en nog eenmaal, misleid door de sneeuwlaag, die alle spitsen omsluit, de voet heenzetten over de vaste rand, neerploffen in de diepte?

Ach, een mens is als een karrepaard. Onder de zweepslagen van het leven, dat in hem woelt, spant hij zijn zenuwen, spant hij zijn spieren, trekt hij en trekt hij, tot hij neervalt voor zijn last. Versuft en uitgeput blijft hij dan een poos liggen, alleen nog maar verlangend nooit meer op te hoeven te staan. Maar het leven geselt de laatste krachten in hem omhoog en hij rijst toch weer overeind; hij spant zich toch weer in; hij trekt toch weer aan; hij sleept de wagen toch weer verder. Want feller dan zijn verlangen naar rust, snerpten de slagen van het leven.

Zo gaat het soms korter, soms langer voort, totdat eindelik, ondanks het felste striemen van de rusteloze zweep zijn laatste kracht hem begeeft.

Dan, maar ook eerst dan wordt zijn wens naar rust voldaan en voelt hij de slagen niet meer.

Misschien had voor hem - Satis - alles anders kunnen zijn, indien zijn voorouders wat meer over de bedriegelikheid van het

leven hadden nagedacht. Hij kon gelijk hebben, die Sumangala, met zijn bewering, dat niet in één leven het verstand de macht erlangt de begeerte te smoren.

Nog was de opzwepende energie in hem te machtig; nog moest hij voort, altijd voort, strevende naar een doel, dat hij nimmer zou bereiken. Misschien zouden de mensen, als ze hem ooit een levensbeschrijving waardig keurden, juist die energie in hem prijzen. Ze vereren de wilskracht en ze zien niet in, dat juist die kracht belet de andere oever te bereiken.

Hij zag 't wel in... en toch....

Gelijk staal de armbloedige geen genezing brengt, wanneer zijn bloed 't niet in zich opneemt, zo was hij, ondanks Boeda's wijsheid, dezelfde gebleven, omdat de leer niet in zijn bloed was overgegaan.

En nu zou hij nog eenmaal onder de mensen terug keren, om weer te gaan streven naar hun lof, om weer te gaan bouwen aan hun Babelse toren, om zich weer te gaan ergeren over hun bedriegen-en-bedrogen-willen-worden, om weer mee te gaan schreeuwen in hun verwarring van talen en om eindelik ook in die nieuwe wereld de eilandjes te onderscheiden, waarop ieder eenzaam gevangen zit.

Zou hij er zich nu beter in kunnen schikken?

Zou hij altans tevreden kunnen zijn met zijn nederige, door-anderen-hem-toegewezen plaats, beseffend, dat zijn krachten niet hoger reikten?

Zou zijn ijdelheid zich niet meer tot vertwijfelens toe laten ontmoedigen door een afkeuring, wetend, dat het meten met één en dezelfde maat een onmogelijkheid is voor het uiteenlopend denken?

Zou hij nu eindelik in waarheid alleen voor zich zelf kunnen werken, voelend, dat alleen zelfbevrediging bevrediging heten mag?

Zou hij - als Passtra - glimlachend kunnen berusten in 't geen is, willende wat hem mogelik was, doende wat hem goed leek, zonder te vragen waarom?

Zou hij misschien die Anna werkelik lief gaan krijgen,

haar trouwen, vader worden, het leven toch voortplanten als Jan en alleman?
Het lachte hem nog maar flauwtjes toe.
Maar morgen....?

Rusteloos eentonig stampte de masjiene toengatoenga, toengatoenga, toengatoenga, rusteloos eentonig beefde het stugge plankier onder zijn voeten, rusteloos eentonig sneed het hoogstille schip door het opklotsende water zijn breeduit-schuimend spoor.

MARCELLUS EMANTS.

Wu Wei.
Eene studie, naar aanleiding van Lao Tsz's filosofie.

II.[1)]

Heb ik eenige jaren geleden eene fantazie geschreven naar aanleiding van Lao Tsz's filosofie, nú is het mijn taak, op meer wetenschappelijke wijze, getrouw bij den tekst blijvende, China's grootsten wijze en China's hoogste filosofie in te leiden bij het publiek van niet-sinologen.

Kon ik, bij de beschrijving van Confucius' leven[2)] beschikken over zóóveel gegevens, dat ik heel veel ongebruikt moest laten liggen, van Lao Tsz's leven is zóó weinig bekend, dat ik er niet eens een apart hoofdstuk mede zou kunnen vullen. Zoo openbaar en ceremonieus Confucius leefde, zoo teruggetrokken en eenvoudig was het leven van Lao Tsz'.

Men weet niet eens, waar hij zijn laatste levensjaren heeft doorgebracht, noch waar hij gestorven is; zóó weinig is, op historische gronden althans, van hem bekend. Toen hij zag, dat de tijden al slechter en slechter werden, is hij niet, zooals Confucius, van staat tot staat getogen om zich als hervormer aan te bieden, maar is hij kalm zijn vaderland uitgetrokken. Hij bleef zwerven in de landen van ‘het Westen’, vermoedelijk Thibet en Indië, waar toen de hoogste wijsheid der wereld werd geboren. - En sedert zijn vertrek

1) Zie mijn ‘Wu Wei. Eene fantazie naar aanleiding van Lao Tsz's filosofie’ in mijn *Wijsheid en Schoonheid uit China* (Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon), voor 't eerst verschenen in *De Gids* van Maart 1895.
2) *De Chineesche Filosofie, toegelicht voor niet-sinologen*. I. Confucius. (Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.)

is nooit meer iets van hem gehoord. Maar zijn Boek, de ‘Tao Teh King’, een chineesche bijbel van wijsheid en goedertierenheid, het verhevenste werk uit de chineesche literatuur, is onsterfelijk, en staat in de Woord-kunst der eeuwen naast de goddelijkste openbaringen, als die der Upanishads, die van Plato, en die van het Oude Testament.

De éénige, historische documenten omtrent Lao Tsz's leven zijn weinige regelen, in mijne editie maar even twee bladzijden, uit de annalen van China's grootsten geschiedschrijver Sz' Ma Ts'ien. Ik laat deze in hoofdzaak hier volgen:

‘Lao Tsz' was iemand uit het district K'u, de streek Li, en het gehucht Khio Jin, van het rijk Ch'u[1].

Zijn familienaam was Li, zijn bijnaam Rh’, zijn titelnaam Peh Yang en zijn posthumen naam Tan. Hij bekleedde het ambt van bewaarder der archieven van het rijk Chow[2]. Confucius kwam in het rijk Chow, om Lao Tsz' te vragen over de Li'[3] (het Decorum). Lao Tsz' zeide: ‘De menschen, over wie gij spreekt zijn niet meer, en hunne beenderen zijn allen vergaan. Alleen hun woorden bestaan nog. Als de Kiün Tsz' (de Goede Mensch) de gunstige omstandigheden treft stijgt hij in den wagen (d.i. komt hij tot hooge betrekkingen), maar treft hij die gunstige omstandigheden niet, dan zwerft hij als een bosje stroo over het zand. Ik heb gehoord dat een goed koopman zijn schatten diep verbergt en als leêg van alle goed schijnt, en dat de Kiün Tsz', wiens deugd volmaakt is, een gezicht heeft als een domme. Doe van U dien trots, en die vele begeerten, doe van U dat hooghartige air en die buitensporige neigingen, want die zullen U tot niets dienen. Dit is, wat ik U te zeggen heb.’

Confucius, die in 't geheel niet in Lao Tsz's filosofie komen kon, welke even zooveel dieper was dan de zijne als de essences dieper zijn dan de uiterlijke schijn, was door de majesteit van Lao Tsz's persoon en den statigen toon zijner

1) Het rijk Ch'u bestond als feudale staat onder de Chow dynastie, van 740 tot 330 v.C., en bevatte het tegenwoordige Hukwana en gedeelten van Honau en Kiangsu. - Khio Jin lag dicht bij de tegenwoordige stad Lou-i in Honau.
2) Zie over Chow het le deel mijner *Chin. Fil.* over Confucius. blz. 30 en 39.
3) Zie over de Li hetzelfde werk blz. 16. Confucius wilde Lao Tsz' vragen over de schrijvers van de Li Ki (het Boek der Li)

woorden blijkbaar diep getroffen, want, verhaalt Sz' Ma Ts'ien verder:

‘Confucius ging, en zeide tot zijne discipelen: Ik weet, dat de vogels kunnen vliegen, ik weet, dat de visschen kunnen zwemmen, ik weet, dat de beesten kunnen loopen: zij, die loopen kunnen, in een net worden gevangen, zij die zwemmen kunnen aan den haak worden geslagen, en zij die vliegen kunnen met een pijl worden getroffen. Maar nu de Draak! Ik kan niet weten, hoe hij op de wolken en den wind stijgt en ten hemel rijst. Heden heb ik Lao Tsz' gezien. Hij is als de Draak!’

Confucius bekende dus zelf, dat hij Lao Tsz' niet kon begrijpen.

Verder gaat Sz' Ma Ts'ien door:

‘Lao Tsz' cultiveerde de Tao en de Deugd, en legde er zich op toe om eenzaam en onbekend te leven. Hij leefde lang in Chow, en toen hij zag, dat Chow in verval raakte, nam hij haastig zijn ontslag, en ging naar den bergpas (op den grens). I Hie, de bewaker van dien bergpas zeide tot hem: Nu gij U in de eenzaamheid gaat terugtrekken, moet gij absoluut een boek maken om mij tot leering te zijn. - Toen schreef Lao Tsz' een werk in twee boeken, dat over de beteekenis van de Tao en de Teh (Deugd) handelde, en vijfduizend karakters bevatte. Daarna ging hij heen. Men weet niet hoe het einde was van zijn leven.’

Deze weinige gegevens zijn alles, wat wij op zuiver historische gronden van Lao Tsz's leven weten. Enkele bizonderheden omtrent zijne zonen, voor dit werk van geen belang, zal ik maar voorbijgaan. Welk een verschil zien wij echter uit dit weinige al tusschen Confucius en Lao Tsz'! Confucius, die, toen Chow in verval was, met veel omslag van rijk tot rijk trok om toch vooral propaganda te maken voor zijne ideeën, Lao Tsz', die toen hij al de droevigheid zag aankomen, stil zijn ambt neerlegde, en wegging uit het land der ongerechtigheid, om in den vreemde kalm en rustig te leven, eenzaam met zijn ziel!.....

Sz' Ma Ts'ien geeft niet het geboortejaar op van Lao Tsz', maar volgens eene geloofwaardige traditie was dit het 3e regeeringsjaar van Ting Wang, van de Chow dynastie, alzoo

het jaar 604 v.C. - Lao Tsz' was dus reeds 53 à 54 jaar, toen Confucius geboren werd. - Volgens overleveringen en legenden - op welke men echter volstrekt niet zoo vertrouwen kan als op Sz' Ma Ts'ien's Annalen ‘Sh' Ki’ - was zijn vader een oude boer, die eerst op zeventigjarigen leeftijd een vrouw van ongeveer vijf en dertig trouwde. Zijne moeder ontving hem op bovennatuurlijke wijze, in een lichtstraal van een vallende ster. - Zij droeg de vrucht twee en zeventig jaren lang, zoodat het kind ter wereld kwam als een oud man, met grijze haren. Vandaar, dat men den pas geborene Lao Tsz', d.i. het Oude Kind noemde. - Dadelijk na zijne geboorte rees hij in de lucht op, en zeide, met de linkerhand naar den hemel, en met de rechter naar de aarde wijzende: ‘In den Hemel boven en op de Aarde beneden is alleen Tao waardig om geëerd te worden’. Zijn gelaatskleur was wit, bij geel, zijne ooren buitengewoon lang, en met drie gaten doorboord. Hij had schoone wenkbrauwen, groote oogen en een vierkanten mond. Aan iedere voet had hij tien teenen, en iedere hand was geörnamenteerd met tien lijnen, enz. enz. Men merke hier de overeenkomst op met de geboorte van Shakyamuni, Kwan Yin, en andere boeddha's en heiligen. Vermoedelijk zijn deze legenden door latere boeddhistiesche vereerders van Lao Tsz' verzonnen, daar zij lijnrecht in strijd zijn met zijne ideeën omtrent de onfeilbaarheid en heiligheid van de processen der natuur. - In de Nan Kwa King, een boek van Lao Tsz's voornaamsten discipel, Chuang Tsz', vinden wij nog meer bizonderheden omtrent ontmoetingen tusschen Confucius en Lao Tsz'. -

Lao Tsz' vond Confucius eens bezig met lezen, en vroeg hem, wat hij daar aan 't studeeren was.

‘Het is de I King’ antwoordde Confucius, ‘die lazen de heilige mannen der oudheid ook.’

‘Dat konden die heilige mannen doen,’ zeide Lao Tsz', ‘maar met welk doel leest gij die? Wat is de grondbedoeling van dat boek?’

‘Het komt neer op menschlievendheid en rechtvaardigheid,’ was het antwoord.

En Lao Tsz' zeide: ‘Rechtvaardigheid en menschlievendheid zijn tegenwoordig maar holle namen; zij zijn een masker voor wreedheid, en brengen de harten in verwarring; er is

nooit meer strijd geweest dan nu. De duif baadt zich niet altijd expres om wit te worden, de kraai verft zich niet om zwart te zijn. De Hemel is van nature hoog, de aarde is van nature laag; zon en maan schijnen van zelve; de sterren en planeten staan natuurlijk op hun plaats, de planten en boomen vallen natuurlijk onder klassen, volgens hunne soorten. Zoo, geleerde dokter, als gij Tao betracht, en U er met Uw geheele ziel naar ópheft, dan zult gij er vanzelf wel komen. Waar zijn die menschlievendheid en rechtvaardigheid toch goed voor? Gij lijkt op iemand, die op een trom gaat roffelen om een verloren schaap terug te brengen. Meester, gij brengt de menschelijke natuur maar in verwarring!'

Maar ziet, er waren groote, essentieele verschillen tusschen Confucius en Lao Tsz'. Beiden leefden in ongeveer dezelfde omstandigheden, in het verval van de Chow dynastie, toen het geheele rijk in wanorde was[1)]. Confucius wilde toen, door de verschillende deugden, als menschlievendheid, oprechtheid, rechtvaardigheid, plichtmatigheid, ouderlievendheid enz. te prediken, het volk hervormen. Lao Tsz' zag hier geen heil in, en hield het er voor, dat al deze dingen de verwarring nog maar grooter zouden maken.

Robert K. Douglas in zijn werk 'Confucianism and Taonism' zegt hierover zeer terecht: 'Confucius dacht, dat de voornaamste vereischte van den tijd was, om goede namen te hebben (voor de dingen). Hij wilde de menschen humaniteit doen betrachten, en dat (dan ook) menschlievendheid noemen; hij wilde de menschen hun plicht doen betrachten tegenover hun ouders, en dat (dan ook) liefde-voor-de-ouders (Hiao) noemen; hij wilde de menschen met hun geheele hart hun souverein doen dienen, en noemde dat getrouwheid. Lao Tsz', daarentegen, hield vol, dat als de menschen zich uitgaven voor menschlievend, ouderlievend en getrouw, dit een zeker teeken was, dat de substantie verdwenen was, en alleen de schaduw overbleef. De duif is niet wit omdat zij veel baadt, noch verft de kraai zich zwart. Als de duif zich ging baden, en de kraai zich ging verven, zou dat geen teeken zijn, dat zij hunne oorspronkelijke kleuren hadden verloren? Zoo ook

1) Zie hieromtrent de 'Historische Ophelderingen' in mijn deel I der *Chineesche Filosofie*. (Uitg. P.N. van Kampen en Zoon) blz. 30-33.

met de menschen. Als alle menschen menschlievend, ouderlievend en getrouw waren, zou niemand zich op die deugden openlijk beroepen, en die zouden daarom niet genoemd worden. En op dezelfde manier, als alle menschen deugdzaam waren, zouden zelfs de namen der ondeugden onbekend zijn.'

Krachtig zegt Lao Tsz' dit zelf in zijn Tao Teh King[1]: 'Toen Tao werd verwaarloosd kwamen Menschlievendheid en Gerechtigheid. Toen de scherpzinnigheid' en het 'schrandere doorzicht voor den dag kwamen, ontstond de groote Huichelarij. Toen de familie niet meer in harmonie leefde, kwamen de Hiao (Ouderlievendheid) en de Ts'z' (compassie). Toen de staten van het rijk in verwarring waren, kwamen de getrouwe onderdanen.' -

En in een ander hoofdstuk[2]: 'Doe de Filantropie vàn U, en wèg met Gerechtigheid, en het volk zal (vanzelf) terugkeeren tot liefde voor de ouders en voor de kinderen!'

Zooals ik reeds zeide, het verschil tusschen Confucius en Lao Tsz' is op zeer veel punten dat tusschen Schijn en Wezen.

Het Boek, dat Lao Tsz' als eenig aandenken aan zijn leven bij den wachter I Hie van den bergpas achterliet, was de Tao Teh King, het Boek van Tao en Teh. - De Tao Teh King is wel het moeilijkste boek, waar de sinoloog zich aan kan wagen, en ook voor den chineeschen literator is het de zwaarste arbeid in zijne literatuur. Maar jaren van studie loonen den ijverigen leerling met rijke winst. - Uit de diepe mijnen van dit wondere wereldboek haalt de verrukte delver steeds edeler en blinkender schatten van onvergankelijke wijsheid. 'La sagesse humaine n'a peut-être jamais exprimé des paroles plus saintes et plus profondes,' roept de sinoloog Pauthier in bewondering uit. En Samuel Johnson, een geleerde en een poëet, die, met minder geleerdheid maar meer intuïtie en wijsgeerigen aanleg dan anderen in de essentieele waarheden van oostersche godsdiensten en filosofieën is doorgedrongen, zegt er zeer schoon en juist van: 'He is a word; a protest and prophecy in one; a book, the Tao Teh King, a voice of universal truth and sentiment, appealing to all ages.' En ook nog: 'Nothing like this book exists in

1) Hoofdstuk XVIII.
2) Hoofdstuk XIX

Chinese literature, nothing, so far as yet known; so lofty, so vital, so restful at the roots of strength: in structure as wonderful as in spirit; *the fixed syllabic characters formed for visible and definite meaning, here comparted into terse aphorisms of a mystical and universal wisdom so subtly translated out of their ordinary spheres to meet a demand for spiritual expression, that it is confessedly almost impossible to render them with certainty into another tongue*'[1].

De lezer zal wel reeds gemerkt hebben, dat ik het hiermede geheel ééns ben, en dat ik slechts met moeite mijn enthoesiasme en innige vereering voor Lao Tsz', die ik zoo vrij kon uiten in mijne *fantazie* 'Wu Wei', bedwing, om precies bij de daadzaken eener op zuiver wetenschappelijken grond berustende *studie* te blijven. Inderdaad is het in China gegaan als in zoovele landen. Een wèl sereen en eerbiedwaardig, maar toch maar heel zelden subliem wijsgeer als Confucius heeft een wereldvermaardheid verkregen, en is in alle beschaafde landen op gezag bekend als zijn grootste man, terwijl zijn waarlijk allergrootste filosoof, een zoo rein en simpel voeler en denker als Lao Tsz', die zich wist op te droomen tot nabij de allerzuiverste conceptie van het goddelijk Wezen die een mensch kan naderen, zoo goed als onbekend is gebleven buiten het kleine kringetje der sinologenvakgeleerden. -

Lao Tsz' leerde in zijn Tao Teh King in hoofdzaak het volgende:

Vóór Hemel en Aarde bestonden, vóór de formatie der werelden, vóór het begrip Shang Ti (de opperste Godheid) was er een Wezen, een essence, voor ons niet te begrijpen, voor ons vaag en verward, voor ons, die aan alle Zijn een zichtbaren vorm en eene gedaante verbinden, een Niet-Zijn, een Wezen, of een Wereld-Ziel (al deze namen kunnen het natuurlijk niet omschrijven), die alleen-in-zich-zelf eeuwig en onsterfelijk bestond. - Natuurlijk kan zulk een Wezen, dat alleen in-zich-zelf bestond, geen naam hebben, daar namen alleen dienen om verschillende dingen te onderscheiden. -

1) Sam. Johnson, *Oriental Religions. China*, blz. 862. - De cursiveeringen zijn van mij.

Omdat Lao Tsz' er echter over zou schrijven, moest hij het absoluut een naam geven, en, een goede, juiste naam onbestaanbaar zijnde voor zulk een Wezen, noemde hij het *Tao*, een woord, dat in de vroegere chineesche filosofie, en vooral in Confucius meer bepaald 'de Weg' of 'het Pad' beteekent[1]. Hij zegt er echter herhaaldelijk uitdrukkelijk bij, dat het Wezen, dat hij bedoelt, niet Tao heet of kan heeten, maar dat hij dien naam maar gebruîkt, omdat er geen naam mogelijk is. Dit Wezen, deze Al-Ziel, deze Essence[2] (men voelt, ook deze omschrijvingen zijn maar vage benaderingen) was de Oorsprong aller dingen, en baarde de werelden en de schepselen op ondoorgrondelijke wijze, ze allen doorvloeiende, en gemanifesteerd zijnde in alles en allen, natuur, menschen, en dingen. Als in-zich-zelf-bestaande Essence het Tao noemende, uoemde hij het als manifestatie *in* de creatie Teh, met een woord, dat in de gewone beteekenis met Deugd is te vertalen, maar m.i. in eene overzetting, evenals Tao, zooveel mogelijk onvertaald moet blijven. - Maar niet alleen, dat alle dingen uit Tao geboren zijn, allen keeren ook weder tot Tao terug. - Aan alle dingen is bij hun geboorte een beweging gegeven, een divien levensrythme, die hen onfeilbaar weer tot Tao zal terugbrengen. Het eenige en simpele middel om weer tot Tao terug te keeren is, zich eenvoudig aan dat rythme over te geven, alles te weren, wat er van afleidt en aan die beweging tegenstrijdig is. - Als pas-geboren kind is de mensch volkomen zuiver en natuurlijk, en de hoogste levenswijsheid is, zich altijd zoo zuiver te bewaren als het pasgeboren kind. Deze pure wijze van leven, dit zich-latenmeêvoeren op het oorspronkelijke rythme, maar men vergete hierbij niet, *ook den energieken strijd tegen alles, wat van dat rythme afwijkt en er tegenovergesteld aan is*, noemde Lao Tsz' *Wu Wei*. Dit woord Wu Wei, samengesteld uit Wu - niet of niets, - en Wei, - doen, zou, letterlijk, met een dictionnaire vertaald, beteekenen niets-doen. - Deze letterlijke vertaling heeft vele sinologen aanleiding gegeven om te beweren dat Lao Tsz' in een lui, bruut niets-doen het

1) Zie mijne *Chineesche Filosofie. Confucius*, blz. 15 en verder.
2) Prof. de Groot spreekt van 'een ondoorgrondelijk beginsel', dat men door 'universeele ziel van de Natuur' zou kunnen vertalen. (Jaarlijksche Feesten enz. deel II, blz. 550.)

hoogste heil zag, en daarom leerde om, onverschillig voor alles en allen, maar in een soort slaperigheid het leven uit te soezen. Ik behoef zeker niet te zeggen, dat precies het tegendeel waar is, en dat Wu Wei geen niet-doen, geen inactie of inertie is, maar juist zeer sterke en reëele actie en wel actie van het onsterfelijke principe in den mensch, van de in hem gemanifesteerde Tao. - Deze actie zal zijn eene beweging van het onsterfelijke in den mensch naar den eindeloozen, eeuwigen Oorsprong, naar dat voor menschenbegrip onbenaderbare en onbeschrijfelijke Wezen, die Al-Ziel, die bestond vóór Hemel en Aarde, vóór gedaante en vorm bestonden, en die Lao Tsz', voelende hoe onmogelijk zij met een naam aan te geven was, alleen met den naam Tao noemde, omdat hij dien noodig had om haar concreet in een letterteeken aan te duiden. Maar deze actie Wu Wei zal tevens zijn een beweging *tegen* alle actie, die aan haar tegenstrijdig is, en den weder-ópgang naar Tao stuit, dus tegen alle actie van menschelijke, relatieve dingen als eerzucht, trots, woede, haat, hebzucht, passie, enz. enz. En wie weet dat deze dingen de felste, sterkste en hevigste van het geheele menschenleven zijn, zal begrijpen hoe moeilijk en zwaar de strijd dáártegen moet zijn, dus hoe intens de actie Wu Wei moet zijn, die zulke geduchte vijanden moet weêrstaan. Daar Tao het eenige in-zich-zelf-bestaande en dus reëele is, en de menschelijke hartstochten en begeerten allen sterfelijk en dus onreëel zijn, zouden wij de gewone, alledaagsche beweging van het menschenleven naar die hartstochten en begeerten *onreëele actie*, en Wu Wei, het ópgaan náár Tao, *reëele actie* kunnen noemen, of ook wel, de eerste *de actie van den Schijn*, en de tweede *de actie van het Wezen*.

Zéér schoon zegt alweer Johnson hiervan, krachtig protesteerend tegen velen, die Wu Wei maar door ‘niets-doen’ vertaalden, en dus precies het tegenovergestelde kregen van wat Lao Tsz' bedoelde[1)]:

‘Such misinterpretations as have been quoted simply reduce the Tao-Teh-King to a mass of self-contradictions. Its nonaction’ does not propose that man shall forbear while the

1) Toen ik mijne fantazie ‘Wu Wei’ schreef, had ik dit nog niet gelezen, anders had ik het stellig aangehaald.

work is doen by heaven, but is defined *as a living union with Tao*, as secret power to make all things new through humility and self-renunciation; a still and unapparant strength that ‘does not strive’ but ‘hides itself while it lifts up men. Its paradoxes, putting the least above the greatest, and rest above work, are intuitions of the spiritual mind; enforcements of substance against shadow, of living soul against dead mass.’

Zóó spreekt Lao Tsz' ook dikwijls in zijn boek over ‘Wu Yiu’, letterlijk vertaald ‘Niet-Zijn’. - Dit beteekent alweer niet zóó maar niet-bestaan, in-'t-geheel-niet-zijn, maar enkel niet-*sterfelijk-zijn*, niet zooals menschen, dieren en dingen zijn, die immers ééns moesten sterven; dus eigenlijk beteekent het wel dégelijk Zijn, maar het Zijn van het Wezen, in tegenoverstelling met het Zijn van den Schijn. Men kan niet te voorzichtig zijn met woorden indien er sprake is van zulke boven alle woordbegrip verheven dingen als b.v. God, of Nirvâna, of Tao. - Men vergete dan niet, dat juist dat wat wij omschrijven willen van zulk een transcendent, subtiel, spiritueel wezen is, dat alle woorden, waarmede wij het willen aanraken, en die alleen veel meer nabijë dingen kunnen bereiken, slechts als steenen zijn, die ópgeworpen in de lucht, toch nooit het azuur omhoog kunnen treffen. Onze woorden kunnen alleen benaderen, richting aangeven in zoo'n geval, en men wachte zich wel, het punt, waartoe zij komen, en dat in gewone gevallen het doel is, ook nu voor het hoogste en juiste doel te houden. -

Lao Tsz' beschouwt nu Tao èn als Oorsprong van alles, ongemanifesteerd, en in-zich-zelf bestaande, èn als gemanifesteerd zijnde in de creatie, of, mag ik nu wel na mijne juist omschreven opheldering zeggen, als Wu Yiu (lett. Niet-Zijn) en als Yiu (lett. Zijn). -

Ik zal, na al de voorgaande beschouwingen voorop gezet te hebben, nu door een aantal vertalingen uit de Tao Teh King zelve, dus met Lao Tsz's eigen woorden, verder het idee Tao benaderen. De lezer kan dan zelf oordeelen en zich een begrip vormen.

‘Als Niet-Zijn kan men Het[1)] noemen het begin van

1) Ik neem Tao onzijdig. Natuurlijk kan het geen geslacht hebben.

Hemel en Aarde; als Zijn kan men Het noemen de Moeder (dus: dat, wat baarde) van alle dingen'[1].

'Tao is ledig en toch in Zijne operaties als onuitputtelijk. O! Hoe diep! Het is de oer-vader aller dingen. Het verstompt het scherpe, ontrafelt het verwarde, tempert het verblindend-schitterende, en maakt zich-zelf gelijk aan het stof. O hoe rein is Het! Het lijkt eeuwig te bestaan! Ik weet niet van wien Het het kind is. Het was vóór Shang Ti (de Opperste God)'[2].

'Gij kijkt er naar, en gij ziet Het niet; ik noem Het kleurloos. Gij luistert er naar, en hoort Het niet, ik noem Het aphoon. Gij tast er naar, en raakt Het niet, ik noem Het onstoffelijk. - Zijn bovenste is niet verlicht, Zijn onderste heeft geen schaduw. Het is eeuwig en kan niet met een' naam worden genoemd. Het keert terug tot het Niet-Zijn (Wu Yiu). Dit noem ik het beeld van het beeldelooze, den vorm van het vormelooze. Dit noem ik vaag en onbestemd. Gij nadert Het, en gij ziet niet Zijn begin. Gij volgt Het en gij ziet niet Zijn einde'[3].

'-Als men tot het opperste ledig is gekomen, behoudt men een onbewegelijke rust. Alle dingen worden te samen geboren; ik zie ze weder terugkeeren. Alle dingen bloeien overvloediglijk; daarna keert elk terug tot zijn Oorsprong. Tot den Oorsprong terugkeeren noem ik in rust zijn. In rust zijn noem ik terugkeeren tot het (eeuwige, reëele) Leven. Terugkeeren tot het Leven noem ik Eeuwigdurend zijn. Tao zijnde is men altijddurend; - al sterft het lichaam, er is (dan toch) geen gevaar (meer te duchten)'[4].

'De zichtbare manifestaties van de groote Teh (Deugd) zijn eene emanatie van Tao. Ziehier de natuur van Tao: Het is vaag en verward... Hoe vaag!... Hoe verward!... En

1) Hoofdstuk I.
2) Hoofdstuk IV. Voor Shang Ti zie men mijn *Chineesche Filosofie. Confucius*, blz. 27.
3) Hoofdstuk XIV.
4) Hoofdstuk XVI.

(toch) bevat Het de vormen der dingen! Hoe vaag!... Hoe verward!... En (toch) bevat Het wezens! Ondoordringbaar en duister!... En (toch) bevat het eene spiritueele essence! Deze spiritueele essence is ten zéérste reëel, en bevat de onfeilbare getuigenis (van wat zij is). Het geeft geboorte aan de geheele creatie'[1)].

'Vóór Hemel en Aarde bestonden, was er een vaag Wezen. Hoe rustig-kalm! Hoe onstoffelijk! Het staat alléén-op-zich-zelf en verandert niet. Het doorvloeit alles en loopt geen gevaar. Het mag wel de Moeder van alles onder den Hemel worden genoemd. Ik weet niet Zijnen naam. Het een karakter[2)] willende geven schrijf ik Het Tao. Wil ik Het met alle geweld omschrijven dan noem ik Het groot. Van groot noem ik Het vluchtig. Van vluchtig noem ik Het vèr. Van vèr noem ik Het weêr-terugkeerend. De wet van den koning is van de aarde. De wet van de aarde is van den Hemel. De wet van den Hemel is van Tao. (Maar) de wet van Tao is van-zich-zelve'[3)].

'Tao is eeuwig en heeft geen naam. Ofschoon zoo simpelklein van natuur, durft de geheele wereld Het niet onderwerpen. Tao is verspreid in het Heelal. Alles keert tot Tao terug, als de bergstroomen tot de rivieren en zeeën'[4)].

'-Hoe oneindig strekt Tao zich uît! Het kan naar links gaan, het kan naar rechts gaan. Alle wezens steunen op Tao om geboren te worden, en het weigert géén. Als het werk volbracht is noemt Tao het niet het Zijne. Het heeft alle wezens lief, en voedt ze, en beschouwt zich toch niet als hun Meester. Het is eeuwig zonder begeerte; men zou Het (dus) klein kunnen noemen. Alle wezens keeren er toe terug, en toch beschouwt het zich niet als hun Meester; men zou Het (dus) groot kunnen noemen. Daarom doet de Wijze zijn

1) Hoofdstuk XXI.
2) Met 'karakter' bedoel ik hier een der chineesche schriftteekens. Deze worden door de sinologen algemeen 'karakters' genoemd.
3) Hoofdstuk XXV.
4) Hoofdstuk XXXII.

geheele leven lang niet groot, en daardoor juist volmaakt hij zijne grootheid'[1].

'-Als Tao uit onzen mond komt lijkt Het flauw en zonder smaak. - Wij kijken er naar, en zien Het niet duidelijk; wij luisteren er naar, en hooren Het niet genoeg; wij willen Het (geheel) gebruiken, maar Het is onuitputtelijk'[2].

'Tao is eeuwig Wu Wei en toch is er niets, wat Het niet doet'[3].

'Het is een onvergankelijke ziele-oneindigheid'[4].

'De beweging van Tao is terugkeer (tot-zich-zelf). Zachtheid is Zijn functie. Alle bestaan is uit Zijn (Yiu). Alle Zijn is uit Niet-Zijn (Wu Yiu)'[5].

'Tao baarde één; één baarde twee; twee baarde drie; drie baarde alle dingen. Want alle dingen komen uit het duister naar het licht, en worden in harmonie gebracht door den adem der Natuur'[6].

'Zich toeleggen op de studie is meer krijgen'. Zich wijden aan Tao is 'minder krijgen. Minder, en steeds minder, tot Wu Wei bereikt is. Wu Wei eenmaal bereikt, is er niets, wat men niet doen kan'[7].

'Tao brengt de dingen voort. Het brengt ze groot door

1) Hoofdstuk XXXIV.
2) Hoofdstuk XXXV.
3) Hoofdstuk XXXVII.
4) Hoofdstuk VI.
5) Hoofdstuk XL. Men zou ook, als G.G. Alexander kunnen vertalen: 'Alle bestaan is uit het materieele. Al het materieele is uit het immaterieele (spiritueele).'
6) Toen de creatie nog niet geformeerd was en alleen Tao als essence inzich-zelf bestond was er ook niet het begrip 'één', in tegenstelling met 'twee'. Zoodra er 'één' was (d.i. zoodra Tao zich gemanifesteerd had) was er ook 'twee' gevormd en wel Yin (vrouwelijk, duister) en Yang (mannelijk, licht). De z.g. 'Khi' (levensadem, natuur-adem) vormt van Yiu en Yang *in de juiste verhouding* het schepsel, het ding. - Hoofdstuk XLII.
7) Hoofdstuk XLVIII.

Zijne manifestatie (Teh) in hen, Het vormt ze door Zijne substantie, Het volmaakt ze door Zijne impulsie. Daarom, van alle wezens is er géén, dat niet Tao vereert, en Teh hoogacht. Die majesteit van Tao en die eerwaardigheid van Teh zijn niet aan hen gegeven; zij bezitten die uit-zichzelven. Daarom, Tao baart alle dingen, kweekt ze op, doet ze groeien, brengt ze groot, volmaakt ze, doet ze rijpen, voedt ze, beschermt ze. Te baren, en toch niet als eigendom te beschouwen, te formeeren, en dat toch niet als glorie te beschouwen, te regeeren, en toch vrij te laten, - dit is het mysterie der Deugd'[1)].

'Als het hart vrij van aardsche begeerten is kan men het mysterie aanschouwen van Tao's spiritueele essence; als het hart vol begeerten is, kan men er enkel den begrensden Vorm van zien'[2)].

'Het Begin van de wereld is de Moeder van alle dingen. Hij, die zijn Moeder gevonden heeft, weet dat hij haar kind is. Weet hij, dat hij haar kind is, en houdt hij zich aan zijn Moeder, dan zal wèl zijn lichaam (ééns) sterven, maar hij zal ongedeerd blijven'[3)].

'Tao is de veilige rustplaats van alle dingen, de schat van den goede, de steun van den slechte. Hoe is het, dat de Ouden Tao zoo vereerden? Is het niet, omdat men Het van-zelf vindt, zonder den ganschen dag te zoeken, en Het de misdaden vergeeft? Daarom is Tao het eerbiedwaardigste onder den Hemel'[4)].

'De hemelsche Tao heeft geen lievelingen, en is toch altijd mild voor de Goeden'[5)].

Met deze teksten kan ik voorloopig volstaan. Het begrip

1) Hoofdstuk LI.
2) Hoofdstuk I.
3) Hoofdstuk LII.
4) Hoofdstuk LXII. 'De steun van den slechte' in zooverre, dat de slechte wil hij zich beteren, altijd weer op Tao kan steunen, dat hem dan redden zal.
5) Hoofdstuk LXXIX.

Tao is er op verschillende wijzen in benaderd. Welk een grootsche conceptie! Toa was, vóór Hemel en Aarde bestonden, onzichtbaar, onhoorbaar, vormeloos, beeldeloos, de eeuwige Oorsprong van alles en allen, altijd zonder verlangen en behoefte, altijd in rust, zonder actie, en toch in Zijne operaties onuitputtelijk, en de voeder, volmaker, beschermer van alles wat leeft! Het is lichaamloos, en voor ons vaag en duister, maar is een zuiver spiritueel licht!

Het is álom bestaande, links en rechts. Alle schepselen wachten er op, om geboren te worden, en Het weigert geen! Het is ledig, roerloos, en doet toch het Heelal bewegen. Is alles uit Tao ontsprongen, alles keert ook weder tot Tao terug, want terugkeeren tot Tao is het rythme van het leven van elk wezen, het doordringt het ondoordringbare, en toch kan het nooit worden gedeerd. Het is eene onvergankelijke, eeuwige ziele-oneindigheid. Het is liefderijk zonder liefde, genadig zonder genade, de veilige rustplaats der Goeden, de verlosser der slechten.....

En dan te denken - hoe is 't mógelijk! - dat met al deze dingen gesold is zooals een speelsche hond solt met een mooi boek, dat hij te pakken heeft gekregen, zooals een klein kind knoeit met een ei! Hoe men van de woorden: onzichtbaar - I, aphoon - Hi, en onstoffelijk - Wei, dus *I Hi Wei*, een verchineeschten vorm van Jehovah, en van het ‘Tao baarde één, één baarde twee, twee baarde drie’, een chineesche expressie voor de Drieëenheid heeft gemaakt, en dan op apodictischen toon verkondigde, dat de kennis van den waren (d.i. *onzen* christelijken) God al in het oude China bekend was! Hoe zelfs Stanislas Julien, die zich een onschatbare verdienste heeft verworven door voor het eerst eene goede vertaling[1)] van Lao Tsz' te leveren, welke van allen altijd, qua taalwerk, de beste is gebleven, gansch de essentieele beteekenis van Tao (dat hij met ‘de Weg’ vertaalde als in Confucius) en Wu Wei (dat hij met ‘inactie’ vertaalde) geheel verkeerd heeft voorgesteld, en dikwijls door precies het tegenovergestelde heeft omschreven!

De vertalers, zelfs ook Julien, hebben durven volhouden,

1) *Le Livre de la Voie et de la Vertu*, par Stanislas Julien. Paris. Imprimerie Royale MDCCCXLII.

dat Lao Tsz' geloofde in een ‘chaos’, een ‘immens ledig’ vóór de creatie, en zelfs leerde ‘zonder te werken te leven ten koste van de lichtgeloovigheid zijner medemenschen.’!! Men verweet hem ‘een meer negatieven en vernielenden geest te hebben dan het boeddhisme,’ ‘de zinnen tot totale impotentie terug te willen brengen,’ een ‘pessimist en obscurantist,’ ja, een ‘epicurist’ te zijn, en te protesteeren tegen ‘alle actie van het intellect’ enz. enz. Wèl hebben deze menschen Lao Tsz's eigen gezegde geïllustreerd: ‘Mijne woorden zijn heel gemakkelijk te begrijpen, heel gemakkelijk om te betrachten. Maar niemand in het rijk kan ze begrijpen, noch ze betrachten. Mijne woorden hebben een Oorsprong, mijne daden hebben een Meester. Maar de menschen weten dat niet, en daarom begrijpen zij mij niet’[1)].

Veel beter, maar in een tegenovergestelde richting weer te vér gaande, hebben de duitsche sinoloog von Strauss en de engelsche sinoloog G.G. Alexander over Lao Tsz's Tao geschreven.

Von Strauss zegt - na, evenals ik hierboven deed, zij het met hier en daar van de mijne afwijkende vertaling, en met hier iets meer en daar iets minder voorbeelden, uit de origineele teksten het begrip Tao te hebben benaderd -:

‘Wir meinen, jeder Unbefangene, den man fragte, wie man in unserer Sprache das Wesen bezeichne, von dem dies Alles ausgesagt werden könnte, musste antworten: Gott, und nur Gott! Und wer die vorstehenden Aussagen zusammenfasst, dem kan gar kein Zweifel bleiben, dass Lao Tsz' ein überraschend grosses und tiefes Gottbewusstsein, einen erhabenen und sehr bestimmten Gottesbegriff gehabt habe, der sich fast durchgängig mit dem Gottesbegriff der Offenbarung deckt sofern dieser nicht über ihn hinaus tiefer und reicher entwickelt ist, was denn allerdings keiner Nachweisung bedarf. Aber ausserhalb Israels wird aus allen vorchristlichen Jahrhunderten nichts Aehnliches nachzuweisen sein.’

Ja, Lao Tsz's Tao *is een Godsbegrip*. En de éénige vertaling voor Tao is *God*. Indien ik deze vertaling niet genomen heb, is dit alleen om niet in een babylonische

1) Hoofdstuk LXX.

verwarring te geraken. Want, niet waar, het woord ‘God’ is zoo vertrouwd en gewoon geworden, men kent zoo goed zijn God uit den bijbel en uit de kerk, zijn ‘persoonlijken God’, en men is er niet bang voor, over Hem te spreken als ware Hij een of ander bekend wezen, van wien men precies weet hoe hij er uitziet, wat hij aanheeft, wat zijn natuur is. En die ‘God’ zou op verre na niet eene goede vertaling van Tao zijn. Lao Tsz' kent Tao niet zoo goed, hij noemt het vaag, en onbestemd, en verward, en duister voor zijn zwakke oogen. - Maar indien ik met God bedoel dat majestueuze, zuiver geestelijke, onsterfelijke Wezen, dat nooit éénig menschelijk woord heeft kunnen beschrijven, dat nooit aan één onfeilbaren, alleen zaligmakenden godsdienst heeft behoord als *de* ware, *de* eenige God, maar waar *alle* godsdiensten van *alle* volkeren, allen met verschillende woorden en namen, maar met dezelfde intuïtie naar gereikt hebben, dan is dat Wezen, dat, eindeloos-in-zich-zelf-bestaande, geen naam kan hebben, en alléén door het woord God wordt uitgedrukt omdat wij, bij het schrijven daarover, een concreet letterteeken behoeven, in essentie hetzelfde als het Wezen, door het chineesche karakter Tao voorgesteld. - Ja, Tao is niet anders dan de leer van de goddelijkheid en de onsterfelijkheid der ziel, en *in essentie* volstrekt geen andere, dan zooals wij die vinden in den - goed gelezen - Bijbel, en in de Upanishads, en de Bhagavad-Gita. G.G. Alexander heeft den moed de ‘Tao Teh King’ te vertalen met ‘Thoughts on the Nature and Manifestations of God’[1)] en vertaalt Tao overal door ‘God’, wat uitstekend zou zijn, als het, zooals ik hierboven zeide, niet zooveel verwarring gaf, en zijne vertaling niet van vrij, ongebonden ware geworden, want te veel aangepast aan dingen uit den Bijbel, waar zij essentieel chineesch had behooren te blijven. - Dat de ‘Tao Teh King’ zoo weinig begrepen is, en men er zoowat van alles van gemaakt heeft, was te voorzien. Vooral chineesche commentaren, van welke honderden bestaan, geven verschrikkelijke dingen te hooren. De filosoof Choe Hie, dezelfde, aan wien wij de bewerking en uitgave der Confucianistische

1) *Lao Tsze. The Great Thinker*, bij Major-General G.G. Alexander. London. Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd. 1895.

boeken hebben te danken, zegt dat ‘kwakzalvers en toovenaars den naam van Lao Tsz' stalen om er winst uit te kloppen, zonder iets van zijne bedoelingen te begrijpen,’ en de beroemde geschiedschrijver Ma Touan Lin zegt van de Tao Teh King: ‘de ware geest ervan werd hoe langer hoe meer verkeerd begrepen, naarmate de menschen verder verwijderd waren van Lao Tsz's tijd.’ En Samuel Johnson zegt nog zeer juist: ‘The attractions of spiritual genius are universal; and a book like the Bible or the Tao Teh King becomes a fetich to crude stages of mind, as well as a companion to higher ones.’

Heb ik nu het begrip Tao zoo ver trachten te benaderen, als met alléén 't concrete goed treffende woorden mogelijk is, nú wil ik duidelijk maken, hoe Lao Tsz' zich het zuivere leven van den mensch voorstelde in zijne betrekking tot Tao, om dan te eindigen met zijne conceptie van een ideaal-rijk, gegrondvest op Tao. -

Ik begin met deze drie wonderschoone teksten voorop te stellen:

‘Als de mensch geboren wordt, is hij zacht en zwak, als hij sterft is hij stijf en sterk. Als het gras en de boomen geboren worden zijn zij soepel en teêr, als zij sterven zijn zij droog en schraal. Stijfheid en Sterkte zijn de metgezellen van den dood; Zachtheid en Zwakheid zijn de metgezellen van het leven. Wat stijf en sterk is, is inferieur; wat zacht en zwak is, is superieur’[1)].

‘- De opperste Goedheid is als water. Water is goed, doet goed aan alle dingen, en twist niet. Het woont in plaatsen, die de menschen verachten’[2)].

‘- Niets is in de wereld zachter en zwakker dan het water, en toch is er niets wat het overtreft in het breken van wat hard en sterk is. Daarom is er niets, dat water evenaart. Het zachte overwint het harde, het zwakke overwint het sterke’[3)].

1) Hoofdstuk LXXVI.
2) Hoofdstuk VIII. - Bedoeld worden de lagere, nederige plaatsen.
3) Hoofdstuk LXXVIII.

Deze drie teksten karakteriseeren Lao Tsz's opvatting geheel. - Hij predikt den deemoed, de zelf-verloochening, de nederigheid. Vér van eerzucht en hartstocht en begeerte naar grootheid, zal de mensch eenvoudig, simpel leven, rustig in de veilige schuilplaats van Tao. Hij moet zijn zuiver en rein als het pasgeboren kind. Hij moet zijn grootheid en zijn kennis verbergen, en als klein en onwetend schijnen. Nooit moet hij met geweld en heftigheid optreden, maar tegenover kracht stelle hij zachtheid, en tegenover beleediging weldaden. Want juist die zachtheid en die zwakheid, die liefde, zouden wij in 't europeesch zeggen, overwint de wereld, en is onverbrekelijk. De ware wijze maakt geen ophef van zijn weten, maar blijft bescheiden op den achtergrond, want wèl wist Lao Tsz', dat de laatsten de eersten zullen zijn! Tao is niet heftig en luidruchtig, en hij, die zich aan Tao houdt, is in rust, als niet-doende, Wu Wei, maar biedt een onvernietigbaren tegenstand aan het sterke en forsche, juist door zijn passieve taaiheid. -

En, als eeuwig-stralende lichten van onvergankelijke levenswijsheid, leidende de menschheid door alle tijden naar haar onsterfelijken Oorsprong Tao, staan die wonderschoone woorden in dezen chineeschen bijbel van vijf eeuwen voor Christus:

‘Hemel en Aarde duren eeuwiglijk. Hemel en Aarde kunnen dáárom eeuwiglijk duren, omdat zij niet voor-zich-zelven leven. Daarom stelt de Wijze zichzelf achter, en wordt dan zelf (juist) de eerste. Hij maakt zich los van zijn lichaam, en dan blijft hij juist behouden’[1].

‘- Alleen als de Wijze niet met anderen in strijd komt, is er niets in hem te laken’[2].

‘- Als het werk volbracht is en de naam gemaakt, moet men zich terugtrekken’[3].

‘- Hij, die het animale aan het spiritueele onderwerpt,

1) Hoofdstuk VII.
2) Hoofdstuk VIII.
3) Hoofdstuk IX.

kan zijn wil op één ding (Tao) gericht houden, zoodat hij niet verdeeld is. Hij temt zijn vitale kracht, tot hij gedwee wordt, en als een pasgeboren kind. Als hij zijn inwendig gezicht klaar en puur maakt, zal hij vrij zijn van gebreken. Hij zal zijn als de broedende hen, die volmaakt in rust is, terwijl de processen van de natuur doorgaan. Als het licht overal doordringt, zal hij als onwetend kunnen zijn'[1)].

'De Wijze maakt werk van zijn binnenste en niet van zijn oogen; hij verwerpt wat van buiten komt, hij langt naar wat van binnen is'[2)].

'- In de Oudheid waren de goede filosofen, die zich aan Tao wijdden, als gering, subtiel, duister, en vérdoordringend. Zij waren bedeesd als een, die in den winter een stroom doorwaadt. Zij waren op hun hoede, als een, die zijn buren vreest. Zij waren ernstig, als een gast (tegenover zijn gastheer). Zij verdwenen als het ijs, dat gaat smelten. Zij waren simpel, als onbewerkt hout. Zij waren ledig, als een vallei. Zij waren ondoorschijnend, als troebel water. Hij, die Tao behoudt, wenscht niet vol te zijn. Juist omdat hij niet vol is, is hij voor altijd gevrijwaard tegen verandering'[3)].

'Ziet Uzelf in Uwen (oorspronkelijken) eenvoud, en behoudt Uw (oorspronkelijke) puurheid. Hebt weinig egoïsme, en weinig begeerten'[4)].

'- Het onvolmaakte zal volmaakt worden. Het gebogene zal recht worden. Het holle zal vol worden. Met weinig wordt Het verkregen; met véél dwaalt men er van af. Daarom, de Wijze omvat het Eéne (Tao), en maakt zich (zoo) het voorbeeld van de wereld. Hij wenscht zelf niet licht te schijnen, en daarom juist is hij schitterend. Hij wenscht zelf niet de ware man te wezen, en dáárom juist steekt hij boven anderen uit. Hij pocht niet (op zijn werk) en heeft daarom juist verdienste. Hij stelt zichzelf niet hoog, en is dáárom

1) Hoofdstuk X.
2) Hoofdstuk XII.
3) Hoofdstuk XV.
4) Hoofdstuk XIX.

juist de meerdere. Hij strijdt niet, en daarom juist is er niemand in de wereld, die tegen hem op kan'[1].

'Wie op zijn teenen gaat staan kan niet vast rechtop blijven; wie de beenen ver uitstrekt kan niet loopen. Wie alles in zichzelf (het beste) ziet is niet verlicht. Wie denkt, dat hij altijd juist is, schittert niet. Wie over zichzelf roemt heeft geen verdienste. Wie zichzelf een glorie omdoet blijft niet lang duren'[2].

'Hij, die zijne mannelijke kracht kent, en toch vrouwelijke zachtheid behoudt, is de vallei van het rijk. Hij, die zijn licht kent, en toch in de schaduw blijft, is het voorbeeld van het rijk. Hij, die zijne glorie weet, en blijft in de schande, is de vallei van het rijk'[3].

'- Hij, die de menschen kent, is verstandig, maar hij die zich-zelf kent is verlicht. Hij, die anderen overwint is sterk, maar hij, die zich-zelf overwint, is almachtig'[4].

'De hoogste Deugd (Teh) is geen deugd en is daarom juist Deugd; de lage deugd verliest nooit (het idee) deugd, en is daarom juist géén Deugd'[5].

'De verlichten in Tao zijn als duister, de vergevorderden in Tao als achteruitgaande; die aan Tao toe zijn, zijn als gewone menschen; zij, die de opperste Deugd hebben, zijn (laag) als een vallei; de uiterst reinen zijn als vuil; zij, die groote verdiensten hebben, zijn als onbekwaam, die reëele deugd hebben, zijn als lui; die waar en simpel zijn, zijn als verachtelijk. Het is als een groot vierkant zonder hoeken, als een vaas, die niet afgewerkt is. Het is een groot geluid zonder klank, een groot beeld zonder vorm. Tao is verborgen, en heeft geen naam'[6].

1) Hoofdstuk XXII.
2) Hoofdstuk XXIV.
3) Hoofdstuk XXVIII. Valleien hier genomen als diepten, waarin zich alle wateren uitstorten.
4) Hoofdstuk XXXIII.
5) Hoofdstuk XXXVIII.
6) Hoofdstuk XLI.

‘(De Wijze) is ganschelijk volmaakt, en lijkt onvolmaakt; zijne middelen raken nooit op. Hij is ganschelijk vol en lijkt ledig; zijne bronnen zijn nooit uitgeput. Hij is ganschelijk recht en lijkt krom. Hij is ganschelijk bekwaam en lijkt dom. Hij is zéér welsprekend en lijkt een stamelaar. Hij, die puur en rustig is, wordt het voorbeeld van de wereld’[1].

‘Zonder uit te gaan ken ik de wereld; zonder uit mijn venster te kijken zie ik den Weg des Hemels. Hoe verder gij gaat, hoe minder gij zult weten. Daarom, de Wijze komt er zonder te loopen, noemt de dingen zonder ze te zien, en volmaakt zich zonder actie’[2].

‘(De Wijze) is voor de goeden goed. Voor de niet-goeden is hij ook goed, om ze goed te maken’[3].

‘Hij, die de reëele deugd bezit, is als een pasgeboren kind, dat de venijnige insecten niet steken, de wilde beesten niet grijpen, en de roofvogels niet meêvoeren’[4].

‘Zij, die Tao weten, spreken er niet over; die er over spreken weten Het niet. (De Wijze) doet zijn mond dicht, sluit zijne oogen en ooren, haalt zijne hooge aspiraties neder, ontrafelt het verwarde, tempert het (verblindend) schitterende, en maakt zich gelijk aan het stof. Dit noem ik eene mystieke gelijkenis met Tao. Gunst noch ongenade, belooning noch benadeeling, eer noch verachting kunnen hem treffen. Daarom is hij de eenvoudigste mensch onder den Hemel’[5].

‘De Wijze doet Wu Wei [lett. niet-doen], werkt aan géén werk, en savoureert wat zonder smaak is. Hij wreekt kwaad met goed. Hij zoekt geen groote dingen te doen, en daardoor juist volbrengt hij groote dingen’[6].

1) Hoofdstuk XLV.
2) Hoofdstuk XLVII.
3) Hoofdstuk XLIX.
4) Hoofdstuk LV.
5) Hoofdstuk LVI.
6) Hoofdstuk LXIII.

‘De Wijze begeert géén begeerten te hebben, en hecht geen waarde aan moeilijk te verkrijgen dingen. Zijne studie is géén studie, en daardoor ontloopt hij de fouten der menschen’[1].

‘Waarom kunnen de groote rivieren en zeeën de koningen zijn van alle stroomen? Omdat zij zich onder hen weten te houden, dáárom kunnen zij de koningen aller stroomen zijn. Daarom, als de Wijze superieur wil zijn aan het volk, moet hij in zijn spreken ónder het volk blijven. Als hij voor het volk uit wil staan, moet hij zich op den achtergrond houden. Daar hij allen strijd vermijdt is er niemand, die tegen hem strijden kan’[2].

‘Te weten dat wij niet weten, is superieur; niet te weten en denken te weten, dat is de ziekte der menschen. Als men om deze ziekte lijdt, zal men haar ontkomen. De wijze heeft deze ziekte niet, juist omdat hij er het lijden van weet’[3].

‘Ware woorden zijn niet mooi; mooie woorden zijn niet waar. Zij, die goed zijn, zijn niet welsprekend, zij, die welsprekend zijn, zijn niet goed. Zij, die Tao kennen, zijn niet geleerd; zij, die geleerd zijn, kennen Tao niet. De Wijze stapelt niet op (wat hij bezit). Hoe meer hij gebruikt om de menschen te helpen, des te meer heeft hij over; hoe meer hij den menschen geeft, des te rijker wordt hij. - De Weg des Hemels is: wèl te doen en niet te schaden. De Weg des Menschen is: te handelen, maar niet te strijden’[4].

Reine, zoete woorden van deemoed, klinkende door twee en twintig eeuwen heen, en thans nog onvergankelijk van simpele waarheid! Leer van liefde en genade, gepredikt in de zesde eeuw vóór Jezus Christus, door den grootsten Wijze van China, en thans nog waardig om naast de leer van christelijke liefde te schijnen als een Licht voor de menschheid. Begint men te begrijpen, dat, áls China uit zijn diep

1) Hoofdstuk LXIV.
2) Hoofdstuk LXVI.
3) Hoofdstuk LXXI.
4) Hoofdstuk LXXXI.

verval zal worden opgeheven, dat zéér goed zijn kan met geheel eigen hulpmiddelen, zonder de inmenging der gehate vreemden? ‘The answer to Confucianism is China’ heeft Prof. Legge eens gezegd, een zendeling. Dus ook ‘The answer to Lao Tsz'ism is China!’ - En daarom is het mij een groote vreugde, de woorden van China's grootsten wijze nog eens te doen klinken, twee duizend twee honderd jaar later, in deze verlichte, christelijke tijden.

Is óns christelijke volk in Europa zoo deemoedig, en nederig, en puur, zóó ongevoelig voor die nietigheden der wereld als eer, en roem, en rijkdom? Zijn ónze groote mannen zoo bescheiden en simpel, zoo afkeerig van glorie en naam, en zoo sterk en devoot van ziel? Zijn ónze tijden, in welke de vrede alleen kan bestaan, gegrondvest op bruut geweld en de vrees van enkele machthebbers onderling, die vooral voor verlies van *eigen* heerlijkheid bang zijn, zijn onze christelijke tijden zoo rein en zuiver? Zijn onze tijden niet, met enkele uitwendige verschillen, gelijk aan de tijden van Lao Tsz'? Hebben wij niet de namen der dingen voor de dingen zelven, niet de schaduw voor de substantie, den schijn voor het wezen? Hebben wij niet ‘eminente, beroemde’ geleerden met ridderorden en palmen getooid, waarvan de lintjes elken dag gedragen worden? Hebben wij niet staatslieden en ambtenaren, die zoo ‘belangeloos, en actief, en uiterst capabel, en vol dienstijver’ zijn, hebben wij geen ‘groote’ o! ‘groote, groote’ artiesten, die ‘hoog’ o! ‘hoog, hoog’ boven ons uitsteken, vèr boven de gewone stervelingen, en die, dronken van trots, dit elken dag met boller en boller opblazing toonen, en klinkt de geheele europeesche pers niet van namen, en namen, en nogeens namen, die toch vóóral op den voorgrond moeten worden gezet?

Maar waar is de eenvoud, en de deemoed, en de puurheid des harten?.....

Hoe rein en bizonder wordt die figuur van Lao Tsz', als we ons haar voorstellen in de verwarring der tijden tegen het einde der Chow-dynastie. Men wist het toen toch zoo! De heilige woorden van hertog Chow, van koning Weu, en van koning Woe[1)], men had ze zóó lang herhaald, en van buiten geleerd, tot ze, leêg van alle beteekenis, enkel holle

1) Zie mijne *Chineesche Filosofie. Confucius*, blz. 30-33.

klanken waren geworden. Men wist precies hoe het gaan moest, en hoe alles in elkaar moest zitten. Men wist precies de inrichting van het goevernement, en de namen der deugden, waarmede men het waarnemen moest. - De menschen waren o! zoo geleerd, en zoo verlicht, en schepten zulk een vreugde in 't leven! En toen zeide Lao Tsz' deze onsterfelijke woorden:

'Alle menschen zijn blij en vroolijk, als hij, die geniet van rundvleesch, als hij, die in de lente een hoog terras bestegen heeft.

Ik alleen ben kalm, en heb nog niet éven bewogen; ik ben als een klein kindje, dat nog niet geglimlacht heeft. Ik ben vrij, zonder belemmering, alsof er niets was, waarheen ik zou willen terugkeeren.

Alle menschen hebben óver, maar ik alleen ben als vergeten en verwaarloosd. Ik heb het hart van een domme, ik ben onwetend, zonder kennis.

Alle menschen zijn schitterend en verlicht; ik alleen ben duister. Alle menschen zijn doordringend van doorzicht; ik alleen ben droevig en ongerust. Ik ben vaag als de zee, drijvende alsof zij niet weet wáár te rusten. Alle menschen weten overal een reden voor, ik alleen ben dom, als iemand van het land.

Ik alleen ben anders dan de anderen, omdat ik de Moeder vereer, die alles voedt (Tao)'[1)].

En alles ging zoo goed in het rijk, al was alles in verwarring! Dat, waarop het geheele rijk moest steunen, de reinheid en puurheid van het volk en van den vorst, bestond niet meer, maar men had dan toch de namen van de dingen! Men had menschlievendheid, en filantropie, en gerechtigheid, men had ouderlievendheid, en getrouwheid en oprechtheid! - Men was ook verbazend knap geworden, scherpzinnig, en doordringend van doorzicht. Maar de essentie ontbrak. De essentie van het zuivere, reine gemoed, waardoor vrede alleen mogelijk is, het gemoed zonder égoïsme en begeerten, dat in een vorst onmisbaar is. De grondvesten van het rijk, dit

1) Hoofdstuk XX.

zuivere gemoed èn van het volk èn van den vorst, waardoor alles *vanzelf* goed zoude gaan, waardoor alle deugden *vanzelf* bestaan zouden, zonder nogeens apart met mooie namen te worden genoemd omdat de natuurlijke loop der dingen, het leven der dingen volgens de beweging van Tao, *vanzelf* zuiver is, deze grondvesten ontbraken. De zoogenaamde beschaving, met hare precies geformuleerde moraal, die aan alle dingen een juisten naam had gegeven, en die èn vorst èn volk maar voller had gemaakt van altijd groeiende begeerten, die verlichtheid en die studie, die, oorspronkelijk goed, de ijdelheid en de eerzucht hadden opgezweept, hadden het reine gemoed van de menschen verduisterd, en zóó den basis, waarop het geheele rijk moest rusten, verwaarloosd. ‘Wat doet het er eigenlijk toe, of we het karakter wei’ dan wel het karakter ‘oh’ voor ‘ja! gebruiken?’ zeide Lao Tsz', ‘maar het is héél iets anders om te weten het onderscheid tusschen goed en kwaad’[1)].

Beter dan de beschaving, die schijn en huichelarij ten grondslag had, vond Lao Tsz' dan nog de tijden, toen het volk onwetend, maar gelukkig, ónbeschaafd, maar simpel, onceremonieus, maar rein van hart was, toen de koningen van-zelf regeerden, zonder veel moeite behoeven te doen, omdat alles op natuurlijke wijze goed ging, en toen er minder rijkdom en weelde was, maar het volk geen honger leed. Want óók, dit wist de chineesche wijze, wat de meesten nú nog niet weten, die zoo vér zijn in socialisme en humaniteit, dat het alleréérste vereischte tot geluk voor het volk is, *om geen honger te hebben*. Alle andere dingen komen dan later wel. En hij leerde, dat vóór alles noodig was een terugkeer naar den oorspronkelijken, primitieven staat van éénvoud van lang voorheen. Dat hij, zooals vele vertalers beweerd hebben, het volk daardoor voor altijd in een soort bruten gelukstoestand wilde houden, ongeveer als die van een rumineerende koe in de weide, geloof ik niet. Mijns inziens was het hem vooral te doen, om een sterken nadruk dáárop te leggen, dat *vóór alles* (het andere kwam dan later wel) de oorspronkelijke, zuivere, pure menschennatuur moest wederkomen, de primitieve toestand, waarin de menschheid eeuwen geleden

1) Hoofdstuk XX.

had verkeerd, in een geluksstaat, een thans ongeloofelijk schijnenden eenvoud, waarin het chineesche rijk in zijn eerste stadium schijnt verkeerd te hebben, met ideaal-vorsten als Yaou en Shoen aan het hoofd, meer dan tweeduizend jaren vóór onze jaartelling. - Wetenschap, en kennis, en knapheid, en ook weelde van kunst, waren mooi, maar zonder den eenvoud des harten, zonder het diviene principe, door Tao in den mensch gelegd, was dat alles voos en zonder reëel wezen. Dan liever onwetend, maar rein; dom, maar kinderlijk; ongeciviliseerd, maar zuiver; dan liever geen oorlogen en geen roemzuchtige daden, maar vrede en liefde onder de menschen. Als het hart van het volk en van den vorst maar weer rein was, dan zou de regeering vanzelf wel gaan, zonder ingenieuze staatsinstellingen en spitsvondige systemen en wetten, omdat dan de staat bezield zou wezen met den heiligen adem van Tao, op welken alles, de geheele natuur, in de onvermijdelijk juiste richting beweegt. Zóó, van déze dingen uitgaande, en niet als onbereikbare, onmogelijke droomen moeten wij de leer van Lao Tsz' over het volk, en het rijk, en den vorst opvatten. - En de eenvoudige gezegden, die ik thans hieronder zal aanhalen, zouden zij misschien ook nú niet, zóó opgevat, van toepassing zijn?

'- Maakt geen ophef van eerwaardigheid, dan zal het volk niet twisten. Hecht geen hooge waarde aan moeilijk te verkrijgen goederen, dan zal het volk geen diefstal plegen. Ziet niet naar wat begeerlijk is, dan zal het hart van het volk niet in opstand komen. Daarom, de Wijze (vorst) regeert door de harten ledig (van begeerte) te maken, de buiken stevig te voeden, de (slechte) neigingen te verzwakken, en het beenderstelsel te versterken'[1)].

Doe de Wijsheid vàn U, en wèg met het Weten, dan zal het volk honderdmaal meer gelukkig zijn! Doe de Filantropie vàn U, en wèg met Gerechtigheid, en het volk zal (van-zelf) terugkeeren tot liefde voor de ouders en voor de kinderen! Doe de knapheid van U, en wèg met Gewinzucht, en er zullen geen dieven en roovers meer wezen![2)].

1) Hoofdstuk III.
2) Hoofdstuk XIX.

‘Als de mensch het rijk wil volmaken met actie, zie ik dat hij niet slaagt. Het rijk is een heilige offervaas, waaraan men niet mag werken. Werkt men er aan, dan bederft men haar, grijpt men er naar, dan verliest men haar’[1].

En nu ook deze mooie hoofdstukken over het oorlogvoeren, en den krijgsroem:

‘Zij, die den heerscher over menschen helpen in Tao, onderwerpen het rijk niet met geweld van wapenen. Wat men aan de menschen doet, krijgt men op dezelfde wijze terug als het gegeven is. Overal, waar legers zijn geweest, groeien doornen en distels. Op groote veldtochten volgen stellig jaren van hongersnood. De ware Goede slaat ééns met vrucht een slag, en houdt dàn op, maar durft niet met ruw geweld doorgaan’[2].

‘De beste wapenen zijn instrumenten van onheil. Allen verachten ze; die Tao bezitten, houden er zich niet mede op. In de woning van den Kiün Tsz' is de linkerplaats de eereplaats; hij, die soldaten gebruikt, eert de rechterplaats. Wapenen zijn instrumenten van onheil, geen instrumenten van den Kiün Tsz'. Deze gebruikt ze alléén als 't niet anders kàn, en kalmte en rust zijn voor hem het hóógste. Overwint hij, dan verblijdt hij er zich niet over, want zich daarover verblijden zou zijn houden van menschen-doodslag. En wie houdt van doodslag kan nooit zijn doel bereiken in de goede regeering van het rijk. In alles, wat geluk aanbrengt, is de linkerplaats de hoogste, in alles wat onheil aanbrengt de rechter. De onderbevelhebber neemt (dan ook) de linkerplaats in, de opperbevelhebber de rechter. Dat is, men plaatst hen volgens de ceremoniën van den rouw. Hem, die een veldslag gewonnen heeft, moet men plaatsen als in de ceremonieën voor de dooden’[3].

1) Hoofdstuk XXIX. D.w.z. vóór alles gaat Tao in het rijk, dat immers door Tao geformeerd moet zijn, en door Zijn adem bezield. Dit àllervoornaamste kan niet door actie worden gemaakt, maar moet natnurlijk uit deziel van vorst en volk voortvloeien.
2) Hoofdstuk XXX.
3) Hoofdstuk XXXI. De linkerplaats is nog steeds bij de chineezen de eereplaats. In de oude tijden nam een generaal, die eene overwinning had. behaald, den rouw aan. Hij zette zich in den tempel op de plaats van hem, die de ceremonieën voor de dooden leidt, en, gehuld in rouwkleederen, weende en snikte hij.

En nog meerdere teksten, allen even kernachtig en juist.

‘Als de koningen en vorsten Wu Wei konden blijven, zouden alle menschen zich hervormen’[1].

‘De volken van het rijk stroomen toe naar hem, die de groote conceptie van Tao kan omvatten’[2].

‘Toen Tao in het rijk regeerde, zond men de vlugge paarden weg om ze op 't land te gebruiken; toen Tao niet in het rijk regeerde, werden de krijgsrossen gefokt op de grenzen’[3].

‘Met rechtheid regeert men het rijk, met listen voert men oorlog, met Wu Wei wint men het rijk. Hoe weet ik, dat het zoo met het rijk is? Hierdoor: Hoe meer bangmakende bepalingen er in het rijk zijn, des te armer wordt het volk. Hoe meer middelen tot productie van weelde er zijn, des te meer verwarring komt er. Hoe bekwamer en vernuftiger het volk wordt, des te artificiëeler de dingen worden. Hoe rijker en klaarder de wet wordt, des te meer dieven en roovers er komen. Daarom zegt de Wijze: Ik doe Wu Wei, en dan zal het volk zich vanzelf hervormen. Ik houd van de rust, en dan zal het volk vanzelf recht worden. Ik doe geen werk en dan zal het volk vanzelf rijk worden. Ik heb geen begeerten, en dan zal het volk vanzelf weer eenvoudig worden’[4].

‘Als het goevernement blind (d.i. tolerant) is, zal het volk schuldeloos zijn; als het goevernement overal den neus in steekt, zal het volk telkens inbreuk op de wet maken. Falen is de basis van slagen, en slagen is de basis van falen’[5].

‘De wijze is vierkant, zonder hoekig te zijn, is eerlijk zonder

1) Hoofdstuk XXXVII.
2) Hoofdstuk XXXV.
3) Hoofdstuk XLVI.
4) Hoofdstuk LVII.
5) Hoofdstuk LVIII.

te kwetsen, is oprecht zonder overdreven stipt te zijn, is verlicht, zonder te verblinden'[1].

'Om de menschen te regeeren en den Hemel te dienen gaat er niets boven de gematigdheid'[2].

'Om een rijk te regeeren, moet men even zoo voorzichtig zijn als in 't bakken van een klein vischje'[3].

'Een groot rijk moet zijn (nederig) als de groote stroomen, in welke zich de wateren van het rijk uitstorten. Het moet de vrouwelijke sekse navolgen, die juist door de rust (passiviteit) de mannelijke overwint. Die rust is een vernedering. Daarom, als een groot rijk zich vernedert voor kleinere staten, zal het die kleinere staten winnen. Als de kleinere staten zich vernederen voor het groote rijk, zullen zij het groote rijk winnen'[4].

'De ouden, die Tao bezaten, gebruikten het niet om het volk verlicht te maken, maar om het volk simpel te houden. Het volk is moeielijk te regeeren omdat het zooveel weet. Hij, die een rijk regeert door het weten te vermeerderen, is de geesel van het volk; hij, die niet met al dat weten het rijk regeert, is het geluk van het volk'[5].

'Hij, die goed een leger weet te commandeeren, is niet krijgszuchtig'[6].

'Een veldheer zeide eens: Ik durf niet gastheer te zijn (d.i. aan te vallen), ik ben liever gast (d.i. defensief). Ik durf geen duim vooruit te gaan, ik ga liever een voet terug'[7].

'Het volk heeft honger, omdat zijn vorst veel belastingen heft. Dáárom heeft het honger. Het volk is moeilijk te regeeren, omdat zijn Heer (te veel) doet. Dáárom is het moeilijk te regeeren'[8].

1) Hoofdstuk LVIII.
2) Hoofdstuk LIX.
3) Hoofdstuk LX.
4) Hoofdstuk LXI.
5) Hoofdstuk LXV.
6) Hoofdstuk LXIX.
7) Hoofdstuk LXXV.
8) Hoofdstuk LXXV.

Men ziet, de geheele filosofie van Lao Tsz' is gebaseerd op het zachte en zwakke, op de nederigheid en den deemoed. De groote fouten van den tijd waren, dat het leven gebaseerd werd op hardheid en sterkte, brutaliteit en trots. - Lao Tsz' zeide, dat hij drie groote schatten had: liefde, zuinigheid en nederigheid. Door zijne liefde kon hij dapper zijn, door zijne zuinigheid juist kon hij veel geven, door zijne nederigheid, die hem verbood, de eerste te willen wezen, kon hij juist in werkelijkheid de eerste zijn. Maar in den tijd, in welken hij leefde, was men dapper zonder liefde, gaf men veel uit, zónder zuinig te zijn, en ging men weg van de laatste plaats, om toch vooral de eerste te zoeken. Dit alles leidde tot den dood, leerde hij. Alleen als men strijdt met een hart vol liefde is men onverwinlijk. 'De Hemel schenkt de gave van liefde aan hem, dien zij beschermen wil'[1]. En als twee legers van gelijke kracht strijden, leerde hij, was die veldheer, die het meeste medelijden had, de overwinnaar.

Zijn ideaal was, om te beginnen een kleinen staat te hebben, met simpele menschen, zooals uit het 80e hoofdstuk blijkt. Hij zag zeker in, dat het onmogelijk was, een heel groot rijk ineens volmaakt te hebben, en droomde zich dus een klein, te verwezenlijken Arcadia. Als hij dat kleine rijk had, met weinig volk, zou hij, al waren er maar voor tien of honderd man wapenen, die wapenen toch niet gebruiken, noch zouden de schepen en wagenen, noch zouden de kurassen dienst doen. Hij zou het volk doen terugkeeren tot het gebruik der geknoopte koorden.[2] 'Het volk zou zoet genieten van zijn eten, zou zijne kleederen mooi maken, rust hebben in zijne woning, en vreugde scheppen in zijne simpele zeden'[3].

En zóó bang was Lao Tsz' dat het zuivere, reine gemoed van zijn volk - de kostbaarste schat in zijn ideaal-rijk - zou bedorven worden door de zoogenaamde beschaving, dat hij er ten slotte aan toevoegde: 'Al lag een naburig rijk

1) Hoofdstuk LXVII.
2) In de oude, oude tijden gebruikte men koorden met knoopen voor het tellen.
3) Hoofdstuk LXXX.

zóó vlak over het mijne, dat de honden en hanen aan weêrszijden elkanders geluid konden hooren, mijn volk zou oud worden en doodgaan zonder er gemeenschap mede te hebben gehad.'

En deze man is genoemd een pessimist, een obscurantist, en wat al niet meer, - het staat in véle vertalingen van heel geleerde mannen te lezen, - en zijn leer over den basis, waarop het rijk moet rusten, is genoemd 'anti-social pride' en 'hostility to popular education and progress', en die over de superioriteit van Wu Wei is genoemd 'negative quietism' en zelfs 'idleness' en 'self-indulgence'! Is het niet of Lao Tsz' dit alles voorzien heeft, toen hij zeide: 'Zij, die geleerd zijn, kennen Tao niet'? En blijkt hieruit niet, dat om Lao Tsz's pure filosofie te begrijpen, nog wat meer noodig is, dan enkele taalgeleerdheid en spitsvondigheid en woordelijke, letterlijke accuratesse, vooral wanneer, zooals in zijn wondere boek, de woorden zoo subtiel uit hunne sfeer zijn gehaald, om aan de behoefte van eene andere, hoogere, spiritueele expressie te voldoen? Waar Lao Tsz' aangeeft, dat voor óns beperkte begrip Tao als duister en verward is, verwijt men hem het geloof aan een 'chaos' en aan 'void time', en zelfs Stanislas Julien, als enkel sinoloog een eminent geleerde, houdt vol dat Tao is 'un être dépourvu d'action, de pensées' en dat het gebruik en de definitie van het woord Tao 'excluent toute idée de cause intelligente'!

De waarheid is, dat Lao Tsz's leer, wel verre van den mensch te abrutisseeren en ongevoelig te maken, hem opwekt tot verheven idealen, en aan het leven op aarde hare pure zuiverheid wil teruggeven. Wel vèrre van tot luiheid en anti-socialen trots aan te sporen, heeft Lao Tsz's leer vooral tot thema de zelf-verloochening en de liefde voor onzen medemensch. Het is bedroevend te zien, hoe geleerden, die in de taalwetenschap een eereplaats innemen, enkel en alleen omdat zij denken, er het Christendom mede te verheffen, alle andere, vreemde leeren bekladden. Zóó zegt de gewezen zendeling prof. Legge, de vertaler der chineesche klassieken, dezelfde die overal à tout prix Confucius neêrhaalt, van Lao Tsz's gezegde 'Wreek kwaad met goed': 'There hardly belongs to it a moral character!'. Terwijl zelfs Giles, een

der hevigste vijanden van de Tao Teh King bij die passage moet bekennen ‘Those who, wanting in the logical faculty, have been foolish enough to say that the Golden Rule of Confucius ranks lower than the Golden Rule of Christ, have here had to take their shoes from off their feet and admit that they are upon holy ground’[1].

Ik voor mij wil gaarne bekennen, dat ik bijna overal in de Tao Teh King den heiligen grond betreed. Maar met een zuiver hart moeten zijne simpele woorden gevoeld worden, en men moet ze lezen in stille eenzaamheid, vér van de geruchten der wereld, en leêg van aardsche gedachten, zooals men dat wereldwijze boek moet lezen, waarmede het waard is vergeleken te worden, De Imitatione Christi van Thomas à Kempis.

Lao Tsz's leer, tot het uiterste doorgevoerd zijnde, gaat er een geheel nieuw licht over de dingen der wereld. De begrippen goed en kwaad gaan weg, want wat Lao Tsz' leerde was niet goed te zijn, daar er in de orde der dingen niet zooiets als goed, en ook niet zooiets als kwaad was, er was alleen zuiver, volgens de natuur, van-zelf zijn. De loop der dingen en het wezen der dingen was niet goed of kwaad, het wàs eenvoudig zooals het wàs. Alles gebeurde, omdat het in de natuurlijke orde lag om te gebeuren.

Zóó verliest ook de dood zijne verschrikking, en het leven zijn aan die verschrikking tegenovergestelde vreugde. Wat nog volstrekt geen onverschilligheid en ongevoeligheid in zich sluit, zooals velen beweerd hebben. Integendeel. Zeer mooi wordt dit gezegd in den Nan Hwa King, het mystieke werk van Lao Tsz's grootsten discipel Chuang Tsz'[2]: ‘De geboorte van den wijze is de (natuurlijke) gang des Hemels, zijn dood is de (natuurlijke) loop der dingen. Zijn leven is als drijven, zijn dood is als rust.’[3] Het aannemen van alle dingen als gewoon, natuurlijk, zuiver, was een eerste vereischte. Niets was bizonder blij of bizonder droef, niets pleizieriger of treuriger dan iets anders, *als men maar Tao*

1) *The remains of Lao Tzü* bij H.A. Giles. Hongkong, China Mail office, blz. 43.
2) Over Chuang Tsz' en zijn werk is zóóveel te zeggen, dat het hier veel te ver zou voeren, en ik er apart over moet schrijven.
3) Nan Hwa King. Hoofdstuk XV.

had. En daarom kon Chuang Tsz' in hetzelfde hoofdstuk zeggen: ‘Droefheid en Geluk zijn de afvalligen van de Deugd; Vreugde en Toorn leiden af van Tao.’ - Er was ook niet zoo iets aparts als leven en dood, als contrasten, elk op zich zelf reëel bestaande. Een andere discipel van Lao Tsz', Ljeh Tsz', zat eens aan den weg te eten, en zag een honderdjarig doodshoofd liggen. Hij plukte een bosje gras af, en wees daarmede naar den doodskop, zeggende: ‘Alleen gij en ik weten dat er geen leven bestaat en geen dood.’

Toen Chuang Tsz's vrouw was gestorven, en men zich verwonderde, dat hij er zoo kalm bij bleef, en tot tijdverdrijf op een schaal sloeg, zeide hij, dat sterven volstrekt niets bizonders was, evenmin als geboren worden; het was enkel maar verandering, en het lag in den natuurlijken gang der dingen. ‘Dit is gelijk de gang der vier jaargetijden, lente, herfst, winter en zomer. Rustigjes slaapt zij in het Groote Huis (Tao)’[1)].

Zóó verhaalt Chuang Tsz' ook, dat toen, na Lao Tsz's dood, de filosoof Ch'in Shih op rouwbezoek ging, hij een groote schaar menschen om het lijk zag geschaard, jammerlijk snikkende en huilende zooals het de gewoonte was uren te blijven doen. Ch'in Shih gaf maar drie korte schreeuwen, meer niet, en ging toen heen. Een der discipelen verwonderde zich over dezen inbreuk op de ceremonieën en vroeg Ch'in Shih verwijtend, of hij dan geen vriend van den Meester was. En toen antwoordde Ch'in Shih, dat al dat gejammer en gekrijt maar gekheid was, en afleidde van Tao. ‘Het is den Hemel weêrstaan, de emoties (der wereld) verdubbelen, en vergeten wat ons oorspronkelijk deel is. De Meester kwam precies omdat het zijn tijd was, hij ging precies heen, omdat hij volgzaam aan zijn tijd was’[2)].

Ik weet het, dit schijnt ongevoelig, onverschillig, onsympathiek. Maar, wanneer men dieper doordenkt, getuigt het van een naïef, kinderlijk vertrouwen, en tevens van een wèlbewuste

1) Nan Hwa King. Hoofdstuk XVIII.
2) Volgens Sz' Ma Ts'ien is Lao Tsz's einde onbekend gebleven. Chüang Tsz' zal dan ook deze episode alleen genomen hebben ter invoering van zijn idee. Want na Lao Tsz's vertrek naar het Westen is nooit meer iets van hem gehoord.

zekerheid in de onsterfelijkheid der ziel, of, meer eigenaardig chineesch uitgedrukt, in het terugkeeren tot Tao. Het sterven was alleen een overgebracht worden tot iets anders, evenals hout, dat verbrandt tot vuur, en het vuur dat verdampt tot schijnbaar niets. Maar niets gaat verloren, de essence is overnietigbaar.

Dit is de zekerheid die Chuang Tsz', doordrongen als hij was van Lao Tsz's principes, deze schoone woorden deed zeggen, toen hij zijn dood voelde naderen, en zijne familie op het hart drukte, toch vooral niet te jammeren, en hem geen pompeuze begrafenis te geven, maar gewoon buiten te leggen, in het veld:

'Ik wil de Hemel en de Aarde hebben voor mijn sarcophaag, de zon en de maan zullen mijne eereteekenen zijn, waar ik op mijn staatsiebed lig, en de geheele creatie zal de rouwende zijn bij mijne uitvaart.'

Het is treurig te zien, wat het latere geslacht van Lao Tsz's zuivere leer gemaakt heeft. Den ontzaglijken eenvoud van zijne aphorismen niet begrijpende, begonnen latere chineesche geleerden in zijn boek een mystiek te zien, die over de kunst handelde om onsterfelijk te worden. En men ging... het elixir zoeken, dat de gave schonk om eeuwig te leven! Het lijkt haast onmogelijk de menschelijke dwaasheid zóó hoog opgevoerd te zien, maar uit de Tao Teh King is de chineesche alchimie en de magie geboren! Men begon in alle zinnen verborgen meeningen te zien, dacht dat zij zinspeelden op tot nu toe onbekende Goden, op verre gelukslanden ergens in den oceaan, en op geheime wonderdranken! Men begon Lao Tsz' zelf te vergoden, noemde hem een zuiver goddelijk wezen, een incarnatie van Tao, die reeds vroeger op aarde was verschenen in verschillende gedaanten, en ook in de toekomst weer verschijnen zou, maar voor 't oogenblik zalig was, in een paradijs, gelegen in de Poolster, enz. enz. De boeddhisten die - en terecht - zeer veel punten van gelijkenis zagen tusschen hun leer en de zijne, maakten een boeddha van hem, en verzonnen omtrent zijn leven dezelfde legenden, als die welke omtrent Shakyamuni in omloop waren. Men zag, eenmaal zoo ver verdwaald, overal duivels en demonen, en ook heilige geesten en feeën,

en zóó ontstond die belachelijke goden- en geestendienst, met zijn eindeloos pantheon van afgoden en mystieke personnages, dien men tegenwoordig in China ‘het Taoïsme’ noemt. Wèl jammer, dat men er dien naam aan gegeven heeft, want dit Taoïsme, met zijn fetischdienst, en zijn verachtelijke priesterschap, heeft absoluut niets te maken met de pure, zuivere, menschelijke leer van Lao Tsz', zooals die is neergescheven in den Tao Teh King. Ik zal mij, hier althans, niet verder in dit latere Taoïsme verdiepen, daar ik in deze studie alleen de oorspronkelijke leer van Lao Tsz' wenschte te bespreken. En laten wij niet ál te veel op de chineezen neêrzien, omdat zij van Lao Tsz's zuivere ideeën zulke dolle dingen hebben gemaakt. Wat is er in Europa al niet gemaakt van de leer van Jezus Christus, en welke gruwelen en misdaden zijn er niet bedreven, en welke valsche, leugenachtige voorstellingen zijn er niet gemaakt in Zijnen naam, die lijnrecht in strijd zijn met wat Hij heeft gepredikt? Ik heb reeds aangehaald, wat Samuel Johnson daar zoo terecht van gezegd heeft: ‘a book like the Bible or the Tao Teh King becomes a fetich to crude stages of mind, as well as a companion to higher ones.’

En als ik er in geslaagd ben om, geïnspireerd als ik was door mijne innige bewondering voor China's grootsten wijze, de leer van Lao Tsz' zóó in deze studie te hebben voorgegesteld, dat zij voor goed een vertrouwde metgezel wordt voor velen, die er de uitdrukking in zullen vinden van reeds lang in hen sluimerende, maar nog niet bewust geworden ideeën, dan zou ik daarmede nog maar een klein weinigje van de dankbaarheid gekweten hebben, die men hem, en álle groote voorlichters van den menschelijken geest, is verschuldigd. Want hij heeft van het reinste en nobelste werk gedaan, dat op aarde kan gedaan worden.

HENRI BOREL.

Caterina Sforza.

Vier jaar geleden werden de belangstellenden in historische studiën verrast door den benediktijner-arbeid van een Italiaansch Senator, graaf Pasolini, die in drie logge boekdeelen het leven en bedrijf beschreven had van Caterina Sforza, gravin Riario, leenvrouwe-regentes over Forli en Imola, eene van de vermaardste vrouwen uit het Italiaansche renaissancetijdvak.[1)] Verlucht met zeldzame portretten, photographische afbeeldingen, zincographisch weergegeven handschriften, afdrukken van penningen en stempels; gestaafd door vele honderden onuitgegeven archiefstukken, maakte het boek den indruk van eene pracht-uitgave. Een spijtig beoordeelaar kon de opmerking niet voor zich houden: men moest wel verre boven berekeningen van uitgeverswinst verheven zijn, om aldus de vrucht zijner ledige uren de wereld in te kunnen zenden.

Bij dien opschik voegde zich de glans van een koninklijken naam. De koningin van Italië had zich de opdracht laten welgevallen en in die blinkende, klinkende taal, welke zich om de gedachten plooit als een zijden kleed, sprak de schrijver haar aldus toe:

'Ik heb beproefd een leven te beschrijven, dat door heerschzucht en toorn een- en andermaal bezoedeld, doch geadeld en vrijgepleit wordt door onverwrikbare geestkracht en door een nooit wankelend besef van staatkundige grootheid en rechtvaardigheid. Uit dien hoofde en om hetgeen Caterina heeft onderstaan en geleden, tot groote eer van Italie, is het mij voorgekomen dat de krijgshaftige schoone verdiende teruggeroepen te worden in de herinnering van haar volk,

1) Pier Desiderio Pasolini: *Caterina Sforza*, Rome, Loescher & Co., 1893.

onder de schuts van den naam onzer eerste koningin, die op den rechten prijs schattende de ruwe deugd eener vrouw uit een vroeger tijdvak, zelve het krachtig en liefelijk ideaal verwezenlijkt der Italiaansche van onzen tijd.'

Aldus binnengeleid, vond het boek bij de eerste beoordeelaars eenstemmig bijval.[1] De hooge maatschappelijke rang en de historische naam van den schrijver; de vurige liefde tot het vereenigd Italië, die op bijna elke bladzijde beleden wordt; het verheerlijken der krijgsmansdeugd, welke men gelooft, of zich diets maakt, dat het hechtste bolwerk is der jeugdige eenheid; de bekoring eindelijk, die het beeld eener betooverende vrouw niet opgehouden heeft op het oordeel der Italianen uit te oefenen; alles werkte samen om aan de levensbeschrijving der 'madonna van Forli' eene blijde ontvangst te verzekeren.

Later, toen de wetenschappelijke critiek aan het woord is gekomen, is er van die opgetogenheid wel iets afgebrokkeld.[2] De noeste vlijt, de grondige historische wetenschap en de vaderlandslievende bedoeling van den schrijver bleven ongerept. Maar men vond dat hij, zooals zijn Fransche lofredenaar het had uitgedrukt, eene 'liefdesverklaring in 1700 bladzijden' schrijvende, zich van eenzijdigheid niet vrij had weten te houden. Men bemerkte dat hij in zijne documenten wel eens meer gelezen had dan er in stond. Het vaderland verpersoonlijken, dat kon Caterina Sforza, hoe dapper zij ook met andere landwolven gevochten heeft om den lap grond, waar zij den tiran over speelde, toch niet, en indien er van de Italiaansche eenheid sprake moest zijn, dan zou die nog eerder hare uitdrukking vinden in den gevloekten naam van Cesar Borgia, dan in den haren. Dat eenige harer daden de zedelijke hoogheid van haar karakter onherroepelijk bederven: men moest blind zijn als een verliefd man om het niet in te zien. Alles bijeengenomen: zoo'n reuzenarbeid als hier verricht was, verdiende Caterina toch niet.

1) Het belangrijkst zijn de twee artikelen van E. Masi in: *Nuova Autologia* van 1 en 15 Mei 1893.

   Het schitterende stuk van M. de Vogüé, *Revue des deux Mondes* van Mei '94, dringt, voorzooveel het oordeel over het boek betreft, niet beneden de oppervlakte door.

2) *Archivio storico Italiano*, 1894, Deel XIV, bl. 389-416. *Caterina Sforza*; door G.E. Saltini.

Voor ons, die buiten deze overwegingen staan, geldt bij het beoordeelen van het, zonder tegenspraak, buitengewone boek een andere maatstaf.

Een antirevolutionair staatsman heeft eens aan de kweekelingen der Vrije Universiteit eene vermaning gegeven die mij, toehoorder beroepshalve, is bijgebleven. ‘Jongelui,’ zeide hij, ‘stelt u nimmer voor dat ge uit dag- of weekbladen iets leeren kunt. Dit zijn hoogst nuttige, in onzen tijd onmisbare geschriften, maar leeren zullen ze u niets. In mindere mate, is dat ook het geval met tijd- en vlugschriften: die moeten u vooral van nut zijn om op de hoogte te komen van den gang der denkbeelden in vakken, waar ge reeds in thuis zijt, of waar ge niet geheel vreemd aan wilt blijven. Leeren, dat is wijzer worden, kunt ge alleen uit boeken, liefst dikke.’

Aan deze voorwaarde beantwoordt het boek van Pasolini zonder eenigen twijfel. Wanneer men eenige maanden besteed heeft aan het lezen der levensbeschrijving en aan het ontcijferen, aan de hand van den uitgever, van de in een koeterwaalsch van latijn, oud-italiaansch en dialekt geschreven bijlagen, dan is men inderdaad eenige begrippen rijk geworden, die men niet meer zal verliezen. De bronnen zijn misschien belangrijker dan het boek; in elk geval is het gemeenzaam worden met den gedachtengang en de manier van zeggen dier oude kroniek- en briefschrijvers eene vermeerdering van wetenschap op zichzelve.

Er is eene andere, belangrijker verrassing. Wie de Italiaansche renaissance hoort noemen, denkt aan het terugvinden der klassieke letteren, waar onze beschaving voor een groot deel uit is opgebouwd; en voorts aan een weergaloozen luister van beeldende kunst; aan onovertroffen bouwgewrochten; aan eenen smaak in weelde, een maecenaat in de hoogste, eenen kunstzin in de burgerlijke kringen, welke zelden, zoo ooit, in die mate vereenigd zijn gevonden. Caterina Sforza nu, staat buiten deze dingen. Zij heeft veel gelezen, maar alleen krijgs- en geschiedkundige boeken, misschien ook stichtelijke, ofschoon haar practische godsdienstigheid in bespiegeling weinig voedsel gevonden moet hebben. Kunstenaars verkeerden niet aan haar hof; geleerden werden niet in hare omgeving gevonden, of het moest zijn met het zwaard aan de heup. Dit is een

brok renaissance-leven zonder artistiek of geletterd tijdverdrijf, dat wij niet in bijzonderheden kenden en toch kennen moeten.

Want het is van de ons overgeleverde renaissance onafscheidelijk. Al de groote historische figuren van het laatst der vijftiende en het begin der zestiende eeuw verkeeren met Caterina. Haar oom, Lodovico Sforza, hertog van Milaan, kweekt de kunst, gelijk andere Italiaansche tirannen, als een middel om zijne macht te bevestigen en zijn naam is aan dien van Leonardo da Vinci en Bramante verknocht. Lorenzo de'Medici, *il Magnifico*, schrijft zijne brieven aan Caterina op dezelfde dagen als hij en de leden zijner platonische academie op zijne villa te Careggi hunne wijsgeerige gedachten wisselen. Machiavelli, die in deze zelfde academie, toen zij naar haren ondergang neigde, zijne historisch-politieke vertoogen voordroeg, heeft in een vertrouwelijk gezantschap met Caterina omgegaan. Dezelfde pausen, aan wie het geslacht Riario zijne opkomst te danken en zijnen ondergang te wijten had, waren de patroons der groote kunstenaars van hunnen tijd. Vergeleken met de in eene verfijnde beschaving levende vorstinnen uit het huis Este-Ferrara mag Caterina eene barsche amazone geweest zijn; aan het van vernuft en weelde schitterende hof van Isabella d'Este, markiezin van Mantua, werd de naam der onbuigzame burchtvrouw van Forli nooit dan met eerbied, misschien met een tikje jaloerschheid, genoemd.

Zonder de kennis van het leven van Caterina Sforza is dus de voorstelling, die wij ons van de Italiaansche renaissance maken, niet volledig. In de volgende bladzijden zal getracht worden die leemte te doen voelen; maar bovendien bevat het boek van Pasolini zulk eenen schat van bijzonderheden omtrent de personen, de leefwijze, de zeden en de gebeurtenissen van dien gewichtigen tijd, dat de hand wel ongelukkig zou zijn, die er niet een en ander belangrijks uit te voorschijn bracht.

* * *

De overgrootvader van Caterina Sforza was de zoon van een met vele goederen en met eenentwintig kinderen gezegend landbouwer te Cotignola, in de buurt van Faënza. Op zijn dertiende jaar liet hij op een achtermiddag in het jaar

1382 het spitten van den ouderlijken akker in den steek om bij eene voorbijtrekkende ruiterbende dienst te nemen. Met zulk eenen hartstocht maakte hij zich het soldaten-handwerk eigen, dat hij van zijne makkers den bijnaam *Sforza* kreeg,[1] die den familienaam Attendolo deed vergeten. Hij wilde niets minder dan eene kroon bemachtigen, en ofschoon hij het zóó ver niet bracht, werd hij, aan verschillende vorsten en pausen beurtelings zijne benden verhurende, een van Italië's vermaardste krijgsoversten. Op zijn 55ste jaar vond hij, bij het overtrekken van een riviertje, een edelmoedigen dood. Hij zag zijnen schildknaap door den gezwollen stroom meesleuren. ‘Arme jongen,’ hoorde men hem roepen, ‘helpt niemand u?’ Toen wendde hij zijn paard en boog zich om den drenkeling de hand toe te steken, maar hij verloor zijn evenwicht en viel, geharnast, te water. ‘Tweemaal,’ zegt de kroniekschrijver en *fabuliren* wij hem na, ‘zag men de ijzeren handschoenen zich boven den waterspiegel kruisen tot een gebed. Toen zonk hij.’[2]

Voorspoediger dan hij, verwierf zijn zoon Francesco eene dochter van Filippo Visconti, hertog van Milaan, tot gemalin en na den dood van zijnen schoonvader, diens kroon. Hij maakte zich bij zijne vijanden gevreesd en bemind bij zijne onderdanen. Zijne vrouw, Bianca Maria, bezat dezelfde eigenschappen door welke hare kleindochter Caterina beroemd en rampspoedig worden zou; maar gelukkiger dan deze, had zij eenen echtgenoot die hare liefde en haar ontzag waardig was. Aan het doen slagen van wat hij ondernam maakte zij in den oorlog, in de staatkunde en in het bestier over het vorstelijk gezin hare ongemeene geestkracht dienstbaar. Daarom placht Francesco te zeggen dat zijne vrouw hem zooveel waard was als een leger, en haar raad zwaarder bij hem woog dan die zijner kanseliers en staatsraden. Toen hij haar ontvallen was, nam hare loopbaan spoedig een einde.

Haar laatste staatkundige daad was, dat zij haren op het tijdstip van Francesco's overlijden nog onmondigen zoon

1) *Sforzare*: met geweld iets afdwingen.
2) Waar in dit opstel aanhalingsteekens geplaatst worden zonder andere aanwijzing, zijn de woorden ontleend aan door Pasolini afgeschreven kronieken of archiefstukken. Telkens de namen der schrijvers of de nommers der bladzijden optegeven, scheen in dit geval een doelloos vertoon van nauwkeurigheid.

Galeazzo Maria de opvolging verzekerde, die de partij der verdrongen Visconti hem betwistte. Toen Galeazzo, opgeblazen door zijn huwelijk met eene prinses van Savoye, die hem aan het Fransche koningshuis vermaagschapte, zelf de regeering aanvaardde, was het met den invloed der hertoginweduwe gedaan. Ziende dat de jonge hertog verkeerde wegen opging, stierf zij, van hartzeer zeggen sommigen, door haren zoon vergiftigd, beweren anderen; maar die beschuldiging herhaalt zich in de Italiaansche geschiedenis bij elk onverwacht sterfgeval.

Met Galeazzo Maria ontaardde het heldengeslacht van Sforza, maar ondanks zijne ondeugden en euveldaden was hij voor zijne kinderen een aanhankelijk en zorgzaam vader. Zoo hoog bleef zijne nagedachtenis bij Caterina in eer, dat zij in de moeilijkste omstandigheden van haar leven zich op zijn voorbeeld beroepen zou. Het was hare eerste en onvergetelijke kennismaking met het ontzettende, dat zij op haar dertiende jaar, in 1476, haren vader door moordenaarshanden verloor.

Lang te voren was de hertog door een voorgevoel verontrust. Hij wist zich gehaat en voelde den grond onder zijn voeten branden. Ondanks het gruwzaam vervolgen van den aanhang der Visconti, bleef deze tegen hem woelen. In zijn tiende regeeringsjaar liet hij eenen priester te Milaan, die zich met sterrenwichelarij afgaf, vragen hoe lang hij nog te heerschen had. ‘Het elfde jaar zult gij niet ten einde brengen’, had de onvoorzichtige geantwoord. Deswege hield de hertog hem van verstandhouding met de ontevredenen verdacht en liet hij hem in eene gevangenis werpen, met eene kan wijn, een brood en een bout van een kapoen als eerst en laatst rantsoen. Na twaalf dagen stierf de ongeluksprofeet.

Niet door zulke middelen was echter ‘het instinct, dat hem waarschuwde niet naar Milaan te komen,’ tot zwijgen te brengen. Hij had met zijn leger, na eenen veldtocht tegen Karel den Stoute, te Vigevano de winterkwartieren betrokken en voelde eene onweerstaanbare begeerte om, zooals zijn vader en hij gewoon waren, de kerstdagen bij zijn gezin door te brengen. Nu vermenigvuldigen zich de voorteekenen. Er verschijnt een komeet aan den hemel. Te Milaan brandt de kamer van den hertog af. Op den rit naar de hoofd-

stad vliegen drie kraaien hem te gemoet en te vergeefs poogt hij met den armboog ze neer te schieten. De hertog houdt zijn paard in en keert het van den weg naar Milaan af, maar het dier wendt zich onwillig weder om en hervat met loomen tred den tocht. De beklemdheid van den heer deelt zich aan zijn gevolg mede; mistroostig als eene begrafenis rijdt de stoet de valbrug vóór de stadspoort over.

Den ochtend na Kerstmis hing er een dikke mist in de bochtige, nog niet door uitbreken ruim gemaakte straten van Milaan. De hertog was voornemens den dienst bij te wonen in de kerk van den heiligen Stefanus, wiens naamdag het was; maar zijne vrouw, door een angstigen droom verontrust, poogde hem te bewegen in de slotkapel zijne devotie te verrichten. Dat kon echter niet meer, want de hofkapelaan was met de kostbare kerkvaten, die bij hertogelijke kerkgangen gebruikt werden, reeds op weg en de bisschop van Como, die toevallig aan het hof vertoefde, moest zich wegens ongesteldheid laten verontschuldigen. De hertog poogde een maliënkolder onder zijne kleederen aan te doen, maar zwaarlijvig en kortademig als hij was, kon hij dit niet velen. Boven aan de trap liet hij al zijne kinderen nog eens roepen. ‘Hij werd niet moede hen aan zijn hart te drukken; het was als kon hij niet van hen scheiden.’

De moord had plaats op het oogenblik dat de hertog, op het kerkplein afgestegen, de weinige voetstappen deed die hem van de kerk scheidden. Het was de gewoonte der Italiaansche despoten, zieh met zulk eenen drom gewapenden te omringen, dat het niet mogelijk was hen te naderen; maar bij godsdienstige plechtigheden kon daar de hand niet aan gehouden worden. Dit is de oorzaak dat men van zooveel vorstenmoorden in of nabij kerken leest. Vóór het kerkportaal vielen drie samenzweerders over den hertog heen en doorstaken hem. Zijn gevolg verstrooide zich; de menigte, onder welke straatroovers en zakkenrollers terstond hunnen slag gingen slaan, stoof uiteen; het lijk bleef vóór de kerkdeur liggen. Na een poos kwamen kloosterbroeders en droegen het, uit vijftien wonden bloedende, naar binnen.

De bloedige daad had geen rechtstreeksch politiek gevolg. Het zou nog vierentwintig jaren duren voor dat het huis Sforza uit Milaan verdreven werd. De hertogin-weduwe Bonna

van Savoye, aanvaardde voor haar minderjarigen zoon het regentschap. Na twee jaar liet zij zich door haren schoonbroeder Lodovico, om zijne donkere gelaatskleur ‘de Moor’ genaamd, van hare plaats dringen. Toen de jonge, zwakke hertog mondig werd, aanvaardde hij in naam de regeering, maar zijn oom behield de macht en toen de neef na eenige jaren stierf - men zeide weder: door vergif - ook den titel.

* * *

Van Galeazzo Maria was Caterina eene op zijn zeventiende jaar, vóór zijn huwelijk, bij eene beeldschoone Milaneesche verwekte dochter. Dit belette niet dat zij, gewettigd zijnde, eerst bij hare grootmoeder, de manhafte Bianca Maria, en na den dood van deze, bij de gemalin van Galeazzo, de vrome, maar zwakke Bonna van Savoye, de zorgvuldige en liefderijke opvoeding genoot, die een der goede familietrekken van het huis Sforza was.

De onregelmatigheden in den burgerlijken stand der Italiaansche vorstengeslachten hebben iets verbijsterends. Bianca Maria was zelve eene onwettige Visconti. Wat zij haar teerbeminden man, den grooten Francesco, op het punt van huwelijkstrouw te vergeven had, daarvan gewagen geschiedenis, roman en legende. Galeazzo Maria had vijf wettige kinderen en even zoovele buiten huwelijk. Dit tiental groeide op als één gezin, onder de hoede der hertogin. Caterina's moeder Lucretia trouwde, na het in haar prille jeugd doorleefde avontuur met den minderjarigen hertog, eenen edelman, Pietro Lanziani, dien wij later in gewichtige betrekkingen bij Caterina vinden. Lucretia zelve, die steeds, in eene ondergeschikte verhouding, in de omgeving harer dochter was, had bij haar man twee wettige kinderen, maar behalve Caterina nog eene dochter, Stella, van wie noch de hertog noch Lanziani zich iets aantrok, doch over wier kuischheid en uithuwelijking Caterina waakte met de bezorgdheid eener oudere zuster.

Caterina zelve maakte - om dit onderwerp in eens af te handelen - nimmer bezwaar om aan de bastaarden van haren man of hare zonen moederzorg te besteden, onverminderd hare vrijheid om, wanneer deze pleegkinderen in gehoorzaamheid te kort schoten, hen als gewone rebellen te straffen.

Over deze groothartigheid der renaissance-vrouwen, ten aanzien van hetgeen men sedert eenige jaren - voor zoo lang het duurt - ‘conventioneele moraal’ pleegt te noemen, zijn de Italiaansche historie- en critiekschrijvers niet uitgepraat in lof. Er stond, in andere opzichten, blind bijgeloof tegenover.

Nog vóór hare volwassenheid was Caterina door haren vader verloofd aan Girolamo Riario, in naam de neef, in waarheid de onechte zoon van paus Sixtus den Vierde.[1)] Dongen keizerszonen naar de hand der wettige dochters van het huis Sforza en mocht Caterina, wegens hare onregelmatige geboorte, niet op een der hoogste prijzen in de huwelijksloterij rekenen, toch werd de neef van eenen paus als zulk eene schitterende partij beschouwd, dat alle Italiaansche prinsessen haar die mochten benijden. De voorrechten, aan deze bloedverwantschap verbonden, waren inderdaad buitensporig - zoo lang zij duurde. Want ging de driedubbele kroon op een ander hoofd over, dan kwam de beurt om met titels en rijkdommen overladen te worden aan andere ‘neven’ en werden de vroegere gunstelingen het voorwerp van doodelijke vijandschap. Aan zulk eene lotwisseling zou ook Caterina haren rampspoed te wijten hebben.

Op het oogenblik van hare verloving stond echter de gelukszon der Riari hoog aan den hemel. Het huwelijk werd op haar veertiende of vijftiende jaar, in 1477, voltrokken. Haar reis naar Rome was een zegetocht. Door een gezantschap van honderd personen te Milaan afgehaald en door veertig harer landslieden tot Rome uitgeleide gedaan, werd de ‘*nipote Santissima*’ in alle steden die zij doortrok als eene vorstin begroet. ‘Het is’, schreef zij, kinderlijk opgewonden, aan hare zuster uit Imola, waar de lieden zich aanstelden ‘als ware er eene bode uit den hemel in hun midden neergedaald’, - ‘het is of de steenen meejubelen over mijne komst.’ Buiten Rome kwamen, bij elke halte, aanzienlijken haar begroeten; zeven mijlen vóór de poort wachtte haar bruidegom, met een schitterend gevolg, in zwart satijn en fluweel

1) De misdaden en ondeugden der pausen van het renaissance-tijdvak worden hier eenvoudig graaf Pasolini naverteld, die, geloovig zoon der roomsche kerk, aan eene groote onafhaukelijkheid in het beoordeelen der historische feiten een onbegrensden eerbied voor het hoofd der katholieke christenheid paart. De historische critiek is over deze dingen sedert lang tot vastheid gekomen.

gekleed, haar op. ‘Zoodra de jonggehuwden elkaar zagen, stegen zij af, vlogen elkaar in de armen en kusten elkander teederlijk, tot groote verheuging van allen die het zagen.’

Koetsen werden eerst eenige jaren later in Italië ingevoerd en de geheele reis was, in de brandende zonnehitte, te paard gedaan. Zóó hield ook het paar, op Pinkstermorgen, zijnen intocht in de feestelijk getooide eeuwige stad. Na de plechtige ontvangst bij den paus, die zich met zijn mooie nichtje haast nog meer ingenomen toonde dan de bruidegom, werd het te Milaan bij volmacht gesloten huwelijk ingezegend en reed men naar het paleis Orsini, dewijl er aan de woning van Riario nog getimmerd werd. Een als engel gekleed knaapje kwam, in gevleugelde woorden, de bruid kondschappen dat het bruiloftsmaal gereed stond. Vijfhonderdtachtig gasten zaten aan. Ongerekend de confituren, werden er tweeëntwintig gerechten opgedragen, onderbroken door historische en mythologische vertooningen. Eerst kreeg men - zonderlinge keuze voor een huwelijksfeest - de schrikgestalte van Medusa te zien; toen de worsteling van Hercules met den leeuw; daarna het verslaan van den Minotaurus door Theseus; vervolgens een Florentijnsch ballet, door twaalf dansers en danseressen. Ten slotte boden vier als jagers gekleede jongelingen een reusachtig gerecht aan, bestaande uit een aantal, in hunne natuurlijke gedaante, als wildbraad toebereide gedierten. ‘Hadden niet’, schreef een uit het Milaansche gezantschap aan zijn hof, ‘de veelheid en de zeldzaamheid van hetgeen wij te zien kregen ons wakker gehouden, zeker zouden er negen van de tien onder ons in slaap zijn gevallen door de menigte van ongewone spijzen, het aantal der gasten en de groote warmte.’

Van Caterina's opgetogenheid over al dien luister vernamen wij reeds iets, maar de hoofsche schrijftrant laat slechts bij uitzondering blijken wat er in een gemoed omgaat. Het is al veel, wanneer zij vier dagen na de bruiloft aan hare zuster schrijft dat al de leden van het hofgezin te Milaan, die zij met name noemt, verbaasd zouden staan over de rijke huwelijksgeschenken in juweelen, zilverwerken, kleederen en vruchten. Hare verkleefdheid aan Bonna van Savoye leeren wij kennen uit een briefje, waarin zij zegt dat zij over alles, wat haar of haren man raakt, eerst het welmeenen van hare pleeg-

moeder vragen wil, ‘want immers’, laat zij volgen, ‘ik heb in deze wereld geen vader noch moeder dan Uwe Doorluchtigheid’. Daarop antwoordt Bonna: ‘Alles wat wij goeds van u hooren, vervult ons met zoodanige vreugde als iedere rechtgeaarde moeder heeft over het geluk eener geliefde dochter, zooals gij voor ons zijt.’

Meer sprekend is dit briefje, zes maanden na het trouwen van Caterina:

‘Welbeminde, onze Doorluchtige Dochter, Wij zijn niet in staat u te zeggen met welk eene blijdschap wij vernomen hebben van de eervolle en heugelijke ontvangst, die gij bij Zijne Heiligheid en bij het geheele hof te Rome gevonden hebt. Wij achten dit als aan onszelve te beurt gevallen, vanwege de groote liefde die wij U toedragen. En ofschoon het ons bedroeft, van uwen liefelijken omgang verstoken te zijn, nochtans vinden wij een onuitsprekelijken troost, zoo dikwijls wij ons te binnen brengen in welk een gelukkigen staat gij u geplaatst vindt, en niets zoude ons liever wezen dan persoonlijk daar getuige van te mogen zijn. Wij houden ons verzekerd dat ook gij verlangende zijt ons te zien. Dewijl dit echter voor het tegenwoordige niet mogelijk is, vermanen wij u vroolijk en welgemoed u in uwen heilstaat te schikken, verzekerende wij u dat dit de grootste voldoening is, die gij ons zult kunnen geven.’

Vergissen wij ons, of klinkt in deze woorden iets door van de beklemdheid, die ondanks het streelen harer jeugdige ijdelheid, de eerlang moeder wordende vijftienjarige bevangen zal hebben aan het schitterende, door sombere verborgenheden verduisterde hof der pausen?

* * *

Zeven jaren, van 1477 tot '84, koesterde Girolamo Riario zich nog in de zon van het neefschap. Wat zijn hooge beschermer hem niet rechtstreeks toeschikken kon, vermeesterde hijzelf door afpersing en geweld. Zijne vrouw had hem Imola als bruidschat aangebracht, dat met den graventitel tot een pauselijk leen gemaakt was. Drie jaar later werd Forli daar bijgevoegd, waar de vorige leenheeren, de Ordelaffi, door kuiperij en verraad verdreven waren. Naar het welmeenen der bevolking werd bij

zulke verschikkingen niet gevraagd; men verwachtte noch ondervond van haar gehechtheid. Zij juichte den heerscher toe, die kwam; vleide hem zoo lang hij haar streelde en liet hem aan zijn lot over wanneer hij buiten staat raakte om haar gunsten te bewijzen. Of zij tot de veranderingen meer of minder rechtstreeks meewerkte, hing meest van het toeval af.

Wij houden ons, teneinde niet in de algemeene geschiedenis van Italië te verdwalen, niet op met Riario's daden in dit tijdperk van Caterina's leven. Ter loops moet melding gemaakt worden van de, met medewerking van den paus en zijn neef, gesmede samenzwering der Pazzi, die eenen aanslag op het leven van Lorenzo *il Magnifico* in de kerk Santa Reparata te Florence, op den 24^{en} April 1478, tot gevolg had. Lorenzo bleef ongedeerd, zijn broeder Giuliano werd gedood. Was er vóór dien tijd vijandschap tusschen de beide huizen, van deze gebeurtenis dagteekent de bloedwraak, die Medici op Riario te nemen had.

Men zou Caterina onrecht doen door haar rechtstreeks medeplichtig te gelooven aan de euveldaden van haar echtgenoot. Andere gedachten vervulden haar. Als eene ontluikende bloem ontwikkelde zich hare schoonheid en het moederschap verveelvuldigde, in deze krachtige vrouwenatuur, de bekoorlijkheden. Zij schonk haren man in deze jaren vier kinderen en het behoorde niet tot de gewoonten van het huis Sforza, de moederzorgen aan vreemden over te laten. Haar kloeke geest, in den omgang met de eerste staatkundige vernuften gescherpt, begon reeds haren naam buiten Rome bekend te doen worden. Voor haren man kon zij niet veel anders dan minachting voelen. Ook is het bekend dat zij in het verkeer met zijne aanhangers en tegenstanders, zooveel zij kon, hare inzichten van de zijne gescheiden zocht te houden en aan den anderen kant, door godsdienstige praktijken, door boetedoeningen, bedevaarten, aalmoezen en stichtingen, den hemel poogde te verbidden de straf voor Girolamo's schurkenstreken niet op haar en hare kinderen te doen neerkomen. Maar tevens was in haar, als echte vrouw van haar tijd, het stamgevoel zóó ingeworteld, dat zij in haren man het hoofd van het geslacht onvoorwaardelijk aanhing. Haar levensbeschrijver waarschuwt ons dan ook, dat wij hare onschuld aan zijne misdaden niet aan onnoozelheid hebben toe te

schrijven. In alles wat de eer of grootheid van het huis Riario raakte, zegt hij, was zij met Girolamo één van zin. De mate van aansprakelijkheid, die hierin ligt opgesloten, blijft in het midden.

Het is echter geen geringe lof, dat er uit eene omgeving, waar achterklap en kwaadspreken tierden als paddestoelen in eenen vochtigen bodem, in de vertrouwelijke schrifturen der tijdgenooten geen regel aan te wijzen is, die de schaduw eener verdenking op Caterina's huwelijkstrouw zou kunnen werpen. Zij stond in het volle licht van den pauselijken troon; gezanten en prelaten, hofbedienden en stille verklikkers noemen haar telkens; maar niemand zegt iets kwaads van haren levenswandel. De laster en het schotschrift ontzagen niemand; de in het oog loopende genegenheid van Sixtus voor zijne schoondochter ontsnapte daaraan niet; maar de berichten der ooggetuigen behelzen niets, dat aanleiding geven kan om van de betrekking tusschen den ouden man en zijne bekoorlijke aanverwante iets onbehoorlijks te denken. De paus duldde echter geen gekscheren op dit stuk. Er was een jong schilder, die uitmuntte in het afbeelden van tafereelen uit het kamp- en oorlogsleven. Hij had eene schilderij gemaakt van de belegering van Cavi, waar Girolamo Riario het opperbevel voerde. De paus, belangstellend in al wat kunst was, verlangde het stuk te zien. Daar ontdekte hij, in eenen hoek der schilderij, een franciscaner monnik, in wiens trekken hij de zijne terugvond, die het hof maakte aan eene hupsche boerin, in wie men zonder moeite de gravin Riario herkende.

Wil men weten waar deze artistengrap den jongen man op te staan kwam? Op gevangenschap, de pijnbank, geeseling en het met den grond gelijk maken van zijn huis. Aan de galg ontkwam hij alleen doordat men den paus wist te beduiden dat de schuldige niet wel bij het hoofd was. Dit is de keerzijde van de penning, op welke men gewoon is alleen het stichten der Sixtijnsche kapel en andere kunstgewrochten, het samenwerken met Mantegna, Perugino, Botticelli, Ghirlandajo, Filippo Lippi, Luca Signorelli en andere groote kunstenaars te zien.

Den 12^{en} Augustus 1484 stierf Sixtus IV en stortte het kaartenhuis in, dat zijne gunst had opgetrokken. Dat er nog iets van overeind bleef, was voor een goed deel aan Cateri-

na's beleid te danken. Terwijl haar man onderhandelde en intrigeerde en het Romeinsche gepeupel, naar oud gebruik, de paleizen der onttroonde neven verwoestte, wierp zij zich met een handvol getrouwen in de Engelsburcht en gaf van daar het Heilig Concilie haren wil te kennen. Men zond haar boodschappers van onderscheiden slag: een poogde door fleemen, een ander door opstuiven haar tot rede te brengen; maar van haar is dit antwoord bewaard gebleven: ‘Men wil beproeven wie van ons den hardsten kop heeft; doch men weet niet dat ik het hoofd heb van mijnen vader, hertog Galeazzo, en eigenzinnig ben als hij.’ Zij ontruimde de sterkte niet vóór dat de kardinalen hun woord verpand hadden, dat onverschillig wie er tot paus gekozen mocht worden, Forli en Imola aan Riario en zijne erven in leen gehandhaafd zouden blijven.

Van dit oogenblik af, had Caterina den naam van een der schranderste politieke koppen in Italië.

De afspraak met de kardinaals belette niet dat na de verkiezing van paus Innocentius VIII, het kuipen om diens ‘neef’, Franceschetto Cybo, die tevens de schoonzoon was van Lorenzo de'Medici, in de plaats van Riario te brengen, van nieuws weder aanving. Maar in den eersten tijd had dit geen gevolg. De burgers van Forli en Imola waren nog op de hand van hunnen heer. De vos had, inderdaad, niet zijne streken verloren, maar was van pels verwisseld; de Romeinsche geweldenaar was een beleidvol regent geworden. Met milde hand werden posten uitgedeeld, belastingen kwijtgescholden, kerken en kloosters begunstigd, paleizen gebouwd, aalmoezen uitgereikt, volksfeesten aangericht, door een weelderig hofleven geld onder de menschen gebracht. Zoo lang dit land van kokanje duurde, wilde men den koning niet kwijt zijn.

Caterina stond haren man trouw ter zijde, in den raad, aan het ziekbed en zoo dikwijls het noodig was, met de wapenen. Girolamo was eenige malen ernstig krank; zijne vrouw liet de bekwaamste artsen in Italië komen om hem te verplegen. Door vijanden en verraders omringd, had zij meer dan eens noodig, als plaatsvervangster van den leenheer, de straffende gerechtigheid uit te oefenen; zij deinsde daarvoor niet terug, maar deed het met harder hand dan Riario gedurfd zou hebben. Haar doortastende geest en haar sterk lichaam be-

heerschten de meest natuurlijke hinderpalen. In den tijd toen zij in de Engelsburcht te Rome aan de kardinalen de wet voorschreef, verkeerde zij in eenen staat van vergevorderde zwangerschap. Zij bevond zich weder in dien toestand, toen op een heeten zomerdag, aan het ziekbed van haren man, te Imola, de tijding haar bereikte dat de bevelhebber hunner citadel te Forli om het leven was gebracht en men eenen aanslag der Ordelaffi vreesde.

Terstond zet Caterina zich te paard en rijdt, met klein gevolg, langs ongebaande wegen teneinde hinderlagen te ontgaan, twintig mijlen ver naar Forli, waar zij in den nacht aankomt. Zonder zich in de stad op te houden spoedt zij zich naar de sterkte, en spreekt op de valbrug met den tijdelijken bevelhebber Codronchi, die den moord gepleegd en zich van het gezag meester gemaakt had. Zij brengt zonder slaap den nacht door, begeeft zich 's morgens weer naar de burcht, laat de poort ontsluiten, draagt aan een vertrouwd man het bevel over, stelt in de stad orde op de zaken en draaft, met Codronchi naast zich, onder de oogen van het saamgestroomde volk naar Imola terug. Den ochtend na hare thuiskomst, den 17^{en} Augustus, bracht zij zonder ongevallen eenen zoon ter wereld, die naar zijnen grootvader Francesco genoemd werd en den bijnaam Sforzino kreeg.

De moordenaar bleef ongedeerd. Men vertelde algemeen dat het gebeurde eene doorgestoken kaart was en de Riari niet ongaarne zich verlost zagen van den vermoorden burchtvoogd, een gewezen zeeroover, die niets beters verdiende, maar dien zij niet rechtstreeks uit den weg konden ruimen. Zij vertrouwden echter ook Codronchi niet genoeg om hem, tegenover den altijd op den loer liggenden aanhang der Ordelaffi, te Forli te laten. Het hieruit ontstane gevaar was door Caterina's tusschenkomst afgewend. Het Italië der renaissance was over zulk een ‘artistiek’ samengaan van schelmerij met geslepenheid in verrukking. Men noemde zoo iets, met Machiavelli, een ‘*bellissimo inganno*’.

De gunst, waarin Riario bij het volk stond en die hem voor aanslagen van buiten beveiligde, duurde niet langer dan zijne uit Rome meegebrachte schatten. Toen zijne geldkist haren bodem zien liet, was het uit. Het doet bijna medelijden krijgen met den despoot en het wekt zonderlinge

gedachten over de gemakkelijkheid, waarmede in onze gecentraliseerde staatsinrichting de citroen, die volk heet, wordt uitgeknepen, wanneer men leest welk eene moeite de heer van Forli en Imola zich te geven had om den ‘oudsten’ zijner steden aan het verstand te brengen, dat nu zijne beurs hem niet langer toeliet openbare uitgaven voor zijne rekening te nemen, het onvermijdelijk was eenige der afgeschafte belastingen weder in te voeren, of ook er nieuwe te heffen. Het onwillige toestemmen, bij nijpende behoefte, verbitterde den graaf; hij nam weder, als van ouds, zijne toevlucht tot onrecht en knevelarij; barsche bejegening van teleurgestelde schuldeischers en van pachters der belastingen deed het zaad der ontevredenheid ontkiemen, dat men van Rome en Florence uit vlijtig kweekte. Het einde was dat Girolamo den 14^{en} April 1388 in zijn paleis te Forli vermoord werd.

Caterina bevond zich tegenover deze daad zonder macht. Het plotseling inzinken van het weerstandsvermogen dezer tijdelijke heerschers bewijst, beter dan eenig onderzoek naar de oorzaken van hunnen val, de broosheid van hun gezag. De gravin moest lijdelijk aanzien dat de aanslag in een oproer, het oproer in eene omwenteling overging. De aanleggers bedoelden - voor zooverre er van een politiek doel gesproken kan worden - niet langer met leenheeren geplaagd te worden, maar onder het rechtstreeksch bestuur van den pauselijken stoel te komen en zelve dit op de plaats te vertegenwoordigen. Zij geloofden op den bijstand van Lorenzo de' Medici te kunnen rekenen en indien de hertog van Milaan zijne bloedverwanten te hulp wilde komen, hadden zij de gravin en hare kinderen als gijzelaars. Terwijl dus het gepeupel aan het plunderen der paleizen sloeg, werd het grafelijk gezin boven eene der stadspoorten in bewaring gebracht.

Het was een weerloos troepje: Caterina, hare moeder Lucrezia Landriani, hare halfzuster Stella, een onechte halfvolwassen zoon van Riario, en zes kleine kinderen. Voor een paar van de jongste kwam eene medelijdende ziel met eene wieg aandragen. Geweld werd er niet gepleegd; alleen wilde een uit het volk Stella betasten om te onderzoeken of zij ook kleinoodiën bij zich droeg, maar deze onvervaarde maagd weerde den onbeschaamde van zich met eene muilpeer, die - verhaalt een ooggetuige - de tanden in zijnen mond deed ratelen.

De gravin verloor hare bezinning niet. Zij bracht de vrouwen tot bedaren, suste de schreiende kinderen, hield een oog op wat er voor spijs en drank gebracht werd, opdat men er geen vergif in mengen zou, en vond middel om eenen renbode te zenden naar haren half broeder, den hertog van Milaan en naar Bentivoglio, heer van Bologna, van welke beiden zij bijstand mocht verwachten. Reeds den volgenden ochtend beproefden hare bewakers haar als gijzelares te gebruiken. Zij brachten haar vóór de valbrug der even buiten de stad gelegen citadel en gelastten haar den bevelhebber toe te roepen dat hij, tot behoud van haar leven en dat harer kinderen, zich moest overgeven. Zij kon niet anders dan gehoorzamen. De opvolger van Codronchi weigerde; maar onder de opstandelingen was er een die het spel niet vertrouwde. ‘Madonna Caterina’, bulderde hij haar toe, ‘ware het uw wil dat hij zich overgeven zou, hij zou het wel doen, maar gij verkiest het niet. Wat let mij dat ik u mijn rapier door het lijf steek, zoodat gij neervalt?’ Maar zij: ‘Jacomo de Ronco, tracht niet mij vrees aan te jagen. Kwaad kunt gij mij doen, bang maken niet, want ik ben de dochter van een, die niet wist wat kleinmoedigheid was. Doe wat gij wilt. Gij hebt wel mijnen heer om het leven gebracht, gij kunt ook mij, die eene vrouw ben, licht dooden.’

Er leefde in dien tijd te Forli een huis- en versieringschilder, Cobelli genaamd, die ook danslessen gaf en als oud burger der stad, met veel menschen in aanraking kwam. Aan zijn dagboek en aan dat van Bernardi, die aan het grafelijke hof het beroep van baardschrapper, denkelijk ook van wondheeler, uitoefende, danken wij het verhaal der gebeurtenissen van dien tijd. Bernardi is meer lroveling en tot diplomatieke omzwachteling geneigd; Cobelli zegt tamelijk onbewimpeld wat hij denkt. Later, wanneer zijne babbel- en bemoeizucht hem in onzachte aanraking met de hand van Caterina gebracht zullen hebben, zal hij ophouden ‘objectief’ te zijn - die zeldzame eigenschap van een ideaal-reporter. Thans barst hij, wanneer hij de gravin met hare vrouwen en kinderen her- en derwaarts sleuren ziet, aldus uit: Ik wil u zeggen, lezer, wat de waarheid is. Mij leek het alsof zij met Madonna deden en haar joegen gelijk de Joden handelden met Jezus Christus, toen zij hem met gewapenden voor

Kajáfas en Pilatus voerden. Het wekte mijn erbarmen en het liep mij koud langs den rug, want ik had weldaden van haar genoten, maar ik moest mij stilhouden '*propter timorem zudiorem*' (lees: *Judaeorum*).

Caterina begreep echter dat zij den toestand meester moest worden. Zij slaagde er in, den bevelhebber der sterkte eene boodschap te doen toekomen en stelde daarna hare bewakers voor, haar een onderhoud onder vier oogen met hem toe te staan, want, merkte zij op, 'zoo lang gijlieden er bij zijt, zal hij nimmer gelooven dat ik zeg wat ik waarlijk bedoel.' Hierover ontstond veel geschil, want allen wisten met welk eene listige vrouw zij te doen hadden. Eindelijk stemde men toe en opnieuw werd, van de overzijde der gracht, met den bevelhebber in onderhandeling getreden. Men kwam overeen dat hij de gravin zou binnenlaten en na op zijn hoogst drie uren weder uitleveren. De brug wordt neergelaten, de poort opent zich, het valhek gaat omhoog; Caterina werpt een uitdagenden blik op hare vijanden en verdwijnt binnen de vesting. Weinige minuten later ziet men haar met den slotvoogd op de borstwering en hooren de opstandelingen zich toeroepen, dat indien zij hun leven lief hebben, zij maken moeten buiten het bereik der kanonkogels te komen.

Toen begon er eene andere vertooning. Dag aan dag, en meermalen op één dag, stonden aan de overzijde der gracht de kinderen van Caterina, hare moeder, hare zuster en smeekten dat zij zich toch zou overgeven. Reeds was, in het gezicht der wallen, de galg voor hen opgericht. Maar deze vrouw kon koud en hard zijn als het borstkuras, dat zij van toen af begon te dragen. Zij beantwoordde dreigen met dreigen, opeischingen met kogels: genoeg om onder de burgers den schrik te houden, maar niet erg genoeg om hen tot een uiterste te drijven. Werd den gevangenen een haar gekrenkt, liet zij weten, geen steen van Forli zou op den anderen blijven en de wraak der tot ontzet verwachte troepen zou schrikkelijk zijn.

Metterdaad bleven de gijzelaars ongedeerd, niet dank zij de edelmoedigheid, maar tengevolge van de verdeeldheid der bewakers. Verkleefdheid aan de Riari werd onder de opstandelingen niet aangetroffen, maar er waren er die van eene verandering van dynastie niets goeds te wachten hadden. Het

ontzag voor Caterina liet bij anderen zich gelden. Men wist ook nog niet hoe de paus den moord op eenen vazal van den heiligen stoel op zou nemen. De vrees voor Milaan en Bologna was niet hersenschimmig: om geringer misdaad dan het dooden van een half dozijn vrouwen en kinderen, hadden Italiaansche steden het lot van Sodom en Gomorra ondergaan. Ook waren er nog brave burgers, die bereid waren voor het leven der weerlooze gevangenen het hunne op het spel te zetten.

Na eenige dagen van onzekerheid kwam er ontzet. De vijanden van Riario hadden het over het deelen van den buit niet eens kunnen worden. Lorenzo *il Magnifico* was door den dood van zijnen bloedvijand tevreden gesteld; diens weduwe was hij, dank zij hare beleidvolle taktiek, tamelijk welwillend gezind; de hand in een wespennest steken, wilde hij niet. De paus of zijn neef was op het overwinnen van gewapenden tegenstand niet voorbereid. Venetië bleef werkeloos. Het einde was dat Riario's oudste wettige zoon in de opvolging en zijne moeder in het regentschap bevestigd werden.

Haar eerste regeeringsdaad was in het belang harer onderdanen. Aan de troepen was bij hun vertrek uit Bologna en Milaan het plunderen der oproerige stad als belooning toegezegd. In alle steden, die het leger doortrok, hadden roofvogels zich aangesloten. Maar Caterina wist de plundering te voorkomen. Zelve betrok zij aan de poorten der stad de wacht en het ontzag, dat zij inboezemde, hield meer nog dan de macht over welke zij te beschikken had, de vijandelijke bevelhebbers terug. ‘Onze heilige Mercurialis, wiens dag het was’ - teekende Cobelli op, - ‘legde in het hart der gravin dat zij niet verkoos, ter wille van de eerbaarheid der vrouwen, dat zulk een onheil onze stad zou overkomen. Ik zag het alles met eigen oogen. Onze wijze Madonna liet niet toe dat er meer dan twee vendels in de stad kwamen. De gasten, o mijn lezer, hadden buiten den waard gerekend.’

Toen de orde hersteld was, nam het straffen eenen aanvang. Dewijl dit bij deze gelegenheid met meer nadruk en verscheidenheid geschieden moest dan voor gewone misdrijven, verzekerde de regentes zich de hulp van zekeren Matteo, genaamd Babone, uit Castelbolognese, wiens bedrevenheid in het beulswerk, zooals dit toen ter tijd in Italië verricht werd,

vermaard was. ‘O heilige maagd’, schreef Cobelli, na een *interview* met dezen handhaver der gerechtigheid, ‘o mijn lezer, deze man heeft niet het gezicht van een christenmensch, maar van een wreeden Turk, schrikkelijk om aan te zien. Groot van statuur, zwaar van lichaam, hard van trekken. Nooit heb ik iets gezien waar ik zoo bang van was: die ijselijke oogen, die wilde haren, die ruige huid, die sterke armen!’

Hoe er tegen de schuldigen, voorzooverre zij zich niet door de vlucht gered hadden, te keer werd gegaan, is niet na te vertellen. Eenmaal werd het, bij eene strafoefening op straat, zelfs den kijkgragen Cobelli te machtig. ‘Ik kon die wreedheid niet langer aanzien’, bekent hij; ‘daarom ben ik maar naar huis gegaan om mijn avondbrood te nuttigen.’

Minder nog dan in onze dagen, liet een ‘reporter’ van dien tijd zich door hetgeen hij bijwoonde den eetlust bederven.

* * *

In Girolamo Riario verloor Caterina eenen gemaal die haar onwaardig was, maar met wien zij samenwerkte tot verheffing van hun huis. Had zij, alleen gebleven, aan deze taak hare buitengewone gaven uitsluitend dienstbaar gemaakt, haar naam zou, hoe ook de uitslag geweest ware, onbevlekt tot de nakomelingschap gekomen zijn. Maar hiertoe waren hare hartstochten te geweldig; was zij, op haar vijf-en-twintigste jaar aan zichzelve overgelaten, te veel vrouw.

Over de liefdesavonturen der ‘Madonna van Imola’ is bij haar leven veel gemompeld. Nu nog fluistert de overlevering van valluiken aan den voet harer trappen, waar de slachtoffers harer verliefde luimen in weggezonken zouden zijn. Bij het meer of minder nauwkeurig onderzoek harer in puin liggende burchten, is echter van deze bouwkundige bijzonderheid nooit iets aan het licht gekomen. Nemen wij graaf Pasolini tot leidsman, die geen onverdienden smet op het blazoen zijner dame dulden zal, dan is haar eerste verkeering na Riario's dood geweest met Antonio Ordelaffi, een vier-en-twintigjarigen telg der verdreven heeren van Forli, die langs dezen weg in de waardigheid van zijn geslacht hersteld hoopte te worden. De republiek Venetië was op zijne hand. Maar Caterina liet het niet verder komen dan tot eenige ontmoetingen op haar lustverblijf, *il Giardino*. Wie daar kwaad van

dorst te vertellen, snoerde zij den mond: daaraan had ook de kroniekschrijver Cobelli eene gevangenschap in de onderaardsche kerkerholen van Forli te wijten. Ordelaffi verhuisde, toen zijne eerzucht geen bevrediging vinden kon, naar Venetië.

Van gewichtiger gevolg was hare in 1490 bekend geworden genegenheid voor Giacomo Feo, een reeds bij het leven van Riario tot het hofgezin behoorend jongeling. Toen de gevolgen van hunnen omgang niet uitbleven, liet zij, teneinde hare aanspraak op de voogdij niet te verbeuren, in het geheim zich met hem in den echt verbinden.

Door zijne buitengewone schoonheid, zijn hoofschen zwier en zijne krijgskundige talenten paste deze jonge man volkomen bij de ridderlijke amazone. Een Florentijnsch afgevaardigde van Piero de'Medici, dien deze had gezonden om op te nemen hoe de verhouding was, stond opgetogen over het heerlijke menschenpaar. Hij werd ontvangen in eene zaal, waar de regentes met haren gunsteling alleen was; zij in een hoogen armstoel, hij in hare nabijheid, in de vensterbank geleund. Feo droeg een wambuis van scharlaken satijn en een manteltje van goud brokaat; het gewaad der gravin was van wit damast, met eene zwart satijnen sjerp. ‘Door hunne schoonheid schitterden zij als twee sterren’, schrijft de verrukte diplomaat. ‘Wat Madonna zeide, werd door Messer Giacomo bevestigd, of omgekeerd; zonder hem liet zij zich over niets uit. Zij zullen alles verduren; Madonna zal zich en hare kinderen opofferen; zij zal hare ziel aan den duivel en hare goederen aan den Turk geven, liever dan dat zij van elkander afstand zullen doen.’

De beenen van den *parvenu* waren echter te zwak om de weelde te dragen. Hij maakte zich bij het volk gehaat; speelde laatdunkend over Caterina's kinderen den meester en prikkelde, door zijn streven om de politiek der regentes in de richting van Venetië en Milaan te drijven, de sluimerende vijandschap van Rome en Florence. Het gevolg was te voorzien. Den 27^{en} Augustus 1495, van de jacht terugkeerende, werd Giacomo in tegenwoordigheid van de gravin door moordenaars om het leven gebracht. Hare twee oudste zonen wisten van den aanslag af.

De wraak van Caterina over deze misdaad was zoo verschrikkelijk, dat heel Italie, gewend als het toch was aan

gruwelen, eenen kreet van ontzetting hooren deed. Men moet, om deze wreedheid eenigszins te begrijpen, weten dat de verdenking van medeplichtigheid tot Caterina zelve opklom. Zij was er de vrouw niet naar om een middel te vreeselijk te vinden, dat haar van deze stellig ongegronde beschuldiging zuiveren kon. Daders, medeplichtigen, verdachten en onschuldigen, daaronder grijsaards, vrouwen en kinderen, werden de schim van den vermoorde nagezonden. De politieke gevolgen dezer buitensporigheid waren dat Caterina hare onderdanen en vrienden van zich vervreemdde. Door eerst zich af te geven met eenen man van geringe geboorte en daarna de hand te slaan aan haar oudsten zoon, dien zij een tijdlang gevangen hield, schond zij zelve het beginsel der legitimiteit, uit kracht waarvan zij het regentschap voerde. Wanneer later hare vijanden haar ten val brengen, zullen deze oorzaken samenwerken met andere, om haar zonder bondgenooten te laten.

Twee jaar na deze gebeurtenissen, in 1497, werd er voor de tweede maal een geheim huwelijk van haar voltrokken, ditmaal met Giovanni de'Medici, uit den jongeren tak van dit beroemde geslacht, dien zij als Florentijnsch gezant had leeren kennen. In hem vond zij, door zijne staats- en krijgsmansbegaafdheid, gepaard aan een edel voorkomen, voor het eerst een haar waardigen gebieder. De tijd van hunne na zijnen dood formeel erkende verbintenis was de onberispelijkste van haar weduwenstaat. Ongelukkig deed Giovanni in het Florentijnsche kamp vóór Pisa de kiem eener doodelijke ziekte op, die hem den 15^{en} September 1498 in de armen zijner gade den geest deed geven.

Een zoon was van hunnen echt de vrucht, die onder den naam van Giovanni *delle bande nere* de beroemdste Italiaansche legeraanvoerder van zijnen tijd zou worden. Hij sneuvelde jong, maar uit hem ontsproot het vorstenhuis, dat tot 1737 over het groothertogdom Toskane geregeerd heeft. Langs dezen weg zijn in het bloed der Bourbons en Habsburgen van onzen tijd eenige droppels uit de aderen der forsche stam-moeder gevloten.

* * *

Uit den tijd van Caterina's regentschap valt meer en beters te berichten dan liefdes- en huwelijks-avonturen.

Men heeft zich het bestuur dezer Italiaansche tirannen als eene onbeteugelde autocratie voor te stellen. Caterina verkoos dat er in hare steden besturende en vertegenwoordigende lichamen zouden zijn, maar geen hunner besluiten was geldig wanneer het niet eenen afdruk van de *Corniola*[1] der regentes, of hare handteekening droeg. Door waarschuwingen en bedreigingen, welke aan duidelijkheid niets te wenschen overlieten, werden deze magistraatspersonen aan hunnen plicht herinnerd wanneer zij in het gehoorzamen nalatig waren.

Gelijk haar overgrootvader de eerste *condottiere* was, die de Italiaansche huurbenden aan strenge tucht gewende en gelijk haar grootvader het leger van Milaan tot een voorbeeld van orde maakte, zoo was voor Caterina het werven, uitrusten en oefenen van voetknechten, ruiters en kanonniers een voorwerp van onvermoeide zorg. Niets ontging hare aandacht; zij bezat *la passion du détail*, die Napoleon eene der eigenschappen van een goed krijgsoverste noemt. Vóór haar werden in hare steden de soldaten bij burgers ingekwartierd, eene oorzaak van wanorde bij den troep en van last voor de burgerij. Caterina liet buiten de poorten kazernes bouwen en maakte strenge regelen voor het verkeer van burgers met militairen. Hare stiptheid in het vorderen eener goede rekenplichtigheid bracht hare trouwste dienaren tot vertwijfeling. ‘De rekeningen zullen komen’, schrijft er een, ‘ze zijn er, maar hoe kan ik ze nu dadelijk gereed hebben en aan Madonna sturen? Wanneer op éénen akker dooreengezaaid werden tarwe, gerst, erwten, boonen, haver en nog meer, hoe zou men dat alles op hetzelfde oogenblik kunnen oogsten en uitmeten?’ Maar Caterina bleef op haar stuk staan.

Bij het heerschen der pest, door welke hare steden viermaal geteisterd werden, verordende zij maatregelen, die nog in onzen tijd geprezen zouden worden. Zij liet de steden in kringen verdeelen, binnen welke de ziekenverpleging en het toezicht op den verkoop en de uitdeeling van levens- en geneesmiddelen aan bepaalde personen werd opgedragen. De aangetaste wijken werden afgesloten; lijders zonder onderkomen werden naar barakken buiten de stad vervoerd; de kleederen, het huisraad, zelfs sommige huizen van lijders

1) Naar den kornalijnsteen, die in vele zegelringen gevat was.

werden verbrand, tegen schadeloosstelling aan wie het noodig hadden. De regentes liet artsen, geestelijken, lijkbezorgers en doodgravers van elders komen, tegen hooge belooning, maar onder het strenge beding dat zij, hoe dreigend ook het gevaar, hunne diensten nimmer zouden weigeren. Volksophoopingen, jaar- en weekmarkten, ook bedevaarten, werden verboden. In de schaarste, die de pestilentie op den voet volgde, werd naar de begrippen van den tijd voorzien door het vaststellen van eenen maximumprijs, door verbod van uitvoer en opschuring, door uitdeeling aan behoeftigen. De straffe hand der regentes is waarborg dat zulke bepalingen in haar gebied geen doode letter bleven.

Het getuigenis der tijdgenooten stelt het boven twijfel dat de ramp binnen Forli en Imola, dank zij de genomen voorzorgen, nimmer zulk eenen omvang bereikt heeft als in andere steden, waar de angst alle maatschappelijke banden verscheurde, waar heele wijken uitstierven, waar de verpeste lucht, door het onbegraven blijven van lijken en het nalaten van ontsmetting, niet tot zuiverheid komen kon.

In het oefenen der rechtspleging was de regentes onverbiddelijk, maar wilde zij, wanneer niet, bij uitzondering, hare hartstochten in het spel kwamen, strikte rechtvaardigheid. Zij heeft, zegt een tijdgenoot, nooit den arme of den zwakke laten achterstaan bij den rijkaard of den machtige. Van veilheid was zij vrij; bij het bloedgierigst koelen harer wraak weigerde zij volstandig zich met het goed der veroordeelden te verrijken. ‘Geef het den armen’, schreef zij; ‘het is mij daar niet om te doen; voor mij en de mijnen zal God zorgen.’ Den bisschop van Imola, die haar welmeenen over eene strafzaak gevraagd heeft, antwoordt zij: ‘Eerwaarde Vader in Christus, ik herhaal wat ik u gezegd heb, dat gij zonder aanzien des persoons moet straffen wie het verdient: *nam pestilente flagellato, stultus sapientior fiet*[1]. Maar ik vermaan u al uwe oordeelen rijpelijk te overwegen, opdat niemand kunne zeggen dat gij in drift te werk gaat. Indien op deze wijze het aan ieder duidelijk is dat gij slechts gerechtigheid wilt, zal van mijnen kant niet het geringste in den weg gelegd worden aan hetgeen gij goed zult vinden te doen.’

1) ‘dewijl wanneer de booze gekastijd wordt, de dwaze leeren zal verstandig te zijn.’

Zij blijft niet in gebreke, wanneer het te pas komt, voor hare onderdanen in de bres te springen. Den hertog van Ferrara, op wiens gebied een der haren verslagen is, doet zij weten: ‘Het is onder goede buren alleronbehoorlijkst en schandelijk, dat voor eene wagenvracht hout eenen mensch het leven ontnomen wordt, hetgeen niet zou mogen gebeuren voor duizendmaal zooveel. Indien Uwe Doorluchtigheid daarin niet voorzien mocht, zou ik ook den mijnen voortaan vrijheid moeten laten, want allen zijn burgers van de Romagna en het recht van den een is niet minder dan dat van den ander.’ En over een gewezen soldaat van haar, die onder eene zware beschuldiging te Ferrara gevangen zit: ‘Indien hij schuldig bevonden wordt, ben ik het niet die om barmhartigheid voor hem pleiten zal; maar indien hij de daad niet bedreven heeft, verzoek ik Uwe Doorluchtigheid zeer dringend, hem in de gelegenheid te stellen zijne onschuld te doen blijken.’

Zij heeft, onverschillig of zij tegen machtigen of zwakken spreekt, eene manier om de dingen bij hun naam te noemen die met den kanselarijstijl spot en die in het algemeen afsteekt tegen de dikwijls in het *précieuse* overgaande spitsvondigheid van den renaissance-stijl. Ook als zij over zichzelve spreekt, verloochent zij hare ruwe waarheidsliefde niet. De hertog van Milaan, haar oom Lodovico, heeft haar onderhouden over eenen aanslag op het leven van een zekeren Giambattista Brocco, haren vijand, die onder bescherming van Bentivoglio te Bologna eene schuilplaats gevonden heeft: ‘Ik wil er geen doekjes om winden’, antwoordt Caterina. ‘Het is waar, dat eenige vrienden van mij te Bologna mij hebben aangeboden, gezegden Giambattista in mijne handen over te leveren of te dooden. Zwaar beleedigd als ik door hem ben, heb ik dit niet afgeslagen, hetgeen ik erken dat niet goed van mij is. Maar wie zich hierover niet verwonderen moest, dat is Bentivoglio, want die moest bedenken dat ik een mensch ben van gelijke bewegingen als hij, en dat een ieder zijn eigen grieven voelt. Er is ook niets ongewoons in, als hij bemerkt dat ik nog niet dood ben. Ik twijfel niet, of wanneer Uwe Excellentie hem eens aan zijne ooren trok,[1] hij wel zou afleeren zich met mij of mijne zaken te bemoeien.’

1) *Quando da la Er. V. li sia a alquanto tirato le aurechie*.

Voor zooverre staats- en oorlogszaken, of hare hartsgeheimen, haar niet in beslag nemen, vindt zij afleiding in allerlei bezigheid. Zij verzorgt huis en hof, tuiniert, heereboert, is bedreven in alle vrouwelijke handwerken. Er is een briefje van een neef te Blois, die haar bedankt voor zeven, met haar eigen hand genaaide, keurige fransche hemden: *camise franziese belisime* (*sic.*) In haar park te Forli kweekt zij alle soorten van boomen en planten en houdt zij eene paardenen hondenfokkerij. Op de grens van haar gebied, naar den kant van Imola, stond eene burcht met eene groote boerderij er vlak bij, waarvan de sprook ging dat het groote aantal arbeiders en herders dienen moest om de bezetting der vesting talrijker te doen zijn dan de buren konden vermoeden. Hoe uitgestrekt dit landbouwbedrijf was, leeren wij uit haar verzoek aan den hertog van Milaan, om honderd lombardijschen melkkoeien te gelijk, voor hare hoeve bestemd, doortocht te verleenen.

Eene van de belangrijkste bijlagen van Pasolini's boek is wel het zestien jaren na Caterina's dood, door een vertrouwd officier van haar zoon, naar haar handschrift gekopieerde receptenboek, dat 176 bladzijden van het IIIe deel inneemt en daar voor het eerst in zijn geheel gedrukt wordt.[1)] Het zou waarschijnlijk eene studie van eenen man van het vak loonen. Hier kan, om allerlei redenen, de inhoud zelfs niet volledig opgesomd worden.

Het grootste gedeelte bestaat uit schoonheidsmiddelen: *acque a far bella*. Hoe Caterina hare huid ‘aan ivoor gelijk’ en hare handen zacht hield. Kleursels voor het haar, tandpoeders en tandwaters, blanketsel, middelen tegen zomersproeten en zonnebrand. Voor de welgevormdheid van haren boezem droegen de dames der renaissance groote zorg: daarom een aantal recepten ‘*ad faciendas mamillas parvas*.’

Wij zijn hier op een terrein waar wij niet ver kunnen doordringen. Er zijn veel recepten geheel of gedeeltelijk in cijferschrift, waarvoor echter de sleutel voorhanden is. Dit betreft ook de opgaven voor het mengen van vergiften, waar

1) Experimenti de la Exma S^{a} Caterina da Furlj, Matre de lo Inllux^{mo} Sr Giovanni de'Medici, copiati dagli autografi di lei, dal conte Lucantonio Cuppano, colonnello ai servigi militare di esso Giovanni de'Medici detto dalle bande nere.

geen tijd- en landgenoot der Borgia geheel vreemd aan was. Er zijn ontsmettings- en zuiveringsmiddelen voor pest en andere ziekten. Een recept bevat het middel om ‘iemand te doen inslapen, zóór dat het mogelijk zal zijn eene operatie op hem uittevoeren zonder dat hij er iets van merkt.’ Hoe vergroot- en brilleglazen geslepen worden; hoe men perkamentschrift onleesbaar maakt; hoe men gevoelige inkt bereidt om zich bij den lezer, of de lezeres, bemind te maken. Van Cosimo de'Medici wordt een middel meegedeeld om goudstukken zwaarder te maken, ‘zonder zich het geweten te bezwaren.’ Men verneemt hoe zilver de kleur van goud krijgt en door welke andere kunsten geld vervalscht wordt; dingen die de heer van Forli en Imola wist, niettegenstaande de paus, in de bul waarbij hem het recht van muntslag toegekend werd, hem uitdrukkelijk verboden had aan zulke praktijken te doen. Uitingen van bij- en wondergeloof ontbreken niet: het dragen van koraal (*coralla*) is heilzaam voor het hart (*core*); een middel, *finocchio* genaamd, maakt het gezicht scherp; een magneet verwijdert tweedracht tusschen man en vrouw. Er worden heilzame werkingen toegeschreven aan vreemdsoortige stoffen en mengsels, waar men tegenwoordig om lacht of van walgt. Misschien zal er ook eens een tijd komen, waarin over onze staal-preparaten, of over onze bad-, water-, mest-, modder-, lucht-, wrijf-, knijp- en andere kuren schouders zullen worden opgehaald.

Al het hier medegedeelde tijdverdrijf van Caterina wordt door brieven van, of namens, haar gestaafd. Tusschen de drukke toebereidselen voor haar laatsten oorlog vindt zij tijd om een harer zaakwaarnemers optedragen, haar onverwijld zekere bokalen, glazen en destilleerkolven te doen toekomen, die zij voor hare schei- en artsenijmengkundige proeven van noode heeft. Haar onverzadelijke geestkracht verlangt bevrediging naar alle kanten.

* * *

‘Van haar hoogsten torentrans, waar zij hare blikken liet gaan over hare stad, over het kamp der belegeraars en over de in de schemering opdoemende velden, zag Caterina den eersten dag der zestiende eeuw aanbreken.’

Dit is het glanspunt van haar leven; het wapenfeit dat haar tot heldin gestempeld heeft; maar juist hier zijn de berichten over het persoonlijk aandeel, dat zij aan de gebeurtenissen genomen heeft, schaarsch. De kroniekschrijvers waren buiten de wallen; de dichter Marullo, die op de muren meestreed, heeft wel een vers tot hare eer gemaakt, maar geen dagboek van het beleg gehouden. Wij zijn genoodzaakt ons aan het algemeene te houden, voorzooverre het niet door rhetorische versieringen is opgesmukt.

Het onweder had lang gedreigd; nu was het gekomen. Sedert Augustus 1492 droeg Alexander Borgia de driedubbele kroon en voor zijn ‘neef,’ den vreeselijken Cesar, moest in Midden-Italië een staat gesticht worden. De eerste jaren gingen, als vroeger, met kuipen en onruststoken heen, maar Caterina wist, door met vaste hand de teugels van het inwendig bestuur en het diplomatiek beleid te voeren, zich tusschen hare vijanden in evenwicht te houden. In 1498 bood eindelijk de troonsbeklimming van Lodewijk XII den paus gelegenheid tot een bondgenootschap, waar alles voor zou moeten zwichten. De Fransche koning maakte, als nazaat van Valentine Visconti, op het hertogdom Milaan en als erfgenaam der rechten van het huis Anjou, op de kroon van Napels aanspraak. Wilde hij de Romagna ten onder brengen en aan Borgia laten, dan zou de paus hem in Milaan hulp bieden en in het Zuiden eene omwenteling gemakkelijk maken. Venetië was op de hand der Franschen; Florence, altijd met Pisa in oorlog, door bedreigingen onschadelijk te maken.

De hertog van Milaan vlood, door de zijnen verraden, naar Duitschland. De heerschers in de Romagna, de heeren van Rimini, Pesaro, Faënza, zochten een goed heenkomen of zich met den vijand te verstaan. De regentes van Forli en Imola alleen hield stand, maar deze goedversterkte steden vielen haar af. De burgers, na zich uitgeput te hebben in betuigingen van trouw, zoolang de komst van den overmachtigen veroveraar nog niet zeker scheen, openden hunne poorten wagenwijd zoodra hij naderde. De citadel van Imola werd, na eene dappere verdediging, tot eene eervolle capitulatie gedwongen. Aan de oudsten van Forli, die haar met een grooten omhaal van woorden weten lieten dat de nood der

tijden hun verbood eene hopelooze verdediging te ondernemen, zond Caterina de boodschap dat zij niemand beletten kon, liever in een verloren land te leven dan, des noods, te sterven voor een dat aangevallen werd, maar dat zijzelve hare laatste sterkte verdedigen zou tot het uiterste.

Veel baatte den burgers hunne flauwhartigheid niet. Cesar Borgia trok met de Fransche legerscharen, onder bevel van Yves d'Allègre en Antoine Bissey, de stad binnen. Welk een samenraapsel was zoo'n leger! Naar Forli kwamen: ‘8000 Duitschers, Zwitsers en Franschen, 2000 Spanjaarden en Gasconjers, 2000 knechten, monniken, priesters en lichtekooien, en nog 2000 *altra canaglia*,’ - wat voor ‘kanalje’ men daaronder te verstaan hebbe. Zij zouden in de stad niet veel erger huis gehouden kunnen hebben indien zij haar stormenderhand genomen hadden. Zij trapten de deuren der huizen in, maakten het er zich gemakkelijk, mishandelden de bewoners en deden met vrouwen en meisjes naar hun goeddunken. Zij haalden de winkels ledig, vergastten zich aan wat eet- en drinkbaar was, namen geld en kostbaarheden uit kasten en laden, verkwanselden hunnen buit op de markt. Het beeld van den heiligen Mercurialis wierpen zij van het altaar, omdat het ter herinnering aan eene lang geleden op Franschen behaalde overwinning daar stond. Zij beukten de muren van een nonnenklooster stuk en joegen de bewoonsters gillend de straat op. De meeste inwoners zochten hun heil in de vlucht. Toen de kroniekschrijver Bernardi na eenige dagen in de kerk kwam, vond hij er slechts vier monniken om de mis te zingen en niet één burger, maar alleen Fransche soldaten, die zich trouwe kerkgangers toonden.

Cesar deed wat hij kon om aan deze buitensporigheden een einde te maken, want ook hij wilde, als vroeger Riario, zich bij zijne nieuwe onderdanen bemind maken; maar hij had geen macht over zijne bondgenooten, die hem zijne afhankelijkheid terdege voelen lieten. Door feestgelagen en premiën moest hij hen in eene goede luim houden: eene slemppartij op Nieuwjaarsdag, eene andere op Driekoningen; weddenschappen over den dag waarop eene versterking genomen worden of de vesting vallen zou; zóóveel voor het schieten eener bres, zóóveel voor het slaan eener brug, zóóveel voor het planten eener vlag, honderdduizend dukaten

voor het gevangennemen der regentes. Desniettemin wilde de oorlog onder de belegeraars niet populair worden. De Fransche officieren hebben in dit verhaal de mooie rol; zij verachtten Borgia, maar hadden voor de dappere burchtvrouw eene vereering, waarvan in eene kroniek van dien tijd, van Jean d'Auton, deze weerklank vernomen wordt:

> Entre les perilleux dangiers de tant durs assaulx, dame Katherine Sforce, comme une preuse Thamaris, vigoureusement se maintenoit et, aux plus desvoyez ennuys de sa perverse fortune, d'une joyeuse chère couvrant le dueil de son infélicité, donnoit à ses gens cueur et hardement par audacieux langage. Et voyant les François par force gaigner le chasteau, de riens ne se mist en effroy; mais avecques les siens, contre ses ennemys, jusques à ce que povoir desfaillist à la volunté, tinst illecques le fort. . et elle, soubs corps feminin, montra cueur virille et vertueulx; car oneques, pour nul dangier, tant luy fust il proche, ne mist en arrière la marche.

De sterkte was in goeden staat van tegenweer, welvoorzien van levensmiddelen, krijgsbehoeften en geschut; met eene bezetting waarvan de sterkte-opgaven afwisselen tusschen zevenhonderd en tweeduizend man; gehard volk, maar onder wie, in de enge ruimte, orde en eendracht veel te wenschen overlieten. Duidelijker dan Pasolini, geeft Borgia's levenbeschrijver, Ch. Yriarte, van de inrichting der vesting een denkbeeld.[1)]

Alle burchten in de Romagna waren naar hetzelfde plan gebouwd. Een zware, vierkante toren, *Maschio*, verhief zich op het minst genaakbare punt en was alleen over eene ophaalbrug te naderen. Daarbuiten lagen de wapenplaatsen, kazernes, magazijnen en waterputten. Het geheel was omgeven door een dikken, niet bijzonder hoogen muur met borstwering, kanteelen en schietgaten, en door eene diepe gracht, weder door brug en poort van de omgeving gescheiden. De *Maschio*, waar de opperbevelhebber, in dit geval Caterina, verblijf hield, vormde dus eene sterkte op zichzelve, die nog verdedigd kon worden nadat er bres geschoten was in den muur en het puin de buitengracht gedeeltelijk vulde. Want

1) *Cesar Borgia*, Parijs 1889, Decl I, bl. 195.

binnen dien kring vond de belegeraar weinig gelegenheid om geschut te planten en de toren kon langen tijd eenen storm trotseeren. Er valt dan ook niet aan te twijfelen, of indien Caterina's strijdgenooten tot het einde toe den onwankelbaren moed bezeten hadden die haar bezielde, zou haar laatste toevluchtsoord niet dan door uithongering te nemen zijn geweest.

Haar hardnekkige tegenstand kwam Borgia zeer ongelegen. De belegeraars hadden van het vuur der vesting veel te lijden; de bevolking was vijandig gezind; meer dan eens moest de galg aan boeren en burgers het nemen van weerwraak op de plunderzieke soldaten afleeren. Ook waren de kansen op ontzet niet uitgesloten. Op Venetië kon men nimmer staat maken; eene landing der Turken op de kust behoorde altijd tot de mogelijkheden; keizer Maximiliaan, die met eene half-zuster van Caterina getrouwd was, kon zich opmaken om aan de veroveringen van Lodewijk XII in Italië paal en perk te stellen. In al die gevallen kon aan Borgia de vrucht van zijn bondgenootschap ontgaan. Dit is het wat aan Caterina's verdediging het karakter ontneemt van een doelloos verzet tegen overmacht, dat zij, al was de mogelijkheid van ontzet uit Milaan nu afgesneden, nog goede redenen had om te gelooven dat hare standvastigheid door geluk bekroond kon worden.

Tevergeefs beproefde Cesar met haar te onderhandelen. Meer dan eens hoorde men hem, vóór de valbrug van het paard gestegen, de witgepluimde barret in de hand, met vleiende woorden de stugge burchtvrouw bezweren toch op zijne beloften te vertrouwen. Wat er aan weerszijden gezegd is, hebben de berichtgevers rhetorisch omgezet, maar de uitslag is bekend: twintig dagen lang, van vóór Kerstmis tot den 12^{en} Januari 1500, heeft Caterina tegenstand geboden en alleen voor geweld is zij bezweken. Op den laatsten dag lag de muur in gruizel en bedekten honderden lijken de puinhoopen. Zij had last gegeven den brand in het kruit te steken, maar den ontvanger van dit bevel ontzonk de moed. Takkebossen aan den voet van haar toren hadden vlam gevat; de dikke rook, naar binnen slaand, maakte het verder vechten onmogelijk; het vuur der verdedigers was reeds tot zwijgen gebracht; in de verwarring drong toen eene bende aanvallers

de poort binnen. Haar aanvoerder legde zijne hand op den schouder der regentes, terwijl zij nog aan 't parlementeeren was met Borgia, die buiten stond. Terstond verklaard zij zich over te geven, niet aan haar verraderlijken landgenoot, maar aan den koning van Frankrijk. Deze tegenwoordigheid van geest zou haar later uit de klauwen van haar bloedgierigen vervolger verlossen.

Toen zij in den donkeren winteravond, tusschen gewonden en stervenden door, over puin, takkebossen en schuiten door d'Allègre en Borgia naar buiten geholpen werd, ontvielen haar deze woorden: ‘Wie mij ter harte gaan, zijn niet deze dooden, maar die de nederlaag overleven.’ Zij zou onder deze laatsten niet geweest zijn, indien allen, als zij, den dood veracht hadden.

* * *

De behandeling, die Borgia zijne gevangene deed ondergaan, was zijner waardig, dat is: schandelijk. Zij wordt eenigszins verklaard, doch niet verontschuldigd, door de teleurstelling van den overwinnaar toen hij, na alle schuilhoeken der vesting doorzocht te hebben, ontdekte dat Caterina hare kinderen, de erven van Riario's heerlijke rechten, bij tijds naar eene veilige plaats in het Florentijnsche had doen vertrekken. Nu was het dus den nieuwen heer onmogelijk zijnen voorganger eene akte van afstand te doen onderteekenen, of indien deze daartoe niet te bewegen was, hem en zijne broeders op andere wijze voor altijd buiten staat te stellen hunne rechten te doen gelden. Want Cesar was tot elke daad van geweld geneigd, maar hechtte aan ‘vormen’. De geest van den tijd en het land bracht dat mede. *Auch was Geschriebnes forderst du, Pedant!* zou men geneigd zijn, als Faust den duivel, hem en andere despoten, diplomaten en kanselarijen der renaissance toe te voegen, zoo dikwijls men ontwaart dat zij, onder een vernis van schoone uiterlijkheid of correcte formaliteit, hunne schurkerijen en gruwelen glad zoeken te strijken.

De begeerte om de ondervonden teleurstelling op Caterina te wreken; de bezorgdheid dat zij, op vrije voeten blijvende, weer nieuwe listen zou verzinnen; de noodzakelijkheid om haar er toe te brengen, uit naam der minderjarigen, zelve van het leenrecht afstand te doen, werden van nu af Borgia's drijfveren.

Volgens het Fransche oorlogsrecht kon eene vrouw niet krijgsgevangen gemaakt worden. De Zwitsersche hopman, die de hand op de regentes gelegd had, maakte echter aanspraak op de door Borgia uitgeloofde premie en wie het losgeld betaalde, kreeg, naar erkend gebruik, recht op den persoon van eengevangene. Over deze punten ontstond, in de eerste dagen na de capitulatie, onder de overwinnaars hooggaande oneenigheid, die op het oogenblik dat men aan weerskanten reeds naar de wapens greep, door monseigneur d'Allègre met moeite bijgelegd werd. Er werd overeengekomen dat Borgia den losprijs betalen en Caterina in zijne macht houden zou, niet als gevangene, maar in naam van den paus '*in deposito*'. Voor hare onschendbaarheid stelde d'Allègre in persoon zich borg. Toen men het hierover eens geworden was, haastte ieder zich naar zijn hoofdkwartier terug. Niet zonder reden kon Machiavelli later schrijven, dat de Madonna van Forli door de Franschen en Zwitsers aan Borgia 'verkocht' was.

Hij hield haar onder smadelijke bejegening, waarbij mishandeling zelfs niet uitgesloten was, in zijn hoofdkwartier tot de veldtocht afgeloopen was en hij den 26^{en} Februari zijnen intocht als overwinnaar in Rome hield. Volgens sommige berichten zou Caterina bij die gelegenheid, aan eene gouden keten geboeid, in zijn gevolg gereden hebben; maar wie het schouwspel kunnen hebben bijgewoond, vermelden daarvan niets. Zeker is het dat paus Alexander, die de gravin Riario in de eerste jaren van haar huwelijk te Rome gekend en haar oudsten zoon ten doop gehouden had, haar hoffelijk ontving. Het paleis Belvedere werd haar tot woning aangewezen, met eene 'eerewacht' van twintig man.

Er werden nu langdurige onderhandelingen begonnen, over welke het niet mogelijk is met juistheid te berichten. De zonen van Caterina, in wie geen soldatenhart stak, waren bereid zich met hooge kerkelijke waardigheden en een goed inkomen uit de pauselijke kas te laten afkoopen, maar de paus was tot zulke dure vredesvoorwaarden niet dadelijk bereid. De regentes weigerde alle medewerking.

In Mei werd zij betrapt op een plan om te ontvluchten. Toen vonden hare vijanden het oogenblik gekomen om de kosten harer gijzeling uit te sparen en haar in een der kerkers van de Engelsburcht op te sluiten. De koning van

Frankrijk, meenden zij, zou aan de capitulatie van Forli niet meer denken; de keizer van Duitschland zich het lot zijner schoonzuster niet aantrekken. Dorst men ook niet haar op de pijnbank uit te strekken, noch haar uit den weg te ruimen door een der middelen, waar de verborgenheden van S. Angelo het geheim van bewaarden; licht was men in staat haar uit te putten tot zij toegaf. Gelukte dat niet, dan was zij voor haar leven aan het gezicht der menschen onttrokken.

Er werd eene strafrechtelijke vervolging tegen haar ingesteld wegens eene poging om den paus te vergiftigen. Werkelijkheid en verzinsel schijnen in dit verhaal elkaar de hand te reiken. In November van het vorige jaar, toen de oorlog tegen Caterina nog beginnen moest, waren twee mannen uit Forli te Rome aangehouden, die den paus een smeekschrift ter hand wilden stellen. Het was, zoo heette het, van Caterina afkomstig en had op de borst van eenen pestlijder gelegen, zoodat de dood bijna onmiddellijk op het lezen volgen moest. Zoo fel was het venijn, dat de boodschappers het moordwerktuig in eenen pot, met rood lijnwaad omwikkeld, met zich voerden. Het leven was hun destijds gelaten, teneinde hen later als getuigen te kunnen doen optreden, maar onverklaarbaar was het dat eerst thans, nu het verzet der gravin Riario tot uiterste maatregelen scheen te nopen, daartoe werd overgegaan. Het staat echter vast dat er in de kerken van Rome voor het mislukken van den moord-aanslag gedankt is geworden en dat alle gezanten daarover aan hunne hoven bericht hebben.

Caterina loochende standvastig alle schuld. Zóóveel belang stelde de paus in de zaak, dat hij de aangeklaagde en de getuigen in zijne tegenwoordigheid brengen liet en zelf het verhoor leidde. Maar in plaats dat de beschuldigde tot eene berouwvolle bekentenis kwam, overstelpte zij den paus en Borgia met zulk eenen stortvloed van verwijten en smaadredenen, dat zij niet wisten hoe spoedig zij aan het verhoor een einde zouden maken. Dit verhaal heeft niets onwaarschijnlijks, wanneer wij ons herinneren dat de kroniekschrijver Bernardi reeds uit den tijd, toen de regentes nog in macht en waardigheid gezeten was, berichtte dat zij, in gewone omstandigheden spaarzaam met woorden, wanneer hare drift gaande

gemaakt werd, door de radheid en hevigheid harer tong alle welbespraakte vrouwen beschaamd maakte.

Zij werd in hare gevangenis teruggebracht en hier volgde op de opwinding de terugslag. Reeds begonnen de Romeinsche koortsen haar sterk lichaam aan te tasten. In de enge opsluiting en de lange eenzaamheid plaagden haar kwellende vizioenen. Het waren hare hartelooze zonen, die aan niets dachten dan aan titels en geld en die, vooruitloopende op hunne geestelijke roeping, hunne moeder troostten met de zalvende vermaning dat indien zij leed, het was als boete voor hare zonden. Het was haar jongste kind, de vrucht harer laatste liefde, dat te Florence, onder de dubbelzinnige hoede der oudere leden van het huis Medici, ternauwernood zijn leven zeker was. Het waren de vijanden die zij overwonnen, de slachtoffers die zij gemaakt had, de onschuldigen wier schimmen, wraak roepende, haar aanklaagden. Berichten over den ondergang van haar geslacht bereikten haar; Lodovico Sforza, haar oom, was na eene vruchtelooze poging om Milaan te heroveren, naar Frankrijk in krijgsgevangenschap gevoerd, haar jonge neef, de troonsopvolger, was tot den geestelijken stand gedwongen. Zij had glans en macht bezeten; nu leed zij smaad en ontbering, met geen ander vooruitzicht dan dat haar leven wegkwijnen, of door geweld een einde nemen zou. Eenen van de jongste geschiedschrijvers van het huis Borgia, Ferdinand Gregorovius, roept Caterina Sforza in hare vernedering de groote treurspelfiguren van Shakespeare voor den geest.

Tot Juni van het jaar 1501 sleepte haar lijden zich voort; toen kwam monseigneur d'Allègre haar verlossen. Deze ruwe, maar eerlijke *troupier* was uit Frankrijk voor een nieuwen veldtocht naar Italie gezonden en had de gevangenschap vernomen waarin de burchtvrouw van Forli, in strijd met de capitulatie, gehouden werd. Hij had reeds door tusschenpersonen van zich doen hooren, maar te Viterbo gekomen, kon hij het niet langer houden. Hij kiest zich drie reisgezellen en rijdt, zonder ander geleide, spoorslags naar Rome, waar hij als eene bom in het Vaticaan komt vallen en met zijne kletterende sporen en rinkelende wapenrusting de hallen daveren doet. Hij schuift de langgejurkte hofprelaten op zij, stapt de pauselijke audiëntiezaal binnen en houdt eene korte *speech*, waar de heilige stoel van trilt.

‘Heilige Vader’, zegt hij, ‘de koning van Frankrijk, mijn meester, houdt geen vrouwen krijgsgevangen. Door de opsluiting van de gravin-weduwe Riario wordt 's konings wet geschonden en mijne eer gekrenkt, dewijl ik voor hare vrijheid borg sta. Indien deze gevangene niet zonder verwijl op vrije voeten gesteld wordt, zal het Fransche leger, dat te Viterbo ligt en over weinige dagen hier zal zijn, haar uit Uwe burcht S. Angelo komen halen, tot schande Uwer Heiligheid en tot nadeel der vriendschap, die tusschen Haar en mijnen koninklijken meester bestaat.’

Tegen deze soldaten-logica viel niet te redeneeren. Het was niet voor het eerst en zou de laatste maal niet zijn, dat de priester-diplomatie voor dwingende woorden uit Frankrijk het hoofd moest buigen. Cesar Borgia verzette zich zoo lang mogelijk; hij vreesde van het loslaten zijner geslepen vijandin weer kwade gevolgen voor zijne pas gestichte souvereiniteit. Maar hij moest zich schikken en kon niet anders gedaan krijgen dan dat Caterina vóór haar ontslag tot het teekenen der akte van afstand gedwongen werd. D'Allègre zelf raadde haar dit en de gravin had geen reden meer zich te verzetten. Hare zonen waren bereid alles prijs te geven wat hun gevraagd werd en zij was te schrander om zich verder machteloos te laten maken ter wille van aanspraken, die voor het oogenblik zonder beteekenis waren.

Zij vertoefde nog eenige dagen te Rome, waar zij dadelijk weder een brandpunt van belangstelling was voor de in de eeuwige stad vertoevende staatslieden en prelaten. Zij maakte zich echter gereed spoedig naar Florence te vertrekken, van welke stad zij na den dood van Giovanni de'Medici het burgerschap verkregen had. De paus, van den nood eene deugd makende, gaf ‘zijne beminde dochter in Christus’ eenen aanbevelingsbrief aan de magistraat mede. Aan Cesar zou het echter niet liggen indien zij het doel harer reis bereikte. Hij stelde eene hinderlaag om haar onder weg te overvallen, maar ook ditmaal was zij hem te slim. Zij stuurde haar gevolg den landweg op, liet zichzelve in eene visschersschuit den Tiber afzakken en voer, over zee, naar Livorno. Op den weg naar Florence kwamen hare zonen haar te gemoet en den 25^{en} Juli 1501 haalde het bestuur der stad de gewezen bondgenoote der republiek met zulk eene staatsie in, dat men

er zich te Rome het harnas over aantrok. Cesar Borgia liet zich uit: indien hij dit had kunnen voorzien, zou hij wel gezorgd hebben dat zij S. Angelo nimmer verlaten had. Hij had weer eenen grooten mond - achter monseigneur d'Allègre's rug.

* * *

Met Caterina's intocht te Florence eindigt haar openbaar leven. Aan het huis Riario was overkomen hetgeen zij eenmaal het ergste genoemd had wat vorsten ervaren kunnen: terugzinken in den onderdanenstand. Hare oudste zonen troostten zich met kerkelijke waardigheden, Octaviano werd bisschop van Viterbo, Cesare aartshertog van Pisa. Wat er van de jongeren geworden is, wordt niet gemeld. Hare dochter Bianca trouwde eenen graaf San Secondo. Haar allerjongsten, den eenigen die haar heldenaard geërfd had, zou zij niet groot zien.

Haar vroegere levensbeschrijvers hebben het voorgesteld alsof zij hare laatste jaren aan alle wereldsche beslommeringen vreemd, in godsdienstige afzondering zou hebben gesleten. De nu aan het licht gebrachte stukken leeren anders. Waar is het, dat kerkelijke plichten en de zorg voor het heil harer ziel eene groote plaats in haar leven innamen; maar daarnevens hield zij met onverzwakte geestkracht zich met den loop der zaken in haar verloren gebied bezig. Verlangde men haar als gebiedster terug, zij stond gereed; gaf men haren zoon de voorkeur, zij zou hem met raad en voorlichting ter zijde staan; voor beide gevallen hield zij den moed hunner aanhangers levendig. Zij schreef naar links en rechts; aan haren zwager, den Duitschen keizer, aan de Tienmannen te Venetie, aan hare vrienden te Rome; overal bondgenooten opsporende en voorspraak vragende. De dood van paus Alexander VI, den 18^{en} Augustus 1503, gaf haren ijver een nieuwen prikkel. Maar het was al te vergeefs: de gebeurtenissen werden beheerscht door drijfveren, op welke hare pogingen geen invloed hadden.

Zij hield te Florence verblijf in de oude woning der Medici, twee huizen van hun later paleis, de tegenwoordige Prefectuur, in de Via Cavour, of in hunne villa di Castello, thans Casa Reale. Dat zij eene soort van vorstelijken staat bleef

voeren, blijkt uit eenen brief, waarin zij klaagt dat zij ‘vieren-twintig monden, vijf paarden en drie muildieren’ tot haar last, maar aan liunengoed en tafelgerij, gezwegen nog van geld, gebrek heeft. Over de orde en de betamelijkheid harer huishouding waakte zij met dezelfde vaste hand, die vroeger hare steden bestuurd had. Er is een vermakelijke brief van een der monniken, die zij als schrijvers, boodschappers en zaakwaarnemers steeds om zich heen had, waarin verteld wordt dat Madonna het oog er op hield dat niemand in haar huis meer of minder tot zich nam dan hem toekwam; dat niemand van kamer of slaapplaats verwisselen mocht zonder hare voorkennis, en dat allen moesten zorgen op een betamelijk uur thuis te zijn, dewijl Madonna niet verkoos dat de straatdeur tot in den nacht voor den gaanden of komenden man openbleef.

Met hare zonen was het een aanhoudend kibbelen over geldzaken, maar aan welke zijde de inhaligheid was, vernemen wij uit deze woorden van Octaviano's zaakgelastigde: ‘Ware uwe moeder niet in persoon naar den Gonfaloniere - het hoofd van het stadsbestuur - gegaan, stellig had Uwe Edelheid geen penning gekregen. Gij gedraagt u niet goed tegenover haar en ik vrees zeer dat zij, indien God het niet verhoedt, uit wanhoop de dingen in 't honderd zal laten loopen, in welk geval Uwe Edelheid geheel tot armoede vervallen zal.’

Aan de opvoeding van haar jongsten zoon, den kleinen Giovanni, zich onverdeeld te wijden, werd haar belet. Haar zwager, Pierfrancesco di Lorenzo, betwistte haar de voogdijschap om de voorgewende reden dat Caterina, weerspannig aan de kerk verklaard en door den paus gevangen gezet, de bevoegdheid om voogdes te zijn voorgoed verloren had. De waarheid was dat Lorenzo het erfdeel van het kind voor een deel reeds had opgemaakt en voor het overige zich toeëigenen wilde. Caterina liet hem geen rust en bij rechterlijke uitspraak werd zij in het gelijk gesteld, maar zij had zooveel reden om het ergste voor den knaap te vreezen, dat zij hem in meisjeskleeren in een nonnenklooster onder de andere scholieren verstopte. Eerst toen Lorenzo acht maanden later, onder den druk der schande van het geruchtmakende proces, stierf, waagde Caterina het haar kind voorgoed bij zich te nemen.

Hem op te leiden voor vorst en veldheer werd van nu af haar levensdoel en de reeds in zijne prille jaren ontembare jongen liet zich alleen door zijne moeder eenigszins regeeren. Zij stelde zulke hooge eischen voor eenen gouverneur, dat haar zaakwaarnemer te Rome schreef: hij wanhoopte wel niet den geschikten man te vinden, maar hetgeen de gravin in kunde en karakter verlangde, was iets ver boven de middelmaat. Gemakkelijker werd haar het aanschaffen van speelgoed voor den kleine gemaakt. Zij verzocht een harer oude getrouwen haar eenen hit te bezorgen, waarop deze antwoordde: ‘Te vernemen dat Gij uw kleinen jongen weer bij u hebt, maakte mij zóó gelukkig dat ik geloof, indien mijn overleden vader op aarde teruggekomen was, ik zoo blijde niet geweest zou zijn. Al de officieren hier in het kamp waren er even verheugd over en de Signor Commissario heeft van blijdschap 's middags niet kunnen eten. Wat dat paardje voor Giovanni betreft, dat klein moet zijn en mooi, wij zullen bij ieder in het kamp gaan zoeken en wie er een heeft, zal zich gelukkig achten het tot uwe beschikking te mogen stellen. Ik twijfel niet of wij zullen iets naar uwe gading vinden.’

Dit was haar laatste zonnige tijd, doch hij duurde niet lang. In Mei 1509, na de vorige maand op den dood gelegen te hebben maar weer opgekomen te zijn, stortte zij opnieuw in en Maandag den 28^{en} stierf zij. In het verslag der lijkschouwing herkennen wij hare ziekte als pleuritis. Den dag vóór haar overlijden had zij haar testament gemaakt. De wijze waarop zij hare bezittingen onder de kinderen harer drie huwelijken - benevens twee onechte dochters van hare oudste zonen - verdeelde en voor alle leden van haar hofgezin zorg droeg, legt opnieuw getuigenis af van haar doorzicht en van haren kloeken zin voor rechtvaardigheid.

Haar dood maakte te Florence weinig gerucht. Zij werd, volgens haar verlangen, zonder praal begraven vóór het altaar in de kapel van een benediktijner nonnenklooster, waar haar kleinzoon, de groothertog Cosimo I, later een marmeren steen liet leggen met het opschrift: *Catherina Sfortia, medices comitissa et domina Imolae Forolivii*. De naam Riario, waar zij zoo manhaftig voor gestreden had, werd zelfs niet genoemd. In 1835, bij het verbouwen van het klooster tot eene gevangenis, werd het graf geruimd. Een schilder, Carlo Liverati,

denkende het stadsbestuur van Forli er genoegen mede te doen, zond het gebeente daarheen, maar de vroede mannen voelden er niets voor en twijfelden zelfs aan de echtheid. Daarover zijn jarenlang processen-verbaal en protokollen gewisseld, maar eindelijk is het geraamte te Florence zoek geraakt.

Caterina was zes- of zeven-en-veertig jaar oud geworden. Zij was beroemd om hare schoonheid en behield die tot in de laatste jaren van haar leven. Zij bezat de blankheid en de edele vormen waardoor de dochteren van Lombardije boven de bruine en magere Florentijnsche, de slanke gestalte, waardoor zij boven de tot plompheid neigende Romeinsche vrouwen uitmunten, en de sprekende oogen, die het erfdeel zijn van allen. Te Forli en Imola en in de historische portrettengalerijen te Florence zijn beeltenissen van haar bewaard gebleven, die van hare bekoorlijkheden getuigenis afleggen. Hoe men bij haar leven op een konterfeitsel van haar gesteld was, bewijst een verzoek van den staatssecretaris van Florence aan Machiavelli, om hem toch eene afbeelding van de regentes te bezorgen en voor het onbeschadigd overkomen buitengewone voorzorgen te nemen. Paus Alexander's eerste vraag, toen hij, na de gravin Riario ettelijke jaren uit het oog verloren te hebben, weder van haar hoorde, was: ‘Is zij nog zoo mooi?’

Van Forli en Imola gewaagt de algemeene geschiedenis verder niet. Zij werden, toen paus Julius II uit den roof van Cesar Borgia den kerkelijken staat stichtte[1)], daarin opgenomen en bleven daarvan deel uitmaken tot de gebeurtenissen van onzen tijd een einde maakten aan dezen staat, wien het aan eigen levenskracht ontbrak, doch die door de pauselijke diplomatie, nu eens leunende op de eene, dan weder op de andere mogendheid en steeds partij trekkende van aller oneenigheid, gedurende drie en eene halve eeuw in stand gehouden is.

Cesar Borgia kreeg, na in drie achtereenvolgende veldtochten de Romagna veroverd te hebben, van den paus de her-

1) Moritz Brosch, *Geschichte des Kirchenstaates*, Gotha 1880. Inleiding. ‘Julius II hat das von Cesar freventlich zusammengeraubte namens der Kirche in Beschlag genommen und daraun den Kirchenstaat gemacht.’

togelijke waardigheid, doch verloor, kort na zijns vaders dood, land en titel weer. Zijn luchtkasteel was niet hechter dan het kaartenhuis der Riari. Hetzij men de gedachten aan eene Italiaansche eenheid, die Machiavelli hem leent, beschouwt als uit diens eigen brein ontsproten, hetzij men ze aan Cesar zelf toekent; in het eene en in het andere geval konden het, in den tijd waarin zij gedacht werden, niets dan hersenschimmen zijn. Het was echter aan eenige verwarde breinen van onzen tijd voorbehouden, in het verachtelijk bestaan van dezen man iets groots te gaan zien. Hij heeft veel gedurfd tegen vrouwen en zwakken, en is een meester geweest in het treffen zijner vijanden in den rug. Eenig talent van regeeren, organiseeren en vooral intrigeeren behoeft hem niet ontzegd te worden: zijn beroep van autocraat en avonturier vorderde dat. Graaf Pasolini voegt, bij Cesar's andere ondeugden, nog het gemis van persoonlijken moed, doch staaft deze beschuldiging niet. Zijn uiteinde zou veeleer het tegendeel doen veronderstellen. Want veldheersgaven bezat hij niet. In Spanje, waarheen hij na zijne vernedering vluchtte, doorgrondde hij het karakter zijner vijanden zoo min als dat zijner eigen soldaten. Hij liet zich bij herhaling, als een recruut, verrassen en eindelijk in eene hinderlaag lokken. Daardoor viel hem het onverdiende voorrecht te beurt, eenen eerlijken dood te sterven.

H.L.F. PISUISSE.

Eierleggende zoogdieren.

R. Semon. Im Australischen Busch und an den Küsten des Korallenmeeres. Leipzig, W. Engelmann. 1896.

Was het wonder dat twee kleine eierschalen, die lange jaren in het stedelijk Museum van een Engelsche provinciestad bewaard werden en wier bijschrift aangaf dat zij door harige viervoetige zoogdieren in Australië gelegd waren, door vele bezoekers met een ongeloovigen glimlach, door menig deskundige met schouderophalen werden voorbijgegaan?

Toch waren er sommigen die de geruchten over het bestaan van eierleggende zoogdieren gaarne aan de werkelijkheid zouden getoetst zien en die bereid waren de zoogenaamde verdichtsels der zwarte inboorlingen van zekere gedeelten van het Australische continent vertrouwen te schenken, wetende dat deze zoo laag ontwikkelde, deels nog menschenetende volksstammen als jagers, als besluipers van wild en als scherpziende speurders nauwelijks hun gelijken hebben.

Zoo werd dus een vijftiental jaren geleden een jong Engelsch naturalist van veel hoop en verwachting, Caldwell genaamd, met geldelijke hulp van de Royal Society te Londen en van zekere voor wetenschappelijk onderzoek bestemde fondsen naar Queensland gezonden om deze zoogdieren in hun natuurstaat te bestudeeren en omtrent hunne voortplanting definitieve gegevens aan het licht te brengen. En evenals in 1894 de jaarvergadering der British Association te Oxford verrast en vermaard werd door de eerste mededeeling omtrent de ontdekking van het Argon, evenzeer was tien jaren te voren de vergadering van diezelfde vereeniging te Montreal opgeschrikt geworden door een telegram uit Au-

stralië, waarin Caldwell in weinige woorden de mededeeling had samengedrongen dat de bedoelde zoogdieren waarlijk eieren legden en dat die eieren zich ontwikkelden op de wijze van vogeleieren.

Zijn terugkeer naar Europa met het bewijsmateriaal werd met spanning verbeid, te meer omdat hij er buitendien in geslaagd was ook van een hoogst merkwaardige vischsoort, een levend fossiel, zooals zij wel genoemd was geworden, Ceratodus, een reeks ontwikkelingsstadiën bijeen te brengen, die velerlei gewichtige vraagpunten zouden kunnen helpen oplossen.

Nadat Caldwell in Europa was wedergekeerd heeft hij een korte met enkele platen toegelichte mededeeling omtrent zijne vondsten gepubliceerd, waardoor het hoofdpunt buiten twijfel gesteld werd, maar eene nadere beschrijving van de door hem verkregen uitkomsten, eene uitvoerige uiteenzetting van zijne toch zoo gewichtige waarnemingen, heeft nooit het licht gezien. Zelfs heeft hij omtrent Ceratodus een volkomen stilzwijgen bewaard, zoodat het door hem geconserveerde materiaal wel aan sommige vrienden en vakgenooten vertoond, maar nooit wetenschappelijk bewerkt werd.

Was dit onverklaarbare mutisme van iemand, die toch het doel waarvoor zijn onderzoekingstocht ondernomen was geworden gegrepen had, reeds op zichzelf te bejammeren, het had bovendien nog deze bedroevende nawerking, dat het zoo belangrijke onderwerp voor een reeks van jaren vernageld bleef. Andere onderzoekers wilden zich niet op het terrein begeven, altijd in afwachting dat de ontdekker met zijne meer uitvoerige verhandelingen eindelijk gereed zou komen, en huiverig om onder de verdenking te geraken hem het gras voor de voeten te willen wegmaaien.

Toen echter een aantal jaren was voorbijgegaan en dat gras reeds lang gehooid en tot een wetenschappelijken zuivel had kunnen verwerkt zijn, besloot een bekend Duitsch dierkundige, Prof. Semon, gesteund door een verlichten Mecenas, Dr. Paul von Ritter, een reis naar datzelfde gebied te ondernemen met het gelijknamige doel om de voortplanting van de Ornithodelphia (Echidna en Ornithorhynchus) en van Ceratodus in hun vaderland te bestudeeren, waaraan zich een nader onderzoek omtrent de ontwikkelingsgeschiedenis der Buideldieren zou kunnen aansluiten.

Deze reis is in de jaren 1891-93 tot stand gekomen. Vele afleveringen van een groot kwarto-werk over de wetenschappelijke uitkomsten, die van hooge beteekenis zijn, hebben reeds het licht gezien en nu onlangs verscheen eene reisbeschrijving onder boven aangehaalden titel, die zeer de aandacht verdiend. Semon's reisverhaal is niet alleen boeiend èn door inhoud èn door vorm, maar hij verstaat zooals weinigen de kunst om zijn lezer met zich te voeren, om hem te verplaatsen in de zoo uitermate plastisch beschreven vreemde en nieuwe omgeving waarin hij zich zelf gedurende zijn reis bevonden heeft. Aangezien de reis hem van Australië naar Nieuw-Guinea en van daar in onzen Indischen Archipel naar de Molukken en ook naar Java gebracht heeft en hij allerwege het open oog heeft kunnen meevoeren, dat nu door zijn welversneden pen op zoo kunstvaardige wijze tot het onze gemaakt wordt, zoo zal hij ongetwijfeld zoowel in Nederland als in Indië vele dankbare lezers vinden.

Onvermijdelijk voor zijn welslagen in Queensland was de medewerking van een aantal inboorlingen. Dezen nu leven niet tot groote stammen vereenigd, maar veeleer in kleine familie-groepen bijeen, die van 40 tot 60 personen sterk zijn. Een zoodanige groep, die gewoon is een zwervend leven in het binnenland te leiden, geenerlei landbouw uitoefent en als nomaden van den opbrengst van jagt, vischvangst en boschproducten leeft, wordt af en toe wel eens bereid gevonden de blanke kolonisten behulpzaam te zijn. Zóó bij de jaarlijks terugkeerende werkzaamheden in de groote exploitaties van schapen of runderen. Ditmaal waren zij ook niet ongeneigd bij Semon in dienst te treden. Maar langer dan eenige maanden houden zij zoodanige, toch nauwelijks drukkende dienstbaarheid niet uit; de zin voor de geheel onafhankelijke zwerftochten zit hun te veel in het bloed, dan dat een kampleven blijvende aantrekkelijkheid zou kunnen bezitten.

Het kamp van Semon (wijselijk liet hij steeds eenige honderden meters tusschen het zijne en het hunne!) werd opgeslagen in de nabijheid der Burnett-rivier in Queensland, de eenige waarin tot nu toe Ceratodus is aangetroffen en die ook aan het bij rivieroevers levende eierleggende vogelbekdier (Ornithorhynchus) tot verblijfplaats strekt, hoewel

dit laatste zich ook nog in tal van andere Australische wateren ophoudt.

De jacht op Ornithorhynchus geschiedt bij zonsopgang of zonsondergang. Zij vertoonen zich dan aan de oppervlakte van het water, maar zijn uiterst schuw. Alleen terwijl zij onderduiken kan de hen besluipende jager snel vooruitspringen om hen onder schot te krijgen, mits hij plotseling onbewegelijk staan blijve, zoodra zij weder aan de oppervlakte komen en bij de laatste maal, wanneer hij kan verwachten hen onder schot te hebben, er ook in slaagt zijn geweer in den aanslag te brengen, zonder dat het nog ondergedoken dier ook deze laatste beweging kan gezien hebben. Heeft hij het dier getroffen, zoo valt het hem gemakkelijk in handen, doordien het, lichter dan water zijnde, boven drijft en gewoonlijk niet meer tot de krachtsinspanning in staat is om al duikende de onder water gelegen ingang tot zijn hol te vinden. Naar de andere zijde heeft dit hol een uitgang op den vasten wal, die echter alleen als nooduitgang schijnt dienst te doen.

Een tweede vertegenwoordiger van de eierleggende zoogdiergroep - thans ook in Natura Artis Magistra door een tweetal levende exemplaren vertegenwoordigd - leeft in het bosch en verschuilt zich bij voorkeur in de meest woeste en onherbergzame gedeelten daarvan. Dit wezen, de australische mierenegel (Echidna), wordt door de blanke kolonisten zeer zelden gezien en er is de speurzin van de inboorlingen voor noodig om zijn nachtelijke wandelingen te ontraadselen en het ten slotte in zijn leger, onder steenen of in spleten terug te vinden. Semon had dien speurzin door uitgeloofde premiën nog aangewakkerd en beschrijft het jagerstalent zijner zwarte helpers op zoo treffende wijze, dat ik niet kan nalaten hier zijne eigene woorden aan te halen. Daarbij houde men in het oog dat niet alleen Echidna, maar ook de verschillende kleinere en grootere buideldiersoorten tot de desiderata van den Europeeschen verzamelaar behoorden.

‘Om de levenswijze van Echidna en de vangmethoden der inboorlingen te leeren kennen heb ik deze laatsten meermalen den geheelen dag vergezeld, wanneer zij op de Echidna-jagd gingen. Zij aanvaardden den tocht meest eerst eenige uren na zonsopgang, wanneer de hoog aan den hemel staande zon

met hare stralen de dauw opgedroogd en de lucht verwarmd had. De verschillende families - ongeveer zes personen sterk - zwierven meestal onafhankelijk van elkander, en verspreidden zich veelal in verschillende richtingen. Drie of vier honden gingen mede; ook een oude tinnen ketel, verder thee, suiker en eenige mondkost, daar van terugkeeren vóór zonsondergang nooit sprake was. Terwijl de vrouwen en meisjes op deze jachttochten en ook op verdere reizen alle vrachten te dragen en te sleepen kregen, gingen de mannen en jongens vrij en zonder eenigen last. De mannen lieten op marsch hunne oogen in alle richtingen ronddwalen; zij gaven acht op ieder spoor, luisterden naar elk geluid. Op eene met gras begroeide vlakte ondekt de valkenblik van den inboorling het voor ons oog geheel onzichtbare spoor van een kangaroerat. Zijn blik volgt de richting van het spoor en zie, twee honderd pas verder zit het potsierlijke buideldier, een donkere vlek in het hooge gras, geheel zorgeloos zijn voedsel te zoeken. Dan staat plotseling de jager als een zoutpilaar; ook vrouwen en kinderen blijven onbewegelijk of vallen zoo het grootere dieren, bijv. kangaroe's betreft, onhoorbaar ter aarde. Is er dekking voorhanden door kreupelhout of terreinoneffenheden, zoo sluipt de jager onder den wind in opgerichte houding naderbij, iedere spier gespannen, ieder zintuig tot de hoogste fijnheid gescherpt. Nooit zal er een tak onder zijn voet kraken, nooit zullen er door zijn voorbijgaan bladen ruischen of ritselen, zóó goed is iedere beweging berekend, zóó nauwkeurig wordt er door hem zoowel op hetgeen dicht bij als op hetgeen vèr af is acht gegeven. Is er geenerlei dekking dan kronkelt de jager als een slang over den bodem het wild naderbij, totdat hij op één worp afstand gekomen is. Zijn houten werpblok vliegt en velt den buit met even doodelijke zekerheid als de kogel uit den loop van een prijsschutter.’

Semon heeft zich in het geheel mogen verheugen op een oogst van 400 Echidna's (waaronder slechts 127 wijfjes, met 60 eieren of jongen) en een veel beperkter aantal Ornithorhynchus, terwijl hij van Ceratodus niet alleen van de allereerste eiklieving af alle ontwikkelingsstadiën van het ei machtig werd, maar er ook in slaagde - gedeeltelijk met behulp van een bevriende kolonistenfamilie - om de jonge,

vrijgeworden dieren nog eenigen tijd (van twee tot tien weken) verder op te kweeken, totdat zij het uiterlijk van het volwassen dier hadden aangenomen.

Ook omtrent de levenswijze van den volwassen Ceratodus heeft Semon ons nieuws geleerd. Er scheen nl. eenige grond voor het vermoeden dat deze visch, evenals de verwante longvisch (Protopterus) uit West-Afrika, zich in het drooge jaargetijde in het slib van den blootgelegden rivierbodem ingroef en daar in half lethargischen toestand verwijlde totdat met den terugkeer van de rivier tot haren normalen waterstand in het natte seizoen de harde aardkluit, waarin de dieren waren opgesloten, weder opgeweekt werd. Het is nu echter aan Semon gebleken dat van zoodanig ingraven bij Ceratodus geen sprake is. Deze visschen geraken, wanneer de waterstand lager en lager wordt, met andere dierlijke rivierbewoners, in enkele overblijvende poelen of doode stroomloopen, waarin uit den aard der zaak het zuurstofgehalte van het water uiterst onvoldoende is. Dat gehalte vermindert daarna nog in belangrijke mate, wanneer op even bedoelde wijze overbevolking ontstaat en het is juist door het bezit van een long, naast de kieuwen, dat Ceratodus in staat is aan de ongunstige levensvoorwaarden van dit droge jaargetijde het hoofd te bieden. Naarmate de in het water opgeloste zuurstof begint te ontbreken, wordt door het dier atmosferische lucht aan de oppervlakte van het water opgezocht en ingeslikt. De mogelijkheid der longademhaling heeft dus de soort voor uitsterven behoed in de beide eenige Australische rivieren (Burnett en Mary R.) waarin het nog wordt aangetroffen.

In vroegere geologische perioden was Ceratodus blijkens de fossiele overblijfselen over alle vijf werelddeelen verspreid; thans zou hij in het allerbeperktste gebied dat hem heden nog slechts overblijft ook zeker te gronde gaan, zoo eene periode van ongewone droogte, zooals deze in Australie zoo dikwijls voorkomen, het rivierbed van de twee genoemde stroomen voor korten tijd geheel uitdroogde. Want al is luchtademhaling aan Ceratodus mogelijk, zoo eindigt toch een langer verblijf op het droge onvermijdelijk met den dood en is de mogelijkheid tot uitsluitende longademhaling bij deze visschen nog niet bereikt.

De longvisschen zijn om velerlei redenen gewichtig en de

kennis hunner ontwikkelingsgeschiedenis was vooral daarom gewenscht, omdat deze vischtype in menig opzicht een tusschentrap inneemt tusschen visschen en amphibien, in ander opzicht weder bewijzen van hoogen ouderdom en primitieve kenmerken (vinnen bijv.) in zich omdraagt.

Mij rest nog er de aandacht op te vestigen, dat de gewichtige reis van Semon en het onderzoek naar de voortplanting der eierleggende zoogdieren toch nog wel een verdere en meer omvattende strekking had dan alleen de nadere uitwerking van de vraag, die op de eerste bladzijde van dit opstel geformuleerd werd.

Niet alleen omdat zij eieren leggen zijn de Ornithodelphia een zoo belangrijke zoogdier-onderklasse, maar omdat wij op grond van gevonden fossiele overblijfselen alle reden hebben om te gelooven, dat zij reeds in de alleroudste lagen waarin wij zoogdier-resten aantreffen (Trias) vertegenwoordigd waren. Die gevolgtrekking is gegrond op het vinden van talrijke tanden van zeer eigenaardigen vorm, die in het mesozoische tijdvak in zeer verschillende werelddeelen voorkomen. Nu zijn de thans levende Ornithodelphia wel juist tandelooze dieren, doch voor weinige jaren is kunnen aangetoond worden dat het vogelbekdier, hetwelk in volwassen toestand een hoornsnavel als een watervogel bezit, als embryo in het bezit is van tanden, die zich juist met de zooeven bedoelde fossiele tanden het best laten vergelijken. Door de aanwezigheid van talrijke rijen knobbels naast elkander onderscheiden zich die tanden van de met drie of vijf knobbels voorziene tanden der hoogere zoogdieren, waar ook de afslijting van zoodanige knobbels, of liever hunne vervanging door maalvlakten, zooals bij paarden en herkauwende dieren, stap voor stap kan vervolgd worden.

De groote fossiele zoogdiergroep, waarvan de Australische Ornithodelphia de eenig overgebleven nog levende rest zouden zijn, wordt, op grond van deze tandstructuur, wel met den naam Multituberculata aangeduid. En het is een phylogenetische vraag van hoog gewicht of deze Multituberculata achtereenvolgens aan de Buideldieren en deze later - bijv. in de krijtperiode - op hun beurt aan de hoogere en hoogste zoogdieren tot stamvormen gestrekt hebben.

Haeckel, wiens Anthropogenie en wiens Natürliche Schöp-

fungsgeschichte algemeen bekend zijn, en die voor de onderlinge verwantschap der dierstammen reeds vóór dertig jaren in verschillende richting baan brak, beantwoordde deze vraag nu onlangs nog in de inleiding tot het 4° werk dat Semon's wetenschappelijke resultaten bevatten zal, met beslistheid toestemmend.

Voor hem zijn, evenals voor Semon, de oudste zoogdieren eierleggend geweest en is deze bijzonderheid eerst gaandeweg verloren gegaan. Eveneens meent hij dat een buideldragend tusschenstadium moet worden aangenomen en ziet hij de ontwikkeling van de eigenaardige ordeverschillen tusschen de hoogere en hoogste zoogdieren voor zijn geestesoog eerst in den aanvang der tertiaire periode tot stand komen.

Reeds hebben Amerikaansche palaeontologen van naam (Osborn e.a.) zoodanige verwantschap even luide ontkend en er op gewezen, dat voor eene evenwijdige ontwikkeling van de drie groote zoogdier-onderklassen waarlijk niet minder argumenten in het veld zouden te brengen zijn. En het behoeft geen betoog, dat het ook voor den mensch niet van belang ontbloot is, om door de verder voorwaarts dringende natuurwetenschap definitief te worden ingelicht omtrent de vraag in welke richting hij zich de meer directe stamlijn zijner nog niet menschelijke voorvaderen te denken heeft. Reeds vroeger besprak ik dat punt in dit tijdschrift naar aanleiding van Dubois' Pithecanthropus, en brak toen evenals nu een lans ten gunste van zoodanige bespiegelingen omtrent zoogdier-phylogenese, die zich zooveel mogelijk vrijhouden van het leggen van directe afstammingslijnen naar ons thans nog bekende diergroepen. Op kleinere schaal, binnen de grenzen van enkele orden (Ungulata bijv.), liggen de bewijzen voor directe afstamming voor de hand en heeft de phylogenie, gesteund door de palaeontologie, de schoonste triomfen gevierd. De monophyletische verbinding echter van Ornithodelphia, Didelphia en Monodelphia onderling en van eerstgenoemden met de Reptilien eischt veel klemmendere bewijzen dan de feiten ons tot heden verschaffen.

Vergeten wij ook niet dat een zoo uiterst bevoegd beoordeelaar en zoo warm voorvechter van talrijke verwantschapshypothesen als Huxley, die een erkend meester was op het

gebied van alle hier samenwerkende wetenschappen (zoologie, embryologie, anatomie, palaeontologie), reeds in 1870, toen hij een populaire lezing hield over steenkool, aan zijn onderwerp het motief ontleende voor de volgende uitspraak:

‘Once more, an invariably recurring lesson of geological history, at whatever point its study is taken up: the lesson of the almost infinite slowness of the modification of living forms. The lines of the pedigrees of living things break off almost before they begin to converge.’

Zoo durf ik dan ook met Haeckel en Semon van meening verschillen en zou ik de vraag of de mensch onder de thans door laatstgenoemde zoo grondig onderzochte Ornithodelphia een voorvader telt, mijnerzijds zeer zeker ontkennend beantwoorden.

Deze aanbeveling van Semon's reisverhaal in de belangstelling van een ruimen lezerskring acht ik echter niet de meest geschikte plaats om de gronden daarvoor meer in bizonderheden te ontwikkelen.

A.A.W. HUBRECHT.

Meesters-verdriet.

Eén voorrecht althans is blijkbaar mijn deel: al veroudert het lichaam, de herinnering blijft even jeugdig. Als ik de oogen sluit en aan de *spes patriae* denk, dan zie ik niet in mijne verbeelding besporthemde, zwart-langbeenige jongelingen met jockeypetjes en fietsmedailles, doch rijzen voor mij op wie jongens waren tegen het midden dezer eeuw, door Pa's en Ma's (wij kenden vaders noch moeders) zuinig uitgedost in heldere, çi-devant blauwe, gestreept linnen kielen, met dito blauwe of grijze - niet korte, maar wel *te* korte, - pantalons, waaruit witte koussen eventjes kwamen tippen, en met op het hoofd - of daarnaast - een stemmigen strooien hoed. Dat waren wel niet meer de jongens uit Hildebrand's tijd, maar toch stonden zij er zoo ver niet van af; zij speelden nog precies dezelfde kinderspelen; zij haalden nog precies dezelfde guitenstreken uit; zij zuchtten - och neen, zuchten deden wij niet, - maar zij ondervonden althans dezelfde kinderrampen, als waarvan Hildebrand verhaalt. Ach die kinderrampen! Ik voel ze wel niet meer, doch ik ken ze nog even wel. Die school ‘die altijd iets gevangenisachtigs had’ - en het was nog wel de eigen school van Meester (of zooals wij thans zouden zeggen, Mijnheer) Prinsen! - en ‘die meesters met en benevens al de ondermeesters, die iets van het vogelverschrikkende behielden!’ Al zat ‘de meester er niet meer met slaapmuts en kamerjapon en een ontzettende plak in den catheder, en bracht hij ons niet langer door de verschrikkelijkheid zijner oogen en gebaren tot dat punt van angst waarin wij (als de jongens van ouds) zouden willen bekennen, dat wij zelf de wereld geformeerd hadden, maar 't nooit weer zouden doen, liever dan het

antwoord schuldig te blijven op de eerste vraag van het vrageboek' - toch zeg ik het volmondig den biograaf van den Hollandschen jongen na: in de school heb ik nooit het paradijs gevonden, dat volgens de opvoedkundigen van den lateren tijd er braak lag en - ook volgens hen - er thans werkelijk prijkt. (Dat er gouden appelen hangen, wil ik, met het oog op ons Staatsbudget, wel aannemen.)

Doch nu ontwaar ik uit het avondblad van de Telegraaf van den 21^{en} October jl. dat niet enkel de wereld zoetjes aan een kleine vijftig jaar verder is gewenteld, sedert die heldere linnen kielen gescheurd, gestopt, gescheurd, gestopt, en eindelijk gesleten werden; maar dat die wereld gansch en al is omgekeerd! Niet meer de *meester* zit met een ontzettende plak in den catheder, niet *zijne* oogen en gebaren zijn verschrikkelijk; neen, de plak ligt op de *schoolbanken*, en *in* die banken zitten wie met schrikkelijke oogen den meester zóó zeer en zóó lang aanstaren, dat hem de angst om het hart slaat en hij stillekens de school uitsluipt, de speelplaats over en de wijde wereld in, liever dan in zoo'n jongensparadijs langer te verwijlen! In plaats van de kinderramp van toen, is gekomen het meesters-verdriet van thans!

Hoor slechts den meester jammeren:

> Is dat niet hemeltergend? Een jongmensch op het gymnasium, uitblinkende boven velen, komt, na een schitterend eind-examen, op de universiteit, is in alle studentenkringen een zeer welkome gast, studeert hetzij letteren, hetzij de mathematische wetenschappen en promoveert daarin, maakt op jong en oud, op ieder, die met hem in aanraking komt, een hoogst gunstigen indruk en schijnt geschapen, om ook met schooljongens goed te kunnen omgaan; hij wordt leeraar aan eene niet te groote school, doch merkt reeds na eenige maanden, dat het overwicht, dat hij op zijne leerlingen heeft, al kleiner en kleiner wordt; alles beproeft hij, maar niets helpt; hij haakt naar de groote vacantie en, is die eenmaal aangebroken, dan verlangt hij weer naar het einde er van, in de hoop dat hij, in den nieuwen cursus de zaak op andere wijze aanpakkende, dan beter zal slagen; en inderdaad, al mogen hoogere klassen het oude spelletje van verleden jaar weer beginnen, de eerste klasse, de nieuw aangekomen leerlingen, die althans weet hij zich te doen gehoorzamen. Maar, helaas! voor hoe kort slechts! Zij hooren, hoe het in 2a toegaat, en wat er in 3b gebeurt; waarom het ook niet eens geprobeerd? 'Mijnheer kan er toch niets tegen doen', zoo redeneeren zij; en inderdaad, zoo is het. Als ook zij langzamerhand zijn waarschuwingen, vermaningen, straffen, gering gaan achten, en ten laatste er niets meer om geven, dan staat onze jonge doctor ook tegenover hen hulpeloos, en elke gang naar het schoolgebouw brengt hem de vraag in de gedachte: 'Wat zal daarvan het einde zijn?'

Ja, wel mag de ongenoemde inzender van het opstel ‘Orde houden’ vragen wat het einde zal zijn. In afwachting schildert hij ons eenige akelige gevolgen van dit kindergesar. Een leeraar krijgt van het gemeentebestuur eene plaats op de secretarie - o, die moderne prullemand! - een ander, mathematicus, wordt adviseur eener levensverzekeringsmaatschappij (arme hongerlijder!), weer anderen worden aan bibliotheken geplaatst, zoo die er zijn, of begeven zich in de journalistiek; één zelfs, nog jong, legt zich op de studie der rechtswetenschap toe ‘in de hoop eenmaal eene carrière te maken, die hem de treurige jaren van zijn leeraarsambt doet vergeten.’ Zelfs worden er sommigen uit wanhoop professor; wat den schrijver er toe brengt te erkennen dat het al dan niet wetenschappelijk ontwikkeld zijn met deze kwestie niet te maken heeft.

De schrijver heeft trouwens andere, niet minder gewichtige, al zijn het eveneens negatieve, ontdekkingen gedaan:

> Van hen, die beginnen met de leerlingen zeer streng te behandelen. slagen sommigen wel, anderen niet; evenzoo is het met hen, die zacht optreden. Zoowel wie amicaal met zijne discipelen omgaat, als wie hen uit de hoogte behandelt, kan een gunstig of een ongunstig resultaat bereiken. Er zijn groote gespierde mannen, met wie de jongens een loopje nemen, maar ook kleinen van postuur, mismaakten zelfs, waarvoor ze sidderen. Wie vermag dit raadsel op te lossen?

Want dat hij zelf niet weet waarin het geheim ligt van het orde kunnen houden, erkent hij volmondig - en gaarne geef ik hem hiervoor (wij zijn nu toch eenmaal op het gebied der school) eene goede aanteekening. Dat bewijst ten minste eenige zelfkennis, - zij het ook eene van lagere orde.

Doch of de schrijver gelijk heeft met magistraal te verkondigen, dat *niemand* weet waarin het geheim ligt van het orde houden, dàt wil er niet bij mij in; en ik zoude bijna met het oog op de vele onderwijzers, die dure scholen tot sieraad strekken, willen doen als de man, die toen men hem philosophisch zijn niet-bestaan bewees, het wèl-bestaan bevestigde door weg te loopen. En zoo ik dat niet doe, is het enkel omdat er meer en meer stemmen opgaan, welke niet - zooals die van den ongenoemden schrijver - óók vragen om oplossing van het raadsel, doch die, al dien omslag ter zijde latende, enkel met hem het middel inroepen

dat wèl het ontraadselen overbodig zal maken, maar slechts ten koste van wat hun het meest heilig moest zijn: de kinderziel. Want evenals de mannen van orde en kleingeestigheid ruim een honderd jaar geleden al te zeer reikhalzend uitzagen naar het oosten, waar de bajonetten blonken, die den Keezen plichtgevoel moesten inenten, zoo ook zien thans zij, die op school orde moeten houden - doch het niet kunnen - verlangend uit naar den Pruisischen korporaalstok. Want - aldus gaat de klager voort:

> Welke de maatregelen zouden moeten zijn (tegen dat voortwoekerende kwaad) wij weten het niet; alleen dit staat bij ons vast, dat het hier besproken euvel in een militairen, streng gereglementeerden staat als. Duitschland, niet of slechts bij hooge uitzondering zal kunnen voorkomen, en dat dus in deze richting eene oplossing gezocht moet worden.

Blijkbaar wangunstig zegt hij:

> Hoe groot een onderscheid is er niet tusschen den leeraar in verhouding tot zijne leerlingen en den militair tegenover zijne ondergeschikten! Een pas van de Militaire Academie gekomen tweede luitenant eischt van al zijne manschappen onvoorwaardelijke gehoorzaamheid; ja zelfs een korporaal heeft betrekkelijk onbeperkt te gebieden over soldaten, waarboven hij noch in leeftijd noch in ontwikkeling ver verheven is; hem staan de middelen ten dienste, om weerspannigen, zoo noodig, voorbeeldig te straffen. Maar de macht, welke een korporaal heeft over zijne soldaten, heeft een leeraar niet over zijne leerlingen, hoeveel grooter ook de afstand moge zijn, welke hen van elkaar scheidt.

En waar het zoo naar den kruitdamp riekt, mag het ons enkel verwonderen, dat niet de kogel den recalcitrant als ultima ratio wordt voorgehouden, dat zelfs niet door den schrijver, als door sommigen zijner collega's, kerkerstraf wordt aangeprezen, maar hij zich tevreden stelt met dit trouwens niet zeer zachte vonnis:

> Leerlingen, die het al te bont maken, behooren voor korteren of langeren tijd, desnoods voorgoed, van de school verwijderd te worden; het is beter, dat aan tien, zelfs aan nog meer leerlingen het verder bezoeken der school worde ontzegd, dan dat een leeraar voor hen het veld ruime.

Inderdaad, indien de ongenoemde als woordvoerder mag gelden van velen - dat hij het niet van allen is, ook niet van de meesten, daarvan ben ik overtuigd, - dan zoude het pas geven niet te spreken van het failliet der wetenschap, maar zeer zeker van het failliet der school - der middelbare

en der hoogere -; dan zijn wij diep gevallen aan het einde eener eeuw, die zich de negentiende noemt naar dien Meester die het beter achtte dat een molensteen gehangen werd aan den hals van wie een der kleinen ergert.

Maar al moge de schrijver geen woordvoerder van velen zijn; evenmin staat hij geheel alleen: en daarom mag zijn schrijven niet doodgezwegen worden, noch onder de anonymiteit te gronde gaan.

Mag ik eene onderstelling wagen? Den schrijver ken ik niet, doch het schrijven geeft den indruk van te zijn gevloeid uit de pen van iemand, die, om even toevallige redenen als de Génestet's verzenkinderen Calvinistjes en Lutheraantjes werden, het schoolambt heeft aanvaard. In de schoolwereld heeft hij zijn geestelijk kapitaal gestoken, en evenals ieder goed rentenier, meent hij recht te hebben op behoorlijke vruchten van dien arbeid; hij heeft het schoolambt aangezien voor eene geldbelegging ‘en tout repos’ en haalt dan ook met voorliefde aan de stelling van den heer Taco H. de Beer, vele jaren geleden in ‘Pijnbank of Carcer’ ontwikkeld, n.l: dat er geen andere openbare betrekking is, die men, mits zijn vak grondig kennende en in ijver niet te kort schietende, genoodzaakt kan zijn te verlaten ten gevolge van invloeden van buiten.

Doch waarom bepalen zich des schrijvers blikken enkel tot den ambtelijken kring? Waarom - wij zijn nu toch in die commercieele atmosfeer - slaat hij niet het oog neder tot op den kruidenier?

Veronderstellen wij voor een oogenblik dat de schrijver, een klein vaderlijk erfdeel parende aan eene bijzondere voorliefde voor krenten en kandij, eens in plaats van de roede te zwaaien, een zaakje had gekocht en zich als een spin had verscholen in een hoekje van zijn winkel om klanten te vangen. En nemen wij dan aan dat de klanten wegblijven, dat het zaakje verloopt. Zoude hij nu, ach en wee roepende, de politie inhalen om de voorbijgangers te dwingen bij hem waren te koopen, des noods een gemeenteverordening eischen om het debiet te verzekeren? Natuurlijk zoude het publiek hem uitlachen en hem toevoegen, dat het niet voldoende is goede winkelwaren te bezitten en den lust om die aan den man te brengen, doch dat er nog iets meer noodig is: tact om de

klanten voor zich in te nemen; en dat wie deze niet bezit, beter doet plaats te zoeken, nu ja, bijv: op de secretarie, of in een professorszetel.

Want in hoeverre staat gij, als schoolmeester, hooger dan die kruidenier? Waarom duidt gij het den kind-patroons euvel dat zij van uwe geestelijke winkelwaren niet gediend zijn, die - met het ambtelijk stempel voorzien - dan toch niet beter of slechter zijn dan die uwer collega's X, Y en Z? En aangezien de ijzeren schoolwet *hun* verbiedt de schoolbanken te verlaten, is het dan wonder dat zij *u*, die hun uwe waren opdringt, met min of meer zachten dwang het vertrek trachten uit te dringen?

Maar gij vindt mijne vergelijking ongepast? Gij rekent u hooger? Gij wilt niet dat men uwe wetenschappelijke winkelwaar - toch ook maar ‘courante’ waar' - gelijkstelle met die van den specerijenverkooper? Heeft dan onze 19e eeuw niet allen gelijkgemaakt?

Doch neen, ik geef het u grif toe: gij staat hooger; althans behoort hooger te staan. Ten minste zoo gij niet enkel kinder*leeraar*.... maar ook kinder*opvoeder* zijt.

Maar dan? Dan hebt gij die krijgsmanstucht niet van noode. Zet toch slechts uw onderzoek voort. Reeds hebt gij vastgesteld dat het orde houden niet van de uitgebreidheid der wetenschappelijke bagage afhangt, niet van strengheid, niet van zachtheid, noch van al te groote jovialiteit, noch van al te zeer uit de hoogte neerzien. Maar neem vóóral nauwkeurig waar, want ik betwijfel of gij dan zult vinden mannen gelijk aan dien waarvan gij schrijft dat hij wel orde kan houden, doch wiens wetenschap ‘nog altijd is blijven staan op dezelfde hoogte als vele jaren geleden, en die zijn taak behoorlijk meent op te vatten, wanneer hij zijn bepaald aantal uren per week les geeft zonder zich verder aan zijne leerlingen iets gelegen te laten liggen. (Want zoo zijn er).’

In trouwe, ongenoemde schrijver, dáár hebt gij slecht waargenomen! Dezulken zijn er *niet*. Want als het kind bemerkt dat de leeraar lui, onwetend, onverschillig is, niet voor zijne taak berekend (want zóó zijn er), dan gevoelt het geen achting voor dien man, en hij voor wien hij geen achting gevoelt, is weldra het voorwerp van zijnen spot. Neen,

alleen de *liefde*, de toewijding, welke meer is dan wetenschap, meer is dan talent, zij alleen is in staat die sympathische strooming op te wekken welke in wisselwerking tusschen leeraar en scholier, dezen doet ontvangen, genen doet geven. Alleen die hoogere Liefde kan het raadsel oplossen, waarvoor gij te vergeefs staat, en waarvan de sleutel niet ligt in het hoofd, maar in het hart.

Wel is de taak bezwaarlijker geworden dan voorheen. Gij wijst er reeds op: de leeraar is een ephemeride, de man van één uur. Als de klok slaat opent hij de deur - even regelmatig als de Schwartzwalder koekoek -; als op nieuw de slagen klinken, opent hij die weder om heen te gaan; hij leeft niet met zijne jongens mede, het zijn trouwens niet ‘zijne’ jongens, het zijn ‘de’ jongens; nummers, zoolang zij zitten op de bank; zoodra zij opstaan: niets. (Want in hoeverre de in Duitschland gewaagde pogingen om leeraren in het jongensspel te betrekken hier in goede aarde zouden vallen, druk ik niet beslissen.) En daardoor is de taak zooveel zwaarder geworden, zelfs al is eene kinderhand ‘zoo gauw gevuld.’

Doch zwaar of niet zwaar, de taak *moet* vervuld worden; en wie dat niet kan, blijve verre weg van den schooldrempel.

Gij roept zelfs de commissiën van toezicht op het middelbaar onderwijs en de ouders te hulp? Inderdaad, uw angst moet wèl hoog gestegen zijn, dat gij u aldus wendt tot wie gij zoo gaarne in gewone omstandigheden schouderophalend voorbijgaat. Maar noch van de commissiën, noch van de ouders zult gij hulp ontvangen; neen, dankbaar integendeel moeten deze den scholieren zijn, dat waar nu eens uit nevenoverwegingen, dan eens uit misplaatst medelijden, meermalen uit gemakzucht en vrees om opzien te verwekken, slechte meesters door hen geduld worden, de jongens althans niet stil zitten, maar als knikkers te water doen gaan of als ballen over het dak slaan, wie niet waardig is hen op te voeden. Reeds zoo vele jaren hebben wij bij elken aanslag op onze beurs hooren vermanen: *het beste* is voor de kinderen nog niet goed genoeg! dat wij waarlijk wel gerechtigd zijn dien stelregel eindelijk aan te vullen met het ontbrekende: ook *de besten* zijn voor de kinderen niet te goed!

Maar.... indien zoodoende schaarschte aan onderwijzend personeel ontstond? - Men vergunne mij op zulk eene vraag slechts te antwoorden door de schouders op te halen. Want dit ware te wanhopen aan ons geslacht.

Men versta mij echter wèl. Ik wil geene bandeloosheid; ook ik eisch tucht. Maar dan niet eene tucht waarmede meesters zich de jongens van 't lijf houden, doch enkel als element van opvoeding. En niet de ongenoemde klager heeft recht deze te eischen, want wien de takt ontbreekt om orde te houden, hem kan evenmin de takt eigen zijn tucht te handhaven. Zoo dan ook de stok ooit weder op school ingang moest vinden - hetzij in eigenlijken, hetzij in overdrachtelijken zin - dan zoude het alleen mogen zijn om zulke schaggeraars uit den kindertempel te weren.

Want nimmer worde het meesters-verdriet wederom omgezet in eene kinderramp, niet in eene *kinderlijke* ramp, doch in die echte, diepe, schrikkelijke ramp, welke de kinderziel niet verheft noch leidt, maar kwetst en misvormt.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Gedichten.

De zwanejonkvrouw.

I.

De Zwanejonkvrouw baadde in Zwanemeer
En bladerschaduw beefde op 't sneeuwen lijf
En blond gevonkel van de zonneschijf
Daalde op haar stralendgouden haren neer.

Een stoere knaap die zwoegde in boersch bedrijf,
Loerend door struiken, vlamde in wulpsch begeer:
- ‘O zulk een bruid, zoo lelie-edelteêr,
Instêe van 't plomp grofleelijk ploegerswijf!’

Toen groef hij de aarde en lei daar, listig wreed,
Opdat zij werde een wezen laag als hij,
De macht der maagd: haar zwanevleugelkleed.

En wellustjuichend, dol van heerschappij,
Trok hij bij 't goudhaar, achtend klacht noch kreet,
De Zwanejonkvrouw naar zijn hut van klei.

II.

Doch toen de krachtige op zijn blanke prooi,
Na strijd knarstandend, ademloos verwoed,
Zijn wreeden lust, die haat leek, had geboet,
Kleedde hij de vernederde in een tooi

Van rouwzwart, sloeg een mantel rood als bloed
Rond haar vermeesterd bovenmenschlijk mooi,
Wees haar, de vrije, de arme hut als kooi,
Als plaats en plicht, zijn haard vol asch en roet.

Van schrik en droefheid stom, als een die weent
Diep in 't verborgne, doch geen tranen stort,
Stond zij en kon niet vluchten, smartversteend.

Toen sprak hij streng: - ‘Vrouw, juich nu dat gij wordt
In liefde en trouw een man als ik vereend.
Vereer en dien mij: wee u zoo gij mort!’

III.

Toen, voor 't ontwaken van haar ziel vervaard,
Stak aan haar rechter hij een slavenring,
Die, zware schakel, aan een keten hing,
Als voor een hond geklonken aan zijn haard.

Zoo dwong tot dienen deze ellendeling,
Verloochnend snood haar schoone godenaard,
De Zwanejonkvrouw, met geweld gepaard
Aan 't vuige wezen dat met list haar ving.

De bleeke hand geheven als ten vloek,
Waakte zij over 't haardvuur, hoog en stil,
Tot, moe, zij neerzonk in haar slavenhoek.

Dan vloeiden, warm langs wangen marmerkil,
Tranen van onmacht, smeltend wat was kloek,
Doovend den vlam van haard en levenswil.

IV.

Bereidend spijze of stillend pijn en dorst
Van 't kwijnend kind, haar vloek instêe van troost,
In smaad verwekt, in smart geboren kroost,
Verafschuwend haar schoot, die baren dorst

Een boerenzoon, toch zorgend onverpoosd
Voor 't weerloos wicht, tot áfgleed van haar borst
Het kindje in 't graf - toen was de wreedaard norscht -
Leefde ze als een die nooit van vreugde bloost.

Doch, toen ze aldus geleefd had zeven jaar,
Naderde een ruiter, rakend nauw den grond
Met zijn paards hoeven. En hij kwam tot haar.

Om 't schoon gelaat woei golfhaar zilverblond
En, 't zwaard omhoog, met koninklijk gebaar,
Sprong hij van 't ros, waar zij geketend stond.

V.

En klettrend spleet de keten met één houw
Van 't hel als bliksem flitsend heldezwaard,
Een wrong van schakels kronklende in den haard,
Als gifgezwollen slangen rood en blauw.

En op het zwaanblank manenzwaaiend paard
Beurde hij zwijgend de bevrijde vrouw.
En 't roetbezoedeld kleed van bloed en rouw
Omwoei zijn zilvren pantser, in hun vaart.

Hoe rende 't ros! hoe dronk zij dorstigblij
Den wilden ruischwind koel in donker woud.
Zij vroeg: - ‘Waarheen?’ noch: - ‘Ridder, wie zijt gij?’

-‘O vreemde redder! 'k heb me aan u vertrouwd.
Nu breng mij veilig, ver van slavernij,
Waar Zwanewater vonkt vol avondgoud.’

VI.

Al goud en rozen, lag de Zwaneplas
In 't avondwoud - een teedre hemeldroom
In schaduw zwaar van zonde en zorg en schroom. -
En dicht bij d' oever bloeide een vreemd gewas:

Een bloem aetherisch of 't een veder was
Uit engelwiek, waar englen zweefden vroom
Over het woud, gesneeuwd van wolk tot boom
En van den boom gefladderd diep in 't gras.

Daar dolf de ridder met de zilvren speer
Tot bovenkwam 't begraven zwanekleed,
Dat de aard doorboord had met één vleugelvêer.

Trotsch wierp zij áf 't gewaad van aardeleed.
In 't kleed van reinheid Zwanejonkvrouw wêer,
Vloog zij ten hoogen met een zegekreet.

Daemon.

Een vreeselijke daemon heeft genomen,
Zacht binnenzwevende op fluweelen wieken,
Mij lijf en ziel, bij 't bevend daagraadskrieken. -
Hoe zal ik ooit zijn heerschappij ontkomen?

Van ál mijn dagen maakt hij arme zieken,
Die 't leven slepen en het sterven schromen;
Van ál mijn denken, bleeke weemoedsdroomen,
Moerasgewassen die naar wanhoop rieken.

Onmachtig mat en bleek van zelfverdedigen,
Lig ik ten prooi, van afschuw al bevrozen,
Zijn helle-omhelzingen die wreed beleedigen.

O 'k wil hem afstaan ál mijn vreugderozen,
'k Wil plechtig mij tot offerlam beëedigen,
Zoo hij mijn ziel niet sleurt in 't Rijk der Boozen.

Verbrande steden.

In zwavelhagel zag ik bloedrood branden
Mijn grootschgebouwde gouden hoogmoedsteden.
Onwillig volgde ik, met verschrikte schreden,
De strengbeschermende englen die mij banden.

-‘Neen, zie niet om! 't Verleden waant ge een Eden.
Wij weten blijder, blanker levenslanden:
Trouw leiden we u naar lelieënwaranden,
Doch zie niet om: één blik verlamt uw leden.’

Toch zag ik om, te trotsch voor troostvermanen.
Vervloeken moest ik, hoe kon ik gelooven?

't Was ál volbracht: ik zag de vlammen tanen,
Den reuzenbrand tot smeulende asch verdooven.

En 'k bleef een beeld van stilversteende tranen,
De vuist gebald naar Hem die troont Daarboven.

Purperen stroomen.
I.

Stroomt rein en statig, purpren bloedrivieren,
Door 't blanke land dat gij tot bloei moet laven,
En draagt gedwee ten koninklijken haven
De schatbevrachte schepen die u sieren.

Den trotschen vorst bood elk gewest zijn gaven:
Goud, specerijen, wreede vreemde dieren,
Balsem en ooft, die ver in Oostland tieren,
Edele steenen en getemde slaven.

De wijze wachter op d'ivoren toren
Beschermt zijn blik al tegen 't zonnerooden
En rekt den hals en heft den koopren horen.

Hij telt van ver de zeilen zijner boden:
Ontbreke er geen, dat niet de koning tooren
Om stormgeslagen wrak en golfgedooden!

II.

O wilde waatren, uit de warme wellen
Van 't zwoegend hart door 't woeste land gedreven,
Gij die moest voeden 't broze rozenleven
En vroolijk vroom de schepen voort doen snellen!

Hoe zag de wachter op uw schuim geheven
De schepen, wreed gezweept door 't golvenzwellen
En hoorde huivrend de arme bootsgezellen,
In wanhoop, woede en vloek den doodsnik geven!

O droef vernield door stormen en cyclonen
Der schepen schat die zou 't paleis verrijken,
Waar de eedle heerscher en zijn wijzen wonen!

O droef bezaaid de purperstroom met lijken,
Drijvend en deinend, bleek als leliekronen,
Wijdopen de oogen, die verwijtvol kijken!

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Letterkundige kroniek.

De roman van Bernard Bandt door Herman Robbers (Phocius). Amsterdam, Jacs. G. Robbers. 1897.

De roman, ook in zijn beknopteren vorm van novelle, is op het eind van de 19de eeuw in hoofdzaak geworden wat Zola wilde dat hij wezen zou, een experimenteele roman.

Wat de hoofdvertegenwoordiger van deze kunstsoort daaronder verstond, heeft hij meer dan eens uiteengezet. Zich grondende op Claude Bernard's *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale*, toont Zola aan dat het werk van den romanschrijver bestaat in observeeren en experimenteeren. De observator - zoo had Claude Bernard gezegd - constateert enkel de verschijnselen die hij voor zich ziet; hij luistert naar de natuur en schrijft op wat zij hem dicteert. Maar is eens het feit geconstateerd en het verschijnsel goed waargenomen, dan treedt de experimentator voor den dag, om feit en verschijnsel te verklaren. Op den roman toegepast, krijgt men dit: de observator in den romanschrijver geeft de feiten zooals hij ze heeft opgemerkt, stelt het punt van uitgang vast, kiest het terrein waarop de personen en de gebeurtenissen zullen optreden; dan komt de experimentator en neemt de proef, d.w.z. hij laat de personen zich in een zeker verhaal bewegen om te toonen dat, laat ons zeggen, een bepaalde hartstocht, in een bepaald milieu en onder bepaalde omstandigheden, die en die bepaalde verschijnselen zal te weeg brengen. De roman wordt op die wijze een proef, een experiment, dat de romanschrijver neemt op een persoon of een groep van personen, met behulp van de waarneming. De experimentator, had Claude Bernard gezegd, is de rechter van instructie van de natuur. Wij, romanschrijvers, zegt

Zola, zijn de rechters van instructie van de menschen en hunne hartstochten.

Zien en begrijpen, doen zien en doen begrijpen is dus het werk van den romanschrijver, en die roman zal, afgescheiden van den kunstvorm, als beeld van het werkelijk leven het hoogst staan, waarbij de waarneming het zuiverst is geweest, het experiment met de meeste zorg heeft plaats gehad.

Is er kans dat die hoogste graad van zuiverheid bereikt, die uiterste zorg betracht wordt, wanneer de romanschrijver zich zelf en zijn naaste omgeving tot voorwerp van zijn waarneming en van zijn proefneming kiest? Zeker bestaat er, in het algemeen, gevaar dat de teekenaar de lijnen van het eigen beeld minder vast zal trekken dan van het beeld dat buiten hem staat; gevaar ook, dat daar waar de geheime roerselen van de eigen handeling moeten worden ontleed, ijdelheid, zelfbegoocheling de proefneming onzuiver maakt. Maar daar staat tegenover, dat wie zich in zuiver waarnemen en zorgvuldig experimenteeren geoefend heeft, dat talent tot een graad van volkomenheid kan hebben gebracht die hem in staat stelt, ook waar het geldt het eigen leven te bespieden en de beweegredenen van de eigen handelingen te ontleden, dat met even helderen blik en even vaste hand te doen als gold het de handelingen en het zieleven van een ander.

In onze letterkunde der latere jaren hebben wij een menigte romans en grootere novellen, waarin de persoonsbeschrijving de autobiographie nadert. Ik denk hier nu niet aan Couperus' *Metamorfoze*, noch aan Emants' *Op zee*, maar, met het oog op het onderwerp van de novelle die ik hier aankondig, meer aan boeken als *Jong Holland* van Emants, *Een passie* van Vosmeer de Spie, *Martha de Bruin* van Van Groeningen, *Een zwakke* van Coenen, waarin jonge mannen, aan het begin van hun schrijversloopbaan, in den vorm van novelle of roman hebben neergelegd de vruchten van hun waarnemen en experimenteeren op hunne onmiddellijke omgeving en, voor een goed deel, op hun eigen persoon. In al deze boeken werd, met meer of minder talent, meer of minder scherp waargenomen, een bepaalde eigenschap, een hartstocht van den eind-eeuwschen jongen Nederlander geteekend. En zoo hebben wij achtereenvolgens den jongen Hollander te zien gekregen - wat niet hetzelfde is als Jong Holland - als scepticus, als sensualist, als moedelooze en willooze.

Thans komt een nieuw werk zich bij de genoemde aansluiten: *De roman van Bernard Bandt* door Herman Robbers, waarin wij wederom het beeld van een jong Hollander te zien krijgen, maar ditmaal een, dat door de frischheid waarmede het is opgevat, de ernstige studie waarvan het getuigt, den ongemeen fraaien vorm waarin het gegoten is, een zeer bijzondere aandacht verdient.

Wat zoo aantrekt in dit lange verhaal, waarin weinig voorvalt, waarin van geen dood, van geen ziekte, van geen bedrogen liefde sprake is, waarin de eene dag maar weinig van den anderen verschilt, wat de lezer van dit boek zoo geboeid houdt, is de volkomene eerlijkheid en oprechtheid, die uit elke bladzijde spreekt en zich ook aan de taal meedeelt. Nergens - en dit kan van het meerendeel der boeken die ik hierboven noemde niet gezegd worden - nergens wordt men gehinderd door iets als *pose* of sterk sprekende zelfingenomenheid, door een zich vermeiden van den auteur in de eigenaardigheden, de deugden en gebreken van zijn held.

Zooals Bernard Bandt in het eerste hoofdstuk in den brief aan zijn vriend in de Oost zich voordoet, zoo is hij en blijft hij: eerlijk tegenover zich zichzelven, maar daarom niet er op gesteld, zich steeds ook tegenover anderen uit te spreken, zich te ontboezemen, mondeling of op het papier.

En dan is er in dien man een groote ingehouden kracht, een zelfbeheersching die eerbied afdwingt in haar volkomen natuurlijkheid. Bernard Bandt heeft zijne oogenblikken van zinnelijkheid en zijne oogenblikken van dwepen, maar hij is noch een sensualist, noch een dweper.

Op zijn kantoor een man van zaken, die zijn werk ernstig opneemt, geregeld accuraat, correct; onder zijn koffiehuis- en tafelvrienden gaarne gezien als goedgehumeurd en gezellig kameraad; op soirées en bals zich gemakkelijk bewegend, steeds gereed tot luchtige praatjes en tot de kleine hofmakerijen, die op zulke partijen behooren en nu en dan door kortere of langere verliefdheden gevolgd plegen te worden; hartelijk voor zijn pleegouders, een oom en tante aan wie hij alles te danken heeft wat hij is en wat hij heeft, zijn zorgvuldige opvoeding en zijn bloeiend kantoor, - zoo is Bernard Bandt een uit velen.

Maar wanneer men meent, dat zijn bloeiende zaken, zijn gezellige vriendenkring, zijn periodieke verliefdheden, dat dit leven zonder

rampen, zonder schokken hem bevredigt, bedriegt men zich. Aan zijn vriend Edward te Batavia, den eenige tegenover wien hij zich geheel uitspreekt, bekent hij, dat hij soms te midden van zijn dagelijksch werk, in het afdoen van zijn dagelijksch stapeltje, met diepe schaamte zijn ellendig gebukt-gaan voelt, en dan ineens de lust over hem slaat om de lieverige vergulde tralietjes van het hok waarin hij gevangen zit, stuk te trappen. En hij bekent hem dat, al heeft hij het in de liefde nog niet verder dan tot een soort ‘kalverliefde’ gebracht, hij in zoete bedwelmende dagdroomen droomt van een andere machtige, volwassene, eenig echte liefde, die komen moet en komen zal. En dan schrijft hij verder:

> Ik zal wachten op haar en mijn zielhuis zal ik rein houden, want zij zal er in wonen en ook mijn lijf, mijn mat-blank, vreemd-bewegend lijf, mijn warm lijf, waar ik zooveel van houd, zal ik voor haar bewaren....
> Om dat besluit van mij, kuisch te blijven leven, zonder lijfsgenot tot haar komst, word ik dikwijls bespot, soms gehoond, ja zelfs kleinzielig verdacht en misschien ook wel's belasterd, wie weet 't! Maar daardoor juist groeit 't in me als 'n boom in 't bosch, hoog, trotsch, altijd dieper en vaster geworteld. Er zal wel 'n storm noodig zijn om 't neer te rukken. En toch als de storm komt, dan zal ik niet vluchten, want ik zal houden van den storm omdat 't storm is, omdat 't geen Amsterdamsche winderigheid en motregen is, maar storm.

Met die gevoelens staat en gaat Bernard Bandt in het gewone leven van een jong, ongetrouwd Amsterdamsch koopman, die dagelijks een deel van zijn tijd buiten het kantoor onder kameraden van gelijken leeftijd in koffiehuizen doorbrengt, nu en dan afgewisseld door een soirée of een ‘dagje’ bij deze of gene familie, bij lieve, vriendelijke menschen, in gezelschap van aardige jonge meisjes. En wanneer hij dan te midden van zijn vrienden zit, grogjes en bier slurpend, dan ontvangt hij wel in den aanvang den aangenamen indruk van licht en gezelligheid, van een hartelijken, opgewekten vriendentoon, maar het duurt niet lang of de koffiehuisatmosfeer, de koffiehuispraatjes, de koffiehuistoon maken hem lam en loom; de zinnelijke pret in de oogen van zijn vrienden bij het aanhooren en aan den man brengen van schuine aardigheden, waardoor zij hem voorkomen als een bende ‘samenzweerders tegen 't kuische’, gaat hem tegenstaan....

> En dat hij daaraan meedeed, hij!.... Dat hij wel moest meedoen, dat hij niet dorst te zwijgen in hun gezelschap, want dan zou zijn ziel naar boven komen, en op zijn zwijgend gezicht zouden zij zien wat niemand zien mocht. Zoo was 't, maar hij schaamde zich omdat hij niet dorst, en daar hij schaamte niet verdragen kon zat hij die weg te redeneeren, zich beduidend dat hij er wèl aan deed mee te doen. Dat dit zijn vrinden waren, die recht op hem hadden, dat hij gezellig, maatschappelijk moest zijn en maken dat ze wat aan hem hadden. Dat hij zich niet moest verbeelden dat hij er niet bijhoorde...
> Zich dat te verbeelden was malle aanstellerij, zelfbedrog, vrouwelijke overgevoeligheid, kwam heelemaal niet te pas... Je kunt dan toch ook in een koffiehuis niet praten over philosophische kwesties... of over de liefde... of over 't leven en den dood!... En kòm, hij hield óok wel van een pikante mop!... wel waarachtig!...
> Hij overtuigde zich maar half. Maar hij deed aldoor mee, zoo natuurlijk dat de anderen niet beter wisten of 't ging van harte....

Even weinig als in den kring der koffiehuisvrienden voelt Bernard zich tehuis in den kring van een vroolijk gezin zooals dat van zijn vriend Hendrik. De beschrijving van dat gezin behoort weer tot een van die frissche, zoo goed bekeken en prettig vertelde gedeelten, die de bekoring van dit boek uitmaken. En voortreffelijk weergegeven is ook de stemming van Bernard na dat bezoek, waar hij den diepen indruk ontvangt van dat leven-met-elkaar, ‘dat grage opgaan der velen in de éénheid: het gezin’, als hij, op zijn kamer teruggekeerd, een sensatie heeft van ‘schimmige leegheid om hem heen’, en diep voelt hoe vreemd hij staat tegenover dat familieleven, tegenover het gemoedelijk-intieme van menschen in één huis, hoe hij mist wat hij daar gezien heeft: ‘die kalm-rustige broederlijkheid, die gemoedelijke, onbeproefde, ongevaarlijke trouw, zonder strijd, zonder twijfel zelfs, maar goed en natuurlijk.’

Intusschen, in dat koude, grauwe, eenzame leven was één zonnige plek. Bernard had een vriend, wel ver weg, maar een ouden beproefden, met wien hij had schoolgegaan, eerst op de lagere school, daarna op het gymnasium, met wien hij had geschetterd, gedweept, ‘gefuift’, gedebatteerd en - gezwegen, en wiens vriendschap hij, ook toen Edward naar Indie vertrokken was, hoog en warm in zijn hart was blijven dragen. En nu zou die vriend, met wien hij steeds lange en intieme brieven was blijven wisselen, terugkomen, en hij zou een half jaar in Holland blijven. Bij de gedachte daaraan werd zijn hoofd warm en soezig van tintelendenerveerende voorvreugde. En dan komt de teleurstelling. Eerst

reeds aan het station, waar Bernard maar even heel kort zijn vriend de hand kan drukken, omdat Edwards vader, zijn broer, zijn zuster en zijn zwager hem natuurlijk voorgaan, zoodat hij eindigt met dan maar voor de bagage te zorgen. Dan duurt het lang eer Edward, die naar zijn familie te Baarn is vertrokken, Bernard te Amsterdam komt opzoeken, en wanneer zij bij elkander zijn dan blijkt het dat zij, ja, elkander wel een goed, vriendschappelijk hart zijn blijven toedragen, maar dat zij toch te ver van elkander afgeraakt zijn, in gewoonten, smaak, levensopvatting dan dat er van een verwezenlijking van het ideaal van vriendschap dat Bernard zoolang gekoesterd heeft, sprake kan zijn.

Het is de eerste groote smart in deze periode van zijn leven. De tweede zwaardere zou hij zelf op zich laden. Zij komt over hem, wanneer hij de kuischheidsgelofte verbreekt, waarvan hij in den brief aan Edward zoo ernstig gesproken heeft.

Het gewaagde tooneel in het bordeel is door den schrijver zonder terughouding, met de uiterste zorg van den eerlijken waarnemer, maar met grooten ernst behandeld en maakt in al zijn zinnelijkheid grooten indruk. Maar treffender nog in zijn hooge tragiek is, in het hoofdstuk dat er op volgt, de diepe verslagenheid, de stomme smart, waardoor Bernard na de daad wordt aangegrepen en gefolterd: de terugkeer naar zijn woning, vroeg in den killen morgen, haastig als werd hij om een misdaad achtervolgd; zijn schaamte op zijn kamer tegenover al de zwijgende, levenlooze dingen ‘die hem gekend hadden in zijn hoogmoed en hem nu weer zagen in zijn vernedering’; de schrille wanhoop, de machtelooze woede, die hem vervolgt en hem neersmakt op den kalen grond, waar hij, ineengekromd als een gegeeselde, diep snikkend neerligt.

> ‘En zóó, een tijd lang stil-liggend op den killen grond, op den onden doukergrijzen grond van zijn kamer, ruikend die bekende stof-lucht van 't kleed, kreeg hij scheuten koele nuchterheid naar zijn hoofd, kwam hij langzaam tot bedaren. Een gevoel van veilig zijn, achter de gesloten deur, op zijn eigen kamer, tusschen al de dingen, die van hem waren, van hem alleen, net als zijn jas en zijn laarzen, vredigde in zijn hoofd. De dingen waren nu allemaal weer gewoon en ieder op zijn plaats; ze zwegen, wijs kijkend, hem beschermend. Hij stond op. Hij ging zijn ramen dicht-dekken en stak zijn gaslamp op, hij wou alleen zijn met zijn intieme dingen. En toen, in 't vreemd gelende, zwart-schaduwende licht, kleedde hij zich uit, heelemaal, tot hij rillend naakt stond. Zijn kleeren gooide hij bij elkaar in een hoek. En met zijn hand scheppend 't koude water uit de porceleinen kan van zijn waschtafel, begon

> hij zich daarmee te wasschen, snik-hijgend telkens als 't water kletste tegen zijn bloote lijf, en hij begon te beven en te klappertanden van de kou.
> Toen voelde hij zich beveiligd tegen de wanhoop. Gewone menschelijkheid, bedelend verlangen naar warmte en physieke behaaglijkheid kwam boven. Rustiger nu droogde hij zich af, forsch wrijvend zijn breed-schonkig mannelijf, on haalde kleeren te voorschijn, uit de kast, schoon linnengoed en ook andere bovenkleeren, schoppend den slordigen hoop van 't uitgetrokken goed nog dieper in den hoek waarin 't lag.'

Na een tijd, waarin hij zich zwak en klein voelt als een kind dat verdriet heeft, [denkend aan zijn ouders die hij vroeg moest missen, zich troostend met wat hij van hen over heeft: brieven, portretten, ringen, komt er wat berusting in hem. Het wordt hem wat klaarder en hij ziet uit den nevel langzamerhand zich voor hem afteekenen den weg dien hij te gaan heeft. Stil plicht-doen, werken van den morgen tot den avond, dat is voortaan het eenige. En zoo begint hij, voor zijn lessenaar gezeten, 'al de gewone dingen als waren ze nieuw voor hem en ten hoogste belangwekkend, met volle aandacht, de zaken breed overziend en tegelijk lettend op de kleinigheden, de voltooiende finesses, negeerend met ijzeren zelfdwang alle storende gedachten, aldoor krachtig in zich opstuwend dien wil om zich van nu af heelemaal te wijden aan zijn werk'....

Ik ken meer dan een van onze jongere novellisten, die hier de geschiedenis van Bernard Bandt zou hebben geëindigd, meer dan een die zich en zijn naam van modern schrijver gecompromitteerd zou hebben geacht, wanneer hij den roman van een jong Nederlander van het jaar 1897 of daaromtrent had laten verloopen in een gewone liefdeshistorie. Herman Robbers heeft die vrees niet gehad, of ze overwonuen. Hij heeft die 'banaliteit' aangedurfd en hij is er voor beloond.

Teleurgesteld in zijn vriendschapsidealen, teleurgesteld in het vertrouwen op zijn eigen zedelijke kracht, moest Bernard Bandt wel vreezen dat nu ook dat andere verlangen, naar een machtige, volwassene liefde, eens door hem 'het eenig-hoogstbegeerlijke van 't leven' genoemd, niet zou verwezenlijkt worden. Zou hij niet het verstandigst doen met, gelijk zijn vriend Sam tot eigen volkomene bevrediging deed, zich te gaan toeleggen om, zonder hoogere aspiraties te voeden, het om zich heen zoo mooi en zoo behagelijk-harmonisch mogelijk te maken? Maar de gedachte aan zulk een bestaan, enkel vervuld van eigen belang bin-

nen de enge wanden van zijn kamer, bevredigt hem niet en in het diepst van zijn wezen speurt hij iets als een vage behoefte om te leven voor anderen of voor een idee.

En dan op eens, als hij het niet meer verwacht, staat het groote geluk, waarnaar hij eens smachtte, voor hem in de gedaante van Lucie Tadingh. Eerst houdt hij het voor een eenvoudige vriendschap, hoogstens voor een van die verliefdheden, zooals hij er vroeger zoovele gehad heeft, maar dan voelt hij het in zich opgroeien tot een groote, echte liefde.

Hier valt niets meer in enkele regels na te vertellen, veelmin te citeeren. En hier, in dit verhaal van een eenvoudige, jonge liefde toont Herman Robbers hoe, bij al de goede eigenschappen van de besten der jongere school: nauwkeurige, geduldige waarneming, zorgvuldige experimenteering, liefdevolle behandeling van de taal, hij nog de groote gaaf bezit van jong te kunnen zien en jong te kunnen voelen. De laatste zestig bladzijden van zijn werk zijn van een frissche kracht, van een fijn gevoel, van een natuurlijken eenvoud, van een gezonden humor - welk een kostelijke nevenfiguren teekende Robbers in de oude mevrouw Tadingh, en in Bernards oom en tante! - zoo vrij van alle sentimentaliteit en van alle aanstellerij, dat zij in onze literatuur der laatste jaren haars gelijken zoeken. De kalme, heldere, kinderlijk-blijde liefde van Lucie, de reeks van stemmingen die Bernard doorloopt, het langzaam zich ontplooien van zijn liefde, tot zij hem kracht genoeg geeft om het zelfverwijt dat hem telkens nog weer achtervolgt, van zich af te trappen, en daar te staan als een vrij man die zijn hoogste levensmomenten voelt naderen, dat alles is gedaan met een rust, een ingehouden kracht waaruit men den zelfbewusten kunstenaar herkent.

En dan mag ten slotte zeker nog wel van dit boek gezegd worden dat het, geschreven in heldere, lenige taal, die van de uitvindingen en veroveringen der jongeren, op enkele uitzonderingen na, alleen het beste heeft overgenomen, in zijn algemeen-menschelijkheid zoo onvervalscht Nederlandsch is van kleur en stemming, en in een echt Nederlandsche atmosfeer is opgegroeid tot het kunstwerk dat wij er met vreugde in begroeten.

Muzikaal overzicht.

Het opera- en concertseizoen is bij ons ditmaal druk begonnen. Vier weken zijn er nauwelijks van voorbij, en wat hebben we niet al gehad!

De vier opera's - twee Nederlandsche, een Italiaansche en een Fransche - werkten met vollen stoom; van Duitschland kwamen Arthur Nikisch en Richard Strauss hierheen, om de leiding van een paar uitvoeringen van het Concertgebouw-orkest op zich te nemen en aldus hunne begaafdheid als orkestdirecteur te toonen (Strauss ook als componist), en reeds daagden enkele andere concerten op als voorboden van den stortvloed, dien men, naar vroegere ervaringen te oordeelen, ook thans weder op dit gebied kan verwachten.

En alles schijnt te trekken, want de woorden *uitverkocht* en *bijna uitverkocht* leest men bijna altijd in de verslagen, die over deze uitvoeringen in de dagbladen worden gegeven. Weinig gevulde zalen, die er (zooals een geestig musicus eens opmerkte) van het tooneel of van het orkestpodium af, als zeer oude tandenborstels uitzien, zijn een groote zeldzaamheid. Als dit zoo voortgaat, kan men gerust zeggen, dat Nederland een *Eldorado* is voor ondernemers op muzikaal gebied.

Wat uitgevoerd werd, was hoogst ernstig. Toch liep er een enkele scherts onder. Vier heeren uit Weenen namelijk, die zich tot een humoristisch vocaal-kwartet vereenigd hebben en daaraan den naam van een hunner gaven, zijn ook in ons land verschenen, om het publiek op hunne luimige voordrachten te onthalen en het de vroolijke zijde der kunst te toonen. Het *Udel-kwartet* heeft in Nederland zijn entrée gedaan.

De kunst, die door dit kwartet den volke vertoond wordt, staat niet hoog, maar zij is noch grof, noch plat, en wie vatbaar is voor

uitingen van humor, zal zich verlustigd hebben in de voortreffelijke wijze, waarop het viertal door zang en mimiek uitdrukking weet te geven aan het kluchtige, dat reeds ligt opgesloten in de gedichten die zij voordragen. Een geestig en bekwaam recitator zou van enkele van die gedichten misschien wel iets weten te maken, maar zeker niet dat, wat de twee genoemde factoren in vereeniging met elkander hier te weeg brengen.

Het programma van het Udel-kwartet is een mengsel van *het kluchtige lied* en *de parodie*.

Een voorbeeld van eerstgenoemde soort is o.a. het lied, dat tot titel heeft *Memoiren eines Claviers* en waarin op kluchtige wijze de levensloop van een kleine vleugelpiano verhaald wordt; namelijk hoe dit innerlijk en uiterlijk fijnbewerkte meubel zijn intrée doet in een deftig salon, waar het door de schoone hand van de dochter es huizes gemaltraiteerd wordt, en hoe het vervolgens steeds lager en lager zinkt en eindelijk in een tingeltangel te recht komt, waar het onder de mishandeling van een woesten speler den geest geeft.

Een niet onaardig staaltje van parodie is het komieke kwartet *Der alte Goethe*.

In dit lied is sprake van een meisjes-kostschool, waar het zoo streng en eerbaar teogaat, dat zelfs een vers als het eerste couplet der ballade *Der König in Thule* van Goethe niet onveranderd aan de jonge meisjes gedicteerd wordt. Dat dit couplet:

> Es war ein König in Thule,
> Getreu bis an sein Grab,
> Dem sterbend seine *Buhle*
> Einen gold'nen Becher gab.

niet zoo kan blijven, zonder de zieltjes der jonge dames te vergiftigen, daarover zijn de drie zusters, die aan het hoofd van het pensionaat staan, het eens. Alleen verschillen zij ten aanzien van de wijze, waarop het vers gewijzigd zou moeten worden.

Zoo kan men het niet aan de kinderen leeren, zegt zuster Adelgund. Het couplet moet aldus luiden:

> Es war ein König in der Levante,
> Getreu bis an sein Grab,
> Dem sterbend seine *Tante*
> Einen gold'nen Becher gab.

Och kom, zegt zuster Susanna, wie gelooft dat van de tante? Leer het hun zoo:

> Es war ein König in Udine,
> Getreu bis an sein Grab,
> Dem sterbend seine *Cousine*
> Einen gold'nen Becher gab.

Maar met die *Cousine* kan zuster Hildegard zich weer niet vereenigen. Zeg liever:

> Es war ein König in Calcutta,
> Getreu bis an sein Grab,
> Dem sterbend seine *Mutta*
> Einen gold'nen Becher gab.

Met die oplossing verklaren eindelijk de andere twee in te stemmen, en zoo werd dit vers geleerd en Goethe steeds hoog vereerd. Dit is de moraal van deze geschiedenis, die men door het humoristische viertal moet hooren voordragen om zich aan het koddige daarvan eerst goed te vergasten.

Ook van Schiller's ballade *Der Handschuh*, behandeld als groot oratorium, geeft dit vocale kwartet een hoogst humoristische voorstelling. De verschillende beschrijvingen, die in deze ballade voorkomen, als: koning Frans en zijn hofstoet, bijeengekomen om den strijd tusschen de wilde dieren te aanschouwen, het wenken van den koning, waarmede hij bevel geeft de dieren in het strijdperk te laten komen, de entrées van den leeuw, den tijger en de luipaarden, het naar het strijdperk afdalen van ridder Delorges, om den daarin door jonkvrouw Kunigunde geworpen handschoen op te rapen en aan haar terug te brengen - dit alles wordt door den zang en de mimiek van het viertal, hierin ook bijgestaan door het klavier, op de allervermakelijkste wijze weergegeven, en daaraan wordt de kroon opgezet door het slot, waar de vier heeren na de woorden:

> ‘Den Dank, Dame, begehr' ich nicht!’
> Und verlässt sie zur selben Stunde.

achter elkander in militairen pas het podium verlaten onder de tonen van den Radetzky-marsch.

Het is wel mogelijk, dat er zullen zijn, die in een dergelijke

behandeling der werken van groote meesters een heiligschennis zien, doch dan moet ik er toch op wijzen, dat het een zeer onschuldig iets is, wanneer men het vergelijkt bij de mishandelingen, die dikwerf in vollen ernst aan meesterwerken verricht worden. Dit laatste echter neemt men dikwerf heel kalm op, zoo men er al begrip van heeft, dat hier een heiligschennis gepleegd wordt, en wellicht geschiedt dit juist het meest door hen, die over voordrachten als die van het Udel-kwartet den neus optrekken of die zonder voorbehoud afkeuren.

Bij hetgeen dit kwartet voordraagt - zeide ik hierboven - ligt de kern van den humor in den tekst.

Dit kan ook niet anders. Om het humoristische volkomen uit te drukken, heeft de muziek de hulp van het woord noodig. Wel heeft men het luimige ook in de zuiver instrumentale muziek pogen voor te stellen, doch streng genomen kan deze het toch maar onvolkomen weergeven. Een instrument kan zoo bespeeld worden, dat het een komiek effect maakt, en door bijzondere geluidscombinatiën, door kluchtig werkende klankeffecten, door eigenaardige rhythmen enz. kan men met een zuiver instrumentaal toonstuk op de lachspieren der toehoorders werken, maar zoodra de componist de aandacht op iets bepaalds wil vestigen, heeft hij nadere aanduidingen noodig, hetzij die bestaan in een commentaar, die in den vorm van een programma aan de toehoorders wordt medegedeeld, of dat de titel van zijn toonstuk wijst op iets, dat bij den hoorder als reeds bekend verondersteld wordt.

Een voorbeeld van dit laatste is het instrumentale toonstuk *Till Eulenspiegels lustige Streiche* van Richard Strauss, waarin deze componist, zoowel door de keuze en de bewerking zijner motieven als door een geestige instrumentatie, er tot zekere hoogte in geslaagd is, in de phantasie van den hoorder de beelden en episoden uit de legende van den vroolijken kwant op te wekken. Evenwel gaat het humoristische of komieke hier niet meer alleen van het muziekstuk uit en wordt de zelfstandigheid der muziek toch voor een deel prijs gegeven. Aan den toehoorder wordt het overgelaten, zich bij het aanhooren van de compositie de beelden en gebeurtenissen te binnen te brengen, die hem uit het leven van Tijl Uilenspiegel bekend zijn geworden.

Geheel anders is dit in het lyrische drama. Hier is de muziek

met het woord *verbonden* en kan zij dus haar vermogen om scherts en humor uit te drukken in zijn volle kracht openbaren. De toonkunst treedt dan illustreerend op en geeft, in vereeniging met de mimiek, het hoogste effect aan datgene, wat het woord slechts kan aanduiden.

Vele treffende voorbeelden vindt men hiervan zoowel in de ernstige opera als in de opera *buffa*.

Aanvankelijk was er bij eerstgenoemde, die zich uitsluitend bezig hield met goden en helden en met toestanden aan de mythologie en de geschiedenis der oudheid ontleend, voor scherts en humor geen plaats, maar toen die sfeer langzamerhand werd verlaten voor het werkelijke leven en de mensch met zijne zwakheden en dwaasheden tot onderwerp der dramatische voorstelling werd genomen, hadden de componisten ook in de opera *seria* de gelegenheid om te toonen, wat zij in de muzikale karakteristiek vermochten te leveren, en hoe zij de personen van het drama ieder in zijne eigenaardigheid wisten weer te geven.

Mozart heeft dit weten te doen als geen ander vóór hem, en daarbij gebruik gemaakt van al de hulpmiddelen, die de muziek hem voor het weergeven van het luimige en kluchtige aan de hand gaf. Om op dit terrein te blijven, herinner ik hier aan Osmin uit de *Entführung aus dem Serail* en aan Leporello uit de opera *Don Juan*, twee typen van karakterteekening als er maar weinig in de dramatisch-muzikale kunst worden aangetroffen.

Osmin is de komieke figuur in het blijspel, Leporello die in het drama, want ofschoon de *Don Juan* eigenschappen van de opera *buffa* vertoont, zoo is deze opera toch iets anders en neigt zij meer tot het drama. Ook de toon van het hoog tragische wordt in dit werk aangeslagen. Vandaar dat Mozart, met het oog op dit tweeslachtige, zijne opera een *dramma giocoso* noemde.

De *Entführung* daarentegen is een echt blijspel. De intrige daarvan is eenvoudig. In den harem van den pacha Selim bevindt zich een Spaansche schoone, Constanze genaamd. Belmonte, haar minnaar, weet in het serail door te dringen en beproeft, haar met behulp van zijn vertrouwde Pedrillo en de vertrouwde van Constanze (ook een verliefd paar) te bevrijden. Doch de toeleg mislukt en de vermetele heeft slechts zijn leven te danken aan de omstandigheid, dat Selim in hem een burger van Burgos herkent, aan wien hij bij een vroegere gelegenheid zijn leven te danken had. De brave

Turk schenkt Belmonte niet alleen het leven maar geeft hem ook de hand van Constanze.

Osmin, de wachter van het serail, is de kluchtige figuur van het stuk. Bijzonder waar is dit mengsel van domheid, lafheid, wreedheid en ijverzucht door Mozart in zijne muziek weergegeven. Reeds de eerste ontmoeting tusschen Osmin en Belmonte in den tuin van het paleis is hoogst karakteristiek. Belmonte vraagt hem, of dit de woning van den pacha is en of hij in dienst van dien grooten heer is, waarop Osmin het doet voorkomen, of hij den vreemdeling niet verstaat, hem de vragen laat herhalen en dan eindelijk spottend antwoordt. Er is een even groote levendigheid als climax in dit duet en al de hulpmiddelen, welke de muziek oplevert om een komiek effect te weeg te brengen, zijn hier aangewend. Allervermakelijkst is het ‘hè?’, dat Osmin telkens doet hooren, wanneer hij Belmonte zijne vragen ‘Ist dies des Bassa Selim Hans?’ en ‘Seid ihr in seinem Dienste, Freund?’ laat herhalen, en evenzoo de komiek-deftige manier, waarop hij dan spottend antwoordt: ‘Dies ist des Bassa Selim Haus’ en ‘Ich bin in seinem Dienste, Freund.’

Hoogst kluchtig is ook de aan dit duet sluitende aria van Osmin, beginnende met de woorden:

> Solche hergelaufne Laffen,
> Die nur nach den Weibern gaffen,
> Duld' ich vor den Teufel nicht.

die reeds al aanstonds doet lachen wegens het koddige van de zeer uitgesponnen en karakteristieke zangfiguur op het scheldwoord ‘Laffen,’ dat door de muzikale uitdrukking nog aan kracht wint.

Osmin weet, wat zulke luî als Belmonte in het schild voeren. Om hem te bedriegen, moet men vroeg opstaan, want, zegt hij: ‘Ich hab' auch Verstand.’ - Het herhaaldelijk en op verschillende wijze terugkeeren van deze phrase maakt in de aria eveneens een zeer komiek effect en geeft een vermakelijk beeld van den bluffenden dienaar. Even meesterlijk geschetst, maar in andere hoedanigheid, wordt hij verder in zijn laatste aria, waar hij uitdrukking geeft aan zijn boosaardige vreugde over het lot, dat Belmonte en diens vertrouwde te wachten staat.

Een niet minder treffende karakterteekening heeft Mozart in zijn Leporello geleverd. Hier heeft men echter bovendien met een fijnere

soort van humor te doen dan bij Osmin, en de meester heeft in dit opzicht een beter karakteristiek beeld gegeven dan de librettist.

Bij Da Ponte is Leporello niets meer dan de grappenmaker, de vroolijke persoon van het stuk; zooals Mozart hem echter voorstelt, is hij niet meer de polichinel maar de persoon, die wezenlijk in de handeling ingrijpt, de ‘clown’ in de treurspelen van Shakespeare, die door het onvrijwillig kluchtige, dat hem eigen is, het tragische der handeling natuurlijker en aangrijpender maakt in plaats van daaraan afbreuk te doen. In welke stemming Leporello ook wordt afgebeeld, hetzij in zijne ontervredenheid over zijn dienst bij Don Juan (de aria ‘keine Ruh' bei Tag und Nacht’), hetzij in den spottenden humor, waarmede hij de arme Donna Elvira inlicht omtrent de talrijke veroveringen, die zijn meester bij de vrouwen gemaakt heeft, of in zijn schrik bij den dood van den kommandeur, zijn angst op het kerkhof, zijn ontzetting bij het verschijnen van den geest in de finale der opera, - altijd draagt deze praatzieke en laffe schurk, die wel naar de omstandigheden zijne houding maar niet zijn wezen verandert, er juist door het contrast toe bij, de stemming scherper te doen uitkomen.

Ook wat karakterteekening betreft, staat de opera *Don Juan* van al de dramatische werken van Mozart wel het hoogst. En wat daarin vooral bewondering opwekt, is de consequentie, waarmede bij ieder der handelende personen het karakter is volgehouden. Dit blijkt voornamelijk in het *ensemble*, bij die momenten namelijk, waar personen van verschillenden aard in dezelfde stemming verkeeren doch ieder hunner zijne gewaarwordingen op de hem eigen wijze uitspreekt. Voortreffelijke voorbeelden hiervan zijn o.a. het trio bij den dood van den kommandeur en het trio der gemaskerden in de finale van het eerste bedrijf.

Treffende karakteristiek vinden wij ook nu en dan in de werken der componisten van beteekenis, die Mozart gevolgd zijn in de richting, door hem aan de Duitsche opera gegeven, maar niemand heeft zich in dat opzicht in zoo hooge mate meester getoond als de man, die met het wezen der opera brak en het lyrische drama op geheel nieuwe grondslagen vestigde: Richard Wagner namelijk.

Daartoe droeg vooral bij, dat Wagner zelf de dichter van zijne dramatische scheppingen was en dat hij de verhouding van den dichter tot den componist veranderde. Bij hem zijn woorddichter en toondichter een en hetzelfde wezen en komen gedicht en muziek

uit dezelfde bron voort; geen wonder dus, dat hier bij het voorstellen van personen en toestanden een waarheid van uitdrukking kon verkregen worden, die niet of slechts in zeldzame gevallen te bereiken was, waar librettist en opera-componist geheel op zichzelf stonden.

Deze scherpe karakteristiek treedt ook op die plaatsen in Wagner's werken voor den dag, waar hij ons de kluchtige zijde der kunst laat zien.

Twee zeer sprekende voorbeelden daarvan hebben wij in den sluwen en boosaardigen dwerg Mime uit het drama *Der Ring des Nibelungen* en in den dommen, pedanten en nijdigen Beckmesser uit de *Meistersinger von Nürnberg*.

De rol, die Mime in het Nibelungen-drama vervult, wordt in hoofdzaak afgespeeld in het onderdeel van dit drama, dat den naam van *Siegfried* draagt.

Hoewel een volkomen begrip van de wijze, waarop Wagner dezen persoon heeft voorgesteld, eerst mogelijk is, wanneer wij hem op het tooneel zien afgebeeld en zoowel de mimiek als de tonen van het orkest medewerken om dit beeld zoo duidelijk mogelijk te maken, zoo kan men toch reeds door studie van het klavieruittreksel zich een goed denkbeeld vormen van de genialiteit, die de meester in de teekening van dit karakter ontwikkeld heeft.

Het eerste bedrijf van *Siegfried* is rijk aan momenten, die hiervan getuigenis afleggen. Wij leeren hier reeds dadelijk den dwerg Mime in al zijn lafheid en boosaardigheid en in zijn valschheid tegenover den jongen Siegfried kennen, en al die eigenschappen openbaren zich ook van hare kluchtige zijde.

Mime heeft Siegfried opgevoed, niet uit menschlievendheid maar uit eigenbelang, omdat hij weet, dat de knaap de held zal zijn, die den draak Fafner zal dooden, en hoopt, na dien heldendaad wel het een of ander middeltje te zullen vinden om den drakendooder uit den weg te ruimen en zich zoodoende meester te maken van den schat, dien het monster in bewaring had.

Wat hem alleen nog zorg baart, is dat het hem maar niet gelukken wil, Siegfried een wapen te verschaffen, waarmede deze den draak dooden zal. De zwaarden, die hij smeedt, zijn niet bestand tegen Siegfried's kracht en worden telkens met één slag van diens sterken arm in stukken gehouwen. Wel is hij in het bezit van de stukken van het zwaard *Nothung*, dat aan Siegfried's vader toebe-

hoorde, en die, weder aaneengesmeed, het wapen zullen vormen, waarmede de jonge held Fafner zal vellen, maar hij verstaat de kunst niet, om van die deelen weder een geheel te maken, en hem blijft niets anders over dan telkens te beproeven, op de gewone wijze een zwaard te smeden, dat de kracht van den knaap weerstaat.

Bij den aanvang van het eerste bedrijf zien wij hem dan ook weer bezig, de laatste hand aan een pas gesmeed zwaard te leggen, maar dit gaat denzelfden weg op als de andere. Siegfried, van een tocht door het woud teruggekeerd, betast het wapen even met de hand en slaat het dan met één slag op het aanbeeld stuk.

De scène, die nu volgt, is niet alleen fijn geteekend en van het hoogste effect maar ook opmerkelijk door de wijze, waarop de karakters van Siegfried en Mime streng uiteen zijn gehouden.

Siegfried's toorn ontlaadt zich over Mime, dien hij een stumper noemt, en hij werpt zich op een steenen bank. De dwerg, die hem eerst voorzichtig uit den weg is gegaan, nadert hem kruipend en biedt hem spijs en drank aan, maar Siegfried slaat hem dit uit de hand. Op verwijtenden toon houdt Mime dan den jongeling het ondankbare zijner handeling voor. Heeft hij hem niet verpleegd en groot gebracht?

> ‘Als zullendes Kind
> zog ich dich auf,
> wärmte mit Kleiden
> den kleinen Wurm.’

Zoo is de aanvang van het liedje, dat Mime zich ter eigen verheerlijking heeft gedicht en dat hij zijn kweekeling tot vervelens toe voorzingt. Maar Siegfried antwoordt hem: ‘Veel hebt ge mij geleerd, maar één ding niet: U te kunnen lijden. Telkens loop ik het woud in, om U te verlaten, - hoe komt het nu dat ik terugkeer? Alle dieren zijn mij dierbaarder dan gij. Hoe komt het dan, dat ik toch bij U terugkeer?’ - Daar buiten in de vrije natuur heeft hij geleerd, wat liefde is. Bij de vogels en andere dieren heeft hij de liefde van de ouders tot de kinderen gadegeslagen, en dit geeft hem aanleiding, tot Mime de vraag te richten:

> ‘Wo hast du nun, Mime,
> dein minniges Weibchen,
> dass ich es Mutter nenne?’

In groote verlegenheid antwoordt de dwerg, dat hij zijn vader en moeder tegelijk is. ‘Dat liegt ge’, roept Siegfried uit, ‘want ik heb gezien, dat bij de dieren de jongen den ouden gelijken, en een blik in den helderen waterspiegel heeft mij overtuigd, dat ik er geheel anders uitzie dan gij. Nu weet ik, waarom ik telkens terugkeer - zegt hij ten slotte -; van U moet ik vernemen, wie mijn vader en moeder zijn.’

Eerst wil Mime weder een ontwijkend antwoord geven, maar als Siegfried hem bij de keel pakt en uitroept: ‘Komaan, vertel op, wat ge weet; goedschiks krijg ik toch niets uit je!’ ziet hij dat het meenens wordt en vertelt hij, wat hij van Siegfried's geboorte en den dood van diens moeder weet.

Op meesterlijke wijze zijn in dit geheele tooneel de verschillende gemoedsstemmingen van de vertooners zoowel door den zang als door de tonen van het orkest weergegeven. Het flinke instrumentale motief, dat Siegfried's toorn aanduidt en waarvan de bewerking vooral daar geniaal van opvatting is, waar de stemming van den jongeling door Mime's klachten over zijne ondankbaarheid langzamerhand verzacht wordt, ofschoon nu en dan de toorn toch nog opflikkert, vormt een frappant contrast met het motief, dat den eigenaardigen wiegelenden gang van den dwerg nabootst, en met zijn huilerigen zang.

Ook bij het verhaal, dat hij nu aan Siegfried doet, verloochent Mime zijn aard niet. Kluchtig is de wijze, waarop hij telkens van het onderwerp tracht af te wijken en voor den dag komt met zijn gezeur over hetgeen hij voor den jongeling van diens geboorte af gedaan heeft. Treffend klinken daar doorheen de tonen van het orkest, waaruit herinneringen uit de *Walküre* (bepaaldelijk van het liefde- en lijdensmotief der *Wälsungen*) opdoemen, om de stemming van Siegfried aan te duiden, die geheel vervuld is van de gedachte aan zijne moeder.

Maar Siegfried is niet tevreden met Mime's woorden. Hij verlangt ook een teeken te zien, dat hem van de waarheid van die woorden kan overtuigen. Daarop haalt de dwerg na eenige aarzeling de stukken van het zwaard *Nothung* voor den dag. ‘Dat - zegt hij - gaf uwe moeder mij, als gering loon voor moeite, kost en verpleging. Uw vader heeft dit zwaard in zijn laatsten strijd gevoerd.’ ‘En die stukken moet ge voor mij smeden - roept Siegfried uit -, want heden nog wil ik een zwaard hebben; dan

trek ik van hier, de wijde wereld in en keer nimmer terug.' En met een lustig vrijheidslied, waaruit verlangen naar daden en levenslust klinken, verlaat hij den verbluften dwerg.

In pijnlijke onzekerheid blijft Mime, die in den hoogsten angst te vergeefs Siegfried heeft trachten terug te houden, alleen achter. Wat zal hij nu beginnen? Hoe zal hij den knaap bij zich weten te houden en hem naar het hol van den draak voeren? Hoe zal hij de stukken van dat zwaard weder aaneensmeden? Al zijne kunst helpt hem hier niets. - Deze alleenspraak van den dwerg, waarvan de illustratie door het orkest een meesterstuk van psychologische teekening is, vormt den overgang tot het tooneel tusschen Mime en den Wanderer (Wotan), waarin wij eerstgenoemde weder van den komischen kant zien en de imponeerende rust van den god en de gejaagdheid van den dwerg, die zich in het bijzijn van den ander niet op zijn gemak gevoelt, een scherpe tegenstelling vormen.

Van hoogst karakteristieke en kluchtige uitwerking is ook het tooneel na het vertrek van den Wanderer. De laatste vraag, die deze den dwerg gesteld heeft, namelijk: wie zal uit de voorhanden stukken het zwaard *Nothung* smeden? heeft Mime niet weten te beantwoorden, en daarop voegt Wotan hem toe: 'dan zal ik het U zeggen. Slechts hij, die nog nooit vrees gekend heeft, smeedt het zwaard weder heel. Aan hem laat ik uw door mij gepand hoofd over.'

Deze laatste woorden brengen Mime in den grootsten angst. Neergehurkt staart hij voor zich uit in het felle zonlicht, dat door de opening der grot schijnt en dat hem, den lichtschuwe, in verband met hetgeen hij zoo even vernomen heeft, doet sidderen en beven. In zijne verbeelding ziet hij reeds den draak Fafner naderen om hem te verslinden en met een schreeuw zinkt hij achter het aanbeeld in elkander. Men moet deze half schrikwekkende, half kluchtige scène op het tooneel zien en met de treffende schildering, die ook het orkest er van geeft, om daarvan de uitwerking ten volle te kunnen gevoelen.

Ook wat er nu verder nog in dit bedrijf volgt geeft ons een zeer karakteristiek beeld van den boosaardigen doch tevens kluchtigen dwerg. Eerst de wijze, waarop hij Siegfried vrees tracht in te boezemen; dan de angst, wanneer hij ziet, dat het den jongeling gelukt het zwaard te smeden, en eindelijk zijn boosaardige vreugde, wanneer hij voor zijn kweekeling den drank bereidt, die hem naar

de andere wereld zal helpen - dit alles is met meesterhand geteekend en vormt een scherpe tegenstelling met de wijze, waarop het nobele, naïeve en jeugdig frissche van Siegfried's persoonlijkheid is uitgedrukt.

Van de momenten, waarbij Mime in het tweede bedrijf optreedt, moet vooral genoemd worden de scène, waarin hij de straf ontvangt voor het booze plan, dat hij tegen Siegfried gesmeed heeft.

De jonge held heeft den draak Fafner gedood. Daarbij is een druppel van het drakenbloed Siegfried op de vingers gevallen, en een brandende pijn is er het gevolg van.

Haastig brengt hij de hand naar de lippen, zuigt het bloed op, en - o wonder! - nu verstaat hij de taal der vogels. In de linde boven hem is er een, die hem toezingt, dat hij in het hol van den draak den schat der Nibelungen zal vinden. Hij begeeft zich naar de aangeduide plaats, en nauwelijks heeft hij het tooneel verlaten, of Mime en zijn broeder Alberich sluipen van verschillende zijden aan, beiden met de bedoeling om op de een of andere listige wijze iets van den schat meester te worden, en overladen elkander met scheldwoorden.

Hun twist wordt door Siegfried's terugkomst afgebroken. Hij heeft den Tarnhelm en den Ring tot zich genomen, maar begrijpt niet, welken schat hij daaraan bezit. Mime echter weet, welke kracht er van die voorwerpen uitgaat en daarom streeft hij naar het bezit daarvan. Het vogeltje, dat Siegfried daar straks toezong, waarschuwt hem nu voor den trouweloozen Mime, en als deze hem thans met een valschen lach te gemoet treedt om hem een koelen dronk aan te bieden, is hij volkomen op zijn hoede en verstaat hij met behulp van de vogelentaal, dat de dwerg een slaapdrank voor hem gereed heeft gemaakt en hem in den slaap wil vermoorden. Wanneer Mime dan ook eindelijk na veel gepraat met den drinkhoorn nadert, trekt hij zijn zwaard en doodt den dwerg met één slag.

Bewonderenswaardig is het, zooals de muziek hier den toestand weergeeft. Het gluiperige van Mime's optreden, de valschheid, die in zijne woorden doorstraalt, in één woord alles wat hij zoekt te verbergen, is hier geteekend op een wijze, zooals alleen de muziek dit doen kan. Ja, in een gesproken drama zou zulk een scène bijna niet denkbaar wezen.

In de *Meistersinger von Nürnberg* vinden wij een komiek element

van een andere soort. Hier is het de stadsschrijver Sixtus Beckmesser, die in zijn pedanterie, zijn bekrompenheid en zijn nijdig karakter de lachwekkende zijde der kunst vertoont.

Zijn aard toont hij alreeds in den aanvang van het drama, wanneer hij den ridder Walther von Stolzing voor het eerst ziet, in wien hij - en terecht - een mededinger naar de hand van de bekoorlijke Eva, Pogner's dochter, vermoedt. Hij doet alle moeite om dien medeminnaar bij zijne collega's, de Meesterzangers, in miskrediet te brengen, en dat gelukt hem ook, daar hem bij de proef, die Walther in het zingen moet afleggen, om in het gild te kunnen worden opgenomen, de rol van ‘Merker’ ten deel valt, d.i. van hem, die de fouten, door den zanger gemaakt, op het bord met krijt moet aanteekenen.

In dit kleine bestek heeft de dichter-componist deze Beckmessertype reeds voor een groot deel geteekend. Zijn *a parte*, wanneer Pogner den ridder aan de Meesterzangers voorstelt, de pedante aanspraak tegen Walther, voordat hij zich achter het gordijn verbergt om zijne functie van ‘Merker’ te vervullen, de nijdige uitval tegen Hans Sachs na diens opmerking, dat het bij het Merkerambt eerlijk moet toegaan en de beoordeelaar zich niet door antipathie of sympathie mag laten leiden, leveren kostelijke staaltjes van den humor, waarmede deze figuur in woord en toon is afgebeeld.

In het tweede bedrijf zien wij Beckmesser weer in een ander licht. Daar wil hij uitvoering geven aan zijn plan, om aan Pogner's dochter een serenade te brengen, doch hij heeft niet gerekend op de tegenwoordigheid van Hans Sachs, die uitgelokt door den schoonen avond, zich vóór de deur van zijne woning heeft neergezet om te arbeiden, en, om den stadsschrijver te ergeren, een lied aanheft, zoodra deze met zijn serenade wil beginnen. Het komieke ligt hier niet alleen in de situatie maar ook en vooral daarin, dat Beckmesser thans zelf als produceerend kunstenaar optreedt, en dat dezelfde man, die zooveel aanmerkingen wist te maken op Walther's lied, thans als dichter en zanger de domste fouten tegen de prosodie en het metrum begaat en zijn geliefde (of die hij voor zijn geliefde houdt, want in plaats van Eva staat haar voedster Magdalena aan het raam) op muzikalen onzin onthaalt.

Het kluchtige van Beckmesser in deze episode van het stuk bestaat vooreerst in zijne houding tegenover Sachs. Eerst geraakt

hij in woede en vertwijfeling over het leven, dat deze maakt en dat hem belet de verschijning aan het venster toe te zingen. Dan beproeft hij het met zachtheid en begint hij Sachs te vleien. Als schoenmaker is deze hem veel waard maar als kunstvriend toch nog veel meer, en gaarne zou hij diens oordeel vernemen over het liedje, dat hij thans met begeleiding van de luit voor de beminde zijns harten wil zingen en morgen bij het prijs-zingen wenscht voor te dragen.

'Aha! - zegt Sachs - wollt mich beim Wahne fassen? Mag mich nicht wieder schelten lassen', en hij herinnert Beckmesser aan zijn nijdigen uitval in de bijeenkomst der Meesterzangers. - 'Dat was maar scherts', zegt deze en hij gaat voort met vleien, maar Sachs wil daarvan niets weten en zet zijn schoenmakerslied op nieuw in, waardoor hij den ander in de hoogste woede brengt.

Eindelijk komen zij tot een vergelijk. Sachs zal niet meer zingen en Beckmesser aan het woord laten maar voortgaan met arbeiden en daarbij als 'Merker' fungeeren door telkens met den hamer op de leest te slaan, wanneer Beckmesser een fout tegen de regels maakt.

Op deze afspraak volgt dan een allervermakelijkste scène. Beckmesser zingt zoo tegen alle regelen der kunst in, dat Sachs volop gelegenheid heeft zijne bekwaamheid als 'Merker' te toonen. Vandaar stijgende woede van eerstgenoemde, afgebroken door angstige uitroepen, als hij ontwaart, dat de verschijning, die hij voor Eva houdt, zich van het venster wil verwijderen. Zijne woede brengt hem meer en meer in verwarring, zoodat zijn zang ten laatste tot geschreeuw overgaat en het geklimper op de luit hoe langer hoe sterker wordt. Intusschen heeft David, de leerknaap van Sachs, door het gezang wakker geworden, een blik op straat geworpen en in de vrouwengedaante aan het venster zijne Magdalena herkend. Hij wordt jaloersch, neemt een stuk hout, vliegt daarmede op den zanger toe en geeft hem een geducht pak slaag. Op het hulpgeschreeuw van den armen stadsschrijver schieten de buren toe, om de vechtenden te scheiden, doch geraken zelf handgemeen. Van alle kanten komt nu volk opdagen en er ontstaat een algemeen straatgevecht, totdat eindelijk de hoorn van den nachtwacht de menigte op de vlucht drijft.

De gevolgen van den strijd met David zijn Beckmesser aan te zien, wanneer hij in het laatste bedrijf in pronkgewaad in de

woning van Sachs verschijnt, eenige oogenblikken vóór het volksfeest, waar de zangwedstrijd zal gehouden worden. De pijnlijke herinneringen, die hij nog van den vorigen dag heeft, worden door zijn mimiek uitgedrukt en door de tonen van het orkest kostelijk geïllustreerd. Eindelijk valt zijn blik op een geschreven lied, dat op de werktafel van Sachs ligt (het lied dat door Walther even te voren gedicht en gezongen en door Sachs opgeschreven is), en nu komt de gedachte bij hem op: zou de oude schoenmaker zelf naar de hand van Eva willen dingen? Die gedachte maakt hem woedend. Hij steekt het papier in den zak en verwijt Sachs die juist binnenkomt, dat hij zijn medeminnaar is geworden en hem daarom door zijn leerjongen heeft laten afrossen. Sachs stelt hem echter gerust, en tot bewijs, dat hij geen huwelijksplannen heeft, geeft hij hem het gedicht ten geschenke. Groote vreugde van Beckmesser daarover, want met een gedicht van Sachs - dat weet hij zeker - zal hij in den wedstrijd den prijs behalen. Hij luistert niet meer naar den raad om de wijze van het lied goed te bestudeeren, daar alles op de *voordracht* aankomt; hij huppelt weg, althans voor zoover zijne schrammen en builen hem veroorloven te huppelen.

Dit tooneel tusschen Sachs en Beckmesser is weder meesterlijk behandeld. Fijn geteekend is de schalkschheid van Sachs, vermakelijk weergegeven zijn de uitbarstingen van woede van Beckmesser, zijn wantrouwen en eindelijk zijn verrukking, als hem het lied ten geschenke wordt gegeven. Een hoogst komiek moment is het, wanneer Beckmesser dansend van Sachs afscheid heeft genomen en het vertrek wil verlaten, maar opeens meent, dat hij het lied vergeten heeft, en terugkeert om het overal te zoeken, totdat hij eindelijk merkt, dat hij het in de hand heeft, in zijn vreugde Sachs nog eenmaal omarmt en met groote drukte strompelend heengaat. De instrumentale bewerking draagt hier veel bij tot verhooging van het komisch effect.

Wanneer ik hier nu nog bijvoeg, dat Beckmesser aan het slot van dit bedrijf op het volksfeest het lied, dat Sachs hem gaf, op belachelijke wijze voordraagt en den zin daarvan geheel verkeerd weergeeft, zoodat hij door het volk wordt uitgelachen, dan is de figuur van Beckmesser hiermede in omtrek geschetst.

Het spreekt van zelf, dat deze schets, evenals die van Mime uit de *Nibelungen*, slechts een flauw beeld geeft van hetgeen zulke

figuren in de werkelijkheid zijn. Wil men duidelijker weten, hoe de dichter-componist deze personen heeft voorgesteld, dan kan men beginnen met dit in de partituur of het klavier-uittreksel na te gaan, maar eerst wanneer men ze op het tooneel ziet voorgesteld, en het orkest als een machtige factor van illustratie daarbij medewerkt, zal men zich een volkomen begrip kuunen vormen van de meesterschap, waarmede het kluchtige hier door de muziek is weergegeven.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 October.

Cubaansche en andere zaken.

Op 't oogenblik dat ik het licht getimmerte van dit buitenlandsch overzicht in elkaar ga zetten, komen mij de ‘*Transvaalsche herinneringen*, 1876-1896, *door Dr. E.J.P. Jorissen*’ ter hand, en ik gevoel hoezeer die buitenlandsche zaken, door het medium van een landgenoots leven bezien, veel meer in 't hart grijpen dan die andere gebeurtenissen die ver af liggen en waarvan men in de couranten leest.

Zal ik daarom mijn luchtig gebouwtje omver gooien, en in plaats van te vertellen over dingen aan gene zijde van den Oceaan, me bezighouden met de voorvallen aan den anderen kant van den evenaar, in Afrika?

Om de waarheid te bekennen: ik durf niet.

Er is niet veel moed toe noodig om zijn meening te zeggen, en zelfs hard uit te spreken, wanneer men meent dat men een meening heeft; maar het is brutaliteit, en geen moed, indien men een beslist oordeel velt in een geval waarvan men toch eigenlijk niet weet hoe het aan te vatten. Laat staan wanneer het de toekomst van Kamschatka of het gebied van den grooten Lama geldt; daarover wil ik vrij profeteeren; en als mijn voorspelling niet uitkomt, - ik zal er me niet dood over ergeren.

Maar met Zuid-Afrika is 't een andere quaestie.

Dat ligt ons te na; en tegelijk voelen we dat veel aan onze inlichting ontbreekt. Wij staan daarbij als voor een geschilderd doek waarop aan den eenen kant duivelen en aan den anderen engelen. Het zou de moeite waard zijn eens achter het linnen te kunnen kijken en de zaken in hun bloote rondheid te zien. Maar daarvoor wordt te veel achterwege gehouden.

Ook de Heer Jorissen, - zoodra hij de gebeurtenissen van de laatste jaren nadert, - legt een slot op zijn mond. Niet omdat hij de boosaardigheden der Engelsche avonturiers wil verzwijgen, maar omdat hij verraad zou plegen door de zwakheden - moreele zwakheden en zwakheden van positie - der zijnen te openbaren, en omdat hij er voor bedankt te plooien.

Een oprecht man, deze rechter Jorissen, en wat hij schrijft, een oprecht boek zonder kunstigheden. Wij hooren hem zijn woorden spreken, met animo, en zelfs met wat gezonde animositeit wanneer hij zijn handelingen midden in den grooten strijd vertelt. Zooals hij is geeft hij zich, niet minder zeker, maar ook niet meer. Het zijn heusche herinneringen. En hij bezit de beste gaaf van een geboren Hollander en van een mensch, dat hij het evenwicht van zijn oordeel weet te bewaren ondanks de bitterheid die in zijn ziel opwelt.

Zoo de Engelschen in 1877 de zelfstandigheid van de Transvaalsche Republiek hebben kunnen opheffen, dus meent hij, dan kwam dit omdat er toen nog geen Transvaalsche staat bestond, en als ze handig de dingen hun gang hadden laten gaan, dan was er nooit van een herwinning der Transvaalsche onafhankelijkheid sprake geweest. Maar de imperialistische beweging die de Boerenrepubliek had doen inlijven, stijfde het verzet van de Transvalers, en uit de met onwil gedragen vernedering werd de geboorte voorbereid der Zuid-Afrikaansche Republiek, een echte staat en met een toekomst.

Evenzoo, - op die wijs kunnen wij het betoog van Dr. Jorissen aanvullen die telkens de gebeurtenissen van 1877 met die van 1896 vergelijkt, - evenzoo zou de onbeschaamde tocht van Dr. Jameson het middel kunnen wezen dat de Transvaalsche onafhankelijkheid bevestigde. Want ten eerste heeft die aanslag de republiek meer op den voorgrond gebracht, en ten tweede noopt hij haar om de binnenlandsche gebreken waaraan zij lijdt met kracht te gaan behandelen.

Er openbaart zich, met andere woorden, in zulke conflicten tusschen staten die een echte kern van leven hebben gewoonlijk een kracht die de gebeurtenissen in de goede richting stuurt.

De dingen hebben een streven naar rechtvaardigheid in zich, zegt Matthew Arnold.

Niet altoos, niet overal gaat die regel op; - ik kan moeilijk

aan het immanente recht van de kleine oostersche tyranniën gelooven. Daar moet iets ingeborens wezen en een zekere atmosfeer van zedelijkheid. Doch laat dan de zaken ook maar begaan. Onder strijd en geweld, door schok en weerstuit, komt het goede boven, handhaaft zich het recht. Zoo denkt een waar Hollander die zich niet dadelijk zenuwachtig laat maken door verraderlijke slagen, en die ‘het nut der tegenspoeden’ berekent; zoo denkt een waar mensch. En hoe kan zoo een het aan 't verkeerde eind hebben?

Zulke wijsgeerig-moreele beschouwingen, - een wakker briesje, - blazen in de zeilen van mijn gedachtenscheepje en voeren het van het Zuid-Afrikaansche strand over den Oceaan naar het Amerikaansche werelddeel.

Ik beland op Cuba.

En in den krijg die het eiland teistert zie ik geen opening waaruit het recht en het goede kan te voorschijn komen.

Hier leeren we het verschil kennen tusschen Spanjaarden tegenover kleurlingen en Engelschen tegenover Afrikaanders.

De tegenwoordige Cubaansche opstand is een verzet der kleine lieden tegen uitheemsche, norsche heerschappij. Overal in de Zuid-Amerikaansche Republieken begint de kleurlingenbevolking het heft in handen te krijgen en ze verdrijft de patricische creolenfamilies uit de regeering. Die beweging plantte zich naar Cuba over, waar vroeger, evenals elders, de tegenkanting tegen Spanje uitging van het voorname inheemsche blanke geslacht.

Wat de ontevredenheid in Cuba aanwakkerde en den opstand bevorderde was de achteruitgang der suikerindustrie van het eiland. Alleen met groote moeite konden de planters zich staande houden tegenover de concurrentie van de bietsuiker; veel fabrieken moesten gesloten worden, en een menigte arbeiders van verschillende klassen verloren hun brood. Dat was toevoer voor den opstand. En tegelijkertijd bracht de opstand de industrie en den landbouw nog meer in verval. Oorzaak en gevolg liepen in een kringetje rond, en in een heel verderfelijk kringetje.

Ware het moederland toen met eenige millioenen pesetas den planters der kolonie te hulp gekomen, dan zou aan den opstand het voedsel ontnomen zijn, maar Spanje zond alleen soldaten en telkens meer soldaten. Eindelijk stuurde het Generaal Weiler en gaf hem beschikking over al wat het maar aan troepen bezat.

Generaal Weiler koos tot gedragslijn, om het eiland te onderwerpen, het geheel te ruïneeren. Hij omringde de steden door gordels van microscopische forten, hij liet langs alle verkeerwegen hetzelfde soort van kleine forten aanleggen, hij bracht versperringen aan midden door het eiland: hij gooide in één woord een net uit van vestingjes over Cuba heen en vischte daarmee alle landbewoners, zooveel hij er krijgen kon, en plaatste ze in den omtrek der steden. Het land zelf verwoestte hij door de suikervelden en plantages in brand te steken.

Maar de krachtige mannen wisten in het gebergte te ontkomen en ze houden daar stand, omdat de Spaansche soldaten, over het eiland verstrooid, zich nooit ver buiten het bereik van hun fortjes kunnen wagen.

Het gevolg is geweest: opeenhooping van volk en onbeschrijflijke ellende in de steden, vernietiging van allen rijkdom op het land en een ongebroken verzet in de bergachtige streken. Want het eten geeft de weelderige natuur bijna voor niets aan menschen die sober weten te zijn.

Om Cuba te kunnen ruïneeren heeft dan Spanje zich zelf geruïneerd, aan geld en aan troepen.

En nergens een element waarmee te bouwen valt voor een nieuwe organisatie. De steden op Cuba zijn gedemoraliseerd, en de schatten die het leger verslindt komen aan de soldaten niet ten goede. Alleen de officieren en de administratie varen er wel bij, de troepen zelf worden niet betaald en slinken weg door koortsen. Geen krachtig aanvallende expedities houden den moed der soldaten wakker, zij verluieren hun tijd met de ronde te doen en patronen in de lucht te verschieten.

Is er annexatie door de Vereenigde Staten in 't vooruitzicht?

Ik geloof 't niet; ten minste niet in den naastbijliggenden tijd, tenzij Spanje door een opstapeling van onvoorzichtigheden de Republiek der Vereenigde Staten noopt de hand uit te strekken.

Wel roeren de kranten de trom, omdat phrases te maken over het despotisme van Europeesche monarchieën nog juist iets is waar hët onverstand van een Amerikaansche courantenredactie bij kan; wel zoekt de een of andere Yankee nog wat geld te verdienen door leverantie van wapenen aan de rebellen, wel waagt zich een enkele avonturier op zwart zaad naar Cuba om zijn geluk te beproeven, wel moet men rekening houden met de vooze geestdrift van som-

mige afgevaardigden naar het congres die broertjes zijn van bovengenoemde courantenredacties. Maar Cuba is een groot brok, en het profijt zou op het oogenblik niet groot wezen in vergelijking van den oorlog, dien de Vereenigde Staten misschien te voeren hadden of de moeilijkheden waarin ze zich zeker zouden wikkelen.

Langzaam gaat zeker, en op den duur ontgaat Cuba hun toch niet. Thans het eiland in te lijven zou gelijk staan met aan een ten onder gebrachten concurrent het bestaan weer mogelijk te maken.

Als het eiland eenmaal geheel geruineerd is, zal het Amerikaansche kapitaal de natuurlijke schatten daar gaan exploiteeren. Dan komt van zelf de drang tot annexatie.

En na eerst een periode van Yankee-onrecht doorgeziekt te hebben zal Cuba langzamerhand opgevoerd worden tot de sfeer ‘der dingen die een streven in zich hebben naar rechtvaardigheid’.

B*.

Bibliographie.

Henri Borel. Kwan Yin, een boek van de Goden en de Hel. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Weldoener der menschheid mag men den man noemen die een nieuw veld van schoonheid ontdekt en het talent bezit om de vruchten van zijne ontdekking voor allen ten toon te stellen en allen er van te laten genieten. Zulk een man is Henri Borel, wiens geschriften over China in den korten tijd sedert hij voor het eerst in het publiek optrad, reeds drie boekdeelen vullen: ‘Wijsheid en schoonheid uit China,’ ‘De Chineesche filosofie. I. Confucius’ en thans deze bundel, naar het eerste erin voorkomende opstel ‘Kwan Yin’ betiteld.

In de voorrede van dit laatste werk, waarin, behalve het opstel over de Godin der Genade, nog voorkomen: ‘Een Bruid,’ ‘De Chineesche hel,’ ‘Een begrafenis’ en ‘Uit Canton’ (voor een deel den lezers van *De Gids* reeds bekend), acht de schrijver het noodig een woordje te zeggen aan het adres van hen die zijn vorige werken over China wel mooi vonden, maar.... niet wetenschappelijk, niet zuiver sinologisch. Borel zegt nu duidelijk en met nadruk, dat het hem om wetenschappelijkheid en zuivere sinologie ook niet te doen is geweest. De geleerdheid kan hem niets schelen dan *alleen als hulpmiddel om de schoonheid te leeren begrijpen*, en wanneer uit de geleerdheid geen emotie wordt is zij hem niets waard. Waaruit dan toch weer volgt - wat trouwens, voor zoover ons bekend werd, door niemand in twijfel is getrokken - dat aan de poëzie, welke Borel ons te genieten geeft, wetenschap ten grondslag ligt en dat hij de schoonheid niet zou hebben gevonden, wanneer hij de wetenschap had verwaarloosd.

Maar dit onderscheidt hem van de groote geleerden, de beroemde sinologen, dat dezen zich alleen tot het intellect van hunne lezers richtten, terwijl hij door zijne ontvouwing van China's wijsheid de ziel raakt van wie naar hem luisteren, en hen vaak diep weet te ontroeren.

En dat doet Borel in dit boek weer op dien eenvoudig-innigen trant dien hij van de Chineesche wijzen geleerd heeft. Eerst in de uitbeedling van Kwan Yin, ditmaal opgeluisterd door eene reproductie van het mooie wit-porceleinen beeld van de Godin der Genade, waarvan hij de gelukkige bezitter is, een beeld, door Ho Chao Tsung vervaardigd, met zijn half gesloten oogen, zijn mooie lijnen en zijn strenge drapeering van het gewaad buitengewoon treffend; dan in de teêre, gevoelige beschouwing der begroeting van een Chineesche bruid; in het interessante tooneel dat ‘Een begrafenis’ heet; in dien met groote nauwkeurigheid gedetailleerden reisindruk uit Canton; in de uitvoerige, met Chineesche prentjes versierde, karakterizeering der Chineesche ideeën omtrent de hel, met zijn mandarijnen-regeering waarin dezelfde autocratie en bureaucratie, dezelfde behoefte aan ‘kruiwagens’ valt waar te nemen als bij aardsche rijken.

Wat Borel's w e t e n ons in dit boek van China vertelt, maakt het interessant, wat zijn v o e l e n , zijne ‘emotie’ zooals hij het noemt, er ons in openbaart van de ziel van het volk dat hij bestudeerde, maakt het tot een werk van schoonheid.

De moeder der Oranje-Nassau's. 1506-1580.

‘Ja zeker, ze komen van alle kanten hier, studenten uit Giessen, gymnasiasten uit Wetzlar, maar van verder op ook, alle dagen.’ - Of het meest Hollanders zijn? - ‘Hollanders, nu, dat spreekt van zelf, maar ook heel veel Duitschers, ja ook Duitschers.’

Hij wilde zijn landgenooten niet in hun eer te kort doen, de oude torenwachter te Dillenburg, dien we al vroeg in den morgen uit zijn huisje hadden opgeklopt, om van hem tot den Willemstoren toegang te krijgen.

Het was wel wat laat in het jaar. De boschrijke heuvelen van het Westerwoud hadden een blik verdiend, eer hun zomertooi zoo duchtig aangetast was, en de grijze, dompige herfstlucht stemde weinig met de geestdrift van de bezoekers. Maar ons reisgezelschap had het er nù op gezet. Wij wilden niet weer uitstel brengen in het reeds zoo vaak opgevatte plan, en we zagen ons beloond toen een bleeke zonnestraal, een ‘lach’ van den ‘laten najaarsdag’, over het landschap kwam spelen.

Zoo ging het al pratende den vrij breeden rijweg naar boven, langs de stadskerk waar Luther tweemaal preekte en vele der Nassau's begraven liggen; langs de moderne bierbrouwerij, die het hart van den oudheidsvriend in beroering brengt; eindelijk langs de vermaarde linde, eenmaal het sieraad van het slotplein. Nu is zij van haar kroon beroofd, door den bliksem getroffen, al strekken haar takken zich nog breed en statig uit.

Maar wat is er weinig overgebleven van het eens zoo machtig kasteel dat van hier tot voorbij gindschen toren op

de hoogte reikte! Niets, dan deze lindeboom en een eind van den tachtig voet hoogen muur, waarmede Willem de Oude zijn veste aan den noorderkant, den eenigen waar de natuur niet zelf voor gezorgd had, onneembaar maakte. En verder, hier en daar tusschen gras en onkruid zichtbaar, een brok gewelf of een stuk van een vensternis.

Zelfs binnen den Willemstoren, die sedert 1875 de gedachtenis aan den grooten Zwijger levendig moet houden, - hoe weinig herinneringen uit dien tijd bevat de overigens gewis belangrijke verzameling! Wel, uit later eeuwen, vele teekeningen en af beeldingen hoe het hier eens geweest is, een kleine boekerij, een gansche verzameling platen en portretten van Oranje's tot den tegenwoordigen tijd toe. Maar uit de zestiende eeuw niets anders dan een enkel stuk huisraad, een drinkglas, wat penningen en zegels.

Met weemoed treden wij den toren uit en richten onze schreden op nieuw naar den ouden eerwaardigen boom. De levende, telkens vernieuwde natuur, heeft toch het best de heugenis van vroeger bewaard. Gelijk die takken zich op den 14^{en} April 1568 over de hoofden van Willem van Oranje en Marcus Perez hebben uitgestrekt, zoo wuiven zij nog boven de onze. Zoo zal voor het loof dat thans week en los aan de twijgen hangt, menige lente een pracht van nieuw gebladert doen uitbotten, en den bezoeker toeroepen dat de gedaante van al het aardsche voorbijgaat, maar dat de kern onvergankelijk blijft.

En zoo ook, wie de werking wil zien van den geest die in de zestiende eeuw op deze plek heerschte, moet die niet hier gaan naspeuren, maar het oog laten gaan over heel Duitschland, en nog liever naar de kusten der Noordzee. Daar zal hij gewaar worden hoe een volk zich opricht op de roepstem van een enkelen man, wanneer die man het rechte woord kent en het op den rechten tijd weet uit te spreken. Niet de Willemstoren te Dillenburg - al brengen wij hulde aan de piëteit die hem oprichtte - niet hij is het ware gedenkteeken voor Willem van Oranje, en voor de moeder die met hem in onze harten leeft, maar het gansche Nederlandsche volk dat hem als den Vader des vaderlands vereert. Het volk dat met en onder zijn Oranje's heeft geleden en gestreden, is gezegend en gegroeid; dat in zijn Oranjehuis nog steeds

een bijzondere gunst des hemels ziet, en zijn jonge Koninginne wenscht bij te blijven met een liefde, hou en trouw, onbesmet en onvergankelijk.

Hier was het dat in het jaar 1531, misschien op een najaarsdag als deze, Willem van Nassau zijn tweede vrouw, Juliana van Stolberg, binnenvoerde. De tijden waren gewichtig, en ieder voelde het. De geest der Renaissance, die, van Italië overgewaaid, in de Germaansche volksstammen een koninklijk zelfgevoel, een onleschbaren dorst naar kennis, een blijde verrassing van onbekende werelden vol schoonheid was komen wekken, had op zijn beurt plaats gemaakt voor een nog hooger en heiliger beginsel. De profetenstem uit Wittenberg bezuinde het de wereld in. Niet bevrediging voor het weetgierig brein, maar rust voor het bekommerd gemoed; niet de scherpe geeselslagen van den satiricus, maar de kracht om nieuwe wegen in te slaan, dat was het wat in de verkondiging der ‘nije leere’ zoo onweerstaanbaar de harten aantrok.

Het bleek spoedig dat het hoogere het mindere in zich had opgenomen. Niets van hetgeen het humanisme goeds aanbracht, ging voor Duitschland verloren. Luthers mannelijk verzet tegen Rome riep een krachtig nationaal gevoel te voorschijn; Luthers bijbelvertaling gaf aan het volk, met den gewijden inhoud, een herboren taal, en daarmede het element voor een nieuwe opvoeding.

Het is, voor die bijna vier eeuwen later leven, moeilijk zich de ontroering voor te stellen door Luther verwekt. Scharen van jongelieden verdrongen zich rondom zijn leerstoel. En van Wittenberg uit trokken zij in blijde geestdrift van plaats tot plaats, om ook anderen deelgenoot te maken van den nieuw gevonden schat. Hun prediking vond een echo in de gemoederen. Van vele harten werden de gedachten openbaar. Zoo knellend konden de banden van onkunde en bijgeloof niet wezen, zoo'n angst konden zij het schuchtere gemoed niet inboezemen of de stem van binnen liet zich gelden. Wat als een ondragelijke last op het volk had gedrukt: het heerschend bederf, het ruw geweld der machtigen, het verval der geestelijkheid, - dat alles werd afgewenteld. De borst zwol hoog op, de hoop herleefde; hier, hier was het woord dat redding schenken kon en zou.

Vorsten sloten zich bij de beweging aan en riepen de nieuwe predikers tot hun land. Scholen en hoogescholen werden gesticht, en een wedstrijd onstond, wie de edelsten, de geleerdsten aan zijn inrichtingen van onderwijs verbinden zou. De kerk had het vroeger gedaan, de kerk was onmachtig gebleken. Thans zou het de landheer doen. Met een beslistheid die zelfs Karel V eerbied afdwong, handhaafden zij de vrijheid in geloofszaken; en steeds ernstiger werd door hen aangedrongen op de bijeenroeping van een algemeen, of zoo dit niet kon, van een nationaal concilie, dat eerlijk, onpartijdig, vrij van pauselijken invloed, de bestaande geschilpunten onderzoeken zou en de kerk zou hervormen.

Graaf Willem van Nassau rekende tot de hervormingsgezinden sedert hij in 1530 de Augsburgsche Confessie mede had overgereikt. Zoowel in Hanau, ten tijde van zijn voogdijschap, als in zijn eigen Nassausche landen had hij de nieuwe kerkregeling ingevoerd, en gaf o.a. in 1538 eene som van 2250 gulden uit ‘voor de verkondiging van het Woord Gods.’ Maar in overeenstemming met zijn gansche karakter ging dit zeer bezadigd. Weinig oude gebruiken werden gelijk wel elders, zóó, zonder meer, afgeschaft. Hij zag bij de aanstelling van predikers nauwer toe op een onberispelijken levenswandel, dan op een scherp omlijnde leer. Vooral scholen werden gesticht, ook Latijnsche voor de meer gegoede klasse. Hij wist zijn onderdanen te behoeden voor de rampen van den oorlog. En, was hij nooit een doordrijver, hij uitte zich vrijmoedig waar het pas gaf: als in 1533, toen hij de hooge eer der orde van het Gulden Vlies afsloeg om den eed aan den Paus die er mee verbonden was.

Zoo rees zijn land in dit veertigjarig tijdvak uit den halfbarbaarschen toestand der middeleeuwen tot de meer verlichte en beter geregelde verhoudingen der nieuwere tijden. Hij gold bij zijn tijdgenooten voor een ernstig, beleidvol vorst, een vraagbaak voor velen, een steun voor ieder die hulp of voorspraak behoefde. Zijn eerste vrouw Walburg van Egmont was een dier rijke partijen geweest, die de Nassau's bij herhaling tot zich hadden weten te lokken, en hij leefde juist lang genoeg om zijn wereldvermaard proces met Hessen over de Catzenellenbogensche erfenis, wel door een vergelijk, maar toch zeer in zijn voordeel beslist te zien.

Door zijn landgenooten werd hij daarom van andere Willems als *de Rijke* onderscheiden. Onze voorzaten daarentegen kenden hem slechts als den vader van zijn grooten zoon en noemden hem diensvolgens *den Oude*.

Naast haar bedaarden, voorzichtigen echtgenoot toont Juliana zich van vrij wat bewegelijker aard. Zij had reeds vroeg de afgelegen dalen van den Hartz, haar geboorteland, verlaten en bij Graaf Eberhard van Königstein, haar oom van moederszijde, den invloed ondergaan van het moderne leven, dat ongehinderd in Frankfort en zijn omgeving bloeide. Als gelukkige gade van Filips van Hanau, na zijn dood als medevoogdesse met haar vromen zwager Balthasar, sloot zij allengs haar hart voor de nieuwe leer open. Geen spoor van twijfelen of weifelen is in Juliana's gemoedsleven te vinden. De Godsdienst is bij haar een vanzelfheid, de lucht waarin zij ademt, de bodem waar haar leven van elken dag wortelt, het heilig beginsel waaraan al het andere ondergeschikt is. Daarom ook geen tusschenpersonen tusschen haar en haar God, zij leeft met Hem in persoonlijke gemeenschap. Geen uitwendige ceremonieën in den eeredienst der kerk; het geloof is haar zaak des harten en der belijdenis. Geen heerschappij van priester of bisschop. Zij buigt zich voor de loutere macht des Woords.

Die Juliana vinden wij in haar brieven en niet minder in het karakter van haar kinderen. Hoe verschillend ook in natuurlijken aanleg, of wij ons Willem of Lodewijk, Elisabeth van Solms of Magdalena van Hohenlohe voor den geest roepen, allen dragen zij één sterken familietrek. Het is bij hen eenzelfde toewijding aan de heilige zaak van religie en gewetensvrijheid; eene overgave van hun persoon, bezittingen, vooruitzichten; een krachtige aaneensluiting met voorbijzien van elkanders zwakheden, terwille van den gemeenschappelijk arbeid aan een grootsch ideaal.

Deze karaktertrek der Nassau's is geen erfdeel van hun vader, hoe rechtschapen en achtenswaardig hij ook mocht zijn. Zij hebben hem van hunne moeder. En het is immers ook als de moeder onzer Oranje Nassau's dat wij het liefst haar gedenken, de vrouw met het eenvoudig oog en het warme hart, aan wie ons Nederlandsche volk zooveel verplicht is; de vrouw die ten slotte eenzaam op Dillenburg het hoofd neerlei, zonder iemand om haar de oogen te sluiten, omdat

al de haren het leven hadden gelaten of het nog ten koste legden in dien grooten worstelstrijd, die in het Europeesche Statenleven aan het beginsel van godsdienstvrijheid den doortocht heeft gebaand.

Men verhaalt van de moeder van John Wesley dat zij zich eens met het onderwijs harer kinderen bezig hield terwijl hun vader in de kamer was. Deze werd er ongeduldig onder. Hoe kunt gij dien dommen jongen twintigmaal hetzelfde zeggen? riep hij uit. Omdat negentien keer niet genoeg is, was het antwoord. Leert dit eenvoudig woord ons niet d e m o e d e r kennen, zooals zij alle eeuwen door geweest is. Liefde, volharding, geduld, het open oog voor de gebreken van haar kroost, de vindingrijkheid om ze te genezen, het heilig voorbeeld dat trekt, de trouwe moederzorg die de behoeften raadt om er in te kunnen voorzien. Waar die moederlijke invloed zoo duidelijk te zien is, daar loont het de moeite dien in zijn gangen na te gaan, de wegen en middelen uit te speuren waardoor hij gewerkt heeft.

Een gedruisch van jong vroolijk leven vulde al dadelijk bij Juliana's aankomst de gangen en vertrekken van Dillenburg. Behalve het viertal dat zij zelve uit Hanau medebracht, vond zij een dochtertje uit Willems eersten echt, de negenjarige Magdalena; en nog een knaapje van zes jaren, geen eigen zoon, maar een zusterskind, dat de Graaf van Nassau na den dood des vaders tot zich genomen had. Het is best mogelijk dat er nog meer waren. Aan groote en kleine vorstenhoven was het zeer gebruikelijk, dat zonen van adellijken huize er eenigen tijd verblijf hielden en onderwijs ontvingen in kunsten en wetenschappen, ridderlijke spelen en hoofsche manieren. De Hofschool te Dillenburg kreeg al spoedig een welverdiende vermaardheid, want de beste krachten werden er heen gelokt. Vooral van talen werd veel werk gemaakt. Men wist ook dat de toon er degelijk en rein was, dat de opleiding zich niet bepaalde tot het verstand en de uitwendige vormen, maar dat de kweekelingen in de hoofden zelf van het gezin het a a n s c h o u w e l i j k o n d e r w i j s ontvingen van een hoog ideaal, met inspanning van alle krachten na te streven.

De kring dezer leerlingen breidde zich steeds uit. Eigen kinderen groeiden rondom Juliana op, en de dood van haar echtgenoot in 1559 weerhield haar niet, neven en nichten kleinkinderen en achterkleinkinderen, telgen van bevriende huizen en van verdrukte geloofsgenooten gedurende de volgende jaren in Dillenburg op te nemen.

De eerste die er een leemte bracht, was de oudste Nassausche zoon, 's vaders naamgenoot, toen hem in 1544 de rijke erfenis van zijn neef van Chalons toeviel, en Karel V aan de aanvaarding de voorwaarde verbond, dat de jonge Prins van Oranje aan het Hof te Brussel zijn opvoeding had te ontvangen.

Twaalf jaren gaan voorbij en op Slot Dillenburg merken wij niets van hem. Zijn er brieven verloren gegaan? Is zijn ouders geen teeken van leven van den beminden oudsten zoon geworden? Hebben zij afstand van hem gedaan, en heeft Karel V gezorgd dat die afstand volkomen was? Hoe gaarne zouden wij hiervan iets vernemen! Doch de geschiedenis zwijgt, en het veld van gissingen is wijd. Daar is geen stem die antwoordt. Willem van Oranje gaat oogenschijnlijk geheel op in den Brusselschen hofkring. Zijn leermeester Jerome Granvelle heeft eer van zijn werk. De Keizer schept er behagen in met den vijftienjarigen knaap zaken van staatkunde te bespreken. En wanneer zijn ouders hem na Karels troonsafstand terugzien, dan is hij de echte Nederlandsche Nassau geworden, de opvolger der Engelberts en Hendriks, van wier krijgsdaden en staatsmanskunst de geheele beschaafde wereld getuigen kan.

Zijn uiterlijk verraadt zelfs in geenen deele de Germaansche afkomst. Een Franschman of Spanjaard gelijkt hij veeleer, met zijn donker haar en olijfkleurig gelaat, lenig en vlug, in ridderspelen volleerd, in 't dansen zonder weerga; kwistig tot in het ongehoorde toe, waar zijn vader zulk een zuinig beheer voerde; vertrouwd met de kronkelgangen der politiek, zoodat diplomaten als Granvelle en Viglius zich nog eens door de sluwheid van den jongere verschalkt zouden zien. Was het niet om een bonhomie die een ieder te vriend bleef, en een rechtschapenheid van karakter die geen verdrukking kon zien, noch zich ooit ten koste van het publiek wilde verrijken, men zou kunnen denken dat de zaden der jeugd onherroepelijk verstikt waren.

Reeds nu wekte het nog minder ergernis dan wel verbazing bij Willem en Juliana, den zoon aan te zien, die uitwendig katholiek leefde doch innerlijk onverschillig was voor elk geloof, die zich liever bezig hield met het dansen der gaillarde dan met de melancholieke zaken van den godsdienst. Was dit omdat hij de Prins van Oranje was, de gunsteling des Keizers, de afgod van het volk? Waren het de teekenen van den nieuweren tijd? Want immers ook rondom hen, in Duitschland zelf, was er in die twaalf jaren veel veranderd. In de gloeiende geestdrift der eerste tijden had zich berekening gemengd, in den dienst van een heilig beginsel plannen van eerzucht en eigenbelang. maurits van Saksen had eerst zijn protestantsche bondgenooten in den steek gelaten om een keurvorstendom. Daarna had hij zich met het protestantisme verzoend en het gebruikt om de macht der vorsten tegen keizerlijke heerschzucht te vrijwaren. Het eerste had hij verkregen, het tweede was hem zoo volkomen gelukt, dat de Keizer, teleurgesteld en gebroken, vrijwillig van het wereldtooneel was heengegaan.

Maurits was de eenige niet bij wien in godsdienstzaken een sterke bijsmaak van politiek viel waar te nemen. De Hervorming had de waarde en zelfstandigheid van den mensch op den voorgrond gesteld; - waarom zou men die niet als vorst tegenover Keizer en Paus beide doen gelden? De kloosters waren ontruimd; - wat zou er van de rijke kloostergoederen worden, indien vorsten en edelen er de hand niet naar uitstaken, om ze, niet altijd even nauwgezet, ten bate van het algemeen te gebruiken? Sedert den religievrede van 1555 was ieder land gehouden het geloof van zijn heer te volgen; - wie zou het wraken indien deze al het gewicht besefte, daardoor aan zijn heerschersstaf gehecht? Kon men ook altijd weten, welke religie men kiezen zou? Luthers verschgedolven graf zag zijn volgelingen elkaar bestrijden en verketteren om verschillen over de leer door hem gepredikt. Luthers boezemvriend Melanchthon zelf betwijfelde of de groote hervormer niet wel eens te ver was gegaan, en of het goed was de waarheid zoo kras als hij het deed uit te spreken. En wat een rechtgeaard Lutheraan tegen de aanhangers van Calvyn had in te brengen, was niet in één dag gezegd.

Zoo kwam het protestantsche Duitschland uit elkaar te

liggen, jammerlijk verdeeld en krachteloos; zijn vorsten, de edele uitzonderingen niet te na gesproken, opgesloten, ieder binnen den engen kring van zijn eigen vooruitzichten en belangen, bevreesd die belangen te schaden door een ander bij te staan; zijn leeraars meer bedacht op de verdediging van hun eigen stelsels, dan op het uitdeelen van levend brood aan de scharen die er naar hongerden.

Doch wie het ideaal omlaag mocht trekken, ééne blijft er in Dillenburg die van deze berekeningen niets afweet. In de brieven van Juliana van Stolberg behoudt wat haar het hoogste is onbestreden den voorrang. Stil en eenvoudig gaat zij haar gang, laat de heeren van haar familie onder elkander redeneeren en berekenen, doch, wat haar zelve betreft, tegenover geen macht van lageren rang strijkt zij de vlag van haar koninklijk geloof.

Ja het komt niet in haar op, dat het anders zou kunnen wezen. Straks, als de dood van haar gemaal geheel de zorg voor het talrijk gezin op haar schouders legt, treedt zij in levendige briefwisseling met den Prins. Wat luiden die brieven eerbiedig! Men voelt het ontzag voor den geleerden staatsman die door Keizer en Koningen wordt geraadpleegd. Men voelt ook welk een afstand daar ligt tusschen de graven en gravinnen van Nassau Catzenellenbogen en den Prins van Oranje, Baron van Breda, Markgraaf van Antwerpen enz. enz. Het is een voorrecht en een eer zulk een aanzienlijk vorst in zijn familie te hebben, en aan de jongeren wordt bij elke gelegenheid ingescherpt, dat de oudere broeder hun meerdere in rang is, en dat het hun hoogste roem moet wezen, ‘den Prins van dienst te zijn.’

Maar nergens een herinnering dat Willems kerk een andere is dan de hare, nergens een zweem van vermoeden dat hij op het stuk van religie niet eenstemmig met haar denkt. Zij moet het toch wel geweten hebben, en het onderscheid gevoeld tusschen hem en bijvoorbeeld zijn broeder Lodewijk. Of is het onbewust dat zij tegenover hem in den deftigen, ceremonieusen toon blijft, in deze jaren ten minste? Slechts een enkele maal ontglipt haar een vertrouwelijker uitdrukking, zooals wanneer zij schrijft: ‘Mijn lieve zoon, ge zult toch vader moeten wezen.’ Maar overigens hecht zij pijnlijk nauwgezet aan zijn goedkeuring en vraagt er om met wijdloopige onderdanigheid.

De brieven aan Lodewijk klinken gansch anders. Lodewijk was ook een andere, klein en tenger van gestalte, vroolijk van aard, altijd hulpvaardig, de lieveling van zijn gansche familie. In Genève sloot hij warme vriendschap met Beza en bleef tot zijn dood een hartstochtelijk Calvinist. Een calvinisme van de lichtzijde gezien, onbeschroomd voor de menschen, vast vertrouwend op God, met een onverstoorbaar optimisme. Lodewijks geloof was even spontaan als dat van zijn moeder, en nooit dacht hij er aan het uit voorzichtigheid te bemantelen. Maar het verhinderde hem ook niet aan de meest snaaksche invallen van een Brederode mede te doen. Hartenveroveraar waar hij kwam, aan de Duitsche hoven of onder Brusselsche edelen; even gezien bij de Fransche Hugenooten als aan het hof van Karel IX en Catherina de Medicis. Vaardig met de pen, die onder meer het smeekschrift der verbonden Edelen opstelde, en evenzeer overredend waar hij mondeling zijn overtuiging bepleitte. Voor den Prins was Lodewijk de zonneschijn van zijn leven. ‘Kom toch’, schrijft deze hem in 1565, ‘al is het maar voor veertien dagen, ik heb u even goed noodig voor gewichtige zaken als voor ontspanning.’ En eenige jaren later: ‘Het geheele land verlangt naar u als naar den engel Gabriël.’

Het waren slechts korte tusschenpoozen dat de Prins het gezelschap van zijn broeder ontberen moest. Lodewijk werd in 1556 door zijn vader naar Brussel gebracht, en leefde verder meest in de Nederlanden. Hij vond er zijn broeder getrouwd met de rijke erfdochter van Buren, en eene zuster met Graaf Willem van den Berg, in de Graafschap Zutphen inheemsch, maar ook een gedeelte van het jaar in Brussel woonachtig. Zijn jongere zusters, aankomende meisjes nog, vertoefden maanden lang aan het hof van Oranje, want Juliana was zich wel bewust, dat voor de opvoeding harer dochters Brussel heel wat meer gelegenheid aanbood dan het kleine afgelegen Dillenburg. Zij zorgde alleen, dat er een vertrouwd persoon als hofdame medeging, en dat de kinderen onderwijs ontvingen in het Luthersch geloof.

Wij kunnen ons het jonge vorstelijke huishouden levendig voorstellen. Anna van Buren met haar blauwoogig, rondwangig kindergezichtje, vriendelijk en voorkomend jegens iedereen, toch voor haar jongen gemaal een goede huisvrouw, aan

wie hij gerust bij afwezigheid de bezorging zijner zaken kon overlaten en weten dat zij goed bestierd zouden worden. Haar zoontje Filips Willem en de kleine Maria, haar sprekend evenbeeld, nemen veel van haar tijd in beslag. En daarnevens verschijnen haar jonge schoonzusters: Katherina, praktisch en energiek als zij altijd gebleven is; Juliana, over haar boeken gebogen, alras vaardig in het Fransch, belang stellend in alles wat zij over vreemde volken hooren kan, ook wel lastig gevallen door paters, die het beeldschoone, begaafde meisje een zeer begeerlijke aanwinst vinden voor hun kerk; eindelijk de jongste, Magdalena, half kind nog, opbruisend om een nietigheid in den heftigsten toorn, maar even snel weer tevreden gesteld en verzoend.

Vertoeft het gezin te Breda, dan is het om zoo te zeggen *en villégiature*, en alles op een eenvoudiger voet. De Prinses heeft dan de handen vol, met de waarneming der zaken, en de deelneming uit de verte aan de veldtochten en diplomatieke zendingen van haar man. Uit Frankrijk komen korte gezellige briefjes vol nieuws en nieuwtjes, over de slechte wegen en den wanhopigen modder, over een verschalking van den vijand, en over de vriendelijkheid der Landvoogdes die den Prins boven anderen onderscheidt; vol verlangen ook om bij zijn vrouwtje terug te zijn.

Zijn zij in Brussel, en is de Prins na de zomercampagne terug, dan is er feest op feest aan het Nassausche hof. Maaltijden, steekspelen, mommerijen volgen elkander op. Edelman en burger gaan vrij in en uit, en vinden op de credenztafels de warme schotels, de gouden en zilveren drinkkannen op alle uren van den dag gereed voor wie maar toetasten wil. Lodewijk speelt met de kinderen en vermaakt zich met zijn zusters, bovenal in zijn schik wanneer hij op de jacht de prachtige valken mag oplaten en ze zoo koninklijk op hun prooi ziet neerdalen.

Wat moet het stil geweest zijn rondom de moeder die aldus het welzijn van haar kroost boven eigen genot stelde. Andere kinderen waren er wel op Dillenburg, en het nam haar aandacht in beslag om voor hun opleiding te zorgen. Maar zij miste de eigene, de vroolijke meisjesstemmen die het

vrouwenvertrek van haar spelen deden weergalmen. Zij miste haar oogappel, haar blondlokkigen Lodewijk, wiens blauwe oogen zoo liefdevol vertrouwelijk tot haar op konden zien. Zij miste zijn prettig gekeuvel, zijn vriendelijke bereidwilligheid, zijn schalksheid, zijn grappen.

En Juliana had graag haar kinderen om zich heen. Zelf gezellig en open van aard, leefde zij met de haren, ook met haar broeders en zusters en vrienden mede. Zij kon het niet hebben dat er tweedracht opschoot tusschen leden van eenzelfde gezin. Dat was in haar oog eenvoudig goddeloos, ongeoorloofd. Bij haar kinderen gelukte het haar, ze met een sterken band van liefde aan elkaar te hechten. Waar haar broeders zich niet op dezelfde wijze lieten leiden, daar bleef hun oneenigheid haar eene smart waaronder zij tot in hoogen ouderdom niet wist te berusten.

Maar al miste zij Lodewijk elken dag, zij doorzag al spoedig den goeden kant van zijn verblijf in de Nederlanden. Zij schreef gemakkelijk en Lodewijk ook; en de Graaf van Taxis liet reeds toen zijn geregelde brievenpost loopen, of liever rijden. Lodewijk was geen prins en geen staatsman. Hij had geen positie op te houden zooals zijn beide oudere broers, en was niet anders dan een soldat d'aventure, die rond zijn meening dorst te zeggen. Wat zijne moeder voor hem was en hij voor haar, dat werd door geen afstand te niet gedaan.

Nu had Juliana dus iemand in de Nederlanden aan wie zij haar gedachten den vrijen loop kon laten, hem alles zeggend wat in haar opkwam, van hem vernemend wat zij aan anderen niet kon en aan den Prins niet durfde vragen. Zij voelde zich met Lodewijk thuis, hun karakters geleken op elkaar; en kon hij soms roekeloos doordraven, hij was daarom niet minder vroom en ernstig van gemoed; zulk een onverschrokken belijder van haar eigen geloof.

Wie Juliana wil zien zooals zij is, in de oogenblikken dat zij meent niet bespied te worden, die moet haar brieven van dezen tijd aan Lodewijk lezen. In later jaren worden die aan den Prins weer meer gemoedelijk van toon, maar tusschen 1556 en 1570 geeft zij zich ongedwongen aan den jongeren zoon.

Zoo is in 1558 Anna van Egmont, 's Prinsen vriendelijke gade, gestorven, en de begrafenis volgt naar Roomsch-Catholieken ritus. Verdubbelde behoedzaamheid is dus noodig,

want Juliana wil gaarne voor haar kinderen al dat goede, 't welk zij als verstandige vrouw op prijs stelt; maar zij moeten zorgvuldig tegen Roomschen zuurdeesem gevrijwaard. ‘Ik heb met genoegen gehoord, dat het vrouwvolk niet met den lijkstoet medegaat,’ schrijft zij aan Lodewijk, ‘gij kunt er ook wel iets op vinden om er niet bij te zijn. Ik zou wel wenschen dat de Prins er zelf vandaan bleef. Behalve dat het tegen God is, geeft het maar nieuwe moeilijkheden.’ In Juli van dat jaar heeft zij gehoord dat Katherina en Magdalena ongesteld zijn. De vraag wordt weer aan Lodewijk gericht, hoe het beide gaat. Een andermaal luidt het: ‘Ik bid u, lieve Lodewijk, aan mijn innig geliefde kleinkinderen kusjes van mij over te brengen, en zeg aan Hendrik dat hij zijn God niet vergeet.’

Eene opdracht van den Prins brengt in Juli 1561 Hendrik Wildberg naar Dillenburg. Wildberg is een vertrouwd dienaar in de familie. Soms is hij bij den Prins, soms bij zijn ouders te vinden, later volgt hij Filips Willem in de Spaansche ballingschap. Hij heeft thans in last den Graaf en de Gravin van Nassau, en de Gravin moeder voor de bruiloft van Oranje met Anna van Saksen uit te noodigen. Ook wenscht de Prins dat zijn beide jongste zusters bruidsmeisjes zullen zijn.

Wij kunnen ons de opgetogenheid der meisjes voorstellen. Gravinnetjes van Nassau bij een Saksische prinses! Ook Juliana heeft geen bezwaar, zij ziet in het later zoo rampzalig huwelijk niet anders dan de verbintenis met eene dochter uit het machtig, aanzienlijk, bovenal protestantsch huis van Saksen. Maar, wat wel een bezwaar is, de garderobe der aanstaande bruidsmeisjes is op 't oogenblik slecht in orde. Zij hebben alleen de jurken die zij het vorig jaar bij de bruiloft van Katherina gedragen hebben, en die zijn haar nu veel te klein!

Bij Wildbergs vertrek worden hem daarom twee brieven medegegeven. Een aan den Prins, waarin Juliana met zeer veel plichtplegingen de vereerende uitnoodiging aanneemt, voor zoo verre tijdsomstandigheden zulks toe zullen laten. De andere brief is aan Lodewijk gericht, en betreft een zaak die hij nu eens met beleid in orde moet brengen. Wildberg heeft van bruidsmeisjes gesproken; maar zóó is het geval, en de middelen om in het ontbrekende te voorzien,

zijn er niet; waarschijnlijk moesten ze op den duur van den Prins of zijn lasthebbers worden betrokken. Och, Lodewijk! onderzoek nu eens ongemerkt, of de Prins zijn voorstel ernstig heeft gemeend en er bij blijft; is dit het geval dan wil hij misschien wel in het noodige voorzien. Maar er is haast bij de zaak, anders komen de kleedjes niet op tijd klaar.

De Prins telde acht en twintig, zijn broeder drie en twintig jaren toen deze brief geschreven werd. Tusschen beide in was Graaf Jan, die twee jaar te voren zijn vader in de regeering van Dillenburg was opgevolgd. Hoezeer verschilde deze zoon van Juliana weer van de beide anderen. Hij was bij haar gebleven, niet uit verkiezing of gemakzucht. Als jongeling had hij zijn vader dringend aangezocht hem ook ergens heen te zenden waar hij wat zien en leeren kon, of den Prins gebedeld hem in zijn gevolg naar Rijks- of Keurvorstendag mede te nemen. ‘Ik ben al een jaar aan het nietsdoen en het blijft maar altoos hetzelfde,’ zoo luidde eens zijn klacht aan Lodewijk; wat zoude hij gaarne, - waarvan sprake was, - aan het hertogelijk hof van Gulik worden opgenomen!

Maar - welke de beweegreden van Willem den Oude moge geweest zijn, - Jan bleef thuis en trouwde kort voor zijns vaders dood met Elisabeth, Gravin van Leuchtenberg. Deze bleek een lieve schoondochter voor Juliana, die tot aan haar dood een eereplaats in Dillenburg behield. ‘Het heeft mijn zoon en mij goed gedacht’; ‘ik heb de zaak met mijn zoon besproken’; ‘in overleg met mijn zoon bericht ik u’; dat zijn uitdrukkingen die telkens in haar brieven terugkomen. Had Graaf Jan ook niet den scherpen staatsmansblik van Oranje, of de bewegelijke natuur van Lodewijk, zijne moeder vond in hem een onwrikbaren steunpilaar, zijn land een rechtvaardig en wijs bestuurder. Uiterst voorzichtig zoo dikwijls hij een der toenmaals zoo menigvuldige heksenprocessen te behandelen had. Voorstander van volksontwikkeling, zoodat hij ook meisjesscholen stichtte en die onder de bijzondere zorg zijner moeder stelde. Eerlijk en trouw om aan al zijn verplichtingen te voldoen, ook waar dit hem niet zelden in groote ongelegenheid bracht.

In matigheid en zelfbeheersching was Jan de eigen zoon zijner moeder. Het is Juliana's gewoonte niet om veel af

te keuren wat haar niet behaagt, maar over de onmatigheid en brooddronkenheid om haar heen moet haar nu en dan een nadrukkelijk woord van het hart. Dat Willem en Lodewijk dagelijks op intiemen voet met een Brederode omgaan om van anderen niet te spreken, dat valt haar moeilijk te zetten. Eens zullen haar zoons naar Dillenburg komen; maar Graaf Jan heeft van den Keurvorst van Keulen gehoord, dat zij den Graaf van Brederode willen meebrengen. En nu zendt hij in allerijl een briefje aan Lodewijk (alweer aan Lodewijk!) een zeer vertrouwelijk briefje, zijn broeder moet het na lezing liefst verbranden. Moeder heeft er bezwaar in den Graaf te ontvangen, Lodewijk heeft maar te denken aan zijn complexie en manier van zijn, in 't bijzonder wanneer hij goeden wijn gebruikt heeft. Daarenboven zijn de Brabanders den groven Westfaalschen kost niet gewoon. Om kort te gaan, Lodewijk moet maar zorgen dat zij zonder Brederode komen.

Jan zelf was bekend voor zijn soberheid, en wees wel eens een samentreffen met familieleden af, wanneer hij niet zeker was, hierin naar zijn overtuiging te kunnen handelen. In Dillenburg werd nauwlettend tegen dronkenschap gewaakt. Het behoorde later tot Anna van Saksens klachten dat haar schoonmoeder en de Gravin Elisabeth haar soms een onnoozelen dronk wijn of bier weigerden. Wie de ‘complexie’ van Anna kende, kon de oude Gravin geen ongelijk geven.

Zoo leeft een ware moeder als Juliana van Stolberg met en in haar kinderen mede. Ziel en lichaam, geest en verstand, alles grijpt voor haar in elkander en gaat haar aan het hart. Zij heeft haar eerzucht voor hen en hetgeen zij hun toewenscht stemt overeen met wat zij in haar hart het hoogste rekent: dáár moet het heen. Maar als vrouw kent zij ook de macht der kleine voorvallen van het dagelijksch leven en haar scherpziend oog bespiedt de kleine trekjes in ieders karakter. Heeft zulk een moeder daarbij verstand en doorzicht, zoo wordt haar behandeling van deze dingen niet klein, maar weet zij die schijnbare nietigheden dienstbaar te maken aan de opleiding tot het groote doel. Dat is het geheim van de moeder; gelukkig het kind dat het oogenblik ziet aanbreken, waarop de werking dier geheime zorg zich aan hem openbaart.

Juliana bleef dus het geliefde hoofd der familie, de ge-

vierde ‘Hausälteste’. Zij had zich kunnen terugtrekken en een rustig leven leiden in Siegen of Dietz, die door Willem den Oude haar beide ter keuze gelaten waren. Maar zij deed het niet. Zij had Dillenburg zien uitbouwen en verfraaien; al haar kinderen op één na hadden er het levenslicht gezien; het waren herinneringen van acht en twintig jaren die haar aan het slot hechtten. Jan en zijn jonge gade Elisabeth wilden niets liever dan haar bij zich houden, en het kasteel was met zijn zeventig vertrekken waarlijk ruim genoeg om een groote familie te herbergen. De schoone rijzige gestalte bleef er dus in rondgaan, het gelaat wel ietwat streng om den vastgesloten mond, maar de oogen, spiegels eener reine ziel, toch verhelderd door vriendelijken luim. De handen altijd bezig, hetzij dat ze borduurden of kleedingstukken vervaardigden die de armen der omliggende streek u konden toonen; hetzij ze de zieken verpleegden of hun artsenijen toedienden uit de kruiden van haar lusttuin door haar zelf bereid.

Kleinkinderen verzamelen zich al spoedig om den disch. En ook de eigen kinderen zijn lang niet allen aan haar moederlijke zorg ontgroeid. Daar is Katherina, reeds op haar vijftiende jaar verloofd met Graaf Gunther van Schwarzburg. Dat was al bij het leven van Graaf Willem en nu is deze reeds een half jaar gestorven. De menschen beginnen te praten, meer dan de bezorgde moeder lief is. Of de bruiloft niet gehouden kan worden in de stilte, zonder veel omhaal, tegelijk met het doopfeest van den kleinen Willem Lodewijk? Zij vraagt het den Prins, maar zijn antwoord blijft ons verborgen. Misschien was de bruidegom weinig gezind zulk een stille bruiloft te vieren; want het volgend jaar worden er zulke grootsche aanstalten te Arnstatt gemaakt, dat we onwillekeurig vragen of heel Duitschland te zamen moet komen tot het feest.

Daar zijn ook de beide jongste zoons, Adolf en Hendrik. Adolf is de vurige ridder, maar laat zijn moeder al te lang op zijn brieven wachten. Gelukkig dat deze nu en dan door anderen, bijv. eens door zijn zuster Katherina die juist in de Nederlanden is, bericht omtrent hem krijgt: hij zal wel niet veel klinkende munt van zijn veltocht (1564) medebrengen, want zijn koning is, naar het gerucht gaat, slecht

bij kas. God moge hem in de nieuwe campagne voorspoediger maken en hem veilig en gezond thuisbrengen!

Hendrik vooral, vóór zijn tiende jaar vaderloos, kost der moeder veel hoofdbrekens. Zal hij te Leuven of te Straatsburg gaan studeeren? Of zal hij in Italië reizen met een vertrouwd persoon. Dit laatste schijnt Lodewijk te willen. De Prins wil hem liever eerst wat naar de Nederlanden laten komen. Hij wordt alvast te Leuven geplaatst. Maar van een verblijf in Italië wil Juliana niets weten. Daar is het leven veel te lichtzinnig en godvergeten om er haar jongen heen te zenden. Niet noodig ook, meent broeder Jan met zijn praktisch nuchteren zin, hij is nog zoo ver niet dat hij er nut van kan hebben. Laat hem ergens gaan waar hij tijdgenooten vindt en tot studie wordt aangezet, het gaat nu een al te langzaam gangetje. En de oude Gravin wenscht zoo vurig dat er ook uit haar tragen droomerigen ‘Hentz’ een degelijk man mocht groeien, om den Prins te dienen.

De redenen tot bezorgdheid werden er intusschen voor Juliana niet minder op. Het bestuur van Philips deed de ontevredenheid met den dag hooger stijgen. En Juliana kende haar zonen. Zij wist hoe Oranje in botsing moest komen met een vreemde overheersching, die de oude verkregen rechten met voeten trad. Zij voelde nog sterker de gevaren die haar Lodewijk omzweefden. Hij en zijn vrienden namen het voor het volk op, en hadden daarbij hun eigen grieven. Maar in huu jonge vroolijkheid bestreden zij de regeering meer door spot dan door een ernstig verzet. Oranje wilde liefst niet van al hun plannen in kennis gesteld worden, hij vond ze hoogst onvoorzichtig en ondoeltreffend tegelijk.

Wat moest de beangstigde moeder doen op haar vergelegen slot? Het verbond der edelen, de paskwil van den geuzenzak, de hernieuwde vervolging, de uitbarsting van den beeldenstorm, het druischte alles op haar aan, en zoo vele harer kinderen waren midden in het tumult. ‘Ik bid u, mijn hartelijk geliefde zoon, dat gij in Gods vreeze leeft’, zoo luidt om dezen tijd een brief aan Lodewijk, ‘opdat de vijand u in deze ontzettende tijden niet bespringt. Ach hoe bezwaard is mijn gemoed! Hoe groote bezorgdheid voor u draag ik

om! Wat ik met bidden kan uitrichten zal niet ongedaan blijven. De barmhartige God moge het alles tot een zalig einde richten, hen die het christelijk en goed meenen niet verlaten, en u allen voor alle kwaad behoeden.' Dan zendt zij hem een kort gebed om alle dagen te bidden, en Lodewijk voelt den polsslag van dit warme, bekommerde moederhart. Hij stak het gebed in zijn helm en scheidde er niet van tot aan zijn vroegtijdigen dood.

In November van dit onrustige jaar 1566 vinden wij Juliana bij haar dochter op het kasteel Den Berg niet ver van Zevenaar. Er is familieraad gehouden, en Jan van Nassau wordt met zijn zwager Solms naar Utrecht gezonden om te zien wat zij daar kunnen doen. 'Het ziet er hier te lande al wonderlijk uit', schrijft Jan aan Adolf. 'Gij begrijpt wat niet alleen ons te duchten staat, maar ook mijn Heer den Prins, onzen broeder Lodewijk, van den Berg, Nuenar; ik durf het niet alles aan de pen toevertrouwen. Groet alle goede vrienden,' eindigt hij, 'en kunt ge zelf niet komen, laat dan toch vaak van u hooren, onze Vrouwe Moeder ziet reikhalzend naar berichten uit.'

Dat was de laatste maal dat Juliana het Nederlandsche grondgebied betrad. Zij keerde terug naar Dillenburg en leefde mee, - leefde daar mee heel dien bangen winter, dien de Prins van Oranje meest in Antwerpen doorbracht, zich inspannend om het ergste af te wenden, uitvoerige brieven wisselend met Duitsche vorsten. Eindelijk, geen dag te vroeg, zag de Prins in dat het niet meer ging. Den 7^{en} Mei kwam hij de slotpoort van Dillenburg binnenrijden met honderd zeventig volgelingen, die even als hij een toevlucht kwamen zoeken tegen den onderdrukker.

Het hart der moeder bloedde als zij den zoon aanzag. Met hoe groote verwachtingen had hij als knaap aan de hand van zijn vader de oude stamburcht verlaten, en hoe was in 't eerst de uitkomst nog schitterender geweest dan zich toen liet voorzien. De roem zijner voorgangers was door den jongen Oranje al spoedig in de schaduw gesteld. Hij was rijker, machtiger, aanzienlijker dan een hunner. En het was niet zonder goede redenen geweest dat van zijn jongere broeders de een na den ander naar de lage landen toog om in zijn bescherming carrière te maken. Geen twee jaren geleden had hij de

terugroeping van Granvelle afgedwongen. De Hertogin van Parma zag in hem toen haar redder in den nood, het volk de handhaver zijner oude privilegiën. Was hij niet nog in den jongsten winter met Brederode Antwerpen binnen gereden onder het geroep van Vive le Geus! en had de storm der hartstochten, die magen en geburen als vijanden tegen elkander injoeg, zich niet op zijn woord ter ruste gelegd?

En nu? - De fijne berekeningen zijner staatkunde gefnuikt, aan zijn prachtige plannen de bodem ingeslagen. Ongenade bij de Landvoogdes, afkeer bij de Edelen; bij het volk, wantrouwen jegens hun vroegeren afgod. Wat bleef hem over? Zijn ambten, neergelegd; zijn bezittingen, in den steek gelaten, straks in naam zijns Koning verbeurd verklaard; en hij zelf, ter dood veroordeeld.

Alsof dat alles niet genoeg was, de vrouw die voor God en menschen beloofd had zijn hulpe te zijn, had eerst geweigerd hem te volgen en verbitterde nu zijn leven door haar ijdelheid en onbeteugelden hartstocht. Het huwelijk waarvan hij zich den steun van machtige bondgenooten had beloofd, was een bron van familietwist en oneenigheid geworden. Veel, te veel misschien, is over dat huwelijk geschreven. Doch wie in dit treurig drama de houding van Juliana nagaat, zoowel tegenover haar zoon en schoondochter, als tegenover den man die misdeed, en de vrouw die zoo bitter door hem werd verongelijkt, die krijgt eerbied voor het lijden der moeder en voor het rechtsbesef en het mededoogen der christin.

Doch groote rampen hebben dit eigenaardige dat zij, het kleine en onbeduidende verpletterend, voor groote karakters de oefenschool worden, waaruit de mensch gelouterd en gerijpt te voorschijn treedt. Als een andere Antëus was de Prins ter aarde geworpen, doch stond hij op met nieuwe, ongekende kracht. Wat moederlijke zorgen, moederlijke liefde tot nog toe niet hadden vermocht, wat zijn vader slechts voor hem had kunnen begeeren, toen hij de verzuchting slaakte dat Willem aan de zeden zijner voorouders schromelijk ontrouw geworden was, dat bewerkte de harde leerschool van het leven. In de stilte van Dillenburg, zoo gansch tegenovergesteld aan de woelingen der laatste jaren, zag Juliana haar zoon naar Luthers bijbel grijpen. Ernstige gedachten

rezen in hem op, onafwijsbare vragen plaatsten zich voor zijn geweten. Daar moest het antwoord op gevonden worden. Geen zes weken waren voorbij, of de Prins zag om naar een ‘geleerden, zachtmoedigen en wereldkundigen man die hem de goddelijke schrift kon uitleggen.’ En hij vond hem na eenig zoeken. Van dien tijd dagteekent de vriendschap van Oranje voor Pierre Loyseleur, Heer van Villiers, zijn lateren hofprediker, en heel zijn leven zijn trouwen dienaar en raadsman.

Niet dat de Prins opeens een ander werd. In 1567 is hij nog niet de man die hij in 1572 zal zijn. Maar de aanvang van Oranje's wedergeboorte moet ongetwijfeld gezocht worden in de weken toen hij, uit de hoogste hoogte neergeploft, een nieuw steunpunt moest zoeken en een nieuw leven ingaan. Wie dan een moeder weet beter, wie dan *zijn* moeder was zoo goed in staat, die eerste aanvangen op te merken en ze met den dauw harer stille, tactvolle moederliefde te bevochtigen?

Die zomer en winter gingen voorbij in toebereidselen tot een veldtocht. Mocht ook de Prins van Oranje uit de Nederlanden vertrokken zijn, hij had het volk toch niet vergeten, dat hij zoo lang reeds de hand boven 't hoofd gehouden had. Familiebijeenkomsten boden hem gelegenheid tot het erlangen van bijstand. Met zijn moeder begaf hij zich tot bijwoning eener huwelijksplechtigheid naar zijn zwager van Nassau Weilburg, - beter in onze geschiedenis bekend onder zijn lateren naam van Nassau Saarbrücken - en keerde dankbaar en hoogst voldaan vandaar terug. De bruidegom was voorgegaan met 23000 gulden. Zijn voorbeeld had navolging gevonden. Ook van andere kanten gewerd hem hulp. Het bericht der gevangenneming van Egmont en Hoorne, van den eersten voorla die met een Beiersche prinses getrouwd was, schrikte niet weinig de gemoederen in Duitschland op. Brieven en boden onderhielden de gemeenschap met de Hollandsche uitgewekenen in Wesel en Emden. En toen in het voorjaar van 1568 het gezantschap uit de Nederlanden met Marcus Perez aan het hoofd te Dillenburg aankwam, verklaarde Oranje zich bereid aan het verzoek der provinciën gehoor te geven, en middelen aan te wenden tot hun bevrijding.

Wij behoeven de gebeurtenissen der volgende jaren hier niet in herinnering te brengen. Zij zijn overbekend, even

als het aandeel dat Willem en zijn broeders hebben gehad aan de opkomst onzer Republiek. Zoo ooit, dan was het hier te zien wat een geslacht vermag, waar eenheid van willen en streven heerscht, waar één doel voor oogen wordt gehouden en daarvoor de kleine kant die in elk leven te vinden is, eenvoudig overzien wordt. Voor ons doel hebben wij alleen te letten op de moeder die dit geslacht heeft gevormd, en die thans al haar zonen, haar dochters, haar kleinkinderen, de rust van haar eigen leven ten offer brengt aan hetgeen voor haar de zaak van Gods koninkrijk is.

Haar verhouding tot haar kinderen is van lieverlede een andere geworden. Het is niet meer de bezorgde, bezige moederliefde die voor het welzijn der haren tot in de kleinste bijzonderheden waakt. De knapen en meisjes van vroeger zijn thans volwassen en hebben die zorg niet meer noodig. Maar wel blijft hun behouden haar levendigste belangstelling, haar intreden in al hun plannen en pogingen. In den langen kamp voor vrijheid en geweten, die nu eens voor de overmacht moet bukken, dan weder alles voor zich uitdrijft, om straks opnieuw in den diepsten poel van jammer onder te gaan, weten de Nassau's zich gedragen door de trouwste liefde welke de aarde kent. Juliana doorziet zoo goed als zijzelven, dat hier een grooter belang in 't spel is, dan alleen het behoud der Nederlanden. Niemand kon meer dan zij betreuren, dat haar Duitsche vaderland zijn schoone roeping had laten varen. Dertig jaar geleden stond de zaak der vrijheid zoo schoon, doch sintsdien, hoe was het zuivere goud verdonkerd en de geestdrift verkoeld! Verscheurd en verdeeld, was het Protestantsche Duitschland niet tot krachtig handelen te bewegen: wat Oranje, Jan, Lodewijk, Juliana zelf daartoe in 't werk stelden, het stuitte af op den onwil der vorsten.

De vrijheidsfakkel, aan Duitschland ontvallen, werd opgenomen door een handvol mannen en vrouwen aan de boorden der Noordzee, en het kleine plekje gronds aan den mond der rivieren werd de kampplaats voor de groote vraag, of de mensch zich gevangen mag geven onder het dwangjuk van zijn medemensch. Eere aan hen die, in het fiere bewustzijn dat aan God alleen de laatste hulde van het hart behoort, met hun aanvoerder bereid waren desnoods de dijken door te steken en een beter vaderland te zoeken, liever dan afstand

te doen van hetgeen den mensch tot mensch maakt. Machtige rijken aan wederzijde der groote zee zullen in later eeuwen getuigen, hoe grooten dank het vernieuwd Europa verschuldigd is aan hun manmoedig geloof, hun onkreukbaar gevoel van recht.

Eere ook aan de vrouw, die de beteekenis van dezen strijd begrepen heeft, en wier moedige godsvrucht voor geen tegenstand is teruggedeinsd. ‘De Almachtige’, schrijft zij eens, ‘bescherme mijnen Heer (den Prins) en al de zijnen en sta hem in de groote zaak bij.’ En elders: ‘Al laat het zich aanzien als hadde Hij ons vergeten, zoo zal Hij toch ter rechter tijd met Zijne hulp komen.’ ‘Ik bid u, wil toch in uw moeilijkheden geen middelen zoeken die tegen God zijn, de Heer kan helpen als het met alle menschelijke hulp uit is.’ Wij doen slechts hier en daar een greep, maar zulke bemoedigende woorden moesten het hart der helden sterken. ‘Mij deren de goede lieden in Haarlem dat zij zoo ellendig vermoord zijn geworden.’ Dit aan Lodewijk als de stad zich heeft overgegeven. En als Alkmaar ontzet is en den Spanjaard op de Zuiderzee een gevoelige slag is toegebracht, heet het terstond weer aan den Prins: ‘Met ware, hartgrondige vreugde heb ik mijns Heeren schrijven ontvangen, en de gelukkige viktorie vernomen, welke mijn Heer op den vijand behaald heeft.’

De strijd die zoo telkens op en neder ging, spaarde haar zijn offers niet. Pas was hij ontbrand, of haar dappere Adolf viel met het zwaard in de hand. En Lodewijk die met hem te Heiligerlee was geweest, die later, zoowel in de Nederlanden als in Frankrijk, getoond had voor zijn geloof zijn leven veil te hebben, keerde na eenige jaren tot haar terug, naar ziel en lichaam gebroken. Hij werpt zich te bed en ligt daar maanden lang, versuft en wezenloos, met de duidelijkste sporen van het vergif dat door zijn aderen woelt. Nacht noch dag wijkt Juliana van het ziekbed. Zou haar trouwe zorg den teergeliefden zoon niet behouden?

Meer dan eens is het alsof de worsteling met den dood die hem belaagt, haar te machtig is. Ook van buiten niets dan kommer en onrust. Het schijnt geraden voor een tijd de hofschool op te breken, en de jongelieden naar veiliger wijkplaats te brengen. Juliana's broeder opent zijn slot Königstein gastvrij voor zijn jonge neven. Dat geeft verade-

ming. Hendrik, ook met koortsen thuis gekomen, is alras aan de beterhand. Als het met Lodewijk nu ook maar wil! Maar machteloos ligt hij daar neer, niets daar hij belang in stelt. Hij, vroeger zoo moedig, zoo onverstoorbaar in zijn vroolijke luim, is thans niet uit zijn neerslachtigheid te halen. Het begint op zijn moeder te drukken. ‘Ik kruip rond,’ schrijft zij aan haar broeder, ‘als een worm over bevroren grond, daar hij geen krachten uit trekken kan.’

Eindelijk behoudt het jonge leven toch de bovenhand, en, al wordt de vurige held soms ongeduldig over de krachten die maar niet willen terugkeeren, het volgende jaar is hij zoover hersteld dat hij aanstalten kan maken om met een nieuw leger naar Holland te gaan. Op een kouden Februarimorgen ziet zijn moeder hem met zijn broeders Jan en Hendrik in de diepe sneeuw uittrekken. Jan keert spoedig terug, om nieuwe geldmiddelen, waaraan zij steeds zoo arm zijn, bij elkaar te krijgen. Maar de beide anderen hebben haar voor 't laatst vaarwel gekust. Eene ontmoeting met den vijand op de Mookerhei, een charge met de ruiterij die hen omringt..... en niets meer wordt van de beide Nassau's gezien. Zelfs hun lijken niet. En aan den overkant der rivier ligt de Prins en zendt nog dagelijks briefjes om zijn broeders te zeggen hoe zij doen moeten, wáár het veilig overtrekken is... Een week na het gevecht schrijft hij hun in grooten angst omdat hij op zijn herhaald schrijven geen antwoord ontvangt; de bode heeft last henzelf op te zoeken en mondeling bescheid mede te brengen.

Wat was er met Lodewijk en Hendrik gebeurd? Waren zij in een woning gegaan om hun wonden te laten verbinden en was het huis in brand gestoken eer zij zich redden konden? Waren zij als gevangenen in 's vijands handen gevallen? Hadden zij aan het gevaar weten te ontsnappen en hielden zij zich nu schuil? Den 14en April was de slag geleverd en den 19 Juni schrijft Juliana aan den Prins in antwoord op een brief van zijne hand: ‘Ik heb groot verlangen naar mijns Heeren schrijven gehad, in de hoop zekere berichten aangaande mijn innig beminde zonen te hooren, maar ik bemerk zooveel dat mijn Heer niets zekers van hen weet, hetwelk mij in de ziel bekommert. Ik ben waarlijk een bedroefde vrouw en kan van mijn bekommernis niet verlost

worden, totdat mij de goede God in genade uit dit jammerdal tot zich neemt, hetwelk ik van harte begeer en bid dat het spoedig geschieden moge.'

De Prins stond nu alleen voor de zaak die hij diende.

Hij had Lodewijk het laatst gezien in den herfst van 1572, te Roermond, doch hij was toen niet mede naar Dillenburg teruggegaan. Voor de tweede maal waren toen zijn benden, zonder dat zij een slag hadden kunnen leveren, door den vijand geplaagd, afgemat, versmolten. Hun aanvoerder was berooid, een veldheer zonder leger; de zaak der vrijheid, vertrapt onder Alva's ijzeren hiel.

Doch de vrijheid laat zich niet dooden, zoolang er een enkel hart is waarin zij leven kan. Zij had zich genesteld in het hart van Oranje. Niet te vergeefs waren de bittere ervaringen der laatste vier jaren er door heen gegaan, en minder dan ooit kon hij zich losmaken van de zaak der Nederlanden, die hem reeds zooveel leeds had gekost.

In dat oogenblik van dien herfst van 1572 ligt het ware keerpunt van onzen worstelstrijd tegen Spanje. 'Van Alkmaar begint de viktorie,' zou men een jaar later jubelen. Hoe de menschen toch naar het uiterlijk kunnen oordeelen! De viktorie was reeds begonnen, toen de Prins den 18en Oktober 1572 te Zwolle het woord ter neer schreef, zoo verheven in zijn eenvoud: 'ik heb beslist naar Holland en Zeeland te gaan en de zaken daar aan den gang te houden zoo lang het mogelijk is, vast besloten er mijn graf te zullen vinden.'

In dien strijd was hem thans zijn grootste steun ontvallen. Hij had op Lodewijk gerekend; hoe vast, had hij zelf niet geweten. Lodewijks hoopvolle natuur hield den moed in het hart des broeders levendig. Zou deze het nu voortaan zonder hem moeten stellen? Langen tijd was 't hem onmogelijk om het te gelooven. Doch ook, toen de laatste sprank van hoop verdween, geen aarzeling. Met de bloedende wond in de ziel, met de gapende leegte aan zijn zijde, ging het voort als te voren, den weg van plicht en trouw.

Geen woord van den kant zijner moeder om hem terug te houden. ‘Als ik uw handschrift zie, is mijn hart een tijdlang voldaan.’ Aan een woord als dit kunnen wij de kracht harer liefde meten, die naarmate zoovelen haar ontvallen, zich te sterker aan de overgeblevenen hecht. Zij gaat voort, met verloochening van eigen wenschen, haar zoon te steunen en aan te moedigen. En als eindelijk, naar het zich laat aanzien, het pleit beslecht is en Willem van Oranje zelf den krijg voor geëindigd houdt, dan heeft Juliana alleen de vrees, - een vrees gedeeld door 's Prinsen trouwe gade, Charlotte van Bourbon, - dat de vrede niet op deugdelijke grondslagen rust, dat er een adder onder het gras schuilt. En de uitkomst toont al spoedig aan dat vrouwelijke intuïtie niet heeft misgetast.

Doch nu ook wordt een laatste offer van haar gevraagd. Wat Lodewijk voor den Prins geweest is kan niemand hem vergoeden, maar alléén kan hij ook niet den last en de moeiten dragen. Hij smeekt zijn broeder Jan om tot hem over te komen; en Jan, trouw, eerlijk, broederlijk gezind, even verknocht als de Prins aan de zaak der Hervorming, overwint zijn weerzin tegen het volk waar het altijd is: zooveel hoofden, zooveel zinnen. Het stadhouderschap van Gelderland wordt door hem aangenomen, in de hoop zijn gezin spoedig te kunnen doen volgen. Het duurt echter langer dan hij, onbekend met de onzekere toestanden, berekend heeft, en intusschen ontvalt hem zijn trouwe gade, de vrome zachtzinnige Elisabeth.

Dat is de laatste slag voor de oude Gravin. Al is zij niet ziek, Dr. Jacob Schwarz, haar raadsman en vriend, ziet haar voor zijn oogen verminderen, en voelt zich gedrongen zijn heer daarvan kennis te geven.

Het gaat echter sneller dan iemand vermoed had.

Juliana's einde is zooals men dat van eene vrouw als zij kon verwachten. Gaande en staande, bezig met de zaken van het Graafschap, telkens er op uit om berichten uit de Nederlanden in te winnen, vol liefde voor de kleinkinderen die nu van vader en moeder beide verlaten zijn, voelt zij zich een dag onwel. Toch neemt zij haar plaats aan den familiedisch nog in, en legt eerst 's avonds het hoofd ter ruste, om voor den ochtend al sluimerend de eeuwigheid in te gaan.

Juliana van Stolberg, de weduwe van Graaf Willem van Nassau, werd begraven in de stadskerk te Dillenburg, die tegen de helling van den Slotheuvel aangebouwd is. Langen tijd is men over de plaats waar haar overschot rust in 't onzekere geweest. En ook nu nog moeten wij met de wetenschap dat zij daar begraven is genoegen nemen. Bij de verbouwing der kerk is de toegang tot dat gedeelte van den grafkelder dichtgemetseld. Onze hulde kan alleen een plechtige herinnering wezen.

Wat zou ook meer noodig zijn! Van het kleine eerwaardige Godshuis slaan wij nog eens de oogen op tot waar, hoog boven ons, gindsche lindeboom zijn takken in den zonneschijn verheft. Die boom was ons beeld van het leven dat zich telkens verjongt en verfrischt. De geest van Juliana, de geest waarmede zij haar kinderen bezielde, is blijven leven in haar geslacht. Getuige haar kleinzonen, Willem Lodewijk, Maurits, Frederik Hendrik, die den strijd voortzetten totdat de Nederlandsche Republiek gevestigd en - gevreesd was. Getuige de Jonkvrouw van Oranje, aan de zijde van haar Grootmoeder opgevoed, wier naam en wier stichtingen nog te Buren in eere gehouden worden. Getuige Willem III, die den kamp overbracht op Engelschen bodem, en het oude beginsel van recht en gewetensvrijheid daar nog eenmaal uitstreed. En toen weinige jaren na zijn dood de kansen gingen wankelen, en het scheen alsof er toch weer een Roomsche Stuart den Britschen troon zou beklimmen, toen kwam over de zee weer een nazaat van Juliana, en Engeland was behouden voor het Protestantisme.

Noch ook ontbreken in haar eigen vaderland de blijken, dat haar geest gevaren is in de harten harer nakomelingen. Berlijn houdt vast aan de herinnering van Louise Henriette, de vrome keurvorstin, wier zegepsalm over dood en graf nog steeds door duizenden bij duizenden wordt aangeheven. En waar zouden wij ophouden indien wij de kleinere Duitsche vorstenhuizen wilden vermelden, die Juliana's naam in hun stamboom schrijven, en die allen in de geschiedenis van het Protestantsche Duitschland met eere bekend zijn. De huizen, om van Stolberg en Nassau niet te spreken, van Solms, de Paltz, Hannover, Schwartzburg, de Protestantsche tak der Hohenlohe's, het geslacht der Wieds, op wie ons

Vorstenhuis en Vaderland in de tegenwoordige eeuw een vernieuwde betrekking hebben gekregen!

Binnen de grenzen van ons vaderland heeft de oude Stamboom machtige stormen te verduren gehad. De hooge kruin is getroffen, veelbelovende twijgen zijn afgerukt. Doch één frissche bloeiende lote is ons gebleven. En als wij eerlang WILHELMINA VAN ORANJE NASSAU als onze Koninginne huldigen, dan ziet ons geestesoog achter Haar zetal het beeld verrijzen der Stammoeder van Haar roemrijk Geslacht, met het woord dat Zij stervende uitsprak: 'Zeg aan mijn Zonen, wat ik hun toebid, dat God aan het Huis Nassau alles moge schenken wat begeerlijk is naar lichaam en geest, en verhoeden dat iemand die er toe behoort het tijdelijke stelle boven hetgeen eeuwig duurt.'[1)]

Jonkvr. A. VAN HOGENDORP.

1) Voor vele bijzonderheden in dit opstel ben ik oprechten dank verschuldigd aan het boeiend werk van Dr. Ed. Jacobs: *Juliana von Stolber Ahnfrau des Hauses Nassau Oranien*.

Ongevallen-verzekering.

Weinige ministeriëele machtsuitingen werden met zulk een onverdeelden bijval begroet als die van den 31^{en} Maart 1891 - nader aangeduid overeenkomstig de onbeholpen wijze van registreeren der Departementale schrifturen, door: Littera G, afdeeling Waterstaat, 1^{e} onderafdeeling; - bij welke beschikking bevolen werd voortaan bij de uitvoering van werken onder beheer van het Departement, de arbeiders te verzekeren tegen de geldelijke gevolgen van ongelukken.

Niet enkel gold die toejuiching de daad van sociale rechtvaardigheid; meer nog misschien betrof zij het voorbeeld, dat zoodoende werd voorgehouden aan alle werkgevers, hoog en laag. Want blijkbaar werd verwacht dat waar zóó de grootste der loonheeren voorging, weldra geen tak van bestuur zoude achterblijven; eindelijk zelfs niemand - hetzij instelling, hetzij particulier - daartoe door den zachten drang der openbare meening gedwongen, het verzekeren zijner ondergeschikten zoude nalaten. Vast stond de overtuiging dat de nooit volprezen weldadigheidszin onze natie en hare bereidwilligheid om sociale nooden te leenigen, ons land zoude bewaren voor dien een vrij volk meest beschamenden en aan Nederlanders vooral schrikkelijksten dwang: het wettelijk voorschrift.

Helaas, het wetsontwerp dit voorjaar der Tweede Kamer aangeboden ‘betreffende de wettelijke verzekering van werklieden tegen de gevolgen van ongevallen in bepaalde bedrijven,’ zwanezang van een stervend Ministerie, heeft dien zoeten waan gestoord. Wel verre van de hoog gespannen verwachting te bezegelen, kondigt het als het ware allen volkeren het faillissement aan van het Nederlandsche rechtvaar-

digheidsgevoel, en dwingt ons het hoofd buigende, bescheidenlijk rang te nemen nà de Duitschers - die sedert 1884 -; nà de Oostenrijkers - die sedert 1887 -; ja, zelfs nà de Noren, die sedert 1894 bij wet geschonken hebben wat de vrije wil onthield.

Is dan inderdaad het voorbeeld hier te lande gegeven door Ministeriën en Provinciale Staten, door gemeenten en waterschappen, door groote maatschappijen en liefdadige instellingen, - alle inrichtingen, welke volgens minder goed gezinden, riemen snijden van andermans leer - machteloos gebleken om den collectief grootsten werkgever: den kleinen patroon te bekeeren, en diens onderhoorigen - die juist het meest hulp behoeven - den noodigen steun te doen toekomen?

Onwillekeurig grijpt wie dergelijke vragen wil beantwoorden, naar de verslagen van de Inspecteurs van den arbeid, die doorloopende arbeiders-enquête, waarvan nog niet zoo lang geleden de dubbele bundel 1895-1896 het licht zag. Trachten wij uit het daarin medegedeelde ons een oordeel te vormen over den bestaanden toestand.

I.

Ook zonder dat wij den Gidslezer daaraan herinneren, weet hij hoe uitgebreid de werkkring is van het zestal inspecteurs, die - op grond van de arbeidswet (1889) - vrouwen en kinderen tegen overmatigen fabrieksarbeid beschermen; en het gansche werkliedenheir - op grond van de veiligheidswet (1895-1897) - behoeden voor die noodelooze gevaren, welke bij het niet-inachtnemen der hygiënische en materiëele veiligheidsvoorschriften dreigen. Daarenboven is het hunne taak kennis te nemen van alle ongevallen, welke eenig nijverheidsbedrijf treffen; eene verplichting hun reeds bij de arbeidswet opgelegd, doch verduidelijkt en uitgebreid, nogmaals bij de veiligheidswet bevestigd.

Dat het zestal mannen - al dwingt daartoe geen wettelijk voorschrift - tevens zooveel doenlijk opsporen in hoeverre ook de geldelijke gevolgen der ongevallen worden geleenigd: wie zal zulks aan ongepaste nieuwsgierigheid wijten? Breed hunne taak opvattende, treden de inspecteurs van den arbeid

niet enkel op als politiedienaren, doch steunende met goeden raad, wenken gevende hoe den weg te effenen, oefenen zij als het ware de staatsvoogdij uit over den arbeid, voor zooveel arbeid nog iets meer is dan eene bloot technische bezigheid, een middel niet enkel tot voortbrenging, maar ook tot het doorleven van een menschwaardig bestaan.

Dat voogdij geenszins overbodig is, blijkt uit den inhoud der verslagen. Wèl dalen de inspecteurs niet af in de ‘darkest Netherlands’; maar toch... welk eene zonneloosheid, welk eene vunsheid in die ruimten, zóó dicht bij waar de zeebries waait, zóó dicht bij waar de bosschen de atmosfeer doorgeuren! En niet enkel: hoeveel vuils in onze steden en dorpen van spreekwoordelijke zindelijkheid, maar ook: hoeveel liefdeloosheid in dit ons land van de milde giften; hoeveel willekeur en dwang bij dit ons volk, vóór alles prat op zijne vrijheid, en ook: hoeveel verdierlijking bij wezens, die geschapen werden naar het beeld Gods!....

Dat niet willens sombere kleuren het palet bezwaren, dat integendeel geen lichtpunt onopgemerkt blijft, geen edelmoedige daad onvermeld; hoevele bladzijden dier verslagen leggen hiervan niet verblijdende getuigenissen af! Zoovele zelfs, dat de lezer zich maar al te licht zoude diets maken binnen slechts enkele jaren in Nederland eenen toestand te zien intreden, waarin de inspectiën gestaakt kunnen worden, nieuwe en ingrijpende maatregelen althans zeer zeker overbodig zullen zijn.

In trouwe?.... Wie mocht gelooven dat inderdaad de poorten van het duizendjarig rijk zich openen om ons te ontvangen, ontgoochele zich door op te slaan het nog zooveel lijviger boekdeel waarin de Königlich Preussische Regierungsund Gewerberäthe - 88 in getal, met 60 helpers - hunne ervaringen jaarlijks blootleggen. Bijna een halve eeuw werken deze in denzelfden geest als hun zestal collega's, en toch hoe weinig verschilt nog de inhoud dier verslagen van die der Nederlandsche arbeidsinspecteurs; hoe wèl paren zich de duitsche klachten aan de onze!

Hoogstens kunnen die van hoog-germaanschen stam de onze der lage landen benijden - indien hier van benijden sprake kon zijn! - omdat ‘wo ihr's packt, da ist's interessant,’ en wáár ook de Nederlandsche inspecteur het goede zaad

strooie, zijne arbeid steeds vruchten draagt.... omdat alle akkers nog op den zaaier wachtten.

Van de vier hoofdstukken, waarin ieder inspecteur zijn verslag verdeelt, heeft één meer in het bijzonder betrekking op het onderwerp, dat ons hier bezig houdt. Het draagt tot opschrift: ‘beveiliging tegen ongevallen in fabrieken en werkplaatsen.’

Uitteraard zijn dergelijke hoofdstukken niets dan verzamelingen van losse aanteekeningen en onsamenhangende opmerkingen, gelijk een reiziger op schrift stelt, die, haastig een groot, onbekend land doortrekkend, hier eens zijne schreden uit sympathie vertraagt en langeren tijd bij eenige bijzonderheid verwijlt; elders door tijd gedrongen en door eentoonigheid verstompt, voortijlt, na ter opscherping van het geheugen enkele woorden te hebben neergeworpen; en die zoodoende wel de bouwstoffen verzamelt voor een grootsch geheel, doch geenszins den zijne terugkomst wachtende een kunstig samenstel kan aanbieden.

De gegevens der arbeidsverslagen samen te vatten tot een overzicht is niet wel doenlijk; hoogstens kan getracht worden door het mededeelen van sommige cijfers, het naast elkander schikken van enkele feiten, den geduldigen lezer - helaas, dezen alleen! - eenig denkbeeld te geven van het kostbaar materiaal, hetwelk in dien bundel is samengegaard[1)].

Allereerst eenige cijfers:

Niet minder dan elfhonderd drie en dertig machinedeelen of drijfwerken bleken onvoldoende beschut; in 390 gevallen waren liften, luiken, bordessen en trappen ongenoegzaam beveiligd; bij 14 kuipen met heete vloeistoffen, bij 56 toestellen, welker ontploffing gevaar konde veroorzaken, waren niet de noodige voorzorgen in acht genomen... en wanneer wij bedenken dat deze cijfers enkel op twee jaren betrekking hebben en op slechts ééne inspectie (die, welke in 1895 nog Noord-Holland, Utrecht en Zuid-Holland's vaste deel omvatte, het

1) Voor zooveel noodig, worden in dit opstel steeds de bladzijden aangegeven, waarop de aanhaling te vinden is. Het verdient overweging, in navolging van het Duitsche verslag, bij een volgend jaarverslag een uitvoerig register te voegen en boven elke bladzijde het nummer der inspectie te vermelden.

volgend jaar niet meer dan beide laatstgenoemde landstreken zonder Rotterdam), dan bekruipt ons onwillekeurig een groot gevoel van onveiligheid; vreezen wij op de straten, in het voorbijgaan, uit elke werkplaats of fabriek een noodkreet of angstgil te hooren opstijgen, en verhaasten wij onzen stap, ten einde niet getuige te zijn van een of ander schrikkelijk voorval.

En toch kan diezelfde inspecteur niet nalaten er op te wijzen (blz. 198) hoezeer ook in deze vooruitgang is waar te nemen; hoe meermalen fabrieken werden bezocht ‘waar reeds al de beveiligingen waren aangebracht.’ En met hem stemmen de andere inspecteuren in. Meer bleek zelfs in vele gevallen te zijn gedaan, dan men verlangen konde (blz. 357); éénmaal zelfs (blz. 198) werd eene werkplaats bezocht ‘waar de beveiligingen in zoo ruime mate voorhanden waren, dat de inspecteur in overweging moest geven enkele weder op te ruimen, die tot het werkelijk doel weinig of niets bijdroegen, den arbeid echter belemmerden.’

Zoo waren dus - onverwacht gevolg - de voorschriften tot beveiliging van het lichaam van den arbeider, noodlottig geworden voor het hoofd van den patroon!

Doch niet alle ervaringen zijn bemoedigend. Bitter klinkt het uit den mond van dienzelfden inspecteur (blz. 197): ‘De voorwaarden ter verzekering bij brandassurantie-maatschappijen en ook de plaatselijke verordeningen hebben het gevolg dat aan de middelen ter voorkoming van brand - en in grootere fabrieken ook aan de middelen tot blussching - soms veel zorg is besteed. Het direct geldelijk belang der bedrijfshoofden speelt echter hierbij eene groote rol. Kenschetsend was dit vooral in eene groote fabriek, waar de zorg voor de veiligheid tot het minste was beperkt, terwijl de eigenaar om brand te voorkomen, groote sommen had besteed!’

En wat te zeggen van het merkwaardigste feit der 6e inspectie (blz. 474) waar ‘het bedrijfshoofd alleen zichzelf had verzekerd, maar zijn werkvolk, waaronder zijn eigen zoon, niet!’ Inderdaad het ‘charité bien ordonnée’ heeft hier een wel wat al te slaafschen betrachter gevonden.

Toch zijn dergelijke naief-wreede loonheeren minder gevaarlijk dan de in schapenvachten gehulde: ‘Een raad of

wenk tot verbetering van eene werkplaats' - aldus bekent de inspecteur der 4e inspectie - 'werd gebruikt om den huisheer te dringen tot kostbare vertimmeringen, die wel der onderneming ten goede kwamen, en ook in ruime mate den geest en letter der arbeidswet, doch nimmer op grond daarvan op zoo ruime schaal hadden kunnen worden geëischt.' (blz. 263.)

En de ervaring van den inspecteur in de 3e inspectie (blz. 191) bewijst dat niet alleen die patroon zóó ruim den geest der wet en den inhoud van andermans beurs opvatte!

Doch haasten wij licht en schaduw gelijkelijk te verdeelen; want ook hier geldt het Vergiliaansche gezegde: dat ter weerszijden van Troie's muren gezondigd wordt. Niet enkel de patroons, ook de werklieden zijn geenszins zonder blaam.

'Bij mijne afgelegde bezoeken bleek het mij - aldus boekstaaft de inspecteur in de 2e inspectie - dat vele der werkgevers verscheidene beveiligingen hadden aangebracht. Niet altijd worden zij hierin door de werklieden gesteund. In enkele gevallen zag ik de veiligheidsinrichtingen aan den muur hangen en werd mij medegedeeld, dat de man het te lastig vond om er mede te werken, en haar daarom van het werktuig verwijderd had (blz. 112).

Vele voorbeelden van verregaande roekeloosheid worden dan ook door hem (blz. 113) en door zijnen ambtgenoot in de 1e inspectie opgeteekend. En ook de inspecteur in de 6e inspectie had ruimschoots gelegenheid om den tegenstand op te merken, welke in vele gevallen door den werkman bij het aanbrengen van beschuttingen wordt geboden (blz. 455). Zoo ook worden in de 5e inspectie verschillende ongevallen toegeschreven aan groote onvoorzichtigheid en onverschilligheid der werklieden' (blz. 374).

Helaas, in vele gevallen zijn er redenen, die zulk gedrag verschoonen. Wanneer bijv. op stuk gewerkt wordt 'kost het dubbele moeite den werkman van het nut van den beveiligingsmaatregel te overtuigen' (blz. 112); want deze belemmert hem min of meer in zijne bewegingen, en bij stukwerk is meer dan ooit tijd, geld. En vele malen is de weerzin toe te schrijven (blz. 158) aan de ondervinding 'dat

wijziging van hunne wijze van arbeiden, door de werkgevers ingevoerd, niet altijd gebleken is een stoffelijke vooruitgang te zijn geweest.' Dan ook is bij sommige beveiligingsmiddelen het voorbehoedsel erger dan de kwaal; en de inspecteurs mogen het mij ten goede houden dat ik minder rooskleurig zie door de veiligheidsbrillen, 'die niet gewild zijn', (blz. 28, 113) en zelfs in het zoo vele jaren beschermende Duitschland nog zóó onvolmaakt blijken, dat steeds nieuwe prijsvragen het vonnis over de vorige uitspreken.

Doch zijn in vele gevallen de verontschuldigingen niet van grond ontbloot, er zijn ook gevallen te over waarin terecht de patroon zijne onderhoorigen hunne onverschilligheid en roekeloosheid verwijt; al doen vele twistgedingen onwillekeurig denken aan die, welke zoo dikwijls het oor treffen in bevolkte buurten, waar moederlijke liefde zoo onvervaard het eigen kroost van schuld zuivert door des nabuurs kind tot zoen aan te wijzen; totdat van nabuur tot nabuur, in onverkwikkelijken cirkelgang, eindelijk het strafrechtelijk onderzoek wederom bij den eersten beschuldigde zuchtend gestaakt wordt.

En hoe kan zulks ook anders zijn? Worden plotseling arbeidsgever en arbeidsnemer tot andere wezens, wanneer zij de fabriekspoort binnentreden? Kunnen kantoorjas of schootsvel ondeugden verbergen, of deugden schenken; en blijven niet zij, die deze aanschieten, wat zij waren daar buiten als ouders, echtgenooten, kinderen, als leden van de maatschappij?

Daarom dan ook verliezen de onthullingen van de inspecteurs van den arbeid, voor wie niet naar partijwapenen speurt, weldra den prikkel van het ongewone; want in niet bontere mengeling dan overal, schemeren door die bladzijden heen goeden en boozen, tragen en ijverigen, zij die reclame beoogen met het beoefenen van deugd, en zij die in stilte hunne plicht betrachten. En zeker mag het dit zestal ambtenaren als geen geringe verdienste worden aangerekend, dat waar onwillekeurig het behartigen der belangen van den arbeider er toe leidt om bijzonderen nadruk te leggen op hetgeen laakbaar is in het gedrag der patroons of ten nadeele van de tegenwoordige inrichting der samenleving, in het algemeen werkgevers en gezellen niet anders geschetst zijn dan in ons reeds wèl bekende trekken. Want inderdaad,

wanneer wij het boek dichtslaan, zijn wij geneigd uit te roepen: Maar ons waren deze menschen niet vreemd; wat gij in beeld hebt gebracht, is niets anders dan de gewone alledaagsche maatschappij![1)]

Dit trouwens is de slotsom, waartoe ik u voeren wilde. Want de overtuiging moet zich vestigen dat het hier gewone menschenkinderen betreft, voor wie geene uitzonderingsmaatregelen noodig zijn; voor wier beoordeeling geen bijzonder menschenverstand vereischt wordt. Eerst dan kunnen de verslagen van den arbeid gerust op de boekenplank worden gezet, en zal men zelfs geen aanvechting gevoelen om die straks, als de strijd ontbrandt, weder voor den dag te halen, ten einde een of ander treffend geval, - argumenten-muntmateriaal - om te gieten ten bate van de krijgskas.

Doch vóórdat wij voor goed afscheid nemen van die verslagen, welke te meer boeien, naarmate men ze minder vluchtig doorloopt, maar meer doorzoekt en overpeinst, zijn nog kortelijk die gedeelten te behandelen, welke ofschoon weinig tot het hart sprekend, toch de meest gewichtige zijn. Zij geven ons eene statistiek der ongevallen, dor en eentoonig, doch waaraan het leven kan worden ingeblazen door wie de getallen samenvat, ontleedt, vergelijkt, of stelt naast gelijksoortige uit andere landen. In de verslagen wordt hiertoe geen poging gewaagd: de taak der Inspecteurs was buitendien veelomvattend genoeg, en daarenboven sporen de gebrekkige bouwstoffen - volmondig wordt hunne onvolledigheid erkend - niet aan tot het ongenood daarop toepassen van tijdroovende becijferingen. Maar toch zijn de belangen, welke het geldt, te groot dan dat wij niet eene poging zouden wagen om die doodsche cijfers hier te doen spreken, en hen te noodzaken ons te geven wat genoemd kan worden: het Nederlandsche rampenbudget.

Mits slechts de lezer door dit gecijfer niet te zeer worde afgeschrikt!

1) Slechts een enkele maal wordt een minder juisten toon aangeslagen. Zoo ligt m.i. eene ongerechtvaardigde beschuldiging opgesloten in deze zinsneden: (blz. 175) ‘Ik sprak eene vrouw, die van haar trouwen af geregeld in de fabriek had gewerkt. Zij had sedert dien tijd 20 kinderen het leven geschonken, elf daarvan waren overleden.’ Mij dunkt met even veel, of liever met even weinig reden zonde men de nataliteit als de mortaliteit aan den fabrieksarbeid kunnen toeschrijven,

II.

Ieder inspecteur rangschikt de ongevallen van zijnen werkkring in tabellen, welke oorzaak en gevolg, den dag der week en den aard van het bedrijf, zoowel als den leeftijd van den getroffene doen kennen.

Tot 16 groepen zijn de bedrijven vereenigd; in 14 afdeelingen daarentegen de leed aanbrengende oorzaken gescheiden. Deze 14 afdeelingen zijn in onderstaande tabel, overzichtshalve, tot 5 versmolten; terwijl slechts enkele bedrijven afzonderlijk worden vermeld, omdat het meerendeel een te gering getal gegevens levert, dan dat - in de tegenwoordige omstandigheden - daaruit betrouwbare gevolgtrekkingen omtrent den wezenlijken toestand zouden te maken zijn. Om gelijke reden zijn de jaarcijfers over 1895 en 1896 in de tabel gemiddeld.

Oorzaak van het ongeval.	**Metaalindustrie. (10,12,13)**	**Bouwbedrijven. (3)**	**Voedingsmiddelen. (16)**	**Overige bedrijven.**	**Te samen.**
(1-6; 13) werktuigen, kracht- en drijfwerk	346	49	80	319	794
(7, 8) vervoer	209	64	43	71	387
(9, 10) vallen, getroffen worden	**504**	**397**	**121**	**154**	**1176**
(11, 12) ontploffing, splinters, brand	232	9	34	49	324
(14) overige oorzaken (niet verder genoemd)	249	57	32	43	381
Te samen	1540	576	310	636	3062
Personen werkzaam in het bedrijf (1889)	62.000	121.000	84.000	266.000	533.000

Bovenstaande tabel beschouwende, treft in de eerste plaats het hooge cijfer der getroffenen in de metaal-industrie (onder welken naam hier vereenigd zijn de drie groepen, welke in de algemeene volkstelling over 1889 bekend staan als: Bewerking van metalen; Scheepsbouw, rijtuigen enz.; Stoomen andere werktuigen.

Niet enkel op zich zelf beschouwd, doch ook in verhouding tot het aantal in het bedrijf werkzame personen, wijst deze industrie het grootst aantal ongelukken aan; want hoewel de cijfers der volkstelling over 1889 geen al te juist uitgangspunt voor vergelijking opleveren - eensdeels omdat daarin alle patroons, kleine en groote, zijn begrepen, anderdeels omdat de industrie zich sedert heeft uitgebreid - toch geven zij althans eenig denkbeeld van de talrijkheid onzer nijverheidslegers. En uit die verhoudingen blijkt dat terwijl in de bouwbedrijven het percentage der ongevallen uitgedrukt wordt door het kleine getal 0,48; in de nijverheid der voedings- en genotmiddelen door 0,37; in de som der overige bedrijven door het zeer kleine cijfer 0,24; daarentegen in de metaal-industrie het percentage tot 2,5 klimt, derhalve tot meer dan het tienvoudige van het gemiddelde in de overige takken van nijverheid.

Wat echter bij nadere ontleding van dit groote cijfer nog het meest treft, is dat niet het grootst aantal ongevallen te wijten is aan hetgeen den trots en tevens den vloek uitmaakt der hedendaagsche industrie: de stoommachines en andere zoogenaamde kracht(voortbrengende)werktuigen, het drijfwerk, de arbeidswerktuigen (boormachines, cirkelzagen enz.), maar dat de meeste ledematen gekwetst worden door het vallen van zolders, bordessen of loopplanken, door het uitglijden, of het getroffen worden door vallende voorwerpen; in één woord het gevolg zijn van gevaren, welke geenszins uitsluitend in het gebied der groote nijverheid voorkomen, maar integendeel aan allen arbeid gemeen zijn.

En niet enkel bij de metaal-nijverheid speelt het vallen of getroffen worden een zoo groote rol; ook bij de andere nijverheidstakken - bij het bouwbedrijf natuurlijk in de hoogste mate - is dit verschijnsel waar te nemen; en alle vakken te samen beschouwende, zijn deze gevaren, aan welke ruim ⅓ van alle ongelukken te wijten zijn, verreweg de voornaamste te noemen. Heeft dus de spraakmakende gemeente niet terecht alle ongelukken, welke lichamelijk letsel veroorzaken, als *ongevallen* bestempelt? En ware het indertijd wel bij de behandeling der veiligheidswet in de Tweede Kamer noodig geweest te betoogen dat het woord *ongeval* boven het woord *ongeluk* te verkiezen is, omdat zulks de vertaling is van

den geijkten franschen term *accident*? Neen, èn *accident* èn *ongeval* beide, zijn de meest juiste termen voor hetgeen lichamelijk letsel veroorzaakt, en om deze reden wordt volkomen logisch de wet, welke de geldelijke gevolgen dier kwetsuren zal regelen, die der ongevallen-verzekering genoemd (assurance contre les accidents du travail).[1)]

Eerst langzaam is trouwens bij den wetgever het bewustzijn ontwaakt dat ongeluk en ongeval niet synoniem zijn. De arbeidswet van 1889 kent enkel ‘ongelukken’; en evenzoo de Ministeriëele beschikking van 1891. Eerst toen het philantropisch gelief hebber een meer ernstigen vorm aannam, heeft men zich rekenschap gegeven dat van alle ongelukken alleen de *ongevallen* het voorwerp van Rijkszorg kunnen zijn.

Al dadelijk rijst bij het beschouwen der tabel de vraag: in hoeverre die cijfers betrouwbaar zijn? Want wel beveelt de veiligheidswet dat binnen 3 × 24 uren nadat eenig ongeval heeft plaatsgegrepen, of zich de gevolgen van dat ongeval hebben geopenbaard, daarvan schriftelijk kennis is te geven aan den burgemeester der gemeente waar het voorviel (die op zijne beurt den inspecteur van den arbeid op de hoogte stelt); doch aangezien wel straf wordt bedreigd tegen nalatigheid, maar geenerlei voordeel noch den werkman, noch den meester wacht, zoo is er geen bijzonder levendige verbeeldingskracht noodig om te begrijpen dat niet enkel - overeenkomstig de bepalingen der wet - geen melding geschiedt van ongevallen, welke minder dan 2 × 24 uren het werken beletten, maar dat ook een tamelijk groot aantal verplichte aankondigingen achterwege blijft.[2)]

Doch wie zal dit uitmaken? Eene vergelijking tusschen de Nederlandsche en de Duitsche cijfers kan echter langs eenen zijweg tot het antwoord leiden; want daar te lande is de aangifte verplichtend van ongevallen, welke meer dan 3 × 24 uren den arbeid verhinderen; en daarenboven - wat zeker niet minder noodig is om eene vergelijking deugdelijk te

1) Zoo wordt ook met reden in het algemeen een gekwetste een *getroffene* genoemd.
2) Tot Januari jl. was wettelijk de termijn van aangifte tot 2 × 24 uren beperkt; even als zulks in Duitschland het geval is.

maken - bij onzen oostelijken nabuur zijn de toestanden genoegzaam dezelfde als bij ons. Te veel toch denkt de Nederlander, zoodra hij den blik derwaarts slaat, aan mijnbouw en groot-industrie; doch ook dáár nemen de kleine bedrijven het leeuwendeel; en de cijfers voor mijnbouw- en groeven-ontginning zijn zonder moeite uit te schieten uit de statistieke gegevens. Daarenboven leert de ontleding der Duitsche getallen, dat dáár evenmin als bij ons te lande de *machines* hoofdoorzaak van lichamelijk letsel zijn, en ook dit bevestigd dus de gelijkheid van toestand. Van de ruim 32000 min of meer ernstige ongevallen toch, welke de Duitsche nijverheid heeft aan te wijzen (1894), zijn nog geen 9000 veroorzaakt door werktuigen van allerlei aard, en van dit aantal zijn ruim 2000 enkel te wijten aan het hanteeren van *klein* gereedschap. Ook dáár eischen vallen of getroffen worden meer dan ⅓ der slachtoffers (11335); ook dáár stempelt men dus terecht de ongelukken tot Unfälle.[1)]

Er is dus alle reden om de Duitsche cijfers ten grondslag van een onderzoek te bezigen; en aangezien het verzwijgen van een ongeval dáár bedenkelijke gevolgen zoude hebben, worden zelfs zeer lichte kwetsuren aangemeld. En wat leeren nu de Duitsche getallen?

In de metaal-industrie, met hare meer dan zesmaalhonderdduizend verzekerden, worden 46000 ongevallen aangegeven, derhalve 7,3 pCt. (hier te lande slechts 2,5 pCt.); in de bouwbedrijven, welke meer dan een millioen verzekerden tellen, bedraagt het percentage der aangiften 2,8 pCt. (hier te lande slechts 0,48 pCt.); in de nijverheid der voedings- en genotmiddelen, welke vijfhonderdduizend verzekerden aanwijst, bedraagt het percentage 3,2 pCt. (hier te lande slechts 0,37 pCt.); en in alle overige Duitsche nijverheidsondernemingen (na aftrek van mijn- en groevenbouw), welke te samen meer dan twee millioen verzekerden omvatten, wordt het ongevallen-percentage voorgesteld door een cijfer (2,3) hetwelk tienmaal grooter is dan het Nederlandsche!

1) Welk goed eriterium het vallen of getroffen worden oplevert, bewijst het feit dat bij de 12 bouw-vakvereenigingen, waarbij alle in het bouwvak werkzame Duitschers verzekerd zijn, - en welke van 33000 tot 158000 leden tellen - het percentage van hen, die tot uitkeeringen gerechtigd zijn, slechts schommelt tusschen de grenzen 50% en 67%.

Hieruit volgt dat naar alle waarschijnlijkheid hier te lande in de meeste bedrijven slechts 1/10 van alle ongevallen ter kennisse van de autoriteiten wordt gebracht, en zoo al in sommige takken van nijverheid het verschil minder aanzienlijk is (want in de bouwbedrijven worden vermoedelijk ⅕, in de metaal-industrie ⅓ der ongevallen aangegeven; in sommige onderdeelen van laatstgenoemde industrie, volgens de Duitsche cijfers te oordeelen, zelfs nagenoeg alle) zoo kan zulks enkel een gevolg zijn van de omstandigheid dat in de groot-industrie, met hare beter georganiseerde administratie - die dan ook alleen door haar kan bekostigd worden - het aangeven van ongevallen, evenals het vervullen van welke formaliteit ook, met de minste bezwaren gepaard gaat; eene daadzaak, welke de paperassen-beminnende wetgever, die voor groote en ‘kleine luijden’ gelijke regels stelt, maar al te dikwijls uit het oog verliest.

Doch moge al de Nederlandsche statistiek zeer onvolledig zijn, en geenszins een denkbeeld geven van het inktverbruik waartoe eene strenge toepassing der wetten, en zeer zeker de invoering der verplichte verzekering zal noodzaken, toch is er reden om zich niet al te zeer te beangstigen. Immers zal men niet dwalen door te veronderstellen dat de Nederlandsche patroon alleen dan de pen opneemt ter aangifte van een ongeval (hoe traag is hij niet reeds met het invullen van arbeiderskaarten en lijsten!) wanneer hij bijna wiskundig zeker is dat nalatigheid ontdekt zoude worden. Derhalve komen naar alle waarschijnlijkheid alleen de meer ernstige gevallen ter kennisse van den inspecteur van den arbeid, daargelaten dat ook de werkgever niet van alle kleinere ongevallen kennis draagt; want welk Nederlandsch werkman loopt dadelijk met opgestoken vinger naar zijn patroon?

Billijkheidshalve zijn dus de Nederlandsche aangiften niet met uitheemsche *aangiften* te vergelijken, doch enkel met cijfers, welke betrekking hebben op de meer ernstige gevallen.

Gelijk bekend is, worden in Duitschland enkel schadeloosstellingen toegekend aan wie tijdelijk of duurzaam meer dan 13 weken niet kunnen arbeiden[1)]. En in verhouding tot het groot aantal aangiften is hun getal betrekkelijk klein,

1) Tot op dat tijpstip zorgen de ziekekassen voor de getroffenen.

zoodat de zeer hooge percentages van straks hier aanmerkelijk slinken en meer naderen tot de Nederlandsche.

Want bij de Duitsche bouwbedrijven wordt slechts aan 0,67 pCt. der verzekerden eenige vergoeding toegewezen (derhalve slechts aan ongeveer één derde meer dan zich in Nederland *aanmeldt*). In de nijverheid der voedings- en genotmiddelen daalt het Duitsche percentage tot nagenoeg een zelfde bedrag (0,64 pCt.), en in de overige bedrijven tot een nog lager cijfer, zoodat het ten slotte slechts tweemaal grooter is dan het percentage der Nederlandsche aanmeldingen.

Toch blijft het verschil tusschen de Duitsche en Nederlandsche cijfers aanzienlijk; vooral wanneer men bedenkt dat de Duitsche termijn van 13 weken betrekkelijk lang is. Want in Duitschland zouden het aantal rente-trekkenden met 84%, de uitgaven met 12% toenemen, indien *alle* getroffenen, ook de lichtgekwetsten, (die thans door de ziekekassen worden ondersteund) binnen de perken der ongevallenwet werden toegelaten.

Vraagt men mij waarom ik den Gidslezer in zulk eenen wirwar van cijfers laat ronddolen? Slechts om hem van den waan te genezen dat het verslag der inspecteurs *alle* nooden doet kennen; dat dus dááruit de balans der Nederlandsche weldadigheid met voldoende zekerheid kan worden opgemaakt.[1)]

Trouwens zelfs wat het verslag vermeldt, lokt niet uit tot juichen, al schijnen op den eersten aanblik de cijfers vrij bevredigend. In 76 van de 379 onderzochte gevallen binnen het gebied der 1e inspectie, bleek geenerlei ondersteuning te worden verleend; in de 2e inspectie was zulks met 48 getroffenen het geval; in de derde ontvingen van een 2400 tal ruim honderd niets, in de 4e van een duizendtal ongeveer 50 niets, in de 5e werd in 180 van de 971 gevallen vermoedelijk geenerlei ondersteuning uitgereikt. In de 6e inspectie was zulks het lot van 43 der 211 getroffenen.

Aan vijf ten honderd tot twintig ten honderd werd dus *voor zoover is na te gaan*, geenerlei steun geboden; doch waarom zoude hier wie helpt, zwijgen? En welke hulp ontvingen

1) Tot beter overzicht zijn alle straks genoemde cijfers op de volgende bladzijde in eene tabel vereenigd.

de overigen! Behoeft het nog gezegd te worden dat hier genoeg, dáár weinig, elders zeer weinig werd ontvangen? *La charité* - aldus herinnerde de Heer Luzatti in zijnen welkomstgroet op het Milaansche congres - *est comme la pluic: abondante en un lieu, elle est insuffisante en un autre*.

Eerst verzekeringsdwang zal aan allen gelijk recht verschaffen. Niet dat alsdan een in alle opzichten voortreffelijke toestand zal geschapen worden. Want waar de wet binnentreedt, gaat de liefdadigheid ter deure uit, en meermalen ook de billijkheid. De balans der Justitie toch komt niet in gevoeligheid overeen met die der artsenijbereiders.

In enkele fabrieken met zeer humaan bestuur - aldus schrijft de inspecteur in de 1e inspectie - bestond geene

	IJzerindustrie.	**Bouwvakken.**	**Voedingsmiddelen.**	**Overige bedrijven.**
Duitschland.				
Aantal verzekerden (1894)	627000	1.145.000	499.000	2.320.000[a)]
Verhouding tusschen aantal verzekerden en aantal aangiften.	100:7,3	100:2,8	100:3,2	100:2,3
Verhouding tusschen het aantal verzekerden en de langer dan 13 weken invaliden	100:0,79	100:0,67	100:0,64	100:0,48
Van laatstbedoelden zijn door val of slag gekwetst	22%	56%	25%	22%
Nederland.				

a) Met uitzondering van mijn- en groevenbouw
Dat in Nederland het percentage der door val of slag gekwetsten iets hooger is dan bij de Duitschers, kan niet verwonderen, omdat natuurlijk het van eene hoogte vallen of door eenig voorwerp getroffen worden meer de algemeene aandacht trekt, en het oorzakelijk verband tusschen den arbeid en de kwetsuur daarbij meer in het oog springt. Van dergelijke ongevallen wordt dus eerder dan van andere aangifte gedaan.

Aantal werkzaam in beroep (1889)	62.000	121.000	84.000	266.000
Verhouding tusschen aantal werkzaam in beroep en aantal aangiften	100:2,5	100:0,48	100:0,37	100:0,24
Van laatstbedoelden zijn door val of slag gekwetst	33%	69%	39%	22%

verzekering tegen ongevallen. Ongevallen kwamen daar zelden voor, en de patroons zagen nog meer voordeel voor de werklui en voor zich in eene ruime ondersteuuing voor zoo'n enkel geval. - Doch reeds Montesqieu heeft het zuchtend opgemerkt: C'est un malheur de la condition humaine, que les législateurs soient obligés de faire des loix, qui combattent les sentiments naturels même. C'est que les législateurs statuent plus sur la société que sur le citoyen, et sur le citoyen que sur l'homme[1)].

Maar gelijk het van lieverlede tot een stelligen rechtsregel is geworden: dat het beter is dat tien schuldigen aan den wrekenden arm ontsnappen, dan dat één onschuldige lijdt, zoo moge dan ook de blindelings te werk gaande verplichte verzekering hier eens ontzenuwend werken, ginds onverdiend een slechten werkman steunen, zij zal althans beletten dat verreweg het grootste aantal, dat der goede arbeiders, langer van de nukken van het lot afhankelijk is. En ook al worde aan de Liefdadigheid dit haar min voegzaam terrein ontnomen, dan toch blijft het arbeidsveld der menschenmin zoo ruim, haast zoude men zeggen zóó onbeperkt, dat vrees voor verlamming des harten door gebrek aan oefening slechts bitteren spot kan heeten.

Met nadruk is er daarenboven op te wijzen, hoe geheel onverdiend de beschuldiging is, welke aan menig onverschillige een welkom voorwendsel verschaft om zich van dit onderwerp af te keeren; de beschuldiging nl.: dat de werkman de meeste ongevallen zich zelf heeft te wijten. Ook in dit opzicht zijn de verslagen van den arbeid leerzaam.

Van de 878 door den inspecteur in de 1^{e} inspectie onderzochte ongevallen, waren 609 slechts aan bloot toeval toe te schrijven; nauwlijks een tweehonderdtal aan onachtzaamheid en onvoorzichtigheid (blz. 40).

De ervaring der overige inspecteurs is geen andere, al wordt zij niet onder cijfers gebracht. Eensdeels zijn de mindere geoefendheid en de roekeloosheid van den werkman, anderdeels omstandigheden onafhankelijk van zijnen wil de oorzaken - schrijft de inspecteur in de 2^{e} inspectie (blz.

1) Esprit des Loix XXVII.

113) en die in de 3e bevestigt: dat in vele gevallen de juiste aanleidende oorzaak van het ongeval niet aan te geven is (blz. 374).

Maar dan de dronkenschap, die den Staat doet leven en het individu doodt?

Slechts weinig ongevallen ontstaan door dronkenschap. De inspecteur der 1e inspectie kent er slechts 2 (blz. 40); die der 5e inspectie slecht 'enkele' (blz. 374); die in de 4e inspectie deelt zelfs mede dat in geen der rapporten betrekkelijk de 1160 voorgekomen ongelukken op dronkenschap als oorzaak wordt gedoeld (blz. 296).

Door dezen wordt trouwens omtrent het drankgebruik eene zóó merkwaardige meening uitgesproken, dat ik niet nalaten kan, die hier geheel over te nemen. 'Het wil mij voorkomen' - aldus zegt hij - dat over het algemeen dit kwaad sinds de laatste jaren veel verminderd is, en zulks - zonder de verdiensten der drankbestrijdings-genootschappen te kort te doen, voor een groot deel door de meerdere ontwikkeling en het meer 'zichzelf' gevoelen van den werkman. De kortere werktijd, de goed gehandhaafde rusttijd brengen daartoe het hunne bij, maar ook het besef dat wil men gerespecteerd worden, en zijne rechten kunnen doen gelden, in de eerste plaats dient gezorgd, dat op het werk de plichten worden vervuld (blz. 295).

En hieraan sluit zich veelbeteekenend aan hetgeen de inspecteur in de 3e inspectie opmerkt: (blz. 174) 'Er is nog een hoogst belangrijke factor, die als een groot nadeel van den overmatigen arbeid is aan te merken, vooral indien die arbeid met stukwerk gepaard gaat. Dat is het naar mijne stellige overtuiging niet te loochenen verband tusschen drankmisbruik en overmatigen arbeid. Dat verband ligt niet geheel open, daar op het drankmisbruik ook andere zaken van grooten invloed kunnen zijn, als erfelijkheid, huiselijke omstandigheden, schadelijke invloeden van den arbeid (zooals stof), enz.'

'Vermoeienis in welk opzicht ook, niet gecompenseerd door doelmatig voedsel of voldoende rust, werkt na korten tijd zoo afmattend, dat de werkman vaak, al is dat als het ware in strijd met zijn wil, om zijne ontstemming - een gevolg der afgematheid - te overwinnen, naar den borrel

grijpt. Daar ongelukkig bij velen eenig geestrijk vocht een zeer opwekkenden invloed heeft, al is die van korten duur, wordt dit dan lichtelijk telkens weder gedaan als zich de matheid doet gevoelen, om zoodoende vaak te eindigen met het te gaan behooren tot hen, die ook zonder bijzondere aanleiding behoefte aan sterken drank hebben en misbruik daarvan maken.... Waarom ik dan ook zoo sterk aandring op een dagtaak bij stukwerk van hoogstens 10 uur in het etmaal, als ook op behoorlijke zondagsrust. Want ook dit laatste heeft eene beslist gunstige werking in deze.'

Met dit al komt het mij voor - want dit opstel is geen pleitrede noch voor noch tegen den arbeider, evenmin als ten bate of ten nadeele van den patroon - dat in bovenstaande uitspraken der inspecteurs van den arbeid slechts met eenig voorbehoud is in te stemmen, en dat aan de aandacht is ontsnapt hoezeer het gebruiken van drank worden kan tot eene tweede natuur, zóózeer zelfs dat het meermalen niet wel mogelijk zal zijn te beslissen of de getroffene tijdens het ongeval al dan niet in ongewonen toestand verkeerde. Velen toch zijn niet dronken, maar erger nog: *ver*dronken, en dezulken met het voortdurend beneveld brein en den steeds onzekeren voet zal lichter een ongeval treffen, al is schijnbaar de drank buiten spel. Anders blijft onverklaarbaar het feit dat terwijl in de overige bedrijven het aantal Maandagsche ongevallen (⅙) weinig grooter is dan dat hetwelk op de andere werkdagen is op te teekenen, deze daarentegen in het bouwbedrijf bijna ¼ deel van het totaalcijfer uitmaken. Want de merkwaardige mededeeling van den inspecteur in de 4^{e} inspectie, binnen wiens werkkring bijna het derde deel van alle ongevallen in het bouwvak des Maandags plaats greep, terwijl hij nog nimmer *dronkenschap* als oorzaak vermeld vond (blz. 295), zal wel hare reden vinden in de omstandigheid dat het onderzoek naar de meerdere of mindere juistheid van de opgegeven aanleiding tot het ongeval, zeer bezwarend is, en daarenboven de werkman en zijne metgezellen er belang bij hebben om dronkenschap te ontkennen.

Moet niet - en hiermede willen wij deze reeks van vragen besluiten - het feit: dat nimmer in de verslagen

van de inspecteurs van den arbeid roekeloosheid of onvoorzichtigheid van den patroon als oorzaak voor eenig ongeval wordt opgegeven, eveneens verklaard worden door het zoo bezwaarlijk uitvinden der juiste oorzaken, waar de patroon die de aangifte doet, allerminst reden heeft eene schriftelijke zelf beschuldiging af te leggen?

Maar hoe dit zij, en ofschoon uit dit alles volgt, dat de zoo belangrijke mededeelingen der volijverige inspecteurs geenszins een zuiver beeld vormen van den toestand, toch zijn hunne gegevens voldoende om menig vooroordeel te ontzenuwen, en om de meening: dat onze werklieden voor het meerendeel roekeloozen en maagdaghouders zouden zijn, beslist tegen te spreken. En daarmede vervalt het sterkste argument der tegenstanders van eene verplichte ongevallenverzekering: dat deze slechts is het stellen eener premie op zorgeloosheid en uitspatting.

En nu de betrekkelijk onvolledige inlichtingen, welke de Nederlandsche inspecteurs ons konden verschaffen, zulks duidelijk hebben gemaakt, mogen wij zonder schroom de nauwkeuriger Duitsche gegevens tot de onze maken. Een uitgebreid onderzoek heeft nl. dáár te lande geleerd dat van de 100 ongevallen slechts 25 aan de schuld van den arbeider zijn te wijten; 19 aan de schuld van den patroon, 8 (bij de nijverheid althans) aan beider schuld; en dat de overige 48, dus *genoegzaam de helft*, enkel het gevolg zijn van de uitoefening van het bedrijf, misschien juister gezegd: in het algemeen van het verrichten van arbeid.

Mag niet - nu vast staat dat aan eigen schuld van den werkman slechts een klein deel is te wijten van de ongevallen, die hem treffen, terwijl evenzeer vast staat, dat die onverdiende smart niet wordt gelenigd, gelijk dit mogelijk en betamelijk is - met het volste recht worden verklaard: dat geen wetgever, welke ook zijne staatkundige richting zij, langer mag schroomen de verplichte verzekering in te voeren?[1)]

1) Op gevaar af van half-bekeerden weder terug te doen treden, is er op te wijzen dat sommigen eene toeneming der roekeloosheid - als gevolg van verplichte verzekering - meenen te kunnen aantoonen uit de thans tienjarige gegevens der Duitsche ongevallen-statistiek en de vijfjarige der Oostenrijksche. Met vette letters laat Gruner bijv. drukken dat in de Duitsche nijverheid het aantal aangiften met 60%, in de Oostenrijksche zelfs met 100 % is vermeerderd. Met grafische voorstellingen - zeer der kennisname waard - licht hij zijne beschuldigingen toe (Bulletin du Comité permanent du Congrès international des accidents du travail; 1897; 2). Om velerlei redenen (o.a.: die, welke Dr. von Mayer op het Milaansche congres uiteenzette), welke m.i. bevestiging vinden in die grafische voorstellingen, meen ik dat men enkel het 2e vijfjarig tijdperk der Duitsche verzekering tot getuigenis op mag roepen. (1891-1895). Dan blijkt dat het percentage der geheel en gedeeltelijk invaliden met kleine schommelingen staande is (gemid. 0,389 %); even als dat der doodelijk getroffenen (0,067 %). Slechts de gevallen van tijdelijke verhindering tot werken nemen *geleidelijk* in aantal toe - en zulks in genoegzaam alle bedrijven. (Het gemiddeld percentage van de ongevallen, welke (tijdelijk) langer dan 13 weken het werken beletten, is van 0,110 % tot 0,185 % geklommen.) Ook het aantal aangiften neemt geregeld toe en is van 3,194 % gestegen tot 3,790 %.

   Hoogstens mag m.i. hieruit worden afgeleid 1°. dat nog niet in voldoende mate voor de veiligheid wordt gezorgd; trouwens wie dieper in de praktijk dier verzekering doordringt, zal ontwaren hoe zelfs in het zoo bedrilde Duitschland de volledige uitvoering en de juiste kennis van wetten en voorschriften te wenschen overlaat; 2°. dat de hang tot rente-trekken te verminderen is door voor lichtere kwetsuren geene schadeloosstellingen toe te kennen, tenzij bewezen wordt dat zij inderdaad blijvend geldelijk nadeel veroorzaken.
   Dit is te meer geraden, omdat de ondervinding inderdaad leert, dat in vele omstandigheden eene zelfs tamelijk groote invaliditeit geen invloed heeft op de verdiensten.

III.

Doch vóór dat wij ons op nieuw in cijfers dompelen, zware boeken te voorschijn halen vol statistieke bescheiden, die leeren zullen - bij benadering althans - welke de geldelijke gevolgen zullen zijn eener ongevallen-wet (eene vraag, die men zich onwillekeurig stelt reeds vóór is uitgerekend aan hoevelen de verzekering ten zegen zal strekken!) noodig ik u uit met mij het oog - dat zóó lang op zwarte letters en witte bladzijden moest turen, - een oogenblik te doen uitrusten door het te laten dwalen langs onbeperkte horizonten, over maatlooze, grazige vlakten; met mij het brandend voorhoofd te verkoelen aan de vochtige winden, strijkende over de glanzende wateren, welke die groene eilanden omslingeren; en samen te dolen door dat deel van ons polderland, dat voor de meesten slechts een naam is, doch beter dan eenig ander het beeld bewaart van wat ons vaderland was, toen ter nauwernood het vaste zich van het vloeibare had afgescheiden. Dáár nog aarzelt als het ware de plantengroei zich te voegen

naar de levensvoorwaarden van den droge, en vindt de voet geen steun als het vaartuig tegen den oever aanschiet. Bont warrelen, náuw geboren, zandplaat en griendbosch, rietvlakte en grasland daar dooreen; en waar de stem van den mensch klinkt, is het als in eene leegte, en verschrikt dat geluid.

Zoo is de Biesbosch - of gelijk de omwonenden dien noemen: het Bergsche veld. Het eene oogenblik scheiden dit eilanden-rijk statige breede wateren, waarop tjalk en praam, hoog geladen, geluidloos naar hunne bestemming weg glijden; straks als bij ebbe het vloedwater weder is weggestroomd, glinsteren slechts smalle kronkelende geulen door de vochtigzandige waterdalen, en wordt zelfs de roeiboot tijdelijk tot rust gedwongen.

Voor wie in zulk een roeiboot het tij moet afwachten, vormen de steil omhoogrijzende, onbeweeglijk staande rietstengels een ondoordringbaar woud, hetwelk in slingerende bochten rondom het uitzicht afsluit; zoodat de kreek wordt als tot eenen vijver, wèl beschut tegen den storm, die daar boven door het zwerk jaagt. Hel opschietend uit den veenachtigzwarten kragbodem, bladerloos en met geelig slib omhuld tot aan een waterpasse, strak getrokken lijn - merkteeken van den dagelijkschen vloed - bedekt dáár boven plotseling een puntig, warrelig lover het stangengewemel met een breed golvenden, lang gestrekten groenen band, welke tegen het luchtruim uitrafelt in wild wuivende, rossige pluimen.

Straks als de vloed, eerst nauw merkbaar toestroomend, weldra krachtiger aandringend, van lieverlede de kreek vult, en het vaartuig opheft, rijst ook het oog van den beschouwer langzaam omhoog; en terwijl de slikkerige deelen der stengels geleidelijk onder den waterplas verzinken, wordt boven den rossigen gloed van het golvend rietveld het wuivend vaalgroen der rijswaarden zichtbaar, waardoor telkens zilveren wolken stuiven, als een ruk van den wind zwiepend de takken omlaag buigt en de bladeren-pluim omkeert. Eindelijk is de smalle watergang geworden tot eene breede, wiegelende vlakte, en gedragen door het steeds sneller instroomend water, schiet de boot langs rietgors en grasland, hier en daar nagestaard door een landbouwer, die, een oogenblik den eentoonigen arbeid afbrekend, zich indenkt in het tijdstip, dat ook hem zal zien weg spoeden uit de eenzaamheid.

Schaarsch toch zijn in den Biesbosch vaste woningen. Het meerendeel der eilanden wordt slechts tijdelijk bevolkt. Mensch en vee worden in het gunstige seizoen daarheen overgebracht van het vaste land, in ponten en pramen, om huiswaarts te vluchten als de najaarsstormen in aantocht zijn. Want niet enkel de rietlanden, rijswaarden en graspolders worden dan overstroomd, doch bij het hooger gaan der vloeden stort zich het water weder over de beter omdijkte, weinige zaaipolders, en herneemt kokend en bruisend voor enkele uren het gansche gebied, dat de zee eenmaal in de vijftiende eeuw, op den Sint Elizabethsdag, op het vaste land veroverde.

Statiger beeld dan de vochtige gangen der kleinere wateren biedt de breede, thans eenvormige stroom, welke ten zuiden het Bergsche veld afsluit: de Amer, rivier zonder oorsprong; doch welke als eenmaal de dam is doorgestoken, die de Bergsche Maas bij Heusden nog tegenhoudt, het water zal zeewaarts brengen dat Frankrijk en België ons toevoert. Voor weinige jaren het tooneel van groote werkzaamheid, toen alles tot ontvangst van het Maaswater werd gereed gemaakt, wordt thans die rivier alleen verlevendigd door de uitoefening van een bedrijf, dat weldra te niet zal gaan, als het opperwater de zanden wegschuurt. Nu zwermen op de platen, welke bij laagwater opduiken, - zoodra zij droogvallen - arbeiders met schop en kruiwagen, en laden de kleine vaartuigen, welke tegen den zoom ten anker liggen, met zand hetwelk zij te koop aanbieden aan wie bouwterreinen wil ophoogen of om andere reden zuivere materie van noode heeft.

Haast onmerkbaar krimpt de omtrek van de zandbank; eindelijk, terwijl de kruiwagens sneller en sneller rollen, de schoppen haastiger en haastiger flikkeren, als wapenen in strijdgewoel, wijzigt zich de tint van het door de zon geblakerde zand; eene dunne schicht water trekt er over henen, die steeds in hoogte toenemend, eindelijk de melkwitte streep doet vervloeien, welke nog de plaat deed herkennen; de vlot-geworden vaartuigjes zijn reeds heen gevaren met hunnen last, en eenzaam dommelt de watervlakte, welker kleine, elkander doortrillende golvingen aan den gezichtseinder zich oplossen in eene smalle metaalglanzende strook, waarboven in het blauwend verschiet een boomenrij schijnt te zweven. Slechts hier en daar doet een bruin getaand zeil, nu eens

breed, dan eens smal - al naarmate het vaartuig den koers wijzigt - den horizont wijken; en de gewijde stilte, welke uit al dit onbewuste omhoog stijgt, brengt ook het gemoed van den beschouwer tot rust.

Hoe menigmaal heb ik niet, wachtende op het weder vlot komen van de dienststoomboot, dat gluiperig opkruipen van het water tegen de zandplaten gadegeslagen, en mij de marteling voorgesteld, door een fantastisch schrijver uitgedacht, die het aan den opkomenden vloed overliet, om aan den geketende het doodvonnis te voltrekken. Welke misdaad kan eene zoo uitgezochte marteling rechtvaardigen?...

En toch mag dit verbeeldsel niets tegenover de latere werkelijkheid.

In het voorjaar van 1893 werd uitbesteed het voltooien van een gedeelte van het kanaal, waarop thans het land van Altena zijne loozing moet vinden. Tot benedenmond van dit zoogenaamd ‘Noorderkanaal’ dient de Scheisloot, eene kreek van geringe beteekenis, alleen merkwaardig omdat zij de grensscheiding vormt tusschen gemeenten van het land van Altena en van de Langstraat; en vermoedelijk dan ook eenmaal den machtigen Maasstroom heeft gedragen, voordat deze bij Loevestein een anderen uitweg vond.

In dezen benedenmond van het Noorderkanaal, waar vloed en eb vrijelijk toegang hebben, en beurtelings den oeverzoom dekken en ontdekken over de hoogte van eenen rijzigen man, lag nog den 8^{en} December van bovengenoemd jaar de laatste der voor het werk gebezigde baggermolens. Molenbaas was zekere Pieter S., oud 37 jaren, woonachtig te Sliedrecht, gehuwd en vader van zes kinderen; zijne verdiensten bedroegen ƒ 16 in de week.

De taak van dezen achtergebleven baggermolen was den vorigen dag voleindigd, en haastig maakte S. aanstalten om het onherbergzame oord te verlaten; want de naderende vorst deed voor invriezing van het vaartuig vreezen.

Doch vóór het schip vertrekken kon, waren nog eenige waarlooze deelen, welke tijdelijk op den wal waren opgeborgen, weder aan boord te brengen.

Onder die machinedeelen in voorraad bevonden zich een zeskant en een achtkant, zéér breede, zware ijzeren raderen,

met zeskantigen en achtkantigen buitenomtrek, de bewegingsdeelen van den emmerladder, over welke - boven en beneden, de eindlooze ketting wordt geslagen waaraan de emmers zijn geschakeld. Aangezien wegens het vergevorderde jaargetijde ook de andere werkzaamheden in den omtrek gestaakt waren, moest men zich voor het vervoer der ijzeren blokken behelpen met eene kleine schuit of aak, en de bemanning van den molen zelve - een vijftal, waaronder ook den broeder van den molenbaas.

Het aakje wordt langsscheeps in de kreek gelegd; van den oever worden een paar zware balken of posten uitgestoken en over deze het zeskant voortgeschoven. Doch voor dit gewicht is het aakje betrekkelijk wat klein, en dit helt dientengevolge over naar de walzijde, toen het ijzeren gevaarte tot nabij het scheepsboord was gehaald; zulks te meer omdat onwillekeurig de mannen, die zich in het aakje bevinden en het zeskant naar zich toe trekken, te dicht die zijde naderen.

De molenbaas S. geraakt te water; bij den toeloop om hem er uit te halen verliezen de balken, waarover het zeskant werd voortgeschoven, hunnen steun op het vaartuig; het zeskant glijdt er af, plonst in de kreek en valt tegen den binnenkant der kniegewrichten van den ongelukkige, die aldus geknield in den modder wordt gedrukt. Bovenlijf en hoofd blijven echter boven water.

- Het was dien namiddag om 2 uren laag water geweest; te ruim 6 uren zoude het derhalve hoog water worden; het ongeval vond plaats tegen 3 uur, derhalve bij opkomenden vloed.-

De vier mannen grijpen den molenbaas bij de armen, bij het hoofd, bij de haren, trachten hem van onder het zeskant weg te trekken; doch hunne krachten zijn te zwak, en hulp van elders is op die eenzame plaats niet spoedig te verkrijgen. Het zware blok drukt S. steeds dieper in den modder, en tevens stijgt gestadig de vloed; in radelooze angst werpt het inmiddels toegeschoten volk met dreggen naar het zeskant om dit op zijde te trekken, en havent den beknelde het lichaam; één houdt hem nog het hoofd zoolang mogelijk boven de wassende vlakte; hij kan nog haastig uitbrengen ‘zeg mijne vrouw en kinderen van mij goeden dag’....

Toen was het water tot boven de lippen gekomen.

.... Keeren wij thans tot onze cijfers terug.

S. liet - gelijk reeds werd medegedeeld, - eene vrouw na met zes kinderen. Had het ongeval een paar jaren vroeger plaats gevonden, dan zouden enkel zij, die op ‘gemengde berichten’ jagen, er eenige vijfstuivers-stukken uitgeslagen hebben; nu werd de weduwe overeenkomstig de besteksbepalingen het zeshonderdvoudig dagloon van den overledene uitbetaald, derhalve ongeveer ƒ 1600. Zij ontving reeds den 2^{e} Januari 1894 deze som van de betrokken verzekeringsmaatschappij en bedankte er den aannemer zeer voor.

Had zij reden tot dankbaarheid?

Ja.... en neen. Ja, indien men zich rekenschap geeft, wat het deel der weduwe zoude geweest zijn, indien niet het bestek tot verzekering had gedwongen, en zij enkel het medelijden had kunnen inroepen; dat medelijden, welker golvingen zoo kort slechts natrillen in den maalstroom des levens, zoo dicht reeds nabij den oorsprong versterven![1)]

Moge dan ook in dit opzicht de som in eens van ƒ 1600 uitkomst hebben verschaft; dergelijk bedrag wordt klein, wanneer men het doode kapitaal vergelijkt met dat levende, hetwelk der weduwe was ontnomen; klein ook indien men narekent, wat de weduwe indien zij eene Duitsche of Oostenrijksche ware geweest, dáár te lande zoude ontvangen hebben.

Zie hier wat in Duitschland de wet toekent aan de weduwe van een werkman, die ƒ 16 per week verdiende; overeenkomende met een dagloon van ƒ 2.66. Aangezien een dergelijk dagloon hooger is dan het maximum (ƒ 2.40) dat aan de berekening der uitkeeringen ten grondslag ligt, worden de toelagen uit dat maximum afgeleid (ƒ 2.40 + ⅓ 0.26 = ƒ 2.49). Voor begrafeniskosten ontvangt de weduwe alsdan 20 maal het dagloon van ƒ 2.49; derhalve ƒ 50. Als jaarlijksche toelage wordt haar - in maandelijksche termijnen - levenslang uitgekeerd 20 % van het dagloon, over 300 dagen berekend; derhalve ƒ 149 's jaars. Slechts bij hertrouwen vervalt dit jaargeld en wordt vervangen door eene driedubbele uitkeering in ééns (ƒ 438).

1) Ook de verslagen van de Inspecteurs van den arbeid leveren menig leerrijk voorbeeld.... In een geval bijv.: wordt aan de achtergeblevenen enkel de nog verschuldigde huur geschonken!

Ten behoeve der minderjarige kinderen wordt voor elk, tot voleindiging van hun 15e levensjaar, 15 % van het dagloon[1], derhalve ƒ 112 's jaars uitgekeerd; met dien verstande dat weduwe en kinderen te samen nimmer meer dan 60 % kunnen ontvangen. In het onderhavig geval zouden derhalve de volle zestig percent zijn uitgekeerd, of ƒ 448 's jaars.

Aangezien volgens Nederlandsche tarieven van levensverzekering eene vrouw van 30 jaren zich voor een kapitaal van ƒ 1600 slechts eene lijfrente van ongeveer ƒ 80 kan koopen, slechts weinig meer derhalve, dan de helft van hetgeen zij in Duitschland voor zich zelve ontvangt (om van de kinderen niet te gewagen), blijkt hieruit voldoende hoeveel milder de Duitsche wetgever is dan de Nederlandsche minister.[2]

Het zal den lezer dan ook wel niet verwonderen, dat het kapitaaltje der weduwe erg slinkt, en dat hoewel zij met uit werken gaan den kost tracht te verdienen, hare toekomst en die der zes weezen - de oudste, een jongen, is thans 12 jaren, de andere zijn meisjes, - geenszins verzekerd is.

Maar wat kost die uitheemsche vrijgevigheid, hoor ik u vragen; want nu ik cijfers noem, komt de financier weer te voorschijn en dringt de philantroop naar den achtergrond.

Aan den arbeider in Duitschland niets, in Oostenrijk wettelijk zéér weinig, feitelijk niets; de werkgever draagt in beide gevallen de verzekering. Wat Duitschland betreft, kan ik u nauwkeurig opgeven wat voor den molenbaas zoude gestort zijn. De aannemer ware verplicht geweest hem bij den Tiefbau-Berufsgenossenschaft te verzekeren, welke hem alsdan in de gevaren-klasse S, met het grondcijfer 5,6 zoude ingeschreven hebben; hetgeen tot eene betaling noodzaakt van ongeveer 3 % van het loon. Wat Oostenrijk betreft, kan ik u het juiste cijfer niet mededeelen; doch dit doet ook minder ter zake, omdat de geldelijke aangelegenheden der Staatsver-

1) Moederloozen ontvangen 20 %, onechte kinderen van eene vrouwelijke getroffene worden behandeld als echte; andere buiten echt verwekten ontvan gen niets.
2) De Oostenrijksche wetgever is weinig minder zorgzaam dan de Duitsche; weduwe en kinderen te samen kunnen echter op niet meer dan 50% aanspraak maken.

sicherungsanstalten ietwat in het ongereede zijn en dus hare cijfers geen betrouwbaar beeld opleveren van de werkelijke kosten.

En wat de kosten der Nederlandsche mildheid betreft! De Staat is, gelijk men weet, in zaken welke voor aanneming vatbaar zijn, grand seigneur, en houdt zoo min mogelijk boek. De departementale werkzaamheden hebben zich dan ook bepaald tot het voorschrijven der verzekering in de bestekken. Overigens zoekt men te vergeefs in de lijvige bijlagen tot de Staatsbegrooting, welke zoo trouw, jaar in jaar uit, aan de prullemand in uitvoerige tabellen melden elken halven cent. sedert den aanvang der tijden aan de Staatsspoorwegen ten koste gelegd, naar eenige gegevens betreffende de geldelijke en andere gevolgen der op Rijkswerken voorgekomen ongevallen; terwijl een even nauwgezet stilzwijgen in acht werd genomen bij de mondelinge behandeling der Staatsbegrootingen. (Dat althans de Verzekerings-maatschappijen hierbij niet slecht hebben gevaren, meen ik te mogen afleiden uit het protest in brochure-vorm door een der Directeuren van de ‘Onderlinge’ tegen de oprichting van eene Rijksverzekeringsbank ingediend.)

Lofwaardiger dan het bij ministerieele beschikking verplichtend stellen der verzekering, ware het echter geweest op de staatsbegrooting uit te trekken een deel van het bedrag, hetwelk jaarlijks naar schatting op Rijkswerken aan arbeidsloonen wordt besteed, ten einde uit die som rechtstreeks de uitkeeringen aan de getroffenen te kwijten, en zoodoende op bescheiden voet eene soort Staatsverzekeringsbank op te richten. Want dan zouden niet enkel aanzienlijke sommen zijn bespaard, maar waren tevens de staatsambtenaren eene ervaring in verzekeringszaken rijk geworden, welke aan latere wetsvoorstellen ten goede zoude zijn gekomen, en bij het jongste stil-geborene maar al te zeer ontbrak. Ook in dezen toch geldt: *gouverner c'est prévoir*, en waar geen voorganger de voorraadschuur vult, kan geen opvolger den hongerenden voedzaam graan toedeelen.

IV.

Doch dan zouden geen bedwelmende wierookgeuren omhoog zijn gestegen, maar wel de prikkelende stofwolken van een

steeds heviger en heviger wordenden strijd, van een strijd tusschen de administratiën onderling, tusschen ambtenaar en geneesheer, tusschen geneesheer en getroffene; eindelijk zoude zelfs de Volksvertegenwoordiging zich op den minister hebben geworpen, en de lofzang, welke de beschikking van 1891 begroette, ware in klaagliederen ondergegaan. Doch die strijd ware een kostelijke oefenschool geweest voor den zooveel geduchteren krijg, welke na de invoering der verplichte algemeene verzekering staat te wachten; neen, beter nog, die strijd hadden ons den vrede verzekerd; want de oorlog is geen noodzakelijk kwaad: slechts een teeken van het onvolmaakte der toestanden.

Want ons thans boven 't hoofd hangt, leeren Duitschland en Oostenrijk; want ook daar heeft de wet geen rust gegeven, en tot de tanden toe gewapend berennen administratiën, betalenden en rentetrekkenden elkander. Doch van het land der Pickelhauben - waar dus steeds ter hand is wat als domper, of, omgekeerd gehouden, als doofpot dienst kan doen, - komen begrijpelijker wijze van menigen kamp slechts zeer flauwe geruchten tot ons. Men mompelt van hooggaanden twist tusschen Reichsversicherungsambt - de Hooge Raad in Verzekeringszaken - en de Duitsche Regeering. Onzin! roept de Staatssekretär von Boetticher den 26^{en} Februari jongstleden in den Rijksdag uit: ‘Ik ontken dat de verhouding tusschen den voorzitter van dat lichaam en mij of mijn departement minder vriendschappelijk zoude zijn. En wat den *dienst* betreft, zijn tusschen hem en mij geen geschillen (Kollisionen) mogelijk! Wellicht loopen onze *meeningen* uiteen, maar van *geschillen* .... kan tusschen *hooger* en *lager* geplaatsten *nooit* sprake zijn.’

Gij begrijpt wat dit spreken zeggen wil, niet waar? En zeker niet minder goed het zwijgen der Regeering op de vraag van leden van alle partijen: waarom toch niet - gelijk geoorloofd is - de voorzitter van het Reichsversicherungsambt uitgenoodigd om bij de beraadslagingen omtrent de novelle op de ongevallenwet tot het geven van inlichtingen aanwezig te zijn?

En indien noch zwijgen, noch spreken u overtuigen, dan toch zeker wel het zóó zeer betreurd ontslag nemen van dien voorzitter van het Reichsversicherungsambt; den genialen

organisator der arbeiderswetgeving, die dertien jaren wijdde aan zijne taak, en zóó hoog staat aangeschreven, dat de firma Siemens & Halske, met haar tienduizendtal werklieden, hem tot chef van haar personeel heeft aangesteld!

En rammelt de strijddonder in de hoogste wolken van den duitschen ambtelijken hemel, ook lager bij den grond drijven daar zware wolken. Hoor den zelfgenoegzamen Dantziger Regierungs- und Gewerberath (den Duitschen inspecteur van den arbeid), hoe hij de hulp van de beambten der Berufsgenossenschaften (de door de wet ten behoeve van de ongevallen-verzekering ingestelde vakvereenigingen) minachtend afwijst: 'De medewerking in te roepen van de organen der Berufsgenossenschaften tot het wegnemen der aan het licht gekomen zedelijke en hygiënische misstanden - gelijk de Keulsche inspecteur van den arbeid in 1893 deed - acht ik onnoodig. Ten eerste ligt zulks buiten den werkkring dier vakvereenigingen, en daarenboven is de inspecteur van den arbeid zelf voldoende in staat om den noodigen invloed uit te oefenen. Ook acht ik het geraden zoo min mogelijk de bemiddeling der organen van de vakvereenigingen in te roepen, omdat deze er zich blijkbaar op toe leggen ter vergrooting van hunnen invloed de uitoefening van het Staatstoezicht aan zich te trekken, meer bepaald het gebied der Inspecteurs van den arbeid te beperken.'[1)] Ook op het gebied der menschelijkheid wordt dus mededinging gevreesd!

Deze naieve verklaring, uit zucht tot zelfbehoud ontsproten, is kenschetsend voor de houding der Regeeringsambtenaren tegenover de ongevallen-administratie, en levert den sleutel tot veel dat anders in de novelle der ongevallen-wet raadselachtig zoude blijven.

Heeft de strijd tusschen administratiën onderling meestal plaats in wèl gesloten bureelen; die tusschen administratie en getroffene geschiedt daarentegen met open deuren, en de statistiek rijgt de uitkomsten aaneen.

Zie hier de Duitsche cijfers voor 1896: Van hen, die ge-

1) Verslag over 1897, bl. 26. Ik vertaal hier het woord Berufsgenossenschaft door vakvereeniging, doch verzoek wèl in het oog te houden dat deze vereenigingen niet als de Engelsche Trade-Unions, door de werklieden tegen de patroons zijn opgericht, doch door de Regeering zijn ingesteld, en dat haar bestuur in handen der werkgevers berust.

troffen werden, en omtrent wie door de vakvereenigingen eenig besluit wegens renteverleening of schadeloosstelling werd genomen, wilde een vierde deel zich niet bij de beslissing neerleggen en kwam in hooger beroep. Wederom een vierde deel van dit vierde deel zocht recht in hoogste instantie: bij het Reichsversicherungsambt. Doch de meeste klachten bleken ongegrond: want zoowel in hooger beroep als in laatste instantie werd slechts aan een vierde deel der ontevredenen min of meer gelijk gegeven.

En zijn dus geenszins allen, die voor het eerst met de rente-machine in aanraking komen, met dankbaarheid vervuld; ook zij, die reeds rente genieten, doch deze wegens herstel of om andere reden zien verlagen of intrekken, zijn niet minder klachtvaardig. Ruim één zesde deel hunner verheft zich tegen de genomen besluiten, en ruim ⅕ deel van deze, buigt zich niet voor de scheidsrechterlijke uitspraak, doch gaat - eveneens met weinig gevolg - de beslissing inroepen van den hoogsten rechter.

Niet enkel om geld en goed strijdt de getroffene. Ook om zijn lichaam. Want in vele ernstige gevallen kan de gekwetste niet in het eigen huisgezin de behandeling ondergaan, welke ter genezing noodig is. Daarom heeft de wet den vakvereenigingen macht gegeven, den patient te doen opnemen in een ziekenhuis, indien de genezing zulks vereischt. Erger u daaraan niet: tot geen lichamelijken dwang wordt overgegaan: weigert de getroffene, dan wordt slechts de later uit te keeren rente verlaagd tot het minimum, hetwelk hem zoude toekomen indien de voorgenomen behandeling den vermoedelijk gunstigsten invloed hadde uitgeoefend. Bij opneming in het ziekenhuis ontvangen daarentegen de huisgenooten tijdelijk hetzelfde bedrag als hun deel zoude geweest zijn, indien de getroffene overleden ware. En niet enkel worden tal van ziekenhuizen gebouwd; ook inrichtingen voor herstellenden, voor badkuren en luchtbaden worden door de vakvereenigingen te samen of alleen opgericht. Want dit is misschien wel een der beste zijden van het zelf-administreeren der bijdragen tot de verzekering: dat de vak-besturen voortdurend de cijfers voor oogen hebben, en elke verlaging van uitgaven tastbaar voordeel aanbrengt. Vandaar dan ook dat die besturen steeds zoo ernstig aansporen tot het nemen van

maatregelen tot voorkoming van ongelukken; deskundige beambten aanstellen, die voortdurend onderzoeken of de gegeven voorschriften worden opgevolgd (het toezicht der inspecteurs van den arbeid is hiertoe ontoereikend); van daar dan ook dat geen middel onbeproefd wordt gelaten om wie getroffen wordt, niet enkel te genezen, maar ook om de gevolgen van het ongeval zooveel mogelijk bij hem weg te nemen. Het eigenbelang in dienst van algemeen belang - in zoovele gevallen eene zinledige uitdrukking - is hier inderdaad in toepassing gebracht, en voor het Duitsche stelsel geldt dan ook niet het verwijt dat het Nederlandsche treft: 'dat van eenige pressie, door eene verzekeringsmaatschappij uitgeoefend, tot het nemen van maatregelen ter voorkoming van ongelukken, niets te bespeuren valt.'[1)]

In welke hooge mate de vakvereenigingen gebruik maken van haar recht om de verpleging in ziekenhuizen te doen plaats vinden, blijkt uit het feit dat in 1896 door de Tiefbauvakvereeniging (een der voornaamste) niet minder dan 173000 mark ten koste werd gelegd aan die verpleging; bijna ⅕ deel van hetgeen door haar in het geheel aan getroffenen was uit te keeren.

Wordt naar dergelijke verpleging in ziekenhuizen door den werkman met verlangen uitgezien? Wordt door hem gewaardeerd dit in praktijk brengen der echt sociale stelling: dat de eenling het aan de maatschappij verplicht is, zoo productief mogelijk te blijven?

Verre van daar bestempelt hij die inrichtingen als *Rentenquetsche*, omdat de zorgvuldiger behandeling geheele of gedeeltelijke genezing doet intreden, en hem dus in zijne hoop op renten treft. Niet het herstellen, maar het rente-ontvangen is begeerlijk in zijne oogen: zoozeer zijn kapitalistische neigingen een ieder ingeboren!

Dat in Oostenrijk minder klachten gehoord worden, heeft twee goede redenen: er zijn slechts weinigen verzekerd (in het geheel slechts anderhalf millioen tegen zestien- en een half in Duitschland[2)], en daarenboven heeft de bureaucratie de

1) Verslag van den arbeids-inspecteur in de 6e inspectie; blz. 474.
2) Volgens eene meer juiste wijze van berekening, (naar het aantal dagen werkons) is de werkkriug der duitsche verzekering achttienmaal uitgebreider.

geheele administratie aan zich gehouden; het beste middel om, waar klachten niet te voorkomen zijn, deze te verstikken.

Vergeefelijk is zulks in eene monarchie, wier bontlappige Keizersmantel slechts met de uiterste voorzichtigheid voor inscheuren wordt behoed; waar Staat tegen Staat, en stam tegen stam zich keert, waar taalverschil en rassenhaat steeds doen leven op den voet van oorlog, en dus geenerlei zelfregeering kan geduld worden. Doch onverklaarbaar is het dat eene vrijzinnige Nederlandsche regeering dáár het voorbeeld zocht voor haar wetsontwerp!

Welk eene tegenstelling toch tusschen Oostenrijk en Duitschland! In het land der metallieken slechts zeven algemeene kassen, over de verschillende staten verdeeld. (Hongarije heeft zich onthouden.) En bij elke kas, met al hare uiteenloopende belangen, een bestuur waarin wel enkele technici zitting hebben, doch die, omdat *alle* bedrijven te samen zijn gevat, toch feitelijk niet als deskundigen zijn aan te merken. En ook al ter bevordering der rustige rust, geen hooger beroep bij geschillen!

In Duitschland daarentegen de nijverheidbedrijven over niet minder dan 64 instellingen verdeeld, en aan deze, even als aan de 48 landbouw-vakvereenigingen, binnen de grenzen der wet, een zelfstandig beheer toegekend. En van de besluiten der vakvereenigingen beroep op de scheidsgerechten; van deze hooger beroep op het Rijksverzekeringsambt.

In Oostenrijk, als tegenstelling, zulk eene vrees voor wat naar zelfstandigheid zweemt, dat hoewel de wet voorzag dat meerdere ondernemers zich tot eene vakvereeniging naar Duitschen snit zouden willen samenvoegen, slechts viermaal de vereischte ministerieele machtiging is verleend, en wel driemaal voor vorstelijk-Schwarzenberger industrie-vereenigingen, éénmaal voor de vereeniging der spoorwegmaatschappijen.

Van waar in Duitschland - dan toch geenszins het land der vrijheid - eene zooveel juistere opvatting van de taak van den Staat? Hierop het antwoord te geven, zoude te ver voeren; genoeg zij het dat de vrijzinniger regeling daar niet enkel bestaat, maar voldoet; niet enkel voldoet, maar gevreesd wordt, door wie gevreesd te worden tot eere geldt. Reeds zagen wij hoezeer de bureaucratie haren groei met leede oogen volgt; doch ook de sociaal-democratie - deze bureaucratie *in spe* -

verfoeit de Berufssgenossenschaften en wenscht ze te vervangen door de Oostenrijksche territoriaal-indeeling. Ook de kleinere Bondsstaten zouden niets liever zien; zoozeer achten al dergelijken eene krachtig georganiseerde en daardoor tot zelf bewustzijn gekomen industrie gevaarlijk.... voor hun eigen macht. Ja, zelfs de eenige werkelijke Oostenrijksche vakvereeniging: die der spoorwegen, kan geen genade vinden in sociaal-democratische oogen: ook deze wenschen zij in het territoriale systeem begraven te zien.

Schetsen wij in enkele trekken de Duitsche regeling; de eenige, welke waardig is ons tot voorbeeld te strekken.

Thans zijn ruim vijf millioen nijveren verzekerd, en al naar mate hun bedrijf, over de verschillende vakvereenigingen verdeeld. Sommige dezer strekken hunne werkzaamheden uit over het geheele Rijk, andere hebben een meer beperkt gebied; hetgeen afhangt van de mindere of meerdere plaatselijke dichtheid der industrie. Zoo kan Rijnland-Westfalen bogen op eigen vakvereenigingen voor de ijzergieterij en walswerknijverheid; voor de werktuigbouw en gereedschapsnijverheid; voor de weverijen en voor de bouwvakken; alle trouwens vereenigingen met elk nagenoeg of meer dan honderdduizend verzekerden. Daarentegen zijn aan 29 van het geheele vierenzestigtal vakvereenigingen der Duitsche nijverheid geen engere grenzen aangewezen dan die van het Rijk; en van dit aantal telt die, welke het diepst daalt: de Knappschafts-Berufsgenossenschaft (mijnbouw) het grootst aantal leden (ruim 400,000); die, welke het hoogste klimt, daarentegen het kleinst getal (6000) - hetgeen eenigermate wordt vergoed door den wèlklinkenden en langsten aller titels: Berufsgenossenschaft der Schornsteinfegermeister des Deutschen Reichs.

Volgens de grenzen van Provinciën en Staten is het gebied der 48 landbouw-vakvereenigingen afgebakend; haar twaalf millioen verzekerden zijn dus tot groepen van zeer verschillende grootte samengevat. Aldus telt bijv. de Bremer-vereeniging slechts 3142 verzekerden, de Silezische daarentegen meer dan een millioen - en zoo hier steeds de kleinste cijfers naast de grootste worden gesteld, geschiedt zulks ten einde

te doen uitkomen dat naar het Duitsche patroon ook een voor ons passend kleed kan geknipt worden. Trouwens Conrad Busken Huet heeft er reeds op gewezen, dat eene wereldstad eigenlijk niets anders is dan eene reeks aan en in elkander geschoven provinciestadjes.

Behalve deze vereenigingen telt Duitschland nog 133 Staatsen 252 provinciale en gemeentelijke kassen, welke uitsluitend zorgen voor de in eigen dienst staande arbeiders. Voor hare oprichting is goedkeuring van hoogerhand noodig, welke alleen wordt verleend in geval die lichamen hare geldelijke verplichtingen ten volle kunnen nakomen.

Het bestuur der vakvereenigingen bestaat uitsluitend uit patroons - die trouwens alle uitgaven alléén bekostigen. Bij het vaststellen van veiligheidsvoorschriften moeten echter vertegenwoordigers der arbeiders mede aanzitten, en vele besturen zijn genegen aan deze ook in andere gevallen ruimer plaats te bieden. Onder het Hoofdbestuur der vereeniging zijn afdeelingsbesturen werkzaam; onder deze weer de posthouders (Vertrauensmänner), die - over het gansche land verdeeld - als agenten optreden en zeer bijdragen tot het spoedig afdoen van zaken. Grootere vakvereenigingen stellen daarenboven deskundige inspecteurs aan (Beaufträgte), die evenals de inspecteurs van den arbeid - doch zich enkel aan één bedrijf wijdende - onderzoeken in hoeverre de veiligheidsvoorschriften worden opgevolgd, welke verdere maatregelen wenschelijk zijn, de loonlijsten narekenen, enz.

Talrijk, overtalrijk zelfs, zijn de scheidsgerechten. Bij elke afdeeling eener vereeniging wordt er een aangetroffen, en het zoude de voorkeur verdienen, indien het voorzitterschap, - waartoe van Rijkswege een rechtskundig ambtenaar wordt aangewezen, - bij alle ter zelfder plaatse of in den omtrek gelegen scheidsgerechten door eenzelfde persoon werd vervuld, zoowel ter besparing van kosten als tot het verkrijgen van meerdere ervaring. De overige leden van het scheidsgerecht zijn: twee patroons gekozen door en uit de bijdragende ondernemers; twee werklieden gekozen door en uit de verzekerden. Het Rijksverzekeringsambt, hetwelk in hooger beroep beslist, bestaat uit elf leden; waarvan slechts twee uit en door de bestuurders der vakvereenigingen, en twee uit en door de werklieden-vertegenwoordigers zijn ge-

kozen; de overigen door Keizer en Bond. Het verheugt zich in een zeer grooten roep van onpartijdigheid.

Op welke uitkeeringen de achterblijvenden recht hebben, werd reeds in eene vroegere afdeeling van dit opstel aangestipt; de getroffenen zelven ontvangen ten hoogste 66⅔ ten honderd van hun jaarloon, alsmede de kosten van genezing na de 13e week, - en op deze weinige cijfers, waarlangs ons oog achteloos glijdt, en die ternauwernood tot het begripsvermogen doordringen, staren duizenden en duizenden, en kennen ze uit het hoofd en wentelen ze om en om in hunne gedachten en spitsen hunne hersenen ten einde er één, één enkele eenheid aan toe te voegen: want van die cijfers hangt het af in hoeverre het ongeval meer dan een ongeval: een onherstelbare ramp voor gansch het huisgezin zal zijn. Welk een heirleger toch van ellenden trekt voor onze oogen voorbij, welke vizioenen van smart doemen voor ons op, enkel bij het opsommen der bedeelden: Aan meer dan tweemaal honderdduizend getroffenen wordt voor langerenof korteren tijd rente uitgekeerd; aan twee en twintig duizend weduwen, aan meer dan dubbel dit aantal kinderen. In zes en dertig duizend gevallen is voor genezing zorg te dragen (bijna vijftienduizend getroffenen worden in ziekenhuizen verpleegd); bijna zesduizend malen zijn begrafeniskosten te betalen; aan vijftienhonderd ouders en grootouders van overleden kostwinners is onderstand uit te reiken[1]; en - want aan alle smart komt een einde - voor 748 hertrouwende weduwen wordt door eene huwelijksgift het herdenken aan den overleden man verzoet[2].

Prozaïsch moge de blik zijn, welke de patroons op dergelijke cijfers werpen; hunne belangstelling is er niet te minder om, want alle giften der wet worden geschonken uit hunne beurs. Door hen zijn 59 millioen mark op te brengen -

1) Aan dezen wordt tot 20 pCt. van het loon der overledenen uitgekeerd, indien hij hunne eenige kostwinner was, voor zooveel weduwe en weezen geen recht hebben op de volle 60 pCt. van het loon.

2) De Duitsche statistiek is wel eenigszins te veel er op ingericht om de weldaden te doen kennen, welke zij bewijst. Liever zouden mij zijn meer uitgewerkte staten omtrent de mate van invaliditeit. Dergelijke geeft de Oostenrijksche statistiek. Vermakelijk is het echter om te zien hoe beiden zich zelf een prijsje geven door te wijzen op de administratiekosten der andere.

en het bedrag is steeds klimmende - waarvan ⅙ ten behoeve der reserve fondsen, 1/10 ter bestrijding van de kosten van beheer, 1/25 wegens het onderzoek der ongevallen, de scheidsgerechten, de inspectie der ondernemingen, reddingspremiën enz.; terwijl het overige, vermeerderd met de rente der opgespaarde kapitalen, tot een bedrag van 40 millioen de getroffenen en de achterblijvenden te goede komt. Geen geringe sommen, voorwaar! en welke dan ook in enkele vakvereenigingen gemiddeld 3 ten honderd van de arbeidsloonen vorderen; in bepaalde gevallen den werkgever op nog een hoogeren bijslag te staan komen - en die nog zullen klimmen, indien ook hetgeen vóór het einde der 13e week aan genezing en onderstand thans door de ziekekassen wordt ten koste gelegd (waarin de werkman mede betaalt), geheel ten laste wordt gebracht van de vakvereeniging, - waarin de patroon eenig betaler is[1)].

En toch, niettegenstaande de aanzienlijke lasten den patroons aldus opgelegd, is niet dit hun reden tot klacht; en wel verre van zich mokkend in hunne tenten terug te trekken, het overlatende aan den Staat hoe zich het best tegen rentebegeerigen te verdedigen, bieden zij aan om de invaliditeitsverzekering - thans nog zuiver eene Staats-administratie - met de weduwen-verzekering tot den werkkring der vakvereenigingen te betrekken; van deze instellingen derhalve op sociaal gebied te maken het Palladium der industrie.

Inderdaad kunnen wij ons aansluiten aan hetgeen ten vorige jare op de Berufsgenossenschaftstag der gezamenlijke vakvereenigingen door den staatsminister von Boetticher werd erkend, en dit jaar op de algemeene vergadering door den Directeur in het ministerie van binnenlandsche zaken met deze woorden werd bevestigd: ‘dat de ondervinding heeft aangetoond hoezeer terecht de uitvoering der ongevallenverzekering overgegeven is aan de zich zelf beheerende vakvereenigingen.’[2)]

1) Men neemt aan dat alsdan de uitgaven der vereeniging met 42 pCt. zullen toenemen; terwijl het aantal te ondersteunen ongevallen met 84 pCt. zal vermeerderen. De novelle der ongevallen-wet is echter wede r te slapen gelegd; en deze ontlasting der ziekekassen is in hoofdzaak voorgesteld ten einde haar andere en grootere verplichtingen te kunnen opleggen.
2) ‘In die Hände der Selbstverwaltung der Berufsgenossenschaften gelegt,’ zegt het Bericht über den XI ordentlichen Berufsgenossenschaftstag zu Berlin am 15 Juni 1897. De vergadering is zeer belangrijk omdat daarop de novelle der ongevallen-wet werd behandeld.

Wel zijn ook deze vakvereenigingen geenszins volmaakt georganiseerd, - gelijk volmondig werd erkend op de jongste algemeene vergadering - maar toch, met vermijding van de gebreken welke haar aankleven, zullen deze den Nederlandschen wetgever tot voorbeeld kunnen strekken.[1)] Slechts zoodanige, binnen zekere grenzen zich zelf besturende instellingen kunnen die noodlottige vervreemding tusschen patroon en werkman voorkomen, welke het onvermijdelijk gevolg is van onmiddellijke staatsbemoeiing; slechts door dergelijke vakvereenigingen kan onze nijverheid die krachtige organisatie er-

1) Hier is er nogmaals op te wijzen dat de Duitsche vakvereenigingen geenszins enkel op de groot-industrie betrekking hebben of zóó uitgebreid zijn, dat zij voor ons land geen punten van vergelijking zouden aanbieden. Van de nijverheidsvereenigiugen tellen 6 minder dan 25000 verzekerden; en in vele is het aantal arbeiders per onderneming zeer gering. Bij de Wurtembergsche bouwvak-vereeniging bijv. zijn 26530 arbeiders en 12449 patroons verzekerd; het aantal verzekeringsplichtige ondernemingen bedraagt 15207; gemiddeld zijn das in elke nog geen 2 arbeiders werkzaam. Wel is nog niet het geheele 'Handwerk' en het 'Kleinbetrieb' verzekeringsplichtig, doch zeer vele patroons met slechts één gezel zijn lid van deze vereenigingen, welke trouwens geen bezwaar maken tegen het mogelijkerwijze opnemen van alle kleine patroons.
Vooral is de aandacht te vestigen op eene instelling, welke bij de Duitsche bouw-vakvereenigingen wordt gevonden, en die hier te lande bij het oprichten van vakvereenigingen in ruime mate toepassing zal kunnen vinden. Aan de bouw-vakvereenigingen zijn namelijk verzekeringsbanken verbonden, welke door gene beheerd worden, en welke alle arbeiders van het vak verzekeren, wier patroons om een of andere reden geen lid zijn der vereeniging. Zoo zijn bijv. bij de verzekeringsbank der Tiefbau-berufsgenossenschaft door 44000 gemeenten, publieke lichamen en particulieren verzekeringen gesloten ten behoeve van arbeiders, die een gezamenlijk jaarloon van 6 millioen mark vertegenwoordigen. - Het aantal der aldus verzekerde arbeiders is niet op te geven omdat velen (ongeveer ⅝ van hunne loonheeren) gebruik maken van de gelegenheid, hun door de wet geboden, om niet volgens loonijsten, maar volgens eene schatting in eens te betalen (in Pausch und Bogen). - Tot betere waardeering dezer cijfers diene dat de Tiefbau-berufsgenossenschaft zelve aan leden telt 2500 aannemers (60 millioen mark arbeidsloonen uitbetalende) en 3000 openbare instellingen (Rijk, provincien, gemeenten, waterschappen, die 16 millioen arbeidsloonen uitbetalen). In evenredigheid tot den grooten omzet der Tiefbau-berufsgenossenschaft moge dus die harer verzekeringsbank niet groot zijn, de geheele inrichting kan echter als voorbeeld gelden voor de wijze waarop hier te lande de verzekering van het klein bedrijf naast die der groot-industrie door één bestuur te beheeren is. Slechts zal het wenschelijk zijn - wat ook in Duitschland wordt toegegeven - aan de werklieden een grooter aandeel in de besturen toe te kennen.

langen, welke niet enkel noodig is voor eene juiste en oordeelkundige leiding der verschillende arbeiders-verzekeringen, doch welke ook bij den strijd tegen werkeloosheid in eigen boezem, niet minder bij den stijd tegen uitheemsche industrie, eene eerste levensvoorwaarde is.

Thans nog, zelfs al ware het slechts in breede trekken, aan te geven welke de organisatie der ongevallen-verzekering hier te lande behoort te zijn, zoude dit opstel verre buiten de grenzen doen treden, welke het geduld van den toch reeds zoo welwillenden lezer mij stelt. Het bovenstaande wijst trouwens voldoende aan in welke richting te arbeiden is; wil men weten hoe althans *niet* is te handelen, dan sla men slechts mijne Inleiding op tot de bespreking van het wetsontwerp der vorige regeering, ter algemeene vergadering van de Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid; in welke inleiding de verschillende bepalingen der Duitsche en Oostenrijksche wetten onderling en met die van het Nederlandsche ontwerp zijn vergeleken.[1)]

Evenmin wil ik thans voor uw vermoeid oog doen voorbij trekken de duizenden en tienduizenden, die baat zullen vinden bij de invoering der verplichte verzekering; eene verzekering welke steunende en voortbouwende op de elders verkregen ondervinding, zich over een ieder moet uitstrekken, die zich aan eenigen arbeid wijdt. Want ook het ongeluk dient als wet te erkennen: gelijk recht voor allen.

Niet hem die enkel de heftige klagers tot rust tracht te brengen, begroeten wij als wetgever; op dien eernaam heeft slechts recht wie let op de nooden der kleinen, op de aanspraken van hen die stil en deemoedig hun leed dragen, en die evenzeer in aantal als in waarde het rumoermakend deel van ons volk overtreffen. Dit is het criterium van alle verzekering: de zorg voor de arbeiders der kleine, zeer kleine en kleinste ondernemingen; voor de patroons, die slechts in naam boven den werkman staan. Dergelijken hebben het

1) Deze Inleiding is opgenomen in de notulen der op 1 Juli jl. te Tiel gehouden vergadering, alsmede in het weekblad ‘de Ingenieur’ nos. 28-31. In een aanhang tot die Inleiding wordt de finantieele inrichting en het tariefwezen van een tweetal Duitsche vakvereenigingen uiteengezet.

minst van allen kans op eene niet wettelijk voorgeschreven ondersteuning, en toch - daar zij slechts over gebrekkige hulpmiddelen beschikken, - is hunne kans om getroffen te worden het grootst, en zijn tevens de gevolgen voor hen het zwaarst te dragen, wijl hun weerstandsvermogen zoo gering is.

Somwijlen schijnt het mij toe alsof de Nederlandsche wetgever gelijk is aan eenen, die in vliegende sledevaart voortjaagt over eene onafzienbare ijsvlakte, achtervolgd door huilende wolven; enkel heil zoekend in de vlucht. Om nog één oogenblik het vege lijf te redden, één korten voorsprong te winnen, werpt hij, al vluchtend, in de gretige muilen datgene waarvan hij zich het snelst kan ontdoen. Een oogenblik besnuffelen de hongerige dieren het hun toegeworpene, maar hun begeerte is naar vleesch en been, en weldra snellen zij weder voort om hunne prooi te grijpen. Waarom niet liever manmoedig standgehouden terwijl de krachten nog niet zijn uitgeput, in plaats van die te verspillen in eene vlucht, welke toch eindigen moet in de worsteling?

Zoo zagen wij een oogenblik met gejuich arbeidswet en veiligheidswet ontvangen, zien wij thans ons voorgehouden wetsontwerpen betreffende den overmatigen arbeidsduur, het arbeidscontract, de rustdagen, de volkshuisvesting; doch de groote, eigenlijke wetten der gemeenschap, de wetten met vleesch en been, waar blijven deze?

Moge althans de tegenwoordige wetgevende periode een dezer wetten, zij het ook de geringste: die der ongevallenverzekering tot stand zien komen; doch niet eene welke - gelijk het thans ingetrokken ontwerp - slechts *enkelen* beschermt ten koste van de zelfstandigheid onzer nijverheid, maar eene wet welke aan *alle* arbeiders ten goede komt, en meer dan rust: ook den bloei van ons land bevordert.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Onze taal op de lagere school.

I.

Niemand zal kunnen beweren, dat de massa van ons volk goed spreekt, leest en schrijft: zijn taal goed kent. Er zijn natuurlijk verschillende oorzaken voor dit verschijnsel, maar één moet gezocht worden in den aard van ons taalonderwijs. Ware het over het algemeen goed, dan zou de taalstandaard bij het Nederlandsche volk ook hooger staan.

Op onze scholen echter heeft men een zonderlinge opvatting van taalonderwijs. Men verstaat hieronder hoofdzakelijk het onderwijs in wat de wet: ‘de beginselen der Nederlandsche taal’ noemt en die beginselen kunnen niet heel veel anders zijn dan de spelling en de grammatica van het Nederlandsch.

Iemand spelt een woord goed, wanneer hij in de keuze der letterteekens zich voegt naar de opvatting van de meerderheid zijner beschaafde tijdgenooten, dus spelt als zij.

Iemand onderwerpt zich aan de spraakkunst, wanneer hij het bestaan van bindende taalregels erkent en er aan gehoorzaamt, omdat ze voor hem wetten zijn. Die wetten zijn veelal niet door de taal zelve voorgeschreven, maar door taalgeleerden. Dit kan nu eenmaal niet anders, wil men iets als eenheid in de taal, want zij werd en wordt gebruikt door millioenen, is het eigendom van allen, moet ook door allen begrepen kunnen worden.

Spelling dus, zoowel als spraakkunst, worden beheerscht door het gebruik; zij veranderen met elk geslacht, dragen de kenmerken van zijn levensopvatting.

Zij zijn niet de taal zelf, maar vormen het kleed, waarin zij zich hult en dat met den tijd van fatsoen verandert.

Op onze scholen nu, op de meeste tenminste, ziet men het kleed, de spelling en grammatica, voor de taal zelve aan en men kent er amper het levend organisme, dat taal heet. De kostbare tijd wordt hoofdzakelijk doorgebracht met het leeren van taalvormen, in plaats van taal, met het instampen van taalgeleerdheid in plaats van met het kweeken van taalliefde.

Spelling en grammatica kunnen ter wille van de taaleenheid niet geheel uit het onderwijs gelicht worden, maar de taaleenheid wordt niet gediend, wanneer men met het kind aan letterknechterij doet en de grammatica gebruikt als een groote schaaf, die alles gelijk maakt.

Uren, op school besteed aan het leeren of een woord met één of twee *e's*, één of twee *o's, ij* of *ei, s* of *sch* geschreven moet worden, kunnen slechts als tijdverspilling gebrandmerkt worden. Wat heeft een kind feitelijk aan een wetenschap, die hem het verschil leert tusschen n*o*ten en n*oo*ten, k*o*len en k*oo*len, als hij weinig of niets weet van de zaken, de voorstellingen, de begrippen, waarvan de woorden slechts de geschreven namen zijn?

Daarom: de onderwijzers moesten de vrijheid hebben om het onderwijs in de spelling, in de wetenschap, welke zich bezighoudt met de vraag welke letterteekens gekozen moeten worden om een woord af te beelden, tot een minimum te beperken. Laat een kind weten waarom *goed* met een *d* geschreven moet worden en *kort* met een *t*; zijn eigen oor zegt het hem; het is spelling, die in hem leeft, omdat zij hier nauw verbonden is aan het wezen der taal; maar laten wij spelregels, die nu eens willekeurig lijken, dan weer gerechtvaardigd worden, omdat wetenschappelijke mannen ze gevonden hebben, toen ze in het taalverleden vorschten, - laten wij die spelregels niet aan de kinderen als bindende wijsheid opdringen.

Het geschreven woord moet tot het kind komen in den vorm van het geschreven woord: uit de boeken; laat het daar zijn spelling opdoen, zooals wij allen het gedaan hebben; uit de boeken alleen mag het zien, dat de meeste menschen nòg *visch* schrijven en niet *vis*, nòg onderscheid maken tusschen *wezen* en *weezen*.

Opzettelijk onderwijs in de spelregels verwart, en vermorst

den tijd, omdat het als doel doet aanzien, wat slechts middel is. In het leven heeft het kind heusch andere wisheid noodig, dan die der één of twee *e's*, enz. Kon men op onze scholen er toe besluiten alle oefeningen en alle regels uit het taalonderwijs weg te laten, die *deze* geleerdheid willen aanbrengen, wilde men de geschreven taal alléen het onderwijs opdragen in schrijfwijze en letterteekens, het taalonderwijs zou er in natuurlijkheid bij winnen en langzamerhand zouden gedwongen, bijna doode vormen verdwijnen, welke alleen nog kunstmatig in het leven gehouden worden door het gebruik.

Het gaat echter niet aan plotseling in te grijpen in het raderwerk van gebruik, gewoonte, traditie, wetenschap en sleur. Wat stervend is, moet zijn natuurlijken dood sterven. Heel veel nu in onze taalvormen maakt zich langzamerhand los van de levende taal, als de schilfer van de huid. Wie nu die zich losmakende huid los trekken wil, als zij nog eenigszins met het bloed- en zenuwrijke weefsel verbonden is, doet onverstandig, omdat hij doelloos pijn veroorzaakt. Aan zichzelf overgelaten, gaat het proces zijn natuurlijken gang: de schilfer laat los ongemerkt, pijnloos.

Daarom is de spellingskwestie voor Nederlandsch sprekende en schrijvende menschen eigenlijk geen kwestie. Wat verouderd is, verdwijnt van zelf, mits men maar inzie, dat sommige vormen aan het verouderen zijn. In dat stadium verkeeren wij met sommige spelregels. Ze daarom niet meer aan de kinderen opgedrongen als taal*wetten*, maar ze slechts besproken als voorbijgaande taal*verschijnselen*. Dan pas zal men komen tot de vrijheid, die men zich als het ideaal voorstelt en dan ook is de spelling teruggebracht tot wat zij eigenlijk is: een aangenomen gebruik, een vorm, die zelden te maken heeft met het wezen der taal.

Zóo ook dient op onze scholen de spraakkunst behandeld te worden: zij is middel, maar niet doel.

Men moet ook onze spraakkunst niet moeielijk maken, haar op geen pantser doen lijken, dat de gedachte in zich wringt.

Onze spraakkunst behoeft voor ons niet moeielijker te zijn dan de Fransche voor de Franschen of de Engelsche voor de Engelschen.

In ons grammatica-onderwijs leert men echter de kinderen de boomen zien en niet het bosch, men wijst ze op de ver-

scheidenheid en niet op de eenheid, die ook in onze taalwetten te vinden is, men geeft hun spraakkunsten, waarin de onderwijzer met meer vrucht studeeren kan dan de leerling, men wekt geen taalgevoel. Daardoor wordt er op de scholen aan de spraakkunst een tijd verdaan, dien elke Nederlander, tot zelfbewust denken gekomen, betreurt, wanneer hij ten minste de waarde van hetgeen hij weet, vergelijkt met de beteekenis van hetgeen hij niet weet.

Voor kinderen komt de geheele grammatica hierop neder: op de werkwoorden en op eenige kennis der naamvallen. Noch het een, noch het ander behoeft tot moeielijkheden aanleiding te geven, indien de onderwijzer maar zijn gezond verstand gebruikt en niet aan het opkomende geslacht, het jonge leven, opdringt wat verouderd is en pruikerig en stijf.

Er zijn echter nog heel veel scholen, - men raadplege slechts de spraakkunsten, welke men kinderen in handen geeft, - waar men de leerlingen nog vormen te gebruiken geeft als *gij zuchttet, gij streekt, gij berisptet*, alsof dat *gij* aan het kind niet volkomen vreemd in het oor klonk, evenals die uitgangs-*t*.

Ook zijn er tal van scholen, waar de kinderen hun tijd zoek brengen met het doen van verbuigingen en het memoreeren van vormen als *des ouden mans, des knapen, den kinde*. Nog klampt men zich met kinderen krampachtig aan den derden naamval vast en wijst niet op het stijve, het onaesthetische, het verwaande van zinnen als: *ik gaf den armen vrouwen brood*, en ter wille van dien afschuwelijken derden naamval wordt ons onderwijs in de naamvallen, dat vormende kracht hebben en taalgevoel kweeken kan, gehandhaafd in zijn steil-wetenschappelijken vorm.

Wat meer lucht en wat meer licht! Laat weg uit het taalonderwijs, wat er niet in hoort; leer niet aan kinderen de stijfheid van onze voorvaderen; beperk het grammatica-onderwijs tot het allernoodzakelijkste. De taal is het eigendom van ons allen, van koning en werkman, van geleerde en boer, van groot en klein. Iedereen moet er zich in kunnen uitdrukken en de massa moet onze taal niet beschouwen als een schoonheidsbron voor enkelen. Op de lagere school, de school waar het volk gaat, moeten vóór alles taalliefde en taalgevoel gekweekt worden. Op de middelbare school worde dan het overige gedaan.

En wie zich bezig wil houden met verouderde vormen, met iets als taalverleden, voor hem zijn er universiteiten en allerlei examens. Geen taalgeleerdheid echter op onze lagere scholen. Daar dient altijd naar het eenvoudige middel gezocht te worden, opdat het kind voor zijn taal ook op zichzelf leere vertrouwen en geen onderwijs krijge hoofdzakelijk in spelling en grammatica, maar in taal.

II.

Welke opvatting dan doet recht wedervaren aan taalonderwijs?

Die opvatting welke rekening houdt met wat de taal eigenlijk is.

De taal is het middel om onze gedachten, onze gevoelens, onze gewaarwordingen onder woorden te brengen.

Door de taal hoofdzakelijk onderscheidt zich de mensch van het dier.

Onderwijs dus, dat het kind leert waarnemen en denken, in het kind den mensch wekt, zal het taalonderwijs in het algemeen ten goede komen, omdat het kind de voorstellingen en begrippen, in zijn ziel ontstaan, onder woorden zal willen en kunnen brengen.

Van onderwijs, waarbij het kind zelf werkzaam is, van schoolwandelingen en schooluitstapjes, enz., is voor de taal het grootste nut te verwachten. Want het kind ziet, neemt waar, denkt, brengt het geziene onder woorden, leert verband zoeken tussçhen naam en begrip. Hij komt in aanraking met zaken en toestanden, die hem nieuw zijn: de som zijner voorstellingen en begrippen wordt vermeerderd; zijn woordenschat neemt toe; zijn taalkennis wordt verrijkt.

Hoe meer dus het onderwijs zich grondvest op zelfwerkzaamheid der leerlingen, op waarnemen, hoe meer het taalonderwijs er door gebaat zal worden, want men zal dan iets trachten te wekken in het zieleleven van het kind, dat zich openbaren zal door middel van het gesproken en geschreven woord.

Een kind spreekt en schrijft goed, wanneer het ziel legt in wat het spreekt en schrijft, er zichzelf in geeft, zijn eigen ik. Dat zal het alleen doen, wanneer het geschreven en gesproken woord het middel zijn voor het kind om er eigen gedachten en gevoelens in te vertolken.

Aan het spreken echter wordt op onze scholen weinig aandacht besteed. De wetgever noemt dan ook ‘het spreken’ niet onder de vakken, waarin op de lagere school onderwezen moet worden. ‘Het spreken’ werd door hem waarschijnlijk als zulk een natuurlijke zaak beschouwd, dat leiding daarin iets volkomen overbodigs moest geacht worden.

En toch, wie zou willen beweren, dat er in het algemeen in ons land goed gesproken wordt, zelfs door hen, voor wie goed spreken een plicht is, als onderwijzers en redenaars? In de school is spreekonderwijs op zijn plaats. Het laten nazeggen door kinderen van stijve zinnen, nagesproken zóó toonloos en begriploos, alsof het doofstommen waren, die den klank van eigen stem niet hooren, dàt is geen spreekonderwijs; dàt is voor het spreken doen, wat averechts opgevat taalonderwijs bij het schrijven doet: wringen en tijd verknoeien. Wek de ziel van het kind en zij zal zich uiten in woorden en zinnen: in taal dus; laat het vertellen over wat het gezien, gedacht, waargenomen, gelezen heeft en langzamerhand zal het leeren vloeiend en gemakkelijk te zeggen, wat het zeggen wil, zal het ook in zijn spreken dat woord kiezen, hetwelk het best zijn gedachte uitdrukt. En de uitspraak? Men kan zich geen taal zonder iets als eenheid in het weergeven van geschreven en gesproken woord denken. Naar eenheid van uitspraak dient dus op de school eveneens gestreefd te worden, omdat boven het dialect de algemeene landstaal staat. Het voornaamste bij het spreekonderwijs is echter: duidelijk articuleeren, het leggen van den juisten klemtoon, maar vooral natuurlijk zijn en zin leggen in hetgeen men zegt. Wie zoo spreekt, spreekt goed, al herinnert zijn taal aan den gewestelijken tongval.

Voor het schrijven kan hetzelfde gelden.

Wie schrijft, spreekt; de pen schrijft de woorden op. Schrijven is in zichtbaren vorm afgebeeld spreken. Natuurlijk is er verschil tusschen spreken en schrijven. Wie spreekt, maakt de beteekenis van wat hij zegt, duidelijker door de uitdrukking van gelaat en stem, door een teekenende beweging. Wie schrijft, moet de geheele kracht van zijn betoog, al de warmte van zijn gevoel leggen in de woorden alleen; slechts zij zijn de tolk tusschen schrijver en lezer; koud en koel staan de letters naast elkaar; noch stem, noch gelaat, noch handbeweging zetten aan het geschrevene kracht of gloed

bij. Wie schrijft, is alleen met zichzelf; in de stilte der kamer worden de letters woorden, de woorden zinnen, de zinnen bladzijden. Het geschrevene wil langer leven dan het gesprokene; het geschreven woord is van doorzichtiger klaarheid, grooter kalmte, helderder diepte, bloedwarmer gevoel dan het gesproken woord, dat vluchtiger is en allerhande hulp heeft.

Maar het is dwaasheid op grond van dit verschil te spreken van spreek- en schrijftaal, daar er niets anders wezen kan dan gesproken en geschreven taal.

Wie zoo spreekt, dat hetgeen wat hij zegt, de moeite van het opschrijven niet waard is, spreekt slecht en wie zoo schrijft, dat het geschrevene vreemd en stijf in de ooren klinkt, schrijft slecht.

Eén taal is er slechts, hetzij men haar spreekt of schrijft.

Leer dus kinderen hun taal schrijven, maar leer hun geen schrijftaal. Ze schrijven hun eigen taal, wanneer ze eigen gedachten opschrijven en die formuleeren naar eigen opvatting. De zin zal dan vanzelf voor hen de vorm eener gedachte zijn, als zij eigen gedachten kunnen leeren rangschikken. Aan het plaatsen der leesteekens kan dan ook niet te vroeg en niet genoeg aandacht besteed worden. Een kind, dat de waarde van komma, kommapunt, enz., voelt, denkt, brengt orde in wat hij schrijft. Tegenwoordig is het mogelijk, dat een kind een brief schrijft zonder taal- of spelfouten, maar van zijn brief één langen zin maakt.

Waarom?

Omdat zoo'n kind als gedresseerd werd, wel taalregels leerde, maar geen taal, wel tot een taal-papegaai gevormd werd, maar niet tot taal-gebruikend wezen; in zijn woorden geeft het niet zichzelf; zijn taal behoort hem niet; zij is voor hem een stelsel dat geleerd en ook weer vergeten wordt.

III.

Kan het geheele onderwijs taal*kennis* aanbrengen, taal*liefde* wordt op de school gewekt door het gezongen lied, de vertelling, maar vooral door het leesboek.

Een kind, dat zingen leert in zijn eigen taal, onmiddellijk dus muziek en Nederlandsch aan elkander leerde verbinden,

krijgt met het lied zijn taal lief, rangschikt later de zangals de verteluren onder de liefste en meest frissche jeugdherinneringen.

Een nog ingrijpender werking kan het leesboek hebben.

Wie leest, neemt de gedachten van anderen tot zich of wordt binnengeleid in de wereld van het gevoelsleven, door schrijver of dichter voor anderen ontsloten. Wie goed leest, zal trachten de gedachte te begrijpen in het geschrevene neergelegd, zal willen meevoelen.

Daardoor is lezen een genot. Het is het middel om met anderen in geestesgemeenschap te staan, zich met anderen mensch te voelen. Afstand, noch tijd staan aan die gemeenschap in den weg.

In het leesboek bezit dus de school het middel om haar leerlingen te wijzen op een bron van genot voor het geheele leven en in alle levensomstandigheden. Het leesboek is het middel bij uitnemendheid om taalliefde te kweeken, want in dat leesboek kan van allerlei gesproken en verteld worden *en dat in het Nederlandsch*. Zoodoende leert het kind zijn taal beschouwen als een schatontsluiter. In het leesboek las en genoot het en het sprak tot hem in zijn eigen taal, de taal zijner ouders, de taal zijner omgeving, de taal van zijn spelen: *zijn* taal.

Wil het leesboek echter dien band leggen tusschen mensch en menschheid, taal en volk, dan moet het voor het kind geschreven of saamgesteld zijn; gedachten, die de leerling kan verwerken, gevoelens, die het kind kan meevoelen, dient zijn boek dan te geven. Het mag niet aan laffe babbeltaal doen, het moet natuurlijk zijn en toch flink; eenvoudig, maar niet flauw; het moet boven alles geschreven taal geven en geen schrijftaal.

Schrijftaal is dor en dood en onwaar; hoe kan dan het kind liefde voor zijn taal gaan voelen, als het leesboek tot hem spreekt in woorden, die hem heel uit de verte aan zijn eigen taal herinneren?

Welke leesboeken gebruikt men nu zooal op de lagere school?

Naast mij ligt een geheel stapeltje van boeken, die bijna alle als leesboek in de hoogste klasse der lagere school gebruikt worden. Van het leesboek, in die klasse gebruikt, moet de meest vormende kracht uitgaan, want spoedig zal het kind de school gaan verlaten. Te vroeg, het is waar. Indien

echter het volgende mocht willen bewijzen, dat men over het algemeen van schoolleesboeken een zonderlinge opvatting heeft, dan kan het ontbreken van leerplicht niet als verzachtende omstandigheid gelden. Het betreft toch hier niet de vraag: *hoeveel* doet men aan taal, maar *wat*.

Verschillende soorten van leesboeken zijn er.

Een afzonderlijke categorie vormen de zoogenaamde leerleesboeken, welke meer leer- dan leesboek zijn, omdat zij vóór alles kennis willen aanbrengen. Er zijn er van allerlei aard: voor de geschiedenis, de aardrijkskunde, de natuurlijke historie, de staathuishoudkunde, de gezondheidsleer, enz. enz. Het nut van dergelijke boeken is betrekkelijk, want het zijn de uitzonderingen onder de kinderen, die geboeid zullen worden door een leesles, waarin het eigenlijke lezen bijzaak is. Indien die boeken slechts gebruikt worden in de uren, uitgetrokken voor het vak in die boeken behandeld, kan men zich er mee verzoenen, maar in de leesles hooren zij niet, omdat zij noch lust tot lezen, noch liefde tot taal willen kweeken.

Uit de wijze waarop sommige dier boekjes zijn ingekleed zou men echter de gevolgtrekking kunnen maken, dat men ze hier en daar wel als echte leesboekjes beschouwt, want de lesjes zijn nu en dan met een sausje overgoten, hetwelk het kind in de meening moet brengen, dat het iets heel smakelijks is, wat het hier te proeven krijgt.

Zoo vind ik in *Van alles wat*, van A.H. van der Kolff, (Amsterdam, A. Akkeringa) op blz. 11 een lesje over water en waterdamp, dat met een verjaarpartij begint, waar de menschen, ter eere van beslagen wijnglazen, het heel ongedwongen over waterdamp hebben!

Heel ongedwongen! Luister maar eens naar een oom, die dokter is en de jarige op deze redevoering trakteert:

> ‘Het water,’ vervolgde oom, ‘veroorlooft zich niet minder aardige grappen, dan zijn vader, de waterdamp. Altijd in de lucht, die ons omringt, aanwezig, doet hij ons dikwijls eerst dan zijne tegenwoordigheid gevoelen, als hij eigenlijk reeds niet meer bestaat; waterdamp is, dat weten wij, onzichtbaar. Alleen, wanneer bij in nevel of water is veranderd, weten wij, dat hij er geweest is. Behalve, dat wij waterdamp door de lucht ontvangen, dragen we

> zelven tot de vermeerdering van den waterdamp niet weinig bij-Een mensch staat in één uur tijds door zijne huid dertig en door zijne longen vijftien gram water aan de hem omringende lucht af. De hoeveelheid waterdamp, die in deze kamer door ons twaalven gevormd wordt, bedraagt eene aanmerkelijke hoeveelheid. Nichtje Sophie met haar prachtig glanzende en krullende lokken vindt ze een paar uren later in doffe, afhangende haarmassa's veranderd.'

Nichtje Sofie wordt niet boos, dat haar aldus in vol gezelschap verweten wordt, dat heur lokken niet van nature krullen, maar antwoordt als waardige nicht van haar Nutslezenden oom:

> 'Ik vergeef hem gaarne, als hij mij slechts in de gelegenheid stelt, hem nauwkeurig te bekijken, wanneer hij in zijn winterkleed gedost, zetelt tegen onze glasruiten. Men kan zich geen sierlijker en fantastischer vormen voorstellen, dan die wij nu iederen morgen tegen onze ruiten geschilderd zien. Wat prachtig met franje omzoomde sterren, afgewisseld door keurige aarachtige trossen, of rijk gegroepeerde denneboomen, waartusschen mossen en varens niet ontbreken. Het is dezelfde waterdamp, die daar straks de kristalheldere wijnglazen dof deed schijnen. De hoeveelheid waterdamp in deze kamer is echter wel wat groot, om *hier* op de ruiten de zoo even genoemde pracht te aanschouwen. Morgen zien we hier, zoo het dezen nacht hard vriest, de ruiten met een ondoorzichtig vlies overtrokken, maar boven op de slaapkamer, werkt het eene ijskristalletje het andere niet tegen. Daar zal men meer schoons zien.'

Het spreekt van zelf, dat de oom oreerend doorgaat.

Is nu zulk een lesje niet onoprecht? Waarom niet aan het kind wetenschap gegeven zonder dat onbehaaglijke bijmaaksel van vertelseltje, met zijn pedant sprekende ooms en nichten?

Dezelfde begripsverwarring heerscht in de leesboeken, die zich gewone leesboeken zonder meer noemen en uit wier inhoud blijkt, dat zij niets dan leerleesboeken zijn.

Zoo bijv.: *De Moedertaal*, Een leesboek voor school en huis, tweede reeks, zesde deeltje, door H. de Raaf en J.C. Zijlstra (Groningen, Noordhoff en Smit). *De Moedertaal* noemt het boekje zich dus! En wat geeft het? Bijna niets dan lesjes, geschreven ter wille van allerlei kennis, maar geen taalliefde wekkend. Over hunnebeden, rogge en tarwe, het ijs, over geschiedenis en allerlei soort dieren, over aardrijkskunde, enz., heeft het boekje het, maar een leesboek voor

school en huis, een boek in dienst van de moedertaal is het niet. Daarom vooral niet, omdat het stijve schrijftaal voor taal geeft.

Op bladz. 74 lees ik als aanhef van een lesje, dat het over znivere lucht wil hebben:

> ‘Vrouwlief, wat riekt het hier onfrisch in de woonkamer!’ riep de heer Jansen, van eene wandeling terugkeerende, tot zijne wederhelft. ‘Zet toch de ramen wat open! 't Is hier niet om uit te houden! Wat is er wel gebeurd?’
>
> ‘Och, niets bijzonders,’ antwoordde de vrouw; ‘ik heb wat kolen gloeiend gemaakt voor 't strijken, en dit heb ik nu juist gedaan gekregen.’
> ‘Ei zoo, en dat noemt ge niets bijzonders? 't Is immers om de lucht in de woonkamer te vergiftigen. Weet ge dan niet, vrouwtje! dat die kolendamp letterlijk vergif is? Herinnert ge u niet meer, dat wij onlangs in de krant hebben gelezen: dat eene dienstmeid in haar slaapkamertje dood op haren stoel is gevonden? Dat was ook enkel en alleen 't gevolg van de kolenlucht uit hare stoof, welke zij genomen had tegen de strenge koude.’
>
> ‘Welnu,’ hernam vrouw Jansen, ‘dan zullen wij deur en ramen eene poos openzetten, opdat die schadelijke lucht uit de kamer en er zuivere lucht voor in de plaats komen kan.’

Wie zulke mooie zinnen zegt, gooit, door het plezier van naar zichzelf te luisteren, de ramen natuurlijk niet vroeger open. Men heeft ook zijn geheele hoofd er bij noodig om zulk een taaltje als spreektaal te gebruiken!

Zulke lesjes bederven het taalgevoel bij de kinderen en het is de heel groote vraag of zij kennis aanbrengen, want een dergelijke inkleeding is noch visch, noch vleesch. Laat men vertellen en schrijven, dat de lucht zuiver moet gehouden worden en dat kolendamp vergiftig is, maar dan zonder woordenomhaal en zonder heeren en dames Jansen, aan wier ten tooneele verschijnen de kinderen niets te danken hebben dan leelijke volzinnen.

Verscheidenheden, een vervolg op het straks genoemde boekje, staat, wat taal betreft, niet veel hooger. Ik verwijs o.a. naar het versje, waarmee het boekje begint. In dat versje, ontsluit een viool *'t zachtblauw oog en doet haar reukflesch open, op wier zoet zij straks u zal onthalen*!

Dan volgt er een bespreking in proza over de viool.

Op bladz. 67 wordt hetzelfde voorbeeld gegeven bij een bespreking van koffie en thee. Eerst een kreupel vers. Daarin *schiet o.a. de koffieboom als pyramied de flinke kruin naar boven*.

Met een dergelijke opvatting van taal en poëzie, zal het u ook niet verwonderen op bladz. 20 een fabel te vinden, waarvan dit de moraal is:

> ‘In zaken van algemeen nut is gebrek aan verscheidenheid en sierlijkheid geen gebrek; maar als het werken van smaak en vermaak aan afwisseling en schoonheid faalt, zoo ontbreekt er alles aan.’

Arme, Nederlandsche jeugd, die aldus het verschil leert vinden tusschen *zaken van algemeen nut* en *werken van smaak*!

Van dit soort leesboeken zij slechts nog één vermeld: *Nederlandsch leesboek* voor de lagere school, achtste deeltje, (Groningen, Noordhoff en Smit). Van aardige, prettige lesjes is ook hier geen sprake. Om het boekje te kenschetsen met de taal, die erin voorkomt, zij er iets meegedeeld uit *Goed Drinkwater* (blz. 52) of een *Gesprek tusschen Vader, Moeder, Albert, Gerrit en Cornelia*.

Albert. Gerrit! Wees zoo goed een glas water voor mij in te schenken; de karaf staat vlak bij je. Het vleesch en de groenten waren van middag vrij hartig, ik heb er dorst van gekregen.

Gerrit. Als 't je belieft, Albert!

Albert. Dank je wel (Hij drinkt). Heerlijk, hoor! Dat smaakt als wijn, maar het helpt beter voor den dorst. Wat hebben we hier lekker water!

Moeder. Kind! Hoe kunt ge zooveel water drinken, het eten was toch volstrekt niet te zout.

Vader. Dat was het zeker niet, maar Albert heeft nog al wat zout bij zijn vleesch genomen. Hij heeft evenwel gelijk met te zeggen, dat we hier kostelijk water hebben.

Gerrit. Als je dorst hebt, smaakt alle water goed.

Vader. Maar is daarom nog niet goed. Er zijn reeds heel wat menschen ziek geworden en gestorven, omdat zij water hadden gedronken, dat voor de gezondheid nadeelige stoffen bevatte. Beter dorst geleden dan slecht water gedronken.

Moeder. Ik geloof ook, dat goed water even noodzakelijk voor de gezondheid is als versche lucht.

Vader. Ongetwijfeld; ik heb daarom toen wij dit huis betrokken door een bekwaam scheikundige ons pompwater laten onderzoeken en van hem de verzekering ontvangen, dat er geen beter te vinden is.

Zoo gaat het door. De beleefde Albert zegt in den loop van het gesprek nog (bl. 53): ‘Ik ben blij, dat wij zulk eene goede pomp hebben; wij behoeven nu althans niet te vreezen, dat onze gezondheid ooit door het drinkwater schade zal lijden.’

De voorkomende Gerrit antwoordt: ‘Zoo! De welput kan door de eene of andere oorzaak wel eens onklaar worden.’

Dat hij echter ook een brave, leerzame jongen is, bewijst hij door dit te zeggen: (blz. 54) ‘Onlangs las ik in eene krant, dat Zeeland zoo weinig van cholera-epidemieën heeft te lijden gehad; hetgeen men daaraan toeschrijft, dat zijne bewoners bijna uitsluitend van regenwater gebruik maken. Ook zou de gezondheidstoestand van Amsterdam zeer verbeterd zijn, sedert men daar de duinwaterleiding heeft.’

Dit *Nederlandsch leesboek* werd in 1887 uitgegeven. Tien jaar geleden dus nog oordeelde men deze Gerrit- en Alberttaal geschikt om door kinderen gelezen en bestudeerd te worden. Bovendien: het boekje *wordt* op scholen gelezen.

Is het mogelijk, dat met zulke leesboeken ons volk ooit goed spreken, schrijven of lezen leert, leert begrijpen wat Nederlandsch eigenlijk is, leert lief hebben wat eenvoudig en natuurlijk is?

IV.

Er zijn echter ook leesboeken, die aantrekkelijk willen zijn, die aan een letterkundig doel willen beantwoorden.

Zij zijn te onderscheiden in twee soorten:

die welke opzettelijk voor kinderen geschreven zijn door een of meer schrijvers;

en die, welke als bloemlezingen te beschouwen zijn. De verzamelaar putte dus uit allerlei boeken, leende van allerhande schrijvers.

Tot het eerste soort behooren o.a. de boekjes van J.M.H. Bosman, W.F. Oostveen, *In woord en beeld* van W. Meerwaldt en J.G. Nijk, *Korenaren* van D. van Pelt, *Voor Hoofd en Hart* door N. Veenstra Bzn., enz. enz.

Ik moet mij natuurlijk tot het noemen van slechts enkele boekjes beperken.

Het schrijven voor kinderen is niet ieders werk. Omdat men onderwijzer is, kan men nog geen goede kindervertelling schrijven, want de goede kindervertelling moet

in haar soort eveneens een kunstwerkje zijn. Is zij goed, dan vinden alle kinderen ‘van zeven tot zeventig jaar,’ haar mooi. De kinderschrijver behoort bewust of onbewust kunstenaar, uitverkoren mensch te zijn. Hij moet verbeeldingskracht en gevoel hebben en zich kunnen uiten in een vorm, waaraan men den schrijver herkent.

Niet iedereen kan dus een kinderverhaal schrijven; men kan maar niet voor zijn schrijftafel gaan zitten om kinderverhalen, kinderverzen te maken, als sommen of thema's.

Daaraan is het waarschijnlijk te wijten, dat men in de ‘oorspronkelijke’ leesboeken zooveel geschiedkundige en andere anecdoten vindt, oververteld met omhaal van woorden; zooveel sagen en legenden, welker kern bijna niet meer op te diepen is uit den woordenvloed; zooveel groote-menschenverzen, maar oververteld in proza van eigen maaksel.

De boekjes van Bosman bevatten bijna niets dan anecdoten, heel dikwijls verteld in een Hollandsch, dat stijf en onbehaaglijk is. In *Een Bloemkorfje* (Tiel, D. Mijs) zegt een oude meid op blz. 31 tegen een kind: ‘Zij komen om op den vijver te visschen. Zij hebben een karretje bij zich, waar het bootje van het kasteel op staat.... Daarvoor had Mevrouw een tusschenmaaltijd laten gereedmaken. Kom gauw!’

Een paar bladzijden verder, in hetzelfde lesje, zegt een moeder tot haar kind (blz. 34): ‘Gij zoudt toch niet zoo wreed zijn om mij zonder reden ongerust te maken; en dus, als gij zegt, dat gij onwel zijt, dan *is* dat natuurlijk zoo. Ik vind daarbij, dat gij er niet al te best uitziet.’

Op bladz. 10 staat dit versje:

> Schoon is mijn geboorteland!
> 't Blauw der zee met goud gerand,
> Langs de stroomen klaverweiden,
> Op de hoogten purpren heiden,
> Die de hemel wijd omspant:
> Schoon is mijn geboorteland!
>
> Schoon is mijn geboorteland!
> 't Oost en West, door klei en zand,
> Vaarten, op wier zilvren wellen
> Zeilen op en neder snellen,
> Als de meeuwen om zijn strand
> Schoon is mijn geboorteland!

Wat wordt hier bedoeld met een ‘zee met goud gerand?’ Waarom zijn er juist *klaver*weiden langs de stroomen? Wat komt er bij een ontleding van het tweede versje terecht? Waarom hebben die vaarten zilvren wellen? Om welk strand snellen de meeuwen?

Zoo zijn er meer vragen in het boekje te doen, doch met een paar voorbeelden, die aantoonen welk zonderlinge denkbeelden men op onze scholen heeft omtrent taal, aan kinderen te lezen gegeven, kan voor *Een bloemkorfje* volstaan worden.

Zeurig vertelde sagen en legenden komen o.a. voor in *Korenaren*, van D. van Pelt (Amsterdam, W. Versluys). Het aardige sprookje ‘*De Bremer muzikanten*’ wordt er in drie hoofdstukken oververteld en beslaat acht dicht in elkaar gedrukte bladzijden. *Richard Whittington* is er uitgedijd tot vier hoofdstukken en tot tien bladzijden. De samensteller vertelt ook verzen over, in bloemrijke taal en slechte beeldspraak. ‘Nog in het midden dezer eeuw drukte op de groote Amerikaansche republiek de vloek der slavernij’ - is de eerste zin van *Eliza's vlucht*, ter Haar naverteld.

Ook Oostveen, wiens boekjes toch tot de beste leesboeken behooren, omdat een kind er in kan en wil lezen, geeft een bewijs van wansmaak door bijv. in *Eind goed al goed* (het tiende der eerste serie) de Génestet's naar Victor Hugo bewerkte *Arme visschers* in proza over te vertellen.

Leelijk en stijf Hollandsch treft men in het geheele soort boekjes aan, zelfs in *In Woord en Beeld*, die toch over het algemeen boeiend en smakelijk geschreven zijn.

Op bladz. 108 o.a. van het zevende stukje zegt een schooljongen tegen een anderen: ‘Ik zie wel, dat het je ouders voor den wind gaat, vooral doordat je vader zoo'n door en door degelijk man is; maar waarom moest de drukke wagenmakerij nu juist een groote fabriek en je vader een directeur zijn? “Arbeid adelt” hebben we pas voor een opstel gehad. Mijn vader beoefent, zooals je gezien hebt, de boschcultuur; maar als hij niet dagelijks overal met zijn neus zelf bij was, gingen zijn zaken ook spoedig achteruit, en zaten we gauw op zwart zaad.’

Zóo spreekt toch immers geen enkele schooljongen! En zulke staaltjes van onnatuurlijke taal treft men bij menigte

in de *beste* leesboeken aan, evenals men er deze verzen vindt (bladz. 15, 8e deeltje *In Woord en Beeld*):

Willem III.
Wees welkom, Admiraal, treed nader: 'k ben gereed.

De Ruyter (*hij buigt.*)
't Is Hoogheid, mij een eer, dat gij mij wilt ontvangen.

Willem III.
Volstrekt niet, Admiraal; ik brandde van verlangen,
Persoonlijk te doen zien, hoe 'k alles, wat ge deedt
Voor 't arme Vaderland, op hoogen prijs wil stellen,
Daar 'k ook uw raad behoef bij 't stoppen van de wellen,
Waaruit deez stroom ontspringt van rampen zonder tal,
Om te verhoeden, dat niet meer in handen vall'
Des vijands! Zie de kaart hier voor mij uitgeslagen:
Wat rest mij anders, kan 'k de Franschen niet verjagen,
Dan op de laatste vest het leven prijs te geven,
Om d' ondergang des lands geen uur meer te overleven?

De Ruyter.
Ik weet, Uw Hoogheid, 't is er hachlijk mee gesteld;
Toch zijn we nog gevreesd ter zee en in het veld.

Willem III.
Het veld? Wat rest ons nog dan natte landerijen?

De Ruyter.
Van waar Gij met Gods hulp het Vaderland kunt vrijen
Van al dat vreemd gespuis! En dan mijn volk op zee
Spreekt met Uw hoog verlof toch ook een woordje mee?

Willem III.
Dat 's waar; maar is ook daar geen groot verlies geleden,
Al werd door U en 't volk op 't dapperste gestreden?
Zou daar ook nieuwe kracht u niet zeer welkom zijn,
Zoodat een zeemanshart niet op het land verkwijn'!

Waarom hebben de samenstellers, wien, ik herhaal het, het aan schrijftalent niet ontbreekt, zich voor deze en dergelijke samenspraken niet liever van proza bediend? Is hun poëzie iets anders dan wat ik elders noemde ‘door rijm en maat bekneld proza’? En wordt er niet kwaad gesticht, wanneer men kinderen dit Hollandsch als goede taal, als poëzie opdringt?

Persoonlijk is een stopwoord in den vierden regel, dien ik overschreef en als Willem III van verlangen brandt, dan zal hij ook niet zeggen: hoe 'k alles, wat ge deedt op hoogen

prijs *wil* stellen, maar *op hoogen prijs stel. Stellen* moet echter rijmen op *wellen*. Hadden de schrijvers zich van proza bediend, dan hadden zij niet de leelijke en duistere omschrijving: *daar 'k ook uw raad behoef bij 't stoppen van de wellen, waaruit deez' stroom ontspringt van rampen zonder tal*, voor goed Hollandsch gegeven, voor taal, die door kinderen moet kunnen begrepen worden, en dan hadden zij het evenmin gehad over *natte landerijen*, enz.

Ook wat voor kinderen geschreven is, moet den toets der critiek kunnen doorstaan.

Voor natuurlijke taal schijnen de samenstellers van onze schoolleesboeken geen oor te hebben; zelfs Oostveen had dat niet. Op bladz. 36 van *Leest prettig*! (Het zesde der nieuwe serie, Purmerend J. Muusses) is b.v. dit staaltje van jongensspreektaal te vinden:

> ‘Dagen achtereen hebben we haar gezocht. Alle wegen zijn doorkruist, in alle slooten en andere waters is gevischt, maar er is nooit eenig spoor van haar ontdekt. Ik behoef u niet te zeggen, wat een treurigheid dat ongeval bij ons aan huis teweegbracht. Mijne lieve ma weende dagen achtereen; pa wist zichzelven niet van droefheid, en ik liep overal rond, en riep haar bij haren naam, maar ik vond haar nergens. Zoo gingen verscheidene weken voorbij, en langzamerhand bedaarde de hevigste droefheid bij onze huisgenooten. Maar ik kon mijn lieve zusje geen oogenblik vergeten. Ik werd somber en stil, en dacht altijd aan haar. De dokter was bang, dat ik ernstig ziek zou worden. Hij raadde pa aan, mij naar eene kostschool te zenden, waar ik speelmakkers zou vinden, die mij misschien wat afleiding zouden geven. En zoo hen ik hier gekomen. Maar mijn zusje vergeten, dat kan ik niet. Er gaat geen uur voorbij, dat ik niet aan haar denk, en hoe zou ik dan vroolijk kunnen wezen?’

Als nu iemand als Oostveen, wiens boekjes ondanks de aanmerkingen, die er op te maken zijn, toch als een kostelijk legaat aan de Nederlandsche jeugd te beschouwen zijn, zoo dikwijls gemeend heeft, - want alle staaltjes van slecht Hollandsch uit de behandelde boekjes zijn niet te citeeren -, dat hij voor kinderen zóo schrijven mocht, is het niet te verwonderen, dat er andere ‘oorspronkelijke’ leesboeken zijn, die nòg slechter Hollandsch geven.

Ik bedoel *Voor Hoofd en Hart*, door N. Veenstra Bzn.

(Deventer, Kluwer en Co.) Verschillende schrijvers en schrijfsters hebben aan de samenstelling van dit boekje, of liever deze cacografie, medegewerkt. Op de eerste bladzijde staat een Arabische vertelling, in maat en rijm, een waardig begin en een edele proeve van een soort dichtkunst, der Nederlandsche jeugd te verteren geven.

> Een rijke Arabier, als gierigaard berucht,
> Wiens eenig levensdoel was, schatten te vergaren,
> Trok door een zandwoestijn, waar meer gevaar soms dreigt
> Dan in een kleine hulk op d'ongewisse baren.

Zóo luidt het eerste couplet. Als de onderwijzer er nu maar zijn kinderen op wijst, dat *waar meer gevaar soms dreigt dan in een kleine hulk op d' ongewisse baren* niets dan een heel leelijke stoplap is om de vier regels vol te krijgen, dan heeft de leesles ten minste eenig nut, want dan tracht hij ook kinderen te doen begrijpen, dat in goede poëzie geen woord en geen letter gemist kunnen worden, niet, omdat door het weglaten maat of rijm verloren gaat, maar omdat het vers onduidelijk wordt, aan klankschoon verliest, dus geen vers meer is.

Ook ziet o.a. in hetzelfde gedicht de Arabier in *een drogen put een schat van zuiver goud en paarlen vergaderd*.

Op bladz. 17 maakt een matroos een gedicht over zich zelf en rijmelt:

> Ik leef omringd steeds van het water;
> Toch ben 'k volstrekt geen waterdier.
> 'k Voer, als de slak, mijn wooncel mede;
> Maar lijk toch op dat beest geen zier.
>
> Zij - traag en langzaam, ik - vol leven;
> Zij - glibberig week; ik - taai en vast;
> Zij - beenderloos; ik - fiksche knoken,
> Waar een drieduims repel merg in past.

Arme kinderen, wier *hoofd en hart* een *wooncel* zullen moeten verduwen en die de wijsheid zullen moeten opdoen van *fiksche knoken, waar een drieduims repel merg in past*!

Er wordt maar op los gedicht onder de hoede van den heer Veenstra!

Op bladz. 25 *De Germania en de Muizentoren, stoot zich de*

Rijn 't voorhoofd bij Bingen, rots aan rots. Waar zijn volgens deze anatomie het overige hoofd, armen, beenen enz. van dezen zich bezeerenden Rijn?

Om 't Rijngebied en 't Moezelland
De westergrens thans gaat.
Zij zijn nu weer Germanje's deel
En heeten thans als één geheel
Het Rijksland van den Staat,

leeraart de dichter voorts en bij zijn gave om wetenschap aldus in een poëtischen vorm te gieten, moet men zich er alleen over verwonderen, dat hij het heeft over *een rotsbank met een smallen zoom*, over *de tand des tijds*, die *zijn macht toonde*; over *een muizenheer*, dat Hatto, *beul van man en wijf, kloek te lijf ging*; over *pijn, erger dan venijn*, over: enz. enz.

Woltemade, blz. 51 is even schoon.

Het begint:

Zoo menig vaartuig, rijk bevracht,
Doorkliefde golf en zee;
Maar zocht vergeefs 't geliefde oord,
Van waar 't vertrok naar Zuid of Noord,
Verzeld van wensch en beê.

Hoe vaak vervloog des zeemans hoop
Op 't weerzien van zijn kroost,
Wanneer de stormwind huilend floot
En vloeden over 't scheepsdek goot
En meêlij had noch troost.

Als nu het kind vraagt waarom van het vaartuig gezegd wordt, dat het golf èn zee doorkliefde; waarom er geen schepen naar Oost of West gaan; of een storm huilend fluiten kan, waarom er voor de twee coupletten niet eenvoudigjes weg dit gegeven ware: ‘Vroeger vergingen heel veel schepen met man en muis,’ want iets anders staat er niet in de tien regels -, zal dan de onderwijzer antwoorden, dat wat niet waard is in proza gezegd te worden, voor het kind op rijm en maat gebracht wordt?

En te denken, dat er scholen zijn, waar de tijd verknoeid wordt met het lezen van de 24 coupletten, waaruit *Woltemade* bestaat!

En het proza?

Hier en daar is het beter dan de poëzie, *iets*.

Eén enkel staaltje zij slechts meegedeeld van het proza, dat de heer Veenstra aan de kinderen ter lezing geeft.

Het is een uitknipsel uit een brief (blz. 40), dien een meisje aan een ander schrijft om haar van een petroleumongeluk te vertellen.

Lieve Anna, schrijft Emma,

> Het zal u wel wat bevreemden, dat gij niet van Louise, maar van mij een antwoord krijgt op uw schrijven van eergisteren. Ja, Anna, het heeft weinig gescheeld, of Louise had u nooit meer een brief je kunnen schrijven. Goddank is alles nog vrij goed afgeloopen. Maar laat ik u geleidelijk vertellen, wat er is gebeurd.
> Uw brief was gekomen, waarin Louise uitgenoodigd werd, om een paar weken te Arnhem te logeeren. Wat was dat meisje blij! Zij zong en danste en las den brief wel zesmaal over.
> 'Ik zal Anna maar dadelijk antwoorden, dat ik de uitnoodiging mag aannemen, vindt u niet, Moe? Zij zal ook wel blij zijn, als zij weet, dat mijne ouders geen bezwaar maken,' sprak Louise. 'Zeker,' zei Moe, 'gij moet Anna niet lang op antwoord laten wachten. Zorg nu maar vlug, dat de kamer opgeruimd komt. Ik ga naar boven; roep mij, als het water kookt. Als alles netjes aan kant is, kunt gij gaan schrijven.'

Op denzelfden toon epistelt Emma voort. Het zal dus waarschijnlijk niemand verwonderen, dat deze bloedverwante van Van Alphen's kinderen eindigt met: 'Louise verzoekt mij, u hartelijk van haar te groeten. Zij vertrouwt, dat haar ongeluk voor mij en u en andere meisjes eene waarschuwing moge zijn.'

In de voorrede van een andere uitgave, *Mijn Vertelselboek* van Johanna van Woude, noemen de uitgevers den heer Veenstra een schoolautoriteit.

Als schoolautoriteiten taal als in *Voor Hoofd en Hart* aan kinderen op de school ter lezing geven, wat hapert er dan nog ontzettend veel aan ons taalonderwijs en wat wordt het dan verklaarbaar, dat ons volk zijn taal zoo slecht kent, want met zulke boekjes doodt men bij kinderen alles, wat taalgevoel heet, slaat men voor hen valsche in plaats van zuivere tonen aan, leert men onwaarheid voor waarheid aannemen.

V.

Bijna alle bloemlezingen of leesboeken, waarin de samensteller niets of zoo goed als niets van eigen hand gaf, en die op onze lagere school gebruikt worden, zijn veel te moeielijk, zoowel wat den inhoud als wat den vorm betreft.

Den inhoud, omdat zij van een kind belangstelling vragen voor onderwerpen, waar het onmogelijk iets voor voelen kan.

Den vorm, omdat er heel wat ontleding en verklaring noodig zijn, opdat kinderen de taal zullen begrijpen, hun hier geboden.

Als voorbeelden van zulke boekjes zij hier genoemd, L. Leopold, *Leesboek voor de lagere school, A, zevende deeltje, Stofgoud*, en van denzelfden schrijver *A, achtste deeltje, Bonte steenen*.

Waarom juist deze twee boekjes gekozen?

Omdat *Stofgoud* in '96 al aan den twintigsten druk was en *Bonte steenen*, volgens mijn exemplaar, in '93 aan den elfden.

Uit deze herdrukken blijkt, dat een zeer groot aantal scholen zich van deze boekjes bedient, zoodat zij als de standaard te beschouwen zijn, waarnaar de bloemlezing-leesboeken voor de lagere school beoordeeld kunnen worden.

De aftrek der boekjes is te verklaren. De samensteller toch is belezen, zooals weinig Nederlanders het zijn; de vreemde en Nederlandsche letterkunde zijn voor hem pakhuizen, waarvan hij al de verborgen hoekjes kent. Maar de boekjes willen zich tot *kinderen* richten en voor dat publiek moet een beoordeelaar, die aan een kinderleesboek andere eischen stelt dan die van geleerdheid, het ongeschikt verklaren.

Voor *Stofgoud* en *Bonte steenen* heeft de samensteller gezocht bij zeer velen, maar niet juist bij hen, wier werken men met kinderen zal openslaan, want, om slechts *enkele* namen te noemen, de twee boekjes geven o.a. proza of poëzie van Victor Hugo, Bilderdijk, Molière, Dirk Smits, van Effen, Claudius, Shakespeare, Coornhert, Tasso, Kingsley, enz.

Dat nu Leopold voor zijn boekjes uit vertalingen overschreef of misschien wel zelf nu en dan vertaalde, dat is het niet wat tot bedenking aanleiding geeft, want flinke, in goeden vorm vertaalde bladzijden zijn verreweg te verkiezen boven oorspronkelijk Nederlandsch, waarin geen kern zit en dat

zonder eenig gevoel voor taal opgeschreven is. Maar de boekjes beslaan *samen* 228 bladzijden, terwijl hun samensteller bij meer dan 80 schrijvers gezocht heeft. Daaruit is dus - en terecht - de gevolgtrekking te maken, dat er van elken schrijver maar één of twee, en zelden meer, bladzijden zijn overgeschreven, want er komen ook nog illustraties[1)] in den tekst voor.

Hoe kan er dan met zulke bloemlezingen op onze scholen van lezen sprake zijn? Geknaagd en gekloven wordt er aan zinnen en uitdrukkingen, die voor het kind veel te moeielijk zijn, hem binnen leiden in een gedachtenkring, welke hem totaal vreemd is en moet blijven.

Bij het doorbladeren van het zevende stukje vond ik op bladz. 4 een stukje van Conscience, waarin deze schrijver in eenige dichterlijke zinnen een zonsopgang beschrijft; iets verder een paar bladzijden uit Lodewijk Mulder's roman *Jan Faessen*, maar zonder kop of staart geheel uit het verband gerukt; voorts wijs ik op een stukje van Longfellow, dat aan kinderen - Jantje's en Pietje's op klompen en misschien met knikkers in hun zak - vertelt, dat Spanje's geschiedenis en overleveringen meer naar de verdichtselen van een roman gelijken dan naar een trouw verhaal der gebeurtenissen en van dezelfde kinderen verlangt, dat zij met Longfellow bedenken moeten, waartoe de natuur Spanje bestemd heeft en wat de mensch ervan gemaakt heeft. Longfellow's hart krimpt ineen als hij hierover nadenkt. Zijn gedachten wenden zich af van de vernedering van het heden tot de grootheid van het verleden. Met bezorgde en bekommerde blikken, tracht hij Spanje's toekomst te gissen.

Verbeeld u, - want lezen is meedenken en meevoelen, - dat het kinderen zijn, wier hart mee moet inkrimpen, wier gedachten zich mee moeten wenden, wier blikken mee moeten gissen!

1) Het is evenmin door de plaatjes, dat onze leesboeken aan de eischen van den goeden smaak beantwoorden. Soms maakt het den indruk, alsof eerst het plaatje gekozen en daarna de tekst ontstaan is. Dan weer had de illustratie kunnen wegblijven, omdat zij den tekst niet *verlucht*, het geschrevene noch levendigheid noch kracht bijzet. In andere boekjes moeten de plaatjes klakkeloos uit buitenlandsche leesboekjes zijn overgenomen, omdat zij in niets eenig Hollandsch stempel dragen.

Van Vondel geeft de verzamelaar vijf verzen en daaronder bevindt zich het gedicht: *Hugo de Groot's ontvluchting*, waarbij de volwassen lezer reeds al zijn scherpzinnigheid noodig heeft om den ingewikkelden zinsbouw te ontwarren, de beeldspraak te begrijpen. Moet de tijd aan den uitleg besteed, - en er zal heel wat tijd voor noodig zijn, - iets anders wekken bij het kind dan de onuitgesproken gedachte, dat het Nederlandsch zoo moeilijk en de leesles zoo gruwlijk vervelend is?

Op bladz. 87 vind ik, al bladerende, een lesje, waarvan het opschrift den veelbelovenden titel geeft van: *Zeegevecht tusschen den admiraal de Ruyter en den Engelschen admiraal prins Robbert*, - welk lesje.... één halve bladzijde druks bevat. En *Terugtocht der Franschen uit Moskou*, - een titel, die een kind, dat van geschiedenis houdt, allerlei wetenswaardigs voorspelt - scheept op bladz. 101 de 'leergierige jeugd' eveneens met een halve bladzijde af.

Bonte steenen is even moeilijk, even weinig boeiend, even onpaedagogisch samengesteld.

De plantengroei der Alpen.... slechts een halve bladzijde! *Een storm*.... Slechts een heel klein dichterlijk stukje van Cremer. *Scheveningen*.. . niets dan een versje en een moeielijke halve bladzijde proza van Kneppelhout.

Er volgt *Een brief van Claudius over de vriendschap*, waarin de samensteller verlangt, dat kinderen wijsgeeren zullen zijn; er volgt nog heel veel meer; een fragment uit Stijl's beschrijving van den brand van den Amsterdamschen schouwburg in 1772; van Hildebrand.... één bladzijde, waarin hij de maand Maart beschrijft; van Anonymus een preek over de barmhartigheid, enz. enz. En dan komen er veel verzen in het boekje voor, waarbij de kinderen, om ze te begrijpen, een soort van hersen-gymnastiek zullen moeten verrichten.

Bewijzen nu al de herdrukken niet, dat men op onze scholen een allerzonderlingste opvatting van taalonderwijs en lezen heeft? Want de grootste helft van de leeslesjes, voorkomende in de twee behandelde boekjes, moet verstikkend werken door de geleerdheid en versuffend door het grootemenschen-boeken-Hollandsch.

En er werden en worden voor onze lagere scholen nog bitter weinig leesboeken samengesteld, die een andere richting uit willen, die, als het ware de ramen openzetten, opdat

de buitenlucht het duffe en het suffe uit de lokalen jage.

Een poging daartoe lijkt mij *Nieuwe leesstof*, 3e deeltje, door L. van Ankum (Tiel, D. Mijs). Een zeer bescheiden poging echter, want ook in dit boek ofschoon meer oordeelkundig samengesteld, treft men proeven van taal en stijl aan, welke bewijzen, dat de verzamelaar er niet altijd aan gedacht heeft, dat men kinderen slechts zuivere taal te bestudeeren mag geven.

Ik wijs bv. op A. van der Hoop Jr's *Leiden voor 't ontzet*, voorkomende op blz. 74 van het genoemde boekje en waarin heel wat leelijke en valsche beelden te vinden zijn, evenals niets-zeggende en doellooze omschrijvingen.

Zulke verzen doen kwaad. Uit een kind, dat op school geen verband leerde zoeken tusschen begrip en naam, kan moeilijk een mensch groeien, die het wel doet. Een kind, welks oor gewend wordt aan onzuiver en leelijk Hollandsch, kan later niet de kracht der woorden voelen; dat kind kan een mensch worden, behagen scheppende in allerlei woordenbombast.

VI.

Men meene toch niet, dat het er niet op aankomt *hoe* er taalonderwijs gegeven wordt en men schatte den invloed van dat onderwijs op zijn juiste waarde.

Want als het waar is, dat er op de meeste scholen te veel tijd besteed wordt aan spelling en spraakkunst, dan wil dat zeggen, dat er op roekelooze wijze omgesprongen wordt met den kostbaren schooltijd, die dan gebruikt wordt voor het aanleeren van allerlei onnoodige zaken, terwijl er geen tijd kan gevonden worden om noodzakelijke kennis aan te brengen; dan wil dat tevens zeggen, dat men het schrijven, het weergeven der woorden als hoofdzaak beschouwt en er niet aan denkt, dat het kind eerst een taalschat moet bezitten, waaruit het putten kan. Daarvoor moet het kind aan het verzamelen gaan en dat verzamelen zal het slechts kunnen doen, wanneer het ziet, waarneemt, voelt en denkt.

In de eerste plaats zal dus het taalonderwijs gedachten en gevoelens moeten wekken.

En dan ook liefde voor eigen taal, omdat de taal het volk

maakt, omdat Nederlander is wie in het Nederlandsch leerde spreken.

Uit de hierboven aangehaalde voorbeelden blijkt nu, dat over het algemeen het leesboek op onze scholen geen taalliefde kweekt. Het geeft heel dikwijls slechte taal, drukt dus op onbeholpen wijze gedachten en gevoelens uit; het geeft voor het kind ook te moeilijke taal en daardoor kan de leerling met zijn boek noch meedenken, noch meevoelen.

Zoodoende kan slechts een geslacht gekweekt worden, dat of niet of slecht leest.

Het zal niet lezen, omdat het kind, mensch geworden, zich herinnert, dat lezen op school hetzelfde was als zich vervelen.

Het zal slecht lezen, omdat noch smaak, noch oordeel gevormd werden. Het heeft van de school de kennis meegekregen om de letterteekens, die het voor zich geschreven ziet, tot woorden te verbinden. Den sleutel tot den schatkamer bezit het, maar eenmaal binnen, grijpt het, verbijsterd, in het wilde rondom zich, woelt en rommelt alles door elkander.

Wat wordt er door de massa van het volk gelezen, wat door al die jongens en meisjes, welke een geesteshonger in zich voelen en dien verzadigen met het eerste het beste, aanvallend op de spijzen hun geboden en daarvan verslindend zóóveel, dat hun de trek later vergaan is naar wat geesteskracht en geestesvorming geeft?

Wat lezen zij?

Mr. Plemp van Duiveland heeft die vraag beantwoord in het Septembernummer van *De Gids* (1896). In zijn opstel: *Nederland en de Berner Conventie* zegt de schrijver: ‘Het is de moeite waard na te gaan in welke richting die behoefte aan vertalingen zich meest beweegt - indien men althans de zaak niet uitsluitend wil beschouwen uit een oogpunt van handelsbelang maar van kunst of, wil men liever, van beschaving. En dan ziet men alras hoe treurig het met den smaak van het overgroote deel van het publiek gesteld is. Mr. Robbers, die het van nabij kan hebben waargenomen, schetst een droef tafereel van al de feuilletons, verhaaltjes in periodieken, slecht vertaalde romans en tien-cents-novellen, welke ten onzent den gretigsten aftrek vinden. Ook zonder zijn voorlichting weet ieder onzer uit zijn omgeving wel

staaltjes bij te brengen van de domme voorliefde van velen voor flodderige of vergiftige lectuur. Ik zelf heb een gezin uit den hoogeren stand gekend, welks leden eens per week de meid naar de leesbibliotheek stuurden om “een boek” te halen, de keuze van hun lectuur dus endosseerende aan een boekenjood! En deze gaf altijd vertalingen mee: van rooverromans, of van Werner of op zijn hoogst van Marlitt.’

Van aansluiting van ons land bij de Berner Conventie verwacht deze schrijver rijzing van den standaard!

Maar gesteld, dat allen het er over eens waren, dat toetreding tot dien bond voor ons land nuttig en noodzakelijk zou zijn, dan zou het feit der aansluiting niet tot gevolg kunnen hebben, dat ons volk, - het woord volk genomen in de meest uitgebreide beteekenis - geen ‘flodderige of vergiftige lectuur’ meer las. Voor dat soort boeken helpt geen kunstmatige afsluiting; met of zonder Berner Conventie zal een slecht lezend volk toch naar het ‘flodderige en vergiftige’ vragen en zal het ook wat duurder willen betalen, indien de uitgever, gebonden door het internationale auteursrecht, zijn waar niet meer zóó goedkoop aan den man zal kunnen brengen.

De aard van de zoogenaamde ‘volkslectuur’ is slechts te verklaren door een dieper liggende oorzaak; men heeft te doen met een ziektesymptoom, dat niet verdwijnen zal, wanneer men het verschijnsel bestrijdt, doch de ziekte voortwoekeren laat.

In zijn lectuur geeft een volk den maatstaf aan, waarnaar zijn ontwikkeling gemeten mag worden.

Slechts dan dus zal het volk, de massa, andere boeken lezen en wegsmijten ‘het flodderige en vergiftige,’ wanneer die massa inziet, dat het flodderig en vergiftig is. Alleen van dieper inwerkende beschaving en van een oordeel, oordeelend met kennis des onderscheids, is dat inzicht te verwachten.

De school kan niet alles. Den droomer kan zij niet krachtig doen handelen; het levenlooze kan zij geen leven inblazen; waar de kiem ontbreekt, kan zij geen plant voortbrengen; wilskracht, die ten onder gaat onder den druk der levensomstandigheden, kan zij het geheele leven door niet helpen schragen; natuur en maatschappij hebben haar macht en invloed grenzen gesteld. Maar school en maatschappij grijpen in elkander, veranderen langzaam met en door elkander.

Wie zou aan de school vormende kracht willen ontzeggen? Wordt er niet in alle landen en door alle partijen om de school gestreden, omdat men door haar een wissel op de toekomst trekt?

Binnen de grenzen haar gesteld, kan de school van het kind een denkend en oordeelend wezen maken. Zij kan het ook brengen tot beter kunnen, tot kunst dus. Kunst is een volmaakt menschelijke uiting. Wie kunst begrijpt, voelt zich op het oogenblik van dat begrijpen aan den kunstenaar, den volmaakten mensch, verwant, omdat hij zich dàn met hem mensch voelt.

De school, die den leerling tot kunnen brengt, zal hem ook in boeken naar kunst doen zoeken. Daartoe zal het geheele onderwijs meewerken als het zoekt wat elk kind *kan*; daartoe zal taalonderwijs in het bijzonder meewerken, als het kind zijn taal leert gebruiken en begrijpen; zichzelf dus in zijn taal geeft en haar leert beschouwen als gemeenschapsmiddel tusschen mensch en mensch.

Voor het een zoowel als voor het ander zal het kind op school eigen denkbeelden en indrukken in gesproken en in geschreven vorm telkens en telkens moeten weergeven en gedachten en gevoelens van anderen telkens en telkens moeten kunnen begrijpen. Spelling en grammatica mogen bij dat weergeven en opnemen slechts de rol van helpers vervullen, opdat er voor allen begrijpelijk weergegeven worde en opdat de vorm nooit aan het begrijpen in den weg sta.

Wil het kind zelf zijn taal goed gebruiken, dan dient er in de eerste plaats op onze scholen meer door de leerlingen gesproken te worden: over het waargenomene, over het gelezene, over alles in en buiten school, dat tot spreken aanleiding geeft. Na het spreken mag pas het schrijven, het opschrijven komen en tegenwoordig laat men de kinderen op de scholen al opstellen maken, als zij nog niet goed vertellen kunnen, nog niet duidelijk kunnen spreken, dus hun taal nog niet machtig zijn en daardoor nog geen woordenschat bezitten, waaruit zij putten kunnen.

Wil het kind taal van anderen goed begrijpen, dan moet het veel taal hooren en daarvoor dient het leesboek. Dit moet dan zoo geschreven zijn, dat de vorm de geestes-gemeenschap niet in den weg staat. Verkeerd gebruikte woorden,

doellooze omschrijvingen, slechte beelden, stijf boeken-Hollandsch en te moeilijke zinswendingen doen dit echter wel.

Maar wie natuurlijke, eenvoudige en zuivere taal aan een kind te lezen wil geven, verlangt daarmee niet, wat men een ‘gemakkelijk’ leesboek zou kunnen noemen. Een goed onderwijzer geeft zijn leerlingen moeielijkheden te overwinnen, omdat hij op de zelfwerkzaamheid der klasse, als op de beste hulp bij zijn onderwijs, rekent. Voor het kind is gemakkelijk wat het begrepen heeft, wat het onder de knie heeft. Een gemakkelijk leesboek geeft het kind niets te overwinnen, verruimt zijn gezichtskring niet, brengt geen nieuwe denkbeelden aan, handelt slechts over alledaagsche zaken en personen en veroordeelt zichzelf, omdat het geen belangstelling wekt.

Wie aan een kind taal te lezen geeft, beantwoordende aan de eischen van natuur, eenvoud en zuiverheid, wil in het leesboek geen ijdel woordgepraal en verlangt, dat elk woord in zijn juiste beteekenis gebruikt wordt; wil niet met kinderen proza en poëzie behandelen, die, ontdaan van hun woordomhulsel, geen kern bevatten, waaruit hoofd of hart voedsel kan halen, omdat er aan de kinderen geen kunst geboden werd, maar hoogstens kunstigheid.

Eenvoudige, natuurlijke en zuivere taal kan, wat den vorm betreft, het kind erop wijzen, dat de taal een mijn is, waaruit door den ervaren delver schatten zijn op te graven: schatten van woorden en uitdrukkingen, van mooi en klankrijk Hollandsch, van taaleigen en beeldspraak.

En wat den inhoud aangaat, om zulke taal te vinden, behoeft men waarlijk niet alleen te zoeken bij zoogenaamde kinderschijvers, want er is veel in het denken en voelen van de groote-menschen-wereld, dat door een kind meegedacht en meegevoeld kan worden. Het kan echter geen wijsheid verduwen, die de vrucht is der ondervinding; het kan met zijn jong hoofd en zijn jong hart niet vatten en voelen, wat alleen het gerijpte verstand en het door het leven gevormde hart begrijpen kunnen.

Een kind is een wordend mensch. Zijn leesboek zal hem dus lectuur dienen te geven, waarin het van eigen denken en voelen, iets van zichzelf dus terug vindt; maar zijn boek moet hem tevens iets vertellen van de wereld, waarin zich menschen bewegen en waarin ook hij later als volwassen

mensch zich bewegen zal; in het boek moet het leven kloppen al zal het dit ook langzaam en regelmatig moeten doen.

Uit goed lezende kinderen alleen kan een geslacht groeien, dat den denker en den kunstenaar niet als vreemden beschouwt, maar als menschen, aan wie het door het begrijpen verwant is. Goed gegeven taalonderwijs kan die toekomst helpen voorbereiden. Reeds wordt dit gedaan door hen, welke aan zien en waarnemen buiten en in school spreken en schrijven verbinden, omdat zij inzien, dat het innerlijke menschen-leven zich door middel der taal naar buiten openbaart. Maar dit taalonderwijs wordt te sporadisch in boeken en scholen aangetroffen dan dat er reeds reden tot groote verblijdenis zou kunnen wezen. Pas dan zal men over het taalonderwijs tevreden kunnen zijn, als de massa van het volk goed spreekt, in zijn schrijven laat zien, dat het de woorden begrijpt, een gedachte tot een zin weet te vormen, die dat denken werkelijk in zichtbaren vorm afbeeldt. Pas dan zal er goed taalonderwijs gegeven zijn, als de massa van dat volk met oordeel en smaak leest.

Want lezen is meedenken, meevoelen, is meeleven. Een volk, dat slecht leest, kan niet denken, voelt oppervlakkig, leeft niet, maar slaapt. Een volk, dat goed leest, zoekt in zijn boeken naar kunst, ziet er den spiegel in, waarin het leven zich met al zijn vormen weerkaatst; zulk een volk bestaat uit menschen, uit oordeelende, voelende, denkende wezens; het kan niet ten ondergaan, omdat het leeft.

IDA HEIJERMANS.

Eene nieuwe vertaling van het Oude Testament.

In de Aya Sofia, verhaalt o.a. Charles Boissevain, stralen de trekken van een groot Christusbeeld nog door de grauwe verflaag heen, die de Turken er over streken. Zooals veel oude muurschilderingen, veel kunstig houtsnijwerk door latere geslachten in barbaarschheid zijn verminkt, maar hunne oorspronkelijke schoonheid gluurt nog onder de bedekselen uit. Het kan niet meer spreken tot dit geslacht, vóor het behoedzaam en eerbiedig van al dit opgelegde is ontdaan. Waarin die arbeid bestaan moge - het te voorschijn brengen van het oorspronkelijk handschrift in een palimpsest, het losmaken van de kalklaag over een fresco van gloeiende kleuren, het herstellen van den bedorven tekst van een oud gedicht - hij zal altijd voeren tot eene vroolijke verrassing, tot dat genot van wedervinden van het verlorene, dat zoo rijk maakt.

Het Oude Testament, Israëls gewijde letterkunde, ging voor ons schuil onder velerlei bedeksel. Wij hadden het in eene vertaling, eenmaal beroemd, maar die thans niet meer kon voldoen. De Statenoverzetting des bijbels heeft de Nederlandsche taal hare vaste vormen gegeven en op haar karakter een zeer bizonderen stempel gedrukt; zij heeft den bijbel gemaakt tot het eigendom onzer protestantsche vaderen en tot museum onzer taalrijkdommen, waarin onze groote schrijvers te kust en te keur zijn gegaan. De inspanning, de kennis, het taaie geduld, door de overzetters in de elf jaren hunner werkzaamheid aan de vertaling besteed, zijn

een rentegevend kapitaal gebleken, en wij mogen over haar opvolgster niet gaan schrijven, vóór haar te hebben geroemd als een van die voortbrengselen onzer gouden eeuw, die Holland vermaard maakten.

Doch thans is zij hopeloos verouderd en geen ‘wijziging naar de nu gebruikelijke taal en spelling’ vermag het verdorde weder frisch te maken. Bladzijde aan bladzijde is onverstaanbaar geworden en vele andere zijn nimmer verstaanbaar geweest. Busken Huet, die overigens lof genoeg voor haar heeft, spreekt van een wartaal in sommige gedeelten, die afstoot en wier heiligheid wij niet langer kunnen eerbiedigen. Het vonnis is niet te streng, al zouden wij dwaas doen te vergeten dat de toenmalige kennis van den grondtekst verzachtende omstandigheden pleit. Ook is het van Calvinistische Nederlanders der 17^{e} eeuw niet te vergen, dat zij zich indenken in den geest van een Oostersch volk uit den vóorchristelijken tijd. Maar, behalve door de op vele plaatsen gebrekkige vertaling, door tal van verouderde woorden en zeggingswijzen, is er meer waardoor de oorspronkelijke schoonheid van, met name thans, het Oude Testament in de verte niet tot haar recht komt. Voor de Statenoverzetters was het Oude Verbond één geheel, Gods onfeilbaar en ondeelbaar woord. Het lag verre buiten hunnen gezichtskring boeken en stukken van boeken te rangschikken naar tijdsorde, te plaatsen in het raam van de eigenaardige ontwikkeling eener bepaalde periode. Profeten en psalmisten, wetgevers en historievertellers, dichters en prozaïsten - zij predikten allen éene zelfde goddelijke waarheid, en dat het Oude Testament zelf de sporen zou dragen eener geleidelijke ontwikkeling van beschaving, zeden, godsdienst kwam in de ziel van geen hunner op.

Zoo werd het Oude Testament overgeleverd van het eene geslacht aan het andere en zijn taal werd gedurig onverstaanbaarder, een boek vol tegenstrijdigheden, die men niet mocht of niet wilde zien, een arsenaal van wapenen, waarmede men eigen rechtzinnigheid verdedigde en anderer afdwaling aanviel, een letter voor elken ketter, ontdaan van die naïve, frissche bekoorlijkheid, van die forsche gewijdheid, van die hartstochtelijk-gloeiende mystiek, die nog wel uitkwamen, maar als een wintersche zon door bleeke nevelen. En nu is het zóo,

dat het voor een groot deel van ons volk eene verborgenheid is geworden. Wij zijn niet langer een bijbelsch volk. De tale Kanaäns werd tot een schrik en eene verveling, zijn inhoud verdacht als het bewijsmateriaal eener onhoudbare levensbeschouwing. De vergoding der Schrift, die er een orakel en een fetis van maakte, is omgeslagen in eene minachting, die zich over hare volkomen onkunde zelfs niet meer schaamt. Is voor eene bepaalde groep onzer landgenooten het Oude Verbond - mèt het Nieuwe - naar de Statenoverzetting nog van de oude glorie omschenen en voorwerp eener jaloersche vereering, die zelfs de wijziging van ‘Heere’ in ‘Heer’ niet duldt - voor veel meerderen is het uit hunne gedachtenwereld verdwenen; en willen zij al voor een oogenblik aannemen, dat achter de doornenhaag van verouderde taal en dogmatiek een wonderbaar paleis ligt met rijke schatten, een schoone slaapster, die slechts op een bevrijder wacht, om hem gelukkig te maken, zij zijn te sceptisch geworden om aan het doorbreken van den doornenmuur hunne kleederen en hun bloed te wagen.

Daar slaapt dan het Oude Testament! In zijne boeken ligt verscholen eene letterkunde van vele eeuwen, mythen en sagen, wetten en spreuken, psalmen en profetieën, lyriek en heldendicht, het kinderlijk proza der eenvoudige vertelling, de jubelende poëzie der profetische verrukking. In deze bladzijden leeft nog en getuigt dat merkwaardige, kleine volk, dat tot onze geestelijke voorouders behoort, in niets uitmuntend boven de natiën der oudheid, behalve in één ding - in religie. Hier rust de herinnering aan hun lijden en hunne blijdschap, hunne deugden en zwakheden. Hier ligt opgetast al wat zij aan diep peilende menschenkennis en aan eerbied voor het goddelijke hebben bezeten. Recht, dat na velerlei worsteling op onrecht werd veroverd en in wetten neêrgelegd; beschaving uit een kultuurstrijd van eeuwen zich opheffend; zedelijkheid, haar terrein veroverend op wreedheid en onbarmhartigheid; godsdienst uitrijzend boven de laagste voorstellingen en praktijken - het Oude Testament bewaart het al in zijne bladzijden. En over deze gansche wereld schijnt eene Oostersche zon, het zand der woestijn stuift er, de toppen van Sinaï en Libanon zien er op neder, de Jordaan stuwt er zijne snelle wateren door.

Hoe liefelijk geuren de rozen van Saron, hoe overvloedig strooit de granaatboom zijne bloesems! De tortelduif kirt in het hout, het gejaagde hert schreeuwt naar de waterstroomen. Eene oude, Oostersche wereld van zwervende woestijnstammen, strijdbare helden, wijze koningen, profeten, die een godswoord brengen.

Is het haar schuld, dat later geslachten haar hebben geannexeerd voor hunne doeleinden? Kan het Oude Testament het helpen, dat zijne naïveteit stijf en statig is gemaakt van deftigheid, dat zijne godsdienstige bezieling werd misbruikt om latere dogmata te bewijzen, dat zijn zoeken naar waarheid is aangezien voor de Waarheid-zelve? Nog van zijne verminkte schoonheid ging zoo groote bekoring uit en zijn inhoud, hoe vaak misverstaan, heeft zoo grooten invloed geoefend op de ontwikkeling der geesten; zelfs uit de onbeholpen vertaling klonk zóóveel liefelijks, zóóveel aangrijpends in de ooren van die toch door Homerus, door Dante, Shakespeare, Vondel, Goethe waren verwend.... wat zou het zijn indien al deze bedekselen wegvielen, de schoone slaapster opstond uit hare verdooving, indien het Oude Testament kon worden vertolkt in zijn oorspronkelijk karakter, zonder eenige bijbedoeling, om zich zelf?

En nu *is* het zoover gekomen. In Oktober van dit jaar werd de eerste aflevering en prospektus verzonden van ‘Het Oude Testament opnieuw uit den grondtekst overgezet en van inleidingen en aanteekeningen voorzien door wijlen dr. A. Kuenen, wijlen dr. I. Hooykaas, dr. W.H. Kosters en dr. H. Oort.’ Het zal verschijnen in maandelijksche afleveringen bij de firma E.J. Brill te Leiden, in drie jaar kompleet zijn en ƒ 25 kosten. Deze arbeid van Nederlandsche geleerden is de eerste in zijn soort. Wel bezit ook Duitschland reeds eene vertolking naar eenen zooveel mogelijk gezuiverden, kritisch vastgestelden, tekst. ‘Maar in geen land bestaat nog, wat ten tweede in dit werk wordt geleverd, eene doorloopende verklaring van het Oude Testament, zonder gebruik van vreemde woorden, volgens de wetenschappelijke onderzoekingen der laatste halve eeuw.’ Zóo staat in het prospektus. De vertalers zelven konden niet meer zeggen. Maar wij mogen uitspreken, dat zij met hunne doorloopende verklaring, niet minder dan met hunne overzetting een meester-

arbeid hebben verricht. Want wat zij geven in den vertaalden tekst, in de inleidingen vóór boeken en hoofdstukken, in de aanteekeningen bij elk vers - het is niet minder dan de vrucht van de gansche, door hen beheerschte, Oud-Testamentische wetenschap dezer eeuw; het is de samenvatting in één greep van wat in de beschaafde landen gedurende honderd jaren allengs omtrent oorsprong en karakter der Oudisraëlietische geschriften is aan den dag gebracht; het is de kroon op dit werk van geduldige navorsching en wonderlijke scherpzinnigheid, begonnen aan het einde der vorige, nu aan het slot van deze eeuw voltooid, als een *fin de siècle*, maar van kracht en glorie.

Welk een vooruitgang sedert de dagen der Dordtsche overzetters! De tekstkritiek heeft den tekst gezuiverd en zooveel mogelijk vastgesteld, het historisch onderzoek ons ingelicht omtrent herkomst en samenstelling van de boeken en hunne deelen. De archaeologie heeft ons doen kennen het leven des volks, te midden waarvan deze letterkunde ontstond, Egyptologie en Assyriologie hebben tallooze ophelderingen aangebracht. Thans ook staan wij geheel vrij tegenover den tekst, geen dogmatiek brengt ons in verzoeking niet juist weêr te geven wat er staat, want ons godsdienstig geloof is niet meer afhankelijk van bijbelplaatsen. Eindelijk is ons gevoel voor de moedertaal zuiverder geworden.

Een nieuwe vertaling des Ouden Testaments was dus niet alleen noodig, maar ook mogelijk. Van het Nieuwe Testament bestond reeds de vertaling van den doopsgezinden predikant G. Vissering, van 1859, de nieuwe Synodale vertaling van 1868. Pogingen om ook het Oude Testament over te zetten mislukten, totdat op aansporing van eenige belangstellende mannen, aan wier hoofd de Rotterdamsche bankier R. Mees staat, zich tot den arbeid bereid verklaarden de Leidsche hoogleeraren Kuenen en Oort, dr. Hooykaas, predikant te Rotterdam, dr. Kosters, predikant te Deventer. Eene proeve van hun wijze en resultaat van werken, in September 1888 aan enkelen rondgezonden, draagt nog de onderteekening dezer vier. Sinds werden Kuenen en Hooykaas ons ontnomen. Zoo bleven dan Oort en Kosters, sedert Kuenen's opvolger, over, en met bewondering denkt men aan de taaie volharding, de wetenschappelijke toewijding, waarmede deze beiden, schoon

hun taak verdubbelde, het werk hebben voortgezet en thans glansrijk ten einde gebracht.

Waarom was het te doen? Eene overzetting te geven, die het oorspronkelijke in een zuiver en schoon Nederlandsch ‘getrouwelijk’ vertolkte, die niet te kort deed aan de klassieke verhevenheid van het origineel en ook behield wat in de Statenvertaling klassiek van taal en uitdrukking werd, voorzoover dat met den eisch eener juiste vertaling viel overéen te brengen. En niet in één toon kon het geheel worden gezet. Zeer verschillende moesten worden aangeslagen. Want het Oude Testament is alles eer dan één geheel, één boek. Het is eene bonte, gansch ongeordende verzameling der uitéenloopendste produkten van letterkunde van 13 tot 2 eeuwen vóor Christus, mythen en sagen; half legendarische verhalen en historische berichten; wetten op landbouw, koophandel, slavernij, volksgezondheid, eeredienst; wijsgeerige bespiegeling en zedespreuken; profetische redevoeringen en visioenen; godsdienstige zangen en wereldlijke liederen. Eene bloemlezing uit de letterkunde van Israël, 100 jaar vóor Christus tot stand gebracht en sinds in den glans van heiligheid en goddelijke onfeilbaarheid, oud en nieuw, proza en poëzie, van de hoogste schoonheid tot de platste onsmakelijkheid, van den reinsten godsdienstigen gloed tot de nuchterste, praktische levenshandigheid.

De geschiedenis van den Hebreeuwschen tekst is voor een deel die van de codices van alle oude literatuur. Bij de Israëlieten in het bizonder bestond nog dit bezwaar, dat de oude Hebreeërs zonder klinkers of eenig leesteeken schreven, en de latere copiïsten dus slechts wisten hoe de medeklinkers moesten worden uitgesproken voor zooverre zij den zin verstonden. En dan te denken, dat het Hebreeuwsch, de taal van ons Oude Testament reeds na de ballingschap geene levende volkstaal meer was! Gaandeweg ontstond onder de rabbijnen éene opvatting van den tekst, die toen door het aanbrengen van klank- en leesteekens werd vastgehouden, gekristalliseerd en sinds, met fouten en al, voor het nageslacht werd bewaard.

De nieuwe vertaling moest dus vóor alles den tekst zuiveren. Het aanzien van den traditioneelen, die reeds in de 2e eeuw n.C. vaststond, mocht niet worden geëerbiedigd,

zoo vaak zij meenden, dat de zin door de overgebleven klankteekens onjuist werd wêergegeven, of de woorden niet op hunne plaats stonden, of stukken van een zin moesten worden omgezet. Zoo ging dan telkenmale tekstherstel aan de vertaling vooraf. Van grooten dienst was daarbij de Samaritaansche tekst van de ‘vijf boeken der wet’, die menigmaal de oude en juiste lezing bewaard heeft; de vertaling der LXX in het Grieksch, waaruit vele malen de oorspronkelijke zin kan worden gerekonstrueerd; terwijl eindelijk ettelijke stukken tweemaal in het Oude Testament voorkomen en de eene redactie de andere helpt verbeteren. Van elke tekstverandering geeft eene aanteekening bij het vers uitleg en rechtvaardiging.

Dit alleen is reeds een ontzagwekkende arbeid, en hoeveel maal daardoor nu eerst de eigenlijke beteekenis van een zin voor den dag komt, leven en inhoud verkrijgt, behoeft wel niet betoogd. Maar van niet minder belang is - en dit was nog nimmer geschied - dat de nieuwe vertaling door inleiding, aanteekening, rangschikking licht laat vallen op den ouderdom, de afkomst der stukken, ze in hun juist verband plaatst. Het Oude Testament is niet één geheel. Maar ook geen enkel boek schier is één geheel. Niet van éene hand, niet uit éenen tijd. Zij zijn voor 't allergrootste deel uit oudere stukken samengesteld. Schriftelijke bescheiden of mondelinge overlevering, en vele herhaaldelijk omgewerkt. Een veelkleurige mozaïek zulk een boek, een terp met verschillende aardlagen, een antiek huis in eene oude stad, waar renaissance- en roccocostijl zich vertoonen, ja waar soms in een gang, in een dakvenster nog de gothiek droomt. De bestaande stof werd telkens weder met voorliefde ter hand genomen, nieuwe stukken werden tusschen gevoegd, aanstootelijke plaatsen geschrapt en de onderscheidene perikopen aanéén geregen door opmerkingen van den redacteur, die, eindelijk, nog vaak het geheel wijzigde naar zijnen geest en zijne denkbeelden. Zoo staan stukken uit de 8e eeuw aanstonds naast verzen uit de 5e; zoo werden sagen uit den grijzen voortijd eerst veranderd door een Israëliet, die zich zijne voorvaderen dacht als Jahwe-dienaars, die voor niets ter wereld elders zouden hebben geofferd dan te Jeruzalem, daarna nog eens door een priester uit de ballingschap, die van Hebreeuwsche nomaden, aanbidders van sterren en steenen, maakte strenge

en vrome Joden, die den eenigen God dienden naar de voorschriften der wet. Zoo staan psalmen uit Israëls bloeitijd tusschen berichten over de dagen van zijn opkomst en strijd; zoo is het zontvloedverhaal uit verschillende bestanddeelen samengevlochten als de papieren matjes van kinderen op eene fröbelschool. De Statenvertaling gaf alles achter elkander en wat er dan van begrijpen terecht kwam, laat zich denken. De nieuwe overzetting geeft wèl het geheel naar de overgeleverde volgorde, maar met hàre indeeling, telkens de aandacht vestigend op onnauwkeurigheden, den tijd van ontstaan aangevend, zoodat men zonder bezwaar thans de bijeenbehoorende stukken zou kunnen aanéenzetten, aan iedere eeuw haar aandeel in den opbouw van het geheel toekennend. En als iemand zich voor den geest wil roepen de mate van kennis en scherpzinnigheid, noodig om aldus het gansche Oude Testament eerst uitéen te nemen en daarna opnieuw te ordenen en samen te voegen, hij verwondert zich niet, dat wie over dezen arbeid schrijft, zich een oogenblik moèt laten gaan in hartelijke bewondering, warm en onverdeeld. De vrucht van zooveel jaren inspannenden arbeid ligt vóor ons. De kleine huisjes rondom den kathedraal zijn weggebroken en het trotsche gebouw is van alle kanten zichtbaar in ontsluierde pracht. Nu zijn de zeven zegelen van het Boek ontsloten. Hier is het Oude Testament in zijne heerlijkheid, uit doodslaap verrezen. Dat het weder spreken ga tot die al te lang voor zijne stem doof waren!

Reeds de eerste aflevering, ofschoon nog niet verder komende dan Genesis 19, 15, vermag het gezegde toe te lichten. Welk eene verandering vooreerst in den tekst zelven! Hoe krachtig dat ‘God sprak’ voor het oude ‘en God zeide.’ In plaats van ‘dat de aarde uitschiete grasscheutjes, kruid zaaiend, vruchtbaar geboomte,’ thans ‘brenge de aarde planten voort, zaaddragende gewassen en vruchtboomen.’ In plaats van: ‘En zij hoorden de stem van den Heere God, wandelende in den hof, aan den wind des daags’, thans ‘Doch toen zij, bij het opsteken van den wind, Jahwe God in den hof hoorden wandelen.’ In plaats van ‘Jubal, deze werd een vader van allen, die harpen en orgelen handelen,’ thans: ‘de vader van allen, die citer en schalmei bespelen.’ In 7, 3 vervangt ‘gaaike’, schilderachtig, ‘wijfje’; en v. 14 wordt ‘alle

vogeltje van allerlei vleugel' 'vogels van allerlei veder.' Welk een teekenachtig verschil tusschen het oude 'Noach liet *een* raaf uit' en het nieuwe 'Noach liet *de* raaf uitvliegen;' hoeveel levendiger is 'vatte haar' dan 'nam haar.' Het vroegere 'tichelen strijken en wèl doorbranden' veranderde in 'tichelen bereiden en ze tot steenen bakken', wat met 'asphalt diende hun tot leem' in plaats van 'lijm was hun voor leem' de werkzaamheden der Torenbouwers zeker veel duidelijker maakt. Jahwe's vrees, dat dit trotsch ondernemen hemzelven niet ongedeerd zal laten, komt nu eerst uit in de woorden: 'nu zal niets van wat zij beramen hun kunnen belet worden.' Hagar's woord, Gen. 16, 13, in de oude vertaling geheel onverstaanbaar, geeft thans een voortreffelijken zin: 'Toen noemde zij Jahwe, die tot haar gesproken had: gij zijt de god van mijn zien, want zij zeide: heb ik een god gezien en ben ik, na mijn zien, toch nog in leven?' Sodom's goddelooze bewoners zeggen van Lot in de oude vertaling: 'En zoude hij allezins rechter zijn?' In de nieuwe: 'Die éene man zou ons de wet stellen?' En zoo kan men, van regel tot regel, vaak door een schijnbaar geringe wijziging, de klare, schilderachtige beteekenis zien te voorschijn treden, als huizen en boomen uit een optrekkenden nevel.

Ook aan inleidingen en aanteekeningen bevat deze eerste aflevering reeds eene schoone belofte van wat het geheel wezen zal. Eene algemeene inleiding, eene op de 5 boeken der wet, eene op Genesis I-XI en op Genesis XII-L en voorts inleidingen op de afzonderlijke hoofdstukken. Prof. van Manen heeft in den Spectator de letter dier afzonderlijke inleidingen gelaakt. Hij is zeker niet groot. Maar wie lust heeft in den inhoud, zal dat bezwaar niet zeer tellen. Een andere vraag is, of men geduld en belangstelling zal hebben dit alles te lezen? Voor die maar eenmaal begonnen is, heb ik goeden moed. Hier ook zal, onder het eten, de eetlust komen. En dat wordt eene inleiding in de wereld der kritiek, niet naar haar booze zijde van nuchtere, ongevoelige ontleding en verwerping, maar naar haar weldadig karakter van voorlichting, verduidelijking; kritiek als de liefdevolle, zorgvuldige opbouwing, als aanwijzing van vroeger ongekende schoonheden, wegruiming van moeielijkheden. Kritiek, niet

‘der Geist der stets verneint’, maar een weldadig genius, die menschen zal doen rondwandelen in de landen en over de wegen dezer Oudtestamentische wereld tot hunne stijgende verrukking. Tot nu toe deden dat slechts de vakgeleerden; thans kunnen allen dat voorrecht smaken. En dit te hebben mogelijk gemaakt is eene andere groote verdienste der nieuwe vertaling.

Met de aanteekeningen hadden de vertalers een drieledig doel: het Oude Testament recht te doen wedervaren als kunstwerk, als bron voor onze kennis van de geschiedenis der oudheid, als boek van den godsdienst. In den heiligen bundel der Joden is natuurlijk niet alles kunst. Zelfs Homerus sliep een enkele maal. Er zijn droge en vervelende wetten, onbeholpen vertelde verhalen, gerekte redevoeringen. Er zijn smakeloosheden en platheden, die van alle kunst verre staan. Het boek Daniël bevat beelden voor ons op geen enkele wijze langer genietbaar. Doch even zeker staan daar naast echte kunstwerken van groote schoonheid. In proza de beroemde verhalen over de aartsvaders, de richteren, de eerste koningen in een treffenden eenvoud, zeer sober en ongekunsteld, maar met al de kracht, de aanschouwelijkheid, de teederheid van volksverhalen, die leefden van geslacht op geslacht. In poëzie profetische boeken als Jeremia en Jesaia, talrijke psalmen, ‘terwijl het boek Job, ook als kunstwerk in het Oude Testament zijne wedergade niet heeft’, ja ook daar buiten met eere mag worden genoemd.

De aanteekeningen willen nu vooreerst voor deze kunst het oog openen en den smaak opwekken. Zoo heet het bij hoofdstuk XVIII, over den ondergang van Sodom en Gomorrha, dat het naïeve verhaal van Abrahams voorbidding voor de zondige steden een der schoonste bladzijden van Genesis is. Dat alle poëzie hier metrisch wordt vertaald, voorzoover dat kan gezegd worden van het Hebreeuwsche parallellisme draagt er niet weinig toe bij de kunstwaarde van het Oude Testament aan den nog oningewijden lezer te vertoonen.

Voor de uitwendige geschiedenis geeft het Oude Testament geen betrouwbare bescheiden vóor Mozes, ± 1300 v.C. Dan maakt langzamerhand de historie zich los van fabel en legende. Omtrent de regeering der eerste koningen bezitten wij uitvoerige berichten en ook de lotgevallen van Israël en

Juda van de scheuring tot aan de ballingschap zijn ons in hoofdtrekken bekend. Maar omtrent de eeuwen daarna moeten wij ons met weinig tevreden stellen, en voor de geschiedenis der joden van Alexander tot den aanvang onzer jaartelling hebben wij aan het Oude Testament, behalve aan het boek Daniël voor den Makkabeeschen opstand, niets. Des te rijker bron is het Oude Testament voor de inwendige geschiedenis des volks, zijn staatkundige toestand, zijn maatschappelijk leven, zijn landbouw en zijn oorlogvoeren, zijn levenswijze, zijn zedelijke denkbeelden. Thans, nu wij elke mededeeling kunnen plaatsen in haar eigen tijd, wordt het Oude Testament eene ongekend rijke bron voor ‘Hebreeuwsche antiquiteiten’, een eindelooze rij van schilderijen en paneeltjes, waarop Israël's volksleven in al zijne vertakkingen in levendige kleuren staat afgebeeld. De inleidingen en aanteekeningen vestigen ook daarop de aandacht. En wat zij aan kennis van dit stuk der oudheid omvatten en verwerken is niet met een enkel woord te zeggen. In de aanteekening op Gen. 1, 2 krijgen wij eene uiteenzetting van het begrip ‘de geest Gods,’ bij v. 6 eene schildering van het uitspansel naar onderscheidene plaatsen in het Oude Testament. Bij 3, 24 eene beschouwing over het wezen der cherubs en bij 16, 7 over het karakter van den ‘engel van Jahwe.’ In de aanteekeningen op Genes. 10, de Volkenlijst, een uitgewerkt overzicht van de geografische kennis der Israëlieten in de verschillende tijdperken, waarin aan dit hoofdstuk gewerkt is. Dit is van die soort van wetenschappelijken arbeid, waarvan de waarde aan een oppervlakkigen lezer ontsnapt. Maar die er zich indenkt, gaat bevroeden van hoe groote beteekenis dit geduldig onderzoek is.

In de derde plaats en bovenal willen de aanteekeningen het Oude Testament doen kennen als boek van den godsdienst. In geen ander opzicht heeft het volk Israël uitgemunt; in dit eene is het door geene andere natie der oudheid overtroffen. Nog afgescheiden van den nooit geheel te berekenen invloed, dien deze letterkunde door middel van het Christendom, op de geestelijke ontwikkeling der beschaafde volken heeft geoefend - vindt zij ook in de oudheid haar tegenbeeld niet. Want er is geen literatuur, die zoo duidelijk de ontwikkeling van het godsdienstig denken en doen teekent. De inhoud van het Oude Testament, naar tijdsorde gerang-

schikt, toont ons die evolutie van den Israëlietischen godsdienst, beginnende met wat wij vinden bij alle volken, animisme en fetisisme, geloof in een groot aantal goden en geesten, onder wie Jahwe wel de machtigste, maar niet de uitsluitend vereerde was. Zeer gebrekkig en kinderlijk zijn nog de voorstellingen omtrent zijn wezen en de wijze, waarop hij wilde gediend worden. Maar nu ontwikkelt zich bij enkelen der uitnemendsten de gedachte: Jahwe, de god, die Israël behoedt, is een geducht en rechtvaardig god, die door stipte gehoorzaamheid, vooral aan de eischen der zedewet wordt gediend. Deze gedachte oefent haren invloed op de oudste wetboeken, waarin groote barmhartigheid wordt gepredikt jegens slaven, gevangenen, weduwen en weezen, armen en ellendigen; zij wordt uitgewerkt in den arbeid der wijzen, in de spreuken met haar niet altijd verheven, maar menschkundige, praktische moraal, schoonst van al in het boek Job, klassiek gedicht, waarin de vrome twijfel schreit aan Jahwe's rechtvaardigheid. De psalmen bezingen, in vaak aangrijpende kracht enhoog-dichterlijke schoonheid, die zuivergodsdienstige aandoeningen van ontzag, dankbaarheid, vertrouwen en schuldbesef, die niet van één volk, maar van alle landen en alle tijden zijn. In het psalmboek wordt soms reeds het particularistisch-Joodsche overwonnen door het algemeen menschelijke in religie. En ook hierin staat Israël alleen. Doch het zijn vooral de groote profeten, Israël's uitnemendste zonen, die den godsdienst van hun volk hebben gebracht tot zijn heerlijkste uitbeelding, tot zijne kracht en majesteit. Voor hunnen opgeklaarden geest is Jahwe geworden de eenige, de hoogverhevene, die hemel en aarde en der volk'ren lot stuurt, de barmhartige, die zijn volk, trots zijne afdwalingen, nimmer verlaat, de heilige bovenal, die van zijne dienaren vóor alles gerechtigheid, ootmoed, barmhartigheid en kuischheid wil. Onvermoeid, door geen onaandoenlijkheid ooit tot versagen gebracht, in eene taal, die jubelt en juicht, spat en sprankelt van dichterlijken gloed hebben zij gepredikt en geprofeteerd van dien Heilige Israëls, die heiligheid eischt, en daarmede bieden zij het schouwspel van eene godsdienstige ontwikkeling, waarmede geen enkel religieus verschijnsel in de oudheid, zelfs de hervorming van Zarathustra niet, zich meten kan.

De eerste aflevering brengt ons van dit alles nog maar: weinig. Maar men mag met groot vertrouwen afwachten wat komen zal. Ja reeds is dìt geloof geworden tot aanschouwen. Waarom verzwegen, wat toch reeds publiek geheim is, waarvan ook de hoogleeraar van Manen niet schroomde in den Spectator te schrijven. Van de gansche vertaling bestaan enkele voorloopige exemplaren. Deze en gene heeft er inzage van gehad. Ik heb sinds eenigen tijd een volledig exemplaar in mijn bezit, dat eenmaal kan worden opgeëischt, maar waarvan ik reeds tallooze malen heb kunnen gebruik maken. Een arbeid van zóo groot gewicht, van zulk een invloed, wordt te begeerig verwacht, te veel oogen zien er met jaloersch verlangen naar uit, dan dat men alle proeven ervan onder zich zou kunnen houden. Zoo ware het dan oneerlijk onkunde te veinzen en mag ik spreken van allerlei stukken, die in hunne meesterlijke vertolking, voor de kennis van deze letterkunde zullen zijn als eene openbaring. Koning Saul, door David's harpspel van een boozen geest verlost; de profeet Nathan, door zijne ‘gelijkenis van het ooilam’ Davids zondig hart verteederend; het Bondsboek, Israël's oudste wetbundel; het hopeloos pessimisme van den Prediker en de twijfel van Job, die schudt aan de pijlers van het oude geloof, in zijn twijfelen vromer dan de drie vrienden in hunne rustige verzekerdheid; de godsdienstige lyriek der psalmen, de dartelheid van het Hooglied, dat zoo deerlijk misbruikt en toch in den grond zoo onschuldig is; de redenen der profeten in eene gulle verkwisting van gedachten en beelden, die geene armoede behoeft te vreezen - het zal alles klaar, met ontsluierd aangezicht ons aanzien, spreken tot ons zonder belemmering.

De beteekenis van deze uitgave kan niet licht worden overschat. Al de nadeelen der oude vertaling zijn weggenomen en groote voordeelen er voor in de plaats getreden. Deze zuivere Nederlandsche taal zal op zich zelve al beschavend werken. De vertaling zal niet denzelfden invloed oefenen als de Dordtsche; toen moest de taal nog gevormd worden, thans *is* zij, mede door hare hulp, gevormd. Wij hebben niet te klagen, dat men haar niet heeft laten toonen al wat zij vermag, al wat zij aan forschheid èn smijdigheid èn teekenachtigheid bezit. Maar in dit Nederlandsche Oude

Testament is toch de vergadering van al Holland's taalrijkdommen, hier moesten van het machtig orgel alle registers gebruikt worden; ambachten en industrie, landbouw en wetgeving, kunst, natuurbeschrijving, alle hartstochten, alle aanaandoeningen, zij eischten hunne eigen taal en hun eigen woord. En eene taal, die dit vermag, zóo vermag als hier blijkt, leeft en is sterk en heeft een toekomst; zij behoeft door geen kunstmiddelen te worden gestut, niet van over de grenzen tooi en sieraad in te voeren, zij mag in en om zich zelve worden gehandhaafd, geprezen en bemind.

Van nog meer beteekenis is iets anders. De invloed van het Oude Testament is althans in één opzicht verderfelijk geweest. Oudisraëlitische denkbeelden omtrent recht, zedelijkheid, godsdienst zijn ons volk sinds 3 eeuwen als de onfeilbare ingeprent. Van staats- en kerkewege is deze gansche levensbeschouwing geleerd als de weg ter zaligheid, als regel voor geloof en wandel: het orakel van den Nederlandschen huisman. Dat heeft zijn groote voordeelen gehad. Niemand komt in aanraking met wat in het Oude Testament ligt opgetast aan geloofsmoed, aan lust naar gerechtigheid, aan zedelijken ernst, zonder er den veredelenden invloed althans eenigzins van te ondergaan. Wie kan zeggen al wat de psalmen, zelfs naar de onbeholpen en stotterende berijming van Datheen, voor onze martelaren en helden zijn geweest? Hoe het boek Daniël, in zijne duistere, orakeltaal nochtans, gelijk eenmaal Judas Makkabi en de zijnen, ook hen in hunnen strijd heeft gesteund?

Doch er was één groot nadeel. Mèt het goede werd ook het booze gelijkelijk overgenomen. Ja, er was geen goed en boos: alles was God's wil en waarheid. Een stipt farizeeër maakte geen onderscheid tusschen een leugen èn het hebben van een korrel gist in zijn huis op Paschen. Zoo maakte de bijbellezer geen onderscheid tusschen dwaling en waarheid. Menschvormige voorstellingen van God, verdediging van wraakzucht, goed-zijn om loon, het moest worden aanvaard en in eigen denkbeelden opgenomen. Dit *moest* schadelijk werken. Het was al erg genoeg, dat de lezer verzeilde in de vuile wateren der harmonistiek en dat zijne eerlijkheid zwijgen moest tegenover het dogma der inspiratie; dat hij wel meenen moest aan zijn geloof verplicht te zijn te zeggen: ‘als ik lees in

't eerste scheppingsverhaal, dat de mensch 't laatst werd geschapen, dan geloof ik 't zóo, en als ik in het tweede lees, dat hij 't eerst werd geschapen dan geloof ik 't weer op die manier.' Zóo wordt waarheidsliefde vergiftigd en gedood. Men las, dat Jacob met al zijn bedrog toch door den Heer uitverkoren en gezegend werd en dat David, de sluwe en wreede, was een man naar Gods hart. Zonder iets te weten van land of tijd en dus van verklarende omstandigheden, las men van barbaarsche gruwelen en menschenslachterijen in den naam des Heeren en maakte kennis met ongerechtigheden, die nochtans den roem niet hadden verduisterd van 'dienaren des Allerhoogsten.' Hoeveel kwaad is er gewerkt door de voorstelling van hemel en hel, als plaatsen van vergoeding en straf, in 't algemeen door dat afschuwelijk denkbeeld 'loon', dat voor goedheid uit vrijen drang zoo doodelijk is. Alles wat strijd met onze kennis van nu, met ons rechtsbewustzijn, met onze moraal, met onze religie het werd al te gader door het Oude Testament aangedragen aan lezers, die dat als de hoogste moraal, als de zuiverste religie aanvaardden. En dan van tweeën één. Of men nam het over tot zijne schade. Of - en zoo zijn er thans duizenden - men nam het niet over, maar verwierp metéen het gansche boek als uit den tijd, gevaarlijk, blind voor al het koren onder het kaf. Nu kent men het niet meer. Het is een antiquiteit geworden.

Dat er waren, die dat oordeel trachtten voor te lichten heeft zeker ten goede gewerkt. Maar de kritiek had een kwaden naam. Zelfs ter linkerzijde werd soms de wonderlijke aanklacht gehoord, dat zij geen oog had voor de gewijdheid der Oudisraëlietische letterkunde. Ook drongen hare uitkomsten maar langzaam door, en ik herinner mij, hoe *De Nieuwe Gids*, in eene uitvoerige aankondiging van Pierson's 'Israël', deze kritische beschouwing als iets nieuws roemde, alsof er b.v. nooit een Kuenen ware geweest.

Doch ziehier nu deze Nieuwe Vertaling! Zij geeft den tekst naar de oude volgorde. Maar overigens doet zij alles om de dingen op hunne juiste waarde te doen schatten. 'Ons standpunt,' zeggen de overzetters, 'is dat der zoogenaamde nieuwe kritiek, welker slotsommen wij niet slechts aanvaardden, maar onbewimpeld mededeelden, vertrouwende, dat de waarheid het best bevorderd wordt door nimmer te

vragen wat aan eenige partij of gemeente aangenaam is, maar door steeds ronduit te zeggen wat ons toeschijnt waarheid te zijn.' Wie thans het Oude Testament naar deze vertolking leest, bevindt, dat hij er geheel vrij tegenover staat. Zijn schoonheidsgevoel, zijn geweten, zijn godsdienstig gemoed mag oordeelen. De indeeling en bijeenvoeging der hoofdstukken, inleiding en aanteekening herinneren hem onophoudelijk, dat al wat hier schoon en heerlijk is even vrij mag worden genoten en bewonderd, als het verouderde, het ongodsdienstige mag worden afgekeurd. Hij bespeurt, dat deze vrije beoordeeling niet slechts kan samengaan met, maar noodwendig voert tot èn juister èn warmer waardeering, ja dat er nu eerst onverdeelde bewondering en billijk oordeel mogelijk is. Hij ondergaat den invloed van deze nobele houding, die slechts vraagt om het goede en booze, het lichte en donkere eerlijk weêr te geven, wel verzekerd, dat het godsdienstig leven daarvan nooit schade lijdt, maar er altijd bij wint. Van de aartsvadersverhalen zeggen de vertalers in hunne prachtige inleiding op Genesis XII-L, dat vele ervan zeer schoon zijn. Maar dat men ze miskent en zich den weg tot het rechte genot ervan verspert, indien men ze voor historisch houdt. En zoo is het. De weg tot het ware genot van het *gansche* Oude Testament was versperd. Hij is nu gebaand, van steenen des aanstoots gezuiverd en, gelijk de breede oprijbanen tot de tempels en paleizen der Assyriërs, voert hij tot het Oude Testament in àl zijne trotsche schoonheid.

'Voor die hem bewandelen wil.' Ja, natuurlijk. De nieuwe overzetting ligt van den aanvang af in sommige kringen onder den banvloek der ketterij. Zij mag daar niet worden geduld. Vernietigend ondergraaft zij de fondamenten der oude leer. En zij zal met alle macht worden geweerd. Niet voor goed. Ook daar zal zij doordringen, langzaam, en daarbij mag men zich herinneren, dat de thans verafgode Statenvertaling, waarin geen stomme e mag worden geschrapt, eenmaal b.v. te Amsterdam niet dan na langen tegenstand werd ingevoerd; dat de tegenwoordige psalmberijming, door den strengsten Kalvinist zonder eenige gewetensprikkeling gebruikt, aan 't einde der vorige eeuw een harden strijd had te voeren tegen Datheen's vertolking.

Er zullen er ook zijn, zoo vastgeroest in hunne vooroor-

deelen en anti-bijbelsche dogmata, of zóo ver staande buiten den stroom van geestelijk leven, dat zij van deze vertaling zoo min eene bladzijde zullen openslaan als van de andere.

Maar bij velen zal nu de begeerte wakker worden om te gaan omwandelen in deze lang vergeten wereld en zij zullen staan in verrukking over al het ongedachte, dat zich aan hunnen verbaasden blik vertoont. Op den kansel, bij het godsdienstonderwijs en, hoop ik hartelijk, in veel huizen zal deze overzetting een bron worden van genot, van verheffing en vertroosting. Het Oude Testament is zulk een verrukkelijk boek, omdat het zoo menschelijk is, niet uit den hemel gevallen, maar geboren uit aandoeningen, uit verlangens, uit hartstochten, die niet hebben opgehouden menschelijk te zijn. Welk een genot om nu zich te laten dragen door de vrome mystiek der psalmen, op te zien tot een kolos als Jeremia, om nu door te dringen in de gedachten van priesters en wijzen, te zitten in de tenten der patriarchen, om te gaan in Salomo's tempelhoven! Er is meer inspanning voor noodig dan vroeger, ernstige en aandachtige lectuur, maar - wat de vertalers zeggen van hunne inspannende onderzoekingen geldt ook hier - de uitkomst loont de moeite overvloedig.

Den 27sten October van dit jaar vergaderde te Middelburg de Nederlandsche Protestantenbond, onder voorzitterschap van den Leidschen hoogleeraar, dr. H. Oort. Aan den maaltijd vroeg de heer van Loenen Martinet het woord. Hij gedacht de nieuwe vertaling, werk van zooveel wetenschap, zooveel geduld, zooveel liefde, die zichzelve verloochent. En in den persoon des voorzitters zeide hij den vertalers hoe dankbaar wij hun zijn en hoe trotsch op wat zij tot stand brachten. Wat op die woorden volgde was een geestdrift, zóo spontaan en onbedaarlijk, als zich onder onze leukheid maar zelden vertoont. Niet kunstmatig en opgeschroefd, maar vrij in ontstaan en uiting, barstte zulk eene hartelijke, altijd weer van nieuws opbruisende toejuiching los, dat de man, wien zij gold en zij, die haar toebrachten, daarvan onder den diepen indruk waren. Toen stond hij op en bedankte, even, met een paar woorden, niet veel kunnende zeggen, nu, in zulk een ontroerend oogenblik. Maar hij vroeg, dat wij stil en eerbiedig zouden opstaan, om te gedenken

Kuenen en Hooykaas, weggegaan vóor zij de voltooiing van het werk hadden mogen zien. En deze hulde was in haar eenvoud en waarachtigheid niet minder aangrijpend dan de geestdrift van daarvóor.

Historische oogenblikken zijn niet alleen die, waarop drie keizers elkander ontmoeten te midden van hunne tot de tanden gewapende landskinderen; of waarop zij elkander aan het station herhaaldelijk omhelzen en daarna de eerewacht inspecteeren; of waarop de een of andere Nimrod zijn zooveelste faisant doodschiet. Wanneer enkele weinige mannen, zonder ophef, zonder reclame, zonder hoop op voordeel beginnen en voleindigen een werk van groote wetenschappelijke waarde, van letterkundige beteekenis, bestemd om een zeer bizonderen invloed te oefenen op de geestelijke ontwikkeling van een volk; wanneer hun daarvoor vol geestdrift van zuiver allooi dank wordt gebracht door zóovelen, die kunnen beoordeelen welk een schat zij hebben ontvangen; wanneer daarmede samen gaat eene uiting van innige piëteit tegenover de dooden - dan is dàt òok een historisch oogenblik. En gelukkig zij, die het medemaakten.

Wij begroeten de nieuwe vertaling van het Oude Testament van ganscher harte. Onder zulke auspiciën de wereld ingegaan, sta zij als een monument onzer vaderlandsche wetenschap, een waarachtig bezit van velen, om er zeer vertrouwd mede te worden.

L. KNAPPERT JZN.

Biografen van Pierson.

‘Ter bespreking’ zond ons dr. Joh. Dyserinck de veertig bladzijden van zijn *Dr. Allard Pierson*[1] en prof. S.A. Naber ‘Ter recensie’ zijn bijna driehonderd bladzijden bevattend boekdeel, *Allard Pierson herdacht*[2], waaraan is toegevoegd een portret van Pierson in heliogravure - goed gelijkend, maar al te zwart, - en een nagenoeg volledige lijst van Pierson's geschriften, door den heer A. Gildemeester met groote zorg opgemaakt en chronologisch geschikt.

Beide schrijvers hebben met recht vermoed dat de redactie van dit tijdschrift, die zelve den grooten schrijver en denker, kort na zijn overlijden, heeft gehuldigd, gaarne ook nog eenige bladzijden zou willen wijden aan het beeld dat anderen van dien onvergetelijke hebben geteekend. Van prof. Naber kon het misschien wat gewaagd schijnen voor zijn werk juist de beoordeeling te verlangen van eene redactie die aan de toekomstige biografen van Pierson zekere ideale eischen had gesteld, welke hij in zijn Voorrede met opzet heeft laten afdrukken, er bijvoegend: ‘gewaarschuwd was ik wel; dit kan ik niet ontkennen.’

Te hooger is de vrijmoedigheid te waardeeren waarmee de heer Naber, niet alleen de taak op zich heeft genomen die hem door de Academie van Wetenschappen was opgedragen, maar zijn ‘Levensbericht’ heeft uitgebreid tot een uitvoerige B i o g r a f i e , tot een werk dat door ieder die nog over Pierson zal willen schrijven in de allereerste plaats zal moeten worden geraadpleegd.

En waarom zou prof. Naber die vereerende opdracht hebben

1) 's Gravenhage, G.C. Visser 1897 (overgedrukt uit *De Tijdspiegel*).
2) Haarlem, H.D. Tjeenk Willink.

afgewezen, of zelfs geaarzeld hebben haar te aanvaarden? Heeft hij niet bijna twintig jaren lang op een voet van groote hartelijkheid en innigheid met Pierson omgegaan? Is hij niet zijn vertrouwde geweest bij de voorbereiding van zoo menigen arbeid, zijn medewerker zelfs bij een wetenschappelijk werk van groote beteekenis? Was hij niet van zeer nabij bekend met onderscheiden leden van de familie Pierson, met oude, trouwe vrienden van den overledene? Kon hij niet, bij elke onzekerheid in het verwerken zijner bronnen of in het raadplegen zijner herinneringen, oog- en oorgetuigen raadplegen? En moest niet het gevoel van hooge vereering en warme vriendschap waarmee hij den levende had omringd en den gestorvene herdacht, in hem de behoefte wekken, om dit rijke, volle leven nog eens weer te volgen op al zijn breede wegen en al zijn aantrekkelijke slingerpaden, om, zoo mogelijk, zelfs door te dringen in zijn schuilhoeken, en de tallooze zijden die de geliefde gestalte van den vriend telkens naar hem zou toekeeren, te verwerken tot een beeltenis die de sympathie van alle vrienden en vereerders van Allard Pierson, de eerbiedige bewondering van nog zooveel anderen, zou kunnen wekken?

Toch is het niet meer dan natuurlijk dat prof. Naber zijn vrijmoedigheid telkens door bescheidenheid, door aarzeling zelfs, voelde temperen. Om een beeld, een afgewerkt beeld van Pierson te geven, - en deze biograaf had ‘zekere volledigheid’ zich tot eisch gesteld - daartoe is meer noodig dan nauwkeurige bekendheid met zijn persoon, zijn leven, zijn geschriften, meer dan een jarenlange tot vereering zwellende vriendschap. Daartoe wordt bovenal warme belangstelling vereischt voor al de vragen en vraagstukken die dit leven hebben vervuld, bezield, gekweld, beheerscht, aan wier oplossing die schitterende geest al zijn krachten en gaven van gedachte, van gevoel, van kunstzin en welsprekendheid heeft gewijd.

Van die bescheidenheid des schrijvers draagt dit boek dan ook veelvuldige sporen, niet alleen op de aangehaalde bladzijde der Voorrede, maar op tal van andere, in uitdrukkingen als: ‘ik durf te gissen,’ ‘hier bevind ik mij in verlegenheid’, ‘als ik genoegzaam op de hoogte ware’, ‘ik kan en mag dit punt slechts even aanstippen’, ‘men verontschuldige de uitweiding’. Somtijds zelfs getuigt die bescheidenheid zoo krachtig dat men er onwillekeurig toe komt haar aan te zien voor gemis aan zelfvertrouwen. Het is misschien niet kwaad dat prof. Naber (bl. 160) met in-

stemming het woord van Pierson aanhaalt: ‘Een biograaf is niet gehouden een zelfstandig oordeel gereed te hebben over alle wetenschappelijke kwestiën, waarmede zijn werk hem in aanraking brengt.’ Maar waartoe aan die woorden deze toegevoegd: ‘Gelukkig voor mij dat het zoo is; ik had de pen anders al lang weggeworpen?’ Waarom, wanneer hij de stelling uitspreekt (bl. 208), dat Pierson in zijne *Gedichten* ‘meer dan elders zich zelven geeft,’ het recht tot die uitspraak verzwakt door den voorafgaanden volzin: ‘Ik verbeeld mij inderdaad iets dieper te hebben geschouwd in Pierson's innigst wezen dan de meesten’? Misschien is, op die bladzijde, ‘ik verbeeld mij,’ slechts een bescheiden vorm voor, ‘ik ben mij bewust.’ Maar zeker had het woordje *wellicht* geschrapt behooren te worden in dezen volzin (bl. 273): ‘Wellicht beter dan iemand anders kan ik beseffen, welk verlies de vaderlandsche wetenschap door den dood van Pierson heeft geleden.’ En wanneer prof. Naber de wekelijksche samenkomsten beschrijft die hij met Pierson aan gemeenschappelijke studie wijdde, en van wier beteekenis bovenal de *Verisimilia* getuigen (bl. 196), dan hindert mij daarbij de beleefdheidsformule: ‘Men sta mij toe de herinnering nog eens op te halen.’ Want op die beide laatstgenoemde plaatsen kon de biograaf immers spreken uit de volheid zijner herinnering en met de hooge competentie die zijn eigen arbeid en zijn eigen wetenschap hem geven. Ieder verlof van bloedverwant of lezer is hier overbodig.

Het schijnt wel dat prof. Naber nog in het tweede gedeelte van zijn boek, dat toch uitsluitend gewijd is aan wat hij zelf heeft meegemaakt, iets heeft overgehouden van de aarzeling die hem in het eerste gedeelte blijkbaar gedurig heeft belemmerd, en die zich o.a. zeer sterk laat vernemen, behalve op de reeds aangehaalde plaats (bl. 160), ook op deze (bl. 54): ‘Ik heb wel eens van den strijd dier helden (Scholten en Opzoomer) gehoord, doch betwijfel of men van mij als Pierson's biograaf kan vergen, dat ik dien ga bestudeeren. Ik word toch al meer dan genoeg gedwongen kennis te nemen van twistvragen die mij als literator slechts zeer van terzijde aangaan’.

Hier, waar het theologische en wijsgeerige twistvragen geldt, is dit gevoel van onzekerheid, van zich-niet-geheel-thuis-te-gevoelen in zijn onderwerp, inderdaad zeer begrijpelijk. En zoo ik op deze gulle bekentenis van ‘Pierson's biograaf’ de aandacht vestig, dan

is het vooral ook om te doen uitkomen hoeveel arbeid, hoeveel geduld, hoeveel toewijding, niet alleen, maar ook hoeveel zelfverloochening door Prof. Naber aan deze biografie besteed zijn. Niets is hem ten slotte te veel geweest, al heeft hij wel eens gezucht over de veelsoortige, vaak langvergeten, twisten en schermutselingen waarin zijn onderzoek hem noodzaakte zich te verdiepen. Niet alleen dat hij alles wat Pierson ooit liet drukken, de geheele verzameling dus van den heer A. Gildemeester, heeft herlezen, de verschillende boeken, brochures, tijdschriftartikelen resumeerend, excerpeerend, beoordeelend, zijn citaten kiezend, schikkend en afschrijvend. Maar ook van hetgeen Pierson's beoordeelaars en tegenstanders aangaande zijn persoon en zijn werk hebben geschreven, is niets aan zijn aandacht ontgaan, is nagenoeg niets ongelezen en onvermeld gebleven. Hij heeft zich ingeleefd in het piëtisme van het Réveil, in den kerkelijken strijd van vóór vijf-en-dertig jaren, in al de verschillende phases der ‘moderne theologie’. Hij heeft Pierson, in gedachten, opgezocht te Leuven, te Rotterdam, te Heidelberg, en over de nog altijd wat duistere periode van Pierson's verblijf in Duitschland, van zijn verhouding tot de Badensche Universiteit en de Badensche kerk, met behulp van nieuwe documenten, die hier worden afgedrukt, het volle licht doen opgaan.

En dat alles enkel en alleen om zijn vriend beter te leeren kennen, hem juister te leeren beoordeelen, hem te volgen in den geheimzinnigen ontwikkelingsgang van zijn denken, in de steeds breeder ontplooiing van zijn genialiteit, hem te grijpen in de wisseling zijner ideën, in de verscheidenheid zijner bewegingen, in de veelzijdigheid zijner werken, en hem tevens te vatten in de hoogere en diepere éénheid van zijn wezen.

Daarom is deze biografie in de allereerste plaats, en in gansch bijzondere mate, een monument van de p i ë t e i t waarmee de vriend den gestorven vriend heeft ‘herdacht’.

Door dat gevoel van hooge piëteit wordt de biograaf beheerscht. Zoo hij een enkele maal iets heeft af te dingen op het werk van den machtige wiens leven hij beschrijft, dan laat hij zijn kritiek voorafgaan door uitdrukkingen als deze: ‘Als ik oprecht zal zijn’, ‘het wil mij voorkomen’, ‘ik wil openhartig erkennen’, en dergelijke. Waar hij zelf, naar aanleiding van een der hoofdstukken uit de *Geschiedenis van het Roomsch-katholicisme*, de vraag stelt: ‘Is dit een gebrek in de compositie dat had kunnen vermeden worden?’

daar luidt het antwoord: ‘Men moet tegelijkertijd kunstenaar en historicus zijn om die vraag in overweging te kunnen nemen’. - ‘Zij lachen mij niet toe’ is al zoo wat de sterkste afkeurende uitdrukking die van enkele denkbeelden van Pierson wordt gebezigd. En waar Prof. Naber, naar aanleiding der polemiek tusschen Réville, Pierson en Huet gevoerd over het heengaan uit de kerk, rondweg verklaart: ‘Ik kan niet inzien dat deze polemiek aan eenige goede zaak bevorderlijk is geweest. Hartstocht en misverstand en nog eens misverstand: het zijn de eenige vruchten die de strijd heeft opgeleverd’, daar meent hij aan dit oordeel een ‘ik durf’ te moeten toevoegen: ‘Ik durf dit zoo vrij uit ter nederschrijven, want, toen, vele jaren later, bij eene andere gelegenheid, Pierson wederom op het punt was zich in eene schermutseling te wikkelen, heeft hij met de daad getoond het gewicht mijner argumenten te erkennen, door zijn manuscript op het vuur te werpen’.

Zeker is het ook de piëteit geweest die den biograaf er toe gebracht heeft eene ‘volledigheid na te streven’ welke op den lezer dikwijls den indruk maakt van overlading. Misschien had die indruk vermeden kunnen worden, zoo de schrijver het plan van zijn boek eenigszins had gewijzigd. Want nu hij begint met de eerste levensperiode van zijn vriend te verhalen, tot aan Pierson's terugkeer in het vaderland, in 1874, vervolgens een zeker aantal geschriften uit die eerste periode behandelt, daarop ‘met verwaarloozing der chronologie, bij de verdere bespreking zijner geschriften eenvoudig bij elkander voegt wat gelijksoortige strekking heeft’, om later die chronologie weer op te vatten waar, in 1877, zijne persoonlijke relatie met Pierson begint, - nu wordt de schrijver er van zelf toe gebracht om dikwijls het reeds vermelde te herhalen, te verwijzen naar hetgeen vroeger reeds door hem gezegd was en voor vele ‘Varia’ uit Pierson's leven en werken een plaats te zoeken waarvan hij soms zelf moet erkennen (o.a. blz. 167) dat zij niet de meest geschikte mag heeten.

‘Is dit een gebrek in de compositie die had kunnen vermeden worden?’ vraag ik op mijn beurt. En gaarne wil ik als eenig antwoord de opmerking laten gelden: men zou zelf een biografie van Pierson moeten hebben ontworpen om dit te kunnen beslissen. Maar wel mag ik het bejammeren dat de schrijver zoo dikwijls zelf, - door volzinnen als deze: ‘ik vergat het nog te vermelden’, ‘er zal straks aanleiding zijn op dit alles terug te komen’, ‘laat

mij hier plaats maken', 'ik heb mij laten verleiden tot een overbodige uitweiding', 'liefst verbind ik met het voorafgaande', en vele andere, waarvan het gemakkelijk zou vallen een lange lijst op te maken, - den lezer op die geheimen der werkkamer attent heeft gemaakt.

Maar die enkele gebreken, die den biograaf zelven waarschijnlijk nog meer gehinderd hebben dan zij het genot van den lezer kunnen bederven, verminderen niet de groote waarde van dit boek als biografie van Pierson. Wat prof. Naber heeft gewild, heeft hij volkomen bereikt: levend staat Pierson vóór ons in zijn verbazende werkkracht, in zijn ontzagwekkende veelzijdigheid, in de bekoring van zijn talent, in de onweerstaanbare aantrekkelijkheid, 'de wijding', van zijn persoon. De zeer uitgewerkte parallellen tusschen Pierson en Da Costa, Pierson en Huet, Pierson en Kuenen, Pierson en Vosmaer geven nog meer relief aan het beeld van zijn held.

En op het innigste van Pierson's wezen, op het meest persoonlijke in die machtige persoonlijkheid, zooals het tot hem gesproken heeft, niet alleen uit de tallooze bladzijden die hij heeft doorgelezen, uit de vele verhalen van verwanten en vrienden. maar vooral ook uit den persoonlijken omgang, - vestigt deze biograaf telkens de aandacht. Het is wel merkwaardig dat deze classieke filoloog, deze leerling uit de school van Cobet, die vol bewondering spreekt van Pierson's schitterende dialectiek, van de dwingende kracht zijner logica, die zijn wetenschappelijke gaven zóó hoog waardeert dat hij hem een lof toebrengt dien hij aan zijn leermeester moet onthouden[1)], - toch nog het meest getroffen is geweest door het vrome, het aan mystiek verwante, het genereuse in Pierson's wezen. In de lyriek zijner kleinere gedichten geeft hij, zegt prof. Naber, 'het meest zich zelven'. Elders (blz. 255) heet het van Pierson's 'beschouwing van het mysticisme' in eene studie over Hamann: 'De minste lezers plegen bij dergelijke ontboezemingen te bedenken dat Pierson's innigste overtuiging hier aan het woord is'. En op eene andere plaats (blz. 227), naar aanleiding der rede in den kring der sociaal-democraten uitgesproken, en uitgegeven onder den titel: *Een schrede voorwaarts*: 'Het verdriete mijnen lezer niet

1) Blz. 208. 'Aeschylus heeft aan Cobet zeer weinig te danken, Pindarus volstrekt niets. Goed dat Pierson gekomen is, die ons beide dichters zooveel nader heeft gebracht.'

dit stuk met mij door te loopen. Die in een kort geschrift van twee vel druks het innigst wezen van Pierson wil leeren kennen, kan misschien (waarom “misschien?”) niet beter doen dan deze toespraak ter hand te nemen’.

Het is dan ook niet te verwonderen dat prof. Naber, - al is zijn eigen leven vreemd aan dergelijke herinneringen, - uitvoerig en met voorliefde verwijlt bij den invloed dien Pierson in de kringen van het Réveil ondergaan heeft. En het zijn niet de mededeelingen van zijn vriend, die wel eens kwaad sprak van dien invloed, zoodat hij ‘Pierson tegen zich zelven in bescherming moest nemen’, het is niet de meening van anderen, het is zijn eigen ervaring die hem doet zeggen (blz. 169): ‘Pierson's levensbeschouwing wordt tot den einde toe, en eigenlijk in steeds toenemende mate, gekleurd door de herinneringen uit zijne jeugd.’

Het kan den schrijver dezer ‘Recensie’ niet anders dan voldoening geven, te bemerken, dat wat hij zelf indertijd heeft geschreven over Pierson's klimmend geloof aan de macht en de beteekenis van het spontane, over den invloed dien het opleven der herinneringen van het Réveil en het medeleven met de nooden des volks op het tot stand komen dier overtuiging hebben gehad, - door een zoo conscientieus en zoo goed ingelicht biograaf als Prof. Naber ten volle wordt bevestigd.

Ook de heer Joh. Dyserinck, in zijn studie over Pierson, hecht groote waarde aan den invloed van het Réveil op Pierson's eigenaardig idealisme. Driemalen handelt hij over Da Costa en diens verhouding tot Pierson. En wanneer hij, in een uitdrukking die geheel anders klinkt, - nl. in deze: ‘de geheimzinnige macht van het denken’ - ‘de zielkundige verklaring zoekt van Pierson's groote ontwikkeling in de dingen des geestes’, dan verschilt zijne conclusie toch niet veel van die waartoe Prof. Naber gekomen is. Hij legt alleen een bijzonderen nadruk op de andere zijde van het geestelijk proces dat zich in Pierson heeft ontwikkeld, op de noodzakelijkheid waarin deze denker zich telkens weer gebracht zag om aan de eischen der wijsbegeerte het godsdienstig geloof, eerst dat van het Réveil, toen dat der moderne theologen, eindelijk dat van Opzoomer ten offer te brengen.

Dr. Dyserinck's biografie - want een biografie mag zijn studie heeten, al bedraagt ze geen drie vel druks - wordt door die van Prof. Naber volstrekt niet overbodig gemaakt. Er komen bijzonder-

heden in voor die de aantrekkelijkheid van het geschetste beeld zeer merkbaar verhoogen, bij voorbeeld, wat gezegd wordt (blz. 18) van de waardige wijze waarop Pierson de miskenning van zijn ernst en zijn vrijzinnigheid door vroegere medestanders heeft verdragen, of de geestige karakteristiek van het eigenaardig nationale in Duitschers, Franschen en Engelschen.

Natuurlijk kan de heer Dyserinck geen vrede hebben met het ‘van kunstzin doortrokken agnosticisme’ waarin Pierson, ten slotte, - dat woord kunstzin heel hoog en diep opvattend - zijn vrede heeft gevonden. Het is ook niet te verwonderen dat hij de realiteit van Pierson's ‘vrede’ betwijfelt. Intusschen meen ik mij te mogen houden aan wat ik daaromtrent zelf in dit tijdschrift, - op grond bovenal van Pierson's laatste opstel ‘Over Ethica’ - geschreven heb. Het lijkt mij wat heel subtiel van den heer Dyserinck, om uit Pierson's uitdrukking - ‘waarin wij, onderworpen, ons hebben teruggetrokken’ - den ‘diepen weemoed als van een moegestreden strijder’ te willen afleiden. En nog subtieler om het epitheton ‘van kunstzin doortrokken’ zoo scherpzinnig te ontleden dat het eene ‘armelijke, onlogische toevoeging’ lijkt. Iemand die met Pierson's stijl vertrouwd is, moest zulke analyses liever ter zijde laten en ze niet tot grondslag nemen van zijn conclusies. - Pierson heeft, ongetwijfeld, ten slotte, een rustpunt voor zijn denken gevonden, - maar als een wiens leuze het natuurlijk was en bleef: ‘Niet dat ik het alreeds gegrepen heb, maar ik jaag er naar’, en dien Prof. Naber, in zijn slotwoord, terecht ‘een bevoorrecht sterveling’ genoemd heeft, omdat ‘voortdurende ontwikkeling’ zijn onvermoeid streven, en tegelijk zijn ‘kostbaar voorrecht’, geweest is.

De heer Dyserinck en Prof. Naber geven beide veel aantrekkelijke citaten uit Pierson's geschriften, zelfs uit onbekende of lang vergetene. Vooral de heer Dyserinck is in de keuze zijner citaten over het geheel gelukkig. Alleen het traktaatje van den vijftienjarigen knaap over de kermis hadden wij wel kunnen missen. Maar de heer Dyserinck houdt nu eenmaal van curiosa. Een zeer aardig curiosum gaf Prof. Naber blz. 73, waar hij uit de *Javabode*, waarin Pierson brieven uit Duitschland heeft geschreven, de charge afdrukt van den ellenlangen volzin waarmeê een Duitsch professor zijn college begint. Het is echter jammer dat deze biograaf meer dan eens (zie, bij voorbeeld, blz. 44 en 48) met grooten lof ge-

waagt van fragmenten die hij niet afdrukt, maar waarvoor hij naar verhandelingen en preeken verwijst die niemand bij de hand heeft.

‘Om zulke verloren juweeltjes van stijl voor den ondergang te behoeden’, zegt Prof. Naber (blz. 50), van een paar brochures uit de kerkelijke periode sprekend, ‘zou men wenschen dat het doenlijk ware zijne *Opera omnia* te verzamelen.’. Maar zou dit doel niet veel beter bereikt worden, indien van Pierson, zooals van Renan, *Feuilles détachées* werden uitgegeven, of *Pages choisies*, zooals er tegenwoordig van allerlei Fransche prozaschrijvers verschijnen? Tot ‘Inleiding’ op die collectie zou een studie kunnen dienen die, zonder een volledige biografie te wezen, de eene of andere zijde van zijn leven en werken bijzonder in het licht stelde. Prof. Naber zou misschien bezwaar hebben tegen zulk een fragmentarische behandeling van Pierson's persoonlijkheid. Maar ik blijf bij mijn vroeger uitgesproken meening - en het boek van Prof. Naber heeft mij, trots al zijn verdienste, die meening niet doen opgeven, - dat alleen in een trits van monografiën, elk van een bijzonder standpunt ondernomen, het beeld van Allard Pierson volkomen, breed, scherp, ‘in de lijst van zijn tijd’ zou kunnen worden geteekend.

Het deed mij genoegen diezelfde overtuiging terug te vinden in het hoogst belangrijk opstel dat Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eysinga, in zijn *Studies*, aan Pierson gewijd heeft. Tot de behandeling der rijke materie heeft deze bezielde en talentvolle schrijver een zeer lezenswaardige bijdrage geleverd. Nog zelden is, meen ik, de verhouding van wat Pierson ‘godsdienst’ bleef noemen en als zoodanig lang heeft zoeken te handhaven, tot de godsvoorstelling van het Réveil met zóóveel helderheid geteekend. Volgens dezen jongere onder de moderne godgeleerden - die hier geheel anders oordeelt dan de heer Dyserinck, - is Pierson's fout geweest, dat hij de speculatieve wijsbegeerte heeft geminacht en de idee van Gods persoonlijkheid niet vrijmoedig heeft laten varen. Zoo hij, gelijk de heer Van den Bergh, in een modern pantheïsme, in de idee van het onbewuste, de godsdienst der toekomst gezocht had, zou hij - meent deze - dieper bevrediging van zijn godsdienstige behoeften hebben gevonden.

Dit laatste betwijfel ik zeer; want ik vrees dat wat voor den heer Van den Bergh nu godsdienst wordt, door Pierson nooit als zoodanig zou zijn aanvaard geworden. En het wil mij voorkomen

dat Pierson, al heeft hij dan ook uit den storm van zijn denken en voelen, gelijk zoo menigeen van zijn oudere en jongere tijdgenooten, geen ‘godsdienst’ gered, toch in zijn artistiek en ethisch idealisme het beste heeft behouden van wat hij de edelsten onder de menschen vroeger godsdienst geweest is.

A.G. VAN HAMEL.

De maatschappij der Nederlandsche letterkunde.

Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1896-1897. Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden (Bijlage tot de Handelingen van 1896-97).

Voor een deftige vrouw van haar leeftijd is zij in de laatste jaren wel wat veel over de tong geweest. Telkens in de krant, overal booze gezichten, en de menschen wezen haar met vingers na. Men maakte leelijke afbeeldsels van haar en jeugdige krantenschrijvers oefenden hunne kracht op haar spotbeeld als kermisboertjes op een hoofd van Jut. Het leek wel of zij de Vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* was. Vroeger was haar lidmaatschap eene eer; men werd er mee gefeliciteerd. Lacy, ook dat begon te veranderen! Sommige jongere auteurs bleken Hippolytisch ongevoelig voor de bekoorlijkheden der Leidsche Phedra. Meer dan eens deed zij hare vleiende stem hooren, doch..... Vergeef mij, o Maatschappij, zoo ik hier oude wonden openruk, maar

> Pouvez-vous d'un superbe oublier les mépris?
> Avec quels yeux cruels sa rigueur obstinée
> Vous laissait à ses pieds, peu s'en faut, prosternée!

De dik-en-dunners der jongeren applaudisseerden bij dit gruwzaam tableau-vivant en trokken lange neuzen in de richting van Leiden. De vooruitstrevende leden der Maatschappij begonnen zich af te vragen, of zij eigenlijk niet bekocht waren met hun lidmaatschap. En nog was het einde niet! In het Bestuur zelf, in Letterkunde's welgevulden boezem, begon tweedracht te ontstaan. Een militant Bestuurslid sprong op, schudde zijne manen, deed een aanval; zijne mede-bestuursleden stelden zich te weer en nu waren

de poppen aan het dansen. Sinds dien is er veel gebeurd: vergaderingen gehouden, niet zonder ‘ontploffing van hartstochten’ - zooals het in 1847 bij eene dergelijke gelegenheid heette - commissie's gevormd, verslagen uitgebracht. Eene jaarvergadering stemde door eenige wetswijzigingen de meeste gemoederen tot rust.

Er is in dat alles voor de vrienden der Maatschappij reden tot verheuging. De tegen haar gevoerde oppositie heeft haar weinig geschaad, vrij wat gebaat. Wat er in deze oppositie voor onzuivers was: geest van Jantje Contrarie, mode, zucht om zich op den voorgrond te dringen, pleizier van jonge haantjes in eigen gekraai.... dat heeft eene Maatschappij als deze weinig kunnen deren. En voorzoover de oppositie zuiver was van karakter, waar zij voortkwam uit oprechte belangstelling in het geestelijk leven van ons volk, daar heeft zij de Maatschappij goed gedaan en zal zij dat, hoop ik, blijven doen.

Zij heeft er toe geleid, de Maatschappij in hare geschiedenis, haar wezen en haar streven beter te doen kennen; den kring waarbinnen zij met vrucht werkzaam kan zijn, duidelijker te beschrijven; de middelen te overwegen, waardoor zij met hare krachten op haar gebied meer zou kunnen doen.

De voorname grieven die men tegen haar had en hier en daar nog heeft, zijn: dat zij de Kunst, met name de literaire kunst en hare geschiedenis, verwaarloosde; dat de philologie en in de philologie de taalstudie den baas speelde in haar huis en de overige wetenschappen in den hoek of buiten de deur zette. Zij heette dan toch, god betert! de Maatschappij der Nederlandsche *Letterkunde*.

What's in a name! Veel aanleiding tot misverstand ten nadeele der Maatschappij.

Een groot deel dergenen die haar hard vielen, zag voorbij dat die naam niet aanduidt wat wij tegenwoordig onder *letterkunde* plegen te verstaan, n.l. de *literaire kunst*. In de Wet der Maatschappij van 1847 wordt die letter*kunde* genoemd naast de taal*kunde*, de geschied*kunde* en de oudheid*kunde*; uit dat verband en niet daaruit alleen blijkt, dat men niet bedoelde: practische beoefening of bevordering der Kunst, maar: wetenschappelijke bestudeering der Nederlandsche literatuur[1)]. Maar, zal iemand zeggen,

1) Ik ontleen deze mededeeling aan eene, indertijd door het Bestuurslid Dr. J.W. Muller opgestelde, Memorie over verleden, heden en toekomst van de Mij. der Ned. Letterkunde.

ook zelfs voor de geschiedenis der literaire kunst werd te weinig gedaan. Ik zal niet ontkennen, dat er waarheid is in die bewering, maar wensch die waarheid toch binnen zekere grenzen te beperken. Dat de taalstudie in het leven der Maatschappij grooter plaats innam en inneemt dan de literatuurstudie, kan m.i. bezwaarlijk ontkend worden. Doch vanwaar die verhouding? Eenvoudig van hier dat de meeste leden van beteekenis in Leiden - en dat zijn toch degenen die de Maatschappij maken tot wat zij is - meer taalkundigen dan letterkundigen zijn. Wil men hen daar zuur om aankijken? Indien deze leden nu, ''t zij door geweld of door list', de letterkundigen hadden buitengesloten of van invloed op den gang van zaken beroofd, dan zouden de klagers meer reden tot klagen hebben gehad. Echter, dat hebben die leden niet gedaan.

Het lidmaatschap der Maatschappij werd ook letterkundigen aangeboden, op de maandelijksche vergaderingen deden zich ook letterkundigen hooren, in het vanwege de Maatschappij uitgegeven Tijdschrift werden ook letterkundige bijdragen opgenomen. Het overwicht der taalstudie deed zich desniettemin gevoelen. Lag dat aan de taalgeleerden of aan het feit dat er tegenover deze geen voldoend aantal mannen van beteekenis gevonden werd, in staat om naast die taalkundige strooming eene krachtige letterkundige te vormen? In hoofdzaak zeker aan het laatste, al wil ik niet ontkennen, dat het Bestuur ook vroeger maatregelen had kunnen nemen in den geest der thans genomene.

Mettertijd zal men misschien een dergelijken strijd kunnen aanschouwen in de andere voorname afdeeling der Maatschappij, die n.l. welke zich wijdt aan Geschied- en Oudheidkunde. De studie der geschiedenis, der politieke geschiedenis vooral, overheerscht in die afdeeling.

Wordt de oudheidkunde achteruitgezet, verdrukt, ondergehouden? Och neen, maar zij wordt door de mannen van beteekenis die zich tegenwoordig aan de studie onzer volksgeschiedenis wijden, niet even belangrijk en aantrekkelijk geacht als de politieke geschiedenis. En dat zal vooreerst nog wel zoo blijven. Maar pas nu eens op! Het 'ongepluimde kuiken' der folk-lore is uit den dop der liefhebberij gekropen en groeit langzaampjes aan. Groeit deze jonge wetenschap met de sociale beweging mede, dan kan zij, wind en weêr dienende, over een halve eeuw 'en vogue' zijn. Tegen dien tijd gaan de folkloristen in en buiten de Maatschappij der Neder-

landsche Letterkunde aan het pruttelen; men verwijt der achttiend' eeuwsche aristocrate haar gemis aan gemeenschapsgevoel, aan belangstelling in alles wat *het volk* raakt. Nieuwe ontploffing van hartstochten, nieuwe commissie's en rapporten.... Op de Jaarvergadering van 19.... wordt de verdrukte onschuld der Volkskunde, zooals haar officieele naam dan wel luiden zal, tot de vooraanzitting in de Synagoge toegelaten.

Wat daarvan zij, ik ben er van overtuigd dat deze Maatschappij met haar eervol verleden nog altijd hare plaats in het geestesleven van ons volk waardig kan blijven en dat zij voor eene betere kennis van ons verleden nog veel kan doen. Men moet slechts geene dingen van haar eischen die zij niet kan en wil geven: geene rechtstreeksche bemoeiingen met literaire kunst, die - dat ben ik geheel met de Commissie van 1896 eens - ‘stellig niet op den weg van deze noch van eenige Maatschappij liggen; genootschappelijke beoefening of bevordering der kunst, officieel gezag en officieele critiek hebben nooit veel goeds gesticht en behooren niet in dezen tijd te huis.’ Geene uitbreiding van haar werkkring tot alle geestelijke wetenschappen; dat zou tot versnippering van krachten leiden. Doch door hare rijke Bibliotheek kan zij blijven dienen en helpen al wie ons volksverleden bestudeert om het beter te leeren kennen en te doen kennen; door hetgeen zij uitgeeft kan zij belangstelling en liefde voor dat verleden opwekken of verlevendigen; voor de leden te Leiden en in de buurt van Leiden kan zij een centrum van nationale wetenschap blijven; op hare maand- en jaarvergaderingen in aanraking brengen en houden wie anders allicht tot eenzijdigheid zouden vervallen.

Valt er in deze Maatschappij niets te veranderen of te verbeteren? Het antwoord op die vragen kan men vinden in de *Handelingen en Mededeelingen over het jaar* 1896-1897.

Het Bestuur deelt ons mede, dat het de noodzakelijkheid van eenige veranderingen en wijzigingen heeft ingezien. De Levensberichten en de jaarlijksche maaltijd zullen in omvang en in kosten worden beperkt; de inhoud der *Handelingen en Mededeelingen* verrijkt, de maandvergaderingen belangwekkender gemaakt; door heruitgave van literaire werken uit vroegeren tijd aan de verschillende categorieën van leden ‘elck wat wils’ gegeven.

Nog andere maatregelen zijn bij het Bestuur in overweging. In de beide publicatie's van dit jaar is deze wijziging van koers reeds

eenigermate te bespeuren. De *Levensberichten* zijn door sommige auteurs met gewenschte beknoptheid behandeld. Anderen echter hebben zich blijkbaar niet kunnen bedwingen, misschien ook verzuimd zich af te vragen of zij met zulk een uitvoerig levensbericht van een afgestorven lid der Maatschappij niet te veel vergen zouden van de belangstelling der levende leden. In allen gevalle is door dit verschil van opvatting disharmonie ontstaan in den omvang der onderscheiden stukken; verreweg het omvangrijkste Levensbericht b.v. is dat van den overleden penningmeester der Maatschappij D. Hartevelt, dat niet minder dan 52 bladzijden beslaat, terwijl het leven van Nicolaï in 3 bladzijden wordt afgehandeld.

Ik weet hoeveel moeite de bezorging dezer Levensberichten aan het Bestuur der Maatschappij kost, hoe moeilijk het is geschikte auteurs te vinden, hoe weinig het Bestuur de opvatting en bewerking der Levensberichten in zijn hand heeft en kan hebben. Maar indien ik denk aan de moeite, den tijd en het vele geld, die met de samenstelling van dezen bundel gemoeid zijn, dan kan ik de vraag niet onderdrukken: zouden die moeite, die tijd en dat geld door deze Maatschappij niet op betere wijze gebruikt kunnen worden? Voor de instandhouding dezer Levensberichten is wel iets te zeggen, doch m.i. op verre na niet genoeg om het besteden van zooveel moeite en geld te rechtvaardigen.

In de *Handelingen en Mededeelingen* vindt men, behalve belangrijke stukken van de hoogleeraren Blok, Fruin, Kern en Heeres, ook de boeiende degelijke voordracht over *Onvrede in Taal- en letterwereld*, door den heer C.H. den Hertog op de Jaarvergadering gehouden. Op die voordracht in 't bijzonder wensch ik de aandacht der Gids-lezers te vestigen.[1)] De hoofdzaken van het spellingvraagstuk en van de vereenvoudiging onzer schrijftaal worden hier helder uiteengezet en op verstandige wijze behandeld. Niets en alles zeggende leuzen als ‘taal is klank’ en ‘taal is individueel’ vindt men hier op de rechte waarde geschat; de zonderlinge begripsverwarring die er sommigen toe gebracht heeft, de schrijftaal te willen vereenvoudigen, in het rechte licht gesteld. De afkeer van de wetenschap, welken sommige hedendaagsche kunstenaars aan den dag leggen, wordt door den heer Den Hertog

1) Zij is afzonderlijk verkrijgbaar gesteld bij de firma ‘voorheen E.J. Brill’ te Leiden, voor ƒ 0.30; voor leden der Maatschappij voor ƒ 0.20.

in zijne oorzaken en zijn wezen nagegaan en ten slotte aan de Nederlandsche philologie onder het oog gebracht, dat zij zich te zeer in het verleden opsluit, te weinig belangstelling toont in de nieuwere literatuur. Geheel onverdiend is dit verwijt zeker niet. Waar de heer Den Hertog echter wijst op de college's te Groningen gegeven over Lessing, Klopstock, Schiller en Goethe, over De Musset's *Nuits* en De Bornier's *Fille de Roland*, daar ziet hij over het hoofd, dat de hoogleeraren in de nieuwere talen niet - gelijk die in de Nederlandsche taal- en letterkunde - gebonden zijn aan een wet die het onderwijs in bepaalde deelen dier taal en literatuur voorschrijft; daardoor zijn de eerstgenoemden veel vrijer in hunne bewegingen en kunnen zij meer rekening houden met de wenschen en behoeften hunner toehoorders. De opmerking van den heer Den Hertog geldt voor een deel het studieplan, dat bij de wet is vastgesteld voor hen die het doctoraat in de Nederlandsche Taal- en Letterkunde willen verwerven. Dat studieplan nu zal ik zeker niet in bescherming nemen. Welk eene eenzijdigheid daarin heerscht ten gunste der taalwetenschap, heb ik vroeger getracht aan te toonen.[1)] Bij eene vrijzinnige opvatting van hunne taak kunnen de hoogleeraren in de Nederlandsche taal- en letterkunde, ook binnen de grenzen der wet blijvend, de nadeelige gevolgen dezer eenzijdigheid voor een deel verhoeden; doch slechts wetswijziging kan hier op afdoende wijze helpen.

Over den invloed dien zulk eene wetswijziging zou kunnen hebben op de vorming onzer wetenschappelijke mannen en leeraren der moedertaal, op de literaire en aesthetische vorming van het opkomend geslacht, het publiek der toekomst, en daardoor weer op de ontwikkeling der literaire kunst zelve, kan ik hier niet uitweiden. Evenmin over de verhouding tusschen kunst en wetenschap, waarin tegenwoordig meer onzekerheid heerscht en meer verschuiving van grenzen plaats heeft dan vroeger. In een onderzoek dier verhouding zou de ontwikkeling van het individueele en subjectieve zeker eene groote plaats innemen. Juist die sterke groei van individualisme en subjectiviteit is een der dingen, diehet voortbestaan eener Maatschappij als die der Nederlandsche Letterkunde wenschelijk en noodig maken. Aan hare levenskracht behoeft men niet te twijfelen; indien het Bestuur op dezen weg

1) In *Het Ouderuijs in de Moedertaal*, Hoofdst. VII.

voortgaat, met open oog voor de hedendaagsche beweging der geesten, met open oor voor hetgeen in en buiten haar huis gehoord wordt aan wenschen, klachten, verwijten, dan zal die levenskracht ongetwijfeld verhoogd worden.

G. KALFF.

‘Les Déracinés’ van Maurice Barrès.

Ik laat den titel van het jongste boek van Maurice Barrès zooals hij in het Fransch luidt: *les Déracinés*; uit vrees dat een vertaling hem niet duidelijker zou maken. Met ‘de ontwortelden’ of nog liever ‘de van hun wortel beroofden’ bedoelt Barrès: menschen die, uit hun natuurlijke omgeving overgebracht, alleen een kunstmatig leven kunnen leiden en daardoor verkwijnen als planten die geen sappen uit den grond kunnen trekken door gemis aan wortels. Men stelle zich jongelieden voor die een opvoeding krijgen in strijd met hun erfelijken aanleg: kinderen van het land die op doode talen moeten blokken en van philosophie moeten hooren; of studenten uit de provincie naar Parijs overgeplant die hun levenstaak in de hoofdstad willen vinden. Over zulken handelt Barrès in zijn ‘Déracinés.’

- 'n Boek met een strekking dus?! -

De schrijver gaat van de stelling uit dat de opleiding aan de Fransche lyceën, sinds het begin van de eeuw door Napoleon georganiseerd, de natuurlijke ontwikkeling der jongelieden stoort en hun gedachten en begeerten trekt naar de kunstmatige atmosfeer van de kosmopolitische hoofdstad.

Dat is het standpunt waaruit hij den gang der dingen beziet om ze te kunnen beschrijven. Want hij wil niet anders dan beschrijven, dan voorstellen; en hij plaatst den term ‘déracinés’ in groote letters vooraan zijn werk om den grondtoon van zijn voorstelling aan te geven.

Een werk van kunst heeft zijn zwaartepunt in zichzelf. Wanneer het invloed op ons heeft, dan is het alleen door zijn stemming. Het brengt ons geen slotsom; maar het deelt ons een stemming meê. Zoo is ook de strekking van ‘Les Déracinés’. Wie op 't eind

een tastbaar resultaat denkt te vinden, ziet zich bedrogen. Hij wint slechts iets onnoembaars en iets onuitvoerbaars: een emotie.

Nu heb ik verder niet anders te zeggen dan: Leest het boek zelf. Maar de vreugd die ik onder de lectuur heb gehad, verleidt me tot uitbundigheid, en ik wil eenige van mijn indrukken vertellen.

Het lycée van Nancy.

'In October 1879, bij het begin van den eursus, kwam de zesde klasse van het gymnasium van Nancy in een geweldige opschudding. Zij hadden een nieuwen leeraar gekregen. M. Paul Bouteiller, en zijn gezicht, zijn stem, zijn woorden overtroffen alles wat de jongens zich ooit voor edels en krachtigs hadden voorgesteld. Hun brein was in gisting, en hartstochtelijk gingen hun gesprekken op de speelplaats, onder het eten, zelfs in de slaapzaal; het had er wel iets van of een opstand in aantocht was, zooveel verachting bezielde hen op eens voor den rector en de overige leeraars wanneer ze hem met den grooten man vergeleken. Dat anders zou saaie gebouw leek een stal op 't oogenblik dat er haver is uitgedeeld.

Jonge menschen die tot nog toe niet anders onder de tanden hadden gehad dan de gewone uitgekauwde handleidingen en spraakkunsten ondervonden op eenmaal den invloed van den machtigste aller prikkels: de gedachten van hun eigen tijd! Geen gedachten die mooi en nieuw en verheffend geweest waren voor de leerlingen van een eeuw geleden; maar dezelfde gedachten die in onze maatschappij en in onze gezelschappen gelden, die op straat en in de vergaderingen van hoofd tot hoofd gaan, en die onder onze tijdgenooten helden of misdadigers verwekken. In die Octobermaand van 1879 ontwaakten die langzaam groeiende kinderen der provincie pas tot het leven.

Om goed te begrijpen wat er in dat schooljaar 1879-80 gebeurde dient men zich een voorstelling te maken wat *het lycée* is....

M. Paul Bouteiller, in zijn eerste lesuur, nam zijn leeraarszetel in en keek in een boek totdat hij, naar zijn oordeel, iedereen den tijd gegund had om op zijn plaats tot rust te geraken; toen sloeg hij zijn oogleden op. Er kwam een volmaakte stilte. Van 't eerste oogenblik af, kon er geen twijfel bestaan of die meester was een van die menschen die een toestand weten te beheerschen....

Die jonge leeraar met zijn matte kleur, en met ietwat theatraals of ten minste gewilds in de deftigheid van zijn houding, was, zonder dat zij er zich geheel van bewust waren, de voorganger van die linksche jongens: zij ontvingen van hem hun inwijding in het werkelijk leven. Jeugd aapt na, en zij vereenzelvigden hun meester met al de verheven begrippen die ze hier en daar hadden opgedaan.

Op een leeftijd waarop de gymnasiasten van het eerste Keizerrijk het geschut van Marengo in hun verbeelding hoorden, hadden die kinderen, die eerst tot jongens gegroeid waren sinds den oorlog van 1870, geen ander algemeen denkbeeld dat tot hun hart sprak, dan de vernedering van Frankrijk en den strijd der Republiek tegen de monarchale partijen. Vanzelf was de nationale en republikeinsche naam van Victor Hugo voor hen 't zinnebeeld en de verheerlijking van het voortbestaan van het vaderland. Ze hadden in de laagste klassen door afgeleefde schoolmeesters op hem hooren afgeven, hoogerop had men wel eenig talent willen erkennen in zijn huiselijke poëzie. De gymnasiasten, in 1879, konden die onrechtvaardigheid niet uitstaan. Veertien dagen nadat de cursus weer begonnen was bracht M. Bouteiller hun de nieuwe reeks van de *Légende des Siècles*: hij las hun den Lofzang aan de Aarde voor, en terwijl hij met zijn mooie zware stem, louter en majestueus klinkend als van een priester, hun het gedicht verklaarde, leidde hij die ongerepte gemoederen de mysterieuse wereld binnen van het poëtische gevoel.

Zoo'n troep van de wereld afgesloten jongens, gretig en vol vertrouwen, wat 'n materie om voor een verheven doel te vormen!.....'

Dat is de opzet van het verhaal. Onder den 'prikkel' van de gedachten, of nog liever van het voorbeeld, van hun leeraar gaan die jongens de wereld in. De wereld, - dat is de hoofdstad, dat is Parijs. En ze vinden er M. Paul Bouteiller terug, altoos als een model, maar dat voor hen hoe langer hoe meer ongenaakbaar wordt, omdat de man schijnt te bereiken, wat zij nog alleen uit de verte vaag zien.

Ze zijn met hun zevenen. Een troepje dat volgens afkomst en neiging niet bij elkaar behoort; en toch komen ze telkens weer tezamen omdat er een baud tusschen hen bestaat. Is het de meester die hun het levenswoord meegegeven heeft? of het lycée waar ze

zijn groot gebracht? of de geboortegrond, het land van Lotharingen dat, hun onbewust, zijn invloed laat gelden?

Ieder van hen echter gaat zijn weg, en heeft zijn avontuur; dan op eens naderen ze weer elkaar, en nu lijkt het wel dat ze voor goed bijeen zullen blijven; want zij besluiten - en het oogenblik van hun besluit is plechtig - om te zamen een blad op te richten. Dat is de knoop in hun jeugdig leven, hun groote, gezamenlijke avontuur.

De catastrophe komt.

Om den aard van de catastrophe, van den omkeer, te kunnen doen begrijpen moet ik even het karakter van die zeven jongelui aanstippen. Ze vallen in twee groepen: de voornamen, - voornaam door hun geboorte of door hun streven, - en de proletariers. François Sturel, de sentimenteele filosoof, Roemerspacher, de denker en onderzoeker, de Saint-Phlin, de teerhartige edelman, behooren tot de eerste klasse. De overgang naar de andere groep wordt gevormd door Suret-Lefort, den advocaat, den rhetor, den politicus, en lager in rang, door Renaudin, den reporter-journalist, voor alle zaken te gebruiken; daarna volgen Racadot en zijn parasiet Mouchefrin, de vertegenwoordigers van de dienende en verworpen klasse.

Nu is het Racadot die zijn moederlijk erfdeel - o zulke bitter bespaarde penningen, - op het spel heeft gezet om het blad, dat de anderen redigeeren, te doen bestaan. Die voorname jongelui maken van zijn diensten gebruik zonder hem er voor te bedanken, de geslepen schalk Renaudin bedriegt hem en besteelt hem. Allen teren op Racadot.... Totdat hij zijn geld ziet slinken en verdwijnen in weerwil van de wanhopigste middelen om het blad gaande te houden.

De vrienden, behalve den parasiet Mouchefrin, laten hem links liggen; zij trekken hun handen terug, zoodra de boel vuil wordt. Natuurlijk, dat Racadot hen haat; in den grond van zijn hart heeft hij altoos voor hen den weerzin van den slaaf gevoeld tegenover zijn meesters. En wanneer hij voor den afgrond staat, wreekt hij zich tegen de wereld die voor hem, en voor hem alleen zich maar niet wil opendoen.

Een moordaanslag heeft plaats op een exotische dame die van avontuurlijke tochten houdt in de buitenwijken der hoofdstad: haar lijk wordt verminkt gevonden in een van de uithoeken van het

Bois de Boulogne. Racadot en zijn handlanger Mouchefrin zijn de schuldigen. Hun drijfveer: haar juweelen en hun nood. Ook de onbepaalde wraaklust tegen wat mooi en voornaam is heeft een deel aan de daad.

Daardoor is de scheiding in de kleine groep van kameraden voltrokken; Racadot wacht de guillotine, zijn medeplichtige, die ontkomt, wacht de ellende in den ondergrond van de maatschappij.

Het was toen een gewichtig oogenblik in het nationale leven van Frankrijk. Dienzelfden dag dat de couranten het nieuws brachten van den geheimzinnig gepleegden moord, vervulde een andere doodstijding alle gemoederen. Victor Hugo was stervende (22 Mei 1885), en zijn heengaan verbrak de ideale eenheid van het vaderland, omdat er niemand overbleef die uit naam van geheel Frankrijk tegenover de wereld het woord kon voeren. Dagen van een zenuwachtig gespannen rouw. Iets verhevens was verloren: waren er nieuwe groote dingen op 't komen? Men leefde in verdriet en in afwachting.

De pijnlijke tijd van Racadot's verdenking en overtuiging van schuld verloopt parallel met de opgewondenheid der treurplechtigheden bij Victor Hugo's uitvaart; en breekt er door de verdwijning van den dichter een draad in het weefsel van het volksleven, evenzoo komt er bij de besten uit dat kleine groepje van oud-gymnasiasten een scheur in het bewustzijn door de misdaad en de veroordeeling van hun vroegeren makker. Weliswaar maakt Suret-Lefort, de rhetor, zich als advocaat een naam, of een begin van een naam, door zijn schitterende verdediging van de schuldigen, en ziet Renaudin, de reporter, in de terechtstelling niet veel meer dan een aanleiding voor een interessant verslag in zijn courant; maar Roemerspacher, de man van de wetenschap, heeft de noodzakelijkheid gevoeld van de maatschappelijke erkenning eener zedewet, en Francois Sturel, de dichter-filosoof, neemt in zijn hooge, koele levensbeschouwing de ervaring op van de menschelijke ellende en van het medelijden.

In de schuld van hun kameraad vinden die Lotharingers zich zelf geoordeeld, omdat zij ook voor een deel hun eigen schuld is. Het is hun eerste directe aanraking met de samenleving. Twee van de zeven die naar Parijs trokken zijn daarbij te gronde gegaan. Twee anderen, Suret-Lefort en Renaudin, hebben getoond dat het hun alleen om het profijt van het leven te doen is: zij hebben

hun waarde verloren als voortbrengers van maatschappelijke energie, het zijn parasieten van de samenleving geworden. De Saint-Phlin, te teêr van hart, heeft zich naar zijn geboortegrond teruggetrokken. Zoo blijven alleen over Sturel en Roemerspacher. Zullen zij de overplanting naar Parijs verder kunnen doorstaan, en niet als 'ontwortelden' op hun beurt worden meêgesleept?...

Maar Paul Bouteiller, hun model, gaat geregeld en zeker op zijn doel af. Hij is op weg een van Frankrijks bestuurders te worden. Het jaar 1885 ziet hem verkozen tot afgevaardigde van Nancy naar het Parlement, en het boek dat opent met zijn succès als leeraar aan het gymnasium, eindigt met zijn eersten triumf als politicus. Suret-Lefort deelt in zijn geluk.

Het verhaal loopt van October 1879 tot October 1885. Preciese datums: ze bedoelen historie te geven, en het is historie. Wanneer de invloedrijke mannen van den dag er genoemd worden, dan komen ze onder hun eigen naam voor. Taine brengt, volgens het verhaal, een bezoek aan Roemerspacher om hem voor een artikel over zijn werk te bedanken, hij heet eenvoudig Taine; de baron Reinach zoekt de diensten van Paul Bouteiller, en wij maken met den heuschen baron Reinach kennis. Geen verstoppertje spelen.

De toon van het boek is voornaam nuchter, zooals het past bij de voorstelling van feiten die hun eigen welsprekendheid hebben en ze niet behoeven te ontleenen aan de stijlvaardigheid van den schrijver.

Kleine verhandelingen breken den stroom der vertelling. In plaats van ons een *indruk* te geven van het leven in een lyeée, houdt Barrès liever even op, hoewel hij pas met zijn verhaal begonnen is, en opent een kleinen cursus, of beter nog een excursus, over de beteekenis van het lycée: 'om goed te begrijpen wat er voorviel moet men zich een voorstelling maken van het lycée...'; daarop volgt dan de dissertatie, en daarvoor gêneert Barrès zich nooit gedurende den geheelen loop van den roman.

De toon van het boek wordt op die manier ongelijk, en het kader der compositie, dat van nature al los is, verliest wel wat van zijn samenhang. Maar de winst is onvergelijkelijk veel grooter dan het verlies. Zoo'n boek als deze roman die de afwisselende stemmingen van een groep personen, naar waarheid, wil weerge-

ven moet het uiterlijk hebben van op avontuur geschreven te zijn. Anders wordt het doodeenvoudig onuitstaanbaar van gemaaktheid.

Dat is toch wel nog het beste van het leven dat het ons nooit en nergens zijn bedoeling opdringt; en wil een boek de waarheid van het leven nabootsen, dan moet het niet alleen zelf vrij blijven maar ook aan ons vrijheid van beweging en van gedachte laten.

Aan die voorwaarde van genot voldoet Barrès' roman uitnemend. Men kan het met een vrijen geest lezen, en men moet het met een vrijen geest lezen. Het is geen boek voor menschen die pas beginnen letters te spellen en aan de syllaben met moeite hangen. Voor dergelijke wezens is het een gesloten boek, een vervelende, onzamenhangende, booze lectuur. Het verlangt lezers die zichzelf kunnen zien leven.

Maar geeft het de waarheid van het leven?

Uit zoo'n schrale, haastige analyse van het verhaaltje als ik hiervoren opstelde, blijkt het natuurlijk niet.

Ik hoor den een of ander zeggen: Hoe is er bij menschenmogelijkheid een logisch verband tusschen Bouteiller's les voor de klasse in het begin van den gymnasialen cursus van 1879-1880 en den moord waarvan de exotische dame in Mei 1885 het slachtoffer wordt?

Laat ons de vraag, om Barrès te kunnen begrijpen, eens anders stellen: Hoe kwam het dat zeven jonge menschen uit de provincie op het idee vervielen om samen een courant in Parijs te hebben? Met andere woorden: door welke vereeniging van oorzaken ontstond bij hen het denkbeeld dat hun aandeel in het werk van de samenleving den vorm moest aannemen van het dagelijks schrijven van courantenartikels? Welke reden leidde die jongens, gretig om in aanraking te komen met het leven van hun tijd, tot het geloof aan den invloed en aan de macht van een onnoodige schriftuur?

Daar was M. Paul Bouteiller niet onschuldig aan. Niet omdat die rhetor met zijn deftig-matte façade geheel uit zichzelf zoo'n meeslepend vermogen bezat, maar omdat hij het type vertegenwoordigde van de politici (imitatie-Gambetta) die in de Republiek den toon voerden, - omdat hij een man was van zijn tijd, en geen kwaad specimen ook.

Bouteiller, alleen, zou weinig hebben uitgericht. Oorzaken die

van lang her werkten hadden den grond van de jeugdige harten voorbereid: de uitdroging van het provinciale leven sinds de Revolutie, de geest van centralisatie, vooral het verblijf in het lycée dat de kinderen aan den gezonden huiselijken invloed onttrekt en hun in een kunstmatige omgeving een onnatuurlijke opvoeding toebedeelt. Niet te vergeten ook, wat misschien in de eerste plaats had moeten genoemd, het voorbeeld van den man die de organisatie der lycées aan Frankrijk geschonkeu heeft, van Napoleon. Een Bouteiller is maar een verflauwde naklank van den geweldige die zijn eerzucht heeft geënt in de harten van de opvolgende geslachten.

Als ze den natuurlijken weg waren gevolgd zouden die jongens, met hun energie, een kranig bestanddeel hebben uitgemaakt van de provinciale maatschappij: zij waren landheeren geworden of industrieelen, of ontginners van mijnen of dokter of notaris.

Maar nu schittert voor hun oogen, die aan de werkelijkheid zijn ontwend, een gouden wolk - uit de verte. Dat wordt hun werkelijkheid, en zij zien haar in den lichtglans van Bouteiller's verschijning.

Zij verlangen naar de vrijheid, naar de onbelemmerde ontplooiing van hun persoon. Hun held, - de man die spreken en opstellen maken kan; hun wereld, - de menschen die den redenaar of den schrijver toejuichen. Wanneer ze in een opwelling van ambitie de handen ineenslaan om een groot werk aan te vatten, - dan richten zij een courant op. Bouteiller heeft het op zijn geweten.

En die gemeene wereld van den schijn waarin ze zich te Parijs bewegen, maakt zelfs den arbeid van de besten onder hen tot iets nutteloos. De minderen van het groepje worden geheel naar omlaag getrokken, en ze belanden bij de misdaad. We mogen Barrès wel gelooven: hij kent den Parijschen toestand.

Hun wensch om deel te nemen aan de taak der samenleving wordt beantwoord door een vonnis dat de maatschappij uitspreekt, en de terugslag van het hartsverlangen dier jongelieden is een gevoel: schuld.

Een vreemd, mystiek woord te midden der wereld van Parijs: Schuld!

Barrès spreekt het zonder ophef uit, want het leven wil niet graag zijn diepten toonen; hij laat liefst het onderwerp varen, want die Fransche menschen kunnen niet lang rustig tegenover hun geweten zitten: zij hebben een conclusie en een formule noodig. Maar

ook dan wanneer de hoofdpersonen van zijn verhaal tot inkeer komen en de uitkomst van hun afgeloopen leven overzien, toont Barrès hoe nog de paradewoorden van hun vroegeren leermeester zijn leerlingen in het geheugen zijn blijven hangen, - hoeveel effect de Kantiaansche definitie van den plicht op hun geest heeft gehad, toen ze door Bouteiller aan de klasse werd voorgehouden. En zoo bewijst hij met welk recht hij den naam van dien man aan het begin en aan het eind van zijn verhaal heeft geplaatst, alsof die geschiedenis waarin Bouteiller niet als handelend personage voorkomt toch in werkelijkheid om hem draait.

Heeft Barrès niet op een Jezuitencollege zijn opleiding gekregen?

Wij kunnen hem, dunkt mij, wel vertrouwen wanneer hij over den blijvenden invloed spreekt van een leeraar die ontvankelijke jongens onder zijn leiding heeft gehad.

Wat de waarheid betreft die aan de voorstelling ten grondslag ligt kunnen deze opmerkingen volstaan. Maar een kunstwerk - ieder werk dat een geheel is - heeft niet genoeg aan een waarheid die men kan bewijzen. Het moet zijn waarheid bezitten als iets persoonlijks dat alleen door een aandoening van onze ziel aan ons bewustzijn kan worden overgeleverd.

Dat kloppende, trillende, persoonlijke komt ons hoe verder we het nuchter komische en ironisch-pathetische boek binnengaan, hoe sterker, hoe aangrijpender te gemoet.

Het onderwerp van den roman leent zich, naar men zou denken, uitsluitend voor een satire.

Wat heeft Barrès ons willen geven? Een beschrijving van de verdorven wereld der journalisten en politici, die meenen dat zij door het goddelijk recht van hun ambt en waardigheid, en door het recht van verovering het lot van hun land besturen.

Barrès is een satiricus, en niemand zou beter dan hij de physionomieën van zijn slachtoffers gevat hebben. Maar hij is nog iets meer, hij is ook, en hij is 't vooreerst, een sentimentalist; en in plaats van als een satiricus de wereld een eind ver van zich af te zetten om haar des te beter te kunnen bespotten, heeft hij

haar aan zijn hart genomen om de gebeurtenissen als een persoonlijke ervaring van zijn gemoed te beschouwen.

Zoo kan men alleen een geestelijke wereld scheppen. De dichter schept naar zijn eigen beeld.

Maurice Barrès heeft in het middenpunt van zijn roman François Sturel, den gevoeligen filosoof, als hoofdpersoon gezet. Als sentimenteel hoofdpersoon. In hem resonneeren alle voorvallen van die historie. François Sturel stelt Barrès voor. Hij heeft dat zelfde half weeke half vurige temperament, diezelfde traagheid van een teeder hart vereenigd met Napoleontische ambitie; want François Sturel gaat evenals Maurice Barrès, over Bouteiller en Gambetta heen, tot de bron van de cerzucht in onze 19e eeuw terug.

Wonderbaar is, ondanks alle schijnbare nonchalance, de aanleg van het verhaal zoodanig dat in de avonturen van Sturel alle draden der gebeurtenissen samenloopen. Hij wordt, met al zijn onschuld, de hoofdschuldige, hij is 't die lijdt in weerwil van zijn genotzucht, maar hij is 't ook wiens blik en wiens bewustzijn verruimd worden door zijn ondervinding van leed en schuld, en die ons in zijn, ik zou bijna zeggen mystieke, aanschouwing van den samenhang en de rechtvaardiging der gebeurtenissen doet deelen.

Naast Sturel plaatste Barrès als een tegenwicht Maurice Roemerspacher, en hij heeft daardoor eerst recht zijn meesterschap over zijn onderwerp getoond. Sturel is de dichter, Roemerspacher de stoere onderzoeker; de een ziet, de ander ontleedt, en door zijn ontleding komt hij tot begrippen die een aanvulling zijn voor de voorstelling van zijn vriend.

Roemerspacher leeft in 't verleden, en hij kent achter het Frankrijk van de 19e eeuw een grooter Frankrijk dat de tradities van den Romeinschen tijd door de middeneeuwen tot den nieuwen tijd overbrengt. Het leven van een volk is voor hem een machtige ontwikkeling die haar regel zoekt en terugzoekt. Daardoor worden de treffende voorvallen van den dag tot hun juiste maat herleid; en het oog dat zich anders pijnlijk zou hechten aan wat voor de hand ligt, krijgt een ruimer veld om te overzien. Roemerspacher naast Sturel, in het verhaal, dat is een horizon voor den blik.

Zoo heeft Barrès zonder toch het persoonlijke, dat merk van de kunst, op te offeren een boek geschreven dat iets meer brengt dan persoonlijke bekentenissen of een in elkaar gezet verhaal. Hij schildert den tijdgeest, en hij geeft een vorm aan het historisch leven dat ons omringt in een groot, een nieuw en een blijvend boek.

BYVANCK.

Liederen.

Uit den cyclus: ‘Gelijk de lente komt.’

I.

In rozensluimer,
   - zeg, slaapt gij thans?
Speelt om uw wangen
   de maneglans?
Streelt uwe lokken
   de meiwind luw?
Voelt gij, ach! voelt gij
   hoe 'k smacht naar u?

Zoo wijd verholen,
   hoort gij mijn stem
u smeeken, roepen
   met bittre klem,
morgen en avond?
   Zeg, hoort gij mij?
Welt in uw ziele
   dan melodij?....

Wormpje, dat opblikt
   naar de avondster,
reik ik mijn armen
   naar u van ver.
Grashalm, die reiken
   wil tot de zon,
ach! zoo 'k u hebben,
   - genieten kon!

In rozensluimer
   droom voort, droom zacht,
mijn ziel is met u
   den ganschen nacht.
Trouw als een moeder
   waakt zij op u,
dekt u en zoent u.... -
   Voelt gij mij nu?

Oud liedeken.

II.

Hoe vind ik toch uw huizekijn,
Adolijn,
bruin magedijn,
mooi liefje mijn?

‘Aan geen groen' heide, bij geen groen lof,
daar ligt mijn vaders huis en hof....
Maar stil, maar stil, en laat dat zijn,
en laat dat lastig vragen zijn,
du, liefje mijn...’ -

Hoe kom ik op uw kamerkijn,
Adolijn,
bruin magedijn,
mooi meisje mijn? -

‘Neem zacht je toffeltjes in je hand,
steun trouw bij 't klimmen tegen den wand...
Maar stil, o stil, en laat dat zijn,
en laat dat lastig vragen zijn,
du, schelmpje fijn!’

Zal 't deurtje niet schreien, als was 't van pijn,
Adolijn,
bruin magedijn,
mooi bruidje mijn? -

‘Voor ieder ander krijscht het luid,
voor jou zal het zwijgen, du lief-looze guit!
Maar stil, maar stil, en laat dat zijn,
en kom heel zacht in den maneschijn,
du, bruigom mijn...’

Adolijn spreekt voort.

III.

O kom, kom in den maneschijn
van nacht, van nacht...
Achter 't gesloten vensterkijn
sta ik - en wacht.

En kom niet langs de breede baan, -
niet langs den stroom. -
Kom door de schaduw, door de laan:
ik wacht vol schroom.

Kom langs het tuinhek, kom - langs waar
de vlierstok bloeit... -
Weet gij het aardig bankje daar,
klimopbegroeid?

En volg het padje naast den muur, -
mijn hart klopt fel.
Mijn slapen gloeien, gloeien als vuur,
maar 'k hoor u wel.

En 'ik sluit u op mijn boezem dan
zoo vast, zoo warm,
en 'k draag u, wat ik dragen kan,
op d' eigen arm....

En als een kindje - hoort gij 't - als
m' een kindje doet,
wil ik uw handen, wangen, hals,
uw lippen zoet,

u kussen, kussen, heel den nacht,
veel, veel te kort...
En 'k wou wel, 'k wou - 't was ál volbracht,
eilaas! als 't dan weer morgen wordt!

IV.

Al mijn verlangen
bloeit op in zangen
   en smeekt uw gunst;
al 't heet verteren
van mijn begeren
   gedijt tot kunst.

In weeke akkoorden
van zoete woorden
   zal, elken nacht,
tot wonnig droomen
u wiegen komen
   mijn dank of klacht.

Als merelwijzen
smeltend, zal rijzen
   mijn zoetst geluk;
als tortelstenen
zal tot u weenen
   mijn hart in druk.

Doch - hoe ook luide
en wát beduide
   het zingen mijn -
mijn heele leven,
dáarin verweven,
   u, liefje, zal het
      gegeven
         zijn.

POL DE MONT.

Sonnetten.

I.

Zonnedood.

Ik zing de heerlijkheid der Westerluchten,
Wanneer de zon verbloedend langzaam sneeft,
En slechts een wijl haar dagglans overleeft,
Die oov'ral schuwe duisternis deed vluchten.

Thans rijzen sterren op in scheem'rend duchten,
Stil na elkaar; - de gansche hemel beeft
In hunne flikk'ring, die een glorie weeft
Van vonk'lend zilver in de hooge luchten.

Het zonnebloed vloot henen, drop voor drop,
Heel 't Westen purp'rend met zijn roode pracht,
Plaveiend breed de banen van den nacht.

Schouwt thans met eerbied naar den hemel op,
Waar uit der zonne mart'laarsbloed de schaar
Van sterren oprees, grootsch en wonderbaar.

II.

Kathedraal

Vol van den zwaren bloesem van gebeden
Hangt nu 't pilarenbosch der kathedraal,
En door de ogieven stroomt de rijke praal
Der zon, die langzaam daalt in rust en vreden.

Nog enk'len komen van de hooge treden,
En gaan weêr in het wereldsche gedwaal;
Drie priest'ren knielen neêr met hun missaal
Voor hem, die alles voor hen heeft geleden.

Drie priest'ren preev'len 't statige Latijn,
Dat van hun lippen valt in zachte klanken,
Waarmeê zij Jezus en Maria danken.

Drie zonden in hun booze zielen zijn:
De hoogmoed, heerschzucht, dweepzucht - maar zij schromen
Met déze ootmoedig voor hun God te komen.

III.

Maanlicht.

Ginds, in den stadshoek, aan den waterkant
Waar 't smalle grachtje in vlakke spanning rust,
En loom de voeten van de huisjes kust,
Die roereloos zich spieg'len in den rand,

Sluipt maanlicht om den brokkeligen wand,
En vorscht in hoeken waar 't zijn speelschheid lust,
Van schoonheids blanke wijding onbewust,
En schept in 't water zilverwitten brand.

Lief maanlicht in den stillen klaren nacht;
't Armoedig huisje met uw reine pracht
Milddadig lout'rend tot een rijk visioen

Van sprookjesachtige bekoring, stil
Ook de onrust van der menschen woel'gen wil,
En schenk hun vrede in 't dwaas en doelloos doen.

IV.

Zomerdood.

O herfstverteed'ring in het stille woud,
Waar bruine blaadjes rusten op den poel,
Of langzaam drijven zonder lust of doel
En boomen prijken met het somb're goud

Waarmede 't bosch om zomerscheiden rouwt, -
O bruin-bestrooide lanen, leeg en koel,
En vale bermen, kalme mijmerstoel,
En blaad'renweb waardoor de hemel blauwt!

Sterf rustig, zomer, prijk uw leven uit
Met droeven dos van bruin en glans van rood,
Bekrans met vallend geel uw eigen dood.

Geef willig de aarde uw bladertooi ten buit,
Der voedster, uit wier schoot in 't jonge jaar
Gij schoon zult rijzen van uw stervensbaar.

EDWARD B. KOSTER.

Verzen.

I.

Reinheid.

Aan m'n Moeder.

Dien dag, toen mij een boeren-meisje bracht
Een schort-vol bloemen, rood en paars en geel,
En vriend'lijk lachend zei: ‘Is het niet veel?’
En 'k blij 't kind dankte, toch - heel even dacht:

‘Hoe bont en grof!’ - maar dan, wat groen en zacht-
-Getinte kelken plukte' op fijnen steel
En die daartusschen schikte, zoodat heel
't Leel'ke vervloeide' in reine kleuren-pracht -

Toen zag ik in, dat blanke reinheid niet
Moet gaan door 't leven als een stille non -
Maar in 'n zacht-lichtend kleed, zingend een lied

Van blij geluk, opdat ze d'aarde een zon
Van juichend leven zij, en z' overgiet
Met stroomen teer-goud licht, een hemelbron!

II.

Twijfel.

De regen stroomt uit grijze wolken neer....
De regen strièmt tegen mijn ramen aan,
Klett'rend als mes-geflikker, dat een teer
Heel geliefd leven diep in 't hart zou slaan...

In d' and're kamer is nu meer en meer
Stilte, waar dokters stil, stil-angstig staan
Over mijn moèder heengebogen, zéér
Zéér scherp toeziend naar 'n klein òp-en-néer-gaan....

Oneind'ge wanhoop vult mijn moede ziel,
Flauw-deinend in mijn hoofd, na láng, láng wachten,
Waar 'k luister angstig naar elk dof geluid...

En kòn 'k nu maar met héél mijn ziel vol-uit
Vertróúwen op 't àl-goede, wijze, zachte
Van God, voor Wien 'k snikkend terneder viel...

III.

Jezus.

Voor C.Th.S. Kzn.

1.

Zoo was verschemerd Jezus' beeld, en 'k ging
Door 't leven zonder Hem. Soms dacht ik wel
Aan Hem, en 'k zag Hem staan van verre' in hel
Zonlicht op 'n berg in Palestina - ving
Nog énk'le klanken op.... herinnering
Kwam dan van heel veel Liefde - of zil'vre schel-
-le-klank op 't land met winde-wuiving hèl-
-der òp-klonk, maar weer weg-waasde.... en er hing
Nog iets van droef-verlòrens in de lucht....
'k Zag even nog het bléek gelaat op-zij -
Het zacht profiel, wéenend op luchten-blij....
Dan drong de wereld in de schemering
Der ziel.... het teer-lichtend visioen verging -
Niets was er meer dan luid-roezend gerucht.

2.

Tot - ééns een stil verlangen luider sprak....
En d'armen strekkend hemelwaarts ik lag
Of éindelijk toch de Zón door neev'len brak!
Smàchtend in nacht naar den zacht-lichten dag....

Toen keerde Jezus 't bleek-stil hoofd, en 'k zag
Hoe nader kwam zijn licht gelaat, dat vlak
Mij in de oogen straalde, en met één slàg
Van Hemel-licht neèrsloèg mij mensch, zóó zwak -

Maar 'k lichtte d' oogen op, en O! hoe zacht
Zag Hij me aan met Liefde eindeloos!
Hoe straalde me 't wit kleed van reinheid tegen....

De armen gingen ope' en neèrgezegen
Ben 'k aan Zijn borst, ik 'n kind zóó slecht en broos,
Dat nu, blij-wéenend, door zijn tranen lacht!

CAREL SCHARTEN.

Harderwijk.

Dramatisch overzicht.

Oedipus te Colonus, treurspel van Sophocles, vertaald door Mr. G.H. Betz. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1897. Vereenigde Rotterdamsche tooneelisten: eerste optreden van Willem Royaards. - De Roovers, trearspel van Schiller.

Op de lijst van stukken die ‘Het Nederlandsch Tooneel’ voornemens is in dit seizoen te vertoonen, komt o.a. voor *Antigone* van Sophocles. Blijkbaar heeft het succes, een vorig jaar, van *Koning Oedipus* het bestuur der Koninklijke Vereeniging den moed gegeven, de proef te nemen met deze tragedie, waarvan een der aantrekkelijkste vrouwenfiguren van het Grieksche tooneel het middenpunt uitmaakt en die het slot vormt van de beroemde trilogie, welke met *Koning Oedipus* aanvangt.

Hoeveel interessanter zou het echter zijn, wanneer de Vereeniging er toe kon besluiten, niet thans enkel *Antigone* maar de geheele trilogie, dus ook *Koning Oedipus* en *Oedipus te Colonus*, op ons tooneel te brengen. Dat ware een kunstuiting, hare artistieke aspiratiën waardig. Daarvoor zou het de moeite loonen eens wat beweging te maken en hun die den weg naar het Leidsche plein vergeten zijn, dien weg weer te wijzen. Want al zijn *Koning Oedipus* en *Antigone* elk op zichzelf aangrijpend en boeiend, hoeveel levendiger wordt niet de belangstelling in elk van deze tragedies wanneer men ze in haar verband beschouwt.

Laat ik dat verband even in herinnering brengen.

Koning Oedipus is de langzame onthulling van het vreeselijk geheim, dat tengevolge van het onderzoek naar den moordenaar van Laïos, door Oedipus zelf gelast, aan het licht komt. Dat de koning, voor jaren, zonder het te weten, zijn eigen vader gedood

heeft en de weduwe van den man wiens moordenaar hij werd, heeft gehuwd, wordt hem stuk voor stuk duidelijk, en al ziet hij zoo de afschuwelijke waarheid steeds nader en nader komen, hij rust niet aleer hij heel de ellende kent, waarin het noodlot hem gestort heeft. Tot in zijn diepsten jammer blijft Oedipus groot. Hij aanvaardt het noodlot, hij berust erin en zal het leven zijn loop laten. Maar niet als een gewoon sterveling kan hij blijven leven: het licht van den dag gunt hij zichzelven niet meer; kennelijk voor allen die van zijn vreeselijk lot vernamen, zal hij zijn bestaan voortsleepen.

Zoo doolt hij als een blinde door Thebe, dat hij zou hebben willen verlaten, maar waaruit Creon hem niet wil laten gaan. Eerst wanneer de oude man ‘verzadigd is van jammeren’ en het huiselijk leven hem weer schijnt toe te lachen, ontzegt de vorst hem zijn gebied.

En zoo vinden wij hem bij den aanvang van *Oedipus te Colonus*, geleid door zijne dochter Antigone, uitgeput van vermoeienis, in havelooze kleeding, op den grooten weg naar Athene. Oedipus heeft geboet en al vinden wij ook in dezen in lompen gehulden Oedipus den trots en de opvliegendheid terug, die den koning van Thebe kenmerkten, zijn gemoed is tot rust gekomen. Tot zich zelven gekeerd, heeft hij daar geen boos opzet en dus ook geen schuld gevonden, en zoo zet hij, onbevreesd, den voet op het gebied der wraakgodinnen, die voor hem Eumeniden zullen zijn, waar hem weldra zijn laatste rustplaats wacht. Slechts twee ontmoetingen zijn in staat Oedipus' kalm berustende stemming te storen en hem in drift te doen ontsteken. De eerste is die met Creon die, door Eteocles gezonden, Oedipus smeeken komt met hem naar Thebe te keeren, opdat zijn aanwezigheid, naar de uitspraak van het orakel, Eteocles de overwinning verzekere. De tweede ontmoeting is die met Polynices, den onwaardigen zoon die met zijn broeder Eteocles Oedipus verjaagd heeft, en thans, zelf verbannen, met hetzelfde doel, zijns vaders hulp komt inroepen tegen zijn broeder. Tegenover beiden is Oedipus onverbiddelijk. Gedachtig aan het hem gedane onrecht, wijst hij Creon's verzoek verontwaardigd van de hand; gekwetst in zijn majesteit als vader, herhaalt hij tegenover Polynices de verwensching die hij hem reeds eens heeft toegeslingerd, en voorspelt hij hem zijn dood door de hand van zijn broeder.

In *Antigone* blijkt Oedipus' vloek vervuld. Polynices is toch tegen zijn vaderstad Thebe opgetrokken, in een tweegevecht hebben de beide broeders elkander gedood, en als straf voor den landsverrader, moet volgens 's lands wet Polynices' lijk onbegraven blijven. Nu treedt Antigone op om, tegenover de onverbiddelijke staatswet de wet van het hart stellende, aan den broeder, die, wat hij ook eerst tegenover Oedipus en later tegenover Thebe misdaan hebbe, haar broeder blijft, den plicht te vervullen, dien de eerbied jegens de dooden en hare zusterliefde haar voorschrijven, en zijn lichaam onder het plengen van plechtige offers met aarde te bedekken. Die liefdedaad zal haar het leven kosten, maar al valt het haar zwaar, haar die ‘niet geboren (was) om haat voor haat, maar om liefde voor liefde te geven,’[1] te sterven, ‘zonder den kus van een echtgenoot te hebben ontvangen of een kindje met (haar) melk te hebben gevoed’, de dochter van Oedipus toont zich haren vader waardig, en berustend in haar lot gaat zij den dood tegemoet.

Dit heerlijk beeld van vrouwelijke teerheid en vrouwelijke toewijding treedt niet in haar gansche volheid voor ons in de enkele tragedie, die haar naam draagt. De *Oedipus te Colonus* geeft ons het eerst de jonge vrouw te zien, van wie haar vader zegt:

> Antigone, sinds ze uit
> De kindsheid is getreên en grooter werd,
> Dwaalt steeds aan mijne zijde door het land
> En leidt den grijsaard, vaak door 't wilde woud
> Rondzwervend, barrevoets en ongespijsd.
> Dan weer, door zon of regenvlaag gekweld,
> Beschouwt ze dak en haardstede als gering
> Wanneer haar vader spijs en drank verkreeg.

Terstond bij den aanvang zien wij haar den ouden vader leidende en steunende, als zij hem den aanblik van het oord beschrijft waar zij op hun langen, afmattenden tocht thans zijn aangeland:

> Rampzaalge vader Oedipus, zie 'k goed,
> Dan rijzen torens road een stad, niet ver
> Van hier. Dit oord schijnt mij gewijd; daar wast

1) Om mee te lieven, niet te haten ben ik hier,
vertaalt Kloos, en Prof. van Leeuwen in zijn pas verschenen vertaling, waarvan ‘Het Nederlandsch Tooneel’ zich bedienen zal:
Zij mijne roeping dan de liefde, niet de haat.

Laurier, olijf en wingerd, uit de gaard
Klinkt nachtegaals gezang ons lieflijk toe.
Strek uwe leden op deez' ruige rots
Want, voor een grijsaard, deed ge een verren tocht.

Inderdaad blijkt de plek waar zij zich bevinden een gewijde plek te zijn, de metalen drempel van het oord waar Poseidon wijlt en Titan Prometheus. En als het koor van Atheensche grijsaards vernemend wie het is, die gevraagd heeft haar te betreden, den schuldigen Oedipus toeroept:

Ontruim deze streken toch
Dat niet op mijne stad
Een schuld om u zich hechte,

dan smeekt Antigone:

Weest den arme toch liefderijk,
Weest mild van zin. Tot u als tot een god,
Staren wij hopend op. Draalt niet:
Ontzegt ons uw gunst, de ongehoopte, toch niet.
'k Smeek u bij 't pand dat het naast u aan 't harte ligt,
Kindren of echtgenoot, goden of goederen....

En nog eens zien wij Antigone als smeekelinge, maar thans voor haren broeder Polynices tegenover haren vader, dien zij tracht te bewegen, den zoon, die tegen hem misdeed, althans gehoor te willen verleenen:

Doe, vader, naar mijn woord, al ben ik jong....
Hij is uw zoon en daarom, had hij ook
Op 't schandelijkst misdreven tegen u,
't Gave u geen recht hetzelfde aan hem te doen....
Denk niet aan 't heden, maar aan vroeger tijd,
Wat ge om uw vader, om uw moeder leedt;
En dan, ik twijfel niet, dan dunkt ook u
Dat felle drift een slechte raadsman is
En 't oogenpaar, van licht beroofd, vermaant
Waartoe een rasch besluit u voeren kan.
Geef toe! Die 't rechte vraagt behoort niet lang.
Te vragen....

Hier en in het gesprek met haren broeder bereidt de dichter ons voor, leert hij ons de Antigone kennen, voor wier liefdedaad

hij onze aandacht zal vragen in de latere tragedie. Eerst door den *Oedipus te Colonus* treedt het onderwerp van de *Antigone* in het volle licht.

En zoo wordt ook de *Koning Oedipus* door *Oedipus te Colonus* verklaard. Ja, men zou kunnen zeggen, dat de eerste tragedie zonder de laatste niet wel te begrijpen is.

In de radeloosheid, waartoe de ontdekking van hetgeen waartoe hij gekomen is, hem bracht, heeft Oedipus om zich zelf te straffen zich de oogen uitgestoken. Maar, hoe indrukwekkend die straf ook zij als slot van het ontzettend drama, zoodra men, tot bezinning gekomen, over het geval gaat nadenken, rijst de vraag: ‘maar was de rampzalige man dan schuldig?’

Sophocles heeft hen voor wie hij zijn tragedie schreef niet onder den indruk van Oedipus' schuld willen laten, en daarom zijn *Oedipus te Colonus* geschreven.

Mme Jane Dieulafoy, die de voorstelling van *Oedipe à Colone*, welke den 11 November j.l. als *matinée classique* in het Parijsche Odéon plaats had met een *conférence* over de op te voeren tragedie inleidde, heeft daarin aan Sophocles nog andere bedoelingen toegeschreven.

Toen Sophocles, over de tachtig jaar oud, zijn tragedie schreef, was zijn vaderstad Athene door Sparta overwonnen, door partijschappen verdeeld en scheen het land zijn einde nabij. *Oedipus te Colonus* moest de gevolgen toonen van fouten waarvoor men niet verantwoordelijk gesteld kan worden, en tevens het vertrouwen op een betere toekomst doen herleven. Wie, gelijk Oedipus, zich aan den wil der goden onderwerpt, boet zijn schuld en kan zelfs, als door die boete gereinigd en geheiligd, na zijn dood ten zegen strekken aan het land, dat zijn lichaam zal ontvangen. Athene - zoo zou Sophocles geredeneerd hebben - verkeert in een tijdperk van crisis; laat zij met den moed van een Oedipus haar fouten, indien dit fouten heeten mogen, boeten en zij zal het einde zien van hare rampen en den ondergang van hare vijanden.

Men kan een dergelijke historische verklaring van de beteekenis van *Oedipus te Colonus* als gelegenheidsstuk in hare waarde laten. Voor ons is, naar het mij voorkomt, van meer belang de wijsgeerige, de zedelijke beteekenis van deze tragedie.

In *Koning Oedipus* hebben wij den ongelukkige, krimpend onder het wee der naamlooze schande die over hem gekomen is, en wee-

klagend over zichzelf als over de schuldige spruit van een schuldig ras. Maar in de tien of twaalf jaren, die de gebeurtenissen uit *Koning Oedipus* van die uit *Oedipus te Colonus* scheiden, heeft hij, in de dubbele beteekenis, een langen weg afgelegd. Oedipus is tot de erkentenis gekomen dat de goden die hem als slachtoffer kozen van hun toorn op zijn rampzalig geslacht, door zijn boetedoening verzoend zijn. Heeft het orakel niet verkondigd dat zijn graf tot scherm en schut zal dienen van de stad die hem gastvrijheid zal verleenen? Hij kan dus voortaan zonder schaamte zich in het vreemde land vertoonen en behoeft er niet tegen op te zien, zijn naam te noemen, al moge die nog, gelijk in den aanvang van de tragedie, die ik bespreek, bij velen afschuw wekken. Want hij, die al wat hij afschuwelijks deed, den moord op zijn vader, het huwelijk met zijn moeder, onbewust deed, zonder boos opzet, zonder dat zijn wil er deel aan had, is geen misdadiger.

Die overtuiging spreekt Oedipus in den *Oedipus te Colonus* herhaaldelijk uit. Het eerst tegenover de grijsaards, die hem van het grondgebied van Athene willen verjagen:

> Athene, zegt men, eert de goden 't best
> En schaft alléén den vreemdeling, door ramp
> En leed op 't diepst getroflen, hulp en steun.
> Wat mocht mij daarvan blijken dien ge troont
> Uit gindsche wijkplaats en verdrijft uit 't land
> Op 't hooren van mijn naam alleen? Mij zelf,
> Mijn daden vreest gij immers niet? Want wat
> Mijn daden aangaat, 'k leed eer dan ik deed....
> 't Was onbewust dat 'k werd hetgeen ik werd....

Later tegenover Creon luidt het niet minder duidelijk:

> Der goden raadslag was 't,
> Die ons geslacht vervolgden reeds van ouds.
> Want niet door eigen schuld ben ik belaân
> Met zulker zonden last dat billijk scheen
> Hetgeen 'k mij en den mijnen saâm misdeed.
> Hoe nu? Zoo mijnen vader was voorspeld
> Dat eens de hand des zoons hem dooden zou,
> Met welk een recht treft mij daarvan 't verwijt?....
> En zoo ik, jammervolle, als bleek dat 'k was,
> In fellen strijd mijn vader nedersloeg
> Niet wetend wat en tegen wien ik 't deed,
> Verdient die onbewuste daad dan blaam?

Een na stamelend gewaagd te hebben van den bloedschendigen echt, dien men hem verwijt, laat hij er op volgen:

> Toch maakt dit huwlijk mij tot booswicht niet
> Zoo min als 's vaders doodslag.....
>
> Als iemand u te lijf ging en het recht
> Stond aan uw zij, zoudt ge dan vorschen of 't
> Uw vader was dan wel hem weerstand biên?
> Ik meen, ge zoudt, wanneer ge aan 't leven hecht,
> Den dader slaan; of 't goed was liet ge daar;
> Zoo was 't dat mij, door godenhand gevoerd,
> 't Verderf ontmoette en, ware zij met ons,
> Des vaders schim gaf mij geen ongelijk.

Men ziet het, telkens spreekt Sophocles bij monde van Oedipus de overtuiging uit, dat alleen de bedoeling maatstaf mag zijn bij de beoordeeling van schuld of onschuld, en deze vooruitgang van de zedelijke idee in de Grieksche tragedie, deze ontwaking van het geweten, is zeker niet het minst merkwaardige in *Oedipus te Colonus*[1].

Daarnaast verdient de aandacht hoe Sophocles Oedipus ook na zijn dood dat groote en indrukwekkende laat behouden, dat hem als koning en als balling onderscheidde. Oedipus' dood is omringd van mysterie. Niemand dan Theseus, de vorst die hem opnam en beschermde. zal weten hoe Oedipus' leven een eind heeft genomen noch waar zijn lichaam rust. Wanneer Oedipus den donder hoort rollen is het hem duidelijk dat de godheid hem roept, duidelijk ook wáár de dood hem wacht. En nu vertoont zich het wonder, dat de blinde, als zag hij den weg dien hij volgen moest, klaar voor zich, zonder aarzelen zich opmaakt om te gaan, en elken steun versmadend zelf als leidsman optreedt:

> Volgt, dochtren, mij. Ziet, 'k ben uw leidsman thans,
> Als gij tot nu mijn schreden hebt geleid.
> Komt! Reikt mij niet uw hand, maar laat mij zelf
> Ten heil'gen heuvel schrijden, mij door 't lot
> Verkozen tot een grafstede in dit land.

1) Vgl. Paul Stapfer. Shakespeare et l'antiquité. 2ième partie. Chap. VIII. Progrès de l'idée morale dans la tragédie.

Hierhenen! Hermes voert mij dezen weg,
De doodengids; de helgodinne mee.
O zonlicht! mij ontroofd doch vroeger mijn,
Ten laatsten maal beschijnt uw glans mijn hoofd.
'k Aanvaard de jongste reize en Hades zal
Mij dra tot woonplaats strekken. Eedle vorst,
Vaarwel! Vaart, land en burgers, wel! en moogt,
Gezegend steeds, ge in uw herinnring soms
Een oogwenk wijlen bij den dooden man.[1)]

Het is te begrijpen dat een tooneelkunstenaar als Mounet-Sully, die van den Koning Oedipus eene onvergetelijke creatie maakte, er naar hunkert ook den Oedipus uit Sophocles' tweede tragedi spelen. Dat ook is, al moge de handeling het aangrijpende van den *Koning Oedipus* missen, voor een denkend kunstenaar met groote uiterlijke gaven een rol om iets van te maken. Men denke slechts aan het optreden van Oedipus, den koning in ballingschap, steunende op zijn geliefde leidster Antigone, en toch in al zijn jammer nog *every inch a king*. Men herinnere zich de tooneelen van trots en van toorn tegenover Creon en Polynices, en dan dat heerlijke slot, waar de blinde den zienden den weg wijst en met opgeheven hoofd ingaat in zijn heerlijkheid.

1) Ik haal deze verzen aan meer om de voor mijn doel meest beteekenende gedeelten van de tragedie in het licht te stellen dan als proeven van Mr. Betz' vertaling.
Er bestaat van den *Oedipus te Colonus* eene vertaling in alexandrijnen van Bilderdijk onder den titel *De dood van Edipus*, mij alleen bekend uit de brokstukken voorkomende in de uitgaaf van Bilderdijks Dichtwerken van Dr. J. van Vloten. Als voorbeeld van B.'s dicht- en vertaaltrant mogen de laatste regels van Oedipus' afscheid strekken:

Mijn oogen, lang gemist, heb ik u weder? hoe!
O lieflijkheid des daags, ik mag u weder smaken!
Hier op den boord van 't graf en 's afgronds open kaken!
O Goôn - Geliefdste vriend! - Atheensche heerschappij!
Vaart, vaart voor eeuwig wel! - en - dierbren - denkt aan mij!

De heer Betz koos voor zijne vertaling de rijmlooze vijfvoetige jambe, in de meening dat deze versmaat voor onze tooneelspelers het gemakkelijkst is. De vertaling, over wier meerdere of mindere getrouwheid de Graeci mogen oordeelen, maakt op mij den indruk van een ernstigen en conscientieusen arbeid, maar men zou het vers over 't algemeen minder droog en stroef, leniger, helderder en voller van klank wenschen. Dit in bijzonderheden aan te toonen ligt niet op den weg van dit overzicht.

En daarom nog eens: ‘Het Nederlandsch Tooneel’ heeft een kostelijke gelegenheid voorbij laten gaan om iets buitengewoons te doen, door niet, nu zij toch *Antigone* in studie nam, daaraan de twee Oedipus-tragedies toe te voegen. Doch nu dit zoo is, zullen wij ons ook met een mooie Antigone-voorstelling tevreden stellen.

Na de eerste voorstelling van Schiller's *Räuber* den 13^{en} Januari 1782 in den schouwburg te Mannheim, schreef een ooggetuige van den indruk dien de laatste bedrijven maakten: ‘Das Theater glich einem Irrenhause, stampfende Füsse, heisere Aufschreie im Zu schauerraum! Fremde Menschen fielen einander schluchzend in die Arme, Frauen wankten, einer Ohnmacht nahe, zur Thüre...’

Ik moet bekennen dat ik op den avond van den 20sten November 1897 bij de voorstelling van Schillers eerste tragedie, door de Rotterdammers te Amsterdam gegeven, met Royaards in de rol van Frans Moor, geen behoefte gevoeld heb om mijnen mij onbekenden buren snikkend in de armen te vallen en ook bij anderen, behalve de stampende voeten, geen van de verschijnselen heb waargenomen die den Mannheimer van 1782 ook nog deed spreken van ‘eine allgemeine Auflösung, wie im Chaos, aus dessen Nebeln eine neue Schöpfung hervorbricht.’

De manier trouwens waarop het enthousiasme bij de Mannheimers, Frankforters, Heidelbergers - want uit alle omliggende plaatsen was men samengestroomd - zich uitte, toont reeds dat geen louter aesthetisch genot hen in vervoering bracht. De storm dien *Die Räuber* deed losbreken, had nog een anderen grond.

Schiller had zich te Stuttgart in de Karlschule met onwil onder den militairen dwang gebukt, de tucht, de uiterst strenge wetten en voorschriften hem daar opgelegd, stuitten hem en zijn vrienden tegen de borst, en in hun school zagen zij een beeld in het klein van de maatschappij met haar knellende wetten, haar toestanden van onderdrukking en overheersching. Zij hadden Rousseau gelezen en een vrijheidsdrang, een verlangen naar een betere maatschappij, zoo het moest op de puinhoopen van de bestaande te stichten. had zich van hen meester gemaakt. En ook daarbuiten gistte het, voelde men dat er iets broeide in de politieke atmosfeer, en dat er een onweer in aantocht was, - het onweer dat weinige jaren later met de verovering van de Bastille zou losbarsten.

En nu kwam dit werk van een jong dichter, een tragedie nieuw van vorm, waarin tegen instellingen als het majoraat, tegen de ‘abgeschmackte Conventionen’, voor de gezonde natuur en het gelijke recht werd te velde getrokken, en de staf gebroken over veile advokaten, gewetenlooze financiemannen, huichelende priesters, met een kracht, een durven, een pathos die voor den Duitscher op zijn tooneel en in zijn taal nieuw waren. Geen wonder dat het insloeg en dat het revolutionnaire drama de toehoorders in geestdrift bracht.

Dat alles treft ons thans, meer dan honderd jaar later, niet meer. De strijd gaat thans tegen andere toestanden en Hauptmann's *Weber* is gevaarlijker dan Schiller's *Räuber*. Daarbij komt dat de tragedie door Schiller op de banken van de militaire school tusschen zijn negentiende en zijn één-en-twintigste jaar bij stukken en brokken in elkaar gezet, bij al de genialiteit die er uit spreekt, in de onderdeelen, in opvatting en samenstelling, van een onbeholpenheid en kinderachtigheid is die ons doen glimlachen: ik denk aan de geschiedenis van den hongertoren, waar de oude Moor in wordt opgesloten en later uitkruipt, aan de verschijning van den pastoor te midden van de roovers, aan de geheele figuur van Amalia, waarmede Schiller blijkbaar geen raad heeft geweten, en aan tal van andere kleine en groote onmogelijkheden.

Wie van al de personages alleen nog maar in staat is onze belangstelling gaande te houden - en dan nog enkel bij een voortreffelijke vertolking - is Frans Moor, de slechte zoon. De brave roover, Karel Moor, die lang voor een mooie creatie van Schiller heeft gegolden, en in wiens telkens overspringen van heldhaftige begeerten tot sentimenteele droomerijen Kuno Fischer een beeld van Schiller zelf heeft willen zien, is voor een groot deel te veel een product van den tijd waarin hij ontstond, - in zijn idyllische ontboezemingen, o.a. in het veelgeprezen tooneel aan de Donau (3^e bedrijf 2^e tooneel) behoort hij nog tot de sentimenteele periode van de Duitsche letterkunde - dan dat hij ons lang zou kunnen boeien, al blijft hij dan ook als de berouwhebbende verloren zoon voor het groote publiek van alle tijden een voorwerp van bewondering.

Interessant blijft ten slotte alleen Frans Moor, omdat in hem een zielkundig proces zich ontwikkelt. Oppervlakkig lijkt hij een monster zonder meer, zonder een grein menschelijk gevoel, misschien

wel een krankzinnige, wiens afschuwelijke daden hem niet kunnen worden toegerekend, maar die dan ook als dramatische figuur zonder waarde is. Beschouwt men hem echter naderbij, dan komt men tot iets als een verklaring van zij verfoeielijk karakter. Frans Moor die door de natuur misdeeld is, als jongste zoon noch het vaderlijk slot noch iets wat zijns vaders is het zijne zal mogen noemen, die door geen van zijn verwanten bemind wordt, terwijl zijn broer Karel, 's vaders lieveling, de knaap met het gunstig uiterlijk, krachtens het majoraat eens de eenige erfopvolger zal zijn, is door afgunst verbitterd, en zint op middelen om zich te wreken en dat alles machtig te worden wat hem ontzegd is. En daartoe komt hij niet in eens in een jaloersche bui, maar door een reeks van overleggingen, redeneeringen, sophismen, waarin hij zich zelven wijs maakt, dat hij inderdaad een slachtoffer is van de natuur die zijn broeder het eerst ter wereld bracht en hem dat leelijke gezicht gaf; dat wat er van banden des bloeds gepraat wordt, van liefde voor een vader, wien gij toch niet verzocht hebt u het leven te geven, niets te beteekenen heeft; en dat hij wat hem onthouden wordt door de maatschappelijke wetten zichzelven moet zien te verschaffen, omdat het recht bij den sterkste is.

Maar nu is al dat redeneeren, dat stapelen van sophisme op sophisme, in die lange monologen, waarvan Schiller's tragedie vol is, juist het bewijs dat er iets weg te redeneeren, iets dood te praten valt, dat er onder dat alles een overblijfsel of een kiem van wat wij gewoon zijn geweten te noemen schuilt en nu en dan teeken van leven geeft.

Het is merkwaardig, dien strijd tusschen Frans Moor's sophistiek en zijn geweten gade te slaan. Eerst heeft de sophistiek het geweten een tijd tot zwijgen gebracht: telkens cynischer, onbeschaamder en woester is Frans' optreden. Hij meent te triomfeeren en de meester te zijn. Maar dan, wanneer hij Amalia niet aan zich heeft kunnen onderwerpen, wanneer hij in den vreemdeling, die het slot bezoekt, zijn broeder Karel meent te herkennen, dan komt het in hem op, dat al zijn werk wel eens vergeefsch kon zijn geweest, en alleen de redeneering, dat hij toch al tot over de ooren in doodzonden waadt, dat, nu hij reeds zoo ver van den oever verwijderd is, er aan omkeeren niet te denken valt (IV 2), spoort hem aan voort te gaan. Maar welk een angst spreekt er niet uit het daarop volgend tooneel met Daniël! En

nu gaat die angst steeds klimmende, totdat de stem van het geweten, die er uit spreekt, de machtigste wordt, totdat de vreeselijke droomen en hallucinaties, waarin al zijn misdaden hem voorbij trekken en hij het gericht van den jongsten dag meent bij te wonen, den doodsangst tot het uiterste doen stijgen en hij, over zichzelf gericht houdend, den dood vindt door worging.

De rol van Frans Moor is steeds een effektrol geweest voor karakterspelers. Bij de eerste voorstelling in 1782 was het Iffland die, de rol aanpassend aan zijn talent, er het buitensporig afschuwelijke en onmenschelijke aan ontnam, er een verfijnde satanische sluwheid in legde en door een psychologisch bestudeerd spel in de latere tooneelen een climax wist te brengen, die grooten indruk maakte. Van latere tooneelspelers hebben sommige juist aan het dierlijk leelijke, uiterlijk en innerlijk, van Frans Moor al hun talent besteed, op het weerzinwekkende en terugstootende het schelst mogelijke licht werpend, zoodoende bij al de onwaarschijnlijkheden van het stuk nog deze voegende, dat zijne omgeving aan de woorden van een zoo afschuwelijk gedrocht, van zulk een duivelstronie ook maar een oogenblik geloof kon hebben gehecht. Anderen, waaronder Bogumil Dawison, zijn tot de opvatting van Iffland teruggekeerd en deze opvatting is het ook welke aan Royaards meesterlijke creatie ten grondslag ligt.

De Frans Moor van Royaards is de sluwe, berekenende, redeneerende schelm, die voor geen gemeenen leugen, voor geen laagheid terugdeinst, maar tot in zijn duivelsch overleg zekere vormen weet te leggen, die zijn afkomst van goeden huize verraden. Hij is de wikkende en wegende, maar die, eens zijn besluit genomen hebbende, zijn slag slaat met groote gewisheid. En hoe weet hij den langzaam aanwassenden angst, de onrust, het ontwaken van zijn geweten te teekenen om ten slotte in de hallucinaties van zijn laatsten levensnacht het toppunt van ontzetting te bereiken. Men ziet op ons tooneel niet vaak rollen spelen, die zoo in alle bijzonderheden àf zijn, waarin elk gebaar, elke stap, elke gelaatstrek, elke intonatie zoo zeker en zoo als van zelf getroffen worden. Daarmee hangt samen de dictie, die door haar kracht, haar zuiverheid en haar volheid, bij groote matiging, u dwingt tot onafgebroken luisteren, u boeit van het begin tot het eind. Door die zekerheid, die meesterschap in de uitbeelding, door die kracht en zuiverheid van dictie staat Royaards hoog boven al zijn medespelers, hoeveel

gewoon verdienstelijks ook in het spel van enkelen hunner - in zeggingskracht staat Mevrouw van Kerckhoven (Amalia) hem het naast - te waardeeren valt.

Maar in dat in zulk een virtuozenrol hoog boven de anderen uiisteken schuilt een gevaar. De man, die met Svengali zijn naam in het buitenland trachtte te maken, en hier voor zijn wederoptreden een rol als Frans Moor koos, is te goed om enkel in zulk werk triomfen te vieren. Karakterrollen hebben ook Molière (welk een Harpagon zou Royaards zijn!) en Shakespeare geschreven. Een *Koning Oedipus* met Mevrouw Beersmans als Jocaste, of een *Oedipus te Colonus* met Alida Klein als Antigone zou iets heel moois kunnen worden. Maar, hetzij dan klassiek of modern, Royaards geve ons enkel dat wat hij in volle oprechtheid, en zonder zijn kunstenaarsgeweten met Frans Moor'sche sophismen in slaap te praten, ons als groote, echte kunst, niet enkel als proeven van zijn groote virtuositeit, durft te vertoonen. Deze Moor heeft ‘seine Schuldigkeit’ gedaan en - ‘kann gehen’. Maar Willem Royaards is ons nog veel, heel veel schuldig.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

In den voormiddag van den 4^{den} November 1847 liet de directie der Gewandhausconcerten in Leipzig door middel van aanplakbiljetten bekend maken, dat het abonnementsconcert 's avonds niet zou doorgaan, daar elk oogenblik de dood kon verwacht worden van den man, die in de laatste twaalf jaren de ziel van het muzikale leven in die stad geweest was en er hoog vereerd werd.

Nog dien zelfden avond gebeurde hetgeen gevreesd werd. Toen stierf, in den bloei zijns levens, Felix Mendelssohn Bartholdy, de componist van de *Sommernachtstraum*-muziek, van *Meeresstille und Glückliche Fahrt* en *Fingalshöhle*, van *Paulus* en *Elias*, van het *Lobgesang* en de *Walpurgisnacht*, en van nog vele andere werken op vocaal en instrumentaal gebied, die geruimen tijd in hooge gunst gestaan hebben bij de beminnaars der toonkunst.

Sedert dien dood zijn vijftig jaren voorbijgegaan, jaren waarin de muzikale kunst zich in nieuwe richtingen verder ontwikkeld heeft en geheel andere klanken heeft doen hooren dan die ons uit de composities van Mendelssohn tegenklinken. Maar al heeft deze in zijn tijd zoo gevierde componist thans de beteekenis niet meer, die hem tijdens zijn leven en nog eenigen tijd daarna werd toegekend en hem deed beschouwen als de zon in het rijk der tonen, naast wien de glans der overige sterren aan den kunsthemel verbleekte, het zou toch verkeerd zijn, hem nu reeds geheel en al te rangschikken onder diegenen, wier werken nog slechts uit een historisch oogpunt belangstelling wekken. In onze dagen worden zelfs de meest populaire werken van Mendelssohn maar zelden ten gehoore gebracht, maar wanneer het voorkomt, blijkt het duidelijk, dat het tegenwoordige geslacht nog wel degelijk ontvankelijk is voor de bekoring, die er van deze toonscheppingen uitgaat.

Des te meer heeft het mij bevreemd, dat er in de vorige maand zoo weinig notitie is genomen van den vijftigsten gedenkdag van Mendelssohn's dood. Wel is het feit in dagbladen en tijdschriften in herinnering gebracht, doch in muzikalen zin heeft men zich òf weinig òf in het geheel geen moeite gegeven, dien dag te herdenken. Zelfs Leipzig, de stad, die toch zooveel reden heeft om hem dankbaar te zijn, maakte zich met weinig van de zaak af. Alleen het Conservatorium wijdde een geheelen avond aan zijn stichter; daarentegen schijnt de directie der Gewandhausconcerten het voldoende geacht te hebben, slechts een deel van een concertprogramma voor composities van Mendelssohn in te ruimen.

Ook in ons land, waar men anders met jubilé's of herdenkingen van anderen aard nogal gauw bij de hand is, heb ik bij de concertondernemingen niets kunnen bespeuren van het een of ander blijk, dat men zich om het feit bekommerd of er zelfs maar aan gedacht heeft. En toch is er een tijd geweest, dat Mendelssohn ook bij ons de gevierde man was, wiens symphoniëen, ouvertures, kamermuziek, oratoria en psalmen met groote voorliefde gespeeld en gezongen werden.

Het valt niet te ontkennen, dat er onder die werken veel voorkomt wat reeds verouderd is, en niet onmogelijk is het, dat met den tijd ook datgene, wat thans nog van Mendelssohn gewaardeerd wordt, den zelfden weg zal opgaan, maar de beroemde componist heeft het dan toch wel aan de muzikale wereld verdiend, dat men hem ten minste herdenke op die momenten, welke de gewoonte nu eenmaal aanwijst om mannen van beteekenis uit het verleden meer in het bijzonder te huldigen.

Maar het is met Mendelssohn gegaan als met zoo menig ander componist van buitengewoon talent. Tijdens zijn leven wordt zoo iemand vergood; men stempelt hem tot een genie en heeft geen woorden genoeg om zijn lof te verkondigen. Na zijn dood echter komt de reactie. Nieuwe indrukken wisschen de oude uit, en wat eens hoog verheven werd, wordt nu met onverschilligheid of soms zelfs met minachting op zij gezet.

Aan zulk een omkeer in de opinie staat uit den aard der zaak het talent veel meer bloot dan het genie. Het is een noodwendig gevolg van het verschil tusschen die beiden. ‘Die blossen Talentmänner - heeft een beroemd wijsgeer uit onze eeuw gezegd - kommen stets zu rechter Zeit: denn, wie sie vom Geiste ihrer

Zeit angeregt und vom Bedürfniss derselben hervorgerufen werden, so sind sie auch gerade nur fähig diesem zu genügen.' De man van genie werkt voor alle tijden doch wordt meestal eerst begrepen en gewaardeerd door een volgend geslacht; de man van talent daarentegen werkt voor den tijd, waarin hij leeft, en alleen daarin kan hij wezenlijke waardeering vinden.

Zoo juist en zoo toepasselijk op een talent als Mendelssohn dit ook is, mag er toch geen reden uit geput worden om de groote verdiensten te miskennen, die deze componist voor zijn tijd gehad heeft, al voelt het tegenwoordige geslacht voor zijne muziek ook lang zooveel niet meer als zijne tijdgenooten of zij, die dichter stonden bij het tijdperk, waarin hij zijne werken schiep.

Mendelssohn is bij zijn leven overschat en na zijn dood heeft men getracht zijne verdiensten te verkleinen. Dit laatste kon reeds drie jaren na 'smeesters overlijden Hans von Bülow constateeren. 'Geen kunstenaar - zegt hij - is alles zoo meegeloopen als Mendelssohn; geen ander heeft tijdens zijn leven zooveel bewijzen van vereering en geestdrift van alle zijden ontvangen. Thans, nu hij dood is, beginnen nietswaardige menschen, die hem vroeger op allerlei wijzen vleiden, zijne verdiensten te verkleinen en hem uit nijd in de publieke opinie te verlagen.' Later is de periode der uitsluitende Schumann-vereering gekomen, en deze heeft het beeld van Mendelssohn aan den kunsthemel een tijd lang verduisterd. Toen de nevelen van die vereering eindelijk wegtrokken en dat beeld weer zichtbaar werd, was het zoo verbleekt, dat het weinig belangstelling meer wekte.

Gelukkig voor hem heeft Mendelssohn zelfs de voorteekenen van die daling in de publieke opinie niet meer beleefd. Hij stierf jong doch in den vollen glans van zijn roem en na een leven, dat rijk was aan zonneschijn. In gelukkige omstandigheden opgevoed, vereerd en bemind door allen, die met hem in aanraking kwamen, heeft hij nimmer den ernst des levens in die mate gekend als een Bach, een Beethoven, een Wagner, al zijn hem ook, evenals ieder ander sterveling, teleurstellingen en onaangenaamheden niet gespaard gebleven, en van hem kan men gerust zeggen, dat het lot hem in alle opzichten zeer gunstig is geweest.

Reeds zijne jeugd was een en al zonneschijn. Liefderijke en beschaafde ouders gaven hem een uitstekende opvoeding en de voortreffelijkste leermeesters onderrichtten hem in kunsten en weten-

schappen, waarbij aan de muziek, waarvoor hij reeds zeer vroeg groote begaafdheid toonde te bezitten, een ruime plaats werd toegekend. Maar meer nog dan dat onderricht werd de geest van den knaap ontwikkeld door de omstandigheid, dat in den huiselijken kring zooveel aan de beoefening van kunsten en wetenschappen werd gedaan, en hij in de gelegenheid was kennis te maken met vele beroemdheden, die de gastvrije woning der Mendelssohns in Berlijn kwamen bezoeken.

Voor zijne muzikale ontwikkeling in het bijzonder was het een groot voorrecht, dat hij reeds als knaap in het ouderlijk huis de gelegenheid vond om zijne composities te doen uitvoeren. Men placht er op Zondag muziekuitvoeringen te geven, waarvoor de vader van Felix de medewerking had weten te verkrijgen van een klein orkest, uit leden der Hofkapel samengesteld, en daar werden o.a. ook de toonscheppingen van den jeugdigen Felix (en het waren er niet weinige) ten gehoore gebracht. Aanvankelijk alleen door intieme kennissen bijgewoond, breidden zich die muzikale matinées langzamerhand uit en werden zij meermalen door musici van naam bezocht, die zich zoodoende konden overtuigen van het buitengewone talent, dat de knaap toen reeds aan den dag legde, en de faam daarvan naar buiten verspreidden.

Had er aldus een gelukkig gesternte boven den jongen musicus gezweefd, dat geluk verliet hem ook niet, toen de tijd was gekomen voor de vraag, of hij de toonkunst tot beroep zou kiezen. Bij vele musici, die later beroemd zijn geworden, kunnen wij het verschijnsel waarnemen, dat zij tegen den zin van ouders of bloedverwanten van hun geliefde kunst hun beroep maakten, maar met Mendelssohn was dit het geval niet. Wel hadden vrienden en kennissen veel te zeggen tegen den door hem uitgesproken wensch om de toonkunst als vak uit te oefenen, maar zijn vader liet zich, toen hij het groote talent van zijn zoon had leeren kennen, niet van de wijs brengen. Alvorens echter zijne toestemming te geven, achtte hij het noodig, een Europeesche autoriteit omtrent de werkelijke begaafdheden van Felix te raadplegen, en toen deze zestien jaar oud was, ging hij met hem naar Parijs om het oordeel van Cherubini, directeur van het Conservatoire, in te winnen. Wat Felix den meester van zijne composities toonde of voorspeelde, beviel dezen zoo volkomen, dat hij den twijfel van den vader aan de toekomst van zijn zoon wist op te heffen en zich zelfs bereid verklaarde, den

knaap te onderrichten, een voorstel waarop de oude Mendelssohn echter niet inging.

Met de wijding, die de jonge kunstenaar als het ware door deze uitspraak van Cherubini ontving, is de knapentijd als afgesloten te beschouwen en brak de tijd aan, waarop de muziek met een hooger doel door hem beoefend wordt. Proeven van zijn muzikaal talent had hij al in menigte afgelegd doch na zijne terugkomst uit Parijs treedt hij op met een werk, waarin hij zijne individualiteit voor de eerste maal duidelijk openbaart: de *Sommernachtstraum*-onverture namelijk. Hiermede deed Mendelssohn de eerste schrede op zijne kunstenaarsloopbaan, die, over het geheel genomen, even zonnig zou zijn als zijne jeugd geweest was. Slechts nu en dan viel een schaduw op dit pad.

Opmerkelijk is het, dat het onaangename, wat hij op die loopbaan ondervond, voornamelijk voortkwam uit zijne verbouding tot de stad Berlijn, die wel niet zijne geboorteplaats was (dit was Hamburg) doch waar hij toch, van zijn tweede jaar af, zijn geheele jeugd had doorgemaakt.

Die onaangenaamheden begonnen al in het jaar 1826, toen de zeventienjarige jongeling zijne opera *Die Hochzeit des Camacho* aan de directie van het koninklijk theater ter opvoering aanbood. De Intendant, graaf Brühl, was hem niet ongezind, doch Spontini, toenmaals Generalmusikdirektor aan het Hof te Berlijn, en anderen trachtten door allerlei intriges de voorstelling te verschuiven, en zij, die de opera moesten vertolken (zoowel zangers als orkest), werkten het tot stand komen der opvoering evenmin in de hand. Toen het eindelijk in het jaar 1827 tot een voorstelling kwam, verwierf het stuk weinig meer dan een *succès d' estime* en Mendelssohn, die òf ontstemd was door de moeielijkheden, die men hem in den weg had gelegd, òf in zijn werk, nu hij het gehoord had, zwakheden ontdekte, verviel in moedeloosheid en verklaarde, toen er van herhaling van het werk sprake was, op verdrietigen toon, dat dit de zaak der directie was en niet de zijne. Het gevolg daarvan was, dat de opera niet meer opgevoerd werd.

In 1832 leed hij in Berlijn een bepaald *échec*. Van een reis naar Italië, Parijs en Londen keerde hij terug met vol vertrouwen in zijn talent en met de hoop, dat de stad, waar hij zijne jeugd had doorgebracht, hem binnen hare muren zou weten te houden door hem een positie te verschaffen in overeenstemming met de

reputatie, die hij toen reeds bezat. Door den dood van zijn leermeester Carl Friedrich Zelter was de betrekking van directeur der *Singacademie* vacant geworden, en hoewel Mendelssohn zelf eigenlijk niet veel lust in de betrekking had, liet hij zich niettemin door bloedverwanten en vrienden overhalen, naar dien post te dingen. Dit geschiedde evenwel zonder gunstig gevolg; hij moest de vlag strijken voor Rungenhagen, tot dusver adjunct-directeur der instelling.

Vermoedelijk werd bij de gelegenheden, die ik hier noemde, alreeds de grond gelegd voor den tegenzin, dien Mendelssohn langzamerhand voor Berlijn en de openbare muziek-toestanden aldaar begon te gevoelen, en wel mag het zonderling heeten, dat later, toen hij buiten Berlijn vaste betrekkingen bekleedde (eerst in Dusseldorf en daarna in Leipzig), de band tusschen hem en de hoofdstad van Pruisen, hoe gering ook de sympathie van weerskanten schijnt geweest te zijn, nog tot bijna aan zijn dood bleef voortbestaan. Misschien heeft daartoe bijgedragen, dat zijne familie, die in Berlijn woonde, hem gaarne daar voor goed gevestigd zag en telkens bij hem aandrong, wanneer zich voor hem de gelegenheid voordeed, er een werkkring te aanvaarden. Wellicht ook, dat een wezenlijk eervol ambt in een hoofdstad als Berlijn hem nog meer aanlokkelijk toescheen dan elders.

Tot een vaste positie, die met zijne neigingen en wenschen strookte, zou het evenwel in Berlijn niet komen. In het jaar 1840 kwam de kunstlievende koning Friedrich Wilhelm IV aan de regeering. Een zijner plannen was, de academie der kunsten in vier klassen te verdeelen: schilderkunst, beeldhouwkunst, bouwkunst en muziek, en voor elk van die afdeelingen een directeur aan te stellen. Voor het directeurschap der afdeeling ‘muziek’, die een soort van Conservatorium zou vormen, had de koning Mendelssohn op het oog, doch deze stelde zich van die zaak, wat de toonkunst betreft, niet veel voor, en had trouwens op dat oogenblik weinig lust zijne positie in Leipzig op te geven, waar hij zich zeer thuis gevoelde en zeer populair was. Niettemin liet hij zich tot onderhandelen bewegen, doch men kwam daarbij tot geen overeenstemming.

De Koning wilde Mendelssohn echter toch op eenigerlei wijze aan zijn hof verbinden en kreeg gedaan, dat deze zich ter beschikking stelde voor de leiding van enkele muziekuitvoeringen in den winter. Dit kwam aan de muziek in de hoofdstad zeer ten goede en heeft ook aanleiding gegeven tot verschillende nieuwe toon-

scheppingen van Mendelssohn's hand. O.a. is de muziek voor de *Antigone* van Sophocles en voor de *Athalia* van Racine voor Berlijn gecomponeerd. Voor Mendelssohn zelf was er evenwel gedurende eenige jaren een onrustig heen en weer trekken tusschen Berlijn en Leipzig het gevolg van, hetgeen, gepaard gaande met de vele reizen, die hij buitendien deed, stellig geen goed heeft gedaan aan zijn uiterst zenuwachtig gestel.

Gelukkiger gevoelde Mendelssohn zich in Leipzig. Daar heeft hij veel kunnen doen en werd hij op de handen gedragen. Hij kwam er in het najaar van 1835, om, ter vervanging van Pohlenz, de leiding der Gewandhaus-concerten op zich te nemen. De uitnoodiging daartoe was des te verlokkender, omdat het muzikale leven in Leipzig destijds reeds op een goede hoogte stond, maar met zijne komst kreeg alles een geheel ander aanzien. Met hem begint de bloeitijd van die concerten en van het muzikale leven in Leipzig in het algemeen, doch deze periode was tevens die, waarin Mendelssohn zijn hoogtepunt bereikte en zijn roem een wereldroem werd.

Wat hij hier in betrekkelijk korten tijd tot stand heeft gebracht (eigenlijk niet meer dan zes jaren, want na 1841 was, wegens zijn dubbelen werkkring in Berlijn en Leipzig, zijn werkelijk aandeel in de uitvoeringen in laatstgenoemde stad lang niet zoo groot meer), is enorm. In weinige jaren heeft hij Leipzig tot de eerste muziekstad van Duitschland verheven. Het Gewandhaus-orkest, op zichzelf reeds uitstekend in zijne samenstelling, verhief hij door de wijze, waarop hij instudeerde en dirigeerde, tot een hoogen trap van volmaaktheid. Voorts wijdde hij zijne zorg aan een betere en meer oordeelkundige samenstelling der programma's en was, door de kennismakingen, die hij op zijne veelvuldige reizen met virtuozen had aangeknoopt, in de gelegenheid, de uitstekendste solisten voor de concerten te werven.

Buiten die Gewandhaus-concerten, waarin Mendelssohn het kunstlievende publiek van Leipzig ook met menige noviteit op het gebied der compositie deed kennis maken (o.a. de groote C-dursymphonie van Schubert), stelde hij zijn talent als muziekdirecteur ook ten dienste van uitvoeringen op groote schaal. Zoo werd o.a. den 7^{den} November 1836 in de ‘Paulinerkirche’ een uitvoering van Händel's *Israël in Egypte* gegeven met een koor van meer dan 250 zangers en een sterk bezet orkest, het eerste groote muziek-

feest van dien aard in Leipzig. Verder hadden in 1837 en 1841 uitvoeringen in dienzelfden geest van zijn oratorium *Paulus* en van Bach's *Matthaeus-Passion* plaats. Laatstgenoemde uitvoering was ten bate van een geprojecteerd Bach-monument, waartoe Mendelssohn het initiatief genomen had en waarvoor hij zelf reeds vroeger gelden had bijeengebracht door het geven van orgelconcerten. Ook had hij in Juni 1840 een werkzaam aandeel in de Gutenbergfeesten, voor welke gelegenheid door hem een gezang bij de onthulling van het standbeeld en voorts de *Lobgesang*-cantate werd gecomponeerd.

Rekent men bij dit alles nog de oprichting van het Conservatorium in het jaar 1843, dat mede door zijn initiatief tot stand kwam en voor de stad van zoo groote beteekenis werd, dan zal men moeten erkennen, dat de Leipzigers alle reden hadden om Mendelssohn dankbaar te zijn, en zeker verdiende hij in alle opzichten de groote vereering, die zij hem tijdens zijn leven toedroegen.

Maar zij stonden hierin niet alleen. Er was in Europa een volk, dat in vereering voor den beroemden componist bij Leipzig zeker niet achterstond, en dit waren de Engelschen. Doch hier kan men nog bijvoegen, dat die vereering vrij wat langer geduurd heeft dan in de stad, die Mendelssohn in muzikaal opzicht tot zoo groot aanzien verheven had. In Engeland heeft Mendelssohn een bijna voorbeeldelooze populariteit genoten, van het oogenblik af, dat hij er in 1829 als twintigjarige jongeling voor het eerst kwam, tot diep in onzen tijd. Telkens wanneer hij Engeland bezocht (en dit gebeurde verscheidene malen), ontving men hem daar met groote blijken van vereering en geestdrift, zoodat het niet te verwonderen is, dat bij hem de liefde voor dit land zeer groot was. Engeland beschouwde hij als het ware als zijn tweede vaderland, en hoogst gelukkig maakte hem de ontvangst, die hem daar telkenmale ten deel viel en die zoo gunstig afstak bij de koele houding van het Berlijnsche publiek. Het is dan ook begrijpelijk, dat zijn hart er hem dikwijls heentrok. Den 28sten Mei 1831 schrijft hij aan zijne zuster (en dat nog wel uit een plaats als Napels): ‘Het rookerige nest (daarmede wordt Londen bedoeld) is en blijft nu eenmaal mijn geliefkoosd verblijf.’

Reeds zijn eerste entrée in Engeland was een ware triomf voor den jongen kunstenaar, die zich in de driedubbele hoedanigheid

van klavierspeler, dirigent en componist aan het Engelsche publiek voorstelde. Hij kwam er met de beste aanbevelingen, die hem overal, tot zelfs in de aanzienlijkste kringen, toegang gaven, en bleef er die eerste maal meer dan een half jaar, waarbij hij de gelegenheid waarnam om in gezelschap met een vriend een uitstapje naar Schotland te maken. Een bezoek aan de Hebriden-eilanden gaf aanleiding tot de compositie der ouverture van dien naam, evenals ook de A moll-symphonie (de zoogenaamde Schotsche symphonie) haar ontstaan aan dat uitstapje te danken heeft.

Ook bij koningin Victoria en prins Albert was Mendelssohn zeer gezien. Tijdens zijn verblijf in Engeland in het jaar 1841 genoot hij de eer, in *Buckingham-Palace* te worden ontvangen. In een brief aan zijne moeder geeft hij daarvan een karakteristiek verhaal en laat zien, hoe huiselijk het in het vorstelijk gezin toeging. Hij uit zich daarbij vol lof over het orgelspel van prins Albert en over de wijze, waarop Hare Majesteit verschillende liederen voor hem zong.

Er zijn weinig componisten geweest, die zoo snel en in zoo hooge mate succes hebben gehad als Mendelssohn in Engeland, en de indruk, daar door zijne persoonlijkheid en zijne werken gemaakt, was een zeer sterke, die zijn invloed nog jaren lang op de Engelsche muziekliefhebbers en toonkunstenaars deed gevoelen. Het was een ware aanbidding, die het best gekenschetst wordt door de klacht: ‘Nu is de muziek dood’, door Davison, den muziek-recensent van de *Times* aangeheven bij het vernemen van 's meesters overlijden. De Mendelssohn-vereering heeft nog geruimen tijd na dit oogenblik het muziek-leven op het Britsche eiland beheerscht. Dat moest o.a. ook Wagner ondervinden, toen hij er in 1855 kwam, om als directeur van eenige concerten in de *Philharmonic Society* op te treden en daar gedeelten uit zijne dramatische werken te doen hooren. De houding, door de Pers van die dagen tegenover hem aangenomen, werd voor een groot deel ingegeven door Mendelssohn-fanatisme, en de aanvallen, die Wagner te verduren had, waren voornamelijk daaraan toe te schrijven, dat hij zich in zijne geschriften niet naar den zin der heeren over hun afgod uitgelaten had. Eerst in de laatste jaren is de invloed van Mendelssonn in Engeland sterk aan het dalen gegaan en wordt zijn naam er niet meer als een bolwerk tegen het nieuwe gebruikt.

Engeland was het eenige land, waar de invloed van Mendelssohn

nog zoo lang bleef nawerken. Zooals ik reeds opmerkte, kwam elders, en met name in zijn vaderland, de reactie reeds spoedig na zijn overlijden en maakte de vereering voor onverschilligheid, of soms nog iets ergers, plaats. Mendelssohn was geen man der toekomst; hij schiep voor het heden en dit juichte hem in alle opzichten toe. Wat hij echter voor zijn tijd verricht heeft, is van niet geringe waarde, en zijn geheele verschijning is van dien aard geweest, dat hij ook na zijn dood in eere verdient gehouden te worden.

Een scherp contrast met het lot, dat den componist der *Sommernachtstraum*-muziek te beurt viel, vormt dat van den man, wiens *Meistersinger* in deze dagen een zoo grooten triomf in de hoofdstad van Frankrijk vieren.

Verdween de vereering voor de werken van den bij zijn leven zoo hoog gevierden Mendelssohn bijna met zijn dood, bij Richard Wagner was het juist andersom. Zijn leven was een en al miskenning en eerst tegen het einde van zijne loopbaan vertoonen zich blijken, dat men den meester en zijne werken ook in ruimer kring meer en meer begint te waardeeren. Maar na zijn dood groeit de geestdrift snel en machtig aan, en thans is het zoo ver gekomen, dat van alle dramatisch-muzikale werken, welke op de theaters in en buiten Europa worden opgevoerd, die van Wagner de grootste aantrekkingskracht op het publiek uitoefenen.

Merkwaardig is o.a. de omkeer, die er in de laatste zes of zeven jaren met betrekking tot Wagner in Frankrijk, of laat ik liever zeggen in Parijs, heeft plaats gehad. Van een verandering in de publieke opinie te spreken zou hier echter, wat Wagner's werken betreft, eigenlijk niet juist zijn, want, als men het goed nagaat, is er vóór dien tijd aan het publiek zoo goed als geen gelegenheid gegeven om zich een juist oordeel omtrent die toonscheppingen als drama's te vormen. Persoonlijke en politieke questies waren het, die in den eersten tijd het lot van die werken beslisten.

Wat toch is er gebeurd?

Eerst heeft men in de Groote Opera te Parijs de geschiedenis van *Tannhäuser* gehad (1861). De omstandigheid, dat er in dit drama geen ballet in het tweede bedrijf voorkwam, had den toorn van de vrienden van dit kunstgenre opgewekt, en dezen stelden daarom alles in het werk om de opera te doen vallen. Bij de

eerste opvoering was de oppositie daartoe niet machtig genoeg geweest en kon zij, niettegenstaande haar oorverdoovend geraas en getier, niet beletten, dat het publiek op vele plaatsen luide zijn bijval te kennen gaf en ten slotte de zangers daverend toegejuicht en teruggeroepen werden. Doch bij de tweede voorstelling was het kabaal van dien aard, dat het publiek zoo goed als niets van het werk kon genieten, en het gevolg daarvan was, dat Wagner na de derde representatie zijne opera terugnam en van verdere opvoeringen voor goed werd afgezien.

Na dit schandaal dacht men er voorloopig niet aan, de werken van Wagner in de Seine-stad ten tooneele te brengen. Een plan, door den directeur Emile Perrin op het einde van 1868 gevormd, om *Lohengrin* in de Groote Opera te monteeren, kwam niet tot uitvoering, en daarna kwamen de gebeurtenissen der jaren 1870 en 1871 en de daarop gevolgde haat tegen alles, wat Duitsch was, de kans op een opvoering van dit of een ander werk van den meester voor langen tijd benemen. Wel verschenen eenige jaren later fragmenten van zijne drama's op programma's der *concerts populaires* van Pasdeloup - een voorbeeld later door Colonne en Lamoureux gevolgd - en werd, ofschoon niet zonder protest van een deel van het publiek, op die wijze de zin voor die muziek bevorderd, maar van dramatische opvoering was nog geruimen tijd niets anders te bemerken dan plannen, die nu en dan opdoken maar snel weder verdwenen.

In het jaar 1885 begon het meer meenens te worden. Carvalho, de toenmalige directeur der Opéra comique, wilde aldaar *Lohengrin* geven en begaf zich voor dat doel zelfs naar Wennen, om zich op de hoogte der traditie en der *mise en scène* te stellen. Reeds was bepaald, dat de eerste voorstelling in 1886 zou plaats hebben, toen een krachtige oppositie den directeur dwong, zijn voornemen te laten varen.

Niet veel gelukkiger was Lamoureux in 1887 met zijn plan om dit werk in het Eden-theater op te voeren. Het kwam bij hem wel tot een eerste voorstelling maar verder ook niet; de Regeering, verschrikt door een opstootje van eenige druktemakers, verbood de verdere opvoeringen.

Eindelijk in 1891 brak de tijd aan, dat de Parijzenaars nu toch eens ongestoord zouden kunnen genieten van de drama's van den grooten woord-toondichter en Wagner's Muze ook in de Fransche

hoofdstad de zege behaalde. Het begon in dat jaar met de opvoering van *Lohengrin* in de Groote Opera (met van Dijck in de titelrol en Mad. Caron als Elsa) en daarna zijn achtereenvolgens *Tannhäuser, Die Walküre* en *Der Fliegende Holländer* aan de beurt gekomen. Eerst in dit tijdperk, dat ongeveer zeven jaren omvat, heeft het Parijsche publiek nu eens werkelijk kennis kunnen maken met de dramatische voortbrengselen van den meester en daarover kunnen oordeelen zonder zich in zijne opinie door andere invloeden in de war te laten brengen. En dat dit oordeel gunstig is, bewijst de geestdrift, waarmede die werken telkens ontvangen worden.

Het blijkt ook in deze dagen weder uit de opvoeringen van *Die Meistersinger von Nürnberg*, die, volgens de daarvan gegeven berichten, een buitengewonen indruk op de Parijzenaars maken, waarvan deze natuurlijk niet nalaten, op hun geestdriftige manier openlijk te getuigen.

Dat wil niet weinig zeggen. Het hier genoemde theaterstuk toch is een echt Duitsch werk. Oudduitsche toestanden worden er in behandeld, en de personen, die er in voorkomen, zijn, ofschoon in hunne menschelijke neigingen en gewoonten ook thans nog volkomen begrijpelijk, toch altijd typen, die men in innig verband met die oude toestanden moet beschouwen. Zulk een werk voor een Parijsch publiek op te voeren, is dus reeds op zichzelf geen kleinigheid, maar dit te doen met zulk een resultaat strekt niet weinig tot eer van allen, die aan de opvoering medewerken of aandeel gehad hebben in de voorbereiding daarvan.

En niet het minst verdienen de zangers dien lof, want zij hebben een zware taak te vervullen. Niet alleen toch is de aard der muziek, die zij hier te vertolken hebben, voor het grootste gedeelte zoo hemelsbreed verschillend van hetgeen zij gewoon zijn te zingen, maar het wordt hun nog moeilijker gemaakt door de vertaling, die natuurlijk aan de muziek aangepast moet worden en dus zelfs in het gunstigste geval de voordracht zooveel meer verzwaart dan wanneer men den oorspronkelijken en als het ware met den toon vereenzelvigden tekst kan bezigen. Wanneer dus onder die omstandigheden zangers als Renaud (in de rol van Beckmesser) en Delmas (als Hans Sachs) in zoo hooge mate voldoen, als blijkens de berichten van bevoegde beoordeelaars, zoowel in als buiten Frankrijk, het geval moet zijn, dan moet men hun daarvoor alle hulde brengen.

Ook de koren moeten hun zware taak geheel meester zijn en zich geheel vrij gemaakt hebben van de traditioneele manieren, waarmede zij gewoonlijk op het Fransche tooneel optreden; volgens personen, die het beoordeelen kunnen, zijn zij in de Groote Opera nog nooit zoo goed geweest en laten zij zich, waar dit pas geeft, door het levendig spel der hoofdvertooners meesleepen. In één woord, er wordt *con amore* gespeeld en gezongen, en wanneer men zich nu daarbij nog denkt een zorgvuldige *mise en scène* en een prachtig decoratief, zooals men dat van de Franschen gewoon is, dan kan men zich voorstellen, welke geestdrift de vertooning bij het publiek opwekt.

Wordt nu door die vertooning aan het werk zelf in alle opzichten recht gedaan? -

Jammer genoeg kan het antwoord op deze vraag niet bevestigend luiden.

Daar zijn vooreerst de *verkortingen*, zonder welke men het in de operawereld nog maar altijd niet schijnt te kunnen stellen.

De eerste twee bedrijven zijn tamelijk vrij gebleven van het snoeimes, doch niettemin wordt meer dan één schoon gedeelte er door bedorven. Dit is o.a. het geval bij de zoo humoristisch geteekende en gevoelvolle dialoog in het tweede bedrijf tusschen Hans Sachs en Eva. Maar bij de derde akte is het, zooals een verslaggever niet onaardig zeide, alsof de directeur der Opera of de regisseur toen met zijn horloge in de hand is gaan uitrekenen, hoeveel men nog van dat bedrijf zou kunnen maken zonder den gewonen duur van een opera-voorstelling te overschrijden. Er is schromelijk in geschrapt. Aan den monoloog van Sachs heeft men niet getornd, maar des te meer wordt er gecoupeerd van het daaraan sluitende en zoo schoone en belangrijke tooneel tusschen Sachs en jonker Walther, waarin het prijslied, door laatstgenoemde bij den wedstrijd voor te dragen, wordt gedicht en opgeteekend. Nauwelijks de helft wordt daarvan gezongen, en zelfs het prijslied wordt verkort.

En zoo zijn er nog meer weglatingen, die men noodig heeft geacht om het werk te kunnen geven binnen de tijdruimte, die door de ‘usance’, of door wat dan ook, nu eenmaal voor operavoorstellingen is bepaald. Het is te betreuren, dat terwijl men den moed heeft zulk een omvangrijk werk te entameeren en, zooals hier het geval is, zich met alle krachten en blijkbaar met liefde voor de zaak beijvert, de uitvoeringen zoo goed mogelijk van stapel te

laten loopen, het van den anderen kant aan moed hapert om voor een enkele gelegenheid eens alle concessies aan het publiek op zij te zetten. Men schijnt er nog niet genoeg van doordrongen te zijn, dat het niet aangaat, met drama's van Wagner te handelen als met opera's, en dat de besnoeiingen, die deze meestal kunnen verdragen, bij de eerstbedoelde niet kunnen worden aangewend zonder de werken uit hun verband te rukken.

Een tweede schaduwzijde is *de vertaling*. Het moet gezegd worden, dat de heer Alfred Ernst zijn zeer zware taak met groot talent heeft verricht. Blijkbaar heeft hij met veel zorg getracht, den samenhang tusschen tekst en muziek te bewaren en den zin der woorden zoo getrouw mogelijk weer te geven, en meer dan eens is hij daarin geslaagd, evenals hij hier en daar zelfs poëtische uitdrukkingen voor zijne overzetting heeft weten te vinden. Maar... het blijft toch altijd slechts een *à peu près* voor hem, die het werk in de oorspronkelijke taal kent, en tegen het onmogelijke kon ook de heer Ernst natuurlijk niet op. Hij heeft weder een nieuw bewijs geleverd voor de stelling, dat Wagner's drama's in vele opzichten onvertaalbaar zijn.

Een der vele voorbeelden in de bewerking van den heer Ernst, die dit duidelijk doen zien, is de scène in het eerste bedrijf der Meistersinger, waarin David, de schoenmakersleerling, jonker Walther onderricht in de regelen van den Meesterzanger en daarbij een lange lijst van ‘tonen’ of ‘wijzen’ opsomt, die bij dien zang in gebruik zijn. Dit is zeker niet een der minst moeilijke gedeelten om te vertalen en daarbij de woorden met de muziek in overeenstemming te brengen. Over het algemeen nu heeft de vervaardiger van den Franschen tekst den zin van al die vreemde en gecompliceerde namen niet onverdienstelijk weergeven, maar hier en daar is hij toch op onoverkomelijke moeilijkheden gestuit, waaruit hij zieh door omzettingen, door wijziging van den zin of door stoplappen heeft moeten redden.

Zoo noemt David onder al die tonen of wijzen:

> Der kurze, lang und überlang Ton,
> die Schreibpapier-Schwarz Dinten Weis',
> der rothe, blau und grüne Ton,

hetgeen de vertaler uitdrukt door:

Le ton bref, long et même très long,
le blane vélin et l'encre noire,
ton rouge, bleu et vert aussi.

Dit laat zich op de muziek goed zingen en is ook een vrij getrouwe overzetting, maar bij den laatsten regel kwam de vertaler een el te kort en moest hij zijne toevlucht nemen tot den stoplap ‘aussi’.

Eveneens heeft een andere regel uit dat gedeelte hem moeite gebaard, namelijk aan het slot der naamlijst, waar David spreekt van een ‘buttglänzende Drahtweise’, hetgeen de vertaler heeft omgezet in: ‘le fil du cordonnier habile’, dat nu wel heel deftig klinkt maar toch niet precies is wat Wagner met de oorspronkelijke uitdrukking bedoelt. Ook het kernachtige en humoristische van de namen verliest veel door de vertaling. ‘Etain d'Angleterre, parfum de cannelle’ klinkt bijv. lang zoo eigenaardig niet als ‘Die englische Zinn -, die Zimmtröhren Weis'.’ Evenmin: ‘la peau du lion, le bon pélicain’ in de plaats van ‘Gelblöwenhaut-treu Pelikan Weis'.’

Van meer beteekenis nog zijn de gevallen, waarin de bewerker, om de woorden op de muziek te doen passen, den zin van het oorspronkelijke gebrekkig of verkeerd weergeeft. Tot voorbeeld kan hier strekken het slot van den monoloog van Hans Sachs in het tweede bedrijf, waarin hij overpeinst, wat er in de bijeenkomst der Meesterzangers is voorgevallen, en hij zich rekenschap tracht te geven van hetgeen hem in het gezang van Walther zoo heeft getroffen. Hij eindigt met de woorden:

Dem Vogel, der heut' sang,
dem war der Schnabel hold gewachsen;
macht' er den Meistern bang,
gar wohl gefiel er doch Hans Sachsen.

De vertaler heeft dit overgezet door:

L'oiseau, qu'on vient d'ouïr,
Il a bon bec et larges ailes.
Bien qu'il déplaise aux vieux,
Il chante clair, et Hans Sachs l'aime.

Past men dit op de muziek toe, dan klinkt dit heel goed en het vers is ook niet onlogisch; maar de zin van het Duitsche vers wordt er toch niet precies door weergegeven. Dat de vertaler reeds in den tweeden regel er een staart aan heeft moeten maken en er ‘breede vleugels’ heeft moeten bijhalen om met het metrum

uit te komen, zal ik hem niet te erg aanrekenen. Maar tegen de beide laatste regels heb ik grooter bezwaar; hier zegt de Fransche tekst iets, wat er in het Duitsch niet staat, en wordt de zin een andere. ‘Den Meistern bang machen’ is niet het zelfde als ‘déplaire aux vieux (maîtres)’, en van de tegenstelling, die in den laatsten Duitschen regel ligt opgesloten, komt in het Fransch niets terecht. Bovendien moet ik er nog op wijzen, dat men in den Franschen tekst het eigenaardige slot mist, dat bij de vertolking in het Duitsch zulk een humoristische uitwerking heeft, wanneer het door een zanger van talent wordt voorgedragen. Wie dat ‘Hans Sachsen’ van een goed Duitsch zanger gehoord heeft, zal begrijpen, dat het Fransche ‘l'aime’, waarop nu ten onrechte de klemtoon wordt gelegd, den indruk van het geheel zeer verzwakt.

Nu ik toch over monologen aan het spreken ben, zij nog even opgemerkt, dat, naar het mij voorkomt, het woord ‘Wahn’, waarmede de alleenspraak van Sachs in de 3e akte begint, door den vertaler niet juist is overgezet. ‘Wahn’ is in het Fransch door een enkel woord moeilijk weer te geven, maar het woord ‘rêve’, dat de heer Ernst bezigt, is, dunkt mij, stellig niet juist gekozen. Er ligt in het Duitsche woord wel iets van ‘droomen’, maar er wordt toch eigenlijk mede bedoeld, dat de mensch zich iets gedacht, iets voorgesteld heeft, wat door de uitkomst wordt gelogenstraft. Het Fransche woord, dat den zin van het Duitsche ‘Wahn’ het meest nabij komt, is *Illusion*, maar ongelukkigerwijze kan de vertaler dit, in verband met de muziek, niet aanwenden, daar dit woord twee lettergrepen meer heeft dan het door Wagner gebezigde.

Zoo ziet men alweer, hoe onvrij iemand in zijne bewegingen is, die er zich toe gaat zetten een vertaling van een of ander drama van den Bayreuther meester te leveren. Aan de moeilijkheden, die zich daarbij voordoen, is ook de heer Alfred Ernst, blijkens zijn tekstboek, niet kunnen ontkomen. Niettemin moet erkend worden - ik herhaal het -, dat zijne vertaling vele verdiensten heeft; en dat is geen geringe lof bij zulk een zware taak als hij zich hier had opgelegd.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 November.

Oostaziatische aangelegenheden.

Ik geef toe dat het een pijnlijke en noodelooze bezigheid is om oude, doode koeien uit de sloot te halen, maar laat je eens weerhouden om aan het Holland van derdhalf eeuw geleden te denken wanneer de zaken van Oost-Azië, zooals thans het geval is, meer en meer onze aandacht gaan boeien!

Vooral, nu we dezer dagen gelegenheid hebben gekregen, door het zaakrijke heldere boek van een meester-kenner der Indisch-Chineesche betrekkingen[1)], om het begin van onze aanraking met het Chineesche rijk zoo grondig mogelijk te bestudeeren.

Wien anders vinden we in dat werk al op de eerste bladzijden terug dan onzen Jan Pietersz. Coen met zijn onuitputtelijke geestkracht, het oog, te midden van al zijn nooden, gevestigd op een grootsche toekomst voor den Hollandschen naam. Hij zit daar in zijn factory te Jacatra, benard door allerlei vijanden en mededingers, en hij denkt er aan, behalve aan duizend andere dingen, om den handel op China te vermeesteren. Een stipjen maar is zijn kantoorstoel in die wrakke loge van Jacatra, - maar voor Coen is die zetel het middelpunt van een handelsrijk dat den Indischen en Stillen Oceaan omvat.

- Geen half werk! schrijft hij aan zijn lastgevers in Europa (26 Juli 1618), en het is maar half werk om een goede vloot schepen naar de Philippijnen te sturen. Voor de ‘treffelijke negotie’ met de Chineezen moeten wij dicht bij haer comen, ende hoe naerder hoe het te beter voor de compie wesen sal.

Drie of vier jaar later, wanneer Batavia gesticht en bevestigd is, dan zijn zijn plannen gerijpt. Hij ziet in zijn verbeelding de zil-

1) W.P. Groeneveldt. De Nederlanders in China. Dl. I. 1601-1624.

verschepen die uit Zuid-Amerika komen al onderschept, de vaart tusschen Macao en de Philippijnen verbroken, den handel tusschen China en Japan door ons in beslag genomen. ‘Wij seggen andermael’, schreef Coen naar Holland (21 Januari 1622), ‘dat wij voor seecker houden dat wij de Chineese handel op d'een manieren off d'ander becomen sullen.’ Als de Heeren maar geld willen zenden dan kan 't ons niet ontgaan, we zullen onze vijanden verdrijven en ‘onse geveynsde vrienden (de Engelschen) sullen wij van de banck schuijven ende doot varen.’

Er was een man van ongebroken kracht voor noodig geweest, - en hij had de beschikking over groote middelen moeten hebben, - om het plan in zijn geheel te volvoeren. De kleinere mannen na Coen en hun beperkte hulpmiddelen brachten het maar tot een gedeeltelijke uitvoering; en de kolonie op Formosa, de neerzetting in Desima zijn niet meer dan stappen geweest in de eenmaal bedoelde richting.

Maar zelfs dat weinige bleek een vluchtig bezit. Kort na het midden der 17e eeuw werd Formosa ‘verwaarloosd’ en opgegeven, en verloor Desima voor ons zijn beteekenis. De wijde boog van de Hollandsche eerzucht kromp in, en eindelijk.... de mededingers die Coen dacht dood te varen schoven ons van de bank, schoven ons in 't verderf. Anderhalve eeuw na den val van Formosa, - en de Hollandsche naam werd niet meer in de Oostersche wateren gehoord. Alleen op het vergeten plekje van Desima bleef de oude vlag waaien, een overgebleven vonkje van onze nationaliteit, in een uithoek bewaard.

Deze dingen zijn te bekend om ons nog erg te roeren. Bij 't herstel van onze onafhankelijkheid hebben wij uit de handen van ‘onze geveinsde vrienden’ het deel van onze kolonies terug ontvangen dat zij ons weer wilden afstaan, en wij hebben ons stipt binnen de lijn gehouden die zij een en andermaal voor onze mogelijke ambitie hebben getrokken: wij hebben geleerd ons te schikken.

Maar een heel enkele keer, in onze eeuw, rept zich nog een vleugje van den wijdvliegenden geest van weleer.

Toen Engeland in 1842 den oorlog tegen China begon om het te dwingen zijn havens voor den handel te openen, toen is er, van de factorij van Desima uit, de vraag gedaan of niet Nederland de taak op zich moest nemen om Japan te ontsluiten. Een vaag plan, opgeworpen door een onbeteekenend personage; een vraag die

nauwelijks gehoord is geworden omdat men in officieele kringen beangst werd alleen bij het vermoeden van een denkbeeld van ambitie. Het idee is daar in den hoek gezet; maar wie is er niet blij om dat het toch eens uitgesproken is, voordat het een onmogelijkheid was geworden.

Een onmogelijkheid. Hoe onberekenbaar is de gang van de dingen! Nog op het eind van het jaar 1892, bij de beraadslaging over de Marinebegrooting, werd door een van de scherpzinnigste leden van ons Parlement Japan in éen adem genoemd met ‘Siam of een Zuid-Amerikaansch staatje van den dag’, waartegen wij in allen geval onze waardigheid ter zee konden en moesten ophouden.

Thans is Japan op weg naar de opperheerschappij over den Stillen Oceaan, en omgekeerd volgt het de richting die de Oost-Indische Compagnie eenmaal nam; het heeft Formosa vermeesterd, en na Formosa liggen de Filippijnen aan de beurt (de Filippijnen, een schakel van de keten die de Compagnie, ondanks alle inspanning nooit heeft kunnen bemachtigen).

Men heeft Japan om zijn ligging en zijn zeemacht het Engeland van Oost-Azië genoemd. Maar dan is het een Engeland dat, zijn eigen middelen van bestaan voortbrengend, van den invoer van levensmiddelen onafhankelijk is; dat geen handelsvloot en geen kolonies te beschermen heeft: een Engeland dus in betere conditie, en dat reeds beschikt of spoedig beschikken zal over de beste slagschepen die op de Engelsche werven kunnen worden gebouwd.[1)]

Wanneer in 1906 de vloot, naar het eenmaal opgemaakt plan, (dat zooals alle plannen voor vloten telkens gewijzigd is) voltallig zal wezen, dan moet ze op zijn minst geschikt wezen om een combinatie van vloten (b.v. de Russische en de Amerikaansche) het hoofd te bieden. Wat meer is, Japan zal, zoo noodig, om zijn plannen door te zetten tot den aanval kunnen overgaan. De destroyers die het laat bonwen, schepen van 27.5 en 31 mijlsvaart, wijzen op het voornemen om offensief te werk te gaan.

1) Japan heeft thans beschikbaar 3 slagschepen (daaronder begrepen de Chin Chen, vroeger Chin-Yuen), 6 pantserkruisers, 8 beschermde kruisers, 2 torpedokruisers. In aanbouw zijn o.a. te Elswick op de werf van Armstrong 4 slagschepen, 1 pantserkruiser enz. Vgl. the North American Magazine, Octobernummer.

In welke richting?

Ik heb een van de richtingen al genoemd. Men moet met de mogelijkheid rekening houden dat Japan de Philippijnen bezet. Het geval zal zich voordoen, zoodra de Vereenigde Staten met Spanje om Cuba in oorlog komen, want om de Japanners niet tot vijand te hebben en Hawai tegen hun aanslagen te beveiligen zullen de Amerikanen hun een groote vergoeding moeten toekennen.

Men heeft den tegenwoordigen opstand op het eiland Luçon al in verband gebracht met de bedoelingen van Japan.. Zulke vermoedens zijn even moeilijk te bevestigen als te weerleggen. Een ding alleen is zeker dat het Spaansche gezag over de Philippijnen sterk geleden heeft; en men wachte zich wel de gewone telegrafische berichten omtrent het herstel van de rust voor goede munt op te nemen. Over niets liegt de telegraaf zoozeer als over Cuba en de Philippijnen, of het moest wezen over den toestand in de Zuid-Amerikaansche republieken.

Maar nog een anderen kant gaat de eerzucht van Japan uit.

Het aast op revanche. Revanche niet over een geleden nederlaag, maar over een verhinderden triomf.

‘Een blik op de kaart is voldoende,’ zooals het cliché zegt, om duidelijk te maken dat Japan nooit het bezit van Korea aan een ander kan toestaan. Het heeft zich daaruit moeten terugtrekken na den oorlog van 1894 op 1895, voor den aandrang van Rusland en Frankrijk, gerugsteund door Duitschland. Maar het heeft zijn voornemen niet opgegeven. Integendeel; reeds nu breidt zich de Japansche invloed weer ongemerkt in Korea uit.

Er moet een oplossing komen.

Rusland vermeerdert zijn scheepsmacht in Oost-Azië. Vroeger had het de kern van zijn vloot in de Oost-zee, nu zoekt het zijn zwaartepunt, wat de marine betreft, in de Middellandsche Zee en den Stillen Oceaan.

Duitschland trekt eveneens het beste gedeelte van zijn beschikbare vloot daar samen. Geloove wie het gelooven wil dat de reden voor de bezetting van Kiao-Chau op de kust van China (en al den risico die de bezetting insluit), alleen gelegen is in het verdriet over de twee vermoorde Duitsche zendelingen. Daarvoor zou de Duitsche regeering niet haar eskader op den Stillen Oceaan gaan versterken met de laatste en beste kruisers onder een der knapste

admiraals, den vice-admiraal von Diederichs, in begeleiding van des keizers broeder, prins Heinrich, schout-bij-nacht.

Dit moet in overleg met Rusland geschied zijn en onder goedkeuring van Frankrijk, een goedkeuring verkregen door het tegemoet komen aan Frankrijks wenschen in West-Afrika.

Zoo is de verbintenis van 1895 tusschen Rusland en Frankrijk met Duitschland weer vernieuwd en bevestigd.

Engeland, bezig gehouden door den geweldigen grensoorlog in Indië en door moeilijkheden met Frankrijk in datzelfde West-Afrika waar zich Duitschland zoo welwillend betoonde, - Engeland staat geïsoleerd en ziet voorloopig toe.

Wat zal Engelands houding wezen?

Het is niet te voorzeggen, omdat de aanstaande gebeurtenissen zich nog niet duidelijk afteekenen. Er bereidt zich een actie op den Stillen Oceaan voor; maar alle gegevens duiden aan dat de toestand slepend zal blijven tot de eerste jaren van de nieuwe eeuw.[1)]

Moet er bij ons vrees bestaan voor het behoud van onze bezittingen?

Wij hebben het voordeel van een bescheiden macht te kunnen wezen; ik bedoel in zedelijken zin, want naar het zielengetal gerekend is Nederlandsch-Oost-Indië de vierde mogendheid van Azië, en komt het dadelijk na Japan. Den bescheidenen doet men geen kwaad, ten minste als zij niet uit zenuwachtigheid bij een ruzie van derden hun tramontane en hun tact verliezen; en van Japan hebben wij eerder te veel vriendelijkheid dan vijandschap te wachten.

Het komt er alleen op aan dat wij in de Oost-Indische wateren bij al onze terughouding wat zelfgevoel en wat gevoel van zekerheid bewaren.

Gelukkig dat reeds een begin is gemaakt met de vernieuwing van onze vloot voor Indië.

Men heeft bij de voorloopige beraadslagingen in de Tweede Kamer de vrees uitgedrukt dat de tegenwoordige minister van marine het werk van zijn voorganger, om der wille van eigen geliefkoosde plannen, weder zou gaan verbroddelen. Ik, voor mij, geloof dat men van een man die in omstandigheden als dezen deelneemt aan de regeering zulke kleingeestige inzichten niet kan, en ook niet mag verwachten.

1) Volgens de jongste plannen der Duitsche regeering zal de Duitsche vloot eerst in 1905 voltallig en georganiseerd wezen.

Mijn vrees is eerder dat men om allerlei redenen, - uit zuinigheid, uit gebrek aan ‘voldoende inlichting’ (alsof in deze ooit voldoende inlichting te geven was[1)], - in de Volksvertegenwoordiging zelf het werk der vernieuwing zal vertragen.

Paste het mij een raad te geven aan zulk een hoog lichaam als de Staten Generaal, ik zou zeggen: Zorgt er voor den minister te houden bij het eenmaal aangenomen plan dat ten minste in Indië de reorganisatie der marine met het jaar 1902 gereed zij.

Het zal noodig wezen, tegen dien tijd, dat wij wat vast in onze schoenen staan.

Niet in dien zin dat er sprake van zou wezen alsof de nationale geest van het groote tijdvak in ons zou gaan herleven, maar eenvoudig om ongerept en louter ons eigen bezit te kunnen bewaren.

Er is nòg eens een woord uit de fierder ziel van ons volk in deze 19^{e} eeuw gezegd, een woord dat wij gestand moeten doen, nu het eenmaal gesproken is, omdat het waarlijk een scheppend woord is.

Onze vorst is genoemd - door wien? dat maakt niet uit - hij is genoemd, zoodat ieder het gehoord heeft: Keizer van Insulinde.

Willen wij onze koningin ook met den naam begroeten van Keizerin van Insulinde, laat ons dan ons best doen dat er nooit angst of benepenheid aan dien naam verbonden worde. Vrees verdraagt zich niet met een Keizerstitel.

B*.

1) Men zie b.v. hoe karig het Duitsche wetsontwerp voor de vloot van 27 Nov. 1897 gemotiveerd is.

Bibliographie.

Hollandia. Een weekblad voor Nederlanders in den vreemde. Onder leiding van Jack T. Grein. Redactrice: Mejuffouw Johanna Volz. 1e Jrg. nos. 1-3. Amsterdam, Gebr. Binger.

Het is mogelijk dat de in den vreemde gevestigde Nederlanders, ten einde op de hoogte te blijven van hetgeen er in hun vaderland voorvalt en op hunne beurt hunne nooden en wenschen aan het vaderland over te brengen, aan een geregeld, liefst wekelijks verschijnend orgaan behoefte hebben niet alleen, maar ook behoefte gevoelen. Doch om zulk een weekblad te schrijven en te redigeeren is er een mate van werkkracht, van talent, van kennis, van veelzijdigheid, van onpartijdigheid, van tact noodig, grooter dan voor eenig ander periodiek geschrift. Wat de heer Roosegaarde Bisschop in no. 3 schrijft over het denkbeeld om door *Hollandia* inlichtingen te doen verstrekken over huisvesting in Londen: ‘Wil een informatiebureau nut stichten, dan dient het niet alleen goed, doch *uitstekend* te zijn ingericht’, geldt zeker ook voor het letterkundig, staatkundig, sociaal informatiebureau dat *Hollandia* wenscht te worden. Waar in andere weekbladen of tijdschriften alles welkom kan geheeten worden wat, op zich zelf belangrijk, in boeienden vorm geschreven is, moet hier met zorg worden toegezien, niet enkel dat het gebodene den Nederlander in den vreemde inderdaad kan interesseeren, maar bovendien dat niets van hetgeen hem interesseert, niets van hetgeen hij behoort te weten onvermeld blijft. Voorts moet die vermelding geschieden volledig en toch beknopt. En bovenal nauwkeurig. Want - hierop lette men wel! - de Nederlander in den vreemde mist in den regel de gelegenheid om te controleeren de volkomen juistheid van de wijze van voorstellen zoowel als de juistheid van de feiten. Geldt het derhalve gewichtige, brandende quaestiën, dan behooren die in een dergelijk weekblad te worden besproken met de grootst mogelijke onpartijdigheid, door mannen, die door hunne positie buiten, of door hun karakter boven de partijen staan.

Dit wilden wij even aanstippen bij de aankondiging van het nieuwe weekblad. Ook hier zal de redactie wel al doende leeren en tot de overtuiging komen dat het vertrouwen hetwelk zij van hare lezers vraagt, op den duur alleen geschonken kan worden wanneer men bemerkt dat zij er op uit is zooveel mogelijk enkel betrouwbare d.w.z. onpartijdige mededeelingen en beschouwingen in haar blad te geven.

Zoo kan *Hollandia*, wier bestaan, naar de redactie mededeelt, voor een vol jaar verzekerd is, van week tot week groeiende in belangrijkheid en degelijkheid, zich ontwikkelen tot een orgaan dat als vraagbaak en als lichtbaak nut moge stichten buiten en binnen het vaderland.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Aanleiding tot studie van Literatuur. I.C.H. den Hertog, Potgieter's Poëzie	Dl. I. Blz. 550
Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau. J.F. van Someren, La correspondance du Prince Guillaume d'Orange avee Jacques de Wesenbeke	Dl. I. Blz. 1
Barrès (Maurice), Les Déracinés	Dl. IV. Blz. 505
Boeles (Mr. W.B.S.), De uitvinder der boekdrukkunst te Haarlem	Dl. II. Blz. 352
Borel (Henri), Kwan Yin	Dl. IV. Blz. 374
Brandes (Georg), Hoofdstroomingen in de litteratuur der 19e eeuw	Dl. III. Blz. 468
Coenen Jr. (Frans), Een zwakke	Dl. I. Blz. 205
Deventer (Dr. Ch.M. van), Helleensche studiën	Dl. III. Blz. 59
Deyssel (L. van), Tweede bundel verzamelde opstellen (Akëdysseril van Villiers de l'Isle Adam)	Dl. I. Blz. 139
Douizetti-gedenkboek	Dl. IV. Blz. 169
Dyserinck (Dr. Joh.), Dr. Allard Pierson	Dl. IV. Blz. 488
Eeden (Frederik van), Lioba	Dl. III. Blz. 137
Emants (Marcellus), Van heinde en verre	Dl. III. Blz. 378
Enquête médico-psychologique. I. Ed. Toulouse, Emile Zola.	Dl. I. Blz. 270
Fabius (Mr. D.P.D.), Huiskamer en kenken	Dl. II. Blz. 210
Falkland (Samuel), Schetsen	Dl. I. Blz. 395
Friedlaender (Max), Gedichte von Goethe in Compositionen seiner Zeitgenossen	Dl. II. Blz. 192
Gezelle (Guido), Dichtoefeningen	} Dl. III. Blz. 191
Gezelle (Guido), Gedichten, Gezangen en Gebeden	} Dl. III. Blz. 191
Gezelle (Guido), Kerkhofblommen	} Dl. III. Blz. 191
Gezelle (Guido), Kleengedichtjes	} Dl. III. Blz. 191
Gezelle (Guido), Liederen, Gezangen en Reliqua	} Dl. III. Blz. 191
Gezelle (Guido), Ring om het ronde jaar	} Dl. III. Blz. 191

Gezelle (Guido), Tijdkrans	} Dl. III. Blz. 191
Gezelle (Guido), Vertijloosheid	} Dl. III. Blz. 191
Gids (De Jonge), N°. 1	Dl. III. Blz. 170
Goethe, Gedichte in Compositionen seiner Zeitgenossen. Herausgegeben von Max Friedlaender	Dl. II. Blz. 192
Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. 1896-1897	Dl. IV. Blz. 498
Hauptmann (Gerhart), Die versunkene Glocke	Dl. I. Blz. 174
Heijmans Jz. (S.), Akëdysseril, naar het fransch van Villiers de l'Isle Adam	Dl. II. Blz. 139
Hertog (C.H. den), Potgieter's Poëzie	Dl. I. Blz. 550
Hollandia, Nos. 1-3	Dl. IV. Blz. 564
Huet (Cd. Busken), Lidewijde, 3e druk	Dl. III. Blz. 347
Huf van Buren (J.), Jonker van Duinenstein	Dl. I. Blz. 395
Humbert (Ed.), Alph. Revilliod et J.W.R. Tilanus, La vie et les oeuvres de Jean Etienne Liotard	Dl. I. Blz. 354
Ibsen (Henrik), John Gabriel Borkman. Vertaling van J.H. Rössing	Dl. I. Blz. 556
Kielland (Alexander L.), Garman en Worse	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Werkvolk	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Else	} Dl. II. Blz. 301

Kielland (Alexander L.), Schipper Worse	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Twee Novelletten uit Denemarken.	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Vergif	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Fortuna	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Sueenw	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Drie paar	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Betty's voogd	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Sankt-Hans feest	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Jacob	} Dl. II. Blz. 301
Kielland (Alexander L.), Menschen en dieren	} Dl. II. Blz. 301
Klingsor (Tristan), Squelettes fleuris	Dl. III. Blz. 170
Lapidoth-Swarth (Hélène), Diepe wateren	Dl. II. Blz. 596
Lahor (Jean), W. Morris et le mouvement nouveau de l'art décoratif	Dl. III. Blz. 171
Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. (Bijlage tot de Handelingen der Maatschappij. 1896-1897.)	Dl. IV. Blz. 498
Lohman (Anna de Savornin), Levensernst	Dl. II. Blz. 574
Muller (Dr. Hendrik P.N.), Land und Leute zwischen Zambesi und Limpopo	} Dl. III. Blz. 414
Muller (Dr. Hendrik P.N.), De Zuid-Afrikaansche Republiek en Rhodesia	} Dl. III. Blz. 414
Muller (Dr. Hendrik P.N.), Oom Paul	} Dl. III. Blz. 414
Multatuli, Brieven, 10e deel. Laatste periode	Dl. I. Blz. 366
Naber (S.A.) Allard Pierson herdacht	Dl. IV. Blz. 488
Otterloo (Dr. A.A. van), Johannes Ruysbroeck	Dl. III. Blz. 107
Overvoorde (J.) en J.G.Ch. Joosting, De gilden van Utrecht tot 1528, deel II	Dl. II. Blz. 490
Paap (W.A.), Jeanne Collette	Dl. I. Blz. 205
Perk (Jacques), Gedichten. 2e Druk, vereierd door T. Nieuwenhuis	Dl. II. Blz. 404
Quack (Mr. H.P.G.), De Socialisten	Dl. IV. Blz. 165

Reissmann (Dr. A.), Was wird aus unserer dentschen Musik?	Dl. III. Blz. 551
Reuter (Gabriele), Aus guter Familie	Dl. I. Blz. 460
Robbers (Herman), De roman van Bernard Bandt	Dl. IV. Blz. 345
Semon (R.), Im Australischen Busch und an den Küsten des Koralleumeeres	Dl. IV. Blz. 318
Servières (G.), La musique française moderne	Dl. II. Blz. 581
Someren (J.F. van), La correspondance du Prince Guillatune d'Orange avec Jacques de Wesenbeke	Dl. I. Blz. 1
Sophocles' Oedipus te Colonus, vertaald door Mr. G.H. Betz.	Dl. IV Blz. 529
Tennyson's Idyllen van den Koning, vertaald door Soera Rana.	Dl. II. Blz. 180
Testament (Het Oude), opnieuw uit den grondtekst overgezet en van inleidingen en aanteekeningen voorzien door A. Kuenen, I. Hooykaas, W.H. Kosters en H. Oort. Eerste aflevering	Dl. IV. Blz. 470
Toulouse (Ed.), Emile Zola	Dl. I. Blz. 270
Treub (Mr. M.W.F.), De ontwikkeling der Staathuishoudkunde tot Sociale Economie	Dl. I. 281, 291
Verwey (Albert), Aarde	Dl. II. Blz. 378
Volksliederenboek (Nederlandsch), Uitgave van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	Dl. I. Blz. 185
Zola (Emile), Rome	Dl. I. Blz. 488